L 72-5
6 VIII

LATVIEŠU LITERĀRĀS VALODAS VĀRDNĪCA

8

LATVIEŠU LITERĀRĀS VALODAS VĀRDNĪCA

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJA
LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS

LATVIEŠU LITERĀRĀS VALODAS VĀRDNĪCA

8 SĒJUMOS

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»

72-5.
L 6

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJA
LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS

L
4

LATVIEŠU LITERĀRĀS VALODAS VĀRDNĪCA

8. SĒJUMS

T — Ž

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGĀ 1996

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
97- 1.469
0303076906

UDK-p 801.3=883
La 802

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA: A. BLINKENA, L. CEPLĪTIS, R. GRABIS (priekšsēdētājs), J. KALNIŅŠ, A. LAUA, A. MIĶELSONE, L. ROZE, M. STENGREVICA

ASTOTĀ SĒJUMA ATBILDĪGIE REDAKTORI: L. CEPLĪTIS, M. STENGREVICA.
ATBILDĪGO REDAKTORU VIETNIECE A. MIĶELSONE

REDAKTORI: R. BĀLIŅA, Ā. OZOLA, S. RAUHVARGERE, L. ROZE, M. STENGREVICA, J. VALDMANIS

Grāmata izdota ar
SOROSA FONDA – LATVIJA
atbalstu

Šī sējuma izdošanu
ir veicinājuši arī
JAUNRADES FONDS un
LATVIJAS ZINĀTNES PADOME

ISBN 5—7966—0296—9 (8. sēj.)
ISBN 5—7966—0280—2

© Izdevniecība «Zinātne», 1996

SĒJUMA AUTORI

R. BĀLIŅA: tvarstīt — uvulārs, varkalis — vāvuļot, veļi — vērot, zeme un darinājumi ar šo vārdu, zēngalviņa — zibšņotiņes.

I. ĒDELMANE: vajāšana — valcis, vērpata — vēžveidīgs, ziņģe — zīžļāt.

G. EGLĪTE: vaba — vajadzīgums, viadukts — viedums, vis — viszēlīgs, zīdaine — ziemziede.

B. KABUCE: vija — vilksomainis.

S. MIEZE: tūkstoš — tūkstotis, vien-, vienacains, vienacis, vienaira — vienžuburis.

A. MIĶELSONE: tu, tūdaļ, tūliņ — tūlītējs, tur, turp, uz, vai[1], vai[2], vai[3], vēl[1], vēl[2], vien[1], vien[2], vienād — vienādvien, viņaprāt — viņziem, virs, virsa — virszeme, zem un darinājumi ar šo vārdu.

L. OLDERE: tuvāk — tvans, vieglatlētika — vielmaiņa, vieplis — vīģe, zemākais, zemjains, zems un darinājumi ar šiem vārdiem.

Ā. OZOLA: priedēkļvārdu ar uz- semantikas analīzes pamati; uz- — uzžaut.

[L. PAVLOVA]: zauri — zēlums.

[S. RAUHVARGERE]: tū — tuksnešainums, tukšā — tūkums.

B. REIDZĀNE: vārdforma — varjagi, zlarkšķēt — zooveterinārs.

M. STENGREVICA: vizināt — zāles, zināms — ziņa.

I. ŠMIDEBERGS: tularēmija — tupus, valde — varde, vazaņķis — važot, vēdlodziņš — veidzeme, velnābols — veļakauls, viršājs — virzuļveidīgs, vīšķis — vīzija.

D. ŠNĒ: vēbers — vēdīties, viola — virpuļviesulis, vīrs.

R. VALDMANE: ziepeļļa — zimzināt.

J. VALDMANIS: vilkšana — vīnstīgas, zosāda — žviukt.

I. ZUICENA: turas — tutenis, veikalniecisks — velmis, zalgot — zaudēt.

Sējuma manuskripta tehniskajā sagatavošanā, kā arī materiālu vākšanā ir piedalījušies A. APINE, A. DORTHOLCS, V. DUNDURE, K. IĻĢE, [Z. JANSONE], M. KRISBERGA, A. LIEPIŅLAUSKA, [A. MELDERIS], S. MIEZE, I. TĒRAUDA, A. TĪSIŅA, T. VALDMANIS.

Vārdnīcas 8. sējuma autorkolektīvs pateicas visiem, kas sekmējuši vārdnīcas sagatavošanu, it īpaši sējuma recenzentēm A. BLINKENAI un [A. LAUAI], kā arī dažādu nozaru speciālistiem, kas snieguši konsultācijas terminoloģijas jautājumos.

8. sējuma manuskripts pamatos pabeigts 1992. gadā. Pārrediģēšanas gaitā iespēju robežās vārdnīca papildināta ar iepriekšējos sējumos citēto latviešu autoru jauniem darbiem un līdz šim necitētu autoru darbiem. (Šos papildinājumus sk. Avotu un to šifru papildsarakstā.)

Visus ierosinājumus un kritiskās piezīmes lūdzam sūtīt Latviešu valodas institūta Literārās valodas vārdnīcu nodaļai, Akadēmijas laukumā 1, Rīgā.

ZINĀTNISKIE KONSULTANTI

G. ĀBELE, Dr. biol. doc. — botānikā, L. AKURĀTERE, Dr. māksl. — teātra mākslā, V. AVOTIŅŠ, Dr. psihol. doc. — pedagoģijā, psiholoģijā, R. BALTAKMENS, Dr. lauks. — lauksaimniecībā, M. BALTVILKA, inženiere — tekstilrūpniecībā, J. BARBARS, Dr. inž. doc. — hidrotehnikā, O. BUKA, Dr. h. arh. prof. — arhitektūrā un celtniecībā, M. BUŠS, Dr. mežk. — mežkopībā, H. ČEBRIKOVS — fiziskajā kultūrā un sportā, I. DAUBE, Dr. fiz. (astr.) — astronomijā, L. DUMPE, Dr. h. vēst. — etnogrāfijā, I. EGLĪTIS, Dr. h. med. prof. — medicīnā, cilvēka anatomijā un fizioloģijā, O. GRĀVĪTIS, Dr. māksl. prof. — mūzikā, J. GREIVULIS, Dr. h. inž. prof. — elektrotehnikā, A. KĻAVIŅA, doc. — kulinārijā, E. KOKARE, Dr. h. filol. — folkloristikā, R. LĀCE, Dr. māksl. doc. — tēlotājā mākslā, S. LĪCE, Dr. māksl. — kinomākslā, J. LOČMELIS, Dr. h. inž. prof. — elektrosakaru tehnikā, O. MALCENIEKS, agronoms — biškopībā, J. MEŽAPUĶE, agronoms — dārzkopībā, A. MIKSONS — grāmatrūpniecībā, A. PASTORS, Dr. ģeogr. — meteoroloģijā, J. POMMERS, Dr. h. inž. prof. — lauksaimniecības tehnikā, K. RAMANS, Dr. ģeogr. doc. — ģeogrāfijā, A. REIZIŅA, Dr. mat. doc. — matemātikā, L. REIZIŅŠ, Dr. h. mat. prof. — matemātikā, B. ROLOVS, Dr. h. fiz. prof. — fizikā, J. RUBENIS, Dr. teol. doc. — reliģijā, mitoloģijā, G. RUMBA, Dr. ķīm. doc. — ķīmijā, M. SLAVA, Dr. vēst. — etnogrāfijā, N. SLOKA, Dr. biol. doc. — zooloģijā, V. STELLE, Dr. ģeol. — ģeoloģijā, J. STRAUTMANIS, Dr. h. jur. prof. — tiesību zinātnē, J. ŠTRAUHMANIS, Dr. ģeogr. doc. — ģeogrāfijā, H. SŪNA, Dr. filol. — horeogrāfijā, B. TABŪNS, Dr. h. filol. prof. — literatūrzinātnē, B. TREIJS, Dr. h. ekon. prof. — ekonomikā, V. UPĪTIS, Dr. h. biol. — bioloģijā, J. VĒJŠ, Dr. h. filoz. — filozofijā, V. ZARS, Dr. h. inž. prof. — tehnikā, metālapstrādē, T. ZEIDS, Dr. h. vēst. prof. — vēstures zinātnē.

Izdevniecības «Zinātne» redaktores: M. KLĒVERE, G. PENCE, I. ROZENŠTRAUHA. Korektore A. ĀVA. Mākslinieciskais redaktors G. KRUTOJS. Tehniskā redaktore G. SĻEPKOVA. Vāku un titulus zīmējis G. KĻAVA.

SAĪSINĀJUMI

adj. — adjektīvs
agr. — agrotehnika
akuz. — akuzatīvs
anat. — anatomija
antr. — antropoloģija
apst. — apstākļa vārds
apv. — apvidvārds, dialektāla nozīme, nozīmes nianse
arheol. — arheoloģija
arhit. — arhitektūra
astr. — astronomija
atgriez. — atgriezeniskais (vietniekvārds)
av. — aviācija
bakt. — bakterioloģija
bibl. — biblisms
bioķīm. — bioķīmija
biol. — bioloģija
biškop. — biškopība
bot. — botānika
būvn. — būvniecība
dat. — datīvs
Dem., dem. — deminutīvs
Divd., divd. — divdabis
divsk. — divskaitlis
dsk. — daudzskaitlis
ekon. — ekonomika
el. — elektrotehnika
ent. — entomoloģija
etn. — etnogrāfija
farm. — farmakoloģija
filoz. — filozofija
fin. — finanšu termins
fiz. — fizika
fiziol. — fizioloģija
fizk. — fiziskā kultūra un sports
folkl. — folklora
fot. — fototehnika
glezn. — glezniecība
grāmatv. — grāmatvedība
ģen. — ģenitīvs
ģeod. — ģeodēzija
ģeogr. — ģeogrāfija
ģeol. — ģeoloģija
ģeom. — ģeometrija
hidrotehn. — hidrotehnika
hist. — historiogrāfija; attiecas uz vēstures zinātni
hum. — humoristiska ekspresīvā nokrāsa
iht. — ihtioloģija
imperf. — imperfektīva forma
instr. — instrumentālis
intrans. — intransitīvs
iron. — ironiska ekspresīvā nokrāsa
izsauk. — izsauksmes vārds
jaut. — jautājamais (vietniekvārds)
jur. — jurisprudence
jūrn. — jūrniecība
kalnr. — kalnrūpniecība
kibern. — kibernētika
konj. — konjugācija
kopdz. — kopdzimtes (lietvārds)
kul. — kulinārija
ķīm. — ķīmija
lauks. — lauksaimniecība
lietv. — lietvārds
literat. — literatūrzinātne
loģ. — loģika
lok. — lokatīvs
mat. — matemātika
med. — medicīna
medn. — mednieciba
meh. — mehānika
meteorol. — meteoroloģija
mežs. — mežsaimniecība
mil. — militārās zinātnes
min. — mineraloģija
mit. — mitoloģija
mūz. — mūzika
nāk. — nākotne
neakt. — neaktuāls
nelok. — nelokāms (vārds)
nenot. — nenoteiktā (galotne)
nevēl. — literārajā valodā nevēlams
niev. — nievīga ekspresīvā nokrāsa
Nol. — noliegums, noliegts (vārdam ar priedēkli ne-)
noliedz. — noliedzamais (vietniekvārds)
nom. — nominatīvs
norād. — norādāmais (vietniekvārds)
not. — noteiktā (galotne)
noteic. — noteicamais (vietniekvārds)
novec. — novecojis, novecojošs
ornit. — ornitoloģija
pag. — pagātne
paleont. — paleontoloģija
pārn. — pārnestā nozīmē
part. — partikula
pers. — persona
pieder. — piederības (vietniekvārds)
poēt. — poētiska stilistiskā nokrāsa
pol. — politika
poligr. — poligrāfija
pried. — priedēklis
priev. — prievārds
psih. — psiholoģija
Refl., refl. — refleksīvs (verbs)
rel. — reliģija
s. — sieviešu dzimte
sal. — salīdzinājums
sar. — sarunvalodas stilistiskā nokrāsa
Sk. — skaties
skait. — skaitļa vārds
t. poēt. — tautas poētisms, folkloras valodai raksturīga stilistiskā nokrāsa
tag. — tagadne
tehn. — tehnika
tekst. — tekstilrūpniecība
telev. — televīzija
tēln. — tēlniecība
trans. — transitīvs
u. tml. — un tamlīdzīgi
utt. — un tā tālāk
v. — vīriešu dzimte
val. — valodniecība
var. — variants
vēst. — vēsturisks, attiecas uz agrākajiem laikiem
vet. — veterinārija
vienk. — vienkāršrunas stilistiskā nokrāsa
vietn. — vietniekvārds
vispārin. — vispārināmais (vietniekvārds)
vsk. — vienskaitlis
zool. — zooloģija
zvejn. — zvejniecība

APZĪMĒJUMI

□ — ievada literāro citātu vai citātu grupu
◇ — ievada skaidrotos vārdu savienojumus (lielākoties frazeoloģismus), kuros vienam vai vairākiem vārdiem ir nozīmes pārnesums vai arī tiem nav semantiskas patstāvības
○ — šķirkļa beigās ievada skaidrotos vārdu savienojumus, kas semantiski saistīti ar vairākām nozīmēm (nozīmes niansēm) vai tieši nesaistās ne ar vienu no tām
→ — norāda uz saistījumu ar kādu citu šķirkļa vārdu (kas aiz bultiņas dots retināti)
// — ievada nozīmes niansi vai nozīmes lietojumu
. . — apzīmē izlaidumu citātā
° — apzīmē morfoloģiskās formas labojumu citātā
· — vārda uzsvars (ne'kad)
- — zilbes robeža (abituri-ents)
~ — stieptā intonācija (griẽzt)
ˋ — krītošā intonācija (àust)
ˆ — lauztā intonācija (aûst)
uo — divskanis o (juods)
ō — garais o (jōds)

AVOTU UN TO ŠIFRU PAPILDSARAKSTS

A Eglītis — ANŠLAVS EGLĪTIS
2. Pansija pilī (1991)
3. Ģimetne (1991)
4. Homo novus (1992)
5. Līgavu mednieki (1993)
6. Omartija kundze (1991)

Ādamsons — ERIKS ĀDAMSONS
3. Sava ceļa gājējs (1992)

Andrejs Eglītis — ANDREJS EGLĪTIS
1. Svešais cirvis cērt un cērt (1990)

Atklājums — žurnāls «Atklājums»

Breikšs — LEONĪDS BREIKŠS
1. Gaismas ceļš (1991)

Diena — laikraksts «Diena»

Dripe — ANDREJS DRIPE
11. Bez skaistas maskas. 1. grāmata Kara laika puikas (1993)
12. Bez skaistas maskas. 2. grāmata Pirmie pēckara gadi (1993)

Dziesma — FRICIS DZIESMA
1. Līvzeme (1991)

Grebzde — IRMA GREBZDE
1. Te nu es esmu! (1991)

Gūtmanis — OLAFS GŪTMANIS
4. Dzīves grāmata (1992)

Izglītība un Kultūra — laikraksts «Izglītība un Kultūra»

J Kalniņš — JĀNIS KALNIŅŠ
11. Sadursmes krēslas laikmetā (1993)

J Liepiņš — JĀNIS LIEPIŅŠ
5. Smalki ļaudis (1990)

Janovskis — GUNARS JANOVSKIS
1. Sōla. Pār Trentu kāpj migla (1991)
2. Pēc pastardienas (1991)

Kaijaks — VLADIMIRS KAIJAKS
7. Rēgi (1993)

Kalndruva — MĀRTIŅŠ KALNDRUVA
12. Pēdas gar krastu (1990)

Klīdzējs — JĀNIS KLĪDZĒJS
1. Dāvātās dvēseles (1992)

Ķezbere — ELZA ĶEZBERE
1. Profils stiklā (1990)
2. Vēstules Peram Gintam (1938)

Labrīt — laikraksts «Labrīt»

Latvju Mēnešraksts — žurnāls «Latvju Mēnešraksts»

Lazda — ZINAĪDA LAZDA
1. Es zvaigznēs ieeju Pār jūru (1992)

Leimane — ILONA LEIMANE
1. Mātes cilts (1991)

Līce — ANDA LĪCE
1. Bet tagad par sauli (1992)
2. Vēstules bez pasta zīmoga (1992)

LZA Vēstis — žurnāls «Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis»

Mauriņa — ZENTA MAURIŅA
2. Dzīves vilcienā (1992)

Niedra — AĪDA NIEDRA
1. Sieva (1992)
2. Miera ielas cepurniece (1991)
3. Vindedze (1992)
4. Kārdinātāja (1992)

Pasaules sp — Pasaules spogulī. Prozas antoloģija, I—II sēj. (1990)

Pelēcis — ALEKSANDRS PELĒCIS
1. Aizsapņošanās (1943)
2. Talsu leģendas (1980)
3. Alūksnes grāmata (1984)

Rancāne — ANNA RANCĀNE
1. Advente (1991)

Repše — GUNDEGA REPŠE
1. Koncerts maniem draugiem pelnu kastē (1987)
2. Septiņi stāsti par mīlu (1992)

Santa — žurnāls «Santa»

Strēlerte — VERONIKA STRĒLERTE
1. Mans laiks (1992)

Veselis — JĀNIS VESELIS
1. Proza (1991)
2. Dievu gulta (1991)

Ziedonis — IMANTS ZIEDONIS
23. Viegli (1993)

tu, ģen. tevis, dat. tev, akuz. tevi, instr. ar tevi (ar tevim), [1]lok. tevī; pers. vietn. (vsk. 2. pers.). **1.** *Cilvēks, kuru uzrunā, pie kura vēršas un ar kuru ir radniecības, draudzības u. tml. attiecības vai kurš ir ievērojami jaunāks.* Būt uz tu (ar kādu) — *uzrunāt ar «tu».* □ Viņi vēl sacīja viens otram — jūs, bet maigais un paļāvīgais tu jau dejoja turpat mēles galā. A Eglītis 5, 84. Bet atbildi — no kā tu baidies, Kad tevī klusi skatos es? Elksne 9, 36. pārn. Saucu uz tu visas ābeles .. Rancāne 1, 88.

2. *Norāda uz vispārinātu personu.* □ Piederi tautai, tad tauta piederēs tev! R Kaudzīte 1, 14. Neizteikts pārmetums var saniknot visvairāk. Cilvēks ir bezspēcīgs pret to, viņam nav ko teikt. Kādu argumentu tu vari izvirzīt pret klusumu? Zigmonte 1, 275.

3. parasti savienojumā «ak tu»; izsaukuma teikumos; part. nozīmē. *Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi.* □ «Ak tu to skaļo [gaiļa] rīkli!» māte priecājas. Brigadere 2, 332. «Ak tu mūžs! Cūka izlauzusies no aizgalda!» K Grigulis 3, 40. Ak tu pasaulīt, kas tie par zobeniem! Nebijuša cietuma, nebijuša asuma. Zunde 1, 50.

○ ◇ Še (arī te) tev nu bija! arī še tev! sar. — *saka, ja kas nav izdevies, nav noticis tā, kā ir gribēts.* □ Te tev nu bija! Vajadzēja arī tieši tagad saslimt! Lagzdiņš 1, 72. Atgriežos pat nedaudz pacilāts, bet — še tev! — labā oma vējā. Induļa nav. Ezera 11, 156. ◇ Še tev! — *izteikums, ar ko pavada sitienu (parasti cilvēkam).* □ «Še tev, še tev, še tev!» viņš laiž savu pātagu gar māsas stilbiem. Brigadere 3, 440. ◇ (Vai) tu re sar. — *lieto, lai izteiktu pārsteigumu, izbrīnu.* □ 2. kaimiņiene: Skolā esot gājis, grāmatas lasot! Vai tu re, kas par princi. Paegle 2, 544. Tu re, kādi logi [skolā]! Ak, ar tiem nevar līdzināties pat logi Ilgas mājā, kaut visi tos atzīst par lieliem un augstiem. Zigmonte 1, 15. ◇ Ej tu! sar. — *lieto, lai noraidītu kāda piedāvājumu, padomu u. tml.* □ «Iesim skrieties,» milzis teica [zēnam]. — «Ej tu! Kur es ar tevi, tādu lempi, iešu skrieties.» K Skalbe 1, 109.

tū, retāk **tu,** izsauk. *Lieto, lai atdarinātu, parasti metāla pūšamā mūzikas instrumenta, sirēnas, radītu skaņu.* □ Pedrillo .. paspaidīja gumijas pūsli, kuram pievienota taure. Atskanēja žēls tu-tu-tū. M Zariņš 2, 222. «Tū, tū, tū!» pēkšņi ierēcās kuģa svilpe .. Grīva 11, 38.

tualete, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Tērps, parasti ar piederumiem, rūpīgi izraudzīts, īpašam gadījumam piemērots.* □ .. es kādreiz domāju, — auskari vairs nav modē. Kur nu! Vismodernākā lieta. Pie balles tualetes, atsegtām ausīm un kakla ... Zigmonte 1, 222. Ekselence: Padomā skaidri: kad tu būsi mana laulātā draudzene, es tevi uzturēšu, gādāšu tev tādas tualetes, kādas pienākas pirmajai dāmai galmā .. Zīverts 2, 496.

2. *Cilvēka ārienes sakārtošana, kopšana (piemēram, mazgāšanās, ģērbšanās, matu sukāšana).* Tualetes piederumi. Tualetes spogulis. Tualetes ziepes — *ziepes ķermeņa mazgāšanai.* Tualetes ūdens — *kosmētisks šķidrums sejas ādas kopšanai.* □ Viņa neesot pabeigusi rīta tualeti. Viņai ne prātā nenākot tēva mantojumu saņemt rītamētelī un ar nesakoptu seju. Skujiņš 14, 429. Piegājis pie kāda pusgatava tualetes galdiņa, kurā jau bija iestiprināta liela spoguļripa, Klāvs ilgi un drūmi tajā lūkojās: pretim blenza izburbējis, sarains, nelaikā savecējis dzērāja ģīmis. A Eglītis 3, 25.

3. *Telpa, arī īpaša neliela celtne dabisko vajadzību nokārtošanai, sevis sakopšanai.* Tualetes papīrs. □ Tualetē un vannas istabā gaisu uzlabos aerosoli .. PL Siev 87, 1, 22.

tuba, -as, s. *Viszemākā reģistra metāla pūšamais mūzikas instruments ar ventiļu mehānismu.*

tūba[1], -as, s. *Saspiežams cilindrisks metāla vai plastmasas trauks ziežamu vielu uzglabāšanai; tūbiņa.* Zobu pastas t. Krāsas t.

tūba[2], -as, s. *Velts, biezs, blīvs vilnas, ķīmiskās u. tml. šķiedras materiāls.* Vilnas t. Minerālvates t. Azbesta t. □ Ļoti labs siltuma un it īpaši skaņas izolācijas materiāls ir tūba .. Sterns 2, 202. .. aiz dārzu žogiem parādījās .. arī daži vīrieši gaišās tūbas platmalēs vai pinkainās jērenēs. Birznieks-Upītis 6, 193. Esmu nopircis tūbas zābakus un siltu vatētu jaku .. Talcis 9, 194. // pareti. *No šāda materiāla izgatavots zābaks; veltenis* (1). □ Tur ir lauku veči kažokos un tūbās .. Čaks 2, 297. Tur [upmalā] var arī tā nosaldēt kājas, ka .. pirksti siltās tūbās zem sola — ai! — kā sāp pat dziedāšanas un zīmēšanas stundās! Indrāne 1, 190.

tubafons, -a, v. *Sitamais mūzikas instruments ar horizontālām metāla caurulēm, kurām ir zvaniņiem līdzīga skaņa.*

tūbains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūbaini;** bot. *Tāds, ko klāj biezi matiņi (par augiem, to daļām); biezs (par augu matojumu).* □ Viena parastā ķirša vietā var iestādīt četrus vai sešus tūbainos ķiršus, kuri .. neslimo .. Lauku Dzīve 74, 3, 17. Lapas [meža avenei] trīsstaraini vai plūksnaini saliktas; lapiņas .. virspusē gludas, apakšpusē bāli tūbainas. Sudrabs 1, 131.

tuberkulīns, -a, v. *Bioloģisks preparāts tuberkulozes diagnosticēšanai.*

tuberkuloze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Cilvēku un dzīvnieku infekcijas slimība, ko izraisa baktērijas un kas skar galvenokārt plaušas, kaulus, ādu, locītavas, limfmezglus.* Kaulu t. Miliārā t. Tuberkulozes sanatorija. Atklātā plaušu tuberkuloze — *tuberkulozes forma, kad krēpās atrodami tuberkulozes baciļi.* □ Tuberkuloze .. ir tikpat veca kā cilvēce. Šīs slimības pēdas atrodamas jau akmens laikmeta cilvēku skeleta kaulos .. Ves 82, 3, 14. Ar nieru tuberkulozi galvenokārt saslimst cilvēki pēc

30 gadu vecuma .. Ves 84, 1, 14. .. sliktas ventilācijas apstākļos mikroklimats kūtī kļūst mokošs, izplatās govju tuberkuloze .. Lauku Avīze 90, 47, 2.

tuberkuloznieks, -a, v.; **tuberkulozniece,** -es, dsk. ģen. -ču; s.; sar. *Tuberkulozes slimnieks.* □ .. Andersons, bijušais kaimiņš, vecais tuberkuloznieks, mūžīgais nāves kandidāts, iereibis atgriezās no pilsētas .. Ezera 8, 128.

tuberkulozs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuberkulozi.** *Saistīts ar tuberkulozi, tai raksturīgs.* Tuberkulozais pleirīts. □ Tuberkulozais meningīts attīstās, ja organismā jau ir primārs tuberkulozes perēklis. Med III, 21.

tuberkuls, -a, v. *Audu paugurs, kas veidojas tuberkulozes baktēriju iedarbībā.* □ Tuberkulozes nūjiņa, nonākot audos, ierosina lokālu hronisku iekaisuma reakciju. Veidojas .. specifiskais tuberkulozais pauguriņš jeb tuberkuls. Visp ķir 298.

tuberoze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Amarilļu dzimtas krāšņumaugs ar ļoti smaržīgiem ziediem.* □ Tuberozes ir daudzgadīgi dienvidu sīpolaugi. Savvaļā aug Meksikā .. Lauku Dzīve 83, 1, 12. Pretī veikalā baltā kaislībā smaržoja tuberoze, sāpes pārkvēpināda priekā. Mauriņa 2, 189.

tubings, -a, v.; būvn. *Pazemes būvju saliekamo konstrukciju nostiprinājuma metāla lokveida elements.* Tuneļa t.

tūbiņa, -as, s. *Saspiežams cilindrisks metāla vai plastmasas trauks ziežamu vielu uzglabāšanai; tūba*[1]. □ Parfimērijas izstrādājumu veikalā ir simtiem dažādu flakonu, tūbiņu, kārbiņu. Rīgas B 80, 252, 4. Ievārījuma, džema, pastētes, mērces tarai tiek izmantotas elastīgās polietilēna vai polivinilhlorīda tūbiņas. Ves 81, 8, 30. Viņa izspiež no tūbiņas drēbju šampūnu, uzputo. Mauliņš 4, 287.

tubists, -a, v.; **tubiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Mūziķis, kas spēlē tubu.* □ Labu kopskaņu pat visklusākajās piano vietās veido tubisti .. Lit M 81, 12, 11.

tūbīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Asarveidīgo kārtas jūras zivs ar tievu, garu ķermeni un bez žaunu atverēm.* □ Parasti tūbītes uzturas vietās ar smilšainu grunti un, tuvojoties plēsoņām, ātri ierokas smiltīs. Rīgas B 69, 71, 6.

tubrālības, -u, vsk. tubrālība, -as, s. *Vienošanās (ko parasti apstiprina, iedzerot pa glāzei alkoholiska dzēriena) uzrunāt vienam otru ar «tu».* □ .. tie, kas vēl jūsojās, gandrīz visi tonakt sadzēra tubrālības. Lit M 67, 19, 11. .. iekams Līga ar Ritvaru noslēdza tubrālības, visi vēl dzēra un ēda, un runāja par bijušo un par nākamo draudzību .. Ezera 15, 75.

tubuss, -a, v. *Caurule (parasti optiskajās ierīcēs) lēcu iestiprināšanai.* □ Mikroskopa galvenā sastāvdaļa ir lēcas — objektīvs un okulārs, kas iestiprinātas caurulē — tubusā. Svinka 1, 52.

tūce, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Mākonis (parasti lietus mākonis).* □ .. pamalē tūkst lietus tūce. Goba 1, 119. Beidzot samilza visa rietu puse. .. Melnajā tūcē šaudījās asas zibeņu šautras .. Mauliņš 2, 172. Kaut nu baltie mākoņi nepārvērstos par negaisa tūci. Un no tūces neizaugtu vētra. Hor 90, 2, 4. sal. «No neizraudātām asarām sirds smaga kā lietus tūce.» Avotiņa 3, 58. pārn. .. sirdī viņam sašutums un melnas naida tūces. Zigmonte 10, 309.

tūcīt, tūcu, tūci, tūca, pag. tūcīju; trans.; sar. *Bāzt; spiest, spaidīt.* □ .. ieva ceļmalā neuzzied tādēļ, lai garāmbraucējs tās rūgto baltumu tūdaļ tūcītu iekšā savā automobiļa bagāžniekā. Lit M 77, 38, 12. Līzes apkampienos barons gluži pazuda .. Līze tik maidzīja, tūcīja, miedza viņu .. Zeiboltu J III, 71.

tūdaliņ, apst.; novec. *Tūliņ, tūlīt.* Tūdaliņ, tagadiņ — *neierobežota pāru skaita latviešu tautas rotaļdeja.*

tūdaļ, apst. *Tūliņ, tūlīt.* □ Brempelis: Es tūdaļ noskriešu lejā pēc cepumiem. — Ildze: Leofrold ... — Brempelis: Lūdzu, bez ierunām. Tūliņ būšu atpakaļ. A Eglītis 1, 139. «Māra! Mārīte! Mārīte!» Elmārs metās skriešus tai pretī, bet tūdaļ apmulsis apstājās. Kaldupe 13, 62. .. māte sauca pusdienās. Es tūdaļ pametu nelaimīgo sili un pēc pusdienas darbu atsāku .. J Kalniņš 10, 290.

tudraudzība, -as, s.; parasti vsk. *Tubrālības.* □ Ir cilvēki, kas tudraudzību noslēdz viegli un ātri, turklāt ar daudziem; ir arī tādi, .. kas labi pārdomā, tudraugus izvēloties. Pad J 85, 123, 4. Andrejs bija ļoti labs, Elitai patika ķircināties ap viņa iedomu par tudraudzības līgumu .. Jansons 3, 269.

tudraugs, -a, v.; **tudraudzene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Paziņa, draugs, ko uzrunā ar «tu».* □ Ir cilvēki, kas tudraudzību noslēdz viegli un ātri, turklāt ar daudziem; ir arī tādi, .. kas labi pārdomā, tudraugus izvēloties. Pad J 85, 123, 4. «Apskaužu, apskaužu tavu nākotni.» Caur durvīm klusināti skanēja viņa bubināšana, un es pabrīnījos, pa kuru laiku viņi kļuvuši tudraugi. Lapsa 7, 122.

tufīts, -a, v. *Iezis, kurā ir vairāk par pusi vulkāniskas izcelsmes materiāla.*

tufs, -a, v. *Porains vulkāniskas izcelsmes iezis vai nogulumu iezis; saistīti saldūdens kaļķi.* Vulkāniskais t. Kaļķu t. □ Tufa atradnes parasti izveidojas reljefa pazeminājumos — seklos ezeros, kūdras purvos un purvainās pļavās .. Ģeogr 31. .. tufam .. ir deviņas pamatkrāsas un apmēram simt dažādu nokrāsu. Rīgas B 84, 283, 5. Saldūdens kaļķi ir pulverveidīgi vai sīkgraudaini. Atsevišķos gadījumos novērojami cieti, akmeņveidīgi poraini un šūnveidīgi tufi. Zin T 64, 9, 11.

tūja, -as, s. *Cipresei radniecisks mūžzaļš aromātisks skuju koks ar zvīņveida pretējām skujām.* Rietumu t. □ Parastajai tūjai ir daudzas skaistas dārziem noderīgas formas, piemēram, piramidālā, bumbveidīgā, kolonnveidīgā un vēdekļveidīgā tūja .. Zv 57, 8, 30. Tagad tūjas un sudrabegles jau ir augstas izaugušas. Kolbergs 3, 326. .. pagalmā aug vectēva stādītā tūja — mūžzaļais dzīvības koks. Rīgas B 85, 217, 4.

tuk, izsauk.; parasti atkārtojumā «tuk, tuk». *Lieto, lai atdarinātu troksni, kas rodas, kādam klauvējot, klaudzinot.* □ .. var dzirdēt,

kā pie skolotāju istabas durvīm klauvē: tuk — tuk — tuk. PL Siev 64, 1, 2. «Tuk, tuk, priede, vai tu zini, kā var uzrakstīt saulei vēstuli?» Dzenis pieklaudzināja pie priedes durvīm un gaidīja atbildi. Kaldupe 17, 70.

tukāns, -a, v. *Neliels vai vidēji liels dzeņveidīgo kārtas tropu putns ar milzīgu knābi, spilgtu, kontrastainu apspalvojumu.* Lielais t.

tuklība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t u k l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; tuklums.* Ķermeņa t.

tuklīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuklīgi;** reti. *Samērā tukls.* □ Galvenais pavārs, pats jautrākais, ..tuklīgu seju.. Kalndruva 12, 19.

tukls, -ais; s. -a, -ā; apst. **tukli.** *Tāds, kam ir samērā biezs taukaudu slānis (par cilvēkiem, to ķermeni, ķermeņa daļām).* □ Seniors: Vai tas maz bija mans dēls, kas te nupat sēdēja? Šis tuklais, pirms laika novecojies cilvēks? A Eglītis 1, 440. ..ne velti Zetu daudzināja pār trim pagastiem: tukla, piena balta un sārta.. Upīts 4, 229. ..viņš saņem Mikiņa mazo, tuklo rociņu un sāk to paijāt. Birznieks-Upītis 6, 137. // *Par dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļām.* □ Pa laukiem skraidīja tuklās lauku peles.. Birznieks-Upītis IV, 74. ..aitas mums krietni nepadevās, uz rudens pusi tām.. pakakles palika pārāk tuklas un nokarājās.. Austriņš 1, 215.

tuklums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t u k l s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..mazkustīgs dzīves veids veicina vielmaiņas traucējumus, tukluma un aterosklerozes attīstību.. Ves 78, 1, 2. Indriķa.. sejā iezīmējās sārti ziedoss tuklums. Skujiņš 14, 145.

tūks, -a, v. *Velts, uzkārsts, blīvs vilnas vai pusvilnas audums ar mīkstu virsmu labajā pusē.* Šineļu t. Tūka platmale. □ Pilsētā nodibināja kokzāģētavas, tūka fabriku.. Ģeogr 629. Gandrīz visu otro telpu aizņem ļoti plats un ļoti garš galds, kas ir pārvilkts ar zaļu tūku. Kolbergs 3, 141.

tuksne, -es, dsk. ģen. -šņu, s.; poligr. *Vieta burtstabiņā, ko burta attēls neaizņem un kas iespiedumā parādās kā tukša vieta.* Rindkopas t.

tuksnesīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuksnesīgi.** *Saistīts ar tuksnesi, tam raksturīgs.* □ Šo tuksnesīgo plato noslēdz sniegotu un klinšainu virsotņu grēda.. Gūtmanis 2, 112. Vezumnieku kolonna.. iegriezās klusā, tuksnesīgā klajumā. Skatienam te nebija pie kā apstāties. Slaidi, kaili uzkalni, retumis kāds krūmu pudurītis.. Lācis VII, 548. Tuksnesīgs miers un klusums valdīja visapkārt.. Vāczemnieks 6, 233. // pārn. *Tāds, kur nav cilvēku, kustības, rosības (piemēram, par vietu); arī klajš, pilnīgi tukšs.* □ Jūra labi saskanēja ar viņas melanholiju. Gar Bērnu namu tā bija tuksnesīga, tikai baltas smiltis un kāpās vientuļas priedes. Ne vasarnīcu, ne zvejnieku māju. Mauriņa 2, 324. Ilgais [Vasko da Gamas] jūras brauciens tuksnesīgajos ūdeņos bija noslēdzies un portugāļi sasnieguši Dienvidāfrikas piekrasti. Lielais 3, 145. ..tuvumā neviena nebija. Biruta tika brīnījusies, cik tuksnesīgi var būt tādas lielas iestādes gaiteņi.. Zigmonte 4, 55.

tuksnesīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t u k s n e s ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ceļotāju [Brazīlijā sausuma periodā] pārsteidz bez dzīvības palikušā peizāža tuksnesīgums. Zv 52, 7, 26.

tuksnesis, -ša, v. *Dabas komplekss, teritorija, kurā ļoti nelabvēlīgu (sausuma, aukstuma, cilvēku darbības radītu) apstākļu dēļ augu sega ir vāji attīstīta vai tās trūkst.* Akmeņu t. Māla t. Tuksnešu fauna. Tuksnešu zonas. □ Tuvie Austrumi — tā ir saules svelmē sakarsētu tuksnešu un reizē auglīgu dārzu zeme. Dripe 9, 262. Ceļi pāri nedzīvajiem, kailajiem smilšu tuksnešiem veda cauri apdzīvotām oāzēm, kur varēja papildināt ūdens un pārtikas krājumus. Lielais 3, 56. ..tuksnešu joslas iedzīvotājiem ļaunākais gadalaiks ir.. vasara, kad karstā saule daudzkārt izdedzina neapūdeņojamos laukus un ganības. D kal 76, 138. sal. «Žēl cilvēka, kam dvēsele kā tuksnesis, kurā mājvietu nerod mīlestība.» Salnāja 1, 23. pārn. Putni pilsētās vēl dzīvo. Tie jāsaudzē, lai mūsu pilsētas nekļūtu par nedzīviem dzelzsbetona tuksnešiem. Zin T 70, 11, 30. pārn. Par to mēs kliedzām balsī, bet kas gan izdzirdēs saucēja balsi tuksnesī? Lit M 90, 6, 10.

tuksnešains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuksnešaini.** **1.** *Tāds, kur ir tuksnesis vai tuksnesim līdzīgas vietas (parasti par ainavu, teritoriju).* □ ..fotogrāfijās no kosmosa mūsu ziedošā planēta šķiet tikpat tuksnešaina un neapdzīvota, kādu.. uzņēmumos redzam Marsu. Jaun Gr 66, 10, 44. Tuksnešaini rajoni, kailas klintis.. Tur, kur pieejams ūdens, aug dateļpalmas.. Dripe 9, 238.

2. *Tuksnesīgs.* □ ..izmēģinājumu stacijas līdzstrādnieki izveidojuši oriģinālu augkopības paņēmienu, ko var izmantot tuksnešainā un gaužām sausā augsnē. Lauku Dzīve 68, 2, 14. Pār šīm akmeņu kaudzēm, kuras vietām apēnoja cipreses, gaiši un tuksnešaini spīdēja dienvidu saule. Kurcijs 4, 140. Lielais darbs bija iesācies, un visās pusēs skanēja izkapšu troksnis, iedams no mājas uz māju, ko jau kopā savienoja druvas, tuksnešaini vienmuļīgas, aizplūzdamas līdz pat zili dūmainajam apvārsnim.. Virza 1, 107.

tuksnešainums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → t u k s n e š a i n s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Kontinenta daļas t.

2. *Tuksnesīgums.*

tūkstoš, nelok.; pamata skait. **1.** *Skaitlis, ciparu kopa 1000.* T. un pieci ir t. pieci.

2. *Daudzums, skaits 1000.* Nobraukt t. kilometru. T. deviņi simti deviņdesmit otrais gads. □ Kādā dienā Sunākstē nonāca vēsts, ka Kurzemes landtāgs visžēlīgi nolēmis piešķirt.. leksikona drukāšanai tūkstoš Alberta dālderu. J Kalniņš 8, 258. Tā tiešām nebija nieka lieta apmazgāt vai apslaucīt visas gleznas, rāmjus, papīra ruļļus.. — visus tos tūkstoš niekus, kas pilda mākslinieka darbnīcu.

A Eglītis 4, 59. Baļķi, kā jau vasarā zāģēti, ir sulu pilni un smagi kā tūkstoš svina gabali kopā. Vilks 3, 13.

tūkstoš-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktajā ietilpst (parasti aptuveni) tūkstoš sastāvdaļu.* Tūkstošgade. // savienojumā ar lietv. dsk. ģen. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosaukto ir (parasti aptuveni) tūkstoš.* Tūkstošgadu.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība pastāv vai izpaužas (parasti aptuveni) tūkstoš veidos, tūkstoš sastāvdaļās.* Tūkstošgadīgs. Tūkstoškārtīgs.

tūkstošais; s. -ā. *Kārtas skait.* → *tūkstoš (1000.).* T. kilometrs.

tūkstošbalsīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūstošbalsīgi.** *Tāds, kas rodas, vienlaicīgi skanot ļoti daudzām balsīm.* □ Tūkstošbalsīgs kaujas sauciens pārmāca visu, šķita, pat zeme iedrebas no šīs varenās, nepārtrauktās kopskaņas .. Purs 11, 189.

tūkstošdaļa, -as, s. *Tūkstošā daļa.* □ Stāv astronoms pie smalkiem pulksteņiem, Un sekundei tās tūkstošdaļas skaita .. Ķempe 4, 151.

tūkstošdaļsekunde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Milisekunde.*

tūkstošgade, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Tūkstoš gadu ilgs laikposms.* □ Mazsalacas pusē .. auga ozols — Tūteres ozols, kura mūžs jau bija ievijies tūkstošgadē. Pad J 82, 17, 4.

tūkstošgadējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ilgst (aptuveni) tūkstoš gadu, arī daudz gadu.* Tūkstošgadēja evolūcija. // *Tāds, kam ir (aptuveni) tūkstoš gadu, arī daudz gadu; tūkstošgadīgs.* □ Staburags ... Tūkstošgadējs milzis, kas Daugavas krastā augstu pacēlis savus kaļķakmens plecus. Zv 58, 2, 1.

tūkstošgadīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir (aptuveni) tūkstoš gadu, arī daudz gadu.* □ .. Āraišu ezera salā .. atklāts unikāls arheoloģijas piemineklis — tūkstošgadīgas pils atliekas. Lauku Dzīve 78, 12, 28. Tūkstošgadīgie ozoli baltajā smiltī reiz guls. Krūklis 9, 152. // *Tāds, kas ilgst (aptuveni) tūkstoš gadu, arī daudz gadu.* Tūkstošgadīga evolūcija.

tūkstošgadu, ģen., nelok. *Tāds, kas ilgst (aptuveni) tūkstoš gadu, arī daudz gadu.* □ Cilvēces tūkstošgadu pūliņi skaudrajā cīņā pret badu bija veltīti pārtikas nodrošināšanai pietiekamā daudzumā. Cīņa 80, 107, 4.

tūkstošgalvains, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kam ir daudzas galvas.* T. pūķis.

2. *Tāds (kopums), kur ir (aptuveni) tūkstoš cilvēku vai dzīvnieku; tāds, kur ir daudz cilvēku vai dzīvnieku.* □ Jānis Ozoliņš diriģēja tūkstošgalvainu kori. A Auziņš 1, 15. .. viņi redzēja .. kalnu augstienes, kur tūkstošgalvaini aitu pulki ganījās sirmu, cienījamu vīru uzraudzībā .. Lācis VII, 483.

tūkstošgalvu, ģen., nelok. **1.** *Tūkstošgalvains (1).*

2. *Tūkstošgalvains (2).* □ Šai mirklī [hipodroma] braucējiem uz bukas līdzās nosēdās tūkstošgalvu pūļa azarts .. Lācis VI, 322.

tūkstoškāji, -u, vsk. tūkstoškājis, -ja, v.; zool. *Posmkāju klase, pie kuras pieder dzīvnieki ar posmotu tārpveida ķermeni un daudziem kāju pāriem; šīs klases dzīvnieks; daudzkāji.* □ Akmeņogļu laikmeta mūžamežos strauji sāka attīstīties sauszemes dzīvnieki — sauszemes gliemeži, kukaiņi ar spārniem .., zirnekļi, tūkstoškāji, skorpioni. Sloka 1, 44.

tūkstoškārt, apst. *Daudzas reizes.* □ Kopš bērnu dienām man ir tīrums svēts, Un tūkstoškārt lai ir šis brīdis slavēts, Kad rudzu grauds top melnā zemē sēts .. A Auziņš 2, 129. Mūzikas institūta audzēknis: Piedodiet, kur te ir izeja? Tūkstošreiz piedodiet ... Esmu tik apjucis. .. Tūkstoškārt piedodiet ... A Eglītis 1, 70.

tūkstoškārtējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūkstoškārtēji.** *Tāds, kas atkārtojas vai ko atkārto daudzas reizes.* T. aizrādījums.

tūkstoškārtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūkstoškārtīgi.** *Tūkstoš reižu (parasti aptuveni), arī daudz reižu lielāks.* □ .. viņa [Raiņa] milzīgais ieguldījums latvju tautas kultūras plaukumā — tas viss vēl tālās paaudzēs atplauks un saziedēs .. tūkstoškārtīgi. Pad J 54, 181, 1. // *Tāds, kas daudz atkārtojas vai tiek atkārtots.* □ Baleta speciālisti zina, kāda nozīme ir roku kustībām. Dejotāji tās izkopj tūkstoškārtīgos vingrinājumos. Liesma 75, 3, 8.

tūkstošnieks, -a, v. **1.** *Ciparu kopa 1000.* Uzrakstīt tūkstošnieku.

2. *Tūkstotis.* Pirmais t.

3. sar. *Naudas zīme tūkstoš vienību vērtībā.*

tūkstošreiz, apst. *Tūkstoš reižu.* T. tūkstotis ir miljons. // *Daudzas reizes.* □ «Esmu savu gļēvulību tūkstošreiz nolādējis ..» Blaumanis 6, 120. Tūkstoš reižu gribu pāriet šo tiltu. Tūkstošreiz ilgāk tā klājs lai diltu! Osmanis 4, 23.

tūkstošveidis, -ža, v.; **tūkstošveide,** -es, dsk. ģen. -žu, s.; poēt. *Tas, kas pastāv un izpaužas daudzos veidos.* □ Bet kā radusies šī noslēpumainā tūkstošveide [Spīdola] pati? Cīņa 84, 211, 3. .. Tu citiem tūkstošveidis esi, Sev pašam — viens un nedalāms. A Skalbe 9, 70. Kūtrums — šis tūkstošveidis, Ak, kā viņš izlikties prot .. Elksne 9, 125.

tūkstotis, -ša, v.; pamata skait. lietv. nozīmē. *Daudzums, skaits 1000; kopa, kas sastāv no 1000 vienībām.* □ Ceturtajā gadu tūkstotī pirms mūsu ēras Mezopotāmijā pēkšņi parādījās noslēpumaina tauta, kura dēvējās par šumeriem. Tā nodibināja šeit pirmās pilsētas, attīstīja un pilnveidoja piktogrāfisko rakstības sistēmu, izmantojot apmēram divus tūkstošus zīmju. Hor 79, 9, 46. Aleksandra: Ja jums ir divdesmit pieci tūkstoši brīvas naudas, tad ar tādu iemaksu jūs varat nopirkt jau gluži glītu namu astoņdesmit vai pat simts tūkstošu vērtībā .. A Eglītis 1, 313. Ja no katrām desmit zemākajām skaitīšanas vienībām izveido nākamo augstāko skaitīšanas vienību, tad iegūst .. decimālo skaitīšanas sistēmu. Šajā sistēmā desmit vieni veido desmitu, desmit desmiti veido simtu, desmit simti veido tūk-

stoti, desmit tūkstoši veido desmittūkstoti.. Mat 52. ◇ (Kā) melnais tūkstotis, arī ka melns sar. — *ļoti daudz.* □ «Nu gan nāk virsū melnais tūkstotis [vācu karavīru]!» kareivis Straube iesaucās. — «Frīčus skaitīsim pēc kaujas!» Žubīte sakliedza viņam.. Krieviņš 3, 110. Ogu [ķiršos] aizmetās maz, bet tagad, kad tās sārtojās, kā melnais tūkstotis bruka virsū strazdi.. Ezera 1, 315. ◇ Līdz pēdējam (arī beidzamam) tūkstotim, arī uz pēdējo (arī beidzamo) tūkstoti, arī pēdējā (arī beidzamā) tūkstotī sar. — *tā, ka ir atstāts novārtā, sabojāts, aizlaists bojā.* □ «Mājas gāžas kopā, tās vispirms jāsteidz glābt. Tas vecais, maita, visu nolaidis līdz pēdējam tūkstotim..» Upīts 4, 94. ..zirgi viņam bija pavisam nogājuši, kā mēdza teikt — uz beidzamo tūkstoti. Birznieks-Upītis 1, 375. No agronoma prasa laikā sabērt apcirkņos pirmās klases sēklu. Bet kā lai to izdara, ja kalte ar visām iekārtām ir pēdējā tūkstotī? Zv 85, 5, 10. ◇ Uz pēdējo tūkstoti sar. — *cik vien ir iespējams.* □ Cits [cūku] baro uz pēdējo tūkstoti, lai svara vairāk.. Belševica 1, 50. // dsk. dat., instr.: tūkstošiem, retāk tūkstošām. *Kopā aptuveni pa tūkstoš vienībām; arī ļoti daudz.* □ Šai zemei ir mūsu daba. Jau tūkstošiem gadu. Auziņš 10, 65. ..viņam šķita, ka [blakus] iet jauka, bet gluži parasta meiča, kādu Rīgā ir tūkstošiem. Vilks 5, 120. Jūrmalā pacelts gliemežvāks, viļņu nogludināts akmentiņš.. modina tūkstošām atmiņu. Sudrabkalns II, 358.

tukšā, apst. **1.** *Bez kā vēlama, arī (attiecīgajā situācijā) parasta.* Palikt tukšā (arī bešā) sar. — *nedabūt, neiegūt, arī zaudēt (ko).* □ Gluži tukšā jau Spieteniete gandrīz nekad nenāca, atnesdama vienmēr pa kliņģerim vai ābolam. Austriņš 1, 176. Es tātad esmu par vēlu. Maize ir pārdota, un es esmu palicis tukšā. Janovskis 2, 44. ..cilvēki brauc lielus gabalus, lai makšķerētu un pārrastos mājās bieži vien ar dažām nelielām zivtelēm, bet dažreiz — pat tukšā. Rušiņš 1, 5.

2. *Bez nesamā; bez kravas, pasažieriem.* □ ..cits iet tukšā, cits nes pauniņu vai ko citu padusē. Apsīšu J 3, 4. Tukšā braucējs še kā nekā izkūlās, bet, ja gribēja izbraukt ar vezumu, tad bija jāgaida ziemas ceļš. Kalndruva 2, 87. Tā viņi nobrauca [ar automobili] visu dienu. Ģirts tukšā uz grantsbedrēm, Artūrs ar kravu atpakaļ. Dripe 2, 56.

○ ◇ Ka tevi tukšā! sar. — *izsaucas nepatīkamā pārsteigumā, arī viļoties.* □ Māte: (Nopūlas, gribēdama diegu ievērt adatā.) Ka tevi tukšā... Zelmiņ, Zelmiņ! Blaumanis 6, 349.

tukšaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; retāk **tukšājs,** -a, v. *Neapstrādāts, neizmantots klajums; zemes platība, kur ir nabadzīga augu valsts; pēc postījuma nesakopta, neizmantota zeme.* □ Tur, kur vēl nesen bija tukšaine, tagad izaudzis liels dzīvojamo namu masīvs.. Rīgas B 76, 52, 2. Tur, kur agrāk bija džungļi, izveidojušies tukšāji ar akmenscietu, apstrādāšanai nepiemērotu zemes virskārtu. Zin T 75, 11, 37.

tukšatnes, -ņu, vsk. tukšatne, -es, s.; apv. *Laikposms, kad ir tukšs Mēness.* □ Pašās tukšatnēs nedēsta ābeles°, tad viņas mēdz būt tukšas. ME IV, 255.

tukšbrauciens, -a, v. *Transportlīdzekļa brauciens bez kravas vai pasažieriem.* □ Joprojām lieli ir tukšbraucieni un automobiļu virsnormatīvās dīkstāves iekraušanas un izkraušanas laikā.. Pad J 83, 234, 1.

tukšgaita, -as, s. *Brīvgaita.* □ ..nepieļaujot dzinēja tukšgaitu, kontrolējot degvielas padevi.., ietaupa benzīnu. Rīgas B 70, 12, 1. Pēc koka pārzāģēšanas zāģa ripu tukšgaitā atlaiž atpakaļ un zāģēšanai padod nākošo koku. Sterns 2, 39. // pārn. *Nelietderīga, veltīga darbība; bezdarbība.* □ ..jo mazāk tukšgaitas laika, jo veiksmīgāk cilvēks spēj sevi pierādīt daždažādās dzīves jomās. Pad J 83, 60, 1. Ziema pagāja tukšgaitā. Dzejnieks uzrakstīja mazliet «Krauklītim», dažas rindas «Daugavai». J Kalniņš 7, 480.

tukšgalvis, -vja, v.; **tukšgalve,** -es, dsk. ģen. -vju, s. *Vieglprātīgs, pamuļķīgs cilvēks.* □ ..ka viņa var paciest tā tukšgalvja.. sabiedrību, tas man tomēr derdzas. Sakse 3, 74. Mazā.. tukšgalve domājusi, ka viņu nolaupa un aizved līdzi.. teiksmu maharadža... Kaijaks 5, 166.

tukšība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → t u k š s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..tēvs bija.. īsts drēbniekmeistars, tikai to [pēckara] gadu pelēkajā tukšībā viņam bija visai maz iespēju parādīt savu prasmi. Zigmonte 4, 185.

2. *Vispārināta īpašība → t u k š s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..komēdijas un komiska tēla tukšība un nemākslinieciskums sākas tad, ja tiek izsmieti cilvēka fiziskie trūkumi.. Dzene 1, 63. Goda vietā [grāmatā] izcelta.. krāsu meistara monumentālā gleznieciība, kurā nekad nav manīta nekāda tukšība vai izpatika lētai gaumei. Latvju Mēnešraksts 42, 5, 479. // arī dsk. *Tukšas runas; arī nieki, blēņas.* □ Viņš tērgā ar Upesjurģi tukšības.. Indrāne 5, 19. Viņai tagad Donāta vietā jābūt tik gudrai un jāizrunā bērnam no galvas visas tukšības. Aplinkus vien un bez naida jāprot atgriezt puika pie jēgas un katrā ziņā uz skolas ceļa. Indrāne 10, 49.

3. pareti. *Vispārināta īpašība → t u k š s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

4. pareti. *Vispārināta īpašība → t u k š s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ielu t.

tukšinieks, -a, v.; **tukšiniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Nabadzīgs, trūcīgs cilvēks.* □ Leontīnei Veserei vecāki nebija tukšinieki — viņiem piederēja divi nami pilsētā un vasarnīca jūrmalā.. J Kalniņš 8, 181. «Grīķis grib mēroties ar bagātnieku. Nule iesācis art, jau pili ceļ.» — «Tukšinieks viņš nav. Tēva zemei plašas ežas.» Niedra 4, 249.

tukšot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tukšs (1) vai tukšāks.* T. apcirkņus. Sausums tukšo akas. // *Dzerot, ēdot padarīt (trauku) tukšu.* Tukšot (arī dzert) līdz dibenam — *dzert tukšu, dzert visu.* □ Sāka šķindēt naži un dakšiņas, tika pielietas un tukšotas glāzes. Birze 4, 188.

..viņš enerģiski tukšo zupas katliņu. Jansons 5, 173.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tukšs (2) vai tukšāks.*

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tukšs (3) vai tukšāks.* □ Veikalu plauktus tukšo arī kooperatīvi. Lauku Avīze 90, 46, 7.

tukšoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās. **1.** *Refl.* → *t u k š o t (1); tikt tukšotam.* □ ..mielasts lēni virzās uz priekšu, tukšojas un atkal pildās bļodas un šķīvji.. Zigmonte 15, 112. Vezumi žigli vien tukšojās, un, kad bija tukši, tad.. tūlīt aizbrauca. Jaunsudrabiņš 4, 22.

2. *Refl.* → *t u k š o t (2); tikt tukšotam.* □ Restorāns sāk manāmi tukšoties, šur tur stūros, kur nav vairs neviena viesa, apkalpotājas izdzēš ugunis. Zigmonte 2, 161. Pagalms ātri tukšojas. Izkrāvuši vezumus, vīri aizbrauc. Spāre 2, 23. Tuvojoties gala piestātnei, trolejbuss pamazām tukšojās. Kļava 2, 126.

3. *Refl.* → *t u k š o t (3); tikt tukšotam.* Noliktavas strauji tukšojas.

tukšpadsmit, apst.; sar.; hum. *Tā, ka (kā, parasti vēlama) nav; tā, ka darbībai nav (parasti vēlamā) rezultāta.* □ ..šodien veikalā nelāgi smaržoja pamestība, draņķīgi papirosi, kartīšu preču nabadzība, īsi sakot — tukšpadsmit. Lāms 7, 51. Iedams medībās, viņš allaž pareģoja — sieva, kurini plīti, būs gaļa! Vai arī — šodien vari iet ciemos, nākšu tukšpadsmit! Bels 6, 27. Bija taču mēģināts kādu jaunu kadru sameklēt. Tukšpadsmit. Pad J 83, 82, 2.

tukšpauris, -ra, v.; **tukšpaure,** -es, dsk. ģen. -ru, s.; sar. *Tukšgalvis.* □ Ieva atkal aizsvilās. «Laid vaļā roku, tu spalvainais tukšpauri..» Kalndruva 10, 12.

tukšprātis, -ša, v.; **tukšprāte,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Tukšgalvis.* □ Profesors: ..viņš nav tāds tukšprātis kā dažkārt šitādi puiši, kas skrej ar meitām. A Eglītis 1, 406.

tukšs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tukši. 1.** *Tāds, kurā nekas nav ievietots, nekas neatrodas (piemēram, par trauku, dobu priekšmetu, veidojumu).* Tukša bļoda. T. grozs. Tukša soma. T. maiss. Tukša atvilktne. □ Lai cik lēnām sūktu tēju, mazītiņiem malciņiem vien, krūze beigu beigās tomēr tukša. Ezera 2, 212. Vēstuļu kastīte vēl tukša. Pastnieks nāca vēlāk, ap pusdeviņiem. Bels 2, 11. ..viņš.. izņem no etvijas cigareti un meklē sērkociņus. Kārbiņa izrādās tukša. Saulītis 13, 8. ◇ Tukša kabata sar. — *naudas, arī līdzekļu trūkums.* □ Ar tukšu kabatu tādā tālā ceļā patiešām nevarēja doties. Grīva 9, 156. Kungs: Tagad Līzbete tev uzsmaida, bet, kad tev kabata būs tukša, tad viņa tevi neredzēs, tāpat kā tagad mani. Zīverts 1, 294. // *Tāds, kas nav aizņemts (ar ko ievietotu, novietotu, noliktu) — parasti par telpu, platību, virsmu.* T. pagrabs. Tukša malkas nojume. T. plaukts. T. sienas laukums. Tukšs galds — *galds, uz kura nav ēdienu, dzērienu vai to ir maz.* □ Sev un Andrejam Kalvicu Andrs iekārtoja guļas vietu tukšajā pūnē. Upīts 4, 697. ..Everīna ievēroja, ka pie sienas ir tukša vieta, tik neglīti tukša, ka to paglābt var vienīgi sienas vāzīte ar puķēm. Lapsa 7, 118. «Savs pavalgs, kad cilvēks strādā, tiek. Mūsu mājā pat — kaut neesam nekādi bagātnieki, nekad pie tukša galda neesam klāt sēdušies.» J Kalniņš 10, 302. // *Neiekārtots (par telpu, tās daļu); arī neapmēbelēts.* □ ..siltumu un krāsainību katrai telpai piešķir audumi.. Bez tiem telpa liekas auksta, tukša un nemājīga. Mājtur 446. Kakti [istabai] bij tukši. Tos mēza un slaucīja sieva.. Brigadere 2, 17. // *Tāds, uz kā nekas nav pakarināts, uztīts u. tml.* T. drēbju pakaramais. T. vadzis. □ Pa šīm dienām man jāuzspolē diegi vairākām dienām.. Tukšu spoļu ir daudz.. Dinere 11, 129. Pašas ierāmējām.. gleznas reprodukciju un pakārām. Lai nagla nerēgotos tukša. Ezera 10, 40. // *Tāds, kam nav vērtņu, rūšu (par durvīm, logiem).* □ ..Ilgai sirds dziļumos drusku žēl šīs mājas. Tā taču piederējusi Oskaram, lai arī nepabeigta un tukšām logu ailēm kā akla veras Daugavā. Ezera 2, 239. // *Tāds, kurā nav ūdens (parasti par aku, ūdenstilpes gultni).* □ Bet rītā sievas smels ūdeni, atrod — aka tukša, gailis bija izdzēris visu ūdeni. LTP 131. Kanāls vēl tukšs, tikai sīkas grunts ūdens lāmiņas paspīd te šur, te tur. Zv 52, 12, 7. // *Tāds, kurā nav barības vielu (par gremošanas orgāniem).* T. kuņģis. □ Lai varētu pārbaudīt zarnu reljefu, tām jābūt pilnīgi tukšām. Ves 75, 3, 6. ◇ Tukšs vēders sar. — *saka, ja nekas nav ēsts, ja gribas ēst.* □ «Ines, paēd brokastis! Kas tā par lietu — visu dienu ar tukšu vēderu.» Brodele 17, 14. Lamberts: Sinjor, ko tad cilvēks var padarīt, ja viņam ir tukšs vēders? A Eglītis 1, 215. // *Tāds, kurā nav teksta, attēlu u. tml. (piemēram, par burtnīcu, kladi, papīra lapu).* □ Ēvalds pagrieza baltajai° lapiņai otru pusi, tā bija tukša.. Saulītis 12, 233. Lomu saraksta tukšajā ailītē.. tagad biju ierakstījis — Vija Artmane. Artmane 53.

2. *Tāds, kurā nav cilvēku (piemēram, par celtni, telpu, platību); neaizņemts; neapdzīvots.* □ Pēc darba braucu apskatīt kādu tukšu māju.. Jau kopš pagājušā gada tur neviens nedzīvojot. Kaijaks 6, 171. Šoseja bija pavisam tukša, ne gājēju, ne braucēju, tikai mēs abas. Ezera 18, 29. Namu pagalmi šobrīd tukši, neviena bērna neredzēja. Dripe 10, 192. Tā ir raudu dziesma un paliks par raudu dziesmu, kamēr vien atbalsis klīdīs pa tukšām un pamestām sētām.. Rancāne 1, 38. // *Tāds, kurā nav braucēju, pasažieru, arī kravas (par transportlīdzekļiem, to daļām).* Tukša laiva. T. trolejbuss. □ Vagons bija gandrīz tukšs, tikai vienā no kupejām sēdēja jauni cilvēki. Jansons 4, 276. Tukšās ragavas viegli pārbrauca pāri piesnigušajam grāvim. Upīts 3, 99. // *Neaizņemts, brīvs (piemēram, par sēdekli, guļvietu).* □ Alvils Dzeguze apsēdās pirmajā rindā. Pāris krēslu viņam blakus visu laiku palika tukši it kā atstāti vēl kādiem, ..kuri nav varējuši ierasties. Purs 4, 352. Mēs visi sēdam pie galda, tikai mātes vieta tukša. Māte

ir otrā istabā gultā .. J Kalniņš 10, 339. Tur istabas kaktā maza gultiņa — tukša! Ko viņš būtu devis, ja tajā tagad atrastos abi zēni! Blaumanis 6, 149. // *Tāds, kur neatrodas dzīvnieki (par celtni, telpu, platību, vidi).* T. bišu strops. Tukša lapsu ala. □ ..grunduļu bars kļuva tramīgs. Negaidot zivtiņas pajuka uz visām pusēm. Sēklis visapkārt asarēniem kļuva tukšs. U Plotnieks 1, 67. // *Tāds, kur neaug, neatrodas augi, to daļas (parasti par platību).* □ Bads ir paciešams, jo nav tik tukšas vietas, kur nebūtu kāda zaļa oga, kāds mīkstāks zāles stiebrs vai jauns koka augums. Upīts IV, 717. Āboli dārzos sen nokrituši, tukši ir visi tīrumi, kur kādreiz vārpas vējā čabinājās .. Zigmonte 10, 131. Zeme nekur nepaliek tukša, augi ieviešas katrā cik necik piemērotā stūrītī. Caune 5, 206. // *Tāds, kam nav ziedu, augļu, retāk lapu (par augiem, to daļām).* Tukšs zieds — *neapaugļots zieds.* Tukša sēkla — *sēkla, kam labi attīstītā sēklapvalkā nav normāli attīstīta embrija.* □ ..izskatījās, it kā koki būtu pavisam tukši — lapas vien. Bet puisēniem, ābeles vērīgāk papētot, parādījās drīz galotnē, drīz pazarē pa ābolam. Valdis 1, 154. Lazdu krūmi tukši un kaili. Austriņš 1, 40. Čiepstošie zvirbuļi tukšos ceriņos, kuriem vairs nav nevienas lapiņas, — saltās rudenības ainava. Sudrabkalns II, 464. // *Tāds, kurā nav, piemēram, sēklu, kodola (par augu daļām, to apvalkiem).* T. rieksts. Tukša vārpa. Tukša zirņu pāksts. □ Tukšos .. [griķu] graudu apvalkus, kas uzpeld ūdens virspusē, ar putu karoti noņem. Ed gat 171.

3. *Tāds, kad ir stipri izjūtams (kā, parasti pārtikas līdzekļu, preču, naudas) trūkums (par laikposmu).* □ Kristības viņi gribēja rīkot tik mazas, cik vien tas iespējams, jo tagad esot pats tukšākais laiks: neesot ne gaļas, ne naudas. Jaunsudrabiņš 4, 63. Produktu [skolas izlaidumam] sanests maz, lai gan ar nodomu nav skopojies neviens. Jo ko gan tu nesīsi tagad pašā tukšākajā, pašā plikākajā pavasara laikā? Zigmonte 1, 260. // *Tāds, kur nav (kā, parasti pārtikas līdzekļu, preču, naudas) krājumu.* T. dārzeņu veikals. □ «Tas vecais nudien ķerts!» viņa sašutusi iesaucās. «Pašam pieliekamais tukšs, vēl svešus baros.» Dinere 10, 298. «Šīs mājas ir tukšas,» viņa sacīja. «Viss, kas te kādreiz bija, ir jau paņemts ..» Skujiņš 5, 91. Prūsijas valsts kase bija tukša, un karalis cerēja aizlāpīt budžeta robus ar .. nodokļu uzlikšanu. Bels 7, 32. ..kad banka tukša, tad tās ir briesmas visai pasaulei. J Kalniņš 2, 194. // *Tāds, kad nav ražas, lomu, guvuma (par laikposmu).* □ Šogad manām ābelēm tukšais gads .. Vāczemnieks 8, 69. Kad sākās tukšais zvejas laiks, Rūķis piekrastē tīklus izņēma un pazuda no mūsu redzesloka. Gūtmanis 2, 40. // *Tāds, kam nav vēlamā rezultāta; arī veltīgs.* Tukši pūliņi. // *Trūcīgs, nabadzīgs.* □ Kur citur lai šie atstātie, tukšie, bezspēcīgie atrastu patversmi, ja ne nabagu namā? .. Apsīšu J 3, 35. Vairāk par izglītību vecāki Kristapam nebija varējuši dot, tāpēc jaunajā vietā viņš atnāca galīgi tukšs. Sakse 1, 16.

4. *Tāds, kam nav nopietna satura, jēgas, mērķa.* T. sacerējums. Tukšas frāzes. Tukšas izpriecas. Tukšas runas (arī tukša runāšana) — *runas (runāšana) bez nopietna satura, mērķa.* □ Cilvēks, kas vienaldzīgs pret pasaulē notiekošo, ir garlaicīgs. Viņa dzīve ir nabadzīga un tukša. Pad J 73, 200, 2. Tas ir jautājums kārtības labad, tāpēc ka .. tā pieņemts. Un līdz ar to [pārrunās] viss kļūst virspusīgs, tukšs un bez nozīmes. Dripe 4, 144. «Liecies taču mierā ar savu draudzību! .. Draudzība starp vīrieti un sievieti ir tukša, tā nav nekas, tā ir izlikšanās ..» Jansons 6, 193. pārn. Vecākie zari zaudē serdes .. Bez savas vajadzības tas nav, daba tukši nerotaļājas. Caune 5, 148. // *Nenozīmīgs; nepamatots.* Tukši sapņi. Tukša lielība. T. apgalvojums. □ ..tukši slavinājumi viņam nebija vajadzīgi. Katlape, Ceplītis 1, 171. ..es .. izjutu, cik nelādzīgi ir priekšsēdētāja tukšie solījumi. Lagzdiņš 3, 17. ..pamazām saldās cerības kļuva tikai par cerībām, un pamazām šaubas likās izplatām jautājumu: «Vai tik tās nebūs tukšas cerības?» Birznieks-Upītis 6, 298. // *Tāds, kurā nav intensīvas, mērķtiecīgas darbības, rosības, notikumu (par laikposmu).* □ ..tukšs, bezdarbībā pavadīts brīvais laiks ir vislabākā augsne likuma pārkāpumiem. Dripe 4, 88. Dienas ir divējādas: tās, kas no mūža tukšas jāsvītro ārā, un tās, kad esmu ko padarījis .. Purvs 4, 23. // *Tāds, kam nav saturīgas garīgās dzīves, dziļu emociju; arī nenopietns, vieglprātīgs.* □ Zigmunds Skujiņš .. uzmetis apdāvinātas, bet vieglprātīgas, tukšas meitenes portretu. Sudrabkalns 15, 33. ..man patīk atrasties optimistu sabiedrībā. Protams, ja šie ļaudis nav tukši. Liesma 77, 6, 22. // *Tāds (cilvēks), kam nav saiknes ar saturīgu garīgo dzīvi; tāds, kurā nav spēcīgu (emocionālu) pārdzīvojumu (par cilvēka psihi).* □ Klāvs nemaz īsti neapjauta, kā [gleznas] pārdošana notika. Viņš atjēdzās tikai uz ielas .. Savādi tukšs un pamests, viņš vīstīja lipīgos papīreļus svīstošajā rokā. A Eglītis 3, 114. Korpulentais, elegantais rakstnieks [lugā] .. bija .. pieejams mirkļa iejūsmām, kas uzliesmoja un apdzisa, atstādamas dvēseli tukšu. Katlape, Ceplītis 1, 122. «Es neticu, ka tad cilvēku sirdis un dvēseles būs tik nabagas, tik nožēlojami tukšas, prāta apsēstas.» Brīdaka 2, 167. // *Neizteiksmīgs, nedzīvs (parasti par acīm, skatienu).* □ Jānis paver acis — lielas, miegā un nogurumā nespodras acis. Acumirkli tās ir tukšas, bet tad spēji iedegas īgnums un dusmas. Upīts 6, 43. Acis vienmēr bija plati ieplestas, skatiens skumji tukšs. Skujiņš 14, 26. Lai cik skaista, bet tukša seja vienmēr būs vulgāra. Garīgais piepildījums cilvēku paceļ pāri vidējam standarta līmenim. Sieviete 90, 8, 20.

○ Tukšs Mēness — *Mēness, kad tas no Zemes nav redzams.* □ ..lopi jākauj tukšā mēnesī .. Lauku Avīze 90, 36, 6. Tukšā kopa mat. — *kopa, kas nesatur nevienu elementu.* □ Uzdodot kādu kopu .., var gadīties, ka par tās elementu raksturīgo īpašību esam izraudzījušies tādu īpašību, kas nepiemīt nevienam ob-

jektam. Šādos gadījumos teiksim, ka esam ieguvuši tā saukto tukšo kopu.. Mat 10. Nereti rodas vajadzība aplūkot kopu, kurā nav neviena elementa... Šādu kopu sauc par tukšo kopu.. Strazdiņš 2, 25. Tukšs šāviens — *šāviens ar salūtpatronu.* Tukša loze sar. — *loterijas biļete, kas nav laimējusi.* Par tukšu, arī pa tukšo sar. — *veltīgi; bez vajadzības, nolūka.* □ Pie direktora par tukšu nekad nesauc.. Talcis 4, 167. ..Juta kā uz ausīm kritusi. Runā riņķī un apkārt, tikpat pa tukšo. Svīre 3, 108. «Es vienīgi teicu, ka nekad neesmu pa tukšo galvu lauzījis.» Kļavis 1, 27. Tukšs māns, arī tukši māņi sar. — *nepatiesība.* ◇ (Ar) tukšām rokām — a. *Bez kaut kā.* □ No valsts plānu daļas kabinetiem.. nāk ārā vīlušies, gatavi iet tālāk līdz pašam ministram, lai tikai dabūtu savai rūpnīcai nepieciešamo, lai neatgrieztos tukšām rokām.. Dinere 10, 53. b. *Bez cienasta, dāvanas.* □ Jā, tukšām rokām ciemos iet neklājās.. Zigmonte 18, 54. c. *Bez kā nesama.* □ ..vienmēr tā aizgāja ar saini, bet atgriezās tukšām rokām. Lubējs 1, 118. ◇ Tukša galva — *saka, ja nespēj domāt, atcerēties, koncentrēties.* □ Tagad atlika laiks rakstīt dzejoļus, bet jauni darbi neradās. Galva bija tukša. J Kalniņš 3, 172. ◇ Tukša vieta — *nekas; tas, kas ir pavisam nenozīmīgs, arī vienaldzīgs.* □ Ansim sanāca dusmas. Kas viņš bija šajā mājā? Piektais ritenis? Nē. Vienkārši tukša vieta. Nulle. Lapsa 3, 108. ◇ Tukša skaņa — a. *Saka par to, kam nepievērš vajadzīgo uzmanību.* □ Šie teorētiskie skaidrojumi darba procesā aktierim vispār ir tukša skaņa, kad viņš apstākļu konkrētībā meklē tikai iekšējo sasauksmi ar tēlu. Dzene 2, 37. b. *Saka par ko svešu, nezināmu.* □ ..tev vēl skaitlis 1000 ir tukša skaņa tāpat kā vārds «mīlestība». Vācietis 15, 151. ◇ Ķert tukšu vēju — a. *Veltīgi meklēt, gūstīt.* b. *Veltīgi censties sasniegt, panākt, iegūt.* ◇ Tukšs (arī zils) gaiss sar. — *nekas, pavisam nekas; tas, kas ir pavisam nenozīmīgs.* □ Valeska: Es par to cilvēku nevēlos vairs nekā zināt. Man viņš ir tukšs gaiss! A Eglītis 1, 579. ◇ Tukšā (arī zilā) gaisā sar. — *bez jēgas, bez mērķa, arī bez rezultāta (piemēram, ko darīt).* □ Lazda: Dūšīga sieviete. Tikai žēl, ka enerģiju izsviež tukšā gaisā. Brodele 4, 18. ◇ Tukšā dūšā sar. — a. *Neēdis.* □ «Jāiet pamielot viešņa arī, lai nerunā pēc, ka mēs tai likuši aiziet tukšā dūšā.» Sudrabu E 3, 206. b. pareti. *Neiereibis, skaidrā prātā.* □ Jaunieši un vispār vīrieši jau bij iesiluši, jo uz kāzām taču nevar nākt gluži tukšā dūšā. Rozītis III, 128. ◇ Tukšs kā izšauta plinte sar. — a. *Bez naudas, bez līdzekļiem.* □ Nātiņš aplaupīts līdz santīmam un pārbraucis tukšs kā izšauta plinte. Fimbers 1, 197. b. *Nenozīmīgs, bezsaturīgs.* □ «Ja esi kluba biedrs, tad pakļaujies!..Citādi runas par disciplīnu ir tukšas kā izšauta plinte.» Sports 66, 196, 2. ◇ Par tukšu (arī pliku) paldies sar. — *bez atlīdzības.* □ «Domā, liela luste man staipīties ar tavu aunu par tukšu paldies!».. — «Vai, vai, Ilma, tev tik nauda prātā!» Ābels uzsāka savu parasto vaimanāšanu.. Ezera 1, 209. ◇ Par tukšu (arī baltu) velti sar. — a. *Bez maksas, atlīdzības.* b. *Tā, ka nerodas vēlamais rezultāts; veltīgi.* □ «Nekā, brālīt, uz to tu mani nepiedabūsi, tāpat par tukšu velti es savus spēkus [sportā] netērēšu.» Jansons 6, 386. ◇ Kult tukšus (arī izkultus) salmus, retāk kult tukšu (arī niekus) sar. — *vairākkārt runāt par vienu un to pašu; spriedelēt par ko jau (sen) zināmu.* ◇ Kulstīt tukšu, biežāk kulstīt mēli sar. — *pļāpāt, arī runāt ko nenozīmīgu; veltīgi, bez panākumiem runāt.* □ Mēle arī jāmācās [meitenei] valdīt — visu vasaru tik vien zinājusi kā tukšu kulstīt. Tagad zobi ciet un ne vārda, kamēr skolotājs neprasa. Indrāne 7, 67. ◇ Malt tukšas dzirnavas sar. — *runāt niekus, aplamības.* ◇ Grābstīties pa tukšu vienk. — a. *Darīt ko nevajadzīgu, lieku.* □ «Bet, ja jau tu.. nezini, kas tevi pievelk, tad, skaidra lieta, nav vērts saldēt nagus un grābstīties pa tukšu.» Brodele 17, 66. b. *Runāt ko bezsaturīgu, nenozīmīgu.*

Sk. tukšā.

tukšsirdis, -ža, v.; **tukšsirde,** -es, dsk. ģen. -žu, s. *Cilvēks, kam nav dziļu jūtu.* □ «Tikai dvēselē nabagie tukšsirži domā vienīgi par sevi.» Māksla 64, 1, 48. Atklāts tukšsirdis mums ir skaidri saskatāms un attiecīgi pret viņu izturamies.. Pad J 80, 48, 6.

tukšums, -a, v. **1.** *Vispārināta īpašība → tukšs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; tukša vieta, telpa, vide, tās daļa.* □ Lai gan man gribas dzert, atbildu, ka neslāpst, jo zinu, ka mums pudele ir gluži tukša. Vai nu sāksim gausties divatā par šo tukšumu. Ezera 11, 30. ..cīņu vietās pārāk bieži zem kājām nodun baļķiem pārsegts bunkura tukšums, viļājas nesprāgusi granāta.. Indrāne 6, 129. Kuņģa savilkšanās, tukšums kuņģī un zems cukura un citu uzturvielu līmenis asinīs.. rada bada sajūtu, ēstgribu. Ves 75, 1, 6.

2. parasti vsk. *Vispārināta īpašība → tukšs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Iela tai stundā bija gandrīz jau tukša. .. Bet mēness saltā miglā cēlās.. un apspīdēja ielas tukšumu. Kurcijs 4, 91. ..izstaigājis pus pilsētiņas, ieskatījies tukšajos, vaļā atstātajos svešu un paziņu dzīvokļos, viņš aptvēra, ka stindzinošais vēsums plūst pretim tieši no šā tukšuma. Bija zeme, bija pilsētas.., bet nebija cilvēku. Sakse 7, 3.

3. parasti vsk. *Vispārināta īpašība → tukšs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; trūkums, nabadzība.* □ Viņiem jau nekā nebij ko iznest no mājas, kurā bij tik liels tukšums tā ēdiena, kā drēbju ziņā. Viņam vajadzēja iziet gandrīz vienīgi ar to, kas mugurā un kas vēderā. Jaunsudrabiņš 4, 349.

4. parasti vsk. *Vispārināta īpašība → tukšs (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Atkal un atkal [dzejā] izlaužas nemiers ar dzīves tukšumu, sīkmanību, lielu ideālu trūkumu.. Viese 3, 263. Nē, ne jau par dzejnieku viņam kļūt. Viņš tikai bija šo to uzrakstījis, spītēdams avīžu dzejoļu tukšumam, salkanībai, pliekanībai. J Kalniņš 8, 47. Maijas galvā ne-

bija ne domu, ne ieceru. Viņa pati brīnījās par šo tukšumu. Mauriņa 2, 362.

5. dsk. *Apvidus četrkājaina dzīvnieka sānos starp krustiem un ribām.* □ ..viņa pieiet pie Brūklenes [govs], pakasa starp ragiem, pārlaiž roku tukšumiem pie krustiem. Svīre 2, 214.

tukšvārdība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → tukšvārdīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Būdams ar nelielu bārdiņu, kalsnu seju un bez liekas tukšvārdības sarunās, viņš atstāja inteliģenta cilvēka iespaidu. Lauku Dzīve 90, 10, 10.

tukšvārdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tukšvārdīgi.** *Tāds, kura runā, rakstos nav nopietna satura, jēgas, mērķa.* □ Apkarojot vienaldzīgos, ārišķīgos, tukšvārdīgos, O. Vācietis uzbrūk tiem, kas cenšas «Visiem redzamās un sataustāmās lietas bezgalīgos vārdu plūdos pierādīt.» M Kalve 1, 33. // *Tāds, kurā nav nopietna satura, jēgas, mērķa (parasti par runu, rakstu).* □ Vienīgais, kas gandrīz vienmēr apmierina teātri, — slavējošs raksts. Nav svarīgi — dumjš vai gudrs, nopietns vai tukšvārdīgs. Lit M 82, 45, 7.

tukšziedība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → tukšziedīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Plūmes t. // pārn. *Nopietna satura, jēgas, mērķa trūkums (piemēram, darbībā, dzīvē); arī ārišķība.* □ Mākslas pieredze rāda, ka šādas savas subjektivitātes pretstatīšana visam dinamiskajam, dzīvajam, radošajam ārpasaulē ved pie talanta .. noplicināšanas, tukšziedības, saikņu saraušanas ar publiku. Cīņa 76, 33, 4.

tukšziedīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tukšziedīgi.** *Tāds, kas zied, bet nenes augļus (par augiem).* Tukšziedīga plūme.

tukšziedis, -ža, v.; **tukšziede,** -es, dsk. ģen. -žu, s. **1.** *Augs, kas zied, bet nenes augļus.* □ Redzi, kā blakus auglīgam laukam Vēji tukšziežos pūš. Lit M 68, 8, 12.

2. *Cilvēks, kura darbībai, dzīvei nav nopietna satura, jēgas, mērķa.* □ Jau pirmajā kursā var pateikt, no kura [studenta] iznāks lietas koks un kurš paliks tukšziedis. Liesma 76, 4, 8. // *Cilvēks, kuram nav pēcnācēju.* □ Viņam bija dēls — viņam, vientuļajam tukšziedim, un dzīve bija gribējusi, lai viņu ceļi krustotos. Lācis 1, 215.

3. *Parādība, norise (sabiedrības dzīvē), kurai nav nopietna pozitīva rezultāta.* □ Tautas gara stiprināšanas kampaņa izvērsusies pilnā sparā, svētīgiem pasākumiem līdzi nesot arī tukšziežus. Pad J 82, 186, 4.

tūkt, tūkstu, tūksti, tūkst, pag. tūku; intrans. **1.** *Uzkrājoties šķidrumam audos, palielināties apjomā (par ķermeņa daļu, ievainojumu).* Sasitums sāk t. □ ..Jurkam .. tūkst kājas un rokas. Sudrabu E 3, 442. // pārn. *Kļūt resnam (aptaukojoties).* □ ..krodzinieks tūka resnumā. Zigmonte 14, 6.

2. parasti 3. pers. *Veidoties, kļūt lielākam, spēcīgākam (par parādībām dabā).* □ Mākonis aug acīm redzami, tūkst, lietus gāzi vēstīdams .. Cīņa 81, 201, 3. Pat Daugava un Gauja lietus palos tūkst .. Lukss 14, 65. pārn. Nepacietība tūka līdzīgi negaisa mākonim pamalē. Zigmonte 12, 151.

tūkums, -a, v. *Rezultāts → tūkt (1); arī satūkusī vieta; arī tūska.* □ Tūkums vispirms bij sācies locītavās ap kauliņiem. Nu visa pēda bij spīdīgi tukla .. Upīts III, 538. Viņa seja bija manāmi uzpampusi un kreisā acs tikai pa mazu, šauru spraudziņu raudzījās manī. Milzīgs, sarkanīgs tūkums to neļāva platāk paplest. Janovskis 1, 355.

tularēmija, -as, s.; parasti vsk.; med. *Akūta cilvēku un dzīvnieku infekcijas slimība, kam raksturīgs limfmezglu bojājums un intoksikācija un ko pārnēsā galvenokārt grauzēji.*

tūlijs, -a, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements (lantanoīds) — sudrabaini balts metāls.*

tūliņ [tūliņ vai tū'liņ], apst. **1.** *Norāda, ka (ko) darīs, ka (kas) notiks, eksistēs šajā pašā mirklī, brīdī, bez kavēšanās, vilcināšanās, arī visdrīzākajā laikā; tūlīt (1).* □ «Vai tu man nenogriezīsi matus?» Klāvs ieprasījās. Buncis izbrīnījies skatījās. «Kad?» — «Tūliņ.» Birznieks-Upītis 6, 106. «Vai cienīgstēvs dzeršot kafiju tūliņ vai pēc tam, kad nomazgāšot muti?» Upīts 18, 288. Brempelis: Es tūdaļ noskriešu lejā pēc cepumiem. — Ildze: Leofrold ... — Brempelis: Lūdzu, bez ierunām. Tūliņ būšu atpakaļ. A Eglītis 1, 139. // *Norāda, ka (kas) notiek, norisinās, eksistē laikposmā, kas tieši seko iepriekšējam laikposmam.* □ Un Plocis, kā paņēma tūliņ pēc Jurģiem plato slīperu cirvi un balto maizes kuli uz pleciem, tā aizgāja .. Birznieks-Upītis 1, 8. // *Norāda, ka (kas) notiek, norisinās, eksistē tieši pēc kādas citas darbības, norises, stāvokļa.* □ ..tūliņ pēc uzstāšanās viņai jābrauc uz māju, nav laika pārģērbties. Sudrabkalns II, 478. «Tas bija tūliņ pēc pirmā kara ..,» pēkšņi atdzīvojās Jorēns .. Līvs 1, 67. «Biju jau tūliņ pēc savas otrās sievas nāves atkal nodomājis precēties,» Mālnieks turpināja. Blaumanis 2, 75.

2. parasti savienojumā «tūliņ aiz» kopā ar lietv. *Norāda, ka (kas) vietas secībā ir, atrodas ļoti tuvu (kam); tūlīt (2).* □ Spodrīte gāja tūliņ aiz līgavas .. Paegle 3, 45. Biju jau iegājis birzī, aiz kuras tūliņ nabagu māja atradās. Apsīšu J 3, 36. Līzbeti kaut kas it kā skubināja atpakaļ istabā. Viņa .. tūliņ aiz sliekšņa manīja ko svešādu. Upīts 4, 218.

tūlīt [tūlīt vai tū'līt], apst. **1.** *Norāda, ka (ko) darīs, ka (kas) notiks, eksistēs šajā pašā mirklī, brīdī, bez kavēšanās, vilcināšanās, arī visdrīzākajā laikā; tūliņ (1).* □ Nariškins: Man ar jums jārunā, Jakobīn! Man jums kaut kas svarīgs jāsaka. — Jakobīne: Taču ne šeit un tūlīt! Mēs parunāsimies citur un vēlāk. Zīverts 1, 255. «Kas ir ar Normu?» — «Viņa šorīt uzteica darbu. Nostrādās savas likumīgās divas nedēļas un brauks prom. Gribēja braukt tūlīt, bet boss viņu piespieda vēl palikt.» Janovskis 1, 170. «Jūs pagaidiet, tūlīt es braukšu atpakaļ!» Zigis sacīja šoferim. Saulītis 12, 182. // *Norāda, ka (kas) notiek, norisinās, eksistē laikposmā, kas tieši seko iepriekšējam laikposmam.* T. pēc Jaungada sāka salt. // *Norāda, ka (kas) notiek, norisinās, eksistē*

Latvijas Nacionālā BIBLIOTĒKA 97 - 1.469

lieši pēc kādas citas darbības, norises, stāvokļa. □ Daudzi skolēni stundas sāk gatavot tūlīt pēc pārnākšanas no skolas .. PL Siev 59, 1, 17. Nārsto [parastā varde] tūlīt pēc ziemas guļas, kad ledus tikko izkusis (martā — aprīlī). Sloka 1, 33. «Bet tu gan solījies tūlīt no baznīcas nākt mājā.» Blaumanis 6, 123.

2. parasti savienojumā «tūlīt aiz» kopā ar lietv. *Norāda, ka (kas) vietas secībā ir, atrodas ļoti tuvu (kam); tūliņ (2).* □ .. vēl grūtāk un smagāk gāja ar kūts pamatu rakšanu. Tūlīt aiz vieglās zemes virskārtas sākās plienakmens. J Kalniņš 10, 292.

tūlītējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas notiek, sāk pastāvēt, ir darāms, veicams tūlīt.* □ Lielo patiesības meklētāju mūži palaikam nav viegli, viņu domas ne katrreiz gūst tūlītēju un nedalītu atzīšanu. Straduņš 1, 47. Bērna tūlītēja paklausība pati par sevi nebūt neliecina par pakļāvīgu raksturu .. Sk Ģ 84, 6, 12. .. grūtības būs tūlītējas un garantētas. Lauku Avīze 90, 22, 3. Ēteriskās eļļas ieguvei [lavandas] ziedu .. griež sausā laikā augu ziedēšanas periodā un svaigā veidā nosūta tūlītējai pārstrādāšanai. Baumane 1, 128.

tulkojamība, -as, s.; parasti vsk. *Īpašību kopums (piemēram, tekstam, vārdam), kas rada iespēju (to) tulkot citā valodā.* Tautasdziesmu t.

tulkojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → t u l k o t (1); attiecīgais teksts.* T. no vācu valodas. Burtisks t. Adekvāts t. Koņģeniāls t. Brīvs tulkojums literat. — *tulkojums, kurā pieļautas dažas atkāpes no oriģināla (pēc formas, stila u. tml.).* □ Tulkoja [zemgaļa teikto] tas pats Gerdas algotnis, kas vakar bija pie Skadaiņa rosījies. Gunvaldis vērīgi sekoja viņa tulkojumam. Purs 9, 48. 18. gadsimtā beigās Rīgā izdeva vairāku Lomonosova darbu tulkojumus vācu valodā .. Straduņš 3, 101. .. sērijas grāmatas būs divvalodu izdevumi, tātad tāda kā savdabīga atdzejojumu laboratorija, kas dos iespēju lasītājam salīdzināt oriģinālteksta ar tulkojumu. Rīgas B 83, 119, 5.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → t u l k o t (2).* Sapņa t. □ Vispār savādi ar abstraktajiem jēdzieniem, mēs katrs ieliekam tajos savu tulkojumu, cik cilvēku, tik izpratņu. Zigmonte 6, 91.

tulkot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Atveidot, izteikt (piemēram, tekstu, vārdu) citā valodā.* T. ārzemju viesa stāstījumu. T. rakstu angļu valodā. T. romānu latviski. Tulkotā literatūra. Tulkojošā vārdnīca — *vārdnīca, kurā kādas valodas vārdu, to savienojumu nozīmēm rādīti atbilstoši citas valodas (vai citu valodu) vārdi, to savienojumi.* □ «Kā sauc šo upi?» — «Džusa. Tas ir kazahu vārds.» — «Vai to var tulkot?» — ««Džu» kazahu valodā nozīmē «netīrs», bet «sa» — «ūdens». Tātad «Netīrais ūdens».» Kroma 3, 8. Esam tulkojuši viens otra dzejoļus un izjutuši to gara radniecību, kas palīdz drīzāk sajust nekā izprast otra dzejnieka būtību. Gūtmanis 1, 18. Rainis latviešu literatūrā bija pirmais, kas tik mērķtiecīgi, plānveidīgi, sistemātiski tulkoja pasaules klasiku. Rīgas B 82, 210, 4.

2. *Skaidrot, izprast (kā jēgu, nozīmi u. tml.).* □ Cenzoram šai lugā [«Uguns un nakts»] nepatika daudzas vietas. Kāpēc jaukā pasaku vielā vajadzēja paslepen bāzt iekšā dažādas nejaucības, kuras ikviens varēja tulkot pēc sava bezkaunīgā prāta .. J Kalniņš 7, 260. Gadiem ilgi dzīvojot zem viena jumta ar mīļotu cilvēku .., cilvēki iemācās nekļūdīgi tulkot viens otra valodas zemtekstu. Bendrupe 1, 159.

tulkotājs, -a, v.; **tulkotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → t u l k o t.*

2. *Cilvēks, kas nodarbojas ar daiļdarbu tulkošanu.* □ Jau sen beigušies strīdi par tulkotāju darba nozīmīgumu, un tagad neviens nopietns literatūras darbinieks vairs nešaubās par to, ka daiļliteratūras tulkošana ir radošs process .. Cīņa 81, 43, 3.

tulks, -a, v. **1.** *Cilvēks, kas tulko tekstu citā valodā; cilvēks, kas nodarbojas ar tekstu tulkošanu citā valodā.* □ .. gadījies arī bez tulka starpniecības sarunāties ar somu jūrniekiem .. Kalndruva 5, 231. Nepieciešamība pēc tulkošanas un tulkiem radās jau sirmā senatnē — kad dažādās valodās runājošu cilšu pārstāvjiem pirmo reizi vajadzēja saprasties savā starpā. Lit M 82, 20, 6.

2. *Cilvēks, kas tulko (2).* Zvaigžņu tulks novec. — *astrologs.* □ .. ja dekorators kā īsts teātra cilvēks un sava laikmeta tulks tuvosies topošajam inscenējumam, tad arī atkritīs .. strīds par to, kam zināmos jautājumos pieder prioritāte un virsroka — režisoram vai dekoratoram. Māksla 59, 2, 16. Ints, lai kādu gudrinieku šis arī tēlotu, nav nekāds gaišreģis vai zvaigžņu tulks. Vāczemnieks 6, 247.

tulpe, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Daudzgadīgs liliju dzimtas augs ar vienu ziedu, retāk ar vairākiem ziediem stublāja galā; šī auga zieds ar stublāju.* Dzeltena t. Sarkana t. Tulpju uzziedināšana. Papagaiļu tulpes — *tulpju grupa, kurām raksturīgi lieli ziedi ar robainām, viļņainām apziedņa lapu malām, kas atgādina papagaiļa spalvas; šīs grupas tulpes.* Tulpju koks — *tulpjukoks, tulpjkoks.* □ Pavasaros vispirms attīstās tulpju lapas. Tās ir lielas, pelēkzaļas, ar lokveida dzīslojumu. Švinka 1, 151. Dobēs sanatorijas zālāja vidū tulpes viegli šūpoja savus pavērtos ziedu biķerus. Birze 5, 264. Silvija pieplūkusi pilnas rokas ar tulpēm un staigājusi kā apburta .. Kroma 3, 73. Amerikā, Alegānu kalnos, biezus mežus veido tulpju koks .. Šim kokam ir lieli, tulpēm līdzīgi ziedi un visai īpatnējas formas lapas, kas pa ziemu nobirst. Galenieks 2, 215.

tulpjukoks, -a, v.; arī **tulpjkoks,** -a, v. *Vasarzaļš magnoliju dzimtas koks, kura ziedi atgādina tulpes ziedu.* □ Tulpjkoki kādreiz auguši arī Rīgā un Vecbebros, taču bargajās sala ziemās izsaluši. Mauriņš 1, 104.

tulpjveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tulpes zieda forma, veids.* Svārku t. siluets.

tulpjveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tulpjveidīgi.** *Tulpjveida.*

tulzna, -as, s. *Beršanas, apdeguma u. tml. rezultātā radies, ar limfu pildīts zemādas pūslis; arī ādas sacietējums, kas radies no beršanas.* Ieberzt plaukstā tulznu. Sēžas (arī sēdes) tulzna — *izaugums astes apvidū (mērkaķu dzimtas dzīvniekiem).* □ Ūdeņainas tulznas sametās plaukstās, pēc tam pārplīsa, asiņoja. J. Plotnieks 11, 37. Noberzums, par laimi, izrādījās mazs. Papēdī bija uzberzta tulzna. Grants 6, 75. Dakšas kātu viņš tur neērti un neveikli, un viņa rokas ir tulznās. Tas vien jau rāda, ka viņš nav bijis smaga darba strādnieks. Janovskis 2, 81.

tulznains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, uz kura ir tulznas.* □ Andžus plauksta pieskaras manam vaigam. Sajūtu, cik tā ir cieta un tulznaina. Avotiņa 2, 46. . . viņu [zvejnieku] rokas, sālā jūras ūdens saēstas, jau sen kļuvušas tulznainas un naktīs neganti tirpst. Līvs 3, 91.

tulznīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Tulznot.* □ Grūtā darbā rokas sāk tulznīt. ME IV, 260.

tulznot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Pārklāties ar tulznām (par ķermeņa daļām).* □ Kājas, pagalam atspiestas, tulznoja. Berģis 1, 6.

tulznveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tulznas forma, veids.*

tulznveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tulznveidīgi.** *Tulznveida.* □ Jaunās lapas [slimajiem augiem] ar tulznveidīgiem, tumši zaļiem plankumiem. Rupais, Kalniņa 1, 188.

tūļa, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz. *Tūļīgs cilvēks.* □ Īstenībā Krustakmens visu mūžu bija tikai gauss tūļa, kas dzīves un darba sākumu atlika no vienas dienas uz otru. A. Grigulis 10, 19. «Bet jums taču ir auksti! Ak, esmu gan es tūļa!» Puisis novilka svārkus un uzlika tos uz Rūtas pleciem . . Vilks 5, 51.

tūļāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos, retāk **tūļoties,** -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Nepietiekami ātri, vilcinoties, arī neveikli ko darīt, rīkoties.* □ . . Dace virtuvē tūļājas un knosās it kā aizmigusi. Klīvers 2, 141. . . tūliņ kaut kur jāiet, kaut kas jādara, viņš nedrīkst vairs tūļāties ne mirkli . . . Kaijaks 5, 58. Jau sen tēvs būtu mājas viņam nodevis, kā nākas, bet dēls tūļojās ar precēšanos. Jaunsudrabiņš 8, 18.

tūļība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t ū ļ ī g s, šis īpašības konkrēta izpausme.* □ . . sieva jau ķēra mēteli un aši iegrūda rokas piedurknēs. «Pagaidi, es gribēju tev . . .» — «Ja būtu gribējis, būtu arī darījis.» . . Ilgonis nožēloja savu tūļību. Bīrze 6, 31. . . turpinās kļusuma brīdis, kurā es pagūstu pārmest sev tūļību un neveiklību. Vienkārši nesaprotu, ko darīt . . Indrāne 1, 27.

tūļīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūļīgi.** *Tāds, kas nepietiekami ātri, vilcinoties, arī neveikli ko dara, rīkojas.* □ Tāds pabikls ar sieviešiem un maķenīt tūļīgs jau tas Viļumsons gan bijis . . Ezera 17, 97. Kaut gan meža cūka izskatās smaga un tūļīga, tā tomēr kustībās ir ļoti veikla un ātra. A. Kalniņš 1, 85. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Tūļīgi strādāt. □ pārn. Elmārs raudzījās, cik tūļīgi tuvojas rīts. Gausi noskaidrodamās, ziemeļu pamale atklāja nelielu debess stūri kā sidrabpelēku, apledojušu ezeru. Kaldupe 13, 60.

tūļīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t ū ļ ī g s, šis īpašības konkrēta izpausme; tūļība.* □ Ieviņai nekas nevedās, viņai krita uz nerviem . . Gotiņa [vīra] tūļīgums . . Saulītis 12, 132.

tūļoties. *Sk.* t ū ļ ā t i e s.

tumba, -as, s.; sar. *Skanda*[2]. □ . . aiz kulisēm tiek ieslēgts magnetofons, un caur pastiprinātāju un divām tumbām skan dziesma par baltiem ziediem. Liesma 77, 2, 21.

tumblers, -a, v. *Slēdzis (aparātam, ierīcei u. tml.) — parasti divos vai vairākos stāvokļos nostādāma svira.*

tume, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Viendabīgs biezināts šķidrums, ko iegūst, piemēram, novārot putraimus, pievienojot šķidrumam miltus.* Rīsu t. □ Pamāte rītos cenšas mani ēdināt ar visādām tumēm. Paklusām iejauc tajās vēl sviesta piku vai krējuma karoti. Avotiņa 3, 149. Auzu pārslu novārījumu (tumi) lieto slimnieku uzbarošanās diētā, jo tajā daudz taukvielu . . Mājtur 157.

tumēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** trans. *Biezināt (šķidrumu), padarīt (to) tumīgu.* □ Tumējot zupu ar jēlu olu, tā pirms likšanas katlā jāsakuļ kopā ar atdzesētu buljonu. PL Siev 80, 2, 19.

2. intrans. *Biezēt, kļūt tumīgam.* □ Dzēriens sācis tumēt. ME IV, 261.

tumīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumīgi. 1.** *Tāds, kam ir tumei raksturīgā konsistence (par ēdienu, dzērienu); arī pabiezs.* Tumīga mērce. T. alus. □ Ja zupu vēlas tumīgāku, tai var pievienot miltus . . Kļaviņa 1, 284. Pēc sējas palikušās linsēklas vāra teļiem. Tumīgo dziru, sajauktu ar pienu, teļi izrauj no ķipja, ceļos nometušies. Andersone 1, 31. // pārn. *Lekns (1).* □ . . rīta pļāvums vēl nebija gubā kraujams: tumīgā līča zāle neizkalst vis vienā dienā. Mākonis 1, 65. // pārn. *Biezs, piesātināts (par gāzveidīgām vielām, miglu u. tml.); intensīvs (par smaržu).* □ Lai gan logs jau pusstundu vaļā, gaiss [istabā] vēl tumīgs. Mauliņš 4, 7. Mēness blāvi caurstrāvoja sadugušo gaisu, tas likās tumīgs, kā ar miglu biezināts. Kar 81, 12, 52. Nakts tumīgo miglu Dziesma kā sudrabs Saskalda dzidrās lāsēs. Goba 3, 114. . . uzvēdī tumīga lielfermas dvaka . . Cīņa 83, 144, 1. // pārn. *Necaurredzams (par tumsu).* □ Šonakt būs pērkons, Smaržo bieza un tumīga tumsa . . Ziedonis 2, 15.

2. sar. *Tukls, pilnīgs (par cilvēka ķermeni, tā daļām).* □ Tumīgais augums smagi noslīga dīvānā. Vaivara sejā bija iestingusi truli bezpalīdzīga izteiksme . . Lubējs 4, 84. . . meitenes visas bižainas un tumīgi sārtas. Lāms 7, 148.

tumors, -a, v. *Audzējs.* □ Ja pēc tumoru vai citu veidojumu izņemšanas audos vai orgānos paliek lielāks dobums, to piepilda ar audiem . . Visp. ķir. 133. Uz augļu koku saknēm dažāda lieluma kreveļaini tumori . . Sudrabs 1, 226.

tumsa, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis (apkaimē, telpā, vidē), kad nav gaismas, apgaismojuma vai tas ir ļoti vājš.* Nakts t. Melna t. Bieza t. Dziļa t. Uznāk t. □ Kad Saule atrodas vairāk par 18° zem horizonta, tad ir jau pilnīga tumsa, jo Saules stari vairs neapgaismo pat atmosfēras augstākos slāņus. Zv d 59, 2, 16. Debesis virs galvas jau blāvoja gaiši pelēkas, taču zem kokiem vēl valdīja tumsa. Bels 6, 13. Priekšnamā aklajā tumsā viņi uzgrūžas cits citam — čuksti, apslāpēti smiekli, nez kas nošķindēdams gāžas. Ezera 12, 103. pārn. . . balādes ir kā zibspuldzes izgaismojumi — no gadu un notikumu tumsas Ojārs Vācietis izrauj atsevišķus momentus . . Čaklais 10, 101. pārn. . . viņu apņem neatmaņas [nesamaņas] tumsa, šī maigā nāves māsīca. Grīns 1, 192. pārn. Nekad agrāk viņš nebija tik vientuļš justies, un viņš nezināja, kā lai savu vientulības tumsu klīdina. Zigmonte 16, 229. ◇ Maldīties kā pa tumsu — *censties ko izdarīt, paveikt bez pietiekamām zināšanām, bieži kļūdoties. // Diennakts laiks, kad ir šāds stāvoklis.* No tumsas līdz tumsai — *no agra rīta līdz vēlam vakaram.* Mazā tumsā (arī tumsiņā) reti — *agra rīta krēslā.* □ «Ko tev tur [jūrmalā] vajag? Jūrā auksts, izpeldēties nevar, iebrauksim tumsā. No rīta pusstundu kātot uz staciju?» Spāre 6, 259. «Nekavēsimies, ar tumsu jātiek mājās.» Līvs 2, 142. Siena laiks iekavēts. Kas vien varēja kustēties, strādāja līdz vēlai tumsai. Liesma 82, 1, 5. «Uzbūvēja pats sev mājiņu, palīdzēja citiem. Sitās no tumsas līdz tumsai.» Kalndruva 9, 9. // pārn. *Tumsība (1); arī tumsonība.* Gara (arī garīgā) tumsa (arī tumsība, tumsonība) — *zināšanu trūkums, aprobežotība.* □ Eiropa pamazām nokratīja viduslaiku tumsas slogu, kas bija stindzinājis visu dzīvo un rosīgo . . Lielais 3, 24. . . Vai atceraties tos, kas kalnos zeltu rok, Cieš badu, trūkumu un gara tumsā smok . . Mākonis 1, 119.

tumsēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans.; reti. *Tumst.* □ Aiz loga tumsēja lielās, slaidās parka egles un kailie ozoli. Mutuļoja putenis. Mauliņš 6, 74.

tumsība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Parasti savienojumos «gara tumsība», «garīgā tumsība»: zināšanu trūkums, aprobežotība.* □ Ksenija (nopūšas): Ko tu darīsi — izglītības trūkums. Sekas — gara tumsība. Putniņš 2, 137.

2. *Tumsa.* □ . . tikpat kādā dienā, gluži kā tie, kas dzīves dienas šķieduši vieglu prātu, noiesi pazemes tumsībā. J Kalniņš 8, 45. Nakts ap mani, nakts pār mani, Bezgalīga tumsība . . Aspazija 3, 43. Valdīja vēla rudens tumsība . . Ezera 13, 153.

tumsiņa, -as, s.; parasti vsk. *Dem.* → *t u m s a.* Mazā tumsiņā (arī tumsā) reti — *agra rīta krēslā.* □ Atnāca rīts. Saimnieks mazā tumsiņā piecēlās un, ne vārdiņa nesacījis, izgāja. Birznieks-Upītis 6, 91.

tumsnējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumsnēji.** *Samērā tumšs.* □ Lēca saule un noklāja pāri vēl tumsnējiem [jūras] viļņiem īstu zelta laipu no krasta līdz pašai laivai. Avotiņa, Peters 1, 142. Svinīgi mierīgs Purva vidū snauduļo Dūņezers tumsnējs. Goba 3, 216. Smeldzīgas noskaņas izraisa tumsnēji pelēki brūnā gammā austā «Skumjā tautasdziesma». Rīgas B 86, 240, 4.

tumsnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumsnīgi.** *Tumsnējs.* □ Cauri tumsnīgiem mežiem, cauri lietiem un sniegiem, pretī asiem vēja cirtieniem viņi gājuši, nākuši. Stankevičs 4, 7. . . pa priekšu pusteciņus rikšoja tumsnīga brūnaļa staltiem, uz augšu pavērstiem ragiem, smagnēju tesmeni. Purs 6, 91.

tumsnīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans.; reti. *Tumst.* □ Kad Sarkanais Antis uzgriezās uz Stacijas ielas, tilta spraišļainās velves tikko samanāmi tumsnīja pretī. Upīts III, 364. Pavisam tuvu tumsnīja kails, sniega pieputināts smalksnis . . Zv 75, 4, 13.

tumsonība, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad ir ļoti zems kultūras, izglītības līmenis, trūkst morāles ideālu; naidīga attieksme pret izglītību, zinātni, progresu.* Gara (arī garīgā) tumsonība (arī tumsība, tumsa) — *zināšanu trūkums, aprobežotība.* □ Par mazu ilustrāciju laikmeta tumsonībai varētu noderēt 16. gadsimta beigās un arī vēlāk Baltijā izplatītās tā sauktās vilkaču un raganu prāvas. Derums 1, 115. Vairs nesauc par tumsonību apgalvojumu, ka jaunā mēnesī nocirsts koks žūst ne tā kā vecā mēnesī gāztais. Niedre 16, 70. «. . jauna laika gars nāk pār manas dzimtenes ārēm un šo jauno garu neatturēs nekādi tumsonības spaidi.» J Kalniņš 3, 112.

tumsonīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumsonīgi.** *Tāds, kam ir ļoti zems kultūras, izglītības līmenis, trūkst morāles ideālu (par cilvēku); tāds, kam ir naidīga attieksme pret izglītību, zinātni, progresu. // Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Vai cilvēks var stāvēt sāņus, mierīgi noklausīties . . tumsonīgos apgalvojumos, kas sasaucas ar viduslaiku inkvizīcijas un nacistu principiem? Jauno v 56, 294.

tumsonis, -ņa, v.; **tumsone,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Tumsonīgs cilvēks.* □ «Iegaumējiet, ka fašisms ir kaut kas līdzīgs viduslaiku tumsoņu fanātismam . .» Avotiņa 9, 85. Tikai tumsonis varēja sev atļauties galēji šovinistiskus izlēcienus pret citām tautām . . Vēstis 78, 6. 25. Annija: Jūs esat tumsonis, profesor! Vai dzirdēji, Petra: viņam laimes pakavs! Slavens zinātnieks, profesors — turklāt vēl fiziķis . . . un tic māņiem! Zīverts 2, 453.

tumsoņa, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz. *Tumsonis.* □ Satīriskās, bieži vien anekdotiskās ainās autore tēlo, ka baznīcas aizbildņi un kalpi paši ir vislielākie tumsoņas, rīmas un velna kalpi. Viese 3, 245.

tumst, tumstu, tumsti, tumst, pag. tumsu; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Pakāpeniski kļūt tumšam vai tumšākam (par stāvokli apkaimē, telpā, vidē); pakāpeniski kļūt tumšam vai tumšākam (piemēram, par vakaru); būt tādam, kad ir tumsa (par nakti).* □ . . viņš piepeši saprata, ka tumst un nakts nāk virsū. Upīts 3, 60. Saule laikam taisījās noiet. Istabā pamazām tumsa. Kurcijs 4, 51. Vakars tumst, un zemei

pāri Nakts jau savas segas izklāj. Balodis 8, 21. Pulkstenis nosita pieci .. Bet arī pēc tam nekas neizmainījās, ārā vēl joprojām tumsa nakts. Ezera 5, 72. // *Būt tādam, kur pakāpeniski iestājas tumsa (par apkaimi, telpu, vidi).* Tumstošas debesis. □ Bija vakars, un laukums aiz loga jau sāka tumst. Meldere 1, 58.

2. parasti 3. pers. *Izdalīties, atšķirties no gaišākas apkārtnes ar savu tumšo krāsu.* □ Zaļganpelēkā vilciena čūska ielokās egļu silā, kas pret kvēlojošajām debesīm tumst drūms kā augšup kāpjošs negaisa mākonis .. Ezera 11, 9. Viņas .. varbūt aizmaldīsies līdz pat mazajam mežezeram, kas dziļdomīgi tumst, savā stāvkrasta pusē atspoguļodams kraujas nogāzē sakāpušās priedes un egles .. Goba 5, 28. // *Pakāpeniski iegūt tumšu vai tumšāku krāsas toni.* □ Pelēkās fabriku sienas Kvēpos un putekļos tumst. M Rudzītis 5, 116. Sveču karstumā un kvēpos tumsa un bojājās gleznas. Zv 64, 6, 16.

3. *Kļūt, arī būt drūmam, arī nelaipnam.* □ Kā vilciņš tu griezies sev apkārt: es tumstu, es skumstu, es tumstu ... Bet tieši tad decembris piespēlē stariņu saules caur tumsu .. Brīdaka 10, 71. Velti tumsti, sūrojies un sūdzies, Saki mīlestībai — salūsti vai rūdies! Kaldupe 7, 90. // *Paust drūmumu, arī nelaipnumu (piemēram, par skatienu, seju).* □ Ja tev biežāk skatiens tumst, Vai nav mana vaina? Varbūt vārds, kas kādreiz teikts, Tagad jāizmaina? Bārbale 6, 134. Un vīriem tumst sejas, un sievas dziļāk° uzmauc uz acīm lakatiņus .. Grīns 1, 52.

4. parasti 3. pers. *Vājināties, arī zust (par psihisku stāvokli); zaudēt spēju atspoguļot ārējo pasauli (piemēram, par prātu, apziņu).* □ Es skaļi smejos. Tā smejas cilvēks, kad aiz izmisuma sāk tumst prāts. Avotiņa 2, 75.

○◇ Acis (arī acu gaisma) tumst — *saka, ja redze pakāpeniski kļūst vāja.* □ .. šujot baltais pavediens vienu, otru un trešo reizi aizslīd garām adatas zīlītei. Acis tumst ar katru dienu. Dzene 3, 214. ◇ Acīs tumst — *saka, ja zūd samaņa.* □ Kad Aigars vakar bēga no saviem vajātājiem, viņš skrēja, kamēr acīs sāka tumst. Gulbis 3, 275.

tumsums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *t u m s t (1).* □ Kādu laiku sēd abi vasaras nakts vieglā tumsumā. Ezeriņš 1, 111. Vilciens urbās nakts tumsumā. Sakse 6, 398.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *t u m s t (2).* □ «Raug, pār purvāja tumsumu jau pakāpies nosarcis mēness!» J Kalniņš 3, 32.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *t u m s t (3).* Skatienu t.

4. *Paveikta darbība, rezultāts* → *t u m s t (4).*

tumšacains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir tumšas acis.* □ .. no dēļu būdas iznāca gara auguma tumšacaina sieva .. Kaijaks 5, 342.

tumšacis, -ča, v.; **tumšace,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks ar tumšām acīm.* □ Tikko sākās deja, .. atbrāzās slaidais tumšacis un ierāva meiteni daudzkrāsainajā ņudzeklī. Jauno v 59, 48.

tumšādains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir tumša ādas krāsa (parasti par negroīdiem).* □ Nēģeri ir tumšādaini, indiāņi sarkanīgi .. Zigmonte 1, 186. Uz ekrāna parādās tumšādainas dziedātājas attēls. Rinkule 7, 83. // lietv. nozīmē: tumšādainais, -ā, v.; tumšādainā, -ās, s.; sar. *Negroīds.*

tumšbārdains, -ais. *Tāds (cilvēks), kam ir tumša bārda.*

tumšbārdis, -ža, v. *Cilvēks, kam ir tumša bārda.*

tumšblonds, -ais; s. -a, -ā. *Tumši blonds.* □ .. galvu ar īsi apcirptiem, tumšblondiem matiem viņš pieliecis .. Lāms 7, 12.

tumšbrūns, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšbrūni.** *Tumši brūns.* Tumšbrūna kleita. □ Viņa bij skaista, slaika meita ar tumšbrūniem matiem un acīm .. Kaudzītes 1a, 77. .. Elīza dzīrās man dāvināt pašaustu segu — tumšbrūnu ar zaļām svītrām. Ezera 17, 65.

tumšcirtains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir tumšas cirtas.*

tumšdzeltens, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšdzelteni.** *Tumši dzeltens.* □ Priedēm un eglēm no lūzuma vietām un šķembu saplosītajiem stumbriem kā no brūcēm spiedās ārā sarkani un tumšdzelteni sveķi .. Krieviņš 3, 123.

tumšgalvains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir tumši mati.* T. vīrs. // *Tāds (dzīvnieks), kam ir tumšs galvas apmatojums vai apspalvojums.* Tumšgalvaina kaija.

tumšgalvis, -vja, v.; **tumšgalve,** -es, dsk. ģen. -vju, s. *Cilvēks ar tumšiem matiem. // Dzīvnieks ar tumšu galvas apmatojumu vai apspalvojumu.* □ .. saimniecībās 94% aitu kopskaita ir Latvijas tumšgalves .. Ģeogr 430.

tumšināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tumšs (1) vai tumšāks.* T. telpu.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tumšs (2) vai tumšāks.* T. spuldzi.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tumšs (3) vai tumšāks.* T. krāsu.

tumšlapains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir tumšas lapas (par augiem); tumšlapu.* □ Vējš pamazām locīja aiz loga tumšlapainas gobas. Kurcijs 4, 48.

tumšlapu, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tumšas lapas (par augiem).*

tumšmatains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir tumši mati.* □ Vai viņa netic spogulim, kas atstaro slaidu, tumšmatainu, skaistu meiteni? Indrāne 2, 236. Viņš bija izskatīgs, tumšmatains, dzirkstošām, brūnām acīm .. Stulpāns 2, 21.

tumšmatis, -ta, v.; **tumšmate,** -es, dsk. ģen. -tu, s. *Cilvēks ar tumšiem matiem.* □ Divas sievietes savā starpā pazīstamas. Viena — sārta, apaļa tumšmate, ap gadiem trīsdesmit .. Talcis 9, 147. Pie loga sienmalī gulta, tajā sēž sīka tumšmate ar zilganām ēnām izdilušajos vaigos. Spāre 5, 171. // *Tāds (cilvēks), kam ir tumši mati.* Tumšmate meitene.

tumšot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; pareti. **1.** intrans. *Izdalīties, atšķirties no gaišākas ap-*

kārtnes ar savu tumšo krāsu; tumst (2). □ Jūrmalas siluets tumšo pret rietu debesīm .. Zv 68, 15, 1.

2. trans. *Tumšināt.*

tumšoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; pareti. **1.** *Refl.* → *t u m š o t (1).*

2. *Refl.* → *t u m š o t (2); tikt tumšotam.* □ Gadījās, ka zāle [pēc koncerta] jau tukšojās un tumšojās, bet Austriņš vēl stāvēja un sita varenās plaukstas. Lit M 87, 51, 11. Bieži vien pārtikai piegādātie [kartupeļi] neatbilst prasībām: bumbuļi pēc izvārīšanas tumšojas, tiem ir tukši vidi. Ciņa 83, 121, 2.

tumšpelēks, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšpelēki.** *Tumši pelēks.* T. uzvalks. T. mākonis. □ Aiz tumšpelēkās šijas stāvēja no agrākiem laikiem pussatrunējušas un pieputējušas nītis .. Austriņš 2, 29. Tikai upe, veldama tumšpelēkus, gandrīz melnus viļņus, krastmalā maigi rotaļājās ar vižņiem. Ezera 2, 110.

tumšrozā, nelok. *Tumši sārts.* □ .. Andrs Lieni atkal ar acīm pavadīja, kamēr pelēkie brunči, tumšrozā jaka un beigās gaišrozā lakatiņš aiz kalna bij nozuduši. Blaumanis II, 228.

tumšs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumši. 1.** *Savienojumā ar «būt», «tikt», «tapt», «kļūt» formām apzīmē tādu stāvokli (apkaimē, telpā, vidē, arī diennakts posmā), kas ir saistīts ar apgaismojuma trūkumu vai ļoti vāju apgaismojumu.* Pagrabā ir t. □ .. mijkrēslis pamazām sabiezēja un mežā kļuva tumšs. Ezera 2, 109. Istabā bija vēss un tumšs. Logs aizklāts ar vilnaini [villaini]. Brigadere 3, 312. Ir jau gluži tumšs, tik tumšs, ka Nora, lai cik vērīgi apkārt lūkodamās, nespēj neko saskatīt .. Zigmonte 10, 308. // *Tāds, kad nav dabiskā apgaismojuma (par diennakts posmu, parasti nakti).* □ Nakts uzgūla baltajai zemei bez zvaigznēm drēgna un tumša .. Saulītis 12, 337. Ir vēla stunda, un rudeņos vakari aizvien mēdz būt tumši .. Kar 58, 4, 88. // *Tāds, kad dabiskais apgaismojums ir īsu laiku, kad ir apmācies (par diennakts posmu, parasti dienu); tāds, kad diena ir īsa, kad tumsa iestājas ātri (parasti par gada posmu).* □ Īsās ziemas dienas aizritēja cita pēc citas, līdzīgas, pelēcīgi tumšas. Rītos gaisma atausa vēlu. Jau agrā pēcpusdienā sāka biezēt krēsla. U Plotnieks 1, 49. Masveida [laputu] savairošanās novērojama ziemas tumšākajos mēnešos. Rupais, Kalniņa 1, 174. // *Tāds, kas nav apgaismots, izgaismots vai ir ļoti vāji apgaismots, izgaismots.* Tumša kāpņu telpa. Mājai logi ir tumši. □ Šķērsiela ir šaura un tumša. Mauliņš 4, 55. // *Tāds, kas nelaiž cauri, aiztur gaismu.* T. stikls. □ «Logi tev tumši palikuši, stikli laikam veci, redz, kā apkvēpuši ..» Jansons 2, 111. Gaisma .. žilbināja cauri vistumšākajām saulesbrillēm. Lapsa 7, 87.

2. *Tāds, kas dod vāju apgaismojumu, atspīdumu (par gaismas avotu); tāds, kas nedod apgaismojumu (par gaismas avotu).* Tumša spuldze. □ Laukā dziļš vakars. Lampa ārā tumša. Vai nu būs aizmirsuši iedegt, vai spuldze pagalam. Ezera 2, 131. // *Tāds, kurā rodas vājš apgaismojums, vāja gaisma (par uguni, degšanu).* □ Vāji un tumši deg svece, cenzdamās apgaismot telpu .. Grīns 1, 133. .. pusdzisis ugunskurs dega tumši. Upīts 3, 136.

3. *Tāds, kas ir stipri piesātināts, tāds, kam ir melnas vai tai līdzīgas krāsas piejaukums (par krāsu, tās toni); tāds, kura krāsa ir stipri piesātināta, tāds, kura krāsai ir melnas vai tai līdzīgas krāsas piejaukums.* T. zilums. T. uzvalks. Tumšais plānledus — *līdz 5 centimetriem biezs plānledus.* □ Aiz upes krēslā biezēja kuplo koku tumšais zaļums .. Austriņš 1, 320. Krūzes dibens no ilgas lietošanas bija kļuvis tumšs, bet ap kaklu tai vēl koši mirdzēja zaļa strīpa ar baltiem punktiņiem blakus. Dziļums 1, 14. Mati tai bija tumši, gandrīz melni ar vieglu zilganu spīdumu. Bet acis? Laikam tak brūnas. Spožā saules gaismā tajās reizēm iekvēlojās dzintars. Janovskis 2, 11. Tā bija jaunā maize, ikdienas spēcinātāja, tā bija tumšā rudzu maize, vislabākā maize, kādu kāroja ļaužu lūpas, jo viņi varēja iztikt bez lepniem kviešiem .. Niedra 4, 87.

4. *Saistīts ar drūmu, nomācošu psihisku stāvokli (piemēram, par domām).* □ Kādu pusstundu pa istabu nostaigājis, ar tumšām domām kaudamies, Slaucējs gāja pie miera. Blaumanis 6, 86. «Met tās tumšās domas no prāta laukā un sāc kavēties pie kāda darba!» Artmane 79. // *Tāds, kurā izpaužas šāds psihiskais stāvoklis (piemēram, par skatienu).* □ Skatiens bija tumšs, ledains .. Saulītis 12, 260. .. Mikus vēlreiz viņiem uzmet tumšu skatienu. Zēni paraujas sāņus .. J Kalniņš 9, 25. // *Tāds, kas ir neskaidrs, bez apzināta cēloņa (par jūtām, domām u. tml.).* □ .. Annele turējās visiem spēkiem pretī tumšām, aklām bailēm. Brigadere 2, 19. Ir vēl kāds stiprāks spēks, Ir vēl kas skaistāks kā grēks: Sirds, pretstatus mērojot, tumši to nojautusi .. Aspazija 3, 152. Puisī pašā mutuļoja kaut kas tumšs, neskaidrs: viņš nikni dzina zirgus, it kā tajos saskatīdams savu pārestību cēloni .. Talcis 4, 97.

5. *Tāds, kam ir zems kultūras, izglītības līmenis, trūkst morāles ideālu (par cilvēku); tāds, kam ir naidīga attieksme pret izglītību, zinātni, progresu; arī tumsonīgs.* □ Tumši, reakcionāri ļaudis, salasījuši dažādus šaubīgus elementus, sarīko Maskavas priekšpilsētā cittautībnieku grautiņus. Sēlis 4a, 155. Mācītājs redzēja pretrunas savos vārdos, bet cerēja, ka tumšie un nemācītie zvejnieki neko nepamanīs. Bels 7, 114. Vaišvils: Tavi ļaudis melš, ka tu esot vilkacis, kam savas dzīvības un spēka uzturēšanai ik naktis vajagot lakt siltas asinis. Ļaudis ir tumši un māņticīgi, es nezinu, cik patiesības viņu vārdos .. Zīverts 1, 355. // *Tāds, kurā dzīvo cilvēki, kam ir raksturīgas šādas īpašības (par vietu, teritoriju).* □ .. viņa dzimtais pagasts esot tik tumšs, ka no turienes reti kāds izcīnījies līdz Rīgai. Toreiz, kad viņš vēl bijis zēns, visā pagastā tikai vienam cilvēkam pienākusi avīze. Mauriņa 2, 84.

6. *Tāds, kas saistīts ar ko slēpjamu, negodīgu, noziedzīgu, arī reakcionāru.* Tumša pa-

gātne. Pa tumšo vienk. — *negodīgi, arī noziedzīgi.* □ «Bet neslava jums būs liela. Jauns uzņēmums — tik ļoti izreklamēts, bet jau pašā sākumā iejaukts tumšās lietās. . . Kā var ar aģentiem vākt naudu no akciju pircējiem, bet pašas akcijas neizsniegt?» Rozītis III, 95. Viņam Zita vajadzīga kā aizsegs tumšajiem darījumiem. Bibijs zināja, ka Sems un viņa draugi no jūrniekiem iepērk narkotiku. Dinere 10, 386. . . ienīsts un vajāts tiek cilvēks, ja viņam rūp savas tēvzemes liktenis. Tumšas pretvaras rauga tādu cilvēku pazudināt. . J Kalniņš 9, 204. Mums ātri vajag bagātu zemnieku, ja citu iedot nevaram, dosim viņam vismaz naudu, lai pērk ķieģeli «pa tumšo». . Lauku Avīze 90, 25, 8.

7. *Zems, arī neskanīgs (par skaņu).* □ . . komponists solistam dod recitējošu melodiku, bet traģiskā teksta tēlu pasvītro smagie, tumšie akordi. Vēriņa 1, 9. Sviestu kūla pati Brīviņu saimniece. . . tīrais prieks pagriezt kloķi un klausīties, kā iekšā [mucā] klukšēja arvien tumšāk un smagāk. Upīts 4, 655. Koki tumši šalc, it kā brīdi pa brīdim nopūzdamies. Ezera 10, 90.

○ Tumšs kā akā (arī kapā, naktī) (arī tumšs kā peklē sar.) — *saka, ja (kur) ir ļoti tumšs.* □ Mīlītis: Gādā gaismu! Te ir tumšs kā kapā! Zīverts 2, 42. ◇ (Tik) tumšs, ka vai acī (arī acīs) duras — *saka, ja (kur) ir ļoti tumšs.* ◇ Tumšās (biežāk ēnas) puses — *nevēlamais, negatīvais (kādā parādībā); arī trūkumi.* ◇ Sagriežas (arī sametas) tumšs gar acīm — *saka, ja, parasti pēkšņi, rodas redzes traucējumi pēc trieciena, spēcīga pārdzīvojuma u. tml.* □ . . Līpiķi nogāza gar zemi, . . sasēja rokas un kājas . . Līpiķim sagriezās tumšs gar acīm . . Purs 8, 78. ◇ Tumšās krāsās — *negatīvi, nomācoši (uztvert, domāt par ko u. tml.).* □ . . domas kļuva jautrākas un priecīgākas, un notikušais vairs nerādījās tumšās krāsās. Ezera 9, 219. Dzīve tēlojās arvien tumšākās krāsās, un nākotne gulēja priekšā kā melna nakts. Paegle 4, 336. ◇ Tumšas acis — *vāja redze.* □ Māte: Nāc nu, iever [diegu adatā]. Nevaru saredzēt. Acis vai ar katru dienu metas tumšākas. Blaumanis 6, 349. . . Bet vecāmāte, tumšajām acīm par spīti, lasīja Bībeli. Saulītis 15, 49. ◇ Tumši darbi sar. — *nosodāma, ļauna, arī noziedzīga rīcība.*

tumšsarkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšsarkani.** *Tumši sarkans.* □ . . brūkleņu laikā . . pakalns kā bērtin nobērts saldeni rūgtām, tumšsarkanām, brangām ogām. Avotiņa 7, 108. Viņa nosarka tik strauji, it kā pēkšņi viņas sejā būtu ielijusi tumšsarkana gaisma. Kalndruva 5, 232. pārn. Es iebēgu melodijā. Tumšsarkanas skaņas apkampa mani. Losberga 3, 105.

tumšsārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšsārti.** *Tumši sārts.* □ Tumšsārtās, lepnās lūpas kaist un kvēlo . . Grīns 1, 189. Pāri vaigam stiepjas tumšsārtas nobrāzuma svītras. Krūmiņš 1, 12.

tumšsejains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir tumša seja.* □ Simtnieks bija sīks, tumšsejains šķielacis . . Skujiņš 7, 166. Bariņš tumšsejainu vīru ar tibeteikām stiepa tepiķu rituļus . . Līvs 5, 154.

tumšstrīpains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšstrīpaini;** sar. *Tumšsvītrains.* □ Kaupurs . . apvilka pašu glaunāko, tumšstrīpaino uzvalku . . Zeiboltu J IV, 121.

tumšsvītrains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšsvītraini.** *Tāds, kam ir tumšas svītras.* T. audums.

tumšums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → t u m š s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . tā nebija rudens nakts, tai trūka rudens melnā tumšuma. J Kalniņš 8, 36. . . nupat gaisma grasījās pāriet mijkrēslī, kurš tagad, pašā ziemas tumšumā, ir tikai viens solis uz vakaru un nakti. Zigmonte 12, 87.

2. *Vispārināta īpašība → t u m š s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Lampas t.

3. *Vispārināta īpašība → t u m š s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Seja bija parastā bāluma un apaļuma, tikai tumšumi zem acīm kā ar pirkstu ieberzti sodrēji vēstīja nogurumu. Birze 7, 36.

4. *Vispārināta īpašība → t u m š s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Sēja viss nogrimis atmiņās. Pamazām gaist bēdu tumšums viņa sejā . . Grīns 1, 188.

5. *Vispārināta īpašība → t u m š s (7), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Skaņas t.

tumšvaidzis, -dža, v.; **tumšvaidze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. *Cilvēks ar tumšu sejas krāsu.* □ «. . kādas ir jūsu prasības man kā pansionāta priekšniekam?» — «Neuzlikt nekādus reglamentus!» lūdza tumšvaidze. J Liepiņš 1, 43.

tumšvioletš, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšvioleti.** *Tumši violets.* T. īrisa zieds.

tumšzaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšzaļi.** *Tumši zaļš.* □ Baznīcas baltais tornis caur tumšzaļiem koku galiem cēlās pret bezgalību it kā vakara lūgšanā. Austriņš 2, 183. No Krāmu ielas klusi izslīd tumšzaļa jaunā «Volga», lēni pierīpo pie krustojuma un apstājas . . Dripe 5, 44.

tumšzils, -ais; s. -a, -ā; apst. **tumšzili.** *Tumši zils.* Tumšzili svārki. □ . . debess malā gulēja tumšzilas ozolu birzes. K Skalbe 1, 111. Lampas gaisma krita Sarmītes sejā. Viņš redzēja bērnišķīgi apaļus vaigus, strupu degunteli, platas, tumšzilas acis . . Ezera 2, 14. Dziļi lejā paspīd tumšzils ezers . . Caune 4, 121.

tuncis, -ča, v. *Liela asarveidīgo kārtas zivs ar torpēdveida ķermeni un spēcīgu sirpjveida astes spuru.* Zilais t. □ Pa zvejas rajonu reizēm šaudījās raibi izkrāsoti ārzemju kuģīši, no kuriem ķēra uz āķiem tunčus. Lapsa 6, 120. . . mēs nobaudījām lieliski pagatavotu ceptu tunci. Zv 82, 17, 29.

tundra, -as, s. *Dabas (arī veģetācijas, augšņu) zona, kas izveidojusies arktiskajā un subarktiskajā joslā (galvenokārt ziemeļu puslodē) un kam raksturīga zema vidējā gaisa temperatūra, augsts gaisa mitrums, īss veģetācijas periods.* Tundras augsnes. Tundras fauna. Tundras zonas. Tundras klimats. Meža tundra — *mežatundra.* □ Ziemā tu ej pa klaju tundru dienām, pat nedēļām ilgi un nesastopi nevienas dzīvas radības. Gūtmanis 2, 11. Tūlīt

aiz ciemata sākas tundra ar pundurbērziņiem, zilo ezeru acīm. Rīgas B 73, 269, 5.

tunelis, -ļa, v. **1.** *Horizontāli vai slīpi izbūvēta apakšzemes eja transportam, ūdensapgādei, pazemes komunikāciju izvietošanai.* Dzelzceļa t. Autoceļa t. Gājēju t. Kalnu t. Apūdeņošanas t. □ Man patika metro staciju steiga un siltums, garie, baltie tuneļi, kas savienoja pārsēšanās zāles .. Bels 1, 121. Lai nodrošinātu transporta kustības ātrumu un gājēju drošību, vietās, kur ir visdzīvākā satiksme, ierīko tuneļus, viaduktus .. Ģeogr 491. pārn. Ceļš, .. pāri kuram lielās lazdas vietām saskārās ar līganajiem zariem, veidojot meža tuneli, pēkšņi izbeidzās .. Ezera 14, 53. pārn. .. prožektori šķeļ tumsu un miglu, mašīna izcērt gaismas tuneli un pati drāžas tajā iekšā. Mauliņš 4, 257.

2. *Cauruļveida iešuve (apģērba gabalam) ieveramās gumijas, jostas u. tml. ievēršanai.* □ Apakšmalu [vestei] divreiz atloka, piediedz un nošuj. Tunelī iever plato gumiju .. PL Siev 86, 2, pielikumā.

tuneļdiode, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Ātrdarbīga diode, kuras darbībā tiek izmantots tuneļefekts.*

tuneļefekts, -a, v.; parasti vsk.; fiz. *Mikrodaļiņas spēja pārvarēt potenciāla barjeru, ja barjeras augstums ir lielāks par daļiņas pilno enerģiju.*

tuneļkalte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Kalte, kurai ir tuneļveida darba telpa.*

tuneļkamera, -as, s.; tehn. *Tuneļveida kamera.*

tuneļkrāsns, -krāsns, dsk. ģen. -krāšņu, s.; tehn. *Nepārtrauktas darbības rūpnieciska krāsns, kurā apdedzināmais materiāls (parasti ķieģeļi, keramikas izstrādājumi) tiek virzīts cauri karstām dūmgāzēm un kurai ir tuneļveida darba telpa.*

tuneļveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tuneļa (1) forma, veids.* □ Dobē sētus redīsus var pārklāt ar .. tuneļveida polietilēna plēves segumu. Lauku Dzīve 83, 2, 12.

tuneļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuneļveidīgi.** *Tuneļveida.* □ Ieliņas vēl šaurākas nekā Vecrīgā, reizēm to vietā tikai tuneļveidīgas spraugas starp un zem namiem .. Zv 57, 18, 10.

tūners, -a, v.; tehn. *Radioloģijas uztverošā kompleksa autonoma sastāvdaļa — atsevišķā blokā noformēts radiouztvērējs, kam ir savs barošanas avots un ligzda galvas telefona pieslēgšanai.*

tunga, -as, s. *Vasarzaļš koks ar baltsārtiem ziediem un indīgām sēklām, kas satur ātri žūstošu eļļu.* □ Tungu kultivē Kaukāzā, jo tās eļļai ir daudz svarīgu izlietošanas veidu .. Galenieks 2, 260.

tunika, -as, s. **1.** vēst. *Seno romiešu krekleveida apģērba gabals no vilnas vai linu auduma (ar atverēm galvai un rokām, vēlāk ar piedurknēm).*

2. *Sieviešu apģērba gabals, piemēram, vieglas, pagaras blūzes veidā.* □ Jaunietes ļoti iecienījušas bagātīgi krokotas tunikas, kuras apņem ar cieši savilktu jostu. Zv 85, 2, 25.

tunikveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tunikas forma, veids.* □ Krekls šūts tunikveida piegriezumā .. PL Siev 83, 5, pielikumā.

tunikveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tunikveidīgi.** *Tunikveida.* □ Sevišķi populārs kļūst tā saucamā putekļu mēteļa tipa apģērbs no tvīda vai flaneļa tipa auduma komplektā ar tāda paša auduma svārkiem vai kostīmkleitu, biksēm un tunikveidīgu blūzi .. PL Siev 77, 9, 21.

tunisieši, -u, v.; **tunisietis,** -ša, v.; **tunisiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Tunisijas pamatiedzīvotāji.*

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

tuntulēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** trans. *Tuntuļot (1).*

2. intrans. *Tuntuļot (2).* □ Viņš lēnām iet uz mājas pusi, aizmirsis, ka pirmīt, šurp nākdams, bija slēpies. Tagad viņš tuntulē, galvu nodūris, domās iegrimis .. Kaijaks 2, 45.

tuntulēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** *Tuntuļoties (1).*

2. *Tuntuļoties (2).*

tuntulis, -ļa, v.; **tuntule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s.; sar. *Tūļa.* □ «Pērnruden man bij Grunduļu Kārlis, tas tuntulis — tīrās mokas, ne palīgs.» Upīts 4, 104. Tas [vectēvs] .. nav bijis nekāds tuntulis, bet īsts zibeņzellis, no lustīgajiem un apsviedīgajiem zēniem .. Ezera 15, 154.

tuntuļot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** trans. *Ļoti silti ģērbt; vairākām kārtām, arī nekārtīgi tīt (parasti ap ķermeni, tā daļu).* □ Vakarā tēvs tuntuļo abus lielos bērnus kažokos un lakatos. Indrāne 8, 34. Nedrīkst bērnu tuntuļot un sargāt no vismazākās vēja pūsmas. Ves 81, 9, 1. Stīviem pirkstiem [cietumnieki] tuntuļoja sacietējušos, savalkātos nātnos autus ap noberztām, netīrām kājām .. Laicens 1, 129.

2. intrans. *Neveikli, lēni, arī smagi, ar grūtībām iet.* □ Mēs bijām labu laiku tuntuļojuši kājām, zirdziņš bij atpūties .. Sudrabkalns 4, 128. Viņa piecēlās un, iekārusies manā elkonī, klibodama sāka tuntuļot blakus. Bendrupe 2, 65. .. šunelis tuntuļoja viņai pretim .. Ezera 9, 260.

tuntuļoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** *Refl. → tuntuļot (1).* □ Netīk, neiedomājami netīk tuntuļoties. Tieši tā, kā jau studiju gados teica viena meitene: «Ja, jauna būdama, staigāsi .. kokvilnas zeķēs, nedod dievs vēl velteņos un lakatu pāri acīm, ko tad vecumā darīt?» Zigmonte 2, 15. Māte ilgi sēstas un tuntuļojas zem siltās lāčādas segas. Ella tur grožus. Upīts II, 429. Nakts vidū mūs pamodina .. Samiegojušies tuntuļojamies ārā no siltajām segām. Ērgle 3, 8.

2. *Tuntuļot (2).* □ Trotuāri palo no gājējiem. Dažs tuntuļojas, cits ļepato pusrikšus. Mauliņš 4, 8. // *Tūļāties.* □ Bramanis tuntuļojās skaidienā, grabinādams sev izkapts kātu. Upīts 4, 142. .. veiklākās nule aizsteigušās [uz veikalu] jau otrreiz, tikai dažas vēl tuntuļojas pa skolu. Kaldupe 13, 155.

tunzivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s. *Tuncis.* □ Milzīgas tunzivis, treknas un metāliski gludenas, bezgalīgās rindās guļ zemē kā kaujas

lidojumam sagatavotas gaisa torpēdas. Skujiņš 8, 187.

tupeles, -ļu, vsk. tupele, -es, s. **1.** *Apavi ar koka zoli un ar virsu bez kapes (parasti darbam).* □ Pati zeme gan vēl bija sasalusi: skaļi dunēja koka tupeles, kad no rītiem steidzās garām dārzniece govis slaukt.. Birznieks-Upītis 6, 390. Koka tupelēs iekāpis, dzelzs urķi rokās, deģis stāv uz sastatņa cepļa čukurā. Delle 2, 52.

2. niev. *Kurpes (parasti lētas, arī novalkātas).* □ Kājās viņai bija tupeles, kas nogrieztas no apnēsātiem stulmu zābakiem. Dinere 11, 140. ..basajās kājās izmītas un nošķiebušās tupeles.. Vilks 3, 67. Pogādams mēteli, Vilis raiti izkāpj no istabas tupelēm un iekāpj ielas kurpēs. Mauliņš 4, 8.

3. sar.; iron. *Kuģi (parasti mazi, arī veci, nolietoti).* □ ..viens laineris° dienas laikā uzbrauca mums virsū un nolaida dibenā mūsu veco tupeli ar visiem cilvēkiem un zivju mucām. Lācis 15, 411. Tad [pēc vētras] varētu iedzīt kādu tupeli jūrā pēc lašiem. Lauku Avīze 90, 43, 2.

○◇ Zem sievas tupeles sar. — *pilnīgā sievas pakļautībā, arī varā.* □ Viņš tiktāl esot zem sievas tupeles, ka savu miesīgu tēvu un māti ļāvis izdzīvot no mājas. Lapsa 3, 122. Olga: ..zem sievas tupeles tava galviņa jau pavisam balta kļuvusi... Putniņš 1, 196. ◇ Turēt vīru zem tupeles sar. — *būt stingrai noteicējai pār savu vīru.* □ ..Kuivītiene.. vakariņas un naktsmājas nepiesolīja. Ne vien vīru tur zem tupeles, bet paskopa arī. Krišs to juta.. Avotiņa, Slisers 1, 160. ◇ Tupeļu varonis sar.; hum. — *saka par sievai pakļāvīgu vīru, kas vārdos mēdz paust nepakļāvību.*

tupelītes, -šu, vsk. tupelīte, -es, s. **1.** *Dem.* → *tupeles.*

2. zool. *Skropstaiņu klases vienšūņi ar ovālu, līdz 3 milimetriem garu ķermeni, ko apņem blīvs, plāns apvalks un sedz skropstiņas.* □ Gremošanas organoīdi tupelītei sākas ar skropstiņām izklātu priekšmutes rievu, pa kuru barība virzās uz šūnas muti un tālāk, nonāk rīklē.. Tupelīte vairojas, šķērseniski dalotiež. Biol r 145.

tupenājs, -a, v.; apv. *Kartupelājs.* □ Pērnajā tupenājā iesēja miežus. ME IV, 266. Pilsētā uzkrātie tauciņi pamazām liesēt sāk, lokoties tupenājā.. Sirmbārdis 6, 55.

tupenis, -ņa, v.; apv. *Kartupelis.* □ Tupeņi dīga vilcinādamies, lakstiņi sīki un bāli. Upīts 4, 125. Gata mammai ir neparasti miltaina kartupeļu šķirne.. Katru pavasari viņi ir gājuši talkā tupeņu stādīšanā.. Sk Ģ 86, 8, 22. ..Anna ar stingriem, sausiem pirkstiem atkasa zemi, izritina baltos tupeņus — lielus, mazus.. Kurcijs 4, 56.

tupesis, -ša, v.; apv. *Guba (1).* □ Izpļāvis rituli — nastai par daudz, tupesim par maz. Caune 2, 27. sal. Visa Vidzemes Centrālā augstiene smaržoja kā milzīgs siena tupesis. Lagzdiņš 3, 88.

tupēt, tupu, tupi, tup, pag. tupēju; intrans. **1.** *Atrasties stāvoklī, kam raksturīgs ķermeņa augšdaļas balsts uz gūžas un ceļgala locītavās saliektām kājām, arī balsts uz ceļgaliem.* □ ..gāju Ieviņai palīgā izslaukt govis: tupot pie govs tesmeņa, man tirpa ir ceļi, ir gurni.. Birznieks-Upītis I, 358. Cukurbiešu laukā.. tupēja ravētājas raibos lakatiņos un jaciņās.. Ezera 5, 199. // *Atrasties balstā (uz kā) ar saliektām, ķermenim pievilktām kājām (par putniem).* Vistas tup uz laktas. □ Baloži tup uz jumta un gaida. Piepūtušies vēl resnāki un guļ uz savām kājiņām. Indrāne 4, 12. Kailajos bērzu un vītolu zaros tupēja vārnas un kliedza.. Talcis 9, 86. Lūk, bezdelīgas tup uz stieplēm kā neizprotams nošu raksts. Brutāne 10, 60. // *Atrasties balstā uz saliektām pakaļkājām un iztaisnotām priekškājām (par četrkājainiem dzīvniekiem); arī sēdēt (1).* □ Vecie vilki palika tupam jaunaudzes malā.. Mauliņš 2, 71. Sildīdamās saulē, lapu ielogos tupēja zaļas vardes.. Ezera 17, 105. Cik ilgi tu [kaķi] tupēsi priedē? Strēlerte 1, 15. // *Sēdēt (parasti uz kā zema).* □ ..izdzirdēju, ka blakus kūtī kāds slauca govis. Pavēris kūtsdurvis, vējluktura gaismā ieraudzīju sievieti, kas tupēja uz ķeblīša. Grīva 9, 22. Māte ar mani vairs nespēja parunāt. Kamolītī sarāvusies, viņa tupēja uz sava čubu maisa.. Kalndruva 10, 134. // pārn. *Atrasties, būt novietotam (uz kā, kur), parasti nekustīgi (par priekšmetiem).* □ Uz loga malas tupēja neliela, dzeltenīga vāzīte ar pelēksārtu rozi.. Mauliņš 3, 6. Upes ceļā tup plakani, lieli un melni akmeņi. Čaklais 8, 87. ..pelēko arumu vidū tupēja Noriešu melnais skurstenis, pūzdams zilajās debesīs pelēkas dūmu svītras. Dziļums 1, 327.

2. sar. *Ilgstoši uzturēties (kur), parasti negribēti.* □ «Citiem ļaudīm svētdiena kā svētdiena, tikai mēs te [mājās] vienmēr tupam kā divi vergi.» Zigmonte 5, 93. Centi kairina Viktorijas darbīgums, viņas spēja tupēt mājās, kauties ar mājas darbiem.. Mauliņš 4, 220. Kas ar kareivjiem vienmēr bijis kopā, tas grib iet viņiem līdz arī galvenajā kautiņā. Lai tup, kur tupējuši, aizmugures vīri.. Grīns 1, 375. // *Atrasties apcietinājumā, cietumā.* □ «Nagainis vēl dzīvos dažu labu dienu, kad viens otrs kasītes direktoriņš jau tupēs aiz restēm.» Rozītis III, 44. «Ak tad jūs sakūdījāt, lai pamet darbu, jūs musināt cilvēkus. Cietumā par maz esat tupējušas?» Brodele 13, 236.

○◇ Tupēt (arī sēdēt, dzīvot, būt) (kādam) uz kakla sar. — *būt (kādam) par apgrūtinājumu (parasti materiālajā ziņā); izmantot savtīgi (kāda) materiālās vērtības.* □ ..viņš varētu dzīvot pie bērniem, bet negrib tupēt nevienam uz kakla.. Ezera 9, 215. ◇ Tupēt (arī sēdēt) aizkrāsnē niev. — *būt kūtram, pasīvam.* □ «Nekaitētu arī tev biežāk paskatīties, kas.. notiek pasaulē. Šodien cilvēks vairs nevar tikai aizkrāsnē tupēt.» J Kalniņš 3, 163.

tupināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Likt, arī aicināt tupēt (kur, uz kā u. tml.).* □ Lielus palaidņus, kurus citādi nevarot savaldīt, [skolotājs] tupinot uz zirņiem. Austriņš 2, 454. Ildze: Kad tu maziņš biji, es tevi uz podiņa tupināju. Putniņš 2, 21.

2. sar. *Ievietot (apcietinājumā, cietumā).* □ «Gribas kaut ko smalkāku [automobili]. Ja jau spert [zagt], tad spert, vai ne? Ja jau tupinās, lai vismaz zinu, par ko!» Ezera 14, 95.

tūplis, -ļa, v.; anat. *Taisnās zarnas beigu daļa.* Tūpļa atvere. Tūpļa iedobe. □ Apskatot tūpli, aptausta tā izeju, ievēro, vai ir hemoroidāli mezgli, čūlas.. K Rudzītis 2, 127. Mērot temperatūru tūpļa atverē, uzskata, ka līdz +37,5 °C ir pilnīgi normāla ķermeņa temperatūra. Ves 82, 7, 16.

tupstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Tupties, parasti vairākkārt.* □ Bet tieši tik nesvarīgo sīkumu dēļ Arnolds te bija labu brīdi rāpojis un tupstījies, locījis savu sāpošo muguru.. Dripe 10, 20. Viņš rāva bisi no pleca un tupstījās, lai atbalstītu elkoni pret celi. Plaudis 3, 222. ..suns bija kļuvis krietni nepacietīgāks. Viņš tupstījās un mīņājās, kulstīja asti.. Talcis 5, 105.

tupt, tupstu, tupsti, tupst, pag. tupu; intrans.; reti. *Tupties; arī tupēt.* □ Viņš tupst uz ceļiem. ME IV, 267.

tupties, tupstos, tupsties, tupstas, pag. tupos; refl. *Novietoties tupus stāvoklī.* □ Visa dzimta tupstas ap uguni. ME IV, 267. Pirms tupsties govi slaukt, noglaudi tai muguru.. Lauku Avīze 90, 35, 12.

tuptūzis, -ža, v.; sar. *Cietums.* □ «Varbūt pienāks arī citādi laiki, kad arī tu, Sīman, būsi kungs.» — «Par to labāk nerunāsim. Ar tādu runāšanu var nonākt tuptūzī..» Avotiņa 7, 41. «Huligānus tagad aizstāv likums. Godīgu cilvēku vēl drīkst iekaut, bet, kā sitot šitiem, tā pats tuptūzī iekšā.» Dripe 3, 261.

tupu. *Sk.* tupus.

tupuļāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju, arī **tupuļot,** -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; pareti. *Vairākkārt tupties; tupstīties.* □ Ārija tupuļā, izraudama pa kādai nezālei. Izskatās, ka viņai šis darbs [ravēšana] sagādā vēl mazāk prieka nekā Didzim. Svīre 2, 91. Šī pati Laima. Ar degunu galda virspusi pāraugusi, jau tupuļoja pa dārzniecību. PL Siev 84, 9, 6. Viņš nocēla kucēnu uz grīdas, kur tas uzreiz sāka tik aizdomīgi mīņāties un tupuļot.. Ezera 9, 228.

tupus, arī **tupu,** apst. *Tā, ka ķermeņa augšdaļa balstās uz gūžas un ceļgala locītavās saliektām kājām, arī uz ceļgaliem.* □ Vībots nometies tupus un aplūko biešu sējumu.. Kalndruva 5, 16. Bēniņu telpa vienīgi tik augsta, ka tajā var novietoties tupus. Caune 4, 53. Parasti skatītāju pilna zāle. ..Bērneļi tupus pie rampas. Liesma 77, 6, 20.

tur, apst. **1.** *Norāda uz nenosauktu vietu, kas atrodas samērā tālu no runātāja, vērotāja; pretstats: šeit, te*[1] *(1).* □ «Un tur tie mazie pulksteņi,» tēvs rādīja spārnoto saimi, kas čivināja un pogoja zaros. Brigadere 2, 22. «Redzi, tur tā ir bumbiere! ..Bet tur — divas ābeles.» Ezera 2, 241. Sasniedzis durvis, viņš jautāja: «Kas tur ir?» Grīva 9, 24. Egles manas zaļo Kalnā tur, aiz mājām. K Skalbe 2, 482. // *Norāda uz, para ti iepriekš minētu, vietu, vidi, kur kas atrodas, notiek.* □ Vanadziņam [zēnam] negribējās iet atpakaļ uz māju — tur tagad tumšs.. Lācis 9, 12. Lielais darbs — vārdu grāmata jeb leksikons nāca gatava, šis un tās tur vēl pārbaudāms, papildināms un labojams. J Kalniņš 8, 242. Esi svētīts! Mēs vienoti mīlestībā. Šeit Solveiga Tava un tur — mūžībā. Per Gint! Ķezbere 2, 75. // *Virsteikumā norāda uz nenosauktu, samērā tālu vietu, kuru konkretizē vietas apstākļa palīgteikums.* □ Arī es esmu tur, kur zemi rok metāla kausi. Brīdaka 9, 12. ..tur, kur stāvēja mājas, nu aparti lauki. Ziedonis 18, 52. // savienojumā ar pers. vietn. vai lietv., kas apzīmē personu. *Norāda uz cilvēku kopu, vidi, ar kuru kāds ir, parasti vāji, saistīts.* □ Veca gada vakarā pie Ilgumu saimnieka bij balle. Tad tur sabrauca visi pagasta lielmaņi. K Skalbe 1, 180.

2. *Vispārināti norāda uz darbību, norisi, stāvokli, arī uz apstākļiem, situāciju, ar ko ir, parasti vāji, saistīts runātājs, vērotājs; pretstats: te*[1] *(2).* □ Lielo Andru visas šīs dienas kaut kas tajās gaidās un bažās kaitināja, kaut kas tur likās pretīgs. Upīts 4, 217. Māt, neej tumsā, neej, māt! Tur nav neviena paša klāt.. Auziņš 9, 8. Droši vien [Toms] arī labi pelna, bet viesnīcu dzīve un ceļojumi ir dārgi — tur maz kas var palikt pāri. A Grigulis 10, 131.

3. *Turp.* □ ..laiva peldēja nevis tur, kur es gribēju, uz augšu,.. bet slīdēja pa straumi lēni lejup. Plūdonis 3, 30. ..sirds pati raujas tur, kur viņu moka.. Brīdaka 9, 166. Viņi gāja tur visi trīs, kā toreiz, šurpu uz ciemu nākot. Birznieks-Upītis 1, 16.

4. part. nozīmē. *Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi.* □ Savādi ar tiem pieradumiem — rokas un kājas pašas kust, kur vienmēr kustējušas, ka tur vai pasaules gals. Bel̦ševica 1, 91. Bet, vai par augstāko kungu skaitās Varšava vai Pēterburga, — kāda gan tur atšķirība? J Kalniņš 8, 260.

○ Šur (un) tur — *vietumis, dažviet, arī vairākās vietās.* □ Plašajā klajumā, ar šur tur izmētātiem siena šķūnīšiem.., liekas, nav ne mazākās dzīvības. Dripe 1, 3. Arī uz krustiem un kapakmeņiem šur un tur klājas sūnas brūnzaļais samts, tiekdamies nodzēst visus uzrakstus. Ezera 11, 49. Ne šur, ne tur — *nekur, nevienā vietā.* Kur tur sar. — *kaut kur.* □ «Aizpērn gan no Jamburgas — vai kur tur — zvejnieki aizdzīti jūrā, bet pēc trim dienām tie atkal tikuši malā.» Blaumanis 6, 22. Tur un tur — *lieto, lai norādītu uz kādu iepriekš nosauktu vai nenosauktu tālāku vietu.* □ ..avīzēs bieži parādījās ziņa, ka elegantā Ķikuļa kundze savā tikpat elegantajā mašīnā redzēta tur un tur. Zālīte 5, 236. Ko tur, arī ko tur tik daudz sar. — *saka, norādot, ka nav nozīmes, arī vajadzības (ko darīt).* □ «Ko tur! Padodiet savu koferi! Pārsiešu..» Klīvers 3, 20. «Ko tur tik daudz runāt! Pastāv sagatavošanās kursi — lai mācās!» Vilks 5, 108. Ko tur (var) darīt — *saka, atzīstot bezspēcību, nespēju ko izdarīt, panākt.* □ Jā, gadi iet, un bērni lieli aug, Mēs kļūstam vecāki — ko tur var darīt. Saulītis 8, 14. Kas tur (liels), arī kas tur pavisam sar. — *saka, norādot, ka nav nekā sevišķa, īpaša.* □ «..man nu gan būtu

bailes [braukt ar plostu]. Un tev?» — «Man? N-nē, kas tur nu liels . . .» Anatols novilka. Bundzeniece 1, 19. «Nu, kas tur pavisam, uzliks jaunu [jumtu],» Artūrs nebija tik drūmi noskaņots. «Liela muiža tāda atspere!» Dripe 2, 59. Kāds tur sar. — *kaut kāds.* □ Viņu tētis un māmiņa, tāpat kā manējie, sēž tautas namā un skatās kādu tur godalgotu filmu. Indrāne 4, 34. Kas tur sar. — a. *Saka, norādot, ka nav nekā sevišķa, īpaša.* □ Zenta . . ierosināja, ka par tautas nama būvi vajadzētu runāt jau šovakar, kad daudz cilvēku kopā. «Nu, kas tur, parunā!» atteica Mirdza. Sakse 7, 453. b. *Saka, norādot, ka nav nozīmes, arī vajadzības (ko darīt).* □ «Kas tur ko atvainoties?» Siliņš brīnījās. «Šeit ir viesnīca. Un istabā divas gultas.» Vilks 5, 41. Lai tur (arī tad) vai kas! — *saka, norādot, ka noteikti kas notiks, tiks izdarīts jebkuros apstākļos.* □ «Dzirnavas rūks, lai tur vai kas!» apsolīja Vanags. Sakse 7, 243.

turas, -u, s.; tikai dsk. *Sastatnes.* Koka t. Metāla t.

turbāns, -a, v. *Ap galvu tinama austrumnieku galvassega no gara, viegla auduma gabala.* □ . . [Radžastānas iedzīvotāji] mīl spilgtas un dzīvas krāsas. . . Vīrieši tin ap galvu spilgti oranžus turbānus. Zv 75, 15, 16.

turbīna, -as, s. *Rotējošs dzinējs, kas tvaika, gāzes vai ūdens enerģiju pārvērš mehāniskā darbā.* Tvaika t. Gāzes t. Ūdens t. Turbīnas lāpstiņas. Turbīnas vārpsta. Turbīnu būve. Ātrgaitas t. Lēngaitas t. □ . . jaunajā termoelektrocentrālē paredzēts uzstādīt četrus augstspiediena tvaika katlus, četras turbīnas ar kopējo jaudu 420 000 kilovatu . . Zv 76, 3, 2. pārn. «Es vēlos, lai mans mūžs šajā ļaužu okeānā tomēr būtu piliens, kas palīdz griezt cilvēces progresa turbīnas . . .» Auziņš 1, 79. // *Ierīce, iekārta u. tml., kas veic darbu, griežoties ap savu asi.* □ . . viņu rīcībā ir mehāniskais sniega novācējs, ko darbina motors, bet pārējo paveic turbīna, sniegu aizpūšot pat 20 m tālu. Sports 81, 198, 1.

turboagregāts, -a, v. *Agregāts, kuru darbina viena vai vairākas turbīnas.* □ HES [hidroelektrostacijas] mobilajiem hidroagregātiem salīdzinājumā ar termostaciju turboagregātiem ir vairākas priekšrocības . . Zin T 81, 4, 5.

turboģenerators, -a, v. *Ģenerators, ko piedzen tvaika turbīna vai gāzturbīna.* □ . . tika atvērts tvaika padeves aizvars turboģeneratorā, un tas sāka ražot elektroenerģiju. Zv 79, 16, 12.

turbokompresors, -a, v. *Kompresors, ko piedzen turbīna.* Centrbēdzes t. □ Gāzes pārsūknēšanai izmanto turbokompresorus . . Zin T 82, 1, 24.

turbolokomotīve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Gāzturbīnas lokomotīve.*

turbomotors, -a, v. *Motors, kurā kurināmā enerģija tiek pārvērsta mehāniskajā enerģijā ar gāzturbīnas palīdzību.*

turbopropelleru, ģen., nelok. *Tāds, kam vilci nodrošina propellera un gāzturbīnas darbība.* □ . . lidmašīna AN-24 apgādāta ar diviem turbopropelleru dzinējiem. Zv 62, 3, 16. Uz Havannu dodas četrmotoru turbopropelleru lidmašīna. Lielais 1, 7.

turboreaktīvs, -ais; s. -a, -ā; apst. **turboreaktīvi.** *Tāds, kam vilce rodas, gāzes strūklai plūstot no reaktīvās sprauslas.* T. dzinējs. T. lidaparāts.

turbosūknis, -ņa, v. *Agregāts, kas sastāv no viena vai vairākiem sūkņiem un vienas vai vairākām piedziņas turbīnām.*

turbourbis, -bja, v. *Urbšanas agregāts ar turbīnas veida dzinēju.*

turbourbjmašīna, -as, s. *Urbjmašīna ar turbourbi.*

turbulence, -es, dsk. ģen. -ču, s.; fiz. *Šķidruma vai gāzes daļiņu virpuļveida vai dažādos virzienos vērsta kustība.* Atmosfēras t. Turbulences pakāpe. □ . . krāčainos [upes] posmos, kur turbulence ir ļoti liela, aukstā laikā ūdens temperatūra var pazemināties līdz dažām desmitdaļām grāda zem nulles. D kal 78, 56.

turbulents, -ais; s. -a, ā; apst. **turbulenti;** fiz. *Saistīts ar turbulenci, tai raksturīgs; tāds, kas noris virpuļveidā vai dažādos virzienos (parasti par šķidruma vai gāzes daļiņu kustību).* Turbulentā berze. Turbulentā siltumvadītspēja. □ Ja tecēšanas ātrums palielinās un pārsniedz kaut kādu kritisku ātrumu, tad plūsmā rodas gluži jaunas, haotiskas iekšējās kustības — dažāda lieluma un virziena virpuļi. Šādu kustību sauc par turbulento kustību. Meteor 19. Uz plītiņas lēni silst ūdens. Kustību traukā tikpat kā nemana. Temperatūra tuvojas 100 °C, un šķidrums sāk mutuļot, rodas turbulenta kustība — ūdens vārās. Zin T 81, 8, 6.

tūre, -es, dsk. ģen. -ru, s. **1.** *Horeogrāfiskas norises daļa — noteiktu kustību, darbību kopums; arī dejotāja apgrieziens.* □ «Viņš labi dejo,» spriež Lisija, ar dejā pierastu soli ļaujoties nākamajai tūrei. Liesma 58, 4, 20. . . Zvaigžņu ielas meitenes . . uzskatīja viņu par krietnu dejotāju. Jaunākos soļus, grūtākās tūres parasti pirmais izmēģināja Mellacis. Saulītis 12, 176.

2. sar. *Relatīvi nobeigta (darbības, norises) daļa, relatīvi nobeigts posms.* □ Darboties tā [kuļmašīna] vēl darbojās, bet mašīnistam bailes turpināt — uz beigām gājis tā vien, tā vien. Diez vai nākošo tūri izturēs. Lāms 2, 120. Nākamajās tūrēs laukam apkārt vairs nebija braukts, bet laists šķērsām pār sazēlušajiem rudziem. Skujiņš 14, 440. Kad pirmajā padomes vadības vēlēšanu tūrē kopā ar otru pretendentu neieguvām vajadzīgo balsu skaitu, es no turpmākās «cīņas» atteicos. Cīņa 90, 50, 1. // *Spēles, sacensību posms.* □ «Ja tik strauji ņemsim arī otrajā tūrē, daži paliks guļot uz laukuma . . Tempu vajag palēnināt . .» Dripe 3, 211.

tureklis, -ļa, v. **1.** *Detaļa, kas ir paredzēta aptveršanai ar roku, lai pieturētos, iegūtu atbalstu; rokturis.* □ Pēkšņi gaitnieks pieskrēja pie durvīm, tās strauji atvērdams līdz sienai, tā ka dzelzs tureklis smagi atsitās kokā un dobji nodunēja . . Niedra 4, 10. Drošākais [ugunsdzēsējs] kāpa pa dzelzs turekļiem gar

skursteni .. Laicens 2, 268. // *Deļa (priekšmetam), kas ir paredzēta aptveršanai ar roku, lai (to) turētu, veiktu kādu darbību.* Izkapts kāta t. Lietussarga t. □ Viņš uzliek roku uz nākamās istabas durvju turekļa un acumirkli vilcinās. Upīts IV, 685. Arvīds turpināja airēt. Krišiņš strauji sagrieza stūres turekli uz kreiso. Vanags 3, 13.

2. *Deļa (priekšmetam), arī priekšmets, veidojums, kas ir paredzēts (kā) turēšanai.* □ Ceļa smiltīs nokritis važiņu piekariņš — trīs slaidas bronzas plāksnītes pie kopīga turekļa. PL Siev 83, 8, 17. Ap milzīgo ozola zārku dzeltenas sveces lielos sudraba turekļos. Upīts 8, 92. Meta īgni nosviež klausuli tureklī. Spāre 6, 183.

turēt, turu, turi, tur, pag. turēju; trans. **1.** *Panākt, ka (kas satverts, paņemts) atrodas noteiktā stāvoklī, vietā (piemēram, rokās, klēpī, uz muguras).* T. sveci rokā. T. grožus. T. klēpī grozu. T. uz ceļiem somu. T. uz rokas bērnu. T. uz muguras maisu. T. padusē mapi. □ Viņš .. rokā turēja lielu, dzeltenu ādas čemodānu. Lapsa 2, 88. .. tīros graudus ar liekšķeri beram siekā, un es turu maisu, lai ērtāk izbērt sieku. Birznieks-Upītis 5, 100. .. piepeši viņa manīja, ka Mālnieks viņas roku turēja savā. Blaumanis 2, 78. ◇ Turēt abām rokām — *ļoti censties paturēt, saglabāt sev.* □ Naudu ar vienu roku ņem, ar abām turi, tad abām ar būs allaž diezgan. R Kaudzīte 1, 111. ◇ Turēt (ko) (savās) rokās — *savaldīt (ko), turēt (ko) paklausībā; vadīt (ko).* □ Inita [skolotāja] visu dienu turējās jautra un moža, lai, draudzīgi tērzējot, varētu turēt savās rokās šo jauniešu pulku .. Brīdaka 2, 36. ◇ Turēt grožus (savās) rokās — a. *Būt par vadītāju.* b. *Būt par noteicēju.* □ Ja es no sākuma grožus būtu turējis savās rokās, tad droši vien Cecīlija būtu pavisam citādi iedresēta. Rozītis 3, 192. ◇ Turēt naudu pirkstos — *stingri ierobežot naudas izdevumus; skopi tērēt naudu.* ◇ Augstu turēt (kā) karogu — *svēti glabāt un izpildīt kādu novēlējumu; svēti glabāt kādu ideālu, ideju, ievērot, īstenot to savā darbībā.* ◇ Turēt acis pirkstos — *ļoti uzmanīgi, vērīgi skatīties.* ◇ Smejas, vēderu (rokām) turēdams — *saka, ja (kāds) ļoti smejas.* □ Kad māte visām [kaimiņienēm] bija izstāstījusi, ka viņa Grabulieni izjokojusi, tās smējās, vēderus turēdamas. Dinere 11, 45. Elize: .. vari iedomāties, kā ķēnišķīgais princis smejas, vēderu turēdams, smejas par tevi. Zīverts 2, 495. // *Neļaut (kādam) brīvi kustēties, virzīties; panākt, ka (kas) nemaina savu iepriekšējo stāvokli.* T. pie rokas bērnu. T. aiz saites suni. ◇ Turēt grožos — *turēt stingrā paklausībā, stingri valdīt (pār ko).* □ «Bet to gan es jums, kungs, saku, turiet viņu stingri grožos, viņa ir tāda iecirtīga un spītīga.» Zālīte 5, 184. Kas tad viņa [mašīnrakstītāja] īsti bija par putnu, ja tā varēja .. direktoru Cepli pilnīgi turēt grožos. Rozītis III, 187. // *Būt par cēloni tam, ka (kāds, kas) nevar brīvi kustēties, pārvietoties; būt par cēloni tam, ka (kāds, kas) paliek savā iepriekšējā stāvoklī.* □ Melnis negrib stāties, pat jaunā saimnieka dzelžaino roku turēts .. Indrāne 6, 356. Saulainās dienās viņš valkāja tikai īsas .. bikšeles, tās turēja pāri sīkajiem pleciem pārmestas lences. Birze 4, 137. Pārplēsis grauda čaulu, Asns laužas pret sauli. Grauds vairs netiek nekur — Saknes tō zemē tur. Purvs 4, 56. // *Būt tādam, kas neļauj (kam) mainīt iepriekšējo, arī vēlamo stāvokli; būt par balstu, pamatu (kam).* □ Sērsna no rītiem turēja virsū ij ragavas, ij zirgu, tālab vīri no rītiem veda mājās vakarpusēs sacirsto malku. Mauliņš 2, 62. Pa labi saskatāma pāļu rinda, kas turēs siltumvadus. Cīņa 84, 89, 2.

2. *Radīt, veidot (ķermenim, tā daļām) noteiktu stāvokli un saglabāt to (kādu laiku).* T. ķermeni taisni. T. rokas klēpī. T. rokas kabatās. T. plaukstu mutei priekšā. Turēt ausis ciet — *ar plaukstām, pirkstiem segt ausis, lai ko nedzirdētu vai dzirdētu vājāk.* □ Dzīves 2. mēnesī bērns sāk turēt galvu .. Ves 82, 5, 13. Māte, rokas zem priekšauta turēdama, apstājās pie galda. Birze 3, 132. Aizmigt tomēr nevarēja, lai gan viņš turēja acis ciet un mēģināja sevi pārliecināt, ka miegs tūliņ, tūliņ būs klāt. Upīts 4, 307. .. kad zvejnieki piestāja malā, viņš [kaķis], klusi ņaudēdams, staigāja tēvam apkārt, uzmeta kupri un turēja asti stāvus gaisā. Lācis 9, 6. ◇ Rokas klēpī turēt (arī likt u. tml.) — *atrasties bezdarbībā; aktīvi nepiedalīties (darbā, pasākumā).* □ Rokas klēpī turēt nedrīkstēja neviens. Reizē ar saules lēktu Laukmalis modināja savus dēlus .. Darbs, darbs, darbs ... Jansons 3, 21. Arī viņa neturēja rokas klēpī .. Viņa caurām dienām sēdēja savā istabā pie šujmašīnas. Stankevičs 2, 70. ◇ Turēt acis vaļā — *uzmanīgi vērot; uzmanīties.* □ Un ja nu visi skolēni meklēs labos darbus? Pietrūks, noteikti pietrūks! Bet skolotāja tā nedomāja: «Vajag tikai turēt acis vaļā! Abas un labi platas! Skolā, mājā, uz ceļa, mežā, dārzā — visur! Varbūt kādam jāpalīdz vai kāds jāaizstāv, kāds jāsoda vai kāds jāpažēlo.» Indrāne 4, 8. «Es savējiem [bērniem] allaž piekodinu, lai, staigājot pāri sliedēm, tur acis vaļā. Tagad tik bieži iet elektriskie.» Lubējs 1, 11. ◇ Turēt mēli aiz zobiem sar. — *nerunāt (par ko); neizpaust (ko).* □ «.. galvenais — turēt mēli aiz zobiem. Tā ka lai nebūtu nekādas pļāpāšanas!» zēns bargi pablisināja acis. Sakse 9, 60. ◇ Turēt (arī slēpt) dūri (arī dūres) kabatā (arī kabatās) sar. — *gaidīt izdevīgu brīdi, lai (kādam) izdarītu ko ļaunu.* ◇ Turēt savu galvu novec. — *būt patstāvīgam, neatkarīgam; apgādāt sevi.* □ «Var būt, ka Jēcis iemācīsies amatā, varēs pats savu galvu turēt ..» Apsīšu J 3, 26. Bet Marta nebij no tām, kas lēti piekāpjas. No laika gala dabūjusi viņu tādā mazā klausībā, nevarēja taču ierādīt, ka tas [Kalvicu Andrs] var turēt arī pats savu galvu. Upīts 9, 123.

3. *Likt (kādam) atrasties (kādā stāvoklī, vietā, vidē).* T. arestēto apsardzībā. □ Ošleju saimnieci nākamajā svētdienā dievvārdu laikā turēja pie baznīcas siekstā, pēc tam pēra ar

rīkstēm. J Kalniņš 8, 247. «..nebēdājieties, bez vajadzības slimnīcā neturēsim.» Talcis 7, 92. Viga: Nevar taču cilvēku turēt cietumā tikai tāpēc, ka viņš nespēj pierādīt, ka nav vainīgs. Ziverts 1, 312. ◇ Turēt vīru zem tupeles sar. — *būt stingrai noteicējai pār savu vīru.* □ ..Kuivītiene.. vakariņas un naktsmājas nepiesolīja. Ne vien vīru tur zem tupeles, bet paskopa arī. Krišs to juta.. Avotiņa, Slisers 1, 160. // *Panākt, ka (dzīvnieks) atrodas (kādā stāvoklī, vietā, vidē).* T. aitas kūtī. T. govis pa nakti laukā. □ Turot suni dzīvoklī, tam ierādāma speciāla vieta. Medn 182. Zosis var turēt nelielos iežogojumos.. Lauku Dzīve 76, 2, 3. // *Panākt, ka (kas) atrodas (noteiktos apstākļos).* □ «Baidos, vai arī mājā nav kas noticis. Visu ciemu viņi turēja zem ložmetēju uguns.» Grīva, 1, 123.

4. *Panākt, ka (priekšmets, viela u. tml.) kādu laiku atrodas (noteiktā stāvoklī, noteiktos apstākļos, vietā, vidē).* T. durvis atvērtas. T. logus vaļā. T. ieroci gatavībā. T. produktus aukstumā. Turēt pie rokas (arī pa rokai) — *turēt (ko) novietotu tuvu, līdzās.* □ Džesija no mājas atnesa kristāla vāzi un arvien tanī turēja skaistas un vāzei piemērotas rozes vai neļķes. Birze 4, 112. Ķirbjus pat istabā var turēt 4—5 mēnešus, tikai tie nedrīkst pieskarties cits citam.. Lauku Dzīve 81, 9, 30. «Lopu pulveri vienmēr vajag turēt mājās,» viņa lietišķi sacīja. Dziļums 1, 250. «Viņš [kucēns] tak, muļķītis, nezināja, kā uzvesties. Te peļķīte, tur peļķīte. Turi tik pie rokas tīru lupatu..» Kalndruva 9, 65. ◇ Turēt aiz atslēgas, arī turēt aiz trim (arī septiņām, deviņām) atslēgām — *turēt ieslēgtu; nedot citam (ko); arī slēpt, nerādīt.* □ Un te nu tūliņ parādījās, cik nepiemērots Kalnasmeltēns šim svarīgajam uzdevumam, vientiesīgi pļāpāja laukā arī to, kas turams aiz trim atslēgām. Upīts 4, 303. ..sen pagājuši tie laiki, kad sava aroda māku meistari turēja aiz septiņām atslēgām dziļā noslēpumā. Cīņa 71, 262, 1. ◇ Turēt virs (arī uz) ūdens — a. *Būt tādam, uz kā vai pie kā kas var atrasties un negrimt ūdenī.* b. *Radīt apstākļus, rīkoties tā, lai (kas) varētu pastāvēt, eksistēt.* ◇ Turēt ūdeni mutē — *klusēt; būt nerunīgam.* □ ..ielu stūrī grozās bariņš jaunekļu. Paskaļi. Tādi jau viņi ir. Kad es biju tajos gados, arī ūdeni mutē neturēju, nodomā vecītis. Rīgas B 73, 120, 4. ◇ Turēt (arī glabāt) (sveci) zem pūra sar. — *neizpaust, nedarīt zināmas citiem savas zināšanas, māku.* □ ..Rasiņš pūlējās pārliecināt draugu, lai netur sveci zem pūra, bet lai apraksta avīzē savu ceļojumu.. Austriņš 2, 417. Varbūt dramaturgi tur sveci zem pūra, bet jaunu, labu lugu gandrīz nav. Lit M 90, 11, 6. ◇ Turēt maku vaļā — *bieži, arī ilgstoši izdarīt maksājumus.* // *Gādāt par to, lai (tirgotavā, restorānā u. tml.) būtu dabūjams, pērkams (kas, piemēram, noteiktas preces), parasti pastāvīgi (parasti par tirgotavas, restorāna u. tml. īpašnieku, pārzini).* □ Sibilla: Kāpēc jūs neturat savā veikalā līgavas tērpus? A Eglītis 1, 502. Gadiem mēs gājām pie Segliņa.. tāpēc, ka Segliņa bode bija tepat uz nākamās ielas stūra, un tāpēc, ka prece, kuru viņš turēja, nebija no sliktākajām. Zigmonte 18, 190. Slavenais Stukmaņa Kenna pomerancis [pomerančų likieris] tik dārgs, ka [krodzinieks] Rauda to nemaz neturēja. Upīts 4, 302. // *Glabāt (atmiņā, apziņā).* □ Kādu laiku turēju šo sarunu atmiņā. Pēc tam piemirsu un atcerējos atkal pēc pieciem gadiem.. Bērce 5, 25. Ai, kā man bij piesacīts neiet uz kaimiņu ganiem. Es to turēju prātā, negāju, cietos.. Jaunsudrabiņš 3, 180. Viņš bij turējis prātā līdzību, kurā stāstīts par saules un vētras derību.. Blaumanis 2, 125.

5. *Būt tādam, kam (kas) ir īpašumā, valdījumā; pārzināt, vadīt (īpašumu).* T. lauku mājas. T. akcijas. T. ķīlu. □ Pirms kara viņš bija turējis viesnīcu, uzpircis linus un vadījis nelielu augļūdeņu iestādi. Rozītis 1, 10. Pieredze vairojās un līdz ar to pārliecība, ka nekādu kārtīgu pansiju Inciemā nevarēja turēt. A Eglītis 2, 144. «Kāds nu Eisakam vispār bija veikals!» vecāmāte teica kā no augšas. «Piparbodīte. Paši ar sievu turēja..» Zigmonte 11, 37. // *Būt tādam, kas ir paņēmis savā īpašumā, arī kopšanā, aprūpē (dzīvnieku, parasti mājdzīvnieku).* T. zosis. T. terārijos rāpuļus. □ Pirms kara saimnieks turējis kādas desmit piecpadsmit govis, pāris zirgu, cūkas, aitas, jaunlopus.. Purs 6, 82. ..viņi ar sievu nosprieda, ka līdz šim bijuši gaužām nolaidīgi, neturēdami putnus, kas taču varēja ienest dažu labu kapeiku. Upīts 9, 694. ..tagad jau suņus turēt esot modē.. Ezera 17, 42. // *Algot (kādu) savām vajadzībām, savā saimniecībā.* T. kalponi. T. aukli. □ No sākuma gan turēja meitu, bet, kad Marija paaugās, lūkoja izspiesties paši vien.. Austriņš 1, 44. Sulaini šis fabrikants neturēja, viesībās apkalpi pieņēma no Švarca. Upīts 9, 229. // *Ļaut (kādam) dzīvot, uzturēties pie sevis.* □ Trīne: ..tā [Kate] tika turēta nevis kā saimnieku audžu meita, bet itin kā kad būtu viņu pašu bērns. Aspazija VI, 64.

6. *Radīt (kā) kustībai (noteiktu virzienu); virzīties (noteiktā virzienā) — par transportlīdzekli; vadīt (transportlīdzekli, darbarīku u. tml.) noteiktā virzienā.* T. laivu vairāk pa labi. □ Šais mirkļos vīrs pie stūres nevar darīt neko citu kā skatīties un ar visiem spēkiem turēt kuģa priekšgalu pretī vilnim. Līvs 1, 14. ..turot kursu uz Rīgu, franču tvaikonis.. ātri attālinās. Cīrulis 1, 13. ..zirgs man pieder.. Pieder, bet.. es nezinu, vai viņš prot vagu turēt.. Indrāne 6, 204. // intrans. □ «Tā turēt!» atskan komanda no kapteiņa tiltiņa. «Tā turēt!» skaļi atsaucas pie stūres rata. Zv 82, 20, 9.

7. *Kavēt (kādu), neļaut (kādam) doties prom; neļaut (kādam) brīvi rīkoties.* □ Ieva vēl gan turēja un turēja Trīni, kamēr galu galā tak atlaida, pati viešņu kādu gabalu pavadīdama. Apsīšu J 2, 99. Kristaps gribēja apprecēties. Nekas taču neturēja — abi brīvi cilvēki, arī mīlestība pietiekami pārbaudīta grūtās dienās. Zigmonte 2, 201. // *Pakļaut (kādu) savai ietek-*

mei tā, ka tiek ierobežotas (tā) darbības, rīcības iespējas. □ Es pazinu arī ķēniņmeitu, ko velns turēja savā varā un ko Arājdēlam vajadzēja atpestīt.. J Kalniņš 10, 195. pārn. Večuka skatiens mani turēja savā varā. Jansons 6, 493. // *Ietekmēt (kādu, ko), iedarboties (uz kādu, uz ko) tā, ka (tam) izveidojas, parasti ilgstoši, kāds stāvoklis, ka (tas), parasti uz ilgāku laiku, nokļūst kādā situācijā.* □ Tīri apģērbtus viņa turēja savus bērnus, ar dziesmām tos iemidzinādama un ar dziesmām uzceldama.. Virza 1, 38. Trinaitis: Ķaralis grib, lai viņa kalpus tur tā, ka tie neaizmirst drebēt. Zīverts 1, 334. ..sīkražotāju intereses spiedīs viņus turēt valsti pastāvīgā sasprindzinājumā.. Lauku Avīze 90, 28, 3. ..pavadoņu uztveršanas aparatūra turēs radiokontrolē praktiski visu zemeslodes virsmu. Pad J 81, 137, 2. // *Saistīt (piemēram, cilvēkus, parādības, citu ar citu).* □ Arī naidošanās karstumā, visasākajos sarūgtinājuma brīžos kaut kāda tuvības saikne tomēr palika, kas brāļus joprojām turēja vienu pie otra. Skujiņš 14, 65. Viņu pārsteidza cieša sakarība, kas visas lietas turēja citu pie citas kā piesietas desmit saitēm. Viese 2, 90. ..vienīgā saite, kas viņu vēl turēja pie dzīves, bija Paulis. Lācis 15, 89.

8. *Spēt veikt (piemēram, noteiktu darbu, tā daudzumu); spēt pārvarēt (piemēram, ko nelabvēlīgu).* □ ..Jānim nebija veselības, nevarēja smago lauku darbu turēt. Hor 90, 2, 22. ..visgrūtāk klājas viesu komandai, tai ir ko turēt — gan pretinieku lavīnveida uzbrukumus, gan tribīņu psiholoģisko spiedienu. Pad J 71, 160, 3. // intrans. □ ..darbs turpinājās līdz vēlam vakaram. Ojārs dūšīgi turēja līdz galam. Eglons 1, 37. «Ko dzer, ja nevar turēt,» pārējie septītās grupas zēni otrā dienā.. pārmeta. Ērgle 7, 35. // intrans. *Būt tādam, kam nezūd derīgums (piemēram, nelabvēlīgu apstākļu, slodzes dēļ) — parasti par priekšmetiem.* □ Drīz vien ilkss ir salabota. «Nez vai turēs?» šaubīdamies ieminos. — «Turēs. Tikpat kā jauna..» J Plotnieks 7, 19. // *Nelaist sev cauri (piemēram, siltumu, mitrumu).* □ Viņš jutās apmierināts, lai gan strādāja ar slapju muguru un slapjām kājām — vecās kurpes neturēja mitrumu un jaunās viņš taupīja skolai. Kar 56, 2, 21. Sienām vēsums velk cauri, Un jumts labi lietu netur. Purvs 4, 194.

9. *Uzskatīt, atzīt (par ko).* T. grāmatu par vajadzīgu. T. darbu par pienākumu. T. kaimiņu par zagli. □ Viss dzīves saturs Mārtiņam līdz šim bijis tas, ka viņu tur par pirmo puisi pagastā, apbrīno un liela. Upīts 4, 97. Desmit un divpadsmit tūkstoši! Kas tā bija par milzīgu naudu! Par tik bagātu Mālnieku neviens neturēja. Blaumanis 6, 266. Turēdams cilvēkus labākus, nekā viņi tiešām ir, tapsi dažu labu reiz [reizi] pievilts.. R Kaudzīte 1, 10. ◇ Turēt zem sava goda sar. — *uzskatīt par neatbilstošu saviem morālajiem uzskatiem, savai morālajai stājai.* □ Šādas izpriecas [deju vakari] bija pret maniem pamatprincipiem, vēl vairāk — es tās turēju zem sava goda. Skujiņš 12, 261. Habihts: Jā... Protams, protams — allaž esmu turējis zem sava goda pakļauties aklai instinktu varai. Putniņš 2, 98. // *Būt ar noteiktu attieksmi (pret ko).* Turēt cieņā (arī godā) sar. — *cienīt, izturēties ar godbijību, ar respektu.* □ Vecās paražas Robežniekos vienmēr turētas svētas un mīļas.. Upīts 6, 16. «Cilvēks, kas pats nav iegādājies ne galdu, ne krēslu, ne gultu, neprot arī sveša mantu vērtē turēt.» J Kalniņš 7, 42. ..parlamentā cieņā netiks turēta kompromisa meklēšanas māksla. Lauku Avīze 90, 8, 2. ..kopš bērna kājām esmu mācīts, ka akas ir godā turamas. Kalndruva 8, 267.

10. sar. *Pārdzīvot, arī paust (noteiktu, parasti negatīvu, emocionālu stāvokli), parasti ilgāku laiku.* Turēt dusmas (uz kādu) — *būt (ilgstoši) dusmīgam (uz kādu).* Turēt naidu — *pārdzīvot naidu (pret kādu), parasti ilgāku laiku.* □ Nekad un nekāda naida uz viņu neesmu turējis. Kaijaks 5, 417. // *Valdīt, aizturēt (psihiska vai fizioloģiska stāvokļa izpausmi).* □ Šur tur kāds rīstījās, turēdams smieklus, dažs vairs nespēja valdīties un smējās, iespiedis muti spilvenā°. Sudrabu E 5, 117.

11. novec. *Piedalīties (pasākumā, darbībā u. tml.); rīkot, arī veikt (pasākumu, darbību u. tml.).* □ «Saleniek, jums ir jātur eksāmens uz otro klasi.» Salenieks 7, 86. Vienīgi māte, es un sētas suns turējām mājas sardzi. Lit M 82, 14, 12. Jāņu kalniņš ir dabūjis savu nosaukumu no tā, ka katru gadu tur Jāņi turēti. ME IV, 270. ..viņš runā uz sapulcētajiem, rokas pāri tiem pacēlis, gluži tāpat kā to darīja mācītājs savā Rindas baznīcā, kad dievkalpojumu turēja. Zigmonte 16, 81.

12. novec. *Runāt (parasti samērā plašu tekstu).* Turēt runu — *teikt runu, uzstāties ar runu.* Turēt spredikļi — *teikt spredikļi.* □ ..ģimnāzijas skolotājs Padegs populārā biedrības namā turēja priekšlasījumu par banku nozīmi modernā kapitālistiskā saimniecības un rūpniecības dzīvē. Upīts VII, 298. Zandbergs to pateica tādā stilā, it kā viņš turētu runu kādā diplomātu banketā. A Grigulis 13, 109. // *Runāt, arī dziedāt (noteiktā veidā, ar noteiktu skanējumu).* □ «Piesēstiet, kaimiņ,» viņš stostījās, pūlēdamies balsi turēt siltu un mierīgu. Jaunsudrabiņš Va, 288. Tie vīri.. savu lietu prata — droši turēja balsis, jauki izlocīja meldiņus.. Kalndruva 12, 124. pārn. ..bij dzirdams tirgus jauktā kora koncerts, kur vērši turēja basu, zirgi tenoru.. Kaudzītes 1a, 39.

○ Turēt (arī sargāt, glabāt) kā acuraugu — *ļoti rūpēties, uzmanīt.* □ Visbiežāk mātes savus bērnus tur kā acuraugu. Sk Ģ 80, 4, 10. Turēt aizdomās (kādu) — *šaubīties (par kādu); nebūt pārliecinātam par (kāda) godīgumu.* □ Jau sen tēvs turējis aizdomās [par malumedniecību] grāmatvedi — sīki, paši par sevi nenozīmīgi gadījumi likuši tā domāt. Dripe 1, 87. Viņa, lepnā un ārkārtīgi godīgā zvejas vīra Dziesmas meita, ļāva sevi turēt aizdomās par sīku, netīru piesavināšanos.. Zigmonte 2, 45. Izmeklētājs savā darbībā ik mirkli sastopas ar

uzdevumu: pēc zināmām noziedznieka pazīmēm jānosaka, vai aizdomās turētais ir vai arī nav meklētais noziedznieks. Zin T 64, 9, 4. Turēt (arī glabāt) slepenībā (arī slepeni, noslēpumā) — *neizpaust; arī slēpt.* □ ..svarīgākie atklājumi ārvalstīs tiek turēti stingrā slepenībā. Dinere 10, 54. ..Lauris par lietu, kura turama slepeni, negribēja vairāk klāstīt. A Deglavs 1, 317. Turēt kārtībā — a. *Raudzīties, lai (kas, piemēram, priekšmets, telpa, vieta) būtu kārtīgs.* □ Noliktavas teritorija jātur kārtībā, tā periodiski jāiztīra no skaidām, mizām un citiem gružiem.. Sterns 2, 352. b. *Rūpēties, lai (piemēram, darbarīks) būtu sagatavots lietošanai.* c. *Rūpēties, lai (piemēram, dokuments) būtu noformēts atbilstoši kādām prasībām.* Turēt kopā — *būt par cēloni tam, ka (kas) nesadaļās.* Turēt līdzi — *veikt tādu pašu (piemēram, darba) apjomu kā citi, neatpalikt no citiem; darīt to pašu, ko citi.* □ Kad sāki iet divjūgu arklā? Kad siena pļavā lielajiem puišiem līdzi turēt? Indrāne 10, 158. Kā paradis, Ēbars katru vakaru gāja zem dušas, dažkārt arī no rītiem, un Āris turēja līdzi. Lāms 2, 17. Turēt rūpi (arī bēdu) (par kādu, par ko) novec. — *rūpēties (par kādu, par ko).* □ ..Elna taču bija viņas vienīgā mīļā māsa, un par to viņai bija rūpe jātur. Zigmonte 13, 142. «Sveika, māsiņ, turi bēdu par sētu un ļaudīm un, kad ir vajadzība, dod ziņu!» Niedra 3, 200. Turēt gaitu novec. — *iet.* □ Taču no sava nodoma neatteicās, bet turēja gaitu pa aleju tā, lai pie dejotājiem nokļūtu it kā nejauši. Vilks 5, 117. ◇ Turēt solījumu (arī zvērestu) — *izpildīt solījumu (zvērestu).* □ Kazanova: Solījums nekad nav smieklīgs, ja to tur. Tas kļūst smieklīgs vienīgi tad, ja to lauž. A Eglītis 1, 197. Mindaugs: Tagad esi zvērējusi manus zēnus sargāt, un zinu, ka šo zvērestu turēsi tikpat godīgi. Zīverts 1, 363. ◇ Turēt (doto, arī savu) vārdu — *darīt, rīkoties tā, kā solīts.* □ Anna: Es teicu, ka gādāšu, lai jūs tiekat prom no Jelgavas, un turu vārdu. — Kazanova: Tik viegli tu no manis vaļā netiksi! A Eglītis 1, 218. Nē, ja Zigis bija teicies nākt, tad viņš noteikti atnāks. Mellači vienmēr turēja doto vārdu. Saulītis 12, 64. Alberts: Es tomēr viņam solīju to istabu. Nu iznāk, ka es neturu vārdu. Gulbis 5, 153. ◇ Turēt pie (dotā) vārda — *sekot, lai kāds izpilda solījumu.* □ «Kā mana pagasta ļaudis nolems, tā arī būs,» Kļava mierīgi noteica.. — «Mēs tevi turēsim pie vārda!» Rozītis 2, 329. ◇ Turēt acīs (arī zem acīm) — *uzmanīt; neizlaist no redzes loka.* □ Kā taku, kas veda no avota, tā braucamo ceļu Elza visu pēcpusdienu turēja acīs, ar gudru ziņu rosīdamās te vienā vai otrā mājas pusē, kur bija vācamas lopu bietes, kāļi un cigoriņi. Kalndruva 7, 47. Lai arī viņu [recidīvistu] kameras turēja zem acīm vairāk nekā pārējās, tomēr tie atrada iespēju izvest [īstenot] savu gribu un izdot savus likumus. Laicens 1, 172. ◇ Turēt zināmā (arī pienācīgā) attālumā (retāk atstatumā) — *nepieļaut tuvas, draudzīgas attiecības.* □ «Svešinieku es [veikala lietās] aizvien turēšu zināmā atstatumā..» Rozītis 1, 56. ◇ Turēt labu prātu (uz kādu) — *būt ar labvēlīgu attieksmi (pret kādu).* □ Vīramāte nekad nebija turējusi uz Edīti pārāk labu prātu. Bels 2, 27. ..viņa pret mani kļuva mazliet laipnāka, bet īsti labu prātu uz mani nekad neturēja. Zālīte 5, 121. ◇ Turēt ļaunu prātu (uz kādu) — *būt ar nelabvēlīgu, naidīgu attieksmi (pret kādu).* □ Uz pagasta vecāko un mežsargu viņš turēja ļaunu prātu.. Birznieks-Upītis 6, 168. Dorondo: Gribējās, Jūl, tev paspiest roku, lai neturi ļaunu prātu un nākamvasar brauc atkal. Putniņš 1, 59. ◇ Turēt vērā — *ievērot.* □ ..protam saglabāt, taupīt un vairot tautas bagātību. Kur to netur vērā, viegli tiek izniekots citu darbs.. Cīņa 81, 289, 1. ◇ Turēt pie sevis — *nepaust (savas domas, jūtas u. tml.).* ◇ Turēt sirdī — *saglabāt (psihisku, parasti emocionālu, stāvokli); saglabāt, parasti emocionālu, attieksmi (pret kādu).* ◇ Turēt sevi (rokās) (arī turēt sevi rāmjos sar.). — *izturēties pieklājīgi, savaldīgi, atbilstoši uzvedības normām.* □ Vai divdesmit gados meitenei pašai nav jāprot par sevi pastāvēt? Līdz šim ir mācējusi sevi turēt, tepat centrā netrūkst skuķu, kam sešpadsmit gadu agrumā, šķiet, nav vairs nekādu noslēpumu dzīvē. Svīre, 3, 42. Rasma: Vidvud, es visiem spēkiem turu sevi rokās, lai nesāktu kliegt pilnā balsī.. Priede 4, 148. ◇ Turēt gūstā — *ietekmēt, valdināt.* □ Brīnišķīgās Gunāra acis turēja Gundegu gūstā. Ar nepārvaramu spēku tās vilka viņu tuvāk. Jauno v 59, 81. ◇ Turēt dūšu sar. — *būt drošam, pašpaļāvīgam.* □ «Zēniņi, tas jau tikai sākums!» viņš [kapteinis] teica drošinādams. «Dūšu turiet! Un vienmēr možu prātu!» Talcis 7, 178. ◇ Turēt īkšķi sar. — *intensīvi domāt (pēc māņticīgo paraduma aptverot rokas īkšķi ar pārējiem pirkstiem), lai kādam labi veiktos.* □ Pēc desmit dienām Inesei pirmais eksāmens. ..Es par tevi turēšu īkšķi. Lukjanskis 5, 140. Priekšā gara, interesanta sacensību sezona. Bet īkšķi turēt sāksim jau tagad. Zv 82, 5, 25. ◇ Nervi netur (arī uzdod) sar. — *saka, ja cilvēkam ir pārmērīgi liels psihisks sasprindzinājums un viņš nespēj vairs savaldīties.* □ ..kas tu esi par jūras vilku, ja tev netur nervi. Talcis 8, 101. ◇ Turēt uz grauda sar. — *tēmēt šaujamieroci (uz kādu).* □ Kārlis atlaida automāta spalu. Viņam nebija nekādu izredžu pretinieku pieveikt, jo tas viņu turēja uz grauda un atradās tepat aiz muguras.. Kaijaks 2, 61. ◇ Turēt suņa kārtā sar. — *slikti izturēties (pret kādu).* □ «Cilvēku turēja suņa kārtā, vēl zemāk°!» Plūdonis 2, 364. ..suņa kārtā veco Brīviņu turēja. Upīts 4, 248. ◇ Turi muti! arī Muti ciet! vienk. — *saka, pavēlot, lai nerunā, klusē, arī lai nestāsta citiem.* □ «Turi muti!» Lērums uzbrēca.. — «Tu pats pievaldi muti!» Dāvis atbrēca. Grants 7, 93. ..Stanislav, es redzēju pa mūsu kundzenes logu izlecam pagalmā baltu vilceni! Es atsaku: vai redzēji, vai neredzēji, turi muti; ja izdzirdēs vecais pans, tev izgriezīs mēli. Grīns 2, 102.

turētājs, -a, v.; **turētāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → turēt.*

2. v. *Iekārta, rīks, veidojums u. tml. (kā) turēšanai noteiktā stāvoklī.* Instrumenta t. Filtra t. Kniedes t. Dēstu t. □ Kustīgais spoles turētājs sastāv no diviem krāsainiem metāla riņķiem, kas uzmaukti uz roktura un izveidoti tā, lai tos varētu uzbāzt uz spoles kājas. Priedītis 1, 32. Var veidot sausu zaru, puķu un stiebru kompozīcijas. Tās vislabāk nostiprināt traukā ar speciālu turētāju. PL Siev 85, 12, 14.

turēties. turos, turies, turas, pag. turējos; refl. **1.** *Tverot, skarot (ko) ar roku, vairīties no līdzsvara zuduma, kritiena, gāšanās, rast atbalstu.* □ Visi mēs stāvam kājās, turēdamies gan pie [mašīnas] bortiem, gan cits pie cita. Saulītis 13, 111. Jūlīte kāpa iesāņus, ar abām rokām cieši pie margas turēdamās. Kalndruva 5, 123. Pie takas klintī Žanis pastiepa roku. «Turies pie manis. Es tevi uzvilkšu līdz pašām debesīm.» Lapsa 7, 68. // *Nezaudēt līdzsvaru, nekrist, negāzties (kādos apstākļos).* □ ..[Jānis] nogriežas pa maz brauktu, apledojušu lauku ceļu. Kājas slīd, jāuzmanās un jāturas stingri. Upīts 10, 57. ..viņš [ekvilibrists] nolēma, ka visai pārliecināti turas piramīdas virsotnē, un atsacījās no drošības jostas. Bels 5, 18. Un viņi skrēja tieši pāri laukiem, brīžiem iestigdami sniegā līdz ceļiem, brīžiem turēdamies virs sērsnas. Jansons 6, 448. ◇ Tikko turēties uz kājām (arī kājās) — a. *Nespēt nostāvēt kājās.* b. *Būt ļoti nogurušam.* □ Kareivji pēc nakts gājiena jutās atkal tik noguruši, ka tikko turējās kājās. Strāls 2, 384. // *Būt novietotam, atrasties (kur) tā, ka nekrīt, negāžas, paliek vēlamajā vietā (parasti par priekšmetiem).* □ Vienā rokā viņš turēja sarkanu neļķu pušķi, otrā papīra turziņu, kurā tikko turējās atnestie apelsīni. Stankevičs 2, 105. Durvis sparīgi atrāva jauna sieviete, kuras melnajos matos turējās metāla ilgviļņu veidņi. Birze 4, 118. // *Būt saistītam (pie kā, ar ko) tā, ka neatdalās (piemēram, par priekšmetiem, organisma daļām).* □ Ārdurvis tikko turas vērtnēs, tāpēc Taiga tās parasti aizšauj no iekšpuses. Indrāne 2, 316. Koki aug kupli, zaroti, ar saknēm stingri turēdamies treknajā dienvidu zemē. Goba 1, 143. Ābols sarkst, bet turas vēl pie zara.. Vācietis 4, 75.

2. *Ieņemt noteiktu stāvokli un kādu laiku palikt tajā.* □ «Dzērves. Bet nemaz kāsī neturas. Tā ir zīme, ka viņas nesteidzas un ziema šogad būs vēlu.» J Kalniņš. 2, 210. Saule vēl.. turējās turpat pie mežu galiem.. Dripe 2, 85. ◇ Turēties virs (arī uz) ūdens — a. *Negrimt ūdenī.* □ ..peldēt īsti abi zēni vēl neprot, bet abiem ir apļi, kas palīdz turēties virs ūdens. Vējāns 6, 44. b. *Pastāvēt; arī neiet bojā.* □ Jau tagad virs ūdens turamies vien ar vācu lopbarības sagādes un čehu kartupeļu un biešu kopšanas un novākšanas tehniku! Lauku Avīze 90, 31, 2. ◇ Zobs uz zoba neturas sar. — *saka, ja (kādam) ļoti salst, ja (kādam) ir drebuļi.* □ «Tas liekais slapjums no biksēm jādabū laukā, citādi, kamēr tiksim līdz mājām, zobs uz zoba neturēsies!» Vāczemnieks 5, 63. Virtuvē, kur viņa vārīja onkulim Jānim zāļu tēju, viņai vairs zobs uz zoba negribēja turēties, tie visi sitās cits pret citu, briesmas, kādā nereizē bija iznācis savārgt! Zigmonte 15, 93. // *Saglabāties, pastāvēt (vietā, vidē u. tml.) kādu laiku (par parādībām dabā).* Migla turas līdz vakaram. Ieplakās turas sniegs. □ Gājām pa rugājiem, jo grāvmalas zālē vēl turējās rasa un mēs negribējām saslapināt kājas.. Kalndruva 10, 130. Naktī nedaudz uzsalis, ūdens peļķes pārvilktas ar plānu ledus kārtiņu, uz zemes ēnainās vietās vēl turas sarma. Kaijaks 6, 43. // *Par smaržu, garšu.* □ Arī [miltu] malējs bija gluži balts. Vienmēr ap viņu turējās graudu smarža. Viese 1, 81. Artūrs atkal sniedza savu «Prīmas» paciņu, bet Ģirtam vēl visu laiku turējās uz mēles pirmās cigaretes rūgtums. Dripe 2, 15. // *Saglabāties, palikt (kur iekšā) — piemēram, par vielām, siltumu.* □ «Es skatos, ka gandrīz visām govīm siles cauras. Tādās ūdens nemaz iekšā neturas.» J Kalniņš 2, 20. Visa vecā māja izvagota [peļu] alām kā siets, tāpēc arī ziemu iekšā nemaz neturas siltums... Ezera 7, 103. // *Būt kādu laiku krājumā; tikt saglabātam (par kā kopumu).* □ Viņš nekad nebija bijis liels šķērdētājs un viegls rubļa palaidējs, tāpēc līdzekļi turējās un četrdesmit devītajā gadā varēja nopirkt «Pobedu». Saulītis 12, 126. Izraktajā akā turējās kāds pusspainis ne visai skaidra ūdens ar varžainu, dūņainu piegaršu. Bels 2, 157. ..restorānā allaž turējās kāds krājums vīna pastāvīgiem, pazīstamiem viesiem.. Upīts IX, 544.

3. parasti 3. pers. *Būt nemainīgam, pastāvēt kādu laiku (par laikapstākļiem); būt tādam, kad pastāv nemainīgi noteikti laikapstākļi (par laikposmu).* Sals turējās nedēļām ilgi. Gaisa temperatūra turas mazliet virs nulles. □ Jau trešo dienu turējās vēss, lietains laiks. Ērgle 6, 90. Naktīs piesala, bet dienas turējās saulainas un siltas. Jansons 3, 308. Septembris tagad turējās silts un saulains, visus lauku darbus zemnieki varēja padarīt labā laikā. Dorbe 3, 63. // *Būt kādu laiku ar nemainīgām īpašībām.* □ Saule bija norietējusi, bet debesis joprojām turējās spožas un dzidras. Skujiņš 12, 217. Skujas turējās zaļas, brūklenāju vainagi vaskaini spīdēja. Skujiņš 14, 258. Lai tēja vai kafija ilgāk turētos silta, lieti noder kannas sildītājs. PL Siev 78, 8, pielikumā. // *Būt kādu laiku nemainīgam un (parasti) samērā augstam (par cenu); būt kādu laiku iepriekšējā, (parasti) samērā augstā līmenī.* Turēties cenā — *būt tādam, par ko ir daudz jāmaksā.* □ Kaut nu rīt [tirgū] puķēm turētos cena, Ņina domāja. Pēdējās gladiolas — un tik skaistas. Zigmonte 12, 164. ..tirgū paveicies labi un sivēni turējušies cenā, jo tādā slapjdraņķī bijis mazs pievedums. Ezera 1, 146. // *Palikt, saglabāties noteiktā stāvoklī, nepārveidoties.* Ilgviļņi labi neturas. □ ..mati turējās stingrā veidojumā un bija mirdzoši. Friz 8. ..krāsas.. labi neturoties, neieēdoties

drānā un mazgājot plūkot. A Gulbis 3, 46. // *Būt joprojām lietojamam, derīgam izmantošanai (parasti, neraugoties uz bojājumiem).* □ ..pārejot lielo novadgrāvi, pār kuru vēl turas aiztrunējis tiltiņš.., vecāmāte, atmiņu pārņemta, pasauc Aldi tuvāk.. Purs 5, 63. Ferma.. tik tikko turas, bet to nav nozīmes vairs labot. Lauku Dzīve 80, 9, 11. Vēl turas vecā Bābele, Stāv cieti senlaiku mūri.. Mākonis 1, 139.

4. *Virzīties, pārvietoties atbilstoši noteiktam virzienam, attālumam.* T. vairāk pa labi. T. iepakaļ. □ Viņi bija apbraukuši zemesragu un tagad turējās līdztekus krastam, kilometrus trīs selgā. Lācis 15, 403. Mežzinis palūkojās pār plecu. Mazais [zēns] sekoja nedzirdami kā ēna, turēdamies divu soļu attālumā. Bels 6, 16.

5. *Darboties, strādāt (kur, pie kā); atrasties, uzturēties (kur, pie kā).* T. pie mājas. □ Nekur viņš nevarēja turēties. Ne pie grāmatu sējēja, ne fabrikā: visur par grūtu° ... Saulietis IV, 150. Pāris gadus pie Trīnes turējās arī Ieviņa, tad viņa aizgāja citu meitu pulkā. Birznieks-Upītis 6, 65. ..tikpat strauji, kā nākusi, viņa pietrūkstas un aizskrien. Cik nu viņa mājās turas — tik un tā vairāk bērnu namā... Indrāne 6, 183. Cilvēks pie savām mājām, pie dzimtenes turas — ar abām rokām un kājām, kamēr vien dzīvība sirdī kuras. Krūklis 6, 154. // *Izturēties, darboties (kādā situācijā, apstākļos) tā, ka veidojas vai neveidojas saikne (ar citiem).* T. vienkopus. T. savrup. □ Lielākie [bērni] staipīja un vāca mazākos, mazākie turējās pie lielākajiem kā pielipuši. Skujiņš 14, 325. Sibilla: Ja zēns meitenei pasniedz dāvanu, gadās, ka viņš sāk stingri turēties meitenei klāt dāvanas dēļ, nevis pašas meitenes dēļ. A Eglītis 1, 491. Mārtiņš kluss, klusāks kā iepriekš.. Domu pilns, vienmēr turas atsevišķi, viens. Upīts IV, 304. ..esmu kautrīgs un vienmēr turos nomaļus, ciešāk uzmests svešs skatiens mani samulsina. Bels 1, 77. // *Ievērot (piemēram, noteiktus principus, tradīcijas) savā darbībā, rīcībā.* T. pie tradīcijām. T. pie iesīkstējušiem uzskatiem. □ Sniegdams krusttēva Ādama dzīves aprakstu, gribu turēties pie šādas kārtības: vispirms aprakstīt Ādamu kā cilvēku un laulātu draugu un vispēdīgi Ādamu — kā patriotu. Apsīšu J 2, 13. ..[vadītājs] turējās pie principa: ja gribi rīkot citus, vispirms valdi pats pār sevi. Eglons 1, 201. ..formas ziņā viņš [dzejnieks] galvenokārt turas pie klasiskajiem paraugiem.. Brutāne 8, 30.

6. *Sakopojot spēkus, pārvarēt grūtības; nepadoties grūtībām, šķēršļiem.* □ Anna vīra prombūtnes laikā patiešām bija turējusies slavējami. Jau otru pavasari bez viņa palīdzības iedēstījusi kartupeļus, iesējusi pāris sieku miežu un gādājusi arī par kurināmo. Kalndruva 8, 32. «Kas tad nu būs!» Viktors saņēmies pats sev uzsauca. «Turēties! Nepaļauties vājumam!» Talcis 4, 120. ..ceļš sāka vīties kalnā. Maksim nācās krietni atsperties, lai spētu uzvilkt ratus ar abiem braucējiem kalna stāvumā. Bet mazais zirdziņš turējās godam. Vāczemnieks 1, 13. // *Cīnoties nepadoties, neatkāpties.* □ Ar neizprotamu spīvumu vēl turējās Piektais latviešu strēlnieku varoņpulks, kurš savu rūdījumu bija guvis nesenajās kaujās pie Mazās Juglas. Branks 4, 5. Nevienam tobrīd ne prātā nenāca, ka ielenktie hitlerieši uzsāks niknu pretestību un turēsies Kurzemē visu ziemu. Avotiņa, Šlisers 1, 90. // *Nepakļauties (psihiskam vai fizioloģiskam stāvoklim); nepaust (psihisku vai fizioloģisku stāvokli); valdīties.* □ Ilzei krūtīs sāpes grauza un dedzināja, bet viņa turējās un negribēja stipri vaidēt, lai nebojātu ļaudīm nakts mieru. Saulietis III, 191. Dagmāra no visa spēka turējās, lai neaizmigtu.. Lapsa 7, 55. ..turos, lai nepateiktu nekā lieka, ko vēlāk nāktos nožēlot. Ezera 11, 100.

7. *Būt tādam, kam ir noteiktas īpašības; izturēties, uzvesties noteiktā veidā.* Meita turas lepna. Tēvs turas braši. T. pieklājības robežās. □ Inita visu dienu turējās jautra un moža.. Brīdaka 2, 36. ..vecaistēvs Jukums, kam jau bija uz pleciem septiņdesmit astoņi gadi, vēl turējās ņipri un vasarās izplāva.. grāvjus un aplaida pirmo spaili ap labības laukiem, lai varētu braukt pļāvēji ar mašīnām. Kalndruva 2, 81. // *Būt pieņemamā (fiziskā) stāvoklī.* Turēties (arī būt) pie veselības — *būt veselam, arī saglabāt veselību.* Turēties pie dzīvības — *būt dzīvam.* Turēties miesās sar. — *nenovājēt, būt labā barojumā.* □ Arī vecais kalps Mārtiņš vēl turas taisni. Viņa augums gan ir izkaltis, viņa vaigi ir sausi un kaulaini,.. bet viņš vēl ir sīksts un ciets, kā neskaitāmus cilvēka mūžus zemē gulējis ozols. Dziļums 1, 431. Vija.. ar pirmajiem soļiem teātrī mācījās sevi disciplinēt un allaž turēties formā. Artmane 30. pārn. Bet lietus bij vajadzīgs. ..Vasarājs putēja pavisam laukā. Auzas vēl kā nekā turējās, bet mieži kūdrājā un pat augstākās, vieglākās vietās dzeltēja nost. Upīts III, 615. // *Būt, palikt noteiktā (fizioloģiskā vai psihiskā) stāvoklī.* □ Vēl vienmēr turējāmies sirsnīgos draugos. Ziemas brīvlaikos un vasarās redzējāmies vai katru dienu. Kalndruva 9, 132.

8. *Būt, pastāvēt kādu laiku.* Tradīcijas turas stipri. □ Kad.. Alise atgriezās darbā, viņpus kases lodziņa jau stāvēja rinda. Alise strādāja veikli, tomēr rinda turējās visu laiku. Svīre 2, 204. ..zviedri ir tāda tauta, kurā pārsvarā turas divi uzvārdi. Kalndruva 10, 182. Ilgstoši repertuārā turoties, vecie uzvedumi tomēr pamazām pārklājas ar putekļu kārtu, tajos nereti ieviešas paviršības, ikdienišķums.. Vītoliņš 2, 337. // *Eksistēt, balstoties (uz ko).* □ Pagaidām turamies uz rudens kartupeļiem. Kad tie būs cauri, paliks tikai maize. Vanags 14, 208. pārn. ..pārtrūka beidzamais matiņš, uz kura turējās viņu laulība, glāzē iekrita pēdējais piliens, — un tā uzreiz pārgāja pāri... Ezera 18, 135.

9. *Veicot, darot (ko), atbilst noteiktām prasībām, neatpalikt no citiem; veikt, darīt (ko) ar noteiktu ātrumu.* Turēties solī — *virzīties*

ar noteiktu gaitas ātrumu, arī pielāgoties cita gaitai, ātrumam. Turēties uz papēžiem — *cieši sekot kādam.* □ «Ja tu skriešanā un jāšanā spētu turēties pirmais, tad uzvara mūsu,» Gunārs prātoja. Sakse 9, 31. . . reiz viņa pieminēja savu māti . . Kā viņa stiepusi stīpotos koka spaiņus, smagos kartupeļu grozus, turējusies plecu pie pleca ar vīru tīrumā. Lāms 4, 106. . . braucējs turas prātīgā bēru solī. Upīts 4, 233. ◇ Turēties (arī būt) līmenī — *atbilst kādām normām, prasībām.* □ . . algas [strādniekiem] tikko turējās līdzšinējā līmenī, bet daudzās vietās slīdēja vēl zemāk . . Upīts 9, 227. Pie Mika gaidāms interesants vakars un jaunas iepazīšanās. Kaut tikai Baiba turētos līmenī . . Dripe 5, 60.

○ Turēties kopā — a. *Nesairt, nesadalīties.* □ Mēbele turas kopā tāpēc, ka tā attiecīgās vietās stingri salīmēta. Zigmonte 1, 246. b. *Censties būt blakus.* □ . . Jaunzēlandes vietas apskate sākās. Gide piekodināja turēties visiem cieši kopā, jo tvaika mākoņos varot viegli nomaldīties . . Ērgle 5, 78. Dzīvnieki turējās kopā nelielos baros, ko vadīja spēcīgs, pieredzējis tēviņš. Lielais 7, 165. c. *Sadarboties, atbalstīt citam citu.* □ «Mēs ar papu esam viens, mēs turamies kopā, un pret mums neviena pamāte neko neiesāks.» Zigmonte 1, 212. Pirmajā skolas dienā nejauši sasēdušies vienā solā, Daumants un Toms arī turpmāk turējās kopā. Ērgle 7, 33. Turēties līdzi — a. *Iet līdzi, sekot.* □ Kamarā sper lielus, platus soļus, un es tik tikko varu turēties līdzi. Grīva 8, 309. Suns turas man līdzi kā ēna, seko nedzirdams un neatpalikdams. Ezera 10, 147. b. *Spēt veikt to pašu, ko pārējie; būt ar tādām pašām īpašībām, kādas ir pārējiem.* □ Viņa mācēja ar visnevainīgāko smaidu iedzelt savai sāncensei un turējās vīriešiem līdzi tiklab kāršu, kā mīlestības spēlē. Zālīte 5, 243. Turēties pretī (arī pretim) — a. *Iebilst.* □ «Laiks iet mājās,» Jānis sacīja. «Vai varu tevi pavadīt?» Es brītiņu modes dēļ turējos pretī, bet beidzot piekāpos. Zālīte 5, 44. Es lūkoju drusku turēties pretim, jo man nepavisam negribas iet pie šiem Gravelsiņiem . . Ezera 11, 129. b. *Pretoties (kam).* □ . . viņš . . nobučoja meiteni vairāk reižu no vietas. Nu viņa vairs neturējās pretim . . Blaumanis 2, 72. Pēkšņi neizturami iegribējās kādu kārumu — citreiz kūku, citreiz paciņu halvas vai pudeli alus. Ina jau centās turēties kārdinājumam pretī. Veltīgi! Skujiņš 6, 64. Turēties pie lietas sar. — *nenovirzīties no jautājuma, temata.* □ Visu laiku mans stāsts ir ar lielām atkāpēm, bet līdz grāmatskapim tomēr esam tikuši, un tad jau varbūt . . izdosies turēties tuvāk pie lietas. Zigmonte 18, 6. ◇ Turēties (cieši) pie sirds, arī stāvēt pie sirds, arī (būt) (cieši) pie sirds — *būt ļoti tuvam, mīļam; arī ļoti patikt.* □ Janko Beiziķis nebija nekāds ceļotājs, . . tomēr mājas, savs dzīvoklis un ģimene viņam cieši turējās pie sirds. Nekur citur nebija tik labi . . Saulītis 12, 120. ◇ Turēties prātā (arī galvā) — *palikt atmiņā.* □ «. . tie bauslības gabali, tie man neturas un neturas prātā tādā kārtībā, kādā tie salikti rakstos.» J Kalniņš 8, 196. . . man mātes teiktais lāgā neturējās galvā vai, kā mūsu pusē mēdza sacīt, — pa vienu ausi iekšā, pa otru ārā. Kalndruva 8, 351. ◇ Nauda turas (kabatā) sar. — *saka, ja kādam parasti mēdz būt nauda.* □ Viņam parasti turējās nauda un daži rubļi nesagādāja nekādas grūtības. Saulītis 12, 58. Sievietēm patīk, ja vīrietim turas nauda, ja viņš labi ģērbjas, ja viņam pieder automašīna. Lukjanskis 4, 245. ◇ Nauda neturas (kabatā) sar. — *saka, ja kāds ātri, arī neapdomīgi mēdz iztērēt naudu.* □ «Un jūs taču daudz nopelnāt.» — «Un daudz izdodu,» Lūsis pasmaidīja. «Man nauda neturas. Un mašīnu pirkt negribu.» Zigmonte 4, 119. ◇ Dzīvība (retāk dvēsele) turas (kaulos) sar. — *ir dzīvs (parasti par vecu un slimu cilvēku).* □ Tikai drudžaini spīdīgās acis melnajos dobuļos liecināja, ka dzīvība tomēr vēl turas šajā sažuvušajā ģindenī. Upīts III, 471. Tikai . . nomelnējušo, sakaltušo lūpu vieglā kustēšanās liecināja, ka viņos vēl turas dzīvība. Paegle 3, 454. ◇ Turēties (arī stāvēt) uz goda vārda sar. — *būt tādam, kura izturība, derīgums lietošanai izraisa šaubas.* ◇ Turēties pie burta sar. — *rīkoties formāli, birokrātiski, tikai pēc priekšrakstiem, neiedziļinoties būtībā.* ◇ Turēties strīpā (arī līnijā) sar. — *strādāt, darboties vienlīdz veiksmīgi ar citiem.* □ Nebija joks turēties strīpā ar ilggadīgā darbā rūdītiem strādniekiem . . Lit M 60, 19, 3. . . [dzejnieks] turas līnijā, nejūt nekāda paguruma. Kar 75, 5, 162.

turgors, -a, v.; biol. *Saspriegts šūnapvalka stāvoklis, ko rada šūnas satura spiediens uz šūnapvalku.* Ādas t. □ Ūdens nosaka šūnas fizikālās īpašības: tilpumu, plastiskumu, turgoru . . Biol r 20.

turiāde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Viena un tā paša veida tūrisma pasākums, kurā tūristu grupa vai grupas veic pārgājienus noteiktā apvidū.* □ Turiāde ir populārs tūrisma pasākums, kura laikā dalībnieki veic daudzdienu pārgājienus. Pad J 75, 247, 3.

turība, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad ir labi materiālie apstākļi, kad īpašumā ir samērā lielas materiālas vērtības.* □ Ķāžu mājas . . varēja saskatīt pa gabalu. No turienes dvesa turība un smagnējs lauku miers. Kļava 1, 69. . . pat šī necilā ēka [šķūnis] stāsta par saimnieces turību: vienā galā smaržīga siena pants, otrā — augsta malkas grēda. Ezera 1, 27. Cērpa kundze: Kad es precējos ar tavu tēvu, arī viņš bija vienkāršs pārdevējs veikalā, bet vēlāk tika pie turības. Zīverts 1, 187.

turiene, -es, s.; tikai vsk. *Vieta, kas atrodas samērā tālu no runātāja, vērotāja.* □ Viņa . . ik nedēļu braukā uz Priekuļiem un pasniedz stundas turienes mākslas skolā. Sk Ģ 90, 4, 3. Šekspīrs: Vai zināt, kāpēc nupat jautāju, vai esat bijis Itālijā? Tāpēc, ka es pats uz turieni gribu doties ceļojumā. Zīverts 1, 90. Mūsu puses ļaudis neviens nekāro ņemt rungu rokā, lai ietu uz svešām zemēm un nomaitātu vai izkalpinātu turienes cilvēkus. J Kalniņš 11, 153.

turienietis, -ša, v.; **turieniete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Turienes iedzīvotājs.* □ Zuzanna: Bet, ja būs jābrauc atpakaļ uz Latviju, ko tad? — Seniors: Uz Latviju es ar to veco lupatu vairs nebraukšu! .. Ko tad turienieši nodomās? Bēglis atgriežas pēc trīsdesmit gadiem ar to pašu veco mēteli mugurā, ar ko aizbēdzis? A Eglītis 1, 426.

turienisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **turieniski;** pareti. *Saistīts ar turieni, tai raksturīgs.* Turieniska izloksne.

turīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **turīgi.** *Tāds, kam ir labi materiālie apstākļi, kam īpašumā ir samērā lielas materiālas vērtības.* T. cilvēks. Turīga ģimene. □ Par Mežkalnu tēvu runājot, jāsaka, ka viņš bija turīgs saimnieks. Māja viņam bija labi uzkopta, kustoņi visi tādi glīti un gludi, klētī arī nebija kauns paskatīties. Saulietis VI, 8. Tādi Beltes bija, un tādiem viņiem itin labi patika dzīvot. Kāpēc lai nepatiktu, bija taču turīgi, citi teica — bagāti. Zigmonte 16, 37. Jā, šejienes zvejnieki agrākos laikos nekādi turīgie vis neesot bijuši. Maz bijis tādu, kuriem piederējis kāds prāvāks zvejas inventārs. Avotiņa, Peters 1, 104. // *Tāds, kas ir saistīts ar labiem materiāliem apstākļiem, ar īpašumu, kurā ir samērā lielas materiālas vērtības (piemēram, par dzīvi, laikposmu).* Turīgi dzīvot. □ ..Sausais .. labprāt draudzējās ar Nagaini. Vienīgi tas viņu varēja nostādīt uz kājām un pašķirt ceļu turīgai nākotnei. Rozītis III, 292.

tūrisms, -a, v.; parasti vsk. *Aktīvās atpūtas un sporta veids — ceļojumi ārpus pastāvīgās dzīvesvietas ar nolūku iepazīt dabas un kultūras objektus.* Plānotais t. Pašdarbības t. Kājnieku t. Slēpotāju t. Sporta t. Tūrisma pārgājiens. Tūrisma brauciens. Tūrisma inventārs. Tūrisma komplekss. Aktīvais tūrisms — *tūrisms, kura dalībnieki pārvietojas, piemēram, ejot, slēpojot, braucot ar pašu vadītiem transportlīdzekļiem.* Pasīvais tūrisms — *tūrisms, kura dalībniekus pārvadā ar transportlīdzekļiem.* □ Tūrisms ir aktīvās atpūtas veids, kas pieejams visu vecumu un profesiju cilvēkiem. Cīņa 79, 115, 1. Mēs visi ļoti ceram, ka Latvijas Republika drīz vien kļūs par iecienītu ārzemju tūrisma valsti. Tieši tūrisms var izvērsties par vienu no galvenajiem valūtas ienākumu avotiem .. Lauku Dzīve 90, 8, 7. Būdams sporta meistars kalnu tūrismā, viņš katru gadu piedalījās interesantās ekspedīcijās. Ērgle 4, 23.

tūristisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūristiski.** *Saistīts ar tūrismu, tam raksturīgs.* □ ..mani pienākumi .. saistījās ar .. visādām sapulcēm un pieņemšanām .. Un, protams, ar tīri tūristiskiem pasākumiem, bet tūrisms vienmēr iekļaujas stipri dzelžainā ritmā un rāmī. Dripe 9, 10.

tūrists, -a, v.; **tūriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Cilvēks, kas piedalās tūrisma pasākumā; cilvēks, kas nodarbojas ar tūrismu; sportists, kas specializējies tūrismā.* Tūristu grupa. Kalnu tūristi. Tūristu bāze. Tūristu mītne. □ Žans: Tu zini, ka visvairāk mums atlec no amerikāņu tūristiem, bet tiem arī lielas prasības. Zīverts 1, 137. sal. Biju apģērbies kā tūrists: īsās biksītēs, atrotītām krekla piedurknēm, bereti galvā, spieķi rokā un ceļotāja somu uz pleciem. Grīva 9, 79.

turki, -u, v.; **turks,** -a, v.; **turciete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Turcijas pamatiedzīvotāji.* Turku valoda. Turku kafija. Turku zobens. □ Mana vectēva jaunākais brālis Juris ilgus gadus dienējis zaldātos, karojis ar turkiem .. Salenieks 7, 51. ..cauri un pāri cipresēm tieši debesīs kā drukni zīmuļi iedurti augstie turku minareti, no kuriem rītos un vakaros plūst gari stieptas mullu lūgšanas. Zv 84, 8, 12. Minhauzens: Tas notika toreiz, kad es viesojos pie turku sultāna. Turcija, kā zināt, ir dīvaina zeme. Zīverts 1, 259.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.* □ Kā viņš [Otello] sodīja to turku, kas bija noziedzies pret Venēciju, tāpat viņš soda sevi .. Katlape, Ceplītis 1, 101. Uz Neatkarības bulvāra .. redzēju par savu skaistumu pašpārliecinātas turcietes .. Zv 63, 10, 15.

turklāt, part. *Norāda uz papildu informācijas pievienojumu iepriekš minētajam.* □ Vienā dienā Jēcis Smēdenes laukus neapara. Turklāt viņam vajadzēs zirgu arī vēlāk .. Par to viņš apsolījās Ērikam zāģēt malku. Dziļums 1, 184. ..visi sagāja puslokā iepretī Polmanim, turklāt vecākie ļaudis .. cienīgi nostājās priekšējā rindā. Dorbe 6, 7. Straujā, līkumainā Gauja, tās mežiem apaugušās kraujas ir viens no skaistākajiem mūsu republikas dabas nostūriem, turklāt ar bagātu un savdabīgu floru un faunu. Biol r 226.

turkmēņi, -u, v.; **turkmēnis,** -ņa, v.; **turkmēniete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Turkmēnijas pamatiedzīvotāji.* Turkmēņu valoda. Turkmēņu dzejnieki. □ ..braucot pa tuksnesi, var saprast turkmēņu parunu — «pilienam ūdens ir briljanta vērtība» .. Ves 84, 8, 29. ..paklāji — tas ir turkmēņu lepnums. Zv 82, 23, 19.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

turmalīns, -a, v. *Silikātu klases minerāls (pusdārgakmens), kam ir dažāds ķīmiskais sastāvs un kam piemīt pjezoelektriskas īpašības.*

turneja, -as, s. *Brauciens, ceļojums ar mērķi (parasti) sniegt koncertus, viesizrādes, piedalīties sacensībās.* □ Kāds turīgs angļu vijolnieks nolēmis izpētīt Paganīni .. tehnikas noslēpumu un sekojis tam kādā koncertu turnejā līdzi no pilsētas uz pilsētu. A Eglītis 2, 82. Jančeks: Es esmu teātra «Fenikss» direktors. Mūsu darbības vieta ir Vīne, bet pašlaik esam tālākā turnejā, uz Parīzi. Zīverts 2, 499.

turnepsis, -ša, v. *Divgadīgs kāpostu (krustziežu) dzimtas lopbarības sakņaugs ar gaišzaļām lapām, dzelteniem ziediem, augli — pāksteni.* □ Turnepši jeb lopu rāceņi .. ir divgadīgs augs ar sulīgi uzbriedušu sakni. Saknes mīkstums ir baltā vai dzeltenā krāsā, ar īpatnēju garšu un smaržu .. Galenieks 2, 294.

turnikets, -a, v. **1.** *Ierīce (piemēram, rotējoša krusteņa veidā), ko novieto pie ieejas sabiedriskās vietās, lai regulētu cilvēku kustību.* □ Izrādās, ka rūpnīcā caurlaides telpas

vispār nav. Tātad šajā uzņēmumā nav arī tradicionālā turniketa .. Rīgas B 85, 158, 1. Bet tagad ieiesim šajā zālē. Jā, jā, šeit, caur turniketu. Atgādina metro, vai ne? Tur arī ir tādi paši turniketi. Hor 77, 3, 7.

2. med. *Bandāža, ar ko nosprosto asiņu plūsmu asinsvados.* □ .. sirds somiņā jau atsegtas dobās vēnas un tām aplikti turniketi. Zin T 68, 9, 27.

turnīrs, -a, v. **1.** vēst. *Sporta cīņa starp diviem vai vairākiem bruņiniekiem (viduslaikos).* □ .. šaujamie rīki izskauduši bruņiniekus, bet līdz ar tiem izzuduši slavenie bruņinieku turnīri. Lāms 7, 98. Bruņinieku turnīros, ja cīņa ieilga un paši cīnītāji sāka just nogurumu, viens no viņiem pacēla savu sejsegu kā zīmi gatavībai sākt sarunas. Tavare I, 11.

2. fizk. *Sporta sacensības, kurās dalībnieki vai komandas pēc kārtas cīnās viens ar otru.* Šaha t. Dambretes t. Futbola t. □ Daudz .. spraigu spēļu bija šī gada veterānu basketbola turnīrā. Rīgas B 86, 49, 7. .. olimpiskajā turnīrā sīvākās sāncenses cīņā par zelta medaļām .. būs čehoslovaku spēlētājas .. Zv 75, 22, 17.

turp, retāk **turpu,** apst. *Virzienā uz vietu, kas atrodas samērā tālu no runātāja, vērotāja (pārvietoties, pārvietot).* □ Dima zināja alpu pļavu, kur riesta laikā pulcējās brieži, un devās turp. Gūtmanis 2, 74. «.. man liekas, ka būs pērkons. Skaties turp.» Viņš rādīja uz dienvidrietumiem, kur tumši mākoņi karājās pār apvārsni. Blaumanis 6, 178. .. baznīca ir domāta visiem, kuru sirdis turp tiecas .. Sv Rīts 92, 8, 3. Oļiņš, dzirdēdams sievu pa kambari kliedzam, gāja turpu raudzīt, kas tur esot par nelaimi. Kaudzītes Ia, 160.

○ Šurp (un) turp, retāk šurpu (un) turpu — *uz priekšu un atpakaļ (pārvietoties, pārvietot).* □ Visvairāk viņam tikās dzert draugu starpā, sarunā iejaucot savus nostāstus, ko viņš mīlēja stāstīt, šurp turp pa istabu staigādams .. Virza 1, 91. Taviem vārdiem pietrūkst vieglu spārnu, tie nav tauriņi, kas lido šurp un turp .. Brīdaka 9, 168. Te tekalē šurpu turpu skudra brūna. E Plaudis 5, 74. Pāri pār šķēršļiem Iet mūsu ceļš, Līdzi kā vēji Staigā pa kalniem Šurpu un turpu. Rainis Ib, 418. Turp un atpakaļ — *līdz kādai vietai, punktam un pēc tam atpakaļ kustības sākuma vietā, punktā (pārvietoties, pārvietot).* □ Lai īsinātu laiku, skrēju turp un atpakaļ vairākkārt — kā bezdelīgas šaudās alejās .. Zemzaris 4, 100. Ilze: Uz redzēšanos, Armīn! Eju uz pastu, divdesmit minūtes turp un atpakaļ ... Priede 4, 32. Šurp vai turp pareti — *saka par nevērīgu naudas izdošanu.* □ .. mūsu [ģimenes] budžeta ienākumu daļa sāka pārsniegt izdevumus, rublis šurp vai rublis turp, tam vairs nebija lielas nozīmes. Skujiņš 7, 9.

turpat [turpat], apst. **1.** *Norāda uz to pašu, līdzšinējo, parasti iepriekš minētu, vietu.* □ .. es tos [vecos dokumentus] ar aukliņu pārsēju un ieliku pažobelē. Ja peles nebūs sagrauzušas, turpat vien stāvēs. Ērgle 6, 25. Helēna .. salika tās [grāmatas] groziņā .. un turpat ielika savīstīto dvieli. Birze 3, 148. .. [Annuža] uzņēma izkritušo un vēl turpat zemē degošo skalu, iesprauda to atkal spraustavā .. Kaudzītes Ia, 316. Andriksons stāvēja turpat, kur stāvējis, stīvs un mēms .. Blaumanis II, 315.

2. sar. *Gandrīz.* □ Šī kādreiz valdonīgā, izdarīgā, labi situētā un citus ar devīgu roku apdāvināt un atbalstīt spējīgā dāma, nonākusi turpat pilnīgas bezspēcības stāvoklī, vēl arvien mēģināja dzīvot pēc seno spēka gadu ieradumiem. Dripe 10, 25. Savā garajā, nopelniem bagātajā darba cēlienā Jāzeps Vītols izteicies turpat vai visās mūzikas formās, sākot ar kora un solo dziesmu, beidzot ar kamermūziku un simfoniskām partitūrām. Latvju Mēnešraksts 42, 6, 572. // *Savienojumā ar skaita, lieluma apzīmējumu norāda, ka līdz minētajam skaitam, lielumam mazliet pietrūkst.* □ Kartupeļu lauks stiepās turpat vai kilometra garumā .. Ķirškalne 1, 90. Pilsētas pašdarbības pulciņos ir turpat 3000 dalībnieku .. Hor 77, 13, 8. Līdz mielastam palika turpat divas brīvas stundas .. Draugs 83, 3, 20.

3. reti. *Drīz; tūliņ.* □ Sāksies mēslu vešana, tad siena pļauja, rudzi ar' turpat būs klāt, darbi sanāks gubā .. Upīts 4, 113. // *Tai pašā laikā, kad (kas) tiek darīts, noris.* □ Kalējs dzer [zāles], bet dažreiz turpat dzerdams sāk klepot. Birznieks-Upītis 6, 46.

turpatpakaļ, apst. *Līdz kādai vietai, punktam un pēc tam atpakaļ kustības sākuma vietā, punktā (pārvietoties, pārvietot); turp un atpakaļ.* Virzīties t.

turpatpakaļkustība, -as, s.; tehn. *Kustība turp un atpakaļ.* Detaļas t. Ierīces t.

turpbrauciens, -a, v. *Brauciens uz noteiktu, zināmu vietu (prom no kādas brauciena sākuma vietas).* □ Vecata .. jau turpbrauciena laikā saslimusi un mirusi ar sirdstrieku. Avotiņa 9, 272.

turpbraucot. *Braucot uz noteiktu, zināmu vietu (prom no kādas brauciena sākuma vietas).* □ .. es turpbraucot pēkšņi sapratu, ka pēc mūsu norunas četratā ir bijusi vēl cita noruna trijatā. Kolbergs 3, 421. Puika ar divričiem brauc pēc kacenkāpostiem, māsele tajos vizinās turpbraucot. Lauku Dzīve 90, 3, 6.

turpceļš, -a, v. *Ceļš, pa kuru dodas uz noteiktu, zināmu vietu (prom no kādas kustības sākuma vietas); arī gājiens, brauciens uz noteiktu, zināmu vietu (prom no kādas kustības sākuma vietas).* □ Turpceļu līdz apgrieziena punktam sportisti veic bez lielas piepūles — labs palīgs viņiem ir spēcīgais vējš .. Sports 62, 63, 2. Man patīk, kad sestdienās un svētdienās pa ceļiem braukā privātās mašīnas, turpceļā tās ir spīdīgas kā lakotas olas, atpakaļ braucot — ar putekļainiem sāniem .. Zigmonte 12, 60.

turpejošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **turpejoši.** *Tāds, kas iet, virzās uz noteiktu, zināmu vietu (prom no kādas kustības sākuma vietas).* Turpejoši ekskursanti. T. autobuss. // *Tāds, kas ir novietots, veidots virzienā uz noteiktu, zi-*

nāmu vietu, punktu (prom no kādas vietas, punkta). T. ceļš. □ Tamborējuma virsma veidojas tīklveidīga, jo satamborējamās cilpiņas turpejošās kārtās ņem pamīšus .. PL Siev 79, 11, pielikumā.

turpgaita, -as, s. *Pārvietošanās, kustība uz noteiktu, zināmu vietu, punktu (prom no kādas kustības sākuma vietas, punkta).* Automobiļa t.

turpinājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → turpināt (1).* Sapulces t. Koncerta t. □ Bērnu sagatavošana darbam sākas ar pašu elementārāko prasmju un iemaņu veidošanu ģimenē .. Turpinājums tam ir pašapkalpošanās skolā .. Sk Ģ 84, 8, 3.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → turpināt (2).* Domas t. Līknes t. □ ..kad etīde bija iegaumēta, viņš to pierakstīja. Ja tai jākļūst dziesmai, tad vajadzīgs turpinājums. Mauliņš 5, 97. // *Viena no (teksta, daiļdarba) daļām, ko publicē kādā periodiskā izdevumā.* Romāna t. sekos. □ Kopš tiem laikiem manī saglabājusies zināma neuzticēšanās pret darbiem, kurus dabūju lasīt turpinājumos. Zigmonte 18, 9. // *Daļa (no kā), posms (kam), kas atrodas aiz kādas robežas, punkta u. tml.* □ Smagie automobiļi skaļi dārdēja pa kalnu ceļu, pilsētas galvenās ielas turpinājumu, garām retām, ķiršu un bumbieru dārzos apslēptām mājelēm. Upīts 18, 313. Rīkles tiešs turpinājums ir barības vads .. Biol r 264. sal. Gar [ceļa] otru pusi kā turpinājums mežam vēl labu gabalu stiepjas sīku bērziņu ..bieziena [biezoknis]. Kar 58, 4, 88.

3. *Paveikta darbība, rezultāts → turpināt (3).* Tradīciju t. □ ..Gusto ir vienīgais izmirstošās ģints vīrietis, no kura cerama slavenās cilts un vārda pastāvēšana un turpinājums. Zeiboltu J III, 176.

turpināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Veikt joprojām, nepārtraukti (aizsāktu darbību); veikt atkal pēc pārtraukuma (aizsāktu darbību) kādā (tās) nākamajā posmā.* T. adīt zeķi. □ ..es tomēr turpināju steidzīgi iet, baidīdamies, ka svešais mani uzrunās .. Kaijaks 5, 248. Noteicis debess puses, Antons atkal turpināja airēt uz rietumiem. Grīva 7, 23. Kad kartupeļi ir pusmīksti, .. tiem pārlej karstu pienu .. un turpina vārīšanu .. Kļaviņa 1, 64. // *Īstenot joprojām, nepārtraukti (aizsāktu norisi, stāvokli, pasākumu u. tml.); īstenot atkal pēc pārtraukuma (aizsāktu norisi, stāvokli, pasākumu u. tml.) kādā tā nākamajā posmā.* T. streiku. T. izglītību. T. pārtraukto cīņu. T. treniņus. □ Ģimenes apstākļu dēļ viņa aizgāja no desmitās klases un sāka strādāt, turpinot mācības vakarskolā. Vilks 5, 108. Atslābums kļuva pilnīgs, kad caur ķēdi izgāja vēsts, ka no augstākās priekšniecības saņemts trauksmes atsaukums, ka rota var turpināt atpūtu. Veselis 1, 303. Saulei lecot, piekusušie meklēja, kur atkrist, bet jaunākie turpināja līgošanu .. Austriņš 1, 210. Nekā nebija. Renāte spītīgi domāja. Viņa turpinās draudzēties ar Armīnu tagad, kamēr viņš slims, un tāpat, kad viņš būs atveseļojies. Zigmonte 11, 127. // *Būt tādam, kam joprojām pastāv (dzīvība, eksistence, attīstība) kādā (tās) posmā.* □ Vīzemanis sakārtoja melno kaklasaiti brūnā formas krekla apkaklītē. «Jūs nošaus, bet es, piemēram, turpināšu dzīvot.» Birze 3, 112. ..Dzīves jēga ir dzīvību turpināt .. Elksne 10, 8. Vai jūs, zilziedes, aicināt neaizmirst To, cik šai zemītē iesēts daudz Zaļoksnu, karā kautu dvēseļu, Kurām nav sevi turpināt ļauts? Elksne 9, 139. pārn. ..muižas ēkas, pielāgotas jaunām funkcijām, turpina savu dzīvi. Lauku Dzīve 89, 12, 14.

2. *Veidot (aizsāktam tekstam, izteikumam, domai, attēlam u. tml.) nākamo posmu, daļu.* T. stāstījumu. T. stāstu. T. iesākto domu. □ Atkal morāle. Nē, tas vairs nav izturams. Bet māte turpina: «Būtu savu istabu savedusi kārtībā. Tur jau nu ir ko darīt.» Brodele 17, 58. «Tu kādreiz aicināji mani ciemā,» Valdis beidzot atrada sarunas ievadījumu. — «Jā, kādreiz aicināju ...» Agnese atbildēja. — «Un nu es atnācu,» viņš turpināja. Sakse 6, 126. Rīgas krustmāte pieklusa atkal un pēc brīža turpināja tāpat pusčukstus: «Es runāju ar Zelmu.» J Kalniņš 10, 377.

3. *Panākt, ka (kas, piemēram, tradīcijas, kāda cilvēka paveiktais) neizbeidzas, eksistē arī turpmāk, attīstās.* □ ..viņa .. ir viena no tām mākslinieciem, kas vispārliecinošāk turpina Drāmas teātra aktieru skolas tradīcijas .. Dzene 4, 182. Pārņemdams, turpinādams un izkopdams .. Jēkaba Dubura mākslas principus, Zeltmatis kalis un izveidojis pats savu personību arī šajā novadā. Lit M 58, 48, 2. «Bet mums taču aug bērni, mīļais Ērik!» Nate vēl centās vīru pārliecināt. «Tie mūsu darbu turpinās tālāk.» Dziļums 1, 288. ..karadraudzes vecākais apņēmās turpināt Nameja aizsākto, neielaisties vairs nekādās sarunās un līgumos [ar krustnešiem], bet runāt tikai un vienīgi zobena valodā. Purs 11, 33.

○ Turpināt ceļu — *doties tālāk (parasti pēc pārtraukuma).* □ Šeit [mežā] jau viņi jutās drošāk, brīdi atvilka elpu, noslaucīja sviedrus, uzsvieda augstāk nošļukušās somas un turpināja ceļu. Grīva 6, 70.

turpināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos. **1.** *Refl. → turpināt (1); tikt turpinātam.* Turpinās vētra. Medības turpinās. Eksāmens turpinājās līdz vakaram. □ ..kā sāka ap pusdienu gāzt lietus, tā tas nepārtraukti turpinājās līdz pašam vakaram. Austriņš 2, 348. Mūsu draudzība turpinājās arī tad, kad bijām beiguši vidusskolu. Bendrupe 2, 225. «Dienas aiztek, kāda roka pulksteni pagriež otrādi, un atkal dienas rit, dzīve turpinās. Dzīve neapstājas.» Birze 5, 72. «Nerunāsim par visa bioloģisko pamatu, par instinktiem, kas mūs aicina turpināties un sargāties, lai saglabātos.» Dripe 10, 255.

2. parasti 3. pers. *Refl. → turpināt (2); tikt turpinātam.* Stāstījums turpinās. // *Būt tādam, kam kāda daļa, posms atrodas aiz kādas robežas, punkta u. tml.* □ Jaunais asfaltētais ceļš .. stiepjas cauri Jaunciemam līdz Rīgas robežai, tad turpinās aiz tās. Rīgas B 58, 244, 4.

Ceļš turpinās tālāk Stāvāks un smilšaināks, Kā alpīnistam tik skarbs. Dinere 13, 46.

3. parasti 3. pers. *Refl.* → *t u r p i n ā t (3); tikt turpinātam.* Tradīcija turpinās.

turpmāk, apst. *Tā, ka (kas) norisinās, pastāv, veidojas (parasti laika) secībā pēc kā cita.* □ ..kādā pirmdienas rītā lūgšanas laikā viņš pavēstīja: «Turpmāk katru sestdienu jums būs vēl viena stunda.» J Kalniņš 10, 363. Mindaugs: Esmu laupījis, uzpircis un kāvis [cilvēkus] — jā, esmu to darījis un darīšu arī turpmāk, ja vien dievi man palīdzēs.. Zīverts 1, 357. Saimnieks nolēma turpmāk tāšu tauri spēlēt pats. Kaldupe 17, 126.

turpmāks, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas norisinās, pastāv, veidojas (parasti laika) secībā pēc kā cita.* □ Viņš atrada ceļa biedri turpmākai dzīvei. ME IV, 272. Vai varbūt viņa domā par savu dzīvi līdz toreizējam nelaimīgajam kritienam, no kura izcēlās tādas pārmaiņas triju cilvēku turpmākajā gaitā?... Birznieks-Upītis 6, 53. ..Andrejs.. likās nedzirdējis Līvijas turpmākos vārdus. Lācis 15, 351. Iepazīsimies tagad ar dažiem matemātiskās loģikas pamatjēdzieniem un simboliem, kuri tiks bieži lietoti turpmākajā izklāstā. Strazdiņš 2, 12.

turpretī [turˈpretī], arī **turpretim** [turˈpretim], pretstatījuma saiklis. *Saista salikta sakārtojuma teikuma komponentus pretstatījuma sintaktiskajā attieksmē.* □ Ja cilvēki grib, viņi vienmēr var saprasties, turpretī naidīgiem prātiem pat dzimtā valoda paiet garām kā tukša skaņa. J Kalniņš 11, 152. Ziemeļu puse akmeņdārza ierīkošanai maz piemērota, jo tur par maz saules, turpretī dienvidu pusē tās ir par daudz. Lauku Dzīve 78, 1, 16. Njasa ezera dienvidrietumu piekrastē valdīja miers, turpretim ezera ziemeļu krastos bieži notika sadursmes un asinsizliešana. Lielais 5, 186. // *Saista patstāvīgu teikumu ar iepriekšējo kontekstu, norādot uz satura savstarpējo neatbilstību, pretstatu.* □ Līdaks viegli izlēca no ratiem.. Turpretī Līdaciene rāpās laukā vilcinādamās.. Upīts 4, 227. «Var jau būt, ka tā ir. Man turpretim allaž licies, ka vairāk vajag domāt par patiesības uzrakstīšanu nekā par varonību, kas vajadzīga, lai to noslēptu.» J Kalniņš 8, 94.

turpu. *Sk.* t u r p.

tūrs, -a, v. *Kalnu kaza (Kaukāzā).*

turza, -as, s. *Papīra, tāss u. tml. materiāla veidojums neliela (kā, piemēram, produktu) daudzuma ievietošanai; arī tūta.* Tāšu t. □ ..pienotava ražo sviestu, krējumu, dažādus biezpiena veidus, un automāti pilda pienu pudelēs un papīra turzās.. Ģeogr 602. Celofāna turzā vēl bija kafijas pupiņas, elektriskais aparāts dažās sekundēs pārvērta tās smaržīgos putekļos. Saulītis 12, 283. Aldona iepildīja grezno jamajā turzā krēmu, jau pacēla roku, lai uzspiestu uzrakstu «Daudz laimes».. Ezera 8, 197. // *Šāds veidojums kopā ar tā saturu; šāda veidojuma saturs.* Konfekšu t. □ Viņa parāvās [autobusā] malā, kad blakus nosēdās jauna sieviete ar saldējuma turzu. Zigmonte 13, 8.

tūska, -as, s. *Pārmērīga šķidruma uzkrāšanās organisma audos, dobumos.* Plaušu t. Smadzeņu t.

tūskains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tūskaini.** *Tāds, kurā ir tūska (par organisma daļām).* □ Smēķētāja elpošanas ceļu gļotāda ir nepārtraukti iekaisusi, bieži tūskaina, tāpēc tā fiziskās slodzēs traucē elpošanu. Biol r 55.

tūsklape, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas augs ar vairākiem gaiši dzelteniem ziedu kurvīšiem stublāja galotnē un lielām, apakšpusē tūbainām lapām.*

tusnījiens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība* → *t u s n ī t (1).* □ ..kā viens vīrs metāmies uz runātāju.. Sitieni, tusnījieni.. Grīziņš 1, 129.

2. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis* → *t u s n ī t (2).* Sūkņa tusnījieni.

tusnīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; intrans. **1.** *Smagi, aprauti, ar troksni elpot (fiziskas piepūles vai elpošanas traucējumu dēļ), arī ar grūtībām kustēties.* □ Guntis nekā neatbild, tikai nometas uz ciņa un tusnīdams mauc nost slapjos zābakus. Dripe 1, 73. ..resnais pilsonis man blakus nemitīgi tusnīja un elsa, slaucīdams piesarkušo seju ar lielu mutautu. Kaijaks 5, 318.

2. parasti 3. pers. *Darbojoties radīt aprautas šņācošas skaņas (par ierīcēm, iekārtām u. tml.).* □ Atskanēja gari izlocīts svilpiens, vilciena sastāvs nodrebēja un tusnīdams uzsāka gaitu. Saulītis 12, 6. ..brūngansarkanos preču vagonus stumdīdama, sparīgi tusnī melna, nokvēpusi lokomotīve.. J Plotnieks 11, 32. // pārn. *Virzīties, radot aprautas šņācošas skaņas (par transportlīdzekļiem).* □ Mirdzu es atceros tikai vilcienā, kad tas jau sācis tusnīt uz Jelgavas pusi. Grīns 1, 36.

tusnīties, -ījos, -ījies, -ījas, pag. -ījos; refl. **1.** *Tusnīt (1).* □ Viņa tusnījās uz augšu un brīnīdamās juta, ka piecelties varot gluži labi. ME pap II, 706.

2. *Tusnīt (2).* □ Tur, kur mazbānelis [šaursliežu dzelzceļa vilciens], izklabinājies cauri Celmu silam, pēkšņi sāk tuntuļoties un tusnīties, tad skaļi nosvilpjas un īsu brīdi atvelk elpu, — tur atrodas Meldriņu stacija. Kaldupe 13, 116.

tust, tušu, tus, tuš, pag. tusu; intrans.; reti. *Tusnīt.* □ Es vēl neesmu līdz trešajam zaram tikusi, kad dzirdu — Mārcis tusdams traušas man pakaļ. Indrāne 7, 65. ..bērais bija tīri stīvs, gāja kā uz staklītēm un tusa vien. Jaunsudrabiņš 8, 45.

tuša, -as, s. **1.** *Kvēpu vai sintētisku organisko pigmentu suspensija vai šķīdums ūdenī ar saistvielu un antiseptisku vielu piedevu (rasēšanai, zīmēšanai, rakstīšanai).* Melnā t. Sarkanā t. Krāsainā t. Rasēšanas t. Tušas rasējums. □ Katra lieta savā vietā, pat rūpīgi nosmailinātie zīmuļi un tušas pudelītes uz galda sakārtoti koka šķīvjos. Bendrupe 2, 22. ..trolejbusā iekāpa sieviete ar tik melniem matiem, ka tie šķita krāsoti tušā. Bels 1, 35. // *Grafikas tehnika, kurā izmanto šādu suspensiju vai šķīdumu; grafikas darbs, kas veidots šādā tehnikā.* □ Zīmējumi darināti dažādās

tehnikās: zīmulī, oglē, tušā, litogrāfijā .. Māksla 59, 2, 55.

2. *No vaska, taukvielām, krāsvielām gatavots kosmētikas līdzeklis skropstu, uzacu krāsošanai.* Skropstu t. □ Dekoratīvās kosmētikas līdzekļi — pūderi, .. skropstu tuša .. izceļ sejas skaistumu un notušē defektus. Zin T 86, 3, 18.

tušējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → t u š ē t (1).*

2. *Paveikta darbība, rezultāts → t u š ē t (2).*

tušēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, krāsa) kļūst blāvs vai blāvāks, mazāk spilgts.*

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst mazāk pamanāms, jūtams.* □ .. frizūrai jāatbilst galvas formai un figūrai, kā arī jāizceļ sejas īpatnības, tušējot trūkumus. Friz 16. Visus šīs dienas piedzīvojumus Caune centās ar vieglu humoru atstāstīt Mildai, lai tušētu lietas nopietnību .. Rozītis III, 115.

tušs, -a, v.; mūz. *Īss fanfaru veida apsveikuma skaņdarbs ātrā tempā.* □ Balss skaļrunī: Pārsteiguma balva par labāko dejotāju pāri — šampanieša pudele — pēc visu vienbalsīga atzinuma pienākas jūrniekam un viņa partnerei baltajā tērpā. .. Aplausi, saucieni, tušs. Priede 3, 231.

tūta, -as, s. *Veidojums (parasti no papīra, konusa formā) ar slēgtu galu neliela (kā, piemēram, produktu) daudzuma ievietošanai; arī turza.* Satīt tūtu. Bērt ogas tūtā. □ .. galds apkrauts .. ēdiena traukiem, tūtām, kulītēm, burkām .. Caune 4, 62. Artūrs atgriežas ar makten lielu tūtu rokās. Tanī konfektes, tūlīt redzams. Jansons 6, 380. Toreiz daudz zemākā lidojumā bieži varējām sajust gaisa bedres .. Šur tur kāds pasažieris neizturēja un tvēra pēc tūtas ... Zemzaris 4, 78. // *Šāds veidojums kopā ar tā saturu; šāda veidojuma saturs.* □ Apaļš galds, uz tā laikam cukura tūta, jo ap to zuzināja vientulīga lapsene. Birze 7, 69. Bet Ilze tīri sirsnīgi sniedz man roku un pat kurvīti, kurā ielikta mīksta baltmaize un konfekšu tūta. Avotiņa 2, 122.

tūte, -es, dsk. ģen. -šu, s.; apv. *Tūta.* □ .. Kārlis ar savām ogu tūtēm un āboliem stacijā nopelnīja vairāk kā dažs labs pusgraudnieks .. Upīts 4, 370. .. tāšu tūtē laistījās skaidrs strauta ūdens .. Jaunsudrabiņš Va, 328.

tutenis, -ņa, v. *Liels nazis.* □ Virtuvē grozās Franciska spilgti lāsumainā zīda rītasvārkā ar milzīgu maizes tuteni. Lubējs 3, 277. Puisis tuteni asina — Cūku kaujamais laiks. E Plaudis 4, 151. Garais dundadznieks, izvilcis no azotes savu tuteni, tur asmeni pirkstgalos un viegli šūpo savu nazi .. Grīns 1, 96.

tuvāk, apst. **1.** *Pārākā pakāpe → t u v u.* □ Arvien biežāk kaut kur tuvāk un tālāk rēja suņi — Tērbatai nāca rīts, cilvēkiem nāca darba diena. J Kalniņš 8, 38. Meitene pavilka grāmatu tuvāk un sāka [lasīt latiņu tekstu]. Es aizspiedu ausis un aizmiedzu acis. «Tā ir pilnīgi barbariska izruna!» es izsaucos. Janovskis 1, 257. Puisis panācās dažus soļus uz priekšu un atspiedās pret lieveņa margām. Viņš to darīja tādēļ, lai būtu meitenei tuvāk un labāk redzētu tās seju. Skujiņš 5, 93.

2. *Norāda uz (kā) pilnīgāku, sīkāku, arī detalizētāku izklāstu, informāciju u. tml.* Pastāstīt t. par notikušo. Iepazīties t. ar nākotnes plāniem. Uzzināt ko t. par daiļdarba saturu. □ Pagaidām visus šos cilvēkus es zinu tikai pēc vārdiem, bet gan jau pa ceļam ar viņiem iepazīšos tuvāk. Grīva 8, 16. Es zinu to zemi tuvāk nekā no sapņiem vien. Es esmu pētījis visas ziņas par viņu. Rainis VIb, 115. .. liesma kļūst asinssarkana, un, ieskatoties tuvāk, var redzēt, ka tas ir viļņojošs sarkano magoņu lauks .. A Grigulis 10, 41.

tuvākais, -ā, v., arī **tuvāks,** -a, v. *Jebkurš cilvēks attieksmē pret citu cilvēku.* □ Mīlestību piesaukuši turpat visi dižgari, klasiķi un mācītāji. Mīliet savu tuvāko kā sevi pašu! Dripe 10, 255. .. ir cilvēki, kas par savu tuvāko nekad nebēdā. Tie ir .. zemiski egoisti. Kurcijs 2, 189. Tuvāka krietnumus stāsti citiem, bet tā vājumus viņam pašam. R Kaudzīte 1, 11. Antijs: Jā, es te palikšu — līdz beigām. Nevis lai pildītu kādu cildenu pienākumu pret savu tuvāku, bet tāpēc, ka ... citādi es nevaru. Zīverts 2, 334.

tuvbraucējs, -a, v.; jūrn. **1.** *Tas (tāds), ko izmanto braucieniem (parasti) vienas jūras robežās (par kuģiem).* T. tvaikonis.

2. *Tas (tāds), kas veic braucienus (parasti) vienas jūras robežās (parasti par kuģa virsniekiem).* □ .. rakstnieku vārdi izrādījās tik spēcīgi, ka aizveda Aldi uz .. jūrniecības arodskolu. Tuvbraucēja kapteiņa diploms drīz bija kabatā. Liesma 76, 10, 24. .. lai iegūtu tuvbraucēja stūrmaņa diplomu, jānobrauc .. noteikts laiks par matrozi. Talcis 7, 199.

tuvcilvēks, -a, v.; pareti. *Cilvēks, kas kādam ir tuvs (6); arī tuvākais.* □ Neslēpjot no tuvcilvēka savus vājumus, mēs tādā kārtā radām kopības izjūtu, pēc kuras katra cilvēciska būtne ilgojas .. Lit M 87, 51, 11. Viņš zemes virsū svešinieks, viņam nekur nav dzimtenes, jo viņa prasības pārāk lielas. Tādi reizēm ir cilvēki, kurus ļaunums, zemiskums vairāk aizvaino nekā šķēps un kuri no tuvcilvēku dvēseles spitālības vairāk cieš nekā no miesas postītājas slimības. Mauriņa 1, 229.

tuvcīņa, -as, s.; mil. *Cīņa ar pretinieku nelielā attālumā.* Tuvcīņas šaujamieroči. □ Līdz ierakumiem, kuru ambrazūrās zibsnī šāvienu ugunis, vairs atlikuši pāris desmit soļu, un strēlnieki .. metas uz tranšeju pusi tuvcīņai stieptiem kaujas nažu asmeņiem. Grīns 1, 311. Kauja pārgāja tuvcīņā. Automātu kārtas kļuva retākas, tad apklusa pavisam. Vēl atskanēja pa atsevišķam revolvera šāvienam, virs galvām zibēja pacelto šauteņu laides un no jostas izvilktie dunči. Grants 6, 314.

tuvdarbība, -as, s. *Darbība, kas skar kādus objektus samērā mazā attālumā.* Siltuma t. □ Mehānikas likumi atzīst tikai tuvdarbību, bet no uzskata par absolūtu tukšumu izriet, ka pastāv tāldarbība. Karpovics 1, 24.

tuvējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuvēji. 1.** *Samērā tuvs (1); tuvīns (1).* Apstaigāt tuvējo apkār-

tni. Aiziet līdz tuvējam mežam. □ Pie viņiem [ceļotājiem], no lietus patvērumu meklēdams, ir uzradies arī kāds pusaugu puika basām kājām, kailu galvu — acīmredzot no kādām tuvējām mājām. J Kalniņš 9, 115. «Vējamāt, Vējamāt!» pāri tuvējiem tīreļiem, pāri tālīniem siliem skanēja tāšu taures sauciens. Kaldupe 17, 124. // *Tāds, kas dzīvo samērā tuvā vietā; tāds, kas ierodas, ir ieradies no samērā tuvas vietas.* T. kaimiņš. T. viesis.

2. *Samērā tuvs (3); tuvīns (2).* Atcerēties tuvējo pagātni.

3. *Samērā tuvs (4); tuvīns (3).* □ Upmaļiem bija tuvēji radi .. Tie bija Andra tēvam mātes radi Ežiņi. Tomēr, kaut gan bija tuvēji radi, Upmaļiem un Ežiņiem bija iesakņojies naids. Apsīšu J 3, 29.

tuvēnietis, -ša, v.; **tuvēniete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cilvēks, kas dzīvo samērā tuvā vietā; cilvēks, kas ierodas, ir ieradies no samērā tuvas vietas; tuvumnieks.*

tuvība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Garīga saskaņa, sirsnīgas, draudzīgas attiecības, savstarpēja saprašanās starp cilvēkiem.* □ Valerijs bija uzaudzis bez ģimenes un tāpēc ilgojās cilvēku tuvības, ilgojās mīļa vārda un silta glāsta .. Eglons 2, 13. .. vienai bija viens, otrai divi bērni, un tuvības saites [draudzeņu starpā] kļuva vaļīgākas ar katru gadu. Zigmonte 13, 80. Māsas! Šis vārds izsaka daudz ko no mīlestības, tuvības .. un dvēseles cēluma. Dorbe 6, 85. Cilvēks dzīvo darbam, mīlestībai un tuvībai ar citiem ļaudīm. Viese 4, 101. // *Intīmas attiecības starp vīrieti un sievieti.* □ Biju uztrūcinājis Maiju, pusmiegā viņa man pieglaudās un atkal ilgojās tuvības .. Neatbildēju glāstiem .. Novērsos. Lapsa 6, 25. Pat galējos tuvības mirkļos, kas agrāk valdzināja .., tagad ielauzās prāta diktēti apsvērumi. Mocīja bailes, ka viņa atkal varētu kļūt grūta .. Skujiņš 14, 319. Viņai visu laiku savu uzmanību pievērš kāds no .. iestādes .. darbiniekiem, sieviete vienmēr viņam ar riebumu atteikusi, baidījusies pat no domām par tuvību .. Lukjanskis 5, 41. // *Stāvoklis, kad (kas) izraisa pozitīvas jūtas, arī interesi, arī stāvoklis, kad (kas) ir labi zināms, saprotams.* □ .. vienmēr paliks lauku ļaužu tuvība dabai .. PL Siev 77, 10, 32. Feldmaņa tuvība franču komēdijai ir otra nozīmīga viņa daiļrades līnija .. Teātris 75, 138.

2. *Vispārināta īpašība → t u v s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; tuvums (1).* □ Puisis sajuta, ka meitene atkrīt uz viņa krūtīm, un, kaut gan ziņkārība lika tam drīzāk tikt kājās, lai noskaidrotu avārijas iemeslu, viņš tomēr vairījās pat pakustēties, baidīdamies atgrūst plecu, kas ar savu negaidīto tuvību un siltumu visam viņa ķermenim pārsvieda dīvainas tirpas. Skujiņš 5, 81. Dziedrs pie dziedra, Guļbaļķu tuvībā Vainaga likums Mājoklī iecirsts. Kaldupe 14, 223.

3. *Vispārināta īpašība → t u v s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ A. Skalbes stilam raksturīga tuvība tautas dziesmām — kodolība, koncentrētība, ritmiska noteiktība, dziskās frāzes īsums un tās folkloristiskais skanējums. Valeinis 3, 335. Nedrīkst aizmirst arī etnisko tuvību starp lietuviešiem un zemgaļiem. D kal 79, 173.

tuviene, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Tuva vieta; arī samērā mazs attālums.* □ .. ieskanējās tuvienē, tālienē, šaipus upei, viņpus upei. Gani līgoja, visi gani līgoja. Brigadere 2, 62. .. Zviedrijas baznīcā bijis tālu izslavēts Pestītāja tēls, ko braukuši aplūkot no tuvienes un tālienes. Sv Rīts 92, 8, 5. Ezera spogulis, kas iztālēm vizēja vasaras debesu gaišajā zilumā, tuvienē satumsa un likās necaurredzams. Ezera 17, 106.

2. *Klātbūtne.* □ Taču pat Mārtiņa tuviene nedeva drošību, pat Mārtiņa klātums nesniedza paļāvību, ka viņai nevajadzēs šķirties no Pētera. Ezera 13, 378.

tuvieši, -u, v.; **tuvietis,** -ša, v.; **tuviete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Tuvas pamatiedzīvotāji.* □ Ar sarunām lāgā nevedas: pārāk niecīgs ir mūsu vārdu krājums tuviešu valodā. Zv 80, 3, 28.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.* □ Gultā ar bērnu klēpī sēdēja saimniece — gara, slaida tuviete. Zv 80, 4, 18.

tuvinājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → t u v i n ā t (1).* Detaļu t.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → t u v i n ā t (3).* Cilvēku t. kolektīvā.

3. *Paveikta darbība, rezultāts → t u v i n ā t (4).* Darba paņēmienu t.

4. mat. *Pārveidojums, kurā kādus lielumus aizstāj ar citiem — pazīstamākiem vai vienkāršākiem — lielumiem; arī aproksimācija.* □ Ja darbības komponentes ir skaitļu tuvinājumi, tad, protams, arī darbības rezultāts ir aprēķināmās precīzās vērtības tuvinājums. Mat 115. Ar skaitļošanas eksperimentiem cenšas rast piemērotus tuvinājumus .., kuri vienkāršo matemātiskos līdzekļus, kas nepieciešami, lai atrisinātu komplicētus uzdevumus .. Zin T 65, 10, 17.

tuvināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Virzīt, pārvietot (ko) tuvāk, uz vietu, punktu mazākā attālumā (no kā, no kādas vietas).* T. roku sejai. T. stabuli lūpām. □ .. cēlās vējš, laikam gāja jau uz rīta pusi. Dzenis tuvināja acīm pulksteni, taču nespēja saskatīt rādītājus .. Ezera 5, 68. «Tad tiktāl nu mēs esam,» viņa saka un nopūšas, un nemaz nelūko atrauties, kad Egils tuvina savu muti viņējai. Zigmonte 4, 145. pārn. Bibliotekāriem [laukos] iegādātas pat somas un velosipēdi, lai varētu ērtāk grāmatas tuvināt lasītājiem. Neatk Cīņa 90, 32, 2. pārn. Brempelis: Vienīgais apmierinājums ir tas, ka katrs zaudējums mūs arvien vairāk tuvina uzvarai. A Eglītis 1, 150. pārn. Laukā pavasaris gaiši zvana, Sirdis, zemi saulei tuvina .. P Bārda 1, 16. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tuvs (piemēram, izpratnē, attieksmēs).* □ .. teātris vairāk nekā jebkas cits spēj pasargāt bērna dvēseli no steidzīgās burzmas. Tuvināt bērnu mūžīgām vērtībām. Lit M 81, 46, 2.

2. *Veicināt (kā) drīzāku sākšanos, iestāšanos.* T. svētku noskaņu. □ .. svece ir arī

gaismas simbols. Pēc degošā bluķa, ko vilka apkārt laukam, ticot tā gaismas spējai .., arī svecei bija uzdevums padzīt tumsu un tuvināt dabas atmodu. Ciņa 82, 244, 3.

3. *Padarīt tuvu, draudzīgu, radīt sirsnīgākas, ciešākas savstarpējās attiecības.* □ .. svešā zemē kopīgā mātes valoda vien tuvinot gluži nepazīstamus cilvēkus. Zālīte 5, 216. Nekādi lielie draugi mēs laikam nebijām, mums trūka kopēja runājamā. Bet mūs tuvināja kaut kas vairāk: trimda un kopīgi izstaigātas kara gaitas .. Janovskis 1, 216. Klausījāmies, un dziesmas mūs tuvināja. Mūsos paplauka it kā vārga cerība: re, tomēr paziņas! Kalndruva 12, 172.

4. *Padarīt līdzīgu (kam), veidot (kam) kopējas īpašības, pazīmes.* T. darba metodes. □ Savā dzejā Vecais Stenders valodu tuvina vienkāršajai sarunvalodai, ieplūdinot tajā tautā dzirdētus teicienus. Valeinis 3, 21. Mācības akadēmijā vienā nodaļā drīzāk jau varēja abu mākslinieku daiļrades gaitas tuvināt, nevis šķirt. Nodieva 1, 92. Restaurējot [Dundagas] pili, paredzēts tās ārējo izskatu pēc iespējas tuvināt 17. gadsimta veidolam — atjaunot kādreizējās kapelas apjomu un zvanu torni. Zin T 80, 11, 20.

5. mat. *Izteikt (kādu lielumu) ar citiem — pazīstamākiem vai vienkāršākiem — lielumiem.* Tuvināts lielums. □ Tuvināto aprēķinu vienkāršotajā paņēmienā rezultāta precizitāte tiek norādīta tikai ar zināmu varbūtību .. Mat 116.

tuvināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. **1.** *Refl. → tuvināt (1); tikt tuvinātam; tuvoties (1).* □ .. tuvinoties apvārsnim, aizvien tumšāki un blīvāki kļūst aizdūmotie gaisi .. Goba 1, 119.

2. *Pievērsties (kādām domām, darbības mērķim u. tml.).* T. problēmas risinājumam. T. labvēlīgam konflikta atrisinājumam. □ «Es jau tikai tuvinos tautasdziesmai, tikai pieskaros tai, man vēl daudz darāmā priekšā,» saka .. mākslinieces .. Zv 82, 18, 6.

3. *Censties radīt, nodibināt tuvas savstarpējās attiecības, arī iegūt kāda labvēlību, simpātijas; tuvoties (4).* □ «Viņa tāda savāda, ne ar vienu tuvināties negrib.» — «Bet ar tevi gan?» — «Kādu viņai tuvināšanos vajag? Kad sirds pilna, nāk un pastāsta. Palīdzēt nevaru, uzklausīt gan.» Zigmonte 10, 114. Gundars: .. mūsu kompānijā nejauši iekļuva viena sveša meitene. Iepazināmies, mazliet tuvinājāmies ... Gulbis 1, 69. .. bufetniece ar dažādiem ieganstiem centās viņai tuvināties, iztaujāja un stāstīja pati .. Grants 7, 100.

4. *Refl. → tuvināt (4); tikt tuvinātam.* □ Vokalīze ir skaņdarbs dziedāšanai bez vārdiem. .. Līdz ar to šai vokālās mūzikas formai atņemts teksts un dziedātāja balss tuvinās instrumenta skanējumam. Vēriņa 1, 43.

tuvinieks, -a, v.; **tuviniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Ģimenes loceklis attiecībā pret citiem šīs ģimenes locekļiem; piederīgais, arī radinieks.* Rūpēties par saviem tuviniekiem. □ Es tā klusībā domāju par sevi: «Tev nav bijis neviena tuvinieka. Māte tev pavisam mazai nomira, un tēvs bij krogus dzērājs. Pa svešiem ļaudīm tu esi gājusi kā grasis no rokas rokā ..» Jaunsudrabiņš Va, 202. Dienas iet, un Eduardam Veidenbaumam ir modusies savāda alka, gluži kā izsalkums, runāt ar saviem tuviniekiem — ar brāli, ar māti, ar māsām. J Kalniņš 8, 89. pārn. Uguns spraksti bija tikpat kā labvakara vārdi viņas tuviniekiem — glītajam divdurvju skapim, ar dārgo segu pārklātajai tahtai, jaunajai, spožajai sekcijai .. Kaldupe 13, 260.

tuvīns, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuvīni. 1.** *Samērā tuvs (1); tuvējs (1).* □ Apkārt kliedza kaijas, visi tuvīnie akmeņi bija to nosēdēti balti. Zigmonte 8, 36. Atēdušās gluži labo atālu, viņas [aitas] dzīrās pielavīties tuvīnajam auzu laukam .. Kalndruva 8, 42. Janvāra saulē smiegs tik balts .., pa tuvīno lielceļu aizslīd retas ragavas. Auziņš 4, 111. // *Tāds, kas dzīvo samērā tuvā vietā; tas, kas ierodas, ir ieradies no samērā tuvas vietas.* □ Pirms devāmies Ziemsvētku un Lieldienu brīvlaikā, viņš ieteica šo laiku lietderīgi izmantot — apmeklēt tuvīnos vecos ļaudis un ar viņiem aprunāties. Varbūt kāds zina senu dziesmu, pasaku .. Kalndruva 12, 111. Lašņevā mācās bērni no visām kaimiņu kolonijām, tie dzīvo kopmītnēs. Bet, kad notiek korespondentu nodarbības, tad arī tuvīnie pārnakšņo skolā. Salenieks 7, 375.

2. *Samērā tuvs (3); tuvējs (2).* □ Pašreiz neviens nedomāja par tuvīno rudeni un ziemu, slapjdraņķiem un dubļiem. Zigmonte 12, 17. Indras mati bija mitri. Laikam no tuvīnā rīta rasas. Kaldupe 4, 5.

3. *Samērā tuvs (4); tuvējs (3).*

4. *Samērā tuvs (6).* □ «Nē, Gust, tu gan esi cilvēks,» krusttēvs jau atļāvās tuvīnāku sirsnību. Sakse 1, 45. Dialogos neklātienē dažkārt tomēr atļaujamies lietot .. tuvīnāko uzrunu, kādu neuzdrīkstamies, tiekoties personiski. Zv 73, 12, 16.

tuvoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** *Virzīties, tikt virzītam tuvāk (kādam, kam).* T. gājējam no aizmugures. T. ceļa mērķim. Lidmašīna tuvojas zemei. □ Pamanījusi viņu, Inta tūliņ tuvojās tam, uzsmaidīja sirsnīgāk nekā visiem pārējiem .. un ar labo roku noglaudīja viņa galvu. Lācis 15, 122. Lēnām Kristīne tuvojās kuplo koku pakrēslim. Lejā krācē putoja un šļāca ūdens .. Blaumanis 6, 210. Laiva tuvojās krācēm. Vēl brīdi — un viņi [braucēji] būs ierauti trakā virpulī .. J Kalniņš 3, 19. Autobuss patiešām jau tuvojās, spoži zilganbalts uz meža fona. Ezera 2, 71. // *Samazinoties attālumam, kļūt labāk uztveramam (parasti dzirdamam, redzamam).* Tuvojas ratu rībonja. Tuvojās pazīstamas ainavas. □ Soļi noteikti un neatvairāmi tuvojās, tie skanēja jau pavisam klāt. Skujiņš 5, 121. Dzirde uztvēra vāju motora troksni, kas pamazām tuvojās, taču Kārļa motocikls tas nebija. Ezera 8, 199. Viņš pagrieza zirgu tajā virzienā. Jāja, jāja, bet augstiene nemaz netuvojās, drīzāk attālinājās. .. Viktors ieraudzīja, ka līdz tai vismaz kilometri pieci sešī .. Talcis 4, 117.

// Būt novietotam, izveidotam tā, ka pakāpeniski samazinās attālums (līdz kādam objektam) — piemēram, par upi, ceļu. Upe tuvojas mežmalai. Taka tuvojas mājai. □ ..ceļš brīžam attālinājās no upītes, brīžam tuvojās tai. Ezera 2, 18.

2. parasti 3. pers. *Kļūt tuvākam, pakāpeniski iestāties (par laiku, laikposmu).* Tuvojas ražas novākšanas laiks. Tuvojas atvaļinājums. Tuvojās ziema. □ Tā tuvojās laiks, kad Kristīnei Alaine bija jāatstāj. ..barons aizbrauca uz Rīgu pēc jaunas istabas meitas. Blaumanis 6, 250. Kļūst arvien gaišāks — tuvojas rīts. Laganovskis 1, 167. Nākamajam gadsimtam tuvojoties, jāvaicā: «Kāds tas būs? Kādas cerības lai liekam uz to?» Atklājums 91, 1, 2. ..tuvojās briedīgs rudens. Saule vairs nekarsēja tik spēcīgi.. kā dažas nedēļas agrāk. Fimbers 1, 424. *// Par cilvēka mūža posmu.* □ Viņam jau tuvojās trīsdesmit ceturtais mūža gads, un viņš traģiski uztvēra vientulību.. Stankevičs 4, 118. *// Par darbību, norisi, stāvokli.* Tuvojas operācija. □ Andriksonam sāka reibt galva, un viņš manīja, ka viņam ģībonis tuvojas. Blaumanis 6, 157. Cik dārga dzīvība, to cilvēks saredz tikai tad, kad nāve tuvojas.. R Kaudzīte 1, 58. Āra gaiss bija sutīgs. Laikam tuvojās pērkona negaiss. Niedre 13, 81.

3. *Kļūt aptuveni atbilstošam, piemēram, kam iecerētam.* T. patiesībai. Darbs tuvojas nobeigumam. □ ..esmu priecīgs, ka jau ar pirmo dienu tuvojos kaut par soli tuvāk mērķim. Talcis 7, 10. ..Mocarts savā mākslā spējis tuvoties lolotajam skaistuma un gaismas ideālam.. Māksla 62, 1, 45. *// Kļūt tādam, kas ir gandrīz sasniedzis (kādu stāvokli), kam ir gandrīz radies (kas, piemēram, īpašība, skaitliskā vērtība).* □ ..kad Straumēnu saimnieks gāja gar linu mārkiem, viņš saoda skābu un asu smaku un saprata no tās, ka lini tuvojas gatavībai. Virza 1, 135. Saule tuvojās rietam. Brīdi tā vēl pastāvēja virs netālā meža galotņu svītras un tad kā krišus aizkrita aiz tās.. Purs 1, 131. Tā bija gadus septiņpadsmit veca meitene.., nenoteiktas krāsas matiem, kas tuvojās kastaņu brūnumam.. Imermanis 2, 15. ..korozijas ātrums samazinās, pat tuvojas nullei. Zin T 78, 11, 8. *// Kļūt tādam, kas ir gandrīz sasniedzis (kādu mūža posmu, arī kādu laikposmu).* Jauneklis tuvojas pilngadībai. □ Dienas tuvojās vasarai. Saules spožums kļuva arvien svelmaināks. Dziļums 1, 93.

4. *Censties radīt, nodibināt tuvas savstarpējās attiecības, arī iegūt kāda labvēlību, simpātijas; tuvināties (3).* □ Viņi visu laiku iekšēji tuvojās viens otram.. Un šo tuvumu viņi saprata tikai pašās beigās, kad Antonijas plauksta.. sajuta Dūdara stipro, balstam pasniegto roku. Dzene 4, 84. Viņš nebija pat iedomājies, ka pašreiz atradīsies meitene, kas gribēs tuvoties, izrādīs savas simpātijas.. Saulītis 12, 234. Draudzības sākumā Frīdriham bija 24 gadi, Voltēram 42. Frīdrihs bija Prūsijas troņa nenozīmīgs mantinieks, Voltērs jau visā pasaulē slavens rakstnieks. Frīdrihs viņam tuvojās ārkārtīgā bijībā. Mauriņa 1, 258.

tuvplāns, -a, v. *Tuvs (objekta) attēlojums (piemēram, kinolentē, gleznā); optiski tuvs (objekta) novietojums (parasti fotografēšanas procesā).* Fotografēt tuvplānā. □ Kā teātra aktieri apskauž mūs, kinematogrāfistus, par kinomākslas lielāko iekarojumu — aktiera tuvplānu, kad uz ekrāna redzama sīkākā sejas kustība, acs plaksta trīsēšana! Kin 74, 79. ..sejas profila tuvplāns gleznots uz tālas, debesu zilgmes pārjumtas Latvijas ainavas fona. Māksla 81, 2, 7. Viena tāda joma, grūta un sarežģīta, ir portrets, kas ļauj mums iepazīt cilvēku — mākslinieka laikabiedru tuvplānā. Nodieva 2, 17. pārn. Bērzu birzis parasti ir izcilāko sēņu — baraviku — augšanas vietas. Brūnās, stingrās galviņas blakus rēpelainajiem [rēpuļainajiem] resgaļiem — tīkamākā tuvplāna aina. Caune 5, 85. pārn. Vajadzēja vēl aiziet 18 gadiem, kad sāku Edgaru Kauliņu iepazīt tuvplānā, lai varētu atstāstīt viņa mūža gājumu grāmatā. Zv 74, 14, 4.

tuvredzība, -as, s.; parasti vsk. **1.** med. *Acs refrakcijas anomālija, kas rada grūtības tālu objektu saskatīšanā.* Ārstēt tuvredzību. □ Redzes traucējumi ir gan iedzimti, gan iegūti dzīves laikā. Visbiežāk sastopamie redzes traucējumi ir tuvredzība un tālredzība. Biol r 291. Cilvēkiem ar stipru tuvredzību nav ieteicamas profesijas, kas saistītas ar lielu redzes piepūli.. Ves 80, 6, 30. Pēcpusdienā sanatorijā ieradās.. direktors — lielais Gaujers ar sirmajiem, viļņotajiem matiem un stingrajām acīm. Acu stingrais skats gan bija izskaidrojams ar tuvredzību. Birze 5, 140.

2. *Vispārināta īpašība → tuvredzīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..Plaudim katrs, kurš nepiekrita viņa.. idejai, šķita kā tautas nodevējs, kas savā tuvredzībā pretojas tautas gaišākai nākotnei. Rozītis 3, 82. Viņš aizgāja bojā arī no cilvēku šaursirdības un tuvredzības, no tā, ka tika atrauts no ierastas pasaules.. Lit M 81, 50, 10. Mākslinieks vēršas pret pašapmierinātību, lietu kultu.., prāta tuvredzību. Rīgas B 80, 272, 5.

tuvredzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tuvredzīgi. 1.** med. *Tāds, kam piemīt tuvredzība (par acīm, skatienu).* □ «Kad Eduards no savām tuvredzīgajām acīm noņem brilles, viņš izskatās pavisam svešāds — pat gluži nepazīstams.» J Kalniņš 8, 36. ..Uldis Paceplis piemiedza savas tuvredzīgās acis, strauji biezējošā tumsā velti pūlēdamies kaut ko saskatīt. Skujiņš 1, 41. No uztraukuma Krūziša tuvredzīgais skatiens aizmiglojās. Kalve 4, 71. pārn. Māja ar nelielajiem lodziņiem tuvredzīgi un īgni glūnēja cauri pāraugušiem ceriņiem.. Ezera 7, 5. *// Par cilvēku.* □ Leo.. panāk uz manu pusi, norauj brilles un, aši mirkšķinādams plakstiņus, skatās manī tuvredzīga cilvēka acīm.. Kaijaks 6, 74. Tipogrāfijas direktors bija kāds bijušais baltvācu barons.. Viņš bija ļoti tuvredzīgs, un šīs īpašības dēļ tipogrāfijā bieži vien notika dīvaini pārpratumi. Grīva 9, 62.

2. *Tāds, kas nespēj paredzēt (kā) turpmāko attīstību, arī situācijas nākotnē.* □ ..Vītols nebija ne cietsirdīgs, ne ļauns cilvēks, tikai

pagātnes biezās un smagās ēnas darīja viņu tuvredzīgu un neļāva saskatīt lietas un notikumus īstajā gaismā... Kalndruva 2, 100. Mīlestība nereti cilvēku padara tuvredzīgu. Reizēm meitenes iemīlas nevis konkrētā puisī, bet gan sapņu tēlā, kam ir iemīļotā izskats. Liesma 76, 12, 29. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Vingrošanā neko tik droši apgalvot nevar. Prognozes reizēm izrādās tuvredzīgas. Pad J 81, 64, 2.

tuvrindas, -u, vsk. tuvrinda, -as, s.; lauks. *Rindas (sējumiem, stādījumiem), starp kurām atstarpes ir no 6 līdz 9 centimetriem.* Sēt linus tuvrindās.

tuvrindsēja, -as, s.; parasti vsk.; lauks. *Sēja tuvrindās.* □ Tuvrindsēja piemērota liniem, labībām un citām kultūrām, kuru viens augs prasa nelielu augšanas telpu.. Apsīts 1, 375.

tuvrindsējmašīna, -as, s.; lauks. *Sējmašīna tuvrindsējai.*

tuvs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kas atrodas, pastāv, noris vietā, vidē, līdz kurai ir samērā mazs attālums.* Tuvas garbavieta. Aiziet līdz tuvajam ezeram. Apsēsties uz tuvākā krēsla. □ ..ar šo dzīvokli.. viņš vēl nebija saradis. Viņu traucēja gan troksnis, gan tuvie pretējā nama logi.. Skujiņš 12, 5. Kinoteātris atradās tuvākajā šķērsielā, un Aleksandrs Papīrs iegāja tajā.. Ādamsons 2, 141. Apvārsnis šķita tuvs, gandrīz ar roku taustāms. Cīrulis 1, 50. // *Tāds, kas dzīvo vietā, līdz kurai ir samērā mazs attālums.* □ Tās ir Lulīte, Tincīte, Julcīte, arī vecmāmiņas dēla meitiņas no tuviem kaimiņiem. Nākušas skatīties Jurģu dienu Avotos. Brigadere 2, 39. Aldona cepa tortes.. tuvākiem un tālākiem kaimiņiem.. Ezera 8, 196. Pagājušā gadsimta nogalē.. strauji attīstījusies tirdzniecība un kultūras sakari ar [Latvijai] tuvajiem kaimiņiem — igauņiem. Rūja 3, 8. // *Tāds, kas ierodas, ir ieradies no vietas, līdz kurai ir samērā mazs attālums.* □ ..drīz vien Mazuriju durvis sāka virināt tuvi un tāli ļaudis.. Sakse 2, 32. // *Tāds, kas izplatās no samērā maza attāluma, arī tāds, kas izplatās samērā mazā attālumā (parasti par skaņu, gaismu); tāds, kas ir uztverams no samērā maza attāluma.* Tuva čaboņa. Tuva atbalss. Tuva gaisma. □ ..tālo apgaismojumu uz tuvo vai otrādi pārslēdz ar īpašu kājas vai rokas pārslēdzēju. TAM 128.

2. *Tāds, kas ir veicams, pārvarot samērā mazu attālumu, arī samērā īsā laikposmā (parasti par ceļu, gājienu, braucienu).* Līdz skolai ir t. brauciens. T. pārgājiens.

3. *Tāds, ko no tagadnes šķir samērā īss laikposms (parasti par laikposmu, cilvēka mūža posmu).* Tuva pagātne. Gatavoties tuvajai ziemai. □ «Un mērnieku mēs tev atsūtīsim tuvākajās dienās,» kamanās iesēdies, viņš vēl atgriezās un apsolīja. Sakse 7, 262. Rudenī nārsto mūsu republikas upju vērtīgākās zivis.. No nārsta norites lielā mērā būs atkarīgi šo zivju krājumi tuvākajos gados.. Rīgas B 79, 245, 4. Zinu — tuvās nākotnes grāmatu lasot,.. Ik rindu un skaitli taustīsi acīm, kā prasot, Cik tas pūļu, cik spēka un grūtību svērs. Brīdaka 1, 24. // *Par darbību, norisi, stāvokli.* □ Jau sākušas bālēt retās zvaigznes. Debesis top gaišas no.. tuvās rīta ausmas.. Grīns 1, 399. ..ārstiem šķiet, ka slimniekam ir arī melnās bakas. Kad Mārtiņš un Mikus draugi to uzzina, viņiem ārstu atzinums izklausās kā tuvas nāves pieteikums.. J Kalniņš 9, 303. // *Tāds, kas ir eksistējis pirms samērā īsa laikposma vai kas eksistēs pēc samērā īsa laikposma.* T. priekštecis.

4. *Tāds, kam (ar ko) ir liela līdzība, kopējas pazīmes, īpašības.* Tematiski tuvi daiļdarbi. Funkcionāli tuvas metodes. □ Filozofijai ir jābūt pietiekami tālai no konkrētajām politiskajām realitātēm, lai nekļūtu par kalponi, kā tas bija agrāk, bet pietiekami tuvai tām gara un dzīves norisēm, kas gaida savu vārdu nesēju. Atklājums 91, 1, 8. Sengrieķu zinātnē algebras idejām vistuvākais bija Diofanta traktāts «Aritmētika».. Strazdiņš 2, 293. Jēdzieniski tuvi ir arī vārdi, kas apzīmē vienas parādības kvantitatīvi dažādas izpausmes formas.. Veidemane 1, 39. Smalks un atturīgs būs tērps, kam izmantoti tuvi, radniecīgi toņi.. PL Siev 83, 3, 24. // *Tāds, kā starpā ir daudz kopēju, parasti no senas cilmes atkarīgu, pazīmju.* Tuvas koku sugas. Tuvas valodu grupas. □ Radnieciskas sugas apvieno ģintis.., bet tuvas ģintis savukārt veido dzimtu.. Galenieks 2, 15. Antropologus pārsteidza fakts, ka agrīnie neandertālieši pēc savas uzbūves bijuši tuvāki cilvēkam nekā vēlīnās formas. Biol r 340. // *Tāds, kam pamatā ir kāds kopējs priekštecis (parasti iepriekšējā paaudzē) — par radniecību; tāds, kuru radniecības attiecību pamatā ir kāds kopējs priekštecis (parasti iepriekšējā paaudzē) — par cilvēkiem.* Tuva radniecība. □ Līze izrīkoja [mātei] mazas bēres, kurās salūdza vistuvākos radus.. Blaumanis 6, 19. Džamaledīns par ērgli rūpējās kā par savu vistuvāko piederīgo. Birznieks-Upītis 6, 245.

5. parasti pārākajā pakāpē. *Tāds, kam (ar ko) ir tiešs sakars, tieša saskare, parasti darbībā, norisē (par cilvēkiem).* Tuvākā priekšniecība. Tuvākais darba vadītājs. □ Progresīvie skolotāji bija iemīlējuši Jesena «Jaunības Tekas» un līdz ar tām varbūt arī mani kā to tuvāko līdzstrādnieku. Birznieks-Upītis 6, 26. Ļaužu ieskauts, pār roku mēteli pārlicis, stāvēja Štelmahs. Apkārt tam viņa tuvākie palīgi.. Kroma 3, 56.

6. *Tāds, ar ko ir laba garīgā saskaņa, sirsnīgas, draudzīgas attiecības, arī labi pazīstams, mīļš (par cilvēkiem).* T. draugs. T. studiju biedrs. T. kolēģis. Tuvi paziņas. □ Apstājos un pievilku Zintru pie sevis. Raudzījos viņas lielajās, brūnajās acīs un jutu, ka man šī mazā, trauslā meitene kļuvusi dārga, tuva un ļoti nepieciešama. Lukjanskis 1, 127. Kaut bijis kāds tuvs cilvēks, kuram atvērt savu dvēseli! Klīvers 2, 16. Droši vien tu toreiz juties ļoti vientuļa, tādās reizēs [bēdās] ļoti vajag tuva cilvēka. Stulpāns 2, 57. Neesmu viena pasaulē. Blakus ir viņš, Annīte, Liena.

Man tuvāki par vistuvākajiem. Avotiņa 2, 149. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Tuva draudzība. □ ..ratu meistars.. bij lepns, ka brauc pirmajos ratos: viss pagasts tagad varēja redzēt viņa tuvās attiecības ar Brīviņu kungu. Upīts 4, 233. ..viņam [žurnālistam] izvērtās aizvien tuvākas, aizvien draudzīgākas attiecības ar daudziem kolhozniekiem. ..tie griezās pie viņa kā pie veca paziņas un lūdza padomu dažādos jautājumos. Purs 1, 137. // *Tāds, ar ko ir intīmas attiecības.* □ Kādā liesmainā marta saulrietā Valdis pirmo reizi noskūpstīja Ramonu, bet aprīļa beigās, kad uzbrieda pumpuri, viņi kļuva tuvi. Gulbis 3, 51. // *Tāds, kas izraisa pozitīvas jūtas, arī interesi, arī tāds, kas ir labi zināms, saprotams.* □ Šovakar viņu birzī gaidīs Inga. Tas bija pats galvenais, saprotams un tuvs. Dripe 2, 98. ..viņa ilgi klīda pa šaurajām ostgala ieliņām, tik tuvām un aprastām kopš agras bērnības. Zigmonte 2, 18. Nakts vientulībā dziļā Tev patīk vienam palikt Un sirdij tuvus vārdus Kā ziedus kopā salikt. P Bārda 2, 15.

7. parasti pārākajā pakāpē. *Samērā pilnīgs, sīks, arī detalizēts.* Tuvāks notikuma apraksts. Tuvāki paskaidrojumi. □ Lielskungs pats tūliņ aizbrauca uz Rīgu, lai dabūtu par izdarīto blēdību tuvākas ziņas. Poruks 3, 251. ..Zetiņa nelaipni saņem viešņu. ..Neielaižas nekādā tuvākā sarunā, gandrīz nemaz neatbild. Upīts 6, 129. «..Maza, maza muižiņa — trīs simts lodziņu?» To [mīklu] zināju gan, bet patlaban biju aizmirsis. Baumanis palīdz atminēt, dodams tuvākus aizrādījumus.. Birznieks-Upītis 5, 100.

8. *Piemērots, atbilstošs.* □ ..par kādu citu darbu, kas būtu tuvāks jaunieša specialitātei, Dzelvis pat neieminējās.. Avotiņa, Slisers 1, 139.

Sk. tuvāk, tuvākais, tuvu.

tuvsatiksme, -es, s.; parasti vsk. *Satiksme starp vietām, kas atrodas samērā mazā attālumā.* Tuvsatiksmes autobuss. □ No stacijām.. atgāja agrie tuvsatiksmes vilcieni, kas veda uz darbu jaunas strādnieku maiņas. Grants 5, 43.

tuvu, apst. **1.** *Samērā mazā attālumā (atrasties, pastāvēt, norisēt).* Laiva atrodas t. krastam. Skola ir t. mājām. Dzīvot t. pilsētai. □ Mācītājs uzkāpa kancelē. Nu viņš bij tik tuvu, ka es skaidri varēju redzēt grumbas viņa noskūtajā vaigā. Jaunsudrabiņš Ia, 169. «Uz zirgiem!» Satekle bija tuvu. Jau rādījās labiešu sētas, druvas un dravas. Niedra 3, 187. Aiz.. loga meža tik tuvu, ka pat no istabas saredzamas stirnu pēdas sniegā zem zarainajām eglēm. Upīts 4, 420. ..suņi gan tuvu, gan tālu kauc cits par citu.. Plūdonis 3, 35. pārn. Kristofers: Bet taisni tāpēc, ka patiesība vienmēr mums ir ļoti tuvu, mēs to meklējam tālu prom. Zīverts 1, 433. ◇ Stāvēt tuvu (kam) — a. *Būt līdzīgam, radniecīgam (kam).* □ No meža tipoloģiskās klasifikācijas viedokļa šī audze vistuvāk stāv degradētai ozolu gāršai. Saudz dabu 48. b. *Būt tādam, ko izjūt kā tuvu, mīļu, ar ko ir tuvas, labas attiecības.* □ Ar ko viņš man stāvēja tik tuvu, ka šī [nāves] ziņa mani tik ļoti aizkustināja, kā kad daļa no manas paša sirds būtu nomirusi? Apsīšu J 3, 59. // *Tā, ka (virzoties) atrodas samērā mazā attālumā (no kā, kāda).* Zēns pieskrēja t. pie ugunskura. Ārsts apsēdās t. slimniekam. □ Viņa pienāca man klāt pavisam tuvu, it kā gribēja piespiest galvu pie manām krūtīm.. Kalndruva 10, 133. Georgs piecēlās un.. pieliecās tuvu tuvu Aldo jaunajai sejai. Lukjanskis 1, 11. Kad raķetes jau bija nolaidušās tuvu pie zemes, tās nomainīja trīs jaunas. A Grīgulis 9, 112. // pārn. *Tā, ka ir daudz kopīga, vienojoša (ar kādu); tā, ka ir laba garīgā saskaņa, draudzīgas attiecības (ar kādu).* □ Par ko gan es.. Andra tēvam biju tik tuvu, ka manis vēl pēdējā [dzīves] brīdī nebija aizmirsis? Apsīšu J 3, 59.

2. *Tā, ka ir uztverams (piemēram, redzams, dzirdams) samērā mazā attālumā.* □ Mēs apsēdāmies, un es ieelpoju viņas matu smaržu; pavisam tuvu redzēju viņas acis un lūpas, slaido kaklu.. Lukjanskis 2, 89. Par svēto Zeltiņu runāja tik daudz, bet pirmoreiz viņš to redzēja tik tuvu un dzirdēja viņa pātarus. Upīts 4, 283. // *Tā, ka (skatiens) tiek vērsts uz ko samērā mazā attālumā.* Skatīties t.

3. *Tā, ka (ko) šķir samērā īss laikposms.* Paraudzīties t. nākotnē. // *Tā, ka ir jāpaiet samērā īsam laikposmam, līdz kas notiek, iestājas.* Rīts ir t. Ziedonis ir t. □ «Dvēseļu Putenī» [krogū] šodien gāja augsti. Varēja just, ka svētki tuvu. Vēl tikai piecas dienas. Pilna zaļu un sarkanu uguņu krogū dega svētku egle.. Janovskis 1, 333. Debesīs bija augsti mākoņi.., un tos nesa silts un mīlīgs vējiņš. Vasara bija tuvu. Puriņš 1, 57. Ziema ir tuvu — ar roku skarama, satīs putenis egļu zarus... Brīdaka 6, 62.

4. *Tā, ka līdz (kā, piemēram, kāda stāvokļa, darbības) sākumam ir samērā īss laikposms.* Bērns bija t. raudām. Būt t. izmisumam. □ ..šie šņuksti vairāk atgādināja bērna niķus nekā īstu raudāšanu. «Es redzu, ka man te vairs nav vietas!» viņa bija tuvu histērijai. Saulītis 12, 139. Jau tuvu nesamaņai, pusaizmiglotām acīm, viņš lēni piecēlās.. Grants 6, 285. ..apjomīga kūts, bet jau sašķobījusies, tuvu sabrukšanai.. Lāms 6, 67. // *Norāda uz (kā) aptuvenu skaitlisko vērtību, kas netiek pārsniegta.* Sacensībās dalībnieku bija t. simtam. □ Ja pavirši uzlūko brāļus, viņi neizskatās viens otram līdzīgi. Vecākais.. ir apmēram manos gados, tuvu trešajam desmitam. Preilis 1, 6. Divu sezonu laikā iestudējums piedzīvoja tuvu pie simts izrāžu.. LPTV I, 191. // *Norāda uz aptuvenu pulksteņa, kalendāra laiku, kas netiek pārsniegts.* Darbs tika pabeigts t. pusdienai. Darbs ilgst t. diviem mēnešiem. □ Kad stadionā sargs aizslēdza vārtus, nāca jau tuvu vienpadsmitiem. Saulītis 12, 343. Lai gan bija jau tuvu divpadsmitiem, debess šai augusta naktī nebija tumša, bet zilgana.. Birze 3, 39. Tuvu pusnaktij dabūju zināt, ka pie.. zvejas ekspedīcijas priekšnieka.. ieradies kapteinis Bušs. Talcis 7, 56.

○ Ne tuvu — *saka, ja kas it nemaz neatbilst, nelīdzinās kam minētam; nepavisam.* □ Ozoliņš [skolotājs] ne tuvu neizrēķina visus tos uzdevumus, kādus pats uzliek bērniem. Zigmonte 1, 86.

tuvumnieks, -a, v.; **tuvumniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas dzīvo samērā tuvā vietā; cilvēks, kas ierodas, ir ieradies no samērā tuvas vietas.* □ . . vakara saule sita gaisā jo burvīgi šo gaišo ūdeņu atspīdumu, un šo skaistumu visspilgtāk izjūt taisni paši ezera tuvumnieki. Austriņš 1, 26. Silmežu Trīnei jau bija dividesmit [divdesmit] divi gadi, bet vēl nebija dzirdēts, ka jel kāds precinieks būtu pieteicies, lai nu tuvumnieks vai tālumnieks. Apsīšu J 2, 84.

tuvums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → t u v s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; samērā mazs attālums, atstatums.* □ Viņš apstājās, pārsteigts par klusumu un mieru, kas šeit valdīja. Nekur nemanīja dzīvas būtnes tuvumu, arī viņa paša pēdas aizsniga acīm redzami . . Ezera 5, 29. Viņam [bērnam] visdrošākais sargs un vislabākā pajumte ir mātes tuvums. Kalndruva 5, 159. Kuģi un mākoņi, jūs vēl ceļosiet un cīnīsieties, jo ceļošana ir cīņa, jūs atkal iemīlēsiet tālumu un plašumu, jo tikai no tāluma izaug tuvums un miers. Sudrabkalns II, 337. // parasti lok.: tuvumā. *Netāla apkārtne, vieta, kas atrodas tuvu (kam), arī neliels attālums.* Tuvumā neviens nav redzams. Bērns ir mātes tuvumā. Māju tuvumā ir mežs. Tiešā tuvumā — *ļoti tuvu.* Nākt tuvumā (arī pa kājām) — *tuvoties.* □ . . likās, ka Spodris ir tepat tuvumā. Varbūt viņš tepat dārzā kaut kur noslēpies un gaida. Jaunsudrabiņš 7, 105. Mēs gulējām Spilves pļavas zaļajā zālē, tuvumā nebija neviena cilvēka; mēs bijām tālu no peldvietas . . Lukjanskis 2, 105. Baiba nekad . . nav slēpusi, ka Ervīns viņai patīk, ka vēlas būt viņa tuvumā. Dripe 5, 202.

2. *Vispārināta īpašība → t u v s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Brauciena t.

3. *Vispārināta īpašība → t u v s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; samērā īss laikposms (līdz kādam stāvoklim, darbībai u. tml.).* Eksāmenu t. □ . . jau manāms rudens tuvums — dzeltē bērzi. Gaisos skan gājputnu klaigas. Vanags 14, 137. . . ļaudis allaž meklēs . . pazīmes, kuras varētu vēstīt kārotā lietus tuvumu. Bet debess dienu no dienas ir tukša . . Zigmonte 13, 7. Briesmu tuvums rada dīvainu spiedienu pakrūtē un kaklā. Gulbis 3, 236.

4. *Vispārināta īpašība → t u v s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; tuvība (3).* Daiļdarbu satura t. Pētniecisko metožu t.

5. *Vispārināta īpašība → t u v s (6), šīs īpašības konkrēta izpausme; tuvība (1).* □ Starp viņiem [līgavu un līgavaini] bij iestājies sen ilgotais tuvums. Ne skaļš un valdonīgs, bet apcerīgi kluss. Rozītis III, 92. Mēs esam svešinieki svešā pasaulē. Varbūt tāpēc mūsu tuvums ir vēl tuvāks. Mēs viens otram neesam jaunas dzīves sākums. Mēs viens otram esam pati dzīve. Janovskis 2, 159. . . vislielākais guvums Mūsu mūžā — tavā un manā: Divu cilvēku tuvums, Divu cilvēku saprašanās. Purvs 2, 73.

tvaicējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → t v a i c ē t (1).* Gaļas t.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → t v a i c ē t (2).* Saules t.

tvaicēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** trans. *Termiski apstrādāt (ko) ar piesātinātu vai pārkarsētu ūdens tvaiku.* T. saknes. T. audumu. T. betonu. Tvaicēta gaļa. □ Tvaicētos dārzeņos un zivīs saglabājas vairāk uzturvielu. PL Siev 83, 11, 22. Tumšas drēbes, kas no valkāšanas sākušas spīdēt, var atsvaidzināt, tvaicējot tās caur vājā melnā kafijā samērcētu drānu. PL Siev 84, 10, 22. Šajā krāsnī tvaicējuši arī sliece kamanām. Pēdējo reizi krāsns krāsota 1899. gadā, bet krāsa vēl labi turas. Cīņa 70, 25, 4.

2. intrans. *Stipri karsēt (parasti par sauli); tveicēt.* □ Tvaicēja augusta saule. Karstums un vientulība kā smags slogs gūlās pār dārzu. Viese 1, 67.

tvaicēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Refl. → t v a i c ē t (1), tikt tvaicētam.* Gaļa tvaicējas.

2. *Karsēties.* T. pirtī.

tvaicinieks, -a, v.; sar. *Tvaika transportlīdzeklis.* □ Gandrīz divus gadus viņi kopā nostrādāja uz . . norvēģu tvaicinieka . . . Līvs 2, 26. Elektriskais vilciens, jā, tas gan jož garām skaļi un bieži, ne tā kā agrāk, kad Rīgu ar Jelgavu saistīja tikai tvaicinieks. Zigmonte 18, 215.

tvaikains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvaikaini.** *Tāds, kur ir tvaiks (par telpu, vietu, vidi).* Tvaikaina pirts. □ No vakarnakts norasinājuma gaiss tvaikains . . Upīts 8, 189. // *Tāds, kad telpā, vietā, vidē ir tvaiks (par laikposmu).* □ Tie [koki] ir stādīti par godu Pērkonam, lai viņš, tvaikainās vasaras dienās ar zibeņiem pa gaisiem braukdams, neiebrauktu māju jumtos. Virza 1, 19.

tvaikcaurlaidība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t v a i k c a u r l a i d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ādas t.

tvaikcaurlaidīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas laiž sev cauri, neaiztur tvaiku (par materiālu, vielu).*

tvaikdalis, -ļa, v.; tehn. *Tvaika mašīnas dedaļa, kas cilindrā regulē tvaika pieplūdi un aizplūdi.* Kārbveida t. Plakanais t. Virzuļveida t.

tvaikkatls, -a, v. *Tvaika katls.* □ Visi strādnieki bija atstājuši nakts darbus, apdzēsuši tvaikkatlus, tā ka arī dinamomašīnas nevarēja strādāt. Birznieks-Upītis 6, 298.

tvaikmašīna, -as, s. *Tvaika mašīna.* Augstspiediena t. □ Vidzeme un Kurzeme bija to Krievijas guberņu skaitā, kur visvairāk bija attīstīta mašīnbūve. Šo guberņu fabrikās un rūpnīcās ražoja . . kuģus, turbīnas, motorus, tvaikmašīnas . . Ģeogr 277. sal. «Kas te šņāc kā tvaikmašīna?» tumsā nikni čukst komandas priekšnieka balss. Grīns 1, 254.

tvaiknecaurlaidība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → tvaiknecaurlaidīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

tvaiknecaurlaidīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas nelaiž sev cauri, aiztur tvaiku (par materiālu, vielu).*

tvaikojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → tvaikot (1).* □ Līča piekrastē, uzplūstot lielākām auksta gaisa masām, vietās, kur vēl saglabājas brīva ūdens joslas, var novērot interesantu parādību — sala tvaikojumu. D kal 66, 10.

2. *Tvaicējums (1).*

tvaikonis, -ņa, v. *Kuģis, kura galvenais dzinējs ir tvaika mašīna vai tvaika turbīna.* Upju t. Okeāna t. Pasažieru t. Tirdzniecības t. □ Tonnu trīstūkstoš lielais preču tvaikonis «Dzintars», kas ar ogļu kravu šķērsoja Ziemeļjūru, smagi lēkāja un valstījās satrakotajos ūdeņos. Lācis 15, 28. Garām aizpeld liels, melns tvaikonis spoži apgaismotiem iluminatoriem. Pa klāju skraida matroži. Krūmiņš 1, 89. Viņam vienu mirkli likās, ka viņš pats atrodas tvaikoņa klājā un dodas tālu projām svešos viļņos. Tik stipra bija tvaikoņa taure. Lūk, tas bija kuģis... Sudrabkalns 5, 89.

tvaikot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Radīt tvaiku (piemēram, par vielu, arī ūdenstilpi, mitru vietu).* Sula katlā tvaiko. □ Zied pļava. Upe tvaiko. Auziņš 5, 47. Bargajās ziemās bieži ausa šādi sarkani rīti.. Tas notika tālab, ka aizsalusī Baltijas jūra netvaikoja, bet no tāljūrām atpūstie ūdens garaiņi sakāpa augstu debesīs, radīdami krāsainas gaismas spēles. Mauliņš 2, 17. pārn. ..pret kaut ko taču jāizgāž tas.. īgnums, kas diendienā no rīta līdz vakaram tvaikoja viņā tāpat kā tējūdens [tējas ūdens] trumulis še ķēķī uz plīts. Upīts XII, 1006.

2. trans. *Tvaicēt (1).* □ Notīrītus šampinjonus tvaiko karstā ūdenī.. Ed gat 70. Atļauts [slimniekam] dzert pienu, ēst biezpienu, sieru.., tvaikotu omleti.. Ves 80, 9, 12.

tvaiks, -a, retāk dsk. tvaiki, -u, v. *Viela gāzveida stāvoklī (tāzē), kas noteiktos apstākļos atrodas līdzsvarā ar tās pašas vielas kondensēto stāvokli (šķidro vai cieto tāzi).* Benzīna t. Sēra t. Tvaika strūkla. Tvaika mutuļi. Tvaika jauda. Tvaika spiediens. Tvaika blīvums. Tvaika vads. Tvaika sprausla. Tvaika ventilis. Piesātināts tvaiks — *tvaiks, kurš ir līdzsvarā ar attiecīgās vielas kondensēto tāzi un kura iztvaikošanas un kondensācijas procesi viens otru kompensē.* Nepiesātināts (arī pārkarsēts) tvaiks — *tvaiks, kam ir augstāka temperatūra nekā piesātinātam tvaikam ar tādu pašu spiedienu.* Pārsātināts tvaiks — *tvaiks, kuram nav attiecīgā šķidruma vai cietvielas klātbūtnes un kura kondensācija nav iespējama.* Sauss tvaiks — *tvaiks, kurā nav šķidruma pilienu.* Mitrs tvaiks — *tvaiks, kurā ir šķidruma pilieni.* Slapjš tvaiks — *tvaiks, no kura izdalās šķidruma pilieni.* Pacelt tvaiku sar. — *paaugstināt tvaika spiedienu.* Tvaiks kāpj sar. — *saka, ja paaugstinās tvaika spiediens.* Tvaiks krīt (arī krītas) sar. — *saka, ja pazeminās tvaika spiediens.* Tvaiks nokrīt sar. — *saka, ja kļūst mazs tvaika spiediens.* □ Gāzi, kas rodas virs šķidruma vai cietvielas un noteiktos apstākļos var atrasties ar tiem līdzsvarā, pieņemts saukt par tvaiku. Piemēram, virs ūdens ir ūdens tvaiks, virs šķidra dzīvsudraba atrodas dzīvsudraba tvaiks. No termodinamikas viedokļa jēdzieni «gāze» un «tvaiks» ir ekvivalenti. Fiz r 128. «Tev ir rūdīta āda.» Pērējs [pirtī] berž plaukstas virspusi, ko sāpīgi skāris dedzinošais tvaiks. Mauliņš 4, 160. Silda saule lapas, zemes virsmu, Mirdzošs tvaiks plūst pāri zaļai pļavai. Caks 7, 139. Augsnē šķidrais amonjaks jāizsmidzina zem augsnes kārtas, pretējā gadījumā tas iztvaiko, izveidojot amonjaka tvaiku mākoņiti. Lauku Avīze 90, 28, 6. pārn. ..Tvan pār silu sveķu tvaiks. E Plaudis 1, 85. pārn. Sapņodamas pārslas lejup bira, Aizkūpēja ziedputekšņu tvaiks. Saulītis 15, 12. Izšķir triju veidu tvaiku: piesātinātu, nepiesātinātu un pārsātinātu. Ja gaisā ir ūdens tvaika un sīku ūdens pilienu maisījums, tad tehnikā saka, ka tas ir slapjš tvaiks. Fiz r 128. Kapteiņi saņem rīkojumu steidzīgi pacelt tvaiku un pieķēdēties.. pie krasta. Zv 78, 10, 19. ..liesmas kļuva tumšākas, un strauji krītās tvaiks. Lācis 15, 387. «Meistars saka, ka nupat esot krāsnis tīrītas un katlos pumpēts ūdens. Tāpēc tvaiks tā nokritis.» Lācis 15, 28. ◇ Ar pilnu tvaiku sar. — *ar iespējami lielāku ātrumu, jaudu, intensitāti; ar pilnīgu atdevi.* □ «..atnācu pie jums, noskatījos, sak, kārtīga ferma, varēs strādāt ar pilnu krūti un pilnu tvaiku..» J Plotnieks 7, 86. Propagandas mašīna taču darbojās ar pilnu tvaiku, apelējot pie viscēlākajām jūtām.. Dripe 10, 368. ◇ Būt zem tvaika, arī būt tvaikā vienk. — *būt alkohola reibumā.* □ Katru otro dienu [brigadieris] zem tvaika, gudri runā, bet jēgas maz. Dripe 4, 181. Pircējs bija tādā tvaikā, ka nesaprata, vai ir vasara vai ziema, vai sniegs vai smilts zem kājām. Bels 7, 79. // ģen.: tvaika, adj. nozīmē. *Tāds, ar kuru iegūst vielu šādā stāvoklī, maina tās īpašības (par iekārtām, ierīcēm u. tml.); tāds, kura darbināšanai izmanto potenciālo enerģiju, kas piemīt vielai (parasti ūdenim) šādā stāvoklī.* Tvaika apkure. Tvaika automobilis. Tvaika enerģētiskā iekārta. Tvaika ģenerators. Tvaika lokomotīve. Tvaika pāļdzinis. Tvaika pārkarsētājs. Tvaika sūknis. Tvaika transportlīdzeklis. Tvaika turbīna. Tvaika vinča. Tvaika katls — *iekārta, kurā šķidrumu pārvērš tvaikā, lai iegūtu potenciālu mehānisko vai siltuma enerģiju.* Tvaika mašīna — *siltumdzinējs, kas ūdens tvaika potenciālo enerģiju pārvērš mehāniskajā darbā.* Tvaika kuģis novec. — *tvaikonis.* □ Jā, Dardeģi sapņo par kuģu būves rūpnīcu. Pasaules kuģu būvētavas pamazām pāriet uz dzelzs kuģiem ar tvaika dzinēju. Bels 7, 59. Pagastā bijušas divas nespējnieku patversmes. Vairāki rūpniecības uzņēmumi — koppienotava, kaļķu dedzinātava un tvaika dzirnavas. Lauku Avīze 90, 34, 8. Franču inženieris Nikolajs Kiunjū [1769. gadā] uzbūvēja pirmos tvaika ratus —

mūsdienu automobiļa prototipu. Pad J 71, 153, 2. Pirms kara Jelgavas cukurfabrika bija apgādāta ar tvaika katliem.. Hor 90, 4, 37. ..18. gadsimta otrajā pusē izgudrotā tvaika mašīna 19. gadsimtā līdz nepazīšanai pārvērta cilvēka dzīvi. Tvaika mašīna ienāca gan ražošanā, gan transportā — tā dzina darbmašīnas, lokomotīves un kuģus.. Zin T 76, 4, 38.

tvaikstrūklas, ģen., nelok.; tehn. *Tāds, kas rada tvaika strūklu (par iekārtu, ierīci u. tml.); tāds, kurā izmanto tvaika strūklu (par darbību, procesu).* T. sūknis.

tvaikūdens, -ūdens, v.; parasti vsk. *Ūdens gāzveida stāvoklī.*

tvaikvads, -a, v. *Tvaika vads.*

tvaikveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tvaika veids.* T. izgarojumi.

tvaikveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvaikveidīgi.** *Tvaikveida.*

tvanains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvanaini;** reti. *Tvanīgs.* □ Rijā pēc izkurināšanas tvanains gaiss. ME IV, 288.

tvanēt, parasti 3. pers., tvan, pag. tvanēja; intrans. **1.** *Asi, nepatīkami smirdēt; tvanot (1).* □ Te vēl tvan tikko izdzēstā lielā petrolejas lampa. Grāvītis 2, 109.

2. poēt. *Stipri, reibinoši smaržot.* □ Tvan vīgriezes pļavās, un smaržo jau siens.. Auziņš 2, 37. Tik tveicīgi dārzos jasmīni tvan — Kā zemenes meža kraujā.. Purvs 1, 64. Aizskan pavasara pali, Ziedu smaržās pļavas tvan... Heislers 3, 26.

3. *Būt tveicīgam; tvanot (3).* □ Sarkana un nikna rītos lēca saule. Debesis kaisa, bālēja un tvanēja.. Paegle 3, 317.

tvanīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvanīgi. 1.** *Tāds, kur izplatās asa, nepatīkama smaka (par vietu, telpu, vidi).* □ Kad durvis un logi bija vaļā, istabas izelpoja biezo, tvanīgo gaisu dārza jaunajā zaļumā. Brigadere 3, 323.

2. poēt. *Stipri, reibinoši smaržīgs.* □ ..taka izveda Linardu klajumā,.. pēc tam celīte ielocījās tvanīgā ievājā. Svīre 2, 63. Tveicē tvanīgi skujas svilst, pāri [silam] debess — kausēta alva. Kalna 1, 38. // *Stiprs, reibinošs (par smaržu).* □ No Zitas matiem dveš tvanīga smarža, Kristaps aizgriež galvu, taču smarža, šķiet, piesātinājusi visu šauro telpu, nekur nav atelpas, svaiga gaisa strūklas. Spāre 6, 323. Tvanīgi smaržoja lilijas, rozes, neļķes.. Grīva 5, 12.

3. *Tveicīgs.* □ Pār okeānu noguļas melna dienvidu nakts, tvanīga gluži kā Latvijā siena laikā. Lapsa 1, 43. Ir tvanīgs šis bezvēja vakars. ME IV, 288.

tvanīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → tvanīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. poēt. *Vispārināta īpašība → tvanīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ziedu t.

3. *Vispārināta īpašība → tvanīgs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Vasaras dienas t.

tvanot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Asi, nepatīkami smirdēt; tvanēt (1).* □ Gaitenis tvano no neizžuvušām drēbēm.. Spāre 5, 213. Un kur tad vēl indīgās gāzes, tās nepārtraukti tvanoja, kūpēja.. no automašīnām un motocikletu izpūtēju caurulēm.. Skujiņš 7, 57. Mūsu kalstošās mutes kampa tveicē sarecējušo, biezo gaisu. Klusumā un bezvējā purvs smagi tvanoja jūlija bulā. Ezera 17, 105.

2. poēt. *Stipri, reibinoši smaržot; tvanēt (2).* □ Liepa tvanoja saldi, apkārt zuzināja bites. Kalve 3, 178. Puķu blāķis tvanoja gandrīz nepanesami. Dripe 10, 376. Gaisā tvanoja trūdu un saulē sasilušu sveķu rāmā smarža. Skujiņš 5, 48.

3. *Būt tveicīgam; tvanēt (3).* Saule tvano.

tvans, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Oglekļa (II) oksīds — indīga bezkrāsaina gāze bez smakas (parasti kurināmā nepilnīgas sadegšanas produkts).* Krāsns t. Tvana gāze ķīm. — *oglekļa (II) oksīds.* □ Rītā Madis pamodās vēlu. Viņam drusku sāpēja galva, un tās varēja būt tvana sekas. Lielā, stipri sakurinātā skārda krāsns šķita aizdomīga. Plaudis 3, 46. «Ir gan piekurinājuši kā ziemā!» Zālamans bārās, un viņš varētu vai apzvērēt, ka istabā tvans. Zigmonte 16, 248. Nelielas tvana koncentrācijas ieelpojamā gaisā ir gan lielpilsētu ielās, gan lielo automaģistrāļu tuvumā.. un piesmēķētās telpās. Ves 82, 8, 17. pārn. Lutinātie un aklas mīlestības tvanā audzinātie bērni parasti izaug par individuālistiem un egoistiem.. Ciņa 63, 159, 2. Cilvēkam, kas saindējies ar tvana gāzi, rodas stipras galvas sāpes, reiboņi, nelaba dūša, stiprs nespēks.. Lauku Dzīve 78, 2, 35. // pārn. *Apstākļu kopums, kam ir raksturīga kādas negatīvas parādības spēcīga izpausme, kaitīga iedarbība uz psihi.* □ ..drusku sapņu ir vajadzīgs, lai mēs nepagurtu un nenoslāptu šajā netaisnības, maldu.. tvanā. Upīts 10, 391. Nāk atpakaļ vecie šausmīgie laiki. Bijām jau sākuši labāk dzīvot, jaunatne atkopās no alkohola tvana, arī ciemos iešana iznāca lētāka. Lauku Avīze 90, 13, 7.

2. *Asa, nepatīkama smaka; gaiss, kurā ir asa, nepatīkama smaka.* Alus t. □ Tur, zem zemajiem griestiem.., iezīdušās petrolejas ķēķa pretīgajā tvanā, glūn sāpes un neizturamais bezmiegs. J Kalniņš 7, 58. Dega mašīnas, koki, kodīga pulvera un dūmu tvans koda kaklā. Spāre 5, 147. // *Stipra, reibinoša smarža.* □ Mūsu dārza stūrī pumpurus atvērusi ieva, un visa nokalne peld rūgti saldā tvanā. Brodele 13, 238. Viņas [vasaras] elpu jūt vīgriežu ceros, Kuru rūgtenā tvanā reibst sirds. Sirmbārdis 1, 15. Reibinoši smaržo vaivariņi un virši, kūdra un sūnas izplata smagu, nomācošu tvanu. Kaijaks 6, 89.

tvarstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Vairākkārt censties satvert, noķert (ko bēgošu), dzenoties (tam) pakaļ, parasti, mainot virzienu.* □ Bērnus neviens nedzen gulēt, viņi lēkā starp pieaugušajiem, tvarsta cits citu, spiedz... Spāre 5, 184. Jānītis.., ieraudzījis dzeltenu tauriņu lidojam, sāk to tvarstīt. «Ļauj, lai tauriņš lido,» tēvocis saka.. «Un kur tu liksi, kad noķersi?» Birznieks-Upītis 6, 397. Tobis nosēdās, pakasīja ar pakaļkāju ausi, uzrausās un sāka skraidīt pa pļavu, kaut ko ošņājot un tvarstot. Ezera 7, 157. pārn. Smilšu sēkļos

gaismas viļņi tvarstīja ēnas. Tvarstīja, bet nekad nenoķēra. U Plotnieks 1, 26. pārn. ..vēlīnie gājēji krustojumos tvarsta taksometrus.. Dripe 8, 19. pārn. ..Mārtiņa greizsirdīgais skatiens nemanot meklē un tvarsta Daces skatienu. Kar 57, 1, 58. // *Censties sagūstīt (kādu), meklējot, vajājot (to).* □ «Tagad [1903. gadā] jau atkal, dzird, cilvēkus tvarstot. Kas vien pasaka skaļāk kādu brīvu vārdu, tas uzreiz tiek.. ņemts ciet — it kā jau pašam caram pie rīkles būtu ķēries.» J Kalniņš 7, 202.

2. *Vairākkārt tvert, censties satvert (parasti kustīgu priekšmetu); taustot (ko), censties satvert (to).* □ Viņš sāk tvarstīt lēkājošo pensneju. Upīts 10, 179. No viļņiem izlien traļa durvis, un vīri tvarsta, lai nostiprinātu. Talcis 8, 187. ..Juhana savilktie pleci saguma, rokas tvarstīja pavēderē noslīdējušo jostu. Līvs 3, 147. pārn. Rudens vēji nemierīgi tvarstīja koku kailos zarus.. Jauno v 58, 113. pārn. ..zila liesmu mēlīte.. sāka laizīties ap.. žagaru galiem. ..sāka tvarstīt sprīdi tālāk nobīdīto žagaru klēpi. Likās, ka neaizsniegs. Upīts 18, 63. pārn. O, cik pret sevi ir vārīgi tie, kuri plēsēji kārīgi, līksmības sīknaudu tvarsta!... Auziņš 9, 122. // intrans. □ Kļūst pēkšņi direktors kā bērza tāss, Ar roku krampjaini gar krēsla malu tvarsta. Vācietis 9, 47. // *Vairākkārt tvert (ar lūpām, zobiem u. tml.).* □ Lopiņš, acīmredzot noguris un apnicis lieso zālīti tvarstīt, ieplūca dažas mutes un.. stāvēja atkal. Kalndruva 8, 363. Melnis noliecies ar lūpām tvarstīja pērnajās smilgas. Jauno v 58, 7. // pārn. *Ar grūtībām meklēt (vārdus, domas u. tml.).* □ Ozols galīgi samulsa, jo viss sagatavotais vārdu un pārmetumu birums ārkārtīgās dusmās šķita kā izgaisis. Viņš tvarstīja vārdus, bet nebija vairs neviena.. Rozītis 3, 126. Viņas sāka tvarstīt kādu citu sarunu, kamēr Lābans gāja garām. Saulietis IV, 133.

○ ◇ Tvarstīt gaisu (arī elpu, pēc elpas) — *censties ieelpot, parasti, cīnoties ar elpas trūkumu.* □ Vecais lielkungs sāk tvarstīt gaisu. Un tad viņš atmuguriski atgāžas un iekrācas.. Salenieks 7, 47.

tvarstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Taustīties, lai satvertu (ko); arī tvarstīt (2).* □ Viņa, uz ieliņas stāvēdama, tvarstījās, kaut kur pieķerties gribēdama. Jaunsudrabiņš Va, 252. Kāda jauna meiča sēdēja uz dēļu grēdas un ķiķinājās ar puisi,.. kas tvarstījās, mēģinādams saķert viņas rokas. Vilks 3, 38. ..pirksti kā apmaldījušies tvarstās pēc rokassomiņas, kas paslēpta lielajā somā. Lubējs 3, 190. pārn. Uzmācīgie alkšņi tvarstās gar zirga loku un sieviešu lakatiem. Indrāne 1, 236. pārn. ..acis viņam šaudījās tramīgi un tvarstīdamās, visvairāk viņš baidījās, ka neatskan kāda garāmbraucēja piezīme.. Upīts 4, 396.

tveice, -es, s.; parasti vsk. *Ļoti karsts, arī mitrs saules, arī kā degoša sakarsēts gaiss; ļoti augsta saules, arī kā degoša radīta sakarsētā gaisa, vides temperatūra.* Neciešama t. Pirts t. □ Mežs bija pielijis saules gaismas, smagas tveices, sveķu smaržas. Lāms 5, 30. Mūsu kalstošās mutes kampa tveicē sarecējušo, biezo gaisu. Klusumā un bezvējā purvs smagi tvanoja jūlija bulā. Ezera 17, 105. // *Ļoti stiprs (parasti saules, kā degoša, kā sakarsēta) izstarots siltums.* □ Citi glābās no saules tveices tuvējā strautā, bet, līdzko viņi iznāca ārā, karstums tos apņēma no jauna. Virza 1, 99. Strēlnieks pazūd dūmos, kas mutuļo ap mums, gāzdamies līdz ar deguma tveici no [degošā] laidara puses.. Grīns 1, 126. ..pār viņiem [kliņģeriem] vēl dvašoja krāsns tveice. K Skalbe 1, 64. pārn. Bez mitas cīnās vēsais prāts Pret jūtu dedzinošo tveici. Imermanis 4, 33. // *Laikapstākļi, kam ir raksturīga ļoti augsta gaisa temperatūra.* □ Uz Veidenbauma dzimtajām mājām — Liepas ciema «Kalāčiem» — gan ziemas spelgonī, gan vasaras tveicē, rudens slapjdraņķī un pavasara plaukumā brauc cilvēki no tuviem un tāliem novadiem. A Auziņš 1, 83. Un māte steidzīgi izslauca govis,.. pusteciņus metās projām uz pļavu.. un palīdzēja pa pusdienas tveici pazāvēt sienu. Birznieks-Upītis V, 142. Vēl nebija rudens, bet ilgā bezlietus tveicē lapas bija sakaltušas un neturējās kokos. Dinere 10, 79.

tveicēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Izplatīt ļoti stipru siltumu (par sauli).* □ Todien jau no paša rīta tveicēja saule un karsts vējš ņēma vai elpu ciet. Talcis 4, 56. Te pūš vējš, ka vai zobi klabēt klab.., te — vējš pierimst, saule sāk tveicēt. Bels 6, 321. // trans. *Izplatot ļoti stipru siltumu, karsēt (ko); iedarboties (uz ko), paaugstinot (tā) temperatūru, izraisot stipra karstuma sajūtu (par siltumu, vidi ar augstu temperatūru u. tml.).* □ Pakūtrais Arums, .. karstās saules tveicēts, stāvēja pusapstulbis zaļajā klajumiņā.. Austriņš 2, 426. Ūdens tur turējās visu vasaru, visām Ciema cūkām pietika, kur izvārtīties, kad saule viņas tveicēja nost. Upīts 3, 174. Drīz sila pēdējie koki viņam bij aiz muguras un vasaras dienas svelme viņu atkal sāka tveicēt. Blaumanis 6, 148. ..no laukiem nāca sutīgs karstums. Dienu sasiluši, tie tagad izgaroja tveicējošu siltumu.. Virza 1, 84. pārn. Viņu tveicē un reizē saldē šis necilvēcīgais izsmiekls... Upīts 18, 139. // *Būt tveicīgiem laikapstākļiem.* □ Tveicē no paša rīta. Smilgas norā ir sausas kā citkārt ap pusdienas laiku. Nav saprotams, no kurienes nāk šis nepanesamais, nepieredzētais karstums. Upīts VIII, 37. Karsts. Tveicē pat kuplo krūmu paēnā. Sēlis 4, 105. // trans.; pārn. *Izraisīt stipra karstuma sajūtu (piemēram, par vielām, fizioloģiskiem procesiem).* □ Asaras.. tveicēt tveicē viņas.. seju. ME IV, 290. «Kādreiz es gulēju slims. Un, kaut gan logs bija vaļā, mani tveicēja sīvs karstums.» Plaudis 3, 78.

tveicēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Karsēties.* T. pirtī. □ Te skaista [ķimeņu] raža saulē gozējās Un gluži tā kā kuldā tveicējās.. A Bārda 2, 79.

tveicīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tveicīgi.** *Tāds, ko saule ir ļoti sakarsējusi (par gaisu); tāds, ko saule ir ļoti sakarsējusi un kas ir samērā mitrs; ļoti karsts un mitrs.* □ No ielas aug-

šup strāvoja tveicīgs gaiss, kas oda pēc sasiluša asfalta .. Klīvers 2, 119. Gribas tai [vilkābelei] novēlēt laimīgu vasaru pašas izraudzītajā saulainajā nogāzē vai tveicīgā upes ielejā. Caune 5, 156. No tveicīgajiem gaisa mutuļiem [pirtī], ko sacēla Eida slota, Rūdolfam vispirms sāka svilt ausis .. Ezera 7, 31. // *Tāds, kas izplata ļoti stipru siltumu (par sauli).* □ Zaļganā dienvidu jūra mierīgi laistījās tveicīgās saules staros, skaidrās debesis vizuļoja kā zīds .. Grīva 6, 139. Staigādami pa pilsētu, tveicīgajā saulē jūtamies kā tuksnesī. Bērn 59, 9, 25. // *Tāds, kam ir raksturīga tveice un (parasti) paaugstināta mitruma pakāpe (par laikposmu, laikapstākļiem).* □ Indulis: Šī bija nejēdzīgi tveicīga diena un garš, nogurdinošs gājiens nemantīgam cilvēkam. A Eglītis 1, 416. Vasara vēl bija tikko pusē, karsta, tveicīga vasara. Kaldupe 3, 27. Laiks pieturējās tikpat silts un tveicīgs kā vakar. Dziļums 1, 90. // *Ļoti stiprs un (parasti) saistīts ar samērā lielu gaisa mitrumu (par siltumu).* □ Tveicīgs karstums ar spēcīgu vircotu bērzu meiju smaršu sitās pretī. Upīts VIII, 636. Ir darbdienas rīts .. Gaisā jūt tveicīgu siltumu, gribas vairāk turēties ēnas pusē, nevis saulē. Kaijaks 6, 148. Nokalnītē mēs uz mirkli apstājamies atņemt elpu, jo ir tik tveicīgi karsts. Brodele 17, 200. // *Parasti ar «būt», «kļūt», «tikt», «tapt» formām apzīmē tādu stāvokli, kas saistīts ar ļoti augstu gaisa temperatūru.* □ .. kļuva neciešami tveicīgs. Ne mazākā vēja pūsma nesatrauca sastāvējušos, skurbu smaržu piesātināto izcirtuma gaisu. Kaijaks 4, 126.

tveicīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → t v e i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Gaisa t. Jūlija dienas t. Pirts karstuma t.

tvērējceltnis, -ņa, v. *Celtnis ar tvērēju (2).*

tvērējdakša, -as, s. *Ierīces, iekārtas u. tml. detaļa — dakša (kā) tveršanai.*

tvērējiekrāvējs, -a, v. *Iekraušanas ierīce ar tvērēju (2).*

tvērējkauss, -a, v. *Ierīces, iekārtas u. tml. kausveida mezgls (kā) tveršanai.* □ .. principiāli izmainījās pat tāds svarīgs mašīnas [tvērējiekrāvēja] mezgls kā tvērējkauss: projektētāji bija iedomājušies to noņemamu .. Zv 62, 2, 6.

tvērējķepa, -as, s.; zool. *Dzīvnieka ekstremitāte, kuras viens pirksts ir novietots pretim pārējiem pirkstiem un kura ir pielāgota (kā) tveršanai.* Pērtiķa t.

tvērējorgāns, -a, v.; zool. *Dzīvnieka orgāns, kas ir pielāgots (kā) tveršanai.* □ Nav zināms, kad pundurpele ieceļojusi Latvijā. .. Veikli rāpjas un kāpelē pa krūmu zariem un zālaugu (arī labību) stublājiem, izmantojot asti par tvērējorgānu. Tauriņš 1, 100.

tvērējs, -a, v.; **tvērēja,** -as, s. **1.** *Darītājs → t v e r t.*

2. v. *Ierīce, iekārta u. tml., arī ierīces, iekārtas u. tml. detaļa (kā) tveršanai.* Dakšveida t. Hidraulisks t. □ Pietuvojusies lielam akmenim, mašīna [buldozers] piebremzē, mehāniskie tvērēji paceļ bluķi un nolaiž blakus braucoša pašizkrāvēja kravas kastē. Lauku Dzīve 84, 3, 10.

3. v. *Ierīce, iekārta u. tml. (kā, parasti dzirksteļu) tveršanai apkures sistēmās.* □ .. mūrējot krāsnis, ap kurtuvi izveidoja spelti — liesmu un dzirksteļu tvērēju .. Cimermanis 1, 30.

tvērējsakne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; bot. *Sakne, ar ko augs pieķeras, piesaistās pie cita auga vai balsta.* □ Dīgsts [āmulim] ar savām tvērējsaknēm vispirms iespiežas saimniekauga zaru mizā un kambijā, bet ar laiku arī koksnē. No saimniekauga āmulis saņem ūdeni un daļēji arī barības vielas. Mauriņš 1, 100. Kāpelējošs stumbrs ar vītņu palīdzību paceļas gar balstu uz augšu; efejām veidojas īpašas piesaknes — tvērējsaknes. Biol r 78.

tvereklis, -ļa, v.; pareti. **1.** *Priekšmeta daļa (tā) satveršanai; arī rokturis.* □ Tas bij neredzēti grezns zārks .., nesamie tverekļi un kājas sudraba papīru aplipinātas .. Upīts 4, 222. Austra uztrūkās kājās, pustumsā sagrābstīja durvju tverekli un izskrēja ārā. Vilks 2, 181.

2. *Tvērējs (2).* □ .. šiem celtņiem piekar magnētiskos diskus. Katra magnēta celtspēja — piecas tonnas. Tādam tvereklim krava vienkārši «pielīp» .. Rīgas B 75, 264, 3.

tvēriens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība, arī rezultāts → t v e r t (1).* □ .. Juhana lielās, spalvainās dūres rībināja durvis. Un tad viņu atsvieda sānis dzelžains tvēriens. Līvs 3, 147. Mormiškas kustināšanas veids jāvariē, līdz atrodam īsto — kas dod rezultātu, tas ir, zivs tvērienu. Zv 80, 2, 22. .. Lāsma izrauj pirkstus no Andžela tvēriena kā no suņa zobiem. Indrāne 5, 21. pārn. .. vēlētājiem jāņem ciešākā cīkstoņa tvērienā savi deputāti un jāprasa tiem kādreiz priekšvēlēšanās solītais .. Lauku Avīze 90, 43, 3.

2. *Vienreizēja paveikta darbība, arī rezultāts → t v e r t (2).* T. pie brūces. □ pārn. .. tas, kā jau dažkārt vējš, vienā mirklī ar ātru, bet maigu tvērienu piekļauj drēbes cieši viņas augumam .. Kalndruva 5, 6.

3. *Vienreizēja paveikta darbība, arī rezultāts → t v e r t (3); arī tvērums (3).* □ Ar plašu alegoriju, dziļu filozofisku tvērienu Aspazija dzejolī «Cīņas arēna» glezno pasaules un dzīves ainu. Viese 3, 260. Krājumā «Zilie griesti» dzejnieka pasaule parādās manāmi padziļinātā tvērienā. Čaklais 6, 93.

4. sar. *Labas spējas, laba prasme; ķēriens (4).* □ Dainis pasmaida un ar galvu norāda uz abiem airētājiem: «Tūlīt redzams, arī uz ūdens — celtnieku tvēriens!» J Plotnieks 2, 88.

○◇ Pa tvērienam — *turpat blakus, līdzās.* □ Īsu mirkli viņa sastingst pie durvīm, tad kampj spriguli, kas turpat krāsns tuvumā stāv pa tvērienam .. Kaijaks 2, 204. Krokodilu, kas gadījās pa tvērienam, zilonis sagrāba ar snuķi un samīdīja .. Lielais 5, 102.

tversme, -es, dsk. ģen. -mju, s.; pareti. *Patvērums.* □ Krustu šķērsu izsvaidīti gulēja baļķi, kuri ilgus gadus devuši tversmi cilvēkiem. Zigmonte 8, 17. pārn. Ak tādai vajadzētu

būt, Pie kuras dzenāts stirnas bērns Sev miera tversmi spētu gūt! Rainis IIb, 298. pārn. Bodlērs toreiz, parādnieku vajāts, dzīvoja kā nabags. Šai laikā viņš sāka meklēt tversmi narkotiskās vielās. Mauriņa 1, 206.

tvert, tveru, tver, tver, pag. tvēru. **1.** trans. *Strauji virzīt roku vai rokas un likt (parasti) pirkstus, plaukstu, arī kādu rīku cieši, stingri apkārt (kam) tā, lai turētu (to), turētos (pie tā), pārvietotu (to).* T. draugu aiz piedurknes. T. kvēlojošo ogli ar knaiblēm. Tvert (biežāk ņemt) šauteni (arī šķēpu, zobenu, durkli, ieroci) (rokā, arī rokās) — *cīnīties bruņotā cīņā, karā, doties bruņotā cīņā, karā.* Tvert spalvu (arī zīmuli), biežāk ņemt rokā spalvu (arī zīmuli) — *rakstīt, sākt rakstīt.* □ Atpūties viņš atkal tvēra airus, bet īrās palēnām, bez steigas .. Ezera 7, 220. Viņš iekunkstējās un ar rokām tvēra sāpošo kāju. Lukjanskis 1, 128. Romans .. veicīgi tver rokās kasti un žigli vien nes iekšā. Kalndruva 5, 79. pārn. «Jā, vai kāds ir pret to?» Valks steidzīgi tvēra zaudētos vadības grožus. Kalndruva 5, 139. pārn. Brempelis: Ļaudis vispār iedalās nelgās un veiksminiekos, darba lopos un baudītājos. Dzīvi vajag tvert ar drošu roku: lūk, tā! A Eglītis 1, 128. pārn. Pa dzīvi ejam, klusu pukšķot, Ikkatrs savu rūpju tverts .. Balodis 7, 27. .. Kas šķēpu tvēris, to vēl augstāk cels .. Krūza 3, 45. Esmu noskaidrojis, ka neviens nav uzrakstījis «Siļķu grāmatu». Tāpēc tvēru spalvu, lai aizpildītu šo acīm redzamo robu pasaules klasiskajā literatūrā. Lapsa 1, 3. ◇ Tvert mirkli (arī mirkļus) — *izmantot kādu nelielu laikposmu (kādus nelielus laikposmus).* □ .. vienkārši jauns cilvēks — pievilcīgs ar savu brīvdomību, plašo vērienu, spēju tvert un baudīt mirkli .. Teātris 83, 114. Francesko: Neviens nezina, kas notiks rīt. Meistar! Tversim mirkļus! A Eglītis 1, 279. // intrans. □ Viņš tvēra pēc viņas rokas, bet veikli viņa izvairījās .. Blaumanis 6, 256. .. viņa strauji tvēra pār galdu, lai ieķertos Madim matos. Plaudis 3, 295. «Kaut kas traks!» viņš klusi nomurmināja un .. ātri tvēra bikšu kabatā, izvilka briļļu maksti. Purs 6, 68. pārn. .. Es sniedzos, Es tveru pēc salmiņa sīka, — Un salmiņš ir tas, kas glābj. Dinere 13, 81. // *Tikt strauji virzītam, liktam cieši, stingri apkārt (kam) tā, lai turētu (to), turētos (pie tā), pārvietotu (to) — parasti par rokām, pirkstiem.* □ Kāda roka te ir pasitusies uz augšu, atbalstam tvērusi ceļmalas kociņu, bet tas — trausls un sīks — nav izturējis. Indrāne 3, 49. .. viņu ķēra lodes. Kā gribēdami noturēties līdzenajā sienā, viņa pirksti kaut ko tvēra, bet stāvs neatturami slīdēja uz grīdas. Birze 3, 69. // intrans. □ Kad iztrūkās no miega, lūka jau bija atvērta. Roka instinktīvi tvēra pēc dunča . Stankevičs 2, 18. Roka tver pēc revolvera svārku iekšējā kabatā. Ezera 4, 101. // *Strauji virzīt ķermeņa, organisma daļu un likt to cieši, stingri apkārt (kam) tā, lai turētu, pārvietotu (to) — par dzīvniekiem, retāk augiem.* Tīģeris tver medījumu. Čūska tver putnu. // *Virzīt, parasti lūpas, žokļus, tā, ka tie tur, pārvieto mutē (ko); virzīties, tikt virzītam tā, ka (kas) tiek turēts, pārvietots mutē (parasti par lūpām, žokļiem).* T. ar zobiem maizi. Lūpas tver ogu. □ Zirgi .. kāri tvēra barību .. Sakse 7, 246. Gaiteņa galā bija krāns .. Leons noliecās pie ūdens un tvēra no strūklas ar lūpām. Kalve 4, 64. Divas kazas .. ar lūpām tvēra mīkstās [kārklu] galotnītes .. Birze 4, 139. // *Attiecīgi iedarbojoties, virzīt (ko) detaļā, elementā u. tml., arī apturēt (ko kustīgu) — par iekārtām, ierīcēm u. tml.* Buldozers tver iežus. // *Strauji ieelpot (ko).* □ Aizkusumā gaisu tverdams un rīstīdamies, es pa gabalu saucu .. J Plotnieks 9, 93. Mariannas sirds sāpīgi salecas .. Mute tver gaisu, rokas ķer segas malu ... Ezera 13, 381. Dažreiz viņš nakts vidū uzmodās no miega un tvēra elpu. Upīts VIII, 638. Viņš nostājies vagona durvīs un kāriem malkiem tver rītausmas svaigumu .. Vilks 3, 30. // intrans. □ Kopā ar tūkstošiem citu [Krūms] gulēja dziļā, miklā bedrē un izslāpušām plaušām tvēra pēc gaisa, kura nebija. Paegle 3, 343.

2. intrans. *Strauji skarties (pie kā).* □ Vīrietis ar kreiso [roku] tvēra pie kaklasaites. Skujiņš 5, 40. Roka vēl tvēra pie degošās brūces .. Lasmanis 2, 23. pārn. .. ar skatiem no virsotnēm ir tā: pirmais cilvēku aizgrābj līdz sirds dziļumiem; arī otrais vēl aizkustina itin jūtami. Trešais parasti tver sirdī jau krietni seklāk .. Lagzdiņš 3, 138.

3. trans. *Just, uztvert (ar maņu orgāniem).* □ No dārza ēnām iznākusi, Klinta acīm tver Aizezeres klajumus .. Indrāne 6, 71. Garajās bezmiega stundās .. Leontīne kāri tvēra ikvienu troksni, kas iespraucās mājas klusumā .. Skujiņš 14, 164. // *Uztvert, arī izprast.* □ Viņš bija labs dzīves vērotājs un asi tvēra kontrastus gan cilvēku raksturos, gan sabiedriskajos slāņos. Dzene 9, 42. Dzirde līksmi tver sanitāra stāstījumu .. Grīns 1, 184. // *Atveidot, iekļaut, arī interpretēt (parasti mākslas darbā); veidot (parasti mākslas darbu, tā elementu), ievērojot noteiktu viedokli, prasības u. tml.* □ .. šajā grāmatā bija vēlēšanās .. tvert tos dzīves pieskārienus, kuri raisa viņos daiļradi. Dzene 2, 5. .. mērķtiecīgi pārspīlējumi un saasinājumi, spraigās, lakoniskās līnijas ar dzēlīgu asprātību tvertajām karikatūrām atraisa emocionālās iedarbības spēku. Lit M 60, 51, 3. Tur, kur agrāk lietu tvēra veselumā un pēc būtības, tur tagad to sadala arvien sīkākās sastāvdaļās, līdz pazūd kopsakars. Kar 91, 5/6, 211.

tverties, tveros, tveries, tveras, pag. tvēros; refl. **1.** *Tvert (ko), lai pieturētos (pie tā), atbalstītos (pret to).* □ Tverdamies pie galda un skrūvsola, es spēru it kā maziņš pirmos nedrošos soļus pēc ilgās slimības. Salenieks 2, 147. pārn. Pār savu vājumu es esmu klupusi Un drupusi, un drupusi, un drupusi, Jau bezdibenim pāri svērusies Un tad pie sīka stara tvērusies .. Elksne 7, 28.

2. *Rast patvērumu, glābties (kur).* □ Vasara pienāca karsta. .. Visur svelme kā siltumnīcā. Tikai pie Varžupītes varēja tverties.

Bundzeniece 1, 8. Kad baigā krava bija nomesta Un bumbvedēji aizlaidušies bija, Tai grāvmalā, kur tvērās puisēns mazs, Mēs dziļu, svaigu bedri ieraudzījām. Kar 55, 9, 61. // *Uztarēties (kur).* □ Maizes krāsns, kurināta no rīta līdz naktij, sakarsa tādā mērā, ka istabās grūti bija tverties. Skujiņš 14, 199. Suns .. luncinādamies metās klāt .. «Vecs metas,» māte sacīja. «Nemaz negrib laukā tverties, istabā vien, kur siltāks.» Zigmonte 12, 245.

3. parasti 3. pers. *Būt, saglabāties (kur iekšā) — piemēram, par vielu, siltumu.* □ Piedrāžas ugunsdzēsēju mašīna, no šļūtenes šļāc dubļains šķīdums — cik nu vasaras karstulī [karstumā] lauku akā ūdentiņa tveras! Auziņš 4, 97. Krāsnī siltums netveras, kurini to iepriekšējā dienā, cik gribi. Liesma 58, 4, 11.

tvertne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Dobs priekšmets, veidojums (kā) ievietošanai, lai (to) uzglabātu, uzkrātu, transportētu, apstrādātu, izmantotu.* Ūdens t. Degvielas t. Skābbarības t. Kombaina t. Pildspalvas t. Nogulsnēšanas t. Sautēšanas t. □ .. karsti tveicīgās vasaras dienās krējumu nevarēja dzesēt upītē, tas bija jādzesē īpaši ierīkotā tvertnē, kur ūdenim tika piebērti ledus gabali. Mauriņa 2, 386. Māriņš: Dažu gadu laikā šai purvā izaugs pilsētiņa ar naftas torņiem, tvertnēm un darbnīcām. Zīverts 1, 41. .. lauskas nebija vis iesviestas atkritumu tvertnē, bet nonākušas tieši uz ielas tumšajā, savandītajā smiltī. Zigmonte 18, 11. // *Specifiska šūna, šādu šūnu grupa, starpšūnu telpa (auga) audos, kur uzkrājas vielmaiņas gala produkti.* □ .. [citronu] biezais augļapvalks satur daudz ēterisko eļļu tvertņu. Sudrabs 1, 47.

tvērums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *tvert (1).* □ «Līdz zobena tvērumam tomēr septiņas reizes jānomēra — tvert vai netvert. Vai mūsu Viesturs reiz nepārsteidzās?» Purs 9, 18.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *tvert (2).*

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *tvert (3).* □ Latviešu reālistiskā romāna stiprās puses — dziļš, individuāls cilvēka personības tvērums, raksturu dzīvīgums un daudzveidība .. Kiršentāle 1, 158. Spilgtā komiskā tvērumā veidotā izrāde .. lika atgūt un nostiprināt jaunības gados izjusto patiku pret īpatnu, asu raksturu studijām. Akurātere 2, 62. Šais gados radās arī luga «Uguns un nakts» — ar to pašu tautas lielo cīņu tēmu, bet vēl plašākā tvērumā. J Kalniņš 5, 7. .. Jānis Grīns juta un redzēja, ka Latvijas likteņupe ne tikai tiešā nozīmē, bet arī simboliskā tvērumā un mūžības izpratnē apvienoja mūsu zemes novadus. Kar 90, 3, 164.

tvīcināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; trans.; reti. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) tvīkst.* T. gaisu. // intrans. □ Saule tvīcina, sājas sviedru straumītes noskalo repelentus, pēc kuriem asinsdarbus uzsāk odi .. Zv 85, 19, 28.

tvīds, -a, v. *Plāns vilnas vai pusvilnas audums (piemēram, starpsezonu mēteļiem, kostīmiem).* □ Gadatirgū varēja redzēt no klasiskā tvīda un drapa šūtus mēteļus. Rīgas B 81, 164, 4. Angliskie vilnas audumi un tvīds plūdinātā, taču bagātīgā krāsu gammā pārstāvēja visas pelēkā un brūnā nokrāsas .. Sieviete 90, 2, 20.

tvīka, -as, s.; reti. *Tvīkums.* □ Dzestrums vēl nespēj dzēst tvīku. ME IV, 292. .. būtu kāds no zāļu tvīkas un medus alus noreibis. Losberga 1, 68.

tvīkains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvīkaini;** reti. **1.** *Karsts, tveicīgs.* □ Brīžiem šķita, ka tur lejā .. vēl zeme, saules un tvīkainā gaisa pieņēmusies, smagi dvašotu. K Zariņš 1, 22. Mūsu kursa izlaidums bija tādā tvīkainā dienā. Cīņa 85, 77, 2.

2. *Tvīksmīgs (1).*

tvīkoņa, -as, s.; parasti vsk.; reti. *Tvīkums.* □ Saules tvīkoņa. ME IV, 292.

tvīksmains, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvīksmaini.** **1.** *Stiprs, skurbinošs (parasti par smaržu); tvīksmīgs (1).* □ .. Kas mani gaida, un ko es te saucu? Vai šo tvīksmaino pakalnu smārdu; Brūno purvāju rūgteno dvesmu? Bārbale 6, 19. pārn. .. nabadzības saltā elpa un bagātības tvīksmainās smaržas ... Sudrabkalns 4, 49.

2. *Tīksmīgs (parasti jutekliski); tvīksmīgs (2).* □ Viņi .. kaislībā tvīksmaini nolaiž plakstus un nogrimst viens otram lūpās. Sudrabkalns II, 476. Seja viņai brūna kā čigānietei. .. Acīs atkal tas valgais, tvīksmainais spulgums, kas viņu [Franku Aršaliku] allaž padara neveiklu un nervozu. Upīts III, 224. Tvīksmains reibums aizņem elpu ciet, kad pār jūras ciemu sētām, jomu pavasarī darvas smarža iet. Dziesma 1, 21.

tvīksme, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Karstums, tveice.* □ Noklusa palmu vēsmojums, aprimst dienvidu tvīksme .. Ķempe 2, 13.

2. *Stipra, skurbinoša smarža.* □ Visu mazpilsētu ietvēra svaigu ziedu smaržas, liekot sirdij gurt saldā reibinātājā tvīksmē. Eglons 1, 159.

3. *Tīksme (parasti jutekliska).* □ Saauž kopā tā [dziesma] skumjas un līksmi, Bēdu zem akmens allažiņ liek. Mātes rūpe un līgavas tvīksme Debesu bērzos pacelta tiek. Bārbale 6, 76. Skūpstot Ievu, viņa lūpas sakniebās ciešāk kopā un viņam bija kauns par to, ko viņš dara. Viņš drusku drebēja, tāpat kā Ieva, bet viņa trīsās nebija viņas lūdzošās tvīksmes. Lācis 15, 53.

tvīksmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvīksmīgi.** **1.** *Stiprs, skurbinošs (parasti par smaržu); tvīksmains (1).* □ Rozes, rozes — pazudinoši tvīksmīgs smaržu koris. Krāsu ērģeles. Bendrupe 3, 39.

2. *Tīksmīgs (parasti jutekliski); tvīksmains (2).* □ Mežraga koncerts ir pilns romantiskas kaismes, it īpaši — brīnišķā otrā daļa, kur .. tvīksmīgie dialogi — ar orķestri, ar samtaino čella solo .. Cīņa 85, 83, 3. Ar slazdā notvertu peli viņš [kaķis] varēja ilgi un tvīksmīgi mocīties. Viņš vārtījās pa grīdu, meta kūleņus .. Ezera 20, 130.

tvīkt, tvīkstu, tvīksti, tvīkst, pag. tvīku; intrans. **1.** *Būt karstuma sajūtai (cilvēka ķermenī, tā daļās); arī karst (2).* □ ..tvīku tīfa karsonī. ..māsas Lienes sīkās, kalsenās roķeles grozīja jo bieži mani [gultā] no sāniem uz sāniem.. Salenieks 5, 109. Māte nāca ar ūdenī samērcētu dvieli un lika to uz Aļa tvīkstošās pieres. Vāczemnieks 4, 201. pārn. Acis kaisa un tvīka. Aiz nepanesama kauna. Brigadere 3, 314 pārn. ..nokrītu nopļautajā pļavā un pieploku tai kā kamene ziedam.. Saldi rūgtens spēks tvīkdams apņem augumu, piepilda elpu. Caune 1, 91. // pārn. *Būt spēcīga, psihiska, parasti emocionāla, stāvokļa ietekmē.* □ Viņš to apskāva un nelaida vairs vaļā, un pirmo reizi viņa sajuta, cik labi ir tvīkt uzticīgās, mīlestības vijīgās un stingrās rokās. Niedra 3, 116. Visu mūžu gāju maldā, Dziļās sāpēs dvēsle tvīka.. Rainis Ib, 98. ..nu laiks ir klāt, sirds laimē tvīkst.. Vīlips 1, 27. // pārn. *Būt ļoti intensīvam (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli).* □ Jums versmē dusmas tvīkst, sirds krūtīs klaudz.. Rainis Ib, 261. Marta neatbild, bet acis raugās, pilnas karstas, tvīkstošas mīlestības.. Zeiboltu J II, 299. ..mātes sirds dziļumos tvīka kliedzoša jausma, ka pārnāks dēls.. Jaunsudrabiņš 8, 75.

2. *Būt pakļautam karstuma iedarbībai, tā ka kļūst ļoti karsti (par cilvēku, tā ķermeņa daļām); arī karst (1).* □ ..ļaudis, tveicē tvīkstot, Ilgo brīdi ēnā piegult.. Pēlmanis 2, 10. Mūsu tvīkstošās miesas neatveldzēja ne pūsma. Ezera 17, 105. // *Karst (piemēram, saulē) — parasti par augiem, zemi.* □ Saulgozī tvīka un smaržoja sveķainās skujas.. Gūtmanis 2, 101. Viņam joprojām mīļa arī daba — gan vasaras saulē tvīkstošās mežmalas, gan ziedošie dārzi pavasarī.. Lit M 62, 4, 4. pārn. Vēl dabas krāšņums visur pieaug lēnām, Kaut jūlijs karstāk, arvien karstāk tvīkst. A Bārda 1, 88. pārn. Vasara tvīka zem karstajiem saules stariem kā nokususi ceļotāja. Dziļums 1, 101. // *Izplatīt spilgtu gaismu, stipru siltumu.* □ Tvīkst zilgmē saule svelmīga virs galvas.. Vīlips 1, 53. Pievakarē gaiss kļuvis spiedīgs, un uguns [cepļa] krāsnīs tvīks pati savā karstumā. Preilis 1, 105.

3. *Sarkt, arī sarkt un karst (par cilvēkiem, to ķermeņa daļām); sārtoties, būt sārtam (parasti par seju, tās daļām).* □ ..lekcijas klausoties, meitenes tvīka gluži kā sārtas, svaigas avenes.. Kaldupe 4, 106. Made juta vaigus tvīkstam. Tie jau bija meli, ko viņa nupat sarunāja. Saulietis IV, 78. Viņu.. sejas tvīkst sārtumā no saules siltuma un baudītā alus. Zeiboltu J I, 21. Redzu jaunu seju, lāsainas lūpas un vaigus, kas tvīkst kā sārti rudens āboli. Salnāja 3, 9. // pārn. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu košo, spilgto (parasti sarkano) krāsu; arī sārtoties (piemēram, par debesīm).* □ ..uz sūnām tvīkst sarkanas zemenes.. Austriņš 2, 168. Īsi pirms sniega, kad vistumšākais laiks, zili apsarmojušas kā plūmes vasarā, valdzinoši tvīkst paegļu ogas. Caune 5, 140. Saule ātri tuvojās rietam, padebeši vakaru pusē tvīka. Bendrupe 2, 36. Skaties uz rītiem — deg, paveries pret rietumiem — sarkans. Svilst ziemeļmalā, tvīkst apvārsnis dienvidos.. Sudrabu E 3, 427. // pārn. *Būt košam, spilgtam (par krāsu, tās toni).* □ Rāmās atvasaras dienās.. ābeļdārzs līdzinās varenai puķu dobei, kurā tvīkst siltās krāsas.. Caune 5, 67. Gaišs sejas ovāls. Balināti mati. Tvīkst vaigos sārtums jaunavīgs.. Osmanis 4, 58.

4. *Slāpt.* □ Simons: Dod dzert! — No dusmām jātvīkst nost. Rainis XIb, 33. Es gāju un noskumis redzēju: Uz smiltīm zivtiņas tvīka.. K Skalbe 2, 92. pārn. Citas puķes, kas pār taku līkst, Dzer no medus dzīvinošā spēka, Tikai rudzupuķe mūžam tvīkst, Pilna ellišķīgi salda grēka. Vāczemnieks 7, 132.

5. *Ļoti vēlēties, ilgoties, alkt.* □ Iva pazina daudzas meitenes, kas ātri apprecējās un pēc tam slēpa sirdī smeldzi, tvīka pēc kaut kā un ilgojās, līdz piedzima pirmais bērns.. Purs 4, 283. pārn. Ij zāle jau tvīka pēc valgmes.. Mauliņš 2, 167. pārn. ..vārpa ziedoša Pēc graudu svara tvīkst. J Plotnieks 8, 76. // trans. □ ..prāts un sirds tvīka redzēt neredzēto. Kaldupe 4, 19. ..top nezināmas laimes dvēsle pilna un, pašai nejaužot, tvīkst mīlestības. Paegle 1, 90.

6. parasti 3. pers.; reti. *Stipri smaržot; būt spēcīgam (par smaržu).* □ ..saimniece mani ieveda mazā istabiņā, kur gar sienām vēl tvīka Jāņu kroņi.. Ezeriņš 1, 235. Es vēršu durvis, smarža tvīks un skurbi kutēs nāsīs manās. Vācietis 5, 133.

tvīkums, -a, v. **1.** *Rezultāts → t v ī k t (1).* □ Nu viņš varēja iedzert, galvā kāpa patīkams reibums, un dzīslās ielija sen neizjusts ugunīgs tvīkums. Lapsa 2, 158. pārn. Pa klajumu Jauni zirgi auļo uz rītiem, Un izliekas, it kā tos bailes dzen, Karsts šaušalu tvīkums... Belševica 2, 71.

2. *Rezultāts → t v ī k t (2).* □ Meža zvēri, mājas kustoņi un cilvēki — tvīkuma pilni [vasarā]. Andersone 1, 106.

3. *Rezultāts → t v ī k t (3).* □ Upenājs visiem spēkiem pūlējās apspiest tvīkumu, kas kāpa vaigos. A Eglītis 4, 95. Marta juta, ka sārts dusmu tvīkums sāk kveldēt vaigus.. PL Siev 58, 8, 8. pārn. Koksnē.. rodas iesārts tvīkums un vēl jo lielāka cietība. Caune 5, 126. pārn. Vecais Bastejkalns stāvēja nosarcis rudenīgā tvīkumā. Skujiņš 4, 13.

4. pareti. *Slāpes.* □ Tas būs jel rasas piliens tvīkumā. ME IV, 292.

5. *Rezultāts → t v ī k t (5).*

6. *Rezultāts → t v ī k t (6).* Smaržu t.

tvirtināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; pareti. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tvirts (1) vai tvirtāks.* □ Un kaujās tvirtināts plecs, kur cita grūtums visgrūtāks, iztālēm redz. Lukss 14, 36. pārn. Vajag daudz tvirtinātas gribas. ME pap II, 710.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tvirts (2) vai tvirtāks.* T. mālu. □ pārn. Ka prieks nav ābols, ko katrs garāmejot ar nevīžīgu roku var noplūkt no koka, bet jūras

dzelmē ilgi tvirtināta, sāpēs dzidrināta pērle, to viņa labi zināja. Mauriņa 2, 422.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tvirts (3) vai tvirtāks.* T. attēla līnijas.

4. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst tvirts (4) vai tvirtāks.* □ Un tūdaļ pat ievērojam: kustība prom, arī patētiska, metaforiska — daudzas nozīmes ietveroša kustība — pārvērš, tvirtina formu. Māksla 83, 4, 15.

tvirts, -ais; s. -a, -ā; apst. **tvirti. 1.** *Tāds, kam ir labi veidots ķermenis ar spēcīgiem muskuļiem (par cilvēkiem vai dzīvniekiem); labi veidots, ar spēcīgiem muskuļiem (par ķermeni, tā daļām); stingrs (par muskuļiem).* T. augums. Tvirtas krūtis. □ ..Biruta Ruža atbrauca uz šejieni no institūta: augumā maza, bet tvirta un lokana — fizkultūras skolotāja un direktore. Brīdaka 2, 47. Vilis paņem dvieli un sāk slaucīties. ..Aplūko savu ķermeni. Tas izskatās jauns un tvirts. Mauliņš 4, 162. ..Ramonas tvirtās kājas.. izsit asu, precīzu ritmu.. Gulbis 3, 7. Tās [acis] tad arī bija vienīgais daiļums Meldras sejā, un vēl varbūt maigais, jaunavīgais sārtums, kas tvirtos vaigus vērta par diviem gataviem rožāboliem. Ezera 5, 93. Meitene.. sāka slaukt. ..Stāvēju kūts durvīs un skatījos, kā zem treniņtērpa saspringst un atslābst tvirti muskuļi.. Lapsa 6, 230. // pārn. *Tāds, kam ir stingrs, noteikts raksturs, tāds, kas ir garīgi stiprs; spēcīgs, noturīgs (par psihes, rakstura, personības īpašībām, psihiskiem stāvokļiem).* □ Pēc pārvarētās jūtu krīzes viņš jutās tvirtāks. Mauliņš 3, 121. Es brīnos, cik skaudras un tvirtas var ilgas izsacīt koks [vītols]. Brutāne 9, 32.

2. *Stingrs, ciets (parasti par augu daļām, priekšmetiem, vielām).* T. bērzlapes podiņš. Tvirta bērza pagale. □ ..lācenes jau apsarkušas un tvirtas gozējās uz ciņiem. Gūtmanis 2, 10. ..Vaira iztēlojās pie zara tvirtos, tievos kātiņos karājamies gatavas, tumšsarkanas un itin kā valgas ķiršogas.. Ezera 8, 208. Sakaist olis gludi tvirts.. E Plaudis 4, 73. // pārn. *Spēcīgs, arī stiprs (par gaisu, tā strāvu).* □ Docents Rīks piegāja pie loga.. un ieelpoja tvirto rīta gaisu. Kurcijs 4, 78. Gaiss mazajā telpā bija tvirts, ciets kā sasiets ar virvi.. Čaks IV, 262. Tvirta gaisa strāva graudiem virmot liek... Imermanis 4, 87.

3. *Noteikts, stingrs (par kustībām).* □ Viņa aiziet steidzīgā tvirtā solī. Lit M 75, 34, 2. Tad Spēlmanītis tvirti kokli tver.. Stērste 1, 26. Tvirti atvēzējas kalējs. Sirmbārdis 1, 67. pārn. Smilga kā smilga. Tā noliekusi skariņu pie pašām smiltīm, tomēr tvirti turas vējam pretī. Zunde 1, 37. // *Spēcīgs, noteikts (par skaņu, parasti par balsi).* □ Ikkatrā aiziešanā spēku smeļos, Ikkatrā nāvē tvirtāka top balss. Gāliņš 5, 95. Leona balss bija zaudējusi savu tvirto skanīgumu — tā izklausījās dobja, mazliet aizsmakusi. Eglons 2, 320. Koris bija jauns, skaists, tvirti skanīgs. Dzene 9, 10. pārn. Ar klusu apbrīnu ienirstam tevī [ziemas saulē], Kļūst dvēseles skanējums tīrs un tvirts. Bārbale 3, 110. // *Noteikts, skaidri uztverams (par līnijām).* □ Viņš [S. Vidbergs] strādā ar izsmalcināti tīrām, vizuāli tvirtām tušas zīmējuma līnijām.. Māksla 82, 2, 3.

4. *Rūpīgi izstrādāts, izteiksmīgs, skaidrs, kodolīgs (par mākslas darbu, tā elementiem).* □ Egona Līva cietā, tvirtā, ekonomiskā un problēmām piesātinātā proza it kā tīši bija izvēlēta, lai iegrožotu [kino] režisora fantāziju. Kin 76, 123. ..vajadzēja aptvert visu kā vienotā gredzenā to, par ko stāstīja tvirtie, stingrie panti, kādus viņš [Rainis] izvēlējās.. grāmatai. J Kalniņš 7, 405. ..tēla iekšējās un ārējās aprisēs [izrādē] vērojama liela noteiktība. ..dona Luisa būtība atklājas tvirti, par to šaubas nepaliek. Lit M 83, 22, 12. // *Skaidrs, noteikts (piemēram, par domu, mērķi).* □ Lai doma kā asmens Tvirta arvien. Balodis 9, 35. Antiņš: Nogurst acis, tukšā skatot, Tētiņ, ļauj man tvirtu mērķi! Rainis IXb, 449. ..dialogam [lugā] nepieciešama tvirta mērķtiecība. Teātris 83, 163.

tvirtums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → t v i r t s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Muskuļu t. □ Viņa bija iedegusi brūna, no darba dārzā ieguvusi apaļīgus locekļus, sajuta spēku un tvirtumu.. Mauliņš 4, 386.

2. *Vispārināta īpašība → t v i r t s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Satvērušas ceļavēju, baltās buras izriesās spraigā tvirtumā.. Skujiņš 5, 45. Uzsalusī zeme skanēja aiz tvirtuma zem gājēju kājām. Lācis 6, 362.

3. *Vispārināta īpašība → t v i r t s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Soļu t.

4. *Vispārināta īpašība → t v i r t s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Labs salīdzinājums atnāk pats no sevis, un tas vairo valodas tvirtumu, kamēr nodeldētais vai arī tīši sadomātais izteiksmi atšķaida, padara teikumu lenganu. Dzene 8, 133. Sūrā darbā asināts formu tvirtums, ik detaļas un motīva smalks izstrādājums un rūpīgi krātā pieredzē atminēts keramikas masas un glazūru uzvedības noslēpums. Lit M 81, 25, 13. ..šai satrauktajā jutoņā domām trūkst tvirtuma un skaidrības.. Kaijaks 5, 137.

tvistot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; sar. *Dejot tvistu.* □ Ar Astrīdu, turēdamies moderni pa gabalu, viņi it kā tvistoja, kā šeikoja.. Zemzaris 4, 157.

tvists, -a, v. *Strauja amerikāņu izcelsmes sarīkojumu deja $^4/_4$ taktsmērā; šīs dejas mūzika.* □ Ar prieku dejoja šeiku, tvistu un modernās sporta dejas. Bels 2, 7. ..Mēs nākam satikt Mazo kafejnīcu «Priedes» — Mājīgo telpu, Kur reproduktorā skan tango vai tvists.. Ļūdēns 3, 95. pārn. Tev jūra un putni acīs Dej rokenrolu un tvistu.. E Plaudis 3, 79.

U

u, izsauk. **1.** savienojumā «u-ū». *Lieto, lai sauktu kādu, sasauktos ar kādu.* □ «Andr-u-ū! Kur tu esi? Nāc tūliņ šurp!» Upīts 4, 139. «Ū-ū! Tēt, kur tu esi? U-ū!» Vanags 9, 31.

2. *Lieto, lai paustu dažādas jūtas (piemēram, pārsteigumu, bailes); ū (1).*

ū, izsauk. **1.** *Lieto, lai paustu dažādas jūtas (piemēram, pārsteigumu, bailes).* □ ..Ziediņš.. nobrauc no sliekšņa pakāpiena ar abām kājām reizē un pats, ne pa jokam satrūcies, izsaucas: «Ū, kur slidens!» Kalndruva 2, 145. Sniega dzirksteles Izšaujas retas, Iedrāžas acī, Aiz apkakles metas. Ū, kas par laiku! Trakāk kā salā! P Bārda 2, 154.

2. parasti atkārtojumā «ū-ū» vai savienojumā «u-ū». *Lieto, lai sauktu kādu, sasauktos ar kādu.* □ «Ū-ū! Jurci! Dzen govis mājās! Ū-ū!» mani un manu ganāmpulku pusdienreizē aicināja māte. J Plotnieks 10, 11. «Ū-ū! Tēt, kur tu esi? U-ū!» Vanags 9, 31.

ubagot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Lūgt ziedojumus, žēlastības dāvanas.* □ Mājās viņš [nabagmājas iemītnieks] nāca, kad kules bija pilnas.. No jauna devās atkal ubagot, kad viss bija noēsts. Birznieks-Upītis 6, 100. ..utis tos [pagasta nabagus] ēda nost, pa mājām klīzdami un ubagodami, tie lādēja katru [pagasta] vecāko un skrīveri. Upīts 4, 172. pārn. Katram mums ir savs lepnums, Prāts sirdi kad valda Un neatļauj ubagot Pie bijušo svētku galda. Purvs 4, 136. pārn. Vārnulēns «turējās pie mājas» un pat nedomāja kaut kur aizbēgt. ..steigšus devās pie savas kopējas un tā ubagoja pēc barības, ka varēja domāt, — nabadziņš nezin cik ilgi cietis badu. K Grīgulis 3, 47. // pārn. *Lūgt, prasīt.* □ Māte: Es tak domāju, ka Edvarts sev un mums nedarīs tā kauna un neļaus mums pa svešām sētām ubagot, kamēr vēl viņam pašam zirgi! Blaumanis 6, 390. «Dzeram paši un arī barona mērnieka mācekļus varam pacienāt..» Kad viņi tā runā, Andrejs pieceļas un iet. Viņš nav ubagojis pēc brandvīna vai alus. J Kalniņš 3, 27. // trans. □ Elitas slimība prasīja un vēl prasīs daudz naudas. Tagad viņai, Maijai, atkal būs jāubago avanss.. Mauriņa 2, 199. Kas par likteņa ironiju: ceļā patrāpījusies meitene — pilnīga auša,.. bet, lūk, viņam jāsāk skraidelēt pakaļ, jālūdzas un jāubago pat vienkāršs gājiens uz kino. Purs 4, 156. // pārn. *Censties izraisīt, iemantot vēlamu attieksmi pret sevi, vēlamu stāvokli, parasti, pazemojot sevi.* □ «Ubagot pēc nepelnītas atzinības es neiešu.» Pušmucovs saķēra galvu. — «Ubagot? Iepazīšanos viņš sauc par ubagošanu!» A Eglītis 4, 209. Par daudz, par daudz mēs dzīvē ubagojam Pēc laimes un pēc lētās slavas tās, Kas svētku lustrai spožai līdzinās: Tā drīz vien dziest. A Bārda 1, 168. // trans. □ Bijušie ģimnāzijas biedri manis vairs nepazina vai negribēja pazīt. Es pats griezu tiem ceļu, nevēlēdamies ubagot draudzību un pazemoties. Upīts IX, 39. Pēteris.. sapīkst pats uz sevi. Kādēļ tad viņš skrien pakaļ šim cilvēkam un ubago, lai tas viņam piedod? A Deglavs 1, 445.

ubagoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Ubagot.* □ Urzula ubagojas gar citu durvīm. ME IV, 292.

ubags, -a, v.; **ubadze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. **1.** *Cilvēks, kas sagādā eksistences līdzekļus ubagojot; arī nabags (1).* Ubaga tarba. Ubaga (arī ubagu, nabaga) dāvana — *ziedojums ubagam.* Lūgt ubaga dāvanas — *ubagot.* Iet ubagos — *ubagot.* □ ..pie baznīcas durvīm stāvēja bars skrandainu ubagu un lūdza no viņas dāvanas. Paegle 4, 184. Lai tiktu garām ubagiem, cienījamie pilsoņi parasti iemet pastieptajās saujās piecsantīmu kapara gabalu.. Jansons 4, 366. sal. Kviesīšu ģimene lepojās, ka māja nav apgrūtināta parādiem. «Bet ko tas līdz,» domāja Maija, «viņi taču dzīvo kā ubagi.» Mauriņa 2, 51. sal. Bet tu man naktī Kā ubagam Pasviedi savu Mēnesi. Vācietis 7, 57. sal. Kā ubadze greiza uz stūra Sirds dāvanu lūdzas. Vīksna 2, 45. ◇ Kārt ubaga tarbu (retāk kuli) kaklā (retāk plecos) — *nonākt galējā trūkumā; sākt ubagot.* □ «Ja manā daļā paliek tikai šis sarkanās smilts kalns, uz kura māja uzcelta, tad man un bērniem jākar ubaga tarba kaklā. Ar ko lai es saimi ēdinu, no kā lai puikām velku bikses kājās?» J Kalniņš 3, 31. «Ne grauds [tādā sausumā] varēs izaugt, ne salms, saimniekiem rudenī kulīte būs jākar plecos.» Upīts 4, 126. ◇ Staigāt ar ubaga tarbu (retāk kuli) — *nonākot nabadzībā, ubagot.* ◇ Ubaga (arī nabaga, bada) graši (arī grasis) — *niecīga atlīdzība, niecīgs ienākums.*

2. *Nabadzīgs cilvēks.* □ «Es.. jums tīrais.. ubags. Jums jau ir muiža, ne mājas.» Jaunsudrabiņš 7, 135. // ģen.: ubaga, adj. nozīmē. *Nabadzīgs.* □ ..ubaga kalpa puisis taču nevarēja uzturēties tur, kur sēdēja tāda princese un domāja par savu brūtgānu. Upīts 4, 392.

ūbele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Neliels baložveidīgo kārtas putns ar brūnu vai pelēku mugurpusi un garu, noapaļotu asti, kurai ir baltas malas.* Parastā ū. □ Pareti, pie tam vairāk [Latvijas] republikas dienvidos, sastop ūbeli.., mūsu baložu mazāko radinieci, kam šeit ir izplatības ziemeļu robeža. Latv dzīvn 37. Skaļi brēca irbes.., ūboja ūbeles.. Lielais 4, 242. ..Un ūbele, klau, silā dūc uz zara.. A Bārda 2, 57.

ubikvists, -a, v.; biol. *Augs vai dzīvnieks, kas var eksistēt ļoti dažādos ekoloģiskos apstākļos.*

ūbot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Radīt raksturīgas zemas balss skaņas (par baložveidīgajiem).* □ Stabulnieks ieklausījās:.. tālumā ūboja meža balodis. Vilks 7, 363. Skaļi brēca irbes.., ūboja ūbeles.. Lielais 4, 242. pārn. Lūk, tur pie drēbju skapja Nora ūbo kā balodis.. Zigmonte 10, 130.

ucināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Šūpot uz ceļiem, rokām, parasti augšup, lejup.* □ ..māmiņa ucina mazo māsiņu, ne soli no tās neatkāpjas.. Indrāne 8, 27. Bet tas taču bija tik sen, kad tēvs viņu ņēma uz ceļiem un ucinādams dziedāja: «Riti raiti, Rutulīti...» Jansons 4, 372. ..tā ir tā pati priecīgā meita mīlīgām delnām. Klēpī ņēma mūs. Ucināja... Lisovska 6, 56. pārn. Liepa šūpo strazdu bērnus, ābele — ābolēnus, elektrības vadi — bezdelīgas, ikviens kaut ko šūpo, aijā, ucina. Auziņš 4, 11.

ūda, -as, s. **1.** *Saldūdens zvejas rīks — aukla ar āķim piestiprinātu ēsmas zivtiņu un īpaši sakārtotu (piemēram, pie krastā iestiprināma kāta vai peldošas ripas piesietu) auklas rezervi.* Peldošā ū. □ ..stāvošās ūdas.. novieto ezerā vai upē, un pats makšķernieks tām klāt nestāv. Priedītis 1, 55. Divos āliņģos pie meldru pudura biju ielicis arī ūdas ar nelieliem asarīšiem. Ezera 8, 70.

2. dsk. *Jūras zvejas rīks — pamataukla, pie kuras ik pēc noteiktiem posmiem ir piestiprināta īsāka aukla ar āķi.* □ Pirms kara zvejniekiem nebija nedz kuģu, nedz tādu zvejas ierīču kā tagad. Piekrastes tuvumā vilka vadu, jūrā lika ūdas.. Talcis 8, 42.

ūdele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Plēsēju kārtas sermuļu dzimtas dzīvnieks, kas dzīvo ūdenstilpju krastos.* Brūnā ū. Zilā ū. Baltā ū. Ūdeļu alas. Ūdeļu ādas. □ Pavisam maz Gaujas mežos un to apkaimē ir Eiropas ūdeļu. Šis ātrais.. zvēriņš nirst ūdenī, skrien pa krastmalu, lien alās un spraugās. Sk Ģ 78, 12, 64. ..gribu pieminēt vēl vienu dzīvnieku, kurš ir savairojies pārāk lielā skaitā.. Tā ir Amerikas ūdele, kas nodara lielu ļaunumu Latvijas ūdensputnu saimniecībai. Pad J 86, 249, 3. ..sāka būvēt kažokzvēru fermu. Sākumā tur bija 1000 ūdeļu mātes. Hor 75, 16, 6. // sar. *Ūdeļāda.* Ūdeles cepure.

ūdeļāda, -as, s. *Ūdeles āda (parasti kažokāda).* Ūdeļādas apkakle. □ ..zvērsaimniecības produkcijai ir laba un tāla slava. Ārzemju firmas labprāt pērk šejienes ūdeļādas. Cīņa 66, 145, 2.

ūdenīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ūdenīgi;** meteorol., ģeogr. *Tāds, kas satur, kur ir (parasti) daudz ūdens (parasti par ūdenstilpi).* Ūdenīga upe. Ū. purvs.

ūdenīgums, -a, v.; parasti vsk.; meteorol., ģeogr. *Ūdens esamība, ūdens daudzuma pakāpe (kādā vietā, vidē u. tml.).* Mākoņu ū. Miglas ū. Sniega segas ū. Normāls ū. Pazemināts ū. □ Ģeoloģiskie procesi upēs ir daudzveidīgi. Galvenie faktori, kas nosaka procesu ātrumu, ir upes lielums, ūdenīgums un hidroloģiskais režīms. Zin T 82, 11, 15.

ūdenīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Ūdensaugs ar peldošu vai iegrimušu stumbru, pretējām lapām un četros riekstiņos sadalītu augli.* Daudzziedu ū. Pavasara ū.

ūdens, ūdens, dsk. ūdeņi, v. **1.** parasti vsk. *Ūdeņraža oksīds — šķidra viela (minerāls), kam nav garšas, smaržas, krāsas (biezākam slānim zilgana krāsa) un kas, parasti šķīdumu, maisījumu sastāvā, ir plaši izplatīta ūdenstilpēs, augsnē, gaisā, organismos.* Tīrs ū. Skaidrs ū. Duļķains ū. Vārīts ū. Destilēts ū. Gāzēts ū. Dzeramais ū. Miksts ū. Cietš ū. Upes ū. Jūras ū. Lietus ū. Atmosfēras ū. Augsnes ū. Artēziskais ū. Ūdens saturs šķīdumā. Ūdens läse. Ūdens strūkla. Ūdens tvaiks. Ūdens krājumi. Ūdens resursi. Ū. tek. Ū. plūst. Ū. pil. Smelt ūdeni. Dzert ūdeni. Attīrīt ūdeni. Ūdenī šķīstoša viela. Mazgāties aukstā ūdenī. Brīvs (arī nesaistīts) ū. ķīm. Cukura ūdens — *cukurūdens.* Kafijas ūdens — *ūdens, ko vāra kafijas gatavošanai.* Kristalizācijas ūdens fiz. — *ūdens, kas ir tā saistīts ar kristāla (1) iekšējo uzbūvi, ka kristāls sabrūk, ja šo ūdeni atņem (izkarsē).* Liels ūdens — *samērā liels, parasti (kā) vārīšanai paredzēts, izmantots ūdens daudzums.* Mazs ūdens — *samērā mazs, parasti (kā) vārīšanai paredzēts, izmantots ūdens daudzums.* Noteku ūdens — *notekūdens.* Smagais ūdens fiz. — *ūdens, kurā parastais ūdeņraža izotops ir aizstāts ar deiteriju.* Sniega ūdens — *sniegūdens.* Tējas ūdens — *ūdens, ko vāra tējas gatavošanai.* Vaļējs ūdens — *neaizsalis ūdens (parasti ūdenstilpē).* Zaļais ūdens sar. — *glaukoma.* Ūdens apgāde — *pasākumu komplekss patērētāju apgādei ar ūdeni; ūdensapgāde.* Ūdens baseins — a. *Ūdensbaseins (1).* b. *Ūdensbaseins (2).* Ūdens bilance — *ūdens pieplūduma un patēriņa bilance.* Ūdens caurplūdums ģeogr. — *ūdens daudzums, kas izplūst caur ūdenstilpi noteiktā laika vienībā.* Ūdens caurtece — *ūdens caurplūdums.* Ūdens celiņš — *ūdensceliņš.* Ūdens ceļš — *ūdensceļš.* Ūdens galva — *ūdensgalva.* Ūdens kliņģeris — *vārīts un pēc tam cepts neliels baltmaizes mīklas kliņģeris.* Ūdens krāsa — *akvareļa krāsa; ūdenskrāsa.* Ūdens krātuve — *ūdenskrātuve.* Ūdens kritums — *ūdenskritums.* Ūdens līmenis — *ūdens virsas augstums virs kādas noteiktas pastāvīgas horizontālas plaknes; ūdenslīmenis.* Ūdens nelaime — *bojāeja, slīkstot ūdenī; kādas, samērā lielas, ūdens masas radītais postījums, zaudējums; ūdensnelaime.* Ūdens režīms — *ūdens līmeņa, caurplūduma, temperatūras u. tml. raksturojumu maiņas noteiktā laika vienībā.* Ūdens riņķojums dabā — *ūdens nepārtraukta kustība Zemes (arī citas planētas) atmosfērā, hidrosfērā un garozā Saules radiācijas un smaguma spēka iedarbībā.* Ūdens slimība sar. (arī ūdens kaite novec.) — *tūska.* Ūdens spogulis — *gluda (parasti ūdenstilpes) ūdens virsa.* Ūdens tilpe — *ūdenstilpe.* Ūdens zābaki — *ūdenszābaki.* Ūdens ziedēšana — *fitoplanktona masveida savairošanās ūdenstilpē un sablīvēšanās pie ūdens virsmas.* Virs ūdens — *virs (parasti ūdenstilpes) ūdens virsējā slāņa (parasti, to skarot).* Zem ūdens — *zem (parasti ūdenstilpes) ūdens virsējā slāņa.* Nolaist ūdeni sar. — *urinēt.* □ ..sarunas pieskārās ūdenim. Andžatēvs daudz ko zināja pastāstīt — par labu un sliktu akas ūdeni, par upēm un avotiem, par lietu un purva rāvu, bet pasacīt — kas ir ūdens, no kā tas rodas, to viņš nevarēja. Purs 4, 49. Atvarā

klusi un lēni virmoja ūdens, izplūstot lokos, un rāva līdzi iekritušo priedes zaru. Dripe 10, 394. Krasta smiltīs dziļi bija iespiedušies jājēju zirgu pakavi un vietām tie bija pildījušies ar ūdeni, kā mazas, aklas aciņas, kur putnam vai sīkam zvēram padzerties. Niedra 3, 167. Ūdens nozīme šūnā ir visai daudzveidīga. Ūdens nosaka šūnas fizikālās īpašības.. Tas ir galvenais šķīdinātājs.. Biol r 20. sal. Sviedri tek kā ūdens pār seju.. Akuraters 1, 75. sal. Saule laidās uz rietu. Gaiss bija vēss un dzidrs kā avota ūdens. Vilks 5, 151. sal. Pirmo reizi es jutu dusmas pret Tāli, tās kāpa manī kā pavasara ūdens upē.. Zigmonte 17, 42. Pusaizsmakušā balsī viņa sauca savas rokasmeitas: «Cukura ūdeni!...» Blaumanis 6, 115. ..sniega ūdens.. augsnes mitrumu bagātīgi papildina. Apsīts 1, 326. ..glaukoma jeb zaļais ūdens, kā tas tautā iesaukts, patlaban ir nopietnākā acu slimība. Rīgas B 58, 238, 2. Kanāli Ķīšezeru savieno ar Daugavas grīvu un Juglas ezeru. Šie ūdens baseini veido vienotu sistēmu. Zin T 65, 12, 3. Attiecību starp auga uzņemto un atdoto ūdens daudzumu sauc par auga ūdens bilanci. Sudrabs 1, 98. Tas sportists, kurš ir ātrs zilajos ūdens celiņos peldbaseinā, var tāds nebūt skrejceļā vai velotrekā. Ves 75, 2, 6. Sauszemes ceļus ierīko cilvēks, bet ūdens ceļiem zemes mūžs. Tos var pārveidot, novadīt citur, bet nevar iznīcināt.. Caune 3, 75. Galvenie ūdens baseinu piesārņotāji ir komunālās saimniecības un rūpniecības uzņēmumi, kas ieplūdina ūdens krātuvēs notekūdeņus. Ves 80, 11, 16. ..siltums, iedarbodamies uz augu tieši, pārmaina augsnes ūdens režīmu, jo pastiprina augsnes valgmes izgarošanu. Sudrabs 1, 81. ..ganības purvainas, kālab aitas mums krietni nepadevās, uz rudens pusi tām piesitās ūdens slimība.. Austriņš 1, 215. «Mans izskats viļ. Jo brangāka izskatos, jo slimāka esmu... Man, redzat, ir ūdens kaite..» Blaumanis 6, 77. Cauri miglas blāķiem izlauzās rīta vēsma, pārskrēja gludajam ūdens spogulim, atstādama uz tā sīkus vilnīšus.. Līvs 2, 28. Zušiem ir tāds niķis — šad tad pēc savas iegribas pa rasotu zāli pārlīst no vienas ūdens tilpes uz citu. Draugs 83, 4, 29. Pie tēva gultas kājgala.. karājas.. tēva garie ūdens zābaki. Plūdonis 3, 37. ..nažu trinējs tikmēr slēpa nespēju nolaist ūdeni, kamēr piesitās urēmija.. Skujiņš 14, 4. ◇ Kā divas ūdens piles, arī kā divi ūdens pilieni — *saka, ja divi (parasti) cilvēki, priekšmeti ir ļoti līdzīgi.* □ ..Andrejs.. pavēl: visīsākā laikā tieši tai pašā vietā uzbūvēt jaunu šķūni, līdzīgu vecajam kā divas ūdens piles.. Salenieks 7, 39. ◇ Balts (arī dzīvs) ūdens sar. — *ļoti liels ūdens daudzums, kopums.* □ Lielais Andrs.. atbrauca ar sēka vezumu, riteņi pat no līdzena maura baltu ūdeni šķieda gaisā. Upīts 4, 128. Briesmīgi lija. Pareizāk — dzīvs ūdens gāzās no debesīm. Cīņa 79, 213, 2. ◇ Palīst zem ūdens — *novietoties ūdenī tā, ka tas nosedz.* □ Uģis.. ielēca Ziedupē un palīda zem ūdens. Vāczemnieks 1, 78. ◇ Paiet zem ūdens — *iegrimt ūdenī, parasti neviļus, negribēti, tā, ka (tas) nosedz, pārņem; arī noslīkt.* □ «Mēs, pludinātāji, esam visi kā viens — ja kāds paiet zem ūdens, citi velk malā.» Birze 5, 168. ◇ Pabāzt zem ūdens — *iegremdēt, ievirzīt (ko) ūdenī tā, ka ūdens (to) nosedz, pārklāj).* ◇ Iekrist kā ūdenī (arī kā akā, ugunī, zemē), arī pazust kā ūdenī (arī kā mārkā), retāk iegrimt kā ūdenī (retāk kā dzelmē) — *pēkšņi pazust un nebūt vairs atrodamam.* □ ..dzeltenā vista bija kā ūdenī iekritusi. Ilzīte izmeklējās atkal pa dārzu, pa dobēm, bet neko neatrada. Birznieks-Upītis VI, 39. Tikai Induļa iedotās sēklas nez kur bija pazudušas. ..Kā ūdenī iekritušas. Bundzeniece 1, 7. Miķelsons ir piepeši pazudis kā ūdenī. Grīns 1, 123. Mariņa: ..ļaundare ar zagto bērnu iegrimusi kā ūdenī. Aspazija I, 391. ◇ (Visi) gali ūdenī — *saka, ja ir noslēptas pārkāpuma, nozieguma pēdas.* □ ..līķi bija novākti, asinis nomazgātas, laupījums sadalīts. Ne ko skaidrot, ne meklēt. Visi gali ūdenī. Janovskis 1, 158. ◇ (No)slēpt (arī bāzt) (visus) galus ūdenī — *(iz)darīt tā, ka zūd pārkāpuma, nozieguma pēdas.* □ Bet vecais pa šo laiku visus galus noslēpis ūdenī un jūtas drošs. Ej viņam ko pierādi! Dripe 8, 51. ..par izdotajām [summām] ar grāmatveža palīdzību visi gali noslēpti ūdenī. Brīdaka 2, 127. «Bet tu, Drēģīt, pastāsti! Nebāz galus ūdenī!» zālē balsis tagad skan skaļas un uzstājīgas. Līvs 1, 32. ◇ Justies kā zivij ūdenī — *justies nepiespiesti, brīvi (kādos apstākļos).* □ ..Feldmaņa īstā stihija, kur viņš jūtas kā zivs ūdenī, ir modernā salonkomēdija. Teātris 75, 142. Tāds ir Repetilovs, kas gan skandina tukšas liberālas frāzes, bet ar savām tenkām un ērmībām aristokrātu salonā jūtas kā zivs ūdenī. Sudrabkalns IV, 347. ◇ Kā pīlei ūdens sar. — *saka, ja kāds neņem ko vērā, nereaģē uz teikto.* □ Velta: Es viņām jau aizrādīju. — Tamāra: Tas viņām, tādām, kā pīlei ūdens. Priede 4, 86. ◇ Kā ar (aukstu, arī karstu, verdošu) ūdeni apliet — *ļoti pārsteigt (parasti nepatīkami).* □ Staigājām.. kā ar ūdeni aplieti: Karlīnei bij sarkani izraudātas acis, saimnieks ne ar vienu ne vārda nerunāja.. Birznieks-Upītis I, 325. ◇ Justies kā ar ūdeni aplietam — *justies ļoti pārsteigtam (parasti par ko nepatīkamu vai nevēlamu).* □ Saimniece griezās pie Mārča: «Vectēvs vairs nekur nespēj bēgt [kara laikā]. ..Bet tu taisies ceļā..» Mārcis jutās kā ar ūdeni apliets; asaras viņam satecēja acīs. ..«Man nav kur bēgt. Atļaujiet man palikt tepat!» Birznieks-Upītis I, 309. ..todien, kad uzzināju, ka tik traģiski aprāvies viņa mūžs, jutos kā ar ūdeni apliets. Iekams nebiju izzinājis visus sīkumus, neticēju. Hānbergs 1, 18. ◇ Miegs nāk kā ūdens — *saka, ja izjūt neatvairāmu vēlēšanos gulēt.* □ Mājā pārnākam tikai krietni pēc pusnakts, brālis noliek zivis, bet es jau laižos gultā, jo miegs nāk virsū kā ūdens. Austriņš 1, 222. «Es atkal atminos, ka tolaik man no rītiem nāca miegs kā ūdens.» Zigmonte 13, 94. ◇ Kā ūdeni mutē ieņēmis — *saka par klusējošu, arī ļoti nerunīgu cilvēku.* □ Telpā vēl aizvien valda

klusums. Spāģis visu laiku stāv kā ūdeni mutē ieņēmis, bet veči gaida atbildi.. Līvs 2, 117. Kaut jel kāds būtu bildis vārdu, ka tā rīkoties nedrīkst! Ka tiek izpostīts cilvēka darbs, skaistums. Nē, klusē kā ūdeni mutē ieņēmuši. Ves 80, 9, 25. ◇ Turēt ūdeni mutē — *klusēt; būt nerunīgam.* □ ..ielu stūrī grozās bariņš jaunekļu. Paskaļi. Tādi jau viņi ir. Kad es biju tajos gados, arī ūdeni mutē neturēju, — nodomā vecītis. Rīgas B 73, 120, 4. Bet vai nesāks mums dvēseles putēt, ja turēsim ūdeni mutē!? Lukss 13, 119. ◇ Iet caur uguni un ūdeni, arī iet ugunī un ūdenī — *pārdzīvot ļoti lielas un dažādas grūtības.* □ Kur tie gadi, kopš Lijas tante saņēma pensiju, taču turējās viņa reti braši, jaunības dienās bija caur uguni un ūdeni gājusi.. Lapsa 3, 114. ◇ Iziet caur uguni un ūdeni — *pārdzīvot un izturēt ļoti lielas un dažādas grūtības.* ◇ (No)turēties virs (arī uz) ūdens — a. *Ne(no)grimt ūdenī.* □ ..peldēt īsti abi zēni vēl neprot, bet abiem ir apļi, kas palīdz turēties virs ūdens. Vējāns 6, 44. «Kamēr [avarējušais] kuģis turēsies virs ūdens, es palikšu savā vietā.» [Saka kapteinis.] Grīva 8, 113. Dziļums bija krietni vien lielāks, nekā šķita. Lai cik izmisīgi centos, noturēties uz ūdens nespēju, bet kājas līdz stingram pamatam netika. Sports 85, 51, 2. b. *Pastāvēt; arī ne(aiz)iet bojā.* □ Valda galvā labi ja aizķērušās dažas zināšanu druskas — ar tām viņš turas virs ūdens. Laime, vienīgā laime, ka Valdim blakus sēž lāga Leonīds, vienmēr labprātīgs priekšā teicējs.. Zigmonte 1, 241. Es gāju pie Krastiņsoniem. Tie bija turīgi ļaudis, kas prata noturēties virs ūdens.. Stankevičs 2, 68. ◇ (No)turēt virs (arī uz) ūdens — a. *Būt tādam, uz kā vai pie kā kas var atrasties un ne(no)grimt ūdenī.* □ ..500—600 kg smags koksnes kubikmetrs notur virs ūdens tikai 400—500 kg kravas.. Zin T 64, 10, 7. b. *Radīt apstākļus, rīkoties tā, lai (kas) varētu pastāvēt, eksistēt.* □ ..arī vislaimīgākā ģimene ir gājusi pāri saviem zemūdens akmeņiem un cauri savām vētrām, un visbiežāk to noturējusi virs ūdens tieši sieviete. PL Siev 78, 3, 23. Bisnieks savervējis «Dienas Lapai» lielu skaitu akcionāru no mazajiem ļaudīm, tie ar savām piecu rubļu lielām iemaksām tiešām grūtā brīdī noturēja avīzi virs ūdens. Upīts 9, 353. ◇ Liet ūdeni uz (kāda) dzirnavām — *palīdzēt (kādam), sekmēt (kāda) nodoma realizēšanu.* ◇ Liet ūdeni sar. — *veikli runāt ko neticamu; veikli melot.* □ Mārtiņš: Kāpēc jūs toreiz blēdījāties, lējāt ūdeni, ka esat atbraucis ar autobusu? Gulbis 5, 233. ◇ Ūdens (ie)smeļas (arī kāpj, nāk) mutē — *saka, ja ir ļoti lielas grūtības.* □ Vienīgais zelta gabals bija domāts pašai nebaltākajai dienai, kad ūdens mutē smelsies. Pelēcis 3, 60. «..nopirku māju un automobili, bet nedabūju darbu, un bija jālaižas lapās, ūdens sāka smelties mutē..» Pasaules sp II, 156. Kad ūdens gandrīz jau bija iesmēlies mutē, ceturto setu mūsējie atkal nospēlēja spīdoši.. Sports 75, 103, 1. ◇ Vētra ūdens glāzē — *saka par kāda nebūtiska iemesla izraisītu, parasti nepamatoti lielu, satraukumu, arī skandālu.* ◇ Duļķot ūdeni sar. — *radīt nesaskaņas, jucekli.* □ Klāvs: Tu, brāl, ūdeni duļķo — to tu man dari! Neizliecies, es labi zinu, kas vainīgs pie tā, ka viens otrs sācis ņaudēt par kūts būvi! Visādus brīnumus stāsti! Brodele 7, 65. ◇ Jaukt ūdeni (arī gaisu) sar. — *tīši radīt sajukumu, neskaidrību.* ◇ Ūdens gabals sar. — *bezsaturīgs, pārlieku garš teksts.* // dsk. *Liels šīs vielas daudzums, kopums, liela šīs vielas masa (parasti ūdenstilpē, kādā noteiktā vidē).* Virszemes ūdeņi. Sauszemes ūdeņi. Pazemes ūdeņi. Ārstnieciskie ūdeņi. Pavasara ūdeņi. Palu ūdeņi. Termālie (pazemes) ūdeņi — *pazemes ūdeņi, avotu ūdeņi, kam temperatūra ir virs +20 °C.* Vadozie ūdeņi — *pazemes ūdeņi, kas veidojušies un atrodas zemes garozā.* □ Upe bija pilna nemierīgu, brūnganu ūdeņu, kas patlaban nesa garām smagas netīra ledus lauskas. Kalndruva 5, 24. ..celmu un sakņu krāvumā iegadījies sens kapakmens ar aizsūnojušu, ūdeņu un lemešu ilgi deldētu uzrakstu.. Indrāne 10, 388. ..Rīgu esam atstājuši peļķēs mirkstam, bet te — meži kupenās un ūdeņi ledū. Sk Ģ 90, 3, 16. sal. Plaisādami sadila mākoņi debesu vidū un noskrēja kā ūdeņi ar vēju. Brigadere 2, 19. sal. Laiki kā ūdeņi zili Pāri pār galvu tev grūst. K Skalbe 2, 270. pārn. Ap Ilzi verd un skalojas melnie izmisuma ūdeņi. Bendrupe 1, 293. ◇ Daudz ūdeņu aiztecējis — *saka par notikumiem bagātu pagājušu laikposmu.* // ģen.: ūdens, adj. nozīmē. *Tāds, kurā izmanto šo vielu (piemēram, tās ķīmiskās, fizikālās īpašības, tās plūsmas enerģiju); tāds, kas ir saistīts ar šīs vielas izmantošanu, ir paredzēts šīs vielas izmantošanai.* Ūdens terapija. Ūdens diēta. Ūdens apkure. Ūdens turbīna. Ūdens karafe. Ūdens spainis. Ūdens sūknis. Ūdens dziedniecība — *ūdensdziedniecība.* Ūdens dziednīca — *ūdensdziednīca.* Ūdens dzirnavas — *ūdensdzirnavas.* Ūdens pīpe — *pīpe, kurā dūmi tiek atdzesēti, tiem plūstot pa spirālisku cauruli, ko apņem ūdens.* Ūdens pelde kul. — *produkta karsēšana, vārīšana traukā, kas ielikts katlā ar verdošu ūdeni.* Ūdens pulkstenis — *pulkstenis, ar kuru mērī laiku pēc iztecējušā ūdens daudzuma.* Ūdens šķīdums — *šķīdums, kurā par šķīdinātāju ir izmantots ūdens; ūdenssšķīdums.* Ūdens krāns — *hidrauliska ierīce no ūdensvada plūstoša ūdens daudzuma regulēšanai; ūdenskrāns.* Ūdens tornis — *ūdenstornis.* □ Pēc saules vannas nepieciešamas ūdens procedūras: duša vai vienkārši apliešanās ar aukstu ūdeni, peldēšanās upē, jūrā vai ezerā. Ves 58, 1, vāku 3. lpp. Ūdens dziedniecībā izmanto siltuma, mehāniskos un ķīmiskos kairinājumu faktorus. Med III, 90. Raugu labi sajauc ar tādu pašu daudzumu ūdens un vāra 15 minūtes ūdens peldē. Ves 63, 6, 16. Viņš [Ņūtons] izgatavo.. ūdens pulksteni un saules pulksteni. Briedis 1, 31. Lai izlīdzinātu [ūdens] patēriņa svārstības, 1868. gadā pie Matīsa kapiem uzcēla rezervuāru, kuru 1898. gadā nomainīja divi jaunāki ūdens torņi.

Ves 83, 10, 8. // ģen.: ūdens, adj. nozīmē. *Tāds, kas noris, pastāv ūdenstilpē, tāds, kas ir saistīts ar norisēm ūdenstilpē.* Ūdens modelisms. Ūdens transportlīdzeklis. Ūdens transports — *transports pa ūdensceļiem; ūdenstransports.* Ūdens motosports — *sporta veids — braukšana ar motorlaivām; ūdensmotosports.* Ūdens motosportists — *sportists, kas specializējies ūdensmotosportā; ūdensmotosportists.* Ūdens polo — *komandu sporta spēle uz ūdens, kuras mērķis ir ieraidīt bumbu pretinieka vārtos; ūdenspolo.* Ūdens velosipēds — *peldoša konstrukcija ar sēdekļiem un pedāļpiedziņu (parasti atpūtai uz ūdens); ūdensvelosipēds.* □ Viena no vislabākajām ir ūdens motosporta sekcija. Tai ir arī laba bāze: 10 skuteri, 4 motorlaivas, 1 gliseris, 3 tūristu laivas u. c. inventārs. Sports 62, 62, 2. . . ar 20. maiju jāatver laivu un ūdens velosipēdu nomas punkti pie Māras un Bābelītes ezeriem. Rīgas B 70, 63, 2. // ģen.: ūdens, retāk ūdeņu, adj. nozīmē. *Tāds, kas pilnīgi vai daļēji aug ūdenstilpēs, arī mitrās vietās (par augiem).* Ūdens padille. Ūdeņu skābene. Ūdens (arī ūdeņu) mētra. Ūdens augi — *ūdensaugi.* Ūdens lilija — *ūdensroze (1).* Ūdens roze — *ūdensroze (1).* Ūdens pipars — *ūdenspipars.* Ūdens mēris — *Kanādas elodeja.* Ūdens zāle — *ūdenszāle.* □ Daugava ir viena no četrām upēm Eiropā, kur aug ūdens sūna . . Saudz dabu 93. . . tālāk, kur ūdens jau ir dziļāks, aug tādi ūdens augi, kas savus ziedus un lapas attīsta virs ūdens . . Tērauds 1, 137. Melnie atvari klusi kā miroņa acs, tikai gar malām zied baltās ūdens lilijas, atvērušās saulei. Akuraters 1, 60. Klusajos upju līčos un dīķos zied Kanādas elodeja. . . augs intensīvi vairojās veģetatīvi, un ar to aizauga dīķi, upes un ezeri. Straujās vairošanās dēļ tas tika nosaukts par ūdens mēri. D kal 66, 30. ◇ Kā ūdens zāle (arī ūdenszāle) — *saka par ļoti kustīgu cilvēku; saka par intensīvām kustībām, darbībām.* □ Šoreiz Cintiņš aizauļo pārbaudīt, vai agrāk uzstādītie mērķi ir savās vietās. Vilis Cintiņš ir kustīgs kā ūdens zāle. Jansons 5, 45. «Tu gribi, lai es visu dienu kustos kā ūdens zāle.» J Kaliņš 2, 19. // ģen.: ūdens, adj. nozīmē. *Tāds, kas visu dzīvi pavada ūdenī, arī tāds, kas uzturas pie ūdenstilpēm un barību iegūst vai var iegūt tajās (par dzīvniekiem).* Ūdens gliemji. Ūdens naktssikspārnis. Ūdens dzīvnieki — *ūdensdzīvnieki.* Ūdens kukaiņi — *ūdenī un uz ūdens dzīvojoši kukaiņi.* Ūdens putni — *ūdensputni.* Ūdens strazds — *ūdensstrazds.* Ūdens vistiņa — *ūdensvistiņa.* Ūdens žurka — *ūdenžurka.* □ Ūdens cirslis . . ir lielākais no Latvijā sastopamajiem ciršļiem. . . Šis dzīvnieks uzturas visvairāk strautu, upīšu, dīķu u. tml. ūdeņu piekrastēs; veikli peld un nirst. Latv dzīvn 15. Ezerā allaž perēja pīles, zosis un citi ūdens putni . . Vanags 8, 63. Mazās neaizsalstošās upītēs nereti var novērot ūdens strazdu, kas pieder gan pie zvirbuļveidīgajiem putniem, bet barību iegūst zem ūdens. D kal 66, 56. Ūdens žurka (ūdens strupaste) dodas uz dārziem un pārnes savā krātuvē to, kas pagadās, — kartupeļus, sīpolus . . D kal 71, 120. ◇ Slapjš kā ūdens žurka (arī ūdenšžurka) sar. — *saka par ļoti slapju, parasti apģērbtu, cilvēku.* □ . . trīs [skolēni] iekrita atvarā un iznāca slapji kā ūdens žurkas . . Sudrabu E 5, 67. // savienojumā ar apzīmētāju. *Kosmētikas līdzeklis, kas satur šo vielu, spirtu, ēteriskās eļļas, augu ekstraktus.* Sejas ū. Matu ūdens — *matūdens.* Tualetes ūdens — *kosmētisks šķidrums sejas ādas kopšanai.* □ . . pēc tās [skūšanās] ieteicams norīvēt seju ar tualetes ūdeni . . Ves 75, 2, 28. // pārn. *Tukšas, nebūtiskas, liekas frāzes, daudzvārdība (kādā tekstā).* □ Studiju gadu pieredze, kad lekcijā var pierakstīt labi ja piekto daļu no tā, ko dzird. Smadzenes ar centrbēdzes spēku izsviež ūdeni, paliek tik, cik roka spēj pārnest uz papīra. Ezera 11, 69. Tu slauc pareizu pienu, bet, mīļā māt, tavas meitas dzied dziesmas, kam ūdens klāt! Ziedonis 17, 102.

2. dsk. *Ūdenstilpe, ūdenstilpju kopums (kādā teritorijā); ūdenstilpes daļa, josla (parasti ar noteiktām pazīmēm, īpašībām).* Zvejas ūdeņi. Iekšējie ūdeņi — *ūdenstilpju kopums kādas valsts iekšienē.* □ Straujas upes, lēni atvari, klusi meža ezeri . . Neviens draugs, neviena draudzene nav man snieguši tik ilgstošu labsajūtu kā šie ūdeņi, kuru devīze ir: mūžam atjaunoties! Jaunsudrabiņš 5, 3. Bāzes kuģis «Rīga», kas ņems mani līdzi reisā uz Atlantijas ūdeņiem, jau stāvēja reidā . . Talcis 7, 7. Teritoriālā jūra (teritoriālie ūdeņi) ir jūras piekrastes josla, uz kuru attiecas piekrastes valsts suverenitāte . . Fogels, Grīnbergs 1, 126. pārn. Toreiz galvenais bija . . izrauties plašākos ūdeņos, ietikt centrālo studiju paviljonos, atrasties ievērojamu režisoru redzes lokā. Skujiņš 7, 96. . . pienācis laiks nopietni pievērsties zivsaimniecības attīstībai iekšējos ūdeņos. Cīņa 64, 51, 2. ◇ Iebraukt (arī iepeldēt) laulības ūdeņos (arī ostā) sar. — *apprecēties.* □ Vēl jauna, bet, acīm redzot, no tās sieviešu sugas . . , kas, iepeldējušas laulības ūdeņos, tūliņ sāk sausēt . . Kalndruva 6, 85. ◇ Izmest enkuru (arī noenkuroties) mierīgos ūdeņos sar. — *iekārtoties tā, ka nav uztraukumu, traucējumu, ir labvēlīgi apstākļi.* □ Katra [sieviete] vēlas nodibināt savu ģimenes dzīvi, tā sakot — izmest enkuru mierīgākos ūdeņos. Vilks 5, 110.

ūdensādere, -es, dsk. ģen. -ru, s.; novec. *Ūdensdzīsla.*

ūdensaizsardzība, -as, s.; parasti vsk. *Ar likumu noteikta ūdeņu aizsardzība pret piesārņošanu, kaitējumu.* □ Ūdensaizsardzības kompleksam Baltijas jūras krastā būs īpaša vieta apkārtējās vides aizsardzības jomā . . Rīgas B 83, 6, 3.

ūdensaizvade, -es, s.; parasti vsk.; hidrotehn. *Ūdens aizvadīšana.* Krasta ū. Tuneļu ū.

ūdensapgāde, -es, s.; parasti vsk. *Pasākumu komplekss patērētāju apgādei ar ūdeni.* Centralizētā ū. pilsētās. Rūpniecības ū. Ganību ū. Komunālā ū. □ . . ūdens patēriņa pieaugums jau tuvākajā nākotnē ievērojami sarežģīs ūdensapgādes problēmu republikā . . Lauku

Dzīve 78, 12, 6. Katastrofāls stāvoklis izveidojies pilsētas centrālajā daļā, kur ēku augšējos stāvos stabila ūdensapgāde tiek nodrošināta tikai nakts stundās. Lit M 90, 30, 2.

ūdensartērija, -as, s.; poēt. *Nozīmīgs ūdensceļš, parasti upe; nozīmīga upe (kādā teritorijā).* □ Gar Kurzemes ūdensartērijas Ventas krastiem laupīdami un dedzinādami nāca dažādi sirotāji. Cīņa 83, 269, 2.

ūdensatdeve, -es, s.; parasti vsk.; hidrotehn. *Spēja atdot, izdalīt ūdeni.* Iežu ū. Upes baseina ū. Ūdensatdeves intensitāte.

ūdensaugi, -u, vsk. ūdensaugs, -a, v. *Augi, kas pilnīgi vai daļēji aug ūdenī.* □ Ūdensaugi ūdeni un tajā izšķīdušās minerālvielas uzņem ar visu ķermeņa virsmu. Biol r 61. Abinieku kāpuri sākumā barojas ar aļģēm un planktona organismiem, neizmantojot savai barībai citus ūdensaugus. Sloka 1, 17. Daudzos vasarnīcu, piemājas un citos dārzos cilvēki iekārto nelielus ūdensbaseinus, kuros audzē dažādus ūdensaugus, piemēram, ūdensrozes. Lauku Dzīve 76, 11, 28.

ūdensbaseins, -a, v. **1.** *Dabisks reljefa pazeminājums, iedobums ar atklātu ūdens krājumu.* Ūdensbaseinu aizaugšana. □ Noteikti lieguma ūdensbaseini Tukuma rajonā — Valguma un Kaņiera ezeri (lašu aizsardzībai), Slocene un Skujupe (upes bebru aizsardzībai). Ģeogr 130. Bebru mītnes veida izvēlē īpaša nozīme ir ūdensbaseina dziļumam, tā krastu reljefam un grunts raksturam. D kal 76, 106.

2. *Mākslīgi izveidota ūdenstilpe, parasti maza dīķa, ezera veidā.* □ Daudzos vasarnīcu, piemājas un citos dārzos cilvēki iekārto nelielus ūdensbaseinus, kuros audzē dažādus ūdensaugus .. Lauku Dzīve 76, 11, 28. Daiļdārznieka vadībā ierīkos alpinārijus, zālienus, ūdensbaseinus, puķu stādījumus. Pad J 68, 33, 2.

ūdensblaktis, -blakšu, vsk. ūdensblakts, -blakts, s. *Blakšu kārtas apakškārta, pie kuras pieder blaktis, kas dzīvo saldūdenī vai uz tā virsmas; šīs apakškārtas blaktis.* □ Samērā mazvērtīga [zivju] barība ir dēles, ūdensērces, ūdensblaktis un pieaugušas ūdens vaboles. Spuris 1, 59. Mugurpelde ir pati plēsīgākā, pati rijīgākā ūdensblakts. Tai ir īss, ass snuķītis, kas spēj izdurties cauri pat biezajai zivs ādai. U Plotnieks 1, 92.

ūdensblusas, -u, vsk. ūdensblusa, -as, s. *Lapkāju kārtas ģints, pie kuras pieder sīki dzīvnieki, kam ķermeni sedz hitīna čaula un kas peld lēcieniem; šīs ģints dzīvnieki.* □ Ūdensblusas peld ar lēcieniem, pie tam peldorgāns ir nevis kājas, bet spēcīgi attīstītas antenas jeb otrie taustekļi. Latv dzīvn 108.

ūdensbūve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Hidrotehniska būve.*

ūdenscaurlaidība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ūdenscaurlaidīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Iežu ū. Hromādas ū.

ūdenscaurlaidīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas laiž sev cauri, neaiztur ūdeni (parasti par materiālu, vielu).* Ūdenscaurlaidīga augsne. □ Augļu koku normālai augšanai un attīstībai vēlama smilšaina māla apakškārta, kas ir labi ūdenscaurlaidīga. Sudrabs 1, 100.

ūdensceliņš, -a, v. *Ierobežota vai iezīmēta ūdens josla (parasti peldbaseinā, ezerā, upē), kas paredzēta ūdenssporta sacensībām, treniņiem.* □ Tā paša nama otrā spārnā — Daugavpils pirmais slēgtais peldbaseins ar 25 metru ūdensceliņiem. Zv 80, 12, 14. Trasē valdīja ātro laivu niknākais ienaidnieks — spēcīgs sānu vilnis, kas sportistiem garantēja ne vienu vien nepatīkamu pārsteigumu ūdensceliņā. Sports 68, 85, 3.

ūdensceļš, -a, v. *Ūdenstilpe, tās josla, ko izmanto transportam.* □ Preču transports pa ūdensceļiem [viduslaikos] bija lētāks, varēja pārvest vairāk preču, turklāt uz ūdens tirgotājus nebija tik viegli aplaupīt. D kal 82, 192. .. Daugavu ar Lielupes ūdensceļu savieno Bulļupe. Ģeogr 72. .. kuģniecības ļaudis saviem tālākajiem maršrutiem, kāds, piemēram, ir ūdensceļš no Rīgas uz Pērnavu, iecerējuši pievienot vēl vienu: Rīga—Ventspils. Rīgas B 84, 66, 1.

ūdenscirslis, -šļa, v. *Ūdens cirslis.* □ Pārskatos par .. Latvijas faunu lielais ūdenscirslis minēts kā reti sastopama suga. Tauriņš 1, 42.

ūdenscūska, -as, s. *Cūska, kas dzīvo galvenokārt ūdenī.* □ Pacēlušas galvu virs ūdens, straumē peldēja nekaitīgās tumšbrūnās ūdenscūskas ar dzelteniem plankumiem. Afrikāņi ķēra cūskas pārtikai .. Lielais 4, 101. Pasaules lielākā ćūska ir Dienvidamerikas ūdenscūska .., kuras pārstāvji sasniedz 10—12 m garumu. Tā uzturas gan uz krasta, gan ūdenī. Zv 56, 19, 19.

ūdensdrošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ūdensdroši.** *Tāds, ko neietekmē, nebojā ūdens; ūdensizturīgs.* □ .. vaļā atsistas radioistabas durvis, un uz grīdas nokritis ūdensdrošais rokas lukturis .. Talcis 7, 220. Rudenī vispiemērotākie apavi [pārgājienā] ir tūristu vai arī gumijas zābaki, ziemā — parastie garie zābaki vai slēpju zābaki, piesūcināti ar speciālu ziedi, lai būtu ūdensdroši. Sports 71, 201, 2. .. braukšana pa ūdeņiem diemžēl ir saistīta ar risku. Pareizi ekipētai (peldvestes, ķiveres, ūdensdroši iesaiņotas un piesietas mantas) un trenētai komandai tas ir minimāls, tomēr pastāv. Pad J 82, 65, 4.

ūdensdzese, -es, s.; parasti vsk.; tehn. *Dzesēšana, izmantojot ūdeni.* Ūdensdzeses kondensators. Ūdensdzeses elektromašīna.

ūdensdziedinātava, -as, s. *Īpaši iekārtota ārstniecības iestāde, kur ārstē ar ūdensdziedniecības metodēm.*

ūdensdziednīca, -as, s. *Ūdensdziedinātava.* □ Macestas ūdensdziednīcās dažādu vannu kopskaits ir apmēram 400 .. Ves 62, 1, 14.

ūdensdziedniecība, -as, s.; parasti vsk. *Dziedniecība, kurā izmanto ūdens termisko, mehānisko un ķīmisko iedarbību uz organismu.* Ūdensdziedniecības procedūras. □ Ūdensdziedniecība ir viens no visvecākajiem ārstēšanas veidiem. Ves 76, 11, 7.

ūdensdzinums, -a, v. *Ūdenszars.*

ūdensdzirnavas, -u, s.; tikai dsk. *Dzirnavas, ko darbina ūdensrats vai hidroturbīna.* □ . . 16.—17. gadsimtā Latvijā izvērsta ūdensdzirnavu celšana — strautu un mazu upju ielejās ierīkoti zemes aizsprosti ar pārgāzēm un slūžām, celtas dzirnavu ēkas ar ūdensratiem (vēlāk — ar turbīnām). Ģeogr 382. Restaurēsim un . . izmantosim dažas vecas ūdensdzirnavas. Lauku Avīze 90, 24, 7.

ūdensdzīsla, -as, s. *Ar ūdeni piepildīta plaisa zemes garozā.* □ Ozolā tajā, Kas ūdensdzīslu krustpunktā aug, Zibeņi, zibeņi tēmē . . Goba 5, 54. . . pūlējos sev iestāstīt, ka zem šī zārda ūdensdzīsla neatrodas, un . . klusībā lādēju savu paviršību, kuras dēļ nebiju laikus noskaidrojis — vai siens pievelk zibeni vai ne. Lagzdiņš 3, 52. Prata visu, kas darāms sētā, laukā un pļavā. Mācēja atrast ūdensdzīslas un ierīkot akas. Kalndruva 12, 156.

ūdensdzīvnieki, -u, vsk. ūdensdzīvnieks, -a, v. *Dzīvnieki, kas visu dzīvi pavada ūdenī vai uz tā virsmas.* □ Pēc ieniršanas viņš [ūdensstrazds] skraida pa gultni . . Tiek uzmeklēti dažādi sīki ūdensdzīvnieki — tārpi, kukaiņi, gliemeži un citi. Zv 82, 4, 15.

ūdensērces, -ērču, vsk. ūdensērce, -ērces, s. *Zirnekļu klases ērču kārtas ekoloģiskas grupas dzīvnieki, kas pielāgojušies dzīvei saldūdenī.* Ezeru ūdensērces. □ No ūdensērcēm ezeros atrastas vairāk nekā 84 sugas . . Spuris 1, 48. Ūdensērču kāpuriem ir tikai 3 kāju pāri. . . Miera stadijas laikā kāpuri iegūst ceturto kāju pāri un pārvēršas par nimfām . . Latv dzīvn 118.

ūdensgalva, -as, s.; med. *Smadzeņu šķidruma daudzuma patoloģiska palielināšanās galvaskausa dobumā, kura izraisa plānprātību; patoloģiski liela galva, kas izveidojusies šādas smadzeņu šķidruma daudzuma palielināšanās rezultātā.* □ Visbiežāk ar ūdensgalvu slimo zīdaiņi. Tās cēloņi var būt mātes slimības grūtniecības laikā (īpaši gripa), kas rada smadzeņu bojājumu auglim, un bērns piedzimst ar ūdensgalvu. Ves 81, 12, 6. Bieži [alkoholiķu] bērni piedzimst nedzīvi vai ar organiskiem attīstības traucējumiem un kroplībām: kopā saaugušiem pirkstiem, šķielēšanu, . . ūdensgalvu . . Biol r 54. Un Almai nebij nekāda ūdensgalva, viņa varēja nosukāt matus uz pieres, tad tā neizskatījās nemaz lielāka kā citiem meitiešiem. Upīts 4, 326.

ūdensgars, -a, v.; mit. *Ūdens gars.* □ . . upītes ietekā lēnā, bet nemitīgā kustībā ašķi te noliecas, te atkal iztaisnojas, it kā zem ūdens viņus visus ar plašu vēzienu kustinātu milzīga ūdensgara roka. Birze 3, 31.

ūdensgāze, -es, s.; parasti vsk.; ķīm. *Gāzu maisījums, ko iegūst, pārgāzējot kurināmo.*

ūdensgāzma, -as, s. *Ūdens gāzma.* □ Un sportisti . . trešajā dienā, īstai ūdensgāzmai no debesīm pludojot, devās . . militārās šķēršļu joslas pārvarēšanā. Pad J 82, 129, 2. Netālu no Tallinas . . atrodas Keilas ūdenskritums. . . Sešus metrus augstā ūdensgāzma atrodas aiz 107 kilometrus garās Keilas upes . . Rīgas B 84, 144, 5.

ūdensgundega, -as, s. *Gundegu dzimtas ūdensaugs, kam raksturīgi balti ziedi ar dzelteniem plankumiem pie vainaglapas pamatnes, peldošas un zemūdens vai tikai zemūdens lapas, kas dalītas šauros segmentos.* Apaļlapu ū. Parastā ū. □ Elodeju joslu [ezerā] veido elodejas, daudzas glīveņu sugas, raglapes, ūdensgundegas . . Šiem augiem labi attīstīti stumbri un mazas lapas. Tie izaug līdz ūdens līmenim. Spuris 1, 27. . . garām ūdensgundegām un puķumeldriem asarēni devās uz ierastajām barošanās vietām. U Plotnieks 1, 87.

ūdensguve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Vieta, kurā tiek iegūts ūdens.*

ūdensizspaids, -a, v. *Peldoša ķermeņa izspiestā ūdens daudzums.* □ «Daugavas» ūdensizspaids — 3000 tonnu, pēc nokalpotā mūža tvaikonis bija pieskaitāms vecajai paaudzei — to uzbūvēja 1891. gadā. Lapsa 5, 66.

ūdensizturība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ūdensizturīgs, šis īpašības konkrēta izpausme.* Emulsijas ū. Auduma ū.

ūdensizturīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, ko neietekmē, nebojā ūdens.* Ū. materiāls. Ūdensizturīga laka. Ūdensizturīga līme. □ Ugunsdzēsības inventārs nokrāsots ar baltu krāsu. . . Krāsa ir ūdensizturīga, nedrūp un neplaisā, nāk no trīsmastnieka krājumiem. Bels 7, 58.

ūdenskaite, -es, s.; parasti vsk.; novec. *Tūska.* □ Gusts: Vēl jau neesi ziņojis, ka mūsu pusē aitas beidzas ar ūdenskaiti. Blaumanis 6, 295.

ūdenskalns, -a, v. *Liels vilnis (ūdenstilpē).* □ . . rudeņos un pavasaros visapkārt saliņai krāc satrauktā jūra, kas ceļ pret bāku milzīgus putās sakultus ūdenskalnus. Zv 50, 4, 6. . . brīžiem laivas [jūrā] salēcās gandrīz stāvus . . , tad krišus iekrita dziļā ieplakā, . . līdz atkal cits ūdenskalns uzrāva braucējus virsotnē. Purs 2, 85. Upju saplūdes vietā pat izveidojoties savdabīgs ūdenskalns. Lauku Dzīve 82, 9, 10.

ūdensklajs, -a, v. *Lielāka ūdens platība, kurā nekas neierobežo skatienu.* □ Ezermalā vējš bija īsti spēcīgs, ūdensklajs nemierīgs un sabangots . . Ezera 7, 133. . . savu laivu tu būvē viens, pa ūdensklaju traucies viens, bet, lai braucamo ieceltu ūdenī, vajadzīgs vismaz trīs vīru spēks. Sports 81, 113, 2.

ūdenskliņģeris, -ra, v. *Vārīts un pēc tam cepts neliels baltmaizes mīklas kliņģeris; ūdens kliņģeris.* □ Ūdenskliņģeru izteiktās garšas un smaržas īpašības veidojas samērā ilgā rūgšanas norisē (vairāk nekā 6 stundās). Lauku Dzīve 76, 12, 36. Andrejs iet iebraucamajā vietā kausu alus uzdzert un puikam ūdenskliņģeri nopirkt. J Plotnieks 11, 34. Jā, tie [veikalā] bija ūdenskliņģeri, ik pēcpusdienu svaigi, pavisam silti, tie ar nepacietību gaidīja pircējus. Zigmonte 18, 19.

ūdensklozets, -a, v. *Klozets.*

ūdenskrāns, -a, v. *Hidrauliska ierīce no ūdensvada plūstoša ūdens daudzuma regulēšanai; ūdens krāns.* □ . . virs izlietnes spīdēja spoži noberzts ūdenskrāns . . Saulītis 12, 28. . . iešņācās ūdenskrāns un strūkla rībēdama

triecās pret skārda vanniņas dibenu. Dripe 3, 21. Pie ūdenskrāniem nelielas rindas. Kā gan citādi — pirts taču pilna. Mauliņš 4, 158.

ūdenskrāsa, -as, s. *Akvareļa krāsa; ūdens krāsa.* □ . . gleznieclības vēsturē akvarelis piedzīvojis koša plaukuma laikus. Ūdenskrāsu tehnikai jau sengadus radīta sava klasika . . Lit M 59, 41, 4. Skolēniem vajadzēja iemācīties zīmēt vienkāršus priekšmetus un pareizi iekārtot tos lapā vai norobežotā laukumā, kā arī strādāt ar ūdenskrāsām. Tidomane 1, 30.

ūdenskrātuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Mākslīgi (piemēram, ar aizsprostiem) izveidota ūdenstilpe upes ielejā vai reljefa pazeminājumā.* Apūdeņošanas ū. Gultnes ū. □ Hidromezgla būves pacels ūdens līmeni Daugavā par 40 metriem un izveidos plašu ūdenskrātuvi, kas spēs uzņemt 650 miljonus kubikmetru ūdens. Zin T 62, 12, 13. Pie upītes ierīkota mākslīga ūdenskrātuve ar plašu atpūtas zonu un peldētavu. Lauku Dzīve 79, 4, 6. // *Mākslīgs vai dabisks, ar ūdeni pildīts reljefa pazeminājums vai iedobums; ūdens kopums šādā reljefa pazeminājumā vai iedobumā.* □ . . aiī apkārtējā vide ietekmē ūdenskrātuves stāvokli. Izcērtiet piekrastes mežu — un upe kļūs sekla. Zv 76, 6, 2. . . šīs ziemas neparasti biezā sniega sega saplok, pārvēršas sīkās urgās un tērcītēs, kas žigli meklē noteku lielās ūdenskrātuvēs. Ciņa 85, 73, 4.

ūdenskristības, -u, s.; tikai dsk. *Piedalīšanās pirmo reizi kādā darbībā uz ūdens vai ūdenī.* □ Vieglāk ir tiem, kuri jau apraduši ar okeānu, ar dienvidu svelmi, ar to versmi, kas valda mašīntelpās. Nikolajam . . šīs bija pirmās ūdenskristības. Pad J 80, 42, 2. . . viņa ieradās treniņnometnē . . Tieši šeit Inga iepazina īsto slalomu vai, kā saka slalomisti, izbaudīja ūdenskristības. Liesma 75, 12, 11.

ūdenskritums, -a, v. *Upes gultnes vieta, kur krasi mainās gultnes augstums un kur krīt upes ūdens; upes ūdens, kas krīt šādā vietā.* Kāpienveida ū. Ovālais ū. Ūdenskrituma šalkšana. □ Pazīstamais Pērses ūdenskritums ir divi metri augsts. Ūdeņi, nonākuši rāmā atvariņā, it kā atpūšas no tālā ceļa un kritiena, tad steidzas tālāk . . Zv 57, 12, 21. Mazdēls: Jā, tur esot ūdenskritumi, tādi, nu! Sniegs augšā kūst, ūdens ar milzīgu troksni gāžas lejup un rauj līdzi visu, kas maisās pa kājām . . . Priede 4, 289. . . ūdenskritumā ir kāds baigs, fatāls spēks. Tas vai nu priecē, vai nomāc, sasprindzina vai padara gļēvu. Triumfs un bailes. Ziedonis 20, 109. Varens izliekas Korbu ūdenskritums, kas gāžas no klinšu plaisas, kura slejas 12 metru augstumā. Ciņa 71, 17, 4. sal. Asās vēja brāzmas dzina uz piekrasti lielas ūdens masas. Jūra sāka dūkt un mutuļot kā neaptverams ūdenskritums. Grīva 1, 125. sal. Viņa smiekli dārd kā ūdenskritums . . Vējāns 7, 79. sal. Bišere (maigi): . . Ildzīte, paši redzat, jūsu vētrainajai dabai par maigu, par trauslu. Jūs esat kā pārplūdis strauts, kā trakojoša krāce, kā ūdenskritums. A Eglītis 1, 151. pārn. . . pa mirdzošo logu iekšā gāžas vesels gaismas ūdenskritums . . Ezera 9, 52. pārn. Un brāzdams bez rimas puto gadskārtu ūdenskritums . . Brīdaka 3, 91.

ūdenskrūze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Ūdens krūze.* □ . . vagonus ielenca augļu pārdevēji un sprigani zēni ar spāniešu īpatnējām ūdenskrūzēm uz pleciem. Grīva 12, 24. . . cilvēks, tiecoties pēc skaistā, izgreznoja vienkāršus ikdienas priekšmetus: vārpstiņu, koka šķīvi, metāla ūdenskrūzi. Pad J 70, 6, 2.

ūdenskukaiņi, -u, vsk. ūdenskukainis, -ņa, v. *Kukaiņu ekoloģiska grupa, pie kuras pieder kukaiņi, kas ir pielāgojušies dzīvei ūdenī vai uz tā virsmas; šīs grupas kukaiņi.*

ūdenslapji, -u, vsk. ūdenslapis, -pja, v.; bot. *Divdīgļlapju klases dzimta, pie kuras pieder lakstaugi, retāk krūmi, kam ir raksturīgs stāvs vai gulošs zarains stumbrs, kārtns ziedu vainags ar stobriņu.*

ūdenslāse, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Ūdens lāse.* □ . . vienmuļīgi gurdi skanēja ūdenslāses, krizdamas lejup no pils jumta lāstekām. Grīns 2, 130. sal. No bērzu strūklainajiem zariem kā mirdzošas ūdenslāses atraisījās lapas . . Grīva 4, 285.

ūdenslēcas, -u, vsk. ūdenslēca, -as, s.; reti. *Ūdensziedi.* □ Jau sen ir konstatēts, ka ūdenslēcas jeb ūdensziedi ir vērtīga lopbarība . . Lauku Dzīve 80, 10, 26.

ūdenslīdējs, -a, v.; **ūdenslīdēja,** -as, s. *Strādnieks, kas veic darbus, darbības zem ūdens speciālā tērpā.* Ūdenslīdēja tērps. Ūdenslīdēju darbi. □ Tika pacelts karogs uz neliela ūdenslīdēju kuģa, kas nodots brīvās Latvijas Jūras spēku rīcībā. Sv Rīts 93, 11, 2. . . ūdenslīdējs beidza aizlāpīt plīsumu [kuģa] korpusā, un jau pēc dažām stundām varēsim iziet jūrā. Lapsa 6, 138. sal. Antijs: Mēs esam izolēti kā divi ūdenslīdēji, kas satikušies okeāna dzīlē. Zīverts 2, 342.

ūdenslilija, -as, s. *Ūdensroze (1).* □ . . tālāk, kur ūdens jau ir dziļāks, aug tādi ūdens augi, kas savus ziedus un lapas attīsta virs ūdens, — glīvenes, ūdenslilijas . . Tērauds 1, 137.

ūdenslīmenis, -ņa, v. *Ūdens virsas augstums virs kādas noteiktas pastāvīgas horizontālas plaknes; ūdens līmenis.* Augsts ū. Zems ū. Ūdenslīmeņa mērīšana. □ Kā Baltijas jūrā, tā arī Rīgas jūras līcī ūdenslīmeņa svārstības ir atkarīgas galvenokārt no vēja radītiem uzplūdiem un atplūdiem. Ģeogr 58. Sakarā ar silto laiku un lietu sniegs strauji kūst un republikas upēs ceļas ūdenslīmeņi. Ciņa 85, 78, 4. // *Virsa (ūdenstilpei).* □ Lido [naktssikspārnis] ļoti lēni un vienmērīgi, zemu virs ūdenslīmeņa . . Tauriņš 1, 56. Līgzdas lielākā daļa [cekuldūkurim] ierīkota zem ūdens, bet augšmala atrodas virs ūdenslīmeņa labi ja sprīža augstumā. Hor 90, 5, 48.

ūdenslīnija, -as, s. **1.** jūrn. *Horizontālas, ar mierīga ūdens virsu sakrītošas plaknes un ūdens transportlīdzekļa korpusa šķēluma līnija, kuras augstums sakrīt ar transportlīdzekļa iegrimi un ir atkarīgs no ūdensizspaida; šādas līnijas apzīmējums uz transportlīdzekļa korpusa.* □ Okeāna kuģiem starpība starp vis-

lielāko un vismazāko iegrimi sasniedz 3 līdz 4 metrus. Tas arī ir atstatums starp divām galējām ūdenslīnijām, kuras no augšas un no apakšas ierobežo tā saukto mainīgo ūdenslīniju joslu. Zin T 68, 1, 23. Kuģis Daugavas ūdeņos mirdzēja kā ziemeļu zvaigzne pie debesīm. . . gar zilo ūdenslīniju, it kā peldošā skaistuļa vienreizīgajam cēlumam aplaudēdami, upes viļņi skaļi sita savas slapjās plaukstas. Grīva 8, 5.

2. *Līnijveida ūdenszīme.* Ūdenslīniju papīrs.

ūdenslīšana, -as, s.; parasti vsk. *Ūdenslīdēja darbība ūdenī.* □ Lai gan bija vētra, ūdenslīdēji vecākā ūdenslīšanas speciālista . . vadībā nekavējoties glāba cilvēkus. Rīgas B 70, 13, 6.

ūdensmala, -as, s. *Ūdenstilpes mala.* □ No kāpas . . pārredzams viss liedags — līdz pašai ūdensmalai. . . Rāmais jūras līmenis kā sastindzis, kā snaudā iegrimis. Dorbe 6, 105. Zālienā . . paredzēts dekoratīvs baseins, kuru ietver rožu vai ūdensmalām piemērotu ziemciešu dobes. Lauku Dzīve 80, 9, 15.

ūdensmalks, -a, v. *Ūdens malks.* □ To trauku parādi, ar kuru trimdinieks reiz smēla No upes ūdensmalku . . Kaldupe 7, 66.

ūdensmasa, -as, s. *Ūdens masa.* □ Spēcīgu sūkņu triektas, ūdensmasas izskalo smiltis . . Zv 52, 17, 8.

ūdensmāte, -es, s.; parasti vsk.; mit. *Ūdens māte.* □ «Mīļā ūdensmāt, dod vēl vienu zivi,» lūdzās Lāne. A Gulbis 1, 11.

ūdensmeita, -as, s.; mit. *Ūdens meita.* □ Tā kā zvejnieku no krasta Aizviļ ūdensmeitas kāras, Aizviļ mani sapņu dzelmē Tavas baltās rokas — nāras. K Skalbe 2, 237. sal. . . viņa . . pēc peldes iznāca no ezera kaila, balta . . un auksta kā ūdensmeita . . Svīre 3, 148.

ūdensmēris, -ra, v. *Ūdens mēris.* □ No Amerikas pagājušajā gadsimtā Eiropā ar kuģiem ievestas elodejas jeb ūdensmēris . . Galenieks 2, 385.

ūdensmērītājs, -a, v. **1.** dsk.; zool. *Blakšu kārtas dzimta, pie kuras pieder vidēji lielas, garkājainas blaktis, kas dzīvo uz ūdens un pārvietojas, skraidot pa ūdens virsu.* Ūdensmērītāju sugas. // arī vsk. *Šīs dzimtas blaktis.* □ . . lāmās un peļķēs uz ūdens līmeņa vienmēr var novērot ūdensmērītājus . . D kal 78, 89. . . izbrīnu rada blaktis, kuras dzīvo simtiem kilometru no krasta uz okeāna virsmas, — okeāna ūdensmērītāji. Šīm blaktīm ir slaids, tumši brūnganpelēks ķermenis, klāts ar sīkiem matiņiem. Rupais 1, 48.

2. *Ierīce caurplūduma ūdens daudzuma mērīšanai.* □ Lai aizsargātu iekšējos ūdensvadus no aizsērējumiem, nepieciešams atslēgt objektus no pilsētas tīkla pirms ūdensmērītāja uz visu skalošanas laiku. Rīgas B 68, 111, 7.

ūdensmetējs, -a, v. **1.** jūrn. *Ūdens transportlīdzekļa dzinējs, kas spēku transportlīdzekļa pārvietošanai rada, izmetot ūdens strūklu.* □ Laivā var iebūvēt arī stacionāru dzinēju . . vai tā modifikāciju . . — ūdensmetēju. Pad J 70, 46, 4.

2. *Ierīce spēcīgas ūdens strūklas raidīšanai.*

ūdensmīļi, -u, vsk. ūdensmīlis, -ļa, v.; zool. *Vaboļu kārtas dzimta, pie kuras pieder galvenokārt sīkas vaboles, kas dzīvo ūdenī vai mitrās vietās uz zemes, arī svaigos mēslos; šīs dzimtas vaboles.* Ūdensmīļu sugas. Lielais ūdensmīlis.

ūdensmotobraucējs, -a, v.; **ūdensmotobraucēja,** -as, s. *Ūdensmotosportists.* □ Tālo ceļu uz šīs Ziemeļvidzemes pilsētas ezeru bija mērojuši ūdensmotobraucēji . . pat no Liepājas un Daugavpils. Zv 82, 19, 24.

ūdensmotosportists, -a, v.; **ūdensmotosportiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Sportists, kas specializējies ūdensmotosportā; ūdens motosportists.* □ Lotārs . . bija labākais no mūsu republikas ūdensmotosportistiem SB motorlaivu klasē. Zv 84, 18, vāku 3. lpp.

ūdensmotosports, -a, v.; parasti vsk. *Sporta veids — braukšana ar motorlaivām; ūdens motosports.* □ Ūdensmotosporta sacensību trasi Alūksnes ezerā iezīmēja trīs lielas un spilgtas putuplasta bojas, kas veidoja 1,25 jūdzes garu platleņķa trīsstūri. Zv 85, 19, 14.

ūdensmuca, -as, s. *Ūdens muca.* □ Ieraugu turpat pie loga ārpusē ūdensmucu ar pieķēdētu krūzīti . . Birznieks-Upītis 6, 301. Ūdensmucā grūda, Sāka Miku [puiku] post . . Rainis IVb, 219.

ūdensnecaurlaidība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ūdensnecaurlaidīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Apšuvuma ū. □ . . nepieciešams vēlreiz rūpīgi pārbaudīt laivas ūdensnecaurlaidību . . Pad J 70, 85, 7.

ūdensnecaurlaidīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas nelaiž sev cauri, aiztur ūdeni (parasti par materiālu, vielu).* Ū. audums. Ūdensnecaurlaidīgi apavi. Ū. iezis. □ Šo būvju ārsienas apšūtas ar keramikas flīzēm un pārklātas ar speciālu ūdensnecaurlaidīgu emulsiju. Cīņa 81, 2, 2. No eglēm iznāk vislabākie koka trauki — viegli, ūdensnecaurlaidīgi. Caune 5, 92.

ūdensnelaime, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Bojāeja, slīkstot ūdenī; kādas, samērā lielas, ūdens masas radītais postījums, zaudējums; ūdens nelaime.* □ Par ūdensnelaimes apjomu varējām spriest pēc atzīmes kādā Amsterdamas hotelī, kas rādīja, ka toreiz ūdens bija cēlies par 6 metriem . . . Cīņa 83, 279, 4.

ūdensnesējs, -a, v.; **ūdensnesēja,** -as, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar ūdens piegādi, to nesot (kādā traukā); cilvēks, kas (kādā traukā) nes ūdeni; ūdens nesējs.* □ 1663. gadā (tolaik Rīgas ūdensnesēji un ūdensvedēji bija zaudējuši klientūru) Rīgā pirmo reizi izbūvēja ūdensņemšanas vietu no Daugavas Siena laukumā . . Rīgas B 80, 260, 4. . . pa ielu [Marokā] aiziet ūdensnesējs ar savu kazādas maisu. Dripe 9, 257. . . ūdensnesēja aiziet, ka ne pilīte nenolīst. Indrāne 6, 83.

ūdensnēši, -u, v.; tikai dsk. *Nēši ar ūdens traukiem.* □ Vien taka uz upi un alkšņu gravu žagariņiem nospraudīta, lai Klinta pagalam neaizmaldītos, ar ūdensnēšiem kalnā kāpdama. Indrāne 6, 99.

ūdensnotece, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Ūdens notecēšana (no kādas vietas).* Ūdensnoteces grope.

2. *Notekošā ūdens daudzums noteiktā laika vienībā.*

ūdensnoteka, -as, s. *Ūdens noteka.* // dsk. ģen.: ūdensnoteku, adj. nozīmē. *Tāds, kas ir saistīts ar ūdens novadīšanu; tāds, kas ir paredzēts ūdens novadīšanai.* □ Hidrotehniskie darbi: ūdensnoteku slūžu vairogu un citu sarežģītu konstrukciju slūžu un aizsprostu salikšana un uzstādīšana .. Sterns 2, 17.

ūdensņemšana, -as, s.; parasti vsk. *Ūdens iegūšana (no kādas vietas) kādām vajadzībām.* □ Iedarbinot Gaujas ūdensņemšanas ietaises pirmo un otro kārtu, ir paredzēts tuvākajos gados palielināt ūdenssūknētavu jaudu .. Rīgas B 68, 217, 3.

ūdensodi, -u, vsk. ūdensods, -a, v.; zool. *Divspārņu kārtas dzimta, pie kuras pieder kukaiņi, kam ir raksturīgi ūdenī dzīvojoši bezkrāsaini, caurspīdīgi kāpuri; šīs dzimtas kukaiņi.*

ūdenspadeve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Ūdens piegāde patērētājam; ūdenspiegāde.* □ .. pienāk vēstis, ka lielā vairumā fermu aizsalušas ūdenspadeves sistēmas un pat piena vadi. Cīņa 79, 7, 1.

ūdenspārgāze, -es, s.; parasti vsk. *Ūdens virzīšanās pāri kādam šķērslim.*

ūdenspārgāzne, -es, dsk. ģen. -žņu, s. **1.** *Hidrotehniska būve neizmantotā ūdens aizvadīšanai.* □ Ar talcinieku spēkiem un saimniecības tehniku dīķa gultni iztīrīja, .. izveidoja jaunu uzbērumu, izbūvēja dzelzsbetona ūdenspārgāzni. D kal 79, 141.

2. parasti vsk. *Ūdenspārgāze.*

ūdenspiegāde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Ūdens piegāde patērētājam.* Ūdenspiegādes kanāls.

ūdenspile, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Ūdens pile.* □ .. atsevišķām ūdenspilēm pat uz lēzenas virsmas ir sliecība saritēt paltīs. Skujiņš 14, 409.

ūdenspiliens, -a, v. *Ūdens piliens.* Ūdenspilienu mākoņi meteorol.

ūdenspipars, -a, v. *Viengadīgs sūreņu dzimtas augs, kam ir raksturīgi iesārti vai zaļgani ziedu ķekari, kodīga piparu garša un kas aug mitrās vietās un krastmalās.* □ .. ūdenspipari .. mīl sevišķi slapjas, skābas, purva augsnes .. Apsīts 1, 142. Sadrūzmējās gar krastu .. smaržīgās mētras violetiem ķekariem, ūdenspipari .. Viese 4, 19.

ūdenspīpe, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Ūdens pīpe.* □ Paklejojis Sauabs Hammadži ielas stūrī iegāja arāba kafejnīcā, izdzēra tasi smaržīgās, melnās kafijas un izpīpēja ūdenspīpi .. Laicens 2, 207.

ūdensplūdi, -u, v.; tikai dsk. *Ūdens līmeņa celšanās ūdenstilpē un tās pārplūšana; arī plūdi.* □ Viena no visspilgtākajām ir [kinofilmas] aina par nelaimīgo kurlmēmo, kas izmisis staigā ap savu pussagruvušo būdu, ko ūdensplūdi draud aizskalot. Lit M 68, 15, 8.

ūdenspolists, -a, v.; **ūdenspoliste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Sportists, kas specializējies ūdenspolo.* □ Sudraba medaļas ieguva Dienvidslāvijas ūdenspolisti .. Rīgas B 80, 175, 7.

ūdenspolo, nelok., v. *Komandu sporta spēle uz ūdens, kuras mērķis ir ieraidīt bumbu pretinieka vārtos; ūdens polo.* □ Ūdenspolo spēlē galvenokārt vīriešu komandas. Sports 83, 92, 4. .. pirmo reizi sporta vēsturē programmā būs iekļautas ūdenspolo sacensības sievietēm. Rīgas B 82, 179, 7.

ūdenspulkstenis, -ņa, v. *Ūdens pulkstenis.* □ Antīko laiku ūdenspulksteņu konstrukcija bija pieskaņota arī stundas ilguma svārstībām. Pad J 70, 41, 4.

ūdenspumpis, -pja, v.; sar. *Ūdenssūknis.* □ .. aprūsējis ūdenspumpis .. tomēr vēl aizvien sūknēja augšā dzidru ūdeni. Lubējs 4, 16. Ričiņš .. mazgā pie ūdenspumpja runkuļu vagā noputējušo seju un rokas. Avotiņa 7, 176. No ūdenspumpja gausi lāsoja iedzeltena strūkla. Lit M 67, 20, 6.

ūdensputni, -u, vsk. ūdensputns, -a, v.; zool. *Ekoloģiska putnu grupa, kuras pārstāvji labi peld un nirst, un barību iegūst ūdenī.* □ Latvijas ezerus izmanto kā ūdensputnu, tā arī zivju audzēšanai. Ģeogr 637. Uzskaitot ūdensputnus, konstatēts, ka peldpīļu un zosu daudzums pēdējos 25—30 gados ir samazinājies aptuveni 10 reižu. Tas arī mūsu republikā izraisa pamatotas bažas par ūdensputnu medību saimniecības turpmāko likteni. Medn 151. Paugurknābja gulbis .. ir lielākais un skaistākais mūsu ūdensputns .. Kronītis 1, 280.

ūdensrats, -a, v. *Hidrauliskais dzinējs — rats ar lāpstiņām, kuru griež ūdens plūsma.* □ Koka ūdensrats ir viens no senākajiem un svarīgākajiem izgudrojumiem, kas ļāva izmantot ūdens enerģiju cilvēku labā. Zin T 82, 3, 24. .. 16.—17. gadsimtā Latvijā izvērsta ūdensdzirnavu celšana — strautu un mazu upju ielejās ierīkoti zemes aizsprosti .., celtas dzirnavu ēkas ar ūdensratiem (vēlāk — ar turbīnām). Ģeogr 382.

ūdensrežīms, -a, v. *Ūdens režīms.* □ .. Adrijas jūras ūdensrežīma izmaiņas Venēcijas līcī pilsētai nenāk par labu. Zv 74, 23, 17. Tagad aizvien vairāk būvē lielas nosusināšanas sistēmas ar segtiem kolektoriem un tādas sistēmas, kur iespējama ūdensrežīma divpusīga regulēšana. Ģeogr 397.

ūdensroze, -es, dsk. ģen. -žu, s. **1.** *Daudzgadīgs ūdensaugs ar lielām ieapaļām vai ieapaļi ovālām peldošām lapām un palieliem, parasti baltiem, ziediem.* Sniegbaltā ū. Dzeltenā ūdensroze — *lēpe.* □ Naģes līčos un līcīšos baltās ūdensrozes .. zied tā, ka liktos, pa ziediem vien varētu pāriet pāri sausām kājām, tomēr melnas dūkstis nelaiž šim krāšņumam ne tuvumā. Ezera 12, 94. Baseinā varētu iedēstīt rožaini baltās ūdensrozes, kādas aug Burtnieku parka dīķī. Birze 5, 64. «Tur ir ūdensrozes,» viņa rāda ezerā, «tur aiz stiebriem, kur dzelme sākas. Liekas kā balti putni, un visa dzelmes mala balta.» Akuraters 2, 78. // *Šī auga zieds vai kāts ar ziedu.* □ .. upe bija piesnigusi ar tūkstošiem baltu ūdensrožu. Lagzdiņš 3, 12. Noplūcu dažas ūdensrozes

un izkāpju krastā. «Ņemiet,» es saku un pasniedzu ziedus meitenei.. Lukjanskis 2, 73. Meitene turēja rokās ūdensrožu pušķi. Likās, baltajos ziedos vēl trīs skaidrās ūdenslāses.. Liesma 74, 12, 14. sal. Ēst man patiesi stipri gribējās. Kartupeļi bija miltaini, balti un smaržīgi un plaisājuma vietās atvērās kā ūdensrozes. Ezera 20, 11.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, pie kuras pieder daudzgadīgi ūdensaugi (piemēram, ūdensroze, lēpe, lotoss u. c.) ar lielām peldošām vai pacilus lapām un dažādas krāsas palieliem ziediem.* □ No ūdensrožu dzimtas augiem jāmin arī lēpes. D kal 78, 31.

ūdenssaimniecība, -as, s.; parasti vsk. *Tautas saimniecības nozare, kas nodarbojas ar virszemes un pazemes ūdens resursu izpēti, uzskaiti, regulēšanu, kompleksu izmantošanu un aizsardzību; pasākumu kopums ūdens resursu racionālai izmantošanai tautas saimniecībā un ūdens kaitīgās iedarbības novēršanai.* □ Ūdenssaimniecības praksē arvien vairāk sāk praktizēt kanālu un citu ūdenskrātuvju dibena pārklāšanu ar polietilēna plēvi, lai ūdens neiesūktos zemē. Lauku Dzīve 76, 3, 5. ..runa būs par Mazā Baltezera ūdenssūknēšanas stacijas apkārtnē esošajiem baseiniem, kas ietilpst aizsargājamajā ūdenssaimniecības zonā. Pad J 82, 130, 4.

ūdenssaimniecisks, -ais; s. -a, -ā. *Saistīts ar ūdenssaimniecību, tai raksturīgs.* □ ..uzdevums ir sastādīt ūdenssaimnieciskās shēmas pa upju baseiniem.. Hor 76, 13, 26.

ūdenssaturs, -a, v.; parasti vsk. *Ūdens saturs (piemēram, vidē, vielā).* Augsnes ū. Gaisa ū.

ūdensskraiduļi, -u, vsk. ūdensskraidulis, -ļa, v.; zool. *Blakšu kārtas dzimta, pie kuras pieder kukaiņi, kas dzīvo uz ūdens un kam ir īsas kājas; šīs dzimtas kukaiņi.* □ No ūdensskraiduļu dzimtas.. mūsu republikā ir tikai 3 sugas, kas visas dzīvo uz ūdens. Latv dzīvn 134.

ūdensslalomists, -a, v.; **ūdensslalomiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Sportists, kas specializējies ūdensslalomā (1); slalomists (2).*

2. *Sportists, kas specializējies ūdensslalomā (2); slalomists (3).*

ūdensslaloms, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Sporta veids — braukšana ar airu laivu pa līkumotu trasi; slaloms (2).* □ Nav ko darīt tajās [straujajās upēs] tūristiem, kuri nav nobraukuši vasarā vairākus simtus kilometru pa mierīgām upēm un ezeriem, treniņos un sacensībās nav apguvuši ūdensslaloma iemaņas. Ciņa 82, 83, 3.

2. *Sporta veids — braukšana ar ūdensslēpēm aiz kutera, apbraucot trases peldošās bojas; slaloms (3).* □ Atstājot aiz sevis putojošu viļņu vērpeti, pa boju koridoru trauc kuteris. Aiz viņa viļņu jātnieks — ūdensslēpotājs, kas kā steļļu atspole šaudās no vienas puses uz otru, asos pagriezienos apejot ūdensslaloma bojas. Sports 68, 121, 1.

ūdensslēpes, -pju, vsk. ūdensslēpe, -es, s. *Slēpes, kas ir konstruētas tā, lai ar tām varētu pārvietoties pa ūdens virsu.* □ Zilgani zaļganajās lagūnās spoguļojas palmas. Brūni jaunieši ar ūdensslēpēm slidinās pa okeānu. Ērgle 3, 34. pārn. Es zinu — klusos vakaros balss brauc uz ūdensslēpēm pār ezeriem un reizēm sedzas ar miglu kā vati. Vācietis 7, 12.

ūdensslēpošana, -as, s.; parasti vsk. *Sporta veids — pārvietošanās pa ūdens virsu uz ūdensslēpēm aiz kutera.* □ Kādu vakaru, toreiz viņš mācījās piektajā klasītē, tēvs paņēma līdzi «paslēpot pa ūdeni».. ūdensslēpošanas bāzē Andrejs.. tad arī iepazinās ar šo sporta veidu. Pad J 80, 229, 7.

ūdensslēpotājs, -a, v.; **ūdensslēpotāja,** -as, s. *Sportists, kas specializējies ūdensslēpošanā.* □ Ūdensslēpotājs taču ātrumu iegūst, traucoties aiz sava vilcēja —.. kutera. Zin T 69, 4, 37.

ūdensspainis, -ņa, v. *Ūdens spainis.* □ ..Olavs ierauga aku ar izvilktu ūdensspaini, iet pagalmā un mazgājas.. Indrāne 6, 80. ..viņš palīdz mātei ūdensspaiņus no akas atnest.. J Kalniņš 10, 282. Nav viegli atnest ūdensspaini pa cīkstošajām, ļodzīgajām kāpnēm. Rīgas B 86, 100, 4.

ūdensspēkstacija, -as, s. *Hidroelektrostacija.* □ Kā vispār izmērīt upes varenību, lielumu? Vislabākais, pēc tā, cik pie tās krastiem varētu uzcelt ūdensspēkstaciju, kas izmanto visu upes ūdens spēku. Zv 57, 1, 8.

ūdensspogulis, -ļa, v. *Ūdens spogulis.* □ ..kanāla ūdensspoguli savilnīja melnie skrūvju kuģīši. Zv 85, 5, 23.

ūdenssportists, -a, v.; **ūdenssportiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s.; retl. *Sportists, kas specializējies ūdenssportā.* □ Lielupē risinājās republikas ūdenssportistu čempionāts.. Pad J 66, 150, 3.

ūdenssports, -a, v.; parasti vsk. *Sporta veidu kopums, kuri ir saistīti ar pārvietošanos pa ūdeni, ūdens virsu (piemēram, peldēšana, airēšana, burāšana).* □ Bulgārijā.. risināsies Eiropas meistarsacīkstes ūdenssporta veidos. Šo sacensību programmā ir arī sinhronā peldēšana. Sports 85, 117, 3. Ūdenssports palaikam viņu valdzināja vairāk par visiem citiem sporta veidiem. Eglons 4, 37.

ūdensstabs, -a, v. *Vertikāls, stabam līdzīgs ūdens veidojums.* □ ..zilajās debesīs valstījies piķamelns mākonis, un tam pretī no jūras cēlies lokans ūdensstabs, kustīgs kā melns ziloņa snuķis. Grīva 12, 167.

ūdensstrazds, -a, v. *Zvirbuļveidīgo kārtas tumšbrūns putns, kam ir raksturīgas baltas krūtis, pastrupa aste un kas nirst un peld straujās, tīrās upēs un strautos un pārvietojas pa to dibenu, meklēdams barību.* Parastais ū. □ Stundu pirms saullēkta ūdensstrazds parādās seklākā krācītē, nosēdies uz akmens, izstaipa notirpušos spārnus un metas stindzinošajā ūdenī. Pad J 85, 25, 4. ..tās [upes] krastos pārziemo tāds brīnumains putniņš, tāds zemledus zvejas speciālists.. kā ūdensstrazds.. Ezera 13, 18.

ūdensstrūkla, -as, s. *Ūdens strūkla.* Ūdensstrūklas sūknis. □ ..bocmanis Kubrekts ar

spēcīgu ūdensstrūklu nomazgā duļķes no varenā enkura. Griva 8, 208.

ūdenssūknēšana, -as, s.; parasti vsk. *Ūdens sūknēšana.* □ ..runa būs par Mazā Baltezera ūdenssūknēšanas stacijas apkārtnē esošajiem baseiniem.. Pad J 82, 130, 4.

ūdenssūknētava, -as, s. *Ūdens sūknētava.* □ Viņš vadījis tvaika ūdenssūknētavas būvi Rīgas.. priekšpilsētā.. Cīņa 84, 99, 3.

ūdenssūknis, -ņa, v. *Ūdens sūknis.* □ Piemājas dārzos ūdensapgādei plaši izmanto.. elektriskos ūdenssūkņus. Lauku Dzīve 81, 6, 26. Vasariņš arī ierīkoja akā peldošo ūdenssūkni.. Bels 6, 85. Tās [darbnīcas] ziedu laikos tur strādāja divi duči cilvēku, ražodami elektromotorus, elektriskus aparātus un ūdenssūkņus. Lāms 7, 39.

ūdenssšalts, -šalts, dsk. ģen. -šaltu, s. *Ūdens šalts.* □ Labi, ka Māra jau bija paspējusi apslapināties, citādi Pētera skrējiena radītā ūdenssšalts būtu viņu apšļakstinājusi kā ar negaidīti aukstu dušu. Kļava 1, 100. Pa Lielupes rāmo plūdumu vēja ātrumā aizslīd ūdensslēpotājs. Pagriezienos ūdenssšaltīs iemirdzas maza varavīksne... Sports 71, 131, 2.

ūdenssšķērslis, -šļa, v. **1.** *Ūdenstilpe, kas aizšķērso kam ceļu.* □ Tiklīdz strēlnieku ķēdes bija forsējušas kārtējo ūdenssšķērsli, sapieri iezīmēja braslus, ātri uzbūvēja vai salaboja tiltus.. Cīņa 84, 181, 2.

2. *Šķērslis ūdens plūsmas ceļā.*

ūdenssšķīdums, -a, v. *Šķīdums, kurā par šķīdinātāju ir izmantots ūdens; ūdens šķīdums.* Vārāmā sāls ū.

ūdenssšķirtne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; ģeogr. *Nosacīta līnija uz Zemes virsas starp divām blakus esošām ūdenstilpēm, to sistēmām; Zemes virsas teritorija, kas atdala divas blakus esošas ūdenstilpes, to sistēmas.* □ Baseinus un to daļas citu no citas norobežo ūdenssšķirtnes, tas ir, līnijas, kur sakļaujas divas pretējos virzienos vērstas nogāzes. Maldavs 1, 134. Vidzemes Centrālā augstiene ir ūdenssšķirtne starp Gaujas un Daugavas baseinu. Ģeogr 195. Bauskā, augstajā ūdenssšķirtnē starp Mēmeli un Mūsu, paceļas viena no lielākajām Latvijas vēsturiskajām pilīm. D kal 81, 171. pārn. Man bieži vien nākas vienu pašu dzejoli rakstīt uz vairāku dzejas žanru ūdenssšķirtnēm, domāju un esmu pārliecināts, ka tā ir mūsdienu prasība. Vācietis 15, 219.

ūdenstārps, -a, v. *Maksteņu kāpurs.* □ Makstenes kāpuri dzīvo ūdenī mājiņās — čaulās, kas izveidotas no akmentiņiem, augu daļiņām un citiem materiāliem. Šie kāpuri, tā saucamie ūdenstārpi, atrodami strautos, dīķos, upju līčos un attekās.. Priedītis 1, 173. ..makšķernieki kārto rīkus, medī vardītes sapaliem, meklē strautā ūdenstārpus raudām. Vanags 6, 59.

ūdenstece, -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Ūdens plūsma pa dabisku vai mākslīgu gultni; zemes virsas pazeminājums, pa kuru virzās šāda ūdens plūsma (upe, tērce, kanāls u. tml.).* □ Koki pirmām kārtām jāstāda gar upēm, strautiem, kanāliem un citām ūdenstecēm. Lit M 80, 47, 11. Jebkuras.. ūdensteces pastāvēšanu nodrošina virszemes un pazemes ūdeņi, kas to baro. Cīņa 82, 191, 3. Augsnē veidojas nelielas ūdensteces (īslaicīgs biezs strautiņu tīkls), kuras no augsnes iznes erozijas produktus, arī augu barības vielas. D kal 81, 71.

2. *Ūdens kustība (kādā vidē) gravitācijas spēka iedarbībā.*

ūdensterapija, -as, s.; parasti vsk. *Ūdensdziedniecība.*

ūdenstilpe, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Dabiski izveidojies vai mākslīgi izveidots, ar ūdeni pildīts reljefa pazeminājums (piemēram, jūra, ezers, upe, kanāls); ūdens kopums šādā reljefa pazeminājumā.* Dabiska ū. Mākslīga ū. Beznoteces ū. Sekla ū. Ūdenstilpes platība. Ūdenstilpes biocenoze. Ūdenstilpju pārpurvošanās. Ūdenstilpju piesārņošana. □ Laika gaitā ikviena ūdenstilpe ir izveidojusies par noteiktu, relatīvi stabilu sistēmu, kas atrodas pastāvīgā mijiedarbībā ar apkārt esošo cietzemi (visā sateces baseinā) un atmosfēru. Lauku Dzīve 81, 6, 18. Pārpalikušais nokrišņu ūdens veido virszemes noteci, kas papildina strautus, upes, ezerus un citas ūdenstilpes. Biol r 400. Cekuldūkuris ir.. vistipiskākais mūsu ūdensputns. Tas apdzīvo plašus ezerus un zivju dīķus, izvairās uzturēties mazās ūdenstilpēs. Hor 90, 5, 48.

ūdenstilpne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Ūdenstilpe (parasti mākslīga).* □ ..nosusināta ezera vietā var radīt citu, mākslīgu ūdenstilpni ar ligzdojošiem ūdensputniem. Zv 82, 5, 21. Elektrostacijai, protams, vajadzīga pamatīga ūdenstilpne. Pad J 82, 10, 2.

ūdenstornis, -ņa, v. *Torņveida celtne ar tvertni, uz samērā augstas balsta konstrukcijas novietota tvertne — ūdensapgādes sistēmas sastāvdaļa ūdens uzkrāšanai un ūdens spiediena nodrošināšanai ūdensvadu tīklā.* □ Ūdenstorni vada universāla ierīce, kas automātiski ieslēdz un izslēdz elektrodzinēju atkarībā no ūdens līmeņa bākā, kā arī aizsargā elektrodzinēju pret pārslodzi. Zin T 64, 1, 19. Vienā dienā būs nepieciešams uzkrāt vairāk nekā divtūkstoš kubikmetru minerālūdens 20 metru augstajā ūdenstornī. Zv 82, 17, 18.

ūdenstransports, -a, v.; parasti vsk. *Transports pa ūdensceļiem; ūdens transports.* □ Iekšā un ārā te staigāja ūdenstransporta formās ģērbti cilvēki. Leinasars no tā secināja, ka nokļuvis kādā tiltu un ūdenstransporta apsardzes iestādē. A Grigulis 13, 460.

ūdenstrauks, -a, v. *Ūdens trauks.* □ ..lezgīnietes visādu krāsu tērpos ar ūdenstraukiem uz galvām plūda kā pa milzīgām trepēm no viena lēzena jumta uz otru lejā uz upi. Birznieks-Upītis 6, 240. Izstādē redzami.. dekoratīvi ūdenstrauki.. Lit M 72, 39, 5. ..pie mana sola pienākusi vecā māsa. Viņa skatās manī līdzjūtīgām, skumjām acīm, un rokā, ko tā liek man pie mutes,.. ir ūdenstrauks. Grīns 1, 182.

ūdenstriecis, -ča, v. *Triecis.*

ūdensturbīna, -as, s. *Ūdens turbīna.* Ūdensturbīnu būve.

ūdenstūrisms, -a, v.; parasti vsk. *Tūrisma veids, kas saistīts ar pārvietošanos ūdens transportlīdzekļos pa ūdenstilpēm.* □ ..arvien populārāks kļūst ūdenstūrisms. No agra pavasara līdz vēlam rudenim pa upēm lejup slīd laivas.. Jaun Gr 67, 12, 40.

ūdenstūrists, -a, v.; **ūdenstūriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar ūdenstūrismu; sportists, kas specializējies ūdenstūrismā.* □ ..ūdenstūristi šovasar Altajā rīko interesantu pasākumu — nobraucienu pa Katuņu (galvenokārt pa atsevišķiem posmiem) un tās pietekām.. Sports 81, 82, 4.

ūdenstvaiks, -a, v. *Ūdens tvaiks.* □ Ūdenstvaiks, no vaļējā ūdens nonākdams aukstajā gaisā, uzreiz kondensējas un rada miglu. D kal 66, 53.

ūdenstvertne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Ūdens tvertne.* □ Kad.. viņam gadījās ieraudzīt Jurku [ūdensvedēju] pie ūdenstvertnes, tūliņ radās iemesls patrīt mēli: «Tev gan ir viegla maize! Kas nekaiš pabraukāties ar ūdens mucu?» Talcis 9, 167. Dzīvas zivis uzglabā lielākā ūdenstvertnē, pastāvīgi pievadot gaisu, lai tās nenosmaktu. Kļaviņa 1, 24.

ūdensvaboles, -ļu, vsk. ūdensvabole, -es, s.; zool. *Ekoloģiska vaboļu grupa, kuras pārstāvji ir pielāgojušies dzīvei ūdenī; šīs grupas vaboles.* □ Mazām zivtiņām un kurkuļiem uzbrūk zeltmalu ūdensvaboles kāpurs. Tam ir liela galva, milzīgi sirpjveida žokļi un iegarens vārpstveida ķermenis. D kal 84, 22. ..dūkuri un melnie zīriņi, kā arī citi kaijveidīgie, veic derīgu darbu, izķerot kaitīgos kukaiņus — spāres, ūdensvaboles un to kāpurus, kuri apēd līdz 30 zivju ikriņu dienā vai tikpat daudz jauno zivtiņu. Latv dzīvn 62.

ūdensvads, -a, v. **1.** *Cauruļvads ūdens pārvietošanai.* Maģistrālais ū. Spiediena ū. Pašteces ū. Ārējais ū. Iekšējais ūdensvadu tīkls. □ Lielākajā daļā dzīvokļu ir divi ūdensvadi — siltam un aukstam ūdenim. Zeltiņš 1, 82. ..telpā plūst ūdens. ..Izrādījās, ka plīsis ūdensvads zem grīdas. Sk Ģ 90, 2, 31.

2. *Inženiertehnisko būvju un iekārtu sistēma apgādei ar ūdeni.* □ Laikā no 1652. līdz 1658. gadam Jelgavā ierīkoja ūdensvadu, kas saņēma ūdeni no tā sauktā hercoga Jēkaba kanāla. D kal 73, 238.

ūdensvedējs, -a, v.; **ūdensvedēja,** -as, s. **1.** *Cilvēks, kas nodarbojas ar ūdens piegādi, to vedot; cilvēks, kas ved ūdeni.* □ 1663. gadā (tolaik Rīgas ūdensnesēji un ūdensvedēji bija zaudējuši klientūru) Rīgā pirmo reizi izbūvēja ūdensņemšanas vietu no Daugavas Siena laukumā.. Rīgas B 80, 260, 4. Jurkam visvairāk tomēr nepatika tas, ka ūdensvedēja darbu, pēc viņa domām, pienācīgi nenovērtēja.. Neviens nekad vēl nebija teicis: «Otrajā nodaļā ūdens apgādes plāns vienmēr izpildīts, ūdensvedējs Juris Apsītis...» Talcis 4, 91. ..viņš satiek ūdensvedēju, kas, uzsēdies jāteniski uz lielas mucas, laiž ar baltu kleperi, ka rati skrab un grab.. Plūdonis 2, 362.

2. v. *Transportlīdzeklis ūdens vešanai.* □ Abi brītiņu pastāvēja.. un brauca tālāk — viens ūdensvedējā, otrs — pašizgāzējā. Pad J 70, 114, 8.

ūdensvelosipēds, -a, v. *Peldoša konstrukcija ar sēdekļiem un pedāļpiedziņu (parasti atpūtai uz ūdens); ūdens velosipēds.* □ Ūdens.. Gaujā paguvis pa lietainajām dienām atdzist, tāpēc vairāk piekrišanas ir laivām, ūdensvelosipēdiem. Sports 78, 113, 2. Ūdensvelosipēds, ko tagad pazīstam kā atpūtas parku atrakciju neatņemamu sastāvdaļu, parādījās kā jauns ūdenstransporta veids. Pad J 81, 153, 6.

ūdensvīrs, -a, v. **1.** mit. *Ūdens gars vīrieša veidolā.* □ Par akaci stāstīja pasakas — viņā dzīvojot zaļbārdains ūdensvīrs vai pat velns. Kar 86, 1, 104.

2. poēt. *Vīrietis, kura nodarbošanās ir saistīta ar jūrniecību, ūdenstilpēm.* □ Intam bija skaidrs: šie sirmie ūdensvīri ir kādreizējie tālbraucēji jūrnieki, liellaivu šķiperi, zvejnieki, enkurnieki. Vāczemnieks 6, 229. ..Žaņa Grīvas dzimtā puse ir Kurzeme — sensens ūdensvīru, jūras vagotāju, pasaules apbraucēju šūpulis. Rūja 4, 113.

ūdensvirsa, -as, s. *Ūdens virsa.* □ Es metu akmeni gar ūdensvirsu, un tas palēcās atkal un atkal un negribēja nogrimt. Ziedonis 11, 207.

ūdensvirsma, -as, s. *Ūdens virsma.*

ūdensvirza, -as, s. *Neļķu dzimtas daudzgadīgs, mitrās vietās sastopams lakstaugs ar mazliet pacilu stumbru, pretējām olveida lapām un baltiem ziediem.* □ Biezeņus iespējams pagatavot no.. ūdensvirzu lapām. D kal 66, 81.

ūdensvistiņa, -as, s. *Dzērvjveidīgo kārtas ūdensputns ar olīvbrūnu muguru, tumšbrūnu vēderu, balti plankumotiem sāniem, baltu astes apakšpusi un sarkanu knābi un pieri.* □ Retāk aizaugušos ezeros un dīķos sastopams [laucim] radniecīgs mazāks putns — ūdensvistiņa.. Latv dzīvn 38. Ūdensvistiņa ļoti labi prot peldēt.., vienīgi lido neveikli.. K Grigulis 5, 103. Ūdensvistiņa.. — irbes lieluma putns.. Medn 91.

ūdenszābaki, -u, vsk. ūdenszābaks, -a, v. *Ūdensnecaurlaidīgi zābaki ar gariem stulmiem (piemēram, zvejniekiem).* □ Jāuzvelk ūdenszābaki,.. jāpaņem žebērklis un zivju kule — vai nu tīri bešā būs? — un jālaižas prom uz upi.. Austriņš 1, 220. Sabrūk zvejnieku tīklu būdas, pazūd ādas ūdenszābaki.. Ziedonis 6, 93.

ūdenszāle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** *Graudzāļu dzimtas daudzgadīgs lakstaugs, kas aug seklā ūdenī vai slapjās, mitrās vietās un kam ir ložņājošs saknenis un ziedkopa — šaura vai plaša, gara skara.* Peldošā ū. Dižā ū. Krokainā ū. Birztalu ū. □ Ūdenszāle ir.. sastopama brīvā dabā seklos grāvju ūdeņos un pārmērīgi slapjās pļavās. Tērauds 1, 78.

2. *Ūdensaugs.* □ Šīs attekas rāmajos ūde-

ņos.. kā lielas salas slejas cieši saaugušie meldri, doņi, kalmes un citas ūdenszāles.. Ķempe 9, 21. ◇ Kā ūdenszāle (arī ūdens zāle) — *saka par ļoti kustīgu cilvēku; saka par intensīvām kustībām, darbībām.* □ Cik vien prašanas, viss darāms pašam.. Tā domāja Pēteris un augu dienu darbā kustējās kā ūdenszāle. Rozītis 3, 120. Konditoram jābūt kustīgam kā ūdenszālei, jāpamanās paveikt kaut vai desmit darbus reizē. Rīgas B 85, 116, 4. Pats uzskatu, ka varētu būt gan patstāvīgi darbīga parlamentāriešu grupa — profesionāli politiķi, gan parlamentārieši, kas kā ūdenszāles ņemtos arī pa Latvijas laukiem. Lauku Avīze 90, 8, 4.

ūdenszars, -a, v. *Jauna vasa, kas rodas uz dažu augu veca, bezzaraina stumbra, galvenā zara un vēlāk kļūst par spēcīgu zaru, pazeminot stumbra kvalitāti.* □ Koks aiz vecuma sadzinis milzum daudz ūdenszaru. Ezera 11, 41. Kaspars pieiet pie ābeles, kurai daļa no lielajiem skeletzariem pavisam nokaltusi, kamēr citi ar pēdējiem spēkiem stāvu gaisā izdzinuši ūdenszarus, tievus un garus kā vaska sveces. Svīre 3, 24.

ūdensziedš, -a, v. **1.** *Daudzgadīgs, brīvi peldošs vai ūdenī iegrimis ūdensaugs, kam vasa reducējusies par plātnīti, tā ka stumbrs un lapas vairs nav skaidri nošķirami.* Trejdaivu ū. □ Literatūrā aprakstīti galvenokārt mazie ūdensziedi. Tie ir daudzgadīgi augi ar otrādi olveida, apaļu vai eliptisku.. zaļu, lēcveidīgu stumbru. Lauku Dzīve 81, 3, 22.

2. *Fitoplanktons, kas masveidā ir savairojies ūdenstilpē un sablīvējies pie ūdens virsmas.* □ Grāvjos un peļķēs ap lopu kūtīm tās [aļģes] dažreiz savairojas milzīgos daudzumos, padarot ūdeni zaļu. Tie ir tā saucamie ūdensziedi. Galenieks 2, 27.

ūdenszīme, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Attēls, teksts, kas dažu šķirņu papīrā ir izveidots tā ražošanas procesā un ir redzams, papīru caurskatot pret gaismu.* □ Pase izgatavota no speciāla papīra ar iestrādātām luminiscējošām šķiedrām un pa diagonāli izkārtotām tumšām un gaišām ūdenszīmēm. Diena 92, 83, 1. Kolīdz iegūst sniegbaltu papīru ar ūdenszīmēm, sākas visstingrākā katras lapas kontrole. Lauku Avīze 90, 16, 16. Naudu Kārkliņi iedevuši jaunu, pat vēl nesalocītu, gurkstošu. Kad to paceļ pret gaismu, skaidri var saskatīt ūdenszīmes. Ezera 10, 28.

ūdenszirneklis, -ļa, v. *Zirnekļu kārtas dzīvnieks, kas dzīvo ūdenī un kam raksturīga ruda, tumšbrūna (ūdenī sudrabaina) krāsa.* □ Ūdenszirnekļi uzmeklē kādu tukšu gliemežnīcu, sanes tajā gaisu un tad noslēdz ieeju. Ūdensaugi nogrimstot aizrauj dzelmē arī gliemežnīcu ar visu tās iemītnieku. Pad J 68, 185, 4.

ūdenszurka, -as, s. *Drukns, brūns grauzēju kārtas dzīvnieks, kas vasarā dzīvo ūdenstilpju krastos, bet rudenī, ziemā — tīrumos, dārzos.* □ Ūdenszurka ir samērā liela: ķermenis parasti 15 cm garš, aste 7—8 cm gara.. Pārtiek galvenokārt no dažādu ūdensaugu mīkstajām, sulīgajām daļām. Latv dzīvn 26. Vasaras otrajā pusē.. ūdenszurkas pārvietojas no ūdenstilpēm uz tuvumā esošajiem sakņaugu, kartupeļu, retāk graudaugu tīrumiem.. Tauriņš 1, 112. ..zem ūdens izskalotas siekstas.. ieraudzīju melnu caurumu. Iebāzu roku un sāku taustīties, bet tad sajutu drausmīgu kodienu: biju pārsteidzis ūdenszurku. M Zariņš 5, 84. ◇ Slapjš kā ūdenszurka (arī ūdens žurka) sar. — *saka par ļoti slapju, parasti apģērbtu, cilvēku.* □ ..mēs.. sasniedzām krastmalu slapji kā ūdenszurkas.. Kaldupe 4, 143.

ūdeņainība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → ūdeņains (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; ūdeņainums (1).* Piena ū.

2. *Vispārināta īpašība → ūdeņains (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; ūdeņainums (2).* Kartupeļu ū.

3. *Vispārināta īpašība → ūdeņains (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; ūdeņainums (3).* Acu ū.

ūdeņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **ūdeņaini.** **1.** *Tāds, kas satur samērā daudz ūdens (parasti par ēdienu); tāds, kam ir pievienots nevēlami daudz ūdens un pārāk maz citu produktu, vielu.* Ū. piens. Ūdeņaina zupa. □ Ja želeja par maz vārīta, tā ir ūdeņaina (ne sīrupveidīga), to vāra otrreiz. Mājtur 379. ..Kleistene pārāk skopi baroja savus ļaudis,.. aizvien.. siļķe plānā, ūdeņainā mērcītē.. Austriņš 2, 357. pārn. Bet nu izrādījās, ka alus pie šiem vircotajiem un sāļajiem kārumiem sāk garšot gandrīz tā kā par sāju, kā ūdeņainu. Te derēja kas stiprāks. A Eglītis 4, 193. // *Tāds, kura liela daļa kūstot ir kļuvusi šķidra (par sniegu, ledu).* □ Aiz skolas logiem šalkdamas gāzās zemē palāses, un pa skārda jumtu šļūca ūdeņaina sniega blāķi. Indrāne 6, 366. Vienbrīd likās, ka kopā ar lāsēm kristu arī ūdeņainas pārslas, kas, saskaroties ar asfaltu.., vienā mirklī atkal izkusa. Ezera 9, 23. Vīrs palaida garām taksometru, kas, šļākdams ūdeņainu sniega putru, aizdrāzās uz Rīgas pusi.. Kolbergs 3, 218. // *Tāds, kura augsnē ir pārmērīgs ūdens daudzums, tāds, kura padziļinājumos ir sakrājies ūdens (par vietu).* □ ..laukstrādniekiem, melioratoriem, strādājot mitrās un ūdeņainās vietās, jālieto ūdensnecaurlaidīgs darba tērps un gumijas apavi.. Ves 84, 4, 14. Starp diviem pakavveida uzkalniem ūdeņaina pļava, purva līcis, aizvēsturiska ezera spārns. Caune 1, 149. Neliels sals mijās ar ilgstošiem atkušņiem, pārvēršot apkārtni pavasarīgi ūdeņainu. Sports 86, 21, 1.

2. *Tāds, kas satur daudz ūdens vai tam (pēc krāsas, konsistences u. tml.) līdzīgu šķidru vielu (par organisma daļām, veidojumiem, vielu maisījumiem tajos).* □ Stublāji [slimajām kresēm] kļūst caurspīdīgi, mīksti, ūdeņaini. Rupais, Kalniņa 1, 172. Ūdeņainas tulznas sametās plaukstās, pēc tam pārplīsa, asiņoja. J Plotnieks 11, 37. Acs ābolā ir četras caurspīdīgas vides: radzene, ūdeņainais šķidrums, lēca un stiklveida ķermenis. Ves 75,

12, 6. Otrajā slimības [iesnu] posmā deguna dobuma gļotāda kļūst mitra. No deguna lielā daudzumā izdalās ūdeņaini, gļotaini atdalījumi. Ves 79, 10, 15. // *Tāds, kas satur pārmērīgi daudz ūdens vai tam (pēc krāsas, konsistences u. tml.) līdzīgu šķidru vielu un par maz citu cilvēkam vēlamu vielu (par augu daļām, parasti augliem).* □ Zilenes sen pārgatavojušās un kļuvušas pārlieku saldas un ūdeņainas. Andersone 1, 34. . . Krenklis ieraudzīja kādas ieapaļas ogas . . Un palūkojis atrada ūdeņainas, laikam izsalušas . . Austriņš 2, 299. . . augsts cietes saturs padara kartupeli miltainu, bet zems — ūdeņainu. Lauku Dzīve 78, 1, 8.

3. *Bezkrāsains, arī ļoti blāvs, nespodrs (parasti par acīm).* □ . . viņš vēroja braucamo ceļu ar savām ūdeņainajām, krāsu zaudējušām acīm . . Kar 90, 1, 152. Veca cilvēka vēsām, ūdeņainām acīm Ulpes tēvs seko visam, ko vien jaunais skolotājs dara. J Kalniņš 9, 64. // *Blāvs, nespodrs (par krāsu, tās toni).* □ Atnāca decembris ar pirmo salu, ar atkusni, ar lietu un sniegu. Lauki un pļavas mainīja savu krāsu ik dienas, drīz mezdamies balti, drīz ūdeņaini, bet visvairāk rudens pelēki. Dziļums 1, 63. Bet ar šo [sejas vaibstu] svinīgumu it kā nesaderas vīra lielās, ūdeņaini zilās acis . . Kalndruva 2, 142.

ūdeņainums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → ūdeņains (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; ūdeņainība (1).* Mērces ū. Augsnes ū.

2. *Vispārināta īpašība → ūdeņains (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; ūdeņainība (2).* Kartupeļu ū.

3. *Vispārināta īpašība → ūdeņains (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; ūdeņainība (3).* Acu ū.

ūdeņradis, -ža, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements — gāze bez krāsas, smaržas, garšas.* Ūdeņraža peroksīds — *bezkrāsains sīrupveida šķidrums — ūdeņraža savienojums ar divu savstarpēji saistītu skābekļa atomu grupu.* Ūdeņraža pārskābe novec. — *ūdeņraža peroksīds.* Ūdeņraža bumba mil. — *bumba, kurā sprādzienu izraisa enerģija, kas atbrīvojas vieglo elementu kodoltermiskajās reakcijās.* □ Ūdeņradis Visumā ir visizplatītākais elements. G Rudzītis 1, 43. Ūdens tvaiki saules staru ietekmē sadalās skābeklī un ūdeņradī. Zv d 68, 3, 3. . . ādas ievainojuma gadījumos brūce rūpīgi jāapkopj, jāapsmērē ar joda tinktūru, ūdeņraža peroksīdu vai kādu citu mikrobus iznīcinošu līdzekli. Ves 63, 9, 23. Tintes traipus tīra ar 20% ūdeņraža pārskābi . . Lauku Avīze 90, 27, 13. Saharovs ir atzinies, ka ūdeņraža bumbu savā laikā izstrādājis, būdams pārliecināts par nepieciešamību pēc paritātes starp superlielvalstīm. Kar 90, 3, 203.

udmurti, -u, v.; **udmurts,** -a, v.; **udmurtiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Udmurtijas pamatiedzīvotāji.* Udmurtu valoda.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

ūdrāda, -as, s. *Ūdra āda (parasti kažokāda).* Ūdrādas cepure. Ūdrādas apkakle.

ūdrs, -a, v. *Plēsēju kārtas sermuļu dzimtas vidēja lieluma dzīvnieks ar īsu, biezu, spīdīgu tumšbrūnu apmatojumu.* Parastais ū. □ Ūdrs veikli peld un nirst un šādā veidā iegūst lielāko daļu barības: zivis, vardes, gliemjus, ūdens putnus, ūdensžurkas. Alu ierīko piekrastēs ar ieeju zem ūdens līmeņa. Latv dzīvn 19. . . gar viņu [upes] malu slaidi laižas liels ūdrs un nozūd kārklu krūmā . . Pēc kādas minūtes vai divām parādās virs ūdens apaļa galva strupām austiņām. Jaunsudrabiņš 5, 15.

uf, izsauk. *Lieto, lai paustu, piemēram, atvieglojumu, prieku.* □ «Uf-f . . . Cauri ir.» Sports 70, 189, 3.

ugri, -u, v.; tikai dsk. *Tautu grupa Austrumeiropā un Āzijas ziemeļrietumos (piemēram, ungāri, hanti, mansi).* Ugru valodas. Somu ugri — *somugri.* □ . . «Čičorliņkist» . . atšķiras no Kurzemes dziesmām, vairāk pieslejas somu ugru un igauņu dziesmām. Lit M 81, 43, 11.

ugunīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ugunīgi. 1.** *Tāds, kam ir ugunij raksturīgas īpašības (parasti spožums, karstums); tāds, kas ir saistīts ar degšanas procesu.* □ Austrumu pamale . . kļuvusi pavisam sarkana, un robotajās koku galotnēs aizķeras ugunīga saules ripa. Bērn 59, 8, 6. Tie [lielie meteori] pie debess parādās kā ugunīgas lodes, kas mirdz tik spoži, ka redzamas pat dienā. D kal 74, 114. Pēc brokastīm, sadzēries ugunīgi karstu un neganti melnu kafiju, Ingus sāka justies pavisam mundrs un dzīvīgs . . Ezera 13, 296. Raķetes ugunīgais lidojums — tā ir degvielas sadegšana, siltuma pāreja kinētiskajā enerģijā. Pad J 71, 144, 3. // *Ļoti spožs (par liesmām, dzirkstelēm u. tml.).* □ . . pāris zēnu pavēra mūsu smēdes durvis. Kvēlojošā dzelzs, ugunīgās dzirkstis, plēšu šņākoņa viņiem laikam iepatikās . . Bērn 57, 3, 22. pārn. Tiklīdz viņa acis aizvēra, tūliņ tā redzēja ugunīgas liesmiņas, kas izcēlās un zuda . . Blaumanis 6, 182. // pārn. *Ļoti spožs, mirdzošs (par acīm).* □ . . acis [Lienai] nebij vairs nemierīgas un ugunīgas, bet rāmas un aukstas kā divi tumši spoguļi . . Kaudzītes 1a, 224. Kad viņi satikās ar Melitu divatā, meitene smējās viņam pretim un, šķita, ar savām tumšajām, ugunīgajām acīm reizē aicināja viņu un atgrūda. Dziļums 1, 298. Dažreiz gan sapņos viņš . . brauc ar laivu pa zaļganu ūdeni, un laivā rāpjas pelēks suns ar ugunīgām acīm. Talcis 8, 16.

2. *Spilgti, koši sarkans, arī spilgti, koši dzeltenīgi sarkans.* Ugunīgi magoņu ziedi. □ Turpat blakus, trolejbusa pieturā, bariņš gaidītāju, un starp tiem Gatis pamana ugunīgu neilona vējjaku. Liesma 83, 2, 15. Ugunīgajām rieta debesīm klājās pāri sudrabota dūmaka, koku galotnēs, pakalnos un mākoņos atspulgojās saulrieta purpurs un zelts. Lielais 5, 108. // *Ļoti spilgts (parasti par ko sarkanu).* Ugunīgi sarkans zieds. Ugunīgi nosarkt. □ Benita valkāja vienīgi sarkanas jakas, un šī bija padevusies īsti ugunīga. Lit

M 75, 18, 7. Kedrovs nosarka, pat ausu galiņi iedegās ugunīgā sārtumā. Spāre 1, 149.

3. *Ļoti karsts.* □ Kamēr citi zēni līksmi aizskrēja uz pļavu ezeru peldēt, viņam vajadzēja ugunīgā saulē mocīties ar nepārredzamo nezāļu biezokņa iznīdēšanu. Ādamsons 2, 225. . . stikla kausēšanas krāsnīs vīd sarkanbalta masa, kas pretī dveš ugunīgu elpu. Cīņa 80, 293, 1. . . no māla krūzītēm strēbām . . ugunīgus tējas malciņus. J Plotnieks 9, 94. pārn. . . Čukst jūra vizmainus un rāmus vārdus, Viens vārds ir ugunīgs, cits vārds ir salts. Ļūdēns 2, 89. // *Tāds, kas izraisa karstuma sajūtu ķermenī, stiprs (parasti par alkoholiskajiem dzērieniem).* □ Vīns bija salds un ugunīgs, Ilze ar baudu ievilka garu malku. Tīkams karstums izskrēja caur dzīslām un viegli iesitās galvā. Brodele 14, 94.

4. *Ļoti straujš, dedzīgs, kaislīgs (par cilvēkiem).* □ Tur bijis kāds trakulīgs zirgu puisis — viņa [R. Blaumaņa] Edgars, ugunīgs un bezbēdīgs, bet traģisks. Kar 63, 1, 124. Jaunais darbinieks nav ne vecis ar bārdu, ne ugunīgs jauneklis, . . bet gara auguma pusmūža vīrietis . . Kalndruva 5, 181. Cik pirmā [jaunava] bija ugunīga, vētraina un kustīga kā ūdenszāle, tik otra vēsa, atturīga . . Zeiboltu J IV, 159. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* U. skatiens. □ Kam viņa ticēja un ko viņa cerēja? Viņa pati to vairs neapzinājās, sajuzdama Edvarta skūpsta ugunīgo un nepiepildāmo kāri, šo apreibušo saldumu . . Niedra 4, 166. // *Ļoti straujš (par personības, rakstura, psihes īpašībām); ļoti spēcīgs (par jūtām).* □ Viņai ir mātes — portugālietes — melnās acis, ugunīgais temperaments un slaidais augums . . M Zariņš 4, 15. Emocionāli piesātinātas filozofiskas rindas te [dzejoļu krājumā] mijas ar patiešām ugunīgu jūtu liriku. Lit M 60, 51, 2. // *Ļoti straujš (piemēram, par deju, skaņdarbu).* □ Ungārs norāva no pleca akordeonu, un kupeju piepildīja ugunīgā čardaša melodijas. Liesma 58, 5, 22. Skan klavieru pavadījums [vingrotājiem], te maršs, te ugunīga polka, te liegas valša skaņas. Sk Ģ 82, 12, 12. // *Tāds, kura saturā izpaužas liela aizrautība, dedzība.* □ . . pavisam savāds šķita klusums pēc tik vētrainiem un ugunīgiem vārdiem, kādus viņi bija dzirdējuši sapulcē. Rozītis 2, 67. Tā ir Viļņa un mūsu rotas mīļākā dziesma, latviskotā marseljēza, kurai ugunīgi vārdi un tracinošs ritma spars. Grīns 1, 85. // *Ļoti straujš, nevaldāms (par dzīvniekiem).* □ Fiora: Uz mūļiem jāj tikai mācekļi. Meistari jāj uz ugunīgiem ērzeļiem. A Eglītis 1, 262.

ugunīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → u g u n ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Saules rieta u.

2. *Vispārināta īpašība → u g u n ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ziedu u.

3. *Vispārināta īpašība → u g u n ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Dzēriena u.

4. *Vispārināta īpašība → u g u n ī g s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Dejas u.

uguns, uguns, dsk. ģen. uguņu, s.; retāk **uguns,** uguns, dsk. uguņi, v. **1.** parasti vsk. *Redzamās gaismas un siltuma staro jums, kas rodas līdz attiecīgajai temperatūrai sakarsētā, parasti liesmojošā, vielā, materiālā; arī liesma, liesmu kopums.* U. kuras. U. deg krāsnī sprakšķēdama. U. apdziest. U. izšaujas no ugunskura. U. izplatās izcirtumā. Uzšķilt uguni. Iekurt uguni. Kurināt uguni. Nodzēst uguni. Nopūst uguni. Uguns svelme. Iesviest papīrus ugunī. Iet bojā ugunī. Uzlikt katlu uz uguns. Sildīties pie uguns. Uguns pielūgšana mit. Uguns kults mit. Lēna uguns — *uguns ar mazu liesmu.* Strauja uguns (arī liesma) — *uguns ar lielu, spēcīgu liesmu.* Mūžīgā uguns — *piemiņas, godinājuma simbols — nepārtraukti degoša uguns.* Olimpiskā uguns — *uguns, ko aizdedz Olimpa kalnā Grieķijā un kas deg olimpisko spēļu vietā.* Jāņu uguns — *jāņuguns.* Bengāliskā uguns — *pulvera maisījums, kas deg ar baltu vai krāsainu liesmu; attiecīgā uguns.* Uguns (arī pērkona) krusts (arī zīme) — *ugunskrusts.* Maldu uguns — *malduguns.* Uguns nelaime — *ugunsgrēks; ugunsgrēka radītais postījums, zaudējums; ugunsnelaime.* Uguns (arī liesmu) mēle — *plakana, garena liesma; ugunsmēle.* Uguns čūska — *garena liesma, garens liesmu kopums.* Uguns stabs — *vertikāls, stabam līdzīgs uguns veidojums.* Uguns siena — *nepārtraukta, samērā augsta uguns josla.* Uguns jūra — *ļoti plaša uguns josla, ļoti plašs liesmu kopums (parasti ugunsgrēkā).* Uguns viesulis — *spēcīga uguns, kas ļoti strauji izplatās.* Uguns vilnis — *spēcīgas uguns josla, kas strauji izplatās.* Uguns trako — *saka par spēcīgu uguni, kas strauji izplatās.* Uguns vārdi — *buramie vārdi, ar kuriem ietekmē uguni.* Pielaist (arī pielikt, ielaist sar., piešaut sar., laist klāt, likt klāt) uguni — *aizdedzināt.* Vilkt uguni — *berzējot ko (parasti sērkociņu), panākt, ka rodas uguns.* Ietaisīt (arī uztaisīt) uguni novec. — *iededzināt, uzdedzināt uguni.* Ķert uguni (arī liesmas) — *viegli aizdegties.* Izlaist uguni — *ļaut izdzist ugunij.* Apturēt uguni — *pārtraukt, izbeigt liesmu virzību, izplatīšanos.* Savaldīt uguni — *nodzēst ugunsgrēku, nepieļaut, ka tas izplatās.* Uguns iziet — *uguns izdziest.* Apraust uguni — *apraust ar pelniem kvēlojošas ogles tā, lai no tām vēlāk varētu iekurt uguni.* Iet ugunī — *vāroties plūst pāri trauka malām (parasti par ēdienu).* Bīties kā no uguns — *ļoti bīties, baidīties.* Kā uguns — a. *Spilgts (par ko sarkanu).* b. *Emocionāli straujš, ātri uzbudināms; arī straujš (darbībā, rīcībā).* Uguns vēmējs novec. — *ugunsvēmējs.* □ Beidzot uguns, žēli pīkstēdama, iedegas. Pret egles pielijušajiem zariem paceļas smaila, gaiša liesma. Gulbis 3, 252. Uguns siltums mums izliekas vismīļāks, kad, aukstumā nosaluši, . . nākam viņas tuvumā. Turpretim, kad pieejam ugunij pārāk tuvu, viņas karstums sāk mums apnikt un mocīt mūs . . . Saulietis III, 81. Pavardā sprēgā uguns, mezdama siltas, sārtas atblāzmas caur vaļējām dzelzs durtiņām. Zigmonte 1, 81. Ame-

rikānis: Vai saprotat, kas notiktu, ja te kaut kur izceltos uguns? Viss naftas lauks uzreiz viļņotu kā viena liesmu jūra. Zīverts 1, 56. Kurināja plīti un vēroja tvana gāzes zilganos uguņus virs dziestošām oglēm. Mauliņš 4, 175. sal. Iedzeru. Uh, rums apsvilina rīkli kā uguns! Ezera 10, 27. pārn. ..Pāri lija saules uguns, apkārt slējās klintājs blāvs.. Elksne 6, 59. pārn. Normunds: ..Šurp manim [man] vīnu! Man auksti, it kā drudzis mani krata — Vai vīnā nav vairs uguns iekšā? Aspazija 3, 411. Uzlej [gaļai] 4 glāzes buljonu vai karstu ūdeni. Vāra uz lēnas uguns apmēram pusstundu. Ves 77, 7, 27. ..Grieķijā notiks senais, taču vienmēr dziļi saviļņojošais rituāls — tiks iedegta olimpiskā uguns. Sports 80, 96, 1. Mans brālis.. zin daudz ko stāstīt par maldu ugunīm. Sudrabu E 5, 76. Burkevics: Kas tas par uzņēmumu? — Rumba: Apdrošināšanas. — Burkevics: Automobiļi? Uguns nelaimes? A Eglītis 1, 529. Aizdegās benzīna tvertne. Uguns stabs pacēlās virs jūras. Zv 51, 10, 26. Šķita, ka zemei pāri vēlies uguns vilnis.., pārvērzdams pelnos cilvēku mītnes.. Lācis 15, 293. Bet uguns trako. Tā, it kā dejodama gaisa strāvu virpulī, lēkā no viena nama uz otru. Sēlis 5, 325. ..ēkās iespēris zibens, un tās visas sākušas reizē degt. Bet Deģa tēva tēvs pratis uguns vārdus, tie izsaukuši.. lietu,.. tas uguni apdzēsis. A Grigulis 10, 87. Pēc pārrakstīšanas man patīk mazās [melnraksta] lapiņas saslaucīt uz liekšķeres, iemest krāsnī, pielaist uguni un skatīties, kā sadeg. Ezera 18, 84. ..rudenī «Pelašķi» nodega. Kā viņam stāstīja, kādi sēņotāji laikam pielikuši sausajai koka mājai uguni. Bels 6, 199. Ielaist plītī uguni, aizkurt krāsni? Tas taču nebija darbs. Kalndruva 5, 96. «..mēs varētu piešaut uguni un izkaltēties pie krāsns sausi kā skangali..» Vāczemnieks 5, 64. ..tad saimnieku Jānis, kuram spicku [sērkociņu] nekad netrūka, izvilka no būdas sauju salmu, pietupās un vilka uguni. Salmi uzreiz saķēra spožo liesmu.. Jaunsudrabiņš 1a, 214. Lai būdu neizpūstu aukstu, krāsniņā neizlaida uguni. Lācis 1, 81. Pavardā uguns sen izgājusi,.. un virtuve lēni atdziest.. Zigmonte 1, 105. Sevišķi uguni apraust viņa neuztic nevienam citam. Brigadere 2, 80. Bērni brēca, vīrs rājās, putra gāja ugunī. ME II, 79. Arī arods Ainai kā radīts raksturam — bankas inspektore. ..no viņas bijās kā no uguns. Zigmonte 2, 46. Nadīna ir notvīkusi kā uguns. Klusē. Ne uz manu pusi neparaugās. Avotiņa 2, 176. Ātra kā uguns, viņa vienmēr ir pirmā ķildas aizsācēja.. J Kalniņš 1, 336. ..tā ķēve, kas piesieta ratu kreisajā pusē, esot kā uguns, jūdz tik ilksīs un aizšaus Rīgā vai Jelgavā kā ar vēja spārniem. J Kalniņš 10, 248. ◇ Kā salmu uguns — *saka par ko ātri pārejošu.* □ ..prieks pārskrēja kā salmu uguns. ..Melnas, cietas un smagas kā kluči bij kurpes. Brigadere XVIII, 190. «Bet dažās dziesmiņās šī dedzība ir kā salmu uguns — gaiši gan švirkst,.. un nekā vairāk arī nav. Pēc liesmas apdzišanas pat lāga ogle nav palikusi.» J Kalniņš 3, 299. ◇ (Kā) uz uguns vārīts — *saka par ļoti karstu ēdienu, dzērienu.* ◇ Dzīva (arī tīra) uguns — *saka par ko ļoti karstu (parasti par ēdienu, dzērienu).* □ Viņš pastiepa pirkstu, pataustīt rozes uz kannu baltajiem vēderiem, bet apdedzinājis atrāva un uzpūta virsū. Tas bij pieklājības pēc: Brīviņu saimniece nežēlo, tīru uguni ceļ galdā. Upīts 4, 146. ◇ Uguns (arī kaujas) kristības — a. *Piedalīšanās kaujā pirmo reizi; ugunskristības (1).* □ ..sestā rota piedzīvoja arī īstas uguns kristības, kad, vācu ložu un lielgabalu granātu šķembu nopļauti, krita gan koki, gan arī pelēkajos šineļos tērptie cilvēki. Zv 58, 14, 21. b. *Pirmais nopietnais pārbaudījums; ugunskristības (2).* ◇ Sargāt kā no uguns — *ļoti censties atturēt (kādu no kā).* ◇ Sargāties kā no uguns — *ļoti censties atturēties (no kā).* □ Kādreiz viņa atgriezās no savām vēlajām gaitām klusu, uz pirkstu galiem, kā no uguns sargājās ievest dzīvoklī savus draugus. Zigmonte 1, 291. ◇ Spēlēties ar uguni — *rīkoties nepiesardzīgi, neapdomīgi.* □ «..jums visiem galvas ir par karstām. Tā varam ieskriet lielā postā. Uz priekšu būsim uzmanīgi un apdomīgi. Ar uguni nevar spēlēties, ja grib dzīvē savu mērķi sasniegt.» Rozītis 2, 196. «Es neesmu varonis, drīzāk vieglprātis. ..Es kā puika spēlējos ar uguni, sak, vai tik traki būs. Un tagad ir par vēlu...» Birze 5, 70. ◇ Bāzt roku (arī pirkstus) ugunī — *ļoti riskēt.* ◇ Ar uguni un zobenu — *ar bruņotu spēku, ļoti nežēlīgi.* □ Kāpēc pagānus atgriezt ar uguni un zobenu? Tikai ar vārda spēku drīkst cilvēka prātu grozīt! Bels 7, 112. ◇ Ar uguni (arī ar zobenu) un krustu — *ar militāru akciju, vardarbību, ko atbalsta vai organizē baznīca.* ◇ (Pie)liet eļļu (arī taukus) ugunī — *radīt labvēlīgus apstākļus (kam), sekmēt (kādu nodomu).* □ Ja viņš atbildētu ar kādu vārdu, kaut vai strīdētos pretī, Lilija jau sen būtu nomierinājusies, bet viņš sēdēja nesatricināmā mierā, un šī, pēc viņas domām, bezsirdīgā vienaldzība lēja eļļu dusmu ugunī. Skujiņš 3, 161. ..viņš saprata Dārtas [līgavas] izturēšanos un jaunā Vanaga ienaidu pret viņu. Dusmas par tādu pievilšanu viņu sagrāba.. «Pats redzēju, kā jaunais Vanags līda Dārtai pakaļ, kad tā nāca atpakaļ,» Pēteris to apstiprināja, liedams jo vairāk taukus ugunī. Apsīšu J 2, 40. Strīdu ugunī eļļu pielēja feļetonists Bultiņš. Jansons 4, 400. ◇ Nav dūmu bez uguns, arī kur dūmi, tur uguns — *visam (parasti baumām, tenkām) ir savs cēlonis, pamats.* ◇ Iekrist kā ugunī (arī kā ūdenī, akā, zemē) — *pēkšņi pazust un nebūt vairs atrodamam.* ◇ Degt (arī kaist, kvēlot) kā ugunī (arī kā ugunīs), arī degt kā ugunij — a. *Būt ļoti karstam (parasti drudzī, kādā psihiskā stāvoklī).* □ Reizēm līdz rītam nevienas zeķes nebija īsti sausas, uz skolu bija jāiet.. Vai brīnums, ka pienāca stunda, kad man bija jāliekas gultā, un degu kā ugunī? J Kalniņš 10, 348. Visa miesa viņai dega kā ugunīs.. Zeiboltu J IV, 229. ..slimniece vēl arvien kaita

kā ugunī. Cīņa 60, 1, 4. Viņš dega kā uguns un drebēja no sala. Brigadere 3, 443. b. *Ļoti sūrstoši sāpēt.* □ «Kad lapsene iedur, tā vieta deg tikpat kā ugunī.» Valdis 1, 168. ◇ Degt zilās ugunīs (arī liesmās, arī ar zilām liesmām) — a. *Strauji un spēcīgi degt.* b. *Būt tādam, kam strauji, spēcīgi izpaužas naids, dusmas u. tml.* ◇ Iet caur uguni un ūdeni, arī iet ugunī (un ūdenī) — *pārdzīvot ļoti lielas un dažādas grūtības.* □ Kur tie gadi, kopš Lijas tante saņēma pensiju, taču turējās viņa reti braši, jaunības dienās bija caur uguni un ūdeni gājusi.. Lapsa 3, 114. «Ints par Liljenu, kas zina, vēl šodien ietu ugunī.» Zigmonte 13, 94. ..Aļka sava fizkultūras skolotāja dēļ bija gatavs iet ugunī un ūdenī. Ērgle 1, 102. ◇ Iziet caur uguni un ūdeni — *pārdzīvot un izturēt ļoti lielas un dažādas grūtības.* ◇ (Kā) uguns pakulās (arī pie pakulām) sar. — *saka par to, kas kādam ļoti ātri, pēkšņi izraisa dusmas, uztraukumu.* □ ..Jēkabs tai brīdī kaut ko asāk pateica par Gusta nesaprātīgajiem rīkojumiem, par neprašanu saimniekot. Tas bija kā uguns pakulās! Gusts pārskaitās un brēca. M Zariņš 5, 102. Viņš.. sievai ieminējās, ka nebūtu slikti, ja Andrejs apprecētos. Bet sievai šādas valodas bija kā uguns pakulās. Kamēr pati dzīva, viņa negribēja redzēt svešu sievieti savā mājā. Jansons 3, 24. ..tas [stāsts] bagātajam kā uguns pie pakulām. LTTP 1, 74. ◇ Spļaut (baltu, arī zilu) uguni sar. — *būt ļoti dusmīgam.* □ Māte.. spļāva vai uguni un, Gustam klāt neesot, izgrūda par viņu vēl niknākus vārdus nekā toreiz, kad Gusts bija nācis preciniekos. Apsīšu J 2, 112. Zemnieki spļauj baltu uguni: kā tā, kā tā? Mums tak tīrumi abpus Pugačas. Lielkungs: kas man par bēdu. Ja negribat maksāt, brauciet apkārt manam īpašumam! Salenieks 7, 37. Tas Indulis — tas dusmu pūķis — jau cikkārt zilas ugunis par velti spļāvis. Zigmonte 15, 139. ◇ Spļaut uguni sar. — *intensīvi šaut (uz ko).* □ Kad bijām klāt, tad spļāvām turkiem uguni virsū no plintēm un lielgabaliem. Apsīšu J 1, 36. Tikai piecpadsmit minūtes artilērija spļauj uguni, tad ceļas kājnieki un skrien... Jansons 5, 69. // pārn. *Karstuma sajūta, arī darbīguma, spēka palielināšanās izjūta.* □ ..Meļķis dzēra. Patīkama uguns izskrēja caur dzīslām.. Saulītis 13, 175. ..vīns vareni garšoja. Dzīslās ielija kāda savāda uguns.. Grīva 6, 128. Vai kāds vairs prot veco krusta deju, kur bij straujums un plašums? Uguns svila dzīslās, un grūti bij norimties vien. Rozītis III, 131. // pārn. *Kaislība (1).* □ Viņa [Edgara] acis liesmoja, viņā noskatoties, un viņa skūpstos bija uguns, no kuras Kristīne nodrebēja. Blaumanis 6, 239. Linda vēl nepazina kaislas izjūtas un neiedomājās, kādu uguni skūpsts uzšķil piedzīvojušam vīrietim divvientulībā. Kļava 2, 34. «Tavai laimei nav diezgan ar acumirkļa baudu. Tava uguns neizdeg kā svece, — kā dimanta oglei viņai jākvēl visu mūžu. Bet ar šo sievieti izdegs, izdzisīs...» Upīts 6, 74. // arī dsk.; pārn. *Spēcīgs emocionāls stāvoklis; liela aizraušanās, dedzība.* □ ..viņā smagi gruzd tikai viena uguns — vainas apziņa par bezjēdzīgo dzīvi. Māksla 75, 2, 33. ..viņš pēc šī apsveikuma savilka seju kaut kādā pieklājīgā smaida grimasē, sirdī glabādams naida un tumša nemiera uguni. Vilks 1, 18. Kā gan aktieris var tēlot.. bez garīgas radošas uguns? Lit M 64, 40, 5. // pārn. *Cilvēks, kam ir raksturīga liela aizraušanās, dedzība, rīcības, darbības aktivitāte.* □ Lauris bija tas uguns, kas visiem iedvesa dedzību un sparu.. A Deglavs 1, 159. Brigita: ..kāda es biju jaunībā! — Laura: Jūs arī tagad neesat veca. — Brigita: Bet toreiz! Uguns! Kur gāju, tur viss aizdegās. Biju jautra, sabiedriska. Gulbis 5, 90. Sekretārs: Vecais [tēvs] ir lēns un visu dara pamatīgi. Bet meita ir uguns, tā ir bīstama. Zīverts 1, 58. // pārn. *Strauja, aktīva norise (parādībām sabiedrībā).* □ Revolūcijas uguns vēl neslāpa [1906. gadā]. Taču līdzskrējēji jau nogāja malā, slēpās. Stankevičs 3, 113. Katrs audzinātājs neslēpti juta līdzi savai klasei un tā vēl uzpūta sacensību uguni. Brīdaka 2, 63. // *Līdzeklis (piemēram, sērkociņi, šķiltavas) dzirksteles uzšķilšanai un (kā) aizdegšanai; degošs priekšmets, kuru izmanto (kā) aizdegšanai.* □ ..viens ieprasās: «Vai kādam ir uguns? Kā uzpīposim, kad būsim paēduši?» Kalndruva 10, 117. Piegāju pie skapja, lai sameklētu uguni. Es zināju, ka augšējā plauktā ir pussveces un ka turpat ir arī sērkociņi. Jaunsudrabiņš 7, 118. Viņš nostājās man blakus un pasniedza cigareti. Iedeva uguni. Dūms bija viegls un salds. Lukjanskis 5, 174.

2. parasti vsk. *Gaisma, ko izplata kāds gaismas avots.* Luksoforā deg sarkanā u. Bākas u. Uguns boja — *boja, kas raida gaismas signālus.* Rādīt uguni — *turot, arī virzot (gaismas avotu), apgaismot (ko).* Uzgriezt uguni (arī gaismu) — *panākt, ka gaismas avots sāk izstarot gaismu.* □ ..katru augu nakti līdz pat gaismai redzēju spīdam Oliņos uguni. Birznieks-Upītis 1, 21. Tantei virtuves logā dega uguns. Vārtiņiem nočīkstot, ierējās suns, un uguns acumirklī apdzisa. Zigmonte 4, 7. Pie skalu uguns dūkdami ratiņi griezās.. Ķempe 2, 39. sal. Vienā mirklī cilvēks izdzīvo gadus.. Tas, kas vakar izlikās pelēks.., šodien liesmo spīdīgs kā elektriska uguns. Sudrabkalns II, 474. Mēs — bērni pēc kārtas turējām skalu un rādījām mātei uguni. Dorbe 3, 91. Viņš piecēlās un uzgrieza uguni. Tūliņ aiz durvīm dzirdēja soļus.. Plaudis 3, 80. ◇ Meklēt (kā) ar uguni — *intensīvi, neatlaidīgi meklēt.* □ ..rezerves daļas rajonā varēs meklēt ar uguni. Talcis 9, 203. Kas tas par Svētkalnu?... Nudien nav ne redzēts un pat dzirdēts ne. Tieši Zemgalē, kur vispār katrs pakalniņš vai ar uguni jāmeklē! Purs 11, 163. ◇ Nevarēt (ne) ar uguni sameklēt, arī ar uguni nesameklēt — a. *Saka, ja ko vēlamu, vajadzīgu nevar dabūt, iegūt, ja kā vēlama, vajadzīga nav nekur.* □ Viņa bodē pazīstami, «savi cilvēki» varēja dabūt visu, ko citur nevarēja ne ar uguni sameklēt.. Avotiņa, Šlisers

1, 15. b. *Saka, ja kāds cilvēks ar noteiktām spējām, īpašībām u. tml. ir retums (kādā vidē).* □ Tādu toršu meistarieni kā Aldonu Vīndedzi visā apkārtnē nevarēja ne ar uguni sameklēt. Ezera 8, 196. Vēzis: Cilvēku palicis pamaz. Gājējus ar uguni nesameklēt. A Grigulis 3, 132. // dsk. *Gaismas stari, apgaismoti laukumi u. tml., ko rada gaismas avoti; ieslēgti gaismas avoti, kas izplata gaismu, priekšmeti, kas atstaro gaismu.* Nams laistās vienās ugunīs. Krāsainās reklāmu ugunis. Ostas ugunis. Skatītāju zālē iedegas ugunis. Automobiļa aizmugures ugunis. □ Krēsla jau bija klāt.. Ielās un namu logos staroja neskaitāmu spuldžu ugunis. Saulītis 12, 15. .. jūra atgādina jāņtārpiņiem piebārstītu pļavu: tuvu un tālu mirgo kuģu ugunis. Lapsa 4, 174. Garām pašaujas vēl viena mašīna, Brigita nemaz neievēro, vai gabarītu ugunis tai deg vai ne. Zigmonte 6, 256. Krita pavasara krēsla,.. tramvaji jau brauca ar uguņiem.. A Grigulis 13, 587. pārn. ..Kā Latgales svečturi ozoli stāv Ar mēness ugunīm zaros. Ziedonis 14, 31. // pārn. *Spīdums, mirdzums (acīs), ko (parasti) izraisa emocionāls stāvoklis.* □ Viņa vaigu gali bij viegli pārtvīkuši, un viņa acīs.. mirdzēja tāda savāda uguns. Blaumanis 2, 80. Ziemeļa acīs pazibēja ļauna uguns un tīksme. Vilks 2, 24. Tiklīdz durvis paveras, Alda metas garām, acīs deg dīvainas naida un ārprāta ugunis. Kaijaks 2, 201. ..Strēlnieki kā čūskas slīd uz priekšu, Arvien tuvāk, baismā, trulā gaitā; Lūpas sausas, acīs dzeltens uguns.. Caks 7, 100. // parasti dsk.; pārn. *Spilgta gaisma; koša, spilgta (kā) krāsa.* □ ..debesis sāk degt saulrieta ugunīs.. Grīns 1, 64. Cauru nakti liesmo kāvu sarkanās ugunis. J Kalniņš 3, 334. ..Un visa pļava dega Gundegu ugunīs. Stērste 1, 220. Drīz zaļās bērzu ugunis plēnēs Un ceļā sarkani pīlādži stāsies.. Goba 4, 71.

3. parasti vsk.; mil. *Šaušana, apšaude; raidīto šāviņu, ložu kopums.* Artilērijas u. Tanku u. Granātu u. Ložu u. Nokļūt mīnmetēju ugunī. Pārtraukt uguni. Frontāla u. Uguns josla — *josla, kuru apšauda.* Uguns blīvums — *vienā laika vienībā izšauto šāviņu, ložu skaits uz noteikta garuma frontes joslu vai noteikta lieluma laukumu.* Uguns aizsegs — *šķērslis, ko veido artilērijas, ložmetēju u. tml. uguns.* Uguns aizsprosts — *iepriekš sagatavota uguns noteiktā apvidus joslā.* Uguns pozīcija — *ugunspozīcija.* Uguns šaujamieroči — *ieroči, kuros šāviņa, lodes mešanai izmanto sprāgstvielu sprādziena enerģiju; šaujamieroči.* Atklāt uguni — *sākt šaut.* Pārnest uguni — *sākt apšaudīt citu mērķi, citu vietu.* □ Viņš atcerējās, cik grūti bija celties uzbrukumam zem pļaujošas uguns Naras krastā. Spāre 5, 260. ..parādās salīkuši stāvi, diebdami uz lauka vidus pusi. «Uguni!» sauc Spandegs, bet mēs jau esam sākuši bez komandas šaut. Grīns 1, 123. pārn. Esmu jau izsaucis uguni uz sevi, runājot par izmaksām representējamiem. Lauku Avīze 90, 38, 4. Nedrīkstēja kavēties, baterijai vajadzēja ātrāk ieņemt uguns pozīciju. Branks 4, 94. ..klusumu pārtrauca neganta ložmetēju un automātu uguns. Šāva no upes pretējā krasta. Mēs arī atklājām uguni, un pēc brīdiņa apšaudīšanās aprima. Lukjanskis 1, 38. ◇ Uguns viesulis (arī auka, krusa, jūra), arī dzīva uguns — *ļoti intensīva, blīva apšaude.* □ Viņš paredzēja, kāds uguns viesulis te tūliņ sāksies, tiklīdz vācieši pamanīs viņu sakustēšanos. Lācis 15, 285. ◇ Gāzt uguni sar. — *intensīvi šaut.* □ ..ienaidnieks nepārtraukti turpināja gāzt uguni. Grīva 4, 378.

ugunsaizsardzība, -as, s.; parasti vsk. *Pasākumu kopums, kuru mērķis ir pasargāt no ugunsgrēka, nepieļaut tā izcelšanos.*

ugunsapbedījums, -a, v.; arheol. *Reliģiskā rituālā sadedzināta mirušā apbedījums.* □ Daudzās salauztās, apdegušās un sakusušās lietas liecināja, ka te [Vilkumuižas ezerā] atrasti seno kuršu ugunsapbedījumi, galvenokārt no 13. un 14. gadsimta. Zin T 68, 7, 28. Baznīca un ordenis aizliedza ugunsapbedījumus. Jau krietnu laiku kurši nededzināja aizgājējus. Bet vecā paraduma vara vēl valdīja, tāpēc kapa bedrē iebēra pelnus un ogles. Bels 7, 41.

ugunsbīstamība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ugunsbīstams, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ātri uzliesmojošu vielu u. Bojātas krāsns u. □ Pēc sniega nokušanas izžūst un kļūst ugunsbīstami dažādi degoši meža materiāli. Sākumā tas notiek atsevišķu plankumu veidā, bet pakāpeniski ugunsbīstamība izplatās arvien lielākās platībās. Kronītis 1, 105. Sakarā ar silto un sauso laiku pieaugusi ugunsbīstamība! Cīņa 87, 104, 4.

ugunsbīstams, -ais; s. -ā, -ā; apst. **ugunsbīstami.** *Tāds, kas viegli aizdegas un var izraisīt negadījumus, ugunsgrēkus (par materiālu, vielu, priekšmetu).* □ Pēc sniega nokušanas izžūst un kļūst ugunsbīstami dažādi degoši meža materiāli. ..Pirmais ugunsbīstamais elements mežos un gar meža masīvu malām ir pērnā zāle. Kronītis 1, 105. // *Tāds, kas var būt par cēloni ugunsgrēkam.* □ Krāsojot grīdas vai citus priekšmetus ar acetona krāsām, jāraugās, lai durvis un logi būtu atvērti, lai tvaiki telpā neradītu ugunsbīstamu koncentrāciju. Ves 76, 7, 18. // *Tāds, kurā ugunsgrēka izcelšanās iespējamība ir liela (par vietu, teritoriju, celtni, vidi).* □ Sausā laikā meži izžūst un kļūst ugunsbīstami. Ja sausums ir sevišķi liels, var degt pat visslapjākie purvi un lapkoku meži. Cīņa 79, 90, 3. // *Tāds, kam raksturīgi apstākļi, kuros ugunsgrēku izcelšanās iespējamība ir liela (par laikposmu).* □ Laika nozīmē meža ugunsgrēku izcelšanās iespējamība ierobežota ar tā saucamo ugunsbīstamo sezonu, kas sākas pēc sniega nokušanas un beidzas rudenī. Kronītis 1, 105.

ugunsbriesmas, -u, s.; tikai dsk. *Stāvoklis, apstākļi, kad draud izcelties vai izceļas ugunsgrēks; arī ugunsgrēks.* □ Vēlāk, lai [dedzinot skalus] mazinātu ugunsbriesmas un labāk izgaismotu telpas atsevišķas daļas, sāk lietot īpašus skalturus. Lauku Dzīve 83, 7, 31.

Šis sporta veids [ugunsdzēsības lietišķais sports] ir sevis pārbaude, un nepieciešams, lai vēl ašāk varētu tikt galā ar ugunsbriesmām, ja kāda vainas dēļ (tīšas vai arī netīšas) tās pēkšņi rodas. Liesma 75, 11 24.

ugunsdrošība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Stāvoklis, apstākļi, kad (vietā, teritorijā, celtnē, vidē) ir pilnīgi vai gandrīz pilnīgi novērsta uguns postošās iedarbības iespējamība.* Ugunsdrošības zonas. Ugunsdrošības ierīces. Ugunsdrošības noteikumi. Ugunsdrošības mūris — *ugunsmūris.* □ Ugunsdrošības dēļ [rijas] krāsns bija iedziļināta zemē.. Latv etn 135.. ..ugunsdrošības skate ..veicina ugunsdrošības prasību un normu ievērošanu. Pad J 81, 115, 3. ..ar keramikas mozaīku kā paklāju gluži vienkārši nosegta.. daļa ugunsdrošības mūra. Nodieva 1, 70.

2. *Vispārināta īpašība* → *ugunsdrošs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Celtniecības materiālu u. □ Ar dobķieģeļiem pildītie stiegrbetona griesti.. ir ugunsdroši, pretēji dzelzsbetonam, kam samērā maza ugunsdrošība. Izrakt 241.

ugunsdrošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ugunsdroši.** *Tāds, kas attiecīgajos apstākļos nevar aizdegties (piemēram, par materiālu, vielu, priekšmetu).* U. audums. U. šīferis. U. skatuves priekškars. Ugunsdroša būve. □ ..izrādījās, ka akmens pape ir ugunsdrošs materiāls — ar to apsistās koka ēkas neaizdegās. Upīte 1, 44. Degošu šķīdinātāju aizstāšana ar ugunsdrošiem šķīdinātājiem un preparātiem novērš šķīdumu uzliesmošanu tehnoloģisko procesu laikā.. Hor 78, 11, 25. // *Tāds, ko neietekmē, nebojā samērā augsta temperatūra, uguns; ugunsizturīgs.* □ Ugunsdrošā stikla veidnes piemērotas sautējumu, sacepumu un pudiņu gatavošanai. PL Siev 85, 9, 22. Viļums tomēr sarūpē un piegādā Dūļiem visu, ko vajag, — zāģu vīles, ugunsdrošos ķieģeļus.. Indrāne 10, 180. // *Tāds, kurā ugunsgrēka izcelšanās iespējamība ir maza (par vietu, teritoriju, celtni, vidi).* □ Ja savlaicīgi izcirstu un izvestu visus nokaltušos kokus, mēs iegūtu ne vien iespaidīgu kurināmā daudzumu, bet pat lietkoksni. Un mūsu meži kļūtu sakoptāki, vēl skaistāki un arī ugunsdrošāki. Zv 82, 7, 5.

ugunsdzēriens, -a, v.; sar. *Stiprs alkoholisks dzēriens (parasti degvīns).* □ Vīri nemanot reibst, pa lāsītei, pa kripatai ugunsdzēriens kāpj galvās.. Lapsa 7, 140. ..vai kara draugiem obligāti jātiekas pie sīvā glāzes? Daži.. domā, ka bez ugunsdzēriena valodas nevedoties, sirdis neatveroties. Cīņa 83, 10, 2. Stenlijs deva viņiem [afrikāņiem] nogaršot pa karotei spirta, pamācīdams, ka šis ugunsdzēriens, lietots nelielā daudzumā, dodot spēku un mundrumu.. Lielais 7, 201.

ugunsdzēsējs, -a, v. *Speciālists, īpaši apmācīts cilvēks, kas nodarbojas ar ugunsgrēku dzēšanu un to profilaksi.* Ugunsdzēsēju komanda. Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība. Ugunsdzēsēju depo. Ugunsdzēsēju kāpnes. Ugunsdzēsēju šļūtene. □ «Kā — nenodegtu? Ja visa māja nodegtu, arī pagrabs būtu pagalam.» — «Tak apdzēstu jau! Pasauktu ugunsdzēsējus, puikas ar šļūtenēm un cirvīšiem...» A Eglītis 4, 203. ..ugunsdzēsējiem uz notikuma vietu dažkārt ir lietderīgi braukt ar vieglo autotransportu, jo profesionāli sagatavotu cilvēku drīzāka ierašanās var būt svarīgāka par jaudīgu ūdenssūkni. Zin M 90, 9, 27. Nupats: Kad ugunsgrēks būs pilnā sparā un pagrabs dūmu pilns, mēs izsitīsim rūti. Tad dūmi bieziem mutuļiem velsies ārā, to pamanīs garāmgājēji vai kaimiņi no blakusmājām un izsauks ugunsdzēsējus. Zīverts 2, 432.

ugunsdzēsība, -as, s.; parasti vsk. *Pasākumu sistēma ugunsgrēku dzēšanai un to profilaksei.* Ugunsdzēsības automobilis. Ugunsdzēsības dienests. Ugunsdzēsības inventārs. Ugunsdzēsības sūknis. Ugunsdzēsības aparāts — *aparāts, ar kuru degšanas zonā ievada uguni slāpējošas vielas.* Ugunsdzēsības dīķis — *ūdenskrātuve, kas nodrošina vajadzīgo ūdens daudzumu ugunsgrēka dzēšanai.* Ugunsdzēsības lietišķais sports — *sporta veids, kurā ietilpst ar ugunsgrēka dzēšanu saistītas darbības.* □ Modernā ugunsdzēsības tehnika spēj dažās minūtēs nodzēst pat lielus naftas rezervuāru ugunsgrēkus. Zin T 78, 1, 22. Nāk skatītāji, lai redzētu sacenības ugunsdzēsības lietišķajā sportā. Liesma 75, 11, 24.

ugunsdzēsis, -ša, v. *Ugunsdzēsības aparāts.* Gāzes u. Šķidruma u. Putu u. Sausais u.

ugunsdzēšams, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ir paredzēts uguns, ugunsgrēka dzēšanai.* □ Pirmās nepieciešamības ugunsdzēšamie līdzekļi ir rokas un pārvietojamie ugunsdzēšamie aparāti, iekšējie ūdenskrāni, hidropultis, spaiņi.. Lauku Dzīve 79, 1, 27.

ugunsdzēšana, -as, s.; parasti vsk. *Uguns, ugunsgrēka dzēšana.* Ugunsdzēšanas līdzekļi. Ugunsdzēšanas ūdensapgāde. □ Kapteinis Klāvs dod rīkojumu uz tralera klāja uzstādīt ugunsdzēšanas rokas sūkni. Grīva 8, 113.

ugunsdzira, -as, s.; sar. *Ugunsdzēriens.* □ ..nemierīgās asinis [atpūtniekiem] iekarsētas ar ugunsdziru, ko var iegādāties netālajā veikaliņā. Kalndruva 10, 79.

ugunsgailis, -ļa, v. *Ugunsgrēks; arī uguns; sarkanais gailis.* □ ..no sarkanā ugunsgaiļa izdevies izglābt mīļoto mežu. Cīņa 67, 176, 4. ..jūnijā un jūlijā ugunsgailis vairākkārt «iedziedājās» vietās, kur pie veikaliem lielos daudzumos sablīvēta tara. Rīgas B 79, 190, 5.

ugunsgrēks, -a, v. *Nekontrolējams degšanas process, kas saistīts ar materiālo vērtību bojāeju un draudiem cilvēku dzīvībai; attiecīgā uguns, liesmas.* Ugunsgrēka izcelšanās. Dzēst ugunsgrēku. Ugunsgrēka vieta. Ugunsgrēka sekas. Iet bojā ugunsgrēkā. Ugunsgrēka trauksme. □ ..deg kādas mājas, un ugunsgrēks met padebešos savu liesmu atspīdumu. Grīns 1, 112. Pāri Cēsīm brāzās kari, to postīja ugunsgrēki — 1671. gadā pilsēta nodega līdz pamatiem. Zv 74, 23, 1. Latvijas meži ir ļoti piegružoti. Tas ir cēlonis daudziem meža ugunsgrēkiem, kā arī veicina uguns izplatī-

šanos un apgrūtina cīņu ar to. Zin M 90, 9, 26. sal. Naktī pamodies, viņš atkal domāja: kā iespējams, ka vienlaikus mīlēja divas... Taču viena no mīlestībām jāapdzēš kā bīstams ugunsgrēks, kas var pazudināt otru. Lapsa 7, 89. pārn. Šonakt plosās ziedu ugunsgrēks, Dārzi deg un mežs ir aizdedzināts. Ziedonis 19, 67. ◇ Kā uz ugunsgrēku — *ļoti lielā steigā.* □ Vaļinieks paņurd, kas tad nu esot par skriešanu kā uz ugunsgrēku,.. tomēr ar visu ņurdēšanu ceļā sataisās ātri. Avotiņa 7, 127. «Anna! Anna!» viņa kliedza kā uz ugunsgrēku, riņķī griezdamās un meklēdama. Upīts 4, 218.

ugunsierocis, -ča, v. *Uguns šaujamierocis.* □ Nenogurdināmā kolekcionāra.. dzīvoklis līdzinās muzejam, kur var redzēt senlaicīgus formas tērpus,.. auksto [ieroču] un ugunsieroču paraugus. Rīgas B 78, 283, 5. ..ugunsieroču parādīšanās kardināli iespaidoja militārās zinātnes, pilsētbūvniecību.. Zin T 80, 10, 21.

ugunsizturība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ugunsizturīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Metālrūpniecības veidņu smiltīm jābūt.. ar lielu ugunsizturību, lai tās nesakustu un nedeformētos izkausētā metāla ietekmē.. Izrakt 113. Azbests ir smalkšķiedrains minerāls,.. no tā izgatavotais audums nedeg. Šī pēdējā īpašība, proti, ugunsizturība, atspoguļota jau azbesta nosaukumā (grieķu valodā «asbestos» — nedegošais). Upīte 1, 43.

ugunsizturīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, ko neietekmē, nebojā samērā augsta temperatūra, uguns.* U. krāsojums. □ Parasto krāsns ķieģeļu ugunsizturība ir zema.. Tāpēc kurtuves telpu vēlams oderēt ar grūti kūstošiem vai ugunsizturīgiem ķieģeļiem.. Izrakt 239. Dārzeņus saliek ugunsizturīgos māla podiņos, pārlej majonēzes vai krējuma mērci, pārkaisa ar rīvētu sieru un cep cepeškrāsnī 10 minūtes. PL Siev 77, 7, 28. // *Tāds, kas attiecīgajos apstākļos nevar aizdegties (piemēram, par materiālu, vielu, priekšmetu); ugunsdrošs.* □ Lai audumu padarītu ugunsizturīgu, parasti to piesūcina ar īpašām ķimikālijām. Pad J 67, 221, 4. ..azbesta šķiedrai ir izcilas īpašības — tā ir ugunsizturīga, kā arī izturīga pret skābju un sārmu iedarbību.. Upīte 1, 45.

ugunsjūra, -as, s. *Ļoti plaša uguns josla, ļoti plašs liesmu kopums (parasti ugunsgrēkā); uguns jūra.* □ Amerikānis: Nav dzirdēts, ka naftas ugunsgrēks kādreiz būtu apdzēsts. Drīz jau ugunsjūra mūs būs apņēmusi no visām pusēm. Zīverts 1, 77.

ugunskaps, -a, v.; arheol. *Kaps, kurā apbedīts reliģiskā rituālā sadedzināts mirušais.* □ Vēlā dzelzs laikmetā lībiešu kapu uzkalniņos atrod kā ugunskapus, tā skeletkapus. Apals 1, 86. Dzīru kapulaukā atklāts arī kāda kuršu karavadoņa ugunskaps.. Draugs 85, 7, 31. Sadedzināt mirušos — tāds bija kuršu sensenais paradums. Ugunskapi rāda kuršu cilts izplatības robežas. Bels 7, 41.

ugunskauja, -as, s. *Kauja, kurai ir raksturīga intensīva apšaude.* □ Sākas ugunskauja, granātu sprādzieniem sviežot gaisā zemes un dūmu stabus.. Grīns 1, 275.

ugunskoks, -a, v. **1.** *Koka priekšmets uguns ieguvei ar berzi.* □ Un viņš aizskrēja un atnesa ugunskokus: plāna koka šķiliņu ar dobumu vidū un koka puļķi ar asu galu. A Gulbis 1, 81.

2. folkl. *Koks, kas noteiktā laikā sāk pats degt.* □ Esot mežā daudz tādu koku, ko par ugunskokiem sauc. Jāsargās tādus kokus par baļķiem ņemt: ..tādiem kokiem esot savs laiks, kad viņš pats no sevis sākot degt, un tad varot visu ēku aizdedzināt. LTTP VII, 333.

ugunskristības, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Piedalīšanās kaujā pirmo reizi; uguns kristības.* □ ..izturēdams pirmās ugunskristības kaujā ar ienaidnieku, jaunais cīnītājs norūdās.. Kar 63, 2, 140. 1905. gada 14. maijā, piedaloties jūras kaujā pie Cusimas, kreiseris saņēma pirmās ugunskristības. Zv 67, 21, 18.

2. *Pirmais nopietnais pārbaudījums; uguns kristības.* □ Viņi bija vienkursnieki, abus vienā gadā ieskaitīja trupā,.. abi kopā izturēja ugunskristības izrādē.. Dzene 9, 93. ..nodibināja Rīgas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrību. Biedrība par savas pastāvēšanas pirmo dienu pasludināja 1865. gada 17. maiju, kad tā piedalījās ugunsgrēka dzēšanā — saņēma ugunskristības. Cīņa 83, 225, 3.

ugunskrupis, -pja, v. *Neliels krupis, kuram raksturīga zaļgani pelēka mugura, zilgani melns vēders ar sarkaniem plankumiem un baltiem punktiem.* □ Nolikumā.. noteikts, ka retās abinieku sugas — lielais tritons, ugunskrupis un kokuvarde ir saudzējami dzīvnieki. Latv dzīvn 70. Sarkanvēdera ugunskrupis ir vismazākais [no krupjiem], ne garāks par 5 centimetriem. Kļava 3, 12. Ugunskrupis peldot dzied grāvjos un dīķos, piepūtis savus zemādas maisus kā milzu glābšanas vesti. D kal 78, 86.

ugunskrusts, -a, v.; mit. *Krusts ar taisnā leņķī saliektiem galiem — vairāku seno reliģiju kulta zīme; kāškrusts (1).* □ Pēc drūzmas stacijās, pēc steigas neapjaustās man beidzot māja ir, ko sargā ugunskrusts.. Brīdaka 6, 81. Lielvārdes jostā lielā spēka zīme ir ugunskrusts. Sk Ģ 84, 6, 16. ..vēl Lielvārdes tipa jostās starpelementus veidojošo rakstu grupās sastopami daudz sīkāki, zaraini raksti, arī abpusēji vērsti ugunskrusti.. D kal 91, 255.

ugunskuģis, -ģa, v.; jūrn. *Noenkurots kuģis, kam ir bākas funkcijas.* □ «Mans tēvs Svens Jensens toreiz strādāja par kapteini uz kāda Dānijas ugunskuģa..» Grīva 12, 92.

ugunskūrējs, -a, v.; **ugunskūrēja,** -as, s.; reti. *Cilvēks, kas kur uguni.* □ Nometnē paliek tikai dežurante un ugunskūrējs, kas čurkstina uz iesma desiņas. Vanags 3, 34.

ugunskurs, -a, v. *Degošs vai degšanai sagatavots īpaši (ārpus kurināmām ierīcēm) sakrauts, parasti malkas, kopums.* Mežcirtēju u. Makšķernieku u. Ugunskura vieta. Dedzi-

nāt ugunskuru. Cept kartupeļus ugunskurā. □ Krastmalā .. bij sakurts ugunskurs, ap kuru sildījās ostas strādnieki. Sudrabkalns II, 486. Vakarā .. tika iededzināts ugunskurs, un liesmu mēles skrēja gaisā, dzirkstis mētādamas. Skujiņš 2, 35. Atrastie [senie] mājokļi ir konusveida slietņi ar ugunskuru vidū. Sk Ģ 90, 5, 19. sal. Valodas sprēgā kā ugunskuri kalnu ganībās. Vējāns 5, 161. pārn. ...pīlādžu ugunskuri aizdedzina mežus un ceļmalas... Indrāne 5, 6.

ugunsliesma, -as, s. *Liesma.* □ Tad kādā naktī ugunsliesmas iztraucēja no miega Biezumnieku iedzīvotājus. Biezumnieka lielais siena šķūnis .. stāvēja liesmās. Blaumanis 6, 13. Kad turaidiešu pilis aprīs ugunsliesmas, tad Tērvetē skanēs līksmas dziesmas .. J Kaln iņš 4, 41. pārn. Blaumanis tēlo lielu mīlestību, skaidru ugunsliesmu, kas spējīga pastāvēt vētrā un negaisā, bez pēdām sadedzināt aizspriedumus un visu neīsto. Pad J 83, 139, 4.

ugunslīnija, -as, s. *Līnija, no kuras šauj (kādā mērķī); arī ugunspozīcija.* □ Tikai tas, kas izkļuvis no dubļiem pieplūdušās tranšejas, no pirmās ugunslīnijas, saprot un var pienācīgi novērtēt, cik patīkami dzīvot pasaulē .. Krieviņš 3, 171. Kurn arī ģenerālis Matusēvičs .. tāpēc, ka baterijām jālasās kopā pašā ugunslīnijas tuvumā .. Grīns 1, 374. Šāvēju rinda bija visai gara. Uz ugunslīnijas vienlaikus stājās gandrīz piecdesmit sportistu. Sports 71, 105, 1.

ugunslode, -es, dsk. ģen. -žu, s.; reti. *Degošs, liesmojošs lodveida veidojums.* □ Saules soļi smagāk vilkās kāpjot, Garā cīņasdienā piekususi: — Taisni gaisā, stāvu debesjumā Uzvelt gaismas smago ugunslodi! Rainis Ib, 341.

ugunsloks, -a, v.; reti. *Josla, ko apšauda.* □ Pārcirtuši ugunsloku, Vīri ienaidnieku māc. Sils 4, 67.

ugunsmēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Plakana, garena liesma; uguns mēle.* □ Sākas apšaudīšanās. Kā plati, liesmaini šķēpi pa šauteņu stobriem izmetas ugunsmēles. Plaudis 2, 63. Ne vārda neteicis, viņai palīgā devās tēvs, kura lielās pēdas gumijas zābakos ar ložņājošo ugunsmēli tika galā viens divi. Cīņa 83, 99, 3.

ugunsmūris, -ra, v. *Ugunsdroša kapitāla siena, parasti bez logiem, durvīm.* □ Otrā pusē līdz jumta slīpuma augšējai daļai slējās izrobots ugunsmūris. Plaudis 2, 213. Būtu jāceļ jaunas, ar esošo apbūvi saskaņotas ēkas, kas aizsegs ugunsmūrus. Lit M 78, 22, 8.

ugunsnedrošība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Stāvoklis, apstākļi, kad (vietā, teritorijā, celtnē, vidē) ir samērā liela uguns postošās iedarbības iespējamība.* □ ..ugunsnedrošībai mežos ir arī objektīvi priekšnoteikumi. Pad J 85, 178, 2.

2. *Vispārināta īpašība → ugunsnedrošs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Benzīna u. Celtnes u. □ Parastās jūras grūtības vēl vairāk sarežģī kravas specifika — ugunsnedrošība. Rīgas B 82, 152, 2.

ugunsnedrošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ugunsnedroši.** *Tāds, kas attiecīgajos apstākļos viegli vai samērā viegli aizdegas, uzliesmo (par materiālu, vielu, priekšmetu).* Ugunsnedroši materiāli. □ ..kokam [būvniecībā] ir arī negatīvas īpašības — tas pakļauts trupēšanai, ir ugunsnedrošs .. Šterns 2, 57. // *Tāds, kas var būt par cēloni ugunsgrēkam.* Ugunsnedroši apstākļi. Ugunsnedroši darbi. □ ..elektriskie kaloriferi ir samērā ugunsnedroši, jo uz to sakarsušās virsmas var nosēsties un aizdegties putekļi. Cīņa 84, 116, 2. // *Tāds, kurā ugunsgrēka izcelšanās iespēja ir samērā liela (par vietu, teritoriju, celtni, vidi).* Ugunsnedroša māja. Ugunsnedrošas vietas mežā. □ Ugunsnedrošas ēkas — rijas, pirtis, kalves, dūmnamus .., podnieku cepļus cēla attālāk no pārējām celtnēm. D kal 91, 192.

ugunsnelaime, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Ugunsgrēks; ugunsgrēka radītais postījums, zaudējums; uguns nelaime.* □ Logā iegaismojas ugunsgrēka atblāzma. Barons un mācītājs klusēdami veras augošajā ugunsnelaimes gaišumā .. Putniņš 2, 110. Ugunsnelaimē gājusi bojā viņu iedzīve un citi ģimenes locekļi. Plaudis 3, 162. Netīrītos dūmvados nereti aizdegas sodrēji, un tad arī sākas ugunsnelaime. Pad J 85, 174, 3.

ugunsnovērošana, -as, s.; parasti vsk. *Novērošana, ko veic, lai pamanītu uguns, ugunsgrēka izcelšanos.* □ Ir bijuši gadījumi, ka dažos meža iecirkņos, kur nav savlaicīgi norīkoti ugunsnovērošanas torņu sargi, aizdegas, un, kamēr to uzzina ugunsdzēsēji, kamēr atbrauc, jau vairāki hektāri meža ir izdeguši. Rīgas B 84, 108, 4.

ugunsperēklis, -ļa, v. *Ugunsgrēka perēklis.* □ Bieži vien ugunsperēklis rodams katlu mājās. Pad J 85, 98, 3. Viens sīks ugunsperēklis manā apgaitā tika savlaicīgi pamanīts un likvidēts. Rīgas B 71, 221, 4.

ugunspielūdzējs, -a, v.; **ugunspielūdzēja,** -as, s.; mit. *Uguns kulta piekritējs, dalībnieks.* □ Tas bija toreiz, kad Surahānos vēl dega mūžīgās ugunis (degoša gāze) un ugunspielūdzēji no tālajām zemēm tur ieradās ar saviem upuru ziediem. Birznieks-Upītis 6, 259. ..sirmas sievas .. nokrāso dziju sulīgi tumšsarkanu, izauž paklājus, kas pazīstami tālu pasaulē. Izšuj spilgtiem diegiem ugunsrakstu, kas saglabājies no viņu, ugunspielūdzēju, senatnes. Lit M 75, 21, 2. sal. Kā ugunspielūdzējs stiepu pret liesmām rokas, kas trīcēja [no aukstuma] kā reliģiskā ekstāzē. Ezera 5, 185.

ugunsposts, -a, v.; parasti vsk. *Ugunsgrēks; arī ugunsnelaime.* Sargāt mežus no ugunsposta. □ Ugunsposts tiem (..velēnu jumtiem) nebija tik draudošs. ME pap II, 712.

ugunspozīcija, -as, s. *Pozīcija, no kuras šauj (kādā mērķī).* □ Kauja turpinājās ar neatslābstošu sparu. Divi lielgabali nostājās ugunspozīcijā un .. atbalstīja kājnieku uzbrukumu. Talcis 9, 244. Poligonā ieradās artilērijas apakš-

vienība. Nezaudēdamas laiku, lielgabalu apkalpes stājās pie ugunspozīciju iekārtošanas. Rīgas B 70, 270, 2.

ugunspuķe, -es, dsk. ģen. -ķu, s. **1.** *Parasti savienojumā «šaurlapu ugunspuķe»: naktssveču dzimtas daudzgadīgs lakstaugs ar violeti sārtiem ziediem galotnes ķekarā.* □ No tipiskiem gaismas augiem varam minēt šaurlapu ugunspuķi, kas aug mežu klajumos un izcirtumos.. Biol r 73. ..mežu izcirtumos un degumu vietās [jūlijā] zied šaurlapu ugunspuķe, veidojot sārti liesmainu fonu. D kal 76, 30. Kaut kur esmu dzirdējusi, ka pēc ugunsnelaimes mežā pirmās ieaugot violeti sarkanīgās ugunspuķes. Pad J 75, 121, 8.

2. *Gundega.* □ Vakar tas dzeltenums vēl tikai drusku bij manāms, šorīt ugunspuķes spilgtiem līkumotiem rakstiem izaudušas visu labās zemes zelmeni. Upīts 4, 88.

ugunspūķis, -ķa, v.; mit. *Pūķis, kas spļauj uguni un aprij cilvēkus un dzīvniekus; drakons (1).* □ Ja vajadzēs — pat ugunspūķi Šie rūķi ņems un uzvarēs. Auziņš 9, 94. // pārn. *Ugunsgrēks.* □ «..cīnoties ar ugunspūķi, viņš atkal kļuvis vesels un strādā ar apsietām rokām!» Kroma 3, 57.

ugunspunkts, -a, v.; mil. *Vieta, būve, kur ugunspozīcijā ir novietots artilērijas ierocis, ložmetējs.* □ Fašisti uztraukumā laida gaisā raķeti pēc raķetes un atbildēja [uzbrukumam] ar ložmetēju un mīnmetēju uguni, tā atklādami savus ugunspunktus. Vanags 14, 160.

ugunsputns, -a, v.; folkl., mit. *Brīnumputns ar mirdzošām spalvām sarkanā krāsā; arī fenikss.* □ ..Līdz spēs ļaudis ugunsputnu rast, Dzīvos krauklis — melnās varas zaldāts. Gāliņš 2, 19. Kas aizsapņojies tarkšķ par ugunsputnu, Tas zemes putniem graudus nenesīs. Auziņš 9, 101. sal. Pāri gluži kā ugunsputni šaudījās zeltainsārtas kaijas.. Avotiņa, Peters 1, 142. sal. Tai vietā, kur saule nogrima mežā, pacēlās sarkans mākonītis kā ugunsputns, spārnus sakļāvis. Jaunsudrabiņš 8, 98. pārn. ..Sirds lāsmojošais ugunsputns kļūst, Kam jāpārlido neapjaužams tālums.. Ķempe 7, 90.

ugunsraksts, -a, v.; etn. *Raksts (ornaments), kas simbolizē uguni.* □ ..sirmas sievas.. nokrāso dziju sulīgi tumšsarkanu, izaužot paklājus, kas pazīstami tālu pasaulē. Izšuj spilgtiem diegiem ugunsrakstu, kas saglabājies no viņu, ugunspielūdzēju, senatnes. Lit M 75, 21, 2. Viņš parādīja vecu jūrnieku lādi.. Iespējams, redzējusi seno kuršu jūras braucienus. Cietais ozolkoks laika gaitā bija nomelnējis, bet uz vāka ziedēja ugunsraksti. Bels 7, 56.

ugunsrati, -u, v.; tikai dsk. **1.** rel. *Vecajā Derībā — ugunīgi rati ar ugunīgiem zirgiem, kuri aizveda pravieti Eliju debesīs.* □ Šekspīrs: Tad Džigs, šis lielmutis, skumji pasmaidīja un teica: mēs braucām Elijas ugunsratos.. Zīverts 1, 96.

2. hum. *Automobilis, motocikls.* □ ..par Latviju skaļi šodien jūsmo tie, kuri vizinās kaut palietotos, tomēr savos volvo un mersedesa ugunsratos. Neatk Cīņa 92, 1, 2.

ugunsrijējs, -a, v.; **ugunsrijēja,** -as, s. *Artists, kas demonstrē, parasti mutes, nejutīgumu pret uguni.* □ ..šeit [cirkā] neredzējām ugunsrijējus, burvju māksliniekus un faķīrus, šos sensacionālos ceļojošo trupu numurus ir nomainījis rūpīgos treniņos izkoptu cilvēka spēju augstākais sniegums.. Zv 63, 23, 32.

ugunssargs, -a, v.; **ugunssardze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. *Cilvēks, kas veic ugunsnovērošanu.* □ No 220 ugunsnovērošanas torņiem, kuri uzcelti republikā un kuros dežurē sezonas ugunssargi, ugunsgrēkus gan var atklāt, taču bieži vien pārāk vēlu. Pad J 81, 181, 4.

ugunssarkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **ugunssarkani.** *Spilgti, koši sarkans.* □ ..kur raķete nokritusi, uz sniega vēl kvēl dažus mirkļus kaut kas ugunssarkans kā neredzama smēķētāja nomests milzu papiross. Grīns 1, 380. ..vecajai mežābelei piekalnē daži ābolīši saules pusē spīdēja ugunssarkani. Upīts 4, 345. Sākot.. ar pirmajām figurālajām kompozīcijām, māksliniece pieradinājusi mūs pie Nīcas un Rucavas brunču purpura, pie žilbinošiem zaļā, mēļā un ugunssarkanā kontrastiem. Zemzaris 2, 226.

ugunssārts[1], -a, v. *Degošs sārts.* □ No paša [kalna] gala ieraudzījām turpat priekšā mežā lielu ugunssārtu: kā ugunsgrēks, kad dūmi jau izkūpējuši un deg tikai vēl pilnās liesmās mājas stāvs. Birznieks-Upītis II, 280. Naktī Jāņabērni.. lēca pār ugunssārtu.. A Eglītis 2, 244. Saule pašlaik taisījās lēkt. Jūrai vienā pusē,.. likās, it kā būtu sakurts milzīgs ugunssārts. Plūdonis 2, 346. sal. Tad uguns sāk spiesties cauri jumta lubiņām.., viņas mēles ātri pieņemas stiprumā, krākdamas šaujas augšup, un pēc brīžiņa visa jumta vidusdaļa jau izskatās kā plašs ugunssārts.. Grīns 1, 122.

ugunssārts[2], -ais; s. -a, -ā; apst. **ugunssārti.** *Spilgts, koši sārts.* □ ..uz dažām kapu kopiņām svaigi ziedi: baltas gladiolas, baltu pīpeņu pušķi un trīs ugunssārtas rozes. Talcis 8, 231. Satumsušas bija biedru sejas — varbūt tikai tā izlikās uz žilbi baltā sniega un ugunssārtā apvāršņa fona. Lāms 7, 233.

ugunsskals, -a, v.; reti. *Apgaismošanas skals.* □ Cūku bēru laikā cenšos.. nolīst kaut kur tā, ka mani ar ugunsskalu nevar atrast.. Andersone 1, 9.

ugunsspēks, -a, v. **1.** mil. *Šaujamieroču kopums (piemēram, karaspēkam, tā vienībām, apakšvienībām); šaujamieroču kopuma, arī šaujamieroča postošās iedarbības pakāpe.* Bataljona u. □ ..varēju uz vienu mērķi koncentrēt visu lielgabalu ugunsspēku. E Arājs 1, 155.

2. reti. *Degšanas procesa, uguns iedarbības pakāpe.* □ Izgāzto egļu platās, muskuļainās saknes aicina jo aizrautīgāk darboties. Šais veidojumos taču sakrājies koku vislielākais spēks, ko var pārvērst arī ugunsspēkā. Caune 5, 240.

ugunsstabs, -a, v. *Vertikāls, stabam līdzīgs uguns veidojums; uguns stabs.* □ Nu jau skaidri varēja redzēt milzīgo [vulkāna] uguns-

stabu, kas brīdi pa brīdim uzšāvās gaisā, raudams līdzi liesmojošus akmens bluķus. Ērgle 2, 21. Mūsu novērotāji priekšējā līnijā redzēja šo divkauju. Viņi redzēja arī ugunsstabu . . , dzirdēja varenu grāvienu. Pad J 82, 79, 4.

ugunsstrāva, -as, s.; reti. *Uguns, liesmu strāva.* □ Pakaļ viņam ugunsstrāvā, Karstā, izplūstošā lavā Gāžas dzirksteļainas virpas [virpuļi] . . Aspazija 3, 157.

ugunstelpa, -as, s. *Telpa (iekārtā, ierīcē u. tml.), kurā (ko) dedzina.*

ugunsūdens, -ūdens, dsk. -ūdeņi, v.; sar. *Ugunsdzēriens.* □ Naukšēnos nevar nopirkt ne šņabi, ne citu ugunsūdeni. Nekas briesmīgs gan tāpēc nav noticis. Cīņa 83, 281, 1. . . veiksmīgākie [pārdevēji] . . sēd uz tukšām kastēm un cilā ugunsūdens pudeli. Birze 8, 126.

ugunsvads, -a, v. *Degošs priekšmets, viela (piemēram, degaukla) uguns, liesmu virzīšanai uz kādu objektu.*

ugunsvārdi, -u, v.; tikai dsk. *Buramie vārdi, ar kuriem ietekmē uguni; uguns vārdi.* □ Mana vectēva baltajā bārdā Teiksmas pinušās. Saucis to ciems Par burvi, kurš zin ugunsvārdus. Rūja 5, 9.

ugunsvēmējs, -a, v.; novec. *Savienojumos «ugunsvēmējs kalns», «ugunsvēmēja kalns», «ugunsvēmējs krāteris»: vulkāns.* □ «Patiešām gaumīgs ir tas jūsu zīmoggredzens. Vai tas ir no Peru?» — «Nē, no Ekvadoras, kur kūp tas ugunsvēmējs kalns Pičinča.» Ādamsons 3, 205. Visneparastāk laikam gan ir soļot pa sastingušo lavu vulkāna krāterī, iedomājot ugunsvēmēja kalna atmodas brīdi. Cīņa 81, 177, 3. sal. Eberhardīne: Papriekšu izņem pats to pīpi no zobiem. Kūp jau atkal kā ugunsvēmēja kalns! Aspazija 3, 259.

ugunsversme, -es, s.; parasti vsk. *Uguns versme.* □ Cauri zeltā apdarinātiem tumši violetiem un melniem mākoņiem, sarkanā ugunsversmē zvērojoša, okeānā nokāpj saule. Zv 78, 10, 13. . . te ugunsversmē sakarsušo spuldzīti atdzesē, te pārbauda tās spožumu . . . Liesma 75, 12, 5.

ugunsvīrs, -a, v.; pareti. *Ugunsdzēsējs.* □ «Zvani dzēsējiem!» Paulis izrāva Mārīti istabas vidū. Kad atbrauca ugunsvīri, Vējagalu jumts dega švirkstēdams. Skujiņš 14, 423. Nataša . . , pamanījusi ugunsgrēku [pie fermas], sāka vest ārā govis. . . Kad ieradās ugunsdzēsēji, lopu izvešanu pabeidza. . . Ugunsvīri fermu nosargāja, bojāta tikai tās jumta daļa. Pad J 87, 83, 2.

ugunszīme, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Ugunskrusts.* □ Izanalizēsim dažādu no sendienām nākušu zīmju sistēmu simbolu maģiju. . . Visizplatītākie un visvienkāršākie ir trijstūris . . , krusts, aplis . . , kāškrusts (ugunszīme). Zin M 90, 12, 21. pārn. . . kājas samilza un vēnas izspiedās kā zili zibens raksti, tas bija darba zibens, ugunszīmes, darba zīmes. Bels 8, 125.

uguntiņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *u g u n s.*

2. *Dedzība, aizrautība.* □ Teodoru Kalniņu ikdienas gaitās pavada nedziestoša radošā uguntiņa. Šai noslēpumainajai liesmai ir neatvairāma, skarba vara. Māksla 61, 1, 53.

ugunturība, -as, s.; parasti vsk. *Ugunsizturība.*

ugunturīgs, -ais; s. -a, -ā. *Ugunsizturīgs.*

ugunturis, -ra, v. *Tas (piemēram, veidojums, iekārta), kas ir ugunsizturīgs.* Korunda u. Šamota u. Azbesta u.

uguņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **uguņaini;** reti. *Ugunīgs.* □ Baznīcai bija sagāzts augstais tornis, un no iekšas, kur laikam dega koka daļas, pa izsistajiem logiem vēlās ārā smagi, uguņainu dzirksteļu pilni dūmu mutuļi. Sakse 7, 35.

uguņošana, -as, s. **1.** parasti vsk. *Darbība* → *u g u ņ o t.*

2. *Gaismas efektu radīšana, piemēram, šaujot raķetes, dedzinot attiecīgas vielas.* Rīkot uguņošanu. □ Bij gluži tā, kā kad te notiktu lieliska uguņošana acīm par prieku un jautru baudījumu. Blaumanis 6, 157. Arī naktī ir iespējams filmēt iluminācijas vai uguņošanu, kā arī apgaismotas ielas . . Zv 65, 4, 15. sal. Katrs stāsts izpaudās kā artistiska uguņošana, priekšnesums . . Dzene 5, 5.

uguņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Vairākkārt izplatīt spilgtu, mainīga stipruma, arī pārtrauktu gaismu; vairākkārt uzliesmot, radīt liesmas.* □ Kam svecīšu nebūs ko nopirkt, tam zvaigznes uguņos. ME pap II, 712. Uguņo . . zibens, atgādinādams cilvēkam, cik varena ir daba. PL Siev 86, 1, 8. Rokas trakā steigā rausta šauteņu aizslēgus, pāri baļķiem celtie stobri uguņo bez stājas . . Grīns 1, 240. pārn. Kā Kolkas zibenīgā bāka Sirds uguņo un tevi sauc. Lasmanis 2, 92. pārn. . . nekādi nespēju apjēgt, kāpēc mūsu ģimenē tik bieži uguņoja strīdi. Skujiņš 12, 118.

2. divd. formā: uguņots. *Tāds, kurā spīd daudzas ugunis.* □ Pret naksnīgajām debesīm jauki iezīmējās uguņotās Rīgas panorāma. M Zariņš 2, 179. Vakaros viņu negaida uguņotas zāles ar saviem priekiem. J Kalniņš 2, 210.

uh, izsauk. *Lieto, lai paustu, piemēram, atvieglojumu, prieku, izbrīnu.* □ «Uh!» neviļus izlaužas no krūtīm kā atvieglojuma nopūta. Ezera 11, 34. Kurpes nost, zeķes nost. Vēsais ūdens glaužas ap sakarsušajām pēdām. Uh, cik labi! Ērgle 7, 156. «Uh!» . . viņa brīnījās. «Nātiņa kungs, kur jūs vienkārši dzīvojat!» Fimbers 1, 350.

uhū [ˈuhū, arī uˈhū], izsauk. *Lieto, lai sasauktu kādu, pievērstu sev kāda uzmanību.* □ «Uhū!» iesaucās Didzis. «Kas tur ir?» Ezera 2, 7.

ui, izsauk. *Lieto, lai paustu, piemēram, pārsteigumu, sāpes.*

ūja [ˈūja, arī ūˈja], retāk **uja** [ˈuja, arī uˈja], **ūjā** [ˈūjā, arī ūˈjā], **ujā** [ˈujā, arī uˈjā], izsauk. *Lieto, lai paustu izbrīnu, pārsteigumu.* □ Garkalns ar sparu grūda durvis un uzskrēja Asarai. Viņa noelsās. «Ūja, vējš! Gāž cilvēkus no kājām . .» Grants 7, 19. «Ūjā! jaunkundze, cik smalki jūs visu novērojat°! Jūs pat zināt, kādas kuram ausis!» Akmentiņš zobojās. Blaumanis 6, 207. «Es vēl nevienam to neesmu stāstījis, bet šis ir viens no maniem pēdējiem

brīvības vakariem.» — «Ujā, jūs precaties?» viņa likās iztrūkusies. Saulītis 12, 186.

ūjināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. **1.** *Vairākkārt skaļi izrunāt «ū» skaņu vai skaņu savienojumus, kas sākas ar «u», «ū», lai sasauktu kādu.* □ Viņš sāka ūjināt un sasauca jauno brāli .. Kaldupe 6, 52. Vīrietis dusmīgi izmetās ārā, bērnus saukdams. Viņam līdzi arī sieva. Abi skraidīja ūjinādami, bet puikas neatradās. Svīre 2, 144. pārn. ..Vēji svelpj un smej, un taurē, Sauc un ūjina, un aurē... Stērste 1, 213. // trans. *Šādā veidā cenšties sasaukt (kādu).* □ Cūkkope Amālija sauc un ūjina savu piecgadīgo meitiņu Sandru .. Auziņš 4, 16. Tagad viņai ilgi jāsauc un jāūjina Jautrīte, līdz tā beigās atsaucas tālu kaut kur. Zigmonte 10, 280. Zilbalti rūtots lakatiņš [mātei] uzsiets, ūjina ganus, sauc mājās ganus, Kad saule laižas uz noiešanu. Lisovska 6, 53.

2. parasti 3. pers. *Radīt raksturīgas pazemas, parasti stieptas, balss skaņas (parasti par putniem).* □ Zvirbuļi čivina kā sen netikušies, baloži ūjina un riņķo virs jumtiem kā noreibuši. Sakse 9, 165. «Pēc kāda laika atkal: hu-hū, hu-hū! Es no jauna Ringoldam: dzi, zaķis? Ieklausījās. Pūce esot. Pūce ūjinot...» Ezera 15, 49.

ūka, -as, s.; anat. *Neliels konusveida izvirzījums mīksto aukslēju mugurējās daļas malas vidū.* ◇ Būt līdz ūkai vienk. — *būt ļoti apnikušam; būt tādam, kas ir galīgi apriebies.* □ Ko viņa [pārdevēja] pasaulē redzot, kā tikai un vienīgi zivis?! Zivis viņai esot jau līdz ūkai un beidzamajā laikā rādoties pat sapņos! Ezera 18, 175. ◇ Līdz ūkai vienk. — *ļoti daudz, līdz pēdējai pakāpei (parasti par ko nevēlamu, nepatīkamu).* □ Restorānvagons ir kā radīts dzīves apcerēšanai, ja vien pašam nav tieksme pielieties līdz ūkai. Kolbergs 1, 138.

ukazs, -a, v.; vēst. *Monarha, arī augstas varas iestādes lēmums, rīkojums, kam bija likuma spēks (parasti cariskajā Krievijā).* Cara u. Senāta u. □ ..Pēteris I bija izdevis ukazu slēgt zāļu pārdotavas un ieviest valsts aptieku monopolu. Zv 83, 3, 7. ..Katrīna II 1787. g. 27. jūlijā ar speciālu ukazu aizliedza privātās tipogrāfijās iespiest un privātveikalos pārdot teoloģiskas grāmatas, ko nav izdevusi sinode. Vēstis 78, 10, 41.

ukraiņi, -u, v.; **ukrainis,** -ņa, v.; **ukrainiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Ukrainas pamatiedzīvotāji.* Ukraiņu valoda. □ Blakus mums apsēžas kombainieris. Redzams, no Ukrainas: viņa valodā katrs trešais ir ukraiņu vārds. Auziņš 1, 11. ..ieklausos muzikālajos priekšnesumos: sešas tautumeitas jauki, sirsnīgi skandina bandūras, spēlē ukraiņu melodijas .. J Plotnieks 11, 86.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.* □ Un nezina pētnieks un nezina tēlnieks, Kur apglabāts krievu, kur — latviešu strēlnieks, Kur leitis, kur — ukrainis jauns, Kad kārtējais negaiss pār pasauli vēlies. Auziņš 6, 54.

ūkšķēt, parasti 3. pers., ūkšķ, pag. ūkšķēja, retāk **ūkšēt,** parasti 3. pers., ūkš, pag. ūkšēja; intrans. *Radīt raksturīgas pazemas, mazliet stieptas balss skaņas (par dzīvniekiem, parasti putniem).* □ Baloži ūkšķ un ūbo visu laiku .. Birznieks-Upītis V, 164. «Lai visas pasaules pūces ūkš, es tās nedzirdēšu, ja tu būsi kopā ar mani!» Zigmonte 10, 107. Kāds upmalas krūmos kā iebrēcās, kā ieaurējās. «Klau, zaķi ūkš. Kas tos ar dzen tādā spelgoņā.» Zigmonte 8, 120. pārn. ..pa kāpostu lauku kā vaboles ūkšķēdamas rāpo divas automašīnas, un meitenes klaigādamas sviež tajās lielas, baltas kāpostu galvas. Vilks 2, 149.

ūķis, ūķa, v.; sar.; niev. *Mazs, neērts, neglīts, parasti tumšs, arī vecs miteklis; neglīts, nemājīgs miteklis.* □ ..Cēsu draudzes skola varēja palīgskolotājam ierādīt dzīvošanai tik nožēlojamu istabiņu, patiesībā — būceni, neciešamu ūķi, ka skolotāja vietas meklētāji, to ieraudzījuši, devās citur pasaulē darbu raudzīt. J Kalniņš 9, 86. ..tas [Alliks] dzīvoja tepat tuvumā kādas privātmājas pažobeles ūķī. Lāms 2, 276. ..vienai dzīvot tādā lielā, tukšā ūķī nebija diez cik omulīgi. Skujiņš 14, 356. // *Maza, neērta, parasti tumša, telpa.* □ Pa ūķu ūķiem bija sabāztas istabas lietas, gultas, galdi, krēsli. Blaumanis 6, 71. ..viņš nekādi nespēja atrast stiepļu slotiņu, lai arī izložņāja visus ūķus un paspārnes .. Ezera 13, 296.

ulāns, -a, v.; vēst. *Vieglās kavalērijas karavīrs.* Ulānu pulks. □ Pie Sedanas divi prūšu ulāni viņu [franču pulkvedi] kā zaķi bij trenkuši pa lauku .. Upīts 18, 229.

ulmanietis, -ša, v.; **ulmaniete,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; vēst. *Kārļa Ulmaņa politikas piekritējs, realizētājs.*

ultimatīvs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultimatīvi.** **1.** pol. *Saistīts ar ultimātu (1), tam raksturīgs.* Ultimatīva prasība. Ultimatīvi noteikumi. □ ..sarunu gaitā ASV puse no jauna izdarīja spēcīgu spiedienu uz Japānu, ultimatīvā veidā pieprasot, lai tās Tālo Austrumu konkurents krietni ierobežotu eksportu uz Savienotajām Valstīm .. Rīgas B 79, 88, 6. Augstais valsts departamenta ierēdnis ultimatīvi pieprasīja Ugandā izveidot «labvēlīgu politisko klimatu» .. Pad J 85, 161, 2.

2. *Kategorisks.*

ultimatīvums, -a, v.; parasti vsk. **1.** pol. *Vispārināta īpašība → u l t i m a t ī v s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Prasības u.

2. *Kategoriskums.*

ultimāts, -a, v. **1.** pol. *Starptautiskajās tiesībās — tāda kategoriska vienas valsts prasība citai, kas nepieļauj iebildumus un ietver piedraudējumu šīs prasības neizpildīšanas gadījumā izmantot piespiedu pasākumus.* Iesniegt ultimātu. □ Tikko iebraucis Ormuzas ostā [16. gadsimtā], Albukerki uzstādīja šejienes sultānam ultimātu, lai tas nekavējoties atzīst Portugāles virskundzību un pakļaujas viņam .. Lielais 3, 287. // *Ar piedraudējumu saistīta prasība, ko militārpersona iesniedz pretinieka karaspēka grupējuma, vienības u. tml. pavēlniecībai.* □ Bija tūkstoš deviņi simti četrdesmit piektā gada septītā maija rīts .. Šajā

dienā Padomju Savienības maršals Govorovs nosūtīs ultimātu Kurzemes katlā iedzīto vācu armijas pavēlniecībai. Kaijaks 2, 162.

2. *Prasība ar piedraudējumu; kategoriska prasība.* □ «. . tieši pulksten četros tā kā visi [bērni] lai būtu šeit, sētā. Pārvaldniece lika.» . . Tas nu bija ultimāts. Ērgle 1, 15.

ultra-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais pēc savām īpašībām pārsniedz kādu robežu, arī normu.* Ultraātrums. Ultraaugstfrekvence. Ultracentrifūga. Ultrafiltrācija. Ultrafiltrs. Ultraīsviļņi. Ultraskaņa. Ultratrijers.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktajai īpašībai, pazīmei ir ļoti, neparasti augsta, arī galēja pakāpe.* Ultraātrs. Ultraaugsts. Ultraauksts. Ultragaismjutīgs. Ultraīss. Ultrajutīgs. Ultrakonservatīvs. Ultrakreiss. Ultramazs. Ultramoderns. Ultrasarkans. Ultratīrs. Ultrazems.

ultraakustika, -as, s.; parasti vsk. *Akustikas nozare, kas pētī ultraskaņu.*

ultraakustisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultraakustiski.** *Saistīts ar ultraakustiku, tai raksturīgs.*

ultraātrs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultraātri.** *Ļoti, neparasti ātrs.* Kinofilmas ultraātrā uzņemšana.

ultrabāzisks, -ais; s. -a, -ā; ģeol. *Tāds, kas satur maz silīcija (parasti par iežiem).* U. iezis. Ultrabāziska magma.

ultrafiltrs, -a, v.; ķīm. *Ierīce šķidruma atdalīšanai no tajā suspendētām cietām vielas daļiņām, šo šķidrumu filtrējot caur mazcaurlaidīgu filtru.*

ultraimperiālisms, -a, v.; parasti vsk. *Pēc K. Kautska 1914. gadā izvirzītās teorijas — imperiālisma attīstības augstākā fāze, kas sasniedzama mierīgā ceļā ar internacionāli apvienota finanšu kapitāla palīdzību.* Ultraimperiālisma teorija.

ultraīss, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultraīsi. 1.** *Ļoti, neparasti īss (1).* Ultraīsi radioviļņi — *radioviļņi, kuru garums ir mazāks par 10 metriem; ultraīsviļņi.*

2. *Ļoti, neparasti īss (2).* □ Lāzerus, kuri ģenerē pikosekunžu ilguma un īsākus gaismas impulsus, sauc par ultraīso impulsu lāzeriem. Zv d 85/86, 1, 3. Ultraīsu laikposmu izmērīšanai zinātnē lieto tādas mērvienības kā milisekundi, mikrosekundi un nanosekundi . . Zv 62, 4, 18.

ultraīsviļņi, -u, v.; tikai dsk. *Radioviļņi, kuru garums ir mazāks par 10 metriem.* Ultraīsviļņu radiopārraide. Ultraīsviļņu uztvērējs. □ Televīzijas tornī būs arī četri ultraīsviļņu raidītāji, un uztveramības zona jūtami paplašināsies gan ultraīsviļņu, gan stereofoniskajiem raidījumiem. Cīņa 84, 105, 4.

ultrajutīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultrajutīgi.** *Ļoti, neparasti jutīgs (piemēram, par ierīci, vielu, materiālu).* Ultrajutīga fotofilma. □ Tūkstošiem kilometru magnetofona lentē fiksētas delfīnu sarunas, ultrajutīgi aparāti un kino kameras pierakstījušas katru dzīvnieku kustību. Cīņa 71, 92, 4.

ultrajutīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ultrajutīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Fotofilmas u.

ultrakreiss, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultrakreisi;** pol. *Ļoti, galēji kreiss.* Ultrakreisie spēki. Ultrakreisa organizācija. Ultrakreisa koncepcija. □ Morālais un politiskais protests kopā ar ultrakreiso politiskās domāšanas plurālismu noteica teroristisko grupējumu sadrumstalotību. Hor 79, 14, 39. . . askētisms nebija tikai dažu ultrakreisi noskaņotu jauniešu izdomājums. To noteica pati skarbā dzīves īstenība. Tavare 1, 9. // lietv. nozīmē: ultrakreisais, -ā, v.; ultrakreisā, -ās, s. *Ļoti, galēji kreiss politisks darbinieks.*

ultralabējais, s. -ā; pol. *Ļoti, galēji labējais.* Ultralabējie grupējumi. // lietv. nozīmē: ultralabējais, -ā, v.; ultralabējā, -ās, s. *Ļoti, galēji labējais politisks darbinieks.*

ultramarīns, -a, v.; parasti vsk. *Spilgti zila krāsviela; attiecīgā krāsa.* □ Ieteicams pēc mazgāšanas logus apstrādāt ar sausu ultramarīnu (parastais veļas zilums). PL Siev 82, 2, 24. Dedzinātais okers un melnais ir Purvīša darbu pamatkrāsas, bet viņa gleznās sastopams arī karmīns, kraplaks un ultramarīns . . Kačalova 1, 83. Viņa akvareļos jūt gaismas un krāsu vissmalkākās nianses. Palete ir krāšņa un daudzveidīga: desmitiem krāsu toņu un nokrāsu — no melnā un baltā līdz violetam un ultramarīnam. Rīgas B 84, 175, 4. Un, kad viņš lasīdams brīdi pa brīdim pacēla gaišās . . skropstas, smejošās varavīksnes bija nevis tēraudpelēkas . . , bet atvizējа dienvidjūras ūdeņu ultramarīna tonī. Ezera 18, 123.

ultramikroskopisks, -ais; s. -a -ā; apst. **ultramikroskopiski.** *Submikroskopisks.*

ultramikroskops, -a, v. *Mikroskops, ar kuru iespējams saskatīt objektus, kas ir dažu nanometru lielumā un kas nav saskatāmi ar parasto mikroskopu.*

ultramikrotoms, -a, v. *Laboratorijas aparāts, ar kuru iegūst ļoti plānus augu vai dzīvnieku audu griezumus izpētei ar elektronmikroskopu.*

ultramodernisms, -a, v.; parasti vsk. *Galējs modernisms.*

ultramodernistisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultramodernistiski.** *Saistīts ar ultramodernismu, tam raksturīgs.*

ultramodernists, -a, v.; **ultramoderniste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Ultramodernisma piekritējs.*

ultramoderns, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultramoderni.** *Ļoti, galēji, arī pārspīlēti moderns.* □ Meksikā es nevarēju beigt apbrīnot skaistās, īpatnējās celtnes kā ultramodernajā kūrortpilsētā Akapulko, tā arī Mehiko. Artmane 89. Tamāra Kārkle enerģiski purināja savus īsi apgrieztos matus, kas reiz liecināja par askētismu un uzsvērtu vienkāršību, bet kas tagad, frizūrām mainoties, izskatījās tik ultramoderni, ka no tālienes vairs nevarēja izšķirt, vai galvas īpašnieks ir vīrietis vai sieviete. Purs 4, 113. // *Tāds, kas ļoti, arī pārspīlēti seko pašas jaunākās modes prasībām, ievēro tās.* Ultramoderna sieviete.

ultramontānisms, -a, v.; parasti vsk. *Katolicisma virziens, kas izveidojās no 17. līdz 19. gadsimtam un centās panākt kataļu Baznīcā Romas pāvesta neierobežotu varu iepretim lokālisma un liberālisma tendencēm.*

ultramontānistisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **ultramontānistiski.** *Saistīts ar ultramontānismu, tam raksturīgs.*

ultramontānists, -a, v.; **ultramontāniste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Ultramontānisma piekritējs.*

ultraskaņa, -as, s.; parasti vsk.; fiz. *Elastīgi viļņi, kuru frekvence ir lielāka par 15—20 kiloherciem.* Ultraskaņas ģenerators. Ultraskaņas defektoskops. □ Medicīnā ultraskaņu izmanto diagnostikā, terapijā un ķirurģijā (iekšējo orgānu formas izmaiņu konstatēšanai, lokālai slimo audu iznīcināšanai . .). Bioloģijā ar ultraskaņu preparē šūnas, rada mutācijas hromosomās u. tml. Fiz r 294. . . kukaiņi spēj uztvert ultraskaņas, kas ir vairāk nekā divas oktāvas augstākas par visaugstākajām skaņām, ko spēj uztvert cilvēka auss. Zv 83, 22, 32.

ultravioletš, -ais; s. -a, -ā; fiz. *Tāds, kas gaismas spektrā atrodas aiz violetās gaismas joslas.* Ultravioletie stari — *elektromagnētisks starojums, kam viļņa garums ir aptuveni no 400 līdz 180 nanometriem.* Ultravioletā gaisma — *ultravioletie stari.* □ Saules ultravioletajam starojumam piemīt spēcīga bioloģiska iedarbība. D kal 81, 93. Ultravioleto starojumu raksturo liela ķīmiskā aktivitāte, jo ultravioletās gaismas kvantu enerģija ir lielāka nekā redzamajai gaismai. Fiz r 359.

umbra, -as, s.; parasti vsk. *Brūna krāsviela, kas sastāv no mālainas vielas ar dzelzs vai mangāna oksīda piemaisījumu; attiecīgā krāsa.* □ Tēvs materiālu apstākļu dēļ gleznojis tikai ar zemes krāsām (okers, sjenna, umbra . . u. c.) . . Māksla 73, 2, 19.

umurkumurs, -a, v. *Tautas svētki Rīgā, kuri sākotnēji veltīti no 1601. gada līdz 1603. gadam pārdzīvotā bada laika atcerei.* □ «Tas [stabs] uzcelts umurkumuram,» pavadonis paskaidroja. «Ik gadu, kad [Rīgas] pils priekšā notiek lielais ābolu tirgus, šai stabā var rāpties kurš katrs, kas grib nopelnīt muķi tabakas un jaunas bikses ar pusdālderi naudas piedevām.» K Zariņš 1, 52. Pēc Rīgas parauga umurkumurs ar stabā kāpšanu un balvām pēc dievvārdiem, pieminot ražas novākšanu, bija ieviesies arī dažās muižās . . Medenis 2, 131. Tas tik numurs, tas tik numurs, Šodien jautrais umur-kumurs! Ho! Ho-ho! Kur ar smiltīm laukums klāts, Laukums klāts, Tas lai nāk, kam rāpties prāts, Rāpties prāts. Zaļām ziepēm notriepts stabs, Stabs. Viņam galā ķēriens labs, Labs. Čaks I, 47.

un, vienojuma saiklis. **1.** *Saista vienlīdzīgus teikuma locekļus vai to kopas vienojuma sintaktiskajā attieksmē.* □ Didzis un Ilga apstājās un ieklausījās apkārtnes trokšņos. Ezera 2, 89. Pēc lapas lapa nokrīt salā — zūd kaut kas skaists un tuvs, un dārgs. Krūklis 10, 66. . . Vējš lēnām piecēlās no gultas, No viļņu gultas ezerā, Un izstaipīja rokas, kājas, Un spārnus lēnām izplēta, Un izdvesa trīs grūtas, garas, Trīs ilgu pilnas nopūtas. Elksne 9, 13. // *Viena un tā paša vārda atkārtojumā saista atkārtojuma locekļus.* □ Bet citu rītu kāds atkal bērzu vērī saukā un saukā. Nu jau Milzim liekas — sauc tieši viņa vārdu. Kaldupe 6, 136.

2. *Saista salikta teikuma patstāvīgus komponentus vienojuma sintaktiskajā attieksmē, vienlaikus norādot uz laika, seku, pievienojuma, pretstata, sastata, salīdzinājuma jēdzienisko attieksmi starp tiem.* □ Annele papurināja smiedamās galvu, un visi lakati bij atkal nost. Brigadere 2, 19. Ansis bija noliesējis gluži dzeltenīgs, nomocījies, un tomēr viņa acīs bija arī līksmība. J Kalniņš 8, 266. Pavasarī viņam palika pieci gadi, un tas jau bija diezgan cienījams vecums. Lācis 9, 3.

3. *Saista saliktā teikumā vienlīdzīgus palīgteikumus, norādot uz vienojuma sintaktisko attieksmi starp tiem.* □ Lupatu Zeta smējās . . tik sirsnīgi, ka asaras sakāpa acīs un pat Lupats pieliecās klausīties. Upīts 4, 242. Pie tēva viņi [vīri] . . atnāk uz runāšanu. Annelei patīk skatīties, kādi tie vīri un kā viņi runā. Brigadere 2, 111.

4. *Ievada patstāvīgu teikumu, norādot uz saistību ar iepriekšējo kontekstu.* □ . . Osiene vēl locījās [linu laukā] diezgan ņipri, bet līdz izslavētām deviņsimts saujām tomēr vairs netika. Un pavisam klusa bij palikusi . . Upīts 4, 257. Mātei varēja stāstīt visu . . . Vai tiešām visu? Un Ģirts atskārta, ka pēdējā laikā noticis daudz kas tāds, par ko viņš tomēr nestāstīs mātei . . . Dripe 2, 131. Longins: Atceries, cik Latvijā šis vārds skanēja noslēpumaini un vilinoši — Kalifornija! Un tagad ļoti labvēlīgs liktenis tevi iespēlējis tieši teiksmainajā Kalifornijā. A Eglītis 1, 420.

○ (Nu) un tad? — *lieto, lai izteiktu izbrīnu, arī neizpratni par kāda teikto.* □ «Labrīt!» direktors laipni manī paskatījās. — «Esmu nodzinis — ūsas!» — «Jā? Nu un tad?» Īpols nesaprata. Bels 1, 84. Nu un? — *lieto, lai izteiktu neapmierinātību ar kāda teikto, rīcību.* □ «Baloži ir izdzīti no mājām. Logs aizmūrēts.» . . Bet Rita pāršķir grāmatai jaunu lapas pusi un tikai parausta plecus: «Nu un? Baloži piemēslo bēniņus.» Indrāne 4, 10.

unce, -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Masas mērvienība — aptuveni 28,35 grami (angļu mērvienību sistēmā) vai aptuveni 28,7 grami (Latīņamerikas valstīs).* □ Pārtikas krājumi pamazām izsīka, un mēneša beigās angļiem bija palikušas tikai dažas unces cukura un sapelējuši sausiņi. Lielais 5, 170. Zelta cena . . paaugstinājās vēl par 5,25 dolāriem, sasniegdama 130 dolārus uncē. Rīgas B 73, 130, 8. // *Aptiekas un monētu masas mērvienība — piemēram, aptuveni 31,1 grams (angļu mērvienību sistēmā) vai aptuveni 29,86 grami (vecajā krievu mērvienību sistēmā).* □ Interesantas ir pagājušajā gadsimtā rakstītās ārstu receptes, kurās lietotas Nirnbergas svaru vienības — unces, drahmas. Ves 82, 6, 21.

2. *Tilpuma mērvienība — aptuveni 29,57 kubikcentimetri (angļu mērvienību sistēmā).*

3. *Sena zelta monēta (piemēram, Spānijā, Itālijā, Meksikā); sena sudraba monēta (Marokā).*

undīne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; mit. *Eiropas tautu (parasti ģermāņu) mitoloģijā — ūdensmeita (dažkārt ar zivs asti), kas ar dziesmām un savu skaistumu ievilina dzelmē un pazudina ceļiniekus.* □ Romantiķu mitoloģiskā «telpa» paplašinājās, arī apgūstot tā saukto zemāko mitoloģiju tautu tradicionālajā kultūrā, dažādu zemes, gaisa, ūdens, meža un citu garu kategorijas — salamandras, nāras, undīnes, silfīdas, rūķus un citus. Kļotiņš 2, 167. Līksmu cepuri velk bērzs Savā šalcošajā galvā, Upē undīne peld bez Visām skroderdienu balvām. J Rokpelnis 1, 33.

ungāri, -u, v.; **ungārs,** -a, v.; **ungāriete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Ungārijas pamatiedzīvotāji.* Ungāru valoda. Ungāru mūzikas īpatnības. □ Jau pirmajos skolas koncertos .. dejoju ungāru deju, spāņu deju no P. Čaikovska «Riekstkoža» .. Liepa 1, 21. Arī uz mūsu galda rudeņos nonāk ungāru āboli. Ziemā labprāt ēdam Ungārijā marinētos gurķus, tomātus .. Zv 85, 12, 20.

2. arī vsk. *Šis tautas piederīgais.* □ Uz kuģa Lilitai īpašu uzmanību pievērš elegants ungārs. Hausmanis 4, 38. Tvīkst Jantras saulgriezes kā saules rietā dzintars. Un acīs ungārietei — saules rietā dzintars. Vējāns 7, 122.

ungurs, -a, v. **1.** *Rokturis laivas stūres grozīšanai.* □ .. Inga mazlietiņ pavirzīja stūres unguru pa labi, un motorlaiva brīdi virzījās ieslīpi malup. Lācis 15, 404. Nez no kurienes uzlidojis [vēja] brāziens iegulās burās un tik spēji nolieca jahtu, ka Kanskis uz mirkli izlaida stūres unguru no rokām. Zv 63, 23, 6.

2. novec. *Ērzeļu, arī citu dzīvnieku tēviņu kastrētājs.*

uniāts, -a, v.; **uniāte,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Tādas reliģiskas organizācijas loceklis, kura ir noslēgusi savienību ar katoļu baznīcu.* □ Apmulsušo jaunekli šajās viņam tik grūtajās dienās sev piesaistīja uniātu baznīcas galva — metropolīts Andrejs .. Rīgas B 83, 2, 5.

unificējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u n i f i c ē t.* □ Zinātnisko žurnālu prasības pēc lakonisma, informācijas pārbagātība — tas viss prasa unificējumu. Raksti kļūst informatīvi piesātinātāki, taču zūd savdabība. Zv 84, 12, 7.

unificēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Vienveidot (ko), panākt (kā) vienveidību, parasti, racionāli samazinot funkcionāli vienveidīgu objektu, sastāvdaļu u. tml. skaitu.* U. vizuālās informācijas līdzekļus. U. konstrukcijas. Unificēti televizori. □ «Unificēt vagonbūvi nozīmē radīt vagonu vienotu modeli, kas būtu izmantojams dažādiem — gan maiņstrāvas, gan līdzstrāvas elektrovilcieniem.» Rīgas B 78, 276, 5. ..mākslinieki pauž neapšaubāmi aktuālo mūsdienu problēmu par cilvēka vietu standartarhitektūras vidē, par viņa disharmoniju ar šo unificēto, bezpersonisko vidi .. Nodieva 2, 128.

unifikācija, -as, s.; parasti vsk. *Darbība, process* → *u n i f i c ē t.* □ Dokumentu veidlapu vienveidošanu, pielāgošanu dažādu saimniecību apstākļiem sauc par dokumentu unifikāciju. Bērziņš 1, 245. Z. Stoberskis ir starptautiskās terminoloģisko neoloģismu unifikācijas komitejas priekšsēdētājs .. Lit M 82, 22, 2. Bet neparko, līdz pēdējai nervu šūniņai neparko unifikācija un standartizācija nedrīkst nesodīti attīstīties mūsu domās un jūtās. Vācietis 15, 179.

uniforma, -as, s. *Militārs formas tērps.* Policistu u. Zemessargu u. □ Bet Kārlis bijis prom ilgu laiku un tagad tērpies vācu armijas uniformā .. Kaijaks 2, 100. Ja nomet pēdējos uniformas gabalus un apmaina pret zilo darba uzvalku, kas gan var tad teikt, ka tu esi karavīrs? Janovskis 2, 13. sal. Iela gulēja tveicē kā aizsnaudusies. Garlaicīga, vienmuļa. Nami kā uniformās iebāzti: brūngans, iezaļgans, atkal brūngans, iezaļgans. Brigadere XIX, 166. // novec. *Formas tērps (dažu civilo profesiju pārstāvjiem).* □ Kāds vīrs dzelzceļnieku uniformā, laikam stacijas priekšnieks, gāja Kalniņam pa priekšu ar pavadzīmi rokā. J Kalniņš 3, 293. Tramvajnieki zaļi un dzelzceļnieki sarkani kantētām [apmalotām] uniformām. Upīts 18, 81.

uniformēts, -ais; s. -a, -ā; apst. **uniformēti.** *Tāds, kas ir tērpies uniformā.* □ Stadionā publikas, ka biezs, daudz arī uniformēto puišu .. Lāms 4, 122. ..kad šosejas vidū izlēca kāds milicis, mājot, lai aptur, viņš [šoferis] asi .. uzspieda bremzi. «Pavedīsiet mani gabaliņu,» uniformētais rāva durvis vaļā un sēdās iekšā. Purs 2, 99.

uniformists, -a, v. *Cirka kalpotājs, kas ģērbts formas tērpā, veic manēžā izrādes laikā tehniskus darbus.* □ Kamēr uniformisti [cirkā] strādā, klauni taisa jokus. Lit M 77, 2, 16.

ūnija, -as, s. **1.** *Divu monarhiju apvienība, kurā vara pieder vienam monarham.* □ 1814. gadā Zviedrija uzspieda Norvēģijai zviedru un° norvēģu ūniju. Zv 85, 17, 23.

2. *Romas pāvesta varai pakļauta pareizticīgo baznīcas daļa.*

3. *Savienība, apvienība.* Muitas ūnija — *muitas savienība.* □ Eiropas vieglatlētikas ūnijas prezidents .. svinīgi atklāja Eiropas V junioru meistarsacīkstes. Sports 79, 129, 2. 19. gadsimta beigās radās pirmās administratīvās starptautiskās savienības (ūnijas). Tika izveidots Starptautiskā telegrāfa birojs (1865) un Vispasaules pasta ūnija (1874). Fogels, Grīnbergs 1, 161. pārn. Mani tā kā ūdens klinti drupina Ciešanu un laimes svētā ūnija .. Vācietis 5, 71. Divdesmitajos gados Gdaņskas ostas nozīme atkal sāka ievērojami pieaugt. Pilsētas saimniecisko attīstību stimulēja muitas ūnija ar Poliju. Zin T 69, 5, 12.

unikalitāte, -es, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *u n i k ā l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; unikālums.* Dabas u. Muzeja ekspo-

nātu u. Dokumentālās filmas kadru u. Talanta u. □ ..folklora taču ir tautas unikalitātes apliecinātāja unifikācijas un bojāejas draudu apstākļos! Sv Rīts 92, 1, 1. Atkārtošanās kā vienveidība noliedz mākslas darba pamatpazīmi — unikalitāti. Pad J 81, 109, 5.

unikāls, -ais; s. -a -ā; apst. **unikāli.** *Vienīgais (pēc kādām īpašībām, pazīmēm) starp sev līdzīgiem.* U. dabas komplekss. U. arhitektūras piemineklis. Unikālas ērģeles. U. grāmatas izdevums. Unikāla ierīce. Unikāla parādība. □ ..Gaujas senleja ir unikāls reljefa veidojums, kāda otra nav visā Latvijā, un jau tāpēc vien tās aizsardzībai ir milzīga zinātniska nozīme. Zin T 75, 6, 18. «Apbrīnas cienīga, vienīgā, nekur citur neatrodama, ir Talsu rajona bibliotēka ar savu unikālo kartotēku..» Rinkule 7, 8. Cēsis un Kuldīga ir savā ziņā unikālas mūsu republikā — tās tieši kā pilsētas atzītas par vēstures un arhitektūras piemineklim. Zv 74, 23, 1. // *Spilgti savdabīgs, neatkārtojams (par cilvēku, tā īpašībām).* □ Tās bija izrādes, kad uz skatuves uznāca savā patiesīgumā unikālā Berta Rūmniece. Vienmēr viņā skatījos kā brīnumā, jo bija grūti aptvert, ka manā priekšā aktrise. Zv 79, 4, 10. ..katrs cilvēks ir unikāls un neatkārtojams, tāpēc svarīgi, lai viņš apzinātos un izprastu savu dzīves jēgu, savu individuālo dabu un būtību. Izglītība 93, 14, 19. Viena no [Imanta] Ziedoņa unikālajām īpašībām ir misijas apziņa vēl arī ārpus literatūras. Peters 5, 149. Pēterim Ērmanim ir unikāla atmiņa, viņš var no galvas pateikt tā vai cita darba pirmpublicējuma gadu, pat lappusi, kurā iespiests atsevišķs dzejolis vai stāsts. Lit M 63, 6, 3.

unikālums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u n i k ā l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; unikalitāte.* □ Pavēstīt.. par katra atsevišķa cilvēka tiesībām aizstāvēt sava likteņa vienreizību, unikālumu, neatkārtojamību un nemirstību — tāds bija mans mērķis. Pad J 80, 7, 4. Parasti viņa gleznotās ģīmetnes ir kompozīcijās vienkāršas, pat askētiskas, tajās uzsvērta modeļu jūtu bagātība, iekšējās pasaules unikālums. Pad J 84, 5, 4.

ūnikums, -a, v. *Tas (piemēram, priekšmets, parādība, dzīva būtne), kas ir vienīgais (pēc kādām īpašībām, pazīmēm).* □ Vēl nesen spožā ekvatoriālā gredzena dēļ Saturnu uzskatīja par ūnikumu. Zin T 80, 7, 13. «..Vilis Pērkons nošāva balto zaķi, kuru uzšķēržot izrādījās, ka tam ir divas sirdis.. Pēc dabaszinātnieku vienprātīga atzinuma, šāda parādība dzīvnieku valstī uzskatāma par ūnikumu.» Ezera 13, 92.

unipolārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **unipolāri;** ķīm., fiz. *Tāds, kam ir viens pols; vienpola.* □ ..cieto elektrolītu vadītspēja vienmēr ir unipolāra, tas ir, saistīta tikai ar vienu tipa jonu (katjonu vai anjonu) pārvietošanos. Zin T 86, 2, 25.

unisons, -a, v.; mūz. *Divu vai vairāku skaņu, skaņu virkņu, arī melodijas vienlaicīgs skanējums vienā un tai pašā augstumā vai oktāvas intervālā.* □ Saliedēti, vienga balaini skanēja čellu unisons, it kā viens instruments deviņi čelli dziedāja brīnišķīgo melodiju. Lit M 56, 5, 2. ..[korus] var klasificēt pēc balsu skaita — unisonie kori, divbalsīgie, trīsbalsīgie, četrbalsīgie, sešbalsīgie, astoņbalsīgie kori. Vēriņa 1, 59. // pārn. *Saskaņa, vienotība.* □ O. Vācieša mīlestības dzeja skan unisonā ar Raiņa domu par sievieti kā pasaules harmonijas spēku.. Kritikas g 83, 165. «Jā, šī lielā vienotība ar citiem skatītājiem zālē ir varen iedarbīga. Apziņa, ka tavas izjūtas plūst unisonā ar simtiem citu izjūtu, ir pacilājoša.» Artmane 174.

unitārisms, -a, v.; parasti vsk. **1.** pol. *Tendence veidot vienotu valsti no valstu, zemju u. tml. apvienības, nostiprinot centrālo varu.* □ Bet Prezidenta dekrēti, lēmumi tiks pildīti, ja valstī saglabāsies zināmi unitārisma elementi.. Lauku Avīze 90, 42, 2.

2. rel. *Protestantisma virziens, kas noliedz Trīsvienību, arī Kristus dievišķumu, sakramentus, mācību par grēkā krišanu un grēku izpirkšanu.*

unitāristisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **unitāristiski.** **1.** pol. *Saistīts ar unitārismu (1), tam raksturīgs.*

2. rel. *Saistīts ar unitārismu (2), tam raksturīgs.*

unitārists, -a, v.; **unitāriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Unitārisma (1) piekritējs.*

2. *Unitārisma (2) piekritējs.*

unitārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **unitāri.** *Vienots, apvienots; tāds, kas veido vienu veselumu.* Unitārā telemetriskā stacija. Unitāra valsts pol. — *valsts, kuras struktūrā nav citu valstisku veidojumu kā tikai administratīvi teritoriālas vienības.* □ Vairākām valstīm apvienojoties vienā valstī, starptautiskie līgumi paliek spēkā un kļūst par jaunās apvienotās valsts (unitāras vai federatīvas) līgumiem. Fogels, Grīnbergs 1, 65.

universālagregāts, -a, v. *Universāls agregāts.* □ Lielu interesi ārzemju mežkopju vidū ir radījis plecā pakarināmais motorizētais universālagregāts.. Tas dod iespēju mehanizēt augsnes sagatavošanu, starprindu irdināšanu.. un daudzus citus darbus. Indāns 1, 228.

universālija, -as, s. *Vispārīgs jēdziens (parasti viduslaiku filozofijā).*

universālinstruments, -a, v. *Universāls instruments.*

universālisms, -a, v. **1.** parasti vsk. *Universalitāte, universālums.* Likumsakarības u.

2. *Universāla parādība.* □ Mikropasaulē par bioloģisku universālismu varam uzskatīt fermenta molekulas sastapšanos ar substrāta molekulu un tās pārkārtošanu. Ves 77, 2, 16. Par tulkošanas atvieglojumu Munēns uzskata tā saucamos universālismus. Valodniecībā šis termins apzīmē parādību, kas sastopama visās valodās. Kar 82, 8, 139.

universalitāte, -es, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u n i v e r s ā l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; universālums.* Konstrukcijas u. □ Daudzpusējie [starptautiskie] līgumi var

būt arī tādi, kuru objekts un mērķi izraisa valstu vispārēju interesi. ..attiecībā uz tiem tiek atzīts princips, ka katrai valstij .. ir tiesības būt tajos par dalībnieci. Šo mūsdienu svarīgo principu sauc par universalitātes principu .. Fogels, Grīnbergs 1, 80. ..[celtnes] tipa projekta būtība jau ir tā, ka tas radīts laboratorijās nosacīti vidējiem apstākļiem, lai būtu derīgs jebkurai situācijai un prasībām. Un šī universalitāte nonāk pretrunā ar konkrēto, vienreizīgo. Māksla 73, 4, 23.

universalizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Padarīt (ko) universālu.*

universālkopa, -as, s.; mat. *Universs (2).* □ ..kopu, kura sastāv no visiem dotā veida elementiem, sauc par universu (universālkopu) .. Strazdiņš 2, 25.

universālkultivators, -a, v. *Universāls kultivators.*

universāllīdzeklis, -ļa, v. *Universāls līdzeklis.* □ Reizēm gan skumju un sāpju pārvarēšana arī jaunākajā dzejā ir rādīta vienkāršotā veidā — kā viegls, nesāpīgs process. Darbs reizēm it kā kļūst par universāllīdzekli, kas derīgs visu kaišu remdināšanai un novēršanai. M Kalve 1, 61.

universāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **universāli.** *Tāds, kas attiecas uz vairākām, daudzām, arī visām parādībām; arī vispārējs.* Universālā enciklopēdija. □ Ņūtons pierāda, ka debess ķermeņu kustības notiek pēc vispasaules gravitācijas likuma, kas ir universāls. Briedis 1, 33. Pēc dalībnieku loka, kā arī teritoriālā kritērija starptautiskās organizācijas tiek iedalītas 1) universālajās jeb vispasaules organizācijās, kuras aptver visas pasaules valstis vai to vairākumu ..; 2) reģionālajās organizācijās, kuru dalībnieku loks ir ierobežots ar noteiktu ģeogrāfisko rajonu .. Fogels, Grīnbergs 1, 164. Baušļi ir cilvēka iekšējās pasaules «dabas likumi», universāli ētiski principi, kuru aktualitāte saglabājusies cauri gadu simtiem. Rubenis 1, 98. // *Tāds, kam ir ļoti plašs izlietojums; tāds, kam ir vairākas, daudzas funkcijas.* U. līdzeklis. U. darbgalds. Universāla piedziņa. □ Skaitļošanas mašīnas iedala arī universālās un specializētās. Par universālu sauc mašīnu, kas spēj veikt jebkura veida skaitļošanas uzdevumus. Strazdiņš 1, 13. ..raksturīgi, ka apģērbs kļūst universāls. Mainot papildinājumus atbilstoši situācijai, to valkā no rīta līdz vakaram. PL Siev 82, 2, 22. // *Vispusīgs (par cilvēku, tā īpašībām).* □ Dziļdomīgais, universālais Leonardo da Vinči un gaišais, uzvarošais Ticiāns bija savukārt Tones paraugs mākslā un dzīvē. A Eglītis 2, 70. Arī pats viņš ir universāls sportists: vieglatlēts, volejbolists un futbola komandas vārtsargs. Liesma 75, 9, 5. Cita pēc citas radās kompleksās brigādes, un tajās dzima arvien jauni universālie celtnieki. J Plotnieks 2, 38. Reizēm viņš domāja par daiļajām mākslām — literatūru un filoloģiju, citreiz par medicīnu un dabas zinātnēm, Merķeļa garīgās intereses bija tik universālas .. M Zariņš 4, 34.

universāltipa, ģen., nelok. *Tāds, kas veidots pēc universāla tipa, parauga, modeļa, atbilst tam.* U. automobiļi. □ Ieteicamākas ir universāltipa kuģēveles, kas izgatavotas no metāla ar regulējamu pēdas plakni. Ar tām var izēvelēt katru liekuma formu, kā arī iegūt taisnas plaknes ēvelējumu. Šterns 2, 31.

universālums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → universāls, šīs īpašības konkrēta izpausme; universalitāte.* Ekoloģisko problēmu u. Darbgalda u. □ Matērijas, kustības, attīstības universālums un atsevišķā cilvēka bioloģisko un psiholoģisko likumību ierobežotā dzīve ir traģiska pretruna. Kar 75, 12, 164. Mašīnbūvei un metālapstrādei strauji attīstoties, pakāpeniski likvidēts agrākais uzņēmumu universālums .. Ģeogr 329. Lasot jauno izdevumu, atkal un atkal pārsteidz Raiņa universālums. Viņa mākslā sastopamies ar cīņas skarbumu un ar cilvēka dvēseles vissīkākajām vibrācijām, trauslu izjūtu skaistumu. Kar 85, 9, 141.

universālveikals, -a, v. *Veikals, kurā mazumā pārdod dažādas plaša patēriņa preces.* Pārtikas universālveikals — *universālveikals ar pārtikas preču plašu sortimentu un nelielu ikdienā nepieciešamu saimniecības preču nodaļu.* □ Pēdējos gados .. tirdzniecības tīklu papildināja vairāki moderni specializētie veikali un universālveikali .. Ģeogr 449. Satiksme, troksnis, burzma. Universālveikali, lētie drēbnieki, mēbeļu un radio veikali, visas tās pašas firmas kā jebkurā citā Anglijas pilsētā. Janovskis 1, 199. Viņi .. iegriezās rajona universālveikalā. Tēvocis gribēja sev nopirkt pāris virskreklu. Dripe 2, 89.

universālvirpa, -as, s. *Universāla virpa.*

universiāde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Starptautiskas studentu sporta sacensības.* □ Svētdien .. svinīgi atklāja XI pasaules studējošās jaunatnes vasaras sporta spēles — universiādi. Pad J 81, 140, 3.

universitāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Augstākā mācību iestāde un zinātniskās pētniecības iestāde, kurā ir ietvertas daudzas specialitātes.* Universitātes rektors. Universitātes studenti. Universitātes fakultātes. Universitātes izglītība. Universitātes diploms. Tehniskā universitāte — *universitāte, kurā ir ietvertas tikai tehnikas specialitātes.* □ Jau brīvības cīņu laikā 1919. gadā dzima Latvijas Universitāte, kas daļēji ietvēra sevī veco Rīgas Politehnisko institūtu ar visām tā tradīcijām, taču būtiski paplašinājās ar humanitārajām zinātnēm, medicīnu, bioloģiju, fiziku, tiesību un ekonomikas zinātni. Atklājums 91, 2, 5. ..Tērbatas universitātē vecākais dēls Kaspars [Biezbārdis] iedziļinājies pedagoģijā, filoloģijā, filozofijā, matemātikā, arī teoloģijā, iegūdams savam laikam vispusīgu un dziļu izglītību. Lit M 56, 49, 2. Lekcijas universitātē viņa tagad nevarēja apmeklēt, iebrauca tikai uz semināriem. Mauriņa 2, 67. pārn. Vieni celtnieku profesiju izvēlējušies uz visu mūžu, citi jauncelti uzskata tikai par sava veida tramplīnu vai dzīves universitāti. Zv 73, 1, 1.

universs, -a, v. **1.** parasti vsk. *Visums.* □ Universa potenciāls ir neierobežots, tas ir bezgalīgs un sniedzas pāri skaitļu robežām. Kar 90, 4, 152. Mani saista šī doma par universu kā vienotu un nedalāmu Dieva radību, kurā tāpat darbojas lielais mīlestības likums. Sv Rīts 92, 4, 5.

2. mat. *Visu pētījamo kvalitatīvi vienveidīgo objektu kopa (parasti matemātiskajā statistikā).* □ ..kopu, kura sastāv no visiem dotā veida elementiem, sauc par universu (universālkopu).. Strazdiņš 2, 25.

universums, -a, v.; parasti vsk.; novec. *Universs (1).* □ Ja melnkrantiešiem izdotos atrast universuma regulēšanas līdzekli, vai pasaule izmainītos? Diezin vai, jo tolaik neeksistēja visu aptverošas sakaru sistēmas.. Bels 7, 95. «Apaļš ir viss, kas labs, gards, tīkams un aplaimotājs. Tāds ir universums, tādas ir saule un planētas, ieskaitot mūsu mīļo dzimteni zemeslodi..» A Eglītis 4, 354.

untas, -u, vsk. unta, -as, s. *Kažokādas zābaki.* Briežādas untas. □ Kažokā ievīstījies dežurants, pavecāks vīrs ar spalvainām untām kājās, apstaigāja mašīnas [taigā], uzmanīdams, lai nenoslāpst motori.. Talcis 9, 226.

unteroficieris, -ra, v.; novec. *Apakšvirsnieks.* □ Viņš [Jukums Vācietis] uzzināja, ka Rīgas unteroficieru mācību bataljonā mācību maksa nav jāmaksā. Bet dienests šajā bataljonā pavēra ceļu uz karaskolu. Zv 72, 22, 25. Lielgabalu dārdi pieklust. Uz priekšu iet vācu zaldāts. Viņa solim seko unteroficieri. Jansons 6, 389.

untumainība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u n t u m a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..pret rītu puika bija klāt [piedzima] — varens brēcējs ar untumainības zīmogu sejā.. Skujiņš 14, 86. pārn. Lauksaimniecība vienmēr ir saistīta ar risku, ar dabas apstākļu untumainību.. Lit M 79, 38, 3.

untumains, -ais; s. -a, -ā; apst. **untumaini.** *Tāds, kam ir raksturīgas nepamatotas, pēkšņas vēlēšanās, iegribas; kaprīzs.* U. bērns. □ Sievasmāte.. smagi pārdzīvoja gultas režīmu, kļuva nervoza un untumaina, pieprasīja, lai kāds pastāvīgi sēdētu pie viņas. Ezera 9, 18. Bet māte atkārtoja savu: «Sadot tikai tādai untumainai meitenei! Kas šai tur aplokā par gulēšanu. Vai nevar tepat mājās gulēt?» Birznieks-Upītis 6, 216. Gadās dzirdēt, ka mode līdzinoties untumainai sievietei, kuras garastāvokļa maiņas neesot paredzamas, jo nekādiem loģikas likumiem nepakļaujoties. Zv 85, 19, vāku 3. lpp. pārn. ..sīpoli šajā [kopšanas] ziņā ir daudz untumaināki par citiem dārzeņiem. Baumane 1, 15. pārn. ..cik untumaina un nenoturīga ir it sevišķi laime pat šķietami viscerīgākajās situācijās.. Ezera 20, 138. pārn. Slava ir untumaina. Dažu tā spārno uz mūžu, citu padara par nelabojamu godkāri un liek neremdināmi alkt pēc nebeidzamiem sumināj umiem. Kar 80, 12, 126. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ ..viņa negaidot izteica tik dīvainu iegribu, ka es pat satrūkos, — tā bija mirēja untumainā vēlme! Ezera 17, 206. Audzinātāja saprata, ka Anhena par katru cenu gribēs panākt savu, jo pazina audzēknes untumaino raksturu un valdonīgo dabu. Dorbe 6, 30. // *Tāds, kas izturas cilvēkam nevēlamā, nepakļāvīgi (parasti par mājdzīvnieku); niķīgs (2).* U. zirgs. // pārn. *Pēkšņi mainīgs, nepastāvīgs (par parādībām dabā vai sabiedrībā).* □ Tik untumaina ziema ilgi nebija piedzīvota: sniegs un sals mainījās ar atkusni un lietu, bet bezvēja diena vakara pusē izvērtās puteņainā aukā. Grants 7, 299. Mēdz apgalvot, ka mode ir mainīga, untumaina, un tiešām — gandrīz katra jauna sezona mums atnes dažas pārmaiņas, citreiz pat pārsteidzošas, apģērba ārējā izveidojumā. Mājtur 484.

untumnieks, -a, v.; **untumniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Untumains cilvēks.* □ Kā tikšu galā ar šo untumnieku? ME IV, 300. pārn. Gribējās vismaz kaut ko darīt, lai tikai nebūtu jāsēž kā būrī iespundētam, gaidot apžēlošanu no untumnieces Daugavas. Ezera 2, 265.

untumoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Būt untumainam.* □ Tāda lieta, ka nevarētu vienoties, ka viens untumotos vai nepamatoti domātu citādi, viņu mazajā trīscilvēku kolektīvā pagaidām nepastāv. Cīņa 83, 219, 3. Cik labi, ka viņa neuntumojās un nepalika pirtī, kamēr viņš pamodīsies, nobaidīsies, skries un meklēs — māmucīt, kur tu tik ilgi? Indrāne 6, 244. pārn. ..zirgs.. vairs neuntumojies. LTTP V, 146. // pārn. *Būt pēkšņi mainīgam, būt nepastāvīgam (parasti par parādībām dabā).* □ ..sākuši untumoties laika apstākļi, pēkšņi iestājies stiprs sals.. Rīgas B 81, 280, 5. Laiks untumojās — gandrīz vai veselu diennakti bez pārtraukuma lija ražens lietus. Sports 68, 102, 1.

untums, -a, v. *Nepamatota, pēkšņa vēlēšanās, iegriba; kaprīze.* Bērna untumi. Izdabāt vīra untumiem. Meitenei uznāca untumi. □ «Sievietēm vienmēr kādi untumi. Nu kāpēc viņa nevarēja nākt pie jums! Pazīstami cilvēki, veci draugi... Bet nē un nē — ja Oskars, tad viņa neparko!» Lācis 4, 193. Reiz jau viņi [cirka administrācija] bija tam piedevuši, kad tas [artists] pēkšņi lauza līgumu pagājušā pavasarī. ..Lieli artisti var atļauties lielus untumus.. A Grigulis 10, 118. Vēl nesen pilnīgi saprātis un attaisnojis skolotāju Murjāni, pēkšņi viņš pieļāva domu, ka tāda izturēšanās ir tikai ietiepība, vecuma untums. Brīdaka 5, 121. sal. ..Elizabetei pēkšņi sagribējās ķīseli. Tas bija gluži kā slimnieka untums. Ezera 9, 267. ◇ Dabas untums — *neparasta, negaidīta parādība dabā.* □ Vētrai sekoja aukstums un oktobra vidū uzkrita dziļš sniegs. Zinātnieki dabas untumus izskaidroja ar saules plankumiem.. Gulbis 4, 140. // pārn. *Pēkšņa pārmaiņa, nepastāvība (parādībām dabā vai sabiedrībā).* □ ..mājlopi, kuru produktivitāti savā labā izmanto cilvēks, jāaizsargā pret laika apstākļu untumiem.. Zin T 66, 3, 27. Teodors Zaļkalns bija tik apdāvināts, ka viņam nebija īpaši jānopūlas būt pamanāmam. Neaizrāvās arī ar vispārējās mo-

des untumiem, viņam bija pašam savs stils .. Tēl M 84, 84. // reti. *Ieradums.* □ «Man, lūk, tāds untums: nevaru paciest, ka Mālniekos, kamēr man acis vaļā, nevalda kārtība.» Blaumanis IIIb, 124. Žanis: Ikvienam savs untums, — tā, sievas tēv, jums Šis praktiski aplamais tautiskums. Rainis IXb, 139.

upe, upes, dsk. ģen. upju, s. *Pastāvīga ūdenstece, kas plūst pašas izveidotā garenā gultnē, uzņemot sava baseina noteces ūdeņus.* Strauja u. Līkumota u. Krāčaina u. Līdzenuma u. Kalnu u. Pazemes u. Upes izteka. Upes ieteka. Upes grīva. Upes augštece. Upes lejtece. Upes gultne. Upes ieleja. Upes līcis. Upes pietekas. Upju sistēma. Upes osta. Upju kuģniecība. Galvenā upe — *upe, kas tieši ietek okeānā, jūrā, ezerā.* Upes kritums — *upes iztekas un ietekas ūdens virsas augstuma starpība.* Upju transports — *ūdenstransports pa upēm, ezeriem, ūdenskrātuvēm, kanāliem.* Upju tramvajs — *neliels kuģis pasažieru pārvadāšanai (parasti pa upēm, ezeriem) nelielos attālumos.* □ Divi zēni sēdēja Daugavas attekas malā .. Aiz zaļas, lēzenas salas, aiz krūmiem un kokiem rāmi plūda upe, pa kuras straumi augšup un lejup peldēja lieli kuģi. Sudrabkalns 5, 88. Bieži vien mēs gājām makšķerēt uz Braslu. Tā bija jauka upe ar brīnumskaidru ūdeni. Vēl dzidrāka ir tikai Aronas upe Mārcienas apkaimē .. A Eglītis 2, 165. Antis jož lejā līdz upei. Starp melniem akmeņiem un zvirgzdiem ņirb gaužām sekla straume .. Caune 4, 24. sal. Cilvēku straume viņus atkal paņēma savā varā kā upe divas laivas. Vilks 5, 158. sal. .. Tīk vakaros klaiņot ielās, Kur ļaudis kā palu upe kūsā. Gāliņš 2, 10. sal. Mūžs kā upe plok un palo .. Bārbale 2, 19. pārn. .. mums zem kājām tikai rāmi tek ceļa upe .. Ezera 11, 10. pārn. .. melnās asfalta upes mežu zaļajā klusumā ietek .. Elksne 2, 15. pārn. Kādā naida upē Gremdējas tava sirds? A Grigulis 14, 58. pārn. Baltā ziemas rītā klusi Nāves jūrā ieplūdusi Dzīves upe tava. P Bārda 2, 64. ◇ Lēkt upē (arī ezerā, āliņģī u. tml.) — *slīcināties.* □ Līziņa: Ak, nu jūs mani vēl ņematies piezobot. Tad man jālec upē! Blaumanis 6, 298. ◇ Laika upe (arī straume, rats) poēt. — *laika ritums, plūsma.* □ Laika upe plūst, Krakstot kokiem Zari lūst. A Grigulis 14, 118. // ģen.: upes, retāk upju, adj. nozīmē. *Tāds, kas parasti sastopams upēs, tām līdzīgās ūdenstecēs vai to krastos (par dzīvniekiem, augiem, to sugām).* Upes zutis. Upes plekste. Upes zīriņš. Upes kosa. Upes vēzis — *upesvēzis.* □ Mūsu republikā sastopamas 3 nēģu sugas. Rūpnieciska nozīme ir upes nēģim, kas dzīvo un barojas jūrā, bet vasaras otrā pusē un rudenī, galvenokārt tumšās bezmēness naktīs, — ieceļo upēs. Biol r 195. Senajā Indijā upju bebrs bija svēts, neaizskarams dzīvnieks. Kronītis 2, 159. Upes tārtiņš izdēj četras olas tieši smiltīs upes krastā .. Pad J 68, 120, 4. // pārn. *Ļoti liels daudzums, parasti plūstoša, šķidruma.* □ .. lietus gāza vienā baltā straumē, .. pa ceļa gravu lejup plūda vesela upe. Upīts 4, 127. .. vairāk nekā divi miljoni kilogramu piena, ko ilgajos darba gados ieguvusi izcilā lopkope, ir vesela piena upe .. Lauku Dzīve 76, 5, 1. «Ja vācieši būtu atteikušies paklausīt Hitleram, vai viņš būtu varējis pavērt ceļu tādām asaru un asins upēm, kādas tagad plūda pa visu Eiropu?» [Domā meitene.] Sakse 4, 107.

upenājs, -a, v. *Upeņu krūms, arī upeņu krūmu audze.* □ «.. sastādīju dārza malā jāņogulājus, upenājus un aveņu krūmus ..» K Grigulis 2, 23.

upene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Akmeņlauzīšu dzimtas savvaļas vai kultivēts krūms ar saldskābām melnām, brūnganām, zaļganām vai baltām ogām ķekaros.* Upeņu šķirnes. Upeņu ogas. □ Jāņogas un upenes aug .. arī savvaļā, sevišķi krastmalu krūmājos un līdzīgās vietās. Galenieks 2, 225. Zelma: Olga! Tu aveņu stādus negribi? Un upeņu, ērkšķogu krūmus? Gulbis 5, 12. Visas upeņu pazares Pilnas ar melnajām asarām .. Gāliņš 5, 130.

2. *Šī krūma oga.* Upeņu ievārījums. Upeņu kompots. Upeņu vīns. □ Upenes ir sevišķi bagātas ar vitamīniem. Nelielā saujā ogu ir C vitamīna diennakts deva. PL Siev 82, 8, 23. Māra un Elziņa lasa upenes, no kurām vakariņās paredzēts vārīt tumšu, sarkanīgi violetu ķīseli. J Plotnieks 10, 99.

upesleja, -as, s.; reti. *Upes ieleja.* □ .. Pa upeslejām kalst vēl siena vāļi [vāli] .. Rainis IIb, 230.

upeslīcis, -ča, v.; reti. *Upes līcis.* □ Vecākiem .. jāpadomā, kā palīdzēt bērnam iepazīt un iemīlēt dabu, kā radīt apstākļus, lai bērns pabūtu gan upeslīču pļavās, gan ogu un sēņu bagātajos mežos .. Sk Ģ 66, 6, 2.

upesmētra, -as, s.; reti. *Ūdens mētra.* □ Tur uz auklām .. žūst ārstniecības augi. Upesmētras kūpina neizsīkstošu spirdzinošu smaržu .. Lit M 76, 41, 10.

upesveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir upes forma, veids.* U. ezerdobe.

upesveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **upesveidīgi.** *Upesveida.*

upesvēži, -u, vsk. upesvēzis, -ža, v. *Posmkāju tipa vēžu klases dzimta, kuras pārstāvji ir pielāgojušies dzīvei saldūdeņos; šīs dzimtas dzīvnieki.* Platspīļu upesvēzis. Šaurspīļu upesvēzis.

ūpis, ūpja, v. *Pūčveidīgo kārtas putns ar iedzeltenu apspalvojumu, kurā ir melni plankumi, un pagarinātiem spalvu pušķiem uz galvas pie ausīm.* □ .. ūpis ir mūsu republikas mežu retums un kā tāds saudzējams. Bez tam viņš pa daļai ir arī derīgs putns, iznīcina daudz kaitīgu grauzēju: ūdens un mājas žurkas, kurmjus, peles .. K Grigulis 2, 56. Brīžiem tuvu un tālu vaidēja ūpis. «Ūpis vaid ..» Agnei sažņaudzās sirds. Šī nelaimes putna vaidēšana viņai likās kā rūgts biedinājums. Niedra 3, 45. Tai pamestā šķūnī zem sijas varbūt vēl pa naktīm vaid ūpis? Lisovska 6, 47. sal. Deguns viņam uz mata kā Napoleonam, bet acis kā ūpim apaļas un lielas .. Jansons 4, 628. sal. Abi sēdēja tumsā kā divi ūpji un vērpa katrs savu domu. Mauliņš 2, 48.

upmala, -as, s.; arī **upmale,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Upes mala; upes tuvākā apkārtne.* Upmalas pļavas. □ Ansis gāja gar upmalu uz laivu steķiem, un nomelnējuši ūdensaugi izelpoja rūgtenu tuva rudens smaržu. Lapsa 3, 119. Taciņa vijās gar pašu upmalu. Krastmalā sēdēja zaļumnieku grupa.. Ērgle 1, 54. Es aizeju pa pļavām uz upmalu, kur gara zāle jau sniedzas līdz gurniem un pilna puķu un kukaiņu. Upe guļ, saules satveicēta. Akuraters 1, 45.

upmalietis, -ša, v.; **upmaliete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cilvēks, kas dzīvo upmalā, upes tuvumā.*

upstarpa, -as, s. *Teritorija starp divām blakus esošām upēm.*

upurakmens, -akmens, dsk. -akmeņi, v.; mit. *Akmens, uz kura veic upurēšanas darbības.* □ Nepelnīti bija aizmirsts arheoloģijas piemineklis — senču upurakmens, kas atrodas Ulmalē. Cīņa 81, 144, 4. ..kurši tupēja upurakmeņu priekšā, prasīdami no dieviem zobenus un laimi. Bels 7, 147.

upurala, -as, s.; mit. *Ala, kurā veic upurēšanas darbības.* □ ..interesi izraisa 70—160 cm garo mencu kaulu atradumi vairākās apmetnēs pie Daugavas un Tērvetē, kā arī kādā seno lībiešu upuralā Limbažu rajonā.. Lauku Dzīve 76, 12, 33. ..šajā teritorijā un tās tuvumā atrodas tādi objekti kā lībiešu upurala pie Svētupes, unikāli dabiskie laukakmeņu krāvumi.. Lit M 86, 13, 2.

upurdzīvnieks, -a, v.; mit., rel. *Dzīvnieks, ko upurē (1).* □ Pat pieredzējušam un stipram [kuršu] karavīram bija grūti, gandrīz neiespējami ar vienu vēzienu pāršķelt upurdzīvnieku. Ja tas neizdotos, iecerētais un sagatavotais karagājiens nenotiktu. Dievi būtu novērsuši savu vaigu. Bels 7, 136.

upurēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** mit., rel. *Reliģiskā rituālā dot, veltīt Dievam vai dieviem (dzīvu būtni, priekšmetu, produktu u. tml.), lai izlūgtos to labvēlību, pateiktos tiem; ziedot (1).* □ Upurētais zirgs atdeva kuršu karavīriem savu spēku, ātrumu, drosmi un bezbailību. Zirga gars aiznesa dieviem kuršu vēlmes. Zirga nāve kā ar slotu izslaucīja no karavīru dvēselēm bailes... Bels 7, 136. // intrans. □ No mūsu senču daudzajām svētvietām Zilaiskalns bijis visievērojamākā. Te upurēts senču dieviem, te svinēti vasaras saulgriežu svētki.. D kal 72, 267. ..dižakmens neesot sapostīts, pie tā joprojumis [joprojām] upurējot Pērkonam un Laimai.. Purs 9, 258. Pasakās, arī teikās un nostāstos, akmens ir zemes dieviņu jeb gariņu miteklis, kuriem upurē, lai izlūgtos svētību — viņu labvēlību. Lit M 85, 34, 6.

2. *Atdot (parasti ko vajadzīgu) kā labā, kāda mērķa dēļ; ziedot (2).* □ ..tēvs muižas ūtrupēs nopirka divējas klavieres. Labākās diemžēl bija jāaizdod prom, jo tās bija jāupurē, lai izpirktu manu vecāko brāli Pēteri no zaldātiem. Zv 77, 3, 17. Cilvēki pēc zemes bija kā sadeguši, un savā dedzībā tie neskopojās ar artavām arī tiem, no kuriem daudz kas atkarājās. ..zemes gribētāji jau zināmu summu bija nolēmuši upurēt drīzākai zemes iegūšanai.. Rozītis 3, 177. // *Pašaizliedzīgi atsacīties (no kā) kā labā, kāda mērķa dēļ.* Upurēt sevi — *upurēties.* □ Viņi nodzīvoja kopā.. tikai sešus gadus. Pēc tam sākās Dāvida Livingstona lielie, ilgie ceļojumi, kuriem tika upurēta ģimenes laime un labklājība. Lielais 5, 195. Mamma savu radošo mūžu daļēji upurējusi mūsu labā. Viņa ir ļoti pašaizliedzīgs cilvēks.. Sieviete 90, 8, 5. // *Veltīt (laiku, laikposmu) kādam, parasti cildenam, mērķim, neizmantojot (to) sev paredzētajam.* □ Gribētos zināt, Vai tu proti.. upurēt naktis, Lai aptvertu Aristoteļa «Poētiku».. «Faustu» Un Dīrenmatu? A Grigulis 14, 35. // *Galda spēlēs — ar noteiktu mērķi zaudēt (īgūru, kauliņu, kārti u. tml.).* □ Vēlāk, mēģinādams cīņu sarežģīt, ungāru lielmeistars upurēja bandinieku, un uz galdiņa izveidojās ļoti asa pozīcija. Cīņa 83, 290, 4.

upurēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Rīkoties pašaizliedzīgi, veltīt visus savus spēkus, dzīvi, arī doties nāvē kā labā, kāda mērķa dēļ.* □ ..Laurai ir stingrs raksturs, ja viņa spēj upurēties ģimenes labā, spēj upurēt savu mīlestību. Kin 79, 4. Mīlestība var izpausties.. gan prieka izjūtā, kad atrodamies blakus mīļotajam cilvēkam, gan vēlmē palīdzēt, pasargāt, upurēties viņa labā. Sk Ģ 80, 5, 29. Cilvēks tā dīvaini iekārtots, izrādās, viņš spējīgs upurēties cerību vārdā.. Jansons 6, 364.

upuris, -ra, v. **1.** mit., rel. *Tas (dzīva būtne, priekšmets, produkts u. tml.), ko reliģiskā rituālā dod, veltī Dievam vai dieviem, lai izlūgtos to labvēlību, pateiktos tiem; ziedojums (1).* □ Jau vairākas dienas iepriekš ļaudis pūlējās, sagatavojot Jānim pateicības upurus — ziedu un zāļu pušķus, vainagus un vijas. Kar 91, 5/6, 207. «Lai meistaram darbs veiktos, klostera brāļi baznīcas sienā iemūrējuši dārznieka Martu. Bet.. Dievs upuri nav pieņēmis..» J Kalniņš 4, 137. // ģen.: upura, arī upuru, adj. nozīmē. *Tāds, kur vai ar ko veic upurēšanas darbības; tāds, ko upurē (1).* Upura kalns. Upura jērs. □ ..nelielā uzkalniņā — upuru birzs. Zem paša varenākā ozola no laukakmeņiem sakrauts altāris. Senie sēļi tur Pērkonam nesuši ziedu. Kar 82, 6, 88. Inga par šo akmeni stāstīja Ģirtam senas teiksmas. Veci ļaudis domājot, ka tas esot bijis upuru akmens. Vidū tam bija paprāvs iedobums.. Dripe 2, 121.

2. *Dzīva būtne (parasti cilvēks), kas ir pakļauta (kāda, kā) tiešai vardarbībai; dzīva būtne, kas ir gājusi bojā šādas vardarbības rezultātā.* Slepkavas u. Terora u. □ Pār kādu bezspēkā pakritušu cilvēku jau krīt sitienu krusa. Upuris mēģina piecelties kājās, bet gumijas rungas triecieni neļauj. Klīvers 1, 61. Maijas tēvs bija viens no 1905. gada upuriem. Soda ekspedīcija viņu nošāva kā daudzus, kam brīvība un patiesība bija dārgāka par dzīvību. Mauriņa 2, 22. Plēsonības gadījumā viens komponents — plēsoņa — iznīcina

otru — upuri. Biol r 403. // *Cilvēks (arī dzīvnieks), kas ir gājis bojā, arī cietis karā, stihiskā nelaimē, nelaimes gadījumā u. tml.* Kara upuri. Plūdu upuri. Satiksmes negadījuma u. □ Visa Sala jānoklāj ar ierakumu tīklu, tad ļaudis novietosies retāk un apšaudes gadījumos būs mazāk upuru .. A Grigulis 9, 121. Taifūns «Betija» .. plosījās virs Taivānas salas .. Ir cilvēku upuri. Cīņa 75, 225, 3. 1985. gada pirmajā pusgadā par holeras upuriem šai Rietumāfrikas zemē kļuvuši 500 cilvēku. Ves 85, 11, 26. // *Dzīva būtne (parasti cilvēks), kas ir pakļauta kāda cēloņa izraisītām nevēlamām sekām.* Sagadīšanās u. Nepareizas audzināšanas u. Savas godkārības u. □ Cilvēks vēl tikai pusmūžā, bet jau pilnīgs alkohola upuris, grausts. Ves 84, 11, 14. .. viņa izturējās pret mani kā pret sievietes vieglprātības un nepastāvības upuri un žēloja .. Ezera 5, 110. Bērni nedrīkst kļūt izmēģinājuma trusīši un lielo cilvēku dažādo utopiju un jaunievedumu upuri. Dripe 10, 90.

3. *Pašaizliedzīga atsacīšanās no kā kāda labā, kāda mērķa dēļ; tas, no kā (kāds) pašaizliedzīgi atsakās, ko pašaizliedzīgi dara, atdod kāda labā, kāda mērķa dēļ.* □ Pēc Maijas nāves naivi domāju, ka neprecēšos nekad. Tas bija smieklīgi, jo nevienam nebija vajadzīga šī atteikšanās, šis upuris. Ezera 11, 51. «.. kad dzejniece, izveidojusies personība, ziedo otram cilvēkam visu — savu talantu, savu slavu, savus labākos gadus un spēkus, — tad, pēc manām domām, pasaulē lielāka upura nav.» Dzene 2, 130. Rumba: Sabiedriskais darbs, Dievam žēl, prasa upurus. Un arī izdevumus .. A Eglītis 1, 522. // *Galda spēlēs — ar noteiktu mērķi panākts (savas figūras, kauliņa, kārts u. tml.) zaudējums.* □ Lielmeistars Larsens aukstasinīgi atraidīja Dargas nepamatoto uzbrukumu ar figūras upuri un izcīnīja uzvaru. Cīņa 64, 140, 3. Kasparovs piedāvāja zirdziņa upuri. Sports 82, 176, 4. // novec. *Materiālu vērtību ziedojums (parasti baznīcai).* Upura trauks — *ziedojumu trauks (baznīcā); upurtrauks.* □ Tad viņi ar ķesteri saskaitīja upura naudu, un mācītājs ierakstīja to biezā grāmatā .. Zigmonte 16, 214. Mesai beidzoties, pie visām izejas durvīm stāvēja baznīcas kalpotāji ar upura traukiem. Liesma 75, 11, 25.

○◇ Krist par upuri — a. *Iet bojā, nonākt (kā) varā.* □ Daīne jutās satriekta. Viņa, tikai viņa bija vainīga cēlā jaunekļa nāvē! Savā vieglprātībā viņa bija izraisījusi dievā dusmas, kurām par upuri krita cilvēks. Sakse 14, 62. No putniem tam [jenotsunim] par upuri visbiežāk krīt ūdens un piekrastes putni .. Tauriņš 1, 158. b. *Nonākt (kā nevēlama) varā un dabūt ciest (no tā).* □ .. direktors Roberts Ronis krita par upuri savas darbvedes Lilijas Liepiņas mīlas mākslai .. Rozītis 3, 58. Šefs: .. es konstatēju, ka profesors Kristofers kritis par upuri pārpratumam, kura sekās saskatāmas netaisnības pazīmes. Zīverts 1, 422. ◇ Prasīt (arī maksāt) upuri — *būt par cēloni (kāda, kā) bojāejai.* □ Izlaušanās cīņa katrā ziņā prasīs upurus .. Lācis 15, 285. .. šī karstā vasara prasījusi vēl vienu upuri — miris mācītājs Neikens .. J Kalniņš 9, 27. Kauja iedegās karstāka un niknāka, vācieši savu ilgi būvēto aizsargvalni negribēja atdot, un tas maksāja upurus .. Dinere 10, 276. ◇ Nest upuri — *pašaizliedzīgi darīt ko, rīkoties kā kāda labā, kāda mērķa dēļ.* □ .. spējā nest upurus sakņojas dzīvības devējas — mātes sūtība. Ezera 19, 61. Murķelis: Vispārības labā mums katram savs upuris jānes. Zīverts 2, 292.

upurkoks, -a, v.; mit., rel. *Koks, pie kura veic upurēšanas darbības.* □ .. upurkokus nocirta vai nodedzināja, bet ko tu akmenim padarīsi? Pad J 84, 222, 4. Upurēšanai domātu velšu pakāršana upurkokos vispār bijusi (un vietām saglabājusies vēl šodien) ļoti plaši izplatīta parādība no Klusā līdz pat Atlantijas okeānam. Zin T 77, 10, 26.

upurkombinācija, -as, s. *Galda spēlēs — kombinācija, kurā noteikta mērķa sasniegšanai zaudē figūru, kauliņu, kārti u. tml.* □ Kad Polugajevska upurkombinācijas bija izsīkušas, viņš piedāvāja neizšķirtu. Sports 79, 152, 1.

upurozols, -a, v.; mit. *Ozols, pie kura veic upurēšanas darbības.* □ Birztalas vidū atrodas nora, kuras vidū sazarojis milzum vecs un milzum resns ozols. To dēvē par upurozolu. Kundze mēdz stāstīt, ka senatnē šajā norā esot bijusi krīvu svētnīca un zem ozola atradies ziedoklis. Avotiņa 7, 44.

upurtrauks, -a, v.; novec. *Ziedojumu trauks (baznīcā); upura trauks.* □ Baznīcas priekštelpā stāv upurtrauks ar mazu nēģera figūru. Ja kāds tanī iemet monētu, nēģeris pamāj ar galvu. Lit M 68, 9, 16. Upurtraukos laiku pa laikam žvakstēdami iekrita zloti, gaisā lidinājās kluso lūgsnu apspiestie čuksti. Zv 63, 1. 26.

upuruguns, -uguns, dsk. ģen. -uguņu, s.; mit. *Uguns, ko dedzina upurēšanas norisē.* □ Krastā palicēji uzturēja upuruguni, metot liesmās priežu zarus un dzintaru .. Upuruguns degs, līdz milzīgā flote atgriezīsies. Bels 7, 139.

upurvieta, -as, s.; mit., rel. *Vieta, kurā veic upurēšanas darbības.* □ Ierindā pa vienam karavīri nāca cauri upurvietai. .. Upurētais zirgs atdeva kuršu karavīriem savu spēku, ātrumu, drosmi un bezbailību. Zirga gars aiznesa dieviem kuršu vēlmes. Bels 7, 136.

upurvīns, -a, v.; mit., rel. *Vīns, ko upurē (1).* □ Etjēnu es redzēju baznīcā altāra priekšā paceļam rokās kausu ar upurvīnu .. Pasaules sp I, 268.

urā [u·rā, retāk ·urā], izsauk. *Lieto, lai suminātu, godinātu kādu, ko; lieto, lai uzmundrinātu, pamudinātu kādai darbībai; urrā.* □ «Sveicu un gratulēju: tev piedzimis jauns pavēlnieks — troņmantnieks, urā!» Atm 128. «Uz namamātes veselību!» Āboliņš pacēla glāzi: «Urā!» Saulītis 13, 154. // lietv. nozīmē; v. □ Vīri norāva un svieda gaisā cepures. Gar kanāla krastiem aizšalca skanīgs «Urā!» Grīva 8, 38.

uradņiks, -a, v. *Zemākā dienesta pakāpe cariskās Krievijas apriņķa policijā; policists,*

kam ir šāda dienesta pakāpe. □ Mūsu mājās bija kratīšana. Uradņiks, stražņiki ar durkļiem izbakstīja siena pantu, spilvenus, pēc tam aizveda tēvu. Hor 76, 6, 26. Todien kroņa vīrs — vietējais uradņiks — ieradās skolā .. Dorbe 3, 102.

uraninīts, -a, v.; parasti vsk. *Minerāls, kas satur urāna(II) oksīdu un svinu, kalciju un citus ķīmiskos elementus.* □ Dabā urāna minerālu skaits sasniedz ap divi simti, bet praktiska nozīme ir tikai nedaudziem — urāna piķa rūdai jeb minerālam uraninītam .. un dažiem citiem .. Upīte 1, 35.

urānraktuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Urāna raktuve.* □ Bet Labradoras un Ņūfaundlendas urānraktuves pieder Rotšildu namam. Zv 67, 14, 15.

urāns, -a, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements — ciets, smags, sudrabbalts radioaktīvs metāls.* Urāna rūda. Urāna izotopi. □ Urāna atomu kodolus var sašķelt ar neitronu palīdzību. Šādu urāna atomu kodolu dalīšanos var novērot arī dabā. Atomr 5. Senāko Zemes slāņu absolūto vecumu nosaka pēc urāna un svina elementu attiecībām iežos. Metode balstās uz zināšanām par urāna radioaktīvās pussabrukšanas perioda ilgumu .. Biol r 335.

urāpatriotisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **urāpatriotiski;** niev. *Saistīts ar urāpatriotismu, tam raksturīgs; urrāpatriotisks.*

urāpatriotisms, -a, v.; parasti vsk.; niev. *Ārišķīgs, pārspīlēts, neīsts patriotisms; urrāpatriotisms.* □ Viņi [Rainis un Aspazija] bēga no Cīrihes. Kara dienās vāciešu urāpatriotisms šai pilsētā bija kļuvis pretīgi skaļš un neciešams. J Kalniņš 7, 454.

urāpatriots, -a, v.; **urāpatriote,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; niev. *Cilvēks, kam ir raksturīgs urāpatriotisms; urrāpatriots.*

urāts, -a, v.; ķīm. *Urīnskābes sāls.* □ Ir vairāki nieru akmeņu veidi. Urāti ir urīnskābes sāļi .. Skulme 3, 100.

uravas, -u, s.; tikai dsk. *Saucieni «urā»; uravas.* □ Bet Jancis .. metās, uravas kliegdams un aurodams, caur biezajiem krūmiem .. Valdis 1, 99. .. pēc nedēļas kādu rītu mani jau rūpnīcas ģērbtuvē sagaidīja ar uravām. Ezera 11, 72.

uravot, -oju, -o, -o, pag. -oju, arī **uravāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju. **1.** intrans. *Vairākkārt saukt «urā»; urravot (1).* □ Viņi [bērni] sita plaukstas, uravoja un skrēja kumeļam nopakaļus. Birznieks-Upītis VI, 132. Pūlis pie baznīcas uravoja, zēni priekā sita plaukstas. Branks 1, 29.

2. trans. *Saucot «urā», šūpot (kādu) augšup lejup, vairākkārt mest augšup un satvert (kādu); urravot (2), urrāt (1).* U. jubilāru. // intrans. □ Šodien ir Annas, un mums ir Annele. .. Anneli uz pleciem iznesam tamburā. Saspiesti gan te ir, bet galvenais, ka var uravot. Griesti ir zemi, nav kur Anneli mest, tāpēc pašūpojam viņu tāpat uz rokām. Ziedonis 20, 7.

urbānisms, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Literatūrā un mākslā — lielpilsētas dzīves, tās straujās dinamikas attēlojums.* □ Mēs visi [gleznotāji] esam pilsētnieki, bet ārkārtīgi maz mūsu darbos ir urbānisma. Visiem darbos redzami kaut kādi koki, ezeri, mākoņi un tamlīdzīgi. Tas man mazliet atgādina plenērismu .. Pad J 80, 72, 5.

2. *Arhitektūrā — 20. gadsimta pilsētbūvniecības virziens, kas pamato lielo pilsētu pozitīvo sociālo nozīmi mūsdienu civilizācijā, milzīgu pilsētbūvniecības struktūru nepieciešamību.* □ Interesantas ir arhitekta idejas. Viņa zonālās apbūves koncepcija (1929. g.) iegājusi pasaules urbānisma zelta fondā. Rīgas B 79, 283, 5.

urbānistika, -as, s.; parasti vsk. *Pilsētbūvniecības teorija, kas pētī īpašas telpiski materiālas un arhitektoniskas vides — pilsētas — veidošanas un funkcionēšanas likumsakarības.*

urbānistisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **urbānistiski.** **1.** *Saistīts ar urbānismu (1), tam raksturīgs.* □ P. Rozītis ir viens no spilgtākajiem t. s. urbānistiskās dzejas pārstāvjiem latviešu literatūrā un līdz A. Čakam šajā ziņā ir nepārspēts. Valeinis 3, 198.

2. *Saistīts ar urbānismu (2), tam raksturīgs.*

3. *Saistīts ar urbānistiku, tai raksturīgs.*

4. *Saistīts ar pilsētu, arī urbanizāciju, tām raksturīgs.* □ .. pēc Maķedonijas Aleksandra karagājieniem uz austrumiem — uz Indiju — notika krass urbānistisks pavērsiens reģionos .., caur kuriem gāja viņa armija. Rīgas B 84, 28, 5.

urbānists, -a, v.; **urbāniste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Urbānisma (1) pārstāvis.* □ Čaks top dēvēts par latviešu pirmo urbānistu dzejā, par pirmo pilsētas dzejnieku. Caklais 6, 176. .. tikai divdesmitajos gados [latviešu literatūrā] radās pirmie rakstnieki urbānisti, kas ar laukiem nejutās saistīti: Eriks Ādamsons, Aleksandrs Čaks, Anšlavs Eglītis .. Skujiņš 11, 134.

2. *Urbānisma (2) pārstāvis.*

3. *Urbānistikas speciālists.* □ Pilsētu uzplaukums prasa no urbānistiem, pilsētu apbūves ģenerālās līnijas noteicējiem, lai tie ieskatās tālu nākotnē. Zin T 66, 11, 1. Republikas urbānisti daudzām Latvijas pilsētām .. izstrādājuši ģenerālos plānus .. Lit M 67, 43, 13.

urbanizācija, -as, s.; parasti vsk. *Iedzīvotāju un ražošanas koncentrēšanās lielās pilsētās; pilsētu attīstība, to nozīmes palielināšanās sabiedrības dzīvē.* □ .. reizē ar urbanizācijas straujo uzvaras gājienu .. pieaugusi arī visplašākajiem iedzīvotāju slāņiem nepieciešamība ogot, sēņot, riekstot, makšķerēt, medīt. Goba 5, 82. // *Pilsētai, rūpniecības centram raksturīgu iezīmju, īpatnību radīšana (vidē ārpus pilsētām).* □ Urbanizācija izpaužas arī kā laucinieku un pilsētnieku dzīves un darba apstākļu atšķirības pakāpeniska mazināšanās. PL Siev 80, 5, 4. .. nozīmīgākos pavērsienus laukos raksturo celtniecība, kurā saliedējas savdabīgi bagāta agrārā arhitektūra un urbanizācija. Zv 80, 14, 6.

urbanizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.: parasti divd. formā: urbanizēts. *Pakļaut (ko) urbanizācijai.* U. vidi. □ ..[ziemeļu sikspārnis] apdzīvo visdažādākos meža un kultūrainavas biotopus un stacijas, ieskaitot pat urbanizētas teritorijas. Tauriņš 1, 67. ..vajadzētu vadīties pēc viena pamatprincipa: laukus saglabāt pēc iespējas laucinieciskākus. Lai urbanizētā ainava rotā pilsētu nomales. Goba 5, 123. ..zemnieku tautās ticība liktenim ir spēcīgāka nekā urbanizētās tautās. Mauriņa 1, 38.

urbanizēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos. *Refl. → urbanizēt; tikt urbanizētam.* □ Sabiedrībai urbanizējoties, pilsētnieku skaits aug, tāpēc jābūvē dzīvojamie nami. Zv 77, 2, 7. ..cilvēce, lai arī urbanizējas, tomēr nevarēs iztikt bez dabas un dzīvniekiem.. Zemzaris 3, 102. pārn. Tās ir mežapīles un.. urbanizējušās pīles — tas ir, tās, kas pielāgojušās pilsētas apstākļiem. Rīgas B 81, 287, 4.

urbējgliemene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Gliemene, kuras ķermenis ir tārpveidīgs, čaula reducējusies un kura izalo jūrā esošus koka priekšmetus.*

urbējs, -a, v.: **urbēja,** -as, s. **1.** *Darītājs → urbt.* ◇ Plānā galdiņa urbējs iron. — *cilvēks, kas veic nenozīmīgu darbu; arī sliņķis.* □ Tur [mājās] saimniekoja Jura brālis Arvīds Upenājs, jo vecākais, Juris, no šīs brīnumskaistās vietas un mājām bija aizskrējis pasaulē par plānā galdiņa urbēju. A Eglītis 4, 317. Tā bija tēva vaina. Tas plencis un plānā galdiņa urbējs ienīda Domicellu.. Gulbis 3, 180.

2. v.; dsk.; zool. *Tauriņu kārtas dzimta, kur ietilpst galvenokārt lieli tauriņi, kuru kāpuri graužas koksnē, lakstaugu stublājos, augu saknēs; šīs dzimtas tauriņi.* Smirdošais u. □ Vītolu urbējs.. Plaši izplatīts, polifāgs kaitēklis. Barības augi — bērzi, apses, liepas, vītoli, oši, gobas, kļavas.. Rupais, Kalniņa 1, 95.

urbīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **urbīgi.** *Ļoti vērīgs, ciešs (par acīm, skatienu); urbjošs (2).* □ Pamanījis laulātās draudzenes savādi urbīgo skatienu, kas tēmēja viņam taisni acīs, meistars sastomījās un apklusa. A Eglītis 4, 267. Vācietis urbīgi raugās Emmai sejā. Niedre 14, 21.

urbināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Griežot vai grozot un spiežot (parasti ko smailu kādā virsmā), radīt (tajā) caurumu, dobumu.* □ Kārlis apsēdās blakus mātei, kas ar vieglu spiekšķi urbināja zemi pie savām kājām. Kalndruva 7, 117. Jaunākais Mellacis sāka urbināt ar zābaka purnu sniega kupenu. Saulītis 12, 220. Ēvalds Volainis iemanījies ar sakarnieku nazi urbināt sasalušu maizi, atlauztās drupačas kā konfektes mest mutē un sūkāt. Jansons 5, 106. pārn. ..kapakmeņiem vējš urbina pamatus. Zigmonte 2, 107. // *Bakstīt (ko ar ko smailu).* □ Tievu kurpes purnu viņa urbināja grīdas paklāju.. Upīts VII, 572. // *Griežot vai grozot un spiežot (ko smailu kādā virsmā), veidot (tajā caurumu, dobumu).* □ Urbināja galdā caurumiņu. ME IV, 302. Ulis apklusa un ar kāju urbināja bedrīti kājceliņa malā. Zigmonte 14, 155. // pārn. *Grauzt (ko), radot (tajā) ejas, bojājumus (par kukaiņiem).* □ Smuks sarkans āboliņš, Tārpiņš serdi urbināja.. LD 12285, 19 var. Ķirpji [ķirmji] egļu sienas urbina. ME IV, 302.

2. *Ar ko smailu censties izdabūt (ko no kāda cauruma, dobuma, spraugas u. tml.).* □ Tikai pēc tam nokļuva platā izbruģētā pagalmā. Divi strīpainos kamzoļos ģērbti cilvēki.. notupušies urbināja zāli no spraugām. Upīts III, 458. Atnesa kafiju, bulciņas. Jānis Kubilis.. urbināja no smalkmaizītes rozīnes.. Dzene 9, 137. Vārdzēja neatbildēja, aizgriezās pret sienu un ar bālu, smalku pirkstu.. urbināja spaļus no baļķu šķirbās sabakstītajām pakulām. Svīre 2, 135. // *Tīrīt (kādu dobumu, spraugu), kasot vai bakstot (to ar ko smailu).* □ ..vīrs ar pirkstu urbināja degunu. Čaks 6, 91. Ausi nekādā gadījumā nedrīkst urbināt. Pat parastā higiēniskā auss tualete jāveic uzmanīgi. Ves 77, 1, 21. Sātīgā maltīte darīja savu. ..Zviedri ar smailiem bambusa irbulīšiem izklaidīgi urbināja zobu starpas. Skujiņš 8, 26. // intrans. □ ..ar mazo pirkstiņu urbina ausīs.. Sudrabu E 3, 481. Ar pirkstu urbināt degunā. ME pap II, 714.

urbināties, -inos, -inies, -inās, pag. -ināmies; refl. **1.** *Ilgāku laiku, intensīvi urbināt (1).* □ Billīte vasarās ravēja lielajās Dūkšņa dārzniecībās.. Dažreiz viņa mani ņēma līdz, es urbinājos pa zemi.. Ķempe 9, 57. Ne prieka dēļ starp lediem, seklās vietās Diendienā urbinās tie [gulbji] dūņās cietās.. Plūdonis 1, 56. Galvā [zirgam] uzmaukta kule, purns viņam urbinājās pa to.. Upīts 9, 84.

2. *Ilgāku laiku, intensīvi urbināt (2).* □ ..aizmirsies rožainās domās par nākotni, sāka urbināties degunā, lietodams līko rādītāja pirkstu kā bagaru. A Eglītis 5, 51. Ko tu urbinies ausī? ME IV, 302.

urbis, urbja, v. *Viena vai vairāku asmeņu, parasti cilindrveida, griezējinstruments caurumu, dobumu veidošanai vai paplašināšanai.* Tērauda u. Dimanta u. Pneimatiskais u. Elektriskais u. Skrūvveida u. Karotveida u. Caurulveida u. Koka u. Metāla u. □ Urbis sāka ātri griezties. Miķeļtēvs palika tam apakšā detaļas iezīmēto vietu, atdalījās spirālveidīga skaida, un urbis izgāja metālam cauri tik viegli kā sviestam. Kļava 1, 178. ..kluča galos piesita dēlīšus, ar lielu urbi izurba sānos caurumu — skreju, un putnu būris bija gatavs. K Grigulis 3, 59. ..ar urbi iztīra visus atmiekšķētos, bojātos zoba audus un pēc tam dobumu piepilda ar plombējamo materiālu. Ves 76, 3, 15. sal. Ir sievas, kurām tāpat kā urbim vai ķirmim vajag urbt vai gremzt. Viņas neeksistētu, ja nebūtu urbjamā. Purs 10, 16. // *Instruments augsnes iežu parauga ieguvei no noteikta dziļuma.* Rotējošais augsnes u. □ Sēklu novietošanas dziļumu un vienmērīgumu noteic ar cilindriska urbja palīdzību. ..Apsētā laukā urbi iespiež augsnē un izceļ kopīgi ar tajā ietverto augsni. Apsīts 1, 382.

urbjmašīna, -as, s. *Darbmašīna caurumu, dobumu veidošanai.* Metālapstrādes u. Kokap-

strādes u. □ ..elektriskās un pneimatiskās rokas urbjmašīnas — kā taisnās, tā leņķiskās — lieto, lai izurbtu līdz 60 mm liela diametra caurumus dažādos metālos, kokā, plastmasā, stiklā.. Zin T 78, 4, 32. V kategorijas namdaris.. strādā un vada posma darbu, apstrādājot koku ar ripzāģi, svārsta zāģi, lentas zāģi, ēvelmašīnu, urbjmašīnu un dobjamo mašīnu. Šterns 2, 18. Četrdesmitajos gados poliklīniku zobārsti strādāja ar kāju darbināmām urbjmašīnām. Ves 81, 8, vāku 2. lpp.

urbjošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **urbjoši.** **1.** *Divd.* → *u r b t.*

2. *Ļoti vērīgs, ciešs (par acīm, skatienu); urbīgs.* □ ..[aiz letes] darbojās.. dūšīga sieva kā tanks, ar dubultu zodu, urbjošām, nekautrām acīm.. Dinere 10, 391. Viņa neko neprasīja un neko nesacīja, tikai pētīja atnācējus ar dīvainu, urbjošu skatienu. Skujiņš 5, 91. Es [invalīds] izbraucu uz ielas. Sēdēju ratiņos ar spītīgi paceltu galvu, urbjoši raudzīdamies pretimnācēju acīs. Bels 1, 45.

urbjstienis, -ņa, v. *Urbja stienis, kāts.* □ ..urbjstienis apstājas. Atskan komanda: «Paceliet urbjamās caurules!» Zin T 65, 11, 20.

urbt, urbju, urb, urbj, pag. urbu. **1.** trans. *Ar urbi, arī ar ko smailu, parasti to griežot, veidot (priekšmetā, materiālā u. tml.) caurumu, dobumu; šādā veidā gatavot (ko).* U. dēļus. U. aku. □ ..plaši izmanto urbtos dzelzsbetona pāļus. Zv 76, 6, 8. ..kādā siltā svētdienas rītā tēvs sacīja: «Aiztec nu, Miku, uz klētiņu un atnes svārpstu. Iesim bērzu urbt. Sulu laiks ir klāt.» Vanags 9, 6. ..bieži mokās pacients un viņam līdzi pārdzīvo arī ārsts, urbjot sevišķi jutīgus zobus. Ves 68, 7, 10. ..viņi apskauda tos, kas lielā korpusa galā.. virpoja un urba krāsojamos bērza tverekļus vienkāršām durvīm.. Upīts 9, 144. pārn. Urbj Gauja savus krastus Un kokus lejup grūž. Bārbale 2, 38. // intrans. □ Tad viņš urba dienvidus pusē. Svārpsts bij ass. Mīksti gurkšēdami, skrūvējās laukā dzeltenīgi, slapji skaidu ripulīši. Jaunsudrabiņš 3, 111. // *Ar urbi, arī ar ko smailu, parasti to griežot, veidot (caurumu, dobumu) priekšmetā, materiālā u. tml.* □ ..es nesu vadu ruļļus un ar elektrisko urbi sienās urbu caurumus.. Lukjanskis 4, 64. ..Ķikšu saimnieks urbj vecajā bērzā caurumu. Pelēcis 3, 171. // *Veidot (priekšmetā, materiālā u. tml.) caurumu, dobumu (par urbi, arī par ko smailu); veidot (caurumu, dobumu) priekšmetā, materiālā u. tml.* Urbis urbj plāksni. Urbis urbj plāksnē caurumu. □ Gudri veidoti un spēcīgi mehānismi šeit pelēkā tērauda skārda un spoži baltā alumīnija loksnes griež, stiepj, liec, izdobj, urbj un plāj. Cīņa 65, 4, 1. Kalts viegli urbj sāli, taču tā ir valkana un ķeras pie instrumenta kā līme. Zv 77, 11, 26. pārn. ..tālumu urbdami, vilcieni kauks.. Elksne 2, 111. // intrans. □ pārn. ..biezs lietus stāvām straumēm sāka līt vecajā sniegā urbdams un kausēdams, līdz tas izgaisa dažās stundās. Virza 1, 47. // pārn. *Izraisīt (kādam) nepatīkamas izjūtas, arī sāpes (par fizioloģisku stāvokli); izraisīt (kādam) nemieru, mokoši ietekmēt (par psihisku stāvokli, domām u. tml).* □ Viņu urba un tirdīja tikai viena doma — dos vectēvs naudu vai ne. Sakse 2, 138. // intrans. □ Pēc katras braukšanas stundas man deniņos kala un urba migrēna.. Pasaules sp I, 5. ..kopš kāda laika sākusi mocīt vientulība. Tā līdzīga izsalkumam, kad steigā neesi paēdis siltu virumu vairākas dienas. Bads tas nav, bet iekšā urbj un urbj. It kā tur ritinātos ritulī prāvs zalktis. Kalve 4, 17. // pārn. *Graužot ko, veidot tajā (caurumus, ejas u. tml.) — par dzīvniekiem.* □ Abās pusēs balkonu sargā ābeļu galotnes, kurās zizina lapsenes, urbdamas ābolos alas. Birze 5, 217.

2. trans. *Virzīt, spiest kur iekšā (ko smailu), parasti, grozot (to).* □ ..spieķi pa nobirušām kļavu un liepu lapām urbdams,.. gāja uz kantori. Upīts 9, 601. pārn. Bet ar briesmīgi cietu gribu urbj egles, priedes un bērzi savas saknes klinšu plaisās.. Saulietis VIII, 250. // intrans. □ ..mazākais [skuķis] platām acīm glūnēja baltajā pulksteņķēdē pār samta vesti, lielais ar pirkstu urba degunā. Upīts 4, 361.

3. parasti 3. pers.; intrans. *Radīt raksturīgas zemas, samērā asas, ritmiskas skaņas (parasti par racējcirceni); urināt, urrināt.* □ ..zemesvēzis urbj kā ar svārpstu, gari un trīsoši. Akuraters 1, 15. Zemes vēzis aiz dīķa urbj sīvi. A Bārda 2, 14..

○ Urbt sulas — *urbjot veidot kokā (parasti bērzā) caurumu sulu tecināšanai.* □ ..viņš ņēma lielo svīķurbi, gāja tepat uz birzs stūri pie resnākā bērza un urba sulas.. Kaijaks 2, 29. Lauma atceras kaut kur dzirdējusi vai lasījusi, ka kļavās arī varot urbt sulas, ka tās esot saldākas nekā bērzu. Svīre 3, 58. ◇ Urbt skatienu (arī acis) — *cieši, neatlaidīgi skatīties (vienā punktā); vērīgi, pētījoši raudzīties, lai ko saskatītu, uzzinātu.* □ Otrais [sulainis]: Šis jaunais karalis tāds augstprātīgs, Ar nicināšanu vien apkārt skatās, Un vecais glūnot acis zemē urbj.. Aspazija 3, 400.

Sk. u r b j o š s.

urbties, urbjos, urbies, urbjas, pag. urbos; refl. **1.** *Veikt urbumu (priekšmetā, materiālā u. tml.); urbjot (priekšmetu, materiālu u. tml.), virzīties (tajā).* □ Kādu dienu tomēr ļaudis šeit atnāca. ..Pētīja akmeņus, urbās zemē un atrada lielas vara rūdas bagātības un molibdēnu. Zv 74, 24, 15. Trollis: Viņi jau stigo dzelzceļus un šosejas. Viņi urbjas visdziļākajos slāņos.. Zīverts 1, 424. pārn. ..upe urbās krastā, un, ka tās darbs nav veltīgs, norādīja dzelmē sakritušie melnie koku stumbri. Zigmonte 12, 333. // *Urbšanas gaitā tikt virzītam (kur iekšā) — par urbi.* Svārpsts urbjas kokā. □ pārn. ..dzērvju virkne, mezdama lielus lokus, kā svārpsts urbās padebešos — ar katru loku augstāk, arvien augstāk. PL Siev 58, 5, 2. // *Veidojot caurumu, dobumu (priekšmetā, materiālā u. tml.), pakāpeniski virzīties (tajā).* □ Ēriks, kaudamies ar dunduriem, sparīgi cēla laukā no bedres mālu. Tā pamazām viņi urbās arvien dziļāk, līdz beidzot varēja likt [akai] pirmo grodu. Kļavis 1.

126. // pārn. *Izraisīt nepatīkamas izjūtas, arī sāpes (ausīs) — par skaņām; izplatīties cauri kam un izraisīt nepatīkamas izjūtas.* □ Ēriks Ritums pamodās ar smagu galvu. Likās, ka modinātāja asais, griezīgais zvans urbjas ausīs kā svārpsts. Meldere 1, 122. ..viņa nervi joprojām vibrēja no Gremzdienes raudām, kas urbās viņā kā svārpsts. Ezera 9, 127. ..motoru troksnis urbjoties cauri visām sienām.. Skujiņš 11, 92. // pārn. *Izraisīt nemieru, mokoši ietekmēt (par psihisku stāvokli, domu u. tml.).* □ Apspiestas nožēlošanas jūtas urbtin urbās pa viņa dvēseli.. Blaumanis 3, 381. Galvā urbās tikai viena uzmācīga doma: zaglis. Visi uz viņu skatās ar aizdomām. Un kā lai viņš pierāda, ka tas tā nav! Vāczemnieks 4, 149. Neapstāties, tikai neapstāties! Šī viena vienīga doma urbās smadzenēs un dzina tālāk. Kar 86, 1, 77.

2. *Tikt virzītam, virzīties, parasti ar spiedienu (kur iekšā) — par ko smailu.* Spieķa gals urbjas smiltīs. □ ..labā roka bija atbalstīta pret rapieri, kas ar smaili urbās grīdā.. Ķolbergs 3, 307. // *Spiest (pirkstus), parasti ar spiedienu (kur iekšā).* □ ..Un gribējās ar pirkstiem zemē urbties.. Elksne 7, 11. «..tev jau vēl nav ne smakas, kas liecinātu par labākām manierēm. Vēl arvien tu urbies ar pirkstu ausīs un degunā!» A Deglavs 1, 547. pārn. ..sešas balles stiprs vējš svelpj kuģa antenā, sakuļ upes virsmu putās, saltiem pirkstiem urbjas caur plāno vasaras uzvalka drānu. Cīrulis 1, 107. // *Augot virzīties (piemēram, augsnē, cauri kam) — parasti par auga sakni, asnu.* □ Dažām ābeļu un bumbieru varietātēm, augot no sēklas, ir tieksme sākumā veidot mietsakni. Tā.. stateniski urbjas augsnē. Sudrabs 1, 204. ..pelēkajai kūlai cauri urbjas jauni, zaļi asni.. Jansons 3, 308. // *Strauji, parasti rotējot, virzīties (kur iekšā) — par lodi, šāviņu.* □ Uz mūsu kuteri šāva ar lozmetējiem. Ūdenī čiukstēdamas urbās lodes. Grīva 12, 166. Šāviņi lidoja gar zemi un urbās kalnā kā lieli lemeši. A Grīgulis 9, 138. // *Pārvietojoties virzīties ar galu, smaili (kur iekšā, cauri kam) — parasti par transportlīdzekļiem.* □ Jā, kā satrakota jūra šalca Ķeguma krāces. Plosts drāzās tām pāri, ar priekšgalu straumes virpuļos urbdamies. J Kalniņš 3, 388. Pie debesīm parādījās lidmašīnas. Trīcinādamas gaisu, tās urbās caur zilo debesu dzīli pilsētas virzienā. Grīva 1, 77. pārn. Vilciens urbās nakts tumsumā. Sakse 6, 398. // *Virzīties, izplatīties (kur, cauri kam) — piemēram, par gaismas staru.* □ ..Jau pirmais saulstars urbjas dzestrā gaisā. Imermanis 3, 24. Laikam negaiss būs, jo debess tinas Smagā tumsā. Taču saulesstars, Lūk, jau dzirkstot urbjas mākoņsvinā. Kar 55, 8, 38. Iedegās glābšanas kuģa spēcīgais starmetējs, tā spilgtais gaismas kūlis urbās cauri vētrainajai naktij, iezīmēdams viļņu jūklī gaišu celiņu. Cīrulis 1, 53.

3. *Iedziļināties, parasti, lasot ļoti cītīgi, neatlaidīgi, lai izprastu, apgūtu.* □ Kārlis Sebris pieder pie tiem laimīgajiem, kas prot gan sameklēt lomai vajadzīgo, urbjoties literatūrā un citās mākslās, gan arī spēj radoši aizrauties. Dzene 1, 35. Viņš [E. Veidenbaums] urbjas cilvēces kultūras un zinātņu dzīlēs.. Vējāns 5, 12. ..[nabadzīgais] jauneklis ticis nevis universitātē, bet stikla fabrikā.. Pa naktīm tomēr urbies grāmatās un sācis meklēt visu dzīves netaisnību sakni. Vanags 3, 43. pārn. Gars sevī urbjas dziļš un kvēls.. Stērste 1, 156. // *Savienojumā ar «cauri»: censties pilnībā izlasīt, izskatīt (parasti kā lielu daudzumu), iedziļinoties (tajā).* □ «..Brigita Zāle.. rudenī iestāsies universitātes filoloģijas fakultātē, iekšā viņa tur noteikti tiks, saņems stipendiju, jo mācīsies centīgi, urbsies cauri grāmatu kaudzēm..» Lukjanskis 4, 167. Tik liela muļķe mākslas pasaulē vairs nejutos.., jo visus šos gadus biju urbusies cauri Daniela grāmatu krātuvēm.. Kaijaks 5, 178. Ināra strādāja, urbdamās cauri celtniecības nodaļas pārskatiem.. Niedre 13, 94.

4. *Cieši, neatlaidīgi skatīties (vienā punktā); tikt cieši, neatlaidīgi vērstam (vienā punktā) — par acīm, skatienu; cieši, neatlaidīgi skatoties, censties saredzēt cauri (kam).* □ Parasti visi makšķernieki ieplestām acīm urbjas pludiņā, it kā nebūtu to nekad redzējuši vai gribētu hipnotizēt. Lagzdiņš 3, 45. ..Ceplis asu un iznīcinošu skatienu galdam pāri urbās piesarkušajā Caunē.. Rozītis 1, 71. ..svētā tēva acis urbās viņā plaši pavērtas un jautājošas. J Kalniņš 4, 135. Tāle miglā jozta — Cauri urbjas skats.. A Skalbe 4, 15.

urbums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u r b t (1); caurums, dobums, kas izveidots urbjot.* Cilindrisks u. Artēzisks u. Naftas u. Sprauslas u. Urbuma dziļums. □ ..tomēr ūdeni atrada — daža saimniecība ātrāk, daža vēlāk — pēc trim, četriem un pat desmit neveiksmīgiem urbumiem. Talcis 4, 21. Pārbaudot sijas, vispirms taisa urbumus siju galos pie ārsienas. Urbumi jāizdara slīpi, lai pārbaudītu arī to sijas daļu, kas atbalstīta uz sienas. Šterns 2, 327. Urbums kokā, sulu tecināšanu nobeidzot, jāpiepilda ar māliem un tanī jāiedzen konservēta koka tapa. Ves 78, 4, 5. Kembrija ieži republikas robežās zemes virspusē nekur neatsedzas, tie atrodami tikai urbumos lielā dziļumā. Ģeogr 22.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → u r b t (2).*

urdēt, parasti 3. pers., urd, pag. urdēja; intrans. *Urdzēt.* □ ..varēja dzirdēt, kā gar ozola saknēm.. uz upīti miegaini urd strauts. Grants 5, 73. pārn. Tomēr sapulcējušies viņu šovakar klausās it uzmanīgi. Viņš ir pieskāries tām straumēm, kas urdēja dziļos bezdibeņos. J Kalniņš 3, 152. pārn. Īpašu pievilcību vecītei piešķīra žirgtais temperaments, kas viņā urdēja kā neapklusināms strauts. Dzene 3, 191. pārn. ..tomēr tevī urd ļauns nemiers. Liesma 71, 12, 6.

urdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **urdīgi. 1.** *Tāds, kas izraisa nemieru, neatlaidīgi nodarbina (piemēram, par jautājumu, domu, arī parādību, apstākļiem).* □ Vai tas ir taisnīgi? ..Šis urdīgais jautājums Jānim sāka uzmākties vēl

skaudrāk, plijās virsū kā lietuvēns .. J Plotnieks 11, 41. ..tāda nelaba un urdīga doma sāk mocīt. Dripe 7, 94. Man [dzejniekam] dzejas dienu braucieni vienmēr devuši arī urdīgus iespaidus, jaunus impulsus. Caklais 6, 182. // *Neatslābstošs, uzmācīgs (par psihisku stāvokli).* Urdīgas šaubas. U. nemiers. □ Līna bija pašalkusi garām kā parādība, Anša sirdī urdīgas, agrāk nepazītas sāpes atstādama. Zigmonte 16, 38. // *Tāds, kas izraisa nemieru, vēlēšanos darboties (piemēram, par laika apstākļiem).* □ ..pavasaris nu reiz ir tāds urdīgs laiks, kad arī āzis grib kļūt par dārznieku... Katrs stāda, kā māk .. Pad J 86, 64, 4.

2. *Tāds, kas iedziļinās (piemēram, jautājumā), cenšas noskaidrot (kā) būtību.* □ P. Krilovs [režisors] ir nenogurstoši urdīgs tēlu savstarpējo attiecību veidošanā, jo patiesīgums nav meklējams tikai problēmās .. Lit M 84, 33, 8.

urdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; refl. *Urdīt.* □ «Tu, vecais brāl, tiešām urdini mūs citus sev līdz.» Niedre 6, 192.

urdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Neatlaidīgi mudināt, skubināt (kādu ko darīt).* □ Viens cilvēks gan nebeidz ik vēstulē mani urdīt: «Aun tik kājas. Es tevi gaidu... nesagaidu.» Salenieks 7, 419. Benita Ozoliņa bija tā, kas viņu tikmēr urdīja, tikmēr nedeva miera, kamēr viņš iestājās neklātienes vidusskolā .. Vilks 2, 48. Zinu un atzīstu tikai vienu likumu: ir jāstrādā, jāstrādā ar pilnu atdevi, jāurda sevi — meklēt un vēlreiz meklēt kaut ko jaunu, labāku savā darbā, savā kolektīvā, nozarē. Kar 86, 2, 97. // *Būt par cēloni tam, ka (kāds) izjūt neatlaidīgu vēlēšanos, nepieciešamību (ko darīt, veikt).* □ ..ziņkāre viņu urdīja ar zēnu tikties. Liesma 75, 4, 23. ..Martu urdīt urdīja parādīt Indriķim, cik labi viņai tagad klājas un cik jauki viņa iekārtojusies. Skujiņš 14, 266. Ar skubu ķērāmies pie [mājas] «restaurēšanas un rekonstrukcijas» .. Iesākumā mūs urdīja vairāk tikai kaimiņu noniecinājums, pamazām aizrāvāmies .. Ezera 10, 83. // *Traucēt, ietekmēt (kādu), parasti neatlaidīgi, arī uzmācīgi ko runājot.* □ Tikmēr urdīja savu vīru, kamēr tas noticēja .. Lācis 11, 124. Gluži vienaldzīgi pret akcionāru sapulci nebija arī Dziļupietis, Leimanis un Zariņš. Nagainis tos bija visādi urdījis un par Cepli sastāstījis tīri neticamas lietas. Rozītis III, 300. pārn. ..kaut kur sirds dziļumos iesēdies varbūt pat tāds lielīgs velniņš, kas tevi urda un nemitīgi atkārto: tu varētu desmit reizes vairāk... padarīt, paveikt, sasniegt un dot citiem. J Plotnieks 7, 86. // *Musināt, kūdīt.* □ «Droši vien Juris tagad svešā pagastā urda ļaudis pret valdību.» J Kalniņš 2, 217.

2. parasti 3. pers. *Izraisīt nemieru, neatlaidīgi nodarbināt (piemēram, par domu, jautājumu, arī parādību, apstākļiem).* □ Jau labu laiku viņu urdīja doma par to, ka šķietami vieglais šuvējas amats galu galā .. bij viens no neienesīgākajiem .. Upīts XII, 952. ..jau no bērnu dienām prātu urda jautājumi par dažādiem cilvēkiem un notikumiem, par taisnīgumu un netaisnīgumu. Sakse 15, 5 (ievadā). ..patika .. dažādu ģeogrāfisko nosaukumu izcelsmes meklējumi un skaidrojumi. Pirmais vietvārds, kas ilgus gadus mani urdīt urdīja, bija māju nosaukums, kurās pavadīju bērnību. Goba 5, 7. // intrans. □ Lai gan daudz laika prasa slimnieku pieņemšana, doma par zinātni joprojām urdīt urda. Liesma 76, 5, 15. // *Neatslābstoši, uzmācīgi ietekmēt (kādu) — par psihisku stāvokli.* □ Visus urdīja nemiers pēc kaut kā labāka. Viese 2, 135. Lai kā visu garo nakti viņš centās par to nedomāt, šaubas un neziņa vienmēr atgriezās un urdīja viņu lēni un nežēlodamas. Līvs 2, 43. Sproģi dīdīja un urdīja priecīgs uzbudinājums. Sproģis nespēja norimt .. Ezera 14, 198. ◇ Sirdsapziņa urda (arī moka, tirda u. tml.) — *saka, ja ir nemitīgi pašpārmetumi par ko aplam, arī ļaunprātīgi izdarītu. // Panākt, būt par cēloni, ka (psihe, psihiskie procesi) aktivizējas.* □ Kas tā gan varētu būt par dīvainu sievieti? Paniski urdīju savu atmiņu. Zemzaris 2, 33. ..prāts nav mierīgs. Atmiņu urda nenokārtots parāds no kara laikiem. Lapsa 3, 99. Dzejnieces agros gados fantāziju urda, impulsus izraisa bērnībā, skolas gados apgūtās antīkās pasaules, viduslaiku tēli un parādības .. Caklais 10, 15. ..labākie [mākslas] darbi vienmēr urdījuši cilvēka apziņu, nav ļāvuši viņam nogrimt pašapmierinātā pieticībā. Teātris 82, 40.

3. *Bakstīt, bikstīt; rakņāt, rušināt.* □ Vīri klusēja. Andrejs skatījās zemē un urdīja ar kāju tur sabirušās skujas. Jansons 2, 56. // intrans. □ Vecais, vēl izgrūdis vairākus ķieģeļus, paņēma krāsns kruķi un sāka urdīt. Lausku kaudze uz grīdas auga augumā .. Svīre 2, 140. pārn. ..pussnaudā guļot, Valdis Strūga sajuta garas, nepārtrauktas sāpes lielajā gūžas locītavā pie bļodaskaula. Labajā pusē bakstīja, vilka, urdīja ar neasu kaltu. Bels 2, 5.

urdīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Vairākkārt traucēt, ietekmēt kādu, parasti, neatlaidīgi, arī uzmācīgi runājot.* □ Viņš jaucās visās saimniecības lietās, sievieši neprata tīri slaukt, Laints urdījās un rūca apkārt kā dižais dundurs. Zigmonte 14, 252. ..vedis uz Limbažiem, uz «Daiļradi», šievas adītos cimdus. Un tur atkal urdījušies: «Vai tad jūs pats arī nevarat ko iztaisīt?» Zv 81, 17, 24.

2. parasti 3. pers. *Vairākkārt, ilgstoši izraisīt nemieru, neatlaidīgi nodarbināt (piemēram, par domu, jautājumu).* □ Neatlaidīga durstoša doma urdījās smadzenēs: vai tas te arī pirmiņ nebij aiz aizslēgtām durvīm? .. Varbūt noklausījies viņu ar Slokas kundzi... Upīts VII, 582. Galvā gan urdās doma, ka būtu jāiet atpakaļ, jākļūst par Tipaiņu saimnieci. Varētu ņemt māti un Miku pie sevis. Avotiņa 2, 37. // *Būt neatslābstošam, uzmācīgam (par psihisku stāvokli).* □ Tumšs nemiers urdījās krūtīs. Sirds sitās kā bailēs. Pelēcis 3, 23. ..sirdī urdījās greizsirdība uz Kārli. Mauliņš 6, 34. Jaunie bija dulli, viņos pulsēja turpi-

nājums, urdījās vēlēšanās sevi izteikt, pierādīt. Dripe 10, 202.

3. *Bakstīties, intensīvi bikstīt; rakņāties, rušināties.* □ Kāds līkāt sāk pie ugunskura Un urdās nikns, — kā sārta bura Aug dzirkšu šalts .. Medenis 2, 49. pārn. Viņš urdījās domās. ME IV, 303.

urdze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Urga.* □ Sniegi irst, sniegi kūst, Firmās urdzes guldz un plūst .. Stērste 1, 203.

urdzēt, parasti 3. pers., urdz, pag. urdzēja; intrans. *Plūst, radot paklusas, skanīgas skaņas (par ūdeni, ūdensteci); plūstot radīt paklusas, skanīgas skaņas; atskanēt šādām skaņām; urgt.* □ Pievakarēs žirgti urdzēja strautiņi, bet naktīs .. ūdeņus un atlikušo sniegu sastindzināja sals. Mauliņš 2, 62. .. tecēja strauja upīte. Tās ūdeņi jautri urdzēja pa gultnes oļiem. Jansons 2, 22. Būda, lai gan augstu kalnos, tomēr atrodas gravā starp diviem klusi urdzošiem strautiņiem .. Gūtmanis 1, 70. Šur tur krauju sānos izlauzies pa avotiņam, kura ūdens urdzēdams krīt lejup. Lagzdiņš 3, 26. pārn. Es dāvinu visiem rūgtenās spurdzes — varbūt arī jums caur sirdi prieks urdzēs? Krūklis 5, 86. pārn. Viņa nekad neizlikās, neliekuļoja, bet patiesos vārdos atklāja savas jūtas, kas urdzēja kā dzidrs avota ūdens. Rozītis 1, 150.

urdzināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Ilgstoši, intensīvi urdzēt.* □ .. urdzina avots — dzidrs kā kristāls .. Kalndruva 7, 16.

urdziņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *urga.*

2. *Plūstoša šķidruma (parasti ūdens, sviedru, asins) neliels, šaurs kopums.* □ Strēlniekiem, kuri stāv vagonu vaļējās durvīs, sejās sitas auksts lietus, pil uz cepurēm un smalkām urdziņām līst uz pleciem un krūtīm. Niedre 14, 39. Sviedru urdziņas notek gar deniņiem, viņa noslauka tās ar priekšauta malu. Ezera 12, 17. No jēra kakla tecēja sīka asins urdziņa .. Mauliņš 2, 17. pārn. .. virs skursteņa pret debesīm vijās dūmu urdziņa .. Vilks 2, 190. pārn. Leja elpoja dziļi un mierīgi, vaigu piekļāvis zemei, un mazas smilšu urdziņas no augšas bira viņa matos .. Vilks 5, 70.

urēmija, -as, s.; parasti vsk.; med. *Organisma pašsaindēšanās ar slāpekļa maiņas produktiem, kas uzkrājas asinīs vēlīnā nieru mazspējas stadijā.* □ Indikācijas nieres transplantācijai ir nieru mazspēja ar pieaugošu urēmiju. Visp ķir 371.

urēmisks, -ais; s. -a, -ā; med. *Saistīts ar urēmiju, tai raksturīgs.* Urēmiskā koma.

uretra, -as, s.; anat. *Urīnizvadkanāls.*

uretrīts, -a, v.; parasti vsk.; med. *Urīnizvadkanāla iekaisums.*

uretroskopija, -as, s.; parasti vsk. *Urīnizvadkanāla izmeklēšana ar uretroskopu.*

uretroskopisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **uretroskopiski.** *Saistīts ar uretroskopiju, tai raksturīgs.*

uretroskops, -a, v. *Aparāts, ko ievada urīnizvadkanālā tā izmeklēšanai.*

urga, -as, s. *Neliela, šaura ūdenstece, parasti strauts, tērce.* □ .. uz Mežupi tek maza urga. Ūdens plūst no avota, ir dzidrs un garšīgs .. Avotiņa 7, 180. Saule iedegās spožāk ar katru jaunu pavasara dienu. Liekie ūdeņi aizplūda pa urgām un grāvjiem .. Dziļums 1, 277. Mākonis likās nolaidies tepat virs galvām, atvēris visas savas slūžas. Ūdens sīkām urgām tecēja pa krastu lejup. Upīts VIII, 430. pārn. Pa visiem nomaļu novadiem sūcās sīkas ienaida un nemiera urgas .. Upīts 9, 259. pārn. Ko man darīt, ja putnu gaviļu urgās mūžam neizlīs mana klusuma baltais nemiers? Belševica 3, 74.

urgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans.; reti. *Urgt.* □ .. lejas pusē upe panīka, un, ja vasara gadījās sausa, tad pretim Gaujai urgoja tikai niecīgs strauts. A Eglītis 2, 166.

urgt, parasti 3. pers., urdz, pag. urdza; intrans. *Plūst, radot paklusas, skanīgas skaņas (par ūdeni, ūdensteci); plūstot radīt paklusas, skanīgas skaņas; atskanēt šādām skaņām; urdzēt.* □ Ceļš kļuva aizvien stāvāks. Vietām vakarnakt to bija izskalojuši lietus ūdeņi, kas arī vēl tagad lielākās un mazākās straumēs urdza lejup. Skujiņš 3, 75. .. Nereti solis paliek gurds; Cik labi tad, ja priecīgs avots No zemes dzīlēm pretī urdz. A Skalbe 4, 14. .. paklusām urdza strauts, plūzdams laikam kaut kur no egļu meža, kas puslokā ieskāva pļavu .. Ezera 7, 237.

urinācija, -as, s.; parasti vsk.; fiziol. *Urīna izvadīšana no organisma.* Pastiprināta u. Spontāna u. Urinācijas traucējumi.

urināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Radīt raksturīgas zemas, samērā asas, ritmiskas skaņas (parasti par racējcirceni); urrināt.* □ Krastā urināja zemesvēzis jeb racējcircenis. U Plotnieks 1, 101. Pļavā urina zemesvēzis. Ezera 12, 143.

urīnceļi, -u, v.; tikai dsk.; anat. *Orgānu kopums urīna izvadīšanai no organisma — urīnvadi, urīnpūslis, urīnizvadkanāls.* Urīnceļu slimības.

urinēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; fiziol. *Izvadīt urīnu no organisma.* □ Meitenes parasti agrāk iemācās urinēt podiņā un neslapināt gultā. Ves 80, 12, 25. Urīnpūšļa slimību gadījumos sāpes un nepieciešamība bieži urinēt arī traucē miegu. Ves 66, 3, 14.

urīnizvadkanāls, -a, v.; anat. *Cauruļveida orgāns, kas izvada urīnu no urīnpūšļa ārējā vidē.* □ .. nieres un ar tām saistītie urīnvadi, urīnpūslis un urīnizvadkanāls ir specializēta sistēma izvadfunkcijas veikšanai. Biol r 278.

urīnpūslis, -šļa, v.; anat. *Orgāns, kurā pirms izdalīšanās no organisma uzkrājas urīns.* □ Urīnpūslis ir rezervuārs, kurā nepārtraukti uzkrājas urīns, ko izdala nieres. No urīnpūšļa sākas urīnizvadkanāls, kas atveras uz āru. Biol r 279.

urīns, -a, v.; parasti vsk.; fiziol. *Šķidrums, kas veidojas nierēs un pa urīnceļiem tiek izvadīts no organisma.* Dzidrs u. Duļķains u. Urīna analīze. Urīna nesaturēšana. Nolaist urīnu. □ Infekcijas avots ir slimais cilvēks, kas slimības ierosinātājus visvairāk izdala ar fekā-

lijām, urīnu. Biol r 274. Puravs satur daudz kālija sāļu un tāpēc noder kā labs urīna dzīšanas līdzeklis. Zv 65, 19, 32.

urīnskābe, -es, s.; parasti vsk. *Viens no olbaltumvielu maiņas galaproduktiem organismā — viela, kas rodas aknās un izdalās no organisma ar urīnu un sviedriem.*

urīnvads, -a, v.; anat. *Cauruļveida pāra orgāns, kas izvada urīnu no nierēm.* □ No nieres bļodiņas sākas urīnvads, kas stiepjas pa vēdera dobuma mugurējo sienu līdz urīnpūslim, kur atveras. Biol r 279.

urīnviela, -as, s.; parasti vsk. *Olbaltumvielu maiņas galaprodukts, kas atrodas asinīs, siekalās, limfā, pienā un izdalās no organisma ar urīnu un sviedriem; attiecīgā sintezētā viela.* □ Slāpekli saturoši [vielmaiņas] galaprodukti, galvenokārt urīnviela, izdalās caur nierēm ar urīnu. Biol r 277. Viņš [F. Vēlers].. pirmo reizi no neorganiskas vielas ieguva organisku vielu — urīnvielu, kas parasti veidojas cilvēku un dzīvnieku organismos.. G Ruģzītis 1, 214.

urjavas, -u, s.; tikai dsk. *Uravas, urravas.* □ Kopmītnes puiši Mišelu saņem kā novēlojušos salaveci — ar urjavām. Indrāne 6, 299. ..ratus apstāja «īrnieki» un nomnieka ģimenes locekļi, apsveikdami viņu skaļām urjavām.. A Eglītis 2, 28. Un tad būs godi — kas tā būs par urjavu saukšanu! Lukss 12, 177. pārn. Par dzejnieka ētiku. Raksti savu, vienmēr tikai savu, nesaistīts ar publikas urjavām, nedz iedomātām naglām tavās rokās. Lit M 74, 36, 5.

urjavot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Uravot (1), urravot (1).* □ Viņš redz sevi jau armijas komandiera godā, jāj uz balta zirga, tam pakaļ urjavodama nāk viņa armija.. Grīns 1, 300. pārn. Urjavojot romantismam, nebūt nav jānoniecina reālistiskās dzejas nozīmība. Kar 85, 2, 176.

urkšķēt, urkšķu, urkšķi, urkšķ, pag. urkšķēju, retāk **urkšēt,** urkšu, urkši, urkš, pag. urkšēju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Radīt paasas, samērā zemas, ritmiskas balss skaņas (par dzīvniekiem, parasti cūkām); arī rukšķēt.* □ Gandrīz katrā vezumā blēja pa jēru pārim vai urkšķēja sivēns.. K Zariņš 1, 62. ..pieticīgās meža cūkas, sarus sacēlušas, sirdīgi urkšķ, veltīgi meklēdamas tīkamu guļvietu. Spāre 5, 341. Vakaros nīlzirgi, urkšķēdami un pa reizei spalgi iebļaudamies, nāca krastā ganīties. Lielais 7, 88. Delfīni dīc un klakšķina, šņāc un svelpj, pīkst un urkšķ.. Zin T 67, 11, 27.

2. sar. *Neapmierināti, īgni, paskaļi murmināt.* □ Reizumis vecais kalps no visas sirds īgst un pukojas uz saimniekiem. Urkšķ un burkšķ te par šo, te par to, kas viņam rādās nepareizi un netaisni darāms vai nodarīts. Avotiņa 7, 121. «Man mājās māmiņa arī reizēm urkšķ kā ezis. Urkšķ, bet palīdz kā vien spēdama.» Jansons 4, 361.

3. parasti 3. pers. *Rūkt (par ierīcēm, iekārtām u. tml.).* □ ..izkūlies pa slapjajām ceļa dangām, Dindāns, motociklam klusi urkšķot, iebrauca pagalmā. Bels 2, 119. Klusi urkšķēdams, pār frontes līniju pārlidoja nakts bumbvedējs.. Jansons 3, 88. Tikko ratiņš sāka urkšķēt, cēlās arī Klāvs un stājās.. pie saviem pinekļiem. Birznieks-Upītis 6, 101.

4. parasti 3. pers. *Būt tādam, kurā rodas padobjš troksnis (parasti par kuņģi, zarnām); atskanēt šādam troksnim.* □ Dažreiz vēders urkšķ slimniekiem ar.. barības vada traucējumiem. Ves 63, 3, 30. ..vēders, negantnieks, ņemas urkšķēt, ka ne aizklausīties. Grībot negribot jāsāk gudrot, cik tālu vēl līdz brokastlaikam. Ezera 6, 22.

urkšķis, -ķa, v.; sar. *Ruksis.* □ ..mežacūka ar saviem mazajiem urkšķiem atnākusi zem egles.. Grīva 9, 12.

urķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Vairākkārt skarot (parasti ar ko smailu), grūst, bīdīt; jaukt, rušināt (parasti ar ko smailu).* □ Vectēvs ar garu koku urķē degošās pagales. Jansons 6, 33. ..staigāju gar jūras krastu, skatos smiltīs, urķēju jūras zāļu kaudzes, ar nūju rakājos tajās, līdz atrodu mazu mazītiņu dzintara gabaliņu.. Bels 4, 10. ..ieskābušu [rasolu] vepris tikai urķē ar degunu, bet neēd. Kolbergs 3, 222. pārn. Rīgas vēsture ir mans jājamzirdziņš: esmu to pētījis un urķējis ar gaužu neatlaidību. Lit M 74, 52, 9.

urķēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** *Ilgstoši, intensīvi urķēt; rušināties, rakņāties (parasti zemē).* □ ..uzraugs.. pieliecas un pa nelielo plīsumu iebāž pirkstu sēdeklī, brīdi urķējas.., tad priecīgi iesaucas: «Rokā ir!» Dripe 3, 188. Stasis droši vien urķēsies pa upīti un meklēs vēžus. Sakse 3, 141. Barības meklējumos urķējoties pa dūņām, līnim ievainojumā iekļūs infekcija.. Lauku Dzīve 78, 10, 34. Deviņpadsmitajā gadā viens otrs rubenietis aizgājis.. partizānos, bet vairums urķējušies savā nabadzīgajā zemītē, neko no politikas nesaprazdami. Cīņa 80, 160, 3.

2. sar. *Iedziļinoties, pētījot censties noskaidrot; arī urbties (3).* □ Mamma arī ir laba, tikai par daudz urķējas manās skolas lietās un prasa atskaiti par katru soli. Rīgas B 81, 182, 4. ..caurām diennaktīm urķējoties pa grāmatām. Klīvers 4, 107. No laimes skurbis es, Ka drošs uz kājām turos, Ka mākslas apcirkņos Vēl urķējos un buros.. Dorbe 5, 100. ○◇ Urķēties pakaļ sar. — *censties noskaidrot.* □ Par Lipu viņai nedrīkst teikt ne vārda. Sāks vēl urķēties pakaļ, kas par cilvēku, ko dara. Draugs 84, 8, 20.

urķīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **urķīgi;** sar. *Tāds, kas mēdz iedziļināties (piemēram, jautājumā), sīki noskaidrot, izpētīt.* □ Jau sesto stundu urķīgā komisija pārbaudīja lidojumam sagatavoto lidmašīnu. Cīņa 80, 54, 2. Ne velti prokurors reiz izteicās, ka viņa esot urķīga izmeklētāja. PL Siev 82, 11, 17. Viņa man atgādināja urķīgu skolotāju, kas ar vīzīgu smīniņu vēro savu skolēnu nedienas. A Eglītis 2, 121.

urķis, -ķa, v. **1.** *Smails, parasti tievs, priekšmets (kā) bikstīšanai, rušināšanai u. tml.; arī*

kruķis (1). □ ..dzelzs urķi rokās, deģis stāv uz sastatņa cepļa čukurā. Urķē, baksta un bīda pa iekšu. Delle 2, 52. ..pie šofera kājām valstījās garš urķis, ar ko izbakstīt mašīnas krāsni. Vilks 6, 316.

2. arī s. urķe, -es, dsk. ģen. -ķu; sar. *Urķīgs cilvēks.* □ Laimoņa Pura — rakstnieka — dzīves pētnieka — darbu ietilpīgi raksturo viens vārds — urķis. Meklētājs. Patiesības pētītājs. Kar 82, 6, 138. Aktieris pēc dabas ir urķis.. Viņš lietas «ņem cauri» lēnām, pamatīgi. Dzene 8, 97.

○◇ Zemes urķis sar. — *zemes kopējs, apstrādātājs, zemnieks.* □ «Liec mani mierā ar savu zemi!» Kārlis īgni attrauca. «Es jau arī jūs, tos zemes urķus, nesaprotu... Kā tādi kurmji... kā mēslu vaboles, pie zemes vien..» A Deglavs 1, 490. «Skaties no kuras puses gribi, kā saka, bet iznāk viens: es tas zemes urķis, tu atkal pa debesīm zvaigznes lasi.» Zigmonte 5, 108.

urna, -as, s. **1.** *Kaste ar spraugu, parasti vēlēšanu biļetenu iemešanai.* □ Viņa ielaida vēlēšanu biļetenus urnā, neizlasot uzvārdus. Bels 6, 327.

2. *Trauks, kurā glabā sadedzināta miruša pelnus.* □ Uz mana galda stāv urna ar Juhana pelniem. Es aizslēdzu durvis un nodzēšu gaismu, un urnas priekšā aizdedzinu sveci. Janovskis 1, 183. Pelnu urnu atsūtīja uz Latviju. ..Urnu apglabāja Meža kapos.. Lit M 90, 3, 10.

3. *Atkritumu trauks (parasti no betona, metāla).* □ Ap atkritumu tvertni zeme piemētāta: cigarešu gali, sērkociņi, izlietotas braukšanas biļetes, konfekšu papīriņi. Sētniece, tikko kā slaucījusi un sabērusi urnā šo drazu, aiziet. PL Siev 84, 10, 15. ..pieejai pie jūras jābūt izliktai ar plātnītēm, celiņus nav ieteicams asfaltēt, gar tiem jāiekārto netradicionālas formas soliņi un atkritumu urnas. Māksla 84, 1, 16.

urogrāfija, -as, s.; parasti vsk. *Urīnceļu rentgenoloģiska izmeklēšana, izmantojot kontrastvielas.*

urogrāfisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **urogrāfiski.** *Saistīts ar urogrāfiju, tai raksturīgs.*

uroģenitāls, -ais; s. -a, -ā; anat. *Tāds, kas anatomiski un funkcionāli ir gan izvadorgāns, gan dzimumorgāns.* U. orgāns. Uroģenitālās slimības. Uroģenitālā sistēma — *anatomiski un funkcionāli saistītu izvadorgānu un dzimumorgānu sistēma.*

urolitiāze, -es, s.; parasti vsk.; med. *Urīnceļu akmeņu slimība.*

urologs, -a, v.; **uroloģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Uroloģijas speciālists.*

uroloģija, -as, s.; parasti vsk. *Medicīnas nozare, kas pētī urīnizvadorgānu un vīriešu dzimumorgānu uzbūvi, funkcijas, slimības, kā arī šo slimību diagnostiku, ārstēšanu, profilaksi.* □ Slimnīcā tika atvērtas jaunas specializētas nodaļas: uroloģijas, gastroenteroloģijas.. Ves 81, 12, 11.

uroloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **uroloģiski.** **1.** *Saistīts ar uroloģiju, tai raksturīgs.* Uroloģiska izmeklēšana. □ ..uroloģiskās nodaļas vadītājs.. ir pieredzējis ķirurgs.. Zv 76, 23, 23.

2. *Saistīts ar urīnizvadorgāniem un vīriešu dzimumorgāniem, tiem raksturīgs.* □ No uroloģiskajām slimībām visbiežāk sastopams urīnpūšļa iekaisums (cistīts). Ves 78, 8, 20.

urometrs, -a, v. *Aparāts urīna īpatnējās masas noteikšanai.*

urotropīns, -a, v.; parasti vsk.; ķīm. *Bezkrāsaina kristāliska viela, kurai ir bāziskas īpašības un kuru izmanto, piemēram, vielu sintēzē, par antiseptisku līdzekli, degvielu.*

urrā [urrā, arī 'urrā], izsauk. *Lieto, lai sumināt, godināt kādu, ko; lieto, lai uzmundrināt, pamudināt kādai darbībai; urā.* □ «..mēs visi iesim uz operu.» — «Uz operu?! Urrā!» iekliedzās Konstance. «Kas tad iet? Traviata?» Ādamsons 3, 34. Skanēja urrā saucieni, bija uzslieti mētru vītnēm pušķoti godavārti.. Skujiņš 14, 132. «Urrā! Karš beidzies!» Lāms 1, 29. // lietv. nozīmē; v. Daudzbalsīgs urrā.

○◇ Uz urrā ['urrā] sar. — *ļoti ātri, arī pavirši, bez vajadzīgās sagatavošanās.*

urrāpatriotisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **urrāpatriotiski;** niev. *Saistīts ar urrāpatriotismu, tam raksturīgs; urāpatriotisks.* Urrāpatriotiska runa.

urrāpatriotisms, -a, v.; parasti vsk.; niev. *Ārišķīgs, pārspīlēts, neīsts patriotisms; urāpatriotisms.* □ K. Štrāla tēlojumā nav ne kroņa veicinātā urrāpatriotisma, ne arī žēlabaina pacifisma. Pad J 80, 217, 4.

urrāpatriots, -a, v.; **urrāpatriote,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; niev. *Cilvēks, kam ir raksturīgs urrāpatriotisms; urāpatriots.*

urrāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju. **1.** trans. *Saucot «urrā», šūpot (kādu) augšup lejup, vairākkārt mest augšup un satvert (kādu); urravot (2).* U. jubilāri. U. diriģentu.

2. intrans. *Urravot (1).* □ ..es savus priekus nevarēju valdīt un ņēmos riņķot visiem apkārt pa gaišo istabu. Un pie tam urrāt diktā balsī. Birznieks-Upītis 6, 337.

3. parasti 3. pers.; intrans.; reti. *Murrāt.* □ Kaķis urrā, kad to glauda. ME IV, 309.

urravas, -u, s.; tikai dsk. *Saucieni «urrā»; uravas.* □ Kad parādījās traļa āmis, pie labā borta atskanēja daudzbalsīgas urravas — bija atkal tonnas piecas. Lapsa 3, 57. Nodimdēja skaļas urravas, ilga mūža vēlējumi saimniecei. Purs 10, 163. Stāvu pūlī, iet garām dziedātāji un dejotāji, saucu viņiem urravas, citi man līdzi. Sk Ģ 84, 6, 25. pārn. Kad nāca gatava un sevi pierādīja [kopsaimniecības] kartupeļu noliktava,.. tad gan neskopojās ar urravām. Hānbergs 1, 42.

urravot, -oju, -o, -o, pag. -oju, arī **urravāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju. **1.** intrans. *Vairākkārt saukt «urrā»; uravot (1).* □ Meta gaisā jubilārus, urravoja un aplaudēja. Sports 66, 117, 1. Kopīgiem spēkiem, skaļi saukdami un urravodami, jaunieši gandrīz nešus uznesa trīstonnīgās mašīnas pa stāvo gravas nogāzi. Talcis 4, 49. Bērni priecīgi lēkāja ap liesmām. Tēvi sajūsmā urravāja. Bels 7, 156.

2. trans. *Saucot «urrā», šūpot (kādu) augšup lejup, vairākkārt mest augšup un satvert (kādu); urrāt (1).* □ ..koris urravo savu dziesmu pēc uzvaras dziesmu karā. Zv 86, 16, 14.

urrināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Radīt raksturīgas zemas, samērā asas, ritmiskas skaņas (parasti par racējcirceni); urināt.* □ Vakaros kalvēs [kalmēs] urrina zemes vēzis. Birznieks-Upītis II, 44.

urskulis, -ļa, v. **1.** *Apaļīgs, krunkains (lūpu) veidojums, kas rodas, (tās) izvirzot uz priekšu un savelkot.* □ Pamāj ar galvu, lūpas urskulī savilcis kā suņupuisis uz svilpošanu. Indrāne 7, 61. ..no mazās mutes kā putniņš tūliņ izlido vārdiņš [paldies], un tā vietu ieņem konfekte, bet lūpiņas labsajūtā savelkas urskulī. Liesma 77, 1, 25. Nates rokās sāka atkal spēcīgāk šķindēt trauki. «Varbūt vēlāk mēs varētu paņemt kādu māju uz renti...» Nates lūpas jau sakniebās urskulī. Dziļums 1, 36.

2. *Murskulis (1); arī mudžeklis (1).* □ Laikus nepamanīsi, un, lūk, viena no desmit platlentēm jau ..sablīvējusies urskuļu urskuļos, citviet varbūt pārtrūkusi. Cīņa 83, 292, 2.

urugvajieši, -u, v.; **urugvajietis,** -ša, v.; **urugvajiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Urugvajas pamatiedzīvotāji.*

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

ūsainis, -ņa, v. **1.** *Ūsains cilvēks.* □ ..Judīte sasveicinājās ar kādu ūsainu vīrieti.. Ūsainim bija švītīgs, pēc pēdējās modes šūts mētelis.. Skujiņš 4, 14. Bārdaiņiem un ūsaiņiem gadās arī tā, ka ūsas tumšas, bet bārda gaiša.. Kurcijs 1, 27. Man tuvumā stāvēja drukns pusmūža ūsainis melnā vadmalas praķī.. Kalndruva 9, 49.

2. *Ūsains dzīvnieks.* □ ..Jānis.. ar spiningu pievārēja vēl lielāku ūsaini — no Daugavas izvilktais 172 cm garais sams svēris 35 kilogramus. Zv 84, 24, 15. Viņi [zēni] pat prot vēžus ķert uz krītiņiem un iedzīt zivju ķeselēs. Un tad skaties, kā šie ūsaiņi ar garajām spīlēm.. veikli vien cilpo no pacerēm un iešmauc tīklā. Liesma 59, 6, 18.

3. *Koksngrauzis.* □ Ēku ūsainis.. ir liela, tumši brūna, gandrīz melna, 10—20 mm gara vabole ar īsām kājiņām un stipriem žokļiem. Zin T 77, 1, 20. Daudzu ūsaiņu sugu pārstāvji apmeklē ziedus un izēd auglenīcas un putekšņlapas. Lauku Dzīve 81, 3, 24.

ūsains, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kam ir ūsas (1).* □ Starp bārdainiem un ūsainiem vīriem vienīgā dāma bija bufetes jaunkundze Emma.. Zālīte 5, 10. ..mazais kaprālis stāsta savam drūmajam ūsainajam draugam, kāpēc Sloka par katru cenu jānotur. Grīns 1, 91. // lietv. nozīmē: ūsainais, -ā, v. *Vīrietis, kam ir ūsas.* □ «Ko tu darīsi! Tādi laiki!» ūsainais atņurdēja, ūsu galus braucīdams. Talcis 5, 149. «Nu, kaulus nelauž?» ūsainais, piegrābdams pēdējās siena šķipsnas, jautā. Saulītis 13, 124. // *Tāds, kur aug ūsas (par sejas daļu).* Ūsaina padegune.

2. *Tāds, kam ir ūsas (2); tāds kur aug ūsas.* □ Rudīte vēl nebija paspējusi apskatīt sīpolu virtenes, kurās čabinājās ūsaini prusaki.. Bundzeniece 1, 53. ..viņš.. bija kaimiņam pārdevis savas zemes skaistāko gabalu, kurā ietilpa arī mazā, dzīvīgā, ūsainu grunduļu pilnā Čupmala.. Pasaules sp I, 141. ..izbāzis no azotes tikai melno, ūsaino purngalu, paļāvīgi un rāmi gulēja kucēns.. Ezera 9, 215.

ūsas, -u, vsk. ūsa, -as, s. **1.** vsk. formas lietojamas arī dsk. formu nozīmē. *Sejas apmatojums (cilvēkiem) virs augšlūpas.* Melnas ūsas. Kuplas ūsas. Noļukušas ūsas. Audzēt ūsas. Nodzīt ūsas. Noglaudīt ūsas. Skrullēt ūsu galus. Uzgriezt ūsas — *izveidot ūsas tā, ka to gali ir vērsti uz augšu.* □ Istabā lielā, mīkstā krēslā sēdēja kāds kalsns vīrs baltām ūsām zem deguna.. J Kalniņš 2, 172. Šīs ūsas bija kaut kas sevišķs, it kā sejai nepiedienīgs, bet labi saskanēja ar kuplo, lejup nokārušos vaigu bārdu un matu sukājumu, kas abpus platajai pierei veidoja divus izciļņus.. Plaudis 3, 37. Lielākā daļa vīriešu Melnkrantē valkāja kuģinieku bārdas, bet skolotājs nēsāja tikai nokaru ūsas. Bels 7, 128. pārn. Noslaucījis no virslūpas miklās putu ūsas, Silkalns sajuta, ka mokošās paģiru slāpes viņu vairs tik nikni nežņaudz. Skujiņš 3, 149. ◇ Smīnēt ūsās sar. — *pie sevis, tik tikko redzami, jaušami smīnēt.* □ ..pašam gājis visādi. Ne ar pirmo mēģinājumu izdevies nostāties uz abām kājām. Bet tolaik bija citādi. Tūdaļ būs klāt apaļi piecdesmit, vari beidzot mierīgi smīnēt ūsās. Kalve 4, 34. Sēdēja uz dīvāna un vairāk skatījās uz televizoru nekā uz mums, tā neredzami smīnēdams ūsās, kaut gan ūsu viņam nav, par šitādiem ciemiņiem. Avotiņa, Peters 1, 103. ◇ Rūkt ūsās sar. — *pie sevis, neskaidri (parasti īgni) runāt.* □ «Mēs jau vēl nemaz neesam runājuši,» rūc piestātnes pārzinis savās sirmajās ūsās. Krūmiņš 1, 26.

2. *Taustes orgāni — sariem līdzīgi gari mati augšlūpu sānos (zīdītājiem dzīvniekiem).* □ Incis sēdēja slauktuvei pretī, pacēlis gaisā savu rozā purniņu ar garajām ūsām.. Laicens I, 35. Žurkas purns ar pagarajām ūsām, kas, līdzīgas izplestiem saru kušķīšiem, trīsēja abpus smailā deguna, bija pavērsts pret Oļģertu. Ezera 9, 136. // *Matiem līdzīgi taustekļi.* □ Krāsns sāni nolipuši raibi prusakiem, kas.. slinki rāpoja, garās ūsas omulīgi kustinādami. Upīts 4, 386. Bažīgs kukainis slej ūsu: «Nez — vai laukā nākt?» Lukss 9, 3. Sams sāka peldēt. ..Asarēni ievēroja zivs lielo galvu, garās ūsas, tumšo muguru.. U Plotnieks 1, 127. sal. Viens balti tērptais vīrs paņēma adatu, kas bija tieva un gara kā vēža ūsa.. Ādamsons 2, 97.

usne, usnes, dsk. ģen. ušņu, s. *Asteru (kurvjziežu) dzimtas daudzgadīgs vai divgadīgs lakstaugs ar pamīšus sakārtotām, parasti dzeloņainām, lapām.* Tīrumu u. Purva u. Asā u. Ušņu duramais. □ Usnes tīrumos parasti aug kolonijās.. Nezāles saknes un stīgas sniedzas augsnē 50—100 un vairāk centimetru dziļi. Apsīts 1, 159. Nu Lidai vajadzēja iet usnes ravēt, kas sāpīgi dzēla rokās.. Pagegle 4, 397. pārn. Vētra sēs tev ceļā usnes,

var pat sirdij krustu uznest, ievas tev no krūtīm slikto izraus. Vācietis 7, 25.

uš, izsauk. *Lieto, lai sauktu vai dzītu cūkas.* □ Tur [Rīgā] vis nedrīkst uzkliegt sunim: se, laukā! Vai padzīt sivēnteļus: uš, kūtī, uš, kūtī! Delle 2, 9. Dažas [cūkas] tomēr meitenei tik sāpīgi uzmina uz kājām, ka viņa caur asarām iebrēcās: «Uš, nejaukās! Kaut jūs izčibētu!» Kalndruva 2, 77.

ušņains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kur aug daudz ušņu; tāds, kas satur daudz ušņu.* □ ..katru rītu [ganuzēnam] sūrstošās kājas jāmērcē grīšļainas pļavas vai ušņainas papuves rasā. J Plotnieks 11, 6. ..salmi tik ušņaini, ka, klēpi pūnē paņemot, visas plaukstas piedūrās pilnas dzelkšņiem .. Upīts 3, 12.

utainība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u t a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme; utainums.* □ Pēc tā, kur parazīts lokalizējas, izšķir galvas, ķermeņa un kaunuma utainību. Ves 76, 7, 28. Atkarībā no matu garuma un utainības vienā reizē izlieto 5—10 g bora ziedes. Ves 85, 4, 16.

utains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir daudz utu.* Utaina cūka. □ «Pieņēmām mazu un utainu. Īzaudzinājām kā pašu bērnu..» Avotiņa 2, 64. // *Tāds, kur ir daudz utu.* U. krekls. Utaini mati.

utainums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u t a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme; utainība.* Drēbju u. Matu u.

utenis, -ņa, v., retāk **utene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s.; sar. *Lietotu mantu sīkumtirgus.* □ Piķurgs: Utenī man jau kārta noskatīta. Jūrnieka forma, vēl tīri laba drēbe. Bet negadās nopirkt. Zīverts 1, 287. Zvirgzdu salas utenī iedzēruši tēvaiņi no viena maisa pārdeva Kurts-Māleres romānus.., notaukotus «Aizkulišu» komplektus un ādā sietus Manceļa rakstus. Skujiņš 7, 6. Vakaros viņš mācījies, sākumā nesistemātiski, no nejaušām, utenē nopirktām grāmatām. Ar laiku viņš iemācījies izmantot bibliotēkas. Mauriņa 2, 80. Beidzot Klāvs iegāja.. vecajā, īstajā sīkumtirgū vai utenē, kā to tauta dēvē. Viss plašais sētsvidus bija viens vienīgs neticami novalkātu un netīru drisku un kankaru klājiens. A Eglītis 3, 19. pārn. Solījumi ir utenis, un aizdomīgi, kas ap to tinas. M Zālīte 1, 39.

utilitārisms, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Princips parādību, priekšmetu u. tml. vērtēšanai pēc to praktiskā derīguma, izmantojuma; attiecīgais rīcības, izturēšanās veids.* U. attieksmē pret dabu. □ Utilitārisms dzīves izjūtā — šobrīd tā ir viena no sāpīgākajām un asākajām problēmām, par ko nevar un nedrīkst klusēt. Ezera 19, 45.

2. *Utilitaritāte.* □ Lietišķās mākslas attīstības pamattendence sešdesmitajos gados ir aiziešana no šauri izprasta utilitārisma, dekoratīvās formas saturīguma meklējumi.. Nodieva 1, 15.

utilitāristisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **utilitāristiski.** *Saistīts ar utilitārismu (1), tam raksturīgs.* U. uzskats.

utilitārists, -a, v.; **utilitāriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Utilitārisma (1) piekritējs.*

utilitaritāte, -es, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u t i l i t ā r s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «..dekoratīvās mākslas meistaru tieksme apgūt sarežģītu idejiski tematisku saturu.., atbrīvoties no klajas utilitaritātes un tuvoties garīgajai sākotnei ir interesanta un perspektīva parādība..» Nodieva 1, 16. ..uzvarējusi un uzvar literatūra, kam sveša utilitaritāte, savtīgums, lēta popularitāte. Čaklais 6, 173.

utilitārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **utilitāri.** *Praktiski derīgs, praktiski izmantojams.* □ Iekštelpa [stacijai] runā ar savu formu un, varētu pat teikt, tīri utilitārajiem apdares elementiem — baltajām sienu flīzēm un luminiscējošiem apgaismošanas ķermeņiem. Zin T 64, 6, 28. Individuālo ēku apbūves gabalos estētiskais — dekoratīvie zāļu parteri, košumaugi, dabisko akmeņu akcenti — savijas kopā ar utilitāro — dārzeņiem, ogulājiem, augļu kokiem. Lauku Dzīve 79, 4, 6. // *Tāds, kas ir saistīts ar priekšstatiem par praktisku derīgumu, izmantojumu; tāds, kas vērsts uz (parasti šauri) praktisku, konkrētu derīgumu, izmantojumu.* Utilitāras vajadzības. Utilitāri mērķi. □ Un zirgs joprojām vajadzīgs arī tīri utilitāram darbam, it īpaši individuālo piemājas zemju aprūpē. Lauku Dzīve 81, 12, 17. Cilvēks vēlas.., lai viņa dzīvoklim būtu ne tikai utilitāra, bet arī intelektuāla un emocionāla slodze. PL Siev 76, 11, 11. Gētes laikmets bija vēstuļu laikmets, un to saprotam, atcerēdamies, ka tā laika ideāls bija skaistā dvēsele.. Mūsu utilitārā un nepoētiskā laikmetā diemžēl vēstuļu kults zūd. Mauriņa 1, 281. ..tāpat kā arhitektūra, arī dekoratīvi lietišķā māksla vienlaikus pakļauta gan utilitāri funkcionāliem uzdevumiem, gan arī tai piemīt sava noteikta mākslinieciska izteiksme un estētiska vērtība. Freimanis 1, 9.

utilitārums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u t i l i t ā r s, šīs īpašības konkrēta izpausme; utilitaritāte.*

utilizācija, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība, process → u t i l i z ē t (1).* Utilizācijas izejvielas — *priekšmeti, vielas, ko ir iespējams utilizēt (1).* □ Savu laiku nokalpojušo gumijas izstrādājumu un gumijas rūpniecības atkritumu utilizācija ir ļoti aktuāla problēma.. Lauku Dzīve 77, 1, 7. ..nokārtota kaitīgo vielu utilizācija. Piemēram,.. vāc un utilizē sudraba atkritumus, kas paliek pāri fotodarbos. Rīgas B 80, 129, 3.

2. *Darbība, process → u t i l i z ē t (2).* □ Kūtsmēslu utilizācijai ir vairāki varianti, bet mērķis ir viens — nepiesārņot apkārtējo vidi un papildus iegūt ekonomisku efektu. Lauku Dzīve 80, 2, 11.

utilizators, -a, v.; **utilizatore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. **1.** v. *Iekārta, ierīce u. tml. (kā) utilizācijai (1).*

2. *Cilvēks, kas veic (kā) utilizāciju (1).* □ ..mūsdienu sabiedrības rīcībā nav tik lielu darbaspēka resursu, lai ar ražošanas un sadzī-

ves atkritumiem tiktu galā komunālais dienests un utilizatori vieni paši. Zv 82, 7, 5.

utilizejviela, -as, s. *Utilizācijas (1) izejviela.*

utilizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Izmantot (ražošanas, sadzīves atkritumus) vielu, materiālu u. tml. ieguvei, (tos) attiecīgi apstrādājot, pārstrādājot.* U. makulatūru. □ Maz ir tādu blakusproduktu, atkritumu vai notekūdeņu, kurus nebūtu iespējams utilizēt. Zin T 86, 8, 11. . . putnu barībā tiek izmantoti arī daži ražošanas atkritumi — putnu pārstrādes cehs ik dienas utilizē miltos ap divas tonnas dažādu pārpalikumu. Lauku Dzīve 76, 3, 15.

2. *Lietderīgi izmantot.* □ Japānā konstruētas un izmēģinātas ostu bojas, kas utilizē viļņu kustību, ģenerēdamas elektrību savām ugunīm un signāltaurēm. Zin T 68, 7, 44. . . Kopernika grāmatu Roma pirmajā laikā ne tikai nevajāja, bet, gluži otrādi, utilizēja. Pamatojoties uz to, sastādīja zvaigžņu un planētu kustības . . tabulas . . Stradiņš 3, 27.

utiljēlviela, -as, s. *Utilizejviela.*

utopija, -as, s. **1.** *Zinātniski nepamatots ideālas sabiedrības iztēlojums.* □ Sociālā utopija literatūras un sabiedriskās domas vēsturē pazīstama kopš 16. gadsimta. Lit M 86, 13, 11. Piecdesmit gadus ilgi būvētā nākotne izrādījusies par nākotni uz smiltīm — viltu, meliem, utopiju . . Lauku Avīze 90, 10, 2.

2. *Fantāzija, izdomājums, nepiepildāms sapnis, nerealizējama vēlēšanās.* □ Bērni nedrīkst kļūt izmēģinājuma trusīši un lielo cilvēku dažādo utopiju un jaunievedumu upuri. Dripe 10, 90. . . krietna daļa no minētajiem un vēl nenosauktajiem būvmateriāliem, kad vajadzēs tos sameklēt un sadzīt rokā pa noliktavu noliktavām, kļūs par rožainu sapni, par utopiju. J Plotnieks 6, 56.

utopisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **utopiski.** **1.** *Saistīts ar utopiju (1), tai raksturīgs.* Utopiskas teorijas. □ Šo nākamību viņš [Rainis] paredzēja vēsturē, gaidīja no cilvēces vēstures, varbūt arī kaut kādā ziņā no utopiskā sociālisma mācībām. Kar 90, 4, 153.

2. *Saistīts ar utopiju (2), tai raksturīgs.* Utopiska iecere. Utopiski cerēt. □ . . visas redakcijas vienbalsīgi atraidījušas viņa rakstu, autoru nosaukdamas par utopisku, mākoņu stumdītāju. Arī par redaktora Pelēkā . . zākājumiem viņai bija jādomā. Mauriņa 2, 274.

utopisms, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība* → *utopisks (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ieceres u.

2. *Mēģinājums, centieni īstenot kādu no utopijām (1).*

utopists, -a, v.; **utopiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Utopijas (1) piekritējs, paudējs, arī īstenotājs.* □ Rainis . . norobežojas no utopistu (T. Mora, E. Belami) skaistajām, bet no reālās īstenības atrautajām fantāzijām . . Vēstis 78, 2, 134. Neizprazdams līdz galam ekonomisko un sabiedrisko parādību patiesos cēloņus, būdams utopists sabiedriskajos uzskatos, Merķelis, celdamies pret feodālismu, nedomā par saistīšanos ar latviešu zemnieku, par darbību latviešu tautā. Skujiņš 11, 64.

2. *Sapņotājs, fantazētājs, fantasts, cilvēks, kas aizraujas ar utopijām (2).*

utot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Atbrīvot (ko, kādu) no utīm, ķerot tās.* U. veļu. □ . . saimniece blakusistabā utoja savu mazo melnsprogaino puisīti, katru knakšķienu pavadīdama ar priecīgu interjekciju. Mauriņa 2, 239.

utoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Ķert utis.* □ . . velns akmenī ieminis, iesēdējis vai iegulējis dobes, ķemmējis matus un utojies. Lauku Dzīve 84, 11, 21.

ūtrupe, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Publiska izsole, kurā pārdod maksātnespējīga parādnieka mantu, arī likvidējama uzņēmuma, saimniecības mantu.* Izsludināt ūtrupi. □ Vekseļa protestam sekoja mantu aprakstīšana, pēc tam ūtrupe. Ūtrupē pārdeva visu, kas tikai bija pārdodams: atstāja tukšas sienas. Niedre 12, 33. Pēc tēva nāves jaunais Noriešu saimnieks rīkoja ūtrupi. Viņam vairs nevajadzēs ne lopu, ne ratu, ne ragavu, ne sīko saimniecības lietu. Dziļums 1, 11. pārn. . . un tos sapņus, kas uzziedot zilajās brīnumu puķēs, šodien ūtrupēs pārdod un izkar kā reklāmas dzertuvju logos. Lukss 6, 45. pārn. . . Uz debesu letes zem āmura Zvaigznes pārdod — ir ūtrupe. Kas vairāk sola, kas vairāk! Dinere 13, 8. ◇ (No)nākt (arī nokļūt) zem ūtrupes (arī ūtrupnieka) āmura — *tikt pārdotam ūtrupē; kļūt tādam, kura manta jāpārdod ūtrupē.* □ . . saimniecība nokļuva zem ūtrupes āmura. To nopirka kaimiņš — lielsaimnieks Garjānis. Noriešiem bija jāizvācas no dzimtās mājas . . Purs 1, 89. Senāk saimnieks, kas netaupīja un izdzina savu zirgu, ātri vien nokļuva zem ūtrupes āmura. Zv 65, 18, 19.

ūtrupēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Pārdot ūtrupē.* Ū. zemnieka saimniecību.

ūtrupnieks, -a, v; **ūtrupniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Ūtrupes vadītājs.* □ . . pagasta rakstvedis uzņēmās ūtrupnieka pienākumus. Ar skaļu balsi un jokiem viņš prata vienai otrai mantai uzsist augstāku cenu. Kļava 1, 20. «Novērtēts [zirgs] par divi simti latu — kas sola vairāk?» skanēja ūtrupnieka balss. Fimbers 1, 279. ◇ (No)nākt (arī nokļūt) zem ūtrupnieka (arī ūtrupes) āmura — *tikt pārdotam ūtrupē; kļūt tādam, kura manta jāpārdod ūtrupē.* □ . . katru gadu desmittūkstoš fermeru [Kanādā] izput. Nokļūst zem ūtrupnieka āmura . . Zv 67, 14, 15.

uts, uts, dsk. ģen. utu, s. *Dūrējutu kārtas kukainis.* Žurku u. Strupastu u. Galvas u. Drēbju u. Kaunuma u. Utu ķemme sar. — *ļoti bieza ķemme.* Apaugt ar utīm sar. — *kļūt ļoti utainam (parasti par cilvēku).* □ Kara laikā ar petroleju ierīvēja galvas bērniem un arī pieaugušajiem, ja matos bija iemetušās utis. Rupais 1, 80. No vecā pa visu telpu izplatās asa, pretīga smaka. Māte domā, ka tā nāk no utu zālēm, ko Jānim sūta brāļadēls no Rīgas, lai kukaiņi viņu nenoēstu. Andersone 1, 15. Suņa ādai jābūt tīrai, un suņa spalvā nedrīkst iemesties blusas, utis un citi parazīti. A Kalniņš 1, 278. sal. Svešas tautas

redz, cik skaista mūsu zeme, ar elkoņiem laužas te iekšā, lien te kā utis kažokā .. Lāms 7, 63. pārn. «Tu esi gnīda. Līdz utij tev vēl jāpaaugas.» Lapsa 3, 100. Tāli [Osiene] bīdīja pa priekšu, tos divus [bērnus] aiz rokām vilka līdzi. Vispirms savā galā, pēc susekļa un utu ķemmēm, tad laukā uz skaidienu .. Upīts 4, 131.

○ Briežu uts — *kaulmuša.* □ Rudens pusē mežos cilvēkam nereti uzbrūk ļoti nepatīkami kukaiņi, kuri lien matos, ausīs, aiz drēbēm un kož diezgan sāpīgi .. Tās ir kaulmušas jeb briežu utis. Ves 72, 5, 15. Karpu uts — *uz zivīm parazitējošs vēzis.* □ No ārējiem parazītiem jāatzīmē zivju dēle, daži airkāji un karpu uts jeb zivjēdis. Spuris 1, 69. Lapu uts — *laputs.* □ Lapu utis izsūc augiem sulu, un tie sāk dzeltēt un novīst. Zv 54, 9, 29.

utubunga, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz.; sar. **1.** v. *Ikšķis.*

2. niev. *Trūcīgs, arī nicināts cilvēks.* □ Viņš [karalis] atgādināja ubagu, kas pārstaigājis pus pasaules un noplīsis līdz ādai. Pils sargi viņu izsmēja un negribēja ielaist pa vārtiem. «Kur tu lien, skrandainais utubunga!» viņi kliedza. Grīva 1, 25. .. viņi nav nekādi nabagi un utubungas, kas to nevarētu atļauties, viņiem nav jādreb par katru kapeiku .. Ezera 13, 318.

uvāls, -a, v.; ģeogr. *Izstiepta augstiene, izstiepts reljefa pacēlums ar lēzenām nogāzēm, bez skaidri izteiktas piekājes.*

uvertīra, -as, s.; mūz. **1.** *Orķestra skaņdarbs — ievads operai, baletam, operetei, oratorijai, kantātei, svītai, drāmai u. tml.* Franču uvertīra — *uvertīra trijdaļu formā ar lēnu sākumu un beigu daļu.* Itāliešu (arī itāļu) uvertīra — *uvertīra trijdaļu formā ar ātru sākumu un beigu daļu.* □ Pirmā koncerta programmu viesi ievadīja ar poļu operas klasiķa Moņuško uvertīru operai «Flis». M Zariņš 3, 19. Uvertīra izskanējusi, priekškars pacelts. No zāles tumsas simtiem acu pāru pievērsušies skatuvei, kur notiek svētki par godu princeses Auroras piedzimšanai. Māksla 62, 3, 38. .. visbiežāk no skatuves mūzikas koncertos dzīvo tikai uvertīras, kur komponists varējis izvirzīt mūzikai patstāvīgus mērķus. Vītoliņš 2, 198. pārn. .. virtuves durvis atkal nospēlēja griezīgu uvertīru. Kalndruva 5, 208. .. 17. gadsimtā Eiropā bija izveidojušies divi noteikti uvertīru tipi — franču uvertīra un itāliešu uvertīra .. Vēriņa 2, 10. // pārn. *Sākums, ievadījums (darbībai, norisei, notikumam u. tml.).* □ Dažos acumirkļos kalni ieguva pavisam citu izskatu: apdzisa, sadrūma, kļuva mironīgi salti un bezsirdīgi. Šo sajūtu vēl vairāk pastiprināja strauji sabiezējošā tumsa. Bet tā izrādījās tikai uvertīra. Drīz jo drīz sākās traks stihijas kankāns. Skujiņš 3, 77. .. 33 gadu vecumā iet bojā Pēteris Miglinieks, dziesminieks un zemnieku nemieru kustības vadonis Latgalē, kura reālistiskie, sabiedriski asie panti .. sasaucas ar Veidenbauma poēziju, .. ir gluži kā savdabīgi priekšvēstneši — uvertīra tai. Vējāns 5, 15.

2. *Patstāvīgs programmatisks koncertskaņdarbs sonātes formā orķestrim.* □ Pie tautas dzīves ainām un tautas tēlojuma Vītols atgriežas uvertīrā «Sprīdītis» .., kas ir saistīta ar skatuves mūziku A. Brigaderes pasaku lugai .. Vītoliņš, Krasinska 1, 306.

ūvināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. **1.** *Ūjināt (1).* □ Nu meklēja brāļi, nu meklējot ūvināja māršas, bet Kaņepītis bija pazudis. Kaldupe 5, 82. Ūvina gani. ME IV, 410. // trans. □ sal. Kņada cēlās tik griezīga, ka krodzinieks .., gluži kā govis no ganiem mājās ūvinot, pielika plaukstas pie lūpām un vairākkārt brēca: «Kungi, klusāk! Kungi! ...» Plaudis 3, 42.

2. parasti 3. pers. *Radīt raksturīgas stieptas, zemas balss skaņas (parasti par pūcēm).* □ .. Kaut kur biežņā pūce ūvināja .. Sirmbārdis 2, 34.

uviolstikls, -a, v. *Speciāls stikls, kam raksturīga caurlaidība spektra ultravioletajā daļā.*

uvologs, -a, v.; **uvoloģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Uvoloģijas speciālists.*

uvoloģija, -as, s.; parasti vsk. *Zinātnes nozare, kas pētī vīnogas.*

uvoloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **uvoloģiski.** *Saistīts ar uvoloģiju, tai raksturīgs.*

ūvula, -as, s.; anat. *Ūka.* □ Žāvas apskatē jāpievērš uzmanība° aukslēju defektiem, ūvulas lielumam un kustībām .. K Rudzītis 2, 76.

uvulārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uvulāri;** anat. *Saistīts ar ūvulu, tai raksturīgs.* U. līdzskanis.

uz, priev. **1.** ar akuz. *Norāda (kā) virzībā, pārvietojumā sasniedzamu vietu, objektu.* Iet uz liedagu. Doties uz baznīcu. Braukt uz pilsētu. Nest saini uz istabu. Vest labību uz šķūni. □ «.. tā būšu es, kas Jurim darīs zināmu, ka tu esi pārdomājusi un uz Kauļiem viņam par sievu nenāksi.» J Kalniņš 11, 169. .. Kaspars aizgāja uz mežmalu pēc Brūnaļas. Līvs 2, 99. // novec. *Norāda cilvēku, kas ir (kāda) virzības mērķis; pie.* □ «Ā!» Slaucējs iesaucās, it kā pārsteigts, «tādēļ tu nāci uz mani ... Ko lai es tur daru? Griezies pie mana dēla.» Blaumanis 6, 101. Atdalījās no citiem kādi pieci jātnieki un jāja taisni uz Stepiņu. Birznieks-Upītis 6, 165. // savienojumā «no — uz». *Norāda, ka kas virzās, tiek virzīts starp divām (telpas, teritorijas) vietām un sasniedz pēdējo no tām.* □ .. Trīne to [bērnu] vienmēr nēsāja no vienas vietas uz otru. Birznieks-Upītis 1, 32. Viņš [kaķītis] gāja no viena ciema uz otru un bij priecīgs, ja .. viņam laimējās atrast maizes garozu .. K Skalbe 1, 88. // savienojumā «no — uz». *Norāda, ka kas virzās, tiek virzīts starp diviem objektiem, to daļām un sasniedz pēdējo no tiem.* □ Bet Žaniņš kā apburts seko Bertas pirkstiem, kas lēni slīd no vienas rindiņas uz otru! Viese 2, 84. Vecene staigā pa parku no sola uz solu, tukšas pudeles vākdama somā .. Rancāne 1, 114.

2. ar akuz. *Norāda kustības, darbības virzienu.* Soļot uz priekšu. Apiņi aug uz augšu. Virzīt sarunu uz citu pusi. □ .. rota pārgāja pāri tiltam un vēlreiz pagriezās uz zieme-

ļiem. A Grigulis 9, 112. ..straume laivu nesa un nesa uz leju. J Kalniņš 3, 19. // *Norāda novietojuma, atrašanās, izplatības virzienu.* □ Tā ir raudu dziesma .. par aizartiem ceļiem uz mājām .. Rancāne 1, 38. No Garās ielas uz abām pusēm gāja īsākas ieliņas .. Zālīte 5, 9. Sastopamas [ķirzakas] Eiropā, Āzijā un Āfrikā uz ziemeļiem no ekvatora. Sloka 1, 48. // *Norāda skatiena objektu, skatiena vērstības virzienu.* Skatīties uz mežu. Skatīties uz ceļa pusi. □ Osiene iegāja savā dārzā. ..Cik pameta acis uz saimnieku trijām burkānu dobēm, tik iedūra sirdī: pat tik daudz nenoliecās, lai arī pusgraudniecei izaug vismaz bērniem ko paraustīt. Upīts 4, 212. «Es daudz daudz domāju ...» viņa raugās taisni uz priekšu. Zigmonte 2, 167. // *Norāda uzmanības, uztveres objektu, no kā ir iespējama skaņas izplatīšanās; norāda virzienu, kurā izplatās skaņa.* □ Līze: (Klausās uz pirtiņas pusi) Vai neaizkāsējās? Blaumanis 6, 399. Vecene bij pakurla, Līzbete turēja plaukstu mutei aizliktu, lai neskan uz istabu, un kliedza ausī .. Upīts 4, 217. // novec. *Norāda objektu, kam pretī (kas) virzās, tiek virzīts; pret.* □ «Vai dzirdi, Marij,» viņš runāja, pagriezies uz sievu, «vai dzirdi, kādas tava godīgā dēla dancotājas?» Blaumanis 6, 167.

3. ar ģen. *Norāda to, kam virsū, kura virsmas tuvumā (kas) atrodas.* Grāmatas atrodas uz galda. □ Ošu ģimene novietojusies uz mūrīša. Upīts 4, 130. Zem tilta uz plāna ledus Putni guļ pulciņā. Strēlerte 1, 117. Uz galda stāvēja katliņš .. Grants 6, 47. Rasa ir gaismas sviedri uz lapām un rūtīm. M Zālīte 1, 57. «Man ... atkal jāpieradinās smēķēt, man tāds darbs. Es esmu plostnieks, un uz upes daudz odu.» Birze 5, 12. // *Norāda to, kura virspuse, virsma kļūst par (kā) atrašanās vietu pēc (tā) pārvietojuma šīs virspuses, virsmas virzienā.* Sēsties uz krēsla. Likt grāmatu uz galda. □ Otrā cēliena finālā Stella Šova monologa laikā pārģērbjas un uznāk uz skatuves melnā tērpā. Dzene 4, 100. Pie magazinas klēts vēl uzbrauca uz ceļa kādas trīs ores .. Birznieks-Upītis 1, 38. Visi vārdi, uz papīra likti, Kļūs par nodrāztu, parastu teicienu. Heislers 3, 23. // *Norāda to, kura virspusē, kura virsmas tuvumā kas notiek, noris.* Cept gaļu uz pannas. Ganīt zirgus uz papuves. Gulēt uz dīvāna. Sēdēt uz krēsla. Rakstīt uz papīra. □ ..uz tilta ore palēcās tā, ka sedlinieks sāka bļaut .. Upīts 4, 238. Patiesībā viņa gaidīja Ojaru un jau kādu pusstundu dežurēja uz ielas stūra. Eglons 1, 187. ..virsleitnants skrējienā svież rokas granātu, kas sprāgst uz ierakuma malas .. Grīns 1, 109. Drebošiem pirkstiem Melnais Niklāvs pārvilka sejai un jutā, ka šausmās āda uz pakauša savilkās. Līvs 1, 83. // *Norāda ķermeņa daļu, ko izmanto par kā balstu un kas saskaras ar kādu virsmu, pamatni.* Gulēt uz muguras. Lēkāt uz vienas kājas. Līst uz vēdera. □ Klusi guldzēja platu rokas vēzienu šķeltais ūdens. Zelma peldēja uz krūtīm .. Cīrulis 1, 93. Uz priekškājām zirgs vēl tika, bet pakaļkājas bija tik pilnas smaguma un vārgas, ka uz tām nostāties trūka spēku. J Kalniņš 10, 251.

4. ar akuz. *Norāda runas, arī psihiskas darbības, iedarbības objektu.* Kliegt uz māsu. □ Runa novērsās uz apbēdinātiem pakaļpalicējiem .. Upīts 4, 238. «Kāpēc jūs esat tik ļauna uz visiem, uz visu pasauli?» Kalndruva 5, 122. Straumes Vilis saniknots parādījās mūsu klases durvīs. Viņš bija uz manį dusmīgs. J Kalniņš 10, 184. // *Norāda kādas saiknes, attieksmes u. tml. objektu.* Paļauties uz vecākiem. Dotības uz valodām. Kārs uz saldumiem. □ Viņš labprāt arī tēju būtu padzēris virtuvē kā savējais, nevis ļāvis ienest šurp. Bet saprata, ka viņam uz to nav tiesību šinī mājā .., jo viņš šeit ir tikai cieminš. Ezera 5, 41. Mīlestība uz grāmatu Jānim Rapam bija visraksturīgākā īpašība. Latvju Mēnešraksts 42, 5, 459. Cik gan mēnešu mēs esam bijuši tikai uz maniem ienākumiem vien! J Liepiņš 5, 132.

5. ar akuz. *Norāda laiku, laikposmu, arī darbību, procesu, kam tuvojas kāds cits laiks, laikposms, arī darbība, process.* □ Diena jau sliecās uz vakara pusi, debesis apmācās, sāka līt .. Lielais 2, 123. Kad vasara gāja uz rudens pusi, mēness naktī, kad sarmas sudrabā vizuļo lauki .., Krišs kādreiz naktī nāca no muižas klētīm .. Kurcijs 4, 291. Nemanot atkal bija pienācis pavasaris, un mans pēdējais skolas gads gāja uz beigām. Zālīte 5, 67. ..noticēt, sajust, ka tā vēl nav mana saule, kura uz rudeni iet. Rancāne 1, 121. // *Norāda laiku, laikposmu, kad kas notiek, noris, pastāv.* □ Jaungada balvas izcīņa ātrslidošanā bija nolikta uz pirmo tā gada sestdienu un svētdienu. Saulītis 12, 238. No rīta lietus bija drusku nostājies, bet uz pusdienu sāka līt par jaunu. Paegle 3, 401. Uz pavasara pusi Līze ar Cīruli brauca pie mācītāja pātaros. Kāzas nolika Lieldienās. Sakse 2, 6. // *Norāda laikposmu, kas norobežo (kā) norisi, pastāvēšanu.* Atstāt tai pašā klasē uz otru gadu. □ Nora uz mirkli apklusa. Līvs 1, 61. Hekate uz brīdi iegrima domās .. J Kalniņš 11, 188. ..nāca tā bēdīgā stunda, kad kaimiņiene pameta šo grēcīgo pasauli uz visiem laikiem. Lauku Avīze 90, 34, 16. Šajā brīdī laikam uz mūžu saprotu, ka vislielākais prieks ir — dalīties. Auziņš 1, 74. // ar ģen.: savienojumā ar vienas un tās pašas saknes lietv. *Norāda, ka kas notiek laika secībā; arī pēc (3).* □ Labāk ēdiens uz ēdiena nekā sitiens uz sitiena. LSP(N) 67.

6. ar akuz. *Norāda darbības, norises mērķi, nolūku, arī rezultātu.* Gatavoties uz zveju. Aicināt uz deju. Ierasties uz viesībām. Apmesties uz dzīvi laukos. Notiesāt uz nāvi. Taisīties uz lietu. □ «Viņa vienreiz bija pie mums uz revīziju.» Zigmonte 2, 164. «Pagaidiet!» viņš sauca. «Man arī jātiek uz vilcienu! Man ir komandējums ...» Skujiņš 5, 71. Sniegs šķita kļuvis irdenāks, laiks gāja uz vēl stingrāku salu. Saulītis 12, 257. Bet cilvēka daba ir tāda, ka uz labu mēs ejam gausi, ar grūtu cīņu, ne tā, kā uz ļaunu. Sv Rīts 92 21, 4. // *Norāda darbības, norises cēloni, iemeslu.*

Atbildēt uz jautājumu. □ «Iekodīsim desiņas un uzdzersim alu uz laimīgu satikšanos. Es izmaksāšu.» Skujiņš 4, 17. «Tātad — uz publikas vēlēšanos jautājumu izskaidrošana tiek atlikta..» Upīts 9, 226. Mans izmeklētājs.. sēdēja pie galda un, atbildot uz manu sveicienu, tikai vieglītēm palocīja galvu. Hor 90, 1, 31. «Sveiks, vecais,» viņš uzsauca Epaltam. «Šodien noslēdzu smalku veikalu, uz to nāc man līdzi.» A Eglītis 5, 219. // novec. *Norāda kādas psihiskas norises, parasti domāšanas, saturu.* □ «..kā tad tik vecām kājām vēl varat° uzkāpt pie zvana?» — «Uzkāpšana nu gan vairs nav viegla, bet jādomā tak arī uz miršanu.» Apsīšu J 3, 72.

7. ar ģen. *Norāda darbības, norises veidu, pazīmi, arī kvalitāti.* Pirkt uz parāda. □ «Naudu noguldīsim bankā katrs uz sava vārda.» Niedra 4, 137. Bērni baidījās no viņas [aukles] stiprajām rokām un klausīja viņai uz vārda. Brigadere 3, 329. Patiesībā viņa iebraukšana bija izdevusies necerēti laimīga. ..viņš uz rāviena bija iekļuvis pašā Rīgas gleznotāju cietoksnī. A Eglītis 4, 66. // ar akuz. Pirkt uz nomaksu. Strādāt uz pusslodzi. □ Kustību plāns Tenim bija izstrādāts uz milimetru, to viņš būtu varējis noskaitīt, pusnaktī pamodināts no miega. Skujiņš 5, 27. «Nu! Vai tiešām tūlīt jāskrien kā uz pavēli?» Lubējs 1, 9. // sar. *Norāda darbības veikšanas līdzekli; ar.* □ Ja pajautātu Jurim, kādēļ viņš brauc uz takšiem, strādā maiņās, mokās ar bezmiegu, viņš droši vien teiktu: «Es esmu šoferis.» Liesma 75, 4, 7. Vilks: Tu labi pelnīji uz vilku ādām, Nu atmet mazumiņu arī man, Lai varu remdēt savu nikno badu. Paegle 2, 45.

8. ar akuz. *Norāda daļas, ko iegūst, sadalot kādu veselumu.* Lauzt zaru uz pusi. Griezt maizes šķēli uz trim daļām. Uz pusēm — *divās vienādās vai aptuveni vienādās daļās.* □ Kas zina, cik tālu sniedzas šī plaisa, varbūt pat sadala uz pusēm mūsu dreifējošo ledus gabalu? Cīrulis 1, 227. // *Norāda objektu, pret ko ir attiecināts kāda veseluma sadalījums.* Uz pusi — *divas reizes (piemēram, lielāks, mazāks salīdzinājumā ar kādu vai ko citu).* □ Graudaugus sējot, jāizlieto ap 80 kg sēklas uz 1 hektāru. Kar 90, 1, 138. «Mums Latvijā uz trīsdesmit cilvēkiem bija viens telefons,» kaimiņš it kā nevainīgi paziņoja. «Uz cik cilvēkiem bija jums?» Kolbergs 3, 309. // *Norāda, vērtējot, aprēķinot iegūto (kā), parasti aptuveno, vērtību.* □ «Un cik augsti viņš [pārdodamais mežs] tad tiks taksēts?» — «Ja jūs cieti apsolāties būt viņa pircējs — uz divi tūkstoši septiņi simti..» Blaumanis 6, 74. «Lībietis [skolnieks] nav ciešams,».. Bauma [skolotāja] sūdzējās direktoram. «Vajadzētu viņam uzvedībā pazemināt atzīmi vismaz uz četri.» Jauno v 59, 102. Pielaiduši uzbrucējus uz simts soļiem, skoti nolieca tiem pretī savas bises, un smaga zalve nošalca pāri kaujlaukam.. Grīns 2, 192.

9. ar akuz.; parasti savienojumā ar «tas» akuz. formu un adj. pārāko pakāpi ar not. galotni; sar. *Lieto, lai norādītu adjektīvā minētās īpašības visaugstāko pakāpi.* □ «Nepietika,» Silabriedis turpināja, «ka tu mani pievīli, nepietika, ka mani uz to pēdīgo nokalpināji..» Blaumanis 6, 100. Visiem makšķerniekiem un gardēžiem es uz vissiltāko iesaku pieteikties kāda [zvejas] kuģa komandā.. un doties tālajā jūrā. Grīva 5, 85..

○ Uz laukiem sar. — *laukos.* □ Viņam piederēja neliels zemes gabals uz laukiem, kā arī akcijas dažādos pilsētas uzņēmumos. Kurcijs 4, 23. ◇ (Tikai) uz papīra — *formāli, arī fiktīvi; tā, ka nav realizēts, īstenots (parasti plānotais).* □ ..šai.. iestādei, kas nedarbojās jau kuru gadu un pastāvēja vairs tikai uz papīra, nebija nekāda sakara ar sportu.. K Zariņš 2, 43. Dot pilnīgu patstāvību ne uz papīra, bet dabā. Lauku Avīze 90, 45, 9.

uz-, pried.; savienojumā ar verbu. **1.** *Norāda uz darbības virzību augšā, uz augšu.* Uzkāpt kalnā. Uzlidot gaisā. Uzbraukt augšā. Uzrotīt piedurknes. // *Norāda uz darbības virzību uz kādas vietas.* Uzkāpt uz zālāja. Uzbraukt uz šosejas.

2. *Norāda, ka (kas) tiek uzvirzīts, novietots virsū (uz kā, kam).* Uzbērt. Uzkaisīt. Uzklāt. Uzlikt. // *Norāda, ka (kas) velkot, maucot, arī griežot, skrūvējot tiek uzvirzīts virsū (uz kā, kam, arī kur).* Uzvilkt cimdus. Uzmaukt gredzenu pirkstā. Uzskrūvēt uzgriezni. // *Norāda, ka (kas) tiek piestiprināts, nostiprināts virsū (uz kā, kam), arī ka (kas) tiek izveidots virsū (uz kā, kam).* Uzlīmēt. Uzlodēt. Uzāķēt. Uzspraust. Uzpogāt. Uzdrukāt uz vāka.

3. *Norāda uz darbības subjekta, parasti nejaušu, arī negribētu, sastapšanos (ar kādu), pietuvošanos (kādam).* Uzskriet mežsargam. // *Norāda uz darbības subjekta, parasti nejaušu, negaidītu (kā), parasti vajadzīga, vēlama, ieraudzīšanu, atrašanu.* Uziet mežā labas sēņu vietas. Uzrakties bagātam rūdas slānim.

4. *Norāda uz darbības virzību virsū (kādam, kam), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to), arī šādā veidā (kādam, kam) tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam.* Uzbraukt gājējam. Uzdrāzties virsū ceļa stabam. // *Norāda uz spēcīgu, parasti fiziskas, darbības virzību (pret kādu, ko).* Uzcirst zirgam ar pātagu. Uzdrāzt puikam ar žagaru. Uzsist draugam pa plecu. // *Norāda, ka darbības rezultātā (kas) tiek sabojāts, saplēsts, arī ievainots.* Uzplēst zeķi uz zara. Uzdauzīt celi.

5. *Norāda uz darbības sākumu, arī īslaicīgu, parasti spēcīgu, tās norisi.* Uzmirdzēt. Uzplaiksnīt. Uzliesmot. Uzmutuļot. Uzvirmot. // *Norāda uz darbības īslaicīgumu, arī nevienmērīgu norisi.* Reizēm uzdziedāt. Pa vakariem uzspēlēt vijoli. Pa brīdim uzducināt.

6. *Norāda uz darbības pabeigtību, arī uz pabeigtas darbības nepilnīgu rezultātu, mazu intensitāti.* Uzfilmēt. Uzgleznot. Uzfrizēties. Uzkrāsoties. // *Norāda, ka darbības rezultātā (kas) iegūst kādu kvalitāti, ka (ar ko) notiek kādas pārmaiņas.* Uzirdināt augsni. Uzplēst

atmatu. // *Norāda, ka (kāds) tiek uzmodināts no miega, piecelts.* Uzbungāt. Uzpurināt gulētāju. Uzraut naktī visus kājās. // *Norāda, ka darbības rezultātā (kas) iegūst vēlamo gatavības pakāpi, parasti ātri.* Uzcept gaļu. Uzvārīt zupu. // *Norāda, ka darbības rezultātā (kas) tiek izgatavots, izveidots.* Uztaisīt sētu. Uzadīt cepuri.

7. *Norāda, ka darbība tiek veikta, pārsniedzot, parasti, mēru, pakāpi.* Uzmērīt pa virsu. Uzlaist kādu centimetru virsū.

uzacot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Acot un pabeigt acot.* U. ābeles. □ Ir tādi acotāji, kas bez sevišķas piespiešanās spēj uzacot 3000 augu. Sudrabs 1, 183. pārn. Zināms paaudžu likumu: Laikā meženim uzacot tikumus. Purvs 4, 94.

uzacs, -acs, dsk. ģen. -acu, s. *Apmatojuma lokveida josla virs acs dobuma.* Biezas uzacis. Šauras uzacis. Saraukt uzacis. Nokrāsot uzacis un skropstas. □ Pāri platajai pierei viņš sukāja matus gandrīz līdz uzacīm, piešķirdams sejai īpatnēju .. noskaņu. A Eglītis 2, 242. Melni nokrāsotās uzacis izdzītas šaurā lokā. A Grigulis 9, 226. Gaišas uzacis paspilgtina ar uzacu zīmuli. PL Siev 85, 10, 22.

uzadīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Adot izgatavot, arī izveidot; noadīt.* □ «Man ir silti dūraiņi. Mamma uzadīja.» Ērgle 7, 88. Pašrejzējā .. mode rosina daudz ko pašūt, iztamborēt vai uzadīt pašām. Zv 79, 14, 32.

uzaicinājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → uzaicināt.* □ Mira pat paliek stāvam pie istabas durvīm, viņa gaida uzaicinājumu ieiet. Zigmonte 1, 101. Pēc uzaicinājuma atsēdies uz krēsla malas, Janka nedrošī raudzījās apkārt .. Jansons 4, 262. pārn. Šī grāmata vēlas būt uzaicinājums paraudzīties uz dzīvi ar svaigu skatu .. Rubenis 1, 13.

2. *Rakstveida, parasti oficiāls, aicinājums ierasties (piemēram, kādā iestādē).* □ Pastkastē atradu uzaicinājumu ierasties sakaru nodaļā pēc vēstules un naudas pārveduma. Lapsa 6, 222. .. Strautiņam izsniegts uzaicinājums ierasties Jelgavā miertiesā un atbildēt par algas neizmaksu strādniekiem. Fimbers 1, 265.

uzaicināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Aicināt un pabeigt aicināt (kādu kur ierasties, ko darīt u. tml.).* U. radiniekus ciemos. U. draudzeni uz kafejnīcu. U. vīrus medībās. □ .. atcerējos, ka pie ogu ražas novākšanas vecāmāte arvien uzaicināja bērnus .. Ādamsons 2, 108. Baimiene steigšus atņēma labvakaru un uzaicināja cieminu apsildīties. Veselis 1, 13. Mūsu republikas arhitekti tiek uzaicināti piedalīties arī daudzos starptautiskos konkursos .. Zv 84, 12, 5.

uzāķēt, -ēju, -ēt, -ēt, pag. -ēju; trans. *Uzkabināt, arī nostiprināt uz āķa.* U. virvi.

uzārdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Apvēršot, izsvaidot izkliedēt (piemēram, sienu).* □ .. slapjās sēklas šovakar jāuzārda .. Upīts 4, 259. pārn. Nespēdams samierināties ar augstienes zaudējumu, pretinieks šo elles ragu ik dienas pamatīgi uzārda ar artilēriju .. Kar 85, 5, 12.

uzart, -aru, -ar, -ar, pag. -aru; trans. *Arot apstrādāt (lauku, tīrumu, augsni).* U. papuvi. U. zemi. □ Dienām un naktīm rūca traktori, steigdami uzart novāktos laukus vai vēl neskartās stepes plašumus. Talcis 9, 170. Sausākajos smilšu pauguros jau parādījās pirmie arāji. .. aiz arāja soļiem arvien līdzenāks noklājās uzartais lauks. Dziļums 1, 125. pārn. Ar bumbām uzartā mežmala, kas vēl nupat izskatījās kā izmirusi, atdzīvojās. Strēlnieki .. tagad ļāva darboties ložmetējiem un šautenēm. Krieviņš 3, 111.

ūzas, -u, s.; tikai dsk.; novec. *Bikses.* □ .. Zābaku Miķelis uzrausa savas nātna ūzas. K Zariņš 1, 63. Klāvs: Tu noskaties manī un domā — Ķencis tāds, atkūlies Amerikā ar visiem kūts salmiem, kas pie ūzām pieķērušies. A Eglītis 1, 332.

uzasinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzasināt.* □ .. uz grīdas visparastākie urbji. Un tikai to uzasinājuma leņķis atšķiras ar neparastu konfigurāciju. Rīgas B 81, 148, 2.

uzasināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Asinot panākt, ka (darbarīks, kam ir asmens) iegūst vēlamo asumu; uztrīt.* U. nazi. U. grieznes. □ Arveds .. sameklēja vīli un uzasināja pagalam neaso zāģi. Spāre 5, 253. Meža izstrādes darbos cirvi nākas uzasināt pat vairākas reizes dienā, jo nav lietderīgi strādāt ar neasu cirvi. Indāns 1, 168. «Uzasini izkapti — pamēģināšu es ar! Varbūt mēs varam pļaut abi.» Dziļums 1, 139. // *Asinot padarīt smailu.* U. zīmuli. □ Kāds mednieks bultu uzasina smailu .. E Plaudis 5, 45. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka (psihisks stāvoklis) kļūst aktīvs, intensīvs; panākt, būt par cēloni, ka (kas) izpaužas aktīvi, iedarbīgi.* □ Viņas nelaimīgajā sejā pavīdēja naida uzasināts lepnums .. Skujiņš 14, 202. Polemisko izteiksmes stilu Jansons bij mācījies no Heines, vēl dzēlīgāk uzasinādams tā humoru, satīru un sarkasmu .. Cīņa 60, 308, 4.

uzasināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās. *Refl. → uzasināt; tikt uzasinātam.* Izkapts labi uzasinājusies. □ Zobu uzbūve [grauzējiem] ir vienāda: priekšzobi dziļi nostiprināti žokļos, tie uzasinās graušanas procesā, pastāvīgi aug .. Zool 149.

uzaste, -es, dsk. ģen. -stu, s. *Ķermeņa daļa, arī apmatojums, apspalvojums, kas atrodas virs astes.* Uzastes spalvas. □ Pieaugušam putnam [Sāmsalas pīlei] ķermeņa virspuse melna. .. Vēders, paaste un .. uzaste balta. A Kalniņš 1, 190.

uzaudzēt, -ēju, -ēt, -ēt, pag. -ēju; trans. **1.** *Izaudzēt (augus, dzīvniekus, to kopumu).* U. rozes. □ .. vēl vēlāk te sāka dēstīt pirmos kokus, uzaudzēja svēto birzi. Plaudis 3, 171. Arī šos zirdziņus es pats uzaudzēju, kopdams tos jau kā mazus kumeliņus. Cīņa 57, 294, 3.

2. *Ļaut, lai (mati, arī nagi) izaug (parasti gari).* □ Viņš bija uzaudzējis bārdu, tālab, ja gadījās satikt ļaudis, kas viņu agrāk bija

redzējuši, nevienam nemodās nekādas aizdomas. Mauliņš 2, 113. . . Justs kopš mūsu pēdējās redzēšanās uzaudzējis mazas, tumšas ūsiņas. Ezera 17, 226. Viņš labi apģērbies, uzaudzējis pamatīgu matu ērkuli. Dripe 4, 162.

○ Uzaudzēt taukus sar. — *kļūt tādam, kam ir bieza zemādas tauku kārta.* □ Lode iestrēgusi sānā, operēts hospitālī, nu atsūtīts uz nometni patrenēties un uzaudzēt taukus. Spāre 5, 257. Līdz desmit nedēļām zoss aug straujāk nekā citi mājputni . . Tā . . īsā laikā, pārtikdama no nezālēm, var uzaudzēt taukus. Lauku Dzīve 76, 2, 3.

uzaudzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Audzinot panākt, ka (bērns, jaunietis) izaug, attīstās; izaudzināt (1).* □ Četrdesmit gadus viņi nodzīvoja kopā un uzaudzināja vairākus dēlus un meitas. Lācis 15, 56. Dēlu gan vēl gribētos uzaudzināt, bet to jau grib katrs, un ne katram tas lemts. Zigmonte 10, 330. // nevēl. *Uzaudzēt (augus, dzīvniekus, to kopumu).* □ . . varētu turēt govi un uzaudzināt pāris sivēnu . . Lācis 15, 124.

uzaugt, -augu, -audz, -aug, pag. -augu; intrans. **1.** *Augot (kur, pie kāda), sasniegt fiziskās attīstības briedumu, garīgi attīstīties (par cilvēku); arī izaugt (1).* U. tēva mājās. U. uz laukiem. U. pilsētā pie radiem. □ Ģirts: Bet es nebraukšu nekur! Es gribu strādāt tepat, savā dzimtajā pilsētā. . . Te es esmu uzaudzis, te ir visi mani draugi un novadnieki. A Eglītis 1, 50. «Visi tie, kas ar mani reizē uzauga — mani bērnības draugi un draudzenes —, sen dus kapos.» Veselis 1, 117. Neraugoties uz savu klibo kāju, mazais Kārlis bij uzaudzis par staltu puisi un ieguvis skaistas jaunavas sirdi. Jaunsudrabiņš 8, 125. . . Gudra mana līgaviņa Bez māmiņas uzaugusi. DV 607. // *Augot kļūt lielākam, sasniegt briedumu (par augiem, to daļām, arī dzīvniekiem, to ķermeņa daļām).* □ Nākamajās dienās . . vērojam, ka pieneņu kātiņi stiepjas arvien garāki, bet beidzot uzauguši jau Dacei gandrīz līdz ceļiem . . Birznieks-Upītis 2, 6. «Ek, sunīt, šis ir jauno priedīšu mežs. Ne tu, ne es vairs neredzēsim tās uzaugam lielas.» Kaldupe 13, 226. Spalvu baltais zaķis met divreiz gadā — rudenī un pavasarī. Rudenī pakāpeniski izkrīt vasaras tumšā spalva, un tās vietā uzaug ziemas baltā. A Kalniņš 1, 78.

2. parasti 3. pers. *Izaugt, izveidoties virsū (uz kā, kam) — piemēram, par augiem, organisma veidojumiem.* Sēne uzaugusi uz celma. Kārpa uzaugusi uz pirksta. □ . . gar ausi nodūca kamene un smagi nolaidās uz zaļa sūnu spilventiņa, kas bija uzaudzis uz resnās koka saknes kājas. Zigmonte 18, 48.

3. *Rasties, izveidoties — piemēram, par apdzīvotu vietu.* □ Nākamie stendi stāstīja par Jelgavu, lielu, gaišu, skaistu un bagātu, kas uzaugusi kara krāsmatu vietā. Liesma 74, 11, 4.

uzaugums, -a, v. *Izaugums.* □ Augļa kātiņš [Akero ābelei] tievs . . , pat ar īpašu uzaugumu — kātiņa izcilni . . Sudrabs 1, 267.

uzauklēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; reti. *Auklējot, kopjot uzaudzināt (bērnu).* □ Bērnu lielu uzauklēt. ME IV, 315. pārn. Rīgu ir uzauklējis līdzenums. Atvieglojot celtniecības kompleksu plānošanu un ielu tīkla izveidi, tas rada apbūves telpiskās vienmuļības draudus. Māksla 74, 3, 23.

uzaulekšot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Aulekšojot uzskriet (parasti par zirgu).* U. kalnā. U. uz ceļa.

uzauļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Uzaulekšot.* □ Pret sārti zvērojošām norieta debesīm Trakais brigadieris tiešām izskatīsies kā pasaku jātnieks, kas tūliņ, tūliņ uzauļos ugunīgā mākoņu kalnā. Kaldupe 4, 8.

uzaurēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** intrans. *Uzaurot (1).* U. klajumā.

2. trans.; sar. *Uzaurot (2).*

uzaurot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** intrans. *Iesākt aurot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, aurot (1).* Skaļi u. mežā.

2. trans.; sar. *Stiepti kliedzot, pateikt, uzsaukt (ko).* □ «Bet kur lai tādus puikas ņem?» Ozoliņš atkārto, viņš izskatās briesmīgi noraizējies. . . «Mēs! Mēs!» klase uzauro . . Zigmonte 1, 88. // *Pārlieku skaļi, arī nepareizi uzdziedāt (ko).* □ . . vīrietis reizēm uzauro pa dzērājdziesmai . . Zigmonte 10, 148.

uzaust[1] [uzàust], parasti 3. pers., -aust, pag. -ausa; intrans. **1.** *Iesākties, iestāties (par rītu, dienu); kļūt gaišam pēc saullēkta (par gaismu).* □ Bija jau uzaususi liela, gaiša diena. Pie debesīm mirdzēja saule — spoža, silta . . Grīva 7, 49. Agrā rītā, kad tikko uzaust gaismiņa, gailis sāk laktā dziedāt . . Birznieks-Upītis VI, 132. ◇ Uzaust (arī ataust) gaisma — *saka, ja kādam kas kļūst skaidrs, saprotams.* □ «Ahā!» man pēkšņi uzausa gaisma. Vai šis nebija tas pats slavenais Pārventas feldšeris . . Kalndruva 5, 28. // *Parādīties pie horizonta (par debess spīdekļiem).* □ . . Kā pirms senatnes sirmas Saule uzaust un riet. Dorbe 7, 22. Mēness augošais sirpis top par mirdzošu disku, kas sudrabo šo pasauli, tad sadilst un izzūd, lai uzaustu atkal. Baložis 9, 36. pārn. Vecos laikos nereti gadījās, ka, aizstājot kādu saslimušu premjeru vai primadonnu, pēkšņi uzausa mākslā jauna zvaigzne. Dzene 3, 40. // pārn. *Iesākties, iestāties (parasti par ko vēlamu).* □ Laime bij uzususi Reiz arī dzīvē manā . . Dorbe 5, 108.

2. *Rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ . . Maksiļo smadzenēs uzausa kāda neatvairāma doma. Grīva 1, 47. Pamazām viņai uzausa nojauta, ka viņai nebūs lemta arī nevainīgi cietuša cilvēka paštaisnība . . Upīts II, 162. Atgriežoties mājup, Krustiņam uzausa atmiņā dažas epizodes no mātes dzīves. Austriņš IV, 191.

uzaust[2] [uzaûst], -aužu, -aud, -auž, pag. -audu; trans.; pareti. *Aužot izgatavot; aužot izgatavot audumu, lai darinātu (ko); noaust (1).* U. audeklu. □ Uzaust sev jaunu kārtu. ME IV, 315. pārn. Ziema bija uzaudusi ļoti stipru palagu. Jaunsudrabiņš 8, 74.

uzaut, -auju, -auj, -auj, arī -aunu, -aun, -aun, pag. -āvu; trans. **1.** *Uzvilkt (apavus, zeķes).* U. sandales. U. zeķi kājā. □ Viņa uz-

āva kurpes ar paaugstiem papēžiem .. Birze 5, 81. ..Juris kādu rītu uzāva kājās garos, melnos zābakus .. Kurcijs 1, 78. Nomērcētas tās [pastalas] pieņēma tumšbrūnu krāsu, viegli padevās uzaujamas, un es tās vēl iestaigāju rīta rasā, līdz pastalas gulēja uz kājas kā uzlietas. Gūtmanis 4, 76.

2. *Apaut (kājas).* ▭ Uzaušu kājas. ME pap II, 717.

uzauties, -aujos, -aujies, -aujas, arī -aunos, -aunies, -aunas, pag. -āvos; refl. **1.** trans. *Uzaut (1) sev.* ▭ Kundzene bija uzāvusies kājās .. kurpes. ME IV, 315.

2. *Apaut sev kājas; apauties (1).* ▭ Ātri uzauties. ME pap II, 717.

uzbaidīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Izraisot bailes, panākt, būt par cēloni, ka (kāds) ejot, skrienot, lidojot u. tml. uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); izraisot bailes, panākt, būt par cēloni, ka (kāds) ejot, skrienot, lidojot u. tml. uzvirzās uz kādas vietas.* U. stirnu uz ceļa. ▭ Stārķi tika uzbaidīti gaisā. Cīņa 84, 213, 3.

uzbakstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Bakstot uzrušināt (1).* U. ogles.

uzbalsenis, -ņa, v.; anat. *Kustīgs skrimslis, kas atrodas balsenes augšdaļā un rīšanas momentā aizklāj balsenes ieeju.* ▭ ..uzbalseņa galvenais uzdevums ir noslēgt ieeju balsenē barības kumosa rīšanas brīdī. Ves 85, 3, 16.

uzbalsnīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Iesākt balsnīt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, balsnīt.* ▭ ..tad no tumsas līdzīgi koku ēnām sāk izpeldēt atsevišķu priekšmetu kontūras. Un galdauts uzbalsnī, nu jau uz tā redzama pudele un glāze. Zigmonte 4, 91.

uzbangojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z b a n g o t (1).* Viļņu u. ▭ pārn. Aplausu uzbangojums [sanāksmē] pielika punktu mūsu publiskajam dialogam. Hānbergs 1, 8.

2. poēt. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b a n g o t (2).* ▭ Mākslinieces pianismam piemīt zīmējuma līniju smalkums. Viņa nemīl sabiezinātu krāsu triepienus, versmainus jūtu uzbangojumus .. Māksla 85, 3, 32.

uzbangot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Iesākt bangot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, bangot.* ▭ Jūra stipri uzbangojusi. ME IV, 316. Visapkārt plešas jūra. Vējš pieņemas. Viļņi uzbango arvien augstāk. Cīņa 66, 44, 1. ..Un vilnis uzbango balts. Ziedonis 19, 36. pārn. Te [lugas ainā] Karloss bija īsts spānietis, kura asinis strauji uzbango kaismes brīdī un kurš var būt pavisam maigs attiecībās ar draugu. Katlape, Ceplītis 1, 64. // trans. *Būt par cēloni tam, ka, parasti strauji, rodas (viļņi, bangas).* ▭ No rīta rāmie ūdeņi mierīgi snauda, bet ap pusdienu austrumu vēji uzbangoja augstus viļņus. Lielais 7, 136. pārn. Viņš vēlējās, lai jaunais izdevums neatgādinātu palu brāzmās uzbangotu strautu, bet gan būtu drīzāk līdzīgs platai un dziļai upei .. Kar 90, 3, 162. // pārn. *Spēji atskanēt, spēcīgi skanēt.* ▭ ..brāzmaini uzbangoja mehanizatoru orķestra maršs. Saulītis 6, 109. Dziesma beidzās .., uzbangoja ilgi aplausi. Cīņa 79, 199, 3.

2. poēt. *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* ▭ Īsu brīdi mātē uzbango asas dusmas, bet tad norimst atkal. Zigmonte 1, 141. ..mātes nostāstos klausoties, arī man uzbangoja kādas neapjaustas ilgas pēc citas puses, pēc citiem mežiem, upēm .. Jansons 3, 157.

uzbangoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Uzbangot (1).* Viļņi uzbangojušies balti.

2. poēt. *Uzbangot (2).* Uzbangojās prieks.

uzbarojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b a r o t.* Cūku u.

uzbarot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Pastiprināti barojot, panākt, ka (dzīvniekam) palielinās ķermeņa masa.* ▭ ..zirgs viņam bij tikpat liels kā Brīviņu melnis, tikai tuklāku viņš to uzbarojis ... Upīts 4, 289. ..ir ne mazums rezervju, lai jaunlopus uzbarotu un līdz gada beigām tos valstij piegādātu krietnā svarā. Cīņa 57, 234, 1. // *Pastiprināti dodot ēst, panākt, ka (cilvēkam) palielinās ķermeņa masa, ka (cilvēks, tā ķermeņa daļa) kļūst resns, tukls, pilnīgs.* ▭ Redzu jau, redzu, kā viņa cenšas mani uzbarot — sviestu pasākusi smērēt tik biezu kārtu, ka pat maizi neredz, pienu man lej no poda virsas, kur sastājies krējums. Ezera 6, 80. ..viņa pamācīja sirmo Egles māsu: «Un savu brāli uzbaro, palicis vājš.» Birze 5, 16.

uzbaroties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Pastiprināti barojoties, pieņemties masā (par dzīvniekiem).* ▭ ..milzīgie zivju bari ar okeāna ēsmu uzbarojušies un, tā sakot, peld paši savos taukos. Grīva 5, 86. Nebūdams izvēlīgs barības ziņā, āpsis pēc ziemas guļas ātri uzbarojas un uz rudens pusi kļūst trekns. A Kalniņš 1, 36. // *Pastiprināti ēdot, palielināt sava ķermeņa masu, kļūt resnam, tuklam, pilnīgam (par cilvēkiem).* ▭ Smiltiņš ir krietni uzbarojies. Seja tā kā piepampusi. Acis kļuvušas šaurākas, deguns mazāks un iegrimis starp vaigiem. Jansons 5, 172. Latvieši, būdami lieli kartupeļu ēdāji, bieži vien uzbarojas tieši ar kartupeļiem. Ves 75, 2, 10. ..Šulca kungs ir gadus četrdesmit vecs vīrietis, nepavisam ne uzbarojies, kā tas dažkārt mēdz notikt ar vīriem, kas iekļuvuši treknos amatos .. Lāms 7, 179.

uzbārstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Bārstot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. uz cepumiem pūdercukuru. U. sviestmaizei sāli.

uzbārstīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Neviļus, negribēti tikt uzbārstītam.* Milti uzbārstījušies uz galda.

uzbārties, -baros, -baries, -baras, pag. -bāros; refl. *Īsu brīdi, parasti stipri, bārties.* ▭ Baltenis [suns], kā ierauga koku [rokā], gārdz kā pakārts, un saimniece tad noteikti nāk laukā .. un dusmīgi mums uzbaras: «Nekaitiniet! Kad sprūdīšu vaļā, tad redzēsiet baltu velnu!» Indrāne 7, 15. «Bet varbūt tas zelts ir kur citur?» jaunais iejautājās .. — «Tss! Nebļausties!» druknais uzbārās. «Parasti krāsnī

iemūrē.» Svīre 2, 140. Hope: ..par pīpēšanu tur jau sen neviens vairs neuztraucas. Daudz, ja māte man uzbārtos par to, ka es smēķēju tukšā dūšā. A Eglītis 1, 376.

uzbāzība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → uzbāzīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ No Nagaiņa neatlaidīgās uzbāzības atkratījies, Ceplis kāpa pa trepēm trešajā stāvā.. Rozītis 1, 19. Ak, vistu uzbāzību, ar kādu tās lien uz labības lauku, es biju iepazinis līdz apnikumam.. J Kalniņš 10, 194.

2. *Vispārināta īpašība → uzbāzīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Par ārieni domājot, aktrise sevi nozvērināja: nekādas uzbāzības [apģērbā]. Dzene 3, 159.

uzbāzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzbāzīgi. 1.** *Tāds, kas neatlaidīgi, netaktiski vēršas pie kāda, cenšas kur iekļūt, būt, arī tāds, kas neatlaidīgi lūdz, prasa, piedāvā; arī uzmācīgs (1).* □ ..visu.. būtu vieglāk paciest, ja Smirnovs nebūtu tik uzbāzīgs un neatlaidīgs. Gan Rita centās viņa laipnības atvairīt un dažreiz tīri asi, tomēr tas nekā nelīdzēja. Rozītis 2, 83. «Es nepavisam neesmu pret to, ka meitene iecērt pliķi kādam uzbāzīgam tipam, bet ir jāzina, kam. Nevar vienkārši palaist rokas..» Jansons 4, 374. ..Uldis viņu tomēr vienmēr atkal atrada, viņš nebija uzbāzīgs, bet neatlaidīgs, tas drīz sāka pat patikt.. Lukjanskis 4, 200. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Uzbāzīgi jautājumi. Uzbāzīgi izturēties. □ Inta tieši tāpēc ieguva Leona uzticību, ka necentās viņu uzbāzīgi izprašņāt. Eglons 4, 59. ..es paeju garām svešam paresnam kungam. Viņa skatiens ir tik glūnīgi uzbāzīgs, ka es it kā sadrūvējies ieeju pa vārtiem. Sēlis 4a, 161. Parasti domstarpību saasinājumā japāņi aprobežojas ar īsām piezīmēm un reti kad izplūst uzbāzīgās vārdu tirādēs, lai pierādītu savu taisnību. Sk Ģ 84, 4, 38. pārn. Saule visā savā vasaras spēkā netaupīja spožumu un uzbāzīgi raudzījās acīs. A Grigulis 8, 118. // *Tāds, kas ilgstoši uzturas cilvēku vai dzīvnieku tuvumā, izraisot nepatiku, arī tāds, kas izturas agresīvi pret cilvēkiem vai dzīvniekiem (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* U. kucēns. Uzbāzīgi riet. □ Aitas bija saspiedušās bārā un atgaiņāja uzbāzīgās mušas, spārdīdamās kājām. Sakse 9, 195. ..svešas ziņkārības acis saltās Kā uzbāzīgi odi apkārt maldās.. Bendrupe 3, 149. // pārn. *Tāds, kas, vairākkārt izraisoties, ilgstoši pastāvot, parasti nevēlami, ietekmē (par psihisku stāvokli, domām u. tml.).* □ Agnesei nelika mieru uzbāzīgā doma, ka jāsteidzas pie nelaimīgajiem *vairākkārt izraisoties, ilgstoši pastāvot, parasti* Sakse 6, 371. Sapnis ir tik spilgts un uzbāzīgs, ka viņa pamostas. Mauliņš 4, 397.

2. *Tāds, kura vairākkārtējā, ilgstošā iedarbība izraisa nepatiku (piemēram, par smaržām, skaņām); uzmācīgs (2).* □ Esmu pazinis lilijas uzbāzīgo aromātu, tas mani ikreiz padarījis grūtsirdīgu.. Goba 1, 57. Izņemot Rikas lēti uzbāzīgās smaržas un viņas.. svītroto kaklautu, telpā nebija nekā bezgaumīga. Mauriņa 2, 209. Kultūras namā uzbāzīgi skaļi trinkšķināja vijoles. Kaldupe 13, 156.

uzbāzīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Uzbāzība (1).* Cilvēka u.

2. *Uzbāzība (2).* Skaņu u.

uzbāzt, -bāžu, -bāz, -bāž, pag. -bāzu; trans. **1.** *Bāžot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur); bāžot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* U. sienu uz kūtsaugšas.

2. sar. *Uzlikt (cepuri galvā); liekot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ ..Marčs jau izvilka.. saburzītu, putekļainu cepurīti un uzbāza galvā. Valdis 1, 9. Ilziņš strauji samet krustām kažoka stūrus, uzbāž cepuri dziļāk pār acīm.. Indrāne 5, 56. Pie akas viņa vēl uzbāza uz elkoņa netīro spaineli un, ne vārda neteikusi, aizgāja uz to pašu pusi, kur nesen aizbrauca Mārtiņš. Dziļums 1, 239.

uzbāzties, -bāžos, -bāzies, -bāžas, pag. -bāzos; refl. *Kļūt, arī būt uzbāzīgam (1).* □ «Ir gan jocīga,» viņš domāja, «liek sevi ievērot, bet izturas tā, it kā es uzbāztos.» Kļavis 1, 93. Stefānija: Jūs, jaunais cilvēk! Ko jūs uzbāžaties ar savu naudu? Kas jums to lūdz? Gulbis 5, 265. Es nebūt nevēlos saasināt attiecības, bet mēle tā vien niez pateikt, ka ar labiem padomiem nevajag uzbāzties. Kaijaks 6, 48.

uzbēgt, -bēgu, -bēdz, -bēg, pag. -bēgu; intrans. *Bēgot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); bēgot uzvirzīties uz kādas vietas.* Zaķis uzbēga uz pļavas. □ ..ierejas Džeris, divas kuplastes [vāveres] sakaujas turpat zem zirga kājām un uzbēg balteglē. Gūtmanis 1, 67.

uzbeki, -u, v.; **uzbeks,** -a, v.; **uzbekiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk.; v. *Tauta, Uzbekijas pamatiedzīvotāji.* □ Teātrī redzējām viņus [tēlotājus izrādē] staigājam vairāk vai mazāk pareizos uzbeku apģērbos.., šiem apģērbiem vajadzēja palīdzēt iezīmēt uzbeku nacionālo raksturu. J Kalniņš 1, 99. Esam Vidusāzijas un Kazahijas musulmaņu garīgajā centrā. To veido uzbeku nacionālās arhitektūras šedevri.. Latv J 90, 87, 2.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.* □ Uzbeki smejas — rudeņos pat Uzbekijas gaiss esot piesātināts ar kokvilnas pūkām. Zv 58, 18 16.

uzbērt, -beru, -ber, -ber, pag. -bēru; trans. **1.** *Berot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. granti uz ceļa. U. zemenēm glāzi cukura. □ Auzu pārslas ieber sietiņā un atsijā smalkos miltus. Pārslas uzber uz plāts un cepeškrāsnī izkarsē.. Kļaviņa 1, 400. Mazā Intiņa, sniegdamās pēc cepumiem, apgāza glāzi ar vīnu. ..māte traipam uzbēra sāli. Zemzaris 1, 60. Rabarberu audzēšanai izrok 50 centimetrus dziļas un 70 centimetrus platas bedres, kuras līdz pusei piepilda ar kūtsmēsliem.., bet virsū uzber ar minerālmēsliem sajauktu velēnu trūdzemes un komposta maisījumu. Lauku Dzīve 81, 3, 12. ◇ Uzbērt (arī sadot) (kādam) piparus sar. — *bargi izbārt, sodīt kādu.* □ «Nu, kad zeņķis atgriezīsies, tad tu viņam vienreiz uzber tādus piparus, kā nākas.» Ezera 2, 225.

2. *Berot virsū (kādu materiālu), izveidot (ko no tā).* □ Biezenim apkārt var uzbērt novārītu pākšaugu valnīti. Kļaviņa 1, 83. Vecie apglabāti blakus, viena paplata kopa uzbērta par abiem. Upītis XI, 347. Pa labi un kreisi paceļas divas mākslīgi uzbērtas saliņas, kurās ierīkoti apakšzemes forti.. Grīva 5, 58. pārn. No viņu gļēvuma kalnu uzbēršu es, Ko saredzēt varēs ikviens uz pasaules. A Skalbe 4, 115.

uzbērums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z b ē r t (1).* Smilšu u. Iežu u. □ Atšķirībā no piedarba, kas nebija apsildāms, rijā bija krāsns, ciešas sienas, blīvi pusbaļķu griesti ar mālu un spaļu uzbērumu. Zin T 81, 4, 26.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b ē r t (2); attiecīgs celtniecības veidojums.* Dzelzceļa u. □ No abām pusēm upi ierobežo lieli dambju uzbērumi. J Plotnieks 11, 136. Jaunais ceļa posms ir gatavs. Inženieris, kas uzaicināts to novērtēt, izsakās atzinīgi. Uzbērums esot vajadzīgā augstumā un platumā. Kaijaks 6, 104. Latvji pieplok saviem uzbērumiem, Raidot pretim niknu ugunsstraumi. Čaks 7, 102.

uzberzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Uzberzt (1).*

2. *Uzberzt (2).* □ Uzberzēt kājai tulznas. ME IV, 316.

uzberzēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl. *Uzberzties.* Papēdī uzberzējusies tulzna.

uzberzt, -beržu, -berz, -berž, pag. -berzu; trans. **1.** *Beržot sīkās daļiņās, uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. sacietējušu maizi uz šķīvja.

2. *Pakļaut intensīvam, ilgstošam mehāniskam kairinājumam tā, ka izveidojas (tulzna, ādas iekaisums); intensīvi, ilgstoši mehāniski kairināt tā, ka izveidojas (tulzna, ādas iekaisums) — piemēram, par apaviem.* Zābaks uzberzis tulznu kājā. □ ..nākot uz šejieni, viņš uzberza tulznas, jo ātrumā bija paķēris pārāk lielas kedas. Gulbis 3, 142. Turpat uz pirts sola māca tīt autus, rāda, kā pasargāt kājas, kā uz papēžiem un pirkstiem neuzberzt tulznas vai jēlumu. J Plotnieks 11, 94. ..Ansis varēja aizvērtām acīm pateikt, ka.. katrā no dakšu kātiem ir savs nogludināts zara gals un sava iedobīte, ko laukā tāpat ar tausti vien var atrast, lai darbarīks labi gulētu rokās un neuzberztu tulznas. Lapsa 3, 116.

uzberzties, parasti 3. pers., -beržas, pag. -berzās. *Refl. → u z b e r z t (2); tikt uzberztam.* □ Uzberzusies tulzna. ME pap II, 718.

uzberzums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b e r z t (2).*

uzbetonēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Betonējot piestiprināt (uz kā, kam).* □ Uz pāļu galiem uzbetonēs īpašus kolonnu turētājus. Cīņa 71, 184, 1. Vispirms celtnieki ielika pamatus un uz tiem uzbetonēja galveno, apakšējo plātni. Zin T 63, 8, 17.

2. *Betonējot izveidot, uzbūvēt.* □ ..šie [atkritumu] konteineri nav īsti savā vietā — tie ir ļoti tuvu dzīvokļu logiem. Ir taču speciāli šim nolūkam uzbetonēta platforma, bet tā stāv tukša. Rīgas B 84, 231, 4. ..būvbedrē sadzīti pāļi, uzbetonēti kolonnu pamati. Cīņa 78, 290, 2. Pirmā šāda māja top Purvciemā, bet pagaidām ir uzbetonēti tikai daži stāvi. Cīņa 82, 143, 2.

uzbīdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Bīdot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Iznesa plānas miežu karašas, nolika paplātei katrā pusē, uzbīdīja paplātei šķīvīti ar aitu sieru.. Biržnieks-Upītis 6, 193. Dzīvojamās telpās lielāku grīdsegu malas var nostiprināt.., uzbīdot virsū mēbeles. PL Siev 84, 12, 22. Nesteigdamies viņš uzbīdīja uz pieres acenes.. A Grigulis 13, 370.

uzbīdīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās. *Refl. → u z b ī d ī t; tikt uzbīdītam.*

uzbiezējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b i e z ē t.* □ Apavi ar cietu, neelastīgu (piemēram, koka) zoli sekmē.. uzbiezējumu veidošanos uz kāju pēdām.. Ves 86, 1, 28.

uzbiezēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Kļūt biezākam, arī biezam (parasti par kā virsmu).* Uzbiezējusi āda uz papēža.

uzbiezinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b i e z i n ā t.* □ Mēdz būt.. cirvji, kuriem vaigu uzbiezinājums vidū nav vis lēcveidīgs, bet veido lēzenu šķautni. Indāns 1, 136. Ir gaļīgi uzbiezinājumi augiem, kas it kā atgādina lapas. Pad J 77, 245, 4. pārn. Kā aktieris pats saka, Tālivaldis [lugā] pieder pie tiem komiskajiem tipiem, kur skatītājs tūlīt pamana krāsu uzbiezinājumu, bet neprotestē, ļaujas, lai tas viņu amizē un smīdina.. Dzene 1, 56.

uzbiezināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Palielināt (kā) caurmēru, šķērsgriezumu (parasti kādā tā daļā).* □ Somijas skaldāmajam cirvim plātne.. vidū ir jumtveidīgi uzbiezināta un lēzenā šķautne valnīša un asmens daļā noslīpēta.. Indāns 1, 155. ..[sikspārņa] lidplēves brīvās malas.. ir uzbiezinātas, izrobotas un pārklātas ar.. matiņiem. Tauriņš 1, 58. Kalifornijā aug koki ar īpatnēji uzbiezinātiem un izlocītiem stumbriem.. Mauriņš 1, 120.

uzbikstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Bikstot uzrušināt (1).* □ Uzbikstīt ogles, lai labāk deg. ME IV, 317. // pārn.; sar. *Uzmudināt.* □ Bet lēnais, klusais Kārlis, it kā pats nelabais viņu uzbikstījis, neatlaidās: «Tu dzirdēji, ko es tev teicu? Kāpēc neatbildi?» Kalnaruva 7, 76.

uzbildēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Attēlot (fotogrāfijā, ilustrācijā u. tml.).* □ «Vai esmu lasījis par cipresēm? Lasīju. Vai esmu redzējis tās uzbildētas grāmatā? Un kā vēl!» Salenieks 7, 21. «Es gleznā redzēju. Muzejā, saprotat? Tur bija uzbildēts, kāds būs cilvēks pēc simts vai cik tur gadiem..» Auziņš 1, 175.

uzbildināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; novec. **1.** *Uzrunāt (1).* □ «Vai jūs tālu braukdama?» saldējuma ēdēja pēc brīža uzbildināja atkal. Elna sapīka. Zigmonte 13, 8. Viņš pamācīja, kā kungi jāsveicina un kā ar tiem jārunā, ja tiek uzbildināts. Jaunsudrabiņš 8, 247.

2. *Aicināt kļūt par sievu (retāk par vīru); bildināt (1).*

uzbilst, -bilstu, -bilsti, -bilst, pag. -bildu; trans. **1.** *Pateikt, pasacīt, parasti īsi; arī pajautāt.* □ «Vai Rainis varbūt Ozolam neuzticētu izdot arī savu jauno lugu?» mājastēvs apjautājās. To padzird Blaumanis un uzbilst, lai izdevējs Jānis Ozols arī neaizmirstot dzejniekam kādu kapeiku par pūlēm samaksāt. J Kalniņš 7, 264. Uzbildis Paulim kaut ko par ķibeli motorā, Viesturs motociklu iestūma ratnīcā . . Skujiņš 14, 375. Kalniņiete kustējās čakli un neapgrūtināja Valēriju ar ziņkārīgiem jautājumiem, tikai brīžiem kaut ko uzbilda — pieklājības pēc, lai ciemiņš nejustos vientulīgi. Eglons 2, 106.

2. novec. *Uzrunāt (1).* □ «Atbildi gaidīsiet?» . . Oļģertu uzbilda medmāsa, saņemdama no viņa rokām . . četrām kārtām pārlocīto vēstuli. Ezera 9, 132. Pēteris vispār slīdēja starp cilvēkiem, neviena neredzēdams. Uzbilsts kaunīgi atrūca, ja neuzbilda, aizpeldēja garām . . Skujiņš 14, 144.

3. novec. *Aicināt kļūt par sievu (retāk par vīru); bildināt (1).* □ . . sieviete, lai arī diezin kā kārotu, paliekot dažu labu reiz° bez vīra. Un diezin kad tie laiki atnākšot, kad sieviete varēšot uzbilst vīrieti. Gan jau vienīgās meitas, iegātni ņemdamas, arī tagad uzbilstot vīrieti, bet vai tādēļ visām laimējoties? Apsīšu J 2, 82.

uzbirdinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzbirdināt.* Garšvielu u.

uzbirdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Birdinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. cukuru uz sacepuma. U. piparus gaļas šķēlei. □ Salmus gan sautē, gan melasi pa virsu slaka, gan sāli uzbirdina. Cīņa 85, 39, 2. pārn. Apsnidzis priedes zars atzinīgi uzbirdina sniegu uz izspūrušā pakauša . . Sports 80, 15, 1.

uzbirt, parasti 3. pers., -birst, pag. -bira; intrans. *Birstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* Milti uzbiruši uz galda. □ Smiltis uzbira uz grīdas. ME IV, 317. . . [rudenī] viss ielaidās kā snaudā, zaudējot katru pievilcību, līdz kādu rītu uzbira sniegs . . Austriņš. 1, 219.

uzbirums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzbirt.*

uzblāzmojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzblāzmot.* Zibens u. Gaismas u.

uzblāzmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt blāzmot (parasti par gaismu, gaismas avotu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, blāzmot.* Uzblāzmo starmešu gaisma. □ Tur, kur Siliņa mājas, uzblāzmoja ugunsgrēks. Dzirdamas tālas klaigas un vaimanas. Kurcijs 3, 213. Pamalē uzblāzmoja rūsa. ME IV, 318. // pārn. *Iesākt mirdzēt (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, mirdzēt.* □ Kristīnes acis uzblāzmo tumši un neganti. Indrāne 2, 532. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — parasti par pozitīvām jūtām.* □ . . zēns pirmo reizi pasmaida sirsnīgi un silti. . . Smaids uzblāzmo un nodziest. Valdis atkal ir noslēdzies sevī . . Dripe 3, 121.

uzblīdums, -a, v. **1.** *Rezultāts → uzblīst (1).* □ Ūdens ādu mitrina, . . neļaujot [tai] kļūt ļenganai, parādīties maisiņiem zem acīm, uztūkumam, uzblīdumam. PL Siev 86, 2, 23.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → uzblīst (2).*

uzbliezt, -bliežu, -bliez, -bliež, pag. -bliezu; intrans.; sar. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ Pēteris ar grodo grožu pusi uzblieza pa gludajiem sāniem . . Upīts 9, 108. No mugurpuses Garkalnam kāds negaidīti uzblieza pa plecu tik smagi, ka viņš tikko noturējās kājās. Grants 7, 10. Vēlreiz uzbliezusi pa mietiņu, sieva pārliecinājās, ka tas iedzīts pietiekami dziļi. Bels 6, 339.

uzblīkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uzblīkšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm blīkšķināt (kādam, kam, pa ko).* □ «Par avāriju pārāk neuztraucos. Katram var gadīties.» Sastūma dokumentus kaudzītē un uzblīkšķināja ar plaukstu. Lapsa 6, 155.

uzblīst, -blīstu, -blīsti, -blīst, pag. -blīdu, retāk **uzblīzt,** -blīstu, -blīsti, -blīst, pag. -blīzu; intrans. **1.** *Kļūt ļoti pilnīgam, tuklam (par cilvēkiem vai dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļu); arī uztūkt.* □ «Tu redzēji, kā Ābeltiņa madāma šogad uzblīdusi . .» Kļava 2, 36. . . tieši iepretim durvīm garlaicīgi žāvājās kāds pavecāks vīrs, kura apaļo, mazliet uzblīdušo seju rotāja melnas brilles . . Luk janskis 6, 88. Uzblīdušas vēnas pierē un deniņos, tā ir skleroze. Spāre 6, 141. pārn. Majors skatās uz Čapstiņa uzblīdušo svārku kabatu . . Bels 1, 62.

2. *Izmirkstot vai atkūstot kļūt staignam (par ceļu, zemi u. tml.).* Pēc atkušņa uzblīda lauku ceļš. □ . . lietū uzblīdis purvs . . Jaun Gr 66, 6, 15. // *Piesūcoties ar mitrumu, palielināties apjomā (piemēram, par priekšmetu).* □ Avīžu lapas bija biezas, mitrumā uzblīdušas, ātri plīsa . . Līvs 4, 89.

uzbļaut, -bļauju, -bļauj, -bļauj, pag. -bļāvu; intrans.; sar. **1.** *Uzkliegt (1).* □ Es uzbļāvu diviem skuķiem, kas rikšoja ap strūklaku, tvarstīdami novakara ugunīs mirgojošās lāses. Kaldupe 4, 107. // trans. □ «Nevajag lamāties!» Ervīns man uzbļāva un aizgāja garām . . Gulbis 3, 260. . . mēs, mazie knauķi, maisījāmies pieaugušajiem tikai pa kājām. Viens otrs mums uzbļāva kādu skaļāku vārdu vai sarāja mūs . . J Plotnieks 9, 54,

2. *Uzkliegt (2).*

uzbļāviens, -a, v.; sar. *Uzkliedziens.* □ «Pazūdi! Marš!» Niknais uzbļāviens reizē ar kājas piecirtienu iztriec meiteni pa durvīm. Delle 2, 214. Arēnā nācis, Padancot prot . . Ja cukuru dod. Pātaga lieka, Un uzbļāviens lieks . . A Skalbe 9, 108.

uzbozt, parasti 3. pers., -bož, pag. -boza; trans. *Sacelt stāvus (matus, spalvas), sacelt stāvus matus, spalvas (ķermeņa daļai), piemēram, gatavojoties uzbrukumam vai aizsardzībai (par dzīvniekiem).* □ . . laukā ierējās suns. . . uzbozis skaustu, nelaida pa vārtiņiem iekšā pavecāku sievieti . . Ezera 17, 70. pārn. Zari, vadi, koku galotnes aiz malkas šķūnīša likās

mēmās šausmās uzbozuši dzelkšņus. Kar 85, 11, 94.

uzbozties, -božos, -bozies, -božas, pag. -bozos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Sacelt stāvus matus, spalvas, piemēram, gatavojoties uzbrukumam, aizsardzībai (par dzīvniekiem).* Suņi uzbožas.

2. sar. *Pēkšņi kļūt dusmīgam, īgnam, aizvainotam (par cilvēkiem).* □ ..viņa uzbožas. Gari un sirdīgi šņauc degunu miklajā kabatdrānas vīkšķītī. Lubējs 3, 196.

uzbrauciens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → u z b r a u k t (1).* □ Automobilis ir būvēts pietiekami spēcīgs, lai veiktu stāvus uzbraucienus. Zv 81, 16, 22.

uzbraucīt, -brauku, -brauki, -brauka, pag. -braucīju; trans. *Velkot (parasti vairākkārt) ar plaukstu, uzvirzīt uz augšu (apģērba gabalu, tā daļu).* □ Viņš uzbrauka piedurkni un parāda, kur stilbā ietetovēti enkurs un sirds. Upīts VIII, 126. // *Šādi uzvilkt (piemēram, cimdus).* □ Celma kundze.. aizpogāja mēteli. Plānos, gaiši pelēkos cimdus domīgi uzbraucīja pirkstos. Talcis 9, 153.

uzbraukt, -braucu, -brauc, -brauc, pag. -braucu; intrans. **1.** *Braukšus uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); braukšus uzvirzīties uz kādas vietas.* U. ar motociklu paugura virsotnē. □ Uzbraucu ar liftu Pēterbaznīcas tornī.. M Zariņš 2, 94. ..trīs bērzi auga ceļa krustojuma malā, kur uzbraucām uz lielceļa.. Pasaules sp II, 104. Lietus gāzes tā izmērcēja augsni, ka uz daža laba lauka pat kāju nevarēja spert, kur nu vēl ar kombainu uzbraukt. Ciņa 77, 249, 1. // *Braukšus uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par transportlīdzekli; braukšus uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Otrā kalnā patlaban uzbrauca neredzēti augsti rati.. Upīts 4, 262. Pie magazīnas klēts vēl uzbrauca uz ceļa kādas trīs ores.. Birznieks-Upītis 1, 38. ..nokrācās motors, nočīkstēja bremzes, uzbraucot galvenajai ielai, un mašīnas aizrūca ārpilsētas virzienā. Janovskis 1, 220. // trans. *Braucot uzvirzīt (transportlīdzekli) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); braucot uzvirzīt (transportlīdzekli) uz kādas vietas.* U. mašīnu kalnā. □ Darbnīcā tēvocis mierīgi uzbrauca mašīnu uz remontbedres. Dripe 2, 61.

2. *Braucot uzvirzīties virsū (kādam, kam), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to) — par cilvēkiem, arī transportlīdzekļiem; braucot uzvirzīties virsū (kādam, kam), tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam.* Mašīna uzbrauca kokam. □ Ja šoferis kādā [Sīrijas] lauku ciematā uzbrauks bērnam, viņš nopietni riskēs arī ar savu veselību, pat ar dzīvību. Dripe 9, 285. ..klusajā Vasarnīcu ielā viņai gandrīz uzbrauca mašīna. Zigmonte 2, 307. ..tramvajs uzbrauca pilsonim K. Rīgas B 85, 81, 6.

uzbrauktuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Ceļa daļa, vieta, arī iekārta, kas ierīkota uzbraukšanai (uz kā).* □ Tilta būvētāji strādāja it naigi, bet uzbrauktuvēs un nobrauktuvēs pērn tikai retumis kāds rakņājās. Zv 84, 24, 13. Tieši pretī otrpus pagalma pacēlās laukakmeņu kūts ar uzbrauktuvi, lai raženos siena vezumus tieši no tīruma bērie uzvilktu kūtsaugšā.. Purs 4, 35. Pagaidām invalīds var iekļūt baznīcā tikai tad, ja ir kāds, kas viņu ienes. Bet šo problēmu var atrisināt, izveidojot pagaidu uzbrauktuves. Sv Rīts 92, 23/24, 2.

uzbraukums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r a u k t (1).* U. kalna virsotnē.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r a u k t (2).* □ ..šosejas 11. kilometrā reģistrēts uzbraukums velosipēdistam. Pad J 83, 100, 4. Krimināllietās par transporta līdzekļu uzbraukumiem gājējiem mainās automobiļu markas, mainās vadītāji ar dažādu profesionālo sagatavotību.. Zv 78, 7, 19.

uzbrāzmojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r ā z m o t.* □ ..mierīgi, vēja drēgno uzbrāzmojumu nevairīdamies, domās nogrimis, smaidošs un kluss man garām paiet dzejnieks. Brutāne 8, 5.

uzbrāzmot, parasti 3. pers., -o, pag. -ōja; intrans. *Iesākt brāzmot (piemēram, par vēju); īsu brīdi, parasti spēcīgi, brāzmot.* □ ..uz brīdi pierimušais vējš atkal uzbrāzmoja jaunā niknumā, un mēs zinājām: vētra trakos vismaz vēl trīs diennaktis. Gūtmanis 2, 20. Vēl jau pa brīdim uzbrāzmoja vējš, vairāk gan tikai caur pazarēm skriedams.. Kaldupe 13, 60. Uzbrāzmo rudens auri.. Lisovska 6, 7. // pārn. *Iesākt strauji, spraigi risināties (par notikumiem, norisēm); īsu brīdi strauji, spraigi risināties.* Uzbrāzmo cīņa. □ Uzbrāzmoja aplausi,.. bet abi sacensoņi tāpat blakus, kā bija veikuši distanci, aizslidoja uz ģērbtuvēm. Saulītis 12, 252. // pārn. *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ Jums iepaticies Edgars, jūtas uzbrāzmojušas pēkšņi, jūs gribētu viņu vadīt cauri dzīvei ar savu drošo roku.. Dripe 5, 192. ..šoreiz vecās dāmas tūrisma alkas patiešām uzbrāzmoja nebrīdī. Skujiņš 10, 164.

uzbrāzt, -brāžu, -brāz, -brāž, pag. -brāzu; intrans. **1.** *Uzbrāzties (1).* U. pa kāpnēm augšā.

2. *Uzbrāzties (2).*

3. parasti 3. pers. *Iesākt brāzt (par vēju, vētru u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, brāzt; uzbrāzties (3).* □ Vējš, kas taisījās pāriet vētrā, bija nevienmērīgs, joņains. Brīžiem tas atslāba, bet tad atkal uzbrāza ar tādu sparu, ka zēģele piepūtās kā gumijas balons.. Grants 7, 77.

uzbrāzties, -brāžos, -brāzies, -brāžas, pag. -brāzos; refl. **1.** *Straujā gaitā (parasti ar troksni) uzskriet, uzbraukt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); straujā gaitā (parasti ar troksni) uzskriet, uzbraukt uz kādas vietas.* U. ar motociklu kalnā. □ pārn. Drēgns vējš, skriedams pāri ezeram, uzbrāzās arī augšā pie Magdalenas loga.. Birze 1, 27.

2. *Straujā gaitā (parasti ar troksni) uzvirzīties virsū (kādam, kam), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to); straujā gaitā (parasti ar troksni) uzvirzīties virsū (kādam, kam), tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam.* □ Zirgs uzbrāzās man virsū.

ME IV, 318. Pie pašām mājām Valts uzbrāzās virsū zedeņu sētai. Delle 2, 38. Reizēm nodrebēja viss tilts: pīlāram bija uzbrāzies virsū vesels ledus kalns un pāršķēlies... Birznieks-Upītis IV, 356. // *Straujā gaitā ejot, skrienot, braucot nejauši, arī negribēti pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu).* □ Mājas galā man uzbrāžas Alīda. Gribu neuzkrītoši paiet garām.. Ezera 6, 203.

3. parasti 3. pers. *Iesākt brāzties (par vēju, vētru, u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, brāzties.* □ Ar mainīgiem panākumiem varēja zvejot novembra beigās un gandrīz visu decembri, kaut gan stiprs laiks pieturējās tāpat un vienreiz uzbrāzās pat auka. Talcis 7, 288. pārn. Dažam mīlestība uzbrāžas pēkšņi kā negaiss, sajauc ierasto dzīves ritmu.. Ērgle 7, 147.

uzbrēciens, -a, v.; sar. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzbrēkt.* □ ..viņa apklusināja mūsu bļaustīšanos ar īsti niknu uzbrēcienu.. J Plotnieks 6, 70. ..[direktora] rīcība bija nervoza un nesavaldīga. Asiem uzbrēcieniem viņš pūlējās uzturēt skolā kārtību. Jauno v 59, 40. «Vai tu neēdīsi!» sāku [lopus] dzenāt. ..Taču atgadījās, ka šis uzbrēciens ar rīksti piedevām neiedarbojās. Kalndruva 8, 363.

uzbrēkt, -brēcu, -brēc, -brēc, pag. -brēcu; intrans.; sar. *Skaļi, neapvaldīti uzkliegt.* □ Vairākas reizes es nikni uzbrēcu vecajai medmāsai, viņa atteicās nākt pie manis.. Bels 1, 43. Ir gan puikiņš atradies, Kaiva klusībā sodās. Tādiem jāuzbrēc, lai pieņemas prātā. Klīvers 4, 67. // trans. □ «Melis tu!» tēvs dēlam uzbrēca.. Blaumanis 6, 166.

uzbriedēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Uzbriedināt.* □ Kariķēt! Uzspēlēt! Kaut kur aktiera ļoti dzirdīgā auss bija saklausījusi šos vārdus, un tie kā uzbriedēti zirņi tūlīt uzdīga Sebrim allaž gatavajā, paškritiskajā augsnē. Dzene 1, 25.

uzbriedināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) uzbriest (1).* U. zirņus. U. rīsus. Uzbriedinātais kazeīns. □ Žāvētas plūmes uzbriedina ūdenī un sagriež. PL Siev 83, 3, 23. Uzvāra pienu, iemaisa mannu un uzbriedina biezu biezputru, pievieno sāli, sviestu. Kļaviņa 1, 304. Novārījumam pieliek cukuru, uzbriedinātu želatīnu.. Ves 79, 12, 11.

uzbriedums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzbriest (1).* Graudu uzbrieduma pakāpe.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzbriest (2).* □ Lapu apakšpusēs uz jauniem dzinumiem vai kropliem augļiem attīstās.. dzelteni brūni uzbriedumi. Rupais, Kalniņa 1, 169.

3. *Rezultāts* → *uzbriest (3).* Muskuļu u.

uzbriest, parasti 3. pers., -briest, pag. -brieda; intrans. **1.** *Piesūcoties ar mitrumu, palielināties apjomā.* Vāroties rīsi uzbriest. Uzbrieduši zirņi. □ Želatīna graudiņi ir uzbrieduši, kad tie kļūst caurspīdīgi. Ves 79, 12, 11. Kaltētas baravikas noskalo, pārlej ar ūdeni, atstāj uzbriest.. Kļaviņa 1, 139. Pirms medībām jāpārbauda.. visi medību piederumi: iepriekšējās medībās samirkušās patronas var būt uzbriedušas.. A Kalniņš 1, 339.

2. *Augot, attīstoties palielināties apjomā (par augiem, to daļām).* □ No februāra līdz aprīlim ievāc priežu pumpurus, kad tie ir uzbrieduši, bet vēl nav atvērušās segzvīņas. Ves 84, 2, vāku 2. lpp. Kad izaugušas 4 līdz 6 īstās lapas, sākas sīpola veidošanās. Sāk uzbriest lapu pamatnes, rodas sulīgās zvīņlapas. Baumane 1, 6. Turnepši jeb lopu rāceņi.. ir divgadīgs augs ar sulīgi uzbriedušu sakni. Galenieks 2, 294.

3. *Palielināties apjomā, arī kļūt tuklam (par ķermeņa daļām); arī uztūkt.* □ Vaigi.. uzbriest no aptaukošanās vai tūskas sakarā ar nieru un sirds slimībām. K Rudzītis 2, 70. Gļotādai uzbriestot, rodas barības vada iekaisums. Ves 67, 2, 6.

uzbrucējs, -a, v.; **uzbrucēja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *uzbrukt.*

2. mil. *Tas (piemēram, cilvēks, karaspēka vienība, bruņotie spēki), kas veic kara un kaujas darbības ar mērķi pārvarēt pretinieka aizstāvēšanos un ieņemt kādu teritoriju, objektu.*

3. fizk. *Sporta spēļu (piemēram, futbola) komandas dalībnieks, kura pamatuzdevums ir veikt tiešās darbības punktu ieguvei.* □ «Tu būsi centra uzbrucējs, Klāvs labais malējais uzbrucējs..» Ērgle 1, 351. ..[basketbola] komandas centra uzbrucēja Uļjana Semjonova viena pati guva 54 punktus! Zv 75, 22, 17.

uzbrukt, -brūku, -brūc, -brūk, pag. -bruku; intrans. **1.** *Veikt darbības ar mērķi (kādu) fiziski ietekmēt, pārvarēt, arī nonāvēt.* □ Nekādu godu tas viņam nedara — uzbrukt maziem puikām. Bet tas Dauķim asinīs — pierādīt savu pārspēku vājākiem. Avotiņa, Šlisers 1, 55. Linda tiesājas ar Pogu, kas pirmais uzbrucis ar dūci. Viņa tikai pēc tam uzmaukusi galvā putras bļodu. Rūja 3, 55. // pārn. *Paust, parasti asu, naidīgu, kritiku, nosodījumu.* □ Olivers: Tā kā jūs esat ļoti laipnas dabas cilvēks, jūs negribat uzbrukt savam darbiniekam pārāk skarbi, bet gluži bez rājiena jūs arī viņu nevarat atstāt. A Eglītis 1, 331. Auguste nezināja, ka Edvarts nolēmis svētkus pavadīt pie mātes. Kad viņa to dabūja zināt, viņa brāzmaini uzbruka vīram. Niedra 4, 141. // pārn. *Pēkšņi iestāties (par laikposmu, tumsu u. tml.).* □ Satumst. Kā jau dienvidu platuma grādos, nakts uzbrūk strauji.. Lapsa 1, 66. // pārn. *Nenovēršami iesākties un nelabvēlīgi ietekmēt (par apstākļiem, arī slimībām u. tml.).* □ ..es taisni vēlējos, lai man uzbruktu grūtības un briesmas un lai man rastos iespēja parādīt, ko visu es izciešu un pārvaru viņas dēļ. Pasaules sp I, 123. Brempelis: Nelaime nekad neuzbrūk divreiz pēc kārtas. A Eglītis 1, 146. Trīsdesmit pieci gadi nav nekāds vecums. Neticami, ka māmuļai būtu uzbrukusi kāda nopietna slimība. Bundzeniece 2, 5. // pārn. *Izraisīties un spēcīgi, neatvairāmi ietekmēt (par psihisku stāvokli, domām u. tml.).* □ Raugoties uz necilo [kapu] kopiņu, skumjas, kuras jau labu laiku bija vajājušas Alisi,

uzbruka ar jaunu spēku. Gulbis 4, 419. . . nepatīkamās domas par Olgas neuzticību Robertam uzbruka vienatnē . . Rozītis 3, 72.

2. parasti 3. pers. *Ar attiecīgu izturēšanās veidu nonākt saskarē (ar kādu, ko), lai (to), piemēram, padzītu, nonāvētu, izmantotu barībai (par dzīvniekiem).* Suns uzbrūk gājējam. □ . . zaķu mazuļiem uzbrūk arī kraukļi, vārnas un žagatas. Tauriņš 1, 77. Cauna, uzbrukdama savam upurim, pārkož tam kakla skriemeļus. A Kalniņš 1, 41. Dažreiz atklīda ziņas par vilkiem, kas kaut kur norējuši aitas vai uzbrukuši cilvēkiem. Kalndruva 5, 51. Sīvi uzbrūk odi, neviens nedomā atkāpties, asiņu nepiesūcies . . Caune 1, 153. // *Radīt bojājumus (augiem) — piemēram, par kaitēkļiem, slimībām.* □ Kaitēkļi un slimības kokiem uzbrūk, sākot jau ar koka sēklas uzdīgšanu, un turpinās visu koka mūžu. Kronītis 1, 130. pārn. Dažu sugu sēnes uzbrūk koka elementiem, koka konstrukcijām ēkās un celtnēs. Sterns 2, 66.

3. mil. *Veikt kara un kaujas darbības ar mērķi pārvarēt pretinieka aizstāvēšanos un ieņemt kādu teritoriju, objektu.* U. nocietinājumiem. U. pilsētai. Tankisti uzbrūk pretinieka pozīcijām.

4. fizk. *Ar aktīvu rīcību dot triecienu (sporta spēles pretiniekam), lai iegūtu pārsvaru vai uzvaru spēlē.* Uzbruka viesu komandas basketbolisti. // *Galda spēlēs — veidot stāvokli, kurā ir iespējams iegūt pretinieka figūru (kauliņu), pakļaut savai kontrolei kādu spēles galdiņa daļu.* U. laidnim. U. karaļa spārnam.

5. parasti 3. pers. *Brūkot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Viņam uzbruka grants virsū. ME IV, 319.

○ Uzbrukt (arī šaut) no stūra niev. — *uzbrukt (šaut) slepeni, no slēptuves.*

uzbrukums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r u k t (1).* □ Elmārs pirmais pamanīja, ka Huga atvēžas sitienam, un, gribēdams izjaukt uzbrukumu brālim, metās starpā. Lācis 15, 102. pārn. Dambji, tilti, televīzijas torņi iztur dabas stihiskos uzbrukumus tāpēc, ka to izveidē ievēroti mehānikas likumi. Sk Ģ 76, 11, 18.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r u k t (2).* □ Zaķu māte aktīvi aizsargā arī savus mazuļus. Ir zināmi gadījumi, kad tā vairākkārt sekmīgi atvairījusi pat ūpja uzbrukumus. Tauriņš 1, 75. Šunelis, vilku vairs neredzēdams, vispirms palēca dažus soļus uz krūmu pusi, tad, slepena uzbrukuma baidīdamies, metās atpakaļ uz istabas duvīm. Mauliņš 2, 14. Zemniekiem siseņu uzbrukums ir liela nelaime . . Lauku Dzīve 74, 3, 35.

3. mil. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r u k t (3); kara un kaujas darbības veids, kura mērķis ir pārvarēt pretinieka aizstāvēšanos un ieņemt kādu teritoriju, objektu.* U. nocietinājumiem. Tanku u. Pēkšņs u. Uzbrukuma operācijas. Ķīmiskais uzbrukums — *uzbrukums ar ķīmiskajiem ieročiem.* Gaisa uzbrukums — *lidaparātu uzbrukums.* Iet uzbrukumā — *sākt uzbrukt; uzbrukt.* Nākt uzbrukumā — *uzbrukt (par pretinieku).* □ Vīnes līguma preambulā uzsvērta abu pušu apņemšanās tuvākajā laikā sākt sarunas par tālāku stratēģisko uzbrukuma ieroču ierobežošanu un samazināšanu . . Hor 79, 13, 3. pārn. Elza notvīka, taču izvēlējās labāko aizstāvēšanās stratēģiju — uzbrukumu. «Ko tu murgo!» viņa sāka Kārli slānīt. Kalndruva 7, 142. Un pilsētu piemeklēja jauns gaisa uzbrukums. Sagrāva daudzus namus dārzu apvidū. Pasaules sp II, 47. . . acis uztraukti un asi vēro tumsu, meklēdamas vācu ierakumus. Mūs pārņem ticība, ka tie atrodas tepat ceļa galā, ka mēs vēl šonakt — jau tūliņ — iesim uzbrukumā . . Grīns 1, 95.

4. fizk. *Paveikta darbība, rezultāts → u z b r u k t (4).* □ Otro puslaiku mūsējie [basketbolisti] sāka ar brāzmainiem uzbrukumiem, bet tie drīz apsīka. Skujiņš 8, 86. Tāls pret Saksu sicīliešu aizsardzībā ar baltajiem gatavoja uzbrukumu karaļa spārnā, bet partneris meklēja pretspēli galdiņa pretējā flangā. Sports 82, 149, 1.

uzbrūnināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Karsējot panākt, ka (pārtikas produkts) kļūst brūngans, brūns.* U. miltus mērcei.

uzbudinājums, -a, v. **1.** parasti vsk. *Spēcīgs, parasti emocionāls, aktīvs, psihisks stāvoklis.* □ Jerukam spīdēja acis un vaigu galos izplauka uzbudinājuma sārtums. Vilks 7, 231. Zēna lūpas uzbudinājumā sāk drebēt, bet viņam bailes uzrunāt tēvu . . Krūmiņš 1, 17.

2. fiziol. *Dzīvu šūnu īpaša reakcija uz kairinājumu; bioloģiska reakcija, kas saistīta ar šūnas ķīmiskām, fizikālām un funkcionālām pārmaiņām.* Sirdsdarbības u. □ Redzes, dzirdes, ožas, garšas un citu maņu orgānu receptoros, iedarbojoties ārējās vides kairinātājiem, rodas uzbudinājums, kas nerva impulsu sērijas veidā pa centrtieces nerviem nonāk centrālajā nervu sistēmā. Biol r 288. Patofizioloģiski psihisko slimību pamatā ir izmaiņas smadzeņu lielo puslodžu garozas darbībā, traucējumi uzbudinājuma un kavēšanas procesos, kā arī to attiecībās. I Eglītis 1, 5.

uzbudināmība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Psihes, rakstura, personības īpašību kopums, kam raksturīga strauja uzbudinājuma (1) izraisīšanās.* □ Ernestīne sākumā nespēja uzņemt nopietni Alises pēkšņo lēmumu [precēties]. Viņa to iztulkoja ar Alises slimību, vieglo uzbudināmību. Tādēļ izturējās mierīgi . . Gulbis 4, 143.

2. fiziol. *Dzīvās matērijas īpašība, kas izpaužas spējā reaģēt uz ārējās vides kairinājumiem, pāriet no fizioloģiska miera stāvokļa uzbudinājuma stāvoklī.*

uzbudināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kādam) izraisās uzbudinājums (1).* U. bērnu. □ «Es manu, ka saruna ar jums mani sāk uzbudināt . .» Upīts III, 80. Pie Rozentāla gleznas piestāja kāds tips civilā un nocēla gleznu no sienas, it kā vēlēdamies to aiznest. Tā bija paša Rozentāla dāvināta glezna, un Lejiņa vecmāmiņa uzbudināta saslējās, grasīdamās aizkavēt

zādzību .. Bels 8, 106. pārn. Tieši pārrunās atklājās, ka referāti nebija norādījuši kādu noteiktu virzienu, drīzāk uzbudinājuši prātus, jo nākotnes pētniecības ierosinājumiem nebija robežu. Kar 90, 4, 206. // intrans. □ ..kafija izplata tīkami uzbudinošu aromātu. Dripe 5, 28. // parasti divd. formā: uzbudināts. *Izpausties uzbudinājumam (1) (piemēram, par runu, mīmiku).* □ Domīgi viņa raugās savām skaidrajām acīm puisēnā un klausās paļāvīgi viņa ātrajos uzbudinātajos vārdos. Valdis 1, 239. Sejas še [tirgū] bija savos ikdienišķos izskatos, un tās izskatījās uzbudinātas un sakarsušas, un acis meklēja it kā visu uz reizi aptvert un paglabāt atmiņā. Virza 1, 140.

2. fiziol. *Izraisīt (parasti organisma daļā) uzbudinājumu (2).*

uzbudinātība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Stāvoklis → u z b u d i n ā t (1), u z b u d i n ā t i e s.* □ Tiem, kas televīzijas pārraides skatās ilgi, sāk sūrstēt acis, rodas to apsārtums, galvas sāpes, uzbudinātība, pat miega traucējumi. Ves 79, 4, 30. ..pirmssvētku dienā, vispārējās uzbudinātības atmosfēras elektrizēta, arī es iepinos ļaužu kustīgajā jūklī .. Zv 68, 1, 13.

2. fiziol. *Stāvoklis → u z b u d i n ā t (2).* Šūnas u.

uzbudināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos. *Refl. → u z b u d i n ā t (1); tikt uzbudinātam.* □ Iekšējo orgānu nevienmērīgā attīstība var ietekmēt centrālo nervu sistēmu. Tāpēc pusaudži ir nelīdzsvaroti — strauji uzbudinās un ātri nomierinās. Sk Ģ 80, 11, 13. Es esmu tā noskaities un uzbudinājies, ka maizes klaips trīc manā rokā. Rihters 1, 191. Viņš jau gribēja sākt dusmoties, lēkt augšā un kliegt, bet pēdējā brīdī atcerējās, ka ārsti viņam aizlieguši uzbudināties .. Lācis 15, 272.

uzbuknīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju, arī **uzbukņīt,** -īju, -ī, -ī, pag. -īju; trans.; sar. *Bikstot, viegli iesitot, panākt, ka (kāds) pieceļas kājās; bikstot, viegli iesitot, panākt, ka (kāds) uzmostas (no miega).* U. gulētāju.

uzbuksnīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; trans.; sar. *Uzbuknīt.* □ Rītos viņu tikko varēja uzbuksnīt augšā. ME pap II, 719.

uzbungot, -oju, -o, -o, pag. -oju, retāk **uzbungāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju. **1.** intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm bungot (kādam, kam, pa ko).* □ Jā, pēc trešā klauvējiena — Ieva gan arī uzbungoja kārtīgi, pat lejā atbalsojās — dzirdami soļi. Grauduma ilgi slēdz, tad piesardzīgi ver durvis. Zigmonte 2, 174.

2. trans.; sar. *Klauvējot, arī zvanot u. tml. panākt, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ ..tā, protams, nebija pirmā reize, kad apkārtējie iedzīvotāji griežas pie manis .., dažas reizes esmu uzbungots arī naktī. Ezera 15, 107. Aigars zviln savā gultā. Nemaz negribas celties un iet, bet Ilmārs mierā neliksies — tikpat atnāks un uzbungās no miega. Svīre 3, 137.

uzburbēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. **1.** *Piesūcoties ar mitrumu, palielināties apjomā; kļūt irdenam, porainam; piesūcoties ar mitrumu, kļūt staignam; uzburbt (1).* Uzburbējuši prauli. □ Ledus uzburbējis. ME pap II, 719.

2. parasti divd. formā: uzburbējis. *Uztūkt, arī pārklāties ar izsitumiem (piemēram, par seju, tās daļām); uzburbt (2).* Uzburbējusi seja.

uzburbt, parasti 3. pers., -burbst, pag. -burba; intrans. **1.** *Piesūcoties ar mitrumu, palielināties apjomā; kļūt irdenam, porainam; piesūcoties ar mitrumu, kļūt staignam; uzburbēt (1).* □ ..aerostata auklu tīkli uzburba un, lietū piemirkuši, kļuva smagi .. Rīgas B 84, 31, 4. Avoksnājs ap niedrām uzburbis, sīkās brūnās rāvas urdziņas no turienes sūcās pa oļu starpām uz Daugavu. Upīts X, 10. ..māls plaisā uzburbdams, un upēs dūņas rūgst. J Rokpelnis 1, 48.

2. parasti divd. formā: uzburbis. *Uztūkt, arī pārklāties ar izsitumiem (piemēram, par seju, tās daļām).* □ Ješka bij .. uzburbušu, melniem sariem apaugušu seju .. Upīts 4, 244. Juris: Papu mocīja baigās paģiras, viņa glītā seja rādījās pelēka un uzburbusi, mati salipuši .. Priede 4, 129. Viņa ir mazgājusi veļu un slauka baltās, uzburbušās rokas priekšautā. Kar 49, 8, 689.

uzburbuļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt burbuļot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, burbuļot.* □ ..Palagzde pavasara palos uzburbuļoja. Kaldupe 13, 86. Stieplē iekārts, virs oglēm šūpojās apjomīgs skārda bundulis, tajā teju, teju uzburbuļos ūdens. Kar 91, 5/6, 37. No purva ūdens, kā arī no dūņainiem ezeriem reizēm uzburbuļo purva gāzes. D kal 81, 105. Nora sēd virtuvē pie pavarda un taupīgi baro uguni. Tējas ūdens uzburbuļojis jau trešo reizi, tagad kanna slinki sīc. Zigmonte 10, 179.

uzburt, -buru, -bur, -bur, pag. -būru; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) spilgti, izteikti rodas, izveidojas (apziņā, iztēlē), atveidojas (atmiņā).* □ ..vecāsmātes stāstījums uzbur Valta acu priekšā smalkus un mirdzoši baltus traukus — tu piesit vieglītēm, tie skan kā tāli zvani. Delle 2, 21. Nekad Agnese nebija varējusi uzburt savu acu priekšā Valdi tik dzīvu kā šovakar. Visu, visu viņa atcerējās, pat mazāko sīkumu apģērbā .. Sakse 6, 136. ..atmiņu ainas uzbur arvien jaunus iespaidus. Hausmanis 2, 88.

2. *Ātri, šķietami viegli radīt, izveidot, izgatavot (ko), parasti labi, kvalitatīvi; arī izburt (1).* □ Direktors apspriedās ar arhitektu .. Tas paņēma zīmuli un tūlīt uzbūra zālāju laukumus .. Gulbis 3, 73. Glazūru kristāli, kas uz Kaijas virpoto trauku virsmas uzbur leduspuķēm vai zvaigznēm līdzīgus rakstus, pat praktisku ļaužu prātos un sirdīs atmodina brīnuma gaidas. Kar 90, 12, 190. Tagad skriesim uz virtuvi paskatīties, ko vecmāmiņa pusdienās sagatavojusi; negāja jau viņai viegli tagad, kara laikos, no niecīgajām kartīšu devām uzburt kaut ko, kas ēdājiem turklāt arī garšotu ... Zigmonte 18, 216. Un ar vienu velna rokas vēzienu uzburts pasaules krogs. Un tanī dejo ragana. Pasaules sp II,

152. pārn. Leduspuķes sals uzvilcis naktī uz loga, Dzirkstī janvāra uzburtais dīvainais dārzs. Auziņš 6, 75.

○◇ Kā uzburts sar. — a. *Saka, ja kāds neatvairāmi, neatturami tiecas iegūt kādu par vīru vai sievu, arī iegūt kāda draudzību.* □ Bukstiņš: Viņai vienmēr zobi sāp. Zeķes lāpīt viņa neprot. No rītiem guļ līdz pieciem. Ko es ar viņu iesākšu! Bet tā kā uzburta uz manis. Nekur glābties. Upīts XIII, 359. «..es tā inženiera vietā šitai Teodorai ne virsū neskatītos, bet vīrieši jau uz tādām... kā uzburti..» Kaijaks 5, 343. b. *Saka, ja kāds neatvairāmi, neatturami tiecas (ar ko darboties, ko darīt, arī ko iegūt).* □ Marija: Vai tad kāds viņu dabū redzēt? Laimiņa jau nerādās ļaudīs.. Kad kāds brīdis atliek, lasa tikai grāmatas, uz kurām tā tīri kā uzburta. Aspazija 3, 227. Rozes, rozes... Dainis bija kā uzburts uz rozēm... Kopa un audzēja, glāstīja un mīlēja... J Plotnieks 2, 12. ..inteliģence mūsu dienās ir kā uzburta uz vecām ēkām nomaļās, romantiskās vietās. Ezera 9, 10.

uzburzguļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja, retāk **uzburzgulēt,** parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Iesākt burzguļot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, burzguļot.* □ Kur soli spert, ja tu nezini, vai zem kājām neuzburzguļos purva akacis.. Kaldupe 13, 215. pārn. Iesprakstējās it dzīvas sarunas, uzburzguļoja pat smiekli. Kalndruva 12, 205.

uzbūve, -es, dsk. ģen. -vju, s. **1.** *Noteikts (kā) sastāvdaļu, elementu savstarpējs izvietojums, sakarība; arī struktūra.* Organisma u. Vielas u. Molekulas u. Komētas u. Valodas gramatiskā u. □ Ikviens minerāls pēc fiziskās uzbūves un ķīmiskā sastāva ir vairāk vai mazāk homogēns dabas veidojums. Upīte 1, 5. Rāpuļu olas pēc savas uzbūves atgādina putnu olas. Olas vidū ir liels, barības vielām bagāts dzeltenums, kuram apkārt ir olbaltuma slānis. Sloka 1, 41. ..lugai ir citāda sižetiskā uzbūve nekā romānam. Valeinis 1, 120.

2. *Veidojums, konstrukcija u. tml., kas ir izveidota uz kādas pamatnes, virsmas.*

3. *Darbība, process, arī rezultāts* → *u z b ū v ē t (1).* Tilta uzbūves priekšdarbi.

4. *Darbība, process, arī rezultāts* → *u z b ū v ē t (2).* □ Tālākais sapnis jau saistījās ar aparāta uzbūvi. Drīz gadījās brauciens uz tuvējo miestiņu, un tur arī atradās viss vajadzīgais primitīvā aparāta būvei. A Grigulis 13, 18.

uzbūvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Būvēt un pabeigt būvēt (celtni, būvi, tās daļu); uzcelt (4).* U. kinoteātri. U. dzelzceļu. U. tiltu. □ Viņš dzīvo rūpnīcas trīsstāvu ēkā, kuru šoruden uzbūvēja. Preilis 1, 49. ..viņš uzbūvēja kuģi. Trīsmastniekam bija pircēji. Bels 7, 56. «Vējtveri vajadzēs uzbūvēt,» Kaspars saka. «Durvis plānas, sals cauri.» Svīre 3, 247. pārn. ..bebri no sagarinātiem koku gabaliem, grunts materiāliem, dubļiem un dūņām uzbūvē dambi, kas var būt dažus metrus līdz vairākus simtus metru garš. Tauriņš 1, 86.

2. *Būvējot izveidot, izgatavot (parasti sarežģītas ierīces, mašīnas, instrumentus).* U. pārtvaices aparātu. □ ..Ansis uzbūvēja uztvērējus vairākiem ciema zvejniekiem.. A Grigulis 13, 18. Turpat blakus uzbūvēs tērauda nepārtrauktās liešanas.. iekārtas. Cīņa 75, 75, 2.

uzbužināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Bužinot sakārtot (parasti matus, frizūru).* □ Matus viņa bija uzbužinājusi pašas veidotā frizūrā un to vēl izrotājusi iepītām stikla krellītēm. Zemzaris 3, 140. Uzbužinātie mati kā bieza bruņu cepure ietvēra nopietno seju. Birze 7, 214.

2. *Kratot, purinot, cilājot u. tml. panākt, ka (kas, piemēram, spilvens) kļūst mīksts, čagans, arī kupls.* □ Palicis viens, Arnis steidzīgi sāka rīkoties. Vispirms izslaucīja grīdu, sakārtoja pārsegus kojām, uzbužināja sagulētos spilvenus. Līvs 1, 40. Gulētāja joprojām nekā neatbildēja. Varbūt viņas tur nemaz nebija? Tikai sega tā uzbužināta, lai rastos iespaids, ka viens mazs cilvēciņš apakšā saritinājies kliņģerī. Talcis 9, 290. Klēpi [siena govij] var pasviest un klēpi var nolikt. Bet klēpi var arī iepriekš uzbužināt.. Lai negadītos nelāgs kamšķis. Cīņa 84, 66, 2.

uzcelt, -ceļu, -cel, -ceļ, pag. -cēlu; trans. **1.** *Ceļot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. bļodu uz plaukta. U. somu plecos. □ Atvērtā logā uz palodzes uzcelts, skanēja elektrofons.. Ezera 17, 78. Zārkam uzcēla vāku, procesija sakustējās, es gāju kā sapnī.. Puriņš 1, 198. Vīrs pieliecās, paķēra zēnu aiz padusēm, uzcēla zirgā un nosēdināja sev priekšā.. Branks 1, 62.

2. *Ceļot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Tas bija jaunais puisis, kas smiedamies nolika uz klāja tukšu siļķu mucu. Pēc tam viņš uzcēla no viļņiem vēl otru — jaunu, ar labu stīpojumu.. Līvs 1, 86. Daudzi uzskata, ka visspēcīgākais [sportists] esot tas, kurš uzceļ lielāko svaru vidēji uz katru sava svara kilogramu. Zv 78 1, 12. Acis nodūrusi, Līze paņēma glāzīti, cēla uz lūpu pusi, bet līdz mutei neuzcēla. Sakse 2, 5. // *Paņemt augšā (parasti no zemes, grīdas); pacelt (1).* □ ..kastaņkoks.. ik rudeņus kaisa zemē brūnus auglīšus. Es noliecos un uzceļu vienu. Zigmonte 18, 35. // *Ceļot novietot stāvus.* □ Kā atsperes sviesti, puikas pieklupa pie kārts un elsdami slēja to augšā. Kopīgiem spēkiem jāņuguns beidzot bija uzcelta. Vāczemnieks 1, 62. // *Uzvirzīt uz augšu (ķermeņa daļu).* U. rokas uz augšu. U. kāju augšā. // *Ceļot uzvirzīt uz augšu (apģērba daļu, parasti apkakli, apģērba gabala apakšdaļu).* □ Sāka krist vieglas sniega pārslas. Krams uzcēla mēteļa apkakli un ierāva galvu tajā.. Austriņš IV, 39.

3. *Uzmodināt (no miega).* □ «Būtu vēl gulējuši,» viņa teica. — «Laikam Jānītis jūs uzcēla vai es, vecene, ar savu dziedāšanu.» Ezera 2, 272. Agri uzcelta, Katiņa ar varu nopūlējās turēt acis vaļā.. Upīts 4, 130. Svetlanu no miega uzcēla uzstājīgs telefona zvans.

Ērgle 7, 106. // *Panākt, ka (kāds) pieceļas no sēdus vai guļus stāvokļa, parasti, lai ko veiktu, kur dotos.* □ Kad pēc vakariņām visi gāja gulēt, Mārtiņš nebij uzceļams no galda. Viņš reizi kā svētku vakarā gribēja iedzert pamatīgi. Jaunsudrabiņš 8, 152. // *Iztraucēt, izbiedēt (dzīvnieku) tā, ka (tas) sāk lidot, skriet.* □ Medību pirmajās dienās sevišķi grūti uzcelt no niedru biezokņa vecos pīļu tēviņus un jaunos putnus. Medn 71. Spanielam jāpeld klusi, lai tas nelaikā neuzceltu blakus esošos ūdensputnus .. Lauku Dzīve 80, 4, 30.

4. *Celt un pabeigt celt (celtni, būvi, tās daļu).* U. skolu. U. kūti. U. bāku. U. pieminekli. U. telti. U. dambi. □ «Es šeit gribu uzcelt māju,» vīrietis teica. «Šeit, kur mēs stāvam, būs pagalms, bet mājas pamatus likšu blakus tam lielajam ozolam.» Lukjanskis 1, 12. Viļņodami ap koku augumiem, miglas lāņi sāk spiesties iekšā skuju teltīs un velēnu būdās, kuras sev uzcēluši nupat no vāciem atkarotā mežā strēlnieki .. Grīns 1, 330. Pamatus jaunajai kūtij uzcēla mūrnieks .. Fimbers 1, 371. pārn. No vārdiem daiļiem sev uzcēlu pili. K Skalbe 2, 457. pārn. .. abas kaimiņienes jau ilgus gadus pat nesasveicinās, tik liels un nepārkāpjams uzcelts nesaticības un naida mūris. Purs 6, 137. pārn. .. liepas galotnē bija uzcēlis savu rezidenci garkājis starks. Plūdonis 3, 50. pārn. Ziema, kas sadzina kupenas pa malu malām un uzcēla kalnus, kur senāk bija lejas, turēja cieti visu radību apkamptu .. Virza 1, 212.

5. *Noorganizēt, izveidot (ko sabiedrībā).* □ Daudz runāts par to, kādu Latviju mēs gribam uzcelt .. Lauku Avīze 90, 48, 3. Kritiķis ir kā spogulis — patiess vai greizs. Kritiķis nevar ne uzcelt, ne nogremdēt teātri. Viņš var tikai palīdzēt teātrim .. Lit M 83, 12, 15.

6. novec. *Iecelt (amatā), uzdot veikt kādu pienākumu.* □ «Tā! ... Saki tak, kas tevi uzcēlis par Silabrieža aizstāvi°, ko?» Blaumanis 6, 93.

○ Uzcelt (arī sacelt, sasliet) kūkumu — *izliekt muguru (parasti par dzīvniekiem).* ◇ Uz pjedestāla uzcelt (arī pacelt, nostādīt u. tml.) — *pārmērīgi slavināt (kādu, ko), pārspīlēt (tā) nozīmīgumu, pozitīvās īpašības.* ◇ Uzcelt (arī piecelt) no miroņiem (arī no kapa) — a. *Izārstēt, panākt, ka atveseļojas smagi slims cilvēks.* □ «Toreiz, tā teikt, nevis dakteri, bet pēc tiesas un taisnības tu uzcēli mani no miroņiem, Melānij.» Ezera 13, 260. b. *Atdot dzīvību, atdzīvināt.*

uzcelties, -ceļos, -celies, -ceļas, pag. -cēlos; refl. **1.** *Piecelties, parasti kājās (no sēdus vai guļus stāvokļa).* □ Doņu tēvs uzcēlās no krēsla, nosēdās blakus mātei .. Kalndruva 5, 47. Un, no galda uzcēlies, sāk lieliem soļiem staigāt pa istabu. Upīts 18, 32. Govs jau bija uzcēlusies kājās, gaidīja savu kopēju .. Zigmonte 13, 27.

2. *Atstāt guļasvietu pēc pamošanās, gulēšanas; piecelties (2).* U. agri augšā. □ Prātnieks .. gulēja dzīvojamā mājā, uzcēlās drīz pēc tam, kad Oļiniete izvadīja ganus. Kaudzītes 1a, 152. Arī Nate šodien pusdienas laikā pāris stundu cieti nogulēja. Uzcēlusies viņa rūpīgi uzklāja gultu .. Dziļums 1, 89. Ik rītus ar sauli es uzceļos, Pilns laimes nojautas spējas .. Vāczemnieks 8, 70.

3. *Palielināties apjomā virzienā uz augšu.* □ Iejavu apstrādāja ar skaņu, .. un izrādījās, ka rūgšanas periods bija saīsinājies par stundām divām, mīkla ātrāk uzcēlās, pieauga rauga aktivitāte. Lauku Dzīve 76, 8, 15.

○ ◇ Uzcelties (arī piecelties) no miroņiem (arī no kapa) → a. *Izārstēties, atveseļoties (par smagi slimu cilvēku).* b. *Kļūt dzīvam, atgūt dzīvību.* □ «Kas ar mani noticis?» Oskars brīnījās. «Ja tēvs ar saviem astoņdesmit četriem uzceltos no kapa, es viņam nestāvētu blakus.» Kalndruva 5, 54.

uzcenojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzcenot.* □ .. ciemata bufetē viņš nopirka ar uzcenojumu šampanieti .. Purs 10, 45.

uzcenot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Paaugstināt (kā) cenu, parasti tirdzniecības izdevumu segšanai.* U. veikalā alkoholiskos dzērienus.

uzcept, -cepu, -cep, -cep, pag. -cepu; trans. *Cepot panākt, ka (kas), parasti ātri, iegūst vēlamo gatavības pakāpi.* □ Erna .. parušinājās un uzpūta plītī ogles, uzcepa kartupeļus ar speķi. Kaijaks 5, 17. Iekūrusi plīti, lai .. uzceptu pāris šķēles cūkgaļas, saimniece aizgāja slaukt govi .. Laganovskis 1, 96. Liepsargs bija atvedis Mirdzas tantei .. māla bļodiņā iepakotas kotletes, ko Alvīne šorīt bija uzcepusi mežzinim brokastīs. Bels 6, 320.

uzcepties, parasti 3. pers., -cepas, pag. -cepās; refl. *Tiekot ceptam, iegūt, parasti ātri, vēlamo gatavības pakāpi.*

uzcerēt, -ceru, -ceri, -cer, pag. -cerēju; trans. **1.** *Iecerēt (1).* □ Visu dienu Aigars ir nostrādājis, palīdzēdams tēvam liet saimniecības ēkas pamatus. Tā būs paliela celtne, jo «melnajai» virtuvei galā vēl būvēs pirti, kā jau Kaspars uzcerējis. Svīre 3, 247.

2. novec. *Iecerēt (2).* □ Starpings ir uzcerējis Mikumu Mari un viņas dēļ tā cenšas. Dzene 1, 60. Viņas pašas māte jaunībā bijusi sīka auguma un gauži šmauga, un tēvs, kad viņu uzcerējis, varējis ar abu roku pirkstiem viņai vidu apņemt. Zigmonte 18, 69.

uzcienāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Pacienāt.* □ Viņš uzcienāja mani ar jāņogām, mēs sēdējām viens otram pretim, viebdamies ēdām skābās ogas .. Saulītis 13, 58. «Viņš jau veselu paciņu papirosu izpīpējis. Mani arī uzcienāja.» Salenieks 5, 322.

uzcienāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. *Pacienāties.* □ Karlsons attaisīja konfekšu tūtu, piedāvāja Spicausim. «Lūdzu, uzrauga kungs, uzcienājieties!» Bels 8, 138.

uzcilpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Cilpojot uzskriet (par dzīvniekiem).* Zaķis uzcilpo kalnā. □ Zaķis uzcilpoja taisni medniekam virsū. ME IV, 321.

uzcīnīties, -os, -ies, -ās, pag. -īļos; refl.; reti. *Ar pūlēm uzvirzīties augšā (kur, līdz kurie-*

nei u. tml.); ar pūlēm uzvirzīties uz kādas vietas. □ Viņš uzcīnījies augšā. ME IV, 321. // pārn. *Centīgi strādājot, pūloties iegūt, piemēram, paaugstinājumu amatā, sasniegt materiālu labklājību.* □ Vīksnas Pēteris bija uzcīnījies pat līdz savam grāmatveikalam . . , bet, nevarēdams ilgi noturēties, laidies atkal dibenā. Austriņš 2, 195.

uzcirst, -cērtu, -cērt, -cērt, pag. -cirtu. **1.** intrans. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* U. ar āmuru uz laktas. U. ar dūri pa galdu. □ Zvīgzne uzcērt zirgam un nikni sarauj grožus. Upīts 10, 33. . . viņa iesmējās, veikli iesēdās kamanās un ar grožu siksnām viegli uzcirta zirgam pa muguru. Plaudis 3, 296. Toreiz, kad viņš nomaitāja mirti, mamma viņam uzcirta ar siksnu. Ezera 2, 202. // trans. Uzcirst dūri (arī delnu) uz galda (arī galdā) — *spēcīgi uzsist ar dūri (arī delnu) pa galdu.* □ «Bet man ir laiks!» profesors uzcirta delnu uz galda. Saulītis 9, 179. // *Spēcīgi iecirst (ar knābi, nagiem u. tml.) — par dzīvniekiem.* □ Grāvmalā viņa [stārķiene] pamanīja krupi, kas gribēja no viņas iebēgt grāvī, bet viņa . . paguva tam uzcirst ar knābi. Birznieks-Upītis IV, 437. // *Cērtot trāpīt virsū (uz kā, kam).* □ Uzcirst ar cirvi uz naglas. ME IV, 321. // trans. Pļaujot u. izkapti uz akmens.

2. trans.; sar. *Strauji uzsviest, uzlikt (uz kā, arī kur).* □ . . izrāvu glāzīti līdz dibenam un uzcirtu galdā. Lapsa 6, 20. // *Uzvilkt (apģērbu, apavus), uzlikt (cepuri), parasti strauji.* □ . . uzcirtu mugurā skapī nostāvējušos formas ģērbu — un kopā ar Jāni un Kārli gājām uz . . pilsētu . . Lapsa 6, 132. Galvā vīrs uzcirta savu bubļićku [bereti], un izskatījās itin brangi. Lagzdiņš 4, 180.

3. trans. *Ar cirvi, arī ar citiem namdara darbarīkiem uzcelt (koka celtni, tās daļu).* □ Druvu malā, kur dziļi meža līcī sniedzas iekšā pļava ar kuplu, rasotu zāli, stāv kalniņā no baļķiem uzcirsta māja. Saulietis VII, 83. Pār plecu tam sidraba cirvis zib, Viņš zin, kādu namu sev uzcirst grib . . A Grigulis 14, 88. Lizdēnos ir uzcirsts dzīvojamās ēkas stāvs. Jāvelk augšā sijas un spāres. Vanags 3, 40. // *Ar cirvi, arī ar citiem namdara darbarīkiem izgatavot (koka priekšmetu, tā daļu).* □ Jonatans prot uzcirst ratus un ragavas, bērna šūpulīti un kumodi smalkveļas glabāšanai, bet īstu amata lepnumu viņā pamodina vienīgi laiva. Bels 7, 24. // *Cērtot, kaļot izveidot (kā virsmu).* U. dzirnakmeni. □ Granītus visbiežāk Zaļkalns atstāj vienādi uzcirstus, bet, ja slīpē, tad nespoži. Tēl M 57, 96. Viņš izvēlas gaiši pelēko somu granītu ar vienādi uzcirstu nespožu virsmu. Māksla 59, 3, 6. // reti. *Cērtot (ko, parasti ledu), izveidot (tajā) caurumu.* □ Uzcirst ledu. ME IV, 321.

4. trans.; apv. *Ar spēcīgiem vēzieniem apvērst, apgriezt uz otru pusi (piemēram, žāvējamo sienu).* □ . . mēs ar Elīzu grābekļu kātiem sienu vandījām un uzcirtām pabiezā, bet čaganā kārtā. Ezera 17, 139. Līdzās birzij ir neliela, daļēji kārkliem aizaugusi pļaviņa, kurā sienu žāvē laucinieciska izskata māmuļa. Viņa to jau savākusi lēvenī un patlaban uzcērt. Priede 3, 249.

5. trans.; sar. *Paaugstināt (maksu, cenu).* □ . . viens uzcērt īri, bet otram īsti vairāk nekā nevajag, kā vien tiesību nomaksāt to divos termiņos. Lit M 56, 40, 2. Strādāja [skroderis] patiešām veicīgi, un darbs glīts, tikai mīlēja uzcirst cenu, un mazturīgākiem iznāca par sālītu. Austriņš 1, 333. Stops piena maksāja 10 kapeiku, bet tagad uzcirta virsū 15 kapeiku. ME pap II, 720.

6. trans.; sar. *Sapost, uzpost (kādu).* □ . . māte viņu [meitu] . . vislepnāk bija uzcirtusi un izrotājusi. Pat zīda ģērbs ietērpa viņas slaiko augumu . . Zeiboltu J III, 181.

○ Uzcirst (arī uzsist) apkakli — *strauji uzcelt apkakli.* □ Gariem filca zābakiem kājās, kažociņa apkakli uzcirtis, Zītars brida pa aizsnigušo ceļu . . Lācis 13, 32.

uzcirsties, -cērtos, -cērties, -cērtas, pag. -cirtos; refl. **1.** sar. *Saposties, uzposties.* □ Svētdienas pēcpusdienā Baba uzcirtās labākajās goda drēbēs . . Birznieks-Upītis VI, 319. . . Eiduks . . skatās savos lepnajos zābakos. «Uzcirties kā štāba skrīveris!» skaudīgi nošņācas cēsinieks Konrāds . . Grīns 1, 350. Man nedaudz iepretim stāvēja jaunā uzvalkā uzcirties Justs . . Ezera 17, 226.

2. *Refl. → uzcirst (1); tikt uzcirstam.* □ Vecaimātei darbs veicās. Izkapts nekad neuzcirtās akmenim. Viese 4, 34.

uzcītība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → uzcītīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ildze: Es vēlētos, kaut tev būtu dažas Andreja īpašības. — Brempelis: Kas tad? — Ildze: Darba prieks, apbrīnojama uzcītība. A Eglītis 1, 128. Gunārs Cilinskis ienāca teātrī un strādāja pie savām pirmajām lomām . . ar tādu pietāti un uzcītību, ka vecajā gvardē radās simpātijas pret viņu. Akurātere 3, 52. Skolotāju istabā izlika uzvedības, kārtības un uzcītības atzīmes. . . klases audzinātāja Zēberga tās skaļi nosauca . . Brīdaka 2, 153.

uzcītīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzcītīgi.** *Tāds, kas neatlaidīgi ko dara, cenšas ko sasniegt, paveikt; cītīgs, centīgs.* □ Kas Andra tēvs ar Andra māti bija par uzcītīgiem strādniekiem! Apsīšu J 3, 43. Jaunākais, Elmārs, bija labs puika, apdāvināts un uzcītīgs, viņš sekmīgi mācījās skolā . . Lācis 15, 97. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Cik vien iespējams, šos darbus Madis uzticēja abiem jaunajiem palīgiem, kas viņa uzticību atalgoja ar uzcītīgu cenšanos visu izdarīt labi. Plaudis 3, 276. Viņš strādāja tik uzcītīgi, . . no viņa pieres tecēja sviedri, reti kad viņš uz mazu brītiņu apstājās atņemt elpu . . Blaumanis 6, 65.

uzčāpot, -oju, -o, -o, pag. -oju, retāk **uzčāpāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans. *Čāpojot uziet, uznākt.* Lēnām u. uz ceļa. □ Uzčāpāt kalnā. ME IV, 322.

uzčīgāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans.; sar. *Neilgu laiku, arī reizēm čīgāt.* U. vijoli. U. valsi.

uzčubināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Čubinot panākt, ka (kas, piemēram, spilvens, salmu maiss) kļūst mīksts, čagans, arī kupls.* U. pēli. U. guļasvietai sienu. □ Laikam spilvens tiešām bija laipnu roku uzčubināts, un tomēr Elna .. sāka šaubīties, vai aizmigs .. Zigmonte 13, 22. «Te jau aklam bija jāredz, kā Marta lutina savu Jānīti. Katru dienu pusdienā trīs ēdieni. Katru vakaru šim gultu uzčubina ..» Sakse 6, 105. pārn. .. dzīvo divas večiņas — vienai astoņdesmit, otrai sešdesmit, dzīvoklītis uzčubināts .. Svīre 3, 183.

2. *Čubinot novietot virsū (uz kā, kam).* □ Reiz noskatījos, kā Ansis [krauklis] gribēja paslēpt slieku: ieliek to zemē un uzčubina virsū lapu. Sakse 8, 14.

uzdabūt, -dabūju, -dabū, -dabū, pag. -dabūju; trans. **1.** *Ceļot, stumjot, veļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur); ceļot, stumjot, veļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ .. ar dažādiem bomjiem un svirām baļķis beidzot bija uzdabūts uz ragavām .. Fimbers 1, 98. Viņš aizdedza [petrolejas] lampu, bet nekā vairs nevarēja tai uzdabūt virsū cilindru .. Vilks 2, 158. Savā laikā, kad zārks tikko bijis uztaisīts un mājās atvests, to vajadzējis pa redeļu kāpnēm pirtsaugšā uzdabūt. Andersone 1, 10. // *Panākt, parasti ar pūlēm, grūtībām, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); panākt, parasti ar pūlēm, grūtībām, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* U. ēzeli kalnā. □ .. orķestra diriģentu, miesās jo pamatīgu vīru, pēdīgi uzdabūja no bufetes telpas uz skatuves pie muzikantiem. Niedre 10, 162. Nevarēja zirgu uz ceļa uzdabūt. ME IV, 323.

2. *Uzvilkt, uzmaukt, parasti ar pūlēm, grūtībām (apavus, apģērbu).* U. cimdus rokā. □ Kurpes bija saulē sakaltušas .. Ar lielām pūlēm beidzot uzdabūju kājā. Jaunsudrabiņš 7, 54.

3. parasti savienojumā ar «kājās», «augšā». *Panākt, parasti ar pūlēm, grūtībām, ka (cilvēks vai dzīvnieks) pieceļas (kājās).* □ .. viņš satvēra Brūnaļas valgu un centās izmocīto lopiņu uzdabūt kājās. Līvs 2, 63. // *Panākt, parasti ar pūlēm, grūtībām, ka (kāds) uzmostas.* □ Kad Krišups beidzot sāka raustīt Vilni, tas bij ciešī iemidzis. Tikai ar pūlēm viņš to uzdabūja kājās. Upīts VIII, 363.

uzdambējums, -a, v. *Aizsprostojums; dambis.* □ .. par iemīļotu pastaigu un atpūtas vietu kļuvuši arī caur pilsētu plūstošās mazās upītes kraujie krasti, nelielā uzdambējumā tagad iekārtota strūklaka, citu vietu tīkamāku vērš ūdenskritumiņš .. Cīņa 82, 141, 2.

uzdambēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Aizsprostot, aizdambēt.* U. upi. // intrans. □ Aiz ciema mums jājāj gravai pāri. Tatāri te uzdambējuši, ietaisījuši mākslīgu purvu un iesējuši rīsus. Birznieks-Upītis 6, 276.

uzdancot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; novec. *Uzdejot.* □ Vectēvs spēlēdams piesita kāju uz grīdas un grasījās pats uzdancot. Talcis 7, 175. // trans. □ Uzdancot polku. ME IV, 323.

uzdarboties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl.; sar. *Rīkoties, darboties, parasti pārspīlēti, aktīvi, arī veicot ko nenozīmīgu, nevajadzīgu.* □ Nupat šorīt man paziņoja, ka izlaupīta kolhoza bišu drava. Iespējams, zaudējumi nav lieli, varbūt tikai kāds rāmītis paņemts. Bet man ir bailes, vai te atkal nav uzdarbojušies nepilngadīgie. Draugs 82, 9, 3. «Pazīstams rokraksts,» milicijas leitnants, noklausījies Daumantu, teica. «Banda uzdarbojas galvenokārt pa nomalēm.» Ērgle 7, 132. Tur varēs uzdarboties pie interesantiem interjeriem .. Vajadzēs pārtaisīt, uzlabot, pielabot .. Dripe 10, 168.

uzdauzīt, -u, -i, -a, pag. -īju. **1.** intrans. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko), lai radītu, piemēram, troksni, satricinājumu.* □ .. viņam likās, ka Upmaļi lejā ir ieslēguši magnetofonu .. Viņam kārojās uzdauzīt ar kaut ko pa grīdu, lai taču beidz, lai rimstas, bet pie rokas nebija nekā .. Ezera 9, 110.

2. trans. *Ar sitienu, arī atsitoties (pret ko), radīt, iegūt (ievainojumu).* U. zilumu. □ «Diezgan bieži [sievas] nāk sūdzēties par vīra nodzertu algu, par uzdauzītiem puniem, par neuzticību.» Avotiņa, Slisers 1, 270.

uzdauzīties, -os, -ies, -ās,, pag. -ījos; refl.; sar. *Uzklīst.* □ Uzdauzījies kāds vazanka [vazaņķis]. ME IV 323.

uzdāvāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Uzdāvināt.* □ Rudenī uzdāvāju Bērzkalnam gleznu — skolu no dārza puses .. Zemzaris 1, 45. .. Francis apsolīja viņai uzdāvāt nomedītā vilka ādu. Mauliņš 2, 179. pārn. Un tad kādā naktī sals ezeram uzdāvāja ledus pārklāju. U Plotnieks 1, 47.

uzdāvināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Iedot (ko) par dāvanu (piemēram, svētkos, svinībās).* U. ziedus dzimšanas dienā. □ Klusu sevī nospriedu uzdāvināt viņam piemiņai kādu grāmatu .. Birznieks-Upītis 6, 271. Sibilla: Es ļoti vēlētos, ka Ferdinands man kaut ko uzdāvinātu, bet viņam nav naudas. A Eglītis 1, 492. Šo suni, vēl pavisam maziņu, man uz kāzām uzdāvināja nez no kurienes uzradusies krustmāte. Lukjanskis 2, 63. pārn. Uzdāvini man vienu piemirstu mīļu vārdu, kaut ko pavisam bez nozīmes .. Čaklais 3, 111.

uzdedzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Pieliekot uguni, panākt, ka (piemēram, svece) sāk degt un izstarot gaismu; panākt, ka (uguns) sāk degt un izstarot gaismu; uzdegt.* U. sveci. □ Durvis .. klusi atvērās. «Vai tur kāds ir?» es jautāju un, atbildi nesaņēmis, uzdedzināju sērkociņu. Grīva 9, 180. // *Ieslēdzot panākt, ka (gaismas ķermenis) sāk izstarot gaismu; ieslēdzot gaismas ķermeni, panākt, ka sāk spīdēt (gaisma).* U. spuldzi. □ Pastiepju roku un uzdedzinu stāvlampu, ko esmu nolicis pie gultas. Kaijaks 6, 84.

uzdegt, -dedzu, -dedz, -dedz, pag. -dedzu; trans. *Pieliekot uguni, panākt, ka (piemēram, svece) sāk degt un izstarot gaismu; panākt, ka (uguns) sāk degt un izstarot gaismu; uz-*

dedzināt. □ ..māte vēl negulēja. Uzdegusi mazo tauku lampiņu, viņa lāpīja zeķes. Sakse 7, 111. // *Ieslēdzot panākt, ka (gaismas ķermenis) sāk izstarot gaismu; ieslēdzot gaismas ķermeni, panākt, ka sāk spīdēt (gaisma).* □ Iedama guļamistabā, Ilga uzdedz vispirms griestu spuldzi.. Zigmonte 1, 120. Ārija noģērbjas, palien zem segas, uzdedz naktslampiņu un guļ gaismas lokā kā dzeltenā šūpulī. Ezera 8, 19. Un Ilziņš ir mājās. Uzdedz gaismu, brīdi stāv uz sliekšņa ar samiegtām acīm. Indrāne 5, 6.

uzdegties, parasti 3. pers., -degas, pag. -degās; refl. *Iesākt degt un izstarot gaismu (par gaismas avotu, tā gaismu, ugunīm); īsu brīdi, parasti spēcīgi, degt un izstarot gaismu.* Uzdegās gaismas reklāma. □ Beidzot uzdegās brīdinājuma signāls. Skujiņš 12, 241. ..tiklīdz viņa klusi uz pirkstu galiem ienāca istabā.., uzdegās gaisma. Skujiņš 12, 149. Ārā tumsa, šur tur uzdegas ugunis. Ezera 11, 238.

uzdegums, -a, v. *Degšanas, oksidēšanās norisē radies vielu slānis uz (kā) virsmas.* □ ..vairums.. detaļu ekspluatācijas laikā pārklājas ar uzdegumu un oksīdiem. Zin T 76, 4, 44.

uzdejot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Neilgu laiku, arī reizēm dejot.* □ «Vajadzētu uzdejot,» atkārtoju skaļāk, noraušos no sēdekļa un izstiepju roku. M Zariņš 2, 175. Viens [puisis] vaibstās, iet uzdejot otrais, bet trešā skats samulsis mūk. Auziņš 3, 75. // trans. U. valsi.

2. *Dejojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); dejojot uzvirzīties uz kādas vietas.* U. uz skatuves. □ pārn. Ar pirmo lāpstas cirtienu augšup uzdejoja zilas ūdensstrūklas.. Kaldupe 8, 67.

uzdevām, apst.; novec. *Piedevām.* □ Aizbildnis ratus piekrāva pilnus ar Daukas vasaras pelnījumu, saimnieks deva vēl pūru kartupeļu uzdevām.. Sudrabu E 3, 160.

uzdevums, -a, v. **1.** *Tas, kas (kādam, kam) ir uzdots darīt, veikt; darbība, darbību kopums, kas (kādam, kam) jāpaveic.* Kuģa komandas reisa uzdevumi. Bērnu audzināšanas uzdevumi. Organizācijas u. Zinātnes u. Celtniecības u. Kāda uzdevumā — *pēc kāda cilvēka norādījuma, rīkojuma (ko darīt).* □ Mūsu uzdevums bija ar lāpstām bērt uz nestuvēm zemi no tā uzkalniņa, kura piekājē lemts būt skatuvei. Vīksna 1, 81. Manuprāt, visi cilvēki dalās divās daļās — tādos, kas dzīvo bez mērķa, un tādos, kas dzīvei izraugās noteiktu uzdevumu. Skujiņš 13, 94. Olivers: Jūs taču nevarat izbēdāt visu savu klientu bēdas! Biroja uzdevums ir pārdot. Ar to jūsu darbs ir galā. A Eglītis 1, 330. ..[Mirdza] Šmithene domā, ka tikai tad māksla veic savu uzdevumu, ja tā padara cilvēku stiprāku un tīrāku. Dzene 3, 156. Valdis tūliņ sāka rīkoties mātes uzdevumā: ielika plītiņā pāris pagalītes malkas, pārlauza dažus skaliņus, iekūra uguni.. Birznieks-Upītis IV, 531. ◇ Būt sava uzdevuma (arī savu uzdevumu) augstumos — *saka, ja (kāds) ļoti labi veic savu uzdevumu, atbilst izvirzītajām prasībām.* □ Bet Mārtiņš [braucot] izrādījās sava uzdevuma augstumos. Savaldīja zirgus.. Upīts 4, 233. // *Paredzētā (piemēram, rīka, iekārtas, vielas) funkcija, darbība.* □ Astoņas istabas, katra iekārtota atbilstoši savam uzdevumam, katrā novietota tieši tā aparatūra un vielas, kas vajadzīgas darbam.. Purs 4, 52. Visiem šiem augiem [dārzā] bija savs uzdevums, un pār tiem no iestādīšanas laika bij nomodā saimnieces acs.. Virza 1, 114.

2. *Teorētisks, praktisks vingrinājums, kas izmantojams zināšanu nostiprināšanai un pārbaudei.* Atrisināt ģeometrijas uzdevumu. Fizikas uzdevumu krājums. Kontroldarba uzdevumi algebrā. Problēmiskais uzdevums — *uzdevums, ko izvirza problēmiskajās mācībās; problēmuzdevums.* Teksta uzdevums — *matemātikas uzdevums, kurā dotumi un prasības ietvertas īpašā dabiskās valodas tekstā.* □ ..es nosaucu Agrim vienkāršus aritmētiskus uzdevumus (pieci un pieci, četri un trīs..), ko viņš risināja viegli, pareizi un ar redzamu patiku.. Ezera 17, 101. «Un rēķināšana? Reizēm pie tās vien var nosēdēt visu vakaru un nevar tikt galā ar vienu uzdevumu.» J Kalniņš 10, 358. 146 mūsu žurnāla lasītāji risināja dambretes uzdevumus un sūtīja savas atbildes vērtēšanai. Zv 79, 4, 30.

3. jur. *Civiltiesisks līgums, pēc kura viena puse (pilnvarnieks) apņemas otras puses (pilnvaras devēja) vārdā un uz tās rēķina izpildīt noteiktas juridiskas darbības (piemēram, pārvaldīt, nopirkt mantu, izdarīt maksājumus).*

○ Mājas uzdevums — *mācību uzdevums, kas veicams ārpus mācību nodarbībām skolā.* □ ..maz tiek izmantota tāda apmācības forma kā mājas uzdevumi fizisko vingrinājumu izpildē. Ves 75, 1, 19. Uzdevumu burtnīca novec. — *dienasgrāmata (skolēnam).* □ Taču, kad divas nedēļas no vietas manā uzdevumu burtnīcā parādījās neticami vienāda atzīme — piecnieki un piecnieki —, atkal viņai [mātei] nebija labi. J Plotnieks 10, 24. Es paceļu divus pirkstus: «Lūdzu, skolotāj! Vai sesks ēd zivis?» — «Ēd! Atnes savu uzdevumu burtnīcu!» ..Citi zēni sačukstas: «Mārim atkal būs piezīme!» Indrāne 4, 48.

uzdīdzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Uzdiedzēt, izdiedzēt.* □ Miežus iesalam uzdīdzēt. ME IV, 325.

uzdīdzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; refl. *Uzdiedzēt.* U. sēklas.

uzdiedzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Radot dīgšanai labvēlīgu vidi, panākt, būt par cēloni, ka (sēkla) uzdīgst, izdīgst.* U. miežus. U. pupas. □ pārn. Naktis, naktis uzdiedzē mūs,.. tā, ka dvēsele nesarūs. Čaklais 12, 46.

uzdiegt[1], -diedzu, -diedz, -diedz, pag. -diedzu; trans. *Lieliem dūrieniem, arī ātri vai pavirši uzšūt virsū (uz kā, kam).* □ Rāvējslēdža vienu malu uzdiedz uz apakšējās ieloces daļas.. PL Siev 84, 2, pielikumā. Bērnu un jauniešu apģērbiem var uzlikt dekoratīvu ielāpu. ..Figūru uzzīmē uz ielāpa auduma.., tad uzdiedz uz cauruma un pa kontūru apšuj ar

ciešiem cilpu vai spodrajiem dūrieniem. PL Siev 83, 7, pielikumā.

uzdiegt[2], -diedzu, -diedz, -diedz, pag. -diedzu; intrans.; sar. *Ātri, veikli uzskriet.* □ Uzdiegt kalnā. ME IV, 325.

uzdienēt, -dienu, -dieni, -dien, pag. -dienēju; intrans. **1.** *Dienējot (karadienestā, policijā u. tml.), iegūt augstāku dienesta pakāpi.* □ Kapteinis: Tu te esi tikai tāds dižkareivis, bet es savā laikā franču ārzemnieku leģionā par virsseržantu uzdienēju. Upīts XIV, 554. ..viņi bij plātīgi. Viens lielījās ar to, ka bijis reiz leitnants, citam dēls uzdienējis par kaprāli.. Plaudis 2, 154. Viņš savā laikā gājis kādu ziemu arī draudzes skolā un pēc tam karadienestā, uzdienēdams līdz apakšoficiera pakāpei. Austriņš 1, 90.

2. novec. *Centīgi strādājot, iegūt paaugstinājumu darbā.* □ Tikko mazais Voldiņš sāka sevi apjēgt šajā pasaulē, bija jāņem rokās rīkste un jāmāca disciplīna vistām un zosīm. Vēlāk uzdienēja līdz cūkganiņam. Teātris 82, 113.

uzdienēties, -dienos, -dienies, -dienas, pag. -dienējos; refl. **1.** *Dienējot (karadienestā, policijā u. tml.), iegūt augstāku dienesta pakāpi; uzdienēt (1).* U. par virsnieku. □ «Nu, dažiem, jāsaka ir, iepatīkas tāda karavīru būšana un formastērps lai. Un ja vēl uzdienējas...» Pasaules sp I, 246. ..Spinola uzdienējās līdz Portugāles ģenerālštāba priekšnieka amatam. Ciņa 75, 88, 3.

2. novec. *Centīgi strādājot, iegūt paaugstinājumu darbā; uzstrādāties, uzkalpoties (1).*

uzdīgt, parasti 3. pers., -dīgst, pag. -dīga; intrans. *Dīgstot izveidot jaunu augu, tā virszemes daļu (parasti par sēklām); dīgstot izveidoties virs zemes (par augiem, to daļām).* Gurķu asni uzdīguši. □ ..ne katra sēkliņa uzdīgs pavasarī, daudzas uzknābās putniņi, daudzas nokritīs tādās vietās, kur nav iespējams uzdīgt.. Birznieks-Upītis 2, 7. Cukurzirņi bija tikko iesēti. ..Marija dobi sargāja, kamēr zirņi uzdīga. A Grigulis 10, 208. Tikko uzdīgusi ābelīte cer uzaugt par lielu, kuplu koku. Caune 5, 67. pārn. .. vajadzēja atrast tādu biedru kā šī sieviete, un viņš kļuva padevīgs un vienaldzīgs, ļaudams uzdīgt ļaunai sēklai un to pats sevī audzēdams. Niedra 4, 28. pārn. ..katram cilvēkam ir dabiska vēlēšanās, lai viņa sacīto vārdu uzklausa jaunatne, lai tajā šis vārds uzdīgst. Dzene 9, 205. // pārn. *Rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ «Tā izplēn draudzība un tās vietā iesējas un uzdīgst vienaldzība vai pat naids,» nodomāja Federiko.. Grīva 12, 18. Varbūt ienaidnieku sakaus un dēls atgriezīsies savā mierīgajā dzīvē. Šī cerība uzdīga viņas prātā, un viņa to labi paglabāja. Pasaules sp II, 43.

uzdipināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Dipinot uziet, uznākt, arī uzskriet.* Bērni uzdipina pa kāpnēm augšā. Mazie dejotāji uzdipina uz skatuves. □ Viņš uzdipina pa taku augšā, ieskrien virtuvē.. Pad J 85, 52, 4.

uzdomāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Sadomāt, nolemt, arī iecerēt (ko veikt, darīt).* □ «..beigu beigās uzdomāju atgriezties te Jaunvalkos.» Zigmonte 13, 65. «..brīnos par tavu spītību, nu gluži kā vecs āzis, bārda pa zemi velkas, bet uzdomājis akmeņus velt.» Kalve 3, 4. ..Upmaļu Pēteris bij uzdomājis Ežiņa Ilzi precēt. Apsīšu J 3, 29. Nabagi tak sūdzēties neies. Ja kāds ij uzdomātu to darīt, tad kur gan viņu uzklausīs? Avotiņa 7, 98.

2. *Radīt sev, parasti maldīgu, domu, uzskatu, pārliecību (par ko); iedomāties (2).* □ Daudz bija redzēts raudātāju: viens birdināja asaras ieraduma dēļ, otrs — aiz mīkstčaulības, trešais — mazu bēdu par lielu uzdomādams. Kaldupe 10, 96. ..ko līdzēja saprāts, ja cilvēks uzdomājis savu domu un turējās pie tās kā piķis pie zoles. Dripe 10, 97.

3. novec. *Nolūkot, noskatīt (par dzīvesbiedri vai dzīvesbiedru).* □ «..man ir vēl viena otra uzdomāta. Tā ir vēl jaunāka par tevi, neder tā priekš manis un man arī vispār tā nepatīk kā tu.» Blaumanis 2, 77. «..ja kāds zvejniekpuisis uzdomā pašu daiļāko meiteni, viņa tam droši neatteiks...» Zigmonte 2, 88.

uzdomāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl.; trans. **1.** *Uzdomāt (1).* □ Bet cik ilgi lai atturas pretī? Kad Čiepiņa ko bij uzdomājusies, tad tas bij gluži velti. Jau no mazām dienām tai bij tāda griba.. Brigadere 2, 120.

2. novec. *Uzdomāt (3).* □ Puisis tā uzdomājies tās meitas, ka nekur dēties. ME IV, 327.

uzdot, -dodu, -dod, -dod, pag. -devu. **1.** trans. *Likt (darīt, veikt ko, izturēties kādā veidā), parasti obligāti, saistībā ar pienākumu.* U. izstrādāt projektu. U. paziņot par sanāksmi. Uzdot stundu — *uzdot (skolēnam) sagatavot stundu.* □ Viņš bija jautrs, uzdeva mums vieniem pa pusdienas laiku zāģēt un skaldīt malku.. Birznieks-Upītis 6, 364. ..11. klasē uzdeva uzrakstīt domrakstu «Cilvēks sapņo par nākotni». Purs 4, 249. Kasparam bija uzdots atrasties sasaucamā attālumā no Oldzītes, un bieži viņam vajadzēja atnest to un padot šito.. Kļava 2, 141. Viņš nekad nezināja uzdoto stundu, solā sēdēja nemierīgs un skaļš, un ar viņu vienmēr notika šis un tas. J Kalniņš 10, 227. // *Likt atbildēt (uz jautājumu); izvirzīt (jautājumu); likt atrast (uzdevuma) atrisinājumu.* U. jautājumus lieciniekiem. U. jautājumus eksāmenā studentiem. U. skolēniem grūtu aritmētikas uzdevumu. □ Einšteina zinātniskais lielums, mūsuprāt, visspilgtāk izpaudās spējā uzdot jautājumus, no kuriem kļūst neomulīgi — tiktāl tie nesaietas ar ierasto un vispārpieņemto. Stradiņš 3, 196. ..visbiežāk uzdodam viens otram mīklas: «Maza maza sieviņa — simts miču galvā. Kas tas ir?» Baumanis uzdod. — «Kāpostu galviņa,» uz reizi atsaku.. Birznieks-Upītis 5, 100.

2. trans. *Pateikt, darīt zināmu (piemēram, adresi, telefona numuru); sniegt (ziņas, datus).* □ Viņš vairs neatcerējās, ka reiz Inai uzdevis savas darbavietas tālruni. Lāms 4, 231. «Bet es viņai uzdevu tavu adresi, gadījumā ja

grib atrakstīt.» — «Manu! Kāpēc tad ne pats savu?» — «Tu jau nesapratīsi. Tur, kur es dzīvoju, nemīl, ka vēstules pienāk.» Janovskis I, 248. // *Pieteikt, reģistrēt (kādu), arī darīt zināmu (ko par kādu).* U. kaimiņu par liecinieku tiesā. Uzdot kādu pie tiesas novec. — *iesūdzēt kādu tiesā.* □ Tomēr zvejnieki nebija brīvi pilsoņi, kaut arī kroņa kancelejā par tādiem tika uzdoti. Viņiem nemitīgi sekoja Prūsijas valsts modrās acis .. Bels 7, 9. Līze: Un ko tēvs tiesas mājā? Uzdevis Edvartu pie tiesas? Blaumanis 6, 399. // *Izveidot (piemēram, kā programmu), noteikt (kādas sistēmas) funkcijas, stāvokli u. tml.* □ Vārpstas [glābšanas laivā] attīstītā jauda ir pietiekama, lai ātri atietu no grimstošā kuģa borta un pat sliktos laika apstākļos noturētu uzdoto kursu. Zin T 64, 10, 30. Mašīna pēc uzdotās programmas vada eksperimentu, skaitļo un koriģē. Zv 72, 5, 8. Kopas var uzdot divos veidos. Stāvokļa [ķermeņa stāvokļa] raksturošanai uzdod trīs telpas koordinātas. Rolovs I, 111.

3. trans. *Savienojumos «uzdot balsi», «uzdot toni»: vajadzīgajā augstumā nodziedāt, atskaņot (korim, dziedātāju grupai u. tml.) izpildāmā skaņdarba pirmo skaņu vai dažas pirmās skaņas.* □ ..Ārgals aizsteidzās sakārtot un jau iepriekš uzdot balsis, lai kamertonis° nav jātinkšina vēlāk, publikas priekšā. Upīts XII, 265. pārn. Sarunai toni, kā zināms, uzdod pārskata ziņojums. Cīņa 85, 205, 1.

4. trans. *Uzcelt (parasti ar dakšām, sienu, salmus u. tml.) augšā (kam, arī kur).* □ Mēs ar kaimiņu Valiju no šī strēķa gāzām lejā rudzu kūlīšus, .. vīrieši .. pienesa pie kuļmašīnas un uzdeva augšā tā sauktajiem iekšālaidējiem. J Plotnieks 11, 166.

5. intrans.; sar. *Iesist, parasti spēcīgi (kādam, kam, pa ko).* □ Bet viens uzdevis šai ar pātagu, lai lasoties projām .. Indrāne I, 57. Ūsainis [pirtī] atlaidies uz muguras un skatās griestos. «Varbūt tev arī uzdot ar slotu?» Vilis prasa viņam. — «Var mazliet,» kaimiņš piekrīt. Mauliņš 4, 161. Uzdevām palaidņiem pa dibenu .. Pasaules sp I, 82. // trans. *Būt par cēloni tam, ka vidē rodas (spēcīgs siltums, aukstums, spēcīgi nokrišņi).* □ Tā [saule] mostas lēnām, kā jau rudenī ieiedama, bet, kad iesilst, kad aizraujas, tad pa pusdienlaiku uzdod tādu izmisīgu karstumu, no kura pat vakaram pietiek siltuma. Svīre 3, 200.

6. trans.; novec. *Iedot tūlītējai uzģērbšanai (apģērbu, apģērba gabalu).* □ Kad viņš [dēls] beidzot pārradās mājās, Līzbete tās piesmirdušās skrandas iesvieda krāsnī, uzdeva mugurā jauno kārtu .. Upīts 4, 648.

7. intrans.; sar. *Nespējot izturēt līdz galam, pārtraukt ko veikt, neturpināt iesākto.* □ Pagalma vidū Pičs [nesot zēnu] gandrīz jau uzdeva, kāja aizmetās aiz akmens, un viņš tik tikko noturējās, neizstiepies visā garumā. Vāczemnieks 1, 107. // *Nespēt normāli funkcionēt, parasti pārpūles, sasprindzinājuma dēļ (par orgāniem, ķermeņa daļām).* □ «Es, piemēram, nekad nebūtu aizgājusi no kontrolieres metroloģes darba, ja nepasliktinātos redze. Acis sāka uzdot.» Lit M 81, 9, 15. Karsts tomēr drausmīgi, viņai jau pamazām uzdeva sirds, .. katra mazākā kustība prasīja piepūli .. Skujiņš 12, 36. .. šoreiz straumes rāviens šķita spēcīgāks, un airētājs saprata, ka uzdevuši muskuļi .. Lapsa 3, 123. ◇ Nervi uzdod (arī netur) — *saka, ja cilvēkam ir pārmērīgi liels psihisks sasprindzinājums un viņš nespēj vairs savaldīties.* □ .. pati apskaužamākā Ainas īpašība ir spēja saprast cilvēkus, .. mierīgi, ar labsirdīgu humoru uzņemt īgnas replikas. Nu, gadās, ka cilvēkam uzdod nervi. PL Siev 76, 12, 3.

uzdoties, -dodos, -dodies, -dodas, pag. -devos; refl. *Dēvēt sevi (par ko), parasti, maldinot kādu.* □ Svešais šodien atnāca, uzdevās par vīra darbabiedru. Stāstīja, ka pārdevis lielu īpašumu .. Dinere 10, 82. Un tur notika kas gluži dīvains — nāca tāds brīdis, kas mani piespieda uzdoties par mežu tirgotāju. Plaudis 3, 55. .. pilī mituši tikai brāļi, sulainis un vēl kāds klaidonis, kas uzdevies par ārstu. Bels 6, 57. pārn. Ir tikai sveša apmātība Un sveša godkārība, Kurai par dzeju Uzdoties gribas ... Elksne 7, 88.

uzdrāzt[1], -drāžu, -drāz, -drāž, pag. -drāzu; trans. *Drāžot padarīt smailu (parasti zīmuli); uzasināt.* U. zīmuli.

uzdrāzt[2], -drāžu, -drāz, -drāž, pag. -drāzu; intrans.; sar. **1.** *Uzdrāzties (1).* □ Kaimiņu puikas bija uzdrāzuši pie viņa dzīvoklī un pateikuši, ka Grīziņkalnā sanākusi briesmīga kaušanās .. Saulītis 12, 339.

2. *Uzdrāzties (2).* □ .. pie pamestajiem lielgabaliem sasitas kopā veseli trīs uzbrucēju viļņi, un tik straujš dažam labam bijis skrējiens, ka vīrs uzdrāž virsū vīram .. Grīns I, 400.

uzdrāzt[3], -drāžu, -drāz, -drāž, pag. -drāzu; intrans.; sar. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* U. ar vicu pa kājām. □ «Viņš man [zēnam] uzdrāza vēl ar grožiem par to, ka nemācēju jāt, saķēra zirgu un aizgāja. Jaunsudrabiņš Ia, 26. Uzdrāzt zirgam ar pātagu. ME IV, 325.

uzdrāzties, -drāžos, -drāzies, -drāžas, pag. -drāzos; refl. **1.** *Straujā gaitā uzskriet, uzbraukt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); straujā gaitā uzskriet, uzbraukt uz kādas vietas.* □ Es uzdrāžos pa kāpnēm un kā viesulis apkrītu ap kaklu tēvocim .. Brodele 17, 13. Līdz otrajam stāvam viņš uzdrāzās skriešus. Skujiņš 12, 179. .. kalniņā uzdrāzās putās sadzīts melnis. Salenieks 3, 150. .. ietarkšķējās motocikls. Straujā griezienā Ilze uzdrāzās uz ielas un .. traucās laukā no Plūdciema. A Grigulis 8, 117.

2. *Straujā gaitā uzvirzīties virsū (kādam, kam), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to); straujā gaitā uzvirzīties virsū (kādam, kam), tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam.* □ Ali Babibu kāds žandarms notrieca gar zemi, bet pēc tam uzdrāzās virsū ar savu satrakoto zirgu. Grīva 6, 113. Smagajai mašīnai, kuru es pats vadīju, milzīgā ātrumā uzdrāzās virsū liels ugunsdzēsēju vāģis. Grīva

8, 189. ..pagriezienā viņi [airētāji] nepamanīja aizdomīgo ūdens virpuli un lielā ātrumā uzdrāzās zemūdens akmenim. M Zariņš 5, 43. // *Straujā gaitā ejot, skrienot, braucot nejauši, arī negribēti pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu).*

uzdrīkstēt, -drīkstu, -drīksti, -drīkst, pag. -drīkstēju; trans. *Uzdrīkstēties.* U. nepaklausīt vecākus. ◻ Uzdrīkstējis tiekties pēc ģenerāļa meitas. ME IV, 326. pārn. Cik auksta ir pasaules telpa, Sirds pateikt sev neuzdrīkst. K Skalbe 2, 386. pārn. Un arī jūra kādreiz klusa, klusa. ..Tik bezgalīgi jūra, kaut ko gaida, Ka elpot neuzdrīkst. Belševica 3, 179.

uzdrīkstēties, -drīkstos, -drīksties, -drīkstas, pag. -drīkstējos; refl.; trans. *Radīt sevī, parasti pēkšņi, drosmi (ko darīt); izturēties (kādā veidā); uzdrošināties.* U. runāt pretī mātei. ◻ «Bet laisties pa straumi lejup jāteniski uz viena paša baļķa tālu tālu, līdz pat Rīgai, — vai tu uzdrīkstētos?» Imants nerimās. Bundzeniece 1, 19. Vairumam no saviem smalkajiem pilsētas paziņām es nebūtu uzdrīkstējusies pasacīt to, ko pateicu Fjodorovnai, kurai viss bija vienkārši un dabiski.. Ezera 17, 225. Man sāpēja sirds. Bet es jau biju tik liela, lai saprastu, ka neviens neņems vērā manus iebildumus, ja arī uzdrīkstētos tādus izteikt. Zigmonte 18, 64. pārn. Raiņa liriskā dzeja bija tas pirmais tilts uz lielā rakstnieka skaisto un gudro daiļradi, pār kuru Mirdza Šmithene uzdrīkstējās pāriet, tuvoties viņa personībai. Dzene 3, 35. // intrans. ◻ Viņa [tēlojot Mariju Stjuarti] skaļi met Elizabetei sejā patiesības vārdus.. Elizabete steidzīgi aizgāja, bet Marija palika — starojoša un skaista, jo viņa bija uzvarējusi, bija uzdrīkstējusies. Hausmanis 4, 11.

uzdrošināties, -inos, -inies, -inās, pag. -ināJos; refl.; trans. *Radīt sevī, parasti pēkšņi, drosmi (ko darīt); izturēties (kādā veidā); uzdrīkstēties.* U. pārpeldēt upi. U. nepaklausīt tēvam. ◻ ..tikai nepārtrauktā cīņā rūdītie kļūst tik stipri, lai uzdrošinātos ticēt savai laimes zvaigznei. J Plotnieks 6, 76. To, pret kuru vēršas Matusēviča īgnums, tas neuzdrošinās vārdā saukt.. Grīns 1, 374. Ar govi gan skolas tantiņa daudz nenoņēmās, to kopa viņas vīrs, sirms večuks, kas savai sievai neuzdrošinājās ne vārda pretī bilst. J Kalniņš 10, 306.

uzdrukāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Drukājot izveidot (piemēram, attēlu, tekstu) virsū (uz kā, kam).* ◻ .. varbūt palīdzēs aploksnes? Parasti uz tām ir uzdrukātas bildītes un pastmarka. Kolbergs 3, 294. Ja jūs esat autobraucēja vai tāds vismaz ir jūsu vīrs, tad varat izvēlēties balto kleitiņu ar uzdrukātām mašīnām vai līdzīgu bikšu kostīmu. Liesma 75, 7, 7. pārn. Un tā it visur un vienmēr, Ko nodarījis ir kāds, Tas visai tautai tūdaļ Kā zīmogs tiek uzdrukāts. Elksne 7, 36.

uzdrupināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Drupinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. sieru uz sacepuma. U. putukrējumam šokolādi.

uzducināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm ducināt (parasti par pērkonu).* ◻ Pērkons pa laikam uzducināja. ME IV, 326.

uzdūcināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Uzducināt.* ◻ Pērkons uzdūcina. ME IV, 327.

uzduļķojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z d u ļ ķ o t.* Ūdens u.

uzduļķot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, duļķes, nogulsnes) uzvirzās augšā, arī panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst duļķains.* ◻ Ezeru ūdens krāsa.. ir atkarīga no vairākiem faktoriem, proti, no ūdenī izšķīdušām un uzduļķotām vielām, no planktona daudzuma un rakstura. Spuris 1, 8. Riežupē.. izdarītie pētījumi liecina, ka bebri, ūdeni uzduļķojot, to bagātinot ar skābekli un izstumjot krastā sērūdeņradi saturošās dūņas, šīs upītes pašattīrīšanās jaudu palielināja apmēram desmitkārtīgi. Lit M 81, 42, 10. pārn. Rasa piecēlās no galda, bet kaut kur sirds dziļumos joprojām skalojās tās pašas uzduļķotās mieles. Lapsa 3, 128.

uzduļķoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās. *Refl. → u z d u ļ ķ o t; tikt uzduļķotam.* ◻ Ūdenim viļņojoties, no ezera dibena uzduļķojas dažādas sīkas daļiņas. Spuris 1, 22.

uzdurt, -duru, -dur, -dur, pag. -dūru; trans. *Durot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* ◻ ..Ilma apzieda desas ripiņu ar sinepēm, uzdūra uz dakšiņas un gādīgi pasniedza viņam. Ezera 1, 63. Uzduram žāvētas cūkgaļas kumosus uz alkšņa iesmiem un grozām virs uguns. Svīre 2, 60. Mare pašlaik cepa iesmā uzdurtu gaļas gabalu. Sakse 2, 54. pārn. ..Kā adatā uzdurti tauriņi Mani sapņi mirstot vēl kustas. Aspazija 3, 132. ◇ Kā uz iesma uzdurts, arī kā iesmā uzdurts sar. — a. *Saka, ja kāds ļoti skaļi kliedz.* b. *Saka, ja kāds ir nonācis ļoti nepatīkamā situācijā.* ◻ Čapstiņš jūtas kā iesmā uzdurts. Drausmīgi! Viņš pats sevi izgriezis uz āru kā vecu cimdu, visi ielāpi redzami.. Bels 1, 63.

uzdurties, -duros, -duries, -duras, pag. -dūros; refl. **1.** *Refl. → u z d u r t; tikt uzdurtam.* ◻ Viņš noņēma uz [eža] adatām uzdūrušos lapu. Birznieks-Upītis 5, 40. Zivs cepetis bij apēsts, Preimanim naža galā uzdūrās cūkas gaļas šķēle.. Upītis 4, 164. Uzliekot gremzdojamo pagali uz āža, ar vienu galu tā uzduras uz kāša asā gala.. Indāns 1, 211. Jā, rubīnsārtais trīsuļoda kāpurs ķīsim ir tas pats, kas dzērājam pusstops. Nu nekādi nespēj atteikties, alkatīgi kampj ēsmu un, protams, uzduras uz [makšķeres] āķa.. Zv 85, 2, 23.

2. *Nejauši, arī negribēti sastapties (ar kādu), pietuvoties (kādam).* ◻ Atceļā uz dzīvokli viņš uzdūrās Būkokam. Lūk, kāda sastapšanās — ilgi neredzēts cilvēks! Eglons 1, 186. Bet tad tiem [kareivjiem] bija jāapstājas. Viņi uzdūrās pretiniekam, kas bija nocietinājis pozīcijas līdztekus kādai šosejai.. Strāls 2, 254. Reiz šādā [pastaigas] gājienā viņi uzdūrās aļņiem. ..Tomam izdevās vienu meža karali ievainot plecā. Mauliņš 2, 105. // *Nejauši, ne-*

gaidīti nokļūt (pie kādas vietas, celtnes u. tml., arī uz kādas vietas). □ Bija jau tumšs, kad viņš sasniedza nelielu meža ceļu, uzdūrās kādām mājām, suņu nikni aprietš, gāja tālāk .. Gulbis 3, 275. Pēc neilga laika viņi uzdūrās uz kādas izsīkušas upes krasta un turpināja ceļu pa to. Grīva 3, 141. Uzdūrusies lielam celmam, viņa apsēžas uz tā. Ezera 4, 251. // *Darbojoties, rīkojoties, parasti nejauši, negaidīti, saskarties (piemēram, ar ko vajadzīgu, vēlamu).* □ Izvandījos — nekā! Zeķu nav. Toties uzdūros labi paslēptai cigarešu paciņai. Ezera 18, 34. Beidzot Ade uzdūrās rakstāmgalda atvilktnē noglabātam Zentas arhīvam. Grīva 4, 133. ..kaut kur lasīju atzinīgus vārdus par .. Toma gleznām .. Pēc tam Toma Melnalkšņa vārdam neuzdūros .. Ezera 10, 49. // *Nejauši saskarties (ar ko) — piemēram, par darbarīkiem darba procesā.*

uzdvašot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Uzpūst elpu.* □ Uzdvašot uz loga rūts. ME IV, 328. // *Uzpūst (par vēju, gaisa pūsmu).* □ Vējš uzdvašo. Un nobungo no koka pār mani rasa. Vācietis 10, 177. // trans. □ ..Rietumi uzdvašo vēju, sāk vietām burzguļot viļņi. Sudrabkalns 11, 26.

uzdvesmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Uzdvest (1).* □ No Daugavas uzdvesmo valgums. Ezera 12, 176. No pakalna uzdvesmo auglīga, dzīva zemes smarža. Avotiņa 3, 49.

uzdvest, -dvešu, -dves, -dveš, pag. -dvesu; intrans. **1.** *Iesākt plūst, izplatīties (piemēram, par gaisa strāvu, aukstumu, smaržu); īsu brīdi plūst, izplatīties.* □ No jūras uzdvesa vēsums, un es savā plānajā jakā nodrebinājos. Puriņš 1, 257. // trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, aukstums, smarža) iesāk izplatīties; panākt, būt par cēloni, ka īsu brīdi izplatās.* □ Un reizē ar krēslu valgumu uzdveš salijusi zeme. Preilis 1, 20. Pirtiņa pašā ceļmalā .. uzdveš dūmu sūrumu. Ezera 10, 13. ..gāja un nāca drūmi dzelzceļnieki, remontu darbnīcu strādnieki, uzdvesdami eļļas un apdedzināta metāla smaku. Grants 5, 38. pārn. Vīramāte pārcilā visas skices, kas steigā uzmestas. Ainava pa logu ir vislabākā. Tā uzdveš senlaicību .. Mauliņš 4, 383. pārn. Krēslā katra jauna, nepazīstama vieta uzdveš zināmu noslēpumainību un romantiku .. A Eglītis 2, 195.

2. *Uzpūst elpu (kādam, kam).* □ Viņš bija ideāls pavadītājs. Viņa piesitiens bija tik maigs, ka likās, viņš nemaz nepieskaras, bet tikai uzdveš taustiņiem — viņš mūziku pārvērta dvesmā. Mauriņa 2, 159. pārn. Viņa atkal izjuta pazīstamo gurdumu. Likās, ka būtu uzdvesusi salta ziemas elpa. Kalndruva 2, 44. // trans. □ pārn. Mežs uzdveš pretim miklu elpu. Ezera 11, 34.

uzdzalkstīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Iesākt dzalkstīt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, dzalkstīt; uzdzirkstīt.* □ pārn. ..[dzejoļu] latviskojums, manuprāt, ir veiksmīgs, sevišķi četrrindēs, kur uzdzalkstī asprātības .. Lit M 84, 50, 7. pārn. Ieraudzījis mani, tēvainītis pavēra lūpas, un man uzreiz prātā uzdzalkstīja doma, ka tūlīt viņš iekliegsies .. Pad J 82, 26, 4.

uzdzejot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Sacerēt, parasti neilgā laikā (dzejas darbu).* □ Kad uz Jāņiem tanī gadā tuvojās .. vasarnīcas iesvētīšana, Arturs Bonks arī uz šo gadījumu neaizmirsa uzdzejot garu apsveikumu .. Laicens 2, 439.

uzdzenāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Dzenājot panākt, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); dzenājot panākt, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Kaķi uzdzenāja beidzot kokā .. ME IV, 328.

uzdzert, -dzeru, -dzer, -dzer, pag. -dzēru; trans. **1.** *Iedzert (ko) virsū (kādam ēdienam vai dzērienam).* □ Ziguns uzdzēra maizes kumosam malku piena. Purs 6, 105. Iepilinu desmit pilienu [zāļu] un dodu uzdzert ūdeni. Dinere 11, 122. Figaro viens pats cilā degvīna glāzi, pārrūgušo alutiņu uzdzerdams. M Zariņš 5, 37. Pīles mēdz uzdzert barībai virsū ūdeni .. Lauku Dzīve 80, 4, 14.

2. *Iedzert (alkoholisku dzērienu, arī noteiktu tā daudzumu kādam par godu, atzīmējot kādu notikumu, izsakot novēlējumu).* Uzdzert laimes (arī laimi) — *uzsaucot tostu, novēlēt laimi, veiksmi, panākumus.* □ «Iekodīsim desiņas un uzdzersim alu uz laimīgu satikšanos.» Skujiņš 4, 17. «Rīt kā pie svētdienas uzdzersim uz apsējībām un uz tavām precībām ar Dārtu kādu glāzīti ..» Apsīšu J 1, 52. ..cits pēc cita nāk viesu pulciņi. Atnācēji sveic līgavu un līgavaini, uzdzer tiem laimes .. Liesma 77, 2, 18. // intrans. □ ..Mālnieks jautri runāja. «Viņa [Liene] taps mana saimniece. Uzdzeriet uz viņas veselībām.» Blaumanis 2, 80. «..sadalām vīnu un uzdzeram viesim, kurš neatnāca.» Kaijaks 5, 161. ..viņš pielēja glāzes ar konjaku. ..«Uzdzersim, dakter, aizgājušām dienām!» Lubējs 1, 8.

uzdziedāt, -dziedu, -dziedi, -dzied, pag. -dziedāju; intrans. **1.** *Neilgu laiku, arī reizēm dziedāt.* □ «Pietiks trumpas sist,» tā pati [strēlnieka] balss saka, «uzdziedāsim, lai pašiem un citiem aizskrien miegs.» ..dziesma aug un plešas, savām skaņām pildīdama vagonu, drebinādama logu rūtis .. Grīns 1, 94. Tad viņu [iereibušo] pārņem vēlēšanās uzdziedāt, un viņš arī uzdzied, likdams nedrošās kājas marša taktī. Lapsa 3, 97. Priecīgie priecājās, dziesmas teica. Arī es lēcu, uzdziedāju. Kalna 2, 99. // trans. □ «Juhan, uzdziedi kaut ko ...» Un Juhans dzied dziesmu pēc dziesmas — gan priecīgas, gan skumjas. Auziņš 1, 69. Ja jums netīkas šī dziesma, Varam citu uzdziedāt. Ļūdēns 5, 52. ..Mārtiņš viņam par godu reizēm uzdzied slaveno dziesmiņu par bocmani Bilu .. Talcis 7, 142.

2. *Neilgu laiku, arī reizēm dziedāt (par dažiem putniem, arī kukaiņiem).* □ Pa sētu — vistu pulciņa pavadībā — stulbā lielībā pastaigājās un vieglprātīgi uzdziedāja balts, brangs gailis. Avotiņa 9, 47. ..gailis, kādreiz no saules izlēcis, nojauda tās tuvošanos un uzdziedāja tai kūts tumsā. Virza 1, 179.

uzdzirdēt, -dzirdu, -dzirdi, -dzirdz, pag. -dzirdu (1. konj.), arī -dzirdēju; trans.; sar. *Izdzirdēt.* □ Uzdzirdis .. kliegšanu, viņš .. notrūkās. ME IV, 328. pārn. Un, kad atbalsis un sienas Kalna Kaibēnos sāk runāt, Reinis uzdzird savas dienas raudam, čalojam un dunam. Peters 4, 59. // *Uzzināt dzirdot, klausoties.* □ .. tēvs, jauno ziņu uzdzirdis, izskatījās pavisam norūpējies. Mauliņš 6, 42. Pagaidīt jau nav nemaz grūti. Īpaši pie veikala, kur var sapīpēt, uzdzirdēt šo to, paskatīties, kā pienāk autobuss, un redzēt, kas no tā izkāpj. Zemzaris 1, 84.

uzdzirksteļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt dzirksteļot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, dzirksteļot.* Uzdzirksteļo ugunskurs. □ Degošo piļu atspulgi baismi no dzelmes uzdzirksteļo .. Krūklis 10, 88. pārn. Tā ir bezgala laba sajūta — redzēt mirkli, kurā cilvēks pēkšņi atplaukst, uzzied, uzdzirksteļo. Pad J 84, 195, 1.

uzdzirkstēt, parasti 3. pers., -dzirkst, pag. -dzirkstēja; intrans. *Iesākt dzirkstēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, dzirkstēt; uzdzirkstīt.* □ Jau pirmās zvaigznes uzdzirkst debess dzīlē Un gaisma, viļņos krītot, lēnām dziest. Gāliņš 3, 70. Putniem spārnos ceļoties, pajūk sarmas pušķi, visās varavīksnes krāsās uzdzirkstot. Andersone 1, 91. Ogles .. uz mirkli kļuva melnas, lai pēc tam atkal uzdzirkstētu spožas un sarkanas. ME pap II, 721. pārn. Darbnīca kļūst tā kā gaišāka, gaiss vieglāks un tīrāks. Laiku pa laikam uzdzirkst jautras piezīmes .. Sēlis 5, 278. // pārn. *Iesākt dzirkstēt (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, dzirkstēt.* □ Bet, ja tev uzdzirkst ļauna acs, Vairs nepazīsti sevi pats, Kā lietus mākonis tu īdzīgs. P Bārda 2, 47. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — parasti par pozitīvām jūtām.* □ Anna paskatās uz māsu un māti, un viņas skumjajās acīs kaut kas uzdzirkst — uzdzirkst un noslēpjas aiz garajām skropstēm [skropstām]. Upīts II, 340. .. līksmā uguntiņa, kas uz mirkli uzdzirkst viņas acīs, skaidri liecina par iekšējo noskaņu. PL Siev 58, 1, 4.

uzdzirkstēties, parasti 3. pers., -dzirkstas, pag. -dzirkstējās; refl. *Uzdzirkstēt.* □ pārn. «Cilvēki gaida un nevar sagaidīt, kad beidzot parādīsies tavas dzejas vienkopus. .. tās ir kā mirdzošas zvaigznes, kam apkārt veseli pelavu lēveņi, un tāpēc tās gan jūt reizēm uzdzirkstamies, bet tad atkal visu aizsedz šīs saslaukas.» [Aspazija saka Rainim.] J Kalniņš 7, 181. pārn. Puišu acīs uzdzirkstas šķelmīgas uguntiņas .. Liesma 64, 10, 21.

uzdzirkstījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzdzirkstīt.* □ pārn. .. viņa .. jūt katru balss niansi, katru skatiena uzdzirkstījumu .. Indrāne 6, 192. pārn. .. neliels tikai vistuvāko un talantīgāko draugu loks, atjautību uzdzirkstījumi, sajūsmināti vai arī nesaudzīgi dzēlīgi spriedumi par visjaunāko sadzīvē un mākslā. Brutāne 8, 69.

uzdzirkstīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Iesākt dzirkstīt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, dzirkstīt; uzdzirkstēt.* □ Lampas gaismā varavīkšņaini uzdzirkstīdami, saujā sabira šķautņaini, apslīpēti akmentiņi. Skujiņš 14, 137. .. ūdenī viz saules atspulgs. Pati saule ir aiz kokiem, klusi šūpojas vienīgi atspulgs, brīžam uzdzirkstīdams. Ezera 12, 7. Upēs izgāja ledus, mitrākās ieplakās pēkšņi uzdzirkstīja pureņu zelts .. Pasaules sp I, 252. pārn. Veselīgs humors uzdzirkstī prologā, kad uz platā ekrāna parādās veclaicīgā krēslā ērti iekārtojies putekļu sūcējs. Kin 76, 135. // pārn. *Iesākt dzirkstīt (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, dzirkstīt.* □ Viņam ir pelēkas, laipnas acis, bet tās spēj arī uzdzirkstīt dusmās. Zigmonte 1, 82. .. Dzidras skatiens gluži vai uzdzirkstīja, kad Laimonis pa paradumam stādīja Jāni priekšā kā .. izcilu zinātnes spīdekli .. Lāms 5, 119. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — parasti par pozitīvām jūtām.*

uzdzirkstīties, parasti 3. pers., -ījas, pag. -ījās; refl. *Uzdzirkstīt; uzdzirkstēties.*

uzdzīt, -dzenu, -dzen, -dzen, pag. -dzinu; trans. **1.** *Dzenot panākt, ka (dzīvnieki, arī cilvēki) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); dzenot panākt, ka (dzīvnieki, arī cilvēki) uzvirzās uz kādas vietas.* U. ganāmpulku kalnā. □ pārn. Šķita, ka svēts sašutums viņu uzdzinis tribīnē. Dzene 2, 28. // *Dzenot panākt, ka (parasti dzīvnieks) pietuvojas (kādam).* □ Medībās ar dzinējiem staltradžus bieži vien nevar uzdzīt medniekam, tie paliek mastā vai aiziet atpakaļ pretī dzinējiem. Medn 29. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka izraisās, tiek izraisīts (parasti nevēlams psihisks, fizioloģisks stāvoklis, piemēram, dusmas, drebuļi).* □ Doma par Jorenu .. uzdzen nebeidzamas ilgas kā rietenis mākoņus. Zigmonte 2, 24. Viņš uzsmaidīja dīvainu, nesaprotamu smaidiņu, kas uzdzen šermuļus. Lapsa 6, 55. Zobus klabināt piespieda un zosādu uzdzina ne jau aukstums, bet gan vientulība un savādas, neizprotamas bailes. J Plotnieks 9, 57. Jūrmalas gaiss pirmajā dienā uzdzen miegu. .. es cieši aizmigu un nogulēju līdz vakaram. Belševica 1, 103.

2. *Stumjot, velkot, grūžot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); stumjot, velkot, grūžot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. ķerru kalnā līdz žogam. □ Viņš saņēma visus spēkus un šoreiz uzdzina ratelus pret stāvo nogāzi bez mātes vai Barkānietes palīdzības .. Eglons 2, 19. .. Rūdis rāmi locījās šūpolēs, un, kad Zenta viena pati mēģināja tās uzdzīt debesīs, viņš apstājās .. Salenieks 5, 270. // *Būt par cēloni tam, ka (kas) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā; būt par cēloni tam, ka (kas) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Darbs tikai vējam uzdzīt no jūras lietus mākoņus, kad tie jau nolīst pār piekrasti .. Zigmonte 2, 6. // *Būt par cēloni tam, ka (kas, piemēram, skaņa, smarža) īsu brīdi, parasti spēcīgi, kļūst uztverams, sajūtams.* □ .. vējš uzdzen asu smaku. Iepretim autobusu stacijai ieliņas līkumā kaut kādu mehānisko darbnīcu cehs. Salnāja 3, 21.

3. *Ar sitienu, spēcīgu spiedienu uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Lai palielinātu [ķīļa] kāta izturīgumu, tam augšējā galā uzdzen metāla gredzenu. Indāns 1, 193. Izžuvušā kāta tievgalis rūpīgi jāpielaiko [dakšas] ietvaram un tikai tad tam jāuzdzen dakša. Indāns 1, 203. Liepiņu tēvs.. elpo pasmagi.. Taču bez darba viņš nevar rimties. ..malku sazāģē un saskalda viens. ..uzdzen kādam spainītim jaunu stīpu. Delle 2, 16. Pie abām sievietēm pienāca arī saimnieks ar jaunā kātā uzdzītām četrzaru dakšām. Dziļums 1, 274.

4. novec. *Panākt, būt par cēloni, ka palielinās (piemēram, ienākumi), uzlabojas (piemēram, materiālais stāvoklis).* □ ..ja naudu.. mūsu laikos grib uzdzīt, tad ir jāpieliek visa enerģija. A Deglavs 1, 815. Pirmajā dienā Žuburs nopelnīja tikai astoņdesmit santīmus. ..Otrā dienā strādāja vairāk.. Tā viņš uzdzina savu izpeļņu līdz pilnam latam. Lācis VI, 304. «Valgs jau ir vīrs, kurš, ja mājas neuzdzīs, tad nodzīvot jau nenodzīvos.» Jaunsudrabiņš 7, 182.

5. sar. *Kāpināt, palielināt (ātrumu, spiedienu, karstumu u. tml.).* Uzdzīt svaru — *uzbarot.* □ Vasarā, kad māls jau bija pieblietējies, zēni pāri pauguram nosprauda savu velotrasi. Uzdzen ātrumu, uzlido gaisā, un — kurš tālāk aizlēks. Cīņa 85, 10, 2. Vienīgi, kad lielie būs beiguši [pirtī] tvaiku uzdzīt.., varēs pakāpties līdz melnajiem.. griestu dēļiem. J Plotnieks 9, 60. «Vai šitiem [buļļiem] nav jau laiks uz [gaļas] kombinātu?» Linards pakliedz. — «Varētu, bet labāk pagaidīsim. Drīz ar zaļbarību uzdzīs svaru. Kad būs pāri četrsimt kilogramiem, tad.» Svīre 2, 60.

uzdzīties, -dzenos, -dzenies, -dzenas, pag. -dzinos; refl. **1.** *Refl.* → *uzdzīt (3); tikt uzdzītam.* □ Cirvis kātam aplam uzdzinies. ME IV, 329.

2. sar. *Uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Svešinieka pusē tūliņ nostājās.. Gārsenes bitenieki, kas mācēja ar dzeini uzdzīties pašā augstākajā priedē.. Grīns 2, 181. Puika (aiz palaidnības) uzdzinies uz jumta. ME IV, 329.

uzdzīve, -es, s.; parasti vsk. *Izlaidīga, baudkāra līksmošanās; baudkāra izprieca.* □ ..uzdzīve bija sasniegusi kulminācijas punktu. Piedzērušies dzīrotāji rēca katrs savu dziesmu, katrs savā meldijā. Eglons 2, 281. Uzraugs: Jūs nepiesavināties naudu, lai to notriektu uzdzīvē. Tā bija nepieciešama cilvēkam, ko jūs mīlat un kam gribējāt palīdzēt. Zīverts 1, 304. Pirmajā [lugas] cēlienā Edgars pēc nakts uzdzīves ienāca muižas virtuvē. Katlape, Ceplītis 1, 96.

uzdzīvot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Izlaidīgi, baudkāri līksmoties; pavadīt laiku baudkārās izpriecās.* □ Sāka jau izpausties valodas, ka Jūlis zaļi uzdzīvojot ar draugiem un draudzenēm. Tas nepagāja garām arī tēva ausij. Austriņš 1, 262. Kristaps Ponte uzdzīvoja, steidzās tvert no dzīves, ko vēl varēja. Katru vakaru viņu redzēja kādā no naktslokāliem.. Lācis VI, 429.

uzdzīvotājs, -a, v.; **uzdzīvotāja,** -as, s. *Cilvēks, kas bieži uzdzīvo.* □ Argods: Durbes kundze, uzdzīvotājs jau nav ne zaglis, ne laupītājs. Tas ir tikai cilvēks ar zināmu dzīves veidu. A Eglītis 1, 388. Droši vien Austra vakar atkal ir žūpojusi un tagad guļ paģiras. Uzdzīvotāja jau viņa liela. Rozītis 1, 257.

uzecēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Ecējot apstrādāt (lauku, tīrumu, augsni).* U. uzarto papuvi. □ .. tūlīt pēc ecēšanas augsne ūdens iztvaikošanu pastiprina (uzecētā kārtiņa ir mitra un iztvaikošanas virsma paplašināta).. Apsīts 1, 239. ..tā [meitene rotaļājoties] ņemas zemi apkopt. Uzar, uzecē, izvago birzēs.. Brigadere 2, 113.

uzēdām, apst. *Ēšanai maltītes beigās; ēšanai saldajā ēdienā.* □ Miltu ēdiens tagad bija tikai kā uzēdām, kā slāpju dzesēšanai. ME IV, 330. Pusdienā zoss cepetis.. Uzēdām rīsa biezputra ar saldu mērci.. Upīts IV, 732. ..man gatavas burvīgas vakariņas: miltainas kūpošu kartupeļu šķēlītes ar biezpiena piku un uzēdām plānas pankūkas ar medu un pienu. Spāre 5, 397.

uzeja, -as, s. *Vieta, kas paredzēta nokļūšanai kur augšā.* □ Pa pagalma uzeju viņš kāpa augšā tik lēni un smagi, it kā nestu maisu ar akmeņiem.. Ādamsons 3, 62. Dārzniekmāja gulēja uz uzkalniņa saulē, ar lieveni un uzeju no abām pusēm.. Brigadere 3, 367. Pirms es paguvu atbildēt, augšstāvā noklaudzēja durvis un uz kāpnēm, kuru uzeju no manas vietas nevarēja redzēt, nodipa žigls skrējiens.. Pasaules sp I, 307.

uzelpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Izdarīt spēcīgu ieelpu un izelpu, pārejot sasprindzinājumam, uzbudinājumam u. tml.* □ «Tev smagi, Edgar?» tēvs jautā, un znots neatceras, kad vēl viņa balss būtu skanējusi tik sirsnīgi. Edgars dziļi uzelpo. Zigmonte 2, 233. Laikrakstos parādās vēsts, tieši Bērziņa sirdi dziļi saviļņojoša vēsts.. Jānis sparīgi uzelpo. Liekas, kaulos un muskuļos spēks divkāršojies. J Plotnieks 11, 112. // *Nomierināties, sākt justies labi (pēc sasprindzinājuma, pārdzīvojuma, apstākļu maiņas u. tml.).* Atviegloti uzelpot — *izjust pēkšņu atvieglojumu.* □ ..viss sliktais, kas man darbā varēja draudēt, bija beidzies. Jutu, ka uzelpoju un pēdējo dienu sasprindzinājums atslābst. Kaijaks 5, 259. Divnieks bija izlabots, varēja droši uzelpot. Saulītis 12, 268. Tīri nemanot iesākas vasara, un Valda uzelpo — nu var staigāt kailām kājām, tavu laimi.. Zigmonte 4, 94. Viņš atviegloti uzelpoja, kad Maija bija aizgājusi. Mauriņa 2, 116. ◇ Brīvi uzelpot — *izjust atvieglojumu (pēc grūta darba, smaga pārdzīvojuma u. tml.).* □ Dragūni sakauti, muižnieki padzīti. Tauta nu varēs brīvi uzelpot... Sēlis 7, 294. Te varēja atkal būt viens, uzelpot brīvi un justies kā cilvēks. Klotiņš 1, 31.

2. *Elpot virsū (kādam, kam).* □ «Ja būtu tēvs, viņš mani tādu [nenomazgājušos] gultā nelaistu. Bārtos. Liktu uzelpot virsū — vai smaržo pēc zobu pastas.» Zigmonte 1, 125.

uzelsāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans.; reti. *Uzelsot.*

uzelsot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Iesākt elsot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, elsot.* □ Melānija raudāja, aizvien stiprāk uzelsodama, — ar pilnu atdevi, kā allaž darīja visu. Ezera 13, 261. «Negribu vecomāti!» asi iekliedzās Zaiga un sāka raudāt, strauji uzelsodama. Ezera 7, 71. Smieklīgi tas rādās, bet Ieva Dziesma uzelsodama sāk raudāt sūras, neatturamas asaras. Zigmonte 2, 27.

uzēst, -ēdu, -ēd, -ēd, pag. -ēdu; trans. **1.** *Ieēst (ko).* □ Līvija uzmet viņam vienu pašu īsu, vērojošu un vērtējošu skatienu; nejautā neko, sasveicinās. «Jārauga ko uzēst,» viņa tad saka. Zigmonte 2, 189. «Uzēdiet šokolādi,» viņa teica. «Nekā cita man nav ko piedāvāt.» Lukjanskis 2, 56. // intrans. □ .. viņš pa druskai uzēda ik pa mīļai stundai, jo neko krietnāku nejaudāja sakost — kur tie gadi, kopš zaudējis pēdējo zobu. Lapsa 3, 103.

2. *Ieēst (ko) virsū (kādam ēdienam vai dzērienam).* □ Uzēst ko saldu virsū. ME IV, 330.

uzēsties, -ēdos, -ēdies, -ēdas, pag. -ēdos; refl.; sar. *Ļoti neieredzēt (kādu) un censties kaitēt, darīt pāri (tam).* □ Skolā mācīties nebija grūti, bet drīz vien man uzbruka pavisam nedomāta nelaime. .. uz mani bija uzēdies kāds puika, kam bija tāds pats uzvārds kā man. J Kalniņš 10, 183.

uzfilmēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Filmēt un pabeigt filmēt.* □ Reiz no augšas pamanījām sumbru baru, nolaidāmies [ar helikopteru] tiem blakus, paguvām uzfilmēt. Rīgas B 84, 281, 4. Mūsu kinooperators uzfilmē kādu lauku ciematiņu. Ērgle 3, 22. Cik metru kinolentes nav uzfilmēts ar jūras viļņiem un kaijām .. Dzene 8, 122.

uzfotografēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Fotografēt un pabeigt fotografēt.* U. saulrietu.

uzfrizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Frizēt un pabeigt frizēt, parasti mazliet.* U. matus. // pārn.; sar. *Padarīt, attēlot (ko) īstenībai neatbilstoši labāku, skaistāku.* □ Pazīstama profesora mājās Stepes vilks ierauga gleznotu Gētes portretu — uzfrizētu, uzlakotu .., ar vientulības traģikas vaibstiem. Lit M 82, 10, 10. Mežsēts apklust, paša sacītie vārdi izklausās nogludināti, inteliģenti, uzfrizēti. Jansons 5, 205.

uzfrizēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos. *Refl. → u z f r i z ē t; tikt uzfrizētam.*

uzgaidāms, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd. → u z g a i d ī t.*

2. ar not. galotni. *Tāds, kas (iestādē, uzņēmumā u. tml.) ir paredzēts, iekārtots, lai būtu, kur uzturēties, gaidot (pieņemšanu pie kāda, satiksmes līdzekli u. tml.).* □ Grunduļu ciema ambulances uzgaidāmajā istabā, kur smaržo pēc svaiga krāsojuma un lizola, apdomīgiem soļiem ienāk Dzeguzes tēvs. Lubējs 1, 138. Aunārs iegāja stacijas uzgaidāmajā telpā un izpētīja sarakstu. Autobuss uz Rūsniekiem gāja pēc četrdesmit piecām minūtēm .. Lapsa 2, 43. Pa vairākām durvīm reizē izbira vesela virkne uniformētu policistu, dažās sekundēs skriešus ielenca visu gaidītāju drūzmu un sāka to virzīt uz uzgaidāmo zāli [stacijā]. Pasaules sp II, 189.

uzgaidīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Neilgu laiku gaidīt (kādu, ko), parasti, uzturoties kur.* □ Emīls un pāris jūrnieku uzgaidīja Teni kāpās netālu no mājām. Lācis 15, 315. Lai nemocītu savu sirdi, Mare, .. uzmeklējusi sētmalā soliņu, apsēdās uzgaidīt vīru .. Brodele 14, 9. «Uzgaidiet mani šeit, es tūlīt atgriezīšos.» Lāms 7, 61. // intrans. □ Atbraucēji devās uz Tīrlauka dzīvokli Jūras ielā. Ielaida mazrunīga sieviete un lika uzgaidīt virtuvē. A Grigulis 13, 34. Vagonā ienāca sieviete. «Lūdzu, uzgaidiet!» Georgs viņai teica. Sieviete apstājās netālu no durvīm .. Lukjanskis 1, 20.

Sk. u z g a i d ā m s.

uzgailēt, parasti 3. pers., -gail, arī -gailē, pag. -gailēja; intrans. *Iesākt gailēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, gailēt.* Uzgail cigarete. Uzgail ogles krāsnī. □ pārn. Prieks kad uzgailē. ME IV, 331.

uzgaiņāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Gaiņājot panākt, ka (kas) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); gaiņājot panākt, ka (kas) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Uzgaiņāt vistas laktā. ME IV, 331.

uzgaismot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans.; pareti. *Iesākt izstarot gaismu (par gaismas avotu, tā gaismu, ugunīm); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izstarot gaismu; arī uzliesmot (2).* □ Kad .. viņš iznāk pie tirdzniecības nama, visu pārņem agrie pilsētas trokšņi, namos uzgaismo logi .. Talcis 8, 247. Liesmas uzmanīgi kā meklēdamas taustās gar balto tāsi un tad vienā mirklī spoži uzgaismo, apspīdēdamas melno kamīna muti, atplaiksnīdamās uguns kūrēja sejā .. PL Siev 79, 9, 17.

uzgājiens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → u z i e t (1).* □ Kad uznāca [aktieris] Jānis Osis, likās, ka viņam piederētu visa skatuve, tik ērti un labi viņš uz tās jutās, un tikai kolēģi zināja, cik neganti viņš uztraucās pirms katra uzgājiena. Zv 79, 4, 10.

uzgalis, -ļa, v. *Priekšmeta galam uzmaucama, uzskrūvējama, noteiktai funkcijai paredzēta detaļa.* Šļūtenes u. Lietussarga u. □ Šķēpu uzgaļus [Jaungvinejā] gatavoja no kauliem, tos rūpīgi nogludinot un noasinot. Ērgle 5, 7. Ja pāļi jāiedzen rupjā grants vai oļu pamatnē, .. pāļu apakšējā galā uzliek .. tērauda uzgali .. Šterns 2, 336. Steidzīgi viņš atgrieza resnas pildspalvas uzgali .. Kar 49, 2, 139.

uzgāmuris, -ŗa, v.; anat. *Uzbalsenis.* □ Sveškermenis iekļūst balsenē galvenokārt tajos gadījumos, kad cilvēks ēdot runā, jo runājot uzgāmuris tikai daļēji noslēdz ieeju balsenē. Ves 79, 9, 5.

uzganījums, -a, v.; lauks. *Paveikta darbība, rezultāts → u z g a n ī t.*

uzganīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; lauks. *Ganot uzbarot.* U. jaunlopus.

uzganīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -īJās; refl.; lauks. *Ganoties uzbaroties.*

uzgavilēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm paust lielu prieku (skaļi izsaucoties, smejoties u. tml.).* □ Viņam gribējās skaļi uzgavilēt no prieka. Tas nozīmē, ka viņi satiksies arī brīvdienās. Ērgle 7, 5. «..kādreiz, varbūt pat visā drīzumā, cilvēki stadionā jums vētraini uzgavilēs, apskaus, spiedīs roku..» Klīvers 3, 63. «Cik brīnumaini,» Maija sevī domāja, «visa zāle viņai [dziedonei] uzgavilēja, kādus simt cilvēkus viņa turēja savā varā..» Mauriņa 2, 170. pārn. Sirds man priekā uzgavilēja, un es nākamajā stāvā uzskrēju skriešus. Dinere 12, 21.

uzgāzt, -gāžu, -gāz, -gāž, pag. -gāzu. **1.** trans. *Gāžot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. ķebli sev uz kājas. U. spaini uz sētas mieta. □ ..virs renes cauruma [darvas tecinātavā] apliekam riņķītī apdegušu ķieģeļu gabalus un virs tiem uzgāžam bļodiņu. Birznieks-Upītis 5, 38. ..[saimniece] bļodiņai virsū uzgāž šķīvi. Sudrabu E 3, 463.

2. trans. *Strauji lejot, berot, metot u. tml., uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. sev aukstu ūdens šalti uz muguras. U. granti uz ceļa. □ Lejasblusa uzgāza uz oglēm spaini ūdens. Vāczemnieks 5, 157. Viņš uzgāza pelnu sauju vainai, Andrs iebļāvās nelabi.. Upītis 4, 112.

3. parasti 3. pers.; intrans. *Spēcīgi uzlīt (par lietu).* □ Kopš maija vidus līst katru dienu: smidzina nepārtraukti, līdzi uzgāž pa īstam. Zv 85, 6, 3.

4. intrans.; sar. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ Robežnieks pieklūp savam zirgam. Sarauj, ar grožu līkumu uzgāž kaulainai mugurai. Upītis IV, 335. Burvis.. tiecas muļķītim ar rīksti uzgāzt. ME IV, 332. // trans. □ «Nav ko sērot,» tēvocis viņam uzgāza krietnu zvēlienu pa lāpstiņām. Dripe 2, 132.

uzgāzties, -gāžos, -gāzies, -gāžas, pag. -gāzos; refl. **1.** *Gāžoties uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ ..griesti ar visām sijām draudēja uzgāzties uz galvas.. J Kalniņš 2, 228. ..aizdegās šķūnis un degošs baļķis uzgāzās virsū Pēterim Sudrabiņam.. Salenieks 5, 302. Reiz eglītei uzgāzās satrunējis jumta dēlis un dažus zariņus nobrāza, bet galotnīti nenolauza. Dorbe 3, 300. pārn. Kaut nu ātrāk uzgāztos debesu svētība ar sniega baltumu virsū. Indrāne 10, 39.

2. *Strauji, spēcīgi plūstot, birstot u. tml., uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Man uzgāzās ūdens virsū. ME IV, 332. ..kāda milzīga banga pāri augstajai priekšgala būvei uzgāzās kuģim.. Lielais 3, 285. pārn. Arī tumsa uzreiz uzgāžas uz galvas kā lietus mākonis. Indrāne 4, 53.

uzglabājamība, -as, s.; parasti vsk. *Spēja tikt uzglabātam.* □ Tūlīt pēc novākšanas augļi jānovieto noliktavā, jo pat neliela nokavēšanās var pasliktināt augļu uzglabājamību. Ves 76, 6, 17. Kūtsmēslus [audzējot burkānus] nelieto, jo tie pasliktina sakņu kvalitāti, pasliktinās arī burkānu uzglabājamība. Lauku Dzīve 80, 2, 9.

uzglabāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Ilgāku laiku, arī noteiktu laiku glabāt, piemēram, lai nesabojājas, nezaudē kvalitāti, netiktu likvidēts.* U. kartupeļus pagrabā. U. divas dienas gaļu ledusskapī. □ Pienu un piena produktus uzglabā stikla, fajansa, māla, niķelētos vai alvota skārda traukos. Kļaviņa 1, 24. Zāģmateriāliem paredzētos baļķus vislabāk uzglabāt ūdenī vai mitrās zāģu skaidās. Šterns 2, 67. Šķūnī uzglabāja ne vien laivas, bet arī dažādus zvejas piederumus. Vāczemnieks 5, 162.

○ Uzglabāt atmiņā — *iegaumēt, neaizmirst.* □ ..kas tā par atmiņu [Mārtiņam], kā viss tur uzglabāts un sakārtots — taisni kā grāmatu atšķīra vaļā. Upītis 4, 117.

uzglabāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Ilgāku laiku, arī noteiktu laiku tiekot turētam (kur), nezaudēt izmantošanai nepieciešamo kvalitāti (piemēram, par lauksaimniecības ražojumiem).* □ ..augļi pa ziemu vislabāk uzglabājas telpās, kurās ir regulējama gāzu vide. Lauku Dzīve 81, 9, 14.

2. *Saglabāties (1).* Uzglabāties atmiņā — *tikt iegaumētam, netikt aizmirstam.* □ Es ieeju kādā vecā mājā, kas uzglabājusies vēl no Dantes laikiem. Mauriņa 1, 129. No.. senajiem laikiem uzglabājusies Ezerpils saspiestība, šaurās ielas un arī Ezerpils nosaukums.. Eglons 1, 158. Skolā bija uzglabājušies daži veclaicīgi paradumi, kurus īpaši skolotāja māte uzturēja spēkā.. Austriņš 1, 323. Katrs viņa [drauga] vārds, katrs vaibsts bija tik spilgti uzglabājies viņas atmiņā, kā nupat teikts, nupat redzēts.. Birznieks-Upītis 6, 212. // sar. *Būt tādam, kam ir maz pamanāmas novecošanās pazīmes (par cilvēku).* □ Rozalinda: ..no izskata var domāt, ka jums vēl nav trīsdesmit sestais. — Osis: ..Vai patiešām? Visi gan saka, ka es esot labi uzglabājies. Upītis XIII, 703. ..jāatzīst, ka viņa nebūt nebija novecojusi vairāk par Nikolaju. Ir sievietes, kuras labi uzglabājas. Zigmonte 9, 27.

uzgleznojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzgleznot.* Uzgleznojumi porcelānā.

uzgleznot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Gleznot un pabeigt gleznot.* U. ainavu. U. portretu. □ Vajadzēja uzgleznot viņu un viņas suni tādā veidā, kas skaidri parādītu, ka kungs ir viņš, bet viņa — tikai kalpone, kas padevīgi viņu sukā, baro.. Pasaules sp I, 124. Līzbete atnesa porcelāna pīpi ar līko kātu un čibukā uzgleznotu zirga galvu. Upītis 4, 162.

uzglūnēt, -glūnu, -glūni, -glūn, pag. -glūnēju; intrans. **1.** *Glūnot (uz medījumu), gatavoties (tam) uzbrukt (par dzīvniekiem).* □ Muris ir pelēkais runcis, kurš caurām dienām uzglūn zvirbuļiem.. Brodele 17, 98. Celmu, stumbru caurumos slēpās žiglās caunas, jo te netrūka nedz putnu, nedz sīku dzīvnieku, kam tās uzglūnēja. Plaudis 3, 20.

2. niev. *Ļauni, naidīgi skatoties (uz kādu), izsekot (tam); ļauni, naidīgi skatoties (uz kādu), gatavoties uzbrukt (tam) — par cilvēku.* □ Aigars paskatās visapkārt, vai kāds nestāv un neklausās. Nolādēta sajūta! It kā visu

laiku kāds uzglūnētu. Gulbis 3, 253. Mindaugs: Atgriezos no pusceļa, jo jutu, ka man uzglūn. Tagad man liekas, ka esmu pareizi darījis. Zīverts 1, 367. Tātad atriebība? Pret ko? Uzglūnēt no egļu paceres un iešaut lodi mugurā tam jaunajam puisim, kas valgumā palīdzēja vilkt viņa laivu? Līvs 2, 105. pārn. «Es nemaz nesaprotu, kāpēc man visu laiku šķiet, ka mums uzglūn nezināmas briesmas.» J Kaliņš 8, 198.

uzgrābāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Grābājot savākt (piemēram, gružus); uzgrābstīt (1).* □ Uzgrābāt ko izbirušu. ME IV, 333.

2. *Grābājot uzirdināt, izlīdzināt (parasti zemi); uzgrābstīt (2).* U. puķu dobi.

uzgrābstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Grābstot savākt (piemēram, gružus); uzgrābāt (1).* □ Uzgrābstīt ko izbirušu. ME IV, 333.

2. *Grābstot uzirdināt, izlīdzināt (parasti zemi); uzgrābāt (2).* U. zemi apkārt ābelei.

uzgrābt, -grābju, -grāb, -grābj, pag. -grābu; trans. **1.** *Grābjot savākt (piemēram, gružus).* □ Uzgrābt nobirušos zirņus no grīdas. ME IV, 333.

2. *Grābjot uzirdināt, izlīdzināt, arī uzkopt (parasti zemi, zemes platību).* U. uzrakto dārza malu. □ Dārzā Luizes nama priekšā vēl ziedēja pēdējās rozes. Dobes un grantētais celiņš ap tām bija sakopts un uzgrābts .. Janovskis 1, 316.

uzgraizīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Graizot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Desu, sīpolus uz maizes uzgraizīt. ME IV, 333.

uzgrantēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Nograntēt.* □ .. Preiss .. celiņus [pils] dārzā uzgrantēja un nogrāba, un neviens uz šī svaiguma vairs nedrīkstēja celt kāju. Brigadere 3, 323.

uzgrauzdēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Grauzdējot panākt, ka (kas), parasti ātri, iegūst vēlamo gatavības pakāpi.* □ Nu tik [meitenes] veicīgāk pie darba .. Siera un šķiņķmaizītes uzgrauzdējiet rosterā .. Ērgle 7, 81. Pēcpusdienā puikas lasa nokritušās [ozola] zīles. Tās, uzgrauzdētas un samaltas kopā ar cigoriņiem, ziemas rītos iepriecina kafijas dzērājus. Birze 4, 128.

uzgravēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Gravējot izveidot, piemēram, zīmi, uzrakstu, virsū (uz kā, kam).* Uzgravēts zīmējums.

uzgribēt, -gribu, -gribi, -grib, pag. -gribēju; trans.; novec. *Pēkšņi sākt gribēt, vēlēties; sagribēt.* □ Engelberts: Kāpēc jūs to darījāt? — Kārlis: Brīvkundze uzgribēja. A Eglītis 1, 190. Gribēja gan šā, gan tā, bet beigās uzgribēja, ka tam tā un ne citādi jābūt. ME IV, 334.

uzgribēties, tikai 3. pers., -gribas, pag. -gribējās; refl.; trans.; novec. *Sagribēties.* □ Man uzgribējās ēst. ME IV, 334.

uzgrieziens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība → uzgriezt[1] (1).*

2. *Vienreizēja paveikta darbība → uzgriezt[1] (2).*

3. *Vienreizēja paveikta darbība → uzgriezt[1] (3).* Pulksteņa u.

4. *Vienreizēja paveikta darbība → uzgriezt[1] (4).*

5. *Vienreizēja paveikta darbība → uzgriezt[1] (5).* Uzgriežņa u.

6. sar. *Vienreizēja paveikta darbība → uzgriezt[1] (6).*

uzgrieznis, -žņa, v.; tehn. *Vītņota savienojuma vai skrūves pārvada elements ar iekšējo vītni.* Sešstūru u. Apaļais u. Uzskrūvēt uzgriezni. Uzgriežņu atslēga — *darbarīks skrūvju un uzgriežņu skrūvēšanai.* Pārbīdāmā uzgriežņu atslēga — *uzgriežņu atslēga, kuras žokļu atvērumu var regulēt.* □ Abus būvkokus savieno ar četrām bultām un uzgriežņiem. Sterns 2, 314. Alberts ved savām celtnēm radiatorus, noteku caurules, kastēs krānus un uzgriežņus. Indrāne 6, 263.

uzgriezt[1] [uzgriēzt], -griežu, -griez, -griež, pag. -griezu; trans. **1.** *Pagriežot uzvirzīt uz kādas vietas (transportlīdzekli).* □ Ilmārs Graudums uzgrieza mašīnu uz šosejas ar to atvieglojuma sajūtu, ko pazīst katrs šoferis, izkļūstot no mālaina lielceļa uz asfalta. Purs 2, 97. // *Liekot mainīt kustības virzienu, panākt, ka (cilvēks vai dzīvnieks, to kopums) uzvirzās uz kādas vietas.* □ .. vīri iekāpa seglos un uzgrieza mūļus uz akmeņainās takas .. Grīva 3, 137. // pārn.; novec. *Novirzīt (uz ko citu, piemēram, sarunu).* □ Viņa .. uzgrieza valodu uz Luzīti. ME IV, 334.

2. *Pagriezt (pret kādu, ko, parasti muguru).* Uzgriezt (arī pagriezt) muguru — *paužot nepatiku, nelabvēlīgu attieksmi (pret kādu, pret ko), pagriezties ar muguru (pret to), novērsties (no tā).* □ Noskatījusies, kā meita aiziet pa ceļu un pazūd aiz parka kokiem, Elma uzgriež logam muguru. Tā, atkal viena. Svīre 3, 182. Neklausīdamies, ko Bimšteins runā, viņš uzgrieza tam muguru un devās pāri ielai. K Zariņš 2, 64. ◇ Uzgriezt (arī pagriezt) muguru — a. *Kļūt nelabvēlīgam, atturīgam (pret kādu); novērsties (no kāda).* □ Vajag° būt sevišķi zemiskam, sevišķi nožēlojamam, lai ietu sūdzēties. Tādu vienkārši izstumtu no draugu vidus. Tādam uzgrieztu muguru, ar tādu vairs nerunātu. K Zariņš 2, 126. «Man arī gribējās tevi satikt, tikai es, redzi, izrādījos vājāks par tevi. Baidījos, ka uzgriezīsi muguru.» Svīre 3, 105. b. *Pārtraukt pievērsties (kam), nodarboties (ar ko).* c. *Nepievērst uzmanību (kam nepatīkamam, piemēram, tenkām).* □ .. es uzgriezu muguru ļaunajām mēlēm un gāju, atkal gāju tev pretī .. Avotiņa 5, 89.

3. *Griežot (iekārtas, ierīces) vadības elementu (ap asi), panākt, ka (iekārta, ierīce) darbojas.* □ .. ikvienā radās pārliecība, ka Elvīra gramofonu uzgriež un jaunu plati uzliek tieši viņa pēc. Skujiņš 14, 156. «Vai tev tas pulkstenis nekad neapstājas?» viņa jautā .. — «Nu protams, ka neapstājas, ja to uzgriež. Ja neaizmirst uzgriezt.» Zigmonte 13, 179. // *Griežot (iekārtas, ierīces) vadības elementu, panākt, ka (šīs iekārtas, ierīces stāvoklis) realizējas.* Uzgriezt raidstaciju (arī staciju) sar. — *noregulēt radiouztvērēju noteik-*

tas raidstacijas programmas uztveršanai. □ Viņš uzgrieza sava dzīvokļa telefona numuru, sāka pīkstēt izsaukuma signāls .. Lapsa 7, 103. Vētras laikā Virtmanis allaž uzgrieza skaļu mūziku, lai nedzirdētu jūras krākšanu un aizdzītu drūmās domas. Grīva 6, 147. Radio spēlē. ..Herta Sūna pieiet klāt, grib izslēgt, tad pārdomā. ..Grib uzgriezt citu staciju, pārdomā atkal. Zigmonte 1, 225. // *Pagriežot slēdzi, iedarbināt (ierīci, tās daļas).* Uzgriezt gaismu (arī uguni) — *panākt, ka gaismas avots sāk izstarot gaismu.* □ ..vari pasēdēt un paklausīties radio vai uzgriezt televizoru un noskatīties, kā Stokholmā zviedri ar kanādiešiem spēlē hokeju. Kalndruva 5, 94. Viņš iegāja bērnu istabā un apdomīgi uzgrieza elektrisko naktslampu. Kurcijs 4, 26. Viņš uzgrieza elektrību,.. gaisma pildīja svešās lielās telpas. Mauriņa 2, 146. Viņš piecēlās un uzgrieza uguni. Tūliņ aiz durvīm dzirdēja soļus .. Plaudis 3, 80. // *Griežot (iekārtas, ierīces) vadības elementu, panākt, būt par cēloni, ka (kas) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Janīna .. uzgrieza augstāk lampiņas dakti, šaurā liesma izpletās lielāka un gaišāka. Spāre 1, 126. ..kuģa skrūve uzgrieza virs ūdens lielu mutuli pelēku duļķu. Grīva 8, 284. // *Būt par cēloni tam, ka (kas) strauji uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — parasti par vēju.* Vējš uzgriež putekļus gaisā. // *Arot apvērst (zemi); arī uzart.* □ Vējš lemešu uzgrieztās māla šķēles vēl nav paspējis apžāvēt. Zemajā rudens saulē arums spīd .. Cīņa 81, 231, 2. ..Klāstiņš viņai rādīja melnos arumus, ko tikai aizvakar un vakar uzgrieza pagasta saimnieku arāji .. Fimbers 1, 335.

4. *Ar apļveida kustību izveidot (ko).* □ Vakarpusē ūdens spogulī lokanā līdaka vai meža vēdzele uzgrieza mazu atvaru, līdz iestājās miers .. Lit M 83, 41, 4.

5. *Uzskrūvēt (1).* U. uzgali. □ Porcelāna trauks ar apaļo uzgriežamo vāku .. izrādījās tukšs. Skujiņš 12, 10.

6. sar. *Uzdejot (piemēram, valsi).* □ «Cik reižu tepat pa istabu valsi neuzgriez.» Avotiņa, Peters 1, 96.

○ Uzgriezt ūsas — *izveidot ūsas tā, ka to gali ir vērsti uz augšu.* □ Sasukāja matus, uzgrieza ūsas — visu iepriekš ar pomādi krietni iesmērējis. Upīts II, 544. ..otrā ielas pusē pastaigādamies soļo jauns cilvēks uzgrieztām ūsiņām .. Sēlis 5, 334. Uzgriezts sitiens fizk. — *ar apļveida kustību izdarīts sitiens.* □ «Kāds teniss dominēja čempionātā?» — «Spēle uz gala līnijas ar ilgu bumbiņas izspēli. Bieži tika lietoti uzgrieztie sitieni.» Pad J 83, 162, 2.

uzgriezt[2] [uzgriêzt], -griežu, -griez, -griež, pag. -griezu; trans. **1.** *Sagriezt (pārtikas produktu, parasti desu, sieru, augli) šķēlēs, gabalos u. tml. un novietot (šķēles, gabalus u. tml.) virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. tomātu uz maizes. U. garenās šķēlēs gurķus uz šķīvja. U. sviestmaizei redīsa ripiņas. □ Te uz virtuves galda šķīvītī uzgrieztas bija tējdesas šķēlītes .. Zigmonte 18, 58.

2. *Griežot izveidot, radīt (kam) atveri.* □ Dežurējošais ārsts .. uzgrieza elpvadu. Ves 86, 6, 13. Ja iekaisuma procesa dēļ zobs jāizņem vai jāuzgriež sastrutojums, tad vietējās anestēzijas līdzekļi pilnīgu nesāpīgumu nodrošināt nevar .. Ves 70, 10, 7.

3. *Uzasināt ar vīli (parasti izkapti).* □ Reinis atnācis no tādas puses, kur izkapti uzgrież ar divšķautņu vīli. Caune 2, 27. Neķene: Pēter, uzgriez man izkapti! Varbūt tu, Andrej, — tev stingrāka roka ... Putniņš 1, 259.

4. *Griežot izveidot (kam ārējo vītni).* □ Laimonis stāvēja pie virpas un uzgrieza skrūvju vītnes .. Eglons 2, 437.

Sk. uzgriežams.

uzgriezties [uzgriêzties], -griežos, -griezies, -griežas, pag. -griezos; refl. **1.** *Mainot kustības virzienu, uzvirzīties uz kādas vietas (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* □ Gar stacijas galu uzgriežos uz ceļa un lēnām soļoju projām. Ezera 10, 147. Zirgs uzgriezās uz ceļa. ME IV, 334. // *Par transportlīdzekļiem.* □ Divdesmit astotā maršruta autobuss .. uzgriezās uz Pleskavas šosejas .. Lukjanskis 6, 87. // *Savienoties ar cita virziena ceļu, taku (par ceļu, taku).* □ ..mazā taciņa uzgriezās uz lielceļa. Eglons 1, 83.

2. parasti 3. pers. *Refl.* → *uzgriezt*[1] *(3); tikt uzgrieztam.* □ Muižas kalps Kazimirs vadīja [zirgu] Ansi ar piejūgto atsperecēšu — ik pa brīdim uzgriezās kāds kartupelis un tūdaļ pārceļoja uz mūsu groziņiem. Lāms 1, 24. Ekskavatora tērauda žoklis kāri iekožas cietajā gruvekļu slānī .. Uzgriežas rūsgans putekļu mākonis .. Kar 59, 6, 101. pārn. Vienas valodas vēl nebija atdzisušas, kad uzgriezās nākamās, Noass līdz pavasarim gribot uzbūvēt vēl trīsmastu barku. Skujiņš 14, 11.

uzgriežams, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *uzgriezt*[2].

2. lietv. nozīmē; uzgriežamais, -ā, v. *Šķēlēs, gabalos u. tml. sagriezts produkts (parasti desa, siers, auglis), ko liek uz sviestmaizes vai pasniedz galdā, ievietotu traukā.* □ Virs maizes šķēlītes, kas pārziesta ar sviestu, sakārto vienu vai vairākus uzgriežamos .. Mājtur 294.

uzgrimēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Grimēt un pabeigt grimēt, parasti mazliet.* □ Tā viņi [aktieri] atnāk. Talanti tā dzimst. Aiz kulisēm tos uzgrimē .. Ziedonis 2, 58.

uzgrimēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos. *Refl.* → *uzgrimēt.*

uzgrūst, -grūžu, -grūd, -grūž, pag. -grūdu; trans. **1.** *Ar grūdienu, grūžot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ar grūdienu uzvirzīt uz kādas vietas.* U. akmeni uz grāvmalas. □ pārn. Man ir spēks debesis uzgrūst augstāk. Kroma 7, 93.

2. *Ar grūdienu, grūžot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. kublam vāku. □ Mēģinājumā pilnīgi atbrīvojies un aizrāvies, [aktieris] Kārlis Sebris reiz negaidīti uzgrūda kājas uz galda. ..režisors Katlaps zālē smalkjūtīgi klusēja. Dzene 1, 38. ◇ Uzgrūst (arī uzlaist) kaklā (arī uz kakla) vienk. — *sagādāt*

(kādam) ko nepatīkamu. □ «Tagad patiešām [priekšniecība] var uzgrūst revidentus kaklā.» Rozītis 3, 182. . . uzradās kontrole — un kolēģīm tikko nesanāca ziepes. Nezin kāpēc viņš iedomājās, ka modros vīrus viņam uz kakla esmu uzgrūdis es. Lapsa 6, 120. ◇ Uzgrūst (arī uzkraut) kaklā (arī uz kakla) vienk. — a. *Likt gādāt, rūpēties (par kādu), uzturēt (kādu).* b. *Uzlikt grūtu, arī nepatīkamu pienākumu.* // pārn.; vienk. *Panākt, ka (kas nepatīkams, arī grūts) jāveic, jāpārdzīvo; panākt, ka ierodas, jāsastop (nevēlams cilvēks).* □ Un daudzi [skolēni] šonakt gulēs tikpat sirsnīgi kā vienmēr, neraugoties uz to, ka [skolotājs] Ozoliņš uzgrūdis risināt tādu uzdevumu. Vienīgi Ilga ir muļķe. Zigmonte 1, 76.

3. sar. *Steigā pavirši, nevīžīgi (ko) izdarīt, paveikt.* □ Visi mājas darbi Rasai būs izpildīti precīzi un kārtīgi, neviena svītrojuma, neviena šā tā uzgrūsta burta vai cipara! Zigmonte 11, 137.

uzgrūsties, -grūžos, -grūdies, -grūžas, pag. -grūdos; refl. **1.** *Refl.* → *u z g r ū s t (1); tikt uzgrūstam.*

2. *Refl.* → *u z g r ū s t (2); tikt uzgrūstam.* Vāks kastei uzgrūžas viegli.

3. *Straujā gaitā pārvietojoties, parasti ar troksni, saskarties (ar kādu, ko).* □ Es gluži neapzinīgi skrienu pa priekšu, gar sienu turēdamās, uzgrūzdamās citiem skolēniem. Indrāne 3, 29. Uldis taustījās tālāk. Viņš uzgrūdās krēslam un tikko to neapgāza. Kalve 1, 6. pārn. «Mīla ir slazds, kurā ieskrien akluma brīdī, bet slazdu jau nemeklē, tam uzgrūžas neviļus.» A Eglītis 5, 20. // pārn.; sar. *Nejauši, arī negribēti sastapties (ar kādu), pietuvoties (kādam).* □ Mēs visi trīs satikāmies Āgenskalna centrā. Vispirms es uzgrūdos Andim. Viņš pieturvietā gaidīja trolejbusu. Lāms 4, 124. Viņa izslīd gaitenī pie kopējā drēbju skapja un kā par nelaimi uzgrūžas virsū Birutai. «Vai atkal skrien projām?» — «Skrienu.» Zigmonte 4, 30. // pārn.; sar. *Darbojoties, rīkojoties, parasti nejauši, negaidīti, saskarties (piemēram, ar ko vajadzīgu, vēlamu).* □ Noskatīju puslīdz pieņemamu meža ceļu un laidu [ar automobili] dziļāk. Uzgrūdos alksnīšiem . . — tādiem rokas resnumā. . . alksnis kociņš trausls — drusku aizcērt, mazliet iezāģē, tad tik paliec un «kraukšķ» . . Sprunguļu kaudzīte auga augumā. PL Siev 80, 3, 18.

uzgrūt, parasti 3. pers., -grūst, pag. -gruva; intrans. *Grūstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Veranda draud uzgrūt uz galvas, tā ir atšķēlusies no mājas . . . Cīņa 85, 123, 2. pārn. . . kara gadu izjūtas atkal uzgruva Katrīnai. Katrs akmens, katrs nams atgādināja, kliedza: «Atceries, toreiz, blokādes dienās . . .» PL Siev 77, 1, 8. pārn. Viss dienā darītā darba svars tev negaidot uzgrūst uz pleciem kā stāvs, palu straumes izskalots upes krasts . . Kar 58, 4, 88.

uzguldīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Novietot guļus virsū (uz kā, kam).* □ Uz diviem nākamajiem vezumiem uzsēdināja pa bērnam . . , otrajam uzguldīja Jansonu . . Sakse 7, 48.

uzgulst, -gulstu, -gulsti, -gulst, pag. -gūlu, arī -gulu; intrans. **1.** *Uzgulties (1).* □ Vecais cilvēks nokāsējas, uzgulst elkoņiem uz galda. Upīts II, 503. Zandas acis savādi spīd. Viņas rokas uzgulst uz Andreja pleciem un satraukti dreb. Līvs 2, 128.

2. parasti 3. pers. *Uzgulties (2).* □ . . mati taukainās šķipsnās uzgūla tumšā krekla apkaklei. Skujiņš 14, 265. pārn. Virs mežu galiem uzgūlis tumšs padebesis . . Vilks 5, 20. pārn. Brāļu kapos Vakars dolomīta plāksnēm uzgulst, Vējš rudenīgajās liepās noklust . . Osmanis 1, 17. // pārn. *Rodoties, izraisoties nomākt, parasti ilgstoši (par nevēlamu psihisku stāvokli, arī apstākļiem).* □ Ja arī agrāk viņam bija nāves domas kādreiz iesitušās prātā, tad tās atkal tikpat ātri bija aizgājušas . . Bet nu bija citādi: taisni šodien tās uzgula viņa sirdij arvien ciešāk° un smagāk°. Saulietis IV, 204. Arī saimnieks šoruden staigāja sadrūmis. Likās, ka visai mājai būtu uzgulis ļauna likteņa sūtīts posts. Dziļums 1, 53.

uzgulties, -gulstos, -gulsties, -gulstas, arī -guļos, -gulies, -guļas, pag. -gūlos, arī -gulos; refl. **1.** *Novietoties guļus virsū (uz kā, kam).* U. uz operācijas galda. U. uz sola. □ Tikai trešā naktī Sapa pirmo reizi uzgūlās uz ubagu maišeļa . . Birznieks-Upītis 6, 81. Bet varbūt virsējo palagu varēja noņemt? Kaimiņiene, rau, gan uzgūlusies tam virsū. Kalndruva 5, 114. // *Atbalstoties novietoties (ar rokām, galvu, ķermeņa augšdaļu u. tml.) virsū (uz kā, kam).* □ Duduks uzgūlās ar elkoņiem galdam . . Lapsa 6, 53. Vispirms [kāpjot pa logu] jāuzsēstas uz palodzes jāteniski, tad jāuzgulstas ar krūtīm, jāizstiepj kāja līdz pirmajam ķieģelim . . Bundzenīece 1, 28. Pātais kumelēns bija pavisam piespiedies mātei pie sāniem, gandrīz uzgūlies uz ilkss . . Birznieks-Upītis 6, 165. // *Meklējot saskari (ar kādu), tikt uzliktam virsū (uz kādas ķermeņa daļas, kādai ķermeņa daļai) — par roku.* □ . . kāda smaga roka negaidot uzgūlās uz pleca: «Labdien!» Vāczemnieks 1, 6. . . es jūtu, ka manai rokai, ko esmu atspiedusi irdenajās smiltīs, lēni un noteikti uzgulstas vingra, karsta plauksta. Brodele 17, 38.

2. parasti 3. pers. *Uzvirzīties virsū (uz kā, kam) — par priekšmetu, vielu u. tml.* □ . . stumbrs uzgulstas svirai. Indāns 1, 202. Pierei uzgūlies cepures nags . . Jansons 6, 34. Virs devona nogulumiem uzguļas rupja granta ar oļiem un akmeņiem . . Tos no ziemeļiem atnesis ledājs . . D kal 64, 49. pārn. Un, kad saulei no rokām izkrīt vasaras atslēga, Pleciem uzgulstas rudens lietavu smagums. Kaldupe 14, 110. // *Izplatoties uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* Putekļi uzgūlušies uz palodzēm. □ pārn. . . kalnu galotnēm uzgūlušies biezi, tumšzili mākoņi . . Grīva 8, 268. // pārn. *Iestātties visapkārt (kam) — piemēram, par nakti.* □ Smaga tumsa uzgūlusies mežinieku nometnei. Berģis 1, 5. // pārn. *Rodoties, izraisoties nomākt, parasti ilgstoši (par nevēlamu psi-*

hisku stāvokli, arī apstākļiem). □ ..sirdij uzgūlusies dīvaina smeldze.. Ezera 11, 37. Man bēdu smagums uzgūlās Kā zālei akmens, kad tas ritēt stājas. P Bārda 1, 87. Aldo neteica ne vārda. Smags, nepatīkams klusums uzgūlās uz šo triju cilvēku pleciem.. Lukjanskis 1, 12. ..neziņas pilna rītdiena uzgūlusies kā smacīgs slogs.. Purs 8, 8.

○◇ Uzgulstas (arī uzguļas) (kā) slogs (arī akmens u. tml.) uz sirds (arī sirdij) — *saka, ja ir ilgstoši, nomācoši pārdzīvojumi.* □ Kur tēvs? Viņam gribējās izkliegt šo jautājumu, kas kā akmens uzgūlās sirdij. Sakse 9, 28.

uzgumdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; novec. *Uzmudināt, arī uzkūdīt.* □ Lielauša sakūdīts un uzgumdīts, viņš atdrāzās uz skolu melns kā negaisa padebesis.. Vāczemnieks 4, 109. ..Nātiņš vēl gribēja sadot Krastam un uzgumdīt viņam veco Akmani.. Fimbers 1, 117. pārn. ..Šilca krūtīs uzmutuļoja silts, slepens skaudības uzgumdīts prieka vilnis. Liesma 70, 7, 9.

uzgumzīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Gumzot uzvirzīt uz augšu.* □ Mugura tam bija atkailināta, drēbes uzgumzītas līdz pleciem, itin kā viņu kāds steigā būtu stiepis vai vilcis. Pad J 83, 201, 4.

uzģērbt, -ģērbju, -ģērb, -ģērbj, pag. -ģērbu; trans. *Uzvilkt (apģērba gabalu, apģērbu).* U. kreklu mugurā. U. bērnam jaku. □ Jēkabs uzģērba lietusmēteli, izslēdza radio un izgāja uz ielas. Lukjanskis 6, 66. Nekādu citādu materiālu vērtību man jau nebija, ja neskaita to, kas mugurā uzģērbts un kājās uzauts. Kalndruva 10, 135. ..skaista sieviete uzģērbj tikpat skaistu tērpu. Lagzdiņš 3, 25.

uzģērbties, -ģērbjos, -ģērbies, -ģērbjas, pag. -ģērbos; refl. *Refl.→ u z ģ ē r b t; saģērbties.* □ Man papriekšu ir jāuzģērbjas. ME IV, 335. // *Nēsāt, valkāt (noteikta veida, labuma u. tml.) apģērbu.* □ ..Zelps arvienu labi uzģērbies, zābaki spīd un čīkst.. Austriņš 1, 96. Alfons tagad staigāja,.. uzģērbies melnos svārkos.. Fimbers 1, 210. // trans. *Uzvilkt sev (apģērba gabalu, apģērbu).* □ Lai uzģērbjas citas drēbes. ME IV, 335.

uzģist, -ģiedu, -ģied, -ģied, pag. -ģidu; trans.; pareti. *Nojaust, noprast; arī saprast.* □ Es tūliņ to uzģidu. ME IV, 335.

uziet, -eju, -ej, -iet, pag. -gāju. **1.** intrans. *Ejot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ejot uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Jānis Bruzils uzgāja pakalnā, apstājās un apskatījās.. Kurcijs 4, 262. Mēs uzgājām pa kāpnēm stāvu augstāk.. Grīva 8, 6. «..uziesim augšā pie manis, uzcienāšu jūs ar karstu tēju.» Kļava 2, 63. ..nesteidzoties šķērsoju tīrumu un uzgāju uz ceļa. Devos Rīgas virzienā. Lukjanskis 5, 90. // trans. □ Kāpnes ir baložu pilnas.. Priekšpēdējā platformā apstājos mazliet, lai atvilktu elpu. Tad uzeju vēl atlikušos cementa pakāpienus.. Zemzaris 2, 37. // *Ejot nokļūt (uz ūdens transportlīdzekļa, arī laipas, trapa u. tml.).* □ Klūge: Es pats redzēju, ka viņa uzgāja uz kuģa. Skujiņš 9, 43. // pareti. *Uzbraukt (par transportlīdzekli).* □ «Kā būtu,» es čukstu, «ja mēs spridzinātu tiltu tad, kad uz viņa uzietu.. vilciens?» Rihters 1, 465. // pārn. *Atrasties, būt novietotam, parasti virzienā uz augšu (kur, līdz kurienei u. tml.) — par ceļu, taku.* Ceļš uziet kalnā.

2. trans. *Ejot, virzoties, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt (kādu, ko); ieraudzīt, atrast, parasti nejauši, negaidīti (piemēram, ko vajadzīgu, vēlamu).* □ Suns, uzgājis kokā sēdošu medni, rej.. A Kalniņš 1, 140. Milzis gāja, gāja un uzgāja kalnu. K Skalbe 1, 108. Es uzgāju ganīdama Birzē daiļu ozoliņu.. DV 1230. Avīzē sniegts īss ziņojums, ka pils pārbūves darbos uzietas pazemes ejas un telpas.. Zin T 76, 10, 11. // intrans. *Ejot, virzoties nejauši, arī negribēti pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu), tiekot, parasti nepatīkami, pārsteigtam; ejot, virzoties pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu), nejauši, arī negribēti, parasti nepatīkami, (to) pārsteidzot.* □ Reiz, ejot cauri kādam mežam, viņš uzgāja virsū cilvēkiem. Tie bija mežā aizbēgušie zemnieki.. Lācis 15, 296. ..nejauši uzgājusi taisni virsū — kā tad: [zēns] sēž kaņepēs aiz kūts, smēķis rokā un smirdina! Ezera 17, 151. // *Meklējot, kārtojot u. tml., parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (parasti kaut ko pazaudētu, pazudušu, noslēptu, noslēpušos); sameklēt (vajadzīgo, vēlamo).* □ «..nomira reiz cilvēks, kas daudzus gadus bija ubagojis. Bet pēc nāves viņa skrandās uzgāja četri tūkstoši rubļu zeltā.» Salenieks 7, 201. Laimdota savukārt kādā citā atvilktnē uzgājusi meitas slepšus iegādāto lūpu zīmuli.. Lāms 6, 6. ..raibā vista šorīt atkal nozudusi, jau otro nedēļu nevarēja uziet, kur viņa lien dēt. Upīts 4, 251. Juhans klusēja. Viņš saprata, ka [zvejniekiem] vēlreiz uziet vētras laikā izgaiņāto siļķi diezin vai izdosies. Līvs 3, 99.

3. parasti 3. pers.; intrans. *Būt uzvirzāmam, uzmaucamam virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Kurpe viņai uz mata uzgāja [kājā]. ME IV, 336.

4. intrans.; novec. *Izteikt prasību (kādam); pieprasīt (1).* □ «Tev, meit, pa šitām dienām vajadzēs ciešāk uziet, lai maksā.» Upīts II, 106. Zvīģirda: Vai tu domā, Ka viņš to darīja no laba prāta? Tik, kad tam karals [karalis] bargi uzgāja.. Aspazija II, 90.

○◇ Uziet (arī iziet, uznākt) uz vēstures skatuves — *iesaistīties nozīmīgos vēsturiskos notikumos.* ◇ Uziet (arī uzlidot, uzsprāgt, uzskriet) gaisā sar. — *tikt uzspridzinātam.* □ Krievi bija uzspridzinājuši dzelzceļa tiltu pār Gauju, pie kam paši spridzinātāji bija uzgājuši gaisā līdz ar visu tiltu. Kar 91, 3/4, 169. ◇ Cik (tik) uziet sar. — a. *Lielā daudzumā, skaitā, apjomā; ļoti daudz.* □ ..naudas Brīviņam nebij, kamēr jaunajam Rutkam viņas cik uziet, un aizdeva labprāt.. Upīts 4, 242. ..[ēdnīcā] pasūtījuši katrs pa dubultporcijai gaļas salātu. Gaļas pamaz, toties majonēzes — cik uziet. A Grigulis 17, 84. b. *Cik gribas, cik vēlas (piemēram, ko darīt).* □ Nurža: Bet sakiet, vai taksīšos braukt skolniecēm arī aizliegts? — Mare: Nē, taksīšos

braukt mēs varam cik uziet. A Eglītis 1, 132. Varbūt kāds prātvēders, lasot šo slavas dziesmu jūras skaistumam, mani [autoru] nozākās par pēdējo romantiķi? Lai zākā! Lai zākā un peļ, cik tik uziet! Grīva 5, 96. «Gultu tūlīt uzklāšu — tur pie sienas. Guliet droši — cik uziet, nevienu jūs netraucēsiet. Ar labu nakti!» Auziņš 1, 39.

ūziņa, -as, s.; ģeogr. *Neliela ūdenstece, kas savieno divus ezerus vai upi ar ezeru; caurteka.*

uzirdinājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z i r d i n ā t (1).* □ Kvalitatīvs uzirdinājums būs tad, ja augsnes mitrums nepārsniegs 18 procentus. Cīņa 83, 59, 2.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z i r d i n ā t (2).*

uzirdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Apstrādāt (augsni, zemes platību), lai (to) padarītu, parasti pilnīgi, arī no virspuses, irdenu.* U. zemi ap augļu kokiem. Uzirdināts zemes gabals. □ Pirmajos gados dzīvžogu stādījumi jāravē, reizē viegli uzirdinot arī augsnes virskārtu. Kronītis 1, 335. Pie kādas rožu dobes līkņāja dārznieks Gabriels, ar garam kātam pierīkotu kaplīti uzirdinādams zemi. Grīva 12, 39.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst, parasti pilnīgi, arī no virspuses, irdens.* □ Daudz kas ir atkarīgs no tā, kā strādā frēzēšanas mašīnas, kas uzirdina kūdru. Cīņa 81, 137, 2.

uzjāt, -jāju, -jāj, -jāj, pag. -jāju. **1.** intrans. *Jājot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); jājot uzvirzīties uz kādas vietas.* U. pa krauju augšā. U. uz tilta. □ Medību vecākais uzjāja pakalnā un vēlreiz notaurēja pulcēšanās signālu. Mauliņš 2, 187. Antiņš tieši tāpēc ir pārāks par citiem un spēj uzjāt stikla kalna galotnē, ka viņam ir vissiltākā sirds.. J Kalniņš 5, 44. Es uzjāju kalniņā, Pašā kalna galiņā. DV 1264.

2. intrans. *Jājot uzvirzīties virsū (kādam, kam), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to); jājot uzvirzīties virsū (kādam, kam), tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam.* □ Atceros ļaužu pūli pie stacijas. Puiku svilpšanu un policistus zirgos.. Metās bail, likās, ka tūliņ, tūliņ tev uzjās virsū.. Cīņa 84, 166, 2.

3. trans.; pareti. *Jājot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt (kādu, ko), arī ieraudzīt, atrast (piemēram, ko vajadzīgu, vēlamu).* □ Beidzot uzjāj vienu ķēniņa pili. ME IV, 337. Jāju dienu, jāju nakti, Neko labu neuzjāju. LD 13250, 15.

uzjaukt, -jaucu, -jauc, -jauc, pag. -jaucu; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, dulķes, nogulsnes) uzvirzās šķidruma, masas virsējos slāņos.* □ Griška iegremdē virlopu zupā un sparīgi to apmaisa, lai uzjauktu biezumus.. Kar 91, 5/6, 50. Pa stāvu nogāzi straume plūst, visu uzjauc un rauj līdzi. Upīts IV, 530. Katrs vilnis,.. nonācis sēkluma joslā, bīda un uzjauc no jūras dibena vai atrauj no krasta smiltis un oļus.. D kal 66, 97.

uzjautāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Pajautāt (kādam ko).* □ Kad tēvs Rīgas brauciena miegu izgulējis un ēd brokastis, māte uzjautā: «Un kam mums vēl viens kaķis mājās vajadzīgs?» J Kalniņš 2, 115. Varētu viņai ko uzjautāt —.. par viņas balto rozi.. Lubējs 3, 134. // *Uzrunāt (kādu), izsakot, parasti īsu, jautājumu.* □ Skolotājs uzjautā direktoru, vai šim kaut kas klasei sakāms.. J Kalniņš 4, 18. Ak, es varēju pajautāt pretimnācējiem,.. kur ir Dailes teātris, bet es kautrējos. ..Vai tā nebūtu skaidra liecība, ka esmu no laukiem, un uzjautātais rīdzinieks varbūt nemaz man neatbildētu.. J Kalniņš 10, 273.

uzjautrinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z j a u t r i n ā t.* □ Reiz gadījās, ka pavēli par darba kavējumu Rudaste uzrakstīja nevis vainīgajam kurinātājam Kaļānam, bet viņa maiņas biedram Aparniekam. Veselu dienu baltā lapa karājās pie kantora ziņojumu plāksnes — visiem par lielu uzjautrinājumu. Preilis 1, 90.

uzjautrināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) kļūst jautrs.* U. skatītājus. Uzjautrinoša izrāde. □ ..vairākas stundas inženieris uzjautrināja sabiedrību asprātīgiem nostāstiem, bet Anita staigāja smaidošu seju. Lācis 4, 304. Institūtā vēl tagad atceras amizanto atgadījumu, kas vēl ilgi visus uzjautrināja. Purs 4, 55. Signe ir uzjautrināta, skaļi smejas, un, redzot viņas jautrību, jāsmejas arī man. Kaijaks 6, 72.

uzjautrināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. *Kļūt jautram.* U. par klauna jokiem. □ Pagalmā Francis pagāja garām bērnu pulciņam, kas uzjautrinājās, kaisīdami sauso sniegu cits citam aiz apkakles. Lācis 15, 83. Pirmajās [lugas] ainās par Zeltīti varam smiet un uzjautrināties, šīs vecīgās dāmas izdarībās ir daudz komikas.. Hausmanis 4, 180. Suns, ticis brīvībā, uzjautrinās, met slaidas, atsperīgas cilpas taisni kaiju barā. Indrāne 9, 90.

uzjoņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Joņojot uzskriet, uzbraukt.* □ Pa trīs pakāpieniem reizē viņš uzjoņoja savā stāvā un atslēdza dzīvokli. Lapsa 7, 104. ..Tita, svārkus uz augšu sarāvusi, lēkšus uzjoņoja pa vaskotajām ozolkoka kāpnēm. Skujiņš 10, 21. Salgalē Tu ar zirgu un ratiem gandrīz uzjoņoji uz kuģīša. Pasaules sp I, 30.

uzjozt[1], -jožu, -joz, -jož, pag. -jozu; trans. *Apjozt (jostu, siksnu u. tml.).* U. jostu ap vidukli. // *Piestiprināt ar jostu (parasti ieroci).* □ Pāra zeņķiem virs kažociņa uzjozti stacijas žandarmam un uradņikam noņemti zobeni. Upīts V, 39.

uzjozt[2], -jožu, -joz, -jož, pag. -jozu; intrans.; sar. *Ātri, strauji uzskriet.* U. kalnā. □ Blēndare [pērtiķiene] uzjoza klintī un labpatikā sāka savu guvumu plosīt. Zv 82, 5, 18.

uzjumt, -jumju, -jum, -jumj, pag. -jumu; trans. *Izveidot (jumtu, jumta segumu).* □ ..māja bija būvēta no sila priežu guļbaļķiem.., tā stāvēs vēl droši savus simt gadus, ja vien saimnieks jo laikus pielabos vai

uzjums jaunu jumtu. Purs 6, 81. Kungs pats lika muižas strādniekiem noplēst veco salmu jumtu un uzjumt niedres. Birznieks-Upītis IV, 427.

uzjumtenis, -ņa, v. *Neliels jumtveida pārsegums (piemēram, virs vārtiem, durvīm).* □ Ja ārdurvis veramas uz āru, tās jānovieto nišā vai jāpārsedz ar uzjumteni. Sterns 2, 81. Sienas dekorā «Spārni» ir mēģinājums pārfrazēt un vispārināt Latgalē izplatītos logu apmaļu un uzjumteņu dekoratīvos kokgriezumus. Pad J 79, 95, 3. Tur [tornī] .. jāizbūvē pulksteņa ciparnīcas .. Galdnieki jau sākuši izgatavot ciparnīcas barokālo uzjumteni. Lit M 72, 2, 15.

uzjundījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z j u n d ī t.* □ Kāpēc viņa tagad neatlaidīgāk nekā agrāk tiecas pēc mūzikas, ko viņa tajā meklē — uzjundījumu vai nomierinājumu? Kar 81, 12, 32.

uzjundīt, -u, -i, -a, arī -īju, -ī, -ī, pag. -īju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (jūtas, atmiņas u. tml.) izraisās (psihē), uztrauc.* □ Elza iet lēniem, nenoteiktiem soļiem, un katrs no tiem uzjundī dīvainas, mokošas jūtas .. Kalndruva 7, 23.

uzkabe, -es, dsk. ģen. -bju, s.; mil. *Priekšmetu komplekts (piemēram, jostas, siksnas, somas, maisi), kas paredzēts karavīriem ieroču, munīcijas, pārtikas un aizsarglīdzekļu, kā arī personisko mantu nešanai; priekšmetu kopums, kas paredzēts nešanai ar šāda komplekta palīdzību.* □ Drošības dēļ seržants vēl nolasīja, kas pieder pie pilnās uzkabes: šautene, durklis, bruņu cepure, veļas soma, pārtikas soma .. Plaudis 2, 58. Visi steigā kreklus rauj pār galvu, Ugunskurus izjauc, izlej traukus, Uzkabi vāc kopā, naski tērpjas. Un pēc īsa brīža visa rota Stāv pa vadiem koku drēgnā ēnā. Čaks 7, 142.

uzkabināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Kabinot novietot, arī nostiprināt virsū (uz kā, kam).* □ Viņš iegāja guļamistabā, novilka svārkus un vesti, kārtīgi uzkabināja uz krēsla atzveltnes .. Sakse 1, 222. Meitene .. pavirši pakāra mēteli uz vadža, nevis uzkabināja uz pleciņiem .. Ezera 9, 99. Uz ielas abi uzkabināja acenes ar plaukstas lieluma tumšiem stikliem. Birze 7, 63. Svētdienas rītos viņš agri jo agri kājās. Sapošas. Iztin no avīzes platmali ar cietām malām, uzkabina krūtežu, piepogā kravati .. Zemzaris 1, 98.

uzkabināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās. *Refl.* → *u z k a b i n ā t; tikt uzkabinātam.* □ Man valgs par augstu uzkabinājies. ME IV, 337.

uzkaisīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Kaisot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Gatavai mērcei uzkaisa sakapātus lociņus. Kļaviņa 1, 88. .. Jānīša uzdevums — maizītes noziest ar olu .. un uzkaisīt katrai pa šķipsnai ķimeņu. Rinkule 1, 73. Apklājam ugunskura vietu sūnām. Uzkaisām sausas lapas uz nomīdītām stidziņām. Rihters 1, 451.

uzkaisīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Neviļus, negribēti tikt uzkaisītam.* Sāls gaļai uzkaisījies par daudz.

uzkala, -as, s.; būvn. *Uzliktnis.* Dzelzs u.

uzkalde, -es, dsk. ģen. -žu, s.; tehn. *Fizikāli mehānisks process, kas noris metālos, ja tos plastiski deformē augstā stāvoklī.* Uzkaldes veidi. Plastiskās deformācijas u.

uzkaldināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Uzkalt (1).* □ Uzkaldināt jaunus ratus. ME IV, 338.

2. *Uzkalt (2).*

uzkalnains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kur ir uzkalni.* □ Braucām pa uzkalnainu apgabalu. Uzkalnu virsotnēs mazi, dārzos un mežu puduros paslēpušies ciemati. Pasaules sp I, 27.

uzkalne, -es, dsk. ģen. -ļņu, s. *Vieta kalna, paugura u. tml. augšdaļā; arī uzkalns.* □ No savdabīgā kalna pa labi lēzenā uzkalnē pletās Ēdoles ļaužu druvas .. Kalndruva 12, 6. Vilciens traucās pāri stāvai uzkalnei. Lubējs 1, 86. Aiz uzkalnes saulē spīdēja neliels ezers. J Kalniņš 4, 258.

uzkalniņkaps, -a, v.; arheol. *Kaps, virs kura ir izveidots samērā augsts zemes vai akmeņu krāvums.* □ Lībiešu uzkalniņkapi vispār kopumā datējami ar 11.—13. gadsimtu. Apals 1, 86. Krasas pārmaiņas [bronzas laikmetā] skārušas arī apbedīšanas tradīcijas. Tās bijušas ļoti dažādas. Blakus līdzenajiem skeletkapiem sastopami ugunskapi, uzkalniņkapi, akmens šķirsti .. D kal 82, 107.

uzkalnis, -ļņa, v.; novec. *Uzkalns.* □ Piepeši uzkalnī aiz skolas parādījās barons un aizaulekšoja skolai garām. Blaumanis 6, 206. .. lēzenais, slaidais uzkalnis avokšņains un staigns ar slīkšņas krūmiem un vījgriezēm [vīgriezēm]. Upīts 8, 88. Andrejs nu nekavējoties lika pamatus jaunai celtnei uzkalnī starp ošu apēnotām klētīm un veco riju .. Veselis 1, 238.

uzkalns, -a, v. *Neliels, kalnam, pauguram līdzīgs zemes virsas paaugstinājums; pakalns.* Kāpt uzkalnā. □ Avots iztecēja no mālaina uzkalna, kas bija apaudzis ar jauniem bērziem, vītoliem un eglēm. Uzkalnu sauca diženā vārdā — par Krauķu kalnu, kaut gan nekāda lielā augstuma te nevarēja ieraudzīt. Kalndruva 7, 5. Starp diviem pakavveida uzkalniem ūdeņaina pļava .. Caune 1, 149. Māja stāvēja uzkalnā, no verandas loga varēja pārredzēt kaimiņu namiņu šīfera jumtus .. Lapsa 7, 46. // pārn. *Virs (kā) pamata izveidots vai izveidojies neliels, parasti kādas masas, paaugstinājums.* □ Biezpienam pievieno olu, sāli, ķimenes, sviestu vai biezu krējumu, izmaisa, masu ziež uz maizītēm ar uzkalnu .. Kļaviņa 1, 362.

uzkalpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Uzkalpoties (1).* □ Uzkalpojis līdz kādai augstai vietai. ME IV, 338.

2. *Uzkalpoties (2).* □ Uzkalpojis par ģenerāli. ME IV, 338.

uzkalpoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** *Centīgi strādājot, iegūt paaugstinājumu darbā.* □ Viņas tēvs, labs kurpnieku amata pratējs, savā laikā pie Eglīša bija uz-

kalpojies par meistaru. A Grigulis 13, 382. Baloža dēls Jānis pabeidza Vitebskā ģimnāziju un Mogiļevā uzkalpojās par pasta priekšnieku .. Hor 90, 2, 21.

2. *Dienējot (karadienestā, policijā u. tml.), iegūt augstāku dienesta pakāpi; uzdienēties (1).* □ Uzkalpojies par ģenerāli. ME IV, 338.

uzkalst, parasti 3. pers., -kalst, pag. -kalta; intrans. *Sakalst (no virspuses).* Biezpiens bļodā uzkaltis.

uzkalt, -kaļu, -kal, -kaļ, pag. -kalu; trans. **1.** *Kaļot (metālu), izveidot, izgatavot (priekšmetu); izkalt (1).* □ ..Dievs licis kalējam uzkalt apaļu ripu. LTT 27.

2. *Kaļot izveidot virsū (uz kā, kam).* U. asij galu. Uzkaltas detaļas.

uzkapāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Kapājot sadrupināt, sarobot u. tml. (no virspuses).* □ Ozolu zāģētāji vēl cīnījās ar resnajiem spītniekiem, kad citi ar cērtēm uzkapāja sasalušo garozu .. Purs 11, 179. Ja pagraba sienas ir ļoti gludas, pirms apmešanas tās ar asu veseri jāuzkapā, lai apmetums labāk piesaistītos. Lauku Dzīve 81, 12, 25.

uzkapināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Izkapināt (izkapti).* □ Izkapti uzkapināt. ME IV, 339.

uzkaplēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Kaplējot uzirdināt (augsni, zemes platību).* U. zemi ap ogulājiem. U. vagu starpas.

uzkāpt, -kāpju, -kāp, -kāpj, pag. -kāpu; intrans. **1.** *Kāpjot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); kāpjot uzvirzīties uz kādas vietas.* U. tornī. U. augstu kokā. U. līdz otrajam stāvam. U. uz zālāja ietves malā. □ Var uzkāpt visaugstākā kalnā, Bet neredzēt vairāk par leju. Var stāvēt viszemākā vietā, Bet pavērst pret sauli seju. Rinkule 6, 85. Viņa uzkāpa pa tumšām smacīgām kāpnēm sestajā stāvā. — Te Maskavas priekšpilsētā dzīvoja Vija un Pēteris Kviesīši. Mauriņa 2, 93. Argods: Zini ko, Hope? Uzkāp stāvu augstāk. Tur dzīvo divi diezgan jautri zēni. A Eglītis 1, 398. ..Visvaldis atgriezās mājās, klusi uzkāpa savā [jumta] istabā .. Kalndruva 2, 36. // trans. □ Droši vien viņa noskrēja apakšstāvā, kur dzīvoja dakteris, tāds pastīvs briļļains večuks. Vai drīz viņš uzkāps šīs garās kāpnes? Salnāja 1, 127. Anita atvadīdamās vēlreiz paskatījās Hermanī, tad pagriezās, .. uzkāpa tos divus pakāpienus līdz gaitenim .. Līvs 5, 185. // *Kāpjot, liekot soli vertikāli, uzkļūt virsū (uz kā, piemēram, uz krēsla, palodzes).* U. uz akmens. □ Biju uzkāpusi uz galda un nejauši apgāzu lampu. Ezera 18, 130.

2. *Virzoties nokļūt (uz ūdens transportlīdzekļa, arī laipas, trapa u. tml.); nokļūt (uz ūdens transportlīdzekļa), lai kur dotos (tajā).* □ Pa virvju kāpnēm kopā ar loci uzkāpām uz motorkuģa. Cīņa 84, 192, 2. ..Antons Vējš uzkāpa uz šaurā plosta un sāka vicināt kreklu. Grīva 7, 81. Ieraudzīju arī laivu un steķi, kas uzreiz saļodzījās, kolīdz uz tā uzkāpu .. Ezera 17, 105. «Uz bāzes kuģa vēl nekas, bet, kad uzkāpsiet uz vidējā zvejas tralera, tad jau nu gan pašūpos.» Talcis 7, 10.

3. *Liekot soli, uzlikt kāju, parasti nejauši, arī negribēti, virsū (cilvēkam vai dzīvniekam, tā ķermeņa daļai, arī priekšmetam).* □ ..nakti, pa mežu ejot, var uzkāpt arī odzei. Birze 3, 38. Virsū uzkāpt kaut vai sliekai viņa negrib, žēlo. Avotiņa 2, 10. ..Juris nejauši uzkāpa uz astes mammas pluskainajam kaķim, tas ievēkšējās .. Zigmonte 7, 104. Alīna nogurusi. ..Kāds nejauši uzkāpis uz kājas. Viņa klusi raud. Mauliņš 4, 167. Kāds zēns, sveicinot mācību pārzini, aiz neuzmanības uzkāpj lupatai, ko pats nes, un gandrīz paklūp. Gulbis 3, 13. ◇ Uzkāpt (arī uzmīt) uz varžacīm sar. — *sāpīgi aizskart, apvainot (kādu); pateikt nepatīkamu patiesību (kādam).*

4. *Kāpjot, liekot soli vertikāli (kam) pāri, ieņemt jātenisku stāvokli (uz tā).* □ Kad tos [zirgus] veda pie dīķa dzirdīt, es drīkstēju kādam vecam kleperim uzkāpt mugurā. A Gulbis 3, 17. ..ļaudis steigas gadījumā uzkāpj divritenī vai iejūdz zirgu. Kar 59, 10, 79. pārn. Lisija dusmās kā uz raganas slotas kāta uzkāpusi. Kaldupe 13, 179.

5. parasti 3. pers. *Uzvirzīties, parasti, slīdot gar ķermeni, uz augšu (par apģērbu, tā daļām).* □ Tam jauni, pašausti svārki mugurā, ap kaklu balts, pār apkakli līdz ausīm uzkāpis lakats. Upīts IV, 678. // *Augot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par kāpelētājaugiem.* □ ..patālāk no sliedēm slienas jauna ēka, pa kuras sarkanīgi nokrāsotajām sienām mežavīni paguvuši uzkāpt jau līdz jumtam. Ezera 11, 9. Apiņi, vīdamies ap verandu, uzkāpa līdz pat jumta mugurai .. Virza 1, 38. // *Atrasties, būt novietotam virzienā uz augšu (kur, līdz kurienei u. tml.) — parasti par ceļu, taku.* □ Kad ceļš uzkāpj visaugstākajā kalnā, .. jauniešu pulciņš apstājas. Indrāne 1, 326. // *Uzvirzīties, arī šķietami uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā, piemēram, debess spīdekļiem.* □ Saulei pretī ātri uzkāpa melns mākonis, izplētās pāri visam apvārsnim .. Upīts VIII, 582. Saule bija uzkāpusi jau laba sprīža tiesu virs meža .. Jakubāns 2, 174. Pāri sādžas jumtiem uzkāpa sudrabains mēnessirpis. Strāls 2, 113. // *Izplatoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par miglu, dūmiem u. tml.* Migla uzkāpusi līdz koku galotnēm. □ Vispirms ceļa gravā pret ābeļdārza sētu uzkāpa balts dūmu mutulis .. Upīts 4, 142. ..nakts tumsā mēs no trīsdesmit kilometru tāluma redzējām pat pārāk labi, kā uguns sarkanums reizēm plešas lielāks, pēc laika druscin pieplok ... tad uzkāpj atkal .. Zv 75, 14, 16.

6. parasti 3. pers. *Pacelties (līdz noteiktam līmenim, vietai) — par šķidrumu, viļņiem, arī ūdenstilpi.* □ Dzidrais šķidrums [vīns] tūdaļ .. uzkāpa līdz apsvīdušā [glāzes] stikla malām. Cīrulis 1, 176. Viļņi noplok pie milža [akmens] kājām. Tikai devītais uzkāpj līdz jostas vietai un sašķīst krāsainu zvaigžņu miriādēs. J Plotnieks 6, 211. Ilga pieiet pie dambja, paraugās lejā, satrūkstas, cik augstu uzkāpusi

upe, kļuvusi kustīga, nemiera pilna. Ezera 2, 207.

7. parasti 3. pers. *Paaugstināties (līdz noteiktai pakāpei) — parasti par temperatūru, spiedienu.* □ ..ja dienu temperatūra ēnā ir uzkāpusi augstāk par 35 grādiem, tad dīķa veldzi nenoniecina gandrīz neviens. Liesma 76, 10, 25. // *Paaugstināties vai palielināties (līdz noteiktai pakāpei) — piemēram, par cenu, darba ražību.* □ ..pēdējos gados ģimenes mājiņu cenas uzkāpušas līdz 80, 90, pat 100 tūkstošiem dolāru. Zv 75, 3, 17.

8. *Sasniegt (sabiedriska stāvokļa, kādas darbības nozares u. tml.) noteiktu, parasti augstu, pakāpi.* Augstu uzkāpt — *ieņemt ievērojamu sabiedrisko stāvokli.* Uzkāpt slavas augstumos — *iegūt lielu slavu, slavas augstāko pakāpi.* □ Kaprālis — tā nav augsta dienesta pakāpe. Lai no kareivja uzkāptu līdz kaprālim, starpā ir tikai viena — dižkareivja.. pakāpe.. Jansons 4, 638. ..uzkāpt no pirmspēdējās vietas līdz ceturtajai [klases sekmības ziņā], tas nav pa jokam. Brīdaka 2, 95. Gadās, trinot glumu mēli, Dažs it augstu uzkāpt māk.. Elksne 4, 16.

○◇| Uzkāpt tronī — *kļūt par valdnieku.* □ 1047. gadā uzkāpdams Norvēģijas tronī, viņš pēc tam dibināja Lu upes grīvā nocietinātu apmetni, kas dabūjusi Oslo vārdu.. Zv 73, 16, 15. ◇ Uzkāpt uz pjedestāla — *kļūt slavenam, atšķirties no citiem; nostādīt sevi izņēmuma stāvoklī, uzsvērt savu pārākumu.*

uzkare, -es, dsk. ģen. -ru, s.; tehn. *Pievienojums piekarot, kurā viena ierīce, iekārta u. tml. pilnīgi uzņem otras (piekārtās) ierīces, iekārtas u. tml. masu.* Frontālā u. Sānu u. □ Visus daudzveidīgos viensliedes ceļus var iedalīt divās lielās grupās: piekares un uzkares tipa ceļos. Zin T 64, 8, 30.

uzkarināms, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *uzkarināt.*

2. tehn. *Tāds, ko uzkarina (2).* U. kultivators. □ ..plantāciju pārar 25—27 cm dziļi ar uzkarināmo traktora arklu.. Baumane 1, 105.

3. lietv. nozīmē: uzkarināmais, -ā, v. *Statnis, plaukts, līste u. tml. ar āķiem, vadžiem apģērbu, galvassegu pakāršanai, uzkāršanai; arī viens no šiem āķiem, vadžiem; pakaramais.* □ Ap trijiem garderobes uzkarināmie papildinājās ar neilona lietus mēteli.. Lapsa 2, 77.

uzkarināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Uzkārt.* U. mēteli uz pakaramā.□ Aparātā [telefona automātā] nograbēja sīknauda. «Labdien,» iesāka Valdis un apklusa. ..vīlies viņš uzkarināja klausuli. Līvs 3, 7. Tepat pie sienas bija pieslieti divi grābekļi, dakšas un uzkarināta izkapts. Brodele 14, 45. ..istabas durvīs parādījās garš, izstīdzējis puisis ar plecā uzkarinātu akordeonu. J Plotnieks 11, 171. ..pie sienas uzkarināta palielināta līgavas un līgavaiņa fotogrāfija.. Purs 4, 116.

2. tehn. *Piekārt (ierīci, iekārtu u. tml.) citai ierīcei, iekārtai u. tml. tādā veidā, ka tā pilnīgi uzņem piekārtās ierīces, iekārtas u. tml. masu.* U. traktoram arklu.

Sk. uzkarināms.

uzkārot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; pareti. *Iekārot.* □ ..galvenokārt Leontīne bija uzkārojusi īrniekus tādēļ, lai iegūtu papildu darbaspēku Noasa mantojuma meklēšanai. Skujiņš 14, 356. Arta uzkāro darināt kakla rotu no lēpēm, sauc Pāvilu palīgā.. Bundzeniece 2, 27. Tāpat vēlāk gadījās viena otra «spindzele», kas manu vīru bija uzkārojusi.. Pad J 82, 196, 4.

uzkarsēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Karsējot panākt, ka (kas) iegūst vēlamo temperatūru.* U. ūdeni trauku mazgāšanai. U. ūdeni līdz vārīšanās temperatūrai. □ Atdzesēto gaļu sagriež gabalos un pirms pasniegšanas uzkarsē buljonā. Ed gat 194. Iegūto sulu uzkarsē līdz 85 °C temperatūrai, salej tīrās stikla burkās un sterilizē.. Ves 76, 7, 21. Detaļas izgatavo karstā presformā, iepriekš tās uzkarsējot no 150 °C līdz 170 °C. Alksnis 1, 23. pārn. Dažī pārsteidzīgi uzsākti.. gadījuma sakari vēl vairāk uzkarsēja viņa alkas pēc normāli nokārtotas dzīves. Skujiņš 14, 230.

uzkarsēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Uzkarst.* □ Putra jau uzkarsējusies. ME pap II, 724.

2. *Pakļaut sevi, parasti straujai, karstuma iedarbībai.* □ Beidzot peldētāji sagāja pirtī atpakaļ vēlreiz uzkarsēties, bet kamīna telpā sievietes sāka durt uz iesmiem šašliku. Kaijaks 4, 84.

uzkarst, parasti 3. pers., -karst, pag. -karsa; intrans. *Karstot sasniegt vēlamo temperatūru (par vielu, priekšmetu).* □ Dažās vietās sakarsētā viela strauji ceļas augšup. Nonākusi virspusē, tā atdziest un blakusrajonos noplūst lejup. Apakšējie slāņi no jauna uzkarst, un viss atkārtojas. Tādā veidā viela pārnes siltuma enerģiju. Zin T 79, 6, 23. pārn. Pamazām vien uzkarsa vēlēšanās izrakties cauri aizgājušo gadu mēmajam segslānim,.. pašam savām acīm redzēt vietas, kur pagājusi Māsēna dzīve. Skujiņš 11, 48.

uzkārst, -kāršu, -kārs, -kārš, pag. kārsu; trans. **1.** *Apstrādājot (audumu), izveidot uz (tā) virsmas irdenu, pūkainu, mīkstu no dzijām izvilktu šķiedru galu virsslāni.* □ Šajā sezonā moderni ir plastiskie mīkstie, uzkārstie audumi.. Rīgas B 79, 221, 5. Ziemā ļoti iecienītas ir cepures no dažādiem uzkārstiem materiāliem, mākslīgām un dabiskām kažokādām.. PL Siev 68, 2, 19.

2. sar. *Uzkasīt (matus, matu sakārtojumu).* □ Ģērbjas Anita kliedzoši — mati uzkārsti kā linu kodaļa, tērpi spilgtās krāsās, smailpapēdišu kurpītes. Purs 7, 22. Sarkanzeltainos, īsi apcirptos matus Aija iztinusi no rullīšiem, saveidojusi glītā sasukā. Kupli uzkārsta sproga gaisīgi krīt uz pieres. Spāre 6, 168.

uzkārsums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzkārst (1).* □ Mēteļiem, pusmēteļiem un jakām izmanto vieglus vadmalas tipa audumus ar nelielu uzkārsumu.. PL Siev 83, 3, 24.

uzkārt, -karu, -kar, -kar, pag. -kāru; trans. *Novietot (priekšmetu) virsū (uz kā, kam, arī*

kur) tā, ka (tas) karājas; pakārt (1). U. veļu žāvēties uz auklas. □ Meistars piegāja pie skapja un izņēma savu mēteli, kas bija rūpīgi uzkārts uz pakaramā. A Eglītis 3, 34. ..viņa novilka Dambim mēteli, izņēma man no rokām cepuri un uzkāra vadzī pie sienas. Līvs 4, 25. Šādus gan lielākus, gan mazākus būrus, kas bija domāti strazdiem, zīlēm un mušķērājiem, Stalžāns uzkāra gan savā dārzā, gan mežā, gan ceļmalas kokos. K Grigulis 3, 59. // *Savienojumā ar «kaklā»: novietot (ko) ap kaklu tā, ka (tas) karājas.* U. krelles kaklā. Uzkārt roku kaklā — *atbalstīt ievainotu roku kaklā uzkārtā saitē.* □ Atvadoties Helēna bija Jonatanam kaklā uzkārusi amuletu.. Bels 7, 30. ..saģērbjos, uzkaru kaklā binokli un atkal uzkāpju uz klāja. Grīva 8, 17. Zenta soļoja līdzās ar kaklā uzkārtu roku. Jansons 6, 444.

uzkārties, -karos, -karies, -karas, pag. -kāros; refl. *Refl. → u z k ā r t; aizķerties (aiz kā) un palikt karājoties.* □ Līst pār augsto sētu nav drosmes. Uzkāršos kā joku nostāstos. Salenieks 7, 128. ◇ Uzkārties kaklā sar. — *uzplīties, uzmākties.* □ ..tāds [vīrs].. uzkārsies vēl svešai sievietei kaklā, un vai tad tas nav pirmām kārtām sievas negods? Zigmonte 15, 6. // sar. *Pakārties (1).* □ Viņš mēģināja uzkārties. ME IV, 341.

uzkasīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Kasot (parasti niezošu ķermeņa daļu), radīt (iekaisumu, ievainojumu).* □ Uzkasīt ādu jēlu. ME IV, 340.

2. *Vairākkārt velkot (ar ķemmi, suku) uz augšu un leju pa matu šķipsnām, izveidot (matu) pacēlumu, uzbužināt (matus); šādā veidā izveidot (matu sakārtojumu).* □ Matus uzkasa tāpēc, lai uzlabotu frizūru un radītu iespaidu, ka ir kupli mati.. Rīgas B 63, 248, 5. Ļoti modernas bija taisnu, gludu līniju frizūras, kuru pamatā bija matu pacēlums, tos uzkasot. Friz 25. Aizvakar augsti uzkasītā frizūra bija saplakusi. Birze 8, 194.

3. *Uzkašņāt virsū (uz kā, kam).* □ Uzkasīt zemi uz stādiem. ME IV, 339.

uzkašņāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju, arī **uzkašāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Kašņājot izjaukt, izsvaidīt (piemēram, zemi) — parasti par dzīvniekiem.* □ Gailis un vistas uzkašņā zemi. ME IV, 340.

2. *Kašņājot uzvirzīt (piemēram, smiltis) virsū (uz kā, kam).* U. trūdzemi uz ogu krūmu saknēm.

uzkausējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z k a u s ē t.* Leģētā tērauda u. instrumenta detaļai.

uzkausēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Kausējot panākt, ka (kausējums) sasaistās ar (kā) virsmu.* U. aizsargmetālu. □ Agrāk vārpstu tipa metāla detaļas izmērus atjaunoja ar elektrisko loku, uzkausējot metālu un pēc tam detaļas mehāniski apstrādājot. Rīgas B 81, 152, 2. Lai veicinātu uzkausētā un pamatmetāla labu sakušanu, kušņu sastāvā jābūt vielām, kas vai nu ar metāla oksīdiem veido viegli kūstošus savienojumus, vai arī izšķīdina radušos oksīdus. Zin T 63, 4, 35. // *Ar tehnoloģiskiem paņēmieniem panākt, ka (priekšmets, tā daļas) neatdalāmi sasaistās (ar uzklāto kausējumu).* □ ..otro gadu strādā zemes rakšanas frēzmašīnas, kas apgādātas ar uzkausētiem nažiem. Lauku Dzīve 84, 10, 10.

uzkavēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; pareti. *Aizkavēt (kādu).* □ Ārsts: Tev ir atnākuši apmeklētāji. Ir jau diezgan vēls, bet es viņiem atļāvu arī tevi satikties, protams, ar noteikumu, ka viņi tevi uzkavēs pavisam mazu brīdi. Zīverts 1, 152. Brempelis: Es tevi vairāk neuzkavēšu. Mīļš paldies par apciemojumu. A Eglītis 1, 143.

uzkavēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Būt, atrasties, uzturēties (kur, kādā vietā, pie kāda), parasti neilgu laiku, arī reizēm.* □ Brīdi es uzkavējos darbnīcu pagalmā, pārlaidu skatienu nojumēs stāvošajiem kombainiem un citām mašīnām.. Kaijaks 5, 350. Bērnībā Neldai vislabāk patika uzkavēties virtuvē. Kaldupe 13, 162. ..Helga un Arnis arvien biežāk kāpa pār Doņu slieksni, arvien ilgāk uzkavējās pie laipnajiem kaimiņiem. Kalndruva 5, 49. // *Atrasties, apstāties (kur, kādā vietā), parasti neilgu laiku, arī reizēm (par transportlīdzekli).* □ Uzkavējies dažas stundas robežpilsētiņā Brodos, sanitārvilciens joņoja atkal tālāk.. Strāls 2, 295. Kurss tika nosprausts uz Hungerburgu — nelielu Igaunijas ostu Narvas tuvumā. Kuģi tur uzkavējās vairākas dienas.. Zin T 90, 2, 9. // pārn. *Neilgu laiku pievērsties (kam) — parasti par acīm, skatienu.*

uzklājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z k l ā t (1).*

2. *Paveikta darbība, rezultāts → u z k l ā t (2).* □ Telpas remontējot, griestu krāsojumu nomazgā. Krīta uzklājums biezā kārtā atlūp. Zeltiņš 1, 11. Gleznotāja mūžu pilnvērtīgi atblāzmo viņa audekli. ..Krāsu uzklājumā uz visiem laikiem stingusi triepienā tvertā darbīgas enerģijas izpausme. Māksla 73, 3, 6.

uzklāt, -klāju, -klāj, -klāj, pag. -klāju. **1.** trans. *Klājot, piemēram, drānu, novietot (to) virsū (uz kā, kam).* □ Dagmārai kļuva vēsi, uz stilbiem uzmetās zosāda. Pūlēns to pamanīja, novilka velveta jaku un uzklāja meitenes pleciem. Lapsa 7, 66. Rožainā zīda sega bija atklāta. Mežģīnēm un izšuvumiem greznotie palagi likās nupat kā uzklāti. Mauriņa 2, 146. pārn. Bites skrien pa ziediem, saule silda, un miegs, atkal miegs man uzklāj savu segu uz acīm. Akuraters 1, 26.

2. trans. *Klājot (kāda materiāla kārtu) virsū (uz kā, kam), izveidot (segumu, aizsargkārtu).* □ Tapetes nosedz apmetuma defektus, un tās samērā vienkārši uzklājamas. Zeltiņš 1, 11. Tomēr vislabāk un priecīgāk esmu juties topošajās pilsētās un kvartālos, kur namiem vēl nav uzklāti jumti.. Goba 1, 105. // *Klājot (piemēram, masu) virsū (uz kā, kam), izveidot (tās) kārtu.* □ Liesai augsnei uzklāj biezu kūdras slāni, uzved kaļķi.. Zv 74, 14, 13. Emaljas krāsas uz grīdas uzklāj plānā kārtiņā.. Zin T 81, 5, 25. Jau tagad sagatavoti ceļi ap-

mēram 5000 kilometru garumā, uz kuriem varētu uzklāt asfalta segumu. Zv 85, 6, 13. . . cītīgi uzklāta krēma kārtiņa mēģinājusi apgludināt krunciņas ap degunu, ap jūtelīgo muti . . Lubējs 3, 149.

3. intrans.; novec. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ Pelēkais ieniķotais zirģelis knakstās, stumda ratus. Jānis iekaist, sarauj grožus, uzklāj ar pātagu . . Upīts IV, 460. Kādreiz piedzēruši pārāk trokšņo . . Tādiem uzklāt kādas reizes pārliekam veselīgi . . . A Deglavs 1, 148.

○ Uzklāt (retāk saklāt) galdu — *uzlikt galda piederumus, arī ēdienus, dzērienus uz galda.* □ Vakarā, kad Andrejs pārnāca no darba, Zanda, kā vienmēr, sēdēja pie uzklāta vakariņu galda un gaidīja viņu. Līvs 2, 86. . . pati kundze uzklāja divām personām kafijas galdu mācītāja kabinetā. A Grigulis 13, 554. Uzklāt (arī saklāt) gultu (arī guļasvietu, retāk vietu) — *sakārtot gultu (guļasvietu) gulēšanai.* □ Gar sienām trīs glīti uzklātas gultas, galds, vāze ar ziediem . . Lukjanskis 4, 74. Viņa ar lampu iegāja pa priekšu, lai parādītu, kur uzklājusi guļvietu. Ezera 2, 271.

uzklāties, -klājos, -klājies, -klājas, pag. -klājos. **1.** *Refl.* → *u z k l ā t (1); tikt uzklātam.* Galdauts uzklājies šķībi. □ pārn. Koki kaili, un laukus sedza balta salna — ledaina sega uzklājusies pāri snaudā iegrimušajai zemei . . Lāms 7, 210. // trans. *Uzklāt sev (ko) virsū.* □ Viņa sev lakatu uzklājusies. ME IV, 342.

2. *Refl.* → *u z k l ā t (2); tikt uzklātam.* □ Šai procesā ļoti svarīgi panākt, lai metāla kārtiņa uz plēves uzklātos vienmērīgi. Zin T 77, 10, 3.

uzklaudzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju. **1.** intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm klaudzināt (uz kā, pa ko).* U. ar spieķi pa grīdu.

2. trans. *Klaudzinot panākt, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ Uzklaudzināt gulētājus no miega. ME IV, 341.

uzklausīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzklausīgi;** pareti. *Tāds, kas uzklausa un, parasti, cenšas ievērot cita teikto.* □ . . jo aktieris ir padevīgāks un uzklausīgāks, jo tas tiek uzskatīts par labāku materiālu režisora rokās. Dzene 2, 55. Lauku cilvēks . . ir ļoti uzklausīgs. ME pap II, 725.

uzklausīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Klausīties un pabeigt klausīties (runātāju), parasti uzmanīgi, cenšoties uztvert, saprast.* U. tēvu un māti. U. priekšnieku. U. kalpotāju. □ . . visai reti cilvēkam piemīt spēja uzklausīt runātāju, atbildēt uz viņa jautājumiem, modināt jaunus jautājumus. Mauriņa 1, 95. Redaktors ir nevaļīgs — šodien tāda kārtu kārtām aizņemta diena. Bet Pumpuru viņš ar mieru uzklausīt katrā laikā. J Kalniņš 3, 149. Mārtiņš: Labi, tad mazliet uzklausiet arī mani! Jūsu prasības es atzīstu par pamatotām. Zīverts 1, 76. // *Klausīties un pabeigt klausīties (ko runātu), parasti uzmanīgi, cenšoties uztvert, saprast.* U. pedagogu domas. U. ārsta norādījumus. U. strādnieka lūgumu. U. negribīgi mātes pārmetumus. □ Uksens: Ja jūs gribētu uzklausīt labu padomu, tad es jums teiktu: jel sargieties no tā, kas melo! Zīverts 1, 229. Ģirts: Ķēvieša kungs. Mēs labprāt uzklausīsim jūsu lietišķos aizrādījumus. A Eglītis 1, 76. Kur citur ziņas no visas pasaules uzzināsi, ja ne krogā? Un tā tu iedzer alu un uzklausi jaunumus, un, mājās pārnākušam, tev ir ko citiem pastāstīt. Zigmonte 16, 8. // pārn. *Uztvert un izprast (piemēram, daiļdarbā).* □ Aspazija citu pēc cita liriskajai varonei liek uzklausīt dzīves aicinājumus. Viese 3, 176.

uzklausītīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; trans. *Uzklausīt; arī ieklausīties.* □ Dažreiz es atļāvos noskūpstīt viņai roku. Uzklausieties labi: tikai roku. Pasaules sp II, 15. . . Tenis Urga, aizkūpinājis pīpīti, palūdza, lai viņu uzklausās. «Dēli . . . es domāju, ka vajadzēs darīt tā . . .» Lācis 15, 317. Uzklausos ar uztrauktu uzmanību vismazāko troksnīti . . Birznieks-Upītis 6, 286. // intrans. □ Viņš [virsnieks] gribēja atpūsties un atpūtās, paretam mierīgi uzklausīdamies attālajā lielgabalu valodā . . Štrāls 2, 257.

uzkleķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Uzvirzīt, parasti ar metienu, (kleķi, tā kārtu) virsū (uz kā, kam).* U. vēl vienu kleķa kārtu sienai. // pārn.; sar. *Nevīžīgi, nemākulīgi apmest (ko) ar javu, arī uzkrāsot, uzziest u. tml.* □ Brūk apmetums, lobās krāsa tāpēc, ka uzkleķēta uz nenotīrītiem dēļiem . . Lit M 82, 3, 6.

2. *Izveidot (ko) no kleķa.* □ No lopu mēsliem un māliem [afrikāņi] uzkleķē zemas būdas bez logiem . . Ērgle 3, 65.

uzklibot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Klibojot uziet, uznākt.* □ Viņš ar pūlēm uzkliboja kalnā. ME IV, 342. . . baltiņš jau uzkliboja pa gravu sētsvidū. Upīts 4, 226.

uzklīdenis, -ņa, v.; **uzklīdene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s.; niev. *Uzklīdis dzīvnieks, arī cilvēks.* □ «Atnācējs, uzklīdenis, kāds esmu es, taču nedrīkst uzmesties par rīkotāju, noteicēju mājas saimniekam.» J Kalniņš 11, 179. Šad un tad [laukos] jau patrāpījās iemīt pa dzelzs gabalam . . no kāda Rīgas uzklīdeņa . . Purs 11, 95.

uzkliedziens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *u z k l i e g t (1).* □ Mēs gandrīz vai visi — katrs savā laikā un veidā — esam piedzīvojuši arī ko citu: rupjus skolotāja uzkliedzienus, pārtverot sīku zīmīti . . Vējāns 5, 56. «Sēdiet, kā pieklājas!» pavisam negribot uzkliedziens Ķiršķalnam iznāk skaļš un ass. Dripe 3, 246. Ja mātes neredz, no slīpā [kartupeļu kaudzes] sabēruma var lejup ripināties. Kad pamana, priekus pārtrauc uzkliedziens: «Kādas tās drēbes paliek!» Hānbergs 1, 9.

uzkliegt, -kliedzu, -kliedz, -kliedz, pag. -kliedzu; trans. **1.** *Skaļā balsī, kliedzot īsi, kategoriski pateikt (kādam, piemēram, pārmetumu, norādījumu, pavēli).* □ «Kādēļ jūs kliedzat! Kādēļ jūs neļaujat spēlēt!» pie viņiem pieskrējis, uzkliedza Bērzs. Birze 8, 160. «Nē!» Beāte nikni uzkliedza man. Par ko viņa dusmojās? Zigmonte 17, 25. «Nu, tagad marš!» Krievēns beidzot, dusmīgs izlikdamies, sunim

uzkliedza. Pasaules sp II, 84. // intrans. □ Kādu sodu te, pirmajā līnijā, varēja grēciniekam piemērot? Uzkliedza, sabrāza — un viss. Kareivim no tādas nepiktas uzkliegšanas ne silts, ne auksts .. Avotiņa 9, 8.

2. *Skaļā balsī ko sakot, kliedzot panākt, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ «Labrīt, onkul! Vai sievieši uzkliedza gan no miega? Bet nu jau diezgan ir gulēts.» Rozītis 1, 205. Uzkliegt otru no miega. ME IV, 342.

uzklimst, -klimstu, -klimsti, -klimst, pag. -klimtu; intrans. *Uzklīst.*

uzklīst, -klīstu, -klīsti, -klīst, pag. -klīdu; intrans. *Klīstot, arī maldoties nejauši, negaidīti nokļūt, ierasties (kādā vietā).* □ Mežlauki ir vientuļas mājas, tāpēc te var uzklīst gan tādi, kas bēguļo, gan tādi, kas bēgļus izseko .. Kaijaks 2, 146. .. uzklīst nomaldījušies bērni, kas no Antiņa ugunskura aiznes visas pagalītes. J Kalniņš 5, 49. Zuntē Saša bija uzklīdis, karam beidzoties .. Skujiņš 14, 363. pārn. Joņiem uzklīda sīva gruzduma smaka un ilgi turējās nekustīgajā gaisā. Vilks 5, 62. // *Par dzīvniekiem.* □ Vasarās dažreiz uzklīduši traki suņi, nedod dievs, ja tādu ceļā satiksi .. Zigmonte 18, 94. Birzī uzklīda milzīgs strazdu bars — dziedāja, svilpa, čivināja .. Lit M 90, 25, 7. // pārn. *Izplatīties (kādā vietā) — par ziņām, baumām u. tml.* □ Arvien biežāk uzklīda valodas, ka vīri vairs negribot paciest svešinieku nodarītās pārestības .. J Kalniņš 8, 306.

uzklumburot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.: sar. *Neveiklā, grīļīgā gaitā uziet, uznākt.* □ .. Alberts, Jāņa pieturēts, uzklumburoja uz trapa .. Lapsa 6, 136.

uzklupt, -klūpu, -klūpi, -klūp, pag. -klupu; intrans. **1.** sar. *Veikt darbības ar mērķi (kādu) fiziski ietekmēt, pārvarēt, arī nonāvēt; uzbrukt (1).* □ Vija uzklupa Ģirtam un sažņaudza viņu savās rokās ar visu milzīgās dzīvotgribas spēku. Dripe 2, 104. Te Buņģis atspērās, savilka pieri grumbās, saknieba lūpas un kā tīģeris uzklupa Cibiņam [skolas biedram]. Poruks 3, 299. Mēs, uzklupuši viens otram, vāļājamies pa dejas grīdu. Kā no viņpasaules dzirdu saucienus: «Kautiņš, kautiņš ..» J Plotnieks 10, 168. Kad viņš .. universālveikalā pie kases izvilka maku, viņam no aizmugures uzklupa vairāki vīri. Vienu mirkli viņš pat domāja, ka notiek visparastākā laupīšana. Skujiņš 14, 131. // pārn. *Paust, parasti asu, naidīgu, kritiku, nosodījumu.* □ «Apturi zirdziņu un iedod viņam ēst,» tēva māsa uzklupa tēvam. «Velc tu arklu ar tukšu vēderu, tad tu sapratīsi, ko nozīmē strādāt.» J Kalniņš 2, 153. Rita kļuvusi greizsirdīga, līdzko deja beigusies, viņa uzklūp brālim kā vanags. «Var būt, ka tu pagodināsi arī mani? Inesei jau būs zoles cauras!» Brodele 17, 24. «Bet kapteinim jūs uzklupāt nevietā. Vai tad jūs neredzat, cik viņš tagad apjucis? Viņš taču neko nezināja, viņš vienīgais neko nesaprata ..» Līvs 3, 153. // pārn. *Pēkšņi iestāties (par laikposmu, tumsu u. tml.).* □ Mežā viņiem uzklupa nakts. Melna kā kraukļu māte .. Kaldupe 12, 38. // pārn. *Nenovēršami iesākties un nelabvēlīgi ietekmēt (par apstākļiem, arī slimībām u. tml.).* □ Novecojis, izdilis, nomērējis — ne pazīt! Slimojis vai? Atkal kāda nediena un sodība uzklupusi? .. Ezera 13, 356. «Ja tagad mums, Juhan, jāliekas ar degunu pret vilni, tad .. mūsu apstākļos [jūrā] lielāka neraža vairs nevar uzklupt.» Līvs 3, 99. // pārn. *Izraisīties un spēcīgi, neatvairāmi ietekmēt (par psihisku stāvokli, domām u. tml.).* □ Bijušais atnāk mūsu atcerēs, nomoda sapņos; drūmos murgos tas uzklūp dziļā nakts stundā .. Lāms 5, 29.

2. parasti 3. pers. *Ar attiecīgu izturēšanās veidu nonākt saskarē (ar kādu, ko), lai (to), piemēram, padzītu, nonāvētu, izmantotu barībai (par dzīvniekiem); uzbrukt (2).* Kaķis uzklupa pelei. □ .. mājās viņai piekodināts neiet vienai, jo ceļā var uzklupt suns. Salenieks 5, 312. Gorilla, kaut arī liels un masīvs, spēja uzklupt zibenīgi, bet gandrīz nekad neuzbruka tam, kurš bez bailēm stājās viņam pretī. Lielais 7, 165. Reiz pat Mačis [vārna], pār lauku laizdamies, pamanīja mazu zaķīti, uzklupa tam un noknāba; daļu apēda uz vietas pats un daļu pārnesa vārnēniem. Birznieks-Upītis IV, 32. .. bites saniknotas un satrauktas spindz pa lauku, uzklupdamas zirgiem un cilvēkiem. Salenieks 5, 148.

3. sar. *Ar lielu kāri, alkatīgi iesākt ēst, ķerties klāt (ēdamajam) — par cilvēkiem, arī dzīvniekiem.* □ Izsalkums pārvarēja kautrību. .. Roberts kāri uzklupa ēdamajam, lēni drupināja maizi, kas šķita visgaršīgākais ēdiens pasaulē. Dinere 10, 290. .. strādnieki vēl nāca, pētīja ēdienu sarakstus un, kāri uzklupuši kūpošajiem šķīvjiem, tos ar steigu tukšoja. Lit M 72, 2, 6. .. ceļmalā pagadījās āboliņa atāls. Palaidām virsū savu ganību [ganāmās aitas], kas kā izbadējusies uzklupa rasainam atālam, plūcot pilnām mutēm. Austriņš 1, 321.

uzkļūt, -kļūstu, -kļūsti, -kļūst, pag. -kļuvu; intrans. *Pārvietojoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); pārvietojoties uzvirzīties uz kādas vietas.* U. kalnā. U. līdz ceturtajam stāvam. □ Uzkļuvuši uz Raktes ceļa, viņi pagausināja gaitu .. Purs 11, 204. Uztrūkāmies kājās un metāmies skriet. .. uzkļuvām uz mežinieku iebrauktajām sliedēm un pazudām sila biezoknī. Lāms 7, 264. Ja arī viņam [kaķim] izdotos uzkļūt liepā, .. tad tomēr viņš netiktu klāt lizdai .. Birznieks-Upītis IV, 446.

uzknābāt, parasti 3. pers., -ā, pag. -āja; trans. *Knābājot savākt un apēst, ieēst.* □ Greguss sēkliņas tūlīt izbēra sniegā, .. un zvirbuļi sēkliņas uzknābāja, baloži uzlasīja .. Bels 8, 121. .. vistu bariņš uzknābāja graudus. Zv 77, 3, 20. Zīlītēm barotavā aiz .. loga vienmēr būs ko uzknābāt, nereti tur mielojas arī dzenis. PL Siev 80, 1, 4.

uzknābt, -knābju, -knāb, -knābj, pag. -knābu. **1.** intrans. *Uzcirst ar knābi.* Ķīvējoties zvirbuļi uzknābj cits citam. □ Vecas vistas .. cienī jaunai, svešai vistai uzknābt pa cekulu.

ME IV, 343. // pārn.; sar. *Asi, arī dzēlīgi ko pateikt (kādam).* □ «Var jau būt, ka es Valdai reizēm uzknābju tāpēc, ka pašai man vieglprātības gadi sen aiz muguras..» Zigmonte 4, 16. Lielie zēni skrien man garām un uzknābj man kā gaiļi! «Ā, mazais Sietiņš kaktā nostādīts!» Indrāne 4, 55. Taču mamma nebūtu mamma, ja tomēr neuzknābtu viņam un nepaņemtu viņu uz naga un grauda.. Ezera 14, 139.

2. parasti 3. pers.; trans. *Uzknābāt.* □ Vairāki noplukuši baloži — izbadējušies un nonīkuši — bezcerīgi laipoja pa miklo ietvi un reizēm uzknāba kādas mikroskopiskas drupačas. Janovskis 1, 197. ..tukšajā dārzā.. pat zvirbulis vairs nevarēja atrast neko uzknābjamu, ja nu vienīgi kādas nezāļu sēkliņas varbūt. Zigmonte 9, 185. // *Ķerot, cērtot ar knābi, nomedīt.* □ Putns [stārķis] cienīgi, bez mazākā uztraukuma staigāja starp abām rēcošajām mašīnām, laiku pa laikam rugainē uzknābdams vardi vai peli, kas bēga no labības. Ezera 7, 127.

uzkniebt, -kniebju, -knieb, -kniebj, pag. -kniebu. **1.** trans. *Uzspiest (piemēram, pensneju, spīles) virsū (uz kā, kam).* □ Uzkniebis brilles uz deguna. ME IV, 343. pārn. ..naids bija patiesāks par salkano laipnību, ko Laubes kungs, sarunājoties ar mani,.. bez kādas vajadzības bija uzkniebis uz deguna līdzīgi pensnejam. Skujiņš 5, 14.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Iesākt sāpīgi kairināt (par vēju, aukstumu u. tml.); īsu brīdi sāpīgi kairināt.* □ Togad bija tāda pati agra un stingra ziema kā šogad, tikai sals uzknieba vēl niknāk — pāri divdesmit grādiem. Lācis 15, 112.

uzkniedējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzkniedēt.* Uzliktņa u.

uzkniedēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Kniedējot piestiprināt (uz kā, kam).* □ Lokiem uzkniedētas jaunas uzlikas rūpīgi jāpielāgo bremzes skriemeļa virsmai. Lauku Dzīve 84, 1, 30.

uzkoda, -as, s. *Ātrai uzēšanai sagatavots ēdiens; arī uzkožamais.* □ Viņa pati vairākreiz izmeta, ka neatliekot vaļas ne paēst, un dažubrīd droši vien sajuta sirdsapziņas pārmetumus, ka aicināja vīru pie steigā salūkotas uzkodas. Kalndruva 8, 38. Groka glāzi Tūrss jau izdzēris. Pameta ar galvu un, pēdējo uzkodas kumosu gremodams, cēlās kājās. Upīts 4, 669.

uzkoklēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm koklēt.* □ Uzkoklē nu! ME IV, 348.

uzkomponēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Komponēt un pabeigt komponēt.* □ ..vai vērtīgs arī tāds cilvēks, kas gan nopūlējies ilgāku laiku, bet uzrakstījis, uzgleznojis, uzkomponējis ļoti viduvēju neoriģinālu darbu? Kar 81, 9, 133.

uzkonstruēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Konstruēt un pabeigt konstruēt.* □ Kāds mans paziņa, apdāvināts mehāniķis, pats izgudroja un uzkonstruēja speciālu modinātāju.. A Grigulis 10, 20.

uzkopēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Kopēt un pabeigt kopēt.*

uzkopt, -kopju, -kop, -kopj, pag. -kopu; trans. **1.** *Kopt un pabeigt kopt (piemēram, telpu, tās daļu, celtni, apkārtni).* U. istabas. U. māju. U. pagalmu. U. stadionu. □ Mārtiņš: Alīda pa dienu uzkopj dzīvokļus, pa nakti mazgā traukus viesnīcā. A Eglītis 1, 312. Stāvēdami fjordā, uzkopa kuģi, pavingrinājās, kā rīkoties ar glābšanas laivām.. Talcis 7, 287. Grīda jāuzkopj un putekļi jānoslauka ik dienas ar mitru lupatu. Mājtur 8. Saulainā un vēsā rudens dienā skolēni uzkopa parku. Bels 6, 193.

2. *Pienācīgi apstrādājot, apkopjot (lauku, pļavu), radīt kultivējamiem augiem nepieciešamos apstākļus.* □ «Holandieši ir strādīga un talantīga tauta. ..Pilsētas tīras, nevienas noplukušas mājas, lauki uzkopti, nevienas pēdas neapstrādātas zemes.» Krieviņš 2, 20. «Slaucējs turpretī viņu [pļavu] man, jāsaka, dāvina, jo pēc nomu gadu notecēšanas dabūšu uz to labāko uzkoptu pļavu.» Blaumanis 6, 70.

uzkopties, -kopjos, -kopies, -kopjas, pag. -kopos; refl. *Sakopt sevi, savu apģērbu, parasti mazliet.* □ Viņš pamodās tīri žirgts, palūdza manus bārdas skujamos aparātus un uzkopies aizskrēja uz darbu. Lapsa 7, 122. Pie durvīm kaut kas nograb. Zenta satrūkstas un paceļ galvu. Apcietinātos laiž uzkopties. Jansons 6, 437.

uzkost, -kožu, -kod, -kož, pag. -kodu; trans. **1.** *Iekost (4); arī uzēst (1).* □ «Nu gan būsi izsalcis! Nāc, iedošu kaut ko uzkost. Nāc arī tu, tēv,» māmuļa aicināja. Purs 4, 40. «Dēliņ! Neko nepaspēju tev sagatavot. Ledusskapī ir šķiņķis. Paņem pats un uzkod!» Rinkule 5, 30. // intrans. «Klausies, puika, es gribu drusku uzkost. Dod man vienu aitu.» [Saka milzis.] K Skalbe 1, 108.

2. *Nedaudz ieēst (ko) virsū (parasti alkoholiskam dzērienam).* □ Andruška iedzēra šņabi, uzkoda ceptu sieru.. Poruks 3, 247. ..ģenerālis Trikovskis iemet vēl divus mēriņus [konjaka], uzkozdams tiem virsū citrona šķēlīti.. Grīns 1, 301. Apsēdos uz kāda celma, notiesāju garšīgās sviestmaizītes un uzkodu pāris sārtu ābolu. Dinere 12, 94.

3. *Sakožot zobus ēdot, sajust mutē (ko neēdamu, arī nepatīkamu garšu).* □ Indulis viebjas, kā tīras vērmeles uzkodis. Zigmonte 15, 187. // intrans. □ Un nejauši paņēmās.. [zoss] aste ar paasti. Kā kodu, tā uzkodu tauku dziedzerim. Mutē uzreiz izplūda.. tāda kā rīcineļļa, kā virca.. Ezera 17, 116.

uzkosties, -kožos, -kodies, -kožas, pag. -kodos; refl. *Satvert ēsmu tā, ka uzķeras (uz zvejas rīka āķa) — par zivīm.* □ ..vīrs sēdēja laivā un raustīja lielu, pliku āķi tikmēr, kamēr muļķe menca uzkodās. Talcis 8, 42. Zivs uzkodās uz makšķeres. ME IV, 349. ◇ Uzkosties uz āķa (arī makšķeres) sar. — *nokļūt neveiklā, nepatīkamā situācijā, neuztverot kāda runas vai rīcības apslēptos motīvus.*

□ «Bet, ja tu esi atnācis izostīt manu noskaņojumu, tad tavas cerības uz smiltīm dibinātas, — otrreiz es vairs neuzkodīšos uz tava āķa.» Lācis 12, 179.

uzkožamais, -ā, v. *Ēstgribu rosinošs ēdiens, ko ēd pirms pamatēdiena; ātrai uzēšanai sagatavots, parasti aukstais, ēdiens.* Aukstais u. □ ..četru ēdienu pusdienas var iesākt ar ēstgribu ierosinošiem uzkožamiem .., tad seko buljons vai zupa, gaļas ēdiens un saldais ēdiens. Mājtur 356. ..Urbīša kundze .. slepeni mājā aprunāja visas tās ģimenes, kas [viesībām] pasūtināja jau sataisītos uzkožamos veikalā .. Niedra 2, 20. Izdzēris kausiņu, Dušelis .. parasti tūlīt turpināja ar pīlādžu degvīnu un ķērās pie aukstiem uzkožamiem — žāvējumiem, zivīm, sieriem. A Eglītis 5, 169.

uzkrājējaudi, -u, v.; tikai dsk. **1.** anat. *Pamataudi, kuros uzkrājas rezerves barības vielas.* Uzkrājējaudu funkcijas organismā.

2. bot. *Augu pamataudi, kuros uzkrājas rezerves barības vielas.* Auga serdes irdenie uzkrājējaudi.

uzkrājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z k r ā t (1).* Firmai ir liels kapitāla u. Ražošanas līdzekļu u.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z k r ā t (2).* □ Oriģinālugu mums nav uzkrājumā, un praktiski mēs šodien nevaram reprezentēties kā nacionāls teātris. Zv 76, 15, 8. R. Veics bija tikai pāris gadus vecāks par A. Amtmani-Briedīti, bet ar lielu prakses uzkrājumu un savām atziņām par tēla iekšējo darbību, loģiku. Dzene 6, 30.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z k r ā t (3).* □ ..[aknās ir] uzkrāts glikogēns — šie uzkrājumi ir galvenās ogļhidrātu rezerves organismā. Skulme 3, 94.

uzkrāsojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z k r ā s o t (1).* □ «Ak tad jums ir arī sava mašīna!» viņa ar izbrīnu iesaucās, caur biezo dzīvžogu nesaredzēdama taksometra kvadrātveidīgos uzkrāsojumus. Grīva 5, 68.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z k r ā s o t (2).* Vaigu u.

uzkrāsot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Krāsojot izveidot (piemēram, zīmi, uzrakstu) virsū (uz kā, kam).* U. uz kuģa borta numuru. U. ornamentu uz auduma. □ Žanis atcerējās uz vaskadrānas uzkrāsotos briežus Dagmāras vecāku mājās. Lapsa 7, 73. ..dienesta limuzīnam lika uzkrāsot sarkanā krusta zīmi .. Diena 91, 204, 12. Es ievēroju .. vecu pūra kasti ar uzkrāsotu puķi priekšā un gadaskaitli — 1832. Dzene 8, 45.

2. *Izdaiļot ar kosmētikas līdzekļiem (parasti sejas daļas), parasti mazliet.* U. vaigus. □ ..Rita uzvilka puķainu kleitu, uzkrāsoja lūpas, nopūderējās .. Lāms 7, 84.

uzkrāsoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Izdaiļot sevi, parasti savas sejas daļas, ar kosmētikas līdzekļiem, parasti mazliet.* □ Egija Birne lēni, ar ierastām kustībām noņēma grimu, pēc tam nomazgāja seju, atkal viegli uzkrāsojās un pārģērbās. Lukjanskis 5, 234. Neuzkrītoši viņas nopētīju: trīs bija pajaunas, ceturtā — pusmūžā, bet visas varen uzkrāsojušās un notriepušās gan ar melnu, zilu, gan sarkanu .. Janovskis 1, 221.

uzkrāt, -krāju, -krāj, -krāj, pag. -krāju; trans. **1.** *Ar mērķtiecīgu darbību pakāpeniski vairot, palielināt (materiālu vērtību) daudzumu.* U. ražošanas līdzekļus. □ Māriņš: ..mums nav to plašo līdzekļu, ar kādiem jūs rīkojaties Amerikā. Vajadzīgais kapitāls vispirms jāuzkrāj. Zīverts 1, 56. Studenta stipendija nebija nekāda lielā, bet viņš mācējis uzkrāt rezervi no algas .. Lāms 6, 218. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka pakāpeniski atjaunojas, arī palielinās (fiziskie, arī garīgie spēki).* □ Vīrs jūrā noguris, tam vajag miera — lai atpūšas, lai uzkrāj spēkus. Avotiņa 5, 111. Klusuma sniegtā veldze palīdz cilvēkam uzkrāt spēkus un pretestības sparu sadursmei ar tehnikas laikmeta pretrunām .. M Kalve 1, 64. Janvārī putniem joprojām ir grūti sagādāt barību. Rudenī uzkrātie spēki pamazām izsīkst. D kal 71, 7. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka (parasti psihisks stāvoklis) pakāpeniski kļūst spēcīgāks.* □ Bēbete apklusa, atpūtās, uzkrāja niknumu un atkal lika atskanēt ļauniem, briesmīgiem vārdiem. Kalndruva 5, 122. Ir jāpārkāpj daudz kam pāri, un [aktieris] Katlaps to darīja klusēdams, nesūdzēdamies, bet līdz ar to uzkrādams sevī smagumu, kas viņu pašu nomāca. Katlape, Ceplītis 1, 197.

2. *Pakāpeniski vākt (atsevišķus elementus, sastāvdaļas) un izveidot kādu kopumu, veselumu, daudzumu, arī, pakāpeniski vācot atsevišķus elementus, sastāvdaļas, izveidot (kopumu, daudzumu).* □ Arheoloģiskos materiālus senajās baltu zemēs sāka vākt un uzkrāt ar 19. gs. sākumu — vispirms privātās kolekcijās, pēc tam muzejos. Vēstis 78, 2, 111. Šī ierīce reģistrē un uzkrāj visus nepieciešamos datus par katru [taksometra] braucienu, to skaitā — kilometrāžu, maksu par braucienu .. Rīgas B 85, 9, 6. Ūdenszurka izdevīgos apstākļos savās pazemes krātuvēs var uzkrāt vairākus kilogramus lielus barības krājumus. Tauriņš 1, 113. // *Būt tādam, kurā (kā, piemēram, ūdens) daudzums pakāpeniski palielinās (parasti par parādībām dabā).* □ Purvi uzkrāj ūdeni līdzīgi sūklim, un notece no purviem vasarā mēdz būt pat mazāka nekā no nosusinātiem mežiem .. D kal 84, 97. // *Ar mērķtiecīgu darbību pakāpeniski iegūt (daudzas zināšanas, atziņas), apgūt (piemēram, tradīcijas).* □ Tēlojot A. Ostrovska, A. Čehova .. lugās, Žanis Katlaps uzkrāja zināšanas par krievu klasisko literatūru vispār. Katlape, Ceplītis 1, 117. Teātrī, kur strādājuši izcili mākslas meistari, gadu desmitos uzkrātas bagātas tradīcijas. Māksla 72, 3, 32. Rīgas kinostudijas dokumentālisti uzkrājuši bagātu un daudzpusīgu pieredzi dažādu veidu un žanru filmu veidošanā .. Kin 76, 129. Profesija mums uzliek pienākumu būt vērīgiem un iespaidus uzkrāt ne tikai pašreizējai lomai, bet arī priekšdienām .. Klints 1, 241.

3. *Uzņemot organismā kādas vielas, palielināt (to) daudzumu — par cilvēkiem vai dzīvniekiem, to ķermeņa daļām.* □ Grūtniecības laikā.. bez tiešā patēriņa auglis uzkrāj arī zināmas vitamīnu rezerves. Skulme 3, 59. Slimnīca jau nebija tā vieta, kur māsa varēja uzkrāt taukus.. Ezera 9, 263. Pirms došanās ziemas guļā dzīvnieki uzkrāj lielas tauku rezerves. D kal 72, 56. // *Par augiem, to daļām.* □ Augi, lapām nobirstot, zināmā mērā atbrīvojas no uzkrātajām kaitīgajām vielām. Biol r 74.

uzkrāties, parasti 3. pers., -krājas, pag. -krājās. **1.** *Refl.* → *uzkrāt (1); tikt uzkrātam.* □ Naudas man bija uzkrājies kāds nieks, bet to pašu aizdot, un pie tam tieši Baigajam, man kaut kā nebija pa prātam. Janovskis 1, 337. ..zvejnieks nopelnīja pietiekami, lai nodrošinātu sev un ģimenei pieklājīgu iztiku, viņam pat uzkrājās brīvi līdzekļi dažādām dzīves ērtībām.. Talcis 8, 127. pārn. Vārdu nebija. Tikai pleci raustījās ilgi aizturētās raudās — un labas, siltas asaras aizskaloja gadu gaitā uzkrājušās sāpes. Vāczemnieks 6, 209. **2.** *Refl.* → *uzkrāt (2); tikt uzkrātam.* □ ..bēniņos.., iejauktas starp vecām grabažām, lauskām un lupatām, slēpās paaudžu paaudzēs uzkrājušās brīnišķīgas lietas, kurām diemžēl ļoti bieži nebija vairs lielas praktiskas vērtības.. Skujiņš 7, 15. Manā zilajā kladē kopš gadu gadiem uzkrājušās visu draugu adreses un telefonu numuri. Salenieks 6, 200. Upēs uzkrājas lēni rūgstošu nogulšņu slānis.. D kal 78, 167. Jauno gleznotāju apzinātās dzīves pieredze bija uzkrājusies pēckara gados. Nodieva 2, 100. **3.** *Refl.* → *uzkrāt (3); tikt uzkrātam.* □ Sevišķi intensīvi kaulos uzkrājas minerālvielas. Biol r 241. Vēdera sienā vairāk nekā citās ķermeņa daļās uzkrājas tauki. K Rudzītis 2, 93. Līdakās, asaros, vēdzelēs un citās plēsīgajās zivīs radioaktīvais stroncijs uzkrājas daudz mazāk nekā raudās, plaužos, rudulos.. Zin T 79, 7, 25. Kad zālaugi beidz plaukt un sāk ziedēt, tajos uzkrājies visvairāk barības vielu, tāpēc šajā laikā ievāktā lopbarība ir visvērtīgākā. D kal 80, 76.

uzkratīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Kratot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Balvis uzsvieda uz pannas gaļas gabalu un sāka griezt bļodā tomātus. Uzkratīja virsū krējumu. Kar 84, 1, 60.

uzkratīties, -os, -ies, -ās, pag. -īdos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Neviļus, negribēti tikt uzkratītam.* □ Pelavas uzkratījās uz graudiem. ME pap II, 725. **2.** sar. *Braucot (parasti pa nelīdzenu ceļu), uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); braucot (parasti pa nelīdzenu ceļu), uzvirzīties uz kādas vietas.* □ ..pēc trim stundām mēs bijām nobraukuši labi ja desmit kilometrus. Kad uzkratījāmies kādā pakalnā, saule aiz mūsu mugurām pacēlās pāri meža galiem.. A Eglītis 2, 27.

uzkraut, -krauju, -krauj, -krauj, pag. -krāvu; trans. *Kraujot novietot virsū (uz kā, kam).* U. vēl pāris malkas pagales uz grēdas. □ Kādudien vedām sienu Īvandes muižas hospitāļa zirgiem. Uzkrāvām uz ragavām vissliktāko, turklāt visai maz. Kalndruva 12, 209. Paķēra ābeci,.. uzkrāva vēl virsū lielu kaudzi sadzeltējušu papīru. Kaldupe 12, 99. // *Kraujot (ko) virsū, izveidot (piemēram, kaudzi, grēdu).* U. augstu akmeņu kaudzi. □ Kad vezums bija uzkrauts un pārsiets, Jorģis pasvieda sievai grožus un viņa brauca mājās. Kaijaks 3, 21. // pārn. *Uzņemties (pienākumu, atbildību, vainu u. tml.); panākt, ka (pienākumu, atbildību, vainu u. tml.) uzņemas cits, arī novirzīt (atbildību, pienākumu, vainu u. tml.) uz citu.* □ ..mūsu kolēģis nerimstas. Viņš labprātīgi uzkrauj sev milzu darbu. Kolbergs 3, 294. «Jums jau tā darba daudz, kur nu vēl uzkraut jaunus pienākumus. Par daudz strādāt arī nav labi,» Ceplis smējās.. Rozītis III, 112. Ernests apsveicināja Lieni uz to sirsnīgāko, uzkrāva vainu par savu klusuciešanu un tik ilgu nesaredzēšanos tēva nedzirdētai stingrībai.. Blaumanis 6, 109.

○◇ Uzkraut (arī uzgrūst) kaklā (arī uz kakla) vienk. — a. *Likt gādāt, rūpēties (par kādu), uzturēt (kādu).* b. *Uzlikt grūtu, arī nepatīkamu pienākumu.*

uzkrauties, -kraujos, -kraujies, -kraujas, pag. -krāvos; refl.; trans. *Uzkraut sev (ko).* □ pārn. Viņa ar brālīti ir uz ielas. Un uz pirmā soļa tūliņ noprot, kādu krustu ar to sev uzkrāvusies. Upīts II, 711.

uzkrecelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Nevīžīgi, nekārtīgi, arī neglīti uzrakstīt; uzkricelēt.* □ ..solabiedram neļauj ne aci iemest tai rakstījumā, ko pats uzkrecelējis uz savas tāfelītes. J Plotnieks 11, 28.

uzkricelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Nevīžīgi, nekārtīgi, arī neglīti uzrakstīt; uzkrecelēt.* □ ..uz tā bija viņas mammas vēstule, pareizāk, zīmīte, steigā uzkricelēta uz saburzīta papīriņa ar vienu noplēstu stūri. Zigmonte 17, 54.

uzkrist, -krītu, -krīti, -krīt, pag. -kritu; intrans. **1.** *Krītot uzvirzīties virsū (uz kā, kam) — par priekšmetiem.* Akmens uzkrīt uz kastes. □ Kad uguns tuvojās pirkstiem, viņš sērkociņu nometa. Tas uzkrita izbalējušai avīzes lapai, kas gadījās uz grīdas. Lapa aizdegās. Pasaules sp I, 133. Guļamistabā lustra nogāzusies un uzkritusi taisni gultai. M Zariņš 2, 136. «Te skaistais ābols, atraisījies no zara, paukš, uzkrita man vispirms uz galvas, tad no galvas ieripoja rokās.» Ādamsons 3, 166. «Tu esi laimīgs, ka tās vecās būdas nenopirki. Cik tu ilgi te būtu dzīvojis? Uzkristu uz galvas.» Dziļums 1, 398. // *Par cilvēkiem vai dzīvniekiem.* □ «Silagaiļu Jorģis vairāk kā [nekā] trīs° gadus pūta lielo bass [basa] tauri. Un nu gadījusies nelaime —.. uzkritis virsū un ielauzis sānus.» Upīts 4, 650. // *Uzpilēt virsū (uz kā, kam).* □ ..uz spodrās villaines uzkrita liela, liela prieka asara. Kaldupe 12, 127. .. lēnām viens [sveces] tauku piliens pēc otra uzkrita uz jaunā zīda lakata. Blaumanis 6, 190. Vispirms uzkrita burtnīcai viens tintes

kleksis, to dzēšot, uztraukumā uzkrita otrs. Ziedonis 8, 45. // *Uzsnigt.* □ Gadalaiks vēls, un kuru katru dienu var uzkrist sniegs. Brigadere 2, 335. Naktī bija uzkritis pirmais sniegs. Lielas, pūkaini baltas pārslas lidinājās gaisā vēl no rīta. J Plotnieks 10, 30.

2. sar. *Veikt darbības ar mērķi (kādu) fiziski ietekmēt, pārvarēt, arī nonāvēt; uzbrukt (1).* □ ..mēs atgrūžam [cietuma] vārtus un sabrūkam iekšā. Belcebuls pirmais uzkrīt sargam. ..bet tai pašā brīdī jau viņš guļ notriekts zemē. Sēlis 4a, 147. Bija apklusis degošais ciems, bija apklusis arī karavīru trauksmains gājiens; viņi gribēja nākt klusi un uzkrist viltīgi, kā lūši. Niedra 3, 206. // pārn. *Pēkšņi iestāties (par laikposmu, tumsu u. tml.).* □ ..tad jau melna nakts uzkritīšot, iekams mēs galā aizkļūšot.. Ezera 17, 72. Saule norietēja. Uzkrita tumsa, un karstā pasaule strauji atdzisa. Kalndruva 10, 18. Atminos, bij spalgs sestdienas vakars ap Andrieviem. Uzkritusi jau diezgan dziļa ziema. Austriņš 1, 188. // pārn. *Nenovēršami iesākties un nelabvēlīgi ietekmēt (par apstākļiem, arī slimībām u. tml.).* □ Un taisni tagad uzkrīt tā nelaime ar atlaišanu [no darba]. Birze 1, 52. // pārn. *Izraisīties un spēcīgi, neatvairāmi ietekmēt (par psihisku stāvokli).* □ Es pats nevaru pateikt, kādēļ man uzkrita šīs pēkšņās, smagās skumjas. Līvs 4, 22. Eduards raudzījās apkārt, nespēdams nomākt pēkšņi uzkritušo satraukumu.. Skujiņš 14, 116.

3. *Ar attiecīgu izturēšanās veidu nonākt saskarē (ar kādu, ko), lai (to), piemēram, padzītu, nonāvētu, izmantotu barībai (par dzīvniekiem); uzbrukt (2).* □ Melnā spalva Vabolītei [gotiņai] rada savas grūtības. Vasarā īpaši karsē saule, vairāk uzkrīt knišļi, odi, mušas, dunduri. Caune 5, 38. // *Attīstīties un parazitēt virsū (uz kā, kam) — parasti par kaitēkļiem.* □ Dārzi izkalta un pieauga nezālēm,.. kāpostiem sāka uzkrist spradži.. Upīts 4, 125.

4. sar. *Ar lielu kāri, alkatīgi iesākt ēst, ķerties klāt (ēdamajam) — par cilvēkiem, arī dzīvniekiem.* □ Atdevu [bēgļiem] Renātes sviestmaizes. Viņi uzkrita tām, drebošām rokām lauza lielus kumosus un aizgūtnēm ēda.. Ezera 6, 28. Gunars labu laiku neatbildēja — viņš bija uzkritis vakariņām un tiesāja tās ar vilka ēstgribu. Eglons 2, 71.

5. *Nokrist (kam mestam, piemēram, spēles kauliņam) noteiktā stāvoklī.* □ Vīrieša kreisā plauksta rotaļājās ar spīdīgu desmitcentu monētu. «Neko, draudziņ, nevar darīt, ja uzkritīs ērglis, es tevi nošaušu. Ja uzkritīs cipars, tu varēsi nošaut mani.» Skujiņš 14, 124.

6. sar. *Pēkšņi, negaidīti ierasties, arī uzrasties (1).* □ Bet, kad pienāca gaidītā ceturtdiena, vai nu viņam pašam uzkrita kādas delegācijas vai sēdes,.. vai kādu no abiem sapina steidzīgi, neatliekami darbi. Kolbergs 3, 143. // *Pēkšņi uzrasties (par dzīvniekiem).* □ Kaijas parasti uzkrīt nezin no kurienes. Un vienmēr tieši tad, kad gatavojas izcelt [lomu]. Skujiņš 12, 328.

7. sar. *Būt, parasti pēkšņi, arī viegli, pamanāmam, ievērojamam.* □ ..Birutai pirmo reizi uzkrīt, ka suns nav tik jestrs kā parasti, tek, degunu un astes galu gar pašu celiņa smilti vilkdams. Zigmonte 4, 171. Ģirtam uzkrita, ka viņš nekad neskatās acīs. Dripe 2, 30.

○ Salna uzkrīt sar. — *saka, ja rodas salna.* □ Naktī bija uzkritusi salna. Pļavu klāja sidrabaina, pūkaina sarmas kārta.. Ērgle 4, 23. Cik vēss! Nebūtu mākoņu, uzkristu vēl salna. Ezera 6, 66. ◇ Uzkrīt kā sniegs uz galvas sar. — *saka, ja negaidīti, pēkšņi kas sākas, kāds ierodas.* □ Var atbraukt Annīte vai Liena. Viņām patīk negaidīti uzkrist kā sniegam uz galvas. Tad mātei lielāks prieks. Avotiņa 2, 192. «..radiogrammu [no kuģa] uz mājām nesūtīju.» — «Visi taču sūtīja.» — «Gribēju vienreiz uzkrist kā sniegs uz galvas.» Lapsa 6, 9.

Sk. uzkrītošs.

uzkrītošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzkrītoši.** **1.** *Divd.* → *uzkrist.*

2. *Tāds, kas ievērojami atšķiras no pieņemtajām normām, savdabīgs (piemēram, par cilvēka uzvedību); tāds, kas ir neparasts, pārspīlēti moderns, arī pārāk spilgts (piemēram, par apģērbu).* □ Viņu nevarēja saukt par skaistu, taču viņai piemita tāda uzkrītoša savdabība, kas dažbrīd ir vērtīgāka par skaistumu.. Ezera 9, 158. ..ministra kundzei ir uzkrītoši greznāka cepure nekā sīkbodnieka vai kancelejas reģistratora sievai. Rozītis 3, 224. Viņas plakstiņi bija nokrāsoti uzkrītoši zili un lūpas uzkrītoši sarkanas, svārciņi bija uzkrītoši īsi.. Liesma 75, 11, 23.

uzkucis, -ušais; s. -usi, -usī. *Uzlīcis, uzkumpis (par cilvēku, tā ķermeni, ķermeņa daļām).* □ Augums [vīrietim] plecu daļā mazliet uzkucis, it kā dīvainu nastu uzņēmis. Kalndruva 10, 142. Augumā viņš pārsniegtu Ardi, ja nebūtu plecos mazliet uzkucis. Pasaules sp II, 193. Reimanis sēž, uzkucis papīriem, un kaut ko steidzīgi raksta. Niedre 14, 137.

uzkūdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Kūdot panākt, arī būt par cēloni, ka (kāds) ir sagatavots, arī sāk (parasti neatļauti, negodīgi) rīkoties, darboties (pret kādu).* □ Vaivars: ..mēs nevaram pieļaut, ka cilvēki, kam mēs algu maksājam [fabrikā], slepeni uzkūda strādniekus pret mums. Upīts XIV, 189. Viņa [sera Tobija] pavadonis — dulnais sers Andrejs ir pilnīgi Tobijam padots, un viņu uz kārtējo muļķību uzkūdīt nav grūti.. Dzene 1, 100. Parāda devēji bija palikuši visai nemierīgi. Ļaunu valodu uzkūdīti,.. tie uzmācās visi ar reizi un izputināja manu iedzīvi. Saulietis VI, 28.

uzkūkot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm kūkot (par dzeguzi).* □ Dzeguze vēl reiz uzkūkoja. ME IV, 348.

uzkult, -kuļu, -kuļ, -kuļ, pag. -kūlu; trans. *Strauji maisot, uzputot.* □ Pusdienās izvārīju kartupeļu biezputru, piena nežēlodama. Pat drusciņ saldā krējuma piešāvu un uzkūlu kā

gulbja dūnu. Belševica 1, 66. pārn. Augstu gaisā uzkults, [jūrā] mūs ieskāva varavīkšņains šļakatu mākonis.. J Plotnieks 6, 76. // *Strauji maisot, panākt, ka rodas, izveidojas (putas).* □ Uzkult putas. ME IV, 346.

uzkulties, -kuļos, -kulies, -kuļas, pag. -kūļos; refl.; sar. *Uzklīst, arī uzrasties.* □ Vai viņu [karavīru] parādīšanās pie Mežlauku rijas bija nejaušība, vai arī tie bija atnākuši ar noteiktu uzdevumu? Pat ja tie bija te nejauši uzkūlušies, nav nekādas drošības, ka viņi vēlreiz neatgriežas. Kaijaks 2, 146. Viņa arī bija labā, savai dzimšanas dienai neko nepalūkodama. Varēja taču paredzēt, ka noteikti kāds uzkulsies. Zigmonte 12, 168. pārn. Pēkšņi nezin no kurienes uzkuļas migla. Par trim četriem metriem tālāk nekā nevar saskatīt. Vējāns 5, 245.

uzkumpt, -kumpstu, -kumpsti, -kumpst, pag. -kumpu; intrans.; parasti divd. formā: uzkumpis. *Kļūt tādam, kam ir uzliekta mugura, plecu daļa (parasti par cilvēku, tā ķermeni); kļūt tādam, kas ir uzliekts (par muguru, pleciem).* Uzkumpusi mugura. □ Viņa saimnieks bija liela auguma, plecos uzkumpis. Kalve 3, 107. Garo, uzkumpušo augumu vēl vairāk saliecis, viņš kā meklēdams apstaigāja ugunskurus. Viese 1, 29. Viņš neko daudz nebija mainījies pa kara gadiem, vienīgi stāvais cekuls atkāpies uz pakausi un pleci uzkumpuši. Spāre 6, 46. // *Uzliekties virsū (uz kā, kam).* □ Tēvs lasīja kartupeļus pītā klūgu grozā, rāpus uzkumpis vecam maisam, pa vagu šļūkdams. Bels 2, 52.

uzkundzēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Iegūt virskundzību (pār tautu, valsti u. tml.); ar vardarbību vai viltu pakļaut.* □ Turki [15. gadsimtā] uzkundzējās arī Vidusjūras austrumu daļai, neatlaidīgi uzbruka Balkānu pussalai un Grieķijas arhipelāgam. Lielais 3, 86. // *Iegūt varu, ietekmi (pār kādu); pakļaut savai gribai, ietekmei.* □ Vēbers aiz konkurences un skaudības lāgā neieredzēja šo Veinbergu, kas te [biedrībā] par daudz sāka uzkundzēties, visur gribēja būt tas pirmais.. Upīts 9, 348. ..jo tu pret viņām [sievietēm] vēlīgāks un mīkstāks, jo vairāk viņas slien degunu gaisā, izlaižas un uzkundzējas... Kaijaks 5, 41.

uzkupcis, -ča, v.; novec. *Uzpircējs.* □ Uzkupcis grib ar par vari cūkas pirkt. Austriņš 2, 303. Jaunais pasažieris sēd. Muižkungs — nē, drīzāk kāds mežu vai malkas tirgotājs, vai sviesta uzkupcis. Upīts 11, 668. Čigāni apbrauc visus gada tirgus un zin mums stāstīt, kādā cenā aitas, kādā govis un zirgi; ..kurš uzkupcis īsto cenu sola uz reizes, kurš kaulējas. Andersone 1, 12.

uzkūpināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; sar. *Aizsmēķēt; uzsmēķēt.* □ Uzkūpini pīpi (cigāru)! ME IV, 348.

uzkurbulēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Iedarbināt (motoru) ar kloķi.* □ ..pavēlēju šoferim uzkurbulēt motoru, un, pēc mazminūtēm senleju šķērsojuši, nogriezāmies pa Sendenes ceļu. Lāms 7, 214. ..agri no rīta mašīnu uzkurbulēt.. un tad visu laiku mierīgi braukt un gulēt. Ziedonis 16, 127.

uzkurināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, ka (uguns, ugunskurs) sāk kurēties; panākt, ka (uguns, ugunskurs) kuras spēcīgi; uzkurt (1).* U. ugunskuru. □ ..Andrs aizgāja aplokā salasīt malku, ko uzkurināt uguni.. Upīts 4, 103. // sar. *Aizkvēlināt, aizkūpināt (parasti pīpi).* □ Mārtiņš.. uzkurina apdzisušo pīpi. Vanags 9, 21.

2. *Ierosināt (kādu), parasti straujai, spēcīgai, darbībai; arī uzbudināt (1), uzkūdīt.* □ ..Lita allaž mūs uzkurināja — sak, veči, kas ir, — pamēģināsim tīklus peldināt pa straumi.. Gūtmanis 2, 59. ..es nojautu, ka šajā dēkā kaut kas slēpjas. Un tas mani vēl vairāk uzkurināja.. Skujiņš 12, 136. Šuberga mierīgais tonis un nosvērtā uzstāšanās Sakenu jo vairāk uzkurināja; viņš.. ārdījās: «Ak visu pateici, ko?» Dorbe 6, 45. // *Izraisīt, arī pastiprināt (piemēram, emocionālu stāvokli, tā intensitāti).* □ Atcere atkal atmodina un uzkurina viņā kremtošu neapmierinātību ar sevi.. Ezera 13, 45. Pliksals: Man bija vajadzīgs laiks, lai uzkurinātu savu niknumu. Zīverts 2, 274. Kad troksnis un sajūsma bija uzkurināta it spēcīgi, ar kopdziedāšanu vien nepietika, nēģeriete sauca, kas vēlētos dejot ar viņu! A Eglītis 6, 71.

uzkurt, -kuru, -kur, -kur, pag. -kūru; trans. **1.** *Panākt, ka (uguns, ugunskurs) sāk kurēties; panākt, ka (uguns, ugunskurs) kuras spēcīgi; uzkurināt (1).* U. sārtu. □ Atradis patvērumu [no lietus] zem lielas egles, viņš uzkūra uguni un uzvārīja tēju. Gulbis 3, 252. Kad tu atnāksi, mēs ugunskuru uzkursim uz kailiem akmeņiem.. Avotiņa 5, 90. Andra tēvs jau sakūris pie priedes uguni, es palīdzu viņam to uzkurt lielāku un sildos pie tās.. Apsīšu J 3, 11.

2. *Izraisīt, arī pastiprināt (piemēram, emocionālu stāvokli, tā intensitāti).* □ ..Strautiņa vārdi viņai dusmas uzkūra vēl lielākas. Fimbers 1, 247. Pret kramu atsitas krams, Un izlec dzirkstele — strīds, Ko uzkur spīts.. Gāliņš 5, 38.

uzkūsāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju, retāk **uzkūsot,** -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Kūsājot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par šķidrumu; būt tādam, kur kas kūsājot uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par trauku.* Vāroties piens ātri uzkūsā. □ Galvu siltajam govs sānam piespiedusi, Jagna dungo kādus īsus ritmus, starp spēcīgajiem, kailajiem ceļiem iespiestā slaucene uzkūsā baltās putās līdz malām. Indrāne 6, 61.

2. *Ar savu izturēšanos spēji sākt, parasti spēcīgi, paust jūtas, gribu, enerģiju (par cilvēku).* □ Viņš uzkūsāja tik pēkšņi, ka es gluži satrūkos. To manīdams, jauneklis atkal sašļuka un atkal dvesa kā aizkusis, kā atvainodamies: «Esmu drusku nervozs, jūs zināt.» A Eglītis 2, 168. // *Iesākt strauji, spraigi risināties (par notikumiem, norisēm); īsu brīdi strauji, spraigi risināties.* □ Bļaušana un

kņada «parkā» brīžiem vēl uzkūsāja, bet tad sāka noplakt. A Eglītis 2, 180. // *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ Cilvēku izskats mainījās, varēja redzēt, kad uzkūsā dusmas, kad citā reizē vaigā atplaukst gaišs prieks. Zigmonte 18, 51. Kareivju smagajās gaitās bieži uzkūsāja naids, dusmas .. Veselis 1, 279.

uzkvēlot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Iesākt kvēlot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, kvēlot.* Skals uzkvēlo un nodziest. □ Nu uzkvēloja lāpas un vairs neapdzisa. ME pap II, 727. Ogles atkal uzkvēloja. ME IV, 349. pārn. «Jā, noteikti mēs esam tikušies,» Antonam smadzenēs uzkvēlo kāda sīka dzirkstele. «Tikai kad un kur?» J Plotnieks 7, 59. pārn. Tu man raitā rītā saki Tādus vārdus, tādu ziņu, Ka es augsti uzkvēloju Tā kā ugunssarga tornis .. E Plaudis 3, 122.

uzkvēpināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Kvēpinot uzvirzīt (piemēram, dūmus) virsū (kam, uz kā).* □ Uzkvēpināt bitēm dūmus. ME IV, 349.

uzķeburot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; sar. *Nevīžīgi, nekārtīgi, arī neglīti uzrakstīt; uzkrecelēt.* □ Ķirškalns izlasa [audzēkņa] paskaidrojumu .. «Tu esi piemirsis datumu.» Un Ruņģis apakšā uzķeburo arī datumu. Dripe 3, 132. Virs durvīm piesists dēļa gabals ar kaut kā uzķeburotu uzrakstu rakstītiem burtiem: Bode. Upīts 4, 719.

uzķemmēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Ķemmējot sakārtot, uzliekt (parasti matus) veidojumā uz augšu; uzsukāt.* U. matus pakausī uz augšu un saspraust. // *Ķemmējot sakārtot (matus) virsū (piemēram, pierei, ausīm).* U. matus uz pieres.

uzķepuroties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Ķepurojoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ķepurojoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ ..zaļgansvītrota brūna varde nolēca [grāvja] dibenā un izmisusi staipījās garām kājām, velti mēģinādama uzķepuroties otrā pusē augšā. Upīts 4, 120. pārn. Zirņi pēc nedēļas būs uzķepurojušies tik augstu, ka prasīs pēc žuburiem. Kaldupe 13, 100.

uzķert, -ķeru, -ķer, -ķer, pag. -ķēru; trans. **1.** *Strauji satvert, notvert (ko krītošu, mestu u. tml.).* U. ar raketi tenisa bumbiņu. Suns uzķer mesto maizi gaisā. □ No kūtsaugšas pa redeļu kāpnēm .. kāpa jauna dāma garos pludmales brunčos, viņas tikpat jaunais vīrs stāvēja apakšā, gatavs uzķert, un nebūtu arī brīnums, ja viņa sapītos svārkā un kristu .. Belševica 1, 96. Viņš atrāva vaļā rūti un izgrūda laukā roku, lai kādas no planējošām pārslām uzķertu plaukstā .. Kolbergs 1, 6. Anniņa svieda man ar vecu burtnīcu. Es to uzķēru .. Pasaules sp I, 99. pārn. Bāli sila pulkstenīši, Kas zem eglēm klusi sapņo, Uzķer tālu zvaigžņu starus, Ver kā mēles savos zvanos. K Skalbe 2, 226.

2. *Ar maņu orgāniem uztvert.* □ Nesadzirdēju un nesapratu visas viņu valodas, uzķēru tikai pāris vārdus: brīvība, taisnība. Birznieks-Upītis 6, 68. Vismazāko troksnīti viņš uzķer un atšķir nejēdzīgā kņadā. Upīts 10, 127. Eleonora gan pāris reižu uzķēra sava vīra skatienu, bet par to viņa daudz neuztraucās. Zigmonte 15, 131. // *Aptvert, izprast (parādību, domu u. tml.).* □ «Cittautu lugas iestudējot, vienmēr daudz jānoņemas, kamēr uzķer to, ko sauc par nacionālo kolorītu.» Klints 1, 80. Un tēvocis noliecās pār motoru. «Kaut nu izdotos [iedarbināt motoru]! Kaut tēvocis uzķertu īsto vietu!» Ģirts domāja .. Dripe 2, 35.

uzķerties, -ķeros, -ķeries, -ķeras, pag. -ķēros; refl. *Satverot zvejas rīka āķi, uzdurties (uz tā) — parasti par zivīm.* □ «Kur palicis pluduriņš?» Kalnarājs apjucis un satraukts raugās ūdenī. «Uzķērusies!» Krietnas piecas minūtes Kalnarājs cīkstējās, kamēr krastā izvēlās sparīgs sapals. Jansons 3, 37. ..[rudenī] zivis, dodoties uz dziļumiem, ir uzbarojušās un tādēļ arī spēcīgākas un, uzķērušās uz āķa, izrāda lielāku pretestību. Lauku Dzīve 80, 9, 30. ..kolīdz saņēmu vardi saujā, āķis no mutes izslīdēja brīvi un viegli. Neticami, viņa nemaz nebija uzķērusies, viņa āķi bija tikai turējusi mutē. Ezera 17, 107. // pārn.; sar. *Nonākt kļūmīgā situācijā aiz lētticības, nezināšanas u. tml.* □ ..viņš taču laikam iedomājas, ka mēs uzķersimies? Sāksim iet un šim stāstīt savas izdarības? Sak, lūdzu, skolotāj, es šodien taisos no vingrošanas laisties! Indrāne 3, 18. Pastmarku viltotāji .. protot diezgan veiksmīgi izgatavot gan aploksnes no nodzeltējuša papīra, gan pašas pastmarkas. Gadoties, ka tūristi vai lētticīgi kolekcionāri uzķeroties. Ērgle 3, 39. // *Aizķerties, arī nejauši saskarties (ar ko).* □ Es [makšķerējot] arī jūtu, kad kāds vecs stiebrs vai zāle uzķeras uz velces žuburiem .. Jaunsudrabiņš 5, 19. Krāces Gaujā ir apmēram tādas pašas kā Ventā — katrā no šīm upēm es [braucot ar laivu] uzķēros uz akmeņiem vienu reizi. Lagzdiņš 3, 30.

○◇ Uzķerties uz āķa (arī makšķeres) sar. — *nokļūt neveiklā, nepatīkamā situācijā, neuztverot kāda runas vai rīcības apslēptos motīvus.* □ Seru Andreju uz kārtējo numuru viņš [sers Tobijs] uzkūda neuzkrītoši, it kā starp citu. Un, kad tas jau uzķēries uz āķa, Tobijs pats kā cilpu licējs mednieks mazliet pakāpjas atpakaļ, lai nepalaistu garām joka kulminmāciju. Dzene 1, 101. «Ģērbies nu nost. Gultā iekšā!» [Māte man uzsauc.] Es zinu, ka tā ir provokācija. Tāpēc, uz makšķeres neuzķerdamies, vienaldzīgi atsaku: «Jā. Tikai drusku pamācīšos vēl ...» Grīziņš 1, 201.

uzķēzīt, -ķēzīju, -ķēzī, -ķēzī, pag. -ķēzīju; intrans.; vienk. *Uzvirzīt mēslus, netīrumus virsū (uz kā, kam).* □ ..tikai pāri lidojošs putns uzķēzīs uz galvas! Ezera 18, 147. Suns uzķēzījis uz grīdas. ME IV, 350.

uzlabojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z l a b o t (1).* □ ..šim [elektriskajam] zāģim izdarīti vairāki uzlabojumi, piemēram, izveidots īpašs ventilators, kas novērš motora pārkaršanu .. Indāns 1, 217. Tēvam vēl pēdējā brīdī iekritis prātā kāds uzlabojums kūlīšu sējējā, un nu viņš to steigā skaidro

traktoristam Andrim. Ērgle 1, 412. Esam izstrādājuši un izgatavojuši cauruļu griešanas agregātu eksperimentālos paraugus. Tas dos lielu kvalitātes uzlabojumu sanitāri tehniskajos darbos.. Zv 75, 5, 19.

2. *Paveikta darbība, rezultāts →u z l a b o t (2).* Panākt dzīves apstākļu uzlabojumu.

3. *Paveikta darbība, rezultāts →u z l a b o t (3).* Redzes u.

uzlabot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Panākt, ka (priekšmets, viela, to īpašības u. tml.) kļūst kvalitatīvāks, piemērotāks noteiktām lietošanas, izmantošanas prasībām.* U. darbarīku. U. centrālapkures iekārtu. U. produktu kvalitāti. U. ēdienu ar garšvielu piedevām. □ ..uzbūvēja zāles pļāvēju placinātāju, līdzīgu iecienītajai mašīnai E-301. Nevis nokopēja, bet pārveidoja un uzlaboja, piemēroja mūsu apstākļiem. Cīņa 81, 131, 1. Lielos blokus rūpīgi pārbauda, uzlabo to konstrukcijas.. J Plotnieks 2, 40. Lai uzlabotu pākšaugu garšu, vārīšanas laikā var pielikt pētersīļu saknes vai zaļumus.. Ēd gat 174. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, augsne, gaiss, arī platība u. tml.) kļūst kvalitatīvāks, piemērotāks noteiktām prasībām.* U. vides ekoloģisko stāvokli. U. ganības. Uzlabots zemesceļš. □ Smilts augsni var uzlabot, pievienojot saistītājas vielas — kūdru, mālu, māla merģeli, kaļķi, trūdvielas. Sudrabs 1, 145. Eikalipti uzlabo apkārtējo gaisu, jo izdala atmosfērā daudz ēterisko eļļu. Ves 75, 3, 28. ..grāvji pazemina gruntsūdens līmeni un uzlabo mitruma apstākļus laukā. Apsīts 1, 39. Silabriedis strādāja pļavas gabalā, kuru tas bij apņēmies uzlabot. Blaumanis 6, 65. // *Panākt, būt par cēloni, ka (dzīvnieka vai auga īpašības, šķirne, suga u. tml.) kļūst kvalitatīvākas, piemērotākas noteiktām prasībām.* U. kartupeļu šķirni. □ Putni dārzā.. nodrošina augiem veselīgākus augšanas apstākļus, uzlabo ražojoša dārza augļu, ogu un sakņu kvalitāti, palielina to kvantitāti. Lauku Dzīve 81, 3, 30. ..meža zirgu pieradināšana, kā arī sakrustošana ar agrāk pieradinātiem un uzlabotiem citas izcelsmes zirgiem notika pamazām.. Baltakmens, Stukuls 1, 8.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (parādība sabiedrībā) sasniedz augstāku pakāpi, dod kvalitatīvākus, vēlamākus rezultātus.* U. pedagoģisko darbu. U. darba metodes. U. disciplīnu. U. piepilsētas autobusu satiksmi. U. dzīves apstākļus. □ Mūsu republikā ir veikti daudzi pasākumi, lai uzlabotu un paplašinātu biškopību, celtu biškopības produktivitāti.. Eglītis 1, 3.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (organisma, tā daļu funkcionēšana, arī fizioloģisks stāvoklis) kļūst labāks.* U. veselību. U. redzi. U. skolnieka stāju. □ Saule aktivizē dzīvības spēkus, uzlabo vielmaiņu, veicina D vitamīna un sarkano asinskermenīšu sintēzi.. PL Siev 86, 5, 23. Cūkām izbarota kombinētā skābbarība ne tikai uzlabo dzīvnieku ēstgribu, bet veicina arī citas barības labāku sagremojamību. Lauku Dzīve 84, 11, 10. // *Panākt, būt par cēloni, ka (psihiskais, parasti emocionālais, stāvoklis) kļūst labāks.* □ Viņa lieliski prata otram uzlabot garastāvokli, bet par savām vainām nečinkstēja. Lapsa 7, 12. Uzlabotā omā.. Leinasars pēc nopeldēšanās vēsajā ūdenī atgriezās midzenī. A Grigulis 13, 426.

uzlaboties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** *Refl. →u z l a b o t (1); tikt uzlabotam.* Uzlabojusies produktu kvalitāte. // *Kļūt kvalitatīvākam, piemērotākam noteiktām prasībām (piemēram, par augsni, gaisu, arī platību u. tml.).* Augsne pamazām uzlabojās. □ ..[smilšaina māla] augsnē smilts un māls savstarpēji uzlabojas: māls padara smilti saistīgāku un pavairo barības vielu uzsūkšanas spēju. Sudrabs 1, 144. // *Mainoties kļūt labākam, piemēram, saulainākam, siltākam u. tml. (par laiku, laika apstākļiem).* □ Nākamajā rītā laiks uzlabojās un mēs izgājām jūrā. Lapsa 4, 186. Otrajā sacensību dienā laiks uzlabojās, vienīgi vējš vakara pusē pieņēmās spēkā, taču lodes grūdējiem un šķēpa metējiem tas daudz nekaitēja. Sports 82, 73, 1. // *Kļūt kvalitatīvākam, piemērotākam noteiktām prasībām (par dzīvnieka vai auga īpašībām, šķirni, sugu u. tml.).* Uzlabojusies vistu dējība. Uzlabojas ābeļu šķirnes ziemcietība.

2. *Refl. →u z l a b o t (2); tikt uzlabotam.* □ Arnolds Būvis turpināja strādāt preču stacijā par krāvēju, ģimenes materiālie apstākļi uzlabojās.. Lukjanskis 4, 97. Olivers: Desmit gadus tavā dzīvē nekas nav mainījies, nekas nav uzlabojies. A Eglītis 1, 307.

3. *Refl. →u z l a b o t (3); tikt uzlabotam.* Dzirde uzlabojās. □ Jāņa veselība lēnām uzlabojās. Lode bija izskrējusi cauri sāna mīkstumam, neskarot kaulu un iekšējos orgānus. Lācis 15, 266. ..kā Ģedimins ziņoja, slimnieka veselības stāvoklis tik tālu esot uzlabojies, ka drīz atļaušot viņu apmeklēt bez tēva un mātes arī citām personām. Ādamsons 3, 50. // *Kļūt labākam (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli).* □ ..Edītes garastāvoklis uzlabojas. Viņa pat sāk koķetēt ar mani. Gūtmanis 4, 48. Oma vēl krietni uzlabojās, kad viņus atveda labi iekārtotā kopmītnē.. Talcis 7, 188.

uzlāčot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; sar.; niev. *Neveiklā, tūļīgā, arī smagnējā gaitā virzoties, uzkāpt.* □ Uzlāčot pa trepēm augšā. ME IV, 351. pārn. ..kurpei uzlāčo apjomīgas mammas puszābaks. Lubējs 3, 276.

uzlāde, -es, s.; parasti vsk. **1.** tehn. *Darbība, process →u z l ā d ē t (1), u z l ā d ē t i e s (1).* Kondensatoru u. □ Lai paātrinātu akumulatoru uzlādes procesu un paaugstinātu tā lietderības koeficientu, pēdējā laikā lieto jaunas metodes. Zin T 81, 7, 25. Mūsdienu tehnika prasa ne tikai tādus strāvas avotus, kam būtu liela īpatnējā enerģija, bet arī tādus, kuri spēj dot elektrisko strāvu ilgstoši, piemēram, 10 gadus, bez jebkādas uzlādes. Zin T 79, 3, 23.

2. fiz. *Process →u z l ā d ē t (2), u z l ā d ē t i e s (2).*

uzlādējums, -a, v. **1.** tehn. *Paveikta darbība, rezultāts → u z l ā d ē t (1).* Akumulatora u. □ pārn. Nekas nespēj dot tādu jūtu uzlādējumu, saviļņojumu kā ap kaklu apķērušās mazās rociņas un mīļais vārdiņš «Māmiņ!» PL Siev 86, 1, 19.

2. sar. *Paveikta darbība, rezultāts → u z l ā d ē t (3).* □ Tā nu grants vešanai domātajā smagsvara piekabē, kas daudzkārt pārsniedz derīgās kravas uzlādējumu, vācējs smalcinātājs birdina skābsiena tvertnē liekamo masu. Ciņa 79, 157, 1.

uzlādēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** tehn. *Ievadīt (aparātā, ierīcē u. tml.) elektrisko enerģiju.* U. kondensatoru. □ Akumulatoru uzlādē ar strāvu, kuras stiprums sasniedz 70% no akumulatora ietilpības. Zin T 81, 7, 25. pārn. Vasaras rītu rasotais dzestrums uzlādēja ar enerģiju un prieku. Skujiņš 14, 178. pārn. ..Imants [Ziedonis] ir un paliek dzejnieks — arī savā prozā, libretos, scenārijos, rakstos un tulkojumos. Viņš neizšķīst savos blakusdarbos, bet gan uzlādē tos ar savu nebeidzamo dzejnieka enerģiju. Čaklais 10, 56. // pārn. *Spēcīgi rosināt (kādu); padarīt spēcīgu (psihisku stāvokli).* □ ..ja mani nedraugi zinātu, ko tie man devuši, mani peldami, tie nudien nelamātos. Tie mani uzlādē. Rodas jauni argumenti. Vācietis 15, 264. Rakstnieka kaujinieciskums uzlādē lasītāju, dod pārliecību.. Kar 81, 10, 162.

2. fiz. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, gāze, atmosfēra) jonizējas.*

3. sar. *Kraujot novietot virsū (uz kā, arī kur).* □ ..strādnieki nocirta skaistos ozolus, sagrieza bluķos, noveda stacijā un salādēja vagonos. ..Kamēr koki vēl nebij uzlādēti, tikmēr kasieris ar naudu bij kaut kur ceļā aizķēries. Rozītis III, 111. Uzlādēt preces uz kuģa. ME IV, 351.

uzlādēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos. **1.** tehn. *Refl. → u z l ā d ē t (1); tikt uzlādētam.* □ Šinī vilcienā uzstādīti akumulatori, kas, braucot pa elektrificētu līniju, uzlādējas.. Zin T 62, 7, 32. pārn. Lidija Freimane [aktrise] stāsta, ka viņai paticis uz skatuves «sūkt» notikumus, pakāpeniski uzlādēties.. Dzene 2, 60.

2. fiz. *Refl. → u z l ā d ē t (2); tikt uzlādētam.* □ Ja vielai, kas beržas [gar ko], ir tieksme satvert galvenokārt vienas zīmes lādiņus, tad tā elektriski uzlādējas. Zin T 80, 1, 35. ..gaisa molekulas dažādu ārējās vides faktoru ietekmē uzlādējas pozitīvi vai negatīvi. Ves 63, 10, 2. Mākonis uzlādējas attiecībā pret zemi. Tā elektriskais potenciāls nepārtraukti aug, līdz beidzot sasniedz kritisku lielumu un rodas elektriskā caursite milzīgas dzirksteles veidā. Zin T 76, 2, 18.

uzlāgot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; novec. *Uzlaikot.* □ Uzlāgot drēbes, zābakus. ME IV, 351. Eleganto veļu veikalu uzlāgojamās telpās mani.. negrib laist iekšā.. Čaks 6, 77.

uzlaide, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Daļa, kas pārsniedz (kā) robežizmēru.* □ Jaciņas daļas piegriež ar 1,5 cm lielu uzlaidi. PL Siev 86, 3, pielikumā. Visiem šiem [kleitu] modeļiem ir puspiegulošais siluets. Piegrieztnēs dota minimāla ērtuma uzlaide. PL Siev 78, 6, pielikumā. // *Liekais materiāla slānis, ko sagatavei noņem apstrādes procesā.* Nolīdzināšanas u. Samazināt uzlaidi.

uzlaidelēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl. *Laidelējoties uzlaisties (parasti par putniem, kukaiņiem).* Cīrulis uzlaidelējies augstu gaisā. □ Putnēns laidelējās šur un tur, kamēr uzlaidelējās uz jumta. ME pap II, 727.

uzlaidums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z l a i s t (5); uzlaide.* Kaluma u.

uzlaikot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Uzģērbt (piemēram, apģērba gabalu) un pārbaudīt, vai (tas) ir piemērots augumam; pielaikot.* □ Iešuvju saīsinājums [blūzei] minēts, bet, tērpu uzlaikojot, tas var nedaudz mainīties, ņemot vērā katra auguma īpatnības. Kalniņa 1, 69. Lai cepure atbilstu galvas formai, to adīšanas laikā vairākas reizes uzlaiko un nosaka valdziņu pieaudzēšanas biežumu... PL Siev 85, 1, pielikumā. Uzlaikojot apavus, uzmanība jāveltī tam, lai lielais pirksts neatspiestos pret apava purngalu. Ves 82, 1, 4.

uzlaist, -laižu, -laid, -laiž, pag. -laidu. **1.** trans. *Ļaut, arī likt (cilvēkam vai dzīvniekam) uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Tenis.. bij uzlaidis zirgu uz lielceļa un pagriezis uz to pusi, uz kuru viņam jābrauc.. Kaudzītes 1a, 215. Uzlaist lopus uz tīruma. ME IV, 350. // pārn. *Panākt, arī ļaut, ka (kāds) savā darbībā nonāk (kur), darbojas (kādā nozarē u. tml.).* □ Smiļģim, ja to pieļāva lugas darbība, patika uz skatuves uzlaist četras vai sešas jaunas meitenes — lai viņas dejo, un skatītāji lai papriecājas par viņu slaidajiem stāviem. Hausmanis 4, 22. // *Panākt, arī pieļaut, ka (priekšmets) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* U. lidmodeli augstu gaisā. U. pūķi līdz koku galotnēm. ◇ Uzlaist (arī uzspert) gaisā sar. — a. *Uzspridzināt.* □ ..kad Ruņģuciemā vācieši paši uzlaida gaisā jūras mīnu noliktavu, no sprādziena viļņa septiņiem Cietokšņa logiem izbira stikli. Skujiņš 14, 324. b. *Sabojāt (piemēram, ieceri, pasākumu).*

2. trans. *Uzvirzīt, arī panākt, arī pieļaut, ka (kas) slīdot, krītot u. tml. uzvirzās virsū (uz kā, kam).* Lēnām u. lādei vāku. □ ..kur Kristīnes kundze uzlaiž savu lielo ogļu gludekli.., tur uzreiz viss spīd un laistās. Salenieks 7, 129. Uzlaiduši strādniekam koku. ME IV, 350. // *Panākt, arī pieļaut, ka (dzīvnieks), parasti straujā gaitā, uzvirzās virsū (kādam).* Uzlaist suni (kādam) virsū — *uzrīdīt suni (kādam) virsū.* □ «..es... es... šodien tikko noturējos, Akmentiņam sava zirga neuzlaidis virsū.» [Saka aizvainojumā Edgars.] Blaumanis 6, 215. // *Panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, šķidrums, dūmi) uzplūst, uzvirzās virsū (uz kā, kam).* □ Ja, gaļu kūpinot, beigās uzlaiž paegļu dūmus, gaļa iegūst patīkamo paegļu smaržu. Caune 5, 140. Bite.. skatījās Ješkam pār plecu, acis viņam mirkšķinājās kā

vistai, kad uzlaiž spēju saules spīdumu. Upīts 4, 664.

3. trans.; sar. *Panākt, ka (piemēram, cilvēks, cilvēku grupa) ierodas (pie kāda), lai nodarītu ko nevēlamu, ļaunu; uzsūtīt (2).* □ . . ja Zeltiņš gribētu nodot, visdrošāk viņam būtu bijis uzlaist milicijas puišus Dīriķim naktī; viņu būtu saņēmuši ciet turpat «Vārpās» . . Kaijaks 5, 93. Kad mēs viņam pastāstījām, kā mani vecais Pomka gribēja piekaut, Arnolds smējās: «Mēs viņu jums uzlaidām.» J Kalniņš 10, 247. . . mūsu tēvoča dzīve ritētu rāmi un laimīgi, Nebūtu velns viņam uzlaidis tādu nešķīstu kaimiņu. Elksne 7, 108. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, parasti nevēlams) izraisās, iestājas u. tml.* □ «Tad iekārtojiet tā, lai es varētu satikties ar Cepi.» — «Un ja nu es savai paziņai uzlaižu virsū nelaimi? Es taču nemaz īsti nezinu, kas jūs esat.» A Grigulis 13, 507. Domāju arī par visvisādām slimībām un nevaru izprast, kādēļ tās uzlaistas cilvēkiem . . Birznieks-Upītis I, 139.

4. intrans.; sar. *Ātri uzskriet, uzbraukt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ātri uzskriet, uzbraukt uz kādas vietas.* □ Ar jaunu zirgu uzlaist kalnā. ME IV, 350.

5. trans. *Pārsniegt (kā, piemēram, piegrieztnes) robežizmēru.* □ Uzlaid uzvalkam vēl vīles tiesu virsū. ME IV, 350. // *Pārsniegt (noteiktu laika) ierobežojumu.* □ Telpa bija patukša, un kinomehāniķis, kas reizē izpildīja arī biļešu pārdevēja pienākumus, uzlaida labu pusstundu virs afišā ierakstītā sākuma laika, gaidot, kad sanāks vairāk tautas. Dripe 2, 41.

6. intrans.; sar. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ . . tēvs . . uzlaida zirgam ar pātagu. Indrāne 9, 17. «Ar pagānu uzticamību ir tāpat kā ar pātagu sunim — jo tu šim vairāk uzlaid pa vilnu, jo šis tev mīlīgāk asti luncina,» sprieda viens no brāļiem bruņiniekiem . . Purs 9, 47. . . atminos, senās dienās viņš [tēvs] vairākkārt man uzlaida ar grožu līkumu pār pleciem . . Bels 8, 34.

○◇ Uzlaist (arī uzgrūst) kaklā (arī uz kakla) vienk. — *sagādāt (kādam) ko nepatīkamu.* □ Lamberts: Jūs taču nepametīsit mani tām satrakotajām sievietēm. — Kazanova: Kāpēc tu, nelieti, uzlaidi man viņas kaklā? A Eglītis 1, 229.

uzlaisties, -laižos, -laidies, -laižas, pag. -laidos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Laižoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — parasti par putniem, kukaiņiem; laižoties uzvirzīties uz kādas vietas.* Kaijas uzlaidās augstu gaisā. Baložu bars uzlaidās uz zālāja. □ Žubīte uzlaidās pašā jumta korē un skatījās visapkārt. Kaldupe 15, 154. . . bites uzlaidās ozolā. Te tās varētu savākt, ielaist bišu mājiņā . . Birze 4, 141. Izbiedētā cāļu māte uzlaidās uz lēzenā jumta . . Birznieks-Upītis 6, 219. Vakara stundā uz rokas viņam uzlaidās melnsārta mārīte. Kaldupe 6, 14.

2. *Uzlidot (2).* Lidaparāts uzlaidies augstu gaisā.

uzlaistīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Laistot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. mērci uz kartupeļiem. □ Uzlaisti vēl puķēm ūdeni! ME IV, 351.

uzlaistīties[1], parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Neviļus, negribēti tikt uzlaistītam.* □ Ūdens uzlaistījās man uz drēbēm. ME IV, 351.

uzlaistīties[2], parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Iesākt spoži, nevienmērīgi spīdēt, izstarot gaismu; īsu brīdi, parasti spēcīgi, spoži, nevienmērīgi spīdēt, izstarot gaismu.* □ . . tā savādi uzlaistījās ēkas un sevišķi jaunā dzīvojamā māja ar skaisto stikla verandu. Brigadere 3, 421.

uzlaizīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Laizot apēst (parasti ko nolijušu, nobirušu u. tml.) — parasti par dzīvniekiem.* □ Suns uzlaizīja izlijušo pienu. ME IV, 351. Izgāztu putras bļodu vēl var uzlaizīt, bet izpļāpātu noslēpumu nekad nevar atdabūt atpakaļ sev vien. Sakse 10, 29.

uzlakt, parasti 3. pers., -lok, pag. -laka; trans. *Lokot apēst (parasti ko nolijušu) — parasti par suni, kaķi.*

uzlāsēt[1]. *Sk.* uzlāsot[1].

uzlāsēt[2]. *Sk.* uzlāsot[2].

uzlasīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Ņemot augšā, piemēram, no zemes, parasti pa vienam, savākt.* U. kritušos ābolus dārzā. U. saplēstas krūzes lauskas no grīdas. □ Pa ceļam nokrīt dažas [malkas] pagales, kuras Jānītis uzlasa. Birznieks-Upītis 3, 17. Vecāsmātes nepārtraukti uzraudzīta, Lita noēd nelaimīgo pīrāgu, pat drupačas uzlasa no klēpja. Zigmonte 2, 12. Pa kolhozu laukiem klīda ļaužu bari ar kulītēm kaklā, uzlasīja katru vārpu, katru izbirušu graudu. [Izsūtījumā.] Gūtmanis 4, 149. // *Savākt un apēst, parasti pa vienam ceļot augšā, piemēram, no zemes (par dzīvniekiem).* □ . . vistas uzlasīja visu līdz pēdējam graudiņam. Birznieks-Upītis 2, 46. . . tagad pa rugājiem staigāja tikai Straumēnu lielais zosu bars, uzlasīdams vārpas, kas bija palikušas . . Virza 1, 156. Naktīs, kad cilvēki guļ, lapsa pielavās pie ēkām un uzlasa atkritumus . . A Kalniņš 1, 12.

2. *Uzņemt, parasti pa vienam (valdziņus, cilpiņas uz kā).* □ Kad vajadzīgais platums noadīts, valdziņus uzlasa uz palīgpavediena. PL Siev 83, 7, pielikumā. Kad jaciņa sašūta, uz adatas uzlasa kakla izgriezuma cilpiņas un ada sviķelī 2 cm augstu apkaklīti. PL Siev 80, 1, pielikumā.

uzlāsmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt lāsmot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, lāsmot.* □ Skals lāsmoja un dzisa un atkal uzlāsmoja. ME pap II, 727. Viņa [hiēna] redzēja, kā Leo [lauva] lēca, kā rietošā mēness zilganajā atgaismā uzlāsmoja gludais, muskuļotais sāns . . Ezera 9, 175.

uzlāsot[1], parasti 3. pers., -o, pag. -oja, arī **uzlāsēt**[1], parasti 3. pers., -lās, retāk -lāsē, pag. -lāsēja; intrans. **1.** *Lāsojot uztecēt, uzpilēt.* Uzlāso retas ūdens piles.

2. *Uzlīt, parasti mazliet (par lietu).*

uzlāsot[2], parasti 3. pers., -o, pag. -oja, arī **uzlāsēt**[2], parasti 3. pers., -lās, retāk -lāsē, pag. -lāsēja; intrans. *Iesākt lāsot; īsu brīdi, parasti*

spēcīgi, lāsot[2]. □ pārn. Vēl atvadoties, viņš māja meitenei sveicienus ar baltu lakatu, un viņa sirdī kā kalnu rasa uzlāsoja skumjas, jo no ielejas un kalna pakājes neviens viņam nemāja pretī . . . Kaldupe 5, 91.

uzlauzīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Lauzot, parasti no apakšpuses uz augšu, atdalīt, sašķelt, sasmalcināt.* U. ledu. □ . . [kuģa] kapteinis apstājās šaurās, tumšās ejas galā. Vecais Kārkls, kas pašlaik uzlauzīja krāsnīs piedegušos izdedžus, viņu neredzēja. Lācis 15, 29.

uzlauzt, -laužu, -lauz, -lauž, pag. -lauzu; trans. **1.** *Laužot panākt, ka (kas, piemēram, telpa, kaste) kļūst pieejams; laužot dabūt vaļā (piemēram, durvis, vārtus).* U. kabinetu. U. klēti. U. seifu. U. lādi. U. telefona automātu. □ Daumants: Viņi uzlauza karaļa mantas kambarus, tagad viņi lauž karaļa pagrabus. Zīverts 1, 372. . . apzagts pilsētas tirgus paviljons, uzlauzta kase, kurā glabājušies pārsimt rubļu. Dripe 4, 164. Pie savas istabiņas durvīm sastingu . . Durvis bija uzlauztas. . . Uzlauztas primitīvākajā veidā. Kāds bija padarbojies ar cirvi vai lauzni. Kļavis 2, 134.

2. *Laužot, parasti no apakšpuses uz augšu, atdalīt, sašķelt, sasmalcināt.* U. ledu ar lauzni. □ «Pirms mēneša mūsu kantorī izplēsa sienas, uzlauza grīdu . . » Lubējs 4, 92. Remontējot ielas, uzlauž veco asfalta segumu . . Zin T 77, 4, 37. // pārn. *Par parādībām dabā.* □ Diez kāpēc gandrīz visas upes ledu uzlauž naktī, nevis dienā? Kāpēc straume negrib rādīt cilvēka acij savu uzvarošo atmodu? Avotiņa, Šlisers 1, 230. Atskrēja silti vēji un uzlauza saplaisājušo ledu [ezerā]. U Plotnieks 1, 50.

3. *Ar spēku atliekt atpakaļ (kāda rokas); atlauzt (3).* □ Divi viņu tūliņ satvēra aiz rokām un, rokas uzlauzuši uz muguras, cauri ļaužu baram uzgrūda augšā uz kuģa kāpnēm. Talcis 9, 143.

○◇ Uzlauzt (arī salauzt) ledu — *panākt, būt par cēloni, ka notiek pārmaiņas, lūzums (piemēram, cilvēku attiecībās).* □ Mākslinieku kopas «Rūķis» dalībnieki taču bija tie, kas ar savu darbu uzlauza iestāvējušos neticības ledu mūsu tautas spējām tēlotājā mākslā. Pad J 76, 57, 4.

uzlauzums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z l a u z t (2).*

uzlavīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Lavoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); lavoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Klusītēm, it kā būtu iekāpis kaķa zābakos, zēns uzlavās bēniņos. . . Kas te mantu? Delle 2, 240. Visvētraināk savu prieku tomēr izpauda Vilnis. Viņš bija noskrējis no tribīnēm un uzlavījies uz ledus celiņa. . . Mellaču Vilnim neviens nevarēja aizliegt kliegt «urrā» . . Saulītis 12, 245.

uzlēciens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība* → *u z l ē k t (1).* U. uz paaugstinājuma izdevās.

2. *Vienreizēja paveikta darbība* → *u z l ē k t (3).* Straujš u. zirgā.

uzledojums, -a, v. *Ledus veidojums, kas radies, sasalstot ūdenim, kurš virs ūdenstilpes ledus segas izplūdis caur plaisām, arī kas radies, sasalstot virs zemes izplūdušam gruntsūdenim.* Upes u. □ . . kalnu grēdas [Jakutijā] nomaina cita citu, zaļos, līdzenos laukos bāl uzledojumi . . Zv 85, 19, 29. . . visā teritorijā valda mūžīgais sasalums, ir uzledojumi un purvi uz mūžīgā sasaluma slāņa. Pad J 81, 53, 3.

uzlējums, -a, v. **1.** *Šķidrums, kas uzliets un nostāvināts uz īpaši sagatavotām, parasti augu, daļām.* Vērmeļu u. □ Eikaliptu lapas lieto uzlējumu, novārījumu un tēju veidā, ņemot 5 g smalki sagrieztas drogas uz glāzi ūdens . . Ves 75, 3, 28. Sacīju, ka žeņšeņa saknes uzlējums padarīs viņu tikai vēl dullāku . . Ezera 17, 135. Tam tā ir jābūt, ka trumulī uz pavarda vienmēr ir vārīts ūdens, bet mazajā kanniņā — tējas uzlējums, ej, kuru brīdi gribi, un dzer, cik gribi. Zigmonte 6, 198.

2. *Salds alkoholiskais dzēriens, kura gatavošanai izmanto tikai augļu un ogu sulas izvilkumu spirtā.* Zemeņu u. Ķiršu u.

3. *Uzlietā šķidruma, masas sacietējusi kārta uz (kā) virsmas.* □ . . [gleznotājam] J. Toropinam būtiski ir krāsas tecinājumi, uzlējumi, kas rada tādu kā liriski mērķtiecīgas faktūras režģi . . Lit M 90, 30, 5.

uzlēkšot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Lēkšiem uzskriet (par dzīvniekiem).* Zirgs uzlēkšoja kalnā. □ pārn. Es iztēlojos, kā tagad tu, uz stūra no manis atvadījies, jau esi aizskrējis līdz skolai, vienā elpas vilcienā uzlēkšojis savā trešajā stāvā . . Viese 4, 5. // *Lēkšiem uzjāt.*

uzlēkt, -lecu, -lec, -lec, pag. -lēcu; intrans. **1.** *Lecot, ar lēcienu uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); lecot, ar lēcienu uzvirzīties uz kādas vietas.* Varde uzlec uz akmens. □ Sakne: Ja grib augstu uzlēkt — pie augsta zara jāķeras. Brodele 5, 23. . . Norma mani pievilka sev klāt un noskūpstīja uz lūpām. Vagoni sakustējās. Es uzlēcu uz kāpšļa un pamāju Normai ar roku. Janovskis 1, 193. pārn. Autobuss apstājās, tad strauji palēcās uz priekšu, it kā ar lēkšanu gribēdams uzlēkt stāvajā uzkalnā . . Grīva 9, 48. // pārn.; sar. *Strauji paaugstināties līdz noteiktai pakāpei (par temperatūru, spiedienu u. tml.).* □ . . kad vajadzēja sākt kārtējo sacensību posmu pasaules kausa izcīņā kalnu slēpošanā, temperatūra uzlēca līdz plus 17 grādiem. Zv 84, 2, 12.

2. *Parasti savienojumā ar «kājās», «stāvus» u. tml.: strauji, pēkšņi piecelties (stāvus, retāk sēdus).* □ Zenta pārsteigumā uzlēca kājās. Grīva 4, 14. Kristīne uzlēca stāvu. Viņas acis zibēja. Blaumanis 6, 223. . . viņš uzlēca no krēsla un skraidīja pa savu kabinetu . . Rozītis 3, 72. «Mosties!» Magdalēna purināja aizmigušo. — «Kas ir?» Una izbijusies uzlēca sēdus . . Ergle 6, 38.

3. *Ar lēcienu, strauji liekot soli vertikāli (kam) pāri, ieņemt jāteniskā stāvokli (uz tā, piemēram, uz zirga, velosipēda).* U. zirgam mugurā. Aši u. velosipēdā. □ Nukers . . uzlēca zirgā un aizaulekšoja . . Birznieks-Upītis 6,

235. Uzlēcu ritenim mugurā un minos uz centru. Zemzaris 3, 3. «Tad aidā!» brigadieris uzlēca uz divriteņa. Stulpāns 2, 48.

4. *Parādīties pie horizonta (par debess spīdekļiem).* □ Uzlēca saule, un, tiklīdz pirmais stars aizskāra zemi, — viss pārvērtās pēkšņi: zāles galos sāka spīdēt ugunīgas dzirkstelītes, tīkliņi mirdzēja brīnišķīgā spožumā .. Valdis 1, 134. Kas tā bija par nakti! Dzeltenās lapas čaukstēja zem kājām, mēness bija tikko uzlēcis savā pilnībā un apaļumā un lēja sudrabu pār pilsētu. Pasaules sp II, 21. .. uzlecošās saules pirmie stari zeltoja viņa galvu krāšņāk par ķēniņa vainagu. Grīns 2, 42. pārn. Nanete ir teātra uzlecošā zvaigzne, viņa tēlo visdažādākās lomas. M Zariņš 4, 15. // *Kļūt saskatāmam (pie debesīm), iestājoties tumsai, naktij (par zvaigznēm).* □ .. vasaras vakarā uzlec pie debess šur tur pa kādai gaišākai zvaigznītei. Apsīšu J 3, 7. Apsēžos ceļa malā un apēdu pēdējo maizi. .. uzlec vakara zvaigzne un saka, lai ceļos un eju. Jurciņš 1, 28.

5. trans.; sar. *Uzdejot (strauju deju).* U. polku. □ .. Tu miegā raudāji slepu, Bet varbūt to nesacīt, Un uzlēksim labāk stepu Un gaidīsim sauli rīt. E Plaudis 3, 163.

○ ◇ Uzlēkt uz auguma vienk. — *apvainot, arī darīt pāri.* □ «Labāk sportot nekā bumbulēt pa ielām. Bez tam, ja kāds pārāk uzleks uz auguma, vienmēr varēsi viegli iegāzt pa zobiem.» Lukjanskis 4, 116.

uzliciens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *u z l i k t (1).* □ Svešais .. stāvēja man blakus, acīm it kā aprīdams katru otas uzlicienu [topošai gleznai] .. Zemzaris 3, 116. Leo Svempa agrīnie darbi .. izcēlās ar ekspresīvo gleznojumu, temperamentīgo krāsu uzlicienu .. Tēl M 58, 26. Gleznieciskais dinamisms raisās no viņa plašā un brāzmainā zieda uzliciena, kas gleznas plāksnē ieguļas brīvi un neierobežoti .. Kar 90, 2, 189.

uzlidināt, -inu, -ini, -iņa, pag. -ināju; trans. *Lidinot, arī metot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); lidinot, arī metot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. papīra pūķi gaisā. □ Helgei mātes daba — saskaišas, uzlidina tīkliņcimdus gaisā un aiziet ar plikām rokām. Indrāne 7, 180. .. Fricis pēkšņi uzlidināja [lelli] Rozīti uz mājas niedru jumta. Es iebrēcos nelabā balsī .. Klints 1, 15.

uzlidināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -ināj ās; refl. *Lidinoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par putniem, kukaiņiem; lidinoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Dudū [zēns] bija tik skaists, ka man straujāk iepukstējās mazā bites sirsniņa. Es viņam uzlidinājos uz izstieptās saujas un aicināju viņu dejot. Grīva 11, 36. // *Par viegliem priekšmetiem.* □ Gaisā uzlidinājās krāsaini baloni. Bundzeniece 2, 130. Daža lapa uzlidinājās uz grāmatas°. ME IV, 352.

uzlidojums, -a, v. **1.** *Darbība, process, arī paveikta darbība* → *u z l i d o t (1).* □ Viņš vēro lapu taurenu uzlidojumus un rieta pusē viegli sarkstošos mākoņus .. Brutāne 8, 5. Kraukļu perējums, kurš ligzdu pamet jau maija sākumā, pāris uzlidojumos ir spējīgs iznīcināt desmitiem pīļu ligzdu. Medn 164.

2. *Darbība, process, arī paveikta darbība* → *u z l i d o t (2).* □ .. pēkšņi sākās bombardēšana. Bumba nokrita ceha viņējā galā, kur strādāja māte. .. Arī uzlidojuma laikā turpinājām darbu. Dinere 10, 124. Tālāk braucot, vairākas reizes jutām lidmašīnu uzlidojumus un dzirdējām zenītartilērijas šāvienus, bet mūsu vilciens turpināja ceļu. Lit M 90, 22, 5. Un tad [lasot grāmatas] es atkal redzu Berlīni, kāda tā bija toreiz, tās kūpošās drupas, kurās neskaitāmos uzlidojumos asiņoja, mira un izdzīvoja berlīnieši un viņu vidū tūkstoši latviešu bēgļu un karavīru .. Janovskis 2, 160.

3. *Darbība, process, arī paveikta darbība* → *u z l i d o t (3).*

uzlidot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Lidojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — parasti par putniem, kukaiņiem; lidojot uzvirzīties uz kādas vietas.* Cīrulis uzlidoja augstu gaisā. Putnu bars uzlidoja virs bērzu birzs. □ .. gaisos uzlido spilgti raibs tauriņš. Sudrabkalns II, 474. «.. putni gan uzlido līdz mākoņiem, bet tālāk, debesīs, atrodas vienīgi saule ..» Purs 11, 98. Strazds veikli uzlidoja Marselīnai uz pleca .. Grīva 11, 47.

2. *Lidojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par lidaparātiem, arī lidaparātu apkalpi, pasažieriem; lidojot uzvirzīties virs kādas vietas.* □ Samērā nelielais lidmašīnas ieskrējiena garums, uzlidojot ar maksimālu svaru, .. dod iespēju ekspluatēt to parastajos aerodromos .. Rīgas B 70, 259, 7. .. helikopteri uzlido ciematiem, kuros pirms kāda laika bijusi bruņota sadursme .. Lit M 90, 35, 6.

3. parasti 3. pers. *Ātri uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — piemēram, par šāviņiem, mestiem priekšmetiem; ātri uzvirzīties uz kādas vietas.* Bulta uzlido gaisā. □ .. tumsā pa kreisi, uz muižas pusi, uzlido gaisā raķete, gan tūliņ nodzisdama .. Grīns 1, 164. .. es speru ... bumba uzlido briesmīgi augstu gaisā un triecas tieši sētnieka logā. Saulītis 5, 5. Korķis paukšķēdams uzlido ziemas dārza augstajos griestos līdz spuldzēm. Grīva 12, 174. ◇ Uzlidot (arī uziet, uzskriet, uzsprāgt) gaisā sar. — *tikt uzspridzinātam.* □ Visapkārt dinamīts. Pietika precīza somu artilērijas trāpījuma, lai forts ar atlikušo garnizonu uzlidotu gaisā. Zv 78, 10, 14. // *Ar gaisa plūsmu uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par viegliem priekšmetiem; ar gaisa plūsmu uzvirzīties uz kādas vietas.* Pūka uzlido uz palodzes. // *Uzšļākties (2).* □ Pret gulošu granīta [akmens] vīru mugurām un pleciem plīst zaļi viļņi, baltas putu šaltis uzlido gaisā, lai kļūtu par mazām varavīksnēm. J Plotnieks 2, 72. // pārn. *Izplatīties virzienā uz augšu (par skaņām, balsi).* □ Skaļi smiekli uzlidoja gaisā .. Rozītis 2, 39. .. pretim kuplajiem jūlija mākoņiem uzlido dziesma. Lit M 84, 35, 2. .. kāds sevišķi dedzīgs skatītājs iesaucās tā,

ka viņa balss uzlidoja pāri visiem trokšņiem un skaņām: «Sa-r-r-auj!» Vilks 1, 129.

4. *Ātri, vieglā gaitā uziet, uzskriet; arī ātri uzbraukt.* □ Dēzija kā lidot uzlidoja priekšējā stāvā un atrāva durvis. Ērgle 7, 69. . . [jauneklis] viegli un veikli dažos stiepienos uzlidoja pa kāpnēm uz perona, kaut arī laika vēl atlika vairāk nekā pietiekami. Ezera 9, 290. Dzīvokļa logos gaisma. «Gaida!» Līdz ceturtajam stāvam Gatis uzlido vienā elpas vilcienā. Liesma 83, 3, 14. . . dzirkstis šķiezdamas, pār akmeņiem un sakaltuša māla pikām nokaukdamas, ragavas uzlidoja Pasta kalniņā. Upīts 4, 264.

5. *Ar spēcīgu, strauju kustību, virzību uzlēkt, uzkrist u. tml.* □ . . veiklā lēcienā uzlidoju mašīnas kravas kurvī. Lāms 7, 221. // *Ar spēcīgu, strauju virzību brīdi atrauties no zemes, arī ūdens (par transportlīdzekļiem, arī braucējiem tajos).* □ Vasarā . . zēni pāri pauguram nosprauda savu velotrasi. Uzdzen ātrumu, uzlido gaisā, un — kurš tālāk aizlēks [ar velosipēdu]. Cīņa 85, 10, 2.

uzliekt, -liecu, -liec, -liec, pag. -liecu; trans. *Liecot pavērst uz augšu (priekšmetu, tā daļu).* U. stienim galu uz augšu. U. cepurei malas. □ Pēterim ir kamanas, īstas, ar ādas segu, uzliektiem slieču galiem. Spāre 6, 218. . . kuģojamā ierīce [laiva] ir viscaur no gumijas un piepūsta ar gaisu . . Viens gals tai mazliet smailāks, nedaudz uzliekts un skaitās priekšgals. Lagzdiņš 3, 9. // *Izvirzīt lokveidā uz augšu (ķermeņa daļu).* □ Zeķkis . . , kūkumu uzliecis, vienaldzīgi šļūc atpakaļ parādes durvīs . . Lubējs 3, 95. Tad viņš izslējās . . Viena kāja uz priekšu, kreisā roka žaketes sānkabatā, bet ārpusē vienīgi īkšķis ar augšup uzliektu galu. Lapsa 7, 25. // divd. formā: uzliekts. *Tāds, kas ir izveidojies ar lokveida uzvirzījumu uz augšu (piemēram, par degunu, uzacīm).* Putns ar uzliektu knābi. □ Tā ar to sakniebto muti, uzliekto degunteli un mazāko skuķi pie rokas katrā ziņā viņa sieva. Upīts 4, 687.

uzliekties, -liecos, -liecies, -liecas, pag. -liecos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Refl.→ uzliekt; tikt uzliektam.* Kurpēm purngali uzliekušies uz augšu. // *Atrasties, būt novietotam virzienā uz augšu (kur, līdz kurienei u. tml.) — par līkumainu ceļu, taku.* □ Ceļš ar spēju līkumu uzliecas nemanāmā uzkalnī. Upīts V, 104.

2. *Noliekties lokveidā virsū (uz kā, kam) — parasti par augiem, to daļām.* Bērza zars uzliecies uz nojumes.

uzliekums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts→ uzliekt.* □ Apdarināto apses dēlīšu ovālo uzliekumu galos bija ieurbti caurumi auklu piesiešanai. Branks 1, 50. «Kļūdu [zēnam] līdz šim [lidmodeļa būvē] bijis, cik uziet. Ribiņas nelīdzenas, spārnu galu uzliekums nevienāds.» Lagzdiņš 2, 95.

uzlielīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Īsi pasakot, parasti mazliet, lielīt (kādu, ko), arī uzslavēt.* □ . . es jau biju nopinis vairākus grozus. Pirmie gan vēl iznāca šķībi un valstījās, kad nolika zemē, bet otrā vasarā brālis jau uzlielīja: «Tādus tu varētu pārdot arī tirgū.» Pasaules sp 1, 275. Jaunais krusttēvs uzlielīja mani par labo lasīšanu un rēķināšanu . . Plūdonis 2, 431. «Nu, un kā jums patīk kajīte?» — «Nav slikta,» sieva uzslavēja. — «Patiešām lieliska,» arī es uzlielīju. Grīva 8, 7.

uzlielīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Īsi pasakot, parasti mazliet, lielīties.* □ Pašam man klusībā likās, ka esmu gan drusciņ uzlielījies pa virsu. Neviens cilvēks jau nevar zināt visu . . Zigmonte 8, 109. Uzlielīties par lielu vīru. ME IV, 353.

uzliesmojamība, -as, s.; parasti vsk. *Spēja uzliesmot.* Viegla u.

uzliesmojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts→ uzliesmot (1).* □ Uzvilcis praķa apkakli pāri galvai, viņš aizsmēķēja. Sērkociņa uzliesmojums viņu pašu apžilbināja . . Kaijaks 2, 125. Brīdi pa brīdim iedunējās zeme un sarkanīgi noplaiksnīja granātu uzliesmojumi. Līvs 2, 13. Visur puslokā ugunsgrēki, uzliesmojumi iezīmēja ienaidnieka robežas . . Veselis 1, 334.

2. *Paveikta darbība, rezultāts→ uzliesmot (2).* □ Arnolds apstājās kabineta vidū, ievilka elpu un tā arī palika stāvam kā zibspuldzes uzliesmojuma apžilbināts. Dripe 10, 316. . . brīdi pa brīdim zibens uzliesmojumos balti iegaismojas viss logs. Ezera 11, 45. Pamalē vēl rotājās pēdējie vakarblāzmas uzliesmojumi. Austriņš 1, 40. // astr. *Neilgu laiku spēcīgi palielināts spožums (maiņzvaigznei).* Novas u. □ Saules aktivitāte mainās, sasniedzot maksimumu vidēji ik pa vienpadsmit gadiem. Maksimuma periodos novērojams vislielākais plankumu un uzliesmojumu skaits uz Saules . . Zin T 81, 1, 4.

3. *Paveikta darbība, rezultāts→ uzliesmot (3).* Dusmu u. □ . . [aktrise] Elza Radziņa jau pilnām bija apguvusi kinoaktierim tik nepieciešamo acumirklīgo uzliesmojumu, gatavību uz pilnīgu atdevi . . Dzene 4, 143. Šai mirklī manās smadzenēs notika jauns uzliesmojums: «Tātad viņš ir dzirdējis . . . visu dzirdējis.» Kalndruva 5, 34.

4. *Paveikta darbība, rezultāts→ uzliesmot (4).* □ Mūsu dramaturģijā trūkst asāku konfliktu uzliesmojumu . . Teātris 75, 8. . . Andrejs Upīts novērtē Aspazijas pirmo lirikas krājumu kā spilgtu romantisma uzliesmojumu latviešu literatūrā . . Viese 3, 83.

5. *Paveikta darbība, rezultāts→ uzliesmot (5).* Negaidīts gripas epidēmijas u. □ Akūtajai infekcijai raksturīgs ātrs uzliesmojums un smaga slimības gaita. Visp ķir 231. Reimatisma uzliesmojumu novēršana ir sirdskaites profilakse. Ves 82, 12, 21. Pirmie kartupeļu nematodes uzliesmojumi mūsu republikā reģistrēti 1949. gadā . . Lauku Dzīve 81, 7, 10.

uzliesmot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Iesākt degt ar liesmu, liesmot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, degt ar liesmu, liesmot.* Uzliesmo uzrautais sērkociņš. Ugunskurs gaiši uzliesmo. Krāsnī uzliesmo uguns. □ . . lielgabals ātri pagriezās, izsvieda uguns mutuļus, un pēc dažiem mirkļiem uzliesmoja

vācu tanks. Pad J 75, 57, 2. Papīriņi kurtuvē uzliesmoja un sadega. Dzene 9, 40. Brīžiem uzliesmodams gaišāk,.. dega purvs. Fimbers 1, 352. Šaušana [frontē] kļūst arvien stiprāka, un miglā jau var manīt priekšā uzliesmojam un dziestam šāvienu ugunis. Grīns 1, 104. // *Izceļoties spēcīgi liesmot (par ugunsgrēku).* □ Ugunsgrēki uzliesmoja visās malās.. Uguns pārsviedās no ēkas uz ēku. Lielais 2, 191.

2. parasti 3. pers. *Iesākt izstarot gaismu (par gaismas avotu, tā gaismu, ugunīm); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izstarot gaismu.* □ Tālajā ostā uzliesmo un dziest bākas ugunis. Iedegas mazu mirkli, staru pirkstiem iztausta tumsu un tad atkal apdziest. Mauriņa 2, 326. ..ielās uzliesmo krāsaino reklāmu ugunis.. Niedre 14, 147. // *Uzzibsnīt (par zibeni).* □ ..dabā zibens var uzliesmot atkārtoti jau pēc dažām sekundes daļām. Zin T 76, 2, 18. Asās zibens šautras uzliesmoja viena pēc otras un lokani pāršķēla mākoņus pāri visai debess pamalei.. Dziļums 1, 311. // *Iesākt spoži spīdēt (par debess spīdekļiem); īsu brīdi spoži spīdēt.* □ Reizēm kāda zvaigzne pēkšņi pārstāja spīdēt tālajās, vientulīgajās debesīs, uzliesmoja spožāk un krita. J Kalniņš 10, 333. // astr. *Neilgu laiku būt ar spēcīgi palielinātu spožumu (par maiņzvaigzni).* □ Vidēji gada laikā uzliesmo apmēram 30 novu, bet 1885. gadā tika novērots pārnovas sprādziens. Ikaunieks 1, 33. // *Iesākt spīdēt, atstarojot gaismu (par priekšmetiem, vielām); īsu brīdi, parasti spēcīgi, spīdēt, atstarojot gaismu.* □ ..viņa mīlēja sēdēt mēnesnīcā. Acis spulgoja, dzirkstīm uzliesmoja kuplie, dzeltenie mati. Kurcijs 4, 16. // *Parādīties spilgtam, spožam (parasti sārtam) — par blāzmu, gaismu; parādīties spilgtam, spožam (parasti sārtam), tiekot apgaismotam.* □ Ziemeļu pusē reizēm uzliesmo it kā tāla ugunsgrēka blāzma. «Šķietas kāvi,» Mārča tēvs brīdi vēro. J Kalniņš 3, 16. Palaikam uzliesmoja tālu sprādzienu atblāzma, debesis šķēla prožektoru staru kūlis.. Hor 80, 1, 11. Augšā uzliesmo uz mirkli debess; Nosarkst sārti mākoņkalnu gali.. Rainis Ib, 342. // *Ļoti izcelties apkārtējā vidē sev raksturīgā spilgtā, parasti sarkanā, krāsā.* □ ..roka [šujot] nodreb — ai! — pirksta galā uzliesmo sīka asins dzirkstelīte. Luginska 1, 7. ..Mežmalā uzliesmo straujāk viršu zilganie ziedi.. Elksne 9, 11.

3. *Pēkšņi izjust un spilgti izpaust spēcīgas jūtas, arī vēlēšanos.* □ ..viņa uzliesmoja spējās, dziļās dusmās, piegāja pie dēla un cirta tam pļauku. J Kalniņš 8, 247. «Ak tā!» Es uzliesmoju. «Laikam man mūžīgi jādomā tikai par to, lai citiem izdarītu pa prātam?» Brodele 17, 123. ..viņš pats jau bija iejuties [čardaša] ritmā,.. aizdedzies un uzliesmojis; rokas, kājas, acis un seja, katrs muskulis un viss augums izstaroja prieku, līksmi, trakulīgu pārgalvību. J Plotnieks 6, 98. // *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ Ikreiz, esot viņas tuvumā, kaut vai tikai pa tālruni runājot, viņa izjūtas lepnā priekā uzliesmoja kā zeltainas saullēkta debesis. Pasaules sp II, 238. ..divās sirdīs bija iededzies rūgts, sūrs naids — vienā uzliesmodams un sprakšķēdams kā uguns salmu kūlī, otrā lēni urbdams un gruzdēdams.. Brigadere 3, 305. ..mātē uzliesmoja tāda kā godkārība — redzēt, ka Ilze kļūs par ievērojamu pianisti. Bendrupe 1, 294. // *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Īstās domas uzliesmo pēkšņi. Tie ir svēti atklāsmes brīži, kuri satrauc un liek darboties. Jansons 6, 48. Prātā uzliesmo un atkal nodziest simtiem visdažādāko domu. J Plotnieks 7, 37. // *Īsu brīdi, kam (piemēram, pārdzīvojumam) spēcīgi izpaužoties, būt ļoti spožam (par acīm, skatienu).* □ Sila muižnieka acis pēkšņi uzliesmoja. «Tu melo, nekauņa!» Mākonis 1, 104. // *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — par jūtām, pārdzīvojumu.* □ ..Vitālija melnajās acīs ik pa brīdim uzliesmo spožas smieklu liesmiņas. Svīre 3, 66. Viņai acīs uzliesmo dusmu uguntiņas un nodziest. Dzīve mācījusi savaldīties. Mauliņš 4, 16. Vecajās, gandrīz vai gaismu zaudējušajās acīs pēkšņi uzliesmo zilas zvaigznītes. Pasaules sp I, 116.

4. parasti 3. pers. *Iesākt strauji, spraigi norisēt, izpausties (par parādībām sabiedrībā); īsu brīdi strauji, spraigi norisēt, izpausties.* □ Zemnieku nemieri rūga Latvijā 18. gadsimta pēdējā ceturksnī, sevišķi asi uzliesmoja 1802. gadā Vidzemē Kauguru muižā. Vītoliņš, Krasinska 1, 114. ..turpinās pilsoņu karš, kas uz īsu laiku pierimst un tad atkal uzliesmo no jauna. Pad J 83, 172, 2. Bieži vien te [restorānā] uzliesmoja kautiņi, vīri ķīvējās ar sievām, kas bija atnākušas tiem pakaļ.. Skujiņš 3, 11. // *Iesākt spraigi norisēt (par sarunu, diskusiju u. tml.); īsu brīdi spraigi norisēt.* □ Visos zāles stūros uzliesmo dzīvas sarunas. J Plotnieks 7, 27. Strīdi par sāls nozīmi cilvēka uzturā jau gadiem ilgi te pierimst, te atkal uzliesmo no jauna. Zin T 78, 8, 17.

5. parasti 3. pers. *Iesākt spēcīgi izpausties, parādīties (par slimību, sāpēm u. tml.); īsu brīdi spēcīgi izpausties, parādīties.* □ Tuberkuloze un alerģiskās slimības uzliesmo ziemas beigās un pavasara periodos. Ves 77, 4, 13. Hroniskā ķirurģiskā infekcija noris lēni un ilgi, tā var norimt un atkal uzliesmot. Visp ķir 231.

uzliet, -leju, -lej, -lej, pag. -lēju; trans. **1.** *Lejot uzvirzīt (šķidrumu) virsū (uz kā, kam).* U. olīveļļu uz pannas. U. kartupeļiem mērci. U. biezpienam biezu krējuma kārtu. □ ..Edgars apsēdās. Mierīgi viņš sev uzlēja zupu uz telēķa [šķīvja] un ēda, nevienā neskatīdamies. Blaumanis 6, 199. Novārītām pupiņām pieliek sasmalcinātus sīpolus,.. uzlej eļļas un citronu sulas maisījumu.. Kļaviņa 1, 45. pārn. Ak kādēļ šī vēstule bija rakstīta? Ko viņa šim nepazīstamajam cilvēkam bija izdarījusi, ka viņš koncerta dienā viņai uzlēja samazgu spaini? Mauriņa 2, 164. // *Lejot, parasti verdošu ūdeni, virsū īpaši sagatavotiem tējas vai kafijas augiem, pagatavot dzeršanai (tēju vai kafiju).* U. kumelīšu tēju. □ Tēju uzliet

iesaka tikai porcelāna vai fajansa traukā ar pietiekami ciešu vāku. Ves 83, 4, 11. «Ed, ej uzlej kafiju°. . .Tik olas dzeltenuma vien nepiemirsti . .» Blaumanis 6, 116.

2. *Lejot, klājot (celtniecībā lietojamu masu) virsū (uz kā, kam), izveidot (segumu); lejot, klājot (šādu masu) virsū (uz kā, kam), izveidot (tās) kārtu.* □ Būvbedres dibenu noblietē ar plēstiem akmeņiem un ķieģeļu šķembām, uzlej virsū biezu betona javas kārtu. Lauku Dzīve 81, 5, 24. Uz apaļajiem, nevienādajiem bruģakmeņiem savulaik bija uzliets asfalts, nevienādi uzliets . . Zigmonte 17, 5. // *Lejot, klājot celtniecībā lietojamu masu kur virsū, izveidot (ceļu, laukumu u. tml.).* □ . . nojaukti arī visi būves aizžogi un uzlieta asfalta ietve. Sēlis 5, 343. // *Lejot ūdeni sasalšanai kur virsū, izveidot (piemēram, slidotavu).* Uzliet ledu — *lejot ūdeni, izveidot ledus laukumu, celiņu.* □ Visur, kur uzlietas slidotavas un hokeja laukumi, klaudz nūjas. Sports 82, 3, 1. Maz ir stadionu, kur, ziemai sākoties, atver slēpju bāzes, futbola laukumā uzlej ledu . . Sports 82, 199, 1.

○ Kā uzliets — *saka, ja apģērbs, tā daļas ļoti labi atbilst ķermenim, tā daļām.* □ «Ja Antonija man teiks: šis drēbes gabals jums stāv kā uzliets, es nešaubīgi ticēšu . .» Zigmonte 4, 127. Kapteinim Grejam, kurš ir tāds pats resnītis kā es, mans neilona mētelis pašā laikā. «Kā uzliets!» viņš priecājas. Grīva 8, 263.

uzlieties, -lejos, -lejies, -lejas, pag. -lējos; refl. *Neviļus, negribēti tikt uzlietam (1).* □ . . pēc brīža viņš peļ atkal: «Bet kafija jums šorīt pavisam vāja uzlējusies.» Zigmonte 11, 141. Man uzlējās ūdens uz galda. ME IV, 353. // trans. *Uzliet (1) sev (ko).* □ Uzlejies pienu putrai! ME IV, 353.

uzlīgot[1], -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Līgojoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); līgojoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ . . viņš kā pārskaities lācis smagi uzlīgoja pa vīteņu kāpnēm . . Upīts 9, 588. Vezums uzlīgoja kalnā. ME IV, 353. pārn. Zalgodama uzlīgoja saule. Strāls 3, 35.

uzlīgot[2], -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Uzdziedāt līgodziesmas.* □ Uzlīgojiet nu! ME IV, 353.

uzlīgoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Uzlīgot*[1].

uzlija, -as, s. *Ēterisko eļļu saturošu izejvielu izvilkums etilspirtā vai ūdenī (alkoholisko un bezalkoholisko dzērienu gatavošanai).* Saldā u. Spirta u. □ Saņemto jēlspirtu fabrika pēc attīrīšanas izmanto dažādu degvīnu, liķieru, deserta uzliju, zāļu degvīnu (rūgto uzliju), punšu u. c. alkoholisko dzērienu izgatavošanai. Ģeogr 372.

uzlika, -as, s. *Detaļa, kura ir kaut kam uzlikta.* Gumijas u. □ Pēc pielīmēšanas bremžu uzlikas sānu malas ar vīli piestrādā vienādā platumā ar bremžu loku. Zin T 82, 9, 27. Apstrādājam sīkās tērauda detaļas — uzlikas. Tām tilta laidos jārada hermētisks savienojums. Rīgas B 79, 115, 4.

uzlikt, -lieku, -liec, -liek, pag. -liku; trans. **1.** *Liekot novietot, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. lampu uz galda. U. siera šķēli uz maizes. Uzlikt galdā — *pasniegt ēšanai, dzeršanai.* Uzlikt uz āķa (arī uz makšķeres) — *uzspraust, uzdurt uz makšķeres āķa.* □ Iva ēda, un arī Krūmmāte uzlika pāris kartupeļu uz sava šķīvīša . . Purs 4, 290. Rutkus pēc sarīvēšanas vai sagriešanas plānās šķēlītēs ievieto bļodiņā, pieber sāli, uzliek bļodiņai vāku vai šķīvīti un krietni sakrata. Kļaviņa 1, 53. Persijs uzliek ugunskuram puspuvušu alkšņu stumbeni . . Līvs 5, 136. Namamāte uzlika galdā pankūkas un avenāju tēju . . Lapsa 4, 111. Aina kā vienmēr uzliek galdā labas un gardas vakariņas . . Zigmonte 10, 292. . . es [jūrnieks] . . uzlieku uz āķa vārītas krevetes rozā fileju un iemetu jūrā. Grīva 8, 274. // *Liekot, maucot, sienot u. tml. novietot (ko, piemēram, cepuri, apaušus, apsēju) virsū (uz ķermeņa, tā daļas).* U. platmali galvā. U. vainagu galvā. U. medaljonu kaklā. U. brilles. U. glābšanas jostu. U. arestētajam roku dzelžus. U. zirgam iemauktus. □ Puisis novilka svārkus un uzlika tos uz Rūtas pleciem . . Vilks 5, 51. «Es patlaban uzliku nēsus plecos, kad Lūsals . . atskatījās . .» Mauliņš 2, 22. Viņš nejuta, kā tika iztīrīta rēta, kā uzlikts pārsējs . . Sk Ģ 84, 7, 7. pārn. Viņi atvadījās, uzliktos smaidus smaidīdami, sarokojās. Dripe 10, 211. ◇ Uzlikt (arī uzvilkt) masku — *noslēpt savu īsto būtību.* □ Maska, ko viņš uzlicis sejai un dvēselei, draud saaugt ar to, vēršot viņu ciniķī . . Teātris 83, 130. Studentu sabiedrībā valda savi likumi. Ja vēlies, lai tevi galīgi neapceļ, uzliec vai nu biezādaiņa masku, vai smejies līdzi. Mauliņš 3, 7. ◇ Uzlikt kroni sar. — *sasniegt augstāko pakāpi (piemēram, par panākumiem, nepatikšanām).* □ . . pērnruden kroni visam uzlika Āgenskalna meitēns Margarita Kokorēviča, no Minhenes olimpiskā airēšanas kanāla mājās pārvedot pasaules čempiones zelta medaļu! Zv 82, 5, 24. Ja viņš netiktu laikā piestātnē, būtu šīs dienas nepatikšanām uzlikts kronis. Brīgadere 3, 398. ◇ Uzlikt ragus sar. — *slepeni pievilt, piekrāpt (sievai vīru, arī vīram sievu), pārkāpjot laulību.* □ Nu ko — lai sieva viņam [vīram] uzliek ragus, Jo bieži gaisīgs sievu vieglais prāts . . Balodis 7, 154. «Man ļoti žēl, ak, nezināmais draugs, bet laikam es tev šovakar uzliksu ragus!» Ar viltotu nožēlu viņš sevī teica Ilonas vīram. Kolbergs 1, 25. // *Novietot (ķermeņa daļu, piemēram, roku, kāju) virsū (uz kā, kam).* □ Blakus vectēvam stāvēja vecāmāte Dārte, uzlikusi roku uz vecātēva pleca . . Pasaules sp I, 142. «Rimsties, Juhan,» Valdis uzliek roku traļmeistara plecam. Līvs 3, 131. Parasti vecmāmiņa sēdēja savā atzveltnes krēslā, kājas uz ķeblīša uzlikusi . . Hor 90, 2, 22. Bobis, uzlicis purnu uz Imanta ceļgala, skatās viņam sejā. Ezera 2, 160. // *Uzziest, uzklāt (uz kā, kam).* U. uz sejas grimu. □ . . vieglām, masējošām kustībām uzliek dienas krēmu un pūderkrēmu. PL Siev 78, 8, pielikumā. Krāsas viņš uzlika ar otām, zīmuli

un arī ar pirkstu galu spilventiņiem, kas ir pats jutīgākais gleznotāja instruments. Zv 84, 13, 27. pārn. Vakars uzliks smilgu ziediem greznas krāsas. Bet agrumā, kad rīta migla šķirsies, pret selgu zemā laivā zvejnieks irsies . . Dziesma 1, 13.

2. *Novietot, nostiprināt (ko, piemēram, mehānisma daļu) noteiktā stāvoklī virsū (uz kā, kam, arī kur); piestiprināt (ko) virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. velosipēdam nokritušo ķēdi. U. formas tērpam uzplečus. Uzlikt (skaņu) plati — *uzlikt skaņu plati uz atskaņotāja atskaņošanai.* Uzlikt (kādam) pieminekli, plāksni, kapakmeni — *novietot pie (kāda) kapa pieminekli, plāksni, kapakmeni.* □ Viņš ieslēdza radio un uzlika atskaņotāja adatu uz plates malas, lai klausītos atkal no paša sākuma. Vilks 5, 95. Klāva norīkotā avārijas komanda strādā [uz kuģa] visu pēcpusdienu un visu nakti. . . «Ziemeļzvaigznes» puišiem izdodas uzlikt uz lielās sūces koka spilvenu. Grīva 8, 117. . . uz vecā sliekšņa, tā kā tikai vakar uzlikts, spīdēja jauns egles dēļa ielāps . . Kaldupe 12, 34. . . Nopirkām jaunu radiolu, Uzlikām plati, klausāmies to trīdi-rādi . . Auziņš 3, 41. . . Zēberga atraitne mierīgi paskaidroja. «Uzlikšu vīram pieminekli un braukšu.» Zigmonte 9, 148. // *Novietot (trauku ar ko) silt, vārīties (parasti uz plīts); novietot (ko traukā) silt, vārīties (parasti uz plīts).* □ Mārcis iededza gāzi un uzlika vārīties trumuli ar ūdeni. Vilks 3, 66. «Es tūdaļ uzlikšu katliņu, lai vārās . . . Pacienāšu ar tādu biezputru, ka tu mēli norīsi!» Vanags 14, 198. Zane bija iekūrusi uguni, uzlikusi putru vārīties un aizgājusi govis slaukt. Sakse 2, 86. Mintauts: Uzliec ūdeni kafijai! — Jolanta (neredzama): Nāc, liec pats! Es nezinu, kurā podā. A Eglītis 1, 369. // *Liekot, piestiprinot (ko) virsū (uz kā, kam), izveidot (piemēram, segumu).* Uzlikt jumtu — *noklāt jumta konstrukciju, arī tā seguma kārtu ar segmateriālu.* □ . . viņi vienojas klāt jumtu ar skaidām. Kad dabūs kārniņus, tos varēs uzlikt virs skaidu jumta, un tāds tas turēs vēl labāk. Zv 72, 3, 8. Tikko amatnieki uzlika [mājai] dažus griestu dēļus, arī Nātiņš uzkāpa tur [augšā]. Fimbers 1, 141. Visām kazahu mājām uzlikti šīfera jumti, tie dara aulu gaišāku . . Auziņš 1, 95.

3. *Noteikt ar lēmumu, likumu (piemēram, nodevas, nomas maksu, darba apjomu, veicamo pienākumu); noteikt ar lēmumu, tiesas spriedumu (sodu, arestu).* U. par pienākumu ko izdarīt. Uzlikt veto — *realizējot veto tiesības, aizliegt, noraidīt (piemēram, lēmumu).* Uzlikt muitu — *noteikt muitu.* □ Vecais lielskungs nenormāli skops un bija uzlicis pārāk augstu nomas maksu. Atm 36. Kasiera pienākums tika uzlikts man, uzkarot plecos naudas somiņu, un laikam es izskatījos diezgan pašapzinīgs, šādā svarīgā amatā iecelts. Austriņš 1, 318. «Varbūt uzliksim viņam par jaunu kārtot eksāmenus, iziet stažiera gadu . .» Bels 6, 285. «Uzliksim viņam sodu,» sekretārs sacīja. Pagastvecākais piekrita, un Laints, lūpas nicīgi savilcis, samaksāja sodu. Zigmonte 14, 66. // *Iecelt, norīkot amatā (parasti uz kuģa).* □ «. . Sīli uzlika par kapteini uz kāda odesnieka [kuģa] . .» Lācis 1, 361. Kapteinis tagad sēdēja uz kojas malas un, galvu rokās atspiedis, kunkstēja: «. . kuģi nevar citam uzticēt, ka neatņem, neuzliek citu kapteini . . .» Talcis 8, 67.

4. *Atveidot rakstiski, grafiski u. tml. (piemēram, diakritisku zīmi uz kā), izveidot (kā, parasti zīmoga) nospiedumu (uz kā).* U. garumzīmi uz burta. U. zīmogu uz dokumenta. ◇ Uzlikt punktu uz i — *izdarīt pēdējos precizējumus.* □ «Tiešām ļoti nepatīkami par to runāt!» — «Uzliksim punktus uz visiem «i»: jūs bijāt uz Vanadziņu greizsirdīgs?» Kaijaks 5, 422. ◇ Uzlikt (savu) zīmogu — *atstāt ietekmi, pazīmes, kas paliek (pēc kādas norises, notikuma u. tml.).* □ Ik [dzīves] sīkums uzliek savu zīmogu, veido cilvēku kā mīkstu mālu. Zigmonte 1, 186. // sar. *Uzrakstīt, uzgleznot, uzzīmēt u. tml. (uz kā).* □ Pārbraucis Rīgā, mēģināju uzlikt uz papīra pasūtīto rakstu. Skujiņš 11, 96. Man tajā brīdī uzbangoja tāds nevaldāms prieks, līksme. Vienā mirklī es visu to krāsās uzliku uz kartona. Lit M 90, 37, 16.

○ ◇ Uzlikt (arī izlikt) sirdi uz delnas (arī uz plaukstas) — *būt vaļsirdīgam, atklātam, patiesam.* □ . . [Agnese] sāka stāstīt vecajai māmuļai . . par savu vilšanos un neveiksmēm, un varbūt taisni tāpēc, ka starp viņām gulēja gadu bezdibenis, bija vieglāk uzlikt sirdi uz delnas . . Sakse III, 88. ◇ Uzlikt roku uz sirds — a. *Liekot roku uz krūtīm sirds apvidū, apliecināt, parasti savu vārdu, patiesumu.* □ «Pagaidi,» Zigim kaut kas ienāca prātā. «Man arī ir lūgums.» — «Es būšu kā kaps!» Janko uzlika roku uz sirds. Saulītis 12, 199. «Saprotiet mani, agrāk to es nevarēju nevienam teikt, pat ne savam labākajam kaimiņam,» Vilks apliecināja, uzlikdams roku uz sirds. Pasaules sp II, 90. b. *Būt pavisam godīgam, patiesam (parasti, ko sakot).* ◇ Uzlikt (visu) uz vienas kārts — *pakļaut (ko) lielam riskam cerībā iegūt kādu labumu.* □ «Uz vienas kārts uzliku savas jūtas, savu jaunību un savu cieņu. . . Es zaudēju.» Lukjanskis 2, 99. ◇ Uzlikt (kādam) ķepu sar. — *atņemt rīcības brīvību, ļoti ierobežot (kādu).* □ Kādos dzeļžos tikai tie sievieši nespundējas . . , kamēr tevi, nabagu, savaņģo savās cilpās un uzliek ķepu! Ezera 10, 33.

uzlīkt, -līkstu, -līksti, -līkst, pag. -līku; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Nolīkt lokveidā virsū (uz kā, kam) — par augiem, to daļām.* Bērza zari uzlīkuši uz jumta.

2. *Nolīkt virsū (uz kā, kam) — par cilvēku, tā ķermeni, ķermeņa daļām.* Nogurumā vīrs uzlīka uz galda. // *Kļūt salīkušam, sakumpušam (par cilvēku, tā ķermeni, ķermeņa daļām).* □ No direktora kabineta iznāca liels, uzlīcis vīrietis zilas glūdas krāsas uzvalkā . . Birze 8, 91. Viņa ir sīka no auguma, uzlīkušu muguru un grumbainu, labsirdīgi skumīgu vaigu. Saulietis 1, 21. It kā nevēlēdamies ar

augumu izcelties, viņš staigāja uzlīcis. Birze 3, 35.

uzlikties, -liekos, -liecies, -liekas, pag. -likos; refl. **1.** trans. *Uzlikt sev (parasti cepuri).* □ Viņam likās, ja uzvilktu tēva zābakus un kažoku un uzliktos zaķādas cepuri, arī viņš varētu iet pa nakti, pa puteni.. Upīts XV, 13. ..vēl viņa atved līdzi jaunu formas cepuri, ko uzlikties, spožus šņorzābakus, ko apauties.. Lit M 91, 17, 6.

2. sar. *Novietoties sēdus, guļus u. tml. virsū (uz kā, kam).* □ ..sievas ar visiem sabristajiem apaviem uzlikušās uz dīvāna un aizmigušas. A Grigulis 13, 592.

uzliktnis, -ņa, v. *Priekšmets, veidojums, ko uzliek, piestiprina (uz kā, kam); detaļa, ko piestiprina (uz kā, kam), piemēram, būvelementu sasaistīšanai.* Piekniedētais u. Plakandzelzs u. Gumijas u. □ Puslodes veida uzliktnis domāts krūšu dziedzeru un locītavu masāžai. Ves 85, 12, 8. Uz plānām kapitālsienām sijas novieto pamīšus un savieno ar dzelzs uzliktņiem vai skavām. Šterns 2, 199. Konstrukciju nostiprina ar trīszaru plakandzelzs uzliktni un bultām no abām pusēm. Šterns 2, 229.

uzlīkumot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Līkumojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); līkumojot uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Kāds ogļu putekļos novārtījies stāvs veikli kā zebiekste uzlīkumoja pa kāpņu pītni līdz pat augšai [uz kuģa].. A Eglītis 5, 224.

2. parasti 3. pers. *Atrasties, būt novietotam virzienā uz augšu (kur, līdz kurienei u. tml.) — par līkumainu ceļu, taku.* Ceļš uzlīkumo kalnā.

uzlikums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzlikt (1).* □ ..tagad Mētrīte aizmiegtām acīm zināja,.. cik mierinoši sāpošai vietai tīk sašķaidītu bērzu lapu uzlikums.. Purs 11, 88.

uzlīme, -es, dsk. ģen. -mju, s. **1.** *Īpaši izgatavots neliels garens, apaļš u. tml. formas lietišķās grafikas darinājums (zīmējums, uzraksts) uzlīmēšanai.* □ Par to, kā var un vajadzētu reklamēt sporta pasākumus, varam pamācīties no tehnisko sporta veidu, īpaši.. motoentuziastiem. Krāšņas un gaumīgas afišas, programmas, arī vimpeļi, uzlīmes... Sports 85, 153, 1. Mākslinieki gatavo arī etiķetes «Atlantijas dabiskajai stavridai», zivju pastētei «Bāka», uzlīmi motocepurei «Motocepure Rīga» utt. Pad J 79, 195, 4.

2. *Uzlīmējums.* □ Daudz pieņemamāki šķietas.. vāciņi, kas pārvilkti ar linu drānu un izrotāti ar salmu uzlīmēm. Kar 81, 12, 138.

uzlīmējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzlīmēt.*

uzlīmēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Līmējot piestiprināt (uz kā, kam).* U. etiķeti uz burkas. □ Vēstuli nodod krustmātei Maldai. Viņa labprāt uzņemas pastnieces pienākumus. Arī marku viņa solās uzlīmēt. Rinkule 5, 41. Uzzīmētās pamatpiegrieztnes uzlīmē uz rasēšanas papīra,.. izgriež, izveidojot precīzu piegrieztnes šablonu. Kalniņa 1, 31. Tipveida mēbeļu ražošanā dabiskie finieri ar drāšanas paņēmienu visbiežāk tiek iegūti no oša un sarkankoka. Uzlīmēti uz plātņu materiāla, šie finieri tiek atstāti dabiskā krāsā.. LLM 66.

uzlingot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** trans. *Metot ar lingu, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); metot ar lingu, uzvirzīt uz kādas vietas; arī uzmest (1).* □ Viņi [zēni].. sameklēja dzelzs tapu, iesēja virves galā un uzlingoja augšā uz nomelnējuša ogļu kuģa vraka.. Vāczemnieks 6, 268.

2. intrans.; sar. *Ātri uziet, uznākt, uzskriet.* □ Es skreju kā uz ugunsgrēku. ..Uzlingoju pa stāvajām trepēm otrā stāvā. Sēlis 4a, 79.

uzlīņāt, parasti 3. pers., -līņā, pag. -līņāja; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm līņāt.* □ Lāgiem uzlīņāja sīki un vēsi. Upīts IX, 509.

uzlipināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Lipinot piestiprināt (uz kā, kam).* □ Aploksnei nokritusi marka — «Vajag uzlipināt!» Krūzei nolūzusi osa. «Vajag pielipināt.» Rinkule 5, 148. Tērbatas un Dzirnavu ielu stūrī sadrūzmējies ļaužu pulciņš, vērodams nama sienai uzlipinātu iesarkanu uzsaukuma lapu.. Grīns 1, 64.

uzlipt, parasti 3. pers., -līp, pag. -lipa; intrans. *Pielipt (uz kā, kam).* □ Viņam kas uz pieres uzlipis. ME IV, 353.

uzlīst, -lienu, -lien, -lien, pag. -līdu; intrans. *Lienot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par dzīvniekiem; lienot uzvirzīties uz kādas vietas.* Kaķis uzlien kokā līdz strazdu būrim. □ «..rudeņos un pavasaros [augļu kokus] nokaļķoja baltus un aplika ķeramās jostas, lai salnas tauriņi un citi kukaiņi nevarētu uzlīst un iedēt savas oliņas!» Ērgle 1, 383. Uzlīdušas zāles stiebros, ērces gaida upuri, izpletušas priekškājas, kurās ir smaržu uztvērēji.. Lauku Dzīve 80, 9, 25. Pieēdis pilnu vēderu, lūsis aplaizīja ūsas, nosprauslājās un slinki aizčāpoja pāri pļavai uz biezokni. Uzlīdis zemu pagāztā priedē, viņš iekārtojās zaru staklē.. Vanags 10, 42. // *Rāpjoties, rāpojot, arī spraucoties u. tml. uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par cilvēkiem; rāpjoties, rāpojot, arī spraucoties u. tml. uzvirzīties uz kādas vietas.* □ ..Žanis iedomājās uzlīst eglē un vismaz ar tālskati nopētīt, kas tas par [briežu] tēvaini tāds ir. Lit M 82, 5, 4. Tad vīrietis uzlīda istabaugšā. Arī puikas dzīrās kāpt līdzi.. Svīre 2, 144. Mājā nemanot uzlīdu uz kūtsaugšas,.. likos gulēt, apsedzies ar svārkiem. Austriņš 1, 117. // pārn. *Lēni uzvirzīties, arī šķietami uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā, parasti par mākoņiem.* □ ..mums virs galvas bija uzlīdis melns mākonis, kas plītēja lejā lietu. Talcis 9, 340. Mākonis bija uzlīdis pāri galvām un aizsedza sauli. Sakse 9, 40. // pārn.; sar. *Ar iztapību, viltu u. tml. iegūt amatu, dienesta pakāpi.* □ «Cik tālu uzlīdāt?» — «Tūlīt pēc fakultātes beigšanas mani pieņēma par juriskonsultu komercbankā.» A Grigulis 13, 454.

uzlīt, parasti 3. pers., -līst, pag. -lija; intrans. **1.** *Neilgu laiku, arī reizēm līt (par lietu).* □ Reizumis uzlīst lietus, reizumis krīt lejā smalkas sniega pārslas .. Talcis 7, 103. Uzlīst vai katru dienu, kas zemkopju darba soli tīrumos stipri vien apgrūtina. Ciņa 79, 226, 1. Bet tiklīdz uzlīst viens lietus īsts, Jau atkal vaimanas: līst un līst! ... Osmanis 3, 18.

2. *Tekot, plūstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam) — par šķidrumu.* Ūdens uzlija sunim tieši virsū. Piens uzlija uz priekšauta. □ Tas izskatās tā, it kā uz baltas, plūksnainas dzēšlapas būtu uzlijusi tuša. Krūmiņš 1, 108. pārn. Ļaužu drūzmā Irmai kā aukstums uzlija vientulības sajūta. Sakse 4, 67.

uzlobīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; lauks. *Lobot apstrādāt (lauku, tīrumu, augsni).* Uzlobīts lauks. □ Saimniecībā cītīgi loba rugaines. Uzloba arī visas ziemājiem paredzētās platības. Lauku Dzīve 77, 6, 5. ..pēc šo augu novākšanas augsne jāuzloba un tikai pēc tam rudenī dziļi jāar. Tērauds 1, 374.

uzlocījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzlocīt.* □ Šoziem atkal ļoti daudz tiks valkātas vienkāršā adījumā darinātas, cieši galvai piegulošas cepurītes ar mazu maliņu, lielāku vai mazāku uzlocījumu. PL Siev 76, 11, 27.

uzlocīt, -loku, -loki, -loka, pag. -locīju; trans. *Lokot uzvirzīt uz augšu; uzrotīt.* □ Dauka nosvieda svārciņus, uzlocīja bikses un brida upē. Sudrabu E 3, 152. Visiem trim bija vaļējas apkaklītes, uzlocītas piedurknes un plecos uzmestas žaketes .. Birze 5, 186. Tas [galdnieks], uzlocītām rokām, cītīgi slīpē ar smilšpapīru mahagonija finierētos viengabalainos gultas galus. Sēlis 4a, 55. // *Lokot uzliekt (uz augšu, piemēram, apkakli).* □ ..mācītājs vaicādams pavērās ārstā, tad ciešāk svešajā. Tas platmali novilcis pār acīm, pelēkā mēteļa apkakli uzlocījis un kaklu tajā ierāvis. Upīts 18, 312. Pedrillo, uzlocījis svārku apkakli, žokejcepuri dziļi uz acīm uzmaucis, izlīda no gubeņa .. M Zariņš 2, 229. Ļoti palīdz kostīms [lomas tēlošanā]. Pats sameklēju cepuri un uzlocīju malu uz augšu .. Lit M 91, 12, 3.

uzlocīties, parasti 3. pers., -lokās, pag. -locījās; refl. **1.** *Refl.* → *uzlocīt; tikt uzlocītam; uzliekties uz augšu.* □ Pirmajā solā Egle ievēroja jaunekli ar .. garām un smailām kurpēm, kuru purni bija mazliet uzlocījušies uz augšu .. Birze 5, 181.

2. *Atrasties, būt novietotam virzienā uz augšu (kur, līdz kurienei u. tml.) — par līkumainu ceļu, taku.* □ Kad lielceļš uzlocījās uzkalnā, Edžiņš uz mirkli apstājās un pārlaida skatienu apkārtnei. Lācis 15, 192. Tas ir neliels vietējais ceļš un vienā pusē stāvus uzlokās augšup kraujā. Gulbis 3, 142.

uzlodēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Lodējot piestiprināt (uz kā, kam).* U. detaļu uz plates.

uzloks, -a, v. *Atloks; arī uzlocījums.* □ ..atsevišķi piegriež taisnu uzloku [piedurknes galam], divas reizes platāku par izvēlēto uzloku gatavā veidā. Uzloka garums nedaudz pārsniedz piedurknes apkārtmēru. Kalniņa 1, 267.

uzlūgt, -lūdzu, -lūdz, -lūdz, pag. -lūdzu; trans. *Uzaicināt (ciemos, uz viesībām u. tml.).* U. draudzeni ciemos. U. radus uz dzimšanas dienu. □ ..Tenis .. bij uzlūdzis uz Ilzes bērēm arī sava pagasta skolotāju .. Kaudzītes Ia, 100. Nākošā svētdienā .. apriņķa priekšnieks visus uzlūdza pie sevis uz pusdienām .. Birznieks-Upītis 6, 239. Esmu pirmo reizi uzlūgta godībās un jūtu satraukumu .. Dinere 11, 55. // *Uzaicināt (dejot).* □ Valters pārcilāja Silvijas patafona plates, izmeklējis vienu, iedarbināja patafonu un uzlūdza namamāti dejot. Kļava 1, 237. ..viņa uzlūdz mani uz valsi. Dinere 12, 15.

uzlūgums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzlūgt.* □ Tai brīdī orķestrī izsauca dāmu valsi. Amerikānietis [amerikānis], pārliecināts par tūlītēju uzlūgumu, sakārtoja svārku apkaklīti. Lācis 4, 159.

uzlūkot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Pievērst skatienu (kādam, kam), parasti vērīgi, cieši.* □ ..Valentinu bija pārņēmis tik liels pārsteigums, ka viņa vīru uzlūkoja mēma un nekustīga. Ādamsons 2, 193. Vīndeģis raudzījās viņā ar pārākuma sajūtu, ar kādu inkvizitors uzlūko upuri. Pasaules sp I, 14. Elza ar izbīli uzlūkoja dažus gredzenus, ķēdītes, rokas sprādzi .. Kalndruva 7, 67. Locīdams savu patīkamo, vīrišķīgo tenoru, viņš mēdza allaž laipni uzlūkot savas klausītājas .. A Eglītis 6, 90. // *Tikt vērstam (kur, uz ko) — par acīm, skatienu.* □ Viņas skatiens cauri tumsai uzlūkoja mani pētījoši un smaidīgi. Ezera 18, 29.

2. *Atzīt pēc kādām pazīmēm, kritērijiem u. tml. (kādu par ko, ko par ko).* □ Lilita Bērziņa ir mūsu aktiermākslas lepnums, viņu Eduards Smiļģis uzlūkoja par Dailes teātra mākslas etalonu. Kin 79, 99. Mēs ar tēvu uzlūkojām sevi par diezgan veiksmīgiem grafologiem. A Eglītis 2, 203. Ņūtona «Vispārīgā aritmētika» kā mācību grāmata tagad ir nemoderna, bet tās vēsturiskā nozīme ir saglabājusies, jo šo grāmatu var uzlūkot par mūsdienu algebras sākumu. Briedis 1, 35. Tautas mutvārdu daiļrade ir uzlūkojama ne tikai par neizsīkstošu tikumisko un estētisko vērtību krātuvi, bet tā ir nozīmīga arī kā filozofisko uzskatu priekšvēstures avots. D kal 76, 140.

3. novec. *Uzraudzīt, pieskatīt.* □ «Tu, Anna, uzlūko Eidiņu un, kad raud, — pašūpo ..» krustmāte teica iziedama. Saulietis 1, 24. ..[zēnu] nolika dārzā uzlūkot bišu, — bija gaidāms spiets. Sudrabu E 3, 206.

uzlūzt, parasti 3. pers., -lūst, pag. -lūza; intrans. *Lūstot dalīties gabalos virzienā no apakšas uz augšu (par ledus segu upē, ezerā vai citā ūdenstilpē).* □ Ledus [upēs] uzlūst apmēram 3 nedēļās — no marta otrās dekādes Latvijas rietumos līdz aprīļa sākumam austrumdaļā .. Ģeogr 82. ..ar katru dienu kļūst aizvien siltāks, nebūs ilgi jāgaida, kad ledus upēs uzlūzīs. Pad J 85, 58, 3. Ledum uzlūstot, sastrēgumi vairākās vietās izveidojās,

piemēram, Lielupē pie Emburgas un Kalnciema. Rīgas B 79, 81, 3.

uzlūzums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzlūzt.* □ Vietām ledus bija bīdījies pirkstveidīgi, radot līdz puskilometru dziļus un vairākus simtus metru platus līkloču uzlūzuma ķīļus. D kal 71, 159.

uzļaut, -ļauju, -ļauj, -ļauj, pag. -ļāvu; trans.; novec. *Atļaut.* □ Krapfs ilgāk° vairs nevarēja noturēt savu izlikšanos un mieru. «..ilgi tas tā neies... Ja jau viņiem [latviešiem] tādas biedrības uzļauj, tad pasaulei jāapgriežas uz otriem sāniem...» A Deglavs 1, 205. Sapulcē uzļāva katram spriest un līdzi balsot. ME pap II, 728.

uzļekatot, -oju, -o, -o, pag. -oju, arī **uzļekatāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans.; sar. *Uzļepatot.* □ Mazs, rūsgans Krupītis uzļekatoja uz celiņa un, tumšās acis kā burvja spoguļus iepletis, raudzījās Bagātajā. Kaldupe 17, 100.

uzļepatot, -oju, -o, -o, pag. -oju, arī **uzļepatāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans.; sar. *Neveiklā, gāzelīgā gaitā, arī palēcieniem uziet, uznākt, uzskriet (parasti par dzīvniekiem); uzļēpot.* Kucēns uzļepato uz grantētā celiņa.

uzļēpot, -oju, -o, -o, pag. -oju, arī **uzļepot,** -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; sar. *Neveiklā, gāzelīgā gaitā, arī palēcieniem uziet, uznākt, uzskriet (parasti par dzīvniekiem).* Zaķis uzļēpo kalnā.

uzļinkāt, parasti 3. pers., -ā, pag. -āja; intrans.; sar. *Uzskriet (parasti par zaķi); uzļipot.* Zaķis uzļinkā uz stigas.

uzļipot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans.; sar. *Uzskriet (parasti par zaķi); uzļinkāt.* Zaķis uzļipo uzkalnā.

uzmācība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → uzmācīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Puiša uzmācība apgrūtināja Marīti, un viņa to neslēpa. Huga drīz saprata, ka viņam te nav ko cerēt uz panākumiem.. Lācis 15, 101. Un acis — tās raudzījās ar tādu neizturamu uzmācību. Reižu reizēm Līna sastapa šo dzirkstošo skatienu. Upīts II, 44. ..tēvs.. sita mušas pie galda ēdot, kad nevarēja atvairīties no nepatīkamo kukaiņu uzmācības. Sakse 1, 57.

2. *Vispārināta īpašība → uzmācīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Griezīgu skaņu u.

uzmācīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzmācīgi. 1.** *Tāds, kas neatlaidīgi, netaktiski vēršas pie kāda prasot, lūdzot, piedāvājot u. tml.* □ Viņš taču tāds patīkams zēns. Un, redzams, nāvīgi iemīlējies. ..Kad tikai nebijis tik uzmācīgs un neuzplijies nelaikā un nevietā. Upīts III, 338. Iebraucām lietainā dienā [Venēcijā], kad nesēji, gondoljeri un viesnīcnieki ir divtik uzmācīgi un naudas kāri.. Klints 1, 237. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Kurtam nepatika šāda sievas gādība. Tā viņam likās pārāk sīkumaina un pat uzmācīga. Viņš jau nebija mazais bērns.. Kar 56, 4, 51. ..viņa skatienā nebija nedz nekautrības, nedz uzmācīgas ziņkārības.. Ezera 9, 8. Nāk divi jaunieši. Viņi pēkšņi ieinteresējas par Ilonu un uzmācīgi apsēžas katrs savā pusē. Gulbis 5, 171. Uzmācīgais Orlas kunga jautājums Madi atgrieza īstenībā. Plaudis 3, 38. // *Tāds, kas ilgstoši uzturas cilvēku vai dzīvnieku tuvumā, izraisot nepatiku, arī tāds, kas izturas agresīvi pret cilvēkiem vai dzīvniekiem (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* U. kaķis. Uzmācīgi ņaudēt. □ Moskīti dzēla tik nikni, ka no šiem sīkajiem, uzmācīgajiem odiem, ļaunu sērgu izplatītājiem, varēja paglābties vienīgi tad, ja ierakās krastmalas smiltīs. Lielais 2, 30. Mušas ir tik uzmācīgas. ME IV, 357. Uzmācīgi sīc muša, pret rūti atsizdamās. Zigmonte 1, 169. // pārn. *Tāds, kas, vairākkārt izraisoties, ilgstoši pastāvot, parasti nevēlami, ietekmē (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli, domām u. tml.).* Uzmācīga sajūta. Uzmācīgas šaubas. □ «Dendij, tu neesi no akmens.» Viņa valdīja uzmācīgu izmisumu un rodošos niknumu. Pasaules sp II, 165. Valdis domīgi vēroja zvejniekus un atkal juta uzmācīgo domu, kas riņķoja ap viņu rītos un vakaros: «Bet ja nu es esmu kļūdījies?» Līvs 3, 90.

2. *Tāds, kura vairākkārtējā, ilgstošā iedarbība izraisa nepatiku (piemēram, par smaržām, skaņām).* □ ..Agnesei sāpēja galva. Arī gaiss pieelpots un uzmācīgu smaržu piesātināts. Sakse 6, 122. Skaņa kļuva arvien uzmācīgāka un griezīgāka. A Grigulis 13, 247. Nakts vēsums, sākumā it patīkams un spirdzinošs, pamazām kļuva uzmācīgs. Kalndruva 8, 32.

uzmācīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Uzmācība (1).* □ Posas priekšlikumu tonis nepielaida ne mazāko iebildumu; viņa laipnībai piemita īpašs lipīgs uzmācīgums. A Eglītis 4, 81.

2. *Uzmācība (2).* Skaņu u.

uzmācīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; novec. *Mācoties papildināt, padziļināt savas zināšanas, prasmi.* □ Vanagu Jēkabs gan pagaidām vēl nebij pārcelts uz trešo klasi, bet tāpēc pa vasaru uzmācījās un cerēja uz rudeni.. Upīts 4, 244. «..dārznieks es vēl neesmu īsts.. Ja tavā dārzā uzmācīšos, tad gan būšu īsts.» Rozītis 2, 261.

uzmāka, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz.; pareti. *Cilvēks vai dzīvnieks, kas uzmācas.* □ Viņš uzmākas ar sparu nokratīja. ME IV, 357.

uzmākoņa, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz.; pareti. *Cilvēks vai dzīvnieks, kas uzmācas; uzmāka.* □ Nu jau abi uzmākoņas.. iet Rātmaņu Emmai blakus. Viens no viņiem — tas, kuram galvā melna platmale, pūš viņai ausī papirosa dūmus. Niedre 14, 65.

uzmakšķerēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; reti. *Izmakšķerēt.* □ «..[zvejnieki] uzmakšķerējuši vienu iprīta kasti; nav zinājuši, kas par lietu, un apšļakstījušies..» Zigmonte 2, 297.

uzmākt, -mācu, -māc, -māc, pag. -mācu; trans. *Pakļaujot savai gribai, ietekmei (kādu), panākt, ka (tam kas) jāpieņem, jāatzīst, jādara pretēji (tā) vēlmei, vajadzībai; uzspiest (5).* □ «Sakiet, vai jūsu dēls un meita arī domā par celtnieka profesiju?» — «Vēl neesam par

to runājuši. Vēl ir laiks. Es negribu neko uzmākt, lai izvēlas pašiļ» Pad J 85, 155, 2. Uzmākt otram savu gribu. ME IV, 357.

uzmākties, -mācos, -mācies, -mācas, pag. -mācos; refl. *Neatlaidīgi, netaktiski vērsties pie kāda, prasot, lūdzot, piedāvājot u. tml.* U. ar jautājumiem. U. ar savu ziņkārību. □ «Vai jums, jaunkundzīt, miegs vēl nenāk?» laipni iejautājās vecīga zemniece.. Agnese jutās nepatīkami iztraucēta [vilcienā]. Kāpēc cilvēkiem gribas runāt, uzmākties svešiem, uzzināt, vai tiem nāk miegs, cik tālu brauc.. Sakse 6, 5. Ormaņi.. uzmācās lauciniekiem, piesolīdami viņus lēti aizvest pēc vajadzības. «Tikai adresi pasakiet!» viņi lūdzās.. Fīmbers 1, 158. Vēl jo mazāk [viesībās] drīkst uzmākties ar dzeršanu.. .uzbāzīgie skubinājumi «dzer līdz dibenam!» drīzāk liecina par paša skubinātāja kāri ātrāk tikt pie liekas glāzītes.. Tavare 1, 77. // *Draudīgi, naidīgi tuvoties, arī uzbrukt (kādam), parasti, lai piespiestu (to) atkāpties.* □ Varenu rungu atvēzis, garš puisis uzmācās Strautiņam. Fīmbers 1, 262. «Es tev saku, — neuzmācies!» pagalam pārskaities kliedza Imis, kad Gusts, kļūdams pārāk nekaunīgs, — kāpa gandrīz vai uz kailajiem pirkstiem. Vāczemnieks 1, 39. ..mūsu [strēlnieku] rindu zibeņātri aplido ziņa, ka vāci uzmācoties Slokai un tā mums par katru cenu jānotur. Grīns 1, 88. // *Ilgāku laiku uzturēties cilvēku vai dzīvnieku tuvumā, izraisot nepatiku, arī agresīvi izturēties pret cilvēkiem vai dzīvniekiem (par dzīvniekiem).* □ Badīgais auns, kas bez mitas uzmācies visiem, izrādās, ir bailīgs.. Kritikas g 79, 166. Džinkstēdams no kārkliem izšaujas biezs odu mākonis un nekaunīgā kārtā sāk mums uzmākties. Bērn 59, 10, 22. // pārn. *Nevēlami izplatīties, iznīcinot (ko citu), traucējot (kam citam) — par parādībām dabā.* □ Auksts putenis. Baltais tuksnesis uzmācas visam dzīvajam, grib to izdeldēt. Caune 3, 11. Viņpus upes.. juku jukām auga bērzi un apses, arī pa kādai priedītei un kadiķim, cits citam ar zariem nekautrīgi uzmākdamies. A Gulbis 3, 14. // pārn. *Nenovēršami tuvoties, iestāties (piemēram, par laikposmu, kādiem apstākļiem).* □ ..liekas, ka šie jaunekļi dziedādami cīnās pret tumsu, kas pamazām uzmācas no visām pusēm, spiežas logā, iezogas istabā.. Kurcijs 2, 205. // pārn. *Vairākkārt izraisoties, ilgstoši pastāvot, parasti nevēlami, ietekmēt (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli, domām u. tml.).* Bērnam uzmācās bailes. □ Mirkli Aleksandrai uzmācās kauns, ka turējusi Bernarda dēlu tik zemās aizdomās. Kļuva gandrīz žēl, ka tas ir projām. A Eglītis 6, 32. Slāpes atkal uzmācas vēl neatlaidīgāk, vēl mokošāk. Jansons 6, 234. Vai tas ir taisnīgi? ..Šis urdīgais jautājums Jānim sāka uzmākties vēl skaudrāk, plijās virsū kā lietuvēns.. J Plotnieks 11, 41.

uzmala, -as, s. *Mala ar izveidotu paaugstinājumu, arī paaugstinājums, kas izveidots kā mala.* □ ..riteņi ar uzmalām tērauda sliežu pusēs nodrošina pietiekamu vilciena stabilitāti arī bez atsperēm. Zin T 66, 9, 32. Viņa.. mugura.. slīdēja pa rokamā grāvja uzmalu uz priekšu. ME IV, 355.

uzmaldīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Maldoties, arī klīstot nejauši, negaidīti nokļūt (parasti uz ceļa, takas).* □ Uzmaldījies uz neīsta ceļa. ME IV, 355. Garām jaunaudzei, tikko sūnās saskatāma, iet vāji iemīta taka. Pa to staigā stirnas. Cilvēks uz tās uzmaldās ļoti reti. Gulbis 3, 141.

uzmālēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** novec. *Uzkrāsot; arī uzgleznot.* □ ..prātā nāk vecāsmātes pūra lāde ar uzmālētu melnu gaili un dzelzī kaltiem stūriem. Austriņš 1, 75.

2. sar.; niev. *Slikti, parasti nekvalificēti, uzkrāsot; slikti, parasti neprofesionāli, uzgleznot.* □ Aleksandrs: Pēc remonta tā istaba nemaz tik slikta nebūs. — Sandra (ar ironisku sapņainību): Jā. Būs labi. Meistars uzmālēs sauli, zilas debesis, kokus. Un svaigs, smaržīgs gaiss celsies uz augšu no mēslu kastes turpat, pagalmā. Gulbis 5, 160.

uzmanība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Psihiskās darbības koncentrētība un virzība uz noteiktu objektu, šīs darbības konkrēta izpausme (pret kādu, ko).* Uzmanības noturība. Tīšā jeb patvaļīgā u. Netīšā jeb nepatvaļīgā u. Uzmanībā saspringta seja. Atrasties sabiedrības uzmanības centrā. □ Ikdienas dzīvē uzmanību bez īpašas piepūles nepārtraukti saista dažādi fakti un notikumi.. I Eglītis 1, 46. Vienmēr labi ģērbies, pieklājīgs un atturīgs, viņš uzreiz piesaistīja meitenes uzmanību.. Lukjanskis 4, 213. ..zālē valda tāda gaidoša un reizē hipnotizējoša uzmanība. Tāda uzmanības koncentrācija.. Ziedonis 1, 10. Raiņa uzmanību visu mūžu saistīja tautu folklora, tajā viņš atkal un atkal radis vielu savai daiļradei. J Kalniņš 1, 285. // akuz.: uzmanību. *Lieto mutvārdos, lai izteiktu aicinājumu, brīdinājumu sagatavoties kam, piemēram, ko veikt, darīt; arī rakstveidā, lai izteiktu aicinājumu pievērsties sekojošajam tekstam.* □ Balss skaļrunī: Uzmanību, uzmanību! Galvenā brauciena dalībniekiem sapulcēties pie vārtiem.. A Eglītis 1, 166.

2. *Laipna, cieņas pilna, arī iejūtīga, gādīga attieksme, izturēšanās (pret kādu).* □ Viņu [istabā ienākot] saņēma ar ārkārtīgu uzmanību. Hortenze pirmā, tad piecēlās visi. Brigadere 3, 376. Ir ļaudis, kas stāsta, ka dienvidnieku uzmanība reizēm nomācot. Peters 5, 229. ..Jāņos bariņā aizbraucām uz «Kalnēniem».. Pie ugunskura Zelmai uzmanību sāka izrādīt zirgaudzētavas žokejs Monvids. Skujiņš 13, 222.

○ Pati uzmanība — *saka par cilvēku, kas ko ļoti uzmanīgi vēro, klausās u. tml., arī kas izturas ļoti laipni, pakalpīgi (pret kādu).* □ Mēs [spēlējot kārtis] bijām pati uzmanība, līdz varējām priecāties par uzvaru vai novaidēties par zaudējumu. J Kalniņš 2, 221. «Kaut kas svarīgs?» Ernests vaicāja. — «Jā, man vismaz tas ir ļoti nopietni.» — «Esmu pati uzmanība.» Kļava 1, 267. (Pie)vērst (arī veltīt) uzmanību (arī vērību) — a. *Uzmanīgi aplūkot, vērot; izrādīt interesi (par ko).* □ Elize: Jutos glaimota, ka tik stalts kava-

lieris man pievērš uzmanību. Zīverts 2, 523. b. *Uzskatīt (ko) par svarīgu, nozīmīgu un intensīvi nodarboties (ar to).* □ ..skolā pievērsa izcilu uzmanību fiziskajai kultūrai, norūdīšanai fiziskā darbā.. Klotiņš 1, 24. Piegriezt uzmanību (arī vērību) sar. — *pievērst uzmanību.*

uzmanīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzmanīgi.** **1.** *Tāds, kam ir noturīga uzmanība, tāds, kas spēj koncentrēt uzmanību, lai ko pēc iespējas pilnīgāk uztvertu, piemēram, redzētu, dzirdētu, arī izprastu, veiktu.* U. filmas skatītājs. U. korektors. U. grāmatu lasītājs. □ Tik uzmanīgs klausītājs [kā Andrs] katrreiz vis netrāpījās, tāpēc Mārtiņš nekad nepalaida izdevību garām. Upīts 4, 107. «Māsa Magone ir izveicīga un uzmanīga. Vienmēr pati redz, kāds instruments [ķirurgam] vajadzīgs.» Zv 56, 22, 18. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Uzmanīgām acīm pavērojis, ka abas laivas droši tuvojas krastam, viņš savilka vienu vaigu krunkās, skopi pasmaidīja.. Kalndruva 5, 36. Ir zināms, ka Rainis vienlīdz uzmanīgi lasījis un pētījis gan tautas dziesmas, gan pasakas un teikas. Tas bija viņa daiļrades neizsīkstošais avots. J Kalniņš 5, 142.

2. *Tāds, kas mēdz izturēties, rīkoties, arī paust savas domas pārdomāti, nepārsteidzīgi, lai izvairītos no kā nevēlama, arī piesardzīgs.* □ Mimoza: Esiet uzmanīgi! Lai viss notiek klusu un bez šāviena! Zīverts 2, 436. Zariņš pārāk uzmanīgs un gudrs: Rijnieks pagastvecākais, pret to celties nevarēja, bet nevarēja arī galvot, ka turpmāk Vanags nenāk viņa vietā. Upīts 4, 317. «Ar svešiem jābūt uzmanīgam. No liekas pļāpāšanas sanāk vairāk ļauna nekā laba.» A Gulbis 3, 102. Esmu uzmanīga ar vārdiem, nemētājos. Vārdi var ievainot, iznīcināt. Kroma 7, 126. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Mēs pļāvām un sējām, uzmanīgām rokām saņēmām to, ko zeme devusi. Mūsu elpa sastapās ar druvas elpu. Kalndruva 12, 166. ..Natei vajadzēja uzmanīgi laipot, lai nesabristu kājas. Dziļums 1, 63. ..es biju labs cilvēks pēc dabas un allaž braucu uzmanīgi. Ātri, bet uzmanīgi.. Pasaules sp II, 72. «Pareģodama Pīta drīzu galu, lai cik uzmanīgos vārdos, es iesniedzos jau Dieva daļā.» Pasaules sp II, 327. // *Tāds, kas mēdz izturēties tā, lai varētu izvairīties no kā bīstama, neizraisītu ko bīstamu (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Staltradzis uzskatāms par uzmanīgāko medību dzīvnieku mūsu republikā, un tā medības ir visgrūtākās. Medn 27. Zināju, ka melnās dzilnas ir ļoti uzmanīgas un nelaidīsies lizdai klāt, kad redzēs mūs. Birznieks-Upītis 2, 17. Ratus šūpo līgana purva pļava, un zirga solis kļūst uzmanīgs. Arvien biežāk gudrais dzīvnieks nosprauslājas un piestāj. Andersone 1, 33.

3. *Tāds, kas izturas laipni, ar cieņu, arī iejūtīgi, gādīgi (pret kādu); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Hercogs: Mana laulātā draudzene, hercogiene Beatriče, jūtas nevesela.. Esi sevišķi uzmanīgs pret viņu un paklausi tai visās lietās. A Eglītis 1, 243. Ir pienācis vakars. Olivers nekustīgi guļ uz dīvāna, bet ir nomodā. Inese uzmanīgi paver durvis un uz pirkstgaliem ienāk istabā. Gulbis 5, 259.

uzmanīt, -u, -i, -ā, pag. -īju; trans. **1.** *Skatīties, vērot, lai nepieļautu, ka (kāds) ko dara, izturas neatbilstoši noteiktām prasībām, normām, arī lai sargātu (to) no kā nevēlama; uzraudzīt.* □ Kalpus uzmanīdams un mūžīgi norūpējies par mantas vairošanu, Andrejs bija kļuvis īgns un rupjš. Sakse 2, 20. Lejieša ļaudis tika atbruņoti. Viņu ieroči saslieti piramīdā pie ābeles. Tos apsargāja sarkanarmietis. Arī viņus pašus apsargāja. Ne nu gluži kā gūstekņus, tomēr — vērīgi uzmanīja. Avotiņa 9, 9. Kaimiņiene šad tad pieskatīja Aigaru, uzmanīja, lai paēd, lai laikā aiziet gulēt. Gulbis 3, 231. // *Skatīties, vērot, lai nepieļautu, ka (dzīvnieks) nepakļaujas, izturas neatbilstoši noteiktām prasībām, arī lai sargātu (to) no kā nevēlama.* □ ..govis steidzīgi plūca rasoto zāli, bija tik mierīgas un labas, ka tikpat kā nevajadzēja tās uzmanīt. J Kalniņš 9, 5. // *Skatoties, vērojot ko sargāt (lai to nenozagtu, neizlaupītu, nesabojātu u. tml.).* □ Dārznieka dēlēns Ķirsis patlaban sēdēja vārtu staba galā un uzmanīja tēva dārzu.. Sakse 14, 39. ..viņš paturēja to [cepuri] rokā, tad nolika uz galda,.. novāca līdzās uz sola, tikai uzmanīdams, ka kāds neuzsēstas virsū. Upīts 4, 230. // *Skatīties, vērot, lai nepieļautu, ka (darbība, process, arī stāvoklis) būtu neatbilstošs noteiktām prasībām, noteikumiem u. tml.* □ Māls pats ļoti norūpējies stāvēja ierastajā vietā aiz sējmašīnas un uzmanīja tās darbību. Kalndruva 5, 98. Klintai pašai jāsaprot, ka jāuzmana reizē maize krāsnī un cepeša gaļa uz plīts.. Indrāne 6, 44. Armīns: Uzmani kafiju, ka nepāriet! — Brigita: Man nav laika. — Armīns: Kamēr ēd, uzmet aci! Gulbis 5, 103. Nate viņam padeva tuvāk šķīvi un lūdza arī Mārtiņu sēsties. Pati viņa stāvēja pie galda kājās, uzmanīja, vai vīriem kā netrūkst, un runāja par šīsdienas lielo, paveikto darbu. Dziļums 1, 322.

2. *Uzmanīgi vērot (kādu, tā rīcību), lai ko uzzinātu, izvairītos no kā u. tml.* □ Oskara savādās rīcības uztraukta, Marta bija viņu uzmanījusi visu dienu. Tiklīdz viņš iznāca no istabas, Marta atvēra virtuves durvis. Lācis 4, 345. Pretinieks [volejbola spēlē] uzmanīja Rolandu Purviņu. Tikko Rolands bija pie tīkla, igauņu uzbrucēji nenolaida no viņa acu.. Saulītis 6, 51. Veca cilvēka vēsām, ūdeņainām acīm Ulpes tēvs seko visam, ko vien jaunais skolotājs dara. Reizēm Mikum pat šķiet, ka Ulpe ir uzdevis tēvam vērīgi uzmanīt katru jaunā skolotāja soli. J Kalniņš 9, 64. // *Uzmanīgi vērot (piemēram, kādu vietu), sekot (piemēram, kādam informācijas līdzeklim), lai ieraudzītu ko gaidītu, iegūtu kādu informāciju u. tml.* □ Meitenes atnāca nevis no maiznīcas — šo ielas daļu abi gaidītāji uzmanīja — bet pavisam no otras puses.. Vilks 5, 47. Tepat no Baltijas nosūtīju Everīnai radiogrammu. Gaidot atbildi, sāku uzmanīt radioseansus kā muhamedānis lūgša-

nas reizes .. Lapsa 7, 123. Direktors: Es eju atpakaļ uz savu kabinetu. Lai kāds te uzmana tālruni un atbild! Zīverts 1, 54.

uzmānīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Ar mānīšanu, viltu panākt, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ar mānīšanu, viltu panākt, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* U. kaķi bēniņos. □ Uzmānīt ko uz klētsaugšu [klētsaugšas]. ME IV, 357.

uzmanīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Būt uzmanīgam, piesardzīgam, lai izvairītos (no kā nevēlama).* U., ejot pāri ielai. U. mežā no čūskām. U. no zagļiem. □ Uz nelīdzenās, mīkstās noras vajadzēja prast dejot. .. īpaši dāmām uz augstajiem, smailajiem papēžiem derēja uzmanīties. A Eglītis 2, 176. «Uzmanies gan,» māte brīdina, «ka nesasaldējies un nekļūsti slima.» Upīts 18, 79. No glaimotājiem vienmēr jāuzmanās — Tie vilki ir, kas blenž, kur aitas ganās. Rinkule 6, 22.

2. *Paslepšus, lavoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); paslepšus, lavoties uzvirzīties uz kādas vietas; uzlavīties.* Bēgot u. uz jumta. □ Puika uzmanījās gan kaudzes galā. ME IV, 355.

uzmargot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Iesākt margot (par gaismas avotu, gaismu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, margot.* □ Vakarā iela negaidīti izplešas, paverot gaišu telpu .., uzmargo krāsas. Zv 82, 17, 14.

2. trans. *Rotājot (ar rakstiem, ornamentiem), izveidot, izgatavot.* □ «Un cepurīte arī tāda, ka bērna galviņai diez vai derēs. Vienbrīd pat domāju — uzmargošu pati. Bet kas nu tā būtu par dāvanu — visi taču zina, ka mums tie rokdarbi kā pa jokam vien sokas.» PL Siev 81, 11, 19.

3. parasti 3. pers.; intrans. *Uzsmidzināt (1), uzmirgot (2).* □ Lietus drusku uzmargoja. ME IV, 355.

uzmats, -a, v.; ģeol. *Zemes garozas slāņu tektoniska struktūra, kas veidojusies iežu intensīvas krokošanās procesā.*

uzmaukt, -maucu, -mauc, -mauc, pag. -maucu; trans. *Maucot uzvirzīt, uzvilkt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. ratiem riteni. U. zeķes un kurpes kājās. U. cimdus rokā. U. gredzenu pirkstā. U. cepuri galvā. □ .. Vālodze novāca savu galdu [tirgū], salika atlikušās nepārdotās olas groziņā, ko uzmauca uz elkoņa. Pasaules sp II, 352. Kalts sastāv no tērauda stienīša, kam vienā galā ir ass zobs, bet otrā galā uzmaukts koka spals. Šterns 2, 32. Kādu nedēļu izmocījos pa tukšam — uz āķa uzmauktajam tārpam zivis neskatījās ne virsū. Gūtmanis 4, 97. Vecis uzmauca noplukušo cepuri uz acīm .. Jaunsudrabiņš 8, 129. Antons noglaudīja bērīti, .. uzmauca tam apaušus galvā un izveda no staļļa. Veselis 1, 24.

uzmaukties, -maucos, -maucies, -maucas, pag. -maucos. *Refl. → uzmaukt; tikt uzmauktam.* □ Vectēvs nedzird, bet redz, kā Kasparam galvā uzmaucas tukša siļķu kārba .. Indrāne 8, 29. // trans. *Uzmaukt sev (ko).* □ Uzmaucies garus zābakus kājās. ME IV, 356.

uzmava, -as, s. **1.** tehn. *Cauruļveida elements detaļu savienošanai, noslēgšanai, izturības nodrošināšanai u. tml.; arī uzmaucama detaļa.* Metāla u. Svina u. Izbīdāmā u. Sūkņa u. Dalītās uzmavas sajūgs. Uzmavas savienojums. □ Tērauda dzenvārpstas galā viegli uzspīlē bronzas uzmavu .. Zin T 87, 1, 29.

2. bot. *Auga saknes galotnes daļa, ko aptver blīvs šūnu slānis, kas aizsargā saknes augšanas joslu no ievainošanas.* □ Epiderma sedz lapas, stumbru, sakni (izņemot tās uzmavu un augšanas konusa galu). Biol r 58. Saknītes galotni sedz cepurveidīga saknes uzmava, aizsargādama maigo saknes galiņu no bojājumiem, kad tas urbjas augsnē. Sudrabs 1, 30.

uzmazgāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Mazgājot padarīt tīru (grīdu, klonu u. tml.); mazgājot grīdu, klonu u. tml., padarīt tīru (telpu).* □ .. palīdzu arī krustmātei apdarīt mājas soli. Šorīt uzmazgāju grīdas un izravēju sīpolu dobi. Brodele 17, 98. Uz palodām puķu podi, plāns tīri uzmazgāts .. Pad J 83, 210, 2. «Jā,» Ieviņa iejaucās, «viena vecenīte atnāk uzmazgāt istabas, bet pusdienas jau var paēst ēdienu veikalā.» Saulītis 12, 21. // *Mazgājot savākt (uz grīdas, klona u. tml., piemēram, izlijušu šķidrumu).* U. uz grīdas izlijušo pienu. U. pie plīts nopilējušos taukus. □ .. istabas vidū uz balti noberztās grīdas sakaltušu asiņu peļķīte, kuras vienu malu kāds bija mēģinājis uzmazgāt, bet tad laikam pārdomājis, ka nav nozīmes .. Sakse 7, 252.

uzmedots, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzmedoti;** parasti savienojumā ar «kā». **1.** *Tāds, kas neatvairāmi, neatturami tiecas iegūt (kādu) par vīru (sievu), arī iegūt (kāda) draudzību.* □ .. tas bija sastapies ar Mari, svinot kādu viņas draudzenes dzimuma dienu .. Un, kad tas vēl dabūja dzirdēt, ka tai iet līdzi pieci tūkstoši, tad bija uz viņu tikpat kā uzmedots ... A Deglavs 1, 174. «Es [māte] neko neteicu. Indulis bija pēc viņas kā uzmedots.» Zigmonte 15, 154.

2. *Tāds, kas neatvairāmi, neatturami tiecas (pēc kā).* □ Uz visādiem numuriem [zēns] kā uzmedots! («Ja tu uz mācībām būtu tik nadzīgs, Agrīt! Pilna liecība trijnieku!») Ezera 17, 150. «Tur [modernos dzīvokļos] tu neatradīsi tādus izšūtus spilventeļus. Un tās lētās bildes pie sienām. Māte uz viņām kā uzmedota.» Zigmonte 6, 234. .. uz vīnogām un apelsīniem Vienmēr esmu Uzmedoti kārs .. J Plotnieks 12, 83.

uzmēģināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; sar. *Uzlaikot.* □ .. kāds [pārdevējs] .. nosvīdis uzmēģina adītu jaku kādai veselīgai lauku meičai .. Austriņš 2, 442. Mindaugs: Tātad mans kronis tev rūp? Vai nebūs par lielu? — Tautvils: Nē. Iekām mestrs tavu kroni tev atsūtīja no Rīgas, es to jau tur uzmēģināju: pašā laikā. Zīverts 1, 351.

uzmeimurot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; sar. *Streipuļojot uziet, uznākt.* □ «Ā-āāā, Glūda! ...» uzmeimurojis uz klāja un pamanījis mehāniķi, viņš ierēcās dobjā, aizsmakušā

balsī. «Klausies, kā es gaudoju? Paklausies vien . . .» Līvs 3, 28.

uzmeistarot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; sar. *Izgatavot (ko), parasti ātri, arī ar primitīviem līdzekļiem vai neprasmīgi.* □ Gadījās, ka es, kādus dēļu galus sameklējis, raudzīju uzmeistarot cūkām sili. J Kalniņš 10, 290. Otrs dvīnis — Gunārs — noņēmās ar dzelžiem. No veciem karalaika krāmiem pats sev uzmeistaroja motociklu. Skujiņš 14, 355. Traļmeistars pa vaļas brīžiem uzmeistarojis smalka kaprona linuma būri, tajā ielaižam saķertos putnus . . Lapsa 1, 96.

uzmeklēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Meklējot iegūt, dabūt, arī atgūt (ko vajadzīgu, arī ko pazudušu, noslēptu); sameklēt (1).* U. mežā lietaskoku cirvja kātam. □ Roplains: Atslēga būs izkritusi. Šodien, man vāģos kāpjot, pagalmā kaut kas noslīdēja gar riteni skanēdams zālē . . . Jāuzmeklē rītā. Blaumanis 6, 346. Medību suns uzmeklē medījumu, lai aizturētu zvēru līdz mednieka pienākšanai . . A Kalniņš 1, 268. . . sauszemes abinieki no barošanās režīma viedokļa pieskaitāmi derīgiem savvaļas dzīvniekiem, turpretī to nevar teikt par tiem abiniekiem, kuri savu barību uzmeklē ūdenī. Sloka 1, 18. // *Meklējot panākt, ka (kāds cilvēks) tiek sastapts.* □ . . viņš uzmeklēja Tallinas ielā dzīvojošos Šterna radus . . Eglons 4, 25. Viņu bija uzmeklējis tas pats liriķis, ko redzējām pie ieejas viesu saņēmēju vidū . . Jaunsudrabiņš 8, 202. Vispār viņas nevarēja iet Viesturam klāt — kā tas izskatītos, un likās gluži neiedomājami, ka viņš tās uzmeklēs. Pasaules sp II, 311. // *Meklējot (ar skatienu), ieraudzīt.* □ Stefana skatiens ciema liepu un priežu zarotnē nevilšus uzmeklēja baznīcas torņa siluetu. Bels 7, 67. . . atkal viņa acīm uzmeklēja Greizo Ratu spožos riteņus. Kāpēc mēs raugāmies zvaigznēs? Zigmonte 2, 305. // *Meklējot (vietu, ceļu, celtni u. tml.), nokļūt (pie tās), iegūt iespēju izmantot (to).* □ Arnis tveicē pārlieku izslāpis. Netālu kuplu koku apņemtas mājas, ies uzmeklēt aku. Caune 4, 40. Redakcijas garajos koridoros uzmeklēju durvis ar uzrakstu: «Literārās nodaļas vadītājs» . . Zemzaris 3, 6. Izgājis parkā, uzmeklēju ērtāku solu kuplo koku paēnā, kur pusguļus atlaidos. Pasaules sp II, 49. Sams, plaudis un zandarts [rudenī] uzmeklē dziļākus atvarus un bedres, kur ūdens siltāks . . D kal 71, 119.

uzmeklētājsuns, -ņa, v. *Dienesta suns, ko izmanto cilvēka meklēšanai pēc pēdām, arī, piemēram, zemē, sniegā apraktu priekšmetu meklēšanai; arī pēddzinis (1).* Izaudzināt labu uzmeklētājsuni.

uzmērījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzmērīt (1).* Uzmērījumu vertikāle. □ . . problēmas izraisa arī [senā] torņa uzmērījumu grafiskā analīze. Zin T 81, 2, 23. Telpas plānā atzīmējams arī griestu, durvju, palodžu, logu un citu raksturīgo detaļu augstums. Augstuma uzmērījumi nepieciešami telpas sienu projekciju attēlošanai. Zeltiņš 1, 17. Tālāko alas izpēti veica ģeologu ekspedīcija . . un 1964. gadā Kunguras ledus alas uzmērījumus precizēja. Zv 73, 2, 16.

uzmērīt, -īju, -ī, -ī, arī -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Mērīt un pabeigt mērīt (parasti celtni, telpu, teritoriju, platību).* U. pils torni. U. senlejas alas. U. kalnu. □ Telpu uzmēra ar pareizību līdz 2 cm . . Zeltiņš 1, 15. Zemi uzskaitot, teritoriju vispirms ģeodēziski uzmērī un sastāda tās kartes. Zin T 82, 8, 15. Kad ielu uzmērīja un sadalīja māju vietas, šie atgriezumi izskatījās tik necerīgi, ka tos varēja nopirkt par dažiem simtiem. A Eglītis 6, 66. «Eglupa kungs, . . uzmēriet, precīzi uzmēriet mūsu birzes un sila daļu.» Avotiņa 7, 130.

2. parasti savienojumā ar «virsū». *Mērījot pārsniegt (kā) nepieciešamo, paredzēto daudzumu, apjomu u. tml.; mērījot iedalīt (ko) ar uzviju.* □ Tirgotājs beigās uzmērīja vēl vienu olekti virsū. ME IV, 359.

3. *Uzlaikot.* □ Uzmērīt zābakus. ME IV, 359.

uzmērojums, -a, v. *Uzmērījums.* □ Mūsu gadsimta divdesmitajos gados izdarītie uzmērojumi rādīja, ka tornis nosvēries par 80 cm. Zin T 76, 5, 22. Pilskalnu uzmērojumus līdz ar aprakstiem un īsām ziņām par pētījumiem viņš publicēja . . Apals 1, 27.

uzmērot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Uzmērīt (1).* □ . . muižu un zemnieku zemes uzmēroja, lai noteiktu klaušas un nodevas . . Apals 1, 11.

2. *Uzmērīt (2).* □ Vecalksnis licis pie tiem trim siekiem vēl vienu uzmērot. ME IV, 359.

3. *Uzmērīt (3).*

uzmest, -metu, -met, -met, pag. -metu; trans. **1.** *Ar metienu, metot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ar metienu, metot uzvirzīt uz kādas vietas; uzsviest (1).* U. bumbu gaisā. U. akmeni uz grāvmalas. □ Tas ir Andžus. Klusītēm pienācis. Paķer Ilzi un uzmet vai līdz kūts griestiem. Avotiņa 2, 41. // *Ar savu plūsmu, savas kustības enerģiju, parasti spēcīgu, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par vēju, viļņiem, sprādzienu u. tml.; ar savu plūsmu, savas kustības enerģiju, parasti spēcīgu, uzvirzīt uz kādas vietas.* □ . . tad beidza degt arī māja Pļavas ielā. Reizēm gan vēl uzsprakšķēja kāda pagale, vēja pūsma uzmeta gaisā pa dzirksteļu saujai, tomēr mājas vairs nebija . . Birze 3, 83. . . strēlnieki . . vēro gaisu, lai laikus pamanītu šņācam mīnu, — tās sprādziens uzmet zemi labas priedes augstumā. Grīns 1, 317. // *Ar strauju kustību uzvirzīt uz augšu (ķermeņa daļu).* □ Govs paspēra pāris soļu, tad pasita galvu uz Pētera pusi . . «Kas nebūs! Mierā!» Brūklene atkal iešņācās, tad uzmeta pakaļu, palēcās uz priekšķājām . . Gulbis 4, 471. // divd. formā: uzmests. *Tāds, kas ir izveidojies ar uzvirzījumu uz augšu (par ķermeņa daļu, parasti degunu).* □ Mazā ir smukāka — apaļāku seju, mazliet uzmestu degunīņu . . Upīts IV, 740. // *Būt tādam, kur izveidojas (viļņi, burbuļi) — par ūdenstilpi, šķidrumu.* □ Gludais ūdens spogulis sakrokojies, kļuvis necaurspīdīgs un šur un tur jau uz-

met pa baltam vilnītim. Grīva 5, 38. Slimnīcas dzīve atgādina pastraujas, siekstainas un dobuļainas upītes tecējumu. Rit, rit un te pie sakārņa it kā aizķeras, rit tālāk un virs kāda dobuļa sagriežas un uzmet mutuli. Kalndruva 10, 26. Uguns iekurta nevis sprakst un silda, bet gan neganti ietiepīgi dūmo; .. ēdiens katliņā nav vēl uzmetis burbuli. Zigmonte 10, 389. ◇ Uzmest (arī uzsist) augstu vilni — *sasniegt augstu pakāpi. // Virzoties izveidot virzienā uz augšu (loku).* □ ..sarkandzeltenais pludiņš pazuda atvarā zem alkšņu saknēm. Piecirtu — kā saka makšķernieki, — un virs ūdens loku uzmeta paprāva līdaciņa. J Plotnieks 4, 9.

2. *Ar metienu, metot novietot, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur); arī strauji uzlikt, nolikt virsū (uz kā, kam, arī kur); uzsviest (2).* □ Galvenajam inženierim bija niķis jaunos kurinātājus kurtuves tīrīšanas laikā pamācīt. Reiz, iekaisis dusmās, uzmetu viņam karstu dzelzi uz velteņiem. Nosmirdēja vien. Gūtmanis 4, 202. ..viņš noliecās uzmest ugunskurā jaunu pagali malkas.. Upīts 18, 258. ..viņš.. vienā rāvienā un stiepienā celšus uzcēla un mešus uzmeta abus spaiņus uz sola.. Ezera 13, 121. Zenta uzmeta klausuli uz aparāta dakšiņas, un istabā iestājās klusums. Jansons 6, 461. *// Strauji uzlikt (uz kādas ķermeņa daļas); arī strauji uzvilkt (mugurā).* U. sev vilnas lakatu uz pleciem. □ ..savu veco mētelīti tikai uzmetu uz pleciem, jo tā neredzēja nodilušās piedurknes un zaķausīm līdzīgos stūrus. Zālīte 5, 72. Tad viņš ceļas kājās. Uz viena pleca uzmet karavīra mantu maišeli. Uz otra — šauteni. J Plotnieks 11, 74. Linards.. uzrauj vējjaku, uzmet galvā cepuri. Svīre 2, 5. Mēteli viņa uzmeta vienkārši uz rokas, otrā paķēra somu un aizgāja. Ezera 1, 281. *// Metot (ko) virsū, izveidot (kaudzi, valni u. tml.).* □ ..kaudzi līča galā pie ataugas uzmeta labu, Leikartu Lība bij sen pazīstams meistars. Taisni pēc bumbiera — tikai viņa prata tādas taisīt. Upīts 4, 206. Mūsu karavāna klusēdama tuvojas Egļukalnam un mūsu desmit hektāriem, kur nu jau uzmestas četras kupicas. Indrāne 7, 203.

3. *Darināt (ko), izveidojot cilpas; izveidot (cilpas).* U. uz smalkām adatām cimdu. U. uz adāmadatas desmit acis. Uzmest mezglu — *iesiet mezglu diega, auklas galā; aizmest mezglu.* □ Baibele uzmeta savu adīkli. ME IV, 358. Cepurītei.. uzmet 76 valdziņus un no tumši pelēkas dzijas ada sviķelī 3 cm valnīti.. PL Siev 80, 1, pielikumā. Uzmest dziju uz adatām. ME pap II, 729. Alvīnes vaigi bija kļuvuši mazliet bālāki nekā pirmīt. Pogu šūdama, viņa ilgi nevarēja uzmest mezglu. Lācis 13, 67. *// Izveidot (metus) aužamajos stāvos; arī uzaust.* U. audeklu.

4. *Izteikt rakstiski, uzrakstīt, parasti īsi, arī ātri, melnrakstā.* □ Uzmetu uz papīra šo virsrakstu — un uzreiz saminstinājos, jo nespēju savus nodomus izteikt īsi. Ezera 17, 29. «Ja tu gribi padomāt vai kaut ko uzmest uz papīra, sēdies pie mana rakstāmā galda.» Kalndruva 9, 146. Divdesmit četrus pantus garajā dzejolī Aspazija ar apbrīnojamu entuziasmu uzmet dzejnieka darbības programmu.. Viese 3, 78. Iešķībi pāri papīra lapiņai bija uzmesti tikai daži teikumi: «Ļoti cienītā! Muhameds bija atnācis pie kalna.» Skujiņš 1, 127. *// Uzskicēt (1), parasti ātri.* □ Mājās pārnācis, Pēteris reizēm pēc atmiņas uzmeta zīmēšanas burtnīcā topošas mājas skici. Viese 2, 138. Vīramāte pārcilā visas skices, kas steigā uzmestas. Ainava pa logu ir vislabākā. Tā uzdveš senlaicību.. Mauliņš 4, 383. Salutaurs iesāka gan jo daudzas gleznas, bet neviena neizskatījās īsti nobeigta. Bija uzmesti tikai galvenie vilcieni.. A Eglītis 4, 74.

5. intrans.; sar. *Spēcīgi iesist (kādam, kam, pa ko).* □ Liekas, ķēve nav stīvāka kā toreiz.. Pakrusto asti un pieglauž ausis, kad Vīksna rausta un uzmet ar bumbuļaino.. pātagu. Upīts IV, 678. Es vairs nevarēju novaldīties, paķēru no galda lineālu un metos runčukam virsū. Paguvu tikai reizi viņam uzmest, kad tas ar sakumpušu muguru.. aizskrēja.. Birznieks-Upītis IV, 209.

6. sar. *Uzdzert (alkoholisku dzērienu), parasti nedaudz.* □ «Es [strādnieks] esmu labākais piemērs: izdzer cilvēks pāris glāzes un kļūst par lauvu. Pēc tam uzmet vēl simt gramu un pārvēršas no lauvas par pērtiķi.» Skujiņš 3, 147.

○ Uzmest garu — *uzliet ūdeni uz nokaitētiem akmeņiem, lai radītu tvaiku (pirtī).* □ Pirtī saimnieks patlaban uzmeta garu, un jauns garaiņu mutulis spraudās ārā pa durvju šķirbām. Birznieks-Upītis I, 198. Pirtī neviena nebija. Pēteris uzmeta mērenu garu, pasautējās uz lāvas, aplējās pēc tam ar aukstu ūdeni. Miesu pārņēma tīkams vieglums. Gulbis 4, 185. Uzmest kūkumu — *saliekt, izliekt muguru.* □ Marte: Uzmetiet kūkumus, ieraujiet galvas plecos un gaidiet! Zīverts 1, 340. Resnais runčuks palēcās uz augšu. Uzmeta kūkumu. Sabozās. Sita asti pret mūrīša ķieģeļiem. J Plotnieks 9, 77. Uzmest (arī izcelt, sasliet) kupri — *izliekt muguru uz augšu (parasti par kaķi).* □ Runcis uzmeta kupri, nogūlās uz savām nosalušām pēdiņām, aizvēra acis.. K Skalbe 1, 82. Izsprucis no zemnīcas ārā, Ivans sabāž abas rokas dziļi bikšu kabatās, uzmet kupri mugurā, ilgi staigā.. Jansons 5, 94. Uzmest kumbru pareti — *uzmest kūkumu.* □ pārn. Un bēdas it kā sarmains runcis, uzmetušas kumbru, Man nosēdās uz sirds, uz kreisā pleca.. Ķempe 7, 70. ◇ Uzmest skatienu (arī skatu, mirkli) — *ātri paskatīties (uz ko).* □ ..ceļmalas tīrumos redzēju cilvēkus; dažs man uzmeta skatienu, vairums ne, jo šeit taču stiepās šoseja un pie braucējiem un gājējiem bija pierasts. Ezera 5, 199. Ar to pietika, lai [inspektors] Ovčiņņikovs pazaudētu savaldīšanos. Viņš uzmeta skolotājai Annai Asarei iznīcinošu skatu.. Rozītis 2, 193. Dzērvīte uzmet Cērpam bažīgu mirkli. Viņa pelēcīgie vaigi kļuvuši kvēli sārti. Tas droši vien Silvas vārdu dēļ. Kalndruva 5, 196. ◇ Uzmest acis (arī aci) —

a. *Ātri paskatīties (uz ko).* □ Kasiere caur lodziņu pabāž puisim algu sarakstu. Aigars parakstīdamies uzmet acis summai. Svīre 3, 81. . . jūtu, ka Rīgas krustmāte ir uzmetusi uz mani paslepus aci, kad viņa saka: «To jūgu, kas Annai kaklā uzlikts, es ne par kādu naudu neuzņemtos.» J Kalniņš 10, 239. b. *Neilgu laiku, reizēm pievērst uzmanību (kādam, kam), lai nepieļautu ko nevēlamu; arī uzmanīt (1).* □ «Es gribēju jūs palūgt, ja nu jūs neguļat, uzmest acis arī manam kurvītim. Saka jau, ka tagad tādi laiki, ka vilcienā aci no pieres zogot ārā.» Sakse 6, 5. Armīns: Uzmani kafiju, ka nepāriet! — Brigita: Man nav laika. — Armīns: Kamēr ēd, uzmet aci! Gulbis 5, 103. ◇ Uzmest ļaunu aci — *uzlūkot skaudīgi, nenovīdīgi, naidīgi; noburt.* □ Tā [pūšļotāja] apprasījās, vai nav kāds svešs cilvēks bērnam uzmetis ļaunu aci . . Sakse 2, 29. ◇ Ir uz ko uzmest acis (arī aci) — *saka par ko ievērības cienīgu.* □ «Rozēni» patlaban ir viena no spēcīgākajām jaunsaimniecībām Elejas pusē . . Tur ir uz ko uzmest aci . . Lauku Avīze 90, 48, 1. ◇ Ne acu neuzmest — *nepaskatīties (uz kādu, ko).* □ . . [Hortenzija] raudāja kā neprātīga, kad viņš [grāfs] tai bija augstprātīgi aizgājis garām, ne acu neuzmetis. Brigadere 3, 380. . . vienu pašu reizi viņa ar Edgaru bija runājusi°, un to pašu reizi viņš bija mazgājies un viņai ne acu neuzmetis . . . Blaumanis 6, 237. ◇ Uzmest lūpu sar. — *apvainoties, arī kļūt neapmierinātam, dusmīgam.* □ . . Inita neatbildēja neko, tikai uzmeta lūpu . . tālab, ka šādu apiešanos ņēma drusku ļaunā . . Ezera 14, 34. ◇ Uzmest degunu sar. — *spītīgi, iedomīgi reaģēt uz ko; nepamatoti apvainoties.* □ «Tās balles!» Marija nicīgi uzmeta degunu. Upīts XII, 434. Par katru nieka vārdiņu uzmet garu degunu. LSP(N) 179. ◇ Iet, degunu uzmetis [uz metis] (arī pacēlis [pa cēlis]) sar. — *saka par lielīgu, iedomīgu cilvēku.*

uzmesties, -metos, -meties, -metas, pag. -metos; refl. **1.** *Novietoties, parasti strauji, sēdus, guļus, tupus, arī stāvus virsū (uz kā, kam).* U. uz motocikla pakaļējā sēdekļa. U. zirgam mugurā. □ . . Ārija uzmetas uz sola un šūpo kājas . . Zigmonte 1, 212. Nekā nesaprazdama, Vizma iegāja dzīvoklī. Māsa bija uzmetusies uz dīvāna . . Saulītis 12, 315. Inita uzmetās ar ceļgaliem uz krēsla . . Brīdaka 2, 207. Māte man vēl apņem lakatu, sasēžamies visi kamanās, Pēters uzmetas uz sliecēm . . Austriņš 1, 138. // *Atbalstīties (ar elkoņiem, rokām u. tml.) virsū (uz kā, kam).* □ Made stāvēja savā istabā, elkoņiem palodzei uzmetusies, un skatījās uz ielas. Upīts VII, 115. Viņš piegāja savā pusē pie akas un uzmetās ar plaukstām uz grodiem. Birznieks-Upītis VI, 353. . . galdam uzmeties, viņš rakstīja līgumu maziem, greiziem burtiem . . Paegle 3, 192. // *Novietoties virsū (uz kā, kam, arī kur), parasti pēc lidojuma (par putniem, kukaiņiem).* □ . . druknā suņuburkšķī uzmeties zils Taurenis. Kaldupe 12, 188. pārn. Bērzi . . vēl nebij gluži pilnīgi aplapojuši, zaļums tik glezns, ka pat putekļi vēl kautrējās tur uzmesties. Upīts 9, 792. // trans. *Strauji uzlikt sev (uz ķermeņa daļas); arī strauji uzvilkt sev (mugurā).* □ Uzmetos rīta svārku. ME IV, 358. Viņa uzmetās lakatu. ME IV, 358.

2. parasti 3. pers. *Attīstīties un parazitēt virsū (uz kā, kam) — par kaitēkļiem, parazītiskām sēnēm u. tml.* Puķēm uz lapām uzmetusies miltrasa. Ievārījumam uzmeties pelējums. □ Ja telpā ir ļoti sauss un karsts gaiss, palmu lapām iekalst gali un uzmetas kaitēkļi — tīklērce, bruņutis, tripsis, kuri bojā augu lapas, izsūcot lapu šūnsulu. Lauku Dzīve 84, 1, 26. Saimes ļoti vārdzinot bišu ērces . . , ja tās kādai uzmetoties — bite drīz aizejot bojā . . Lauku Avīze 90, 28, 2. Kāpostiem tārpi uzmetušies. ME IV, 358. // *Izveidoties, rasties virsū (uz ķermeņa, tā daļām) — par augoņiem, izsitumiem u. tml.* □ Otrais mehāniķis pieteicās pie ārsta, viņam kāds augonis bija uzmeties nelabā vietā . . Talcis 7, 127. . . Signei acīm redzami ir vēsi, viņa uzvilkusi plānu blūzīti īsām piedurknēm, uz viņas brūni iedegušajiem roku dilbiem uzmetusies zosāda. Kaijaks 6, 117.

3. *Savtīgā nolūkā ietekmējot, pakļaujot savai gribai, kļūt (kādam par padomdevēju, rīcības noteicēju, izkalpinātāju u. tml.).* □ Jānis: Ko jūs te vispār maisāties? Kas jūs lūdzis mums uzmesties par šķīrējtiesnesi? Zīverts 1, 210. «. . paskaidrojiet, — kas jums deva tiesības patvarīgi uzmesties par aizbildni bārenim?» Niedre 12, 109. «Lai mēs [rūpnieki] dodam to naudu, bet viņš [Ceplis] uzmetīsies par vadoni.» Rozītis 1, 33.

4. *Ātri uziet, uzskriet, uzlēkt, arī uzbraukt u. tml.* □ Goba klusu pie sevis kaut ko murmina, straujos soļos uzmezdamies pa kāpnēm. Sēlis 5, 181. Laiva uzmetās uz sēkļa. ME IV, 358.

uzmetiens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība → uzmest (1).* Precīzs bumbas u. uz laukuma.

2. *Vienreizēja paveikta darbība → uzmest (2).*

○◇ No pirmā acu uzmetiena, arī pirmajā acu uzmetienā — *no pirmā skatiena; no paša sākuma.* □ «No pirmā acu uzmetiena redzēju, ka jūs vēl nekad neesat īsti mīlējusi, varbūt tikai viegli iemīlējusies un cerējusi.» Veselis 1, 215. Vijciems it kā būtu radies no Vijas upes nosaukuma. No pirmā acu uzmetiena šķiet, ka nav nekā vienkāršāka par šādu toponīma skaidrojumu . . Goba 5, 15. Sulainis: Es pirmajā acu uzmetienā redzēju, ka kavalieris ir liels kungs. — Kazanova: Pirmajā acu uzmetienā tu gan vairāk interesējies par bagāžu nekā kungu. A Eglītis 1, 185. ◇ Mīlestība (arī mīla) no pirmā acu uzmetiena — *mīlestība, kas sākas tūlīt vai drīz pēc iepazīšanās.*

uzmetinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzmetināt*[1]. □ . . metāls bija nepiemērots, un arī tehnoloģija neatbilda prasībām. Tāpēc balsti deformējās un lūza, diski

ļodzījās un uzmetinājums neturējās klāt. Cīņa 83, 295, 2..

uzmetināt[1], -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Metinot piestiprināt (uz kā, kam).* U. rotājumu uz metāla trauka. □ Agrāk uz kuģa klāja, ko bija bojājusi korozija, uzmetināja metāla «ielāpus», turpretim tagad to vietā sekmīgi izmanto poliesteru sveķu mastiku. Cīņa 85, 35, 2. Dzelzs cirvim asmeni uzmetinot, vispirms cirvja zoba apakšējo daļu izplacina plānāku un tad tam apkārt apliec tērauda plāksnīti.. Indāns 1, 160.

uzmetināt[2], -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Āķējot, kabinot u. tml. novietot virsū (uz kā, kam).* □ «Nez', kur tik ilgi dzīvojāt...» viņa gremjas. «Nemaz gulēt nedabū...» Un uzmetina skārda spaini pumpja degunam. Upīts IV, 498.

uzmetnis, -ņa, v. *Apmetnis.* □ No kalna uz Blīgznēnu mājām nāca divi leģionāri zaļgansvītrainos uzmetņos.. Veselis 1, 321. ..izrādei «Lauva ziemā», kas zināmā mērā ir aktrises jubilejai veltīts uzvedums, kostīmus zīmējusi Kristīne, un šis gobelēna uzmetnis paredzēts pie karalienes Elinoras parādes ģērba. PL Siev 80, 3, 11.

uzmetums, -a, v. **1.** *Sākotnējais (teksta, shēmas, gleznas u. tml.) variants (parasti vēl labojams); galveno (teksta, shēmas, gleznas u. tml.) ideju fiksējums.* Referāta u. Projekta u. □ Ilgi biju nosēdējusi pie darba. Gribējās pabeigt jauno stāstu. Galu galā punktu arī pieliku. Labā noskaņojumā savācu tagad vairs nevajadzīgos uzmetumus, iemetu krāsniņā.. Ezera 20, 134. «Bija steidzīgi vajadzīgi pāris rakstiņi, skribelēju piezīmju bloknotā uzmetumus.» Kolbergs 3, 276. ..pēc modeļa nostādīšanas un kompozīcijas uzmetuma sākas gleznotāja īsti lielais darbs — modeļa garīgā veidola atklāšana un attēlošana portretā. Tēl M 84, 103. // *Neliels grafikas, gleznieccības vai tēlniecības darbs brīvā, ātrā izpildījuma manierē; arī skice (1).* □ Lūk, visas manas studijas, uzmetumi, skicējumi. ..Es pat nemaz nevaru pateikt, kad vēl kādreiz tā būtu tvēris ainavu pēc ainavas kā tais divdesmit astoņās Ķīnā pavadītajās dienās. Māksla 59, 1, 15. // *Apvidus plāns, ko izgatavo pēc acumēra.* Topogrāfiskais u.

2. *Valnis (1).* □ Sākās tranšejas augstiem uzmetumiem vienā pusē un līkumoti izejas grāvji. Upīts VIII, 358. Zagdamies gar zemes uzmetumiem un bedrēm, mēs aizsniedzam tranšeju.. Grīns 1, 262.

3. *Paveikta darbība, rezultāts → u z m e s t (3).* □ Cimdiem.. pamatā tumši brūna dzija, rakstā — oranža un zaļa. Uzmetums iesākts ar pīnīti.. PL Siev 79, 9, pielikumā.

uzmēzt, -mēžu, -mēz, -mēž, pag. -mēzu; trans. *Mēžot, slaukot padarīt tīru (piemēram, klonu); mēžot, slaukot, piemēram, klonu, padarīt tīru (telpu, laukumu u. tml.).* □ Tirgus laukums jau bija tukšs. Vecītes un vecīši pašreiz to uzmēza. Rozītis 2, 26. Uzmēzt istabu. ME IV, 359. // *Mēžot, slaukot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. gružus uz liekšķeres.

uzmiglot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Uzsmidzināt (par lietu).* □ Smalks lietiņš uzmigloja. ME IV, 359.

2. trans. *Smidzinot uzvirzīt (parasti šķidrumu) virsū (uz kā, kam).* □ sal. Segliņš parāda, ka ne tikai spilgtajām krāsām ir liela izteiksmība, tāda iespējama arī pelēkajai. Kā ar miglošanu uzmiglota, tā dod kustības noskaņu.. Caune 5, 150.

uzmilzt, parasti 3. pers., -milst, pag. -milza; intrans. *Uztūkt (parasti, rodoties zemādas sastrutojumam) — par ķermeņa daļu, arī brūci, augoni.* □ Māsa Tillaka pašlaik [slimnīcā] apgrieza nagus vīram, kuram izņēma uzmilzušo aklās zarnas piedēkli. Birze 8, 80. Man uzmilzis pirksts. ME IV, 359. pārn. Aiz parka kokiem kā sarkans uzmilzis augonis kāpj mēness un izlej iesārtu gaismu pār ciematu.. Lit M 84, 21, 13. // pārn. *Palielināties apjomā.* □ Krupis, liels un nikns, uzmilzis kā varens pūpēdis, kvernēja grodu stūrī. Kaldupe 5, 111. «Cilvēks pusmūžā ir kā uzmilzusi sniega lavīna, gatava kuru katru brīdi noslīdēt.» Kalve 4, 73.

uzminējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z m i n ē t (1).* □ Uz to, ka dzejnieks [Rainis] pats dod uzminējumu saviem tēliem, norāda Andrejs Upīts: «Laimdota — Latvija». Dzene 3, 42.

uzminēt, -minu, -mini, -min, pag. -minēju; trans. **1.** *Koncentrējot domas, uztveri noteiktam uzdevumam, atrast (atbildi, secinājumu), izprast, saprast, arī konstatēt (ko).* □ «Apsveiciet mani, Hibnerīt! Nē, vispirms uzminiet, kādu atzīmi šodien dabūju!» viņa tincina un skatās manī.. Preilis 1, 62. Anita pameta skatienu Didža sejā, pūlēdamās uzminēt, ko viņš domājis ar šiem vārdiem. Ezera 2, 47. Franču morālistu tieksme ir vērot cilvēku dzīvi, uzminēt viņu raksturus, samedīt viņu kļūdas, ironizēt par viņu vājībām. Mauriņa 1, 233. pārn. Mēs esam [frontē] tā pieraduši pie nakts dzīvnieku balsīm,.. ka to klātbūtni ātri uzmin dzirde, kaut reti kad pamana acs. Grīns 1, 251. // *Saprast, izprast (kādu).* □ ..Zetiņa vēlas, lai viņu uzminētu. Spiežas Mārtiņam tuvāk, skatiem piesūcas viņa sejai. Upīts 6, 67. ..Tu mani pazīsti, bet neesi uzminējis Un neesi atņēmis vēl pasaulei. Brīdaka 4, 65.

2. *Atrast atminējumu (mīklai).* □ Uzminējis krustvārdu mīklas.., Ezerlīcis ilgi pētīja.. meiteņu sejas [žurnālā]. Grants 6, 289. Uzmini manu mīklu: Ja desmit saules Ir manā somā, Būs desmit dālderi Kabatā! Ļūdēns 5, 36.

uzmirdzējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z m i r d z ē t (1).* □ Arī kolorītā šie akvareļi smagnēji, paskarbi, ieturēti brūni violetā gammā, kurā vietām pazib gaismas uzmirdzējumi. Lit M 85, 29, 14.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → u z m i r d z ē t (2).*

uzmirdzēt, -mirdzu, -mirdzi, -mirdz, pag. -mirdzēju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Iesākt mirdzēt (par gaismas avotu, tā gaismu, ugunīm); īsu brīdi, parasti spēcīgi, mirdzēt.* □ Vēl ne-

bija apdzisusi [rieta] blāzma, bet jau rāmi uzmirdzēja pirmās zvaigznes. Ezera 20, 13. Uzmirdz [luksofora] dzeltenā gaisma. Automašīna sāk viegli trīsēt.. Ezera 12, 83. Viņai pakaļ nozibsnī kabatas bateriju ugunis, iedegas — nodziest, uzmirdz — nodziest.. Indrāne 5, 153. // *Iesākt spilgti spīdēt, atstarojot, parasti mainīga stipruma, gaismu; īsu brīdi spilgti spīdēt, atstarojot, parasti mainīga stipruma, gaismu.* □ Pāri matiem viņai tikai plāns šifona lakatiņš, kuplākais cekuls tāpat palicis neapsegts, sīki miglas pilieni tagad koši uzmirdz lampas gaismā. Zigmonte 10, 129. Sudrabaini uzmirdzēdams, aizzibēja nelielu zivju pulciņš.. Ezera 7, 53. Mētelim pašķiroties, uzmirdzēja zeltainās frenča pogas. Birze 8, 51. // *Parādīties spilgtam (parasti par krāsu), ļoti izcelties apkaimē ar krāsas spilgtumu.* □ ..kādu skaistumu atradīsi pašā vēlajā rudenī? Paspīdējusi vismaz saule, varbūt tad uzmirdzētu kāda līksmāka krāsa, bet tagad viss pelēks un pelēks.. Zigmonte 9, 259. // *Iesākt spilgti spīdēt, atstarojot gaismu (par acīm, acu spīdumu); īsu brīdi spilgti spīdēt, atstarojot gaismu.* □ Visi trīs saskatījās, un krēslā uzmirdzēja svešā jaunekļa acis. Kurcijs 4, 341. // pārn. *Iesākt mirdzēt (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, mirdzēt.* □ ..brīžiem viņa [meitene] piedalās sarunās par ģimnāziju, un tad viņai uzmirdz acis, bet tad nez no kurienes uznāk melns mākonis un Ilga vairs nerunā ne vārda.. Zigmonte 1, 259. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — parasti par pozitīvām jūtām.* // pārn. *Iesākt spilgti izpausties (par pozitīvu īpašību, parādību); īsu brīdi spilgti izpausties.* □ ..viņa smaidīja visapburošāk un viņas skaistums uzmirdzēja ar žilbinošu spožumu.. Lācis VII, 570. Tone līdz pēdējam palika uzticīgs savai koncepcijai glezniecībā, kas veidojusies no cilvēka garīgā skaistuma un kas viņa mākslā spoži uzmirdzēja 30. gados. Kar 58, 12, 141. // pārn. *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Pēkšņi viņā uzmirdz atkal jauna doma. Tātad [dēls] Alberts te jau rīkojas pret viņa gribu. Upīts II, 285. Un man, redzot lapas degošās, Uzmirdz jautājums kā zibens spējš, Vai mūs nejauši tāpat kā tās Kopā metīs untumainais vējš? Elksne 5, 49.

2. *Kļūt tādam, kurā, parasti neilgu laiku, arī reizēm, spilgti izpaužas (kādas pozitīvas jūtas) — par cilvēku.* □ Reizēm veikalā ieradās jauns, inteliģents cilvēks gaišām, dzīvības pilnām acīm. Spodrīte uzmirdzēja, kad viņš parādījās durvīs. ..Bija redzams, ka viņš te mīļš un gaidīts viesis. Paegle 3, 108. Ilga vispirms uzmirdz priekā, tad negaidot savelk pieri. Zigmonte 1, 170. Aizvien retāki kļuva brīži, kad Ojārs uzmirdzēja seno (jau seno?) dienu maigumā.. Kar 84, 6, 47. // *Kļūt tādam, kas spēji, spilgti izceļas ar sabiedrības ievērību, atzinību.* □ ..dzejniece Aspazija.. ar savu talantu tik spoži uzmirdzēja jau tad, kad par tulkotāju Raini nevienam nebija ne jausmas. J Kalniņš 7, 121. Viņš savā ikdienā tiešām bija nosūbējis kā vecs grasis. Tagad viņam likās, būtu pienācis laiks par jaunu uzmirdzēt. Zigmonte 13, 109.

uzmirdzēties, parasti 3. pers., -mirdzas, pag. -mirdzējās; refl.; reti. *Uzmirdzēt (1).* □ ..tumši brūnie [cimdi] ar zaļu un atturīgi dzeltenu rakstu, kas it kā baidās uzmirdzēties īstā saules spožumā. Lauku Dzīve 75, 4, 26.

uzmirdzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju. **1.** trans. *Iesākt mirdzināt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, mirdzināt.* □ Vienā šķūnīša galā.. Ceipe man uzmirdzināja kabatas spuldzīti, lai kaut cik redzētu. Kar 58, 8, 129. Tika iedegti koku lapotnēs ieslēptie prožektori. Tie uzmirdzināja mūzikas instrumentu spīdīgās daļas un uz estrādes izdzēsa visas ēnas.. Birze 7, 263.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Uzsmidzināt (1); uzmirgot (2).* □ Diezgan stipri uzmirdzināja: nevar sienu kast. ME pap II, 729.

uzmirdzums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z m i r d z ē t (1); uzmirdzējums (1).* Gaismas u.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z m i r d z ē t (2); uzmirdzējums (2).*

uzmirgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Iesākt mirgot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, mirgot.* □ ..uzmirgos simtiem zaļu un sarkanu spuldzīšu, kas signalizēs par strāvas piegādi.. Pad J 54, 186, 1. pārn. ..miegs bija prom un sāka rasties svaidīgu domu uzplūds. ..Uzmirgoja te kontrastaināku, te palsāku ainavu virkne.. Niedre 16, 115.

2. *Neilgu laiku, arī reizēm līt sīkām lāsēm; uzsmidzināt (1).* □ Laiks arvien vēl pieturas vēss un vējains, brīžiem uzmirgo lietiņš. Vanags 14, 193.

uzmirguļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Uzmirgot (1).* □ Pēdējo reizi uzmirguļodams saules staros, ierocis nokrita zālē.. Liesma 64, 2, 10.

2. *Uzmirgot (2).* Brīžam uzmirguļoja silts lietus.

uzmirkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Uzmirgot (1).* □ Kādu vakaru mums uzmirkšķina Flisingenas bāka. Nakti nošūpojamies [kuģī], enkura ķēdē piesieti.. Kar 82, 10, 65.

2. reti. *Dot zīmi (ar acīm), nolaižot un paceļot plakstiņus; pamirkšķināt.* □ Uzmirkšķināt kam ar acīm. ME IV, 360.

uzmīt, -minu, -min, -min, pag. -minu; intrans. **1.** *Minot, liekot soli, uzlikt kāju, parasti nejauši, arī negribēti, virsū (cilvēkam vai dzīvniekam, tā ķermeņa daļai, arī priekšmetam).* U. kaķim uz astes. □ Un tad tu nejauši uzmin suķim. Un tad viņš tev uzrukšķ, ka nedrīkst mīt virsū suķiem. Vācietis 7, 79. ..sievas pārrunā baznīcā redzēto un vai Marija nav aizmirsusi laulāšanas brīdī uzmīt Mārcim uz kājas. K Zariņš 1, 77. Pati viņa paņēma cigareti un aizsmēķēja. Sērkociņu rokā vēdināja, nevarēdama to nodzēst, tad nometa uz grīdas, uzmina tam ar kāju. Pasaules sp I, 316. ◇ Uzmīt (arī uzkāpt) uz varžacīm sar. — *sāpīgi aizskart, apvainot (kādu); pateikt nepa-*

tīkamu patiesību (kādam). // Minot, liekot soli, nejauši, arī negribēti uzlikt kāju virsū (kam asam, raupjam u. tml.), tā, parasti sāpīgi, skarot, ievainojot (kāju, pēdu). Nejauši u. uz naglas zemē nomestā dēlī. □ Uzmanīgi, it kā baidoties uzmīt kaut kam asam, sieviete izbrida krastā. Klīvers 3, 18. Dakteris apsaitējis tai [govij] pēdu, zālājā bradādama, esot uzminusi kādam asumam. Zv 83, 22, 8.

2. *Uzlikt kāju vai kājas virsū (piemēram, pedālim, paminai, arī lāpstai), iekustināt (to), lai iedarbinātu kādu ierīci, iekārtu u. tml.* □ ..Voicehovskis automātiski uzmina bremzes pedālim, vienlaikus piespiezdams pirkstu signāla pogai. Ezera 13, 194. ..[Žuburs] uzmina ar kāju lāpstas malai, nolieca lāpstas kātu kā sviru uz leju un atlauza kūdras gabalu .. Lācis VI, 304.

uzmocīt, -moku, -moki, -moka, arī -mocu, -moci, -moca, pag. -mocīju; trans.; sar. **1.** *Ar lielām grūtībām uzdabūt, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur); ar lielām grūtībām uzdabūt, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Uzmocījis somu plecos, redzēju, kā vilciens ielocījās mežā .. Ezera 5, 155. Ar lielām pūlēm uzmocīt maisu augšā. ME IV, 361. Tralis turējās vienā trosē, linumu ar dievu uz pusēm tomēr uzmocījām uz klāja, taču tas bija samudžināts un vietām saplēsts. Lapsa 6, 131.

2. *Ar lielu piepūli, grūtībām (ko) paveikt.* □ Garām slīdēja gluži teiksmainas ainas, taču slavas dziesmas vietā man izdevās uzmocīt uz papīra nedaudz pasausu rindu. Kalndruva 10, 187. «Vai atļausiet ieiet astotajā istabā?» Viņš uzmocīja sejai tādu smaidu kā eņģelīšiem uz veco laiku Ziemsvētku bildītēm. Lapsa 7, 12.

uzmodināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Pilnīgi pārtraukt (kāda) miegu, panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uzmostas.* Grūti u. bērnu no miega. Klauvējieni pie durvīm uzmodināja gulētājus. □ Mani solīja uzmodināt, bet, kamēr ticēju Lieldienu zaķim, tas nekad nenotika. Kad atvēru acis, pieaugušie man ziņoja, ka viņiem liekoties — zaķis jau bijis .. Gūtmanis 4, 22. Otrā rītā Ješku uzmodināja gailis ar savu skaļo dziedāšanu. Blaumanis IIa, 144. ..liekamies gulēt, bet jau ap brokasta laiku mūs uzmodina no miega dobja lielgabalu rūkoņa. Grīns 1, 276. ◇ Uzmodināt no mironiem — *ar spēcīgu troksni panākt, ka cieši aizmigušais pamostas. // pārn. Ierosināt aktīvai, apzinīgai darbībai (cilvēku, cilvēku grupu).*

2. parasti 3. pers.; poēt. *Pilnīgi pārtraukt sastingumu, izraisīt no jauna dzīvības procesus (dabā); pamodināt (2); atmodināt (2).*

uzmontēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Montējot piestiprināt (uz kā, kam); montējot novietot virs (kā).* □ ..rūpnīca konstruējusi un ražo sērijveidā autoceltni, kas uzmontēts uz smagās automašīnas .. šasijas. Sterns 2, 53. ..inženieris .. izstrādājis jaunu graudu kulšanas un tīrīšanas iekārtu, kas uzmontējama uz parastā kombaina. Lauku Dzīve 81, 1, 28. ..virtuvē dažkārt nav pietiekošas ventilācijas, nav īpaša vēdināšanas kanāla. Tādā gadījumā virs pavarda ieteicams uzmontēt elektrisko gaisa attīrītāju .. Lauku Dzīve 85, 1, 23.

uzmosties, -mostos, -mosties, -mostas, pag. -modos; refl. **1.** *Pāriet no miega stāvokļa nomoda stāvoklī; pamosties (1).* □ Ilgi vai neilgi gulējis, Ješka pēkšņi uzmodās — roka notirpusi, kakls stīvs .. Upīts 3, 90. Vēl šodien nesaprotu, kā tajā pirmdienas rītā varēju tik nejēdzīgi aizgulēties, jo rītos es uzmostos diezgan viegli un vienmēr īstajā laikā — pussešos. Kalndruva 2, 105. Agri pavasarī, tikko atkūst zemes virskārta, varde uzmostas, pamet ziemas slēptuvi un uzsāk ierastās gaitas. Kļava 3, 6.

2. parasti 3. pers.; poēt. *Iesākties no jauna, parasti pēc pārtraukuma (par parādībām dabā); pamosties (2); atmosties (2).* Daba uzmodusies no ziemas miega.

uzmudinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z m u d i n ā t.* □ Kā viņa [māte] nebija sapratusi, ka Ievai vajadzīgs silts uzmudinājums, labs, draudzīgs vārds, lai pārvarētu tīri meitenīgo kautrību? Zigmonte 2, 241. Ieroču šķinda sajaucās ar kaujas saucieniem, ar uzmudinājumiem .. Purs 11, 182.

uzmudināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Ar savu runu, arī žestu, izturēšanos u. tml. censties panākt, ka (kāds) ko dara ātrāk, arī veicīgāk.* □ ..sākumā [jūrniekam] ne visai veicās darbs, un kapteinim bieži nācās uzmudināt: «Vasja, Vasja, dzīvāk pakusties!» Talcis 7, 277. Arī pats nodaļas vadītājs šad tad apstaigāja konveijerus, spalgiem saucieniem uzmudinot strādnieces. Jaunā 54, 7. // *Ar savu runu, arī žestu, izturēšanos u. tml. ierosināt, norādīt, lai (kāds) ko dara; pamudināt.* □ ..viņš mani uzmudināja krāt tautas dziesmas un pasakas un iesūtīt tās Zinību komisijai .. Birznieks-Upītis 6, 16. Jurka arī uzmudināja mani uz zivju duršanu. Paņēmuši žebērkli°, .. gājām kā lieli vīri uz upi. Austriņš 1, 106. // *Būt par cēloni (kādai) darbībai.* □ ..kāda iedzimta lepnības un neatkarības dziņa uzmudināja viņa apņēmību .. Plaudis 3, 37.

uzmūķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Mūķējot dabūt vaļā; atmūķēt.* □ Uzraugs: Uzgājuši augšā, mēs lūkosim uzmūķēt durvis un to glumo pārsteigt. Zīverts 1, 284.

uzmundrinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z m u n d r i n ā t.* □ Šajās sacensībās bija viss — gan spraigas un aizraujošas cīņas, gan nemitīgi vairāku simtu līdzjutēju uzmundrinājumi, ovācijas .. Sports 82, 196, 2. ..no žēlošanās vai labiem uzmundrinājumiem stāvoklis nemainīsies. Kar 80, 10, 136. E. Radziņas [aktrises] māksla kopumā piemīt liela vitalitāte, uzmundrinājuma spēks. LPTV II, 93.

uzmundrināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) kļūst mundrs.* □ ..viņš joprojām smaidīja savu lēnprātīgo smaidu un uzmundrināja degunus nokārušos ar nebēdīgiem jokiem. Lācis VI, 414. Mēģināju sevi uzmundrināt ar pupiņu kafiju

un aukstu dušu. Ezera 20, 102. Pēteris, skolotāja skatiena uzmundrināts, steidz izklāstīt patiesību: «Ješka to zieķi [ziedi] gribēja saliet Bērziņu Janča pastalās.» J Plotnieks 11, 30. Spāre: Jā, mūzika ir kā alkohols. Dažu tā uzmundrina un iepriecina, dažu — skumdina un nospiež. A Eglītis 1, 536. // *Aktivizēt, pastiprināt (piemēram, sirdsdarbību).* □ «Vai tu arī negribi injekciju? Būs vieglāk.» — «Nē, paldies. Bet varbūt kaut ko, kas mazliet uzmundrina sirdi. Citādi es noģībšu.» Pasaules sp I, 225. // parasti divd. formā: uzmundrinošs. *Būt tādam, kas izraisa mundrumu, možumu, piemēram, par vārdiem.* □ Direktors izjuta sirsnību pret šiem jaunajiem celtniekiem, viņam pēkšņi ļoti gribējās aiziet pie tiem un pateikt kādu labu, uzmundrinošu vārdu. Kroma 3, 40. . . durvis atvērās un Beate ieveda abas māsas. Olivers uzsmaidīja viņām uzmundrinoši, kā vecs paziņa, un izgāja priekštelpā. A Eglītis 6, 95. . . to bija gadu gadā darījuši viņas vecāki, pieradinādami meitu pie grauzdētu cigoriņu uzmundrinošās smaržas un tumši brūnā, rūgtenā dzēriena. Mauliņš 4, 317.

uzmundrināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. *Uzmundrināt sevi.* U. ar aromātisku kafiju.

uzmunsturēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. **1.** *Pieņemt darbā, iesaistīt (kuģa) komandā.* □ Mani uzmunsturēja uz agrākā siļķu kuģa Brū, kas tagad [kara laikā] pārvadāja gabalpreces un karavīrus. Lit M 90, 40, 6.

2. *Izgatavot.* □ Konrādonkulis savā darbnīcā atkal ko uzmunsturē. Cīņa 84, 207, 2.

uzmunsturēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; sar. *Tikt pieņemtam, arī iestāties darbā (kuģa) komandā.* □ Tikai pēc desmit gadiem tiku pie diploma, bet par stūrmani tolaik neizdevās uzmunsturēties . . . Talcis 8, 29. Ne katram pagadās tāda laime — uzmunsturēties uz tālbraucēja. Kaspars pat nezināja, kad viņš atgriezīsies — varbūt tas būs pēc gada, pēc diviem . . . Līvs 2, 80. «Kuģis «Regenta» aizgāja jūrā bez manis. Varbūt varētu uzmunsturēties pie jums,» kūkumu uzmetis, viņš stāvēja kapteiņa priekšā. Lapsa 5, 31.

uzmūrēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Mūrējot izveidot, uzcelt.* U. ķieģeļu sienu. U. no akmeņiem pagrabu. □ «. . mums savedīs būvmateriālus, kokus un ķieģeļus, un mūrnieks jau šovasar uzmūrēs mājas pamatus un skursteni.» Lācis 15, 127. Viņš atcerējās, ka šeit uzmūrējis dažu labu krāsni . . Ezera 8, 163. Kūts uzmūrēta no laukakmeņiem, un tagad tajā apvienojās zem viena jumta viss saimniecībā nepieciešamais — kūtiņa, malkas šķūnītis, vāgūzis. Purs 10, 114. // *Izveidot (ligzdu) no kādas masas (par putniem).* □ . . zem stacijas ēkas nojumes, virs loga apmales, bezdelīga . . uzmūrējusi sev glītu, ieapaļu perēklīti. K Grigulis 3, 35. Pērkons un zibens nebūtu kaziņu vairāk pārsteidzis kā bezdelīgas, kas pajumtē bija uzmūrējušas ligzdu. Rinkule 8, 98.

uzmusināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Ierosināt, uzmudināt (parasti uz neatļautu, negodīgu rīcību).* □ Uzmusināt zēnu uz nedarbu. ME IV, 361. Ko šis ļaudis uzmusinot, Mācot viegli maizi pelnīt, Skubinot uz svešām zemēm . . Rainis VIIb, 110.

uzmutuļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Mutuļojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par putekļiem, dūmiem u. tml.* □ Atskanēja sprādzieni, gaisā uzmutuļoja putekļu un zemju stabi. Lācis 15, 195. Pār priežu galiem uzmutuļoja dzirksteļu kamols. Indrāne 1, 58. // trans. □ Uzmutuļodams milzīgu putekļu mākoni nebruģētajā posmā, Kreislers apstājās blakām Kroslijam. A Eglītis 6, 111.

2. *Iesākt mutuļot (par ūdenstilpi, viļņiem, ūdeni u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, mutuļot.* □ . . uzmutuļoja [jūrā] viļņi, kurus vējš dzina pa priekšu negaisam, vēstot brāzmainas vētras tuvumu. Vāczemnieks 6, 277. Kuģa ļaudis žigli pielādēja lielgabalu un izšāva, lai gaisa satricinājums izjauktu bīstamo ūdens virpuli. Tai pašā mirklī stabs sagāzās, un jūra tai vietā uzmutuļoja šļakatās un augstās bangās. Lielais 3, 140. . . pie laivas malas no ūdens iznira milzīgā zivs galva, Ho pacēla žebērkli un ar lielu spēku ietrieca zivs galvā. Zivs brīdi pazuda. Virs ūdens uzmutuļoja asinis. Grīva 11, 72. // trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (ūdenstilpe, ūdens u. tml.) iesāk mutuļot; panākt, būt par cēloni, ka (ūdenstilpe, ūdens u. tml.) īsu brīdi, parasti spēcīgi, mutuļo.* □ . . ezeru uzmutuļoja neskaitāmas laivas. Rīgas B 82, 238, 4. // pārn. *Iesākt strauji, spraigi risināties (par notikumiem, norisēm); īsu brīdi strauji, spraigi risināties.* □ Apkārtējā burzma, uzmutuļojusī dzīve, jaunie, krāsainie iespaidi viņu turēja agrāk nepazītā iekšējā sasprindzinājumā . . Skujiņš 14, 107.

3. *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ . . manī atkal uzmutuļoja naids, es . . viņam vairākas reizes spēcīgi iesitu. Lukjanskis 3, 12. Vēla mīlestība, stāsta, nākot jo brāzmaini. . . Leonarda jūtas uzmutuļoja ar vulkānisku spēku. Zigmonte 7, 67. Bet gandrīz tai pašā mirklī Kristā uzmutuļoja arī vēl citas bailes — bailes meitenes priekšā kļūt par gļēvuli. Skujiņš 5, 113. Uzmutuļo sen norimis nemiers, un uzburbuļo asaras, kas nekad nav raudātas. Indrāne 6, 67. // *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Manī uzmutuļoja jo-ņainas domas: «Varbūt noprasīt: kurš te runās — jūs vai es?» Kalndruva 9, 30. . . uzmutuļotu atmiņu sakarā gribu cildināt savu tiešu valodas skolotāju . . Sk Av 88, 45, 10.

uznāciens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → uznākt (1).* □ Desmit gadu laikā, kopš pirmā uznāciena uz skatuves, nospēlētas piecas lielas lomas teātrī . . Zv 83, 1, 14. Ļoti bieži izrādes sākās bez priekškara, plaši izmantots tāds paņēmiens kā aktieru uznācieni no zāles u. tml. LPTV II, 10.

uznaglot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Naglojot piestiprināt (uz kā, kam).* □ . . viņš [gleznotājs] ir sadabūjis linu maisu, uznaglojis

to uz kokiem, mālē atkal viņas portretu .. Jansons 6, 319. Tos [skaidu ielāpus jumtam] Donāts vēl paspēja uznaglot .. Indrāne 10, 6.

uznākt, -nāku, -nāc, -nāk, pag. -nācu; intrans. **1.** *Nākot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); nākot uzvirzīties uz kādas vietas.* Lēnām u. kalnā pie citiem. □ Brempelis: Labās meitenes, es tūliņ likšu saimniecei uzvārīt kafiju. — Ildze: Leofrold, nevajag, mēs uznācām tikai uz īsu mirklīti ... A Eglītis 1, 139. Kad pavēle par kuģa atstāšanu nokļuva lejā, Purēns ar visu pārējo mašīnas komandu uznāca uz klāja. Lācis 15, 387. Otrā cēliena finālā Stella Šova monologa laikā pārģērbjas un uznāk uz skatuves melnā tērpā. Dzene 4, 100. Svilpojot šo tango, vīrs uznāca uz šosejas .. Jakubāns 2, 163. ◇ Uznākt uz skatuves — a. *Tikt iekļautam repertuārā (par izrādi, lomu).* □ M. Klētnieces [tēlotā] Apraksija gan cildena un skaista, gan gudra un nelaimīga. Ar viņu uz skatuves uznāk pazemojumu pilns sievietes mūžs un reizē stiprs, cildens raksturs. J Kalniņš 1, 294. b. *Iegūt noteicošu stāvokli; sākt darboties.* □ Uz latviešu skatuves uznāca nebijis cilvēks. Ne ar vienu nesalīdzināms. Vecākās skatītāju paaudzes, kas .. Rīgas viesizrādēs bija redzējušas Mihailu Čehovu, sacīja, ka Alfrēdā Jaunušanā esot kaut kas no šī mākslinieka. Dzene 7, 5. ◇ Uznākt (arī iziet, uziet) uz vēstures skatuves — *iesaistīties nozīmīgos vēsturiskos notikumos. // Par dzīvniekiem.* □ Maša [ķēve] atkal no ceļa gravas uznākusi sētsvida maurā, un Osienes bērni to apsēduši. Upīts 4, 122. *// Uzvirzīties, arī šķietami uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā, piemēram, mākoņiem, debess spīdekļiem.* □ No ziemeļiem uznāk melni mākoņi — kā ar drēgnu, samītu autu noklāj visu debesi. Upīts 10, 33. Saulei jau vajag būt uznākušai, .. debesis laistās vienā spožumā. Birznieks-Upītis 6, 291. *// Uzvirzīties ūdens virspusē (parasti no dziļuma) — par priekšmetiem, nogulsnēm u. tml.* □ Ātri viņš [izbēgušais ieslodzītais] norāva brūni svītrotās drēbes, .. ievīstīja tanīs laivā atrasto akmeni un visu ielaida ūdenī. Tai vietā uznāca un saplīsa balti burbuļi. Birze 3, 14. *// Uzdīgt.* □ Ļoti ieteicams sēklu pirms sēšanas samērcēt un sadiedzēt, .. asni zemes virsū uznāk pēc četrām nevis desmit dienām .. Pad J 59, 59, 1. Sējumi bij .. labi uznākuši. ME IV, 362.

2. *Nākot, virzoties nejauši, arī negribēti pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu), tiekot, parasti nepatīkami, pārsteigtam; nākot, virzoties pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu), nejauši, arī negribēti, parasti nepatīkami, (to) pārsteidzot.* □ Tādi pusvārīti zirņi bija ļoti gardi, bet mēs [bērni] atteicāmies, jo baidījāmies, ka neuznāk veckungs virsū. Birznieks-Upītis II, 181. «Uznāks mežsargs, mēs būsim aizbēguši, bet tevi viņš sakamps un iemetīs bedrē kā Jāzepu.» Brigadere 2, 206. Ūdens vilināja, bet nebija līdzi peldkostīma. Un te, pašā mājas priekšā, varēja kāds uznākt. Pasaules sp II, 201.

3. parasti 3. pers. *Iestāties, sākties (par laiku, laikposmu).* □ Nakts uznākusi. Mēs pļāpājam, un es nejūtu, ka aizmiegu. Akuraters 1, 27. Ziema uznāca pēkšņi. Naktis noskaidrojās, sāka salt. Dziļi sasniga zeme. Dziļums 1, 67. *// Par parādībām dabā.* □ Dzeltenā vakara saule nolaižas jūrā. Uznāk tumsa. Birznieks-Upītis III, 163. Pa tam jau uznākusi krēsla, un mēs steidzamies atvadīties. Austriņš 1, 23. Atelpojām, kad uznāca vētras un vadu mest nevarēja. Upe cilāja varenas bangotnes, brāzmas plosīja telteni, un mēs, miega izbaduši, gulējām augām dienām. Gūtmanis 4, 184.

4. parasti 3. pers. *Rasties, izraisīties (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli).* Braucējam vilcienā uznāca miegs. □ Viņa [vecāmāte] bija barga un nepiekāpīga, dusmas viņai uznāca spēji kā pērkona negaiss .. Gūtmanis 4, 110. Irma: Sergej, kas uznācis Marusjai? Šorīt man pateica, ka govis turpmāk vairs neslaukšot .. Priede 4, 261. Spodrīte pievērtām acīm klausās viņā. .. Tad viņai uznāk nevaldāma kāre būt nebēdīgi jautrai. Paegle 3, 20. Pēc vizītes, ejot gar rentgena kabinetu, Eglem uznāca sāpes sirds apvidū .. Birze 5, 37. Sirds astmas lēkmes visbiežāk uznāk naktīs. Ves 83 5, 30. *// Rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Vienu mirkli viņam uznāca domas doties tieši purvā .. Fimbers 1, 274. .. domas uznāk, bet tad tūliņ izgaist. Poruks 3, 213.

5. parasti 3. pers. *Iesākt strauju, spraigi norisēt, izpausties (par parādībām sabiedrībā); īsu brīdi strauji, spraigi norisēt, izpausties.* □ Karam uznākot, jaunākais brālis iestājās armijā, turku frontē. Sudrabu E 3, 496. .. Pičs audzē bārdu. Arī Tālis bija uzaudzējis tīri glītu pakakli, toreiz uznāca tā «bārdu mode». M Zariņš 5, 76.

uznest, -nesu, -nes, -nes, pag. -nesu; trans. **1.** *Nesot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); nesot uzvirzīt uz kādas vietas.* Palīdzēt u. saini līdz otram stāvam. U. postamentu uz laukuma. □ Reiz bērnībā māte uznesa Helēnu Sventes virsotnē, lai meitenīte papriecājas par dabas skatu. Bels 7, 28. .. noķēris reiz nelielu kaķēnu, uznesu to uz rijas augšas. Plūdonis 3, 53. .. saknes un kartupeļi arī man bija jāuznes no pagraba .. Zigmonte 17, 8. pārn. Viņš dzīvoja vienā no vismodernākajiem Rīgas namiem. Lifts mūs viegli uznesa ceturtajā stāvā. Zālīte 5, 149. *// Būt par cēloni tam, ka (kas) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā; būt par cēloni tam, ka (kas) uzvirzās uz kādas vietas.* □ «Kā to [tīklu] varzu varēja nepamanīt uz viļņa?» brīnījās Rozītis. Tīklu kaudzi tagad saredzēja arī no kuģa pakaļgala borta. «Laikam nupat straume uznesusi ..» Talcis 7, 79. Uznestās smiltis drīz zudīs, Drīz asni tām lauzīsies cauri .. Rainis Ib, 390. *// Būt par cēloni tam, ka (kas, piemēram, skaņa, smarža) īsu brīdi, parasti spēcīgi, kļūst uztverams, sajūtams.* □ .. visām četrām [strādniecēm] aizkūpējās cigaretes. Vējš man reizēm uznesa tabakas smaržu, un es nikni sa-

kodu zobus. Man pašam nebija ko pīpēt. Janovskis I, 222.

2. *Reproducēt (uz kā tekstu vai attēlu).* U. attēlu uz plātnes.

uznesties, -nesos, -nesies, -nesas, pag. -nesos; refl.; sar. *Straujā gaitā uzskriet, uzbraukt.* □ Viņš kā vējš uznesās kalnā. ME IV, 362. . . veiklam, apķērīgam jābūt pašam, lai [laiva] neuznestos virsū zemūdens akmeņiem . . J Plotnieks 11, 33.

uznesums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z n e s t (1).*

2. ģeol. *Saneši.* □ Pēc ledāja izkušanas uz vietas palikuši īpatnēji uznesumi — cepurveidīgi pauguri. Izrakt 45. No pauguriem un stāvām nogāzēm parasti ūdens notek ļoti ātri un augsnes virskārta noskalojas. Tādēļ nogāžu zemākajās vietās rodas dziļi dilūvija uznesumi. Tērauds 1, 127.

uznirt, -nirstu, -nirsti, -nirst, pag. -niru; intrans. **1.** *Pēc ieniršanas, iegrimšanas uzvirzīties ūdens virspusē (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* □ Viņš nometa virsdrēbes, ieskrējās un, uzsitis šļakatas, pazuda atvarā. Kad Žanis uznira, Dagmāra sprauslodama ķepurojās pāris vēzienu attālumā. Lapsa 7, 64. Kuģa radio ziņo: «Aiz labā borta redzami vaļi.» Pareizāk sakot — gan tikai to izšļāktie fontāni. Tad viens nāk šurp un uznirst gandrīz blakus. Zv 74, 17, 3. // *Pārvietojoties, uzvirzīties ūdens virspusē (par zemūdens transportlīdzekļiem, pasažieriem tajos).* □ . . zemūdene uznira, . . atskrūvēja augšējās lūkas un šķērssienu durvis . . Kar 59, 10, 52. // *Uzvirzīties ūdens virspusē (parasti no dziļuma) — par priekšmetiem, nogulsnēm u. tml.* □ Kā zināms, mutuļojošā ūdenī mēdz uznirt padibenes . . Kar 63, 7, 131.

2. parasti 3. pers. *Pakāpeniski parādīties, kļūt redzamam (piemēram, izvirzoties no tumsas vai kā aizsega) — par parādībām dabā, piemēram, par mākoņiem, debess spīdekļiem.* □ Bija piesalis, skaidrs. Sārta saule uznira pie dienvidaustrumu pamales. Lāms 7, 385. . . drīz atkal būs mēness. Uznirs virs pretējā nama jumta kores un pacelsies augšup . . Ezera 15, 98. Viens negaisa mākonis seko aiz otra, ik pēc pāris stundām pamalē uznirst draudīgs melnums, tas izplešas un kāpj augšup, aizsedz sauli . . Zv 58, 9, 20.

3. parasti 3. pers. *Rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Baizgas galvā uznirst viena doma pēc otras, bet no sejas lielais samulsums jau pazudis. Dripe 1, 89. Pēteris klusēdams stāv pie atvērtā loga un pūlas domās ātrāk atrisināt daudzus pēkšņi uznirušus jautājumus. Bendrupe 1, 249. Agronoms jau ir tā noslogots, ka tikai vēlos vakaros un naktīs atkal uznirst nemaz jau ne tik senie sapņi par zinātnisko darbu. Ziedonis 9, 68. . . dzirnavas viņai atmiņā vienmēr uznira kā no rudens dūmakas un atkal paslēpās tajā . . Zigmonte 15, 35.

uznīst, -nīstu, -nīsti, -nīst, pag. -nīdu; trans. *Pēkšņi sākt nīst.* □ . . ciema iemītnieki bija mani uznīduši, tā teikt — pārkoduši kā riekstu un atklājuši, kādas negantības man padomā . . Kaijaks 5, 158. Dīvaini. Viņai vienalga . . . par Maldoni [vainīgo vīra nāvē]. Cita uznīstu. Vai tiešām vienaldzība vai . . . laba sirds? Svīre 3, 199. No pirmā mirkļa uznīdu sievu. ME pap II, 729.

uzņēmējdarbība, -as, s. *Privātuzņēmēja darbība.* Daudzveidīga u. □ Ekonomisko krīzi var pārvarēt tikai brīva uzņēmējdarbība un tirgus. Neatk Cīņa 90, 9, 2. . . jādod iespēja visiem tiem, kam ir nauda, to ieguldīt uzņēmējdarbībā. Tātad jābūt iespējai nopirkt īpašumu. Lauku Avīze 91, 7, 2.

uzņēmējs, -a, v.; **uzņēmēja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *u z ņ e m t.*

2. *Būvuzņēmējs; darbuzņēmējs.* □ Viņa tēvs . . bija prāvs uzņēmējs pie dzelzceļa tilta būves pār Ventu un ar veikliem darījumiem grāba no kroņa dzīvu naudu . . Dorbe 4, 41. Jā, Dardeģi sapņo par kuģu būves darbnīcu. Pasaules kuģu būvētavas pamazām pāriet uz dzelzs kuģiem ar tvaika dzinēju. Nu mazie uzņēmēji var izvērsties. Bels 7, 59. . . zinātnieks veic pētniecības darbu un iegūst noteiktu rezultātu, kuru cenšas patentēt. Birža šo izstrādni piedāvā uzņēmējiem. Izglītība 92, 6, 11.

uzņēmība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība* → *u z ņ ē m ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . ne par kādu ceļošanu negribēju ne dzirdēt. Ja jau man trūka uzņēmības braucienam šepat uz Alūksni, tad par Krimu nemaz nebija ko domāt. Ezera 15, 149. Māte noskūpsta Karīnu, novēl viņai uzņēmību, izturību skolas gaitās . . Indrāne 8, 27. Ko palīdz tev tavs talants, Ja uzņēmības trūkst? Rinkule 6, 24.

2. *Vispārināta īpašība* → *u z ņ ē m ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Uzņēmību pret infekcijas slimībām . . pastiprina ilgstoša badošanās, mazvērtīgs uzturs un pārslodze. Ves 84, 12, 24.

3. fiz. *Vispārināta īpašība* → *u z ņ ē m ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Vielas dielektriskā u.

uzņēmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzņēmīgi. 1.** *Tāds, kam ir pietiekami daudz gribas un enerģijas ko uzņemties, veikt.* □ Daudzas zemes uzņēmīgais Daniels bija apceļojis, daudzas kājām izstaigājis . . Kaijaks 5, 151. Viņš spēja būt uzņēmīgs un neatlaidīgs. Jau kļuvis pazīstams rakstnieks, viņš iestājās neklātienes vidusskolā un nokārtoja gatavības pārbaudījumus. Skujiņš 11, 14. Cilvēks nemanot mobilizējas, viņam pieaug spēki, viņš kļūst daudz uzņēmīgāks jauniem uzdevumiem nekā vēl mirkli iepriekš. Gulbis 3, 71. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Edīte raudāja, bet sentimentālais Irbe neuzņēmīgi mīņājās pussoļa attālumā, neuzdrošinādamies mierināt raudošo sievieti. Bels 2, 97.

2. *Tāds, kam ir vājas organisma aizsardzības spējas (par cilvēku, dzīvnieku, to organismu).* □ Sevišķi uzņēmīgi pret gripu ir mazi bērni . . Ves 81, 1, 4. Tuberkuloze ir vis-

pārēja infekcijas slimība, ko uzņēmīgā organismā ierosina tuberkulozes baciļi. Ves 59, 3, 14.

3. fiz. *Tāds, kas viegli uztver kādas fizikālas parādības iedarbību.* Dielektriski uzņēmīga viela.

uzņēmīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Uzņēmība (1).*

2. *Uzņēmība (2).* Organisma u. pret infekcijas slimībām.

uzņemt, -ņemu, -ņem, -ņem, pag. -ņēmu; trans. **1.** *Ņemot uzcelt, uzvirzīt augšā (no zemes, grīdas u. tml.).* □ Uzņemt nokritušo grāmatu no grīdas. ME IV, 362. . . viņš noliecas, lai uzņemtu zemē nomestu papīru. Paegle 3, 18. . . zēni ar zirgu grābekļiem vilka kopā zemē gulošo āboliņu, un vedēji to iekrāva vezumos. . . uzņēmu krietnu klēpi un iecēlu ratos. Kalndruva 1, 90. Viņa sieva . . palīdzēja viņam uzņemt maisus uz kamiešiem. Strāls 3, 59. // *Uzvirzīt uz adāmadatas, tamboradatas u. tml. (valdziņu); uzvirzīt uz adāmadatas, tamboradatas valdziņu un izadīt, iztamborēt (to).* □ Apkaklei gar kakla izgriezumu uzņem valdziņus uz apaļajām adatām un ada sviķeli 4 centimetrus. PL Siev 86, 2, pielikumā. Katja aizsviež adīkli ar visu kamolu Aijas gultā. «Uzņem! Aptin ar dziju adatu galus, lai atkal neizjūk!» Spāre 6, 174. Ilze uzņem norisušo valdziņu un runā viegli, gandrīz jautri. Upīts 10, 274. // *Uzmazgāt, uzslaucīt.* □ Es zinu, cik ierasti viegli jūsu stiegrainās rokas izgrieztu lupatu, kā jūs žigli un raiti uzņemtu šo krāsām nolipināto grīdu. Zemzaris 2, 35. Kopēja Alīne stāstīja, ka . . nav varējusi uzņemt istabu. Birze 8, 83. . . alus sīkā upītē no galda tek viņai klēpī. . . Pa pustumsu viņa satrūkusies norausa siera drumslas pagaldē, ar kabatas lakatiņu uzņēma slapjumu. Brodele 14, 182. // fizk. *Uztvert un atsist (volejbola, tenisa u. tml. spēlē bumbas servi, gremdi, piespēli).* □ Maza auguma, plecīgs, . . reizēm grūti saprast, kad viņam nākas volejbola laukumā uzņemt spēcīgāku servi, kurš lidos — Adži vai bumba? . . . Auziņš 1, 126. Pacēlu bumbu un . . piespēlēju to Ceriņu Valdim. Komisārs veiklā pietupienā aso piespēli uzņēma . . J Plotnieks 6, 72.

2. *Tikt pilnīgi vai daļēji piepildītam (ar kravu, degvielu); arī būt tādam, kurā tiek ievietota, iepildīta (krava, degviela u. tml.) — par transportlīdzekli.* □ Uzņēmušas benzīnu, pie vārtiem cita aiz citas piestāj automašīnas ar garu garām piekabēm koku vešanai. Vilks 3, 79. «Pirmais komerciālais reiss [kuģim] veda uz Londonu, kur uzņēmām vieglo automašīnu kravu nogādāšanai uz Melburnu Austrālijā.» Lapsa 5, 112. // *Būt tādam, kurā (kāds ūdens daudzums) var ietilpt, ieplūst (par ūdenstilpi).* □ Hidromezgla būves pacels ūdens līmeni Daugavā par 40 metriem un izveidos plašu ūdenskrātuvi, kas spēs uzņemt 650 miljonus kubikmetru ūdens. Zin T 62, 12, 13. Ceļā viņa [upe] ir jau uzņēmusi savā klēpī daudzus strautus un avotus . . Jaunsudrabiņš 5, 31. Slocenes lejasgala ūdeņus Slokas ezers vairs neuzņem, jo tos jau no Kaņiera jūrā novadījusi Starpiņupe. Saulz dabu 11. pārn. Kā tumša, bangaina ūdens straume viņus uzņem sevī nožēlojamā bēgļu rinda. Arvien tālāk mutuļo izmisuma un posta upe. Pasaules sp I, 79.

3. *Ēdot, elpojot u. tml. ievadīt (barības vielas, gaisu u. tml.) organismā (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* □ B grupas vitamīnus, kas nepieciešami nervu, asinsrites un gremošanas sistēmu normālai darbībai, uzņemam ar rupja maluma labības izstrādājumiem — rupju maizi, grūbām, griķiem, auzu pārslām . . Kļaviņa 1, 10. Miera stāvoklī cilvēks ik minūti uzņem apmēram 0,3 l skābekļa . . Ves 85, 4, 16. Novērots, ka abinieki ūdeni nedzer, bet uzņem to caur ādu. Sloka 1, 12. Blondā, nu jau iedegusī Herta, acīm sprikstot, ar visu savu būtni uzņēma jūras smaržas un silto vēsmu . . Birze 5, 143. // *Ievadīt (barības vielas u. tml.) organismā (par augiem, to daļām).* □ Augsne sagatavojama tā, lai augu sakņu sistēma tajā varētu netraucēti attīstīties un uzņemt ūdeni līdz ar izšķīdušajām barības vielām. Sudrabs 1, 148. Caur lapām uzņemto elementu izmantošana augos ir efektīvāka nekā caur saknēm uzņemto. Biol r 73. Sēnes ir tas organisms, kas pirmais steidzas mums palīgā zemes, gaisa un ūdens atindēšanā: tās . . vairāk par pārējiem dabas organismiem uzņem smagos metālus, pesticīdus un citas cilvēkam kaitīgas vielas. Lauku Avīze 90, 35, 13. // *Piesaistīt (parasti mitrumu) — par priekšmetiem, vielām u. tml.* □ Parastais silikātķieģelis strauji melnē, uzņemdams no gaisa valgmi. Rīgas B 82, 196, 3.

4. *Ļaut iestāties, iekļaut (organizācijā, mācību iestādē, kolektīvā u tml.).* U. korī jaunus dziedātājus. U. dejotāju ansamblī. □ Tai dienā, kad viņai paziņoja, ka ir uzņemta institūtā, viņa atbrauca pie manis satraukta . . Lukjanskis 1, 116. . . Rīgā ieradusies Eiropas padomes (EP) triju cilvēku delegācija . . Vizīte saistīta ar Latvijas lūgumu uzņemt to EP pilntiesīgas dalībvalsts statusā. Diena 92, 73, 1. Lai persona iegūtu pilsonību naturalizācijas kārtībā, viņai ir jāizsaka sava griba, lūdzot kompetentu valsts orgānu uzņemt viņu noteiktas valsts pilsonībā. Fogels, Grīnbergs 1, 95. // *Padarīt par (kāda kopuma) sastāvdaļu, daļu; iekļaut (2).* □ . . šajā [lieguma] zonā ietilpst arī vairāki dzērveņu purviņi, kas uzņemti republikas aizsargājamo dabas objektu sarakstā. Goba 5, 70. Tautas kultūrā uzņemtie un pārstrādātie dažādu sociālekonomisko formāciju, tautu un sociālo grupu kultūru slāņojumi un elementi atrodas nepārtrauktā izmaiņā un attīstībā. Latv etn 17.

5. *Rūpēties, lai (piemēram, viesis, tūrists, talcinieks) tiktu nodrošināts ar visu nepieciešamo, paredzēto, justos apmierināts.* U. konferences dalībniekus. U. ārzemju diplomātus. □ . . Kalvici bij ļoti priecīgi par necerētiem ciemiņiem un vīkšās tos pa godam uzņemt. Upīts 4, 682. . . šoziem esam uzņēmuši un klausījušies sirmajā Rīgā jau daudzus izcilus ārzemju māksliniekus . . Rīgas B 58, 27, 5. // *Ļaut (kādam) atrasties, apmesties (celtnē,*

telpā u. tml.); būt tādam, kurā var atrasties, apmesties (parasti daudzi) — par celtni, telpu u. tml.; ļaut atrasties un ārstēties (slimnīcā, sanatorijā u. tml.). □ Ja viņa uzņēma Oliveru savā mājā, tad vajadzēja izturēt neērto viesmīlības pienākumu līdz galam .. A Eglītis 6, 25. Tribīnes spēj uzņemt 8,5—10 tūkstošus skatītāju. Zin T 81, 1, 18. Nākošajā dienā klīnikā uzņēma kādu laucinieci no Vidzemes ar meitenīti, kura saslimusi ar to pašu vainu, ar kādu Ilzīte. Dorbe 3, 281. // *Ļaut (kādam) iekāpt un novietoties (transportlīdzeklī); būt tādam, kurā var iekāpt un novietoties (noteikts skaits pasažieru) — par transportlīdzekli.* □ Pusceļā viņi satika Paulīti ar māti, kas .. uzņēma ratos nomocījušos Valdi. Sakse 7, 166. .. ceļa malā sēdēja trīs sievietes un divi vīrieši, gaidīdami kādu garāmbraucēju auto, kas pa ceļam viņus uzņemtu. Talcis 9, 147. Šī ir viena no tām mazajām piestātnēm, kur vilcieni pietur pāris reižu dienā, izlaiž vai uzņem trīs četrus pasažierus .. Lubējs 1, 202. .. laivā ne vairāk kā septiņus cilvēkus varot uzņemt. Blaumanis 5, 64.

6. *Sākt (noteiktā virzienā) virzīties (uz kurieni) — par cilvēkiem vai dzīvniekiem.* Uzņemt pēdas — *atrast pēdas un uzsākt doties pa tām (parasti par suni).* □ .. Liena uzņēma atkal .. tālu ceļu pa slapdraņķi un izmirkušiem lielceļiem otrreiz uz Slātavu .. Kaudzītes 1a, 353. .. viņa uzņēma ceļu gar muižas dārzu, kas pieslējās pie pašas dzīvojamās ēkas. Aspazija II, 416. Iedami viens aiz otra, viņi uzņēma virzienu uz mežu, kas atradās purva malā. Grīva 4, 223. Sīmanis iejūdza Ingu arklā, tas, vecais, saprātīgais zirgs, bez teikšanas un skubināšanas zināja, kas darāms, un nesteidzīgi uzņēma vagu. Ezera 1, 114. Dingo [suns] ilgi ošņāja pa kaktiem, līdz beidzot, pēdas uzņēmis, skrēja pa trepēm uz otru stāvu. Ērgle 6, 39. // *Par transportlīdzekļiem, arī par braucējiem tajos.* □ Nākamajā rītā no Liepājas ostas izgāja transportkuģu karavāna un uzņēma kursu uz Ventspili. Lapsa 5, 63. Pie Mellakores bojas kuģis apstājas. Locis Kamarā atsveicinās un savā motorlaivā brauc atpakaļ uz Benti, bet mēs uzņemam kursu uz ziemeļiem. Grīva 8, 316.

7. *Sākt (parasti kāda veida, kustību, virzību), arī ejot, skrienot u. tml. virzoties, pārvietojoties kāpināt (ātrumu), parasti līdz kādai pakāpei (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* Skrējējs uzņem ātrumu. Zirgs uzņem slaidu riksi. □ Maruta uzņēma līdzeni vienmērīgu sportisku soli .. Spāre 6, 205. Pirmajā pārī plāna vidū izgāja Šubergs ar Barbu, veikli uzņemot dejas soli .. Dorbe 6, 13. Sākās skriešanās. Jānis pašā sākumā uzņēma strauju tempu un drāzās uz priekšu kā izšauta bulta. Sakse 9, 32. // *Par transportlīdzekļiem, arī par braucējiem tajos.* Uzņemt augstumu — *lidojot pacelties noteiktā augstumā.* □ .. skurstenis uzsita gaisā melnu dūmu gredzenu — un kuģis uzņēma ātrumu. Lapsa 6, 109. Izbraucis uz šosejas, Vitalijs uzņēma ātrumu. Spidometra rādītājs liecās strauji: 50, 60, 70 kilometru stundā. Skujiņš 1, 109. Lidotājs nebija uzņēmis vajadzīgo augstumu, lidmašīna iekļuva lejup velkošās gaisa strāvās. Gūtmanis 1, 31. // *Sākt (kustību, darbību), arī darbojoties kāpināt (kā darbības ātrumu), parasti līdz kādai pakāpei (par mašīnām, ierīcēm).* □ Tvaiks no katla plūda cilindrā. Lielais spararats iekustējās un uzņēma apgriezienus — arvien ātrāk .. Šķūnī iedūcas kuļmašīna. J Plotnieks 11, 165. Motors slinki ieīdas, bet apgriezienus neuzņem. Lapsa 7, 131. // *Strādājot kāpināt, parasti līdz kādai pakāpei (darba tempu).* □ Aleksandrs: Tādu tempu, kādu Alberts tagad uzņēmis, viņš ilgi neizturēs. Sabruks visdrīzākajā laikā. Un kas tad viņu kops? Gulbis 5, 192.

8. *Noteikt (laika momentu), parasti kā sākumā, beigās.* □ Laksts [kuģa kapteinis] lika izmest trali trešo reizi, uzņēma laiku un cietām rokām satvēra stūri. Grants 7, 36. Kādu vakaru [treneris] Vieziņš uzņēma laiku piecsimt un tūkstoš piecsimt metros. Pēc tam viņš .. labu stundu kaut ko lēsa un domāja, pēc tam pārjautāja Stūri un Mellaci, kādi bijuši viņu labākie rezultāti [skriešanā] iepriekšējā sezonā. Saulītis 12, 218. // *Reģistrēt, uzskaitīt (inventāru, īpašumu).* □ Uzņemdami inventāru, viņi nostrādā līdz vakaram .. Sēlis 5, 312. Vaktmeistars (skatās kādā papīrā): Trešajā pilsētas kvartālā, māja — sestais numurs, apķīlāt visu kustamu un nekustamu mantību. — Ministeriāls: Te jau gandrīz nekā nav ko uzņemt. Aspazija 3, 244.

9. *Sākt izmantot (brīvo laikposmu); sākt svinēt (svētkus).* □ Nu es uz soliņa atmesties varu, uzņemot svētvakaru. Lisovska 6, 9. Mājās braucot, viņš zirgu nedzina, ļāva, lai iet soļos. Patiesībā Pēteris jau bija uzņēmis svētkus un zināja, ka šodien tikpat neko vairs nedarīs. Gulbis 4, 257.

10. *Sākt (sarunu, dziedāt dziesmu u. tml.), arī sākt runāt, dziedāt u. tml. (noteiktā veidā, intonācijā).* □ Viņš .. nosēdās līdzās vectēvam un uzņēma valodu par veciem laikiem. Jansons 3, 251. Rotas priekšdziedātājs Lazdāns ar savu sulīgo tenoru uzņēma pazīstamo karavīru dziesmu, un pārējie tam pievienojās .. Grants 5, 220. «Tēti, ko tu zobojies,» pārmeta Mirdza. «Tu pats man teici, ka jābūt nopietnākai.» — «Tev jā,» Ozols turpināja uzņemto toni. Sakse 7, 211. // *Sākt spēlēt, dziedāt (noteiktā toņkārtā, augstumā); sākt (kā) atskaņojumu.* □ .. ienāk prātā kora diriģents, kas pirms koncerta .. uzdod un uzņem balsi .. Sudrabkalns 15, 142. Smalko Anna stāvēja ar atvērtu grāmatu, .. pati izsauca vārdus priekšā un uzņēma meldiju. Upīts 4, 219.

11. *Nodibināt (sakarus).* □ Uzņemot radiosakarus, noskaidrojās, ka zvejas kuģi aizgājuši uz Islandes krastiem, bet bāzes — uz Janmaijenas salas rajonu. Talcis 7, 216.

12. novec. *Sākt (piemēram, darbu), uzņemties (piemēram, pienākumu).* □ Tai pašā vakarā jau Emīlijas māte ieradās Stiebros un uzņēma saimnieces darīšanas savas meitas

vietā. Saulietis IV, 38. Viņš uzņēma lielas būves. Pat vienu baznīcu bij cēlis.. Jaunsudrabiņš 8, 7. La Hīrs: Zaldāti vēl nav atpūtušies no grūtā gājiena. Mēs nespējam uzņemt kauju. Upīts XIV, 365. // *Sākt vadīt, pārvaldīt (piemēram, saimniecību).* □ Tikai tad vien, kad viņš Roplaiņu saimnieka meitu apprecēja, un vēl vairāk tad, kad tas pēc sievas tēva nāves uzņēma viņa mājas,.. viņu sāka ievērot. Blaumanis 6, 162. Viņas radiniece bija.. nupat kā uzņēmusi moderniecību Hartfelda muižā. Aspazija II, 415.

13. *Nofotografēt (ar fotoaparātu).* □ «Es uzkāpšu uz šī zemā, resnā zara un tad, Tom, tu mani uzņemsi,» iesaucās Ieva. ..Toms viņu fotografēja uz zara sēdošu. A Grigulis 10, 80. Ja mednieks.. grib fotografēt dzīvniekus brīvā dabā, tad jāiegādājas fotoaparāts ar teleobjektīvu, lai varētu uzņemt dzīvniekus vai putnus no lielāka attāluma. A Kalniņš I, 373. Policijas fotogrāfs šoreiz bija pūlējies no tiesas un uzņēmis veselu virkni krāsu uzņēmumu. Pasaules sp II, 118. // *Fotografēt, nofotografēt (ar fotokameru, kinokameru, videokameru); fotografējot (ar fotokameru, kinokameru, videokameru), iegūt kadrus (kinofilmas izveidošanai).* U. mākslas filmu. U. dokumentālu filmu. U. filmas epizodi. □ Meistarīgi uzņemtās jūras piekrastes ainavas, glezniecīskās klusās dabas un portretu tuvplāni labi pastiprina [filmas] epizožu emocionālo skanējumu. Kin 76, 139. «Pirms gada šeit parkā uzņēma kādu filmu, vajadzēja statistus, vairāki no uzņemšanas grupas bija atnākuši arī uz skolu, ieraudzīja mani, uzaicināja..» Lukjanskis 4, 164. ..Mūsu dienas var uzņemt filmā, Un vijīgā lenta Un projektora apaļā acs Tās var simtreiz atkārtot. Ļūdēns 3, 101.

14. *Uztvert (1) (ko) un paust savu attieksmi (pret to), arī pārdzīvot (to).* U. jauno vēsti ar prieku. U. ierosinājumu atturīgi. □ Ziņu, ka kapteinis ēdīs kopā ar komandu, vīri uzņēma klusēdami. Līvs 3, 33. ..skolotājas nesaprot, kā šo jautājumu uzņemt — kā joku vai pārteikšanos. Dripe 3, 356. Kritika ir nepatīkamas, bet derīgas zāles. Ne visur to uzņem lietišķi. Rīgas B 76, 94, 4. Abas šīs lugas iestudētas tikai vienu reizi, un skatītāji tās uzņēmuši dalītām jūtām. J Kalniņš 5, 151. // *Paust savu attieksmi (pret ienācēju kādā cilvēku grupā).* □ Abas puses bija apmierinātas — Alfrēds Jaunušans bija priecīgs, ka studenti viņu uzņem ar mīlestību, studenti — ka ieguvuši labu padomdevēju.. Akurātere 3, 77. Nepieredzējušo kolēģi visai labvēlīgi uzņēma skolas kolektīvs, iedrošināja, palīdzēja. Sk Ģ 80, 5, 4. // *Iekļaut savā apziņā.* □ Cilvēks acīmredzot galvā var uzņemt tikai noteiktu daudzumu zināšanu. Ja uzņem vairāk, aizmirst iepriekš zināto. Mauliņš 4, 104.

15. *Uzmērīt (kādu teritoriju, attālumus starp objektiem tajā) un mērījumu rezultātus fiksēt kartē, plānā.*

16. fiz. *Būt tādam, uz kuru iedarbojas (kā spēks, slodze u. tml.).* Pamati uzņem celtnes slodzi.

○ Uzņemt (retāk uzsākt) gaitu — *sākt kustību, virzību.* □ «Na-ā, hoplā!» viņš jautri uzsauca zirgiem, nošvīkstinādams pātagu. Tie atkal uzņēma strauju gaitu pa mīksto, valgano stepes ceļu. Talcis 4, 100. ..nāca pirmais autobuss, apstājās pieturā un atkal uzņēma gaitu. Ezera 17, 138. ◇ Uzņemt uz saviem pleciem — *sākt veikt (parasti) ko grūtu.* □ Aspaziju smagi nomāc saimniecības rūpes, kuras viņa uzņem uz saviem pleciem.. Viese 3, 158. ◇ Uzņemt uz krūts sar. — *iedzert alkoholisku dzērienu.* □ ..Bertolds, nedaudz uzņēmis uz krūts, sēž parkā uz sola un grimst skumjās un saldās atmiņās par nepiepildīto jaunības mīlestību.. Lit M 90, 39, 11. Neesmu ne drusciņ uzņēmis uz krūts,.. bet saku, kā ir. Latv J 91, 136, 4.

uzņemties, -ņemos, -ņemies, -ņemas, pag. -ņēmos; refl. **1.** trans. *Atzīstot par iespējamu (ko) veikt, sākt (to) veikt, iesaistīties (tā) veikšanā.* U. laboratorijas vadību. U. izstrādāt jaunu projektu. U. rūpes par slimo māti. Uzņemties vainu (uz sevi) — *atzīt sevi par vainīgu; uzņemties atbildību par nodarījumu, pārkāpumu.* □ Man bija liels, cildens uzdevums uzņemties skulptora darbus kādas dižas celtnes izdaiļošanā. Pasaules sp II, 19. Viegli uzņemas pienākumu tas, kam viegli nākas to nepildīt. Rainis 5, 112. Vairākkārt viņai bija piedāvāts nedaudz augstāk atalgots darbs grāmatvedībā, bet Alise nevēlējās uzņemties lielāku slodzi.. Svīre 2, 205. Fabrika ar līgumiem uzņēmusies milzīgas saistības, darbs visās nodaļās jāpaplašina.. Upīts 9, 595. ◇ Uzņemties uz saviem pleciem — *sākt veikt (parasti) ko grūtu.*

2. sar. *Fotografēties, nofotografēties.* □ Slaidiņš izvilka no aploksnes Annas ģīmetni. Nesen uzņēmusies un ar māti atsūtījusi. Upīts II, 638.

uzņēmums, -a, v. **1.** *Īpaši organizēta ražošanas, tirdzniecības vai sadzīves pakalpojumu darba cilvēku grupa ar vienotiem darba uzdevumiem; vieta, kurā darbojas šāda cilvēku grupa.* Rūpniecības uzņēmumi. Lauksaimniecības u. Sabiedriskās ēdināšanas u. Uzņēmuma pamatkapitāls. Uzņēmuma ieņēmumu un izdevumu bilance. □ Ar modernu tehnoloģiju apgādāti nelieli lauku rajonos izvietoti koksnes un zivju pārstrādes uzņēmumi.. Zin M 90 2, 6. Frizētavas pieder pie sadzīves pakalpojumu sfēras uzņēmumiem.. Friz 30. Murķelis: Mans uzņēmums, lai gan vēl cīnās ar grūtībām, tomēr uzrāda noteikti kāpjošu tendenci.. Zīverts 2, 298. Pirms simt gadiem Rīgā, klusajā Kalnciema ielā uzbūvēja nelielu uzņēmumu: ražošanas ēku, noliktavu un kantori. Hor 76, 11, 8.

2. *Attēla iegūšana uz gaismjutīgiem materiāliem ar īpašām optiskām ierīcēm; fotogrāfija (1).* □ Izšķiroša nozīme precīzai [kaulu] lūzuma diagnozei ir rentgenogrāfijai. Uzņēmumi jāizdara vismaz divos dažādos virzienos, jo dažkārt vienā projekcijā lūzuma līnija nav saskatāma.. Visp ķir 183. // *Ar šādu paņēmienu iegūts attēls; fotogrāfija (2).* □ Akots

parādīja dažus ārzemju ceļojumu uzņēmumus.. Kļava 1, 141. Jau gluži jautri maršali izklupa pie lepnākā centra fotogrāfa, slavena ar saviem kāzu uzņēmumiem. A Eglītis 5, 95. Moriss: Viņš solījās te pienākt, kad būs gatavas analīzes un rentgena uzņēmumi. Zīverts 1, 138.

uzņirbēt, parasti 3. pers., -ņirb, pag. -ņirbēja, arī **uzņirbt,** parasti 3. pers., -ņirb, pag. -ņirba; intrans. **1.** *Iesākt ņirbēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, ņirbēt.* □ Čīkstēdamas vērās durvis, un roka tumsā neminstinādamās atrada elektrības slēdzi. Spilgti dzeltena gaisma zibenīgi uzņirba šķūnim līdzīgajā telpā un iedzēla acīs. Saulītis 12, 208.

2. *Ļoti strauji uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ļoti strauji uzvirzīties uz kādas vietas.* Dejotājas uzņirbēja uz skatuves. □ ..viegli un jūsmīgi Aļģa kājas uzņirbēja pa tām [kāpnēm] uz piestātnes augšējās platformas. Laicens 2, 191.

uzokšķerēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** parasti 3. pers. *Meklējot, ostot atrast (par dzīvniekiem).* Suns uzokšķerē zaķa pēdas. □ ..veikli ložņājot pa kokiem un krūmiem, viņš [sīlis] uzokšķerē pat labi apslēptas putnu ligzdas, izposta tās, izēd olas, nogalina mazos putnēnus.. A Kalniņš 1, 226.

2. niev. *Sīki, rūpīgi meklējot, atrast, arī ar dažādiem (slepeniem) paņēmieniem uzzināt, izdibināt (parasti noslēpumus), iegūt (piemēram, ziņas, datus) — par cilvēku.* □ ..Strods manīgi aplasīja žūpotāju pamestās šautenes un noglabāja savos ratos, visbeidzot uzokšķerēja arī mašīnpistoli un šauteņu patronu kasti. Lāms 7, 342. Tiem [spiegiem] uzdeva uzokšķerēt, kur aizvesta ieroču krava. Sēlis 7, 248.

uzost, -ožu, -od, -ož, pag. -odu; trans. **1.** parasti 3. pers. *Ar ožas analizatoru uztvert, atrast (par dzīvniekiem).* Suns uzodis stirnas pēdas. □ Ar snuķi zilonis saoda draugus un ienaidniekus pat trīs jūdžu attālumā, uzoda ūdeni dziļi zemē, raka akas. Lielais 7, 104. ..no [nošautā un paslēptā] zaķa vairs ne smakas... Kur tas izputējis.. Varbūt kāda lapsa uzodusi, izvilkusi. Kaijaks 5, 417.

2. sar. *Meklējot atrast, arī ar dažādiem (slepeniem) paņēmieniem uzzināt, izdibināt (parasti noslēpumus), iegūt (piemēram, ziņas, datus) — par cilvēku.* □ «Saki, kad mums atkal būs tik lieliska izdevība [uzspridzināt akmeņogļu raktuvi] kā šodien? ..Un pie tam — dinamīta paslēptuvi var taču uzost. Un ko tad?» Grīva 1, 201. ..kā gan meistars uzoda mūsu nodomu? Kurš tas sūdzētājs? Sēlis 4a, 73. Tālis man ribas ielauzīs, ja uzodīs patiesību. Lāms 6, 107. ..ja jau Jēkabs šo mīlestību bij tik ilgi pratis noslēpt, tad pēdējā laikā neviens to nedrīkstēja uzost. Jaunsudrabiņš 8, 13.

uzostīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** parasti 3. pers. *Ostot atrast (par dzīvniekiem).* □ Līgai lielās jezgas laikā nezin kur noklīdusi Nikse un joprojām nerādījās. Laikam daudzo lopu un cilvēku kāju nomīņātajā zemē pazaudējusi pēdas un nespēj vairs uzostīt. Avotiņa 9, 47. Uzostīt peli. ME IV, 396.

2. sar. *Meklējot atrast, arī ar dažādiem (slepeniem) paņēmieniem uzzināt, izdibināt (parasti noslēpumus), iegūt (piemēram, ziņas, datus) — par cilvēku.* □ Mātes garīgo krīzi ātri uzostīja vietējie baptisti.. Jansons 3, 160.

uzošņāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** parasti 3. pers. *Ošņājot atrast (par dzīvniekiem).* □ ..atskrēja Andrs, meistara galvas segu pret ceļgalu plītēdams — kāda dulna govs to ieminusi dobītē, un tikai [suns] Lācis nejauši uzošņājis. Upīts 4, 252.

2. sar. *Meklējot atrast, arī ar dažādiem (slepeniem) paņēmieniem uzzināt, izdibināt (parasti noslēpumus), iegūt (piemēram, ziņas, datus) — par cilvēku.* □ Par slikto uzzinās i bez manis. Cilvēki jau vienmēr vispirms uzošņā slikto. Ziedonis 9, 313.

uzotēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Uzklāt ar otu (ko) virsū (uz kā, kam).* □ Līmi trijās plānās kārtiņās uzotē vai uzsmidzina virsmai.. Zin T 76, 2, 48.

uzpampt, -pampstu, -pampsti, -pampst, pag. -pampu; intrans. *Uztūkt.* Uzpampis vaigs. □ Dzīslas rokās uzpampa kā virves, airi plaukstas izpleta nedabiski platas.. Spāre 5, 356. ..kāja viņam no vecās vainas atkal uzpampusi. Upīts VIII, 409. ..viņa drusku nespodrās, apsarkušās un uzpampušās acis aizslīdēja uz viņa dēlu Jani. Blaumanis 5, 13.

uzpampums, -a, v. *Rezultāts → uzpampt; uztūkums.* Mutes gļotādas u. Plakstiņu u. □ Reimatisms ir akūta infekcijas slimība ar paaugstinātu ķermeņa temperatūru, sāpēm locītavās, uzpampumu.. Ves 62, 1, 4.

uzpasēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; novec. *Uzmanīt.* □ Priekškrogā, tur viņiem vajadzēja sēdēt, kad dzimtmieki nāk iekšā. Ārā zirgu uzpasēt, tur tiem bij vieta. Upīts 4, 291. ..vecāmāte bērnu uzpasēs labāk nekā paši [vecāki]. Svīre 1, 21. «Ko nu čigāni,» dobjā balsī rūca otrs. «Čigāniem mežs bija mājas. Viņi to uzpasēja. Nav dzirdēts, ka šie mežā būtu palaiduši uguni...» Krūmiņš 1, 102.

uzpasēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; novec. *Uzmanīties.* □ Miezis sveicinādams klanījās savās durvīs, tam [saimnieks] pakratīja ar pirkstu: lai viņš uzpasējas, ka nedabū sēdēt [cietumā].. Upīts 4, 292.

uzpazīt, -pazīstu, -pazīsti, -pazīst, pag. -pazinu; trans.; sar. *Uztvert (kādu, ko) kā iepriekš pazītu, arī, parasti pēkšņi, pazīt.* □ Paulis, saticis Martu pie Leontīnes, pirmajā brīdī viņu neuzpazina. Skujiņš 14, 368. Cik var spriest, skatītājiem patīk uzpazīt šķietami necilas sadzīves parādības, kas mūsu filmā pārvēršas par būtisku konfliktu ierosinātājiem. Lit M 82, 38, 5.

uzpeldēt, -peldu, -peldi, -peld, pag. -peldēju; intrans. **1.** *Peldot uzvirzīties ūdens virspusē, arī augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par cilvēkiem vai dzīvniekiem.* □ Šis [stūrmanis] peld uz to vietu, kur atrodas [kuģa] tilpņu aizvari, palien zem ūdens, uzpeld, atkal palien un uzpeld. Pēc tam plātās ar rokām un

kaut ko sauc .. Talcis 7, 136. Viņš ienira zem ūdens un pēc tam, uzpeldējis, sprauslodams un acis mirkšķinādams, raudzījās apkārt. Dripe 2, 103. .. noslēpumainais kukainis, pakustinājis kājas, kā bulta uzpeldēja virs ūdens. U Plotnieks 1, 78. .. zinātnieki secinājuši, ka dziļūdens zivis pirms zemestrīces uzpeld ūdens augšējos slāņos. Lauku Dzīve 68, 2, 33. // *Pārvietojoties uzvirzīties ūdens virspusē, arī augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par ūdens transportlīdzekļiem, pasažieriem tajos; pārvietojoties uzvirzīties uz kādas vietas.* Zemūdene uzpeld ūdens virspusē. Laiva uzpeld uz sēkļa. □ sal. .. visapkārt mirdzēja tīrs ūdens spogulis. Zvejas kuģi uz šā spoguļa virsmas apvāršņa malā izskatījās kā uzpeldējuši uz kāda lēzena stikla kalna muguras. Talcis 7, 305. // *Uzvirzīties ūdens virspusē, arī augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par priekšmetiem, nogulsnēm u. tml.* □ Drīz vien pludiņu atkal kāds paraustīja. Tas lēni ieslīga ūdenī, tad atkal uzpeldēja un atkal pazuda dzelmē. Griva 9, 16. Stipra zemstraume, kas no virsas nemaz nav pamanāma, satver laivu, triec pret grunti — un driskas vien uzpeld virspusē. Avotiņa, Slisers 1, 14. Tad parādās traļa āmis. Tas uzpeld nevis smagi, kā parasti, bet izšaujas no ūdens .. Lapsa 1, 50. // *Uzvirzīties (šķidruma, masas) virspusē (piemēram, karsējot).* □ Verdošam, viegli sāļam ūdenim pievieno sviestu, tajā liek sagatavotās klimpas un uz lēnas uguns vāra. Kad klimpas uzpeld, tās izņem un uz sieta notecina. Kļaviņa 1, 120. .. sviesta emulsija sadalās, un sviests uzpeld zupas virspusē. Ēd gat 120. // pārn.: sar. *Negaidīti parādīties, uzrasties.* □ Blaumanis rakstīja maz, Rainis aizceļoja, un latviešu dramaturģijā uzpeldēja lēti spīdekļi. Dzene 3, 12. «Kāpēc agrāk neviens par mani nesūdzējās? Tāpēc, ka nebija, kas tikotu pēc manas vietas. Bet, lūk, tikko uzpeldēja šis iesācējs Rūja, .. uzreiz Ārensons slikts, Ārensons tāds ..» Rinkule 2, 124. Tēvs vadīja pārāk klusu un nepamanāmu dzīvi. Visus šos gadus viņš nebija piedalījies nevienā lielākā sarīkojumā. Viņa vārds nekādi nevarēja parādīties laikrakstā vai citādi uzpeldēt atklātībā. A Eglītis 6, 22.

2. parasti 3. pers. *Lēni, slīdoši virzoties, arī šķietami virzoties, parādīties, kļūt redzamam — par parādībām dabā, piemēram, par mākoņiem, debess spīdekļiem.* □ Tad atkal iesvilpās vējš. Pie apvāršņa uzpeldēja baltu mākoņu gubas. Eglons 2, 259. Pār mežmalu sārts un liels uzpeld mēness. Skujiņš 7, 60.

3. parasti 3. pers. *Rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Māte savā gultā grozās ilgi. «Un ja nu kas notiek?» doma, aprastā un gandrīz smieklīga kļuvusī, uzpeld par jaunu. Zigmonte 1, 34. Atmiņā uzpeld un nogrimst, uzliesmo un nodziest desmitiem dažādu un pat nesakarīgu notikumu. J Plotnieks 7, 64. // *Rasties, izvirzīties (piemēram, sarunā, diskusijā).* □ Arvien biežāk diskusijās par ģimenes stiprumu uzpeld jautājums — kas tad ir galvenais: mīlestība vai skaidrs aprēķins? Pad J 82, 8, 2. Tas [notikums] nemanot .. palika neredzams, bet tad tīri nejauši uzpeldēja ass un spilgts kādā avīžu strīdā .. Upīts 9, 387. Taču principiālās nesaskaņas uzpeldēja mazliet vēlāk. Lit M 80, 52, 16.

uzpelēt, parasti 3. pers., -pelē, arī -pel, pag. -pelēja; intrans. *Pārklāties ar pelējumu, rasties pelējuma kārtai virsū (uz kā, kam).* □ Krējumam uzpelējusi bieza kārta virsū. ME IV, 364.

uzpierenis, -ņa, v. *Iemauktu pieres siksna.* Zirga u.

uzpilde, -es, s.; parasti vsk. *Darbība, process → u z p i l d ī t.* □ .. aiz pilsētas robežas projektēja Naftas eksporta bāzi un līdzās ostai tās otro cehu, kas kalpotu kuģu uzpildei ar degvielu. Zv 82, 14, 14. Benzīna uzpildes stacijas ir mērķtiecīgi izvietot ik pēc 30 līdz 50 kilometriem. Zin T 81, 9, 11.

uzpildījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z p i l d ī t.*

uzpildīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Pilnīgi vai daļēji piepildīt (piemēram, trauku ar šķidrumu, masu, parasti, to daudzumu papildinot).* □ Voitkevičs strauji uzpildīja pusē izlaistīto glāzi .. Upīts 9, 257. .. [benzīna] rezervuārs ir uzpildīts par 95% .. Lauku Dzīve 79, 4, 26. pārn. Man vakari vienmēr ir pilni Ar siltumu tavu un tuvumu, Tik pilni, ka rītos vēl jūtos Kā uzpildīts kauss — līdz pat malām. Heislers 3, 45. // *Panākt, ka (piemēram, šķidrums, masa, parasti, to daudzumu papildinot) tiek iepildīts (piemēram, traukā).* □ Ar pūlēm viņš uzpilda dzinēja degvielu un pārbauda eļļas līmeni. Lukjanskis 1, 42. Pieturējām pie degvielu pārdotavas. Tā vienmēr bija labākā vieta ziņu iegūšanai. Lai valodas labāk veiktos, uzpildījām dažus galonus degvielas. Pasaules sp II, 106. .. šoferis uzpildīja radiatorā ūdeni .. Skujiņš 5, 71. Bērsons skaidri atcerējās, kā Egle turēja viņa roku, kad viņš izdarīja pirmo dūrienu, gaisu slimajās plaušās uzpildot .. Birze 5, 70.

uzpildītājlidmašīna, -as, s. *Lidmašīna, kas paredzēta aviācijas degvielas transportēšanai un citu lidaparātu nodrošināšanai ar degvielas krājumiem, to papildināšanai lidojuma laikā.* Uzpildītājlidmašīnas papildu degvielas tvertnes.

uzpildīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Piepildīties, tikt piepildītam, parasti papildinoties (piemēram, par trauku).* □ Urīnpūšļa iztukšošanās ir reflektors akts. Šo refleksu izraisa urīnpūšļa sieniņā esošo receptoru kairinājums, kas rodas, uzpildoties urīnpūslim un tur spēji paaugstinoties spiedienam. Ves 79, 12, 15. Gaujas attekās, kas uzpildījās palu laikā un vasarā pilnīgi atdalījās no upes, varēja novērot saulē sildāmies prāvas karūsas. A Eglītis 2, 161.

uzpilējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z p i l ē t.* □ .. cik matu cekulu otrā dienā [pēc darvas mucas dedzināšanas] bijis jāizgriež ar robu — lai tikai no piķa uzpilējumiem tiktu vaļā! Pad J 85, 120, 4.

uzpilēt, parasti 3. pers., -pil, pag. -pilēja; intrans. *Pilot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Virs galvas savilcies tumšs mākonis, uzpil retas lāses. Lapsa 6, 269. Saldējums uzpilēja sievietei uz kleitas. Zigmonte 13, 8. pārn. ..Man no tālienes, sapņu tālienes Uzpil ik stundu pa lāsei. E Plaudis 3, 156.

uzpilinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzpilināt.*

uzpilināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, ka (kas) uzpil virsū (uz kā, kam); pieļaut, parasti nevīļus, negribēti, ka (kas) uzpil virsū (uz kā, kam).* □ Viņš.. noskuva sadīgušos bārdas rugājus. Uz vates piciņas uzpilināja Ķelnes ūdeni, notīrīja seju. Bels 8, 13. Seniors: Tas melnais rādās diezgan manīgs puisis. Neuzpilināja man ne piliena uz ancuka [uzvalka], lai gan vēzējās ar mērces trauku man tieši pār plecu. A Eglītis 1, 434.

uzpīpēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju, arī **uzpīpot,** -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Uzsmēķēt.* □ Jaunais Šērmanis brīdi stāv uz ielas, uzpīpē un tad atkal dodas uz veikalu. Dinere 11, 62. Uz izrādēm viņš [aktieris] nāca jau stundu ātrāk, lai var uzpīpēt, mājā jau neļāva. Bet pīpēšana bija modē. Dzene 1, 13. «Pagaidi, kur tu skrien!» Jēkabs mani apturēja. «Uzpīposim.» Lagzdiņš 4, 165. // trans. □ Zināju — viņi [zēni] pa kluso pat uzpīpē papirosus.. J Plotnieks 9, 134. «Ciemiņi?» kaktā iekunkstējās Nikolajs. «Varbūt ir ko uzpīpēt?» Saulītis 13, 118.

2. novec. *Aizdedzināt, aizkvēlināt pīpi, cigāru u. tml. smēķēšanai; aizpīpēt.* □ ..viņš nospļāvās, izvilka pīpi, uzpīpēja un nodzēsa spiču rūpīgi ar pirkstiem. Blaumanis 6, 145.

uzpircējs, -a, v.; **uzpircēja,** -as, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar kā (piemēram, rūpniecības preču, lauksaimniecības ražojumu) uzpirkšanu pārdošanai par augstāku cenu.* □ Uzpircēji veda no tirgus projām aitas un teļus pilnām kulbām. Birznieks-Upītis II, 309. Zābakus viņš pārdeva jau pie krāmu tirdziņa vārtiem. Kāds uzpircējs bez lielas tielēšanās samaksāja trīs latus. Lācis 15, 83. Ernestīni jau arī nemaz nevarēja uzskatīt par tirgus sievu, jo viņa netaisījās tur nīkt ar zemenēm līdz vēlai pēcpusdienai un katram garāmgājējam pakalpīgi piedāvāt savu preci. Viņa šīs sulīgās, lielās ogas atdos uzpircējām, spekulantēm, lai krāpj un diedelē tās. Gulbis 4, 7.

uzpirkstenis, -ņa, v. *Uz (parasti rokas vidējā pirksta) pirkstgala uzmaucams (metāla, plastmasas u. tml.) veidojums pirksta aizsargāšanai, šujot ar šujamadatu.* Uzmaukt pirkstā uzpirksteni. □ ..meistare.. šuj puskažoku. ..Lai adata izlīstu cauri biezajam materiālam, tā jāgrūž un jāvelk no visa spēka. Labi, ka uzpirkstenis nāk talkā.. Lauku Dzīve 84, 1, 6. «..es tev solīju no priežu saknēm nopīt tādu groziņu, kur ielikt diegus, adatas un uzpirksteni.» Dziļums 1, 36.

uzpirkstīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cūknātru (vīrceļu) dzimtas daudzgadīgs lakstaugs ar nekārtniem zvanveida, parasti bāli dzelteniem vai sarkaniem, ziediem.* Uzpirkstīšu tēja. □ Gaišās mežmalās aug lielziedu uzpirkstīte — vērtīgs ārstniecības augs, ko dažkārt izlieto arī dekoratīvos nolūkos. Uzpirkstīte saista uzmanību ar saviem zvanveida ziediem, kas sakārtoti skrajā ķekarā stumbra galā. D kal 65, 87. Kā krāšņuma augu, bet sevišķi ārstniecības vajadzībām, kultivē sarkanās uzpirkstītes.. Galenieks 1, 359. ..uzpirkstītes.. lapu pulveri plaši lieto dažādu sirdsdarbības traucējumu ārstēšanai. Ves 63, 5, 10.

uzpirkt, -pērku, -pērc, -pērk, pag. -pirku; trans. **1.** *Pirkt (ko) vairumā, parasti pārdošanai par augstāku cenu.* □ Loks ap baznīcu izlaupītājiem bija gandrīz noslēdzies. Galvenie vainīgie.. gaidīja tiesu. Trūka vienīgi starpnieka, kas uzpirka gleznas un par lielu naudu pārdeva tās tālāk. Ērgle 6, 97. Vēzis: Tas jau mūsu vecvecais miesnieks. Senāk braukāja apkārt pa mājām, lopus uzpirkdams. A Grigulis 9, 485. No Indijas nedrīkstot izvest dārgus akmeņus — valdnieks pats visus uzpērkot un krājot no paaudzes paaudzē. Lielais 3, 33.

2. *Savtīgā nolūkā dodot (kādam) naudu, materiālas vērtības, panākt, ka (tas) rīkojas devēja interesēs pretēji likumam, morāles normām; arī piekukuļot.* □ Matainis [saimnieks] ar saviem uzpirktiem lieciniekiem pats sēdēs sikadielā [cietumā]. Upīts 4, 315. Brāļi Pizarro, ko turēja stingrā apsardzībā, bija pratuši uzpirkt sardzi, un tā atļāva ieslodzītajiem pieņemt viesus. Lielais 2, 204. Katre: Cik nomanu, esi jau mēģinājis bendi uzpirkt. — Bergens: Viņš neņem! Pēdējais nelietis. Zīverts 2, 388.

uzpīt, -pinu, -pin, -pin, pag. -pinu; trans. *Pīt un pabeigt pīt.* □ Elmārs uzpina brīnum jauku groziņu, laikam gan visskaistāko, kādu līdz tam bija darinājušas viņa rokas.. Lācis 15, 107.

uzplaiksnījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzplaiksnīt.* □ Jauns zibens uzplaiksnījums apžilbina caur aizvērtiem plakstiem, un pērkona grāvienā žēli nodzinkst loga rūtis. Svīre 3, 206. ..Oļģerts zem beidzamā pakāpiena ievēroja spoži oranžu uzplaiksnījumu, kas atgādināja pilnīgi neapdzisušas ogļītes iegailēšanos vēja pūsmā.. Ezera 9, 124. pārn. ..tas ir sniegums.. bez lielākiem emocionālās domas uzplaiksnījumiem. Caklais 6, 58.

uzplaiksnīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Iesākt plaiksnīt (par gaismas avotu, tā gaismu, ugunīm); īsu brīdi, parasti spēcīgi, plaiksnīt; uzplaiksnīties.* □ Dūmi kļuva aizvien biezāki un biezāki. Uzplaiksnīja iesārtas liesmu mēles, un uguns gluži neticamā ātrumā virzījās uz priekšu.. Vāczemnieks 6, 279. Lākturis uzplaiksnī gaišāk, un Kārlis, kas to iededzināja, iziet ārā.. Kaijaks 2, 202. Ik pa mirklim uzplaiksnī elektrometināšanas aparāta liesma, un uz visām pusēm šķīst dzirksteles. Pad J 81, 153, 3. pārn. ..laimes brīži arvien ir līdzīgi īsiem zibšņiem, tie uzplaiksnī un dziest. Hausmanis 2, 161. // pārn. *Iesākt spilgti spīdēt (par acīm, skatienu); īsu brīdi,*

parasti, kam spēcīgi izpaužoties, spilgti spīdēt. □ Uzplaiksnī izbrīnīts skatiens aiz uztrauktā plaksta.. A Skalbe 4, 217. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — par jūtām, pārdzīvojumu.* □ Platas, izbrīna un itin kā klusu baiļu pilnas acis, kurās straujī uzplaiksnīja interese un ziņkārība.. Ezera 13, 256. // pārn. *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ «Eh, kad vienreiz varēs izgulēties?» šāda doma uzplaiksnī ne vienā vien galvā. Zv 73, 6, 8. «Deg!» priekšsēdētāja smadzenēs uzplaiksnīja satraucoša nojauta. Lapsa 3, 135. ..brīžiem viņam uzplaiksnī atmiņā Ainas balti klātais galds un tumši sarkanā vīna glāze.. Zigmonte 10, 397.

uzplaiksnīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Iesākt plaiksnīties, īsu brīdi, parasti spēcīgi, plaiksnīties; uzplaiksnīt.* Uzplaiksnās zibens. □ ..vēl tikai dažas liesmu mēles uzplaiksnījās starp metāla daļām.. Vilks 5, 58. Naktī tīreļa tālajā malā uzplaiksnījās sārti ruda blāzma kā saullēkts pirms vējainas dienas. Bels 1, 15. // pārn. *Iesākt spilgti spīdēt (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, spilgti spīdēt.* // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — par jūtām, pārdzīvojumu.* □ Viņa pagriež pret mums savu seju, tajā uzplaiksnās izbīlis un kauns. Ezera 11, 151. // pārn. *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Apziņā uzplaiksnās brīnišķa doma. Dripe 1, 79. Manā atmiņā uzplaiksnījās senais notikums. Grīva 7, 90.

uzplandījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l a n d ī t.* □ Tikai spilgtāks [ugunskura] liesmu uzplandījums apgaismo tuvāko apkārtni. It kā izrauj no tumsas atsevišķus priekšmetus. J Plotnieks 10, 48.

uzplandīt, -u, -i, -a, pag. -īju; intrans. *Iesākt plandīt (parasti par gaismas avotu, gaismu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, plandīt; uzplandīties.* □ ..kūla tur bija savēlusies pamatīgi pinkaina un liesmas uzplandīja ar nepieredzētu spēku. J Plotnieks 9, 111.

uzplandīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Iesākt plandīties (parasti par gaismas avotu, gaismu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, plandīties; uzplandīt.* □ Lielākas uzplandījās ugunskura liesmas. Kaldupe 12, 147.

uzplanēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Planējot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); planējot uzvirzīties virs kādas vietas.* □ Šķēps gan uzplanēja tik slaidi un augstu, ka likās — būs vai septiņdesmit metri.. Sports 80, 204, 2.

uzplāt, -plāju, -plāj, -plāj, pag. -plāju. **1.** trans. *Plājot novietot virsū (uz kā, kam).* □ ..darbinieks uz krēsla atzveltnes uzplāja savu žaketi.. Lit M 84, 3, 13. Saimniece uzplāja raušu mīklu uz galda. ME IV, 366. Uzplāt kam lakatu. ME IV, 366.

2. intrans. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ Viņš uzplāj zirgam ar grožu [grožiem] un aizbrauc. Sēlis 1, 222. To nu turaidiete vairāk nevarēja ciest. Palēcās kā iedzelta, dūre bij laukā un uzplāja uzrocim tā, ka tas iekļāvās gluži līks. Upīts 9, 99.

uzplaucēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Radot plaukšanai labvēlīgu vidi, panākt, būt par cēloni, ka (kas) uzplaukst; izplaucēt*[2]. □ Noder [ziedu kompozīcijām] ne tikai ziedoši, bet arī vienkārši uzplaucēti zari ar nelielām lapiņām. PL Siev 78, 8, 15. Siltais maijs bija uzplaucējis ievas baltas kā mākoņus.. Sakse 6, 340.

uzplaucināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Uzplaucēt.* □ Tur zeme.. ar baltiem ziediem uzplaucinās mētras. Losberga 1, 115.

uzplauksme, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība, process* → *u z p l a u k t (2); arī uzplaukums (1).* □ Tā bija viena no tām nelielajām apdzīvotajām vietām, kas reiz klusībā lolojusi cerību kļūt par apkaimes centru, bet kaut kādu nepasakāmu apstākļu nelabvēlība noskaudusi sākotnējo uzplauksmi.. Purs 6, 131. ..dabiskais sabiedrības uzplauksmes ceļš ir ejams no kultūras attīstības uz ekonomikas attīstību.. Neatk Cīņa 90, 30, 2. Pēdējo desmit gadu laikā vērojama tūrisma uzplauksme visā pasaulē. Rīgas B 81, 141, 4.

2. *Darbība, process* → *u z p l a u k t (3); arī uzplaukums (2).* □ Šo lomu viņš [režisors] vērtēja ļoti augstu un uzskatīja, ka tā apliecina aktrises talanta uzplauksmi, lielās iespējas dramatisko tēlu atveidē. Katlape, Ceplītis 1, 152.

uzplaukšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uzplaukšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm plaukšķināt (kādam, kam, pa ko); īsu brīdi, arī reizēm plaukšķināt rokas.* □ Lidija Menģele skaļi uzplaukšķināja, jo arī viņu kaitināja lielīgā Gabriēla Tūkuma sieva.. Niedra 2, 95. Bērns aiz prieka uzplaukšķināja. ME IV, 366.

uzplaukt, -plaukstu, -plauksti, -plaukst, pag. -plauku; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Plaukstot atvērties (par ziediem, lapām); salapot, uzziedēt (par augiem, to daļām); izplaukt.* Uzplaukst bērzs. Uzplaucis pumpurs. □ ..akmeņdārza dobēs uzplaukst un smaržo zilie krokusi un baltās narcises.. Rūja 3, 20. Katru pavasari ieva uzplauka kā balts ziedu mākonis. A Eglītis 2, 22. Rīta rasa zarus slaka Uzplaukušai ābelei. Ķempe 2, 32. pārn. Leduspuķes bija uzplaukušas tik košas.. Kaldupe 15, 158. pārn. ..virs vācu līnijas lido un uzplaukst gaisā dzeltenbaltas raķešu ugunis. Lēni bālēdamas, tās dziest miglā.. Grīns 1, 103. pārn. Pati Inga.. no kautra pumpura uzplauka smaržojošā ziedā.. Purs 10, 37.

2. parasti 3. pers. *Attīstoties, pilnveidojoties sasniegt augstāku pakāpi (par parādībām sabiedrībā).* □ ..uzplauka Tones saimniecība, paplašinājās robežas, pieauga ganāmpulks, pacēlās jaunas, modernas ēkas. Jansons 1, 11. Pēdējos gados spēcīgi uzplaukst latviešu monumentālā tēlniecība. Tēl M 77, 11. Ļoti strauji romāna žanrs veidojas un uzplaukst latviešu literatūrā tūdaļ pēc pirmā pasaules kara.. Kiršentāle 1, 97.

3. *Izaugt (par cilvēku); sasniegt fiziskās, garīgās attīstības briedumu.* □ Aug, aug, un

pēkšņi raugies — cilvēks ir uzplaucis. Rūpju bija daudz, bet arī prieks ir liels. Stulpāns 2, 58. Viņa bija viena no tā tipa sievietēm, kas ap četrdesmit gadiem tikai īsti ir uzplaukusi.. Jansons 3, 345. // *Kļūt priecīgam, laipnam; atplaukt.* □ Laimonis.. bija kļuvis noslēgtāks, zaudējis daudz no līdzšinējās omulības.. Un tad Laimonis atkal uzplauka, atkal vedināja Jāni sev līdzi — iepazīties ar savas līgavas ģimeni. Lāms 5, 119. // *Pilnveidoties un pilnīgi izpausties (par cilvēka īpašībām, spējām u. tml.).* □ Viņš saskatīja [jaunajā aktierī].. labu vīrišķību, spēku, kas, kā viņš zināja, uzplauks un spēs suģestēt skatītājus. Akurātere 3, 57. «Uz skatuves ir parādījušies daudzi apdāvināti, bet talantā uzplaukuši tikai tie, kam pieticis spēka un gribas savu talantu kopt.» Klints 1, 34. // *Izraisīties (sejā) — par smaidu; iegūt priecīgu, laipnu izteiksmi (par seju).* □ ..mātes sejā šajā brīdī uzplauka maigs, glāstošs smaids. Jansons 3, 159. ..smaidi viņai vaigos uzplauka reti jo reti. Salenieks 6, 9. Viņa seja uzplauka smaidā. Kalve 9, 96.

uzplaukums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l a u k t (2).* □ Mūsu labklājība vairosies tikai tad, ja mūsu pūliņi būs veltīti galvenokārt Latvijas uzplaukumam.. Lit M 91, 9, 5. ..Anglija 19. gadsimta 50. un 60. gados piedzīvoja ļoti strauju uzplaukumu. Lielais 7, 7. Rainis uzauga tautas atmodas laikmeta uzplaukuma gados. Kar 90, 4, 156.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l a u k t (3).* □ Jaunība — cilvēka uzplaukuma, uzzieda un iekšējas izveides laiks. Liesma 74, 7, 6.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l a u k t (1).* □ pārn. Vēlēšanās ir laba un vajadzīga lieta, bet viena pati tā ir tikai vēja zieds, kam pēc uzplaukuma vēlēts mierīgi nobirt. Zigmonte 13, 152.

uzplecis, -ča, v. **1.** *Lentveida detaļa, kas uzšūta uz apģērba pleca daļas, arī piešūta, iešūta pleca daļā.* □ Pie galdiņa apsēdās divi jaunekļi. Smalkā, gumijotā auduma mēteļus viņi nenovilka, lai citi redzētu, ka mēteļiem ir uzpleči un uz krūtīm piestiprināti četri misiņoti riņķīši. ..Viņu vecumā tas ir tikai moderni. Birze 5, 101. Vīrieši iecienījuši sportisko stilu, viņiem patīk valkāt kreklus, kuriem daudz detaļu — kabatas, uzpleči. Rīgas B 84, 173, 2.

2. *Šāda apģērba detaļa ar dienesta pakāpes atšķirības zīmi (formas tērpam).* □ ..liekas, ka svešāks palicis ir brālis, ir viņa smaids. Varbūt to dara svešāku virsnieka tērps, Edgara zeltotie uzpleči, uz kuriem vientuļas zaigo baltas zvaigznītes? Grīns 1, 221. Viņš joprojām bija ģērbies karavīra tērpā, tikai bez uzplečiem un nozīmēm. Saulītis 12, 78. ..kabinetā.. sēdēja trīs vīrieši ar cara armijas uzplečiem un mundieriem. Cīrulis 1, 95.

uzplečains, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds (cilvēks), kura apģērbam ir uzpleči (2).* □ Savā civiluzvalkā viņš izskatījās ķēmīgs starp mūsu uzplečainajiem ierēdņiem. Kurcijs 2, 165.

2. reti. *Tāds (apģērbs), kam ir uzpleči.* U. krekls.

uzplest, -plešu, -plet, -pleš, pag. -pletu, arī -plētu; trans.; reti. *Izplest (ko saritinātu, salocītu, sakļautu).* □ ..meitene uzpleš sarkani puķotu saulessargu. Upīts IV, 737.

uzplēst, -plēšu, -plēs, -plēš, pag. -plēsu; trans. **1.** *Neviļus, negribēti pieļaut, ka saskarē ar ko asu (kas) tiek bojāts, uzplīst.* □ Puisis skrēja pa tumšo, garo koridoru, apgāza krēslu, māte viņam dzinās pakaļ, paklupa pāri krēslam, uzplēsa sarkanā atlasa rītsvārkus.. Mauriņa 2, 30. «Dzi, kas tev to kreklu tā?» — «Darbā uzplēsu,» atņurdēju.. Lāms 6, 195. Bārsritiņa, uz noslēpušās viltīgās naglas uzplēsusi robu savā lauku vadmalas kleitā, staigāja sasarkusi.. Zigmonte 1, 129. // *Neviļus, negribēti pieļaut, ka saskarē ar ko asu (piemēram, ķermeņa daļa) tiek ievainota.* U. uz zara apdzijušu rētu kājā. // pārn. *Savienojumā ar «rēta», «brūce», «vaina» u. tml.: atgādinot ko, panākt, būt par cēloni, ka (kas nepatīkams, sāpīgi pārdzīvots) jāatceras, jāpārdzīvo vēlreiz.* □ Neesmu viņiem rakstījis, jo negribas uzplēst vecās rētas.. Grīva 8, 195. Austra ar saviem vārdiem bij uzplēsusi sāpīgu brūci, kas šķita jau aizdzijusi esam. Rozītis III, 207. ..nejaušs gadījums un pāris aiz muguras teikti vārdi atkal uzplēsa vecās vainas, sagrieza domas negantā virpulī.. Saulītis 6, 11.

2. *Plēšot attaisīt, atvērt u. tml. (piemēram, ko salīmētu, sakļautu); atplēst (2).* □ Es uzplēšu aploksni. Izvelku no tās divas rūpīgi aprakstītas lapas.. Brodele 17, 152. Pagrozīju pirkstos aploksni: nemākulīgi uzplēsta un par jaunu aizlīmēta. Lapsa 6, 222. Sainītis bija no Vācijas. ..Kristaps to sagrāba un strauji, gandrīz nikni uzplēsa. Viņš rāva nost papīru pēc papīra.. Zv 57, 2, 12. // *Plēšot, parasti no apakšas uz augšu, atdalīt, sašķelt, sasmalcināt.* □ ..virtuvē patlaban uzplēsta grīda: stampā smiltis, liek jaunus šķērskokus apakšā.. Birznieks-Upītis VI, 101.

3. *Uzart (neapstrādātu lauku, atmatu u. tml.).* U. plēsumu. U. vecaini. □ ..kādu dienu Nate Ērikam teica: «Klausies, vai mums šoruden nevajadzētu uzplēst kādu gabalu Jaunpļavā?» Dziļums 1, 155. «Šogad ļoti spēcīgas salnas,» viņš sacīja, «tādas bija toreiz, kad mēs uzplēsām lejas zemi un iesējām rudzus..» Jansons 3, 236. Uzplēšot atmatas, nosusinot purvus, nolaižot dzirnavu dīķus.., tiek iznīcinātas apmešanās vietas daudziem savvaļas zīdītājdzīvniekiem un putniem. Kronītis 1, 291. // *Uzarot neapstrādātu zemi, atmatu u. tml., izveidot (tīrumu).* □ Augusts savukārt meža daļā, kas, mājas ceļot, bija nocirsta, izlauza celmus un uzplēsa tīrumus. Skujiņš 14, 77.

uzplijība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *u z p l i j ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Tāda uzplijība nokaitināja jau pa īstam. Cīņa 79, 279, 3.

uzplijīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzplijīgi.** *Tāds, kas nekautrīgi, uzmācīgi vēršas pie kāda, prasot, lūdzot, piedāvājot u. tml.* □ ..ja es nebūtu tik uzplijīga un neatlaidīga, diez vai meistara palīgs būtu pārāk pūlējies dalīties

ar mani savā pieredzē un zināšanās. PL Siev 78, 3, 8. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Mājas jaunieši pierunāja mani aiziet uz vienu no estrādes koncertiem, kas iepriekš uzplijīgi tika reklamēti .. Lit M 81, 13, 11. .. Ai, pārlieku uzplijīgais maigums! Bendrupe 3, 90. // *Tāds, kas ilgstoši uzturas cilvēku vai dzīvnieku tuvumā, izraisot nepatiku, arī tāds, kas izturas agresīvi pret cilvēkiem vai dzīvniekiem (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.*

uzplikšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uzplikšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm plikšķināt (kādam, kam, pa ko).* □ Viņš atsien Bandžo saiti .. un, viegli uzplikšķinājis sunim pa muguru, aizraida to uz mājām. Ezera 11, 129. No ormaņa Siliņš izkāpa uz tā paša ielas stūra, kur bija iekāpis. Klusēdams samaksāja un uzplikšināja ar plaukstu slapjajam zirģelim. Skujiņš 7, 75. Malinieks uzplikšķina ar pātagu. ME IV, 367. // trans. Braucējs uzplikšķina gaisā pātagu.

uzplīkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uzplīkšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm plīkšķināt (kādam, kam, pa ko).* □ «Jūs esat šejienes skolotājs?» dragūns .. vaicā. .. viņš pablenž uz smīnētāju pusi un ar nagaiku uzplīkšina pa zābakstulmu. Upīts 10, 108. // trans. □ Eglīšu pagalmā pastnieks apgrieza zirgus, .. uzplīkšināja pātagu, aizbrauca .. Austriņš 1, 80.

uzpliķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm pliķēt (kādam, kam, pa ko).* □ «Nu, nu,» ejot garām, [slaucēja] uzpliķē Tuknai, kas snaiksta pretī savu platragu pieri. Pad J 83, 23, 1. «Nu!» Viktors, noslēpumaini smaidīdams, uzpliķēja pa Maškas [ķēves] kaklu. Talcis 4, 114.

uzplīst, parasti 3. pers., -plīst, pag. -plīsa; intrans.; pareti. *Pārplīst.* □ Pēc zieda atvēršanās putekšnīcas izkaras no zieda, uzplīst un izbārsta putekšņus. Tērauds 1, 18. Bet kāju pirkstos un zem pēdām cēlās melni uztūkumi kā augoņi; tie milza, uzplīsa, čūloja .. Lāms 1, 28. Man svārki uzplīsuši. ME IV, 367.

uzplīt, -pliju, -plij, -plij, pag. -pliju; trans.; pareti. *Pakļaujot savai gribai, ietekmei (kādu), panākt, ka (tam kas) jāpieņem, jāatzīst, jādara pretēji (tā) vēlmei, vajadzībai; uzspiest (5), uzmākt.* □ Nemākules un blakus personas loma, kuru nopūlējos viņai uzplīt, nepavisam nevarēja būt Adai pa prātam. Kaijaks 5, 159. Un viņš .. ar žēlabām un nejauku cietsirdību, ko gan viņš sev par vari bija uzplijis, domāja, ka vēlāk viņš pasaulē sastaps vēl daudz skaistākas, gudrākas un labākas sievietes nekā Ksenija. Ādamsons 3, 90.

uzplītīties, -plijos, -plijies, -plijas, pag. -plijos; refl. *Neatlaidīgi, netaktiski vērsties pie kāda, prasot, lūdzot, piedāvājot u. tml.; uzmākties.* □ Kad es uzplijos viņam stingrāk, prašņādams par visādiem glezniecības un krāsu tehnikas noslēpumiem, viņš kļuva vēl vairāk neizdibināms, strupāks .. A Eglītis 2, 38. No rīta mana gudrā māsa saka, ka es naktī esot briesmīgi kliedzis. Uzplijas, lai stāstu, ko esmu sapnī redzējis. Indrāne 4, 43. Ratu meistars .. ar groka glāzi uzplijās Laurai. Upīts 4, 173. Bijis tāds garāmgājējs, ar savu gudrību mēdzis ļaudīm uzplīties. Kaldupe 10, 80. // *Ilgāku laiku uzturēties cilvēku vai dzīvnieku tuvumā, izraisot nepatiku, arī agresīvi izturēties pret cilvēkiem vai dzīvniekiem (par dzīvniekiem).* // pārn. *Vairākkārt izraisoties, ilgstoši pastāvot, parasti nevēlami, ietekmēt (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli, domām u. tml.).* □ Bērnībā man .. pāragri uzmācās nopietnība, uzplijās visādas domas un sapņi .. Kaijaks 5, 163. Pēc vakariņām Lielvīram kā parasti uzplijās miegs. Lubējs 1, 134.

uzpliukšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uzpliukšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Īsu brīdi, arī reizēm pliukšķināt (kādam, kam, pa ko).* □ Antons uzpliukšķina ar pātagu. ME IV, 367. // trans. U. pletni.

uzplīvojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z p l ī v o t.* □ .. saklausīju, ka pavardā sausi sprakst egļu zari. Liesmas uzplīvojums deva man iespēju redzēt visu tajā mazajā telpā. Lāms 5, 199.

uzplīvot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt plīvot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, plīvot.* □ Sacēlās tāds caurvējš, ka atsprāga arī vidusdurvis, noplandīja galdauts, uzplīvoja aizkars .. Ezera 18, 59. Garām Valerijam aizjoņoja jaunieši. Valerijs ieraudzīja vienīgi meičas tumšos matus, tie uzplīvoja un izgaisa kā negaidīts vēja brāziens. Kar 56, 3, 6. Uguns palejā uzplīvoja vēl augstāk. Upīts 18, 263. pārn. Stāv ielas malā meitene un smēķē. Smaids viņas vaigā uzplīvo kā dūmi Un gaist .. Osmanis 4, 30.

uzplucināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Plucinot, sīki sadalot (ko), uzvirzīt (to) virsū (uz kā, kam).* □ Samaisa [sasmalcinātu ķirbi un kartupeļus] kopā, .. ieber ar sviestu izsmērētā formā, uzplucina virsū sviesta piciņas, cep krāsnī gatavu. Sieviete 90, 1, 23.

uzplūde, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība, process → u z p l ū s t (1).* Upes u.

2. *Darbība, process → u z p l ū s t (2).* Ūdens u.

uzplūdi, -u, vsk. uzplūds, -a, v. **1.** tikai dsk. *Ūdens līmeņa paaugstināšanās (virs parastā līmeņa).* □ Dažreiz ziemās Ventā novērojams uzplūdu vilnis, bet pārējās Latvijas upēs tajā pašā laikā ir mazūdens režīms. Ģeogr 81. Stiprie vēji jūrā pārvieto lielas ūdens masas, tāpēc piekrastē, pūšot attiecīgā virziena vējiem, rodas uzplūdi vai atplūdi. D kal 81, 106. Kad pamodāmies, bangu uzplūdi sniedzās līdz vabām .. Gūtmanis 2, 26. // *Gaisa plūsmas ātruma, parasti pēkšņa, palielināšanās.* Vēja uzplūdi.

2. tikai dsk. *Paisums.* □ .. Mēness ietekme [uz Zemi] izpaužas tā saukto plūdmaiņu, tas ir, uzplūdu un atplūdu jeb paisuma un bēguma parādībās okeānos .. Zin T 62, 10, 42.

3. *Darbības, norises aktivitātes kāpinājums (parādībām sabiedrībā).* □ .. Latvijā sākās ātrslidošanas uzplūdi, un uz Rīgu atceļoja pat Eiropas čempiona tituls .. Saulītis 12, 212. Lirikas straujas attīstības ciešo saistību ar sabiedrisku kustību uzplūdu periodiem apliecina visu

tautu lirikas vēsture. Valeinis 2, 15. Mūsu literatūras attīstībā vērojami dažādu žanru uzplūdi un atplūdi. J Kalniņš 1, 167. // pārn. *Intensitātes kāpinājums (emocijām, domāšanas procesam u. tml.); arī uzplūdums (2).* Dusmu uzplūds. Atmiņu uzplūdi. □ . . miegs bija prom un sāka rasties svaidīgu domu uzplūds. Niedre 16, 115. Viņam uznāca atklātības uzplūdi . . Vilks 1, 163.

uzplūdinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l ū d i n ā t.* □ Augšpus dambja izveidojas ūdens uzplūdinājums, tā sauktais bebru dīķis, kas ievērojami paplašina [bebru] ģimenes barošanās joslu. Tauriņš 1, 86.

uzpludināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, ka (šķidrums) uzvirzās (kam) virsū.* U. krāsu uz papīra.

uzplūdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Ar mērķtiecīgu darbību panākt, ka (parasti ūdenstilpe) piepildās, uzpildās ar ūdeni.* □ Lai sausajā ziemas periodā netrūktu ūdens kanāla slūžām, tiek uzplūdināts īpašs ezers. Zv 73, 6, 19. Vasaras estrādi uzbūvēja uz salas, kuru no vienas puses aplīkumoja upe un no otras norobežoja uzplūdināta ūdenstilpne. Hānbergs 1, 30. Pavāriņu gruntē bija vairāki purveļi, un vectēvs vienu no tiem bija sadomājis uzplūdināt un ierīkot zivju dīķi. Gūtmanis 4, 93. // *Panākt, ka (ūdens) piepilda, uzpilda ūdenstilpi.* U. ūdeni dīķī.

uzplūdot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans.; reti. *Uzplūst.* □ pārn. Reizēm meitenei uzplūdo neapmierinājuma un spītības vilnis: tīšu prātu gribas darīt kaut ko tādu, lai citi sāktu kliegt, rāties. Indrāne 2, 134.

uzplūdums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l ū s t (2).* □ Mazūdens periods . . upēs bieži vien nav noturīgs, vasarā to nereti pārtrauc lietus uzplūdumi, ziemā — atkušņi. Ģeogr 81. Ar makšķerkātu rokā Jūs jau esat lavījies gar palu ūdeņu uzplūdumiem un medījis žirgtās raudas. Zv 79, 9, 30.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l ū s t (4).* Prieka u. □ Sirsnības uzplūdumā viņš cieši saspieda Akmentiņa trauslo roku. Lācis 4, 83. Bet tie bija acumirklīgi dusmu uzplūdumi, un nezin vai viņa maz dusmotos, ja tas neizsauktu atmiņā vecveco strīdu ar mazmeitu Jaitu. Grīva 3, 21.

uzplūksnojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p l ū k s n o t.* Šķiedru u.

uzplūksnot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Kāršot, kasot u. tml. izveidot plūksnainu (piemēram, audumu).* U. šķiedras.

uzplūsme, -es, s.; parasti vsk.; reti. *Uzplūdums (2).* □ . . viņa siltu roku noglauda Kaijam matus un vaigu. Sen neizjustā jūtu uzplūsmē viņš saķer šo roku un noskūpsta. Upīts VIII, 77.

uzplūst, parasti 3. pers., -plūst, pag. -plūda; intrans. **1.** *Kļūt tādam, kurā ievērojami paceļas ūdens līmenis (par ūdenstilpi); arī pārplūst.* □ Reizēm pavasarī šī upe tā uzplūda, ka līči no vienas meža malas līdz otrai gulēja vienā baltā ūdenī. Apsīšu J 2, 38. Vaineļa grāvis uzplūdis, tiltiņam divi koki iznesti . . Upīts 4, 149. . . mums nav gumijas zābaku, lai varētu tikt pāri uzplūdušajam braslam . . Kolbergs 3, 164. // *Applūst, pārplūst (par vietu).* Uzplūdušas līča pļavas. □ Varbūt viņam [sunim] slāpa un viņš meklēja ūdeni uzplūdušajā krasta joslā? Gūtmanis 2, 47.

2. *Plūstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam, arī kur) — par šķidrumu, šķidru masu.* □ Lai iegūtu daudzkrāsainu audumu, jākrāso vairākkārt. . . Katra jauna krāsa daļēji uzplūst virsū iepriekšējai un to maina. PL Siev 78, 6, pielikumā. // *Plūstot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par ūdenstilpi; plūstot uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Jūra uzplūdusi līdz kāpām. ME IV, 368. Sakarā ar Zemes garozas svārstību kustībām, garozai paceļoties un iegrimstot, jūra gan uzplūdusi, gan atkāpusies no tagadējās Latvijas teritorijas. Ģeogr 22.

3. *Kļūt uztveramam, sajūtamam (par skaņu, smaržu u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, kļūt uztveramam, sajūtamam.* □ Iso viļņu skaņas [radiouztvērējā] uzplūst un noklust, uzplūst un noklust. Puriņš 2, 109. Drebošām rokām iebāzis kabatā maizes tīstokli, viņš devās uz durvīm. Viņam garām paejot, man uzplūda skāba alus smaka. Janovskis 1, 251.

4. *Rasties, izraisīties (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli).* □ . . viņai uzplūda īstas spīvas dusmas, ka te vēl tik gari un neprasmīgi jātielējas. Upīts 9, 560. Prīdis iesmējās pirmais, Uldis piebalsoja, un uzplūdusī jautrība aizskaloja visu neuzticību. Lāms 6, 35. Miegs uzplūda, ietina visu miglā . . Lit M 90, 32, 5. // *Rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Tad atkal sāka uzplūst atmiņā tā briesmīgā vakara notikumi — cits pēc cita. Brodele 14, 239, Šīs atmiņas uzplūst Kā no tumšegļu sila . . Osmanis 4, 78.

uzpļaut, -pļauju, -pļauj, -pļauj, pag. -pļāvu; trans. **1.** *Pļaujot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (ko).* □ Dumbrainā ieplakā . . uzpļauju dzeltenbrūno kameņu ligzdu. Caune 5, 204.

2. *Pļaujot uzvirzīt (vālu) virsū (uz kā, kam).* □ Siena vālu uzpļaut virsū nepļautai zālei. ME IV, 368.

uzpogāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Pogājot nostiprināt virsū (uz kā, kam).* □ Pēdējās piešuj pogas . . un uzpogā sašūtu mazu jostiņu. Kalniņa 1, 96.

uzpolsterēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Pārklāt ar polsteri (mēbeli, tās virspusi).* U. dīvānu.

2. *Iešūt (apģērbā, tā daļā) polsteri.* □ Klasiska ir arī neliela, sievišķīga žakete ar nedaudz uzpolsterētu, iztaisnotu plecu daļu . . PL Siev 85, 7, 24. Zils mētelītis ar uzpolsterētiem pleciem, mati ar čupu virs pieres, viss pēc modes prasībām. Dripe 10, 358.

3. *Uzstiprināt attiecīgu veidojumu (ķermeņa daļai), lai (tai) piešķirtu vēlamo formu.* U. aktierim vaigus.

uzpost, -pošu, -pos, -poš, pag. -posu; trans. **1.** *Post un pabeigt post (piemēram, telpu, tās daļu, celtni, apkārtni).* U. viesistabu. U. rakstāmgaldu. □ Istaba jau uzposta. Tēja smar-

šaini kūp mazā porcelāna krūzītē. Upīts 18, 133. Ēka bija par vecu un nolaistu, bet uzpost to nebija naudas. A Eglītis 2, 144. . . viņi abi nostrādāja visu dienu pa Smēdenes krēslaino istabu un šauro pagalmu, kamēr visas malas bija uzpostas. Dziļums 1, 332.

2. *Izveidot (kāda) apģērbam, ārienei u. tml. kārtīgu, vēlamu izskatu, izgreznot, izrotāt (kādu), parasti mazliet.* □ . . redzams, — arī sevi tēvs neaizmirsa uzpost: gludi noskuvies, sirmos matus izšķīris taisnā celiņā un sirmās ūsas sāgriezis gludās vērpetēs. Birze 1, 104. Vispirms mani safrizēja. Pēc tam ieēnoja acis un arī citādi uzposa tādā pašā garā. Gulbis 3, 218.

uzposties, -pošos, -posies, -pošas, pag. -posos; refl. *Izveidot savam apģērbam, ārienei u. tml. kārtīgu, vēlamu izskatu, izgreznoties, izrotāties, parasti mazliet.* □ Biruta pamodusies izrausās no kulbas, atelsas brīdī nomazgāja muti grāvī, . . drusku uzposās, skatīdamās mazā spogulītī . . Veselis 1, 330. Viņa taču mīlēja pa svētdienām tik glīti uzposties. Un jaunais rudens mētelis, to viņa uzšuva vēl tikai dažus mēnešus pirms nelaimīgā plaušu karsoņa. Upīts XII, 185. Mare: Bet vai jums nekad negribas uzposties jaunā uzvalkā un pastaigāties pirmizrādē pa operas foajē, lai visi jūs varētu aplūkot? A Eglītis 1, 131.

uzpotēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Potējot savienot divu radniecīgu augu veģetatīvās daļas.* □ . . uz labas kvalitātes stādiem — potcelmiem — uzpotē no izciliem kokiem ievāktus potzarus. D kal 72, 74. Uz viena koka viņš uzpotējis divas aprikozu un plūmju šķirnes . . Pad J 73, 210, 3. No tūbainā ķirša, ja tam uzpotē parasto vietējo ķirsi . . , Kaukāza plūmi vai saldo ķirsi, var izveidot pundurformas. Lauku Dzīve 74, 3, 17.

uzprasīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Pajautāt (kādam ko).* □ «Kā veicās darbā?» Imants uzprasīja. Hedviga neatbildēja. Viņa laikam nebija dzirdējusi . . Lukjanskis 1, 59. Ja pašai kaut ko tādu uzprasa, viņa . . ar viltības pieskaņu atbild . . Kalndruva 5, 40. Uzprasi, vai viņa maz zina, kur mūsmājā ūdeni smeļ . . Dripe 2, 132.

2. *Pieprasīt (noteiktu cenu par ko, parasti, to pārdodot).* □ Spekulanti mūs [tirgū] apcēla un par pusvelti izrāva mantas no rokām. Māte rājās. Viņa sīksti turējās pie uzprasītās cenas . . Gūtmanis 4, 212. // intrans. □ Atnesuši pārdot divas dzīvas zosis . . Uzprasīs pārāk lēti — visi viņus uzskatīs par naiviem. Uzskrūvēs cenu pārāk dārgu — visi viņus uzskatīs par ierāvējiem un spekulantiem. Jakubāns 2, 130.

uzprasīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; sar. *Izteikt vēlēšanos, prasību (pēc kā, lai ko uzņemtos u. tml.).* □ Šie jaunie parasti necentās uzprasīties pēc darba, drīzāk gan bija stumjami un grūžami. Lāms 2, 11. Es jau no paša rīta uzprasos ciemos pie Rūtiņtantes . . Indrāne 7, 21. Draudzene, kuras viesībās viņi bija iepazinušies, uzprasījās par vedējmāti . . Zigmonte 13, 74. // *Ar savu izturēšanos, rīcību, runu aktivizēt kāda cita attieksmi pret sevi, pamudināt uz pretdarbību pret sevi.* □ Man ir tāds princips — nevienu cilvēku nekaitināt un neuzbudināt, ja viņi paši neuzprasās. Jansons 5, 175. Tu uzprasies pēc pēriena . . Kaldupe 13, 164.

uzprātot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; pareti. *Uzdomāt.* □ . . viens no ragavu pavadoņu pulciņa uzprātoja pamēļot, un Atiņš labprāt patērgāja pretī. Purs 11, 111.

uzpresēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Presējot piestiprināt (uz kā, kam).* U. zobratu vārpstai.

2. *Presējot izveidot, izgatavot (detaļu, priekšmetu).* U. nazi.

uzprojektēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Projektēt un pabeigt projektēt.* □ Studenti uzprojektēs un uzcels rotaļu laukumu . . bērnudārzā. Pad J 82, 120, 2. Olivers: Arī šī telpa ir lieliska, Omartija kundze. Otru reizi aplūkojot, man tā patīk vēl labāk. . . Vai jūs pati visu to uzprojektējāt? A Eglītis 1, 317.

uzpucēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; novec. *Uzpost (piemēram, uzģērbjot svētku drēbes).* □ «Tev nu gan ir labi dēli. Visu ko prot. . . Ar meitām tik vien zini, kā uzpucēt un uzpasēt.» PL Siev 85, 11, 18. Māte uzpucējusi meitu. ME IV, 368.

uzpucēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; novec. *Uzposties (piemēram, uzģērbjot sev svētku drēbes).* □ «Nu ir gan uzpucējies kā brūtgāns! Kādu puķi vēl piespraud pie cepures.» Upīts 4, 177. «Es brīnos — man joprojām tāpat patīk dejot, uzpucēties, iet uz ballītēm.» Lit M 90, 48, 8.

uzpucināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; sar. *Uzrīdīt (1).* □ Uzpucināt kam suni. ME IV, 368.

uzpūderēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Pūderēt un pabeigt pūderēt (ķermeņa daļas, parasti seju), parasti mazliet.* U. vaigus.

uzpūderēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Uzpūderēt savas ķermeņa daļas (parasti seju), parasti mazliet.* □ Dāmas nozuda Kaulēna kundzes buduārā: bija laiks uzpūderēties un parunāt par jaunākām sensācijām. Lācis VI, 280.

uzpūkojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p ū k o t.*

uzpūkot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Kāršot, kasot u. tml. izveidot pūkainu (piemēram, šķiedru).* U. adītu vilnas cepuri. □ No labās puses pakasot ar asu adatu, audumu nedaudz uzpūko. PL Siev 83, 7, pielikumā.

uzpulēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Pulēt un pabeigt pulēt, parasti mazliet.* U. vecās mēbeles.

uzpulsēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Iesākt pulsēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, pulsēt.* □ pārn. . . saule šķiet atspīdam laipnāk, un dzirnavu sienās uzpulsē sen nomirusī dzīvība. Zigmonte 4, 221.

uzpumpēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. **1.** *Uzsūknēt.* □ Uzpumpēsim ūdeni! ME IV, 369.

2. *Piesūknēt (ar gāzveida vielu).* □ . . man acu priekšā pazib kadrs no filmas «Cirks», kur

kalpotājs kādam subjektam zem elegantas frakas uzpumpē gumijas vesti. Lit M 83, 13, 6.

uzpurināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Purinot, kratot, cilājot u. tml. panākt, ka (kas, piemēram, spilvens) kļūst mīksts, čagans, arī kupls.* □ Elna ieiet savā istabā. Kad apgulstas, spilvens šķiet ciets. Vai Liljena nebūtu to uzpurinājusi? Zigmonte 13, 127. Aiz zāles bija guļamistaba; tur atradās augstu uzpurināta gulta .. Zeiboltu J IV, 97.

2. *Purinot panākt, ka (kāds) uzmostas (no miega); purinot panākt, ka (kāds) pieceļas (kājās, sēdus).* □ Grīnis ņēmās uzpurināt biedrus. Tie modās drebinādamies, saīguši. Lāms 3, 19. Tēvs, uzmodinājis, pareizāk sakot, ar purināšanu uzpurinājis mani un brāli no salda miega .. J Plotnieks 9, 203. Tikai Kātiņam acis spīdēja kā aizkvēlojušās ogles. «Tā nē, tā nē ..» Viņš sāka atkal purināt Pakrastu, līdz uzpurināja kājās. «Tagad iesim ..» Upīts II, 197. // pārn. *Uzmundrināt, neļaut būt pasīvam, bezdarbīgam.* □ Hope: Es vispār noņemos ar tevi tikai tīras cilvēkmīlestības dēļ. Mēģinu uzpurināt un glābt garīgu vraku. A Eglītis 1, 398. Iespēja kaut kur aizbraukt mani mazdrusciņ uzpurināja — un piepeši man gluži neprātīgi sagribējās uz Klaiņiem, uz ezeru .. Ezera 5, 134.

3. pareti. *Purinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam); arī uzkaisīt.* U. gružus uz grīdas. □ Tad man .. jāpalīdz tās [kļavas lapas] sarindot uz lizes — māte tik uzpurina miltus, uzkrauj mīklu .. un laiž krāsnī .., lai cep! Austriņš 2, 155. .. [sēnēm] uzpurinājām sāli un apēdām. ME pap II, 731.

uzpurnis, -ņa, v. *Speciāls, parasti no ādas izgatavots, dzīvnieka, parasti suņa, purnam uzmaucams, aizsargs, lai dzīvnieks nevarētu kādam iekost.* Uzlikt sunim uzpurni. □ .. suņus sabiedriskajā transportā drīkstot pārvadāt tikai ar īsajām pavadām un uzpurņiem, lai neapdraudētu citu pasažieru labklājību un drošību. Ezera 9, 290. Katrs suns apmācāms valkāt uzpurni. .. Ļoti parocīgs ir uzpurnis, kas pagatavots no viengabala ādas ar atverēm gaisam, jo dod iespēju sunim turēt muti atvērtu. Lauku Dzīve 78, 1, 31.

uzpūst, -pūšu, -pūt, -pūš, pag. -pūtu. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Iesākt pūst (par vēju, gaisa plūsmu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, pūst.* □ Šodien beidzot pēc ieilgušā bezvēja uzpūta viegls austrenis .. Purs 9, 133. No jūras uzpūta vēsums. Tā tas šeit notika, vakars silts, bet nezin no kurienes atskrien salta elpa .. Zigmonte 13, 67. Uzpūš vējš, notrauc pūkas noziedējušai pienenei un aiznes tālāk. Gulbis 3, 342. .. ceļš ir sauss un ciets. Kad uzpūš stiprāka vēja pūsma, uzvirpuļo balti putekļi. Kaijaks 6, 76. pārn. Kur uzpūš kāda strāva Vai nieka vēsmiņa, Jūs [modernā inteligence] aizklīstat tām līdzi Bez paša satura. Rainis Ib, 357. // trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas, piemēram, gaisa strāva, smarža) iesāk izplatīties; būt par cēloni tam, ka īsu brīdi, parasti spēcīgi, izplatās.* □ .. no augšas vējiņš uzpūta nakts dzestrumu. Fimbers 1, 417. Viņi aizmirsuši karu, nāsīm sajuzdami svaigā zaļuma dvašu, ko ar vēsmu tiem uzpūtis tranšeju starpā palikušais rudzu lauks. Grīns 1, 263.

2. trans. *Pūšot uzvirzīt virsū (kam, uz kā, piemēram, elpu, vēsmu).* □ Nedrīkstēja ligzdām pieskarties vai uzpūst elpu, lai putni tās nepamestu .. Caune 1, 137. // *Pūšot uzsmidzināt, uzklāt virsū (kam, uz kā).* □ Jaunajā konstrukcijā iztiek bez koka .. Starp nelielām šķērssijām iestrādā parasto viļņoto šīferi un virs tā uzpūš putuplastam līdzīgu masu, kas sacietējot rada labu siltumizolācijas slāni. Lauku Dzīve 76, 2, 13. Ar katru gadu paplašinās uzpūšamā putuplasta lietošana siltuma izolācijai fermu jumtos .. Lauku Dzīve 80, 2, 6.

3. trans. *Pūšot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); pūšot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. spalvas gaisā. □ «Kas ir cigāri, nekas! Tīrie dūmi, ko gaisā uzpūst!» Bērn 47, 8, 9. // *Būt par cēloni tam, ka (kas) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); būt par cēloni tam, ka (kas) uzvirzās uz kādas vietas — parasti par vēju.* □ Vējš uzpūtis smiltis uz palodzes°. ME IV, 369.

4. trans. *Pūšot piepildīt (ko) ar gāzi; piepūst (1).* □ Kaut gaisa balonā ir tikai gaiss, Ja pārāk uzpūš to, var sekot sprādziens baiss. Rinkule 6, 89. Tās [šinas] jau iepriekš sagatavotas jebkurai ķermeņa daļai .. Šādu šinu piestiprina pie locekļa un uzpūš ar gaisu, tā panākot pietiekamu fiksāciju. Visp ķīr 185. // *Apstrādājot palielināt apjomu un izveidot porainu konsistenci.* □ Saldās zupas var panniegt ar kukurūzas pārslām, uzpūstiem rīsiem un skābu krējumu. Ēd gat 127. // *Būt par cēloni tam, ka (piemēram, kuņģis, zarnas), fizioloģisku traucējumu dēļ piepildoties ar gāzi, šķidrumu, palielinās apjomā.* Uzpūsts (arī uzpūties) vēders — *saka, ja ir palielināts gāzu daudzums kuņģī, zarnās.* □ Nav ieteicams lietot produktus, kas uzpūš kuņģi un zarnas .. Ves 58, 6, 4. Vēderiņš viņai bija uzpūsts, kājas kā zirneklim, degunticiņš vienmēr tecēja, mazajā organismā rahīts strādāja savu postītāja darbu. Mauriņa 2, 129. // *Kļūt tādam, kam ir šāds ķermeņa fizioloģiskais stāvoklis.* □ Bada uzpūsts cilvēks. ME IV, 370. // divd. formā: uzpūsts. *Tāds, kas ir deformēts produktu, parasti konservu, bojāšanās rezultātā — par trauku, tā daļu.* Uzpūsta konservu bundža. □ Mājās gatavotie konservi obligāti jāuzglabā vēsā vietā .. Pirms lietošanas tie jāapskata. Ja vāciņš ir uzpūsts, konservus uzturā lietot nedrīkst .. Rīgas B 83, 212, 5. // divd. formā: uzpūsts. *Tāds, kam ir raksturīga apaļīga, izteikti palielināta ķermeņa vidusdaļa (piemēram, par kukaiņiem); tāds, kas ir apaļīgs, izteikti palielināts (par ķermeņa daļu).* □ Sakņu ērces ovālas, uzpūstas, spīdīgas, netīri baltas vai gaiši dzeltenas. Rupais, Kalniņa 1, 144. Pēkšņi no vientuļas glīvenes gaiši zaļās lapotnes lejup metās pavisam savādi radījumi ar plakanu vēderu un uzpūstu, ieapaļu muguru. U Plotnieks 1, 90. // pārn.: sar. *Nepelnīti, pārspīlēti izcelt, cildināt (kādu); pārspīlēt (ko).* □ .. jebkura mākslīgi uzpūsta vai tikai ar reglamentu bal-

stīta autoritāte asmēlīgo un neatkarīgo pilsoņu vidū pagaistu pusstundas laikā. Bels 3, 19. Montis: Diāna pārspīlē, vai ne? Tā viņa dara, uzpūš katru mazāko nieku par nezin ko... Priede 4, 209.

5. trans. *Pūšot panākt, būt par cēloni, ka (uguns, ogles u. tml.) sāk degt, liesmot, kvēlot.* □ Zīra: Uguns bija izdzisusi, es to atkal uzpūtu. Zīverts 2, 90. Erna.. uzpūta plītī ogles, uzcepa kartupeļus ar speķi. Kaijaks 5, 17. // *Būt par cēloni tam, ka (uguns, ogles u. tml.) sāk liesmot, kvēlot — parasti par vēju.* □ Aprasotie sprunguļi sākumā negribēja lāga degt, bet vējš, pietiekoši spēcīgs, uzpūta ar varu. Upīts 4, 104. Ar bērnu muti Dzied nākotne dziesmas, No dzirkstēm vēji Uzpūtīs liesmas. Rainis Ib, 429.

6. trans. *Pūšot panākt, būt par cēloni, ka (kas) izveidojas.* □ Viņa [meitene] sēž vanniņā un pūš burbuļus. Un skaļi smej, ja izdodas uzpūst lielu un krāsainu. Avotiņa 3, 55. ..[Daugavā] redzami sīki, vēja uzpūsti vilnīši.. Lapsa 6, 268. pārn. Nevajag liela prāta, lai uzpūstu fantāzijas burbuļus vai celtu sapņu pilis. Pad J 83, 228, 1.

7. trans. *Uzspēlēt (piemēram, melodiju ar pūšamo instrumentu).* □ Uzpūt kādu krietnu gabalu — vai nu sudmaliņas, vai šļūci [valsi]! ME IV, 370. // *Neilgu laiku, arī reizēm pūst (piemēram, tauri).* □ Uzpūš signāla ragu, bet tā pļerkstošās skaņas klīst turpat biezajā miglā un neviens suns atpakaļ negriežas. Upīts 18, 45. «Aizviņu vasaru, kad vilki gandrīz visiem aplasīja pa lopam, Sīļiem viņi neaiztika nevienu. Viņu ganu puika ņēmis līdzi tauri un palaikam uzpūtis, un neviens vilks Sīļiem pat tuvumā neesot manīts.» J Kalniņš 10, 258.

8. intrans. *Īsu brīdi pūšot, signalizēt; uztaurēt (1).*

uzpūsties, -pūšos, -pūties, -pūšas, pag. -pūtos; refl. **1.** *Piepildoties, parasti ar gāzi, šķidrumu, palielināties apjomā, arī izveidoties ar porām, izcilņiem (piemēram, par vielu, masu).* □ Sviestskābi saturošie sieri nogatavināšanas stadijā sāk uzpūsties, rodas vesela virkne nevēlamu blakusparādību. Goba 5, 202. ..šūnaini porainos un šūnainos izstrādājumus iegūst, mālu strauji uzkarsējot. Uzkarsēšanā.. māls uzpūšas. Izrakt 245. // *Piepildoties, parasti fizioloģisku traucējumu dēļ, ar gāzi, šķidrumu, palielināties apjomā (piemēram, par kuņģi, zarnām).* Uzpūties (arī uzpūsts) vēders — *saka, ja ir palielināts gāzu daudzums kuņģī, zarnās.* □ Lucerna būtu ideāla ganību zāle, ja no tās lopiem neuzpūstos kuņģis. Lauku Dzīve 76, 1, 38. «Mammai ļoti slikti. Briesmīgas sāpes, vēders uzpūties kā bumba.» Dripe 10, 326. // *Kļūt tādam, kam ir šāds ķermeņa fizioloģiskais stāvoklis.* □ Lopi var uzpūsties arī no sapelējušas un bojātas barības. Lauku Avīze 90, 19, 6. // *Bojājoties (traukā esošajiem) produktiem, parasti konserviem, deformēties — par trauku, tā daļu.* Uzpūtusies konservu kārba. // *Kļūt apjomīgākam, saceļot spalvas (par putniem).* Dusmās uzpūties tītars.

2. *Kļūt saspriegtam, arī izplesties, uztverot gaisa plūsmu.* □ Pland vējā mati sievietēm.. Vīriešiem un zēniem krekli uzpūšas kā buras. Vējāns 6, 89. Peļķes blāzmainas kā mārki,.. Lietussargi, sievu svārki Uzpūšas kā melni [buru] kuģi. Stērste 1, 124.

3. sar. *Kļūt dusmīgam, arī apvainoties; piepūsties (3).* □ Nākamā dienā Mestriene staigā uzpūtusies: redzams, ka jaunie biedri tai ne visai pēc prāta. Sudrabu E 3, 478. Anna pirmā iznāk pie pusdienas, drusku kā domīga, drusku kā uzpūtusies un nosēstas galda galā, mātes vietā. Upīts II, 348. // *Kļūt iedomīgam, augstprātīgam.* □ Citi viņa vecumā ceļ degunus diezin cik augstu un nemaz nepaskatās uz ļaudīm, kuri kādu nieku vien par viņiem jaunāki. Iedomājieties, pāris gadu, ir gan liela lieta, vai tur būtu ko uzpūsties! Zigmonte 8, 105. Apņēmusi šalli ap kalsnajiem pleciem, viņa, lielmanīgi uzpūtusies, sēdēja.. Vāczemnieks 5, 51. ..redzēju Edgaru uzpūtušos savā studenta gudrībā.. Lāms 6, 62.

○◇ Uzpūšas (arī piepūšas, iepūšas) kā pāvs (arī tītars) sar. — *saka par ļoti iedomīgu, augstprātīgu cilvēku.*

uzpušķot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Pušķot un pabeigt pušķot, parasti mazliet.* □ Arī panēsātā pelēkā kleitiņa bija uzpušķota ar kuplu lentu. Dzene 3, 5. Neatstājos no uzpušķotās eglītes. Aiz logiem biezēja zilgana krēsla.. Lit M 90, 47, 5.

uzputenis, -ņa, v. *Saldais ēdiens, kas gatavots, parasti, no mannas biezputras vai olas baltuma un auglu, auglu sulas masas, uzputojot to.* Ābolu u. □ Biezputru [mannas] maisot atdzesē, tad puto, pievienojot izspiesto sulu. Atdzesētu uzputeni pasniedz ar aukstu pienu. Kļaviņa 1, 128. sal. Peldu iekšā krituma atsitiena saceltajā baltajā ūdens kalnā.. ūdens ir pilns ar gaisa burbuļiem kā gaisīgs uzputenis. Lauku Dzīve 84, 7, 23.

uzpūtenis, -ņa, v. *Uzputenis.* □ ..man taču nebija ne sekundes laika: vajadzēja mizot kartupeļus, cept karbonādi, vārīt zupu, sakult uzpūteni, vārdu sakot, gatavot pusdienas.. J Plotnieks 6, 190. «Un tagad vēl ko abām panašķot,» saimniece iznesa no pieliekamā uzpūteni. Purs 4, 290. // pārn.; niev. *Iedomīgs, augstprātīgs cilvēks.* □ «Kurš cilvēks tad ir bez trūkumiem! Pastāsti man, ko tu zini, vai arī es sākšu domāt, ka tu esi uzpūtenis.» Bels 4, 63.

uzputēt, parasti 3. pers., -put, pag. -putēja; intrans. *Putot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).*

uzpūtība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → uzpūtīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Uzpūtību un plātīšanos Brīviņam pārmest nevarēja, ja daudz, tad nelielu apvaldītu iedomību.. Upīts 4, 643. Nu viņš jutās sakaitināts, viņu sadusmoja Augustes neparastā uzpūtība, vai viņa pavēlēja, nemaz nelūgdamās? Niedra 4, 193.

uzpūtiens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība → uzpūst (1).* Vēja u.

2. *Vienreizēja paveikta darbība → uzpūst (2).* □ No akmens sirdīm nebaidieties: Visbie-

žāk akmens sirdis plīst No aukstas elpas uzpūtiena Un it nekad vairs nesadzīst. A Skalbe 7, 81.

uzpūtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzpūtīgi.** *Tāds, kas ir ļoti iedomīgs, izturas augstprātīgi, parasti bez pamata.* □ Paziņa dusmīgi nošņāca caur degunu un atvirzījās tālāk nost [no Grosvalda]. Palaida acis apkārt, kur viņš te no šī uzpūtīgā aristokrāta varētu tikt prom. Upīts XII, 533. .. cilvēki viņu [inženieri] ne visai cienīja par to, ka viņš bija uzpūtīgāks, nekā pienākas tāda ranga darbiniekam: ar traktoristiem nedraudzējās, labprāt mīlēja uzkliegt .. Talcis 9, 199. Viņa [meitene] man šķita pievilcīga, bet ļoti noslēgta, nepieejama, pat uzpūtīga. Kaijaks 5, 324. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Uzpūtīgā gaita, runas maniere, balss intonācija — jau ar to vien aktieris uzsver .. [lugas tēla] iedomāto pārākumu pār citiem. Teātris 83, 94. Puika uzpūtīgi klausījās un pārlaboja: .. nevis marta, bet aprīļa lapā tas misējums bijis. Upīts 4, 241.

uzpūtīgums, -a, v.; parasti vsk. *Uzpūtība.*

uzputinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p u t i n ā t.* □ Iecerēto krāsu toni meistars panāk ar krāsaino glazūru uzputinājumu, kas vaļējās krāsns apdedzinājumā dod košu, niansēm bagātu kolorītu. Tēl M 58, 189. .. mikroshēmu izstrādāšanā ļoti svarīgi ir precīzi noteikt uzputinājuma virsmas pretestību .. Zin T 78, 11, 4.

uzputināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) uzput virsū (uz kā, kam).* U. ziedputekšņus uz papīra. □ Sausā, pulvera veidā herbicīdi izkaisāmi iespējami vienmērīgi ar roku vai ar mašīnu, cenšoties tos uzputināt uz augiem nevis no virsas, bet gan no sāniem .. Apsīts 1, 130. // *Putinot, birdinot virsū (kā sīkas daļiņas), radīt, izveidot (piemēram, tā slāni).* U. pulvera kārtiņu. □ .. aktīvās pretestības .. izgatavo, uz keramikas pamatnes vakuumā uzputinot metāla kārtiņu. Zin T 78, 11, 4.

uzputojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p u t o t (1).* □ pārn. Ieskanējās pat balsis pret pseidotautiskā romantisma atribūtikas uzputojumu .. Kar 85, 2, 140.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z p u t o t (2).*

uzputot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** trans. *Putojot panākt, ka (šķidra vai pusšķidra masa), izveidojoties (tajā) gaisa pūslīšiem, porām, parasti ātri, iegūst vēlamo gatavības pakāpi.* U. kartupeļu biezputru. □ Olas dzeltenumu samaisa ar cukuru, kakao, vaniļu, atšķaida ar karstu pienu. Trauku ar maisījumu liek karstā ūdens peldē un mērci uzputo, tad iemaisa atsevišķi saputotu olas baltumu. Kļaviņa 1, 102. «Putukrējums .. bija paspējis atsuloties. Vajadzēja uzputot citu,» mājasmāte skaidroja vienā laidā .. J Plotnieks 6, 147. pārn. Sniegs — tas krīt un nokūst, baltu mākoni vējš uzdzen, uzputo un atkal aiztrenc. Indrāne 10, 244.

2. intrans. *Būt tādam, kam ir radušās putas virsmā.* □ Alus uzputojis. ME IV, 369.

uzpūtums, -a, v. *Rezultāts* → *u z p ū s t (4), u z p ū s t i e s (1).* □ Ja nekādu zāļu pie rokas nav un uzpūtums kreisajā° pusē palielinās, un govs grib krist zemē, tad nu pašam saimniekam, ja nav speciālista tuvumā, jāņem kabatas naža mazais asmenītis un jāiedur govs tukšumos vidū, kur visvairāk āda izspiedusies, .. gāze izies, un govij briesmas vairs nedraudēs. Lauku Avīze 90, 19, 6.

uzrāde, -es, dsk. ģen. -žu, s. **1.** *Darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (1).* Dokumentu u.

2. *Darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (2).* □ Bet bija taču sevišķs gads: prasīja problēmu uzrādi un speciālu izgaismojumu! Lit M 80, 1, 2.

3. *Darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (3).*

4. *Darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (4).*

uzrādījums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (1).* Noslēptās mantas u.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (2).* □ Jāpiezīmē, ka dažu problēmu uzrādījumā pieminēti samērā veci darbi, kaut arī pār tām sarakstīti jaunāki .. Kar 90, 1, 167.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (3).* Vibrāciju u.

4. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z r ā d ī t (4).* Sekmju u.

uzrādīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Pēc oficiāla pieprasījuma, noteikumiem parādīt (parasti dokumentus); darīt ko zināmu, parādot to (piemēram, dokumentu, priekšmetu).* U. konduktoram braukšanas biļeti. U. caurlaidi. U. transportējamās kravas pavadzīmi. U. kvīti. □ Pie [rūpnīcas] vārtiem daži uzrādīja darba grāmatiņas, citi tāpat vien pamāja sargam sveicienu. Saulītis 12, 94. Pienāca milicis, palūdza uzrādīt dokumentus un atvainojies aizgāja. Līvs 5, 37. Lapas ar pabeigtiem zīmējumiem nesām uzrādīt. Mākslinieks uz tām uzspieda mazu, taisnstūrainu zīmodziņu .. Kalndruva 12, 129. // *Atklāt (cilvēku, kas kādam nav zināms vai vēlas palikt kādam nezināms); nodot (kādu); atklāt (kādam kāda vai kā atrašanās vietu).* □ «Ja nav zadzis [stabuli], lai uzrāda meistaru, kas tādu brīnumdarbu uzmeistarojis.» Kaldupe 12, 158. «Desmit rubļu nežēlošu, kas man uzrādīs šo tenku vāceli!» Sēlis 5, 154. «Igauņi, saprotams, Jēkabmiestā nevienu nepazina. Savējie nodeva. Trapānu uzrādīja viesnīcnieks Veinbergs.» Niedre 14, 14. Daudzi [indiāņi], par spīti mocībām, neizpauda noslēpumu, taču kāds neizturēja un uzrādīja drošsirdīgā virsaiša slēptuvi. Lielais 6, 13.

2. *Darīt zināmus (datus, ziņas u. tml.).* U. pavadzīmē preces cenu. □ Literatūras vēsturēs par [Aspazijas lugas] «Sidraba šķidrauta» sarakstīšanas laiku parasti uzrāda 1904. gadu. Viese 3, 135. Aprakstā minēti vēl vairāki sīkāki apsūdzības fakti, kurus nevarēju pārbaudīt, jo nav uzrādītas atsauces uz avotiem. Lauku Avīze 90, 8, 14. Tā kā uzrādītais brētliņu koncentrācijas rajons bija patālu, norunāja iziet jūrā agrāk .. Kar 55, 1, 66. // *Izzinot, konstatējot darīt zināmu (piemēram, faktu).* □ .. viņš analizējis 1977. gada periodikā publicēto dzeju, uzrādījis dažas būtiskas tendences gan pieredzējušo dzejnieku, gan jauno dzejā. Kritikas g 79, 176.

3. parasti 3. pers. *Padarīt uztveramu (piemēram, informāciju par kādu fizikālu lielumu); būt tādam, pēc kā var konstatēt (piemēram, kādu parādību, stāvokli).* Ampērmetrs uzrāda strāvas stiprumu. □ ..[sapiera] Edmunda mīnu meklētājs uzrādīja metāla tuvumu. Un, izgājis mežmalā, viņš uzdūrās lieliem dzeloņdrāšu rituļiem. Ezera 15, 74. ..vecmāmiņa bez vārda runas meklēja rokā termometru. ..tas arī uzrādīja paaugstinātu temperatūru. Zigmonte 18, 110. Jālūko sataustīt pulsu, tas taču ir visjutīgākais cilvēka dzīvības liecinieks, kas uzrādīs pat visniecīgāko pukstošo dzirkstelīti. Svīre 3, 115.

4. *Panākt ar savām spējām, darbu u. tml. (kādas darbības rezultātu).* □ «Īsts ātrslidotājs uzrāda labus rezultātus visās distancēs..» Saulītis 12, 220. Zīmēšanā viņš [skolnieks] jau uzrādīja teicamas sekmes.. Stankevičs 4, 49. ◇ Uzrādīt (arī parādīt) klasi sar. — *gūt izcilus, ievērojamus panākumus.*

uzrakāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Uzrakņāt.* U. zemi.

uzrakņāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Rakņājot apvērst, uzirdināt (augsni, zemes platību).* U. zemi ap ogulājiem. U. ar lāpstu puķu dobi. // *Rakņājot padarīt nelīdzenu, izbojāt (parasti par dzīvniekiem).* □ ..pa laikam ..Mednieku un makšķernieku biedrībā saņemam signālus, ka meža urkšķes [mežacūkas] uzrakņājušas dārzus vai ganības. Lauku Dzīve 83, 11, 25.

2. *Rakņājot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (ko).* U. dārzā pazudušo nazi. // pārn. *Meklējot (piemēram, starp citiem priekšmetiem, arī dokumentiem, rakstiem u. tml.), parasti nejauši, negaidīti, atrast (ko).* □ Uzrakņāt ievērojamas ziņas vecās grāmatās. ME IV, 371. // pārn. *Atsaukt atmiņā (ko).* □ Elmārs: Es negribu uzrakņāt vecas lietas, tikai to gan es varu pateikt — ..man būtu izveidojies citāds sievietes ideāls. Gulbis 5, 8.

uzrakstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Rakstīt un pabeigt rakstīt (tekstu, burtu, ciparu u. tml.).* U. telegrammu. U. diktātu. U. ar rakstāmmašīnu paziņojumu. U. savu vārdu un uzvārdu. U. piecciparu skaitli. U. domuzīmi. □ Uz mazas papīra strēmeles biju uzrakstījis savu adresi un tagad to iedevu Bilam, gadījumam, ja tiem ievajadzētos strādnieka. Janovskis 1, 226. Karlsons parakstījās pašā augšā, kreisajā stūrī, virs viņa paraksta neko vairs nevarēja uzrakstīt. Bels 8, 60.

2. *Izveidot un ar rakstības līdzekļiem fiksēt (daiļdarbu, zinātnisku darbu, publicistisku tekstu u. tml.).* U. romānu. U. ceļojuma aprakstu. U. mācību grāmatu. U. darbu par rakstnieka dzīvi. U. referātu. U. zinātnisku pētījumu. □ Tā bija pirmklasīga balāde, uzrakstīta pareizā stilā, attēloja traģiski fantastisku notikumu, kā tas balādē pienākas.. Pasaules sp II, 336. Skaistākais nav tas, kas uzrakstīts. Skaistākais ir tas, ko dzejolis slēpis. Ziedonis 16, 114. Reizēm saduramies ar parādību, ka lieli rakstnieki uzrakstījuši teicamas reportāžas avīzēm.. Kar 90, 11, 130. // *Sacerēt un nošu rakstā fiksēt (skaņdarbu, tā elementus).* U. dzejoļa tekstam melodiju. □ «Komponists ar notīm uzraksta mūziku.» Birze 8, 142. «Man [komponistam] ir iesākts klavierkoncerts un gribas uzrakstīt otro simfoniju.» Saulītis 13, 38.

uzraksts, -a, v. *Uzskatāms, parasti īss, informatīvs teksts, kas ir uzrakstīts, izveidots (uz kā, piemēram, plāksnes, plakāta).* □ ..viņa jau bija izgājusi cauri gaitenim un pieklauvēja pie durvīm ar uzrakstu «Galvenais ārsts». Birze 5, 13. Sunākstes kapsētā atrodas Vecā Stendera kapakmens ar vēsturisko uzrakstu: «Še aprakts Latvis». PL Siev 77, 4, 25. Tur baltajās smiltīs no čiekuriem bija izveidots uzraksts «Sveiki atpūtas vietā!». Bundzeniece 1, 47. Seniors: Arī acis nav kārtībā. Nevaru izlasīt uzrakstus tālumā. A Eglītis 1, 422.

uzrakt, -roku, -roc, -rok, pag. -raku; trans. **1.** *Rokot apvērst, uzirdināt (augsni, zemes platību).* U. zemi ap augļu kokiem. □ Augsni uzrok rudenī. Uzrokot smilts vai māla augsni, var iestrādāt arī kūtsmēslus vai kompostu. Lauku Dzīve 90, 10, 23. Uzrokot lecekļu [lecekšu] dobes, Melita locījās gluži vingri. Dziļums 1, 273. Puiši uzraka dārzu pāris vakaros, tiesa, pasekli un paviršu.. Svīre 2, 157. // *Uzrakņāt (par dzīvniekiem).* □ Meža cūkas.. manāmi novājēja. Pārdroši tās uzbruka kartupeļu bedrēm.. meža tuvumā, uzraka sasalušo zemi un pārēdās līdz nemaņai. Kaijaks 5, 287.

2. *Rokot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (ko), arī uzmeklēt (ko).* □ «Tātad mēs rakām tranšejas. Bija jāšķērso arī kāda akmens siena. Un, lūk, šai sienā mēs atradām iemūrētu aptrupējušu vīstokli. Mēs jau priecājāmies, ka būsim uzrakuši zelta naudu, bet vīstoklī atradās vienīgi kaut kādi izdēdējuši papīri.» J Kalniņš 4, 290. «Vai uzrakāt sprāgstvielas? Varbūt jāsauc sapieri?» Skujiņš 14, 429.

uzrakties, -rokos, -rocies, -rokas, pag. -rakos; refl. *Rokoties, parasti nejauši, negaidīti, saskarties (piemēram, ar ko vajadzīgu, vēlamu).* □ Dažas minūtes vēlāk jau bija skaidrs, ka viņi uzrakušies lielam, jumta papē ietītam sainim. Skujiņš 14, 429. Uzrakāmies uz naudas poda. ME IV, 371.

uzrāpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Rāpojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par rāpuļiem, bezkāju dzīvniekiem, kukaiņiem; rāpojot uzvirzīties uz kādas vietas.* Skudra uzrāpoja uz kājas. // *Pārvietojoties rāpus, uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par cilvēkiem; pārvietojoties rāpus, uzvirzīties uz kādas vietas.* Bērns uzrāpo uz paklāja. □ ..viņa [grūtniece] nokāpa pēc ūdens.. Atpakaļ nākot, pusceļā tikusi, saļima aiz sāpēm. Atstājusi spaiņus, uzrāpoja kalnā un aizvilkās uz pirti. Sakse 2, 28.

uzrāpties, -rāpjos, -rāpies, -rāpjas, pag. -rāpos; refl. *Rāpjoties, arī rāpus uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); rāpjoties, arī rāpus uzvirzīties uz kādas vietas.* U. kokā. U. uz liela akmens. □ Viņš uzrāpās upes krastā un no augstās klints paskatījās ielejā. Tur saulē vizuļoja upe.. Grīva 11, 6. Jānis jau mani gaidīja šķūnī. Palīdzēja pa redeļu trepēm uzrāp-

ties uz labības panta. J Plotnieks 11, 166. Inita atrāva vaļā logu un uzrāpās ar ceļgaliem uz platās palodzes. Brīdaka 2, 17. pārn. Uz kalna akmeņainā skausta pa klintīm uzrāpušies ne tikai ērkšķi un krūmi, bet pat palmas. Grīva 8, 237. // *Rāpjoties, arī rāpojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par dzīvniekiem; rāpjoties, arī rāpojot uzvirzīties uz kādas vietas.* Kaķis uzrāpjas jumta čukurā. Ķirzaka uzrāpjas uz celma. □ . . sienāži laiku pavadīja ap siena kaudzi: rāpās pa to augšā, kurš augstāk varēja uzrāpties, un lēca atpakaļ zemē. Birznieks-Upītis IV, 11. // pārn. *Lēni, ar grūtībām uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par transportlīdzekļiem; lēni, ar grūtībām uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Vasarā gan parasti lietus līstot reti, bet, ja uznākot lielāka šalts, ceļš kļūstot kā šķidra ķite, tikai ar pūlēm tad automašīna varot uzrāpties pa gravas malu vai piekalni. Talcis 4, 13. Kad mašīna uzrāpās kalnā, priekšā pavērās ceļa līkumi . . Saulītis 13, 183. // pārn. *Lēni uzvirzīties, arī šķietami uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā, piemēram, debess spīdekļiem.* □ Zvaigznes mirkšķina. Mēness uzrāpies jau krietni augstu. Skujiņš 3, 105. Mēness jau uzrāpies uz klēts jumta, un dārzā krīt vieglas ēnas. Ezeriņš 1, 111. Sārkana saules maliņa tik tikko uzrāpusies virs priedēm. Pazares vēl mirkst krēslā. Ciņa 75, 94, 2.

uzrasēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Rasēt un pabeigt rasēt.* □ «Te es uzrasēju savu grāmatu plauktu — tieši tāda man vajag . . . Starp durvīm un virs durvīm, ar bāriņu un nelielu drēbju skapi . .» Lauku Dzīve 76, 1, 14. Uzrasēja kūtsmēslu vedamo vagoneti, un Jelgavas lauksaimniecības mašīnu rūpnīca to ņēmās ražot vairumā . . Zv 83, 17, 8.

uzrasināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm rasināt (par lietu).* □ . . citi kalpi sakrita otrā šķūņa pajumtē, tikko pirmās lāses uzrasināja. Indrāne 6, 73. Pa debesīm klīst smagi, pelēki mākoņi. Reizēm uzrasina smalks lietutiņš . . Ērgle 3, 73. Iedomājieties nomākušos, bet siltu jūlija rītu. Ik pa brīdim uzrasina. Zv 81, 14, 23.

2. trans. *Sīku pilienu veidā uzvirzīt (šķidrumu) virsū (uz kā, kam).* U. ūdeni uz nogrieztām rozēm. □ Var arī sēklas izklāt plānā kārtā uz audekla vai biezāka papīra un ar zaru slotiņu uzrasināt attiecīgā mikroelementa šķīdumu. Zin T 63, 2, 11.

uzrasties, -rodos, -rodies, -rodas, pag. -rados; refl. **1.** *Negaidīti, arī nevēlami ierasties, parādīties (kādā vietā).* □ . . ar smagu un prāvu nesamo uzradās kāds novēlojies pasažieris. Dorbe 8, 9. «Ko kliedz, ko bļausties!» nez no kurienes uzradies, ūsains večuks rājās. Ērgle 7, 5. Padzirdējis par vietējās sabiedrības krējuma ierašanos, arī Paparde uzradās priekšnamā un, sirsnīgi smaidīdams, spieda cienīgākajiem apmeklētājiem roku. Janovskis 1, 231. // *Negaidīti, arī nevēlami parādīties, uzklīst (kādā vietā) — par dzīvniekiem.* □ Pēc brīža dažas kaijas uzradās ap to vietu, kur zem ūdens slīdēja tralis. Talcis 8, 180. Vasaras otrā pusē, kad bija sākusies rudzu pļauja, paklīda valodas, ka mūsu pusē uzradušies vilki. J Kalniņš 10, 257. Mazgājāmies [izsūtījumā] no zivju mucas izzāģētā toverī, veļu izsaldējām sniegā, bet utis atkal uzradās. Gūtmanis 4, 171. // *Ierasties (no citurienes kur dzīvot, strādāt).* □ Izgaisis Cēsīs, Ansis Vējagals kopā ar sievu un bērniem pēcāk uzrodas Iļģuciemā. Skujiņš 14, 7. . . lielvārdieši ir lepni par savu skolotāju . . «Viņš tikai nesen, vasaras vidū, uzradās. Kā redzams, vārdi viņam nav tukšā gaisā jāmeklē.» J Kalniņš 9, 113. Ziemeļvidzemes mežos ir kādas pamestas mājas. . . Iedzīvotāji tajās uzrodas tikai sestdienās un svētdienās, kad labs laiks. Gulbis 3, 341. // *Nonākt saskarē (ar kādu), parasti negaidīti, arī nevēlami.* □ Sasodīts, no kurienes gan mūžīgi uzrodas šie gudrinieki, kuri vienmēr labāk par mani zina, ko es pagūšu un ko ne . . Ezera 18, 33. Rudenī Vinetai uzradās karsts pielūdzējs Vladislava Voites personā. Kaijaks 4, 23. // *Negaidīti atrasties, būt novietotam (kur).* □ . . dzejniekam rokās uzradās pabiezs papīru žūksnis. Saulītis 12, 405. Galdā uzrodas kortelītis, un mēs saskandinām slīpētās glāzes . . Ezera 11, 143. Istabas vidū stāvēja paša sameistarots galds, bet virtuvē bija uzradusies panna. Gulbis 4, 58.

2. parasti 3. pers. *Negaidīti rasties, izveidoties (par parādībām dabā).* □ Negaidīti uzradies, zilo debesi nosedza melns, skrejošs mākonis. Pilsētiņa ietinās krēslā. Brīdaka 2, 188. . . lietus ir mitējies. Uzradies neliels vējelis, kam izdevies mazliet pastumt mākoņu blāķi uz priekšu . . Brodele 17, 65. // *Izveidoties fizioloģiskā procesā (piemēram, par orgāniem, to funkcijām, īpašībām).* □ Visiem sivēniem, ko tēvs nopirka, jo drīz uzradās skaļas rīkles un nežēlīgi asi zobi. J Kalniņš 10, 286. Pēc cirka izrādes noskatīšanās [gadatirgū] man uzradās zvēra apetīte. Tad es gribēju visu pēc kārtas nogaršot — gan desas ar kāpostiem, gan vafeles . . Gūtmanis 4, 45. // *Negaidīti rasties, parādīties, parasti (kam) negatīvam (par parādībām sabiedrībā).* □ Un pagāja hipiju laiks. Tagad uzradušies panki. Tie paši vēži citā kulītē. Sasprauduši spraužamadatas pie krekla atloka . . Draugs 83, 2, 11. Matīsa ielā uzradās vairāki jauni policijas posteņi . . Upīts 9, 795.

3. parasti 3. pers. *Rasties, izraisīties (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli).* □ Nemiers, reiz uzradies, vairs nenorima. Viņš uzmanīgi pavērās sievas sejā: tā bija kļuvusi bālāka . . Lapsa 7, 41. Pazudusi pieauguša cilvēka drosme, ar kādu bija aprasts institūtā. Uzradušās bažas — vai spēšu visu veikt tik labi, kā gribēju . . Ķirškalne 1, 10. Kāju savelk krampis. Karstums un aukstums pārskrien pār muguru. Uzrodas tādi savādi drebuļi. J Plotnieks 7, 8. . . tev būs jāstaigā pa ēdnīcām, pēc kurām ēstgriba uzrodas, vēl ne stundai neaizritējušai no pusdienām. J Liepiņš 5, 18. // *Negaidīti rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ . . man . . piepeši nezin no kurienes uzradās tā vistrakākā iedoma, kāda jebkad izperinājusies smadzenēs. Upīts IX, 568. «Mo-

dernais speciālists bieži maina darbu. Tā var iepazīties ar jaunumiem dažādās vietās. Var vērtēt, salīdzināt, izsijāt. Uzrodas drošas idejas — patika mēģināt un pētīt.» [Saka jauns arhitekts.] Pasaules sp I, 131.

4. *Piedzimt.* □ Vienai meitai .. uzradies bērns .. Upīts 4, 270. .. [mācītāja] kalpone vēl noprasīja: «Vai tev kāds mazais apkritis vai jauns uzradies? Apstāvams vai kristāms?» J Kalniņš 8, 227. Vecajai [kazai] Mīcei jau bija uzradušies divi kazlēni, un mans ganāmpulks bija vesela trijotne. Brutāne 8, 141.

uzrāties, -rājos, -rājies, -rājas, pag. -rājos; refl. *Īsu brīdi, parasti stipri, rāties.* □ «Viņš tak milzi uzvarējis. Tas ir Sprīdītis.» — «Ko tu muldi! Kas par Prīdīti? Es tādu nepazīstu,» ar komandiera tiesībām uzrājas Žora. Kalndruva 10, 82. Lai uzrājas kā vīram pienākas! ME IV, 373. «Tikai pasakiet, lūdzama: kā es jūs atradīšu?» biju nopietnās rūpēs. — «Ak tu mūžs!» atraitne atkal it kā uzrājās. Kalndruva 9, 10.

uzraudzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Raudzējot panākt, ka (piemēram, mīkla) iegūst vēlamo gatavības pakāpi, apjomu.* Izcept pankūkas no uzraudzētas mīklas. □ No mīklas veido kliņģeri, liek uz plāts, uzraudzē, pārziež ar sakultu olu, pārkaisa sakapātas mandeles vai riekstus un cep. PL Siev 85, 3, 23. Kad mīkla uzrūgusi (dubultojusies tilpumā), tad to atspiež, lai atdalītu ogļskābes gāzi, un vēlreiz uzraudzē. Mājtur 324. Maizes raugu sadrupina, pielej mazliet ūdens, izmaisa, pieliek karoti .. cukura, uzraudzē siltā vietā. Kļaviņa 1, 294. // *Raudzējot izgatavot.* □ Luško: Vadzi, ko izdomāju! Līdz Biguļa ballei es pats paspēšu uzraudzēt miestiņu. Tikai gādā šurp naudu cukuram! Putniņš 1, 126.

uzraudzība, -as, s.; parasti vsk. *Darbība, stāvoklis* → *u z r a u d z ī t.* Atstāt bērnus vecāsmātes uzraudzībā. Atstāt bez uzraudzības. Ceļu uzraudzības inspektors. Tehniskā u. □ Bija skolniekiem kāds deju un rotaļu vakars, protams, skolotāju vadībā un uzraudzībā. Pasaules sp I, 103. .. dzejnieki Slobodskā saņem paziņojumu par Raiņa atbrīvošanu no atklātas policijas uzraudzības. Viese 3, 126. Ilze: Es nevarēju pamest māju bez uzraudzības. Man te vajadzēja palikt, kamēr atbrauc māsa. Zīverts 2, 254.

uzraudzīt, -raugu, -raugi, -rauga, pag. -raudzīju; trans. *Skatīties, vērot, lai nepieļautu, ka (kāds) ko dara, izturas neatbilstoši noteiktām prasībām, normām, arī lai sargātu (to) no kā nevēlama.* U. skolēnus starpbrīdī. Sargs uzrauga arestētos. □ Roplains: Neesmu tevis diezgan uzraudzījis. Domāju, ka tev jaunībā būs tāds pats prāts kā man vecumā. Caur manu nolaidību nelaime notikusi°. Blaumanis 6, 315. Tai [kalponei] .. tikai jāuzkopj istabas un jāuzrauga divus gadus vecs bērns. Zālīte 5, 92. // *Skatīties, vērot, lai nepieļautu, ka (dzīvnieks) nepakļaujas, izturas neatbilstoši noteiktām prasībām, arī lai sargātu (to) no kā nevēlama.* □ .. mans galvenais pienākums dzīvē bija uzraudzīt ganāmpulku, kas klīda pa mūsu mājas nabadzīgajiem tīrumiem un purvājiem .. J Kalniņš 9, 204. «.. jūs pasēdiet, uzraugiet manu zirgu un gotiņu, es aiziešu pameklēt tēti un māmiņu.» Sakse 7, 56. // *Skatoties, vērojot ko sargāt (lai to nenozagtu, neizlaupītu, nesabojātu u. tml.).* □ .. Pērminderim pienācās uzraudzīt baznīcas naudas lādes vienu atslēgu .. Bels 7, 85. Māja ir tukša. Kristaps atkal zvejā, bet māte aizgājusi apskatīt plaušanai iedalīto mežmalu. «Un tu negāji līdzi?» — «Kādam jau arī mājas jāuzrauga,» Uldis atsaka. Zigmonte 2, 198. // *Skatīties, vērot, lai nepieļautu, ka (kā darbība, process, arī stāvoklis) būtu neatbilstošs noteiktām prasībām, noteikumiem u. tml.* □ .. viena audēja auda ar divām un četrām stellēm un pati stellēs nemaz nesēdēja, tikai staigāja un uzraudzīja, lai tās pareizi strādātu. Talcis 3, 20. Viņš bija ieriebis krieviem, savā laikā strādādams pie mūsu sūtniecības Maskavā, uzraudzīdams, lai krievi pilda miera līguma noteikumus .. Pasaules sp I, 83. Lorencs: .. es pats uzraudzīšu kafijas sagatavošanu. A Eglītis 1, 178.

uzraugs, -a, v.; **uzraudze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. *Darbinieks (uzņēmumā, iestādē u. tml.), kura pienākums ir uzraudzīt (kādu, ko); cilvēks, kuram uzdots pienākums uzraudzīt, kurš apņēmies uzraudzīt (kādu, ko).* Bākas uzraugs. Izstāžu zāles uzraudze. Peļu uzraugs (biežāk junkurs) hum. — *kaķis.* □ «Strādāšu tepat atpūtas namā par vecāko uzraugu.» Birze 5, 249. Darba kvalitāte jāpārbauda un jāpieņem darbu vadītājam vai celtniecības darbu tehniskajam uzraugam. Šterns 2, 12. Par uzraugu veckungs tūliņ iecej [skolnieku] Strazdiņu, izsauc to visas klases priekšā un noteic viņa pienākumus ..: visus laikā piecelt, .. skatīties, lai visur būtu klusums un kārtība .. Birznieks-Upītis II, 164. .. tirgū, kur .. sarodas visādu diedelnieku un dienaszagļu vesela jezga, atstāt ratus bez uzrauga, jābūt gatavam jāt uz pātagas kāta mājup. Austriņš 1, 252. .. katrās mājās bija arī savi peļu uzraugi, kas gulēja uz lielās krāsns, bet laiku pa laikam nolēca, sacēla kūkumus, izstaipījās .. Birznieks-Upītis IV, 51.

uzraukt, -raucu, -rauc, -rauc, pag. -raucu; trans. *Raucot uzvirzīt uz augšu, parasti ievērojami (sejas daļu).* U. uzacis. □ Uzraukt pieri. ME IV, 375. // parasti divd. formā: uzraukts. *Tāds, kas ir izveidojies ar uzvirzījumu uz augšu (parasti par degunu, pleciem, uzacīm).* □ Valentīnai bija lielas, zilas acis, mīksti, zeltaini mati, mazs, mazliet uzraukts deguntiņš .. Talcis 9, 222.

uzraukties, parasti 3. pers., -raucas, pag. -raucās. *Refl.* → *u z r a u k t; tikt uzrauktam.* □ Mācītājs pasmaidīja, tuklie vaigi uzraucās līdz acīm .. Sudrabu E 3, 380. .. Sātana [suņa] virslūpa bez skaņas uzraucās augšup, nospīdēja .. zobu rinda, un suns pazuda krūmos. Kaijaks 5, 102.

uzraust, -raušu, -raus, -rauš, pag. -rausu; trans. **1.** *Raušot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Plānu zemes kārtiņu derīgi uzraust cukurbietēm un burkāniem, to sakņu galviņu pasar-

gāšanai no gaismas .. Apsīts 1, 252. .. iesaiņotu zivi ierušina karstos pelnos un virsū uzrauš kvēlojošas ugunskura ogles. Apmēram pēc stundas zivs būs gatava. Draugs 84, 8, 25. // *Velkot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī pāri kam).* □ .. tikko [Ilona] atlaidās saliekamajā [gultā], uzrausa segu, atskanēja žēls «mi-a-ū» .. Niedre 16, 173. // *Uzģērbt, uzmaukt.* □ .. Zābaku Miķelis uzrausa savas nātna ūzas. K Zariņš 1, 63.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ Tas nekad neizguļamais miegs bij viņa lielākā nelaime. «Tīrais posts ar viņu,» Osis [tēvs] rūca .. «Vai tad es visu mūžu tevi zvanīšu augšā!» — «Nekas,» Mārtiņš nosmējās, «gan vēlāk sieva viņu uzrausīs.» Upīts 4, 102. Nakts vidū visus uzrausa kājās skaļa klauvēšana. Tēvs atvēra. «Vītol, ātrāk! Blakus māja deg!» kliedza sētnieks. Kļava 1, 206.

uzrausties, -raušos, -rausies, -raušas, pag. -rausos; refl. **1.** *Raušoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); raušoties uzvirzīties uz kādas vietas.* U. uz akmens. □ .. Vanadziņš [zēns] uzrausās uz krēsla un paskatījās pa virtuves logu uz jūru .. Lācis 15, 17. Viņš ieslīdēja pagalmā, apķļāvās ap koka stumbru, ātri uzrausās līdz pirmajiem zariem. Lāms 7, 144 Arī [suns] Bāra uzraušas uz tilpnes vāka un, galvu piešķiebusi, gudrām acīm vēro, kā vīri stīvē uz klāja linumu. Lapsa 1, 39. // *Raušoties novietoties jāteniski, arī sēdus stāvoklī (piemēram, zirgā, motociklā, arī uz velosipēda u. tml.), lai jātu vai brauktu.* □ Eduardo Blaskezs atkal uzrausās ēzelim mugurā un lēni aizlīgoja uz arbūzu lauku .. Grīva 1, 177.

2. *Piecelties, parasti ar grūtībām.* □ Ar Vildes palīdzību viņš uzrausās kājās un streipuļodams izgāja no ēdamistabas. Lācis VI, 357. Gunta negaidot uzrausās sēdus, brīdi pasēdēja, tad strauji pielēca kājās .. Lukjanskis 4, 50. Tobis [suns] nosēdās, pakasīja ar pakaļkāju ausi, uzrausās un sāka skraidīt pa pļavu, kaut ko ošņājot un tvarstot. Ezera 7, 157. // *Atstāt guļasvietu pēc pamošanās, gulēšanas, parasti ar grūtībām.* □ Kā piecos no rīta uzrausos, tā līdz melnai tumsai. Skujiņš 12, 129.

uzraut, -rauju, -rauj, -rauj, pag. -rāvu; trans. **1.** *Ar rāvienu, strauju kustību uzvirzīt (priekšmetu) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ar rāvienu, strauju kustību uzvirzīt uz kādas vietas.* □ Lunkani kā kaķis viņš pa trepēm uzlīda kūtsaugšā, pēc tam ar vienu cēlienu uzrāva līdzi arī kāpnes. Dripe 2, 148. Uzraut ar vienu roku nastu mugurā. ME IV, 372. Laiva piestāja krastā. Ar vienu rāvienu Pente to uzrāva līdz pusei sausumā. A Grigulis 18, 169. pārn. Pusauga mēness, Dienvidus debesīs uzrauts un aizmirsts, Raudzījās bāli uz izkrāpto zemi .. Belševica 4, 152. // *Strauji uzliekt, uzlocīt u. tml. uz augšu (piemēram, apkakli).* □ Slapjdraņķī Viņš uzrauj apkakli Un uzmauc cepuri tik dziļi pār acīm, Ka seja gandrīz nav redzama ... Dinere 9, 35. Aļiks uzrāva uzsvārča piedurkni [lai paskatītos pulkstenī] .. Svīre 2, 123. // *Strauji, spēcīgi velkot vai vedot sev līdzi, uzvirzīt (cilvēku vai dzīvnieku) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); strauji, spēcīgi velkot vai vedot sev līdzi, uzvirzīt uz kādas vietas.* U. meiteni aiz rokas pa kāpnēm augšā. U. suni uz ceļa. □ Viņš uzlec uz garām joņojošas vācu kara mašīnas, pastiepj man pretī roku, uzrauj pie sevis, un mēs abi pazūdam kā putekļu mākonī. Pasaules sp II, 149. // *Strauji, spēcīgi velkot, uzvirzīt (transportlīdzekli, arī braucējus tajā) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par vilcējspēku; strauji, spēcīgi velkot, uzvirzīt uz kādas vietas.* □ .. vakarā abi ar lielo Andri iemetinātu [iejūgtu] zirgu tāpat aramām sakām ratos un uzrautu [eglīšu vezumu] kalnā, ar vienu vezumu droši vien pietiktu. Upīts 4, 223. Pāri gluži nokusušajai pļavai zirgs viņus uzrāva upmalas piekrastē. Plaudis 3, 288. // *Ar strauju, spēcīgu iedarbību uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par parādībām dabā, parasti par vēju, vētru; ar strauju, spēcīgu iedarbību uzvirzīt uz kādas vietas.* □ «Tādi viesuļi uzrauj gaisā ūdeni ar visām zivīm, .. norauj mājām jumtus.» Talcis 7, 98. Viss notika tik pēkšņi kā viesuļa virpulī, kad tas uzrauj savā vērpetē pat ceļa akmentiņus. Purs 9, 114. // *Sasprindzinot muskulatūru, uzvirzīt uz augšu (plecus, sejas daļu).* □ Viņš satumsa kā mākonis, nodūra galvu, uzrāva plecus un vairs nerunāja nemaz .. A Eglītis 2, 126. Apinis sēdēja, plecus uzrāvis, galvu zemu pār galdu noliecis .. Upīts 9, 247. Dendijs, kura vārds .. bija Niklāvs, uzrāva uzačus, aiz ko tam izkrita [monokļa] stikliņš no acs. K Zariņš 2, 9. // parasti divd. formā: uzrauts. *Tāds, kas ir izveidojies ar uzvirzījumu uz augšu (parasti par degunu, pleciem, uzacīm).* □ .. Madis savu asināto skatienu vērsa pret iegarenu, pasausu seju ar mazliet uzrautu, iesarkanu degunu. Plaudis 3, 36. Uznācējs atvilka elpu kāpņu galā. Krūtis viņam šauras un plakanas .. Kakls mazliet ievilkts, pleci mazliet uzrauti .. Upīts 9, 30. Viss viņā [meitenē] tagad ir neveikls, vīrišķīgs. Pat uzrautais smakrs. Preilis 1, 43.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) strauji pieceļas (kājās, sēdus).* □ Birkenbaums sēdēja brītiņu un sita nepacietīgi ar roku uz ceļgala. Tad viņš piecēlās un uzrāva zēnu līdzi kājās. Blaumanis 6, 31. Blāķis saķēra to [sievieti] pie rokas un uzrāva no krēsla. Paegle 3, 182. Man paslīd kāja, un es izstiepjos uz grīdas starp izšautām patronu lentām .. Konrāds uzrauj mani augšā .. Grīns 1, 118. Arnis sniedzās pēc cigaretēm, kad klājā noskanēja soļi. Spējš prieka vilnis to uzrāva sēdus .. Līvs 4, 92. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ Trijos naktī viņu uzrāva no miega dežurante. Skujiņš 14, 215. Rīta klusumā satrakotais zvans klaigāja pa visām istabām un uzrāva no miega ne tikai kalponi, bet arī Bertu uztrauca gultā sēdus. Rozītis 1, 45.

3. *Strauji, spēcīgi velkot, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī pāri kam).* U. uz kājām segu. □ Nekas, lai līst, nodomāja Siliņš. Ormanis uzraus ratiem jumtu, lielu un biezu, no melnas ādas .. Skujiņš 7, 70. Irēna krišus atkrita

man blakus [automobiļa] pakaļējā sēdeklī, gandrīz uzraudama sev virsū priekšējo. Ezera 18, 38. Pēteris mēģina uzraut segu pār galvu .. Saulītis 13, 89. // *Strauji uzģērbt, uzmaukt (apģērba gabalu, apavus).* □ ..piecēlos no gultas, uzrāvu rītasvārkus un iztaustījos dzīvojamā istabā. Pasaules sp II, 66. Es paķēru bikses un uzrāvu kājās. Rihters 1, 18. Kaut kā apģērbies un uzrāvis kājās šņorzābakus, viņš izskrēja uz klāja. Talcis 7, 185. // pārn. *Būt par cēloni tam, ka (kas) strauji izveidojas virsū (uz kā, kam, arī pāri kam) — parasti par parādībām dabā.* □ Sals pēdējās dienās bija uzrāvis ūdeņiem jau pabiezu ledussegu .. Purs 11, 277. Sestdienas rītā, kad naktī sals bij uzrāvis kūstošajam sniegam brangu kamaru, no meža izslīdēja un būdai tuvojās vieglas kamanas. Plaudis 3, 286.

4. *Neviļus, negribēti pieļaut, ka saskarē ar ko asu (kas) tiek bojāts.* □ Kaja: Es, redzi ... nupat, no mašīnas ārā kāpjot, uzrāvu zeķi, man tās jāpārvelk. Zīverts 2, 277. Pēdējais reiss prasījis īpašu piepūli: sākumā nav veicies, uzrāvuši riņķvadu. Pad J 80, 134, 4. // *Neviļus, negribēti pieļaut, ka saskarē ar ko asu (ķermeņa daļa) tiek ievainota.* □ Kāja uzrauta. ME IV, 372.

5. sar. *Ātri izgatavot, izveidot (ko).* □ «Paklau — vai šādu sarafānu uzšūt grūti?» .. — «Tu gribi sev, jā? Tad atstiep drēbi un par abām uzrausim,» Dace piedāvājās. Ērgle 7, 10.

6. sar. *Uzdziedāt, arī uzspēlēt, uzdejot.* □ Kas gribēja, gāja izlocīt kājas, deju starplaikos uzrāvām «Zilo lakatiņu» un «Paliec sveika», viss gāja, kā nākas. Janovskis 1, 233. Orķestris uzrāva maršu tā, ka vecenītes aizspieda ar lakatiņiem ausis .. Salenieks 1, 42.

○ Uzraut (arī uzvilkt) sērkociņu — *cieši berzējot sērkociņu (gar ko), panākt, ka tas sāk degt.* □ Vanags uzrauj sērkociņu, sargādams liesmu saujā, aizpīpē. Ezera 12, 54. Uzraut (arī uzvilkt) dūmu sar. — *aizsmēķēt.* □ ..Roberts mierīgi ierunājās: «Laiks būtu uzraut vienu dūmu, tas sviedrus nožāvē.» Jansons 6, 15.

uzrauties, -raujos, -raujies, -raujas, pag. -rāvos; refl. **1.** *Strauji piecelties (kājās, sēdus).* □ ..mēs [jūrnieki] uz augšējā tiltiņa spēlējām pirmo šaha partiju. Te pēkšņi no klāja atskanēja griezīgs kliedziens .. Mēs uzrāvāmies stāvus. Grīva 5, 48. Piepeši zēns, kā aiz rokas vilkts, uzraujas sēdus. Ausis ir saklausījušas dīvainu šalkoņu. Viese 1, 7. // *Uzmosties (no miega), arī atstāt guļasvietu pēc pamošanās, gulēšanas, parasti strauji.* □ ..no miega uzraujoties, Ilga dzirdēja sarunas aiz sienas. Zigmonte 1, 120. Uzrāvies no snaudiena, bārdainais vīrs uzšāva zirgam ar pātagu, un mēs devāmies ceļā. Grīva 9, 55. Ciemalds nakti nebija kārtīgi aci aizvēris, no rīta agri uzrāvies kājās. Lubējs 2, 15.

2. parasti 3. pers. *Sasprindzinot muskulatūru, parasti neviļus, negribēti, tikt uzvirzītam uz augšu (parasti par pleciem, sejas daļu).* □ ..acu dzidrais zilums sasala ledū, pleci drusku uzrāvās, augums saspringa ... Kaijaks 5, 92. // *Slīdot uzvirzīties augstāk par paredzēto, pieņemamo stāvokli (par apģērbu, drānu u. tml.).* □ Pa ceļam saraustīdama jaku, kas mugurpusē neglīti uzrāvusies uz augšu, viņa dodas uz virtuvi .. Ezera 13, 48. Viņa apsēdās mīkstajā atpūtas krēslā, sarkanie svārciņi uzrāvās vēl augstāk un pilnībā atsedza garās, brūni iedegušās kājas. Lukjanskis 5, 141. Luģei pārtrūka aukla. Kamēr piņķerējos ap to, piedurkne uzrāvās un sals apsvilināja miesu kā nātrēm. Gūtmanis 4, 190.

3. *Refl.* → *uzraut (4), tikt uzrautam.* Zeķe uzrāvusies.

4. sar. *Nonākt nepatīkamā, bīstamā situācijā, stāvoklī, parasti pēkšņi, negaidīti.* □ Jau nākošajā naktī viņš lūkoja pārbēgt [frontes otrā pusē], uzrāvās patruļai un gāja bojā. Lāms 7, 446.

uzrāve, -es, s.; parasti vsk. *Spēja uzņemt, palielināt ātrumu.* Automobiļa u. Uzrāves koeficients.

uzrāviens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzraut (1).* Vienā uzrāvienā dabūt kasti augšā.

uzrāvums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzraut (4).* □ ..viņas slaidajās, patīkami veidotajās kājās redzēja tikai un vienīgi miesas krāsas .. smalkzīda zeķes, kas noira pie mazākā uzrāvuma un maksāja traku naudu. Skujiņš 14, 140.

uzražot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; sar. *Ražot un pabeigt ražot.* □ «Brīvs brīdis atradies, tāpēc arī kapājos. Pavasaris klāt, skaties, drīz būs vasara, tad zemīte pati no sevis jau neattaps uzražot to, kas man vajadzīgs.» Zigmonte 5, 100.

uzrēciens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzrēkt.* Atskanēja lauvas u. // pārn.; sar. *Skaļš, skarbs uzkliedziens.* □ Te uzreiz izdzirdu ārkārtīgi dusmīgu uzrēcienu: «Nekrietnā zagle, kā tu drīksti ķerties pie maniem krājumiem!» Sakse 10, 24.

uzreiz [uz'reiz], apst. **1.** *Vienā paņēmienā; arī vienlaicīgi.* □ ..Leibs skrēja augšup pa diviem pakāpieniem uzreiz. Lapsa 3, 29. Putnus sāk plūkt no kakla, izraujot pa vairākām spalvām uzreiz spalvu augšanas virzienā. Ed gat 67. ..raudzījāmies debesīs. Brīžam nokrita vairākas zvaignes uzreiz. Par [zvaigžņu] lietu to nosaukt nevarēja .. J Kalniņš 10, 336.

2. *Negaidīti, neparedzēti; pēkšņi.* □ Kaja: Cik reižu sapnī tavu kapu neesmu meklējusi! ... Un te uzreiz tu sēdi man pretī — vesels un sveiks! Zīverts 2, 273. Uzreiz — kur gadījies, kur ne — priekšā stāvēja liels pinkains suns. Talcis 3, 5. Savā laikā šai pasākumā viņi abi ar vīru bija ielikuši daudz darba, pūļu un līdzekļu. Un tagad tā uzreiz par baltu velti — atdodiet! Pasaules sp I, 240.

3. *Ļoti drīz, gandrīz tai pašā brīdī; tūlīt (1).* □ Biruta pasauca, un šunelis uzreiz bija klāt. Zigmonte 4, 115. Viņa neatbildēja uzreiz, stāvēja klusa, kā pārdomās iegrimusi. Tad teica vairāk sev nekā citiem: «Cik nelāgi iznācis..» Ezera 2, 34. Ka viņa ir piekāpusies, nē,

to vecāmāte uzreiz neizrādīja. Viņa palika pie sava, bet kļuva aizvien pielaidīgāka.. Gūtmanis 4, 110.

uzrējiens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *u z r i e t.* Suņa uzrējieni.

uzrēkt, -rēcu, -rēc, -rēc, pag. -rēcu; intrans. *Vēršoties (pret cilvēku vai dzīvnieku), īsu brīdi rēkt (piemēram, par lauvu); neilgu laiku, arī reizēm rēkt (piemēram, par lauvu).* Tīģeris krātiņā pa reizei uzrēc. // pārn.; sar. *Skaļi, skarbi uzkliegt (parasti dusmās).* □ Uzrēkt kam briesmīgā balsī°. ME IV, 373.

uzrēķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Aprēķinot, pieprasot samaksu (par ko), prasīt vairāk par likumīgi noteikto, paredzēto.* □ Bieži gadoties arī neskaidrības par šeit tirgoto olu cenām, kas liekot domāt, vai netiek uzrēķināta daža lieka kapeika. Ciņa 83, 238, 3.

uzrēķins, -a, v. *Rezultāts* → *u z r ē ķ i n ā t.*

uzrīdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Rīdot panākt, ka (suns) uzbrūk (cilvēkam vai dzīvniekam).* U. lapsai suņus. □ Jorģis meitenes māju tuvumā nedrīkstēja rādīties, ja nevēlējās, lai viņam uzrīda suņus. Kaijaks 3, 12. ..man sāka mākties virsū nelabas aizdomas: vai tikai viņa man savu suni nebija uzrīdījusi tīšām? Pasaules sp I, 123. Ne vienmēr suns ir nikns un ļauns, Ne vienmēr viņš tev virsū krīt. Bet — tādi ir (vai tas kas jauns?), Kam patīk suni uzrīdīt. Rinkule 6, 74.

2. *Panākt, arī būt par cēloni, ka (kāds) nonāk naidīgās attiecībās (ar kādu).* □ Valdemārs bija reālists. Cīņā pret pārvācošanu viņš izmantoja Baltijas pārkrievošanas ideju, cerēdams, ka, uzrīdot cara valsts ierēdniecību vācu muižniekiem, tiks panākts Baltijas zemnieku stāvokļa uzlabojums.. Avotiņa, Peters 1, 39. «Tikai vienu gan es tev [vecmāmiņai] saku: to bērnu tu pret mani nekūdi. Es to jūtu visu laiku. Bet tas tev neizdosies. Uzrīdīt jau nav grūti, bet vai tev viņa galā paldies teiks..» Zigmonte 1, 184.

uzriest, -riešu, -ries, -rieš, pag. -rietu, arī -riesu; trans. *Izveidot auduma pamatni (uz veltņa aužamajos stāvos).* U. audeklu uz veltņa. □ Kad velki sašķērēti, tad tos uzriesa stellēs uz riestuva [riestuves]. Austriņš 1, 44.

uzriet, -reju, -rej, -rej, pag. -rēju; intrans. *Vēršoties (pret cilvēku vai dzīvnieku), neilgu laiku, arī reizēm riet (parasti par suni).* □ Suņi uzrej viņam [skolotājam], cits slinki, kā nepatīkamu pienākumu pildīdams, citi, un tie ir turīgākās mājās, errīgi un ar īstām dusmām. Zigmonte 10, 69. // pārn.; sar. *Skaļi, skarbi uzkliegt (parasti dusmās).* □ Viņš man uzrēja kā suns. ME IV, 374.

uzrīkot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Ierīkot, uztaisīt, iekārtot u. tml. (ko), parasti ātri, arī ar primitīviem līdzekļiem.* □ Mežā jaunie Ozoli atdzīvojās, ar lielu lietpratību uzrīkoja šūpoles, sakūra ugunskuru.. Skujiņš 14, 46. ..[viesis] apsēdās uz soliņa dārza malā, soliņš bija bīstami ļodzīgs. Indulis gan varēja uzrīkot jaunu. Zigmonte 15, 119. Tur pa labi — kalējs Nikolajs Sošins, kura darbnīcai nav ne sienu, ne grīdas, ne jumta un kura kalēja lakta uzrīkota uz viena vienīga liela koka bluķa zem svelmainās stepes debess.. Kroma 3, 42.

2. *Sarīkot (svinības, pasākumu u. tml.).* □ Uzņēmīgi cilvēki izrevidējuši pamesto vasarnīcu, atraduši patafonu, atkorķējuši konjaka pudeles un uzrīkojuši jautrības brīdi. Lāms 7, 330. Pirms dažiem gadiem klasesbiedri uzrīkoja salidojumu. Arnolds saņēma ielūgumu.. Dripe 10, 122. ..kādu traci Ilze uzrīkoja vakar, ieraudzījusi, ka ej uzlieku gaļas šķēlīti uz brokastu maizes ganu meitenei! Avotiņa 2, 81.

uzrīkoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Iekārtoties virsū (uz kā, kam).* □ Rudais runcis Mika mīkstajiem sāniem, īsi pirms gulētiešanas istabā iespraucies, uzrīkojas zēnam uz kājām.. Zigmonte 1, 142.

uzrīkšot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Rikšojot, rikšiem uzskriet.* Zirgs uzrikšo kalnā.

uzriņķot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Riņķojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); riņķojot uzvirzīties uz kādas vietas.* Dejotāji uzriņķo uz skatuves. // pārn. *Uzvirpuļot (par viesuli, arī sniegu, lapām u. tml.).* □ Mēs vēl nevaram apturēt plūdus.. un viesuli nevaram notvert, kad tas kā vanags uzriņķo gaisā. Brīdaka 9, 155.

uzripināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Ripinot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ripinot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. ripu piekalnē. U. bumbu uz spēles laukuma.

2. *Ripinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).*

uzripināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās. **1.** *Refl.* → *u z r i p i n ā t (1); tikt uzripinātam.* Bumba uzripinājusies uz ceļa.

2. *Refl.* → *u z r i p i n ā t (2); tikt uzripinātam.*

uzripot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Ripojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ripojot uzvirzīties uz kādas vietas.* □ ..vējš.. satver zilu, no papīra salocītu «virpulīti» un aizripina pa sniega virsu — lejā no skolas kalna, pāri plašai pieezera pļavai,.. tad, viegli palēkdamies, tas uzripo augšā.. piekalnē kā pieneņu pūka. Indrāne 1, 244. // *Pārvietojoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par ripojošiem transportlīdzekļiem, arī braucējiem tajos; pārvietojoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Rati uzripo kalnā un tad griežas pa labi. Viese 2, 82. ..auto atsitās pret žoga stabu.. Trieciena.. auto stabam pārslīdēja pāri un, pa dzeloņstiepļu starpu izspraucies, uzripoja uz dzelzceļa stigas. Pasaules sp I, 7.

2. *Ripojot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Pēc baleta izrādēm uz viņas [apkopējas] saslauku lāpstiņas.. dažkārt uzripoja kostīmiem notrūkušas spīdīgas stikla krelles.. Skujiņš 14, 250.

uzritēt, parasti 3. pers., -rit, pag. -ritēja (retāk -rita, 1. konj.); intrans. **1.** *Ritot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ritot uzvirzīties uz kādas vietas.* □ pārn. Ziema bija bijusi barga un gara. Pat martā, kad saule uzritēja jau it augstu debesīs.., sals turējās tik

stingri uz sniegiem apjumtās zemes .. Kalndruva 5, 93.

2. *Ritot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Viņam uzritēja asaras uz vaigiem. ME IV, 373.

uzritināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Ritinot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ritinot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. riteni kalnā.

2. *Ritinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Cilvēks noklāj zemē savu svārku stūri un uzritina tur ezi virsū .. Birznieks-Upītis IV, 71. // *Uztīt virsū (uz kā, kam).* U. kabeli uz spoles. □ Uzritināt virvi uz koka. ME IV, 373.

3. *Uzrotīt; uzlocīt.* □ Spilva bij slapja, kad nometās ceļos, kūdra iegrima žļurkstēdama, krekls gan uzritināts pāri elkoņiem, bet rokas kā dubļu mūrniekam .. Upīts 4, 105.

uzritināties, parasi 3. pers., -inās, pag. -inājās; refl. **1.** *Saritināties virsū (uz kā, kam) — parasti par kaķi, čūsku.* Kaķis guļ, uzritinājies uz mūrīša. □ Zaltis [zalktis] uzritinājies uz galda malas. ME IV, 373.

2. *Refl.→ u z r i t i n ā t (2); tikt uzritinātam.* □ Pie vinčas atkal nostājas Valdis Bērziņš, trose mehāniski uzritinās uz spolēm. Kar 53, 2, 76.

3. *Refl.→ u z r i t i n ā t (3); tikt uzritinātam.*

uzrīvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Rīvējot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. uz sviestmaizes sieru. U. putukrējumam šokolādi.

2. *Uzberzt (2).* U. tulznu.

uzrocis, -ča, v. **1.** *Sieviešu ziemas apģērba piederums (parasti no kažokādas) roku iebāšanai, lai pasargātu tās no aukstuma.* □ .. kāda pusvāciete ar seskādas uzroci un sudraba brillēm nokāpa no ietves vezumam priekšā. Upīts 9, 17. Laiks bija auksts un viņa paslēpa rokas siltajā, vecajā uzrocī, paņemdama līdzi lielo naudas somu. Niedra 4, 171.

2. *No plaukstas līdz elkonim uzvelkams apģērba gabals roku vai piedurkņu aizsargāšanai.* □ Manā bērnu dienu iztēlē grāmatvedis bija drūms milzenis, kas .. knikšķina skaitāmkauliņus un uz piedurknēm velk virsū melnus satīna uzročus. Draugs 83, 3, 9. Tad no verandas iznāca jauns, garš cilvēks zilā, eļļainā dungriņā, ar gumijas zābakiem kājās, gumijota auduma uzročiem .. Birze 5, 215.

uzrotīt, -u, -i, -a, arī -īju, -ī, -ī, pag. -īju; trans. *Rotot uzvirzīt uz augšu.* □ .. vecā krustmāte uzrotīja blūzei piedurknes un steidza mūs nomazgāt. J Kalniņš 2, 30. Viņi [zvejnieki] cits pēc cita .. smagnējiem, līganiem soļiem devās uz laivu pusi, pa ceļam uzrotot lielo gumijas zābaku garos stulmus. Purs 2, 84. Andziņš uzrotī bikses, atloka krekla piedurknes līdz pleciem un tūliņ kāpj iekšā upē. Birznieks-Upītis IV, 117.

uzrotīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās. *Refl.→ u z r o t ī t; tikt uzrotītam.* □ Mugurā tam bija pliks, sarkans kažoks, kailās kājas koka tupelēs, pelēki baltās apakšbikses tepat līdz ceļiem uzrotījušās. Jaunsudrabiņš 8, 37.

uzrūciens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība→ u z r ū k t.*

uzrūcināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Iesākt rūcināt (piemēram, mehānismu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, rūcināt.* □ Aizturētais piestartēja, uzrūcināja motoru līdz šakāļa kaucienam un, gāzi raustīdams, aizdrebināja moskviču zālienā. Lapsa 4, 150.

uzrūgt, parasti 3. pers., -rūgst, pag. -rūga; intrans. **1.** *Rūgstot palielināties apjomā, iegūt vēlamo gatavības pakāpi.* Siltumā mīkla ātri uzrūgst. □ Kad mīkla uzrūgusi (dubultojusies tilpumā), tad to atspiež, lai atdalītu ogļskābes gāzi, un vēlreiz uzraudzē. Mājtur 324. Raugu sadrupina, pieliek tējkaroti cukura, tējkaroti silta piena un atstāj siltumā uzrūgt. Kļaviņa 1, 152. Miestiņš mučelē ir uzrūdzis. ME pap II, 732.

2. *Piesūcoties ar mitrumu, palielināties apjomā, kļūt mīkstam, irdenam u. tml. (parasti par zemi).* □ Šogad ražas novākšana nav viegla. Lietus visu nemitīgi samērcē. Īpaši tas jūtams Ludzas rajonā, kur augsne mālaina un ļoti ātri uzrūgst. Rīgas B 80, 234, 2. .. ir izplatīts uzskats, ka jāuzber tikai uz zemes 3 līdz 5 centimetri bieza izdedžu vai ķieģeļu šķembu kārta, .. un celiņš gatavs. Taču jau pēc pirmā spēcīgā lietus, nemaz nerunājot par pavasara šķīdoni, celiņš uzrūgst un pārvēršas par dubļiem. Lauku Dzīve 84, 1, 18. Bālganā tīreļa sūna starp priedītēm no lietus uzrūgusi. Upīts IX, 141.

uzrūgums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts→ u z r ū g t (1).* Mīklas uzrūguma pakāpe.

2. *Paveikta darbība, rezultāts→ u z r ū g t (2).* Novērst ceļa uzrūgumu. U. purvā.

uzrukšķēt, parasti 3. pers., -rukšķ, pag. -rukšķēja, retāk **uzrukšēt,** parasti 3. pers., -rukš, pag. -rukšēja; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm rukšķēt (par cūku).*

uzrūkt, -rūcu, -rūc, -rūc, pag. -rūcu; intrans. *Vēršoties (pret cilvēku vai dzīvnieku), neilgu laiku, arī reizēm rūkt (piemēram, par suni).* □ Pagalmā viņam bargi kā svešiniekam .. uzrūca veča suns .. Zigmonte 11, 61. // trans.; pārn.; sar. *Īgni, nelaipni pateikt (ko kādam).* □ .. viņam neganti sala un bija līdz kaklam apnicis runāt pa tukšo un dzesēt muti, un tad jau nevajag daudz, lai otram arī uzrūktu .. Ezera 9, 210.

uzrullēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** trans. *Uztīt (ko uz ruļļa), izveidot rulli (no kāda materiāla).* □ Mūsuprāt, pieņemami ir viļņotie matu sakārtojumi. Tie, tāpat kā uzsprausti un uzrullēti mati un atbilstoša stila apģērbs, ir mantojums no 30. līdz 40. gadu modes. PL Siev 83, 1, 24.

2. trans. *Rullējot ar rulli, veltni, uzklāt virsū (uz kā, kam).* □ Tie [saules stari] atduras sienā tur, kur cauri uzrullētajām, iesārtajām puķēm skaidri saredzams sienas izdrupumam uzliktais ģipša plāksteris. Kalndruva 2, 107. pārn. «Ēd taču arī gaļu vai kaut ko citu!» viņam [Medus Lācim] teica citi lāči. «Citādi tu kļūsi tik salds, ka tevi kāds pavārs uzrullēs vēl uz kūkām ..» Ziedonis 12, 4.

3. intrans.; sar. *Uzbraukt (parasti ar automobili).* □ Kaut kur patālāk uz lielceļa lēnām

uzrullēja kolhoznieku vieglās automašīnas un aizducināja rīta mijkrēslī. Lit M 76, 45, 2.

uzruna, -as, s. **1.** *Darbība → uzrunāt (1).* □ Reiz pār pagalmu nākot, viņu apturēja Jāņa uzruna. «Klausies, Līna! Vai jaunais saimnieks mājā?» Upīts II, 79. Beidzot braucējs mūs panāk un izdzirdam pazīstamo uzrunu: «Vai tālu iedami?» Ezera 11, 224. Sen neredzējušies tautieši sakliedzās, sasmaidījās, savicinājās, sarokojās, un vienā laidā atskanēja goddevīgas uzrunas: majora kungs! Daktera kundze! Mīļo pulkvedi! Agronoma kungs! Janovskis I, 230.

2. *Runa, parasti īsa, ar kuru ievada, iesāk (sapulci, konferenci, kādu pasākumu u. tml.).* □ Pēc Komponistu savienības valdes priekšsēdētāja .. īsas uzrunas pirmdienas vakarā iesākās republikas skaņražu VII kongresa deviņu koncertu cikls. Grāvītis 2, 23. . . no kluba puses atskanēja paklusa murdoņa. «Aplaudē,» Ēvalds ieteicās. «Tātad uzruna jau beigusies.» Saulītis 12, 169.

3. val. *Vārds vai vārdu savienojums vokatīvā, ar ko teikumā uzrunā kādu personu vai citu dzīvu būtni, retāk parādību vai priekšmetu.* □ Tautas dziesmās rotājošais epitets visbiežāk atrodams uzrunās, piemēram, «māsiņ, mana lielvalode», «kumeliņi, baltkājīti», «māmiņ, manu mīļvārdīti». Valeinis 1, 186.

uzrunāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Sakot ko, vērsties (pie kāda); vērsties (pie kāda), izsakot noteiktu vārdu, vārdu savienojumu (šās) personas apzīmēšanai.* Laipni u. kaimiņu. U. konferences dalībniekus. U. vārdā un uzvārdā. □ «Kā tevi sauc?» Rūdolfs uzrunāja zēnu, taču tas neatbildēja .. Ezera 7, 11. Es, ratos sēdēdams, pagriezos atpakaļ un viņu uzrunāju. Ak, nekad es neaizmirsīšu šī brīža! Viņš raudāja, kad dzirdēja savu mātes valodu. Jaunsudrabiņš 8, 119. Noru zēns uzrunā ar tu, Klaucānu ar jūs. Zigmonte 10, 282. Rīgā sievietes uzrunāja par dāmām, kundzēm vai jaunkundzēm, to es, iebraucēja, skaidri zināju .. Zālīte 5, 77. pārn. . . Bērzi piekalnē uzrunā mani Skaidrā latviešu valodā. Vāczemnieks 8, 62. // pārn. *Noteiktā veidā, piemēram, ar savu daiļradi, iedarboties (uz kādu), ietekmēt (kādu).* □ 1920. gadā tika nodibināts Dailes teātris. . . teātra pamatlicējs Eduards Smiļģis loloja cerību uzrunāt skatītāju ar saturā dziļu un izteiksmē novatorisku mākslu. LPTV I, 9. Arī šajā romānā Tomass Manns reizēm identificējas ar Gēti, tā ka grūti izšķirt, vai mūs uzrunā Tomass Manns vai Gēte. Kar 75, 6, 144. // pārn. *Būt tādam, kas iedarbojas (uz kādu), ietekmē (kādu) — piemēram, par mākslas darba, daiļdarba saturu, tēlu u. tml.* □ V. Šekspīrs ir ļoti cilvēcisks, cilvēciskums uzrunā skatītāju vai lasītāju pēc daudziem gadu simtiem. Hausmanis 3, 61. No skatuves spilgtā teatrālā valodā mūs uzrunā farss. Teātris 75, 28. Mana filma ir «Šķērsiela», tā uzrunā dziļi katru no mums un stāsta, kas ir latvieši. Cīņa 90, 76, 3.

2. novec. *Aicināt kļūt par sievu (retāk par vīru).* □ «Laikam tevi saimnieks uzrunājis,» viņš drusku nospiestā balsī piebilda. — «Uzrunājis jau ir,» Liene atteica. «Bet pie tā pakainā [bakurētainā] ķēma . . . hm . . . to nē, to vien nē.» Blaumanis 6, 258. . . šī zobārste bija vairs ne tikai zobārste vien, bet sieviete, ko viņš pirms nedēļām divām bija uzrunājis, atzīdamies, ka jau sen nav vienaldzīgs, un pārliecinādams, ka viņiem jāprecas un kāzas jānosvin rudenī. Saulītis 13, 140.

uzrunāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl.; reti. *Savstarpēji uzrunāt (1) citam citu.* □ Noliņš ar Dzintaru jau bija kļuvuši lieli draugi, uzrunājās ar tu un pļāpāja kā vecvecie paziņas. Strāls 1, 68.

uzrušināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Rušinot uzirdināt (augsni, zemi, platību).* U. puķu dobi. □ Kad brokastis bija paēstas, bērni ar kapļiem uzrušināja zemi ap iedēstītajām puķēm . . Grīva 11, 26. Vispirms viņš izpļāva visu zāli un tad uzrušināja zemi starp rindām. Lit M 75, 16, 12. «Ja mēs pavasarī uz sējas laiku tiktu atpakaļ, uzrušinātu kādu stūri — liekas, tomēr taču kaut kas izaugtu.» Upīts VIII, 573. // *Rušinot sakārtot, izcilāt u. tml. (piemēram, kurināmo).* □ Ģirts . . piebēra [krāsnī] ogles, uzrušināja ar ķeksi, līdz liesmas dūcot izlauzās cauri melnajai kārtai . . Bels 3, 23.

2. *Rušinot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (ko).* □ «Kas zina, vai, ozolus rušinādams, neesi vēl vecā saimnieka sudrablietas uzrušinājis, tāpēc tik cieši turies pie šī grausta.» Kaldupe 13, 138. Uzrušināt vecu naudu. ME IV, 374.

uzsacīt, -saku, -saki, -saka, pag. -sacīju; trans. **1.** *Uzteikt (1).* U. strādniekam darbu. // intrans. □ Saimnieks uzsaka kalpam. ME pap II, 732. // *Oficiāli paziņot (darba devējam) savu prasību par atbrīvošanu (no darba).* □ «Sieva mani sakūdīja, lai ejot un uzsakot tūliņ vietu, jo man kā ministram esot kauns . . vēl kaut vienu mirkli būt par grāmatveža palīgu!» Rozītis 3, 136. «Tu šovasar nestrādā. Paņem bezalgas atvaļinājumu! Ja nedod, uzsaki darbu!» Purs 10, 207.

2. novec. *Norunāt (tekstu), parasti no galvas.* □ Man sarīkojumā bija jāskaita Aspazijas dzejolis. Samācījos to jau labi iepriekš. Mājinieki bieži vien prasīja, lai uzsaku. Brutāne 8, 140. Gandrīz visas dzejas tie zina no galvas, un katrs grib vienu uzsacīt. Paegle 3, 38.

uzsākt, -sāku, -sāc, -sāk, pag. -sāku; trans. **1.** *Veikt pašu pirmo (pasākuma, darbības, norises) daļu, posmu; iesākt (1).* U. art zemi. U. remontēt dzīvokli. U. sarunu. U. rotaļu. U. kartupeļu rakšanu. Uzsākt (biežāk uzņemt) gaitu — *sākt kustību, virzību.* □ . . kad viss apklusa, tad krita rasa un zemes vēzis uzsāka savu mazo dziesmu . . A Grigulis 10, 9. . . vilciens kā atspole klusi uzsāka gaitu, un vagons pēc vagona aizslīdēja garām . . Bels 6, 355.

2. *Darboties, rīkoties (kāda darba, perioda u. tml.) pašā pirmajā posmā; arī iesākt (2).* U. darba dienu. // *Dzīvot, būt (kāda mūža perioda, darba gaitu) pašā pirmajā posmā.* U. patstāvīgu dzīvi. □ Jaunais laulātais pāris uzsāka

tādu dzīvi, kas pa nagam tikai īstiem darba rūķiem: viņi nolēma iekarot savu stūrīti, savu kaktiņu zemes. Salenieks 5, 177. Tas bija tēvoča Matīsa namiņš jau no senseniem laikiem. Jau no tiem laikiem, kad tēvocis Matīss kā jauns dārznieks uzsāka savas gaitas lielajā dārzniecībā.. A Grigulis 10, 9. pārn. Augustā vai septembrī caunēni atstāj māti un uzsāk vienpatņu dzīvi. A Kalniņš 1, 41.

uzsākums, -a, v.; parasti vsk.; pareti. *Iesākums.* □ Starp studiju perioda kompozīcijām [komponistam] daudzas ir ar paliekošu nozīmi. Tādu ir pat vairums. Tomēr kopumā tās rakstu rojamas kā ceļa uzsākums, pieredzes skola.. Klotiņš 1, 59. ..dzejas ceļa uzsākumu varam uzskatīt par zināmu bērnības atkārtošanos.. Čaklais 6, 177.

uzsala, -as, s. *Uzsalne.* □ Rudzu zelmenis sazēlis biezs kā velēna,.. uzsalas rītos tur laida aitas virsū. Upīts XI, 359.

uzsaldēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (ledus kārta) izveidojas virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ ..[sporta] arēnā var uzsaldēt ledu hokejam un daiļslidošanai. Zin T 81, 1, 18. Līdz ar skolēnu ziemas brīvdienām atnāca paskaudrs sals. Tas ļāva uzsaldēt pietiekami biezu ledus kārtu.. Sports 86, 2, 1. // *Sasaldējot kur virsū ūdeni vai citu šķidrumu, izveidot (slidotavu, skrejceļu slidošanai u. tml.).* □ Novembra vidū ātrslidotāji pa īstam izgāja uz ledus. .. decembra sākumā beidzot bija uzsaldēts arī «Daugavas» stadiona lielais skrejceļš. Saulītis 12, 218. ..ar entuziastu pūlēm kalniem tika atkarots placdarms, uz kura uzsaldēja nelielu ledus celiņu. Ves 83, 11, 9.

uzsalne, -es, s.; parasti vsk.; meteorol. *Irdens, balts sīku ledus kristālu slānis, kas zemā temperatūrā un mitrā gaisā veidojas uz augsnes, zemes, sniega segas u. tml.* Augsnes u.

uzsalt, parasti 3. pers., -salst, pag. -sala; intrans. *Sala iedarbībā izveidoties uz zemes, ūdenstilpes u. tml. virsas nelielai sasaluma kārtai; sala iedarbībā izveidoties ar nelielu virsas sasaluma kārtu (par zemi, ūdenstilpi u. tml.).* □ Tikai vakar uzsala un uzsniga sniegs. Lit M 90, 45, 10. Naktī ir nedaudz uzsalis, ūdens peļķes pārvilktas ar plānu ledus kārtiņu.. Kaijaks 6, 43. Pa nakti ceļš ir uzsalis, zem kājām skraukšķ plāna ledus un sniega garoza. J Plotnieks 7, 62. Viņš esot arī rudenī, kad ezers jau uzsalis, aizgājis, uzlauzis ledu un izpeldējies. Austriņš 1, 271. Sniega sērsnas bija cieti uzsalušas, un vietām tās cilvēku nesa pa virsu. Fimbers 1, 107. // *Sala iedarbībā izveidoties virsū (uz kā, kam, arī kur) — par ledu, tā kārtu.* □ ..uzsniga pirmais, otrais sniegs, uzsala pirmais ledus.. Sports 86, 2, 1. Ledus ir jauns, Tikko uzsalis, Ap lāmām vēl vižņi drūzmējas. Lisovska 4, 30. Vakardienas peļķēm uzsalusī plānā ledus kārtiņa brakšķēja zem zābakiem.. Spāre 5, 228.

uzsalums, -a, v. *Rezultāts → u z s a l t.* □ Zem kājām viegli čirkst nakts uzsalums.. Kaldupe 13, 144. Lauku dzīve dažā ziņā atgādina skaidru rudens rītu, kad pirmais uzsalums uzlicis ūdenim dzidrus stiklus. Kalndruva 5, 41. Dziļākie staignāji [purvā] vēl nebija aizsaluši, dažs gājējs pēkšņi ielūza cauri uzsaluma garozai.. Vanags 14, 160.

uzsārtināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Padarīt (piemēram, ar kosmētikas līdzekļiem) sārtus (vaigus, lūpas), parasti mazliet.* □ Uzsārtinātie vaigi ar zaļajām ziepēm un suku bija jānoberž vaininiecei pašai. Skujiņš 14, 32. Valda tiešām izskatās pavisam glīta, tā — jaunā kleitā, mazliet uzsārtinātām lūpām, modernām kurpītēm kājās. Zigmonte 4, 31.

uzsārtināties, -inos, -inies, -inās, pag. -ināj os; refl. *Uzsārtināt sev vaigus, lūpas.* U. spoguļa priekšā.

uzsauciens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → u z s a u k t (1).* □ «Lelde, nu, kas tad ir?» viņu sasniedz jauns, jau pavisam nepacietīgs uzsauciens. Ezera 13, 49. «Nelieniet!» viņu apstādina sievietes uzsauciens. Jansons 3, 102. ..vietumis atskanēja pa skaļākam uzsaucienam un piesitienam pie glāzes, aicinot viesmīli pasteigties. Lapsa 2, 77.

uzsaukt, -saucu, -sauc, -sauc, pag. -saucu; trans. **1.** *Īsi, parasti skaļi, pasacīt, pateikt (ko).* □ «Mežs deg?» viņa uzsauca vīram pa pusei jautātājas, pa pusei vēstītājas balsī. Blaumanis 2, 141. «Skic!» Valters dusmīgi uzsauca, tā ka runcis tomēr atkāpās dažus soļus.. Zigmonte 9, 160. Vīrs uzsauca, lai pamūku nost no [automobiļa] priekšgala.. Lagzdiņš 3, 129. // *Sacīt (tostu, laimes vēlējumu mielastā), parasti, uzaicinot klātesošos izdzert alkoholiska dzēriena glāzi, kausu u. tml. (par godu kādam, kam).* □ Tiek sacītas runas, uzsauktas augstas laimes, lai ir likumīgs pamats iztukšot glāzes. J Kalniņš 9, 175. Džigs: Un, tā kā tu, Viljam, esi laimīgi atgriezies no Stretfordas,.. tad dziļā cieņā apbrīnojam tavu laimi un tev vienbalsīgi uzsaucam — Visi: Lai dzīvo! Zīverts 1, 100. Mūsu kapteinis un senjors Sekundo uzsauc tostu par lietišķu sadarbību tirdzniecībā.. Lapsa 5, 103.

2. *Saucot panākt, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); saucot panākt, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Uzsaukt ko pie sevis augšā. ME IV, 375.

3. rel. *Paziņot par saderināšanos (baznīcā no kanceles) — par mācītāju.* □ Mācītājs jauno pāri trīs svētdienas uzsauca baznīcā. ME IV, 375. «Tā ... ak tad tā, meit... Nākošu svētdien pēdējo reizi uzsauks, vadmala izausta, novelta, skroderis sarunāts, baroklis kaujams ... Un nu viņa uzreiz: neiešu!» Upīts II, 64. Kad jau bij tik tālu, kad ar Skruzi bijām pirmo reizi uzsaukti, tad es, protams, viņai atdevu to lakatu, jo tā bij norunāts. Jaunsudrabiņš 8, 158.

uzsaukums, -a, v. *Rakstveida, sabiedriski aktuāla satura, parasti īss, aicinājums, kas ir paredzēts izplatīšanai (lapiņu, plakātu u. tml. veidā) vai publicēšanai presē.* □ Es rakstu savu vārdu Zem uzsaukuma pret karu. To atdodu dzīvei kā staru.. Ķempe 3, 6.

uzsēde, -es, dsk. ģen. -žu, s.; fizk. *Novietošanās sēdus stāvoklī (uz kā).* □ Pieccīņnieks ir daudzpusīgs cilvēks, kaut arī viņa uzsēde zirga mugurā īstam jātniekam var likties ne-

pilnīga .. Pad J 83, 57, 3. .. riteņbraucēji treniņos izmanto dažādus modernus trenažierus, lai pilnveidotu uzsēdi. Sports 78, 151, 2.

uzsēdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Novietot vai palīdzēt novietoties sēdus virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. bērnu uz sola. □ Tēvs pacēla Anneli roku galos un uzsēdināja uz vezuma. Brigadere 2, 19. Viņš izgāja uz ceļa, sameklēja atstāto divriteni un uzsēdināja meiteni uz stieņa. Abi brauca cauri naktij. Ezera 2, 12. Vismaz jāturas, ja jau uzsēdina zirgā. Ziedonis 18, 52. // *Novietot (ko), parasti ar (tā) roba, ieliekuma, izliekuma u. tml. vietu, virsū (uz kā, kam).* U. virzuli uz kāta tehn. □ Tēvs svinīgi uzsēdināja uz deguna brilles, tad izvilka no kabatas vēstuli .. Jansons 6, 37. Galasienas bija ielaistas starp sānsienām, baļķu galos iecirstos robus cieši uzsēdinot kārtīm. Zin T 68, 7, 29.

uzsegt, -sedzu, -sedz, -sedz, pag. -sedzu; trans. *Sedzot, piemēram, drānu, novietot (to) virsū (uz kā, kam).* U. bērnam siltu šalli uz pleciem. U. gultai segu. □ Liepu māte atsēdās mīkstajā krēslā, uzsedza sev uz pleciem pašas austo villaini .. Kaldupe 13, 86. .. Georgs .. atgūlās, rūpīgi uz kājām uzsedzis kažoku. Lukjanskis 1, 14. «Vai neesat nosaluši?» Jānis uzsedza Uldas un Arda ceļiem svītrainu vilnas segu. Pasaules sp II, 193. pārn. Es sev uzsedzu smaidu kā lakatu, kad krūtīs man tukši un auksti. Brīdaka 10, 39.

uzsegties, -sedzos, -sedzies, -sedzas, pag. -sedzos. *Refl.* → *uzsegt; tikt uzsegtam.* □ pārn. Dūmakainā migla, kas uzsegusies atkusnī šķīstošajam purvājam, mūs it kā izolējusi no visas pasaules. Lāms 7, 261. // trans. *Uzsegt sev (ko) virsū.* □ Līgava uzsedzas .. villaini. ME IV, 376.

uzsēst, -sēstu, -sēsti, -sēst, pag. -sēdu; intrans.; pareti. **1.** *Uzsēsties (1).* □ Uzsēst zirgam mugurā. ME pap II, 732. Uz .. jumta uzsēda .. krauklītis. ME IV, 376.

2. *Uzsēsties (2).* □ .. bij sekls, tvaikonītis brauca pirmo reizi, sēklī varēja uzsēst. Upīts 9, 365.

uzsēsties, -sēžos, -sēdies, -sēžas, arī -sēstos, -sēsties, -sēstas, pag. -sēdos; refl. **1.** *Sēžoties novietoties virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. uz palodzes. U. virsū savam sainim. □ Es uzsēstos uz piekrautā vezuma .. Akuraters 1, 59. Teātris līdz mūsu dienām saistīts ar vieglu, mīļu māņticību: ja nejauši nokritis lomas eksemplārs, jāsteidz uz tā turpat zemē uzsēsties. Hausmanis 4, 17. Upīšu Mārtiņš uzsēdās zārka galam, pašapzinīgi izslējies .. Upīts 4, 232. // *Kāpjot novietoties jāteniskā, arī sēdus stāvoklī (piemēram, zirgā, motociklā, arī uz velosipēda u. tml.), lai jātu vai brauktu.* □ .. viņš smagi uzsēdās zirgā, ilgi nevarēdams ierīkoties seglos, kā nākas. Strāls 2, 383. .. viņš uzsēdās velosipēdā un aizbrauca uz lielceļa pusi. Sakse 7, 142. Cik patīkami ir svētdienas pēcpusdienā uzsēsties uz sava divriteņa un nobraukt uz .. dzelzceļa staciju, vilcienu sagaidot! Laicens 1, 283. // *Uzmesties (uz kā, kam, arī kur), parasti pēc lidojuma (par putniem, kukaiņiem).* □ Aiz tīruma koši zaļajā melnalkšņu biezoknī kāds zars sakustējās tikai tur, kur uz tā uzsēdās raibs sīlis .. Birze 3, 12. Ods džinkstēdams man uzsēžas uz vaiga, un es to aiztraucu nost. Janovskis 2, 102.

2. *Uzvirzoties virsū (uz kā, kam, arī kur), nespēt turpināt pārvietošanos (parasti par ūdens transportlīdzekli).* □ .. kuģis «Rafaels», kā par spīti, uzsēdās uz sēkļa un bija spiests gaidīt, kamēr paisums to noceļ no sēres. Lielais 3, 160. Pie Ikšķiles līkuma laiva uzsēdās krasta akmeņiem. Viese 4, 135. Laivas priekšgals švirkstēdams uzsēdās salas smiltīs. Braucēji izlēca krastā .. Vāczemnieks 1, 84.

○◇ Uzsēsties (arī nosēsties) (kādam) uz kakla, arī uzsēsties (kādam) kaklā sar. — *kļūt par traucēkli, apgrūtinājumu (kādam), kļūt par savas gribas uzspiedēju (kādam); uzkundzēties.* □ «Tā visu iekarotāju viltība. Sākumā mīlīgi, lai vieglāk savā pusē dabūtu, vēlāk uzsēdīsies kaklā, ka ij nemēģini nokratīt.» Mauliņš 6, 47. Bija tāds skuķis ar linu bālām biželēm. .. dažreiz taisījās gandrīz vai uzsēsties kaklā mums, puikām, par tādu kā brunčainu komandieri. J Plotnieks 10, 6.

uzsēt, -sēju, -sēj, -sēj, pag. -sēju; trans. *Sējot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ .. rudzi auga lieliski, Silagaiļu pavieglajā zemē tie allaž padevās, bet Kalvics bij uzsējis arī mākslīgos mēslus .. Upīts 4, 700.

uzsiet, -sienu, -sien, -sien, pag. -sēju; trans. **1.** *Sienot novietot, arī nostiprināt (ap ķermeņa daļu, uz ķermeņa daļas).* □ Piegāju pie spoguļa un uzsēju kaklasaiti. Kaijaks 5, 247. .. ienāca māte ar brokastīm. Virs jaunās kleitas viņa bija uzsējusi priekšautu. Stankevičs 2, 118. Dziļi pār acīm viņa bija uzsējusi baltu linu lakatiņu. Viese 1, 69. .. dažus gabalus gaļas Toms sabāza maisā, uzsēja sev mugurā un .. devās ceļā. Mauliņš 2, 104. // *Sienot novietot, arī nostiprināt virsū (uz kāda priekšmeta).* □ Janelis ar divriteni atgriezās, un viņi izgāja uz lielceļa. Meitenes grozu Janelis uzsēja uz bagāžnieka. Birze 5, 240. Tad mēs uzsējām Juhana mantu saini mana divriteņa aizmugurē un braucām atpakaļ uz viesnīcu. Janovskis 1, 175. Tēva vezumam pašā augšā uzsiets galds kājām pret mākoņiem. Tur [meitenei] Annelei vieta. Brigadere 2, 38.

2. *Sienot sasaistīt, nostiprināt (ko) tā, ka (tas), pacelts stāvus, uz augšu u. tml., sniedzas augstāk par savu parasto vai iepriekšējo stāvokli.* □ Zirgiem bij augsti uzsietas astes un skaisti loki. Braucējiem spīdēja cepuru nagi .. Jaunsudrabiņš 8, 93. Frēzijas ļoti trauslas, tādēļ tās jāuzsien. Zv 65, 15, 31.

uzsieties, -sienos, -sienies, -sienas, pag. -sējos. **1.** *Refl.* → *uzsiet (1); tikt uzsietam.* // trans. *Uzsiet sev (ko).* □ Drāneli .. atkal uzsiedamās galvā. ME pap II, 733.

2. *Refl.* → *uzsiet (2); tikt uzsietam.*

uzsijāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju. **1.** trans. *Sijājot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. smalkmaizītēm pūdercukuru. □ Pelargonijas var pavairot ar spraudeņiem un sēklām. Sēklas izsēj

martā grantainā lapu trūdzemē. Uz sēklām uzsijā smalku granti. Lauku Dzīve 85, 1, 13.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Uzsmidzināt (par lietu).* □ Dienas divas Ziemeļjūra šajā rajonā bija samērā mierīga, nu atkal sāk mazliet pūst mainīgi vēji. Brīžiem skaidrs, brīžiem uzsijā lietus. Talcis 7, 59.

uzsildīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Sildot panākt, ka (parasti šķidrums, masa) iegūst vēlamo sasiluma pakāpi.* U. sautētus kāpostus. □ Pats viņš aiziet uz virtuvi, uzsilda ūdeni, nomazgā izlietnē sakrautos traukus .. Svīre 3, 212. Pēdējā laikā Viktorija ir augšā pirms viņa [vīra] un uzsilda ēdienu .. Mauliņš 4, 215. Tīrā traukā 3 litros karsta ūdens pa nakti uzbriedina un, uzsildot līdz 50° C, izšķīdina galdnieku līmi. Zin T 81, 5, 25.

uzsilt, -silstu, -silsti, -silst, pag. -silu; intrans. *Silstot sasniegt vēlamo sasiluma pakāpi; kļūt siltam.* □ Pagaidi, kamēr ūdens uzsilst! ME IV, 376. pārn. .. pēc paša pārliecības, viņam nav nekādas vainas ne pie miesas, ne dvēseles, kāpēc lai Juta neuzsiltu no Ilmāra uzmanības? Svīre 3, 185.

uzsist, -situ, -sit, -sit, pag. -situ. **1.** intrans. *Sitot, parasti spēcīgi (ar ko), skart, dot triecienu (kam, pa ko, arī kur).* □ Roberts uzsita ar kāju trotuāra malā satecējušam ūdenim. Jaunsudrabiņš 8, 72. Iztraucēti bebri, lecot no krasta ūdenī, bieži ar plakano asti uzsit pa ūdens virsmu .. Tauriņš 1, 84. Grāmatu neatvēris, Edmunds Laiminš efektīgi uzsit tai ar plaukstu pa vāku un acīm ieurbjas Aigarā. Gulbis 3, 279. // trans. □ .. kalējs uzsita veseri uz laktas tik spēcīgi, it kā gribētu pašu sauli izkalt, lai atkausē rudzu zelmeni .. Kaldupe 8, 7. // *Spēcīgi iesist (kādam).* □ .. Strautiņš zirgam sparīgi uzsita ar pātagu. Fimbers 1, 99. // *Iesist (ar roku, dūri kādam, pa ko, uz kā), parasti, paužot savu attieksmi, pievēršot uzmanību u. tml.* □ Paliecies uz slimnieka pusi, viņš tam saudzīgi uzsita pa plecu. «Redzi nu! Viss uz goda!» Klīvers 4, 55. Kad Artūrs vēl minstinājās, tēvocis vēlīgi uzsita viņam uz pleca. «Ej, ej, kad es saku! Tā būs labāk.» Dripe 2, 61. // trans. *Strauji, ar troksni aiztaisīt, uzlikt (vāku).* □ Kārlis [kuģa radists] noņēma austiņas, uzsita vāku rakstāmmašīnai .. — viņš nupat bija beidzis sakaru seansu ar krastu .. Lapsa 6, 122. // trans.; sar. *Strauji uzsviest, uzlikt (uz kā, arī kur).* Uzsist galdā — *strauji uzlikt uz galda.* □ Viesnīcas istabā Ķirsis .. uzsit galdā lielo eksporta degvīna pudeli. Mīksti nobūkšķ galdauts .. Lapsa 7, 135. // trans.; pareti. *Sitot izveidot (kur) caurumu, robu u. tml.*

2. trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, priekšmets) ar sitienu, triecienu, arī strauji uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, priekšmets) ar sitienu, triecienu, arī strauji uzvirzās uz kādas vietas.* U. bumbu augstu gaisā. □ .. viens zābaks jau bija piesmēlies ar ūdeni un otra kāja paslīdot uzsita aukstas ūdens šļakatas līdz ceļiem. Kaldupe 13, 76. Gadās [gokartu] riteņu sāniskā saskare, bet reizēm kāds saņem sitienu pa riteņiem no aizmugures. Un tad .., uzsists uz [ceļa] zālainās malas, gokarts ir grūti novaldāms. Pad J 83, 116, 3. // *Būt par cēloni tam, ka (kas, piemēram, putekļi, dūmi) strauji uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Bibliotēka atradās vecā kroga mājā, pašā lielceļa malā, un katra mašīna, kas te brauca garām, uzsita baltu putekļu mākoni tieši šaurajos logos. Zigmonte 12, 219. .. skurstenis uzsita gaisā melnu dūmu gredzenu — un kuģis uzņēma ātrumu. Lapsa 6, 109. // *Strauji uzcelt, uzliekt (uz augšu, piemēram, asti).* □ Viņš izskatījās pēc makšķernieka, kam nupat bijusi plaukstā tikko izvilkta zivs, bet tad uzsitusi asti un ielēkusi atpakaļ ūdenī. Dripe 2, 81.

3. trans. *Sitot, ar sitieniem nostiprināt (ko) virsū (uz kā, kam).* □ .. sākās smēdes celšana. Uz četriem akmeņiem pamazām vien .. pacēlās viens baļķītis pēc otra. .. kamēr beigās pacēlās jau spārītes, uzsita nomaļus — un gatavs. Birznieks-Upītis 1, 15. Stūru šalaidumos rāmjiem no otras puses uzsit finiera plāksnītes, kas novērš rāmju ļodzīšanos .. Pašd sk 145. Brigadieris domā, ka uzsist šīferi uz koka rāmjiem .. varētu uz vietas būvlaukumā .. Lauku Dzīve 72, 1, 11. // *Strādājot ar āmuru un citiem darbarīkiem, izgatavot, izveidot.* Uzsist jumtu — *izveidot jumta segumu, attiecīgo segmateriālu piestiprinot ar naglām.* □ «Upe ir tik sekla, ka varējāt braukt pāri?» — «Nē, Vinarts tur drošības dēļ uzsita tiltiņu.» Kolbergs 3, 164. Osis [galdnieka zellis], uzsitis ēvelei garāku zobu, ar visu spēku grūž pa dēli, ka skaidas, lielas, biezas, locīdamās stiepjas pāri .. plecam. Sēlis 4a, 25. Ne pagalīte viņam nemētājās pagalmā. Visām ēkām jauni jumti uzsisti. Bels 2, 25.

4. trans. *Ar, parasti spēcīgu, sitienu, skārienu u. tml. panākt, būt par cēloni, ka (kas) rodas, izveidojas.* Uzsist zilumu sar. — *ar sitienu radīt zemādas asinsizplūdumu.* □ Laiku pa laikam upē kāda zivs vai dzīvnieks uzsit spēcīgus plunkšķus. Kar 79, 10, 141. Es .. raugos, kā viena [lietus] pile uzsit lielu burbuli un otra to pārcērt. Jaunsudrabiņš 5, 5. .. Landavs skauj Almas plecus, glāsta viņas matus, un Alma vairs neatceras vakar uzsisto un vēl tagad redzamo zilumu zem kreisās acs .. Eglons 2, 196. // *Ar piesitienu (uz mūzikas instrumenta taustiņa vai sitamā mūzikas instrumenta) izraisīt (skaņu).* □ Austra piecēlās un, klavierēm garām ejot, kā nemanot uzsita divus Donavas valša akordus. Rozītis 3, 245. // pārn. *Izraisīt, parasti nepatīkamu, fizioloģisku stāvokli (piemēram, par smaku, gaismu).* U. nelabu dūšu. □ Ar miklu upi smaga pieblīdusi, Nez kuro reizi pārceltuve slīd Un acīs it kā apžilbumu uzsit, No trosēm lejup ūdens lāses krīt .. A Skalbe 7, 69.

5. trans. *Ar piesitienu (uz ierīces tastatūras) veidot (piemēram, vārdu, tekstu); strauji uzspiest (piemēram, zīmogu).* □ Es ieliku rakstāmmašīnā papīru un desmit reižu piecos eksemplāros uzsitu iepriekšējā naktī nozagto automašīnu numurus, ko pēc tam izdalīt kār-

tības sargiem .. Kolbergs 3, 23. .. viņa .. uzsita pulksteņa pasei veikala zīmogu un sniedza pirkumu tēvocim. Dripe 2, 90.

6. trans.; sar. *Paaugstināt (maksu, cenu).* □ Vasaras sezona ir peļņas laiks. Vairāk noplēst par istabu, augstāk uzsist cenu dārzeņiem un augļiem, pieniņam un oliņām .. Dripe 4, 46. .. pagasta rakstvedis uzņēmās ūtrupnieka pienākumus. Ar skaļu balsi un jokiem viņš prata vienai otrai mantai uzsist augstāku cenu. Kļava 1, 20. ◇ Uzsist sev cenu — *palielināt savas darbības, rīcības vērtību, nozīmi.* □ Šie zvilnētāji zina, ka gandrīz katrā darba vietā strādnieku ir par maz, un uzsit sev cenu. Zv 75, 13, 7. «Lai sev cenu uzsistu, lielu gudrību nevajag!» Juta iesprauž un iekož mēlē. Svīre 3, 52.

7. trans.; sar. *Uzspēlēt (kāršu spēli).* □ .. Jancis ar Mudi iet ciemos .. Iedzer, ieēd, uzsit zoli un skatās televizoru līdz pusnaktij. Dripe 10, 130. «Ja kādam patika uzsist trumpas — vārat iet augšā,» teica Luīze. Janovskis 1, 297.

○ Uzsist bumbu (arī futbolu, volejbolu u. tml.) sar. — *uzspēlēt sporta spēli, kurā ar sitienu raida bumbu.* □ Vasarā vēl var izbraukt zaļumos, pie jūras vai pie kādas upes. Tur var skaļāk izklaigāties, uzsist bumbu .. Dripe 10, 130. Uzsist (arī uzcirst) apkakli — *strauji uzcelt apkakli.* □ Glābdamās no slapjajām lēkšķēm, kas plūda pa vējam .., Meldra tūlīt aiz sliekšņa uzsita mēteļa apkakli. Ezera 5, 93. Uzsist lietussargu (arī saulessargu) sar. — *atvērt lietussargu, saulessargu.* □ Rokā tā turēja uzsistu rūtainu° saules sargu .. A Deglavs 1, 69. Uzsist dūri (arī delnu) uz galda (arī galdā) — *uzsist ar dūri (arī delnu) pa galdu.* □ «Nepļāpā niekus!» Zvirbulis uzsita dūri uz galda. Upīts II, 195. Veinbergs uzsita dūri galdā, tomēr apvaldīgi. «Es biju .. likumīgi ievēlēts ..» Upītis 9, 348. Uzsist plauku (arī pliķi) — *uzsist ar plaukstu (kādam, uz kā).* □ Pa draugam [Bite] uzsita pļauku Ješkam uz ceļgala. Upīts 4, 663. Uzsist knipi — *radīt troksni ar knipi.* ◇ Uzsist (arī uzmest) augstu vilni — *sasniegt augstu pakāpi.* □ Arī šeit, kāpņu telpā, varēja saklausīt, ka pie Daiļrozēm jautrība uzsitusi augstu vilni: balsis .., smiekli, atsevišķi izsaucieni ... Vilks 7, 368. ◇ Uzsist (arī uzspert) gaisā vienk. — *pārdot.* □ .. viņam tos [dokumentus] izvilcis cits saulesbrālis, lai izīrētu veļas mazgājamo mašīnu un aiz stūra tūlīt uzsistu gaisā. Kolbergs 3, 40. .. viņa saklāj guļvietu un uzvelk naktstērpu, zināms, ne jau maigi rožaino franču peņuāru, kurš jau sen senis uzsists gaisā komisijas veikalā .. Ezera 13, 384.

uzsisties, -sitos, -sities, -sitas, pag. -sitos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Tikt uzsistam (1) (uz kā), parasti nevilus, negribēti.* □ Rīkstīte uzsitās uz kaut kā mīksta, un gaisā pavēlās dzeltenu putekļu strūkla. Viņš bija pārsitis nogatavojušos pļavas pūpēdi. Sakse 9, 195. Liene gandrīz nemanot sarāvās .. un lēja vīnu glāzē, pie kam pudeles kakls viņai vairāk reižu uz glāzes malas uzsitās. Blaumanis 6, 270. Trīcēja viņas garās kājas un baltā boze, uzsizdamās uz ceļa°. Brigadere 2, 149.

2. parasti 3. pers. *Refl.* → *uzsist (2); tikt uzsistam.* □ .. naftas strūkla šņākdama no akas uzsitās asu piecdesmit gaisā. Rozītis 3, 15. .. jūrā manāma viegla viļņošanās, tikai pie paša liedaga uzsitas baltas šļakatas, zvejošanas apstākļi teicami .. Talcis 8, 13. Augšup uzsitās milzīgs putekļu mākonis. Grīva 1, 48. // *Uzlidot augšā (kur, līdz kurienei u. tml.)* — *par putniem.* □ Pēkšņi tās [kaijas] uzsitās gaisā. Vai kaijas šāvienu dzirdēja pirmās? Birze 3, 145.

3. parasti 3. pers. *Refl.* → *uzsist (4); tikt uzsistam.*

4. parasti 3. pers. *Izveidoties (uz ķermeņa, tā daļām)* — *par izsitumiem, augoņiem u. tml.* □ Atminējās [vīrs], ka tai [sievai] ne pūtiņa [pūtīte] uz ģīmja nebij uzsitusies, ne mazā pirkstiņa nadziņš ielūzis tā, ka viņš to nemanītu. Upīts II, 457.

5. sar. *Ar pūlēm, grūtībām izpelnīties paaugstinājumu (amatā, dienesta stāvoklī), ar pūlēm, grūtībām sasniegt materiālu labklājību, augstāku stāvokli sabiedrībā.* □ .. Pāvels nebija peļams zvejotājs, tomēr uz sauszemes jutās labāk, mīlēja komandēt plašākos mērogos nekā uz kuģa un uzsitās amatā. Lapsa 6, 16. Bet savu mērķi viņa sasniegusi: uzsitusies par direktori kādā lauku skoliņā. Lapsa 6, 262. Zuntē daudz runāja par bagātajiem Ozoliem, kas .. bija pārcēlušies uz Iekškrieviju un tur, izveicīgi saimniekodami, uzsitušies gandrīz vai muižniekos. Skujiņš 14, 45.

○◇ Uzsisties uz augšu — *ar pūlēm, grūtībām sasniegt materiālu labklājību, augstāku stāvokli sabiedrībā.* □ Viņš nolēma kļūt par spiestuves palīgstrādnieku, lai vēlāk kaut kā uzsistos uz augšu, bet izrādījās, ka tas nemaz nav tik viegli. Grīva 4, 6.

uzsitējs, -a, v.; **uzsitēja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *uzsist.*

2. *Strādnieks, kas veic savu darbu, strādājot ar āmuru, veseri.* □ Dūmaņa kundze: Jā, stāsta, ka jūsu pirmā mīlestība bijis kāds tur uzsitējs fabrikā. Es nemaz nezinu, kas tas par amatu. Vanags, Rokpelnis 1, 45. .. kalējs Osvalds Sīlis toreizējā Babītes smēdē pie Kalnciema šosejas aicināja puisi nākt pie sevis darbā par uzsitēju. Sports 79, 8, 2.

uzsitējveseris, -ra, v. *Roku darbarīks — veseris trieciena pārnešanai uz cieta materiāla.*

uzsitiens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzsist (1).* □ Ļaudis runāja, ka kalējs esot varen darbīgs un vērīgs vīrs, no viena uzsitiena uz laktas varot pasacīt, kāds būs viņa mācekļa liktenis. Kaldupe 6, 18. Vispirms iemācījos ar vienu āmura uzsitienu sadalīt ķieģeli divās vienādās daļās .. Rīgas B 74, 102, 2.

2. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzsist (2).* Spēcīgs bumbas u. gaisā.

3. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzsist (4).* Akorda u.

4. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzsist (5).*

uzskaisties, -skaišos, -skaities, -skaišas, arī -skaistos, -skaisties, -skaistas, pag. -skaitos; refl. *Saskaisties, parasti mazliet.* □ Svešie skatās uz viņu [Jēkabu Žagatu], un tiem liekas, ka būtu viņu kaut kā apvainojuši. Un Žagata arī patiesi liekas drusku uzskaities. Viņš bāž naudas maku kabatā atpakaļ.. Saulietis XIV, 20. «Ko tu te meklē!» viņš nekautrīgi man noprasīja. — «To pašu, ko tu!» es, mazliet uzskaities, atcirtu. A Gulbis 3, 54. «Vai mūsu zemē kas paaug?» tēvs iesaucās uzskaities, it kā par viņu vecā krustmāte būtu runājusi. J Kalniņš 10, 177.

uzskaistinājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z s k a i s t i n ā t (1).*

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z s k a i s t i n ā t (2).* □ Pastkartītes uzskaistinājumu.. gobelēnos «Gadalaiki» kompensē izsmalcināts kolorīts un silts sirsnības starojums. Māksla 81, 1, 14.

uzskaistināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Izgreznot, izdaiļot, parasti mazliet.* □ Radio dzird tikai balsi, televīzijā mūs uzskaistina grimētājas un frizieres, bet filmā esi tāds, kāds esi... Pad J 85, 10, 4. Mēs ar Tohtoju pārvērstu gan šo ciemu līdz nepazīšanai. ..mēs atrastu pie katras mājas mazliet vietas ābelītēm un puķēm. Tad mēs uzskaistinātu šos bezgalīgos pagalmu laidarus un aizgaldus vismaz no ielas puses. Ziedonis 1, 28.

2. *Parādīt, attēlot īstenībai neatbilstoši skaistāku, labāku (parasti mākslas darbā).* □ Filmā uzskaistināta dzīves īstenība.

uzskaistināties, -inos, -inies, -inās, pag. -ināj̄os; refl. *Uzskaistināt sevi.* U. ar kosmētikas līdzekļiem.

uzskaite, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Darbība, stāvoklis* → *u z s k a i t ī t (1).* □ Medību dzīvnieku uzskaitei jādod dati par katras sugas dzīvnieku skaitu. Medn 121.

2. *Darbība, stāvoklis* → *u z s k a i t ī t (2).* □ ..neviena govs [saimniecībā] neaizgāja bojā.. Visa esošā barība bija stingrā uzskaitē, kā trūka — to piepirka. Stulpāns 2, 41.

uzskaitījums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z s k a i t ī t (1).* Grāmatu u. □ Pielikumā dots.. pārdošanā esošo traktoru, lauksaimniecības mašīnu un lopkopības fermu mehanizācijas iekārtu uzskaitījums.. Jaun Gr 67, 10, 44. Kaut gan izrādes kopskaņā recenzenti vēl atzīmēja.. naturālistisku krāsu sabiezinājumu, taču jo plašs bija aktieru veiksmju uzskaitījums. LPTV I, 39.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z s k a i t ī t (2).* Graudaugu ražas u.

3. val. *Vārdrinda, kurā savienoti vairāki dažādas nozīmes vārdi.* □ Uzskaitījumus atrodam tādos Raiņa dzejoļos kā «Gaismas pils», «Darbiniekudziesma», «Aizgātņu dziesma».. Valeinis 1, 221.

uzskaitīt, -u, -i, -a, pag. -īju. **1.** trans. *Ierakstīt, fiksēt sarakstā, rādītājā u. tml. (piemēram, personas, priekšmetus); reģistrēt (1).* U. fermā jaunlopus. □ Aļņus, staltbriežus, stirnas, medņus, rubeņus uzskaita pa dzimumiem. Tos aļņus un staltbriežus, kas vēl nav sasnieguši viena gada vecumu (teļus), uzskaita atsevišķi. Medn 121. Uzskaitot pilnīgi visus krustakmeņus un salīdzinot ar rakstītiem dokumentiem, varētu rekonstruēt viduslaiku pilsnovadu un citu zemju īpašumu robežas. Apals 1, 120. pārn. ..automāti uzskaita lapas un gatavās banknotes. Lauku Avīze 90, 16, 16. // *Nosaukt, minēt daudzus vai visus (piemēram, priekšmetus, īpašības).* □ Hortenzija sāka uzskaitīt veselu rindu veļas pulveru, slavēt un nopelt to īpašības.. Kaldupe 13, 202. Bija uzskaitīti [laikrakstā] visi mani sabiedriskie pienākumi, kuriem pievienotie epiteti sākās ar «vis» — vislabākais, viskrietnākais... Ezera 11, 72.

2. trans. *Detalizēti iegrāmatot, fiksēt (kā, piemēram, faktu, līdzekļu, krājumu, arī platības) daudzumu, apjomu u. tml.* U. lopbarības krājumus. □ Zemi uzskaitot, teritoriju vispirms ģeodēziski uzmērī un sastāda tās kartes. Zin T 82, 8, 15.

3. intrans.; sar. *Nopērt.* □ «Nu, vai zini, tādu tikai ievest mežā, novilkt bikses un uzskaitīt ar paegļa zaru!» Sakse 7, 473. // trans.; novec. *Perot iesist (kādam vairākus sitienus vai noteiktu sitienu skaitu).* □ «..lielkungs pats licis, lai uzskaita šim tūdaļ piecpadsmit koku.» K Zariņš 1, 41. Kas te cits varēja līdzēt kā otra kārta pēriena! To viņam arī uzskaitīja. Blaumanis 6, 6.

4. trans.; novec. *Norunāt (tekstu), parasti no galvas.* □ «Baušļus zini?» noprasīja mācītājs. — «No galvas!» — «M-hm... Nu... uzskaiti man ceturto!» Jāzepiņš noskaitīja.. Sudrabu E 3, 380.

uzskaitvedis, -ža, v.; **uzskaitvede,** -es, dsk. ģen. -žu, s. *Darbinieks, kas veic (piemēram, uzņēmumā) darba un darbalaika uzskaiti.* □ Bija pienācis uzskaitvedis ar nezin kādiem tur papīriem. Talcis 4, 39. «Lūdzu, tā arī ierakstiet protokolā!» viņš pievērsas uzskaitvedei, spriganai meičai, kas protokolē sapulces gaitu. J Plotnieks 7, 34.

uzskalojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z s k a l o t (1).* Viļņu uzskalojuma veidojums.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z s k a l o t (2).* Aizsprosta u.

uzskalot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** parasti 3. pers. *Ar savu plūsmu uzvirzīt (piemēram, smiltis) virsū (uz kā, kam, arī kur) — par ūdeņiem, viļņiem u. tml.; ar savu plūsmu uzvirzot (ko) virsū, būt par cēloni tam, ka (kas) izveidojas.* Viļņi ezermalā uzskalojuši smilšu strēli. □ Viļņi uzskalojuši smiltis uz krasta. ME IV, 377. ..palu ūdeņu uzskalotie koki un drazas apmetnes tuvumā bija sadedzināti. Gūtmanis 2, 63.

2. *Ar īpašu iekārtu, piemēram, zemessūcēju, panākt, ka (kas, piemēram, smiltis, no ūdenstilpes pamata, zemes dzīlēm) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Ar spēcīgiem zemessūcējiem uzskaloja vairāk nekā miljons kubikmetrus smilts. Zin T 77, 8, 16. // *Uzvirzot (kur) virsū ko, piemēram, smiltis (no ūdenstilpes pamata, zemes dzīlēm), izveidot (piemē-*

ram, valni). □ Pie upes kreisā krasta zemessmēlēji uzskalos mākslīgu pussalu. Zv 76, 14, 20. Te vajadzēs uzskalot diezgan pamatīgu smilšu slāni no upes dzelmes, un tad te veidos lielu atpūtas un sporta bāzi.. Zv 75, 15, 8. Visā šai posmā.. uzskalotas un uzbērtas dzelzceļa stigas, tiek celti tilti pāri Obas pietekām.. Zv 76, 6, 2.

uzskaloties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Refl.* → *uzskalot (1).* □ Uz pļavas uzskalojušās smiltis. ME IV, 377. ..upē šur un tur bija iemests pa pamatīgam akmenim, un straume šādās vietās paklausīgi pašķīrās, veidojot divus plūdumus, bet aiz akmens vienmēr bija uzskalojusies mīlīga sērīte.. Zigmonte 18, 89.

2. *Skalojoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par šķidrumu.* □ Viņa atnes karafi, noliek to uz galda tā, ka degvīns uzskalojas līdz pat stikla aizbāznim. Zigmonte 2, 160.

uzskandināt, -inu -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Neilgu laiku, arī reizēm skandināt.* □ Uzskandināt kādu dziesmu. ME IV, 277. Bet vienu rītu viņam [sienāzim] pagadījās ceļā pienene, un tūdaļ viņš uzskandināja savas kokles stīgas. K Zariņš 1, 49.

uzskaņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; mūz. *Skaņot un pabeigt skaņot (mūzikas instrumentu); noskaņot (1).* U. vijoli. □ ..pirms kāzām vai ballēm tas [pianists] bija centies vairāk vai mazāk uzskaņot pilnīgi noskaņojušās klavieres, uz kurām tam viesībās bija jāspēlē. Rozītis 3, 259. Viņš nopirka jau novecojušos mūzikas instrumentus, salaboja tos, pārskaņoja un uzskaņoja, spodrināja un pārspodrināja, līdz tie ieguva ne vien atjaunotu izskatu, bet arī jaunu balsi. Kaldupe 17, 178.

uzskatāmība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *uzskatāms (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Uzskatāmības dēļ kontrasti dzejolī kursivēti. M Kalve 1, 106.

uzskatāms, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzskatāmi. 1.** *Divd.* → *uzskatīt.*

2. *Tāds, kas ir labi saskatāms, labi uztverams, ievērojams pēc kādām ārējām pazīmēm.* □ Ekspozīcija iekārtota divās telpās. Mazākajā no tām izstādītas medaļas, fotogrāfijas, dokumenti un citi uzskatāmi materiāli, kuri pastāsta par mākslinieka dzīvi. Zin T 77, 2, 3. Ja kādu zvaigžņu pasauli redz no sāniem, tad uzskatāmi izceļas milzīgās gāzu un putekļu masas.. Ikaunieks 1, 33. Izkulties cauri [ledus] sablīvējumiem nav nekāds joks. Par to uzskatāmi liecina krastmalā pietauvojies tvaikonis «Dežņevs», kuram ledus blāķi tērauda bortos izspieduši divus lielus caurumus. Cīrulis 1, 233. // *Tāds, kura saturs atklājas konkrētā, labi uztveramā formā (piemēram, par mākslas tēlu, tekstu).* □ Visu dzirdēto viņa fantāzija pārvērš uzskatāmos tēlos.. Upīts 5, 23. Viņu [gleznotāju] sniegumā visai uzskatāmi atklājās glezniecīskās vērtības un saglabātās tradīcijas.. Tēl M 58, 140.

uzskate, -es, s.; parasti vsk. *Savienojumā «uzskates līdzeklis»: tas, piemēram, priekšmets, tabula, kas sagatavots demonstrēšanai, ko mācot, informējot u. tml., lai mācību vielu, informāciju u. tml. padarītu vieglāk uztveramu, uzskatāmāku u. tml.* □ Skolotājai.. uzskates līdzekļi bagātīgi krājušies daudzos darba gados, un tos viņa nes ik stundā.. Kāda gan jēga, piemēram, stāstīt par tomātu šķirnēm, ja nebūtu iespējams aplūkot tās tuvumā (ziemā konservētā veidā vai zīmējumos). Lauku Dzīve 77, 7, 20. ..[skolotāja] Anna pēkšņi atcerējās, ka nav sameklējusi uzskates līdzekļu tabulas darbības vārdu salikto laiku darināšanai. Brīdaka 5, 122.

uzskatīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Pievērst, parasti īsu brīdi, skatienu (kādam, kam); arī uzlūkot (1).* □ ..Meta.. vaicājoši uzskatīja pirmīt sastapto māsu, kas patlaban nesa uz kādu palātu asins pārliešanas sistēmu. Spāre 6, 160. Vasaras teātra dēļu sienās skan labi, un Zariņu Kārlis ar patiku uzskata dziedātājus. Klotiņš 1, 18. Tur ir cepumi, jau uzskatot vien liekas, ka tie kūst, tikko uz mēles paņemti. Zigmonte 10, 248.

2. *Būt atzinumam, uzskatam (par ko); atzīt pēc kādām pazīmēm, kritērijiem u. tml. (kādu par ko, ko par ko); arī uzlūkot (2).* □ Direktors uzskatīja, ka tikai cilvēkam ar nobriedušu psihi darbs mežā pa kaulam. Bels 6, 309. Uzskata, ka visa akmens laikmeta sabiedriskās organizācijas pamatā Latvijas teritorijā ir bijusi mātes ģints.. Apals 1, 41. ..uzskatīju, ka mans pienākums ir palīdzēt cilvēkiem, ka man jātur svēts solījums, kāds minēts manā ārsta diplomā.. Birze 5, 121. Skolā Ģirtu uzskatīja par vienu no spēcīgākajiem.. Dripe 2, 15. Rubīnu jau sen pazinuši Indijā.., kur tas uzskatīts par svētu akmeni. Upīte 1, 69.

3. *Uzraudzīt, pieskatīt.* □ «Tagad ilgu laiku nebija par bēgšanu [no gūsta] ko domāt. Visi uzraugi un sargi bija dabūjuši mācību un uzskatīja mūs vai uz katra soļa. Desmitniekiem bija uzdots visu noklausīties un izspiegot..» Strāls 3, 73. «Nate!» Ēriks gandrīz pārmetoši teica. «Atnāc taču pie manis — apsēdies blakus!» — «Es nevaru, Ērik! Man jāuzskata lopi.» Dziļums 1, 141. «Miegs tev nemaz nenāk. ..Kad sāksim kurināt mīli, tad abi pa nakti uzskatīsim — tur tādus vajag, kam nenāk miegs.» Birznieks-Upītis 6, 342.

4. novec. *Sākt izjust patiku, iemīlēt, arī noskatīt (parasti līgavu).* □ ..kāpēc Noru, nevis skaisto Vēveru saimnieci uzskatīja tas svešais, tas dīvainais atnācējs, kuram no paša rocības tik vien ir kā pavecs ganu suns un mātes mirte.. Zigmonte 10, 227. Ekur tas Rozenberģis.. tagad esot atnācis uz Vidzemi sievu ņemt. Esot uzskatījis šā Ievu, un Ieva arī labprāt esot gājēja. Blaumanis 6, 58. Abi.. uzskatījuši vienu līgavu. ME IV, 378.

Sk. uzskatāms.

uzskats, -a, v. *Vispārināta atziņa (par ko) saistībā ar attieksmi (pret to).* Politiskie uzskati. Dzīves uzskati. U. par smēķēšanas kaitīgumu. Būt dažādiem uzskatiem par bērnu audzināšanu. Nepievienoties kāda uzskatiem. Pasaules uzskats — *principu un uzskatu ko-*

pums, kas noteic (atsevišķa cilvēka, sociālas grupas vai visas sabiedrības) attieksmi pret īstenību, arī darbības virzienu. □ Ilgu laiku valdīja uzskats, ka dimantus var atrast tikai zemēs ar tropisku klimatu.. Upīte 1, 61. Bens Džonsons: ..tāds pretinieks kā Šekspīrs man dara godu. Mēs sīvi apkarojam viens otra uzskatus: tiesa! Bet es apbrīnoju Šekspīra talanta spēku un varenību. Zīverts 1, 124. ..traģiskais notikums jūrā viņus abus vienoja — un cits nekas. Viņiem katram bija savādāka dzīve, katram citāds pasaules uzskats, citādas tieksmes un sapņi. Grīva 7, 24. Savā romānā «Kandids» Voltērs žongliera veiklībā nostāda pretī pesimismu un optimismu, rādīdams kā viena, tā otra pasaules uzskata aprobežotību un bezkritiskumu. Mauriņa 1, 271.

uzskicēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Izveidot (kā) skici.* □ Viņš daudz lasa, mācās angļu valodu, interesējas par mākslām, veikli uzskicē portretu vai karikatūru. Talcis 7, 33. ..Glorija Gundega nolemj nesteigties un dažas dienas padzīvot pie brāļa.., vismaz pāris akvareļus uzskicēs. J Plotnieks 3, 30. «Cik viņa skaista,» čukst jauns gleznotājs, izņem savu bloku un pustumsā lūko uzskicēt sāpju pilno, madonnīgo seju.. Mauriņa 2, 167.

2. *Attēlot, aplūkot (ko) tekstā vispārināti, bez sīkākas detalizācijas.* □ ..[režisores] darba īpatnība ir tā, ka, sākotnēji uzskicējot tēla raksturu, režisore nekad pie šī pirmā iespaida nepaliek pati un neatstāj arī tēlotāju. Dzene 6, 151.

uzskrāpēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Skrāpējot izveidot (piemēram, zīmi, uzrakstu) virsū (uz kā, kam).*

uzskrējiens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → uzskriet (1).* U. kalnā. U. uz laukuma.

uzskribelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Neskaidri, arī nemākulīgi uzrakstīt.* □ ..Janča blakussēdētājs Jēkabs Stropiņš to pašu [diktātu] uzskribelējis pārāk sasteigti un nepareizi. J Plotnieks 11, 28. Svetlana ar pūlēm burtoja krievu valodā nekārtīgi uzskribelētās rindiņas.. Ērgle 7, 62.

uzskricelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Nevīžīgi, nekārtīgi, arī neglīti uzrakstīt; uzkrecelēt, uzkricelēt.* □ ..[dzejnieks] vairs nevarēja salasīt dažu labu rindu, ko kādreiz steidzīgu roku uzskricelējis. J Kalniņš 7, 486. // intrans. □ Noliktavas pārzine Šebere sniedza parakstīt kārtējo aktu: Plašais uzskricelēja nelasījis.. Kolbergs 3, 327.

uzskriet, -skrienu, -skrien, -skrien, arī -skreju, -skrej, -skrej, pag. -skrēju; intrans. **1.** *Skrienot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); skrienot uzvirzīties uz kādas vietas.* U. kalnā. Bērns uzskrien uz ceļa. □ Dainis sameklē binokli, uzskrien kāpas galā.. J Plotnieks 2, 68. Mācību pārzine pa platām, lēzenām kāpnēm uzskrien otrajā stāvā.. Gulbis 3, 140. ..piepeši visa guļamistaba sāka dārdēt no smiekliem, tā ka skolotājam ar sveci rokā bija jāuzskrien augšā skatīties, kas tas par troksni. Sudrabu E 5, 68. // *Par dzīvniekiem.* Kumeļš uzskrien kalnā. Aitu bars uzskrēja uz āboliņa lauka. // *Veikli uzrāpties (par dzīvniekiem).* □ ..melnais runcis zibenīgi uzskrēja sētas staba galā, uzmetis kūkumu, nošņācās.. Kļava 1, 41. // pārn. *Uzlidot (parasti par putniem, kukaiņiem).* □ ..pīles brīžam uzskrien gaisā un tad atkal smagi nokrīt ūdenī meldru ēnā.. Virza 1, 15. Tāds vakars, ka kokiem bail pakustēties: var iztraucēt sikspārni gaisā, un tas var vēl uzskriet kādai zvaigznei. Ziedonis 17, 156. // pārn. *Ātri uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — piemēram, par raķetēm, mestiem priekšmetiem.* □ Bombardēšanas brīdī virs Caunes bataljona mītnes gaisā uzskrēja mirdzoša raķete un sabira sīkos gaismas puteklīšos. Grīva 4, 73. Raidaidaida! Nopušķotā cepure uzskrēja gaisā, nokrita pļavas spilgtajā zaļumā, un puisis smējās. Blaumanis 6, 255. ◇ Uzskriet (arī uzlidot, uziet, uzsprāgt) gaisā sar. — *tikt uzspridzinātam.* □ ..vāci rokas zem mūsu tranšejām un mītnēm, lūkodami taisīt mīnu koridorus, lai liktu uzskriet gaisā dažām simts tonnām kaļķakmeņu un smilšu zemes.. Grīns 1, 265.

2. *Ātri pārvietojoties, uzvirzīties virsū (kādam, kam, arī uz kā), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to) — par cilvēkiem un dzīvniekiem; ātri pārvietojoties, uzvirzīties virsū (kādam, kam, arī uz kā), tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam; arī uzgrūsties (3).* U. celmam virsū un pakrist. □ «Nometnes apkārtne bijusi stipri mīnēta.. Tāpat jau esesiešu virsnieks uzskrējis uz mīnas.» Auziņš 1, 198. ..Kārlis.. grieza valša soli uz otru pusi, viņi abi uzskrēja citam pārim, tas atkal trešajam, dancis nojuka, un dejotāji skatījās pēc vainīgā. Zigmonte 14, 10. ..skatoties apkārt, uzskrēju virsū ielas malā ieraktam dzelzs stabam. A Gulbis 3, 34. Ieejot kūtī ar spaiņiem, viņa, kā par nelaimi, satika atkal Jēci. Puisis nesa zirgiem āboliņa klēpi un it kā neredzēdams vai tīšām uzskrēja virsū. Dziļums 1, 25. // *Par transportlīdzekļiem, arī braucējiem tajos.* □ ..kara laikā.. dažs labs kuģis uzskrien mīnai. Krūmiņš 1, 5. ..kāds ormanis [braucot] uzskrēja tramvaja vagonam, tika sabraukts, cieta arī zirgs. Bels 8, 50. ..liellaiva uzskrēja uz akmeņiem un nogrima, bet viņš izkļuva krastā.. Skujiņš 14, 50. // *Par parādībām dabā, kustīgiem priekšmetiem.* □ ..viens no [astronomu] aprēķinu variantiem lika domāt, ka komēta uzskries virsū Saulei. Zin T 66, 1, 16. Izrādījās, ka liels leduskalns uzskrējis virsū kuģim un tam sānos pārplēsis vienu tērauda plāksni. Grīva 11, 66.

3. *Skrienot, pārvietojoties nejauši, arī negribēti pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu), tiekot, parasti nepatīkami, pārsteigtam; skrienot, pārvietojoties pietuvoties (kādam), sastapties (ar kādu), nejauši, arī negribēti, parasti nepatīkami, (to) pārsteidzot.* □ Viena no tām [strādniecēm] tūdaļ atstāja savu darbu. «Rūta!» viņa uzsauca. «Pa durvīm neej, uzskriesi virsū priekšniekam!» Vilks 5, 38. parn. Vēl jau nav sacīts, vai liktenis tev vai tu liktenim uzskrēji virsū. Vācietis 11, 101. // *Pārvie-*

tojoties, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (piemēram, ko vajadzīgu, vēlamu). □ Viņš bija, slotas žagarus meklēdams, nejauši uzskrējis virsū Sarkaļu lielajam kūlējam un lokomobilei Melnajā silā, kur Viļums to noslēpis .. Sakse 7, 164.

4. parasti 3. pers. *Pēkšņi sākties (par lietu, vēju u. tml.).* Uzskrien viegla vēja pūsma. □ Laiks bija tik tveicīgs, lietus varēja uzskriet jebkuru brīdi. Zigmonte 4, 202.

5. parasti 3. pers. *Spēji rasties, izraisīties (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli).* □ Dzintrai dusmas ātri uzskrēja un rimās. Dzintra varētu būt pavisam laba sieva .. Zigmonte 13, 148. .. viņam uzskrien tāds salkuma uzplūds, ka kunģi rauj čokurā. Lit M 84, 50, 5.

uzskrīpāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans.; sar. *Nevīžīgi, nekārtīgi, arī neglīti uzrakstīt; uzskricelēt.* □ .. Edīte regulāri rakstīja vēstules, bet Edmunds tikai izretis atbildēja, atsūtīdams papīra lapu ar nekārtīgi uzskrīpātiem teikumiem, ko tad Edīte centās atšifrēt vai veselu nedēļu. Bels 2, 19. Uzskrīpāt vārdu uz stikla. ME IV, 378.

uzskrīvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Uzrakstīt, parasti īsi, ātri, arī nevīžīgi.* □ Vai tad nav tā, ka bieži vien mēs [rakstnieki] rakstām pirmo, kas ienāk prātā? Nu — tāpat vien — iedomājamies un uzskrīvējam uz papīra, teiksim: puisim bija sarkani mati .. Bet kāpēc tieši sarkani? Lit M 56, 4, 2. Plašā rokrakstā viņš kaut ko uzskrīvē uz lapiņas. Pad J 82, 193, 2

uzskrullēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Izveidot (ko) lokveidā, spriālveidā uz augšu.* □ .. mirkli [Rūdis] apklusa, lai uzskrullētu ūsu smailes asas kā īlenus .. J Plotnieks 10, 117. Viņš stāv lepni uzskrullētām ūsām, vienu roku iespiedis sānos .. Brigadere 2, 36.

uzskrūvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Skrūvējot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. vāku kafijas burkai. U. uzgriezni. □ Saglabājusies .. lietā pudele ar uzskrūvējamu vāku. LLM 142. sal. Milzīgā auguma augšgalā kā uzskrūvēta likās tumšām matu pinkām apaugusī galva .. Saulītis 12, 31. // sar. *Skrūvējot, griežot (iekārtas, ierīces) vadības elementu, panākt, ka (kas) uzvirzās augšā.* □ Bufetnieks .. vēro, vai sulainis nav lampām degļus par augstu uzskrūvējis. A Deglavs 1, 586. Varbūt būtu vēl viss labi beidzies, ja darbā būtu varējusi uzskrūvēt krēslu augstāk, lai manas kājas varētu šūpoties .. Pasaules sp I, 175.

2. sar. *Paaugstināt (maksu, cenu).* □ Uzprasīs [par zosīm] pārāk lēti — visi viņus uzskatīs par naiviem. Uzskrūvēs cenu pārāk dārgu — visi viņus uzskatīs par ierāvējiem un spekulantiem. Jakubāns 2, 130. Tirgotāji sevišķi uzskrūvējuši pārtikas produktu, .. kā arī citu pirmās nepieciešamības preču cenas. Cīņa 75, 60, 1. // *Palielināt (kā apjomu, intensitāti u. tml.), parasti ievērojami.* □ Es uzskatu, ka par daudz tiek uzskrūvētas normas. Cīņa 83, 292, 2.

uzslacināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Slacinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. ūdeni meitenei uz matiem. U. krējumu kartupeļu sacepumam. □ pārn. Noguris Juris atsēdās uz ežmalas°; smilgas piesitās tam pie sejas, uzslacinādamas vēsu rasu. Saulietis IV, 72.

uzslacīt, -slaku, -slaki, -slaka, pag. -slacīju; trans. *Slakot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Vainagi, kurus [bēru] viesi saveduši, slēpās mitrā paēnā, šad un tad tiem vēl uzslacīja ūdeni .. Zigmonte 15, 20. Sakārtojusi savu tahtu, uzslacījusi sev mazliet odekolona, viņa zibenīgā ātrumā apģērbās. Mauriņa 2, 172.

uzslacīties, parasti 3. pers., -slakās, pag. -slacījās. *Refl. → uzslacīt; tikt uzslacītam.* □ Man uzslacījās ūdens. ME IV, 379.

uzslānis, -ņa, v.; pareti. *Uzslāņojums.* □ Februāra vidū uznāca jauns sniegs, kas visu apsedza ar tīru, baltu uzslāni, kuram tikai šur tur vīdēja cauri krāšņatu ogles. Skujiņš 14, 84.

uzslānīt, -u, -i, -a, pag. -īju; intrans.; sar. *Perot stipri iesist (kādam, kam, pa ko).* □ «Tev pirmajam vajadzēja uzslānīt, varbūt tad tu nāktu pie prāta .. !» mašīnists sāka lamāties. Sakse 1, 217.

uzslāņojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzslāņot, uzslāņoties.* □ .. torņa paliekas attīrīja no gružu uzslāņojumiem un pārsedza ar pagaidu jumtu. Pad J 81, 45, 4. Ilgstoši atrodoties zemē, stikls pārklājas ar blīvu uzslāņojuma kārtu, korozijas slāni vai dažādiem irdeniem uzslāņojumiem. LLM 114. Tad sākās [gleznas] uzslāņojumu noņemšana. Tie bija vairākkārtīgi pārgleznojumi, netīrumi, satumsusi laka. Uzslāņojumu noņemšana izrādījās sarežģīta, jo tie grūti nāca nost. Lit M 81, 51, 9.

uzslāņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) novietojas, izveidojas slāņveidā virsū (uz kā, kam).* □ pārn. Skaņu krāsas tiek transformētas, pastiprinātas, saplūdinātas, .. uzslāņotas cita citai .. Pad J 82, 85, 4.

uzslāņoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Novietoties, izveidoties slāņveidā virsū (uz kā, kam).* Uzslāņojies ledus. □ Ezerā ietek Jordānas upe .. Vieglais saldūdens, kas ieplūst ezerā, uzslāņojas uz smagā saldūdens. Lauku Dzīve 80, 7, 19. Dažreiz asins recekļi aizķeras pie placentas, pakāpeniski uzslāņojas cits citam, organizējas un pārvēršas blīvā veidojumā, ko sauc par placentāro polipu. Feldš 327.

uzslaucīt, -slauku, -slauki, -slauka, pag. -slaucīju; trans. *Slaukot (ar slotu, lupatu u. tml.), padarīt tīru (grīdu, klonu u. tml.); slaukot (ar slotu, lupatu u. tml.) grīdu, klonu u. tml., padarīt tīru (telpu).* U. grīdu. □ Uzslaucīt istabu ar mitru lupatu. ME IV, 379. // *Slaukot (ar slotu, lupatu u. tml.), savākt (no grīdas, klona, ielas u. tml., piemēram, gružus, izlijušu šķidrumu); slaukot uzvirzīt (piemēram, gružus, putekļus uz kā).* U. dubļus. U. gružus uz lāpstiņas. □ Parketa grīdas (kas nav krāsotas, bet vaskotas) nemazgā, tikai ar sausu lupatu vai mīkstu suku uzslauka putekļus .. PL Siev 75, 5, 27. Svarīga persona mājā bija sētniece Sa-

liņtante. . . viņa augu dienu staigāja ar slotu un liekšķeri, uzslaucīja papīriņus un visādus netīrumus. Ērgle 1, 11. . . uz klona varēja redzēt asinis, kas bija izsūkušās no viņa medību somas. Ilze tūdaļ atsteidzās ar lupatu, lai uzslaucītu asiņainās pēdas. Dorbe 6, 16.

uzslava, -as, s. *Atzinīgs, īsi pateikts vērtējums (kādam).* □ . . te, Rijkuros, kur darbs dzina darbu, viņa veica savus pienākumus uzslavas cienīgi. Dziļums 1, 27. Viņš nebija no tiem, kas locīs muguru priekšniecībai, lai izpelnītos uzslavas. Dripe 2, 74. Reizē ar diplomu Jukums saņēma uzslavas rakstu, jo viņš bija sekmīgākais students šīgada arhitektu izlaidumā. Pasaules sp I, 127.

uzslavējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzslavēt.* □ . . Tautas māksliniece Elfrīda Pakule viņai [mazmeitai] ļoti patika: tā lokot un pogājot kā lakstīgala. Šo uzslavējumu viņa droši vien bija dzirdējusi no lielajiem. Birznieks-Upītis 2, 38.

uzslavēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Atzinīgi, parasti īsiem vārdiem, novērtēt (kādu, ko).* U. kādu par labu darbu. □ Jānis lasa lēni, bet skaidri un tekoši. «Pietiks,» saka skolotājs un uzslavē Janci: «Lasīšanā tu sit pušu dažu labu otrklasnieku.» J Plotnieks 11, 21. «Lieliski,» es viņu uzslavēju, «jūs esat teicams meistars.» — «Kad citu meistaru nav mājās,» viņš smaida . . Grīva 8, 301. Viņa uzslavē gluži silto svētku baltmaizi, pasaka labu vārdu par Litu . . Zigmonte 2, 63. Diriģents esot uzslavējis viņas balsi, teicis, ka ar tādu varot iet uz operas skatuves. Ērgle 6, 24.

uzslēgt, -slēdzu, -slēdz, -slēdz, pag. -slēdzu; trans.; sar. *Atslēgt.* □ . . šis tas bija ticis šur tur zagts, . . arī gluži profesionāli tika «uzslēgts» pārtikas preču kiosks . . Kolbergs 1, 190. Zaglis uzslēdzis klēti. ME IV, 380.

uzslīdēt, -slīdu -slīdi, -slīd, pag. -slīdēju, -slīdēji, -slīdēja (retāk -slīda, 1. konj.); intrans. **1.** *Slīdot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); slīdot uzvirzīties uz kādas vietas.* Ragavas uzslīdēja uz ceļa. □ Sāka manāmi tumst. Priekšējā mastā uzslīda aizdedzināts lukturis. Upīts III, 557. pārn. «Biedri Ziediņ, direktors lūdz pie sevis,» Grūbītes krūšu balss uzslīdēja augšējos reģistros. Luginska 1, 150.

2. *Slīdot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Strādniekam uzslīdēja baļķis uz kājas. ME IV, 380. . . ap kaklu nevīžīgi apmesta balta šalle, uz vienas auss uzslīdējusi platmale . . Lubējs 3, 40.

uzslidot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Slidojot uzvirzīties uz kādas vietas.* U. uz laukuma.

uzsliet, -slienu, -slien, -slien, arī -sleju, -slej, -slej, pag. -slēju; trans. **1.** *Uzcelt, novietot stāvus (piemēram, stabu).* U. kāpnes pie koka. □ Lūk, tur tos balstus, kas paceļas netālu, Jēkabs pats līdzēja uzsliet vēl stāvus. Krūklis 2, 29. . . Oļģerts bija apgāzis glāzi. . . Viņš uzslēja glāzi, neveikliem, stīviem kā nosalušiem pirkstiem . . Ezera 9, 136. Ļaudis, kas pulcējušies ap augsti uzslietajām jāņugunīm, raugās vērīgām acīm uz vīru un jaunekļu pulku, kas viņiem tuvojas . . J Kalniņš 9, 145. Šad un tad aizrikšoja garām . . kazaku sotņas ar augsti uzslietiem pīķiem. Štrāls 2, 86. // *Uzliekt uz augšu (piemēram, apkakli).* □ Dzedrais āra gaiss lika nodrebināties. Viņa uzslēja apkakli. Dinere 10, 99. Krusts, mēteli līdz pazodei aizpogājis, apkakles valni uzslējis, . . mīņājas priekšiņā, kur viņam likts pagaidīt . . Lubējs 3, 258.

2. *Uzvirzīt uz augšu (ķermeņa daļu), arī uzcelt stāvus (piemēram, asti).* Kaķis uzslien kupri gaisā. □ Jēcis uzslēja galvu augstāk. Vai viņš nav tāds pats saimnieks kā Nate? Dziļums 1, 335. ◇ Uzsliet degunu sar. — *izturēties augstprātīgi, iedomīgi, uzpūtīgi, arī paspārliecināti.* // *Virzot uz augšu (ķermeņa daļu), novietot (to uz kā).* □ Prokofjevs atgūlās, uzslēja kājas uz gultas gala . . Kar 59, 8, 31. // *Piecelt ar grūtībām kājās (cilvēku vai dzīvnieku).* □ Pievāca visas Jāņa lietas, tad uzslēja viņu kājās un lika apģērbt svārkus. Lācis 15, 268. . . Lauķis . . saļima, kaklu nedabīgi saliecis . . Saskrēja vīri, mēģināja Lauķi uzsliet, taču viss viņa ļenganais ķermenis liecināja par lielu nelaimi: zirgam bija lauztas abas priekškājas. Dorbe 6, 48.

3. *Uzbūvēt, izveidot (ko) virzienā uz augšu.* U. telti. U. kāziniekiem goda vārtus. □ . . dienvidu nogāzē . . bija uzslietas divas ēkas — šķūnis, kam bija tikai jumts, sienām pat dēļi vēl nebija sagādāti, un pagaidu māja . . Gulbis 4, 163. Ķēvēm un kumeļiem tika uzslieti īpaši aploki . . Skujiņš 7, 167. Man vēl jāsamaļ graudi, lai aug spēcīgs mans dēls, namam jāuzslien spāres, pirms nav satumsis vēls. Krūklis 10, 86.

uzslieties, -slienos, -slienies, -slienas, arī -slejos, -slejies, -slejas pag. -slējos; refl. **1.** *Piecelties stāvus (no sēdus vai guļus stāvokļa).* U. no gultas augšā. □ Beidzot viņa uzslienas no bluķīša plītspriekšā un uzceļ uz riņķiem melnu grāpi . . Ezera 12, 75. Ilga . . uzslienas kājās, bet galva sagriežas, pakrūtē iemetas nelabums. Svīre 3, 77. . . [ievainotais] puiciski strauji uzslejas savos kruķos un lec . . bez mazākā apdoma, ka . . steigā varētu slimo papēdi kur piedauzīt. Štrāls 2, 292. // *Piecelties sēdus, arī pussēdus (no guļus stāvokļa).* □ Kauli sāp un mugura nosvīst, kamēr uzslienas sēdus. Indrāne 10, 162. Bet Ivandai bija apnicis pļāpāt, un viņai nagi niezēja padrāšķoties. Uzslējusies uz elkoņa, viņa kutināja man lūpas ar smilgu . . Gūtmanis 4, 122. . . viens piegrabina pie durvīm, un [suns] Lords, visu laiku siltajā vietiņā zem cepeškrāsns gulējis, uzslejas sēdus . . Zigmonte 10, 129. // *Atstāt guļasvietu pēc pamošanās, gulēšanas.* // *Piecelties stāvus (uz pakaļkājām) — par dzīvniekiem.* Zirgs uzslējās pakaļkājās. □ Suns uzslienas uz pakaļkājām un stāv, kamēr saņem cienastu. Ezera 10, 58. // *Uzvirzīties, tikt uzvirzītam uz augšu (par ķermeņa daļu).* Skolotāja rādītājpirksts uzslējās gaisā. □ Ieva staltojas kupla un balta. «Cik skaista!» skaļā apbrīnā uzslejas rokas Valtam pār galvu, it kā tiecoties apmīļot šo mirdzoši balto krāšņumu. Delle 2, 14.

2. parasti 3. pers. *Tikt uzvirzītam, izveidotam virzienā uz augšu (piemēram, par priekšmetiem, celtnēm, to daļām).* □ Draudīgi uzslējās ložmetēju un vieglo lielgabalu stobri. Zv 75, 9, 13. Viens pāris pēc otra uzslējās jaunās kūts spāres. Spāru pacelšanas dienā darbi ritēja raiti. Jansons 2, 99. . . pāri šai ielai pamazām uzslējās estakādes dzelzsbetona laidi, tā veidojās zemes uzbērums nākamajā tilta trasē . . Zv 79, 21, 5.

uzslīpēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Uzasināt.* □ Osis uzslīpēja nazi, lai bārdu var nodzīt gludi . . Upīts 4, 278. // *Slīpējot padarīt gludu, līdzenu.* □ Tecīlas akmenim nedrīkst būt plaisu, caurumu un atsevišķu cietāku graudiņu . . Tiklīdz šādi bojājumi pamanīti, tecīlas akmens nekavējoties jāuzslīpē. Indāns 1, 169.

uzsmaidīt, -u, -i, -a, pag. -īju; intrans. *Īsu brīdi smaidot, pievērst savu uzmanību (kādam, kam).* Draudzīgi u. kādam. Viņi uzsmaida viens otram. □ Puišiem, meitām un kaimiņu saimniekiem viņa uzsmaidīja vienlīdz mīļi, un visi saprata, ka Nate te tiešām taisījās par saimnieci. Dziļums 1, 119. Viņš uzsmaida pirmajai pienenei zālē, uzsmaida strazdam vītola galotnē . . Delle 2, 3. pārn. Kad viņš nojauta tuvojamies briesmas, viņš piespieda sevi cik vien iespējams pazemīgi un maigi tām uzsmaidīt, bet neizvairīties no tām, un, raugi, briesmas atkāpās viņa priekšā. Ādamsons 3, 17. pārn. Baltas un krāšņas viņai blakus istabā uzsmaidīja trīs rozes. Pasaules sp II, 367. // pārn. *Būt tādam, kam nejauši, negaidīti gadās, rodas (veiksme, labvēlība u. tml.).* □ Dažādi izskaidro kapteiņa . . panākumus: vieni apgalvo, ka viņam uzsmaidot zvejnieka veiksme, citi saka, ka šis cilvēks esot dzimis zem laimīgas zvaigznes. Cīņa 73, 276, 1.

○ Liktenis uzsmaida — *saka, ja pēkšņi, negaidīti, arī nejauši (kāda dzīvē) notiek kas labs.* Laime uzsmaida (arī stāv klāt) — *saka, ja veicas, laimējas.* □ . . no malas skatoties, nereti var likties, ka Bērziņam vienmēr uzsmaida laime, viss padodas viegli un raiti . . J Plotnieks 11, 95. . . Stenlijam uzsmaidīja laime medībās — viņš nošāva divas zebras. Lielais 7, 218.

uzsmakot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt smakot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, smakot.*

uzsmaržot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt smaržot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, smaržot.* □ . . siltos vasaras saulrietos . . aiz žogiem uzsmaržoja jasmīni un matiolas, bet norimušajās mājās tāltālu varēja dzirdēt verama loga čīkstoņu . . Viese 4, 18. Beta nopurināja drēbes, . . savāca dažu labu . . priedes zaru un iemeta ugunskurā. Lai uzsmaržo, lai izsvēpē un aizdūmo nelabo garu. Indrāne 10, 215. Sāļi sūra, silta uzsmaržo jūra. Krūklis 5, 191.

uzsmēķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm smēķēt.* □ Man ļoti iegribējās uzsmēķēt, un es sāku meklēties pa kabatām. Cigarešu nebija. Lukjanskis 1, 131. . . Vagulis no naktsskapīša izvandīja cigareti un . . ar patiku uzsmēķēja. Birze 5, 202. «Kad jūs man ļausiet uzsmēķēt, dakter? Pēc mahorkas esmu noilgojies . .» Dinere 10, 250. // trans. □ Lai aizmirstu slāpes, nolēma uzsmēķēt papirosu. Talcis 9, 182. «Jums vēl ir ko uzsmēķēt?» Alma iejautājās . . Dripe 10, 31.

uzsmelt, -smeļu, -smel, -smeļ, pag. -smēlu; trans. **1.** *Ar smēlienu, smeļot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Uzsmelt no akas ūdeni. ME IV, 380.

2. *Ar smēlienu, smeļot uzvirzīt virsū (uz kā).* □ . . prožektora gaismā [upes dibenā] visas zivis redzamas tikpat skaidri, it kā būtu uzsmēlis sev uz saujas. Grīva 8, 278.

uzsmērēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Uzziest.* □ «Jā, tas ir liepziedu medus,» piekrita cienīgtēvs. «Bet uzsmērējiet uz maizes vispirms sviestu un tad labu kārtu medus. Tā dara mūsu pusē.» Grīva 9, 28. . . galdā parādījās rupjo kviešu karašas, nesen no krāsns izvilktas, un tām uzsmērētais sviests kusa. Virza 1, 36. // *Ziežot ko virsū, sagatavot (parasti sviestmaizi).* □ Saimniece tikko bija uzsmērējusi ganiņam medus maizi un atstājusi medaino nazi un medus bļodiņu uz galda. Birznieks-Upītis IV, 477.

uzsmidzinājums, -a, v. **1.** *Rezultāts → uzsmidzināt (1).* Miglas uzsmidzinājums meteorol.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → uzsmidzināt (2).*

uzsmidzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm līt sīkām lāsēm (par lietu).* □ . . vajag ar ģimeni pārvākties uz vasarnīcu . . , bet laiks tāds, skaties, vēl uzsmidzinās. Kroma 5, 137.

2. trans. *Smidzinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Ar profesionāļa veiklību viņš nomazgāja vēja stiklu, uzsmidzinādams spodrinātāju un ātri rīkodamies ar vairākiem papīriem un lupatu. A Eglītis 6, 34. Kārlis saviebies uzsmidzināja odekolonu žiletes asmeņa nogrieztajai pūtītei. Lapsa 7, 71. Metāla, koka vai betona virsmas var pārklāt ar poliamīdiem, . . uzsmidzinot poliamīda pulveri vai pastu ar gāzes liesmas palīdzību. Alksnis 1, 51.

uzsmiņķēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; sar. *Uzkrāsoties ar kosmētikas līdzekļiem.* U. par daudz. Mazliet u.

uzsnigt, parasti 3. pers., -snieg, pag. -sniga; intrans. *Sniegot sniegam, izveidoties tā kārtai virsū (uz kā, kam).* Naktī uzsniga sniegs. □ Piejūras rajonā ziema nāk nedroši: vienā dienā uzsnieg, otrā nokūst. Caune 5, 233. Togad agri bija uznākusi ziema un jau ap decembra vidu bagātīgi uzsnidzis sniegs. Lācis 15, 93. Uz stingrās sērsnas bija uzsnigusi dažus centimetrus bieza sniega kārta . . Ves 86, 3, 24. pārn. Tad, kad nāves bālums sejai uzsnigs Un kļūs svešs viss smagums un viss vieglums, Tevi pabāzīs zem zemes, krustu uzliks . . Vācietis 5, 157. // *Neilgu laiku, arī reizēm snigt.* □ Šad tad mazliet uzsniga, bet sniegs tūlīt atkal izkusa, un zeme atgādināja balti un melni svītrotu sēru drēbi. Mauriņa 2, 250.

uzsoļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Soļojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); soļojot uzvirzīties uz kādas vietas.* U. kalnā. U. parādes solī uz laukuma. □ Ā. Alunānam ir jāpasmaida, kad kādā no [lugas] «Indrānu» izrādēm redz uz skatuves uzsoļojam īstu zirgu. Zv 73, 19, 17.

uzspēle, -es, s.; parasti vsk. *Pārspīlēts, nedabisks tēlojums, attēlojums (piemēram, teātra uzvedumā, gleznā); pārspīlēta izlikšanās.* □ . . aktieru spēle izcēlās arī ar raksturu reālistisku un organisku atveidi, kurā, vairoties no afektācijas un teatrālas uzspēles, viņi centās panākt iespējami ciešāku un abpusējāku kontaktu ar skatītājiem. Lit M 79, 41, 11. Krāsa tiek uzlikta uz [gleznas] audekla bez uzspēles un ārišķības, taču ļoti izteiksmīgi. Māksla 72, 2, 13. . . precīzi un bez uzspēles realizējas pietiekami spriega dzejas doma. Čaklais 6, 88. Austris Bērzs runāja tā, kā prāts un jūtas pavēlēja. Bez izlikšanās un uzspēles, bez vēlēšanās sevi attaisnot un kādu iežēlināt. Kalndruva 7, 172.

uzspēlēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Neilgu laiku, arī reizēm spēlēt (parasti skaņdarbu, arī mūzikas instrumentu).* U. valsi. U. vijoli. □ . . jaunais vīrs uzsauca brālim Dienvidam, lai tas uzspēlējot kādu dejas meldiju. Sakse 14, 11. Spēlēt stabuli — uzspēlēt, Tad aizbraukt pa upi ar plostu, To laikus krastā novadīt spēt . . E Plaudis 4, 163. // intrans. □ . . tēvs vijoli nesalaboja . . , kaut gan mātei ļoti patika, kad viņš agrāk, tāpat kā vecaistēvs, reizumis uzspēlēja. Talcis 7, 213. . . sanāca kopā mūzikas mīļotāji un nolēma, ka vajag savu estrādes ansambli. Dažiem citiem pilsētas uzņēmumiem tādi jau bija, uzspēlēja svētkos, pašu sarīkojumos . . Zv 74, 17, 20. // *Neilgu laiku, arī reizēm atskaņot (skaņu ierakstu); neilgu laiku, arī reizēm darbināt (skaņu ierakstu atskaņotāju), lai ko atskaņotu.* U. skaņuplati.

2. *Neilgu laiku, arī reizēm spēlēt (piemēram, galda spēli, sporta spēli).* □ «. . mēs uzspēlēsim ričuraču vai dambreti.» Ērgle 1, 82. «Pirmajā vietā lieku basketbolu. Ar to pats sāku nodarboties pirms gadiem piecdesmit un labprāt uzspēlēju arī tagad.» Sports 86, 71, 1.

3. *Pārspīlēti, nedabiski tēlot, attēlot (ko, piemēram, teātra uzvedumā, gleznā); pārspīlēti, izliekoties paust (piemēram, jūtas, attieksmi).* □ . . Ingai ir ļoti nepatīkami, taču savu izmisumu viņa vēl uzspēlē . . Purs 10, 206. . . saņēmis liecību ar samazinātu uzvedības atzīmi, Indulis nolika to man priekšā parakstīšanai ar uzspēlētu bravūru un nekautrīgu smīniņu. Ezera 11, 47. Balss tembrs man nepatika — tas bija augsts un paskarbs, . . ar aizdomīgi uzspēlētu maiguma intonāciju. Zemzaris 2, 61.

uzspert, -speru, -sper, -sper, pag. -spēru; trans. **1.** *Sperot soli, uzlikt (kāju uz kā, kam).* □ Strūga stingri uzspēra kāju uz ietves un ar plecu deva pamatīgu belzienu vienam vīram krūtīs. Bels 2, 12. Pamats zem viņa kājām līgojās. Vieta, kur viņš uzspēra kāju, iegrima . . Kar 52, 1, 6. Grīdas dēļi čīkst, kad Egils uzsper tiem kāju . . Zigmonte 4, 63. // *Spēcīgi uzsist (kāju uz kā, kam).* □ «Bet kur tagad līvi ir? Pa pasauli izmētāti, un tie, kas vēl palikuši, tie vairs bērniem savu valodu nemāca . . .» Viņš īgni uzsper kāju uz grīdas. Zigmonte 2, 207. Kedrovs sirdīgi uzspēra kāju uz gāzes pedāļa, it kā motocikls būtu vainīgs . . Spāre 1, 139.

2. *Ar spērienu uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ar spērienu uzvirzīt uz kādas vietas.* U. bumbu līdz griestiem. □ pārn. Vienīgi zirgu pakavu uzspertie kumšķi rādīja ceļa vietu, jo aiz tiem aizķērās vēja nestais sniegs. Fimbers 1, 99. // *Ar triecienu uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — piemēram, par mehānismu, mehānisku spēku; ar triecienu uzvirzīt uz kādas vietas.* □ . . automobilis ierēcās, ar pakaļējiem riteņiem uzspēra dubļu pikas gaisā un aiznesās. Svīre 2, 129.

○◇ Uzspert (arī uzlaist) gaisā sar. — a. *Uzspridzināt.* b. *Sabojāt (piemēram, ieceri, pasākumu).* □ Ansis Leinasars vēlreiz pārbaudīja, vai motora detaļas ievietotas somās. Visniecīgākās detaļas trūkums varēja visu pasākumu uzspert gaisā. A Grigulis 13, 30. ◇ Uzspert (arī uzsist) gaisā vienk. — *pārdot.*

uzsperties, -speros, -speries, -speras, pag. -spēros; refl.; sar. **1.** *Strauji piecelties.* □ Diez, cik tālu Amāle, pie akas tupēdama, būtu aizdomājusies, ja pēkšņi viņai no muguras nepienācis Dūmiņu Andrejs . . Amāle uzspērās kājās un pasitās sāņus. Kar 55, 12, 20. Vēl nebiju paspējis pieiet soļus piecus attālu, kad [kumeļš] Lauķītis uzreiz uzspērās kājās. Birznieks-Upītis V, 280.

2. *Ātri uzskriet, uzbraukt, uzlidot u. tml.* □ Uzsperties kalnā. ME IV, 381. Ciekurgrauzis [vāvere] uzspērās zibens ātrumā pašā liepas galā . . Birznieks-Upītis IV, 41.

uzspēt, -spēju, -spēj, -spēj, pag. -spēju; trans.; sar. *Paspēt.* □ «. . slēpot mēs vēl uzspēsim, kad es atgriezīšos.» Zigmonte 11, 153. // intrans. *Nonākt, ierasties laikā.* □ Nu beidzot tā diena ir klāt! Tagad tikai nenosebo-ties! Uzspēt! Purs 11, 258.

uzspīdēt, -spīdu, -spīdi, -spīd, pag. -spīdēju, -spīdēji, -spīdēja (retāk -spīda, 1. konj.); intrans. *Iesākt spīdēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, spīdēt.* Uzspīd žilbinoša gaisma. □ Jā, rudens, Elma nodomā. Ja nonāks migla lejā, uz pusdienlaiku saule uzspīdēs . . Svīre 3, 239. Lietus . . pārstājis, un vējš sāk iztrenkāt mākoņus, ap pusnakti vēl var uzspīdēt mēness. Sakse 9, 128. . . baltu zobu rinda . . te uzspīdēja, te nozuda aiz šķelmīgām lūpām . . Lapsa 6, 38. pārn. Tikai dzirksteļotu mirkli Tava trauslā sāpe uzspīd. Belševica 3, 6. // pārn. *Izcelties (ar ko savā izturēšanās veidā, rīcībā, runā).* □ Simferopolietes iepriekšējā posma [basketbola] sacensībās uzspīdēja ar entuziasmu, cīņas sparu. Sports 81, 201, 1.

uzspīdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Iesākt spīdināt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, spīdināt.* U. gaismu ar kabatas laternu. □ Viņa uzmanīgi tipināja pa zināmu taku, palaikam uzspīdinādama kabatas bateriju . . Kaijaks 4, 20.

pārn. . . rudens cauri puskailajām zarotnēm augstsirdīgi uzspīdina slīpu staru . . Lubējs 3, 302.

uzspīdums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z s p ī d ē t.* Saulstaru u. □ pārn. Čempioni. Pasaule slimo ar zvaigžņu slimību. Nevis debesu stāvoklis kopumā viņus interesē, bet zvaigžņu uzspīdums. Ziedonis 22, 145.

uzspiediens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība → u z s p i e s t (1).* Sajust rokas uzspiedienu uz pleca. □ Zīmējot dažādus zarus un zariņus, bērns mācās piešķirt rokas kustībām dažādu virzienu, tempu un uzspiedienu. PL Siev 77, 3, 19. . . viņš nobremzēja auto, līdz ar kājas uzspiedienu uz pedāļa atkal atmiņā pazibēja briežu māte uz ceļa . . Bels 6, 293.

2. *Vienreizēja paveikta darbība → u z s p i e s t (2).* Stingrs zīmoga u.

3. *Vienreizēja paveikta darbība → u z s p i e s t (3).*

uzspiest, -spiežu, -spied, -spież, pag. -spiedu; trans. **1.** *Spiežot uzvirzīt, novietot virsū (uz kā, kam).* U. pudelei aizbāzni. □ Vecais Ilgums uzspieda zodu uz palodzes. K Skalbe 1, 184. «Evi, nerunā, Evi!» Baiba pašauj roku un uzspież vīra mutei. Dripe 5, 152. . . bocmanis tur pudeli zem krāna, bet tās kaklam slepus uzspiedis īkšķi, lai ne pilīte ūdens neiekļūtu traukā. Lapsa 1, 30. pārn. Viņš uzspieda karstu skūpstu uz meitenes lūpām. Blaumanis 6, 87. // intrans. U. ar kāju uz mīkstās zemes. // *Cieši uzmaukt (piemēram, cepuri).* □ Uka paņēma vieglo platmali, pasvēra plaukstās un dziļi uzspieda pierei. J Liepiņš 1, 68. Jātnieks . . paņēma rožu zaru, salieca to vaiņagā un uzspieda galvā. Grīns 2, 181. . . saule vai sniegs — [pastniekam] Vipuram gausa gaita, cepure uzspiesta līdz uzacīm . . Salenieks 1, 3. // *Spiežot uzlikt (ko, parasti kāju, roku) virsū (piemēram, pedālim, signālierīcei), lai iedarbinātu (kādu mehānismu, sistēmu u. tml.).* □ . . viņš raus ārā pistoli un uzspiedīs kāju trauksmes pedālim zem rakstāmgalda . . Kolbergs 1, 200. Rita uzspieda pirkstu signāla pogai. Mašīna ierēcās. Kar 57, 3, 58. // intrans. □ Ģirts, atmeties sēdeklī, ar trīcošu kāju uzspieda starterim. Dripe 2, 36. // *Spiežot, piemēram, slēdzi, iedarbināt (ierīci, mehānismu).* □ Dzeruks aizstājās aiz staba . . un uzspieda elektrisko kabatas laternu. Grīva 4, 73. «. . svētdienas nakti kāds ar cimdotu pirkstu kautrīgi klauvēja pie rūts. Uzspiedu spuldzi.» Birze 6, 66.

2. *Spiežot (ko) virsū (uz kā, kam), izveidot (piemēram, zīmi, tā attēlu).* Uzspiest kauna zīmi vēst. — *iededzināt, parasti pierē, īpašu zīmi sodītajam.* □ «Vai jums ir vizītkartes? Uzspiediet uz tām firmas zīmogu. Pagaidām, kamēr iespiedīsim īstās.» A Eglītis 6, 79. pārn. Es vakaros savu dienu bandrolē sienu . . , Es uzspiežu zīmogu — prieku. Dinere 13, 28. Guna: Vai tagad viņam [taisnības zizlim] būs nu pārvērsties Par svelmē nokarsētu kvēlu dzelzi, Kas kauna zīmi uzspież noziedzniekam? Aspazija 3, 333. ◇ Uzspiest zīmogu (retāk spiedogu) — *radīt paliekamu ietekmi, sekas.* □ Galvenā režisora personība uzspież zīmogu visam kolektīvam, nosaka tā attīstības pamatvirzienu . . Teātris 83, 105. Ikviens vēstures posms uzspież neatņemamu un nenomazgājamu zīmogu sava laika mākslai . . Vācietis 15, 38. . . Bet savu zīmogu laiks tā prot uzspiest vaigam, Ka cilvēks pats nemaz to nesajūt. Elksne 7, 29. Ir tādas mājas, kuras saviem iemītniekiem no paaudzes paaudzē uzspież arī savu spiedogu. Avotiņa 7, 58. ◇ Uzspiest kauna zīmi — *apkaunot.* □ Karalis: Tu pats to [Mirdzu] laupīji no svētnīcas, Ar viņu gribēdams tik jokus dzīt? Lai spētu lielīties, ka izdevies Tev karaļmeitai uzspiest kauna zīmi. Aspazija 11, 100.

3. *Spiežot uzvirzīt (parasti masu) virsū (uz kā, kam); spiežot uzvirzīt (parasti masu) virsū (uz kā, kam), lai izveidotu (ko).* □ Maizītes raudzē uz plāts, puslaikā pārzież ar olu un centrā uzspież vārīto krēmu. PL Siev 80, 2, 24. . . reizēm viņš uzspieda uz paletes krāsas, bet nepieskārās otai. Lapsa 6, 214. Aldona iepildīja greznojamajā turzā krēmu, jau pacēla roku, lai uzspiestu uzrakstu «Daudz laimes» . . Ezera 8, 197.

4. *Ar spiedienu uzvirzīt (piemēram, masu, šķidrumu) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Uz augšu uzspiests ūdens. ME pap II, 734. // *Spiežot uzliekt (uz augšu).* □ pārn. Viņam bija trīspadsmit gadu, kā ar īkšķa galu augšup uzspiests deguntelis, gaiši zilas, vērīgas acis . . Vāczemnieks 6, 11.

5. *Pakļaujot savai gribai, ietekmēt (kādu), panākt, ka (tam kas) jāpieņem, jāatzīst, jādara pretēji (tā) vēlmei, vajadzībai.* U. kādam savus uzskatus. U. bērnam apēst maizes šķēli. □ Jau sen esmu sapratis, ka cilvēku vēlmes pa lielākajai daļai nesaskan un nekad nedrīkst citam uzspiest to, kas pašam tobrīd liekas vajadzīgs un patīkams . . Kaijaks 6, 122. Lielie cilvēki laikam gan nezina, cik nejauks var būt ēdiens, ja to uzspież ar varēm. Zigmonte 2, 12. pārn. Bieži vien reti valkāts svētku tērps sasprindzina valkātāju un uzspież nedabīgu . . stāju . . A Eglītis 6, 68.

○ Uzspiestās svārstības fiz. — *svārstības, kuras nepārtraukti ierosina kāds ārējs spēks.*

uzspiestība, -as, s.; parasti vsk.; pareti. *Stāvoklis, rezultāts → u z s p i e s t (5).* □ Daudzkārt nācies pārliecināties, ka pieklājību ļoti atzinīgi novērtē apkārtējie ļaudis. Taču tā nav vienmēr. Visparastāk sastopamies ar tādu kā pieklājīgas uzvedības neveiklu, it kā uzspiestības novērtējumu . . Zv 85, 6, 12.

uzspiesties, -spiežos, -spiedies, -spiežas, pag. -spiedos. **1.** *Refl. → u z s p i e s t (1); tikt uzspiestam.* □ «Kāpēc . . .» Ilga sāk, viņa nevar pabeigt, mutei uzspiežas vecmāmiņas tīrā, sausā plauksta. Zigmonte 1, 41. pārn. . . Lienes mīkstās, sarkanās lūpas uzspiedās karsti uz Ernesta lūpām . . . Blaumanis 6, 82.

2. *Refl. → u z s p i e s t (2); tikt uzspiestam.*

3. *Refl. → u z s p i e s t (3); tikt uzspiestam.*

4. *Refl. → u z s p i e s t (4); tikt uzspiestam.*

uzspīgojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z s p ī g o t.* □ Katras leduslauskas uzspīgojums . . uzreiz pamanāms. Zv 81, 15, 11.

uzspīgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt spīgot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, spīgot.* Uzspīgo uguns. □ pārn. Septiņsimt gadu pelnos nīkusi, būtu dzisusi tauta kā dzirkstele sīka, ja, liekot bēdu zem akmens, priekā spītīgā neuzspīgotu pakalnos «līgo!». Brīdaka 8, 65.

uzspīguļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt spīguļot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, spīguļot.* □ Kas tur uzspīguļoja mežā? ME IV, 381.

uzspīlējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → uzspīlēt (1).* Uzspīlējuma pielaide tehn.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → uzspīlēt (2).*

uzspīlēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Ar pūlēm uzvilkt, uzmaukt (ko cieši pieguļošu, arī neatbilstoši maza izmēra, piemēram, apģērbu).* □ «Lūk, esam klāt,» nostiepa vīrs ar melno pilnbārdu, uzspīlējis kājā stulma zābaku .. Lubējs 1, 88. Sagādāta pat pidžama, ko Indulis uzspīlējis uz saviem lielajiem kauliem, un man tagad jāturas, lai nebūtu jāspurdz par viņa izskatu. Ezera 11, 137. // *Stiepjot, plešot nostiprināt virsū (uz kā, kam).* □ Tērauda dzenvārpstas galā viegli uzspīlē bronzas uzmavu .. Zin T 87, 1, 29. Svaigu ādu, kura tūlīt pēc nodīrāšanas attaukota un uzspīlēta, var miecēt, ieziežot ar sāls, alauna vai formalīna šķīdumu. A Kalniņš 1, 334.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, psihisks stāvoklis) sasniedz augstu, parasti nevēlamu, nedabisku, pakāpi.* □ Dzīvoklī bija tukšums. Jānis Smiltnieks, vēstule un tukšums. Mēbeles šo sajūtu uzspīlēja gandrīz līdz kliedzienam. Lāms 6, 5.

Sk. uzspīlēts.

uzspīlēts, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzspīlēti.** **1.** *Divd. → uzspīlēt.*

2. *Tāds, kas pārāk cieši apkļauj, apņem (ķermeni, tā daļu) —par apģērbu, apaviem.* □ Mugurā viņai bija pieguļošs svīteris, .. zem uzspīlētajiem džinsiem varēja samanīt trenētus muskuļus .. Lapsa 7, 14.

3. *Tāds, kas ir sasniedzis augstu, parasti nevēlamu, pakāpi, arī tāds, kas ir nedabisks, pārspīlēts (par psihisku stāvokli, tā izpausmi).* □ Viņa acu skatiens bija šaudīgs un maldinošs, jo vienu mirkli tajā atplaiksnījās uzspīlēta laipnība, nākošajā jau neuzticība .. Dorbe 3, 168.

uzspļaut, -spļauju, -spļauj, -spļauj, pag. -spļāvu; intrans. *Ar spļāvienu uzvirzīt, parasti siekalas, virsū (kam, uz kā).* □ .. Vladis pēkšņi atceras .. makšķernieku slaveno izdarību: «Tārpam virsū vajag kārtīgi uzspļaut, tad loms būs rokās.» Vējāns 6, 56. «Tpu,» viņš aiziedams uzspļauj Vilnim uz zābaka, «tev īstā vieta baptistu saiešanas namā, ne strēlniekos!» Grīns 1, 257. Viņa man trīs reizes viegli uzspļauj. «Tpū, tpū, tpū! Nu jūs neviens velns neraus!» viņa saka un aizskrien .. Bels 1, 126. // pārn.; sar. *Paužot negatīvu attieksmi, neievērot, neatzīt u. tml., nevērīgi, arī nicīgi izturēties.* □ «Man uz jūsu tradīcijām uzspļaut,» nicinoši iesaucās kapteinis Klarks. Grīva 12, 79. .. viņš uzspļaus rūpnīcai, kur par niecīgu mācekļa aldziņu nācās nīkt visu dienu. Ērgle 6, 11. «Pag, Ilguci, pag, kāpēc tik skaļi, re, cilvēki skatās . . .» — «Uzspļaut man uz cilvēkiem . .» Luginska 1, 31. «Nekad nevajag diedelēt un pieņemt laipnību no cilvēka, kas kādreiz tev uzspļāvis, nonicinājis . .» Lācis 10, 181.

uzspodrināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Spodrināt un pabeigt spodrināt, parasti mazliet.* U. apavus. □ Alumīnija trauki no biežas mazgāšanas sodas ūdenī kļūst tumši; šos traukus var uzspodrināt, beržot ar saziepētu drāniņu .. Pavāru gr 41. Lai parketa grīdu pasargātu no mitruma, tā jāievasko .. un pēc 20—30 minūtēm ar speciālu vaskojamo mašīnu vai smagu suku jāuzspodrina. Lauku Dzīve 79, 9, 31. pārn. Nicinu aprobežotos, kuri iedomājas savu cilvēka vērtību un prestižu pacelt vai uzspodrināt, ņemot palīgā naudas maku vai savu dienesta stāvokli. Lukjanskis 6, 189. pārn. Draugu kopējās atmiņas uzspodrināja un atkal cēla gaismā tādus notikumus, par kuriem šodienas ritmā ierautie vīri jau sen vairs nedomāja. Dripe 10, 121.

uzspolējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzspolēt.* □ .. šķeterēšanas cehs saņēma no ķīmiskā un vērpšanas ceha dažāda svara uzspolējumus. Pad J 81, 5, 1.

uzspolēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Uztīt uz spoles.* U. dziju uz spoles. □ Māte pati uzspolē diegus. Viņa kādreiz neilgu laiku strādājusi adītavā .. Dinere 11, 113.

uzsprādzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Sprādzējot nostiprināt (ko) virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Mikus uzsprādzēja somu sev uz muguras un jau cēlās, bet Kārlēns lika vēl pagaidīt. A Gulbis 3, 55. Uzsprādzēt zirgam segļus. ME pap II, 734. Iesākumā septiņpadsmit kilogramus mugursomā Arveds nemaz nejuta, taču ar katru jaunu atpūtas brīdi grūtāk bija nesamo uzsprādzēt plecos. Spāre 5, 262.

uzsprāgt, -sprāgstu, -sprāgsti, -sprāgst, pag. -sprāgu; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Sprādziena, triecienviļņa iedarbībā strauji sadalīties; eksplodēt.* □ .. [kaujas lidmašīnas] pļaujošā lidojumā nosvieda kādas desmit bumbas. .. septiņas uzsprāga tepat krastmalas kraujās. Pārceltuvju prāmjiem netrāpīja. J Plotnieks 11, 131. .. kaut kur uzsprāgusi atstāta mīna. Sakse 7, 31. Uzsprāgst vilciens, kurā brauc Odesas jaunā valdīšana .. Auziņš 4, 196. pārn. .. baltais klusums [mežā] bija pilns apvaldīta, aizturēta sprieguma, kas tiecās un lauzās uzsprāgt un izlādēties — kliedzienā, skrējienā, šāvienu sprakstos .. Ezera 13, 109. ◇ Uzsprāgt (arī uziet, uzlidot, uzskriet) gaisā sar. — *tikt uzspridzinātam.* ◇ Uzsprāgt gaisā sar. — *kļūt ļoti dusmīgam, zaudēt savaldību.*

2. parasti 3. pers. *Strauji, piemēram, gāzes spiediena iedarbībā, uzvirzīties, parasti ar troksni, augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — piemēram, par priekšmetu, šķidrumu; strauji, piemēram, gāzes spiediena iedarbībā, uzvirzīties, parasti ar troksni, virsū (uz kā, kam).* Šam-

panieša pudeles aizbāznis uzsprāga līdz griestiem. □ «Man reiz tāda [kausēta] tērauda lāse uzsprāga uz biksēm, izdedzināja cauri un piecepināja miesu.» Jansons 5, 87. Zirņi (taukšējot) uzsprāga uz plīts. ME IV, 382.

3. sar. *Ļoti strauji piecelties (kājās, retāk sēdus).* □ «Tāli!» viņa sauca. Es uzsprāgu kājās. Lāms 6, 42. No dīvāna ar jauneklīgu veiklību uzsprāga Varapoga un varen goddevīgi uzrunāja uzraugu .. Vilks 2, 116. Slaiks, stalts kungs uzsprāga kā bulta no rakstāma galda un pāris lielos soļos bij pie durvīm. Purapuķe 1, 46.

uzsprakstēt, parasti 3. pers., -sprakst, pag. -sprakstēja; intrans. **1.** *Sprakstot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); sprakstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* Dzirksteles uzsprakst gaisā. □ Sīkas, smalkas lietus lāsītes sitās zem lieveņa, pa reizei uzsprakstot uz rokām un piezīmju grāmatiņas lapām. Bels 6, 233. Tauki uzsprakstēja uz plīts. ME pap II, 734.

2. *Iesākt sprakstēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, sprakstēt.* □ Degoša egles pagale uzsprakstēja. ME IV, 382. pārn. Taču dažbrīd uzsprakst arī tīri kaislīgas sarunas par jaunāko latviešu literatūrā. Liesma 71, 1, 5.

uzsprakšķēt, parasti 3. pers., -sprakšķ, pag. -sprakšķēja, retāk **uzsprakšēt,** parasti 3. pers., -sprakš, pag. -sprakšēja; intrans. **1.** *Sprakšķot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); sprakšķot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Man oglīte uzsprakšķēja uz drēbēm. ME IV, 382.

2. *Iesākt sprakšķēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, sprakšķēt.* Ugunskurā ar liesmu uzsprakšķ sausie žagari.

uzspraudīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Spraudot uzlocīt, uzliekt uz augšu.* U. garos svārkus uz augšu. U. matus augstāk.

2. *Spraudot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Kastē bija saritinātas šņores ar āķiem. Uz āķiem uzspraudīti tārpi un apbārstīti ar melnzemi. Vāczemnieks 5, 109.

uzsprauslot, -oju, -o, -o, pag. -oju, arī **uzsprauslāt,** -āju, -ā, -ā, pag. -āju. **1.** trans. *Sprauslojot uzvirzīt (piemēram, siekalas) virsū (kam, uz kā).* □ Iestrēba [skroderis] no krūziņas [krūzītes] ūdeni, uzsprausloja pusvilnainai vestei un sāka pletēt. Upīts 3, 176. // intrans. Nejauši u. kam virsū.

2. intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm sprauslot.* □ Zirgs pa laikam uzsprauslāja. ME IV, 382.

uzsprausť, -spraužu, -spraud, -sprauž, pag. -spraudu; trans. **1.** *Spraužot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. slieku uz makšķeres āķa. □ Kad pienāca ziema, gar logiem šaudījās zīlītes. .. viņa nogrieza pabiezu speķa ādiņu un uzsprauda uz aprūsējušas nagliņas pie virtuves loga. Zigmonte 18, 43. Iemarinētos gaļas gabalus uzsprauž uz metāla iesma. Šašliku cep uz kvēlošām oglēm. . Kļaviņa 1, 304. . . [siena] kaudzi līča galā pie ataugas uzmeta labu . . Kārts galā uzsprauda velēnu . . Upīts 4, 206. pārn. Rīts uzsprauž sauli [kalna] visaugstākā smailē . . Ziedonis 19, 114.

2. *Iespraužot, iestiprinot novietot virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Apraku viņu [putniņu] smiltīs uz upes krasta un uzspraudu virsū lielu liepas lapu. Plūdonis 3, 55. . . kaprālis nometas uz ceļa . . un nesteigdamies uzsprauž durkli savai šautenei. Grīns 1, 107. Tā (eglīte) jāuzsprauž klēts jumtā. ME IV, 382. pārn. Janelis: Katrai nodzīvotai dienai jūs uzspraudāt atmiņu krustu un — sākāt rakt jaunu kapu. Zīverts 2, 177. // *Spraužot nostiprināt virsū (uz kā, kam).* □ Sestdienas vakarā Daumants uzsprauda tīro papīra lapu uz rasējamā dēļa. Ērgle 7, 85. Noadītos gabalus uzsprauž uz piegrieztnes, pārklāj ar mitru drānu, viegli notvaicē. PL Siev 84, 3, pielikumā.

3. *Spraužot uzlocīt, uzliekt uz augšu.* □ Brunčus augsti uzspraudušas, meitas ar slaucenēm skrēja uz kūti . . Upīts 4, 128. . . [mūks] Kamēlijs uzsprauda mantijas stūrus aiz jostas . . Sakse 14, 120. Viņa paņem ķemmi un velk caur matiem, tad uzsprauž tos, lai nesamirktu. Juta iekāpj vannā . . Svīre 3, 31.

uzsprausties, -spraužos, -spraudies, -spraužas, pag. -spraudos. **1.** *Refl. → uzspraust (1); tikt uzspraustam.*

2. *Refl. → uzspraust (2); tikt uzspraustam.* Miets uz grantskaudzes uzspraudies šķībi.

3. *Refl. → uzspraust (3); tikt uzspraustam; uzspraust sev ko, piemēram, matus, svārkus, uz augšu.* Brunči uzspraudušies par augstu. □ Lonija, tikko mazgājusi [grīdu], uzspraudusies, līdz pleciem uzbraucītām piedurknēm, no Roberta istabas iznāca priekšā. Upīts VIII, 272. // trans. *Uzspraust sev (ko) uz augšu.* □ Meita matus uzspraudusies augsti. ME IV, 382.

uzsprēgāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans. **1.** *Iesākt sprēgāt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, sprēgāt (piemēram, par malku, ugunskuru, uguni).* Krāsnī uzsprēgā sveķainā malka. □ Uguns atkal uzsprēgāja. ME IV, 383. // pārn. *Pēkšņi izjust un īsu brīdi spēcīgi izpaust, parasti negatīvas, jūtas, neapmierinātību u. tml.* □ «Nevajag tā. Nekas nav noticis.» — «Jūs tā domājat,» Eleonora uzsprēgā. «Jūs nezināt! Par Induli te ņirgājas . .» Zigmonte 15, 173. // pārn. *Spēji izraisīties (par, parasti negatīvām, jūtām, neapmierinātību u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.*

2. parasti 3. pers. *Uzsprakstēt (1).* □ Pēkšņi no lokomotīves izšāvās dzirksteļu šalts. Sarkani zvērodamas, tās aizlidoja tumsā, bet viņu vietā uzsprēgāja jaunas un atkal jaunas. Sakse 6, 398. Stūrī nostājies, nesējs uz rokas nosit savu cieto, zilo, nolijušo vaska drēbes cepuri, tā ka pilieni uzsprēgā gaisā . . . Upīts IV, 492. Tauki cepot var uzsprēgāt uz rokas. ME IV, 383.

3. parasti 3. pers. *Iesprēgāt.* □ Ledus uzsprēgājis. ME IV, 383.

uzspridzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Spridzinot sagraut, iznīcināt.* U. noliktavu. U. granātu. □ Uz lielceļa aiz upes jau rībēja pirmie tanki, kad Jānis deva rīkojumu uzspridzināt tiltu un spēkstaciju. Lācis 15, 249. Uzmanīgi apskatījuši trali un mīnu, nolēma to

atbrīvot no tīkla un uzspridzināt. Liesma 74, 11, 11. «Meža kaķu» [partizānu] priekšnieks bija saņemts dzīvs. Viņa palīgs bija pats sevi uzspridzinājis, nogalinot arī astoņpadsmitgadīgo milici .. Skujiņš 14, 317. pārn. Līdzās mākslai, kas uzspridzina parādības, dala tās sastāvdaļās, lai tiktu izpētītas, cilvēks meklē arī to, kas apliecina stabilitāti .. Dzene 4, 104.

uzspridzināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. **1.** *Uzspridzināt sevi.* □ .. dažs labs viņa cīņu biedrs bija spiests šķirties pat no automāta, paglabājot vienīgi granātu, lai uzspridzinātos, kad aplencēju loks savilksies pavisam. Vācietis 15, 229.

2. *Refl.* → *uzspridzināt; tikt uzspridzinātam.* □ Bija tāds Rolavu Juris, mežsargs, varbūt atceraties? Uzspridzinājās mežā nejauši uz mīnas. Avotiņa, Slisers 1, 314.

uzsprikstēt, parasti 3. pers., -sprikst, pag. -sprikstēja; intrans. **1.** *Sprikstot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); sprikstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* Dzirksteles uzsprikst gaisā. □ Dzirkstele var uzsprikstēt uz rokas. ME IV, 383.

2. *Iesākt sprikstēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, sprikstēt.* □ Svece, beidzot degt, vairāk reižu uzsprikstēja. ME IV, 383. pārn. .. gluži vai meitenīgi gaišajās acīs uzsprikst dzīvīgas dzirkstis .. Zv 79, 5, 4.

uzsprukt, -sprūku, -sprūc, -sprūk, pag. -spruku; intrans.; sar. *Ātri, bēgšus uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ātri, bēgšus uzvirzīties uz kādas vietas.* Vāvere uzsprūk priedes galotnē. □ Viņš [kaķis] vēroja, ka koki te visi tādi pasīki un kurā varētu uzsprukt briesmu brīdī. Fimbers 1, 126. Meitēns paspējis uzsprukt uz krāsns. Zv 74, 18, 15.

uzspulgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt spulgot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, spulgot.* □ Zvaigznes pie debesīm uzspulgoja. ME IV, 383.

uzspurgt, parasti 3. pers., -spurdz, pag. -spurdza; intrans. **1.** *Spurdzot uzsākt lidot; spurdzot uzlidot (parasti par putniem).* □ Ejot gar krūmiem, Albīnam turpat pie kājām uzspurdza lauku cīrulītis un iečirkstēdamies veikli metās projām. K Grigulis 2, 82. .. no niedru ieloka, kur virs ūdens peldēja platas lēpju lapas un balti ūdensrožu ziedi, ar troksni uzspurdza pīļu saime. Birze 3, 13. Baložu bars uzspurdz gaisā un nometas uz karalienes Viktorijas statujas. Janovskis 1, 489. Putniņš virmo augšup kā dzirkstele, .. uzspurdz zara galā. Caune 3, 49.

2. *Neilgu laiku, arī reizēm skanēt (par smiekliem, gavilēm u. tml.).* □ .. tepat aiz saplaukušajiem jasmīnu krūmiem uzspurdz bērnu gaviles, skaļu smieklu šalts. Lit M 56, 23, 1.

uzspurkšķēt, parasti 3. pers., -spurkšķ, pag. -spurkšķēja, retāk **uzspurkšēt,** parasti 3. pers., -spurkš, pag. -spurkšēja; intrans. **1.** *Uzspurgt (1).* □ No .. jumtiem uzspurkšķēja nobijušies baloži. ME pap II, 734.

2. *Uzspurgt (2).* □ Smiekli uzspurkšķ reizē ar ūdeni. Visi [bērni] ir kaut ko dzirdējuši, bet nav sapratuši. Indrāne 7, 63.

uzstabulēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Neilgu laiku, arī reizēm stabulēt (piemēram, melodiju).* U. kādu pazīstamu dziesmu. □ pārn. Kādu (mūziku) tur tagad vilki paši sev uzstabulē. ME IV, 383. // intrans. Zēns ganos reizēm uzstabulēja.

uzstāde, -es, s.; parasti vsk. *Darbība, process* → *uzstādīt (3).* Agregātu u.

uzstādījums, -a, v. **1.** *Priekšmetu, figūru izkārtojums gleznošanai, zīmēšanai, atveidošanai.* □ Meistardarbnīcā kluso dabu uzstādījumus profesors parasti veidoja pats. Kačalova 1, 187. .. priekšmetu uzstādījumu šķietami vieglāk uzgleznot nekā portretu vai figurālu kompozīciju. Lit M 81, 35, 11.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzstādīt (3).* Iekārtas u.

uzstādinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzstādināt.* Uzstādinājuma līmenis. Uzstādinājuma ezers. □ Mazūdens laikā ūdens notece [Lielupē] sakarā ar mazu straumes ātrumu ir stipri palēnināta. Noteci apgrūtina arī uzstādinājums no Rīgas jūras līča puses .. Ģeogr 79.

uzstādināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Pacelt vai paaugstināt ūdens līmeni ar hidrotehnisku būvi.* □ .. pār gravā uzstādināto dīķi uz šīs pašas iedomātās līnijas bija uzcelts grezns koka tilts. D kal 91, 116.

uzstādīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Iestādīt (ko) virsū (uz kā, kam).* U. uz trūdzemes kaudzes ķirbjus. □ «Klaucāns teica, viņa pirmajai sievai uz kapa augot leduspuķītes, tas skaisti izskatoties. Es domāju, uz Mudītes kapa arī vajag uzstādīt.» Zigmonte 10, 268. No džungļiem ar visām saknēm atnesa krūmu palmas un platlapainos banānus, uzstādīja uz baļķu pamata, un tagad jaunais plosts atgādināja zaļumiem apaugušu saliņu .. Grīva 12, 151.

2. *Novietot, arī pārvietot un nostiprināt (parasti ko apjomīgu, piemēram, pieminekli) paredzētajā atrašanās vietā; arī novietot noteiktā stāvoklī (kur, uz kā).* □ Zinātnieka vecvecāku dēstītā augļu dārza vidū jēkabpilieši paredzējuši uzstādīt piemiņas akmeni .. D kal 79, 247. Purvā uzstādīja lielu krustu ļaunu garu aizbaidīšanai .. Virza 1, 206. Cēsu muzeja brīvdabas nodaļā uzstādītas divas Cēsu apkārtnes zemnieku celtnes (19. gs. pirmā puse). Latv etn 29. Jāievēro, ka zārds [siena žāvēšanai] jāuzstāda ziemeļu — dienvidu virzienā. Šī prasība ir obligāta tādēļ, ka šis virziens ir šķērsām valdošo vēju virzienam. Lauku Dzīve 81, 5, 14. // *Izkārtot (priekšmetus, figūras) gleznošanai, zīmēšanai, atveidošanai.* □ Uzstādītie priekšmeti ir balti, un katram skolēnam tie jāglezno tādā krāsā, kādā viņš to vēlas. Zv 82, 10, 9.

3. *Novietot, nostiprināt, ieregulēt, sagatavojot darbībai (ierīci, iekārtu, aparatūru u. tml.).* □ Kapteinis Klāvs dod rīkojumu uz tralera klāja uzstādīt ugunsdzēšanas rokas sūkni. Grīva 8, 113. Blakus rakstāmgaldam uzstādīta radiomezgla iekārta, aizmugurē jaunākā izlaiduma stereomagnetofons .. Gulbis 3, 99. Atveda un uzstādīja jaunu [tvaika] katlu, Kolomnā ra-

žotu, modernāku un vieglāk apkalpojamu nekā vecie Volfi. Gūtmanis 4, 204. . . pati [saimniece] piebiedrojas mums, pametusi blakus istabā uzstādītās stelles . . Avotiņa, Peters 1, 104.

4. nevēl. *Izvirzīt (piemēram, prasību, kandidatūru); uzdot (jautājumu).* □ «Atvainojiet, nekāda skandāla nebija. Mēs tikai uzstādījām savas prasības.» Lācis 15, 173. Bet tagad uzstādām jautājumu: kā dzied un skandē dziesmu «Viens gans» tauta pati? Latvju Mēnešraksts 42, 8, 842. // *Noteikt (diagnozi).*

○ Uzstādīt rekordu — *pārspēt iepriekšējo rekordu.* □ . . kosmonauti uzstādīja . . ilguma rekordu orbītā, pārsniedzot līdzšinējo pasaules rekordu. Mauliņš 4, 323. Uzstādīt pirmrekordu — *sasniegt pirmo augstāko rezultātu (jaunā disciplīnā vai jaunā sporta veidā).* □ Šī [1975.] gada 24. augustā pagāja 100 gadi, kopš M. Vebs uzstādīja pirmrekordu — pārpeldēja Lamanšu. Liesma 75, 9, 16.

uzstājība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u z s t ā j ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; uzstājīgums.* □ Asjas tieksmes ikvienā jautājumā diktēt noteikumus . . izauga par neiecietīgu uzstājību un tiepīgu varaskāri. Skujiņš 12, 3. . . sievastēvs ar savu žandarma uzstājību mani sakaitināja. Kalndruva 10, 71.

uzstājīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzstājīgi.** *Paštaisns, prasīgs un nepiekāpīgs.* □ Ieva bija tieši piecpadsmit gadus jaunāka [par pamāti]. Mazliet kaprīza, mazliet uzstājīga, tomēr reizē bērnišķīgi naiva un paļāvīga. Kļavis 1, 35. «Savās mājās es vēl esmu noteicējs,» uzstājīgais vīrs palika pie sava. Mauliņš 6, 197. Žandarms neklausījās. Viņš turpināja klauvēt ar tāda cilvēka skaļumu, kas zina, ka viņam ir tiesības būt uzstājīgam un neiecietīgam. J Kalniņš 7, 10. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Uzstājīga izturēšanās. □ Man atkal un atkal bija jādomā par vakardienu un Luīzi. Ar savu skarbo dabu un uzstājīgo ārieni viņa tikai slēpa savu silto sirdi. Janovskis 1, 276. . . šī vīra nosvērtība lika arī viņam savaldīties. Viņš tikai uzstājīgi atkārtoja: «Kāpēc nevarat?» Avotiņa 9, 10. . . bungošana pie durvīm atsākās — un tagad jau uzstājīgāk. Ezera 14, 91. pārn. . . aizvien skaļāk un uzstājīgāk šalca vējš priedēs, bērzos un eglēs . . Bels 6, 355.

uzstājīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u z s t ā j ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; uzstājība.* □ Šo tēlu [aktierim] izdevās atveidot pārliecinoši, uzsverot jaunekļa pašapziņu un uzstājīgumu. Kaltape, Ceplītis 1, 111.

uzstarot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Iesākt starot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, starot.* □ . . rīta gaisma ap nonēsāto, rudi izbalojušo ausaini uzstaroja kā savāds mēļš nimbs. Ezera 9, 198. // pārn. *Iesākt starot (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, starot.* □ Seja priekā uzstaroja. ME IV, 384. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — parasti par pozitīvām jūtām.* // pārn. *Kļūt tādam, kurā, parasti neilgu laiku, arī reizēm, spilgti izpaužas (kādas pozitīvas jūtas) — par cilvēku.* □ «Katram aktierim viena filma ir pirmā. Es te mazliet paskatījos, kā jūs mēģināt . . . man patika, Inese.» — «Tiešām!» nabaga bērns nekavējoties uzstaro ar visām asarām acīs . . Zigmonte 4, 138. . . pēkšņi iesmējās arī meitene, cauri noguruma pelēkumam uzreiz atplaukdama un uzstarodama. Ezera 14, 22

uzstāt, -stāju, -stāj, -stāj, pag. -stāju; trans. *Nepiekāpīgi prasīt (kādam ko veikt).* □ Rota bija tā, kas uzstāja, ka viņiem jāpērk mašīna. Randolfs nemaz negribēja. Zigmonte 15, 108. Kad māte man uzstāja, lai . . izstāstu visu taisnību, es klusēju vai ņurdēju kaut ko nesaprotamu. Salenieks 6, 21. «Mam, nopērc man šo sunīti,» mazais uzstāja mātei. Klīvers 4, 140. // intrans. □ Anita jau bija tik mazprasīga, Anita nekad nebija jaudājusi uzstāt, arī sevi aizstāvēt . . Zigmonte 9, 329.

uzstāties, -stājos, -stājies, -stājas, pag. -stājos; refl. **1.** *Teikt runu, izsacīt savu viedokli, prasību (publikas priekšā).* U. debatēs. □ . . viņu ievēlēja par deputātu, un viņš bieži uzstājās ar runām . . Meldere 1, 113. . . Dzeguze nepiederēja pie tiem, kam šādās sapulcēs patika uzstāties . . Purs 4, 269. Kā sūdzētāju pilnvarnieks [tiesā] uzstājās Millers, kas uzturēja prasību pret . . Vālodžu saimnieku . . Fimbers 1, 267. // *Būt tādam, kas publiski pauž noteiktu viedokli, nostāju (pret kādu, ko vai par kādu, ko); arī, uzskatot sevi (par ko), atbilstoši rīkoties.* □ . . dzejnieks uzstājas pret tukši žilbīgu, samāksloti trauksmainu dzeju un meklē īsti harmonisku dzīves ritmu, kas palīdz uzplaukt personībai. M Kalve 1, 53. Man . . nepatīk bērni, kas uzstājas par savu vecāku soģiem . . Zigmonte 17, 163. «Mūsu galds ir te,» sauca Jānis, kas visus bija atvedis savā mašīnā un arī te uzstājās kā rīkotājs. Pasaules sp II, 313. // *Izpildīt skaņdarbu, daiļdarbu, dejas u. tml. (publikas priekšā).* □ Skolā viņa dziedāja meiteņu kvartetā. Viņas uzstājās katrā svinīgā reizē . . Zigmonte 17, 19. Ģimnāzijas pēdējās klasēs Elza jau sāka uzstāties lielākās lomās, un visupirmā bija Ilze Blaumaņa «Pazudušajā dēlā» . . Dzene 4, 15. Viņa bija no tām retajām, nekļūdīgajām dejotājām, ar kurām ir ļoti viegli [baletdejotājam] kopā uzstāties . . Liepa 1, 28.

2. *Uzstāt.* □ «Es tak tā neatstāšos. Jums jāsaka, kādēļ jūs negribat° ar mani dejot,» svešais skarbi uzstājas. Brigadere 2, 454. «Nu tikai uzstājies, lai katru mēnesi samaksā algu!» Dziļums 1, 38.

3. *Cienāt, parasti ar labu cienastu, cienāt par saviem līdzekļiem.* □ . . aizbraucām visi Iekšrīgas restorāna pagrabā. . . Uzstājās Grosbergs, pie tam ar īsti aristokrātisku izšķērdību. Upīts IX, 86. . . no rīta jubilāru apsveic [kuģa] komandas vārdā, pēc tam uzstājas šefpavārs ar cienastu . . . Talcis 7, 89.

uzstafīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Novietot, uzcelt, parasti stāvus.* □ Viņš . . atsēdās atzveltnes krēslā pie galda. Atvēra nelielu atvilktni, izņēma iegarenu spoguli, uzstatīja priekšā. Bels 8, 12. . . priekšā laipa — tuvākais ceļš uz mājām. Tā ir šaura — uz pāļiem uz-

statīti divi kopā salikti dēļi .. Lapsa 3, 99. Šķūņa durvis kopīgiem spēkiem pusšķībi uzstatījām. Būšot labi arī tā, Elīza sacīja .. Ezera 17, 205.

uzsteberēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; niev. *Nedroši, nevarīgi, neveikli uziet, uznākt.*

uzsteigties, -steidzos, -steidzies, -steidzas, pag. -steidzos; refl. *Steidzīgi, ātri uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); steidzīgi, ātri uzvirzīties uz kādas vietas.* □ .. pa ceļa gravu kalnā uzsteidzās trakais murmuļu Bērziņu Kārlis. Upīts 4, 223. Ko viņš te stāvēja pie durvīm? Steigšus tvēra rokturi, atvēra un pa platām kāpēm uzsteidzās savā istabā. Plaudis 3, 42.

uzstiept, -stiepju, -stiep, -stiepj, pag. -stiepu; trans. **1.** *Stiepjot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Uz kuģa helikoptera platformas uzstiepts tīkls. Lapsa 1, 46. .. draugiem [gleznotājs] Rozentāls jau bija paspējis pateikt, ka [gleznas] ideja principā viņam skaidra. Taču viss sāksies no gala, kad būs rāmim uzstiepts audekls, vienā rokā palete, otrā ota. Stankevičs 4, 71. // sar. *Ar pūlēm uzvilkt, uzmaukt (apģērba gabalu).* □ Medību dienas rītā sieva sameklēja un ar lielām mokām uzstiepa uz mana platā auguma kādreizējo frontes snaipera maskēšanās tērpu. Grīva 9, 9. Pavisam maza knīpa .. tusnīdama uzstiepa kājās gumijas zābaciņus, uzstīvēja mēteli ... Svīre 2, 14. Andrejs uzstiepa galvā cepuri un neatvadījies izgāja tumsā. Līvs 2, 104.

2. *Nesot, ceļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); nesot, ceļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt uz kādas vietas.* □ .. viņš uzstiepa bēniņos visas nevajadzīgās grāmatas .. Zigmonte 9, 106. Meiteni Krišs pavadīja līdz viņas mājai .., palīdzēja arī nesamos uzstiept trešajā stāvā. Kļava 2, 62. «Vēl beidzamā dienā, kad Jānītis nāca pasaulē, uzstiepu nēšus līdz puskalnam.» Sakse 2, 31. .. dežūrmatrozis .. steidzās pretim un palīdzēja bagāžu uzstiept uz klāja. Grīva 8, 6.

uzstiprināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Nostiprināt virsū (uz kā, kam).* □ Katliņš .. uzstiprināts uz diviem ķieģeļu gabaliem. ME IV, 385.

uzstīvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. **1.** *Ar pūlēm uzvilkt, uzmaukt (parasti apģērba gabalu).* □ Komandants gluži mierīgi uzstīvēja baltos cimdus rokās .. Upīts 18, 312. Noass grūši uzstīvēja mugurā kapteiņa svārku ar zelta pogām un gāja uz māju. Skujiņš 14, 112. Pāri izjukušajam [matu] ērkulim uzstīvējis priekšmetu, kas joprojām vairāk atgādināja kājapavu nekā galvassegu, puika atkal klusi izgaisa aiz ēkas .. Ezera 18, 41.

2. *Veļot, ceļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); veļot, ceļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt uz kādas vietas.* □ .. pagrabā bija pilnīga tumsa. Alise sataustīja baļļu, uzstīvēja augšā pa pakāpieniem, aizripināja līdz dīķim .. Gulbis 4, 94. Kad esam briesmoni [haizivi] uzstīvējuši līdz klājam, viens no matrožiem pazibina dunci .. Lapsa 1, 77.

uzstobre, -es, dsk. ģen. -ru, s.; arī **uzstobrenis,** -ņa, v. *Šaujamieroča detaļa, kas piestiprināta šī ieroča stobram.* □ .. ieroču rūpnīca vienstobra bisēm izgatavo noņemamus uzstobreņus ar dažādu stobru sašaurinājumu. A Kalniņš 1, 352.

uzstrādāt, -āju -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Ar īpašiem paņēmieniem piestiprināt (uz kā, kam).* □ Ēku fasādēm uzstrādāti šūnakmeņi netraucē sienu elpošanu .. Lauku Dzīve 76, 11, 28.

uzstrādāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. *Centīgi strādājot, iegūt paaugstinājumu darbā.* □ .. viņa gaida to brīdi, kad meitasvīrs taču reiz uzstrādāsies par meistaru .. Upīts 9, 126. Tēvs dzīvē bija neveiksminieks .. un varbūt tieši tādēļ viņš tā vēlējās, lai meita uzstrādātos par grāmatvedi un viņai būtu stabila vieta visam mūžam. Dzene 2, 16. «Jūs esat čakla un vērīga, es jums labprāt būtu palīdzējis pakāpeniski uzstrādāties uz augšu, bet jums ir ievērojamāki protežētāji.» Zālīte 5, 147.

uzstrāde, -es, s.; parasti vsk. *Darbība, process* → *u z s t r ā d ā t.*

uzstrēbt, -strebju, -streb, -strebj, pag. -strēbu; trans.; sar. *Nedaudz iestrēbt (ko, parasti pēc kāda ēdiena vai dzēriena).* □ Uzstrēbt putru siļķei virsū. ME IV, 385.

uzstreipuļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Streipuļojot uziet, uznākt.* U. pa kāpnēm līdz dzīvoklim. U. uz ielas. □ Uzstreipuļojis istabā, viņš iemeta Dodo augšējā gultā. Lit M 90, 42, 4.

uzstrīķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Strīķējot uzasināt (piemēram, izkapti).* □ .. viņš izstrīķē savu izkapti, uzstrīķē arī Krišam. Šis darbs zēnam vēl lāgā neveicas. Galoda arvien noēd asmeni. Avotiņa, Slisers 1, 73. Izkapts viņam uzstrīķēta asa .. A Auziņš 2, 117.

uzstrinkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uzstrinkšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Neilgu laiku, arī reizēm strinkšķināt (skaņdarbu, arī mūzikas instrumentu).* Uzstrinkšķināt ģitāru.

uzstūķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. **1.** *Ar pūlēm uzvilkt, uzmaukt (parasti apģērba gabalu).* □ Toms uzcēla kažokapkakli, stingrāk uzstūķēja jēreni .. Mauliņš 2, 59. Uzstūķējis kājās Andreja zābakus, no visām pusēm tos nolūkojis, Mežsēts noslavē: «Neko neteiksi, ādas stulmeņi.» Jansons 5, 187.

2. *Bāžot, ceļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur); bāžot, ceļot u. tml., parasti ar pūlēm, grūtībām, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* U. saini uz plaukta.

uzstumt, -stumju, -stum, -stumj, pag. -stūmu; trans. **1.** *Stumjot uzvirzīt (piemēram, priekšmetu) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); stumjot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. ķerru kalnā. U. ragavas uz ceļa. □ Labu brīdi skatuve palika tukša, kamēr Janinu pārējie jaunieši ar varu uzstūma. Sakse 7, 454.

2. *Stumjot, grūžot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. gružus uz lāpstas. □ Vispirms ar liānu pinumiem sasēja plosta pirmo kārtu, to ielaida ūdenī un nostiprināja, bet tad ķērās pie otrās kārtas. Kad arī tā bija gatava, to

uzstūma un nostiprināja uz pirmās .. Grīva 12, 151. Mēs no skolas nesam atkritumus un divu triju gadu laikā bedri piepildām. Tad buldozers tai uzstumj virsū zemi. Pad J 81, 202, 4.

3. *Uzmaukt.* □ .. Kupšis .. nepacietīgi uzstūma dziļāk uz acīm apputējušo cepuri .. Kar 52, 2, 126. Sporta rīku nostiprināšanas materiālu izgatavošana nekādas īpašas grūtības nesagādā. Ja ir iespējams, labāk veidot apskavu ar ąķiem. Apskavas uzstumj uz caurulēm .. Zv 85, 2, 25.

uzstumties, -stumjos, -stumies, -stumjas, pag. -stūmos; refl. *Stumjoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); stumjoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Braucēji ar vezumu tikko uzstūmās kalnā. ME IV, 385.

uzstūrēt, -ēju, -ē, -ē, pag. ēju; trans. *Stūrējot uzvirzīt (transportlīdzekli) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); stūrējot uzvirzīt (transportlīdzekli) uz kādas vietas.* U. traktoru kalnā. U. automobili uz laukuma.

uzstūris, -ra, v. *Detaļa, ko uzliek (kā) stūriem to nostiprināšanai, sastiprināšanai; stūrenis (3).* □ Cehs patiešām piedāvā visdažādāko produkciju — .. uzstūrus, statīvus .. Rīgas B 84, 133, 5.

uzstutēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Novietot, uzlikt noteiktā stāvoklī virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Uldis uzstutēja smago [vīna] balonu uz krēsla. Kalve 1, 14. Tā, kura prasīja cigareti, demonstratīvi uzstutēja kāju uz granīta stabiņa. Kļavis 2, 58. Annele notupstas .., uzstutē elkoņus uz ceļgaliem un skatās kādu laiku .. Brigadere 2, 31. .. uz tā [galda] šņāc prīmuss, virs kura zilganās liesmas uzstutēta pavārnīca. Dripe 1, 55. ◇ Uzstutēt uz kājām — a. *Padarīt patstāvīgu, sagatavot dzīvei.* □ Ārvalstu latviešu palīdzība mūs neuzstutēs uz kājām, ja neiemācīsimies uz pašu lietām skatīties ar reālista un biznesmeņa acīm un attiecīgi rīkoties. Lauku Avīze 90, 29, 11. b. *Pareizi ievirzīt, padarīt stabilu (piemēram, uzņēmumu, saimniecību).* □ Mēs visi trīs — tēvs, māte un es pats — toreiz ticējām, mums vajadzēja ticēt, ka spēsim nomaksāt «Zieduleju» parādus. Pēc tam spēsim uzstutēt uz kājām šo paputējušo saimniecību. Avotiņa 7, 6.

uzsūbējums, -a, v. **1.** *Rezultāts → uzsūbēt.* **2.** min. *Minerālu agregātu paveids — plēvītes uz minerālu vai iežu virsmas.* Zaļais malahīta u. uz vara iežiem.

uzsūbēt, parasti 3. pers., -sūb, arī -sūbē, pag. -sūbēja; intrans. *Pārklāties ar oksidēšanās produktu kārtu, rasties šādai kārtai virsū (uz kā, kam); arī nosūbēt.* □ Uz vara naudas uzsūbējis zaļš sūbējums. ME IV, 386.

uzsūce, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība, process → uzsūkt (1), uzsūkties (1).* □ Visiem blīvās drumstalas [keramikas] izstrādājumiem raksturīga maza porainība. To pierāda zemā ūdens uzsūce, palielinātais tilpuma svars, lielā mehāniskā izturība .. Izrakt 217.

2. *Process → uzsūkt (2), uzsūkties (2).*

uzsūcējaudi, -u, vsk. uzsūcējauds, -a, v.; biol. *Augu audi, kas no apkārtējās vides uzsūc ūdeni un tajā izšķīdušās barības vielas.* Uzsūcējaudu josla.

uzsukājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzsukāt.* □ Pilnīgā skolotāja ar savādo, siena gubiņai līdzīgo matu uzsukājumu runāja ātri un skaļi. Niedre 10, 45. Meitas ar augstiem matu uzsukājumiem. ME IV, 386.

uzsukāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Sukājot sakārtot, uzliekt (parasti matus) veidojumā uz augšu.* U. matu galus uz augšu. □ Atpakaļ atsukātos matus pakausī uzsukāja uz augšu un veidojumu sasprauda ar dekoratīvām spraudēm .. Frīz 10. .. Ķīsis ar mazu ķemmīti uzsukā ūsas .. Kar 57, 5, 39. // *Sukājot sakārtot (matus) virsū (piemēram, pierei, ausīm).* □ «Rēta [pierē] ar laiku izbālēs, kļūs nemanāma. Uzsukāsi virsū matus, neviens nekā neredzēs.» Ērgle 7, 84.

uzsūknēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Sūknējot uzvirzīt (parasti šķidrumu) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Tās [upes] lejteces krastos redzēju kolhoza dārzus, kurus apūdeņoja ar ūdeni, ko uzsūknēja augšā no desmit metru dziļuma. Talcis 4, 21. Mehānisko darbnīcu vīri redzēja, kā vienā mirklī gaisā tika uzsūknēts viss tuvējā dīķīša saturs. Cīņa 85, 152, 3.

uzsūkt, -sūcu, -sūc, -sūc, pag. -sūcu; trans. **1.** parasti 3. pers. *Būt tādam, kas piesūcas (piemēram, ar šķidrumu, gāzi) — par priekšmetiem, vielām, šķidrumiem u. tml.* Zeme uzsūc lietus ūdeni. □ .. šis materiāls maz uzsūc mitrumu. Zin T 86, 8, 4. Boram ir īpašība ļoti labi uzsūkt neitronus. Atomr 22. Ja gaismas absorbcija notiek vienmērīgi, tad visi redzamā spektra stari tiek uzsūkti vienādi un šādi minerāli izskatās pelēcīgi. Upīte 1, 82. .. nav ieteicams dezinficēt glabātavas ar hlorkaļķa šķīdumu. Pārtikai paredzētie dārzeņi uzsūc specifisko hlorkaļķa smaržu un kļūst uzturā nelietojami. Lauku Dzīve 79, 9, 6. // *Būt tādam, kas sūcot uzņem (piemēram, barības vielas, gāzes, mikroelementus) — par cilvēka, dzīvnieka organismu, tā daļām.* □ Dārzeņu celulozi un pektīnus cilvēka organisms nevar sašķelt un uzsūkt .. Zin T 76, 2, 38. .. uzturvielas tievajās zarnās tiek uzsūktas ar neskaitāmu bārkstiņu palīdzību, kas apklāj tievo zarnu gļotādu .. Skulme 2, 37. // *Par augiem, to daļām.* Koku saknes uzsūc no augsnes ūdeni. □ Papele ir arī laba gaisa sanitāre: vasarā viens koks uzsūc līdz 45 kg ogļskābās gāzes. Lauku Dzīve 84, 3, 22. Sfagni .. tulkojumā nozīmē «sūklis», jo tie spēj strauji uzsūkt un sevī paturēt daudz ūdens. D kal 79, 276.

2. *Uzņemt savā apziņā.* □ Austra: Mani interesē viss. Es gribētu, lai man būtu simtām ausu, simtām acu visu uztvert un uzsūkt sevī. Zālīte 2, 7. .. Musorgskis daudz iespaidu uzsūca bērnībā no apkārtnes zemnieku dzīves. Vītoliņš 2, 40. Viņš paņēma papīru, pagrieza pret gaismu un ilgi to pētīja, uzsūkdams sevī sīkā mašīnraksta jēgu .. Skujiņš 5, 95. // *Iekļaut savā vidē, sabiedrībā u. tml. (kādu).* □ Maskavas drūzma uzsūca Robertu kā okeāns niecīgu pilienu, un viņš jutās vientuļš. Dinere 10, 58. .. visā

pasaulē vērojama tā parādība, ka pilsētas pievilka un uzsūca lauku iedzīvotājus .. Upīts XII, 351.

uzsūkties, parasti 3. pers., -sūcas, pag. -sūcās; refl. **1.** *Refl. → uzsūkt (1); tikt uzsūktam.* □ Noskalotus rīsus liek vārīties ūdenī, pievieno pienu un vāra, līdz viss šķidrums uzsūcies, rīsi uzbrieduši un pusmīksti. Kļaviņa 1, 212. Tauku traipus likvidē ar karstu gludekli. Uz netīrās vietas uzlieciet dzēšlapu, nogludiniet vairākas reizes, kamēr viss traips uzsūcies. Lauku Avīze 90, 27, 13. Ja ēdam griķu putru ar pienu, tad .. aminoskābes un olbaltumvielas uzsūcas labāk, nekā minētos produktus ēdot atsevišķi. Ves 85, 11, 19. Pārstādītais kauls ar laiku uzsūcas, un tā vietā attīstās jauns kauls. Visp ķir 368.

2. *Refl. → uzsūkt (2); tikt uzsūktam.*

3. *Sūcoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ .. grunts mitrums pa pamatu un virspamatu kapilāriem var uzsūkties līdz sienas pamatvaiņagam vai grīdas sijām. Sterns 2, 76.

uzsūtīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Likt uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); likt uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Veči augšā netika. Vada komandieris uzsūtīja tornī mani. Skujiņš 14, 321. Kādus uzsūta kalnā. ME IV, 386.

2. *Panākt, ka (piemēram, cilvēks, grupa) ierodas (pie kāda), lai nodarītu ko nevēlamu, ļaunu.* □ Nospriedām šonakt negulēt savos dzīvokļos, jo tatāri zināja, kur dzīvojam, un naktī varēja, ja ne paši uzbrukt, tad uzsūtīt citus mums virsū. Birznieks-Upītis 6, 297. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, parasti nevēlams) izraisās, iestājas u. tml.* □ Egils iedomājās, ka tas tiešām ir netaisni no dabas — uzsūtīt salnas pašā ziedēšanas laikā. Zigmonte 4, 7. Veselam slimības uzsūtīt. ME IV, 386. sal. Visu nedēļu saule dedzināja kā uzsūtīta. Upīts 4, 125.

uzsvaidzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Uzlabot, atjaunot (piemēram, krāsu, pulējumu), parasti mazliet.* □ Noliktavu mikroklimatā glabājas zelta fonds .. — kinoklasika. Laiku pa laikam tai notīra attēlu vai uzsvaidzina skaņu .. Kin 74, 5. // *Ar kosmētiskiem līdzekļiem uzlabot (parasti sejas izskatu), parasti mazliet.* □ Gadu nesaudzētajā, tomēr cītīgi uzsvaidzinātajā Kraules sejā bija samanāma slēpta nepatika. Niedre 16, 7.

2. *Atjaunot, atdzīvināt apziņā.* □ Martai .. vajadzēja pa vasaru pāra mēnešus sagatavoties, uzsvaidzināt piemirsto, pieskaņot pārbaudījumu programmai un rudenī nolikt eksāmenu. Upīts 9, 676. Aizmāršīgiem makšķerniekiem šad tad der uzsvaidzināt atmiņu, palasot «Ieskaites jautājumus un atbildes .. par makšķerniekiem ..». Zv 84, 13, 29.

uzsvaidzināties, -inos, -inies, -inās, pag. -ināj os; refl. *Uzsvaidzināt, parasti sejas izskatu (parasti ar kosmētiskiem līdzekļiem).* □ Vecīgais barons ar piepūli piecēlās no krēsla, kurā tas pacietīgi bija gaidījis, līdz kamēr Meka kundze uzsvaidzināsies. K Zariņš 1, 30. Pāris dienu vēlāk Niklāvs satika Hertu .. Herta bija stipri uzsvaidzinājusies, kas liecināja, ka viņai iet labi. K Zariņš 2, 96.

uzsvārcis, -ča, v. *Virsvalks.* Ārsta u. □ Čaukstēja māsu un sanitāru stērķelētie uzsvārči, pavadot kādus slimnieku ratiņus. Bels 2, 39. Saldējums bija gan; sirms vīrs baltā uzsvārcī pasniedza viņiem divus plombīrus .. Zigmonte 11, 70.

uzsvars, -a, v. **1.** *Izcēlums (piemēram, domai, formas elementam runā, tekstā, mākslas darbā u. tml.).* □ «Vai mums pietiks naudas?» — «Gluži tukšā jau mēs neesam,» māte sacīja ar zīmīgu uzsvaru. Skujiņš 14, 137. Viņa bieži mēdza teikt: aizvien kas jauns, mans vecais draugs! Tikai katrreiz citādā balss noskaņā, ar citu uzsvaru, ar citu žestu vai vaibstu sejā. Pasaules sp II, 140. Analizējot kādu grafikas darbu, vienmēr uzsvars tiek likts uz līnijas, laukuma, oforta vai litogrāfijas specifiskajiem paņēmieniem .. Lit M 86, 13, 9. ◇ Salikt uzsvarus (arī akcentus) — *uzsvērt, izcelt (kā) elementus, sastāvdaļas.*

2. val. *Zilbes izcēlums (izrunājot to augstāk vai spēcīgāk); šī izcēluma gramatiskais apzīmējums; akcents (1).* □ Vārda uzsvara galvenā funkcija latviešu valodā ir runas plūsmā nodalīt vienu vārdu no otra. Gram I, 70. .. ak, naksniņ, tā Rīga tik skaista! Nu gluži kā uzsvars uz pirmās zilbes manas mātes valodā .. Peters 4, 93. ◇ Likt uzsvaru (arī akcentu) — *uzsvērt, akcentēt (vārdu, zilbi).* // *Vārda izcēlums (vārdu grupā, teikumā u. tml.).* □ Pirmajā pantā ir divi teikumi, divi posmi. Pirmā posma galvenais loģiskais akcents ir uz vārdu «maizniekiem», kas atskaņots ar vārdu «strēlniekiem», uz kura galvenais uzsvars panta otrā posmā. Tā atskaņas cieši sasaista panta daļas, izceļot domu. Valeinis 1, 265. // mūz. *Takts daļas vai atsevišķas muzikālas frāzes uzsvērums.* Ritmiskais u.

uzsvelpt, -svelpju, -svelp, -svelpj, pag. -svelpu; intrans. **1.** *Uzsvilpt (1).* □ Uzsvelp labi stipri, lai visi dzird! ME IV, 387.

2. *Uzsvilpt (2).*

uzsvempties, -svempjos, -svempies, -svempjas, pag. -svempos; refl.; niev. *Lēni, parasti ar grūtībām, arī neveikli uzkāpt, uzrāpties; arī uzcelties.* □ Lietus bija iezī vietvietām izdrupinājis pakāpienus, .. Aleksandrai bija diezgan ko brīnīties, ka sirmais vīrs jaudāja uzsvempties stāvajā zemes ragā .. A Eglītis 6, 55. Dacīte, uzsvempusies uz krēsla, sniedzas pēc pīrāga. Delle 2, 202. Pīles paklausīgi lien laukā no ūdens un cenšas uzsvempties stāvajā, zaļajā krastā .. Indrāne 8, 53.

uzsvērt, -sveru, -sver, -sver, pag. -svēru; trans. **1.** *Izcelt (piemēram, domu, formas elementu runā, tekstā, mākslas darbā u. tml.).* □ Seniors: Tātad jūs esat tas Longina brāļadēls .. — Indulis: Tas brāļadēls! Visi vienmēr uzsver — tas brāļadēls! Kāpēc nevar teikt vienkārši — brāļadēls? A Eglītis 1, 429. Zinātnieks vēlreiz uzsver koksnes kā stabila izejmateriāla nozīmi pasaules mērogā. Zv 77, 3, 6. Žanis Katlaps bija uzsvēris faktu, ka pagājušā gadsimta beigās viens otrs skroderis piederēja

pie pagasta gaišākajiem ļaudīm. Katlape, Ceplītis 1, 132. . . kimono vai reglāna piegriezuma tērpa plecu daļa kļūst izteiksmīgāka, to uzsverot — apšujot ar pamatdūrienu. Lauku Dzīve 76, 11, 37.

2. val. *Izrunāt (zilbi, vārdu) ar uzsvaru (2), akcentu (1); akcentēt (1).* □ Anapestā rakstītajās vārsmās uzsvērta 3., 6., 9., 12. utt. zilbe. Piemēram: Manas dzimtenes ruden, tu gurdenu snaudu nīsti . . Valeinis 1, 248. // mūz. *Spēcīgi, skaļi izpildīt (takts daļu vai atsevišķu muzikālu frāzi).*

Sk. uzsvērts.

uzsvērts, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzsvērti.** **1.** *Divd.* → *uzsvērt.*

2. *Tāds, kas ir īpaši izcelts — par raksturīgu īpašību, pazīmi.* □ Katra auga medum ir sava krāsa, smarža, garša un kāda vairāk uzsvērta īpašība. D kal 72, 112. . . Agnese viņu pazina pēc gaitas, pēc kustībām, pēc uzsvērtās nevērības apģērbā . . Sakse 6, 10. «Varbūt runāsim lietišķāk,» Peterss uzsvērti nozīmīgi izvilka no kabatas pulksteni. Skujiņš 14, 220. Marta ģērbjas uzsvērti vienkārši, bet rūpīgi . . Gulbis 5, 139.

uzsvērums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzsvērt (1).* □ Tātad [dzejnieka dzejā] . . ne pašmērķīga provokācija lasītāja šokēšanai, bet nepieciešamības, gribas, mērķtiecības uzsvērums. Čaklais 10, 57. «Šodien tātad ir desmitais,» viņš sacīja ar spēcīgu uzsvērumu, kā diez kādu svarīgu rēķinu rēķinot. Kalndruva 10, 60.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzsvērt (2).* □ . . noderīgs ir viņa padoms vairīties no nevajadzīgiem vārdu uzsvērumiem, vienā dzejas rindā parasti akcentēt ne vairāk par vienu vārdu. Katlape, Ceplītis 1, 135 Šādu vienmērīgu uzsvērumu maiņu mūzikā sauc par metru. Gailis 1, 80.

uzsviest, -sviežu, -svied, -sviež, pag. -sviedu; trans. **1.** *Ar sviedienu, sviežot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); ar sviedienu, sviežot uzvirzīt uz kādas vietas; uzmest (1).* U. bumbu līdz koka galotnei. U. sprunguli uz ežas. □ Pamēģiniet uzsviest stāvus gaisā akmeni un nebēgt prom — dabūsit pa galvu . . Zin T 66, 3, 1. . . visi šaudījušies ar Ošiņa bisi, cenzdamies trāpīt gaisā uzsviestai cepurei. Kaijaks 5, 364. . . un tad es būšu kā citi puikas — man būs cilvēks, kas šad tad mani pacelļ uz rokām un uzsviež līdz griestu sijai, un neļauj nokrist. Pelēcis 3, 23. pārn. Slaidā priede gāzās brakšķēdama, gaisā uzsviezdama sniega putekļus. A Auziņš 3, 11.

2. *Ar sviedienu, sviežot novietot, uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur); arī strauji uzlikt, nolikt virsū (uz kā, kam, arī kur); uzmest (2).* U. saini uz sola. □ Otomārs uzsvieda ugunskuram sauju žagaru, un švirkstēdama uzšāvās oranža liesma. Lapsa 7, 66. Atskrien Iveta, norauj lakatu . . un uzsviež to veļas kaudzei virsū. Svīre 3, 212. . . Andrejs . . piecelļas no gultas. Uzsviedis uz pleciem svārkus, viņš sāk staigāt pa istabu. Līvs 2, 186. Puika . . uzsvieda plecā mugursomu un aizsoļoja kopā ar savu klasi. Indrāne 8, 49.

uzsviesties, -sviežos, -sviedies, -sviežas, pag. -sviedos; refl. **1.** parasti 3. pers., *Refl.* → *uzsviest (1); tikt uzsviestam.* □ Eksplodēja kuģa katls. Gaisā uzsviedās milzīgs tvaika mutulis . . Grīva 4, 332.

2. *Ātri uzlēkt, uzsēsties u. tml. (uz kā, kam).* □ Vilmers . . norauš pie kreisās acs bārdā ievēlušos asaru pili, uzsviežas uz ratiem un izbrauc viens. Sēlis 5, 296.

uzsvilpiens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *uzsvilpt (1).*

uzsvilpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm svilpot.* □ Kaut braucām pa klaju lauku, bezrūpīgi uzsēdos uz kravas kastes borta un uzsvilpoju. Lāms 7, 221. Pakalnietis . . cepa pankūkas, reizēm omulīgi uzsvilpodams . . . Purs 10, 23. . . kad augļu nav, ne ziedu, kad salna tevi skar — vēl uzsvilpo un dziedi — tik ilgi, cik vien var! . . . Auziņš 10, 139. pārn. Klinta acumirklī visu nopurina kā egle sarmu, rīta vējam uzsvilpojot. Indrāne 6, 102. // trans. □ Lai atkautos no bēdīgām pārdomām, Oļģerts uzsvilpoja «Ozoli vēl Baltijā», — un tad viņa domas ņēma citu virzienu. Salenieks 5, 175.

uzsvilpt, -svilpju, -svilp, -svilpj, pag. -svilpu; intrans. **1.** *Ar svilpienu dot (kādam) ziņu, likt saprast ko.* □ Uzraugs: Kad būsim tur tikuši galā un viss būs norisinājies, kā paredzēts, tad Uška tev uzsvilps un tu nāksi mums palīgā. Zīverts 1, 284. «Tiklīdz jūs būsiet to izdarījuši, divas reizes uzsvilpiet.» Ērgle 6, 45. . . viņš pamanīja divus pusaudžus, kas netālu klaiņoja. Viņš uzsvilpa, pamāja ar roku, tie negribīgi slāja šurp. Svīre 2, 158. Viņš iesēdās ratos un uzsvilpa zirgam. Kārlis tikpat kā nelietoja pātagu. Zigmonte 14, 94. // trans. □ Elmārs . . ieraudzīja draugu un uzsvilpa pieņemto pazīšanās sveicienu — trīs stieptus svilpienus . . Sakse 9, 198.

2. *Iesākt svilpt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, svilpt.* □ Andram ziņkāre taisni dega, bet viņš bij par lepnu to izrādīt, . . vienaldzību tēlodams, mēģināja pat uzsvilpt, tikai tas nu gan lāgā nevedās. Upīts 4, 259.

uzsvīst, parasti 3. pers., -svīst, pag. -svīda; intrans. *Uzaust*[1] *(1).* □ Tikko uzsvīda gaismiņa, Buncis gāja pie pagasta vecākā ar ziņu . . Birznieks-Upītis 6, 103.

uzšalkot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt šalkot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, šalkot.* □ Mirkli vējš mazliet piestāj un tad atkal uzšalko reizē ar lietus brāzmu. Sēlis 5, 273.

uzšalkt, parasti 3. pers., -šalc, pag. -šalca; intrans. **1.** *Iesākt šalkt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, šalkt.* □ Tai brīdī uzšalca spēcīga vēja pūsma . . Zigmonte 18, 155. Uzšalc priedes un aprimst . . Ezera 12, 56. Uzšalca vilnis priekšgalā, skaidrs un dzidrs kā vīru prieks, . . kuģis uzsāka tālo ceļu pretī dzimtenei. Līvs 3, 165. pārn. Te nu mūsu valodas uzšalc kā ūdenskritums . . Vējāns 5, 224. pārn. Metai uzšalca vainas apziņa, jo šoreiz bez īstas vajadzības viņa atstāja Ilmi. Spāre 6, 133.

2. *Šalcot, ar šalkoņu strauji uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Atkal

gaisā uzšalca raķete, un mēs iegūlāmies mīkstajā sniegā. «Vai bataljona štābs vēl tālu?» viņa jautāja, un es paskaidroju, ka tepat aiz uzkalniņa .. Grīva 8. 70. .. pēkšņi no zemes līdz mākoņiem uzšalca melns naftas fontāns. Grīva 9, 165. pārn. Tad pēkšņi sāka strinkšķēt ģitāras, svilpot stabules, augstu gaisos uzšalca dziesmas un gaviles. Sakse 14, 181.

uzšaut, -šauju, -šauj, -šauj, pag. -šāvu. **1.** trans. *Šaujot uzvirzīt (lādiņu) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); šaujot uzvirzīt (lādiņu) uz kādas vietas.* U. bultu augstu gaisā. □ Uz novērošanas lodziņa guļ .. vairākas apgaismošanas raķetes. Ja tās uzšauj gaisā, tad visapkārt kļūst tik gaišs kā vasaras dienā. Grīva 11, 89. Nevarēdami nekā piekļūt mazajam drosminieku pulciņam, žandarmi uz mājas jumta uzšāvuši petrolejā piesūcinātu, aizdedzinātu lupatu «bumbu», lai viņus izsvēpinātu un piespiestu padoties. Avotiņa 9, 93. pārn. .. Paulis tomēr nespēja laupīt sev prieku sensacionālo minējumu uzšaut gaisā kā krāsainu raķeti. Skujiņš 14, 168.

2. intrans.; sar. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko u. tml.).* □ Dēls saknieba lūpas un uzšāva zirgam ar grožu galu. Zirgs metās uz priekšu .. Grīns 2, 158. Tēvs nekad viņu nebija pēris, pat iepļaukājis nebija. Māte biežāk uzšāva pa dibenu, pa pirkstiem, paraustīja aiz auss. Avotiņa, Slisers 1, 83. .. māte mani vienīgi krietni sabukņīja un pāris reizes uzšāva ar plaukstu. J Kalniņš 2, 143. // trans. □ Māte daudz neceremonējas, uzšauj skaļu pliķi pa kailo pēcpusi. Bļāviens apraujas. Ērgle 5, 32.

3. trans. *Strauji uzliet, uzbērt u. tml.; uzgāzt (2).* □ .. viņa stāvēja, .. garāmbraucošais kartupeļu racējs uzšāva pamatīgu smilšu gāzienu. Pasaules sp I, 246.

uzšauties, -šaujos, -šaujies, -šaujas, pag. -šāvos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Refl. → uzšaut (1); tikt uzšautam.* □ Sarunu pārtrauca spalgs sprādziens. Gaisos uzšāvās zaļā signālraķete. Plaudis 2, 62. .. divdesmit raķetes .. šņākdamas uzšāvās gaisā un izlija varavīksnes lietū. Upīts VII, 658.

2. parasti 3. pers. *Strauji uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — piemēram, par liesmām, dūmiem, šķidruma strūklām, arī priekšmetiem.* Putekļi uzšaujas gaisā. Šampanieša pudeles aizbāznis uzšaujas līdz griestu lampai. □ .. tūlīt aizdegsies aizkars, liesmas uzšausies līdz griestiem .. Ezera 8, 44. Dzēšot uguni, gaisā uzšāvās dzirksteļu un dūmu stabi. Ķinkule 8, 5. .. pret [pirtiņas] melnajiem griestiem uzšāvās balts garaiņu mākulis .. Zigmonte 8, 124. Prāvs akmens nošļūc pa atskaloto krauju un iegāžas Daugavā. Šļakatas uzšaujas vīra augstumā. Viese 1, 11. pārn. No tīrumiem mājās atgriežas jaunieši. Norimst viena dziesma, gaisā uzšaujas otra. Vējāns 5, 139. // *Strauji uzlidot — par putniem, kukaiņiem.* □ Tepat netālu gaisā uzšāvās cīrulis. Andrejs paklusām mēģināja atdarināt viņa dziesmu. Jansons 3, 310. Čirkstoši strazdu bari vietu vietām uzšāvās un .. nolaidās atkal citās vietās zemē. Birznieks-Upītis III, 195. // *Par lidaparātiem.* □ Viņi visi trīs palika stāvot, kamēr no aerodroma viņa gala gaisā uzšāvās sudrabaini balta lidmašīna. Birze 5, 16. .. lidmašīna, viegli ierēkusies, strauji uzšāvās virs zilā jūraslauka .. Čaklais 10, 193.

3. *Ātri uziet, uzskriet, arī uzbraukt.* □ Pa koka stumbru kaķis uzšāvās gandrīz līdz pašai galotnei. Ķinkule 8, 14.

4. *Strauji piecelties (kājās, sēdus).* □ Sīciņais Otis uzšāvās kājās, kā atsperes sviests, un sniedza Didzim cietu, bet puiciski pašauru roku. Ezera 2, 54. Kad māsa pēc pārsiešanas lūdza viņu gulēt mierīgi, .. kamēr aprimst sāpes, .. viņš bez apdoma uzšāvās sēdus .. Strāls 2, 292. .. Lauķītis [kumeļš] bija sajutis viņa tuvošanos, atvēra acis un uzšāvās stāvus. Birznieks-Upītis I, 308. .. [suns] bija atradis ezi un tagad lēkāja tam apkārt, te pieguldamies ar krūtīm pie zemes .., te uzšaudamies .. Sudrabu E 3, 186. // *Strauji pacelties, tikt paceltam uz augšu (par ķermeņa daļām).* □ Galva vispirms uzšāvās stāvus gaisā, tad pagriezās pret Indriķi. «Ko jūs te meklējat?» Skujiņš 14, 171. Viens .. kaut ko stāsta otram .. Rokas laiku pa laikam uzšaujas gaisā kā divi melni, pārbiedēti putni. Ezera 4, 208.

uzšķaudīt, -u, -i, -a, pag. -īju; intrans. *Šķaudot uzvirzīt, piemēram, siekalas, virsū (kam, uz kā).* □ Uzšķaudīt kam virsū. ME IV, 388. // pārn.; sar. *Paužot negatīvu attieksmi, neievērot, neatzīt u. tml., nevērīgi, arī nicīgi izturēties.* □ Tēlaini izsakoties, viņš labprāt uzšķaudītu tiesas lēmumam, kas viņam uzliek par pienākumu maksāt alimentus trim prasītājām. Rīgas B 84, 218, 4.

uzšķelt, -šķeļu, -šķel, -šķeļ, pag. -šķēlu; trans. *Šķeļot izveidot, radīt (kam) atveri.* U. ar nazi papīra kārbu. □ Uzšķeldams lopam krūšu dobumu. ME IV, 388.

uzšķērdums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzšķērst.* Vēdera u. □ pārn. .. sadzīves uzšķērdums [dzejnieka dzejā] darīja arī vēl tādu estētisku, pozitīvu darbu, ka paplašināja poētiskā robežas. Čaklais 10, 61.

uzšķērst, -šķēržu, -šķērd, -šķērž, pag. -šķērdu; trans. *Šķēržot izveidot, radīt (kam) atveri.* U. nomedīto dzīvnieku. □ Karpas nomazgā, uzšķērž, izņem iekšas, labi izskalo, iekšpusi ierīvē ar sāli .. Kļaviņa 1, 253. .. ievainots meža kuilis esot ļoti bīstams. Ar ilkņiem .. tas spējot pieaugušam vīram pāršķelt gurnu līdz kaulam vai uzšķērst vēderu. Ezera 15, 13.

uzšķiest, -šķiežu, -šķied, -šķież, pag. -šķiedu; trans. **1.** *Šķiežot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ «Kāpēc jūs pārtraucāt dziesmu?» — «Tāpēc, ka jūs iztraucējāt,» iesaucās meiča, kas sēdēja laivas priekšgalā, un uzšķieda Vilim prāvu ūdens šalti. A Grigulis 13, 132. .. Soto tik strauji apturēja zirgu, ka tas zviegdams un sprauslodams saslējās uz pakaļkājām un pat uzšķieda putas no laužņiem uz valdnieka apģērba. Lielais 2, 126.

2. *Šķiežot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Zirgs uzšķieda gaisā .. dubļus. ME IV, 389.

uzšķiesties, parasti 3. pers., -šķiežas, pag. -šķiedās. **1.** *Refl. → uzšķiest (1); neviļus,*

negribēti tikt uzšķiestam. □ Ogas, spiežot sulu, uzšķiedās uz galda. ME IV, 389.

2. *Refl.* → *u z š ķ i e s t (2); tikt uzšķiestam.* □ Viļņi uzšķiežas līdz pat koku galiem. ME IV, 389.

uzšķilt, -šķiļu, -šķil, -šķiļ, pag. -šķīlu; trans. *Šķiļot panākt, būt par cēloni, ka rodas (dzirkstele, liesma).* □ Savāca lielu kalnu [zaru, lapu], pats nostājās vēja pusē un uzšķīla kramenīcā liesmu. Kaldupe 3, 135. . . Šķiltavas dzīvo pārāk ilgu mūžu un uzšķiļ uguni, iedomājies, ar ko?! Ar akmeni! Rinkule 5, 147. Kaut arī ļoti reti, tomēr reizēm uz asfalta noklikšķ pakavu radze, uzšķiļot spožu dzirksti, un neuzmanīgam gājējam pie auss nosprauslojas smagā ormaņa zirgs. J Plotnieks 2, 102. pārn. . . vecie latviešu puikas prot uzšķilt kādu joku. Cīņa 85, 33, 3. pārn. Skarbā dzīve, kurā kā pret kramu sitas zēna jūtīgā sirds, uzšķiļ sapni par gaišās ugunīs mirdzošu Laimzemes skolu. Sudrabu E 5, 5 (ievadā). // *Šķiļot panākt, ka (kas, piemēram, šķiltavas) rada dzirksteli, liesmu.* □ Vitolds pievēla tuvāk gāzes balonu, uzšķīla degļa galā sērkociņu. Rūcot aizdegās liesma. Kalve 3, 220.

uzšķiltīties, parasti 3. pers., -šķiļas, pag. -šķīlās; refl. *Šķiļoties rasties (par dzirksteli, liesmu); tiekot šķiltam, radīt dzirksteli, liesmu (piemēram, par šķiltavām).* □ Uguns man šoreiz viegli uzšķīlās. ME IV, 388. Reizēm šur tur uzšķiļas sērkociņš, kāds aizpīpē cigareti, dīvaini smaržīgu un saldenu. Janovskis 2, 54. pārn. . . viņai, kaut ko jocīgu atceroties, acīs uzšķīlās jautras uguntiņas. Vilks 2, 8. pārn. Uzšķīlās tāda kā cerība, ka neviens neatbildēs [pa telefonu], ka Ilzes tur nebūs . . . Līvs 5, 24.

uzšķindināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Neilgu laiku, arī reizēm šķindināt.* U. zvārguļus. // intrans. □ Ar zvaniņu uzšķindināt. ME IV, 389.

uzšķirt, -šķiru, -šķir, -šķir, pag. -šķīru; trans. *Šķirot atrast (noteiktu vietu, lapu grāmatā, burtnīcā u. tml.).* U. dzejoli piektajā lappusē. U. nākamo lappusi. □ Kalendārā bija uzšķirts pirmais aprīlis. Ezera 13, 171. Ģirts: Te būs notis. Izdaliet tālāk. Vai visi dabūjuši? Uzšķiriet pirmās lappuses. A Eglītis 1, 99. Smalko Annai dziesmu grāmata jau uzšķirta gulēja skapītī . . Upīts 4, 216.

uzšķirties, parasti 3. pers., -šķiras, pag. -šķīrās. *Refl.* → *u z š ķ i r t; tikt uzšķirtam.* □ Kā pirmais viņam uzšķīrās stāsts par dzirnavām. ME IV, 389.

uzšķīst, parasti 3. pers., -šķīst, pag. -šķīda; intrans. **1.** *Uzšļakstēt (1).* □ Man uzšķīda dubļi. ME IV, 389.

2. *Uzšļakstēt (2).* □ Ūdens uzšķīst augsti gaisā. ME IV, 389.

uzšļakstēt, parasti 3. pers., -šļakst, pag. -šļakstēja; intrans. **1.** *Šļakstot uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* Dubļi uzšļakstēja uz zābakiem. □ Man uzšļakstēja ūdens. ME IV, 389.

2. *Šļakstot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Ūdens uzšļakst gaisā. ME IV, 389.

uzšļakstēties, parasti 3. pers., -šļakstas, pag. -šļakstējās. **1.** *Refl.* → *u z š ļ a k s t ē t (1).*

2. *Refl.* → *u z š ļ a k s t ē t (2).* Dubļi uzšļakstējās līdz automašīnas logam.

uzšļakstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Šļakstinot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. ūdeni uz ziediem. □ It kā netīšām viņš uzšļakstināja drīz vienai, drīz otrai meitenei pa ūdens šaltei. Valdis 1, 111.

2. *Šļakstinot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Biruta brīdi pastāvēja un vēroja, kā vizulis slaidā lidojumā iekrīt ūdenī, mirdzošas lāsītes uzšļakstinādams . . Zigmonte 4, 118.

uzšļakstināties, parasti 3. pers., -ināš, pag. -inājās. **1.** *Refl.* → *u z š ļ a k s t i n ā t (1); neviļus, negribēti tikt uzšļakstinātam.* □ Man negribot ūdens uzšļakstinājās uz grāmatas. ME IV, 389.

2. *Refl.* → *u z š ļ a k s t i n ā t (2); tikt uzšļakstinātam.* Putas uzšļakstinājās gaisā.

uzšļakstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Šļakstot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. krējumu uz sacepuma. □ Viņš man uzšļakstīja ūdeni. ME IV, 389.

2. *Šļakstot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Helēna peldējās, reizēm ar kāju uzšļakstīdama ūdeni. Birze 3, 142.

uzšļakstīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās. **1.** *Refl.* → *u z š ļ a k s t ī t (1); neviļus, negribēti tikt uzšļakstītam.* Dubļi uzšļakstās man virsū. □ Un nedod dievs, ja kāda verdoša [darvas] lāse uz plikas miesas uzšļakstījās! Tad no sāpēm brēkdams stāvus gaisā uzlēksi. J Plotnieks 11, 39.

2. *Refl.* → *u z š ļ a k s t ī t (2); tikt uzšļakstītam.* □ Brīžiem putās sakultais vilnis, draudoši pacēlies augstu gaisā, drāžas pār [kuģa] klāju, . . uzšļakstīdamies pat līdz stūres telpas logiem. Grīva 5, 133.

uzšļākt, -šļācu, -šļāc, -šļāc, pag. -šļācu; trans. **1.** *Šļācot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. ūdeni uz rokām. □ . . puisis uzšļāca Mildai sīku ūdens šalti, un smiekli kļuva vēl skaļāki. A Grigulis 13, 427. pārn. Jūra uzšļāca kuģa klājam sudrabbaltas atmiņu dzirksteles. Kaldupe 17, 98. // intrans. *Uzšļākties virsū (uz kā, kam).*

2. *Šļācot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Gaziks nodrebēja, salēcās un, uzšļācot divus milzīgus ūdens vēdekļus, šalcot ietriecās lāmā. Ezera 13, 195. Jūra [vētras laikā] tiecās uzšļākt savus ūdeņus līdz pašām debesīm. Lācis 10, 88. . . Upes mums drāžas līdz, Uzšļācot putas gaisā . . Ziedonis 3, 6. // intrans. *Uzšļākties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ . . kā satrakota jūra šalca Ķeguma krāces. Plosts drāzās tām pāri, ar priekšgalu straumes virpuļos urbdamies. Gaisā uzšļāca baltas ūdens šļakatas. J Kalniņš 3, 388.

uzšļākties, parasti 3. pers., -šļācas, pag. -šļācās. **1.** *Refl.* → *u z š ļ ā k t (1); neviļus, negribēti tikt uzšļāktam.* □ Klintai tējas ūdens uzšļācas uz nokaitušiem plītsriņķiem . . Indrāne 6, 89. Ūdens man uzšļācās uz rokām. ME IV, 389.

2. *Refl.* → *u z š ļ ā k t (2); tikt uzšļāktam.* □ . . viņi metās ūdenī. Mirdzošu šļakatu šaltis

uzšļācās gaisā. Bundzeniece 1, 25. Vīri ņēmās nostiprināt brezentu, bet viļņa galotne atsitās pret [kuģa] pīķi, uzšļācās augstu gaisā pāri klājam .. Talcis 7, 115.

uzšļūkt, -šļūcu, -šļūc, -šļūc, pag. -šļūcu; intrans. *Šļūcot, šļūcošā gaitā uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); šļūcot, šļūcošā gaitā uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Uzšļūkt ar ragavām kalnā. ME IV, 389. pārn. Pāršļūc dzirnu tiltam pāri Milzu automašīna .. Uzšļūc kalnā .. A Grigulis 14, 48.

uzšmaukstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Īsu brīdi, arī reizēm šmaukstināt.* U. pātagu gaisā. // intrans. □ Indriķis uzšmaukstina ar pātagu, un straujais zirgs, nāsis izplētis, kapā pakaviem ātrus rikšus. Sēlis 1, 93.

uzšmaukt, -šmaucu, -šmauc, -šmauc, pag. -šmaucu; intrans.; vienk. *Uzbēgt.* □ Klusiem, lieliem soļiem viņš uzšmauca pa biezu, sarkanu segu klātajām kāpnēm un zagās gar zāles durvīm ... A Eglītis 4, 358. Caune uzšmauca eglē. ME IV, 390.

uzšmīkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Īsu brīdi, arī reizēm šmīkstināt.* U. ganu rīksti gaisā. // intrans. □ Večuks nav no runīgajiem .. Pakšķina pīpi, veļ dūmu mutuļus, sarausta grožus, uzšmīkstina lūpām — pātagas viņam nav .. Ezera 11, 224.

uzšņākt, -šņācu, -šņāc, -šņāc, pag. -šņācu. **1.** intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm šņākt.* Kaķis uzšņāca sunim.

2. trans. *Ar dusmām, apslāpētā balsī īsi pateikt, uzsaukt.* □ Kad aitas sāka blēdamas izklīst starp kokiem, Dīriķis uzšņāca sunim: «Sātan, puc! Ņem ciet!» Kaijaks 5, 74.

uzšņāpt, -šņāpju, -šņāp, -šņāpj, pag. -šņāpu; trans.; sar. *Ātri, arī pavirši, parasti nedaudz, uzrakstīt; ātri, arī pavirši uzrakstīt (parakstu).* □ Uz svētkiem un dzimšanas dienām viņi ar Andru apmainījās apsveikumu kartītēm, uzšņāpuši dažas rindas. Ezera 5, 69. Šo vēstuli Elizabete laikam bija uzšņāpusi lielā steigā .. Skujiņš 14, 15. .. varētu jau uz standarta veidlapas uzšņāpt parakstu neskatoties .. Kar 84, 11, 98. // *Ātri, arī pavirši uzvilkt (piemēram, svītru), arī uzzīmēt.* □ Kāds cits norādītajā vietā [uz sienas] tūdaļ ar zilu krītu uzšņāpa treknu švīku. Skujiņš 7, 64. .. viņam priekšā balta papīra loksne, uz kuras ar melno krāsu uzšņāpts cakains piparkūku namiņš. Lapsa 6, 188.

uzšūdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Uzšūt (1).* □ .. viņa bija uzšūdinājusi jaunu, rožainu blūzi, kura nesaderējās ar nopietno seju .. Zigmonte 16, 237. Saviem vīriem viņas esot uzšūdinājušas jaunus uzvalkus — drēbi tagad varot izraudzīties labu labo. Zv 60, 3, 22.

uzšūdinātiės, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl.; trans. *Uzšūdināt sev (ko).* □ Uzšūdinies skaistas drēbes! ME IV, 390.

uzšūpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Šūpojot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ .. Uģis izraujas mātei no rokas, skrien pretī un iemetas lielā brāļa rokās. Tas viņu augsti uzšūpo. Svīre 3, 26. B klasnieki [izlaiduma vakarā] apstājuši savu audzinātāju .. Par katru cenu grib viņu nosēdināt uz krēsla un uzšūpot gaisā. Brodele 17, 17. Irma: Puisis, meitu līdz koku galotnēm uzšūpojis, kādreiz pat nometa svārkus un palika vienā kreklā .. Priede 4, 236. pārn. .. kādēļ kāds klasiķis periodiski tiek uzšūpots viļņa galotnē un viņa darbi tiek inscenēti teātros, bet citi tajā laikā paliek it kā .. pabērna lomā? Teātris 83, 77. // *Būt par cēloni tam, ka rodas (viļņi).* □ Patiesībā nekādas vētras nebija, viļņus uzšūpoja atsevišķas ziemeļrietumu brīzes .. Skujiņš 12, 298. Muhu šaurumā .. viens kara kuteris tā pabrauc garām, ka pabāž velkoni zem uzšūpotā viļņa .. Talcis 8, 58.

uzšūpoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Šūpojoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Lielās šūpolēs uzšūpojos ļoti augstu un kritu tieši pret asfalta kanti [malu]. Latv J 90, 34, 4. .. viņš pūlas saskatīt kuģa numuru, kad uz viļņa galotnes uzšūpojas arī pretimnācēja korpuss. Talcis 7, 100. Sētai pāri nolīgani pūpolzari, jau iedzelteni, šūpojas, uzšūpojas augstu, nošūpojas lejāk .. Kroma 5, 98.

uzšūt, -šuju, -šuj, -šuj, pag. -šuvu; trans. **1.** *Šujot izgatavot; pašūt.* U. uzvalku. U. aitādas kažoku. U. cepuri. U. spilvendrānu. □ .. draudzene tomēr uzšuva sev greznu kleitu .. Zigmonte 13, 74. Armands pagrozījās kā modeļu skatē un atļāva nopētīt savas nesen uzšūtās bikses. Dripe 4, 75. «Jā, varžacis. Sasodītais kurpnieks uzšuvis mazākus zābakus. Ja es viņu sastaptu, es viņam gan parādītu ..» Austriņš 2, 418.

2. *Šujot izveidot (piemēram, rotājumu) virsū (uz kā, kam), arī šujot piestiprināt (uz kā, kam).* U. uz veļas savu monogrammu. U. uz aprocēm lentītes. U. uzplečus. U. biksēm ielāpu. □ .. uz baltā mēteļa kreisās piedurknes bija uzšūts sarkans krusts .. J Kalniņš 4, 36. No trim dažādu krāsu audumiem .. šuj sportiska stila kleitu ar uzšūtām kabatām .. Zv 84, 8, 32. Vilku un lūšu ādas pēc to rūpnieciskās apstrādes — ģērēšanas — parasti tiek uzšūtas uz zaļa vai sarkana filca auduma. Lauku Dzīve 79, 12, 26.

uzšūties, -šujos, -šujies, -šujas, pag. -šuvos; refl.; trans. *Uzšūt sev (ko).* □ Viņš uzšuvies sev jaunu uzvalku. ME IV, 390.

uzšuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Uzšuvums, parasti rotājošs (piemēram, uz apģērba, apaviem).* Lentveida u. □ .. lai tie [cimdi] ir neparasti, ar garāku valnīti, katru pirkstu var adīt savā krāsā, plaukstas virspusi noteikti daiļos ādas uzšuves. Pad J 84, 184, 4. .. visiem [mežstrādniekiem] obligāti jāsaņem kokvilnas kombinezons ar uzšuvēm uz bikšu ceļgaliem un piedurkņu elkoņiem .. Ves 77, 6, 9. // *Speciāla, parasti auduma, (militāram, organizācijas u. tml. formas tērpam) uzšūta zīme dienesta pakāpes, apbalvojuma veida u. tml. apzīmēšanai.* □ Tēvs sabrūk galda galā savā saimniekkrēslā .. Šautene tam palikusi starp ceļiem, elsas rausta plecus, uz kuriem zelto virsseržanta uzšuves .. Grīns 1, 194. .. jūrnieka formas tērpa zeltītās uzšuves zibinādams, ceļas kājās tralera kapteinis .. Lapsa 2, 28.

uzšuvums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzšūt (2).*

uzšvīkāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Švīkājot uzvilkt (svītru), izveidot (piemēram, zīmējumu) virsū (uz kā, kam).* □ Roberts ar skaidu zīmē smiltīs dažādas ģeometriskas figūras. . . Redzu, ka Roberts paskatās augšup uz logu . . Tad viņš novēršas un, atkal uzšvīkādams ar skaidu greizu četrstūri, atzīstas . . Brodele 17, 148. Ar naglu uzšvīkāt uz durvīm švīkas. ME IV, 390. // *Pavirši, parasti nedaudz, uzrakstīt; pavirši uzrakstīt (parakstu).* □ «Nu, parakstīties jau var, bet nekādas vajadzības pēc tādiem parakstiem nav,» Maigonis piebilda, uzšvīkādams arī savu vārdu . . Ērgle 1, 72.

uzšvirkstēt, -švirkstu, -švirksti, -švirkst, pag. -švirkstēju; intrans. **1.** *Iesākt švirkstēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, švirkstēt.* □ Skaidas uzšvirkst un dziest. Indrāne 10, 147. . . sērkociņa liesma uzšvirkst tā kā ugunsgrēks starp sausām priedēm. Sirmbārdis 4, 53. . . likās, tepat aiz netālā paugura uzšvirkst gaismas raķetes . . Lāms 7, 380. // pārn. *Pēkšņi izjust un īsu brīdi spēcīgi izpaust, parasti negatīvas, jūtas, neapmierinātību u. tml.* □ «Mīļā Marta, palīdzi man kļūt savaldīgākai! Es vienmēr uzšvirkstu kā bērza tāss.» Ķiršakne 1, 55. // pārn. *Spēji izraisīties (par, parasti negatīvām, jūtām, neapmierinātību u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* Uzšvirkst dusmas. □ Zinātniece noskaidrojusi minētā folianta biogrāfiju un atšifrējusi . . (uzšvirkst balta skaudība — ja mēs tā prastu cienīt, glabāt, vākt un pētīt savu izcilo cilvēku veikumu!). Kar 80, 2, 171. . . viņi paši vēl nav pieraduši pie neparastajiem apstākļiem . . , tāpēc vagonā uzšvirkst strīdi. Cīņa 85, 76, 3.

2. *Švirkstot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* Raķete uzšvirkst gaisā.

uzšvirkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Švirkstinot uzšķilt (dzirksteli, liesmu); švirkstinot uzšķilt (piemēram, šķiltavas).* □ Sameklējis sērkociņus, uzšvirkstinu uguni, aizdedzinu nelielu lampu. Rihters 1, 363. . . Vents uzšvirkstināja savas franču šķiltavas un pastiepa katram pēc kārtas uguni. Ezera 9, 41. . . treškalņa ugunsgrēku sākas ar mazo nerātņu uzšvirkstinātu sērkociņu. Pad J 84, 89, 3.

uztaisīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Gatavojot, taisot, parasti ar roku darbu, izveidot, piemēram, priekšmetu, panākt, ka (tas) iegūst vēlamo veidu, formu, kļūst derīgs lietošanai.* U. putnu būri. U. stabuli. □ Pašai akai šotēvs bija uztaisījis dēļu vāku, jo vai tad nebija dzirdēts, ka bērns, atstāts bez uzraudzības, iekrīt akā. Austriņš 1, 60. Klibais kurpnieks vēl pērn dzīvoja tepat mūsu kaimiņos . . Arī manus pirmos zābakus viņš uztaisīja. Birznieks-Upītis V, 182. Pēc citu mēra savai laivai tu neļauj airus uztaisīt, un tieši tāpēc ne jau lēnāk par citām tava laiva slīd. Ļūdēns 6, 32. // *Uzcelt, uzbūvēt (celtni, būvi).* □ «Nākamo vasaru uztaisīsim ērbeģi [ērbēģi], citu gadu kūtis.» Upīts 4, 162. «Ir gan cilvēki, ne kārtīgu tiltu nevar uztaisīt,» viņš purpināja. Dripe 2, 58. // *Izveidot (ligzdu) — par putniem.* □ . . ķauķiene sāk avenājos taisīt ligzdu. Vāc sausas smilgas, saknītes un zāļu stiebrus. Uztaisīja tik skaistu ligzdiņu kā puķu vāceliti. K Grigulis 2, 23. // *Sakārtot (guļasvietu).* □ Anna žigli uztaisīja guļas vietu. Upīts 4, 411. Kā likās, tad abas gultas šodien tikko bija uztaisītas, jo [salmu] maisi zem segām gulēja . . apaļi. Jaunsudrabiņš 4, 21. // sar. *Pagatavot (piemēram, ēdienu ēdienreizei).* U. pusdienas. □ «Nu, dēli, ko tad labu šodien pasāksim?» — «Ko lai iesāk pirmos svētkos? Uztaisīsim pusdienas un gaidīsim vakaru.» Janovskis 1, 361. // pārn. *Pārvērst, izmainīt (piemēram, sejas vaibstus).* □ . . viņas [vecāko klašu skolnieces] tiešām apturēja mūs koridorā, uztaisīja šķelmīgu ģīmi un medussaldā balstiņā noprasīja: «Puisīt, kā tevi sauc?» Vācietis 1, 34. «. . kad režisors ņems tevi priekšā, tu uztaisi bēdīgas un žēlīgas acis un saki viņam tā: es jau cenšos . .» Zigmonte 4, 140.

○ Uztaisīt (arī ietaisīt) pīpi sar. — *iebāzt tabaku pīpē un aizsmēķēt.* □ . . lielie [vīri] baroja zirgus, uztaisīdami pīpes un stāstīdami pasakas vai dzīdami jokus, lai nebūtu jākaujas ar miegu. Austriņš 1, 252. . . arājs mierīgi apturēja zirgu, apsēdās uz arkla un uztaisīja pīpīti. Strāls 2, 24. Uztaisīt (arī ietaisīt) dūmu sar. — *sagatavot smēķējamo.* □ Pēc ēdiena viņam bija ieradums uztaisīt dūmu. Roka arī tagad sniedzās gultas malā pēc pīpītes . . Birznieks-Upītis 6, 93. Uztaisīt (arī ietaisīt) uguni novec. — *iededzināt, uzdedzināt uguni.* □ . . tā visā galvā sāka kliegt un nemitējās agrāk, kamēr nebij uztaisīta uguns . . Blaumanis IIa, 213. ◇ Uztaisīt (arī iestiprināt, ietaisīt) dūšu sar. — *iedzert alkoholisku dzērienu, lai īslaicīgi rastu šķietamu drosmes un spēka apziņu.* □ Dažs dzērājbrālis savu naudu ir notrallinājis, bet dūšu uztaisīt gribas. Cīņa 82, 194, 3. ◇ Uztaisīt bērnu vienk. — *panākt, ka (sieviete) nonāk grūtniecības stāvoklī.* □ «Āre, Krulenes Almas skuķis — nu, tās, kurai Zarumu Gunis . . uztaisīja bērnu.» Lagzdiņš 4, 26.

uztaisīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; sar. *Saģērbties, arī izturēties (līdzīgi kam).* □ «Mani — kas nu tev [kalponei] bēdas par to! . . pati° tu uztaisies kā cielava! Ko lai tas nozīmē?» Blaumanis 6, 78. Meita šodien skaisti uztaisījusies. ME IV, 391.

uztakelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; jūrn. *Pacelt buras (piemēram, jahtai).* □ . . līcī pie bojām noenkurotas, pret vilni līgojas lielas un mazas, pagaidām vēl neuztakelētas jahtas . . J Plotnieks 3, 10.

uztakts, -takts, dsk. ģen. -taktu, s.; mūz. *Pietakts.* □ Nereti viņš [komponists] lietojis latviešu tautas mūzikai svešo uztakti, ar to pilnīgi sagrozot melodiju . . Vītoliņš, Krasinska 1, 177. Spējš vilnis iesit galvā. Zizlis [diriģenta] rokā sadrebas (tā ir uztakts). Dziedātāji ievelk elpu . . M Zariņš 5, 9.

uztamborēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Tamborējot izgatavot, arī izveidot; notamborēt.* □ Izstādē tāds nieks vien esot no tā visa, ko Silvija . . uzadījusi un uztamborējusi sev un

saviem ģimenes locekļiem. Ves 86, 3, 11. Šos tamborējumus veido divās kārtās: turpejošā kārtā visas cilpiņas tāpat kā adījumā uztamborē uz adatas pēc vajadzīgā raksta .. PL Siev 79, 11, pielikumā.

uztapsēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Pārklāt ar tapsējamo materiālu (piemēram, mēbeli, tās virspusi).* □ Mīkstajām skatuves mēbelēm .. mīkstos sēdekļus un atzveltnes veido, uz finiera pamata uztapsējot drānu ar skaidām, vati u. tml. Pašd sk 143.

uztapt, -topu, -topi, -top, pag. -tapu; intrans.; novec. *Nokļūt.* □ Grūti nācās uztapt kalnā. ME IV, 391. pārn. «Nū-ū ... Tā jau nu ... Viņš jau, cilvēks, tā sakot ...» resnītis minstinājās, nevarēdams uztapt uz īstajām melu sliedēm. Kalndruva 8, 18.

uztarkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uztarkšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Iesākt tarkšķināt (piemēram, mehānismu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, tarkšķināt.*

uztašķīt, -īju, -ī, -ī, arī -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Tašķot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Uztašķīt kam dubļus. ME IV, 391.

uztašķīties, parasti 3. pers., -ījas, arī -ās, pag. -ījās. *Refl.* → *uztašķīt; nejauši, negribēti tikt uztašķītam.* □ Man uztašķījās dubļi. ME IV, 391.

uztaujāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Pajautāt (kādam ko).* □ Uztaujāt īsto ceļu. ME IV, 391. // *Uzrunāt (kādu), izsakot, parasti īsu, jautājumu.* □ Vai viņa [sieva] var zināt un jaust, par kādām slimībām un klapatām veči pie alus krūzes mēles kulsta un cits citu uztaujā .. Indrāne 10, 8.

uztaurēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** intrans. *Īsu brīdi taurējot, signalizēt.* □ Pretim braucošā vieglā mašīna, Voicehovski sveicinot, īsi uztaurēja, un viņš, pazinis Kasparsona zaporožecu, atbildēja sveicienam .. Ezera 13, 194.

2. trans. *Uzspēlēt (piemēram, melodiju) ar tauri.* □ Kučieris uztaurē jautras skaņas. ME IV, 391. .. tāpēc tu tūlīt, mazo zilonīt, viņam kaut ko uztaurē. Pad J 84, 106, 4.

uztaustīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Taustot uzmeklēt (ko); taustot sākt sajust, uztvert (ko).* U. tumsā lampas slēdzi. □ .. viņš atkal iekāpa kabīnē, .. uztaustīja vienā kabatā sērkociņu kastīti, otrā — smēķu paciņu .. Ezera 5, 92. Juta iedur irdenajā zemē šauro, smailo lāpstiņu, ar asmeni uztausta [pienenes] mietsakni .. Svīre 3, 102. .. Kristīne gausina soļus, — un tad jau kājas uztausta ezermalas stidziņu. Indrāne 2, 486. // pārn. *Pamanīt, uztvert, arī padarīt saskatāmu (par skatienu, arī optisku ierīci).* □ Acis upē bija uztaustījušas tumšu, garenu priekšmetu. Tas atgādināja laivu, kas peld lejup pa straumi .. Ezera 2, 110. Kāds velns to zina, ko šis neredzamais [rentgenaparāta] staru kūlis uztaustīs šķietami spēcīgajās plaušās .. Birze 5, 92. Biju braucis varbūt stundu, kad [automobiļa] prožektori uztaustīja sievieti, kas, laipodama starp ūdens paltīm, gāja pa ceļa malu. Preilis 1, 29. // pārn. *Apjaust, domājot, pētījot atrast (piemēram, parādības būtību).* □ Zemes darbs Pēteri saistīja ar noteiktajām kopsakarībām, kas lēti nedevās rokā, bet, reiz uztaustītas un aptvertas, auglības ceļus vērta saprotamus un saskanīgus .. Skujiņš 14, 351. «Pagaidām nav īsti noskaidrots dziļākais mehānisms ķimikāliju iedarbībai uz nezālēm,» akadēmiķis sacīja. «Atliek vienīgi uztaustīt visiedarbīgākos savienojumus.» Purs 4, 61.

uztecēt[1], parasti 3. pers., -tek, pag. -tecēja; intrans. *Tekot uzvirzīties virsū (uz kā, kam) — par šķidrumu.* □ Ūdens no jumta uztecēja viņam uz galvas. ME IV, 391.

uztecēt[2], -teku, -teci, -tek, pag. -tecēju; intrans. *Teciņus uziet, uznākt.* □ .. vecenīte žigli uztecēja kāpas galā .. Zemzaris 3, 19. pārn. Saule uztecējusi jau labi augstu un nu gandrīz bez kādiem kavēkļiem lēja savus gaismas plūdus pa zaļo, lietū atspirgušo dabu. Saulietis II, 48.

uztecināt[1], -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans *Panākt, ka (kas) uztek*[1] *virsū (uz kā, kam); pieļaut, parasti neviļus, negribēti, ka (kas) uztek. virsū (uz kā, kam).* □ Cepinu uz iesma uzdurto speķi, kas šķiež taukus kā atkusnī jumtmala lāses. Cenšos tās uztecināt maizes šķēlei, tomēr daļa sadeg. Caune 1, 15.

uztecināt[2], -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Uzasināt, uztrīt (piemēram, ar tecīlu); iztecināt*[2]. □ Uztecināt nazi, cirvi, izkapti. ME IV, 391.

uzteikt, -teicu, -teic, -teic, pag. -teicu; trans. **1.** *Oficiāli paziņot (kādam) par tā atbrīvošanu (no darba) vai par (līgumsaistību, arī norunas) laušanu — par darba devēju vai vienu no līgumsaistību, arī norunas pusēm.* U. kontraktu. Uzteikt dzīvokli — a. *Paziņot (dzīvokļa īrniekam), ka (tam) jāatstāj noīrētais dzīvoklis.* b. *Paziņot (dzīvokļa izīrētājam), ka atstāj noīrēto dzīvokli.* □ Ne vien jauno [strādnieču] pieņemšanu pārtrauca, bet uzteica darbu arī tām, kas bij te nostrādājušas gadu un vairāk. Upīts XII, 1010. .. pamazināja muižas ierēdņu skaitu. Mežsargam sila malā uzteica vietu. Poruks 3, 160. .. kurš finansists gan tīšu prātu līdīs cilpā, neuzteiks kredītus izkurtējušai un grūstošai bankai? A Eglītis 5, 212. Uzteicu dzīvokli Papeļu ielā .. Noīrēju mēbelētu istabiņu pie ebrejiem Marijas ielā .. Upīts IX, 584. // intrans. □ Viņam [pils dārzniekam] gluži tāda sajūta kā sunim, ko aizdzen no durvīm. Kāpēc pārvaldniekam neliek uzteikt, izmaksāt algu un atlaist pavisam? Upīts 18, 135. // *Oficiāli paziņot (darba devējam) savu prasību par atbrīvošanu (no darba).* □ «Kas ir ar Normu?» — «Viņa šorīt uzteica darbu. Nostrādās savas likumīgās divas nedēļas un brauks prom. Gribēja braukt tūlīt, bet boss viņu piespieda vēl palikt.» Janovskis 1, 170. // intrans. □ Laura atrada labāk atalgotu vietu: tur maksāja septiņdesmit latu mēnesī, kamēr Teteris tikai sešdesmit. Viņa uzteica. Eglons 2, 64.

2. *Uzslavēt.* □ Kapteinis ir pagodināts, ka slavenais tautietis tā uzteic viņu .. Peters 5, 81. Raugoties cēlajā sievā pie galda, Rūsiņam skaidrojās skats un viņš piegriezās tai, laipni uzteikdams viņas nama labos tikumus .. Niedra

3, 53. Jukums: Tā ir veca lieta: kungs par muļķībām jāuzteic, bet kalps par prātīgu vārdu pelnījis pērienu. Zīverts 1, 261.

uzteikums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → u z t e i k t (1).* □ Arvien ciešāk nāca modē tāda pēkšņa izsviešana no fabrikas bez iepriekšēja uzteikuma, izmaksājot par četrpadsmit dienām uz priekšu. Upīts 9, 595. Kad virtuves strādniece vairākkārtējo dzīvokļa uzteikumu neesot ņēmusi vērā, saimniece draudējusi, ka tik un tā piespiedīšot īrnieci aizvākties. Bundzeniece 2, 80.

2. *Uzslavējums.* □ «Esmu nodzīvojis daudz gadu, nemācēdams lasīt un rakstīt, un es nedomāju sevi slavēt — sevis slavināšana nav nekāds uzteikums —, kad sacīšu, ka esmu godam pildījis savu pienākumu tajā kārtā, kurā viszēlīgajam liktenim labpaticies mani ievest . .» Lit M 79, 40, 10.

uztetovēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Tetovējot izveidot (zīmējumu, burtus u. tml.) virsū (uz ķermeņa, tā daļām).* □ Viņam bija uzlocītas krekla piedurknes, un visi pasažieri tagad varēja vērot uz rokas uztetovēto sievieti . . Lukjanskis 6, 91. . . Tu atmozdamies redzēsi Manu vārdu. Uztetovē sev uz rokas manu vārdu. Kroma 5, 79.

uzticamība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u z t i c a m s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «Ar pagānu uzticamību ir tāpat kā ar pātagu sunim — jo tu šim vairāk uzlaid pa vilnu, jo šis tev mīlīgāk asti luncina,» sprieda viens no brāļiem bruņiniekiem . . Purs 9, 47.

uzticams, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzticami.** **1.** *Divd. → u z t i c ē t.*

2. *Tāds, kam var uzticēties (2), uz kuru var paļauties.* □ Aiziedams no mājām, viņš ne tikai pārtrauca zemkopju dzimtas tradīciju, bet atstāja tēvu bez uzticama palīga. Zemzaris 4, 168. Sulainis: Kungs, ja jums vajadzīgs uzticams cilvēks, kas pazīst Jelgavu un jelgavniekus, tad tāds stāv jūsu priekšā. A Eglītis 1, 185. // *Tāds, kas ir pastāvīgs, tikumīgs (mīlestībā, laulībā pret savu partneri).* □ «Ja viņu [jaunavu] es apprecētu, tad esmu drošs, ka viņa manis neviltu, bet būtu . . uzticama ar miesu un dvēseli.» Zeiboltu J I, 223. // pārn. *Tāds, kas ir draudzīgs, pakļāvīgs, uz kuru var paļauties (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Savam uzticamam sunim Krancim, kas sīkstules mantu dienu un nakti sargāja, tā arī ļoti reti deva ēst . . LTP 36. Nu biju pilnīgi tumsas, vēja un zirgu varā. Tumsa un vējš uz sveša ceļa nav sabiedrotie. Bet zirgs ir uzticams. Tas ir ar spēku apveltīts instinkts. Bezviltīga dzīvība. Kalndruva 12, 167.

uzticēt, -ticu, -tici, -tic, pag. -ticēju; trans. **1.** *Ticot (kādam), paļaujoties (uz kādu), izpaust (tam, piemēram, noslēpumu).* U. draugam savus priekus un bēdas. Uzticēt papīram — *uzrakstīt, izteikt rakstiski (piemēram, kādas domas, pārdzīvojumus).* □ Ar [inženieri] Straumi viņi patiesi sapratušies labi, Jorens uzticējis viņam daudzas savas domas. Zigmonte 2, 39. Kad Jānis uzticēja mātei savas raizes par augstām skolām, viņas padoms bija citāds nekā tēvam . . Viese 2, 174. . . mēs ar Izu sapratāmies pavisam labi. Naivā atklātībā viņa uzticēja man visu, kas tai bija sakrājies sirdī. Lubējs 4, 128. Ja šodien es spētu uzrakstīt Savu vislabāko dziesmu, Es to neteigtos uzticēt papīram, Nēsātu gadiem ilgi zem sirds . . Lasmanis 1, 60.

2. *Paļaujoties uz (kāda) spējām, godīgumu u. tml., uzdot, ļaut (tam) veikt, izmantot (ko), arī rūpēties, atbildēt (par kādu) u. tml.* U. kādam atbildīgu pienākumu. □ Cik vien iespējams, šos darbus Madis uzticēja abiem jaunajiem palīgiem, kas viņa uzticību atalgoja ar uzcītīgu cenšanos visu izdarīt labi. Plaudis 3, 276. Bija vērts uzticēt jaunam aktierim tik grūtu lomu! J Kalniņš 1, 291. Un tā gadījās, ka būvuzņēmējs Pavasaris . . bankrotēja. Viņš nebija varējis atšķirt naudu, kas viņam piederēja, no tās, kas viņam bija uzticēta. Mauriņa 2, 23. Staļļa puisi viņš atrada drīz, un tas bez kādiem sevišķiem pierādījumiem uzticēja puisēnam zirgu . . Valdis 1, 137.

Sk. u z t i c a m s.

uzticēties, -ticos, -ticies, -ticas, pag. -ticējos; refl. **1.** *Ticot (kādam), paļaujoties (uz kādu), izpaust (tam), piemēram, noslēpumu.* □ Tad mēs pārrunājām, cik jauka ir nesavtīga draudzība, cik labi, ja ir kāds, kam uzticēties bez aizdomām un bažām . . A Eglītis 5, 141. «. . ir brīži, kad nepieciešams izkratīt sirdi. Man nav neviena, kam uzticēties, saproti — neviena!» Lāms 4, 235. Grāmatvedis: Jūs nekad nevarat zināt, ar ko runāt. Neviens pat savam labākajam draugam nevar uzticēties. Spiegi ir visur. Zīverts 1, 61.

2. *Paļaujoties uz (kāda) spējām, godīgumu u. tml., uzdot, ļaut (tam) veikt, izmantot ko u. tml.* □ «Nebēdā, Nate! Tu jau zini, ka es protu ar zirgiem apieties!» — «Jā, Jēci, tajā ziņā tev var uzticēties.» Dziļums 1, 259. «Šodien mums [kuģa komandai] uzticas visa flote — tieši mums uzticēja izmēģināt trali.» Līvs 3, 156. pārn. Pumpurs uzticas pavasarī Ilgotai saulei. Belševica 4, 57. // *Būt pārliecinātam par (kāda) labvēlīgu, godīgu attieksmi, rīcību pret sevi.* Slimnieks uzticas ārstam. // pārn. *Paļauties uz (kāda) labvēlīgu izturēšanos pret sevi, nebaidīties (no tā) — par dzīvniekiem.* □ Viesturs bija kā ķerts uz kustoņiem, un kustoņi savukārt viņam ar patiku uzticējās. Skujiņš 14, 326. Kad ejam projām, Mīce [briežu mātīte parkā] nāk pavadīt. Pieradusi. Uzticas. Nenojauš, ko viņai cilvēks var nodarīt. Lauku Dzīve 79, 9, 21. // pārn. *Būt pārliecinātam par (kā) nevainojamu funkcionēšanu, vēlamām īpašībām u. tml.* □ Mūsdienu automātiskajiem telefoniem nevar uzticēties, viņš nodomāja un no jauna uzgrieza Rīgu. Atkal pīkstieni, un atkal klusums. Lapsa 7, 103.

uzticība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → u z t i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Zvērēt uzticību tēvzemei. □ Ir dažas īpašības, bez kurām cilvēka dvēsele liekas kaila, viena no tādām ir uzticība. Mauriņa 1, 55. . . morāles pamatprincips visiem godī-

giem cilvēkiem visos laikos ir bijis viens — uzticība dotajam vārdam, prasme turēt solījumu. Sk Ģ 80, 7, 10. . . jaunas sievas, kuru vīri aizgājuši karā, bieži mēdz turēt uzticības solījumu tikai tik ilgi, kamēr rodas gadījums to neturēt. Grīns I, 269.

2. *Pārliecība par labvēlīgu, godīgu attieksmi, rīcību pret sevi; paļāvība, ticība.* Iegūt darbabiedru uzticību. □ . . man tiešām piemita sevišķas dāvanas iekarot cilvēku uzticību, un es, ja vien gribēju, pratu atrast pieeju ikkatram. Zālīte 5, 123. Mani urdīja godkāre un piešķirtā rīcības brīvība. Gribēju attaisnot dāvāto uzticību. Gūtmanis 4, 177. . . E. Ezeriņa kā komēdijas aktrise iemantoja tādu skatītāju uzticību, kas tiek dāvāta jau tūlīt, tikko viņas tēls parādās uz skatuves. LPTV I, 133. // ģen.: uzticības, adj. nozīmē. *Tāds, uz kura attieksmi, rīcību (kādu uzdevumu veikšanā) pilnīgi paļaujas (parasti kādā sabiedriskā struktūrā).* Deputāta kandidāta uzticības persona. □ . . viņa sabiedriskais stāvoklis ir izcils: studējis jurisprudenci, . . drošības policijas uzticības vīrs. Lāms 7, 192. «Mežrūpniecības darbiniekiem . . ir laba veselība,» dokumentu lapās skaitļus salīdzinādama, secina nozares arodbiedrības . . uzticības ārste . . Ves 85, 6, 25.

uzticīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzticīgi.** *Tāds, kas ir pastāvīgs, nelokāms (savos uzskatos, rīcībā), pastāvīgs, nemainīgs attieksmē (pret kādu, ko); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Uzticīgi kalpot tēvzemei. □ . . rakstniece, palikdama uzticīga savam līdzšinējam pasaules skatījumam, kā pašvērtību pēta neparastus, krāsainus raksturus un to savstarpējās attiecības. Lit M 86, 14, 7. . . arī šajā rītā viņš palika uzticīgs savam ieradumam: pēc brokastīm sagērbās . . un lēnā solī aizstaigāja uz pludmali. Ezera 15, 129. Man dziesma palīdz Uzticīgai būt Tai ielejai, Kur manas jāņuzāles, Tam pakalnam, Kas iedeva man tāles . . Bārbale 6, 67. // *Tāds, kas ir pastāvīgs, tikumīgs (mīlestībā, laulībā pret savu partneri); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ . . viņam uzradās mīļākās, viņš nekad vairs sievai nebija uzticīgs . . Sk Ģ 80, 3, 33. Vīrs baras, kliedz, ka visa māja skan: «Tu mani krāp, tas skaidrs tā kā diena! Tu neesi vairs uzticīga man!» Osmanis 3, 47. Mare: Ģimenes klēpī es uzturos katru dienu. — Nurža: Nē, nē, es nedomāju vecākus, bet uzticīgi mīlošu vīru. A Eglītis I, 131. // *Tāds, kurā izpaužas paļāvība, pārliecība par labvēlīgu, godīgu attieksmi pret sevi (par acīm, sejas izteiksmi u. tml.).* □ Uzticīgām, tādām kā bērna acīm paraugās māmiņa uz svešnieku . . kā uz kaut kur lauku sētā redzētu cilvēku, un tā sirsnīgi pamet ar galvu . . Saulietis VI, 115. Ieraudzījusi aiz vārtiem svešiniekus, viņa sastinga. Pēc mirkļa, pārvarējusi sevi, uzticīgi, mīļi pasmaidīja: «Nāciet sētā, labie ļaudis!» Mauliņš 2, 28. // pārn. *Tāds, kas ir draudzīgs, pakļāvīgs, uz kuru var paļauties (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* U. suns savam saimniekam. // pārn. *Tāds, kas paļaujas uz (kāda) labvēlīgu izturēšanos pret sevi, nebaidās (no tā) — par dzīvniekiem.* □ Kad es eju, krastā paliek viņš [ūdrs] bēdīgs. . . Bet no rītiem uzticīgs peld man pretī Un no rokas ēd. Lisovska 3, 25. . . noskaidroja, ka šauts [uz briedi parkā] ar skrotīm no maza attāluma. Tātad briedis uzticīgi nācis cilvēkam klāt. Lauku Dzīve 79, 9, 21.

uztiepība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → u z t i e p ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

uztiepīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uztiepīgi.** *Tāds, kas ko uztiepj, uztiepjas; tāds, kurā izpaužas šāda rīcība, attieksme.* □ . . viņi nekļūst uztiepīgi. Kar 90, 12, 163. Paplika ir arī pati uztiepīgā tēze par ikdienas spēku un varonību. Liesma 83, 4, 4.

uztiept, -tiepju, -tiep, -tiepj, pag. -tiepu; trans. *Pakļaujot savai gribai, ietekmei (kādu), panākt, ka (tam kas) jāpieņem, jāatzīst, jādara pretēji (tā) vēlmei, vajadzībai u. tml.* □ «Nē, cilvēks ir briesmīgs savā patvarībā, spēka un pārākuma apziņā. Tikko viņš ir stiprāks par otru, tūlīt uztieps otram savu gribu, savu domu . .» Indrāne 10, 261. Mintauts: Varmācīgas, uztieptas idejas neļauj cilvēkam elpot. Neļauj dzīvot! A Eglītis I, 405. . . jaunajam Kalnavēram vagars bija gribējis netaisni uztiept, ka viņš tīšu prātu atstājot salmos graudus . . Saulietis XIV, 120. Uztiept otram dzērienu, no kura piedzīvotas tādas nelaimes, nespēju. Pudele [degvīna] palika, tikko aizsākta. Gūtmanis 2, 113.

uztiepties, -tiepjos, -tiepies, -tiepjas, pag. -tiepos; refl. *Neatlaidīgi uztiept ko.* □ . . Maris . . griezās atkal pie Pētera un viņam uztiepās: «Nu, apmeklē taču mūs kādreiz . . .» A Deglavs 1, 71. Ķēniņš: Bet kam bija taisnība? — Kristofers: Es domāju, ka viņiem, bet viņi uztiepās, ka man. Zīverts 1, 413. Es saku: kursim šīte uguni . . , bet šie vien uztiepās, kuršot kalna galā. ME IV, 392.

uztīkot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Pēkšņi sākt tīkot, vēlēties.* □ Viņa bija uztīkojusi lakādas zābaciņus līdz ceļiem, bet maz ticams, ka mātes acīs šīs ilgas radīs atbalsi. Zigmonte 12, 26. Kalps uztīkojis saimnieka meitu. ME IV, 392.

uztikt, -tieku, -tiec, -tiek, pag. -tiku; intrans. **1.** *Uzkļūt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); uzkļūt uz kādas vietas.* □ Uzticis kalniņā, pirmais braucējs sāka laist rikšiem. Birznieks-Upītis I, 315. Vai tiešām viņš sadomājis rāpties pa krauju augšup, uztikt uz [pils] mūra . . Purs 11, 275. . . viņi ar māti noskatījās, kamēr tēvs . . bija uzticis uz lielceļa un nozuda acīm. Kar 49, 1, 12.

2. *Piecelties.* □ . . Vārpa piecēlās sēdus, pēc tam kaut kā uztika kājās . . Grants 5, 235. Sausās, bālganās smiltīs kūņojas pūkaina kamene. . . Cikkārt uzrāpjas pa iestāvo malu, tik atkrīt atpakaļ. . . Tad ilgi jāķepurojas, līdz uztiek kājās. Delle 2, 8.

uztinums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z t ī t.* □ Rokas uztver un pārstiepj spožos pavedienus, apmet cilpas, nobrucina uztinumus, cilā tukšās un pilnās spoles . . . PL Siev 77, 9, 8.

uztipināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Tipinot uziet, uznākt.* U. pa taciņu kalnā. □ Mazais Ēriks, daudz neprātodams, uztipināja uz gludā ledus spoguļa un, dauzīdams pa to ar kājām, priecājās .. Rinkule 8, 64.

uztīrīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Slaukot, mazgājot u. tml. padarīt tīru (grīdu, klonu u. tml.); slaukot, mazgājot u. tml. padarīt tīru (telpu).* U. grīdu. □ Pie mums konditorejas fabrikā strādā viena večiņa, uztīra laboratoriju .. Zemzaris 1, 75. // *Slaukot, mazgājot savākt (uz grīdas, klona, piemēram, gružus, izlijušu šķidrumu).* U. nobirušās maizes druskas.

uztīt, -tinu, -tin, -tin, pag. -tinu; trans. *Tinot (piemēram, diegu), uzvirzīt (to) virsū (uz kā, kam).* U. diegu uz saivas. U. kabeli spolei. □ Matus uztina uz rullīšiem .. Friz 16. .. pakulas, uztītas uz žuburainas paegļnūjas, sveķos samērcētas, dega sprakstēdamas. Purs 11, 215. Tad viņš attapās vaļīgo auklu tūdaļ uztīt airim. Gūtmanis 2, 127. Uztīt dziju uz tītavām. ME IV, 392. // *Tinot (piemēram, dziju), pārklāt, piepildīt (ar to, piemēram, spoli).* □ .. gadījās, ka dzija bija savērpta raibu raibā, spoles netika uztītas, kā nākas. Pad J 85, 207, 2. Spējīgākie audzēkņi [rūpnīcā] iemācījušies uztīt motoru spoles, remontēt elektromotoru vijumus. Sk Ģ 86, 8, 11. // *Ietinot papīrā tabaku, izveidot (smēķēšanai papirosu, cigareti).* Uztīt dūmu sar. — *uztīt smēķēšanai papirosu, cigareti.* □ .. izvilku savu tabakas dozi un uztinu kārtīgu ļuļķi. Janovskis 1, 290. Ģirts noplēsa gabalu no [avīzes] «Tēvijas» un uztina rupju smēķi. Birze 3, 49. «Viņš tikai grib uztīt dūmu.» — «Dūmu? Ar veselu [avīzes] lappusi?» ziņnesis brīnījās. — «Nuja, viņš taču taisa tādus smēķus kā debesskrāpjus.» Imermanis 2, 48.

uztīties, parasti 3. pers., -tinas, pag. -tinās. *Refl.* → *uztīt.* □ Ja jūra spēcīgi viļņojas, tad motorus pilnīgi aptur, lai uz [kuģa] skrūves neuztītos tīkli. Grīva 5, 89.

uztracināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (cilvēks), parasti pēkšņi, ļoti uzbudinās.* □ Jābūt stipram, lai uztracinātu varmāku priekšā atļautos rotaļāties ar puķīti, bez drebuļiem balsī turpinātu dziedāt savu dziesmu un ietu savu ceļu. Kar 82, 6, 68. // *Panākt, būt par cēloni, ka (dzīvnieks), parasti pēkšņi, ļoti uzbudinās, sāk trakot u. tml.*

uztrallināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm trallināt.* □ Dažreiz viņa .. jautri uzdziedāja un priecīgi uztrallināja. ME IV, 393. // trans. U. jautru dziesmu.

uztramdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Tramdot panākt, ka (parasti dzīvnieks) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); tramdot panākt, ka (parasti dzīvnieks) uzvirzās uz kādas vietas.* U. aitas uz āboliņa lauka. □ Uztramdīt vistas uz kūtsaugšas. ME IV, 393. pārn. Ceļš .. klāts ar dziļu putekļu slāni, kas sagūlies te it kā tīši un gaidīt gaida, lai to kāds uztramda gaisā. Zemzaris 1, 97. // *Tramdot panākt, ka (parasti dzīvnieks) pietuvojas, arī uzbrūk (kādam).* U. suni zaglim.

2. *Tramdot iztraucēt; tramdot panākt, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ .. esmu īgns, jo būtībā pats sevi esmu uztramdījis nakts vidū. Acis man ir platas un sirds dobji dun. Zemzaris 4, 54.

uztrāpīt, -u, -i, -a, pag. -īju. **1.** intrans. *Trāpīt (ar ko) tieši virsū (uz kā, kam).* □ Uztrāpīt ar cirvi naglai. ME IV, 393. Mēs brienam [pa purvu]. Tas nozīmē: piedomājam pie katra spertā soļa. Kā uztrāpīt uz kaut kā saturīgāka, kad soli sper. Zv 85, 6, 3. // trans. □ Viesis noģērbās, ilgi kāra mēteli, nevarēdams uztrāpīt apkakles cilpiņu koka tapiņai .. Lapsa 4, 111.

2. trans.; sar. *Izvēlēties, atrast (ko atbilstošu noteiktām prasībām, vēlamu).* □ Lakatu tu neesi uztrāpījusi īstajā krāsā. Man jau pašai mati gandrīz kā pīlādžu ogas, tāpēc šitādu ugunsgrēku uz savas galvas nenēsāju .. Kaldupe 13, 252. No pasta mēģināšu piezvanīt uz skolotāju istabas numuru. Vienīgi jāuztrāpa starpbrīdis! Ezera 18, 40.

uztrāpīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; sar. *Pagadīties.* □ Viesis uztrāpījies taisni uz pusdienām°. ME IV, 393.

uztraucēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; pareti. *Iztraucēt; arī traucējot uzmodināt (no miega).* □ Uztraucējam .. suņus. ME IV, 393. Vecāmāte saldi šņākā, nē, viņa neko nav dzirdējusi, nav uztraucēta. Zigmonte 11, 138. Otrā rītā Ģirtu uztraucēja Tilla. «Celieties, celieties, pulkstenis jau pusseptiņi!» Paegle 3, 99.

uztraucošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uztraucoši.** **1.** *Divd.* → *uztraukt.*

2. *Tāds, kas izraisa uztraukumu.* □ .. tūdaļ [mātei] uzausa atmiņā grāmatās lasītais, ka parasti telegrammas pienāk ar neparedzētām, uztraucošām un bieži vien ļoti bēdīgām vēstīm. Dorbe 3, 10. // *Tāds, kurā izpaužas uztraukums (parasti par psihisku stāvokli).* □ Klints bija iedomājies šo brīdi savādāku: negantas, nepazītas bailes, uztraucošas sajūtas .. Klīvers 1, 99.

uztraukt, -traucu, -trauc, -trauc, pag. -traucu; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kādam) izraisās uztraukums.* □ «Mēs tevi negribējām uztraukt. Taču vienreiz tik un tā jāuzzina,» kā no tālienes skanēja pazīstamā balss. Purs 4, 319. Pliksals: Tātad jūs esat ne tikai notikuma līdzzinātājs, bet vēl kas vairāk! — Murķelis: Lūdzu šādus vārdus nelietot, tie mani uztrauc! Zīverts 2, 290. Līdz tiesneša beigu svilpei atlikušas vairs tikai trīs minūtes, bet rezultāts ir tāds, kas spēj šai situācijā uztraukt pat visaukstasinīgāko skatītāju, — 38 : 38. Skujiņš 1, 94. // *Panākt, būt par cēloni, ka (psihē) izraisās uztraukums.* U. prātu.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uzmostas (no miega).* □ Pusnomodā Mārtiņu uztrauca tēva sauciens. Upīts IV, 403. Rīta klusumā satrakotais zvans klaigāja pa visām istabām un uzrāva no miega ne tikai kalponi, bet arī Bertu uztrauca gultā sēdus. Rozītis 1, 45.

Sāpes uztrauca no miega sešos. Parasti viņš gulēja līdz pusseptiņiem. Bels 2, 5.

Sk. uztraucošs, uztraukts.

uztraukties, -traucos, -traucies, -traucas, pag. -traucos; refl. *Kļūt uztrauktam.* Ātri u. Bieži u. par niekiem. U. līdz asarām. U. pirms eksāmena. □ Vecais vīrs .. pēkšņi ķēra ar roku pie sirds. «Kas jums notika?» Antra uztraucās. «Vai nelabi?» Ērgle 6, 50. Ira: Meistar Valdemār, man nepatīk, ka tu lādies. — Valdemārs: Esmu uztraucies, saproti. Zīverts 2, 41. Zīmēšanas skolotājs bija mazliet uztraucies. Audzinātāja pienākumi pagaidām viņam bija vēl sveši. Rinkule 5, 51. pārn. Satrauktās klaigas pastiprinās, tas nozīmē, ka dzērvju kāsis ir sajucis, dzērves ir uztraukušās un ar saucieniem mudina cita citu sakārtoties pareizā kāsī. J Kalniņš 10, 343.

uztraukts, -ais; s. -a, -ā; apst. **uztraukti.** **1.** *Divd.* → *u z t r a u k t.*

2. *Tāds, kam ir izraisījies uztraukums.* □ Ienākdama pie manis, viņa parasti bija uztraukta, runājot it kā tvēra pēc elpas, seja bija pietvīkusi .. Pasaules sp II, 15. Viņai vaigos dega sārti plankumi, viņa izskatījās briesmīgi uztraukta. Viņa bija nikna .. Zigmonte 17, 162. Mātei nekā neteicis, Lakstiņš agrā rītā aizbrauca mazliet uztraukts, bet vakarā atgriezās apmierināts un laimīgs. Jaunsudrabiņš 8, 162. .. kā uztrauktas skudras cilvēki tekāja gar viena un otra ledus gabala malām. Blaumanis 5, 24. // *Tāds, kurā izpaužas uztraukums.* Runāt uztrauktā balsī. Uztraukti stāstīt par notikumu. □ Niklāvs klausījās Plinkš kundzes uztrauktajā valodā diezgan vienaldzīgi. K Zariņš 2, 87. Viņu [kareivju] soļi bija nervozi, un, no sāniem raugoties, gandrīz smieklīgi izskatījās, kā viņi drudžaini uztrauktā steigā augsti cilāja kājas .. Strāls 2, 99. .. Gunārs vairs neizturēja, pielēca kājās, sāka uztraukti un aizrautīgi protestēt. Ziedonis 5, 13.

uztraukums, -a, v. *Psihisks stāvoklis, kas ir saistīts ar spēcīgu emocionālo spriedzi un kam raksturīgs, piemēram, liels uzbudinājums, nemiers, saviļņojums.* Savaldīties uztraukumā. Neizrādīt savu uztraukumu. □ Nervu reimatisms sākas pakāpeniski. Bērns kļūst nervozs, raudulīgs. Parādās sīko muskuļu raustīšanās sejā, rokās, kājās, kas uztraukumā pastiprinās .. Mājtur 34. Jānis: Māt, es domāju, ka šī lieta jāpārrunā mierīgi — bez uztraukumiem un apvainojumiem! Zīverts 1, 198. Lorencs: Pilsētā varens uztraukums. Brīvkundze ieķīlājusi visu mantu un nopirkusi nogrimušo kuģi «Kurzeme». Viņas ienaidnieki .. smej, rokas berzēdami. A Eglītis 1, 220. No priekiem un uztraukuma Būgulim sirds sāka stipri pukstēt. Nekad viņš vēl nebija redzējis [mežā] tik tuvu lapsu rotaļājamies ar bērniem. Birznieks-Upītis IV, 184.

uztrausties, -traušos, -trausies, -traušas, pag. -trausos; refl. **1.** *Uzrausties (1).* U. uz vezuma. □ Uztrausies augšā [kraujā], biju nosvīdis slapjš kā žurka. .. Par Golgātas augstumu nemāku sacīt, bet tik stāvs tas kalns noteikti nebija. Lagzdiņš 3, 50. .. svešais ir pieslējis kāpnes kaltes pažobelei un pa tām uztrausies uz jumta. Kar 58, 4, 89. Viņš [zēns] pinas piešos, traušas un nevar uztrausties dragūna pievestā, dižājošā zirgā. Upīts 10, 188.

2. *Uzrausties (2).* □ .. viņš .. uztrausās stāvus un panāca mani .. Ezera 17, 155. Viņš uztrausās kājās un devās uz ciemu, vairs nenogriezdamies no ceļa .. Bendrupe 2, 12. Pamodies uztrausās gultā sēdus. Vilks 5, 56.

uztrenēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Trenējot, vingrinot panākt, ka (ķermenis, tā daļas) kļūst spēcīgs, iegūst vēlamās īpašības.* □ Izrādījās, ka ar īpaši izvēlētiem vingrinājumiem iespējams uztrenēt tās muskuļu grupas, kas atpaliek no ķermeņa vispārējas harmoniskas attīstības. Cīņa 63, 23, 4.

2. *Trenējot, vingrinot attīstīt, parasti līdz vēlamajai pakāpei (spējas, atmiņu u. tml.).* □ .. nekur citur nevarot tā uztrenēt asprātību un taktikas izjūtu kā mežacūku medībās, tie esot visgudrākie dzīvnieki .. Ziedonis 9, 24. Uzskats, ka lokanība vislabāk ir attīstīta bērniem, ne vienmēr atbilst patiesībai. Toties iespējas uztrenēt lokanību patiešām vislielākās ir bērnu vecumā. Ves 75, 2, 6.

uztrenēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** *Trenējoties, vingrinoties iegūt vēlamo, parasti sportisko, formu.* □ Es pat biju uztrenējies nostaigāt pa desmit metru garu, gaisā uzvilktu virvi. Pad J 83, 177, 4. .. kurš katrs miesnieks jūtīgāks par šo labi noēdušos un boksā uztrenējušos ākstu. M Zariņš 2, 96.

2. *Trenējoties, vingrinoties attīstīt, parasti līdz vēlamajai pakāpei, spējas, atmiņu u. tml.* □ Daudzējādā ziņā Purva Kapeika pamatīgi uztrenējies šais nemierīgajos [kara] gados. Arī acu grozīšanā. Tā, lai negrozītos pleci un galva, tikai acis — pa labi, pa kreisi un apkārt. Indrāne 6, 210. .. es jau agrā jaunībā iemācījos, uztrenējos šīs dažreiz radušās bailes apspiest, noslāpēt vai neievērot. Pārvarēt. Cīņa 83, 50, 2.

uztrenkāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Trenkājot panākt, ka (parasti dzīvnieks) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); trenkājot panākt, ka (parasti dzīvnieks) uzvirzās uz kādas vietas.* U. vistas uz nokoptā lauka. □ Uztrenkāt aitas kalnā. ME IV, 393.

uztrenkt, -trencu, -trenc, -trenc, pag. -trencu; trans. *Trencot panākt, ka (parasti dzīvnieks) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); trencot panākt, ka (parasti dzīvnieks) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Suns uztrenca kaķi kokā. ME IV, 393.

uztriekt, -triecu, -triec, -triec, pag. -triecu; trans. **1.** *Triecot panākt, ka (dzīvnieks) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); triecot panākt, ka (dzīvnieks) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Raibs putnu suns bija uztriecis kaķi kokā, un tie abi zvērojošām acīm raudzījās viens otrā. Lācis 6, 17. .. Uldis jau dzenas pakaļ uz zemes brokastīs iztraucētai vāverei, uztriec to kokā .. Gūtmanis 1, 70. // *Triecot panākt, būt par cēloni, ka (cilvēks) ātri uzskrien, uziet.* □ Pēkšņi Reinis kļūst rosīgs. Viņam kas ienā-

cis prātā. Kaut kas tāds, kas to skriešus uztriec augšā pa katlu mājas kāpnēm .. Krūmiņš 1, 72.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, priekšmets) ar triecienu, strauji, ar lielu spēku uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, priekšmets) ar triecienu, strauji, ar lielu spēku uzvirzās uz kādas vietas.* □ Viņš gari iesvilpās un ar spēcīgu spērienu uztrieca bumbu augstu gaisā. A Grigulis 8, 98. // *Būt par cēloni tam, ka (kas, piemēram, putekļi, dūmi) strauji uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).*

3. *Ar triecienu, strauji, ar lielu spēku uzvirzīt (piemēram, priekšmetu) virsū (uz kā, kam, arī kur); strauji, ar lielu spēku uzvirzīt (ķermeņa daļu) virsū (uz kā, kam, arī kur).* Uztriekt dūri galdā — *spēcīgi uzsist ar dūri pa galdu.* □ Dzintis paņēma alvas bikeri, aizlika savu plaukstu priekšā dobulim un kratīja smagi un stūraini, un tad triekšus uztrieca galdā ar tādu blīkšķi, itin kā baidītos kauliņus no apakšas aizbēgam .. Purs 11, 122. Ļāvu noslīdēt [šautenes] laidei grāvja dibenā, uztriecu kāju uz aizslēga, un tas atlēca. Lāms 5, 34. .. Flora uztrieca dūri galdā, tā ka kafijas kannai vāks noplarkstēja .. Upīts XII, 791. // *Būt par cēloni tam, ka (piemēram, transportlīdzeklis) strauji, ar lielu spēku uzvirzās virsū (uz kā, kam, arī kur) — parasti par vēju, straumi.* □ Viesuļvētra kuģi uztrieca uz akmeņiem. Rīgas B 71, 3, 6. Vētra un .. viļņu vāli norāvuši enkurus, buras saplēsuši drisku driskās un pašu atbruņoto kuģi uztriekuši sēklī. Avotiņa, Peters 1, 81.

uztriekties, -triecos, -triecies, -triecas, pag. -triecos; refl. **1.** *Strauji pārvietojoties, uzvirzīties virsū (kādam, kam), skarot, bojājot, ievainojot, arī iznīcinot (to) — par cilvēkiem vai dzīvniekiem; strauji pārvietojoties, uzvirzīties virsū (kādam, kam), tiekot skartam, bojātam, ievainotam, arī iznīcinātam; arī uzgrūsties (3).* □ Brīdi viņi ar dūrēm skāra viens otru .. Aizsils uztriecās galdiņam, un pārbagāto pusdienu trauki trokšņaini šķīda. Lāms 4, 249. // *Par transportlīdzekļiem, arī braucējiem tajos.* □ Vecais Ūdris nepaguva atrauties uz ceļa malu, kad smagais pajūgs uztriecās viņam virsū un ērzeļa pakavi sadragāja seju. Lācis 15, 98. .. Atlantijas okeānā pie Francijas krastiem kāds angļu kuģis uztriecās klintij un nogrima. Lauku Dzīve 84, 1, 23. Velosipēdam pārplīst riepa. Esmu uztriekusies uz akmens šķembas. Avotiņa 2, 129.

2. *Strauji pārvietojoties, uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par transportlīdzekļiem, arī braucējiem tajos; strauji pārvietojoties, uzvirzīties uz kādas vietas.* Motocikls uztriecās kalnā. Traktors no lauka uztriecas uz ceļa. // *Strauji uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par priekšmetiem, putekļiem, viļņiem u. tml.* Raķete uztriecās gaisā. □ .. meitene zaudēja līdzsvaru un ievēlās upē. Plunkšķi pat nedzirdēja, tikai baltas un gaišzaļas šļakatas uztriecās gaisā. Klīvers 3, 111.

uztriepe, -es, dsk. ģen. -pju, s.; med. *Plānā slānī (parasti uz stikla) uztrieptas asinis, gļotas u. tml. mikroskopiskai analīzei.*

uztriept, -triepju, -triep, -triepj, pag. -triepu; trans. *Triepjot (piemēram, ziedi, krāsu), uzvirzīt virsū (uz kā, kam); uzziest.* □ Masu uztriepj uz sejas kārtām — kad pirmā kārta apžuvusi, uzliek otru, bet pēc tam — trešo. Ves 79, 1, 31. .. Zuments ielūkojas skapītī. Daiļavas vietā uz durvīm palikušas tikai dažas papīra driskas tajās vietās, kur uztriepta līme. Dripe 3, 193. Pētermanis sameklēja kārbu, ko dažkārt lietoja pēc skūšanās, uztriepa pūdera kārtiņu uz vaiga un rūpīgi izlīdzināja. Saulītis 13, 146. Uztriept sviestu uz maizes. ME IV, 393. // *Triepjot izveidot (zīmi, attēlu u. tml.) virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ .. sačukstēšos ar zēniem un smiešos kopā ar viņiem, ja viņi atkal sētu izmantos zīmēšanai. Mēs vēl tur uztriepsim ļoti, ļoti izteiksmīgu kurmi ar brillēm .. Indrāne 1, 222. .. visprasmīgākā meistara [gleznotāja] roka neprot uztriept uz audekla to caurspīdīgo, mūžīgi virmojošo dzidrumu, kas piemīt pusnakts debesīm un jūrai. Grīva 5, 35. Andrejs ieraudzīja ar melnu krītu uztrieptu nekaunīgu zīmējumu virs labierīcībām .. Pasaules sp II, 24.

uztrillināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm trillināt.* □ Tad [ūdensstrazds] uzmetas uz kādas siekstas vai akmens, noskurinās un sabozies pēkšņi uztrillina it kā pavisam ikdienišķi un reizē neparasti mundri. Zv 82, 4, 15. // trans. U. pazīstamu melodiju.

uztrinkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **uztrinkšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Neilgu laiku, arī reizēm trinkšķināt (skaņdarbu, arī mūzikas instrumentu).* □ «Lāga dziesmas savā dzīvē neesmu iemācījies uzspēlēt, bet kaut ko tomēr tev uztrinkšķināšu, ozol,» puisis kautrīgi atzinās. Kaldupe 10, 162. Kādu dienu Jēkabam rokā ir jau paštaisīta vijole, uz kuras viņš var uztrinkšķināt vecmātes dziedātās tautas dziesmas. Tēl M 60, 130. Barā tomēr jautrāk, uztrinkšķinājām ģitāru, pakūpinājām cigaretes .. Ērgle 4, 40.

uztrīt, -trinu, -trin, -trin, pag. -trinu; trans. *Asinot panākt, ka (darbarīks, kam ir asmens) iegūst vēlamo asumu; uzasināt.* U. griezni. □ .. atnesis no virtuves visus nažus, kādus vien varu sameklēt, ņemos tos uztrīt. Tecīla klusītiņām šņirkst un smilkst .. Ezera 11, 77. Viņš plašiem, spēcīgiem vēzieniem pļāva slapjo zāli, apstājās, uztrina izkapti un pļāva tālāk. Lukjanskis 5, 73. .. vīri, cirvjus uztrinuši, zāģus izvīlējuši, devās meža darbos. J Plotnieks 9, 205.

uztrūcināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; pareti. *Sabaidīt, satraukt; uztraukt (no miega).* □ «.. baronkungs ar savu stāstu tā mani [lielmāti] uztrūcināja, ka būs jāliek Annai vai tev pārcelties tuvāk manai guļamistabai.» K Zariņš 1, 33. Mani uztrūcināja nakts tramvaja žvarkstēšana. Lapsa 7, 117.

uztrūkt, parasti 3. pers., -trūkst, pag. -trūka; intrans. *Attīstoties sākt izdalīt strutas, arī pārplīst (par augoni).* Samilzušais augonis uztrūka. □ Strutu pūslītis uztrūkst, izdalās strutas un asinis.. Ves 84, 9, 21. Rīkojoties ar atnestajām ziedēm, Reinim pēc četrām dienām apmilzums uztrūka. Birze 3, 129.

uztrūkties, -trūkstos, -trūksties, -trūkstas, pag. trūkos; refl. **1.** *Satrūkstoties, arī uzbudinājumā strauji piecelties (kājās, sēdus).* □ ..tupēdams ceļos pie lielās apses aiz klēts, puika kaut ko strādāja. ..«Ko tu te darī?» tas [saimnieks] uzsauca skarbi. Zēns uztrūkās kājās. Sudrabu E 3, 206. «Kā jūs tā varat runāt par sievieti!» Ciemīte uztrūkās no krēsla.. Vilks 5, 93. Tālis uztrūkās, sasita papēžus un, kaut ko noteicis par posteņu pārbaudi, izgāja laukā. Lāms 6, 112. // *Satrūkstoties pacelties spārnos (parasti par putniem).* □ Abi apklusa. Klausījās, kā vēji šalc un plosa birzi, kā putnu bars uztrūkstas no salīgotajiem zariem un aizlaižas meklēt drošāku naktsmāju.. Sakse 7, 133.

2. *Satrūkstoties (no kā), pēkšņi uzmosties (no miega).* □ Mani pamodināja plīstoši stikli. Uztrūkusies no miega, lūkoju aptvert, kur un kas sadauzīts. Ezera 20, 130. Nakti viņš uztrūkstas. Laikam pa miegam licies, it kā šāviena troksnis noskanētu. Zigmonte 10, 136. No dziļa miega strauji uztrūkos Un traucos, steidzu meklēt tālo vietu, Kur sauca manas dzimtas asinsbalss. Strēlerte 1, 80.

uztūkt, -tūkstu, -tūksti, -tūkst, pag. -tūku; intrans. *Tūkstot palielināties apjomā (par ķermeņa daļu, ķermeni, arī cilvēku vai dzīvnieku).* Sasistais celis uztūka. No asarām uztūkusi seja. Mazliet uztūcis vaigs. □ Artūram bija pārlauzta kāja. Tā bija stipri uztūkusi, un ap lūzuma vietu veidojās dīvaini, tumši sarkani plankumi. Lukjanskis 1, 67. Un kas tās bija par rokām — lielas, kraupainas, mezglainiem pirkstiem, uztūkušām vēnām.. Lācis 15, 151. Kreisās pakaļkājas nags [zirgam] bij karsts un naga kronis uztūcis. Jaunsudrabiņš 8, 162. Cilvēki aiz bada uztūka. Rīgas B 82, 3, 2. // pārn. *Izspīlēties (piemēram, par portfeli, kabatu).* □ Viņam [tirgotājam] naudas maks uztūcis dūres lielumā. Jaunsudrabiņš 1a, 140. «Kas tev tajās kabatās? Tādas uztūkušas... Rādi šurp!» Bundzeniece 1, 32.

uztūkums, -a, v. *Rezultāts → u z t ū k t.* □ Uztūkums locītavās visbiežāk ir locītavu iekaisuma sekas. K Rudzītis 2, 101. ..rūta ir indīgs augs — laksti var izraisīt ādas niezi, iekaisumu, čūlas, uztūkumu, tādēļ tie jāievāc uzmanīgi. Ves 80, 10, 26. Viņš noāva kurpi un aplūkoja kāju. Potītes vietā uztūkums. Kalve 3, 158.

uztumēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Tumējot panākt, ka (ēdiens) iegūst vēlamo tumīgumu.* U. mērci. □ Kad bietes mīkstas, tās uztumē ar krējumā izmaisītiem miltiem.. Kļaviņa 1, 52. Gatavu ēdienu mazliet uztumē, pieliek krējumu, zaļumus. Ves 82, 3, 10.

uztupināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, ka novietojas tupus stāvoklī virsū (uz kā, kam, arī kur), arī uzsēdināt.* □ Veprenīte uztupināja savu mazo brēķi Sveķīšam uz ceļiem.. Zeiboltu J IV, 62. Jegors bija atjājis jāšus un uztupinājis savu saimnieka dēlēnu sev priekšā — uz zirga muguras. Salenieks 2, 140. «Vai tu nevarētu apsēsties, klibais ērms!» reiz teica Kate, paķēra viņu zem padusēm un uztupināja turpat uz akmens paciņņa. Sēdi! Indrāne 6, 78. // pārn. *Novietot (ko) virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Parasti [tirgū] lūdzu atļauju grozu uztupināt uz sveša pajūga stūra blakus kādam auzu vai miltu maisam. Birze 8, 130. ..Rimša.. uztupināja atkal brilles uz deguna un turpināja lasīt. Jansons 6, 308.

uztupt, -tupstu, -tupsti, -tupst, pag. -tupu; intrans.; reti. *Uztupties.* □ pārn. ..uz žagaru kaudzes uztupusi žagata un skaļi žadzinājusi. Kritikas g 79, 140.

uztupties, -tupstos, -tupsties, -tupstas, pag. -tupos; refl. *Novietoties tupus stāvoklī virsū (uz kā, kam, arī kur), arī uzsēsties (1).* □ pārn. Dace dzīvoja trešajā stāvā un līdz ar to, protams, viņas [kaķene] Čana. Uztupusies uz palodzes, piemiegtām acīm viņa vēroja plašo pagalmu lejā. Rinkule 8, 48.

uzturdeva, -as, s. *Uztura deva (noteiktam laikposmam).* □ ..ja jaunākiem cilvēkiem vakariņās jāēd 25% no dienas uzturdevas, tad vecākiem cilvēkiem tas jāsamazina līdz 15%.. Ves 81, 4, 24. ..zīdaini sāk piebarot.. Piebarošanu sāk ar pavisam maziem daudzumiem, zīdaini uzmanīgi pie katras jaunas uzturdevas pieradinot. Skulme 3, 62.

uzture, -es, dsk. ģen. -ru, s. *Uzturs (1).* □ ..ārstnieciskā uzture ir lielāko tiesu kaut kādā ziņā nepilnvērtīga, un tās uzdevums ir organismam palīdzēt atgūt veselību, lai pēc tam atgrieztos pie normālas uztures. Skulme 2, 43.

uzturējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z t u r ē t (3).* □ Reglāna vīli nedrīkst izstiept, tā ir nedaudz jāuztur ar eģes lentīti, ko piešuj vienlaicīgi mugurpusē un priekšpusē.. Tērpu uzlaiko tikai pēc uzturējuma iestrādāšanas. PL Siev 78, 6, pielikumā.

uzturēt, -turu, -turi, -tur, pag. -turēju; trans. **1.** *Nodrošināt (parasti nestrādājošu cilvēku) ar dzīvei nepieciešamo; nodrošināt ar dzīvei nepieciešamo un aprūpēt.* U. trīs mazgadīgus bērnus. Labi uzturēts zīdainis. □ Tēvs Valdim ilgāku laiku slimo, un slimības pabalsts un mātes izpeļņa bija par mazu, lai uzturētu Valda māsu, kas mācās vidusskolā, bet pats Valdis varētu studēt. Purs 4, 168. Mis Nemnaude: Ja kāds ņem sievu, tad viņam jābūt skaidrībā, kā varēs to uzturēt. Zīverts 2, 228. Strautmanis paņēma Metuzalemu [slimo draugu] pie sevis. Pārtiku tam atmeta visi paziņas. Daudziem vienu uzturēt nieks. Sudrabu E 3, 493. // *Apgādāt ar barību, arī apkopt (dzīvnieku).* □ «Kas man tavi kvieši? Es vistiņas ar garoziņām vien uzturu.» J Kalniņš 2, 175. Puiša gods, lepnums un slava ir viņa labi uzturētais, staltais zirgs (kumeliņš). J A Jansons 1, 59. // *Būt tādam, kas dod (kādam) iespēju nodrošināties ar dzīvei nepieciešamo.* □ «Amatam ir zelta pamats,» tēvs savukārt skandi-

nāja. «Tas uzturēs gan jūs, gan jūsu ģimenes.» Ērgle 7, 80. «Tikai darbs mani vēl kādu laiku uzturēs, tikai darbs. Tas ir galvenais, kas cilvēkam paliek, ja pārējais zudis..» Dinere 10, 297.

2. *Panākt, ka (kas, piemēram, celtne, telpa, ierīce, ceļš) saglabājas noteiktā kvalitātē lietošanai, izmantošanai.* Labi u. saimniecības ēkas. Kārtīgi uzturēts mājas ceļš. Uzturēt kārtībā — a. *Raudzīties, lai (kas, piemēram, priekšmets, telpa, vieta) būtu kārtīgs.* b. *Rūpēties, lai (piemēram, darbarīks) būtu sagatavots lietošanai.* □ Ir iegādātas un gandrīz jau samaksātas istabas lietas, ar ko daudzmaz iekārtot dzīvokli. Tās gan lielākoties lietotas, bet samērā labi uzturētas.. Dorbe 3, 43. Sievai piemita tīri maniakāla tieksme berzt, spodrināt, pulēt, uzturēt dzīvokli tīru un spožu.. Bels 3, 25. Tur, kur jau maija beigās sāk smaržot nopļautā zāle, izkapti allaž arī vēlāk uztur asu un manīgu. Ciņa 82, 127, 1. Krietni taisīts strops ir mantas gabals, kurš, ja to uztur kārtībā un laiku pa laikam nokrāso, spēj veikt savu uzdevumu vai cilvēka mūžu. Lauku Dzīve 90, 10, 20. Pārmijnieks būs vajadzīgs arī tad, kad visas sliedes saslēgs automāti. Vismaz, lai mehānismus uzturētu kārtībā. Ciņa 84, 122, 3. // *Panākt, būt par cēloni, ka (stāvoklis, darbība, process, piemēram, telpā, vidē) pastāv, saglabājas, turpinās noteiktā kvalitātē.* U. tīrību mājā. U. pavardā uguni. U. tvaika spiedienu. □ ..ūdens temperatūrai baseinā jābūt ne augstākai par 45 °C. Šādu temperatūru uztur, darbinot speciālu atdzesēšanas sistēmu. Atomr 19. Lai uzturētu un pasargātu Moricsalas bagātīgo veģetāciju, jānodrošina tās labāka uzraudzība un jāierobežo lielais ziņkārīgo apmeklētāju skaits vasarās. Saudz dabu 50. Saule aktivizē dzīvības spēkus,.. uztur fosfora un kalcija līdzsvaru organismā. PL Siev 86, 5, 23. // *Panākt, būt par cēloni, ka (stāvoklis, darbība, norise sabiedrībā) pastāv, saglabājas, turpinās noteiktā pakāpē.* U. kārtību pagastā. U. labas attiecības valstu starpā. U. autobusu satiksmi starp pilsētām. □ Jānis: Es uzturēju savas prasības tikai tāpēc, ka es esmu vecākais dēls. Un tu taču redzēji, ka es no savām tiesībām atteicos — mīļā miera dēļ. Zīverts 1, 203. Mārtiņš: Un vēstules jūs saņemat no barona. Jūs uzturat sakarus ar baronu. Kas jums tās piegādā? Upīts XIV, 429. Galvenais tomēr, kas kaimiņu starpā uzturēja saderību un saticību, bija jau minētie lielie darbi, ko vienas sētas ļaudis paši vien nevarēja veikt. J A Jansons 1, 41. // *Panākt, būt par cēloni, ka (psihisks vai fizioloģisks stāvoklis, īpašības, spējas u. tml.) pastāv, saglabājas, turpinās noteiktā pakāpē.* U. sevī možumu. □ Vīri [apcietinātie] uzturēja možu garu, pat dziedāja. Viņu vidū bija kāds Tallinas operas solists, varens bass, kurš vakarā sniedza priekšnesumus, kamēr cietumsargi apklusināja. Gūtmanis 4, 221. Šī vēlīnā mīla un nebeidzamās alkas pēc jauna darba teātrī savijās kopā, lai uzturētu spēku vecajā, sirmajā dāmā. Dzene 1, 124. Viņš pateicās dievam, ka tas devis maizi, ko viņam iespējams baudīt, lai uzturētu savu dzīvību. J Kalniņš 10, 282.

3. *Šujot mazliet savilkt audumu, lai sašaurinātu, samazinātu (gatavojamā apģērba daļu).* □ Ja piediegtā apkakle met krokas, tas nozīmē, ka tā ir par garu vai piediegta neprecīzi, vai tās viens gals uzturēts — otrs izstiepts. PL Siev 80, 10, pielikumā. Atšujot [tērpa] apakšējo malu, ieteicams to nedaudz uzturēt.. Kalniņa 1, 50. Reglāna vīli nedrīkst izstiept, tā ir nedaudz jāuztur ar eģes lentīti, ko piešuj vienlaicīgi mugurpusē un priekšpusē.. PL Siev 78, 6, pielikumā.

○ Uzturēt pie dzīvības — *palīdzēt (kādam) saglabāt dzīvību.* □ Viņa slava ir tik liela, ka ievainotie.. cenšas tikt šurp, lielā ķirurga ziņā, cerēdami, ka tas darīs atkal veselus viņu [karā] dragātos locekļus vai vismaz uzturēs pie dzīvības. Grīns 1, 205.

Sk. uzturošs.

uzturēties, -turos, -turies, -turas, pag. -turējos; refl. **1.** *Neilgu, arī noteiktu laiku būt, atrasties (noteiktā vietā, arī vidē).* U. svaigā gaisā. □ Pie Jura Ozola palātas brīdi uzkavējās daži slimnieki, kas, garlaicību gainot, mēdza uzturēties gaitenī.. Kalndruva 10, 28. Kamēr krāsni kurina, rijā nav iespējams uzturēties dūmu dēļ. Cimermanis 1, 53. Pusdienoju viens. Pagaidām te vēl esmu pasvešs. Orupam ir sava vieta un sava sabiedrība, kurā viņš uzturas.. Kaijaks 6, 50. Mare: Ģimenes klēpī es uzturos katru dienu. — Nurža: Nē, nē, es nedomāju vecākus, bet uzticīgi mīlošu vīru. A Eglītis 1, 131. // *Uz laiku atrasties, dzīvot (kur).* □ Slimodams viņa tēvs bij vairāk gadus uzturējies svešās zemēs.. Blaumanis II, 310. Hercogs: Es patiesībā uzturējos tepat Pāvijā, mūsu dārzu villā. Mēs spēlējām šahu, drusku medījām ar vanagiem, šķirstījām vecas grāmatas. A Eglītis 1, 295. Meža-Eriņos Agris uzturējās trešo nedēļu. Ezera 17, 150. // *Būt, atrasties, dzīvot (kur) — par dzīvniekiem.* □ Tīros lapu koku mežos alnis uzturas pavasarī, vasarā un rudenī, bet ziemā aiziet prom.. Medn 16. Pelēkais zaķis uzturas atklātās vietās: laukos, pļavās, mežmalās, bet baltais zaķis — mežaudzēs. Latv dzīvn 27. Pavasarī, nārsta laikā, un vasarā tritoni uzturas ūdenī — aizaugušos dīķos, ezeru piekrastēs. Sloka 1, 24.

2. *Refl. → uzturēt (2), tikt uzturētam; uzglabāties (1).* □ Saķertās zivis vēlā naktī viņš ieliek pagrabā, lai vēsumā uzturas svaigas līdz rīt pusdienai. Birznieks-Upītis IV, 157. Daudzu orhideju ziedi zied ļoti ilgi,.. nogriezti ziedi labi zied un uzturas svaigi 6—7 nedēļas un pat vēl ilgāk. Galenieks 2, 427. // *Būt tādam, kurā maz pamanāmas novecošanās pazīmes.* □ Bernards: Viņa un Marga, tava māte, ir viengadnieces, bet kāda starpība! Daži cilvēki prot uzturēties. A Eglītis 1, 349.

uzturlīdzeklis, -ļa, v. *Tas, kas ir izmantojams cilvēkam par barību.* Uzturlīdzekļu izvēle. Olbaltumvielām bagāti uzturlīdzekļi. Pirmās nepieciešamības uzturlīdzekļi — *uzturlīdzekļi, bez kuriem nekādā gadījumā nevar iztikt.* □ Rieksti ir uzturlīdzeklis ar augstu

enerģētisko vērtību .. Ves 86, 7, 22. Fosfors atrodas gandrīz visos uzturlīdzekļos, lielākos daudzumos graudos, pākšaugos, sevišķi sojas pupās .. Skulme 3, 16.

uzturmācība, -as, s.; parasti vsk. *Mācība par pareizu cilvēka uzturu; uzturzinātne.* Uzturmācības grāmata. Modernās uzturmācības prasības. □ Fragments no uzturmācības: «Kartupeļi ir neaizstājams produkts. Tie satur daudz barības vielu, cilvēka organismam nepieciešamu minerālsāļu un vitamīnu.» Hānbergs 1, 10.

uzturnauda, -as, s.; parasti vsk. *Naudas summa, ko dod, maksā (kādam) par uzturu.* □ «.. kamēr manas meitas auga pie vecāsmātes, es, kā jau sacīju, ik mēnesi vedu viņām tā saucamo uzturnaudu. Tiekoties ar bērniem, man bija arī vieglāk paciest sievas zaudējumu.» Avotiņa 9, 173. Iztērēju ar meiteni visu uzturnaudu. Tā iznāca. Kabatā man sezonas biļete un pārdesmit kapeiku .. Spāre 6, 291.

uzturošs, -ais; s. -a, -ā. *Divd.* → *uzturēt.* Uzturošā selekcija — *šķirnes standartīpašību saglabāšana (parasti svešapputes augiem), sēklkopības procesā atlasot netipiskās formas; saglabātājselekcija.*

uzturprodukts, -a, v. *Produkts, kas ir izmantojams cilvēka uzturā.* □ Askorbīnskābes satura ziņā rāceņus var uzskatīt par visu vecumu cilvēkiem nepieciešamu uzturproduktu. Lauku Dzīve 77, 1, 28. Sākot zīdainim dot jaunus uzturproduktus, tie jādod pa vienam un jānovēro, vai nerodas izsitumi. Ves 79, 8, 3.

uzturs, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Uzturlīdzekļu kopums, kas nepieciešams dzīvības norisēm cilvēka organismā.* Bērna u. Pilnvērtīgs u. Diētiskais u. Uztura devas. Lietot dārzeņus uzturā. Uztura līdzekļi — *uzturlīdzekļi.* Uztura vielas — *uzturvielas.* Ārstnieciskais uzturs — *ārstēšanas metode, kuras pamatā ir uztura ārstnieciska un profilaktiska iedarbība uz organismu.* Uztura higiēna — *higiēnas nozare, kas pētī racionāla uztura problēmas.* Uztura toksikoinfekcijas — *slimības, kas rodas, ja lieto pārtikas produktus, kuros savairojušies noteikti mikroorganismi, uzkrājušies to izdalītie toksīni.* Uztura režīms — *ēšana noteiktā laikā un pareizs dienas uztura devas sadalījums atsevišķās ēdienreizēs.* □ Vislabākais uzturs zīdainim pirmajos dzīvības mēnešos ir mātes piens. Mājtur 13. Ēšanas paraša, kas iesakņojušās gadiem, pat gadu simtiem, parasti nosaka tautas un arī atsevišķas ģimenes uztura veidu .. Skulme 3, 42. Racionālā uzturā svaigi dārzeņi un augļi ir jāēd vismaz vienu reizi dienā .. Ves 78, 4, 26. Dārza sīpoli ir viens no vērtīgākajiem garšaugiem, kam arī liela diētiska un uztura vērtība. Galenieks 2, 389. Ārstniecisko uzturu ordinē, lai palielinātu slimnieka spēkus, saudzētu slimos orgānus un ar atbilstošām uzturvielām iedarbotos uz pašu patoloģisko procesu .. Med II, 48.

2. *Iztikai paredzētie uzturlīdzekļi (kādam).* □ .. papus paņēma kulīti, kurā atradās maizes kukulītis, bļodiņa ar sviestu un biezpienu, šķiņķa gabaliņš, neliels cukura grauds un tējas šķipsniņa — Janča uzturs veselai nedēļai [skolā]. Valdis 1, 214. Ko brālis deva māsai manam uzturam, to es nezināju un nevēlējos zināt. Dzīves saimnieciskā puse man bija sveša un vienaldzīga .. Kalndruva 10, 132.

uzturvērtība, -as, s.; parasti vsk. *Uzturvielu un kaloriju daudzums attiecīgajā uzturlīdzeklī.* □ Pilnvērtīga uztura gatavošanā nepieciešami ne tikai dažādi pārtikas produkti, bet tie arī pareizi jāsagatavo, lai produkti nezaudētu uzturvērtību un ēdiens būtu labi izmantojams organismā. Mājtur 179. Katrā [ēdiena gatavošanas] receptē pēc sastāvdaļām dota arī šo sastāvdaļu uzturvērtība: noteikts olbaltumvielu, taukvielu, ogļhidrātu un kaloriju daudzums. Jaun Gr 66, 11, 39. Lielāka uzturvērtība ir no dabiskajām sulām gatavotām limonādēm, kurās daļēji saglabājušies sulās ietilpstošie vitamīni un minerālvielas. Ves 66, 8, 13.

uzturvielas, -u, vsk. uzturviela, -as, s. *Cilvēka organismam nepieciešamo vielu pamatgrupas.* □ Dietologi uzsver, ka govs piens ir viens no visvērtīgākajiem cilvēka uzturlīdzekļiem. Tas satur visas organisma attīstībai nepieciešamās uzturvielas, kas turklāt tiek viegli sagremotas un izmantotas. Zv 77, 12, 7. Tvaikā vārītos kāļos, kā arī citos sakņaugos saglabājas vairāk uzturvielu nekā ūdenī vārītos. PL Siev 85, 10, 23. Tukliem cilvēkiem nevēlamās uzturvielas ir taukvielas un viegli izmantojamie ogļhidrāti .. Ves 75, 2, 10.

uzturzinātne, -es, s.; parasti vsk. *Zinātne par pareizu cilvēka uzturu; dietoloģija.* □ Saskaņā ar mūsdienu uzturzinātnes atziņām ēdienam ir jābūt maksimāli dažādam un tā sastāvdaļām līdzsvarotām. PL Siev 78, 2, pielikumā.

uzturzinātnieks, -a, v.; **uzturzinātniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Uzturzinātnes speciālists; dietologs.* □ Pēc mūsu uzturzinātnieku izpratnes, vislielākais vārāmā sāls daudzums, ko iesakām, ir 15 g dienā. Ves 80, 11, 12. .. uzturzinātnieki, popularizējot dietoloģijas atziņas, it sevišķi lielu uzmanību veltī dārzeņu, augļu un ogu ieteikšanai ikdienas uzturā .. Ves 83, 1, 13.

uztusnīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; intrans.; sar. *Ar pūlēm, parasti tusnījot, uziet, uzkāpt.* □ Uztusnīja kalnā. ME IV, 394.

uztusnīties, -ījos, -ījies, -ījas, pag. -ījos; refl.; sar. *Uztusnīt.* □ .. Petram palīdzot, saimnieks uztusnījās uz augstā mašīnas sēdekļa .. Kļava 1, 74.

uztveramība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Stāvoklis, kad (ko) var uztvert (1).* □ Kādreiz akvareļu popularitāti izskaidroja ar to demokrātismu, šo jēdzienu saprotot gan no utilitārām pozīcijām .., gan no cita aspekta — intīmas divsarunas ar skatītāju, vieglas uztveramības. Cīņa 85, 17, 3.

2. *Stāvoklis, kad (ko) var uztvert (2); iespēja uztvert (2).*

uztvere, -es, s.; parasti vsk. *Psihisks izziņas process, kas nodrošina īstenības priekšmetu un parādību atveidojumu apziņā, to pazīmju kopumā, arī šī atveidojuma izpratne.* Pasaules uztvere (arī skatījums, izjūta) — *cilvēka at-*

tieksme pret īstenību, tās izpratne. Dzīves uztvere — *cilvēka attieksme pret cilvēka dzīvi, tās izpratne.* □ Gandrīz katrs mākslinieks, kas ir arī mēģinājis izteikt kādas teorētiskas atziņas par mākslu, ir uzsvēris tieši uztveres lomu. Tā ir viens no mākslas darbu veidojošiem elementiem. Kar 90, 9, 135. Bērnam sāk veidoties telpas uztvere redzes un vienlaicīgas priekšmetiskas darbības rezultātā. Ves 81, 3, 14. Katram laikmetam ir sava atšķirīga pieeja dzīvei, kas izpaužas cilvēku domu gaitā, viņu īstenības uztverē, spriedumos, paražās utt. J. Kalniņš 1, 143. Viņa darbos atspoguļojās romantiska, kāpināta pasaules uztvere.. Kin 76, 119. Tagadējā izrādē [aktrisi] Mirdzu Šmitheni turpretī bija pilnīgi aizrāvis Kvikli raksturs, domāšanas veids, savdabīgā pasaules uztvere. Dzene 3, 159. .. gados vēl jauna skolotāja. .. Atklāts, vērīgs un izprotoš; skatiens,.. kas liecina par optimistisku dzīves uztveri. Rinkule 7, 35. // *Maņu orgāna uztveršanas spēja.* □ .. klausītāja dzirdes uztvere ir ierobežota. Katlape, Ceplītis 1, 160.

uztvērējantena, -as, s. *Antena radioviļņu uztveršanai.* Uztvērējantenas novietojums.

uztvērējierīce, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Ierīce elektrisko signālu, radioviļņu vai skaņas viļņu uztveršanai un pārveidošanai; uztvērējs (2).*

uztvērējs, -a, v.; **uztvērēja,** -as, s. **1.** *Darītājs → u z t v e r t (1).*

2. v.; tehn. *Ierīce elektrisko signālu, radioviļņu vai skaņas viļņu uztveršanai un pārveidošanai.* Īsviļņu u. Skaņas u. □ Priedes malku Valdis kurinās vakaros, kad uztvērējā skanēs valdzinoša mūzika. Caune 4, 33. Jūrnieki ar tālskatiem pētīja ūdens klajumu, skaņu uztvērēji atzīmēja mazāko troksni, ko nesa atmosfēra.. Vilks 1, 35. .. rūpnīca sērijveidā ražo tranzistoru uztvērējus (vispirms izlaida tranzistoru «Gauja», pēc tam «Selga» u. c.). Ģeogr 335.

3. v.; tehn. *Ierīce, iekārta (kā, piemēram, piemaisījumu) uztveršanai, aizturēšanai.* Pelnu u. Dubļu u. □ .. būvējam eksperimentālās ūdens attīrīšanas iekārtas. .. uzstādījām tauku uztvērēju. Zv 84, 18, 8. .. cehos gandrīz bija vēsāks — ventilācija teicama, visur putekļu uztvērēji... Zv 73, 13, 6. Aiz māju rindas pretējā pusē varēja redzēt rūpnīcas dūmeni. Kādreiz tur kūpēja dūmi kopā ar tumšiem kvēpu mutuļiem, tagad vairs ne. Laikam uzlikuši kvēpu uztvērēju. Bels 1, 39.

uztvert, -tveru, -tver, -tver, pag. -tvēru; trans. **1.** *Atveidot, arī analizēt apziņā (apkārtējās pasaules priekšmetus un parādības), arī veidot apziņā izpratni (par tiem).* Gleznotājs labi uztver krāsu nianses. U. sarunas jēgu. U. pašu būtiskāko. □ Dzirdētais mani tā pārsteidza, ka sākumā uztvēru tikai skaņas, bet ne saturu. Tikai pēc brītiņa tas nonāca līdz manai apziņai. Sejā man iesitās karstums. Kalndruva 5, 207. .. viņš spēj uztvert komisko tur, kur to neviens negaida, tur, kur valda vislielākā nopietnība. Dzene 8, 76. Andrejs: .. tu uztver visu pārāk viegli. Ildze ir nopietna meitene, bet tu esi vieglprātīgs. A. Eglītis 1, 144. // *Saņemt un izzināt priekšmetu un parādību atveidojumu, tiem tieši iedarbojoties uz maņu orgāniem.* Nervu sistēma uztver kairinājumus. □ .. acs uztver elektromagnētiskās svārstības — gaismas enerģiju, auss — skaņu svārstības, ādas un iekšējo orgānu receptori — spiedienu un siltumu u. c. Biol r 297. Dzirde uztvēra vāju motora troksni, kas pamazām tuvojās, taču Kārļa motocikls tas nebija. Ezera 8, 199. Deguns tūliņ uztver to īpatnējo smaku, kāda raksturīga pustukšām, nevīžīgi koptām un tikai pareti apdzīvotām istabām. Kalndruva 5, 154. // *Spēt atveidot (apkārtējās vides priekšmetu un parādību iedarbību) — par dzīvnieku; būt tādam, kas spēj atveidot (noteiktas apkārtējās vides priekšmetu un parādību īpašības) — par dzīvnieku maņu orgāniem, receptoriem, ķermeņa daļām.* □ Dzirdes maņa rāpuļiem ir dažāda. Daudzas ķirzakas, piemēram, ir kurlas, bet citas labi uztver skaņas. Sloka 1, 40. .. kukaiņu acis ļoti labi uztver kustības. Zv 83, 22, 32. Kaķa smalkās nāsis gandrīz uzreiz nemaldīgi uztvēra [zivs] kārdinošās smaržas strāvojumus.. Ezera 15, 26. // *Uzņemt sevī (apkārtējās vides iedarbību), arī reaģēt (uz to) — par augiem, to daļām.* □ .. tie [meži] sargā tālāko apkārtni no pilsētas ietekmes un vienlaicīgi arī pašu pilsētu, uztverot tās radīto piesārņojumu, slāpējot troksni.. D kal 82, 124. Piepju sīkās poras uzsūc visas smaržas un uztver visas skaņas, ko dod mežs. Caune 5, 173.

2. *Saņemt (raidītāja informāciju, signālus u. tml.).* □ Radioraidījumus vidējos viļņos aparāts uztver ar iebūvētu magnētisko antenu.. Zin T 79, 5, 5. // *Fiksēt (kā vibrācijas, staro jumu, biostrāvas u. tml.).* □ .. pagājušā gadsimta beigās un mūsu gadsimta sākumā zinātnieki radīja aparātus, kuri deva iespēju uztvert, reģistrēt un pētīt sirds uzbudinājuma laikā radušās elektriskās svārstības. Ves 75, 6, 5. Jutīgie pjezokvarca aparāti uztver tikko dzirdamo vaboļu sanēšanu un laikus brīdina par šo kaitēkļu tuvošanos [plantācijai]. Upīte 1, 136.

3. *Satvert (ko krītošu, mestu u. tml.).* □ Aldonis naudas maku pamet biedriem, Ervīns to veikli uztver, pēc tam pārbauda tā saturu. Gulbis 3, 145. .. viņš pats bija tās [kaijas] barojis, no tūtas metis reņģes un priecājies, cik veikli putni uztver sudrabaino zivi vēl gaisā. Zigmonte 11, 34. // fizk. *Satvert un atsist (volejbola, tenisa u. tml. spēlē bumbas servi, gremdi, piespēli).* Veikli u. volejbola bumbu. // *Būt tādam, kurā (kas) tiek satverts, aizturēts u. tml., (tam) krītot, plūstot u. tml.* □ Ik pēc brīža mašīnas izspiež jau gatavas sapresētas brūnas briketes. Tālāk tās uztver īpašas siles un pa slīpni uznes briketes uz gatavās produkcijas bunkuru.. Zin T 63, 9, 23. Čuguna kausēšanas kaitīgās atkritumgāzes pilnībā uztver speciāli filtri. Zv 75, 17, 19. Jaunās barkas buru sistēma bija pati pilnība, uztverta tika katra pūsmiņa, kuģis skrēja jebkuros laika apstākļos. Skujiņš 14, 48.

uztvērums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z t v e r t (1); uztvere.* □ Problēmu risinājums saista gan ar orģinālu uztvērumu, gan ar izteiksmes paradoksālo neparastumu.

Valeinis 3, 334. Režisora uztvērumā komēdija «Sapnis vasaras naktī» nav tikai krāšņs, gleznains dzejojums, tā saistāma ar renesanses centieniem atgriezt cilvēku pie dabas un pie viņa paša .. Katlape, Ceplītis 1, 145.

uzuāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzuāli;** jur. *Saistīts ar paražām, paradumiem.*

uzupurēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Pašaizliedzīgi ko darīt, atsakoties no kā, liedzot ko sev cita labā; arī ziedoties.* □ .. viņa atzina par savu pienākumu uzupurēties brāļa labā, jo nu tas .. uz laiku laikiem viņas acīs pārvērtās izcilā cilvēkā, kam nevar liegt godbijību. Ādamsons 3, 137. Mis Nemnaude: Man vajag kam uzupurēties, jo tas ir skaisti; bet kam lai es ziedojos? Zīverts 2, 229. Viņa bija laimīga. Draugi, kas spēj uzupurēties un aizstāvēt, riskējot ar dzīvību, ir jāvērtē. Nav izslēgts, ka uzbrucējiem bija rokā nazis vai kāds sitamais. Dinere 20, 163. Bet [lugas varone] Mirdza, tā kā tā savu iecerēto iegūt nespēdama, augstsirdīgi uzupurējas un iet nāvē viņu [abu mīlētāju] vietā. Upīts 13, 178.

uzurbt, -urbju, -urb, -urbj, pag. -urbu; trans. *Urbjot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (ko).* □ .. urbjot artēzisko aku Valmieras lopkautuvē .., 1928. gadā 240 m dziļumā uzurba minerālūdeni .. Ģeogr 553. Latvijā pamatklintāja — pirmskembrija ieži uzurbti vairākos urbumos, piemēram, Bauskā .. Izrakt 21. Edīte: .. kad nafta būs uzurbta, jums nauda nāks no visām pusēm .. Zīverts 1, 45.

uzurbties, -urbjos, -urbies, -urbjas, pag. -urbos; refl. *Urbjoties, parasti nejauši, negaidīti, saskarties (piemēram, ar ko vajadzīgu, vēlamu).* U. uz dolomīta slāņa.

uzurdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Urdot pamudināt, rosināt (kādu); arī panākt, būt par cēloni, ka (jūtas, atmiņas u. tml.) izraisās (psihē), uztrauc.* □ Ne jau visiem pietiek gribēšanas un varēšanas uzurdīt savus biedrus, «uzkurināt», ja tas vajadzīgs. Pad J 80, 116, 1. Viņš centās sevī uzurdīt žēluma jūtas, gaidīja, ka acis kļūs mitras un pāri vaigiem noritēs karsta asara. Jansons 6, 74. .. tuvīnās frontes trokšņos sevi atgādināja nāves tuvums — tas uzurdīja drudžainas alkas dzīvot, uzdzīvot, iztrakoties. Lāms 7, 372. .. atmiņas uzurda vienīgi smeldzi .. Indrāne 2, 452.

uzurkņāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans.; sar. *Rakņājot padarīt nelīdzenu, izbojāt (parasti par dzīvniekiem).* □ Cūkas uzurkņā dārzu. ME IV, 395.

uzurķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. **1.** *Uzbikstīt.* □ Uzurķēt ogles krāsnī. ME IV, 395.

2. *Rušinot, bikstot, parasti nejauši, negaidīti, ieraudzīt, atrast (ko).* □ pārn. .. jāpacenšas uzurķēt vēl neapjaustās un nenovērtētās negācijas, kas var nākt līdzi ikvienam .. jaunināmam. Cīņa 84, 278, 2.

uzurpācija, -as, s.; parasti vsk. *Prettiesiska (kā) varas sagrābšana vai cita tiesību piesavināšanās.* Nepieļaut valsts uzurpāciju.

uzurpatorisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzurpatoriski.** *Saistīts ar uzurpāciju, tai raksturīgs.* Uzurpatoriska rīcība.

uzurpators, -a, v.; **uzurpatore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Persona, kas prettiesiski sagrābusi varu vai piesavinājusies cita tiesības uz kaut ko.* □ Apbruņojis savus piekritējus, .. viltvārdis, varas uzurpators, nolēma rīkoties enerģiski un doties uz Kusko .. Lielais 2, 246. «Ziņojiet manā vārdā savam hercogam, ka es pieņemu viņa piedāvājumu un pateicos par solīto palīdzību. Es [kņazs] vedīšu Zemgales zemniekus cīņā pret uzurpatora Ketlera cilti un visiem Zviedrijas ienaidniekiem.» Grīns 2, 120. Dzintarnieks: Bet tie tur nu atklāti saka, ka jūs esot uzurpators. — Roberts Sakne: Uzurpators? Kas tas ir — uzurpators? — Dzintarnieks: Tas ir tāds, kas piesavinās cita vārdu un varu. Upīts XIII, 537.

uzurpēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Prettiesiski sagrābt (varu) vai piesavināties (cita tiesības).* □ .. militārās aprindas .. gāza likumīgi ievēlēto valdību un uzurpēja varu. Pad J 75, 235, 2.

uzurrāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Urrājot uzcelt (kādu) vairākas reizes gaisā (uz rokām, krēsla u. tml.).* □ Rezervistes, puiši, skatītāji sabrūk laukumā, lai uzurrātu [sportistes] .. Pad J 79, 180, 2.

uzuss, -a, v.; jur. *Paraža, paradums.*

uzvadīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Vadot (dodoties līdzi, rādot ceļu, palīdzot pārvietoties) panākt, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vadot panākt, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Bērni paēduši, Ieva uzvada tos atkal augšā. Tagad viņiem vingrošana .. Zigmonte 2, 101. Puisis bailīgu sirdi sekoja sulainim. Pēdējais uzvadīja to pa trepēm .. Purapuķe 1, 48. pārn. Uz jauno ceļu Doku Ati .. uzvada Zvārguļu Edvards. Tā ietekmē viņš ir sadabūjis un glabā arī Veidenbauma dzeju noraksta burtnīcu .. Lit M 61, 3, 3.

2. *Vadot (transportlīdzekli), uzvirzīt (to) augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vadot (transportlīdzekli), uzvirzīt (to) uz kādas vietas.* U. automašīnu kalnā. Lēnām u. traktoru uz tīruma.

uzvaicāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Uzjautāt, uztaujāt.* □ Laikam gan grib kur braukt, šoferis noģiež un uzvaicā pats: «Vai jums nav padomā kāds brauciens, priekšsēdētāj?» Avotiņa, Šlisers 1, 348.

uzvākt, -vācu, -vāc, -vāc, pag. -vācu; trans. *Vācot pacelt (no zemes, grīdas).* □ Uzvākt no zemes nobirušos augļus. ME IV, 397.

uzvākties, -vācos, -vācies, -vācas, pag. -vācos; refl. *Pārvācoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.), lai tur apmestos, dzīvotu u. tml.; pārvācoties uzvirzīties uz kādas vietas.* □ Uzvākties ar visām mantām augšējā stāvā. ME IV, 397. Pēc vakariņām puikas uzvācās jumtā izbūvētā, nelielā istabiņā .. A Grigulis 7, 9.

uzvalkaudums, -a, v. *Uzvalku (1) audums.* □ Sagādājām arī lētāku kokvilnas velvetu, uzvalkaudumus .. Cīņa 84, 127, 2.

uzvalks, -a, v. **1.** *Vīriešu tērps, kas sastāv no žaketes ar oderi un garajām biksēm, arī vestes.* Glīts u. Izejamais u. Svētdienas u. Vasaras u. Nopirkt tumšu uzvalku. Divrindu uzvalks — *uzvalks, kura žaketei ir divas pogu rindas.* □ Pie puskolonnām rotātās kultūras nama ieejas stāvēja tukls vīrs brūnā sīkrūtiņu uzvalkā. Birze 7, 98. Pirmo reizi mums, puikām, ir pašūti uzvalki ar asi stūrainiem svārku atlokiem un milzīgi platām bikšu starām.. J Plotnieks 10, 163. Mare: Bet vai jums nekad negribas uzposties jaunā uzvalkā un pastaigāties pirmizrādē pa operas foajē, lai visi jūs varētu aplūkot? A Eglītis 1, 131.

2. *Ietērps.* □ Pirmais jātnieku pāris bija ģērbies mednieku uzvalkos — garos stulmu zābakos, ādas biksēs, siltas dārgādas puskažokos.. Brigadere 3, 417. pārn. Pa smilšaino ezera pamatni lēni līda tārps spīdīgā melnā uzvalkā, ko rotāja smalkas rievas. U Plotnieks 1, 57. // novec. *Tērps (sievietei).* □ ..Sapa ģērbusies līgavas uzvalkā. Birznieks-Upītis 6, 53. Dieviņa kundze bija sārtā rīta uzvalkā, ne sevišķi dekoltētā.. Ķ Zariņš 2, 115.

○◇ Ādama uzvalkā sar. — *saka par kailu vīrieti.* □ Leo [suns] laikam nepazina vairs Marča, jo nebija viņu vēl nekad šādā Ādama uzvalkā redzējis, un tādēļ, ieraudzījis pliku puiku skrejam, metās visslaidākajos lēcienos pakaļ.. Valdis 1, 106.

uzvalnēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Berot, kraujot (ko) virsū, izveidot (no tā, piemēram, dambi).* □ «Kalnu nekur neaizveda. Ar tām smiltīm piebēra vecās Daugavas attekas, uzvalnēja ceļus un dambi.» Lit M 84, 31, 5.

uzvandīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, zeme, ceļš, arī platība) kļūst, parasti ļoti, nelīdzens, bedrains u. tml.* □ Būvmateriāla vedēji.. brauca cauri [priedēm], uzvandīdami mīkstās smilkšainās [smilšainās] vietas un sadangādami miltos citreiz tik jaukos zālāju klajumiņus. Upīts 9, 555. Viņš pieplaka pie nobrukušās tranšejas malas un raudzījās pāri uzvandītajam klajumam, kur sniegs un purva rāva sajaukti pelēkā masā. Jansons 6, 246. ..[vesera metēja] veseris tūkstoš reižu uzvandīja sniegu stadiona plašumā.. Pad J 80, 234, 7.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, putekļi, dubļi) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Zirgi salēcās, pajūgs, uzvandīdams gaisā putekļus, dobji burkšķēdams, ienira stepē. Talcis 4, 96. Bet negaidot divi limuzīni.. triecās klusajā māju ceļā, uzvandot aiz sevis baltu putekļu mākoni. Zemzaris 3, 19. Stacijas priekšu aizsedza biezi dūmi, līdz jumtam uzvandītās sniega lēkšķes. Grants 5, 209. // *Jaucot, rakņājot, apvēršot u. tml. uzvirzīt (ko) virspusē.* □ ..mežacūka, eglīšu starpās ielaidusi sīksto smeceri, uzvandījusi brūnpelēku smilti.. Caune 4, 92. Tagad baltie tārpiņi atrodas tādā dziļumā, ka arot un ecējot tos uzvanda zemes virspusē.. Birznieks-Upītis V, 262. // *Jaucot, arī saviļņojot, parasti spēcīgi, panākt, būt par cēloni, ka (kas) uzvirzās šķidruma, masas virsējos slāņos.* □ Viņi jau bij kājās un stūma [laivu]. Tikai pāris pēdu dziļš — airi uzvandīja duļķes. Upīts XV, 201. Tāljūras kuģis bija liels.. viņš neveikli grozījās ostas šaurajos ūdeņos, ar dzenskrūvi uzvandīdams dūņas un gružus. Līvs 5, 76. Vasarā seklos un ļoti dūņainos ezeros ūdens viļņošanās uzvanda dūņas.. Zin T 63, 2, 12.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (jūtas, atmiņas u. tml.) spēcīgi izraisās (psihē), uztrauc.* □ Zīra: Senas atmiņas jūs man uzvandāt. — Kāds: Un tās nav patīkamas? — Zīra: Tās moka. Zīverts 2, 95. Šī saruna bija notikusi vakar. Tā bija uzvandījusi Indras apziņā visas pārdzīvotās izjūtas. Kalndruva 2, 52. Kā lai par citu kaislībām sūdzas, ja tik uzvandīts pašai man prāts? Brīdaka 11, 8.

uzvandīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. **1.** *Refl.→uzvandīt (2).* □ Zeme bija tikai mazliet pārsalusi, un tāpēc iemītajos celiņos atkal augšā uzvandījās dubļi, kuros lēni kusa sniega pārslas. Kar 51, 4, 324.

2. *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Mūsos uzvandās vecais, nīstamais, aizmirstamais, uzrodas pašiem negribot un nemanot. Lit M 82, 30, 13. Redzēt, dzirdēt, izošņāt, slepus pārdzīvot saldo viszinības tīksmi, kāda uzvandās dvēselē.. Lapsa 6, 72.

uzvara, -as, s. **1.** *Pretinieka pārspēšana, sakaušana (karā, bruņotā sadursmē); veiksmīgs (šādas cīņas) rezultāts.* Gūt uzvaru kaujā. □ Karga: Tev tikai karaļpulkam Ir dūša jāiedod, lai cīņā ietu. Tie ticēs uzvarai un uzvarēs. Aspazija 3, 305. pārn. Pumpuri sprāgst. Tas ir vasaras uzvaras salūts. Ausa rīti, kurus sagaidīju, priekā starodams. Lāms 5, 130. // *Pretinieka pārspēšana, arī iznīcināšana ar fizisku spēku, veiklību u. tml.* □ pārn. Asari sarosījās — viena dzīvnieka bēgšanā otrs parasti redz savu uzvaru. Tātad viņi ir stiprāki, tādi, kas bailīgo var pieveikt. U Plotnieks 1, 39.

2. *Pretinieka pārspēšana (piemēram, strīdā, politiskā cīņā, ekonomiskā konkurencē); veiksmīgs (šādas cīņas) rezultāts.* Demokrātisko partiju uzvara parlamenta vēlēšanās. □ Pie stacijas eglēm viņi jau runāja abi reizē, cenzdamies viens otru pārkliegt. Sajūsma gan bij liela, bet pārliecība par pilnīgu uzvaru tik droša nē. Upīts 4, 336. Nariškins: Bet jūs, Jakobīn, vēl nepazīstat galma spēli! Tur bieži vien vajag atkāpties, lai uzvarētu. — Jakobīne: Jūs vēl cerat uzvarēt? — Nariškins: Uzvara man ir jau rokā. Būs labi, Jakobīn! Zīverts 1, 256. // *Labākā rezultāta sasniegšana (sporta sacensībās).* Plecu uzvara fizk. — *uzvaras veids cīņas sportā — pretinieka lāpstiņu piespiešana pie paklāja.* □ Baltijas kausa izcīņā smaiļošanā un kanoe airēšanā Latvijas sportisti guva sešas uzvaras. Diena 91, 106, 2. ..uz priekšu izrāvās uzvarai izredzētais [zirgu] pāris un.. noturējās priekšgalā līdz finišam. Lācis VI, 322.

3. *Stāvoklis, kad (kas) nevēlams (piemēram, parādība sabiedrībā, psihiskis vai fizioloģisks stāvoklis) ir pārvarēts, zudis.* Panākt taisnības uzvaru. □ ..[ārsts] Egle pamāja ar roku aiz-

braucošajam autobusam. . . Un ko šie autobusi [aizvezdami izārstētos slimniekus] atstāja vietā? Prieku par to, ka reizēm izdevies sagādāt prieku citiem. Uzvaras apziņu, ka viņa prāts un rokas bijušas stiprākas par slimību. Birze 5, 259. . . man bija un ir vajadzīgs ne tikai fiziskais pārākums, bet galvenokārt nepieciešama morālā uzvara, un to es varu gūt tikai ar savu dzīvi . . Lukjanskis 4, 115. // *Stāvoklis, kad (kas) nozīmīgs ir sasniegts, panākts (piemēram, darbā); arī sasniegums, panākums.* □ Šie [folklorā apdziedātie darba] sasniegumi ir uzvaras, kam rīko līksmus svētkus: sasniegumi gan dod gandarījumu par paša pūliņiem un grūtībām, bet sasniegumu prieks vēl daudzkārt vairojas, kad citi par tiem zina . . J A Jansons 1, 72. «Darbs, darbs! Mēs, aktieri, nemaz nedrīkstam tā teikt. Mums mūsu loma nedrīkst būt darbs, bet . .» Viņš šķiet pārdomājam. — «Nu, kas tad?» — «Uzvara. Liela radoša uzvara.» Zigmonte 4, 89. . . katrs pašdarbnieks . . asaras skatītāju acīs uzskatīja par lielu personisku uzvaru. Gulbis 3, 42.

○ Uzvaras gājiens — a. *Došanās uz priekšu, gūstot uzvaras kaujās, cīņās.* b. *Strauja attīstība; panākumu, sekmju gūšana.* □ Tajā pašā gadā, kad Rīgā iesākās «Uguns un nakts» uzvaras gājiens, Rainis tālajā Kastaņolā rakstīja jaunības traģēdiju «Indulis un Ārija» . . Dzene 3, 47.

uzvārds, -a, v. *Personas nosaukums, kas norāda piederību pie noteiktas dzimtas.* Latvisks u. Mainīt uzvārdu. Pēc laulībām saukties vīra uzvārdā. Meitas uzvārds novec. — *sievietes uzvārds pirms laulībām.* □ Viņa nosauca savu vārdu un uzvārdu: «Alma Grundava,» un piebilda: «feldšere.» J Liepiņš 1, 8. . . Andra tēvu sauca krustāmā vārdā par Pēteri un uzvārdā par Avotiņu . . Apsīšu J 3, 20. Tumšs koridors, kura vistumšākajā stūrī piestiprināta plāksnīte ar īrnieku uzvārdiem. Dripe 3, 87. Olga: Tu saproti — vīrs un sieva jau mēs paliktu tāpat. Vienīgi es aizietu atpakaļ savā meitas uzvārdā . . Putniņš 1, 184.

uzvarēt, -varu, -vari, -var, pag. -varēju; trans. **1.** *Pārspēt, sakaut (pretinieku karā, bruņotā sadursmē).* U. ienaidnieku kaujas laukā. U. kaujā jūras pirātus. Uzvarēt karu — *gūt uzvaru karā.* Uzvarēt kauju — *gūt uzvaru kaujā.* □ «. . eskadra nogāja jūras dibenā un līdzi tai visas cara cerības uzvarēt Japānu.» Sēlis 7, 162. // intrans. *Iegūt (karā, bruņotā sadursmē ar pretinieku) veiksmīgu cīņas rezultātu.* □ Targals: Un, ja tu pulku vadi, Ja lepnis [lepns], dižens kā pats karadievs Tu ej pa priekšu, . . Mēs uzvarēsim! Aspazija 3, 327. // *Cīnoties pārspēt, pieveikt ar fizisku spēku, veiklību u. tml., arī nonāvēt, iznīcināt (par cilvēku, dzīvnieku).* Ar spēcīgu sitienu u. kausli. □ «. . vilkus uzvar tas, kas prot tos apiet un uzbrukt pret vēju.» A Grigulis 13, 355. // intrans. □ pārn. . . cīņa par sevis saglabāšanu ezera ūdeņos norisa uz dzīvību un nāvi. Dzīvi palika tie [dzīvnieki], kas bija spēcīgāki, veiklāki, izmanīgāki, labāk apbruņoti, tie, kas prata uzvarēt. U Plotnieks 1, 110.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) tiek pārspēts, pieveikts (piemēram, strīdā, politiskā cīņā, ekonomiskā konkurencē).* U. savus partnerus tirdzniecībā. □ pārn. Dieva mīlestība nav uzvarējusi Luciferu, kā tad lai mirstīga cilvēka mīlestība uzvarētu savu naidinieku? Mauriņa 1, 92. // intrans. U. matemātikas olimpiādē. □ Vasarā, uzvarējuši dziesmu karos, vīru koru grupā viņi ieguva pirmo vietu . . Zv 77, 23, 13. . . uzvarēt derībās un pierādīt, ka izslavētais Platumu Robis nemaz nav tik gudrs, kā ļaudis melš, likās ļoti vilinoši. Dripe 2, 33. // *Pārspēt (pretinieku sporta sacensībās), iegūstot labāko rezultātu.* U. fināla spēlē savus sāncenšus. □ Itālijas futbolisti izdarīja šķietami neiespējamo — uzvarēja arī brazīliešus . . Zv 82, 18, 28. . . mūsu viesis [bokseris] no Somijas . . cīnījās vieglā svara kategorijas (līdz 60 kg) finālā, kur viņu pēc punktiem uzvarēja Igaunijas čempions . . Diena 91, 105, 3. // intrans. □ . . Stūris bija beidzis distanci, bet viņš turpināja skriet. . . viņam pašreiz bija vienalga, vai ir uzvarējis vai zaudējis. Saulītis 12, 359. Skaisto Dzintarkrasta kausu tomēr Latvijas bokseriem izdevās izcīnīt. Mūsējie uzvarēja četrās no desmit svara kategorijām. Diena 91, 105, 3.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, parasti nevēlams, piemēram, parādība, apstākļi) izbeidzas, tiek pārvarēts.* U. grūtības. □ Šoziem viņš [saimnieks] bija uzvarējis un sakāvis savu bargo nelaimi. Fimbers 1, 325. Darba drosmei ir liela vara: darbs uzvar māņus un mošķus. J A Jansons 1, 36. // intrans. □ . . uzvar žēlsirdība, tā nepārvērtējamā īpašība, kas parasti ārstu pārvērš par savas misijas veicēju. Teātris 83, 131. Nepalikt rūgtumā stāvot Un bijušā lieluma miņā: Dzīve rit tālāk aizvien, Nākotne uzvar aizvien. Rainis Ib, 379. // *Panākt, būt par cēloni, ka (nevēlams psihisks vai fizioloģisks stāvoklis) izbeidzas, tiek pārvarēts.* U. dusmas. U. nogurumu. Uzvarēt sevi — *aktivizējot savu gribu, panākt, ka nevēlams psihisks vai fizioloģisks stāvoklis izbeidzas, nekavē ko paveikt u. tml.* □ Drosme ir paša cilvēka veidojama. Tā sākas tajā brīdī, kad cilvēks uzvar sevī bailes, pārkāpj tām pāri kā šņācošai čūskai un aiziet savu ceļu. Avotiņa, Peters 1, 82. . . veselības aizsardzības iestādēm nav vēl izdevies šīs slimības uzvarēt, bet tikai ierobežot. Grīva 8, 237. . . Nagainis jau bija sevi uzvarējis un paklusu iesāka [runu] . . Rozītis 1, 17. // *Spēcīgi ietekmēt, novājināt (kādu) — piemēram, par nevēlamu psihisku vai fizioloģisku stāvokli.* Nogurums uzvarēja ceļinieku. // intrans. □ Šaubas pamazām auga, pletās un vairs negribēja padoties. Un varbūt tieši šajās dienās tās uzvarēja galīgi, pārtopot no šaubām jaunā patiesībā, kas noliedza iepriekšējo . . Dripe 10, 300.

uzvarīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Karsējot panākt, ka (kas, parasti šķidrums) sāk vārīties.* □ Pienu uzvāra, iemaisa mannu, pastāvīgi maisot, uzbriedina, pievieno sāli. Kļaviņa 1, 251. Ja buljons jāuzglabā ilgāku laiku, to pēc izkāšanas uzvāra, atdzesē un uzglabā saldētavā

slēgtā traukā. Ēd gat 123. Mēs ejam uz [skolas] virtuves galu — tur vajag būt skolas apkalpotājai Rozītei, kas nāk un uzvāra ūdeni rīta tējai .. J Kalniņš 10, 262. // *Vārot panākt, ka (dzēriens, ēdiens u. tml.), parasti ātri, iegūst vēlamo gatavības pakāpi; arī izvārīt.* □ Gundega iekūra uguni, lai uzvārītu karstu liepziedu tēju, kas pēc aukstās tirgus dienas lieti derēja. Ezera 1, 149. Mintauts (laipni): Lūdzu, Jolanta, .. pakavē viesim laiku, kā normālai mājasmātei pieklājas. Uzvāri kafiju, ienes krūzītes. A Eglītis 1, 366. «Es gribēju uzvārīt kartupeļus .. Bet prīmusā nebija petrolejas ..» Ērgle 1, 296.

uzvārīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās; refl. *Sākt vārīties (par šķidrumu, dzērienu, ēdienu u. tml.); vāroties iegūt, parasti ātri, vēlamo gatavības pakāpi.* □ Tikko buljons uzvārās, katlu nocelt uz pavarda malas .. Ēd gat 123. .. zem kājām [virtuvē] iecīkstējās grīda, nošķindēja pārbīdīti riņķi, .. pārgāja pāri uzvārījusies tēja .. Ezera 7, 74. pārn. Alvilā Dzeguzē brīžiem uzvārījās tāds niknums un neapmierinātība ar sevi, ka vienbrīd gribēja jau doties uz restorānu un piedzerties. Purs 4, 261. // *Kļūt tādam, kurā kas sāk vārīties (par trauku).* □ Tējkanna uzvārās — mutuļi iet pāri, un Elza to nocelt no plīts. Ezera 12, 18. Māte uzlika trumuli virtuvē uz oglēm, pamezdama vēl kādu skaidu, lai ātrāk uzvārās .. Austriņš 1, 48.

uzvaskot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Vaskot un pabeigt vaskot, parasti mazliet.* U. parketu. □ «Smaržo svaigi uzvaskota grīda, smaržo kardamons svaigi izceptā baltmaizē ..» Mauriņa 2, 154.

uzvāznis, -žņa, v.; tehn. *Uzvāžama, uzliekama vākveida detaļa kā nosegšanai, aizsargāšanai.* Vārsta u. Sadales u. □ Pirmajā dienā meistars iepazīstināja [skolēnus] ar darāmo. Mums bija jāgatavo uzvāžņi [bērnu] ratiņu riteņiem. Pion 86, 3/4, 3.

uzvāzt, -vāžu, -vāz, -vāž, pag. -vāzu; trans. *Vāžot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Uzvāzt cibai vāku. ME IV, 397. Māte .. mudīgi nesa viņam glabātās pusdienas no ķēķa. Kad noņēma vākus un uzvāztos šķīvjus, istaba piekūpēja siltiem, smaršīgiem garaiņiem. Upīts VII, 113. pārn. Zem kokiem slēpās tumsa, tikai augšā, pāri mežam, nakts bija uzvāzusi milzīgu, vizošu kupolu, kurā mirdzēja rudenīgas zvaigznes. Ezera 2, 7.

uzvāzties, parasti 3. pers., -vāžas, pag. -vāzās. *Refl. → u z v ā z t; tikt uzvāztam.* □ pārn. .. saule nozuda aiz apvāršņa un pāri visam uzvāzās dienvidu nakts zvaigžņotā velve .. Ezera 15, 81. pārn. Mēma nakts uzvāžas pār zemi kā milzīga bļoda .. Indrāne 1, 56.

uzvedība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Cilvēku, dažādu sociālo grupu rīcību kopums, kurā iezīmējas noteikta izturēšanās līnija un likumsakarība; pieņemtajām normām atbilstošas rīcības un izturēšanās aktu kopums.* Pusaudžu u. Pieklājīga u. Nepieklājīga u. Uzvedības kultūra. Skolēnu uzvedības noteikumi. □ Katrā laikmetā izveidojušās savas īpatnējas ārējās uzvedības normas, kas cieši saistītas ar laikmeta sociālo iekārtu, nacionālajām īpatnībām, dabu, klimatu, reliģiju, paražām .. Ferda 1, 86. Es murmināju, ka esmu dīdīts visādās smalkas uzvedības stundās, bet tāda vārna pērta, tāda nepērta. Pasaules sp I, 102. .. raksturojums vēstīja, ka zēnam bijušas daudzas kļūmes gan mācībās, gan uzvedībā. Ķirškalne 1, 34. .. režisors prasīja no tēlotājiem domas un pārdzīvojuma, skatuviskās uzvedības patiesību. LPTV I, 242.

2. *Dzīvas būtnes darbību un rīcību kopums; izturēšanās (2).* □ Mūsdienās, kad izzināti dzīvnieku uzvedības zinātniskie pamati, gan dresētājs, gan arī izglītots dzīvnieku draugs var pilnīgi paļauties uz savu audzēkni. Zv 75, 6, 29. .. nebrīvībā [akvārijā] zivis, tāpat kā visi dzīvnieki, diezgan ātri maina savu uzvedību. Zin T 66, 6, 42. Medņa stāja, uzvedība un pašapziņa liecināja, ka putns priedē jūtas kā noteicējs. Bels 6, 20.

uzvedīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **uzvedīgi.** *Tāds, kas izturas atbilstoši uzvedības (1) normām.* Uzvedīga skolniece. □ .. skolotāja konstatēja, ka viņas audzēkņi nav tik uzvedīgi kā ciemiņi. PL Siev 84, 11, 16. Ģērbies elegantā frakā, iznesīgs un uzvedīgs, viņš vijās ap smalko lēdiju intīmākām grupām. Berģis 1, 78. // *Tāds, kurā izpaužas šāda uzvedība.* □ Es ļoti oficiāli un uzvedīgi atsveicinājos no Rasmas, trūka vēl tikai, ka es viņai būtu noskūpstījis roku. Zigmonte 17, 170.

uzvedinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z v e d i n ā t.* □ .. izrādījies, ka tīģeru dresētājs ir lielisks, asprātīgs stāstītājs .., kuram nevajag pastāvīga uzvedinājuma no intervētāja puses. Lit M 85, 49, 11.

uzvedināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Ierosināt, pamudināt (uz kādām domām, rīcību u. tml.).* □ Aleksandra: Es negribēju aizskart jūsu patmīlību, Oliver. Jūs pats uzvedinājāt mani uz šādu sarunu. A Eglītis 1, 342. Uzvedināju Jepifaniju atcerēties aizsākto stāstu .. Gūtmanis 2, 175. .. aiz kāpas monotoni šņāc neredzamā jūra. «Aiziesim,» Krusts uzvedina .. Lubējs 3, 304.

uzvēdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka iesāk izplatīties (piemēram, smarža, vēsma); panākt, būt par cēloni, ka īsu brīdi izplatās (piemēram, smarža, vēsma).* □ Uzvēdināt kam vēsmu. ME IV, 398. Gogoļa gatvē vējš uzvēdina viņam liepziedu smaržu .. Brutāne 8, 10. pārn. Kā daiļums tāls var uzvēdināt skumjas! Brutāne 9, 34.

uzvēdīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; intrans. *Iesākt izplatīties (piemēram, par smaržu, vēsmu); īsu brīdi izplatīties.* □ Gaiss bija dzidrs, no upes uzvēdīja miklums un rūgtena ūdenszāļu smarža. Lapsa 7, 63. Gaisā uzvēdīja dūmaina deguma smaka. Skujiņš 7, 150. .. uzvēdī mahorkas dūmi no kučiera pīpes. Spāre 5, 169. Uzvēdī pēc naktsvijolēm vai puķutabakas. Ezera 12, 47. pārn. Atstājot vietu, kur ilgi dzīvots un kur esi bijis laimīgs, vienmēr uzvēdī skumjas. Hausmanis 4, 159. // trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, smarža, vēsma) iesāk izplatīties; panākt, būt par cēloni, ka īsu brīdi iz-*

platās. □ Viņa pagāja man garām ļoti tuvu, uzvēdījot savu iemīļoto smaržu dvesmu, un attālinājās. Ezera 5, 106. Zila tējas kanna uzvēdīja krūzmētru smaržu. Kaldupe 4, 57. Aiz Igarkas klajā tundrā redzēja vien kroplas lapeglītes. Ziemeļi uzvēdīja vēsumu, dažviet krastmalā vēl kusa palu sablīvētie ledus kalni. Gūtmanis 4, 153. pārn. . . [mākslinieces] gleznām sākotnēji bija raksturīgs patumšs, sabiezināts kolorīts, kas tīri nevilšus jau pirmajā brīdī uzvēdīja zināmu nemieru . . Nodieva 2, 135.

uzvedums, -a, v. **1.** *Skatuves mākslas darbs; daiļdarba, skaņdarba, dejas u. tml. priekšnesums.* □ Kad viņam [Voltēram] bija 83 gadi, viņš vēl uzrakstīja savu traģēdiju «Irēne». Lai sekotu uzveduma iestudējumam, viņš pats devās uz Parīzi . . Mauriņa 1, 263. . . visas skolas acīs Lielais Lūsis īsti pacēlās Ziemsvētku uzvedumā, kur viņš tēloja ganu, kam pazudušas avis. J Kalniņš 10, 352. Tas bija revijas tipa uzvedums, iecerēts kā apskats jaunākajām parādībām dzīvē, mākslā, politikā . . Dzene 3, 75. Televīzijas uzvedumos skatītājs sastopas ar poētisku, tēlainu informāciju, tāpēc teleiestudējumus ieskaitām mākslas sfērā. Māksla 73, 3, 40.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v e s t (2).* Bagātīgs kūdras u. smilts augsnei.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v e s t (1).*

uzveikt, -veicu, -veic, -veic, pag. -veicu; trans. **1.** *Pārspēt ar īpašu spēku, veiklību u. tml.; arī uzvarēt (1).* □ Uzveikt otru cīkstoties. ME IV, 397. Kangars: . . gan tos [iekarotājus] Lāčplēsis uzveikt spēs, Viņš taču ir tas stiprākais, Pret viņu tie izgaisīs visi kā gaiss. Rainis IXb, 295. Viļņi pieskaloja pie krasta uzveikto zivi . . Gūtmanis 2, 134. pārn. Juris nelikās par izzobotājiem ne zinis un ar savu vienaldzību drīz vien tos nokausēja un uzveica. Kalndruva 9, 131.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, parasti nevēlams, piemēram, parādība, apstākļi) izbeidzas, tiek pārvarēts.* U. grūtības un likstas. □ Lieli kungi — liela vara. Tā darba tautai jāuzveic. Tai pretim stājas gudrība. Ko nevar ar spēku, ko nevar ar drosmi, to panāk, cer panākt ar padomu. J A Jansons 1, 53. . . Tu tāpat kā senāk dziedi, Nepazīdams zemes vaidu, Rūpes uzveikdams ar smaidu. K Skalbe 2, 454. Burvestību bijām uzveikuši. Tēvs gan nesaprašanā prātoja: «Ej nu sazini, vai tā Sīlene ko varēja. Bet kāpēc govis pēkšņi norāva pienu un tagad atkal dod, to arī nekā nevar izskaidrot.» J Kalniņš 2, 63. // *Panākt, būt par cēloni, ka (nevēlams psihisks vai fizioloģisks stāvoklis) izbeidzas, tiek pārvarēts.* Uzveikt sevi — *aktivizējot savu gribu, panākt, ka nevēlams psihisks vai fizioloģisks stāvoklis izbeidzas, nekavē ko paveikt u. tml.* Uzveikt nāvi — *palikt dzīvam (kādos apstākļos, stāvoklī).* □ «Cilvēka stiprums ir viņa sirds,» mācītājs Stūris pacēla balsi, cenzdamies uzveikt šaubas un vājumu. Saulītis 12, 293. Ievas ziņkāre uzveica bailes, un tā slēpdamās sekoja. A Grigulis 10, 10. Slimību pēc speciālistu ieteikumiem varēja uzveikt divējādi — ar gandrīz nekustīgu gulēšanu veselu gadu vai pat ilgāk un gluži otrādi — ar intensīviem vingrinājumiem. Liesma 75, 12, 8. Dramaturgi ne vienreiz vien tēlojuši izšķirošus brīžus, kad cilvēks iedrošinās un uzveic, pārspēj pats sevi. Hausmanis 3, 176. Jums, kuri uzveicāt nāvi Un mūžības virsotnēs kāpāt, Jums, kuri kritāt par dzīvi, Šai brīdī starp dzīvajiem jābūt. Sirmbārdis 8, 25. // *Spēcīgi ietekmēt, novājināt (kādu) — piemēram, par nevēlamu psihisku vai fizioloģisku stāvokli.* Nogurums uzveica zēnu, viņš aizmiga. □ . . bads un aukstums vārgās miesas uzveica. Viņu apbedīja dzelzceļa malā bez zārka. Skujiņš 14, 132.

uzvējot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt izplatīties (piemēram, par smaržu, vēsmu); īsu brīdi izplatīties.* Uzvējo jasmīnu smarža. □ Uzvējo ūdeņu elpa. Tepat jau viņa arī ir — Daugava. Ezera 12, 4. Uzvējoja piesmacis miklums. Pa visām labirinta spraugām pretī glūnēja tumšpelēka krēsla. Vāczemnieks 6, 237. . . gruzduma smaka atkal un atkal uzvējo kā negaisa trenkta pa visiem logiem . . Indrāne 6, 197.

uzvelkams, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *u z v i l k t.*

2. parasti ar not. galotni. *Tāds (piemēram, rotaļlieta), kas darbojas, pārvietojas, uzvelkot (tajā) iemontētu atsperi.* Uzvelkamais mehānisms. □ . . jauns puisis izlicis uz trotuāra savu preci — uzvelkamas spēļlietiņas . . Dripe 9, 4. Sprīdītis nolūkojas rotaļniekos ar neslēptu pārākumu. Nē, smilšu kūkas un uzvelkamās mašīnas viņu vairs neinteresē. Rinkule 5, 85.

uzvelmēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Velmējot izgatavot, izveidot (ko).* □ . . zobratus, kuru modulis nepārsniedz vienu, var uzvelmēt bez iepriekšējas metāla sakarsēšanas. Zin T 63, 4, 33.

uzvelt, -veļu, -vel, -veļ, pag. -vēlu; trans. **1.** *Veļot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); veļot uzvirzīt uz kādas vietas.* U. mucu kalnā. □ . . [upes] krasts pret Kupčām stāvs, ne lāgā ar zirgu, ne uzvelt var [akmeņus]. Lejpus ābeļdārzam bij palicis tāds īsts milzenis, . . skaisti zils, bilde, ne akmens. Upīts 4, 109. . . uz gaišā, vijīgā lielceļa uzvelts melns akmens. Purs 4, 214. Es tevi redzēšu drīz — kad bērni to [sniega] bumbu uzvels ne kalnā, bet debesīs. Čaklais 12, 92.

2. *Veļot, arī ceļot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Mirstošo zirgu uzvēluši uz ragavām un aizveduši. Bels 7, 81. Sauso sienu dzina vienkopus . . ar zirgiem, gubas uzveļot uz klāsta, kas sasaistīts no . . bērziņu un alkšņu meijām . . Dorbe 6, 47. // *Ar pūlēm uzcelt, uzdabūt (uz pleca, pleciem, muguras, arī plecos, mugurā).* U. sev zāļu nastu uz muguras. □ Toms noņēma [zirgam] sedlus . . Visu satuntuļoja parocīgā nešļavā un uzvēla sev uz pleca. Mauliņš 2, 60. Maiss bija liels un smags. Ar pūlēm to uzvēlu mugurā un stiepu uz skolu. Dinere 12, 23. pārn. «Tu nemokies, Ieva. Es jau visu sapratu.» Sapratis? No šiem vārdiem vajadzēja kļūt vieglāk. Kāpēc tie uzveļ tādu nastu? Zigmonte 2, 263. ◇ Uzvelt uz (kāda)

pleciem, arī uzvelt (kāda) plecos — *panākt, ka kāds uzņemas ko nevēlamu, nepatīkamu (piemēram, darbu, pienākumu).* □ Pārlieku daudz mājas darbu jau toreiz bija uzvelts uz viņas pleciem. Mauliņš 4, 271. Citam plecos to uzvelt, kas pašam par grūtu? Auziņš 9, 68. // pārn. *Panākt, ka (kas nepatīkams, arī grūts) jāuzņemas (kādam).* □ . . pamazām izvērtās par gluži dabisku parādību, ka katru daudzmaz steidzamu vai nepatīkamu darbu uzvēla man. Zālīte 5, 122. Šefs: Tātad jūs laipni gribat visu atbildību uzvelt man? — Inspektors: Vienam tā jāuzņemas. Zīverts 1, 402. Stundu pirms darba beigām man jāiet gatavot vakariņas. Šo pienākumu man uzvēla . . Līvs 4, 34. ◇ Uzvelt vainu (kādam, kam) — *vainot (kādu, ko).* □ Dažreiz viņš saīga par sīkāko nieku, par mazāko neizdevību, vainu aizvien uzveldams sievai. Dziļums 1, 280. Nekas taču nav ērtāk, kā pašam savu mūžu samudžināt un pēc tam uzvelt vainu dzīvei . . Kaijaks 5, 174.

uzvelties, -veļos, -velies, -veļas, pag. -vēlos; refl. **1.** *Veļoties, gāžoties uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Ar varenu troksni . . lielā priede uzvēlās sazāģētajiem baļķiem. Talcis 1, 34. Smags ķermenis kā maiss uzveļas tieši uz galvas un iespiež Robim muti smiltīs. Jansons 6, 172. pārn. Aiz meža malas lēni paceļas, Kā klusi glūnot, melni mākoņi, Un viens uz meža uzvēlies kā maiss. Rainis VIb, 287. pārn. . . man uzvēlās jauns sāpju vilnis, un viss apkārt ievirmojās kā gaiss vasaras tveicē. Ezera 11, 111. // *Smagi uzgulties (ar ķermeni, tā daļu) virsū (uz kā, kam).* □ Patlaban, bufetei sāniski uzvēlies, ar viņu [bufetnieci] jokojās Brīviņu Jēkabs . . Upīts 4, 333.

2. *Refl.* → *u z v e l t (1); tikt uzveltam.* Akmens viegli uzvēlās uz laukmalas. // sar. *Neveiklā, ļodzīgā gaitā uziet, uznākt, uzrāpties u. tml.* □ Nākošajā vakarā kūtsaugšā uzvēlās saimnieka dēls Juris. Viņš runāja vienā gabalā . . Jansons 6, 6.

uzveltnēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Veltnējot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* □ Uz ietaukotas, ar miltiem nokaisītas plāts uzveltnē kartupeļu masu . . , pārziež ar taukvielā sautētiem . . dārzeņiem . . Kļaviņa 1, 65.

uzvelvējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v e l v ē t.* □ . . vietās, kur upes gultnē ir dolomīti, kas veido lēzenus slāņu uzvelvējumus, izveidojas krāces . . D kal 91, 88.

uzvelvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kam) izveidojas velves forma.* □ Zeme, kuru Annele laimīgi atradusi, ir apaļa, uzvelvēta kā maizes kukulis . . Brigadere 2, 113.

uzvelvēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās. *Refl.* → *u z v e l v ē t; tikt uzvelvētam.* □ pārn. Pa to laiku pretī melnajam rudens mākonim pāri Aiviekstei uzvelvējusies koša varavīksne. Ķirškalne 1, 36.

uzvērpt, -vērpju, -vērp, -vērpj, pag. -vērpu; trans. **1.** *Vērpjot uzvirzīt (diegu, tā kārtu) virsū (uz kā, kam, arī kur).* □ Uzvērpt spolei vēl vienu kārtu. ME IV, 398.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, ūdens, dūmi) virpuļveidīgi uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Šņācošā, sēcošā [aļņa] elpa vēsajā gaisā uzvērpa garaiņu mutuļus. Ezera 15, 60. Vējš uzvērpa dūmus līdz priežu viducim. ME pap II, 739.

uzvērpties, parasti 3. pers., -vērpjas, pag. -vērpās; refl. **1.** *Refl.* → *u z v ē r p t (1); tikt uzvērptam.* □ Man par daudz uzvērpies [uz spoles]. ME IV, 398.

2. *Refl.* → *u z v ē r p t (2); tikt uzvērptam; uzvirpuļot (1), arī uzvīties (1).* □ Retumis uzvērpjas baltas dūmu dzijtiņas no dārzos guļošām mājām. Indrāne 2, 560. Lādiņš sasniedza zemi, . . un pāri augstāko koku galotnēm uzvērpās pelēkbrūns mākonis. Goba 1, 17. Dzirksteļu strūkla šņākdama uzvērpās pret debesīm. ME pap II, 739.

uzvērst, -vēršu, -vērs, -vērš, pag. -vērsu; trans. *Arot apvērst (zemi); arī uzart.* U. zemi ar arklu. □ Uzvērsta zeme, kas salijusi, sasalusi un tikko atlaidusies, kļūst kaitinoši lipīga, sevišķi, ja tās pamatsastāvs mālains. Caune 4, 26. // *Apvēršot augsni, uzvirzīt (ko) virspusē.* □ Mazie, lauka virspusē uzvērstie akmeņi atkārtoti jānolasa . . Apsīts 1, 89. . . kultivatora zari izveido vadziņas un uzvērš virspusē lielākus zemes gabalus. Apsīts 1, 257. pārn. Izjūtu maksimālisms [dzejā] paliek, tikai tas, dabiski, transformējas līdzi laikam, top iekšējāks, uzvērš jaunus slāņus. Čaklais 10, 142.

uzvērt, -veru, -ver, -ver, pag. -vēru; trans. *Verot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur).* U. krelles uz diega. □ Dažreiz es eju mājā, uzvēris uz kārkla klūgas vairākas līdakas. Jaunsudrabiņš 5, 17. Tenis pasniedza Hermanim ķēdītē uzvērto atslēdziņu. Līvs 5, 177.

uzvērties, parasti 3. pers., -veras, pag. -vērās. *Refl.* → *u z v ē r t; tikt uzvērtam.* □ Zīles man nepareizi uzvērušās. ME IV, 398.

uzvēsmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt vēsmot; īsu brīdi vēsmot.* □ . . brīžiem kā aizmiguša milža elpa uzvēsmo miegainā vēja pūsma, kas nāk no Volgas puses. Goba 1, 127. Liekas, it kā pavīdēja kaut kas, it kā uzvēsmoja kāda liega elpa, bet, kamēr attapāmies, — pagaisa. Kar 84, 10, 122.

uzvest, -vedu, -ved, -ved, pag. -vedu; trans. **1.** *Vedot (ar transportlīdzekli), uzvirzīt, nogādāt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vedot (ar transportlīdzekli), uzvirzīt, nogādāt uz kādas vietas.* U. ar autobusu slēpotājus kalnā. □ Pazemīgi [slimnieks] palūdza liftnieci uzvest augšā, jo tos sešus kāpņu posmus ar kājām uzveikt tomēr nespēja. Kalndruva 10, 143. // *Vedot uzvirzīt, nogādāt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par transportlīdzekli; vedot uzvirzīt, nogādāt uz kādas vietas.* □ Lifts mani uzveda trešajā stāvā. Kaijaks 5, 249. // *Vedot (liekot iet sev līdzi) panākt, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vedot (liekot iet sev līdzi) panākt, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas; arī uzvadīt (1).* □ Tad viņš atcerējās solu pie kinozāles durvīm un uzveda otrreiz meiteni augšā . . Kaijaks 3, 68. Pēc nedēļas Noass Eduardu uzveda uz kuģa

tieši tāpat, kā savā laikā bija uzvedis Jēkabu Ernestu. Skujiņš 14, 50. // *Vedot (piemēram, aiz pavadas), panākt, ka (dzīvnieks) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vedot (piemēram, aiz pavadas), panākt, ka (dzīvnieks) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Tibils uzveda no aploka kalnā zilo ērzeli ar sakām kaklā .. Birznieks-Upītis 6, 213. // pārn. *Būt tādam, pa kuru var uzkļūt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par ceļiem, takām u. tml.; būt tādam, pa kuru var uzkļūt uz kādas vietas.* Ceļš uzved braucējus stāvā kalnā. // intrans. □ Zemesceļš uzveda nelielā paugurā un, no tā lejup noslīdot, pievienojās lielceļam. Lāms 7, 452. Ceļš, pa kuru viņa tika nākusi .., pēkšņi izbeidzās, uzvedot uz otra, lielāka ceļa. Ezera 14, 53. // pārn. *Ierosināt (piemēram, uz kādām domām).* □ Valters: Man ļoti žēl, ka esmu jūs uzvedis uz drūmām domām. Zīverts 2, 462.

2. *Vedot (ar transportlīdzekli), nogādāt (ko, piemēram, granti), parasti izkliedēšanai, virsū (uz kā, kam).* U. kūtsmēslus uz papuves. □ Liesai augsnei uzklāj biezu kūdras slāni, uzved kaļķi — un tas viss notiek plašos apjomos. Zv 74, 14, 13. .. jauns strādnieku pulks sāka uzvest ar ričām visam ceļa platumam akmeņu šķembas. Fimbers 1, 362. «Sak, vai tev nav kādā stūrī labs māls — uzvestu pāri vezumu uz tā kapa, tad būtu cita lieta, — malas apliktu ar velēnām, virsū sadēstītu puķes ..» Upīts 18, 50.

3. *Iestudēt un izrādīt (lugu, muzikāli dramatisku darbu u. tml.).* □ Žaņa Katlapa režijas labākās īpašības izpaudās, uzvedot lugas, kurās bija detalizēti un iejūtīgi attēlotas sarežģītas cilvēku attiecības, komplicēti raksturi. Katlape, Ceplītis 1, 138. .. rīt mūsu brīvdabas teātrī būs pirmizrāde, uzvedīs «Mērnieku laikus» .. Grīns 1, 271. Mēs uzvedam traģēdijas, drāmas, komēdijas, poses, operas, operetes. Poruks 3, 108.

○◇ Uzvest uz ceļa — a. *Palīdzēt izraudzīties, uzsākt kādu darbu, darbību, dzīves veidu.* □ Viņš pats vēl nebij zinājis, kā ar Ilzi uzsākt runu par precēšanos, un nu tā gandrīz ar pirmo vārdu viņu uzveda uz ceļa. Blaumanis Ia, 69. b. *Pareizi ievirzīt, padarīt stabilu (piemēram, uzņēmumu, saimniecību).*

uzvesties, -vedos, -vedies, -vedas, pag. -vedos; refl. **1.** *Izturēties atbilstoši uzvedības normu nosacījumiem.* U. pieklājīgi. U. nepieklājīgi. Mācīties u. viesībās. Prast labi u. pie galda. □ Valdis: Es baidos jūs apgrūtināt, kundze! Es zinu, ka neprotu uzvesties, kā pieklājas inteliģentā sabiedrībā. Zīverts 1, 192. .. skolotājs atļauj mums sēsties. «Tikai uzvedieties klusi!» viņš nobrīdina. J Kalniņš 10, 263. Viņš tika izlasījis smalkas uzvedības rokasgrāmatas, lai zinātu, kā pienācīgi korekti un banāli jāuzvedas pret dāmām. Bels 8, 42.

2. *Izturēties atbilstoši savas sugas īpatņu uzvedības priekšnoteikumiem.* □ Vāvere uzvedās kā jau savā medību laukā. Nekaunīgi skraidelēja pa lazdāju, kāpaļāja, šķīdama riekstus. Bels 2, 153. Biju ievērojis kādu interesantu lietu — Dukāts nez kāpēc pogainos garāmgājējus rēja niknāk. Kad sāku šo parādību pētīt sīkāk, izrādījās, ka citi lauku suņi uzvedas tāpat. Kar 91, 3/4, 194. Desmit lopi uzvedās citādi nekā divi trīs. Mauliņš 6, 43.

uzvija, -as, s. **1.** *Tas, kas pārsniedz paredzēto, nepieciešamo (kā) daudzumu, apjomu, pakāpi u. tml.* Samaksāt ar uzviju. □ Vispār, ja šis puisis kaut ko lietoja, tad izšķērdīgi, ar uzviju. Ja viņš spodrināja apavus, tad .. melnā apavu krēma kārbiņa tika vienā reizē izsmērēta .. Ādamsons 2, 157. Zinu, ka viņa [aizvainojumu] neaizmirsīs un jau rītdien atmaksās man ar uzvijām .. Ezera 6, 18.

2. novec. *Tas, ko vij (kam) virsū vai klāt.* □ Uzvīt auklai uzviju. ME IV, 400. .. Ar uzviju tēvs, māmiņa Šūpļa virves vīdināja [vija]. LD 320. Pēdējai žoga pinamai kārtai uzliek lokanu žagaru uzviju. ME pap II, 739.

uzvīlēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Vīlējot (ar vīli), uzasināt (piemēram, zāģi).* U. zāģi.

uzvilināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Vilinot panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vilinot panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* □ .. Jānim Ābolam bija izdevies uzvilināt — nudien uzvilināt! — Ilgonu savā dzīvoklītī, un viņa tai vakarā bija tik laipna .. Zigmonte 15, 143.

uzvilkt, -velku, -velc, -velk, pag. -vilku; trans. **1.** *Velkot ar ierīci vai citiem paņēmieniem, uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml); velkot ar ierīci vai citiem paņēmieniem, uzvirzīt uz kādas vietas.* U. valsts karogu mastā. U. kuģa augšējās buras. U. no upes baļķi krastā. □ Kamanas un ragus bija uzvilktas klētsaugšā, un tās tur gulēja apputējušas līdz pirmajam sniegam. Virza 1, 33. Emanuela piegāja pie loga un uzvilka žalūzijas. Skujiņš 14, 205. .. viņš izņēma kājas no kāpšļiem, uzvilka abus čemodānus uz segliem, bet pats notupās aiz segliem uz zirga muguras. Birznieks-Upītis 6, 190. Nu, lūkosim mēs stārķim riteni Kā mājas draugam uzvilkt bērzā vecā — Gan viņš tad nāks tur savīt perēkli .. A Bārda 1, 37. // *Velkot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par transportlīdzekli, darba dzīvnieku; velkot uzvirzīt uz kādas vietas.* Traktors uzvilka piekabi uz līruma. □ .. ceļš sāka vīties kalnā. Maksim nācās krietni atsperties, lai spētu uzvilkt ratus ar abiem braucējiem kalna stāvumā. Bet mazais zirdziņš turējās godam. Vāczemnieks 1, 13. // *Velkot (parasti aiz rokas), panākt, ka (kāds) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); velkot (parasti aiz rokas), panākt, ka (kāds) uzvirzās uz kādas vietas.* □ Pie takas klintī Žanis pastiepa roku. «Turies pie manis. Es tevi uzvilkšu līdz pašām debesīm.» Lapsa 7, 68. // *Velkot (aiz pavadas, saites u. tml.), panākt, ka (dzīvnieks) uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); velkot (aiz pavadas, saites u. tml.), panākt, ka (dzīvnieks) uzvirzās uz kādas vietas.* U. suni pa kāpnēm augšā. U. aiz ķēdes govi uz ganu ceļa.

2. *Velkot uzvirzīt virsū (uz kā, kam, arī kur)* □ .. sešas milzīgas siltumnīcas jau kūp, vesela sastatņu rinda gaida pavasari, lai varētu

uzvilkt polietilēna plēves pāri kailajām ribām un lepni nostāties blakus vecmodīgajām stikla mājām. Indrāne 5, 18. Arī es.. noglāstīšu ar plaukstu jauno uz ķīļrāmja kārtīgi uzvilkto audeklu. Zemzaris 2, 234. Viņš iekārtojās ērtāk, uzvilka segu pāri pleciem. Zigmonte 4, 15.

3. *Velkot uzvirzīt (parasti apģērba gabalu, apavus, gredzenu) virsū (ķermenim, tā daļai).* U. svārkus. U. cimdus. U. kurpes kājās. U. gredzenu pirkstā. □ Kad Karmenīte gāja prom, es viņai palīdzēju uzvilkt mēteli. Pasaules sp II, 224. «Uzvelc kaut ko mugurā. Es tevi gaidīšu ārā.» Avotiņa 2, 60. Pēcpusdienā Jēcis strauji piecēlās, uzvilka kājās savas svētdienas bikses.. Dziļums 1, 89. Uzvelku sunim uzpurni un izlaižu laukā. Lukjanskis 2, 78. ◇ Uzvilkt (arī uzlikt) masku — *nosiēpt savu īsto būtību.*

4. *Velkot, stiepjot, parasti (kā) atsperi, stiegru, nostādīt (to) darbošanās gatavībā; velkot, stiepjot noregulēt, nostādīt noteiktā sprieguma pakāpē (stīgu, stiegru, atsperi u. tml.).* Uzvilkt loku — *saspriegt loka stieni, atvelkot stiegru līdz ar bultu.* □ Pēc pusdienas lielie gāja pie miera, bet Tomeli māte sūtīja uz pagrabu uzvilkt atkal [pelēnu] lamatas. Birznieks-Upītis IV, 192. Aizskarot uzvilktu vijoles, ģitāras, kokles vai kāda cita stīgu instrumenta stīgu, tā sāk vibrēt, un vibrācijas rezultātā gaisā rodas skaņu viļņi. Gailis 1, 68. Griģis bija stirnu pamanījis. Stops tika ātri norauts no pleca, stiegra uzvilkta, un bulta notrinkšķēja gaisā. A Gulbis 2, 7. .. Viļņa impulsīvā daba un kauslīgais temperaments atgādina pistoli ar uzvilktu gaili, kas katru mirkli gatavs vaļā sprāgt. Grīns 1, 91. pārn. Viņš bija ļoti satraukts, nervi šķita uzvilkti līdz pēdējai iespējai. Saulītis 13, 19. pārn. Rīts augstu uzvelk spožu gaismas loku Un pašā sirdī šauj tev saules bultas! Krūza 3, 126. // *Saspriegt (piemēram, atsperi) tā, lai (kas, piemēram, pulksteņis) tiktu sagatavots darbībai.* U. gramofona atsperi. U. rotaļlietu. □ .. viņa sadzirdēja kluso, īpatnējo čirkstoņu, kāda rodas, uzvelkot rokas pulksteni. Kalndruva 7, 63. Annas patafons ir kaut kas antīks — vēl no tiem, kas uzvelkams ar roku. Zemzaris 3, 146. .. abi [baletdejotāji] nederot. Esot kā manekeni vai uzvilktas spēļu mašīnas. Liepa 1, 131.

5. *Uzasināt (ar vīli vai uz siksnas).* □ Jāuzvelk izkaptij zobi. ME IV, 399. Bārdas nazi uzvilkt uz siksnas. ME IV, 399.

6. *Velkot (ar zīmuli, krītu u. tml.), izveidot (tekstu, zīmi, attēlu u. tml.).* U. taisnu līniju uz papīra. □ .. Olivers pamanīja uz tukšā darbgalda.. sīki aprakstītu papīra loksni. Ar prāvākiem burtiem bija uzvilkta adrese.. A Eglītis 6, 287. .. tuklais vīrs.. sameklēja spalvaskātu, ļodzīgiem burtiem uzvilka vārdu «Sūdzība».. Lubējs 1, 43. Vienā malkā auksto vīna glāzi izdzēris, dižais gleznotājs ar ogli uz baltā pamata uzvilka dažas kontūras. Pasaules sp II, 360.

7. intrans.; sar. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ .. vajadzēja.. uzvilkt zirgam ar mīkstu, jūnija saulē izžuvušu pātagu. Upīts II, 764. .. kad tētis saskaistas, viņš var Jūlim ar siksnu pa muguru uzvilkt. Salenieks 5, 325.

8. sar. *Uzsākt dziedāt; uzdziedāt.* □ Kāds uzvilka buršu dziesmu «Zelts un sudrabs», pret ko uzstājās miertiesnesis, apgalvodams, ka oriģinālā tā tomēr skanot labāk. Austriņš 2, 51.

○ Kā uzvilkts automāts (arī mehānisms) — *saka par cilvēku, kas ko veic, darbojas bez tīšas uzmanības, automātiski, arī par cilvēka darbību, rīcību, kas notiek bez apdomas, mehāniski.* □ Antijs: Man likteņa nevajag. Es negribu kustēties kā uzvilkts automāts. Cilvēkam labāk iet, kur pašam patīk. Zīverts 2, 327. Mašīna [kuļmašīna] gaudo un dzied, cilvēki uzsauc viens otram, visi kustas kā uzvilkti mehānismi bez liela aprēķina. Akuraters 1, 85. Uzvilkt audeklu — *iekārtot šķēru diegu sistēmu aušanai.* □ Mātei audeklus uzvilkt lūdz arī viena otra kaimiņu sieva, kurai nav velkamo stāvu vai kura pati šo darbu neprot. Andersone 1, 56. Nate uzvilka stellēs arī audeklu. Dziļums 1, 370. Uzvilkt (arī uzraut) sērkociņu — *cieši berzējot sērkociņu (gar ko), panākt, ka tas sāk degt.* □ .. viņš [Tenis] smējās atkal savus gardos smiekliņus un, sērkociņu uzvilcis, sāka aizdedzināt pīpi. Kaudzītes 1a, 212. Uzvilkt (arī uzraut) dūmu sar. — *aizsmēķēt.* □ Lai ķertos pie tālākā darba, vispirms vajadzēja uzvilkt kuplu dūmu. J Plotnieks 9, 86. «Puiši nav piedabūjami pīpot norādītajās vietās. Te kopmītnē uzvelk dūmu, te skolā.» Dripe 3, 155. ◇ Uzvilkt uz zoba sar. — *izzobot.* □ Klases kakts pie krāsns bija viņam diezgan bieža mājvieta. «Tur ir siltāk!» viņš smējās, kad kāds raudzīja viņu par kaktā stāvēšanu uzvilkt uz zoba. J Kalniņš 10, 227. ◇ Iet (arī kustas) kā uzvilkts pulkstenis — a. *Saka par kustīgu, darbīgu cilvēku.* b. *Saka par cilvēku, kas ko dara vienmērīgā ritmā.* □ Pilips kustas kā uzvilkts pulkstenis: visi soļi vienlīdz gari un nesteidzīgi. Andersone 1, 16.

Sk. uzvelkams.

uzvilkties, -velkos, -velcies, -velkas, pag. -vilkos; refl. **1.** sar. *Lēnā gaitā uziet, uznākt, uzrāpties u. tml.* □ Ar lielām pūlēm viņš uzvilkās kalna galā, kur, par laimi, satika tēvu.. Birznieks-Upītis 6, 188. Gandrīz četrrāpus līzdams un pie zāles kušķiem ķerdamies, viņš uzvilkās pa nogāzīti atpakaļ uz ceļa.. Dripe 2, 141. pārn. Kā par spīti jauns padebess uzvilkās augšā un tik pēkšņi sagāza ūdeni.. Sakse 7, 394.

2. *Refl.* → *uzvilkt (1).* □ Pāri platajam plecam vectēvs pārmetis jauno dzeini — ar to viņi tagad viegli jo viegli uzvilksies pat vissmuidrākajā° bišu kokā. Purs 3, 9.

3. *Refl.* → *uzvilkt (3); tikt uzvilktam.* □ Tev krekls aplam uzvilcies. ME pap II, 739. // trans. *Uzvilkt sev (parasti apģērba gabalu, apavus).* □ Viņš iznāca, labāku svārku uzvilcies.. Upīts IX 452. // *Velkoties, slīdot pavirzīties augstāk par paredzēto, pieņemamo stāvokli (par apģērbu, drānu u. tml.).* Svārki uzvilkušies par augstu.

4. *Refl.* → *u z v i l k t (6); tikt uzvilktam.*

uzvilnījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v i l n ī t.* □ pārn. Septiņdesmitajiem gadiem raksturīga liriska mākslinieciskā uztvere, liriski psiholoģiskās prozas uzvilnījums. Lit M 85, 32, 2. pārn. Spējā prieka uzvilnījumā ņēmās lēkāt pa virtuvi un trallināja .. PL Siev 79, 1, 18.

uzvilnīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Iesākt vilnīt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, vilnīt.* □ Atskanēja apslāpēts plunkšķis, kaut kur [ezerā] uzvilnīja un lēnām izplūda ūdeņu aplītis .. Ezera 7, 51. pārn. Sirdī par jaunu uzvilnīja rūgtums pret dēlu un naidīgas jūtas pret svešo, kura ielauzusies viņu pasaulē. Pasaules sp I, 247. pārn. «Ak tu arī ieradies, vai Roba vāģi jau nomazgāji?» kāds jautāja, un uzvilnīja jauna smieklu šalts. Dripe 2, 43.

uzviļņojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v i ļ ņ o t.* □ pārn. .. Arda sejs pēc satikšanās prieka uzviļņojuma it kā iegrima sevī. Pasaules sp II, 199. pārn. Elvīrai nav plaušu karsonis, Elvīrai ir tuberkuloze sevišķi agresīvā formā .. Paziņojums izsauca uzviļņojumu .. Skujiņš 14, 202.

uzviļņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt viļņot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, viļņot.* Uzviļņo ezers. □ pārn. Apkārt ieskanas nedzirdētas balsis, putnu dziesmas, uzviļņo neredzētu mežu smaržas. Viese 2, 84. // pārn. *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ «Labi!» Lipsts piekrita, jauzdams sevī uzviļņojam urdošu nemieru un dēku garu. Skujiņš 4, 26. Dagmāra nolaida rokas un klusēja, sejā uzviļņoja un plaka gan nemiers, gan paļāvība. Lapsa 7, 77. .. uz skatuves uznāk .. vakara vadītājs Vilis Dermanis un Rainis. .. Zālē uzviļņo gaviles. J Kalniņš 7, 564. // pārn. *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Kristaps ar lielo, stipro roku pievelk zēnu sev tuvāk .. Bet pat šādā brīdī uzviļņo doma: «Tēvs,» un Uldis atraujas .. Zigmonte 2, 247.

uzvirmojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība rezultāts* → *u z v i r m o t (1).* Vērot ūdens uzvirmojumu.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v i r m o t (2).* Putekļu u. gaisā.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *u z v i r m o t (3).* □ Zobus sakodis, viņš pārvarēja sevī dusmu uzvirmojumu, neļaudams pārsteidzībai virzīt savu rīcību .. Purs 9, 52.

uzvirmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Iesākt virmot (par ūdeni, ūdenstilpi); īsu brīdi, parasti spēcīgi, virmot.* □ Te ir tukšs un kluss. Dvesmo pēc kalmēm un darvotām virvēm. Retumis uzvirmo ūdens, svītrainam asarim laiski dzenājot mailes. Krūmiņš 1, 99. pārn. .. asinis uzvirmoja ar pārdrošu vilni, .. un mani pārņēma saprātam tik pretdabiska sajūsma: kāpt, riskēt .. Gūtmanis 2, 107.

2. *Virmojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par putekļiem, dūmiem u. tml.* □ Gaisā uzvirmo pelēki [putekļu] stabi. Sirmbārdis 1, 48. .. vīri skatījās uz Kaspara kājām un gaidīja: tūlīt, tūlīt uzvirmos smilšu kūlis, nograndēs sprādziens, un tā arī pārtrūks Velnakaula neprātīgais gājiens pusceļā no [mīnētās] mežmalas līdz ceļam .. Līvs 2, 90. Ieraudzīju dzirksteļu kūļus uzvirmojam no mūsu zemnīcas skārda skursteņa. Gūtmanis 4, 190.

3. *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ .. sirds dziļumos uzvirmo tāls, sāpju caurausts, bikls apmierinājums .. Mauliņš 4, 208. «Patiesi!» nemiers viņā uzvirmoja no jauna. «Kādēļ es te sēžu? Man jāiet pie Zandas!» Līvs 2, 172. Piepeši Jānis Stūrītis met vēstuli pret zemi, un uzvirmo tāds niknums, tāds niknums .. . Purs 5, 33. // *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā, atmiņā) — parasti par domām.* □ Maruta visu laiku stāstīja gan par klasi, gan par sevi pašu, šķita, meitene grib atraut viņu no tām domām, kas brīžam uzvirmoja ar satraukuma pilnu smeldzi. Spāre 6, 205.

4. *Kļūt uztveramam, sajūtamam (par skaņu, smaržu u. tml.); īsu brīdi, parasti spēcīgi, kļūt uztveramam, sajūtamam.* □ Smagais [lādes] vāks cēlās cīkstēdams, kā negribot. Gaisā uzvirmoja vaivariņu smarža. Ērgle 4, 69. Te dziesma uzvirmo, te pieklust. Kora .. dalībnieki dzied no sirds .. Cīņa 86, 84, 3. Atmiņas par Vējaragu uzvirmoja ar tādu spēku, ka viņš nedzirdēja pienācēja soļus. Līvs 2, 138.

uzvirpuļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Virpuļojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* Sniegs uzvirpuļo gaisā. □ Mašīna izgrieza uz ceļa, putekļu mākonis uzvirpuļoja gaisā un nosēdās uz māju jumtiem un pagalmos. Jansons 1, 17. Vējš kļuva stiprāks, un mums apkārt uzvirpuļoja smiltis. Lukjanskis 2, 92. pārn. .. es ļāvu savām domām uzvirpuļot kā dadžainām sniega vērpetēm. Kaldupe 13, 69. // trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) virpuļojot uzvirzās augšā (kur, līdz kurienei u. tml.).* □ Strupi noslaucītie slotas zari uzvirpuļo ielas putekļus .. Zigmonte 1, 110. Brīdi pa brīdim vējš aizrāva pār kapsētu gaisā uzvirpuļotās rudens lapas .. Kaijaks 3, 46. // pārn. *Strauji griežoties, dejojot uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); strauji griežoties, dejojot uzvirzīties uz kādas vietas.* □ .. uz skatuves uzvirpuļo dejotāju pāris. Lapsa 2, 35. Uz skatuves, kas šaura paaugstinājuma veidā iebīdījās zāles vidū, uzvirpuļoja daudzināta nēģeru dziedātāja .. A Eglītis 6, 71.

2. *Iesākt virpuļot (par ūdeni, ūdenstilpi); īsu brīdi, parasti spēcīgi, virpuļot.* Uzvirpuļo atvars.

uzvirst, parasti 3. pers., -virst, arī -vird, pag. -virta, arī -virda (retāk -verda); intrans. **1.** *Uzvārīties.* □ Uzvāra ūdeni, ieber kafiju, ļauj uzvirst, tad slēgtā traukā atdzesē, nolej no biezumiem. Kļaviņa 1, 262. .. uzvirda pilnais katls un pārgāja pāri malām .. Ezera 13, 116.

2. *Spēji izraisīties (par psihisku stāvokli); īsu brīdi, parasti spēcīgi, izpausties.* □ Žemaišu niknums uzvirda kā ievainotam lācim .. Purs 11, 185. Pirmajā mirklī Agnese sastinga, bet nākošajā viņā uzvirda tāds riebums un naids [pret Garo] .. Sakse 6, 72.

uzvirt, parasti 3. pers., -verd, pag. -vira; intrans. **1.** *Uzvirst (1).* □ Kad bijām sastrēbušies spainī izvārīto viru un gaidījām tajā pašā traukā uzverdam tējas ūdeni, Rudā Bārda izklāstīja savu noslēpumu. Gūtmanis 2, 141.

2. *Uzvirst (2).* □ Manī tik spēji uzverd dusmas, ka jūtu — tūlīt atcirtīšu ko tādu, par ko spundē uz diennaktīm. Ezera 11, 103.

uzvirzīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Virzot panākt, būt par cēloni, ka (kas) tiek pārvietots, novietots, nokļūst augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); virzot panākt, būt par cēloni, ka (kas) tiek pārvietots, novietots, nokļūst uz kādas vietas.* U. liftu ceturtajā stāvā. Vējš uzvirza balonus augstu gaisā. □ pārn. Viņš par saviem «vārdu ieguvušajiem» audzēkņiem runā bez tās lepnības pieskaņas, kas liktu manīt — lūk, es esmu tas, kas viņus uzvirzīja uz mākslas un slavas ceļa. Zv 78, 2, 25.

2. *Virzot panākt, būt par cēloni, ka (kas) tiek pārvietots, novietots, nokļūst virsū (uz kā, kam).* U. baļķi uz ragavām. U. kastei smagu vāku. U. ūdens strūklu uz augu lapām. Straume uzvirzījusi smiltis uz akmeņiem. □ . . zāģa ripu, kas iestiprināta svārstīgā statnī, uzvirza zāģējamam kokam. Sterns 2, 39. Uzvirzīt akmeni uz mūra. ME IV, 399.

uzvirzīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Virzoties nokļūt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); virzoties nokļūt uz kādas vietas.* U. ar pūlēm kalnā. Dūmi uzvirzās augstu gaisā. Lidmodelis uzvirzījies līdz koku galotnēm. Automobilis uzvirzījies uz šosejas. □ Atskatījās ķēniņa dēls un tikko nenokrita, tā tam noreiba galva no lielā augstuma, kur bija uzvirzījies. Sudrabu E 3, 135.

2. *Virzoties pārvietoties, novietoties, nokļūt virsū (uz kā, kam, arī kur).* Ledus gabali uzvirzījušies cits citam virsū. Jūra sāk uzvirzīties sauszemei. □ Cūkauši no krasta uzvirzās vaļējos ūdeņos un pēdīgi tos pārklāj. Galenieks 2, 418.

uzvīt, -viju, -vij, -vij, pag. -viju; trans. *Vīt un pabeigt vīt.* U. vainadziņu no pīpenēm.

uzvīterot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Neilgu laiku, arī reizēm vīterot.* □ Tā [bezdelīga] pašaudījās uz vienu, uz otru pusi, uzvīteroja un pielidoja pie strazdu būrīša . . Bērn 56, 5, 11.

uzvīties, parasti 3. pers., -vijas, pag. -vijās; refl. **1.** *Vijoties uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.) — par augiem, to daļām.* □ Pie mājeles durvīm auga apīņi, uzvīdamies līdz jumta korei. . Kaldupe 15, 176. pārn. Dziesma uzvijas līdz snaudā grimušo koku galotnēm . . Andersone 1, 29. // *Uzvirzīties augšā lokveidā, līkločiem (piemēram, par dūmiem, tvaikiem, uguni).* □ Aiz krūmiem uzvijas gaisā putekļu mākonis . . Dripe 5, 236. Kūla dega jau prāvā klājienā. Uguns ielēca paegļu krūmā, dzeltenas strūkliņas uzvijās pa zariem. Bels 6, 150. // *Tikt uzvilktam (parasti par karogu).* □ Mājā uzvijās . . Latvijas karogs. ME pap II, 739.

2. *Atrasties, būt novietotam virzienā uz augšu (kur, līdz kurienei u. tml.) — par līkumainu ceļu, taku.* □ Augstienē uzvijas šoseja, no pilsētas uz augšu slīd trosē iekārts vagoniņš. Zv 81, 16, 21. Ceļš lokveidīgi uzvijās paprāvā kalnā . . Talcis 9, 308.

3. *Refl. → u z v ī t; tikt uzvītam.*

uzvizēt, parasti 3. pers., -viz, pag. -vizēja; intrans. *Iesākt vizēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, vizēt.* □ . . viņas mati uzvizēja kā tumšs zelts, tiklīdz viņi ienāca kādas spuldzes gaismas lokā. Zigmonte 5, 176. Birutas plakstos uzvizēja asaras. Viņa aprāvās pusvārdā. Kalve 4, 182. pārn. Tad viņam atmiņā uzvizēja Vindedze un Spīdola. Niedra 3, 144.

uzvizināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Vizinot uzvirzīt augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); vizinot uzvirzīt uz kādas vietas.* □ Uzvizināja braucējus augstā kalnā. ME pap II, 739.

uzvizmojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z v i z m o t.*

uzvizmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt vizmot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, vizmot.* □ . . Dienas degošās asaras stinga, Sasala uzvizmot Jauki mirdzošās pērlēs. Strāls 4, 68.

uzvizuļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt vizuļot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, vizuļot.* Saulē uzvizuļo ūdens strūklas.

uzzagties, -zogos, -zodzies, -zogas, pag. -zagos; refl. *Zagšus uzvirzīties augšā (kur, līdz kurienei u. tml.); zagšus uzvirzīties uz kādas vietas.* □ . . kad viņa uzzagās pie manis vēlās novakarēs un atgūlās uz vecās zirgu segas, manī aprima viss nemiers. Janovskis 1, 471. Uzzagties uz kāda kuģa un aizbraukt. ME pap II, 739.

uzzaigojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z z a i g o t.* □ Izjūtam arī dažādo īpašību polaritāti — no melna līdz gaišam, . . no dziļu jūtu uzbangojuma līdz pat pārgalvībai, no pasīvas nogaidīšanas līdz spējai dzirkstelei visu spektra krāsu uzzaigojumā. Lit M 75, 12, 8.

uzzaigot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt zaigot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, zaigot.*

uzzalgojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → u z z a l g o t.*

uzzalgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt zalgot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, zalgot.* □ Starp klinšu bluķiem tumsā šad tad uzzalgoja vilku acis. Skujiņš 7, 170. pārn. «Grāmatas jums vajadzīgas . . Un to, ko meklējat, to tanīs atradīsiet, — kas naktīm cauri pie tām sēd, tam viņas ar laiku uzzalgo un iestaro acīs.» Upīts 9, 335.

uzzaļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Veidojoties asniem, stublājiem, zariem, lapām, kļūt zaļam (par augiem, arī to kopumu).* Rudzi jau uzzaļojuši. □ Tā šie koki te auga, uzzaļodami pavasaros un dzelteni kļūdami rudeņos . . Virza 1, 19. Jumts bija sūnām pārklājies, kas jauki uzzaļoja, kad tuvojās rudens°. ME IV, 400. // *Kļūt tādam, kur augi šādā veidā kļūst zaļi (par tīrumu, dārzu u. tml.).* □ . . nomadu dzīvē sākas jauns darba ritums: uzzaļo stepe, aitām atskrej jēri . . Hor 90, 3, 16. // pārn. *Attīstīties, izveidoties (parasti par parādībām sabiedrībā).* □ Kur Galvenajā [režisorā] nīku-

ļoja mākslinieks, tur jo sulīgi uzzaļoja administrators un diplomāts. Lapsa 7, 92.

uzzelt, parasti 3. pers., -zeļ, pag. -zēla; intrans. **1.** *Augot attīstīties, arī uzzaļot (parasti par lakstaugiem, arī to kopumu).* □ Rudzi jau uzzēluši. ME IV, 400. // *Kļūt tādam, kur augi augot attīstās, arī uzzaļo (par tīrumu, dārzu u. tml.).* Uzzēlis kviešu lauks. □ . . ar analīzēm var precīzi noteikt, cik un kāds mēslojums vajadzīgs tukšajam mālam, lai tajā uzzeltu druva. Cīņa 80, 175, 2.

2. *Attīstoties, pilnveidojoties sasniegt augstāku pakāpi (par parādībām sabiedrībā).* □ Veikals uzzēla. Bija pat pudelēs pildīts alus un uzkožamie. Ezeriņš 1, 171. Viņš [Leonīds Vīgners] bija viens no tiem, kam pateicoties atplauka Dziesmu svētku tradīcija, uzzēla mācību darbs Latvijas Valsts Konservatorijā Lit M 76, 45, 6. Auriķu baronu Bundulu cilts par jaunu uzzēla un uzplauka. Zeiboltu J III, 276.

uzzibēt, parasti 3. pers., -zib, pag. -zibēja; intrans. *Iesākt zibēt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, zibēt.* □ . . istabas logā uzzib sērkociņš. Sēlis 1, 169. Telpā piepeši uzzibēja iesārta gaisma. Talcis 5, 108. Sarkanu mirkli norieta smiltīs Sīksīku pēdu krustiņi deg. Uzzib un noriet. Belševica 4, 161. pārn. Līzes acis spēji uzzibēja. ME IV, 401.

uzzibināt, -inu, -ini -ina, pag. -ināja; trans. *Iesākt zibināt; īsu brīdi, parasti spēcīgi, zibināt.* U. kabatas bateriju.

uzzibsnījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzzibsnīt.* Spilgtas gaismas u. Zibspuldzes u. □ Visapkārt daudz uguņu — . . gan pilsētas lampas, reklāmas lēkājošie neona uzzibsnījumi un mašīnu žilbinošie prožektori . . Cīrulis 4, 105. pārn. Bet vai tad domas uzzibsnījumu iespējams precīzi izteikt, formulēt? Cīņa 84, 273, 3. pārn. . . nu jāizlīdzas ar to pašu prozu reportāžas stilā, palīgā ņemot vienu otru dzejisku uzzibsnījumu. Kar 80, 2, 137.

uzzibsnis, -šņa, v. *Uzzibsnījums.* □ Skolniecisko ārieni priekšnieces cienīgu dara tikai paskarbā, piesmakusī balss un ovālo, dzeltenīgo aceņu uzzibšņi. Cīņa 79, 288, 3. pārn. . . šie [dzejas] tēli paliek kā tādi interesanti uzplaiksnījumi, uzzibšņi, mākslas sāta sajūta rodas reti. Čaklais 6, 159. pārn. . . Johans no Fehtas tomēr nespēja . . atvairīt mirklīgos uzzibšņus, ka beidzot pienākusi viņa kārta satvert virsbīskapa daiļveidoto zizli . . Purs 11, 153.

uzzibsnīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; intrans. *Iesākt zibsnīt (piemēram, par gaismas avotu, tā gaismu); īsu brīdi, parasti spēcīgi, zibsnīt.* Uzzibsnī zibens. Uzzibsnīja bākas ugunis. □ . . iestājās tumsa, jūra iegrima kā melnā bezdibenī. Tikai reizumis uzzibsnīja starmešu kūļi te vienā, te atkal otrā debess pusē . . Talcis 8, 64. . . te vienā, te otrā logā uzzibsnī gaisma: Sīļonkulis sācis strādāt. Pad J 84, 205, 4. «Es domāju, ka tu vēl atrodies kinostudijā!» viņa iesaucās, un kairajās ausu ļipiņās uzzibsnīja sudrabā iestrādāti [auskaru] rubīni. Lapsa 7, 10. // trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, gaismas avots, tā gaisma) iesāk zibsnīt; panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, gaismas avots, tā gaisma) īsu brīdi, parasti spēcīgi, zibsnī.* U. spuldzi. U. gaismu. // pārn. *Iesākt zibsnīt (par acīm, skatienu); īsu brīdi, parasti, kam spēcīgi izpaužoties, zibsnīt.* □ Martinsona acis uzzibsnīja. Te tiešām bija ilgi gaidītā izdevība . . Imermanis 2, 71. // pārn. *Īsu brīdi spēji, spilgti izpausties (acīs, sejā) — par jūtām, pārdzīvojumu.* □ Jautrītes acīs uzzibsnīja niknums. Kļava 1, 232. Mana mīļā, jaukā darba kolēģa vaigs samācas, acīs uzzibsnī neslēpts piktums. Luginska 1, 32. // pārn. *Pēkšņi rasties, izveidoties (apziņā atmiņā) — parasti par domām.* □ Viņš varētu arī neiet prom. Varētu palikt pavisam manā mazajā istabā. Reizēm tāda doma uzzibsnī. Avotiņa 3, 59. Jautājums uzzibsnī spēji . . Purvs 4, 71. Atmiņā uzzibsnī neseni notikumi . . J Plotnieks 11, 56.

uzzibšņojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *uzzibšņot; uzzibsnījums.* □ Šāvienu uzliesmojumi šķieda apkārt rūsganu atblāzmu. Kad uzzibšņojumi nodzisa, rīts kļuva vēl pelēkāks. Grants 5, 84.

uzzibšņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt zibšņot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, zibšņot; uzzibsnīt.*

uzziedēt, -ziedu -ziedi, -zied, pag. -ziedēju; intrans. *Izveidot ziedus, uzplaukt (par ziedaugiem, ziediem).* Mežā jau uzziedējušas pirmās vizbulītes. □ Pēc Jurģiem pavasaris iestājās pilnīgi un uzziedēja Straumēnu vecie ķiršu koki . . Virza 1, 67. Pavasaros te, olnīcā, zied pienenes. Vēlāk sētmalās uzzied zemenes. Austriņš 1, 56. . . mājas priekšā uzziedējuši ceriņi un nedaudz tālāk zied arī abas ābelītes . . Lukjanskis 4, 150. pārn. . . Ar tūkstoš maigiem, jautriem ziediem Vēl uzzied mana mīlestība Pret rudeni. K Skalbe 2, 356. pārn. Tā bija vasara, pilna silta vēja, pat skumja asara tovasar uzziedēja. Ziedonis 23, 9. pārn. Tā meitene, kas uzziedēs kā ieva, Kas ūdeni uz puiša delnām lies, Kļūs viņa draugs . . Lasmanis 2, 102. pārn. Kā staram reizi pamirdzēt un dzist, Kā puķei uzziedēt un novīst klusi! Ķezbere 1, 32. // *Kļūt tādam, kur augi sākuši ziedēt (par pļavu, dārzu u. tml.).* Uzziedējis ābeļdārzs. □ Kad pelēcīgs uzziedēs rudzu lauks, Kāds zilpelēks skatiens tev pretī plauks . . Kaldupe 2, 71. Un sazeļ tīrums artais, un uzzied vaga tā, Ko mūsu delna glāsta . . J Plotnieks 8, 11. pārn. Atgriežas gājputni tavi, un dvēsele uzzied kā pļava. Sirmbārdis 8, 112.

uzziedināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Radot ziedēšanai labvēlīgu vidi, panākt, būt par cēloni, ka (augs) uzzied.* U. ziemā narcises siltumnīcā. □ Tulpes var sākt uzziedināt, kad sīpoliem ir labs sakņojums, dzinumi virs augsnes pastiepušies vismaz 5—6 cm garumā, ar skaidri manāmu ziedpumpura mezglu asnā virs augsnes. . . Dažādas šķirnes dod dažādus dzinumu garumus ziemas glabātavā. DD 70, 10, 19. Es tev pateicos, ka nedāvini nogrieztas puķes, bet esi man uzziedinājis melnas tulpes. Losberga 3, 138. pārn. Rīts, mākoņos magoņu

lauku koši sarkanu uzziedinājis, saka — tās visas man došot .. Brīdaka 11, 7.

uzzieds, -a, v.; poēt. **1.** *Uzplauksme (1), uzplaukums (1).* □ Kuldīgas stāvoklis ir bijis visai interesants — pēc intensīvā hercoglaika uzzieda pilsēta ilgus gadus ieslīga aizmirstībā .. Cīņa 79, 282, 7. Līdztekus asociatīvās izteiksmes uzziedam un jau pirms tā pastāv arī citāds liriskais stils, kam ciešāka radniecība ar reālistisko gleznieciību .. M Kalve 1, 107.

2. *Uzplauksme (2), uzplaukums (2).* □ Jādomā, ka Jaņa Rozentāla uzzieda posmu lielā mērā veicinājis viņa otrais un lielākais ārzemju ceļojums 1898. gada pavasarī .. Māksla 66, 1, 8.

3. *Uzplaukums (3).* □ Vēl jau esmu ar tevi, Vēl jau ieskanos tevī, Vēl jau pazīstu debesis Vizbuļa uzziedā pirmā. Kaldupe 16, 69.

uzziest, -ziežu, -zied, -zież, pag. -ziedu; trans. *Ziežot uzvirzīt virsū (uz kā, kam).* U. uz baltmaizes ievārījumu. □ .. viņa uzzieda uz sejas krēmu un ar pirkstu galiem iepliķēja ādā. Ergle 7, 80. Plānu kārtiņu klīstera ar mazu otiņu uzziež uz bildītes un ielīmē burtnīcā .. Mājtur 75. Viņa .. uzziež biezāku sviesta kārtu maizes donai .. Avotiņa 2, 15. // *Ziežot ko virsū, sagatavot (parasti sviestmaizi).* U. brokastīm pāris sviestmaizīšu.

uzzīlēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; pareti. *Neilgu laiku, arī reizēm zīlēt.* □ Gājuši pie zīlētājas, lai uzzīlē, kur pazudusī° meita atrodas. ME IV, 401.

uzzīmējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → uzzīmēt (1); arī zīmējums.* □ Nāk prātā arī [mākslinieces] Margaritas Stārastes kāpostu uzzīmējumi. Cīņa 85, 265, 2. pārn. Izrādījās, ka trioleta var dot ne tikai impresionistiskas izjūtu ainiņas, bet arī tuvas un tālas vēstures tvērumus, sulīgus šodienas uzzīmējumus. Čaklais 6, 110. pārn. .. esam lasījuši Jāņa Liepiņa kolorīti sulīgos, brīžam drastiskos stāstus un Latvijas lauku un ceļu uzzīmējumus .. Lit M 81, 12, 6.

uzzīmēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Zīmēt un pabeigt zīmēt.* U. māju. U. ornamentu. U. uz tāfeles shēmu. □ Viņš izvelk no iekškabatas piezīmju grāmatiņu un, nosēdies zēnam blakus, uzzīmē kaķi. Tas ir pavisam vienkāršs zīmējums .. Kalndruva 5, 163. Man labi padevās pārzīmēšana, pašam no sevis bez paraugа kaut ko uzzīmēt neveicās. A Gulbis 3, 25. Lai uzzīmētu precīzu piegrieztni, nepieciešami auguma mēri. Kalniņa 1, 9. pārn. Pāri zemei plūda palsa gaisma, sniega kristāliem piešķirot metālisku spīdumu, uzzīmējot meža sienu uz zilganmelnā debesu fona .. Ezera 1, 183. pārn. Viņa personāži uzzīmēti ar īsti veiklu roku: lasītājs redz tos dzīvus savā priekšā darbībā, dzird viņu savdabīgos individualizētos dialogus .. Kar 55, 11, 95.

2. sar. *Pazīt, arī atzīt par tāpatīgu (kādu ilgi neredzētu, pārvērtušos, arī nomaskējušos).* □ Viņu acu skatieni sastapās. Tie uzzīmēja viens otru. «Vai tu tas esi, Žorž?» viņš vaicāja. Mākonis 1, 95. .. vienā no sadegušajiem uzzīmēja Çirtu Vīnaudu. Kas bija otrs, nezināja. Birze 3, 102. «Runājiet klusu: te ir spiegi. Šorīt mēs vienu uzzīmējām. Lamāja Tjēru .. un visus versaļiešus.» Upīts III, 510.

uzzināt, -zinu, -zini, -zina, pag. -zināju; trans *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, fakts, situācija) kļūst (kādam) zināms; gūt iespēju (ko) zināt (par ko).* U. ko jaunu. U. sacensību rezultātus. U., kad notiks pirmizrāde. □ .. viņš piezvanīja uz māju, gribēdams uzzināt, vai Janelis jau pārnācis. Birze 5, 41. Stendāls rakstīja tikai par sevi, bet no viņa grāmatām mēs viņa biogrāfijas patiesību nevaram uzzināt. Mauriņa 1, 183. Ka kūts pustumsā mitinās cūkas, to varēja uzzināt, pat aizgaldam tuvumā negājis, — cūkas kvieca augu dienu .. J Kalniņš 10, 286. Alīda: Viņš baidās, ja kāds uzzinās, ka viņam ir nauda, tad gribēs aizņemties. A Eglītis 1, 312. .. Didzim gribējās par Oskaru uzzināt vēl kaut ko. Ezera 2, 93. // intrans. □ Valdis ar rūpēm domāja par to, kas notiks no rīta, kad pamodīsies vīri [zvejnieki] un uzzinās par jauno trali .. . Līvs 3, 107. Kad lugas otrajā pusē uzzinām par Trīnes nāvi, tā šķiet likumsakarīga. Dzene 3, 141. No dainām varam uzzināt arī par senlatviešu zirgu noderību dažādu uzdevumu un darbu veikšanai .. Baltakmens, Stukuls 1, 9.

uzziņa, -as, s. **1.** *Process, paveikta darbība → uzzināt.* □ Bet vispirms maza uzziņa par svešvārdu «nacionālisms». Kar 90, 3, 131.

2. *Faktu, datu apkopojums.* Uzziņu literatūra. Uzziņu vārdnīca. □ .. par Jūrmalas izaugsmi publicēti vairāki ilustrēti prospekti un albumi, kas domāti galvenokārt tūristiem un atpūtniekiem kā uzziņas un reklāmas materiāls. Vēstis 79, 6, 9. Savākts plašs uzziņu materiāls par mākslinieka dzīvi un darbību. D kal 79, 164.

3. *Dokuments, kurā ir īsas ziņas par kādu personu vai faktu; izziņa.* // *Pēc pieprasījuma saņemami (parasti automatizēti, elektronu skaitļojamā mašīnā ievadīti) dati, informācija (piemēram, par vilcienu atiešanas laiku, par kādas iestādes atrašanās vietu).* □ Automāti — displeji sniedz precīzu uzziņu kasierim, uzziņu biroja dežurantam par vietām uz nepieciešamo [lidmašīnas] reisu, par citiem tā paša virziena reisiem. Rīgas B 85, 124, 3.

uzziņģēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; sar. *Uzdziedāt; uzdziedāt ziņģes.* □ .. gribas ne no šā, ne no tā padziedāt, uzziņģēt .. Lit M 81, 38, 16. Uzziņģē nu! ME IV, 401. // trans. U. jautru ziņģi.

uzzvelt, -zveļu, -zvel, -zveļ, pag. -zvēlu. **1.** trans. *Uzvelt (2).* □ Baļķi uzzvelt uz ragavām. ME IV, 401.

2. intrans. *Spēcīgi uzsist (kādam, kam, pa ko).* □ Uzzvelt kam pa muguru. ME IV, 401. // trans. □ .. priekšnieks, pavēlot Melngalvim sēsties, uzzvēla uz galda dūri .. Imermanis 2, 40.

uzzvelties, -zveļos, -zvelies, -zveļas, pag. -zvēlos; refl. *Zveļoties, gāžoties uzvirzīties virsū (uz kā, kam).* □ Resns koks uzzvēlies uz ceļa; nevar tikt pāri. ME IV, 401. .. nesteigdamies pieslēja ratu malai veļamās kāpnītes, galu kā nākas pielāgodams zem [akmens] šķilas sāniem. .. Šķila ar otriem sāniem uzzvēlās kāpnei. Upīts 4, 397. // *Smagi uzgulties, uz-*

sēsties virsū (uz kā, kam). □ Bet, ja bij grožiarī satverti, tad nepaspēja uzzvelties uz drēģa [ratu rāmja] malas. Jaunsudrabiņš 8, 230. Pēkšņi Rūķis apcirtās, uzzvēlās nartām un aizjoņoja tundrā. Gūtmanis 2, 43.

uzzvīļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Iesākt zvīļot; īsu brīdi, parasti spēcīgi, zvīļot.* □ Kas tur uzzvīļoja? ME IV, 402.

V

vaba, -as, s. **1.** *Miets žāvējamo zvejas tīklu uzkāršanai.* □ Rīta cēlienā vajadzēja nokopt zivis, sasālīt mucās, salāpīt un pārbaudīt uz vabām izžauto vadu.. Gūtmanis 4, 183. Kā rudzu druva vabās tīkli zied, aug gaišām rindām pienenes gar sētu.. Dziesma 1, 22.

2. *Žedenis.*

vabole, -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** dsk.; zool. *Kukaiņu kārta, kurā ietilpst kukaiņi, kam raksturīgi cieti priekšspārni jeb segspārni un plēvveidīgi, salokāmi pakaļējie spārni.* Gaļēdājas vaboles. Visēdājas vaboles. □ Vabolēm galva vairāk vai mazāk brīvi savienota ar krūtīm. Tā var būt īsa, saspiesta, tomēr ir pat vesela vaboļu dzimta — smecernieki —, kuriem ir ļoti gara, izstiepta galva, ko sauc par smeceri. Rupais 1, 84.

2. *Šīs kārtas kukainis.* Biešu v. Brūnā v. Dārzu v. Kolorado vabole — *vidēja lieluma dzeltena vai rūsgana vabole ar desmit melnām gareniskām svītrām uz segspārniem; kartupeļu lapgrauzis.* Mēslu vabole — *mēslvabole.* □ Vaboles un to kāpuri pārziemo lielākoties zem akmeņiem, koka gabaliem, nobirušām lapām vai arī ielien zemsegā. D kal 64, 62. sal. Terensam bija zaļas acis, apaļas kā vaboles. Pasaules sp I, 154. pārn. Gar pusaklo namu sienām.. lodā krāsainas mašīnu vaboles, vezdamas cilvēkus projām, laukā no vasaras speltes. Pasaules sp II, 419. Jā, no kurienes Kolorado vaboles uzklīda? Un kur tās laukirbes pazudušās *barības vielas.* Vadaudu kūlītis. □ Vadāru no Kolorado vabolēm. Hānbergs 1, 88. ..lapsiņa ievēroja un ķēra visu, kas gadījās ceļā: mēslu vaboles, gliemežus, spāres, sisenus.. Birznieks-Upītis IV, 190.

vācbaltietis, -ša, v.; **vācbaltiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Baltijas vācietis; baltvācietis.* □ ..vācbaltieši Latvijas vēsturē līdz šim lielākoties aplūkoti nevis kā atsevišķa parādība, bet tikai tiktāl, ciktāl viņu darbība skārusi latviešus, to kultūru, īpaši izceļot G. Manceli, E. Gliku, Veco un Jauno Stenderu, G. Merķeli. Lit M 90, 2, 1. ..latviešu un vācbaltiešu kultūra Latvijas vēsturē palaikam ir atradusies sacensības un pat konfrontācijas attiecībās. Lit M 90, 43, 15.

vācbaltu, ģen., nelok. *Raksturīgs Baltijas vāciešiem, saistīts ar tiem; baltvācu.* □ ..vācbaltu glezniecība jāuzlūko kā parādība, kas zināmā mērā ietekmēja arī latviešu glezniecības attīstību.. Lit M 90, 47, 7. // *Piederīgs pie Baltijas vāciešiem.* □ Starp plašās un sazarotās fon Manteifeļu dzimtas pārstāvjiem ievērojama loma piederēja Drēzdenē dzīvojošai Helenei Marijai no Ojaso muižas, ievērojamā vācbaltu gleznotāja Gerharda fon Kīgelgena sievai. Lauku Dzīve 90, 3, 19.

vācele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *No koka mizas, saknēm vai zariem darināts trauks ar vāku.* Kriju v. Gana v. Miltu v. □ Osiene nāca ar putraimu vāceli no klēts. Upīts 4, 139. Viņa vasarās ir klejojusi pa birzīm un egļu kalniem ar sēņu groziņu vai ogu vāceli.. Indrāne 2, 233. ..nolika mums priekšā klūgu vāceli ar rudzu maizes klaipu.. Bendrupe 2, 69. pārn. Tagad līgodziesmas atskanēja vēl skaņāk°. ..šīs dziesmas, visu gadu gulējušas atmiņās, šo nakti izrāva no atmiņu vācelēm, un, zāļu un druvu gara radītas, tās noskanēja viņām pāri. Virza 1, 93. pārn. Saule, sārtbalta uzplaukdama, atvāza savu staru vāceli, un mirdzoši pa pasauli izklīda viņas gaismas bērni. Berģis 1, 60. ◇ Tenku vācele (arī kule) sar. — *tenkotājs.* □ Nepatīkami bija arī just ciešos, lielas ziņkāres pilnos ciema tenku vāceļu skatienus.. Avotiņa, Šlisers 1, 104. // tehn. *Ierīce, iekārta, tās daļa (kā, parasti gāzu, eļļas, sīku vielas daļiņu) savākšanai, arī uztveršanai; arī savācējs (2).* Gaisa v. Tvaika v. Putekļu v.

vāci, -u, v.; tikai dsk. **1.** pareti. *Vācieši.* □ Vāci vien.. bāliņa vedībās. ME IV, 491. Laimdota: Slēdz mieru ar vāciem, Lāčplēsi.. Rainis IX b, 283.

2. ģen.: vācu, adj. nozīmē. *Saistīts ar vāciešiem, tiem raksturīgs.* Vācu kultūra. Vācu māksla. Vācu literatūra. Vācu valoda. Vācu tauta. Vācu ordenis vēst. — *katoliska vācu bruņinieku apvienība (no 1198. gada līdz 1525. gadam).* Vācu gals vēst. — *kroga telpa vai telpas, kur uzņēma turīgākos viesus; turīgākie viesi šādā telpā vai telpās.* □ Palaikam latvju un vācu dievvārdi [Valmierā] bija iekārtoti abām tautībām katrai par sevi.. K Zariņš 1, 5. Pretējā pusē atrodas mūsu jaunās mājas — Kulstanas ciems. Tajā dzīvo vācu kolonistu pēcteči — klusi, strādīgi ļaudis. Parasti viņi runā vāciski.. Auziņš 1, 9. Visu vācu laiku bija derīgas abas naudas — vācu un krievu. Kar 91, 3/4, 190.

vācieši, -u, v.; **vāciešu,** -šu, v.; **vāciete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Vācijas (arī Austrijas, Šveices daļas) pamatiedzīvotāji.*

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.* Delegācijā iekļauti divi vācieši. Kārklu (arī skalu) vācietis niev. — *kārkluvācietis.* □ Ar vāciešiem no Engelsas [izsūtījumā] draudzējāmies. Māte ar viņiem sarunājās vāciski .. Gūtmanis 4, 164. Virhova izteikumi par latviešu nākotni .. nevarēja būt necik patīkami vietējiem vāciešiem, kuri toreiz sludināja latviešu nepilnvērtību, nepieciešamību ņemt tos vācu kultūras paspārnē, pārvācot. Straduņš 3, 134. Vācietis bija tāds pats kā visi viņa dzimtas vīrieši savā ārējā izskatā, tas pats garais un tievais augums, steidzīgā gaita .. Niedra 1, 35. Švauksts ir neaprobežots lielībnieks, puskoka lēcējs, kārklu vācietis, īsts āksts. D kal 79, 242. Kveste — kas par dīvainu vārdu laimīgajam skalu vācietim, ko Nikolīne pagodinājusi ar apmešanos! A Eglītis 5, 118.

○ Baltijas vācieši — *Baltijā (galvenokārt Latvijā, Igaunijā), parasti vairākās paaudzēs, dzīvojoši vācieši.*

vācietība, -as, s.; parasti vsk. *Piederība pie vācu tautas, arī vācisks noskaņojums.* □ Valdošās vācu aprindas .. par katru cenu ikvienu izglītotu cilvēku centās saistīt pie vācietības ... A Deglavs 1, 230. Vietējo vācu muižniecību sevišķi satricināja viņa satīriskās dziesmas pret vācietību, tādēļ tika konfiscēts viņa «Līgo» krājums. Lit M 72, 8, 13.

vāciskojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v ā c i s k o t (1).* Romāna v.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v ā c i s k o t (2).* Uzvārda v.

vāciskot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Tulkot vāciski (parasti daiļdarbu).*

2. *Padarīt tuvāku, atbilstošāku vācu valodas uzbūvei, sistēmai; padarīt vācisku vai vāciskāku.*

vācisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vāciski.** *Tāds, kas ir rakstīts, runāts vācu valodā; raksturīgs vācu valodai, saistīts ar to; raksturīgs vāciešiem.* Dokumenta vāciskais teksts. Runāt vāciski. Vāciska izruna. □ Vāciskajā vidē pavadītie jaunības gadi — Saldus, Kuldīgas un Rīgas skolas un darba vietas — nebija varējuši notrulināt Rozentāla piederības apziņu savai tautai, savai dzimtenei .. Stankevičs 4, 54. .. skolas laikā [Aspazija] sāk intensīvi dzejot vācu valodā. Tas arī saprotams, jo pirmajos skolas gados mācības notiek tikai vāciski .. Viese 3, 18.

vāciskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ā c i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Pamazām pavīd arī smalkā vīpsna un sarkasms, kas būs [Alfrēda] Kalniņa rakstiem neatņemams 20. gados. Tas notiek, šaustot vietējās publikas snobismu, kura aiz vāciskuma dievināšanas negrib neko dzirdēt par krievu, somu, norvēģu un citu tautu mūziku .. Klotiņš 1, 116.

vācu. *Sk.* v ā c i.

vāczemnieks, -a, v.; **vāczemniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; reti. *Vācietis (2).* □ Par Rīgu nogūla šausmas, un bīskaps steigšus izsūtīja izlūkus uz visām pusēm, lai uzzinātu, vai igauņu nedarbs nav sacēlis kājās Rīgas nedraugus un vai tie nepošas doties pret vāczemniekiem. J Kalniņš 4, 83.

vad-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. **1.** *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais iedarbojas uz ko, vadot tā kustības virzienu, arī funkcionēšanas gaitu.* Vadāķis. Vadgredzens. Vadierīce. Vadkanāls. Vadmehānisms. Vadritenis.

2. *Galvenais, noteicošais (kādā sistēmā, struktūrā).* Vadlīnija. Vadmotīvs.

vadāmība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Īpašību kopums (kādai sistēmai, piemēram, iekārtai, ierīcei), kas nodrošina iespēju pakļaut (tās) darbību noteiktai vadībai.* Lidaparāta v. Kuģa v.

2. *Vadītspēja.* □ .. Zemes kodols ir uzskatāms par negatīvā starojuma avotu, šis starojums uz Zemes virspusi virzās vairāk pa tām vietām, kur ir laba vadāmība, respektīvi rūdu iegulas vai ūdens slāņi. Ves 79, 12, 8.

vadāms, -ais; s. -a, -ā; apst. **vadāmi.** **1.** *Divd. → v a d ī t.*

2. *Tāds, kura darbību, stāvokli ir iespējams regulēt atbilstoši noteiktām prasībām.* Vadāma reakcija. Vadāmais šāviņš — *artilērijas vai reaktīvais šāviņš ar lidojuma laikā maināmu trajektoriju.*

○◇ Aiz rokas vadāms — *saka par nedrošu, neizlēmīgu cilvēku.* □ .. tas [Miķelis] jau nebij puikas vērts, taisni aiz rokas vadāms .. Upīts 4, 153.

vadāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Vairākkārt vai ilgāku laiku liekot iet sev līdzi, panākt, ka (cilvēks vai dzīvnieks) virzās (parasti dažādos virzienos).* V. ekskursantus pa pilsētu. □ Rītā ap pussešiem .. saimniece rādīdama vadāja jauno meitu pa mājām un pagalmu. Upīts II, 169. .. viņa ilgi mani vadāja ap dobēm un lecektīm, ieveda arī nelielajā siltumnīcā. Bendrupe 2, 105. .. viņš mūs vadāja pa zvēru takām, lika ieklausīties putnu dziesmās .. A Auziņš 1, 37. pārn. Skolotāji ļauj mums izstrīdēties pašiem, aiz rociņas nevadā .. Auziņš 4, 83. pārn. .. dzīve mani vadāja pa tāliem ceļiem. Es piedzīvoju .. uzvaras un smagus zaudējumus. Kurcijs 4, 337. // *Turot aiz saites, pavadas u. tml. (dzīvnieku), panākt, ka (tas) nāk līdzi (parasti dažādos virzienos).* V. suni. □ Dorota vadāja zirgu, lai tas nenomin stādus, neaplauž ābelēm zarus .. Laganovskis 1, 127. Esmu lasījis — karaļu un karavadoņu bēru gājienā vadājot līdzi arī mirušā mīļāko zirgu. Birze 8, 122. Art, art, ne lāci vadāt: ar aršanu labāk maizi pelnīs nekā ar lāča vadāšanu. LSP(N) 211. // *Vairākkārt vai ilgāku laiku braucot, jājot u. tml., ņemt (ko) sev līdzi.* □ «Es savu veco rakstāmmašīnu vadāju līdzi kā anglis lietussargu uz Sahāras tuksnesi.» Grīva 8, 267. Valdnieka zirgu sauca Džebe, .. un viņa piesiešanai visur līdzi tika vadāts zelta stienis. Skujiņš 7, 160. No ložmetējnieku divričiem Rūķis dabūja skārda kasetes ar lentām, kuras bija rezervei vadātas līdzi kaujas ceļos. Branks 4, 81.

2. *Vairākkārt vai ilgāku laiku vest (cilvēkus, dzīvniekus, kravu) ar transportlīdzekļi (parasti dažādos virzienos); vairākkārt vai ilgāku*

laiku pārvietot (cilvēkus vai dzīvniekus, parasti dažādos virzienos) — par transportlīdzekli. □ Nevarētu teikt, ka Askolds diez cik labprāt vadātu savā automašīnā kaimiņus un paziņas. Ezera 13, 35. . . Krišam . . sēdēt uz bukas un vadāt augstdzimušus kungus arī nebija pārāk grūti. Gulbis 4, 22. Ar platām koka lāpstām to [sniegu] sameta kaudzēs . . , krāva vezumos, vadāja krustām šķērsām pa pilsētu un kaut kur nomalē bēra atkal ārā. Sudrabkalns II, 511. . . kuteris mūs vadāja pa ostu . . Zv 74, 16, 13.

3. parasti 3. pers. *Būt ilgāku laiku (ar jaundzimušiem mazuļiem) kopā, (tos) mācot, sargājot u. tml. (parasti par putniem).* □ Jūnija sākumā vai vidū [irbēm] . . izšķiļas 8—15 mazuļi, kurus vecie putni rūpīgi vadā un apsargā . . Latv dzīvn 36. Tītarēnu kopšana ir daudz vieglāka, ja tos vadā tītarmāte, kas var izaudzēt 20—30 tītarēnus. Lauku Dzīve 79, 4, 12.

4. mit. *Panākt, ka (cilvēks) ilgāku laiku maldās, nonāk uz nepareiza ceļa (par vadātāju).* □ Veci ļaudis stāsta, ka senos laikos pasaulē esot bijis «vadātājs». Ja šis ļaunums kādam piesējies, tad vadājis savu upuri pa purviem un dūksnājiem. Rīgas B 83, 138, 5.

vadātājs, -a, v.; **vadātāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v a d ā t.*

2. v.; mit. *Mitoloģiska būtne, kas liek cilvēkiem ilgāku laiku maldīties, novirza tos uz nepareiza ceļa.* □ Vadātājs var būt neredzams, bet var arī parādīties cilvēka vai kustoņa izskatā. Dažreiz maldina uguntiņa vai balss. Sieviete 90, 8, 3. . . piesnigušai, aukstai ellei rada ir daudziem iesācis likties šis velna purvs, kurā šķiet sities klātu [klāt] strēlniekiem un viņus maldina un vadā kāds acīm nesaredzams vadātājs. Grīns I, 429. . . izrādījās, ka, apmetis līkumu ezerā, viņš atgriezies šajā pašā krastā, it kā viņam būtu piemeties vadātājs. Ezera 7, 220.

vadāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl.; novec. *Pārvietoties (parasti braukšus), parasti vairākkārt vai ilgāku laiku.* □ . . atceros vienus Jurģus, kad, kalpiem vadājoties, dažam pat jēri nozuda rudzos. Sēlis I, 3. . . pa visiem [ceļiem Jurģos] vadājās tie paši gājēji, zvārguliem džinkstēdami, šurpu turpu kā milzīgā polonēzē. Brigadere 2, 20.

vadaudi, -u, v.; tikai dsk.; bot. *Augu audi, pa kuriem pārvietojas ūdens un tajā izšķīdušās barības vielas.* Vadaudu kūlītis. □ Vadaudi nodrošina augu dzīvības procesiem nepieciešamo vielu transportu. Biol r 61. Lapu kātu rētās nelielu aplīšu vai punktiņu veidā redzamas vadaudu galu pēdas, šķērsgriezumi. D kal 65, 65.

vademēkums, -a, v. *Rokasgrāmata (parasti nelielā formātā); ceļvedis (2).*

vadhorizonts, -a, v.; ģeol. *Nogulumu kopa (slānis vai slāņkopa), kas labi izsekojama reģiona robežās.*

vadi, -u, v.; tikai dsk.; reti. *Pavadīšana.* □ Pārnāca māte no viešņas vadiem. Austriņš 2, 231.

vadība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība, darbību kopums, kuru mērķis ir panākt, lai (piemēram, cilvēks, cilvēku grupa, pasākums, uzņēmums, organizācija) funkcionē vēlamajā veidā.* Saimnieciska v. Politiska v. Sabiedrības v. Ražošanas v. Vadības stils. Vadības prasme. Uzņemties ekspedīcijas vadību. Kolektīvās vadības princips — *vadības forma, kur vadību realizē pats kolektīvs.* □ Viņa novārga un sagura . . , it sevišķi tāpēc, ka dienu visa saimniecības vadība bij uz viņas kakla . . Upīts 4, 659. Viņa lūdza un skubināja dēlu, lai tas brauc ātrāk uz māju, citādi bez vīrieša vadības viss iešot uz postu un pazušanu. Veselis 1, 72. Komandants: Tā kā man uzticēta nometnes vadība, es gribu zināt, kā katrs dzīvo un kas viņam vajadzīgs. Zīverts 2, 178. Bija skolniekiem kāds deju un rotaļu vakars, protams, skolotāju vadībā un uzraudzībā. Pasaules sp I, 103. // arī dsk. *Cilvēks, cilvēku grupa, kas veic šādu darbību, šādu darbību kopumu.* □ «. . ja mežsaimniecībā darba objekts atrodas tālāk par trīs kilometriem no strādnieka dzīvesvietas, vadībai jānodrošina strādnieki ar transportu.» Bels 6, 330. Mārtiņš: Pie mums rīko banketus rajona vadība. Gulbis 5, 221. Cieņa pret savas iestādes vai uzņēmuma vadību cieši saistās ar cieņu pret savu darbavietu vispār. Tavare 2, 111.

2. *Iedarbība, iedarbību kopums, kas izraisa, nodrošina (tizikālas, tehniskas, bioloģiskas sistēmas, norises) funkcionēšanu, darbošanos kādā veidā.* Automātiskā v. Vadības pults. Vadības bloks. □ Vadības ierīce liek mašīnai automātiski izpildīt uzdoto programmu. Strazdiņš 1, 26. // *Darbība, iedarbība, darbību, iedarbību kopums, kas izraisa, nodrošina (transportlīdzekļa) pārvietošanos vēlamajā virzienā, arī vēlamo ātrumu, iekārtu režīmu.* Automobiļa v. Lidaparāta v.

3. fizk. *Stāvoklis, kad kāds no sacensības dalībniekiem ir ieguvis vislabāko rezultātu, arī atrodas, piemēram, skrējiena, brauciena, pirmajā vietā.* Izvirzīties turnīra vadībā. Pārņemt brauciena vadību.

○◇ Ņemt vadību (arī varu) savās rokās — *panākt, ka gūst varu; sākt valdīt.* □ «Es pa šo pusi neesmu kuģojis, vēl naktī un bez kartes. Ņem vadību savās rokās, esi te braukājis . .» Talcis 8, 63. ◇ Vadības groži — *galvenā vadība, vadīšana.* ◇ Pārņemt vadības grožus (savās rokās) — *pārņemt vadību, pārvaldīšanu.* □ Kāds: Atļaujiet man atkal pārņemt svinību vadības grožus! Es jums ziņoju, ka programmas nopietnā daļa ir beigusies un sākas izpriecas! Zīverts 2, 111.

vadījums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (1).* Prasmīgs nodarbību v. *t*

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (2).*

3. *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (3).*

4. *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (4).* Siltuma v.

5. *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (5).*

6. *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (6).*

7. *Paveikta darbība, rezultāts → v a d ī t (7).* Mūža v.

vadīkla, -as, s.; tehn. *Konstrukcija, kas nodrošina detaļu noteiktu savstarpējo stāvokli, tām pārvietojoties virzes vai rotācijas kustībā.*

□ Vārsta vadīklas iepresētas .. cilindru galvas urbumos un vada vārsta kāta kustību. TAM 38.

vadināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Pavadīt.* □ Tie abi lieli draugi, viens otru ilgi vadina. ME IV, 429.

2. *Vadāt (1).* □ Saimniece meitu vadināja un maldināja visu dienu pa mežu. ME IV, 429.

vadīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Būt priekšgalā (piemēram, cilvēku grupai, valstiskai struktūrai); arī veikt darbības, lai (piemēram, pasākums) norisētu sekmīgi, (kāda sabiedriska sistēma) funkcionētu u. tml.* V. komisiju. V. kori. V. darbus. V. režiju. V. ekskursiju. V. medības. V. kooperatīvu. V. pagastu. V. valsti. □ ..divpadsmit virsnieki veduši savus strēlniekus kaujā, un no visa tā palicis mazs pulciņš, ko tagad vada un rīko viens pats virsnieks. Grīns 1, 312. Pirms kara viņš bija turējis viesnīcu, uzpircis linus un vadījis nelielu augļūdeņu iestādi. Rozītis 1, 10. ..skolotājs Šmits .. vada pēdējo stundu .. Zigmonte 1, 98. Dun ērģeles, dzied koris, spīguļo garīdznieku tērpi, dievkalpojumu vada pats Parīzes arhibīskaps. Sudrabkalns II, 344.

2. *Ar noteiktām darbībām, izmantojot attiecīgās ierīces, panākt, ka (transportlīdzeklis) pārvietojas vēlamajā virzienā, arī ar vēlamo ātrumu, iekārtu režīmu.* V. automobili. V. tanku. V. jahtu. □ Mašīnu Arnolds vadīja pats, lai gan dēls ieteicās, ka varētu iedot pastūrēt viņam. Dripe 10, 195. Fičs .. ierastiem vēzieniem vadīja laivu dziļāk ezerā. Vāczemnieks 1, 29. Pēteris vadīja pajūgu pa meža ceļu .. Birze 4, 179. // *Panākt, būt par cēloni, ka (cilvēks vai dzīvnieks) pārvietojas vēlamajā virzienā, veidā.* □ ..viņš mani vadīja lēnā angļu valša taktī. Zālīte 5, 190. Kā viņš ar drošu roku vada zirgus! Viņš soļo aiz ecēšām tik vingri un apzinīgi .. Dziļums 1, 329. Drīz trijām slēpjamām govīm bija apauši uz galvām vai ap ragiem apmestas saites, un līdz ar aitu bariņu vadījām tās uz jau agrāk pieminēto meža šķūni. Kalndruva 12, 192. // *Panākt, būt par cēloni, ka (priekšmets, rīks u. tml.) pārvietojas vēlamajā virzienā, veidā.* V. arklu. □ ..diegs, kurpnieka roku vadīts, veikli līda caurī .. apavu ādai. J Kalniņš 8, 8. Vai Egles cīpslainā roka pēc gada arī būs tāda? Roka, kura reiz droši vadījusi pneimotoraksa adatu, arī nazi, lai kādam palīdzētu. Birze 5, 139. ..zāģu asināšanai piemērotākas ir garākas vīles, kuras var vadīt ar abām rokām .. Indāns 1, 85.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (fizikāla, tehniska, bioloģiska sistēma, norise) funkcionē, darbojas kādā veidā.* V. automātu. □ Iedzimtības vielas struktūras atklāšana dos iespēju .. apzināti vadīt iedzimtību, radīt jaunas vērtīgas dzīvnieku un augu sugas .. Zin T 63, 5, 18. Pirmajā brīdī liekas dīvaini, ka likumi, kas vada dzīvības reakcijas tik dažādos līmeņos kā šūna, indivīds vai pat nācija, būtiskajos vilcienos ir vienādi. Atklājums 91, 1, 29. // *Būt par cēloni tam, ka (cilvēks) darbojas, izturas kādā veidā (par psihisku stāvokli, domu u. tml.).* □ Vairāk ģimenes instinkta nekā jūtu vadīta, Ērika apprecējās ar .. dzīves pagurušu atraitni .. Skujiņš 14, 347. «Pirmās izrādes bija briesmīgas. Kustējos un runāju, tikai intuīcijas vadīta ..» Liesma 73, 5, 6. Kādas pēkšņas iedomas vadīta, ar acīm maigi noglāstījusi namamātes seju .., viņa turpināja. Vilks 5, 138.

4. parasti 3. pers.; fiz. *Būt tādam, kurā noris, ir iespējama (kā, parasti kāda veida enerģijas) pārnese (par fizikālu ķermeni, vielu, vidi u. tml.).* □ Dielektriķi ir vielas, kurām salīdzinājumā ar vadītājiem ir maza īpatnējā elektrovadītspēja. Šī iemesla dēļ dielektriķi vāji vada elektrisko strāvu. Fiz r 163. Mati nevada siltumu, tāpēc ziemā tie pasargā galvu no atdzišanas .. Ves 76, 4, 27. ..ne jau katra vide vienlīdz labi vada skaņu. ..Piemēram, ūdenī skaņas vilnis dziest lēnāk nekā gaisā .. Zin T 62, 7, 9.

5. *Iet, braukt (kādam) līdzi, piemēram, lai rādītu ceļu, palīdzētu, īsinātu laiku; arī pavadīt (1).* □ Lai Mīce nāk mani vadīt. Palaist gar strautmali. Tur kārklājs saaudzis, un es vairs nezinu iziet ... Brigadere 3, 313. ..Harijs nāk mani vadīt uz staciju. Brodele 17, 36. Mintauts: Es tikai pavadīšu profesoru. — Jolanta: Nekas nav jāvada! Gan atradīs ceļu pats. A Eglītis 1, 412. // *Būt klāt (kādam, kas dodas prom), lai palīdzētu (tam) sagatavoties, arī atvadītos (no tā).* V. zēnu ganos. □ Gauži raud māmuliņa, Darbos mani vadīdama. DV 493. Leļa: ..visa ģimenīte kopā .. — Skaidrīte: Nu kā tad! Meitenes vadu ceļā .. Putniņš 1, 22. Saimniece arī pukojās un bažījās, kā tagad tik būšot iztikt, īpaši, kur vēl otrs dēls vadāms uz jaunām mājām .. Brigadere 3, 5. // *Sūtot (mācīties), apgādāt ar visu nepieciešamo.* □ ..Madei grūti nācās .. Pēterīti ģērbt, barot un pa ziemu skolā vadīt .. Apsīšu J 1, 163. Tēvs vēl līdzināja parādus, daži bija cēlušies, meitu vidusskolā vadot. Birze 8, 73.

6. *Apbedīt; piedalīties apbedīšanā; pavadīt (3).* □ Vadiet mani dziedādami, Nevadiet raudādami, Lai iet mana dvēselīte Pie Dieviņa dziedādama! DV 1019. Uz smilšu kalnu draugus vadot, Ik solis domu pilns un smags .. Purvs 1, 231. Bet, kad māti kapu kalnā vada, Kā gan gribētos vēl labu darīt ... Gāliņš 2, 87.

7. *Dzīvot, uzturēties, atrasties (kādu laikposmu, piemēram, kur, kādos apstākļos, situācijā).* V. bērnību laukos. V. laiku bezdarbībā. □ ..viņi jauki un saticīgi kopā ir mūžu vadījuši. Dzene 3, 214. ..ar tādu kā vecuma rūsējumu apvilcies, viņš vadīja dienas bez īsta prieka. Zigmonte 13, 109. ..reizēm vadīju garus vakarus pie klavierēm .. A Eglītis 2, 250. Man patīk diendusu vadīt koku paēnā. Andersone 1, 98.

○◇ Vadīt tautās t. poēt. — *izprecināt (meitu, māsu).* □ «Kad mana māte un mātesmāte savas meitas tautās vadījušas, viņām bijis saausts tik daudz dvieļu un palagu, ka visu Gauju no Piebalgas līdz jūrai varētu .. noklāt ..» Kaldupe 6, 67.

Sk. vadāms, vadošs.

vadītājmateriāls, -a, v.; tehn. *Materiāls, kas vada, piemēram, elektrību, siltumu.*

vadītājs, -a, v.; **vadītāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v a d ī t.*

2. fiz. *Fizikāls ķermenis, viela, vide u. tml., kas (ko) vada (4).* Siltuma v. □ Parastie organiskie [elektriskās] izolācijas materiāli samērā viegli deg, un, ja tie arī nesadeg pilnīgi, tad pārogļojas, kļūstot par vairāk vai mazāk labiem elektrības vadītājiem. Zin T 63, 3, 30.

vadīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Ievērot, ņemt vērā (ko) savā darbībā, rīcībā.* □ Justs gāja pa priekšu, vadīdamies no tikai viņam vien zināmiem orientieriem .. Ezera 17, 220. Spriedumos, domās un pareģojumos viņš vadījās pēc pārliecības, ka cilvēki rīkojas ja ne vienmēr īsti taisnīgi, tad katrā ziņā vismaz saprātīgi. Mauliņš 3, 7.

2. *Atvadīties.* □ Kārlis: Darbi visi apdarīti? — Nikolajs: Es taisni kā atvadījos, saimniek. — Kārlis: Vadies, vadies ... Priede 4, 250. Aiz Varakļāniem Žaniņš ilgi vadījās no Mārtiņa — pēdējo ceļa gabalu līdz mājām viņš nostaigās viens pats. Viese 2, 159. Viņš atskatījās. Un dzirdēja, kur viņa jaunā sieva klusi smējās, ar viesiem vadīdamās. PL Siev 77, 12, 11.

vadītprasme, -es, s.; parasti vsk. *Prasme vadīt (ko).* □ Ir arī tāda — vadītprasme. .. Prasme, kuru nevar apgūt, tikai profesiju mācoties vien. .. to apgūst, vispirms dziļi izzinot sevi un tikai tad — citus. Pad J 80, 19, 4.

vadītspēja, -as, s.; parasti vsk.; fiz. *Materiālas vides spēja nodrošināt (kā, parasti kāda veida enerģijas) pārnesi.* Elektrības v. Mitruma v. Siltuma vadītspēja — *siltumvadītspēja.* □ .. palielinoties temperatūrai, pieaug elektrolītu vadītspēja .. Rolovs 1, 26. Skaņas vadītspēja koksnei ir diezgan liela. Tas jāņem vērā, ceļot sienas un pārsegumus. Šterns 2, 59. Koksnes siltuma vadītspēja ir trīs reizes mazāka nekā ķieģeļiem. Šterns 2, 59.

vadītspējīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vadītspējīgi. 1.** fiz. *Tāds, kam piemīt vadītspēja.* □ Plazma .. ir kā gāze, vienīgi tajā radušās pozitīvi un negatīvi lādētas daļiņas. Brīvi skraidošie elektroni var pārnest elektrisko strāvu. Tāpēc bieži saka, ka plazma ir vadītspējīga jeb jonizēta gāze. Cīņa 70, 50, 2.

2. *Tāds, kas ir spējīgs vadīt (ko).* □ .. starp viņiem atrodas vadītspējīgi cilvēki. Pad J 70, 34, 2.

vadlaukakmeņi, -u, vsk. vadlaukakmens, -akmens, v.; ģeol. *Laukakmeņi, kas ir atrauti no iežiem, kuri pirmatnējā sagulumā zemes virspusē sastopami tikai vienā lokālā rajonā.*

vadlineāls, -a, v.; tehn. *Lineāls, pa kuru tiek virzīta mērierīce ar virzošiem elementiem.*

vadlīnija, -as, s. **1.** *Galvenais, nozīmīgākais virziens, veids (piemēram, darbībai, norisei); galvenā ideja (piemēram, mākslas darbā).* □ Ja cilvēkam trūkst nopietnas vadlīnijas, mērķa, idejas, viņa darbība parasti vēršas uz ļoti sīku, acumirklīgu iegribu .. sasniegšanu .. Dripe 4, 81. .. parādīšu, kā mūsu atklājumi palīdzēs nospraust cilvēka dabiskās rīcības vadlīnijas. Atklājums 91, 1, 22. Mākslā kā dzīves veidojums un māksla kā dzīves veidotāja ... Šīs tēzes otra daļa uz visiem laikiem paliks vadlīnija, serde visos Raiņa spriedumos par mākslu. Viese 6, 117.

2. jūrn. *Ar īpašām zīmēm krastā apzīmēts kuģu ceļš.* Kuģu v. □ Muhu jūras šaurumā sniedzām palīdzību igauņu jahtu flotiles flagmanim «Linda», kura, novirzoties no vadlīnijas, aušīgi bija iebraukusi sekluma. Zv 86, 16, 13. Kādreiz kāds jauns avīzes korespondents, sajūsminājies par zvejnieku ikdienā lietotajiem vārdiem «vadugunis», «vadlīnija», «jūras vārti», ņēmās pratināt kapteini Dziesmu par šo vārdu nozīmi .. Zigmonte 2, 288.

vadmala, -as, s. *Blīvs vilnas, pusvilnas vai kokvilnas uzvalku, mēteļu audums, kura virsmu sedz blīvs plūksnu savēlums.* Pelēka v. Melna v. Velt vadmalu. □ Viņš bija ģērbies zaļganu vadmalu pārvilktā puskažokā .. Plaudis 3, 197. «Tā nu tas ir, dēls! Visus vienpadsmit skolas gadus tu esi gājis ar manis austiem .. vadmalas uzvalkiem.» Pelēcis 3, 154. No vilciena, kas pienāca no Vecgulbenes, lēni un apdomīgi iztuntuļojās labā pašaustā vadmalā tērpies jauneklis. A Eglītis 4, 32. pārn. Viss platais, līdzenais klajums .. apsedzies ar biezu zaļpelēku smilgu vadmalu. Upīts 6, 4. pārn. Efejas vienoja zaru ar zaru, saauzdamas tādu biezu vadmalu, ka saulei nebija ko domāt izdurt tai cauri kaut vienu savu staru. Zigmonte 9, 281.

vadmotīvs, -a, v. **1.** *Galvenais motīvs, galvenais temats (parasti mākslas darbā); galvenā ideja (piemēram, darbībā, norisē).* □ .. Dailes teātra izrādē mīlestība ir viens no vadmotīviem, kas nosaka personu tieksmes un centienus. Teātris 82, 8. .. Mirdzas Šmithenes mākslas vadmotīvs: mazs, no pirmā acu uzmetiena nevarīgs un necils cilvēks vajadzības gadījumā, patiesību aizstāvot, izdara kaut ko tādu, ko neviens no viņa negaida. Dzene 3, 203. Vēstuļu [Gētes vēstuļu] vadmotīvi ir: kaislīgas tuvuma ilgas, dziļa bijība, apziņa, ka mīļotā ir neaizstājama, ka augt un veidoties var vienīgi viņas tuvumā. Mauriņa 1, 282.

2. mūz. *Galvenais motīvs, tēma vai motīvu grupa, kas skandarbā vairākas reizes atkārtojas un pauž tā galveno ideju.* □ .. vadmotīvi, atkārtojoties dažādās situācijās un dažādās orķestra instrumentu krāsās, iespiežas klausītāju atmiņā un palīdz uztvert operas dramaturģijas pamatlīniju attīstību. Māksla 61, 4, 22. Izstrādājot vadmotīvu sistēmu, Vāgners lika pamatu operu simfonizācijas metodei. Briede-Bulāvinova 1, 31.

vadnieks, -a, v. *Vada komandieris.* □ .. vadnieks saskaita kritušos, un starp tiem arī Ješkiņš. Grīns 1, 403. «Šaujļa aizsmacis rīkoja vadnieks, un leģionāri šāva .. Lāms 7, 387.

vadnis, -ņa, v. **1.** jūrn. *Karkasa detaļa (kuģim, laivai) — ķīļa vertikāls turpinājums pakaļgalā vai priekšgalā.* Pakaļējais v. □ sal. .. cauri miglai .. izlaužas saules stars. Brīdi tas vēl skrien pa mutuļojošo dūmaku, šķeldams to un kliezdams kā laivas vadnis viļņus .. Skujiņš 10, 263.

2. zvejn. *Zvejas tīkla elements — resna virve tīkla apakšējā daļā.* □ Mārtiņš iemācī-

jās .. veikli siet mezglus, ritināt vadni, izmest un ievilkt tīklus .. Talcis 7, 276.

vadonība, -ās, s.: parasti vsk. *Vadība, vadības realizācija, parasti ar plašu, spēcīgu ietekmi sabiedrībā.* □ 1934. gada 15. maijā, likvidējot parlamentārismu, Ulmanis gan rūpējās par vadonības principu stiprināšanu, bet uzmanījās pārlieku skart tautas demokrātiskās jūtas. Diena 91, 204, 9. Instrumenti skan it kā griezīgā nesaskaņā, it kā neatzīdami nekādas [diriģenta] vadonības .. Upīts 18, 101. // pareti. *Cilvēks, cilvēku grupa, kas veic šādu darbību, šādu darbību kopumu.* □ .. tikai krievu augstākās vadonības .. nolaidība vai nodevība bija vainīga, ka šīs [vācu] divīzijas .. bez cīņas paguva atkal iziet .. Strāls 2, 380.

vadonis, -ņa, v.; **vadone,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Vadītājs (valstī, cilvēku grupā u. tml.), parasti ar plašu, spēcīgu ietekmi.* □ Stāsta, ka Jūlijs Cēzars, viens no senās Romas lielākajiem valstsvīriem un vadoņiem, ieradies reiz teātrī ar vainagu, kas bijis izgatavots no tīra zelta un mirdzošiem dārgakmeņiem. Upīte 1, 66. Žemaišu karadraudzes vadonis Daŗģis lika sliet zaru slieteņus .. Purs 11, 185. .. ir pierādīts, ka 1802. gada Kauguru zemnieku nemieru vadoņi pazinuši [G. Merķeļa] «Latviešus» .. Avotiņa, Peters 1, 27. Dziedāšanas, ērģeļu, vijoļspēles, mūzikas teorijas pamatu apgūšana skolotāju semināros deva labi sagatavotus dziedāšanas skolotājus, koru vadoņus .. Vītoliņš, Krasinska 1, 121. // pārn. *Rokasgrāmata; ceļvedis.* □ Vēstures grāmatās un tūrisma vadoņos lasām, ka vecākās mūra celtnes Latvijā un pat visā Baltijā ir senā Ikšķiles pils un baznīca. D kal 72, 215.

2. *Dzīvnieks, kam barā pakļaujas citi dzīvnieki; barvedis.* □ .. pa priekšu pusteciņus rikšoja .. brūnaļa staltiem, uz augšu pavērstiem ragiem .. Bara vadone. Purs 6, 91.

vadošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vadoši.** **1.** *Divd.* → *v a d ī t.*

2. *Tāds, kas vada (ko, parasti nozīmīgu, plašu nozari).* □ Tikai ārkārtīga nemākulība un noziedzīga vadošo darbinieku vieglprātība noveda pie tā, ka kara pirmajā posmā Vācija ieguva šo tehniku kā trofejas. Lauku Avīze 90, 19, 4. // *Tāds, kas ir saistīts ar (kā, parasti nozīmīgas, plašas nozares) vadīšanu.* Vadoši norādījumi. V. amats. ◇ Iesēsties vadošā (arī augstā) krēslā — *stāties vadošā, nozīmīgā amatā.*

3. sar. *Ļoti nozīmīgs, ļoti ietekmīgs; arī galvenais.* □ .. neiedomājami, pat neticami ir tas, ka divpadsmit gados tik maz vadošu lomu režisors ir iecerējis aktrisei, ar kuru sapratās no pusvārda. Dzene 4, 70. .. par manām partnerēm, jau sākot ar pirmajām darba dienām, kļuva trupas vadošās balerīnas .. Liepa 1, 67.

4. tehn. *Tāds, kas (piemēram, iekārtā, ierīcē) ir paredzēts (kā, parasti kustības virziena) noteikšanai, ieturēšanai.* Vadošā sliede. Vadošā ass. Vadošais izcilnis.

vadotne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; tehn. *Vadošā daļa, vadošais elements.* Virzuļa v.

vadozs, -ais; s. -a, -ā; ģeol. *Savienojumā «vadozie ūdeņi»: pazemes ūdeņi, kas veido jušies un atrodas zemes garozā.*

vads¹, -a, v. **1.** *Metāla vadītājs (piemēram, stieple, stiepļu kopums), ko izmanto elektriskās strāvas, arī elektrisko signālu pārvadīšanai.* Augstsprieguma v. Izolēts v. Vadu sakari — *elektrosakaru veids, kurā elektriskos signālus pārraida pa vadiem.* □ Toreiz apkārtnē vilka elektrības vadus no jaunās spēkstacijas uz visām debess pusēm un pagastā strādāja labs pulciņš brašu pilsētas puišu. A Eglītis 2, 178. Nāk Dzintris ar kafijas termosu. Galvā viņam austiņas, kas pievienotas garam vadam, ko viņš velk līdzi. Gulbis 5, 143. Daudz gājputnu nositas pret bākām, sakaru un elektrolīniju vadiem. Kronītis 2, 11. Grāmatvedis: Iedomājieties: neviens tālrunis vairs nepīkst, laikam vadi pušu. Zīverts 1, 69. sal. Muskuļi viegli dūc no spēka plūsmas kā augstsprieguma vadi, kad Alberts iegulst cirtienā. Indrāne 6, 224.

2. *Cauruļveida iekārta vielu pārvadīšanai.* Degvielas v. Eļļas v. Tvaika v. Sējmašīnas sēklu v. Atkritumu v. Centrālapkures v. Cauruļu vads — *cauruļvads.* □ Ļoti grūti ir likvidēt naftas vada bojājumus. Vēl grūtāk to izdarīt, ja vads atrodas upes dibenā. Lauku Dzīve 74, 3, 17. 1962. gadā sāka darboties Dašavas gāzes vads, pēc tam, šķērsojot purvus, kalnus, upes, mežus, Rīgu sasniedza arī maģistrāle no Rietumsibīrijas .. Lauku Dzīve 81, 1, 12.

3. anat. *Cauruļveida orgāns.* Barības vads — *cauruļveida orgāns, kas savieno mutes dobumu ar kuņģi.* □ Sirds ir centrālais asinsrites sistēmas orgāns. Tā veic sūkņa funkciju, radot asinsspiedienu, kas uztur asins plūsmu vados. Biol r 255. Barības vads ir 40 cm garš cauruļveida muskuļu orgāns ar sakļautām sieniņām. Ves 81, 7, 5.

4. bot. *Savienojumā «vada zars»: koka vainaga galvenais zars, kas aug vertikāli uz augšu; vadzars.* □ No vada zara atzarojas .. pamatzari. Sudrabs 1, 36.

○ Gaisa vads — a. *Elpvads, traheja.* □ Gaiss plaušās nokļūst pa gaisa vadu — traheju .., kas krūšu dobumā dalās divos nozarojumos — bronhās .. Gailis 1, 33. b. *Vads gaisa pārvadīšanai.* c. *Pie stabiem nostiprināts elektriskais vads.* □ .. gaisa vadu vai kabeļu sakaru tīkla izveidošana lauku apvidū pagaidām saistīta ar nopietnām .. materiālām grūtībām. Lauku Avīze 90, 24, 15.

vads², -a, v. *Karaspēka apakšvienība, kas sastāv no nodaļām vai grupām.* Strēlnieku v. Izlūku v. □ Vācu ložmetēji .. gāž sniegā vīru pēc vīra, pēc vada saļimst vads, un noasiņo gandrīz visa piektā rota .. Grīns 1, 431. Un, kad sasauc komandieri kopā Savas pusrotas un savus vadus, Strēlnieki stāv mierīgi un stingri. Caks 7, 109. Sapieru vads mīnēja pieejas ceļam .. Bels 1, 11.

vads³, -a, v. *Kāsēju vai lamatu tipa zvejas rīks.* Lašu v. Reņģu v. Stacionāri novietojams v. Velkamais v. Apmetamais v. Riņķa v. □ Viens no vecākajiem zvejas rīkiem .. ir vads. To vilka vai nu ar zirgiem, vai arī ar

vinčām, ko grieza paši zvejnieki. Tāpēc ar vadiem varēja zvejot tikai piekrastē. Zin T 67, 8, 33. Vada vilcējus komandēja Gavrilovs, bet Sereda apmācīja zvejot ar tīkliem. Gūtmanis 4, 157. Ar vadu nevelk reņģes vien, bet arī citas zivis. ME IV, 430.

vadskrūve, -es, dsk. ģen. -vju, s.; tehn. *Skrūves pārvads virpas griezes kustības pārvēršanai virzes kustībā.*

vaduguns, -uguns, dsk. ģen. -uguņu, s. *Signāluguns, pēc kuras vadās, lai ieturētu transportlīdzekļu vēlamo kustības virzienu.* Bākas v. □ Kādreiz kāds jauns avīzes korespondents, sajūsminājies par zvejnieku ikdienā lietotajiem vārdiem «vadugunis», «vadlīnija», «jūras vārti», ņēmās pratināt kapteini Dziesmu par šo vārdu nozīmi .. Zigmonte 2, 288. Tik jomas tālumā, kur miglas druva sākas, sārtzaļām acu rotaļām kā spīganas viļ kuģus krastā vaduguņu bākas. Dziesma 1, 17. pārn. Ir tauta mana vaduguns Un sirdsapziņa mana .. Sirmbārdis 4, 136.

vadule, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; tehn. *Vadīkla.* □ Pa nekustīgām vadulēm veltnīši virza plates no viena darba mezgla uz otru. Zin T 68, 9, 29.

vadvārpsta, -as, s.; tehn. *Vārpsta, kas pārnes kustību uz izpildelementiem ar zobratu un zobstieņa palīdzību.*

vadzars, -a, v. *Koka vainaga galvenais zars, kas aug vertikāli uz augšu; vada zars.*

vadzi [va'dzi], izsauk.; sar. *Lieto, lai aicinātu kādu ieklausīties, pievērst (kam) uzmanību.* □ ..kantora meitenes lielām acīm veras svešajā cilvēkā — vadzi, ar šo jūrnieku kaut kas nav kārtībā. Lapsa 6, 275. Zāģējot pagali, miza atlūp. Valts paceļ to. «Vadzi, pārlieku labs drāžamais materiāls,» ieminas Liepiņu tēvs. Delle 2, 16.

vadziņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *v a g a.*

2. *Padziļinājums (vagās, dobēs), kurā iekaisa sēklu.*

vadziņsēja, -as, s.; lauks. *Sēja vadziņās.*

vadzis, -dža, v. **1.** *Kāsis, ko piestiprina (piemēram, pie sienas) kāda priekšmeta pakarināšanai.* Pakārt drēbes uz vadža. Pakārt cepuri uz vadža. Noņemt somu no vadža. □ Augusts ar tēvu bija apsēdušies .. zem vadžos sakārtām sakām, .. iemauktiem un siksnām .. Strāls 2, 21. Uz vadžiem karājas ūdens nēši, bezmēns un sietiņi miltu sijāšanai .. Andersone 1, 116. Meitene .. paviršī pakāra mēteli uz vadža .. Ezera 9, 99. sal. Bārdainais priekšnieks .. pārvērtās par īstu muižas vagaru. Viņš dzina cilvēkus kā vadžus sienā. J Plotnieks 11, 40. pārn. Sildīja jūra un dzeldēja, kūtrumu pakāru vadzī. Peters 4, 88. ◇ Kārt zobus vadzī (retāk pie vadža) sar. — *būt bez pārtikas, uztura.* □ Mājas pārgāja cita rokās, bet abiem Pupulakstiem bij jāiet par kalpiem, ja tie zobus negribēja kārt vadzī. Blaumanis Ia, 74. Tēvs liecis muguru īstā katorgas darbā uz dzelzceļa. Bet Latgalē, mājās, zobus vadzī kārdama, dzīvojusi mana vecākā māsa .. J Plotnieks 7, 14. ◇ Pakārt zobus vadzī (retāk pie vadža) sar. — *palikt bez pārtikas, uztura.*

2. *Ķīlis (kā) skaldīšanai, plēšanai.* Iedzīt bluķī vadzi.

○ Vadžu raksts — a. *Ķīļraksts.* b. mūz. *Pareizticīgo baznīcas dziedājumu pieraksts (Krievijā līdz 17. gadsimtam).*

vadzvaigzne, -es, dsk. ģen. -žņu, s. *Galvenā doma, ideja (darbībai).* □ Ar ko tad lai salīdzina savas domas un darbus, ja ne ar to gaišo vadzvaigzni, ko sauc par ideālu? Sk Ģ 82, 12, 10. . . viņas [Felicitas Ertneres] vadzvaigzne ir cieņa pret cilvēka personību. Hausmanis 1, 108.

vafele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Plāns, trausls konditorejas izstrādājums ar rūtiņveida vai šūnveida rakstu.* Augļu vafeles. Pildītas vafeles. Vafeļu mīkla. Vafeļu torte. Pārdot saldējumu vafelēs.

vafeļpanna, -as, s. *Panna vafeļu cepšanai.*

vafeļraksts, -a, v. *Vafelēm raksturīgs rūtiņveida vai šūnveida raksts.* Vafeļrakstā austa sega.

vaga, -as, s. **1.** *Ar arklu veidots garens padziļinājums zemes virskārtā; padziļinājums (parasti arts) starp garenām dobēm.* Malējā v. Vagu sējumi. Dzīt taisnu vagu. Vagas dziļuma mērītājs — *ierīce aršanas dziļuma noteikšanai.* □ Nodzinis vagu līdz kuplam ievu krūmam .., viņš [arājs] pieturēja pelēci, pacēla arklu, iegrūda lemešus sparīgi zemē .. un nolaidās krūma pavēnī. Blaumanis 2, 67. Bērītis nesteigdamies gāja pa vagu. Varēja pat putnus paklausīties, kā tie vītero. Pelēcis 3, 18. Vaga — visdrošākā un godīgākā taisne uz pasaules. Mūžīga kā maize un ūdens. Indrāne 10, 176. sal. Ilgi lietotais celiņš iebraukts dziļš kā vaga .. Caune 2, 18. pārn. Cik sīksti — ar zobiem un nagiem Ļaudis turas pie mantas, Bet pāri viņiem Laiks ar savas vagas .. Elksne 10, 18. ◇ (Pa)ņemt vagu (arī pēdu) vienk. — *(aiz)bēgt.* □ «Vai tu zini, kur es sāku mukt? Frontē mēs teicām — ņemt vagu. Pie Ilmenes. Tur mūs pirmo reizi nogrieza. Kaut kā izkūlos veselu ādu.» Janovskis 2, 114. // *Sēšanai, stādīšanai paredzēta šaura, garena dobe.* Sēt burkānus vagās. □ Nometusies uz ceļiem, [vecmāmiņa] dārzā ravēja kāpostu un burkānu vagas un savā nodabā dziedāja. Vilks 3, 18. Iznomājot zemi, mēs parasti paturējām sev tikai zemeņu vagas, sparģeļus un dažas vagas šādiem tādiem dārzājiem. A Eglītis 2, 202. // *Mākslīgi izveidots garens padziļinājums zemes virskārtā (piemēram, irigācijas vajadzībām).* □ Kur lauki nav drenēti, tur tūlīt pēc ziemāju sējas izdzenamas ūdens noteces vagas. Apsīts 1, 388. . . pa .. sīkajām apūdeņošanas vagām .. ūdens nonāk līdz katram augam. Zv 52, 15, 7.

2. ģeol. *Garenisks padziļinājums zemē.* Subglaciālās vagas — *lineāri izstieptas ieplakas, kurās dziļas, garenu ezeru aizņemtas iedobes mijas ar sliekšņiem.* □ Pa seno straumju vagām visi pali atrod Ventas pietekas. Caune 3, 15. Nelielie, šaurie, garie ezeriņi [Rietumkurzemes] augstienes ziemeļdaļā ir subglaciālo vagu ezeri. Ģeogr 152.

3. *Joslas, līnijas veida padziļinājums, kas (piemēram, ceļa segumā, smiltīs, sniegā) pa-*

liek pēc (kā) virzīšanās, pārvietošanās, arī ilgstošas atrašanās (kur). □ Pārvietojoties pa seklu sniegu, bez pēdu nospiedumiem paliek arī garās astes atstātā sliede, bet dziļā sniegā ūdrs aiz sevis atstāj dziļu vagu. Tauriņš 1, 186. Smailā laiva .. slīdēja pa taku, kurā redzēja no iepriekšējām vilkšanas reizēm iedzītas vagas. Gūtmanis 2, 157. Upmalā .. uzgāja .. nule no ūdens izvilktu baļķi, kas piekrastes smiltīs bija iezīmējis dziļu vagu .. Ezera 2, 111. // *Josla, līnija u. tml., kas (piemēram, ūdenī) paliek pēc (kā) virzīšanās, pārvietošanās.* □ .. aiziet kuģis, atstādams svina pelēkajos ūdeņos baltu vagu. Saulītis 13, 131. .. tava ikdiena ir zaļās viļņu vagas, kuras šķeļ tavs kuģis. Zigmonte 2, 238. // *Josla, līnija, kas (uz sejas, ķermeņa) paliek, piemēram, pēc asaru, sviedru notecēšanas.* □ Acis viņai bija sausas un sarkanas, tikai divas asaru vagas vilkās pār apputējušiem vaigiem. Brodele 2, 7. Cilvēki stāvēja, barā saspiedušies, sviedri tecēja pār viņu vaigiem, atstādami netīras vagas — kā izsusējušu upju gultnes. J Kalniņš 8, 13.

4. *Grumba, rieva.* □ Vīra pierē gulēja trīs dziļas, nevienādas .. vagas; arī katrā pusē deguna augšgalam ēnojās pa dobei. Plaudis 3, 37. Ieraugām gara auguma puisi ar sejā iegūlušu rūpju vagu. Ciņa 64, 143, 4.

vagabunds, -a, v.; novec. *Klaidonis.* □ Herberts: Kas te notiek? — Mērija: Vagabundi apvaino sievieti. Es lūdzu aizsardzību, grāf! Zīverts 1, 115. Bohēmas vagabundus vai gaudenos sapņotājus, mākslas mocekļus Upenājs necienīja. A Eglītis 4, 65. Pirms uzbrūk nakts bez rīta jundas Un klusos namos spoki klīst, vēl vienmēr dzīves vagabundi ies laimes stirnai pēdas dzīt. Skujiņa 1, 149.

vagants, -a, v.; **vagante,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Ceļojošs aktieris viduslaiku Eiropā, kas dziedāja, parasti pret baznīcu vērstas, dziesmas un rīkoja izrādes.*

vagarēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Uzraudzīt darbus (par vagaru).* □ pārn. .. viņš apstājās pie kartupeļu ņēmājiem [ņēmējiem]. Bet, lai nedotu iemeslu domāt, ka viņš atnācis šurp vagarēt, tad, paņēmis kurvi un rokamo, apmetās atsevišķi. Kurcijs 4, 56.

vagarisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vagariski.** *Saistīts ar vagaru, tam raksturīgs.* □ pārn. Bez mammas [Dzidrai] bija vēl paps — savas vagariskās sievas nomākts .. Lāms 5, 119.

vagars, -a, v.; vēst. *Klaušu darbu uzraugs, ko muižnieks iecēla no zemnieku vidus.* □ Kulšanas darbi vēl nebija galā, kaut gan tepat klātu [klāt] bija Mārtiņi. Vagars dabūja no vecā kunga ik dienas pa brāzienam, un rijnieks piekusa, lamādams gaitniekus. Grīns 2, 60. .. gubu vietas pēc tam pārstaigāja grābējas, lai nekas nepaliktu nenokopts, jo darbam sekoja vērīgā un visuredzīgā vagara acs. Dorbe 6, 47. sal. «.. cits strādā, bet tu skaties kā vagars viņa darbā.» J Liepiņš 1, 69. pārn. Viņam laikam šķiet, ka laukos vienīgais vagars par viņa darbu būs viņš pats .. J Kalniņš 10, 281.

vagina, -as, s.; anat. *Dzimumorgāns, kas sastāv vieno dzemdi ar ārējiem dzimumorgāniem; maksts.*

vaginisms, -a, v.; parasti vsk.; med. *Sievietes ārējo dzimumorgānu palielināts jutīgums.* □ Vaginisms ir vaginas un starpenes muskulatūras krampjaina saraušanās, kas apgrūtina vai padara dzimumaktu neiespējamu. I Eglītis 1, 242.

vaginīts, -a, v.; parasti vsk.; med. *Maksts gļotādas iekaisums.*

vagojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v a g o t (1).* Dziļš v.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v a g o t (2).*

3. *Paveikta darbība, rezultāts → v a g o t (3).*

4. *Grumbojums, rievojums (sejā, tās daļā).* Grumbu v. sejā.

vagonbūve, -es, s.; parasti vsk. *Transporta mašīnbūves nozare, kas saistīta ar vagonu ražošanu.* Vagonbūves rūpnīca. □ Unificēt vagonbūvi nozīmē radīt vagonu vienotu modeli, kas būtu izmantojams dažādiem — gan maiņstrāvas, gan līdzstrāvas elektrovilcieniem. Rīgas B 78, 276, 5.

vagonbūvētājs, -a, v.; **vagonbūvētāja,** -as, s. *Vagonbūves speciālists; cilvēks, kas ir nodarbināts vagonbūvē.*

vagonbūvniecība, -as, s.; parasti vsk. *Vagonbūve.*

vagoncisterna, -as, s. *Cisternas veida vagons dažādu kravu, piemēram, cementa, pārvadāšanai.*

vagonete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Neliels vagons vai platforma kravas pārvadāšanai pa sliežu vai trošu ceļiem.* Viensliedes v. Piekraut vagoneti. Stumt vagoneti. Iekraut ogles vagonetēs. □ .. to [kūdru] ar pašgrābi iepilda speciālās vagonetēs un pa šaursliežu dzelzceļu ar dīzeļlokomotīvi aizved .. Zin T 63, 9, 23. Ķieģeļus noņem no spiedes, uzmanīgi saliek īpašās vagonetēs un iebīda tuneļos apžāvēšanai. Ciņa 57, 251, 2. Ar čuguna rūdu piekrautas, vagonetes ripoja uz kausētavu krāsnīm. Kar 57, 4, 41.

vagoniņš, -a, v. **1.** *Dem. → v a g o n s.*

2. *Piekabes veida pārvietojams miteklis ar darba rīku, apģērbu u. tml. novietni (piemēram, lauku darbu strādniekiem, celtniekiem).* □ Zivju nārstu laikā 12 vīri .. labprātīgi vismaz uz diviem mēnešiem — jūlijā, augustā — atstājuši mājas, sievas un mīt teltīs, celtnieku vagoniņos. Lauku Avīze 90, 36, 9. Jau ilgu laiku tirdzniecības vagoniņos pilnā sparā ritēja īpatnēja naktsdzīve. Diena 93, 72, 4.

vagons, -a, v. *Transportlīdzeklis, arī tā sastāva daļa pasažieru vai kravas pārvadāšanai pa sliežu ceļiem.* Pasažieru v. Pasta v. Preču v. Smēķētāju v. Tramvaja v. Vilciena v. Pašizgāzējs v. Saldēšanas v. Vagona buferis. Vagona pavadone. Vagona vadītājs. Sakabināt vagonus. Iekāpt vagonā. Izotermiskais vagons — *vagons ātri bojājošos produktu pārvadāšanai pazeminātā temperatūrā.* Vagonu apgāzējs — *iekārta vagona izkraušanai, to sagāžot tā, lai krava izbirtu.* Vagonu mazgāšanas mašīna — *iekārta vagonu ārējai mazgāšanai.* Vagonu parks — *dzelzceļa tīklā esošais va-*

gonu kopums. Lopu vagons novec. — *preču vagons.* □ Vienmuļi klabēdami, pārpildītie bēgļu vagoni veda uz Petrogradu Jaunā Rīgas teātra aktierus. Dzene 3, 76. . . Norma mani pievilka sev klāt un noskūpstīja uz lūpām. Vagoni sakustējās. Es uzlēcu uz kāpšļa un pamāju Normai ar roku. Janovskis 1, 193. Rauska . . devās uz tramvaja pieturu. Vagoni te pienāca pustukši, varēja izvēlēties sēdvietu pie loga . . Lapsa 7, 53. // *Kravas daudzums, kas ietilpst šādā kravas pārvadāšanai paredzētā transportlīdzeklī, tā sastāva daļā.* Vesels v. ogļu.

vagot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Arot, padziļinot vagu, apraust (rušināmaugu rindu).* V. bietes. □ Bija jāvago kartupeļi. Jāravē sakņudārzi. Avotiņa 7, 184. // intrans. □ Pļaujas laiks klāt, bet kartupeļi vēl nebija ecēti, kaut gan kaimiņi jau vagoja. Dziļums 1, 93. // *Art, veidojot vagas (1).* V. tīrumu. V. zemi kartupeļiem. // pārn. *Zvejot; kuģot.* □ Kuteris pilnā gaitā vagoja līgojošo plašumu. Vārda pilnā nozīmē vagoja, tikai pēc dažiem desmit metriem balti sakultā vaga aizkrita ciet. Talcis 8, 114. Septiņas dienas jahtas vagoja Klusā okeāna . . ūdeņus. Sports 68, 171, 1.

2. *Veidot, radīt (piemēram, zemē, ceļā, garenus padziļinājumus, grambas u. tml.).* V. laukus ar maziem grāvjiem. // *Būt tādam, kurā ir gareni padziļinājumi, grambas u. tml. (piemēram, par ceļu, lauku).* □ . . lielo telšu taisnstūri melnēja baltajā laukā, ko vagoja dubļu grāvjos pārvērtušies ceļi. Bels 3, 8. Ceļš, pelēku grambu vagotais, tu atkal zem pēdām man kūpi. Lisovska 6, 47.

3. *Virzoties, pārvietojoties panākt, būt par cēloni, ka rodas, veidojas joslas, līnijas veida padziļinājumi.* // *Notekot atstāt joslu, līniju (uz sejas, ķermeņa, piemēram, par asarām, sviedriem).* □ Vīra un sievas vēju appūstās sejas vagoja sviedru straumes. J Kalniņš 3, 17.

4. parasti 3. pers. *Būt tādam, kur ir grumbas, rievas (par seju, tās daļu).* □ Viņa mums varēja būt vecmāmiņa. Sirmi mati un grumbu vagots vaigs. PL Siev 86, 2, 20. . . viņa pieri vago drūma rieva. Kar 54, 7, 45. . . Viss asaru mārks pa lēnītēm žūst, Vairs grumbas nevago seju. Rainis Ib, 426.

vagotājarkls, -a, v. *Arkls rušināmaugu vagošanai.*

vagotājkultivators, -a, v. *Kultivators rušināmaugu kopšanai un vagošanai.*

vagotājs, -a, v.; **vagotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v a g o t.*

2. v. *Iekārta, ierīce rušināmaugu vagošanai, arī vagu (1) veidošanai.* Daudzrindu v. Uzkarināmais v. Kartupeļu v. Vagotāja korpuss. □ Tā kā man vagotājs reizē ņem nevis piecas rindas, bet septiņas, tad . . visu platību varēju apkopt nedēļas laikā. Ciņa 77, 231, 1. . . vagotājs, kas uzplēš velēnu, sūnu. Zemi sagatavo jaunajiem stādiem. Lauku Avīze 90, 37, 1.

vagotomija, -as, s.; med. *Klejotājnerva pārgriešana.*

vagranka, -as, s. *Stāvceplis.* V. ar priekškameru. Vagrankas iekurināšana. □ Akmens liešanas rūpnīcās izmanto dažādas kausēšanas krāsnis: martena krāsnis, vagrankas, . . rotējošās krāsnis . . Zin T 63, 12, 32.

vagulis, -ļa, v. *Vabole.* □ Labības vagulis nodara . . zaudējumus . . kviešu druvām. ME IV, 432. Skaudīgi tauriņam pakaļ Noraugās vagulis zilgs. Elksne 8, 115.

vāgūzis, -ža, v.; novec. *Ratnīca.* □ . . Kaspars vāgūža priekšā jūdza zirgu darba ratos. Abus nesamos iemeta ratos. Iegāja vāgūzī, iznesa aramāṣ sakas un arī iemeta ratos. Upīts 18, 55. Vidū atradās vāgūzis, kur iebraukt ar pajūgu un novietot barību lopiem. Lit M 84, 7, 11. . . drīz vien rati tukši un pamesti gulēja vecā vāgūzī. Kaldupe 12, 189.

vāgūžaugša, -as, s.; novec. *Telpa starp ratrīcas griestiem un jumta segumu.* □ . . ceļi mirka dubļos, bija iestājies tieši tas laiks, kad cilvēki ragavas novietojuši vāgūžaugšās un tīrīja rudenī apķepējušos pajūgus. Salenieks 5, 203.

vagveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vagas forma, veids.* Graudzāļu v. sēja. V. padziļinājums.

vagveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vagveidīgi.** *Vagveida.*

vāģis, -ģa, v. **1.** dsk.; novec. *Rati.* □ Vēl šodien kā acīm redzu, kā Andra tēvs izcēla no vāģiem tecīlu, . . grābekļus un izkaptis . . Apsīšu J 3, 10. Gājiena priekšgalā . . novietoja pajūgu ar lielu, smagu, iesirmu zirgu un paveciem vāģiem. Kalndruva 8, 288. . . pie dzirnavām stāvēja piesieti jūrmalnieku mazie zirdziņi, jūgti kokasu vāģos . . Dorbe 6, 38.

2. sar. *Vagons.* □ Izkāpu no tā [priekšējā] vagona, aizgāju uz [vilciena] viņu galu, prom no lokomotīves, un iekāpu pēdējā vāģī. Sudrabu E 3, 529. Jēkabs atvirzās dziļāk cilvēku pieblīvētajā preču vāģī. Niedre 14, 43. Pēc divām dienām atkal vilcienā — šoreiz lopu vāģī ar skārda krāsniņu. Te nu bijām visi vienādi — dažādu tautību politiskie pārsūtāmie uz dzīvi Sibīrijā. Gūtmanis 4, 221.

3. sar. *Automašīna (parasti vieglā).* □ Juris meklēja iespēju pāriet citā darbā uz vieglā vāģa, bet īstas, piemērotas vietas pagaidām neatrada. Bels 6, 223. Jau trešo gadu man bija tas pats vāģis, un tas vēl vienmēr izskatījās kā jauns. Pasaules sp I, 189.

vahabisms, -a, v.; parasti vsk. *Reliģiski politiska mācība, kas radās Arābijā 18. gadsimtā; oficiālā ideoloģija mūsdienu Sauda Arābijā.*

vahabīts, -a, v.; **vahabīte,** -es, dsk. ģen. -tu, s. *Vahabisma piekritējs.*

vahmistrs, -a, v. *Augstākā apakšvirsnieku jeb instruktoru dienesta pakāpe pirmsrevolūcijas Krievijas kavalērijā; karavīrs, kam ir šāda dienesta pakāpe.*

vahtmeistars, -a, v.; novec. *Vahmistrs.* □ Vahtmeistars, tirpinādams kājas, soļo un soļo pa istabu . . A Deglavs 1, 110.

vai[1], saiklis. **1.** sakārtojuma (šķīruma) saiklis. *Saista vienlīdzīgus teikuma locekļus vai to kopas šķīruma sintaktiskajā attieksmē.* □ . . viņam jābūt tikai vienam — aktierim vai režisoram. Latvju Mēnešraksts 42, 11, 1013. Nāc ārā! Kalnā pakāpies vai tornī Un skaties — tava

tēvu zeme zied. Elksne 9, 65. «Ja Ķemeri vēl nav krituši, tad tiem jākrīt šodien vai rīt.» Grīns 1, 197. // atkārtojumā: «vai — vai». □ Droši vien jau nu vajag būt pagājušai .. stundai vai pat divām, vai trim .. Brigadere 2, 332. // savienojumā: «vai nu — vai (arī)». □ Vanags vai nu negribēja, vai nepaguva atbildēt. Upīts 4, 7. .. ļaudis, Ansī klausīdamies, sprieda: šis jaunais puisis tiešām ir vai nu paviegls, vai arī viszinīgs pārdrošnieks. J Kalniņš 8, 267. .. visa mantība vai nu mugurā, pagalvī, vai pagultē. Gūtmanis 2, 32.

2. sakārtojuma (šķīruma) saiklis. *Saista saliktu sakārtojuma teikuma komponentus šķīruma sintaktiskajā attieksmē.* □ Iepriekšējais mājas sargs martā izputējis. Vai nu vilki noplēsuši, vai pats uz mežu aizvilcies nomirt .. Ezera 17, 91. Janelis: Laime nekad neizgaist, vai arī tā nav īsta laime. Zīverts 2, 182.

3. sakārtojuma (šķīruma) saiklis. *Saista saliktā teikumā vienlīdzīgus palīgteikumus, norādot uz šķīruma sintaktisko attieksmi starp tiem.* □ Upīšu Mārtiņš pirmais apgrieza savu divjūga ori un sēdināja tur virsū visus, kas bij ieradušies kājām tieši uz kapiem vai kam pēc pārkārtošanās ratos vairs neiznāca telpas. Upīts 4, 238.

4. sakārtojuma (šķīruma) saiklis; savienojumā «jeb vai»; parasti jautājuma teikumos. *Saista ar partikulu «vai» ievadīta salikta sakārtojuma teikuma komponentus šķīruma sintaktiskajā attieksmē.* □ Vai tu, Daugava, esi tai rada, Jeb vai ābelei ir tava sirds? Kaldupe 1, 45. // *Saista patstāvīgu teikumu ar iepriekšējo kontekstu.* □ Kas te notika? Vai tie ļaudis te ākstījās? Vai viņš bij traks palicis? Jeb vai viņš murgoja? ... Blaumanis 2, 83. «Vai tu esi ar šo pašu zvejnieku kādreiz parunājis? .. Jeb vai tu domā, ka cits tavā vietā to darīs?» Grants 4, 93. // *Saista salikta pakārtojuma teikumā vienlīdzīgus palīgteikumus, no kuriem pirmo ievada pakārtojuma saiklis «vai».* □ .. Andrs pagrieza tam muguru un viens pats pagāja tālāk palūkot, vai Lakstiņš kambara durvis aizslēdz jeb vai tās visu laiku stāv vaļā .. Upīts XI, 346. // *Saista vienlīdzīgus teikuma locekļus šķīruma sintaktiskajā attieksmē ar saikli «vai» ievadītā palīgteikumā.* □ Tu nezini, vai tevī dzimst kas jeb vai dziest — Tu svētā trauksmē sevi nepazīsti. Zālīte 6, 11.

5. pakārtojuma saiklis. *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, norādot uz subjekta attieksmi starp tiem.* □ Viņam iešāvās prātā, vai tikai noguruma sajūta nerodas neizgulētās slimības dēļ. Grants 6, 62. Apšaubāmi, vai šī trauslā, pašaizliedzīgā, līdz šim padevīgā sieviete varēja uzreiz tik kategoriski rīkoties. Kar 57, 1, 94. // *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, kas konkretizē šajā teikuma komponentā minēto vietniekvārdu, un vienlaikus norāda uz subjekta attieksmi starp tiem.* □ .. tagad jānospriež tikai tas, vai viņu ķersim slazdā .. Kaudzītes 1, 271.

6. pakārtojuma saiklis. *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, norādot uz atributīvo attieksmi starp tiem.* □ Bieži ierodas pat šaubas — Vai tas viss jel kādreiz bijis? Strāls 4, 53.

7. pakārtojuma saiklis. *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, norādot uz objekta attieksmi starp tiem.* □ «Pasaki, vai es esmu nodevējs?» Pēteris negaidīti ievaicājas. Saulītis 13, 78. Skolas pārzinis atkal un atkal ieminējās, vai mēs ar Ainu nevarētu gulēt skolā. J Kalniņš 10, 353. Un kas zina, vai viņa nepārbītos, ja ieraudzītu atnākam aizsaules viesus pie veļu galda. J Kalniņš 11, 146. // *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, kas konkretizē šajā teikuma komponentā minēto vietniekvārdu, un vienlaikus norāda uz objekta attieksmi starp tiem.* □ Vismaz tā viena rija jāpasteidz izkult, tad varēja runāt par to, vai neapmainīt [sēkļu] ar kādu no daugaviešiem .. Upīts 4, 256. Tu nevaicā nekā, nav daļas tev par to, Vai mīlam, nīstam, kur mums katram māja. Strāls 4, 64. // *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu un vienlaikus norāda uz objekta attieksmi, kā arī uz nolūka jēdzienisko attieksmi starp tiem.* □ Patlaban ieradās arī Ansonu Mārtiņš .. Aplūkojies, novietojās blakus Lupatu Zetai un skatījās, vai Liena nenāk ar kapijas [kafijas] kannu. Upīts 4, 230. Andriksons pietrūkās. Vēl reizi uz māju, vēl reizi paskatīties, vai bērni nebij mājā! Blaumanis 6, 156. Viņš krāva pēdējo mantu vezumu un apstaigāja tad vēl vecās malas, vai nav kas aizmirsies. Brigadere 2, 19.

8. savienojumā «lai vai», «lai vai cik», «lai vai kā», «lai vai kad», «lai vai kāds», «lai vai kas», «lai vai kur», «lai vai kurš». *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, norādot uz pieļāvuma attieksmi starp tiem un pastiprinot nojēgumu par šo attieksmi.* □ «Lai vai kā,» viņa apņēmīgi pasvieda galvu uz augšu, «es tomēr runāšu.» Sakse 7, 88. To [suni] viņš, pagāns, žēloja, bet par mani nelikās ne zinis, lai vai dzīvība kāpj pa muti laukā. Vanags 8, 63. // savienojumā «kaut vai». □ «Es arī labprāt tur [uz dzimteni] aizietu, kaut vai man būtu jāiet pa pašu melnāko nakti un cauri visstiprākajām tuksneša vētrām un kalnu negaisiem.» J Kalniņš 8, 9.

vai², part. **1.** *Lieto, lai norādītu, ka teikumā vai kādā tā daļā ir izteikts jautājums.* Vai tu dzirdi? Vai drīz iesim prom? Vai uguns jau kuras? Vai ne — *lieto, lai piešķirtu jautājumam apstiprinājuma nokrāsu.* □ Vai dārzā nedziedāja strazds — cik spēdams? Breikšs 1, 17. Nevis tiesāt, apsūdzēt un izsmiet, bet mīlēt. Vai mēs tam esam par vāju? Sv Rīts 93, 9, 7. «Tavs Jēcis, vai, mīļā, baltā? ..» viešiņa [viešņa] lielākas skaidrības labad atkal ievaicājās. Apsīšu J 3, 20. «Kad mums būs bērni,» mājās ejot, viņa teica, «arī viņi būs zvejnieki, Kaspar, vai ne?» Līvs 2, 138. «Tagad mums ir šautenes,» turpina [strēlnieks] Vilnis .., «nu vācietis redzēs velnu! Vai ne, puikas?» Grīns 1, 85. // teikuma vai tā daļas sākumā un beigās. □ Bet vecais tikmēr uzmanīgi pētīja Egli. «Vai tad dilonis, vai?» Birze 5, 92. Sak — lai jau izaušojas [strazdi], lai! Gan nomedīšu

kādu — Vai tas kāds noziegums, kauns, vai? Maz to še tādu! P Bārda 2, 85.

2. *Lieto, lai norādītu uz vārda nozīmes pavājinājumu un piešķirtu tam pieļāvuma nokrāsu.* □ «Kur tu biji? Kur tu mūžīgi ielien? Tēvam jāsitas vai nost, kamēr rokā sadabū.» Zemzaris 1, 90. . . tēvs mājās taču bieži vien sēž un noskatās, ka māte raujas darbā vai pušu . . . Brīdaka 2, 197. Sals, ka vai zaķim acis sprāgst no pieres. Vīksna 1, 131. // teikuma vai tā daļas beigās. *Lieto, lai piešķirtu vārdam, izteikumam nenoteiktības nokrāsu.* □ Bet kopš viņa mājas nelaimēm tā [kaimiņiene] kaut kā vairās, slīd garām vēsa, oficiāla un tur arī puiku pieklājīgā attālumā no viņa — it kā tas varētu aplipināties ar sērgu, vai. Lubējs 3, 7. «Ja labi grib, to darbu var veikt parasts dežurants, brigadieris, vai.» Zigmonte 2, 194. Tēvs: Meitēnam par tām zāļu nastām vai kāds lakats no Rīgas būs jāatved, vai . . . Blaumanis 6, 350.

3. apst. nozīmē. *Lieto, lai norādītu uz kā aptuvenību; arī gandrīz.* □ Te bij vectēvam sapnis vai mūžību ilgs! Krūklis 9, 139. . . vāze ar savām smagnējām proporcijām un reljefo līniju bagātīgo ornamentu faktiski paturējusi vai vienīgi dekoratīvo funkciju. Nodieva, 1, 18. // savienojumā ar «gandrīz», arī «turpat», «tepat». *Pastiprina apstākļa vārda aptuvenuma nozīmi.* □ . . viņi gāja gandrīz vai taustīdamies, brīžam paklupdami pār vēja notriektajiem zariem. Kaldupe 13, 57. «Man arī uz to pusi,» Ojārs ātri saka . . «Man iznāk iet turpat vai garām.» Ezera 5, 14. Saritinās [Ilga], segu tepat vai līdz ausīm uzvilkusi. Zigmonte 1, 125.

4. lietv. nozīmē. *Jautājums.* □ Trauksmainā steigā cits pēc cita nāca tik daudzi vai, ka Anna nevarēja ilgāk izturēt, viņa ievaidējās un vaidam līdzi izspruka . . brēciens: «Es nezināju! es nezināju!» Upīts 4, 418.

○ Vai nu ne — *lieto, lai pozitīvi atbildētu uz jautājumu.* □ «Tad jau . . grupā arī kāda būs?» — «Vai nu ne! Tur jau bez sieviešu mēles un izdarīšanās nemaz nevar iztikt.» PL Siev 64, 2, 2. Vai nu — *lieto, lai piešķirtu izteikumam pieļāvuma, arī šaubu nokrāsu.* □ «Kā tev ir ap dūšu?» — «Man? Vai nu labi. Labi jau nav . . .» Blaumanis 6, 27. «Mātes nauda kabatas grauž,» Ansis Dziesma izmet. Edgars mazliet aizstāv viņus: «Vai nu tīri mātes . . . Nemaz jau tādi puikas nav, droši vien jau paši pelna.» Zigmonte 2, 229. Kaut vai — *lieto, lai piešķirtu vārda nozīmei vai izteikumam nenoteiktības, pieļāvuma nokrāsu.* □ Šim cilvēkam viņš laikam būtu ar mieru sekot kaut vai uz elli. Saulītis 13, 149. Kaut vai vienu labu vārdu dzirdēt, Kaut vai vēlreiz rītu sagaidīt, Kaut vai sajust krūtīs drebam sirdi, Kur vēl drusku mīlestības mīt! Elksne 9, 114. Kaut vai (tā) — *saka, ja nedod konkrētu atbildi, bet pieļauj kādu no minētajām iespējām.* □ «. . gribu strādāt.» — «Visu laiku negribēji, bet tagad gribi?» — «Kaut vai,» Lida atbild un beidzot pacel acis. Zigmonte 2, 140. Ja varat, sauciet mani viesos savos mežos, Jums taču katram pieder Kaut vai alksnājs sīks . . Kaldupe 16, 38. Diezin (arī diez) vai sar. — *lieto, lai piešķirtu izteikumam apšaubāmas ticamības nokrāsu.* □ Gothards Fridrihs Stenders . . pārdomāja un atzina, ka ar hercoga solīto palīdzību vien viņam diezin vai pietiks. J Kalniņš 8, 254. . . Diez vai ķirsis saprot to, ka zied . . A Skalbe 4, 32. Nezin (arī nez) vai, arī nezin (arī nez) vai maz sar. — *lieto, lai piešķirtu izteikumam apšaubāmas ticamības nokrāsu.* □ «Tu laikam to visu saproti daudz labāk par mani.» Ieva domīgi krata galvu. «Nezin vai. Nezin vai, Kristap . . .» Zigmonte 2, 222. «Nezin vai tā būs, Ģirt?» Dripe 2, 122. Lai tur (arī tad) vai kas! — *saka, norādot, ka noteikti kas notiks, tiks izdarīts jebkuros apstākļos.* □ Iet tagad lūgties Kalinku — nē, to Gusts nedarīs, vienalga, lai tad vai kas. Sakse 7, 155. ◇ Vai cik sar. — *loti daudz, pārpilnam.* □ . . [zēnam] ir rokas un laiva, . . spēka vai cik. Viņš aizķūs līdz viņai malai . . Sudrabu E 3, 132.

vai[3], izsauk. **1.** *Lieto, lai izteiktu dažādas sajūtas (piemēram, prieku, sajūsmu, bailes, sāpes, bēdas).* □ «Vai!» Pēcim paspruka izbaiļu sauciens. Bundzeniece 1, 16. Meitene sarāvās. Un jau rokas nost no puķēm. Vai, ko es daru! Brigadere 2, 305.

2. *Lieto, lai izteiktu emocionāli intelektuālu attieksmi pret īstenības parādībām (piemēram, pārsteigumu, izbrīnu, nosodījumu, sašutumu, vilšanos).* □ Vai! Šis [saimnieces] vaids stindzināja asinis dzīslās. Tur bija pārmetums, nepatikšana, dusmas un pikts jautājums. Sudrabu E 3, 458. «Vai, kāds jūs līks izskatāties!» Fimbers 1, 348. «Vai, vai, Ilma, vai, tev tikai nauda prātā!» Ābels uzsāka savu parasto vaimanāšanu . . Ezera 1, 209.

○ Vai manu, vai! — *izsaucas izbrīnā, satraukumā, izbailēs, sašutumā.* □ Kara vētra šūpoja [bērnus], Kara vētra auklēja, Vai manu, vai! Strāls 4, 45. «Ja aust gurdi mani rīti, Paliek darbi — nedarīti, Akmens nospiež sīkstu spīti, Vai manu, vai!» Auziņš 3, 10. Ak vai! — *lieto, lai pastiprinātu izsaukumu.* □ «Matemātika,» viņš [zēns] bubina un izņem grāmatu, dabaszinības, latviešu valoda. Ak vai, ak vai, un visi citi jau guļ! Zigmonte 1, 243. Ak vai, ja gadās izgāzties kārtīga visu gatavošanas noslēpumu pazinēja priekšā! Talcis 7, 33. Vai tam! — *lieto, lai (kādu) brīdinātu, ka (tam) notiks kas nevēlams.* □ Vilhelms no Šauerburgas jutās apmierināts: viņa rīcībā atkal varoņu varoņi, un vai tiem, kuri patrāpīsies pa cirtienam . . Purs 11, 223. Purvā dzīvoja zilsārtas uguntiņas. Vai, vai! — tam, kas tās ieraudzīja un ļāva tām ienākt savā sirdī! Kaldupe 17, 165.

vaibsti, -u, vsk. vaibsts, -a, v. *Sejas veidojums (parasti indivīdam raksturīgs), tā atsevišķo iezīmju kopums; raksturīgas līnijas sejā; arī sejas izteiksme.* Patīkami vaibsti. Asi vaibsti. Sāpīgs vaibsts. Vaibstu spēle. □ Viesim bija apaļa, iedzeltena seja, tik plata, ka vaibsti — šaurās piparu acis, pogas deguns, neuzticīgā čokurā savilktā mute — pazuda kā sīki priekšmeti, ieputināti klajumā. A Eglītis 2, 132. Esmu iemācījies vērīgi ieskatīties vaibstos, . . ticu — katrs savu vizītkarti nes uz pieres, jāprot tikai izlasīt. Bels 8, 61. Skumjas

pārklāj viņa seju kā plīvurs, dzēšot bērnišķīgo vaibstu līnijas.. Ezera 13, 23. ..viņš satika arī Ojāru. Citkārt gaišajā sejā asi iezīmējās īdzīgi vaibsti. Skujiņš 12, 51. pārn. Debesīs sastindzis sāpīgs vaibsts. Tā nav rēta, mīļais, bet rota. Rancāne 1, 140. // pārn. *Raksturīgas iezīmes (piemēram, mākslas darbā, arhitektoniskā veidojumā, vietā).* □ ..saksofons pavadījumu spēlēja gandrīz tikai trīs toņos. Imants nezināja, ko tas nozīmē pēc stingro likumu prasībām, bet dziesma ieguva īpatnēju vaibstu. Mauliņš 5, 152. Kāda būs viņa dzimtā pilsēta? Kādu viņš to ieraudzīs pēc tik daudziem gadiem? Braucot no lidostas, nekādu īpašu priekšstatu viņš neguva. Apgaismojums bija par trūcīgu, lai kaut cik skaidri saskatītu pilsētas vaibstus.. Kaijaks 7, 37.

vaibstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Šķobot, velkot grimasē, pārveidot, parasti ievērojami (seju, tās daļas); veidot (sejā) grimasi.* V. seju. Nicīgi v. lūpas. □ Visi gaida: Pusstabu pāris, jaunais priekšsēdētājs, degunu un pieri nepatikā vaibstīdams. Līvs 4, 181.

vaibstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Vaibstīt savu seju, tās daļas.* □ ..skatīdamies mazā spogulī, Millers vaibstās, it kā gribētu raudāt. Sēlis 5, 68. Viņš pietrūkās kājās un, nikni vaibstīdamies, tuvojās Sabīnei. Līvs 3, 118. ..Rūdis valdās tikai skolotāja acu priekšā, taču, sāniski pagriezies, visādi vaibstās. Indrāne 2, 77. // pareti. *Šķoboties, raustoties vilkties grimasē (par seju, tās daļu).* □ ..vecā Kristapa lūpas reizumis pavērās, viņš kaut ko čukstēja; viņa seja vaibstījās.. Plaudis 3, 39.

vaicājiens, -a, v. *Vaicājums.* □ ..Agnese izdzirda pie auss klusu, maigu vaicājienu un sajuta siltu elpu uz vaiga. Sakse 6, 290. Visu telpu pildīja čaloņa, vaicājieni, īsas atbildes.. Jaunsudrabiņš 8, 216. pārn. Redzēdams man acīs vaicājienu, viņš pasmaida atkal un.. teic: «Nav jau nekas.» Grīns 1, 186.

vaicājošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaicājoši.** *Tāds, kurā izpaužas vaicājums, neizpratne, arī vēlēšanās ko uzzināt, noskaidrot.* □ Marija diezgan pārsteigta pagrieza galvu un uzlūkoja viņu vaicājošām acīm. Kalndruva 10, 152. Andrejs apklusa un gaidīja, ko viņa sacīs. ..Viņš vaicājoši paskatījās meitenē.. Lācis 15, 357.

vaicājums, -a, v. *Izteikums, ar kuru vēršas pie kāda, lai ko uzzinātu, noskaidrotu; jautājums (1).* Īss v. □ «Ko tu teici, tēt?» man pasprūk vaicājums, bet tēvs nedzird. Grīns 1, 260. Kopā ar rītausmu uznāk šaubas un nevajadzīgi vaicājumi. Indrāne 6, 308. Arī tagad man atliek atgulties pļavā un noraudzīties debesīs, kur zilgmē puto balti mākoņi, un vaicājums ir klāt: kas būs pēc tam? Gūtmanis 4, 107.

vaicāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Vērsties (pie kāda) ar vaicājumu; jautāt.* □ Liene.. spieda rokas pie krūtīm. «Ko jūs gribat?» viņa tad auksti vaicāja. Blaumanis 6, 118. «Kas noticis?» vaicāja otrs šoferis.. Zemzaris 3, 22. «Kas ir, Beate?» vaicāja Aleksandra. — «Kāds jauns cilvēks grib ar jums runāt.» A Eglītis 6, 3. // intrans. *Interesēties (par ko), cenšoties iegūt informāciju (par to).* □ Izdzirdis pieminam Sibīriju, Kaspars gribēja vaicāt par veco Sūnu, kā tas noticis, kādēļ, bet Spāģis.. gāja uz durvīm. Līvs 2, 110. Pēc tam vēlreiz pacēla manu galvu, noslaucīja vaigu un vaicāja kaut ko par sāpēm. Kaldupe 13, 200. «..Grants par tevi vaicāja,» Elmārs sacīja skarbi. Kaldupe 13, 209. // trans. □ Prātīgākais dzer allaž no skaidrākā strautiņa, nevaicādams nemaz, no kura avota tas cēlies. R Kaudzīte 1, 16.

Sk. vaicājošs.

vaidas, -u, s.; tikai dsk.; reti. *Vaidi.* □ Viņas nervi nespēj izturēt.. dobjās vaidas un kunkstienus, ko pat gaiteņu biezās sienas neapslāpē. Upīts VIII, 261.

vaidelotis, -ša, v.; **vaidelote,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; vēst. **1.** s. *Priesteriene, reliģisko rituālu izpildītāja svētnīcā (senajām baltu tautām).* □ ..Asja izmisumā cenšas pierunāt krīvu, lai viņš mēģina Mirdzu aizturēt svētnīcā un iesvētīt par vaideloti. Viese 3, 36. Uguni cilvēkiem atnesa vīrietis.., bet uguns sargātājas ir sievietes — vestālienes, vaidelotes, un šai teikā slēpjas dziļa viscilvēces jēga. Mauriņa 1, 110.

2. v. *Seno latviešu dziesminieks; arī burtnieks (2).* □ «Ar pagaro bārdu un acu dedzību viņš [Kronvalda Atis] man šķita kā mūsu sentēvu vaidelotis, kas ar savu vārda spēku spēj niknākos pretniekus [pretiniekus] sadragāt..» [Stāsta Auseklis.] J Kalniņš 9, 232. Tautas folkloras tēli — spēkpilnais Lāčplēsis, verdzības važu sarāvēji, dziesminieks — vaidelotis, senču strēlnieks ir [tēlnieka] Zāles iemīļotie varoņi. Māksla 59, 3, 4.

vaidēt, vaidu, vaidi, vaid, pag. vaidēju; intrans. **1.** *Izelpā radīt stieptas (parasti paklusas) balss skaņas (parasti aiz sāpēm, piepūles).* □ Ziemu gan vectēvs lielāko tiesu pavadīja gultā, kunkstēdams un vaidēdams.. Austriņš 1, 77. «Tam nelaimīgajam bija jau pēdējā stundiņa klāt, kunkstēja un vaidēja..» Dorbe 2, 187. // pārn. *Darbojoties radīt stieptas, šņācošas, arī neskaidras skaņas (par motoriem, ierīcēm u. tml.); arī būt tādam, kur atskan šādas skaņas (par zemi, gaisu, telpu).* □ ..motors sāka vaidēt, vilkdams smago nastu kalnā. Pasaules sp I, 291. Stenēdams Upenājs izstīvēja uz kāpnēm un izdauzīja arī veco dīvānu, kura izsēdētās atsperes kāpņu klusumā nejauki dzinkstēja un vaidēja. A Eglītis 4, 59. ..gaiss jau vaid no šrapneļu kaucieniem un staigno purva pļavu ārda vācu granātas. Grīns 1, 309. // pārn. *Radīt stieptas, šņācošas skaņas (par vēju, vētru, arī vēja, vētras locītiem, lauzītiem kokiem, zariem u. tml.).* □ Vējš tricināja rūtis, pakšķos vaidēdams.. Repše 2, 7. ..auro vējš un, lietū piemirkušas, smagi vaid sirmās priedes. J Plotnieks 2, 50.

2. *Gausties, žēloties.* V. par savām neveiksmēm. □ Brīvkundze: Tu esi vienīgais cilvēks visā Jelgavā, kam klājas labi. Citādi — vari jautāt, kam gribi — visi pūš un vaid. A Eglītis 1, 176. «Tu te sēdi un.. vaidi par savu [slimo] sievu. Bet no tavām žēlabām viņai labāk nekļūst.» [Saka plostnieks biedram.] J Kalniņš 3, 11.

3. parasti 3. pers. *Radīt raksturīgas stieptas balss skaņas (par putniem, parasti ūpjiem, pūcēm).* □ Naktīs spalgi Pie vecajām rijām nāk vaidēt Ziemotājpūces. Goba 4, 25. Tas viss notika tajos gados, kad cilvēki vairs neprata nedz putnu, nedz koku valodu. Ja prastu, gan jau kāds pavaicātu, kāpēc Ūpis naktīs vaid. Kaldupe 17, 57. Kaut kur tālu vaidēja ķīvītes, un brīžiem lieli putni laidās mājām pāri. Virza 1, 47.

vaidiens, -a, v. **1.** *Vaids (1).* Ievainotā v.

2. *Vaids (2).*

3. *Vaids (3).* □ Aiz muguras gaist mežs un pūces vaidiens žēls.. M Rudzītis 6, 59. Ermoņiku mēles savijās ar ķīvīšu vaidieniem, kas atlidoja no pureņu piebārstītām liekņām. Vējāns 5, 152.

vaidpilns, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaidpilni.** **1.** *Tāds, kurā izskan vaidi (1).*

2. *Tāds, kurā izskan vaidi (2).* □ Daudzās sarunās ar gados jaunākiem aktieriem esmu dzirdējis vaidpilnas nopūtas par to, ka gadi ejot, bet īstas lomas negadoties.. Zv 78, 4, 22.

vaids, -a, v. **1.** *Izelpā radīta (parasti paklusa) balss skaņa (parasti aiz sāpēm, piepūles).* □ Māsai noplaucētas abas kājas. Visu nakti istabā deg uguns un skan māsas vaidi. Dinere 11, 32. sal. Kā mēness stars silā Maldās tavs smaids, No biezokņa nāk Kā vaids. K Skalbe 2, 134. // pārn. *Stiepta, šņācoša, arī neskaidra skaņa, kas rodas, darbojoties motoriem, ierīcēm u. tml.* □ Atkal mēs stāvam Nāves salā,.. nervozējam, ložmetēju balsīm mijoties ar.. granātu kaucieniem un smagajiem mīnu vaidiem.. Grīns 1, 274. // pārn. *Stiepta, šņācoša skaņa, kas rodas stiprā vējā, vētrā, arī kokiem, koku zariem šādā vējā, vētrā lokoties u. tml.* □ Mēs taču nezinām, kad latviskā stīga iedrebas ārzemju vidē augušajā — vai viņš sadzird tēva mājas sirmābeles vaidu un oša čukstu? Lauku Dzīve 90, 9, 1.

2. *Gaudas; žēlabas.* □ Prieku un gaišās dienas jebkuram viegli nest, bet sāpes un vientuļās stundas bez vaidiem un gaušanās pārdzīvo vienīgi stiprie.. Avotiņa, Peters 1, 179. Un atkal viņu sagrāba šausmas, sava nespēka apziņa. Viņa dvēsele gribēja saslieties pret pārestību, rūgtā vaidā izvaidēt savu protestu.. Lācis 15, 289.

3. *Raksturīga stiepta (putna, parasti ūpja, pūces) balss skaņa.* Pūces v.

4. novec. *Karš.* □ Kā gāja uz vaidiem dēls, tā ir pazuda. ME IV, 434. Pats bijis četri gadi uz vaidu. ME IV, 434.

vaigbārda, -as, s. *Vaigubārda.* □ Otrs bija jaunāks, šmaugāks, ar melnu vaigbārdu, pēc modes noaudzētiem matiem.. Kalndruva 9, 109.

vaigs, -a, v. **1.** *Viena no divām sejas daļām, kas atrodas katrā pusē degunam starp aci un apakšžokli.* Apaļi vaigi. Pietvīkuši vaigi. Iekrituši vaigi. Vaiga muskulis. Vaigu kauli. Cirst pliķi vaigā. Vaigu bārda — *vaigubārda.* Vaigu maisi zool. — *paplašinājumi vaigos barības novietošanai (dažiem dzīvniekiem, piemēram, kāmjiem).* Vaigu pie vaiga — *tuvu viens otram.* Noliekt vaigu (arī seju, pieri) pie kā — *noliekt galvu tā, ka vaigs (seja, piere) ir tuvu pie kā, arī skar ko.* Piepūst vaigus — *piepildot muti ar gaisu, izspīlēt vaigus.* Piebāzt vaigus — *ēdot (ko), piepildīt muti (ar to) tā, ka izspiežas vaigi.* Ziedoši vaigi — *sārti vaigi.* Vaigi zied kā rozes (arī pujenes sar.) — *saka par sārtiem vaigiem.* □ Viņa [Annuža] glaudīja Lienas kuplos, tumšbrūnos.. matus un bālos vaigus.. Kaudzītes 1a, 317. Vīrs kā lācis, vaigi ļumēja vien, bet pirmā numura lempis.. Upīts 4, 109. Vaigs bija vēss un smaržīgs, un es nodomāju, ka ziema briedina sieviešu vaigus tāpat, kā rudens briedina ābolus. Bels 4, 123. Uz lūpām viņai vēl bija palikušas krāsas pēdas un uz vaigiem pūderis, bet pieri jau sedza sīkas sviedru lāsītes, citādi nevar, ja ir jādarbojas pie pavarda. Zigmonte 17, 45. ..ziemas novakara sals ciešāk ieknieba vaigos.. Viese 2, 93. ..ilga laizīšanās. Īsā [kaķa] mēles lapiņa jau spēj tikai nedaudz lūpas nolaizīt, galvenais ir pats laizīšanās prieks. Būtībā mazgāšanās, ko īsti apliecina tālākā rīcība: ar mēli paslapina ķepu un rauš gar vaigu. Caune 5, 55. pārn. Pie loga rūtīm vakars vaigu glauž.. Kurcijs 5, 21. Vaigu bārdas sāka audzēt Anglijā 19. gs. sākumā. Tās var būt garas, kuplas, īsas un šauras. Deniņu daļās vaigu bārdas saplūst ar matiem. Friz 86. Mēs sēžam vaigu pie vaiga, es dzirdu pukstam Harija sirdi, bet varbūt tā ir manējā. Brodele 17, 117. Helēna raudāja skaļāk. Viņa nolieca vaigu pie Reiņa. Birze 3, 148. Maruta.. sēdās pie airiem un piepūta vaigus, apaļus kā bumbas. Vāczemnieks 6, 36. ..pilni piebāztie vaigi tam [Mārtiņam] sāka kustēties steidzīgāk.. Upīts 4, 114. Jaunākais matrozis.. — puisis ziedošiem vaigiem — no šķirojamā galda padeva zivis sālīšanai.. Lapsa 3, 56. «Tā tikai ir meita! Pērn, kad viņu redzēju pēdējoreiz, tad vaigi tai ziedēja kā pujenes..» Rihters 1, 400. ◇ Vaiga sviedros, arī (ar) sviedriem vaigā — *netaupot spēkus, smagi (ko darīt); arī čakli (ko darīt).* □ Mēs ar Ingu skraidījām vēl apkārt, kamēr lielie ņēmās vaiga sviedros ap celmiem un akmeņiem. Austriņš 1, 25. Meita Anna, izmetusies kreklos, sviedriem vaigā micīja saņemtām dūrēm.. mīklu. Birznieks-Upītis IV, 94. Plostnieki rāvās vaiga sviedros. Reizē cirta savus ķekšus stumbros, atspērušies izvilka pa baļķim.. Birze 4, 102. ◇ Vaigi (arī seja) svilst — *saka, ja cilvēks ir stipri pietvīcis (parasti psihiska stāvokļa ietekmē).* □ Vēl versti aiz Jaunkalačiem Osienei vaigi svila kauna apvainojumā. Upīts 4, 418. ◇ Asinis sakāpj (arī saplūst) vaigos — *saka, ja nosarkst (no kauna, arī dusmām).* □ Viņš [mācītājs] lasīja.. dusmu pilnus rakstus par skolu stāvokli Baltijā, un asinis viņam sakāpa vaigā. Pasargi dievs, kādus gabalus tagad drukā! J Kalniņš 3, 313. Ugunskura gaismā visu sejas izskatījās iesārtas, tāpēc neviens nepamanīja, ka Dagmārai vaigos sakāpj asinis. Lapsa 7, 65. Vīrietim asinis saplūda vaigos un.. delna savilkās.. dūrē. Bels 4, 56. ◇ Iedzīt asins vilni vaigos (arī sejā), arī iedzīt asinis vaigos (arī sejā) — *būt par nosarkšanas cēloni.* ◇ Vaigi (arī seja) (vai)

plīst aiz veselības sar. — *saka par veselīgu, sārtu cilvēku.* ◇ Piepūst vaigus sar. — *koncentrēties, koncentrēt spēkus (kādai darbībai).* □ Puisis izslējās, piepūta vaigus pašapzinīgā pārākumā .. Dripe 4, 83.

2. *Seja; arī vaibsti.* Bāls no vaiga. Rādīt drūmu vaigu. Pazīt vaigā — *pazīt pēc izskata.* □ Bet pagaidām Emīla pasaule bija mātes vaigs, kad viņa noliecās pār sava lolojuma šūpuli. Tēva vaigu viņš redzēja retāk .. Stankevičs 3, 22. Jaunais skolotājs rādīja it priecīgu vaigu — mīļu prātu viņš darīšot visu, cik viņa spēkos .. J Kalniņš 9, 62. Vīrietis ir daudz tumšāku vaigu nekā viņa. Pasaules sp I, 266. .. vaigs stings un zemespelēks, knapi pazīt. Ezera 17, 97. Tu pacelsi vaigu pret naksnīgās debess tumši zilgano taigu, vēl redzēsi tālu un vizošu zvaigzni krītam .. Dziesma 1, 34. pārn. .. sētā jau staigā Skumja māņticība Pelnu pelēku vaigu .. Bendrupe 3, 122. .. virsbīskapu gandrīz katrs kaut cik ievērojamāks Rīgas iedzīvotājs pazina vaigā .. Purs 9, 92. ◇ (Vaigu) vaigā skatīt (redzēties, tikties u. tml.) — *tikties (ar kādu); nokļūt, nonākt saskarē (ar kādu, arī ar ko).* □ Es tiešām redzēju vaigā šo pašu inspektoru, melnā žaketē un biksēs. Bail man no viņa nebija .. J Kalniņš 10, 221. .. te [teātrī] vaigu vaigā tikāmies ar tiem lielajiem aktieriem, kuriem līdzīgi gribējām izaugt arī mēs, jaunie. Katlape, Ceplītis 1, 195. Muzeja zāles rada īpašu atmosfēru, jo tur cilvēks tiekas vaigu vaigā ar vēsturi. D kal 79, 153. ◇ Skatīt (arī redzēt) nāvi vaigu vaigā, arī skatīties (retāk raudzīties) nāvei vaigā (arī acīs) — a. *Būt tādos apstākļos, tādā stāvoklī, kad draud nāve.* □ Pelēkā šinelī tērptais strēlnieks priekšējās līnijās, kur .. jāskatās nāvei vaigā, necieta mākslīgus izpušķojumus [vārdos]. Kar 75, 5, 161. Nelaimīgais vīrs, kurš bija tik bieži skatījies nāvei vaigā, tik neatlaidīgi spītējis briesmām un grūtībām, pie sievas nāves gultas sabruka un raudāja kā bērns. Lielais 5, 195. b. *Redzēt, ka kāds mirst vai ir nomiris.* ◇ Raudzīties (arī skatīties) briesmām vaigā (arī acīs) — *būt drosmīgam, aukstasinīgam briesmu brīdī.* □ Bet šo [aizliegto] grāmatu dēļ bija vērts raudzīties vaigā briesmām. Imermanis 2, 21. ◇ Dieva (arī Kunga) vaigs novec. — *Dievs.* □ Mācītājs brīdinājis: «Ja tavs laulātais draugs novērsīsies no Dieva vaiga, tad gaidi postu savā mājā ...» Dinere 10, 14. Vitaudo: Madonna, kas ir — nieks? Ēzelis? Pasaules nastu nesējs ēzelis? Kas zina, varbūt ka priekš Tā Kunga vaiga tas ir svarīgāks par ķēniņa zelta kroni! A Eglītis I, 289. // pārn. *Redzamā (mēness, saules), parasti apaļā, ieapaļā, daļa.* □ Tā [saule] .. kavējās aust un rādīt spožo vaigu .. Fimbers 1, 287. Cauri drēgno miglas dūmaku kalniem, kas tiecas aizsniegt koku galotnes, nespodrs vīd mēness vaigs .. Grīns 1, 62. Dienā staroja saules vaigs. Naktī zvaigznes mirgoja spožāk. Auziņš 3, 56. // pārn. *Kā (priekšmeta, vietas u. tml.) veidols, arī izskats.* □ Kapsētās bija pieminekļi vācu valodā, un parasti tie bija paši skaistākie un kapitālākie pieminekļi. Un vāciešiem piederošās mājas arī varēja tikai greznot pilsētas vaigu. Zigmonte 18, 24. Zem lidmašīnas spārna pavīd Melnās jūras zilzaļais vaigs. Sports 81, 164, 2.

3. *Ovāli izliekta priekšmeta (piemēram, ābola) daļa.* Akmens v. □ Meistars pastiepj roku un viegli noglāsta vēso dzintardzelteno ābola vaigu. Ezera 4, 181. .. viena vaiga puse ik ogai [aronijai] sāk brūngana krāsoties. Zigmonte 13, 249. // *Ovāli izliekta darbarīka daļa.* Cirvja vaigi — *cirvja plātnes daļa uz leju līdz notrinumam.* □ Mēdz būt vēl tādi cirvji, kuriem vaigu uzbiezinājums vidū nav vis lēcveidīgs, bet veido lēzenu šķautni .. Indāns 1, 136.

vaigubārda, -as, s. *Bārda, kas klāj vaigus, bet uz zoda tiek skūta.* Cirtaina v. Sirma v. Audzēt pagaru vaigubārdu. □ .. Andris .. bija izskatīgs puisis ar dzeltenīgu vaigubārdu .. Kalndruva 2, 14.

vaigukauli, -u, vsk. vaigukauls, -a, v. *Galvaskausa kauli, kas piedalās sejas skeleta (vaigu) veidošanā.* □ Viņš ir pusmūža vīrs, .. paplatiem vaigukauliem, apaļām pūces acīm .. Andersone 1, 69. Seja augšdaļā plata, .. izspiedušies vaigukauli, kas novilka ādu gludu. Gūtmanis 2, 111. Viņam bija šauri vaigukauli, pagarš, gludi noskūts zods. Bels 7, 128.

vaigusargi, -u, vsk. vaigusargs, -a, v. *Uz vaigiem liekams metāla aizsegs (piemēram, pret bultām).* □ Agrāk mēs pilī jau atradām sengrieķu ķiveres vaigusargu, kas izgatavots no bronzas un pārklāts ar zeltu. Pad J 80, 57, 4.

vaiksti, -u, vsk. vaiksts, -a, v. **1.** *Vaibsti.* □ Ne trīsa viņa cēlā sejā, ne vaiksti nebij manāmi. ME IV, 436.

2. reti. *Mīmika, žesti, arī izturēšanās veids, parasti ākstīgs, skaļš.* □ Tajā laikā, kad Rīgā Zeltmatis mācīja vaibstu un vaikstu .. spēli .., Maskavā K. Staņislavskis strādāja pēc gluži citas, novatoriskas metodes. Cīņa 83, 71, 3. «Jūs pazīstat Šilleru?» viņa vaicāja neticīgi, bet gandrīz draudzīgi. Es traģiskā vaikstā izplētu rokas un ļāvu tām nokrist gar sāniem. A Eglītis 2, 192.

vaikstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Vaibstīt.* □ Asja nicinoši lūkojas apkārt, vaiksta lūpas. Spāre 5, 169. .. vecais, grumbaino seju vaikstīdams, nosēcās. Skujiņš 7, 26.

vaikstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Vaibstīties.* □ .. zēns, paņēmis spoguli, ilgi pētīja sevi, .. vaikstīdamies un brīdi pa brīdim ar pirkstu galiem aptaustīdams vienu vaigu .. Ezera 2, 205.

2. reti. *Ākstīgi, parasti skaļi, izturēties, uzvesties.* □ Kā viņai nav kauna? Vaikstās, spiedz. ME IV, 436.

vaimanas, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Skaļas raudas un žēlabas (bēdās, sāpēs).* Izplūst vaimanās — *sākt skaļi, nesavaldīgi vaimanāt.* Nelīdz ne raudas, ne vaimanas — *saka, ja ko nevēlamu nav iespējams novērst.* □ Ap launagu kaimiņos sacēlās vaimanas: «Beigts mūsu Frīdītis, beigts un pagalam!» .. Puika bija uzrāpies ozolā un nokritis .. Salenieks 5, 290. .. no ielejas jau atskanēja sievu raudātāju vaimanas. Tā esot veca tradīcija, teica Marike. Līdz šķirsta

apbēršanai [čigānu bērēs] jāraud — gribi vai negribi. M Zariņš 5, 59. Viņas vaimanas skanēja tālu ārpus mājas pagalma, kaut arī nabaga sieva nedrīkstēja saukt nelaimi vārdā. Pasaules sp I, 72. pārn. . . Aleksandrs izmeta kucēnu virtuvē. Taču, līdzko durvis bija aizvērušās, tūlīt atskanēja izmisuma pilnas vaimanas. Ezera 9, 225. «Baznīckungs, baznīckungs! O Jēzus Marija . . .» mājinieki izplūda vaimanās. Niedre 12, 23. Tur vairs nelīdzēja ne raudas, ne vaimanas. Žakam bija jādodas karā uz tālu, svešu zemi . . Sakse 14, 229. // pareti. *Vaidi.* □ «Tu neesi tos sakropļotos un mirstošos redzējis un neesi dzirdējis viņu vaimanas . .» J Kalniņš 10, 284. // pārn. *Raksturīgas, (vēja, vētras) radītas, gari stieptas skaņas.* □ Visu . . apņem lietus calošana, vēja vaimanas un melna tumsa . . Grīns 1, 148.

2. *Skaļa, pārmērīga gaušanās, žēlošanās.* □ «Vai tad nevienam nav ienācis prātā, ka kādā jumta pažobelē varbūt vientulībā nīkst mūsu cīņu biedri, kas ir pārāk kautrīgi, lai grieztos pie savas organizācijas ar savām vaimanām?» Janovskis 1, 237. Kūno: Baroni! Izbeigsim vaimanas! Laiks darboties! Kazaṅova jānogādā pie malas tūlīt uz vietas! A Eglītis 1, 223. Autobraucēju vaimanas, ka 200—500 metru līdz [dabas] objektam jāiet kājām . . , ir skaļas un uzstājīgas. Zv 80, 12, 8.

3. *Raksturīgas stieptas (putna, parasti ūpja, pūces) balss skaņas.* Ūpja vaimanas. Pūces vaimanas.

vaimanāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans. **1.** *Skaļi raudāt, žēloties (paužot bēdas, sāpes).* □ Aizveda abus nelaimīgos kādās mājās un nolika uz mūra, tur jau nabagu vieta! Sapa raudāja, elsoja un vaimanāja, bet Krišus sēdēja klusu uz mūra . . Birznieks-Upītis 6, 80. Kabinetā raud sieviete. Vaimanādama. Viņai līdzi bērnelis, un tas arī kliedz. Kolbergs 3, 310. pārn. Kad Ričam [sunim] purnā iedzēla lapsene, suņuks tik žēli vaimanāja, it kā tam pēdējā stundiņa būtu pienākusi. Rinkule 8, 50. // trans. □ . . balss turpat vienā gabalā tikai klusu vaimanāja: «Vai Dieviņ, vai Dieviņ!» Pasaules sp I, 422. // pārn. *Radīt gari stieptas skaņas (par vēju, vētru, arī vēja, vētras locītiem, lauzītiem kokiem, zariem u. tml.); atskanēt šādām skaņām.* □ . . Pa klajiem dūmeņiem vējš vaimanā un sten. Stērste 1, 24. Un atkal es dzirdu krusu krītam rūtīs un koki elš un vaimanā vējā. Sudrabkalns II, 366. // pārn.; pareti. *Darbojoties radīt gari stieptas gaudojošas skaņas (piemēram, par sirēnu).* □ . . milzīgs liesmu spoks mēdījās ar debesīm. Sāka vaimanāt sirēnas. Trakodami skrēja ugunsdzēsēju spēkrati. Pasaules sp I, 135.

2. *Skaļi, pārmērīgi žēloties, gausties.* □ Cilvēkam dzīve izrādās daudzreiz pavisam nepanesama un grūta, tā, ka nevar beigt par viņu žēloties un vaimanāt . . Apsīšu J 1, 69. «Redzēs, vai paliksim dzīvi,» māte nopūtās. Tādas runas Vilnim nepatika klausīties. «Ko tur vaimanāt. Kad nomirs, tad ij bēdāsies,» viņš pie sevis īgni prātoja. Mauliņš 6, 187. // trans. □ . . puika vaimanāja, ka vecāmāte viņam situsi . . M Zariņš 5, 108.

3. parasti 3. pers. *Radīt raksturīgas stieptas balss skaņas (par putniem, parasti ūpjiem, pūcēm).* □ Vecajā liepā pie vārtiem sāk klusi vaimanāt pūce. Avotiņa 2, 7.

vaina, -as, s. **1.** *Pēc likuma sodāms pārkāpums; nosodāma rīcība, arī rīcība, kā dēļ rodas kas nevēlams, kādi sarežģījumi.* Pierādīta v. Vainas apziņa. Neapzināties savu vainu. Noliegt savu vainu. Vainu mīkstinoši apstākļi jur. Vainu pastiprinoši apstākļi jur. Bez vainas vainīgais — *nevainīgs cilvēks, kurš tiek uzskatīts par vainīgu.* Ņemt uz sevi vainu, arī uzņemties vainu (uz sevi) — *atzīt sevi par vainīgu; uzņemties atbildību par nodarījumu, pārkāpumu.* Vainu darīt — *darīt (kādam) ko ļaunu; kaitēt.* Būt pie vainas novec. — *būt vainīgam.* □ Liena piesarka tā, ka asaras sakāpa acīs. Mārtiņš tūliņ attapa savu vainu . . Upīts 4, 100. Mare: . . Bergenu atlaizdams, Gīze parādīja, ka viņš ir taisnīgs valdnieks. Jo Bergena vaina nebija tik liela, kas būtu jāizpērk ar galvu. Zīverts 2, 357. «Cik saprotu no tieslietām, man nav nedz vainu pastiprinošu, nedz mīkstinošu apstākļu.» Ezera 15, 76. «Būšu tev visu mūžu pateicīgs, Dina, ja tu vainu uzņemtos uz sevi. Teiktu, ka es tev iedevu motociklu, brauci un notika šī nelaime.» Preilis 1, 56. «Krustiņ, Krustiņ, neliedzies jel ilgāk, ja esi pie vainas,» māte tagad lūdzās . . Blaumanis 6, 166. // jur. *Personas psihiskā attieksme pret savu prettiesisko nodarījumu un tā sekām.*

2. *Negatīva, nevēlama psihes, rakstura, personības īpašība; nevēlams (cilvēka organisma) veidojums, arī stāvoklis.* □ Viņa kritizēja un brāķēja gluži visas meitenes un sievietes, kas vien grozījās Gusta [dēla] tuvumā, atrada neskaitāmus trūkumus un vainas . . Ezera 9, 291. «Neņem ļaunā, siev! Man savas vainas, tev savas un Austrumam [dēlam] atkal savas. Cilvēks paliek cilvēks.» Indrāne 5, 188. Notikušo vairs nekas nemainīs — Saiga ir un paliek Jāņa sieva un viņas vedekla. Nekādas vainas: glīta, izdarīga, gudra, un bērniņš arī būs drīz. Pasaules sp I, 251. // *Nepilnība, neatbilstība kādām prasībām, normām; trūkums*[1] *(4).* □ «Saimniec, vai putrai kāda vaina, ka nēdat?» meita jautāja, kas vakariņas bij vārījusi° . . Blaumanis 6, 181. Krāsniņa ir lieliska, bet viņai viena vaina: nav skursteņa . . Grīns 1, 350. . . daži logu rāmji [mājām] un ieejas durvis sagriezušās, bet citādi namiem nav vainas. Mauliņš 3, 3. // *Bojājums, defekts.* □ Šoferis uztraucies rīkojas ap motoru, bet vainu nevar atrast. Kroma 3, 12. Aina paņem kaprona zeķi ar norisušu valdziņu, pārvelk to tējas glāzei un ņemas salabot vainu. Zigmonte 2, 132. Zari stumbrā pieskaitāmi koksnes vainām, jo tie pazemina koksnes stiprību, kvalitāti un apgrūtina apstrādāšanu. Sterns 2, 64.

3. *Slimība; kaite.* □ Ieva: Vai tu atkal iesi ganos? — Māte: Tu tak dzirdēji, ka vairs nevaru. Tici jel manai acu vainai un nespēkam. Blaumanis 6, 390. . . viņi visas vainas ārstējot ar

zāļu tējām .. Kalndruva 5, 37. .. ja notiktu brīnums un Donātam kāds jautātu, ko no simts vainām pirmo ārstēt, tad viņš gan bez domāšanas teiktu: roku, to labo roku man atdodiet .. Indrāne 10, 122. Apses tautas ārstniecībā lietotas pie kādām trīsdesmit vainām gan iekšķīgi, gan ārīgi, starp citu — pret audzējiem, čūsku kodumiem, zobu sāpēm. Caune 5, 80. No iesākuma bērim aizvien ar iešanu neveicās. Tā esot vecuma vaina — tā .. pazinēji sprieda. Saulietis 1, 143. // *Brūce.* □ Man ir sācis asiņot vaigs, ko ieplēsusi lodes atrauta koka drumsla, un, pieķerdams ar roku pie vainas, es griežu galvu iesānis .. Grīns 1, 240. Jānis steidzās mežā uzmeklēt strautu, lai izmazgātu vainas .. Sakse 14, 147. Per, viss tak mainās, Viss nāk un paiet. — Dzīst visas vainas .. Ķezbere 2, 28. pārn. .. tapu .. iedzina [bērza] vainā. Upīts 4, 84. // pārn. *Sāpīgas izjūtas, negatīvs pārdzīvojums.* □ Kas lai zina, kas pasacīs — Cik ilgi vaina sirdī dzīs? Dorbe 5, 95. Nav jautrā studenta Lejiņa, kas slēpa sirdī vecu mīlas vainu .. Grīns 1, 132. Laiks ir dziedējis ne tikai fiziskās, bet arī dvēseliskās vainas. Sports 81, 88, 3.

4. *Negatīvs faktors, arī cēlonis, iemesls (kādai negatīvai, nevēlamai parādībai, norisei, izpausmei).* Audzināšanas v. □ Ēdienu gatavošana viņai nepadevās. .. Arvien Zūze meklēja vainu burvībā. Atkal viena vai otra sābru māte bija caur skursteni nobūrusi putras katlu .. Sakse 2, 35. .. vīrieši, kā jau kaut kur agrāk teikts, parasti nespēj uzminēt sievu noskaņu cēloņus, ja viņiem īstā vaina netiek tieši pateikta acīs. Mauliņš 4, 238. .. īstens zemes kopējs .. neattaisnos arī paša neizdarības un gausuma vainas .. Lauku Dzīve 85, 1, 1.

5. sar.; savienojumā ar verbālsubstantīvu ar izskaņu -šana. *Norāda, ka jāveic ar verbālsubstantīvu izteiktā darbība.* Iešanas v.

○ Bez vainas — a. *Saka, ja (kāds) ir nevainīgs.* □ Sētniece: Ko nabaga meitene iesāks, kad tēvu bez vainas ieliks cietumā? Zīverts 1, 314. b. *Saka, ja (kādam, kam) nav trūkumu, nepilnību, ja (kas) atbilst kādām prasībām, normām.* □ Viņš juta taisnas, stipras kājas, maigus un pilnīgus gurnus, .. un viss šai augumā bija spēcīgs, samērīgs un bez vainas. Pasaules sp I, 296. .. Nate apjautājās par Liesmu. Kā viņai tagad klājas? «Liesma dzīvo bez vainas. Vīrs labs, zeme laba, paši pārtikuši. Auklē jau dēlu.» Dziļums 1, 176. Vaina krīt (uz kādu, arī uz ko) sar. — *atbildība par kādu nevēlamu, negatīvu parādību attiecas (uz kādu, arī uz ko).* □ Roplains: Liela daļa no vainas pie mūsu nelaimes krīt arī uz tevi. Blaumanis 6, 313. .. [aktiera] tēlojums spēcīgs, bet sauc atmiņā A. Ostrovska lugās sastopamos aktierus. Šeit taču ir cits laiks un cita vide. .. par to daļa vainas krīt arī uz lugas autoru. J Kalniņš 1, 379. ◇ Novelt vainu (uz kādu, ko), arī uzvelt vainu (kādam, kam) — *vainot (kādu, ko).* □ Kuģi spēji saskārās bortiem. .. Kapteiņi apmainījās izmeklētiem vārdiem, vainu noveldami viens uz otru. Grants 7, 48. Ķikuļa kungs mani .. ilgi tirdīja, kādēļ es raudājusi. Novēlu vainu uz nerviem. Zālīte 5, 292. Nekas taču nav ērtāk, kā pašam savu mūžu samudžināt un pēc tam uzvelt vainu dzīvei .. Kaijaks 5, 174. ◇ Grūst vainu (uz citu) sar. — *vainot (citu).* □ .. viņš bija iemaisīts [iejaukts] nemieru kustībā, lai gan gluži nevainīgs, administrācija jau visu vainu mēdza grūst uz nabaga skolotāju .. Austriņš 2, 25. ◇ Kas vainas, arī kas par vainu? — a. *Jautā, cenšoties uzzināt ko (parasti negatīvu), arī noskaidrot kā (parasti negatīva) cēloni, iemeslu.* □ «Steidzos uz slimnīcu pie sievas.» — «Tiešām? .. Kas cienītajai vainas?» Lapsa 7, 11. Aičuks noraudājies sēž uz savas gultiņas un, ieraudzījis mani, sāk raudāt vēl stiprāk. Prasu, kas par vainu, un Aičuks, asaras rīdams, sāk stāstīt: viens no ciemiņiem .. iesviedis Pūcēnam ar akmeni pa galvu, un Pūcēns esot beigts. Spāre 2, 32. b. *Saka, norādot, ka (kam) nav trūkumu.* □ «Nu un kā koristu kungiem?» viņš griezās pie Babāna. — «Labi, kas vainas. Varēji jau nu arī pats nākt pie mums uzdziedāt.» Janovskis 1, 219. «Nu pasaki — kas man tagad kaiš? Pats sev kungs un pavēlnieks! Kas tādai dzīvei vainas?» Lukjanskis 4, 207. ◇ Kas vainas (ko (ne)darīt) — *ir labi (ko darīt).* □ «Kas tev vainas nerunāt,» Irma žēlīgā balsī atteica, «krievu puikas tādi gani par velti, savs dēls pārnāca.» Sakse 7, 466. ◇ Nav nekādas vainas — *saka, ja kas ir samērā labs.* □ «Kas senāk nekaitēja, dzīvei nebija nekādas vainas.» Saulītis 13, 105. Manam asinsspiedienam nav nekādas vainas .. Grīva 8, 230.

vainadziņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *vainags.*

2. anat. *Ar emalju klātā zoba daļa; zoba kronis.*

vainadzīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Tauriņziežu dzimtas lakstaugs, puskrūms vai krūms ar sārtiem, baltiem, dzelteniem vai violetiem ziediem čemurveida ziedkopās.* Mainīgā v.

vainagartērija, -as, s.; anat. *Artērija, kas aptver sirdi no abām pusēm, pamazām sazarojoties sīkākos asinsvados.* Vainagartēriju iekaisums. Vainagartēriju skleroze. □ Aortas sākumā, uz robežas starp priekškambariem un kambariem, no tās atiet vainagartērijas, kas apgādā ar asinīm pašu sirds muskuli. Biol r 258. Iedarbojoties tieši uz sirdi, kofeīns pastiprina sirds muskuļu saraušanos un paplašina sirds vainagartērijas. Zin T 80, 12, 11.

vainagbalodis, -ža, v. *Balodis ar vainagveida spalvām uz galvas; attiecīgā baložu šķirne.* □ Baložu audzētājus var interesēt neparasti skaistie 80 centimetru garie vainagbaložī, īpaši sarkankrūtainie ar pelnu pelēku kuplu galvas rotu .. Ērgle 5, 41.

vainagdzega, -as, s.; arhit. *Noslēdzošā vainagojošā dzega.*

vainagkoks, -a, v.; arhit. *Baļķis, kas veido vainagu (4).*

vainaglapa, -as, s.; bot. *Apziedņa daļa, kas veido zieda vainagu.* □ Vainagu [ziedam] veido vainaglapas. Tās parasti ir spilgtā krāsā: baltas, dzeltenas, zilas, sarkanas. Ļoti dažāda ir vainaglapu forma un lielums. Biol r 83.

vainagojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *vainagot (3).* □ Viņš [Livingstons]

saprata, ka mūža vainagojums ar tik ievērojamu atklājumu kā Nīlas izteka padarītu viņu vēl slavenāku. Lielais 7, 233. . . Mazirbes baznīcā atjaunoja altāra daļas koka imitācijas krāsojumu. Visu šo gadu bija sajūta, ka altāris gaida it kā sava ārējā veidola vainagojumu — altāra gleznu. Sv Rīts 93, 48/49, 2.

vainagot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Uzlikt galvā vainagu (1); apveltīt ar vainagu (1) kā atzinību.* □ Atmiņā palikusi nepārtraukta vainagotu un tautastērpos ģērbtu smaidošu, līksmu ļaužu plūsma cauri Inciema istabām . . A Eglītis 2, 243.

2. parasti 3. pers. *Būt tādam, kas noslēdz (kā) augšējo daļu.* □ Skatītājam atklājas . . sniegiem vainagotās [Himalaju] virsotņu smailes . . Zv 58, 15, 16. Tradicionālo jumta torni vainagoja vējrādis ar īpašnieka iniciāļiem, gadskaitli vai kādu īpašu zīmi — laivu, zivi utt. Cīņa 83, 145, 3.

3. *Panākt, ka (kas, parasti darbība, tās rezultāts) kļūst par (kāda, arī kā) augstāko sasniegumu; būt tādam, kas kļūst par (kā) augstāko sasniegumu, pozitīvu rezultātu.* □ Ar «Latvju dainu» izdevumu Krišjānis Barons vainago tālā pagātnē sākto jaunlatviešu kultūras darbu . . Rīgas B 85, 251, 4. . . Vija Artmane ir veidojusi . . interesanti tvertus negatīvus raksturus, kas vainagojuši viņas skatuves darba otro desmitgadi. Artmane 47. Ar četriem saviem pēdējiem simfoniskajiem darbiem . . A. Kalniņš skaisti vainagoja savu simfonisko daiļradi . . Vītoliņš 1, 103. Skolotājs veiks jebkuru pienākumu savu bērnu labā, neprasot materiālu atlīdzību, ja zinās, ka pūles vainagos saldais gandarījuma brīdis: mani bērni kaut drusciņ kļuvuši gudrāki. Lit M 81, 50, 7.

vainagoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Beigties, tikt pabeigtam ar, parasti pozitīvu, rezultātu.* □ Kā zināms, liela un tālejoša agrārā reforma, kas būtiski izmainīja stāvokli laukos, Vidzemē un Kurzemē notika pagājušā gadsimta vidū un vainagojās ar māju iepirkšanu dzimtīpašumā. Lauku Avīze 90, 35, 4. . . zemūdens arheologu grupa nodibinājusies arī Latvijā, un jācer, ka tās darbība vainagosies panākumiem. D kal 91, 136.

vainags, -a, v. **1.** *Aplī sasieta ziedu, lapu vai zaru vītne.* Rožu v. Rudzupuķu v. Jāņu v. Pīt vainagu. □ Ozollapu vainags grezno Jāni. Vainags ir saules simbols, un Jānis ir tas, kurš sauli uzcēlis visaugstāk pie debesīm. Goba 5, 45. Vai atceries, kā smaršo jāņuzāles, kad vainagos tās vij un galvā liek. . Skujiņa 1, 61. To [miršu zaru] smarža atsauca atmiņā manu kāzu dienu, kad manā līgavas vainagā bija ievīti arī daži miršu zariņi. Zālīte 5, 218. pārn. Vienmēr atradīsies kādi, kas māksliniekam labprāt palīdzēs nest lauru vainagu, bet kur ir tie, kas nebaidīsies pieskarties ērkšķu vainagam? Mauriņa 1, 28. pārn. . . Laiks steidzas tālāk . . , Savīdams vainagā dienu pēc dienas . . Brīdaka 1, 57. // *Šādi veidota, parasti uz kapa liekama, ziedu, zaļumu, skuju vītne.* □ Eiropā kapu vainagi parādījušies 17. gadsimtā. Sākumā tie darināti tikai no lapām un zariem, vēlāk iepīti arī ziedi. Lauku Dzīve 74, 3, 37. . . viņš aizbēra Mārtiņa kapu un, paņēmis . . vainagus, noklāja ar tiem smilšu pakalniņu; tur nu ziedēja skaistākās vasaras puķes, Ainas ievītas vainagu košumā . . Niedra 4, 267. . . ielejā atradās . . kapsēta ar sarūsējušiem, sašķiebtiem čuguna krustiem un izbalējušiem skārda vainagiem. Grīva 12, 89. // *Apļveida galvas rota — tautastērpa piederums jaunavām.* Nēsāt vainagu. Valkāt vainagu. Zīļu vainags — *ar stikla lodīšu, pērlīšu izšuvumu rotāts vainags.* □ . . Elinora jau sukā matus pēdējoreiz meitenes vainaga uzlikšanai. Indrāne 10, 251. Vainags [tautastērpam] darināts uz papes pamata. Ārpusē melns samts, gar malām brokāta lentes. Uz samta joslas uzšūti augu motīvi ar sudrabotām, baltām, dzeltenām, zaļām, zilām, sarkanām stikla pērlītēm un salmiņiem un metāla ripiņām — spīdulīšiem. PL Siev 83, 1, pielikumā. // folkl. *Jaunavas gods, nevainība.* Meitas vainags (arī kronis) novec. — *tikums; arī jaunavība.* □ . . Meitai gods vainagā, Ne zeltā, sudrabā. DV 811. Lepna bija tautu meita — Ne dziedāja, ne runāja. Tu ar savu lepnumiņu Sapelēsi vainagā! DV 1069. // pārn. *Radiāli veidots, novietots (kā) kopums.* □ Gaisma ir iededzinājusi tumša vara krāsas atspulgus matu vainagā ap Elgas deniņiem . . Bendrupe 1, 328. . . viņš nopūtās, smaidiņš ierāvās kaut kur grumbu vainagā ap acīm. Upīts 4, 12. Tumši zili un tumši zaļi mežu vainagi bija visapkārt viņas mājai. Kaldupe 8, 170. // pareti. *Kronis (1).* □ . . zelta vainags sāka rūsēt viņam [ķēniņam] aiz skumjām uz galvas. K Skalbe 1, 90. Ja zinātu kāds karals [karalis], Tas laupītu man to [dārgumu] Un vainagā sev liktu Kā pērli krāšņāko. Aspazija 3, 33. pārn. . . pļavā stāvēja stalts maralbriedis, kronēts ar dižu ragu vainagu . . Gūtmanis 2, 78.

2. *Zaru kopums kokam.* Zarots v. Piramidāls v. Veidot augļukoku vainagu. Koki ar kupliem vainagiem. Vainagu klājs mežs. — *koku vainagu kopums (mežā).* □ Vainagi [kokiem] var būt dažāda veida: nokareni, plakani, ieapaļi . . Sudrabs 1, 36. Stumbrs ir posmos sadalījies augstāko augu orgāns. Tas balsta vainagu, kas sastāv no zariem, lapām, ziediem un vēlāk arī augļiem. Biol r 74. Dūmaka dzēsa krasta līniju, jumti un koku vainagi, zaudējuši sakaru ar zemi, rēgaini peldēja virs tās. Ezera 7, 152. Zem vainagu klāja [damaksnī] egle, dažreiz arī priede dabiski atjaunojas labi . . Meža t 71.

3. bot. *Vainaglapu kopums ziedam.* Lūpziežu divlūpainais v. Koplapains v. Šķirtlapains v. □ Stobrveida vainags var dažreiz būt paplašināts piltuves veidā, kā, piemēram, rudzupuķēm. Galenieks 2, 375. Parastās pupiņas ziedu no ārpuses ietver zaļš zvanveida kauss. Zieda vainags ir spilgtā krāsā. Svinka 1, 6. Ziedu uzbūve dažāda; dažām ģintīm ziedi ir bez apziedņa, citām apziednis vienkāršs, bet vēl citām ir kauss un vainags. Galenieks 2, 226.

4. *Ēkas skeleta gulenisko baļķu josla, uz kā balstās grīdas un griestu dēļi; katra atsevišķa guļbūves baļķu rinda.* Augšējais v. Četrstū-

raini baļķu vainagi. □ «Un kas tās par ēkām? Apakšējie vainagi sapuvuši, jumtus izārdījis vējš...» Dziļums 1, 353. ..ekspedīcijas dalībniekiem izdevies atrakt kādas agrākās guļbūves telpas apakšējo vainagu un grīdu.. Rīgas B 80, 279, 3.

5. *Kokgriezumu apļveida rotājums skapja augšējai malai.* □ Tajās [lauku mājās] vēl nebija.. jaunas mēbeles. .. stūrī skapis ar robotu vainagu, pie sienām gultas ar svītrainām segām. PL Siev 64, 5, 21.

6. *Īsts vai šķietams gaišs, mirdzošs aplis, īsta vai šķietama gaiša, mirdzoša josla ap gaismas avotu, arī ap kāda redzama izstarojuma avotu.* Saules vainags astr. — *Saules atmosfēras ārējā, retinātā daļa.* □ Stepe modās. Smaržīga un jauka, Zvīļodama staru vainagā.. Sirmbārdis 1, 52. Saules atmosfēra sastāv no.. fotosfēras — tas ir pats saules disks, hromosfēras un vainaga, ko var saskatīt tikai Saules aptumsuma laikā kā sidrabaini pērļainu blāzmu. Pad J 65, 190, 6. Līdz pat mūsu gadsimta trīsdesmitajiem gadiem vienīgā iespēja, kā iegūt Saules vainaga uzņēmumus, bija fotografēt Sauli tās pilnīgā aptumsuma laikā, kad to aizklāj Mēness un vainags spīd daudzu simtu tūkstošu kilometru attālumā no Saules. Zin T 76, 4, 20.

7. literat. *Savienojumā «sonetu vainags»: piecpadsmit sonetu kopums, kurā katrs nākamais sonets sākas ar iepriekšējā soneta pēdējo rindu un piecpadsmitais sonets ir visu četrpadsmit sonetu pirmo rindu apvienojums.* □ Lirika.. bagātinās strofiski. Tiek izmantots daudz jaunu panta formu.. Tiek lietotas oktāvas, sekstīnas, soneti, pat sonetu vainags.. Valeinis 2, 190.

vainaguguns, -uguns, dsk. ģen. -uguņu, s. *Meža ugunsgrēks, kurā deg arī koku vainagi.* □ Meža ugunsgrēki atkarībā no to rakstura sadalās trijās kategorijās: skrejuguns, vainaguguns un zemdegas. Kronītis 1, 103. Vainaguguns rezultātā atmosfērā izdalās milzīgs siltuma daudzums. No tā rodas straujš gaisa masu pieplūdums degšanas vietai.. Kronītis 1, 105.

vainaguzgrieznis, -žņa, v. *Uzgrieznis ar zobainu augšdaļu, kas novērš atskrūvēšanos.*

vainagveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vainaga forma, veids.* V. galvas rota. □ Apziednis [saulpurenēm] vainagveida, dzeltens.. Galenieks 2, 218. ..ārējais apziedņa gredzens [glīvenēm] bieži vien kausveida, iekšējais vainagveida. Galenieks 2, 383.

vainagveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vainagveidīgi.** *Vainagveida.*

vainagzars, -a, v. *Viens no zariem, kas veido koka vainagu.* □ Ja.. ziemā sniegs sniedzas līdz koku vainagiem, tad vainagzarus pasargāt no zaķiem ar apsiešanu ir grūti.. Lauku Dzīve 68, 3, 39.

vainība, -as, s.; parasti vsk.; reti. *Vainīgums.*

vainīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vainīgi. 1.** *Tāds, kas izdarījis pēc likuma sodāmu pārkāpumu; tāds, kas izdarījis ko nosodāmu, tāds, kura dēļ radies kas nevēlams, radušies kādi sarežģījumi.* Atzīt kādu par vainīgu. □ Viga: Nevar taču cilvēku turēt cietumā tikai tāpēc, ka viņš nespēj pierādīt, ka nav vainīgs. Zīverts 1, 312. Nē, viņš nejutās vainīgs, viņa paštaisnība liedza uzņemties vainas nastu. Purs 10, 14. Viņš, vienīgi viņš vainīgs, ka viņu dzīve neizplauka pilnā priekā. J Kalniņš 3, 349. Viena pagale nedeg. Viktorija ir lasījusi, ka laulības strīdos vainīgs nekad nevar būt viens. Nekad! Pie tā viņa turēsies.. Mauliņš 4, 210. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības (par cilvēka izturēšanos, skatienu u. tml.).* Vainīgi pasmaidīt. Vainīgi klusēt. □ Zobrati nepatīkami notarkšķēja, un Ģirts vainīgi pameta skatienu sānis. Ko nu tēvocis teiks? Dripe 2, 55. pārn. Suns sašļuka, sarāvās, iemiedza asti starp kājām. Skatiens kļuva vainīgs.. Ezera 1, 317.

2. *Tāds, kas ir par cēloni kam nevēlamam, sarežģījumiem u. tml. (par priekšmetiem, parādībām).* □ Diemžēl pēdējos gados mūsu jūrā parādoties arvien vairāk zušu pusaudžu, kuriem vēl būtu jādzīvo ezerā un jāaug, nevis jādomā par ceļošanu. Laikam te esot vainīga ūdens piesārņošana. Avotiņa, Peters 1, 110. Jā, šie ikpavasara eksāmeni! Tagad man liekas, tie laikam vainīgi, ka man nav saglabājušās skaistas atmiņas par pavasari un dabas atmodu.. Zigmonte 17, 62. ..sajutu plūstam pretī tādu kā spēcīgu petrolejas smaržu. Tobrīd nospriedu, ka vainīgs ir etilētais benzīns.. Lagzdiņš 3, 125. // pareti. *Tāds, kam ir bojājums (piemēram, par locekļiem, orgāniem).* □ Necik sen es viņu biju manījis tumsā diezgan veikli ejam pār pagalmu bez kaut kādiem kruķiem, kādu nieku vien pievelkot vainīgo kāju. Janovskis 1, 369.

3. lietv. nozīmē: vainīgais, -ā, v.; vainīgā, -ās, s. *Cilvēks, kas izdarījis pēc likuma sodāmu pārkāpumu; cilvēks, kas izdarījis ko nosodāmu, arī tādu, kā dēļ radies kas nevēlams, radušies kādi sarežģījumi.* Saukt vainīgos pie atbildības. Iesūdzēt vainīgo tiesā. Vainīgie saņēma sodu. Bez vainas vainīgais — *nevainīgs cilvēks, kurš tiek uzskatīts par vainīgu.* □ Vainīgais sarka, nožēloja [ka melojis] un dievojās, ka nekad, nekad vairs... Luginska 1, 13. // hum. *Cilvēks, kas, piemēram, nonācis uzmanības centrā, par ko tiek runāts u. tml.* □ Priekš visiem citiem — māsām un ārstiem — mums vienmēr rodas kāda piezīme, komiska vai nievājoša.. Parasti viņas sprūk vaļā, tiklīdz aiz vainīgā muguras aizvērušās mūsu palātas durvis. Grīns 1, 205.

vainīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a i n ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vaininieks, -a, v.; **vaininiece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Cilvēks, kas izdarījis ko nosodāmu, arī tādu, kā dēļ radies kas nevēlams, radušies kādi sarežģījumi.* Konflikta v. □ ..Pēterim bāriens katrreiz bija drošs, kad barons rītos aizgulējās. Sulainis palika vaininieks, kad kungam nepatika no rīta tik agri celties.. Zeibolts J III, 37. Zēhāna jaunkundze maz smējās. Pat ja kāds no mums bija izteicis briesmīgi lielu muļķību, arī tad viņa tikai mēdza pētīgi, mazliet

sveši palūkoties vaininiekā, it kā neticēdama, ka tas ir viņas audzēknis.. Zigmonte 18, 20. «Tagad notiks izmeklēšana — un mani var padarīt par galveno vaininieku briesmīgajā nelaimē.» J Kalniņš 11, 123.

2. *Tas, kas izraisa ko nevēlamu, sarežģījumus u. tml.* □ Pastāvīgu miega traucējumu galvenais vaininieks ir neirozes.. Zin T 79, 3, 33. Un tieši tie bērzi jau kļuva par vaininiekiem, kādēļ vienā pavasarī Liepkalnu Jūlijs ar Kluču Otomāru sanāca nāvīgā naidā. J Plotnieks 9, 96.

vainot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Atzīt par vainīgu (1), piedēvēt (kādam) vainu (1).* V. pašam sevi. V. kādu vai visos grēkos. □ Marte: Viņš neklanījās Mindaugam, viņa lepnais novads nemaksāja meslus. Un tāpēc karalis veci atvilināja šurp, lika sargiem nepatiesi vainot, lai varētu viņu nobeigt. Zīverts 1, 340. Ļaudis nezina, ko aizlaiž nebūtībā un aizmirstībā, viņus nevar vainot, ja veca grāmata tiem ir veca grāmata un vairāk nekas. Nesaprot. Ziedonis 6, 93. Lomi nāca, bet vēl arvien pamazi. Kapteinis vainoja zivju meistaru, ka tas neprot noteikt tīklu dziļumu. Talcis 7, 217.

2. *Piedēvēt (kam) vainu (4).* □ ..toreizējais Vidzemes gubernators ziņojumā iekšlietu ministram [1802. gada] dumpī vaino arī Merķeļa rakstus. Avotiņa, Peters 1, 27. «..pulksteņi nav vainojami. Lietiņa, rau, tāda, ka jūsējais rāda Maskavas laiku, bet manējais — Rietumeiropas. Starpība — divas stundas.» Kalndruva 12, 182.

vaiņagkoks, -a, v. *Vainagkoks.* □ Koka ārsienas ceļ.. no [koka] statņiem un vaiņagkokiem ar koka planku pildījumu.. Sterns 2, 181.

vaiņagot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Vainagot.* □ Jāņa tēvs ar Jāņa māti tika vaiņagoti un apdziedāti no visām pusēm. Austriņš 1, 210. ..bija paradums, ka tos vaiņagus, ar kuriem saimnieku un saimnieci vaiņagoja Jāņos, pakāra pie sienām. Virza 1, 29.

vaiņagoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Vainagoties.*

vaiņags, -a, v. *Vainags.* □ Brizdami taisni pa pļavām un lauku ežām, no kaimiņiem ieradās vesels bars līgotāju ar vaiņagiem, zālēm un dziesmām.. Virza 1, 94. sal. Andra aukle bija liela, kupla sieviete, krāšņām, brūnām matu pīnēm, kuras tā nēsāja apvītas galvai, un tās šķita pret viņas glezno pieri kā tumšs zelta vaiņags. Čaks II, 7.

vairāk[1], nelok.; nenoteiktais skait.; ar lietv. ģen. **1.** *Lielākā daudzumā, skaitā, apjomā (salīdzinājumā ar ko citu).* Viņam tagad ir v. naudas. Ļaužu saradās arvien v. □ Andra tēvs skubina, lai kliedzu stiprāk, bet man nav vairāk spēka, un atbalss atsaucas ne dziļāk kā pirmoreiz. Apsīšu J 3, 10. Pusstopiņu piena, vairāk Tāle nevīžoja paņemt no saimniekiem.. Upīts 4, 715. Nodomāju, ka šeit nebūs sliktāk.. Augsti griesti, divi logi, vairāk telpas un gaisa.. Bels 1, 73.

2. *Vairāki (1).* V. cilvēku pusdieno. □ ..Vanagu saimnieks līdz ar savu sievu un saviem vairāk bērniem ar nenogurstošu pacietību izpildīja šo kristīga cilvēka pienākumu pie bārenīša.. Blaumanis 6, 4. Vairāk vietās viņš man rādīja vecā ceļa vietu, priecādamies, ka jaunais tagad esot veselas trīs verstis īsāks. Jaunsudrabiņš 8, 106. Vairāk lāgiem viņa veido Blaumaņa Trīni (Trīnes grēki), kuras mute tarkšķ kā ložmetējs. Latvju Mēnešraksts 42, 7, 632.

3. savienojumā ar pamata skaitļa vārdu. *Norāda, ka pārsniedz nosaukto skaitu.* Tur ir v. nekā divi kilometri. □ Viņš ir bijis ierēdnis zirgu pasta stacijā Ropažos, tur bija vairāk nekā simts zirgu.. J Kalniņš 8, 126. Viņi [vecīši] bija nodzīvojuši kopā vairāk nekā piecdesmit gadu. Vilks 5, 49.

○ Nekas vairāk — *nekas cits bez minētā, zināmā; tikai minētais, zināmais.* □ Viņu bija atvedis šurp pienākums, nekas vairāk. Vilks 5, 15. Vairāk nekā (arī neko, arī neko vairāk, arī daudz neko vairāk) — *tikai.* □ «Ardievu, Ilze!» — «Ardievu, Kārli!» Un vairāk nekā. Bet viņi bija apmainījušies mūžīgas uzticības zvērestiem, solījušies neaizmirst visu mūžu.. Niedra 1, 56. «..lai sēd savā istabiņā un ada zeķes, vairāk neko.» Upīts 4, 304. Daudz neko vairāk (arī nav vairāk kā) — *nekas cits bez minētā, zināmā; tikai minētais, zināmais.* □ «No tās bodes gan nekā liela nav,» Andrs teica. «Sērkociņus, tabaku un siļķes — daudz neko vairāk nevar dabūt.» Upīts 4, 720. No vērša nav vairāk kā vērša gaļas. LSP(N) 275. Ne vairāk (par) — *saka, norādot uz vislielāko (iespējamo, paredzamo) daudzumu.* Vairāk nekā pietiekami — *daudz.* □ ..[jauneklis] viegli un veikli dažos stiepienos uzlidoja pa kāpnēm uz perona, kaut arī laika vēl atlika vairāk nekā pietiekami. Ezera 9, 290.

Sk. vairāki.

vairāk[2], apst. **1.** *Pārākā pakāpe → daudz*[2].

2. *Savienojumā ar verbu norāda uz ilgāku, produktīvāku, intensīvāku darbību (salīdzinājumā ar citu darbību).* Vakaros putni v. dzied. Tas mani v. interesē. □ Māriņš: Vai es nestrādāju tāpat kā citi, pat vairāk? Zīverts 1, 60. Māte saka: «Tu varēji vairāk pastaigāt pa lauku un mežu, ne tikai visu dienu tai piepīpētajā klētiņā nosēdēt.» J Kalniņš 8, 57. ..dzeja sarga tautas dzīvību, nemirstību vairāk nekā manta, ko var mums nolaupīt, sadedzināt, iznīcināt, vairāk nekā ēkas, ko var sagraut, vairāk nekā pieminekļi, ko var sadragāt. Veselis 1, 345.

3. *Savienojumā ar adjektīvu vai apstākļa vārdu norāda, ka minētā pazīme spēcīgāk izpaužas (salīdzinājumā ar ko citu).* V. izglītots nekā pārējie. □ Starp citām diezgan ikdienišķām sejām ar vairāk vai mazāk strupiem vai taisniem deguniem vēl spilgti izcēlās Marta.. Zālīte 5, 29. «Tāpēc es sēdu šeit svešumā, jo te varu būt godīgiem cilvēkiem vairāk noderīgs, nekā gulēdams zem smiltīm savā dzimtenē.» J Kalniņš 8, 9. Labs padoms vairāk vērts nekā nauda. LSP(N) 263.

4. *Galvenokārt; lielākoties.* Par visu vairāk — *visvairāk.* □ «Es jau nu gan vairāk kolhozā pie vecākiem. Īpaši vasarā.» [Saka meitene.] Vilks 5, 36. «Vajadzēs gaidīt rītu,» teicu vairāk gan tāpēc, lai nebūtu jāklusē. Preilis 1, 31. Ceriņi — grūti pateikt, vai tie vairāk zili vai sārti. Auziņš 1, 142. Par visu vairāk — spriedumos, jūtās šodiena baidās būt vienpusīga . . Brīdaka 9, 36.

5. parasti teikumos ar noliegtu verbu; sar. *Turpmāk; vairs (1).* Mēs v. neredzēsimies. □ . . Par Daugavu ir atkal cīņa. Un vairāk nedrīkst atkāpties. Ļūdēns 3, 51. Tik vienreiz viņš [sudrabgārnis] lidoja pāri, Nav vairāk redzēts nekad . . Kaldupe 14, 121. «Au, sāp,» slimniece sarāvās. — «Dažreiz jādara sāpes, lai panāktu labu. Bet nu jau viss cauri. Vairāk nesāpēs. Adata ir vēnā, un, redziet, glikozes šķīdinājums plūst labi.» Pasaules sp II, 451.

○ Jo vairāk tāpēc (arī tādēļ) — *saka, norādot uz kādas atziņas, darbības motivācijas pastiprinājumu.* □ . . .es pats sāku meklēt, kas bijis Apenājs, jo vairāk tāpēc, ka man šķita — šo uzvārdu kādreiz jau esmu dzirdējis. Birze 3, 8. . . kopumā viņa [mazpilsētas skolniece] šķita pievilcīga, jo vairāk tādēļ, ka viņa vienmēr bija tērpusies skaistās kleitās . . Zālīte 5, 15. Vēl (jo) vairāk, arī jo vairāk, arī pat vairāk — *saka, norādot uz sekojošā izteikuma nozīmību, svarīgumu.* □ Katrā sievietē ir kaut kas no Džokondas, jo Džokonda arī bija sieviete, vēl vairāk, Džokonda vispirms bija sieviete. Zigmonte 10, 303. Mazs cinītis gāž lielu vezumu — tas tiesa. Liels vezums saspiež mazu cinīti — ir jo vairāk tiesa. R Kaudzīte 1, 14. Lai neteiktu (arī nesacītu) vairāk — *saka, lai norādītu, ka kas būtu jāvērtē stingrāk, noteiktāk u. tml.* □ Armīns: . . Edmunds jau virzās uz vadošo vietu savā žanrā, kaut patiesībā ir viduvējība, lai neteiktu vairāk. Priede 4, 31.

vairāk-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar vairākiem, ar lielāku skaitu, daudzumu.* Vairākbalsība. Vairāksolīšana. // savienojumā ar lietv. ģen. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktie ir vairāki.* Vairākdienu. Vairāksējumu. Vairākvalodu. Vairākzilbju. Vairākžuburu.

2. savienojumā ar adj. vai divd. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība pastāv vai izpaužas vairākos veidos, vairākās sastāvdaļās.* Vairākbalsīgs. Vairākkārtējs. Vairākreizējs. Vairākvietīgs. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība piemīt, izpaužas lielākā mērā (salīdzinājumā ar ko citu).* Vairākapdzīvots. Vairākatalgots. Vairākattīstīts.

vairākātrumu, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vairāki griezes ātrumi.* V. elektromotors.

vairākbalsība, -as, s.; parasti vsk.; mūz. *Dažāda augstuma melodiju salikums; daudzbalsība.* □ Ar teikto dziesmu melodiku saistās arī primitīvākais un reizē savdabīgākais latviešu tautas mūzikas vairākbalsības veids — dziedāšana ar teicējām, vilcējām un locītājām. Vītoliņš, Krasinska 1, 9.

vairākbalsīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vairākbalsīgi. 1.** *Tāds, kas rodas, vienlaicīgi skanot vairākām balsīm; arī daudzbalsīgs (1).* Vairākbalsīga dūkoņa.

2. mūz. *Tāds (skaņdarbs), kas rakstīts vairākām balsīm; tāds (skaņdarba izpildījums), ko veic vairāki izpildītāji; daudzbalsīgs (2).* Vairākbalsīga dziesma. Dziedāt vairākbalsīgi. // *Tāds (ansamblis), kas izpilda šādus skaņdarbus.* Vairākbalsīgie jauktie kori.

vairākbalsīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vairākbalsīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; arī daudzbalsīgums (1).* Čaloņas v.

2. mūz. *Vispārināta īpašība → vairākbalsīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; daudzbalsīgums (2).*

vairākbalsu, ģen., nelok. **1.** *Vairākbalsīgs (1).* **2.** *Vairākbalsīgs (2).*

vairākbērnu, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vairāki bērni.* □ . . vairākbērnu ģimenē retāk attīstās egoisms, slimīga patmīlība . . , kas jo viegli uzdīgst vienīgā bērna raksturā. Zv 58, 12, 5.

vairākcēlienu, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no vairākiem cēlieniem (par lugu, izrādi u. tml.).* V. luga.

vairākdienu, ģen., nelok. *Tāds, kas ilgst vairākas dienas; tāds, kas paredzēts vairākām dienām.* V. ekskursija. V. brauciens ar laivu. □ Bieži jādodas vairākdienu komandējumos uz Daugavpili, Rēzekni . . Pad J 80, 233, 4.

vairākdzīvokļu, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir vairāki dzīvokļi.* V. māja.

vairāki; s. -as; nenoteiktais skait. **1.** *Nenoteiktā, (samērā) nelielā skaitā, kas pārsniedz divus.* V. cilvēki. V. spaiņi. V. apavu pāri. Vairākos gadījumos. Nodzīvot vairākus mēnešus ārzemēs. Izlasīt grāmatu vairākas reizes. Aizbraukt uz vairākām dienām. Apgūt vairākas profesijas. □ «Žagatas ir lielas gudrinieces,» tēvs stāstīja, «un taisa vairākas ligzdas°: vienu īsto, kur dēj un perē bērnus, bet pārējās tikai citu krāpšanai.» Birznieks-Upītis V, 352. Vislielāko postu nodarīja kazu ganāmpulki, pilnīgi iznīcinot visus augus . . vairākos rajonos senajā Grieķijā . . Kronītis 2, 8. Ziedoja pa vairāki lāgi, cik nu katrs varēja, līdz sākumam sanāca tieši 475 rubļi. Ar šo naudiņu tad nu bija jāatver pirmā jūrasskola Ainažos. Avotiņa, Peters 1, 43.

2. lietv. nozīmē: vairāki, -u, v.; vairākas, -u, s. *Nenoteikts, (samērā) neliels (parasti cilvēku) skaits, kas pārsniedz divus; arī nedaudzi (no visiem vai daudziem līdzīgiem); ne visi; daži (2).* □ Šurpu turpu staigā ļaudis — gan pa vienam, gan vairākiem kopā, ir arī pārīši. Gulbis 5, 173.

vairākistabu, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir vairākas istabas.* V. dzīvoklis.

vairākkāršs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vairākkārši.** *Tāds, kurā ietvertas vairākas vienveidīgas vai līdzīgas parādības, norises.* Vairākkāršas saites molekulā.

vairākkārt, apst. **1.** *Vairākreiz; atkārtoti.* V. atgādināt. V. pieklauvēt. V. satikties. Krāsot audumu v. □ . . Andreja sieva vairākkārt no-

sauca pakaļ savam skuķim, lai nesabrien kurpītes. Upītis 4, 701. Rainis un Aspazija vairākkārt dodas garākos ceļojumos pa Šveici. Viese 3, 153. Tai vakarā Kristīne vairākkārt rotaļās nokļuva vienā pārī ar Kārli Gustavu. J Kaln iņš 11, 114.

2. *Vairākām kārtām, vairākkārtīgi.* □ Bambāns no atārdītās zābaka oderes izvelk mazu, iesārtu, vairākkārt salocītu papīra gabaliņu .. Dripe 3, 159.

vairākkārtējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas atkārtojas vai ko atkārto vairākas reizes; vairākreizējs.* Vairākkārtēji atgādinājumi. Vairākkārtēja darbība. Vairākkārtēji mēģinājumi. □ .. bez vairākkārtējas pļāvuma ārdīšanas nav iespējams iegūt ne labu skābsienu, ne arī sienu. Pad J 83, 119, 1. .. sāku pārkravāt savas nedaudzās mantiņas, kas bija paņemtas līdzi pēc vairākkārtējas revīzijas, lai nebūtu nekā lieka. Pasaules sp II, 284. // *Tāds, kas veicis ko vairākas reizes.* V. motokrosa uzvarētājs.

vairākkārtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vairākkārtīgi. 1.** *Atkārtots.* Vairākkārtīgi brīdinājumi. Vairākkārtīgi ecēt laukus. □ Tad sākās uzslāņojumu noņemšana [gleznai]. Tie bija vairākkārtīgi pārgleznojumi, netīrumi, satumsusi laka. Lit M 81, 51, 9. Pauļuks strādāja daudz un vairākkārtīgi lūdza atļauju rīkot savu personālizstādi. Lit M 90, 43, 16.

2. *Vairākas reizes lielāks.* V. pārspēks. Vairākkārtīgi palielināt. □ Vilkājs: Oho! Tu, puis, spēlē augstu spēli. Skaties vien. Tie jaunie arvien pārspēj vecos. Un pat vairākkārtīgi. A Eglītis 1, 154.

3. *Tāds, ko veido vairākas kārtas, tāds, kas sastāv no vairākām kārtām.* V. auduma locījums. Vairākkārtīgi salocīta lapa. Vairākkārtīga zvaigzne astr. — *zvaigžņu sistēma, kas sastāv no trim, četrām vai vairākām telpiski tuvām zvaigznēm.*

vairākkārtu, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no vairākām kārtām, tāds, ko veido vairākas kārtas.*

vairākklāju, ģen., nelok. *Ar vairākiem klājiem (par kuģi).* V. kuģis.

vairākkrāsainība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *vairākkrāsains.*

vairākkrāsains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vairākkrāsaini.** *Vairākkrāsu.* V. zīmējums. □ Šķērsvirzienā svītras vairākkrāsainas un platas, garenvirzienā — šauras, vienkrāsainas, tāpēc brunči no tālienes izskatās šķērssvītroti. PL Siev 83, 12, pielikumā.

vairākkrāsu, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir vairākas krāsas.*

vairākkultūru, ģen., nelok.; lauks. *Tāds, kur ir vairākas kultūras; tāds, kas paredzēts vairāku kultūru audzēšanai (par lauku).* V. lauks.

vairāklemešu, ģen., nelok. *Daudzlemešu.* V. arkls.

vairākmēnešu, ģen., nelok. *Tāds, kas ilgst vairākus mēnešus; tāds, kas paredzēts vairākiem mēnešiem.*

vairāknedēļu, ģen., nelok. *Tāds, kas ilgst vairākas nedēļas; tāds, kas paredzēts vairākām nedēļām.*

vairākpakāpju, ģen., nelok. **1.** *Ar vairākām pakāpēm, ar vairākiem posmiem.* V. sūknis. V. siltummainis.

2. *Tāds, kas notiek vairākās pakāpēs, stadijās, tāds, kam ir vairākas pakāpes, stadijas.* V. sacensības. V. vēlēšanas. V. ietvaice.

vairākpartiju, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir vairākas partijas.* □ Mēs esam par demokrātiskās vairākpartiju sistēmas izveidošanu un varas nodošanu vietējās pašpārvaldes rokās. D kal 91, 236.

vairākposmu, ģen., nelok. **1.** *Ar vairākiem posmiem.*

2. *Tāds, kas notiek vairākos posmos, tāds, kam ir vairāki posmi.* V. velobrauciens.

vairākreiz, apst. *Vairākas reizes.* V. krāsota grīda. □ Biju vairākreiz redzējis citus airējam .. Plūdonis 3, 30. Vairākreiz sadzirdēju paskaļos čukstos izteiktu sašutumu .. Kalndruva 9, 37. Dūkanis juta, ka šoreiz tālāks ceļš priekšā, ka arī cilvēki tādi uztraukti, .. ka saimniece vairākreiz lika priekšautu pie acīm .. Veselis 1, 326.

vairākreizējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas atkārtojas vai ko atkārto vairākas reizes; vairākkārtējs.* V. atgādinājums.

vairākrindu, ģen., nelok. *Ar vairākām rindām; tāds, kas veido vairākas rindas.* V. rušinātājs. □ Ķiplokus stāda rindās vai slejās. Nereti tos audzē vairākrindu slejās. Baumane 1, 44.

vairāksējumu, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no vairākiem sējumiem.* V. antoloģija. V. izdevumi. V. vārdnīca.

vairāksēriju, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no vairākām sērijām.* V. televīzijas filma.

vairākslāņu, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no vairākiem slāņiem.* □ Tjumeņas apgabalā .. ir noguluši vairāki naftas un gāzes slāņi dažādā dziļumā. Šīs vairākslāņu atradnes ir ekonomiski visai izdevīgas, taču to ekspluatācija ļoti sarežģīta. Pad J 70, 106, 4.

vairāksolīšana, -as, s. *Izsole, kurā pakāpeniski paaugstina cenu.* □ .. tur [muižā] apkārtējie lielkungi pārdošot vairāksolīšanā savas ezermalas pļavas. Birznieks-Upītis 6, 148. Visus amatus, kuros varēja gūt ienākumus [portugāļi Indijā 16. gs.], iztirgoja vairāksolīšanā par lielām summām .. Lielais 3, 309.

vairākspuldžu, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir vairākas spuldzes.* □ Apgaismojuma vienmērīgumu panāk ar vairākspuldžu apgaismes ķermeņiem. Zeltiņš 1, 32.

vairākstāvu, ģen., nelok. *Ar vairākiem stāviem.* Vairākstāvu ziedkopa bot. — *ziedkopa, kurā virs vienas ziedkopas aug vēl viena vai vairākas ziedkopas.* □ Rakstnieku savienība un žurnālu redakcijas izvietojušās modernā, respektablā vairākstāvu namā .. Liesma 83, 2, 26. pārn. Tortes var būt arī vairākstāvu. Nav ieteicami vairāk kā trīs stāvi, jo torte var deformēties .. PL Siev 82, 4, 23.

vairāktelpu, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir vairākas telpas.* □ .. rijas galā mēdza izveidot it kā atsevišķu vairāktelpu dzīvojamo māju, kas tikai formāli apvienota zem kopēja jumta ar riju un piedarbu. Cimermanis 1, 56. Tur [lauku

sētu attēlojumos] ir vienas vai vairāktelpu vienstāva būves .. D kal 91, 187.

vairākums, -a, v.; parasti vsk. *Skaitliski lielākā (kāda kopuma) daļa.* Ievēlēt ar balsu vairākumu. Par lēmumu nobalsoja v. Parlamenta v. Absolūtais balsu vairākums — *vairāk nekā puse no nodotajām balsīm.* Kvalificēts balsu vairākums — *noteikts balsu vairākums (piemēram, divas trešdaļas).* Nospiedošais vairākums nevēl. — *lielākais vairums (cilvēku).* □ «Nu tad raudzīsim tāpat smiekla pēc palauzties,» aicināja kaugurieši, kuru todien krogū ir vairākums. K Zariņš 1, 74. .. Vilnim vispatīkamākie ir tie brīži, kad viņš var kaut ko darīt viens, bet gaužām maz jau tādu darbu iznāk. Strādājot kolektīvi, jāpieskaņojas vairākumam. Caune 4, 15. Vairākumā darbu, kas darināti .., izmantojot tautas etnogrāfijas tradīcijas, tomēr jaušams katra meistara individuālais rokraksts. Cīņa 76, 236, 4.

vairākumtautība, -as, s. *Tauta, tautība, kuras kopskaits ir vairāk nekā 50 procenti no visu iedzīvotāju skaita attiecīgajā teritorijā.*

vairākvalodība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Stāvoklis, kad cilvēks prot vairākas valodas.*

2. *Stāvoklis, kad (valstī) ar vienlīdzīgām tiesībām tiek lietotas vairākas valodas.*

vairākvalodu, ģen., nelok. **1.** *Tāds, ko veido cilvēki, kas runā vairākās valodās.*

2. *Tāds, kas sastādīts vairākās valodās.* V. vārdnīcas.

vairākvērtņu, ģen., nelok. *Ar vairākām vērtnēm.* V. logs. □ Dzīvoklī .. paredzēta .. halle jeb priekšnams, ko ar vairākvērtņu durvīm var apvienot ar lielāko istabu. Zeltiņš 1, 13.

vairākvietīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kurā ir vairākas vietas.* V. autobuss.

vairākziedu, ģen., nelok. *Ar vairākiem ziediem.* □ Klintenes ir nelieli krūmi, dažas sugas arī ar mūžzaļām lapām. Ziedi parasti sakopoti vairākziedu ziedkopās. Lauku Dzīve 75, 5, 18.

vairatā, apst.; novec. *Pa vairākiem (parasti cilvēkiem) kopā.* □ Nāk .. zaldāti .. gan pa vienam, gan divatā, gan vairatā. ME IV, 441. Vairatā nebūšot bail. ME IV, 441.

vairība, -as, s.; parasti vsk.; pareti. *Vispārināta īpašība → v a i r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vairīgums; izvairība.* □ Rīta pusē .. Karlīne uz kādu stundiņu aizmiga, bez liekulīgas vairības atspiedusi galvu pret viņa plecu. Skujiņš 14, 118.

vairīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vairīgi.** *Tāds, kurā izpaužas nevēlēšanās, nepatika ko darīt, izpildīt; tāds, kurā kas netiek tieši pausts, tiek noklusēts; izvairīgs.* Vairīga atbilde. Vairīga attieksme. // *Tāds, kas novēršas (par acīm, skatienu).* □ Iznāca arī Aņa, nolika tepiķa vidū uz galdauta paplāti, bet pati vairīgi uzmeta Bimbulatam acis. Birznieks-Upītis 6, 193. // *Tāds, kam piemīt tieksme vairīties ko veikt, darīt.* □ Visi bija apraduši, ka viņš ir kluss un vairīgs, un lieki neuzplijās .. Skujiņš 12, 272.

vairīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a i r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vairīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; novec. *Sargāt (no saskares, sadursmes, arī no nevēlamas iedarbības).* □ Mārtiņš bij jau mežā, priekšā pastieptu roku šķīra .. krūmus un vairīja, lai kāds sauss, zems zars neiedurtu acīs. Upīts X, 242. Cilvēks sēž autobusa vidū uz sīka koferīša un vaira acis no garāmplandošo drēbju pieskāriena. Indrāne 9, 9. Mātes meita laipas meta, Baltas kājas vairīdama; Sērdienīte dubļus brida, Grib darbiņu padarīt. PL Siev 85, 11, 9. Acis vairīt no gaismas. ME IV, 442.

vairīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Censties panākt, ka netiek skarts, nesaskaras.* V. no sitieniem. V. mežā no asiem zariem. □ Karlīne, vairīdamās no vēja triektā slapjā sniega, iet pa tumšajām ieliņām. Fimbers 2, 110. .. lakatiņš, it kā Baibai miltu putekļu vairoties, dziļi pār acīm pārvilkts. Dzene 3, 58. Vairīdamās no riteņu šķiestajām šļakatām, sieviete pievirzījās tuvāk grāvmalai .. Preilis 1, 29. // *Censties panākt, ka nesastopas (ar kādu); censties panākt, ka nenotiek (sastapšanās).* □ Mērija: Jūs esat pirmais, kas no manis vairās, kas nenāk aicināts un aizbēg saukts. Zīverts 1, 102. .. viņš [režisors] vairījās no ļaudīm bez humora un neko vis neticēja, ka tādi spēj būt īsti labi aktieri. Dzene 4, 67. Un Mete nevienam neļāva sev cieši virsū skatīties. Viņa cilvēku vairījās. Ne bijās, bet tieši vairījās. Zigmonte 16, 89. No cilvēkiem leopards sevišķi nebaidījās, taču vairījās no sastapšanās. Lielais 5, 99. // *Censties novērsties (no kāda cilvēka skatiena); censties novērsties, lai nebūtu jāskatās (uz ko).* □ Hermanis vairījās pacelt acis, jo mātes skatiens viņā urbās kā svārpsts .. Ezera 8, 142. Viņas smaidošajā sejā likās ierakstīts kaut kas tāds, kas atmasko neliešus. Tāpēc ļaudis centās vairīties viņas skatiena .. Plaudis 3, 42. Vistuvāk saimniekam sēdēja priekšstrādnieks .. Acis vairījās tieša skatiena, un sārtā seja reti savilkās smaidā. Gulbis 4, 82. // *Censties panākt, ka nav jāsaskaras (piemēram, ar nepatīkamu attieksmi).* □ .. Turaidas pagastskrīveris .. no ļaužu liekas iztapības un goda parādīšanas pat vairījās, kļuva īgns un dzēlīgs. J Kalniņš 8, 111. // pārn. *Nenākt (par miegu).* □ .. miegs vairījās, parasti tas bija uztraukuma brīžos .. Lapsa 6, 25. Es gribētu atkal iemigt, lai nejustu šīs sāpes .., bet miegs vairās no maniem plakstiņiem .. Grīns 1, 205.

2. *Censties panākt, ka nerealizējas, nenotiek (kas nevēlams); censties pasargāt sevi (no kā nevēlama).* V. no dzīves sarežģījumiem. V. no negadījumiem darbā. V. no nepatikšanām. □ .. Dūdiņš ir lēns un labsirdīgs zēns, kas parasti vairās ķildu. Bērn 49, 12, 21. Uzrunātā [vecenīte] uz viņu pat nepaskatījās, tikai, kā no ļauna vairīdamās, atrāvās gabaliņu nostāk .. Kalndruva 5, 111. «Tu gribi mani iznīcināt, Helga. Bet ik cilvēks laikam vairās no iznīcības.» J Kalniņš 8, 305. // *Sargāties (no saslimšanas, nevēlamas, piemēram, karstuma, vēja, iedarbības).* V. no saaukstēšanās. V. no trok-

šņa. V. no saules stariem. V. no karstuma. □ Līziņa vairījās mitruma, pārmetusi pār pleciem ādas segu. Viese 2, 185. Bērns grieza galvu sāņus, vairīdamies no gaismas. Ezera 2, 9.

3. *Censties panākt, ka (kas) nav jāveic, jādara; censties (parasti ko nevēlamu) nedarīt.* V. no atbildes. V. no atbildības. V. stāstīt par sevi. V. teikt patiesību. □ Ne reizes nedzirdēju, ka viņa ņemtu mutē .. vārdus — ļauni cilvēki. Varbūt tāpēc, ka vairās kādam uzspiest sliktu zīmi. Ciņa 90, 132, 2. Žanis Katlaps mēģināja pēc iespējas vairīties no tā laika teātrī un dramaturģijā pierastajiem mīlētāju tēlu štampiem .. Katlape, Ceplītis 1, 53. Zvēri, kas bijuši aplenkti ar karodziņiem [medībās], vēl ilgi atceras ielenkuma briesmas un labu laiku vairās apmeklēt bīstamo vietu. A Kalniņš 1, 302. // pārn. *Censties atvairīt (parasti nepatīkamas, domas, izjūtas u. tml.).* □ Būs atkal aizskrējis uz kādu Bērzciemu, Ilga mierina sevi, vairīdamās no šā rīta atmiņām. Ezera 2, 205.

vairķermenis, -ņa, v.; bot. *Auga veģetatīvā daļa, ar kuru tas vairojas.* □ Aknu sūnām .. uz lapoņa attīstās īpašas tvertnes ar vairķermeņiem. Vairķermeņi veidojas arī daudzām lapu sūnām. Biol r 81.

vairodzene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; bot. *Prīmulu dzimtas lakstaugs ar lapām rozetē un baltiem ziediem čemurā.* □ Tur, dārzmalā, viņa atradusi ziemeļu vairodzeni .. PL Siev 83, 9, 9.

vairodziņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *vairogs.*

2. *Hitīna, ragvielas vai kaula veidojums, kas klāj dzīvnieku (kukaiņu, rāpuļu, putnu) ķermeni vai tā daļu.* □ Galvas virspusi [sila ķirzakai] sedz palieli vairodziņi. Sloka 1, 48. Vēderu [čūskām] sedz plati vairodziņi, kas sakārtoti vienā rindā. Sloka 1, 51.

3. bot. *Vairogveida sūcējorgāns.* □ Dīglītim graudā ir vairogveida sūcējorgāns — vairodziņš .., kas ir pārveidota dīgļlapa. Vairodziņš .. dīgšanas laikā piegādā dīglim sēklā uzkrātās barības vielas. Galenieks 2, 404.

4. bot. *Pumpurs ar mizu un plānu koksnes strēmelīti, ko izmanto acošanai.* □ Pumpuru kopā ar mizu sauc par vairodziņu. .. vairodziņš jāņem ap 4 cm garš; tas nedrīkst būt īsāks par 2 cm. Sudrabs 1, 182.

vairodži, -u, v.; tikai dsk.; zool. *Izmirusi bezžokļainu grupa, kuras pārstāvjiem raksturīgs ārējs kaula skelets, kas sastāv no plātnītēm vai vairogiem.* □ Kokneses apkārtnes nogulumos visvairāk izplatīti .. bruņām klāto nēģu radinieku — vairodžu .. un bruņu zivju .. klases pārstāvji. D kal 65, 69.

vairogaproce, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Izliekta vairogveida aproce.* □ Rokas greznoja 2 bronzas lentveida aproces un 2 sudraba vairogaproces, kā arī .. sudraba gredzeni .. Lauku Dzīve 74, 3, 26.

vairogblaktis, -blakšu, vsk. vairogblakts, -blakts, s.; zool. *Blakšu kārtas dzimta, pie kuras pieder blaktis ar muguras vairodziņu, kas reizēm klāj arī vēderu; šīs dzimtas kukaiņi.* Ogu vairogblakts. □ Vairogblakšu dzimtu .. raksturo piecposmaini taustekļi un samērā liels vairodziņš, kas sniedzas vismaz līdz vēdera vidum .. Latv dzīvn 132. Viena no lielākajām un skaistākajām blaktīm ir 13—15 mm garā koku vairogblakts .., kas dzīvo uz lapu kokiem .. Latv dzīvn 132.

vairogdziedzeris, -ra, v.; anat. *Cilvēka un mugurkaulaino dzīvnieku iekšējās sekrēcijas dziedzeris, kas atrodas kakla priekšējā pusē un regulē audu augšanu, vielmaiņu u. c. funkcijas.* Vairogdziedzera hiperfunkcijas. Vairogdziedzera mazspēja. Vairogdziedzera slimīga palielināšanās. □ Tireotoksikoze ir slimība, ko izraisa vairogdziedzera pastiprināta darbība. Ves 77, 12, 6. Vairogdziedzera jodu saturošie hormoni ietekmē vielu un enerģijas maiņu, organisma augšanu un attīstību, kā arī nervu sistēmu. Ves 77, 9, 4. .. cilvēka organismā ir apmēram 25 miligrami tīra metāliskā joda, pie tam vairāk nekā puse atrodas vairogdziedzerī un tā hormonā .. Zin T 62, 5, 8.

vairoggredzens, -a, v. *Izliekts vairogveida gredzens.* □ Kopš 13. gs. vienlaikus ar vairogaproci ieviešas arī vairoggredzeni. Ciņa 80, 223, 3.

vairogpuķe, -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Dižā aspidistra; mājas svētība.* □ Aspidistra, augstā, jeb vairogpuķe .. ļoti bieži tiek audzēta. Lapas garas, platas, tumši zaļas, ar pagariem kātiem. Dindonis 1, 158. Par mājas svētību, arī par vairogpuķi .. tautā sauc liliju dzimtas augu — dižo aspidistru .. Lauku Dzīve 84, 11, 27.

vairogpurne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Klaburčūsku dzimtas indīga čūska, kam galvas sānos ir vairodziņi.* □ Īpaši agresīva ir klaburčūsku radiniece vairogpurne. Ciņa 83, 202, 3.

vairogs[1], -a, v. **1.** *Senlaiku karavīra apbruņojuma daļa — īpaši veidota koka vai metāla plāksne, ar ko atvairīja pretinieka auksto ieroču uzbrukumu.* Bronzas v. Dzelzs v. Apaļš koka v. Bruņinieks ar šķēpu un vairogu. Kaldināt vairogu. □ Kuršu tautas vīriešu galvenā profesija bija karošana. Zobens, vairogs un šķēps pavadīja kuršu vīrieti no šūpuļa līdz kapam. Bels 7, 133. Kņazu un bajāru kaujas vienības devās karā stipros bruņukreklos, ar izturīgiem vairogiem, trāpīgiem stopiem, šķēpiem un zobeniem. Zv 80, 16, 4. .. pie sienas [Nameja mājoklī] Viestura ieroči: divi zobeni, šķēps un vairogs. Purs 9, 12. sal. Guļ sūnā nolauzts brieža rags Kā dragāts šķēps, kā pamests vairogs .. Ļūdēns 2, 129. // *Šāda veida apbruņojuma daļa (piemēram, policijā).* □ .. pretī plastmasas vairogiem, pretī policistu stekiem, pretī dūmu smakai .. Losberga 1, 14. // pārn. *Tas, kas pasargā (no kā).* □ Man gribas no lūpām projām sviest Ikdienas vairogu — smīnu .. Elksne 10, 15. Nakts, tu latvju karavīru vairogs Bijusi no paša sākta gala. Čaks 7, 98. .. neprasme ir vairogs, aiz kura paslēpties sliņķim. Pad J 73, 213, 5.

2. *Šaujamieroču sastāvdaļa — plāksne, kas aizsargā šāvēju no pretinieku šāviņiem.*

3. *Kaula, hitīna vai cits ciets veidojums, kas klāj dzīvnieka ķermeni.* Bruņurupuča muguras v. □ Bitēm un kamenēm .. uz galvas vairoga ir vēl trīs tikko saskatāmas atsevišķas

acis. Zv 65, 20, 16. Ērču mātītei uz muguras ir sarkanbrūns vairogs, kas aizņem pusi muguras. Ves 75, 5, 30. Bruņu zivis .. ir izmirušas zivis, kuru ķermenis klāts ar bruņām, kas sastāv no atsevišķiem vairogiem. D kal 65, 69.

4. *Koka, metāla u. tml. plāksne (dažādās konstrukcijās, celtnēs u. tml.).* Pārseguma v. Piekārti alumīnija griestu vairogi. Starpsienu vairogi. Žoga v. □ Īpaši konusveidīgi vairogi aizsargāja ZMP [Zemes mākslīgo pavadoni] tai ceļa posmā, kad tas ar milzīgu ātrumu drāzās cauri blīvākajiem Zemes atmosfēras slāņiem, un neļāva tam pārāk sakarst. Zv 58, 11, 3. Kara laikā Gustavs bija uztaisījis dēļu vairogus [logiem] un iekšpusē pie sienas piestiprinājis skavas, kas saturēja šķērskoku. Gulbis 4, 15. // *Šāda (dažāda materiāla) plāksne (piemēram, uzraksta izveidošanai, kā piestiprināšanai).* □ Viesus un iedzīvotājus [Jūrmalā] par veikalu, restorānu, kafejnīcu un ēdnīcu atrašanās vietām informē plaši reklāmu vairogi .. Ves 75, 8, 30. Uz automaģistrālēm ieviesta zaļa zīmju vairogu fona krāsa .. Teksti un piktogrammas uzklātas ar atstarojošām krāsām. Zv 81, 1, 11. Uz kartona vairoga sasprausts milzums saktiņu un brošu .. Birze 8, 129.

5. bot. *Ziedkopa (ābelēm, pīlādžiem).* □ Vairogā apakšējo ziedu kāti ir garāki par augšējo ziedu kātiem. Līdz ar to visi ziedi izvietojas vienādā augstumā, piemēram, bumbierēm, ābelēm, vilkābelēm. Biol r 85. Ziedi [sērmūkslim] balti, sakopoti vairogos, auglis mazs, dzelteni sarkans. Galenieks 2, 234. Ziedi [ābelei] lieli, balti, sārti vai sarkani, sakopoti vairogos. Sudrabs 1, 111.

vairogs[2], -a, v.; ģeol. *Plaša paceltas platformas daļa, kur atsedzas pamatklintājs.* Kristālisko iežu v. □ .. agrā proterozoja beigās (apmēram pirms diviem miljardiem gadu) tagadējā Ukrainas vairoga teritorijā atradušās kalnu sistēmas. Zin T 77, 8, 13. // *Plašs ledāja apgabals.* □ Aukstā straume pat vasarā nes salai [Ņūfaundlendai] garām saltus ūdeņus ar ledus kalniem no Grenlandes ledāja vairoga. Lielais 1, 8.

vairogskrimslis, -šļa, v.; anat. *Balsenes vairogveida skrimslis.* □ Balseni veido 3 lieli nepāra skrimšļi (vairogskrimslis, .. uzbalsenis) un sīki pāra skrimšļi .. Biol r 264.

vairogvabole, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Lapgraužu dzimtas vabole, kam ir paplašināti segspārni un priekškrūšu vairogs.*

vairogveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vairoga*[1] *forma, veids.* Vairogveida skrimslis — *vairogskrimslis.* □ Sporangiji [ziemzaļai kosai] atrodas zem vairogveida seglapām. Birkmane 1, 22. Šis augs [pīlādzis] sevišķi izceļas pavasarī un vasaras sākumā .. ar baltām vairogveida ziedkopām .. Mauriņš 1, 81. Krešu dzimtene ir Dienvidamerika. Tie ir pieticīgi, sulīgi viengadīgi augi ar vairogveida lapām .. Lauku Dzīve 83, 11, 27.

vairogveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vairogveidīgi.** *Vairogveida.* Vairogveidīga plāksne. □ .. tulpes riesa savas biezās, vairogveidīgās lapas .. Upīts IX, 300.

vairojams, -ais; s. -a, -ā. *Divd.* → *vairot.* ○ Vairojamā glāze (arī vairojamais stikls) novec. — *lupa.* □ Zuzanna: Kam tev brilles? — Seniors: Ko skatīties. Es vairs lāgā neredzu. — Zuzanna: Lasīt taču tu vari ar vairojamo stiklu. A Eglītis 1, 425.

vairošanās, ģen. -ās, akuz. -os, instr. -os, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība, process* → *vairoties.*

2. *Process, kurā organisms rada sev līdzīgus pēcnācējus, tādējādi nodrošinot dzīvības nepārtrauktību un indivīdu pēctecību.* Vairošanās orgāni. Vairošanās spēja. Veģetatīvā vairošanās bot. — *jauna auga organisma veidošanās no mātes organisma veģetatīvajiem orgāniem.* Ģeneratīvā vairošanās bot. — *vairošanās ar sēklām.* Auga vairošanās orgāni bot. — *ziedi un augļi ar sēklām, kā arī veģetatīvie orgāni.* □ Pavasaris un vasaras pirmā puse ir putnu vairošanās periods. Latv dzīvn 33. Dabā bieži vien veģetatīvā vairošanās mainās ar ģeneratīvo vairošanos atkarībā no apstākļiem: labvēlīgos augšanas apstākļos vairojas veģetatīvi, sliktos — ar sēklām. Sudrabs 1, 51.

vairot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Palielināt, parasti nepārtraukti (kā skaitu, daudzumu, apjomu).* V. mantu. V. zināšanas. □ Juniors: Pie televīzijas sēdēdams, esmu daudz ko izdomājis. — Mairita: Piemēram? — Juniors: Piemēram, kā vairot ienākumus! A Eglītis 1, 454. .. neziņa vairo baumas, kas, izrādās, nav gluži bez pamata. Diena 91, 213, 2.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, process, stāvoklis, īpašība) pakāpeniski kļūst intensīvāks, izpaužas spilgtāk.* V. prieku. V. skaistumu. V. spējas. □ «Kad es kā ubags aizgāju pasaulē, tad jau bija sāpju diezgan. Kāpēc vairot sāpes?» [Saka kaķītis.] K Skalbe 1, 94. Mums viss jākrāj un jāglabā zem jumta. Taču šis apstāklis vairo mūsu darbīgumu, liek domāt par priekšdienām. Caune 5, 193. Šauj kokos sakāpušie snaiperi, tarkšķ ložmetēji, silā šalc atbalss, vairodama šāvientroksni, kaujas klaigas .. Grīns 1, 398.

Sk. vairojams.

vairoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Palielināties skaitā, radot sev līdzīgus pēcnācējus, tādējādi nodrošinot dzīvības nepārtrauktību un indivīdu pēctecību (par dzīvniekiem, augiem).* Strauji v. □ Visām dzīvajām būtnēm piemīt īpašība radīt sev līdzīgas būtnes, tas ir, spēja vairoties. Vairošanās nodrošina paaudžu maiņu, sugas saglabāšanu. Zin T 67, 1, 14. Ar bumbuļiem vairojas kartupelis, topinambūrs. Ar sīpoliem vairojas dārza sīpols, lilijas un citi sīpolaugi. Biol r 82. // *Par mikroorganismiem, šūnām.* □ Mikroorganismiem piemīt spēja ļoti īsā laikā strauji vairoties — veidot savu biomasu, ja vien barotnē ir pietiekošā daudzumā barības vielu .. Zin T 63, 10, 26.

2. *Palielināties skaitā, daudzumā, apjomā, parasti nepārtraukti.* □ Bet netaisnā manta .. vairojas un novelk pēdējo kreklu netaisnas

mantas nīdējam. Rozītis 1, 324. «Ja katru čekiņu, ko saņem, aiznes uz banku, tad naudiņa vairojas.» A Eglītis 6, 28.

3. *Kļūt, parasti nepārtraukti, intensīvākam, izpausties arvien spilgtāk (piemēram, par procesu, stāvokli, īpašību).* Vairojās dusmas. □ Agris: Atcerieties, ko saka gudrais kaķītis Skalbes «Kaķīša dzirnaviņās»? Kāpēc vairot sāpes? Lai vairojas prieks! A Eglītis 1, 585. Cauri logam viņa redzēja, kā citās mājās iedegās gaisma un gaisma ārā vairojās. Zemzaris 3, 146.

vairpumpuri, -u, vsk. vairpumpurs, -a, v.; bot. *Auga (jauna auga veidošanās) orgāni, kas attīstās uz lapām, to žāklēs vai ziedkopās.* □ Augam [zobainītei] violeti vai sārti ziedi, bet lapu žāklēs tumši violeti vairpumpuri, ar kuriem augs viegli vairojas. Galenieks 2, 296. Vairpumpuri segsēkļiem veidojas lapu žāklēs, piemēram, sīpoliņu zobainītei. Biol r 82.

vairs, apst. **1.** savienojumā ar noliegtu verbu. *Norāda, ka šajā momentā, brīdī, arī laikposmā kāda darbība, process neturpinās, nevar turpināties.* Ūdens v. lāgā netek. Zivis no murda v. ārā netiek. V. netikt galā ar darbiem. Miegs v. nenāk. □ Ira: Cik klusu viss uzreiz palika, kā aizbērtā kapā! . . . Motori apklusa, pat zenītlielgabali vairs nešauj. Zīverts 2, 42. Nespēju piecelties vairs, nespēju aiziet projām — smagas ir tavas rokas uz maniem pleciem . . Rancāne 1, 108. Ziemeļu jūrā mīt krabji, kas reti parādās savā dabiskajā izskatā. Viņi uzveļ sev virsū tik daudz dažādu ūdensaugu, ka nemaz vairs neizskatās pēc dzīviem radījumiem. Lauku Dzīve 80, 9, 25. // *Norāda, ka kopš šī laika momenta, brīža, arī laikposma kāda darbība, process neturpināsies, nenotiks; arī turpmāk.* Mēs v. neredzēsimies. Tas v. neatkārtosies. □ . . Nu drošiem soļiem varu klinšu takās iet, vairs mani neievainos akmens šķautnes asas. Kaldupe 2, 13. Sibilla: Var gadīties, ka mēs vairs nesatiekamies. (Skaļi.) Es vairs šurp nenākšu. A Eglītis 1, 494. Lai manas acis vairs nav jāpaceļ Pret rītausmu, es tevi lūdzos, nakts. Strēlerte 1, 138.

2. savienojumā ar verba «būt» noliegtām formām. *Norāda, ka šajā laika momentā, brīdī, arī laikposmā ir pavājinājusies, samazinājusies, arī izbeigusies (kā) īpašība, pazīme.* Kaplis v. nav ass. □ . . acis [Lienai] nebij vairs nemierīgas un ugunīgas, bet rāmas un aukstas kā divi tumši spoguļi . . Kaudzītes 1a, 224. Tumsa, kas mūs apņem pagalmā, vairs nav tik melna, kā Slokā ienākot . . Grīns 1, 98.

3. savienojumā ar verba «būt» noliegtajām formām. *Norāda, ka šajā laika momentā, brīdī, arī laikposmā kas ir beidzis pastāvēt, eksistēt, arī izbeidzies, izlietots.* Tur v. nav skolas. V. nebija malkas. Nav v. tie laiki. □ Kalnamuižā vairs nav muižas, tikai gara aleja. Ziedonis 17, 157. Un tad arī ir jau klāt rudens, pats vēlais rudens, kad dārzā vairs nav nevienas lapas . . Brigadere 2, 157. . . vecā sienas pulksteņa sen vairs nav. J Kalniņš 10, 175. Mūsu mīļie, labie audzinātāji, kuru daudzu vairs nav mūsu vidū, vienmēr būs tas atbalsta pamats, pret kuru grūtā brīdī varēsim droši atsperties. Artmane 38.

4. *Norāda uz stāvokli, kad kas vēl turpinās, eksistē (parasti pēc kādas darbības, norises, stāvokļa); līdz šim brīdim.* Vairs tikai — *tikai (1).* □ . . tikai veca akas vinda Vairs liecina, ka ciems te bija. A Auziņš 2, 14. Iegāju laidarā [pēc mēslu talkas] un nobrīnījos vien — griesti bija pacēlušies krietni augstāk un līdz bezdelīgu ligzdām pie vērbaļķiem vairs varēja piekļūt, tikai trepes pieslienot. Gūtmanis 4, 74. Govis cita pēc citas sāka stigt dūņās dziļāk un dziļāk, beidzot vairs bija redzami tikai ragi un ausis. K Grigulis 2, 13. «Ja eglēm ļauj pāraugt, no serdes sāk trunēt un tad tur vairs tikai malka.» [Saka ratu meistars.] Upīts 4, 159. Maralbrieži bija jau tuvu viens otram. Tos šķīra vairs tikai izdrupis klintājs . . Gūtmanis 2, 77.

5. parasti jautājuma teikumos. *Norāda uz stāvokli, kad kas var nenotikt, nepiepildīties (pēc kādas citas darbības, norises, kāda stāvokļa).* Vai tas v. atrodams? Vai es v. atradīšu tēva kapu? □ «Kur tā Laura lai glābjas? Paprasi, vai Lejassmeltēnu Jorģis vairs gribēs ņemt?» [Saka Brīviņu saimniece.] Upīts 4, 323. Vai rūpnīcas kalējs dzird vairs rudzu lauka sanēšanu? Ziedonis 6, 59.

6. parasti retoriskajos jautājuma teikumos. *Norāda, ka jau ir iestājies kāds stāvoklis, izveidojusies kāda situācija; arī tagad.* Kas jūs v. par drosminiekiem. Kas viņš v. par strādnieku. Ko nu vairs — *saka, norādot, ka nav iespējamas nekādas pārmaiņas, ka jau iestājies kāds cits stāvoklis, izveidojusies kāda cita situācija.* □ «Astoņdesmit pieci gadi,» Osis teica, «kas tāds mērkaķis vairs par muižas valdītāju!» Upīts 4, 158. Ieva: Viens bagāts krievu kungs viņu [Kārli] esot iemīļojis un ielikšot viņu pēc zaldātiem labā vietā. Pelnīšot sākumā piecdesmit rubļu par mēnesi. Tas jau tad vairs ņems Indrānus! Blaumanis 6, 365.

vairsīpoliņš, -a, v.; bot. *Sīpoliņš, kas attīstās no tāda žāķļu pumpura, kas parasti ieriešas starp sīpola zvīņām.* Frēziju v. Rokamboļu vairsīpoliņi. Pavairot augu ar vairsīpoliņiem. □ Ar sīpoliem vairojas dārza sīpols, lilijas un citi sīpolaugi. Šiem augiem bieži vien lapu žāklēs vai pat ziedkopās veidojas īpaši vairsīpoliņi — tīģerlilijai, ķiploku sīpolam, krūmāju sīpolam u. c. Biol r 82. No Ķīnas savā laikā ievesta arī raibā lilija . . , kam spilgti oranžsarkani ziedi ar melniem plankumiņiem un tumšbrūni vairsīpoliņi lapu žāklēs. Galenieks 2, 390.

vairumcena, -as, s. *Cena, par kuru uzņēmums vai tirdzniecības organizācija realizē savu preci lielos daudzumos.* Rūpniecības v. Uzņēmuma v.

vairums, -a, v. **1.** *Liels daudzums, liels skaits.* Pārdot preces vairumā — *pārdot lielu preču daudzumu, arī pārdot preces vairumtirdzniecībā.* Iet vairumā — *palielināties.* Vairumā gadījumu — *ļoti bieži; parasti.* □ Brokastis bija sevišķi izmeklētas . . Man visvairāk garšoja sārtie jūras krabji un vīnogas, ko es notie-

sāju nepieklājīgi lielos vairumos. Zālīte 5, 206. Cik stalta un daiļa tomēr ir visai parastā saulpurene! Ziedēdama pļavās vairumā, tā sevi īsti neparāda. Bet vajag tai izplaukt vienai klusā mežmalā, tur tā kļūst apbrīnojama. Caune 5, 200. Zvejniekam laimējas saķert lielāku vairumu zivju. ME IV, 442. «..mana mīlestība uz viņu [vīru] neiet vairumā, kad dzirdu, ko viņš brandvīna glāzē grib noslīcināt.» Blaumanis 6, 114. Tumsa, kaut lēnām, bet tomēr iet mazumā, gaišums — vairumā. Sv Rīts 93, 11, 2. Šīs [mēlziežu] apakšdzimtas augiem.. vairumā gadījumu ziedi ir dzelteni, tikai retumis tie ir sārti vai zili. Galenieks 2, 380.

2. *Vairākums.* Lielum lielais vairums — *gandrīz viss.* □ ..tikai nedaudzi guļ miegu, bet viss kareivju un virsnieku vairums palicis nomodā.. Grīns 1, 380. Vairums manas bērnības māju stāv, kā stāvējušas, ielu malās, un vēl vienmēr uz kāda loga zied fuksija.. Zigmonte 18, 39. Vairums zvaigžņu ir pundurzvaigznes. Ikaunieks 1, 36.

vairumtirdzniecība, -as, s.; parasti vsk. *Pirkšanas vai pārdošanas darījums, ko slēdz par lielu vienveidīgu preču daudzumu.* Vairumtirdzniecības cenas.

vairumtirgotājs, -a, v.; **vairumtirgotāja,** -as, s. *Tirgotājs vairumtirdzniecībā.*

vaisla, -as, s.; parasti vsk. *Sugas turpināšana (dzīvniekiem), radot pēcnācējus.* Vaislas bullis. Vaislas lopu audzēšana. Vaislas gatavība — *dzimumgatavība.* Vaislas laiks — *riests*[1]. Vaislas māte — *vaislai turēta dzīvnieku mātīte.* □ Tad sāku zivis iebarot ar maizi un kādā dienvidū.. piekodās viena no karpu mātēm, kas dīķī bija ielaistas vaislai. Gūtmanis 4, 97. Aitkopībā laba vaislas teķa nozīme ir sevišķi liela, jo vilnas daudzums, tās kvalitāte un aitu auglība ir īpašības, kas stabili iedzimst no vecākiem. Lauku Avīze 90, 24, 6. Vilku mātītes kļūst vaislas spējīgas 2 gadu, tēviņi — 3 gadu vecumā. Kronītis 1, 260. // *Metiens (dzīvniekiem).* □ Divi kucēni no vienas vaislas.. ņemti. ME IV, 443.

vaislība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v a i s l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vaislīgums.*

vaislīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaislīgi.** *Tāds (dzīvnieks), kas spēj regulāri dot pēcnācējus; tāds, kas spēj labi vaisloties.* V. dzīvnieks. □ Zaķi ir ļoti vaislīgi. Bērni tiem dzimst 2—3 reizes gadā.. A Kalniņš 1, 70. Vēl piecdesmitajos gados mums [zvejniekiem] viena no visvairāk zvejotām zivīm bija menca, ļoti rijīga un vaislīga zivs. Talcis 8, 211.

vaislīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v a i s l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vaislība.* □ Ja lopbarībā vai dzeramajā ūdenī mikroelementu ir par maz vai par daudz, dzīvniekiem rodas vielu maiņas traucējumi, kas samazina produktivitāti un vaislīgumu.. Zin T 63, 11, 12.

vaislināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Pārot (dzīvniekus pēcnācēju radīšanai).* □ Cūku Tenīsīt, vaislini manas cūciņas! ME IV, 443.

vaislinieks, -a, v.; **vaisliniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Dzīvnieks, kas tiek turēts vaislai, sugas turpināšanai.* Augstvērtīgi šķirņu vaislinieki. Audzēt vaisliniekus. □ Mājdzīvnieku selekcija parasti ir saistīta ar saimnieciski vērtīgu vaislinieku izvēli. Biol r 375. ..labs vaislinieks ganāmpulkā dod 75% un vairāk ģenētiskā uzlabojuma. Lauku Avīze 90, 24, 6. ..katrs, kas pazīst zivis, zina, ka tieši vecie, ražīgākie vaislinieki ir gudrāki par citiem un pamanās aiziet ne vien no makšķeres, bet arī no jebkura cita zvejas rīka. D kal 78, 167.

vaisloties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Vairoties, radot pēcnācējus (par dzīvniekiem).*

vaisls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaisli.** *Vaislīgs.*

vaivadija, -as, dsk. ģen. -ju, s. **1.** vēst. *Vaivada (1) pārvaldīta administratīva teritorija; vojevodiste (1).*

2. *Administratīvi teritoriāla vienība (Polijā); vojevodiste (2).*

vaivads, -a, v.; vēst. **1.** *Karavadonis, arī pilsētas vai apriņķa priekšnieks (Krievijā no 16. līdz 18. gadsimtam); vojevoda (1).*

2. *Vojevodistes augstākā amatpersona (Polijā līdz 1950. gadam); vojevoda (2).*

vaivarājs, -a, v. **1.** *Vaivariņš; vaivariņa krūms.* □ Izcirtums līgojas baltos vaivarāju ziedos. Šķiet, pat cauri mūžam aizvērtajiem logiem spiežas tvanīgā elpa. Zigmonte 2, 182. Kad pieiet tuvāk šim tīnēm, jūtama vaivarāju dvesma. Tie salikti tur pret kodēm. Avotiņa 7, 32. Mazmeita: Tu taču glabā šo mēteli. — Anna: Tajā ir patvērusies manas jaunības smarža. — Mazmeita: Tas smaržo drusku pēc vaivarājiem un vecas drānas. A Eglītis 1, 175.

2. *Vaivariņu audze.* □ ..pāri purvam jau pacēlušies miglas vāli, paslēpdami zilganos palagos purva sīkās priedītes un vaivarājus. J Kalniņš 3, 32.

vaivariņš, -a, v. *Viršu dzimtas puskrūms ar šaurām mūžzaļām lapām, baltiem ziediem un asu smaržu.* Purva v. □ Sarkanpelēkās priedes, priedes un atkal priedes.. Pa apakšu ciņi, sūna un aprūsējuši vaivariņi. Austriņš 2, 297. ..Beta piešķina vaivariņu galotnes krūšu tējai.. Indrāne 10, 6. Jau labu laiku pirms ziedēšanas, kā arī tās sākumā vaivariņi intensīvi izdala ēteriskās eļļas. D kal 80, 65.

vaivars, -a, v. *Vaivariņš.* □ ..meitas ieminējās, ka blusām esot tikai divēju zāļu: vaivari un ūdens. Jaunsudrabiņš 8, 264. Plūdi līdz malām drīz upītē ceļas, Ūdens pār vaivaru cekuliem veļas. Vējāns 2, 105. Odi ap viršiem un vaivariem sīc. ME IV, 445.

vajadzēt, parasti 3. pers., vajag, pag. vajadzēja; trans. **1.** *Būt nepieciešamam, arī būt vēlamam, ieteicamam.* Vajag paveikt iesākto. V. naudas. V. vairāk brīva laika. V. pārdomāt dzirdēto. Mājai vajadzētu jaunu jumtu. Mums vajadzētu satikties. Vajadzēt kā ēst sar. — *ļoti vajadzēt.* Cik tur vajag sar. — *saka, norādot, ka kas, parasti nevēlams, var notikt, gandrīz būtu noticis.* Ko (tev, jums, viņam) vajag sar. — *jautā, lai uzzinātu, kādēļ (kāds) ir at-*

nācis, ko vēlas u. tml. Tā man (tev, jums, viņam) vajag! sar. — *saka, norādot, ka (kāds) ir pelnījis to (piemēram, sodu, likstas), kas (viņam) ir noticis, atgadījies.* □ Sudmalās .. trūka pa vasaru ūdens, tāpēc malējiem vajadzēja gaidīt dažas dienas, līdz pienāca malšanas kārta. Kaudzītes 1a, 251. Viņai [Laimei] vajadzēja redzēt pieticību un prieku, lai varētu vēl ticēt laimei. K Skalbe 1, 62. «Kas tad viņam noticis? Viņš ir gan pavārgs, bet ārsta līdz šim vēl nevajadzēja.» — «Ja nevajadzēja, tad tagad vajag,» sacīja Bernards Vilks filozofiskā mierā. A Eglītis 6, 278. «Viņam vajadzējis malkas, jo mājās viņam sēdējuši mazi bērni pilnīgā aukstumā.» J Kalniņš 2, 257. «Par darbu jau nu gan šodien nav jābēdā,» saka Vilis. «Ja esat telefoniste, tad mūsu sakaru nodaļai tādas vajag kā ēst.» Avotiņa 2, 163. Seniors: Un cik tur vajag, iesit vilnis pa sāniem un laiva apkārt! A Eglītis 1, 444. Ilona: Ko jums vajag? — Dzintris: To pašu, ko tev. — Ilona: Ir vēls. — Dzintris: Tāpēc jau es nāku. Gulbis 5, 181.

2. savienojumā ar verbu nenoteiksmē. *Izsaka pieļāvumu vai pārliecību par (kā) pastāvēšanu, atrašanos, par (kādas darbības) realizēšanos u. tml.* Ezeram vajadzēja būt tepat netālu. Viņam drīz vajag nākt. Vajadzēja būt pagājušai jau kādai stundai. Drīz vajag būt rītam. □ Nakts nebij gluži melna, jo kaut kur vajadzēja būt mēnesim. Brigadere 2, 454. Francesko: Hercogs atbraucis! .. — Lionardo! Nevar būt! Hercogam vajadzēja atgriezties tikai pēc vairākām dienām. A Eglītis 1, 292. Ielai drīz vajadzēja beigties, jo priekšā varēja samanīt laukus. Vilks 5, 11. Tuvāk ieskatoties, viņai vajadzēja būt gadu trīsdesmit, ja ne pāri. Janovskis 1, 241.

vajadzēties, parasti 3. pers., vajagas, pag. vajadzējās; refl.; trans.; pareti. *Būt, parasti ļoti, vajadzīgam, nepieciešamam.* □ «Man to koku taisni tagad vajadzējās ..» [Saka Andriksons.] Blaumanis 6, 136. «.. naudas šai tagad vajagoties.» Blaumanis 6, 179.

vajadzība, -as, s. *Vispārināta īpašība → v a j a d z ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; stāvoklis, kad kas ir noteikti vajadzīgs, kad bez kā nevar iztikt.* V. pēc grāmatām. Pateikt savu vajadzību. Nav nekādas vajadzības par to runāt. Vajadzības izteiksme val. — *izteiksme, kas izsaka vajadzību veikt kādu darbību.* □ Viņam pēkšņi ataust skaidrība, ka savu mašīnu apgāzis pilnīgi bez vajadzības. Labā ceļa puse taču bija priekšā brīva. Varēja mierīgi nobremzēt. Mauliņš 4, 253. Vairs neatceros, kādā vajadzībā vecmāmiņa reiz mani sūtīja uz šo veikalu. Zigmonte 18, 34. Vajadzība diktē darbību. Bez vajadzības nav darbības. Lauku Dzīve 79, 12, 20. // dsk. *Faktori, to kopums (dabiski, sociāli, garīgi), kas nepieciešami (organisma, personības, sociālas grupas) dzīves, darbības nodrošināšanai.* Elementāras vajadzības. Dabiskās vajadzības. Apmierināt sabiedrības vajadzības. □ Man jāpaceļas pāri savtīgajām vajadzībām un jāierauga, ka blakus ir tieši tādi paši cilvēki kā es, kuriem arī daudz kas ir vajadzīgs un šis tas varbūt vēl vairāk nekā man. Rubenis 1, 165. Mainās iekšējās vajadzības, mainās pielūgsmes objekti dzejā. Vācietis 15, 251. .. cilvēku skaits uz zemeslodes palielinās un turpinās palielināties. Bet tas nozīmē, ka strauji pieaugs viņu vajadzības un līdz ar to arī dzīvās dabas produktu patēriņš. Liesma 71, 2, 2. ◇ Vajadzība spiež sar. — *saka, ja ir jārīkojas, pakļaujoties apstākļiem.* □ Brīdi pastāvējis, Ģirts izgāja. Viņš nebrīnījās, kādēļ pārējie šeit ienāca, tikai vajadzības spiesti. Dripe 2, 53. «Tāds cilvēks arī ir lokans kā zutis, ko tik viņš neizdomās, ja vajadzība spiedīs.» Jansons 5, 272.

vajadzīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, bez kā grūti vai neiespējami iztikt; tāds, ko vajag.* Būt noderīgam un vajadzīgam citiem. Vajadzīgs kā ēst sar. — *ļoti vajadzīgs.* □ Patēvs jau gaida, kad es beidzot tikšu no skolas laukā. Viņam vajadzīgs cilvēks, kas stājas zāģa otrā galā. J Kalniņš 10, 365. .. uzmanīgi izlasīju visus darba piedāvājumus: bija vajadzīgi grāmatveži, pārvaldnieki, ceļojoši aģenti .. Janovskis 1, 212. Cik dīvaini, Aigars domā, tikko cilvēka vairs nav, tā nozīmību zaudē viņa lietas, agrāk vajadzīgas, pat nepieciešamas, noderīgas un pēkšņi — liekas. Svīre 3, 152. Un to skūpstu, kas vajadzīgs Tavas dvēseles mieram, Sniedz laikam cita? Ķezbere 2, 17. Kaspars neturēja par vajadzīgu atbildēt. Upīts 18, 59. Kā ēst vajadzīgs vēl viens metināmais aparāts .. Cīņa 63, 33, 2. // lietv. nozīmē: vajadzīgais, -ā, v.; vajadzīgā, -ās, s. *Tas, bez kā grūti vai neiespējami iztikt.* Sagādāt visu vajadzīgo. □ Ģirts izņēma no kabatas vēstuļu paciņu un ātri atrada vajadzīgo. Dripe 2, 176.

vajadzīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a j a d z ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vajāšana, -as, s. **1.** *Darbība → v a j ā t.*

2. sar. *Savienojumā «vajāšanas mānija»: slimīgs psihisks stāvoklis, kam raksturīgas nepamatotas bailes no kā.* □ Aleksandra nopūtās. Tātad šis tautietis bija ne vien ērms, bet arī sirga ar vajāšanas māniju. Tā bija pazīstama vecuma kaite. A Eglītis 6, 59.

vajāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Sekot, dzīties pakaļ, parasti neatlaidīgi (dzīvniekam), lai (to) notvertu vai nogalinātu.* Mednieks vajā stirnu. □ Vecā lūsene jūt, ka viņai neatlaidīgi seko. Nežēlīgais, asinskārais meža kaķis .. tagad pats tiek vajāts. Dripe 1, 21. Tādas mēdz būt laikas. Šiem suņiem galvenais nav saimnieks, bet medību azarts, neatlaidība, vajājot medījumu .. Gūtmanis 4, 262. Zebiekste uzturas ne tikai mežos un laukos, bet arī pilsētās, enerģiski vajājot peļveidīgos graužējus. Latv dzīvn 20. pārn. Vējš parkā vajāja norautas lapas. Avotiņa 8, 83. // *Draudīgi tuvoties, uzbrukt, parasti, lai piespiestu (pretinieku) atkāpties, padoties, arī nogalinātu.* □ .. [strēlnieki] aizbrāž tālāk, vajādami no miega celtos vācus, mezdami no mītnes granātas. Grīns 1, 395. pārn. Viena vienīga lode drošajam draud, Divas gļēvuli mūžam vajās. Belševica 3, 78. // *Neatlaidīgi, sistemātiski sekot (cilvēkam), lai (to)*

notvertu, veiktu (pret to) drošības pasākumus u. tml. V. zagli, V. noziedzniekus. □ sal. Andrejs sameklēja mēteli un metās pagalmā. Kā vajāts tas trauca uz mājām. Plaudis 2, 300. *// Kontrolējot, kritizējot u. tml. ierobežot, arī sodot pārtraukt (piemēram, kā darbību, rīcību).* □ ..Ruso kādā savā vēstulē pārmeta Ženēvas valdībai, ka tā viņa sacerējumus vajājot, bet daudz bīstamāko Voltēru paciešot. Mauriņa 1, 260. J. Zvaigznīte ir viens no čaklākajiem jauniznākušo.. «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādniekiem, bet, kad laikrakstu sāk vajāt, policijas uzraudzībā nonāk arī J. Zvaigznīte. Draugs 83, 2, 7. *// Būt par cēloni tam, ka ir apdraudēta (parasti dzīvnieka) eksistence (piemēram, par badu).* □ Toziem arī lauku irbes sāka vajāt bads. Austriņš 1, 123. ◇ Kā vajāts zvērs (arī noziedznieks) — *saka, ja cilvēks bīstas, uzvedas bikli, ir aizdomīgs u. tml.* □ «..viņš [kroplis] ir kā vajāts meža zvērs, kas nīst visus.» Brigadere 3, 328. «Visi grib, lai viņiem kalpo, un tā notiek, ka cilvēks pat savā sētā jūtas kā vajāts noziedznieks un svešinieks!» J. Kalniņš 4, 281. ◇ Kā (pašu) nelabā vajāts (arī dzīts, triekts u. tml.) sar. — *saka, ja kas notiek, noris ļoti strauji, ļoti lielā steigā.*

2. *Neatlaidīgi, uzmācīgi vērsties (pie kāda) pieprasot, lūdzot u. tml.* □ ..bet, tāpat kā senāk, — nepietiek naudas. Visu mūžu A. Alunānu ir vajājuši kreditori un parādu cietums. Vēl 1904. gadā viņa dzīvokļa iekārtu apraksta tiesu izpildītājs. Zv 73, 19, 17. Pēdējā laikā Tiju vajāja, kā viņa pati sacīja, kāds brīvās profesijas pārstāvis — mākslinieks Rihards Vietups. Purs 4, 326. *// Neatlaidīgi uzmākties (kādam), piemēram, ar runu, skatienu.* V. ar jautājumiem. V. meiteni ar skatieniem. □ «..viņa mani neglīti apvainoja un vajāja saviem pārmetumiem, kaut gan es pildīju darbu veikalā un pelnīju viņai naudu.» Niedra 4, 236. *//* pārn. *Nelabvēlīgi iedarboties (uz kādu), parasti ilgstoši, arī intensīvi — par domām, nelabvēlīgu psihisku stāvokli.* Viņu vajā vainas apziņa. □ «Mani pēdējā laikā vajā kaut kāda dīvaina nelaimes priekšnojauta.» Lukjanskis 3, 24. Raugoties uz necilo [kapa] kopiņu, skumjas, kuras jau labu laiku bija vajājušas Alisi, uzbruka ar jaunu spēku. Gulbis 4, 419.

3. parasti 3. pers. *Būt par cēloni tam, ka izraisās grūtības, neērtības, traucējumi (kādam), parasti ilgstoši, arī nemitīgi atkārtojoties (piemēram, par slimībām, nelabvēlīgiem apstākļiem).* □ Slimības viņu vajāja gandrīz visu mūžu. Sudrabkalns 15, 7. Jūras braucējus vajāja nemitīgas lietus gāzes, nikni pērkona negaisi un vētras, drudzis un neizturams karstums. Lielais 2, 19. Valmierieti J. Alliku gandrīz vienmēr vajājušas dažādas tehniskas kļūmes, un viņš reti kad līdz finišam nokļuvis. Sports 82, 140, 3.

vajātājs, -a, v.; **vajātāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v a j ā t.*

2. *Cilvēks, kas vajā (kādu), lai (to) notvertu, arī nogalinātu.* □ Vienu mirkli viņam [vīram] uznāca domas doties tieši purvā, lai vajātāji dzenas pakaļ. Fimbers 1, 274. Mežlauki ir vientuļas mājas, tāpēc te var uzklīst gan tādi, kas bēguļo, gan tādi, kas bēgļus izseko, bet vienādi bīstami ir kā vieni, tā otri, kā vajātie, tā vajātāji. Kaijaks 2, 146. Kad Aigars vakar bēga no saviem vajātājiem, viņš skrēja, kamēr acīs sāka tumst. Gulbis 3, 275.

vājbetons, -a, v.; parasti vsk. *Materiāls (piemēram, siltumizolācijai), ko iegūst, pievienojot betona masai vieglus (dabisku vai mākslīgu) papildvielu maisījumus vai ievadot tajā gaisu poru veidošanai.*

vājdzirdība, -as, s.; parasti vsk. *Dzirdes pasliktināšanās tādā mērā, ka cilvēks praktiski neuztver parastā skaļuma runu.* □ Vājdzirdību var radīt infekcijas slimības — gripa, skarlatīna, masalas.. Ves 79, 8, 17. ..dzirdes aparātu pacientam izraksta tikai tajos gadījumos, kad vājdzirdību nevar ārstēt ne ar medikamentiem, ne arī ķirurģiski. Ves 83, 11, 26.

vājdzirdīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir ļoti vāja dzirde vai daļējs dzirdes zudums.* □ Lielākajai daļai vājdzirdīgo cilvēku dzirdes aparāts ir tikpat nepieciešams kā brilles cilvēkam ar pasliktinātu redzi. Ves 83, 11, 26. Ir zināms, ka vājdzirdīgiem bērniem mūzika izraisa dzirdes priekšstatus, attīsta ritma iemaņas, bet ritmikai savukārt ir svarīga loma runāšanas iemaņu apguvē. Zin T 78, 4, 6. *//* lietv. nozīmē: vājdzirdīgais, -ā, v.; vājdzirdīgā, -ās, s. *Cilvēks, kam ir ļoti vāja dzirde vai daļējs dzirdes zudums.* □ Visi jautājumi, kas saistīti ar dzirdes orgāna pasargāšanu no saslimšanas un bojāšanās un ar dzirdes spējas atjaunošanu vājdzirdīgajiem, ir ļoti svarīgi. Zin T 74, 9, 21.

vājdzirdīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ā j d z i r d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vājēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; pareti. *Kļūt vājam, vājākam.* □ «..kļuva Pieterāns atkal par gājēju — Lādēdams veldrainu dābolu pļāva. Barba pie bietēm vēl piedevām vājēja, Klupdama krizdama gubiņas krāva.» Vanags 7, 236. Lopi sāk vājēt. ME IV, 493.

vājība, -as, s. **1.** *Negatīva, nevēlama personības, psihes, rakstura īpašība.* □ «Kad cilvēks pats būs atsvabinājies no savām lielajām vājībām, no mantkārības, cietsirdības un patmīlas, tad un tikai tad arī ārējā dzīve kļūs brīvāka un skaistāka.» Upīts 10, 320. Tikai viena vājība viņai šķita ieaugusi dabā kopš dzimšanas: Melita nejuta pret darbu pienākuma. Dziļums 1, 277. Par sava rakstura lielāko vājību viņš uzskatīja drosmes trūkumu. Bels 7, 113. *// Tieksme, nosliece (uz ko, parasti negatīvu, nevēlamu).* □ No laika gala ir zināms, ka vaļiniecei Bebu mātei ir tikai viena vājība — tajos laikos un apstākļos pie meitiešiem neredzēts trakums uz pīpēšanu. Dzene 3, 180. «Kad ir svinīgs brīdis vai svētki, es dodu priekšroku mēriņam sīvā. Ir man tāda cilvēciska vājība.» Preilis 1, 73.

2. *Sevišķa interese (par ko), aizraušanās (ar ko); arī tas, par ko (kādam) ir sevišķa interese, ar ko (kāds) aizraujas.* □ Muižas arendato-

ram viesistabā starp diviem gumijkokiem bija klavieres, par brīnumu diezgan labas. Tās bija kā paredzētas Inta vājībai uz mūziku. Kurcijs 3, 74. . . koki bija viņa vājība, . . viņš cauriem vakariem varēja ņemties . . laistīdams, miglodams, kaļķodams, apgriezdams paša sadēstītos dažādu šķirņu zaraiņus. Lubējs 4, 19. Aleksandrai piemita vājība uz skaistām lietām, un viņai netikās šķirties no vieglā, pieglaudīgā zīda. A Eglītis 6, 148.

3. novec. *Slimība, arī vājums (2).* □ Rītā Ilze bij jautrāka un spirgtāka nekā citām dienām savas vājības laikā. Kaudzītes Ia, 82. . . viņš pieliek mutautiņu pie pieres: galva mazliet reibst no tā smagā smaržu maisījuma un stādu iztvaikojumiem, ko āra gaiss pa vaļējiem logiem nespēj uzsūkt. Bet viņš neslēpj arī šo fizisko vājību. Upīts 18, 141. Tāda kungam vājība, kāda zemniekam veselība. ME IV, 493.

vājināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vārgs, nespēcīgs, arī vārgāks, nespēcīgāks.* □ Viegla dzīve izlutina un vājina cilvēku. ME IV, 493. Vīrusu vājina, apstrādājot to bezgaisa telpā pie zemas temperatūras. Tad [gripas] vīruss vairs nevar izsaukt slimību, toties veicina antivielu rašanos asinīs. Zv 57, 22, 5. // *Mazināt (piemēram, fiziskos spēkus).* □ «. . bez visa vecuma es jau pašlaik arī slims: gripa pa otru lāgu — un jau vairāk kā divi mēneši. Ļoti vājina spēkus, sevišķi nervus . .» J Kalniņš 7, 495.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (piemēram, cilvēks, cilvēku grupa, organizācija) pilnīgi vai daļēji zaudē spēju darboties.* V. ienaidnieka aizmuguri. □ Ārējais ienaidnieks nav . . tik bīstams kā iekšējais pašienaidnieks, jo, cik iekšējais pašienaidnieks tevi vājina, tik ārējais ienaidnieks tevi dažā ziņā spēcina. R Kaudzīte 1, 40. Spāniešiem arī gūstekņa [inku valdnieka] apsargāšana radīja lielas grūtības, jo saskaldīja un vājināja jau tā nelielos bruņotos spēkus. Lielais 2, 156.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, īpašība) kļūst mazāk intensīvs, vājāk izteikts.* V. gaismas spilgtumu. □ Kādu laiku režisors cerēja, ka skaņuplašu ierakstu tehniskie līdzekļi dos iespēju zināmā mērā vājināt uzdevuma pārlieko skarbumu runas skanējumā . . Katlape, Ceplītis 1, 133. Ļoti ieteicams vienrocim plātnes mugurpusi noslīpēt plānāku . . , jo tas, nevājinot zāģa stabilitāti, stipri samazina spēka patēriņu . . Indāns 1, 50. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka mazinās (piemēram, psihiska stāvokļa intensitāte, arī iespaids, ietekme).* V. gribu. V. uztveres spējas. □ . . atmiņas un izjūtas nonāca līdz viņa apziņai vājinātas un bezsāpīgi neasas. Ezera 9, 138. Ja kādu stāstu var turpināt, neizjaucot tā māksliniecisko viengabalainību un idejisko akcentāciju, nevājinot tā māksliniecisko kopiespaidu, tad tā nav novele. Kar 56, 9, 90.

vājināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos. **1.** *Refl.* → *vājināt (1); tikt vājinātam.* □ Vienlaikus ar elpošanas sistēmas nepietiekamību vājinās sirds un asinscirkulācijas sistēmas funkcija, cieš visas pārējās orgānu sistēmas. Ves 64, 1, 22.

2. *Refl.* → *vājināt (2); tikt vājinātam.* Ienaidnieka spēki vājinās.

3. parasti 3. pers. *Refl.* → *vājināt (3); tikt vājinātam.* □ Kultūra ir spēcīga ļaužu attīstības pakāpenībā. Līdzko kādu — vēsturisku vai subjektīvu — apstākļu dēļ kādi atsevišķi posmi vājinās vai izkrīt, tā tas pirmām kārtām atsaucas uz nākamajiem. Čaklais 10, 97.

vājinieks, -a, v.; **vājiniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; arī **vājnieks,** -a, v.; **vājniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; novec. *Slimnieks.* □ Runāt vājiniekam bija pagrūti, viņš bieži aizrāvās un apklusa . . Skujiņš 7, 27. Pavalstījusi mutē satūkušo mēli, vājiniece izmocīja, ka gribot dzert. Kaijaks 7, 27. . . Azandas upes krastu zāles bija izslavētas tālu un tuvu; . . grūti vājnieki piecēlās no savām cisām un karā cirstās brūces tika izdziedētas šo dažādo zāļu dziedinošā virā. Niedra 3, 113. . . Annuža nogāja kādu dienu pie Oļiņiem lūgt, lai laiž Lienu nākošo nakti pie vājnieces kādu laiku nomodā palikt. Kaudzītes Ia, 76.

vājpiens, -a, v. *Piens, kuram krejojot atdalīts krējums.* Sausais v. Vājpiena biezpiens. Izbarot vājpienu cūkām. □ . . vai cilvēks ēda ar pilnpienu vai vājpienu aizdarītu putru, tas nudien bija vienalga . . Un tante Grieta vārīja lielu katlu putras, kas bija zila kā noplūkta vārna. Zigmonte 18, 87. Daugavas siers tiek gatavots no vājpiena, tajā ļoti maz tauku . . Goba 5, 205. Vājpiens, kā zināms, ir ļoti bagāts ar dažādām minerālvielām . . Tērauds 1, 229.

vājprātība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *vājprātīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* // arī dsk.; pārn.; sar. *Rīcība, izturēšanās u. tml., kas ir pretēja prāta apsvērumiem.* □ «Jau tā galva rūc no nepatikšanām. Vēl šis [Artūrs] ar savām vājprātībām līdīs virsū!» Dripe 2, 164.

vājprātīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vājprātīgi.** **1.** *Tāds, kam ir stipri psihiski traucējumi; ārprātīgs.* □ «Mans krusttēvs, krītot tukšā kuģa rūmē, iedragāja galvaskausu. Kopš tā laika viņš palika vājprātīgs, nekā vairs nesaprot. Tikai smejas un raud.» Lācis 5, 186. Žanis Katlaps uzskatīja, ka Hamlets izliekas par vājprātīgu, lai varētu pateikt patiesību, turpretim tēlojumā brīžiem parādījās īstas patoloģijas iezīmes. Katlape, Ceplītis 1, 146. sal. . . motociklus [puiši] dzen kā vājprātīgie, līdz nonāk slimnīcā. Zemzaris 3, 165. // *Tāds, kurā izpaužas vājprāts.* Vājprātīgi smiekli. V. skatiens. // pārn.; sar. *Tāds, kas neatbilst kādām normām; nesaprātīgs.* □ Bet tagad notika kaut kas pilnīgi nesaprotams, vienkārši — vājprātīgs. Vai tā bija kāda liktenīga ačgārnība viņa raksturā, vai tas bija reibuma lepnums . . A Eglītis 5, 184.

2. lietv. nozīmē: vājprātīgais, -ā, v.; vājprātīgā, -ās, s. *Psihiski slims cilvēks; ārprātīgais.* □ . . uz lielceļa pastaigājoties bīstams vājprātīgais, kas izbēdzis no trako nama . . Ādamsons 2, 178.

vājprātīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vājprātīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vājprāts, -a, v. *Nenormāls, slimīgs stāvoklis, kam raksturīga psihisko norišu nepareiza ievirze; ārprāts.* □ Bērns bija netīrs un pilns kukaiņiem. Tas izrādīja arī vājprāta pazīmes. Ādamsons 2, 99. Tik ilgi, kamēr nemitēsies pavedināšana uz iedzeršanām, nebeigsies arī alkohola lietošanas sekas — slimības, vājprāts, noziegumi, ģimeņu iziršana. Ves 84, 2, 22. // pārn.; sar. *Bezjēdzība.* □ Lamberts: Istabas kārtībā, bet baidos, ka jums galvā nav kaut kas kārtībā. — Kazanova: Lambert! Vai tā klājas runāt kambarsulainim? — Lamberts: Bet tas taču ir vājprāts! Salons, guļamistaba . . un kalpotāja istaba! Un tas viss bez graša kabatā! A Eglītis 1, 187.

vājredzība, -as, s.; parasti vsk. *Stiprs redzes vājums.* □ Iesaukums [karadienestā] skāra arī Emīla Dārziņa gadagājumu. Viņam bija divdesmit astoņi gadi. Ļoti stiprā vājredzība viņu pasargāja no mobilizācijas . . Stankevičs 3, 94. Ja bērnam agrīni tiek atklāta vājredzība, tad nekavējoties jāsāk valkāt brilles. Ves 81, 10, 6. . . bērnu vājredzība un neredzība ir viena no medicīnas vissāpīgākajām problēmām, un tā vēl nav ne tuvu simtprocentīgam laimīgam atrisinājumam — izdziedēšanai. Sk Ģ 80, 11, 32.

vājredzīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir ļoti vāja redze vai daļējs redzes zudums.* □ Pazemē Jurģis ir pavadījis gadus četrus, ja ne visus piecus. Ir sanīcis: kļuvis vājredzīgs un nevarīgs. Niedre 15, 130. sal. . . māsa pamanīja, ka Egliņš, iznācis gaitenī, . . gar sienu kā vājredzīgs taustīdamies, mēģina tikt līdz gaiteņa galam. Birze 8, 82. // *Tāds, kam stipri pavājinājušās redzes spējas (par acīm).* □ «Vai tas nav taksītis?» vecais vīrs negaidot vaicāja, viņa vājredzīgās acis laikam bija saskatījušas mūsu mašīnu . . Zigmonte 8, 112. Iztrausies no ratiem, viņš [tēvs] aplaida vājredzīgās acis visapkārt un draudīgi noprasīja: «Kur tie kaķi ir?» Kalndruva 8, 319. Kur ir tā robeža, kad beidzas spēka gadi un sākas vecums — sirmi mati, grumbaina seja, vājredzīgas acis, sakumpusi mugura, trausls miegs . . Rinkule 5, 88. // lietv. nozīmē: vājredzīgais, -ā, v.; vājredzīgā, -ās, s *Cilvēks, kam ir ļoti vāja redze vai daļējs redzes zudums.* □ Attieksmei pret vājredzīgajiem un neredzīgajiem jābūt dabiskai un nepiespiestai. Viņiem jāpalīdz tikai tad, kad tas šķiet nepieciešami, turklāt — neuzkrītoši. Ves 78, 8, 18.

vājredzīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vājredzīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vājstrāva, -as, s. *Elektriskā strāva ar mazu strāvas stipruma vērtību.* Vājstrāvas elektriķis. Vājstrāvas relejs.

vājš, -ais; s. -a, -ā; apst. **vāji. 1.** *Tāds, kam nav zemādas tauku kārtas un attīstītu muskuļu (par cilvēku vai dzīvnieku).* V. bērns. V. suns. □ Nekad savā mūžā neesmu redzējusi tik vāju cilvēku. Kauli un āda. Acis dziļi iegrimušas tumšajos dobuļos . . Ezera 6, 27. Zigis bija bezgala nevaļīgs, viņš kļuva redzami vājāks, un pirmā to, protams, pamanīja māte. Saulītis 12, 222. Zīmējums «Laupījums» simbolizē karu. Pa ceļu velkas vājš, izģindis zirgs. Tēl M 58, 290. // *Par ķermeni, tā daļām.* □ Augums bija tik ļoti vājš, kā kad viņa ilgi būtu cietusi badu. Ezera 13, 11. . . vājie, slimības laikā vēl vairāk izdilušie pirksti pluinīja segas malu. Lubējs 1, 127. Apsēdāmies [pie slimnieka] un klusēdamas vērojām šo seju, kas šķita kā pēcnāves maska, askētiski vāja un rimta, nedzīva. Pasaules sp II, 320.

2. *Tāds, kam ir maz fiziskā spēka, nevarīgs, nespēcīgs, arī slims, slimības novārdzināts.* Garā vājš sar. — *psihiski slims; ar vāji attīstītām domāšanas spējām.* □ «Es nevaru, neko es nevaru! Es esmu tik vājš, ka pat bēgt nespēju. Ar plaukstu žandarms mani kā bērnu pieplacina pie zemes, zobenu vai revolveri viņam nemaz nenākas lietot . . .» Upīts 18, 171. Edvarts: Un tad tu mātes par tiesu vairs nelaidīsi ganos? — Tēvs: Nē. Un pats arī vairs tā neiešu kā līdz šim. Esam par vājiem. Blaumanis 6, 380. Slimnīca bija pārpildīta, . . tāpēc arī Māri izrakstīja ārā vēl samērā vāju. Zv 57, 9, 19. Viņa slimība virzās ātri, bet kādu palīdzību gan var saņemt garā vājš cilvēks pēdējā kara vasarā? Zigmonte 1, 294. // *Tāds, kas slikti funkcionē, nav pietiekami labi attīstīts, tāds, kas ir vārgs, nespēcīgs (par ķermeni, tā daļām, orgāniem).* Vājas plaušas. Vāja muskulatūra. Vājas ausis — *vāja dzirde.* □ Veciem ļaudīm vājas kājas, bet stiprs prāts. LSP(N) 181. Vingrošanas skolotāja liedza meitenei mest kūleņus — sirds vāja . . Zigmonte 1, 257. // *Tāds, kas pietiekami nenodrošina (kā) darbību, eksistenci (par organisma dažādu sistēmu funkcijām, fizioloģisku stāvokli).* Vāja asinsrite. Vāja elpa. Vāja veselība. □ Redze palikusi vāja, viņš nēsāja brilles, bet arī ar tām smalku darbu vairs nevarēja strādāt. Upīts 4, 705. «Pulss nav sataustāms . . .» — «Adrenalīnu!» Kad tas ir ievadīts, ārsts atkal pārliecas pār guļošo meiteni un satraukts jautā māsai: «Nu?» — «Ļoti vājš.» Lukjanskis 1, 79. // *Tāds, kas piemīt mazākā mērā, nekā vajadzīgs (parasti par spēku); nepietiekams.* □ Pirmais [no ļaudīm]: Ko nu mēs iesim [kāpt kalnā] ar saviem vājiem spēciņiem, kad pats sudraba vīrs nespēja uzjāt uz kalna! Rainis IXb, 447. Saprotu: jāceļas kājās un jāiet. Piecelties spēki tomēr par vājiem. Sēžu uz vietas . . Vējāns 2, 150. pārn. Viņu [valdības un mācītāju] spēciņš ir ļoti vājš, jo aiz viņiem nestāv vācu tauta . . Birznieks-Upītis 6, 175. // pārn. *Tāds, kas ir nepietiekams, tāds, kas pietiekami nenodrošina (kā) darbību (par psihi, tās funkcijām).* □ Ilziņš mokās un slēpj savu vājo atmiņu — viņš neatceras skaitļus. Ne mašīnu, ne telefonu numurus, ne hektārus, ne litrus, ne centnerus. Indrāne 5, 12. Šķietami veselie dzērāju bērni fiziski un psihiski lēnāk attīstās . . , tiem ir smadzeņu funkcionālie traucējumi, . . vājas spriešanas spējas. Biol r 55. . . bīstami ir atstāt mājās vienus pašus tādus bērnus, kam ir vājš nervu darbības tips: vi-

ņiem var attīstīties dažādas neirotiskas reakcijas .. Sk Ģ 80, 7, 38. // *Tāds, kas ir samērā slikti attīstījies (par augiem); tāds, no kā neiegūst lielu ražu.* □ Visi citi augļu koki izsalst, bet šai [bumbierei] sals neko nevar padarīt. .. Vājie nosalst, vājie nolūst vējā. Viņa paliek. Zigmonte 2, 191. .. mazas sēklas dod vājus augus .. Apsīts 1, 359. Stādus parasti audzē kastēs, kaut arī tas nav ērts paņēmiens; kad stādi ir jādēstī dobēs, to saknes ir savstarpēji sapinušās, izņemot daļa no saknēm nolūst, līdz ar to augs kļūst vājāks. Lauku Dzīve 81, 3, 15.

3. *Tāds (cilvēks), kam nav vīrišķības, izturības grūtās situācijās, smagos apstākļos, arī tāds, kas viegli pakļaujas negatīvām ietekmēm, vilinājumiem u. tml.* □ Diemžēl cilvēks ir vājš un tikai reti spēj rīkoties tā, kā pats atzinis par vispareizāko. J Kalniņš 8, 44. Viņa ir vāja būtne, jo pašnāvība esot vāju cilvēku aizsarglīdzeklis. Purs 7, 182. Brīvkundze: Mēs, nabaga sievietes, jau esam vājas un iespaidojamas. A Eglītis 1, 221. Divi cilvēki manī mājo, Divi dažādi raksturi karo: Pirmais — mūžīgi padara vāju, Otrs — ar milža stiprumu baro. A Skalbe 4, 95 // lietv. nozīmē: vājais, -ā, v.; vājā, -ās, s. *Cilvēks, kam nav vīrišķības, izturības grūtās situācijās, smagos apstākļos, arī cilvēks, kas viegli pakļaujas negatīvām ietekmēm, vilinājumiem u. tml.* □ Arvienu vājais varai padosies .. Sudrabkalns 1, 42. Vājais, kā mani tavs vājums žņaudz! Tu neesi te un tomēr un tomēr esi, Tu čuksti, ka man sevi jāpasaudz Un kaut kam labākam jāsaglabā ... Elksne 4, 23. // *Tāds, kas ir viegli ietekmējams, svārstīgs, nenoturīgs (par raksturu, psihes un personības īpašībām).* □ No pretiniekiem pa laikam mēdz baidīties tikai vāji raksturi, stiprie pēta citu uzskatus un pasmejas par viņu jokiem. Saulītis 12, 277. Nepieciešams bērnu radināt pie mērķtiecīgas darbības, citādi viņam var izveidoties vāja griba. PL Siev 67, 11, 19. «.. tu redzi, cik vājas ir mūsu jūtas un kā mūs pārmākusi ikdiena ..» Zigmonte 4, 99. // *Gļēvs, nevīrišķīgs (par sirdi kā cilvēka psihes, rakstura, personības emocionālo, morālo īpašību kopumu).* □ .. Līnai bija žēlīga un vāja sirds, kas spēja saslieties tikai liela izmisuma brīžos, lai tad atkal ātri, ātri savas drosmes izbijusies, nolaistos pazemībā atpakaļ. Zigmonte 14, 134. Jāzeps: Ak, mana sirds! .. Vai tu tik vāja? Vai tu nespēj nīst? Rainis XIb, 200. // *Tāds, kas nav pietiekami kvalificēts, arī nav pietiekami spējīgs kādā nozarē, tāds, kas nemākulīgi, slikti veic savus pienākumus, arī tāds, kas ir nesekmīgs (mācībās).* □ Vīrieši jau vispār ir vāji psihologi, sevišķi sievietes psihes saprašanā. Mauliņš 4, 223. «Omartija kundze teica, ka vājš darbinieks jāatlaiž, lai nedemoralizētu pārējos.» A Eglītis 6, 246. .. aptiekāra Sietiņa meita Zenta rēķināšanā bija ļoti vāja. Viņa sēdēja man aiz muguras un vienmēr bikstīja mani teikt priekšā pat visvienkāršākās lietas. Zālīte 5, 14.

4. *Tāds, kam ir maza intensitāte, stiprums (par gaismu, gaismas avotu, skaņu).* V. blāzmas atspulgs. Vāja atbalss. □ Kad spuldzi nodzēsa, istabā ieklīda pelēcīga un vāja rīta gaisma, kura nespēja izveidot pat īstas ēnas. Birze 5, 222. Sasmakušajā kāpņu telpā oda pēc ceptiem sīpoliem. Starpstāvā dega vāja spuldzīte. Ērgle 6, 39. .. viņš pūlējās uztvert kaut vājāko skaņu šajā ūdens klaidā, kuru piedevām sāka šūpot krasta vējš. Avotiņa, Slisers 1, 186. «Jā,» klausulē atskanēja pazīstama, bet neparasti klusa un vāja balss. Grīva 8, 43. pārn. «Un vai tad tu, Matīs, nezini, ka tas, ko cilvēks pasaka vārdos vai uzraksta, ir tikai atspīdums, vāja atblāzma no tā, kas viņš patiesībā ir un ko mēs iegūstam no viņa tuvuma?» Pasaules sp II, 175. // *Tāds, kam ir maza jauda (par mehānismiem, ierīcēm).* V. motors. V. agregāts. // *Tāds, kas nav spēcīgs, tāds, kas izpausmes, intensitātes ziņā nesasniedz ko citu līdzīgu (par parādībām dabā, to izpausmi).* V. vējš. □ Visu ceļu lija, te stiprāk, te vājāk, bet Upesgals sagaidīja autobusu ar īstu gāzmu. Ezera 7, 165. Vājas zemestrīces, kaut arī ļoti reti (apmēram reizi simts gados), notiek arī Igaunijā un Latvijā. Zin T 77, 6, 34. // *Tāds, kas nav pietiekami spilgti izteikts, kā izpausme ir zemā pakāpē (par īpašību, stāvokli).* Miglā redzamība vāja. Zālē vāja dzirdamība. □ Ledus tiešām bija ļoti mīksts un slīdamība vāja: vairāk nācās skriet nekā slidot. Saulītis 12, 355. Mežrožu ogas jānovāc vāji iesārtas. PL Siev 77, 8, 27. // *Tāds, kura izpausme nav pietiekami spēcīga, tāds, kas noris ar mazu intensitāti (par darbību, procesu).* □ Nogurums un izsalkums klusināja vājo pretestību. Bendrupe 2, 26. Vāji un tumši deg svece, cenzdamās apgaismot telpu.. Grīns 1, 133. Lapas tagad turējās tik vāji pie Straumēnu māju koku zariem, ka, vārnām tajos ielaižoties, tās krita lejup kā zelta sarma. Virza 1, 134.

5. *Tāds, kam ir samērā maza koncentrācija (piemēram, par šķidrumu, šķīdumu); tāds, kam ir maza jonizācijas pakāpe.* Vāja vērmeļu tēja. Vāja skābe. □ .. pēc brīža viņš peļ atkal: «Bet kafija jums šorīt pavisam vāja uzlējusies.» Zigmonte 11, 141. Katla akmeni ūdens vārāmos traukos iztīra, mazgājot vai pavārot ar vāju sālsskābes vai etiķskābes ūdeni .. Pavāru gr 41. // *Tāds, kas satur samērā maz alkohola (par dzērieniem).* □ Vīns tik vājš man nemaz neliekas. Ezera 11, 134. Šoreiz galdā nāca liķieris, tas bija gan dārgs, bet samērā vājš, un to viesi iztempa pavisam žigli. A Eglītis 4, 197.

6. *Tāds, kura saturs neatbilst noteiktām prasībām, arī tāds, kas savas zemās kvalitātes dēļ izraisa nepatiku, ko nevēlamu.* V. romāns. V. koncerts. Vāja kompozīcija. Vāja izrāde. Vāja lekcija. Vāja izstāde. □ Ļoti bieži gadās tā, ka vājā lugā ar nevarīgi uzrakstītiem vai samāksloti konstruētiem galvenajiem personāžiem un ar nesaturīgu konfliktu publikas interesi piesaista kāds raksturs, kas ar galveno darbības līniju nav pat saistīts. Dzene 3, 136. // *Tāds, kas neatbilst noteiktām normām, prasībām (par darbību, tās rezultātu).* V. priekšnesums. V. dziedājums. □ No vienas puses, mani lamāja par vājajām sekmēm. No otras

puses — ar mani lepojās. Skujiņš 12, 122. Tās [pastkartes] parasti ir mākslas darbu reprodukcijas vai arī krāsainas fotogrāfijas, ļoti vājā tipogrāfiskā apdarē, pelēcīgas un neizteiksmīgas. Lit M 56, 28, 4. // *Tāds, kas, neatbilzdams noteiktām normām, prasībām, nenodrošina, piemēram, kādus rezultātus.* Vāja darba organizācija. Vāja disciplīna.

7. *Tāds, kas ir maz ietekmīgs, nespēcīgs (par valsts varu, tās institūcijām, politisko sistēmu, sabiedrību).* Vāja armija. □ Var pat apgalvot, ka centralizēta, unitāra PSRS varēja pastāvēt tik ilgi, kamēr Krievija bija vāja . . Lauku Avīze 90, 28, 9. // *Tāds, kas ir mazjaudīgs, nepietiekami attīstīts (piemēram, par nozari, ražošanas kompleksu).* V. uzņēmums.

8. *Tāds, kura kvalitāte ir samērā zema (piemēram, par augsni), arī tāds, kura kvantitāte ir nepietiekama (piemēram, par ražu).* □ Zelma: Diez kas jau te nebija. Zeme vāja, tad tās slapjās pļavas . . Gulbis 5, 18. Pie galda visi tā savādi manī raudzījās un smīnēja. Es domāju, ka viņi mani izzobo par gaužām vājo ražu, kuru no lauka tāpat kabatās atnesām mājās. Grīva 9, 201. // *Tāds, kas nav sātīgs, trekns, kalorijām bagāts (par ēdienu).* □ Kareivju ēdiens kļuva pavisam vājš, . . maizes vietā . . izsniedza sausiņus . . Grants 6, 322. Vājais uzturs gūstekņu soļus un gaitu darīja lēnu. Lauku Dzīve 90, 12, 29. // pārn. *Pārāk niecīgs, nepietiekams (piemēram, par cerībām, iespējām, arī pierādījumiem).* Dot slimniekam vājas cerības. □ Viņa aizgāja. Patlaban specialitātē nestrādā. Gan jau ar laiku pārsāpēs. Tomēr tas ir vājš mierinājums cilvēkam, kurš var un grib strādāt. PL Siev 80, 5, 6.

○ Vājais (arī skaistais, daiļais) dzimums sar. — *sievietes.* □ Dāmas pārbijušās plaka klāt Glūniķim [virsleitnantam], un, redzot tādu vājā dzimuma padevību, virsleitnants atkal atguva agrāko pašpārliecību. Niedre 10, 33. ◇ Vājā vieta (arī puse), arī vājais punkts — *jautājums, darbības nozare, kurā slikti orientējas, kurā ir vājas zināšanas, nav veiklības, labas prasmes.* □ Valdemārs: Tu vari būt rupjš, tas mani neaizskar, bet, ja tu kļūsti bezkaunīgs, tas man nepatīk. — Mīlītis: Ā, tad tev ir arī vājā vieta! Zīverts 2, 45. Bērsons [ārsts] vēl cilāja analīzes. «Jā . . . šīs slimības ir medicīnas vājā vieta.» Birze 5, 54. Jaunā priekšnieka ierašanos ceha ļaudis uzņēma piesardzīgi. Ar veco bija sarasts, visi zināja kā viņa stiprās, tā vājās puses. Jansons 3, 120.

vājulis, -ļa, v.; **vājule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Fiziski un garīgi vājš, nespēcīgs cilvēks.* □ Pats piederēdams pie stiprajiem, viņš nesaprot vājuļus . . Avotiņa, Peters 1, 180. . . veselība cilvēkam dārgākā manta. Nikotīna vai spirta nomocītā vājulī nemājo ne īsts dzīves, ne darba prieks. Cīņa 81, 126, 2.

vājums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v ā j š (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Sekas [cukurslimībai] ir — neraugoties uz vilka ēstgribu — pastāvīga izsalkuma sajūta, noliesēšana, vājums . . Skulme 3, 112.

2. *Vispārināta īpašība → v ā j š (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Muskuļu v. Nervu sistēmas v. Sirds vājums — *sirds mazspēja.* □ . . pēc dažiem soļiem viņš aiz nepārvarama vājuma atslīga tuvākajā krēslā. J Kalniņš 7, 682. Redzu, ka viņai tiešām uznācis vājums. Nobālusi kā sniegs un dreb kā drudzī. Avotiņa 7, 157. Par māmiņas vājumiem mazā neuztraucās, uzņēma tos kā normālu dzīves sastāvdaļu . . Mauliņš 4, 318.

3. *Vispārināta īpašība → v ā j š (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Rakstura v. □ . . ikdienas cilvēkam vēl piedod vājumu, bet no dižgara vājuma novēršas īgnumā. Mauriņa 1, 28. . . Gunāra prāta spējas daudzējādā ziņā bija apbrīnojamas. Bet viņu sastindzināja kaut kāds nožēlojams gribas vājums. Skujiņš 12, 40. . . skolēni ātri jūt skolotāja vājumu un to īpaši izmanto. Hausmanis 3, 175.

4. *Vispārināta īpašība → v ā j š (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Balss v.

5. *Vispārināta īpašība → v ā j š (6), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . konflikta nepieciešamība uzreiz atkailina drāmas spēku vai vājumu. Kar 80, 10, 131. Atzīstot kritikas kritiku un izvirzītās prasības par pamatotām, gribas padomāt arī par kritikas vājuma cēloņiem un reālām iespējām to uzlabot. Lit M 72, 11, 12.

6. *Vispārināta īpašība → v ā j š (7), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Valsts varas vājums [viduslaikos] lika tirgotājiem pašiem rūpēties gan par savu, gan par preču drošību. D kal 82, 192. . . armijā aizvien uzskatāmi visā daudzveidībā atspoguļojas sabiedrības spēks un vājums, tās plusi un mīnusi. Cīņa 90, 45, 2.

vaka, -as, s.; vēst. *Feodālismā — feodālim pakļauto zemnieku organizācijas un nodevu vākšanas forma; feodālā rente, feodālais nodoklis, tā ievākšanas termiņš, arī nodokļu maksātāja teritorija; arī pagasts (1).* Vaku grāmatas — *maksātāju saraksti ar katram izpildāmo klaušu un dodamo nodevu apjomu.* □ . . pilī ieradies pats ordeņa mestrs Folkvīns, Aizkraukles fogts, konvents pilnā sastāvā un daudz bruņinieku un pusbrāļu, kas kopā ar apkārtējo ciemu desmitniekiem un pagasta vecākiem svin pavasara vakas . . Pasaules sp II, 297. Par Noasa un Augusta pirmo zināmo priekšteci zviedru laika vaku grāmatas uzrādīja Teni no Burtnieku «Wehje galle». Skujiņš 14, 5.

vakance, -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Neaizņemts amats, brīva darbavieta (piemēram, iestādē, mācību iestādē).* Aizņemt vakanci. □ Padzirdējusi, ka jaunatnes laikraksta redakcijā esot vakances, [medmāsa] uzteica darbu, vēl nezinādama, vai redakcija viņu pieņems. Spāre 6, 30. Lai pilnveidotu zināšanas, viņu komandēja uz ārzemēm, bet drīz vien atsauca atpakaļ, jo bija radusies vakance Harkovas universitātē. Ves 84, 7, vāku 3. lpp.

2. fiz. *Kristālu punktveida defekts — atoma vai jona iztrūkums kristālrežģa mezglpunktā.* □ . . uz ekrāna var aplūkot vakances, tas ir, tukšas vietas kristāla režģī . . Zin T 66, 11, 31.

vakants, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas nav aizņemts (par amatu), brīvs (par darbavietu).* Vakanta mācekļa vieta. Vakantie amati ministrijā. □ Šī [pieņēmējas] vieta nereti bija arī vakanta, par ko punktā pie sienas tad vēstīja paziņojums, ka steidzami vajadzīga darbiniece. Ezera 17, 168. «Pēc dienesta uz mūsu kuģiem nebija vakantu virsnieka vietu.» Lācis 15, 353. . . kad radās vakanta vieta, viņu apstiprināja par operatīvās ķirurģijas un ķirurģiskās patoloģijas profesoru. D kal 79, 237.

vakar, apst. **1.** *Dienā pirms šodienas; iepriekšējā dienā.* V. vakarā. □ . . patlaban viņš [pusgraudnieks] stāvēja aploka malā aiz vakar pabeigtā auzu lauka. Upīts 4, 90. Anete: Jaunkundze vakar vēlu pārnāca mājās? — Glīta: Jā, aizgājām no kluba pie Ralfa spēlēt pokeru. A Eglītis 1, 66. Lulu: Palaidni, tu man vakar atkal nepārnāci mājā! Gulēji darbnīcā? Zīverts 1, 135.

2. *Iepriekšējā laikposmā; samērā nesenā pagātnē.* □ . . funkcionāri šodien ir vienkāršāki, demokrātiskāki nekā vakar. . Lauku Avīze 90, 6, 2.

vakarblāzma, -as, s. *Blāzma, kas rodas, saulei rietot; vakara blāzma.* Sarkana v. V. dziest. □ Vakarblāzma [Jāņos] neapdziest apvārsnī aiz meža, tā tikai pārvietojas, lēni lēni slīd uz austrumu pusi. Tā vakarblāzma slīdēs turp, kamēr satiksies, saplūdīs ar rītablāzmu. Kaijaks 3, 126. . . mājās es atgriezos krietni vēlu, kad pamalē vakarblāzma vairs pat manāma nebija. . Avotiņa 7, 114. Kā sastingušas stāv zaļganpelēkās strēlnieku rindas, pār kuru galvām un sejām līst asiņains vakarblāzmas atspīdums. Grīns 1, 319.

vakardien, apst. *Dienā pirms šodienas; vakar (1).* □ Tika atkal uzkurta uguns un zivis, tāpat kā vakardien, apvārītas. Blaumanis 5, 41. Balsis: Kur ir notis? Drīzāk, drīzāk. Notis šurp. — Zemribo: Nu, te tak vakardien visa lielā kaudze palika. A Eglītis 1, 107.

vakardiena, -as, s. **1.** *Diena pirms šodienas; iepriekšējā diena.* Vakardienas viesis. Vakardienas notikums. □ Sūna vēl ir mitra pēc vakardienas lietus, sūna ilgi saglabā mitrumu. Zigmonte 13, 123. Mētelis mugurā, tikai cepure iebāzta kabatā, zābaki dubļaini, vēl vakardienas briduma. Ezera 2, 212. Viņi visi sēdās pie kopēja galda un pārrunās pieminēja vakardienas ūtrupi un nākošos pavasara darbus. Dziļums 1, 194.

2. *Iepriekšējais laikposms; samērā nesena pagātne.* □ «Ak, ko nu par bijušo tik daudz runāt, tas viss bija tik sen. Un tu zini — vakardienu pats Dievs nevar atgriezt. Viss ir bijis, bijis. .» Mauriņa 2, 303. Bet tā [tikšanās ar brāļiem] nav tikai Jāzepa sadursme ar vakardienu. Šās sadursmes laikā izaug arī Jāzepa protests pret ēģiptiešu pasīvo dzīves filozofiju. J Kalniņš 1, 269. Šā gada rudens un ziemas sezonas apģērba galvenā tendence — šodienas stils ar vakardienas tradīciju. Diena 91, 204, 16.

vakarēdiens, -a, v.; parasti savienojumā «Svētais Vakarēdiens»; rel. *Svētīta maize un vīns, kas simbolizē Jēzus Kristus miesu un asinis; arī attiecīgais sakraments; dievgalds (1).* □ Ticīgie bauda Svēto Vakarēdienu, lai justu kopīgu atbildību ar, par, caur . . Jēzus asinīm. Ziedonis 17, 13. . . jāiekārto kaut kas līdzīgs svētnīcai zem bērziem, kur notiks dievkalpojums un karavīri pirms došanās pāri Daugavai pieņems Svēto Vakarēdienu. Jansons 6, 159. Svēto Vakarēdienu mirstošais pieņēma no priora rokām, prioram tika uzticēta arī pēdējā grēksūdze. Purs 11, 151.

vakarējs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Saistīts ar vakardienu (1), tai raksturīgs.* □ Kad beidzot atvēru acis, tajās kā kauninādama spīdēja spoža saule, un es jutu, ka man sāp galva. Jā, vakarējais vīns gan . . . Zigmonte 17, 190. . . notikums dzina notikumu. Ļaudis rītos atmodās vēl pilni vakarējo ziņu uzbudinājuma, bet šodien prātam bija jāaptver jau jauni pārsteigumi. . Strāls 2, 12. Vakarējs siena pļāvums nav vēl grābjams. ME IV, 447.

2. *Saistīts ar iepriekšējo laikposmu, tāds, kas bijis, noticis samērā nesenā pagātnē.* □ Cik daudzreiz, vīlies draugos vakarējos, Vēl gaidu naivs — kāds atkal roku sniegs. Sirmbārdis 7, 145. Jūs droši vien domājat, ka kursus apmeklē vakarējās skolnieces. Patiesībā ir gluži citādi. Mācās sievietes uz trīsdesmit gadu sliekšņa. Hor 78, 13, 21.

○◇ Nav (jau, arī vairs) vakarējais (arī no vakarējiem) sar. — *saka par gudru, attapīgu, arī pieredzējušu cilvēku.* □ Bērni apēd visas vecmāmiņas līdzdotās sviestmaizes un brālīgi izdzer limonādes pudeli. Vecmāmiņa nav vakarējā, viņa zināja, ko dara, bērniem šo pudeli uzspiezdama. Zigmonte 1, 175. «Bandīti droši vien tepat tuvumā glūn.» — «Lai tik panāk priekšā! Neesmu vairs vakarējais. Kā nekā — boksa čempions.» Ērgle 7, 132. Tas nav vis vakarējais un zina, ko lieta vērta. ME IV, 447.

vakarene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Kāpostu (krustziežu) dzimtas daudzgadīgs lakstaugs — krāšņumaugs ar smaržīgiem violetiem vai baltiem ziediem.* □ Upju ielejās pārgājušas savvaļā vakarenes . . , tās kultivē arī dārzos. Galenieks 2, 296. Patīkama smarža ir daudzu dekoratīvo augu ziediem, piemēram, lilijām, vakarenēm, narcisēm u. c. D kal 77, 75.

vakarēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; intrans. *Kopīgi pavadīt vakaru strādājot, dziedot, tērzējot (par saimi, kaimiņiem, draugiem).* □ Svēpekļa [kvēpekļa] atblāzmā vakarējām, lāpījām tīklus, vijām cilpas sniega irbēm. Gūtmanis 4, 188. Arnolds atcerējās kādu paslavenu kinodramaturgu, kurš reiz, vīru pulciņā vakarējot, pacēla gaisā pirkstu, pielēca kājās un, pieri saraucis, sauca: «Pasaulei vajag jaunu pravieti!» Dripe 10, 437. Ejiet, meitas, vakarēt, Ņemiet mani, mazāko: Būšu skalu turētāja, Skaistu dziesmu dziedātāja. DV 553. // trans.; reti. *Pavadīt (vakaru), kopīgi strādājot, dziedot, tērzējot.* □ Še nāciet, jaunas meitas, vakariņu vakarēt! Še skaliņi gaiši dega. ME IV, 447.

vakargaisma, -as, s. *Gaisma laikposmā ap saules rietu; vakara gaisma.* □ . . Viss pār-

starots ar tūkstoškrāsu vakargaismu. Kar 55, 6, 79.

vakari, -u, v.; tikai dsk. *Rietumi.* □ No Mūles kalna lejā atklājas plašums uz vakariem, uz jūru. Kurcijs 3, 7. Saule ātri tuvojās rietam, padebeši vakaru pusē tvīka. Bendrupe 2, 36. Kurp aiziet Jāzeps un kāpēc uz vakariem? Katlape, Ceplītis 1, 110.

vakarīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vakarīgi.** *Saistīts ar vakaru (1), tam raksturīgs.* Vakarīgas debesis. V. noskaņojums. □ Atkal iemirdzējās saule, tagad jau rietoši sārta un vakarīga. Skujiņš 3, 78. Tur atkal bija pļava — vakarīgā rasā valga pļava. Kaldupe 4, 28.

vakārija, -as, s. *Viengadīgs neļķu dzimtas lakstaugs ar rožainiem ziediem skrajās vairogveida ziedkopās, ļoti vērtīgs lopbarības augs.* Piramidālā v. Sējumu v.

vakariņas, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Ēdiens ēdienreizei vakarā.* Sātīgas v. Ēst vakariņas. Pacienāt ar vakariņām. □ . . lietainākā laikā Nate ātrāk ienāca istabā un vārīja vakariņas . . Dziļums 1, 204. «Nu nāc pie manis. Izslauksim abas gotiņu, saraudzīsim vakariņas.» Avotiņa 3, 42. Pēc pusstundas viņš būs mājās. Bērni jau gulēs, un sieva sildīs padzisušās vakariņas. Dripe 3, 42. . . krietni ieturēju vakariņas. Pēc tam zārdā izgulējos līdz apnikumam. Lagzdiņš 3, 90.

2. *Ēdienreize vakarā.* Klāt vakariņu galdu. Lūgt vakariņās. Iet vakariņās. □ Pēc vakariņām vēl ilgi staigājām gar mīli [darvas tecinātavu]. Birznieks-Upītis 5, 39. Vakariņu laikā, kad Pļavnieku saime sēdās pie galda, circeņi kļuva pavisam nebēdīgi. Lācis 1, 233. Vakariņās sanāca iekšā visi mājinieki un sasēdās ap galdu . . Sakse 2, 19.

vakariņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Ēst vakariņas.* V. mājās. Laiks v. Aicinājums v. □ Kuplā Ērgļu ģimene pašreiz vakariņoja. Uz galda lielā bļodā kūpēja jaunie kartupeļi . . Ērgle 7, 15. Ansis Dziesma pārģērbies sēdēja virtuvē un vakariņoja. Uz spodrās vaskadrānas salikts viss [ēdamais] bagātīgi . . Zigmonte 2, 48. Lamberts: Ko tu tādam padarīsi? Pusdienas ēd cietumā, vakariņo pie hercoga. A Eglītis 1, 223.

vakarjunda, -as, s. *Dienas gaitu beigu signāls, arī dienas gaitu beigu ceremonija (parasti bruņotajos spēkos); vakara junda.* □ Ir klātu vakarjundas laiks, instruktori vāc kopā savus ļaudis . . Grīns 1, 319. pārn. Kā goda sardzē stindzis karavīrs Stāv sirmais ozols vakarjundā . . A Auziņš 2, 39.

vakarkleita, -as, s. *Svinīgiem gadījumiem paredzēta, parasti grezna, kleita.* □ Darinot greznās garās vakarkleitas, var apvienot vairākus audumus, piemēram, samtu un šifonu. PL Siev 85, 12, 24. Dāmas, kas nāca šurp [uz koncertu], nebija tērpušās ekstravagantās vakarkleitās un arī kungi laikam neuzskatīja par nepieciešamu ģērbties frakās . . Neatk Cīņa 90, 9, 1.

vakarkrēsla, -as, s. *Izkliedēta saules gaisma neilgi pēc saulrieta; vakara krēsla.* □ Dienas it kā joņo milzu ātrumā. Nupat bija rīts, un, palūk, aiz rūtīm zilst vakarkrēsla. Avotiņa 3, 92. Jo dainas — sērās lietuviešu dainas Tāpat kā toreiz novakarēs plūst, Kad vakarkrēsla gaišo dienu maina . . Gāliņš 2, 89. // *Laiks, kad ir šāda gaisma.* □ . . tie [makšķernieki] sastopami lielākoties vakarkrēslas stundās, ap saulrietu vai vēlāk . . Lagzdiņš 3, 45. Un gausāk nekā parasti velkas laiks no vakarkrēslas līdz tam brīdim, kad . . mēs taisāmies iet lūkot, ko dara ienaidnieks. Grīns 1, 250.

vakarlēpis, -pja, v. *Slaids lēļveidīgo kārtas naktsputns ar smailiem spārniem, garu asti, lielu galvu un acīm, brūnganpelēku apspalvojumu; lēlis.* □ Vēl arvien meža pļavā klaigāja vakarlēpis — brīžam tuvāk, brīžam tālāk, laikam tīšu prātu kādu maldinādams. Kaldupe 13, 199. Vakarlēpis pārtiek galvenokārt no mežam kaitīgiem naktstauriņiem. D kal 80, 76. sal. . . ierēdņi cēlās uz pirkstgaliem, glumi un smaidīgi aizlocījās garām, plivinādami īrēto fraku ļipas tik klusi kā vakarlēpji platos spārnus. A Eglītis 5, 178.

vakarmaiņa, -as, s. **1.** *Maiņa (1), kas noris vakarā.* □ Viņa [laborante] tūliņ pēc vidusskolas atnāca uz institūtu un otrajā gadā uzsāka studijas vakarmaiņā . . Purs 4, 175. Nakts uz pirkstgaliem gar namu iet, Strādnieks atgriežas no vakarmaiņas. Kar 55, 7, 37.

2. *Maiņa (2), kas strādā vakarā.* V. jau darbu uzsākusi.

vakarnakt, apst. *Iepriekšējā, pagājušajā naktī.* □ Vējš bija stājies, uzlēcis mēness, un ap to, tāpat kā vakarnakt, staroja dārzs. Ezera 9, 306. «Es vakarnakt neuzmanīgi iedzēru pārāk aukstu limonādi un esmu šorīt gluži aizsmakusi.» A Eglītis 6, 235.

vakarnakts, -nakts, s.; parasti vsk. *Iepriekšējā, pagājusī nakts.* Vakarnakts notikums. Vakarnakts piedzīvojums. Vakarnakts salna. □ . . kurca vardes, viss gaiss virmoja varžu prieka dziesmā, ko viņas dziedāja par godu vakarnakts lietum un šīrīta siltajam miklumam . . Zigmonte 17, 158. Kazanova: Jūs laikam esat atnākuši atvainoties par vakarnakts pārpratumu? Tas ir sīkums! A Eglītis 1, 235.

vakarot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Krēslot; iestāties vakaram.* □ Īsā ziemas diena jau sāk vakarot . . Andersone 1, 162. Jau vakaroja. Saule bija izšķiedusi visu savu dienas kvēli un gurda slīga pretī apvārsnim. Niedre 12, 62. Jau agri vakaroja, Jo lietus taisījās; Man vienam krēslas laiciņš Cik lēni aizvilkās. Rainis IIb, 311.

2. *Vakarēt.* □ Nāciet visas, ciema meitas, Vakarā vakarot! Silta mana istabiņa, Liepas malku kurināta . . DV 549. // trans.; reti. *Pavadīt (vakaru), kopīgi strādājot, dziedot, tērzējot.* □ Nāciet, meitas, pie manim [manis] Vakariņu vakarot, Vakariņu vakarot, Jaukas dziesmas padziedāt! DV 552.

vakarpuse, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Pievakare; vakara sākuma daļa.* □ Mākoņu dūmakā apsūbējusī oktobra diena iegriežas vakarpusē. Gūtmanis 1, 44. Vakarpusē lietojama piena un augu barība. Ves 84, 11, 11. ◇ Mūža vakarpuse poēt. — *mūža beigu posms, arī mūža otra puse.* □ Viņš aptvēra, ka, kliedzot uz Mirdzu, aizbaidīs arī Zentu, savas mūža vakarpuses

jauko sapni, kas bēga no viņa kā tauriņš no zēna. Sakse 7, 40.

2. *Rietumi.* □ Metās jau krēsla. . . Iesārtā vakarpuse pamazām dzisa. Berģis 1, 106. Gar visu vakarpusi putens [putenis] ceļas, Pār kalniem atnāk ledus lauzējs vējš . . Rainis Ib, 182. Šai mājai pārāk maz ir logu, Ir tikai vakarpusē, un man ļoti žēl, Ka ausmas asterēm uz pelēksirmas sienas Neviena neredzētām velti jāizkvēl. Kaldupe 16, 15.

vakarreize, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Laiks vakarā, kam raksturīga kādas parādības, norises, apstākļu u. tml. pastāvēšana; vakara reize.* □ Jāizjūt, kurai gotiņai sāns biežāk jāpabrauka, lai vakarreizei piens vairāk sarietētu. Cīņa 84, 55, 2.

vakarrīt, apst. *Iepriekšējās, pagājušās dienas rītā.* □ . . atnāca Gaiķu Līze pēc vēderzālēm un pastāstīja, ka vakarrīt Gaigaliem milzīgs vilks aiznesis aunu. Mauliņš 2, 45. Dienās viņa [meitene] nemēdza palikt aplokā, un arī vakarrīt viņa parastā laikā būs nākusi uz mājām, bet lavīna bija to pārsteigusi. Birznieks-Upītis 6, 218.

vakarrīts, -a, v.; parasti vsk. *Iepriekšējās, pagājušās dienas rīts.* Vakarrīta pļāvums. □ Un nojauta teica tālāk, ka pasaule nekad nebūs tāda, kāda tā bija pirms vakarrīta, ka vienmēr un visur ies līdzi atmiņa par šo netaisnību. Viese 2, 79. «Viņa, manuprāt, nav ēdusi kopš vakarrīta. Viņa ir tik vāja, ka taisni vai bail . . .» Ezera 13, 80.

vakars, -a, v. **1.** *Laikposms aptuveni ap saules rietu; laikposms, kad diena ir beigusies un nakts vēl nav iestājusies.* Vēls v. Ziemas v. Vakara saule. Vakara vēsma. Vakara vēsums. Ap septiņiem vakarā. Mācīties pa vakariem. Vakara krēsla — *vakarkrēsla.* Vakara blāzma — *vakarblāzma.* Vakara gaisma — *gaisma laikposmā ap saules rietu; vakargaisma.* Vakara zvaigzne — *vakarzvaigzne.* Vakara vējš — *vakarvējš.* Vēla vakara stunda — *vēls vakars.* Vakara junda — *dienas gaitu beigu signāls, arī dienas gaitu beigu ceremonija (parasti bruņotajos spēkos); vakarjunda.* Vakara (arī vakaru, rieta) puse — *rietumi.* Vakara lēpis, arī vakara lēlis — *vakarlēpis.* Vakara reize — *laiks vakarā, kam raksturīga kāda parādības, norises, apstākļu u. tml. pastāvēšana; vakarreize.* Otrā vakarā — *nākamās dienas vakarā.* Pret vakaru (arī uz, retāk pret vakara pusi) — *tuvojoties vakaram.* Pie paša vakara — *pavēlāk vakarā.* □ Lēni nāk vakars, rieta blāzma jau deg Olaines mežu galos . . Grīns 1, 304. Saimnieki pēkšņi kļūst veci. Saimniece sūrojas, ka vakaros nevarot aizmigt. Avotiņa 2, 63. Viņa nebija radusi dzert, tālab vakar vakarā ātri un stipri noreiba . . Ezera 14, 59. Ilze no agra rīta līdz vēlam vakaram bija vienā darbā . . Birznieks-Upītis 1, 8. Direktors: . . līdzko karstums pāries, mēs dosimies ceļā, lai Krustpilī tiekam uz vakara vilcienu. Zīverts 1, 45. Saule bij norietējusi°, un rietumu° pusē spīdēja sarkana vakara blāzma. Blaumanis Ia, 135. Mūsu debess rīta un vakara zvaigzne — Venera pēdējos pārdesmit gados ir saņēmusi tik daudz cilvēka intereses apliecinājumu kā neviena cita planēta. Pad J 82, 42, 4. Arvienu vēl pūta dienvidus vakara vējš . . Blaumanis 6, 20. Tad kāds [putns] rauj vaļā dīvaini garu un monotonu meldiņu, kaut ko līdzīgu zemes vēzīša nepārtrauktajam trillim. «Tā ir vakara lēpja dziesma . .» Zv 65, 14, 6. Saule jau ieslīdēja vakara pusē . . Jansons 4, 260. Kraupēnu ciemu braucēji aizsniedza tikai pret vakaru. Sakse 2, 10. Cik ilgi gulējis — grūti pateikt, saule likās krietni pavirzījusies uz vakara pusi. Talcis 9, 185. Anna ar Lienu . . vakar pie paša vakara vēl bij aizskrējušas baznīcu pušķot. Upīts 4, 260. ◇ Rīts gudrāks par vakaru — *saka, ja ko nevar vai negrib izlemt, izdarīt tūlīt.* □ «Tagad pie miera, rīts gudrāks par vakaru.» A Grigulis 7, 97. ◇ Nezināt (arī nesaprast) ne rīta, ne vakara — *neko nezināt (arī nesaprast).* □ Pirms deviņiem Žanis iebrauca jaunceltņu rajonā. Māju izvietojums te atgādināja krustvārdu mīklu, no numerācijas nevarēja saprast ne rīta, ne vakara. Lapsa 7, 37. ◇ Apiet (arī apmest, aptecēt, izmest, piekopt u. tml.) vakara (arī rīta, mājas) soli sar. — *paveikt nepieciešamos vakara (arī rīta, mājas) darbus.* □ Pulkstenis jau nāca pāri astoņiem, vajadzēja sākt vakara soli, sakopt kūti, pārdzīt govis, izslaukt, gatavot vakariņas . . Gulbis 4, 221. ◇ Ar labu vakaru novec. — *sveicinājums «arlabvakar!»* □ Lilija: Es būšu savā istabā, mamm. Ar labu vakaru! Zīverts 1, 215. ◇ Labs vakars! novec. — *sveicinājums «labvakar!»* // ģen: vakara, adj. nozīmē. *Tāds, kas darbojas, noris, pastāv šajā laikposmā; tāds, kas ir paredzēts, pielāgots izmantošanai šajā laikposmā.* Vakara laikraksts — *laikraksts, kas iznāk pēcpusdienā vai vakarā.* Vakara skola — *vakarskola.* Vakara maiņa — *vakarmaiņa.* □ Avīžu zēns: Jaunākie žurnāli, vakara laikraksti! Pārdroša laupīšana iekšpilsētā! Zīverts 1, 298. Viņš bija dzirdējis, ka pilsētā ir tādas vakara skolas, kur mācās tie, kas dienā pelnī maizi. Mauriņa 2, 79. // pārn. *Nobeigums, vēlīns laikposms (piemēram, parādībai, norisei, stāvoklim).* □ Un tiešām! Abiem vecīšiem vakars bija klāt. Apskatīju Andra tēvu. Cik vecs un līks palicis par tiem pāra desmit gadiem! Apsīšu J 3, 42. ◇ Vakara (arī rieta) puse — *beigu posms (cilvēka mūžam, dzīvei).* □ . . dzīve mani vadāja pa tāliem ceļiem. Es piedzīvoju . . uzvaras un smagus zaudējumus. Un tagad es eju uz vakara pusi. Kurcijs 4, 337. ◇ Mūža (arī dzīves) vakars (arī riets) poēt. — *mūža beigu posms.* □ No visa milzīgā paveiktā darba viņam mūža vakarā nebija palicis vairāk kā tikai sastrādātas rokas, salīkuši pleci . . Veselis 1, 206. Un, jūra kā nenorimst šalkt Pat vēlākā rieta stundā, — Tā tevis es nerimšu alkt Vēl dzīves vakara jundā. Krūklis 3, 62. ◇ Mūžs iegriežas vakara pusē — *pienāk vecums.* // pārn.; vienk. *Briesmas, nelabvēlīga, draudīga situācija, rezultāts u. tml.* □ Kālab jāceļ troksnis? Kamēr vien kāds viņu tieši neapdraud, nav ko šaudīties. Izdzirdēs vēl vācieši, tad vakars kā likts. Kaijaks 2, 146. ◇ Vakars uz ezera — *saka, ja tuvojas kas*

slikts, draud briesmas. □ . . ja nelielas tautas pašu labākie dēli iekāpj divos pretējos grāvjos un sāk tēmēt viens uz otru, tad . . šai tautai ir vakars uz ezera. Lit M 90, 34, 1.

2. *Sarīkojums, kas notiek aptuveni dienas beigās vai īsi pirms nakts iestāšanās.* Dzejas v. Atpūtas v. Jubilejas v. Jautājumu vakari. Saviesīgs v. Vakara vadītājs. Kungu vakars — *saviesīgs vakars, viesības, kurās piedalās tikai vīrieši.* Groziņu vakars sar. — *saviesīgs vakars, kurā katrs piedalās ar līdzi nestiem ēdieniem un dzērieniem.* □ . . es gaidīju atkal — brīvdienas, eglītes vakaru, kuram tik plānveidīgi visi gatavojās. Tika atkārtoti labākie vingrojumi, samēģināti priekšnesumi . . Zemzaris 4, 101. Es jau ne vienu vien reizi biju iedzēris alu, un vai ar mani kas ļauns bija noticis? Un, kad mums skolā bija klases vakari, vai tad iztika ar limonādi vien? Zigmonte 17, 82. Man briesmīgi negribējās: uz Ģildi, uz deju vakaru, ak kungs, tik pliekani nogalēt laiku. Skujiņš 12, 261. Longins: Es sarīkošu mazu kungu vakaru. Tikai mums trim. Uz to tev katrā ziņā jāatnāk. A Eglītis 1, 420. // ģen.: vakara, adj. nozīmē. *Tāds, parasti grezns (tērps), kas paredzēts valkāšanai svinīgos gadījumos.* Vakara kleita — *vakarkleita.* Vakara tērps — *vakartērps.* □ Viņš iegādājās vakara uzvalku un fraku un vairāk nekā nedēļu piedalījās viesībās, svinīgās pusdienās, pieņemšanās . . Lielais 5, 232. . . Bērzs šovakar pamanīja jaunu parūku un agrāk neredzētas diži platas vakara bikses kādas ceļabiedres kājās. Birze 8, 157. Smaržas ir vakara tualetes piederums. Ves 77, 7, 27. // savienojumā ar apzīmētāju. *Svētku vai ar ko ievērojamu, atzīmējamu dienu beigu posms; arī svinams svētku vai šādu dienu priekšvakars.* Līgo v. Mārtiņa v. Bluķa vakars apv. — *Ziemassvētku vakars.* □ Daudzi rakstnieki ir attēlojuši, kā vecgada vakarā snieg. Saulītis 12, 235. Pienāca Ziemassvētku vakars. Māte jau bija izcepusi piparkūkas, to smarža staigāja pa istabām . . Zigmonte 17, 117. Bija pienācis Jāņu vakars. Saule vēl sijājās launaga laikā, kad mājās gani mēdza sākt pušķot govis — vīt ap ragiem jāņuzāles . . Pasaules sp II, 317. «. . nākamo vasaru jāstrādā trīskārtīgi, lai medus krūku un vaska rituļu pietiktu vismaz līdz Bluķa vakaram.» Kaldupe 8, 162.

vakarskola, -as, s. *Vispārizglītojoša skola, kurā mācības notiek vakaros un zināšanas apgūst strādājošie.* □ Ģimenes apstākļu dēļ viņa aizgāja no desmitās klases un sāka strādāt, turpinot mācības vakarskolā. Vilks 5, 108. Ir taču arī vakarskolas, un tur dažkārt mācās pusmūža vīri. Saulītis 12, 102. . . Vilmārs aizgāja arī no vakarskolas un tā palika, vidējo izglītību neieguvis. Dripe 10, 125.

vakarskolnieks, -a, v.; **vakarskolniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas mācās vakarskolā.* □ Katru dienu gadu no gada vakarskolnieki pārvar tūkstoš mazu un lielu grūtību, atsakās no izpriecām, atpūtas, strādājot un mācoties veic dubultu darbu. Zv 56, 22, 1.

vakarstunda, -as, s. *Vakars; aptuvens, neilgs laikposms vakarā.* □ . . katrā mēnesī ir tikai viena pati reize, kad vakarstundā rietumu debesīs parādās jaunā mēness tievais un smailais sirpis . . Zigmonte 8, 142. Pie kazarmām jau vakarstundu taurē, Un dzirdu tālumā, kā ganus aurē. K Skalbe 2, 428. . . saule, zibošā un karstā, ik vakarstundā novērš blāzmojošo vaigu . . Losberga 1, 116.

vakartērps, -a, v. *Svinīgiem gadījumiem paredzēts, parasti grezns, tērps.* Samta v. Dekoltēts v. □ Pie Daivāna nama piebrauca mašīna pēc mašīnas, un no tām izkāpa frakoti kungi un dāmas vakartērpos. Zālīte 5, 319. «Man kļuva jautri, atceroties, kādu es jūs sastapu pirmo reizi — trapera ādas vamzī . . Man toreiz nenāca ne prātā, ka jau tik drīzi redzēšu jūs svinīgā vakartērpā.» A Eglītis 6, 69. Aktieru ģērbtuvē, vokalīzi dziedot, iesildās Fanija. Pār krēsliem pārlikti garie vakartērpi, uz galdiņa pie spoguļa izvietoti grima un kosmētikas piederumi. Priede 3, 264.

vakarvakar, apst. *Iepriekšējās, pagājušās dienas vakarā.* □ . . vakarvakar iztrūka poga . . Ziedonis 11, 126.

vakarvakars, -a, v.; parasti vsk. *Iepriekšējās, pagājušās dienas vakars.* □ Aiz loga ir iepelēks rīts, tīrais brīnums pēc vakarvakara skaidrajām debesīm. Zigmonte 2, 197. Vai nu tomēr par agru uzcēlies, vai arī tās vakarvakara glāzes vēl rādīja savu iespaidu, bet galva tāda kā nespodra un kājas smagas. Upīts 4, 89. «Mums bija apstājies pulkstenis. Vecmāmiņa vakarvakarā bija aizmirsusi uzvilkt pulksteni, un tas bija apstājies.» J Kalniņš 10, 350.

vakarvējš, -a, v. *Rietumu vējš.* □ Kamēr turas vakarvējš, siltas miglas un vijīgi mākoņi nāk no jūras, pat paskaidrās naktīs nav salnu. Caune 2, 55. . . Es gribu tik sajust, kā jāņzāles smaržo, Kā vakarvējš ozolu lapotnē skan . . Kaldupe 2, 44. . . viņa piecēlās un atvēra logu, ļaudama spirgtam vakarvējam noglaust savu seju . . Niedra 4, 219.

vakarvēsma, -as, s. *Vakara vēsma.* □ Vakarvēsma viegli līgo zāļu stiebrus: dreb rožainās ziepeņu galviņas, trīc zeltainie vanagzirņi . . Grīns 1, 340.

vakarvēsums, -a, v.; parasti vsk. *Vakara vēsums.* □ . . balkons, Kur vakarvēsumā tu izej spirdzināties Un rāmi veries tālos plašumos. Sudrabkalns 8, 74.

vakarzemes, -mju, vsk. vakarzeme, -es, s. *Rietumzemes.* □ Jūras pilij glāžu logi, Sešas ķēniņvalstis skatās Caur tiem ziliem glāžu logiem, Vara sārti torņi raugās Tur no tālām vakarzemēm. K Skalbe 2, 231.

vakarzvaigzne, -es, s.; parasti vsk. *Venera.* □ Pulkstenis rādīja dažas minūtes pāri vienpadsmitiem vakarā. Uz vakarblāzmas fona izdalījās tumši koku silueti. Pamalē jau bija iedegusies vakarzvaigzne. Mauliņš 5, 46. Kāds vēlīns gājējs pļavā apstājas, Kad vakarzvaigzne spoži iedegas. A Bārda 2, 18. sal. Gaiša un tīra kā vakarzvaigzne ar noslēpumainu, iesārtu uguni viņu [jauniešu] krūtīs liesmoja mīlestība. Kalndruva 5, 218.

vakcīna, -as, s.; med. *No dzīviem vai nonāvētiem mikroorganismiem (baktērijām, vīru-*

siem) vai to dzīvības norišu produktiem iegūts preparāts, ko izmanto (cilvēka un dzīvnieku) infekcijas slimību ārstēšanā un profilaksē. Dzīvās vakcīnas. Nedzīvās vakcīnas. Baku v. Pretgripas v. □ Izšķir dabisko imunitāti, kas ir iedzimta vai arī iegūta pēc pārciestas slimības, un mākslīgo imunitāti, kura iegūta, iepotējot profilaktisku vakcīnu .. vai gatavas aizsargvielas .. Biol r 252. Mūsu dienās ir iegūti vairāki desmiti vakcīnu pret dažādām slimībām, un neviena civilizēta valsts nav iedomājama bez vakcinācijas dienesta. Ves 83, 10, 15. Potēšanu pret masalām sāka praktizēt samērā nesen (pēdējos desmit gados). Šī vakcīna bērnam jāsaņem vecumā no desmit mēnešiem līdz vienam gadam. Ves 75, 8, 13.

vakcinācija, -as, s.; med. *Vakcīnas ievadīšana (cilvēka vai dzīvnieka) organismā.* Masveida v. Profilaktiskā v. Vakcinācijas dienests. □ Vakcinācija ir jāuzlūko par vienu no svarīgākajiem profilaktiskajiem .. pasākumiem infekcijas slimību apkarošanai. Ves 83, 10, 15. Bērnus sāk profilaktiski potēt kopš pirmajām dzīvības dienām. Vakcinācija pret tuberkulozi notiek dzemdību namā jau piektajā vai septītajā dienā pēc bērna piedzimšanas. Ves 75, 8, 13. Maijā un jūnijā tiek organizēta ļuņu vakcinācija pret trakumsērgu. Rīgas B 83, 95, 8.

vakcinējums, -a v.; med. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v a k c i n ē t.* Atkārtots v. Profilaktisks v.

vakcinēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; med. *Ievadīt (cilvēka vai dzīvnieka) organismā vakcīnu; potēt (1).* □ Bērnus ar diatēzi un alerģiskām slimībām vakcinē pēc individuāla plāna. Cīņa 81, 98, 3. Ziemā ūdeles vakcinē pret botulismu .. Lauku Dzīve 81, 9, 21. Izšķidinātu vakcīnu salej balonā un izsmidzina telpā, kur atrodas cāļi vai vistas. Putni to elpo 15—30 minūtes. Tādējādi var vakcinēt uzreiz ļoti daudz putnu. Zin T 72, 3, 10. // *Ievadīt cilvēka vai dzīvnieka organismā vakcīnu (pret kādu slimību).* □ Tā, piemēram, ja vakcinē bakas, cilvēks vieglā formā pārslimo šo slimību un tādējādi organismā attīstās imunitāte pret īstu saslimšanu ar bakām. Sk Ģ 79, 2, 18.

vakcinēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; med. *Refl.* → *v a k c i n ē t; tikt vakcinētam.* V. pret tuberkulozi.

vakcīnterapija, -as, s.; parasti vsk.; med. *Vakcīnu lietošana infekcijas slimību ārstēšanai.*

vākot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Slēgt, segt ar vāku (piemēram, trauku, kasti).* V. kompota burciņas.

2. *Likt (grāmatai, burtnīcai) aizsargvākus, apvākus.*

vāks, -a, v. **1.** *Kā (piemēram, trauka, kastes) virsējā, atvāžamā vai noņemamā daļa.* Lādes v. Cibiņas v. Atvāžams v. Muca ar vāku. Uzlikt kannai vāku. □ Kad ķirbji izjukuši, katlam noņem vāku un masu ietvaicē .. Kļaviņa 1, 153. Vijolnieks paņēma vijoli, kas gulēja uz klavieru melnā pulētā vāka .. Kaijaks 3, 56. Tad tēvs ar Edgaru nocelt zārka vāku, lai māte pēdējo reizi redzētu savu sētu .. Grīns 1, 44. .. man bija brūna kaste ar noņemamu vāku. Tajā es glabāju savas sīkās mantas. J Kalniņš 10, 198. // *Priekšmets (parasti plaknes veidā), ko liek virsū (kādam atvērumam, piemēram, akai, lūkai).* □ .. būtu nepieciešams akai iztaisīt jaunu vāku ... Indrāne 2, 334. .. kapteiņnis Zariņš ievēroja, ka lūkas vākam, kas noslēdza kravas telpas, viļņi atrāvuši gabalu brezenta. Grīva 6, 148. sal. «No sākuma divi nedēļām [pēc avārijas] neko neatceros — miegs vien nāca ...» — «Smadzeņu satricinājums, ja?» — «Nu jā. Kā vāks virsū.» Svīre 3, 167. // *Priekšmets, kas sedz, aizsargā (piemēram, mehānismu, ierīci, tās daļu).* Bagāžnieka v. Gultņa v. Pulksteņa v. Pieskrūvējamais cilindra v. □ Skolotājs nobrauca ceļmalā un atšāva motoram vāku. Skujiņš 12, 202. // pārn. *Slānis, blīvs veidojums, kas (ko) pārklāj, aizsedz.* Miglas v. Debesu (arī debess) vāks — *debess velve.* □ .. zivs, kas, zem ledus vāka smakusi, tiecas uz āliņģi pēc dzīvinošas gaisa strāvas. Dorbe 6, 89. .. Slēpj debesis ceļvedi sauli aiz pelēka mākoņu vāka. Elksne 5, 63. .. Klaucāns raugās uz draudīgi novilkušos debess vāku tepat pāri galvai un domā, ka sen jau vajadzējis nākt sniegam. Zigmonte 10, 155. // pārn.; vienk. *Briesmas, nelabvēlīga, draudīga situācija, rezultāts u. tml.* □ Okeāns sagriezies virmuļu virmuļos. Brīžiem [uz kuģa] šķiet, ka tūlīt būs vāks .. Grīva 5, 8. .. Mārtiņš skatīdamies gandrīz palaida laivu zem viļņa. Harijs pa gabalu ievēroja, ka nāk «devītais». «Pievelc ar labo!» viņš sauca. «Un airus nepalaid! Ja palaidīsi, tad vāks garantēts ...» Talcis 7, 254.

2. tikai dsk. *Verams divdaļīgs ietvars iespieddarbam, kas apņem tā lapas no abām pusēm.* Burtnīcu zilie vāki. Albums greznos vākos. Vāku papīrs. □ Saulītis bij atvēris dziesmu grāmatu ar bieziem, melnu ādu aplipinātiem koka vākiem .. Upīts 4, 232. .. gaišākajā vietā pie paša skala kāds lasīja vecajā, biezajā grāmatā ar melnajiem vākiem un spožiem misiņa stūriem. Pasaules sp II, 178. // arī vsk. *Viena no šāda ietvara divām daļām.* Attēls uz ābeces vāka. Izlasīt no vāka līdz vākam — *izlasīt no sākuma līdz beigām.* □ .. visi vēlējāmies, lai katra žurnāla numura pirmais vāks būtu pēc iespējas spilgtāks, emocionālāks .. Lukjanskis 4, 152. Kādā reizē Anniņa dod skolotājai burtnīcu, un mēs pat pa gabalu redzam, ka uz tās vāka uzradies liels plankums. Gluži izskatās, ka tauki pie tā vainīgi. J Kalniņš 10, 185. Taču izlasīju [Bībeli] no vāka līdz vākam .. Pelēcis 3, 105. ◇ Kā no žurnāla (arī grāmatas) vāka nokāpis — *saka par nevainojami, parasti moderni, ģērbtu cilvēku.* □ Tiesa, diez cik pievilcīgi viņš patlaban neizskatās .. Cilvēks, kas tik ilgi bēguļo .., nevar būt kā no «Atpūtas» [žurnāla] vāka nokāpis. Kaijaks 2, 140.

3. tikai dsk. *Uz pusēm pārlocīta (kartona vai cita materiāla) loksne dokumentu, rakstveida izziņu, lietišķo rakstu u. tml. glabāšanai.* □ Tad viņš izcēla no galda atvilktnes papes vākus, kuros bija iesiets krietns žūksnis papīru. Jansons 4, 403. .. Egle sniedza Bērsonam vākus ar manuskriptu .. Birze 5, 230. Uz mana

rakstāmgalda nolikti pieci biezi .. aktu vāku sējumi. Kolbergs 3, 282.

4. *Dabisks veidojums (piemēram, čaula, izaugums), parasti dažu dzīvu organismu vai to orgānu aizsardzībai.* □ Gliemežnīca sastāv no diviem vākiem. Gliemežnīcu aizver slēdzējmuskuļi. Tie ir piestiprināti pie vāku iekšējās virsmas, un, tiem saraujoties, gliemežvāki aizveras. Zool 28. Ausu skrimstalas vairumam [sikspārņu] sugu ir ļoti lielas, pie tam no dzirdes ejas priekšmalas vertikāli paceļas dažāda lieluma un formas ādas izaugums — auss vāks. Tauriņš 1, 45. Zivīm ir pavisam citādi jutekļi nekā pārējiem dzīvniekiem. No žaunu vākiem līdz astei .. [vēdzelēm] stiepjas punktēta sānu līnija. U Plotnieks 1, 102.

○ Galvaskausa vāks — *galvaskausa virsējā, augšējā daļa.* □ Pitekantropam raksturīga pieplacināta galvaskausa vāka velve, šaura, zema piere un spēcīgi veidots uzacu izcilnis. Derums 1, 13. Acu vāki novec.; poēt. — *plakstiņi.* □ Atbrauca izsauktā ātrā palīdzība. Ķirurgs apskatīja cietušo, pacēla acu vākus, paklausījās pulsu .. Kaijaks 7, 60. Vecais Kļava aizspiež acu vākus savai nomirušajai sievai .. Lācis 11, 150.

vākt, vācu, vāc, vāc, pag. vācu; trans. **1.** *Pārvietot, virzīt (kopā kādā vietā, platībā, arī kur izkliedētus priekšmetus), novietot (vienkop, kādā kopumā, veidojumā); pārvietojot, virzot (izkliedētus priekšmetus), veidot (piemēram, kaudzi no tiem).* V. akmeņus kaudzē. V. lūžņu kaudzi. □ Istabā viņš sāka vākt kopā mantas, klaudzinādams skapja atvilktnes un čīkstinādams čemodānu. Ezera 1, 224. .. otrajā vakarā [Krišs] atkal iegāja mežā un sāka vākt kopā sausus zarus, čiekurus, nobirušās lazdu un alkšņu lapas. Kaldupe 3, 135. Kad kaudze nāca augstāka un ar klēpjiem vairs nevarēja sasniegt, tad Nestors viens pats dakšām cēla augšā, bet māte tikai vāca sienu klātāk. Birznieks-Upītis 6, 214. // *Ņemt, virzīt (piemēram, priekšmetu), parasti, lai (to) pārvietotu kur citur.* V. akmeņus no lauka. V. traukus nost no galda. Vākt (nost) galdu — *ņemt nost no galda galda piederumus, ēdienus, dzērienus.* □ Apmācības darbi ritēja parastā gaitā, tos vadīja pats kapteinis. Tika paceltas buras un atkal nolaistas, un beidzot vajadzēja tās pavisam vākt nost. Talcis 7, 186. Vēl tikko ausa gaisma, kad nometnē jau vāca kopā teltis .. Vanags 6, 137. «Kāpēc gan pasaulē ir tik daudz smirdošu lietu?» — «Lai cilvēks nepaliktu kūtrs un vāktu prom visu to, kas vecs, nolietots un nederīgs.» Janovskis 1, 151. pārn. Vēsma pār jūru šņāc, Mākoņus projām vāc .. Rainis Ib, 173. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka, piemēram, (kas) savirzās kopā, kļūst koncentrētāks, veido kādu kopumu.* □ Daugavā satek viss zemes ūdens, Daugavā nokrīt viss debess ūdens, Daugava visus ūdeņus vāc. Rainis Vb, 398. Jaunu spēku vācot, zemes klēpis Bieži putenī un vētrās grimst. Rudens taču Maiju sevī slēpis, Ievu ziedi taču — Sniegos dzimst. J Plotnieks 1, 85.

2. *Raujot, plūcot, rokot u. tml. iegūt, gādāt (augu) ražu; pļaujot, raujot, plūcot, rokot u. tml. augus, iegūt, gādāt (ražu).* V. kartupeļus. □ .. Elza visu pēcpusdienu turēja acīs [ceļu], ar gudru ziņu rosīdamās te vienā vai otrā mājas pusē, kur bija vācamas lopu bietes, kāļi un cigoriņi. Kalndruva 7, 47. «Rudenī lasīju sēnes un ogas, vācu riekstus lazdu biezoknī un par to nopelnīju drusku naudas.» Lācis 1, 98. Tinot smēķi, viņš atcerējās, ka mājās jāapskata, vai tabakas apakšējās lapas nemetas jau dzeltenas, jāvāc tie pusotra kilo nodevām .. Birze 3, 16. // *Iegūt, gādāt (sev barību) — par dzīvniekiem.* □ Dārzkope raugās ziedos, kuros, nektāru vākdamas, ielido bites. Vējāns 5, 139. Peles vāc ziemai barību, savelkot alā vārpas un graudus. D kal 71 120. Riekstrozis ieķērkdamies steidzīgi vāks ražu, no meža atcilpos vāvere, asti vilnīdama. Caune 5, 119.

3. *Meklējot, atlasot gādāt, iegūt (piemēram, minerālu, dzīvnieku, augu paraugus), šādā veidā iegūstot, veidot (piemēram, minerālu, dzīvnieku, augu paraugu, parasti sistematizētu, kopumu).* V. dzintaru. V. tauriņu kolekciju. V. ziedaugus herbārijam. □ Es sacīju, ka droši vien būšu skolā jau pirmajā dienā. .. Es stāstīju, kā mēs ar Ainu bijām vākuši un žāvējuši puķes un koku lapas. J Kalniņš 10, 341. Dzīvniekus vācot, vienmēr jāatceras, ka odzes ir ļoti indīgas. Sloka 1, 8. Kolekcionāri un muzeji vāc un glabā visādas monētas, un, jo kāda vecāka, jo vērtīgāka. Sakse 15, 64. // *Meklējot, pētījot, iztaujājot gādāt, iegūt (faktus, ziņas, datus, dokumentus); ar attiecīgām darbībām veidot (faktu, ziņu, datu, dokumentu, parasti sistematizētu, kopumu).* V. tautasdziesmas. V. materiālus par novada paražām. □ Princis izprašņāja arī sagūstītos pirātus un vāca ziņas par ūdeņiem un kuģošanu Āfrikas piekrastē. Ar savāktajām ziņām Enriki atgriezās mājās [Portugālē]. Lielais 3, 56. «Bet es taču gribēju jums pavisam citu kaut ko pastāstīt. Jūs atbraucāt vākt dažādus stāstus un notikumus par šejienes dzīvi, vai ne?» Kroma 3, 11. 16. un 17. gadsimtā šādi dati [par ledus iešanu Daugavā] vākti ar pārtraukumiem, bet ar 1709. gadu regulāri. D kal 79, 246. Nikolajs nepārtraukti fotografēja gan atsevišķus cilvēkus, gan grupas, vākdams fotomateriālus savai nākamajai grāmatai. Grīva 8, 39. // *Prasīt un saņemt (maksājumus), arī aicināt dot un saņemt (piemēram, ziedojumus, kādas vērtības), parasti no vairākiem.* V. biedrunaudas. V. labprātīgus ziedojumus. V. skolas bibliotēkai grāmatas. □ «Bet nekad nav bijis tā, ka par mūsu [līdziešu] nodomiem un gaitām noteiktu citi. To nav darījusi arī Pleskava un Novgoroda, kaut arī tās vāc no mums meslus.» J Kalniņš 4, 48.

4. *Pulcināt, aicināt kopā (ļaudis).* □ Nē, nevienu mirkli nevarēja kavēties, jāvāc kopā ļaudis, jāsāk pļaut. Sakse 7, 98. Ja gaidāms kāds sporta pasākums, viņš [jaunietis] vāc kopā ceha puišus, organizē komandu un cīnās par uzņēmuma godu. Liesma 77, 2, 3. Pūš taurētājs taurē darboņus vākt; Drīz tie no malu malām sāks nākt .. Rainis Ib, 135. // *Dzīt kopā (dzīvniekus).* □ Tālumā aiz kalnu upītes vietējie

gani vāc kopā aitas. Dzidrajā kalnu gaisā viņu klaigas iegūst īpaši neatkārtojamu skanīgumu. Liesma 75, 8, 25.

5. sar. *Uzmanīt, pieskatīt (bērnu).* □ Lielākie [bērni] staipīja un vāca mazākos, mazākie turējās pie lielākajiem kā pielipuši. Skujiņš 14, 325. «Tu devi man vīru un bērnus. Vai neesmu par tām dzīvībiņām rūpējusies un tās vākusi pēc labākās sirdsapziņas?» Bendrupe 1, 289. Brālim bieži vajadzēja mani vākt, jo mēs divi vien bijām, un viņš bija vecākais. Zv 74, 8, 14. // parasti savienojumā: «vākt līdzi». *Ņemt (cilvēku vai dzīvnieku) sev līdzi, pie sevis u. tml.* □ Atzinis, ka mēs ar Pēteri esam pārāk abstrahējušies no reālās ikdienas dzīves un ka mums visai sveši normālu cilvēku aktīvas atpūtas prieki, Kirils sāka mūs vākt sev līdzi. Saulītis 13, 26. «. . jāpaķer mazie brāļuki. Tie man tikpat kā aste jāvāc visur līdzi.» Delle 2, 44. . . Čomis bija tēva suns. Kā visi suņi, kurus mēs vēlāk turējām. Kā visi tie bezpajumtnieki, kurus tēvs vāca līdzi un ēdināja. Gūtmanis 4, 8.

vākties, vācos, vācies, vācas, pag. vācos; refl. **1.** *Doties (ar visām mantām prom, kurp, uz kurieni), kravāties, lai dotos (prom, kurp, uz kurieni).* □ «Kad Ženija [kalpone] aizies, vajadzēs man vākties atpakaļ uz savu kaktu,» Lizete ierunājās. Gulbis 4, 283. «Kad vāksieties iekšā [jaunajā mājā]?» Guna vaicā. — «Nezinu. Nav spēka kravāties.» Svīre 3, 144.

2. savienojumā ar apst. «kopā»; sar. *Pulcēties, nākt, braukt vienuviet, vienkopus; lasīties*[2] *(1).* □ Pirmdien no paša rīta sāka vākties kopā trešziemnieki un otrziemnieki, kuri te [skolā] jau bijuši . . Birznieks-Upītis 11, 161. Lai kopā vācas, Lai sargāties mācās, Lai cirvji žvīgo! Rainis Ib, 231. pārn. Tajā vakarā uznāca pērkons. Liljena, skatīdamās, kā melnie debeši vācas kopā, ieminējās, ka pērkona negaisu paliekot jo gadus jo mazāk . . Zigmonte 13, 104.

3. sar. *Virzīties, parasti steidzīgi (prom, no kurienes ārā, no kā nost u. tml.); lasīties*[2] *(2).* □ Izskatījās, ka uzbrucēji nedomā vākties prom, varbūt gatavo jaunu triecienu. Eglons 4, 21. «Dod [pudeli] ātrāk, lai vācas laukā, ka vēl ko nesaplēš!» otra sieviete iekrita starpā. Dripe 2, 135. // parasti pavēles izteiksmē; vienk. *Nekavējoties, nevilcinoties attālināties, iet, braukt (prom, no kurienes ārā, no kā nost u. tml.).* □ . . spalgi, kā ar vāli pa tukšu mucu sitot, [skolotāja] noskaldīja: «Tu, Plaudi! Tūlīt vācies mājās! Un nerādies skolā bez tēva!» J Plotnieks 10, 33. «. . ir tādi cilvēki, kas apsver katru soli un grib par kapeiku pirkt rubli. Es tādiem saku — vācies prom!» Klīvers 4, 70. «Ja tu esi atnākusi uz manu māju mani lamāt, tad tūdaļ vācies ārā no istabas. Laukā no mājas!» J Kalniņš 10, 377. ◇ Vācies (arī ej) pie velna (arī ratā), arī pie visiem (arī deviņiem) velniem! — *saka, raidot kādu prom, noraidot kāda piedāvājumu, padomu u. tml.* □ «Vācies pie velna!» Andrejs nostājās Kasparam priekšā un sakampa viņa plecu. «Ej! Lai es tevi vairs te neredzētu!» Līvs 2, 175. «Vācies pie velna, tītars gatavais!» Repše 1, 137. Vīrietis piecēlās. «Vācies ratā! Tu dzirdi? Vācies ratā un liec mani mierā!» Sieviete mirkli stāvēja kā sastingusi. Kļavis 1, 38.

vakts, vakts, dsk. ģen. vakšu, s. **1.** jūrn. *Sardze (3).* Pieņemt vakti. Stāties uz vakts. □ «. . stūrmaņa diplomu saņēmu trīsdesmit astotajā gadā, bet pie stūres dabūju stāvēt kā vakts matrozis.» Talcis 8, 36. Bet eholotu turpmāk sāka vērot pats kapteinis un vakts stūrmaņi. Talcis 7, 216.

2. novec. *Sardze (2).* □ Tas man vēl no zaldātu laikiem: ja nakti jānostāv uz vakts, tad otrā dienā sāp pakausis . . Birznieks-Upītis 6, 300. «Vai tu man pirtī pats to žaketi nospēri vai tikai stāvēji uz vakts?» Diena 93, 71, 9. pārn. . . un, kad sētsvidū atkal vakara suns no savas bļodas nāk tumsu lakt, nav sirdij man miera, sirds stājas uz vakts . . Brīdaka 8, 10.

vākums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v ā k t (1).* □ Malkas šķūnītī sastrādāts, līdzenās grēdās sakrauts, vasarā izžuvis, dvesmo pērnās ziemas vākums. Caune 2, 87.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v ā k t (2).* □ Augļi [zemenei] lieli, pirmie ļoti lieli, gareni ribaini, arī sekstveida, vēlākos vākumos ovāli vai olveida, koši sarkani, spīdīgi. Lauku Dzīve 81, 1, 16. Vietvietām lopbarības tvertnes nav pietiekami hermētiski nosegtas un vākums varējis bojāties. Pad J 83, 164, 1.

3. *Paveikta darbība, rezultāts → v ā k t (3).* □ Te [Dombrovska namā] gaisā bija arī tā brīnumainā labestība, kas ir Kārļa Skalbes pasakās vai Barontēva vākumā . . Čaklais 10, 79. Plašs leksikas vākums un skaidrojums atrodams K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcā» . . Lit M 58, 51, 2.

vakuola, -as, s.; biol. *Ar šūnsulu pildīts dobums dzīvnieka vai auga organisma šūnā.* □ Jaunās šūnās dzīvais saturs aizpilda visu šūnas tilpumu. Tikai vēlāk vielmaiņas rezultātā izveidojas īpaši dobumi — vakuolas, kas pildītas ar šūnsulu un novietojas šūnas centrālajā daļā . . Biol r 58. Aiz [auga saknes] augšanas konusa atrodas visstraujākās augšanas josla, kurā šūnas pieaug lielākas, stiepjas garumā, top cilindriskas, tajās rodas vakuolas. Sudrabs 1, 31.

vakuolārs, -ais; s. -a, -ā; biol. *Saistīts ar vakuolu vai vakuolām, vakuolai vai vakuolām raksturīgs.* Šūnas vakuolārā sistēma.

vakuumēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Atsūkt, izsūkt gaisu, arī citu gāzi.* □ Pārbaudot termosa kvalitāti, tajā ielej 97 grādus karstu ūdeni, un 20 stundu laikā tas drīkst atdzist līdz 55 grādiem. Ja temperatūra zemāka — vakuumē par jaunu . . . Zv 75, 2, 6. Sasaldētas zivis (reņģes un karpas) ievieto maisiņos, kas izgatavoti no polimēru plēves, un vakuumē, tas ir, izsūc no tiem gaisu. Zin T 74, 8, 45.

vakuumfiltrs, -a, v. *Filtrs, kam filtrāta savākšanas tvertnē ir radīts retinājums.* □ Daudzās cukurfabrikās uzstādīti nepārtrauktas darbības difūzijas aparāti un apmēram 500 modernu vakuumfiltru. Rīgas B 67, 264, 2.

vakuumkamera, -as, s. *Aparāta, iekārtas, agregāta slēgtā daļa, kurā ir vakuums.*

vakuumkatls, -a, v. *Periodiskas vai nepārtrauktas darbības hermētisks aparāts, kurā spiediens zemāks par atmosfēras spiedienu.*

vakuummetrs, -a, v. *Aparāts retināto gāzu pilnā spiediena mērīšanai.*

vakuums, -a, v.; parasti vsk. *Gāzes retinājums (traukā) — gāzes stāvoklis, kad tās spiediens ir zemāks par atmosfēras spiedienu; arī telpa, kurā nav vielas.* Absolūtais v. Fizikālais vakuums — *fizikālais, viszemākais kvantu lauka enerģijas stāvoklis.* Kosmiskais vakuums — *ļoti mazais daļiņu blīvums Kosmosā.* Vakuuma sūknis — *vakuumsūknis.* □ Lai atbrīvotos no ūdens, sveķus žāvē vakuumā. Alksnis 1, 15. Lai augļu un ogu sulas un biezeņi saglabātu vitamīnus un visas ārstnieciskās īpašības, tie jākonservē vakuumā, kur vārīšanās notiek jau pie 50 grādiem. DD 66, 10, 3. Tiklīdz vakuuma sūknis atsūknē gaisu, nospiežam spiedpogu, un spiede ar 500 kilogramu lielu spēku saspiež divas plātnes — keramikas un titāna plātnes. Viens mirklis — un detaļa gatava. Rīgas B 84, 117, 2. // pārn. *Stāvoklis, kad ir pilnīgs (kā) trūkums.* □ Simsons: Kur te kāds ir? Nav neviena. Un no tiesas? Vakuums. Absolūts. Zīverts 2, 235. «Mīlestība ir izdomāta. Mīlestība ir tikai savstarpēja tieksme vienam pēc otra, divu magnētisko lauku sadursme, pēc kuras izveidojas vakuums..» Lukjanskis 4, 190. Iebaidīšanas kampaņas obligāts priekšnoteikums ir informatīvais vakuums, ko var piepildīt ar baumām un izdomājumiem. Lauku Avīze 90, 39, 4.

vakuumsūknis, -ņa, v. *Ierīce gāzu un tvaiku izvadīšanai (atsūknēšanai) no noslēgta tilpuma, kurā jāiegūst vakuums.* Vakuumsūkņa rotors. □ ..ieskanas piena trauku šķinda, savu ritmu sāk vakuumsūknis. Ciņa 81, 64, 2. Īpatnēji ir izveidota telpu gaisa radioaktīvās «tīrības» pārbaude. Uzstādīti vakuumsūkņi, kuri no pārbaudāmām vietām pa tievām caurulēm sūc gaisu uz jonizācijas kameru. Atomr 32.

vakuumtehnika, -as, s.; parasti vsk. *Tehnikas nozare, kas izstrādā metodes un aparatūru vakuuma iegūšanai, uzturēšanai un mērīšanai.* □ Prāvākā tiesa darba te [molekulas uzbūves atšifrēšanā] gulstas uz fiziķiem, kas nāk talkā.. ar jaunākajiem radioelektronikas, optikas, vakuumtehnikas, smalkmehānikas sasniegumiem. Zin T 63, 3, 26. // *Šīs tehnikas aparatūra.*

vakuumtehniķis, -ķa, v.; **vakuumtehniķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Vakuumtehnikas speciālists.*

vakuumtehnisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vakuumtehniski.** *Saistīts ar vakuumtehniku, tai raksturīgs.*

vāķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Uzmanīt, apsargāt (kādu, ko), parasti, paliekot (pie tā) nomodā, negulot.* V. bērnus. V. slimnieku. □ ..no lilijām galda vidū veļas smaga, salkana līķa smaka. Un man šķiet, ka es vāķēju mironi. Ezera 17, 208. Tīrā netaisnība, tam, kam jāvāķē krāsns, nāk miegs, tie, kuri var gulēt, vāļājas ar vaļējām acīm. Jansons 6, 269. pārn. Grāvja malā tupēja kaķis un vāķēja ieeju peles alā. Mauliņš 5, 68. // intrans. □ Otra pārdomu vieta izrādē ir tā, kur Mihaels Krāmers naktī vāķē pie dēla līķa un apcer dzīvi.. Dzene 8, 111.

valbīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Plati izplest un grozīt (acis); bolīt.* □ Traktorists vēl nebija atguvies, trīcošiem pirkstiem taustīja savas glaunās jakas kabatas un valbīja acis. Skujiņš 14, 444. ..Kliģis sita dūri galdā, nikni valbīja savu vienīgo aci.. Lāms 6, 82. Aiz lielām dusmām viņa acis vien valbīja. ME IV, 450.

valbīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Plati izplesties un grozīties (par acīm); bolīties (1).* □ ..miglainās acis nesaprašanā valbījās pa dobuļiem [dobuļiem], redzēdamas katru lietu divkārtīgi. Zeiboltu J IV, 86. Viņa [Zetiņa] šņāc aizkaitināta, un viņas baltie acu āboli šaudīgi valbās sejas tumšsarkanā plankumā... Upīts 10, 167.

2. sar.; niev. *Valbīt acis; bolīties (2).* □ Ko tu tik daudz valbies! ME IV, 450.

valcējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → v a l c ē t.* □ ..tā ir valcēta, vulkanizēšanai sagatavota jēlgumija. Valcējuma biezums — četri pieci milimetri. Ciņa 82, 134, 2.

valcēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Veidot, apstrādāt (ko, piemēram, vēlamā formā), spiežot starp rotējošiem veltņiem; gatavot ar šādu metodi.* □ Plastmasas viegli pārstrādājamas valcējot, presējot, štancējot, lejot.. Zin T 77, 9, 24. Kannas un vākus valcē no plāna alumīnija skārda. Ciņa 82, 274, 2. pārn. Mūsu jaunās sirdis tolaik bija jūtīgas. Tās bija valcējis un miecējis nejūtīgs un bargs laiks. Lit M 85, 42, 10.

valcētava, -as, s. *Darbnīca, cehs, arī telpa, kurā (ko) valcē.* // *Agregāts, kas (ko) valcē.* □ Darbs [fabrikā] bija atbildīgs: pa grīdu un pa gaisu kā sarkanas glodenes skraidīja drātis [stieples]. Gulke [strādnieks] uzmanīgi stāvēja pie vienas no valcētavām un ar platām lūkšām tvēra sarkanās glodenes galvu.. Kurcijs 4, 94. Šķidro papīra javu laida valcētavā, kur tā pārvērtās spožā, baltā papīrā. Bērn 50, 8, 23.

valcis, -ča, v. *Dažādu darbmašīnu daļa — spiede, kas sastāv no diviem vai vairākiem rotējošiem cilindriem.* Veļas v. Valču krēsls — *agregāts graudu sasmalcināšanai pārtikai un lopbarībai.* Valču dzirnavas — *dzirnavas, kurās bīdelēšanai izmanto valču krēslu.* □ Ardelis [dzirnavnieks] jau bīdelēja ar tērauda valčiem.. Upīts 4, 711. Auzu pārslas iegūst, graudus vispirms tvaikā izsutinot un pēc tam valčos saspiežot. Mājtur 156. Lai skābgraudus sagatavotu izēdināšanai, vajadzīgas tikai valču dzirnavas, kas tos placina. Lauku Dzīve 75, 2, 11.

valde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Koleģiāls veidojums (vēlēts vai iecelts) organizācijas, iestādes u. tml. vadīšanai, arī administratīvs vai pašvaldības institūts.* Patērētāju biedrības v. Rakstnieku savienības v. Valdes sastāvs. Ievēlēt jaunu valdi. □ ..trešais teica, ka Vilis Pērkons vēlreiz jāvēlot mednieku kopas valdē un par pašu priekšnieku.. Ezera 13, 95. Apriņķa valdē gubernatora atbraukšana sacēla jo lielu uztraukumu. Birznieks-Upītis 6, 231. Kad pagasta valde viņam piedāvāja par patversmi nabagu māju, viņš lepni atteicās. Veselis 1, 207. Ārā bija tumsa, tikai pašā centrā iz-

gaismotais pilsētas valdes nams gaiši mirgoja pāri melnajiem jumtiem .. Janovskis 1, 211.

valdība, -as, s. *Augstākais valsts varas izpildu un rīcības institūts.* Demokrātiska v. Valdības paziņojums. Valdības demisija. Valdības galva — *šāda izpildu un rīcības institūta vadītājs.* Koalīcijas valdība — *dažādu savā starpā vienojušos politisku partiju pārstāvju valdība.* Valdības krīze — *situācija valstī, kad agrākā valdība atkāpusies, bet jauna valdība vēl nav sastādīta.* □ «Vienmēr es esmu bijis likumīgās valdības un kārtības piekritējs . . .» Upīts 18, 189. . . kapteinis Bērziņš saņēmis valdības radiogrammu ierasties atpakaļ Latvijā. Avotiņa, Peters 1, 94. Radioziņotājs: Valdības galva nācijai sniegs vēstījumu, kura saturs vēl pagaidām ir valsts noslēpums. Zīverts 1, 419. // sar. *Pārvaldes iestāde, administrācija.* □ «Gotiņu valdība iedeva, bet četri bērni, paši divi, viss iziet pavalgā.» Sakse 7, 193.

valdījums, -a, v. **1.** jur. *Lietas faktiska atrašanās pie personas (pilsoņa, juridiskas personas), faktiskā vara pār lietu, kas šai personai dod iespēju fiziski un saimnieciski iedarboties uz lietu.* Nelikumīgs v. Mantas valdījuma tiesības. Ievest valdījumā — *saskaņā ar tiesas lēmumu nodot īpašumu jaunam īpašniekam.* □ . . ja automašīna izgājusi no jūsu valdījuma bez jūsu vainas, cita pilsoņa prettiesiskas darbības rezultātā, domāju, ka jums nebūs jāsedz ar citas personas noziedzīgo rīcību nodarītie zaudējumi. Zv 74, 20, 19.

2. *Tas (parasti zeme, apgabals), ko pārvalda (piemēram, monarhs).* □ . . Polijas karalis Stefans Batorijs, kas 1582. gadā Vidzemi pievienoja saviem valdījumiem, divus gadus vēlāk mazo miestiņu [Valku] nolemj aplaimot ar pilsētas tiesībām. Lit M 84, 38, 2.

valdīt, -u, -i, -a, pag. -īju. **1.** intrans. *Būt valsts vadībā; īstenot savu varu (kādā teritorijā) — piemēram, par monarhu.* □ Tās [kastas] priekšgalā atradās inku cilts augstākais virsaitis, kurš . . valdīja pār visām iekarotajām zemēm un tautām. Lielais 2, 55. Mindaugs: Bet mani brāļi negribēja būt ar mani kā viens. Viņi gribēja valdīt . . katrs pēc savas patikas. Zīverts 1, 358. Targals: Dod ziņas par šo Dzelzu jaunavu, Kā viņa izskatās un kā tā valda? Aspazija 3, 337. // *Būt (kur) noteicējam, rīkotājam.* □ Kurš skolotājs tas bija, kas reiz iemiņējās, ka skolā direktore valdot vienpersoniģi? Brīdaka 2, 46. Māte bija atraitne, viņa bija valdījusi pār vīru un tagad centās valdīt pār dēlu . . Zigmonte 9, 21. // trans. *Saimniekojot vadīt (lauku saimniecību).* □ Vecais Ozoliņš pats vairs nespēja mājas valdīt, no Jurģiem izdeva uz divpadsmit gadiem . . Upīts 4, 701. Visu šo ēku puduri viņa valdījusi, izrīkojusi meitas un ganus . . Lāms 6, 87. Es, meitiņa, tevi ņemtu, Tev nav gudra padomiņa! Man jāvalda tēva zeme, Vajag gudras līgaviņas. DV 640. // jur. *Būt iespējai fiziski un saimnieciski iedarboties uz lietu, kas faktiski atrodas pie pilsoņa, juridiskas personas.*

2. trans. *Panākt (parasti ar stingrību), ka (cilvēks, piemēram, audzināmais) paklausa, izturas vēlamā veidā.* □ «Jums skolā jābūt stingrai un noteiktai, citādi nevarēsit valdīt Valmieras puikas.» [Saka direktors skolotājai.] Rozītis 2, 25. Zēnus valdīdama, Elizabete bija iemācījusies runāt stingrā balsī, rīkojumos būt prasīga un nepiekāpīga. Skujiņš 14, 22. // *Panākt (parasti ar fizisku spēku), ka (dzīvnieks) pakļaujas, izturas noteiktā, vēlamā veidā.* □ Viens vīrs, laikam Andris, turēja melni pie galvas, bet varēja tikko valdīt. Jaunsudrabiņš 8, 12. . . māte grib tādu zirgu, kas būtu sievietes rokām valdāms. Andersone 1, 68. // *Panākt (parasti ar fizisku spēku, veiklību), ka (rīks, ierīce u. tml.) ir noturams, lietojams, vadāms u. tml. vēlamajā veidā.* V. airi. V. arklu. V. stūri. □ Iemācījies kaut cik valdīt izkapti, es sameklēju, kur ap riju vai tuvīnos grāvjos auga laba zāle . . Kalndruva 8, 364. No jūras pūta dzēlīgs vējš, brāzmām cirzdams sīku lietu. Leontīne . . ar grūtībām valdīja lietussargu. Skujiņš 14, 334. Līst nešpetnāk, kā pa Jāņiem, un ūdens paltīs piemirkusī bumba kļūst aizvien grūtāk valdāma. Sports 81, 131, 2.

3. trans. *Apspiest, pārvarēt (psihisku vai fizioloģisku stāvokli, tā izpausmi).* V. satraukumu. Ar pūlēm v. smieklus. □ Valdīdama dusmas, tik tikko dabūju pār lūpām parasto pieklājības sveicienu . . Grīva 8, 56. Vecais . . ar visu varu valdīja klepu aiz cieši sakniebtām lūpām. Upīts 4, 130. Gribu aizturēt raudas, bet tās laužas ārā no sirds dziļumiem, un es nespēju tās valdīt. Dinere 11, 58. ◇ Valdīt (arī savaldīt, pievaldīt) mēli (arī muti) — *neizpļāpāt; censties nerunāt asi.* □ Mēle arī jāmācās valdīt — visu vasaru tik vien zinājusi kā tukšu kulstīt. Tagad zobi ciet un ne vārda, kamēr skolotājs neprasa. Indrāne 7, 67. Dzīvodama viņa Mārtiņam sevi rādīja vienīgi no labās puses. Viņa valdīja mēli un turēja savu kaktu klētī un istabā priekšzīmīgi tīru. Jaunsudrabiņš 8, 150.

4. intrans.; parasti 3. pers. *Būt, pastāvēt, arī dominēt (parasti par noteiktiem apstākļiem, faktoriem u. tml.).* Mežā valda klusums. Valda nepanesams karstums. Istabā valda kārtība. Mājās valda rosība. Dabā valda savi likumi. □ Debesis virs galvas jau blāvoja gaiši pelēkas, taču zem kokiem vēl valdīja tumsa. Bels 6, 13. Te [dzīvoklī] valdīja mājīgs siltums, knikšķēja centrālapkures radiatori. Ezera 9, 282. Varēja jaust, ka izrāde tūliņ, tūliņ sāksies, un teātrī valdīja tā pati priecīgā satraukuma atmosfēra, kāda ir mājās pirms cieminu ierašanās. Hausmanis 4, 172. // *Būt tādam, ko (kādā laikā, sabiedrībā u. tml.) atzīst par pareizāko (piemēram, par uzskatu).* □ Ņutona uzskati par matēriju, telpu un laiku valdīja dabas zinātnēs, sevišķi fizikā, līdz pat 19. gadsimta beigām. Karpovics 1, 27. Ilgu laiku valdīja uzskats, ka dimantus var atrast zemēs ar tropisku klimatu . . Upīte 1, 61. // *Būt tādam, kas dominē, ir galvenais, arī būt tādam, kas ir sastopams biežāk par ko citu, līdzīgu.* □ . . Itālijā un Francijā [16. gadsimtā] . . valda daudzbalsīgā kora dziesma, Spānijā jau sāk attīstīties solodziesma. Vēriņa 1, 31. Es reiz dzirdēju,

kāds cilvēks nolādēja sabiedrību, kurā valda zelts.. Skujiņa 1, 118. Kāds meža tips ir valdījis Ķemeru apkārtnē vēl pirms tagadējiem dumbrājiem un niedrājiem, ir grūti pateikt.. Saudz dabu 23.

○ Skaldi un valdi — *saka par rīcību, politiku, ko realizē ar uzkundzēšanos, varas sagrābšanu, izraisot nesaskaņas.* □ Ilgus gadsimtus vergu tirgotāji un kolonizatori savtīgos nolūkos izmantoja afrikāņu cilšu savstarpējo naidošanos. Vecā, pārbaudītā «skaldi un valdi» politika deva gan pasakainu peļņu, gan varu. Ērgle 3, 68. Valdīt (pār) sevi — *valdīties.* □ Jūtu, ka mani no jauna sāk pārņemt uztraukums. Bet es sevi valdu. Gribu būt pavisam mierīga. Brodele 17, 187. ..suns bija tāds pats kā viņa saimnieks — spēcīgs, karstasinīgs un nevaldīja pār sevi, kad uzdzina vāveri kokā. Spalgi rēja.. un niknumā plosīja mizu. Gūtmanis 4, 264.

Sk. nevaldāms, valdošs.

valdītājs, -a, v.; **valdītāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → valdīt.*

2. jur. *Persona, kuras faktiskā varā ir (kāda) lieta.* Likumīgs v.

valdīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Apspiest, pārvarēt savu psihisko vai fizioloģisko stāvokli, tā izpausmi.* Ar pūlēm v. Nespēt v. □ ..reizēm kapteiņa krūtīs sakāpa tāds aizkaitinājums, ka viņš nevarēja valdīties. Tādās reizēs Meirāns smagiem soļiem joņoja pa istabām, ar kājām aizķerdams un apgāzdams krēslus un ķeblīšus. Kalndruva 2, 15. Viņa gribēja valdīties, runāt ārēji pieklājīgā tonī.. Veselis 1, 45. ..Hermani sagrāba nelabums un tik spējas jau pazīstamās sāpes pakrūtē, ka viņš tik tikko valdījās, lai nevaidētu. Ezera 8, 158.

valdītkāre, -es, s.; parasti vsk. *Spēcīga tieksme valdīt, būt vadībā.*

valdītkārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **valdītkāri.** *Tāds, kam ir spēcīga tieksme valdīt, būt vadībā.* □ ..visdažādākie sabiedrības slāņi,.. sākot ar valdītkāriem prezidentiem un beidzot ar intelektuāliem sētniekiem, — tie visi meklē un atrod arī piedzīvojumu literatūrā sev piemērotu garīgo barību. Lit M 67, 24, 3. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* V. raksturs.

valdniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **valdnieciski.** *Saistīts ar valdnieku, arī valdošajām aprindām, tiem raksturīgs.* Valdnieciska izturēšanās. □ ..gribas oponēt tiem, kas pārmetīs jaunajiem solistiem zināmu nevērību pret.. valdniecisko noblesi. Pad J 75, 81, 4.

valdnieks, -a, v.; **valdniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks (piemēram, monarhs), kam (valstī, teritorijā) pieder vara.* Valdnieka pavēle. Valdnieka tronis. Valdnieka scepteris. Kungs un valdnieks (biežāk ķeizars, ķēniņš, arī pavēlnieks) — *lieto, uzrunājot šādu cilvēku vai godbijīgi runājot par viņu.* □ Sibilla: Kā jūs domājat, kāda veida sieviete bija Marija Antuanete? — Hilmanis: Viņa nebija sieviete. Viņa bija valdniece. — Sibilla: Viņa taču pati nevaldīja? — Hilmanis: Kā ne! Viņa sēdēja uz troņa blakus vīram. A Eglītis 1, 490. Tu gribēji — milijoni [miljoni] Lai klausa Tev. Valdniekam tikt. Ķezbere 2, 51. Visi brāļi [Jāzepam]: Lai mūžam dzīvo mūsu kungs un valdnieks! Rainis XIb, 174. // *Cilvēks, kas (kur) ir noteicējs, rīkotājs.* Būt kungam un valdniekam (biežāk ķeizaram, ķēniņam, arī pavēlniekam) — *būt pilnīgam noteicējam.* Pats kungs un valdnieks (biežāk ķeizars, ķēniņš, arī pavēlnieks) — *saka, ja var rīkoties neatkarīgi no citiem.* □ Redzams, ka istabā ilgāku laiku valdnieks bijis vīrietis, sīkie tualetes piederumi, kas vienmēr stāvējuši redzamā vietā, stingrā ierastā kārtībā, tagad šā tā izgrūstīti. Zigmonte 4, 150. Laima cerēja, ka sāncense aizbrauks atpakaļ uz Rīgu un viņa būs atkal vienīgā valdniece pār Andreja sirdi un domām. Veselis 1, 198. // pārn. *Stiprākais, izcilākais pārstāvis (kāda apgabala, apvidus dzīvnieku, augu valstī).* □ Afrikāņi mēdza strīdēties un jokot, pārspriezdami, kurš tad īsti esot mežu un savannu valdnieks — lauva, zilonis, degunradzis vai krokodils. Lielais 5, 102. ..vilks jau nav sumbrs, meža dižais valdnieks, kurš zemgaļu zemē gan vairs retumis ienāk.. Purs 8, 63. Priedes un lapegles [Čujas traktā] nomaina dižegles, tad kalnu valdnieks — ciedrs. Ziedonis 1, 15.

valdonība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → valdonīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..[muižkungs] pārlaida klātesošajiem zibenīgu skatienu, kurā bija lasāma valdonība, drosme un viss cits, kas iemājo varas nesējos.. Dorbe 6, 14. Pilnīgās lūpas un mierīgais zilo acu skatiens, kur brīžiem pamirdz it kā salts dzedrums, liecina arī par cietu raksturu, varbūt pat valdonību. Talcis 7, 96.

valdonīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **valdonīgi.** *Tāds, kam ir raksturīga tieksme noteikt, pavēlēt, uzspiest savu gribu.* □ Fiora: Jūsu gaišība, spožais un valdonīgais hercog! Žēlastību! Es lūdzu žēlastību! A Eglītis 1, 297. Lankas skatiens šķiet ass, caururbjošs, mutes līnija liecina par stingru, izturētu raksturu. Jūrā viņš droši vien ir ļoti prasmīgs, varbūt pat valdonīgs. Talcis 8, 95. ..Anhelinai sāk likties, ka valdonīgā Matilde viņu tiešām nomāc. Dzene 3, 199. pārn. Domu pārtrauca skarbs, valdonīgs zvans. Nebija šaubu, tā prata zvanīt tikai viņš. Saulītis 12, 284. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Valdonīga balss. □ Direktors: Kā tu zini, ka esmu direktors? — Karina: To rāda jūsu valdonīgā stāja. Zīverts 1, 414. Savdabīgajā [sievietes] sejā jautās spēcīgs un kaisls, taču, kā likās, arī valdonīgs raksturs. Ezera 20, 12. pārn. Klusums bija tik dzidrs, bet reizē tik valdonīgi pārņēmis visu, kas dzīvs un nedzīvs, ka niecīgākais troksnītis ieguva daudzkārtīgu spēku. Kalndruva 5, 60.

valdonīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → valdonīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; valdonība.* □ ..augstmaņa valdonīgums pavīd žestā, ar kuru grāfs pievelk sev klāt meiteni. Liepa 1, 117. Jāzeps savaldījās, atguva valdonīgumu, vēsi un bargi iztaujāja brāļus.. Katlape, Ceplītis 1, 108.

valdonis, -ņa, v.; **valdone,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Valdnieks.* □ «Tu esi straujš, Rūsiņ, tu esi tagad mūsu novada valdonis un pienāks laiks, kad es tavā pulkā cīnīdamies vēcināšu zobenu..» Niedra 3, 34. Tās [baznīcas] dziļajās velvēs glabāti Valtera Pletenberga un citu Livonijas valdoņu pīšļi. Zv 74, 23, 1. Mēs apdziedam ērgli, kam klintāja smailē Starp ledāja vairogiem mājoklis celts, Kam skatienā valdoņa lepnība gailē... Elksne 6, 83.

valdošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **valdoši. 1.** *Divd.* → *v a l d ī t.*

2. *Tāds, kas atrodas (valsts, sabiedriskas struktūras) vadībā.* Valdošās aprindas. Valdošā partija — *partija, kam daudzpartiju sistēmas apstākļos ir vairākums parlamentā.* □ Valdnieks balstījās uz inku — savu asinsradinieku kastu, nelielu valdošo virsotni. Lielais 2, 59.

3. *Tāds, kas dominē, ir galvenais, arī tāds, kas (kur) ir sastopams biežāk par ko citu, līdzīgu.* Valdošā ideoloģija. Valdošais vējš — *noteikta virziena vējš, kas kādā apvidū pūš visbiežāk.* □ Mūsu republika atrodas jaukto mežu joslā, kur valdošais augu segas tips ir mežs.. Birkmane 1, 7. Sēklu iegūšanai jāizrauga tādas sēto zālāju platības, kur mazāk nezāļu, un tās jānopļauj valdošo zāļu gatavības laikā. Tērauds 1, 390. Valdošos vakaru vējus aiztur kalna galotne, kas paceļas krietni augstāk par mājas jumtu. Caune 4, 98.

valds, -a, v.; parasti vsk.; pareti. **1.** *Stāvoklis → v a l d ī t (1).* □ Negribētu.. dzimteni redzēt zem poļu muižnieku° valda. ME IV, 452.

2. *Stāvoklis → v a l d ī t (2).* Bez valda — *nevaldāmi.* □ Bērniem nav nekāda valda. ME IV, 452. Un atkal tiek rīkotas dzīres, Un princis dzer bez valda, Un beidzot četri vīri To aiznes projām no galda. Elksne 3, 95.

valdzinājums, -a, v. *Īpašības (kādā cilvēkā), kas piesaista, izraisa patiku, interesi, vēlēšanos tuvoties; šāda patika, interese, vēlēšanās tuvoties, kas izraisās (pret kādu cilvēku).* □ ..Voicehovska grūti izprotamajai personībai piemita arī kaut kāds mīklains valdzinājums.. Ezera 13, 239. Tas [patstāvība] piešķir vīrietim valdzinājumu sievietes acīs.. Svīre 3, 41. Nav tādas sievietes, kuras sejā nevarētu saskatīt savdabīgu valdzinājumu. PL Siev 85, 10, 22. Es nevaru pārvarēt spēju valdzinājumu — raugos [meitenē] kā gleznā, ar tīru baudu un pat saviļņojumu. Ezera 11, 151. // *Kā būtības, īpašību atbilsme noteiktām estētiskām prasībām, kas izraisa estētisko pārdzīvojumu, piesaista interesi.* □ Jāņa Mediņa «Uguns un nakts» mūzikai piemīt jo sevišķs emocionāls valdzinājums.. Vītoliņš 2, 310. Prātā iespiedās gan gudrais padoms, gan pati [tautas] dziesma ar savu gadsimtos noslīpēto formu, kas saturam piešķir īpašu valdzinājumu.. Hor 90, 1, 10.. .es [mazpilsētas meitene Rīgā] vēl esot provinciete un kafejnīcu īsto valdzinājumu neizprotot. Zālīte 5, 124.

valdzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Piesaistīt (kādu), izraisot patiku, interesi, vēlēšanos tuvoties.* □ Alma valdzināja kursa un citu nodaļu zēnus ar savu tēlaino runu, ar.. veclaiku romanču dziedāšanu studentu draudzības vakaros. Niedre 16, 104.. .Spīdola [Lilitas Bērziņas tēlojumā] vispirms bija ar skaistumu un sievišķību apveltīta sieviete, kura valdzināja Lāčplēsi. Hausmanis 4, 66. // *Būt tādam, kas izraisa (kādam) estētisku pārdzīvojumu, piesaista interesi.* □ Maizes lauka skaistums vienmēr cilvēku ir valdzinājis. Ziedonis 9, 34. Automobiļi Ģirtu valdzināja sen. Mazs būdams, viņš allaž apstājās pie ielas malā stāvošām automašīnām, bet vēlāk, paaudzies, ilgi kavējās, vērodams, kā šoferis rīkojas ap auto iekšām zem paceltā motora pārsega. Dripe 2, 16. // intrans. □ Jaunsudrabiņa humors visvairāk valdzina viņa «Baltā grāmatā», lai minam tikai lieliski izdevušās «Siļķes», prusaku medības.. Mauriņa 1, 43. ..grāmatas valdzināja ar neredzētu spēku. Tās piesaistīja domas, lika pašam vērtēt un pārvērtēt.. Jansons 1, 50.

valdziņš, -a, v. **1.** *Dem. → v a l g s*[1].

2. *Viena no vienlaidu pavediena cilpiņām, ar kurām veido adījumu, tamborējumu.* Adīt valdziņu labiski. Uzņemt valdziņus. □ Viņas rokās, žigli zibot adatām, no pūkainas mohēras dzijas valdziņu pa valdziņam tapa Anniņai jaka. Kļava 2, 58. ..adata iedūrusies segā, adījuma valdziņi nosprūk nost. Katja aizsviež adīkli.. Spāre 6, 174. Aina paņem kaprona zeķi ar norisušu valdziņu, pārvelk to tējas glāzei un ņemas salabot vainu. Zigmonte 2, 132.

vāle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Garens (parasti koka) rīks kā sišanai, dauzīšanai (parasti ar paresninājumu vienā galā).* Spriguļa v. Velējamā v. □ Sieva plašā atvērienā pacēla virs galvas vāli un ar varenu blīkšķi zvēla pa mietiņu. Bels 6, 338. Ziemā veļas mazgāšana notiek telpā, bet vasarā vanna tiek izripināta ārā, kur iznes arī velētavu. Tad māte ar māsu, vāles rakstā sizdamas, velējas tā, ka visa pamale skan. Andersone 1, 8. sal. Un kādi viņam vārdi.. brīžam kā asas, degošas paegļu slotas, brīžam kā smagas ozola vāles. Kaldupe 17, 134. // *Šāds (piemēram, zarains, dzeloņains) rīks, kas senatnē tika lietots kā kaujas, medību ierocis.* □ Pēc ievainojumu formas var spriest, ka tie izdarīti ar spēcīgu zarainas kaujas vāles sitienu.. Derums 1, 74. Priekšpulkam sekoja citi [inku] karavīri ar vara kaujas vālēm.. Vāle bija deviņas pēdas gara ar vara uzgali dūres resnumā un pieciem vai sešiem asiem dzelkšņiem īkšķa garumā. Lielais 2, 66. Garais mednieku šķēps jeb pīķis, parasti vienkārša koka nūja ar apdedzinātu galu, un vāle ir vissenākie medību ieroči. D kal 72, 225. // pārn. *Liels, blīvs garens ziedu ķekars.* □ Sākusi ziedēt, saulessvece turpina to darīt visu vasaru — katru dienu atveras kāds vainadziņš. Resnā, maigā vāle rieš un rieš jaunus pumpurus. Caune 1, 64. Viņas iet tuvu garām lielam, samtaini mēļam ceriņkrūmam, kurš sakāris ziedu vāles visur, kur vien tik var piekļūt kaut viens vienīgs saules stars. Zigmonte 2, 192.

○ Vilku vāle — *vilkvālīte (1).* □ Vējā čab kalmes, ašķi un vilku vāles. Skujiņš 10, 262. Gar [ezera] krastu sūnu klāts dūksnājs, vilku

vāļu puduri un niedru biežņa. Kalve 3, 191. Jo ezeri pamazām aizaug, Aizaug ar vilku vālēm, No kuru mīkstajām pūkām Vēl mīkstākus spilvenus taisa. Ziedonis 4, 12.

valence, -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** ķīm. *Lielums, kas raksturo ķīmiskā elementa atomu savienošanās spēju.* □ ..V. Ramzejs izdarīja ļoti asprātīgi, papildinādams sistēmu ar īpašu nulles grupu, kurā ievietoja inertās gāzes kā elementus ar nulles valenci (tas ir, tie nespēj veidot ķīmiskus savienojumus). Stradiņš 2, 53.

2. val. *Vārda (teikuma locekļa) spēja piesaistīt sev citus vārdus (teikuma locekļus).* Subjekta v. Darbības vārda v.

3. *Spēja piemēroties (kam), saskaņoties (ar ko, piemēram, apstākļiem).* □ ..jenotsunim piemīt neparasti liela ekoloģiskā valence, un tas spēj ātri pielāgoties visdažādākiem klimatiskiem un ainaviskiem apstākļiem. Tauriņš 1, 156.

valents, -ais; s. -a, -ā; apst. **valenti. 1.** ķīm. *Saistīts ar valenci (1), tai raksturīgs.* Valentā saite. Atoma valentais stāvoklis.

2. val. *Saistīts ar valenci (2), tai raksturīgs.*

valēra, -as, s. *Valeri.* □ Gleznā izmantots kolorīts no brūnā līdz melnajam ar ārkārtīgi daudzām valērām. Pad J 76, 174, 5. ..latviešu gleznieciība jau sākotnēji balstās uz klusinātām, bet reizē pilnasinīgām krāsu valērām. Māksla 84, 3, 4.

valeri, -u, vsk. valers, -a, v. *Krāstonis (gleznieciībā), kas izteic gaismas un ēnas gradāciju saistībā ar apkārtējiem toņiem; krāsas nianse.*

vālēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Spēcīgi, smagnēji sist, triekt, parasti ar vāli.* □ pārn. Pret moliem jūra smagus viļņus vālē .. A Skalbe 7, 108. // intrans. □ pārn. ..viņš [runātājs] nemeklēja izsmalcinātus vārdus un skaistas metaforas, viņš vālēja kā ar pirmcilvēka milnu .. Dripe 5, 128. // intrans.; sar. *Intensīvi šaut.* □ Ložmetējnieki garām kārtām vālēja, īsiem pārskrējieniem devās uz jaunām pozīcijām, atkal tēmēja, atkal šāva. Hor 80, 6, 14.

valgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **valgani.** *Valgs².* Valgana zeme. V. vējš. Dzestrs un v. gaiss. □ Tēvs veda Bitīti [telīti] saitē .. gar jūrmalu, gar pašu ūdeni pa valgano smilti. Birznieks-Upītis IV, 148. ..ragavu dzelzs slīdēja pa mīksto, valgano sniegu kā spožs līdakas vēders pa ezera dzelmi. Dziļums 1, 391. Kā dzīva radība — tumsa. Valgans māls, no kura veidot tēlus, mīcīt, lipināt .. Rancāne 1, 69. Acis [tēvam un mātei] mirdz valgani, izmisuma locītā cerībā. Upīts 6, 19. // apv. *Zvalstīgs, nestabils (parasti par laivu).* □ Vairīdamies no šļāces, visi parāvās uz otru pusi; valganā laiva neizturēja .. un apgāzās. Lācis 15, 88. Platdibene valgana un viļņos viegli var apsviesties. Krūmiņš 1, 13.

valganums, -a, v.; parasti vsk. *Mitrums (parasti neliels).* Smilšu v. □ ..gaisā gan valganums, tas uz lielo atkusni. Jansons 6, 120. pārn. Tikai [meitenes] acis vairs nesmējās kā citkārt, .. un parastā kaisles valganuma vietā viņās mirdzēja asaras. Grīns 1, 361.

valgme, -es, s.; parasti vsk. *Mitrums (parasti auglīgs, veldzējošs).* Pavasarīga v. Acīs sakāpj v. □ Tas [lietus] plaucē lapas bērziem un apsēm, raisa ziedus pavasara puķēm, dod ilgi gaidīto valgmi tīrumiem un pļavām. Ērgle 5, 88. Brīvi un mierīgi viņš lika savus soļus mīkstajās liedaga smiltīs, katra viņa miesas pora elpoja zemes svaigumu un jūras valgmi. Lācis 4, 36. Ē, ko tur, pats vainīgs — vajadzēja agrāk iznākt [pļaut], kad vēl saule aiz kapu priedēm, kad gaisā valgmes vairāk. Indrāne 10, 372. pārn. Aktrisei nepārtrūka saikne ar dzīvi, ar to pašu lomas mazumiņu viņas talants prata aizsniegt dziļo patiesības valgmes avotu .. Dzene 3, 141.

valgns, -ais; s. -a, -ā; apst. **valgni;** reti. *Valgans.* □ ..Mākoņos, valgni kas tumst, šņāc klusiņām .. lietus .. Sudrabkalns 12, 93.

valgot¹, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Siet, saistīt ar valgu, virvi u. tml.* □ pārn. ..līdz ar sauli ceļas un gulstas smagās darba gaitās valgoti [klaušu] ļaudis .. Dorbe 6, 88. pārn. Man šķiet, Gunārs baidās pateikt par daudz, pats sevi valgo. Zv 83, 2, 16.

valgot², parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izdalīt valgumu, valgmi (piemēram, asaras).* □ Viņa pati audzinās savu bērnu, un nevienam nebūs tiesības iejaukties viņu dzīvē. Tā domāja Anna un jutās mierīga, kaut acis valgoja .. Rozītis 3, 123. Paldies tev, ziema, ka tu esi spalga Kā lauska cirtiens stumbra krūtīs dzīvās, Lai plaisas apslēptās, kas dziļi serdēs valgo, Līdz pašām saknēm pārplīst sāpē spīvā. Belševica 3, 216.

valgs¹, -a, v. *Virve, aukla, arī saite ar cilpu.* Kaņepāju v. Sasaistīt vezumu ar valgu. □ «Kas tad tas par valgu?» un mātes roka pastiepjas pār galda stūri un saķer aiz gala auklu, kas izlīdusi Jaņukam no biksēm. — «Tas, mammū, — tas ir lamatu striķis.» Dripe 1, 47. Ieraugot svešu lopu, govis kļuva nemierīgas, sāka raustīties valgos un maut. Dziļums 1, 193. pārn. ..Ukaitis vilka savu dzīves valgu tālāk, vilkdamies maizes darbā bez prieka. Dorbe 8, 88. ◇ (Kā) slazda valgs — *saka par ko ļoti nevēlamu, arī bīstamu.* □ ..kas nu man uzmācās, tas bija kā slazda valgs, no kā tu nevari būt drošs ne dienu, ne nakti. Jaunsudrabiņš 8, 251. ..tikko vienā vietā sāpēt pārstājis, naktī kā slazda valgs .. klāt ir jauna sāpe un jāmeklē atkal jauns ārsts. Zigmonte 11, 134.// dsk.; pārn. *Tas, kas traucē, kavē, apgrūtina.* □ ..[mākslinieks] tukšoja vienu glāzīti pēc otras, ar patikšanu juta, ka vaigos iedegas siltums un gars atraisās no kautrības un nedrošības valgiem. Lācis 1, 154. Darbības risinājumā ar daudzām izdomas bagātām mizanscēnām režisors centies tikt ārā no tradicionālisma un štampu valgiem. Vītoliņš 2, 301. ◇ (Ie)vilkt (arī (ie)vilināt) (savos) valgos (biežāk tīklos) — *vilinot, kārdinot (ie)saistīt (kādu) sev vēlamā rīcībā, pasākumā.* □ «..nepietika, ka mani dziļāk un dziļāk ievilki savos valgos ..» Blaumanis 6, 101.

valgs², -ais; s. -a, -ā; apst. **valgi.** *Tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidruma, tvaika; arī*

mitrs. Valgas smiltis. V. māls. Valga migla. V. rietumu vējš. Valga vēsma. □ Viņas nāca no upes, kur bija mazgājušās, un nesa valgus dvieļus. Saulietis II, 95. Gaiss te [būdā] pa nakti kļūst valgs no zemes mitruma, jo par klonu ir vēl dabīga velēna. Jaunsudrabiņš 5, 50. Augsnei, kurā audzē tomātus, jābūt valgai, bet ne slapjai. Lauku Dzīve 80, 1, 9. pārn. . . Valgi plūst naktsmiers pār zvejnieku sētām, pieglaužot zemes un dvēseles rētas. Dziesma 1, 26. // *Tāds, kas ir viegli klāts ar šķidrumu, tvaiku.* Valga loga rūts. Valgas lūpas. Valgi mati. Acis no asarām kļūst valgas. □ Valts satvēra tās silto, vēl no mazgāšanas valgo roku un pieglauda tai savu vaigu. Delle 2, 66. Asfalts valgi spīguļo. Nesen lietus ir lijis. Brutāne 9, 124.

valgums[1], -a, v.; parasti vsk. *Mitrums, slapjums (parasti neliels).* Sajust patīkamu valgumu. V. acīs. □ . . pēc vakardienas pērkona lielceļš vairs neputēja, taču peļķu arī vairs nebija, jo iztvīkusī zeme jau uzsūkusi visu valgumu . . Purs 5, 57. Lietus nelija. Bet viss likās piemircis arī tāpat, sūna valguma pilna kā sūklis. Ezera 11, 187. Daļa kareivju drīkstēja atveldzēties upītes ūdeņos. Patīkami glaudās vēsais valgums pie gājienā satvīkušām miesām. Veselis 1, 280.

valgums[2], -a, v. *Jūras līcis; vieta piekrastē, kur zvejnieki, atgriežoties no zvejas, sabrauc vienkopus laivas un žāvē tīklus; sedums.* □ Jūrā pret Palgas valgumu tālu selgā liegi šūpojas maza vientuļa laiva . . Dorbe 3, 297. Viņš pat pārstāja košļāt maizi, lai dzirdētu cīruli, kura dziesmā, kad laivas šūposies valguma viļņos, klausīties vairs nebūs vaļas. Līvs 2, 182. . . viņš vis nedevās tūliņ uz jūrmalu, kur ciema valgumā stāvēja zvejnieku laivas un vējā plandījās izžautie tīkli. Lācis 15, 395.

validols, -a, v.; parasti vsk. *Medikaments, kura sastāvā ir mentols un kas paplašina asinsvadus (piemēram, stenokardijas gadījumā) un nomierina centrālo nervu sistēmu.* □ Egle sajuta dūrienu sirdī, un viņš sāka sūkāt validolu, izjuzdams mutē patīkamo mentola vēsumu. Birze 5, 219. Ir zāles, kas nav jārij, bet jātur zem mēles, kamēr tās izkūst, piemēram, validols un nitroglicerīns. Ves 79, 4, 31. Sirds slimniekiem labi pazīstamas validola tabletes un pilieni. Zin T 81, 10, 5.

valīns, -a, v.; parasti vsk.; biol. *Viena no cilvēku un dzīvnieku organismā neaizstājamajām aminoskābēm.* □ No neaizstājamajām aminoskābēm [lapu medū] sastopamas . . leicīns, lizīns . . , valīns, glutamīnskābe. Ves 76, 7, 30.

valis, -ļa, v. **1.** dsk.; zool. *Zīdītāju kārta, kurā ietilpst lieli ūdensdzīvnieki ar elastīgu ādu, biezu zemādas tauku slāni un lokanu asti, kas beidzas ar horizontālu spuru (piemēram, kašaloti, narvaļi, delfīni), samērā lielu galvu, kam mutē ir vai nu raga plātnes (planktona kāšanai), vai zobi (zivju izmantošanai barībā, piemēram, kašalotiem, narvaļiem); vaļveidīgie.* □ Lielākie mūsdienu zīdītāji — vaļi (dažu sugu īpatņi pat 30 m gari) ir pastāvīgi ūdens iemītnieki. Baltijas jūrā tie ieklejo ļoti reti. Latv dzīvn 21.

2. *Šīs kārtas dzīvnieks.* Dienvidu v. Zilais v. Vaļu medību kuģis — *īpašas konstrukcijas kuģis, kas aprīkots ar speciālām iekārtām vaļu medībām.* □ Vakar es klausījos lentās ierakstītas kupraino vaļu dziesmas. Drūmas, primitīvas skaņas. Skujiņš 13, 6. Tālo Austrumu zinātnieki pie Sahalīnas krastiem atklājuši pelēkos vaļus, ko uzskatīja par pilnīgi iznīcinātiem jau gadsimta sākumā. Rīgas B 83, 245, 3. pārn. . . valsts un tautas drošība balstāma uz trīs «vaļiem»: robežapsardzības dienestu, policijas spēkiem . . un brīvprātīgo Zemessardzi kā uzticamu palīgu. Neatk Cīņa 91, 156, 1.

valisnērija, -as, s. *Mazlēpju dzimtas daudzgadīgs ūdensaugs, kas veido audzes ūdenskrātuvju dibenā un kam sievišķie ziedi paceļas garos kātos virs ūdens.* □ Dienvideiropā un tālāk dienvidos izplatīto valisnēriju . . bieži audzē akvārijos. Galenieks 2, 385.

vālīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Dem.* → *vāle.*

2. *Neliels rīks, kas pēc formas atgādina vāli (piemēram, bungu ieskandināšanai, vingrošanai, spēlēm).* Vingrojums ar vālītēm. □ Bungas pašas upurēs sevi — Tas jau viņu vienīgais prieks, Kad no pasaules sliekšņa atnāk Vālītēm rokā bundzinieks. E Plaudis 4, 225.

3. bot. *Vārpai līdzīga ziedkopa, kurai atsevišķie ziedi atrodas uz paresninātas, gaļīgas ass (piemēram, kalmēm, cūkaušiem, kukurūzai, vilkvālītēm).* Vālīšu staipeknis. Vilku vālīte — *vilkvālīte (1).* □ Vālīte ir ziedkopa ar paplašinātu galveno asi, uz kuras atrodas sēdoši ziedi, piemēram, smaržīgajai kalmei, kukurūzai (sievišķā ziedkopa). Biol r 86. Smaržīgās kalmes dzinumi izauguši gari jo gari, to sānos atrodas ziedkopas — garenas zaļganbrūnas vālītes. D kal 78, 27. sal. . . meitene — sīka un tumša kā vilku vālīte, ar bērnišķīgi tramīgām acīm un neparasti garu kaklu. Indrāne 2, 52. // sar. *Vilkvālīte.* □ Pa labi redzama maza pļaviņa, kuras vidū zaļo kalmēm un vālītēm aizaudzis dīķis. Purs 5, 70.

4. anat. *Gaismjutīga receptora sastāvdaļa (acī).* □ Gaismas stari, izgājuši cauri acs optiskajai sistēmai . . , sakarā ar acs akomodāciju nonāk uz tīklenes un ierosina nūjiņu un vālīšu fotopigmentu sadalīšanu. Biol r 290. . . pētījumi rāda, ka krāsu uztverē piedalās ne tikai vālītes, bet arī otra tipa receptori — nūjiņas. Ves 76, 1, 4.

valkanība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v a l k a n s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . tika nolemts palielināt sveķu valkanību, lai formējums būtu izturīgs, nesabirztu un neaplūztu tālākajā apstrādē. Rīgas B 82, 80, 2.

valkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **valkani.** *Staipīgs, lipīgs, viegli veidojams.* Valkana masa. □ . . ogļu šķūnīša aizmugurē . . mālu sile. Labs, samīcīts, valkans māls. Delle 2, 56. Viņš smagi iet pāri arumiem, valkanā zeme līp pie zābakiem un pikām krīt atpakaļ. Svīre 3, 15. . . sviests [pienotavā] pēc skalošanas destilētajā ūdenī garšoja mazliet pēc riekstiem un valkani iekļāvās stīpotajās muciņās . . Dzene 9, 53. // tehn. *Tāds (piemēram, metāls, mate-*

riāls), kas viegli pakļaujas deformācijai, bet apstrādē ar griešanu veido ķepīgu, pie griezējinstrumenta līpošu skaidu. V. misiņš. □ Kalts viegli urbj sāli, taču tā ir valkana un ķeras pie instrumenta kā līme. Urbuma šahtas stobrs ir šaurs, un urbšanas kolonna var iestigt dzīlēs .. Zv 77, 11, 26. // tehn. *Stigrs, viskozs (par šķidrumu, šķidru vielu).* □ Naftas eļļa ir ļoti valkana, bezkrāsaina un bez smakas .. Rīgas B 66, 158, 4.

valkanums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a l k a n s, šīs īpašības konkrēta izpausme; valkanība.* □ ..[keramiķis] perfekti izjūt un respektē māla vai šamota īpašības — valkanumu, pakļāvību. Māksla 71, 2, 9.

valkāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Ilgāku laiku, parasti ģērbties (noteiktā apģērbā, apģērba gabalā); ilgāku laiku, parasti vilkt mugurā, kājās (noteiktu apģērbu, apavus).* V. pelēku uzvalku. V. formas tērpu. Ziemā v. siltu kamzoli. V. gaišus kreklus. V. brūnas kurpes. Lietainā laikā v. gumijas zābakus. V. kurpes ar augstiem papēžiem. □ Vēsākajās dienās Džesija valkāja gaiši zilu, no Francijas importētu vilnas jaku. Birze 4, 112. ..Līvija valkāja tikai tumšpelēkas vai melnas drēbes, pieglaudīgas un gludi šūtas no smagiem audekliem. Zeiboltu J IV, 159. Kad muzikants uzsāka nupat kā apgūto dziesmiņu .., dejot aizgāja arī tie, kas valkāja pastalas. Mauliņš 6, 113. // *Ilgāku laiku, parasti lietot (piemēram, brilles, kādus apģērba piederumus, rotaslietas).* V. kontaktlēcas. V. zobu protēzes. V. prievīti. V. platmali. □ Lasīdams Tenis valkāja brilles° un turēja grāmatu no sevis ļoti atstatu .. Kaudzītes Ia, 63. Abigaila: Te ir mana brāļa pulkstenis. Jūs to varat valkāt, kamēr šeit dzīvojat. Zīverts 2, 317. Rokassprādze bij sudrabā sūboša, Sirdī man sabirza kaislība drūpošā — Sprādzi tu valkāji, acīs vēries .. E Plaudis 2, 69. ◇ Valkāt masku — *slēpt savu īsto būtību.* // *Ilgāku laiku, parasti būt ar kādu noteiktu (matu, bārdas, ūsu) sakārtojumu, frizējumu.* V. īsu frizūru. □ ..viņš valkāja bārdu — un taisni šai bārdā, var teikt, slēpās visa viņa nopietnība .. K Zariņš 2, 56. Matus viņa valkāja gludi sapītus un saspraustus .. Zigmonte 16, 237.

2. *Būt nosauktam (noteiktā vārdā); sauktie (vārdā, kas izsaka piederību noteiktai sabiedriskai grupai).* □ ..katram kārtīgam vīram tak esot jāatstāj pasaulē dēls, kas valkā viņa vārdu, dara tālāk viņa darbu. Avotiņa 2, 151. Pareizāk jau būtu sacīt Omartija-Sniedze, bet sava pirmā vīra vārdu viņa bija valkājusi tik īsu laiku, ka to zināja tikai retais. A Eglītis 6, 26. ..manuprāt, ne katrs, kas raksta un sarakstījis pat grāmatas, cienīgs valkāt rakstnieka vārdu. Kalndruva 12, 25. // pārn. *Minēt, nosaukt (ko, parasti nevajadzīgi bieži).* □ Dzejā pārāk bieži valkāts, Bāls un nevarīgs kļūst vārds, Kas reiz audzis vārdu dārzā Sulas pilns kā ķirsis sārts. Elksne 7, 114. // pārn. *Baudīt (kādu attieksmi), arī būt ar (kādu) attieksmi.* □ Bormanis: Cienījamā jaunkundze, piedosiet°, ka man, kas ilgus gadus valkājis sava kunga uzticību, še nekas nav svešs .. Aspazija 3, 250. Notārs: Viņš man uzticējās, un līdz šim es viņa uzticību esmu godam valkājis. Zīverts 1, 207.

3. *Vairākkārt vilkt (parasti šurp un turp, dažādos virzienos).* □ Vīri dienām velti valkā trali pa okeāna dibenu .., jo tā patīk siļķei, kurai mēs esam gatavi dzīties pakaļ vienalga uz kuru pusi. Lapsa 1, 74. ..Adrijs, aiz sevis atstādams gludi noblīvētu sliedi, pusmiegā valkā to [vibratoru] šurp un turp. Liesma 75, 4, 3. // pārn. *Parasti savienojumā ar «līdzi»: apgrūtinoši, nevajadzīgi nēsāt (ko) sev līdzi, arī vadāt (kādu) sev līdzi.* □ Vislabākā pārnakšņošanas vieta, braucot pa upi, manuprāt, ir siena zārds — ne tev jāvalkā līdzi telts, ne jāaplaimo sveši cilvēki ar lūgumu izīrēt kūtsaugšu .. Lagzdiņš 3, 50. Cik reižu Andžels nav īdzis un lādējis Ilziņa savādo tiepību — nelikt mierā šoferi, valkāt to līdzi pa rajonu fermām un tīrumiem! Indrāne 5, 69.

valkāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Būt piemērotam valkāšanai.* □ Skaista drēbīte, vai ne? Janīna pārlaida pāri roku: ar tādām dzīvām margrietiņām un gandrīz neburzīga, labi valkāšoties .. Ezera 18, 74. «Es iedzeršu par to, lai tev kurpes labi valkātos. Tev tās ir pirmās pieaugušā cilvēka kurpes.» Vilks 5, 159.

2. *Vilkties, vazāties (piemēram, pa zemi).* □ Atspraudusi priekšauta malu, lai nevalkājas pa zemi, māmuļa mazgā grīdu. Bundzeniece 2, 6. // pārn.; sar. *Klaiņot, klīst.* □ «Osis vēl vienmēr valkājas — dzīvotājs nav, bet nost arī nemirst.» Upīts 4, 651. «Ko tad valkājies apkārt? Liecies gultā!» Indrāne 10, 23. Velgai negribējās satikt tēvu. Negribējās redzēt arī noplukušo šķūni un nošņurkušos cūcēnus, kas bieži bija izsalkuši un nemierīgi valkājās gar aploku žogiem. Kalndruva 2, 63.

valkīra, -as, s.; mit. *Kareivīga jaunava, dieviete (seno skandināvu mitoloģijā), kas palīdz kaujās un aprūpē kritušo karavīru dvēseles.* □ Mākslinieces raksturīgs liels spožums dziedājumos, īpaši nepārspējams šīs partijas plašā balss apjoma augšējos reģistros, slavenajos valkīru saucienos .. Vītoliņš 2, 299. ..Boringera kundze peldēja cauri pūlim svinīgi garā zelta brokāta viesību tērpā, atgādinādama bruņotu valkīru .. A Eglītis 6, 190.

valks[1] [valks], -a, v.; pareti. *Ikdienai paredzētais (parasti apģērbs).* □ Audekls no .. dzijām iznāk spīdīgs un stiprs. Tāds der gan godam, gan valkam. Andersone 1, 47. Auguste: Es gribēju paskatīties kādu lakatiņu — tā vienkārši valkam. Putniņš 1, 71. Manas valka drēbes varēsi paņemt. ME IV, 457.

valks[2] [valks], -a, v.; apv. *Strauts, neliela ūdenstece.* □ Ievalts brien mitrā meža stūrī, kam cauri sūcas melns avota valks. Caune 3, 43. Māris .. aizstaigā līdz valkam, kurš tagad vasarā ir gandrīz izsusējis, tikai pašā dibenā vēl jaužas ūdens .. Zigmonte 13, 153. Viņas .. gāja pāri valkam pa iztrupējušu tiltiņu. Pašā valka krastā kā sarkanas lāses spīgoja ogas bebrukārkliņu krūmā .. Zigmonte 16, 43.

valnis, -ļņa, v. **1.** *Garens, samērā augsts (kāda materiāla, piemēram, zemes) uzbērums, uzbiezinājums.* Pilskalna zemes v. Cietokšņa v. Zemes v. gar izraktā grāvja malu. Pretuguns v. □ Bende: Kaut nu parādījusies kāda nodaļa karakalpu! Bet tie slaisti nolīguši, ka kausies tikai uz vaļņiem. Zīverts 2, 369. No saraktā sniega lejas pusē iznāca īsts valnis, un atraktais ceļš vilkās kā milzīga vaga baltajā, plašajā līdzenumā. Birznieks-Upītis 6, 118. pārn. Pļavas un tīrumi, no visām pusēm iežogoti ar mežu valni zilganu, pār kuru guļ balti mākoņu ozoli. Austriņš 2, 162. // ģeogr. *Reljefa forma, kas veidojusies, ledāja kušanas ūdeņiem pārnesot un akumulējot (uzkrājot) nogulumus.* Piegultnes v. □ Pauguraine aptver Madonas—Trepes vaļņa spilgtāko posmu ar dažāda lieluma pauguriem . . D kal 79, 279.

2. pareti. *Valnītis (2).* □ Kājās āva īsas, baltas vilnas zeķes ar rakstainiem vaļņiem . . PL Siev 83, 10, pielikumā.

valnītis, -ša, v. **1.** *Dem.* → *v a l n i s.*

2. *Īpašs (elastīgs) raksts (piemēram, zeķu, cimdu augšdaļā, piedurkņu galos), lai adījums (šajās vietās) blīvi piegulētu; šādā rakstā veidota attiecīgā adījuma daļa.* □ Lai aproces valnītis piekļautos rokai, valdziņu skaitu pirms tam samazina . . PL Siev 86, 3, pielikumā.

3. anat. *Ādas kroka, kas ietver nagu.* □ Naga valnīša iekaisumu biežāk izraisa tā ieplīsumi, atnadža veidošanās un ievainojumi manikīra laikā. Visp ķir 268. No naga mazliet atbīda tam pieguļošo ādiņu, lai pēc roku peldes naga valnītis būtu elastīgāks un vieglāk nogriežams. Friz 181.

valoda, -as, s. **1.** *Artikulētu zīmju sistēma — cilvēku sazināšanās un domāšanas līdzeklis.* Valodas izcelšanās. Valodas komunikatīvā funkcija. Valodas nominatīvā funkcija. □ Apmēram $1^1/_2$ gada vecumā bērnam sāk veidoties valoda, tāpēc mātei jācenšas ar bērnu daudz runāt, rādīt un nosaukt priekšmetus, veicinot bērna valodas attīstību. Mājtur 27. Ar valodas starpniecību . . katram cilvēkam ir iespējas izmantot visas cilvēces uzkrāto pieredzi, kas iegūta daudzu paaudžu laikā. Biol r 300. Valoda — darbarīks, kas nepieciešams jebkuras nozares speciālistam un vispār jebkuram cilvēku sabiedrības loceklim. Cīņa 85, 241, 4. // *Zīmju sistēma (parasti māksliģi radīta, formāla), ko izmanto sazināšanās procesā, informātikā u. tml.* □ . . viņš [svešinieks] nerunāja latviski. Beigās Grīntāls ar zīmju valodas palīdzību izzināja tik daudz, ka laivā ne vairāk kā septiņus cilvēkus varot uzņemt. Blaumanis 6, 44. . . šāvējs [mednieks] aizmirsis pareizo taures valodu un nu maldina biedrus, aicinādams uz priekšu, kad medījums jau izskrējis no masta . . Mauliņš 2, 183. Matemātiskā loģika, ievedot jēdzienu un operāciju apzīmēšanai matemātiskus simbolus, savām konstrukcijām lieto formulu valodu. Strazdiņš 1, 75. pārn. Paburzi tumsā vissīkāko zariņu, tas smaržas valodā pateiks, kas viņš ir. Caune 4, 52. // *Savstarpējo signālu kopums (skaņas, ķermeņa pozas, izturēšanās veidi u. tml.), kas radies kādai dzīvnieku sugai evolūcijas procesā.* □ Lai sazinātos cits ar citu, dzīvnieki izmanto visdažādākos sazināšanās līdzekļus — gan skaņu signālus, gan «barības dejas» (bites), gan ķīmisko valodu (bites un skudras). Rupais 1, 19. Vispār ņemot, dzīvnieku valodai piemīt sugu specifika: līdzīgs sazinās ar līdzīgu. Zin T 65, 2, 26.

2. *Skaņu un leksiski gramatisko līdzekļu sistēma, kas kopīga, piemēram, nācijai, tautībai.* Lietuviešu v. Senprūšu v. Angļu v. Ukraiņu v. Ģermāņu valodas. Somugru valodas. Irāņu valodas. Radniecīgas valodas. Valodas attīstības ciltskoka teorija. Valodas sistēmiskums. Valodas sintaktiskā sistēma. Valodas stilistiskie izteiksmes līdzekļi. Valodas prakse. Pārtulkot tekstu citā valodā. Mācēt (kādu) valodu — *prast (kādu) valodu.* Dzimtā valoda — *valoda, kuru cilvēks iemācījies agrā bērnībā.* Mātes valoda — *valoda, kuru cilvēks iemācījies agrā bērnībā; dzimtā valoda.* Valsts valoda — *valoda, kas valstī ar likumu pasludināta par īpašā valsts aizsardzībā esošu un tiek izmantota likumdošanā, lietvedībā, tiesvedībā u. tml.* Mirusī valoda — *valoda, ko kāda tauta, cilts u. tml. vairs neizmanto par sazināšanās līdzekli.* Klasiskās valodas — *sengrieķu un latīņu valoda.* Fleksīvā valoda val. — *valoda, kurā ir fleksija.* Polisintētiskās valodas val. — *valodas, kurās raksturīgas izteikuma veida vienības, ko veido, saistot dažāda tipa semantiskus elementus.* Monosillabiska valoda val. — *valoda, kurā ir tikai vienzilbes vārdi.* Ģenealoģiskā valodu klasifikācija val. — *valodu klasifikācija pēc to radniecības.* Rakstu valoda val. — a. *Valodas rakstveida attēlojums, kas ietver noteiktu grafikas, alfabēta, ortogrāfijas un interpunkcijas sistēmu.* b. *Izkopta, normēta valodas rakstības forma.* Runas valoda val. — *valodas forma, kam raksturīgi ar skaniskiem līdzekļiem veidoti izteikumi.* Valodas vārdu (arī vārdu krājuma, leksikas) pamatfonds val. — *valodas vārdu krājuma daļa, ko izmanto, lai apzīmētu ar valodas lietotāju dzīvi visciešāk saistītos priekšmetus un parādības.* Valodas norma val. — *vēsturiski un sociāli nosacīts valodas elementa variants, kas apzināti izvēlēts noteiktā literārās valodas attīstības periodā un nostiprinājies valodas praksē.* Valodas kultūra val. — a. *Atbilstība valodas, parasti literārās valodas, normām.* b. *Valodniecības nozare, kas pētī, nosaka, sistematizē valodas, parasti literārās valodas, normas.* Valodu cilts novec. — *valodu saime.* □ Baltu valodas kopā ar slāvu, indoirāņu, armēņu, albāņu, grieķu . . u. c. valodām veido indoeiropiešu valodu saimi. Endzelīns 1, 18. Skalbes dzejā, pasakās latviešu valoda guvusi tīru, vienkāršu veidu. Veselis 1, 349. Valoda bez tautas, kas to runā, Tikai strauts, ko it kā tuvu dzirdi, Tikai braucējs miglas ceļa dunā, Ausu galus skar, bet neskar sirdi. A Skalbe 9, 40. . . skolotājs Līcītis . . slēpa latviešu grāmatas kabatā, kad nāca klasē iekšā un gāja ārā. Bet cik dārgs mums, skolēniem, bija katrs vārdiņš, ko paslepus no viņa dzirdējām mātes

valodā! Birznieks-Upītis 6, 18. Rakstu valoda ir tā forma, kurā informācija visdažādākajās dzīves nozarēs tiek uzkrāta, saglabāta un nodota laikabiedriem, kā arī turpmākajām paaudzēm. Ciņa 70, 279, 4. // *Attiecīgais mācību priekšmets.* □ Rēķināšanu un vācu valodu mums mācīja skolas pārzinis Švalbe.. J Kalniņš 10, 265. ..manā liecībā starp piecniekiem latviešu valodas trijnieks bija vienīgais nejaukais pīlēns. Zālīte 5, 36.

3. *Īpašs šādas sistēmas veids, kam piemīt savi raksturīgi izteiksmes līdzekļi.* Rakstnieka v. Daiļdarba v. Dzejas v. Literārā valoda — *apzināti izkopta un normēta valodas forma.* Sarunu valoda — *sarunvaloda.* □ Episkajam stāstījumam un tēlojumam piemērotāka ir prozas valoda, jo tajā elastīgāk spēj atspoguļoties tēloto personu un autora valodas daudzveidīgās nianses.. Valeinis 1, 38. Atceros — pirmo rīmi daudzmaz saistītā valodā uzrakstīju pēc trofeju filmas «Karmena» noskatīšanās. Gūtmanis 4, 216. Zinātniskās valodas īpatnība ir lietišķums, precizitāte, vispārīgums, bezpersoniskums.. Vēstis 78, 1, 102. ..literārā valoda.. ir saistīta ar valodas normu.. Ciņa 82, 43, 3. ..sarunu valodai piemīt stilistiski pazemināts, vienkāršāks, ikdienišķāks, brīvāks, dažkārt arī familiārs.. skanējums. Valeinis 1, 168. // *Mākslinieciskо izteiksmes līdzekļu, zīmju kopums, piemēram, teātra, kino, tēlotājā mākslā.* Mākslas tēlu v. □ ..Eduards Smiļģis.. centās veidot tādu skatuves valodu, kas atbilst Raiņa filozofiski romantiskajai dramaturģijas ievirzei, formas savdabībai. LPTV I, 9. Komponists izvēlējās sižetus, kas prasīja liesmainu, kaislīgu mūzikas valodu. Vītoliņš 2, 67. Mākslinieciskо izteiksmes līdzekļu izvēlē Pēteris Upītis nav tik noturīgs, lai gan grafiskās valodas glezniecіska interpretācija ir viņa daiļrades rokraksta nemainīga pamatiezīme. Tidomane 1, 42.

4. *Runas akts, darbība; arī runas spēja.* Valodas traucējumi. Raustīt valodu — *stostīties.* Valoda ķeras — *saka, ja runā ar grūtībām, negribēti vairākas reizes atkārtojot vienu un to pašu skaņu, skaņu grupu.* (Pa)zaudēt valodu — *pēkšņi nespēt vairs parunāt (piemēram, uztraukumā, bailēs).* Atgūt valodu (arī runas spējas) — *spēt atkal parunāt.* Laist valodu (arī valodiņu, runu) novec. — *runāt.* □ Dzirdot saimnieces valodu, Natei steidzās pretī vistas, zosis un tītari, kūtī iekviecās sivēni.. Dziļums 1, 258. Pētersonam apraujas pusvārdā valoda, un viņš sviež šauteni pie vaiga, jo miglā dzird nākam no ienaidnieka puses smagus soļus.. Grīns 1, 102. ..Kārtēnu Pipars sācis valodu raustīt un uztraukumā rausta vēl šodien. Andersone 1, 139. Jā, nu gan mana kārtīgā [māsa] Rita pazaudēs valodu! Indrāne 4, 27. Kad vīri aizvēra pārsteigumā paplestās mutes, pirmais valodu atguva Vasara. Līvs 2, 89. ◇ Valoda (arī balss) aizkrīt — *saka, ja uz neilgu laiku zūd spēja runāt vai dziedāt.* // *Runas darbības forma, izteiksme u. tml.* Uztraukta v. □ Ilga atceras.. krustmātes Līnas rāmo, nesteidzīgo valodu.. Ezera 2, 227. ..viņa straujā, raiti plūstošā valoda mazliet atgādināja dzīvespriecīga tetera sparīgo rubināšanu. Kalndruva 8, 6. ..Naktssargs savukārt valodā žēlā, Aiz uzpurņa turēdams, palīgu [suni] labina. A Skalbe 4, 83. // *Runas darbības jēdzieniskais saturs, jēga.* Runāt skaidru valodu. Runāt citādu valodu — *runāt ko citu nekā iepriekš.* □ Viena valoda un doma visiem trijiem: kā visātrāk° pārvarēt vācu žogu jostu.. Vienu un to pašu runā vecais pulkvedis ar saviem pavadoņiem.. Grīns 1, 276. «..Lausa kungs ir mākslinieks, un viņa garam vajag brīvības.» — «Tādu valodu es no jums negaidīju..» Rozītis 2, 80. «Nu labi, labi,» es nodomāju. «Drīz vien viņš runās citādu valodu.» Bundzeniece 1, 8. ◇ Runāt atklātu valodu — *būt par pierādījumu; atspoguļot patiesību.*

5. parasti dsk. *Saruna.* Valodas kļūst dzīvākas. Ielaisties valodās. □ Krusttēvs visādi mēļoja, jo viņš mīlēja jautras valodas, iemezdams pa vidam arī man pa jautājumam. Austriņš 1, 88. ..pēc brīža sēdējām pie galda un ēdām. Valodas lāgā neraisījās, mēs vēl bijām izskanējušo dziesmu varā. J Kalniņš 10, 192. «Vai nav drusku par aukstu? Ir jau rudens,» Indra sacīja, lai uzturētu valodu. Kalndruva 2, 42. ◇ (Pa)griezt (arī (pa)vērst) valodas (arī sarunu) uz citu pusi — *(pār)mainīt sarunas tematu, piemēram, pievērsties citam jautājumam.* □ ..Mārcis ir priecīgs, ka var pagriezt valodas uz citu pusi. J Kalniņš 3, 15. «Neskaisties nu! Nebeidz savu sirdi!» Jūlijs mierina [sievu] un vērš valodas uz citu pusi.. Kalndruva 8, 254.

6. dsk. *Tas, par ko runā, ko apspriež plašāks cilvēku kopums; baumas, tenkas.* (No)nākt (arī nokļūt, iekļūt, krist) ļaužu valodās (arī mēlēs) — *kļūt par pārrunu objektu, tikt aprunātam.* □ ..kad valodas par Edgara palaidnīgo dzīvi sāka izplatīties, Kristīne atkal bija vienīgā, kura tām neticēja.. Blaumanis 6, 197. ..valodas klīda, un valodām piemīt nelāga īpašība ietekmēt sabiedrību arī tad, ja runāšana ir vienīgi tenkas, kam nav nekāda pamata. Saulītis 12, 277. Māte: Tu zini, ja cilvēks nonāk valodās, tad draugi un draudzenes kļūst atturīgi. A Eglītis 1, 582. ◇ Valodas nēsāt — *tenkot.* □ «Vai tu nopietni domā, ka Egilam varētu gadīties kaut kas ar Valdu?» — «Es neko nedomāju,» tante noteikti atteic. «Melst un valodas nēsāt es neesmu radusi.» Zigmonte 4, 170. ◇ Izkulties no valodām sar. — *izvairīties no aprunāšanas.* □ ..Silmežs juta it kā slogu no krūtīm noveļoties, jo caur Birznieku Gustu viņš cerēja izkulties no visām ļaužu valodām.. Apsīšu J 1, 113.

○ Acu valoda — *tas, ko pauž acu, sejas izteiksme.* □ ..Asara [buļetniece], pasniegdama cigaretes [zvejniekam], vēlīgi uzsmaidīja.. Valija par šo acu valodu pieklājīgi pavīpsnāja. Grants 7, 41. Man vienmēr ir labāk runāt, ja varu skatīties cilvēkam acīs. Acu valoda taču ir visjaukākā, vissiltākā. Liesma 74, 12, 14. Puķu valoda — a. *Kāda indivīda valodas līdzekļu lietojums, parasti ar pārmainītām vārdu nozīmēm.* □ Viņš bieži runāja mīklainā puķu valodā; kas viņu pazina tuvāk, tie saprata, ko

viņš gribējis teikt.. Birznieks-Upītis II, 184. Puķu valoda paliek vēl tā, ar kuras starpniecību kādu klajāku vārdu [krājumā «Dunduri»] var pasacīt, un cenzors tad var izlikties īsto nodomu nesaprotam. J Kalniņš 9, 267. b. *Zīmju kopums, kurā zīmes funkcijā izmanto ziedus.* ◇ Šķilt valodu — *ļoti veikli, arī asprātīgi runāt.* □ Jaunā strādniece šķīla valodu kā uguni no krama. Sakse 1, 179. ◇ Meklēt kopīgu valodu — *censties saprasties.* □ ..daudzi no tiem vācu muižniekiem, kuriem poļi un leiši bija atņēmuši muižas, cerības zaudēdami, lielā skaitā meklēja kopīgu valodu ar leišiem un poļiem. J Kalniņš 4, 302. ◇ (At)rast kopīgu valodu — *saprasties.* □ Tomariņš ar tādu kā skaudību vēroja savu ceļabiedru, redzēdams, cik vienkārši tas atrada kopīgu valodu ar citiem jauniešiem.. Vilks 5, 116. Ar tēvu, robusta rakstura cilvēku, Emīls kopīgu valodu neatrada. D kal 75, 164. ◇ Runāt dažādās valodās — *sarunās nesaprast, pārprast vienam otru, citam citu.*

valodains, -ais; s. -a, -ā; apst. **valodaini;** pareti. *Valodīgs.* □ ..viņu galdiņa abus brīvos krēslus.. bija aizvākuši divi garmataini un ūsaini jaunekļi, nelielas, bet valodainas kompānijas locekļi. Zigmonte 12, 79.

valodība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → valodīgs, šis īpašības konkrēta izpausme; valodīgums.* □ Austra ar izbrīnu klausījās Caunes valodībā. Tas klusais, noslēgtais vientiesītis uzreiz bija kļuvis runīgs un gudrs. Rozītis 1, 241. Nevedās mums vienīgi saruna, jo viņa atbildēja īsi, aprauti. Bet es nepiederu pie tiem, kas uzbāžas ar savu valodību. Purs 2, 59.

valodīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **valodīgi.** *Tāds, kas daudz un labprāt runā; tāds, kas labprāt iesaistās sarunā.* □ Klotilde izrādās valodīga. Īsajā brīdī starp azaidu un ārstu rīta vizīti tā Ilzei jau ir paguvusi pastāstīt, ka viņas nelaiķis vīrs bijis tirgotājs, ka tai esot daudz bērnu un mazbērnu. Bendrupe 1, 273. ..Džons bija valodīgs. Atmiņas par pirmā pasaules kara gaitām Francijas kauju laukos! Viņš tās atstāstīja ar jaunekļa aizrautību. Pasaules sp II, 323. pārn. Vietām ceļš iet caur mežu un mūs apņem krēslaino egļu klusās, nerimtīgās šalkas un augsto, valodīgo apšu čabēšana. Andersone 1, 33.

valodīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → valodīgs, šis īpašības konkrēta izpausme.* □ ..sarunājoties.. viņa atgūst savu mundro valodīgumu un devīgo smaidu.. Indrāne 2, 306.

valodisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **valodiski.** *Saistīts ar valodu, tai raksturīgs.* Valodiskie faktori val. □ Valodiskā jaunrade izpaužas galvenokārt jau esošu vārdu lietojumā jaunos saistījumos un jaunos attiecinājumos. Valeinis 3, 153. Raiņa valodiskā darbība iezīmē būtiskas pārvirzes valodas saturā, pasaules ainā, ko šī valoda aptver un atspoguļo.. Lit M 81, 37, 5.

valodniecība, -as, s.; parasti vsk. *Zinātne, kas pētī valodu, tās īpašības, uzbūvi, funkcionēšanu un attīstību.* Vispārīgā v. Sinhroniskā (arī statiskā) v. Diahroniskā v. Salīdzināmi vēsturiskā v. Deskriptīvā v. Strukturālā v. Funkcionālā v. Matemātiskā v. □ Valodniecības nozarē starptautisku ievērību ieguvuši akadēmiķa J. Endzelīna pētījumi baltu filoloģijā. Vēstis 73, 8, 40. ..patika tā valodniecības nozare, ko sauc par etimoloģiju, bet jo sevišķi toponīmija, dažādu ģeogrāfisko nosaukumu izcelsmes meklējumi un skaidrojumi. Goba 5, 7. Viņa [V. Urbuša] pētniecības darbs ietiecas divos valodniecības nozarojumos — etimoloģijā un vārddarināšanā.. Kar 82, 11, 192.

valodniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **valodnieciski.** *Saistīts ar valodniecību, tai raksturīgs.* V. pētījums. □ ..16.—19. gadsimtā radās arī baltu tautu izcelsmes skaidrojumi, kas balstījās uz rakstītajiem avotiem un valodnieciskām studijām. Vēstis 78, 2, 111. Šo [literāra darba valodas] analīzi nedrīkst aizstāt ar valodniecisku vārdu krājuma, valodas gramatiskās uzbūves un citu tikai tīri valodniecisku likumsakarību noskaidrošanu. Valeinis 1, 162. Tas [vārdnīcas] ir vispopulārākais un visvairāk izmantotais valodnieciskās literatūras žanrs. Cīņa 80, 164, 2.

valodnieks, -a, v.; **valodniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Valodniecības speciālists.* □ V. Rūķes-Draviņas darbos noderīgas atziņas atradīs ikviens latviešu valodnieks — gan dialektologs, gan valodas vēsturnieks, gan literārās valodas pētnieks. Izglītība 92, 4, 8. ..valodnieks Suniti Kumārs Čaterdži uzrakstīja grāmatu «Balti un āriešu».. Kritikas g 82, X, 34. Valodas prakses dienas ir valodnieku saikne ar sabiedrību. Lit M 81, 29, 10.

valodot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Runāt, risināt sarunas (par ko).* □ «Varēja neiet [uz muižu klaušās] nemaz,» iemeta starpā Liene. «Saimnieku par to neviens nekokotu!» — «Ko nu vairs valodot,» nopūtās vecā Ilze. K Zariņš 1, 48. Mākslas mīlētāju bars raiti valodoja, nams murdēja un dunēja.. A Eglītis 4, 357. pārn. Tam [vakarlēpim] vairs naktīs miega nekāda. Sāka dziedāt, labi dziedāt neprazdams, tikai tā mīļi valodoja, it kā sauktu kādu, it kā lūgtos. Kaldupe 17, 176. // trans. □ ..rūpnīcā valodo, ka direktors drīz iešot pensijā un kandidāts šim amatam tālu nebūšot jāmeklē. Skujiņš 12, 284. Pastnieces strādāja, šo to valododamas, taču Dzidris neiesaistījās sarunās.. PL Siev 84, 7, 17.

vālodze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Neliels zvirbuļveidīgo kārtas putns (tēviņi dzelteni ar melniem spārniem un asti, mātītes zaļgandzelteni), kas ligzdu veido parasti koku zaru galos.* Ziemeļu v. □ Vālodzes dzīvo jauktos vai lapu koku mežos, arī parkos, kur lapu koku sazarojumos ieaužot savu smalki darināto ligzdu. Latv dzīvn 53. ..kaut kur pārupes silā kliedz vālodze, kliedz kaisla un aizslāpusi. Pasaules sp II, 60. ..vālodze ilgi vēl raudās sausās un tveicīgās dienās, līdz beidzot nāks atveldzinātājs lietus.. Zigmonte 10, 296.

valokordīns, -a, v.; parasti vsk. *Kombinēts medikaments, ko lieto pret stenokardiju, zarnu spazmām, kā arī hipertoniskās slimības ārstēšanā.* □ Der aiziet līdz virtuvei un iedzert

glāzi vēsa ūdens un ar valokordīnu — apmēram divdesmit piles. Zemzaris 2, 39. Apīņu .. ēteriskā eļļa ietilpst arī dažu kompleksu preparātu sastāvā, piemēram, valokordīnā .. Ves 78, 7, 10.

valoņi, -u, v.; **valonis,** -ņa, v.; **valone,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Beļģijas, arī Ziemeļfrancijas iedzīvotāju daļa, kas runā franču valodas dialektā.* □ Pirms 150 gadiem dibināto Beļģiju apdzīvo dažādās valodās runājoši ļaudis. Valsts ziemeļos ir ap 5,5 miljoni flāmu, bet dienvidos 3,3 miljoni valoņu. Rīgas B 80, 215, 6. Vēstuli bija rakstījusi divpadsmit gadus veca valoņu meitene Anna Marija Kurtjē. Lācis 15, 156.

vālot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Vākt vienkopus vālā vai vālos.* □ Iepriekšējās dienas pļāvumu nākamajā dienā jau var vālot, presēt un vest šķūņos žāvēšanai. Cīņa 67, 152, 1. .. sniegputeņa dēļ nebija iespējams nokļūt uz lauka, kur .. brigāde vāloja sniegu. Zv 79, 4, 3.

vālotājs, -a, v.; **vālotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v ā l o t.*

2. v. *Mašīna, arī ierīce, kas savāc (parasti sienu) vālos.* □ .. ir vasara, pats siena laiks; pļava nopļauta, zāle izžuvusi. Vālotājs strādā ar pilnu jaudu .. PL Siev 80, 1, 15. Sīkākus akmeņus [no lauka] novāc .. vālotājs. Tā darbības princips nav sarežģīts: metāla stieņi savelk akmeņus vālos .. Lauku Dzīve 84, 3, 10.

valpurģu, ģen., nelok.; parasti savienojumā ar «nakts»; mit. *Tāda (nakts uz pirmo maiju pirms Svētā Valpurgas svētkiem), kad pēc viduslaiku ticējumiem notiek raganu un burvju sapulcēšanās.* □ Spīdzināšanas rezultātā visi «burvji» un «raganas» par tādiem atzinās, atzina savienību ar velnu, piedalīšanos sabatos un valpurģu naktīs. Zv 74, 24, 17.

valrieksts, -a, v. **1.** *Riekstkoku dzimtas koks ar lielām nepāra plūksnaini saliktām lapām un augli kauleni.* □ Pelēkā valrieksta augļi ir mazvērtīgi, bet to visur kultivē gan kā krāšņuma augu (piemēram, Rīgas apstādījumos), gan sevišķi tā vērtīgās koksnes dēļ. Galenieks 2, 313. No valriekstu lielākajiem māzeriem izgatavo pašu labāko, dārgāko drāzto finieri. Zv 85, 2, 24.

2. *Šī koka auglis, sēkla.* □ Preču nav visai daudz — audumi, dažādi apģērba gabali .., bet galvenais — lētās konfektes, valrieksti, cepumi, kas mums garšo labāk par tortēm un šokolādi. Auziņš 1, 14. Mērcei sakuļ krējumu vai rūgušpienu, pievieno .. sasmalcinātus valriekstu kodolus. PL Siev 78, 8, pielikumā. Tā kā valrieksti satur dzelzi un kobaltu, .. tos var lietot pret mazasinību. Ves 83, 4, 30.

vāls, -a, v. **1.** *Josla, ko izkapts vēziena platumā vienā gājienā nopļauj pļāvējs vai darba platumā nopļauj pļaujmašīna, kombains u. tml.* □ Pļāvumu viņš [saimnieks] pazina. Tas te Mārtiņa vāls, no platuma vien jau redzams .. Upīts 4, 204. .. pļavās tā sazēlusi zāle, ka pļāvējiem nākas brist kā pa zaļu jūru un muguras kļūst slapjas jau pēc otrā vāla. Grīns 1, 50. Kombains vienmērīgā gaitā slīdēja gar labības sloksni, nopļaudams uzreiz gandrīz piecu metru platu vālu. Talcis 9, 299. «Vēlākais pēc nedēļas jāliekas vālā,» sprieda priekšsēdētājs, izmēģinājis uz zoba piebriedušu graudu. Lapsa 3, 125. // *Šādā joslā nopļautā zāle, labība u. tml.* □ .. pie katra plašā, šalcošā izkapts vēziena .. zāle švīkstēdama, šmīkstēdama gūlās pie kājām biezā, zaļā vālā. Ezera 17, 79. Vilmera platie pleci vienmērīgi līgojas līdzi izkapts vēzieniem, un nopļautais vāls slīgst, atsliedamies pret nepļauto rudzu sienu. Sēlis 1, 170. Gludajai dzelzs mēlei [izkaptij] līdzi slaidā lokā aizplūst dažādie augi un sakļaujas draudzīgā vālā. Caune 1, 29. pārn. .. biezi sagūlušajos atmiņu vālos Kriksis arvien vēl bija — stalts un degošām acīm .. Repše 1, 10. // *Garena josla, valnis, kurā vienkopus savākts siens vai nopļautā labība.* Ārdīt siena vālus. □ Nopļautas ir visas milzīgās ezermalas pļavas, un siena vāli stiepjas līdz priedulājam kā taisnas, zaļas vagas. Saulītis 13, 112. Signe .. veikli grābj sienu, aiz viņas paliek biezs, čaukstošs vāls. Kaijaks 6, 125. Divas meitenes sēž uz zirga grābekļiem. Braukā šurpu turpu, savelk sienu garā vālā. Delle 2, 81.

2. *Liela (parasti garena) tvaiku, dūmu u. tml. kopa gaisā; mutulis (1).* Mākoņu vāli. □ No upes cēlās balti miglas vāli un garām, viļņveidīgām grīstēm stiepās pļavās. Spāre 1, 168. .. pāri meža iekarēm un birzēm Daugavas pusē tāpat dūmu vāli vēlās gaisā. Upīts VIII, 415. .. aiz mašīnas sāka vērpties balti putekļu vāli — lauku ceļu sodība vasarās. Dripe 2, 15. // *Liels, blīvs vilnis, arī liela ūdens masa.* □ Jūrā parādījās tumši vāli. Bezgalīgās virknēs viļņi slīpi .. vēlās pret molu .. Lagzdiņš 2, 128. .. spēcīga brīze viegli kā uz pirkstu galiem pārskrēja zilajam [okeāna] klajumam un pamazām cēla augšup viļņu vālus. Lapsa 3, 64. Augšā mākoņos šķiļ un dārd, lietus līst ar skaļu šņākoņu. Pāri laukam vējš nes baltus ūdens vālus. Janovskis 2, 123. // *Garens (kā, piemēram, irdena materiāla) kopums.* □ Vējš, jūras straumes, viļņošanās iedarbojas uz irdeno, smilšaino piekrasti, un noskalotās smalkās smiltis un māla daļiņas tiek vai nu noguldītas vālos gar piekrasti, vai arī dzītas gar krastu tālāk. Ģeogr 56. Pa aizsalušo Daugavu brāzmas dzenāja un stumdīja sniega vālus .. Ezera 9, 297. .. metāla stieņi savelk akmeņus vālos, pēc tam mehānismi tos savāc un saber pašizkrāvējā. Lauku Dzīve 84, 3, 10.

valsēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Dejot valsi.* □ Es valsēju ar Vēdzeļu Zentu, lai viņa bija miesās smaga, bet dejā viegla. Lāms 6, 75. .. saņēmu meiteni ap vidukli, un sākām griezties dejā. Šūpojāmies, valsējām, veidojām soļus diezgan saskanīgi .. Zemzaris 4, 150. «Iedomājieties, saimniec, tādu puisi — pat valsēt viņš nemācēja uz kreiso pusi!» Dziļums 1, 276. sal. .. kad neviens neredzēja, Mārtiņš līgani sviedās riņķī kā valsēdams vai glumi slidinājās tango solī. A Eglītis 6, 299.

valsis, -ša, v. *Sarīkojumu deja $^3/_4$ taktsmērā; šīs dejas mūzika.* Valša solis. Griezt valsi. □ .. cik grūti no sākuma bija pāriet apaļajā valsī no labā pagrieziena uz kreiso pagriezienu, labās kājas ritmu pārnest kreisās kājas ritmos.

Ziedonis 5, 8. . . Ansis uzlūdza meičas vienu pēc otras uz valsi, uz polku, viņš dejoja līdzi sudmaliņas . . Sakse IV, 388. Valsis apklusa, muzikanti drusku atelsās un rīkojās spēlēt polku. A Eglītis 2, 176.

valstība, -as, s.; novec. *Valsts, apgabals, ko pārvalda valdnieks.* □ «Tur [Parīzē] esot gudri cilvēki, kas brīvāku domu dēļ bijuši spiesti no mūsu cara valstības bēgt.» J Kalniņš 8, 168. // pārn. *Telpa, vieta, kur kāds ir noteicējs, rīkotājs, saimniekotājs u. tml.* □ Procedūru kabinetā, kur nu jau gadiem ir Vijas valstība, ļaudis vienmēr nāk uzsvērti nopietnām sejām . . Zigmonte 5, 165. «. . būt kādas valstības kungam un meistaram, kur viss tava gara un roku radīts. Redzēt un zināt — ko vari — arī ir kādreiz laime.» Pasaules sp II, 420. . . viņš zināja, ka dzīvoklī, šajā Ērikas valstībā, nav ne piliena alkohola. Ezera 9, 131. // pārn. *Telpa, vieta, apvidus, arī cilvēka dzīves joma, kam raksturīgs kādu parādību kopums.* □ Māsas Gāršas pavadībā viņi iegāja laboratorijā — stikla un baltu mēbeļu valstībā. Birze 5, 187. Tuksnesis. Karstuma un neiedomājama sausuma valstība. Zv 82, 7, 15. . . sudrablapsas, karakuli, sermulīši un kotiki . . — tas viss bija sievietes valstība, viņas daiļuma papildinājums. Zālīte 5, 83.

○ Debesu (arī Dieva) valstība — *vieta, kur pēc nāves nonāk labo un apžēloto cilvēku dvēseles, iegūstot mūžīgu, svētlaimīgu eksistenci; paradīze.* □ Uz laukiem kapu svētki bija tā diena, ko dzīvie rīkoja mirušajiem par godu un mācītājs runāja par augšāmcelšanos un debesu valstību . . Zālīte 5, 30. Vecmāmiņa domāja vairs tikai par debesu valstību un bieži gāja baznīcā . . Zigmonte 11, 116. Veļu valstība (arī valsts) — *vieta zem zemes virsmas, kur mīt veļi.*

valstisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **valstiski.** *Saistīts ar valsti; raksturīgs tās politikai, ideoloģijai.* Valstiskā neatkarība. Agrīnie valstiskie veidojumi Latvijas teritorijā. □ . . viņš paziņoja, ka ieradies kāds pilsonis ar ļoti svarīgu valstisku ziņojumu, kas parlamentāriešiem būtu jāapspriež un jāpieņem attiecīgs lēmums. Kaijaks 7, 62. Inspektors: . . nav vēlami katru privātu patiesību pacelt valstiskā plāksnē. Zīverts 1, 425. Valstiski svarīgi ir paglābt mežu no uguns nelaimēm un pasargāt to no kaitīgiem kukaiņiem un slimībām. D kal 77, 193.

valstiskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a l s t i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ja tauta zaudē nacionālo valstiskumu, nacionālo ekonomiku, tad vienīgais, kas spēj saglabāt, izglābt pašu tautu, ir nacionālā kultūra — šo tēzi apstiprina mūsu pagātne. Diena 91, 203, 2.

valstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Vairākkārt velt uz vienu un otru pusi.* V. akmeni. V. mutē konfekti. □ . . saimnieks valstīja alus mucu no klēts uz aku un atpakaļ . . Sakse 2, 27. . . Elza miltainiem, lietišķiem pirkstiem veikli valsta mīklas gabaliņu, piepilda ar speķi un valsta atkal . . Ezera 12, 44. pārn. «Ko tu sevi šaubās valsti? Kapli ņem un augšā celies, Ej, kur citi darbu strādā . .» Čaks 7, 33. // *Būt par cēloni tam, ka (kas) vairākkārt veļas uz vienu un otru pusi (par parādībām dabā, piemēram, par vēju, viļņiem).* □ Vēji dzenā un valsta balti pelēkas mākoņu kaudzes . . Sēlis 1, 213. Viļņi kuģi diezgan stipri valsta . . Grīva 8, 126. Ej pār upēm. Nekas, ja tur dārd Dzelmes valstītu akmeņu sāni. Vācietis 9, 53.

valstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Guļus stāvoklī vairākkārt griezties, velties no vieniem sāniem uz otriem; vāļāties (1).* □ . . Alfrēds, salicis rokas aiz pakauša, valstās savā gultā bez miega. Dripe 8, 100. . . zem ābeles pa zālienu valstījās arī Ints ar Agri. Vāczemnieks 6, 242. . . ezis, nikni šķaudīdams un pukšķēdams, saslēja adatas stāvus un sāka valstīties pa lapām . . Kaijaks 3, 6. // *Bezdarbībā gulšņāt.* □ . . tā [Frēliha] kā beka caurām dienām valstās sakurinātā istabā . . Upīts XII, 946. «Cālēn, atnes vīriņam ūdeni!» — «Pats vari aiziet,» Baiba sabožas. «Nu gan atradies komandieris. Puiši strādā, bet šis te valstās.» Dripe 5, 18. // *Virzoties spēcīgi šūpoties no vieniem sāniem uz otriem — par transportlīdzekļiem.* □ Valstīdamies auto slīga bedrēs. Vieglā šūpošanās pārvērtās nepārtrauktā lēkāšanā. Lubējs 1, 164. Tukšais vagons valstījās uz visām pusēm, klabēdams sliežu salaiduma vietās . . Jakubāns 1, 33. Sievas krastā seju rokām sedz: kā gan laivas trešā sēklī valstās! Brīžam buru tikko viļņos redz. Dziesma 1, 101. // *Būt tādam, kas kustas, grozās no vienas puses uz otru (piemēram, par priekšmetiem).* □ . . es jau biju nopinis vairākus grozus. Pirmie gan vēl iznāca šķībi un valstījās, kad nolika zemē . . Pasaules sp I, 275. . . Krusam lepnais ēdiens valstījās mutē pavisam sājš, katru kumosu viņš rija ar nepatiku. Zigmonte 9, 321. pārn. Nogurums kā smagi, pelēki pinekļi valstījās ap kājām. Kaldupe 17, 136.

valsts, valsts, dsk. ģen. valstu, s. **1.** *Politiska organizācija, ar kuru tiek realizēta sabiedrības vispārobligāta vadīšana, pastāvošās iekārtas saglabāšana; zeme, teritorija, kurā pastāv šāda organizācija.* Demokrātiska v. Monarhiska v. Valsts iekārta. Valsts vara. Valsts teritorija. Valsts galva. Valsts pārvalde. Valsts iekšējās lietas. Valsts iestāde. Valsts budžets. Valsts īpašums. Valsts monopols. Valsts kontrole. Valsts standarts. Valsts banka. Valsts bibliotēka. Baltijas valstis. Nepievienojušās valstis. Jaunattīstības valstis. Valstu ekonomiskie sakari. Valsts valoda — *valoda, kas valstī ar likumu pasludināta par īpašā valsts aizsardzībā esošu un tiek izmantota likumdošanā, lietvedībā, tiesvedībā u. tml.* Valsts aizņēmums — *kredīts, ko saņem vai piešķir valsts.* Valsts drošība — *pasākumu sistēma valsts politisko un ekonomisko pamatu un valsts robežu aizsargāšanai.* Valsts noslēpums — *militāra, ekonomiska un politiska rakstura ziņas, kam ir svarīga valstiska nozīme un ko speciāli aizsargā valsts.* Valsts noziegums — *noziegums, kas apdraud valsts drošību, politisko iekārtu.* Unitāra valsts pol. — *valsts, kuras struktūrā nav citu valstisku veidojumu kā tikai admi-*

nistratīvi teritoriālas vienības. Rezidences valsts jur. — *valsts, kurā ir akreditēta diplomātiskā pārstāvniecība, tās locekļi vai kurā ir ieradies ārvalstnieks.* Valsts dome — *likumdošanas orgāns pirmsrevolūcijas Krievijā (no 1906. līdz 1917. gadam).* Valsts departaments — *Amerikas Savienoto Valstu ārlietu ministrija.* Valsts sekretārs — a. *Ārlietu ministrs (piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs).* b. *Augsta valsts amatpersona, piemēram, ministra vietnieks, nozares patstāvīgs vadītājs (vairākās Rietumeiropas valstīs).* Valsts kanclers — *augstākais civilais amats (dažās valstīs).* □ Katras tautas augstākais politiskais ideāls ir brīvība un patstāvīga neatkarīga valsts. Lauku Avīze 90, 27, 5. Mindaugs: . . visā manā valstī nav cilvēka, kas mani mīlētu. Mana vara ir liela, bet mani mīlēt es nevienam nevaru pavēlēt. Zīverts 1, 357. Prūsijas valsts kase bija tukša, un karalis cerēja aizlāpīt budžeta robus ar pilsoņu īpašuma uzskaiti un krietnu nodokļu uzlikšanu. Bels 7, 32. Tēvs tiešām šad tad nozāģēja pa kokam valsts mežā — kādai ilksij vai citai vajadzībai . . J Kalniņš 10, 322. // pārn. *Telpa, vieta, apvidus, arī cilvēka dzīves joma, kam raksturīgs kādu parādību kopums.* □ Pārlaižu acis tīri izkoptajam dārzam, un ir tā, it kā es būtu ienācis bērnībā dzirdēto pasaku valstī. Preilis 1, 18. Fantāzija mūs aiznes tai skaistuma un sāpju valstī, kurp mūsu kājas nekad nevar aizstaigāt. Mauriņa 1, 49.

2. *Augstākā sistemātikas vienība bioloģijā; augstākā rajonēšanas vienība floristikā.* □ Augi un dzīvnieki ir divas . . patstāvīgas organismu valstis. Kopīgs abām šīm lielajām organismu grupām ir tas, ka gan augi, gan dzīvnieki sastāv no šūnām, kuru uzbūve principā ir līdzīga . . Biol r 224. Mūsu planētas daudzu miljonu gadu attīstības gaitā atbilstoši ārējās vides maiņām pakāpeniski ir veidojusies, attīstījusies un izmainījusies arī tās augu valsts. Birkmane 1, 3. Homeopātijā lieto augu un dzīvnieku valsts ārstniecības līdzekļus, kā arī minerālus ļoti mazās devās . . Ves 75, 3, 29.

3. novec. *Pagasts.* Valsts (arī pagasta) māja — *pagastmāja.* □ . . Tenis bij jaunībā līdz ar sešiem citiem no viņa valsts izmācīts apriņķa pilsētā pie apriņķa ārsta par asiņu laidēju . . Kaudzītes 1a, 64. Noriešu Jaunpļavā līdz pat valsts robežai jau spīdēja spēcīgs zālāju zelmenis. Dziļums 1, 199. . . ne tev [skolotājam] linu mārkā jābrien, ne pa dubļainiem ceļiem uz kaimiņu valstīm jābrauc ar savu preci. J Kalniņš 3, 38. Apkopusi savu gotiņu un iebarojusi suķi, viņa dažu labu reiz [reizi] aizmetās uz valsts māju pie kazacienes . . Austriņš 1, 276.

○ Veļu valsts (arī valstība) — *vieta zem zemes virsmas, kur mīt veļi.* □ Varbūt viņi [vecie ļaudis] pieminēja senus laikus, veļu valstī aizgājušos tuviniekus. Austriņš 1, 358. ◇ Tārpu valsts sar. — *kapsēta.* □ Aža: Kur Reinis? — Krustiņš: Tārpu valstī, mana mīļā! Blaumanis 6, 276.

valstsābols, -a, v. *Priekšmets ābola formā, parasti ar krustu augšā, ko valdnieks turēja rokā kā savas varas simbolu svinīgos gadījumos.*

valstskomanda, -as, s. *Valsts izlase (kādā sporta veidā).* □ Uzvara pirmajā oficiālajā startā valstskomandas sastāvā un pie tam vēl klasisko skrējēju zemē — Lielbritānijā! Sports 66, 96, 1. . . Mehiko velodromā rīkojām kontrolsacīkstes. Pēc to rezultātiem noteicām valstskomandas sastāvu. Sports 80, 163, 1.

valstssacīkstes, -šu, vsk. -sacīkste, -es, s. *Valstu izlašu sacīkstes (kādā sporta veidā).* □ Valstssacīkstēs boksā Čehoslovakijas izlase . . pārspēja Skotijas sastādīto. Sports 67, 155, 4. Drēzdenē notika VDR un Lielbritānijas valstssacīkste, kurā pārliecinoši uzvarēja mājinieki. Sports 81, 93, 4.

valstsvīrs, -a, v. *Persona, kas ieņem amatu augstākajās valsts varas un pārvaldes iestādēs.* □ Kāds vēsturnieks . . lasīs Čērčila memuārus. Šis lielais angļu valstsvīrs . . ir atstājis daudz zīmīgu un dziļdomīgu izteicienu un patiesību. Janovskis 2, 144. . . Jūlijs Cēzars, viens no senās Romas lielākajiem valstsvīriem un vadoņiem, ieradies reiz teātrī ar vainagu, kas bijis izgatavots no tīra zelta un mirdzošiem dārgakmeņiem. Upīte 1, 66. sal. . . viņš spriež, runā, secina kā politiķis, kā plaša vēriena valstsvīrs. Vējāns 5, 217.

valstsvizīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Valstsvīra oficiāla vizīte citā valstī.*

valšķība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a l š ķ ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; valšķīgums.* □ «Vai jūs domājat, ka es tik vieglprātīga, Ozola kungs!» Marta gan nopietnā balsī runāja, bet acīs mirdzēja valšķība. Zeiboltu J II, 76. «Viņa ir palaidusies valšķībā un nepaklausībā . . Šo zemnieku skuķi nedrīkst tā palaist.» J Kalniņš 4, 124.

valšķīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **valšķīgi.** *Tāds, kas izturas koķeti, draiskulīgi, arī mazliet viltīgi.* □ Pēc Solveigas un Grietiņas, un Džuljetas Lilita Bērziņa pārtapa valšķīgajā, izsmējīgajā skaistulē Jūlijā — grāfienē Imperiālijā F. Šillera jaunības gadu traģēdijā «Fiesko». Hausmanis 4, 97. Viņa vairs nebija tik aušīga kā toreiz, kad mēdīja mani . . Valšķīga un draiska gan. Gūtmanis 4, 120. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Valšķīgi smiekli. V. solījums. □ Vita izturējās skaļi un pasvītroti valšķīgi, it kā tīšām pūlēdamās izrādīties banālāka . . , nekā patiesībā bija. Skujiņš 10, 32. Ribings noliecās pār galdu — sejā tam izzuda valšķīgais smaids, acis kļuva cietas un asas. Grīns 2, 119. Melnīgsnēja seja, vaigiem vēl bērnišķīgs apaļums, bet lūpas sārtas un valšķīgas. Ezera 12, 26. «Esi mierīga, Elziņ! Šis kungs, cik es saprotu, grib tev tikai labu.» . . — «Tikai labu!» žandarms iesmējās valšķīgi un tīšām skaļi . . J Kalniņš 7, 10.

valšķīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a l š ķ ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; valšķība.* □ Ne miņas [meitenei] no valšķīguma. Platas, izbrīna un itin kā klusu baiļu pilnas acis, kurās strauji uzplaiksnīja interese un ziņkārība . . Ezera 13, 256.

valšķis, -ķa, v.; **valšķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Valšķīgs cilvēks.* □ «Ak, kā jūs protat cilvēkiem galvu sagrozīt . . . Jūs esat patiešām liels valšķis . . .» A Deglavs 1, 495.

valšķīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Draiskulīgi, koķeti, arī mazliet viltīgi izturēties, uzvesties.* □ . . līdzi varēja ienācējus mierīgi padzīt, ja vien gribēja, bet tie valšķījās kā mazi bērni un ļāva ar sevi kaitēties . . Niedra 3, 69.

valters, -a, v. *Vācu sistēmas automātiskā pistole.* □ «Esmu viņam redzējis divas pistoles. Vienu valteru, otru — parabellumu.» Lukjanskis 5, 104.

valūta, -as, s. **1.** *Valsts naudas sistēmas vienība un tips (zelta, sudraba nauda, papīrnauda).* Stabila v. □ Viņš mēģināja pārrēķināt, cik tas [angļu mārciņas] būs latos, bet, tā kā nekad savā mūžā ārzemju naudu nebija mainījis latviešu valūtā, tad rēķinādams arvienu pārskaitījās. Mauriņa 2, 120. Igaunija . . sāka gatavoties nacionālās valūtas ieviešanai. Diena 93, 81, 2.

2. *Ārvalstu nauda (kredītbiļetes, monētas u. tml.).* Konvertējama v. Pelnīt valūtu. Valūtas kurss — *vienas valsts nauda, kas izteikta citas valsts naudas vienībās.* □ Kabinetšefs: Ziemeļu masīvā ekspedīcija konstatējusi dzelzsrūdas atradnes, kas . . dos valstij valūtu, bet tautai — darbu un maizi. Zīverts 1, 419. Skaudība ir netikums, bet, redzot, ka bezdelīgas viegli lido bez valūtas, vīzas un pases, manī katru reizi kaut kas iesāpas. Mauriņa 1, 87. . . Anglijas, Francijas, Itālijas un Īrijas valūtu kursi brīvi svārstās atkarībā no starptautiskā valūtas tirgus konjunktūras. Zv 77, 9, 15.

valzirgs, -a, v. **1.** dsk.; zool. *Roņu kārtas zīdītājdzīvnieku dzimta, kuras pārstāvjiem ir masīvs ķermenis ar samērā nelielu galvu un gariem augšējiem ilkņiem un kuri dzīvo arktisko jūru krastos.*

2. *Šīs dzimtas dzīvnieks.* Valzirgu medības. □ «. . es piedzimu no valzirgu ādām saslietā jarangā.» Rīgas B 82, 221, 5.

valzivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s.; novec. *Valis (2).* □ Viņš zināja aukstu jūru, Kur zilās valzivis peld. Vācietis 3, 12. Minhauzens: Un svētku dienās man pasniedz zivi. Ne jau kādu vienkāršu zivi, bet īstu valzivi. Zīverts 1, 238. Tie [makšķernieki] bija nobruņojušies ar vismodernākajām . . zvejas ierīcēm, tīkliem un ķeselēm . . Vajadzības gadījumā tie tiktu galā ar valzivi. Janovskis 1, 423. pārn. Darbu stilistika balstās uz tām pašām mūsu modernās arhitektūras valzivīm, kuras nāk no klasicisma, romantisma un funkcionālisma tradīcijām. Māksla 84, 1, 53.

vaļa, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Brīvs laiks; stāvoklis, kad nav steidzamu, neatliekamu darbu, pienākumu.* Vaļas brīdis — *vaļasbrīdis.* Vaļas prieks — *vaļasprieks.* □ Pēdējo nedēļu ar tiem karstajiem sējas darbiem neizināca vaļas paskatīties, kā zāle aug pļavās . . Upīts 4, 82. Gariks: Pagaidām lai viņa iet darbā — tur nav vaļas domāt un gremzties par likteni. Zīverts 2, 333. «. . vai nu tagad vaļas domāt par mācībām?» Ezera 11, 57. . . grāmatzīmju veidošanu, tāpat kā to kolekcionēšanu, meistars uzlūkojis par vaļas brīžu nodarbošanos. Tidomane 1, 114.

2. *Brīvība; iespēja brīvi rīkoties, izturēties.* Liela v. Dot (arī ļaut) vaļu — *neierobežot (kādu), ļaut (kādam) darīt, ko grib.* □ Kalējs bija dienas darbus nobeidzis un aizgājis uz istabu vakariņās. Mums nu bija vaļa saimniekot pa smēdi. A Gulbis 3, 68. Galvu reibinoša vaļa — līdz tam brīdim, kad vecaimātei izdosies mani noķert aiz brunču stūra . . Viese 4, 40. Laidara starpā, kur vienā malā pieslējusies zvilnēja ratnīca, bija iekārtots sivēniem aizgalds, lai tie ap māti izdzīvotos vasaras vaļā, brīvajā gaisā . . Niedra 1, 69. Ļāvu skolēniem pašiem pilnīgu vaļu. Viņiem labu ieceru allaž pa pilnam, palīdzēju tikai ar padomu. Ķirškalne 1, 97. ◇ Savā vaļā — a. *Bez uzraudzības (parasti par bērniem).* □ Skuķi aug gandrīz vai savā vaļā, un līdz šim dievs sargājis, nekāda nelaime nav notikusi. Zigmonte 13, 223. . . skolā dienām nenotiek mācības, un skolas bērni klīst savā vaļā. J Kalniņš 9, 16. Juris auga kā īsts pilsētas puika. Savā vaļā, pagalma un ielas skolots. Bels 6, 220. b. *Brīvi (par dzīvniekiem).* □ Aitai visu vasaru ķēde un miets, jēri ganās savā vaļā, jo paši vien nekur prom neiet. Caune 4, 58. Noraisiet kumeļam pinekļus, Palaidiet savā vaļā: Katram pienākas viņa Brīvības daļa. Purvs 4, 137. // *Neierobežota (parasti emocionāla, psihiska stāvokļa) izpausmes iespēja.* Ļaut vaļu līksmībai. Ļaut vaļu fantāzijai. □ . . es cīnos ar miklumu, kas sariešas acīs, es neparko neļaušu vaļu asarām, tas būtu kauns. Brodele 17, 21. // *Neierobežota (dabas norises, parādības u. tml.) izpausmes iespēja.* □ Kalnā, kur vējiem vaļa, stāv Braki. Atm 218. Samocītajā, steigā artajā tīrumā brīva vaļa nezālēm, jo tās zeļ arī trūcīgi mēslotā zemē . . Cīņa 80, 228, 1.

○◇ Ļaut sirdij vaļu — a. *Vaļsirdīgi pateikt, izstāstīt ko par sevi.* □ Pēteris, Lauris un Koška, vieni palikuši, ļāva sirdij vaļu un izkratīja visu, kas uz tās bija sagulies. A Deglavs 1, 414. b. *Neierobežot savas emocijas, to izpausmi.* □ Viņa gaida Ievas atbildi, bet tad nesagaidījusi turpina: «Tu teici, man neesot sirds. Tas ir bargi sacīts un, man liekas, ne visai pārdomāts. Ne visi ļauj savai sirdij vienādu vaļu.» Zigmonte 2, 112. ◇ Ļaut nerviem vaļu — *neapvaldīt nervozitāti.* □ . . viens cilvēks dod vaļu saviem nerviem, otrs tos savalda, un otrs, bez šaubām, ir cienīgāks. Zigmonte 4, 19. Kad uzņem filmu, režisors . . nevar ļaut nerviem vaļu, visi uzteic viņa mieru, korektumu un savaldību . . Zv 80, 6, 19. ◇ Ļaut (arī dot, laist) mēlei vaļu sar. — *daudz runāt; runāt ko nevajadzīgu, lieku.* □ . . Antons aizdomīgi paraudzījās sievā. Citādi nav, atkal ļāvusi mēlei pilnu vaļu. Būs izplāpājusi, ko mājās Regīna un ko pirmīt viņš izmeta [pateica] pagalma viņā pusē. Niedre 12, 80. ◇ Dot vaļu rokām sar. — a. *Sist (kādu), kauties.* b. *Aizskart, satvert, apkampt (kādu) pret (tā) gribu.*

◇ Dot kājām vaļu (arī ziņu), arī ļaut kājām vaļu sar. — a. *Bēgt, ātri skrienot (parasti aiz bailēm).* □ ..mēs devām tūlīt kājām vaļu. Lielākie skrēja vairāk iedomāto baiļu dzīti, bet mazākie no tiesas juta jau pie kāju ikriem zvēra [meža cūkas] zobus. Jaunsudrabiņš 2, 39. Milija.. devusi kājām vaļu un, kliegdama visā galvā — Grieta nāk, Grieta nāk! ieklupusi mātei brunčos, drebēdama kā apšu lapa. Andersone 1, 7. b. *Ātri iet, skriet.* □ «Būs jāiet kādam padomu prasīt,» nodomā māte un dod kājām vaļu. Zunde 1, 17. Steigā atstājot Zelmas māju, man, saprotams, noteikta plāna par tālāko nebija. Devu kājām vaļu — un punkts. Skujiņš 13, 56. ◇ Laist kājām vaļu, arī laist ļekas (arī kājas) vaļā sar. — *ātri bēgt; ātri doties prom.* ◇ Ļaut (arī dot) kātiem vaļu vienk. — *bēgt, ātri skrienot.* □ ..seminārists ļāva kātiem vaļu uz semināra pusi, bet pilsētnieki [skolēni] gavilēdami dzinās viņiem pakaļ. Rozītis 2, 147.

vaļā, apst. **1.** parasti savienojumā ar verbu «būt», «stāvēt», «turēt» formām. *Norāda uz stāvokli, kad (kas) ir atdarīts, atvērts, nav aizslēgts.* Vēdlodziņš ir v. Skapis ir v. Lūka stāv v. Sporta zāle ir v. □ ..durvis bija vaļā un āra gaismas strēle kliedēja kāpņu telpas mijkrēsli.. Ezera 9, 124. Turlums: Durvis ir ciet, un atslēga man kabatā. — Iza: Bet logs ir vaļā. — Turlums: Tu gribi izlēkt pa logu? Zīverts 2, 167. Rīta mētelis viņam bija vaļā, atsegdams kreklu un vājas krūtis.. Vilks 3, 67. Mēs atradām gaišu pļaviņu un tās vidū siena šķūni. Beāte skrēja skatīties un tad sauca man: «Cik jauki, šķūnis ir vaļā!» Zigmonte 17, 159. ◇ Vērt vaļā maku — *sākt kārtot maksājumus.* □ ..novērtē politisko un saimniecisko situāciju un tikai tad domā, vai maku vērt vaļā. Lauku Avīze 90, 22, 7. ◇ Turēt maku vaļā — *bieži, arī ilgstoši izdarīt maksājumus.* □ «Un es lai tikai turu maku vaļā. Domā, kaimiņš par velti tev dos mašīnu?» tēvs runāja.. Sakse 1, 55. // *Par acīm, muti.* □ Tik allažiņ acis vaļā, Ausis lai skaidri dzird.. Dorbe 5, 29. Stasuka roka noslīd zemāk, plaši atvērtās acis skatās projām. Viņa mute ir vaļā, it kā vēl gribētu nez ko nepaspētu pasacīt. Klīdzējs 1, 117. ◇ Mute paliek vaļā, arī palikt ar vaļā (arī vaļēju) muti — *saka, ja par ko ir liels pārsteigums, izbrīns.* □ ..man mute no brīnumiem palika vaļā. Vai tad tā var izdarīt: te vēl balts eņģelis, te jau veca čigāniete, bet patiesībā — meitene? Klints 1, 20. Viņš bija apvilcis vasaras uzvalku, kaut ko tik vienkāršu, bet elegantu, ka mēs palikām ar vaļā mutēm. Saulītis 13, 25. ◇ Turēt acis vaļā — *uzmanīgi vērot; uzmanīties.* □ «..vakardien jūrā manīta klejojoša mīna. Tas gan bijis tālu no mūsu kursa, bet pie stūres turiet acis vaļā..» Līvs 1, 80. «Es savējiem [bērniem] allaž piekodinu, lai, staigājot pāri sliedēm, tur acis vaļā.» Lubējs 1, 11. ◇ Kamēr acis vaļā (arī platas) — *kamēr dzīvo.* □ «..nevaru paciest, ka Mālniekos, kamēr man acis vaļā, nevalda kārtība.» Blaumanis 6, 264. // *Norāda uz stāvokli, kad (kas) ir atrisis, atrodas izklaidus.* Bizei gals ir vaļā. □ Man jāsteidzas palīgā pie kaudzes mešanas, jo viss siens ir vaļā un debess taisās [uz lietu].. Kaudzītes 1a, 30. // *Norāda uz stāvokli, kad (kas, parasti brūce) nav sadzijis, aizaudzis.* □ Jāzeps: Ak, visas vātis vaļā vēl un čūlo, Sedz plāna plēve, nejauss pirksts to plēš. Rainis XIb, 173. ..liepas stumbrā bija izzāģēts prāvs robs, tas nebija aizaudzis, un koka rēta stāvēja vaļā, pelēcīga un nedzīva. J Kalniņš 10, 235. // *Norāda uz stāvokli, kad (kas, parasti ūdenstilpes ūdens, ūdenstilpe) nav aizsalis.* □ Tikai ceturtās dienas pievakarē ūdens Dižupē bija pilnīgi vaļā. Bendrupe 2, 83. Aizsalst upe. Vispirms — gar malām, atvari paliek vaļā. Kalna 1, 83. Tikai jūra nemaz negribēja aizsalt.. kā stāvēja vaļā, tā stāvēja. Sudrabu E 3, 143.

2. parasti savienojumā ar verba «būt» formām. *Norāda uz stāvokli, kad (kas) ir atvērts, darbojas (par veikaliem, iestādēm u. tml.).* Krājkase jau ir v. □ Jā, otrs veikals bija vaļā. Un gar sienu plauktā gandrīz bļodiņas vien! Lielas un mazas, pērc kuru gribi! J Kalniņš 2, 128. ..tur jau viņš stāvēja pie pilsētiņas vienīgā avīžu kioska, kurš turklāt vēl nemaz nebija vaļā. Zigmonte 4, 113.

3. *Norāda, ka darbības objekts ir (kļūst) nesaistīts, nesaturēts, brīvs.* Laist virves galu v. Laist suni no ķēdes v. Laist vaļā sar. — *atbrīvot, atlaist (no darba).* □ Vaļā palaistā muca, vēja dzīta un straumes nesta, peldēja arvien tālāk un tālāk jūrā.. Grīva 7, 14. Niklāvs gribēja iet projām, bet Šindlērs saņēma viņu aiz rokas un nelaida vaļā. K Zariņš 2, 123. Šķūtīs viņi aizdzīti aiz Brjanskas, nav bijis ne pašiem, ne zirgiem ko ēst. Šķūtnieki sākuši slimot ar dizentēriju, bet vaļā nav laisti. Hor 90, 2, 23. // *Norāda, ka darbības subjekts ir (kļūst) nesaistīts, nesaturēts, brīvs.* Laisties v. no koka. Lauzties v. Tikt vaļā — *atbrīvoties (no kā, arī no kāda).* Deguns atnācis vaļā sar. — *saka, kad pēc iesnām ir atjaunojusies normāla elpošana.* □ Šādās naktīs pumpuri sprāgst vaļā.. Kaijaks 2, 122. ..Konstance turas ar visiem savas mazās rokas pirkstiem pie Andriva rokas lielā īkšķa visu laiku un nedomā laisties vaļā. Klīdzējs 1, 84. Tās bija grūtas domas, un Kaspars no tām gribēja ātrāk tikt vaļā. Līvs 2, 25. Ja bērni redz, ka no viņiem grib vaļā tikt, tad nav ne dzīšus aizdzenami. Belševica 1, 101. ◇ Taisīties vaļā sar. — *censties atbrīvoties (no kāda, no kā, kas traucē).* □ Graciadio: Taisies no Lionardo vaļā. Jo ātrāk, jo labāk. To es tev kā drauga dēlam pasaku. Šeit galmā viņš nav palicējs. A Eglītis 1, 262.

4. savienojumā ar bezpriedēkļa verbu. *Aizstājot verba priedēkli at-, norāda, ka darbības objekts tiek atdarīts, atvērts, atslēgts u. tml.* Vērt logu v. Lauzt v. Plēst v. Raisīt vīstokli v. Pīt bizes v. □ Taisīju portfeli vaļā un ņēmu krūku laukā. Skujiņš 7, 34. Monika ver plaši vaļā vārtus. Ezera 11, 81. Kāds nāca. Priekšnama izbūvē brīdi grabinājās gar sienu, tad slēdza vaļā sašķiebušās ārdurvis. Stankevičs 2, 9.

5. savienojumā ar priedēkļa verbu. *Pastiprina verba priedēkļa at- nozīmi.* Atvērt durvis v. Attīt lakatu v. □ ..Ojars.. piegāja pie loga. Viņš atgrūda to vaļā un ar baudu ieelpoja silto, smaržaino vasaras nakts gaisu. Eglons 1, 165. Viņš izvilka lielu, vecmodīgu pulksteni, atsita vaļā vāciņu, paskatījās.. Zigmonte 1, 92. ..nodeldētie [čemodāna] slēdži atsprāga vaļā, un uz grīdas izkrita visa bagātība.. Ezera 1, 225. // *Pastiprina verba priedēkļa pa- nozīmi.* Panākt vaļā — *mazliet atdarīties, atvērties; arī atirt, atraisīties.* □ Lēnām un negribīgi pagriežos pret neliela auguma vīrieti gaišā vasaras kreklā, vaļā pavērtu apkaklīti, pelēkām, nopietnām acīm. Pasaules sp II, 432. Skolas pārzinis pavilka vaļā galda atvilktni, parakājās papīros, atrada kādu aploksni. J Kalniņš 10, 369. ..beigās [Valters] vēl pārbaudīja, vai aukla nevar panākt vaļā. Zigmonte 9, 170.

○ Nākt vaļā — a. *Vērties vaļā, arī raisīties vaļā.* b. *Kļūt pieejamam, arī izmantojamam.* □ Rudenī nāks vaļā meži, sāks braukt uzpircēji, kuri par ogām un sēnēm maksā krietnu cenu.. Birznieks-Upītis 1, 148. ◇ Visi ceļi vaļā (arī pavērti) — *radītas (radušās) visas iespējas.* □ «..tagad tev, mīļais, visi ceļi vaļā, ja tikai griba sirdī un galva labi strādā.» Vanags 8, 162. ◇ Līdz kājai vaļā — *pilnīgi vaļā (parasti par durvīm).* □ ..Mikus atstāj pirts durvis līdz kājai vaļā.. J Kalniņš 9, 67. ..viņi [pircēji] tikai nāk un nāk — lielās stikla durvis nepārtraukti līdz kājai vaļā! Pad J 80, 229, 3. Logi un durvis vaļā līdz kājai.. Andersone 1, 107. ◇ Zobi vaļā vien stāv sar. — *saka par cilvēku, kas daudz un bieži smejas.* □ Nu kas tur nu ir no meitas — zobi vaļā vien stāv, un vai tad viņa uz vietas sēdēs jel vienu minūti? Sakse 7, 422. ◇ Kratīties vaļā (arī nost) — *censties tikt vaļā, atbrīvoties, arī izvairīties.* □ «Nost..!» puisis kratījās vaļā no Matildes rokām. Fimbers 1, 367. Viņš [tēvs] tikai kratās vaļā [no dēla], vēlāk, parunāsim vēlāk. Bet vēlāk viņam jāknibinās ap motociklu.. Bels 3, 117. ◇ Iet vaļā sar. — a. *Saka, ja šaujamierocis izšauj.* □ ..šāviens, protams, sprucis un gājis vaļā, un zaķis novēlies uz vietas beigts.. Ezera 13, 93. b. *Saka, ja kas sākas, arī ja kas strauji noris.* □ «Pēc Jāņiem iešot vaļā uzbrukums visā Daugavas frontē,» es sāku aizgūdamies stāstīt.. Grīns 1, 261. ..ierodas Kreža Anna, nu būs dziedāšana, nu ies vaļā! Ziedonis 9, 232. Nākamās vasaras jūnijā karš gāja vaļā kā sprādziens.. Bels 6, 71. ◇ Elle iet vaļā sar. — *saka, ja kas nepatīkams noris ļoti strauji, intensīvi.* □ Meistars klausīdamies kraukā. Tā nav laba zīme. No tā mēs zinām, ka viņš sevī par kaut ko gremžas. Nu drīz elle ies vaļā! Sēlis 4a, 23. ◇ Laist meldiņu vaļā sar. — *sākt skaļi raudāt (parasti par bērniem).* ◇ Klāt vaļā (arī laukā), arī pērt vaļā sar. — *atklāti, vaļsirdīgi stāstīt.* □ Antijs: Es nenāku sūdzēties, seržant! Man jārunā pavisam citā lietā. — Seržants: Tad klājiet vaļā! Kas tā par lietu? Zīverts 2, 311. ..pats neesi kā nākas padomājis, tikai uzreiz per vaļā. Zigmonte 5, 26. ◇ Raut (arī plēst) vaļā sar. — *strauji sākt (parasti ko dziedāt, spēlēt, dejot).* □ Muzikanti neliek sevi divreiz lūgt: atvēzējas un rauj vaļā «Pie skaistās, zilās Donavas». M Zariņš 5, 67. «Viņš [Ķīris] sasaucis veselu pulku citu putnu un tagad rauj vaļā brīnumjauku meldiņu.» Kaldupe 17, 31. Vaivariņš.. ieņēma plaušās gaisu un pilnā balsī plēsa vaļā Toreadora āriju. Jansons 4, 659. ◇ Pucēt vaļā sar. — *strauji sākt (parasti iizisku darbību).* □ «Tu vis, pie Stendera dzīvodams, neprasīji, cik viņam maksā izkapts, cik arkls. Saņēmi gatavu un pucēji vaļā.» Sakse 7, 160. ◇ Grūst vaļā sar. — *ātri, bez apdoma sacīt, paust.* □ «Kā dēls tad esi?» pēkšņi atkal ierunājas sīkā balss. — ..«Krūmiņa,» Andris grūž vaļā pirmo uzvārdu, kas ienāk prātā. Dripe 1, 57. ◇ Spert (arī šaut) vaļā sar. — *pēkšņi, ātri teikt, sākt runāt.* □ ..viņa pacēla skatienu no kartupeļa un spēra vaļā to, kas sakrājies uz sirds. Ezera 9, 305. «..šauj nu vaļā, kas tev īsti ir uz sirds. Tas ir skaidri lasāms tavā sejā, ka tevī deg kāds mazs noslēpums.» Janovskis 1, 151. ◇ Laist ļekas (arī kājas) vaļā, arī laist kājām vaļu sar. — *ātri bēgt, ātri doties prom.* □ «Vai brāl,.. laidīsim ļekas vaļā, es bēgšu līdz.» LTP 60. ..no zemes izšāvās brūni, spīdīgi kukaiņi. ..Uģis pārbijies taisījās laist ļekas vaļā.. Vāczemnieks 1, 75.

vaļasbrīdis, -ža, v. *Neilgs, īss laika posms, kad nav steidzamu, neatliekamu darbu, pienākumu.* □ Es turpat netālu zem liepas laboju grābekļus.. Tas bija Sīmaņa vaļasbrīžu darbs, nu daru pats.. Avotiņa 7, 176. ..vaļasbrīžus labprāt pavadu dravā, pie bišu stropiem. Zv 79, 17, 8. Dāsnā ziema šogad lutina sporta cienītājus. Kā tik kāds vaļasbrīdis — slēpes vai slīdas pie kājām — un aidā! Sports 81, 40, 1.

vaļasprieks, -a, v. *Tas, ar ko nodarbojas, aizraujas (brīvajā laikā).* □ ..viņa vaļasprieks esot medības un bites. Tā esot atslodze no intensīvās darba dzīves. Avotiņa, Peters 1, 173. Burkevics: Mūzika ir mans darbs un mana sūtība! — Rumba: Tā kā tagad lietas iegrozās, tad mūzika iznāk tikai tāds vaļasprieks, patapas darbiņš. Hobijs. A Eglītis 1, 528. ..tēvs, invalīds būdams, meistaroja no tāsīm cibiņas, koka kārbiņas. Tas viņam bija vaļasprieks.. Gūtmanis 4, 198.

vāļāt, -āju, -ā, -āju; pag. -āju; trans. *Vairākkārt velt uz vienu un otru pusi; valstīt.* □ ..Mārša vāļā plaukstā uztīto dziju kamolu. Niedre 15, 175. Nikse [kuce] dažkārt mēdz uzbrukt ezim. Tikmēr ar ķepu to viļā un vāļā, kamēr adatainis neiztur un pabāž purniņu no savām glābējām adatām. Avotiņa 9, 111.

vāļāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. **1.** *Guļus stāvoklī vairākkārt griezties, velties no vieniem sāniem uz otriem; valstīties.* □ Mēs, uzklupuši viens otram, vāļājamies pa dejas grīdu. Kā no viņpasaules dzirdu saucienus: «Kautiņš, kautiņš..» J Plotnieks 10, 168. Sakampis rokām vēderu, arī Agris novēlās zemē, sāka vāļāties un spārdīties man pie kājām.. Ezera 17, 155. Tajā [saules apspīdētajā laukumā uz grīdas] iegūlies pelēki svītrains runcis un labsajūtā vāļājās no vieniem sāniem

uz otriem. Purs 1, 98. // *Bezdarbībā gulšņāt.* Ilgi v. pa gultu. □ Es, zelēdams nokaltušu smilgas stiebru, vāļājos zālītē pie pagraba. J Plotnieks 10, 99. . . zinot, ka naktī [uz fronti] nāks rīdzinieki un mēs varēsim divas nedēļas vāļāties pa otru Daugavas malu, — mēs tikai tagad manām un jūtam, cik liels ir mūsu nogurums. Grīns 1, 267. Svētdienās viņš stundām varēja, neko nedarīdams, vāļāties uz dīvāna pussnaudā, pusmiegā . . Bels 2, 32.

2. parasti 3. pers. *Būt nevīžīgi, nekārtīgi novietotam, atrasties (kur) nesakārtotam, arī lielā daudzumā; mētāties (4).* □ Viņam radiatoru nevajadzēja, bet te [izgāztuvē] nu tie vāļājās, rūpīgs pirmskara lējums ar visiem ventiļiem. Svīre 2, 157. Atvilktnes malā vāļājās pārtrūkusi rokas sprādze, sabojājies pulkstenītis un vairākas liela izmēra aploksnes. Kaldupe 13, 46. Kapsētas mūrī dzelzī kalto vārtiņu vietā nu rēgojās tikai plata apdrupusi sprauga, vāļājās izmētāti akmeņi . . Kaijaks 7, 55.

vaļējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaļēji. 1.** *Tāds, kas ir atdarīts, atvērts, nav aizslēgts.* V. vāks. □ Meitene aizknikšķina pa garo gaiteni, un viņa gala vaļējās durvīs . . pamana Viesturu. Indrāne 2, 217. . . es izbāžu galvu pa vaļējo iluminatoru. Grīva 8, 133. . . pa vaļējo logu vējš atnesa tikai neskaidras skaņas no tālīnās šosejas . . Ezera 8, 194. ◇ Lauzties vaļējās (arī atvērtās) durvīs — *darīt ko jau padarītu, skaidrot ko jau noskaidrotu u. tml.* □ «Nelauzies vaļējās durvīs, Edgar! Ja es tevi nepazītu, es domātu — tev sagribējies uzslavas . .» Zigmonte 2, 232. // *Par acīm, muti.* □ Vaļējām acīm viņš gulēja [kuģa] kojā, taustīja pulsu un svīda aukstus sviedrus. Skujiņš 12, 322. . . slimnieks guļ ar vaļēju muti un viņam elpojot mute izžūst . . K Rudzītis 2, 20. ◇ Ar vaļēju (arī pavērtu) muti — *ar izbrīnu, pārsteigumu (klausīties, skatīties).* □ Mimoza: Un tagad jūs neatrodat nekā prātīgāka kā skatīties manī vaļēju muti. Jums vairs nav ko teikt. Zīverts 2, 405. ◇ Palikt ar vaļēju (arī vaļā) muti — *saka, ja par ko ir liels pārsteigums, izbrīns.* □ Raustām plecus un mirkšķinām plakstus. Ar vaļējām mutēm stāvam. Lukss 13, 118. ◇ (Ar) vaļējām (arī platām) acīm — *uzmanīgi, vērīgi, skaidri.* □ Viņš, dzīvi ar vaļējām acīm vērojot, bija jau spiests ar skumjām atzīt to patiesību, kuras cēloņus vēl gan nesaprata. J A Jansons 1, 42. Sportistam vienmēr jāatrod sevī spēks skatīties uz notiekošo vaļējām acīm. Liesma 72, 9, 14. // *Tāds, kas nav sastiprināts, saistīts (ar ko), atrodas izklaidus.* □ Šur tur naglas atnākušas nost, un gājējiem jāraugās, lai [ietves] dēļa vaļējais gals neiesistu pa pieri . . Cīrulis 1, 220. pārn. Vai redzi, ka tava vasara iet pa pļavu ar vaļējiem matiem? Brutāne 10, 89. // *Tāds, kas nav iesaiņots tarā, nav safasēts, nav iepildīts pudelēs u. tml. (parasti par pārtikas produktiem).* Vaļējais piens. Vaļējais krējums. Vaļējais cukurs. □ Vaļējie, neiesaiņotie [cepumi] sabirst kastēs. Tie ir tie, kurus veikalā pērkam «uz svara». Zv 73, 20, 13. // *Tāds, kas nav sastiprināts ar aizdari (piemēram, pogām) — par apģērbu, tā daļu; tāds, ko apģērbs neaizsedz (par ķermeņa daļu).* Vaļēja apkaklīte. □ . . vienmēr vaļēju krekla priekšu (podziņas bija notrūkušas, un sievai laikam trūka laika jaunas iešūt) viņš gāja no vienas puskaltušas ābeles pie otras . . Zigmonte 18, 95. Stepiņš pats bija basām kājām, nātnās biksēs un kreklā, ar vaļējām krūtīm. Birznieks-Upītis 6, 164. // *Tāds, ko nesedz ledus vai cita veida kārta, tāds, kas nav aizsalis (parasti par ūdenstilpes ūdeni, ūdenstilpi).* □ Viņa uzmanīgi iet pa mitro taciņu alkšņu biezoknī. Abās pusēs vietvietām ir vaļējs ūdens . . Kalndruva 8, 91. Purvs palika neaizsalis, slīkšņas vaļējas. Mauliņš 2, 102.

2. *Tāds, kas no visām pusēm nav norobežots, tāds, kam nav sienu, jumta (par telpu, celtni); tāds, kas nav slēgts.* Vaļēja terase. □ Vaļējo peldbaseinu ar ūdens sildīšanu varēsim izmantot tikai vasarā. . . vadība sola nākamgad . . pārbūvēt baseinu par slēgto. Zv 80, 16, 8. // *Tāds, kura virsbūvei nav jumta vai arī nav sienu un jumta (par transportlīdzekļiem, to daļām).* □ Diena bija laba, ar sauli, bet, vaļējā mašīnā sēdot, visu laiku drusku salām. J Kalniņš 10, 315. Pa dzelzceļu slīdēja sarkani kareivju vilcieni. Uz vaļējām platformām tika vesti apsegti lielgabali . . Strāls 2, 45. // *Tāds, kas nesedz vai tikai daļēji sedz pēdas virspusi (par apaviem).* □ Vaļējās vieglās vasaras kurpes ar ādas siksniņām purngalā ir apavi vasaras atpūtai. PL Siev 66, 7, 20.

3. med. *Tāds, kas izraisa ķermeņa virsas audu bojājumu (par traumu, parasti par lūzumu).* □ Vaļējās traumas saistās ar ādas vai gļotādas ārēju bojājumu (brūci), turpretī slēgtās ir bez tā. Visp ķir 153. . . ārsts konstatē: lielais liela kauls kādus piecpadsmit centimetrus zem ceļgala ir lauzts, un daudz netrūkst, lai lūzums būtu vaļējs. Dripe 4, 27. // *Tāds, kas nav sadzijis (parasti par brūci).* □ Tavi vārdi man brīžiem deg kā sāls uz vaļējas brūces. Krūklis 10, 13.

4. tehn.; fiz. *Tāds, kas ar kādu detaļu, elementu nav norobežots no visām pusēm; tāds, kam nepārtraukti notiek vielas un enerģijas apmaiņa ar ārējo vidi (parasti par sistēmu).* Vaļēja liesma. □ Starp bioloģiju un . . termodinamiku, izrādās, nekādu pretrunu nav, jo šūna vienmēr ir vaļēja («atklāta»), nevis izolēta sistēma, spēj uzņemt un pārvērst enerģiju. Zin T 76, 4, 33.

5. mat.; astr. *Tāds, kura elementu, sastāvdaļu kopums nav noslēgts.* V. intervāls. Vaļēja zvaigžņu kopa.

○ Vaļēja zilbe val. — *zilbe, kas beidzas ar patskani vai divskani.*

vaļenieks, -a, v.; **vaļeniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vaļinieks.* □ Tas bija kāds aizezerē dzīvojošs vaļenieks, kurš slaucīja apkārtnes muižu, skolu un arī dažu saimnieku māju skursteņus. Austriņš 2, 271.

vaļība, -as, s. **1.** *Vispārināta īpašība → *vaļīgs* (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Istabā mazliet iereibuša cilvēka vaļībā ienāca Egle. Birze 5, 127. Ar intīmu vaļību Jautrīte uz dīvāna ierīkojās aizvien ērtāk, no-

āva kurpes, aptvēra rokām savus pilnīgos ceļgalus un atbalstīja uz tiem zodu. Skujiņš 3, 195. Mēs [izsūtītie] gribējām strādāt pļavā, kā raduši, piesedzot vien kaunuma vietas. Vecticībnieki tādas vaļības necieta. Gūtmanis 4, 254.

2. novec. *Brīvība; arī bezrūpība, iespēja rīkoties pēc savas patikas.* □ Tauta zaudēja savu vaļību. ME IV, 465. Vaļība un tīksme apņem man sirdi: varu staigāt nakts klusumā, varu elpot vēsi smaržīgo gaisu, varu sapņot, varu gaidīt .. Saulietis VIII, 226. Piecus mēnešus bija jāsvīst nesaudzīgi, lai nopelnītu skolas naudu un iztiku visam gadam. Vienīgi svētdienās Jukums dzīvoja vaļībā: lasīja par lielpilsētu būvniecības problēmām. Pasaules sp I, 127.

vaļīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaļīgi. 1.** *Tāds, kas nav stingri piestiprināts, savilkts, nostiepts u. tml. un kas (parasti) var kustēties.* V. parketa dēlītis. V. pinums. V. mezgls. Turēt izkapts kātu rokā vaļīgāk. Vaļīgi savilkta josta. □ Piegāja, pašķieba [zēni] durvīs vaļīgu dēļa galu, spraucās iekšā [šķūnī]. Delle 2, 174. .. sekretārs glauda tumšā uzvalka atlokus, sarausta ciešāk vai atlaiž vaļīgāk kaklasaiti .. Dripe 4, 223. Matu šķirtne viņai bija tieši galvvidū, abās pusēs tai cirtas vaļīgi slīga lejup gar deniņiem un kalsnajiem vaigiem. Kaijaks 3, 57. pārn. .. tuvības saites [starp draudzenēm] kļuva vaļīgākas ar katru gadu. Zigmonte 13, 80. ◇ Palaist vaļīgāk grožus — *piešķirt lielāku brīvību.* ◇ Vaļīga mēle — *saka, ja cilvēks ir runīgs, arī nevajadzīgi daudz runā, izpaužot ko noklusējamu.* □ Tagad tais brīžos, kad [iedzerot] mēle kļuva vaļīgāka, sākās nebeidzami strīdi. J Kalniņš 3, 214. .. no vaļīgām mēlēm pasprukušas valodas arī līdz viņa ausīm atnesušas ziņu, ka viņu uzskata par drusku gaisā pasistu. Lapsa 7, 160. // *Brīvi krītošs, nepieguļošs (par apģērbu); tāds, kas pēc lieluma un formas pilnīgi nepiegul kājām (par apaviem).* □ Agrafenai bija tumši, kupli svārki līdz zemei, blūze pārlaista tiem pāri, jo apģērbu vajag taisīt tādu vaļīgu: tēju padzērušās un plāceņu paēdušās kupču sievas mīl atlaisties krēslā, nesajūtot nekādu iežņaugu ap vidu. Dzene 3, 149. Sniegs sausi gurkstēja zem ragavu sliecēm, zem cilvēku un zirgu soļiem, kā milti sabira vaļīgās pastalās, lai tur saplaktu, gājēju pēdu siltuma kausēts. Plaudis 3, 27. // *Tāds, kas nav ciešs, stingrs, arī noteikts (piemēram, par tvērienu).* □ Es nepūlos izņemt savu plaukstu no siltās [bērna] rociņas, kuras aptvēriens kļūst arvien vaļīgāks. PL Siev 86, 1, 8. Viņa sejā bija aizvainotība, un rokas vaļīgi svaidījās kā linu kulstītājam. Rozītis 1, 5.

2. *Brīvs, neaizņemts (par laikposmu), bezrūpīgs (par dzīvi).* □ Ķocīšu Eglītes kāzās, kuras, kā rudens vaļīgā laikā, dzēra jau trešo dienu, ieradās gluži negaidīts viesis .. Austriņš 2, 232. Lauksaimniecības nodaļas līdzstrādnieki bija nodevuši savus kārtējos materiālus laikraksta .. numuram — iestājās vaļīgāks brīdis .. Purs 1, 185. Viņš žēloja tēvu tāpēc, ka ar viņa nāvi beidzās viņam vieglās, vaļīgās dienas pilsētā, sākās nopietnā darba dzīve .. Veselis 1, 107. Mēs bijām vasarās paraduši dzīvot vaļīgi, ēst nekārtīgi .. A Eglītis 2, 186. // *Tāds, kam ir brīvs, neaizņemts laiks.* □ .. Ritai darba bija mazāk un viņa kļuva vaļīgāka. Rozītis 2, 109. .. Kārlis kādā dienā aizgāja uz pagastnamu, kur varēja apklausīties pie ļaudīm, vai kāds nezina vaļīgu gaitnieci, kas nebaidītos no darba .. Niedra 1, 127.

3. *Tāds, kas izturas brīvi, nepiespiesti; arī tāds, kas izturas pieņemtajām normām neatbilstoši, izlaidīgi.* □ Viņš cerēja, ka pēc pēdējās plašās sarunas viņi kļūs atklātāki viens pret otru, vaļīgāki satiekoties, brīvāki vārdos. Ādamsons 3, 167. Slinks uz darbu un gaužām vaļīgs mutē ir Jānis Rozīte. Dripe 12, 12. Skuķi taču bija cītīgi tēlojuši vaļīgas un dabūjamas dāmas. Kolbergs 3, 325. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Mārtiņš .., staigādams pa sava nama viesistabu, juta pavisam neapslāpējamu tieksmi ērti un vaļīgi izlaisties sēdeklī .. A Eglītis 6, 299. Viņš izlikās neko nemanām, tīši ieņemdams uzsvērti nepiespiestas un vaļīgas pozas — atpogāja svārkus, tina ap pirkstu kaklasaiti .. Skujiņš 7, 80. .. pasaulē pēdējo piecdesmit gadu laikā izmaiņas notikušas arī intīmajā sfērā. Uzskati kļuvuši vaļīgāki, pašķīduši ētikas mūrējumi .. Diena 91, 204, 12.

vaļīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība* → *v a ļ ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. *Vispārināta īpašība* → *v a ļ ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

3. *Vispārināta īpašība* → *v a ļ ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Uzvedības v.

vaļinieks, -a, v.; **vaļiniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; vēst. *Bezzemnieks, kas par mītni pie saimnieka atlīdzināja ar savu darbu.* □ 18.—19. gadsimtā pirts kā trūcīgo lauku ļaužu — vaļinieku, darba nespējīgo invalīdu un vecu cilvēku miteklis .. pazīstama visā Latvijā. Cimermanis 1, 66. .. gandrīz no žēlastības kāds saimnieks to pieņēma savā pajumtē par vaļinieci, kur tad tā visvairāk pārtika, vērpdama vai arī darba laikā kalpodama kādas dienas algādzēs. Apsīšu J 1, 165. .. senāk te [ēciņā] mitinājies vaļinieks ar savu ģimeni, varbūt rentnieks, pusgraudnieks vai kāds no kalpu ļaudīm, vārdu sakot, tas, kas lielās mājas saimniekam .. bija izdevīgāk. Purs 4, 36.

vaļņveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vaļņa forma, veids.* V. uzbērums. V. paugurs. V. pietūkums. □ Raksturīgs veidojums ir vaļņveida gala morēnas, kas paceļas pār apkārtni kā lēzeni vaļņi .. Veģet 5. Pēc apaugļošanās ap sēklu izaug vaļņveida gredzens — sulīga sēklsedze, kas nogatavojusies ir spilgti sarkana. Birkmane 1, 16.

vaļņveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaļņveidīgi.** *Vaļņveida.* □ Baterijas novietojās pozīcijās netālu no ceļiem. Pretuguni te labi sedza vaļņveidīgie zemes uzbērumi. Branks 4, 102. Dažreiz tā [sēnes ārējā daļa] pat ieliecas vaļņveidīgi uz apakšu .. Draugs 82, 5, 29.

vaļoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Dzīvot bez tiešiem darba pienākumiem, atpūsties.* □ «Tagad nu varētu vaļoties. Dēls, meita

lieli. Pašai pensija. Bet es lai sēdētu mierīgi mājās!» Kalndruva 8, 292. . . sestdiena jau bija tā diena, kad lielajiem atļauts vaļoties, tikai bērniem jāiet skolā. Zigmonte 8, 75. Kad kombainieri ņemas melnās miesās, arī es [rakstniece] saspārnojos, jo man ir kauns vaļoties, kad citi plēšas pušu . . Ezera 18, 190.

vaļsirdība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vaļsirdīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . Adas vaļsirdība pret mani augtin auga. Ada man atzinās, ka Daniels ne šodien, ne agrāk neesot bijis viņas mīlestība . . . Kaijaks 5, 171. . . viņa negaidītā vaļsirdībā bija izstāstījusi savu negaro, bet visai samudžināto dzīvi. J Kalniņš 7, 552. Atraisījusies vaļsirdībā, Gundega vēlējās uzticēt Lejam par sevi visu, pat to, ko nezināja māte. Jauno v 59, 71.

vaļsirdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaļsirdīgi.** *Tāds, kas parasti pilnībā atklāj savas domas, pārdzīvojumus; atklāts (4).* □ Nē, viņa vairs nav īsti laba pret māti, nav vaļsirdīga. Baibai ir savs noslēpums. Bendrupe 1, 196. Lieknis jau bija manāmi iereibis un juta neatvairāmu dzinuli būt vaļsirdīgam, atklāt kādam visu . . Purs 1, 42. Kļuvis gluži vaļsirdīgs, Mora atzinās — viņa sapnis esot kļūt par rakstnieku. Viese 2, 94. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Vaļsirdīga saruna. Vaļsirdīga atzīšanās. Vaļsirdīga atbilde. □ «Sakiet man, bet pavisam vaļsirdīgi, roku uz sirds, — vai esat apmierināts ar darbu?» Luginska 1, 150. . . viņš smējās tik sirsnīgi, tik vaļsirdīgi un suģestējoši, ka arī es nespēju noturēties un smējos līdzi. Gūtmanis 2, 189. Viņas vēstījums kļuva pavisam vaļsirdīgs. Zemapzinīgas tieksmes, tumšas vēlēšanās izplūda vārdos kā karsti tvaicīga [tveicīga] dvēseles upe. Veselis 1, 84.

vaļsirdīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vaļsirdīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; vaļsirdība.* Drauga v.

vaļumjosla, -as, s. *No ledus brīva vai neaizsalstoša josla gar krastu.*

vaļums, -a, v. *Vaļējs ūdens, neaizsalusi vieta ledussegā.* □ Vietām sals nejaudā pievārēt krāci, citur avotu, vēl citur vaļumi veidojas tāpēc, ka cilvēks radījis mākslīgu ūdenskritumu vai ieplūdina upē ūdeņus. Zv 82, 2, 24.

vaļveidīgie, -o, vsk. vaļveidīgais, -ā, v.; zool. *Zīdītāju kārta, kurā ietilpst lieli ūdensdzīvnieki ar elastīgu ādu, biezu zemādas tauku slāni un lokanu asti, kas beidzas ar horizontālu spuru (piemēram, kašaloti, narvaļi, delfīni), samērā lielu galvu, kam mutē ir vai nu raga plātnes (planktona kāšanai), vai zobi (zivju izmantošanai barībā, piemēram, kašalotiem, narvaļiem); šīs kārtas dzīvnieki; vaļi.* □ Vaļveidīgie izplatīti visos pasaules okeānos un jūrās (lielākā daudzumā dienvidu puslodē), tikai nedaudzas sugas dzīvo Amerikas un Dienvidāzijas upēs . . Tauriņš 1, 145.

vampīrs, -a, v. **1.** *Būtne (mironis, spoks — parasti Eiropas tautu folklorā), kas naktīs pieceļas no kapa un sūc guļošu cilvēku asinis.* □ Tautas likteņstāsts ir Tota apņēmība pārkaldināt savu sirdi, lai viens pats dotos cīņā pret asinssūcēju vampīru un visu elles riju. Lit M 85, 36, 2. pārn. Tad nepalīdziet ne par matu, kur divi atkal ķildu sāk! Vienmēr šie vampīri būs klātu, kad naidi nāk un kari nāk. Ziedonis 23, 79.

2. *Sikspārņu kārtas dzīvnieks (Amerikas tropos, subtropos), kas naktī sūc siltasiņu dzīvnieku asinis; asinssūcējs sikspārnis.* □ . . daļa [sikspārņu] pārtiek no putnu un zīdītāju asinīm (piemēram, vampīri). Tauriņš 1, 47. Vampīru masveida koncentrācijas rajonos nereti novēro šo dzīvnieku uzbrukumus mājlopiem. Zin T 77, 7, 21. // dsk.; zool. *Sikspārņu kārtas dzimta, kurā ietilpst šādi dzīvnieki.*

vamzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vamzīgi;** apv. *Slikti pieguļošs, arī biezs, rupja auduma vai adījuma (par apģērba gabalu).* □ Neglīti uzšūts praks [svārki, žakete] tiek saukts par vamzīgu. ME IV, 467.

vamzis, -ža, v. *Biezs, rupja adījuma džemperis (parasti vienkārša fasona, vietām nepieguļošs).* Adīts v. □ Mugurā viņam bija pelēks vilnas vamzis, uz kreisā pleca aizpogājams cieši līdz pašam kaulainajam zodam. Talcis 2, 63. . . viņš, ne vārda nesacīdams, ienāca, līdz kaklam aizpogājis savu veco, melno vamzi . . A Eglītis 2, 29. // *Jaka (parasti bieza).* □ Pavēris durvis, viņš kvēpekļa gaismā ilgi dauzīja sava pelēkā vadmalas vamža piedurknes un krūtis. Līvs 2, 99. Viņa melnais noberztais ādas vamzis bija miklumā aprasojis un spīdēja . . Grants 7, 127. Samta vamzis mugurā. ME IV, 467.

vanādijs, -a, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements — gaišpelēks, plastisks metāls.* Vanādija rūdas. Vanādija korozija. Vanādija tērauds — *tērauds, kam par leģējošo elementu izmantots vanādijs; vanādijtērauds.* □ Tērauds, kam pievienots tikai 0,1—0,3% vanādija, iegūst lielu mehānisko izturību un spēju pretoties triecieniem. Upīte 1, 25. Plašas perspektīvas praktiskai izmantošanai radioelektronikā, mašīnbūvē, farmakoloģijā un citās nozarēs ir savienojumiem, kuru sastāvā ir titāns, cirkonijs, vanādijs. Rīgas B 85, 216, 4.

vanādijtērauds, -a, v.; parasti vsk. *Tērauds, kam par leģējošo elementu izmantots vanādijs.*

vanadzēns, -a, v. *Vanaga mazulis.* □ sal. . . Vilnim acis zibēja kā vanadzēnam, kas tikko grasās ķert pie dziesmas savu pirmo cāli. Saulītis 12, 155.

vanadziņš, -a, v. **1.** *Dem. → vanags.*

2. *Piekūns.* □ Purva piekūns jeb purva vanadziņš . . apdzīvo Eiropas un Āzijas ziemeļu joslu, diezgan tuvu polārajam lokam. A Kalniņš 1, 208. Mazais vanadziņš ligzdas izvēlas labāk lapu nekā skuju kokos. K Grigulis 5, 123.

vanagnadziņi, -u, vsk. vanagnadziņš, -a, v. *Viengadīgi vai daudzgadīgi tauriņziežu dzimtas cerojoši lakstaugi (lopbarības augi) ar dzelteniem ziediem.* Ragainais vanagnadziņš. □ Bet vasarās gar dzelzceļa stigu sazied pulka sīku ziedu kautrīgām krāsām, tur ir vanagnadziņi un āboliņš . . Zigmonte 18, 211. Vanagnadziņi ir vērtīgs lopbarības augs, kas dod sienu ar mazu kokšķiedras saturu, bet bagātu ar ol-

baltumvielām un minerālvielām. Tērauds 1, 106.

vanags, -a, v. **1.** *Piekūnveidīgo kārtas vidēji liels putns ar samērā īsiem spārniem un garu asti.* Acis (arī redze) kā vanagam (arī kaķim) — *ļoti laba redze.* □ . . augstu gaisā peld vanags, nekustinādams izplestos spārnus un asām plēsoņa acīm vērodams pļavu . . Grīns 1, 340. Zvirbuļu vanags tiek galā ar jebkuru medījumu, kas lielumā nepārsniedz to pašu, bet galvenokārt medī sīkos putnus, it īpaši jaunos. Latv dzīvn 48. Vistu vanags nebaidījās pat dienā cilvēku acu priekšā nočiept pašu krāšņāko gaili un vislabāko dējēju vistiņu. K Grigulis 2, 54. sal. Kurcuma gaišās acis zibēja kā vanagam, meklēdamas drūzmā pazīstamos. A Eglītis 4, 120. Ak tētīt, man jaunībā redze bija kā vanagam, bet tagad būs briļļains dēls! Ezera 11, 12.

2. dsk.; zool. *Piekūnveidīgo kārtas dzimta, kurā ietilpst vidēji lieli un lieli plēsīgi putni.* ○ Vanagu vīķis — *daudzgadīgs tauriņziežu dzimtas lakstaugs ar zili vai sārti violetiem ziediem.*

vanagvīķis, -ķa, v. *Vanagu vīķis.* □ Labākās apakšzāles ir . . sarkanais āboliņš, baltais āboliņš, pļavas dedestiņas, vanagvīķi u. c. Svinka 1, 39.

vanagzirnis, -ņa, v. *Vanagu vīķis.* □ . . vanagziņi ir savvaļā bieži sastopami. Tie izplatās stīgojot un aug kolonijās. Tērauds 1, 103. Vanagzirnis ir laimīgs, ja dabū kur pieķerties. Saules pusē pie eglīšu dzīvžoga uzkāpis cilvēka galvas augstumā. Caune 5, 208.

vanckars, -a v. *Aizperēta, neizšķīlusies ola, kurā dīgļa attīstība apstājusies.* □ Jūtot izsalkumu, cauna no būrīšiem «iztīra» ne tikai putnus, kas tur nakšņo, bet arī vanckarus. D kal 65, 47. Kad putni ligzdās olas perē, tur vanckars arī allaž vidū žūst . . Brīdaka 9, 91. pārn. «Daudz te [slimnīcā] paliek brašu zēnu,» Miķelsons saka, spiezdams roku Dunduram, «bet ir jau vanckari arī. Lai būtu kādi būdami, latvju puikas mēs esam visi . .» Grīns 1, 234.

vandalisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vandaliski.** *Saistīts ar vandali (2), tam raksturīgs.* Vandaliski postījumi. Vandaliska rīcība. □ Kāpēc mežkopja acu priekšā vandaliski tika iznīcināts visskaistākais mežs? Lit M 83, 9, 5.

vandalisms, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a n d a l i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Tu brauc garām un skaties — zāģē ceļmalas kļavas! Nu, vandalisms, bet zāģē! Ziedonis 20, 69. Cik gadu jau . . kapos noris cīņa ar vandalismu. Atrodas taču cilvēki . . , kas nebīstas grēka apgānīt mūsu senču atdusas vietas. Hor 90, 1, 39.

vandaļi, -u, v.; **vandalis,** -ļa, v.; **vandaliete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** vēst.; dsk., v. *Austrumģermāņu cilts, kas 455. gadā (mūsu ērā) ieņēma un nopostīja Romu.* □ Kopš vandaļi . . ieņēma Romu, to pamatīgi sagrāva, izpostīja, iznīcināja daudzus kultūras pieminekļus un mākslas darbus, radies arī termins «vandalisms». Cīņa 81, 148, 2. // arī vsk. *Šīs cilts piederīgais.*

2. *Kultūras vērtību, dabas bagātību u. tml. nesaudzīgs postītājs.* □ Krusts un divas pieminekļa lielākās daļas, ko vandaļi acīmredzot nebija spējuši citādi sabojāt, bija aplietas ar sarkanu krāsu . . Pad J 89, 181, 3. Arī apgāzta atkritumu urna, salauzts sols un izrauts krūms mūs uzrunā kā dzīvs pārmetums, kam neapturējām vandaļa roku. Cīņa 83, 99, 3. . . meža vandalis nav taču tikai negatavu ogu lasītājs vien, viņš liek apsmieklā dabu un tās norises . . D kal 79, 122.

vandīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; sar. *Jaukt, griezt (parasti steidzīgi, nevērīgi) no vienas puses uz otru (priekšmetu kopumu, tā sastāvdaļas); šādi pārmeklēt (kādu kopumu, arī vietu, kur ir vairāki priekšmeti, to kopums).* □ Viņš šņākdams noliecās pie sava galda, kaut ko vandīja ar roku pa tā apakšu, un tūliņ noklinkstēja pudeles . . Vilks 3, 67. Viņš piesteidzās pie kumodes un sāka meklēt. Un, jo ilgāk meklēja, drebošiem pirkstiem vandīdams atvilktnes, jo satrauktāks kļuva. Lācis 15, 128. Es laidīšos jūras dziļumos Un meklēšu, pētīšu, vandīšu tos, Līdz pērli būšu tur atradis . . Plūdonis 1, 29. pārn. Vējš vanda atvaraino ūdens klēpi, Kas vaļā irst un atkal kļaujas ciet. Imermanis 4, 7. ◇ Vandīt (biežāk griezt) apkārt visas malas — *meklējot jaukt visu; sīki pārmeklēt.* □ Velni vandīja visas malas apkārt. ME IV, 469. ◇ Vandīt (biežāk celt) augšā (vecas lietas, arī vecus notikumus) — *atgādināt, pieminēt ko senu, aizmirstu.* □ Vecos notikumus vandīt augšā. ME IV, 469. // *Apgriezt, ārdīt (parasti žāvējamo sienu).* □ . . mēs ar Elīzu grābekļu kātiem sienu vandījām un uzcirtām pabiezā, bet čaganā kārtā. Ezera 17, 139. . . Ilmāram apnika [rotaļāties ar meitenīti]. Nebija arī laika, vajadzēja iet vandīt āboliņu. Gulbis 4, 370.

vandīties, -os, -ies, -ās, pag. -īdos; refl.; sar. **1.** *Ilgstoši, intensīvi vandīt.* □ . . ienāca Miglas sieva un sāka vandīties pa aizkrāsni. Vilka laukā novalkātas un saburzītas drēbes un krāva uz krēsla Pētera priekšā. Sakse 7, 254. . . viņa samulsa un jo steidzīgāk un nervozāk vandījās pa kabatām. Viņa vilka ārā atslēgas un konfekšu papīrīšus, matu sprādzītes un vecas biļetes, mutautiņu un lūpu zīmuli . . Ezera 14, 107.

2. *Vairākkārt bezmērķīgi staigāt, braukāt u. tml.* □ Uz tilta motocikls apstājās, un kāds tumšs stāvs sāka locīties tam apkārt. Es tūliņ uzminēju, ka tas ir cāļu perinātājs Ješka. «Ko viņš vandās apkārt pa naktīm? Ir ar nemierīgs cilvēks.» Vilks 2, 42. «Viņa lugās galveno lomu nemaz neesot! Un vispār — tur nekas nenotiek! Visi pa skatuvi vandoties pliki!» Pasaules sp I, 444. // pārn. *Uzmācīgi, atkārtoti izraisīties (par psihiskām norisēm).* □ Pa galvu viņam vandās vienīgā doma: izstāstījusi . . . vai murgos izmuldējusi . . . Upīts IV, 772. Drebēdams aiz bailēm, metos, cik kāju, uz istabu atpakaļ. Šausmīgu domu virkne vandās man pa galvu. Plūdonis 2, 424.

vangale, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; apv. *Koka veltnis (veļas veltnēšanai).*

vangalēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; apv. *Veltnēt (veļu) ar vangali.* □ Veļu vangalē ar vangali. ME IV, 471.

vanilīns, -a, v.; parasti vsk. *Bezkrāsaina kristāliska viela ar aromātisku smaržu, kas glikozīdu veidā atrodas smaržīgās vaniļas augļos un ko iegūst arī sintētiski.* □ Gatavo pusšķidru piena mērci, kurai pievieno cukuru un vanilīnu. Ēd gat 142. Tas patiesi bija tortes rotāšanai domātais krēms, pareizāk sakot, krēmi — katrā trauciņā savs: brūnais — ar kakao, gaišais — ar vanilīnu. Ezera 8, 195. Vanilīna aromāts mūsu iztēlē parasti saistās ar svētkiem, kad no virtuves plūst kairinošas cepumu smaržas. Zv 63, 10, 32.

vaniļa, -as, s. **1.** *Orhideju dzimtas kāpelētājaugs, kura augļiem fermentējoties veidojas vanilīns.* Smaržīgā v. □ Atskaitot vaniļu, pārējās orhidejas ir tikai krāšņuma augi. Galenieks 2, 425. Vaniļa ir liānveida augs, kas pieder pie orhideju dzimtas. Tās apstrāde prasa daudz darba. Sākumā vaniļas standziņas, kas atgādina mūsu zaļo pupiņu pākstis, nesmaržo. Ergle 3, 24.

2. *Garšviela, ko iegūst no šā koka pākšveida augļiem.* Vaniļas mērce. Vaniļas krēms. Vaniļas saldējums. Vaniļas liķieris. □ Krējumu saputo, pievieno pūdercukuru un vaniļu. Kļaviņa 1, 124.

vankšķēt, parasti 3. pers., vankšķ, pag. vankšķēja, arī **vankšēt,** parasti 3. pers., vankš, pag. vankšēja; intrans.; sar. *Ilgstoši, arī apnicīgi riet (par suni).* □ . . suns aizsmacis vankšķ vienā un tai pašā vietā — kaut kur aiz Kārklu Lieknas. Indrāne 6, 70. Suns kaut kādās gluži aklās dusmās vankšķēja uz Džemmu aizvilkdamies . . Ezera 13, 226. Pie rijas stūra vankšēja arī aklais Belka . . Austriņš 2, 160. // vienk. *Apnicīgi runāt (parasti ko nenozīmīgu, lieku).* □ Ko tu nu tādus niekus vankšķi! ME IV, 472.

vankšķis, -ķa, arī **vankšis,** -ša, v.; sar. *Suns, kas mēdz ilgstoši, arī apnicīgi riet.* □ . . tādam muļķa vankšķim dota smalka, laba oža, kas cilvēkam dažbrīd būtu ne ar zeltu neatsverama. Ezera 11, 190. Suns ir liels vankšis: nav nekas redzams, bet viņš tev vankš visu nakti. ME IV, 472.

vanna, -as, s. **1.** *Ietilpīgs, parasti garens, trauks (piemēram, skārda, koka), tilpe (piemēram, emaljēta čuguna) ar noapaļotām malām, kurā mazgājas vai ko mazgā.* Skārda v. Ielaist vannā ūdeni. Iekāpt vannā. Veļas mazgājamā v. Vannas istaba — *vannasistaba.* □ Sandra: Tāds nu ir tas lepnais dzīvoklis . . Viena nemīlīga istaba notraipītām sienām, . . sadilusi vanna, kurā negribas līst iekšā . . Gulbis 5, 138. . . nesteidzoties atgriežu krānus, un vannā ar lielu troksni ieplūst silts ūdens. Lukjanskis 4, 7. Veļu samērc, mazgā un skalo lielajā koka vannā, bet vāra katlā. Andersone 1, 8. Andris samulsis devās uz vannas istabu, atgrieza krānu un sāka mazgāties. Ūdens plīkšķēdams tecēja vannā. Bundzeniece 1, 26. sal. . . upīte bija sekla, peldēt un peldēties tur nebija iespējams, bet varēja apsēsties uz spoži noskalotiem akmeņiem un nomazgāties kā vannā. Mauriņa 2, 56. // tehn. *Dažādas formas tilpe materiālu apstrādei šķidrā (arī irdenā) vidē (piemēram, ūdens, metālu sakarsēšanai, galvanizācijai).* Elektrolītiskā v. Vannas krāsns — *krāsns, kurā tiek dedzināts kurināmais, lai sakarsētu ūdeni vannai.* □ Vienmērīgākai [plastmasu] sakarsēšanai dažreiz lieto eļļas vai smilšu vannu. Alksnis 1, 31. Alvošanu izdara vai nu speciālos aparātos, kur visi alvošanas procesi ir mehanizēti, vai atklātās vannās, kurās atrodas sakausēta karsta masa, kurā iegremdē alvojamo priekšmetu. Ves 64, 4, 31.

2. *Mazgāšanās, iegremdējoties šādā traukā, tilpē; arī ārstnieciska pelde, iegremdējoties šādā traukā, tilpē (ar ūdenim pievienotiem ārstnieciskiem līdzekļiem).* Karsta v. Skuju ekstrakta v. Dūņu vannas. Iet vannā — *mazgāties vannā.* □ Pirms gulētiešanas vēlama silta vanna, kas nomierina nervu sistēmu un uzlabo miegu. Ves 85, 8, 11. «Es tagad atpūšos Ķemeros,» Lidija stāstīja, kad mājasmāte vaicāja, kur viņa pavadot vasaru, «ņemu ogļskābes vannas, lai drusku atpūtinātu savus nervus . . .» Niedra 2, 95. Piektdienas vakarā mūsu mājās visi gāja vannā. Sagaidījis savu kārtu, es biju priecīgs noraut veļu . . un iekāpt karstajā ūdenī. Janovskis 1, 329.

3. *Atkailināta ķermeņa, tā daļu pakļaušana ārstnieciskai, norūdīšanas u. tml. (parasti saules, gaisa) iedarbībai; pelde.* □ . . es pēc brokastīm izģērbjos un uzkāpju uz komandtiltiņa ņemt saules vannas. Grīva 8, 137. Gaisa vannu ilgums: sākumā dažas minūtes, vēlāk (pēc norūdīšanās) līdz vienai stundai. Ves 79, 8, 30. Atpūtas korpusa jumta plakni [sanatorijā] varēs izmantot saules un gaisa vannām. Zin T 65, 7, 10.

vannasistaba, -as, s. *Īpaši iekārtota telpa, kurā atrodas vanna.* □ Kas agrāk nekaitēja, izdzina visus ārā pie akas, lai . . šļakstās. Tagad visiem vannasistabas, tad tikai trīc un dreb, lai ūdenspilīte šķērsu neaiziet. Zigmonte 15, 129. Linda: Pēc tam es gāju vannā, tas bija notikums — tādā vannasistabā . . . Priede 4, 145.

vannot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Mazgāt vannā (kādu), arī panākt, ka (kāds, kas) vannā saņem, parasti ārstniecisku, peldi.* V. slimnieku. V. sāpošu roku. □ Slimais bērns svīst, un tāpēc viņš bieži jāvanno . . Ves 67, 3, 6. Kad bērni bija mazi, vīrs bieži viņus baroja, vannoja, mazgāja drēbītes. PL Siev 84, 9, 7. Pēdas ar ādas sabiezējumiem vanno karstā ziepjūdenī ar dzeramās sodas piedevu . . PL Siev 79, 1, 22

vannoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Mazgāties vannā, arī atrasties vannā, lai saņemtu, parasti ārstniecisku, peldi.* □ Vanna tiek piepildīta ar 37—37,5 grādi siltu ūdeni, kam pievieno 2 ēdamkarotes medus. Jāvannojas 15—30 minūtes. Zv 80, 4, 23. pārn. Pretējā krastā pa brikšņiem staigā lācis . . Tad taigas saimnieks iznāk smilšu sērē, vannojas seklumā, līdz metas peldus uz mūsu krastu. Gūtmanis 4, 257.

vantis, vanšu, vsk. vants, vants, s. **1.** *Atsaites (virves, troses) mastu, arī citu apaļkoku noturēšanai kuģa šķērsvirzienā.* Kuģa v. □ . . puisis pakāpās masta vantīs un turpināja no turienes pētīt jūru. Lācis 10, 41. Pusceļā uz mirkli nākas apstāties un satvert salto vanšu vi-

jumu — krākdams pār klāju pārveļas ledains vilnis. Līvs 1, 14. «Nekāp vantīs, ja dibens par smagu,» sacīju. A Eglītis 5, 142.

2. *Elastīgi elementi (parasti troses), kas notur laidumus (piemēram, tiltiem).* Vanšu tilts. □ . . tērauda vantis turēs galvenos tilta laidumus . . Zin T 76, 6, 2.

vaņģība, -as, s.; parasti vsk.: novec. *Gūsts.* □ «. . hercogu kādā dienā svešās zemēs saņēma vaņģībā, un visi darbi Rundālē apstājās.» J Kalniņš 8, 217. Ķēniņa meitu saņēmis vaņģībā. ME IV, 473.

vaņģinieks, -a, v.; **vaņģiniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; novec. *Gūsteknis.* □ sal. Un varbūt lēnām, varbūt drīz Aiz miglas plēnēm [mans apveids] pagaisīs — Ar sakņu nītīm savalgots Kā vaņģinieks, ko gaida sods. Auziņš 9, 85.

vaņģniecība, -as, s.; parasti vsk.; novec. *Gūsts; vaņģība.* □ pārn. Auguste: Kad mēs varēsim satikties? — Kazanova: Līdzko es būšu ar tavu lauzni izlauzies no vaņģniecības. A Eglītis 1, 216.

vaņģot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; novec. *Gūstīt.* □ pārn. «. . Guna viņus [pašdarbniekus] vaņģo pulciņos veiklāk nekā kovbojs mustangu . . Svīre 3, 136.

vāpe, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Stiklveida masa, ko pārklāj keramikas izstrādājumiem un uzkausē apdedzināšanas procesā; glazūra (1).* □ Nereti vāpe traukiem tiek klāta tikai iekšpusē un ārpuses augšējā daļā, tā atklājot māla dabisko samtaini gludo virsmu. Cīņa 85, 194, 3. Vēloties iegūt košākas, gaišākas vāpes, trauku vispirms pārlēja ar . . plānu baltmāla kārtiņu. LLM 109. pārn. . . Tev savas cerības un sāpes Ar saules vāpi jāaplej. A Skalbe 9, 117.

vāpējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *vāpēt.* □ Latgales māls patiešām skanēja. Skanēja ar formu daudzveidību, skanēja savā vāpējuma krāsu pārbagātībā. Zv 83, 4, 9. Kolorītā viņa [gleznotāja] visvairāk ierosmes smēlusi košajos Kurzemes — Nīcas, Bārtas — tautastērpos, Latgales keramikas spožajos vāpējumos. Kar 85, 9, 171. // pareti. *Glazūra (2).* □ Katrā galda galā uz šķīvjiem uzlikti apaļi, augsti, brūni kuliči ar cukura vāpējuma izrotājumiem virsū. Birznieks-Upītis 6, 266.

vapenis, -ņa, v.; vēst. *Ģerbonis.* □ No tornīša ērbēģa dienvidu galā plivinās zila flaga [karogs] ar pakaļkājās saslējušos vilku vidū; tas ir muižas vapenis. Laicens 2, 21. Loga [vitrāžas] apakšējā daļā ievietots Kalēju ciema vapenis — lakta ar diviem āmuriem. Tēl M 58, 93. Abpus altārim nupat ieliktajos krāsainajos logos pašā viscienīgākajā vietā nez kāpēc rēgojas Vidzemes bruņinieku un Cēsu zobenbrāļu vapeņi. Klotiņš 1, 14.

vāpēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Pārklāt ar vāpi; glazēt (1).* □ Vēl tālāk [tirgū] ir māla bļodas . . un krūzītes, kas gludi vāpētas un tik labi dedzinātas, ka atbalso cilvēku valodas un lopu bļāvienus. Rozītis 2, 141. Uzzaigoja zaļgani vāpētās vannas istabas flīzes. Skujiņš 8, 185. Stikls un vāpētās keramikas plāksnītes izceļ spodrību un kārtību, tāpēc šos materiālus izmanto telpās, kur ir augstas higiēniskās prasības. Zeltiņš 1, 39.

vara, -as, s. **1.** *Tiesības un iespēja pārvaldīt (valsti), valdošs politisks stāvoklis; pārvaldes forma, pārvaldes institūti, kas ieguvuši tiesības un iespēju pārvaldīt (valsti).* Tautas v. Varas uzurpācija. Varas maiņa. Sagrābt varu. Zaudēt varu. Cīņa par varu. Leģislatīva vara jur. — *likumdevēja vara.* Varas bezdarbība jur. — *stāvoklis, kad amatpersona nav izpildījusi darbību, kas tai uzticēta kā dienesta pienākums.* Nākt pie varas — *iegūt varu.* Pārņemt varu — *iegūt varu, valdošo politisko stāvokli, stājoties iepriekšējās valdības vietā.* Likumdošanas vara — *tiesības izdot likumus (parasti parlamentārās valstīs).* □ Varas suverēns ir tauta. Parlaments . . ir šīs suverenitātes iemiesotājs. Latv J 90, 21, 2. . . tiek ieviesti parlamentārisma principi un atribūti. Iedibināts prezidenta varas institūts [Krievijā] . . . Diena 93, 74, 2. Visai plašs avots [etnogrāfiskiem pētījumiem] ir zemnieku sūdzības varas iestādēm par viņu grūto stāvokli . . Latv etn 32.

2. *Tiesības un iespēja valdīt, noteikt, pakļaut u. tml.* Muižnieku v. Pāvesta v. Administratīva v. Tiekties pēc varas. □ Edvarts: Tu labi zini, ka pie saimnieka vārda un goda ir arī viņa vara. Kā tad nu vienam būs tas gods, otram tā vara? Blaumanis 6, 411. Vara, ko pārstāvēja atsevišķi priekšnieki, iedvesa bailes. Gūtmanis 4, 249. Īsu brīdi es biju izjutis varu pār kādu cilvēku, es pavēlēju, un viņš darīja, lai gan man nebija tiesību pavēlēt . . Vilks 2, 224. // *Spēja pakļaut, ietekmēt (kādu, ko).* □ Nē, Ieva neies [pie Jorena], Ieva nedrīkst. Vēl taču viņai ir kaut drusku varas pār sevi, vēl viņa var tikt ar sevi galā. Zigmonte 2, 24. Man likās, šis vīrs ir ilgi un neatlaidīgi lūkojies spogulī, līdz ieguvis tādu varu pār saviem vaibstiem . . Bels 4, 144. pārn. Zeme paņemt var miesu, bet zemei pār garu nav varas . . Sirmbārdis 8, 113. // *Pakļaujošs, (psihiski, emocionāli, morāli u. tml.) ietekmējošs spēks, parādība.* Mīlas v. □ Vārdu maģiskā vara bija redzama arī vienkāršās zādzību prāvās, kur veikls aizstāvis zagli prata padarīt gandrīz vai par sabiedrības labvēli. Zālīte 5, 127. Kas tā par neizdibināmu, noslēpumainu varu, kas liek dzīvot, kad dzīvība vairs nav mīļa, kad sirdij dārgākais nolaupīts? Mauriņa 2, 323. Problēma par naudas un mantas postošo varu ir tikpat sena kā pati literatūra . . Kritikas g 82, X, 79. // parasti lok. *Spēcīgā pakļautībā (pārdzīvojumam, uzskatiem u. tml.).* Būt aplamu priekšstatu varā. Atrasties pārdzīvojuma varā. □ Paniskais skrējiens joprojām turēja Celmu savā varā. Viņš nemierīgi valstījās, reizumis ievaidējās un grasījās lēkt kājās, jozt vēl tālāk. Lāms 7, 118. Valodas lāgā neraisījās, mēs vēl bijām izskanējušo dziesmu varā. J Kalniņš 10, 192. // parasti lok. *Pakļautībā (piemēram, apstākļiem, dabas parādībām).* Pamest (arī atstāt) likteņa varā (arī ziņā, retāk žēlastībai) — *pārstāt rūpēties (par kādu, ko), pieļaut, ka (kāds, kas) paliek apstākļu ietekmē.* □ Janelis: Jūs esat pilnīgi savas nelaimes varā, un jums nav

neviena, kas jūs pasarga no pazemojuma. Zīverts 2, 177. Mēs [kalpi] esam uz lauka un negaisa varā. Lietus šļakatas cērt man taisni sejā un gāžas pār drēbēm .. Akuraters 1, 73. Aizkorķētā pudele ar [kuģa] «Seagull» testamentu vēl klīda viļņu varā .. Lācis 10, 169. Gorodovojs tos [zēnus] turēja pie apkakles, pacēlis gaisā ... Mēs soļojām ātri visi trīs blakus, atstādami biedrus likteņa varā. Gan jau izķepurosies. Grīziņš 1, 169. // lok., savienojumā ar «būt» un piederības vietniekvārdu, arī lietvārdu. *Iespēja (kādam rīkoties kādā veidā, ko panākt u. tml.).* □ «Velnakaul, pasaki viņam, lai aizvāc to zaldātu, ja tas ir viņa varā.» Līvs 2, 134. Cilvēka varā — Art arumu, sējējam kļūt. Auziņš 5, 41. Arī mans mīļais aizies — noturēt nav manā varā .. Lisovska 4, 43.

3. *Fizisks spēks, arī piespiedu metodes.* Varas darbs sar. — *varasdarbs, varmācība.* □ .. viņa tēvu es biju nositusi asā dusmu afektā, kad viņš pret mani gribēja lietot varu un liedza man iet pie manas draudzenes. Zālīte 5, 339. Apriņķa priekšnieks vēlreiz atkārtoja: «Mēs izlietosim varu un šausim!» un ātriem rikšiem aizjāja pie citiem siena vācējiem. Birznieks-Upītis 6, 165. .. kas bērnus per vai kaut kā citādi tos moka, tas, pastrādādams varas darbu, izraksta liecību vienīgi savai garīgai nabadzībai. Sudrabu E 5, 101.

4. dsk. *Pārdabiskas, mītiskas u. tml. būtnes, arī attiecīga iedarbība, ietekme.* □ .. zirgus nolēma vest pieguļā, lai viņi, rasā un miglā mazgādamies, kļūtu brīvi no ļaunām varām. Virza 1, 69. Ak, kādas burvības, ak, kādas saldas varas Velk mani atpakaļ šai klusā lauku malā .. K Skalbe 2, 473.

○ Rupja vara — *netaisna, varmācīga vara.* Paņemt savā varā — a. *Panākt, ka pakļaujas, paklausa.* □ Roberts zināja un juta, ka Lilija to bija paņēmusi pilnīgi savā varā un ka viņš kā padevīgs vergs bez kurnēšanas izpildīja katru tās vēlēšanos. Rozītis 3, 63. b. *Izraisīt dziļu interesi, aizrautību.* □ Ar pirmo parādīšanos uz skatuves Lilija Žvīgule paņem skatītāju savā varā. Hausmanis 1, 99. Varas vīrs sar. — *varasvīrs.* □ .. sevišķi noderīgs slepenais pagrabs bija tagad, pēdējā kara gadā, kad produkti bija jāslēpj ne tikai no oficiālajiem varas vīriem, bet arī no visiem tiem, kas siroja apkārtējos mežos. Kaijaks 2, 69. Ar varu — a. *Lietojot fizisku spēku, piespiedu metodes.* □ Kad dzija tinot aizķeras, nekad nedrīkst tūdaļ to sākt vilkt ar varu .. J Kalniņš 10, 237. .. māte man saltā laika dēļ ar varu spieda apaut kājas .. Apsīšu J 3, 5. Laima: Tie [žandarmi] uz ielas ķer iedzīvotājus un ar varu dzen uz kuģiem .. Zālīte 1, 14. b. *Sasprindzinot fiziskos un garīgos spēkus.* □ Vecais .. ar visu varu valdīja klepu aiz cieši sakniebtām lūpām. Upītis 4, 130. Ēvalds gandrīz ar varu aizvēra acis, cenzdamies elpot dziļi un mierīgi. Saulītis 12, 350. Par varu (arī vari, arī varēm) sar. — *ar varu, visiem spēkiem; pārvarot (kāda, kā) pretestību.* ◇ Saņemt savā varā — *pārņemt, piesaistīt.* □ .. viņu cieši saņēma savā varā Einšteins un angļu valoda. Jansons 3, 285. Tas zaļais plašums, kas te izplešas, Tas miers, kas visos zaros šūpojas, — Tas manu sirdi saņem savā varā .. A Bārda 1, 59. ◇ Ņemt varu (arī vadību) savās rokās — *panākt, ka gūst varu; sākt valdīt.* ◇ Stāvēt (kāda) varā novec. — *būt (kāda) varā (piemēram, ko darīt).* □ Marta: Es jau jums teicu, ka jūsu varā stāv mani .. vai nu uzklausīt, jeb [vai] neuzklausīt. Aspazija 3, 278.

varabrūns, -ais; s. -a, -ā; apst. **varabrūni.** *Tumši brūns ar sarkanīgu nokrāsu (parasti par ādas krāsu); kaparbrūns.* □ Pavasara saule un vējš bija nosvilinājuši viņu sejas varabrūnas. Lācis 5, 159.

vārāms, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *vārīt.* **2.** parasti ar not. galotni; savienojumā ar «sāls»; ķīm. *Ķīmisks savienojums — bezkrāsaini, kubiski kristāli (ar raksturīgu garšu), kas labi šķīst ūdenī un ko izmanto, piemēram, par piedevu pārtikas produktiem, konservēšanas līdzekli, izejvielu ķimikāliju ražošanai; nātrija hlorīds.* □ Slimniekiem uzturā jāierobežo ogļhidrāti, vārāmais sāls un cietie tauki. Ves 76, 2, 15.

3. parasti ar not. galotni. *Tāds (parasti trauks), kas paredzēts (kā) vārīšanai.* Vārāmais naminš etn. — *savrupa celtne (piemēram, slieteņa veidā), kurā vāra, gatavo ēdienu.* □ Pēc dažām minūtēm kafija smaržodama° sīca niķeļa vārāmā traukā uz galda. Upīts 18, 321. .. rijas iemītnieki centās izmantot dzīvei klētis, kūtsaugšas un citas telpas, ēdienu gatavoja vārāmajā naminā vai uz atklāta pavarda ārpus rijas. Cimermanis 1, 53. // lietv. nozīmē: vārāmais. *Trauks, kas paredzēts vārīšanai.* □ .. viņš dabūjis no sinoptiķēm elektrisko kafijas vārāmo. Talcis 7, 33.

varāni, -u, vsk. varāns, -a, v.; zool. *Ķirzakveidīgo dzimta, kurā ietilpst plēsīgi rāpuļi ar masīvu (līdz 3 metriem garu), slaidu ķermeni, spēcīgām kājām un asiem nagiem; šīs dzimtas dzīvnieki.* Pelēkais varāns. □ .. Komodas un Floresas salās dzīvo varāni, kas pārsniedz 2 metru garumu. Kļava 3, 30. .. fiksēti daži varānu grupveida uzbrukumi briežiem .. Lauku Dzīve 82, 10, 23.

varasdarbs, -a, v. *Prettiesisks personas aizskārums ar fizisku spēku (piemēram, nodarot miesas bojājumus, sitot, spīdzinot) vai draudiem, iebiedēšanu (piemēram, aplaupot); vardarbība.* □ Amerikānis: Pūlis nekad nejūtas vainīgs, tāpēc arī nebaidās no soda. Un pūlis nekad nelaiž garām izdevību pastrādāt varasdarbus. Zīverts 1, 73. Vītelis .. palika pie sava, ka jāizmanto visi miermīlības līdzekļi, lai velti netiktu ziedotas cilvēku asinis. «Vajaga prasīt savu un nebēgt, bet pārsteigties ar varasdarbiem nav nekāda prāta,» viņš piebilda. K Zariņš 1, 113.

varaskāre, -es, s.; parasti vsk. *Spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt varu, noteikšanu.* □ Asjas tieksmes ikvienā jautājumā diktēt noteikumus .. izauga par neiecietīgu uzstājību un tiepīgu varaskāri. Skujiņš 12, 3. Vija Artmane Elizabetē atklāj vienu no cilvēciskajām traģē-

dijām. Varaskāre nav devusi augļus, patiesībā personiskās dzīves arī viņai nav bijis. Rīgas B 80, 262, 4.

varaskārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varaskāri.** *Tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt varu, noteikšanu.* □ . . cilvēce nav ne labāka, ne sliktāka kā tajā dienā, kad mūsu ciltstēvs nokāpa no koka — mežonīgs, izsalcis un varaskārs. [Domā Arturs Skuja.] Janovskis 1, 324. Mamma neparko negrib atzīt, ka savā laikā iemīlējusi pastulbu un varaskāru egoistu. Spāre 6, 279. Klases biedri Sergeju nemīlēja un baidījās no viņa, bet tai pašā laikā pakļāvās šai varaskārajai, brutālajai personībai. Dripe 4, 67.

varasvīrs, -a, v.; sar. *Varas iestāžu pārstāvis, amatpersona.* □ «Tu nāksi man visur līdzi, iepazīsies ar pagasta varasvīriem.» J Kalniņš 8, 131. Portfelis ļāva secināt, ka pienācējs ir vai nu intelektuālis, vai varasvīrs, jo tāds bez portfeļa nevarēja iztikt . . Janovskis 1, 217. Radīju modernā . . varasvīra raksturu — drūmo Rudāju, kas valdonīgi lemj par cilvēces likteņiem . . Veselis 1, 389.

vāraunieks, -a, v.; etn. *Īpašas formas māla trauks (kā) vārīšanai krāsnī (Austrumlatvijā).* □ Senie meistari apkalpoja to vidi, kuru absolūti pazina, jo zināja, ka vāraunieks — paliels pods ar šauru un nenoglazētu dibenu — nepieciešams vārīšanai . . Pad J 82, 31, 4. Izmantojot senās, tradicionālās trauku formas, kā vārauniekus, medauniekus un citus, viņš [keramiķis] veido arī lielizmēra grīdas vāzes, servīzes, trauku ansambļus . . Lit M 79, 11, 13. . . senais vārāmais trauks — vāraunieks — savu pirmatnējo izmantošanas veidu gan zaudējis, bet vēl tagad var sastapt tauku glabājamo podu, kura forma atgādina vāraunieku. Zv 73, 10, 17.

vārava, -as, s. *Nāra.* □ Ja taisnība senajām pasakām, kas stāsta par jūras vāravām, tad šādās rēnās rudens dienās tās atstāj savas mājas un lēni peld uz krastu . . Kaldupe 6, 121. . . māksliniece stāsta: līdz šai dienai nevarot samierināties ar to, ka bērnībā viņu tikai mānījuši un upēs patiesībā nedzīvojot zaļastainas vāravas . . Dzene 3, 202. Vējrāžos nereti redzami vāravu un izlocījušos pūķu motīvi . . Novadniece 1, 22. sal. Dāmas, šalkdamas zīdos un mirdzēdamas rotās, iepeld [viesību telpā] kā vāravas . . A Eglītis 4, 290.

varavīksna, -as, s.; pareti. *Varavīksne.* □ Dus varavīksna mākoņu plīvurā Un negrib vēl ārā vīties . . Aspazija 3, 170. No kalnu upes varavīksna kāpa . . Kaldupe 14, 157. Zib saule visās varavīksnas krāsās, un putni sasaucas ar kuģu svilpēm ostās. Skujiņa 1, 122.

varavīksne, -es, dsk. ģen. -šņu, s. *Optiska parādība atmosfērā — daudzkrāsains loks, kas novērojams, saules stariem lūstot ūdens pilienos.* Varavīksnes forele — *tēraudpelēka lašu dzimtas zivs ar melniem punktiņiem un blāvu varavīkšņainu spīdumu uz sāniem.* □ Varavīksne parādās kā septiņkrāsu loks Saulei pretējā pusē, šķietami it kā 1—2 kilometru attālumā. Zin T 78, 9, 19. Debesīs patiešām bija uzplaukusi varavīksne. Atbalstījusies ezerā, tā likās nolaidusies padzerties vai arī savākt kopā zemes krāsas, lai varētu atmirdzēt vēl spožāka. Vilks 5, 37. Ferdinands: Tur bija milzums strūklaku. Tās šķieda vizuļainus ūdeņus visās varavīksnes krāsās. A Eglītis 1, 497. pārn. Jānim Lūsim kā vienīgajam šķēpraidim pasaulē mājās mirdz pilna olimpisko balvu varavīksne, kurā pēdējo, trūkstošo krāsu deva Minhenes sudrabs. Sports 80, 82, 3. . . būtu mērķtiecīgi Rīgas jūras līcī masveidā pavairot varavīksnes foreļu mazuļus, lai pēc izaugšanas šīs vērtīgās zivis jau varētu zvejot rūpnieciskos apmēros un iegūt lielā daudzumā. Cīņa 85, 220, 3.

varavīksnene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; anat. *Acs ābola asinsvadu apvalka priekšējā daļa — apaļa vertikāla plāksnīte (piemēram, zila, brūna) ar atveri (zīlīti) vidū, kas var sašaurināties un paplašināties.* □ Acs priekšējā daļā pretī radzenei dzīslene pāriet varavīksnenē, kuras krāsa ir dažāda — no gaiši zilas līdz tumši brūnai atkarībā no pigmenta daudzuma un sastāva. Biol r 290. . . viņa acu zīlītes pamazām kļuva aizvien lielākas un melnākas, tik lielas un melnas, ka pilnīgi aprija varavīksnenes gaišo zilumu . . Ezera 14, 184.

varavīkšņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **varavīkšņaini.** *Tāds, kas ar savu daudzkrāsainību atgādina varavīksni.* V. mirdzums. Varavīkšņaina daudzkrāsainība. Dārgakmeņu varavīkšņainais lāsmojums. □ . . rokā plīvo varavīkšņains lakatiņš — brīžiem liekas sārts, brīžiem nolāsmo zaļš un violets. Indrāne 5, 20. Lampas gaismā varavīkšņaini uzdzirkstīdami, saujā sabira šķautņaini, apslīpēti akmentiņi. Skujiņš 14, 137. . . varavīkšņaini spīd naftas plēve. Zv 82, 4, 12.

varavīkšņots, -ais; s. -a, -ā. *Varavīkšņains.* □ Aiz mežiem, kuros liānas un ērkšķi aizvijuši katru spraugu, varavīkšņota boa karājas zaros kā nevīžīgi uzmests tauvas gals . . Pasaules sp I, 55. pārn. Nesmejieties par rotaļlietām, par rakstāmgalda nieciņiem. Tur ietverts mūsu dzīves laimīgais posms, varavīkšņotā bērnība, ticība brīnumiem. Sudrabkalns II, 358.

vāravs, -a, v.; novec. *Faraons.* □ Cēli izslējies tronim līdzīgajā krēslā, dažus mirkļus viņš sēdēja drūms un sastindzis kā Ēģiptes vārava akmens tēls. Skujiņš 3, 88.

varbūt [varbūt, var būt), part. *Lieto, lai norādītu, ka izteikuma saturs nav drošs.* □ Vezumā viņam bij varbūt kādi divi birkavi linu. Kaudzītes 1a, 39. Laura: Es gribu zināt, cik ilgi mēs tā gaidīsim. — Valdemārs: Kamēr tiksim ārā. Varbūt dienu, varbūt divas . . — Laura: Varbūt trīs? — Valdemārs: Varbūt arī trīs. Zīverts 2, 59. «Man ļoti žēl, ka esmu jums sagādājis . . tik smagus zaudējumus. Varbūt — kādreiz es varēšu tos atlīdzināt . . . lai gan,» viņš iesmējās, «lielu cerību nav.» A Eglītis 6, 245. // *Lieto, lai norādītu, ka jautājums, aicinājums u. tml. nav kategorisks.* □ Ģirtu viņš [traktorists] uzrunāja citādāk: «Padosiet, varbūt, tur to verķīti [detaļu, instrumentu]?» Dripe 2, 30.

varbūtējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varbūtēji.** *Tāds, kura pastāvēšana ir iespējama; iespējams.* □ ..viņš [tēvs] aprādīja man mana nedarba varbūtējās sekas; tēloja man priekšā, cik nelaimīgus tos ar māti varējis vienā acumirklī padarīt. Plūdonis 3, 33. Boringera kundze norādīja jums pavisam vieglu uzdevumu: uzkavēties pārdodamajā namā un izvadāt pa to varbūtējos pircējus. A Eglītis 6, 94. ..priekštelpas.. iekārtojumā jāparedz: ielas virsdrēbju pakaramie visiem ģimenes locekļiem un varbūtējiem viesiem.. Zeltiņš 1, 49.

varbūtība, -as, s. **1.** *Iespēja, iespējamība, ka (parādība, apstākļi, norise) var būt, notikt, realizēties.* □ ..domāju, kas gan viņai varētu būt noticis. Saslimusi? Aizbraukusi? Aizgājusi kājām? Dažādas varbūtības es izdomāju.. Bels 1, 38. Ja es būšu iecerējis kaut ko tādu, kas man pa spēkam, labi to pārdomājis un izplānojis, paredzējis visas iespējamās varbūtības, tad tam noteikti jāizdodas. Pasaules sp II, 188. Nelaime, kā saka, nenāk brēkdama. Parasti tā piemeklē cilvēku tieši tad, kad vismazāk ar tādu varbūtību rēķinies. Zv 85, 2, 19.

2. parasti vsk.; mat. *Skaitlis, kas raksturo gadījuma rakstura parādības realizēšanās iespējas.* Nosacītā v. Varbūtības blīvums. Varbūtību teorija — *matemātikas nozare, kas pētī gadījuma rakstura parādību un procesu matemātisko modeļu vispārīgās īpašības.* □ Nav grūti aprēķināt, kāda ir varbūtība nejauši sakārtot visas [grozāmā] kuba skaldnes katru savā krāsā. Zin T 82, 7, 26. ..LZ [lodveida zibeni] pieņemts uzskatīt par retu dabas parādību un.. aprēķināts, ka varbūtība to novērot cilvēka mūžā ir 0,01.. Zv d 86, 2, 7. Varbūtību teorijas pamatlikums apgalvo, ka notikums ar ļoti mazu varbūtību praktiski nekad neatgadās. Purs 6, 19.

varbūtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varbūtīgi.** *Tāds, kas var būt, notikt, realizēties; varbūtisks.* □ ..drošības līdzeklis nevar pasargāt kosmisko aparātu no mazāk varbūtīgiem, tomēr iespējamiem lielāku vielas daļiņu trāpījumiem.. Zv d 85/86, 1, 20. Vienādi varbūtīgi, ka sakausējuma atomi ieņem dažādus mezglus režģī.. Zin T 67, 1, 20.

varbūtīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a r b ū t ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; varbūtiskums.* □ ..sakarības starp iepriekšējā un nākamā perioda nokrišņiem ir visai nenoteiktas. Tomēr atsevišķiem periodiem tās ar lielāku vai mazāku varbūtīgumu tika fiksētas. Zin T 75, 4, 32.

varbūtisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **varbūtiski.** *Tāds, kas var būt, notikt, realizēties; tāds, kā patiesums ir iespējams.* Varbūtiskā loģika mat. — *matemātiskās loģikas nozare, kas pētī skaitļu patiesās vērtības izteiksmēs.* □ Ja par vienādi varbūtiskiem uzskata apgalvojumu, ka.. zīmējumi attēlo noteiktus zvaigznājus, un apgalvojumu, ka tā nav, tad iespējams aprēķināt visu nejaušo elementu vienlaicīgas sakritības varbūtību. Zv d 86, 2, 40. Lai pilnīgāk raksturotu mūsu piemēros izmantotos varbūtiskās loģikas principus, pieņemsim dažus apzīmējumus. Zin T 69, 8, 4.

varbūtiskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a r b ū t i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Dažādu risinājumu v.

vārdabrālis, -ļa, v. *Cits vīrietis, kam ir tas pats vārds.* □ Nikam Šubergam bija uzticams draugs — vārdabrālis skolotājs Niks Polmanis. Dorbe 6, 21. «Bet es domāju, ka esmu vienīgais Mīļvārdis visā pasaulē! ..Man nebija sava vārdabrāļa!» Ezera 14, 113. pārn. ..mazais lācītis [mazgātājlācis] man patika. Daudz vairāk par saviem lielajiem vārdabrāļiem, kuri ubagoja dāvanas no apmeklētājiem [zooloģiskajā dārzā].. Zigmonte 18, 48.

vārdadiena, -as, s. *Diena, kad kalendārā atzīmēts attiecīgais cilvēka vārds; attiecīgā gadadiena.* Apsveikt vārdadienā. □ Pērn jūlija nogalē Valtera vārdadienā pārnesi zilās rudzupuķes. Salnāja 3, 132. Rumba: Sestdien sievai vārdadiena. Paredzētas viesības. A Eglītis 1, 521. ..ģimene šķīrās līdz vakaram, kad bija paredzēts tēva un dēla vārdadienu svinību sākums.. Grīva 12, 38.

vārdamāsa, -as, s. *Cita sieviete, kurai ir tas pats vārds.* □ pārn. Meldra nesaderējās ar savu vārdu: viņa bija maza un apaļa kā ķimeņmaizīte, vienīgi acis — zilas un līksmas — atgādināja vasaras ūdeņus, kuros spoguļojas viņas zaļās, smuidrās vārdamāsas. Ezera 5, 93.

vārdarbība, -as, s.; parasti vsk. *Prettiesisks personas aizskārums ar fizisku spēku (piemēram, nodarot miesas bojājumus, sitot, spīdzinot) vai draudiem, iebiedēšanu (piemēram, aplaupot).* □ ..līķi apskatot, netika konstatētas nekādas uzbrukuma vai vardarbības pēdas. Kaijaks 5, 340. pārn. Tāds kā zelta dzeloņdrāšu žogs.. nostājās starp viņu un Reini, un vecais zināja, ka to pārkāpt būtu vardarbība. Repše 1, 10. // *Piespiedu metodes (arī militāra darbība) pret kādu, piemēram, etnisku vai sociālu grupu, tautu.*

vardarbīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vardarbīgi.** *Tāds, kurā izpaužas vardarbība.* V. uzbrukums. Vardarbīga rīcība. Vardarbīgi līdzekļi. □ ..politiskie režīmi un ekonomiskā sistēma, kas pirms un pēc otrā pasaules kara tika vardarbīgi uzspiesti Austrumeiropas valstīm un tautām, nav izturējuši laika pārbaudi. Lauku Avīze 90, 6, 1. // *Tāds, kurā izpaužas rupja, nesaudzīga iejaukšanās, mēģinot ko panākt ar varu.* □ Nonākot saskarē ar meža iemītniekiem, vērosim, centīsimies izprast, bet neiejauksimies vardarbīgi viņu dzīvē. Lauku Dzīve 79, 9, 21.

vārddarināšana, -as, s.; parasti vsk.; val. **1.** *Vārdu krājuma bagātināšana ar jauniem vārdiem, pārveidojot valodā lietojamo vārdu uzbūvi un nozīmi ar valodas sistēmā esošajiem līdzekļiem un paņēmieniem.* Vārddarināšanas sistēma. Vārddarināšanas tips. □ Mūsdienu latviešu valodā lokāmajām vārdšķirām izveidojusies katrai sava atšķirīga vārddarināšanas mikrosistēma. Vēstis 77, 2, 119. ..ir svarīgi atklāt, kā teritoriāli diferencējas ne vien valodas fonētika un morfoloģija, bet arī sintakse, vārddarināšana, leksika un semantika. Zin T 72, 3, 17.

2. *Valodniecības nozare, kas pētī atvasinātus vārdus, to uzbūvi, vārddarināšanas līdzekļus un paņēmienus.* □ ..mūsdienu vārddarināšanas teorijā jautājums par galotnes funkcijām vispār un par šā afiksa lomu vārdu darināšanā ir visai aktuāls un problemātisks. Vēstis 76, 12, 103.

varde, -es, dsk. ģen. -žu, s. **1.** *Bezastains abinieks ar garām, lēkšanai un peldēšanai piemērotām pakaļkājām un gludu ādu.* Zaļā v. Ezera v. Purva v. Dīķī kurkst vardes. Koku varde — *kokuvarde.* Varžu krupis — *varžukrupis.* □ No abiniekiem visizplatītākie un pazīstamākie dzīvnieki ir vardes. Latvijā dzīvo 4 varžu sugas. D kal 76, 75. Par pļaušanu nebija ko domāt. Zāle bija tā — tikko vardei līdz krūtīm. Janovskis 1, 175. sal. Tad kā varde viņā ielēca sašutums par paša gļēvulību. Pasaules sp I, 134. Koku vardes izplatības areāls robežo ar Latvijas dienvidrietumu daļu. Sloka 1, 31. Kur var ierakties irdenā zemē, tur no dienas gaismas un ziemas aukstuma slēpjas brūnais varžu krupis. D kal 78, 86.

2. dsk.; zool. *Bezastaino abinieku dzimta, kurā ietilpst dzīvnieki ar masīvu ķermeni, platu galvu un mitru ādu.*

vārdforma, -as, s.; val. *Vārds kādā no tā morfoloģiskajām formām.* Vārdformu saistījumi tekstā.

vārdības, -u, vsk. vārdība, -as, s. *Vārda došanas (parasti nereliģiskas) svinības.* □ Aldona cepa tortes vārdībām, bērēm.. tuvākiem un tālākiem kaimiņiem.. Ezera 8, 196. pārn. ..[skolēni] rīkoja vārdības jaunatskrējušiem teļiem.. Lauku Dzīve 84, 11, 19.

vārdiņš, -a, v. *Dem.* → *v ā r d s.* ◇ Ne pušplēsta vārdiņa (arī vārda), arī ne ar pušplēstu vārdiņu (arī vārdu) — *nevienu vārdu, ne ar vienu vārdu.* □ ..kā viņš varēja tik ilgi nociesties ne ar pušplēstu vārdiņu nepalielījies par savu mašīnu.. Vāczemnieks 1, 99.

vārdisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vārdiski.** *Tāds, kas ir izteikts ar vārdiem, izpaužas vārdos.* V. kontakts. Vārdiskā mācīšanas metode. Vārdisks portrets jur. — *kādas personas izskata raksturīgāko pazīmju apraksts.* □ Mutvārdu valodas formā vārdiskos izteiksmes līdzekļus papildina un precizē intonācija. Ciņa 70, 279, 4. ..«Klavierkoncertā» man gribējās vārdiski parādīt mākslinieka radīšanas momenta ekstāzi. Vācietis 15, 227. Lai pietiekami apgūtu [grāmatas] vielu, lasītājam rūpīgi un kritiski jāizseko visiem apgalvojumiem.. — vienalga, vai tie izteikti vārdiski vai formulu veidā. Strazdiņš 2, 8.

vārdkopa, -as, s.; val. *Vārdu savienojums, kura komponentus saista pakārtojuma sakars.* Brīva vārdkopa — *vārdkopa, kurā ir iespējams mainīt komponentus un tie saglabā savu nozīmi.* Nedalāma vārdkopa — *stabila vārdkopa, ko nav iespējams sadalīt sastāvdaļās tā, ka nezustu vārdkopas nozīme.* □ ..ar šo vārdu [ass] kā galveno komponentu ir radušās vairākas vārdkopas,.. piemēram: cilindra ass, elipses ass, elipses lielā ass.. Vēstis 78, 12, 73. Vārdkopa «nacionālā stratēģija» skan.. mazliet pretenciozi.. Lit M 90, 5, 2.

vārdlietojums, -a, v.; val. *Vārdu lietojums (tekstos, sazināšanās norisēs).* □ ..vārdnīca.., apkopojot apmēram pusmiljona vārdlietojumu, dod sistematizētu leksikogrāfisko pārskatu par vienā izloksnē lietotajiem vārdiem.. Ciņa 84, 28, 4.

vārdnīca, -as, s. *Vārdu (arī vārdu savienojumu, retāk morfēmu) sakopojums noteiktā veidā, kārtībā (parasti alfabēta secībā) ar informāciju par to nozīmi, lietojumu, izcelsmi, gramatiskajām formām, tulkojumu citās valodās u. tml.; attiecīgā grāmata.* Divvalodu v. Svešvārdu v. Terminu v. Sinonīmu v. Alfabētiska v. Tematiska v. Tulkojošā vārdnīca — *vārdnīca, kurā kādas valodas vārdu, to savienojumu nozīmēm rādīti atbilstoši citas valodas (vai citu valodu) vārdi, to savienojumi.* Biežuma vārdnīca — *vārdnīca, kur vārdi grupēti atkarā no to vārdlietojumu skaita tekstos.* Inversā vārdnīca — *vārdnīca, kurā vārdi sakārtoti alfabēta secībā pēc vārdu pēdējā burta.* Sarunu vārdnīca — *sarunvārdnīca.* Skaidrojošā vārdnīca — *vārdnīca, kurā vārdu, to savienojumu nozīmes, lietojums atspoguļots ar, parasti definīciju veida, skaidrojumiem.* Konversācijas vārdnīca novec. — *enciklopēdiska vārdnīca.* Enciklopēdiska vārdnīca — *enciklopēdija.* □ ..vārdnīca ir grāmatu grāmata. Vārdnīca ir alfabēta kārtībā sakārtots visums. Rīgas B 71, 81, 7. Apvārsnis ir ietilpīgs jēdziens. Latviešu literārās valodas vārdnīca skaidro vēl citas šī vārda nozīmes: uzskatu, zināšanu, interešu u. tml. kopumu, plašu iespēju kopumu. Zv 76, 20, 18. ..pirmskara Rīgā pat skaidrojumu «komunālais dzīvoklis» nevarēja atrast nevienā vārdnīcā. Kolbergs 3, 305. pārn. ..Klusot pieminējām Tos, Kuru vārdi Veļu vārdnīcā... Vanags 13, 85. pārn. ..dažu sugu sienāžu vārdnīcās esot ap 12 skaņu. Zin T 65, 2, 24.

vārdnīcveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vārdnīcām raksturīgais materiāla sakārtojums.*

vārdnīcveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vārdnīcveidīgi.** *Vārdnīcveida.*

vārdošana, -as, s.; parasti vsk. **1.** etn. *Primitīva, ar maģiskiem rituāliem, parasti ar maģisku tekstu runāšanu, dziedāšanu, saistīta ārstēšana, arī iedarbība (piemēram, uz apkārtējo vidi, gariem); riebšana, pūšļošana.* □ Pie slimniekiem maiji aicināja burvi vai pūšļotāju. Tie dziedināja slimniekus ar slepeni sagatavotiem ārstniecības augiem, kā arī ķērās pie vārdošanas, lai izdzītu ļaunos garus.. Lielais 6, 366.

2. sar. *Darbība* → *v ā r d o t (2).*

vārdot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** etn. *Primitīvi ārstēt (parasti slimības), arī iedarboties (piemēram, uz apkārtējo vidi, gariem), izmantojot maģiskus rituālus, parasti, runājot, dziedot maģiskus tekstus; riebt, pūšļot.* V. rozi. // intrans. □ «Visādi esmu izmēģinājusies [ārstēt muguru],» stāstīja Ilze, «gan Reģīne vārdo, gan svētīto ūdeni no krievu baznīcas dabūju..» Sakse 2, 34. Tai meitenei vecāmāte Laikam būs pratusi vārdot, Tai meitenei vecāmāte Laikam atstāja lietus vārdus. Elksne 7, 39.

2. sar. *Neatlaidīgi runāt, lai pārliecinātu (kādu), parasti ko darīt, izturēties kādā veidā.*

□ Pavasara pusē sākās darbavietu volejbola turnīrs. Viņu vārdoja, viņam plijās virsū: Gunār, saproti stāvokli, tu esi mūsu galvenais cīnītājs pie tīkla... Skujiņš 12, 48. // intrans. □ «Ja vari uzzīmēt etiķeti, kāpēc tad nevari grāmatzīmi?! Taisi tik augšā.» — Tikmēr vārdoja, kamēr reiz beidzot apvārdoja. Zv 82, 10, 18.

○◇ Vārdot zobus (kādam) sar. — *neatlaidīgi pierunāt (kādu).* □ Jūlijs nepabeidz [runu], jo tēvs viņu strupi pārtrauc: «Ko tu man vārdo zobus!» J Plotnieks 9, 211.

vārdotājs, -a, v.; **vārdotāja,** -as, s. **1.** etn. *Cilvēks, kas nodarbojas ar vārdošanu; riebējs, pūšļotājs.* □ Grieta: Tad jāiet atkal pie kāda vārdotāja, varbūt pie vecā Ģelzīša, tas vīveles un krītamo kaiti apturot uz vietas. Aspazija 3, 239. Vārds ir tautas dziednieka, šamaņa, pūšļotāja, vārdotājas, zīlnieces galvenais ierocis: viss viņu spēks ir tieši vārdā. Lit M 81, 4, 6. **2.** sar. *Darītājs → v ā r d o t (2).*

vārdrade, -es, s.; parasti vsk.; reti. *Jaunu vārdu veidošana.* □ Atšķirībā no tautas stihiskās vārdrades rakstnieka vai dzejnieka vārdrade tiek fiksēta.. Kar 81, 9, 149.

vārdrinda, -as, s.; val. *Vārdu savienojums, kura komponentus saista sakārtojuma sakars.* Bezsaikļa v.

vārds, -a, v. **1.** *Mazākā patstāvīgā strukturāli semantiska valodas pamatvienība, kas apzīmē kādu priekšmetu, parādību, norisi, pazīmi, attieksmi starp tiem.* Vārda nozīme. Valodas vārdu krājums. Izrunāt vārdu. Uzrakstīt vārdu. Dalīt vārdu zilbēs. Vārda leksiskā nozīme val. — *nozīme, kas piemīt vārdam visās tā gramatiskajās formās.* Aktīvais vārdu krājums val. — *vārdu krājums, kuru runātājs brīvi lieto.* Pasīvais vārdu krājums val. — *vārdu krājums, kuru runātājs zina un saprot, bet brīvi nelieto.* Valodas vārdu (arī vārdu krājuma, leksikas) pamatfonds val. — *valodas vārdu krājuma daļa, ko izmanto, lai apzīmētu ar valodas lietotāju dzīvi visciešāk saistītos priekšmetus un parādības.* Vārda (arī vārdu savienojuma) tiešā nozīme val. — *vārda (vārdu savienojuma) nozīme, kurai nav pārnesuma pazīmju.* Vārda (arī vārdu savienojuma) pārnestā nozīme val., literat. — *vārdam (arī vārdu savienojumam) izveidojusies cita nozīme, kas iziet no priekšmetu un parādību sakara, līdzības.* Vārda (arī vārdu savienojuma) burtiskā nozīme — *vārda, arī vārdu savienojuma tiešā nozīme.* Vārda robeža — *iepriekšējā vārda beigas un nākamā vārda sākums (tekstā).* Vārda grafiskais attēls val. — *vārds rakstītā veidā.* Pārnest vārdu (jaunā rindā) — *uzrakstīt teksta rindā neietilpināmo vārda daļu nākamās rindas sākumā.* Vārdu kārta (arī kārtība) val. — *vārdu secība, kas raksturīga kādas valodas teikumiem.* Vārdu savienojums val. — *pēc valodas sintakses likumiem veidots divu vai vairāku vārdu saistījums teikumā.* Vārdu šķira val. — *gramatiska kategorija, kas atspoguļo noteiktas vārdu grupas kopējās formas, nozīmes un sintaktiskā lietojuma īpašības; arī attiecīgā vārdu grupa; vārdšķira.* Apstākļa vārds val. — *vārdšķira, pie kuras pieder nelokāmi vārdi, kas apzīmē darbības vai stāvokļa pazīmi vai arī pazīmes (īpašības vai apstākļa) pazīmi; šīs vārdšķiras vārds; adverbs.* Darbības vārds val. — *vārdšķira, pie kuras pieder lokāmi vārdi, kas apzīmē darbību vai stāvokli; šīs vārdšķiras vārds; verbs.* Nekārtns (arī neregulārs) darbības vārds (arī verbs) val. — *darbības vārds, kura formas neveido pēc vispārējiem likumiem.* Īpašības vārds val. — *vārdšķira, pie kuras pieder lokāmi vārdi, kas apzīmē priekšmeta pazīmi (īpašību, attieksmi u. tml.); šīs vārdšķiras vārds; adjektīvs.* Izsauksmes vārds val. — *vārdšķira, pie kuras pieder nelokāmi vārdi, ko izmanto iespējami īsai emocionālai jūtu, gribas vai īstenības parādību attēlojuma un vērtējuma izteikšanai; šīs vārdšķiras vārds; interjekcija.* Skaitļa vārds val. — *vārdšķira, pie kuras pieder vārdi, kas ir abstraktu skaitļu vai skaitļos izteikta priekšmetu skaita nosaukumi vai kas apzīmē priekšmetu kārtību, kādā tie atrodas īstenībā vai seko cits citam, šos priekšmetus minot vai skaitot; šīs vārdšķiras vārds.* Sugas vārds val. — *lietvārds, ar ko apzīmē visus līdzīgos kādā noteiktā grupā; sugasvārds.* Modāls vārds val. — *vārds, kas izsaka modalitāti (2).* Atkarīgais vārds val. — *vārdkopas vārds, kura gramatisko formu nosaka cits (neatkarīgais) vārds.* Šķirkļa vārds — *vārdnīcas šķirklī aplūkotais (skaidrotais vai tulkotais) vārds.* Vārdu formula — *tradicionāls, nemainīgs vārdu savienojums, teksts (parasti reliģijā, maģijā).* Lamu vārds — *vārds, ko lieto tā, lai apvainotu kādu, aizskartu kāda godu, pašcieņu.* Nelabs vārds (arī izteiciens) — *rupjš, nepieklājīgs vārds (izteiciens).* Vārdu pa vārdam, arī vārds vārdā — *precīzi, pilnīgi atkārtojot, arī tulkojot (kādu izteikumu, tekstu).* (Ar vienu, arī ar) vārdu sakot (arī īsi sakot) — *lieto, lai norādītu uz izteikuma precizējumu, konkretizējumu, arī uz iepriekš teiktā kopsavilkumu.* Citiem vārdiem (arī pareizāk, labāk) sakot — *lieto, lai norādītu uz iepriekš teiktā citādu, parasti tiešāku, skaidrāku, formulējumu.* Ne vārda — *nekā (neteikt, neziņot u. tml.).* Rotaļāties (arī spēlēties) ar vārdiem — *runāt nenopietni, divdomīgi; runāt asprātīgi.* Vārdu rotaļa (arī spēle) — *nenopietna, divdomīga runāšana; asprātīga runāšana.* Saukt lietas īstajos vārdos — *runāt tieši, atklāti, bez aplinkiem.* Rīt (arī norīt, retāk aprīt) vārdus (arī galotnes) sar. — *neizrunāt vai neskaidri izrunāt vārdu beigu daļas.* □ Mūsu pasaule ir tāda, kādu mēs to redzam. Vārdi ir šīs redzamības projekcija; vārdu pasaulē mēs dzīvojam vismaz tikpat lielā mērā, cik redzamajā. Kar 91, 3/4, 53. Antijs: Pasaulē nav nekā briesmīga. Pat nāve tāda nav. — Abigaila: Nē! Nemini to šausmīgo vārdu! Zīverts 2, 343. Pirmais vārds, ko izrunā bērns, pirmās skaņas, gan nevarīgas un saturā neapjaustas, ietver varenības mirkļus. Sudrabkalns II, 355. Pētera Kviesīša leksikonā trūka dažu citu cilvēku bieži lietotu vārdu kā, piemēram, «pal-

dies», «lūdzu», «atvaino», «piedod», šos vārdus viņš nekad nelietoja. Mauriņa 2, 50. Apstākļa vārdi ir patstāvīgi vārdi ar savu nozīmi, morfoloģisko izveidojumu un sintaktisko funkciju. Gram I, 690. Darītu... Tā ir, liekas, vēlējuma izteiksme. Darītu. Skumja, nožēlas pilna, rezignēta darbības vārda forma. Ezera 11, 66. Izsauksmes vārdiem parasti nav teikuma locekļa funkcijas. Tiem teikumā ir īpatnēja loma — tie piešķir teikumam emocionālas nianses, un bieži vien tiem ir dažādu iespraudumu raksturs. Blinkena 1, 321. Visus lietvārdus ar to dažādajām leksiskajām nozīmēm gramatika iedala sugas vārdos un īpašvārdos. Gram I, 376. Aiz Ogres mums tūlīt jānogriežas mežā no lielceļa.. Te nu sākās saknes, grambas, dūkstis,.. vārdu sakot, tīrā elle. Austriņš 1, 50. ..Liena ir tagad, ar vārdu sakot, Oļiņu vienīgā meita. Kaudzītes Ia, 55. «Dienas tev laikam ir pavisam brīvas,» es izprašņāju Laini tālāk. — «Tā jau būtu, bet man aizvien jāpaplašina savas zināšanas, citiem vārdiem sakot — jāmācās.» Zālīte 5, 170. «Tikai neaizmirsti norunu: Artūram ne vārda. Martai var pastāstīt, bet piekodini, lai viņa nesaka brālim.» Lācis 15, 260. Ingrīda: Tev liekas, ka es esmu slikta sieviete, vai ne? — Elmārs: Kāpēc tu provocē? Tīši spēlējies ar vārdiem? Es nekad tā neesmu domājis. Gulbis 5, 16. Aija visiem deva gan laipnas, bet tik īsas un izsmeļošas atbildes, ka pēc tām grūti bija rast pavedienu tālākām vārdu rotaļām. Imermanis 2, 55. Ir tagad tāda tendence izmantot vārdu spēles, vārdu rotaļu.. Čaklais 6, 133. ◇ Meklēt vārdus — *censties izvēlēties atbilstošu satura izpausmi (runā, rakstos).* □ Nē, ar to puiku ir negals. Andris dusmojas un meklē vārdus, kā izstāstīt par ūdens riņķošanu dabā. Dripe 1, 8. «Arni,» nerunīgais kapteinis ar pūlēm meklēja vārdus, «jau atkal spītējies? Veltīgi, es saku...» Līvs 1, 36. ◇ Vārdi krīt auglīgā zemē poēt. — *saka, ja teiktais dziļi ietekmē klausītājus, rod atsaucību.* □ Anna Asare [skolotāja] redzēja un juta sajūsmas uguni puiku acīs, kas bija drošākā ķīla, ka viņas vārdi krīt auglīgā zemē. Rozītis 2, 289. Auglīgā zemē krīt Eduarda Veidenbauma mestie vārdi — gan tie, kas iekalti dzejas pantos, gan arī tie.., kas izkliegti kalpu vīriem pie alus krūzes.. Vējāns 5, 18. ◇ Tērēt (arī šķiest) vārdus — *runāt, rakstīt (parasti veltīgi).* □ Runātājs redzēja skaidri, ka te pazaudēta lieta un nav vērts vairāk vārdus tērēt. Upīts 9, 238. «Viņa allaž grib būt tā gudrākā un pirmā.» — «Tā ir tiesa. Bet ko nu vairs spriest, ko vārdus tērēt? Apprecējis tu viņu esi, un tikpat kā mūžs jau kopā nodzīvots.» J Kalniņš 10, 296. ◇ Kaisīt (arī laist, šķiest, mētāt, svaidīt) vārdus pa vējam (arī vējos, vējā) — *runāt veltīgi; runāt, solīt nepārdomāti.* □ Šis cilvēks bija pārāk nopietns, lai tāpat vien pamelstu... Tādi vīri vārdus nelaiž pa vējam. Jansons 5, 75. ◇ Neviens vārds (arī vārdi, arī neviena skaņa) nenāk pār lūpām — *saka par stāvokli, kad nespēj runāt (piemēram, aiz satraukuma).* □ ..stundas ritēja, un neviens vārds nebija nācis pār viņas lūpām. Lācis 1, 82. ..viņiem likās, ka būtu vēl tik ļoti daudz ko savā starpā runāt. Un tomēr vārdi nenāca pār lūpām. Strāls 2, 48. ◇ Trūkst vārdu — *saka, apliecinot, ka attieksme, emocionālais stāvoklis ir tik spēcīgs, ka to grūti paust vārdos.* □ Ģirts: Profesora kungs, man trūkst vārdu, kā izteikt savu pateicību... A Eglītis 1, 84. ◇ Ne pušplēsta vārda (arī vārdiņa), arī ne ar pušplēstu vārdu (arī vārdiņu) — *nevienu vārdu, ne ar vienu vārdu.* □ Protams, par slepenajiem nakts apmeklētājiem Pētertāles nevienam nebilda ne pušplēsta vārda.. Kaijaks 2, 71. Rasa taču nebija ne ar pušplēstu vārdu kaut ko paskaidrojusi. Zigmonte 11, 158. ◇ Nav vārdam vietas — *saka, ja nekas nav iebilstams.* □ Māceklis: Teicama istaba, patīkama, nav vārdam vietas. Priede 4, 290. Tētiņš: Man prieks, ka Mimozas jaunkundze jūs tik drīz vedusi pie prāta. Viņa strādā teicami, vai ne? — Nupats: Nav vārdam vietas. Zīverts 2, 439. ◇ Katra vārda galā — *ļoti bieži (teikt).* □ «Ak — nemaz nemeloju. Ja saku, ka tu mani katra vārda galā izzobo, tad tas nozīmē, ka tu to dari ļoti bieži.» Blaumanis Ia, 121. Gatis to ieklausījās no mūsu tētuka un nu skandina katra vārda galā. Indrāne 4, 15. ◇ Vārds pa vārdam (arī vārds aiz vārda, arī vārds pakaļ vārdam) — *saka, ja saruna kļūst dzīvāka, dedzīgāka; saka, ja saruna izvēršas ķildā, strīdā.* □ Vārds pa vārdam, neviens negribēja piekāpties, un beidzot ezis ar zaķi saderēja vakarā pēc saules iet skrieties.. Birznieks-Upītis IV, 75. ◇ Pēc vārda kabatā nemeklēt sar. — *būt (sarunā) atjautīgam, bez grūtībām atrast vārdus atbildei.*

2. *Valodas vienība, ar ko apzīmē kādu personu; arī uzvārds, parasti kopā ar šādu valodas vienību; personvārds.* Tēva vārds — a. *Tēva priekšvārds (personvārds).* b. *Tēvvārds.* Īstais vārds — *vārds vai uzvārds, kas atbilst cilvēka dokumentiem.* Pieņemts vārds — *vārds vai uzvārds, ko cilvēks izvēlas sava īstā vārda vai uzvārda vietā.* Kristītais (arī kristāmais) vārds rel. — *vārds, kurā (bērns) nosaukts kristības ceremonijā.* Krustamais (arī krustāmais) vārds apv. — *kristītais vārds.* Vārda diena — *diena, kad kalendārā atzīmēts attiecīgais cilvēka vārds; attiecīgā godadiena.* Vārda brāļi — *vīrieši, kam ir vienāds vārds.* Vārda māsas — *sievietes, kam ir vienāds vārds.* Uz (kāda) vārda — *tā, ka (kā) īpašuma, lietošanas u. tml. tiesības ir saistītas ar noteiktu (vārdā un uzvārdā nosaukto) personu.* □ «Mans vārds ir Ģirts, un es dzīvoju šajā mājā.» Dripe 2, 79. ..bērni zina notikumus un tenkas, var nosaukt mājas iedzīvotājus pēc vārdiem, uzvārdiem un iesaukām.. Mauliņš 4, 178. Mans īstais vārds gan ir Jānis Nesaule. Bet parasti mani sauc par dzīvo mironi. Kurcijs 4, 255. «Kā jūs sauc?» — «Aina Lazda.» — «Daiļš latviešu vārds, bet tagad es jums pateikšu arī savu vārdu: Ēriks Vītols.» Niedra 4, 37. Viņa kristītais vārds bija Žanis.. Zālīte 5, 156. «Tad mums abiem tādi veclaicīgi kristāmie vārdi.. Man ielikuši Elzu.» Kalnaruva 7, 29. ..Andra tēvu sauca krustāmā vārdā par

Pēteri un uzvārdā par Avotiņu .. Apsīšu J 3, 20. Kādā ziemas svētdienā Ozoliņu saimniece neatnesa pusdienas uz šķūni, bet aicināja uz istabu. Laikam saimniecei bija vārda diena. Viņu sauca Karlīne. Kar 91, 3/4, 192. Artūrs bija ieradies no Daugavpils Rīgā un visu .. nokārtojis. Mūsu māja tagad bija uz viņa vārda. Artūrs to bija nopircis .. J Kalniņš 10, 379. // *Valodas vienība, ar ko apzīmē kādu dzīvnieku, parasti mājdzīvnieku, dresētu dzīvnieku.* □ Kucēns auga, un tam bija savs vārds — Mauze. J Kalniņš 10, 205. Katram no šiem baložiem te bija savs vārds: Sarkanknābis, Klibais, Švītīgais .. Zv 51, 1, 13. // *Valodas vienība, ar ko apzīmē kādu teritorijas, vides u. tml. objektu.* Upju vārdi. Kalnu vārdi. Vietu vārdi — *vietvārdi.* Māju vārds — *lauku saimniecības nosaukums; mājas nosaukums; mājvārds.* □ No tām [priedēm] ir kapi, ir mājas dabūja savus vārdus. Birznieks-Upītis 6, 156. «.. katrai zvaigznei ir savs vārds,» tēvs turpināja. «.. Tas ir Sietiņš. Drusku zemāk trīs zvaigznītes rindā — Kūlēji.» Paegle 4, 37. «Vietu vārdus pie mums jau pagājušā vasarā viens valodnieks savāca.» Indrāne 6, 358. .. bijušo māju vārdi vēl saglabājušies kādas pļavas vai pakalna apzīmējumos kā liecība, ka tur reiz bijušas sētas. Ziedonis 6, 216. // *Valodas vienība, ar ko apzīmē kādu mitoloģisku, reliģisku būtni, arī mākslas tēlu.* Dievību vārdi. Lugas varoņa v. // lok.: vārdā, apst. nozīmē. *Pārstāvot ko, aizstāvot kā intereses (runāt, darboties); pamatojoties (uz ko), izmantojot (kāda, kā) pilnvarojumu.* Visu vārdā — *pārstāvot visu kādu personu loku, paužot to viedokli.* □ Ierēdnis: Vilni Baldon, likuma vārdā es jūs apcietinu! Paegle 2, 513. Šefs: Inspektora kungs, lūdzu pieņemt manu atzinību nācijas vārdā! Ziverts 1, 408. Rumba: Visi lielie kritiķi runā tautas vārdā! Tas ir ērts, pārbaudīts paņēmiens, kas atraisa kritiķim rokas. Citu vārdā var izrunāties pēc sirds patikas. A Eglītis 1, 526. // vsk.; pārn. *Spēja rīkoties, lemt; arī ietekme.* □ «Jaunība, dēls, jaunība. Jums tagad vārds, ja jūs kaut ko izdarīsiet, tad būs ..» Jansons 4, 454. Motorbūves nozarē šīs rūpnīcas radošajam kolektīvam jau ir savs svars un vārds. Zv 75, 3, 1.

3. *Attiecīgs valodas vienību savienojums, kopums, kas ir izmantots kāda satura izpausmei; izteikums, teksts, kura saturs ir pausts ar šādām valodas vienībām.* Labi vārdi. Asi vārdi. Dzedri vārdi. Ļauni vārdi. Uzrakstīt kādu mīļu vārdu. Skaļi vārdi — *izteiksmīgi, arī jūsmīgi vārdi, kas (parasti) nav pamatoti satura, faktu ziņā.* Rakstītais vārds — *ar rakstības līdzekļiem veidots teksts, arī šādu tekstu kopums.* Iespiestais (arī drukātais sar.) vārds — *tipogrāfiskā iespiedumā veidots teksts, arī šādu tekstu kopums.* Dzejas vārds — *dzejas teksts; dzeja.* Sakāmais (arī sakāms) vārds reti — *sakāmvārds.* Dieva vārds rel. — *Bībeles teksts; Bībeles teksta fragments.* Kristīgais vārds rel. — *kristietības mācība; arī Jaunās Derības teksts, Jaunās Derības teksta fragments.* Dieva vārdi novec. — *dievvārdi; dievkalpojums.* □ Bērēs sabrauca visi mātes radi, raudzījās uz mums, bērniem, šūpoja galvas un sacīja mierināšanas vārdus: «Jums, bērniņi, tagad būs visgrūtāk.» J Kalniņš 10, 373. .. Mārtiņš palaida sievas vārdus gar ausīm un domāja tikai par to, kā izlocīties un izmānīties .. A Eglītis 6, 299. Skaļus vārdus vējš izmētā. Klusie iesēžas atmiņā. Jansons 5, 309. Priekšsēdētājs ieskībi pablenza sekretārā, pie sevis noburkšķēja: «Kalnu gāzējs. Jau iemācījies skaļus vārdus ..» Talcis 8, 135. Vecāki — Jēkabs un Kristīne Galviņi — bija gaiši ļaudis. Cienīja grāmatu, rakstīto vārdu. Zv 81, 10, 8. «Miers baro — karš posta» ir sakāmais vārds. Balodis 3, 13. Viņam ienāca prātā sakāms vārds: neej ar stipru lauzties, nedz ar bagātu tiesā. Blaumanis 6, 143. .. dažreiz svētdienās, kad laiks bija siltāks, sasējuši kopā divējas ragavas .., Straumēnu ļaudis laidās pa Lielupes ledu uz Jelgavu noklausīties Dieva vārdus. Virza 1, 207. // parasti dsk. *Runas valoda; mutvārdi.* Pāriet no vārdiem pie darbiem — *sākt darīt ko (pēc runāšanas, pārrunām u. tml.).* □ Meitenes sabira ap Ansonu Mīldu, vārdos žēloja viņu, bet īstenībā bija priecīgas, ka tā reiz dabūjusi pa degunu. Zālīte 5, 60. .. Kristus aizliedz cilvēkam cilvēku ne tikai nogalināt fiziski (kaut arī taisnīgas tiesas rezultātā), bet pat tiesāt domās un vārdos .. Sv Rīts 92, 8, 8. .. pāriesim no vārdiem pie darbiem — apgūsim aizlaistās krūmiem aizaugušās agrākās lauksaimniecībā izmantojamās zemes .. Lauku Avīze 90, 5, 10. // parasti dsk. *Teksts (vokālam skaņdarbam, parasti dziesmai).* Dziesma ar Raiņa vārdiem. Dziesma bez vārdiem mūz. — *neliels instrumentāls skaņdarbs, kas pēc struktūras un rakstura ir līdzīgs dziesmai.* □ .. skrien vējš pār Daugavu un atnes dziesmas skaņas. .. Andrejs klausās. Tās ir savādas skaņas, tie ir savādi vārdi, ko atnes vējš .. J Kalniņš 3, 20. // vsk. *Valodiskais izteiksmes līdzeklis (parasti teātra mākslā, daiļliteratūrā).* □ Indrānu mātes lomā spilgtāk nekā jebkad pierādījās Mirdzas Šmithenes traģiskās dotības, aktrisei saglabājot lielu atturību ārējā darbībā un par galveno izteiksmes līdzekli lietojot iedarbīgo, izjusto vārdu. LPTV I, 131. .. vārds ir aktiera galvenais ierocis. Autora vārds A. Mierlaukam ir galvenais dimants, kuru viņš nenoguris slīpē .. Dzene 6, 25. // parasti dsk. *Izteikums, teksts, arī šādām valodas vienībām līdzīgi skaņu savienojumi, ar kuriem maģiskos rituālos ietekmē, piemēram, cilvēkus, dzīvniekus, garus, parādības apkārtējā vidē.* Buramie vārdi — *vārdu savienojums, kam piedēvē maģisku spēku.* Uguns vārdi — *buramie vārdi, ar kuriem ietekmē uguni.* Pirts vārdi — *maģiskas formulas, kuras skaitīja, pirtī ejot, peroties un iznākot no pirts.* □ Ka pasaulē ir cilvēki, kam zināmi stipri vārdi, par to mūsu mājās nevienam nebija nekādu šaubu. .. šos vārdus tāds cilvēks var izmantot citiem par labu vai ļaunu. J Kalniņš 2, 56. .. Asniņa vecmāmiņai esot bijuši uguns, ūdens, čūsku un visādi citādi buramie vārdi. Vāczemnieks 5, 136. .. ēkās iespēris zibens un tās visas sākušas reizē degt. Bet Deģa tēva tēvs pratis uguns vārdus, tie izsaukuši tādu lietu,

kāds ne pirms tam, ne pēc tam vairs neesot redzēts .. A Grigulis 10, 87.

○ Vārda brīvība jur. — *tiesības brīvi paust savus uzskatus.* Sacīt (arī teikt) savu vārdu — *paust savus uzskatus, domas.* Vārda māksla — *daiļliteratūra.* □ .. dramaturģiju mēdz uzskatīt par vienu no grūtākajām vārda mākslas nozarēm. Valeinis 1, 103. Vārda mākslinieks — *rakstnieks, dzejnieks.* Vārda (mākslas) meistars — *izcils rakstnieks, dzejnieks.* □ Desmit, piecpadsmit gadi — tas bieži vien ir laika posms .., lai iesācējs rakstnieks izaugtu par vārda mākslas meistaru .. J Kalniņš 1, 41. Goda vārds — a. *Saka, ja grib pārliecināt kādu par teiktā patiesīgumu; patiesi.* □ Manī kaut kas saviļņojās. Ilgi krājies, tas plūda pāri malām, un, goda vārds, pats nezinu, kā iznāca .. . es noskūpstīju viņu. Preilis 1, 40. Uz sliekšņa stāv Siliņš, piesarcis, laimīgs un sauc: «Pavasaris, kaptein! Goda vārds, kas to varēja iedomāties!» Līvs 1, 15. b. *Solījums, kura izpildīšana saistīta tikai ar kāda godīgumu, apzinīgumu, bet ne ar lietiskiem pierādījumiem vai nodrošinājumiem; godavārds (1).* □ «Es jums neprasu nekādu parāda zīmi. Ticu jūsu goda vārdam ..» Fimbers 1, 107. c. novec. *Uzvārds, arī vārds; godavārds (2).* □ «Kāds būtu jūsu goda vārds?» Pēteris jautāja. — .. «Mani sauc Kārli Ziediņu.» Lācis 4, 367. Gala vārds — *galavārds.* Pēdējais vārds — *galīgais, pēdējais lēmums; arī galavārds.* □ Bernards: Saki man, Aleksandra, .. vai tu mani gribi vai ne? — Aleksandra: Nē, Bernard. Negribu .. — Bernards: Tavs pēdējais vārds? — Aleksandra: Pēdējais. A Eglītis 1, 356. Dzīvais vārds — *runātais vārds.* Dažos (arī nedaudzos) vārdos — *īsi, īsumā (runāt, rakstīt par ko).* Īsos vārdos — *pavisam īsi (sacīt, runāt).* Vārda pēc — a. *Tā, ka (kas) ir zināms pēc nosaukuma, arī virspusīgi, pēc nepilnīgas informācijas, nevis iepazīts tiešā uztverē.* □ Dziesmu ģimeni viņa zināja vārda pēc, zināja kā krietnu, godīgu, stingru. Zigmonte 2, 200. b. *Tā, ka (kā) nosaukums neatbilst attiecīgā priekšmeta, parādības u. tml. būtībai.* □ Melnkrantes mācītājmuiža nebija liela. Par muižu to varēja nosaukt tikai vārda pēc. Bels 7, 105. Pārmīt (arī pārmainīt, retāk apmīt) dažus vārdus — *mazliet parunāties.* □ Pārmijuši savā starpā vēl dažus vārdus, .. visi četri mūki aizgāja. Purs 8, 79. Vārdu karš — *dzīva, spraiga, skaļa pārruna, saruna domstarpību gadījumā.* □ .. viņš neprata ķildas nokārtot vārdu karā, viņš prata tikai cīnīties kaujas laukā. Niedra 3, 55. Vārdu maiņa (arī pārmaiņa, izmaiņa) — *strīds.* □ Kādā cieši piesēstā stūrī jau izcēlusies sadursme. Atskan asa vārdu maiņa. Upīts VIII, 172. Viņa ir sastrīdējusies ar savu «puisi», pati īsti nezina, kā tas iznāca, bija tikai nieka vārdu pārmaiņa .. Zigmonte 4, 94. Izdomāt vārdu — *izvēlēties vārdu, arī radīt jaunu vārdu, lai nosauktu tajā (ko).* □ Jūlija Vēja vārds viņa tēvam likās pats piemērotākais, kādu vien varēja izdomāt omulīgajam matrozim, kurā patiešām jautās kaut kas silts un vējīgs. Ezera 8, 131. Piešķirt vārdu (arī nosaukumu) — *nosaukt (ko), parasti oficiāli, kādā vārdā.* (Ie)dot vārdu — *nosaukt (ko) kādā vārdā, piešķirt (kam) vārdu.* □ «Krist, grēka gabals, māte .. tev tādu vārdu iedevusi . . .» Līvs 1, 66. Iegūt vārdu (arī nosaukumu) — *tikt nosauktam.* Iegūt vārdu, arī iegūt (arī būt ar) pasaules vārdu — *kļūt (arī būt) plaši pazīstamam, slavenam (piemēram, ar darbu).* □ Tētiņš: Es ļoti nožēloju, ka nenācāt pie manis. Jūs tagad būtu spiegs ar pasaules vārdu. Zīverts 2, 439. Iekarot vārdu — *neatlaidīgi darbojoties, kļūt plaši pazīstamam, slavenam.* Apkaunot (kāda, kā) vārdu — *apkaunot (kāda) personu, godu, arī (kādu) profesiju, tās cieņu u. tml.* □ «Ja nu reiz izvēlējies tās grūtās jūras braucēja gaitas, tad centies arī un mācies, neapkauno jūrnieka vārdu.» Talcis 7, 176. Noteicošs vārds — *saka par to, kas izšķir ko, ievērojami ietekmē ko.* Izspiest vārdu — a. *Piespiest sevi ko pateikt.* □ Prāmnieka balss ir aizsmakusi, it kā ar vari viņš izspiež katru vārdu no savām krūtīm .. Lācis 6, 53. b. *Ar grūtībām panākt, ka (kāds) ko pasaka.* □ Agrāk vārījās kā čuguna katliņš, bet tagad lieka vārda neizspiedīsi. Saulītis 6, 73. (Pa)klausīt uz vārda — *tūlīt (pa)klausīt.* □ Bērni baidījās no viņas [aukles] stiprajām rokām un klausīja viņai uz vārda. Brigadere 3, 329. Skaties kāds! No bērna kājas dīdīts paklausīt uz vārda, bet tagad tēva pavēle viņam bijusi nebijusi. Krūmiņš 1, 15. Bez vārda runas sar. — *neko neiebilstot.* □ .. viņš bez vārda runas jāuzskata par mierīgāko cilvēku visos Skanuļos. Austriņš 1, 276. «.. dabūji darbu?» — «Saprotams! Bez vārda runas! Es esmu tagad namu pārdevējs. Māklers.» A Eglītis 6, 101. ◇ Ticēt uz vārda — *pilnīgi ticēt kāda teiktajam.* □ Dieva nams Stāv pilns ar lūdzējiem, kas mācītājam Uz vārda tic .. Veidenbaums 2, 56. Čigāns ar uz vārda neticēja, prasīja, lai dod aptaustīt . . . Viese 1, 37. ◇ Vīrs un vārds — *saka, apliecinot, ka solījums tiks izpildīts.* □ «Tātad?» — «Svētdien — deviņos — vakarā — Andreja — ostā!» — «Vīrs un vārds?» — «Vīrs un vārds!» Ādamsons 3, 96. ◇ Dot goda vārdu (arī godavārdu) — *apsolīt ar godavārdu.* ◇ Uz goda vārda — *bez lietiskiem pierādījumiem vai nodrošinājumiem (dot, uzticēt kādam ko).* ◇ Turēt (doto, arī savu) vārdu — *darīt, rīkoties tā, kā solīts.* □ Anna: Es teicu ka gādāšu, lai jūs tiekat prom no Jelgavas, un turu vārdu. — Kazanova: Tik viegli tu no manis vaļā netiksi! A Eglītis 1, 218. Nē, ja Zigis bija teicies nākt, tad viņš noteikti atnāks. Mellači vienmēr turēja doto vārdu. Saulītis 12, 64. ◇ Turēt pie (dotā) vārda — *sekot, lai kāds izpilda solījumu.* □ «Kā mana pagasta ļaudis nolems, tā arī būs,» Kļava mierīgi noteica .. — «Mēs tevi turēsim pie vārda!» Rozītis 2, 329. ◇ Ņemt atpakaļ doto (arī savu) vārdu — *atteikties no dotā solījuma.* □ .. Klāvs saprata, ka .. šī meitene ar brūnajām bizēm nekad neņems atpakaļ reiz doto vārdu, nekad nelauzīs solījumu .. Saulītis 6, 117. ◇ Lauzt (doto, arī savu) vārdu — *nepildīt solījumu.* □ Bet solīts bij, un saimnieka gods pat domu nepielaida, ka

vārdu varētu lauzt. Upīts 4, 159. Hagemane: Ja reģents izrādes atļāvis, doto vārdu viņš nedrīkst lauzt, vismaz ne tai pašā dienā. Zīverts 2, 506. ◇ Ņemt atpakaļ savus vārdus — *atzīt par nepareizu savu iepriekš teikto, arī atvainoties par izteiktu apvainojumu.* ◇ Turēties (arī stāvēt) uz goda vārda sar. — *būt tādam, kura izturība, derīgums lietošanai izraisa šaubas.* ◇ Dot vārdu — a. *Solīt, apsolīt.* b. *Atļaut, piešķirt tiesības uzstāties, izteikties (sanāksmē, sēdē u. tml.); radīt iespēju izteikt savas domas (presē).* ◇ Piešķirt vārdu — *atļaut, dot tiesības uzstāties, izteikties (sanāksmē, sēdē u. tml.); radīt iespēju izteikt savas domas (presē).* □ Vārdu piešķīra Bertramu Kārļa kungam. Tas uzlēca katedrā žigls un veikls .. Upīts 9, 36. ◇ Ņemt vārdu — *runāt, izteikties (parasti oficiālā situācijā).* ◇ Laist pie vārda (arī pie runāšanas) sar. — *ļaut runāt, izteikties.* □ «Es nekrācu, pulkveža kungs,» mēģināju iebilst, bet viņš mani nelaida pie vārda. Grīva 9, 124. ◇ Pieteikties pie vārda — *izteikt vēlēšanos runāt (parasti sapulcē).* □ Šodienas apspriedes beigās neatlaidīgi pieteicās pie vārda kapteinis Rozītis .. Talcis 7, 67. .. Pakalns tūlīt pieteicās pie vārda, kaut gan gala slēdzienu vēl nebija paguvis izdomāt .. Kurcijs 3, 171. ◇ Ņemt mutē vārdus (arī izteicienus u. tml.) — *teikt (piemēram, kādu vārdu).* □ .. Made bija pacietīga. Nevienu asu vārdu viņa neņēma mutē sevis aizstāvēšanai .. Sakse 2, 47. ◇ Pieteikt savu vārdu — *kļūt pazīstamam (piemēram, mākslā, sportā); gūt pirmos panākumus (kādā nozarē).* □ .. pa šo laiku jaunā māksliniece ir arī pieteikusi savu vārdu literatūrā. «Dienas Lapā», «Tēvijā», «Baltijas Vēstnesī» publicēti pirmie dzejoļi. Viese 3, 21. ◇ Aizlikt (arī aizmest) kādu (labu) vārdu — *teikt ko kāda labā; aizrunāt.* □ .. klusībā viņš cerēja, ka Nātiņš šinī vakarā arī par viņu aizliks labu vārdu. Fimbers 1, 56. Žanna: Es varēju tikai aizmest labu vārdu — viņam [karalim] pieder vara. Upīts XIV, 378. ◇ Likt vārdus (kāda, arī kādam) mutē — a. *Teikt priekšā (ko), lai (kāds) atkārto.* b. *Veidot personāža runu daiļdarbā (dažkārt patvaļīgi).* □ .. autori liek personāža mutē neliterārus vārdus .. Lit M 60, 16, 2. ◇ Izņemt vārdus no mutes — *pateikt tieši to, ko gribējis teikt kāds cits.* ◇ Nolasīt vārdus no lūpām — a. *Saprast (izteikumu) pēc runas orgānu redzamajām kustībām.* b. *Vērīgi uzklausīt (kāda izteikumu).* □ Viņš ievilka elpu, nenolaizdams acis no Zaigas, kura nolasīja katru vārdu no viņa lūpām. Paegle 3, 276. ◇ Ķert uz (arī pie) vārda (arī vārdiem) sar. — *atklāt ko pretrunīgu, arī nepatiesu kāda izteikumā.* □ «Kāpēc tu mani vienmēr pārproti un ķer uz vārda?» Žanis sūrojās. Lācis 12, 582. Cinne nomanīja, ka šī te [sieviete] nav pliku roku ņemama. Tā mācēja ķert uz vārdiem. Upīts II, 821. ◇ Vārdu ar knīpstangām no mutes izvilkt (arī dabūt laukā) sar. — *censties panākt, ka nerunīgs cilvēks ko saka, runā.* □ «Vai tad viņa ko saka! Tu jau zini, vārdu ar knīpstangām nevar izvilkt.» Upīts XI, 286. ◇ Vārdi (arī padoms) atlec kā no sienas — *saka, ja kāds neuzklausa cita teikto.* □ Rasma: Es varu sacīt ko sacīdama, tu neklausies. .. Tu savu esi ieņēmusies galvā — katrs vārds atlec kā no sienas. Upīts XIV, 148. ◇ Likt vārdu, arī likt (ko) vārdā — *piešķirt vārdu, nosaukt (kādā) vārdā.* □ «Skaists vārds — Inga,» Ģirts teica. — «Nezin vai tā būs, dažs to liek zirgiem,» Inga pasmaidīja, «un arī puikām.» Dripe 2, 48. Kā viņai gribētos, lai Ainai piedzimst vēl kāds bērns, noteikti puika! Tam liktu Kristapu vārdā .. Zigmonte 2, 74. ◇ Valkāt (kāda, kā) vārdu — a. *Būt nosauktam (kāda, kā) vārdā.* □ .. katram kārtīgam vīram tak esot jāatstāj pasaulē dēls, kas valkā viņa vārdu .. Avotiņa 2, 151. b. *Minēt, nosaukt (ko, parasti nevajadzīgi bieži).* □ Es baidos tautas vārdu valkāt — likt vietā, nevietā un visur .. Losberga 3, 23. ◇ Zelta vārdi — *ļoti pareizs, ļoti labs izteikums, ļoti pareiza, ļoti laba doma.* ◇ Dieva vārds novec. — *saka, ja grib pārliecināt kādu par teiktā patiesīgumu.* □ Bet, dieva vārds, laiks ir daudz vērtīgāks par naudu. Plaudis 3, 33. Jekste: Kauns atzīties, bet — nezinu. Dievs sodi, Dieva vārds — nezinu. A Eglītis 1, 59. ◇ Lamāties (arī lamāt) pēdējiem vārdiem — *stipri lamāties, arī lamāt.* □ «Vai vēlāk Smukauss kategoriski pieprasīja, lai jūs sameklējat pazudušās telegrammas?» — «Nē, viņš tikai mani lamāja. Pēdējiem vārdiem!» Kolbergs 3, 330. ◇ Biezs (arī apaļš, trekns) vārds sar. — *lamu vārds; ass vārds vai teiciens.* □ Pauls: Kā redzams, tev tie biezie vārdi šovakar patīk. Pirmiņ blēdis, nu zaglis. Blaumanis 6, 339. Vīriem rokas savilkās dūrēs, viņi pameta cits citam ar galvu un pusbalsī pateica pa biezam vārdam. Upīts XII, 332.

vārdsavienojums, -a, v. *Vārdu savienojums.* □ Vecbebros labi jūtams, ka vārdi «darba fronte» nav tikai avīžnieku izdomāts skanīgs vārdsavienojums. Pad J 79, 99, 1. Darbs parāda, ka «angļu vārdu» īpatsvars latviešu valodā ir ievērojams. Tie lielākoties ir terminiem tuvi lietvārdi un vārdsavienojumi. Lit M 90, 28, 7.

vārdšķira, -as, s.; val. *Gramatiska kategorija, kas atspoguļo noteiktas vārdu grupas kopējās formas, nozīmes un sintaktiskā lietojuma īpašības; arī attiecīgā vārdu grupa; vārdu šķira.* □ .. vārda leksikogrāfisko aplūkojumu .. sākam ar gramatisko informāciju par vārdšķiru .. Cīņa 80, 164, 2. Pagaidām ir vairāki jautājumi, kuros zinātnieku domas dalās, piemēram, vārdšķiru klasifikācija un identifikācija .. Lit M 91, 7, 3.

vardulēns, -a, v. *Varžu mazulis (pēc kāpura stadijas).* □ .. bērna nežēlībā biju ar vītola vicu nositis pelēku vardulēnu. J Liepiņš 1, 89. // pārn.; niev. *Bērns.* □ «Bet vai tu, vardulēn, maz apjēdz, ko ar savu atnākšanu esi mums nodarījis?» Juhans vairs nezvāļojās. Līvs 3, 29. .. augu es pats, pārvērtos no vardulēna par sportisku jaunekli. Liepa 1, 10.

vārdveidojošs, -ais; s. -a, -ā; val. *Tāds, ko izmanto jaunu vārdu veidošanā.* Vārdveidojoša morfēma. V. piedēklis.

vārdvirkne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; val. *Vārdrinda.*

vārdzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (cilvēks vai dzīvnieks) gurst, kļūst vārgs*[3] *(1), nespēcīgs (1).* □ Pasaule viņu [zēnu].. mērdēja un vārdzināja... Poruks 3, 305. Saspīlējums birojā Olivera aplamību dēļ vārdzināja arī Aleksandru. A Eglītis 6, 242.

2. *Psihiski mākt, gurdināt.* □ Iepriekšējie mālderi bija viņu vārdzinājuši ilgāk par mēnesi, piecreiz prasījuši piemaksu paģiru lāpīšanai.. Mauliņš 4, 42. Meta to [aprakstu] uzrakstīja aiz spītības pret Mišu, kas viņu vārdzināja ar apnicīgajiem ziņojumiem. Spāre 6, 35. Ja aktiera spēli, piemēram, nevar uztvert, viņš mūs nevis valdzina, bet vārdzina. Kar 82, 5, 132.

vare, -es, s.; parasti vsk.; sar. *Parasti savienojumos «ar varēm», «ar vari», «par varēm», «pa varēm», «par vari»: ar varu, visiem spēkiem; pārvarot (kāda, kā) pretestību.* □ Lielie cilvēki laikam gan nezina, cik nejauks var būt ēdiens, ja to uzspiež ar varēm. Zigmonte 2, 12. ..neklausa neparko mātei, kas ar visu vari grib izjaukt meitas sapārošanos ar veco Elksnīti.. Austriņš 1, 213. ..tajā vakarā kuģi par varēm dzina jūrā.. Klotiņš 1, 221. Viņa.. par visu vari un katru cenu pūlējās un centās pielāgot mani saviem principiem.. Ezera 15, 224. Bernards: Tas vecis gan ir gatavais ērms. Skaidra lieta, cilvēks iznīkst, bet varēm grib arī otru pataisīt par slimu. A Eglītis 1, 350.

varējums, -a, v.; parasti vsk.; pareti. *Spēja; arī iespēja.* □ Lūša.. rezultāti tik tālu pārsniedza konkurentu varējumu, ka rīdziniekam konkurences praktiski nebija. Sports 85, 41, 3. ..biju pati iemācījusies saprast arī to, ka nevar norobežot aktiera izpratnes jomu no varējuma — tie atrodas mijiedarbībā un viens otru balsta.. Klints 1, 263.

varen, apst.; sar. *Ļoti; ārkārtīgi.* □ Skolotāja teica mani apdāvinātu, un mamma varen lepojās ar maniem pirmajiem panākumiem. Gūtmanis 4, 36. Ābels sataisīja varen mīlīgu ģīmīti.. Ezera 1, 208. Juhans laikam visu dienu nebija ēdis, jo dzeramais likās iedarbojamies varen ātri. Viņa seja kļuva sārta, acis iemirdzējās un mēle prasījās pēc tērzēšanas. Janovskis 1, 83.

varenība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v a r e n s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ekonomiskā v. □ Portugāle [16. gadsimtā], kā rādās, bija sasniegusi spraustos mērķus un atradās varenības kalngalos. Lielais 3, 330. Visbija esot zviedru varenības šūpulis. A Grigulis 13, 56.

2. *Vispārināta īpašība → v a r e n s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..visā varenībā pretī paveras Atlantijas plašums.. Lapsa 1, 19. Koris un ērģeles augstu virs klausītājiem dziedāja par dabas varenību.. Birze 5, 183. Aigars atceras kaut kur lasījis, ka tiesu sauc par Temīdas templi, un tagad.. jūtas vīlies. Iedomātās varenības vietā viņš ierauga gaiteni ar izmīdītu grīdu.. Svīre 3, 195.

3. *Vispārināta īpašība → v a r e n s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

varenīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varenīgi;** reti. *Varens.* □ ..vārījās īsts raganu katls un pa zemi pats nelabais skraidīja, varenīgi lielas lietus baļļas stumdīdams.. Kaldupe 13, 48.

varenīgums, -a, v.; parasti vsk.; reti. *Varenums.*

vārenis, -ņa, v.; kul. *Kupināts un raudzēts piens.* Pilnpiena v.

varenliels, -ais; s. -a, -ā; pareti. *Ļoti, ārkārtīgi liels.* □ Redzi, tās divas lielās, varenlielās priedes meža malā — tās ir mani vārti.. Kaldupe 13, 103. Čiekurkalna tirgus.. bija zvēru tirgus, kur gribētāji varēja iegādāties visdažādākos mājdzīvniekus, sākot ar akvārija zivtiņām un beidzot ar varenlieliem suņiem. Lauku Avīze 90, 24, 7.

varens, -ais; s. -a, -ā; apst. **vareni. 1.** *Tāds, kam ir spēcīga, ļoti ietekmīga administratīva, militāra, arī ekonomiska vara (par cilvēkiem, valstīm, tautām).* V. valdnieks. Varena impērija. □ ..varenais romiešu imperators, bīstams ienaidniekiem un dumpiniekiem, gudrais kara un dzīves vadonis — Marks Aurēlijs — ir teicis, ka vīrišķīgu vīru raksturo nevis rupjība un cietsirdība, bet maigums un laipnība. Mauriņa 1, 127. Vaišvils: Tu [Mintaut] gribēji kļūt varens un tāds kļuvi, jo neviena tu nekāvi bez apdoma. Zīverts 1, 355. Skolotājs apgalvoja, kurši esot bijuši varena tauta. Ar attīstītu saimniecību un vērā ņemamu militāru spēku. Bels 7, 115. // ar not. galotni: varenais, -ā, v.; varenā, -ās, s.; lietv. nozīmē. *Cilvēks, kam ir spēcīga, ļoti ietekmīga administratīva, militāra, arī ekonomiska vara.* □ Kā gan pavadīja svētdienas nogali Vidzemes guberņas varenie? Ko darīja gubernators, kas atbildēja par pilsoņu fizisko esību? Ko lēma virscenzors, atbildīgais par pilsoņu garīgo esību? Bels 8, 93. «Ļoti godātie pasaules vareno kungi, mana pacietība ir galā. Es gribu redzēt Gaujas krastu un mirt, vai jūs to saprotat?» Janovskis 1, 34.

2. *Tāds, kam ir izcilas, parasti ar personību, darbu saistītas, īpašības (par cilvēkiem, to darbību); ļoti labs, lielisks.* □ Varena strādniece — pat skaudīgā Lība un lielīgā Anna to atzina bez ierunām. Upīts 4, 257. Redzi: angļi kādreiz it aktīvi piedalījušies Eiropas kultūras veidošanā, un Šekspīrs ir varens, ir neatvietojams pīlārs šajā krāšņajā kultūras celtnē. Janovskis 1, 283. Bet darbs rūda arī garu, un cilvēks top varens, liels gudrībā. Gudrība stiprāka nekā fiziskais spēks. J A Jansons 1, 45. // *Ļoti spēcīgs, intensīvs, arī ietekmīgs (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli).* □ Neredzami viņi iegāja.. mājā, kas jau dūca varenā kāzu priekā. Zigmonte 16, 277. «Vai nav lieliski?!» jūsmoja Olivers, juzdams sakurināmies varenu apetīti. «Kas gan var būt jaukāks par azaidu zaļumos un patīkamā sabiedrībā?» A Eglītis 6, 88. ◇ Būt (retāk nākt) varenā (arī labā, biežāk krietnā) dūšā sar. — *būt (kļūt) iereibušam, piedzērušam.* □ ..no Ozoliņu puses bļaustīdamies un padziedādami iebruka [Brīviņos] trīs jaunekļi.. Visi trīs varenā dūšā.. Upīts 4, 244.

// Ļoti spēcīgs, plaši izvērsts, ļoti ietekmīgs (par parādībām sabiedrībā). Varena ekonomika. Vareni bruņotie spēki. □ Bens Džonsons: Es cienu klasiskās formas skaidrību, bet Šekspīrs nāk un to sabradā kā vandalis. Jūs pats redzējāt, ka viņa māksla ir tikpat varena, cik haotiska. Zīverts 1, 124. Citi turpretim uzskata, ka nevar tomēr rādīt tikai pagātnes varenos reālpsiholoģiskos darbus.. Dzene 3, 147. *// Ļoti ietekmīgs (parasti emocionāli, estētiski) — piemēram, par dabas ainavu.* Varena kalnu ainava. □ Saulvedis: Zini, šorīt atklāju, ka Zemgales līdzenums nav ne pelēks, ne garlaicīgs. Skats ir tikpat varens kā uz jūras.. Priede 4, 183. *// Tāds, kam ir izcila kvalitāte (par priekšmetiem, vielām u. tml.).* □ ..toverī bija varena manta — tik skaisti, gludeni un iegareni kartupeļi kā zosu olas. Kalnāruva 5, 112. Ēdiens izdevās varens, un, nosēdušies ap katliņu, kailām galvām pļāvēji ēda. Virza 1, 98.

3. *Tāds, kam ir ļoti lieli izmēri, parasti arī izcilas kvalitatīvas īpašības (piemēram, par priekšmetiem); arī milzīgs (1).* Varena raža. □ Mani pārsteidza lielā mašīna — pirmā mūsu ciemā tik liela un prātam neaptverami varena, visspēcīga. Auziņš 4, 95. «Jau nolūkoju — vārti nav diez cik varenie, tos var ar krietnu belzienu izlodzīt.» Purs 11, 133. Grāmatskapis mums bija varens. Vectēva rokām darināts. Zigmonte 18, 5. *// Par dabas parādībām, veidojumiem (piemēram, par ūdenstilpēm).* □ ..savā laikā Rāzna republikas varenākais ezers nav bijis. ..Nē, tikai Lubāns ir sarucis mazāks. Lagzdiņš 3, 111. Klausīdamies ūdens rūkšanā un salauzto ledus gabalu sprādzienos, stūrmanis sprieda, ka braucamajā ceļā radusies varena rumba un slūžām līdzīgs sadambējums. Pasaules sp II, 304. *// Tāds, kam ir ļoti lieli izmēri, arī tāds, kas ir ļoti spēcīgs (par cilvēkiem vai dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļām).* Varenas ūsas. Varenas rokas. Vareni ragi. □ Pret brūno žogu atspiedies, mūs gaida varena auguma cilvēks pelēkās drānās. Preilis 1, 71. ..viņa.. piecēlās un apģērbās, slinki uzvilkdama kreklu un cieto korseti; viņa sajozās, cik vien spēdama, bet vēders bija tik varens, ka josta nespēja izlabot ķermeņa smagumu.. Niedra 4, 82. Kādam saimniekam piederēja varens, balts kuilis. Tam bija ilkņi kā mazam zilonim.. Ādamsons 2, 103. *// Par augiem, to daļām, arī par augu kopumu.* Varena liepa. Vareni kļavas zari. □ Egles bija varena auguma un ar mieru augt un zaļot vēl ilgi. Zigmonte 18, 47. Nupat viņiem ierādīts pļavas gabals. Varena zāle, bieza, lapaina, jāsteidz tikai pļaut.. Lauku Dzīve 80, 9, 11. Kuršu marē reiz auguši vareni priežu meži. No tiem tad arī dzintars. Bels 7, 20. pārn. «Nē, nē, dārzniek. Kas gan satricinās tādu varenu ozolu kā jūs.» J Liepiņš 1, 76. *// Tāds, kas ļoti lielā mērā pārsniedz parasto attālumu starp sākuma un beigu punktu (par kustībām).* □ ..Minka bija sagatavojies un taisīja varenu lēcienu. Lācis 9, 6. *// Tāds, kas ļoti lielā mērā pārsniedz ar savu skaitlisko vērtību kā cita, līdzīga skaitlisko vērtību (parasti par fizikāliem lielumiem).* V. ātrums. V. spēks. *// Tāds, kas ļoti lielā mērā pārsniedz pēc stipruma, intensitātes, arī iedarbības ko citu, līdzīgu (par parādībām dabā).* V. lietus. V. sals. □ Pār pilsētas nomali fabriku skursteņi vēla varenus dūmu mutuļus.. Kurcijs 3, 42. pārn. Vītolu nolauza vētra.., Lai stāstītu visiem, Cik stipra un varena viņa. Sirmbārdis 1, 11. *// Tāds, kas ļoti lielā mērā pārsniedz pēc stipruma, intensitātes, arī iedarbības ko citu, līdzīgu, arī tāds, kuram, parasti, ir izcilas kvalitatīvas īpašības (par skaņu).* □ Cik varena, augsta šo zvanu skaņa! Tā nav šīs pasaules skaņām rada.. Apsīšu J 3, 74. Bet tad Roberts sāka dziedāt — viņam bija varena un skaista balss —, un tad mani ne ar kādu varu vairs nevarēja aizdabūt projām. Gūtmanis 4, 71. «Nu un kā koristu kungiem?» viņš griezās pie Babāna. — «Labi, kas vainas. Varēji jau nu arī pats nākt pie mums uzdziedāt. Tev rīkle varena.» Janovskis 1, 219.

4. apst.; sar. *Ļoti, ārkārtīgi, varen.* □ ..pie loga stāvošās meitenes ģīmis izskatījās vareni daiļš. Blaumanis 6, 86.

Sk. v a r e n.

varenums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v a r e n s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; varenība (1).* Valsts v.

2. *Vispārināta īpašība → v a r e n s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; varenība (2).* □ Tad ziniet — liels ir vīru varenums, Spēj pušķot jūs ar nemirstības viju.. Balodis 7, 77. Apkārt mums izplešas daba vai nu savā zaļā varenumā, vai baltā sastingumā.. Virza 1, 13.

3. *Vispārināta īpašība → v a r e n s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; varenība (3).* Tilta v.

vareņiks [vareņiks], -a, v. *Vārīts mīklas izstrādājums, parasti ar biezpiena pildījumu.* Ķiršu v. □ Lai no visām malām brauc pie manis mieloties ar ķiļķeniem, ukraiņu boršču, vareņikiem.. Zv 63, 3, 18.

varēšana, -as, s.; parasti vsk.; pareti. *Spēja, arī iespēja; varējums.* □ Lielā, īstā māksla sākas tur, kur beidzas tehnikas apgūšanas problēmas, kur nejūtam vairs it nemaz tehniskās varēšanas grūtību. Vītoliņš 2, 187. Pie rakstāmgalda viņš vēlreiz pārlasīja Ditas uzrakstīto. Katrā ziņā meitenei sakāpusi galvā pašas varēšana un pašas vērtība. Dripe 10, 29. Apskaužamas ir bites par varēšanu tā saplūst ar ziedošām liepām. Caune 5, 124.

varēt, varu, vari, var, pag. varēju; trans. **1.** *Būt tādam, kuram ir psihiska vai fiziska īpašība, šādu īpašību kopums, arī darbības, stāvokļa ievirze, kas rada iespēju ko darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko (par cilvēkiem); arī spēt (1).* V. staigāt. V. runāt. V. atcerēties. (Tikko) varēt (arī spēt) pavilkt elpu — *ar grūtībām paelpot.* Ko tur var darīt, arī neko nevar darīt — *saka, atzīstot bezspēcību, nespēju ko izdarīt, panākt.* □ ..palīdzu arī Baumanim darbā, kur vien varu. Birznieks-Upītis 5, 101. Inese: Ja kādam ļoti, ļoti vajadzētu, es varētu arī atteikties no tās naudas, uzdāvināt tos tūkstošus. Gulbis 5, 226. ..grūti atrast jaunu cilvēku, kas kaut zemapziņā nebūtu pārliecināts, ka ir spējīgāks un

varošāks par veco paaudzi. Dripe 9, 52. . . tās bija svešādās dziesmas, kuras viņš nevarēja atklausīties. J Kalniņš 3, 8. pārn. Es klausos [meža] nopūtā, Cik sirds to panest var. K Skalbe 2, 351. Untumaina un pārlieku patstāvīga viņa bijusi arvien. Pastrīdējušies, bet ko tur var darīt. Birze 3, 90. ◇ Nevar (ne) acis (arī skatienu) atraut — *saka, ja nevar beigt skatīties uz ko tādu, kas saista uzmanību.* □ Un uz kuru pusi vien palūkojāmies, visur bija tik interesanti skati, ka nevarēja ne acis atraut . . Birznieks-Upītis III, 91. ◇ Ne acu galā (retāk acu galā) nevarēt ieredzēt (arī ciest) — *nepavisam nevarēt ieredzēt, ciest.* □ Turpretī kaimiņa Kraukļa viņš nevarēja ieredzēt ne acu galā, tādēļ ka šis allaž zobojās par Ādama piedzīvojumiem . . Apsīšu J 2, 17. ◇ Katrs bērns var (arī prot, māk, zina) pateikt — *saka par ko vispārzināmu, ļoti vienkāršu.* □ Vālodze gaudoja jau otro dienu, mušas koda kā trakas, . . katrs bērns varēja pateikt, ka taisās uz lietu. Upīts 4, 206. ◇ (Ne)var tikt (arī (ne)tiek) gudrs — *saka, ja kāds (ne)spēj saprast, noskaidrot (ko).* □ Klausītājs nevarēja tikt gudrs, kad tad viņš [sedlinieks] ar ilenu sēdēja pie tām savām sakām un sedulkām, kad tā pastāvīgi staigāja pa tiesām. Upīts 4, 117. Jods no šā trakā sieviešu varēja tikt gudrs, kad tas runā nopietni, kad pa jokam. Ezera 2, 277. ◇ Nevarēt (ne) ar uguni sameklēt — a. *Saka, ja ko vēlamu, vajadzīgu nevar dabūt, iegūt, ja kā vēlama, vajadzīga nav nekur.* □ Viņa bodē pazīstami, «savi cilvēki» varēja dabūt visu, ko citur nevarēja ne ar uguni sameklēt . . Avotiņa, Šlisers 1, 15. b. *Saka, ja kāds cilvēks ar noteiktām spējām, īpašībām u. tml. ir retums (kādā vidē).* □ Tādu toršu meistarieni kā Aldonu Vīndedzi visā apkārtnē nevarēja ne ar uguni sameklēt. Ezera 8, 196. ◇ Nevarēt (arī nespēt) pār lūpu pārspļaut sar. — *būt ļoti noguršam, pārguršam.* □ «Ir jau ko noplēsties vienam pašam uz divdesmit hektāriem, cikreiz vakaros nevari pār lūpu pārspļaut.» Sakse 7, 434. ◇ (Tikko) varēt (arī spēt) pavilkt kājas — *ar grūtībām paiet.* □ Triju dienu klaiņošanas neatspirdzis, cietuma sasmacēts, viņš sajutās tik noguris, ka kājas tikko varēja pavilkt. Upīts 18, 243. ◇ Otram muti nevar aizsiet — *otram nevar aizliegt runāt.* □ Māte: Vai tad nu mēs tādus vārdus, vai tad nu otram muti var aizsiet! Blaumanis 6, 367. ◇ Nevarēt izlēkt no savas ādas (ārā, arī laukā) sar. — *nevarēt mainīt savu raksturu, izturēšanos.* □ Noliņš: Bet ko tad lai daru, krusttēv? Es tak no savas ādas nevaru izlēkt laukā! Blaumanis 6, 403. ◇ Nevar zināt (arī kas zina), kuros kapos glabās (arī zvanīs) sar. — *saka, ja turpmākais nav zināms, paredzams. // Būt tādam, kuram ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina iespēju darboties, reaģēt uz ko (kādā situācijā, apstākļos u. tml.) — par dzīvniekiem, augiem.* Zirgs var pavilkt vezumu. ◇ Tik, cik kaķis uz astes var aiznest (arī panest) sar. — *ļoti maz. // Būt tādam, kuram ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina bioloģiskās norises (par organismu, tā daļām, procesiem tajā).* Viss dzīvais var pielāgoties vides apstākļiem. *// Būt tādam, kuram ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina tā darbību, funkcijas (par psihiskiem procesiem, idejām u. tml.).*

2. parasti 3. pers. *Būt tādam, kuram ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina kādas norises, procesa, funkcijas īstenošanu (par priekšmetiem, vielām, parādībām u. tml.); arī spēt (2).* Automobilis var attīstīt lielu ātrumu.

3. parasti 3. pers. *Pastāvēt situācijai, apstākļiem, norisēm u. tml., kas nodrošina kādu darbību, procesu, stāvokli, arī (kā) eksistenci.* Ēst (arī dzert) var — *saka par ko negaršīgu, bet ēšanai (dzeršanai) lietojamu.* Mēli var izmežģīt — *saka par ko grūti izrunājamu.* □ . . vai es kaut reizi esot padomājis, ka Beātei no manis varētu bērns būt? Zigmonte 17, 123. Alberts lēni izdzēra glāzi. Šis konjaks nebija no labākajiem, bet dzert varēja. Lukjanskis 2, 44. ◇ Bez rokām var palikt — *saka, ja jāveic smags un grūts roku darbs.* □ . . bez rokām varēja palikt, kamēr tos dābola laukus sacēla vezumos. Upīts 4, 706. ◇ Mēli var norīt (arī nokost) — *saka par ko ļoti garšīgu.* □ Arī ceptuvē pietrūka malkas, un mēs vilkām žagarus, jo maizes gribējās visiem. Tā mums [izsūtītajiem] pirmo gadu šķita tik garšīga, ka mēli varēja norīt. Gūtmanis 4, 168. Norijis . . kumosu, es sacīju: «Lielisks. Mēli var nokost.» Grīva 8, 30. ◇ Cirvi var (pa)kārt sar. — *saka, ja telpā ir smacīgs gaiss.* □ «Ū, kā piepīpējuši! Cirvi var pakārt!» Purs 1, 190.

4. *Drīkstēt (1).* □ Pa baznīclaiku jau nedrīkstēja strādāt, tikai kad . . sāka zvanīt, varēja stāties pie kapājamās siles. Upīts 4, 141. Vienam [bērnam] ieteicams sauļoties, otrs turpretī nedrīkst; viens var peldēties, cits nē. Zv 52, 11, 7. «Vai mēs ar Gunāru varam iet kājām?» Klāvs prasa tēvocim. Preilis 1, 71.

vārēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; reti. *Pakļaut, pārspēt; arī veikt.* □ pārn. . . Un mūžīgs klusums vārēs lakstīgalu . . Stērste 1, 151.

vārgdienis, -ņa, v.; **vārgdiene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** novec. *Slimnieks.* □ «. . nav gan neviens vārgdienis savā slimībā tā žēlots un aprūpēts . .» Zigmonte 10, 261.

2. poēt. *Grūtdienis.* □ Jaunekļa sirds atsaucas vienmēr, kad jāaizstāv vārgdieņi, apspiestie, kad jācīnās pret netaisnību. Sudrabkalns 2, 202.

vārglāze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Glāzei līdzīgs trauks (kā) vārīšanai.* □ . . kvarca bļodiņas, vārglāzes, caurules un citi izstrādājumi ir neaizstājami laboratoriju darbā. Upīte 1, 134.

vārgme, -es, s.; parasti vsk.; poēt. *Vārgums.* □ Un viņš jūt, kāds dīvains, smeldzošs siltums . . Atņem viņam visu seno vārgmi. Dvēsele kļūst atkal karsta sēkla. Čaks 7, 118.

vārgot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Vārgulot (1).* □ Neizsakāmi bēdīgs bija šis laiks: veselu gadu nomirēja vārgoja. Saulietis IV, 88. pārn. Veselas lielas upes te plūst uz jūru, bet sausajās stepēs pamazām sāk nīkt un vārgot . . Jaunsudrabiņš 5, 31. *// Nīkt, nīkuļot (par augiem, to daļām, arī augu kopumu).* □ Es esmu viena

lējuma Ar savu zemi dārgo, Un priecājos tās sējumam Un skumstu, ja tas vārgo. Stērste 1, 48.

2. *Vārguļot (2).* V. stacijā. □ pārn. Zem sijām [klētī] bija auklās pakārtas gludas kārtiņas. . . Daža kārtiņa margot margoja aiz strīpainu lindraku daudzuma. Bet bij arī kailas kārtiņas, uz kurām vārgoja trīs, četri salāpīti maisi, rudens gaidīdami. Jaunsudrabiņš Ia, 17.

vārgs[1], -a, v.; novec. *Trūkums, posts, ciešanas; arī slimība.* □ Guna: Tie nāca, sava vārga nospiesti, . . Es devu viņiem savu dvēseli . . Aspazija 3, 307. Jūs paši nezināt, cik liels ir vārgs, Ko nestin nēsājat jau mūžus cauri . . Rainis Ib, 292.

vārgs[2], -a, v. **1.** vēst. *Vergs.* □ Kādi bija tie ļautiņi — Vārgam tur māmuliņu! Es to savu māmuliņu Padomam vien turēju. DV 341.

2. poēt. *Cilvēks, kas ilgstoši dzīvo postā, nabadzībā, bēdās.* □ Apsarkušas acis, nozilējušas lūpas. Blakus vecs stopiņš vai krūzīte, saucat, kā gribat, tik iemetat kaut ko šim Latgales vārgam, kas parasti ierodas visos tirgos . . Austriņš 2, 382.

vārgs[3], -ais; s. -a, -ā; apst. **vārgi. 1.** *Tāds, kam (slimības, vecuma, attīstības traucējumu dēļ) trūkst fiziska spēka (par cilvēkiem, to ķermeni, ķermeņa daļām); arī nevarīgs (1), nespēcīgs (1).* V. sirmgalvis. Vārgas rokas. □ Bernards: Tas Omartijs laikam ir pavisam vārgs, ja ārsts ar viņu tik ilgi noņemas. A Eglītis 1, 347. Karlīne jutās briesmīgi vārga, laikam no tā paša, ka sen nebija, kā nākas, paēdusi. Zigmonte 16, 212. . . redzot, ka Ezermalietis kļūst dienu no dienas vārgāks un slimība vareni ieperinās viņā, Ilze noskuma . . Niedra 1, 143. Negribīgi viņš novilka kreklu, atklādams bālu, vārgu, ribainu krūšukurvi un tievus rokas dilbus . . Janovskis 1, 130. // *Par dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļām.* □ . . viens krauklēns bija mazāks un vārgāks par otru. . . Putnu pazinēji teica, ka mazo vecie kraukļi būšot pamērdējuši badā . . Sakse 8, 13. Cūka vēl gulēja, bet aizgaldas vidū atkal kūņājās viens galīgi vārgs sivēntiņš. . . Mazulītis bija tikko piedzimis. Mauliņš 6, 145. Uz priekšķājām zirgs vēl tika, bet pakaļkājas bija tik pilnas smaguma un vārgas, ka uz tām nostāties trūka spēku. J Kalniņš 10, 251. // *Tāds, kurā izpaužas fizisks vājums, spēku trūkums (par kustībām, darbību u. tml.).* □ . . vecmāmiņa vārgām kustībām kārto segas stūrus . . Indrāne 3, 38. . . Viktorija pēc operācijas kustējās vārgi un arī galvā vairs nebija tik spītīga . . Mauliņš 4, 370. Vecais pasmaidīja bālu, vārgu smaidiņu: «Ko man vairs var līdzēt? Nav jau arī vērts.» A Eglītis 6, 284. // *Tāds, kas nav pietiekami attīstījies, tāds, kas nav stiprs, stingrs (par augiem, to daļām, arī par augu kopumu).* Vārgi stādi. V. mežs. □ . . ap māju drupām redz vārgus krūmus, kas nevar izšķirties, vai lapot un vērt ziedus vai nīkuļot un kalst. Grīns 1, 249. Iešņācas gaiss, noliecas vārgā atmatas zāle . . Brigadere 2, 300. Negantās ziemās maigākie un vārgākie koki dārzā krīt par upuri salam . . Sudrabkalns II, 524. // *Tāds, kam ir maza intensitāte, tāds, kas rada pārāk niecīgus rezultātus (par norisēm, parādībām dabā).* □ . . zemi klāj pelni un ogles, tikai šur tur vārgi dīgst jauna zāle. Mauriņa 1, 169. // *Tāds, kam ir maza intensitāte (par gaismu); kluss (par skaņu).* □ Rīta gaisma skopi spraucas caur savandītajiem, tumšajiem debesu biezumiem — bāli dzeltena, vārga kā iebiedēta. Repše 2, 60. Viņš pieiet pie loga un piesit. Iznāk tāds vārgs tinkšķis . . Svīre 3, 118.

2. *Tāds, kas (piemēram, psihes īpašību, prasmju, zināšanu trūkuma dēļ) nespēj veikt kādas darbības, kādus uzdevumus.* □ Pusaudzis nav tik vārgs, kā dažkārt iedomājas pieaugušie. Par tādu viņu var padarīt vecāki . . , pārmērīgi lolojot . . Pad J 81, 144, 1. «Pats jūs neko neizdarīsiet, jūs esat vājš, jo tikai vārgiem vajag cita padoma.» Upīts X 408. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Bet ja jūs paši zinātu, cik jūsu pūles ir vārgas, nenozīmīgas, pat smieklīgas! Kaijaks 4, 6. // *Tāds, kas neizraisa, nenodrošina mērķtiecīgu darbību (par psihes, rakstura, personības īpašībām, arī par zināšanām, informāciju).* Vārgas emocijas. Vārga griba. □ Ak, skolas gadi! Cik vārga bija puikas galva un cik stipra negriba mācīties! Lāms 7, 148. Atklājam, ka terapijā mūsu zināšanas ir pagalam vārgas. Spāre 5, 312. // *Vājš (6), nemākulīgs.* V. pētījums.

vārgt, vārgstu, vārgsti, vārgst, pag. vārgu; intrans. **1.** *Būt, arī kļūt vārgam (parasti slimības, nelabvēlīgu apstākļu iedarbībā).* □ Lipsts: Vecais vārga, vārga, nemaz negribēja mirt, nevienas stundas nevarējām atiet no viņa gultas nost. Rainis IXb, 383. «. . māte vispār vārgst jau ilgi. Ateroskleroze, poliartrīts un vēl kaudze citu slimību.» Dripe 10, 326. Atnācēja stāsta par govi, kas sākusi vārgt tūlīt pēc atnešanās . . Zigmonte 13, 45. // *Nīkt, nīkuļot (par augiem, to daļām, arī augu kopumu).* □ Būs vien jācērt tik daudz, cik vajadzēs cirst, lai cilvēks varētu atsākt dzīvi, kaut tādēļ mežs vārgs un mirs . . . Avotiņa 9, 95.

2. *Atrasties, būt neērtos, nogurdinošos apstākļos, arī garlaikoties, būt piespiedu bezdarbībā; arī nīkt (2).* V. cietumā. □ «Kad pamosties nakts vidū, vārgsti līdz rītam un celies augšā kā slims.» Indrāne 10, 337. Es vārgstu dzīves šaurumā . . Aspazija 3, 114. Dorondo: . . zirgs vārgst pie slitas kā krogus priekšā . . . Putniņš 1, 52.

vārgulība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība →vārgulīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Slimnieka v.

2. *Vispārināta īpašība →vārgulīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ No agrākās biklības un vārgulības vairs ne vēsts. Rihters 1, 418.

vārgulīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vārgulīgi. 1.** *Tāds, kas vārguļo (1), arī, parasti samērā, vārgs (1).* V. bērns. V. krūms. □ Šķita, no savas pārpilnās veselības viņš [ārsts] it devīgu roku varētu dalīties ar saviem vārgulīgajiem pacientiem . . Dorbe 3, 251.

2. *Samērā vārgs (2).* □ Jauns režisors iestudē vārgulīgu un haotisku izrādi. Hausmanis 4, 11. Taisījos to [gleznu] ielogot un nosūtīt viņai. Bet vispirms parādīju savam draugam .. Viņš pateica, ka tas esot vārgulīgs diletanta darbs. Pasaules sp I, 124.

vārgulīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v ā r g u l ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vārgulība (1).* Stādījumu v.

2. *Vispārināta īpašība → v ā r g u l ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vārgulība (2).*

vārgulis, -ļa, v.; **vārgule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** *Slimīgs, fiziski nespēcīgs cilvēks.* □ Man vajadzēja, lai mani mīl kā vīrieti, nevis sargā kā vārguli. Ezera 15, 225. «Bet vai tādai vārgulei kā man tikai viena slimība?» Blaumanis 6, 77. // *Vāji attīstīts, nespēcīgs dzīvnieks, augs; nīkulis (2).* □ Reiz Žanis pārnesis panīkušu kaķēnu. Lielā māsa zēnam uzbrukusi — kam šis tādu vārguli atstiepis, — lai metot ārā. Salenieks, Osīte 1, 37. Rāvainā ūdenī slīkdami, kropli kociņi, ar trim niecīgām lapiņām dzīvībai pieķērušies, cenšas noturēties kājās vai sadoties rokās ar citiem tādiem pašiem vārguļiem. Indrāne 9, 41.

2. *Garīgi nevarīgs, mazvērtīgs cilvēks.* □ Jūtu, ka mans oponents nekāds vārgulis vis nav. Auziņš 7, 64. «Jūsos nav dziļuma, nav naida ne spīts, ne dusmu. Jūs visi vai arī laba daļa esat tādi mīksti vārguļi.» Janovskis 1, 18.

vārguļot, -oju -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Slimot, parasti ilgāku laiku; arī vārgt (1), parasti ilgāku laiku.* □ Ilze līdz šim kopa vēl arvienu savu saimnieces soli pie mājas, kaut gan pati arvienu vārguļoja. Kaudzītes 1a, 64. Uldis sāka pa īstam vārguļot, izskatījās, ka zēnam drīz būs jāliekas gultā un jāgaida pēdējā stundiņa. Lāms 6, 55. Nabagu namos sirga un vārguļoja daudz vecu un nespējnieku .. Zeiboltu J 1, 203. .. vistas .. ar grūtībām staigā, lielākoties sēž sabozušās, slikti ēd, vārguļo .. Lauku Dzīve 84, 1, 11. // *Nīkt, nīkuļot (par augiem, to daļām, arī augu kopumu).* □ .. no dziļi iestrādātām sēklām radušies augi vārguļo visu veģetācijas periodu .. Apsīts 1, 366. // pārn. *Būt tādam, kam nav attīstības iespēju.* □ Martas un Harija attiecības aizlūzušas vārguļoja. Marta bija pieķērusi sevi pie domas, ka viņu sakars ripo aiz inerces kā vilciena vagons Šķirotavas stacijā. Skujiņš 14, 271.

2. *Vārgt (2), parasti ilgāku laiku.* □ Bet lielajā satraukumā smadzenes darbojās drudžaini. Iespējams, ka tās bija arī iepriekšējās vārguļotās nakts sekas. Plaudis 3, 251.

vārgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v ā r g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Taču [slimniekiem] gadās arī tāds vārgums, .. kad viss, kas paša spēkiem aizsniedzams, ir zvana poga un dzēriena krūzīte. Kalndruva 8, 4. Arnolds piecēlās sēdus, pārlika kājas dīvāniņa malai un brītiņu pagaidīja. Vārgums vēl palicis, bet reibonis pagaisis. Dripe 10, 430. // arī dsk.; novec. *Slimība.* □ Villijs slimoja bieži un kā vairums astēniķu laikam cieta no plaušu vārguma. Skujiņš 14, 306. .. tuvredzība un citi acu vārgumi Dzeni agrāk nebija mocījuši .. Kar 57, 1, 20.

2. *Vispārināta īpašība → v ā r g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Kāda smieklīga piesardzība, mazasiniga nedrošība un bailīgs vārgums. Skujiņš 7, 32. .. vājie, kūtrie, pasīvie un bailīgie paslēpj savu mazdūšību un vārgumu. Upīts 14, 277. .. jārunā par māksliniecīskās domas vārgumu un gurdenumu .. Lit M 60, 16, 3.

variabilitāte, -es, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a r i a b l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; variablums.* □ Māksla nevar būt un tai nav jābūt «neapstrīdamai». Uztveres variabilitāte ir ierēķināta tās būtībā .. Lit M 81, 2, 8.

variabls, -ais; s. -a, -ā; apst. **variabli.** *Tāds, kura struktūras elementi, to savstarpējās attiecības ir maināmas; tāds, kas spēj pārveidoties.* □ .. interjera izveides iespējas būtiski var uzlabot, veidojot dažādus dzīvokļu plānojumus ar variablām mēbeļu starpsienām. Māksla 71, 3, 22.

variablums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a r i a b l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; variabilitāte.* □ Pat viena autora darbos, izņemot atsevišķus gadījumus, tagad var saskatīt auglīgu tēlainās intereses un izteiksmes variablumu. Lit M 80, 31, 11.

variācija, -as, s. **1.** *Dažu (kā) struktūras elementu, to savstarpējo attiecību maiņa; tas, kas ir radies šādas maiņas rezultātā.* □ Mākslinieks sniedz kādas noteiktas noskaņas variācijas un dara to kolorītiski interesanti. Nodieva 2, 23. Galvenais kompozīcijas risinājuma princips ir simetrija, kas raksturīga klasiskās ainavas uzbūvei: dažādas variācijas ar kulisēm un skatu tālumā vai arī ar koku grupu centrā. Kačalova 1, 82. Tādus atzinumus visdažādākajās niansēs un variācijās varētu citēt bez gala. Gudrākus un naivākus, asākus un rezignētākus. Dripe 9, 24. Variācijas, kas rodas auga individuālā attīstībā ārējo apstākļu ietekmē, nosauc par modifikācijām. Sudrabs 1, 71.

2. mūz. *Tēmas pārveidojums, kurā saglabāts saistījums ar tās galvenajiem elementiem.* □ Vieglai, straujai pirmajai variācijai seko maršveidīga, ar lieliem lēcieniem un punktētu ritmu. Vītoliņš, Krasinska 1, 286. .. spēlēju variācijas par dažādu melodiju tēmām. Reizēm rāvu melodiju tīšām ārā no takts ritma. Mauliņš 5, 35. // dsk. *Mūzikas žanrs, kura skaņdarbus veido vairāki šādi tēmas vai tēmu pārveidojumi; attiecīgais skaņdarbs.* Variācijas par tautasdziesmas melodiju.

3. *Baletā — neliela deja, arī dejas daļa, ko izpilda viens vai vairāki dejotāji.* □ Liepa [baletdejotājs Māris Liepa] ir tikko nodejojis variāciju, visi viņa muskuļi ir pārstrādināti, viņš jūt, ka vairs nespēj paspert nevienu soli .. Liepa 1, 37.

4. mat. *Maza mainīgā lieluma maiņa.* Funkcijas v. Variāciju skaits. Variāciju vienādojums. Variāciju rēķini.

5. folkl. *Tautasdziesmas teksts, kas no pamatvarianta atšķiras ar minimālām valodiskām*

iezīmēm. □ Tātad pamatvariants pārstāv vēl 154 līdzīgas dziesmas ar daudzām versijām un variācijām. Cīņa 85, 32, 3.

variācijveida, ģen., nelok.; mūz. *Tāds, kam ir variācijas (2) forma, veids.*

variācijveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **variācijveidīgi;** mūz. *Variācijveida.* □ ..pirmā simfonija, īpaši ar tās variācijveidīgo, dziļu, nemākslotu pārdzīvojumu pilno otro daļu, raisīja klausītāju simpātijas pret jaunā autora talantu. Kar 59, 12, 143.

variante, -es, dsk. ģen. -šu, s.; mat. *Viens no kādas skaitļu kopas elementiem.*

variants, -a, v. **1.** *Viens no priekšmetiem, veidojumiem, dzīvām būtnēm, parādībām u. tml., kas mazliet atšķiras no kāda to tipa, modeļa.* Meža augšanas tipa varianti. Problēmas risinājuma v. □ ..visi latvju raksti ir dažu pamatformu varianti, atvasinājumi, salikumi. Lauku Dzīve 84, 3, 21. Viņa daudz bija pūlējusies, sagatavojot uzdevumus. Parasto divu variantu vietā bija četri. Ošiņa 1, 21. Leksiski semantiskie varianti izpaužas atsevišķos vārda lietošanas gadījumos.. Vārda nozīme nav citādi uztverama kā tikai leksiski semantisko variantu veidā. Laua 1, 24.

2. folkl. *Tautasdziesmas, arī cita folkloras žanra teksts, kas no pamatvarianta neatšķiras vai atšķiras ar nenozīmīgām fonētiskām un morfoloģiskām iezīmēm.*

variatīvs, -ais; s. -a, -ā; apst. **variatīvi.** *Tāds, kura struktūras elementi, to savstarpējās attiecības ir maināmas; tāds, kas spēj pārveidoties; variabls.* □ A. Krieva labākie dokumentālie darbi [kinofilmas] saista nevis ar dziļu realitātes tvērumu, bet ar centieniem atklāt tās variatīvās iespējas.. Lit M 85, 32, 10.

variatīvums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v a r i a t ī v s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

variators, -a, v.; tehn. *Pārvads (mašīnā, aparātā u. tml.) vārpstu griešanās ātruma laidenai regulēšanai.* □ Zāles miltu dzirnas saimniecībā apklusa 22. jūnijā. Bija sabojājies variators un magnētiskais palaidējs. Pad J 81, 138, 1.

varice, -es, dsk. ģen. -ču, s.; med. *Vēnas mezgla paplašinājums.* □ ..paplašinātus vēnu mezglus sauc par varicēm, bet čūlas — par varikozām čūlām. Bune 1, 182.

variējamība, -as, s.; parasti vsk. *Īpašību kopums (kam), kas nodrošina iespēju (to) variēt (1).* □ ..vēlreiz jāatgriežas pie [mēbeļu] krāsas, kuras klātbūtne.. kompleksā ar detaļu variējamību ļoti sekmētu individualitātes radīšanas iespēju katrā konkrētā dzīvoklī. Zv 85, 6, 21.

variējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v a r i ē t (1).* □ Bieži vien daudzrindu vārsmas ir tikai distiha, tercas vai kvartas variējumi, kas paplašināti ar atkārtojumiem.. Viese 3, 195. ..gaismas ķermeņu izvietojumam, spuldžu krāsas variējumam pievērsta sevišķi liela uzmanība. Māksla 64, 1, 6.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v a r i ē t (2).* □ Teiktais [par orgānu metamorfozi] attiecas uz visām īpašībām un to variējumiem, kas nodrošinājušas augu formu izveidošanos līdz tagadējam stāvoklim. Sudrabs 1, 70.

3. mūz. *Paveikta darbība, rezultāts → v a r i ē t (3).* □ Atskaņojuma izstrādātības meistardarbs bija [J. Brāmsa Ceturtās] simfonijas traģiskā fināla īsās tēmas daudzveidīgo variējumu attīstība.. Cīņa 63, 27, 4. [Emīls] Dārziņš ar motīva nemainītiem vai sekvencētiem atkārtojumiem un variējumiem mērķtiecīgi tipizē un kāpina tā izteiksmību. Klotiņš 1, 66.

variēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju. **1.** trans. *Mainīt (kam) dažus struktūras elementus, to savstarpējās attiecības; veidot (kā) variantu (1) vai variantus.* □ Māksliniece būtībā variē vienu pamatformu, piešķirot tai dažādas proporcijas. Nodieva 1, 23. Brīvi variējot senos nostāstus par vikingu cīņām un sadursmēm.., rakstniece tos pasniedz savā interpretācijā. Kritikas g 82, X, 84. Puķpodus var piestiprināt pie sienām.., var iekārt dekoratīvos turekļos pie griestiem, variējot augstumu un puķpodu skaitu. Santa 93, 11, 29.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Būt tādam, kam mainās daži struktūras elementi, to savstarpējās attiecības (parasti par organismiem, to daļām); būt tādam, kam veidojas varianti (1) vai varianti.* □ Auguma ziņā [zemā ābele] stipri variē — ir punduri un lieli koki. Augļkop 14. Izšķir leikocītus ar bezgraudainu citoplazmu un leikocītus ar graudainu citoplazmu. Varië arī leikocītu kodola forma. Biol r 252. Ķermeņa matojums [strupastei] divkrāsains, mugurpusē tas variē no rūsganpelēka līdz sarkanbrūnam.. Tauriņš 1, 118. Krāsa odzei ļoti variē — pelēcīgi brūna, sarkanīgi brūna, zaļganīgi brūna vai dzeltenīgi brūna. Zin T 69, 8, 26.

3. trans.; mūz. *Veidot (kā) variāciju (2) vai variācijas.* V. tēmu.

varietāte [vari-etāte], -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** biol. *Augu un dzīvnieku sistemātikā sugas indivīdu grupa, kam raksturīga iedzimstoša morfoloģiska novirze no sugas tipa, bet nav sava noteikta areāla.* Kāpostu varietātes. □ Izšķir divas pētersīļu varietātes: sakņu pētersīļus.. un lapu pētersīļus.. Baumane 1, 60. Pēdējos gados izaudzēta.. lapsu varietāte — platīnlapsa, kurai gaiši sudrabaini akotmatu gali dod muguras spalvai platīna nokrāsu. A Kalniņš 1, 17.

2. mat. *Tādu algebrisku sistēmu klase, kuras aprakstāmas ar vienām un tām pašām identitātēm.* Grupu v. Varietāšu teorija. // *Ģeometrijā, topoloģijā — ģeometrisks objekts, kura struktūra atbilst kādai telpai.*

varietē [vari-etē], nelok., v. **1.** *Skatuves mākslas veids, kam izteikts izklaides raksturs un kas parasti apvieno muzikālus, kustību un cirka mākslas priekšnesumus, arī asprātīga konferansjē tekstus un komiskus dialogus.* □ ..Mata Hari kļūst par ļoti populāru dejotāju. Viņa spīdoši, ar lieliem panākumiem uzstājas modernajos varietē, mūzikholos, aristokrātu salonos.. Krieviņš 2, 8.

2. *Teātris, kurā iestudē šāda skatuves mākslas veida uzvedumus; šāda teātra celtne.* Di-

bināt varietē. // ģen.: varietē, adj. nozīmē. *Tāds, kurā iestudē šāda skatuves mākslas veida uzvedumus (par teātri).* □ Klišī bulvārī uz brīdi pazib slavenā varietē teātra «Sarkanās dzirnavas» spārni . . Ērgle 3, 8.

variēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl. **1.** *Refl. → v a r i ē t (1); tikt variētam.* □ Dažādi variēdamies, dzejoļu krājuma pirmajās daļās atkārtojas motīvs: nu ir miers. Viese 3, 257. Vāze, krūze, bļoda, pods — šīs sensenās formas atkārtojas un variējas daudzos darbos. Nodieva 1, 8.

2. mūz. *Refl. → v a r i ē t (3); tikt variētam.* □ Pēc garas rotaļīgo un tai pretstatīto tēmu virknes [simfonijā], kas nemitīgi . . variējas, raitais, dejiskais fināla mūzikas pulsējums aizsniedz spēcīgu kulmināciju. Kar 59, 12, 145.

3. pareti. *Variēt (2).* Sugas īpatņi variējas.

varīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varīgi. 1.** *Spējīgs; arī spēcīgs.* □ Nemanot klase sašķēlusies divi daļās, tur ir varīgie un nevarīgie. Ak, un šoreiz varīgie nav tie, kas spēj izlēkt pa zemo logu, pārlēkt sētu . . Zigmonte 1, 259. Līvija balstījās uz spieķa un vienu kāju drusku pievilka, taču kustējās pietiekoši varīgi. Skujiņš 10, 342.

2. *Varens (3).* □ Viņa jau paspēra dažus soļus uz mājas pusi, bet vējš pūta pretī tik varīgiem grūdieniem, ka bija grūti pret to cīnīties. Saulietis II, 17. pārn. Vai tad tiešām tik varīgi rudeņi, ūdeņi, gadsimti? Auziņš 9, 22.

vārīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vārīgi. 1.** *Tāds, kam neliela (kā) iedarbība izraisa nevēlamas sajūtas, parasti sāpes (par cilvēkiem vai dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļām).* V. zobs. Vārīga rēta. □ Un, kaut arī tik briesmīgi vēl nemaz nesāpēja, īpaši, ja neuzmina uz vārīgās vietas, Volodja tomēr sataisīja . . skābu seju . . Talcis 4, 103. Groži palēcās augšup, Mārtiņš nosēkdamies cirta [zirgiem] — vairāk pa sāniem, kur vārīgāks. Upīts 4, 264. pārn. Es jutu, ka biju uzminis Luīzei uz vārīgās varžacs un tāpēc vairs neteicu nekā pretī. Janovskis 1, 318. // *Tāds, kas vāji spēj pretoties kam nelabvēlīgam (piemēram, slimībām, ievainojumiem) — par organismu, tā daļām, fizioloģisku stāvokli u. tml.* □ Uz lauku līdz nest es viņa [bērna] nedrīkstu, viņš tāds vārīgs un tūliņ aizvelkas garajā kāsā . . Zeiboltu J IV, 62. «Deguns man vārīgs kā ola, iesnas tūliņ klāt, kad kājas vien apmērcē.» Upīts 3, 68. . . mēs labi zinājām, cik tāda izlauzta un atkal ievilkta mugura ir vārīga lieta: vismazākā pakustēšanās varēja to atkal sabojāt. Paegle 4, 333. // *Nevarīgs, nespēcīgs.* □ Viņš saķēra manu roku, lai to spiestu, bet laikam apķērās, ka es vēl slima un vārīga, un palaida. Jaunsudrabiņš 7, 72. // novec. *Bīstams, smags (par slimību, ievainojumu).* □ «. . esmu slima un pie tam vēl ļoti vārīgi, bet neviens ārsts nevar izārstēt manu slimību.» Birznieks-Upītis VI, 298. Nākošais cirtiens ķer viņu un vārīgi ievaino. Viņš sabrūk un mirst. Paegle 2, 209.

2. *Tāds, kas nelielā (kā) iedarbībā bojājas (piemēram, lūst, drūp); arī trausls (1).* V. porcelāns. V. stikla trauks. □ «Kas jums tur [somā] ir . . tāds vārīgs?» Baraviks painteresējās . . — «Kleita.» Ezera 5, 97. Dažai [ēkai] jumts vēl puslīdz vesels . . Bet gūstekņus turpu nelaida — paši [vācieši] novietojuši savus zirgus un vezumus ar lietus vārīgām mantām. Upīts VIII, 431. pārn. Bērnība ir vārīgs stādiņš, Kas bez balsta nevar augt. P Bārda 2, 32. // *Uzmanīgs, saudzīgs (pret ko, parasti priekšmetiem) — par darbību, rīcību u. tml.* □ . . vectēvs vārīgi mazgā abas glāzes . . Birznieks-Upītis IV, 307. «Būs ko rauties, kamēr izdzīsim [vāciešus] ārā no mājām,» saka Spandegs, vārīgi cilādams apsieto roku. Grīns 1, 112. Un, jo uzmanīgāk spēlējām, jo rūpīgāk tēmējām un vārīgāk sitām, jo biežāk bumbiņas pārlidoja tīkliem . . A Eglītis 2, 44. // *Nenoturīgs, viegli pārtraucams (par darbību, stāvokli).* □ Tik vārīgi tās [ogas] nu vairs turējās pie kātiņiem, ka bira pašas nost, tiklīdz pirksti piedūrās . . Jaunsudrabiņš 2, 164. // pārn. *Tāds, kam ir maza intensitāte, tāds, kas zūd nelielā (kā) iedarbībā (piemēram, par skaņu, gaismu).* Vārīga liesma. □ Ielu lukturi čuguna stabos vārīgi tarkšķ. Upīts 10, 5. Īsajā maija naktī birzīs pielijis vārīgs, dzeltenīgs zaļums. Indrāne 2, 289.

3. *Tāds, kura psihe, raksturs, personība vāji spēj pretoties kam nelabvēlīgam.* □ Ļoti vārīga viņa [Anna Brigadere] bija pret netaisniem pārmetumiem un nāvētāju klusumu. Mauriņa 1, 24. Abi bija palikuši tik vārīgi, ka viens otram nedrīkstēja piedurties . . , tad bija ķildas . . Apsīšu J 1, 82. // *Tāds, kas vāji spēj pretoties kam nelabvēlīgam (par psihi, raksturu, personību); nenoturīgs, ātri zūdošs nelielā (kā) iedarbībā (par psihisku stāvokli, domu u. tml.).* □ . . Nevienāds cīniņš: Vienā pusē Ir vārīga dvēsle, Bikla un jauna, Smalka un kusla — Bet otrā, otrā . . Neminēt labāk. Rainis VIb, 153. // *Tāds, kas viegli, ātri izraisa nevēlamu psihisku stāvokli (piemēram, par izteikumu, norisi).* □ Sievas balsī un sejā tāda apvainojoša necieņa, ka labāk nerunāt par . . vārīgo jautājumu. Upīts VIII, 306. Saimniece ir ieinteresēta. Bet tomēr nevaicā. Zin, cik vārīgas tās lietas. Delikāti klusē un gaida. Upīts III, 24.

○◇ Vārīga vieta — *jautājums, doma, priekšstats, psihes īpašība u. tml., ko cilvēks parasti slēpj un kas, citu cilvēku atklāta, izraisa aizskāruma, aizvainojuma, arī pazemojuma izjūtu.* ◇ Trāpīt vārīgā vietā — *aizskart, aizvainot, arī pazemot kādu.* □ Tupot uz krājgrāmatiņas kā deviņgalvu pūķis un bīstoties izdzert pat puspudeli alus! Guntars pietvīka. Hā, es ļauni nodomāju, uzkrāba — un laikam trāpīja vārīgā vietā! Ezera 18, 44. Jāatzīst, ka viņš bija trāpījis vārīgā vietā. Tomēr ir nedomāju tik viegli padoties. Cīrulis 4, 217. ◇ Aizskart vārīgu vietu (arī vārīgā vietā) — *runāt par to, kas aizvaino, sāpina, sadusmo.* □ Viņa pārāk labi pazina Tomu, viņa bija aizskārusi tā vārīgāko vietu . . A Grigulis 10, 113.

varīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v a r ī g s (1), šīs īpašības konkrēta*

izpausme. □ . . jāpalīdz mājā un dārzā tēvam, kura abu roku varīgums bija palicis karalaukā. Pad J 83, 136, 2.

2. *Vispārināta īpašība → v a r ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vārīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v ā r ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ķermeņa v.

2. *Vispārināta īpašība → v ā r ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Stikla glāzes v.

3. *Vispārināta īpašība → v ā r ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Savstarpējo attiecību v.

vārījums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v ā r ī t (1).* Ūdens v.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v ā r ī t (2); vārot gatavotais produkts, viela.* □ Jauno zupas porciju pasniedzot, nedrīkst samaisīt kopā ar iepriekšējā vārījuma atlikumu. Ēd gat 130.

varikaps, -a, v. *Pusvadītāju diode, kuras kapacitāte mainās atkarībā no pieliktā pretējās polaritātes sprieguma.*

varikoze, -es, s.; parasti vsk.; med. *Asinsvadu slimība, kurai ir raksturīgs vēnu paplašinājums.*

varikozs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varikozi;** med. *Saistīts ar vēnu paplašinājumiem, paplašināšanos, tiem raksturīgs.* Varikoza slimība. Varikoza vēna. V. mezgls.

variometrs, -a, v. **1.** *Ierīce lidaparāta lidojuma ātruma mērīšanai.*

2. *Ierīce, ko ieslēdz elektriskajā ķēdē, lai laideni mainītu tās induktivitāti.*

varioobjektīvs, -a, v. *Objektīvs ar maināmu fokusa attālumu.*

varistors, -a, v. *Pusvadītāju rezistors ar nelineāru voltampēru raksturlīkni.*

vārīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Radot attiecīgu (parasti augstu) temperatūru, panākt, ka visā (šķidruma) tilpumā notiek pāreja no šķidrā agregātstāvokļa gāzveida agregātstāvoklī.* V. ūdeni. V. pienu. V. sveķus. // divd. formā: vārošs. *Tāds, kas ir sakarsēts līdz stāvoklim, kurā tam šādā veidā mainās agregātstāvoklis; verdošs.* Vārošs piens. □ Viņa plaucēja grīdas ar vārošu ūdeni . . Dziļums 1, 241. . . visa siena beržama ar slotas stupu un pelniem un brucināma ar vārošu ūdeni. Upīts 4, 222. «Vai vārošs ūdens ir?» — «Uz plīts baltajā katliņā . .» Kļava 2, 58.

2. *Gatavot (ko, parasti ēdienu, arī ēdienu kopumu ēdienreizei), piemēram, lietošanai, uzglabāšanai, ievietojot, turot (to) šķidrumā, kam attiecīgā, parasti augstā, temperatūrā mainās agregātstāvoklis, arī izmantojot šāda šķidruma iedarbību (uz kādu produktu).* V. olas. V. gaļu. V. kartupeļus. V. tēju. □ . . veltnīšus liek sālsūdenī un vāra, kamēr gatavi, tad ar putu karoti izņem, sakārto bļodā . . Kļaviņa 1, 327. Viņi visi lielā sirsnībā apsēdās pie ugunskura, vārīja putraimu biezputru . . Kalndruva 10, 186. No atmiņas pagaisuši vecāsmātes stāsti, toties labi atceros viņas vārītos ēdienus: biešu zupu ar klimpām . . un kartupeļu kļockas, kas arī man ļoti garšoja. Gūtmanis 4, 12. . . lietainākā laikā Nate ātrāk ienāca istabā un vārīja vakariņas . . Dziļums 1, 204. Viņa piekopa pārziņa divas istabas, vārīja tam ēst . . J Kalniņš 10, 306. // intrans. □ . . Un piedevām var sieva būt, Kas vārīt prot un pogas šūt. J Plotnieks 8, 109. Mēs nokārtojām pēdējo eksāmenu, un skolas virtuvē mātes jau cepa un vārīja, sen no turienes nebija tik kārdinoši smaržojis. Zigmonte 17, 171. // *Turēt (ko, piemēram, veļu) šķidrumā (parasti ūdenī, kādu vielu šķīdumā), kam šādā veidā mainās agregātstāvoklis.* □ Gultas veļa (arī miesas veļa) mazgājot jāvāra un labi jāizgludina. Ves 64, 11, 18. Vedekla bija noraizējusies, vārīja šprices rītā un vakarā, sadzina vecās sievas miesā neredzēti daudz zāļu. Kalve 4, 28. // *Karsēt (ko, parasti vielu, vielu maisījumu) tā, ka (tas) kūst, pāriet visā savā tilpumā gāzveida agregātstāvoklī, (tam) veidojas vēlamās īpašības un (no tā) rodas vēlamais produkts.* V. konfektes. V. ziepes. □ Jā, trīs gadu desmitus Ivans Jegorovs vāra celulozi. Rīgas B 80, 41, 2. Miestā uzcelta saldumu fabriciņa. Tur vāra sīrupu, taisa konfektes. Avotiņa 2, 85. Vaidupes māte prata vārīt zāles dažādām kaitēm . . Sakse 14, 144. // pārn.; vienk. *Ar savu izturēšanos, rīcību, runu izraisīt (ko ļoti nevēlamu).* □ Millija: Arvīdiņ . . . Taču ņemies prātā un nevāri kaut ko dullu . . . Putniņš 2, 43. Ko pats vārīsi, to pats ēdīsi. LSP(N) 179.

○ Vārāmais sāls ķīm. — *ķīmisks savienojums — bezkrāsaini, kubiski kristāli (ar raksturīgu garšu), kas labi šķīst ūdenī un ko izmanto, piemēram, par piedevu pārtikas produktiem, konservēšanas līdzekli, izejvielu ķimikāliju ražošanai; nātrija hlorīds.* Nosarkst kā vārīts vēzis sar. — *ļoti nosarkst.* Sarkans (arī nosarcis) kā vārīts vēzis sar. — *ļoti nosarcis.* ◇ (Kā) uz uguns vārīts — *saka par ļoti karstu ēdienu, dzērienu.* ◇ Ne cepts, ne vārīts — *saka par ko tādu, kas nav izdevies.* □ «. . kas tur ir no tādiem aptiekas un bodes jaunkundziņiem, ne kungs, ne strādnieks, ne cepts, ne vārīts.» Upīts XII, 179. ◇ Vārīt (arī taisīt) ziepes vienk. — *sagādāt nepatikšanas.* □ «Mēs vēl arvien esam pārāk iecietīgi pret nevīžām, nemākuļiem un nolaidību. Tāds snauža, ja vien viņam būs labi papīri, desmit gadu vārīs ziepes.» Skujiņš 3, 173.

Sk. v ā r ā m s.

vārītājs, -a, v.; **vārītāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v ā r ī t.*

2. v. *Ierīce, iekārta u. tml. (kā) vārīšanai.* □ . . ūdeni vāra elektriskā ūdens vārītājā vai tējas katliņā . . Mājtur 344.

vārītava, -as, s. *Telpa, celtne, arī uzņēmums, tā daļa, kur vārīšanas procesā gatavo, iegūst (ko).* Ziepju v. Līmes v. Smites v. □ Izkaltēts, no asniem atbrīvots rupja maluma iesals nonāk vārītavā. Lauku Dzīve 78, 6, 12. Hercoga Jēkaba laikā [Kurzemē] ierīkoja . . salpetra vārītavas . . Ģeogr. 275.

varīte, -es, s.; parasti vsk.; sar. *Parasti savienojumos «ar varītēm», «ar varīti», «par varītēm», «pa varītēm», «par varīti»: ar varu, visiem spēkiem; pārvarot (kāda, kā) pretestību; vare.* □ Vecos laikos cilvēki daudz rakstīja

cits citam. Katrā ziņā vairāk nekā tagad. Ne velti sūdzas, ka epistolārais žanrs izmirstot, un grib to ar visām varītēm atdzīvināt. Zigmonte 18, 22. ..viņai liekas, ka sapņo, redz ļaunu, baismu pilnu murgu, no kura par varītēm grib un nekādi nespēj pamosties. Kaijaks 2, 66. ..redzu divas no bailēm ļodzīgas kājas, kas grimst dubļos un pa varītēm raujas uz priekšu. Lapsa 6, 12.

vārīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Pāriet visā (šķidruma) tilpumā no šķidra agregātstāvokļa gāzveida agregātstāvoklī attiecīgas (parasti augstas) temperatūras iedarbībā.* Piens vārās. Tauki vārās. Tērauds vārās. Strauji v. Lēni v. □ Atsēdusies uz ķeblīša, Elma tīra kartupeļus. ..Eipurtēvs kurina plītī uguni, liek ūdeni vārīties. Svīre 3, 37. Zīra: Es tūlīt uzlikšu ūdeni vārīties. Ziverts 2, 88. // *Būt tādam, kurā notiek šāda agregātstāvokļa maiņa (par traukiem, ierīcēm u. tml.).* Tējkanna vārās. Radiators sāk v. □ Pagalmā virs ugunskura vārījās melns katls.. M Zariņš 5, 62. Uz plīts sāka vārīties trumulis, vienmuļi un skumji sīcot.. Skujiņš 14, 346. Kalpu istabā ziemu pastāvīgi vārījās grāpīši, mezdami mutuļiem gaisā siltus garaiņus, izplatot visapkārt dažādākās smaržas. Virza 1, 31. pārn. Lai tas negaisa katls virs galvas vārās. Vācietis 10, 148. pārn. Dārzs vārījās kā liels smaržu katls, un reibīgie tvaiki darīja gurdu. A Grigulis 10, 9. // pārn. *Spēcīgi viļņoties, virpuļot, mutuļot, arī izdalīt tvaikus, garaiņus (parasti par ūdenstilpi).* □ Upe vārījās pavasara vējā un izelpoja mitrumu un mīkstu miglu. Ezeriņš 1, 184. ..Daugavas ledū izrautās spraugas mutuļo un vārās aukstos garaiņos.. Sudrabkalns II, 525. Mazā kalnu upīte vārās lašu nārstā. Zv 72, 21, 19. Krasta pusē ar skaļu plunkšķi uzmutuļoja zivs. Tūdaļ otra, trešā, līdz ezers vienā vietā sāka vārīties. Gūtmanis 4, 112. // pārn. *Risināties ļoti intensīvi, nepārtraukti, arī ilgstoši (par kauju, apšaudi); būt skaļam, nepārtrauktam, arī ilgstošam (par, parasti šāvienu, sprādzienu, troksni); būt tādam, kurā norisinās ļoti intensīva kauja, apšaude, arī ir dzirdams skaļš, nepārtraukts, arī ilgstošs, parasti šāvienu, sprādzienu, troksnis (par vietu, teritoriju, vidi).* □ Visapkārt vārījās kauja. Mīnas sprāga zemē un augstu virs pozīcijām.. Sk Ģ 84, 7, 7. Ap ievainoto pārsiešanas punktu iesākumā vārās elles guns, un dažu labu, kas asiņodams atrāpojis šurpu, turpat pie ārsta kājām nobeidz lode.. Grīns 1, 324. ..šāvienu tarkšķi Pilskraujas virzienā vārījās aizvien niknāk. Lāms 7, 238. Aiz meža dunēja un dunēja. Vārījās visa pamale.. Talcis 5, 132. Vācu tranšejās viss vārās, sten, rūc un dun, un katru mirkli mēs gaidām, ka sāksies mūsu bataljona uzbrukums. Grīns 1, 277. // pārn. *Risināties ļoti spraigi, strauji (par parādībām sabiedrībā).* □ «Redziet, kā pie mums iet! Ne iet, bet vārās, un tā cauru dienu.» Jansons 5, 297. Kad mēs savā laikā vēl dzīvojām Latvijā, vai tu atceries, kā tur gan viļņoja un vārījās mūsu kultūras dzīve! Janovskis 1, 263. // pārn. *Būt ļoti intensīvam, spēcīgam (par psihisku, parasti negatīvi emocionālu, stāvokli).* □ Taču tobrīd manī kaut kas tā plosījās, tā vārījās, ka es vienkārši vairs nekontrolēju savu rcību. Lit M 56, 48, 3. Es iekšēji vārījos, kaut gan ārēji centos izlikties mierīgs. Rīgas B 70, 32, 6. // pārn.; sar. *Runāt, parasti daudz, ātri, arī aplam, nevajadzīgi.* □ Kā paša nelabā dīdīts, bodnieks atsāka vārīties par partizāniem un pieminēja mūsu redzēto gūstekni. Lāms 7, 275. «Es esmu tēva meita, Iveta — mammas..» Iveta parausta māsu aiz elkoņa, lai nevārās.. Svīre 3, 151. pārn. «Mednieki būdā ielien tumsā, guļ uz vēdera un gaida, kad lēks saule un rubeņi sāks vārīties. Tad mednieki šauj virsū.» J Kalniņš 10, 225.

2. parasti 3. pers. *Atrodoties karstā šķidrumā, kurā notiek pāreja no šķidra agregātstāvokļa gāzveida agregātstāvoklī, būt tādam, kam rodas citādas ķīmiskās, uzbūves u. tml. īpašības.* □ Katlā vārās kartupeļi.. J Kalniņš 10, 337. // *Tikt gatavotam šādā šķidrumā.* □ Man patīk noskatīties, kā vārās putra. Man patīk to maisīt ar karoti, lai tā neiet pāri. Rtnkule 5, 153. «Vai nav jauki,» Dzintra teica, «mēs pie mājas, un tādas gardas vakariņas vārās...» Zigmonte 13, 120. // *Tikt turētam šādā šķidrumā, parasti ūdenī, kādu vielu šķīdumā, tā, ka zūd kas nevēlams (piemēram, traipi), iet bojā mikroorganismi — parasti par veļas gabaliem.* Kabatas lakati vārās. Dvieļi vārās. □ Uz plīts lielā alumīnija katlā vārās veļa. PL Siev 59, 9, 22.

○◇ Vārīties savā sulā sar. — *darboties, neievērojot citus cilvēkus, apstākļus, situāciju.* □ Kopumā pusaudži un padsmitnieki vārās savā sulā netraucēti, un viņu izdarības ierauga tikai tad, ja patiešām nepieciešama policijas iejaukšanās.. Dripe 9, 31. ◇ Sirds (arī iekšas) vārās, arī sirdī (arī iekšā) vārās sar. — *saka, ja pārņem lielas dusmas, sašutums.* □ Vilmerienei sirds jau vārīties vārās. Doma par naudas zaudēšanu tai miglo prātu. Sēlis 5, 388. «Man iekšā vārās, es nepārtraukti ar kādu strīdos, lamājos..» Jansons 3, 222. ◇ Asinis vārās sar. — *saka, ja pārņem niknums.* □ Minhauzens: Vai tas nav izaicinājums? O, kad es to iedomāju, man asinis sāk vārīties! Ziverts 1, 267. Māte: Man tieši asinis vārās, tikai iedomājoties vien, ka tu ar viņu atkal ielaidies jau tik tālu, ka viņš bija tevi atvedis šurpu, uz mūsmāju! A Eglītis 1, 583. ◇ Dusmas vārās sar. — *saka, ja ir ļoti dusmīgs un (parasti) apvalda dusmas sevī.* □ Jēcis mazliet sarāvās. Viņa krūtīs sāka jau vārīties dusmas. Dziļums 1, 37. ..Nagainis centās labsirdīgi smieties, kaut gan viņam iekšā dusmas vārījās.. Rozītis III, 45. ◇ Vārīties dusmās sar. — *būt ļoti dusmīgam.* □ ..brīžiem viņš bija vārījies dusmās, gatavs vai pārplīst.. Vilks 2, 104. ◇ Vārās kā raganu (arī elles) katls (arī katlā), arī vārās kā elle (arī pekle) — a. *Saka par parādībām dabā spēcīgā vētrā, negaisā.* □ Jūra kļuva nemierīgāka un drīz sāka krākt un vārīties kā raganu katls. Grīva 7, 59. Nakts vārās pār mūsu ciemu kā milzīgs raganu katls. Negaiss nāca no simts kilometru tālās Baltijas jūras.. Auziņš 4, 119. b. *Saka par sīvām kau-*

jām. □ Daudz grūtākā stāvoklī atradās tieši divīzijas kreisais flangs, pret kuru pretinieks vērsa gandrīz visu savu tehniku.. Vairākas stundas visa pamale vārījās kā raganu katls. Grīva 4, 203. c. *Saka par spraigiem, arī haotiskiem notikumiem (sabiedrībā).* □ Stadions vārījās kā elles katls. Sports 82, 97, 4. Divas nedēļas visi strādnieku Rīgas krogi vārījās kā pekle, neviens meistars krēslā uz ielas nedrīkstēja rādīties. Upīts 9, 712. ◇ Vārās kā katls sar. — a. *Saka par cilvēku, kas daudz un ātri runā, pļāpā.* b. *Saka par vietu, kur noris ļoti aktīva, dzīva darbība.* ◇ Vārās kā putras katls sar. — *saka par cilvēku, kas daudz un ātri runā, pļāpā.* □ Sabiedrībā Gvido varēja vārīties kā putras katls.. Bet, līdzko palika divatā ar Rutu, pavisam zaudēja valodu. Kļava 1, 33. Sievietes vārījās kā putras katls, — bail klausīties. Strāls 1, 231. ◇ Mute vārās vienk. — *saka, ja kāds daudz, arī skaļi vai nekaunīgi runā.* □ Lakatiņi un krekli gāja pa gaisu, mute vārījās vienā laidienā — viņa visa bija viena vāvuļojoša, haotiska uzbāzība.. Dzene 4, 82.

varizejisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **varizejiski;** novec. *Farizejisks.* □ ..ļauns darbs un ļauna slava sīkbūtnēm atvieglo dzīvi, stiprina viņu varizejisko paštaisnīgumu. Mauriņa 2, 409. Savā skatienā it kā uzsūcu katru Ezeriņa vaibstu. Vai viņš kaunēsies skatīties acīs? Varizejiski attaisnos sevi? Lāms 7, 268.

varizejs, -a, v.; novec. *Farizejs.* □ «Negribu būt varizejs. Varu meklēt [mīlestību], varu par to arī runāt.» Kar 58, 3, 31.

varjagi, -u, v.; **varjags,** -a, v.; **varjagiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; vēst. *Skandināvu vikingi (Krievzemes tekstos).* □ Senā baltkrievu pilsēta [Vitebska] Daugavas krastā, caur kuru senatnē bija gājis ceļš no varjagiem pie grieķiem.. A Auziņš 3, 15.

varkalis, -ļa, v. *Amatnieks, strādnieks, kas izgatavo vai labo vara priekšmetus, galvenokārt traukus, kaļot varu.* □ ..līdz XV gadsimtam Rīgas amatnieku ruļļos minētas 30 specialitātes, to vidū kā visvairāk izplatītās — maiznieki, miesnieki, dzirnavnieki, kalēji, zeltkaļi, varkaļi un citi metālapstrādātāji.. Pad J 85, 26, 2. Varkaļu galvenā produkcija bija dažāda lieluma virtuves katli. Tos vajadzēja izgatavot arī, lai parādītu amata prasmi un iegūtu meistara tiesības. Zin T 73, 9, 28. ..no šī alumīnija gadsimta aiziet pēdējais varkalis. Pēdējais vara kalējs. Kalna 1, 116.

varmācība, -as, s. **1.** *Varas līdzekļu, spaidu patvarīgs lietojums (pret kādu); arī fiziska spēka lietojums (pret kādu); arī vardarbība.* Rupja vara un v. Varmācības upuri. Varmācības režīms valstī. □ Ikviens periods Sibīrijai devis atšķirīgas trimdinieku grupas. Te savu likteni sagaidīja tie, kas pretojās carisma varmācībai. Pad J 82, 15, 2. ..pāragrs ir Induļa sapnis par tautu sadraudzību, kad brāļu rokas sniegtu gan vāci, gan leiši, gan kurši un tautu dzīves pamati sakņotos nevis varmācībā, bet cilvēku un tautu patiesā līdztiesībā. J Kaliņš 7, 367. ..divi sirojoši karakalpi sacirtuši tēvu, kad tas dzīries aizstāvēt vedeklu pret varmācību. Mauliņš 2, 25. Dzintris: Stāvoklis īstenībā ir traģisks. Es dziļi nicinu jebkuru varmācību, bet šai brīdī es vēlos tevi iegūt kaut vai ar varu. Gulbis 5, 182. pārn. Kas par puteni un sniegu, Kas par nesātīgu salu: Kaut nu ziemas varmācībai Varētu reiz gaidīt galu! Krūza 3, 21.

2. *Piespiedu pakļaušana savai gribai, savas gribas uzspiešana (kādam, piemēram, neļaujot izpausties tā tieksmēm, interesēm).* □ Pati svarīgākā problēma, manuprāt, ir radīt apstākļus, lai audzināmais pats nonāk pie slēdziena, ka viņš dara nepareizi. ..Tā būtu gudra audzināšana — neapvainot, neradīt pretestību, saglabāt cilvēcību, neieviest varmācību. Teātris 83, 14. ..Veltu [lugas varoni] salauž gadsimtos iesakņojusies despotiska attieksme pret sievieti, aizspriedumi.. Autore ar kvēlu naidu protestē pret šādu varmācību. Viese 3, 68. Katram sava dvēsele sargājama. No brutālas otra cilvēka varmācības, no neapzinātas apstākļu ietekmes.. Sieviete 90, 9, 4.

varmācīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varmācīgi. 1.** *Tāds, kas patvarīgi lieto varas līdzekļus, spaidus (pret kādu); tāds, kas lieto fizisku spēku (pret kādu), tāds, kas ar fizisku spēku pakļauj sev (kādu).* □ Viņš [Vasko da Gama], pēc laikabiedru vērtējuma, bija.. varmācīgs jaunu zemju atklājējs un iekarotājs. Lielais 3, 329. pārn. Laiks citādi rīkoties nevar Ar prieku un laimi, un mokām — Tos kopā ar gadiem, ko dzimšana deva, Viņš varmācīgs izrauj no mūsu rokām. A Skalbe 4, 86. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ ..viņš [rakstnieks] centies parādīt leģionos varmācīgi sadzīto latviešu jauniešu traģēdiju. Kar 58, 11, 97. Latvijas lauksaimniecības vienlaidu kolektivizācija, ko staļiniskais režīms varmācīgi izdarīja četrdesmito gadu beigās, radīja dziļas un smagas sekas republikas lauku un visas sabiedrības attīstībā. Lauku Avīze 90, 34, 4. «..Kalējs pret viņu jau pirmajā vakarā izturējies varmācīgi, lietojis fizisku spēku un aizžņaudzis kaklu.» Dripe 3, 215. pārn. Kāpās vējš šņāca priedēs un varmācīgi locīja zarus. Kļava 2, 3.

2. *Tāds, kas piespiedu kārtā pakļauj savai gribai, uzspiež savu gribu.* □ ..viņš tiešām bijis tik šaursirdīgs, mantkārīgs un varmācīgs cilvēks.. Bendrupe 2, 147. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Kaut kas varmācīgs bija Idas raksturā.. Arvien viņa uzspieda citām meitenēm savus ieskatus, domas un jēdzienus. Sakse 1, 88. Nikolīne taču nebija ne vīzdegunīga, ne augstprātīga, viņa pat pateicās, kur vajag°, nevilka sarunu garu, bet arī nepārtrauca pārāk varmācīgi. A Eglītis 5, 125.

varmāka, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz. **1.** *Valdnieks vai varas pārstāvis, kura darbībai raksturīga varmācība (1).* Nežēlīgs v. □ Nikomeds: ..Tie nīda varmākas, kas tautu spiež.. Paegle 2, 215. Marte: Tu! Nekad leišu zemes nav nomācis tāds varmāka kā tu! — Mindaugs: Esmu karalis. Zīverts 1, 343. ..Zem kājām varmākas taisnību mīs; Par kaujamiem lopiem vēl cilvēkus dzīs.. Veidenbaums 2, 67.

Kur varmāka pilsoņu asinis lējis, Viņš brīvības uguns sēklu ir sējis. Rainis Ib, 297. Tēvs — drūms varmāka — ar dūrēm vien audzinājis. Gūtmanis 2, 147. Vai mazums viņa izcietusi? Sākot ar jaunības sapņu un cerību sabrukumu toreiz, kad varmāka viņu izvaroja. Kaijaks 7, 17. pārn. Mežmalu Rita sasniedz elsdama pūzdama. . . tā tik bija cīņa ar sniega vērpetēm! Gatavais varmāka tāds vējš. Delle 2, 195.

2. *Cilvēks, kas piespiež citus pakļauties savai gribai, uzspiež citiem savu gribu, piemēram, neļaujot izpausties to tieksmēm, interesēm.* Būt varmākai ģimenē. □ . . Es zinu, ko visi stiprie zina: Atliekt plecus un galvu ir vislielākais grēks — To varmākas nespēj nevienam piedot . . Elksne 4, 23.

vārna, -as, s. **1.** *Liels zvirbuļveidīgo kārtas putns ar pelēkmelnām vai melnām spalvām.* Pelēkā v. Melnā v. Vārnu ligzda. Vārnu olas. Sējas vārna — *krauķis.* Zaļā vārna — *zaļvārna.* □ No egļu pudura spārnos paceļas vārnu pāris un ķērkdams aizlaižas. Skujiņš 8, 84. . . kailajos zaros . . sakliegdamies nometās uz naktsguļu vārnu bariņš. Kaijaks 3, 6. . . tur, kur savairojās derīgie putni, parādījās arī kaitīgie — vārnas, sīļi, vanagi un žagatas, visiem pazīstami mazputnu ligzdu postītāji. K Grigulis 3, 59. Parādījās [ostā] muitnieki zaļās cepurēs, kungi . . kaut ko centās paskaidrot. Sākās īsts tirgus. «Gan jau tie salīgs,» Juris teica. «Vārna vārnai acī neknābj.» Lācis VI, 294. sal. Krists dabūja angīnu un aizsmaka. Tagad viņš runāja šņācot, bet, kad noskaitās, tad ķērca kā vārna. A Grigulis 9, 126. pārn. Pilskalni sadeg, pilskalni paliks, pāri griķi un kaņepes augs, pāri krustnešu galvaskausiem melna likteņa vārna krauks . . . Peters 4, 17. Krauķis jeb sējas vārna ir melns putns ar baltganu gredzenveida joslu ap knābja pamatu. Pad J 73, 94, 8. Zaļā vārna ir krāšņākais mūsu meža putnu pārstāvis . . D kal 71, 35. Zaļā vārna perē dobumos un piemērota lieluma būros. Latv dzīvn 50.

2. dsk.; zool. *Zvirbuļveidīgo putnu kārtas dzimta, pie kuras pieder vārnas, kovārņi, krauķi, kraukļi.*

vārnkāja, -as, s. *Rožu dzimtas augs ar staraini vai plūksnaini saliktām lapām un tumši sarkanām vainaglapām.* Purva v. □ . . [ezera] krastā ļoti seklās dūņainās vietās aug vārnkājas, puplakši . . Spuris 1, 26. . . grāvim līdzīgā lēzenā ieplaka piestaipīta ložņājošām vārnkājām. To garie, spēcīgie stublāji izveidojuši ciešu pinumu. Caune 2, 109.

vārnulēns, -a, v. *Vārnu mazulis.* □ Kad vectēvs ievēra adatā diegu un kamolu nolika uz palodzes, vārnulēns to tūdaļ satvēra knābī, aizstiepa uz klēts jumtu un iebāza salmos. K Grigulis 3, 48.

varoatoze, -es, s.; parasti vsk. *Varroatoze.* □ . . dravas pārņēmusi invāzijas slimība varoatoze. Tādēļ strauji samazinās bišu saimju skaits. Zv 81, 13, 13. Daudzi biškopji ir pārliecinājušies par koncentrētas skudrskābes efektu cīņā pret bišu varoatozi. Lauku Dzīve 84, 1, 19.

varonība, -as, s.; parasti vsk. *Spēja pārvarēt ārkārtējas grūtības, briesmas, pašaizliedzīgi pildīt savu pienākumu ārkārtēju grūtību, briesmu apstākļos, spēja aizstāvēt kādus ideālus, cīnīties par tiem, pat riskējot ar savu veselību, dzīvību vai upurējot to; šīs spējas izpausme rīcībā.* Pārcilvēciska v. Dzimtenes aizstāvju v. Strēlnieku v. kaujās. Tautas v. V., glābjot zemestrīcē cietušos. □ . . ne jau katrs cilvēks grib sniegt palīdzību tam, kas atrodas bēdās vai nāves briesmās. Tas prasa laiku, risku un pašuzupurēšanos. Un tas prasa varonību. Bet . . ne jau visi ir tam sagatavoti. Grīva 8, 113. Ievainoti, asinīm pārplūzdami, viņi [kareivji] strādāja savu darbu. Beidzot pat ienaidnieku pārsteidza viņu varonība, un tas mitējās šaut. Paegle 4, 17. Ruta: Ja cīņai nav izredžu, tad arī varonībai nav jēgas. Zīverts 2, 158. pārn. Ieskatos: bērzam nav galotnes, Bet — kāda dzīvotgriba! Tik spītīgi dzīvību sauļup nest — Tā ir jau varonība. Purvs 4, 26. // *Drosme, drošsirdība.* □ «. . viņi par jums ņirgāsies — aha, toreiz puisis spēlēja varonību, bet, redz, kā tomēr nobijās!» Sakse 7, 318. // *Sevis, savu jūtu, sajūtu, vēlēšanos u. tml. pārvarēšana sarežģītā situācijā.* □ . . vēl varonība nozīmē cilvēka nepārtrauktu atteikšanos virkni. Sk Ģ 76, 11, 10. Viņiem [bērniem] tomēr tā bija varonība — pārspēt savas bailes . . Bērn 50, 2, 20. «Es iešu pajautāšu režisoram.» — «Varonība. Viņam šodien neesot izcili laba oma?» Zigmonte 4, 23.

varonīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **varonīgi.** *Tāds, kas spēj pārvarēt ārkārtējas grūtības, briesmas, pašaizliedzīgi pildīt savu pienākumu ārkārtēju grūtību, briesmu apstākļos, tāds, kas spēj aizstāvēt kādus ideālus, cīnīties par tiem, pat riskējot ar savu veselību, dzīvību vai upurējot to.* Varonīgie pilsētas aizstāvji. V. sapieris. □ Senatnē Kolkas ragu apdzīvoja lībieši. Tā bija droša un varonīga cilts, kas ne reizi vien cīnījās pret svešzemju iebrucējiem. Bērn 57, 7, 30. . . nav jāaizmirst arī varonīgie un drosmīgie cilvēki, kas vada kuģus, tvaikoņus un zvejas laivas . . Mājtur 61. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Varonīga cīņa ar ienaidnieku. □ Araukāņi [indiāņu cilts] bija ļoti kareivīgi un . . pretojās iebrucējiem tik sīvi, varonīgi un drošsirdīgi, ka nosargāja savu neatkarību. Lielais 2, 185. // *Tāds, kas ir saistīts ar ārkārtēju grūtību, briesmu pārvarēšanu (piemēram, par laikposmu).* □ Tas ir varonīgs mūžs, kurā ik diena, ik stunda atdota darbam, saviem tuvākajiem un tālākajiem līdzgaitniekiem dzīvē un darbā. Lit M 64, 27, 2. . . lielākā daļa no ekspozīcijas ir veltīta pilsētas aizsargāšanas varonīgajām 900 dienām. Zv 84, 2, 9. // *Drosmīgs (par cilvēku); tāds, kurā izpaužas šāda īpašība.* □ Laima: Ne vārda vairs! Prom no šejienes! Es negribu jūsu priekšā aizstāvēt tikumu, jūs esat priekš tam par zemu! — Langarts: Ne tik varonīgi! Neaizmirstiet, kas es esmu un ka man līdzekļi jūsu lepnumu salauzt. Aspazija 3, 238. Rozīte ar manu zivi aizskrien uz kambīzi . . , bet mēs, makšķernieki, varonīgi paliekam katrs savā vietā, lai gan

par makšķerēšanu vairs nevar būt ne runas. Grīva 8, 276. pārn. ..arī Simkis stāstīja pasaku, vienu vienīgu pasaku, par kādu mazu, bet ļoti varonīgu kaķīti, kā tas izlaužas visbiezākajiem mūriem cauri un izdara lielus darbus. Jaunsudrabiņš 3, 89. // *Tāds, kas spēj pārvarēt sevi, savas jūtas, sajūtas, vēlēšanās u. tml. sarežģītā situācijā; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Būt varonīgam šodien nozīmē pārvarēt sevī ne mazums pretrunu, nepadoties iemidzinošai vienaldzībai, konfrontācijā starp veco un jauno saglabāt attīstības izjūtu, plašu skatu, optimismu un zināmu humora izjūtu. Skujiņš 11, 109. Aktieri turējās varonīgi, pēc garām darba stundām gāja uz mēģinājumiem. Dzene 3, 78. Valdis .. varonīgi cīnās ar pavisam nevīrišķīgu sajūtu: kaut kas kož kaklā, kāpj uz augšu, lien acīs. Asaras? Ko niekus, Valdis neraud! Zigmonte 1, 261.

varonīgums, -a, v.; parasti vsk. *Varonība.* □ Te piepildās vislielākais varonīgums: iet visbīstamāko ceļu, iet to, kaut arī nav līdzgaitnieku, iet, kaut arī mocekļa nāve ceļa galā gaida. Mauriņa 1, 229.

varonis, -ņa, v.; **varone,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Cilvēks, kas sevišķi grūtos apstākļos, briesmās pašaizliedzīgi pilda savu pienākumu, aizstāv kādus ideālus, cīnās par tiem, pat riskējot ar savu veselību, dzīvību vai upurējot to.* Leģendārs v. Tautas varoņi. Tēvzemes varoņi. Kritušie varoņi. Varoņu slava. Varoņa nāve — *nāve (sevišķi grūtos apstākļos), aizstāvot dzimteni, kādus ideālus.* Varoņu dziesma — *varoņdziesma.* □ Var būt, ka frontē es būtu kļuvis par varoni. Varbūt par glēvuli. Bet neizņāca laika. No Veļikajas mani sašautu aizveda uz Madonu .. Pasaules sp I, 30. Kangars, būdams no vienas tautas ar Lāčplēsi, pazīst un citiem nodevīgi atklāj varoņa vājās vietas .. Kar 91, 3/4, 22. Tos kapus, tos kapus pieminat [pieminiet], Kur savus varoņus atstājat! Kad pagurst prāts, kad atkrīt rokas, — Pieminat [pieminiet] savu varoņu mokas! Rainis Ib, 263. Manā dzimtā nav kara varoņu, manai dzimtai karš paskrēja garām .. Rancāne 1, 24. sal. «Zemgaļi nikni plēsās pretī vāciešiem, kāvās kā varoņi.» Mauliņš 2, 30. sal. Lāčplēsis: ..Bet galvenais nopelns cīņiņos Ir Spīdolai, Koknesim, Kangaram, Kā varoņus viņus lai apsveicam! Rainis IXb, 292. «No krievu gūsta bija pārnācis mājās pie Staļingradas kritušais vīrs. Vācieši kara laikā visus gūstā kritušos izsludināja par mirušiem varoņa nāvē.» Janovskis 1, 56. Latvija mīļā, dzimtene svētā, Sapņos cik skaista tu izauklēta Paaudžu paaudzēs, gadskārtu maiņās, Varoņu dziesmās un sērdieņu dainās. P Bārda 2, 76. ◇ Aizmugures varonis iron. — *cilvēks, kas, frontes aizmugurē dzīvodams, lielās ar savu drošsirdību; cilvēks, kas nodrošinājis savu stāvokli, karjeru, iekārtodamies aizmugurē.* □ Viņi visi bija aizmugures varoņi, kas cīnījušies ar pilnu muti .. Rozītis 3, 104. // *Bezbailīgs, drosmīgs cilvēks.* □ ..vislielākie vakardienas varoņi šodien glēvi trīcēja dzīvnieciskās bailēs par savu esību. Lācis 15, 237. Olivers: Es neesmu varonis, kuram jūs instinktīvi vēlētos piekļauties, lai justos pasargāta, aizstāvēta. Es pats esmu sargājams un aizstāvams. Gulbis 5, 252.

2. *Cilvēks, kas izceļas, arī pievērš sev uzmanību ar savu rīcību, arī ar kādām izdarībām u. tml.* □ Ēvalds sen nebija dejojis, viņš nepiederēja pie parketa varoņiem .. Saulītis 12, 135. «..katrā klasē ir savi varoņi, sava aristokrātija. Tos es izcēlu un turēju gandrīz sev līdzīgus ..» A Eglītis 4, 141. «Rudzīšu bullēnu tramdīt? Uz avena jāt? Tur tu esi varonis!» Ezera 17, 152. Dienas otrā pusē parādījās pats notikumu varonis, apmācies, kā salijušā mētelī ietinies. Lubējs 2, 154. ◇ Dienas varonis — *cilvēks, kas ar savu rīcību nokļūst kādu laiku uzmanības centrā.* □ Ceplis tagad bija dienas varonis, un ikviens turēja par vislielāko godu būt ar viņu kopā. Rozītis III, 198. «Ak tu, dienas varonis tāds!» iesmējās atkal Ksenija, kas nosēdās viņam blakus uz tahtas. «Kā tu tik veikli varēji to nabaga docentu ieslēgt?» Ādamsons 3, 115. ◇ Mutes varonis (arī bajārs) sar. — *lielībnieks.* □ «Un tāds vēl sevi dēvē par tautieti .. Es viņus ļoti labi pazīstu, šos mutes varoņus.» Rozītis III, 309. ◇ Dūres (arī dūru) varonis sar.; niev. — *kauslis.* □ ..Zigis .. iestāstīja pats sev, ka nedrīkst meklēt kašķi, jo rīt ir sacīkstes un nav nekādas jēgas ielaisties ar .. dūru varoņiem. Saulītis 12, 319. ◇ Tupeļu varonis sar.; hum. — *saka par sievai pakļāvīgu vīru, kas vārdos mēdz paust nepakļāvību.* □ «Direktors ir tupeļu varonis,» sprieda vīri. «Prātīgs cilvēks, bet nemāk ar sievu apieties. Šī dancina šo kā sunīti, un šis tik skraida.» Lācis 11, 90.

3. *Galvenais tēls, viens no galvenajiem tēliem (literārā darbā).* Stāsta v. Romantisks v. Rakstnieka stiprie varoņi. Iemīļoti grāmatu varoņi. Literārais varonis — a. *Cilvēka tēls daiļliteratūrā (parasti, daudzpusīgi atveidots).* b. *Pozitīvais varonis daiļliteratūrā.* Pozitīvais varonis — *galvenais tēls (prozā un dramaturģijā), kurā iemiesots autora estētiskais un ētiskais ideāls.* Liriskais varonis — *tēls (lirikā), kas izsaka tieši autora pārdzīvojumus, jūtas un domas.* □ Rainis uzskatīja, ka lielu ideju iemiesošanai drāmas formā vispiemērotākā ir teikas viela. Tāpēc arī viņa lugās darbojas tādi teiksmaini varoņi kā Lāčplēsis, Tots, Ilja Muromietis. Māksla 62, 1, 3. Rītā emigrants gāja uz Komisarževskas teātri. Pati Komisarževska mīlēja tēlot Ibsena varones .. Austriņš V, 182. Maksis atgādināja labu romāna varoni — stalts, mazliet smieklīgi uzbudinājies, ar čirkainu .. matu ērkuli .. Repše 1, 95. Raksturīgākie latviešu pasaku pozitīvie varoņi ir spēkavīrs, sērdienīte (pameita), trešais tēva dēls, atjautīgs puisis vai meita u. c. Valeinis 1, 52. Aspazijas liriskais varonis «Ziedu klēpī» ir ne tikai spēcīga un sevi apzinoša individualitāte, bet arī jaunā un topošā spēka pārstāvis. Viese 3, 187. // *Tēlotā persona (kādā mākslas darbā).* □ Filmas autori brīžam it kā pavēsi izturas pret saviem varoņiem, it kā bezkaislīgi rāda viņu pārdzīvojumus. Lit M 62, 45, 3. Operas varoni Baņutu, kas sevī ietver humāno laimes sapņa ideālu,

atrodam gan vēsturiski nekonkrētā, nosacītā vidē, taču tajā darbojas pavisam noteikts sabiedriskās apziņas faktors: dievība. Briede-Bulāvinova 1, 60. Ciešas saiknes ar vienkāršajiem ļaudīm Miesnieka gleznu un zīmējumu varoņiem piedod pilnasinību un zemes spēku. Zv 59, 7, 8. // *Varoņloma; aktieris, kura dotības ir piemērotas šādu lomu tēlošanai.* □ Vupats: Redziet: es, kā jūs zināt, esmu premjers un tēloju tikai galvenās lomas. Varoņus. Zīverts 2, 409. Jaunais aktieris stāvēja uz skatuves nekustīgi nolaistām rokām, neizveicīgs, un viņa ārējais izskats bija visai tāls no varoņa un mīlētāja ideālā veidola. Katlape, Ceplītis 1, 19. // *Galveno lomu tēlotājs traģēdijā (18. un 19. gadsimtā); vēlāk arī galveno lomu tēlotājs drāmā, komēdijā.*

varoņdarbs, -a, v. **1.** *Varonīga rīcība ārkārtējos apstākļos, briesmās, riskējot ar dzīvību vai upurējot to; ļoti nozīmīga, pašaizliedzīga darbība, darbs sevišķi grūtos apstākļos vai pārvarot kādas grūtības.* Izlūka v. Strēlnieku varoņdarbi. Zinātnieka v. Ugunsdzēsēja v. Veikt varoņdarbu. □ Karā . . paraugam ir sevišķa nozīme: varoņdarbs iedvesmo daudzus. Zin T 75, 4, 7. Še [Anglijā] izplatās īpatnējs tautas balādes veids, kas vēstī par kāda tautas varoņa gaitām un varoņdarbiem. Vēriņa 1, 38. Visu mūžu slimojot ar kaulu tuberkulozi smagā formā, dzejniece tai pašā laikā veic milzīgu literāru un sabiedrisku darbu, savu dzīvi pārvērš varoņdarbā. Kar 63, 5, 124.

2. *Izdarība, dēka, ar kuru (kāds) izceļas, pievērš sev citu uzmanību.* □ Vīri tūlīt sāka runāt par zveju, lielīties ar savu jaunības gadu varoņdarbiem un pārmest cits citam vecas ķildas. Lācis 15, 47.

varoņdrāma, -as, s.; literat. *Drāma, kurā ar zināmu romantisku pacēlumu attēlota viena vai vairāku varoņu cīņa par cildeniem ideāliem.* □ . . rakstnieki, meklējot sižetu varoņdrāmām un neatrodot tos sava laika dzīvē, parasti pievērsās tālākai pagātnei, leģendām par varoņdarbiem (F. Šillera «Vilhelms Tells» . .) . . Valeinis 1, 77.

varoņdziesma, -as, s.; literat. *Tautas eposs, kurā apdziedāti leģendāra, tautas varoņa vai varoņu darbi, cīņas; varoņeposs.* □ Garu dziesmu, sevišķi varoņdziesmu — eposu, . . senlatviešiem laikam gan vēl nevarēja būt. Niedre 8, 30. Mūsu [latviešu] varoņdziesmas radītājs gāja to pašu ceļu, ko reiz bija izvēlējies arī lielais angļu dzejnieks un brīvdomātājs Bairons . . Lit M 81, 39, 10. Iepretī pseidoklasiskajām varoņpoēmām minamas tās varoņpoēmas, kas radās uz dažādu tautu varoņdziesmu un teiksmu pamata un uzrakstītas tikai vēlākajos gadsimtos, piemēram, . . franču «Dziesma par Rolandu», vācu «Nībelungu dziesma» . . Valeinis 1, 63.

varoņeposs, -a, v.; literat. *Tautas eposs, kurā apdziedāti leģendāra, tautas varoņa vai varoņu darbi, cīņas.* Sengrieķu v. □ . . manos pamatskolnieka gados daži cilvēki sūrojās par to, ka latviešiem nav sava varoņeposa, tik vien kā liriskas tautasdziesmas. Lit M 68, 1, 12. // *Literārs eposs, kurā vēstīts par izšķirošu, varonīgu cīņu tautas vai atsevišķu cilvēku dzīvē.* □ Tas [filma] ir varoņeposs, kas veltīts visiem tiem nezināmajiem kareivjiem, kuri pēc kara nav atgriezušies mājās, kas guldīti svešas zemes smiltājā. Māksla 64, 1, 50.

varoņgars, -a, v.; parasti vsk.; poēt. *Varonības gars.* □ Vairs nav° Ruļļu kalna kaujas veterāna Zēmaņa, . . kas no instruktora celts leitnanta godā par marta kaujās rādīto varoņgaru. Grīns 1, 310. . . dzejolis izskan pacilājošā vispārinājumā, cildinot tautas varoņgaru . . Pad J 84, 81, 4.

varoņkomēdija, -as, s.; literat. *Komēdija, kurā, stāstot par cildeni romantiskiem notikumiem, nopietnība savīta ar komisko.* □ Luga veidota kā melodramatiska varoņkomēdija, un tādu to skatītājiem cenšas pasniegt režisors J. Zariņš. Sirano un Roksanas attiecības viņš veido poētiski smeldzīgā noskaņā uz viegli ietonēta muzikāla fona. Gudriķe 1, 141. Rīgas Operetes teātris nodevis skatītāju vērtējumam varoņkomēdiju «Sendienās». Māksla 73, 2, 51. . . filma veidota šodien tik reti sastopamā varoņkomēdijas žanrā. Māksla 60, 1, 50.

varoņloma, -as, s. *Loma, kurā attēlots cildens, varonīgs cilvēks, spēcīga personība, kas cīnās par kādiem ideāliem; arī galvenā loma.* Atveidot varoņlomas. Uzticēt aktierim varoņlomas. □ Kā jau varoņlomu tēlotājam, J. Ģērmanim piekrīt Hamleta loma. Dzene 6, 51. Poētiskos meiteņu tēlus [aktrisei] nomainīja spēcīgas dramatiskas varoņlomas. Lit M 63, 4, 4. Kuļikovs lielās divsēriju filmas varoņlomai tomēr paņēma Ribovu un nevis viņu. Cik ilgi viņš vēl jās, šaus un mīlēs? Skujiņš 7, 111.

varoņnāve, -es, s.; parasti vsk. *Varoņa nāve; nāve, veicot varoņdarbu.* □ Mirt ar ieročiem rokās? Kāds labums būs latvju tautai, ja daudzi tūkstoši tās dēlu iet bojā nevienam nezināmā varoņnāvē? Lāms 7, 416.

varoņopera, -as, s.; mūz. **1.** *Itāliešu 18. gadsimta opera, kurā dominē solo dziedājumi, virtuoza balss meistarības demonstrēšana un kuras sižeta pamatā ir heroiski mitoloģiska vai leģendāri vēsturiska tēma.*

2. *Vēsturiski heroiskā opera.* □ . . mums radās iespēja iepazīties ar citiem S. Prokofjeva šedevriem: grandiozo epopeju «Karš un miers» (1942.), varoņoperu «Stāsts par īstu cilvēku» . . Māksla 61, 1, 25.

varoņpoēma, -as, s.; literat. *Poēma, kas vēstī par izšķirošiem notikumiem tautas dzīvē, par tās varoņu darbiem un cīņām.* Antīkā v. Sengrieķu varoņpoēmu atdarinājumi. □ Iepretī pseidoklasiskajām varoņpoēmām minamas tās varoņpoēmas, kas radās uz dažādu tautu varoņdziesmu un teiksmu pamata un uzrakstītas tikai vēlākajos gadsimtos, piemēram, krievu «Teiksma par Igora kauju», . . latviešu «Lāčplēsis» u. c. Valeinis 1, 63. . . pie varoņpoēmām minamas tādas poēmas, kas radušās nevis uz folkloras pamata, bet kā pilnīgi oriģināli darbi, ko sacerējuši atsevišķi autori (A. Puškina «Poltava» . .). Valeinis 1, 63.

varoņstāsts, -a, v.; poēt. *Stāstījums, vēstījums par varoņiem, varonību, varoņdarbiem.* □ Ikvienam strēlniekam jau ir savs vienreizējs, neatkārtojams varoņstāsts. Pad J 83, 90, 3. Klausies tagad varoņstāstu, Seno dziesmu jaunās skaņās. Ķempe 2, 17. Un gadiem pāri kūpēs slavas vīraks, ap varoņstāstiem zilgas ilgas vīs. Brutāne 11, 122.

varoņteika, -as, s. *Vēsturiskā teika, kurā vēstīts par kādu varoni — vēsturisku personu.* □ ..Pumpurs meklēja citu tautu eposus un varoņteikas, pētīja,.. kā veidojas tēli Kalevalā, kā notikums saistījās ar notikumu krievu varoņteikās. J Kalniņš 3, 296. Romantisko pasaules uzskatu [Jānī Porukā] lielā mērā ir nostiprinājušas arī grieķu un romiešu varoņteikas.. Lit M 81, 42, 6.

varoņteiksma, -as, s. *Teiksma par tautas varoni vai varoņiem, to darbiem, cīņām.* □ Kārlis Zāle ir mūsu varoņteiksmu meistars, viņa tēli — latviskā gara simboli. Latvju Mēnešraksts 42, 5, 454. Viena no viņa [Alfrēda Kalniņa] pašām pirmajām kora dziesmām ir balādiskā varoņteiksma «Imanta».. par tautas cīņu pret krustnešu jūgu. Vītoliņš 1, 75.

varoņtēls, -a, v. *Varoņa (1) tēls (literatūrā, mākslā); spēcīgas, arī cildenas personības tēls (literatūrā, mākslā).* Monumentāls v. □ Īpašu uzmanību viņš [Rainis] pievērsis folkloras varoņtēliem, un tāpēc, gluži dabiski, viņš nevarēja neapstāties arī pie krievu biļinās apdziedātajiem spēkavīriem.. J Kalniņš 1, 285. ..arī Aspazijas lirikā iezīmēts apgarots 1905. gada varoņtēls. Tā ir spēcīga individualitāte, iekšēji smalka un harmoniska personība. Viese 3, 203. ..[dziedoņa] Dēmons patiešām bija īsts «pasaules sāpju» un ilgu nesējs, reizē arī spēcīgs, nesalaužams varoņtēls. Lit M 80, 28, 7.

varoņtēma, -as, s. *Tēma par cilvēku, tautas varonību, varoņdarbiem (literatūrā, mākslā).* Simfonijas v. □ ..[kinorežisors] alka varoņtēmas, spēcīga konflikta, lielu kaislību.. Kin 76, 119.

varoņtenors, -a, v.; mūz. *Vīriešu balss — tenors ar baritonveidīgu pilnu tembru, spēcīgiem visiem reģistriem; dramatiskais tenors.* □ Īpaši liels retums ir tā sauktie varoņtenori — spēcīgas, dramatiskam pārdzīvojumam piemērotas balsis, kas tik nepieciešamas lielajās operu partijās. Rīgas B 81, 251, 4. ..dziedoņa balss bija diapazonā plaša, metāliski tembrēta, nesoša un spēcīga. Īsts varoņtenors! Lit M 81, 38, 10. ..līdz šim [dziedonim] teātrī visvairāk nācies dziedāt lomas, kur vajadzīgs nevis īsts varoņtenors, bet gan liriski dramatiska balss. Zv 80, 16, 11. // *Cilvēks, kam ir šāda balss.* □ Liela mēroga vokālists ir K. Zariņš — varoņtenors, uz kura pleciem septiņdesmito gadu periodā sāk balstīties vai it viss mūsu operteātra repertuārs. Lit M 79, 4, 8. «Mazdēls būs varoņtenors!» pa ceļam ieminējos.. Ezera 5, 195.

vārpa, -as, s. *Ziedkopa ar pagarinātu galveno asi, uz kuras atrodas sēdoši ziedi; graudaugu (labības) ziedkopa.* Ceļtekas v. Rudzu v. Kviešu v. Miežu v. Četršķautņu v. Divrindu v. Plakana v. Briestošas vārpas. Graudu pilnas vārpas. Smagas, nolīkušas vārpas. Vārpas klanās vējā. Vārpas san vējā. Graudi birst no vārpām. Lasīt nolūzušās kviešu vārpas. Ziedi sakārtoti vārpā. Vienkārša v. Salikta vārpa — *graudzāļu dzimtas augu ziedkopa, kurā uz galvenās ass ir sēdošas vārpiņas.* Vārpu zāle apv. — *vārpata.* □ ..mazā sīkā vārpiņa piebrieda par lielu vārpu, kur jau gatavojās rudzu graudi. Birznieks-Upītis VI, 76. To vasaru rudzi noziedēja bez lietus un nakts salnām. Viegls austrumu vējš iznēsāja ziedu putekšņus no vārpas uz vārpu, kur nākošās dienās jau aizmetās graudu iedīgļi. Ar katru jaunu nedēļu vārpas brieda resnumā un nolieca savas akotainās galvas arvien zemāk. Dziļums 1, 387. Zāļu ziedi apvienoti mazās vārpiņās, kas savukārt sakopotas vārpās, skarās vai vārpskarās. Galenieks 2, 403. sal. ..galva [Annelei].. tapa smaga un skumja un sāka klanīties kā vārpa. Brigadere 2, 22. sal. «..lai tava pašas dzīve būtu kā gatava vārpa, kurā san pilni graudi..» Zigmonte 2, 236. sal. Es esmu iegājis vasarā kā rudzu druvā, un dienas slīd caur maniem pirkstiem kā smagas vārpas. Liesma 70, 7, 1. Bet slikta slava ir gluži tāda pati kā vārpu zāle: katrs posms rieš savu sakni un dzen jaunas atvases.. Upīts 3, 10.

vārpains, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kam ir vārpas, arī tāds, kurā ir daudz vārpu.* □ ..Jau briedumā kviešu lauks zvana — Bet steidzīgo vasaru pamanu es Tais rokās, kas vārpainus kūlīšus nes.. Kaldupe 1, 52. ..[kūlēji] iebāza kūļu vārpainos galus maisā un ņēmās dauzīt ar koka vālītēm. Sakse 7, 465.

2. bot. *Tāds, kam ir vārpveida ziedkopa; tāds, kura ziedkopa ir vārpa.* □ No svešzemju lapu koku sugām [parkā] atzīmējama.. vārpainā korinte.. Saudz dabu 68. Vecākiem jāiemāca bērniem nekad neēst nepazīstamus augļus, lai arī tie ar savu spilgtumu un sulīgumu ir ļoti kārdinoši. Piemēram,.. vārpainās krauklenes melni spīdīgās ogas.. PL Siev 83, 6, 22. Tur ir skarainās un vārpainās smilgas.. Upīts 5, 28.

vārpata, -as, s. *Daudzgadīgs graudzāļu dzimtas lakstaugs, kam ir ložņājošs saknenis vai kas aug cerā un kura ziedkopas ir saliktas vārpas.* Sekstainā v. Cerotāja v. □ Vārpata ir stīgotāja virszāle ar daudziem gariem apakšzemes dzinumiem, ar kuru palīdzību tā ātri izplatās, it sevišķi irdenās augsnēs. Tērauds 1, 78. Ložņu vārpata.. ir grūti iznīcināma nezāle, sevišķi smilšainos tīrumos. Galenieks 2, 412. Katrs vārpatas saknes posmiņš pilns dzīvības kā ķirzakas aste: aug, lai cik sagraizīts, un var sažūt karstākajā saulē, bet zemē atdzīvojas. Caune 2, 50. sal. «Nodevība!... Nodevība!... Tā atkal sazēla kā neiznīcināma vārpata, kuru tikai uguns pieveic.» Purs 9, 247.

vārpatains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kur ir daudz vārpatu; tāds, kas ir piesārņots ar vārpatu sakneņiem.* Vārpataina augsne. □ Vārpataina lauka augsne lobāma dziļi, lai uzvērstu un ar atsperu darba rīkiem izraustītu un izžāvētu stīgas. Apsīts 1, 269. Vārpatainākos tīrumos vien-

mēr izmanto tīkla ecēšas, bet tīrākos — rotējošās ecēšas. Lauku Dzīve 76, 4, 3. Apgrieztās velēnas spīdēja treknu spīdumu, un, lai gan lauki nebij vārpataini, velēna nesabruka, bet lipīgi turējās kopā .. Virza 1, 64.

vārpaugs, -a, v. *Augs, parasti graudaugs, kura ziedkopa ir vārpa.* Vārpaugu sēja. Vārpaugu sējumi. Vārpaugu raža. □ Daudzas .. saimniecības sākušas vārpaugu sēju kūdrājos. Ciņa 75, 72, 2.

vārpiņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *v ā r p a.*

2. bot. *No saliktas vārpas, no skaras vai vārpskaras galvenās ass atejoša sānu ass ar vienu vai vairākiem ziediem.* Vienzieda v. Divziedu v. Sievišķās vārpiņas. □ Vārpiņas ar vīrišķiem ziediem atrodas [kukurūzas] stumbra augšgalā plašā skarā .. Galenieks 2, 406.

vārpot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Augot veidot ziedkopas (par graudzālēm); kļūt tādam, kura graudzālēm veidojas ziedkopas, vārpas (par lauku, tīrumu u. tml.).* □ Maija beigās ziemāji jau vārpoja .. Lauku Dzīve 85, 1, 11. Man vecāmāte teica: «Dievs nav mazais bērns.» Viņš stāv tur nākotnē, Viņš redz, kā vārpas vārpos. Ziedonis 23, 62. pārn. Dzīves jēga ir vārpot un sēklas sēt .. Elksne 10, 8.

vārpoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Vārpot.* □ Šie augi vārpojas un zied. ME IV, 508.

vārpots, -ais; s. -a, -ā. *Vārpains (1).* □ Un vārpoti lauki abās pusēs [ceļam] pienāk tik tuvu, ka pieskaras rokām. Rāmā vējā katra vārpa nāk pretī ar savu sveicienu. Caune 5, 228. Kuplu, vārpotu ražu. ME IV, 508.

vārpskara, -as, s.; bot. *Ziedkopa (graudzālēm), kurā vārpiņas novietotas ļoti tuvu ziedkopas asij uz īsa kātiņa.* □ Atkarībā no tā, kā vārpiņas piestiprinātas ziedkopas asij, izšķir trīs galvenos [graudzāļu] ziedkopu veidus — vārpu, skaru un vārpskaru. Tērauds 1, 18. Vārpskaras vārpām ir sēdoši ziedi vai ziedi uz ļoti īsiem kātiņiem. Šādas vārpas novietotas skarā. Vārpskara ir daudzām graudzālēm, piemēram, timotiņam, lapsastēm. Biol r 86.

vārpsta, -as, s. **1.** tehn. *Rotējošs mašīnas elements griezes kustības un spēka momentu pārvadīšanai.* Taisnā pakāpju v. Slīpā v. Dzenošā v. Dzenamā v. Gludā v. Cilindriskā v. Saliktā v. Viengabala v. Darba v. Lēngaitas v. Nažu v. □ .. [rūpnīcas filiāle] ražo lokanās vārpstas automobiļiem, traktoriem, motocikliem .. Ģeogr 546. Šai [kokapstrādāšanas] mašīnai ir divas vārpstas, kas novietotas korpusa abos galos. Ātrgaitas vārpsta tieši savienota ar rotoru un griežas ar tādu pašu ātrumu kā rotors. Šterns 2, 45. Gar dzirnavu stāvu, cits citu steidzinādami, šņāca spārni, griezās zobrati, dūca vārpstas .. D kal 77, 284.

2. *Sagrodošanas un uztinuma veidošanas mehānisma galvenā ierīce vērpšanas, šķeterēšanas un tīšanas mašīnās; vārpstiņa (2).* □ .. tītaviņas ar tikko uzlikto dzijas gabalu un ratiņš stāvēja mierā, vārpstā palikusi puspietīta saiva. Upīts XI, 39.

3. *Vērpšanas rīks (līdz 19. gadsimta beigām Latvijā) — slaids, labi apdarināts koka irbulis ar lejasgalā uzmauktu gredzenu — skriemeli; vārpstiņa (3).* □ Visi arheoloģiskajos izrakumos atrastie audumi izgatavoti no dzijām, kas vērptas ar vārpstu, jo ratiņš toreiz [12. gadsimtā] vēl nebija pazīstams. Zv 57, 7, 17. Kultūras slānī bija viens plakans māla vērpjamās vārpstas skriemelis .. D kal 79, 152.

4. ģen.; vārpstas, adj. nozīmē. *Vārpstveida.* □ Vārpstas piramīda būtībā ir [augļu] koka .. dabiskā forma, ko augļkopis izkopj, regulē un vada visu koka mūžu .. Pie šās formas visi pamatzari ir novietoti spirālē 20—30 cm attālumā cits no cita. Sudrabs 1, 361. Augu lapas, spirāles un renesanses metālkalumiem raksturīgās moreskas, kā arī tā saucamās vārpstas puķes un atsevišķi alegoriski elementi veido krāšņu [vējrāža] kompozīciju. Novadniece 1, 20.

vārpstiņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *v ā r p s t a.*

2. *Sagrodošanas un uztinuma veidošanas mehānisma galvenā ierīce vērpšanas, šķeterēšanas un tīšanas mašīnās.* □ .. pakavējos pie milzīgajiem vērpšanas agregātiem, kur vienas strādnieces pārziņā ir vairāki simti vārpstiņu .. Zv 80, 7, 12. .. uzmanību saistīja .. ierīce eļļas ieliešanai vērpšanas un šķeterēšanas mašīnu vārpstiņu ligzdās. Zin T 63, 12, 24. Dzijas ražošana ... Simt divdesmit tūkstoš vārpstiņu, uz kurām satinas savērptā dzija. Zv 77, 11, 4.

3. *Vērpšanas rīks (līdz 19. gadsimta beigām Latvijā) — slaids, labi apdarināts koka irbulis ar lejasgalā uzmauktu gredzenu — skriemeli.* □ Jau divus tūkstošus gadu pirms mūsu ēras dziju vērpa ar vienkāršas vārpstiņas palīdzību .. Zin T 64, 4, 7.

vārpstiņgliemezis, -ža, v. **1.** *Gliemezis ar rievotu vārpstveida čaulu.* □ Vārpstiņgliemeži visvairāk dzīvo zem nokritušiem kokiem, trūdošām lapām .. Latv dzīvn 101.

2. dsk.; zool. *Šādu dzīvnieku dzimta.* Vārpstiņgliemežu sugas.

vārpstveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vārpstas (2) forma, veids.* Vārpstveida galaktika astron. — *galaktika, kuras fotoattēls atgādina vārpstu.* □ Sakņu pētersīļiem attīstās spēcīga vārpstveida sakne, 3—5 cm diametrā, 15—18 cm gara. Baumane 1, 60. Gārgaļveidīgie ir zoss lieluma putni ar garu vārpstveida ķermeni un īsiem, smailiem spārniem. Latv dzīvn 41. Pieauguši [tauriņa] kāpuri vārpstveida, ar smailu priekšdaļu .. Rupais, Kalniņa 1, 175.

vārpstveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vārpstveidīgi.** *Vārpstveida.* □ Pirmajā gadā izaug mangolda sakne un lapu rozete .. Sakne ļoti zarota vai vārpstveidīga .. Lauku Dzīve 82, 10, 9. Ķermenis [roņiem, vaļiem, jūrascūkām, delfīniem] ir slaids, vārpstveidīgs, ar biezu zemādas tauku slāni. Latv dzīvn 21.

vārpveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vārpas forma, veids.* □ Orhideju ziedi var būt pa vienam vai sakārtoti vārpās, ķekaros un vārpveida ķekaros. Zin T 78, 6, 13. Ziedi [lavandai] .. sakopoti mieturos un vārpveida ziedkopās. Baumane 1, 127. Priedei vīrišķo ziedu čiekuri

gaiši dzelteni, sakopoti vārpveida sastatos.. Birkmane 1, 11.

vārpveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vārpveidīgi.** *Vārpveida.* □ Lapas [naktenei] sakārtotas pamīšus, plūksnaini dalītas. Ziedi dzelteni, veido vārpveidīgu ziedkopu. Lauku Dzīve 78, 8, 13.

vārpzāle, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; apv. *Graudzāle, parasti vārpata.* □ Tiklīdz viņš [stiprinieks] paņēma plaukstā riekstu vai ozolzīli, čaumala pēkšņi izauga krietnas vijoles lielumā, atlika tikai no tīruma vārpzāles pielāgot stīgas. Kaldupe 5, 153. sal. .. rokas vijīgas kā jūrmalas vārpzāle.. Kaldupe 3, 33. sal. Sevmīlība, patmīlība.. — tā zaļo un sakņojas kā vārpzāle. Ves 75, 6, 7.

varroatoze, -es, s.; parasti vsk. *Bišu un peru slimība, ko ierosina bišu ērce.* □ ..[biškopis] interesējās, kādas jaunas metodes un līdzekļi izstrādāti cīņai pret ļoti bīstamo bišu slimību varroatozi. Cīņa 80, 68, 3. Lai noteiktu bišu saimju veselību un veiksmīgi organizētu ārstnieciskās profilakses pasākumus pret varroatozi, bišu īpašniekiem aprīlī jāpārbauda saimju pavasara nobirumi.. Rīgas B 80, 93, 8.

varroze, -es, s.; parasti vsk. *Varroatoze.*

vārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vāri. 1.** *Vārīgs, viegli ievainojams, iebojājams, arī tāds, kam nepieciešama rūpīga kopšana (par augiem, to daļām); arī glezns (1).* V. stāds. V. zieds. Vāri dzinumi. □ ..jaunā eglīte vai priedīte, tikko izdīgusi, ir vāra.. Savā vaļā atstāts, tāds kociņš drīz sāk nīkuļot un iznīkst. Lauku Dzīve 84, 1, 16. ..klusi kļaujies pie leduspuķes trauslā, vārā kāta un lapas noglāsti.. Rancāne 1, 112. ..liepām bija pārsprāguši pumpuri, un laukā spraucās gaišzaļganas, vāras lapiņas. Eglons 4, 57. pārn. Tik saudzīgi tu pieskaries dzīves vissmeldzīgākajām, visvārākajām saknēm. Ķempe 9, 27. // *Tāds, kas atbilst izsmalcinātām estētiskām prasībām, arī trausls, vārīgs (par priekšmetiem).* □ Kafijas tasītes bija tik maziņas un vāras.. Jansons 4, 277. Sniega pārslas, sīkas, vāras, Gaisā sijājas un virmo.. P Bārda 2, 106. ..bērzi kā plīvuris [plīvurs] vārs, Pirmam pērkona spredikim nodunot, Zaļus zarus pār apvārsni kārs. Elksne 4, 37. pārn. Zem atmiņu magmas plaisā gadu glazūra vārā. Lisovska 6, 63.

2. *Trausls, smalks, arī fiziski neizturīgs, vārgs (par cilvēkiem vai dzīvniekiem, to ķermeņa daļām); arī glezns (2).* Vāra sieviete. V. augums. Vāri pleci. □ Gaiša matu cirta nedusēs man uz pleca, manas rokas nesildīs desmit vārus, nosalušus pirkstus. Janovskis 1, 76. Un man klusi pieskārās Tava roka vāra. K Skalbe 2, 438. Līdz jostas vietai viņš bija iededzis sarkans kā kapars, bet zemāk miesa bija maigi balta un likās vāra kā meitenei. Dripe 2, 39. Zīle, zīle, mazā zīle, — Vanags ļauns un kaķi kāri; Vai tu zini, cik pret viņiem Sīka tu un vāra? Elksne 3, 81. // pārn. *Tāds, kura psihe, raksturs, personība vāji spēj pretoties kam nelabvēlīgam (par cilvēkiem); tāds, kas vāji spēj pretoties kam nelabvēlīgam (par psihi, raksturu, personību); nenoturīgs, ātri zūdošs (par psihisku stāvokli, tā izpausmi, domu u. tml.).* □ «Bet puisieši, kad šos vienā gabalā uzvelk, ar laiku aizgriežas. Par daudz vāri, kad saka klaju vārdu acīs.» K Zariņš 1, 21. Kaut kas liegi trausls un vārs bija viņas būtībā. Lācis VI, 345. Ja jau sniegi šūpuli kāra, Ja jau šūpoja vētra, Tad jau dvēsele nebūs tik vāra, Būs kam stiprākam vērta. Bārbale 6, 126. ..Maija paaicināja arī Edvardu, bet pati neēda. Piemetās uz sola gala.. un ar vāru.. smaidu raudzījās Edvardā. Ezera 11, 54.

3. *Tāds, kas ir tikko sajūtams (par smaržu, siltumu).* Vāra kumelīšu smarža. □ Inita nogrieza savam rožu ziedam īsu kātu.. Pieliecās un pasmaržoja. Vārais aromāts modināja smeldzi. Brīdaka 2, 60. ..Un viršu medus smaržo vāri. Vējāns 8, 107. ..rudens dienas vāro siltumu izklīdināja mikls rietenis. Bendrupe 2, 43. // *Vājš (par gaismu, gaismas avotu); blāvs, nepiesātināts, blāvāks nekā attiecīgā pamatkrāsa (par krāsu).* Vāra uguntiņa. □ Šķūnī pa lūku iespīdēja vāra mēness gaisma. Birze 4, 176. ..aploka bērziem sprāgst pumpuri; viņu zaros vietām jau pavīdējis pirmo lapu vārais zaļums, jo šogad ir agrs pavasaris. Grīns 1, 43. ..līdzās jaunajam cilvēkam.. Atvars redzēja viņa māti, vāro sārtumu viņas daiļajā sejā.. Plaudis 3, 60. Kautrīgā atturībā pircējus sagaidīja asteres, palsi smalkas, vecu gobelēnu vārajos toņos, it kā apsūbējušas, it kā izbalējušas. Skujiņš 10, 325. // *Kluss, vājš (par skaņu).* □ Uz verandas kāpnītēm sēdēja Krūžu vecāmāte un vārā balsī sauca Māri. Liesma 75, 8, 5. ..pietrūkstoties kā no kritiena, tikko dzirdams kaut vārākais mazās vājinieces kunksts. Birze 1, 37. // *Viegls, maigs, arī vāji izteikts (par kustību).* V. glāsts. □ Tagad ir tāds brīdis, kad vārais zīmuļa vilciens var būt stiprāks par akmeņkaļa kaltu. Čaklais 10, 30. Dārznieks.. vāri vāri noglāsta jauno koku. Stulpāns 2, 58. pārn. Ik dabas vārā pieskārienā sirdij Ir kaut kas satraucošs un ļoti rets, un labs. Goba 3, 119. // *Tāds, kas ir vāji samanāms, uztverams (par parādībām dabā un sabiedrībā).* □ ..tikai vāra robeža [dzejā] šķir organiku no vienmuļības.. Čaklais 6, 91. Visai plaša ir Stērstes dzejas tonalitāte, viņa fiksē ne tikai vāras, tikko iezīmētas dabas un garadzīves kolīzijas.. Čaklais 10, 14.

vārsma, -as, s. **1.** literat. *Dzejas valodas ritma organizācijas pamatvienība, kas balstās uz uzsvērtu un neuzsvērtu zilbju, pauzu u. c. valodas elementu noteiktu izkārtojumu; atsevišķa rinda dzejolī.* Trohaja v. Jambiskā v. Daktiliskās vārsmas. Heksametra v. Sešpēdu v. Uzsvērto un neuzsvērto zilbju mija vārsmā. Pēdu daudzums vārsmā. Brīvās vārsmas — *tādas sillabotoniskā sistēmā rakstītas vārsmas, kurās pēdu skaits nav noteikts.* Baltās vārsmas — *vārsmas bez atskaņām (vārsmošanas sistēmās, kur lieto atskaņas).* □ ..ritma radīšanā vislielākā nozīme ir pauzei vārsmas beigās.. Valeinis 1, 238. Dažreiz rindas galā sintaksiskais posms — dzejas frāze resp. vārsma — nenoslēdzas, bet tiek pārnesta uz nākamo rindu.. Valeinis 1, 238. ..gadu gaitā mainījies Kurcija dzejas pants un ritms. «Saules bēdu» garo un

valkano rindu vietā — īsas, enerģiskas, verbiem piesātinātas vārsmas. Kar 84, 11, 149. Ir tāda tradīcija — katru Veidenbauma dzejoļu grāmatas jaunizdevumu ievadīt ar šīm klasisku spožumu ieguvušām vārsmām: Kā gulbji balti padebeši iet, Tiem vēlētos es līdzi tālu skriet.. Vējāns 5, 17. Fabulas parasti rakstītas brīvajās vārsmās.. Šādi veidotajās vārsmās iespējams pilnīgāk ietvert sadzīves sarunu valodas.. toņus. Valeinis 1, 68. Neatskaņotu dzeju pieņemts saukt par «baltajām vārsmām».. Latvju Mēnešraksts 42, 10, 925.

2. poēt. *Dzejolis, pants.* Liriskas vārsmas. Sacerēt vārsmas. Skandēt vārsmas. Vārsmu atdzejojums. Dzejnieka jaunais vārsmu krājums. □ ..dzejnieka visbiežāk attēlotais jūtu stāvoklis — mīlestība viņa vārsmās šķiet kā īss, saspringts mirklis, kas tūlīt atkal pazudīs. Kritikas g 83, 188. ..[jaunais dzejnieks] pirms gadiem desmit atnāca ar pirmajiem dzejoļiem uz «Karoga» redakciju. Interesantākās vārsmas šķita tās, kas domātas mazajiem lasītājiem. Lit M 64, 26, 3. Dzejā Ella tiecas pēc oriģinalitātes. Tālab lietām un norisēm viņas vārsmās piešķirtas vienkāršu mirstīgu cilvēku iztēlei dīvainas, satraucošas un nesaprotamas īpašības. Bendrupe 1, 50.

vārsmojums, -a, v. **1.** literat. *Dzejas valodas ritma veidošanas sistēma; versifikācija (1).* □ Literatūras vēsturē pazīstamas četras vārsmojuma sistēmas: metriskā, sillabiskā, sillabotoniskā un toniskā. Valeinis 1, 240. ..latviešu dzejai raksturīgs nevis tieši sillabotonisks, bet gan sillabotoniski metrisks vārsmojums, jo latviešu dzejā liela nozīme vārsmas skanējumā ir zilbju garumam un īsumam. Valeinis 1, 246.

2. *Sacerējums saistītā valodā.* □ Lai izdotu grāmatiņu, nu jaunajam autoram vairs nepietika ar desmit, piecpadsmit vārsmojumiem.. Čaklais 6, 135. ..šķiet, ne tik sen tas bijis, kad periodikā pazībēja viņas [dzejnieces] vēl nedrošie iesācējas vārsmojumi, un nu — mūsu rokās jau ir pirmais krājums.. Lit M 61, 2, 2.

vārsmošana, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība → vārsmot (1).*

2. literat. *Dzejas valodas ritmiska organizēšana.* Sillabotoniskā vārsmošanas sistēma. Toniskā vārsmošanas sistēma — *vārsmošanas sistēma, kuras pamatā ir noteikts ritmisko akcentu skaits vārsmās neatkarīgi no zilbju skaita rindā un neuzsvērto zilbju skaita starp uzsvariem.*

vārsmot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Sacerēt vārsmas; dzejot.*

2. divd.: vārsmots; adj. nozīmē. *Saistīts, ritmisks (parasti par dzejas valodu).* □ Iepretī prozas valodai, kas parasti ir epikā un drāmā, dzejas jeb vārsmotā valoda ir raksturīga lirikai. Valeinis 1, 160. Bezgala daudz sarakstīts vārsmotā valodā par visiem četriem gadalaikiem.. D kal 74, 59. Bet tur [lugā] bija skaista, vārsmota valoda, un tur bija par lielu un traģisku mīlestību.. Zigmonte 18, 187.

vārsne, -es, dsk. ģen. -šņu, s.; bot. *Viena no saaugušajām augļlapām auglī (piemēram, pākstīm), kas, sēklām nogatavojoties, atdalās no citām augļlapām to saauguma vietās.* □ Spriganes auglis ir pagarināta pogaļa, kas atgādina bumbieri, ar 5 vārsnēm. ..pat no vieglākā pieskāriena auglim vārsnes strauji atveras, gliemežveidā saritinās un ar spēku izsviež sēklas.. D kal 66, 111. Auglis [kokvilnai] — pogaļa 1—6 cm caurmērā, pēc nogatavošanās atveras ar 3—5 vārsnēm. Galenieks 2, 263.

vārstījums, -a, v.; niev. *Nesaturīgs, nekvalitatīvs (vārdu, domu) saistījums, virknējums (piemēram, par dzeju); savārstījums (2).* □ Saņēmu tikai divus dzejolīšus. Viens man likās no kaut kāda krājuma izrakstīts. Tātad zagts. Otrs gaužām vājš, pavisam nedzejisks vārstījums. Kalndruva 12, 55.

vārstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Vairākkārt vērt vaļā un ciet (durvis, logus u. tml.); virināt.* V. vārtus. □ Tikko no rītiem apakšā sāka vārstīt virtuves durvis, arī vecais zvirbulis tūliņ bija lejā. Birznieks-Upītis VI, 177. Vārstīja [mājas īpašnieks] logus vaļā un ciet, lai pārbaudītu, vai kāda aploda nav piebriedusi vai izkaltusi. Zigmonte 1, 7. pārn. Vējš virā vārtus, rijā durvis vārsta.. Krūza 3, 125. pārn. ..Nāve tur vārstīja nabagu durvis. Sudrabkalns 1, 37. ◇ Vārstīt (arī virināt, retāk virāt) durvis — *bieži ierasties (kur).*

2. *Vairākkārt vērt vaļā un ciet (piemēram, muti, acis).* □ ..satiksmes policisti, vārstīdami mutes kā slāpstoši līņi, ik pa brīdim skrēja ieelpot skābekli pie īpašiem automātiem.. Skujiņš 7, 57. ..krasta smiltīs žaunas vārstīja vismaz divus kilogramus smaga līdaka. Zv 79, 10, 29. Balsu pamodināts, Edžus samiegojies vārsta plakstus. Ezera 2, 209. «Vai, cik skaista lellīte! Vārsta acis kā dzīva!» Pasaules sp I, 274. ◇ Vārstīt (arī virināt) muti sar. — *lieki, nevajadzīgi runāt.* □ Un tomēr būtu bijis labāk, ja es neko nebūtu stāstījis. Neko! Kāds velns mani dīdīja vārstīt muti! Lukjanskis 5, 169. Visi redz kaiju baru, bet nekā nesaka — priekšlaikus neder muti vārstīt. Talcis 8, 187.

3. *Šūt lieliem dūrieniem, nevīžīgi, arī ātri vai pavirši; arī diegt*[1].

4. *Atkārtoti vai vairākos paņēmienos vērt (piemēram, diegu adatā, auklas pastalās).* □ Ganu meitene, domāt, mēma patrāpījusies. Tikai pāris reižu Jānis dzirdēja, ka tā, pastalām auklas vārstīdama, kaut ko degunā dundurē bez vārdiem. Zigmonte 16, 93. // *Šādā veidā verot, veidot (piemēram, krelles).* □ Te tās [meitenes] garās virknēs [pērles] vārsta, te tās zilā gaisā griež.. Strāls 4, 19.

vārstīties, parasti 3. pers., -ās, pag. -ījās. **1.** *Refl. → vārstīt (1); tikt vārstītam.* □ Mājas ārdurvis vārstījās vējā, smilkstēdamas eņģēs. Ezera 7, 187. Vienu nakti jūrā bija liels vējš, mūsu balkona durvis nemierīgi vārstījās.. Zigmonte 9, 286. Tagad klases baltās, smagās durvis vārstījās bez mitas. Skolēni nāca vienā strīpā.. Niedre 10, 44.

2. *Refl. → vārstīt (2); tikt vārstītam.* □ Anna piecēlās un paņēma mazo pie rokas, tam jau acis vārstījās no miega, viņa aizgāja to nolikt gulēt. Niedra 1, 115. ..vārgajā sejā gurdi vārstījās iekaisušās acis. Birze 3, 109.

..žokļi vārtījās, koda, plēsa un gremoja, tikai paretam negribot izmezdami kādu vārdu.. Zālīte 5, 246. ◇ Mute vārstās (arī virinās) sar. — *saka, ja kāds lieki, nevajadzīgi runā.* □ «Es nekad muti vaļā neturu. Bet tev gan tā vārstās bez jēgas un saprašanas.» Svīre 2, 184.

vārsts, -a, v.; tehn. *Hidrauliskas vai pneimatiskas sistēmas elements darbvielas plūsmas regulēšanai.* Drošības v. Gāzes sadales v. □ Vārsta aizvēršanu un atvēršanu var izdarīt ar mehāniska, elektriska vai hidrauliska pārvada palīdzību. Zin T 76, 4, 37. Izmēģinot mopēda dzinēju.. ar jauno vārstu, dzinēja jauda palielinājās vairāk nekā 3 reizes.. Zin T 77, 3, 15. pārn. Katram no mums briesmu brīdī var sākt darboties kāds vārsts, kas divkāršo un trīskāršo garīgos un fiziskos spēkus. Pad J 82, 158, 2.

vārstspiede, -es, dsk. ģen. -žu, s.; poligr. *Augstspieduma iespiedmašīna, kam iespiedformas virsma un papīra piespiedējvirsma ir plakana; tīģeļa iespiedmašīna.*

vārstule, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vārstulis (2).* □ Šo asinsvadu (aortas un plaušu artērijas) sākumā ir pusmēness vārstules, kas kavē asiņu plūsmu atpakaļ kambaros sirds pauzes laikā. Biol r 258. Ja reimatiskais process radījis plašus defektus sirds vārstulēs, tad sarētošanās periodā izveidojas ievērojams vārstules deformējums.. Ves 65, 2, 5.

vārstulis, -ļa, v. **1.** tehn. *Vārsts.* □ Uguns uzplandīja, kad sprāga tvaika katls, jo drošības vārstulis bija.. aizsists ar tapu. Cīņa 85, 158, 2. ..rūpnīca pārņēma arī citu vagonbūvētāju jaunināju mu — automātisko vārstuli saspiestā gaisa noplūdes novēršanai pneimatiskās iekārtās un vadu tīklā. Zin T 63, 12, 25. Viņš jau pa gabalu redz, ka pie cauruļu sazarojuma ar alumīnija pulveri krāsots vārstulis ir tikai viens. Reinis to atgriež.. Krūmiņš 1, 74.

2. anat. *Veidojums (piemēram, sirdī), kas regulē asins plūsmu, noslēdzot tai ceļu pretējā virzienā.* Mākslīgie sirds vārstuļi. Aortas v. Plaušu artērijas v. Divviru vārstuļa mazspēja. □ ..tagad var precīzi novērst iedzimto patoloģiju, kas bieži vien skar sirds priekškambaru un kambaru starpsienas, nereti kombinējoties ar vārstuļu defektu. PL Siev 78, 6, 9. ..svarīga anatomiska ierīce, kas regulē spiedienu asinsrites sistēmā, ir pusmēness vārstuļi, kas atrodas plaušu artērijas un aortas sākumā. Zin T 66, 2, 9. Cilvēkam novecojot, vēnu vārstuļi izzūd un līdz ar to asiņu pieplūde pa vēnām uz sirdi.. ir apgrūtināta. Ves 77, 11, 9. pārn. Direktoram sirdī pietrūka viena vārstuļa, kas viņu pavērstu ar seju pret cilvēkiem. Indrāne 5, 210. // *Veidojums spraugu, caurumu noslēgšanai (kādā orgānā).* □ Zem ūdens ūdra nāsis un ausis aizveras ar īpašiem vārstuļiem. A Kalniņš 1, 32. Krokodilam ir arī lieliska vārstuļu sistēma, kas automātiski noslēdz nāsis, līdzko tas ienirst. Zv 65, 20, 16.

varš, -a, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements — sarkanīgs, viegli kaļams un stiepjams metāls, kas labi vada elektrību un siltumu.* Vara rūpniecība. Vara kausēšana. Vara minerāli. Vara savienojumi. Vara sāļi. Vara sulfāts. Vara oksīds. Vara sakausējumi. Vara trauki. Vara zvans. Vara gongs. Vara nauda. Vara pieckapeika. Vara stieple. Vara kalumi. Apsūbējis v. Vara sarkans — *tumši sarkans ar brūnganu nokrāsu.* Vara krāsas, arī vara krāsā — *sarkans, sarkanīgs vai sarkani brūns.* Vara rūdas — *dabiskas minerālvielas, ko var izmantot vara iegūšanai.* Tīrradņa varš — *tīrradņu elementu klases sarkans minerāls, kas ir viegli kaļams un ļoti labi vada elektrību.* Vara vitriols novec. — *vara sulfāta kristālhidrāts.* Melnais varš — *no bagātinātiem sulfīdu minerāliem iegūts netīrais varš, ko vēl elektrolītiski rafinē.* Vara grebums — *grafikas iespiedtehnika, mehāniskā dobspieduma paveids; gravīra, kas izpildīta šādā tehnikā.* Vara laikmets vēst. — *arheoloģiskās periodizācijas posms, kad cilvēki darba rīku un ieroču darināšanai izmantoja varu.* □ ..sarkanīgi vizēja varā kaltas kafijas kannas.. Birze 8, 182. Dažkārt augu augšanu ievērojami traucē mikroelementu (vara, mangāna, bora u. c.) trūkums augsnē. Apsīts 1, 92. sal. Uz kāda ielas stūra puskaili vīri labo asfaltu. Melnie augumi saules kvēlē spīd kā varš.. Grīva 8, 230. pārn. ..Birztala vēl daiļāk pošas, Piesprauž vara mēness saktu.. Pēlmanis 2, 9. pārn. ..Ezeru klās vēl ledus varš.. Ziedonis 19, 91. pārn. Tai diktā jūras šalkā Un meža šņākšanā, Un vētras vara balsī Es skanu saskaņā.. Rainis Ib, 246. Pāri šosejai pārskrien vara krāsas gailis. Ezera 12, 91. Viņa centās tās [kājas] saulē nodedzināt brūnas.. Rokas un seja jau bija vara krāsā. A Grigulis 10, 8. Vara grebums ir viens no senākajiem grafikas veidiem, kas bija plaši izplatījies Itālijā un Francijā. Rīgas B 83, 14, 5.

vārti, -u, v.; tikai dsk. **1.** *Caurstaigājama, caurbraucama samērā liela aile, brīva vieta (kādas teritorijas, celtnes, uzņēmuma u. tml.) nožogojumā, arī celtnē kopā ar veramu, bīdāmu u. tml. daļu šīs ailes, vietas aizdarīšanai.* Dārza v. Laidara v. Tirgus v. Kapsētas v. Cietuma v. Cietokšņa v. Pilsētas v. vēst. Šauri v. Vārtu stabi. Pienākt pie vārtiem. Stāvēt vārtos. Izskriet pa vārtiem. Vārtu telpa (arī rūme novec.) — *telpa, kas izveidojas segtos vārtos (parasti ēkā, kurā pa vārtiem no ielas var iekļūt sētā).* Vārtu velve — *vārtu telpa (parasti velvēta).* □ Dzīvojamo ēku caurbrauktuvēs, ražošanas un saimniecības ēku sienās.. un žogos izbūvē vārtus. Sterns 2, 281. Rīga vairs nav viduslaiku cietoksnis, kur vārtus naktī aizslēdz. Kroma 6, 82. Vārti bija vaļā, pa tiem pašreiz izbrauca kravas automašīna. Saulītis 12, 80. Viņam atslēgas neesot līdz, netiekot pa vārtiem iekšā. Zigmonte 2, 98. ..vienu sestdienu Juris pārvilka jaunus bērziņus, piestiprināja tos katrā pusē pie vārtiem, pie durvīm.. Birznieks-Upītis 1, 22. sal. Visas telpas bija caurstaigājamas, atdalītas viena no otras ar platām, augstām divviru durvīm kā vārtiem.. A Eglītis 2, 11. pārn. Meitenes spožās acis, kas alka tuvoties. ..Vārti, aizvērtie un atvērtie, tālie vārti, aiz kuriem ne debess, ne elle.. Repše 1, 11. pārn. Un priekam tikai vieni

vārti, — Tie, kurus atslēgt vari tu .. Elksne 2, 107. pārn. ..mijkrēslis stings un draudīgs Pie likteņa vārtiem stāv. Sirmbārdis 2, 84. pārn. ..Vien darbs tavi debesu vārti Un mūžīgā dzīvošana. Vīksna 2, 138. Tādā reizē [negaisā] zema Suvorova ielas vārtu telpa .. deva patvērumu raibai sabiedrībai — kādi septiņi cilvēki te tagad nīka, greizi noraudzīdamies dabas stihijā. Zemzaris 1, 22. Liels, neglīts un izkāmējis, viņš [suns] izlīda no vārtu rūmes un aptupās netālu no ļaudīm, kas, nosaluši saltajā vējā, drūmi un apātiski gaidīja trolejbusu. Kaijaks 7, 10. ◇ Stāvēt (arī būt, klauvēt, klaudzināt) pie vārtiem (arī durvīm), arī būt vārtu (arī durvju) priekšā — *tuvoties, būt tuvu (par laikposmu, notikumiem).* // *Veramā, bīdāmā, paceļamā u. tml. daļa (piemēram, plāksnes veidā) šīs ailes, brīvās vietas aizdarīšanai.* Koka v. Dzelzs v. Virināmie v. Paceļamie v. Izbīdāmie v. Vienviras v. Divviru v. Aizvērt vārtus. Vārti veras ciet. Izlauzt vārtus. ◻ ..izbraucis cauri govju baram, pie sētas piestāja tēvs. Janelis atvēra pagalma vārtus. Birzē 5, 157. Viņš .. izgāja no teļu dārza, lēnām vārtus celdams, lai tie nečīkstētu. Jaunsudrabiņš 8, 18. Ganību aplokiem jāierīko arī vārti. Tos visbiežāk gatavo no kārtīm, kas izbīdāmas uz vienu vai divām pusēm. Tērauds 1, 339. sal. Un tomēr vasara ir mans laiks, Ik pumpurs kad veras kā vārti .. Elksne 10, 83. pārn. Meitene, kura stāv uz dzīves plaukuma sliekšņa: nupat atvērsies lielās pasaules vārti un viņa ieies tajā kā ziedošā dārzā. Dzene 3, 95. pārn. ..miegs aizvēra apziņas vārtus. Sakse 9, 18. pārn. Drīz vērsies kapa vārti — Un noslēdzies būs mūžs. P Bārda 2, 58. // *Arkai līdzīgs veidojums uz ceļa (parasti celts par godu kam).* Goda vārti — *appušķoti, imitēti izveidoti vārti, ko ceļ uz ceļa (parasti par godu jaunlaulātajiem).* ◻ Lielā ceļa malā uzcelti vārti — divi prāvi bērzi lokā saliktām, kopā savītām galotnēm. Upīts X, 280. Tad Mārtiņš padeva līgavainim grožus, un viņi izbrauca caur goda vārtiem. Liesma vēl dažas reizes atskatījās atpakaļ, kur rudens vējā plīvoja zaļās mētras un gaišie kāzu karodziņi. Dziļums 1, 61. pārn. Virši zili, virši sārti Tā kā jūra zib un zied — Pēdējie tie goda vārti, Vasara kur cauri iet. Zālīte 6, 129. pārn. ..caur bērzu goda vārtiem nāk bērni sulas dzert .. Peters 1, 98. // pārn. *Sākums, arī robeža (kam).* Mūžības vārti poēt. — *robeža starp zemes dzīvi un aizsauli, robeža, aiz kuras sākas aizsaule.* ◻ Cirsmā brūklenes sārto; stāvam septembra vārtos .. Auziņš 5, 36. ..Jau gaišas dienas vārtos stāvam, Te viņa aust — te viņa riet. E Plaudis 5, 89. ..Pa mūžības vārtiem iejāšu Uz sienāža liela un zaļa. E Plaudis 5, 13.

2. fizk. *Speciāla konstrukcija sporta spēļu laukuma abos galos, kuru parasti veido divi vertikāli balsti ar šķērskoku un kurā pretinieka komandas spēlētāji cenšas ieraidīt bumbu vai ripu.* Hokeja v. Futbola v. Motobola v. Ūdenspolo v. Iesist bumbu pretinieka vārtos. Gūt vārtus — *ieraidot, piemēram, bumbu, vārtos, gūt punktu(s) (sporta spēlē).* Iemest (arī iesist) vārtus sar. — *ieraidot, piemēram, bumbu, vārtos, iegūt punktu(s) (sporta spēlē).* Zaudēt vārtus — *pieļaut, ka pretinieks gūst vārtus (sporta spēlē).* Vārtu laukums — *spēles laukuma daļa vārtu priekšā (dažās sporta spēlēs).* Vārtu līnija — *līnija spēles laukuma galos, kuras vidū novieto vārtus (dažās sporta spēlēs).* ◻ Ar lielu fizisku piepūli pirmajā puslaikā rīdziniekiem izdevās nosargāt savus vārtus. Sports 62, 53, 4. 1927. gadā oficiāli noteica hokeja nūjas garumu .. Tai laikā ieviesa arī .. vārtu tīklu. Zv 78, 2, 31. Spēle ritēja bez sevišķām izmaiņām, [futbola] bumba lidoja visur, tikai ne vārtos. Saulītis 12, 67. ◇ Vārti krīt sar. — *vārti tiek zaudēti (sporta spēlē).* // *Kalnu slēpošanas trasē ik pēc noteiktiem attālumiem novietots šķērslis, ko veido divi vertikāli balsti un kas slēpotājam jāapbrauc.* ◻ ..kalnu slēpošanas sezona rit pilnā sparā. Valsts izlases dalībnieki jau izbraukuši tūkstošiem slaloma vārtu. Sports 84, 188, 1. Jāmāk trasi veikt visātrāk un bez kļūmēm. Bet nekļūdīties nozīmē izbraukt visus vārtus no tās puses, tādā veidā, kā to prasa noteikumi, un vēl ne reizi neaizķert vārtu kārtis. Sports 75, 47, 3.

3. *Divi sastiprināti apaļkoki ar šķērskokiem siena žāvēšanai; šādas divas puses, kas saslietas viena pret otru.* Parastie v. Mazie v. ◻ Vārtos ir nedaudz sliktāki žūšanas apstākļi nekā zārdos, jo tajos krāvuma virsa nav vertikāla, bet slīpa. Tērauds 1, 281. Garā zārdā var likt daudz mitrāku sienu nekā vārtos. Pad J 64, 118, 1.

4. *Izeja (piemēram, pilsētai, upei) uz kurieni vai ieeja no kurienes.* Jūras vārti — a. *Izeja no ostas, upes atklātā jūrā, ieeja no atklātas jūras ostā, upē; vieta, kur upe ietek jūrā.* b. *Jūras ostas pilsēta; jūras osta.* Ostas vārti — *kuģa ceļš, pa kuru tas var iebraukt ostā vai izbraukt no tās.* Gaisa vārti — *lidosta (piemēram, pilsētai); lidostas pilsēta.* ◻ ..šis [ceļa] posms, kas būtībā ir mūsu galvaspilsētas ziemeļaustrumu vārti, bija jāpilnveido. Zv 79, 11, 6. Kobes osta faktiski ir Japānas parādes vārti uz jūru un no jūras. Zv 74, 16, 13. Priekšā jau redzama Daugavgrīvas bāka un moli, kas tālu iestiepjas jūrā. Te ir Daugavas vārti. No tālām zemēm un jūrām nākdami, te iepeld kuģi. Ves 83, 5, 25. «Tikko tu izej pa jūras vārtiem, tavu kuteri saņem kā lielās, stiprās rokās ... un tad tu zini — tu esi lielajā jūrā.» Zigmonte 2, 97. Jūras vārtos, tai vietā, kur Ventas ūdeņi sastopas ar jūru, zvejniekiem, kad pūš dienvidvakaru vējš, vajag drosmi un prasmi, lai godam tiktu cauri .. J Kalniņš 1, 389. ..velkonis paņēma vaļu mednieku kuģi tauvā un izvilka pa ostas vārtiem jūrā. Lācis 10, 57. Jaunajai lidostas ēkai piemīt izteikti reprezentatīvs raksturs, tādēļ cerēsim, ka rīdziniekiem par galvenajiem gaisa vārtiem nebūs jākaunas. Māksla 75, 1, 18.

○ Plaušu vārti anat. — *vieta plaušu videnes virsā, pa kuru iet bronhi, asinsvadi, limfvadi, nervi.* Nieres vārti anat. — *nieres ieliektās malas vidusdaļa, pa kuru iet asins-*

vadi, limfvadi, nervi un urīnvads. Vārtu vēna anat. — *vēna, kurā ieplūst asinis ar izšķīdušām barības vielām no zarnām.* □ Pa vārtu vēnu glikoze nonāk aknās .. Ves 62, 3, 3. Ieejas vārti anat. — *vieta, pa kuru organismā iekļūst mikrobi, izraisot infekciju.* □ Jebkurš vaļējs lūzums ir arī infekcijas ieejas vārti .. Visp ķir 175. Traļa vārti zvejn. — *traļa vairogi.* □ Dzelmē pazūd traļa vārti, traļmeistars pie vinčas uzmanīgi atritina troses. Lapsa 1, 39.

vārtiņi, -u, v.; tikai dsk. **1.** *Dem.* → *vārti.* **2.** *Nelieli, tikai gājējiem paredzēti vārti, piemēram, dārza nožogojumā.* □ Ilze: Es pavadīšu viesus. Tikai līdz vārtiņiem. Zīverts 2, 253. Kad atvadījāmies — viņa aizsteidzās, pazuzdama savos vārtiņos .. Zemzaris 4, 102.

vārtīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Valstīt (kādā vielā), lai pārklātu (ar to), tā ka pārklājas (ar to).* V. zivi pirms cepšanas miltos.

2. *Darīt netīru, parasti, vāļājot pa zemi, netīru virsmu, pieļaut, ka kļūst netīrs, ļaujot vairākkārt skart zemi, netīru virsmu.* V. dvieli pa zemi. Bērns vārta lelli pa grīdu. □ pārn. Pods podu vārta — abi vienā melnumā. LSP(N) 137. pārn. Krustiņš: Miku, es tev saku, Ilzes gods ne ar pilīti no tām dūņām nav aptraipīts, pa kurām savu esmu vārtījis. Blaumanis 6, 289.

vārtīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Guļus griezties, velties, parasti no vieniem sāniem uz otriem.* Suņi vārtās sniegā. Bērni vārtās zālītē. □ Hermīne: Kad savainotais Zalcmaņu Atis kliegdams vārtījās pa dubļiem, tad gan visiem mati cēlās stāvus .. . Putniņš 2, 103. Nav taču pasaulē otras vietas [kā pludmale], kur var gāzties gar zemi un vārtīties .. bez mazākām raizēm, ka kaut ko sadauzīs vai notraipīs. Kalndruva 10, 92. Ganības malā bija dziļa dūņu bedre, kur karstās dienās cūkas gāja vārtīties. Sakse 14, 44. .. lāči, glābdamies no odu kodieniem, rēc un vārtās pa zemi .. Lauku Dzīve 74, 3, 30. // *Guļot nemierīgi vāļāties, valstīties (parasti bezmiegā).* □ Un Jēcis, sakrustojis rokas virs galvas, vaļējām acīm vārtījās uz kūtsaugšas pāri pusnaktij, domādams un gudrodams, ko iesākt. Dziļums 1, 83. Nekad vēl Pepe nebija juties tik vientulīgi kā tagad. Visu nakti viņš vārtījās uz cietās lāviņas un nevarēja aizmigt. Grīva 1, 78. Tikai vectēvs Ješka .. cauras naktis vārtījās bez miega .. J Plotnieks 7, 23. // *Bezdarbībā, arī slimojot gulšņāt.* □ «Kur tu biji?» — «Aizkāpu līdz fermai. Lai sievas neskauž, ka es pēļos vārtos, kamēr viņām rīta slaukšana,» Elma saka. Svīre 3, 101. Kas pats slimojis un pa slimnīcām vārtījies, šo to saprot no medicīnas. Janovskis 1, 144.

2. *Gulšņāt, gulēt (netīrā vietā), parasti tā, ka kļūst netīrs.* □ «Tu dancoji cauru nakti,» teica māte. «Tavi vilnas brunči pilni dadžu. Nez kur esi ložņājusi, vārtījusies.» Veselis 1, 319. «Ak tur jūs esat, bērni! .. Lieniet ārā! Ko pa pagulti vārtāties!» J Kalniņš 2, 165. Tēvs dzer pastāvīgi, taču piedzēries nevārtās pa grāvjiem .. Ves 86, 2, 10. // *Mētāties, būt nekārtīgi nomestam (kur), parasti tā, ka kļūst netīrs.* □ Un viņš izvilka no bikšu kules trīs vienrubļa gabalus, kas tur tāpat bez maka bij vārtījušies. Blaumanis 6, 173. .. [zēna] guļa bija uz mūrīša maisiņš, kurš pa dienu vārtījās pabāzts, kurā pagultē gadījās .. . Sudrabu E 3, 338.

vārtnieks, -a, v.; **vārtniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** v.; anat. *Kuņģa izeju noslēdzošs muskuļu gredzens, kas pēc vajadzības atveras vai aizveras.* Vārtnieka sašaurināšanās. Vārtnieka nosprostošanās. □ Nātrija hidrokarbonāts neitralizē kuņģa sālsskābi, veicinot vārtnieka atvēršanos .. Ves 76, 8, 7. Bērna pirmajos dzīves mēnešos vemšanas cēlonis .. var būt kuņģa vārtnieka daļas spazma vai sašaurinājums. Ves 84, 1, 7.

2. pareti. *Vārtsargs (1).* □ Viņš uzrādīja caurlaidi vārtniecei .. Pad J 83, 6, 4.

vārtrūme, -es, dsk. ģen. -mju, s.; novec. *Vārtu telpa.* □ .. Gunārs caur alai līdzīgo vārtrūmi izbrauca uz ielas. Skujiņš 12, 21. Vārtrūmēs paslēpušies un tieši no turienes skriedami uz tramvaju, cilvēki runāja, ka līst .. Jakubāns 1, 19.

vārtsargs, -a, v.; **vārtsardze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. **1.** *Sargs pie vārtiem.* □ Aija .. palūdza vārtsargam, lai viņu ielaiž. «Man [cietuma] kancelejā jāiemaksā nauda.» Lācis VI, 313. Vārtos .. atvērās .. durvtiņas [durtiņas]. Prokurors Nāts iegāja cietuma pagalmā. Uz vārtsarga sveicienu neatbildējis, viņš nogriezās uz cietuma galvenā korpusa pusi .. Kurcijs 4, 28.

2. fizk. *Sporta spēles komandas dalībnieks, kura uzdevums ir sargāt savas komandas vārtus — nepieļaut, ka pretinieks ievirza tajos bumbu vai ripu.* Augstas klases v. □ Vārtsargs hokejā ir viena no galvenajām figūrām. Nevienu citu spēlētāju skatītāji nevēro tik uzmanīgi kā vārtsargu. Sports 71, 135, 4. Mūsu [futbolistu] uzbrukuma viļņi .. visu otro puslaiku nemitīgi plūst uz dāņu vārtiem. Tie ir nepārtrauktās briesmās. Sitienu pēc sitiena nākas atvairīt .. vārtsargam .. Pad J 64, 120, 3. Viņš redzēja, ka vārtsargs, sasprindzis muskuļus, raugās viņā un ir gatavs uztvert bumbu, bet Roberts arī saprata, ka vārtsargs vēl nezina, kur viņš bumbu sitīs. Vilks 1, 130.

vārtuvīrs, -a, v.; pareti. *Vārtsargs (2).* □ .. otrajā periodā dinamieši likās nemanot «Traktora» vārtuvīra nedrošo spēli, jo mūsējo uzbrukumiem pietrūka paša galvenā — labu, precīzu metienu. Pad J 82, 43, 3. .. [aizsardzību] vadīja vakar lieliski spēlējošais vārtuvīrs .. Rīgas B 81, 35, 7. Ar jaunajiem [hokejistiem] speciāli nodarbojas mūsu pasaulslavenie vārtuvīri .. Sports 85, 87, 2.

vārums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība* → *vārs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Puķes ziedlapiņu v.

2. *Vispārināta īpašība* → *vārs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Baltais kakls zem īsi apcirpto matu robežas atklājās ar savādu, aizkustinošu vārumu. Skujiņš 14, 137.

3. *Vispārināta īpašība* → *vārs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Zieda smaržas v. Gaismas v.

varvīksne, -es, dsk. ģen. -šņu, s.; arī **varvīksna,** -as, s. *Varavīksne.* □ Negaisi aizšalko strauji, Auglības putekļiem kūpot. Pļāvēji, ejot uz pļauju, Plecos sev varvīksni šūpo. Ķempe 2, 36. Pelēkā mētelī Mazs lietutiņš nāk, Pa varvīksnas trepēm Aši nokāpt sāk. Aspazija 3, 71. . . salda dusa bija siena vālos, varvīksna pār galvu pacēlās. Balodis 1, 32.

varvīkšņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **varvīkšņaini.** *Varavīkšņains.* Varvīkšņaina rasas lāse. V. opāls. Neona spuldžu varvīkšņainā gaisma. □ Ar spalvām varvīkšņaini cēlām var greznoties, bet greznums svešs. Brutāne 10, 21.

varvīkšņots, -ais; s. -a, -ā; apst. **varvīkšņoti.** *Varavīkšņots.* □ Asi smaržoja olu lakas, un olas iedegās spilgti zaļas, sarkanas, violetas. Zēns krāsoja lielā aizrautībā, un pirksti kļuva raibi, ne nomazgāt nevarēja, varvīkšņotais spožums liptin pielipa ādai . . Sudrabkalns II, 528.

varza, -as, s.; sar. **1.** *Bars (cilvēku vai dzīvnieku), parasti neorganizēts, arī kādām normām neatbilstošs.* □ Ja gadītos cirvis vai cits ierocis, . . viņš iebruktu dzīvoklī, nosistu neķītro sievu, sakapātu kotletēs visu šo uzdzīvotāju varzu . . Lāms 7, 69. Kamēr jaunie pa tirgu, vecā čigāniete ar mazo bērnu varzu dzīvojas pa pirti. Andersone 1, 10. . . par . . suņubara pārdrošajiem uzbrukumiem pārtikas veikaliem un tirgiem stāstīja leģendas; kad parādījās kaucošā un rejošā varza, cilvēki panikā bēga . . Kaijaks 7, 52. // *Liels (parasti nekvalitatīvu vai nevajadzīgu, arī nekārtīgi novietotu priekšmetu) daudzums, kopums.* □ . . reiz mana sieva izgāza atkritumu kastē veselu varzu sadāvināto nieku [suvenīru] . . Ziedonis 9, 52. Uz skatuves grupējās muzikanti. Dažas vijoles un dažādas taures, akordeons un vesela varza lielu un mazu bungu . . Saulītis 12, 172. // *Gara (piemēram, transportlīdzekļu) rinda, arī (to) jūklis.* □ . . jau pēc brīža vilciens parādās līkumā. . . tas stenēdams velk aiz sevis vagonu varzu. Zigmonte 6, 214. Iepretī pārvaldes durvīm stāvēja vesela «Volgu» varza. Gandrīz visi šoferi snauda . . Skujiņš 6, 23. . . viens no kuģiem jau grozījies upes vidū. Kuteriši atkal saklupuši tam apkārt — un visa varza aizvēlusies uz jūras pusi. Vāczemnieks 6, 251.

2. *Tas (piemēram, stieples, dzijas), kas ir satinies, sagriezies, samudžinājies; arī mudžeklis (1).* □ Darbs bija ļoti grūts. Bocmanis, nometies kņūpus uz plosta, ar garo sentēvu ieroci graizīja pušu tīklu varzas ap dzenskrūvi. Talcis 7, 80. . . Un stieples, kas vējos tā dūca, Jūk varzā uz betona kāpēm. Vanags 7, 156. Dzijs [dzija] viena varza, nekā nevar atmudžināt. ME IV, 481.

3. *Sarežģītas, grūti kārtojamas darīšanas, arī nepatikšanas; arī jezga (2).* □ . . viņš [zemnieks] . . atkal atlieks muguru, izsliesies, kad visas kara varzas būs pāri. Kaijaks 2, 181. . . vai kāda jēga uzņemties milzu varzu un pūliņus izdabāt prasīgai, izlutinātai sievietei. A Eglītis 6, 296. Man ar pusgraudniekiem liela varza. ME IV, 481.

varžacains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir varžacis (par kāju pēdām, pirkstiem).* □ Viņam bija svītrainas bikses un varžacaino pēdu galā zamša kurpes. Pasaules sp II, 235.

varžacs, -acs, dsk. ģen. -acu, s. *Ādas ragvielas sacietējums uz kāju pirkstiem, pēdas apakšas.* Sāpīga v. Varžacu ārstēšana. Varžacu plāksteris. Uzkāpt kādam uz varžacs. □ Lai novērstu varžacu rašanos, jāvalkā . . ērti apavi. Ves 84, 4, 30. Rasenes izmanto arī . . varžacu un kārpu nodzīšanai. Ves 66, 5, 28. . . gribējās [mazgājoties] ilgāk palikt ūdenī, lai atmiekšķētu sasodītās varžacis un nomauktu tās . . Austriņš 2, 366. sal. Termiņi spiež sāpīgi kā varžacis, un nav arī nekāds joks — pēc nepilnām trim nedēļām baltajam lainerim jābūt pasaules viņējā malā pēc banānu kravas. Lapsa 5, 5. pārn. Sāp. Dzīve kā puisis lauku ballē — tieši uz varžacīm kāpj. Kalna 1, 50. ◇ (Uz)mīt (arī (uz)kāpt) uz varžacīm sar. — *sāpīgi aizskart, apvainot (kādu); pateikt nepatīkamu patiesību (kādam).* □ Viņš ir lādzīgs un gādīgs ģimenes tēvs, bet griež pretim zobus, ja viņam min uz varžacīm. Cīņa 63, 33, 4. «Saprotu, saprotu — manam donžuānam uz varžacīm uzkāpuši . . .» J Plotnieks 3, 172.

varžukrupis, -pja, v. **1.** *Krupim līdzīgs bezastainais abinieks.* Brūnais v. Varžukrupju nārsts. □ Mugura varžukrupim brūngana, zaļganpelēka vai gaiši pelēka, izraibināta tumšākiem izplūdušiem plankumiem. Atšķirībā no pelēkā krupja tam augšžoklī ir zobi . . Kļava 3, 12. Tā ķermeņa forma atgādina bieži sastopamos krupjus, tikai varžukrupim ir garākas pakaļkājas, kurām pirksti savā starpā savienoti ar platu peldplēvi. D kal 82, 158.

2. dsk.; zool. *Bezastaino abinieku dzimta, kuras pārstāvjiem ir liela galva, dziedzerota āda.*

vasa, -as, s.; bot. *Stumbrs kopā ar lapām (augstākajiem augiem).* Vasas aizmetnis. Vasas orgāni. Vasas augi — *augi, kam ir vasas un saknes.* Vasu sistēma — *auga virszemes veģetatīvās daļas.* Vasas mezgli — *lapu piestiprinājuma vietas stumbram.* Vasas posmi — *vasas daļas starp mezgliem.* Vasas pārveidnes — *augstāko augu orgāni, kas ārējo apstākļu un veicamās papildfunkcijas ietekmē izveidojušies no vasas un krasi atšķiras no tās.* □ Lapu utis apmetas uz augu vasām un izsūc sulu no lapām . . Dindonis 1, 59. Saulrieteņu . . biezās lapas sakārtotas ciešā rozetē, no kuras vidus izaug ziedošā vasas daļa ar bāli dzelteniem ziediem. Galenieks 2, 224. sal. Bet, tikko skaras rīta rasa, — most atkal sirds kā zaļa vasa. Auziņš 10, 138. . . augļaugiem nozīmīgākās vasas veģetatīvās pārveidnes ir saknenis, ērkšķi un dzeloņi. Sudrabs 1, 42.

vasalis, -ļa, v. **1.** vēst. *Viduslaikos — ieodālis, kas no lielāka ieodāļa (senjora) par karadienestu un citiem pienākumiem saņēma valdījumā zemi un citus materiālus labumus.* Vasaļa zvērests — *zvērests, ko deva vasalis, lai tiesiski apstiprinātu savu vasaļattiecību.* □ . . Jersikas valdnieks Visvaldis kļuva bīskapa Alberta vasalis . . Niedre 15, 141. Asotes pilskalns bijis cietoksnis, bet kopš 9. gs. arī Jersikas valdnieka vasaļa rezidence. PL Siev 78, 4, 20. sal. Vasaras bērni! . . Viņi ir ap sko-

lotāju kā vasaļi ap ķēniņu. Brigadere 2, 395.

2. *Pakļauta, atkarīga persona.* ◻ Indiāņus pasludināja par brīvajiem karaļa vasaļiem, lai tos varētu aplikt ar nodokļiem un tā palielināt valsts ienākumus. Lielais 2, 254. Mēs toreiz sastrīdējāmies, es Beātei piedraudēju, bet viņa smējās par maniem draudiem, un tiešām — ko es varēju draudēt... vēl vienmēr biju viņas uzticīgais vasalis.. Zigmonte 17, 64. pārn. Un dogmām vairs neesmu vasalis. Bet dzejoju brīvi un skaisti. Brutāne 3, 28.

vasaļatkarība, -as, s.; parasti vsk.; vēst. *Vasaļa pienākumu komplekss attiecībā pret feodālo senjoru, kas viņam bija jāveic, lai paturētu feodālo lēni.*

vasaļvalsts, -valsts, dsk. ģen. -valstu, s. *Valsts, kurai ir ierobežota suverenitāte un kas ir atkarīga no citas stiprākas valsts.*

vasara, -as, s. **1.** *Gadalaiks, klimatiskā sezona, kas Zemes ziemeļu puslodē ilgst no 21. vai 22. jūnija līdz 22. vai 23. septembrim; klimatiskā sezona, kas pastāv aptuveni šajā laikposmā un kam raksturīga visaugstākā gaisa temperatūra gadā.* Karsta v. Sausa v. Slapja v. Lietaina v. Saulaina v. Iestājās v. V. iet uz rudens pusi. Klāt vasaras vidus. Vasaras otrā puse. Pēdējais vasaras mēnesis. Karsta vasaras diena. Vasaras tveice. Pavadīt vasaras laukos. Piecas vasaras noiet ganos. Strādāt pa vasaru dārzniecībā. Vasaras saulgrieži astr. — *laika moments, kad Saule atrodas ekliptikas galējā ziemeļu punktā, t. i., 90° attālumā no pavasara punkta.* Vasaras meita (arī kalpone) vēst. — *kalpone, kam ar saimnieku bija līgums tikai no Jurģiem līdz Mārtiņiem.* Vasaras puisis (arī kalps) vēst. — *kalps, kam ar saimnieku bija līgums tikai no Jurģiem līdz Mārtiņiem.* ◻ Meteoroloģiskā vasara sākas, kad diennakts vidējā gaisa temperatūra sasniedz 15° C. D kal 80, 75. Pavasara dienas pamazām iepeldēja vasarā kā zaļā, bezgalīgā jūrā. Dziļums 1, 31. Kas ir vasara? Saule, lietus, zaļa zeme un zili ūdeņi, garas, karstas dienas un īsas naktis.. Saulītis 13, 99. Vasara silti un dzīvi elpoja pa atvērto logu, ziedēja ar baltajām maijrozītēm un tāli plaiksnījās ar rūsu.. Ezera 17, 112. pārn. Sirds pilna nogurušām asarām, Kam spēka nav pār vaigu noritēt. Un mana aizlijusī vasara Pie izdzisuša ugunskura sēd. Elksne 10, 82. Vasaras saulgrieži klāt, bet vēl nav atklāta peldu sezona. Pārāk vēss. Cīņa 76, 145, 1. Ieskatījās [Pēteris] vienā vasaras meitā, saprecējās un palika te pie viena saimnieka par kalpu. Vanags 3, 118. Baumanis mani uzliela, ka es pilnīgi varot stāties vasaras puiša vietā, un liek man priekšā braukt vienam pašam [ar vezumu]. Birznieks-Upītis 6, 342. // ģen.: vasaras, adj. nozīmē. *Tāds, kas pastāv, norisinās šajā gadalaikā, klimatiskajā sezonā, ir raksturīgs šim gadalaikam, klimatiskajai sezonai.* Vasaras atpūta. Studentu vasaras prakse. Vasaras laiks — *laiks, kad pulksteņa rādītāji pagriezti par vienu stundu uz priekšu.* Vasaras guļa zool. — *fizioloģisks stāvoklis (tuksnešos mītošiem siltasiņu dzīvniekiem), kurā dzīvības norises pazeminās līdz minimumam (nezaudējot dzīvotspēju) un kurš iestājas tad, kad krasi paaugstinās vides temperatūra, sākas sausuma periods, kritiski pasliktinās barošanās apstākļi.* Vasaras svētki — *Vasarsvētki.* Vasaras raibumi med. — *sīki iedzelteni vai brūngani pigmentācijas plankumi, kas rodas uz ādas pavasaros un vasarās saules staru iedarbībā; šādi pastāvīgi plankumi (parasti uz sejas).* Vasaras lāsumi reti — *vasaras raibumi.* ◻ Vasaras brīvlaikam sākoties, braucu uz savu dzimto mazpilsētu. Zemzaris 1, 43. Otrā pavasarī viņš atkal pārradās uz pašiem Vasaras svētkiem, kad ievas ziedēja. Birznieks-Upītis 6, 65. ..viņas putekļainā, viegliem vasaras raibumiem klātā meitenes sejiņa pietvīka.. Talcis 4, 43. // *Tāds, kas paredzēts izmantošanai šajā gadalaikā, klimatiskajā sezonā.* Vasaras mītne. Vasaras klēts. Vasaras formas tērps. Vasaras mētelis. ◻ Vasaras virtuves bija no stāvkokiem slietas vai guļkokiem cirstas nelielas ēciņas, ko izvietoja netālu no dzīvojamās ēkas. Cimermanis 1, 70. Ksenija paņēma vieglo vasaras salmu cepurīti un, to turēdama rokās, paklausīgi sekoja Askoldam. Ādamsons 3, 116. Liljenai nav pat vēsi, viņa stāv plānā vasaras kleitā.. Zigmonte 13, 128. // pārn. *Veidošanās un attīstības augstākā pakāpe (piemēram, kādai parādībai).* ◻ Un izskan dzīves vasara Kā dzeguzes kūkošana. Te spīdēja saule — kur palika tā? P Bārda 2, 44.

2. ģen.: vasaras, adj. nozmē. *Tāds, ko sēj pavasarī un kas nogatavojas šajā pašā gadā (piemēram, par graudaugiem); viengadīgs (par augiem, parasti par puķēm).* Vasaras mieži. Vasaras vīķi. ◻ Drošāki par ziemājiem kūdras augsnēs ir vasarāji, it sevišķi auzas un vasaras rudzi, bet mazāk — mieži un vasaras kvieši. Tērauds 1, 189. Rapšus bieži kultivē eļļas iegūšanai, un pazīstamas divas formas — vasaras rapši un ziemas rapši. Galenieks 2, 294. ..[parkos] samazinās vasaras puķu dobes. Plašākas kļūst ziemciešu grupas. Zin T 64, 9, 34. Vasaras flokšu stādi jāsagatavo jau iepriekš, lai augi agrāk sāktu ziedēt. Dindonis 1, 64. // *Tāds, kas nogatavojas samērā agri, pirms rudens iestāšanās (par augļiem, dārzeņiem).* Vasaras āboli. ◻ Ābols bija ārkārtīgi garšīgs,.. no vasaras šķirnes.. Ezera 18, 189. Vasaras bergamote. Šī ir viena no nedaudzajām visā Latvijā izplatītajām bumbieru šķirnēm.. Sudrabs 1, 269.

vasarāji, -u, vsk. vasarājs, -a, v. *Viengadīga labība, parasti graudaugi.* Sēt vasarājus. Pļaut vasarājus. Kult vasarājus. Vasarāju lauks. Vasarāju salmi. Sadīdzis vasarājs. ◻ Druvās dzeltengatavību sasniedz ziemas kvieši un nobriest vasarāji. D kal 71, 34. ..bija audzis labs vasarājs. Auzas jau gatavojās skarot. Mieži stiepās acīm redzot. Fimbers 1, 386. Dzērvju klaigas jau izskanējušas, koku lapotnes dzeltēja, no tīrumiem pazudušas vasarāju gubas. Lāms 7, 187. // *Citi kultūraugi (pākšaugi, eļļas augi, šķiedraugi, stiebrzāles), kas vienā veģetācijas periodā attīstās no sēklas līdz tehniskajai gatavībai.*

vasarasdarbs, -a, v. *Vasaras brīvlaikā veicams mācību uzdevums priekšmetā, kurā sko-*

lēns mācību gadā bijis nesekmīgs. □ Man vidussskolā gāja grūti ar matemātiku. Es vasaras brīvlaika beigās braucu pie Roberta uz Vējzaķsalu, un viņš man palīdzēja rēķināt algebras vasarasdarbu. Pasaules sp II, 226.

vasarassvētki, -u, v.; tikai dsk. *Vasarsvētki.*

vasaraudzis, -dža, v.; **vasaraudze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. **1.** *Vienu gadu, vienu vasaru vecs mājdzīvnieks.* □ Vītols .. samaksājis par darbu [meistaram] ar vasaraudzi jerķeli [jēru] .. Kalndruva 2, 91. Pēc normatīviem [karpu] vasaraudzim vidēji jāsver 25 grami .. Cīņa 71, 257, 2.

2. *Pusaudzis, pusaudze; arī padsmitgadnieks; par pusaudzi vai padsmitgadnieku nedaudz jaunāks zēns, jaunāka meitene.* □ «Man taču jau ir pilni septiņpadsmit gadi.» .. Tāpat kā visus vasaraudžus, viņu ļoti aizskāra ikkatrs mājiens, ka viņa izskatās jaunāka, nekā patiesībā ir. Ezera 1, 180. Bērni bija tādi pasīki vasaraudži, skaļi kā jauni gailēni rudenī, no otrās vai trešās klases .. Birze 4, 132. Nu jau biju brangs vasaraudzis, bet nevarēju lopus novaldīt. Gūtmanis 4, 107.

vasarīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vasarīgi.** *Saistīts ar vasaru, tai raksturīgs.* V. karstums. Vasarīgas debesis. Vasarīga, ziedoša pļava. Vasarīgi silts laiks. Vasarīgi karsta saule. Vasarīgi zaļš dārzs. □ Vakars bija neparasti vasarīgs, kaut kur pie apvāršņa brieda negaiss, tas rūga kā silta mīkla, un smacīgais gaiss stingi gulēja pāri visam. Ezera 9, 65. .. Jūrmala arī bija kā liels rudens dārzs pēc pirmajām salnām, tik spēji no tās bija pagaisusi vasarīgā dzīvīguma kņada. Zigmonte 15, 89. Iet savos krastos straume atpakaļ. Krasts atkal sazeļ vasarīgi zaļš ... Breikšs 1, 52. // *Tāds, kas piemērots lietošanai vasarā (piemēram, par apģērbu).* □ Meitenes bija vasarīgās kleitās, atsegtām rokām un kakliem .. Bels 1, 94. Māra saģērbās vasarīgi: zilpuķainā katūna kleitā, baltās īsās zeķītēs .. Kļava 1, 68. «Kad nācu šurp, jūs bijāt tā vasarīgi izmetušās ... sauļošanās kostīmos.» Kalndruva 5, 247. // *Tāds, kas ģērbies vasaras drēbēs.* □ Reizē ienāk divas meitenes .. Viņas izskatās ļoti vasarīgas — spilgtās kleitās, kas tik tikko sniedzas pāri ceļgaliem. Jansons 3, 44.

vasarnīca, -as, s. *Individuāla māja (parasti ārpus pilsētas), kas paredzēta apdzīvošanai siltā gadalaikā, parasti vasarā.* V. meža ielokā. Vasarnīcu rajons. Uzcelt vasarnīcu. Īrēt vasarnīcu. Dzīvot vasarnīcā. □ Ķikuļa kunga vasarnīca bija Bulduros. Tā bija skaista, moderna celtne, gandrīz pils, ar terasēm un balkoniem. Zālīte 5, 309. Verandas durvis bija vaļā, tomēr mamma negāja vis iekšā, bet klauvēja .. Labajā pusē arī bija māja, nē, ne māja, jūrmalā māju nav, jūrmalā ir tikai vasarnīcas .. Zigmonte 18, 116. Antonija: Tu varbūt domā, ka es kāroju tavu mantu? Ka es esmu nabaga? Ja gribi zināt, man Pabažos ir vasarnīca. Vasarnieki vien pāris tūkstošu gadā ienes. Gulbis 5, 191.

vasarnieks, -a, v.; **vasarniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Cilvēks, kas pavada vasaru, dzīvo vasarā ārpus pilsētas (vasarnīcā, lauku mājā, kūrortā u. tml.).* □ Ir vasarnieki, kas pieraduši .. peldēties, .. un šos cilvēkus tik viegli nevar sabaidīt rudenīgais vēsums, tie vasarnīcās nodzīvo ilgāk par parastajiem sezonas iemītniekiem. Kļava 2, 3. .. darbs [remonts] šai pansijā iet uz beigām, sāk ierasties arī vasarnieki. Lepni ģērbušies, viņi pastaigājas pa ielām un dārziem, gozējas saulītē .. Talcis 9, 54. Esmu vasarnieks un no rītiem uz Rīgu [uz darbu] braucu ar Jūrmalas vilcienu. Krieviņš 2, 117. // pārn.; reti. *Dzīvnieks, kas tikai vasaru pavada kādā vietā.*

2. vēst. *Vasaras kalps.* □ Neviens puisis, ne meita, ne vasarnieks, ne gadinieks, ne nedēļnieks, ne dieninieks labprāt pie Ķideniem [saimniekiem] nenāca. Austriņš 2, 372.

vasarot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; pareti. **1.** parasti 3. pers. *Būt, pastāvēt vasarai; kļūt, būt vasarīgam.* □ Tā otra vecīte, ko gadi liec, tai soļi gausi, acis asaro un matos sniegs, kaut ārā vasaro. Paegle 1, 224. .. Ļauji [ļauj], dvēsele lai asaro, Jo pēc lietus atzied viss, viss vasaro. Sudrabkalns 10, 102.

2. *Pavadīt vasaru (kur).* □ .. vasarojam šeit jau vienpadsmito gadu. Sports 72, 117, 2. Te man savas ziemas ziemot, Te man karsti vasarot — Tālos ciemos neizciemot To, ko dzimtā sētā rod. Sirmbārdis 8, 117.

vasarraibumains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kur ir vasaras raibumi.* □ Emīls sniedza pergamentā ietītu šokolādes plāksnīti un smaidīja pa visu vasarraibumaino seju. Birze 8, 32. Zēns brīdi domāja, vasarraibumaino degunu pret gaišo debesi paslējis. Kalndruva 10, 113. // *Tāds, kam, parasti uz sejas, ir vasaras raibumi.* □ Ataugas meita, vasarraibumaina sarkanmate, dažreiz pēcpusdienās ienāca birojā .. Lācis VI, 263. Žanis tūlīt pazina Dagmāru .. Otra meitene — tumšāku seju, vasarraibumaina — varēja būt viņas māsa .. Lapsa 7, 21.

vasarraibumi, -u, vsk. vasarraibums, -a, v. *Vasaras raibumi.* □ Seja ar platajiem vaigu kauliem bija sētin nosēta vasarraibumiem. Hor 77, 6, 30. .. šī seja, kopš gadiem pazīstama, sākot ar mazajiem, asajiem zobiem .. un beidzot ar vasarraibumiem. Kas tie par vasarraibumiem, kuri arī ziemā nepazūd? Zigmonte 17, 102. .. vasarraibumu rašanos veicina cilvēka ādā esošais pigments melanīns, kas uzkrājas saules staru iedarbībā .. Lauku Avīze 90, 22, 12.

vasarsvētki, -u, v.; tikai dsk. *Kristietībā — reliģiski svētki (Svētā Gara izliešanas svētki) piecdesmitajā dienā pēc Lieldienām, parasti vasaras sākumā.* Vasarsvētku draudze — *baptisma paveids.* □ Vasarsvētku nakts! Visi celiņi nu ir noslaucīti, visās mājās ir pušķotas palodzes un durvis, visi griesti nosprausti pīlādžiem, vilkābelītēm, ceriņiem. Meijas noslēpumaini šalkoja, ja neviļus tām kāds pieskārās .. Brigadere 2, 275. Otros Vasarsvētkos Andrejs uzaicināja Laimu laukos pastaigāties. Veselis 1, 165. .. uz Vasarsvētkiem meijas cērt tikai Sīmanis, nevienam citam neuztic šo darbu .. Avotiņa 7, 124.

vasarzaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **vasarzaļi.** *Tāds, kam lapas ir zaļas tikai vienu veģetācijas pe-*

riodu. Vasarzaļie augi. Vasarzaļie meži — *meži, ko veido galvenokārt koki, kuri sausajā vai aukstajā gadalaikā nomet lapas.* □ ..korinte ir līdz 5 m augsts vasarzaļš, ātraudzīgs krūms. Ves 85, 9, 18. ..izplatīti vasarzaļie skuju koki — lapegles. D kal 74, 131. // *Tāds, kas ir zaļš tikai vienu veģetācijas periodu (par augu lapām).* □ Acālijas jeb Indijas rododendri.. ir dekoratīvi, zemi augi ar mūžzaļām vai vasarzaļām lapām un lieliem, gan baltiem, oranžsārtiem, gan sarkaniem ziediem. Dindonis 1, 172.

vaskadrāna, -as, s. *Audums, kas no vienas vai abām pusēm ir pārklāts ar ūdensnecaurlaidīgu plēvi.* Puķaina v. Spodra v. Vaskadrānas galdauts. Noslaucīt vaskadrānu. □ Viņa apsēdina mani pie galda, kas apsegts ar padilušu un jau blāvu vaskadrānu.. Ezera 10, 129. Vienreiz mēs tūrisma braucienā pusdienojām un paklājām pļaviņā skaistu vaskadrānu, zilām plūmēm izzīmētu. Ziedonis 8, 15. «Es te atnesu desu,» māte saka un ņem kaut ko no savas vecās, brūnās vaskadrānas somas.. Zigmonte 1, 140.

vaskains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaskaini. 1.** *Tāds, kas pārklāts ar vaska kārtiņu.* □ Tas bija zaļgansārts mālābols ar vaskainu, gleznu mizu. Ezera 8, 102. ..Liesmai rokās bija daži izcili skaisti āboli, vaskaini un glezni.. Ezera 20, 26. // *Tāds, kas ir no vaska.* V. apvalks. Vaskaina apsarme uz stumbra. // *Tāds, kas ir noziests, notraipīts ar vasku.* V. dēlītis. Vaskaina lupata. Vaskaini pirksti.

2. *Tāds, kas ir bišu vaska krāsā, dzeltenīgs.* □ Nē, labības pļauja.. vēl nav sākusies — viens otrs tīrums gan viļņojas tīri vaskains, tomēr jaunā raža iesmaržosies labi ja pēc nedēļas. Pad J 85, 145, 3. Purvā brēca melli [melni] gaiļi Vaskainām kājiņām.. DV 1081. Skatījos slimnieces vaskainajā sejā, un pēkšņi manī pavērsās vecās sieviņas acis.. J Liepiņš 1, 15. ..viņai blakus.. sīks vīrietis, jūras virsnieka formas tērpā, ar dzeltenīgu vaska seju, bālu, nodzisušu skatienu. ..Apcirptā bārdiņa un biezās ūsas zem īsā deguna pastiprināja vaskainās sejas skumīgumu. Kurcijs 2, 244. // *Tāds, kam ir vaskam raksturīgā konsistence.* □ Alise nocēla no naglas grožus. No zirgu sviedriem, putekļiem, mēsliem un lietus Pētera plaukstās tie bija kļuvuši vaskaini gludi. Gulbis 4, 300. pārn. Pusnakts aplika zvaigžņu krelles, Un tu vaskaini smaidīji tad. Tu biji skaista, tu biji lelle, Un tu nebiji silta nekad. E Plaudis 1, 133.

vaskapuķe, -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Liāna ar biezām lapām un smaržīgiem ziediem nokarenos čemuros.* □ Vaskapuķes sāk ziedēt, kad tās sasniegušas lielākus apmērus. Lauku Dzīve 76, 6, 12. ..loga tuvumā gar sienu vai grāmatu plauktu vijas kāds dekoratīvs kāpelētājaugs — efeja, vaskapuķe.. Ves 77, 1, 30.

vaskgatavība, -as, s.; parasti vsk. *Dzeltengatavība.* □ ..lopbarības graudu kultūras novāca piengatavības un vaskgatavības stadijā un izgatavoja no tām granulas. Cīņa 80, 216, 1.

vaskojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v a s k o t.* □ Grīdas vaskojuma spodrinātājs ir elektriska mašīna ar divām vai trim rotējošām sukām. Zeltiņš 1, 91.

vaskot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Pārklāt ar vasku.* V. parketu. Vaskojamā mašīna. □ ..pie sienas [priekšnamā] stāvēja piesliets pusaudžu velosipēds — uz vaskotā linoleja rēgojās smilšainas sliedes. Skujiņš 13, 279.

Sk. v a s k o t s.

vaskotājs, -a, v.; **vaskotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *v a s k o t.*

2. v. *Mājsaimniecības ierīce grīdu tīrīšanai, vaskošanai un spodrināšanai.* Rokas (arī mehāniskais) v. □ ..prātoju, cik daudz kas vēl būtu jānopērk mājai — lūk, piemēram, elektriskais grīdu vaskotājs.. Zv 74, 24, 5.

vaskots, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaskoti. 1.** *Divd.* → *v a s k o t.*

2. *Vaskains (1).* V. pergaments. □ Iesim baltajās naktīs — Kā bite pa vaskotu kāri... Sirmbārdis 4, 103. Gaisma caur griestu lampas vaskoto abažūru krita uz galdiņu tahtas priekšā. Birze 5, 125.

vaskpalma, -as, s. *Dienvidamerikas palma, kuras 60 metru augstais stumbrs klāts ar plānu vaska kārtu.*

vaskpapīrs, -a, v. *Papīrs, ko iegūst, pārklājot papīra pamatni ar vaska emulsiju; vaska papīrs.*

vasks, -a, v. *Dabiska vai sintētiska taukveida, amorfa, plastiska, viegli kūstoša viela, kuras galvenā sastāvdaļa ir augstāko taukskābju un augstāko vienvērtīgo (retāk divvērtīgo) spirtu esteri.* Dabiskie vaski. Augu vaski. Dzīvnieku vaski. Sintētiskais v. Vaska ritulis. Vaska sveces. Vaska figūra. Vaska spiede. Kausēt vasku. Ogas vaska dzeltenumā. Grīdas (arī grīdu) vasks — *īpaša ziede grīdu kopšanai.* Dzeltens kā vasks — a. *Saka par cilvēku ar dzeltenīgu, neveselīga izskata ādas krāsu.* b. *Saka par mirušu cilvēku.* Vaska puķe — *vaskapuķe.* Vaska pupas — *pupiņu šķirņu grupa.* Vaska palma — *vaskpalma.* Vaska papīrs — *papīrs, ko iegūst, pārklājot papīra pamatni ar vaska emulsiju.* Vaska drāna — *vaskadrāna.* Vaska krītiņi — *materiāls zīmēšanai, kurā bez krīta un krāsas pigmenta piejaukts arī vasks.* □ Bites un kamenes ievāc medu un novieto to īpašās vaska šūnās. Rupais 1, 105. Pelēkajā rīta krēslā viņas seja liekas bāla un trausla kā bērnam, kā vaska madonnas tēlam katoļu baznīcas pustumsā. Janovskis 2, 104. Lapas apakšpusi klāj vaska kārta.. Tādas lapas ir, piemēram, dzērvenēm, brūklenēm, miltenēm u. c. Birkmane 1, 26. sal. Saule tik silta, ka pat asfalts uz ielām kļūst mīksts kā vasks. Liesma 71, 12, 12. pārn. ..Laime domāja, cik labi būtu tur kalnā, klusā mājā, kur logā raugās mīļš, apaļš vaska mēnestiņš.. K Skalbe 1, 72. pārn. No dienvidu kalniem vaska ratos ar ceriņu mēteli plecos vasara brauc. J Plotnieks 2, 74. Lai parketa grīdu pasargātu no mitruma, tā jāievasko ar kādu bezkrāsainu grīdas vasku.. Lauku Dzīve 79, 9, 31. ..istabās audzē vaska puķes.. Arī šis augs ir tītenis, ar lielām, biezām lapām un baltu ziedu čemuriem. Galenieks 2, 347. Tāpat [kā dār-

zeņu sautējumu] gatavo vaska pupas un burkānus, svaigus kāpostus un kartupeļus. PL Siev 77, 7, 28. Lai [bērna gultiņā] matracis nesamirktu un nenotraipītos, virs tā jāuzsedz vaska drāna un tikai virs tās jāuzklāj palags. Ves 84, 2, 4. Bērnus ļoti saista zīmēšana . . , tādēļ viņu rīcībā jābūt zīmuļiem, krāsainajiem vaska krītiņiem . . Sk Ģ 78, 12, 30. ◇ Mīksts kā vasks — *saka par cilvēku ar vāju gribu, par padevīgu, viegli ietekmējamu cilvēku.* □ . . Austra uzstājās, jo zināja, ka pēc šampanieša Ceplis būs mīksts kā vasks°, ar kuru viņa rīkosies pēc patikas. Rozītis III, 211.

vaskulīts, -a, v.; parasti vsk.; med. *Sīko asinsvadu iekaisums.* Vaskulīta pazīmes.

vaskveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vaskam raksturīgās pazīmes, īpašības.* V. masa. □ Lai pasargātu ķermeni no izžūšanas karstā, sausā laikā, kāda laputu grupa liekos ogļhidrātus pārveido garos vaskveida pavedienos, ar kuriem tiek nosegts viss ķermenis. Rupais 1, 55. Dzērvene ir ļoti īpatnējs augs. . . Lapas tai ļoti sīkas, ar apliektām apmalēm, pārklātas ar vaskveida apsarmi . . Ciņa 84, 216, 3.

vaskveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaskveidīgi.** *Vaskveida.* □ Neapstrādāta ambra ir taukaina, vaskveidīga masa dažādos toņos . . Pad J 68, 150, 4.

vastlāvji, -u, vsk. vastlāvis, -vja, v. *Seni latviešu ziemas aizvadīšanas svētki; meteņi.* □ Vastlāvju puteņi pēdējo reizi piedzina ceļus un pagalmus ar irdenām sniega kupenām. Dziļums 1, 254. Arī Vastlāvī, tāpat kā Vecgadā, meitas ķer aunu. Metenī beidzas ķekatu laiks. D kal 90, 13.

vate, -es, s.; parasti vsk. *Materiāls — irdena, no piemaisījumiem attīrīta šķiedru masa; šāda materiāla kopums, ko izmanto, piemēram, medicīnā, tekstilrūpniecībā, celtniecībā.* Dabiskā v. Mākslīgā v. Ķīmisko šķiedru v. Bazalta v. Higroskopiskā v. Sterila v. Vates tampons. Vates piciņa. Vates sega. Vates spilvens. Stikla vate — *viegls izolācijas materiāls, kas ir veidots no īsiem, masā dažādos stāvokļos izvietotiem stikla šķiedras pavedieniem.* □ Vati (kā balto, tā pelēko) iegūst no kokvilnas. Pelēkā vate neder brūču pārsiešanai, jo neuzsūc asinis un strutas, bet to var lietot polsterēšanai un siltām kompresēm. Visp ķir 43. Ratiem kratoties pa ceļu, man atkal sāk plūst asinis, un sanitārs tās noslauka ar vati . . Grīns 1, 179. sal. . . viņa galva bija kā ar vati piebāzta, gribējās gulēt . . Ezera 9, 110. pārn. No miglas vates izslīdēs jaunas [kuģa] gaišu logu rindas . . Līvs 1, 7. pārn. Platās dumbru bridēja [zirga] pēdas sniega vatē paliek kā lieli zīmogi . . Caune 2, 92. Lielākā daļa cauruļu gan jau nodarvota, ievīstīta stikla vatē un aptīta ar izturīgu jumta papi. Krūmiņš 1, 65.

vāte, vātes, dsk. ģen. vāšu, s.; apv. *Vāts*[2]. □ Vasarā pietika ik pārdienas atvest pa vātei ūdens . . Birznieks-Upītis 11, 167.

vatējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v a t ē t.* Mēteļa v. Segas v.

vatelīns, -a, v. *Plūksnains, porains tekstilmateriāls, ko izmanto šūtos apģērbos, lai palielinātu to siltumizolācijas spējas.* Kokvilnas v. Vilnas v. Pusvilnas v. Iestrādāt mētelī vatelīnu. □ . . mētelis ir silts, ar divām vatelīna kārtām . . Ezera 10, 44. . . bija populāras stepētas vestītes ar oderi un plānu porolona vai vatelīna starpkārtu . . Pad J 81, 236, 4. sal. Vīnstīgu pinums rēgojās dzītin piedzīts ar sniegu tā, ka dienvidpuses sienu klāja itin kā vatelīns. Ezera 8, 130.

vatenieks, -a, v. *Vatenis.* □ Zem vaļēja vatenieka tumsā blāvoja uz krūtīm sīkos caurumos izdilis sporta krekls. Līvs 3, 28. Kur tādas rokas var likt? Pie kāda apģērba gabala? Vienvienīgi pie sasekšķējušā vatenieka . . Indrāne 10, 104.

vatenis, -ņa, v. *Bieza vatēta un stepēta (parasti darba) virsjaka.* □ Līdz Kazancevai izlauzāmies, kad upē jau gāja blīvs ledus. Pēc atgriešanās mūs visus kā uz burvja mājiena apģērba ziemas drēbēs. Vateņos, vates biksēs, velteņos un ausainēs. Gūtmanis 4, 162. Naktīs tomēr pat vatenis vairs nesarga no aukstuma. Auziņš 1, 63. Centis novelk vateni. Tas ir efektīgs apģērba gabals — ar spīdīgu neilona virsdrēbi un krāsainām strīpām uz piedurknēm. Mauliņš 4, 277. pārn. Kad debesu dzirnavas pierima, zeme bija ietinusies zilganbaltā vatenī. Lapsa 3, 209.

vatēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Iestrādāt vates kārtu (parasti tekstilizstrādājumā).* V. jaku. □ Gaiss te bija mitrs un tik auksts, ka bija jādreb. Paņēmu vatētu segu un ietinos tajā. Jaunsudrabiņš 7, 50. Vatētajā atlasa mājas svārkā ar spožajiem atlokiem viņš it kā pazūd, izkūst. Kolbergs 3, 198. Lai dzēriens neatdzistu, tad kannu var apsegt ar . . speciālu vatētu sildītāju. Pavāru gr 316.

vatmanis, -ņa, v. *Vatmaņpapīrs.* Vatmaņa papīrs — *augstākās kvalitātes rasēšanas, zīmēšanas papīrs; vatmaņpapīrs.* □ Kamēr Klāvs gleznoja, Gusts . . ņēmās ap gatavo skiču ielogošanu. Nostiprinājis vatmaņa lapas uz saplākšņa, viņš apsita apkārt glīti profilētas līstītes . . A Eglītis 3, 49. Pliksals: Bet nu dodiet man to lapu atpakaļ! Tā kā šis vatmaņa gabals ir jau sagandēts, tad es turpināšu zīmēt. Zīverts 2, 270. No pirmās līnijas uz vatmaņa papīra līdz pirmajam gatavajam uztvērējam bija pagājuši mazliet vairāk nekā divi mēneši. Zv 78, 22, 7.

vatmaņpapīrs, -a, v. *Augstākās kvalitātes rasēšanas, zīmēšanas papīrs.* □ Konstruktors parasti rasē ar zīmuli uz vatmaņpapīra. Zin T 63, 12, 29. Vatmaņpapīra loksne neparko nebija izgludināma. . . vajadzēja to turēt no abiem galiem, lai redzētu, kas uz tās rakstīts un rasēts. Rīgas B 80, 176, 4.

vatmetrs, -a, v. *Mēraparāts elektriskās jaudas mērīšanai.*

vatnieks, -a, v. *Vatenis.* □ Viestura gaišā galva virs traktorista eļļainā vatnieka patiešām kaut kā īpaši izdalījās. Skujiņš 14, 374. Mana trijotne soļoja uz darbu, ģērbusies vatniekos, biezās biksēs un smagos zābakos. Kalndruva 5, 252. Visvairāk mani uzjautrināja pēckara gados pie mums tik populārā darba

tērpa — vatnieka — atdzimšana Rietumos. Dripe 9, 185.

vats[1], -a, v. *Jaudas un enerģijas plūsmas mērvienība (starptautiskajā mērvienību sistēmā).*

vats[2], -a, v.; ģeogr. *Zemas jūras piekrastes josla, kas applūst paisumā, nožūst bēgumā.*

vāts[1] [vâts], vāts, dsk. ģen. vāšu, s. *Brūce (cilvēkiem vai dzīvniekiem), kas ir radusies ievainojuma, iekaisuma u. tml. rezultātā.* □ Jēkabs, zobus sakodis, trīs mēnešus Pāles mežos zāģēja, skaldīja un krāva. Viņa rokas bija vienās tulznās un vātīs, sarepējušas un sveķiem pārklātas. M Zariņš 5, 102. Slimais puisis ziņkāri pacēla galvu no sava spilvena, viņam jau bija apnicis gulēt, bet slimā kāja nebija sadzijusi un vāts smagi čūloja. Niedra 4, 95. Odze paspēja pāris reizes ezienei iekost un ielaist vātī indi.. Birznieks-Upītis IV, 74. sal. Viņas smalkās lūpas, asiņainas un sasprēgājušas, izskatījās kā vāts, deguns — ass un smails. Mauriņa 2, 201. sal. Sūrst Jelgava kā liela, dziļa brūce, tā smeldz kā milzu vāts pie dzimtās zemes krūts. Sils 1, 36. pārn. Sāk lēni slēgties sirdī vāts, Kas ilgus gadus čūlojusi, Tik ilgus, ilgus tukšus gadus — — — Rainis Ib, 104. pārn. Ilze, Ilze! Senās atmiņas jaunā spēkā uzplēsa vecās vātis, un viņam bija grūti novaldīties. Niedra 1, 116. // *Brūce (augiem).* □ Visbīstamākās vēža brūces ir stumbrā un skeletzaros, sevišķi jauniem kokiem. Vēža vātij padziļinoties, var atsegties stumbra serdes daļa un koks aiziet bojā. Lauku Dzīve 71, 12, 31. ..visi apvainojumi sadzija tikpat ātri, cik ātri apvelkas ar jaunu mizu kokam cirsta vāts. Virza 1, 33.

vāts[2] [vâts], vāts, dsk. ģen. vāšu, s. *Liela muca.* Alus v. Degvīna v. □ Lauka malā stāvēja rati ar lielu ūdens vāti.. Lagzdiņš 1, 23. Cits paņem spaini, pasmeļ ūdeni no lielās vāts, kas stāv ratos aiz virtuves, un dodas uz vagoniņa dušas telpu.. Talcis 9, 301. Gandrīz katrā namā bija savs vīna pagrabs, kur dzērienu pārdeva tieši no mucām. Ostas krasts bija piekrauts milzīgām vīna vātīm.. Lācis 5, 303. sal. No puiša kā no vāts plūst degvīna dvinga. Zv 64, 22, 6.

vatsekunde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Darba un enerģijas mērvienība; džouls.*

vatveida, ģen., nelok. *Tāds, kas pēc uzbūves, struktūras ir līdzīgs vatei, atgādina vati.* □ ..mitrā laikā uz [dāliju] bojājuma bieži attīstās balta, vatveida sēņotne.. Rupais, Kalniņa 1, 107.

vatveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vatveidīgi.** *Vatveida.*

vau, izsauk. *Lieto, lai atdarinātu suņa riešanu.* □ Vau, vau! Krančelis kaukdams kliedza. Brigadere 2, 305.

vaukšķēt, parasti 3. pers., vaukšķ, pag. vaukšķēja, retāk **vaukšēt,** parasti 3. pers., vaukš, pag. vaukšēja; intrans.; sar. *Ilgstoši, arī apnicīgi riet (par suni).* □ Slinki vaukšķēja Malcānu suņi, sasaukdamies no vienām mājām uz otrām. Kalve 3, 117. Plušķis, smalki vaukšķēdams, lēca pie ziediem.. Dripe 10, 137. Paskrējās [suns] uz mežmalu un vaukšķēja — tā rupji,.. kā rej medību suns, saodis nevis kaut kādu sīkmani, bet lielu zvēru... Ezera 15, 51. pārn. Krītot Līcītis dzirdēja, kā vaukšķēja šķembas. Muižnieks 1, 41.

vaukšķīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vaukšķīgi;** sar. *Tāds, kas mēdz ilgstoši, arī apnicīgi riet (par suni).* □ ..par to [ganāmpulku] gādā un katra indivīda rīcību nosaka gans, aploki, vaukšķīgs suns.. Purs 6, 91.

vaukšķināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja, retāk **vaukšināt,** parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans.; sar. *Vairākkārt vaukšķēt.*

vaukšķis, -ķa, v.; sar. *Suns, parasti neliels, kas mēdz ilgstoši, arī apnicīgi riet.* □ Pie viena no stabiem stāvēja mazs, netīri balts sunēns un rēja uz gājēju. Arvīds pagāja nemīlīgajām mājām garām, vaukšķis apklusa. PL Siev 85, 12, 18. Meža zvērs [piejaucēta vilcene] izrādījās krietni vērīgāks un darbīgāks par vienu otru sētas vaukšķi. Mauliņš 2, 110.

vāverāda, -as, s. *Vāveres āda (parasti kažokāda).* □ Noslēdzam līgumu par 400 vāverādu nodošanu.. medību iecirknī Gūtmanis 1, 63. ..elkonī tam pieķērusies jauna blonda dāmiņa vāverādu kažociņā.. Upīts 9, 15.

vāvere, -es, dsk. ģen. -ru, s. **1.** *Neliels grauzēju kārtas dzīvnieks, kam ir raksturīga kupla, gara aste, kupls, biezs apmatojums, parasti sarkanbrūnā krāsā, un kas dzīvo galvenokārt kokos.* Parastā (arī Eirāzijas) v. Kaukāza v. Klinšu v. Vāveres ligzda. V. čokstina. Vāveres ritenis — *rotējoša cilindrveida ierīce, kas rada nebrīvē dzīvojošām vāverēm iespēju skriet, kustoties šādas ierīces iekšienē.* □ Vāvere tupēja ne augstu kokā, asiem zobiem lupināja priekšķepās stingri samiegtu ciekuru.. Upīts 3, 51. Lielākos [koku] dobumos.. riekstu vai žāvētu sēņu klēti ierīko vāvere.. Caune 5, 78. Vāverēm ir neapšaubāmi liela kulturāli estētiska nozīme, jo tās atdzīvina un bagātina apdzīvoto vietu parkus un dārzus. Tauriņš 1, 132. sal. Puikas skaudīgi vēro apgaismotājus, kas veikli kā vāveres tekalē pa dzelzs režģu torņiem gar skatuves malām.. A Eglītis 3, 65. pārn. Jaunajai sievai darbā bija vāveres solis.. Kaldupe 8, 29. pārn. Liesmu vāveres pār malku lēkā.. Ļūdēns 3, 44. ◇ Griezties (arī skriet) kā vāverei ritenī — *atrasties nepārtrauktā kustībā, darbībā (bieži bezjēdzīgā).* □ ..katru vakaru [klubā] kas notika, un sabiedriskais kluba vadītājs griezās kā vāvere ritenī. Zv 75, 11, 14. Skrienu kā vāvere ritenī, un nekad visi darbi nav apdarīti. Zigmonte 18, 84.

2. dsk.; zool. *Grauzēju kārtas dzimta, pie kuras pieder sīki un vidēji lieli grauzēji, piemēram, murkšķi, susliki, vāveres.*

vāverēns, -a, v. *Vāveru mazulis.*

vāvermāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Vāveru mātīte, kurai ir mazuļi.* □ Un vāvermāte nospriež glābt vismaz savus atlikušos trīs mazuļus un pārnest tos uz citu lizdu.. Birznieks-Upītis 8, 31.

vāvulīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vāvulīgi;** arī **vāvuļīgs,** -ais; s. -a, -ā; apst. **vāvuļīgi;** sar. *Pļāpīgs.* □ Iepazinās [zēns] ar vāvulīgu, džinsos ģērbušos gaišmati no kaimiņu vidusskolas.

Niedre 16, 56. . . viņam nepatika vāvuļīgais un dzīvē neauglīgais Maldonis . . Niedra 2, 48. Balss viņam nebija slikta, . . bet priekšnesuma veids vāvulīgs un repertuārs vienveidīgs. Ezera 17, 138.

vāvulis, -ļa, v.; **vāvule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s.; sar. *Pļāpa.*

vāvuļīgs. *Sk.* vāvulīgs.

vāvuļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; sar. *Pļāpāt.* □ Piegāju pie stāvā, krūmainā ezera krasta . . Tur ložņāja un kāpelēja lielie puikas smiedamies un vāvuļodami. Austriņš 1, 185. Runādams Olivers bažīgi vēroja, kā Aleksandra uzņem viņa valodošanu un, redzēdams to uzjautrinātu, vāvuļoja tikai uz priekšu . . A Eglītis 6, 165. «Šī [vedekla] neesot gruntnieku dzimtas. Tādēļ vecā saimniece šo pie teikšanas nelaiž.» — «Klus, nevāvuļo šitādā reizē!» Indrāne 6, 59. pārn. Jau notālēm viņa dzird gravā dīvainu traci. Brikšķ zari, vāvuļo un auro zēnu balsis . . Bendrupe 1, 198. pārn. . . vakarā mežos tā īsti sāk dziedāt strazdi: melnais visādi vāvuļo, met dīvainākās skaņu cilpas . . Caune 1, 101. // trans. □ Sacēlās burkšķis, valodas par zirgiem beidzās, un katrs vāvuļoja savu. Kalndruva 8, 355. Nu mielojās ciemiņi, lūpas laizīdami. Nu vāvuļoja tikai saldus vārdus vien, saldus vien. Kaldupe 8, 161. pārn. Jūra slinki aizšļakstināja vilni gar sasalušo krastu un vāvuļoja kaut ko par mūžību. Lisovska 5, 107. // *Neskaidri, nesaprotami runāt; arī runāt nesaprotamā valodā.* □ Ieraudzījis Austru, viņš sāka mīdīties pa matraci ar strupajām kājelēm un vāvuļot, pieprasīdams, lai viņu izceļ no gultas: «Ta-te, ta-te!» Ezera 8, 198. Ja ieradās kāds smalkāks kungs, tas vāvuļoja tikai vāciski. Viese 1, 41.

vazaņķis, -ķa, v.; **vazaņķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s.; sar.; niev. **1.** *Klaidonis.* □ Pašlaik tik netīrs — Salenieks izskatoties pēc vazaņķa, saulesbrāļa . . . Salenieks 7, 129. Valdonīgi [sētnieks] . . deva vazaņķim padomu žigli vākties turp, no kurienes nācis. Bendrupe 2, 20.

2. *Netikls, izlaidīgs cilvēks.* □ «Vai man nav diezgan godīgu meiču, ar ko iet, nekā ar tādu vazaņķi.» Brigadere 3, 9. Osiene klausījās . . Tad . . atkliedza bez balss: «Mums nav visas vazaņķes jālasa pa krūmiem un jāved mājās! Nu lai taču viņa slīcinās nost, lai viņa pakaras, pirms vēl tas bandu bērns nācis pasaulē . .» Upīts 4, 407.

vazāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. **1.** *Vilkt (ko) līdzi pa zemi (parasti dažādos virzienos); pieļaut, ka (kas) velkas līdzi pa zemi.* Zirgs vazā grožus pa vagām. V. somas siksnu pa zemi. □ Negro [kaķis] . . no rītiem pārrodas slapjš un vazā pa pagalmu zivju ķeskas. Vāczemnieks 5, 119. . . uzstādi lamatas, piesien tām baļķēnu (lai slazdā iekritušais sabulis var vazāt — citādi kāju nograuzīs, aizies) . . Gūtmanis 1, 57. . . kucēns, jau paguvis pieslapināt paklāju, ar izaicinošu līksmību vazāja viņa zeķes. Ezera 9, 238.

2. sar. *Bezmērķīgi, nogurdinoši u. tml. vadāt līdzi (kādu).* □ «. . ko ar viņu [bērnu] es iesāktu? Ne mājā vienu atstāt, ne pa fermām līdzi vazāt.» Svīre 2, 17. // *Lieki, apgrūtinoši nēsāt līdzi (ko).* □ Baidoties lāču, vazāju līdzi smago divstobreni. Bailēm bija pamats — pērn izbadušie lāči modās plēsīgi un nikni, uzklupa kolhoza lopiem . . Gūtmanis 4, 287. Ak kungs, bet kur tad ir pase? Alīse taču nebūs tik dulla, ka vazās to sev līdzi . . Ezera 10, 32. pārn. Simtiem aizspriedumu Mēs mākam sev līdzi vazāt, Lai tikai īstajā brīdī Noliktu savējos svaros . . Vācietis 3, 36. // pārn. *Valkāt (parasti jaunu, labu apģērbu) bez pietiekamas saudzības, nepiemērotā vietā, nepiemērotos apstākļos; lietot (parasti ko labu, vērtīgu) bez pietiekamas saudzības, nepiemērotos apstākļos.* □ «. . žakete bija pavisam jauna, neticami, ka viņš to vazātu pie darba. Darbam viņiem ir speciāli apģērbi.» Zigmonte 13, 70. «Melita, krūze man ir dārga piemiņa,» Nate grūtsirdīgi atzinās. — «Bet tad jau to nevajadzēja vazāt pa virtuvi!» Dziļums 1, 305. // pārn. *Bieži pieminēt (kādu) sarunās, avīžu rakstos (parasti nosodot, saistībā ar ko kompromitējošu); pārāk bieži lietojot (ko), padarīt (to) parastu, apnikstošu.* □ Viņa visu savu mūžu esot pa godam nodzīvojusi un nu pašā mūža vakarā viņa topot vazāta pa avīzēm! Birznieks-Upītis 6, 17. Visas pasaules valodās vazāts, arī vārds nolietojas kā skārds, ja tam nav cilvēcības un sirds siltuma seguma. Brutāne 7, 135.

○◇ Vazāt aiz deguna sar. — *mānīt, krāpt.* □ Es esmu nebēdne meitene! Simts zēnu aiz deguna vazāju, Ikkatru mīlēt apsolu . . Aspazija 3, 72. Valdemārs: Dzīve mani krāpa, bet es smaidīju. Sieva mani vazāja aiz deguna, bet es biju laimīgs. Zīverts 2, 67.

vazāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Refl. → vazāt (1); tikt vazātam.* □ . . vajadzēja iesiet auklas galā puļķīti un tad paskraidīt pa istabu, tā, lai aukla ar puļķīti vazātos pa grīdu līdz. Kā Minka tad lēkāja! Lācis 9, 6. Vai, manu lielu kaunu, Mazu manu kumeliņu! Pieši mani, zābaciņi Pa dubļiem vazājās. DV 851. pārn. Nebija, nebija nekādas dižās bagātības viņa mājelē, bet gluži plikai nabadzībai arī viņš neļāva savai darba slavai līdzi vazāties. Kaldupe 17, 47.

2. vienk. *Klaiņot.* □ Langarts: Jūs topat naiva, jaunkundze, vai tad man jāzina par visiem diedelniekiem, kas vazājas pa pilsētas ielām! Aspazija 3, 247. «. . ko tu vazājies caurām dienām pa kaimiņiem pļāpādama un vaidēdama?» Salenieks 5, 296. Sētniece: Esmu sētniece šai mājā, un man jāzina, kas te notiek. Visādi vazājas tagad apkārt. Zīverts 1, 280. «Kāpēc Švalbe ļauj savam kaķim vazāties apkārt?» Laimonis sacīja pretī. «Švalbes kaķis iet un tā vien glūn uz putniņiem.» J Kalniņš 10, 228. pārn. . . pa ielu, rokās saķērušās, vazāsies mūsu nepiepildītās neiespējamības . . Rancāne 1, 81.

vāze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Dažādas formas un materiāla, parasti mākslinieciski izveidots, trauks ziedu ievietošanai; šāds (parasti lēzens, ar augstu pamatni, kāju) trauks augļu, saldumu pasniegšanai galdā.* Māla v. Stikla v. Porcelāna v. Ziedu v. Latgales keramiķu vāzes. Sa-

kārtot ziedus vāzē. □ Kamīns un virs kamīna milzīga tumšzila kristāla vāze ar baltām lilijām. Zālīte 5, 149. . . izstādēs viņa [keramiķe] rāda smagnējus šķīvjus, podus un lielas, garkaklainas šamota vāzes. Nodieva 1, 91. Lilija: Droši vien tā ir īsta Ķīnas vāze. — Notārs: Smalks porcelāns. Zīverts 1, 194. Dekoratīvi izskatās augļu vāzēs salikti dažādi augļi. Mājtur 355. // *Šāds (parasti liela izmēra) trauks, kam galvenokārt ir dekoratīvas funkcijas.* Dārza v. □ Klubs bija celts tai laikā, kad arhitekti uzskatīja par savu pienākumu katru sabiedrisku ēku aplipināt ar kolonnām un ģipša vāzēm. Dripe 2, 41. // vēst. *Šāds (parasti liela izmēra) trauks šķidrumu (piemēram, vīna, eļļas) glabāšanai.*

vazelīneļļa, -as, s.; parasti vsk. *No naftas iegūta bezkrāsaina ogļūdeņražu eļļa, kas nesatur aromātiskos savienojumus un sveķus; parafīneļļa.*

vazelīns, -a, v. *Minerāleļļas un cieto ogļūdeņražu maisījums — gaiša ziede, ko izmanto, piemēram, kosmētikā, tehnikā.* Medicīniskais v. Tehniskais v. Kondensatoru v. □ Izšķir divējādus vazelīnus: dabiskos un mākslīgos vazelīnus. Friz 57. Ja zāģi ilgāku laiku nelieto, tas vienmēr rūpīgi jānotīra, jāieziež ar vazelīnu vai tavotu . . Indāns 1, 132.

vazomotorisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vazomotoriski;** fiziol. *Saistīts ar to nervu šķiedru darbību, kas sašaurina vai paplašina asinsvadus; vazomotors.* Vazomotoriskas galvas sāpes.

vazomotors, -ais; s. -a, -ā; apst. **vazomotori;** fiziol. *Saistīts ar to nervu šķiedru darbību, kas sašaurina vai paplašina asinsvadus; vazomotorisks.* □ Vazomotorās iesnas biežāk konstatē cilvēkiem ar labilu nervu sistēmu. Ves 76, 12, 14.

vāzt, vāžu, vāz, vāž, pag. vāzu; trans. **1.** parasti savienojumā ar «ciet», «vaļā». *Taisīt, vērt (kārbu, trauku u. tml., kam vāka malas apķļaujas, iekļaujas); taisīt, vērt (vāku šādai kārbai, traukam u. tml.).* V. ciet kafijas kārbu. V. vaļā karameļu kārbas vāku. □ . . sedlinieks vāza vaļā sērkociņu cibu. Upīts XI, 15. Kautrīgs velns, kas zirga kāju Nedrīkst drošu laukā bāzt, Tāds lai labāk iet uz māju, Liek sev vāku virsū vāzt. K Skalbe 2, 534. pārn. Es [ievainotais] atjēdzos uz mirkli, veru vaļā acu plakstiņus, kas palikuši smagi un grūti vāžami kā zārka vāks . . Grīns 1, 176. pārn. Visa jūras dzelme Padebešos ceļas, Bezdibeņu dzīles Melnas Vaļā vāž. Vanags 12, 76. // *Taisīt vaļā vai ciet (piemēram, nazi, kam asmens iekļaujams spalā).* V. ciet bārdas nazi.

2. pareti. *Gāzt otrādi dobu trauku, priekšmetu u. tml.* □ Slinkākie zvejnieki kārot kāroja likt laivas ziemas guļā, bet kā vāzīsi laivu uz mutes, ja tepat blakus kaimiņš gatavojas savējo jūrā dzīt? Zigmonte 14, 190.

vāzties, parasti 3. pers., vāžas, pag. vāzās. *Refl. → v ā z t (1); tikt vāztam.* □ Kamēr saimniekam pāri vāzās zārka vāks, mājā valdīja klusums. Svīre 2, 136. pārn. Un pēkšņi šķiet vaļā vāzies Tumšzilais debesu jums, Un lejup nāk lietus brāziens Pār mežu, pār laukiem, pār mums. Saulītis 8, 71.

važa, -as, s. *Atsevišķu, kustīgi savienotu (piemēram, savērtu) gredzenveida, ovālu u. tml. (parasti metāla) detaļu virkne; ķēde (1).* Dzelzs v. Važas posms. □ «Ja es pie katra krietna un pārtikuša cilvēka būtu solījusies° iet, tad tagad jau važas no gredzeniem varētu kalt.» Blaumanis 6, 259. . . pieslēgtās zvejnieku laivas klusu raustīja važas. A Grigulis 13, 376. Motorzāģa važa darināta no atsevišķiem profilētiem tērauda loceklīšiem, kas savā starpā savienoti ar kniežu virām. Indāns 1, 231. // *Rotas lieta — šāda (piemēram, dārgmetāla detaļu) virkne.* Sudraba v. □ Un viņš izslēja vidukli tā, ka mētelis un svārki pasitās vaļā, atklādami biezu zelta pulksteņa važu. Pasaules sp I, 450. // dsk.; neakt. *Šāda (dzelzs) detaļu virkne, ko apliek bīstamiem noziedzniekiem ap rokām un kājām (piemēram, apcietinātajiem, sagūstītajiem).* (Ie)slēgt važās (arī dzelžos) — *uzlikt roku, kāju važas.* □ . . vienam no krustnešiem bija pazudis zirgs un, kamēr to veltīgi izmeklējās un kamēr zirgu puisi pārmācīja un nodeva kalējam ielikšanai važās, tikmēr jau pievakare bija klāt. Purs 8, 105. Guna: Nu brīdis klāt — tad tu tā, nāve, esi! Es izstiepju šīs važās kaltās rokas, Es visa sevi tevim pretī nesu! Aspazija 3, 368. pārn. Un tad — tālumā atskan dobjš sprādziens. Dumpiniece upe ir salauzusi savas ledus važas. Pasaules sp II, 452. pārn. Mūs nesaistīja nekādu tradīciju važas. Mēs nebijām nedz radinieces, nedz kolēģes, mēs nebijām pat kaimiņienes . . Ezera 17, 55. pārn. Tautas, kas atbrīvojušās no totalitārisma važām, nekad nespēs aizmirst tik liktenīgas kļūdas. Lauku Avīze 90, 6, 4.

važonis, -ņa, v. *Cilvēks, kas nodarbojas ar cilvēku un kravu pārvadāšanu zirgu pajūgos; ormanis.* Nolīgt važoni. □ Sēžos faetonā un braucu uzmeklēt pazīstamu latviešu rakstnieku . . Važonis aizbrauc no piestātnes laukuma, pagriež pa labi . . Sudrabu E 3, 421. Mēs izbraucam ārā no pilsētas. . . Važoņa zirdziņš sāk naski rikšot pa šoseju . . Grīns 1, 36. // *Zirgu pajūgs, ko vada šāds cilvēks.* □ «. . tam kareivim pie Zasulauka noņemta alus muca, ko viņš važonī vedis sava rotas komandiera uzdevumā uz fronti . .» Grīns 1, 354. Pēc pusdienas Auguste uzticēja [veikala] vadību pārdevējām, sēdās važonī un aizbrauca pie kāda advokāta. Niedra 4, 171.

važot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; reti. *Saistīt ar važu.* V. laivu. □ pārn. Slinks gurdums važoja Ikaru. Vienreiz izgulēties līdz apnikumam! Kalve 4, 81. pārn. Vai bail Tev nav? Nekad? No sasietu roku un važota gara spriedzes, no neatbildētu jautājumu lāsta? Repše 2, 72.

vēbers, -a, v.; fiz. *Magnētiskās indukcijas plūsmas mērvienība starptautiskajā mērvienību sistēmā.*

vec-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. **1.** *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir vecs (1), ka tam ir liels vecums.* Vecceltne.

Vecferma. Vecgumija. Vecizdevums. Veckoks. Vecpilsēta. Vecvalnis.

2. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir dzīvojis, pastāvējis kādā no iepriekšējiem laikposmiem.* Vecindieši. Vecitāļi. Vecslāvi.

3. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir kādas, piemēram, mākslas, filozofijas skolas senākais novirziens.* Veckatolicisms. Vecromantisms. Vechēgelieši.

vecaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; lauks. *Zemes platība, kas nav apstrādāta vismaz vienas cilvēku paaudzes laikā.* Uzart vecaini. Uzplēst vecaini. □ Tā [pamestā zeme] pārklājas ar savvaļas zālēm (atmata), krūmiem un pat mežiem (vecaine). Apsīts 1, 342. «.. ja tu būtu pie manis atnākusi pirms divdesmit pieciem gadiem, tad šeit redzētu tikai kailas vecaines vai iesarkanus māla paugurus, kur pavasaros parādījās pa retai skostai vai panīkušai atraitnītei.» Pasaules sp II, 174.

vecainis, -ņa, v.; **vecaine,** -es, dsk. ģen. -ņu, s.; reti. *Vecs cilvēks.* □ ..ļaudis jutās brīvi un laimīgi — tā, kā tas esot bijis sendienās, par ko tikai vecaiņi zināja stāstīt. Purs 11, 76.

vecaisgads, vecāgada, v. *Vecais gads.* □ Gada skrējiens apstājās ceturtdienā, lai vēl brītiņu Vecaisgads pakavētos.. Kļava 2, 123.

vecaistēvs, vecātēva, v. *Tēva vai mātes tēvs; vectēvs.* □ Paša mājās vecu cilvēku klātbūtne izpalika, vecietēvi un vecāsmātes jau aizgājuši kapu kalnā.. Dripe 10, 28. Man ir kāda nodzeltējusi fotogrāfija — mēs ar mammu pie vecātēva un vecāsmātes kapa. Līce 2, 23. ..vecaistēvs Dagnim ir viss. Tēvs, māte, vecmāmiņa un visas labās krustmātes kopā neatsver vienu kluso un mazrunīgo vectēvu. Rinkule 5, 15.

vecaita, -as, s.; lauks. *Aita, kam ir samērā liels vecums.* Vecaitu jēlāda.

vecajie, -o, vsk. vecajais, -ā, v. *Ievēlēti (kādas kopienas, cilvēku grupas u. tml.) pārstāvji.* Draudzes vecajie. Pagasta vecajie.

vecākais; s. -ā. **1.** *Pārākā pakāpe → v e c s (1); tāds, kam ir lielāks vecums (nekā kādam citam); pretstats: jaunākais.* Vecākās klases — *vispārizglītojošo skolu vidusskolas klases.* □ ..ap to [galdu] sēdēja seši vīriešu kārtas cilvēki. Vecākajam varēja būt tā ap sešdesmit, jaunākajam — ap sešpadsmit gadu. A Grigulis 9, 292. Lai.. jauneklis varētu Indijā apprecēties, viņam jādabū ģimenes vecāko radinieku svētība. Sk. Ģ 80, 3, 15. // *Tāds (dēls, meita, brālis, māsa), kam ir visvairāk gadu salīdzinājumā ar pārējiem (dēliem, meitām, brāļiem, māsām).* □ Bet, kad nu vecākais bija Andrejs, tad arī pašu tēvu no tā bija iesaukuši par Andra tēvu. Dēli Andra tēvam jau toreiz bija abi pieaugušo kārtā... Apsīšu J 3, 16. ..lepnos federratos brauca Stāli. Baltus cimdus uzvilkusi, grožus turēja vecākā meita Hermīne; jaunākā — Ella sēdēja mātei klēpī.. Rihters 1, 21. Bija atbraukusi no Rīgas mana vecākā māsa. Viņa mācījās vidusskolā un dzīvoja pie manas krustmātes. J Kalniņš 2, 64. // *Savienojumā ar uzvārdu: lieto, runājot par vecākiem atšķirībā no viņu dēliem vai meitām ar tādu pašu uzvārdu.* Lejiņš v.

2. *Tāds (cilvēks), kura amats ir saistīts ar augstāk kvalificētu darbu vai pienākumiem (salīdzinājumā ar citu attiecīgo amatu).* V. grāmatvedis. V. treneris. V. leitnants. V. seržants. Vecākā zinātniskā līdzstrādniece. Vecākais komandējošais sastāvs mil. — *karavīru kategorija, kurā ietilpst, parasti vecākie, virsnieki.* Vecākie virsnieki mil. — *karavīru kategorija, kurā ietilpst, piemēram, majori, apakšpulkveži, pulkvežleitnanti, pulkveži.* □ Būt par pirmo stūrmani vai kapteiņa vecāko palīgu nav .. joka lieta arī uz vidēja zvejas tralera .. Talcis 9, 337. Direktors pavēlē izteica man pateicību par labu darbu un iecēla mani par vecāko pārdevēju. Bels 1, 83. // *Tāds, kam ir lielāka pieredze (salīdzinājumā ar citiem līdzīgiem).* Mācīties no vecākajiem kolēģiem. □ Vecākās aktrises vislabāk saprata ienācēju, kas .. reizēm apmulsa, meklējot atbildes uz teorētiskajiem jautājumiem .. Dzene 4, 61.

3. *No kāda kolektīva vidus uz laiku ievēlēta vai iecelta persona, kas kārto šā kolektīva organizatoriskos, administratīvos u. tml. jautājumus.* Kursa v. Kora v. Pulciņa vecākā. Pagasta vecākais — *pagasta valdes priekšsēdētājs; pagastvecākais.* □ ..trešdienā vajadzēja notikt pirmajai klases sapulcei. Jāievēlē vecākais, jāapdomā darba plāns. Brīdaka 2, 107. Bija atnācis arī pagasta vecākais, un viņam bija kaklā iekārts tāds kā liels, apaļš rublis. J Kalniņš 10, 366. // vēst. *Cilts, cilšu grupas vadonis.* □ Pēc Nameja nāves viens otrs Tērvetes labietis gribēja uzņemties novada vecākā godu .. Purs 11, 97.

vecākaugi, -u, vsk. vecākaugs, -a, v.; bot. *Augi, kurus krusto hibrīdu iegūšanai.* □ ..jaunais hibrīdais sēklaudzis ir plastisks organisms, kurā apvienotas abu vecākaugu īpašības .. Augļkop 33.

vecāki, -u, v.; tikai dsk. **1.** *Tēvs un māte.* Vecāku mīlestība. Vecāku tiesības. □ Mani vecāki bija apprecējušies normālā vecumā, kad tēvam bija radies ciets amats, ar ko maizi nopelnīt. Arī māte bija domājusi mest darbu pie malas .. Zigmonte 17, 49. Valdis: Cilvēkam pasaulē daudz kas atļauts, bet savus vecākus viņš izvēlēties nevar. Zīverts 1, 216. «..mums ir pilna sēta bērnu galviņu,.. visi zelta matiņiem, gaiši kā auseklīši, tādi paši kā vecāki, kā tēvs un māte.» Niedra 1, 113.

2. biol. *Organismi, kas rada, ir radījuši jaunus organismus.* □ ..veidojoties un saplūstot gametām, notiek ģenētiskā materiāla pārkombinēšanās, rodas jaunas īpašības, un tādēļ jaunie organismi atšķiras no vecākiem. Biol r 82. Pie kokiem piestiprinātos būrīšos čiepst strazdu mazuļi, gaidot ēsmu, ko viņiem bagātīgi pienes gādīgie vecāki. Rinkule 7, 16. // ģen.: vecāku, adj. nozīmē. *Tāds, kas rada, ir radījis jaunus organismus (par organismiem).* □ Bezdzimumvairošanās procesā piedalās tikai viens vecāku organisms, no kura somatiskajām šūnām vai atsevišķām daļām veidojas divi vai vairāki jauni organismi. Biol r 43.

vecāmamma, vecāsmammas, s.; sar. *Vecāmāte.* □ Modernie aicinājumi baudīt saulainas bezrūpju vecumdienas sabojājuši arī veco paaudzi. Daudzas vecāsmammas atsakās no mazbērnu audzināšanas. Mauliņš 4, 195. . . kam tad nu bija kāda gribēšana un patikšana ar vecomammu rīvēties un vēl tādā reizē — pirms lielās jubilejas. Ezera 15, 199. «Vecomamm, jums jānāk bariņā!» Aleksis lec kājās un ņem večiņu zem rokas . . Dripe 5, 177.

vecāmāte, vecāsmātes, dsk. ģen. vecomāšu, s. *Tēva vai mātes māte.* □ Ēriks aug pie vecāsmātes. Viņa ir sirsnīga, inteliģenta sieviete . . Vienmēr viņa stāsta par mazdēlu, un vienmēr jūtama viņas dziļā mīlestība pret zēnu. Sk Ģ 80, 8, 30. Ieradās no tālās zvejas tēvs, . . pēc tam aizbrauca atkal, pieteicis sievai veseļoties, puikam — būt klausīgam, bet vecaimātei — pārāk nesabeigt savu veselību, ar mājas darbiem raujoties. Zigmonte 8, 47. Vecaistēvs ar vecomāti aizgājuši uz kalna mājām palīdzēt saimniecei . . Lācis 15, 183. // pareti. *Veca sieviete.* □ . . pa ārdurvīm ienāca veca sieviņa un, uz spieķa balstīdamās, kāpa augšā. Pārliecināta, ka vecenīte nāk pie viņas, Rita iesaucās: «Vecomāt, pagaidiet!» Meldere 1, 23.

vecata, -as, s.; reti. *Vecāmāte; arī veca sieviete.* □ Vecata, uzzinājusi, cik smagi mežabrāļu pievilta un ka nu viņas lētticības dēļ jācieš arī mazdēlam, jau turpbrauciena laikā saslimusi . . Avotiņa 9, 272.

vecatne, -es, s.; parasti vsk.; reti. *Senatne.*

vecava, -as, s.; reti. *Vecmeita.* □ . . Sijātu Zelmai mantinieku nav, viņa ir vecava. Birze 4, 154.

vecbiedrs, -a, v.; **vecbiedre,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Ilggadējs biedrs (kādā kolektīvā).* Sporta kluba vecbiedri. □ Dziļu cieņu iemantojusi kora vecbiedre . . PL Siev 70, 5, 8. Viens no mazpulku vecbiedriem izteicās, ka, «darbojoties mazpulku organizācijā . . , varēja iegūt daudz pamatīgāku darba prasmi dzīvei . .» Lauku Avīze 91, 7, 3.

vece, -es, dsk. ģen. -ču, s.; pareti. *Veca sieviete.* □ . . kapsētā aizsmacis zvans izsita savu monotono taktī, tikpat vienkāršu kā visa šī dzīve, kā šis zvanītājs un šie vecīši un veces pie kapsētas vārtiem . . Kurcijs 4, 52. Pat večiem brīnumi ar vecēm par visām miljons ziedu svecēm, kas nelatviski trakas šķiet . . Auziņš 10, 95.

vecēka, -as, s. *Ēka, kas ir celta senatnē; ļoti veca ēka.* □ Bija gadi, kad uz baznīcām un citām vecēkām raudzījās kā uz pagātnes pārpalikumiem . . Zv 82, 17, 7. . . izbūvēja, pārbūvēja un modernizēja vecēkas. Tajās uzradās tīkamas koplietošanas telpas, pirtis . . Hānbergs 1, 33.

vecene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; sar. *Veca sieviete; arī neglīta, ļauna sieviete.* □ Liela, līka, sirma vecene patlaban trieca Bites lopus laukā no Brīviņu pļavas. Upīts 4, 709. Pēc kāda laika precinieki atbrauca vēlreiz. Nu bija līdzi arī precību māte, . . runīga vecene. Sakse 2, 5. «Ja tu esi atnākusi uz manu māju mani lamāt, tad tūdaļ vācies ārā no istabas. Laukā no mājas! Dullā vecene!» J Kalniņš 10, 377. // *Sieva (1).* □ Tik tīrīga sievišķa kā mana vecene tu tāpat neatradīsi. Indrāne 5, 94. Jaunkalaču vecis ar veceni tomēr arī ieradās, lai gan tikai . . goda pēc aicināti . . Upīts 4, 230.

vecenīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecenīgi;** sar. *Tāds, kas ir raksturīgs vecai sievietei.* □ Nesamērīgi uz priekšu izstieptais zods tiecās tuvoties degunam un piešķīra savai īpašniecei vecenīgu izskatu . . Sakse 6, 16.

vecenīte, -es, dsk. ģen. -šu, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Veca sieviete.* □ Bet sētsvidū stāv maza maza, salīkusi vecenīte un gaida atbraucējus. Brigadere 2, 38. Māris . . ieskrēja krūtīs pavecai sieviņai . . Trieciens bija tik spēcīgs, ka vecenīte pakrita . . Krieviņš 1, 85.

vecēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; pareti. *Kļūt vecam vai vecākam, arī kļūt vecam, nelietojamam; vecot.* □ Un Andra māte! Vecējusi arī viņa. Galviņa arī viņai balta . . Arī viņai jau pāri par sešdesmitiem . . Apsīšu J 1, 253. pārn. . . Mēs saprotam, . . Kā grāmatpatiesības vecēt sāk. Lit M 85, 8, 6.

vecgads, -a, v. *Pagājušais gads.* Vecgada vakars — *gada pēdējās dienas — trīsdesmit pirmā decembra vakars.* □ . . Vecgadu nodzīrot steidzās . . Kar 75, 4, 90. Trīsdesmit pirmajā decembrī, pabeidzis darbu, . . Janko Beiziķis veicīgi saģērbās un izmetās uz ielas. Viņam bija daudz darīšanu . . , lai vecgada vakarā eglīte paša mājās iepriecinātu māšeles un draugus. Saulītis 12, 227.

vecgrava, -as, s. *Gravas attīstības pēdējā stadija — ar velēnotām nogāzēm izveidojusies plata, lēzena ieleja, kas parasti ir noaugusi ar krūmājiem un var būt sausa vai ar īslaicīgu ūdensteci.*

vecgultne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Sena upes gultne; sengultne.* □ Upe nebija neko platāka par septiņiem astoņiem metriem, līkumaina, ar daudzām vecgultnēm. Lāms 6, 63.

vecība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; arī vecums (1).* □ Augusta vecībā atklājās tas baigais un nenovēršamais, ko ar cilvēku izdara laiks. Skujiņš 14, 143. Nāciet katrs ar savu sveci, sakrausim sārtā! Apsildīsim mazliet savu vecību . . Vācietis 12, 140. Gudri ir šie cilvēki, vienādi gudri . . no jaunības . . manierības līdz vecības īgnajai paštaisnībai. Ziedonis 6, 8.

vēciens, -a, v. *Vienreizēja īslaicīga (piemēram, rokas, spārnu) kustība (kādā virzienā).* □ Lielā roka spēcīgā vēcienā apvilka loku apkārt Brīviņu nosnigušajiem laukiem . . Upīts 4, 666. Brīžam pļāvējiem nāca pāri miegains vēsums . . Bet tas ne drusciņas nemazināja karstumu, ko vēl vairāk palielināja izkapšu vēcieni. Virza 1, 108. Lauzieties bezbailīgi uz priekšu un, ja gadās neparedzēts kavēklis, noslaukiet to ar vienu vēcienu no ceļa! Kalnduva 2, 105.

vecīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecīgi. 1.** *Saistīts ar vecu cilvēku, tam raksturīgs.* □ Brīnišķīgs puiciskuma un vecīga stīvuma sajaukums. Tas

laikam tagad skaitījās moderni — valkāt dziļas domu rievas rožaini sārtās zēnu pierītēs.. Skujiņš 8, 6. ..skaudrajā klusumā rāmi ieskanējās Krista vecīgā balss. Līvs 1, 70. Skolotājs Zemītis turpināja pētīt papīrus. ..vecīgā, neveiklā rokrakstā rakstīts iesniegums. Vāczemnieks 6, 11. // pārn. *Veclaicīgs, nemoderns.* □ ..vecīgas tumškoka mēbeles liecina par zināmu gaumi.. Putniņš 2, 135.

2. *Pavecs (par cilvēku); arī tāds, kam piemīt vecam cilvēkam raksturīgas pazīmes.* □ Notikušo redzēja arī vecīgais šoferis kirzas zābakos. Dripe 2, 114. Nora bija bārabērns, viņu audzināja kāda vecīga radiniece.. Brutāne 8, 147.

vecīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v e c ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Runas manierē jautās zemnieciska smagme, it kā vecīgums. Katlape, Ceplītis 1, 85. ..es pēkšņi sapratu, ka esmu.. apaudzis ar kūtru vecīguma sūnu, iztaisījies par diez kādu pārcienīgu sirmgalvi. Skujiņš 7, 32.

2. *Vispārināta īpašība → v e c ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Vīrieša v.

vecināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; tehn. **1.** *Pakļaut (ko) kādām iedarbībām tā, ka (tam) rodas īpašības, kas saistītas ar ilgāku pastāvēšanu, lietošanu.* V. kokmateriālu.

2. *Ilgstoši karsējot, pārveidot (metāla, sakausējuma) īpašības (piemēram, palielinot stiprību, cietību, samazinot plastiskumu, ştigrību).*

vēcināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Vairākkārt strauji kustināt no vienas puses uz otru, šurp turp (roku), arī (ko) rokā saņemtu.* □ Zaldāti, lūkodami iesilt, vēcināja rokas ap pleciem, locījās, dauzīja kājas uz zemes.. Strāls 2, 363. Viņš vēcina gaismekli — jāuzmanās, sliedes ir vienas, pretimbraucošo neredz.. Čaklais 10, 158. Mūļi vilka smagos vezumus.. Zemnieki tos mudināja.. un vēcināja gaisā garās niedru rīkstes. Grīva 1, 162. // intrans. □ Aizbraucot ievēroju, ka Maija vēl vēcina ar roku, bet sapratu, ka šīs ardievas nav domātas man.. Kar 58, 10, 28. «Man tā reizēm sāk likties: mēs vienkārši nederam viens otram.» — «Ko tu, ko tu!» Vīranauda sāk sparīgi vēcināt rokām. Zigmonte 2, 285. // *Vairākkārt strauji kustināt (parasti spārnus, asti) augšup lejup, šurp turp (par dzīvniekiem).* □ ..putns.., vēcinot spārnus, lidoja pavisam zemu. Bērn 56, 3, 25. Ganu suns nogūlās iepretī, pašķieba galvu uz vienu, uz otru pusi, priecīgi vēcināja asti.. Eglons 2, 229. ..ķēve visu laiku vēcināja savu astraino asti un kustināja galvu. Birznieks-Upītis IV, 135.

vēcināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. *Strauji kustēties no vienas puses uz otru, šurp turp (piemēram, par rokām).* □ Darbā sadzītās, lielās, rēpuļainās.. [strādnieku] rokas vēcinājās.. soļu taktī.. Upītis 9, 740. Un nu viņi brauca, logu tīrītāji dedzīgi vēcinājās pa rasainajiem priekšlogiem.. PL Siev 80, 1, 18. // *Vairākkārt vēcināt, parasti rokas.* □ «Pagaidiet, pagaidiet! Nejauksim iekšā citus!» Ozolkāja vēcinājās rokām. Lubējs 4, 94.

vecis, -ča, v. **1.** sar. *Vecs vīrietis.* Pagasta vecis — *pagasta vecākais; pagastvecis.* □ Tas viens bija garš, izdilis, stiegrains vecis, kas vēl arvien pūlējās turēties taisni.. Ezeriņš 1, 40. ..kad cilvēks kļuvis vecs un nevarīgs, tad viņš saviem tuviniekiem ir tikai par postu. Tāds vecs ķēms ir ciešāk kopjams par mazu bērnu, tikai spītīgāks un neiecietīgāks tāds vecis ir. J Kalniņš 3, 135. // *Vīrs (dzīvesbiedrs).* □ ..viņa to [dēla rīcību] pārstāstīja vēlreiz savas pašas vecim.. Upīts 4, 230. «Un viņai [vieglas uzvedības sievietei] daudz nāca ciemiņu...» Reinis neveikli noklepojās. «Mājās sievas bija uzēdušās kā trakas, saproti, arī šo veči vienu otru reizi piestaigāja.» Zigmonte 17, 112. // dsk.; vienk. *Vecāki.* □ Ieva: Večiem gan tikai taukus vien. Tie šoreiz var iztikt. Blaumanis 6, 370. ..jaunekļi mēdz savus vecākus lielīgā žargonā saukt par senčiem vai večiem.. Sk Ģ 80, 6, 39.

2. dsk.; sar. *Veci cilvēki.* □ Mārai saimniece vakarā bij sacījusi, lai taisās uz kapiem līdzi, kas tad cits pie vārtiem izdalīs nabagmājas večiem sieru un pīrāgus? Upīts 4, 225. Ļaudis aiz muguras mēļoja, ka Zentas [vedeklas] dvēselē perinoties ragana. Bet kur mīt eņģeļi, kas grib būt par kalponi govij un diviem večiem? Lapsa 3, 105.

3. vienk. *Vīrietis.* □ «..mēs dzīvojam tādā kā kopmītnē, saproti, pieci neprecēti veči, vai vari iedomāties?» Zigmonte 13, 95. «Dēlī ir tā mašīna,» viņš teica, «jāgaida remonta veči.» Bels 1, 46. «Veči, kur te var piezvanīt pa telefonu?» Janko uzrunāja tuvākos smēķētājus. Saulītis 12, 337.

vecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **veciski. 1.** *Vecīgs (1).* □ Un krustmātes nopūtas par nāvi, sirdsklauvēm un kāju tirpoņu nav tikai veciska čīkstēšana. Viņa patiešām baidās nomirt. PL Siev 75, 1, 15. «Es domāju tā,» zemais veciski prātoja. «Kinematogrāfā vēl ir par agru. Vispirms iekāpsim tepat uz stūra — man tur pazīstams ķelneris..» Upīts VII, 224.

2. *Vecīgs (2).* Vecīga sieva.

veciskums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vecīgums (1).* □ Ir tāds kā pārgudrs, prātniecisks veciskums [studentos].. aizraut ar kaut ko — visai pagrūti.. Pad J 75, 20, 4.

2. *Vecīgums (2).*

vecišķība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v e c i š ķ s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..vienā rokā jums neļķe, bet otrā — vecišķības scepteris — zaraina kūja.. Cīņa 82, 141, 3.

2. *Vispārināta īpašība → v e c i š ķ s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vecišķs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecišķi. 1.** *Saistīts ar vecu cilvēku, tam raksturīgs; vecīgs (1).* □ Iznāca zāļu sieva, satuntuļojusies lakatos, netīru, vecišķu seju. Mauliņš 2, 14. «Rādās, tas jau vairāk tavs bērns nekā Brigitas,» Ainārs teica gausi, viņam reizēm uzradās tāds īpašs vecišķs runāšanas veids.. Zigmonte 6, 102. Labu laiku pastāvējis, vīriņš vecišķi pārtenterēja pāri grāvītim un sīkiem solīšiem tipināja projām. Ezera 1, 72. // pārn. *Veclaicīgs, nemo-*

derns. □ Ārzemju firmas, uztaustījušas jaunuzradušos kaislību, iemanās ražot vecišķus priekšmetus .. Pad J 79, 121, 8.

2. *Pavecs (par cilvēku); arī tāds, kam piemīt vecam cilvēkam raksturīgas pazīmes; vecīgs (2).* □ Andrejs Upīts savu Krasu zīmējis visai nesimpātisku, arī Ģirts Vilks .. gleznojis karavadoni kā tuklu, jau vecišķu patricieti. Liepa 1, 96. Aizelsusies sanitāre Mildiņa ar vecišķo, apaļo augumu teciņiem stampā aiz viņa .. Spāre 6, 171.

vecišķums, -a, v.; parasti vsk.; reti. **1.** *Vecišķība (1).*

2. *Vecišķība (2).*

vecīte, -es, dsk. ģen. -šu, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Veca sieviete; vecenīte.* □ Maziņā vecīte smaidīgām, bezgala laipnām acīm, roku pasniegdama, uzmanīgi paskatījās ciemiņā .. Upīts 4, 283. .. manī mostas atmiņas par Katiņu, mazu, salīkušu vecīti, ko pirms dažiem gadiem satiku Klauču invalīdu namā. Kalndruva 5, 108. sal. Klēts pakaļā savas pēdējās dienas dzīvo vēl trīs vecas, salīkušas meža ābeles .., aiz nespēka uz klētiņas jumta ar zariem atbalstīdamās kā gurdenas vecītes uz saviem ķeģiem. Austriņš 2, 272. pārn. Dārznieki bija samērā vecas mājas, .. jo pēdējos gadu desmitos saceltas tik daudz jaunas, ka tāda, kurai gadu piecdesmit .., jau jāsāk pie vecītēm skaitīt. Zigmonte 15, 16.

vecītis, -ša, v. **1.** ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vecs vīrietis.* □ Ceļā viņš sastop vecu vīriņu ar garu, baltu bārdu. Vecītis prasa: «Kur tu, dēliņ, jāsi?» LTP 183. Viņš vēl atceras tēva tēvu, vecīti, kam bija sirmi, taisni uz leju nosukāti mati .. Birze 4, 164. .. mājas priekšā uz dēļu soliņa sēdēja divi vecīši. Pīpes kūpinādami, viņi apcerīgi sarunājās. Dorbe 6, 5. // dsk. *Veci cilvēki.* □ Bet nabagu māja, tā īsti piedienīga vieta, tā Andra tēvam ar Andra māti visderīgākā. Te vecīši nevienam nav par nastu, ne brāļudēliem, ne citiem radiem. Apsīšu J 3, 43. Pensionāri, vientuļi vecīši — kā mana krustmāmuļa. Salasījusies biedu rakstus par pārķimizēto pilsētas atmosfēru, aizmuka uz laukiem. Niedre 16, 12.

2. dsk.; sar. *Vecāki.* □ No vidusskolas armijā, tur iemācījies par šoferi, atgriezies un turpinājis par šoferi. Bet vecīši skaišas, vecīši grib savu dēlu redzēt vismaz par kosmonautu .. . Zigmonte 15, 137. «Bet vai tad viņiem piederīgo nebija?» — «Četri dēli, bet visi krituši frontē. Vecīši bija pēdējie savā dzimtā.» Vilks 5, 55.

3. sar. *Vīrietis.* □ Mārtiņš: Vecīt! Ko es teicu? Tu neesi nekāds Olivers! Gulbis 5, 235. Gunārs iesvilpās un sagrāba Pētersona plecu. «Tu, vecīt?» — «Es, vecīt!» Savādi, ka jauniem puišiem tīk citam citu titulēt par vecīšiem. Lāms 7, 122.

veckareivis, -vja, v. *Kareivis, kurš zināmu laiku jau ir nodienējis un kura apmācības pamatos ir pabeigtas.* □ .. viņš tikko pēc saraksta bija beidzis skaļi pārbaudīt iesauktos. Veckareivji tos nu kārtoja gājienam uz dzelzceļa staciju .. Dorbe 4, 538. Pat telpu tīrīšanu vairs nespieda jaunajiem — viņu vietās nozīmēja veckareivjus. Plaudis 2, 57.

veckatolicisms, -a, v.; parasti vsk.; rel. *Pēc Vatikāna pirmā koncila (1869. gadā) izveidojies katolicisma novirziens, kas noliedza koncilā pieņemto dogmu par pāvesta nemaldību.*

vecklasika, -as, s.; parasti vsk.; mūz. *Klasicisma sākumposms (17. gadsimtā); šī posma skaņdarbu kopums.* □ Viņi muzicēja, brīžiem sasniedzot īstas virsotnes, īpaši to var teikt par koncerta pirmo daļu, kurā skanēja vecklasika .. Neatk Cīņa 90, 33, 3.

vecklasiķis, -ķa, v.; **vecklasiķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Vecklasikas pārstāvis.* □ Uzstājoties Atēnās, koris galvenokārt pievērsās K. Orfa daiļradei un vācu vecklasiķiem. Lit M 80, 2, 15.

veckungs, -a, v.; novec. **1.** *Skolotājs (parasti gados vecs).* □ Māte atstāja veckungam pāris rubļus vajadzīgo grāmatu un burtnīcu iegādāšanai un aizgāja. Birznieks-Upītis 6, 355.

2. *Muižnieks (parasti gados vecs).*

veclaicība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c l a i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; veclaicīgums.* □ Atverot kambara durvis, jau sitās pretī savāda nostāvējusies, pa pusei .. veclaicības piesātināta drēbju smaka .. Austriņš 1, 132.

veclaicīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veclaicīgi.** *Tāds, kas attiecas uz kādu no pagājušajiem laikposmiem; tāds, kam piemīt kādā no pagājušajiem laikposmiem radušās īpašības, pazīmes.* Veclaicīga valoda. V. dīvāns. V. kamīns. □ Neliela jumtistabiņa ar slīpiem griestiem. Veclaicīga, smagnēja kumode ar tādu pašu vecmodīgu .. spoguli koka ietvarā. Ezera 1, 14. Sarežģītas rozetes vidū karājas smalkā bronzas kalumā darināta veclaicīga lustra ar kristāla karuļiem. Dripe 5, 88. Aiz sienas radio spēlēja veclaicīgu dejas mūziku, laikam kādu Vīnes valsi. Pasaules sp I, 293.

veclaicīgums, -a, v.; parasti vsk *Vispārināta īpašība → v e c l a i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; veclaicība.* Mēbeļu v. Istabas iekārtojuma v.

veclaiku, ģen., nelok. *Saistīts ar kādu no pagājušajiem laikposmiem, tam raksturīgs.* □ Laima: Nost! Vai jums nemaz nav goda jūtu? — Langarts: Jūs vēl ļoti turaties pie veclaiku uzskatiem. Aspazija 3, 237. Viņi apsēdās veclaiku krēslos, kas Mujānos bija saglabājušies gandrīz vai no aizpagājušā gadsimta. K Zariņš 1, 30. Programmā bija kāda veclaiku luga ar aktieriem .. parūkās, kas stīvi kustējās un neveikli klanījās, un runāja tādā kā pusdzejā. Janovskis 1, 66.

veclatvieši, -u, v.; **veclatvietis,** -ša, v.; **veclatviete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** v.; vēst. *Latviešu kultūras darbinieki (19. gadsimta 50.—60. gados) ar samērā konservatīviem uzskatiem.*

2. *Latvieši, kas kādā arvalstī ir apmetušies pirms samērā ilga laika (atšķirībā no latviešiem, kas tur ir apmetušies vēlāk).* □ Amerikas veclatviešu avīzes un Londonā bībeles vēl ap 1940. gadu tika iespiestas .. vecajā rakstībā .. Lit M 90, 38, 5.

vecļaudis, -žu, v.; tikai dsk. *Vecie cilvēki; veco cilvēku kopums.* □ Vai dzilna to vecļaužu stāstu par sudraba kalējiem zina? Kaldupe 7, 70. Visbēdīgāk klājās tiem, kas nejaudāja vairs ne spaini panest, ne kannu izcilāt. Salas vientuļo vecļaužu dārzi draudēja pārtapt par tuksnesi. Vāczemnieks 5, 91. . . veca un slima māmiņa, kura pārradusies no Krievijas, . . uz laiku apmetusies vecļaužu pansionātā. Neatk Cīņa 90, 9, 3.

vecmāmiņa, -as, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vecāmāte.* □ Tā [par pilnām ģimenēm] apzīmē ģimenes, kurās ir tēvs, māte un bērni. Un tomēr! . . tā nav vēl īsti pilna ģimene. Pietrūkst trešās paaudzes — vecmāmiņas un vectētiņa . . Sk Ģ 83, 8, 15. . . Jankas vecmāmiņa atkal atnākusi apciemot savu mazdēlu. Grīns 1, 230. sal. Divas lielās ievas olnīcas malā tagad ir sirmas kā vecmāmiņas. Akuraters 1, 15. pārn. Kolkas bākai — Latvijas bāku vecmāmiņai — šogad apritēja simts. Zv 84, 24, 8.

vecmamma, -as, s.; sar. *Vecāmāte.* □ . . vecmamma cepa rausi, bet es — pašdarinātus ķiņķēziņus ar roziņu acīm. Sk Ģ 77, 1, pielikumā 11. . . vecmamma sāka gausties par mūžīgi neapdarāmajiem darbiem . . Kalve 4, 85.

vecmāmuļa, -as, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vecāmāte.* □ Toreiz, kad viņa . . ar vēl jaunāku mazo māšeli palika divas vien starp kara ugunīm — bez vecākiem, bez apgādības un aprūpības, abas savā paspārnē pieņēma vecmāmuļa. PL Siev 76, 4, 4. Man ir divi labie gariņi — māmuļa un vecmāmuļa. Māte tepat blakusistabā, bet vecmāmiņa uz laukiem. Ērgle 7, 55. «Vai dieniņ, ar šitādu kuģi jau nu gan diez cik droša braukšana nebūs!» bērniem piepalīdzot, vecmāmuļa beidzot ietrausās laivā. Vāczemnieks 4, 63.

vecmāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Medicīnas darbiniece (ar vidējo speciālo izglītību), kas seko grūtniecības norisei, sniedz palīdzību dzemdībās; sieviete (tautas medicīnā), kas sniedz palīdzību dzemdībās.* □ . . vecmāte palīdz nākt pasaulē un pirmā sveic mazo cilvēciņu, rūpējas par viņa un jaunās māmiņas veselību. Ves 83, 5, 2. «Ilgāk arī vairs nav laika, man jaunnedēļ jābrauc meklēt vecmāti. Jauns dzīvotājs prasās nākt pasaulē.» Sakse 7, 206. «Man liekas, ka viņš tikai vakar būs beidzis pirmās palīdzības kursus. Dumjš kā zeķe. Dziļi elpot? Tādu padomu tev zinās dot pat pagasta vecmāte.» Pasaules sp I, 204.

2. reti. *Vecāmāte.* □ «Čigāni, vecmāt, čigāni!» viņa iekliedz vaļējās klēts durvīs, kur vecmāmiņa rīkojas gar tīņiem [tīnēm]. Brigadere 2, 116. Man bija liels brīnums, ka tik daudz dziesmu varēja ietilpt manas vecmātes galvā; viņa teica un teica, bet dziesmu nekad nepietrūka. Jaunsudrabiņš 2, 5.

vecmeistars, -a, v.; **vecmeistare,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Ilggadējs (kādas nozares) speciālists, kas savā darbībā ir guvis izcilus panākumus.* □ Porcelāna gleznojumiem metus ir devis jau mūsu lietišķās mākslas vecmeistars Jūlijs Madernieks. Māksla 59, 2, 17. Padomnieks: Tādus aplausus pat vecmeistariem reti nākas dzirdēt, kur nu vēl pirmajā koncertā. A Eglītis 1, 110. . . šīs basketbola vecmeistaru sacensības ir masu sarīkojums . . Mēs esam pārliecināti, ka šodienas pirmajai un otrajai veterānu līgai piebiedrosies trešā līga . . Sports 86, 37, 2.

vecmeita, -as, s. *Sieviete, kuras vecums, parasti ievērojami, pārsniedz laulību vecumu un kura nav apprecējusies.* Palikt (arī nodzīvot) vecmeitās (retāk vecmeitā) — *neapprecēties.* □ . . māsas esot bijušas pārāk izvēlīgas un tamdēļ vecās meitās palikušas, bet tauta pret vecmeitām un vecpuišiem nekad nav pārmērīgu cieņu jutusi. Andersone 1, 164. Daži laulības dzīvi nodibina vienkārši tāpēc, ka grib būt precējušies, baidās palikt vecmeitās vai vecpuisī. Purs 4, 242. «. . bet, kad nu es līdz šim neesmu iemīlējusies, tad laikam nekad neiemīlēšos un neapprecēšos. Mans liktenis° ir nodzīvot mūžu vienai jeb vecmeitā, kā vīrieši mūs rupji zākā, vecmeitu piezobodami un iedomādami par nelaimīgāko radījumu pasaulē . .» Zeiboltu J IV, 161. «Vai jums bija ģimene?» es jautāju. — «Nē,» Emma klusi atbildēja. «Paliku vecmeitās.» Pasaules sp I, 98.

vecmeitība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c m e i t ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vecmeitīgums.* □ Savā vecmeitībā . . Anniņa bija saglabājusi nevis jaunavību, bet gluži neskartu bērna prātu. Dzene 3, 138. Par spīti savai vecmeitībai un uzsvērti atturīgajam ģērbšanās veidam, par spīti mājskolotājas amatam, Zēhāna jaunkundze pati vienmēr bija . . labā omā . . Zigmonte 18, 17.

vecmeitīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecmeitīgi.** *Saistīts ar vecmeitu, tai raksturīgs.* Vecmeitīga izturēšanās. □ . . Lavīzē lieliski sadzīvo vecmeitīgais kauns, bildinot kalpu Mārtiņu . . , ar kapitāla īpašnieces apziņu . . Lit M 58, 46, 3.

vecmeitīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c m e i t ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vecmeitība.* Izturēšanās v.

vecmodes, ģen., nelok. *Vecmodīgs.* □ . . vienu šādu [nabadzīgu] istabu apskatījis, cilvēks var nepūlēties ieiet pārējās. Gulta, galds, drēbju skapis. Varbūt vecmodes etažere izvirpinātām kājiņām. Zigmonte 1, 110. Dažreiz . . puiši mēlgaļi par to zobojās, ka Silmežu Trīnei esot vecmodes vārds . . Apsīšu J 2, 84.

vecmodība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c m o d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vecmodīgums.* □ Māte izdomājusi: Brigitai vajag pūru. Brigita sākumā smiedamās vairījusies — kur nu tādu vecmodību, kas gan šodien to vēl piemin! Zigmonte 6, 99. Viņi apstājās pie neliela, savā vecmodībā skaista divstāvu namiņa . . J Kalniņš 5, 13.

vecmodīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecmodīgi.** *Saistīts ar kādu no pagājušo laikposmu modēm, tai raksturīgs; nemoderns; arī veclaicīgs.* V. rakstāmgalds. V. uzskats. □ Ne vēsts no tik vecmodīgas mantas kā gulta, tās vietā tahta . . Zigmonte 4, 26. Te pēkšņi — kāds dziesmu dzied, Vienkāršu, vecmodīgu . . Purvs 1, 236. Kapara krāsas bizes Vilma nēsāja, apvītas ap galvu; tas izskatījās drusku vecmodīgi, taču . . klasiski glīti. Skujiņš 14, 395.

// Tāds, kas turas pie pagājušo laikposmu uzskatiem, paražām, normām u. tml. □ Mārtiņš: Viņa? Mana kundze? Tā sieviete? Viņai nav nekādas teikšanas. Viņa ir vecmodīga un atpalikusi, un viņai jāstāv klusu. A Eglītis 1, 358. «Tu esi briesmīgi vecmodīga. Tu nevari un nevari saprast, ka tāda ir [matu sakārtojuma] mode. Un visas meitenes tā nēsā.» Brodele 17, 15.

vecmodīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c m o d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vecmodība.* Tērpa v. □ Vienīgais, ko Tāļa dejošanas manierei pie labas gribas varēja pārmest, bija zināms stīvums, vecmodīgums . . Zigmonte 17, 183.

vecot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Kļūt vecam vai vecākam; arī kļūt vecam, nelietojamam.* Mežs veco. Gumija veco. □ Savāda lieta, tieši brīžos, kad spogulis tev rāda vecot sākušu vaigu, tu nepavisam nevari no tā novērsties. Zigmonte 15, 68.

vecozols, -a, v. *Ozols, kam ir samērā liels vecums.*

vecpiene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Govs, kas trīs mēnešus pēc atnešanās nav kļuvusi grūsna.*

vecpiens, -a, v. *Piens, kas rodas govs laktācijas perioda beigās un no parastā piena atšķiras ar augstu viskozitāti un nepatīkamu, rūgtenu garšu.* Vecpiena govs — *vecpiene.* □ Dažreiz rūgts ir tā saucamais vecpiens . . Lauku Dzīve 85, 4, 30. . . jaunpiena un vecpiena piejaukumi gadījušies. Siera ražotājiem garšas izjūta ir apbrīnojama . . PL Siev 76, 10, 11. Cik daudz piena vairāk gan būtu saražots, ja saimniecībā nebūtu mazražīgu vecpiena govju . . Cīņa 63, 241, 2.

vecpilsēta, -as, s. *Pilsētas daļa, kas ir celta senatnē.* □ Pulkstenis Pēterbaznīcas tornī nospēlē «Rīga dimd», skaņas kā mīksti kamoli noripo pār vecpilsētas dakstiņu jumtiem . . Kolbergs 3, 107. Trīs senas kapsētas vien ir Ventspils vecpilsētā zem vairākām kārtām apbūvētajiem kvartāliem. Lit M 86, 3, 16.

vecpuisība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c p u i s ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vecpuisīgums.* □ . . Reinis notur sirdij priekšā vecpuisības vairogu, un mēs neko neuzzinām par to, vai fotogrāfs Reinis Migla ir tikai mīlēts, vai arī pats mīlējis. Dzene 1, 89. . . Tārmanim neviena meitene nav pietiekami laba, lai viņš saistītu ar to savu dzīvi, — citādi viņa vecpuisību neizskaidrot. Purs 1, 166.

vecpuisīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecpuisīgi.** *Vecpuisisks.*

vecpuisīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c p u i s ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vecpuisība.* Domāšanas v.

vecpuisis, -ša, v. *Vīrietis, kura vecums, parasti ievērojami, pārsniedz laulību vecumu un kurš nav apprecējies.* Palikt (arī (no)dzīvot) vecpuisī (retāk vecpuišos) — *neapprecēties.* Nelabojams (arī zvērināts) vecpuisis — *padzīvojis vīrietis, ko nav iespējams pārliecināt stāties laulībā.* □ «Vai jums ir sieva?» ne no šā, ne no tā iejautājās kapteinis. — «Esmu vecpuisis,» atbildēja Antons. Grīva 7, 42. Gaida [māte], kad dēls beidzot sameklēs sievu. Nāk jau vecpuiša gados, bet vēl aizvien neprecējies. Avotiņa 2, 15. Nurža: Arī no sejas un auguma esmu paglīts un tomēr vēl vienmēr un joprojām palieku vecpuisī. A Eglītis 1, 124. «Kura meiča tad pie tevis nāks? Visu mūžu nodzīvosi vecpuisī . . Uz ballēm tu arī neej . .» Lukjanskis 2, 120. Viņš dzīvoja vecpuisī, jo nevarēja atrast sievu sev pa prātam. Bels 7, 32. . . Garais Ingus pieder pie tās vecpuišu šķiras, kuri jādēvē par nelabojamiem. Nevar teikt, ka viņš ienīstu sievietes . . Nē, gluži otrādi. Bet viņš vēl līdz šim dzīvo neprecējies un nekad neapprecēsies, kā pats apgalvo. Mākonis 1, 35. Tokšs . . bij zvērināts vecpuisis un no sievietēm bēga kā . . no krusta. Austriņš 2, 413.

vecpuisisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vecpuisiski.** *Saistīts ar vecpuisi, tam raksturīgs.* V. mājoklis. □ Virtuvē īsti vecpuisiska nekārtība, uz galda stāvēja nemazgāti trauki . . , pa roku galam mētājās . . netīri dvieļi, viss pārklājies putekļiem. Vilks 5, 82.

vecpuisiskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e c p u i s i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vecrozā, nelok. *Rozā ar violetu nokrāsu.* □ Melnā pamatā [segā] izvietotas vecrozā šatiera svītras . . PL Siev 79, 11, pielikumā.

vecs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kas ir dzīvojis jau samērā ilgi, kam ir samērā daudz gadu (par cilvēku); pretstats: jauns.* Veca sieviete. □ Elga Meldre: Tur bija viņa fotouzņēmumi, sākot no maza bērna . . un beidzot ar dzīves saliektu vecu vīru. A Grīgulis 9, 632. Māte . . nemaz vēl nebija veca, viņai bija tikai daži gadi pāri četrdesmitiem, bet viņas mati jau bija sirmi un mugura salīkusi. Zālīte 5, 183. Es allaž nobīstos, vai tiešām esmu kļuvis tik vecs un manş gars jau tik salauzts, ka esmu palicis sentimentāls? A Eglītis 2, 6. Priekš jaunu ļaužu priekiem viņš bij par vecu . . K Skalbe 1, 183. *// Par cilvēku grupu.* Vecā paaudze. □ Šie stāsti bija ļoti līdzīgi tiem, ko dažkārt mēdza atcerēties Harija tēvs . . un vispār vecie latviešu zvejas ļaudis. Talcis 7, 229. *//* ar not. galotni. *Savienojumā ar uzvārdu: lieto, runājot par abiem vecākiem, retāk par tēvu vai māti pretstatā dēliem vai meitām ar tādu pašu uzvārdu.* □ Vasaras beigās Grašu tēvs aizveda jauno Pakalnu un Zani pie mācītāja. Uzsauca pirmo reizi. Vecie Pakalni vēl smīnēja vien . . Sakse 2, 27. Uz acumirkli ielaida vecos Kalniņus jātnieku vidū pie Jēkaba . . Birznieks-Upītis 1, 46. . . tas nebij nekāds babulnieks, ko te glabāja, bet Brīviņu pirmais gruntnieks, vecais Vanags . . Upīts 4, 238. *// Tāds, kas ir ilgi dzīvojis un novecojis (par dzīvniekiem); tāds, kas ir ilgi audzis un (parasti) pāraudzis (par augiem, to kopumu).* V. vilks, Vecas govis. Veca liepa. Veci ceriņkrūmi. V. mežs. □ . . zirgs kļuva vecs un nespēja vairs strādāt . . LTP 76. Saimniekam bija vecs, akls suns, kas savu mūžu jau bija nokalpojis. Paegle 4, 342. Un tad . . man ienāk prātā pīlādžkoks. . . Varbūt tā nemaz vairs nav. Tas bija vecs koks. Varbūt vētra izgāzusi — tik vecs tas bija. Pasaules

sp I, 375. ◇ Vecs buks sar. — *daudz pieredzējis, parasti vecs, cilvēks. // Tāds, kas ir parādījies vai izveidojies samērā sen (par debess ķermeņiem).* Vecs Mēness astr. — *Mēness, kas no Zemes redzams kā šaurs sirpis, kura ieliekums vērsts pret Sauli.* □ ..pēc gadiem četrdesmit pieciem uz mūsu vecās Zemes būs divreiz vairāk cilvēku nekā pašreiz. Liesma 64, 3, 6. ..Nez kāpēc nejūtos vairs drošs: Vai mēness šonakt vecs un dilstošs Vai gluži jauns un pieaugošs? A Skalbe 9, 124.

2. *Raksturīgs cilvēkam vecumā; vārgs, nespēcīgs.* □ «Bet kājas gan vecas, neklausa vairs... no visa var manīt, ka vakars klāt,» Andra tēvs atteica.. Apsīšu J 3, 42. Sirmajam jūrniekam acis kļuvušas vecas, tās asaro, sevišķi vējainā laikā. Līvs 3, 21. Tad lūpas sašķobās, seja pēkšņi kļūst veca un savītusi. Dripe 3, 237. ◇ Veca galva — *aiz vecuma pavājināta atmiņa, saprašanas spēja.*

3. *Tāds, kas samērā ilgi strādā, darbojas (kādā nozarē); tāds, kam ir liela, ilggadēja pieredze (darbā).* □ «Vesela rinda darbiniecu ir jaunākas par mani, vēl nesen mani viens nosauca par veco kadru..» Zigmonte 4, 48. «..ir uzņēmumi ar slavenu vēsturi, nevar būt, ka tajos nav neviena veca speciālista..» Krūmiņš 1, 48. Siliņam ir divdesmit gadu, bet vecie zvejnieki par viņu saka: «No tā dienās būs lietas koks...» Līvs 1, 12. // *Tāds, kas ilgi, daudzus gadus nodarbojas (ar ko).* V. kolekcionārs. V. fotoamatieris. □ Zaķis... Baronlielskungā pamazām pamodās vecais mednieks°. Upīts 18, 38. // *Tāds, kas samērā ilgi dzīvo (kādā vietā).* □ ..viņa piezvanīja arī man, domādama, ka es, vecs šejienietis, varēšu par atradumu pastāstīt kaut ko sīkāk. Birze 3, 7. // *Tāds, kas samērā sen ir ieguvis kādu stāvokli, nonācis kādās attiecībās.* □ Reiz tramvajā Tenis Upmalis satika vecu paziņu, ar kuru tas bija strādājis kopā fabrikā.. Skujiņš 5, 23. «Jūs taču esat veci draugi.» Dripe 2, 101.

4. *Tāds, kas ir sen darināts, tāds, kas pastāv samērā ilgi; tāds, kas ir sen nodibināts, izveidots.* V. muižas centrs. □ Andrejs nezināja, ko iesākt ar savu veco rakstāmgaldu. Tas bija kalpojis vairākus gadus, bija liels, ērts, dziļām atvilktnēm un izvelkamu atbalstu rakstāmmašīnai vai tējas tasei. Pasaules sp II, 23. Straumēni ir ļoti vecas mājas, un to var redzēt no lielajiem kokiem, kas aug ap viņu ēkām. Virza 1, 19. ..Ģente ir veca pilsēta. Tās sākums meklējams 9. gadsimtā. Rīgas B 58, 114, 6. Asfalts bija izdrupis, un atkal nāca redzams vecais, izturīgais bruģis.. Zigmonte 17, 5. // *Tāds, kas ir samērā sen izgudrots, atklāts, radīts; sen zināms.* Veca lieta — *tas, kas ir jau sen zināms.* □ Stikls ir sen pazīstams materiāls. Arī stikla mākslinieciskā apdare ir veca māksla, apgūta jau pirms mūsu ēras. Lauku Dzīve 76, 11, 18. Krokusi ir viena no vecākajām pasaules puķu kultūrām, kas bija pazīstama jau pirms 3500 gadiem.. Lauku Dzīve 81, 3, 16. «Darba gaitā [filmas] virsraksti bieži mainās,» Biruta paskaidro vecu patiesību. Zigmonte 4, 25. Kaukēns: Tā jau veca lieta: jo retāki viesi, jo veiklākas namamātei kājas. Blaumanis 6, 363. // *Tāds, kas ir radies, izveidojies, pastāvējis pirms samērā ilga laika pagātnē un (parasti) joprojām pastāv.* Vecās tradīcijas. Veca mīlestība. Vecā pasaule — *Eiropa, Āzija, Āfrika (atšķirībā no Amerikas).* Vecais kontinents — *Eiropas kontinents (pretstatā Amerikai).* □ Gaužēns: Esmu cēlies no vecas, senas cilts. No kalpu cilts. Zālīte 3, 14. Izgājuši meža malai cauri pie Druviņu lauciņiem, viņi apstājas, i nepazīst vairs veco vietu, uz kurieni viņi tik bieži nākuši. Birznieks-Upītis 6, 143. «Vai man te vaļas nezin cik reižu braukāt. Labi, ka aiz vecas draudzības vienreiz atbraucu.» Dripe 2, 60. // *Tāds, kas ir samērā sen sacerēts, arī izdots.* V. joks. Veca ziņģe. V. dokuments. □ Katra vecā pastkarte — tā ir daļiņa vēstures, kas glabā sevī aizgājušās pasaules elpu. Lit M 80, 45, 16. Savu lielāko daļu laika viņš pavadīja rakstāmistabā, rakņādamies pa veciem, noputējušiem rakstiem.. Zeiboltu J I, 105. «Visapkārt sprēgāja virpas skaidas, dūca ratiņu spoles, bet gaišākajā vietā pie pašа skala kāds lasīja vecajā, biezajā grāmatā ar melnajiem vākiem un spožiem misiņa stūriem.» Pasaules sp II, 178. // parasti ar not. galotni. *Tāds, kas jau pirms ilgāka laika ir ienācies, nobriedis; tāds, kas ir novākts iepriekšējā gadā.* Vecie rudzi. Vecie kartupeļi. □ Uzturā izlieto jaunas saknes, vecās saknes ir negaršīgas, koksnainas. Rīgas B 58, 235, 6.

5. *Tāds, kas, ilgāku laiku tiekot izmantots, lietots, ir novecojis, kļuvis lietošanai nepiemērots, nederīgs.* □ Zvana tornis Augstkalnu kapsētā bija vecs, apsūnojis, sašķiebies.. Laicens I, 120. ..saimnieks pašlaik plēsa nost salmus kūts jumtam.. «Vecs jumts, sak, jānoplēš pakaišos, tikpat rudenī jāliek jauns.» Sakse 2, 37. // *Novalkāts (par apģērbu, apaviem).* □ Melns, nodriskāts lakatiņš galvā. Veca, salāpīta vīriešu žakete mugurā. Rihters 1, 425. Vecā, caurā kreklā stinga pleci.. Sirmbārdis 1, 40. Saimnieks atdevis savus vecos zābakus, Mārtiņš bij tik laimīgs.. Vienam pazole gan vaļā,.. galvas bij sarkanas un cietas kā koks. Upīts 4, 259. // *Tāds, kas, ilgāku laiku tiekot uzglabāts, ir sabojājies, kļuvis lietošanai nederīgs (par uzturlīdzekļiem, ēdieniem).* V. ievārījums. Veca zupa. □ ..[vīrietis] saoda sēra smaku. Viņam šķita, ka smird simts vecas olas. Ādamsons 2, 138. Svaigām zivīm žaunas koši sarkanā krāsā,.. acis izspiedušās, dzidras; vecām zivīm žaunas gļotainas, zilgani pelēkas.. Rīgas B 58, 83, 6. ..todien pārdošanā bija vecs, sarūdzis piens. Rīgas B 83, 204, 5. // *Tāds, kura lietošanas, derīguma termiņš ir beidzies (piemēram, par dokumentiem).* Veca caurlaide. V. kalendārs.

6. parasti ar not. galotni. *Tāds, kas ir jau pagājis, bijis (par laiku, laikposmu).* Vecais gads — *pagājušais gads.* Vecie (arī agrākie) laiki — a. *Pagātne.* b. *Laiks, kad ir pastāvējusi kāda (tagad vairs neesoša) sabiedriskā vai valsts iekārta.* □ ..gads.., ar kuru tik daudzas dienas un naktis kopā būts un sarasts,

pēkšņi kļuvis par veco, par pērno gadu un aizgājis .. Zigmonte 11, 135. Kaspartēvs zina nebeidzamus stāstus par vecajiem laikiem, kad no Kolkas līdz Lūžņai gar piekrasti lībieši vien dzīvojuši. Zigmonte 2, 190. Reiz bija — tā sākas pasaka — reiz vecos, labos laikos bija ... Pasaules sp I, 434. «Cik tas gan skumji, ka tu tik neiecietīgs pret tēvu. Viņš ir vecu laiku cilvēks, tad par ģimeni bija citādi ieskati.» Bendrupe 2, 131. // *Tāds, kas ir saistīts ar pagājušo, bijušo laiku, laikposmu, tiem raksturīgs.* Vecais valsts aparāts. Vecā nauda. Veci notikumi. □ Ambaltajs nodevās vecām atmiņām. Cik reižu viņš šo pašu celiņu bija nācis kājām, kad .. tēvs vēl nebija atjājis pretim. Birznieks-Upītis 6, 187. Dzīve bij strauji aizskrējusi tālāk, cilvēki kļuvuši citādi, vecie vērtējumi vairs nederēja .. Upīts 4, 643.

7. parasti ar not. galotni. *Tāds, kas ir bijis, pastāvējis pirms kā cita, pirms tagadējā, pašreizējā; iepriekšējais.* Vecais direktors. Upes vecā gultne. Vecā adrese. Vecā Derība — *Bībeles pirmā daļa.* □ .. tagadējais kalējs aizveda orē agrāko kalēju ar piederīgiem to pašu ceļu atpakaļ, pa kuru tie .. atnāca. Vecais kalējs bija ielikts orē pusguļus .. Birznieks-Upītis 1, 18. Vai jaunajam dzīvoklim būs viens logs tāpat kā vecajam? Kalndruva 5, 132. .. [kuģa] komandā gan vairāki cilvēki bija mainījušies, taču pamata kodols palicis vecais. Talcis 7, 273. Bībele sastāv no Vecās Derības un Jaunās Derības. Pirmajā daļā ir runa par pasauli līdz Kristum, par pasauli vēl nepilnīgās, daļējās saitēs ar Dievu (tāpēc — Vecā Derība). Jaunajā Derībā ir runa par jaunām saitēm ar Dievu Jēzū Kristū. Rubenis 1, 70. // *Tāds, kuru ir nomainījis kas jauns, tāds, kura vietā nācis kas cits.* Vecā stila (arī Jūlija) kalendārs — *gadu skaitīšanas sistēma, ko sāka ieviest 46. gadā pirms Kristus dzimšanas.* Vecā ortogrāfija val. — *latviešu ortogrāfija (aptuveni līdz 20. gadsimta 20.—30. gadiem), kurā izmantoja gotiskos burtus un vācu ortogrāfijas paņēmienus garo patskaņu un šņāceņu apzīmēšanai.* Vecā druka sar. — *iespiedums ar gotiskajiem burtiem.* □ Skaidrs, ka nav tik vienkārši veco administratīvi komandējošo sistēmu nomainīt ar tautas varas .. elementiem. Lauku Avīze 90, 34, 8. Krievijā oficiāli bija spēkā Jūlija kalendārs, tāpēc [raksta] norādēs visu Rīgas laikrakstu datumi ir pēc vecā stila. Zv d 85/86, 1, 49. Aizveru grāmatu ar veco druku. Čaklais 6, 19. .. Mancelis šai grāmatā .. liek pamatus .. vecajai latviešu ortogrāfijai, kas pastāvēja 300 gadu. Jaun Gr 61, 1, 44.

8. *Savienojumā ar laika mērvienības nosaukumu: norāda uz noteiktu (kā) eksistēšanas, pastāvēšanas ilgumu.* Mēnesi v. bērns. Divpadsmit gadus v. pusaudzis. □ Tagad viņa atgādināja nevis astoņpadsmit, bet astoņus gadus vecu meiteni. Vilks 5, 149. «Tu nu gan neesi savācis ne tik daudz [siena], ar ko trīs dienu vecu teļu pabarot,» nodomāja Kļava. Kalndruva 5, 217. .. Tūteres ozols, domājams, ir ap 800 gadu vecs. Galenieks 2, 316. Erfurte ir vairāk nekā tūkstoš gadu veca. Zv 79, 8, 19.

9. lietv. nozīmē: vecais, -ā, v.; vecā, -ās, s. *Cilvēks, kas ir dzīvojis jau samērā ilgi, kam ir samērā daudz gadu.* □ Tagad viņa pārliecinājās, ka tās pašas likstas šodien piemeklē jaunos, kā reiz piemeklējušas vecos, kas kādreiz bija jauni. Purs 4, 340. .. mēs visi zinām, ka vecajam, kā paslepen visi saukā sirmo pulkvedi, par spīti viņa bargajai balsij, ir gādīga tēva sirds. Grīns 1, 275. Kad vēl kādu brītiņu bija sēdējušas, tad vecā sacīja: «Celsimies nu atkal, meitiņ, un iesim tālāk .» Kaudzītes 1a, 6.

10. lietv. nozīmē: vecais, -a, v.; vecā, -ās, s.; sar. *Viens no laulātajiem.* □ Skaidrīte: Nāc nu, August, piesēdi! — Auguste: Man jau nav vaļas tā sēdēt — vecais gaida mājā. Putniņš 1, 24. // dsk. *Vecāki.* □ Harijs smaida piemiegtām acīm. «Kad es beidzu vidusskolu, man arī nebija sevišķa aicinājuma. Tāpat kā tev negribējās mācīties. Bet vecie piespieda un pareizi darīja.» Brodele 17, 31. // *Tēvs vai māte.* □ «Kur tēvs?» es aizgūdamies prasu. — «Tavs vecais? Sveiks un vesels ..» Grīns 1, 110. Pie brokastu galda tēvs sēdēja invalīda ratiņos, pēdējās nedēļās vecais piepeši bija iegribējis apskatīt Rīgu, ņurdēja un žēlojās, ka jau trīs ziemas sēžot mājās .. Bels 8, 120.

11. lietv. nozīmē: vecais, -ā, v. *Tas, kas ir novecojis, savu laiku pārdzīvojis; tas, kas traucē, kavē kā jauna attīstību.* □ Mūžīgi ārdoša cīņa Met bangas pret pasaules krastiem, Cīņa starp iegūto veco Un vienmēr topošo jauno. Aspazija 3, 203. .. jaunais mākslā var būt arī stipri aizmirsts vecais, īstajā laikā un vietā aktualizēts senais. Lit M 79, 33, 2.

○ Vecum vecs — *ļoti vecs.* □ Viktors nez no kurienes sadabūja vecum vecu, jau nodzeltējušu avīzes lapu .. Ezera 1, 258. Vecā gvarde — *pieredzējušu cilvēku grupa (kādā nozarē).* □ Pirmajā miera ziemā Rīgā darbojās tikai viena slidotava, un par ātrslidošanu gudroja vienīgi vecā gvarde .. Saulītis 12, 214. Vecā māte — *vecāmāte.* Vecais tēvs — *vectēvs.* □ .. vecais tēvs pašūpoja savu dēladēlu tikai, kamēr māte bija aizmigusi .. Birznieks-Upītis 6, 89. Veca meita sar. — *vecmeita.* □ Abigaila: Bet es ... ja vēl būtu precējusies. Bet tagad — tikai veca meita. Zīverts 2, 324. .. māsas esot bijušas pārāk izvēlīgas un tamdēļ vecās meitās palikušas, bet tauta pret vecmeitām .. nekad nav pārmērīgu cieņu jutusi. Andersone 1, 164. Vecs puisis sar. — *vecpuisis.* □ Jā, Jēcis vairs nebija tas brīvais, vecais puisis, kas, apracis savu pirmo jaunības mīlestību, bezcerīgi skatās uz vientulības un vecuma pusi. Dziļums 1, 342. ◇ Ieiet (arī ievirzīties, retāk iegriezties) vecajās slīedēs — *izveidoties tā, kā ir bijis līdz šim.* □ .. tēvs un Māra atgriezās Rīgā. Dzīve iegāja vecajās sliedēs .. Kļava 1, 81. ◇ Braukt vecās (arī ierastās) sliedēs, arī braukt pa vecām (arī ierastām) sliedēm sar. — *turpināt līdzšinējā, ierastajā kārtībā, virzienā.* ◇ Celt (retāk vandīt) augšā (vecas lietas, arī vecus notikumus) sar. — *atgādināt, pieminēt ko senu, aizmirstu.* ◇ Noslēgt vecus rēķinus — a. *Norēķināties.* □ Roplains: Uzsāksim jaunu dzīvi. Bet pa-

priekšu noslēgsim vecus rēķinus. Cik daudz tu Ņķim esi parādā? Blaumanis 6, 315. b. *Atriebties.* ◇ Veca dziesma sar. — *saka par ko apnicīgu, daudzkārt dzirdētu.* □ «Vai es tev esmu ko ļaunu mācījis?» atkal atsākās vecā dziesma. Saulītis 12, 140. ◇ Vecs (arī pazīstams) numurs sar. — *saka par darbību, rīcību, kas neizraisa gaidīto pārsteigumu, izbrīnu.* □ «Tur viens krāc.» — «Vecs numurs,» blakus sēdētājs pačukstēja. «Vai tad tu nezini, ka vakarskolas gulētājus nedrīkst modināt?» Saulītis 12, 197. ◇ Pa vecam sar. — *tā, kā ir bijis līdz šim.* □ Kupejā viss bija pa vecam: uz galdiņa mētājās .. cigaretes, pie sienām karājās apģērbu gabali .. Lukjanskis 1, 20. Ārēji viss ritēja pa vecam, viņu savstarpējās attiecībās nekas nemainījās. Purs 1, 118. ◇ Mētājas (apkārt) kā veca nauda sar. — *saka, ja kāds klaiņo.* ◇ Vecais zēns (arī puika) sar. — *lieto vīrieši, familiāri, arī sirsnīgi uzrunājot citu vīrieti vai runājot par viņu.* □ Minhauzens: Ek, veco zēn, vai tev neliekas, ka būtu laiks mums atkal doties plašā pasaulē? .. — Jukums: Tagad jūs atkal runājat kā pieaudzis cilvēks. Zīverts 1, 266. «Pieredzes apmaiņa nekad nenāk par sliktu.» — «Kā nu kuro reizi. Viss ir relatīvs, absolūti viss, veco zēn!» Dripe 10, 251. Brempelis: Es vēlos, lai ap mani visi būtu apmierināti un laimīgi. Vecais puika! Nesaki nekā, mēs vēl dzīvosim! A Eglītis 1, 167. ◇ Kā veca beka vienk. — *saka par neizskatīgu, mazkustīgu, arī īgnu sievieti.*

Sk. vecākais.

vecsaimniecība, -as, s. *Samērā liela, parasti iekopta, privātā lauku saimniecība, kas (atšķirībā no jaunsaimniecības) ir izveidota līdz Latvijas Republikas 1920. gada agrārajai reformai.* □ «Mums ir vecsaimniecība, Ansim, manam tēvam, bija sešdesmit hektāri.» Ziedonis 9, 130. Augstu vērtējamas arī visas senās dzīvotspējīgās vecsaimniecības ar algotiem laukstrādniekiem .. Lauku Dzīve 89, 12, 5.

vecsaimnieks, -a, v.; **vecsaimniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vecsaimniecības īpašnieks.* □ Ratus par trīsdesmit pieciem latiem nopirka kāds vecsaimnieks, kuram bija labi braucamie zirgi. Gulbis 4, 279. 1920. gadā sāktā Latvijas Republikas agrārā reforma izveidoja jaunu zemnieku dalījumu — vecsaimniekos un jaunsaimniekos. Lauku Avīze 90, 7, 6.

vecsēta, -as, s. *Vecsaimniecības ēkas kopā ar pagalmu.* □ Justs Vāglēns nespēj aiziet no vecsētas — paša celtajiem Lejniekiem. Lit M 82, 46, 12. .. «Atstājiet vecsētu koku pudurus! Un piestādiet pagalmus pilnus.» Lit M 82, 49, 10.

vecsudrabs, -a, v.; parasti vsk. *Ilgāku laiku lietots sudrabs, sudraba priekšmets; sudrabs, kura virsma ir mākslīgi padarīta tumšāka.* □ Tie [akmeņi] guļ laukmalās un mežos kā smagas vecsudraba piespraudes .. Lauku Dzīve 71, 5, 8.

vectētiņš, -a, v.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vectēvs.* □ Tā [par pilnām ģimenēm] apzīmē ģimenes, kurās ir tēvs, māte un bērni. Un tomēr! .. tā nav vēl īsti pilna ģimene. Pietrūkst trešās paaudzes — vecmāmiņas un vectētiņa .. Sk Ģ 83, 8, 15. Ilona: Jūsu dēls gribēja būt zinātnieks. — Alberts: Tagad viņam būtu trīsdesmit četri gadi. Es būtu vectētiņš, noņemtos ar mazbērniem .. Gulbis 5, 174.

vectēvs, -a, v. *Tēva vai mātes tēvs.* □ ..mūsu dzīslās rit vectēva asinis, mēdz sacīt, ka vecvecāki palaikam atdzimstot mazbērnos .. Bels 4, 73. .. stingri stāvēja un vēl tagad stāv vectēva stādītais ozols. Zemzaris 4, 167. Viņš bija daudz cilājis tēva, vectēva un vecvectēva rakstus. Viese 2, 81. // dsk.; pārn. *Priekšteči; senči.* □ Un mūsu vectēvi, vai tiešām Tiem dzīves daiļums bijis svešs? Vai neizjuta dabu tiešāk — Kā upe šalc, ko runā mežs? Balodis 7, 16. Viņš bija pietiekami izglītots, lai zinātu, kā vectēviem klājies prūšu baronu laikos. Spāre 5, 373.

vecticība, -as, s.; parasti vsk. *Reliģisku novirzienu grupa, kas radās krievu pareizticības šķelšanās rezultātā (17. gadsimtā) un kas tiecās saglabāt pareizticīgo baznīcas senās tradīcijas un nepieņēma patriarha Nikona reformas.*

vecticībniecība, -as, s.; parasti vsk.; reti. *Vecticība.* □ Mūsu republikas apstākļos saskarsimies ar tām konfesijām, kas šeit kļuvušas tradicionālas. .. visvairāk izplatīts ir katolicisms, luterānisms, baptisms, pareizticība, .. vecticībniecība .. Sk. Ģ 79, 4, 32.

vecticībnieks, -a, v.; **vecticībniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** dsk., v. *Vecticības piekritēju kopums; vecticības konfesija.* □ Vecticībnieki ir ne tikai konfesionāla cilvēku kopība, bet arī īpaša etniska grupa krievu tautas vidē. Mums ir savi paradumi, tradīcijas, folklora. Rīgas B 89, 158, 4.

2. arī vsk. *Vecticības piekritējs, konfesijas loceklis.* □ Pirms vairākiem gadsimtiem netālu no Daugavpils upes labajā krastā apmetās no Krievijas izraidītie vecticībnieki. Ves 83, 9, 13. Pēdējās īstās vecticībnieces. Vientuļas un klusas savā ticībā. Kā ēnas no tālas pagātnes. Gūtmanis 1, 56. .. Silajāņos strādājot, nonācām ļoti tuvā saskarē ar vecticībnieku draudzēm .. Sv Rīts 92, 5, 5.

vecum, apst. *Savienojumā ar adjektīva «vecs» formām izsaka īpašības pastiprinājumu; ļoti vecs.* V. veca patiesība. □ Jā, māja gan vecum vecā. Lauku Dzīve 80, 9, 11. Lielistabā viņiem vecum vecais klons. Spāre 6, 218. .. pārvestajai [līgavai] pēc vecum vecas paražas jāziedo vai nu līdzņemta maize .., vai kas labāks neredzamajam un tādēļ jo vairāk godājamajam Mājaskungam .. K Zariņš 1, 78.

vecumdienas, -u, s.; tikai dsk. *Cilvēka pēdējais dzīves posms, kas sākas pēc spēka gadiem; vecums (1).* Vieglas v. Laimīgas v. Vientuļas v. □ Viņš sāka domāt par vecumdienām, negaidīti saprata, ka vecums atrodas līdzās, vecums tuvojās nedzirdami kā vilciens sapnī .. Bels 8, 103. .. ja cilvēks pēc dabas klusētājs, tad vecumdienās viņš kļūst par mēmu akmeni. Dziļums 1, 300. pārn. .. visi Mīķeli mīl un cenšas zirga vecumdienas atvieglot kā varēdami. Netiek žēlots ne āboliņš, ne auzas .. Andersone 1, 63.

vecumgrupa, -as, s. **1.** *Cilvēku grupa ar noteiktu vecumu.* □ ..[sacensību] dalībnieki (parasti vairāk par diviem simtiem) sacenšas trijās vecumgrupās tām atbilstošās distancēs. Sports 81, 189, 2.

2. biol. *Organismu grupa ar noteiktu vecumu.* □ Populācijas vecumstruktūru raksturo īpatņu skaita sadalījums pa vecumgrupām. Biol r 393.

vecumposms, -a, v. **1.** *Cilvēka dzīves posms, kas atbilst noteiktam vecumam.* Vecumposmu psiholoģija. □ Pusaudža gados iepriekšējā un sekojošā vecumposma atšķirības ir sevišķi izjūtamas. PL Siev 78, 5, 23. Jaunāko klašu skolotāji .. savus audzēkņus sagatavo tā, lai nākamajos vecumposmos viņu mācīšana un audzināšana neradītu nekādus sarežģījumus. Sk Ģ 84, 5, 4.

2. biol. *Organismu dzīves posms, kas atbilst noteiktam vecumam.*

vecums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Cilvēka pēdējais dzīves posms, kas sākas pēc spēka gadiem; ar novecošanu saistītais cilvēka stāvoklis šajā posmā.* Vecuma nespēks. Sirms vecums — *ļoti liels vecums.* Vecuma dienas — *vecumdienas.* Vecuma maize — *nestrādājoša veca cilvēka nodrošinājums ar eksistences līdzekļiem līdz mūža galam; šādā veidā iegūtie eksistences līdzekļi.* Vecuma vaina — *saslimšana, ko izraisījusi organisma novecošanās.* Vecuma galā sar. — *lielā vecumā.* □ Cilvēka mūža ritums liekas dabisks un gluds, ja to novēro no malas. Tad jaunību nomaina brieduma gadi un brieduma gadus vecums .. Ezera 1, 44. Kur ir tā robeža, kad beidzas spēka gadi un sākas vecums — sirmi mati, grumbaina seja, vājredzīgas acis, sakumpusi mugura, trausls miegs .. Rinkule 5, 88. Mindaugs: Esi vecāks kļuvis. — Tautvils: Vecums dara kaunu kājām, ne galvai. Zīverts 1, 341. Tas ir lielais darba rūdījums, kas lauku cilvēkam līdz pat sirmam vecumam palīdz saglabāt darba spējas. Hor 77, 1, 19. «Tas ir labi, mans dēls,» viņa sacīja, «Tu būsi skolots cilvēks, turpināsi tēva darbu .., būsi mans atspaids vecuma dienās.» Dinere 10, 76. «Cik tad es nu vairs braucu jūrā. Nespiež jau arī. Saka, lai pieprasot vecuma maizi. Bet vai es kāds nabags?» A Grigulis 13, 375. // *Ar novecošanos saistīts organisma (dzīvnieka, auga) eksistences pēdējais posms; ar novecošanos saistītais organisma stāvoklis šajā posmā.* □ ..šis mežs ir gluži neskarts, koki krīt no vecuma, pāri aug jauni. Caune 5, 234.

2. *Laikposms, kas ir pagājis kopš cilvēka mūža sākuma un ko parasti izsaka laika mērvienībās.* □ ..mātei malku esmu skaldījis jau no sešu gadu vecuma. J Plotnieks 9, 144. Cik viņa varēja būt veca? Astoņpadsmit? Divdesmit ..? Viņš aptvēra, ka nespēj vairs pēc izskata pateikt jaunu cilvēku vecumu. Pasaules sp II, 113. Neklātienes tehnikumā audzēkņus uzņem bez vecuma ierobežojuma .. Lauku Dzīve 81, 9, 16. // *Laikposms, kas ir pagājis kopš organisma (dzīvnieka, auga) eksistēšanas sākuma un ko parasti izsaka laika mērvienībās.* □ Āpši var nodzīvot līdz 15 gadu vecumam. Tauriņš 1, 183. Latvijas dižākais ozols aug Tukuma rajonā, Kaivē. Tā vecumu vērtē ap 800—1000 gadiem. Biol r 78. // *Laikposms, kas ir pagājis kopš (kā, piemēram, parādības, priekšmeta) rašanās, izveidošanas un ko parasti izsaka laika mērvienībās.* □ ..automatizēto un mehanizēto līniju vidējais vecums bija 6,6—7,3 gadi. Zv 83, 21, 2. // savienojumā ar apzīmētāju. *Posms (kā) dzīvē, eksistencē, kuram ir raksturīgas noteiktas īpašības, pazīmes.* Pensijas v. Pirmsskolas vecums — *bērnības posms no 3 līdz 6 gadu vecumam.* Skolas vecums — *vecums aptuveni no 7 līdz 18 gadiem.* Pārejas vecums (arī laiks) — a. *Cilvēka fizioloģiskās attīstības posms, kurā organisms pārtop par pieauguša cilvēka organismu.* b. *Klimakss.* Ģeoloģiskais vecums — *laikposma ilgums, kas pagājis kopš attiecīgās ģeoloģiskās struktūras veidošanās sākuma.* □ Pusaudžu vecumā rodas disproporcija starp visa ķermeņa un plaušu, kā arī sirds un asinsrites sistēmas attīstību. Ves 81, 10, 8. Egle sasniedz cērtamo vecumu 80 gados, bet priede — tikai 100 gados. Mauriņš 1, 134. Laukos mēs, pirmsskolas vecuma bērni, bieži organizējām izrādes un rīkojām pasaku vakarus .. Artmane 7. Skolas vecums ir pastiprinātas organisma augšanas un skeleta attīstības periods. Ves 75, 3, 15. // lok.: vecumā, apst. nozīmē. *Stāvoklī, kad kopš mūža, eksistences sākuma ir pagājis noteikts, parasti laika mērvienībās izteikts, laikposms.* □ ..vai tad mācītājs Stūris piecdesmit divu gadu vecumā vairs nedrīkstēja dzīvot un būt mazliet laimīgs? Saulītis 12, 57. Jēkabs Gudrais bij Lieknāju Lates vecumā. Jaunsudrabiņš 8, 8. Audzināšana atšķiras no dresūras ar to, ka nodarboties nākas ar kucēnu, kam nav nobriedusi nervu sistēma. Visi nosacītie refleksi un paradumi, kas rodas šajā vecumā, ir ļoti stabili .. Lauku Dzīve 78, 1, 31.

3. *Nolietojums, kas radies kādā, parasti ilgākā, laikposmā.* □ Aiz vecuma zemē iegrimušās, no ārpuses apšūtās dzīvojamās ēkas .. mirgoja braucējiem pretī .. Niedre 13, 107. Tēvs .. sēdēja galda galā. Viņa melnais svārks no liela vecuma spīdēja. Kurcijs 4, 130. «Skat, Pič, mans zābaks aiz vecuma .. sāk atšķiebt apakšējo lūpu!» Viese 2, 140.

vecumvecs, -ais; s. -a, -ā. *Ļoti vecs.* □ Pēc vecumveca ieraduma Jaungada vakarā visi sadevās rokās .. par zīmi, ka viss pagājušā gada naids un pārkāpumi aizmirsti .. Birznieks-Upītis 6, 85. Liekas taču, ka mūsdienās vairs nav spēkā vecumvecā tēze: vīrietis var atļauties visu, sieviete — neko. Sk Ģ 84, 5, 32.

vecupe, -upes, dsk. ģen. -upju, s. *Pilnīgi vai daļēji atdalījies kādreizējais upes gultnes posms.* □ Dažu upju .. ielejās izvietoti sekli palieņu ezeri. Tās ir vecupes — šauri un gari upju gultnes posmi, kurus upe meandrējot pametusi. Ģeogr 85. .. Gauja ir ļoti untumaina, jo katru gadu mīl mainīt gultni. Pamazām līkumi veido cilpas, bet tās reizēm it kā notrūkst un paliek par vecupēm. Goba 5, 72. «Kādreiz šeit bija Daugavas grīva. Sešpadsmitā gadsimta

beigās upe palu laikā izlauza sev jaunu — pašreizējo gultni. Vecupi vēl tagad sauc par Vecdaugavu.» Ērgle 7, 20.

vecuvecs, -ais; s. -a, -ā; pareti. *Vecumvecs.* □ ..[cehā] valdīja tāda mazliet vecmodīga kārtība, bet tā tieši saderējās ar iecirknī pastāvošo vecuveco tehnoloģisko procesu. Jansons 3, 347.

vecvārds, -a v.; val. *Novecojis vārds, ko mūsdienu valodā lieto reti vai nelieto nemaz.* □ Zūdošie un zudušie vārdi veido leksikas grupu, ko apzīmē ar terminu vecvārdi. Pretstats šai grupai ir jaunvārdi, tas ir, vārdi,.. kuru lietošanas vēsture tikai sākas. Laua 1, 181. Vecvārdiem no jauna iekļaujoties mūsdienu literārās valodas sistēmā, to kvalitāte mainās. Veidemane 1, 35.

vecvecāki, -u, v.; tikai dsk. *Tēva vai mātes vecāki.* □ ..laimīgie jaunie tēvi paziņo savām māmuļām un tēviem, ka tie kļuvuši vecvecāki. Liesma 72, 12, 4. ..mēdz sacīt, ka vecvecāki palaikam atdzimstot mazbērnos, un sava daļa patiesības tur slēpjas. Bels 4, 73. Nekad neiet pie otra ar tukšām rokām, tas bija manu vecvecāku princips. Līce 2, 15.

vecvecmāmiņa, -as, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vecvecmāte.* □ ..pienāks laiks, un par vecmāmiņām kļūs tagadējās meitenes.., jo vecvecmāmiņas.. sen nogulušās savā pēdējā miera vietā. Zigmonte 15, 76, ..dzejnieces [Aspazijas] vecvecmāmiņa — Gudēnu māte — zinājusi Bībeli no galvas.. Viese 3, 13.

vecvecmāmuļa, -as, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vecvecmāte.* □ Pūra lādēs glabājas arī gadu desmitiem vecas villaines, ko audušas varbūt vecvecmāmuļas. Lauku Dzīve 80, 9, 20. Milzīgās skaidu kaudzes zivju fabrikas sētā.. Māte smaržoja pēc skaidām un žāvētām reņģēm un vecāmāte; man liekas, ka visas vecvecmāmuļas tur aizsaulē staigā, skaidu smaržās satinušās.. Ziedonis 11, 20.

vecvecmāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Tēva vai mātes vecāmāte.* □ «Katram ļaužam [cilvēkam] vecāsmātes divas, vectēvi divi, vecvecmātes četras, vecvectēvi četri. Tā tie radi iet plašumā.» Mauliņš 2, 33.

vecvecs, -ais; s. -a, -ā. *Ļoti vecs.* □ Man mugurā vecveca kleita, kājas basas.. Avotiņa 3, 55. Saimnieces, atvadīdamās no mājām, ņem līdzi [bēgļu gaitās] atslēgas, šos vecvecos Latvijas saimnieču amata simbolus.. Grīns 1, 54. ..lielākā daļa [keramikas] darbu veidoti ar vecveco virpošanas paņēmienu.. Nodieva 1, 9.

vecvectēvs, -a, v. *Tēva vai mātes vectēvs.* □ Viņš bija daudz cilājis tēva, vectēva un vecvectēva rakstus. Viese 2, 81. Kopš neatminamiem laikiem, kad savu būdu Auruciemā saslēja Kaspara vecvectēvs, vienmēr smilšainā pagalma pavēnī ir stāvējusi.. žagaru kaudze. Līvs 2, 77. // dsk.; pārn. *Seni priekšteči.* □ Šķiet, Silavnieki ir tālajos vecvectēvu laikos dibinātas mājas. Niedre 14, 6.

vecvīrbārdiņa, -as, s.; apv. *Mārsils.* □ Tur sausa piekalne, no vienas vietas noaugusi violetām vecvīrbārdiņām. Viese 4, 117. Bet reizēm, kad plīts, liekas, elpo ar vēju, kas ieplūst no tuvās skursteņa mutes, — es.. dzeru rūgto vecvīrbārdiņu tēju. M Rudzītis 1, 98.

vecvīrs, -a, v. *Gados vecs, arī pieredzējis vīrietis.* Vecvīru bārdiņa — *vecvīrbārdiņa.* □ Redakcijas pastā bieži vien ir raksti par veselības spartakiādēm, veselības grupām, par veterānu kausu izcīņu un dažādiem citiem pasākumiem. Šodien pastāstām par diviem — par Rīgas un Saldus vecvīru sacensībām. Sports 64, 114, 4. Pie pašas zemes nolīkušas vecvīru bārdiņas. Tām ziedu ķekari ir pietvīkuši tumši sarkani. Zunde 2, 24.

veczirgs, -a, v. *Pieaudzis sporta zirgs.* □ Jaunzirgu trīscīņā parasti ir paprāvs.. zirgu pulciņš, bet laika gaitā diemžēl tikai daži sasniedz veczirga briedumu. Sports 83, 139, 2. ..atsevišķi tika vērtētas sacensības jaunzirgiem un veczirgiem. Sports 85, 165, 2.

veča, -as, s.; sar.; niev. *Veca sieviete.* □ Māte ilgi klaušināja pēc labākās riebējas.., līdz no aizmeža atveda Luķu Madi. Veča aplūkoja muguru.. Mauliņš 2, 32.

veče, -es, dsk. ģen. -ču, s.; vēst. *Tautas sapulce Krievzemē līdz 16. gadsimta sākumam.*

večiņa, -as, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Veca sieviete.* □ Vecāmāte, kalsna, uzkumpusi, bet vēl mundra un veicīga večiņa, ar abu mazdēlu palīdzību ģimeni apgādāja ar ogām, sēnēm, riekstiem.. Avotiņa 7, 15. ..priekšā, uz spieķīša atspiezdamās, pa ceļa malu tipināja gadu nastas saliekta večiņa. Dripe 2, 55.

večukiņa, -as, s.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Veca sieviete.* □ Kapsētā man klāt pienāca večukiņa, tieva kā vaska svecīte.. Ezera 18, 176. Liepkalnam prāts nevilka uz jokiem, viņš pārāk labi saprata, kādi pārdzīvojumi sagaida sirmo večukiņu, kas stāvēja salīkusi kā.. aizlauzta lazda.. Purs 6, 137.

večukiņš, -a, v.; ar sirsnīgu emocionālo noskaņu. *Vecs vīrietis.* □ Večukiņš bija jau kur citur sabaidīts. ..kolektīvs gan ņēma veco savā aizgādībā.. Niedre 2, 159.

večuks, -a, v. *Vecs vīrietis.* □ Te sēdēja sarucis un sabrucis večuks, kurā vairs nevarēja samanīt ne pēdas no agrākā vīra spēka un sīkstuma. Jansons 3, 312. Večuks apsēdās, bet jauneklis palika stāvot. Vecais izvilka pīpi.. Sakse 2, 4. «Tu vairs nesaproti moderno pasauli, dēls. Tu esi studējis Vācijā divdesmit gadus vēlāk par mani, bet pasaules saprašanas ziņā — večuks.» Pasaules sp I, 475.

vēda, -as, s. *Viens no senindiešu dažādu žanru mutvārdu sacerējumiem (aptuveni no 15. gadsimta līdz 6. gadsimtam pirms Kristus dzimšanas); hinduisma svētie raksti.* □ Vēdas astoņus gadsimtus saglabāja cilvēku atmiņā iepriekšējo paaudžu pieredzi un zināšanas, ko tēvs nodeva dēlam no paaudzes uz paaudzi tikai mutvārdos.. Ves 78, 10, 7. Neviens no vēdas dieviem nav tēlots kā transcendents un viņpasaulīgs visa esošā radītājs.. Lit M 90, 15, 12.

vedams, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *vest.*

2. lietv. nozīmē: vedamais, -ā, v. *Tas, ko ved.* □ «Nu, cik tad prasāt par vērsīti?» aptur Ka-

pūnis vedējus, izlēkdams no ratiem un aptaustīdams vedamo. Austriņš 1, 254. Viņa gāja pa priekšu, Osis tieši pa pēdām pakaļ — it kā viņš bijis tas vedamais un meita pati viņu uzmeklējusi aploka krūmos. Upīts 4, 410. . . mašīnu noņēmēju bija tik maz, ka tikai tas [taksometrs], kas stāvēja rindas priekšgalā, dabūja vedamos. Zālīte 5, 199.

vēdas, -u, vsk. vēda, -as, s. **1.** *Līgani, vienmērīgi (dzīvnieku spārnu) vēzieni; trokšņi, ko rada šādi vēzieni.* □ Klusām vēdām caur dārzu aizslīd lēpis. Avotiņa 7, 97. Pēkšņi vieglām spārnu vēdām atlaižas liela pūce . . Gūtmanis 1, 68. . . varēja dzirdēt . . spārnu vēdas. «Gulbji pārnāk,» iesaucās kalps . . Kaldupe 5, 29. // *Viegla, vienmērīga (kā, piemēram, koku, to zaru) šūpošanās, arī trokšņi, ko rada šāda šūpošanās; viegla, vienmērīga (ūdenstilpes virsmas) viļņošanās.* Bērzu vēdas. Svinīgas karogu vēdas. □ Un man patika gulēt tā — tieši zem zaru vēdām, kad pa mazo . . lodziņu gaismas svīdumā ieplūst koku šalkas . . Ezera 11, 128. Melnā dāma gāja lieliem, lēniem soļiem. Mazs smilšu mākonītis cēlās no viņas garā tērpa vēdām. Caks II, 16. sal. Kā tāla jūras šalkoņa vai kā meža vēdas lejā neskaidri dunēja lielā krogus istaba . . Plaudis 3, 45. Tur bija jūras gaiss un jūras vēdas . . Imermanis 3, 10.

2. *Gaisa strāva, plūsma; (vēja) pūsma; vēsma (1).* □ Tupeņu vagā guļ vējš, Un, kad viņš elpo, Lakstos šalc vieglas vēdas. Ziedonis 19, 81. Aiz viņa virsnieks steidz . . Kaut apņemts ziemas spirgto vēdu, Viņš nostājas pie durvīm rāms. Medenis 2, 95. Pār zemi vakars nāk, Jau lēnākas kļūst vēja vēdas . . Balodis 7, 87. . . nezin no kurienes istabā iekļuvusi, vēja vēda nopūta uguni. Kalndruva 3, 19.

vēdcaurums, -a, v.; tehn. *Caurums (kā) vēdināšanai; vēdināšanas caurums.* Celtnes pamata v.

vēde, -es, s.; parasti vsk.; tehn. *Darbība, process* → *vēdināt (1); vēdināšana.* Vēdes kanāls.

vedējautomobilis, -ļa, v. *Specializēts automobilis (kā, parasti vielu) transportēšanai.* Ūdens v.

vedējmāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Sieviete, parasti precējusies, kas kopā ar vedējtēvu vada kāzu ceremoniju.* □ Kāzās pasniedz arī puķes, taču līgava patur rokās tikai līgavaiņa dāvātos ziedus. Pārējos tur vedējmāte. Tavare 1, 91.

vedējpāris, -ra, v. *Vedējtēvs un vedējmāte; vedēji (4).* □ . . Galdiņu Miķelis taisīja kāzas un veda mājās Segliņu Vilmu. Kapteinim Zītaram ar sievu bija jāiet par vedējpāri . . Lācis 13, 124. Jauko, neaizmirstamo kāzu norisē ļoti lieli nopelni bija vedējpārim — Jānim un Lonijai Lūšiem. Viņi vadīja gan svinīgo, gan jautro daļu. Lauku Dzīve 68, 4, 30.

vedējs, -a, v.; **vedēja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *vest.*

2. *Cilvēks, kas nodarbojas ar (kā) transportēšanu; arī ormanis.* □ Vedējs vēlreiz pārlaiž skatienu saviem pasažieriem . . Jansons 2, 138. Šoreiz Fredis vairs nevizināja draugu motociklā uz miestu. Tam tagad naudas diezgan — ja nevīžo kājām iet, lai paņem vedēju. Lācis 4, 405. Turaidā mēs sameklējām vedēju un agrā pēcpusdienā tuvojāmies Inciemam . . A Eglītis 2, 9.

3. v.; parasti dsk.; etn. *Līgavaiņa radi, arī draugi, kas aizved līgavu no tēva mājām.* □ Pēc tēvu tēvu paražas kāzu godības sākas līgavas mājās un beidzas līgavaiņa paspārnē, kurp jaunlaulātie pārgalvīgā braucienā pārceļas ar visiem radiem, ar visiem vedējiem un panāksniekiem . . K Zariņš 1, 76. «. . citu rudeni meitu posīšu tautu ceļam. Lai tad vedējiem muguras salīkst, smagi apkaltu tīni . . cilājot.» Kaldupe 15, 11. // *Kāzu viesi — līgavaiņa radinieki vai draugi.* □ Līgavaiņa draugus . . daudzina par vedējiem, bet līgavas radus — par panāksniekiem . . K Zariņš 1, 76.

4. v.; dsk. *Vedējtēvs un vedējmāte; vedējpāris.* □ . . ikvienās kāzās liela loma ir vedējiem. Sabiedrībā jau izteikta doma, ka jāsagatavo īpaši ģimenes svinību vadītāji. Sk Ģ 86, 1, 33. // arī vsk. *Vedējtēvs.* □ Strautiņš: Es tagad iešu, lai pēc pusdienas tevi vestu pie altāra. Langarts, tavs vedējs, arī drīz būs klāt. Aspazija 3, 277.

○ Rakstu vedējs novec. — *rakstvedis.* □ Rakstu vedējs izskaidroja priekšnieka uzdevumā komitejas nolūku un darba pienākumu . . Kaudzītes 1a, 235. «Neprotu lasīt, tēv, bet tev ir lasīšanas māka, tikai nezinu, vai rakstītu izlasīsi, iesim mēs pie pagasta rakstu vedēja, . . viņš pastāstīs, kas tanī papīrā iekšā . .» Niedra 1, 101.

vedējtēvs, -a, v. *Vīrietis, parasti precējies, kas kopā ar vedējmāti vada kāzu ceremoniju.* □ Ceļā no Lielkūļiem uz baznīcu . . pirmajos ratos brauc vedējtēvs Vīteļu Pēteris un vedējmāte Maža ar jauno pāri. K Zariņš 1, 76.

vedekla, -as, s. *Dēla sieva.* □ Otrdien, kad viņa nāca mājās, skaidri varēja redzēt, ka viņa bijusi dēla kāzās, jo kur tad viņa citur būtu dabūjusi jauno vilnaini [villaini], ja ne no vedeklas? Birznieks-Upītis 6, 42. Tagad sāku saprast, ka arī man aug dēls, ka arī es kādreiz kādai meitenei kļūšu par vīramāti. No tā, kāds būs mans dēls pret iemīļoto, veidosies vedeklas un manas attiecības . . Sk Ģ 80, 2, 31.

vēdeklis, -ļa, v. **1.** *No dažāda materiāla veidots, parasti saliekams, apakšdaļā šaurāks, augšdaļā platāks priekšmets, kuru kustinot izraisa vēsuma sajūtu.* Auduma v. Koka v. Strausa spalvu v. Grezns v. □ Grāfiene ar raibu japāņu vēdekli atvēsina seju. Upīts III, 231. Visi [operetes] izpildītāji tērpti īstā zīdā un samtā, visiem īstie vēdekļi un spalvu pušķi. Māksla 84, 1, 29. sal. Katru rītu . . mani modina cielaviņa. Spārnus vingri krustodama, garo asti kā vēdekli izplezdama, metas loga rūtīs kā vēja triekts pušķis. Caune 5, 251.

2. *Tas, kam ir šādam priekšmetam raksturīgā forma.* □ Es šķiru zaļos paparžu vēdekļus un paceļu noliektos egļu zarus . . K Skalbe 1, 343. Abas sugas ir koki ar vēdeklī sakārtotām garkātainām lapām. Galenieks 2, 422.

vēdekļgliemenes, dsk. ģen. -ņu, vsk. vēdekļgliemene, -es; zool. *Gliemeņu klases dzimta, kuras pārstāvjiem ir ieapaļi, vēdekļveidīgi čaulas vāki; šīs dzimtas gliemenes.*

vēdekļpalma, -as, s. *Palma ar staraini dalītām vēdekļveida lapām.*

vēdekļveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vēdekļa (1) forma, veids.* V. lapas. V. nogulumi. V. antena. □ Visapkārt ozoli, gaišzaļš zālājs, rozes un vēdekļveida papardes. Zv 83, 2, 3. Apdzīvoto [jenotsuņu] alu priekšā ir vēdekļveida zemes izsviedums. Tauriņš 1, 156. . . vadībai dots atkārtots norādījums atļaut automašīnu maksas stāvvietās izmantot vēdekļveida garāžas. Rīgas B 81, 8, 5.

vēdekļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēdekļveidīgi.** *Vēdekļveida.* □ Parka apstādījumi iezīmē vēdekļveidīgu kompozīciju, kuras asis koncentrējas pils centrālās ieejas izbūvē. Novadniece 1, 38. Riesta dejā putns [pāvs] savu asti vēdekļveidīgi izpleš, un tad tā zaigo visās varavīksnes krāsās. Lauku Dzīve 84, 6, 12.

vēderains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēderaini.** *Tāds, kam vidusdaļā ir samērā liels paplašinājums, izliekums (par apaļiem vai ieapaļiem priekšmetiem).* V. trauks. Vēderaina pudele. □ Krūze ir milzīga, vēderaina, ar divām raupjām osām, katru savā pusē. Indrāne 5, 174. Statīvos dažādi stikla trauki. Pie sienas plaukts: vēderainas kolbas no pūpēdīša lieluma līdz cilvēka galvas apmēriem . . Cīņa 63, 246, 4. Leontīnes acis apstājās pie resnajām dīvāna kājām; pirmo reizi viņa ievēroja veidojuma neparasto formu — gludais, vēderainais apaļums izbeidzās ar trīsnagu ķetnu. Skujiņš 14, 134. // *Tāds, kam ir izteikti apaļa forma.* □ . . ķirbis vēderains, pie zemes meties, dus . . Lisovska 6, 22. Autobusa durvīs parādījās milzīgas, vēderainas bunga. Saulītis 12, 356.

vēderaizsargs, -a, v. *Ierīce ķermeņa vidukļa aizsargāšanai (parasti darba procesā, sportā).*

vēderdaļa, -as, s. *Ķermeņa daļa, kur atrodas vēders.* □ Ķerot nutriju, jācenšas to notvert aiz astes vidusdaļas, tad . . jāsaņem aiz pakaļkājas un tikai tad paceļ pašu dzīvnieku, ar otru roku atbalstot vēderdaļu. Lauku Dzīve 82, 2, 8.

vēderdeja, -as, s. *Deja (parasti Austrumu zemēs), kurai raksturīgas plašas ķermeņa vidukļa, gurnu kustības.* □ Nosaukums «vēderdejas» izprotams nosacīti, jo vidukļa, galvenokārt gurnu, kustības . . nav galvenais, bet tikai savdabīgākais elements, it kā zināms rotājums, kamēr izteiksmīguma ziņā vairāk aktīvas ir rokas. Zv 79, 16, 23. . . Konrāds dejodams kustina arī . . gūžas un dievojas — tā esot vēderdeja, ko šis redzējis kādā Kasablankas ostas krodziņā . . Grīns 1, 162.

vēderdejotājs, -a, v.; **vēderdejotāja,** -as, s. *Vēderdeju dejotājs.*

vēderdobums, -a, v.; anat. *Vēdera dobums.*

vēdergabals, -a, v. *Vēdera apvidus gaļas gabals (kautķermenim).* Cūkas v. Laša v.

vēdergraizes, -žu, s.; tikai dsk. *Griezīgas sāpes vēderā.* □ Ja . . slimniekam ir vemšana, caureja vai vēdergraizes, tad zāles, kā mēdz teikt, «uz savu galvu» labāk nelietot. Ves 63, 1, 13. «Ir dzirdēti gadījumi, kad stipras vēdergraizes var atgādināt apendicītu.» Cīrulis 1, 202. Bija gan [zivij] tāda drusku nelāga piegarša, bet par to nekas. Vienas vakariņas izņāca, un Asaram nekādu vēdergraižu nebija. Pasaules sp II, 121.

vēderguļa, -as, s.; parasti vsk.; novec. *Dizentērija; arī asiņaina caureja.* □ Meimurs apstājās, lai pie zāģeriem aptaujātos par vēderguļu, jo ļaudis jau daudzināja, ka šī niknā sērga no tuvējās kaimiņu pilsētas esot ieviesusies arī Skabunē. Zeiboltu J II, 47. Viņi nomira ar vēderguļu. ME IV, 548.

vēderīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēderīgi.** *Vēderains.* □ Lieli, vēderīgi grozi, pīti no paresnām, vidū plēstām saknēm vai klūgām, domāti kartupeļiem. Andersone 1, 41. // reti. *Tāds, kam ir resns viduklis.* □ Mārtiņš bija sešus gadus jaunāks par brāli, bet, salīdzinot viņa drukno, vēderīgo stāvu, kas īsā laikā bija uzbriedis no . . kustību trūkuma, ar kapteiņa samērīgo augumu, varēja domāt, ka krodzinieks ir vecākais. Lācis 13, 19.

vēderiņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *vēders.*

2. novec. *Vēders (posmkājiem).* □ . . vēža vēderiņš ir posmains. . . Katram vēderiņa posmam ir pāris īsu kājiņu. Zool 34. Pirms oliņu izmešanas vēžu mātīte pievelk vēderiņu pie galvkrūts, izveidojot dobumu oliņu apaugļošanai . . Zin T 66, 7, 26.

vēderiski, apst. *Guļus uz vēdera.* □ Vēderiski vilkties pa ledu. ME IV, 548.

vēderjosta, -as, s.; pareti. *Vidukļa josta.* □ Uzņēmīgais munīcijas apgādātājs ar vēderjostu sasiksnoja nesamo un pārlika pār plecu. Branks 4, 81.

vēderkāja, -as, s.; zool. *Vēdera ekstremitāte (posmkājiem).* □ . . pūkas vienā galā patiešām varēja sazīmēt galvu, otrā — segmentētas ķermeņa daļas ar vēderkāju rudimentiem . . Zemzaris 2, 45.

vēderkāji, -u, vsk. vēderkājis, -a, v.; zool. *Gliemeži, kuru ķermeņa vēderpusē ir plats pēdveida muskuļains veidojums; šīs klases gliemji.*

vēderliga, -as, s.; novec. *Dizentērija.* □ Miruši vēderligā. ME IV, 548.

vēderplēve, -es, dsk. ģen. -vju, s.; anat. *Serozs apvalks, kas klāj vēdera dobuma sienas un iekšējos orgānus.* □ Vēderplēves berzes troksnis dažreiz saklausāms vēderplēves iekaisuma gadījumos. Troksnis vislabāk dzirdams virs aknām . . K Rudzītis 2, 163.

vēderpuse, -es, dsk. ģen. -šu, s.; zool. *Divpusēji simetrisku dzīvnieku ķermeņa puse, kas ir pretstats mugurpusei un parasti ir vērsta pret substrātu, pa kuru (tie) kustas.* Lapsenes v. □ Ķermeņa krāsa [pelēkajam] ronim ir ļoti mainīga. Parasti mugurpuse ir gaišpelēka, bet vēderpuse — balta . . Cīņa 80, 118, 3. Lauku strupastei apmatojums brūni pelēcīgs, vēderpusē gaiši pelēks. Latv dzīvn 27. Kucēns sēd starp Rama kājām . . Mugura melna, vēderpuse brūngana. Andersone 1, 70.

vēderrunāšana, -as, s.; parasti vsk. *Runāšana, runa, kurā par rezonatoriem skaņu veidošanā izmanto galvenokārt rīkli, barības vadu, diafragmu.*

vēderrunātājs, -a, v.; **vēderrunātāja,** -as, s. *Cilvēks, kas ir apguvis vēderrunāšanas prasmi.* □ Uzmetusi man savu atvērto aci, viņa vienaldzīgi un kā vēderrunātājs, lūpas nekustinādama, noteica: hallo. Janovskis 1, 303.

vēders, -a, v. **1.** *Vidukļa nodalījums (cilvēka un mugurkaulnieku ķermenī), kurā atrodas vēdera dobums; orgānu kopums, kas atrodas šādā nodalījumā; arī ķermeņa vēderpuse.* Vēdera muskuļi. Liels v. Vēdera dobums anat. — *cilvēka vai mugurkaulnieku ķermeņa sekundārā dobuma daļa (starp krūšu dobumu un iegurņa joslu).* Vēdera prese anat. — *vēdera muskuļu kopums, kam saraujoties samazinās vēdera dobuma tilpums.* Vēdera plēve — *vēderplēve.* Vēdera izeja — *izkārnījumu izvadīšana no organisma; defekācija.* Vēders iziet — *saka, ja zarnas iztukšojas defekācijas rezultātā.* Uzpūsts (arī uzpūties) vēders — *saka, ja ir palielināts gāzu daudzums kuņģī, zarnās.* Vēdera tīfs — *vēdertīfs.* Ievilkt (arī ieraut) vēderu — *ievirzīt vēdera sienu uz iekšu.* Izgāzt vēderu — *izvirzīt vēdera sienu uz priekšu.* □ Marta piecēlās, nostājās spoguļa priekšā un jau kuro reizi ilgi un uzmanīgi apskatīja savu ārieni, vēderu. Lukjanskis 4, 139. Gadījies redzēt visādus resnus cilvēkus, bet Ķāžu Ļēkaba vēders bija kaut kas vienreizējs. Izskatījās, ka viņš būtu paņēmis klēpī skolas lielo globusu. Kļava 1, 70. Pelēcis [zirgs] nogūlies sausākā laukumiņā, kaklu atmetis, vēders izcēlies apaļš kā bumba .. Upīts 4, 85. Arī Viktors nometās uz vēdera zemē un pielieca muti pie valgajām smiltīm. Tās bija patīkami vēsas. Talcis 4, 126. pārn. Garām aiztrauca .. vairākas smagās mašīnas ar dārzeņiem pilsētas vēderam .. Klīvers 4, 29. Sakarā ar .. vēdera preses vājumu cilvēkam mēdz būt iekšējo orgānu noslīdējums. Ves 62, 10, 13. To vēdera plēves daļu, kas aptver tievās zarnas, sauc par apzarni. Ves 64, 11, 30. Jāpajautā [slimniekam] .., kāda ir vēdera izeja .., cik reizes vēders iziet diennaktī .. K Rudzītis 2, 26. «Mammai ļoti slikti. Briesmīgas sāpes, vēders uzpūties kā bumba.» Dripe 10, 326. 1900. gadā sliktā ūdens dēļ Rīgā ap 2000 cilvēku saslima ar vēdera tīfu. Zv 79, 21, 6. Augšdaļā ievilkts, bet apakšdaļā palielināts vēders vērojams, ja ir vēdera iekšējo orgānu noslīdējums .. K Rudzītis 2, 94. Smaga nopūta ierāva [saimniecei] vēderu un sacēla plecus uz augšu. Upīts 4, 125. Akselis iet pa priekšu, roķeles svaidīdams, vēderu izgāzis un apkārt skatīdamies, māte — aiz muguras .. Rinkule 5, 8. ◇ Smejas, vēderu (rokām) turēdams — *saka, ja (kāds) ļoti smejas.* □ Kad māte visām [kaimiņienēm] bija izstāstījusi, ka viņa Grabulieni izjokojusi, tās smējās, vēderus turēdamas. Dinere 11, 45. ..meklējusi pa siena pantu savas importa krelles un nav varējusi vien sadzīt rokā. Visi smējās, vēderus rokām turēdami .. Ezera 13, 189. ◇ Raibs kā dzeņa vēders, arī raibs kā dzenis — a. *Saka par cilvēku, kura apģērbā ir pārāk liela krāsu dažādība, arī par šādu apģērbu.* b. *Saka par priekšmetu, kurā ir pārāk liela krāsu dažādība.* □ Leibs atgāja no kuģa un .. skatījās, kā vīri poš tralera sānus. «Būs raibs kā dzeņa vēders,» viņš pukojās .. — «Oriģinālās krāsas taču mums nav.» Vecākais palīgs iepleta acis. Lapsa 3, 15. c. *Saka par notikumiem, pārdzīvojumiem bagātu cilvēka mūžu.* □ ..neparasti raibs ir Sigismunda .. mūžs. Raibs kā dzeņa vēders. Purs 1, 70. Tomēr visa viņa [kapteiņa] dzīve bijusi raiba kā dzeņa vēders .. Avotiņa, Peters 1, 84. ◇ Vēdera tiesa — *uzturam nepieciešamais (kā) daudzums; iegūtais, nopelnītais (pārtikas) daudzums, ko visu patērē uzturam.* □ ..Juhaness bija izbraucis jūrā. Tas gan notika reti, jo zvejoja viņš tikai vēdera tiesai. Skujiņš 5, 53. ..Jānis nesūdzas. Septiņu gadu vecumā nopelna ne tikai vēdera tiesai, bet arī savu pirmo — skolas gaitām paredzēto pusvadmalas uzvalciņu .. J Plotnieks 11, 12. ◇ Strādāt (arī kalpot) par vēderu sar. — *strādāt tikai par uzturu, arī apģērbu (bez samaksas naudā).* □ Liene [vedekla] tīri nemanot pārvērtās par gājēju bez algas. No agra rīta līdz vēlai naktij viņa strādāja visus darbus par vēderu sev un bērniem. Rozītis 3, 294. ..tēvs viņam atmeta pēc sava ieskata, bieži vien viņš vārda tiešā nozīmē kalpoja par vēderu, tas ir, par pārtiku un apģērbu .. Upīts 13, 18. ◇ Pilns vēders sar. — *saka, ja ir ēsts tik, cik gribas, ja jūtas pilnīgi paēdis.* □ «..kas attiecas uz skaistām puķēm un saules rietēšanu, tad labāk par visu to priecāties ar pilnu vēderu ...» Skujiņš 5, 17. Lieliskais garastāvoklis, ko radīja pilnais vēders, lauzās uz āru .. Bels 1, 54. ◇ Piepildīt vēderu sar. — *paēst, apmierināt izsalkumu.* □ ..mūsu domas nodarbināja tikai ēšana — gan naktīs, sapņojot par maizes klaipiem, gan dienās, kad prātojām, kā piepildīt vēderus. Gūtmanis 2, 19. ◇ Pieēst (arī pielocīt) (pilnu) vēderu sar., arī pielikt (pilnu) vēderu vienk. — *pilnīgi paēst.* □ ..Haris izskribina šķīvi tā, ka tas spīd vien. ..māte grūtsirdīgi domā. «Kad viņš pieēdīs pilnu vēderu?» Zigmonte 1, 235. ◇ Sabāzt vēderā sar. — *apēst (parasti lielāku kā daudzumu).* □ ..ja daudz kūku uzreiz sabāžot tukšā vēderā, tad kļūstot nelabi .. Grīziņš 1, 43. ◇ Cik (tik) vēderā lien sar. — *cik gribas (ēst).* □ ..es atkal stāstu puisēnam: «Aizbrauksim pie vecmāmiņas, tur dabūsim maizīti, cik tik lien vēderā, tikai pacieties ..» Talcis 8, 24. ◇ Vēders (pie)prasa savu (tiesu) — *saka, ja sāk gribēties ēst.* □ Laiks ritēja mokoši lēni .. Arī vēders sāka prasīt savu, tāpat mute .. prasīja malku skaidra ūdens ... Purs 8, 143. Pēc garā ceļojuma vēders prasīja savu tiesu. Gribējās ēst .. U Plotnieks 1, 16. Kristaps Dubna .. piepeši atceras, ka visu dienu pārticis ar divām sviestmaizēm .. Vēders kā pamodies vilks pieprasa savu tiesu. Lapsa 7, 133. ◇ Tukšs vēders sar. — *saka, ja nekas nav ēsts, ja gribas ēst.* □ «Ines, paēd brokastis! Kas tā par lietu — visu dienu ar tukšu vēderu.» Brodele 17, 14. «Arī cilvēks, kad viņam

jādzīvo ar tukšu vēderu, to vien kāro kā kaut kur kādu kumosu nokampt.. No ēšanas vēl neviena dzīva radība nav atradināta.» J Kaln iņš 10, 177. ✧ Vēders kauc (arī kurkst, rūc) sar. — *saka, ja ir trokšņi kuņģī, zarnās (parasti aiz izsalkuma).* □ Abigaila: Man tačū arī, kā saka, ir sirds. Un vēders kauc pēc vakariņām. Bet tu laikam esi noņēmies mani te badā mērdēt. Zīverts 2, 330. Labo omu [jaunietim] traucēja vienīgi vēders, kas neganti un bez rimas kurkstēja.. Ēst gribējās kā vilkam. Avotiņa, Slisers 1, 118. ..man patiešām gribējās ēst. Arī cieminam rūca vēders. Skujiņš 13, 148. ✧ Vēders pie mugurkaula pieaudzis (arī pielipis), arī vēders raujas pie ribām sar. — *saka, ja ir ļoti izsalcis, arī izbadojies.* □ Bet Mārīte.. gādā par veselīgu tūristu ēdienu. Ja vēders pielipis pie mugurkaula, nekāds braucējs vis nebūsi. Pad J 81, 190, 4. ..vēders raujas pie ribām un ēstgriba ir kā vilkam. Pārtikas deva.. vairs izsalkumu nespēj apmierināt. Jansons 5, 41. ✧ Sajozt ciešāk vēderu (arī jostu, siksnu) — *ciest pārtikas trūkumu.* ✧ Līst (vai) uz vēdera (kāda priekšā) vienk. — *būt ļoti padevīgam un iztapīgam.* ✧ Ciets vēders sar. — *apgrūtināta zarnu iztukšošanās.* ✧ Mīksts vēders sar. — *paātrināta zarnu iztukšošanās.* ✧ Cauri vēders vienk. — *caureja.* □ ..no tās miltu biezputras Ansonos visi slimoja ar cauriem vēderiem. Upīts 4, 254. Ozola mizas, savārītas, lieto pret cauru vēderu. ME IV, 549. ✧ Vēders iet cauri vienk. — *saka, ja ir caureja.* // *Ķermeņa daļa (posmkājiem), kas atrodas aiz krūtīm un (parasti) sastāv no segmentiem.* Vēža v. Lapsenes v. Ērces v. // pārn. *Norobežota telpa (kā) iekšienē.* □ Kur gan atrodas magnetofons vai radio? Liekas, tur — sekcijas vēderā paslēpts. Dripe 5, 88. Pie Muitas dārza krastmalas pietauvojies milzīgs tvaikonis, kura dzelzs vēders aprija bēgļus ar visām viņu mantām. Lāms 7, 343.

2. *Resnākā, platākā, arī visvairāk uz sāniem apaļiski izvirzītā (priekšmeta) daļa; vidusdaļa (priekšmetam), kas (parasti) ir resnākā, platākā daļa.* □ Viņš pastiepa pirkstu, pataustīt sarkanās rozes uz kannu baltajiem vēderiem.. Upīts 4, 146. Pēdējais piliens glāzē neiekrīt, notek gar pudeles vēderu. A Skalbe 6, 144. Zemu pāri mūsu galvām aizlidoja neveikls divplāksnis dzelteni krāsotu vēderu. Zigmonte 5, 15.

vēdersāpes, -pju, s.; tikai dsk. *Sāpes vēderā.* Stipras v.

vēdersiksna, -as, s. *Iejūga sastāvdaļa — siksna, kas, izstiepta zem zirga vēdera, savieno abas ilksis.*

vēderskropstaiņi, -u, vsk. vēderskropstainis, -ņa, v.; zool. *Veltņtārpu klase, kuras pārstāvjiem vēderpusē ir skropstiņepitēlijs; šīs klases dzīvnieki.*

vēdertīfs, -a, v.; parasti vsk. *Akūta zarnu infekcijas slimība, kam raksturīgs drudzis, intoksikācija, asinsrites, nervu un gremošanas sistēmas bojājumi.* □ Plaši pazīstamas ir dažādas baktēriju ierosinātās cilvēku slimības jeb infekcijas slimības, kā mēris, holera,.. vēdertīfs.. Biol r 103. Patogēnie mikrobi var nonākt ezeros un upēs kopā ar pilsētu un apdzīvoto vietu notekūdeņiem. Daži no tiem, piemēram, vēdertīfa, holeras, dizentērijas izraisītāji.. ūdenī var saglabāties diezgan ilgi. Ves 75, 8, 9.

vedga, -as, s. *Kalts (parasti no dzelzs, ar garu rokturi), ko izmanto, piemēram, āliņģu ciršanai.* □ Viņi zvejojuši arī ziemā, uz ko norāda apmetnēs atrastās, no kaula izgatavotās vedgas āliņģu ciršanai. Derums 1, 20. ..mūsu pļavas ezerā slāpst lielās līdakas! ..Ak tā — ledus virsū! Tas vispirms jānovāc! Jāsameklē cirvis, vedga.. Indrāne 4, 49.

vedības, -u, s.; tikai dsk.; etn. *Līgavas vešana uz jaunā vīra mājām.* □ Turpretī vecākajam dēlam Nārim šoruden jāapsievojas! Ū, kas tās būs par vedībām! Purs 11, 208. ..āžaragu esot pūtuši puiši pirms iecerētajām vedībām, lai tādējādi pavēstītu savus nodomus līgavai.. Kar 91, 5/6, 212.

vediens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība* → *vest (1).* □ ..desmitajā rīta stundā lielais vediens jau beidzies. Sagādes kantora iepircēja Ruta.. rāda kastes ar tomātiem. Lauku Avīze 90, 28, 7.

2. *Daudzums, ko ved vienā reizē.* Trīs vedieni baļķu. □ ..brālis aizbraukšot tām [viešņām] pretī un, atpakaļ braucot, pie tās pašas reizes paņemšot brūzī pusmuciņu alus un tā visu to vedienu reizē atvedīšot. Saulietis V, 120.

vēdiens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība* → *vēdīt (1).* □ Meža pīles lido strauji, ar skanīgiem spārnu vēdieniem.. A Kalniņš 1, 173. Vīri vaidēja, gulēdami uz lāvām, pērdamies bērza slotām, un viņu vēdieniem nāca līdz vēl trīskārt karstāks gaiss. Virza 1, 35.

vedīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vedīgi;** reti. *Raits.* □ «Vai nebija smuka ķēve? Vedīgs solis, vilcēja.» Kalndruva 8, 352.

vedināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Aicināt, lūgt (parasti virzīties uz kādu vietu).* □ «Lūdzu, lūdzu,» saimniece vedina mūs istabā, bet mēs paliekam uz sliekšņa. Auziņš 1, 47. «Puisīt, iziesim varbūt ārā. Pie citiem bērniem,» svešā krustmāte, vēlīgi smaidīdama, vedina zēnu. Niedre 12, 110. Viņa mūs vedina uz savu birzi zemenēs. Un mēs kā spārnos — uz Helgas birzi! Indrāne 7, 57. // intrans. □ Vedināju ārā, sak, labāk svaigā gaisā. Kļuva gluži neērti, ka mēs te abas pa iekšu kuļam tukšus salmus.. Mauliņš 4, 343. pārn. Mājas stāvēja klusas — kā aizsnaudušās. Iemītās pēdas vedināja tālāk. Ezera 1, 156.

2. *Rosināt, mudināt, arī būt tādam, kas rosina, mudina (ko darīt, domāt, izturēties kādā veidā).* □ Vai viņš nebija visvairāk vainīgs, ka zemnieki atteikušies pildīt klaušas? Vai viņš pats nebija vedinājis tos uz nepaklausību.. K Zariņš 1, 95. Majora drūmums un izturēšanās Lejieti vedināja uz domām, ka viņus uzskata par provokatoriem vai diversantiem. Avotiņa 9, 14. «Ej.., meit, parotaļājies,» vecmāmuļa mīlīgi vedināja, un Rudīte, uzvilkusi mēteli, sekoja zēnam. Bundzeniece 1, 54. «Braucam, braucam!» Rentnieks vedināja. «Rīt visiem darba diena.» Lubējs 2, 92. «Viņš vedināja spē-

lēt šahu .. Man likās dīvaini tik daudz domu patērēt spēlei.» Pasaules sp II, 226. pārn. Rēzeknes ielas .. un dārzi todien tīksmi sildījās pirmajā īsti pavasarīgajā saulītē, kas tā vien vedināja piesēst kaut kur aizvējā un palaiskoties. Ves 80, 7, 10.

vēdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, ka (piemēram, telpā) ieplūst svaigs, tīrs gaiss un tiek izvadīts piesmakušais gaiss, tvaiki, putekļi u. tml.* V. virtuvi. V. pagrabu. Vēdināmais lodziņš — *neliela, atsevišķi atverama loga daļa; vēdlodziņš.* □ Telpas vēdina, radot caurvēju. Ves 82, 9, 17. «Mums brauc Vaioletas jaunkundze. Un viņas istaba kā no Ziemsvētkiem nav vēdināta. .. jāiekurina kamīns, lai tiek svaigāks gaiss, jāuzspodrina grīda.» Janovskis I, 107. Kajīte nebija vēdināta, oda pēc pelējuma. Līvs 3, 29. // *Novietojot svaigā gaisā (piemēram, segas, apģērba gabalus), panākt, ka (tiem) zūd sasmakums.* V. kažoku. V. grīdsegas. □ Būtu gandrīz vai jāsavāc visas vilnainās drānas un atkal jānes lejā vēdināt .. Zigmonte 2, 176. Viss, kas vien istabā bij cilājams, tagad izceļoja pa durvīm sētsvidū. Pēļus, deķus un drēbes dauzīja un vēdināja .. Virza 1, 58.

2. *Kustināt, virzīt šurp turp (piemēram, ko rokā saņemtu, arī kādu ķermeņa daļu, parasti roku).* □ Toreadors vēdināja sarkano lakatu, bet pats nekustējās no vietas. Grīva 1, 141. Pati viņa paņēma cigareti un aizsmēķēja. Sērkociņu rokā vēdināja, nevarēdama to nodzēst .. Pasaules sp I, 316. ..Kalēja papirosa degošais gals jau piespiedās Miezāna rokai. Tas tikai iebļāvās un sūkstīdamies, roku vēdinādams, aizbēga. Plaudis 2, 53. pārn. Neviens nepateiks, cik reižu gar cilvēku cilts logiem gājusi rīta krēsla, vēdinādama savu svaigo villaini. Caune 5, 218. // intrans. *Māt.* □ Abi skatās, aizmirsuši pat vēdināt, lai gan lakatiņi rokā. Sudrabu E 3, 512. Novilcis kreklu un to kā karogu piesējis klūgai, izlūku priekšnieks vēdinot ziņoja, ka sala ir brīva. Grīva 12, 111. // *Vēcināt (spārnus); luncināt (asti).* □ Vārnēni bieži vēdināja spārnus un ar nepacietību gaidīja brīdi, kad arī varēs tāpat laisties kā abas lielās vārnas. Birznieks-Upītis IV, 33. Krancis sāka riet, asti vēdinādams .. Sudrabu E 3, 191. // *Būt tādam, kam (kas, parasti zari, lapas) kustas, šūpojas gaisa plūsmā.* □ Bumbieres, ābeles, ķirši — saules svelmainās gaismas nokausēti — ir pierimuši vēdināt zarus, un nekustīgi aizmigušas ēnas guļ tiem pie kājām .. Pasaules sp II, 416. Kokveida papardes vēdina savus gaiši zaļos mežģīņu lapu vēdekļus. Ērgle 2, 3. Naksnīgās liepas bez skaņas vēdināja zaļās lapu delnas, un Zigim likās, ka tās smaržo. Saulītis 12, 36.

3. *Virzīt šurp turp ko rokā saņemtu, arī roku, lai radītu gaisa kustību un atvēsinātos, atvēsinātu; šādā veidā radīt (gaisa kustības), lai atvēsinātos, atvēsinātu.* □ «Tā, tā,» Biruta saka; paņēmusi rokā lakatiņu, viņa ar to vēdina sakarsušo seju. Zigmonte 4, 146. Tuvāk sēdošā [meitene] .., ar mutautiņu sev sasarkušo seju vēdinādama, Vili uzrunāja: «Iesim dejot!» Laicens I, 21. Vīrieši goda uzvalkos pludoja sviedros, sievietes ar dziesmu grāmatām vēdināja gaisu. Skujiņš 14, 82.

4. parasti 3. pers. *Būt tādam, no kura izplatās (smarža) — piemēram, par augiem; vēdīt (2).* □ Gar ielas malu ziedēja liepas, no kuplajiem vainagiem vēdinādamas sejā saldu medus smaržu. Grīva II, 283. pārn. Priede ēnu dos man kupliem zariem, Lēni šalcot vēdinās man mieru .. Rainis Ib, 447. pārn. Ne sūnām, ne brūklenājiem nekaitē sals, vasaras karstumā abi vēdina mūžzaļu ziemu. Caune 5, 205. // *Izplatīt (smaržu) — parasti par gaisa plūsmu.* □ Spirgts vējelis vēdināja sejā vērmeļu, sausas zāles un nobriedušas labības rūgtenās smaržas. Talcis 4, 100.

○◇ Vēdināt galvu (arī smadzenes) sar. — *censties panākt (parasti, uzturoties svaigā gaisā), ka zūd psihisks sasprindzinājums.* □ «Beidzot!» [telefona] vada otrā galā atskanēja nopūta. «Biju jau zaudējis cerības tevi sameklēt. Domāju, diezin kur vēdini galvu ..» Lapsa 6, 244.

vēdināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Refl. → vēdināt (1); tikt vēdinātam.* □ Durvju maliņa [klētī] atstājama vaļā, lai vēdinās .. Upīts 4, 222. «Pakļau, Egil, ja tu vēl ilgāk gribi vēdināties tur pie loga, atnes man vismaz kaut ko uzmest uz kājām,» Biruta rīko. Zigmonte 4, 52. // reti. *Virzīties, izplatīties, parasti, vēdinot (ko) — par gaisu.* □ Ja siena ļoti mitra, labāk būtu atstāt gaisa kārtu, kas vēdinās uz telpas pusi. Rigipsa vietā var lietot arī ēvelētus dēļus .. Lauku Dzīve 90, 6, 29.

2. parasti 3. pers. *Refl. → vēdināt (2); tikt vēdinātam.* Koku zari vējā vēdinās. □ Kad stājas apputējušo vagonu rinda un no tiem sāk kāpt ārā ceļinieki, jau par [pa] gabalu vēdinās pretī dažs balts autiņš .. Saulietis XIV, 222.

3. *Virzot šurp turp ko rokā saņemtu, arī roku, radīt gaisa kustību un atvēsināties.* □ Vīrieši bija novilkuši svārkus, sievietes vēdinājās ar kabatas lakatiņiem un salocītiem laikrakstiem .. Saulītis 12, 6. ..ziloņi bija aplauzījuši zarus, lai ar tiem vēdinātos .. Ezera 9, 188.

4. parasti 3. pers. *Refl. → vēdināt (4); tikt vēdinātam.*

vēdisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēdiski.** *Saistīts ar senindiešu vēdām, tām raksturīgs.* Vēdiskais sanskrits. □ Vēdiskā literatūra atspoguļo visas tā laika cilvēka ziņāšanas .. Cīņa 85, 208, 3.

vēdisms, -a, v.; parasti vsk. *Vēdās ietverto senindiešu reliģisko ticējumu un rituālu kopums.*

vēdīt, vēdīju, vēdī, vēdī, arī vēdu, vēdi, vēda, pag. vēdīju; trans. **1.** *Vēcināt (spārnus).* □ .. ja zemē nobēra maizes druskas, pie kājām tūdaļ, skaļi vēdot spārnus, no apkārtējiem jumtiem sakrita baložu. Skujiņš 7, 45. // intrans. *Māt.* □ Abi skatās, aizmirsuši pat vēdināt, lai gan lakatiņi rokā. Māte zēnam kaut ko pačukst .. Nu viņš vēda ar cepurīti .. Sudrabu E 3, 512.

2. parasti 3. pers. *Būt tādam, kas izplata (smaržu, siltumu u. tml.).* □ Gluži savādu, vār-

dos nenosaucamu smaržu vēda cigoriņš un daudzi sīkie ziediņi. Goba 1, 130. Pirts akmeņi vēdīja tīkamu siltumu, un sausas, ugunī līksmi sprakstošas priežu pagalītes izgaismoja pirtiņu.. Purs 11, 27. // intrans. *Izplatīties (par smaržu, siltumu u. tml.).* Dārzā vēdī ceriņu aromāts. No pagraba vēdī aukstums. □ ..Vederņikovs kaut kā savilka sev virsū.. drēbes, no kurām vēdīja sastāvējušās veļas piesmakums. Stankevičs 2, 12. // *Izplatīt (smaržu, siltumu u. tml.) — parasti par gaisa plūsmu.* □ Sūru dvingu vējš vēda pār ceriem. Rūja 5, 51. // intrans. *Virzīties, izplatīties (par gaisa plūsmu).* □ ..saules svelmi nejuta, jo pretī vēdīja vēja pūsmiņa, kas mūs spirdzināja. A Gulbis 3, 97.

vēdīties, parasti 3. pers., vēdījas, arī vēdās, pag. vēdījās; refl. **1.** *Izplatīties (par smaržu, siltumu u. tml.).* □ Autobusā vēdījās rūgtena briedušu apiņu, ābolu un dāliju smarža. Kaldupe 4, 5. Un saldi reibinoša smarša no vaivariņu ziediem vēdījās tiem līdzi.. Upītis X, 17. Jūras sāļajai elpai vēdās cauri salda vasaras smarža. Kaldupe 8, 120.

2. *Refl.→vēdīt (1); tikt vēdītam.* Putna spārni vēdījās.

vēdlodziņš, -a, v. *Neliela, atsevišķi atverama loga daļa.* □ Istaba jāvēdina trīs četras reizes dienā.. Tādēļ logā jābūt vēdlodziņam vai atveramai loga augšdaļai. Mājtur 7. Oļģerts strauji atrāva vēdlodziņu un lieliem malkiem ieelpoja auksto ziemas gaisu. Salenieks 5, 189.

vēdlogs, -a, v. *Vēdlodziņš.* □ Guļamistabā aukstā laikā vēdlogus aizver 30 minūtes pirms gulētiešanas.. Ves 80, 8, 3.

vēdlūka, -as, s. *Lūka (kā) vēdināšanai; vēdināšanas lūka.* □ No četriem dēļiem sanaglotā un no bedres laukā izlaistā vēdlūka bija par mazu, lai gaiss bedrē paspētu pietiekami apmainīties. Kaijaks 5, 27.

vedmaksa, -as, s. *Maksa par (kā) vešanu, transportēšanu.* □ Dažs labs vedējs dzīrās vešanu pārtraukt, lai nogaidītu labāku laiku. Tur nācās pierunāt, nācās pat palielināt vedmaksu. Plaudis 3, 183. Nodokļa trīskārtīgs palielinājums.. paaugstinās transporta izmaksas, kuras jāierēķina jaunajos vedmaksas tarifos.. Neatk Ciņa 90, 33, 2.

vedummaksa, -as, s. *Vedmaksa.*

vedums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts→vest (1).* □ Tikai izkāpjot no ratiem, Alise juta, cik ļoti no sēdēšanas notirpušas kājas. Viņa pateicās par vedumu.. Gulbis 4, 53.

2. *Tas, kas ir atvests; tas, kas tiek vests.* □ Anita paklausīgi gāja līdzi Ernai, meklējot.. [kādu], kas jau būtu izpārdevis vedumu un postos mājup. Spāre 5, 230. Kalte kā īsts negausis: tajā zūd vedums pēc veduma. Ciņa 83, 132, 1.

3. *Paveikta darbība, rezultāts→vest (6).* □ Izsmalcinātā, hromatismiem piebārstītā vijoles partija viņa priekšnesumā gūst skaidras kontūras, pietāte pret detaļu netraucē mērķtiecīgu, viengabalainu solobalss vedumu.. Lit M 82, 47, 10.

vēdzele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Mencveidīgo zivju kārtas zivs, kam ir plankumains, ļumīgs ķermenis, gara vienlaidu muguras spura un kas barību aktīvi meklē naktīs.* Saldūdens v. Jūras v. □ ..vajadzēja ēst arī pašas vēdzeles, kurām tik patīkama un balta gaļa kā reti kādai citai zivij un pie tam — bez mazajām asakām.. Valdis 1, 96. Pie [nakts] auklām vēl ķērās vēdzeles, ne visai lieli sapali un šādi tādi mazvērtīgi «baltiņi». A Eglītis 2, 164. Vēdzele sastopama upēs un dziļākos ezeros. D kal 91, 123.

veģetācija, -as, s. **1.** parasti vsk.; bot. *Dzīvības procesu kopums (augos), augšana un attīstība.* Veģetācijas periods — a. *Gada periods, kad noris augu augšana un attīstība.* b. *Laiks, kas nepieciešams auga attīstībai (parasti laiks no kultūrauga sējas līdz tā novākšanai).* Veģetācijas (arī augšanas) punkts — *šūnas ar plāniem apvalkiem stumbra galotnē, kas pastāvīgi dalās.* □ Diennakts vidējā temperatūra noslīd zem 10° C — izbeidzas aktīvā augu veģetācija. D kal 79, 70. Siltummīlošo kultūraugu veģetācijas periods Latvijā beidzas septembra otrajā pusē.. Ģeogr 50. Agra sēja pagarina augu veģetācijas periodu un ievirza augu intensīvākās augšanas laiku sezonas dienās, kurās gaismas un siltuma iedarbība vislabvēlīgākā. Apsīts 1, 348. Augstākiem augiem.. jauni orgāni rodas tikai noteiktās vietās, tā saucamos veģetācijas jeb augšanas punktos. Galenieks 1, 7.

2. bot. *Vēsturiski izveidojies augu kopums (kādā teritorijā); augu sega; augājs.* Veģetācijas tipi. Veģetāciju kartes. □ Latvijas augu sega jeb veģetācija ir izveidojusies pēcledus laikmetā, jo agrāko ģeoloģisko laikmetu flora tika iznīcināta ledus laikmetā.. Ģeogr 100. Sauszemes veģetācijā galvenā nozīme ir dažādiem sēklaugiem, turpretī jūrās un okeānos zemūdens «pļavas» veido aļģes. Biol r 57. Jādomā, ka skuju koku mežu augu sega ir daudz senāka nekā pļavu un lapu koku mežu veģetācija un varēja būt veidojusies siltāka klimata periodā.. Birkmane 1, 7. ..Abavas krastos ir krāšņa veģetācija. Saudz dabu 107.

3. *Darbība, process→veģetēt (1).* □ Visvairāk baidies no literāras veģetācijas. A Skalbe 6, 144. ..ierēdņa vietiņa deva nožēlojamu veģetācijas iespēju. Lāms 7, 174.

veģetārietis, -ša, v.; **veģetāriete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cilvēks, kas uzturā lieto galvenokārt augu produktus; veģetārisma piekritējs.* □ Tīrie veģetārieši savā uzturā lieto tikai augu valsts produktus. Šādi līdz galam izturētie veģetārieši ir sastopami ļoti reti; biežāk ir tā sauktie jauktie veģetārieši, kas lieto arī piena produktus, olas, dažreiz zivis. Ves 68, 9, 11. Pareizā uzturā jābūt dažādiem produktiem. Tādēļ nepietiek lietot tikai augu produktus, kā to praktizē veģetārieši. Ves 75, 6, 4. Kā viņš [aktieris] var būt Bernards Šovs, ja ne mazākā mērā nevar izkaltušajam īru veģetārietim līdzināties? Dzene 8, 76. // pārn. *Dzīvnieks, kas pārtiek no augu barības.* □ Šie rāmie, mier-

mīlīgie mūža mežu spēkoņi [gorillas] bija veģetārieši un barojās lielāko tiesu ar rūgtiem augiem — madarām, dillēm, usnēm, nātrēm.. Lielais 7, 164. Bebri ir veģetārieši. To ēdienkarti sastāda apmēram 300 dažādi ūdens un sauszemes augi, krūmu un koku mizas. Liesma 74, 12, 30.

veģetārisms, -a, v.; parasti vsk. *Uztura režīms, kura pamatā ir augu produktu lietošana; mācība par šādu uztura režīmu.* Pilnīgs v. □ Ir vairāki veģetārisma paveidi: ekstrēmie veģetārieši lieto tikai augu produktus.. Bez šiem tā sauktajiem «tīrajiem» veģetāriešiem ir vēl veģetārisma cienītāji plašākā nozīmē, un proti, cilvēki, kuri.. lieto arī pienu, sviestu, krējumu, biezpienu, sieru un olas. Zv 64, 22, 5.

veģetārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veģetāri.** *Saistīts ar veģetārismu, tam raksturīgs; tāds, kura sastāvā ir tikai augu produkti.* Veģetāri ēdieni. Veģetāra zupa. □ Veģetāru uzturu (bez gaļas), iesakot to uz noteiktu laiku, izmanto arī dažu slimību ārstēšanā. Ves 81, 4, 24. ..vecā saimniece uz paplātes ienesa smaržīgu tēju, citronšķēlītes un vainagveidīgi sakārtotas veģetāras maizītes. Mauriņa 2, 105. Svaigu kāpostu zupu var gatavot veģetāri, tas ir, visus produktus vāra ūdenī, tikai gaļas vietā pievieno sviestu.., krējumu.. Pavāru gr 58.

veģetatīvs, -ais; s. -a -ā; apst. **veģetatīvi;** biol. *Saistīts ar dzīvības procesiem, augšanu, šādiem procesiem, augšanai raksturīgs.* Veģetatīvie orgāni, arī veģetatīvās daļas bot. — *auga orgāni (daļas), kas nodrošina tā eksistenci (piemēram, lapas, stumbrs, sakne).* Veģetatīvā vairošanās bot. — *jauna auga organisma veidošanās no mātes organisma veģetatīvajiem orgāniem.* Veģetatīvā pavairošana bot. — *augu dēstu un stādu izaudzēšana no veģetatīvajiem orgāniem.* Veģetatīvā nervu sistēma anat. — *nervu sistēmas daļa, kas inervē iekšējos orgānus.* □ Zemāko augu veģetatīvais ķermenis ir pamatorgānos nediferencēts vai vāji diferencēts. Tādu veģetatīvo ķermeni sauc par laponi (piemēram, aļģēm, ķērpjiem). Biol r 57. Visas nezāles vairojas ģeneratīvi (ar sēklām vai augļiem) un daudzas veģetatīvi (ar saknēm, sakņu dzinumiem, apakšzemes un virszemes stublājiem). Apsīts 1, 109. ..piparmētru pavairo tikai veģetatīvi, galvenokārt ar sakneņiem. Baumane 1, 104. Augšana ir galvenokārt auga apmēru palielināšanās un veģetatīvo orgānu — stumbra, lapu un sakņu — atkārtota veidošanās.. Dindonis 1, 9. Smadzeņu novadus, no kuriem iet impulsi uz veģetatīvo nervu sistēmu, pieņemts saukt par veģetatīviem centriem. Anat 172.

veģetēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. **1.** *Dzīvot bezmērķīgi, nelietderīgi, bez garīgiem centieniem; arī dzīvot trūcīgi.* □ Pāri viņas [dramaturģes] varoņu likteņiem gulstas smags nolemtības lāsts, un cilvēki veģetē it kā nenovēršamā gaidās. Kritikas g 83, 78. Bēdās nevar dzīvot, bet tikai veģetēt. Mauriņa 1, 305. pārn. Kinoteātri veģetēja ar vecām, nodrāztām filmām. Lit M 82, 40, 16.

2. parasti 3. pers. *Augt, eksistēt, norisinoties dzīvības procesiem (piemēram, kādā vidē, apstākļos) — parasti par augiem.*

veģis, -ģa, v.; novec. *Noteiktas formas baltmaizes mīklas izstrādājums.* □ Bodē aiz letes stāvēja paveca sieva. Tā viņam pasniedza divus veģus un 100 gramus aknu desas. Plaudis 2, 135. Nonnija: Pašiem, pašiem vajag būt šiverīgākiem, no gaisa veģi mutē nekritīs. Putniņš 1, 55.

vehisms, -a, v.; parasti vsk. *Reliģiski filozofisks virziens krievu inteliģences aprindās (19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā).*

vehistisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vehistiski.** *Saistīts ar vehismu, tam raksturīgs.*

vehists, -a, v.; **vehiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Vehisma piekritējs.*

vei, izsauk.; novec. *Lieto, lai pamudinātu kādu pievērst uzmanību (parasti kam redzamam); lūk.* □ Vei, vei, kur augsti vanags skrien! ME IV, 522. Tās [krāsnis], kas mūrētas no ķieģeļiem, ir pašas karstākās — tās, vei, tur siltumu vairāk nekā diennakti. Rīgas B 82, 212, 4. Zebe: Nerunā nu gari. Vei, priekšnieks ar saka, ka laiks ir manta. Putniņš 1, 52.

veicīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veicīgi. 1.** *Tāds, kas kustas, darbojas ātri, veikli, bez kavēšanās.* □ Vieglie limuzīni un veicīgie kājnieki izlocījās kā zuši šajos [ielas] kustību virpuļos.. Eglons 2, 215. Vecāmāte, kalsna, uzkumpusi, bet vēl mundra un veicīga večiņa, ar abu mazdēlu palīdzību ģimeni apgādāja ar ogām, sēnēm, riekstiem.. Avotiņa 7, 15. // *Tāds, kas noris, tiek veikts ātri, veikli, bez kavēšanās, arī steidzīgi.* □ ..Velga saraustīja grožus, un zirgi veicīgi norikšoja tos dažus simtus metru. Kalndruva 2, 76. Paulis izsacījās mīklaini, runas veicīgi novirzīdams uz filozofiskām apcerēm.. Skujiņš 14, 253.

2. pareti. *Tāds, kam darbībā veicas, ir sekmes, panākumi.* □ ..kāziniekiem sākās apdziedāšanās ar panāksniekiem, kas tomēr drīz vien izbeidzās, jo trūka īsti veicīgu dziesmu teicēju. Austriņš 1, 236. // *Tāds, kas noris, tiek veikts sekmīgi, ar panākumiem.* □ Viņš prata tik veicīgi izvest savu nodomu, ka viņa rīcību tik Milda manīja. Zeiboltu J 1, 97. Tika uzmesti pinekļi viņu veicīgajām gaitām vispārības labā. ME IV, 522.

veicīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → veicīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Talcinieku v.

2. pareti. *Vispārināta īpašība → veicīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

veicināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Labvēlīgi ietekmēt (procesa, darbības u. tml. norisi); arī sekmēt.* □ Priedes plašo izplatību veicina arī tās spēja veidot dažādu sakņu sistēmu atkarībā no vides apstākļiem.. Birkmane 1, 11. ..agri vai vēlu allaž uzrodas bezbailīgi un neatlaidīgi cilvēki, kas savu mērķu vārdā nebaidās doties briesmās. Tieši šādi ļaudis veicina cilvēces progresu. Vāczemnieks 6, 257. Krūmiņa droši vien turējās pie pārliecības, ka domraksti attīsta prātu, veicina loģisku domāšanu, spējas sakarīgi izteikties.

Kalndruva 12, 52. // *Rūpēties par (kā) pastāvēšanu, attīstību.* V. kultūras sakarus. □ . . pēkšņi [audžumeitā] atklājās arī labas īpašības. Tās vajadzēja veicināt un izkopt. Rinkule 7, 49. . . Gulbis [grāmatu izdevējs] visiem spēkiem centās veicināt apdāvināto latviešu autoru jaunāko paaudzi . . Lauku Dzīve 90, 11, 4. Spāre: . . labvēlīgi apstākļi veicina darbaspējas. A Eglītis 1, 535.

veidcaurule, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; tehn. *Caurule (kā) profila, formas veidošanai.*

veiddobums, -a, v.; tehn. *Padziļinājums štances augšējā un apakšējā daļā, lai iegūtu sarežģītākus un precīzākus telpiskus izstrādājumus.* Galīgais v.

veidēvele, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; tehn. *Ēvele, kam nazis ir izveidots atbilstoši noteiktai (parasti sarežģīti izliektai, ieliektai) apstrādājamās virsmas formai.*

veidfrēze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; tehn. *Frēze, kam griezējšķautnes ir izveidotas atbilstoši noteiktai (parasti sarežģīti izliektai, ieliektai) apstrādājamās virsmas formai.*

veidfrēzēšana, -as, s.; tehn. *Frēzēšana ar veidfrēzi.*

veidgabals, -a, v.; būvn. *Īpašas formas būvdetaļa, elements, ko (kopā ar citiem līdzīgiem) lieto kādas būves daļas izveidei.* □ Kori un šķautnes noklāj ar speciāliem kores veidgabaliem . . Sterns 2, 249.

veidgreblis, -ļa, v.; tehn. *Greblis apstrādājamās virsmas (parasti sarežģīti izliektas, ieliektas) formas veidošanai.* Kokgriezēja v.

veidgrieznis, -žņa, v.; tehn. *Grieznis, kam griezējšķautne izveidota atbilstoši noteiktas (parasti sarežģīti izliektas, ieliektas) apstrādājamās virsmas formai.* Ripas v.

veidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veidīgi;** savienojumā ar lietvārdu ģenitīvā; reti. *Tāds, kam ir lietvārda nosauktā priekšmeta, vielas, parādības u. tml. forma, veids, uzbūve.* □ Arvien skaļāk un ātrāk viņš grauza rubīna, safīra un ametista veidīgos konfekšu gabalus . . Ādamsons 2, 231.

veidkalts, -a, v.; tehn. *Kalts apstrādājamās virsmas (parasti sarežģīti izliektas, ieliektas) formas veidošanai.*

veidkaste, -es, dsk. ģen. -stu, s.; tehn. *Rāmja vai citas formas metāla kaste bez dibena, kas paredzēta veidzemes saturēšanai veidnes izgatavošanas, transportēšanas un lietošanas laikā.* Izjaucamā v. Noceļamā v. Veidkastes osas. □ Viens [strādnieks] ieformēja modeļa vienu pusi apakšējā veidkastē, otrs — otru pusi virsējā veidkastē. Rīgas B 79, 201, 2. Celtnis izņēma no veidkastes lējumu — lielu, divas tonnas smagu čuguna plātni. Liesma 66, 7, 13.

veidķieģelis, -ļa, v. *Īpašas formas ķieģelis, ko (kopā ar citiem līdzīgiem) lieto kādas būves daļas izveidei.* □ . . izgatavo dažādus fasādes veidķieģeļus, ko lieto kopā ar fasādes ķieģeļiem . . , lai atdzīvinātu un daiļotu ēkas fasādi un piešķirtu arhitektonisku rotājumu. Izrakt 229.

veidlapa, -as, s. *Noteikta parauga lapa ar daļēji iespiestu tekstu, kas jāpapildina ar konkrētām ziņām.* Standartizēta v. Tabulas v. Norēķina čeku v. Pavēstes v. □ . . stāvēdama rindā pie pasta lodziņa ar izpildīto telegrammas veidlapu rokā, Asja pie sevis norunāja veselu monologu. Skujiņš 12, 175. Bibliotekāre uz Aldi pat nepaskatījās, tikai palūkojās uz pieprasījuma veidlapu. Mauliņš 3, 103. // *Lapa ar iespiestu iestādes, uzņēmuma, organizācijas nosaukumu (piemēram, korespondencei, uzziņām).* Institūta v.

veidlējums, -a, v.; tehn. *Lējums (parasti metāla), kam ir sarežģītāka forma.* □ . . uzsāka akmens lējumu rūpniecisku ražošanu no bazalta. Sākumā izgatavoja dažādus veidlējumus un izolatorus . . Zin T 63, 12, 32.

veidmāls, -a, v.; tehn. *Māls, ko izmanto lējuma veidņu izgatavošanai.*

veidmašīna, -as, s.; tehn. *Mašīna lējuma veidņu izgatavošanai.*

veidnazis, -ža, v.; tehn. *Nazis apstrādājamās virsmas (parasti sarežģīti izliektas, ieliektas) formas veidošanai.* Kokgriezēja v.

veidne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** tehn. *Elementu kopums, kas veido dobumu lējuma iegūšanai.* Veidzemes v. Keramikas v. Ģipša v. Divdaļīga v. □ Lietuve sadalīta vairākos iecirkņos. Vienā kausē tēraudu, otrā sagatavo veidnes, bet citā attīra gatavās detaļas. Cīņa 75, 51, 2. Tas [mehānisma gliemezis] pa kanālu dzen poliuretānu. Masa nonāk veidnē, kurai ir zoles apveids. Rīgas B 84, 205, 5.

2. kul. *Dažādas formas trauks pārtikas izstrādājumu cepšanai.* □ Tortēm mīklu cep apaļās skārda veidnēs ar noņemamu maliņu. Mājtur 338. Veidni iezież ar taukvielu, izkaisa ar rīvmaizi, liek tajā sagatavoto masu un cepeškrāsnī cep . . Kļaviņa 1, 135.

veidnēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; tehn. *Gatavot (veidzemes vai cita materiāla veidnes dobumu un ielietņu sistēmu), izmantojot veiduli vai šablonu.*

veidnis, -ņa, v. **1.** būvn. *Veidojums (piemēram, no kokmateriāliem, metāla), kas nodrošina noteiktu iepildītās betona masas stāvokli līdz sacietēšanai.* Lokveida v. Kustīgais v. Saliekamais v. □ Pēc pildījuma [betona] sacietēšanas veidņu dēļus noņem. Sterns 2, 184. Lietuvieši monolītās mājas ceļ, izmantodami pašu gatavotos metāla veidņus. Zv 83, 22, 10.

2. pareti. *Šablons.* □ Asināšanas leņķus mērot, veidnis (šablons) vienmēr jānovieto perpendikulāri pret to asmeni, kura asināšanas leņķi pārbauda. Indāns 1, 16.

veidojamība, -as, s.; parasti vsk. *Materiāla piemērotība plastiskai veidošanai.* Mastikas v. Plastilīna v. □ . . ķīmiķu pētījumi . . joprojām turpinās, lai koksnei piešķirtu arvien jaunas vēlamās īpašības: cēlkoka izskatu un dabu, metāla stiprību, plastmasas veidojamību. Zv 77, 3, 6.

veidojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e i d o t (1).* Ledus v. Karsta veidojumi. □ Sīkplastika — nelielu izmēru skulptūras darbi — ir plastiski veidojumi, kas attēlo reālās īstenības parādības . . Nodieva 1, 37. Zāliens . . organiski apvienojis pārējos atpūtas

zonas veidojumus — augu grupējumus, celiņus, skulpturālos objektus .. Zv 77, 23, 7. Katram dabas veidojumam ir sava dvēsele, kas iedarbojas uz cilvēku: pakalns arvien aicina palūkoties tālumā, līdzenums — ieaugt stiebros līdz pleciem .. Caune 4, 86. ..tā saucamās zemeņu ogas sulīgā daļa ir ziedgultnes veidojums. Galenieks 2, 230.

2. *Paveikta darbība* → *veidot (2); ārējā forma (piemēram, priekšmetam).* □ Leontīnes acis apstājās pie resnajām dīvāna kājām; pirmo reizi viņa ievēroja veidojuma neparasto formu — gludais, vēderainais apaļums izbeidzās ar trīsnagu ķetnu. Skujiņš 14, 134. ..ar vasku ieziestie mati turējās stingrā veidojumā un bija mirdzoši. Friz 8. // *Ārējā forma (cilvēka vai dzīvnieka ķermenim, tā daļām).* □ Improvizētā frizūrā uz augšu saceltie mati ļāva pilnībā saskatīt viņas kakla un plecu daiļo veidojumu. Zemzaris 4, 155. ..abi [tēvs un dēls] plecos dūšīgi, spēcīgi, abiem vienāds acu veidojums, uzacu kuplums .. J Plotnieks 11, 163. Pelēkajam krupim nav zobu, to jau no ārpuses parāda mutes veidojums. Kļava 3, 11.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *veidot (3).* Izrādes mākslinieciskais v. Kinoscenārija v. □ Ariozo struktūrā raksturīgi ir divtaktu un četrtaktu veidojumi. Vēriņa 1, 52.

4. *Paveikta darbība, rezultāts* → *veidot (4).* □ Feodālisma attīstības gaitā radās pirmie latviešu valstiskie veidojumi — Jersika, Koknese, Tālava u. c. Ģeogr 273. Nameisis .. ir vienīgais vācu iebrucēju rakstītajos vēstures avotos pieminētais latviešu dižciltīgais, kas apvienojis seno latviešu etnisko veidojumu — zemgaļus — vienā valstī. D kal 79, 170.

5. *Paveikta darbība, rezultāts* → *veidot (5).* Personības v.

6. *Paveikta darbība, rezultāts* → *veidot (6).* Augu šķirņu veidojumi.

veidole, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Pēdas formas atveids (parasti no koka), ko izmanto apavu izgatavošanā; lieste.* Kurpnieka v. Saliekamā v. Apdares v. Zābaka v.

veidols, -a, v. *Forma, formas īpatnību kopums, kas (parasti) ir uztverams ar redzi, atveidojums redzes priekšstatos.* Sejas v. Grāmatas ārējais v. Burtu veidoli. □ Celtnes [Pētera baznīcas] veidolā sevišķi nozīmīgs ir barokālais tornis un rietumu fasāde ar portāliem .. D kal 81, 167. Izrādes ārējais veidols tika ilgi meklēts. ..Mākslinieciei izdevās precīzi realizēt Gorkija remarku: «Alai līdzīga pagraba telpa.» Teātris 75, 40. ..pie flīģeļa piesēdās padzīvojis zemnieks, kura veidolā nebija nekā no mākslinieka .. Ezera 20, 48. Lionardo: ..katram cilvēkam ir savs liktenis, un katram gleznotājam savs tēls, savs veidols, kas glabājas viņa apziņā un parādās visos viņa darbos — slepus vai atklāti. A Eglītis 1, 290. // *Siluets, kontūru kopums.* □ Jātnieki dīkā [jāj] ar seju pret rītiem. Un, tā kā debess jau nosārtusi, viņu veidoli kļūst labi viedami. Niedre 15, 6. Lai arī ietinies nokrēšļa dūmakā, pilsētas veidols bija pietiekami skaidri saskatāms. Kar 86, 1, 72.

veidot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Ar mērķtiecīgu darbību panākt, ka (piemēram, priekšmets) gūst vēlamo veidu, formu, atbilst noteiktām prasībām.* V. aizsargdambi. V. adījumam kakla izgriezumu. □ Daži [zvejnieki] tin no spolēm tievas un resnas troses, sacērt tās gabalos un galos veido cilpas. Lapsa 1, 53. No stiegrotiem siporeksa paneļiem veido grīdas, griestus, šķērssienas un arī galvenās nesošās daļas — kapitālsienas un ārsienas. Izrakt 284. ..mīklas piku liek uz lizes un veido kukuli, kārtīgi nogludinot un neaizmirstot ievilkt svītras .. Zv 79, 16, 7. // *Plastiski apstrādāt (mīkstu materiālu, piemēram, mālu, plastilīnu); šādi apstrādājot, piemēram, mālu, plastilīnu, darināt (ko); skulpturāli attēlot (ko, piemēram, modeli).* V. vasku. V. termiski apstrādātu plastmasu. V. māla vāzīti. □ ..nav otra mākslinieka gribai tik pakļāvīga materiāla kā māls. To var veidot un lipināt, var plāt un veltņot. Māls viegli maina formu .. Māksla 71, 2, 9. Ģipša meiteni, kura turēja klēpī jēru, kādreiz uzdāvināja tas pats skulptors, kas veidoja cilnī žēlsirdīgo māsu pie sanatorijas durvīm. Birze 5, 13. «Vai gribi, es tev [tēlniekam] pozēšu?» Ligita impulsīvi piedāvāja. «Tu mani vēlreiz veidosi un pēc tam varēsi salīdzināt.» Cīrulis 5, 119. pārn. Un mēs redzam, un mēs jūtam: savus varoņus Laiks griež kokā, veido mālā, izcērt granītā. Čaklais 1, 83. // *Ar mērķtiecīgu darbību panākt, ka rodas (kādā vietā, piemēram, parks, ceļš, ciemats).* V. akmeņdārzu. V. ainavu. □ ..pils apkārtnē nojauktas sīkās saimniecības ēkas, un skolnieki starp baznīcas zaļo koku puduri un pili veido skvēru. Ziedonis 6, 112. No tāluma tie [ciemati] šķiet trausli un harmoniski, un gribas domāt, ka mājas te celtas un ielas veidotas ne pēc arhitektu projektiem, bet pēc Andersena pasaku grāmatu ilustrācijām. Lapsa 1, 12. // *Būt par cēloni tam, ka procesa, norises, apstākļu iedarbībā (kas) rodas, arī (kam) rodas jaunas īpašības.* □ Upes gāžas lejup no kalniem, veidojot krāces un ūdenskritumus .. Lielais 1, 17. Emulsija [emulsijas krāsa] veido izturīgu un matētu plēvi. Sk Ģ 81, 5, 37. Šļūce iedarbojas tikai uz augsnes virsu, tās virsējo kārtiņu .., veido virsu smalkdrupatainu, līdzenu. Apsīts 1, 257. // *Būt tādam, kam bioloģiskos procesos rodas (kas, piemēram, organisma daļas, augļi).* Koki veido zarus. □ Priedes plašo izplatību veicina arī tās spēja veidot dažādu sakņu sistēmu atkarībā no vides apstākļiem .. Birkmane 1, 11. Daudzas baktērijas spēj veidot sporas. Biol r 101.

2. *Ar mērķtiecīgu darbību panākt, ka rodas (veids, forma, piemēram, priekšmetam).* V. augļu koka vainagu. V. mietam smailu galu. □ ..zēna šūpulis bija veidots kā maza laiva .. Bels 7, 16. // *Ar mērķtiecīgu darbību panākt, ka rodas (noteikta kustību secība, arī noteikts priekšmetu novietojums).* □ Orķestris spēlēja tango. Viens no [kāzu] maršaliem ar kādu jaunu dāmu .. veidoja sarežģītas figūras. Zālīte 5, 193. ..veidoju dažādas kombinācijas ar trim nažiem. Tie lido gan aiz manas muguras, gan pāri

pleciem, gan cauri padusēm. Bels 1, 131. Var veidot sausu zaru, puķu un stiebru kompozīcijas. Tās vislabāk nostiprināt traukā ar speciālu turētāju. PL Siev 85, 12, 14. // *Ar savu novietojumu radīt (ko, piemēram, rindu, apli, arī šādas formas priekšmetu) — par priekšmetiem, parādībām.* □ . . viņa savilka pieri tā, ka melnās uzacis balti sārtajā sejā veidoja gandrīz nepārtrauktu, taisnu līniju. Jauno v 59, 42. Aiz Murjāņiem, Veidojot tādus kā vārtus, Gar ceļa malām vītoli aug Plati kā bārdas. Ziedonis 7, 26. Klēts sienu baļķu iekšpusē iecirstos robos cits virs cita guldītie apaļkoki vai plēstās plankas veidoja apcirkņus graudu bēršanai. Cimermanis 1, 75. // *Būt tādam, no kā sastāv (kāds kopums, veselums).* Saskaitāmie veido summu. □ Miljardiem zvaigžņu veido Putnu Ceļu. Ikaunieks 1, 48. Dziļas, vertikālas rievas ap muti veidoja spēcīgus, vīrišķīgus vaibstus. Zemzaris 4, 4. Maldiviju veido vairāk nekā divi tūkstoši sīku koraļļu salu Indijas okeānā. Zv 82, 17, 28. // *Būt par (kā) uzbūves, struktūras elementu, sastāvdaļu (par vielām, materiāliem).* □ . . ir noskaidrots, ka planētu un meteorītu vielu veido identiski elementi un minerāli. Zin T 86, 3, 6. . . šis elements [rubīdijs] patstāvīgus minerālus dabā neveido. Upīte 1, 22. Āda, koksne, vilna, kokvilna, lini, zīds, kaučuks, papīrs, audums, pergaments, krāsas . . . Kas visiem šiem materiāliem ir kopīgs? Tie veidoti no dabiskajiem organiskajiem polimērajiem materiāliem — proteīna, celulozes, cietes, sveķiem . . Zin T 77, 6, 26.

3. *Ar mērķtiecīgu darbību panākt, ka rodas (piemēram, teksts, projekts, mākslas darbs, teorija); apkopojot, sakārtojot noteiktās attieksmēs, radīt (piemēram, priekšstatu).* V. romānu. V. ēkas projektu. V. operu. □ Veselām tūbām uz audekla uztrieptām melnām, zaļām un tumšsarkanām krāsām veidotā glezna bija visai izdevusies . . Ādamsons 2, 130. Č. Darvins veidoja evolūcijas teoriju galvenokārt periodā no 1842. [gada] līdz 1859. gadam. Viņa teorija tapa kā likumsakarīgs zinātnes un prakses attīstības rezultāts. Biol r 313. Arī aiz šķietami sīkā domājošs cilvēks saskatīs lielo, no ikdienišķām parādībām, tās summējot, veidos tālejošas sakarības. Dripe 4, 42. . . atceroties [ūtrupes], Kārlis Sebris no spilgtajiem iespaidiem veido pretrunīgu laikmeta ainu . . Dzene 1, 11.

4. *Organizējot, dibinot panākt, ka rodas (piemēram, kolektīvs, sabiedrisks institūts).* V. teātra studiju. V. izglītības sistēmu. V. lauksaimniecības kooperatīvu. □ . . ģimeni veidojot, jāprot pašiem tikt pāri sadzīves grūtumiem. Niedre 16, 152. // *Panākt, būt par cēloni, ka tiek ietekmēta (situācija), radītas (attieksmes).* □ . . radošajā sfērā vēsturi un tradīcijas veido reālais, taustāmais cilvēku veikums. Kin 74, 9. «Redzi, Anna, jauniem ir sava dzīve veidojama. Atceries vien, ar mums tāpat savā laikā notikās. Gribējām būt patstāvīgi un neatkarīgi . .» Pasaules sp I, 244. Pasaule allaž ir maināma. Un vismaz to gaisotni . . , kas ir ap mums, veidojam mēs paši. Cīņa 84, 150, 3.

5. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) kļūst (par ko).* V. studentu par vispusīgu speciālistu. □ Cilvēku kā sabiedrisku būtni veido tādi momenti kā izziņa, apziņa un pašapziņa, radošās darbības spēja, tieksme realizēt savas ieceres, domāt par dzīves jēgu un meklēt tās kritērijus. Zin T 76, 7, 6. // *Panākt, būt par cēloni, ka rodas (psihes, rakstura, personības īpašības, uzskati u. tml.).* V. gaumi. V. skaistuma izjūtu. □ Domādams par audzēkņu fizisko gatavību, Ventnieks [treneris] bija aizmirsis, ka jāveido arī viņu morālā stāja — vīrišķība, pienākuma apziņa, neatlaidība ikdienas uzdevumu veikšanā. Kalndruva 5, 259. . . māksla . . ietekmē cilvēku prātus un jūtas, veido viņu pasaules uzskatu . . Māksla 72, 2, 3. // *Attīstīt, pilnveidot (piemēram, kustības, valodu).* □ Tā kā sešus gadus veco bērnu roku vingrība un rakstītprasme tiek veidota pakāpeniski visu mācību gadu, tad uzdevumi [matemātikā] uzrakstīti tā, ka tikai jāievieto atbilstošie cipari un zīmes. Sk Ģ 80, 4, 17.

6. *Panākt, ka rodas (jaunas šķirnes, noteiktām prasībām atbilstošs, piemēram, dzīvnieku, kopums).* V. ražīgu kviešu šķirni. V. ganāmpulku. □ Atlases ceļā tiek veidotas jaunas govju līnijas vai populācijas ar noturīgāku nervu sistēmu, labāku tesmeņa formu. Zv 79, 23, 12. No šīm savvaļas [ābeļu] sugām pirms dažiem gadu tūkstošiem cilvēki sāka veidot šķirnes. Caune 5, 64.

Sk. veidots.

veidotāj-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir nozīmīgs (kā) veidošanas, veidošanās norisē, arī (kā) uzbūvē, struktūrā.* Veidotājaploce. Veidotājelements. Veidotājfunkcija. Veidotājpiedeva.

veidotājaudi, -u, v.; tikai dsk.; bot. *Augu audi, kas dod sākumu citiem, patstāvīgiem audiem.* □ Augos ir veidotājaudi, kuru raksturīgākā īpašība ir šūnu spēja dalīties un veidot arvien jaunas šūnas un jaunus audus. Biol r 59. Tieši zem [auga saknes] uzmavas ir saknītes veidotājaudu josla — augšanas konuss. Tā ir tikai 2—3 mm gara. Augšanas konusā notiek nemitīga veidotājaudu šūnu dalīšanās. Sudrabs 1, 31.

veidotājs, -a, v.; **veidotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v e i d o t.*

2. s.; mat. *Nogrieznis, kam pārvietojoties veidojas (kā) virsma; veidule (1).* Konusa veidotāja.

veidoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Rasties, attīstīties, parasti pakāpeniski, kāda procesa, norises, apstākļu rezultātā (par parādībām dabā).* No aizaugoša ezera veidojas purvs. Ziemā veidojas sniega sega. □ Azbests . . dabā sastopams reti. Tas veidojas no serpentinīta . . Upīte 1, 46. «Ja nemaldos, drīz gāzīs kā no spaiņiem,» viņš piemetināja, raugoties pelēkajās debesīs, kur veidojās draudīgi mākoņi. Cīrulis, Imermanis 2, 48. Diezgan bīstama vieta, kur var veidoties ledus sastrēgumi, ir Ogres grīva . . Pad J 85, 58, 3. // *Bioloģiski attīstīties (piemēram, par orga-*

nismu, tā daļām). Augam veidojas lapu rozete. □ Pamazām, 2—3 mēnešu laikā, no astainā kurkulēna veidojas pieaugušai vardei līdzīgs dzīvnieciņš. Kļava 3, 4. // *Mērķtiecīgas darbības rezultātā, arī sabiedrisku parādību ietekmē rasties, attīstīties kādā teritorijā (piemēram, par apdzīvotu vietu).* □ Pilsēta .. augusi un veidojusies, diemžēl pēc standartpilsētu parauga. Tādi paši daudzstāvu nami kā citur, tādi paši veikali. Gūtmanis 1, 15. Šur tur pie mājām veidojās dārziņi, kur daži jau bija iestādījuši pa kociņam, iekopuši pa puķu dobei. Talcis 4, 16. Daļa lielo saimniecību veidojās apvidos, kuros nebija citu agrāk pastāvējušu centru .. Zv 84, 12, 1. // *Tikt izstrādātam, gatavotam (par priekšmetiem).* Stellēs veidojas audums. □ Uz rupja maisa auduma ar sīkiem krustdūrieniem pamazām veidojās vesels puķu dārzs. Ērgle 7, 60. Kāda lieliska darba duna nākamajā vasarā valdīs uz .. lielceļa: pacelsies uzbērums, veidosies plati grāvji .. Eglons 1, 148.

2. parasti 3. pers. *Refl.* → *v e i d o t (2); tikt veidotam.* □ Viņš brīdi noņemas tikai ar smēķēšanu, kā burvju mākslinieks nopūlēdamies, lai gaisā veidotos noteiktas formas un lieluma apļi. Saulītis 13, 134. Egles ir mājīgi koki. Tā vien šķiet, ka nolīkušie, ciešie zari tikai jāsasaista un veidosies nojume, kas paglābs no lietus un sniega. Birze 5, 217.

3. parasti 3. pers. *Refl.* → *v e i d o t (3); tikt veidotam.* □ Vārdu pēc vārda, teikumu pēc teikuma, svītrojot un pārrakstot, labojot, īsinot un papildinot — tā veidojās Egila Straumes [žurnālista] raksts .. Purs 1, 116. Katrs [bērēs] atcerējās kādu senu vai nesenu notikumu, epizodi, izteicienu, un no šiem sīkajiem atmiņu plankumiem veidojās priekšstats par kāda cilvēka dzīves ainavu .. Lācis 15, 114. «Katrā [meitenē] tu mīli kādu jauku īpašību, un no visām tām kopā veidojas kāds viens ideāls, kuram tu vēl neapjausti, neapzināti ej pretī.» Indrāne 6, 344.

4. parasti 3. pers. *Tiekot organizētam, dibinātam, rasties, attīstīties (piemēram, par kolektīvu, sabiedrisku institūtu); rasties sabiedrībā, cilvēku grupā.* □ Pagājušā gadsimta 90. gadu beigās Latvijā sāka veidoties pirmie sociāldemokrātiskie pulciņi. Vēstis 79, 6, 3. .. vēstures literatūrā dominē hipotēze, pēc kuras baltu ciltis veidojušās Austrumbaltijas dienvidu daļā, kā arī Dņepras un Daugavas augšteces apgabalos .. Vēstis 78, 2, 115. Feodālisma saimniecības norieta periodā veidojās valstiskums un teritoriālā norobežošanās. Latv J 90, 46, 2. Kā parasti, kad vienuviet sarodas daudz ļaužu ar trauslu kopību, iedarbojās lokālā gravitācija. Veidojās intīmāki grupējumi, paziņas samājās, meklēja savējos .. Skujiņš 13, 177. // *Rasties, attīstīties, risināties kādu apstākļu, darbības ietekmē (piemēram, par situāciju, attiecībām).* □ Beidzamajā laikā mani nodarbināja domas par to, kā mana dzīve veidosies tālāk. Bendrupe 2, 128. .. Andai bija galīgi skaidrs: attiecības ar Māri nekad nevarēs veidoties tādas, kādas tās bija kādreiz. Niedre 12, 113. Blakus galvenajam konfliktam [triloģijā] veidojas citas sadursmes .. Valeinis 1, 113.

5. *Tuvoties noteiktai pakāpei garīgās vai tiziskās attīstības procesā; intelektuāli, profesionāli attīstīties.* V. par izglītotu cilvēku. V. par starptautiskas klases sportistu. □ Viņas [Aspazijas] spilgtākie pozitīvie tēli — Mirdza «Vaidelotē», «Sarkano puķu» liriskais varonis — dzīvo attīstības procesā, veidojas iekšējās cīņās un pretrunu pārvarēšanas gaitā. Viese 3, 124. Elvīra sāka veidoties par pievilcīgu sievieti. Skujiņš 14, 144. Jānis Kubilis veidojās par līdzcietības mākslinieku. Satīra viņam ir organiski sveša. Dzene 9, 65. // *Pakāpeniski attīstīties (par psihes, rakstura, personības īpašībām, uzskatiem u. tml.).* □ Viņa raksturs tikai veidojas, viņš vēl ir svaidīgs, nenoteikts .. Liesma 66, 1, 11. .. ja bērns neiemācās ilgāku laiku koncentrēt uzmanību, tad ar grūtībām veidojas tik svarīga īpašība kā mērķtiecība. Sk Ģ 80, 5, 16. .. mūsu — pieaugušo — morāle veidojas lielum lielā mērā makroapstākļu ietekmē — uz to iedarbojas sabiedrības sociāli ekonomiskā iekārta .. Sk Ģ 80, 11, 16. // *Pakāpeniski attīstīties, tikt veidotam (piemēram, par kustībām, valodu).* Veidojas pareiza stāja. Veidojas skolēna rokraksts. □ Apmēram $1^1/_2$ gada vecumā bērnam sāk veidoties valoda, tāpēc mātei jācenšas ar bērnu daudz runāt .. Mājtur 27.

6. parasti 3. pers. *Refl.* → *v e i d o t (6); tikt veidotam.* Veidojas ražīgs ganāmpulks.

veidots, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *v e i d o t.*

2. *Tāds, kam bioloģiskās attīstības procesā radies noteikts veids, forma (par organismu, tā daļām).* □ Ovālajā sejā ar labi veidotām pilnīgām lūpām jaušama pašpārliecība .. Talcis 9, 349. Viņai bija balta, neiedegusi seja ar vasaras raibumiem uz taisnā, skaisti veidotā deguna .. Sakse 7, 411.

veids, -a, v. **1.** *Viena no vairākām (kā) eksistences izpausmēm.* □ .. matērija vienmēr eksistē tikai konkrētos, atsevišķos veidos, un katram no tiem ir sava īpatnēja, kvalitatīvi noteikta kustības forma. Karpovics 1, 52. Bezgalīgais Visums sastāv vienīgi no matērijas dažādiem veidiem, kas bez apstājas kustas, izmainās un pārvēršas. Ikaunieks 1, 68.

2. *Noteiktas, specifiskas (parādību, priekšmetu, vielu, organismu, procesu u. tml.) īpašības, pazīmes, to kopums; parādība, priekšmets, viela, organisms, process u. tml., to grupa, kam piemīt šādas īpašības, pazīmes.* Enerģijas veidi. Mākslas veidi. Sporta veidi. Transportlīdzekļu veidi. Kurināmā veidi. Augu veidi. Ražošanas veidi. Deformācijas veidi. Sodu veidi. □ Visparastākais polārblāzmas veids ir vienmērīgi gaiša josla. Zin T 80, 2, 13. Ogļhidrātu veidi ir cukuri, ciete (stērķele) un celuloze. Pavāru gr 9. Veids, kādā abinieki pārvietojas, pilnīgi atkarīgs no to ķermeņa formas un kāju izveidojuma. Sloka 1, 11. Rokassominā viņa arvienu līdzi nēsāja glītu piezīmju grāmatiņu un izdevīgā brīdī uzzīmēja ievērotā un noskatītā tērpa līnijas un veidu .. Niedra 2, 4. Romantiskā drāma izvirza noteik-

tas prasības arī aktieru tēlojuma veidam. Hausmanis 2, 66.

3. *Ārējais izskats, kas parasti ir līdzīgs (kam), atgādina (ko).* □ No krūmiem atdalījās tumšs stāvs. Tas tuvojās un pamazām ieguva pazīstama cilvēka veidu. Dinere 10, 37. Viesībām var gatavot arī dažādas formas sviestmaizes — trīsstūra, taisnstūra, kvadrāta vai romba veida . . Mājtur 294. Lapas plātne [kamolzālei] siles veida (sakļāvusies) . . Tērauds 1, 48. . . tās [vieglās urbjmašīnas] izgatavo vai nu ar vienu pistoles veida rokturi korpusa vidusdaļā, vai arī bez roktura . . Zin T 78, 4, 32.

4. lok.: veidā, apst. nozīmē; savienojumā ar apzīmētāju . *Norāda uz pazīmi, īpašību, kas raksturo kādu darbību, norisi.* Saglabāties sākotnējā veidā. □ Mārtiņš: Vai biedrs tādā gadījumā uzskata, ka darbaļaudīm nevajag vietu, kur kulturāli atpūsties, tā sakot, sabiedriskā veidā? Gulbis 5, 220. Vajadzēja uzgleznot viņu un viņas suni tādā veidā, kas skaidri parādītu, ka kungs ir viņš, bet viņa — tikai kalpone, kas padevīgi viņu sukā, baro un apkalpo. Pasaules sp I, 124. Inese: Vai tu tagad nerunā pats sev pretī? — Mārtiņš: Kādā veidā? — Inese: Nupat tu teici, ka pilnīgi pietiekot ar materiāliem labumiem, ērtībām. Pārējais neesot svarīgs. Gulbis 5, 218.

5. val. *Darbības vārda kategorija, kas vispārināti norāda uz darbības, norises raksturu, tās nepabeigtību vai pabeigtību.* Nepabeigtais darbības vārda v. □ Pabeigtais jeb perfektīvais verba veids raksturo savā norisē ierobežotu darbību, sākuma vai beigu momentā vai kādā laika sprīdī koncentrētu darbību, ko uztveram kā pabeigtu (aiznest, nolauzt, saplēst). Gram I, 566.

○ Bruņoto spēku veids mil. — *bruņoto spēku sastāvdaļa, kas specializēta kara darbībai noteiktā ģeogrāfiskā vidē.* Veida attieksme val. — *gramatiska attieksme, kas raksturo darbības, stāvokļa veidu.* Svaigā veidā — *tā (izmantot, gatavot u. tml.), ka tiek saglabātas (kā, parasti augļu, dārzeņu) dabiskās īpašības, nepakļaujot termiskai, ķīmiskai u. tml. apstrādei.* □ Plūmju augļus izlieto svaigā veidā un dažādos konservos. Sudrabs 1, 118. Lācenes var sagatavot ziemai arī svaigā veidā ar cukuru tāpat kā upenes un zemenes. Ves 75, 1, 29. Gatavā veidā — *tā, ka ir pilnīgi derīgs izmantošanai.* Sava veida — *lieto, lai norādītu, ka (kas) tiek aptuveni salīdzināts (ar ko citu).* □ «Man šī [veļas] mazgāšana ir sava veida atpūta . . .» Preilis 1, 100. Monika: Glīta ir bagāta, izlutināta un domā tikai par to, kā pakavēt sev laiku. Arī mūzika viņai ir tikai sava veida izprieca . . . A Eglītis 1, 81.

veidsmiltis, -smilšu, vsk. veidsmilts, -smilts, s.; tehn. *Dabiskas izcelsmes ugunsizturīgs izejmateriāls ar noteiktu graudainību, mineraloģisko un ķīmisko sastāvu (kvarca smiltis, cirkonija smiltis u. tml.), kas derīgas liešanas veidnes izgatavošanai.*

veidspiešana, -as, s.; tehn. *Metālu štancēšanas operācija, kurā, sagatavi vai pusfabrikātu vietēji deformējot, izgatavo sarežģītākas formas priekšmetus un detaļas,*

veidtērauds, -a, v.; parasti vsk.; tehn. *Tērauda sagatave, arī izstrādājums, kas parasti ir iegūts velmējot un kam ir sarežģīta šķērsgriezuma forma.*

veidule, -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** mat. *Nogrieznis, kam pārvietojoties veidojas (kā) virsma; veidotāja* (2). Konusa v.

2. kul. *Dažādas formas (metāla vai plastmasas) veidojums cepumu mīklas izspiešanai (zvaigznītēs, pusmēnešos u. tml.).*

veidulis, -ļa, v.; tehn. *Lejamās detaļas formai atbilstošs elements veidnes iekšējā dobuma iegūšanai.* Viendaļīgs v. Divdaļīgs v. Izkausējams v. Koka v. □ No plastmasām izgatavo: liešanas tehnoloģiskos rīkus — veiduļus . . Zin T 64, 9, 14.

veiduļgaldnieks, -a, v. *Galdnieks, kas ir specializējies liešanas veiduļu izgatavošanā.*

veiduļplate, -es, dsk. ģen. -šu, s.; tehn. *Metāla pamatne, uz kā nostiprina veidkasti, veiduļus, ielietņu sistēmas elementus.* Vienpusīga v. Divpusīga v.

veidvirpošana, -as, s.; parasti vsk.; tehn. *Sarežģītas formas (piemēram, izliektu, ieliektu) virsmu, detaļu virpošana (ar veidgriežņiem, kopējamām ierīcēm u. tml.).*

veidzeme, -es, s.; tehn. *Dabisku vai sintētisku materiālu (piemēram, kvarca smilšu, saistvielu, grafīta) maisījums liešanas veidņu izgatavošanai.* Blietēt veidzemi. □ Pie lietuves ceha divi līdz vidum kaili, muskuļaini puiši lāpstoja veidzemi. Kolbergs 1, 14. Gaidīdams brīdi, kad tēls beidzot izkūņosies no formu žņaugiem, sagatavju čaulām un veidzemes aplipumiem, Imants [tēlnieks] nervozēja kā nekad. Skujiņš 14, 416.

veikalnieciski, -ais; s. -a, -ā; apst. **veikalnieciski. 1.** *Saistīts ar veikalu (1), tam raksturīgs.* □ Ko tikai Tokija savā vēsturē nav pārdzīvojusi: ugunsgrēkus, zemestrīces, karus! Arvien tā būvējas atkal un, izņemot dažus veikalnieciskus centrus, vienmēr haotiski! Cīņa 64, 142, 3.

2. *Saistīts ar veikalu (2), tam raksturīgs.* □ «Vekseļus es pretī neņemšu,» Ceplis veikalnieciski ciets kļuva, un Seskis juta, ka te nekādi iebildumi nelīdzēs. Rozītis III, 28. Felzeni atbrauca no Krievijas. Pāra gadu desmitos tur Felzens bija dažādos veikalnieciskos pasākumos sarausis lielas bagātības. Brigadere 3, 324. . . divu ģimeņu iecerētais veikalnieciskais darījums vienā dienā izauga par dzīves lāstu . . Lācis 12, 202.

veikalnieks, -a, v.; **veikalniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Pārdevējs veikalā; arī veikala īpašnieks.* □ «Maksāsiet tūlīt skaidrā naudā vai atvērt jums kontu?» jautāja veikalnieks, kad saiņi bija sasieti un maksājamā summa saskaitīta. Dorbe 3, 66. Klāvs: Jā, veikalnieces ķēriens tev ir. Pat mājās tev pircēji neliek miera un bāžas virsū ar savu naudu. Un es savā laikā taisījos tevi mācīt tirgoņa amatā. A Eglītis 1, 335.

2. *Cilvēks, kas nodarbojas ar tirdzniecību, tirdznieciskiem, arī finansiāliem darījumiem.* □ sal. Profesors: Jūs esat dzīvojuši kā divi svešinieki, kā divi auksti veikalnieki uz savstarpējas nekautrīgas izmantošanas pamatiem. A Eglītis 1, 401.

veikals, -a, v. **1.** *Telpa, arī celtne tirdzniecībai; tirdzniecības uzņēmums.* Maizes v. Grāmatu v. Audumu v. Nošu v. Saimniecības preču v. Dāvanu v. Pašapkalpošanās v. Veikala skatlogs. Veikala īpašnieks. Iepirkties veikalā. Komisijas veikals — *veikals, kurā par zināmu atlīdzību pieņem preces no iedzīvotājiem pārdošanai.* Kulinārijas veikals — *veikals, kur pārdod ēdienu pusfabrikātus vai gatavus ēdienus.* Valūtas veikals — *veikals, kurā preces pārdod par valūtu.* Ēdienu veikals novec. — *ēdnīca.* □ ..otrpus ielas virs pārtikas veikala te zaļi, te sarkani zaigoja neona burtu mēmie plaiksnījumi: «... gastronomija ... gastronomija ..» Ezera 9, 32. Viņa [bērnu nama priekšniece] gan bija pamanījusi viņa [Anša Zuša] jauno vasaras uzvalku, nevis pirktu gatavu apģērbu veikalā .., bet pasūtītu pie pirmšķirīga drēbnieka .. Mauriņa 2, 149. Es aizgāju uz veikalu, kas atradās blakus kantorim. Aiz letes stāvēja Bārbra un garlaikojās. Darba laikā te ieradās tikai retais pircējs. Janovskis 1, 60. Aija bija laimīgāka: viņu pieņēma par viesu apkalpotāju kādā nelielā ēdienu veikalā. Lācis VI, 324.

2. *Tirdznieciska, arī finansiāla darbība, arī darījums.* □ Pēc ilgas tirgošanās vienojās, ka Nagainis dos vekseli par pieciem tūkstošiem latu, bet akcijas saņems par diviem un pus [divarpus tūkstošiem]. Arī šādu veikalu Nagainis uzskatīja par izdevīgu .. Rozītis III, 85. Blakus zemkopībai Slaucējs .. nodevās arī — lai gan reti — ar naudas veikaliem un nekaunējās ņemt desmit, divpadsmit un pat vairāk rubļu no simta. Blaumanis 6, 61.

veikalvedis, -ža, v.; **veikalvede,** -es, dsk. ģen. -žu, s. *Veikala (1) vadītājs, pārzinis.* □ Vēlāk .. viņš aizgāja par veikalvedi pazīstamā Rugaines tirgotāja jaunatvērtā pārdotavā. Austriņš 1, 272. Jelgavā viņš sākumā bijis par miesnieku zelli, tad par izsūtāmo zēnu, kamēr beidzot kādā lielā firmā kļuvis par pārdevēju un vēlāk par veikalvedi. Mauriņa 2, 80. .. Urbīša kundze .. slepeni mājā aprunāja visas tās ģimenes, kas pasūtināja jau sataisītos uzkožamos veikalā, kur viņas vīrs strādāja par veikalvedi. Niedra 2, 20.

veiklība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v e i k l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Pirkstu v. □ Blakus nodalījumā kasiere čaukstina naudas zīmes, apbrīnojamā veiklībā skaita visdažādākās asignācijas. Zigmonte 4, 28. Operācijas laikā dārga ir katra sekunde, tādēļ [ķirurgam] nepieciešama liela precizitāte un roku veiklība. Ves 85, 2, 4.

2. *Vispārināta īpašība → v e i k l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Politiska v.

veikls, -ais; s. -a, -ā; apst. **veikli. 1.** *Tāds, kas kustas ātri un precīzi (par cilvēkiem); tāds, kas ātri, precīzi un prasmīgi strādā, darbojas.* V. virpotājs. V. braucējs. Veikla strādniece. Veikla dejotāja. V. stāstītājs. V. rakstītājs. □ Ilma ir vēl stalta sieva, lokana kā vica un veikla kā zebiekste. Ezera 1, 6. Lai gan Tibils bija jau vecs, bet kalnā kāpšanā viņš bija veiklāks par dēlu .. Birznieks-Upītis 6, 214. // *Tāds, kas kustas ātri, precīzi (par dzīvniekiem); tāds, kura kustības ir ātras, precīzas.* □ Uz sauszemes krokodils nevarēja sagrābt ne zālēdājus, ne putnus, jo nebija pietiekami veikls. Lielais 5, 39. Baloži bija drošāki, tie [pie barotavas] pielaidās pirmie. Zvirbuļi toties veiklāki — tie prata nocelt kumosus baložiem tik manīgi, ka pēdējie acis vien noblisināja. K Grigulis 3, 32. // *Tāds, ko veic, dara ātri, precīzi, arī prasmīgi.* V. lēciens. Veikli soļot. Veikli strādāt. Veiklas pirkstu kustības. Veikli izvairīties no sitiena. □ Vanadziņš būvēja smilšu būdas, bet tēvs veikli šaudīja saivu caur tīkla acīm .. Lācis 15, 15. Un tā nu viņi sēdēja pustukšajā kafejnīcā pie galdiņa. Jauns viesmīlis ātri un veikli apkalpoja. Bels 2, 75. Nate ķērās pie darba. Jo ciešāk sakniebās viņas mazās lūpas, jo veiklāk kustējās rokas. Dziļums 1, 27. Ar snuķi dzīvnieks rīkojās tikpat veikli kā ar roku — satvēra ēdamo un lika to mutē, ievilka ūdeni un iešļāca mutē .. Lielais 7, 104. // *Tāds, kas spēj kustēties, darboties ātri, precīzi, arī prasmīgi (par ķermeņa daļām, parasti par rokām, kājām).* □ Veiklas rokas zibeņātrumā apgrieza loksni pēc noteikta mēra — un, lūk, dzidrais, caurspīdīgais logu stikls bija gatavs .. Imermanis 2, 141. ◇ Veikla mēle — *raita, arī asprātīga runa.* □ Olga kaitējās ar puisi .. Pārējās Vērdiņu meitas tikai spurdza un badījās elkoņiem, apbrīnojot vecākās māsas attapību un veiklo mēli. Gulbis 4, 72.

2. *Atjautīgs, attapīgs (par cilvēkiem); tāds, kas izmanto situāciju savā labā.* □ ..Viesturs liegi uzklāja Everīnas pleciem savu žaketi. Jā, viņš bija veikls zēns un īsts džentlmenis .. Lapsa 7, 120. Otrs atbraucējs bija .. omulīgs pusmūža vīrs, kurš miestiņā piederēja pie veiklākiem un izveicīgākiem cilvēkiem. Austriņš 2, 73. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Veikla runa — *raita, arī pārliecinoša runa.* □ Ja karš viņu [tēvu] piespiež slēpt arī vēl pašu dēlu, viņš to darīs, bet darīs to tik veikli un viltīgi, ka neviens netiks uz pēdām. Kaijaks 2, 153. Runa bija veikla un gludena, pilnīgi atbilstoša runātāja ārējam izskatam. Kalnduva 9, 112.

veiklums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v e i k l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; veiklība (1).* □ Māte rīkojās žigli un ar parasto veiklumu. Veselis 1, 101. Vardēm nav ne asu zobu, ne arī kā cita, ar ko pretoties [uzbrucējam], tās var paļauties vienīgi uz savu kāju veiklumu .. Kļava 3, 7. ..varbūt vēl kāda darba veiklumu tu, mana zvejnieku dzimta, devi. Losberga 3, 141.

2. *Vispārināta īpašība → v e i k l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; veiklība (2).* □ ..viņš kautrējās traucēt šo svinīgo sapulci, kura viņu pagodināja, izvēlēdama par

savu aizstāvi un uzticēdama viņa veiklumam un maņai visas sabiedrības godu. Zeiboltu J I, 75.

veiksme, -es, dsk. ģen. -mju, s. **1.** parasti vsk. *Ļoti labvēlīgu apstākļu kopums, kuri parasti sagadās nejauši; laime (2).* □ . . ikviena cilvēka dzīvē liela, dažreiz pat izšķiroša nozīme ir gadījumam, nejaušībai un veiksmei . . Lukjanskis 4, 99. Cik gan brīnišķīgs liktenis, kas viņu no galīgā posta bija pacēlis necerētā augstumā. Spoža veiksme pavadīja visur. A Eglītis 3, 103. Helēna sapņoja par dzintara gabalu, kuru atradīs. Jāiet bija vienai, tas veiksmes priekšnoteikums. Bels 7, 20.

2. parasti vsk. *Prasme, veiklība (darbībā, darbā), kas rada pozitīvu rezultātu.* Darba v. □ Viņa rokas ar atzīstamu veiksmi veido ziedu trauciņus, svečturus, kausus, vāzītes. Dripe 4, 120.

3. *Panākums, sasniegums.* □ Tēlnieka bagātajā mūžā bija daudz veiksmju un sasniegumu. Jaun Gr 66, 7, 33. Ievēlēja [par direktoru] Aleksi Mierlauku, kas, pēdējo režijas veiksmju spārnots, gatavojās jauniem uzvedumiem. Dzene 3, 75. . . ikviens vēlreiz domās atcerējās visu, ko viņi šai vasarā bija darījuši un paveikuši. Atcerējās visas veiksmes un neveiksmes, visus labos un sliktos darbus. Vāczemnieks 6, 218.

○ Labu veiksmi! — *saka, novēlot veiksmi, panākumus.* □ Apstājos un sveicinu: «Labu veiksmi, dārzniec! Vai puķes pie jums dārgas?» Preilis 1, 17. . . [meitene] noskatījās, kā abi vīri aizsoļoja pa kluso, krēslaino ielu, un pusbalsī sacīja: «Labu veiksmi!» Kalndruva 2, 19. Veiksme (uz)smaida — *saka, ja veicas, laimējas.* □ Pirmajā startā Baibai uzsmaidīja veiksme un viņa izcīnīja uzvaru . . Zv 53, 24, 9. Dažādi izskaidro kapteiņa . . panākumus: vieni apgalvo, ka viņam uzsmaidot zvejnieka veiksme, citi saka, ka šis cilvēks esot dzimis zem laimīgas zvaigznes. Cīņa 73, 276, 1.

veiksmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veiksmīgi. 1.** *Tāds, kam ir pozitīvs rezultāts, tāds, kas ir paveikts labā kvalitātē, atbilstoši noteiktām prasībām.* Veiksmīga zveja. Veiksmīgi strādāt. Veiksmīga sirds operācija. V. aktrises tēlojums. Veiksmīga filmas epizode. □ Medības ir veiksmīgas — trīs irbes nesam līdzi, rāpjoties pa nogāzi lejup. Gūtmanis 1, 52. Lai, kokus aizcērtot, darbs būtu veiksmīgs, jāprot pareizi darbināt cirvi. Indāns 1, 147. . . veiksmīgi izvēlēts vārds var dot jaunu skanējumu plašākai konteksta daļai. Veidemane 1, 46. Līdzās veiksmīgām rindām dzejā tomēr padaudz samocīta, tīši konstruēta. Kar 90, 9, 125.

2. *Tāds, ko nosaka ļoti labvēlīgu apstākļu kopums, kuri parasti sagadās nejauši.* □ Pirmajam taksim, ko Silvija noķēra uz ielas, šodien bija veiksmīga diena — tāda nepārtraukta braukāšana negadījās katru dienu . . Kļava 1, 145. // *Tāds, kam veicas, laimējas (par cilvēkiem).* V. makšķernieks.

veiksminieks, -a, v.; **veiksminiece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kam veicas, laimējas.* □ Rūdolfs turējās pie pārliecības: dzīvē viņam veicas, viņš piedzimis veiksminieka krekliņā. Kalve 3, 192. Lai katrs saka, ko grib, bet viņš tomēr ir veiksminieks un viņa vadītais atpūtas nams — labākais no visiem! Skujiņš 3, 130. . . viņa konkursa beigās varēja teikt: «Es šobrīd esmu laimīga!», jo visa zāle, kājās stāvot, sumināja jauno veiksminieci. Neatk Cīņa 90, 28, 1.

veikt, veicu, veic, veic, pag. veicu; trans. **1.** *Ar savu darbību, rīcību, izturēšanos panākt, ka īstenojas (piemēram, kāda norise), tiek sasniegts (kāds mērķis).* V. ceļojumu. V. arheoloģiskos izrakumus. V. tautas skaitīšanu. V. uzdoto. V. savus pienākumus. V. atklājumu. V. pārbaudi. V. varoņdarbu. □ Par laimi, lauku darbi vairumā bij jau veikti, tik vēl dārzeņus vajadzēja norakt un ievākto labību kult. K Zariņš 1, 69. Radot sprāgstvielas, A. Nobelam nācās veikt sarežģītus pētījumus . . Rolovs 1, 58. Sākumā Mārai uzdevums šķita pa jokam veicams, bet lecekšu stikli bija pasmagi, un rokas drīz vien nogura. Kļava 1, 63. Daudzi dzīvnieki veic tālas migrācijas. Zv 83, 21, 30. // intrans. □ «Man tur gan ir kalējs, bet tas viens nevar veikt — durvīm un vārtiem eņģes aplūzušas, logiem restes izgāzušās, vārdu sakot, daudz darba.» Upīts X, 883. // *Būt par cēloni tam, ka (kas) notiek, risinās (piemēram, par parādībām, procesiem).* □ Kad augu lapas sedz rindstarpas, rušināšanai nav arī nozīmes, jo lapu apēnojums pilnā mērā veic visu to, ko panāk ar rušināšanu. Apsīts 1, 247.

2. *Virzīties, pārvietoties (noteiktu attālumu, ceļu ar noteiktu garumu).* V. distanci. V. slaloma trasi. □ Stūris bija uzņēmis velnišķīgu tempu, divus kilometrus viņš veica par sešām sekundēm ātrāk nekā Demjanovs. Saulītis 12, 355. Šaudīšanās Pilskraujā norimusi, likās, esam aizkļuvuši tālu prom no tās. Taču bijām veikuši ne vairāk kā pāris kilometru . . Lāms 7, 281. Pasta karietes ceļu no Bristoles līdz Londonai . . veica 16 stundās. Zin T 65, 5, 25.

3. *Pārspēt (kādu), piemēram, sacensībās.* □ . . trīs stundas no vietas turpinoties sacīkstes. Uzvarot parasti vīrieši, bet sievietes atkal veicot vīrus ogošanā. Ziedonis 9, 63. // *Bruņotā cīņā pārspēt, uzvarēt (kādu).* □ . . varonis krīt, . . pārspēka veikts . . Upīts IX, 519. Indulis: Es tomēr tevi veikšu, dzelžu vīrs! Jūs visus apkāvāt, bet pēdējs [pēdējais] kūrs, Tas vācu balto liktens [likteņa] vizmu dzēsīs, Un beigās uzvarētie uzvarēs! Rainis Xb, 17. // *Padarīt (kādu) vāju, pretoties nespējīgu.* □ Tik veikt to nespējat: brīvs, kaut to slēgtu, Un mūžīgs celsies viņš ar saules lēktu! Rainis Ib, 139. Tava vaiga skaidrība, tavu roku vijīgums mulsināja daudzus, — veica mani vien . . . Auziņš 3, 81. // *Pārvarēt (piemēram, grūtības, šķēršļus).* □ Abi jaunie sportisti vieglā, elastīgā solī veica gan stāvos kāpumus, gan irdenās smiltis un rodemonstrēja atzīstamu skrējiena tehniku. Sports 62, 50, 1. Un, veicis postu, savu silto dvašu Nes tālāk cilvēks, apskaidrots un brīvs . . . Bendrupe 3, 97. // pārn. *Apēst, noēst.* □ Es ēdu, . . bet tad teicu, ka vairāk negribas. «Tik tā nelaime, ka sāls drusku trūkst,» Dārtīte atteica, «bet citādi tai gaļai nav nekā-

das vainas. Un tu neesi nekāds puisis, ja nevari nieka spārna veikt.» Jaunsudrabiņš Ia, 161. «Kas man te pagājušā reizē bija par līdaku! Septiņi bērni ēda un nevarēja veikt.» A Grigulis 13, 500.

veikties, tikai 3. pers., veicas, pag. veicās; refl. **1.** *Risināties vēlamā veidā, parasti, nejauši rodoties labvēlīgiem apstākļiem.* Medības labi veicas. □ Brempelis: Kad tevi piķis, dakteris pārtrauca [kāršu] spēli taisni tad, kad man sāka veikties. A Eglītis 1, 128. ..viņam [vadītājam] līdz šim neveicās ar līdzstrādniekiem — vienmēr iedeva tādus, kas citās nodaļās jau bija izgāzušies vai arī tikko sākuši redakcijas darbu.. Purs 1, 57. // *Būt tādam, kam klājas labi; būt tādam, kam (dzīve) risinās vēlamā veidā.* □ Ir taču zem saules tādi cilvēki, kuriem viss sokas, veicas, viss izkārtojas tā, kā viņi to vēlējušies, gandrīz vai pats no sevis iekrīt rokās! Bendrupe 1, 233. Viņa ir ar mieru ziedoties, lai tikai meitām dzīvē veiktos — lai Undīnei būtu vīrs un Irēnai būtu bērni.. Ezera 18, 129.

2. *Risināties vēlamā veidā, radīt vēlamo rezultātu (par darbību, procesu u. tml.); būt tādam, kas (piemēram, darbību) spēj veikt vēlamā veidā ar pozitīvu rezultātu.* Mājas darbi veicas. Saruna neveicas. □ Mājai, kam diviem zirgiem strādājama zeme, saimniecība nav visai liela. Pa divām stundām Katrīna visu apdarīja. Darbs viņai veicās.. Upīts II, 171. «Tu taču zini, kā man veicas govis slaukt, cūkas barot un sienu grābt.» Dziļums 1, 109. Sākumā valoda visai negribēja veikties. Dorbe 3, 147. «Nu tad še!» saka skolotājs, dodams grāmatiņu Jancim. «Palasi skaļi! Paklausīsimies, kā tev veicas.» J Plotnieks II, 21. Kalpone Elza steidzīgi rāva drēbes mugurā.. Tomēr viņai neveicās. Viss pinās un piņķējās.. Rozītis III, 49.

veikums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e i k t (1); tas, kas ir paveikts, izdarīts.* □ Raiņa veikums ir pietiekami plašs, lai, to apgūstot.., pietiktu darba arvien jaunām pētnieku paaudzēm. Kar 90, 12, 178. Juris republikas plakātistu vidū jau ir labi pazīstams.. Viņa veikumu var vērot kaut vai Jūrmalā, Turaidas ielas dekoratīvajās piktogrammās. Sk Ģ 80, 3, 20. Alga par galvenās grāmatvedes veikumu esot laba.. Liesma 74, 8, 5. Pilsētas arhitekts.. pārredzēja visu darbalauku.. Viņa veikums apliecina stabilu amata tradīciju nozīmi augstvērtīgas pilsētvides veidošanā. LLM 32.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e i k t (2).* Sacensību distances v.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e i k t (3).*

vējablūze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *No pabieza, blīva auduma šūts apģērba gabals (kas sniedzas līdz jostas vietai) ar piegulošu apakšējo malu un aizpogājamām aprocēm.* □ Garš, sakumpis augums, pelēka vējablūze, augšējā kabatiņā nav ne greznas pildspalvas, ne ķemmes ar sudraba apkalumiem. Indrāne 2, 117. ..es sāku iet uz skolu vējablūzē. Bet tas savukārt nozīmēja, ka mācību gads tikpat kā pagājis un vasaras brīvlaiks nav tālu. Skujiņš 13, 200.

vējadēlis, -ļa, v. *Vējdēlis.*

vējagrābslis, -šļa, v.; **vējagrābsle,** -es, dsk. ģen. -šļu, s.; sar. *Cilvēks, kas rīkojas vieglprātīgi, neapdomīgi; nenopietns, nepastāvīgs cilvēks; vējgrābslis, gaisagrābslis.* □ ..Marianas mūžā.. šis vējagrābslis.. Pēteris sagādājis visvairāk bezmiega nakšu.. Ezera 13, 365. Neturiet mani par vējagrābsli, kas nododas nevaldītām un jocīgām fantāzijām. Veselis 1, 204. Tā Ārija jau, zināms. ir vējagrābsle, un Dižbitu Andris arī pēc plānā galdiņa urbēja.. Kalndruva 2, 35.

vējains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vējaini. 1.** *Tāds, kad pūš vējš (par laikapstākļiem, laikposmu).* Vējaina diena. V. rudens. □ Apsēm un lazdām vīrišķie ziedi ir nokarenās, irdenās spurdzēs, no kurām vējainā laikā viegli izkaisās ziedputekšņi. Biol r 87. Laukā plosījās vējaina, nemierīga nakts, vecā māja krakšķēja un brīkšķēja, mežs smagi šalca.. Ezera 9, 145. Skrejošus mākoņus plucina aprīlis vējains, Silta kļūst zeme, un varēs jau sēklu sviest.. A Skalbe 3, 82. // *Tāds, kur pūš vējš (par vietu, teritoriju).* □ Augus izrauj ar visām saknēm vai nopļauj, sasien slotiņās vai kūlīšos, novieto nojumēs, vējainās vietās, kamēr tie izžūst. Ves 80, 9, 10. ..aiziešana armijā — vējains perons, balts, slapjš sniegs.. Skujiņš 7, 53. Līdzenumā bija vējaini, tāpēc Zemgales zemnieka sēta sākās ar koku stādīšanu. Sk Ģ 90, 2, 19. // *Saistīts ar vēju, tam raksturīgs.* □ Istaba pēc vējainā āra gaisa likās smacīga.. Kaijaks 3, 48. Visapkārt pletās auksta, vējaina rudens tumsa. Kalndruva 2, 78. Skaidri varēja just, ka laiks jau griežas uz pavasara pusi. Uzsnigušajam sniegam aizvien sekoja vējains lietus.. Rozītis III, 7.

2. *Vieglprātīgs, nenopietns, arī svārstīgs, nenoteikts (par cilvēku, tā psihi, raksturu, personības īpašībām); vējīgs.* □ «Puisis ir spējīgs, bet vējains,» nospriež skolotājs.. Saulītis 6, 66. «..viņai patikusi vīra straujā un vējainā daba..» J Kalniņš 8, 294. ..Sproģis ir negatīvais varonis un.. negatīvajam ir atļauts.. būt par svaidīga un vējaina rakstura īpašnieku. Ezera 14, 15. Turlavam jau šķita, ka vizītes ieganstsatklājies, bet Sera vējainā uzmanība no jauna pasviedās citā virzienā. Viņš sāka runāt par telpas apgaismojumu.. Skujiņš 10, 183.

vējajaka, -as, s. *Vējjaka.* □ ..viņš.., uzmetis plecos vējajaku, devās pie laivām. Līvs 2, 181. ..Gunta Tīlmane, jauna, ņipra meiča paīsām biksēm kājās, vējajakas kapuci pacēlusi pār galvu, apstaigā savu saimniecību, kur zivju meistars un laboranti nosaka pievesto siļķu kvalitāti. Talcis 7, 85. Vējajaka no lietusmēteļa auduma vai velveta. Piedurknēm reglāna griezums.. Zv 80, 4, 32.

vējamāte, -es, s.; parasti vsk.; mit. *Vēja māte.* □ Te cilvēks — tur bite un tārpiņš, tur vējamāte, pērkons un saule — visi tek, visi rosās bez stājas. J A Jansons 1, 20.

vējarādītājs, -a, v. *Vējrādis.* □ Daudzus gadsimtus gailis kā vējarādītājs ir vērojams Eiropas baznīcu torņos; kā modrības un dzīves spēka simbols tas pazīstams jau pirms kristietības izplatīšanās. Lit M 85, 18, 14. pārn. «Ko nu tu dziedi, vējarādītājs gatavais!» sacīja Lameiķis Pērminderis. — «Jā, manas politiskās simpātijas bija svārstīgas,» atzina Romietis . . Bels 7, 92.

vējaslota, -as, s.; sar. *Vieglprātīga, nenopietna sieviete.* □ Sākumā veči šūpoja galvas — pilsētniece, vējaslota, kur tev tādai zveju dzīvi saprast un cienīt . . . Bet — nekā. Palika toreiz un dzīvo vēl tagad. Līvs 1, 55. Nostādīja uz kājām abus lielos, arī mazās, redzams, nebūs vējaslotas. Pad J 81, 217, 1.

vējasuns, -ņa, v. *Kurts.*

vējauza, -as, s. *Viengadīgs graudzāļu dzimtas augs ar palielām vārpiņām skarā.* □ Dienvidu zemēs vējauza ir viena no bīstamākajām lauku nezālēm. Apsīts 1, 141.

vējavas, -u, vsk. vējava, -as, s.; pareti. *Ilgstošs vējš; laikapstākļi, kad ir ilgstošs vējš.* □ Rudens vējavas uzdzen šaubas, ziema tās noformē sistēmā. Čaklais 12, 115. pārn. Pāršalca un aprimās priekšspēles vējavas — uzlidoja priekškars, un saulaina un līksma atmirdzēja pirmā aina — izpušķotais kāzu nams. A Eglītis 3, 94.

vējazieds, -a, v. *Vēja zieds.* □ «Vējazieda liktenis man [sievietei] liegs izvadīt pasaulē jaunas paaudzes, nekādu talantu arī man nav.» Kaijaks 5, 174.

vējazivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s. *Vējzivs.* □ Vējazivis līdz 1948. gadam Baltijas jūrā un Rīgas līcī bija reti sastopamas. Zin T 67, 7, 31.

vējbakas, -u, s.; tikai dsk. *Akūta infekcijas slimība, kam raksturīga paaugstināta ķermeņa temperatūra un pūslīšveida izsitumi uz ādas, kuri pēc pārplīšanas apkalst un veido krevele.* □ Vējbakas ir lipīga slimība, ko izraisa vīruss . . Ves 62, 12, 18. Andrejs slimoja ar vējbakām, pēc tam ar plaušu karsoni. Skujiņš 5, 10. «Kādas slimības jums bijušas agrāk?» — «Masalas, cūciņas, vējbakas . .» [Ārsts sarunājas ar slimnieci.] Pasaules sp II, 447. sal. Bērnībā to [paštaisnību] izslimo visi, tāpat kā cūciņas un vējbakas. Līce 2, 10.

vējblūze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Vējablūze.* □ Ieradās gara auguma kalsnējs vīrs pieticīgā pēckara laiku vējblūzē . . Zv 82, 20, 14. . . no divkrāsu drānām viņš vējblūzes šuva . . Auziņš 10, 13.

vējdēlis, -ļa, v. *Burāšanas sporta rīks — garena plāksne ar piemontējamu buru.* □ . . paredzēts lūgt Starptautisko olimpisko komiteju (SOK) iekļaut burāšanu ar vējdēli olimpiskās regates programmā . . Lauku Dzīve 80, 9, 24.

vējdzirnavas, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Ar vēju darbināma ierīce (labības) pārstrādāšanai miltos, putraimos u. tml.* □ Pirmās, visprimitīvākās dzirnavas bija akmens plāksne, uz kuras graudus saberza ar akmeni. Tad radās ūdens dzirnavas, vējdzirnavas un tvaika dzirnavas. Rīgas B 68, 128, 6. . . apceļojot Eiropu, 1852. gadā viņš Lillē iepazīstas ar vējdzirnavu darbību . . Briedis 1, 89.

2. *Celtne, kurā ir uzstādīta šāda ierīce.* □ . . Jancis labi tālu priekšā ieraudzīja vējdzirnavas. Tām bija slaids stāvs kā staltai jaunavai, gari, vareni spārni un zaļš, apaļš jumts kā cepure . . Valdis 1, 218. Netālu no Straumēniem vienā Lielupes krasta augstākā vietā stāvēja vecas vējdzirnavas, griezdamās dienām un naktīm un maldamas saviem rūcošiem akmeņiem labību, kas auga šajos Dieva svētītos laukos. Virza 1, 48. «. . vai tu man nevarētu paskaidrot, kas tie par torņiem ar četriem spārniem galā, kuri visu laiku vējā griežas?» es jautāju. — «Tās ir vējdzirnavas,» kapteinis atbildēja. «Holandē ir ļoti daudz vējdzirnavu.» Grīva 11, 59. ✧ Cīņa ar vējdzirnavām — *veltīga cīņa, cīņa bez rezultāta.* □ «Tātad cīņa, ko bija uzsācis viņa ekselence Boriss Aleksandrovičs Ostrozubovs, ir bijusi tikai . . . cīņa ar vējdzirnavām!» Salenieks 7, 44.

vējdzirnaviņas, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Dem.* → *vējdzirnavas.*

2. *Ar vēju darbināma neliela ierīce (piemēram, kurmju aizbaidīšanai).* □ Es biju dzirdējis, ka Purgaiļos sakņu dārzā ar skaļu troksni griežoties vējdzirnaviņas. Purgaiļu Arnolds tās pats izgriezis no koka un uzstādījis dārza vidū, lai kurmji vagas neceļ. J Kalniņš 2, 43.

3. *Rotaļlieta — kātam piestiprināts viegla materiāla veidojums, kas vējā griežas.* □ Taisīju arī vējdzirnaviņas, kas priecīgi rūca garas kārts galā, tikko uzpūta stiprāks vējš. Paegle 4, 309.

vējenes, -ņu, s.; tikai dsk. *Vējdzirnavas.* □ Dzirnavu laišana darbā plašai apkārtnei bija liels notikums. Pie izpušķotajām vējenēm piebrauca malēji, pēc senas tradīcijas pirmo dienu mala par brīvu. D kal 77, 285. Šur tur apkārtnē redzamas vēl vecas vējenes, kuru vietā nāk motordzirnavas. Austriņš 2, 441. Jutos līdzīgi smieklīgajam Lamančas varonim, kuru vējenes notriekušas putekļos. Pelēcis 3, 141.

vējgāze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; mežs. *Meža koku izgāšanās vēja iedarbībā; vieta, teritorija (mežā), kur atrodas vēja izgāzti koki.* □ Sakņu sistēma [eglei] sekla, plaši izplesta, tāpēc egļu meži ļoti cieš no vējgāzēm. Birkmane 1, 12. Meža ugunsgrēku vai lielu vējgāžu rezultātā dažkārt aiziet bojā dažāda vecuma un sastāva mežaudzes vairākos nogabalos. Kronītis 1, 52.

vējgrābslis, -šļa, v.; **vējgrābsle,** -es, dsk. ģen. -šļu, s.; sar. *Cilvēks, kas rīkojas vieglprātīgi, neapdomīgi; nenopietns, nepastāvīgs cilvēks; vējagrābslis, gaisagrābslis.* □ Māju ļaudis melš, ka Esmeralda iemīlējusies kādā virsniekā, kurš kundzei neesot pa prātam. Esot tukšnieks un liels vējgrābslis. It kā jau divas reizes bijis precējies un šķīries. Avotiņa 7, 172. «Šo nemiera spoku es izdzīšu no Lazdu sētas,» viņš dusmās solījās, iemīdams jo dziļu un platu pēdu tīruma melnajā zemē, rādīdams, ka te nemājoja vējgrābšļi, bet cieti savas zemes turētāji ļaudis. Niedra 4, 259.

vējgrieze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; meteorol. *Vēja virziena mainīšanās; vēja pagriešanās.*

vējgriķis, -ķa, v. *Sūreņu dzimtas augs ar vijīgu stublāju, garenām, plati olveidīgām vai trīsstūrainām lapām un augli — riekstiņu.* Dārzu v. Krūmāju v.

vējīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vējīgi.** *Vieglprātīgs, nenopietns, arī svārstīgs, nenoteikts (par cilvēku, tā psihi, raksturu, personības īpašībām); vējains (2).* □ «. . mazās dienās viņš bij dzīvespriecīgs, jautrs, pat mazliet vieglprātīgs un vējīgs.» Upīts XII, 438. . . Pēteris jau nebija tas cilvēks, ko varētu nepamanīt un neievērot: izskatīgs un skaļš, vējīgs un smējīgs . . Ezera 13, 337. «Pareizi citi par tevi teica,» — «Ko viņi teica?» — «Ka tu esi vējīgs, ka uz tevi nevarot paļauties.» Draugs 84, 8, 19.

vējizpūte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Parādība, kad vējš izpūš no kāda objekta tā sastāvdaļas; vieta, no kuras vējš izpūtis smiltis, sniegu.* Augsnes v. Iežu v. Sējumu v.

vējizturība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ē j i z t u r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vējizturīgums.* Augu v.

vējizturīgs, -ais; s. -a, -ā, *Tāds, ko nevēlami neietekmē, nebojā (samērā) stiprs vējš.* Vējizturīgi koki.

vējizturīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ē j i z t u r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vējizturība.*

vējjaka, -as, s. *No blīva (parasti lietus un vēja necaurlaidīga) materiāla šūta, priekšpusē cieši aizdarāma jaka ar piegulošu apakšējo malu un aizpogājamām aprocēm; vēja jaka.* Audekla v. Neilona v. Uzvilkt vējjaku. Atpogāt vējjaku. □ Aukstā laikā slēpojot vēl jāuzvelk vilnas svīteris, bet vējainā laikā — vējjaka no plāna, blīva auduma, vislabāk ar kapuci. Ves 64, 1, 23. «Mēs esam kārtībā!» Lolita paziņo. — «Vējjakas paņemiet, līst,» Aigars atgādina. Svīre 3, 208. . . pa notekcaurulēm skanīgi aiztrauc šīs nakts un šī rīta sniegs. Viņa domāja, ka drīz jau varēs skriet uz skolu vējjakā . . Zigmonte 8, 78.

vējlauza, -as, s.; arī **vējlauze,** -es, dsk. ģen. -žu, s.; mežs. *Meža koku lūzumi vēja iedarbībā; vieta, teritorija (mežā), kur atrodas vēja nolauzti koki.* □ Izcirtums, bijusī vējlauza. Kādreizējos gaisa viesuļus vēl atgādina sakņu viesuļi. Caune 3, 50. . . mežs vēl cieš no vējgāzēm, vējlauzēm, snieglauzēm, meža dzīvnieku bojājumiem, slimībām . . Lauku Avīze 90, 22, 9.

vējlukturis, -ra, v. *Pārnēsājama apgaismošanas ierīce, kurā gaismas avots pilnīgi vai daļēji aizsargāts no vēja.* □ Oskars paņēma spaini un gāja lejā uz Daugavu, apgaismodams ceļu ar vējlukturi. Ezera 2, 107. Minhauzens: Kaut kur tālumā es pamanīju ugunтiņu spīdam. Es devos turp. Izrādījās, ka tas ir kāds vīrs, kas staigā ar vējlukturi rokā, kaut ko meklēdams. Zīverts 1, 239. Viņš aizdedzināja sveci un gribēja to . . likt vējlukturī . . Blaumanis 6, 189. ◇ Kā velns ar vējlukturi sar. — *ātri, neskatoties, bez apdomas.*

vējmāte, -es, s.; parasti vsk.; mit. *Vēja māte.* □ Bērnu vienkārši ielikuši lakatā un pakāruši kārklu zarā, lai šūpo vējmāte. Austriņš 1, 161.

vējmietiņš, -a, v. **1.** *Vējmietiņu dzimtas lakstaugs ar lancetiskām lapām un sārtiem ziediem stublāja vai zaru galos.* Vītolu v. □ Augustā zied . . vējmietiņi . . , to koši sārtās, slaidās ziedkopas patīkami izceļas apkārtnes samērā vienmulīgajā zaļumā. Saudz dabu 59.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst lakstaugi ar pretēji vai mieturos sakārtotām lapām, sārtiem ziediem un augli — pogaļu.*

vējnoturība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ē j n o t u r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vējnoturīgums.* Torņa v. Celtņa v.

vējnoturīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ir noturīgs pret vēja iedarbību (parasti par celtnēm, konstrukcijām).* Vējnoturīga kopne.

vējnoturīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ē j n o t u r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vējnoturība.*

vējot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Pūst (par vēju); būt tādam, kad pūš (stiprs) vējš (par laikposmu).* □ Gandrīz katru nedēļu dažas dienas vējo, okeāns uzbango savas septiņas astoņas balles . . Lapsa 1, 82. Parkā vējo rudens, rauj un kaisa pāri kanāliem dzeltenas liepu lapas . . Pad J 77, 207, 1. // trans. *Pūšot iedarboties (uz ko) — par vēju.* □ Istaba auksta, mums to mājeli vējo cauri. Zigmonte 14, 216. Skaidru un vējotu seju Zvejnieks tver tīklus un laivā sev klāj, Traukdamies selgā uz zveju . . Čaks 2, 11. // *Būt pakļautam vēja iedarbībai.* □ . . kamēr irdenais siens vējo un žūst, var . . atkrist stundiņu diendusā. Andersone 1, 47.

2. *Kustēties gaisa plūsmā (piemēram, par augiem, priekšmetiem).* □ Aizveru acis. Piekrastē vējo koki. Zunde 2, 36. . . dāmu platie svārki un uz rokas paņemtie trēni [dejā] vējoja kā lielu putnu spārni. Zālīte 5, 321. // *Būt tādam, kur ir, kur rodas gaisa plūsma (par vietu, vidi).* □ Mums pretim vējo plašais okeāns, atnesdams ne vairs svelmi, bet mērenu siltumu, kas plok ar katru dienu. Lapsa 5, 121. // trans. *Kustināt (ko), radot gaisa plūsmu.* V. vēdekli. □ Govs nemierīgi raugās atpakaļ uz neveiklo slaucēju un vējo asti . . . Jansons 3, 153. Egles mierinoši vējoja zarus, šur tur jau klaiņoja kāda maza, balta sniega pārsla. Kaldupe 17, 127.

3. parasti 3. pers. *Izplatīties, plūst (piemēram, par gaisa strāvām, smaržu).* □ Logi bija atvērti līdz galam vaļā, pa tiem iekšā vējoja silts, smaržīgs maija gaiss. Brodele 14, 75. . . lauka piparmētru smarža vējo apkārt. Indrāne 10, 62. // pārn. *Izplatīties, kļūt zināmam.* □ No katras [grāmatas] lappuses vējoja pretim īstā dzīve, skarba un patiesa. Sakse 6, 172. Bet gaisā vējo jauna mode — plāni, gaisīgi audumi, brīvas fantāzijas tērpi . . Zv 75, 20, 8.

vējoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Vējot (1).* □ Katrā klēts stūrī pastatīts plats laukakmens, lai klēts apakšā visi četri debesu vēji var brīvi vējoties . . Andersone 1,

170. Viņas iet pasmiedamās, ar vaļējiem matiem, un jūtot, ka ielās jau vējojas pavasaris. Brutāne 7, 14.

2. *Kustēties gaisa plūsmā (piemēram, par augiem, priekšmetiem); kustēties, radot gaisa plūsmu.* □ Jānis stāv meža vidū, un ozolzari vējojas viņam ap galvu. Kroma 7, 47. . . Sveicienā vējojas lakats Kā no rītausmas debesīm paņemta mākoņa strēle. Kaldupe 14, 41. Kuplā aste [sunim] vējot vējojas gatava skrējienam. Delle 2, 4.

3. *Vējot (3).* Gaisā vējojas smarža.

vējpūsma, -as, s. *Vēja pūsma.* □ Lielie melnalkšņi ir bez raizēm — dzer sauli un vējpūsmā lēni līgo. Caune 3, 43.

vējpūta, -as, s. *Vēja pūta.* □ Sauļoties var jebkurā vietā, kas aizsargāta no asām vējpūtām. Rīgas B 79, 132, 5. Tad sāka guldzēt smiekli — zālē, krūmos, lazdu pacerēs. Pat klusās vējpūtas šķita smejamies. Kaldupe 17, 137.

vējputenis, -ņa, v. *Sniega pārvietošanās stipra vēja iedarbībā; laikapstākļi, kam ir raksturīga šāda sniega pārvietošanās; arī sniegputenis.* □ Ap Ziemas svētkiem 1917. gadā Pēterpilī plosījās elles vējputenis. Apstājās ne vien tramvaji, — ieputināti tika veseli vilcieni. Austriņš IV, 219. Ragavu sliecēm čīkstot, aizbrauca bargais janvāris. Griezdams vējputeņus, aizkauca februāris . . Dziļums 1, 120. Svin ciema ielās vējputenis svētkus, Līdz visos logos gaišas pārslas mirdz . . Kaldupe 1, 33.

vējrādis, -ža, v. *Ierīce (ar vējā rotējošiem elementiem) vēja virziena un ātruma noteikšanai.* □ Mājas . . rotāja torniši, torņu smailajos galos neiztrūkstoši grozījās vējrāži . . Skujiņš 14, 20. Vējrādis uz ielas pretējā nama torņīša . . viegli grozījās. Ādamsons 3, 107.

vējrādītājs, -a, v. *Vējrādis.* □ . . dakstiņiem apjumtā [torņa] čukura galā parasti grozās melns, apsūbējis vējrādītājs. J Plotnieks 11, 7. Vēju virziena noteikšanai visos laikos bijusi liela nozīme, jo sevišķi senāk. Uzskatāms un drošs vēju noteicējs bija īpaša ierīce — vējrādītājs. D kal 72, 268.

vējrats, -a, v. *Rats, kas pārveido vēja enerģiju mehāniskajā enerģijā (iekārtās, ierīcēs, ko darbina ar šādu enerģiju); vēja rats.* □ Viņa nodoms bija vēl uzsliet augstu mastu ar vējratu galā un tad sūknēt ūdeni . . Lauku Dzīve 90, 5, 11.

vējritenis, -ņa, v. *Zarains stepes, pustuksneša vai tuksneša lakstaugs, kas sakaltis atdalās no saknes un, vēja dzenāts, izbārsta sēklas lielā attālumā.* □ Vējš nodrošina sēklu izplatīšanu stepju un tuksnešu apgabalos augošajiem vējriteņiem. Tie ir galvenokārt dažādi balandu . . , tauriņziežu un citu dzimtu augi, kuru stublāju kopums ir lodveida. Kad sēklas nogatavojušās, vējš šādu augu norauj no saknes un dzen pa klajumu, izkaisot tā sēklas. Biol r 96.

vējrotors, -a, v. *Rotors vēja enerģijas uztveršanai; vēja rotors.* □ Varētu šodien uzstādīt kaut ko līdzīgu trīsdesmitajos gados sevi attaisnojušajiem VEF vējrotoriem. Lauku Avīze 90, 5, 11.

vējroze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; meteorol. *Diagramma, kurā attēlots dažāda virziena vēja režīms noteiktā vietā (mēnesī, sezonā, gadā u. tml.).*

vējslota, -as, s. *Slimības izraisīts koka zaru pudurveida saaugums, kas pēc izskata atgādina slotu.* □ Reizēm priežu un egļu vainagos ieraugāmi lieli, skaisti, kupli zaru veidojumi, biežāk tie atrodas pašā galotnē, retāk vainaga sānos. Tie patiešām izskatās grezni un tiek saukti par vējslotām. D kal 81, 138. Gan lapu, gan skuju koku vainagos samērā bieži redzami blīvi iegareni vai lodveida sazarojumi, kurus sauc par vējslotām. Zin T 82, 2, 13.

vējstikls, -a, v. *Priekšējā (transportlīdzekļa, piemēram, automobiļa) loga stikls; priekšējais stikls.* □ Viņš nesteidzīgi atslēdz moskviča durvis, iegrozās sēdeklī, paregulē spoguli virs vējstikla un tikai tad ieslēdz starteri. Lapsa 7, 131. . . kad aiz muguras atskan mašīnas troksnis, viņš paskatās atpakaļ, bet taksometra vējstikla stūrī deg baltā actiņa. Aizņemts. Dripe 8, 22.

vējsudmalas, -u, s.; tikai dsk. *Vējdzirnavas.* □ Kalnā, netālu no muižas vējsudmalām, kopš seniem laikiem atradās kāda būve . . Dorbe 6, 48.

vējš, -a, v. *Gaisa masu kustība attiecībā pret Zemes virsmu sakarā ar nevienmērīgu atmosfēras gaisa spiediena sadalījumu.* Lēns v. Viegls v. Mērens v. Stiprs v. Brāzmains v. Vēja ātrums. Vēja virziens. Ziemeļu v. Austrumu v. Auksts v. Dzestrs v. Silts v. Svelmains v. Sauss v. Skaudrs v. Vēja enerģija. Vēja darbība. Vēja pūsma. Vēja vēdas. Vējā lokās koki. Uzpūš v. Vēja motors. Vēja ģenerators. Valdošais vējš — *noteikta virziena vējš, kas kādā apvidū pūš visbiežāk.* Vakara vējš — *vakarvējš.* Vēja pūta — *vēja pūsma.* Vēja rādītājs — *vējrādis.* Vēja jaka — *vējjaka.* Vēja blūze — *vējablūze.* Vēja stikls — *vējstikls.* Vēja rats — *rats, kas pārveido vēja enerģiju mehāniskajā enerģijā (iekārtās, ierīcēs, ko darbina ar šādu enerģiju); vējrats.* Vēja rotors — *rotors vēja enerģijas uztveršanai.* Pa vējam — *vēja virzienā.* Pret vēju — *virzienā pret vēju.* (Kurss) pret vēju jūrn. — *kuģa kurss, ja vēja virziens ir pret kuģa diametrālo plakni.* (Kurss) pie vēja jūrn. — *kuģa kurss, ja vēja virziens attiecībā pret kuģa diametrālo plakni ir mazāks par 90 grādiem.* Vēju roze meteorol. — *diagramma, kurā attēlots dažāda virziena vēja režīms noteiktā vietā (mēnesī, sezonā, gadā u. tml.); vējroze.* Ceļa vējš — *vējš, kura virziens ir lietderīgs tam, kas pārvietojas.* Labu ceļa vēju! arī Laimīgu ceļu! — *veiksmes novēlējums, kādam dodoties ceļā.* Vēja zieds — *neauglīgs zieds.* Vēja auza — *vējauza.* Vēja griķis — *vējgriķis.* Vēja suns — *vējasuns; kurts.* Vēja bakas — *vējbakas.* Vēja ātrumā — *ļoti ātri.* Skrien kā vējš — *saka, ja kāds ļoti ātri skrien.* Vējš velk — *saka, ja telpā, vietā u. tml. ir jūtama gaisa plūsma.* Bada vējš sar. — *ziemeļaustrumu vējš.* Vēja grābslis sar. — *vējagrābslis, vējgrābslis.* Saules vējš astr. — *pastāvīga radiāla Saules vainaga plazmas plūsma virzienā no Saules.* □ . . ass vējš pūta,

un jūra kauca un krāca visapkārt. Blaumanis 5, 32. . . laiks turējās silts un bez vēja, rasa nenokrita ne dienu, ne nakti . . Upīts 4, 206. Vējš augstākās priedes nolauza, Kas kāpās pie jūrmalas stāvēja . . Rainis Ib, 137. Mežu galos jau šūpojās vēlie rudens vēji. Dažu dienu tie aurodami atsauca tumšus padebešus . . Dziļums 1, 54. Diāna: Vējš plosa un rausta, no augšas brīžiem sniegs kopā ar lietu nāk virsū! Priede 4, 219. pārn. Cauri tumsai, auļos triekdamies, Brāžas vēja zirgi visu nakti — Auļo nedzirdamu soļu taktī. Nesazviegdamies. Purs 3, 42. pārn. Kādā virzienā pūš modes vēji, tā arī dziļā vienprātībā visi raksta. Kar 90, 2, 187. Cauri gravai izskrien zema vēja pūta . . Avotiņa 7, 5. . . masta galā uzstādītais, sarūsējušais vēja rādītājs ar sudmaliņu spārniem un debesu pušu apzīmējumiem klabēja vējos dienu un nakti . . Grants 7, 153. Aleksandra: Jums taču ir žakete, Oliver? — Olivers: Tikai vēja jaka. Diezgan paveca. A Eglītis 1, 318. Piecēlies viņš apņēmīgi saraustīja vēja blūzi un noņēma mugursomu. Lagzdiņš 2, 40. Mašīnas motors monotoni dūca. . . Ilga sēdēja tēvam blakus un domīgi skatījās vēja stiklā. Dripe 10, 89. Virs lielās akmens kūts jumta pacēlās vēja rotora masts. Platie spārni rīta vējā ātri griezās, sūknēdami ūdeni kūts vajadzībām. A Grigulis 8, 118. Ar vienu un to pašu enerģijas patēriņu putni pa vējam var lidot daudz ātrāk nekā pret vēju . . Mihelsons 1, 69. Uz miesas vēl sajuzdams ūdeņu sālītās plaukstas, es eju ar kailām krūtīm pret vēju, kas plīvo un plandās ap mani kā neredzams mētelis. Pasaules sp II, 423. «Tu uzmanies, ja viņš skrien tev pakaļ tikai tava skaistā purniņa dēļ, — tad pasaki viņam jau laikus, ka nav vērts, tev vēja grābšļi nav vajadzīgi.» Vilks 1, 56. Plankumu skaitam palielinoties, Saules vainags kļūst karstāks, straujāk sāk pūst Saules vējš, no plankumu apgabaliem sprādzienveidīgi tiek izsviesta plazma . . Zin T 81, 6, 11. ◇ Vējš (arī aukstums, sals) ķer pie kauliem — *saka, ja (kādam) ļoti salst, ja ir ļoti auksti.* □ Sasniga dziļš sniegs, lāgiem pūta vējš, kas ķēra pie kauliem un pūta no istabas ārā visu siltumu . . Sudrabkalns 5, 27. ◇ Kā vēja nests — *ļoti ātri (parasti skriet).* □ Kad noskanēja zvans, kā vēja nests pa skolas kāpnēm steidzās Žaniņš. Viese 2, 98. Meitenes skrēja kā vēja nestas, bet Forsteriāna juta, ka viņas spēki izsīkst. Sakse 14, 27. ◇ Kā (ar) vēja (arī putnā) spārniem — a. *Ļoti ātri (virzīties).* □ . . tā ķēve, kas piesieta ratu kreisajā pusē, esot kā uguns, jūdz tik ilkšīs un aizšaus Rīgā vai Jelgavā kā ar vēja spārniem. J Kalniņš 10, 248. b. *Ļoti ātri (paiet) — par laikposmu.* □ Vasara aiztrauc kā vēja spārniem . . Hausmanis 2, 32. ◇ Kā vēja (arī velna) plēsts sar. — *saka par ko tādu, kas virzās ļoti ātri; saka par ko tādu, kas noris ļoti ātri.* □ Lienītei ganu dienas arvien bija likušās garlaicīgas. Ja mājā vai pļavā diena aizskrien kā vēja plēsta, tad ganos tā velkas kā sapīta govs. Sakse 9, 86. ◇ Kā vēja (arī cūskas, odzes) dzelts — *saka, ja pēkšņi izdara strauju kustību (aiz bailēm, pārsteiguma u. tml.).* □ . . Kristīne strauji pavelk segu augstāk un saraujas kā vēja dzelta. Indrāne 2, 532. ◇ Vējš pūš iekšā pa visiem kaktiem (arī pakšiem) — *saka par telpu, kas ir sliktā stāvoklī, grūti apsildāma.* □ Grieta: . . malkas ar nav vairs mājā ne sprunguliņa, vējš pūš iekšā pa visiem kaktiem . . Aspazija 3, 238. ◇ Ķert (tukšu) vēju — a. *Veltīgi meklēt, gūstīt.* b. *Veltīgi censties sasniegt, panākt, iegūt.* ◇ Vēja pilns — *saka par nenoteiktu, arī vieglprātīgu cilvēku.* □ Viņa lāgā nesapratās ar vedeklu — mātei tā šķita pārāk vēja pilna, pārāk tāla tiem pienākumiem, kādi katrai sievietei jāuzņemas ģimenē. J Kalniņš 7, 31. Ne velti Ošupu uzklausījuši un uzklausa gan vēja pilns puišelis, gan vīrs ar sirmiem deniņiem. J Plotnieks 11, 58. ◇ Vēja zieds — *cilvēks, kas savu mūžu aizvada bez pozitīva devuma.* □ Mums visiem gribas zināt, kā viņš [bērns] augs, — Būs vēja zieds vai briedīs augļu briedā. Ziedonis 19, 70. ◇ Vēja slota sar.; niev. — a. *Ātra, straujas dabas sieviete.* □ «Ko tā vēja slota aizlikās kā apsvilusi? Un tu ar neproti noturēt!» aizmugurē atskanēja tēvoča balss. Dripe 2, 81. b. *Vieglprātīga, arī izklaidīga sieviete.* □ Interesanti, vai Valda kaut reizi likusies zināt par Egilu, kā Biruta viņai lūgusi. Vēja slota. . . Valdai viss vienmēr bija jāsaka trīs reizes, ij tad viņa ieprātojās aizmirst vai sajaukt . . Zigmonte 4, 118. ◇ Vējš galvā, retāk vējš dzīvo pa galvu sar. — *saka, ja cilvēks ir nenopietns, vieglprātīgs.* □ «Ko nu par Teodoru, tai vispār vējš galvā!» laiviniece sašutusi runāja. «Šauda tās savas zaļās acis kā atspoles, groza gurnus . .» Kaijaks 5, 343. Ar brāli Viļumu arī grūti saprasties, tam vienmēr vējš dzīvo pa galvu un prātā visādas trakulības. Grīns 2, 90. ◇ Septiņi vēji galvā (kādam) sar. — *saka par ļoti nenopietnu, vieglprātīgu, nenosvērtu cilvēku.* □ «Tev allaž septiņi vēji galvā,» Kaupo īgni atbildēja. J Kalniņš 4, 81. Puisis ir pārāk nenopietns. Viņam galvā plosās visi septiņi vēji. Liesma 66, 1, 6. ◇ Kāds (arī no kurienes) vējš tevi (arī viņu, jūs, viņus) (te) atpūtis (arī atdzinis) sar. — *saka, brīnoties, ja kāds ir pēkšņi, negaidīti ieradies.* □ «Zigo!» Beiziķis izdvesa. «Kāds vējš tevi te atdzina?» — «Laikam jau tāds pats kā tevi,» Zigis pasmaidīja. Viņš bija pavisam samulsis par necerēto sastapšanos. Saulītis 12, 198. ◇ Aiziet vējā — *aiziet zudumā.* □ Sāka Slāpe [veikalnieks] dzert un palaist veikalu. Sieva . . redzēja, ka, ja tā turpināsies, tad viss var aiziet vējā . . Sudrabu E 3, 522. Viss lielais, pacietīgais selekcionāru un dārzkopju darbs var aiziet vējā, ja šīs ķēdes pēdējais posms — realizācija — nav pienācīgi nokārtots. Zv 76, 20, 17. ◇ Aizlaist vējā (arī pa vējam) — *izputināt, izšķērdēt.* □ Neaizlaid savu spēku pa vējam, neatdod to pudelei, karstā galvā izdomātām muļķībām, nekam nederīgiem niekiem. Kalndruva 10, 137. . . kādēļ noņemties ar ražošanas atlikumiem? Bet tā taču tiek aizlaistas vējā milzīgas vērtības! Rīgas B 81, 119, 4. ◇ (Pa)laist vējā (arī pa vējam) — a. *(Iz)šķērdēt; nelietderīgi izmantot.* □ Saimnieks tik daudz rubļu nenotērēja ve-

selā gadā, cik šie kundziņi palaida vējā vienā vakarā. J Kalniņš 3, 27. . . viņa acis vecumdienās negaužas par noniekotu, drumslās sapluinītu un vējā palaistu mūžu . . . Kaijaks 5, 140. «Draudzība dārga manta. To nevar laist pa vējam,» tā tētis teic un aiziet. Delle 2, 9. b. *Neizmantot (iespēju, stāvokli).* □ . . tiek palaistas vējā iespējas padarīt vairāk, strādāt ražīgāk. Lauku Dzīve 84, 1, 4. Pretinieki savas iespējas prata izmantot, bet rīdzinieki ļoti daudz ko palaida vējā. Sports 80, 141, 3. . . šajā trakajā skrējienā Tu vari iegūt pasauli, Tu vari to palaist vējā. Čaklais 1, 111. c. *Neievērot (teikto).* □ Māte: Vai tu manī būtu klausījies? No laika gala tu manus vārdus esi laidis vējā. Blaumanis 6, 324. ◇ Kaisīt (arī laist, šķiest, mētāt, svaidīt) vārdus pa vējam (arī vējos, vējā), arī runāt vējā — *runāt veltīgi; runāt, solīt nepārdomāti.* □ Šis cilvēks bija pārāk nopietns, lai tāpat vien pamelstu. Viņš bija stiprs, un viņa lielās rokas nekāda smaguma nebijās. Tādi vīri vārdus nelaiž pa vējam. Jansons 5, 75. . . viņa balsī vairs nebija tās niknās ziņkāres un tās ugunīgās pretestības kā nesen; likās, viņš bija apnicis šķiest savus padomus un vārdus vējā. Niedra 4, 223. «Tādus vārdus, Lisij, ar vieglu roku vējos nemētā! Apvainot otru cilvēku nav grūta lieta, bet pamēģini vēlāk pāridarījumu izlīdzināt.» Kaldupe 13, 138. Andžus nemēdz vārdus vējā svaidīt. Avotiņa 2, 42. ◇ (Iz)kaisīt (arī (iz)sēt) vējā, arī visos (pasaules) vējos, pa visiem vējiem — *nelietderīgi (iz)tērēt, (iz)lietot, (iz)šķiest.* □ Pats Matīss strādāja no saules līdz saulei un sūri nopelnītos grašus vējā nekaisīja — krāja kapeiku pie kapeikas. A Auziņš 3, 6. Māte pastāvīgi pārmeta tēvam: gan to, ka viņš izsējot vējā naudu, gan to, ka viņam katrā ostā esot pa brūtelei . . Ezera 8, 133. . . viņš savus spēkus un enerģiju izkaisa vējā. Lit M 62, 45, 2. ◇ (Iz)kaisīt kā pelavas (arī sēnalas) vējā — *nelietderīgi (iz)tērēt, (iz)lietot, (iz)šķiest.* □ . . cilvēks brīvo laiku negrib izkaisīt kā sēnalas vējā. Viņš vēlas to pavadīt vērtīgi, augt. Cīņa 63, 31, 4. ◇ Izput kā pelavas (arī spaļi, pelni) vējā — *saka, ja ātri izsīkst materiālas vērtības, nauda.* ◇ Izputēt (retāk aizputēt) vējā — *neizdoties, nepiepildīties.* □ Tā visa mācīšanās [zēnam] kā ziemu, tā vasaru aizput vējā. Sudrabu E 3, 261. ◇ (Iz)svīest (arī (iz)mest) (naudu) vējā (arī zemē) sar. — *veltīgi izdot, (iz)šķiest (naudu).* □ Labāk apsvērt, iztirzāt, saskaņot un ne tikai septiņas reizes pirms griešanas mērīt, bet septiņdesmit septiņas . . , jo te neriskē ar kādu nieka vadmalas gabalu, bet ar tūkstošiem rubļu, un tos izsviest vējā nav ieteicams. Dinere 10, 131. // ģen.: vēja, adj. nozīmē. *Tāds, kas ir saistīts ar vēja darbību, tai raksturīgs.* Vēja nogulumi. Vēja ieži. Vēja korozija. □ Vēja erozija ir lauksaimniekiem pazīstama parādība . . Lauku Avīze 90, 22, 8. // lok.: vējā, apst. nozīmē; pārn. *Tā, ka (kas) izzūd, vairs nepastāv.* Draudzība ir vējā. Jautrība vējā. □ Atgriežos pat nedaudz pacilāts, bet — še tev! — labā oma vējā. Induļa nav. Ezera 11, 156. Mare: Ildzei var daudz ko iestāstīt. Viņa pievienojas. Bet, tiklīdz satiekas ar Leofroldu, viss vējā. Leofrolds dara ar viņu, ko grib. A Eglītis 1, 148. Kam brandvīns galvā, tam prātiņš vējā. LSP(N) 229. // parasti dsk.; pārn. *Mainīgi, no cilvēka neatkarīgi notikumi, apstākļi (sabiedrībā).* □ Radoša personība var sevi iznīcināt, ja pakļaujas visiem sprieduмiem un visiem vējiem. Zv 79, 6, 7. Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas tēlotājas mākslas dzīvē jūtamas jaunu vēju pūsmas. Cīņa 60, 15, 3.

○◇ No kuras puses (arī no kurienes) vējš pūš — *saka par noprotamu, nojaušamu mērķi, nolūku, arī cēloni, iemeslu (piemēram, kādai rīcībai).* □ . . tēvocis bija vīrs, kas saprata, no kuras puses vējš pūta. Dripe 2, 24. ◇ Dabūt vēju sar. — *dabūt bargu rājienu, kritiku.* □ Viņi baltmaizes riecienu spaidīja un valstīja pirkstos, līdz tas kļuva glīzdains. Tēvs ieraudzīja, un bērni dabūja vēju: «Ar maizi nedrīkst spēlēties!» Svīre 2, 131. . . piemirstu pamaisīt līmes katlu. Nejauka deguma smaka man iesitas nāsīs . . Šoreiz es dabūju no meistara tādu vēju, ka pat mans deguns ne par šo, ne par to sāk šņaukāt. Sēlis 4a, 26. ◇ Sadot vēju (arī brāzienu) sar. — *bargi izrāt, izteikt bargus pārmetumus.* □ . . Pēteris prasījis ēst, taču šī neesot ēdinājusi, bet krietni . . sadevusi vēju un sūtījusi uz mājām . . Ezera 13, 380.

vējtveris, -ra, v. *Telpa, kas atrodas starp celtnes ārdurvīm vai starp ārdurvīm un iekštelpu durvīm un kas pasargā no vēja, aukstuma iekļūšanas celtnē.* □ Izgājis cauri vējtverim un pustumšai telpai ar vadžiem, groziem un spaiņiem, viņš nokļuva virtuvē. Ezera 7, 6. «Vējtveri vajadzēs uzbūvēt,» Kaspars saka. «Durvis plānas — sals cauri.» Svīre 3, 247. . . izveidojās . . pirts ēka, kas sastāvēja no mazgāšanās telpas un priekšnama, kuru dažkārt ar šķērssienu sadalīja ģērbtuvē un vējtverī . . Cimermanis 1, 64. // *Konstrukcija, veidojums, kas aizsargā no vēja.* □ . . viņš sarausa ap uguni sniega valni un sasprauda ciešā puslokā kuplus egļu zarus. Izveidojās vējtveris, kas atstaroja siltumu. Lagzdiņš 2, 41. «. . te kādreiz auga tādas tīri smukas birztalas, dabiski vējtveri.» Bels 6, 242.

vējuzplūdi, -u, vsk. vējuzplūds, -a, v. *Vēja darbības izraisītas ūdenstilpes līmeņa svārstības, kas rada tā paaugstināšanos pretvēja krastā.*

vējzivjveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vējzivjveidīgi. 1.** *Tāds, kas ir līdzīgs vējzivij.*

2. zool. *Savienojumā «vējzivjveidīgo kārta»: kaulzivju kārta, kurā ietilpst līdz 1 metram garas, saimnieciski izmantojamas zivis, kas dzīvo tropu un mēreno joslu ūdeņos.* □ Vējzivjveidīgo kārtā ietilpst apmēram 150 sugas, no kurām 60 sugas, vairoties no plēsējiem, var izlēkt no ūdens un . . nolidot pa gaisu 200 m un tālāk. Biol r 199.

vējzivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s. *Vējzivjveidīgo kārtas plēsīga vidēja lieluma jūras zivs ar garenu ķermeni.* □ Baltijas jūrā . . retumis ienāk zaļganā, slaidā, līdz 90 cm garā vējzivs. Biol r 200.

vekselis, -ļa, v. *Vērtspapīrs — likumā noteiktas formas dokuments, kurā ietverta naudas saistība.* Vekseļa devējs. Vekseļa turētājs. Parastais vekselis — *vekselis, kurā ietverta kādas personas saistība samaksāt vekselī minētajai personai norādīto naudas summu noteiktā termiņā un vietā.* Pārvedu vekselis — *vekselis, saskaņā ar kuru maksātājs ir kāda trešā, vekseļa devēja norādītā persona.* Vekseļu diskonts — *kredītoperācija — vekseļu pirkšana pirms to maksāšanas termiņa iestāšanās.* Draudzības vekselis — *vekselis, ko izraksta vai par ko galvo persona bez finansiāla nodrošinājuma un kas parasti ir paredzēts diskontēšanai.* □ Rasa parakstīja vekseli par 300 rubļiem, Meimurs atvilka augļus un gada nomu un izmaksāja Rasam 230 rubļus. Meimurs ieslēdza vekseli naudas skapī, tur jau atradās daži tamlīdzīgi Rasas parādu raksti .. Zeiboltu J II, 293. Bet vekselis tomēr bija jāmaksā. Tāpēc daudzreiz zvejniekam bija jāņem rokās cirvis un jāiet .. malku cirst, lai varētu parādu nokārtot. Lauku Dzīve 89, 12, 26. Ja pašvaldībai nav naudas, būs iespējams norēķināties ar vekseļiem .. Diena 93, 209, 2. Vilkājs: Tad jau būs kāda ķeza ar vekseļiem? Mūžam šie draudzības vekseļi! Cik tie man pašam nav asiņu maitājuši. A Eglītis I, 154.

vēkšķēt, vēkšķu, vēkšķi, vēkšķ, pag. vēkšķēju, retāk **vēkšēt,** vēkšu, vēkši, vēkš, pag. vēkšēju; intrans. **1.** sar.; parasti 3. pers. *Radīt skaļas balss skaņas (par dzīvniekiem).* □ Kazlēnus iesloga kūtiņā. Bet tie, brīvībā pieraduši, tik briesmīgi vēkšķ, ka vai ausis ar mālu jāmūrē ciet. Indrāne 7, 46. // trans. □ pārn. Dažiem puišiem pie rokas magnetofoni, kas vēkšķ, ko māk, kādu pašreiz modīgu kratīkli [deju] .. Dripe 9, 7.

2. sar.; niev. *Raudāt.* □ .. Mārcis sapinas suņuburkšķos un balandās, nokrīt un vēkšķ. Indrāne 7, 16. .. sievai vēl viens mazāks [bērns], tas vēkšēja nepārstādams, lai gan māte to čubināja un pārvīstīja. Upīts 9, 95.

vēkšpēdu, arī **vēkšpēdus,** apst.; sar. *Uz muguras (gulēt, novietoties u. tml.).* □ Tantīte (mīlīgi): Es ar no rīta pie slieksnīša slīdēju — gandrīz apgāzos vēkšpēdu: biju iekāpusi zaptes pikā ... Putniņš 2, 229. Būtu jānometas vēkšpēdus, jāpaceļ kājas un jāiztecina liekais šķidrums no stulmiem. Branks 4, 42. «Kāda sagadīšanās,» pie sevis pakļusu ierunājās Rūdolfs, «meitene izkāpusi kā no grāmatas un guļ vēkšpēdus manā priekšā kā kāda mirāža!» Pasaules sp I, 405.

vektoriāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vektoriāli;** mat., fiz. *Saistīts ar vektoru, tam raksturīgs.* V. reizinājums. □ Ātrums ir vektoriāls lielums, ko raksturo skaitliskā vērtība un kustības virziens. Rolovs 1, 111.

vektormetrs, -a, v.; el. *Ierīce maiņstrāvas vērtības, fāzes vai sprieguma vidējās vērtības mērīšanai.*

vektors, -a, v.; mat., fiz. *Ģeometrisks lielums, kam piemīt skaitliska vērtība un virziens un ko attēlo ar nogriezni, kuram ir noteikts virziens.* Orientēt vektoru. Vektoru starpība. Izteiksme, kas satur vektorus. □ Fizikā jāsastopas ar triju veidu vektoriem — brīviem, slīdošiem un saistītiem. Vektors ir brīvs, ja to «drīkst» pārvietot pašam vektoram paralēli. Vektors ir slīdošs, ja to var pārvietot pa taisni, uz kuras tas atrodas. Ja vektora pielikšanas punkts ir viennozīmīgi noteikts, tad vektors ir saistīts .. Fiz r 10.

vēl[1], apst. **1.** parasti nolieguma teikumos. *Norāda uz laikposmu, kurā līdz šim nav sākusies kāda darbība, norise vai kurā joprojām pastāv kāds stāvoklis, kāda pazīme; pagaidām, arī līdz šim.* □ Neesmu vēl redzējis, kā dedzina ogles un tecina darvu. Birznieks-Upītis 5, 37. «Zigi, vai tu neesi vēl aizmidzis?» pēc brīža Vilnis iejautājās. — «Nē!» Saulītis 12, 46. Mēs maldītos, ja apgalvotu, ka jau dzīvojam brīvā Latvijā. Vēl brīvas Latvijas nav .. Sv Rīts 92, 1, 1. .. Un nav neviens vēl pateicis, Kam meitenes laiks ir veltīts. Ļūdēns 3, 5.

2. *Norāda uz laikposmu, kurā joprojām turpinās kāda darbība, norise, eksistē kāds stāvoklis, minētā pazīme.* Arvien (retāk arvienu) vēl — *visu laiku, nepārtraukti; joprojām.* □ Bija jau pāri pusnaktij. Robis vēl klimta pa kūtsaugšu. Dripe 2, 150. Vēl gribas tavās acīs ziedēt, Vēl gribas tavā sirdī tikt, Vēl neatkāpties, nenorietēt Un ieročus vēl nenolikt. Elksne 9, 70. .. un, kaut gan, protams, [autors] dzīvs vēl skaitās, vēl diezgan glīts, vēl diezgan stalts, vairs laikam neuzrakstīs it ne rindu .. Brīdaka 8, 19. Viņam vēl arvien bija cimdi rokā. Birznieks-Upītis 1, 25. Visu mūžu dzird — pasaule vēl arvien pēc pulvera, pēc asinīm smird. Sirmbārdis 8, 21. // *Norāda uz laikposmu, kurā kas turpina pastāvēt, atrasties.* □ Luda gultiņa un lādīte vēl stāvēja sētsvidū. Brigadere 2, 19. Diez vai tā vecā māja Piebalgā, tā vecā istabaugša, vai vēl stāv? Lisovska 6, 54. Antiņš ar cūkām vēl Auzukalnā. I [ir] cūkas, i [ir] Antiņš bieži skatās uz māju pusi un gaida tikai uz zīmi no turienes. Birznieks-Upītis 6, 142. // *Norāda uz laikposmu, kopš kura kas pastāv, atrodas (kur).* □ Tikai vidējā rūts [logam], izbālējusi, aprūsējusi, bija vesela uzglabājusies vēl no vectēva laikiem .. Birznieks-Upītis 1, 27. Ar pāri [zirgu] brauks, tas visiem skaidrs, ķēvi ilksīs un lielo melni blakus, zveņģele° un jaunās kaņepāju jūgtuves [streņģes] vēl no bērēm. Upīts 4, 256.

3. *Turklāt; papildus.* □ Zināmas taukvielu rezerves organismā ir vajadzīgas, tomēr lieli krājumi ir lieks balasts, kas vēl jāapgādā ar asinīm. Skulme 3, 12. Ansis izdarīja vēl vienu savādu neprātību, par ko visvairāk pārsteigts un sadusmots bija vāgars. J Kalniņš 8, 269. «Ieliet vēl kafiju? Pasēdi mazliet ..» Rancāne 1, 86.

4. *Vēlreiz; arī kādreiz.* □ Viņa atskatās vienreiz, tad vēl un pēc tam neatskatās vairs. Ezera 5, 21. Valsis beidza skanēt. Viesturs vēl brīdi paturēja viņas roku un klusu teica: «Mēs dejosim vēl un vēl.» Pasaules sp II, 314. «Zanda, mana labā Zanda . . .» Viņam nebija citu vārdu, tādēļ viņš tos atkārtoja vēl un vēlreiz: «Mana labā Zanda . . .» Līvs 2, 176.

vēl², part. **1.** *Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi.* □ «Tagad vairs nav joki, Ģirts vēl ņems un tevi izkonkurēs.» Dripe 2, 81. Inga vēl pēdējā brīdī viņu bija izglābusi. Dripe 2, 171. Teņa dabā nopietnības jau gandrīz nemaz nebij, un piespiests viņš nespēja iemantot tās vēl ne tik.. Kaudzītes 1a, 216. Es neesmu burve, Es tikai mācos, Man tā vēl īsti Noburt nav nācies.. M Zālīte 1, 41.

2. parasti savienojumā ar adj. vai apst. pārāko pakāpi. *Lieto, lai norādītu uz kā īpašības, pazīmes augstāku pakāpi.* □ ..šodien no verdzības brīviem tēviem vēl brīvāki dēli dzimst. Brīdaka 9, 36. Bet vēl skaistāks, manuprāt, ir cilvēks pavasarī, Zemi graudiem Aplaimodams.. Ziedonis 18, 9. Viņš atceras, ka līdz ar daudziem citiem [strēlniekiem] iedrāzies meža grāvī, un vēl ledaināks tam liekas aukstums, kas tagad sāk stindzināt.. Grīns 1, 406. Būtu aizpeldējuši vēl tālāk no saliņas, arī viņš nespētu nekā palīdzēt. Dripe 2, 105.

○ Un kā vēl — *saka, lai ko apstiprinātu, apgalvotu.* □ «Bučojāties arī?» jautāja Ģedimins. — «Un kā vēl!» zīmīgi pamāja ar galvu Askolds. Ādamsons 3, 67. Ērika stāvēja pagalma vidū un iztālēm skaudīgi noskatījās, kā klases biedrs strādā [pie mašīnas]. Vai tad viņai negribējās piedalīties šai [šoferu] pulciņā? Un kā vēl! Bundzeniece 1, 40. Kur nu vēl, arī kur tad vēl — *lieto, lai pastiprinātu, izceltu izteikuma saturu.* □ ..Siliņš klusē: nemīl viņš runāt par citiem, kur nu vēl par sevi. Līvs 1, 12. Tās bij ļoti labas zāles.. Vārīts etiķis ar sāli.., tikai smirdēja šausmīgi, pašai [Osienei] rāva elpu ciet, kur tad vēl citiem. Upīts 4, 209. Kur vēl (arī tad, lai) citur sar. — *tieši tur, tikai tur; nekur citur.* □ Un kur vēl citur vislabāk var iepazīties un sadraudzēties kā kopējā darbā? Liesma 58, 6, 14. Ko vēl ne, arī ko tad nu vēl — *lieto, lai pastiprinātu izteikuma noliegumu.*

vēlāk, apst. **1.** *Pārākā pakāpe → v ē l u.*

2. *Pēc tam, turpmāk; pēc kāda laikposma.* □ Pirmdienas rīts atgadījās gluži tāds pats kā šodien, no sākuma miglains, vēlāk saule.. Upīts 4, 109. Mare: Tagad ej. Mums ar Andreju jārunā. — Robčiks: Patiesībā man arī jārunā. — Mare: Vēlāk. Mums ir svarīga lieta. A Eglītis 1, 148. Kā viņš mirkli vēlāk pats nožēloja savas īdzīgās domas! Sudrabkalns 5, 89.

vēlākais; s. -ā. **1.** *Pārākā pakāpe → v ē l s.*

2. *Tāds, kas sāk pastāvēt, norisēt pēc kāda laikposma.* □ Man liekas, liela vaina pie vēlākajiem ģimenes notikumiem ir Beātes tēvam, viņš deva sievai par daudz vaļas.. Zigmonte 17, 47.

3. apst. nozīmē. *Saistīts ar pēdējo iespējamo (kādas darbības, norises u. tml.) laikposmu, laika momentu.* □ Es cenšos gara acīm saredzēt Slokas purvus, kuros jau šonakt, varbūt, vēlākais, rīt, klaudzēs mūsu šautenes, gulēs kritušie.. Grīns 1, 93.

vēlams, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēlami.** **1.** *Divd. → v ē l ē t².*

2. *Tāds, ko (kāds) grib, vēlas.* Panākt vēlamo rezultātu. □ Uz sienu plaknēm ar līmes un ģipša palīdzību var izveidot dažādu faktūrējumu un pēc tam noklāt ar vēlamo krāsu. Freimanis 1, 19.. rakstnieks savos darbos bieži ietver arī savu vēlamo, neizdzīvoto biogrāfiju. Birze 8, 136.

3. *Tāds, kas ir atzīstams par labu; derīgs, ieteicams, arī piemērots.* Ņemt vēlamu (arī nevēlamu, citu) virzienu — *pārveidoties, kļūt vēlamam (nevēlamam, citādam).* □ Vai vēlams mūžs, Kad vēji pūš No visām debess pusēm? Jeb vēlamāks Ir tas, kas nāks, Kad visi vēji Klusē? Stērste 1, 219. Lai rakstu un krāsu dažādība neradītu pārāk lielu raibumu, vēlams ņemt vienas krāsas dažādus toņus. PL Siev 78, 8, pielikumā. Pūcene bija nodzīvojusi ilgu un barguma pilnu mūžu un tāpēc zināja, ko runāt skaļi un ko vēlamāk paturēt sevī. Purs 11, 22.

velarizācija, -as, s.; parasti vsk.; val. *Līdzskaņa artikulācija, kurai raksturīgs mēles muguras papildu pacēlums pret mīkstajām aukslējām.*

velarizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; val. *Artikulēt (līdzskani), papildus paceļot mēles muguru pret mīkstajām aukslējām.*

velarizēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl.; val. *Tikt velarizētam.*

velārs, -ais; s. -a, -ā; val. *Tāds, kura izrunai ir raksturīgs mēles muguras papildu pacēlums pret mīkstajām aukslējām.* V. līdzskanis.

vēlaudzība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ē l a u d z ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vēlaudzīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas aug lēnām, vēlu dod ražu (par augiem).*

velbomis, -mja, v. *Rotējošs bomis (ierīcē, iekārtā u. tml.) kustības pārnešanai.* Vējdzirnavu v.

velce, -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** parasti vsk. *Darbība → v i l k t.*

2. *Līniju vilkšanai paredzēts rasēšanas instruments, kas sastāv no kāta (cirkuļa) un spalvas ar divām smailām plāksnēm, starp kurām attālumu var mainīt.* □ Ar melnu samtu izoderētā kastītē mirdzēja spoži cirkuļi un dažāda resnuma velces. Ciņa 84, 43, 3.

3. *Zvejas rīks, kas sastāv no auklas ar vizuli un ko velk pa ūdeni (parasti aiz laivas).* □ Velce ir diezgan izplatīts zivju ķeršanas rīks. Priedītis 1, 53. Es nostājos uz krasta svabadā vietā, metu velci iestūreniski uz viņu malu un velku uz sevi. Velces aukla man ir divreiz vai pat trīsreiz garāka par kātu.. Jaunsudrabiņš 5, 20.

4. *Dekoratīvs (parasti kleitas) mugurpuses pagarinājums, kas skar zemi vai slīd pa zemi; trēns (1).*

velcēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Zvejot ar velci (3).* □ ..kurpnieks.. savu veco laivu tikai pa retam bija iedevis pabraukāties puikām vieniem pašiem. Izdevīgāk bija pieteikties par airētāju, kad viņš velcēja vai meta tīklu. Gulbis 4, 329.. viņš ar laivu lielāko dienas daļu pa ezeru vien nogrozījās. Protams, pats makšķerēdams un velcēdams un no citu ieliktiem slazdiem kādreiz pa zivij pakampdams. Kalndruva 2, 156.

veldrains, -ais; s. -a, -ā; apst. **veldraini.** *Tāds, kas ir noliecies veldrē (parasti par stiebraugu, zālaugu kopumu); tāds, kur ir veldre (par lauku, tīrumu).* Veldraini rudzi. □ «Ērikam naudas diezgan, nevarēja kādu caurumu aizbāzt!» pļaujot ar izkapti veldraino labību, Jēcis bez žēlastības iesaucās. Dziļums 1, 38. Darbs nešķīrās tik ātri tāpēc, ka daudzi lauki bija veldraini .. Cīņa 78, 131, 1.

veldre, -es, dsk. ģen. -ru, s. *Stiebraugu, zālaugu u. tml. kopums, kas aiz sava smaguma, vēja, nokrišņu iedarbībā ir noliecies pie zemes; vieta, kur atrodas šāds noliecies stiebraugu, zālaugu u. tml. kopums.* (Sa)krist veldrē — *(no)liekties pie zemes (aiz sava smaguma, vēja, nokrišņiem) — parasti par stiebraugiem, zālaugiem.* Sagāzt veldrē — *saveldrēt.* Izturīgs pret veldri — *tāds, kas neveldrējas.* □ Atstātais veldres gabals bija kādas divas pūrvietas liels. .. Labība pārsvarā bija sakritusi uz vienu pusi, un pļāvēji aizņēma vālu rindā cits aiz cita. Gulbis 4, 103. .. vietām tīrsējas zālājs bija saaudzis tik biezs, ka nespēja vairs noturēties kājās. Veldre pie veldres. Dziļums 1, 267. .. Un lietavas vienmēr par garām. Krīt veldrē labība, siens nenopļauts .. Osmanis 4, 80. Šur tur lietus arī lielāku ļaunumu nodarījis — labi noaugušus rudzus un miežus veldrē sagāzis. Pad J 83, 146, 1. Ja augsnē pietiekami kālija krājumi, tad .. augi izturīgi pret veldri .. Apsīts 1, 92.

veldrēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Veldrēties.*

veldrēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl. *Liekties tā, ka izveidojas veldre (par stiebraugu, zālaugu u. tml. kopumu).* □ Agrāk sētas labības vairāk cero, mazāk veldrējas .. Apsīts 1, 349. .. šādi graudaugu sējumi neveldrējas, tos nevar noguldīt pat spēcīgas vētras, jo darbojas tā sauktais kuplās slotas princips. Kar 90, 1, 138.

veldze, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Tas, kas veldzē (1); tas (parasti mitrums, šķidrums), ar ko var veldzēties (1).* □ Sarukušās mājiņas tuvumā upes krastā, vīnogu stīgu apvīta, pacēlās granītā izcirsta aka — vienīgais veldzes avots šā mazā kalnu ciema tuvumā. Grīva 1, 171. Lūk, Smaidiņa, strauja un bezbailīga, laužas pie sasaistītās Gunas, lai viņas izkaltušajā mutē ieliktu meža veldzi — odziņas. Dzene 3, 50. .. smidzināja rāms un silts lietus, un pa nakti tas bija lijis pavisam stipri, zeme tomēr uzsūca visu mitrumu, saules izkveldināta un sen veldzi kārodama. Niedra 1, 44. .. liepa zemei klusi lūdzas: «Ļauj tevī dziļāk, ciešāk ietverties, Lai pagurušās saknēs veldze sūcas, Tā manī jaunai plauksmei spēku lies ...» Elksne 6, 54.

2. *Tas, kas vēsina, rada spirgtuma, svaiguma sajūtu.* □ Viņam likās, ka gaiss kļuvis versmīgs un tikai upes ūdeņi var sniegt veldzi. Sakse 14, 59. Ārā mani apņem valgas veldzes pilnais nakts gaiss. Andersone 1, 26. // pārn. *Tas, kas garīgi spēcina, iepriecina, rada mierinājumu.* □ Pie Staburaga savā laikā garīgu veldzi smēlušies un to apjūsmojuši jaunlatviešu dziesminieki Auseklis un Pumpurs. Zv 58, 10, 18. Guna: Tu, dārgais bērns, šai grūtā brīdī esi Man veldze visusaldākā, ko dzīvē Jebkad es baudījusi esmu. Aspazija 3, 358.

veldzējums, -a, v. **1.** *Rezultāts → v e l d z ē t (1), v e l d z ē t i e s (1).*

2. *Rezultāts → v e l d z ē t (2), v e l d z ē t i e s (2).* □ Diena deg balta un karsta, pusdienlaikā pat koku ēnā nav nekāda vēsuma, avotainā upīte vienīgā spēj dot īstu veldzējumu. Caune 4, 51.

veldzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vēlami mitrs.* □ Pašķīda zibens, un, tīrumus veldzējot, Jūlija lietus Gāzās aiz rūtīm. Dinere 7, 72. .. uz lauka .. lieto tā saucamo veldzējošo aplaistīšanu ar mākslīgu lietu .. Sudrabs 1, 98. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kādam) zūd vai mazinās (slāpes, arī sāpes).* □ .. nevarēja atrast neviena avotiņa, kur veldzēt neciešamās slāpes. Grīva 7, 28. Augsta vinda ir tavai akai, Balti ziedi ir tavai ievai .. Zinu: ūdens no dziļiem grodiem Mani veldzēs, šeit palūgts .. Jurciņš 1, 5. // intrans. □ Belamī pasmeļ spainī sasilušo ūdeni un lieliem malkiem izdzer krūzi. Bet ūdens neveldzē. Tam ir māla un dūmu rūgtuma piegarša. Preilis 1, 83.

2. *Vēsināt (ķermeni, ķermeņa daļas), radot spirgtuma, svaiguma sajūtu; arī spirdzināt.* □ .. [jūras] sāļajos viļņos neskaitāmas reizes [Elmārs] veldzējis saulē iztvīkušo ķermeni ... Lubējs 1, 75. No aukstā ūdens bļodas .. Ilze ņēma ik pa brīžam pa samērcētai lupatai un veldzēja cietēja galvu. Birznieks-Upītis 1, 10. // *Izraisīt patīkamas sajūtas, spirgtumu (piemēram, par ēdienu, smaržu).* □ Zobos skrapšķ saceptas gaļas gabaliņi. Kāpostu skābums veldzē muti. Mauliņš 4, 202. // intrans. □ Rāmās atvasaras dienās .. dažādu šķirņu ābeļdārzs līdzinās varenai puķu dobei, kurā tvīkst siltās krāsas, staigā veldzējošas smaržas. Caune 5, 67. // pārn. *Garīgi spēcināt, bagātināt, arī sniegt prieku, mierinājumu.* □ Lietus nav nekas patīkams, bet Ojāram tas veldzēja prātu un rosināja smadzeņu darbību. Jansons 3, 151. Kas tevi veldzēs, kad sagūto krāt Un diendienā spodrināt apniks? Belševica 2, 64. // intrans. □ No mīļas rokas pat pēriens nesāpēs, no svešas — glāsts neveldzēs. Indrāne 6, 179. Daba nereti tiek rādīta kā pozitīvs, veldzējošs pretstats modernās pilsētas nervozajai, steidzīgajai dzīvei. M Kalve 1, 68.

○ Veldzētie kaļķi ķīm. — *ar ūdeni apstrādāti apdedzinātie kaļķi.* Neveldzētie (arī nedzēstie, dedzinātie) kaļķi ķīm. — *apdedzinātie kaļķi.* ◇ Veldzēt sirdi — *rast mierinājumu.* □ Pēc īsa palaunadža viņi skatās dziesmu grāmatā un, dziesmās sirdi veldzējot, gaida vakaru. J Kalniņš 9, 264. Meldija kā zaļa, vēsa lapa — Katru sirdi veldzēt spēj un dziedēt. Čaks 7, 141.

veldzēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos. **1.** *Refl. → v e l d z ē t (1); tikt veldzētam.* V. ar glāzi sulas. □ Līst — viss augošais veldzējas,

mirdz saule — plaukst vienmēr jauni ziedi. Caune 4, 134.

2. *Refl.* → *v e l d z ē t (2); tikt veldzētam.* □ Likumā tā [upīte] izveidoja varenu dzelmi. Tanī ūdens pāri galvai, un vasaras karstajās dienās tur patīkami veldzēties. Jansons 2, 22. Saule karsēja augsta un valdonīga, un abi arāji centās veldzēties pie zemes, mīdami kājām tās vēsajā un labdarīgajā vālā. Niedra 1, 9. pārn. Vientulībā audzis, Žaniņš kā izslāpis veldzējās bērnu pulkā. Viese 2, 86.

veldzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Veldzēt (1).*

2. *Veldzēt (2).* □ ..mēs peldam pāri Velcei uz otru krastu. Ūdens ir vēss un tīkami veldzina mūsu sakarsušo miesu un muskuļus. Rihters 1, 548. Varēja jau redzēt augstās, dzeltenās kāpas, dzirdēt jūras šļakstēšanu un just mitri veldzinošo jūras gaisu.. Birznieks-Upītis VI, 157.

veldzināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos. **1.** *Refl.* → *v e l d z i n ā t (1); tikt veldzinātam.* V. ar limonādi.

2. *Refl.* → *v e l d z i n ā t (2); tikt veldzinātam.* V. jūras viļņos.

vēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; pareti. *Vēlēšanās.* □ ..pār rotu nolaidās vienīgi vēle atpūsties.. Veselis 1, 299. Ja pietiek spēka atvairīt savas vēles, iekāres un vilšanos, tad lēnām sākas atjaunošanās.. Lit M 87, 51, 10.

vēlējumies, akuz. -os, instr. -os, dsk. -ies, akuz. -os, instr. -os, v.; pareti. *Vēlēšanās.* □ Izzināt nākotni, paredzēt notikumu iespējamo gaitu — šādu vēlējumos cilvēce pazinusi, šķiet, jau kopš pašiem civilizācijas pirmsākumiem. Zv d 85/86, 1, 62. Gunārs tobrīd nemaz nevarēja iedomāties, ka vecāsmātes vēlējumos vajadzēs izpildīt pavisam drīz. Liesma 70, 4, 21. Lai mani mīlētu kāds — vēlējumies sīks. Sirmbārdis 7, 104.

vēlējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē l ē t² (1); izteikums, ar kuru ko vēl.* □ Skan mūzika. Tūlīt no laulību zāles iznāks divi laimīgi cilvēki.. Šodien ir balts līgavas tērps, daudz ziedu, sirsnīgi laimes vēlējumi.. PL Siev 83, 8, 14. Tikai retiem mājās palicējiem lika galvās ozollapu vainagu. Tiem tagad rotāja karā aizgājušo ģīmetnes, lūpām minot vēlējumu, kaut sveiki tie pārnāktu no karalauka.. Grīns 1, 296. «Lai tad arī jums neķertos ne asaka,» viņš teica, pasniegdams man makšķeri. Es toreiz vēl nezināju makšķernieku paražas un izbrīnījos par Ivara savādo vēlējumu. Zv 57, 7, 10.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē l ē t² (2).* □ Saskaņā ar tēva vēlējumu Ilja dodas uz Kijevu kalpot kņazam Vladimiram.. J Kalniņš 1, 286.

○ Vēlējuma izteiksme val. — *darbības vārda izteiksme, kas izsaka iespēju vai vēlēšanos.* □ Darītu... Tā ir, liekas, vēlējuma izteiksme. Darītu. Skumja, nožēlas pilna, rezignēta darbības vārda forma. Ezera 11, 66. Vēlējuma teikums val. — *teikums, ar kuru runātājs izsaka vēlēšanos vai novēlējumu.*

velēna, -as, s. *Augsnes virsējais slānis, kas satur daudz augu (parasti zālaugu, sūnaugu) un atmirušo pazemes daļu; šādas augsnes virsējā slāņa gabals.* Bieza v. Zaļa v. Apvērst velēnu. Velēnu augsnes. Velēnu glejs — *velēnglejs.* □ ..Pēteris jūdza tēva atstāto pāto arklā un mēģināja uzkalnā plēst gadiem neaiztikto velēnu. Rozītis 3, 105. Sfagnu velēnas ir bāli zaļā, brūnganā vai arī iesārtā krāsā. Biol r 116. Zemnīcā viņš sameklēja maizes gabalu, iesmēla krūzītē ūdeni un, apsēdies pret sava mājokļa velēnām noklāto jumtu, ēzdams vēroja ceļu. Līvs 2, 182. sal. Caur lapu lapām, caur ievu zariem Sirdi smagu kā velēnu nesam. Vējāns 8, 76. pārn. ..redzu, ka rīt būs.. jānobīda no jumta biezā sniega velēna, citādi tā var ielauzt šīferi. Kolbergs 3, 394. ◇ Gulēt (arī būt) zem (zaļām) velēnām poēt. — *būt apglabātam (kapos).* □ «Bet par Ošleju saimnieci nav jābrīnās: jauna un smuka viņa ir, un nu jau gads, kopš vīrs zem velēnām.» J Kalniņš 8, 222.

velēnains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, ko klāj velēna (piemēram, par lauku); tāds, kurā ir daudz velēnu (parasti par augsni).* V. dārzs. □ Sarakņātais uzkalniņš pārvērties par velēnainu zemi. Caune 3, 11.

velēnglejs, -a, v.; parasti vsk. *Purvaina minerālaugsne, kas veidojusies galvenokārt zem zālaugiem palielināta mitruma apstākļos.*

velēnojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e l ē n o t.* Blīvs v.

velēnot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Veidot (kur) velēnu kārtu; klāt (ko) ar velēnām.* V. pagrābu.

velēnzeme, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Īpašs augsnes substrāts, ko gatavo dārzkopības vajadzībām, piemēram, puķu audzēšanai.* □ Dēstu audzēšanai ir piemērots velēnzemes un mēslu trūdzemes maisījums.. Lauku Dzīve 82, 12, 24. Izsijātai kūdrai pievieno nedaudz velēnzemes un trūdzemes maisījuma. Baumane 1, 11.

vēlēšanas, -u, vsk. vēlēšana, -as, s. *Pasākumu, darbību kopums, ko veic noteikta cilvēku grupa ar mērķi izraudzīt un pilnvarot kādu personu vai kādas personas valsts vai sabiedrisku uzdevumu izpildei.* Atklātas vēlēšanas. Aizklātas vēlēšanas. Tiešas vēlēšanas. Daudzpakāpju vēlēšanas. Prezidenta vēlēšanas. Parlamenta vēlēšanas. Vēlēšanu kampaņa. Vēlēšanu nolikums. Vēlēšanu procedūra. Vēlēšanu biļetens. Vēlēšanu sistēma — *vēlēšanu kārtība, ko nosaka vēlēšanu tiesības.* Aktīvās vēlēšanu tiesības — *pilsoņu tiesības ievēlēt valsts varas, likumdošanas vai pārvaldes institūcijas (orgānu) pārstāvjus.* Pasīvās vēlēšanu tiesības — *pilsoņa tiesības tikt ievēlētam par valsts varas, likumdošanas vai pārvaldes institūcijas (orgānu) pārstāvi.* Kuriālā vēlēšanu sistēma — *vēlēšanu sistēma, kuras pamatā ir vēlēšanu kūrijas.* Mažoritārās vēlēšanas — *vēlēšanu sistēma, kur tiek ņemtas vērā tikai par to kandidātu vai politisko partiju nodotās balsis, kura ir ieguvusi balsu vairākumu.* □ Pusgadsimtu pēc liktenīgajiem 1940. gada jūnija notikumiem kļuvušas iespējamas

brīvas un demokrātiskas republikas augstākā valsts varas orgāna vēlēšanas. Lauku Avīze 90, 6, 1.

velēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Vairākkārt sitot, parasti ar vāli, tīrīt, mazgāt (ko), arī darīt (audumu) mīkstu.* □ Senāk izmazgātus kreklus velēja ar koka vāli. ME IV, 529. Velē, māsa, ko velē, Velē baltus brāļu kreklus! DV 788. Kādu dienu saimniece sasauca visas sievas, sakrāva ratiņos vecos un jaunos audeklus un aizveda tos velēt upītes malā.. Sārmā izmērcētos garos linu audumus izstiepa uz soliem, sievas atrotīja rokas — un sākās velēšana rakstā.. Virza 1, 68. // intrans. □ Ūdens malā kāda sieviete velē. Ap viņu kaudžu kaudzēm sakrauti slapji veļas gabali. Zunde 2, 18.

2. sar. *Sist, dauzīt.* □ Tautu dēls.. velē savu kumeliņu. ME IV, 529. Osiene tikai velēja savu sliņķi.. Upīts 4, 417. // intrans. □ Skaļi un jautri velēja ar vālīti mājās saucēja: viņas vālītes skaņas plūda pāri norām un pāri ezeram un sasniedza ganāmo pulku, kas tūliņ sāka kustēties. Niedra 1, 69.

vēlēt[1], -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Piedalīties vēlēšanās, arī veikt (kā) vēlēšanas.* V. Saeimu. V. pašvaldības iestādes. V. deputātus. V. prezidentu. V. direktoru. □ ..Veprens.. tikai vai desmito reizi atkārtoja: «Ja cita labāka nebūs, tad vēlēsim jūs!» Zeiboltu J IV, 63. // *Balsojot veidot (cilvēku grupu kādu uzdevumu veikšanai).*

2. novec. *Piešķirt, atļaut.* □ Tā vienīgā loma, ko dzīve mums vēlē, Nekurnot jāpieņem ir.. Saulītis 15, 106. «Manas personiskās vajadzības nav lielas, ne vairāk par divsimt latiem mēnesī. Es ceru, ka liktenis° man tos līdz mūža galam vēlēs.» Lauku Avīze 91, 5, 5.

vēlēt[2], vēlu, vēli, vēl, pag. vēlēju, trans. **1.** *Teikt, sacīt, lai (kas) būtu, realizētos; vēlēties, lai (kas) būtu, realizētos.* V. labas sekmes. V. priecīgus svētkus. V. visu labu. Vēlēt laimes — *vēlēt (jubilejās, svētkos u. tml.) laimi, veiksmi, panākumus.* □ «No visas sirds es viņam vēlu pēc iespējas ātrāk tikt uz zaļa zara.» Lauku Avīze 91, 7, 5. Meitene izskatījās neatkarīga un ar stingru raksturu. Māte dēlam vēlēja šādu sievu.. Mauliņš 4, 287. Klāvs: Man patīk cilvēki. Patīk ar tiem patērzēt. Pat ar tādiem, kas man nevēl laba. A Eglītis I, 351. pārn. ..Pēkšņi kaut kur iekrīt asinskrāsas zīme, Saules asara, kas nobirst rietot, Labunakti vēlot skaistai Latvju zemei... A Grigulis 16, 33. ..1. janvāris — tā ir viesu diena, kad ejam cits pie cita, sveicam cits citu, vēlam laimes. Sk Ģ 80, 4, 10.

2. *Likt, arī aicināt (ko darīt).* □ ..tuvojoties Tērvetei, Gunvaldis vēlēja uzsiet zirga mugurai nestuves un noguldīt tajās Nameju. Purs 11, 34. Ielikusi lapas vāzē, viņa to nolika uz mazā galda un pēc tam uz brīdi izgāja, vēlējusi cieminam apsēsties un pagaidīt. Vilks 5, 16. ..Bet naktī kaut kas uzrauj sēdus Un skatīties pa logu vēl: Cik tumša nakts, cik zaļa zāle, Cik spožas zvaigznes debesīs! Elksne 8, 80.

velētava, -as, s. *Īpašs sols, arī laipa (kā) velēšanai.* □ Ziemā veļas mazgāšana notiek telpā, bet vasarā vanna tiek izripināta ārā, kur iznes arī velētavu. Andersone 1, 8. «Vai tas ir redzēts, ka atļaun [atļauj] bērniem tādu vaļu.. aizlaist pa upi velētavas.» Sudrabu E 5, 74. sal. Lasta [ķēve] arī gana rāma un spēcīga, bet viņa rauj kampaņveidīgi: sākumā pusskriešus, tad atkal stāv kā velētava ar zemē ieaugušām kājām. Indrāne 2, 72.

velēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** *Ilgāku laiku velēt, veikt ar velēšanu saistītus darbus.* □ Ķēķī bija vannā samērktas drēbes: māte šodien velēsies, dzīvos pa āru.. Saulietis II, 33. ..māte ar māsu, vāles rakstā sizdamas, velējas tā, ka visa pamale skan. Andersone 1, 9. pārn. Līdaciņa velējās Zaļas niedras galiņā: Zīda krekls, zelta vāle, Sidrabiņa velētava. DV 145.

2. sar. *Velēt (2).* □ Kad atbrauca ugunsvīri, Vējagalu jumts dega švirkstēdams. Bet Paulis, jāteniski sēdēdams uz kores, briesmīgā niknumā velējās ar slapju segu. Skujiņš 14, 423.

vēlēties, vēlos, vēlies, vēlas, pag. vēlējos; refl. *Just vajadzību, tieksmi, lai (kas) būtu, īstenotos.* □ Puikas gados.. viņš bieži vien bija vēlējies, lai reiz tam piederētu māja, ap kuru aug lielas zaļoksnes priedes. Kaldupe 6, 80. «Un vēl es vēlos, lai mēs kādreiz abi varētu aizbraukt kaut kur tālu tālu, kur ir augsti kalni un milzīgi ūdenskritumi.» Lukjanskis 1, 107. «Ak, burve, būt skaistai ir jauki, Un jauki ir gudrai būt, Es tomēr ne skaista, ne gudra, Bet laimīga vēlētos kļūt!» Elksne 3, 7. // *Just vajadzību, tieksmi (ko darīt).* V. iedzert kafiju. □ ..rīdzinieki gribēja, lai brauc soļiem —.. viņi taču vēlējās apskatīt laukus un ieelpot svaigu gaisu. Upīts 4, 689. Viņš vēlējās ar kādu cilvēku sirsnīgi izrunāties, varbūt pajautāt pēc padoma. Dziļums 1, 361. Kā gulbji balti padebeši iet, Tiem vēlētos es līdzi tālu skriet.. Veidenbaums 1, 19. // *Gribēt (ko), tiekties (pēc kā).* □ Aiz galda sēdēja pavecs vīrs ar lielām acenēm, aiz kurām bija redzamas nenoteiktas krāsas acis. «Ko jūs vēlaties?» viņš laipni vaicāja. Lukjanskis 1, 98. Beidzot man bija tas, ko biju vēlējusies, — dzīvs, mazs sunēns, un es viena varēju ar to ņemties.. Zigmonte 18, 88.

○ Kā vēlies (arī vēlaties) — *saka, norādot, ka ievēros (kāda) vēlēšanos.* □ Edvarts: Uz redzēšanos! Un, ja jūs kādu no mājniekiem ārā satiekat, lūdzu... par mūsu veikalu... cietiet° klusu. — Irbe: Kā vēlaties. Blaumanis 6, 382. Dzintris: Tagad man tev jāsaka paldies? — Ilona: Kā vēlaties. Gulbis 5, 179. Dara, kā vēlas (biežāk kā patīk) — *saka par tādu, kas savā rīcībā, uzvedībā neievēro citu intereses, uzskatus.* □ ..viesnīcā katrs dara, kā vēlas. Viesnīca ir domāta visiem. Ja patīk, — var palikt, ja nepatīk, — var aiziet. Vilks 5, 43. ◇ Cik (vien) sirds vēlas — *cik vien grib, jebkurā daudzumā.* □ ..lēzenā kristāla traukā konfektes — plūmes šokolādē. Tās bija Silvijai neaizsniedzams sapnis, bet tagad var ēst, cik sirds vēlas. Kļava 1, 143. ◇ Ko (vien) sirds

vēlas — *saka par (kā) pārpilnību, plašu izvēli.* □ «Te ir viss, ko sirds vien vēlas.» Grīva 9, 160.

velga, -as, s.; parasti vsk. *Valgme; arī ūdens (ūdenstilpē).* □ Drēgni dvašo zeme, aukstu velgas tvaiku pilns veļu laika gaiss . . Grīns 1, 345. Ikviens būs rāmā vasaras dienā norau-dzījies ezera, upes vai dīķa dziļumā. Kad viņš kaut mirkli tur būs skatījies, viņu aizgrābs velgā atstaroto lietu skaistums . . Virza 1, 13. Mairai neapnīk klausīties ūdens balsīs, un viņas rokām neapnīk glaust vēso velgu, kas maigāka vēl nekā bērna vaidziņš. Pasaules sp I, 342.

velgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **velgani.** *Valgans.* □ . . Strēlnieks nu atgulsies velganā sūnā . . Sudrabkalns 1, 86.

velganums, -a, v.; parasti vsk. *Valganums.* □ No izartas zemes kūp velganums kā viegli dūmi, un rīta saule to izdzer. Akuraters 1, 20.

velgme, -es, s.; parasti vsk. *Valgme.* □ Tveicē pat kuplo krūmu paēnā. Un zeļļiem slāpst. Bet pilnā [alus] muciņa, tā sola velgmi. Sēlis 4, 105. Kūp miglas velgme. ME IV, 530. Uzpūta vējš, un gaisā bija jūtama liega velgme. Jansons 1, 168.

velgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **velgi.** *Valgs.* □ Meitas māte: Vēl rociņas aukstas, velgas! Rainis XIb, 450. Sveķaina un sausa meža gaisa vietā jūs apdvešš zāļu velgā dvaša. Virza 1, 15. Vasara, ļoti sausa un karsta, patecēja, pienāca velgais rudens . . A Deglavs 1, 207.

velgt, parasti 3. pers., veldz, pag. veldza; trans. *Veldzēt.* □ Upju velgtās, leknās lejas. ME IV, 530. pārn. Cik dziļi, cik smagi sirds sāpēs smeldz, Rītrasas lāse to veldz. Sudrabkalns 14, 12.

velgums, -a, v.; parasti vsk. *Valgums.* □ Mēs esam tekošs ūdens, — No zemes uz zemi mēs ejam, Mēs visur miglotu velgumu lejam . . Rainis IIb, 133. Tikai kokiem patikās šī lēnā līšana, jo, tāpat kā dzīvnieki, tie nevarēja tik ātri atdzerties, bet nu, beidzot baudījuši velgumu papilnam, tie vakaros stāvēja izplētušies pār pļavām un druvām . . Virza 1, 102. . . Mieru un saskaņu tīru, avota velguma dvesmu Saņemu, atgriežos dzīvē. Lazda 1, 52.

vēlība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v ē l ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vēlīgums (1).* □ Viņas [skolotājas] lielā vēlība pret zēniem izpaudās smaidā, kas visai reti atplauka pret meitenēm. Zālīte 5, 30. Viļa vadībā Zasā iekārtoja sporta laukumu, ar viņa vēlību te norisēja pirmās jātnieku sacīkstes. Lauku Dzīve 90, 9, 18. No īsta garīdznieka nāk vēlība, . . viņa skatienā vienmēr ir saprašana un ieklausīšanās. Sv Rīts 92, 7, 4.

2. *Vispārināta īpašība → v ē l ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vēlīgums (2).* Laikapstākļu v.

3. *Vispārināta īpašība → v ē l ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vēlīgums (3).* Likteņa v.

vēlīgs, -ais; s. -a -ā; apst. **vēlīgi.** **1.** *Tāds, kura attieksme (pret kādu) ir ļoti laipna, draudzīga.* □ Allaž Laimonis bija vēlīgs pret Jāni, allaž labā omā . . Lāms 5, 118. Vēlēšanu dienas priekšvakarā Planders sevišķi smaidīgs un vēlīgs staigāja pa pagalmu un, kādu vien cilvēku satika, uzsāka sarunu. Jansons 1, 206. Aija bija ļoti vēlīga, cienāja viņu ar tēju . . Lācis 15, 242. pārn. Katra ziema man ir vēlīga viešņa, īpaša jaukuma atnesēja. Caune 5, 232. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* V. smaids. Vēlīga balss. Vēlīgas acis. Vēlīga kritika. □ Kad Brīviņu saimnieks ar saimnieci, abi vēlīgām, smaidīgām sejām, iznāca pie akmeņu blāķa un aicināja . . nākt pusdienās, talcinieki kā viens bij pretī . . Upīts 4, 397. . . māmiņa saņēma ciemiņus, sasveicinoties vēlīgi ielūkodamās katra ienācēja sejā. Dorbe 3, 15. pārn. Septembra novakara saule, rāmi un vēlīgi starodama, itin kā priecādamās, ka šeit vairs beidzot nešauj un nekauj, palēnām slīga aiz koku galiem. Avotiņa 9, 36.

2. *Tāds, kas veicina (parasti augu) augšanu, attīstīšanos.* □ Izrokot glītu grāvi, vēl [septembrī] var atveseļot pārāk piemirkušu zemi, lai tā kļūtu vēlīga rudzu graudam. Caune 5, 255. Pumpuros zeme kā jau pie jūras nav diezin cik vēlīga cilvēkam, bet, saprātīgi mēslota, sagrież itin leknu salātu lapu . . Talcis 9, 5 (ievadā). . . pašā vēlīgākajā vasarā tā [ābele] nav spējīga izaudzēt un nobriedināt vairāk par pārdesmit ābolēniem . . Zigmonte 11, 134.

3. *Tāds, kas izraisa, nodrošina ko vēlamu, labu.* □ . . māte ticēja, ka mazajam Rūdolfam liktenis būs vēlīgāks. Avotiņa 9, 296. Šekspīrs: Ak tā: tu jau vēl nemaz nepazīsti šo dāmu. Sen jau gribēju jūs iepazīstināt, bet gadījums nekad nebija mums vēlīgs. Zīverts 1, 91. Ir tikai tumsa. Klusums vēlīgs Pār mani kādreiz izstiepj rokas. P Bārda 1, 40.

vēlīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v ē l ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vēlība (1).* □ Arī runātāja sejas izteiksme ietekmē klausītāju. Patīkami, ja viņa skatiens pauž vēlīgumu, līksmi, gatavību palīdzēt. Sk Ģ 90, 6, 15.

2. *Vispārināta īpašība → v ē l ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vēlība (2).* □ Bet lietus — modinātājs. Lēni augošs siltums jau pieticīgu labdarību solīs, pār ārēm sacels irdenos miglas miltus, ar valgumu un vēlīgumu nolīs. Brutāne 11, 66.

3. *Vispārināta īpašība → v ē l ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vēlība (3).*

vēlīns, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kas attiecas uz (laika perioda vai parādības) beigu posmu; vēls (1).* V. vakars. Vēlīna slimības stadija. Vēlīnā baroka māksla. □ . . bija taču pats vēlīnais rudens ar stiprajiem vējiem, tumšajām naktīm un griezīgajām salnām. Valdis 1, 159. Vēlīnā Renesanse — drosmīgu vīru un diženu notikumu laikmets, kad Eiropa modās no ilga jo ilga miega . . Stradiņš 3, 13. . . obligāti reģistrējami putnu pavasara atceļošanas agrīnākie un rudens aizceļošanas vēlīnākie datumi. D kal 79, 83.

2. *Tāds, kas noris, notiek, iestājas pēc parastā laika; vēls (2).* □ . . ik pavasari kuplo ķiršu dārzu izniekojušas vēlīnās salnas, kas uzkritušas tieši pilnziedā. Lāms 6, 86. Šī vēlīnā

mīla un nebeidzamās alkas pēc jauna darba teātrī savijās kopā, lai uzturētu spēku vecajā, sirmajā dāmā. Dzene 1, 124. // *Tāds, kas parādās pēc citiem līdzīgiem; tāds, kas ir, pastāv tad, kad citu līdzīgu vairs nav.* □ Viņš aicināja vēlīno viesi iekšā un pasniedza viņam glāzi. Viesi atkal atguva jautrību un smējās paši par sevi un par viesi, kas ierodas viesībās tad, kad tās jau beidzas. A Grigulis 10, 194. Pilsēta dusēja. Tikai retumis pa ielu aizšvīkstēja kāda automašīna vai raitiem soļiem aizsteidzās vēlīns gājējs. Ērgle 4, 14. Uz vēlīniem labības statiņiem, savas sarkanās kājas un melnos spārnus cilādami, stāv jaunie, baltie stārķi. J Plotnieks 7, 162.

3. *Tāds, kas nogatavojas, uzplaukst u. tml. vēlāk nekā citi, citas šķirnes (piemēram, par lauksaimniecības augiem); vēls (3).* Vēlīnie ķirši. Vēlīnie ziemāji. Vēlīnais sarkanais āboliņš. □ Ir agrīnās, vidēji vēlīnās un vēlīnās galviņkāpostu šķirnes. Svinka 1, 14. . . agrīnie lini jau sāka griezt galus sprogās. Vēlīnie lejāk līdz pļavmalai vēl tikai otrās lapās. Upīts 4, 88.

vēlīnums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ē l ī n s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Šķirnes v.

velkams, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd. → v i l k t.*

2. lietv. nozīmē: velkamais, -ā, v. *Tas (piemēram, rīks), ar kuru ko velk, kuru izmanto kā vilkšanai.* □ Kuldīdznieks Priedītis steidz atliekt savam nazim korķa velkamo un noliek Vilnim uz ceļgala . . Vilnis . . attaisa benediktieša pudeli, sāk ieliet skārda glāzēs . . Grīns 1, 155. // *Tas, ko velk.* □ Bēgļi . . šo to nosviež no vezuma un atstāj ceļmalā, lai nogurušiem zirgiem nebūtu par daudz smags velkamais. Birznieks-Upītis 1, 295.

velki, -u, vsk. velks, -a, v. *Pavedienu kopums, kas ir novietots auduma garenvirzienā; šķēri.* □ Mājaudumus darina aužamajos stāvos, kur auduma pamatā ir divas savstarpēji perpendikulāri kārtotas pavedienu sistēmas: velki un audi. Freimanis 1, 38. Atbrīvojusi lielajā istabā gaišāko logu, viņa vēlēja vīriem nonest no istabaugšas stelles un kopā ar Mārtiņieti stājās pie velku vilkšanas. Viese 1, 87. Paklājam velkos ņem linu diegus. PL Siev 80, 5, pielikumā.

velkme, -es, s.; parasti vsk.; tehn. *Gaisa, gāzu, šķidruma vielas daļiņu u. tml. plūsma (kādā iekārtā, ierīcē u. tml.).* Dabiska v. Mākslīga v. Velkmes ierīces. Velkmes skurstenis. Velkmes skapis — *ventilācijas ierīce (parasti skapja formā) indīgu vielu saturoša gaisa aizvadīšanai (piemēram, ķīmijas laboratorijās).* □ Noliktavas ventilācijai katrā stāvā izbūvē velkmes kanālus . . Sterns 2, 301. Blakus telpā dūca elektromotors, nosūknējot no velkmes skapja saindēto gaisu. Purs 4, 275.

velkonis, -ņa, v. *Kuģis (kā, piemēram, peldošu objektu, ūdens transportlīdzekļu) pārvietošanai pa ūdenstilpēm, (tos) velkot, stumjot, piestūrējot.* Glābšanas v. □ Bāzes kuģis «Rīga», kas ņems mani līdzi reisā uz Atlantijas ūdeņiem, jau stāvēja reidā, un mazs velkonis, viegli šūpodamies Daugavas viļņos, veda mūs turp. Talcis 7, 7. . . netālu no Narvas vētrā strandēja divi velkoņi. Vēlāk, palīdzot igauņu kuģniecības darbiniekiem, viņi tika izglābti. Zin M 90, 2, 9.

vellabērns, -a, v.; vienk. *Nikns, agresīvs cilvēks.* □ «Lai viņš brauc ellē, vellabērns tāds! Nekad nebiju redzējis tāda dergļa!» Lit M 67, 2, 11.

vellaša, -as, s. *Ragana.* □ Bēg uz slotaskātiem vellatas un jodi . . Peters 4, 41. Hagemane: Domāja tevi par cilvēku izmācīt, bet iznāca vellata. Pat pašas māti, cienījamu dāmu, neesi saudzējusi, viņu apzagusi, nolaupījusi viņai visdārgāko jaunības dienu sapni. Zīverts 2, 509. sal. «Skaista kā vellata,» Katre, dēla sievu atcerēdamās, čukstēja. «Un sirds laikam arī kā vellatai? Ak, puika, kā tu ar šitādu vīzdeguni mūžu nodzīvosi?» Avotiņa 9, 261.

vellos, izsauk.; vienk. *Lieto, lai paustu, piemēram, dusmas, sašutumu, arī izbrīnu.* □ «Raud par sevi un par dievu . .» Vellos, vai tad nevar savākties. Kar 86, 1, 13.

vells, -a, v. *Velns.* □ Jā. Nācās atzīt, ka patiešām viņš ne vellam nederēja. Mauliņš 4, 239. Grāmatvedis: . . visi tagad meklē to vella elektriķi. Zīverts 1, 70. pārn. . . sieva kā milzu otu vicina savu zaru slotu. «Velli! Velli tādi! . . . Vai atkritumu tvertņu viņiem trūkst, ka trotuāri jāpiemētā!? . .» Rinkule 5, 107.

velme, -es, dsk. ģen. -mju, s.; tehn. *Viena no divām vai vairākām (ierīces, iekārtas u. tml.) detaļām, starp kurām ir spraugas (kā) spiedapstrādei.* Velmju stāvs. Velmju dzirnavas. □ Zobu ievelmēšanai [zobratiem] izmanto jaunus speciālus instrumentus — zobu velmes, kas pēc formas atgādina gatavus zobratus ar tādiem pašiem zobiem, kādi jāievelmē sagatavenim . . Zin T 63, 4, 32.

vēlme, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Vēlēšanās; tas, ko (kāds) vēlas.* Nepiepildīta v. □ Liepziedu tvans satrauca viņu, uzvandīja augšā dvēseles dziļumos paslēptās vēlmes. Eglons 1, 119. Mīlestība var izpausties gan maigākā rokas spiedienā, gan prieka izjūtā, kad atrodamies blakus mīļotajam cilvēkam, gan vēlmē palīdzēt, pasargāt, upurēties viņa labā. Sk Ģ 80, 5, 29. . . taisnība pastāv neatkarīgi no mūsu vēlmēm. Līce 2, 95. pārn. Katra egle aicina dzīvot un darboties, jo pati pilna šādu vēlmju. Caune 5, 90.

velmējums, -a, v.; tehn. *Paveikta darbība, rezultāts → v e l m ē t; velmējot izveidotais, apstrādātais priekšmets.* □ . . rūpnīca atjaunota un paplašināta, tā ražo tērauda velmējumus, lokšņu dzelzi, jumta skārdu . . Ģeogr 323.

velmēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; tehn. *Veidot, apstrādāt (ko), izmantojot spiedienu, kas rodas spraugā starp velmēm.* V. cauruli. V. detaļu, V. stieples. V. vītni. Velmētais skārds. Velmētais tērauds.

velmētava, -as, s. *Uzņēmums vai tā daļa, kur velmē (ko).* □ Lietnis vēlmētavā pamatīgi vēl jāapdarina, lai dabūtu viendabīgu stienīti. Cīņa 71, 167, 1.

velmis, -mja, v.; tehn. *Instruments, ar kuru velmē loksnes un lentes, kā arī iegūst šķirņu velmējumus.* Dobs v.

velnābols, -a, v. *Indīgs cūknātru (nakteņu) dzimtas lakstaugs ar lieliem, baltiem piltuveida ziediem un augli — dzeloņainu olveida pogaļu.* Parastais v. Dzeloņainais v. □ Velnābols .. ir liela auguma .. divgadīgs nakteņu dzimtas augs, kas sastopams gružu novietnēs, mēslainēs, aizlaistos dārzos, sētmalēs .. Tērauds 1, 120. pārn. «Liepu ziedu medus bija uz tavām lūpām, bet velnābola dzira sirdī!» Pasaules sp II, 296.

velnaģīmis, -mja, v.; sar.; niev. *Tas, kas atgādina velnu; neglītenis.* □ .. kādreiz mēs ejam garām eņģelim un apstājamies [dzīvesbiedra izvēlē] pie īsta velnaģīmja. Zigmonte 10, 112. sal. Dūkstis .. un izgāztu krūmu saknes kā īsti velnaģīmji zobojas par vīru spītu. Pad J 80, 44, 3.

velnakrēsls, -a, v. *Daudzgadīgs indīgs gundegu dzimtas lakstaugs ar plūksnaini saliktām lapām un sīkiem, baltiem ziediem ķekaros; krauklene.* Parastais v.

velnaruŧks, -a, v. *Daudzgadīgs čemurziežu dzimtas augs ar divkārt vai trīskārt plūksnainām lapām un sīkiem, baltiem ziediem.* Indīgais v. □ Visbiežāk saindējas ar velnarutku. Tas sastopams dīķu, kanālu, upju un ezeru krastos, arī mitrās pļavās un purvājos. PL Siev 83, 6, 22.

velnauza, -as, s. *Viengadīgs graudzāļu dzimtas augs (parasti nezāle) ar ziedkopu skaru un lieliem, lauzītiem akotiem uz zieda plēksnēm.*

velnēns, -a, v.; folkl. *Mazs, nepieaudzis velns.* □ Viens no mazajiem velnēniem iečukst vecajam, ka ellē vairs neesot naudas. LTP 306. pārn. Kur tā palaidne [meita] palikusi! Neparko nenāk iekšā, spītīgais velnēns! Mauliņš 4, 269.

velniņš, -a, v.; folkl. *Dem.* → *v e l n s; arī velnēns.* // pārn.; sar. *Psihisks, parasti emocionāls, stāvoklis, šāda stāvokļa, parasti spilgta, izpausme.* □ Fredis ēda pusdienas, Helena, nosēdusies galda otrā pusē, centās būt rātna, bet kaut kāds velniņš visu laiku skrāpējās viņā, un viņai nāca smiekli. Vilks 1, 68. Liekas, mazs skaudības velniņš iezadzies viņa sirdī: citi jau kāš zivis, mēs vēl tikai braukājam. Talcis 8, 162. .. reti kad var tikt gudrs, vai māsa Elza noskumusi vai arī tai paslēpušies acu zīlēs smieklu velniņi. Grīns 1, 189.

velnišķība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v e l n i š ķ ī g s, v e l n i š ķ s, šīs īpašības konkrēta izpausme; velnišķīgums, velnišķums.* Plānu v. // arī dsk. *Ļauna, viltīga darbība, rīcība.* □ .. gan kāzās, gan kristībās, nelūgti un neredzami viņi [saimnieks un velns] tur bija ēduši un dzēruši, un līksmojušies, un katru reizi kā pateicību par negribēto uzcienāšanu arī kādu velnišķību nostrādājuši, vai nu viesībniekiem kāda kaite piemetusies, vai arī ar viņu lopiem kas gadījies. Zigmonte 16, 271.

velnišķīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **velnišķīgi.** *Saistīts ar velnu, tam raksturīgs; velnišķs.* □ .. velniņi [R. Blaumaņa pasakā] palika par cilvēkiem, lielkungiem, bet daļa no velnišķīgās dabas tomēr viņiem palika un tie bija varmākas, ļaužu pērāji .. Atm 29. // sar. *Ļauns, viltīgs; arī ļoti spēcīgs, intensīvs, liels.* V. ienaids. Velnišķīgas sāpes. Traukties velnišķīgā ātrumā. □ Viņam padomā bija velnišķīgs plāns. Kā, nenotraipot savas rokas asinīm, atbrīvoties no Bērza. Bels 2, 117. «Kas tev par velnišķīgi niknu suni.» Jansons 3, 77. Man velnišķīgi laimējās — sēdēju celiņa malā, bet celiņa otrajā pusē — Valija. Pelēcis 3, 138.

velnišķīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v e l n i š ķ ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; velnišķums; velnišķība.* Ļaunā nodoma v.

velnišķs, -ais; s. -a, -ā; apst. **velnišķi.** *Saistīts ar velnu, tam raksturīgs; velnišķīgs.* Velnam velnišķa daba. // sar. *Ļauns, viltīgs; arī ļoti spēcīgs, intensīvs, liels.* □ .. brālim Donātam šķita, ka meistara acīs iedzirkstas velnišķa, ļauna uguns. J Kalniņš 4, 118. Pret Šova tēlu Kārlim Sebrim sākumā nebija ne ticības, ne mīlestības, tikai disciplīnas un pienākuma apziņa un drusku dīvainas, velnišķas ziņkāres .. Dzene 1, 114. Kaķis velnišķi ņaudēja un zalgojošām acīm lūkojās manī. Kaijaks 1, 36. Arī tam, kas ar aizlauztu spārnu Kā dzērve tup purvā uz ciņa, Arī tam kaut vai reizi mūžā Uznāk velnišķa pašapziņa. Ziedonis 4, 9.

velnišķums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v e l n i š ķ s, šīs īpašības konkrēta izpausme; velnišķīgums; velnišķība.*

velnoga, -as, s. *Parasti savienojumā «melnā velnoga»; beladonna.*

velns, -a, v.; rel., mit. *Ļaunais gars, ļauno garu valdnieks, ko vaino grēku, nelaimju radīšanā; sātans.* □ Ja tevi velns .. vilina uz ļaunumiem, sevišķi uz miesas kārumiem, tad nedomā velna ne caur ko drīzāk aizgainīt, kā pastāvīgi strādājot .. R Kaudzīte 1, 65. // mit., folkl. *Ļauna, pārdabiska (vīriešu dzimuma) būtne (parasti spalvaina, ragaina, ar asti, pasakās arī muižnieka izskatā), kas apveltīta ar lielu spēku, bet ir vientiesīga, garīgi aprobežota.* Purva v. Velna nedarbs. □ .. teiku fantastika akmeņu pārvietotāja uzdevumu parasti uztic mitoloģiskajam velnam. D kal 76, 141. .. dzirnavās nakti bij dzīres. Velni dejoja ar raganām .. K Skalbe 1, 84. Rūsa: Lieta pavisam vienkārša — purvā dzīvojot velns. — Direktors: Un ko šis te darot? — Rūsa: Sargot bagātības, lai citi velni tās nenozog. Zīverts 1, 46. Uz plaukta malas apmetušies trīs jocīgi Latgales māla velni. Viens no viņiem, asti ap kaklu apvijis, izskatās pavisam bēdīgs. Varbūt tāpēc, ka viņam ir milzīga, neveikla naba. Saulītis 13, 11. sal. Priekšstrādnieks ar Bramani tīrīja šārīta kūlumu, abi nokūpējuši kā velni. Upīts 4, 309. // savienojumā ar apzīmētāju; pārn. *Netikums.* □ Lepnības velns bij apsēdis ļaužu prātus, katrs gruntnieks jau taisījās lielkungam blakus. Upīts 4, 269. Skaudības velns sagrāba bagātās saimnieces sirdi un plosīja asiem nagiem. Fimbers 1, 317. Ar didaktisku pļāpāšanu par darba skaistumu mēs neizdzīsim no dažiem audzēkņiem slinkuma velnu .. Pad J 81, 149, 1.

// pārn.; sar. *Nesaticīgs, ļauns cilvēks; arī ass, nepakļāvīgs, enerģisks cilvēks.* □ «Nudien, viņš [kaimiņš] apkritīs vai iemausies [iekritīs] purvā,» Vītols domāja ar ļaunu prieku. «Un tas viņam, velnam, derētu. Ai, kā derētu!» Kalndruva 2, 87. «Velns viņa ir, ne sievišķis. Sargā [viņu] gan — balta ķēve un smuka sieva ir vīra nelaime . . .» Līvs 2, 94. Viņam gan ir laime uz lepnām sievietēm. Mājās viens tāds velns, mīlams, bet nepaciešams . . Zigmonte 2, 161. Brempelis: . . kopā 375 lati. Ko teiksi? Kas māk, tam nāk. — Robčiks: Tu esi velns! A Eglītis 1, 134. // ģen.: velna, adj. nozīmē; sar. *Izdarīgs, prasmīgs (par cilvēkiem); arī slikts, nevēlams, nepiemērots.* □ Bet Antiņš cerēja kādu lielāku dabūt, tā ka pat Pēterim lai tiktu ko pabrīnīties, sak, lūk, velna puika, kādu līdaku nodūris! Austriņš 2, 110. «Velna skuķis!» viņš nogrozīja galvu. «. . Kā viņa dzied un kā skatās!» Saulītis 12, 172. Hope: Viņš visu ceļu man stāstīja par jums. Ja kaut maza daļiņa no tā ir taisnība, tad jūs esat īsts velna zellis! A Eglītis 1, 377. Harijs ar pūlēm noturējās, lai nepateiktu Zirnim kādu rupjību pretī, jo sevišķi par Tedi. «Ak tu velna vecis tāds,» Harijs klusībā sirdījās. Talcis 7, 195. // ģen.: velna, adj. nozīmē; sar. *Slikts, kaitīgs, nevēlams (par parādībām, priekšmetiem u. tml.).* □ «Tfi, velna laiks! Divas stundas paies, kamēr aizkulsimies.» Jaunsudrabiņš Va, 267. // nom.: velns, retāk akuz.: velnu, izsauk. nozīmē; sar. *Lieto, lai paustu neapmierinātību, sašutumu, arī pārsteigumu, sajūsmu.* □ «Ak, velns, būtu man vēl bijis vērdiņš!» Ansis iesaucās un meklēja kabatās. K Skalbe 1, 65. «Atmini, tad dabūsi vienu muti,» teica svešiniece un urbās man acīs līdz pašai sirdij. Velns, kas tās bija par acīm! Tādas melnas un karstas kā uguns. Pasaules sp II, 252. «Ak tu velns, kā tajā pavasarī ķirši ziedēja! Un lakstīgalu dēļ naktī ne gulēt nevarēja.» Janovskis 1, 51. Beidzot pār kalnu kāds nāca. Velnu, tā jau saimniece . . Dziļums 1, 327.

○ Velna auza — *velnauza.* □ Kā nezāles, sevišķi auzās, sastop velna auzas . . , kam ir ļoti akotaini graudi, un tās grūti attīrīt no labības. Galenieks 2, 411. Velna beka — *indīga sēne ar gaiši pelēku cepurīti, samērā resnu, olveidīgu kātu un sarkanīgu tīklojumu.* □ Ļoti indīga sēne ir velna beka. Pēc izskata tā līdzīga baravikai, atšķiras vienīgi ar sarkanbrūno krāsu, turklāt kātiņš velna bekai īss, vidusdaļā resnāks, sarkandzeltens ar sarkanīgu tīklojumu. Rīgas B 85, 202, 6. Velna rutks — *velnarutks.* □ Bērns, rotaļādamies mežmalā, izrok velna rutka sakni, pasūkā to, saindējas un nomirst. Ves 75, 8, 5. Velna laivas arheol. — *skandināvu senkapi ar virszemes akmeņu krāvumiem, kas izveidoti laivas formā.* Izdzīt velnu (arī nelabo, nešķīsto garu, ļauno garu u. tml.) — *pēc mītiskiem vai reliģiskiem priekšstatiem: panākt ar mītiskām vai reliģiskām darbībām, ka velns atstāj (kādu vietu, cilvēku).* □ «Es turos pie uzskata, ka velns ir izdzenams ar Belcebulu, un tas palīdz.» Meldere 1, 146. Velna dzēriens (arī dzira) sar. — *alkoholisks dzēriens (parasti degvīns).* □ Tu nedzer to velna dzērienu, izdegs vēl iekšas! ME IV, 532. . . kad Pumpurs izvilka brandvīna pudeli . . , vecais atdzīvojās. «Tas nav labi, ka cilvēks dzer to velna dziru. Un tomēr šņapsts [šņabis] man sagādā vairāk prieka nekā tās dievgaldnieku suslas . .» J Kalniņš 3, 134. «. . tu esi labs cilvēks, tikai bez tās velna dziras tu iztikt nevari un nekad neesi izticis.» Kaijaks 1, 115. ◇ Velna ducis — *trīspadsmit (māņticīgo uztverē — nelaimīgs skaitlis).* □ «Maniem vecākiem trīspadsmit bērnu, vesels velna ducis . .» Dinere 10, 12. Velna duča gadsimtam nākot, Rīdzenes krastos ieskanas krustnešu zobenu žvadzoņa. Rīgas B 79, 41, 4. ◇ Pārdot (savu) dvēseli velnam — *pēc mītiskiem, reliģiskiem priekšstatiem: atdot savu dvēseli velnam par kādiem, parasti materiāliem, labumiem.* □ «Ak, zēni, zēni, vai jūs maz zināt, kas bija Fausts? Cilvēks, kas pārdod velnam savu dvēseli.» Viese 2, 91. ◇ Kā velna (arī sātana, nelabā) apsēsts sar. — a. *Saka, ja kāds vienmēr cieš neveiksmes (vienā un tai pašā veidā), ja bieži atgadās kas nevēlams, ja nevar atbrīvoties no kā.* □ Iemigu tikai ap to laiku, kad bija jāceļas augšā, un to pusstundu, kura bija atlikusi, nomurgoju kā velna apsēsts. Laicens II, 17. b. *Saka, ja kādu pilnīgi pārņēmusi, tur savā varā kāda doma, ideja, darbība.* ◇ Velns (arī nelabais) dīda sar. — *saka, ja kādam nav miera, ja kādu pārņēmis nemiers.* □ Viņai galvā ir daudz vairāk vēja nekā vaigos sārtuma. Patiesībā tādas jau ir visas sārtās un skaistās. Iekšējais velns viņas dīda, un tās pašas nezina, kur skriet. Rozītis 2, 166. Draugi daudzreiz zobodamies jautājuši, kāds velns mani dīdot mūžīgi maisīties apkārt pa pasauli. Grīva 8, 207. ◇ (Kāds) velns (arī nelabais) dīdīja (arī kūdīja) sar. — *saka neapmierinātībā, sašutumā par izdarīto.* □ Kad viņas atgriezas mājās, krustmāte apsēdās uz dīvāna un, roku pierei piespiedusi, izdvesa: «Kāds velns mani turp dīdīja?» — «Nevajadzēja iet,» Alma skumji sacīja. Dinere 10, 222. Klaidonis: Tā jau mana māte teica, kungs: tu esi nelaikā dzimis, tāpēc arī dzīvē allaž pārsteigsies. Kāds velns mani dīdīja bāzt nagus pašā meistara kabatā! Zīverts 1, 87. ◇ (Pa)dzīt (retāk plēst) velnu sar. — *(pa)jokot; arī (pa)muļķot kādu.* □ «Vai tu tiešām katru dienu bibliotēkā? Es toreiz domāju, ka tu velnu dzen.» Janovskis 1, 249. Es neticu savām ausīm. Vispirms man ieskrien galvā doma — Ieva ar mani joko. Vienkārši dzen velnu. Brodele 17, 145. Labu velnu dažreiz var plēst atpūtas zālē. Veicīgi parauj nost mīksto atzveltnes krēslu, kad tajā patlaban kāds laižas sēdus . . Kalndruva 10, 78. ◇ Kā velna (arī vēja) plēsts sar. — *saka par ko tādu, kas virzās ļoti ātri; saka par ko tādu, kas noris ļoti ātri.* □ . . ko tas puika kā velna plēsts . . skrēja garām? Upīts 4, 152. ◇ Uz velna paraušanu sar. — *cik vien iespējams, no visa spēka, arī nebēdājot ne par ko.* □ Armīns: Es strādāju kā zvērs. No agra rīta līdz vēlai naktij, uz velna paraušanu. Gulbis 5, 107. . . frizieris atkal savācis vīru kompāniju un pašreiz uz velna paraušanu spēlē kārtis. Vilks

3, 9. Priekšsēdētājs brauc uz velna paraušanu. Viss šī rudens rūgtums tiek triekts peļķē. Ziedonis 9, 30. ◇ Ne velna (arī ne velnam) sar. — *saka, pastiprinot (kā) noliegumu.* □ «Ārsti gan no tuberkulozes ne velna nejēdz, bet viņiem ir zāles.» Birze 5, 12. «. . okeāna apstāk|os mūsu speciālie [zvejnieku] apģērbi ne velnam neder. Tie ir cieti kā krams.» Grīva 5, 186. . . puiši ir jautri un ne velna nebēdā. Jansons 4, 643. ◇ Pēc velna, arī kā velns sar. — *saka par īpašību, pazīmi, darbību, stāvokli, kam ir augsta izpausmes pakāpe.* □ «. . tu labāk izlasi šo te grāmatu! Interesanta pēc velna un derīga arī,» Bultiņš iespieda Selantijam rokās Voiničas «Dunduru». Jansons 4, 667. Sandra strādāja organiskās sintēzes institūtā, ķīmijas zinātņu kandidāte, skaista, pēc velna gudra . . Lukjanskis 6, 9. . . Pēc velna noguris es esmu . . Ziedonis 19, 42. Saimniece — . . sīksta kā velns, ne pati drīkst ēst, ne gājējiem dod . . Upīts 4, 108. ◇ Kāda velna pēc (arī dēļ), arī kādam velnam, retāk kāds velns sar. — *saka, paužot lielu neizpratni, arī sašutumu.* □ «Kāda velna pēc tu ar to badakāsi mērnieku esi sapinies!» J Kalniņš 3, 27. «Mums taču vesels lērums kumeļu, kuriem jau pieci seši gadi, bet kas vēl ne reizes nav iejūgti. Kāda velna pēc mums viņus tik daudz turēt?» Vilks 3, 41. ◇ Pie velna! sar. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā.* □ Un tagad atdot vēl Brūnaļu? Pie velna! Kaspars trieca ar milzīgo dūri pa galdu. Pie velna! Līvs 2, 12. Kad mums kaut kas neizdodas, sakām: «Pie velna! Jāmet tā māksla pie malas, jābrauc stādīt kartupeļus!» Dzene 2, 80. ◇ (Pa)sūtīt (arī (aiz)triekt) pie velna, arī pie visiem (arī deviņiem) velniem vienk. — *raidīt kādu prom, noraidīt kāda piedāvājumu, padomu u. tml.* □ Ja Spricis nebūtu tāds sirds zēns, Lipsts viņu sūtītu pie velna bez vārda runas. Skujiņš 4, 21. «Varbūt derētu parunāt ar klases audzinātāju?» — «Pasūtiet audzinātāju pie velna,» Ivetas māte dusmīgi atcirta. «Kas par darīšanu šai skolmeistarienei!» Dinere 10, 97. «Triec mani, priekšsēdētāj, pie deviņiem velniem, jo šo raganas putru savārīju es!» Grants 7, 169. ◇ Velns ar viņu (arī to) sar. — *saka, paužot savu noraidošo, arī vienaldzīgo attieksmi pret kādu, pret ko.* □ «Velns ar viņu [mantu],» Kaspars pie sevis nodomā. Bez žēluma. Ja izlemts tāds solis [bēgšana], tad žēlumam no sirds jāpazūd, citādi sāksi vēl domāt par pussagruvušo mājeli, par iemīto taciņu uz valgumu . . Līvs 2, 6. ◇ Kā deviņi velni, arī kā divi deviņi sar. — *saka par ko (parasti par skriešanu), kas notiek ļoti lielā steigā.* ◇ Kā velns ar vējlukturi sar. — *ātri, neskatoties, bez apdomas.* □ . . laimīgais palīgstrādnieks aizdrāzās pa ielu kā velns ar vējlukturi. Grīva 9, 64. ◇ Bēg (arī mūk, sargās) kā velns (arī žīds) no krusta sar. — *saka par tādu, kas ļoti baidās, vairās no kā.* □ Dažs no visniecīgākajām grūtībām bēg kā velns no krusta . . Goba 5, 213. Par saviem namiem un veikaliem viņi domā vispirms un sargās kā velns no krusta no visa, kas apdraud viņu maku. J Kalniņš 7, 190. ◇ (Skriet) velnam (arī vilkam) rīklē sar. — *(doties) nenovēršamās briesmās.* □ Kad tikām pāri tiltam upes pretējā krastā, . . krustcelēs pamanījām jātniekus, kas sēdēja zirgos un kaut ko gaidīja. Neskriesim jau nu velnam taisni rīklē! Apgājām pilskalnam apkārt . . A Gulbis 3, 96. «Ar šito mazo tupelīti [kuģi] Atlantijā tikpat kā velnam rīklē.» Talcis 7, 207. ◇ Lai velns par stenderi paliek sar. — *katrā ziņā, neraugoties ne uz kādiem šķēršļiem.* □ Viņš saka, lai velns paliekot par stenderi, ja viņš mani par pirmā numura spridzinātāju neiztaisīšot. Ezera 13, 366. ◇ Velna pilns sar. — *saka par dzīvespriecīgu cilvēku, kam patīk jokot.* ◇ Velna pulveris sar. — *saka par ļoti uzņēmīgu, enerģisku, izdarīgu, arī stipru cilvēku.* □ . . kādreiz viņi bijuši velna pulveri, vēl tagad nav gluži lokā liecami, vēl tagad zeme var būt lepna, ka nes tādus vīrus. Lāms 1, 14. «Velna pulveris tu esi, Mārč!» Jūlijs sapurināja mani . . J Plotnieks 9, 94. ◇ Velnu redzēt sar. — *saka, ja kādam klājas ļoti slikti.* □ «Bet es vispār vairs nedejošu! . .» — «Pamēģini tik mūs iegāzt, tad tu velnu redzēsi!» Dace apskaitās. Ērgle 7, 49. «Tagad mums ir šautenes,» turpina [strēlnieks] Vilnis . . , «nu vācietis redzēs velnu! Vai ne, puikas?» Grīns 1, 85. ◇ Velna milti sar. — *saka par ko ļoti nevēlamu, nepatīkamu.* □ «Velna milti, atkal atdzisis boršcs. Es jums, meitenītes, likšu pa dubļiem pamīcīties un tad ēdināšu ar aukstu zupu . . .» Auziņš 4, 205. Grāmatvedis: Ir jāpazūd. Tur jau kungi nāk. — 1. strādnieks: Velna milti! Nāk gan. Zīverts 1, 70. ◇ Velna pūtiens sar. — *liels daudzums (kā).* □ . . Atis, piegājis pie Lazdu kalniņa, sāk šķīt riekstus. Riekstu te velna pūtiens. Rihters 1, 132. ◇ Velna pirksts novec. — *saka par to, kas it kā radies, noticis pēc velna gribas, ar velna ziņu.* □ . . lepnības un greznības sērga sāka izplatīties arvien vairāk. Tā kā tas nepārprotams velna pirksts, tad viņu arī nevarēja nepieminēt arvien biežāk. [Saka mācītājs.] Upīts 4, 270. ◇ Velns (viņu, arī to) (sa)zin(a)! vienk. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā, ja kas nav saprotams, zināms.* □ Fricis sarausta bikses. Brīdi sasprindzināti domā. Velns viņu zina . . . Laikam virs meža bijusi gaisa kauja. Krūmiņš 1, 10. Velns viņu zina, kur pasaulei azote, kur ir silti! Kalna 2, 46. Armīns: . . grīda hallē no ozola klucīšiem . . un taisni pretī īsts veclaicīgs kamīns ar kādām tur keramikām, velns zin, no kurienes izrauts. Gulbis 5, 99. Skatīdamies zvaigznēs, kapteinis zūdījās: «Velns viņu sazin, kur mēs atrodamies!» Grīva 7, 73. ◇ Parādīt velnu vienk. — *atriebties, atmaksāt (kādam).* □ «Es viņiem,» šis saka, «velnu parādīšu! Ko gan viņi domā? Negādāt miltus, nerūpēties par cūku fermu?» Kalndruva 2, 65. ◇ Ej (arī vācies) pie velna, arī pie visiem (arī deviņiem) velniem! vienk. — *saka, raidot kādu prom, noraidot kāda piedāvājumu, padomu u. tml.* □ Aldis stāvēja kā pienaglots. «Ja šoreiz tūlīt viņa [meitene] skries, tad lai iet pie velna! Mīlai tomēr nav jābūt bezgalīgai ubagošanai.» Mauliņš 3, 77. . . ja viņa strādāja slimnīcā, tad darbu tai vajadzēja prast. Citādi

skaistās acis un slaidais augums varēja iet pie velna! Meldere 1, 135. «Netraucē!» Augusts šņāca .. «Vācies pie visiem deviņiem velniem!» Jauno v 58, 164. ◇ Lai velns parauj! arī Kaut velns parautu! arī Velns tevi rāvis! vienk. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā.* □ Jāiet pie Maldas, jāaprunājas. Bet viņas numurā vēl dzīvo tie divi skuķi, kaut viņus velns parautu! Dripe 5, 244. «Tā, mazie [bērni],» viņš teica. «Ziema ir klāt, jūsu pirmā ziema, kaut velns viņu būtu parāvis, mēs pēc tās nepavisam neesam noilgojušies, vai ne?» Līvs 2, 99. .. viņa [māte] nosviež bērnu uz sola, pielec kājās: «Velns tevi rāvis! Kā slogs uz kakla . . .» Avotiņa 2, 155. «Velns tevi rāvis,» viebdamies viņš berzēja pieri, «ko dauzies pa pasauli tik agri no rīta.» Skujiņš 14, 171. ◇ Velns lai parauj! arī Velns parāvis! arī Velns un elle! vienk. — *izsaucas, paužot spēcīgas emocijas (piemēram, sašutumu, sajūsmu).* □ Valdemārs: Meklēju sērkociņus. Velns lai parauj! Man taču bija sērkociņi kabatā! — Ira: Meistar Valdemār, man nepatīk, ka tu lādies. Zīverts 2, 41. Vaire-Vairogs žēli noskatījās aizejošai meitenei pakaļ: no muguras viņa izskatījās vēl labāka, velns lai parauj! K Zariņš 2, 141. Bernards: Mēs bijām draugi. Tuvi draugi. Mēs bijām skaists pāris. Velns parāvis! A Eglītis 1, 308. «Velns un elle!» viņš šķendējas. «Nav vairs smēķu. Aizdod man paciņu . .» Preilis 1, 13. Engelberts: Velns un elle! Tas tikai ir bezkauņa! Kāda neiedomājama bezdievīga neģēļa nekaunība! A Eglītis 1, 224. ◇ Velns (ne)rauj (kādu) vienk. — *saka, ja (kādam) (ne)notiek kas slikts.* □ Viņa man trīs reizes viegli uzspļauj. «Tpū, tpū, tpū! Nu jūs neviens velns neraus!» viņa saka .. Bels 1, 126. ◇ Velns (arī piķis) ar ārā! vienk. — *saka dusmojoties, lādoties, arī esot neapmierinātam ar ko.* □ Vai tad mēs, velns ar ārā, būtu tik vāji, ka slēptos no patiesības rūgtuma aiz remdenas klusuciešanas vai saldiem meliem? Ezera 11, 231.

velo-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais attiecas uz velosipēdu, braukšanu ar velosipēdu.* Velobrauciens. Veloceliņš. Velocimds. Veloinventārs. Velokrekliņš. Velokurpes. Veloriepa. Velosports. Velotrase. Velotreks. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktajā ierīcē, mehānismā u. tml. ir izmantots velosipēda uzbūves princips.* Veloamfībija. Veloergometrs. Velokarts. Velotrenažieris.

velobolists, -a, v. *Sportists, kas specializējies velobolā.* □ .. pasaules labākie velobolisti nereti sākuši kopīgi trenēties jau no bērnības. Liesma 74, 11, 20.

velobols, -a, v.; parasti vsk.; fizk. *Komandu sporta spēle, kuru spēlē velosipēdisti un kuras mērķis ir ieraidīt bumbu pretinieka vārtos.* □ Velobola komandā ir divi cilvēki, un ilgs laiks paiet, kamēr spēlētāji iegūst augstu meistarību .. Liesma 74, 11, 20.

velobraucējs, -a, v.; **velobraucēja,** -as, s. **1.** *Cilvēks, kas brauc ar velosipēdu; velosipēdists (1); riteņbraucējs (1).* □ Vēl kāds automatieru biedrības darbības aspekts: tieši viņi ir tie, kas sagatavo un eksaminē simtprocentīgi visus velosipēdistus, izsniedzot viņiem velobraucēju apliecības. Cīņa 85, 150, 3.

2. *Sportists, kas specializējies riteņbraukšanā; riteņbraucējs (2).* □ .. beidzot atkal kāds no mūsējiem «pieteicies» labāko velobraucēju pulkā. Pad J 81, 189, 3.

velobrauciens, -a, v. *Brauciens ar velosipēdu (parasti sacensībās).* Daudzdienu v. Velobrauciena prologs. Velobrauciena etapi. □ Miera velobrauciena vēsture aizsākās 1948. gadā. Cīņa 84, 105, 4.

velobraukšana, -as, s.; parasti vsk. *Riteņbraukšana.*

velodroms, -a, v.; reti. *Velotreks.* □ Basāno del Grapas velodromu nesen rekonstruēja un paplašināja. Blakus divām agrāk uzbūvētajām skatītāju tribīnēm (5000 vietu) speciāli čempionātam izveidoja vēl trešo. Sports 85, 149, 2.

veloergometrija, -as, s.; parasti vsk. *Slimnieka izmeklēšanas metode, arī pētījumu metode, kurā izmanto veloergometru.* □ .. fizisko darbspēju precizēšanai un sirds un asinsvadu sistēmas spējas rezervju noteikšanai tiek izdarīta veloergometrija .. Ves 82, 10, 8.

veloergometrisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **veloergometriski.** *Saistīts ar veloergometriju, tai raksturīgs.*

veloergometrs, -a, v. *Ierīce, kurai ir sēdeklis un griežami pedāļi un ar kuru nosaka fiziskās darbaspējas un funkcionālās pārmaiņas organismā fiziskās slodzes laikā.* □ Veloergometrs — aparāts, kas līdzīgs velosipēdam, — dod iespēju precīzi dozēt slodzes .. Ves 82, 4, 17.

vēlogs, -a, v.; apv. *Vējrādis.* □ Augstu pār sētu paceļas vējrādītājs — vēlogs, kas vēstī labu vai sliktu zvejas laiku. D kal 72, 245. Jā, jā, Rīga, vēlogs galvā, .. Naudas muķis sirdī. Belševica 4, 195. Nepūtiet°, sīvi vēji, sudrabiņa vēlogā! ME IV, 559.

velokross, -a, v. *Sporta disciplīna — velobrauciens apvidū, kurā ir dabiski šķēršļi; sacensības šajā sporta disciplīnā.* □ .. velokross risinājās trīs kārtās un notika Šmerlī .. Sports 81, 32, 3.

velokurpes, -pju, vsk. velokurpe, -es, s. *Speciāli riteņbraucēju apavi (parasti ar īpaši izveidotu zoli saskarsmei ar velosipēda pedāli).* □ Velokurpēm jābūt labi pieguļošām, ar īpaši izveidotu papēža daļu (aizmugurē). Strods 1, 28. Reinis paņem no treniņsomas velokurpes un iet uz durvīm. Līvs 5, 101.

velosipēdists, -a, v.; **velosipēdiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Cilvēks, kas brauc ar velosipēdu; riteņbraucējs (1).* □ Autoamatieru biedrība pilsētas rajonos organizē kursus velosipēdistu un motovelosipēdistu apmācīšanai .. Rīgas B 80, 136, 5. Mūsdienu pilsētu transporta līdzekļiem pieblīvētās un izpūtējgāzēm piesārņotās ielas nav piemērotas velosipēdistiem. Ves 86, 7, 8.

velosipēds, -a, v. *Transportlīdzeklis ar (parasti) diviem riteņiem un pedāļpiedziņu.* Tūrisma v. Sporta v. Sacīkšu v. Saliekamais v. Velosipēda rāmis. Velosipēda bagāžnieks. Ve-

losipēda riepa. Uzkāpt uz velosipēda. Ūdens velosipēds — *peldoša konstrukcija ar sēdekļiem un pedāļpiedziņu (parasti atpūtai uz ūdens); ūdensvelosipēds.* □ Didzis steidzīgi mina divriteņa pedāļus. Velosipēds lēkāja sasalušajās grambās .. Ezera 2, 108. Ceļš ir izdangāts, un man jānokāpj no velosipēda. .. Tālāk stumju velosipēdu pie rokas. Kaijaks 6, 171. Gar krastmalu viļņos šūpojās ūdens velosipēdi un plunčājās atpūtnieki. Grīva 8, 193.

velosportists, -a, v.; **velosportiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Riteņbraucējs (2).* Velosportistu treniņi. □ Saulainā svētdienā Biķerniekos lielā spēle — velosportistu sacensības kritērija braucienā. Pad J 80, 117, 3.

velosports, -a, v.; parasti vsk. *Sporta veids — braukšana ar velosipēdu; riteņbraukšana.* □ .. atvērts velosporta piederumu veikals .. Sports 79, 182, 2.

velotreks, -a, v. *Treks, kas paredzēts velobraukšanai (parasti apjumts, ar skatītāju tribīnēm).* □ Alma-Atā ierindā stājies jauns lielisks velotreks, kura celiņa (333 m) segumam izmantota Sibīrijas lapegles koksne. Sports 81, 157, 1.

veloturiāde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Velotūrisma turiāde.* □ Aizvadītais gads, šķiet, bija pats raženākais republikas masu tūrisma biogrāfijā. Pirmo reizi tika sarīkota veloturiāde. Cīņa 80, 24, 3.

velotūrisms, -a, v.; parasti vsk. *Tūrisms ar velosipēdu.* □ .. grupas vadītājs .., kurš ar velotūrismu nodarbojas jau ilgus gadus, kopumā ar divriteni nobraucis 190 000 kilometru .. Sports 80, 100, 4.

velotūrists, -a, v.; **velotūriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar velotūrismu; sportists, kas specializējies velotūrismā.* □ Ikvienam velotūristam jāprot divriteni izjaukt un salikt, vajadzības gadījumā remontēt. Rīgas B 80, 61, 7. .. velotūrismā uzvarēja Latvijas komanda, trešie šajās sacensībās bija Saldus velotūristi. Sports 85, 103, 2.

veloveltnis, -ņa, v. *Ierīce ar rotējošiem cilindrveida veltņiem, uz kā novieto velosipēdu riteņbraucēju treniņam telpās.* □ Fizkultūrieši varēs vērot un pārbaudīt savu prasmi braukšanā uz veloveltņa .. Sports 85, 122, 1.

vēlpiene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar zarainu stublāju, plūksnaini šķeltām lapām un dzelteniem ziediem kurvīšos.* □ .. ja ganībās zāli pārāk zemu nogana, zelmenī saviešas dažādi maza auguma platlapji .., piemēram, cūkpiene, ceļteka, rudens vēlpiene .. Tērauds 1, 149. Melnīgsnējās vēlpienes spēcīgās otas pamērcētas pašā saulē. Caune 1, 33. pārn. Aizsoļo kaujā šķēpainās vēlpienes, medainie daglīši, ganību airenes ... Līvzemnieks 1, 11.

vēlreiz, apst. *Vēl vienu reizi.* V. atkārtot jautājumu. Pārlasīt vēstuli v. V. uznāca atkusnis. □ Kaut kur pie pašas auss atskanēja īss, ass troksnis. Vienreiz, otrreiz un vēlreiz ... — Duburs pacēla skatu. Tur kala dzenis. A Grīgulis 10, 60. .. Juta .. nomazgā rokas, seju, vēl un vēlreiz liek vēsa ūdens riekšavas pie mutes. Svīre 3, 186. Mēs tik daudzkārt dzīvē esam piemānīti, ka mums negribas tikt vēlreiz pieviltiem. Rubenis 1, 15.

vēlreizējs, -ais; s. -ā, -ā. *Tāds, kas tiek darīts, noris vēl vienu reizi.* V. mēģinājums. Vēlreizēja aptauja. □ Tā nav uzspēlēta bravūra, kad skan vārdi par vēlreizēju iešanu cīņā, ja būtu vajadzīgs. Kar 82, 11, 139.

vēls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēlu.** **1.** *Tāds, kas attiecas uz (laika perioda) beigu posmu; tāds, kas noris (laika perioda) beigu posmā.* Vēla pēcpusdiena. Strādāt līdz vēlai naktij. Vēlais dzelzs laikmets. Vēla (vakara) stunda — *vēls vakars.* □ Ilze no agra rīta līdz vēlam vakaram bija vienā darbā .. Birznieks-Upītis 1, 8. .. ir jau klāt rudens, pats vēlais rudens, kad dārzā vairs nav nevienas lapas un visi lauku darbi apdarīti .. Brigadere 2, 157. Tikai vēlā paleolīta beigās, apmēram pirms 14 000 gadiem, Eiropas ziemeļu daļā un tātad arī Baltijā ledus sega sāka pamazām kust. Latv etn 57. Pulkstenis drīz būs desmit. Kādas darīšanas kārtot, kādus kalnus gāzt var šai vēlajā stundā? Saulītis 13, 126. // *Tāds, kas attiecas uz vakaru, vakara pēdējām stundām, nakti.* Iet gulēt vēlu. □ Ir jau vēls. Sarkanais saules disks noripojis pie paša apvāršņa. Grīva 5, 105. «Man nu jāiet,» Nora paveras logā. «Vēls.» — «Un tumšs. Vai nevajadzēs pavadīt?» Zigmonte 10, 78. Paēdām vakariņas. Saulrietā vēl pasēdējām lapenē. Tik daudz bija, ko runāt, ka par guļvietām atminējāmies pavisam vēlu. Pasaules sp I, 23. // *Tāds, kas attiecas uz kāda (piemēram, brieduma) posma beigām cilvēka mūžā.* □ Pie profesionālas mūziķa darbības .. P. Jurjāns nonāca vēlu. Viņš bija jau pāri trīsdesmitajiem, kad gadsimta beigās nokļuva Rīgā .. Vītoliņš 2, 304. Mūsu mīlu — tik vēlu kā vakaru bezcerīgu un tik dārgu kā sauli vēlīnā rudeņa [rudens] rītā — dziļi glabāju sevī .. Avotiņa 5, 89.

2. *Tāds, kas noris, notiek, iestājas pēc parastā laika; tāds, kas noris pēc pieļaujamā laika.* Šogad v. rudens. Vēla sēja. Atnākt par vēlu. □ Agros (siltos) pavasaros arī daudzi gājputni dzimtenē ierodas agrāk, bet vēlos (aukstos) pavasaros — vēlāk nekā parasti. Mihelsons 1, 55. .. ziema vēla, un lauskis mūs šogad tā īsti apciemoja tikai marta mēnesī. Zv 57, 6, 1. Tēvs: Bet ja nu viņš [ārsts] teiks: Indrānu māt, ja tu pusgadu agrāk būtu nākusi°, tad es tev gan būtu varējis palīdzēt, bet nu ir par vēlu ... Blaumanis 6, 350. Ceļinieks sāka pārdomāt: vēl nebija par vēlu doties arī atpakaļ. Vilks 5, 6. // *Tāds, kas parādās pēc citiem līdzīgiem; tāds, kas ir, pastāv tad, kad citu līdzīgu vairs nav.* V. gājējs. V. viesis. □ Ede .. izturas dīvaini. Gluži tā, kā kad tā būtu pašsaprotama lieta — naktī ierasties un palikt svešās mājās; vēlā viešņa noraisa no matiem lakatiņu, novelk salijušo mēteli .. Bendrupe 1, 171. // parasti pārākās pakāpes formā. *Tāds, kas noris, iestājas, sāk pastāvēt pēc kā cita, arī pēc kāda laikposma.* □ .. viss, ko viņš apguva bērnībā, nogulsnējās prātā un jūtās daudz dziļāk un pamatīgāk nekā vēlākie piedzīvojumi. Mauliņš 6, 6. Carskās Krievijas

armijas un činavnieku izrīcības Moldovā un vēlākajā Besarābijā acīmredzot būtu .. liekulīgi dēvēt par «tolerantām» .. Neatk Ciņa 90, 39, 3. Šeples kundze: Man tev kaut kas jāpasaka ... — Ruta: Saki tūlīt! — Šeples kundze: Vēlāk. Man jāpārdomā, kā to labāk pasacīt. Zīverts 2, 123.

3. *Vēlīns (3).* □ Ievēroju, ka liepas, vēlie jasmīni un rudzi jau noziedējuši. Kaijaks 5, 323. Nepārredzamā augļu dārzā rindām vien, rindām vien sastājušās bumbieres un vēlo ziemas šķirņu ābeles. Ķirškalne 1, 70.

○ Vēls (arī vēlāks) pulkstenis — *pulkstenis, kas palēninātas darbības dēļ rāda nepareizu laiku.* ✧ Agri vai vēlu — *saka par to, kas reiz noteikti būs, notiks.* □ «Viņš [dēls] tāpat būtu aizgājis,» Gotlībs M. Stūris sevi mierināja. «Agri vai vēlu, tas ir skaidrs, jo neviens nevar mūžīgi palikt tēva paspārnē.» Saulītis 12, 141.

velsieši, -u, v.; **velsietis,** -ša, v.; **velsiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Velsas (Lielbritānijā) pamatiedzīvotāji.* Velsiešu valoda.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

velt, veļu, vel, veļ, pag. vēlu; trans. **1.** *Panākt, ka (kas, parasti priekšmets) virzās (pa kādu virsmu) ar rites, rotācijas kustību.* V. baļķus. V. mucu uz pagrabu. □ Kad mārks ir pilns, pēcpusdienā mēs ņemam to noslodzīt. Apklājam linu saujas ar lapu meijām un veļam virsū smagus bluķus ... Akuraters 1, 82. Resnos, rupjos maisos bēra izvētīto labību, un vīri stenēdami tos vēla ratos .. Virza 1, 119. Mūrnieki vēla akmeņus ēku pamatiem .. Fimbers 1, 111. pārn. Lai .. nedomā, ka ar Krogzemju Miku Jaunpiebalga ir ieguvusi vergu dvēseli, kas ar pazemīgu sirdi saviem brāļiem vels virsū verdzības bluķēnus. J Kalniņš 9, 72. ✧ (Ir) velts plecos — *saka par smagu uzdevumu, pienākumu.* □ Tu [lakstīgala] šūposies vēl saskaņās Līdz rītam, kad man jāceļas, Tev birzē ritēs rasas zelts, Man vecais slogs būs plecos velts .. Rainis Ib, 57. ✧ Velt no pleciem — *atbrīvot no kā nevēlama, nepatīkama (piemēram, darba, pienākuma).* □ Tai [mātei] rūpes no pleciem gribu es velt Un asaras žāvēt, to saulītē celt .. Plūdonis 1, 28. Jo vakardienas parādus No pleciem nostu vels Šī diena, kas vēl jārada No uguns, spīts un dzelzs! Auziņš 3, 25. // *Būt par cēloni tam, ka (kas, parasti priekšmets) virzās ar rites, rotācijas kustību (par parādībām dabā).* □ Viļņi .. vēla akmentiņus un smilšu graudus bez apstājas .. Laicens I, 351. Zēģelēja it pastingrs vējelis. .. Dzina un vēla pa lauku lapas no kapsētas kokiem. Ezera 15, 181. // *Būt par cēloni tam, ka (kas, piemēram, dūmi, garaiņi) izplatās griežoties, mutuļojot.* □ .. vēji vēla pelēkus padebešus .. Jansons 4, 418. Tēvoča pīpe veļ īstus dūmu kalnus .. Līvs 3, 14. // *Būt tādam, kurā (parasti vēja iedarbībā) izplatās (viļņi) — par ūdenstilpēm; ar savu plūsmu virzīt (ūdeņus) — par upēm, kanāliem u. tml.; radīt (viļņus) ūdenstilpē (par vēju).* □ Ostmalā smagus viļņus vēla Somu jūras līcis. Skujiņš 8, 188. Upe veļ savus nesteidzīgos ūdeņus pavisam klusi .. Goba 1, 42. Daugava, māmuļa, simtiem jau gadu Ūdeņus zilos uz jūru tu vel .. Pēlmanis 1, 36. .. spirgts pūtiens joņoja šurp no dienvidrietumiem, klajās dzelmju vietās veldams sev pa priekšu nervozus viļņus .. Lagzdiņš 3, 23. // *Būt tādam, kas vēja iedarbībā līgojas, viļņojas (parasti par labību tīrumā).* □ .. rudzos ieklupa vējš, smagi salīgoja vārpas, kas lēni cēlās un krita, — rudzi vēla vilni .. A Gulbis 3, 43. .. kūpošus viļņus vārpas tīrumā veļ .. Brīdaka 3, 22. // *Būt par cēloni tam, ka izplatās (smarža, parasti stipra).* □ Koku zari jau ir tie, kas bez mitas veļ pār mums veldzējošo smaržu okeānu .. Caune 5, 198. // pārn.; sar. *Ar grūtībām, neskaidri, arī lēnām teikt, runāt (ko).* □ «Pagājušajā reisā,» vēl aizvien vārdus slinki veldams, atsāka stūrmanis, «es ...» Līvs 3, 55. Ješka bij taisni tēva garumā, .. piepūstiem vaigiem, aiz kuriem zema basa balss vārdus vēla tā, ka tikko varēja saprast. Upīts 4, 244.

2. *Veidot (parasti ko apaļu) no valkanas masas, radot tai rotācijas kustību un spiežot starp divām savstarpēji kustīgām virsmām (piemēram, plaukstām, priekšmetiem); šādi veidot (valkanu masu) apaļā formā.* □ .. Tomelis .. stāvēja pie abras un gaidīja mīklu, lai pats varētu velt riekstiņus. Birznieks-Upītis IV, 94. .. viņa sarāj Ainu, kas sākusi velt pārāk lielas ķimeņmaižu [ķimeņmaizīšu] mīklas piciņas. Zigmonte 2, 70. .. vairāki cilvēki ar rokām veļ un stiepj, cilā un loka karsto un ļoti smago karameļu masu .. Zv 81, 16, 9. // *Veidot (ko apaļu) no sniega, virzot ar rites kustību (sniega piku, rituli) pa sniegu tā, lai palielinātos (tā apjoms).* Velt sniegavīru — *šādā veidā gatavot sniega bumbas, rituļus, lai veidotu sniegavīru.* □ Bērni veļ sniegabumbu ... Čaklais 12, 92. Agors [suns] ar purnu badīja sniega kapuces krūmu pazarēs, bet Ēriks vēla sniegavīru. Rinkule 8, 65.

3. *Apstrādāt (vilnu) tā, ka (tās) šķiedras neatgriezeniski sasaistās savā starpā; šādā veidā gatavot (tekstilizstrādājumu, parasti filcu, tūbu, vadmalu, arī apavus).* V. vilnu. Velti apavi. □ Nora .. sievām blakus stās, tūbu veļot .. Hor 90, 3, 16. Tā [žakete] ir šūdināta no māsas veltas vadmalas .. Talcis 9, 7 (ievadā). Aleksis gulēs zemē uz kerna kastēm, apsedzies ar biezu, veltu segu .. Lukjanskis 1, 34.

velte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Tas, ko dāvina, tas, kas ir uzdāvināts; dāvana.* Kāzu veltes. Piemiņas v. □ Visvairāk Jurīti bija nodarbinājusi velte, ko viņš gatavoja Ilzei; tās darināšana aizņēma lielāko daļu laika .. Dorbe 6, 17. Tātad ierodas viesi, un tie, kuri ir iejūtīgāki un vispār pēc dabas lādzīgāki cilvēki, atnes .. arī kādu velti, nevajag jau daudz, nevajag pat šokolādi, man pilnīgi pietiek ar grāmatu! Zigmonte 18, 73. Gaisīgajam šķidrautam viņa pārmeta pāri platu zīda lakatu, mātes velti, un šūpodamās aizsteidzās līdzi Andrievam, kāzinieku° bara apskauta .. Niedra 1, 77. // *Darbs, pasākums, rīcība u. tml., kas ir (kam) veltīts.* □ .. skatītāju vērtējumam savu jubilejas velti nodevis Liepājas Muzikāli drama-

tiskais teātris .. J Kalniņš 1, 312. «Man jābūt pirmajam, es skriešu, cik labi vien spēšu, un tā būs mana velte biedriem par uzticību,» Ēvalds [ātrslidotājs] iziedams [uz skrejceļa] nozvērējās. Saulītis 12, 309. Filharmonijas rīkotajā abonementa koncertu ciklā «Mana tautas dziesma», kas ir velte Krišjāņa Barona simtpiecdesmitgadei, uzstājamies arī mēs. Zv 84, 12, 8. // *Tas, ko cilvēks iegūst vai saņem (parasti no dabas, piemēram, savvaļas ogas, sēnes).* □ Arī ziemā ezers neatstāja bez veltēm; tikko pirmais sals aizstindzināja [aizsaldēja] ezeru, varēja griezt niedres [jumtiem] .. Apnika griezt niedres, varēja sist zušus, jāpaņem tikai cirvis un jāaiziet uz ezera plāno, caurspīdīgo ledu. Birznieks-Upītis 6, 156. Meža veltes viegli nedodas rokā. Cīņa 79, 81, 2.

○◇ Par velti (arī par tukšu, arī baltu velti sar.) — a. *Bez maksas, atlīdzības.* □ .. par velti vai ļoti lēti dabūtu mantu vai kustoni cilvēki netur nekādā vērtē, itin kā cena liecinātu par vērtību. Ezera 9, 205. .. tirdzniecības flotes vajadzībām kroņa mežos kokus varēja cirst tikpat kā par baltu velti. Skujiņš 14, 10. .. divreiz gadā es jums .. došu par baltu velti labu, mīkstu sienu. Lauku Avīze 90, 34, 16. b. *Tā, ka nerodas vēlamais rezultāts; veltīgi.* □ Lai aku neizraktu par velti, der iepriekš zināt, vai nodomātā vietā maz ir ūdens. Lauku Avīze 90, 7, 12. Bet Pince [kaķene] nešķiež laiku par velti ar kaķēniem. Viņa iet medīt un drīz ienes mutē peli. Birznieks-Upītis IV, 56. Kāds bija pacēlis tonnu skumbriju, cits divas, bet vairums kuģu pirmajā tralējumā par baltu velti linumu pūdējuši. Lapsa 3, 55. ◇ Par velti (arī velti) maizi ēd — *saka, ja kāds nestrādā vai strādā maz.* □ «Cik mums to lopu, ar tiem var galā tikt Jurka. Vai viņš lai par velti vasarā maizi ēd?» J Kalniņš 10, 176.

veltenisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **veltenīski.** **1.** *Tāds, kas šķērsgriezumā ir apaļš, bet nav viscaur vienādā diametrā, resnumā.* V. saknenis. Velteniskie tārpi — *veltņtārpi.* □ .. stumbri [augļaugiem] parasti ir velteniski, ar lielāku vai mazāku raukumu uz augšu. Sudrabs 1, 35. No ondatras [ūdenszurka] atšķiras ar veltenisko, kupli apmatoto asti. Tauriņš 1, 111. .. ir daudz darīts helmintu, to starpā parazītisko veltenisko tārpu, īpaši cērmju, spalīšu, trihinellu u. c. cilvēku un mājdzīvnieku parazītu, apkarošanā .. Ģeogr 125.

2. *Tāds, kas noris veļoties, kūleņojot.* V. kritiens. □ Jānis grūda to [Kasparu] atkal un .. iekrita Kaspars pār krastu velteniski Ogres atvarā ar visu nazi. Pērsietis 1, 116.

velteņi, -ņu, vsk. veltenis, -ņa, v. **1.** *Silti tūbas apavi (ar stulmiem), ko bez šuvēm savej no vilnas šķiedrām, kažokādu ražošanas atkritumiem u. tml.* □ Braucējs atpogāja kamanu segu, izcēla vienu pakaļ otrai garos velteņos apautās kājas .. Sudrabu E 5, 86. Es gulēju augšpēdu pie mazās krāsniņas un žāvēju nesenajā izlūkgājienā sabristos velteņus. Grīva 7, 83. Melnā aitādas puskažociņā, glītos, melnos velteņos, ar papirosu zobos, pavarda priekšā zvāļojas jautrais sārtvaidzis kapteinis. Kar 91, 5/6, 20.

2. pareti. *Veļot izgatavots veidojums, piemēram, tekstilmateriāls.* □ Galva bij bieza kā ar mīkstu velteni izklāta. Upīts VII, 357. .. viņš sabūkšināja uz grīdas savus velteņa zābakus .. Upīts IX, 618. Viņš ienāca siltajā viesnīcas istabā, tīksmi nometa puskažoku, novilka velteņu zābakus .. Plaudis 3, 77. Viena velteņu tupele bij turpat uz stirnādas paklāja .. Upīts 18, 287.

velteņtārpi, -u, vsk. velteņtārps, -a, v. *Veltņtārpi.*

velties, veļos, velies, veļas, pag. vēlos; refl. **1.** *Refl.* → *v e l t (1).* □ Mēs braucam pa meža ceļiem, kur veselu gadu nav° ritenis vēlies .. Akuraters 1, 59. «Vai tu neredzi, ka akmens veļas un nagi jāatrauj nost?» Upīts 4, 111. .. mazākie [zēni] kūleņo pa ievu saknēm, veļas cits citam virsū, ka sniegs vien kūp. Indrāne 1, 190. pārn. Kabinetšefs: Notikumi veļas kā baiga lavīna, un nav šaubu — ja mums neizdosies to novirzīt uz citām galvām, tā sadragās mūsējās. Zīverts 1, 400. // *Griežoties krist lejup.* No kalna veļas lavīna. □ Krīt sniegs. Tas milzu pārslām veļas uz pleciem, uz kokiem, uz eglēm. Vējāns 5, 113. ◇ Viss veļas (arī krīt) (ārā) no rokām — *saka, ja uztraukumā neveicas darbs.* □ Ja viņa dzied un vēl Štrausu, tad Anhelīna ir uztraukta, un, ja ir uztraukta, tad viss veļas no rokām ārā. Dzene 3, 197. // *Izplatīties griežoties, mutuļojot (piemēram, par dūmiem, garaiņiem).* □ Aiz mums šosejas malā palika augsts dūmenis. No tā vēlās koši melni dūmu virpuļi. Birze 8, 150. Puiši veda zirgus no staļļiem, un līdz ar tiem vēlās ārā siltā gaisa mutuļi .. Jansons 1, 89. Purva priežu silā un visos pļavas stūros sāk velties un kūpēt migla .. Grīns 1, 129. .. putekļi pa grīdu veļas kamoliem .. Kolbergs 1, 212. // *Veidoties, izplatīties ūdenstilpē (par viļņiem).* □ Te, atklātā okeānā, vējš likās gan it kā mierīgāks, toties viļņi vēlās pretī varen slaidi un augsti .. Talcis 9, 339. Ūdenī kāds peldēja. Vakara klusumā mīksti skalojās viļņi. Tie vēlās cits aiz cita. Sākumā mazi, vēlāk lielāki ... U Plotnieks 1, 126. pārn. .. pakaļ kaujas saucieniem veļas uzbrukuma vilnis. Pretim skrien tumša ierakumu strīpa .. Grīns 1, 108. // *Plūst ūdenstilpē, parasti strauji, viļņojot, mutuļojot (par ūdeni).* □ .. acu priekšā parādījās .. Genaldonas pelēkie ūdeņi, kuri arī ziemā vēlās garām uz leju, nemierīgi klaudzinādami akmeņiem. Birznieks-Upītis 6, 185. Šķēršojot upi pašā straujākajā vietā, kur ūdens plūda, veldamies virpuļos, un kur straumes gredzeni, ūdens masas ap sevi griezdami, veidoja piltuves, vizuli pēkšņi sagrāba liela zivs. Gūtmanis 2, 125. .. Bābeles ūdeņi Tumši un draudoši Šļākdami veļas .. Aspazija 3, 81. // *Izplatīties (par skaņu); virzīties līdz ar skaņas avotu.* □ Lidmašīna iesilda motorus, un pāri lidlaukam veļas varena rēkoņa. Dripe 8, 117. Pāri aizmigušajai pilsētai veļas tāla šalkoņa. Ledus iet. Ezera 2, 209. Tā (vasara] varētu būt skaista un bez lielām rūpēm, bet tā nav tāda,

un tālinā frontes dārdoņa gausi veļas tuvāk. Zigmonte 10, 290. . . pāri visai zālei no aizmugures atskan sauciens: «Maizi!» Čala pieaug un no durvju puses veļas uz priekšu, uz galdiņu, aiz kura stāv skolotājs Viesturs. Indrāne 3, 29. // *Izplatīties (par, parasti stipru, smaržu).* □ . . sāka ziedēt jasmīnu krūmi, un kāpu pauguriem pāri vēlās ziedu tīkamā elpa . . Kaldupe 6, 105. Pārmācot ēdienu aromātus, no lilijām galda vidū veļas smaga, salkana līķa smaka. Ezera 17, 208. // *Ieti, virzīties smagnējā, arī neveiklā gaitā.* □ Alberts vēlās pa ielu gluži kā tāds kartupelis — strups un resns. Vāczemnieks 6, 31. «Nevari taču velties kā lauku sieva! Tas nav viegli, valdīt pār savu ķermeni, cik tur vajag treniņu!» Vilks 5, 131. Gar mežmalu kā baltas, mīkstas vilnas dzijas kamols veļas kucēns . . Ezera 9, 55. // *Riteņiem, kāpurķēdēm griežoties, smagnēji pārvietoties (par transportlīdzekļiem).* □ Buldozers pagriezās pret kopmītnes ēku un sāka velties tai virsū. Skujiņš 6, 216. Traktors veļas garām vienu reizi, otru, puisis māj ar roku un kaut ko kliedz. Indrāne 6, 348. // pārn. *Pārvietoties lielā kopumā (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* □ . . ar putekļu stabiem, kas cēlās līdz padebešiem, sāka velties uz Rīgas pusi bēgļu bari . . Grīns 1, 383. // pārn. *Pārvietoties, parasti šķietamā kustībā (par debess spīdekļiem).* □ . . ar bažām [meitene] vēroja sauli pie debesīm, kas katru dienu tik agri sāka velties uz rietu. Sakse 7, 483. Kāpj saule pār mežu, pār ezeru veļas . . Ļūdēns 3, 94. // pārn. *Risināties, parasti lēni (piemēram, par sarunām).* □ . . ģenerāļu valodas vēlās lēni un dobji kā desmit Volgas, gaidīdamas uz pazemīgo poručiku steidzīgām pietekām. Ezeriņš 1, 142. «Paklausies, paklausies, svešā ciemamāt,» zvejnieka vārdi vēlās kā rāmi viļņi . . Kaldupe 12, 23. ◇ Velties pār lūpām sar. — *tikt izteiktam ar grūtībām, neskaidri, arī lēnām.* □ «Mani . . . piecstāvu namā,» vārdi ķerdamies vēlās pār Laukmaļa lūpām . . Jansons 3, 71. Pirmie teikumi smagi vēlās pār viņa lūpām, šķita, ka runas dāvanas viņu ir atstājušas. Kar 56, 4, 52.

2. parasti 3. pers. *Būt tādam, no kā atdalās šķiedras, saķeroties pikās (par lietotu tekstilizstrādājumu, tā audumu).* □ Savilgusi drēbe sāk velties un krunkoties, . . jaunkundzes segas vairs neizskatījās tik gludas un spodras . . Zeiboltu J IV, 202. // *Būt tādam, kurā veidojas šķipsnas, sprogas u. tml. (par apmatojumu, apspalvojumu).* Mati veļas pinkās. □ . . iesarkanie mati vēlās sīkās sprogās. Kar 56, 8, 24. Mazā, adītā cepurīte nesavaldīja garos, gaiši zeltainos matus, un tie vēlās un plīvoja vējā . . Zemzaris 4, 146. pārn. Vecu bērzu izlaistie mati no lapu pārpilnības veļas viļņiem . . Caune 5, 252.

3. parasti 3. pers. *Refl.* → *velt (2); tikt veltam.* Mīkla veļas. Velties apaļumā sar. — *uzbaroties; paaugties.* □ Lai nu veļas apaļumā tas ruksis, ko . . lauku onkulis norūpējies stiepa uz ratiem. Pad J 85, 200, 1.

4. parasti 3. pers. *Refl.* → *velt (3); tikt veltam.* Vilna labi veļas.

veltīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veltīgi.** *Tāds, kas nerada vēlamo rezultātu; velts.* Veltīgas cerības. Veltīgi tērēt laiku. Veltīgi runāt. □ Ciemos gājiens izrādījās veltīgs. Paziņas māte nelaida Čapstiņu iekšā. Bels 1, 51. Laura centās atcerēties, vai rīdziniekam bija zils krekls vai ne, bet viņas pūles bija veltīgas, atmiņēties viņa nespēja. Ezera 7, 23. Mums Latvijā bija tādi kranči, ka būtu bijis veltīgi atšifrēt viņu sugu [šķirni], bet ar visu to tie bija suņi no galvas līdz kājām. Janovskis 1, 28. Kam veltīgi laimību kāro tu, sirds? Met projām reiz cerības tumšajā kapā . . Veidenbaums 2, 19. ◇ Veltīgi deldēt slieksni — *bez izredzēm, panākumiem vairākkārt iet (ko meklēt, lūgt).* // *Tāds, kas nav pamatots, arī nav vajadzīgs.* □ Labprāt viņš [Teodors] gribētu . . dzirdēt, ko Oskars runā ar tēvu, bet labāk gan nost no acīm. Teodora uztraukums bija veltīgs. Oskaram prātā nenāca kaut ko stāstīt. Lācis 4, 353. Diezgan biežī man likās, ka riepu vairs tikai sprīdis šķir no bezdibeņa malas. Tādos brīžos rokas pašas no sevis ieķērās sēdekļa atzveltnē. Tas . . bija muļķīgi un pilnīgi veltīgi. Skujiņš 3, 77.

veltīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *veltīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Pagausais durvju vēriens, nolaistie plakstiņi atklāj bez vārdiem gājiena veltīgumu. Delle 2, 200. Rainis mūža beigās atgādina veco Faustu ar viņa rūgtumu par daudzu pūļu veltīgumu. Auziņš 7, 3. Tā ir elementāra patiesība, ka cilvēku vairāk nekā jebkas cits pazemo darba veltīgums. Liesma 66, 6, 3.

veltījums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *veltīt (1).* □ pārn. Pret rudeni ābele un Jēpis lielie draugi: katru rītu Jēpja pirmais skrējums ir uz ābeli, un gandrīz nekad ābele to neatlaiž bez veltījuma. Birznieks-Upītis 6, 67.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *veltīt (2).* □ Kara gadu lirikā plašu vietu ieņem veltījumi un vēstules tuviem cilvēkiem. Valeinis 3, 279. . . rakstnieki mūs apdāvināja ar savām grāmatām, kurās bija ierakstīti sirsnīgi veltījumi . . Liesma 83, 2, 27.

veltīt, -īju, -ī, -ī, arī -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Dot (parasti nesavtīgi), lietot, paredzēt (kādam mērķim).* V. visus spēkus vienam mērķim. Veltīt rūpes (arī pūles) — *rūpēties (par kādu, par ko), pūlēties, lai sasniegtu kādu mērķi.* Veltīt uzmanību (arī vērību) — a. *Uzmanīgi aplūkot, vērot; izrādīt interesi (par ko).* b. *Uzskatīt (ko) par svarīgu, nozīmīgu un intensīvi nodarboties (ar to).* □ . . viņa slimības gados parādījās kādu biedrību afišas par sarīkojumiem, kuru atlikums veltīts Jāņa Ķempes ģimenei. Ķempe 9, 48. «Tēvs darbam veltī visu savu dzīvi. Es viņu apbrīnoju.» Dinere 10, 70. Mazāk steidzīgus darbus viņa centās atstāt uz citu dienu, nepieciešamos ātri padarīja un pārējo laiku veltīja sev. Dziļums 1, 89. «Arī jūs varējāt bez bēdu sēdēt savā mācītājmuižā, visas rūpes veltīt paša ģimenes labumam un ievākt no draudzes nodevas . .» J Kalniņš 8, 257. Aldonis maniem vārdiem neveltī ne mazāko vērību, pat nepaskatās. Gulbis 3, 137.

Ģērbās viņš pa paradumam spoguļa priekšā un sevišķu uzmanību veltīja kaklasaites nevērīgai sasiešanai. Skujiņš 5, 24. // novec. *Dāvināt.* □ Brūtes māte veltī preciniekam° cimdus. ME IV, 535. pārn. Noriet saule vakarāi [vakarā], Koku galus veltīdama: Liepai lika zelta kroni, Ozolami [ozolam] sudrabiņa . . DV 1233.

2. *Vērsties pie kāda (piemēram, ar vārdiem, runu); vērsties pie kāda, paužot savu attieksmi (piemēram, ar smaidu, skatienu).* □ . . viņš nevarēja ik pārdienas rādīt Mārcim tikai viņam pašam vien [radiogrammā] veltītus sirsnīgus vārdus. Līvs 3, 91. . . gaviļniekam tika veltīts daudz skaistu un cildinošu runu. Dzene 8, 125. Tu aizgāji, man smaidu veltot . . Krūklis 3, 74. Vai tie [smiekli] bija veltīti viņam? Vai viņu apsmēja? Fimbers 1, 293. Te katrs dzīvo sev un savā čaulā . . Labākajā gadījumā velta nosodošu vai līdzjūtīgu skatienu . . Dripe 9, 31. // *Panākt, arī ļaut, ka izpaužas, parasti pozitīva, emocionāla attieksme (pret kādu, arī ko).* V. mīlestību bērniem. □ . . Stīne, nojauzdama, ka viņai vairs mūžam nesēdēt pie pašas bērna šūpuļa, visu mātes maigumu veltīja mazajiem brāļa dēliem. Sakse 2, 22. // *Būt tādam, kurā ir aplūkots, attēlots (kas, piemēram, parādība, norise) — piemēram, par grāmatu, mākslas darbu, to kopumu; tāds, kura satura pamatā ir kāda (parasti mākslinieciska, pētnieciska) darbība.* Grāmata veltīta dzejnieka daiļrades iztirzājumam. Filma veltīta ievērojamā ceļotāja dzīvei. □ Sīkāki [etnogrāfiski] pētījumi veltīti arī saldūdeņu un jūras zvejniecībai, . . podniecības darba rīkiem un paņēmieniem. Latv etn 41. Labākie liekas dzejoļi, kas veltīti dzimtenes dabai, aizgājušu draugu . . piemiņai . . Krūza 3, 12 (ievadā). Vairums lappušu Zeltmata prozā veltītas mākslinieku aprindu notēlojumam. Kar 58, 12, 144. // *Radīt (piemēram, daiļdarbu), veikt (darbu, pasākumu), norādot, ka tiek parādīta cieņa, atzinība (kādam, arī kam), godinot (kādu, arī ko).* Dzejoli dzejnieks veltījis mātei. □ . . grāmatzīmju mākslinieki vispirms tās veltī saviem vistuvākajiem cilvēkiem, draugiem un kolēģiem. Lit M 75, 16, 8. Templim piekļāvās Saules dievam veltītais «zelta dārzs», kurā atradās no zelta kaldināti vai izlieti koki, krūmi, puķes . . Lielais 2, 89. Realizēts padomju kosmiskā kuģa «Sojuz» un amerikāņu «Apollo» koplidojums. Šim notikumam veltītas 4 pastmarkas . . Zv 76, 1, 21.

veltnēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Apstrādāt (ko) ar veltni (1), lai padarītu (to), piemēram, blīvu, gludu, veidotu (tam) noteiktu formu; arī velt (2).* V. apsēto tīrumu ar veltni. V. mīklu. V. ruleti. □ Kā pirmo, tā otro [tenisa laukuma seguma] kārtu veltnē ar 1—2 tonnu smagu veltni. PL Skola 62, 6, 88. Vienu mēnesi es, piemēram, gatavoju saldo krēmu, bet otru — veltnēju mīklu smalkmaizītēm. Pad J 83, 119, 3. Kaut arī keramiķe mīl strādāt pie virpas, formu meklējumos liela vieta ir arī veltnētām formām, kur viss balstās uz roku veiklību un māla plastiskumu. Lit M 75, 35, 13.

veltnis, -ņa, v. **1.** *Rotējošs cilindrveida priekšmets, kura garums ir lielāks par diametru, piemēram, (kā) gludināšanai, līdzināšanai, arī uztīšanai; ierīce, iekārta u. tml., kurā darbīgā daļa ir šāda detaļa, elements.* Gluds v. Rievots v. Metāla v. Suku v. Berzes v. Rakstāmmašīnas v. Šķēru veltnis tekst. Mīklas v. Ceļa v. □ Ar savu svaru iedarbodamies uz aramkārtu, veltnis drupina augsnes cilas, piepilda lielākos tukšumus starp tām . . Apsīts 1, 259. Ķēde ritēja no [akas grieztuves] veltņa ar spalgu, smilkstošu skaņu . . Ezera 7, 245. Cits aiz cita kustējās asfalta klājēji. Smagi veltņi melnās segas irdeno virsmu pārvērta spoguļgludā. Zv 77, 13, 4. // ģen.: veltņa, veltņu, adj. nozīmē. *Tāds, kura konstrukcijā ir šādas detaļas, elementi.* Veltņu dzirnavas. Veltņu drupinātājs. Veltņu žāvētava.

2. *Cilindriskā formā vairākās kārtās satīts (kāda materiāla, vielas) veidojums.* □ Ruberoīda sloksne ir 70 cm vai 1 m plata un satīta veltņos pa 20 m^2. Sterns 2, 260. Uzrūgušu mīklu izveltnē 1,0—1,5 cm biezā plāksnē, pārziež ar magoņu masu un satin veltnī. Mājtur 327. // *Kulinārijas produkts — rulete, kuras pagatavošanā produkti pakļauti vienam tehnoloģiskam paņēmienam — saveltnēšanai.* □ Bez tam [aukstajam galdam] pagatavo dažādus aukstos gaļas ēdienus, kā, piemēram, galertus, veltņus (rolādes), pastētes u. c. Mājtur 289.

veltņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Veltnēt.* □ . . nav otra mākslinieka gribai tik pakļāvīga materiāla kā māls. To var veidot un lipināt, var plāt un veltņot. Māksla 71, 2, 9.

veltņtārpi, -u, vsk. veltņtārps, -a, v.; zool. *Bezmugurkaulnieku tips, kurā ietilpst dzīvnieki ar (parasti) slaidu, neposmotu, šķērsgriezumā apaļu ķermeni (piemēram, nematodes, matoņi); šī tipa dzīvnieki.*

veltņveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir veltņa (1) forma, veids.* □ Divspārņu kāpuri ir tārpveida, gari, veltņveida vai arī ar saplacinātu apakšpusi. Rupais 1, 76. Pieaugušas ērces ir iegarenas, veltņveida . . Rupais, Kalniņa 1, 188.

veltņveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veltņveidīgi.** *Veltņveida.* □ . . izdevīgi lietot diskveidīgos vai veltņveidīgos informācijas glabātājus. Zin T 77, 6, 23.

velts, -ais; s. -a, -ā; apst. **velti.** *Tāds, kas nerada vēlamo rezultātu; veltīgs.* Veltas cerības. Veltas pūles. Velti gaidīt atbildi. Velti klaudzināt pie aizslēgtām durvīm. □ Velti krāsoto lūpu sārtums mēģināja padarīt seju pilnasinīgāku. Vaigi bij un palika bāli. Pasaules sp II, 449. Visa viņa dzīve Līdz sirmiem matiem, Pūlēs un sviedros, Bijusi velta . . Rainis Ib, 59. «Tad es esmu velti nācis?» — «Velti, Ernest, tādēļ ka par vēlu.» Blaumanis 6, 121. // *Tāds, kas nav pamatots, arī nav vajadzīgs.* □ . . Varbūt atmiņas ir velta krava, kura kavē jūsu vidū būt. Skujiņa 1, 118. Jakobīne: Pirmīt es biju ļoti uztraukta un velti apvainoju Minhauzenu. Zīverts 1, 257. Taču ne velti saka, ka arī ceļš uz elli esot bruģēts ar labiem nodomiem. Lauku Avīze 90, 34, 3. ◇ Velti (arī par velti) maizi ēd — *saka, ja kāds nestrādā vai strādā maz.* □ Tā šķita Alfona vaina, ka ne-

lūkojās, lai amatnieki neslinkotu, lai velti neēstu maizi. Fimbers 1, 229.

velţuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Darbnīca, cehs, arī telpa, kurā veļ tekstilmateriālus.* Mehanizēta v.

vēlumnieks, -a, v.; **vēlumniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; pareti. *Tas, kas ir sastopams, ierodas, ko dara vēlu.* □ ..tie, kas bija grenadieriem gandrīz krūti pret krūti, vai nu laida vēlumnieku ujināšanu gar ausīm, vai māja tiem ar rokām, lai neklaigā. K Zariņš 1, 107. Visi putni bija jau aprimuši. Klusēja pat vēlumnieks, purva strazds. Ezera 17, 186.

vēlums[1], -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība* → *v ē l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Vakara vēlumā, kad Teņa tēvs .. devās pēdējo reizi apraudzīt zirgus .., Pelēcis [vilks] jau rakās zem kūts pamatnes baļķa. Mauliņš 2, 16. Neapskaužu jaunību. Agrums ir grūtāks par vēlumu, augums skaists, bet — dvēsele jārada. Kroma 7, 37.

2. *Vispārināta īpašība* → *v ē l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Pavasara v.

3. *Vēlīnums.*

vēlums[2], -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e l t (1).* Akmeņu v.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e l t (2).* Mīklas v.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v e l t (3).* Vilnas v.

velūr-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktajam audumam, ādas vai ţilca izstrādājumam ir raksturīga mīksta, plūksnaina virsma.* Velūrāda. Velūrdraps. Velūrţilcs. Velūrsamts.

velūrs, -a, v.; parasti vsk. *Audums, āda vai ţilcs ar mīkstu, plūksnainu virsmu.* Hroma v. Velūra veste. Velūra josta. □ Vārtiņos satiku jaunekli modernā, bet jau apnēsātā velūra platmalē .. Lubējs 4, 132. Izmantoti [ziemas apģērbam] tiek tvīdi, kamieļvilna, vilnas velūrs .. Zv 84, 22, 32.

velvains. *Sk.* v e l v j a i n s.

velve, -es, dsk. ģen. -vju, s. **1.** arhit. *Arkveida būvkonstrukcija telpas vai tās daļas pārsegšanai.* Mucveida v. Akmens v. Velves ribas. Režģotā v. Vēdekļa v. Krusta velve — *velve, kurā viena caur otru apvienotas divas cilindriskas velves.* □ Baznīca pamazām apklusa. Gotiskās velves traucās augšup, iedvesdamas ļaudīs svinīgumu un gaidas, ka tiks pateikts kaut kas svarīgs .. Birze 5, 181. Olava zāle [Tallinā] ir viens no skaistākajiem viduslaiku gotiskās arhitektūras pieminekļiem. Sešas velves, ko balsta divi stabi, griestos veido zvaigžņveidīgu ornamentu. Cīņa 73, 98, 4. sal. ..debesis ir augstas kā velve un zilas kā rudzpuķu pirmais plaukums .. Brigadere 2, 300. Šādām [viduslaiku celtņu] telpām bieži vien ir interesanti konstruktīvi pārsegumi — cilindra vai krusta velves vai liela šķērsgriezuma koka sijas. Lit M 75, 41, 8. // *Telpa, ko pārsedz šāda vai tai līdzīga būvkonstrukcija.* □ Valdemārs: Jums jāzina, ka šais pašās velvēs, kur mēs tagad atrodamies, kādreiz bijuši inkvizīcijas pagrabi. Zīverts 2, 55. Brempelis: Visdziļākā, pieckārt bruņotā un apsargātā bankas velvē tava nauda nebūs drošāk noguldīta kā pie manis. A Eglītis 1, 158. Tajā dienā baznīcas velvēs skanēja lieliska mūzika. Ērģeles spēlēja pats Alfrēds Kalniņš .. Sk Ģ 90, 5, 13.

2. *Arkveidīga, izliekta (piemēram, kādu norobežotu telpu, dobumu, tukšumu sedzoša) daļa.* Alas griestu velves. Aukslēju v. Pēdas velve — *pēdas izliekums.* □ ..siltumu deva no laukakmeņiem sakrautā krāsns, kas vietām uzlabota, apmūrējot tai ķieģeļu vai akmeņu ugunsdrošu apmali un sakraujot labāku velvi .. Cimermanis 1, 66. Pitekantropam raksturīga pieplacināta galvaskausa vāka velve .. Derums 1, 13. ..uzrauju sērkociņu. Plaukstu velve sargā trīsošo liesmas dzīvībiņu .. Ezera 10, 14. Pēdas veļve balstās pret zemi, nepieskaroties tai ar pēdas iekšējo malu. Tāda pēdas uzbūve izveidojusies sakarā ar cilvēka vertikālo stāju. Biol r 247.

○ Vārtu velve — *vārtu telpa (parasti velvēta).* □ Viņš iegāja krēslainā vārtu velvē, no kuras veda kāpnes uz augšējiem stāviem. Stankevičs 2, 110. Virs vārtu velves saglabājies ģerbonis .. Lāms 7, 356. Debess velve astr. — *debess sfēra, kāda tā šķiet novērotājam no Zemes; debess kupols.* □ Zemes griešanās dēļ mums šķiet, ka debess velve nepārtraukti griežas .. D kal 64, 63. ..Miķelsons nevar rimties. Salicis rokas un skatās debesu velvē, kas pilna zvaigžņu zaigas un mēness mirdzuma. Grīns 1, 246.

velvējums, -a, v. **1.** *Tas, kam ir velves (1) forma, veids.* □ Virs galvas lāsmoja estrādes kupola zilais velvējums. Bet no dārza puses uz estrādi kā lielā, gaišā logā plūda gaisma .. Čaks II, 17. ..milzīgiem angāriem līdzīgās celtnes šķita iegrimušas pustumšā un tikai nelielas spuldzītes pie durvīm mirdzēja kā sīkas zvaigznes, piešķirdamas masīvajiem velvējumiem drusku spocīgu ēnojumu. Saulītis 12, 167.

2. *Tas, kam ir velves (2) forma, veids.* □ ..nagu velvējums izskatījās viegli nelīdzens, ar stāvām švīkām. Kar 85, 7, 57.

vēlvēls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēlvēlu;** reti. *Ļoti vēls.* □ Atdeva [puisis] jūrai savu agrīnā rīta un vēlvēlā vakara sviedru lāsi .. Kaldupe 17, 47.

velvetenes, -ņu, s.; tikai dsk.; sar. *Velveta bikses.* □ Viņa norauj izbalējušo rītasvārku, paķer tumšzilās velvetenes un balto džemperīti .. Svīre 3, 182.

velvēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl.; pareti. *Būt tādam, kam ir velves (1) forma, veids.* □ Kaut gan zemnieku mājas ir visas gandrīz vienādas, tad tomēr liekas, ka tādu otru visā Augškurzemē nav kā mūsmājas. Aizvien pār viņām debesis visaugstāk velvējās .. Jaunsudrabiņš 3, 15. Pāri upītei velvējās spoža varavīksne. Paceltām rociņām Ūva skrēja mātei klāt: «Māmiņ, skaties, kāda skaista josta debesīm!» Mauriņa 2, 400. Jau saulei rietot, debesu pamales apsedzās smagām mākoņu grēdām, kuras velvējās kā teiksmaini Himalaji .. Veselis 1, 175.

velvetons, -a, v. *Velvets.* □ ..veikalā ir brīnišķi velvetona rudens mēteļi .. Birze 4, 113.

Pie stūres sēdošā, .. smalka velvetona uzvalkā ģērbtā elegantā vīrieša galvā sāka skraidīt dažādas domas. Kļava 2, 18. «Vai taisnība, ka par velvetona biksēm prasot divsimt rubļus?» Kolbergs 1, 204.

velvets, -a, v. *Audums (parasti kokvilnas), kam labajā pusē ir īsas, biezas, reljefas rievas veidojošas plūksnas.* Rievotais v. Velveta bikses. Velveta žakete. □ Ja mūsu rīcībā velvets, pans vai samts, pūkas virzienam jābūt uz augšu, lai piegrieztajam tērpam piešķirtu dziļu, tumšu krāsu. Kalniņa 1, 188. Parasto treniņtērpu vidū tie [skolnieki] atšķīrās ar vienādām salātu zaļām velveta vestēm .. Ērgle 4, 23.

velvēts, -ais; s. -a, -ā; apst. **velvēti. 1.** *Tāds, kam ir velve (1); tāds, kam ir velves (1) forma, veids.* V. portāls. V. pārsegums. □ Atraktās telpas bijušas velvētas — par to liecina velvju atliekas. Pad J 82, 212, 4. Aiz klēts pakalnā izrakts liels, velvēts pagrabs .. Zv 77, 3, 17. .. «Patvertne». Es negribu līst pagrabā .. Tā vien liekas, ka velvētie griesti iebruks un apraks visus, kas tur iekšā. Spāre 2, 89.

2. *Tāds, kam ir velve (2); tāds, kam ir velves (2) forma, veids.* □ Pieaugušiem neandertāliešiem .. bijusi labi attīstīta muskulatūra, masīvi plecu un cisku kauli, stipri velvētas krūtis. Derums 1, 14. Normāla, vesela pēda ir elastīga konstrukcija, kas spēj nest ķermeņa svaru, ir pareizi velvēta, ar spēcīgu muskulatūru .. Ves 83, 8, 30. Tievs, liess, ar .. augstu, velvētu pieri .. viņš stipri vien atgādināja Bēdīgā izskata bruņinieku Donkihotu .. A Eglītis 2, 15.

vēlvienreiz, apst. *Vēl vienu reizi; vēlreiz.* □ .. Septiņreiz cirvi pie malas liec, Pirms to pret ozola stumbru triec, Un, izlēmis visu septīto reiz, Pastāvi, padomā vēlvienreiz .. Sirmbārdis 6, 99. Es ticēju pasaulei atklātai un atgriežos bērnībā vēlvienreiz .. Vācietis 8, 145.

velvjains, -ais; s. -a, -ā; apst. **velvjaini;** arī **velvains,** -ais; s. -a, -ā; apst. **velvaini.** *Tāds, kam ir velves (1) forma, veids.* □ .. par šaurām viņiem [studentiem] kļuva senās, romantiskās telpas ar velvjainajiem gaiteņiem un auditorijām. Zv 82, 17, 14. Kad prokurors Nāts iegāja velvainā .. cietuma kantorī, tur jau sēdēja cietuma priekšnieks .. Kurcijs 4, 29. .. nonācām ķirurģiskās nodaļas pašā galā, velvainā telpā, kas saglabājusies no Jērnes laikiem .. Stradiņš 3, 86.

velvjveida, ģen., nelok. **1.** *Tāds, kam ir velves (1) forma, veids.* V. konstrukcija.

2. *Tāds, kam ir velves (2) forma, veids.* V. pakausis.

velvjveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **velvjveidīgi. 1.** *Velvjveida (1).* □ Netālu no Kraminā slēptuves, vārtu velvjveidīgo mūru priekštelpā, ieskanējās klusi soļi .. Branks 4, 22. Baznīcas jomā ķieģeļu grīda, griesti — velvjveidīgi dēļi, krāsoti brūnā krāsā. Sv Rīts 93, 15, 3.

2. *Velvjveida (2).*

vēlziede, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Daudzgadīgs liliju dzimtas augs, kam ir bumbuļsīpols, ziedēšanas laikā nav lapu un kas parasti zied rudenī ar lieliem piltuvveida ziediem.* Rudens v. □ Vēlziedes ir ļoti indīgi augi, kas satur alkaloīdu .. Galenieks 2, 387. .. vēlziede nemaz neizskatās norūdīta — pavisam līgana un maigi rožaina, kā siltumnīcā augusi, pat ziedu kāti no liegas vielas. Nevienas zaļas lapas — tās un sēklas būs tikai nākošā vasarā. Caune 5, 255.

veļa, -as, s.; parasti vsk. *Apģērba gabali, ko parasti valkā tieši uz miesas, arī zem tērpa; no auduma gatavoti priekšmeti, ko (parasti) izmanto mājsaimniecībā, sadzīvē (piemēram, gultas klāšanai, galda klāšanai).* Miesas v. Gultas v. Galda v. Kokvilnas v. Ārstnieciskā v. Triko v. Veļas ziepes. Veļas sārms. Veļas katls. Veļas spīle. Veļas mazgātava. Veļas diena. Iemērkt veļu. Skalot veļu. Izžaut izmazgāto veļu. Veļas mazgājamā (arī mazgāšanas) mašīna. Veļas (arī mazgājamais, mazgāšanas) pulveris — *pulveris tekstilizstrādājumu mazgāšanai.* □ Pēc dažiem mēnešiem Krīķļu istabās jau spīdēja jaunas mēbeles, logus greznoja smagi aizkari un Annas pūrā krājās kleitas, kurpes un zīda veļa. Pasaules sp I, 74. .. pa vakariem māte nesa līdzi uz mājām veļas paunas, stāvēja vēlu jo vēlu pie kūpošas baļļas un mazgāja kreklus un palagus. Birznieks-Upītis IV, 149. Operācijas lauka apsegšanai lieto dažādu veļu — lielos un mazos palagus, dvieļus, salvetes, autiņus. Visp ķir 43. Ciets ūdens mazgāšanai ir nepiemērots. Tas vispirms jāmīkstina ar sodu vai veļas pulveri. Mājtur 473. ◇ Netīru veļu (iz)mazgāt sar. — *runāt, tenkot par ko intīmu.* □ Nebūtu kolektīvā Lielbikša un vēl viena otra .. . Izdzer glāzīti un vairs neaptver, ko runā. Visu netīro veļu reizēm grib izmazgāt. Nekas īpaši slēpjams pie mums nav atgadījies, un tomēr .. . Lit M 76, 24, 6.

veļakauls, -a, v.; parasti vsk.; novec. *Artrīts, špats (parasti zirgiem); miroņkauls.*

veļi, -u, vsk. velis, -ļa, v.; mit.; poēt. *Mirušu cilvēku dvēseles vai pazemes gari, kas dzīvo aizsaulē.* Veļu laiks — *laiks (parasti oktobris), kurā mirušo senču gari apmeklē savus pēctečus.* Veļu (arī zemliku) mēnesis — *oktobris.* Veļu valstība (arī valsts) — *vieta zem zemes virsmas, kur mīt veļi.* Veļu māte — *mitoloģiska būtne (parasti vecākas sievietes veidolā) — mirušo cilvēku dvēseļu aizgādne.* Veļu kults — *seno latviešu rituāli (piemēram, mielasta rīkošana veļiem rudenī rijās, pirtīs u. c., ziedojumu nešana uz kapsētām), lai iegūtu veļu labvēlību.* Veļu laiva — *laiva, ar kuru mirušo cilvēku dvēseles nonāk aizsaulē.* □ Pie dzīvajiem tad sērst nāk mīļie veļi, Šķiet tuvais tāls un tāls, kas bijis klāt .. Stērste 1, 120. Kad tu nomirsi, taureni, uz pamesta lauku ceļa, palūgšu rudens tauri pavadīt tevi pie veļiem .. Čaklais 8, 77. sal. Varbūt varētu nomest šo dzīvi nost .. Varbūt es varu nomest un aiziet tik gaiša un brīva kā velis. Rancāne 1, 133. .. debesis sāk sijāt rudens lietu, koki nobirdina pēdējās lapas, un pār zemi līdz ar trūdu dvašu un pilošiem padebešiem ir atnācis veļu laiks. Grīns 1, 346. Veļu mēnesis atnāca drūms un bargs. Aizmirsās gaišā vasara, mīlīgais pavasaris un pat

sila mēneša maigās, rudeņainās, bet vēl siltās dienas. Niedra 1, 88. Veļu māte, veļu māte, Ko tik plati tavi rati? Ko tu atbraukusi pati? Aspazija 3, 138. «..valdnieks Visvaldis ir aizbraucis veļu laivā...» — «Nerunā aplam!» Jurģis saslienas. «Visvaldi veļu laivā kāpjam nav redzējis nedz savs, nedz svešs.» Niedre 15, 9. ◇ Aiziet veļos — *nomirt.* □ ..būs dažam labam vīram nelaikus jāaiziet veļos, toties dzīvie kuplos un tīrumi pletīsies.. Purs 9, 191. ◇ Veļa (biežāk vilka) kauls mugurā sar. — *saka, ja kādam ir grūti locīties, ir stīva gaita, arī, ja kāds negrib, nevēlas locīties, pieliekties.* □ ..man bija vien jāiet, un es to darīju cik spēdama gausi, ja jau grib, manis dēļ lai runā, ka man veļa kauls mugurā. Zigmonte 18, 149.

vēmas, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Vēmiens.* □ Edžiņš: Vienumēr to pienu! Vēmas jau nāk! Blaumanis 6, 370.

2. *Vēmekļi.*

vēmējs, -a, v.; **vēmēja,** -as, s. *Darītājs → v e m t.* Uguns vēmējs (kalns) novec. — *vulkāns.* □ Uguns vēmējs krāteris°.. izmet akmeņus, pelnus un lavu.. R Kaudzīte 1, 72.

vēmekļi, -u, v.; tikai dsk. *Atvemtais, izvemtais kuņģa saturs.* □ Grūti gremojamas, zemas° kvalitātes vai slimniekam neparastas uzturvielas vēmekļos palīdz noskaidrot vemšanas cēloni. K Rudzītis 2, 105. Asiņošanu no kuņģa novēro kuņģa čūlas vai audzēja gadījumos, arī pēc kuņģa traumas. Sākas vemšana, vēmekļu masa ir tumšsarkanā krāsā vai arī tajā ir asins recekļi. Ves 79, 11, 15. «Savus vēmekļus tīriet paši!» Lāms 6, 40. ◇ Raganu vēmekļi (arī spļaudekļi, siekalas) — a. *Putu cikādes izdalījumi ap tās olām un kāpuriem uz augu lapām un zariem.* b. sar. *Mīksta, gļotaina masa.* □ Un, kad kādā dienā istabas kaktā parādījās raganu vēmekļi, mēs sapratām, ka jāmet kauns pie malas un vajag meklēt palīdzību, jo citādi aiziesim pavisam postā. J Kalniņš 2, 59. sal. Mišels iet taisni pāri dumbrainajam purva stūrim, kur tā kā raganu vēmekļi zem kājām tinas zemsniega pelējumi. Indrāne 6, 130.

vēmiens, -a, v.; parasti vsk. *Fizioloģisks stāvoklis, kad ir nepatvaļīga vēlēšanās vemt.* □ Citi tādi veči vēl zarus pakapāja,.. šitas tikai slaistījās kraukādams, ka citam taisni vēmiens nāca. Upīts 4, 164. Ģīmis saviebies kā uz vēmienu. Lubējs 3, 125.

vemt, vemju, vem, vemj, pag. vēmu; intrans. *Izgrūst pa muti kuņģa saturu ar kuņģa muskulatūras krampjainām, nepatvaļīgām kustībām.* □ Es dzēru, cik vien varēju, un acumirklī izvēmu laukā. Tad dzēru atkal un vēmu no jauna. Puriņš 1, 199. Toms, roku mutei priekšā aizšāvis, paspēja izskriet ārā, bet Leons vēma turpat uz vietas. Ērgle 7, 35. Benzīna smaka [autobusā] ir tik riebīga, ka Aigars, krampjaini ieķēries sēdeklī, cīnās par katru minūti, lai nesāktu vemt. Gulbis 3, 221. // trans. V. sarecējušas asinis. Vemt uguni — *strauji, spēcīgi izšļākt, izdalīt (nokaitētus cietus, šķidrus vai gāzveida vulkāniskos produktus) — parasti par vulkānu.* □ pārn. Ak tu, tēraud, kas vari, kad patīk, vemt svinu. Vācietis 10, 26. Tajā [rokrakstā] stāstīts par Adlandes zemi, kuru aprijusi jūra. Šo notikumu pavadījusi zemestrīce. Kalni vēmuši uguni, zeme degusi, viss bijis pelniem klāts. Hor 77, 4, 42.

vēna, -as, s.; anat. *Asinsvads, pa kuru asinis plūst no orgāniem un audiem uz sirdi.* Galvas vēnas. Paplašinātas kāju vēnas. Vēnu mezgli. Vēnu vārstuļi. Vēnu iekaisums. Vēnu operācija. Ievadīt vēnā glikozi. Noņemt asinis analīzei no vēnas. Dobās vēnas — *divas vislielākās vēnas, kas ieiet sirds labajā priekškambarī.* Virspusējās vēnas — *vēnas, kas atrodas zem ādas un savāc asinis no ādas un zemādas audiem.* Dziļās vēnas — *vēnas, kas savāc asinis no muskulatūras, locītavām un skeleta.* Vārtu vēna — *vēna, kurā ieplūst asinis ar izšķīdušām barības vielām no zarnām.* □ ..[slimniekam] rodas sastrēgums arī plaušu vēnās, kuras nes asinis uz kreiso priekškambari. Ves 64, 1, 9. Lodes bija ķērušas kaklā un krūtīs. No vēnas pulsējot plūda tumšas asinis. Birze 3, 69. Daugavā ledus iet, Vēnās asinis dzied. Gāliņš 2, 86. sal. ..un Daugava kā zila, plata vēna caur saspriegtajiem trokšņu krastiem plūst.. Brīdaka 8, 67. sal. Kaut kur ceriņi kā vēnas zili zied. Čaks 5, 75. pārn. Nāk tauriņi tumši uz liesmu, Ar kuru kaislība deg, Kas tavās un manās vēnās Jau trejas vasaras tek. E Plaudis 3, 137. Labajā priekškambarī ieiet divas lielas vēnas: augšējā dobā vēna, kas savāc asinis no ķermeņa augšdaļas, un apakšējā dobā vēna, kura savāc asinis no ķermeņa apakšdaļas. Anat 53.

vendeta, -as, s.; parasti vsk. *Asinsatriebība Korsikas un Sardīnijas salas dažām iedzīvotāju grupām.* □ Brīvības cīņu panākumi [Korsikā] prasīja sevišķu solidaritāti, kas saliedēja ielejās dzīvojošās ģimenes klanos [ģintīs]. Tā izveidojās ciešas ģimenes saites.. Šinī laikā radās asinsatriebība — vendeta... Zv 57, 6, ielikumā 3.

vendi, -u, v.; **vends,** -a, v.; **vendiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Viena no Baltijas somugru ciltīm, kas pirms 13. gadsimta dzīvoja Kurzemē Ventas lejtecē, bet, kuršu padzīta no turienes un pēc tam no Rīgas apkaimes, apmetās ap 13. gadsimtu Cēsu novadā.* □ No vēstures avotiem zināms, ka pirms 13. gadsimta Latvijas teritorijā dzīvoja gan valodā radniecīgās kuršu, zemgaļu, latgaļu un sēļu tautības, gan arī pie somugru valodu grupas piederīgie lībieši un vendi. Zin T 86, 5, 22. ..vendus var uzskatīt par Kurzemes lībiešu grupu, ko kurši aizdzinuši no Ventas lejastecē pastāvējušās Vindas zemes, kas minēta 13. gadsimta rakstītajos avotos. Apals 1, 77.

2. arī vsk. *Šīs cilts piederīgais.* □ Plašāki izrakumi 1911. gadā notika kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas, kur ārsts E. Kikuls atklāja Cēsu seno iedzīvotāju — vendu — apbedījumus. Apals 1, 24.

venecuēlieši, -u, v.; **venecuēlietis,** -ša, v.; **venecuēliete,** -es, dsk. ģen., -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Venecuēlas pamatiedzīvotāji.* □ Līdz ar šo romānu venecuēliešu literatūrā ienāk

jauns varonis .. nesalaužamas pārliecības cilvēks Ilario Figerass. Jaun Gr 68, 3, 15.

2. arī vsk. *Šis tautas piederīgais.* □ Kā vēlāk ne vienu reizi vien es pārliecinājos, dvēselisks sirsnīgums piemīt visiem venecuēliešiem. Zv 76, 18, 17.

venerisks, -ais; s. -a, -ā. *Savienojumā «veneriskās slimības» — slimības, ar kurām inficējas galvenokārt dzimumsakaru ceļā.* □ Trešā korpusa divdesmit septītajā [cietuma] kamerā atradās ar veneriskām slimībām lipīgā stadijā slimojošie. Niedre 2, 64.

venerologs, -a, v.; **venerologe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Veneroloģijas speciālists.*

veneroloģija, -as, s.; parasti vsk. *Medicīnas nozare, kas pētī venerisko slimību izcelsmi, attīstību, ārstēšanu.*

veneroloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **veneroloģiski.** *Saistīts ar veneroloģiju, tai raksturīgs.* Ādas un veneroloģiskais dispansers.

venozs, -ais; s. -a, -ā; anat. *Saistīts ar vēnām, tām raksturīgs.* Venozā asinsrite. Venozais asinsspiediens. □ Asinis, kas nesatur skābekli, bet satur daudz ogļskābes, sauc par venozām asinīm. Venozās asinis pa lielā asinsriņķošanas loka vēnām nokļūst sirds labajā pusē .. Anat 50. Venozajai asiņošanai rakstturīgas tumšas asinis, kas plūst vienmērīgi un lēni. Ja bojātas lielās vēnas vai pastāv venozs sastrēgums, arī venozā asiņošana var būt strauja un bīstama. Visp ķir 118.

venteris, -ra, v. **1.** *Pēc lamatu principa veidots zvejas rīks, kas gatavots no diedziņu, klūdziņu, stiepļu u. c. pinuma, kas uzvilkts uz stīpām.* □ Upītē jāieliek venteris: šonakt skries zivis. ME IV, 538. «Vai tad mūžu mūžiem var zvejot ar vienām un tām pašām metodēm? Tikai ar venteriem? Ieliek un gaida, lai zuši salien iekšā.» Talcis 8, 41.

2. *Šim zvejas rīkam līdzīgs trauks zivju uzglabāšanai ūdenī.* □ .. Ernests jūrmalā laida venterī zivis .. Lācis 13, 149.

ventilācija, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Regulējama gaisa apmaiņa (telpā) vēlamā mikroklimata radīšanai.* Dabiskā v. Mākslīgā v. Vietējā v. Vilkmes un pievades v. Ventilācijas ierīces. Ventilācijas šahta. Mehāniskās ventilācijas sistēmas. Noplūdes ventilācijas sistēmas. Pieplūdes ventilācijas sistēmas. □ Viņš stāv pie pašām ārdurvīm, kas laikam arī vēsākos vakaros parasti ir līdz galam vaļā, jo ventilācija telpās ir slikta .. Kolbergs 3, 24. Gaisa tīrības saglabāšanu fermas telpās nodrošina regulāra mēslu aizvākšana, telpu mazgāšana, dezinfekcija un ventilācija. Ves 75, 5, 10. Lai spētu labāk saglabāt graudu dzīvotspēju, žāvēšanai izmanto aktīvo ventilāciju. Zv 73, 17, 2. // *Gāzu apmaiņa starp ķermeni un vidi caur ādu.* □ Vēja jakas traucē ķermeņa ventilāciju, tādēļ slēpojot tās ieteicams novilkt. Ves 76, 2, 18.

2. *Ierīce vai ierīču komplekss šādai gaisa apmaiņai telpā.* □ Pilsētas sanitāro kultūru .. palīdz nodrošināt sanitārā tehnika — ūdensvads, kanalizācija, ventilācija un citas iekārtas. Ves 63, 5, 20. Ventilāciju kūtī vēlams izbūvēt pēc prof. [profesora] Jirgensona ieteiktās sistēmas .. Svaigu gaisu kūtī ievada caur ārsienām un pa kanālu. Šterns 2, 286. Lidmašīnā pēkšņi kļuvis smacīgi. Pārbaudu ventilāciju, tā tomēr darbojas. Zemzaris 2, 106.

3. *Gaisa cirkulācija (plaušās) elpošanas laikā.* □ Fiziska darba laikā plaušu ventilācija palielinās līdz 120 litriem gaisa minūtē, bet relatīva miera stāvoklī samazinās un ir ap 5—8 litru gaisa minūtē. Ves 78, 7, 11. .. ja sēžam vai strādājam sakumpuši un sekli elpojam, plaušu ventilācijas iespējas netiek pietiekami izmantotas. Biol r 267. Atdzīvināšanas pasākumi ietver sirds masāžu, plaušu mākslīgo ventilāciju, asiņu vai to aizstājēju pārliešanu vēnā vai artērijā .. Visp ķir 95.

ventilators, -a, v. *Iekārta gaisa un gāzu pārvietošanai, mākslīgas gaisa plūsmas radīšanai, arī beramu materiālu transportēšanai.* Ieslēgt ventilatoru. Ventilatora dūkoņa. □ .. ja nepietiek šķūņu, siens jāžāvē ar ventilatoriem stirpās uz lauka. Lauku Dzīve 81, 6, 1. .. kolhoznieki dakšoja sapļauto zāli uz slīdlentas, no turienes mašīnas ņaziem to vajadzīgā daudzumā piedeva Vilis, pēc tam sasmalcināto zāli ventilators pa cauruli aizpūta ēkā .. Vilks 2, 11.

ventilēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Vēdināt (1); arī apstrādāt (piemēram, žāvēt) ar mākslīgu gaisa plūsmu.* □ Lai sākumā apvītinātā zāle nesakarstu, pirmās 24 stundas to ieteicams ventilēt bez pārtraukuma .. Cīņa 66, 144, 2. Pēdējie lieti labību samitrinājuši, un graudi kļuvuši pavisam valgi. Ko darīt? Vieni šādās reizēs ber labību šķūņos un to ventilē. Cīņa 84, 195, 1.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka notiek (plaušu) ventilācija.* □ Aparāta uzdevums ir mākslīgi ventilēt pacienta plaušas (elpināt slimnieku) tikmēr, kamēr atjaunojas to normālā funkcija. Ves 84, 11, 6.

ventilēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās. **1.** *Refl. → v e n t i l ē t (1); vēdināties (1).* □ .. paredzēti astoņi apcirkņi, kuros graudi ventilēsies un pakāpeniski tiks novadīti uz kaltēm. Lauku Dzīve 77, 2, 8.

2. *Refl. → v e n t i l ē t (2).*

ventilis, -ļa, v. **1.** *Vārsts, ar kuru regulē, pārtrauc vai atjauno šķidruma, tvaika vai gāzes plūsmu.* Kaltais v. Lietais v. Koniskais v. Ieplūdes v. Pārplūdes v. Caurplūdes v. Nopūtes v. Sadales v. □ Pie katras radiatoru baterijas ir paredzēti divkāršās regulēšanas ventiļi. Cīņa 76, 81, 4. Aizsteidzies atpakaļ pie viņu [zagļu] automašīnas, es izskrūvēju riteņiem ventiļus .. Kolbergs 1, 184. pārn. Viņu [bēgošu karavīru] labākais pavadonis bija karātavu humors, kas reizē kalpoja kā drošības ventilis pret vājprātu un kā vienīgā vēl kaut cik sagremojamā garabarība. Pasaules sp II, 160.

2. mūz. *Metāla pūšamo instrumentu mehānisms, kas regulē skaņas augstumu.* Cilindrisks v. Ventiļu bazūne.

3. el. *Lieljaudas vai mazjaudas elektroniska ierīce vai nedaļāma ierīču kopa, kura vada strāvu vienā virzienā un kurai ir divi stabili,*

pārslēdzami darba stāvokļi. Pusvadītāju ventiļi. Mehāniskie ventiļi. Vakuuma ventiļi.

ventiņi, -u, vsk. ventiņš, -a, v. *Ventas lejteces krastu apdzīvotāji (posmā no upes grīvas līdz Zlēkām), kuri runā tāmnieku dialektā.* □ Cēlies no Ventspils puses, nav aizmirsis bērnībā apgūto izloksni, spēj runāt ventiņu manierē. Lit M 86, 15, 12. . . droši vien vējš norāvis ventiņu runai galotnes — un radās izloksne. Kroma 6, 76. Un tā dzīvē audušies gan tumšāki, gan gaišāki toņi, gluži kā strīpas ventiņu segās. Lauku Avīze 90, 27, 14.

vēnula, -as, s.; anat. *Vissīkākā vēna.* □ Kapilāri saplūst un veido vēnulas un vēnas. Biol r 258.

veprēns, -a, v. *Jauns, mazs vepris.* □ . . rukšķis, cūcene, veprēns un viss bars aizaulekšo Rudim garām šņaukādams un urkšķēdams. Antiņš ar Rudi metas lēkšiem vien cūkām pakaļ, bet nevar tikt līdzi. Birznieks-Upītis 6, 142. Un, cik par tādu piecu podu veprēnu Rīgā maksā, tas arī nebij nekāds noslēpums. Upīts 18, 270. Uz nepilnajiem desmit hektāriem, kur liela daļa vēl ir purvs, vairāk par vienu zirgu, trim govīm, četrām piecām aitām, pāris veprēniem un sivēnmāti nevar izturēt. Andersone 1, 62.

vepris, -ra, v. *Izkastrēts kuilis.* Nobarot vepri. Nokaut vepri. □ Milzīgs vepris nošļukušām ausīm sēdēja tusnīdams un dusmīgi norukšķējās, mazās ačeles pret svešo paceldams. Upīts 4, 282. Čigānietes . . atradušas saimnieci pie cūkām. Saimniece vēl palielījusies, — ek kur būšot gaļa: vepris vairs aiz treknuma ne parukšēt nevarot. Jaunsudrabiņš 2, 203. Steidzīgi no migas uzrausās vepris, pienāca pie aizgalda malas un nogaidoši un maigi . . urkšķēja. Ezera 7, 277. sal. . . vaigi pie ausīm saplūduši ar kaklu vienā resnumā, akurāt kā veprim. Svīre 2, 112.

vepsi, -u, v.; **vepss,** -a, v.; **vepsiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, kas dzīvo nelielās grupās Sanktpēterburgas un Vologdas apgabalā.* Vepsu valoda.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

vērā, apst. *Savienojumā ar «likt», «ņemt», «(pa)turēt»: ievērot.* □ «Pret pamācībām visi izturas ar lielām aizdomām, labākajā gadījumā tās uzklausa, taču vērā reti kāds liek.» Jansons 4, 373. «Nāciet ar ierosinājumiem un padomiem, viss, kas būs labi domāts, tiks uzklausīts un pēc iespējas ņemts vērā . . .» Talcis 8, 83. . . lai ko viesis sacīja, kurpniekam ik vārds likās cienījams, neparasts, vērā paturams. J Kalniņš 8, 7. Volis tenisa spēli atkal atsāka un sasniedza tajā pat gluži vērā liekamus panākumus . . A Eglītis 2, 45.

vērags, -a, v. **1.** *Viens no pirmajiem vāja vēja radītiem maziem viļņiem; ripsna (1).*

2. *Neliels viļņveida veidojums smilšainā, seklā piekrastes gultnē; ripsna (2).* Smilšu v.

veranda, -as, s. *Vaļēja vai stiklota mājas piebūve ar jumtu.* Ziemas v. Vasarnīca ar atklātu verandu. □ Pa kreisi stāvēja zema un plata, laika gaitā pamelnējusi senlaicīga dzīvojamā ēka ar stiklotu koka verandu dienvidu pusē pret dārzu . . Purs 4, 35. Abas sievietes sēdēja mazajā, vīnstīgām apaugušajā verandā, kur pa logu viņās raudzījās visu vasaras sauli sevī uzsūkušās saulespuķes. Mauriņa 2, 153. Verandai dārza pusē saglabājušās vairs tikai divas krāsainas kvadrāta rūtiņas — viena zila, otra zaļa. Sk Ģ 90, 6, 21.

verbalizācija, -as, s.; parasti vsk.; val. *Kādas citas vārdšķiras vārda pāreja darbības vārdos.*

verbālnota, -as, s.; jur. *Diplomātiskās sarakstes visplašāk izplatītā forma — neparakstīta nota, ko pievieno mutvārdu paziņojumam citas valsts pārstāvim; dokuments, kas vēstniecības vai ārlietu resora vārdā tiek sastādīts par dažādiem jautājumiem un nosūtīts konkrētai iestādei.*

verbāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **verbāli. 1.** val. *Saistīts ar darbības vārdu, tam raksturīgs; tāds, kas ir izteikts ar darbības vārdu.* Verbālās formas. Verbālās kategorijas. Verbālais pārvaldījums. Verbālais papildinātājs. □ Nenoteiksme jeb infinitīvs ir verbālās sistēmas sākuma forma, tāpat kā nominatīvs ir nominālo vārdu šķiru sākuma forma. Gram I, 545. Trauksmainības, dinamikas panākšanai labāk noder verbālais stils un līdz ar to arī verbālas atskaņas . . Valeinis 1, 266.

2. *Tāds, kas ir izteikts ar vārdiem, izpaužas vārdos; vārdisks.* Verbālā informācija. □ . . pārāk daudz cerību liekam uz verbālās audzināšanas paņēmieniem . . Cīņa 84, 17, 2.

vērbaļķis, -ķa, v. *Griestu sija.* Apkvēpuši pirts vērbaļķi. □ Vēlā rudenī māte . . pārveda pie griestiem pakaramu lampu ar cilindru. Naglas iedzina vērbaļķos divās vietās — virs ēdamā galda un pašā istabas vidū. Birznieks-Upītis 6, 336. Nonākusi šķūnī, Alise augstu pacēla lukturi, lai saskatītu vērbaļķi. Stiprs un neizkustināms tas sniedzās no vienas paspārnes līdz otrai. Gulbis 4, 300. Viņa acis nekustīgi raugās griestos, tanī vietā, kur dēļi pienagloti vērbaļķim. Jansons 5, 19.

verbēna, -as, s. **1.** *Verbēnu dzimtas augs ar plūksnainām lapām un baltiem, ziliem, violetiem vai sārtiem smaržīgiem ziediem saliktās ziedkopās.* Ārstnieciskā v. □ Vairākas Amerikā sastopamās verbēnu sugas ir iecienīti krāšņuma augi ar krāsainiem, čemurveidā sakārtotiem ziediem. Galenieks 2, 353. Verbēnas . . ir ļoti izturīgas puķes. Rudeņos, kad citas puķes jau sala bojātas, verbēnas vēl zaļo . . Dindonis 1, 81.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst lakstaugi, krūmi, liānas, koki, kam raksturīgi nekārtni, retāk kārtni ziedi un pretējas vai mieturī sakārtotas lapas.*

verbs, -a, v.; val. *Vārdšķira, pie kuras pieder lokāmi vārdi, kas apzīmē darbību vai stāvokli; šīs vārdšķiras vārds; darbības vārds.* Refleksīvie verbi. Pirmatnīgie verbi. Verba kategorijas. Verba pamatformas. Verba konjugācija. Verbu atvasināšana. Bezpersonas (arī vienpersonas) verbs — *verbs, ko parasti lieto 3. personas formā bez norādījuma uz darītāju.* Nekārtns (arī neregulārs) verbs (arī darbības vārds) — *verbs, kura formas neveido pēc*

vispārējiem likumiem. □ Gramatiska darbības kategorija, kas cieši saistīta ar laika un darītāja nojēgumu, šķir verbu no citiem morfoloģiskiem grupējumiem. Gram I, 542. Olga Lisovska bagātīgi izmanto verbus, mūsu valodas krāšņo bagātību. Čaklais 6, 86.

verdikts, -a, v.; jur. *Tiesas zvērināto piesēdētāju lēmums jautājumā par tiesājamā vainīgumu vai nevainīgumu.* □ 1975. gada jūnijā Allahabadas štata Augstākā tiesa pieņēma verdiktu sakarā ar apsūdzībām, ko opozīcija izvirzīja premjerministrei Indirai Gandijai. Hor 77, 1, 34. pārn. . . jāpriecājas, ja publika spēj vājai dziesmai spriest nāves verdiktu. Māksla 82, 4, 26. // *Lēmums, rīkojums, spriedums.* □ . . un Romas pāvests Vitaliāns ar speciālu verdiktu noteica, ka ērģelēm jākļūst par obligātu baznīcas instrumentu. Ziedonis 6, 208. pārn. Ap pusdienas laiku viņi [zoologi] jau pētīja pēdas smiltīs. Grupa pieņēma vienprātīgu verdiktu: tās pieder nīlzirgam. Hor 77, 7, 44.

vērdiņš, -a, v. **1.** *Sena naudas vienība; attiecīgā monēta.* □ Pēc Rietumeiropas parauga 16. gadsimta pirmajā pusē Livonijā sāk kalt liela nomināla sudraba monētas — vērdiņus, markas, dālderus un zelta dukātus . . Zin T 79, 2, 23. Hartviss pārākuma apziņā parādīja vērdiņu Brigenam, parādīja arī citiem, un viens neticīgais nometa mazo kapara naudeli pat uz grīdas, — vērdiņš noskanēja kā visi vērdiņi. K Zariņš 1, 67. «Cik maksā?» pirtnieks prasīja. «Par vērdiņu divi,» maiznieks atteica un izlaida kliņģerīšus uz galda. K Skalbe 1, 64. sal. . . atvēru grāmatu un aiz prieka iekliedzos. Tajā atradās kapeika. Tā bija zaļa vara kapeika, gluži tāda kā laimes vērdiņš vectēva pasakās. Paegle 4, 305. pārn. . . tēvoča rājienus neviens neņēma pilnā [par pilnu], jo pats bija tikai tāds pasaules vērdiņš, kas ripo pa visiem lielceļiem apputējis un noskrambājies. Salenieks 6, 12.

2. parasti vsk.; sar. *Ļoti maza naudas summa; arī sīknauda.* □ «. . padziņa mani no darba un nebija ne pajumtes, ne vērdiņa kabatā.» Kurcijs 2, 136. Brauca revidenti, un brauca prokurori, izgrieza kolhozu ar oderi uz āru, bet Ķirsis [priekšsēdētājs] tikai smej bārdā . . — savā kabatā nav bāzis ne plika vērdiņa . . Lapsa 7, 134.

○◇ Nav (ne) plika (arī sarkana) vērdiņa (arī graša) vērts sar. — *saka par ko nevērtīgu.* □ Kleberga kungs: Vai es varēju iedomāties, ka man ar blēžiem darīšanas. Nākamam radiniekam es devu [naudu] uz goda vārda. Vai es zināju, ka viņa vārds nav plika vērdiņa vērts? Upīts XIII, 297. ◇ Nevar izspiest ne plika vērdiņa sar. — *saka, ja (kādam) nav ar ko atlīdzināt.*

verdošs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *v i r t.*

2. *Tāds, kas vārās (par šķidrumu, šķidru vai stigru masu u. tml.).* V. piens. V. buljons. Verdoša eļļa. □ . . viņa mazā mašele applaucējās ar verdošu ūdeni . . Brodele 17, 86. Ķēvietis: Bet jūs taču gribēsiet īstu vīru, kam ir spēks kaulos . . Kam asinis kūsā kā verdošs piķis, kā degoša zēvele . . . A Eglītis I, 76. Zēns aptina dvieli ap plaukstu, lai verdošie tvaiki neapplaucētu roku, satvēra smago čuguna katlu aiz stīpas . . Bundzeniece 1, 14. pārn. . . Pērkona mākonis pārstaigā sētas Verdošs, dārdošs, aizgūtnēm gavilēdams . . Bendrupe 3, 32. pārn. Ai, uguns, cepļa puķe, ai, uguns, bargā mās: tev divi brāļi sētā — sirms ūdens, dūcošs gaiss, starp viņu vēsām pierēm tavs verdošs sauciens kaist. Peters 1, 97. ◇ Kā ar verdošu (arī aukstu, karstu) ūdeni apliet — *ļoti pārsteigt (parasti nepatīkami).* // *Tāds, kurā vārās šķidrums, šķidra vai stigra masa u. tml. (par trauku).* □ . . pavārs jeb koks, kā viņu uz kuģa sauca, nolika uz trauku skapīša verdošu kafijas katlu . . Līvs 3, 31. Ezeri kūp kā verdoši katli. Gūtmanis 2, 193. // pārn. *Ļoti spēcīgs, dedzīgs, kvēls (par jūtām, emocijām).* □ Edvarts (mierīgi, bet pilns verdošu dusmu): Mierā, mierā, tēv, ne tik dikti! Un necilā tās rokas tā . . . Blaumanis 6, 395. . . Zaļi uzbango lauki Un verdošā nemierā kūp Visi cilvēka asiņu trauki. Ziedonis 19, 134.

verdze, -es, dsk. ģen. -džu, s.; apv. *Gara rinda; liels bars, daudzums.* □ Kad Līduma sievas kaps jau pildījās ar smiltīm, pie kapsētas pieturēja gara verdze bērinieku. Saulietis IV, 91. Govis iet verdzē. ME IV, 539. Netālajā laukā tekalēja strazdu verdze. Kad strazdi tā salasās baru barumis [baros], tad tā ir zīme, ka vasara iet uz galu. Kaijaks 4, 55.

verdzene. *Sk.* v e r g s.

verdzība, -as, s.; parasti vsk. **1.** vēst. *Vēsturiski pirmā cilvēku ekspluatācijas forma, kad vergs kopā ar ražošanas līdzekļiem bija vergtura īpašums.* Verdzības rašanās un attīstība. Verdzības atcelšana. Verdzības aizliegšana. Verdzības formas. Patriarhālā verdzība — *verdzība, kura saistīta ar naturālo saimniecību un kurai raksturīgs tas, ka vergu īpašnieks un vergs veica darbu kopīgi.* Antīkā verdzība — *verdzība, kas bija raksturīga sabiedrībām ar attīstītām preču—naudas attiecībām.* Verdzības iekārta — *pirmā šķiriskā sabiedriski ekonomiskā formācija (senajos Austrumos, senajā Grieķijā, Romā), kuras ražošanas attiecību pamatā bija vergturu (arī kopienas, valsts) īpašuma tiesības uz ražošanas līdzekļiem un ražotājiem — vergiem.* □ Piecpadsmitajā gadsimtā eiropieši vēl vāji sapratuši, cik pretdabiska ir verdzība, cik netaisnīgi padarīt cilvēku par otra cilvēka īpašumu, pārdot cilvēku kā dzīvnieku. Lielais 3, 73. . . Dubrovnika, tagadējais kūrorts, pirmā Eiropā likvidējusi verdzību . . Zv 81, 15, 18. Nodaļās par Indiju un Ķīnu sniegti nelieli apraksti par šo zemju mākslu verdzības laikmetā . . Jaun Gr 68, 4, 26. // *Verga (1) stāvoklis.* □ Dažreiz kāda [afrikāņu] cilts daļa, mantkāres skubināta, sāka zagt un pārdot verdzībā savas pašas cilts locekļus. Lielais 5, 72.

2. *Ļoti smags, beztiesisks (tautas, valsts, arī indivīda) stāvoklis (citas tautas, valsts, sabiedrības grupas, arī atsevišķa cilvēka politiskā, ekonomiskā u. tml.) atkarībā, pakļautībā.* Koloniālā v. □ Helviga tēvs . . viņam bērnībā bija daudz stāstījis par krustnešu cīņām pret

iedzimtajiem un par to, kā .. verdzībā nospiesta latviešu tauta. M Zariņš 4, 8. Daugava laikam stāsta, Cik sapņu bijis šai tautai, Cik vaidu zem verdzības lāsta — Kautai un nenokautai. Avotiņa 1, 58. Vienkāršie ļautiņi Verdzībā nomocās, Verdzībā asaras raud Pēc dzīves labākas. Veidenbaums 2, 68. Sieviete visos laikos nav bijusi beztiesīga pavarda kopēja. Viņas verdzība radusies tikai reizē ar privātīpašuma nodibināšanos. Viese 3, 66. // pārn. *Pārmērīga (kāda) atkarība (no kā).* □ Fiziskā atkarība no stimulatoriem ir neliela .. Toties daudz lielākā mērā izteikta psihiskā verdzība, kad cilvēks bez stimulatoriem vairs nespēj izturēt jaunu garīgu slodzi. Zin T 69, 3, 31. Tik tālab vien ko darīt, ka citi to dara, vai tāpēc nedarīt, ja citi to nav darījuši un nedara, ir savā ziņā abējādi verdzība. R Kaudzīte 1, 87.

○ Parādu verdzība vēst. — a. *Stāvoklis (verdzības iekārtā), kad cilvēks kļuva par kreditora vergu neatlīdzinātā parāda dēļ.* b. *Stāvoklis, kad cilvēks neatlīdzinātā parāda dēļ nokļūst kreditora pilnīgā atkarībā.*

verdzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Pakļaujot (tautu, sabiedrības grupu, arī indivīdu) politiskai, ekonomiskai u. tml. atkarībai, likt smagi strādāt bez pienācīgas atlīdzības vai pilnīgi bez tās.* □ Iepazīstot tuvāk izsenis krātās slāvu gara un arhitektūras vērtības, mūs saviļņoja šīs kādreizējo muižturu, popu un kupču verdzinātās tautas, dzimtļaužu bērnu neremdināmās slāpes pēc brīvības, apgaismības. Rūja 4, 79. Tie paši Slokātņi — darbdienās iet vai uz deguna krizdami. .. Paši savus bērnus kalpu vietā verdzina, ar sūkalām dzirdina. Indrāne 7, 60. .. ne Liepājā, ne tālākās Krievijas rūpnīcās strādnieces neverdzināja par tādu izsmiekla algu kā šie «Džutas» angļi .. Upīts 9, 722.

verdzisks, -āis; s. -a, -ā; apst. **verdziski.** **1.** *Saistīts ar verdzību (1), tai raksturīgs.* Verdziskās atkarības formas. // pārn. *Ļoti smags, grūts, neizturams (piemēram, par darbu, apstākļiem).* □ Darba dziesmas vairāk nekā citi dziesmu žanri piesātinātas ar sociāla protesta motīviem, daudzas pauž tautas ciešanas smagajā, verdziskajā darbā kungu muižās, klaušu darbos .. Vītoliņš, Krasinska 1, 20.

2. *Tāds, kurā izpaužas liela pazemība, pazemošanās, arī pakļaušanās.* Verdziska padevība. Verdziski paklausīt. □ Bailes no fiziska soda var disciplinēt, taču šī disciplinētība nav apzināta, bet verdziska. PL Skola 62, 4, 73. // *Tāds, kurā izpaužas nekritiska attieksme.* Verdziska sekošana modei. Verdziski atdarināt. □ Grūtākās vietas [tulkojot] bieži vien vārdu pēc vārda «pārceltas» latviešu valodā, verdziski turoties pie oriģināla vārdu kārtības. Lit M 56, 11, 2.

verdziskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *verdzisks (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Izturēšanās v.

vērene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Viena no jāņogu sugām — ziemcietīgs krūms ar daivainām lapām, dzeltenzaļiem ziediem ķekaros un sarkanām ogām; alpu jāņoga.* □ Kā dekoratīvu augu .. sevišķi pilsētu apstādījumos, audzē vērenes jeb mīklenes .., kas sastopamas arī savvaļā. Galenieks 2, 226. Tradicionāli [kapu] dzīvžogiem tiek izmantota spožā klintene un alpu vērene .. Sk Ģ 90, 5, 16.

verga, -as, s. *Cērte āliņģu ciršanai ledū (parasti zvejniekiem, makšķerniekiem).*

vergot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Būt, strādāt par vergu (1).* □ Ai, mokas tropu līdzenumos, Ai, melno ciltis! Ilgi tām Bij vergot lemts kokvilnas krūmos Zem plantatoru pātagām. Ādamsons 2, 25.

2. *Esot (kāda, kā) politiskā, ekonomiskā u. tml. atkarībā, pakļautībā, smagi strādāt bez pienācīgas atlīdzības vai pilnīgi bez tās (par tautu, sabiedrības grupu, arī indivīdu).* □ «Šai svešinieku kundzībai viendien jādara gals — un āmen!» Jānis iebrēcās, paceldams dūri. «Diezgan viņiem vergots!» K Zariņš 1, 99. Elle, elle kunga rija, Vergi mani bāleliņi: Div' naksniņas es vergoju, Trīs naksniņas bāleliņi. DV 176. «Diezgan esmu vergojis savai ģimenei, par visiem gādādams. Dēlam vajag divriteni, tādu, kur var muguru atspiest. Meitai jājamstundas.» Pasaules sp I, 218. pārn. .. kartupeļi .. piemājas dārziņā ieauguši nezālēs tā, ka tuvākie kaimiņi sāk protestēt pret šādu balandu invāzijas perēkli. Vainīgais tikai atbild, ka viņš neiešot savam vēderam vergot. Goba 5, 231. // *Daudz un smagi strādāt, parasti, negūstot sev nekādu labumu.* □ Trīsdesmit gadu viņš bija vergojis uz savas zemes, līdis līdumus, lauzis celmus un susinājis sūnekli gar upi. Lācis 15, 223. «Visi to vien zina, kā rokas klēpī turēt. Tad man tādus Purgaiļus nevajag. Kuro gadu es tajos jau vergoju, atelpas nepazīdams, pēdējās bikses esmu noplēsis — man pietiek!» J Kalniņš 2, 102.

vergs, -a, v.; **verdzene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** vēst. *Cilvēks (verdzības iekārtā), kas ir vergtura īpašums.* Vergu sacelšanās senajā Romā. □ .. A. Upīts traģēdijas «Spartaks» ekspozīcijā .. parāda vergus un patriciešus, atklāj tās pretrunas, kas draud izvērsties atklātā konfliktā. Valeinis 1, 116. Kas ir verga visdedzīgākā vēlēšanās? Uz šo jautājumu Romas filozofs Epiktēts atbild — kļūt brīvam. Lit M 91, 9, 5. Iz senatnes gruvekļiem Grieķijā, ko bieži tā dievinājām, reiz verga skeletu izraka dzelzs važām ap rokām un kājām. Bārda 1, 358. // *Cilvēks, kam atņemtas visas tiesības un kas kļuvis par vergtura īpašumu citās sabiedriski ekonomiskās formācijās.* Galeru vergi. Vergu tirgus. Vergu uzraugs plantācijā. □ Vecos laikos vergu tirgotāji te [salās] ķēra nēģerus. Viņus iekala važās un veda pāri okeānam uz Ameriku. Tur viņi kļuva par bagātāko amerikāņu fermeru vergiem. Grīva 11, 31. Portugāļiem Tetē [pilsētiņa Āfrikā] piederēja daudz vergu. Kolonisti pret tiem neizturējās sevišķi nežēlīgi, citādi tie bēga projām .. Lielais 5, 35. Trīssimt gadu ilgā vergu tirdzniecība bija labs ienākumu avots .. Rietumeiropas valstis ar vergu tirdzniecību sarausa milzīgas bagātības. Ērgle 3, 62. sal. «Tu nu pats redzi, kā es te [viena] mokos,» sieva sūrojās. «Kā vergs no saules

līdz saulei. Visi lopi, visi putni, visi dārzi, visa piemājas zeme .. — viss uz maniem pleciem ..» Kalndruva 8, 22. // *Cilvēks Livonijā (13.—15. gadsimtā), kas parāda vai nesamaksātas soda naudas dēļ bija notiesāts par parāda kalpu; drellis*[2]. □ Par vergiem — dreļļiem — kļuva sirojumos saņemtie gūstekņi, kā arī parādnieki. Latv etn 83.

2. *Beztiesīgs cilvēks, kas atrodas pilnīgā (kāda, kā) ekonomiskā, juridiskā vai citā atkarībā, pakļautībā; cilvēks, kas daudz un smagi strādā bez pienācīgas atlīdzības vai pilnīgi bez tās.* □ «Ja zvejnieks bija ticis pie savas laivas, tad viņš kļuva uzpircēja vergs, — cik uzpircējs maksāja par nozvejoto, tik apmierinies, bet citreiz neņēma lomu pretī nemaz ..» Talcis 9, 352. Bendes: ..mēs tikai vergi esam, Ko pavēl mums, to arī izpildām! Paegle 2, 218. «Kas es jums esmu bijis visu laiku? Dēls? Nē, darba lops, vergs, kalps bez algas! Turpmāk tā nebūs.» Lācis 4, 106. Mirte: Visu esi labi pārdomājis, Mindaug, tikai vienu ne: ka neesmu tava verdzene. Zīverts 1, 349. // *Cilvēks, kas labprātīgi pakļauj savu rīcību, darbību (kā) ietekmei, (kā) sasniegšanai u. tml.* Mantu v. Naudas v. Alkohola v. Savu iegribu v. Tradīciju v. Modes vergs sar. — *cilvēks, kas akli seko jaunākajai modei.* □ Es neļāvu Ilmim iemīlēt lietu praktisko vērtību, lai viņš nekļūtu par lietu vergu. Spāre 6, 318. Valdemārs: Es baidījos saskatīt savas kļūdas un tāpēc mīlinājos ar tām. Savu vājību vergs es biju, bet šovakar esmu kļuvis brīvs. Zīverts 2, 61. ..neaizrausimies ar ekstravagantiem jaunumiem un nekļūsim par modes verdzenēm, kas nepavisam nepārstāv labu gaumi! PL Siev 64, 7, 22.

○ Verga dvēsele — *cilvēks, kas padevīgi, iztapīgi, zaudējot paškieņu, pakļaujas (kāda) gribai, varai.* □ Lai šis jaunlatviešu nīdējs [Jaunpiebalgas mācītājs Kēlbrants] nedomā, ka ar [skolotāju] Krogzemju Miku Jaunpiebalga ir ieguvusi vergu dvēseli, kas ar pazemīgu sirdi saviem brāļiem vels virsū verdzības bluķēnus. J Kalniņš 9, 72. No kādas elles viņi izrodas, šie kapeikas sulaiņi, šīs izsalkušās vergu dvēseles? [Domā Veidenbaums.] Upīts XII, 408. ◇ Verga (arī vergu, katorgas) darbs — *ļoti grūts darbs, parasti sliktos apstākļos.* □ Viņa bija no dzimšanas nolemta verga darbam, un tām rokām, kam jāvergo, pietiek ar dziesmu grāmatu un kalendāru. Kalndruva 10, 159. Vai tas bija taisnīgi, ka maza saujiņa komunistu varēja apsmiet, mocīt, apšaut un vergu darbos aizdzīt tik daudz nevainīgu cilvēku? Lauku Dzīve 90, 10, 3.

vergturība, -as, s.; parasti vsk.; vēst. *Sabiedriska iekārta, kurā valda vergu (1) darbs.* □ Senajā Grieķijā, tāpat kā senajā Romā, vergturība jau bija saistīta ar preču-naudas saimniecību. Fogels, Grīnbergs 1, 8. Tajā pašā gadā, kad Vašingtonā atklāja Brīvības dievietes bronzas skulptūru, valstī pastāvēja vergturība .. Cīņa 70, 82, 3.

vergturis, -ra, v.; vēst. *Verdzības iekārtā valdošās šķiras pārstāvis — vergu īpašnieks.* □ Vergturu sabiedrību nomaina feodālisms, vergturu sabiedrības pasaules uzskatu — kristiānisms. Viese 3, 171. Pitagora skola gan sasniedz izcilus rezultātus matemātikā, taču pamazām kļūst par reakcionārās vergturu, aristokrātijas pēdējo ideoloģisko cietoksni. Tāpēc demokrātisko vergturu grupējums ierosina skolu sagraut. Briedis 1, 10. sal. «Krausiet siena ķīpas.» ..Sieviete šķelmīgi paskatās Kasparā. «Tāds simpātisks vīrietis, bet izturas pret sievieti kā ... vergturis.» Svīre 3, 156.

vērība, -as, s.; parasti vsk. *Uzmanība.* (Pie)vērst (arī veltīt) vērību (arī uzmanību) — a. *Uzmanīgi aplūkot, vērot; izrādīt interesi (par ko).* b. *Uzskatīt (ko) par svarīgu, nozīmīgu un intensīvi nodarboties (ar to).* (Pie)griezt vērību sar. — *pievērst uzmanību.* □ Pēc tam mātei vēl jāver šķietā; tur vajag° daudz vērības, prasmes un pacietības .. Austriņš 1, 44. Gaiša, spraiga seja [zēnam], skatienā dzirkstīga vērība .. Brīdaka 2, 31. ..ganīšana bija laba skola. Tur Vilnis apguva pašas galvenās dzīves gudrības: kā saglabāt vērību, kā to sadalīt .. Mauliņš 6, 21. Veidojot spilgtos raksturus, Elza Radziņa lielu vērību veltī arī grimam. Dzene 4, 197. Lielu vērību ģeometrijai pievērsa grieķu filozofi. Karpovics 1, 12. «Būs labi. Māte varbūt no sākuma būs pārsteigta, dzedra. Negriez vērību. Tēvs neteiks nekā.» Pasaules sp II, 193.

vērienīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vērienīgi.** **1.** *Tāds, kas noris, izpaužas, tiek veikts plašā apjomā, arī daudzveidīgi (piemēram, par darbību, norisi, pasākumu).* Vērienīga norise. V. uzdevums. Vērienīga ēkas rekonstrukcija. Vērienīga celtniecība. V. folkloras festivāls. □ Lieli, vērienīgi darbi atraisa un vēl raisīs cilvēku jaunrades spējas, izdomu, aizrautību. Auziņš 4, 151. ..gājēju soļi lidostās skan tāpat Japānā, Austrālijā kā Čikāgā, Rio vai Bombejā. Tāpat šeit, Hamburgas lidostā. Tā pati lepnā kopības sajūta: vispasaules ceļotāju draudzes vērienīgā rosme. Pasaules sp II, 237. ..[saimniecība] vērienīgi strādā un labi pelna. Katru gadu no Holandes saņem pusotra miljona tulpju, narcišu un hiacinšu sīpolu. Ziedonis 9, 162. // *Tāds, kurā noris šādas darbības, pasākumi (par laikposmu).* V. darba cēliens. // *Tāds, kam ir nozīmīgas parādības aptverošs saturs, liela, vispārināta forma, arī plašs apjoms (piemēram, par mākslas darbu, zinātnisku pētījumu).* Vērienīga kinoepopeja. V. sienas gleznojums. V. zinātnisks atklājums. □ ..romāns ir vērienīgs. Ne tikai apjomā, bet arī dzīves materiāla apguvē plašākais Skujiņa darbs, īpatnākais uzbūvē un intonācijā. Lit M 86, 15, 7. «Spēlēju, dancoju» ir luga, kurai nav raksturīgi psiholoģiski detalizēti skati un ainas, un vajag patiešām vērienīgu uzvedumu, kas lugas fantastikas raibo audumu parādītu kā stingri mērķtiecīgu, vienotu veselumu. J Kalniņš 1, 276. // *Tāds, kam ir plašs apjoms, daudzveidīgas funkcijas, nozīmīgs, veiksmīgs risinājums (piemēram, par celtni).* □ ..abu muižu īpašnieks Medems pēc Šveices arhitekta J. Berlica projekta lika uzcelt vērienīgu pili un iekārtot skaistu parku .. Zv 84, 12, 33.

2. *Tāds (cilvēks), kam raksturīgs plašs redzesloks, daudzpusība, uzņēmība, darbības plašums, drosme izvirzīt lielus mērķus un spēja tos sasniegt.* V. zinātnieks. V. režisors. V. rajona vadītājs. V. valstsvīrs. □ Garīgs plašums, brīvas, vērienīgas personības elpa apņem M. Ķempes izlasē «Mīlestība» ievietoto dzejoli «Es esmu sieviete» .. M Kalve 1, 127. Skatītāji un kritiķi atzīst, ka Spīdolas tēlā Lilija Ērika atklājusi agrāk vēl neapzinātus sava talanta dziļumus, par Liliju Ēriku runā kā par vērienīgu dramatisku aktrisi. Hausmanis 2, 40. Bieži sarunās pieminējām šo vērienīgo rumāņu klasiķi, viņa pūles literatūras un teātru labā. Zv 83, 24, 10. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības; arī tāds, kam raksturīgs plašums, daudzpusība (par domām, spējām u. tml.).* □ Žaņa Katlapa [atveidotais] Šekspīrs bija reizē filozofs ar vērienīgu pasaules skatījumu un jūtīgs dzejnieks un aktieris. Katlape, Ceplītis 1, 104. Plašās saimniecības galvenajiem speciālistiem tagad jābūt ar vērienīgu domāšanu, labiem organizatoriem .. Liesma 75, 5, 11. .. jaunībā bijušas .. vērienīgas idejas, bet vēlāk liela ģimene .. Kļavis 1, 17.

3. *Plašs (piemēram, par kustību).* □ Titullomas izpildītājs J. Grauds [baletdejotājs] ar skopām, vērienīgām kustībām un kaismīgu skatienu zīmīgi raksturojis Dona Kihota fanātisko tieksmi cīnīties par taisnību un ideāliem mērķiem. Māksla 61, 1, 43. Ziemas Pūpols sen jau nebija gleznojis un nebija arī ilgi strādājis tik vērienīgiem otas vilkumiem. Tēl M 58, 305.

vērienīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vērienīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Celtniecības darbu v. Festivāla v. Inscenējuma v. Problēmas risinājuma v. Kultūras dzīves v. □ Vērienīgumu, nozīmi epopejai piešķir galvenām kārtām tautas likteņa tvērums, kā arī laikmeta vēsturiskās patiesības analītisks atsegums bagātā tēlu sistēmā un sižetiskajā virzībā. Kiršentāle 1, 196. Viņa [Ravēla] mūzikai nav Bēthovena plašuma un vērienīguma, viņš nemeklē lielus varoņtēlus kā R. Vāgners. Rīgas B 80, 50, 5.

2. *Vispārināta īpašība → vērienīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Režisora v. Gleznotājas mākslinieciskās domas v. □ Ar operatoram piemītošu vērienīgumu Ivars Seleckis ekrānā atveido jo plašu mūsdienu lauku panorāmu. Kin 76, 146. No daudziem viņš [scenogrāfs] atšķirās .. ar savu vērienīgumu, plašajām zināšanām .. Gulbis 3, 37. Jānis Osis pieder pie tiem māksliniekiem, kam tehniskā varēšana saskan ar ieceru vērienīgumu. Viņš ir gan interjerists, gan dizainers, gan arī gleznotājs. Zv 83, 21, 13.

3. *Vispārināta īpašība → vērienīgs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Baleta solista kustību v.

vēriens[1], -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → vērt (1).* □ Pagausais durvju vēriens, nolaistie plakstiņi atklāj bez vārdiem gājiena veltīgumu. Delle 2, 200.

vēriens[2], -a, v. **1.** *Apjoms, parasti plašs (darbībai, pasākumam u. tml.).* Celtniecības v. Ekspedīcijas v. Dziesmu svētku v. □ .. kulinārijas darbi te varēja gūt daudz plašāku vērienu, un Rozālijas vadībā virtuvē rosījās jau vesels darbinieku štats. Klotiņš 1, 21. Mūsdienu apstākļos pasaules lielo mūzikas kultūru mijiedarbībai .. būtu jāiegūst daudz plašāks vēriens un jākļūst kvalitatīvākai. Māksla 71, 4, 27. // *Īpašību kopums (piemēram, mākslas darbam), ko raksturo nozīmīgas parādības aptverošs saturs, izvērsta, vispārināta forma, arī plašs apjoms; plašums, nozīmīgums (mākslas vai zinātniskam darbam, tā elementiem).* Liela vēriena dramaturģija. Zinātniskā pētījuma v. Problēmu v. romānā. □ Smiļģis «Zelta zirga» izrādei centās piešķirt kosmisku vērienu, tajā izcēlās lielie pretmeti — dzīvība un nāve, diena un nakts, pavasaris un ziema. Hausmanis 5, 136. .. Raiņa tematika latviešu mūzikai daudzkārt piešķīrusi gan dzīvinošu spēku, gan dziļumu un vērienu. Cīņa 60, 36, 3.

2. *Īpašību kopums, ko raksturo plašs redzesloks, daudzpusība, uzņēmība, darbības plašums, drosme izvirzīt lielus mērķus un spēja tos sasniegt.* Plaša vēriena valstsvīrs. Liela vēriena epiķis. Būt ar (plašu) vērienu — *būt tādam, kam piemīt spēja uzņemties, veikt ko lielu, arī sarežģītu.* □ Niklāvs Strunke bija plaša vēriena cilvēks, kuram rūpēja ne tikai pārbaudīt sevi visdažādākajās mākslas nozarēs, bet kurš arī iepazīstināja ar saviem panākumiem ārkārtīgi plašu skatītāju, interesentu loku. Lit M 84, 42, 16. Laikabiedri stāsta, ka jau pašā skatuves gaitu sākumā Eduardam Smiļģim bijis raksturīgs neaprobežots fantāzijas lidojums, plašs vēriens lomu izpratnē un interpretācijas centienos. Kar 56, 12, 112. «Kopīgiem spēkiem ēku ātri vien varētu savest kārtībā ..» — «Nu, vai es neteicu!» Aļka paču kstēja Maigonim. «Tā ir sieviete ar plašu vērienu.» Ērgle 1, 141. Salniņš [fabrikas direktors] ir cilvēks ar vērienu, viņa prasme apieties ar ļaudīm, atrisināt vissarežģītākos kadru jautājumus — taisni apbrīnojama. Kar 59, 6, 79. // *Plašums, daudzpusība (domām, interesēm, spējām u. tml.).* Pasaules skatījuma v. □ Mani aizrāva viņa domas vēriens, trāpīgie salīdzinājumi. Katlape, Ceplītis 1, 198. Dziļākas izglītības trūkumu viņš [Blaumanis] uzskatīja par lielāko nelaimi, kas neļāva viņa paša talantam sasniegt plašāku vērienu. J Kalniņš 8, 183. Vidū noliktais galds apliecināja miesīgo interešu vērienu .. . Purs 6, 64. // *Darbošanās veids, apmēri, kam raksturīgs plašums.* Ar vērienu — *plaši, lielā apjomā, arī bagātīgi.* □ «Tavi ienākumi jau vairs nespēj segt pagarināmo vekseļu markas, kur nu vēl procentus. Tu, draugs, drīz nogrimsi ar lielu troksni, bet Seskis [otrs rūpnieks] vēl kādu laiku turēsies un varbūt arī pavisam izķepurosies, jo viņam nav tik plašs vēriens,» Ūdris Nagainim pravietoja. Rozītis III, 44. Kapusvētkiem Ilma [saimniece] gatavojās ar vērienu. Nepietika ar mielastu, nepietika ar noberztām grīdām un sniegbaltiem aizkariem. Viņa pārkrāsoja pat virtuves galdu

un krēslus. Ezera 1, 52. Jaunā kultūras nama atpūtas istaba iekārtota ar vērienu, nežēlojot rubļus, kas būtu skaitāmi vairākos simtos. J Plotnieks 3, 191.

3. reti. *Rokas vēziens no vienas puses uz otru.* □ Pakalnē pakāpies, ar plašu vērienu [tēvs] rādīja priekšā guļošos tīrumus un pļavas: vai Žaniņš zināja viņu robežas? Viese 2, 101. Viņi [celtnieki] runā cits caur citu. Žestos tāds brašs vēriens. Liesma 77, 6, ielikumā 1. // *Rokas vēziens pļaujot, (izkapts) vilciens pļaujot.* □ Tu pļauj lieliem vērieniem. ME IV, 562. Garā izkapts ņem pilnu vērienu, nekas nepaliek nenogriezts. Caune 2, 24.

○ Pa vērienam novec. — *piemērots, atbilstošs (kādam).* □ Visvairāk sev pa vērienam viņš [aktieris] jūtot Metusu «Jaungada naktī». Grūtāk bijis iedzīvoties Aigara tēlā «Medūzas plostā». Pad J 59, 132, 2. Raiņa dzejā jaušams plašums, tīri episka dvesma, kas nepārprotami rāda, ka Rainim arī šāda veida sacerējums bijis pa vērienam. Lit Av 40, 1, 3.

verifikācija, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Patiesuma pārbaude, pareizuma noteikšana; empīriska teorētisko atzinumu pārbaude.*

2. *Savienojumā «programmas verifikācija»: matemātiska metode programmu pareizības noteikšanai.*

verifikators, -a, v. *Datu kontroles iekārta no tastatūras ievadītu datu automātiskai salīdzināšanai ar perfokartēs ierakstītiem datiem.* □ Perforācijas skaitļošanas mašīnu komplektā kā palīgmašīnas darbojas perforatori un verifikatori. Zin T 63, 11, 23.

vērīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vērīgi.** *Tāds, kas ātri ievēro, pamana, saklausa ko.* V. portretists. V. teātra skatītājs. □ Sargkareivis postenī, ja viņš ir vērīgs, redz, kas tie par cilvēkiem, kuri iet iekšā kabinetā, ar kādu sejas izteiksmi no tā iznāk. Rīgas B 82, 92, 5. . . varbūt Kaspars izlasīja neteikto Brindas sejā. Viņš vienmēr bijis tik vērīgs, vai nu tagad citāds tapis. Zigmonte 15, 21. . . pārlieku jūtīga un vērīga biji, saredzēji mākoņos to ceļu, pa kuru vakar gulbji aizlidoja. Indrāne 6, 204. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības (parasti par acīm, skatienu).* □ Acs vecajam vērīga, un savas saimniecības robežās tas gluži kā vanags pamana it visu. Avotiņa, Slīsers 1, 139. Dzejnieka vērīgā acs mācējusi arī visai īsos laika sprīžos, braucot cauri svešām valstīm un pilsētām, saskatīt ko neparastu. Kar 60, 1, 143. Runājot viņš lēnām virzījās apkārt istabai, un viņa vērīgajam skatienam nekas nepalika apslēpts. . . Akadēmiķim it kā būtu divas redzes. Purs 4, 198. // *Tāds, kas ātri uztver, izprot, iegaumē.* □ Viņš bija vērīgs un mundrs māceklis. Garu dienu varēja nosēdēt, liekot skrūvīti pie skrūvītes, ratiņu pie ratiņa, spodrinot pulksteņu vāciņus. Kaldupe 6, 101. . . Alide bija vērīga skolniece, kura visam, kas viņas garu iekustināja kā jauna parādība, pieķērās ar sevišķu dedzību. Aspazija II, 414. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Skolā Edmunts mācījās labi, jo viņam bija vērīga galva. Rozītis III, 179. Dzintariņam izrādījās gaiša galva, vērīgs prāts. M Zariņš 5, 105. // *Tāds, kas apzināti vērš, virza uzmanību uz ko.* □ Pēkšņi Kaiva kļūst vērīga. Uz sliedēm no uzbēruma otras puses parādījies cilvēks. Klīvers 4, 65. Ainavās Kārlis Miesnieks labprāt ieglezno pa figūrai. Vai nu tas ir vērīgs makšķernieks rāmā upes līcī, vai no darba mājup ejoši pļāvēji . . Bērn 59, 7, 12. // *Tāds, kurā izpaužas uzmanība, cenšanās ievērot, pamanīt, saskatīt vai saklausīt ko; arī tāds, kurā izpaužas iedziļināšanās, rūpīgums.* Vērīgi izlasīt paziņojumu. Vērīgi pētīt pēdas sniegā. Vērīgi ieklausīties dziesmā. □ . . Jorģis juta, ka kļūst vecs, un, vērīgāk paraugoties sievā, pamanīja, ka novecojusi arī viņa. Kaijaks 3, 22. Jūlijs klausījās, mani nepārtraukdams. Klausījās vērīgi, uzmanīgi. J Plotnieks 9, 94. . . arī Alvils vērīgi sekojis topošās zinātnes nozares pēdējo gadu un pat pēdējo mēnešu sasniegumiem. Purs 4, 20. pārn. Aita ar abiem jēriņiem un teķi katru dienu staigā pa nokalni, vērīgi meklēdami sausajā kūlā un plūkdami tikko uzdīgušās lapiņas. Brodele 13, 228. pārn. Iekšrīgas krēslainajās pajumtēs un namu stūros iebūvēts, akmeņu simtgadējais miers arvien vērīgāk klausās balsīs, kas tā vēl nekad nav iedrošinājušās te skanēt visā šīs pilsētas septiņsimt gadu mūžā. Pasaules sp I, 319. // pareti. *Uzmanīgs, arī smalkjūtīgs; tāds, kurā izpaužas uzmanība, smalkjūtība.* Vērīga, sirsnīga attieksme. □ . . šie cilvēki būtībā mīl viens otru, tikai viņiem . . jābūt vērīgākiem vienam pret otru. J Kalniņš 1, 396.

vērīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vērīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Gleznotājas v. Mācekļa v. □ Mēs alotos, sacīdami, ka Sudrabkalns savos literatūras vērtējumos bārsta tikai uzslavas. Tiesa gan, profesionāls piekasīgums nav viņa dabā, bet profesionāls vērīgums un lietpratība gan. Kar 74, 12, 164. Kinematogrāfista pētnieka, kinematogrāfista žurnālista vērīgums filmā apvienojies ar dzejnieka romantiķa aizrautību, un ekrāna tēls ieguvis publicistisku spēku. Kin 76, 143. Arī acis bija naksnīgi tumšas, lielas, domīgas, pilnas taujājoša vērīguma. Kalndruva 12, 146.

vēris, -ra, v. *Mežs, kurā aug egļu tīraudze vai egļu audze ar bērzu, apšu un baltalkšņu piemistrojumu, retāk bērzu, apšu, baltalkšņu tīraudze vai bērzu, apšu, baltalkšņu audze ar egļu piemistrojumu; attiecīgais meža augšanas apstākļu tips.* Slapjais v. □ Mūsu apstākļos egļu vēris ir galvenais egļu mežu tips. . . tas sastopams auglīgās māla un smilšmāla augsnēs . . Veģet 26. Visapkārt gāršas, Zilu egļu gāršas, Visapkārt vēri, Baltu bērzu vēri . . Kaldupe 7, 51. Pa siliem, vēriem klīdu un zudu birztalās, man šķita: dīvains spīdums tur zaru biežņā lās. Auziņš 10, 14. Vēra augšanas apstākļu tips, ievērojot tā neviendabīgumu un nevienādās saimnieciskās īpašības, ir sadalāms trijos variantos — līdzenumu, pauguraiņu un sandru vēri. Meža t 34.

verisms, -a, v.; parasti vsk. *Reālistisks itāliešu 19. gadsimta beigu literatūras, mūzikas un tē-*

lotājas mākslas novirziens, kas centās atspoguļot sabiedrības sociālos un psiholoģiskos konfliktus. Verisma teorētiķi. □ 1874. gadā sarakstītā novele «Neda» bija pagrieziena punkts Vergas daiļradē, kas ievadīja verisma virzienu itāliešu literatūrā. Jaun Gr 67, 7, 22. Jaunās verisma skolas principus vislabāk apliecina Pučīni «Manonas Lesko» mūzika. Lit M 70, 3, 7. K. Zariņa [dziedoņa] veidotajā tēlā ir daudz patiesīguma, itāļu verismam tik raksturīgās izjustās smeldzes, pat sāpju pilnās intonācijas. Cīņa 84, 280, 3.

veristisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **veristiski.** *Saistīts ar verismu, tam raksturīgs.* □ Esmu dziļi pārliecināts, ka romantisko un veristisko operu dramaturģijas kanoni šodien vairs neder. Opera ir skatuves žanrs. M Zariņš 3, 63. . . kritikai ir bijis jau pārāk ciešs, iepriekš pieņemts viedoklis par to, kādai jābūt gaidāmajai latviešu operai [«Baņuta»], un te varbūt savs iespaids bija tolaik populārās veristiskās operas (Leonkavallo, Pučīni) ideālam. Klotiņš 1, 225.

verists, -a, v.; **veriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Verisma pārstāvis literatūrā, mūzikā, tēlotājā mākslā.* □ «Vero» [itāliski] nozīmē «patiess», un tieši patiesīgumu itāliešu veristi uzskatīja par savas daiļrades galveno un obligāto īpašību. Jaun Gr 67, 7, 22. Viskrāšņāko mirdzumu tā [dziedoņa māksla] guva veristu stila melodiskajā dramatismā, liela sprieguma piesātinātajās kantilēnās. Māksla 73, 2, 49.

verkšķēt, verkšķu, verkšķi, verkšķ, pag. verkšķēju, retāk **verkšēt,** verkšu, verkši, verkš, pag. verkšēju; intrans.; vienk. **1.** *Raudāt, parasti kaprīzi, bez nopietna iemesla (par bērniem).* **2.** *Runāt, parasti niekus, pļāpāt.* // trans. «Neverkšķi tak nu nieku,» vīrs saka . . Sudrabu E 3, 477.

verkšķis, -ķa, v.; **verkšķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s.; vienk. *Bērns, kas bieži raud, parasti kaprīzi, bez nopietna iemesla.*

vērkulis, -ļa, v.; sar. *Biezi, kupli, arī sajukuši mati; ērkulis (3).* □ . . advokāta Mikentāla kundze, blondīne, no kuras gaišiem, smagiem matiem ap galvu iznāk tīri vērkulis. A Deglavs 1, 652. Blaumani pirmoreiz ieraudzīju 1901. gada beigās . . Stalts pusmūža vīrs tumšu matu vērkuli . . Kar 58, 9, 135.

verķis, -ķa, v.; sar. *Rīks, instruments, arī detaļa.* □ Linards, malā nobraucis, izņēma no bagāžnieka kaut kādu verķi un noliecās pār motoru. Svīre 2, 84. Pēteris nesen nopircis arī metināmo verķi, tā ka katra nieka dēļ vairs nav jādauzās astoņi kilometri uz Vānes darbnīcām. Lauku Avīze 90, 35, 7.

verlibrists, -a, v.; **verlibriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Dzejnieks, kas raksta verlibrā.* □ Pirmais krievu verlibrists ir ne visai populārais dzejnieks A. Dobroļubovs . . Kar 84, 11, 189.

verlibrs, -a, v.; parasti vsk.; literat. *Brīvā dzeja.* Dzejnieku pievēršanās verlibram. Verlibra ienākšana dzejā. □ Visbrīvāko no dzejas brīvajām formām — verlibru (brīvo dzeju) — šai laikā daudz lieto Plūdonis, L. Paegle, A. Kurcijs . . Valeinis 2, 276. . . verlibrs ir atkailināta, kaila dzeja. Emocija un domas ir kailas. Ja tiem trūks vērienīguma un dziļuma, nekāda brīvā panta nebūs. Vācietis 15, 232. sal. Stāsta koptēls — asociatīvs, gluži kā avangardistiskajā vēstošajā verlibrā. Kar 90, 11, 144.

vērmahts, -a, v.; parasti vsk. *Bruņotie spēki Vācijā Veimāras republikas laikā (no 1919. g. līdz 1933. g.), kā arī fašistiskajā Vācijā (no 1935. g. līdz 1945. g.).* □ . . Kārsavas stacijā — pēc izlūku ziņām — izvietots vērmahta bataljons. Zv 84, 8, 6. . . vērmahts bija zaudējis 48 divīzijas un 3 brigādes. A Grigulis 13, 26.

vērmele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar spēcīgu, rūgtenu smaržu un garšu, ar stāvu, sudrabpelēku stublāju, plūksnaini dalītām lapām un sīkiem, dzelteniem ziedu kurvīšiem saliktās skarveida ziedkopās.* Vērmeļu cers. Rūgtā vērmeļu smarža. Vērmeļu tēja. Vērmeļu tinktūra. Vērmeļu laputs. Rūgts kā vērmele (arī žults) — *ļoti rūgts.* □ Pie mājām bieži audzē arī vērmeles . . , ko lieto ārstniecībā . . Galenieks 2, 379. Kad sakuplo vērmeles, tās piesmaržo visu pasauli — tāda spirgta, rūgtena smarža, neatelpoties. Pasaules sp I, 250. Tikai vērmeles visapkārt vīst, Reibstot pašas savā rūgtā tvanā. Sirmbārdis 1, 41. pārn. Viņi ir pārnākuši no vērmeļu zemes Un savā dzimtajā dus. Līce 1, 20. pārn. Dvēsele vērmeļu rūgtuma pilna. Dzene 3, 67. // parasti dsk. *No šī auga iegūtā sula, tinktūra, tēja u. tml.* □ Neticu nevienam viņas vārdam, tomēr tā nelāgi un nepatīkami. It kā būtu vērmeles iedzērusi, un rūgtums nezūd un nezūd. Avotiņa 2, 175. Vērmeles kairina centrālo nervu sistēmu un reizē iedarbojas uz sirdi, kuņģa un zarnu traktu un nierēm. Lauku Dzīve 83, 6, 9. Vērmeles . . pastiprina žults izdali . . Ves 86, 3, 8. ◇ Vērmeļu (arī darvas, rūgts) piliens — *nepatīkams, arī aizvainojošs, pazemojošs pārdzīvojums, notikums.* □ Vērmeļu pilienam, kas jau bij Krustiņa sirdī, tagad pievienojās otrs, kura pat prieks par apsolīto avīzi nevarēja sasaldināt. Blaumanis 6, 171. Šī kļūme iepilināja atkalredzēšanās priekā vērmeļu pilienu. Kalndruva 8, 22.

vērmeļains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vērmeļaini,** *Tāds, kam ir vērmeļu garša vai smarža.* □ «Pat tavs miestiņš negaršo, tāds kā vērmeļains . . .» Viņš atsēdās atkal pie galda un pastūma kausu sāņus. Purs 9, 19. pārn. . . vērmeļaini rūgts un biedējošs bija tas [raksts], kur viņa [ierēdņa] darbiem paredzēja brēcošu skaļumu. Rozītis 3, 181.

vērmeļrūgts, -ais; s. -a, -ā; apst. **vērmeļrūgti.** *Tāds, kas ir vērmeļu rūgtumā; ļoti rūgts.* V. dzēriens. □ pārn. . . [kinoteātrī] rāda indiešu filmu par medussaldu mīlu un vērmeļrūgtu šķiršanos . . Pad J 82, 197, 4.

vermuts, -a, v.; parasti vsk. *Aromatizēts vīns, ko iegūst, spirtotos vīnus sajaucot ar cukura sīrupu un vērmeļu, kā arī piparmētru, pelašķu u. c. augu uzlijām.* □ Savādas jūtas pārņem dvēseli, pēc ilgāka laika ierodoties atkal savā pusē. Liekas, būtu izdzēris veselu pudeli laba vermuta . . Austriņš 2, 201. «Nu, draudziņ, ko

mēs dzersim par godu tavai atbraukšanai? Varbūt itāļu vermutu?» Stankevičs 2, 123. Bicēns: Paņem pretī! Te ir vermuts un džins. Kuru vēlies? Zīverts 2, 236.

vernisāža, -as, s. *Svinīga mākslas izstādes atklāšana.* □ ..mākslinieki.. uz vernisāžu Taškentā bija lūgti, lai pārstāvētu mūsu dekoratīvās koktēlniecības meistarus.. Lit M 83, 1, 3.

vērojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → vērot; informācija, kas iegūta vērojot.* Pasīvs v. Analītisks v. Emocionāls v. Kritiski vērojumi. Dabas v. Dzīves un cilvēku vērojumi. Pedagoga vērojumi klasē. Tūrista vērojumi. □ Tiešais tautas dzīves vērojums kā etnogrāfu galvenā metode un avots dod iespēju izpētīt tautas dzīvi visā konkrētībā un daudzveidībā. Latv etn 15. Ārstu vērojumi rāda, ka [kuņģa] slimniekiem drīz pēc kartupeļu sulas lietošanas norimst, mazinās vai pavisam izzūd sāpes.. Lauku Dzīve 80, 6, 26.

veronika, -as, s. *Cūknātru (vīrceļu) dzimtas viengadīgs vai daudzgadīgs lakstaugs, arī puskrūms, kuram raksturīgs auglis — sirdsveida pogaļa un kuru arī kultivē kā krāšņumaugu.* Birztalu v. Vārpu v. Krastu v. Avotu v. Upmalu v. Tīruma v. Lauku v. Sirmā v. □ Daudzas veroniku sugas ir.. tīrumu un dārzu nezāles. Galenieks 2, 359. Jūnijā zied tādi aizsargājamie augi kā.. kalnu veronika,.. smaržīgā un zaļziedu naktsvijole.. D kal 81, 94. Slapjās kājas aplīp ziedu putekšņiem, trauslajām, zilajām veroniku un dzeltenajām retēju ziedlapiņām. Andersone 1, 113. Aug magones, zied veronikas, No debess nama stari birst.. Bārbale 2, 21.

veronis, -ņa, v.; bot. *Sauss auglis, kas, sēklām nogatavojoties, atveras.*

vērot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Ilgāku laiku skatīties (uz kādu, uz ko), lai ko noskaidrotu, uzzinātu u. tml.* V. svešinieku. Slepus v. pretimnācēju. V. sevi spogulī. Uzmanīgi v. apkārtni. V. ceļu. V. notiekošo. V. šaha spēli. □ Cik tagad varētu būt pulkstenis? ..Perjē kungs vēroja sauli. Vienpadsmit — katrā ziņā ne vairāk par pusdivpadsmitiem... Upīts 18, 193. Bataljona komandieris lēni iet gar mūsu rindām, vērodams agrīnā rīta krēslā strēlnieku sejas ar veca karavīra rūpīgu skatienu. Grīns 1, 89. Izgājis pagalmā, es brīdi vēroju debesis, sameklēju Lielo Lāci un Polārzvaigzni.. Janovskis 1, 43. No katra koka varam kaut ko iegūt ārstniecībai vai vispār veselības stiprināšanai. Skaistie un smaržīgie āboli stiprina, jau tos vērojot vien. Caune 5, 69. pārn. Vecs mēness vēro Sapņu skriešanos Un drebinās, Un vīstās mākoņskrandās.. Dinere 13, 7. pārn. Manas bērnības smilšu laukumā.. Cilvēkus vēro Un savu nāvi sagaida Vienīgais koks — Baltais bērzs... J Plotnieks 1, 79. // intrans. □ Mūsu vasarnīcā kādai ēkai sabojājies jumts. Amatnieks patlaban plēš nost veco papi.. Jānītis visu laiku skatās, vēro, palīdz. Birznieks-Upītis 3, 19. Brīdi Silva atkal žigli skaita naudu, bet Viktors vēro. Acīm redzot, viņam patīk stāvēt un noskatīties uz glītās kasieres veiklajām rokām, cirtaino galvu un mazliet notvīkušo seju. Kalndruva 5, 187. // *Ilgāku laiku skatīties (uz kādu, uz ko) — par dzīvniekiem.* □ Krauklīši arvien vēroja cilvēka darbošanos. Kad mēs stādījām dālijas, Ansītis un Grietiņa neatkāpās ne soli, bet ziņkārīgi skatījās, ko un kā darām. Sakse 8, 16. ..stārķis stāvēja uz ligzdas malas un uzmanīgi vēroja ciemu. Jansons 2, 3. // intrans. □ Gaisā šaudījās tikai pa zilganai spārei. Tās laidelējās, laidelējās, tad brīdi zuzināja uz vietas, it kā klausīdamās un vērodamas.. Birze 3, 14. // *Būt ilgāku laiku vērstam (uz ko) — par acīm, skatienu.* □ Acis nepārtraukti vēroja melno mākoni, kas.. pamazām aizsedza sauli. Grīva 7, 52. ..nebūtu par sliktu šai vakarā pacelt acis, pavērties mākoņos, nekad tie nav vienādi, skatienam tur būtu ko vērot neatraujoties. Zigmonte 13, 86. Strautmanis nekā neteica, tikai pacēla acis, un Ģirts sajuta sev pievērstu vērojošo skatienu. Dripe 2, 53. // intrans. □ Stāv ragūs Pētersons, un drūms Klīst viņa skats, kas sver un vēro. Medenis 2, 50.

2. *Gūt priekšstatu, zināšanas (par ko) pēc ārējām pazīmēm.* V. ciema dzīvi. V. jaunieša attieksmi pret darbu. □ ..malkas materiālu kaudzēs var vērot arī cilvēku gaumi, rocību un rūpību. Caune 1, 92. ..matrozis atbildēja [kapteinim] pieklājīgi, tomēr bez tās sevišķās iztapības, ko Līvija bija vērojusi citu kuģa ļaužu atbildēs virsniekiem. Lācis 15, 345. Cik skumji vērot vecumu, Kas mātes plecus spiež, Kas vaigā mīļi gludenā Tik bargas rievas griež. Elksne 4, 35. // *Konstatēt, gūt pārliecību, parasti ilgākā laikposmā (par kādu faktu, arī kā sastopamību, izplatību u. tml.).* □ Leons vēroja, ka Intai ir ļoti vispusīgas zināšanas — viņa bija lasījusi daudz vairāk nekā Leons. Eglons 4, 58. Vēro, ko vari, Tādu darbu dari; Vēro, kas esi, Tādu labu nesi. Rainis IIb, 278. Kurzemes mazajām pilsētiņām gadsimta sākumā vērojams daudz kas kopējs, tālab tās maz atšķīrās.. A Gulbis 3, 8. Nereti vērojams kanibālisms, kad lielākās ķirzakas norij mazākās. Sloka 1, 43.

3. nolieguma formā: nevērot. *Nepievērst uzmanību, neievērot, neizrādīt interesi (par ko); neuzskatīt (ko) par svarīgu, nozīmīgu; arī nepamanīt.* □ Pie mazā kioska atvadās puisis ar meiteni, nemaz nevērodami, ka garāmgājēji viņus redz. Tiem pašu saruna svarīgāka par visu citu. Zigmonte 2, 278. Daudzi, neatrazdami citur vietas, līda zem [pārceltuves] grīdas, nevērodami, ka laivas dibenā sakrājies ūdens slapināja viņu kājas, rokas un ceļus. Strāls 3, 34. ..Laurā pirmoreiz viena rūca līdzi [dziesmu] rupjā vīrieša balsī, meldiju nevarēja noturēt, nevēroja, ka aiz lielas piepūles pierē ievelkas tēva grumba un mute šķobās pavisam neglīti. Upīts 4, 207.

vērpata, -as, s. **1.** *Vērpete (1).* □ Reizēm pa pusdienas laiku pār silu ceļas kuplu, baltu dūmu vērpatas: kroņa mežā deg. Upīts II, 476. Ūdens mutuļodams vārījās. Putas šķīda. Pilienu atomi sprēgāja, un plūdi, sagriezušies tūkstoš vērpatās, rūkdami un krākdami vēlās uz malu... Plūdonis 2, 347. Tikai vējš nobrāž gar

ausīm, sagriezdams vērpatu vērpatās kritušās lapas .. Krūklis 8, 81.

2. *Vērpete (2).* □ Uz galvas vērpata ir virs pakauša, kur daļa matu liecas uz priekšu, citi uz pakausi, uz leju un citi uz abiem sāniem. ME IV, 563.

vērpe, -es, s.; parasti vsk.; fiz. *Deformācija, kas rodas, ja uz stieni, kura viens gals ir nostiprināts, iedarbojas spēku pāris, kas atrodas pret stieni perpendikulārā plaknē.* Vērpes svārstības. □ Izšķir šādus deformāciju pamatveidus: stiepi, spiedi, bīdi, vērpi un lieci .. Raž 1, 9. Izmantojot vērpes svarus, [1798. gadā] noteikts divu ķermeņu pievilkšanās spēks .. Rolovs 1, 19.

vērpējs, -a, v.; **vērpēja,** -as, s. **1.** *Darītājs → vērpt.*

2. *Cilvēks, kas nodarbojas ar diegu, dziju u. tml. vērpšanu; vērpšanas speciālists.* □ Ošu Anna zināja labi, ka «Džutas» vērpējas un audējas ne ar ko neatšķirsies no Zasulauka un Iļģuciema tekstila strādniecēm. Upīts 9, 715.

3. v.; zool. *Tauriņu dzimta, kas ietver vidēji lielus un lielus kukaiņus, kuriem ir resns, matiņiem klāts ķermenis un kuru kāpuri barojas galvenokārt ar kokaugu lapām un veido kokonus; šīs dzimtas kukaiņi.* Priežu vērpēji. Ābeļu vērpēji.

vērpele, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; etn. *No apaļkoka gabala izgrebts trauks ar iestiprinātu dibenu.* □ .. Anna ar Lieni nespēja vien strādniekiem dzert padot. Skābputras vērpele sen bija tukša, meitenes savārījušas mētru tēju .. Zigmonte 14, 135. Piedzima dažs pastulbāks bērns, kam, tā teikt, kūmās bija stāvējusi alus vērpele. Kalndruva 12, 59. Lielstoķis atvēra savu somu un izcēla ruma vērpeli .. Plaudis 3, 215.

vērpelīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** etn. *Dem. → vērpele.*

2. *Lāčpurns.* □ Ļoti labas un garšīgas agrā pavasara ēdamās sēnes ir lāčpurni, kurus tautā sauc arī par vērpelītēm. Zv 62, 9, 32.

vērpetains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vērpetaini. 1.** *Tāds, kurā ir vērpetes (1).* □ Visas pazīmes liecināja, ka sāksies vējš — vērpetains putenis. Plaudis 3, 154.

2. *Tāds, kurā ir vērpetes (2).* Vērpetaini mati.

vērpete, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Spirālveida (kā, parasti gāzes, šķidruma, sīku cietvielas daļiņu) plūsma; spirālveida (kā, parasti gāzes, šķidruma, sīku cietvielas daļiņu) veidojums, kas rodas kādā plūsmā.* Tvaika v. Putekļu vērpetes. Smilšu v. Dzirksteļu v. Putu vērpetes jūrā. □ Brīdi uguns noplok nakts melnumā, bet tad vijas uz augšu, vērpetes griezdama. Andersone 1, 128. Pēc brīža tas [kuģis] jau bija tālu, tikai dūmu vērpete vēl ilgi stāvēja virs ūdens .. Vilks 2, 74. Pāri plūstošais ūdens bija izveidojis aizsprosta lejas pusē vērpeti, kas bija izurbusi upes gultnē varenu krāteri .. A Eglītis 2, 167. sal. Gluži kā sniega vērpete — iztrakojusies, izgriezusies virpuļu virpuļos, tad nogūlusies aizvējā, Lisija mierīgi posās atpakaļ uz Ķoča māju. Kaldupe 13, 138. // pārn. *Liels (kā, piemēram, parādību, norišu) daudzums bez noteiktas kārtības, secības.* □ .. vīrs viņai bija pagaisis kara vērpetēs, un tāpēc Kamolu māte mežā brauca pati .. Zigmonte 12, 189. Tāpat kā pirms krusas negaisa pēkšņs, spēcīgs vējš notriec kokiem lapas un dzenā tās kilometriem tālu, tāpat lielā cilvēces naida vērpete vispirms dzina pa lauku un mežu ceļiem pajukušās bēgļu rindas. Pasaules sp I, 78. .. veselu pretrunīgu domu vērpete savijas viņa galvā. Dripe 3, 121.

2. *Apļveidā savijušos, savēlušos, arī savītu matu kopums (apmatojumā).* □ Sukādama galvu ar susekli, māte teica, ka man pakausī esot divas vērpetes, man būšot divas sievas. Austriņš 1, 42. Dzīvniekiem (sunim, govij) uz muguras spalvas saaugušas vērpetē. ME IV, 564. .. arī sevi tēvs neaizmirsa uzpost: gludi noskuvies, sirmos matus izšķīris taisnā celiņā un sirmās ūsas sagriezis gludās vērpetēs. Birze 1, 104. // *Apļveidā savijušos, savītu (dzijas, diegu u. tml.) kopums.* □ Klinta pasvārsta vīstokli rokās, atknibina lakatiņa stūrus — šoreiz kaimiņu saimniece ielikusi pelēku dzijas vērpeti .. Indrāne 6, 88.

vērpiens, -a, v. *Vērpums (1).* □ .. sākās aušana. Vērpienu māte pa gariem rudens un ziemas vakariem bija savērpusi. Austriņš 1, 43. Pusdienas laikā māte bija aizsūtījusi Antonu ar vērpienu uz kādām tālām mājām gandrīz pie pašas stacijas. Ezera 11, 233.

vērpt, vērpju, vērp, vērpj, pag. vērpu; trans. **1.** *Vijot, griežot saistīt kopā (tekstilšķiedras) diegā, dziju u. tml.; šādā veidā saistot tekstilšķiedras, gatavot (diegu, dziju u. tml.).* V. linus. V. kaņepājus. V. dziju. Vērpjamais ratiņš. Vērpjamā mašīna. □ «Es viņai [mātei] esmu vienīgais, un viņa, nabadzīte, nokaujas kā prazdama, saimniekiem dārzus ravēdama un vilnu vai pakulas vērpdama.» J Kalniņš 10, 360. Vilnu tagad Ardeļa dzirnavās ar mašīnu vērpa .. Upīts 4, 655. Vai senā dziesmu teicēja naukšēniete, pakulu spaļu saēstām acīm, skalu gaismā vērpdama kodaļu, varēja iedomāties, ka viņas mazmazmeitām reiz talkā nāks modernas mašīnas .. Rūja 3, 97. pārn. Neliela stumbra sīkie, daudzus gadu desmitus vērptie audi savijušies grodā auklā un savilkti ar zaru mezgliem .. Caune 5, 88. pārn. .. Bet sienas pulkstenis, kā allaž, laiku vērpj .. Elksne 5, 34. // intrans. □ Osis, gultā izstiepies, sūca pīpīti, Osiene sēdēja un vērpa pusvilnainam audeklam .. Upīts 4, 389. // pārn. *Saistot atsevišķus elementus, veidot (piemēram, tekstu, norisi, domu).* □ .. prāts cenšas atšķetināt, apgaismot, ko jūtas visu laiku vērpušas un mezglojušas. Upīts 6, 57. .. rēgainu māju pagalmā stāvēja divi un vērpa vizošus nomoda sapņus. Skujiņš 5, 99.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, ūdens, dūmi, putekļi) griežas, veido (kādu riņķojošu kopumu).* □ Tumšsarkanas liesmu čūskas, melnus dūmu mutuļus vērpdamas, kāri laizījās augšup pa zaļo ciedra stumbru. Upīts 18, 263. Motors silti dziedāja, «Pobeda», atsperīgi lēkādama pār lielceļa grambām, vērpdama

aiz sevis biezu putekļu asti, nesās pretī vakara saulei. Lubējs 2, 99.

3. tehn. *Vērpes deformācijā palielināt (kā) spriegumu.* V. vārpstu.

vērpties, parasti 3. pers., vērpjas, pag. vērpās; refl. **1.** *Refl. → v ē r p t (1); tikt vērptam.* □ Pie līna liekam linu šķiedru, un garāks vērpjas pavediens. Brīdaka 10, 21. Sijādami vērpjas diegi — Zīda svārki šalks. A Skalbe 9, 90. pārn. Līdzās cīņai par atļauju un iespēju iestudēt «Uguni un nakti» vērpās vēl cits, sīkāks, bet ne mazāk intensīvs cīņas pavediens. Ap Laimdotas lomu. Dzene 3, 37. // pārn. *Veidoties, risināties (piemēram, par domu, sarunu).* □ Viņa domas parasti vērpās ap dzīvi un cilvēkiem. Plaudis 2, 239. . . manā zemapziņā allaž vērpās aizdomas, ka Šulcs nēsā masku . . Lāms 7, 182. . . vakaros kādā istabā aizsākas dziesmas un dejas. Vai arī vērpjas brīnumaini stāsti par seniem laikiem . . J Kalniņš 3, 28.

2. *Virzīties riņķveidā, spirālveidā (piemēram, par ūdeni, dūmiem, putekļiem).* □ . . bāla, tieva dūmu strūkliņa vērpās no brūnās, kastanim līdzīgās pīpes galviņas . . Vāczemnieks 4, 235. . . aiz mašīnas sāka vērpties balti putekļu vāli — lauku ceļu sodība vasarās. Dripe 2, 15. Vienu vakaru — gaisā vērpās sniegpārslas un smaržoja pēc sala . . Zigmonte 12, 112. // *Riņķot (par priekšmetiem).* □ Vērpdamās un džinkstēdama nokrita dzeltena ripiņa uz . . plāksnes kases lodziņā. Upīts VII, 70. . . mājās pārbraukušam, pietika nolikt galvu uz spilvena, lai guļas vieta sāktu līgoties un vērpties uz mata tāpat kā laiva. Lagzdiņš 3, 32. // *Virzīties (piemēram, pa riņķa līniju, lokveidā) — par cilvēkiem vai dzīvniekiem.* □ Bet garām aši valsī vērpās pāri . . Brutāne 7, 118. Spārnus švīkstinot, putni vērpās uz riņķi kā sniegputenis . . Vāczemnieks 5, 72. . . caur logu ielido bite, drukna kamene brūna, — slaidos lokos tā vērpjas gar griestiem . . M Rudzītis 1, 87.

3. tehn. *Refl. → v ē r p t (3); tikt vērptam.*

vērptuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Darbnīca, cehs, arī telpa, kurā vērpj (1).* Linu v. □ Desmit gadu vecumā viņš atstāja skolu un nokļuva kokvilnas vērptuvē. Zēnam augu dienu bija jāstaigā gar vērpjamo mašīnu un jāsasien pārtrūkušie pavedieni. Lielais 4, 11. Arī pēc pievienošanās Prūsijai 1815. gadā rūpniecības attīstība Reinas provincē turpinājās. No 1815. gada līdz 1830. gadam vārpstiņu skaits vērptuvēs pieauga no 100 000 līdz 150 000 . . A Putniņš 1, 13.

vērpums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v ē r p t (1); savērpto tekstilšķiedru kopums.* □ . . ziemā vērpa un adīja priekš bagātajām saimniecēm, kuras . . zināja cienīt Karlīnes smalko vērpumu. Brigadere 3, 15. Vecākās un pat vidējās paaudzes lauku ļaudis taču vēl atceras, ka aizvest cirpumu uz kārstuvi un saņemt pretī vērpumu no tās pašas vilnas reiz nebija itin nekāda problēma. Cīņa 82, 240, 2. pārn. Donāts, Beta, Medskalniņu Elinora — tik smalks jūtu vērpums šai mīlestības trijstūrī . . Lit M 86, 13, 6.

2. tehn. *Paveikta darbība, rezultāts → v ē r p t (3).*

vērsēns, -a, v. *Jauns, mazs vērsis.* □ Sienu vajadzēja cītīgi gādāt, jo stallī stāvēja trīs zirgi, kūtī četras govis, teļi un vērsēns . . Mauliņš 2, 111. Šorīt garām [uz tirgu] veda saitē un ratiem piesietus zirgus, govis un vērsēnus. Upīts 4, 325.

versifikācija, -as, s.; literat. **1.** *Dzejas valodas ritma veidošanas sistēma; vārsmojums (1).* Versifikācijas likumi. Metriskā versifikācija — *versifikācija, kurā ritma pamats ir garo un īso zilbju mija vārsmā.* Sillabiskā versifikācija — *versifikācija, kurā ritma pamats ir zilbju skaits vārsmā.* Sillabotoniskā versifikācija — *versifikācija, kurā ritma pamats ir uzsvērto un neuzsvērto zilbju mija vārsmā.* Toniskā versifikācija — *versifikācija, kurā ritma pamats ir vienāds vai aptuveni vienāds ritmisko akcentu skaits vārsmā.* □ . . pievēršoties specifiskiem žanra, kompozīcijas, stila un versifikācijas jautājumiem, ir iespējams precīzāk vērtēt arī lirikas strāvojumus, virzienus . . Valeinis 2, 6. Šobrīd, kad vispārējais versifikācijas līmenis ir krietni cēlies, nedrīkst samierināties ar amatnieciskumu . . Čaklais 6, 140.

2. parasti vsk. *Mācība par dzejas valodas ritma veidiem un valodas ritmisko uzbūvi.*

versija, -as, s. **1.** *Viens no vairākiem atšķirīgiem (kāda fakta, notikuma u. tml.) apraksti em, skaidrojumiem.* Tiesas v. Izmeklēšanas v. Eksperta v. □ «Lieta par Arkādija Pinka novešanu līdz pašnāvībai uz priekšu pavirzījusies nav. Es ceru, ka tava pārliecība par šo versiju vēl nav sašķobījusies.» Kolbergs 3, 280. Ar Ptolemaja un arābu ģeogrāfu starpniecību plaši izplatījās versija par Nīlas izteku no diviem ezeriem. Lielais 7, 35. . . 1711. gadā to [salu] apmeklējis arī Pēteris Lielais, par ko vēl šobaltdien klīst dažādi nostāsti un visādas versijas. Straduņš 3, 111.

2. *Viens no diviem vai vairākiem (kā, parasti teksta, skaņdarba) variantiem.* Tautas dziesmas versija folkl. — *tautas dziesma, variants, kas no pamatdziesmas atšķiras ar būtisku satura niansi vai arī ar valodisko vai poētisko formu.* □ Svarīgākās izmaiņas skāra [operas «Baņuta»] finālu, kura jaunu versiju komponists radīja 1940./41. gadā. Vītoliņš 1, 107. . . pamatvariants pārstāv vēl 154 līdzīgas dziesmas ar daudzām versijām un variācijām. Cīņa 85, 32, 3.

vērsis, -ša, v. **1.** *Govslopu tēviņš (parasti kastrēts).* Vērša gaļa — *liellopu gaļa.* Vēršu cīņas — *nacionāla spāņu tautas izrāde, kurā cilvēks cenšas uzvarēt satracinātu vērsi.* □ Govis pa tam sagājušas pļavā, bet vērši cīņas karstumā, nelabi baurodami un zemes kārpīdami, atvirzījušies līdz klētspriekšai. Austriņš 2, 434. Paši niknākie vērši, kas drebināja staļļu sienas un sijas ar savu baurošanu, palika rāmi, dzirdot Edes balsi, un nokaunējušies beidza badīt siles un važas žvadzināt. Grīns 1, 59. Pajūgi lēnām vilkās uz priekšu pa irdenajām smiltīm. Vēršu dzinēji kliedza līdz aizsmakumam, un pletnes švīkstēja bez mitas.

Lielais 4, 94. sal. Galvu noliecis, viņš [Maksis] metas man krūtīs kā satrakots vērsis. Līvs 4, 57. pārn. «Jums, draudziņi, abiem [mācekļiem] daudz kas jāmācās saprast, lai nepaliktu tikai par vientiesīgiem darba vēršiem . .» Sēlis 4a, 40. Mūs uzaicina apmeklēt vēršu cīņas. Nezinu, vai vēršu cīņas pieskaitāmas pie izrādes vai mākslas, bet spāņu dzejnieki domā, ka vēršu cīņām un dzejai ir daudz kopīga. Zv 84, 24, 24. ◇ Ķerties vērsim pie ragiem sar. — *nekavējoties sākt rīkoties; pievērsties būtiskajam, galvenajam.* □ . . direktors [klasē] jutās kā pašu cilvēks un tūlīt ķērās vērsim pie ragiem — viņš laikam gribēja redzēt, ko katrs prot un var, un pirmais iekrita Andersons, jauneklis raibajā vēja blūzē. Saulītis 12, 265. «Nemaz nezinu, kā lai iesāku . . . Vislabāk jau ķerties vērsim pie ragiem. Es gribēju ar jums aprunāties par Uldi. Jūs esat brāļi . . .» Jansons 3, 337.

2. zool. *Pārnadžu kārtas dzimta, kurā ietilpst lieli un vidēji lieli pārnadži (piemēram, bifeļi, vērši (3), bizoņi, kazas, aitas); šīs dzimtas dzīvnieki.*

3. zool. *Šīs dzimtas ģints, kurā ietilpst pārnadži ar ķermeņa masu no 300 līdz 1200 kilogramiem (piemēram, gauri, jaki, tauri); šīs ģints dzīvnieki.*

versmains, -ais; s. -a, -ā; apst. **versmaini.** **1.** *Ļoti karsts; versmīgs (1).* □ Diena bija īsti versmaina, pats pusdienlaiks, kad arī daba liekas iekritusi īsā snaudā. Zigmonte 12, 285. Vasara, tavi rīti mani šūpoja laivā pār ūdeņiem spožiem, Tavi dienvidi karsēja saules versmainā speltē . . Saulītis 15, 14. // pārn. *Ļoti spēcīgs, iedarbīgs (piemēram, par smaržu).* □ Lēnos un valganos vējos atviļņo smaragda pļavas Versmainu smaržu. Ķempe 2, 22.

2. *Ļoti spēcīgs, arī aizrautīgs, dedzīgs (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli); tāds, kurā izpaužas ļoti spēcīgs, arī aizrautīgs, dedzīgs psihisks, parasti emocionāls, stāvoklis; versmīgs (2).* V. naids. Versmaina fantāzija. Versmaina runa. □ . . nekas vairs nespēja atvēsināt un atsaldēt Gundegas gluži versmaino interesi . . Ezera 14, 163. // *Ļoti intensīvs, liels (par spēku, enerģiju u. tml.).* □ . . zeme un koki plauka ar versmainu spēku, un uzvaroši plūda sveķaini skarbā smarža pār pērno lapu trūdoņu. Brigadere 3, 393. Taču Gonerilas salto sirdi apskalo karstas asinis, . . un šis versmainais spēks ir stihisks, asajam prātam nepakļāvīgs. Dzene 4, 141. // *Tāds, kad ir daudz notikumu, spēcīgu pārdzīvojumu (par laikposmu).* □ Izstādē iekļautas grāmatas, no kurām karavīri nav šķīrušies versmainajos kara gados . . Cīņa 80, 108, 2. Dina — tā ir versmaini kvēla dzīve, īsā brīdī uz skatuves izdzīvojama, tai nav pamazītēja sākuma un izplēnošu beigu. Dzene 3, 106.

versme, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Ļoti stiprs karstums.* □ . . viss klajums ar mājām un Lielupi dega, tāpat kā senāk, saules versmē. Virza 1, 86. Saule vēl nav sasniegusi augstāko punktu, kāpj, solīdama lielāku versmi. Caune 4, 40. Bērza slotas viņš pazina. Tā maigā smarža, kas dzima, sajaucoties lapu elpai ar krāsns versmi, staigāja diendienā pirtnieka pēdās. Kaldupe 10, 80. // pārn. *Spēcīga, iedarbīga (kā, piemēram, gaisa) plūsma.* □ Un tad jau nāk viņi, ka nodimd visas sienas, nokrata ārā sniegu no kājām un ar platu sala versmi iebrūk istabā. Brigadere 2, 345. Zaļu versmi lai nogāžas lietus, ziliem zibeņu zirgiem būs krākt! Čaklais 12, 8.

2. *Augsta intensitāte, arī aizrautība, dedzīgums (piemēram, psihiskam stāvoklim, darbībai).* Darba v. □ Jums versmē dusmas tvīkst, sirds krūtīs klaudz . . Rainis Ib, 261. . . ir bijusi nepārtraukta degšana skatuves ugunīs un sava paša nemiera versmē. Gudriķe 1, 176. Mūzikas kontrastus vairo brīžam it pārgalvīga . . ritmiskā versme. Diena 91, 202, 3.

versmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **versmīgi.** **1.** *Ļoti karsts; versmains (1).* □ . . esam nobraukuši vairākus tūkstošus kilometru, redzam dienvidu spožās zvaigznes un elpojam versmīgu sauli. Auziņš 1, 21. Tas [vārds] sauc atmiņā ekvatora zemes, atgādina dienvidu mežus, versmīgas plakankalnes . . Bels 5, 15. Viņš svilināja mēli pie versmīgas kafijas, juta mundrumu aizstrāvojam pa dzīslām . . Kar 81, 12, 35. pārn. No juceklīgām, šaudīgām domām, no aizvainojuma un vilšanās sāpēm dzima versmīgs dusmu karstums. Kalndruva 7, 147. // pārn. *Ļoti spēcīgs, iedarbīgs (piemēram, par smaržu).* Versmīga smarža.

2. *Ļoti spēcīgs, arī aizrautīgs, dedzīgs (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli); tāds, kurā izpaužas ļoti spēcīgs, arī aizrautīgs, dedzīgs psihisks, parasti emocionāls, stāvoklis; versmains (2).* V. prieks. □ Ierosmes vitrāža smeļ gan gotikas versmīgajā kolorītā un ekspresīvajā nosacītībā, gan arī renesanses episki raitajā, grafiski izsmalcinātajā valodā. Māksla 71, 4, 10. // *Ļoti intensīvs, liels (par spēku, enerģiju u. tml.).* Versmīga enerģija. // *Tāds, kad ir daudz notikumu, pārdzīvojumu (par laikposmu).* Versmīgi gadi.

versmot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Izplatīt ļoti stipru karstumu; būt ļoti karstam.* Saule versmo. Versmojoša tveice. □ . . Es uz māju pusi lēnām klejoju, Versmoja zem kājām ceļa smilts. Vācietis 4, 159. Saule . . . Putekļi . . . Versmojošs gaiss . . . Vēl nekad nav tik vareni šķaudīts! Sirmbārdis 1, 47. // *Izplatīties (par ļoti stipru karstumu).* □ No plīts versmoja virsū karstums . . Upīts XI, 378. // pārn. *Izplatīties (piemēram, par spēcīgu smaržu).* □ Siltajā . . vējā versmoja vienīgi smaržas. O, kas tā bija par nakti! No visvisādiem rūgtiem un saldiem aromātiem nakts bija pavisam dulla. Ezera 18, 103.

2. *Pārdzīvot ļoti spēcīgu, arī aizrautīgu, dedzīgu psihisku, parasti emocionālu, stāvokli; būt šāda psihiska stāvokļa ietekmē.* □ pārn. . . Sāpju dzelta, sirds lai versmo pilna alku. Sudrabkalns 10, 99.

vērst[1], vēršu, vērs, vērš, pag. vērsu; trans. **1.** *Mainīt (kā) kustības virzienu, stāvokli tā, ka (tam) rodas noteiktas, arī citādas attiecības (pret kādu vietu, priekšmetu, punktu*

u. tml.). V. tālskati pret apvārsni. V. akmeni apkārt. V. ūdens strūklu liesmās. V. rokas uz priekšu. □ Viņš .. liek ložmetējus vērst un šautenes uz Mangaļpusi, kur atkal dzirdams nikns kaujas troksnis .. Grīns 1, 399. Es saukāju zirgu par vēzi, Kad vērsām velēnas smagas. Ziedonis 19, 49. Ļaudis augšup vērš seju, Milzeni [ozolu] apbrīnodami .. Purvs 4, 73. Tā viņa [Saules meita] palika uz Zemes un pārvērtās par puķi, kas ilgās pēc dzimtenes arvien vērš ziedu uz Saules pusi. Sakse 14, 131. pārn. Bija tāda sajūta, ka mani vērš otrādi, zināt, kā cimdu vai zeķi. Ezera 17, 117. // parasti divd. formā: vērsts. *Būt tādam, kas ir izveidots, novietots, arī izveidojies tā, ka tam ir noteiktas attiecības (pret kādu vietu, priekšmetu, punktu u. tml.).* Vērstā antena. □ Logi uz horizontālām virām vērsti pret nelielo pagalmu. Māksla 73, 4, 27. Neviens sārtums nav tik tīkams un dzīvs kā pret sauli vērsts sērmūkšļu ogu notvīkums. Caune 5, 152.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (psihiskam stāvoklim, cilvēka darbībai) veidojas noteikta, arī citāda saistība (ar kādu objektu).* V. uzmanību uz notikumu. □ Alberts centās vērst pussajukušā vecīša domas no pagātnes atmiņām uz tagadni. Veselis 1, 211. Dzintris: Runājot augstā stilā, jūsu pret mani it kā vērstie pasākumi ir cietuši kaunpilnu neveiksmi. Gulbis 5, 194. Lameiķis Romietis savā jaunībā bija tiešām piedalījies gan Napoleona kara gājienos, gan pret franču imperatoru vērstajās kampaņās. Bels 7, 92. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kam, piemēram, tekstam, mākslas darbam) veidojas noteikta satura saistība (ar kādu domu, ideju, parādību u. tml.).* □ Viss stāsts tad nu vērsts uz to, ka tas, kas pēkšņi nepieņem audzināšanā bez vecākiem palikušu bērnu, ir atpalikušākais cilvēks. J Kalniņš 1, 37. ◇ Vērst (arī griezt) valodas (arī sarunu) uz citu pusi — *mainīt sarunas tematu, piemēram, pievērsties citam jautājumam.* □ «Neskaisties nu! Nebeidz savu sirdi!» Jūlijs mierina [sievu] un vērš valodas uz citu pusi .. Kalndruva 8, 254. // *Panākt, būt par cēloni, ka (acīm, skatienam) rodas noteikta saistība (ar kādu objektu).* □ Viņš slepus vērš acis uz dzelzceļa pusi. Upīts IV, 544. Viņas skatiens bija vērsts uz augšu .. Plaudis 3, 42.

○ Vērsta pārraide — *radio, televīzijas pārraide, kas ir vērsta uz noteiktu objektu, noteiktā virzienā.* Nevērsta pārraide — *radio, televīzijas pārraide, kuras izplatītā informācija ir uztverama visos virzienos.*

vērst[2], vēršu, vērt, vērš, pag. vērtu; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst citāds, par ko citu; pārveidot, pārmainīt.* □ Tā viņš dzīvoja, labs, ieredzēts darba darītājs. Vairs Kristaps nekļūdīsies, nekad. Un arī nevērtīs notikušo par nebijušu. Zigmonte 2, 204. Kāds kuram likteņa lēmums — To vērst nav mūsu varā .. Dorbe 5, 92. Pasauli nevar par dzimteni vērst — dzimtene viena un tava .. Losberga 3, 91. Kā saule izkliedē miglu un vērš apkārtni pārredzamu, tā teorija ļauj atrast galvenos virzienus, garantē optimālos rezultātus. Purs 4, 105. Tumsa visu vērš vienādu. Dinere 9, 74. ◇ Vērst (arī griezt) par (arī uz) labu — *ar savu izturēšanos, rīcību, runu panākt, ka tiek novērsts (kas nepareizs, kļūmīgs).* □ Ceplis tiešām nesaprata, kā viņš bija visu to varējis, pilnīgi pazaudējot pašsavaldīšanos. Tagad vajadzēja mēģināt visu vērst par labu. Rozītis 1, 101.

verste, -es, dsk. ģen. -stu, s. *Versts.* □ .. verstes piecas garais meža gabals mums bija jānotipina vienos solīšos pa tumsu .. Austriņš 2, 159. .. līdz muižas ceļa galam ir divas verstes. Upīts 4, 483. .. šovakar vīriem vajadzēja izbraukt siena pļaujā uz verstes četras atstato pļavu. Virza 1, 97. Laidumi stāvēja atklātā mežmalā, kādas trīs verstes no Laucēniem .. Veselis 1, 38.

vērstība, -as, s. **1.** *Noteikta (personības, rakstura, psihes īpašību, psihiska stāvokļa, arī cilvēka darbības) virzība (uz kādu objektu).* Uzmanības v. uz apkaimi. Uztveres v. Darbības v.

2. reti. *Telpisko (kā) attiecību kopums (pret kādu objektu).* Ceļa v. uz rietumiem.

vērsties[1], vēršos, vērsies, vēršas, pag. vērsos; refl. **1.** *Refl. → vērst[1] (1); tikt vērstam.* Roka vēršas uz augšu. Spieķis vēršas pret zemi. Ziedi vēršas pret sauli. □ Mirkli vēlāk pret Eduardu vērsās revolvera stobrs. Skujiņš 14, 124. Tur viņu .. ielenc policisti. Pret viņu vēršas ieroči. Fimbers 2, 189. // *Mainīt savu kustības virzienu, stāvokli tā, ka tam rodas noteiktas, arī citādas attiecības (pret kādu vietu, priekšmetu, punktu u. tml.).* □ «Vai tad tu nezini: labāk zem veca vīra bārzdas [bārdas] nekā zem jauna puiša — maizes pātagas!» Liene atcirta pretī un vērsās uz durvīm. Blaumanis 6, 267. No putras bļodas pārsālītas Pat izsalkušais vēršas nost. A Skalbe 7, 77. pārn. Ziema .. beidzot vērsās uz pavasara pusi. Dienas kļuva garākas un gaišākas. Lāms 4, 250.

2. *Refl. → vērst[1] (2); tikt vērstam.* Domas vēršas uz nākotni. Runas vēršas uz notikumiem. □ Visa gādība vienmēr vēršas uz bērniem un nekad otrādi. Jaunsudrabiņš 8, 154. // *Ar savu izturēšanos, rīcību, runu censties veidot saikni (ar kādu), parasti, lai ko teiktu, iegūtu.* □ «Neejiet taču, pagaidiet brītiņu!» viņš gluži izmisis vērsās pie manis. Kalndruva 5, 207. .. Rita, pie manis vērsdamās, pamāj uz Arni: «Arnis man nupat pastāstīja — viņam iedots pirmais patstāvīgais darbs.» Brodele 17, 130. // *Tikt vērstam (par acīm, skatienu).* □ Edgars reizēm paceļ acis, bet Ainas skatiens vienmēr vēršas prom .. Zigmonte 2, 156. Osienei acis jau vērsās uz Ozoliņu pusi, kur dzīvoja Anna .. Upīts 4, 353.

3. savienojumā ar «pret». *Izturēties, rīkoties draudīgi, naidīgi (pret kādu, pret ko).* □ «.. pret ko vērsies Dievs, to netaupa arī cilvēki.» Salenieks 7, 46. Vēzis apklusa un draudīgi vērsās pret mani. Ar šaušalām ievēroju, ka viņš atkal kļuva liels un negants. Viņa galvas asmeņi tuvojās manām krūtīm. Kalndruva 5, 176. Graša vērta, vājumvāja ir tauta, kas pati vēršas pret sava gara un kultūras paudējiem ..

Latv J 90, 48, 2. // *Būt draudīgam, naidīgam (pret kādu, pret ko) — par cilvēku attieksmi, kādu parādību u. tml.* □ To, pret kuru vēršas Matusēviča īgnums, tas neuzdrošinās vārdā saukt.. Grīns 1, 374. «Klāva, ar tevi ir grūti strīdēties. Tu proti pagriezt tā, lai manis teiktais vērstos pret mani pašu.» Jansons 3, 181.

vērsties[2], vēršos, vērties, vēršas, pag. vērtos. *Refl.* → *v ē r s t*[2]*; tikt vērstam; pārveidoties, pārmainīties.* Vērsties (arī plesties, iet) plašumā — *paplašināties.* □ ..jo augstāk cēlās saule, jo vairāk mainījās [ezera] ūdens krāsa, — pelēkie toņi vērtās koši zilos. Lielais 5, 181. ..smidzina sīks un vienmuļīgs lietus no garlaicīgi pelēkām debesīm, pamazām vērzdamies biezā un baltā miglā kā slapja vate. Pasaules sp II, 417. Madis dzirdēja, ka iesācēji, pilnīgi neprašas koku nozarē, vērtās stāvus bagāti.. Plaudis 3, 69. Zaļais pumpurs zelta ziedā vēršas.. Rainis Ib, 409. Cilvēki un lopi meklēja ēnas. Tās bija sarāvušās pārāk īsas un ilgi negribēja stiepties garākas. Tikai ap launaga laiku ēnas sāka vērsties plašumā.. Dziļums 1, 31. ◇ Vērsties (arī griezties, būt u. tml.) uz labu — *uzlaboties.*

versts, versts, dsk. ģen. verstu, s. *Garuma mērvienība — aptuveni 1067 metri (vecajā krievu mērvienību sistēmā).* □ Vēl mums pāris verstis ko jāt, tad būs atpūta. Birznieks-Upītis 6, 277. ..sīļi pa pazarēm laižas, braucēju vadīdami verstīm tālu.. Jaunsudrabiņš 8, 106. Ceļš esot tāls un bīstams. Cauri Viļakas silam vien divdesmit piecas verstis. Pelēcis 3, 31.

vērstuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Arkla detaļa, ar ko irdina un apvērš lemeša nogriezto zemes kārtu.* Buldozera v. Vērstuves kultivators. Vērstuves krūts. Vērstuves lobītājs. □ Arkla naža un lemeša nogriezto aramsloksni uztver vērstuve un, virzoties arklam uz priekšu, paceļ, apvērš un nogulda.. Apsītis 1, 182. Aiz Straumēnu saimnieka vēl pa lauku gāja pieci arāji.. Jau no pašas saules lēkšanas viņi še staigāja, vagas galos pārmainīdami vērstuves.. Virza 1, 73.

vērsums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē r s t*[1] *(1).* Antenas v. Iežu slāņu v. **2.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē r s t*[1] *(2).* **3.** tehn. *Akustiskā starotāja un uztvērēja īpašība būt ar dažādu efektivitāti atkarā no skaņas izstarošanas (uztveršanas) virziena.* □ Daudzelementu antenas, kā zināms, nodrošina lielāku pastiprināšanas un vērsuma.. koeficientu. Zin T 81, 5, 28.

vēršacs, -acs, dsk. ģen. -acu, s.; kul. *No vienas puses apcepta, nesajaukta ola.* □ Mamma piesolījusi piena putru un ceptu vēršaci.. Ezera 18, 43. ..uz pannas taukvielā izcep olas. «Vēršacis» liek uz katras gaļas šķēles. Kļaviņa 1, 162.

vēršāda, -as, s. *Liellopu āda (parasti apstrādāta).* □ Vagars, ar vēršādas pātagu draudēdams, pusizdzirdēto puisi aizdzina art muižas lauku. Mauliņš 2, 32.

vēršgaļa, -as, s. *Liellopu gaļa.* □ ..ruma smarža sajaucās ar ceptu mājas pīļu, karstu vēršgaļas, laša un kāpostu pīrādziņu un tikko saberztu mārrutku asiem garojumiem.. Ādamsons 2, 130.

vēršmēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Daudzgadīgs skarblapju dzimtas lakstaugs ar tumši violetiem ziediem un asiem matiņiem klātu stumbru un lapām.* □ Vēršmēles sula palīdz ārstēt angīnu un augoņus. Lauku Dzīve 80, 9, 21.

vērt, veru, ver, ver, pag. vēru; trans. **1.** *Griezt (ko virās iestiprinātu, parasti durvis, vārtus, slēģus) tā, lai (tie) nonāktu vēlamajā stāvoklī (piemēram, lai attiecīgā aile būtu vaļā vai ciet).* □ Durvis, pa kurām viņi toreiz gājuši, neviens nav vēris, tās stāv tāpat, atbalstītas ar dēļu galu, kuru Lūsis toreiz aizlika priekšā, lai vējš neatsit vaļā. Zigmonte 4, 220. Un tā, nekādā skaidrībā neticis, Ervīns ver dārza vārtiņus, noskaities pats uz sevi un visu pasauli. Krūmiņš 1, 52. «Šoreiz labvakar!» saka Vilnis, pats vērdams durvis plaši vaļā.. Grīns 1, 149. Ver durvis klusāk ciet, lai nesatrūkstas miers.. Skujiņa 1, 106. ◇ Vērt durvis — a. *Sākt darboties (par sabiedriskām iestādēm).* □ ..kafejnīca savas viesmīlīgās durvis vēra agri. Zigmonte 17, 67. b. *Radīt apstākļus, iespēju (kādam ko veikt, kam notikt u. tml.).* □ ..Drāmas teātris vēra durvis jaunam.. darbam. Dzene 1, 23. // *Bīdīt, celt, griezt u. tml. (piemēram, vāku, aizkaru, arī mēbeles, durvis) tā, lai (tie) nonāktu vēlamajā stāvoklī (piemēram, lai attiecīgā aile būtu vaļā vai ciet); šādā veidā padarīt (piemēram, priekšmeta, telpas) iekšieni vaļēju vai slēgtu.* V. kastes vāku. V. aizkarus ciet. V. somu vaļā. □ Tūliņ vērs priekškaru un sāks to lugu tēlot.. Brīdaka 8, 5. Es sēžu pie vaļēja autobusa loga, un man nenāk ne prātā vērt to ciet.. Grīva 8, 253. Ver māte vaļā savu pūra tīni.. Kaldupe 6, 96. pārn. Tikai tas, kurš savu sirdi Nav līdz galam vaļā vēris, Tas nav bērzu birzī bijis, Tas nav bērzu sulu dzēris. Vācietis 3, 162. ◇ Vērt vaļā maku — *sākt kārtot maksājumus.* □ ..vispirms.. novērtē politisko un saimniecisko situāciju un tikai tad domā, vai maku vērt vaļā. Lauku Avīze 90, 22, 7. // *Virzīt (plakstiņus, žokļus, lūpas) tā, ka acis, mutes dobums kļūst vaļējs vai slēgts; šādā veidā padarīt (acis, mutes dobumu) vaļēju vai slēgtu; būt par cēloni tam, ka (parasti plakstiņi) virzās šādā veidā, arī ka (acis) kļūst vaļējas vai slēgtas.* □ Bet rīts pēc rīta aust vien tukšs un bāls, Mēs velti gaidās gurdos plakstus veram: Tas spožais brīnums vēl arvienu tāls... Zālīte 6, 46. Es plati acis veru, lai garām nepalaistu Ne avotu, kur dzeru, ne upes līci skaistu. Vējāns 7, 41. ..miegs pret prāta gribu daudziem jau ver ciet acu plakstiņus. Grīns 1, 306. ..nāvīgs nogurums vēra acis ciet un galvu lieca uz krūtīm. Upīts 4, 421. ◇ Vērt muti — *sākt runāt.* □ Tālis staigāja mēms, ja viņš vēra muti, tad tikai lai atbildētu attiecīgo eksāmena biļeti. Zigmonte 17, 167. // parasti savienojumā ar «vaļā», «ciet». *Šķirot padarīt lasāmu, skatāmu (piemēram, grāmatu); šķirot aizdarīt (piemēram, grāmatu).* V. vaļā laikrakstu. V. grāmatu ciet. ◇ Vērt (arī šķirt) jaunu lappusi — *sākt jaunu posmu (kā attīstībā, norisē).* // *Kļūt tādam,*

kam plaukst (kas, parasti ziedi). □ Ābeles un bumbieres, kas kavēdamās bija sākušas vērt ziedus, tos pazaudēja pāris dienās. Kalndruva 7, 219. . . tikai ap māju drupām redz vārgus krūmus, kas nevar izšķirties, vai lapot un vērt ziedus vai nīkuļot un kalst. Grīns 1, 249. // pārn. *Būt tādam, kas atklāj (ko), parasti redzes, uztverei.* □ . . Elza nolaida darbu klēpī un sapņainām acīm ielūkojās gala logā, kas vēra skatu uz Ventu. Kalndruva 5, 120.

2. *Virzīt (ko tievu, plakanu, piemēram, pavedienu) cauri (kā spraugai, caurumam).* V. adatas acī diegu. □ Liljena vēra adatā jaunu pavedienu. Zigmonte 13, 142. . . no rīta līdz vakaram sievas darbojās, vērdamas linu diegus šķietā un nītīs . . Virza 1, 200. Arturs ver jaunās vīzēs auklas . . Rihters 1, 187. Tam palīgā iet . . ložmetējnieku leitnants Liģers, kam, atpūtas brīžos un verot ložmetējā lentu, neiziet no prāta dzimtene Zemgale. Grīns 1, 312. pārn. . . Tā [saule] zelta adatu Ar rožu pirkstiem tver Un man caur sirdi ver. K Skalbe 2, 172. // intrans. □ Pēc tam mātei vēl jāver šķietā; tur vajag° daudz vērības, prasmes un pacietības, kamēr uzvilka audeklu uz stellēm . . Austriņš 1, 44. // *Virzīt (ko) pa (tā) caurumiem, dūruma vietām uz kā tieva, samērā gara (piemēram, uz pavediena, stieples); šādā veidā gatavot (ko, piemēram, virteni).* V. pērles diegā. V. zivis uz klūdziņas. V. krelles. □ Bērnībā tālā, Kad basām kājām skrēju Mežmalas norā, Man sarkanas zemenes Patika vērt uz smilgas. Goba 3, 168. . . bērni, jau sākot ar ceturto klasi, mācās lāpīt tīklus, vērt un pakot zivis, siet mezglus. Sk Ģ 78, 6, 4. Dienu es [zēns] lasīju un vēru virknē birstošās, dzeltenās kļavu lapas, lai ziemu, plāceni cepot, mātei būtu ko likt uz lizes. Austriņš 1, 38. // *Virzīt (ko), parasti neviļus, negribēti, (kā) spraugā, kas sašaurinās.* V. pirkstus durvīs. // pārn. *Virknēt (vārdus).* □ . . kāpēc viņa to visu tā runāja, savas slimās krūtis piepūlēdama, vārdu pie vārda vērdama, rindu pēc rindas nolikdama . . Upīts 9, 794. Inita paņēma jauno «Karogu» un pati sev iestāstīja, ka lasa to. Acis vēra vārdus citu pie cita, bet smadzenes atteicās uztvert domu. Brīdaka 2, 92.

vērte, -es, s.; parasti vsk.; novec. **1.** *Vērtība (1).* □ Baltijas rūpnieciskās produkcijas klāstā līdz šim augstāk vērtētā tekstilrūpniecības produkcija pasaulē, kā paši noprotat, nekādā vērtē vis nav, taču mūsu benzīns, ogles tur gan vajadzīgas. Lauku Avīze 90, 13, 5. . . karadraudze jāpalielina, bet tas prasa daudz sudraba, tāpat labību, citas vērtes . . Purs 9, 7.

2. *Vērtība (2).* □ «Kādreiz cilvēkam jānodzīvo vai viss mūžs, lai beigās tikai saprastu, kāda vērte īsti ir cilvēku valodām, un tad viņš saprot arī, ka pats tāpat kādreiz ir par daudz runājis . . . par citiem.» Zigmonte 5, 225. «Citas vērtes jau dzīvei nav kā vien tas darbs, ko darām.» J Liepiņš 1, 73.

○ Turēt vērtē — *atzīt par vērtīgu, nozīmīgu.* □ . . par velti vai ļoti lēti dabūtu mantu vai kustoni cilvēki netur nekādā vērtē, itin kā cena liecinātu par vērtību. Ezera 9, 205. «Man nepatīk, ja vecus cilvēkus vairs netur nekādā vērtē.» Kļavis 1, 10.

vērtējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē r t ē t (1).* □ Vasko da Gamas raksturā nav saskatāmi nekādi maigāki vilcieni, tikai neslēpta cietsirdība un nežēlība. Viņš, pēc laikabiedru vērtējuma, bija īsts konkistadors, varmācīgs jaunu zemju atklājējs un iekarotājs. Lielais 3, 329. Novērojot daiļu sievieti, konsula . . urbīgās acis noslēpumaini iekurējās un slīdēja pār dāmas augumu ar nekautrīgu, bet lietišķu pazinēja vērtējumu. A Eglītis 5, 99.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē r t ē t (2).* □ Ekspertu komisija atzina, ka Daugavpils HES projekts izstrādāts paviršī un no ekoloģiskā vērtējuma avantūristiski, arī no ekonomijas viedokļa — galīgi nepārliecinoši. D kal 91, 112.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē r t ē t (3).* □ Dzīve bij strauji aizskrējusi tālāk, . . vecie vērtējumi vairs nederēja, lielais un mazais, apbrīnojamais un nicināmais nostājās jaunā apskatā un samēros. Upīts 4, 643. Prese sniedz plašus Aspazijas dzīves un daiļrades vērtējumus. Viese 3, 150. Viņš saprata, ka svarīgākais šoreiz ir kolektīva intereses, ka galvenais — iegūt pirmo vietu komandu vērtējumā. Saulītis 12, 116. «Pirmajā konkursa dienā, kur kori sacentās oriģinālajā polifonijā, mēs ieguvām ļoti augstu vērtējumu . .» Zv 77, 23, 13.

4. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v ē r t ē t (4).* □ Rumānijā nesen tika nošauts 80 kg smags briedis. Pēc ragu svara (13 kg) tā vērtējums ir 242,40 starptautiskās balles. Lauku Dzīve 68, 3, 36.

vērtene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; reti. **1.** *Virkne (1).* □ Tieši no viņu [krāvēju] veikuma taču atkarīgs, kad, sliežu ceļu dimdinot, pēc kārtējās kravas atkal varēs doties šobrīd rātni sarindotās vagonu vērtenes . . Cīņa 84, 179, 1.

2. *Vērtne.* □ Šo [sienas] skapju durvju vērtenes ieteicams izbūvēt bīdāmas. Sterns 2, 193.

vērtēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Veidot spriedumu, atzinumu par to, vai (kādam cilvēkam) piemīt vai nepiemīt noteiktām prasībām atbilstošas īpašības (spējas, zināšanas u. tml.).* V. jauno darbinieku. V. savu pretinieku. □ Vai nu nezināms, ka ļaudis cits citu pēc cepures, pēc svārkiem vērtējot. Kaldupe 17, 159. Armīns: Tavu māti es nevarēju paciest tāpēc, ka viņa mani nepārtraukti vērtēja. Novērtēja! Jo es nebiju ne ārsts, ne direktors . . Gulbis 5, 81. Puškinu Virza lasīja krieviski. Viņš ļoti augsti vērtēja šo dzejnieku, kura pantos ritmam un dinamikai tik ievērojama loma. A Eglītis 2, 103. // *Veidot spriedumu, atzinumu par to, vai (kādam dzīvniekam, augam) piemīt vai nepiemīt noteiktām prasībām atbilstošas īpašības.* □ «Es gan nodomāju — Dukātu neaiztiks.» Ženka šo suni augstu vērtēja. Gūtmanis 2, 56. Vērtēdams viņš sita Bimmelšteinu zirgiem uz krusta, apraudzīja viņu kāju vēzīšus, pacēla astes un palūkojās zobos. A Deglavs 1, 990. Bebrus augsti vērtē viņu dārgā kažoka dēļ. Zv 53, 18, 26.

// Veidot spriedumu, atzinumu par to, vai (ķermenim, ķermeņa daļai) piemīt vai nepiemīt noteiktām prasībām atbilstošas īpašības. □ ..vaibstus atkarībā no gaumes var vērtēt gan par skaistiem, gan neglītiem. Viss Irēnas sejā ir par lielu.. Ezera 17, 35. // intrans. □ Tēvoci pārņēma neparasta nevaļa. Pienācis pie Valda, viņš vērtēdams noskatīja puiša augumu. Līvs 3, 12. *// Veidot spriedumu, atzinumu par (kāda īpašību, spēju, zināšanu u. tml.) atbilstību vai neatbilstību noteiktām prasībām, uzskatiem.* V. jauniešu darba prasmi. V. skolēnu raksturus. □ Viņa cilvēciskais un mākslinieciskais spēks te kapeiku netiek vērtēts. Upīts 10, 57. Katrs notikums licis bērniem pārdomāt, vērtēt savu rīcību — viņi it kā pacēlušies savā dzīvē pakāpienu augstāk. Jaun Gr 68, 7, 20.

2. *Veidot spriedumu, atzinumu par (kā, piemēram, priekšmeta, telpas vai to īpašību) atbilstību vai neatbilstību noteiktām izmantošanas, arī gaumes, estētikas prasībām.* V. augsni. V. vielas īpašības. □ ..Rolands pagrieza draugu reizes trīs apkārt, lika paiet dažus soļus uz priekšu, nākt atpakaļ, pacelties uz pirkstgaliem un viegli pietupties. Kādreiz Rolands bija novērojis, ka tā uzvalkus vērtē speciālisti. Saulītis 6, 72. ..nepārtraukti vēroju un vērtēju šosejas grāvju dziļumu, reizē apsvērdams, vai sēdēšana labajā pusē man šoreiz ir izdevīga vai neizdevīga, citiem vārdiem — kādā virzienā tā varētu iespaidot mana mūža ilgumu. Lagzdiņš 3, 126. *// Noskaidrot, konstatēt, arī izprast, apzināties (stāvokli, situāciju, iespējas u. tml).* V. dzīves apstākļus. V. nākotnes izredzes. V. stāvokli ģimenē. □ «Tomēr līdz rudenim [sanatorijai] pamati būs ielikti,» vērtēja Egle, «un tas mums maksās tikai akmeņu cenu.» Birze 5, 249.

3. *Veidot spriedumu, atzinumu par (kādas, piemēram, sabiedriskas parādības, tās īpašību) atbilstību vai neatbilstību noteiktām prasībām, arī attīstības pakāpei.* V. koncertsezonu. V. starptautisko notikumu gaitu. □ Vītols stāvēja, kā no krēsla piecēlies, un, arvien vēl viešņā skatīdamies, atbildēja: «Par savu darbu nevienam neklājas runāt. To lai vērtē citi.» J Liepiņš 1, 54. ..viņi deva izlasīt viens otram vai lasīja priekšā katru uzrakstītu rindu, vērtēja, strīdējās, sanaidojās līdz asarām, līdz izmisumam, salaba. J Kalniņš 7, 447. Jā, kādēļ es toreiz nemācēju visu dziļāk tvert un vērtēt? ..Bet nē, es skrēju, gāju, braucu visam pa virsu. Pasaules sp I, 353.

4. *Konstatēt (kā materiālo, skaitlisko vērtību).* V. dārgakmeņus karātos. □ Latvijas dižākais ozols aug Tukuma rajonā, Kaivē. Tā vecumu vērtē ap 800—1000 gadiem. Biol r 78. «Divi simti par tādu mazu āzi [zirgu], kam vēl dusulis piedevām — tas nu gan par traku vērtēts.» — «Nesaki neko — zirgi tagad dārgi.» Fimbers 1, 278. «Tēriņš ap simt rubļu,» vērtēja Lauskis, ar skatienu aptverdams konjaku, pudeli baltā vīna, kafiju un citus labumus. Birze 1, 158. «Vismaz trīs četras šuves būs vajadzīgas,» ārsts vērtēja. — «Vai būs liela rēta?» bažījās māte. Pasaules sp II, 441.

vērtība, -as, s. **1.** *Īpašību kopums (piemēram, priekšmetam, vielai, parādībai, darbībai), kas nosaka (to) praktisko noderību, izmantošanas iespējas, ietekmīgumu.* Dabas vērtības. Skābekļa v. dzīvības procesos. Lietošanas vērtība — *spēja apmierināt indivīda un sabiedrības vajadzības.* □ «..traukam ir vērtība tikai tad, ja tas kaut ko glabā sevī.» Zigmonte 2, 237. Meža ēnā slaistās arī nokaltuši krūkļi.. Retais grābekļa kāta resnumā, vairums tievāki, bet jo tīkama vērtība — kupli un balti deg. Caune 5, 185. ..meža skābeklim vēl ir arī sava īpaša vērtība — tas ir jonizēts. D kal 82, 121. *// Šāds īpašību kopums, ko raksturo ar kādu materiālu ekvivalentu (piemēram, ar naudu); arī cena (1).* Preces v. latos. Gleznas v. dolāros. Vērtības zīme — *dokuments, arī priekšmets (piemēram, naudas zīme, pastmarka), kas dod tiesības saņemt kādas vērtības vai apliecina nokārtotu maksājumu.* □ «Cik pļavai vērtība, tik maksāsim.» Dziļums 1, 174. Afrikāņiem nebija pareiza priekšstata par ziloņkaula īsto vērtību, un viņi atdeva tirgotājiem lieliskus ilkņus apmaiņā pret visai mazvērtīgām mantām.. Lielais 7, 104. ..naudas emisija noved pie tās vērtības zaudēšanas, inflācijas, draud ar ekonomikas sabrukumu. Lauku Avīze 90, 16, 16. *// Priekšmets, veidojums, arī parādība, kam piemīt šāds īpašību kopums un ko parasti raksturo ar kādu materiālu ekvivalentu.* Krāt materiālas vērtības. □ Paskaties uz šiem skapjiem, uz šīm lustrām un klavierēm! Tās ir vērtības.. Saulītis 12, 280. Iekārtots dzīvoklis ir ģimenei piederoša vērtība. Zeltiņš 1, 44. Kārkli rosina tā lietot spēku, lai arī nelabvēlīgos apstākļos gūtu panākumus, māca krāt vērtības pamazām, bet neatlaidīgi. Caune 5, 109.

2. *Pozitīvo īpašību kopums (piemēram, cilvēkam, parādībai, priekšmetam), kas ir saistīts ar, parasti garīgo, kultūru, morāli u. tml.* Personības morālā v. Dziļu jūtu v. Skaņdarba mākslinieciskā v. Grāmatas zinātniskā v. □ ..ikdienas proza mākslinieciskās problēmas atvirza otrajā plānā, tāpēc cieš mākslas darba saturiskās vērtības. LLM 8. Taču 1946. gadā nesamērīgi lielo nodevu.. dēļ nācās no zemes atteikties. Tā bija varmācīga saišu saraušana ar vērtībām, tradīcijām; kas koptas un glabātas gadsimtiem ilgi. Lauku Dzīve 90, 8, 12. Ir kāda lielāka vērtība nekā labklājība un ārēji panākumi dzīvē: tā ir cilvēka dzīvā dvēsele. Latvju Mēnešraksts 42, 1, 89. *// Tas (piemēram, cilvēks, parādība), kam piemīt šāds īpašību kopums.* □ Latviešu aktiermākslā Harijs Liepiņš ir neatkārtojama vērtība. Dzene 5, 126. Cilvēku veselība ir visaugstākā vērtība. Lauku Dzīve 90, 6, 30. ..paliekoša un nemainīga vērtība ir mātes mīlestība. Akurātere 3, 64.

3. filoz., psih. *Pieredzē izveidojies priekšstats, zināšanu kopums par priekšmetu un parādību pozitīvajām vai negatīvajām īpašībām, kas saistītas ar vajadzības, noderīguma izpratni.* Vērtību sistēma. Vērtību hierarhija. Vērtību spriedums. Vērtību orientācija — *vērtību izpratne, darbības vērstība uz noteiktām*

vērtībām; vērtīborientācija. □ Vērtība — tā ir jēgas vienība. Tas ir nozīmīgākais, no kā izejot varam veidot savu [dzīvi] un spriest par citu dzīvi. Lit M 91, 42, 14. Ja sāpju pilnā brīdī cilvēki spēj pārdzīvot notikušā mantisko pusi, kaut kas ar viņu vērtību kritērijiem nav kārtībā. Sieviete 90, 2, 9. . . tieši no tā, kā jaunā paaudze skatās nākotnē, lielā mērā atkarīga tās domāšana, rīcība un vērtību skala. Dripe 9, 14.

4. mat., fiz. *Skaitļos, mērvienībās izteiktais (kā) kvantitatīvais raksturojums.* Skaitliska v. Absolūtā vērtība — *skaitļa vērtība neatkarīgi no plusa vai mīnusa zīmes.* □ . . ja katrai lieluma x vērtībai atbilst pilnīgi noteikta lieluma y vērtība, tad lielumu y sauc par lieluma x funkciju . . Mat 45. Dažkārt fizikāla lieluma vērtību nevar viennozīmīgi raksturot ar vienu reālu skaitli, bet tā «vērtība» ir jānosaka ar skaitļu kopu. Fiz r 7.

5. ķīm. *Valence (1).* Jona v. Skābju v. Negatīvā v.

vērtīborientācija, -as, s.; filoz., psih. *Vērtību izpratne, darbības vērstība uz noteiktām vērtībām; vērtību orientācija.* □ . . arī Latvijā [20.] gadsimta sākums ir lielo pārvērtību laiks, kad neizbēgami veidojas jauna dzīves uztvere, jauna vērtīborientācija . . Kar 90, 9, 147. . . izstrādājumu radīšanā nozīmīgs faktors ir mākslinieciskā komunikācija — intelektuāli radoša autora un uztvērēja saikne, ar kuru uztvērējam tiek nodota mākslinieciskā informācija, kas satur noteiktu attieksmi pret pasauli, mākslinieciskо koncepciju, noturīgu vērtīborientāciju. LLM 75.

vērties, veros, veries, veras, pag. vēros; refl. **1.** parasti 3. pers. *Refl. → v ē r t (1); tikt vērtam.* Logi veras viegli. Lādes vāks veras vaļā. Skapis veras ciet. Plakstiņi veras ciet. □ Klašu durvis abpus gaiteņa klaudzēdamas vērās gan vaļā, gan ciet. Vāczemnieks 4, 13. Pēcpusdienā Veckušķim neganti uzmācās miegs, bet nu tā, ka acis vērās ciet staigājot. Zigmonte 16, 174. Siliņš bija varens dziedātājs, un arī dziedot viņa mute vērās vaļā šķībi, tāpat kā smaidot. A Grigulis 13, 85. pārn. Kas uzdrīkstēdamies atteicas un arī naktī paliek nomodā, lai turpinātu reiz uzsākto ceļu, tam veras cieši aizslēgti vārti. Pasaules sp I, 477. pārn. Tu sagaidīts! Turēts ir solījums. Esi svētīts, Per Gint! — Veras debesis mums. Ķezbere 2, 75. ◇ Mute veras — *saka, ja kāds sāk runāt.* □ Neviena mute nevērās atbildei. Vāczemnieks 6, 18. // *Kļūt platākam, lielākam (par plaisu, spraugu u. tml.).* □ Jau sprakst un brakst, Plaisas veras, Šķilas atplīst un krīt . . Rainis Ib, 167. pārn. . . spraugas, caur kurām mums brīvē kļūt, veras aizvien vairāk un plašākas . . Lauku Avīze 90, 10, 2. // *Plaukt (par pumpuriem, ziediem, lapām).* □ Dārzos jasmīni plaukst, Rožu pumpuri veras . . Sirmbārdis 4, 103. . . Bet madaras smaržo un gaida, Kad silavās viršziedi vērsies . . . Elksne 9, 8. Visi koki jau saplaukuši, bet apsēm, rūgtsaldi smaržodamas, veras pirmās spoži lipīgās lapiņas. Grants 7, 147. // pārn. *Pakāpeniski kļūt uztveramam, arī būt uztveramam, parasti ar redzi.* □ Drusku tālāk vērās sen jau nodzeltējušais rudzu lauks, kas rīta saulē liesmoja ar bālganu spīdumu. Veselis 1, 319. . . Susējas krasts vairs mani nepazīs. Un pāri tilta margām no dzelmes man pretī vērsies drūms, vecs un vientuļš trimdinieka vaigs. Janovskis 1, 76. . . uz skatuves viss veras lielāks, interesantāks, nozīmīgāks. Ja teātrī būtu vienīgi pelēcīga sadzīve, vai mēs turp tā tiektos? Hausmanis 4, 8. // pārn. *Sākt darboties (par sabiedriskām iestādēm).* □ . . vērās vaļā jaunas, nedzirdētas skolas. Dzene 9, 55. . . lai gan slidotava bija vērusies tikai pirms nepilnas stundas, tās ledu . . jau iemēģināja ap 300 lielu un mazu slidotāju. Sports 86, 20, 4.

2. parasti 3. pers. *Refl. → v ē r t (2); tikt vērtam.* Diegs neveras adatā. Krelles veras viegli. □ pārn. Kā virknē domas veras, Un skaņas plūst un plūst . . Rainis Ib, 122. pārn. . . Un lidmašīnu pērkons debesīs Ar bērnudārzu knīpu smieklu zvaniņiem Uz viena diega veras. Vācietis 5, 77.

3. *Skatīties (uz ko, kur) — parasti par cilvēkiem.* V. acīs. V. grāmatā. V. augšup. V. tumsā. □ «Tu tā savādi šodien runā,» viņa sacīja, cieši vērdamās Jānī. Kalndruva 7, 112. Uzlikusi putras bļodu galdā, saimniece vērās pagalmā pēc dēla, bet viņš nebija nekur ieraugāms . . Niedra 1, 12. «Liepājā . . .» Kaspars klusi atkārtoja un, pacēlis zodu, ilgi vērās pāri jūras zilgmei uz to pusi, kur, aiz tālas dūmakas paslēpusies, atradās pilsēta. Līvs 2, 166. . . grāvracis nekad nepacēla acis pret debesīm, nevērās mūžīgajā zilgmē . . Veselis 1, 217. pārn. Es veros jaunībā savā Kā zilā ezerā. K Skalbe 2, 316. // *Būt vērstam (uz ko, kur) — par acīm, skatienu.* □ Nu pietvīka arī zēniskais kareivītis, kļuva pavisam nopietns, tikai acis joprojām smaidīja, droši un arī mazliet vainīgi vērdamās majorā . . Avotiņa 9, 16. Pamazām gaist bēdu tumšums viņa sejā, . . un tumšāki un reizē dīvaini plati ir kļuvuši viņa acu redzokļi, kas stīvi veras logā. Grīns 1, 188.

vērtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vērtīgi. 1.** *Tāds, kam ir, parasti liela, vērtība (1).* Vērtīgas mēbeles. Vērtīgas rotaslietas. Vērtīga koksne. V. pārtikas produkts. □ Un Indulis apprecēja Brindu, protams, Eleonora bija viņu kāzās, viņa uzdāvināja lielu kristāla vāzi, Eleonorai pašai likās, ka tā ir pati vērtīgākā dāvana, jo citi — citi bija sanesuši visādus sīkumus . . Zigmonte 15, 70. Lielā cietība, brīnišķais mirdzums, skaistās krāsas, ķīmiskā izturība, slīpēšanas iespējas un tā tālāk — visas minētās īpašības kopā padara dārgakmeņus sevišķi vērtīgus. Upīte 1, 56. Alnis ir ļoti vērtīgs medījums, no kura dzīvsvara iegūst ap 60% gaļas. Viņam ir garda gaļa un izturīga āda. No ādas taisa dažādus galantērijas piederumus un apavus. A Kalniņš 1, 96.

2. *Tāds, kam ir, parasti liela, vērtība (2).* V. darbs. Vērtīga atziņa. V. pētījums. □ Leons izrādījās par vērtīgu darbinieku: apdāvināts, čakls un vērīgs. Ātri viņš aptvēra savus uzdevumus, izpildīja tos priekšzīmīgi . . Eglons 2, 517. Pats vērtīgākais, ko dzejnieks devis sa-

viem mazajiem draugiem, ir dzejoļu krājumiņi — tā ir vesela dzejas pasaule jaunajiem lasītājiem. J Kalniņš 5, 106.

vērtīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vērtīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Pārtikas produktu v. Dārgakmeņu v. **2.** *Vispārināta īpašība → vērtīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Personības v. □ Mākslas darba vērtīguma mēraukla teātra recenzentu praksē mūsu laikrakstos un žurnālos ir ļoti dažāda. J Kalniņš 1, 225.

vertikāle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vertikāla līnija.* □ Liela nozīme Purvīša ainavu risinājumos ir koku stumbru vertikālēm. Kačalova 1, 179. . . paugura virsotnē gaisa temperatūra pa vertikāli mainās ievērojami mazāk nekā ieplakā. Zin T 87, 1, 10. pārn. Cilvēka vertikāle . . — tas ir gars. Ja šī vertikāle nav atmodināta, cilvēks dzīvo līdzīgi dzīvniekam. Diena 91, 204, 13.

vertikalitāte, -es, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vertikāls*[1], *šīs īpašības konkrēta izpausme.* Līnijas v. □ Rakstos minēts, ka sākumā šo torņu vertikalitātes noteikšanai lietots svērtenis . . Cīņa 81, 152, 3. Pieminekļa pamatnei Zaļkalns izvēlas maksimāli vienkāršu formu ar izteiktu vertikalitāti. Māksla 61, 4, 38. pārn. O. Vācietis spēcina cilvēkā iekšējā patiesīguma izjūtu, palīdz noturēt vertikalitāti. Rīgas B 83, 258, 4.

vertikāls[1], -ais; s. -a, -ā; apst. **vertikāli.** *Perpendikulārs Zemes virsmai; statenisks.* Vertikāla līnija. Vertikāla plakne. □ Panelis pirmajā mirklī nepadodas, bet tad — viens stūris paliek uz vietas, otrs — strauji sakustas un — betona plāksne sāk griezties ap vertikālo asi. J Plotnieks 2, 112. Seši! Abi rādītāji bija izstiepušies diametrāli pretējos virzienos, izveidojot vertikālu taisni. Lubējs 1, 154. // *Tāds, kas veido taisnu leņķi ar doto plakni vai taisni; perpendikulārs.* V. zāģa asmens. Pārvietoties vertikāli. □ Diennakts ritms skaidri izpaužas arī jūras iemītnieku dzīvē, kur līdz ar zooplanktona diennakts vertikālo migrāciju ceļas augšup vai nolaižas lejup zivis. D kal 82, 74.

vertikāls[2], -a, v.; astr. *Jebkurš lielais debess sfēras riņķis, kas iet caur zenītu un nadīru.*

vertikālums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vertikāls*[1], *šīs īpašības konkrēta izpausme; vertikalitāte.* Taisnes v. Torņa v.

vērtne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Veramā (logu, durvju, vārtu) daļa.* □ . . zālē pie vaļēja loga stāv vecais, enerģiskais skolotājs Ūdris. Iekšējās vērtnes rūtī kā spogulī skatoties, viņš sien prievīti. Priede 3, 256. Ja durvīm ir divas vērtnes, tad, ieejot telpā, veramā vērtne ir labajā pusē . . Zeltiņš 1, 12. . . bet vecais uzraugs jau gausi soļo pie vārtiem, abas smagās vērtnes kļaujas kopā . . Dripe 3, 265. // reti. *Vira*[2]. □ Vējš atrāvis vaļā vienā vērtnē iekārušās durvis, dauza pret sienu. Indrāne 5, 114.

vērts; s. -ā; parasti ar nenot. galotni. **1.** *Tāds, kura vērtība (1) atbilst kā cita vērtībai; arī vērtīgs (1).* □ «Vai tie mani pūra palagi nav neko vērti, kas tev paliks?» Sakse 1, 102. Es esmu pret kokiem, Kas dažiem vien īpašums ērts, Pret ābelēm, kurās ik ābols ar naudu tiek svērts, Kur ziedam jau taujā, cik rudenī auglis būs vērts. Brīdaka 1, 21. Attīrīšanas iekārta tiešām ir uzmanības vērta! Tai ir noslēgtas darbības cikls: netīrais ūdens tiks attīrīts, un to atkal izmantos mašīnu mazgāšanai. Lauku Dzīve 90, 11, 15. // apst. nozīmē. *Tā, ka atmaksājas; tā, ka ir nozīmīgi, svarīgi.* □ Labība neko vairs nemaksāja, linus sēt pavisam nebij vērts. Upīts 4, 655. «Džims domā, ka šos maisus nav vērts lāpīt, ka žurkas un peles tikpat tos saēdīs.» Janovskis 1, 138. Šekspīrs: Labi, es neatsakos no cīņas! — Kendels: Vai vērts, Viljam, — sievietes dēļ? — Šekspīrs: Ir vērts, Kendel! Klauns grib cīnīties par savām cilvēka tiesībām! Zīverts 1, 104.

2. *Tāds, kura vērtība (2) atbilst kā cita vērtībai; arī vērtīgs (2).* □ Sandra: Saki — vai tu tomēr nenožēlo? Manis dēļ tu zaudēji labu dzīvokli, manis dēļ varbūt sabojāji savu karjeru . . Vai es esmu tā vērta? Gulbis 5, 138. Asju dancināja Smiltāju jaunekļi un vērtie vīri . . Hānbergs 1, 54.

○◇ Zelta vērts — *ļoti vērtīgs.* □ Mums katrs jauniegūts speciālists zelta vērts. . . Tu nāksi kā saukta. Avotiņa, Slisers 1, 226. . . tēva iemācītā vācu valoda — tā nu izrādījās zelta vērta! Vīksna 1, 114. ◇ (Plika) graša vērts sar. — *mazvērtīgs.* □ Viņš palūkojās sievā, viņš centās savā skatienā ielikt visu savu graša vērto neatkarību un gaidīja sievas acīs izlasīt naidu un nicinājumu . . Zigmonte 16, 25. Graša vērta . . ir tauta, kas pati vēršas pret sava gara un kultūras paudējiem . . Latv J 90, 48, 2. ◇ Nav ne plika (arī sarkana) graša (arī vērdiņa) vērts sar. — *saka par ko nevērtīgu.*

vērtslieta, -as, s. *Dārgs, vērtīgs priekšmets (parasti juvelierizstrādājums).* □ Brīvkundze: Es ieķīlāju Rudbāržu muižu, visas ģimenes vērtslietas, savu muižnieces godavārdu un nopirku «Kurzemi»! Kad kuģis pienāks, kavalier Kazanova, arī jūs saņemsit daļu no trakās peļņas! A Eglītis 1, 210. Parlaments pieņēma lēmumu izveidot . . vērtslietu fondu . . Lauku Avīze 90, 27, 2.

vērtspapīrs, -a, v. *Dokuments (piemēram, akcija, obligācija, vekselis, čeks), kurā ir izteiktas mantiskās, parasti saistību, tiesības un kuru nepieciešams uzrādīt, šīs tiesības realizējot.* Vārda v. Ordera v. Uzrādītāja v. □ Vienlaicīgi ar ražošanas līdzekļu un patēriņa preču tirgu tiek izvērsts vērtspapīru un valūtas tirgus. Zin M 90, 2, 6. . . fondu birža veica vērtspapīru operācijas . . Diena 91, 147, 1. Inspektors: Bet man gan ir zināms, ka profesoram pienāk kapitāla piedāvājumi līdz ar neaprobežotu uzticību — gan vērtspapīros, gan skaidrā naudā. Kāpēc? Zīverts 1, 401.

vērtssūtījums, -a, v. *Ierakstīts, apdrošināts pasta sūtījums.* □ Nav mazinājušies gadījumi, kad sakaru darbinieku vainas dēļ pazūd vai bojājas vērtssūtījumi. Cīņa 82, 248, 2.

vērtsvēstule, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Ierakstīta, apdrošināta vēstule.* □ . . laimējusī biļete jāpārsūta vērtsvēstulē . . Sports 68, 18, 4.

vērtszīme, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Dokuments, arī priekšmets (piemēram, naudas zīme, pastmarka), kas dod tiesības saņemt kādas vērtības vai apliecina nokārtotu maksājumu; vērtības zīme.* □ Izdeva bankas vērtszīmes no 5 līdz 50 centu nominālā. Cīņa 80, 137, 3.

vērums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v ē r t (1).* Durvju v. □ sal. Tā [prasme] ir paaudzes lielākā bagātība. Tā godināma vispirms, pieminot to tālo ļaužu vārdus, kas mūsu ausīm skan kā nosūbējušas vara saktas šķindējums, kā mātesmātes pūralādes vērums. Viese 4, 129.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v ē r t (2).* Diegu vērums šķieta zobos vietām sabiezināts, vietām retināts. PL Siev 78, 7, pielikumā. Virknē sakarināti, tur jau kūpinājās iepriekšējā vēruma zuši. Viņš tos aplūkoja, apgrozīja .. Vāczemnieks 5, 156.

vervelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; sar. *Neskaidri, parasti ātri, runāt.* □ Dreimanis atkal kaut ko kladzina aizmugurē. Dievs ij kārtīgas valodas nav iedevis, vervelē kā tītars, ātri un nesaprotami. Spāre 5, 438. Vienīgi nemiera pilni jaunieši vervelēdami klīda pa trotuāriem .. Vilks 5, 46. Kustinādams bālās lūpas, Tālivaldis dusmīgi vervelēja .. Es atkārtoti secināju, ka zēns makten piedzēries. Kļavis 2, 62. // trans. □ «Vai! Man kaut kas uzpilēja,» pēkšņi iespiedzas skuķis. — «Man ar, man ar!» vervelē puika. Cīņa 75, 209, 2.

vervelīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vervelīgi;** sar. *Neskaidrs, parasti ātrs (par runu).* □ Ar savu ātro, vervelīgo runu viņš atstāja gaisīga, pajukuša cilvēka iespaidu. Austriņš 2, 455.

verveļains, -ais; s. -a, -ā; apst. **verveļaini;** sar. *Nelīdzens; arī grumbains.* □ Neviens nezina, kad šis koks un kāds .. reiz pacēlās upes krastā, cik kupls verveļaino zaru kronis ieplētās debesīs. Sieviete 90, 2, 12. Tagad varēja redzēt, ka laiks ar vecāko vīru locekļiem bij izdarījis to pašu, ko viņš izdara ar koku zariem. Kā šie uz vecumu sagriežas un top verveļaini, tā arī vecāko vīru kājas bija līkas, izgrieztiem kauliem .. Virza 1, 74.

vervēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Pierunājot, pārliecinot, slēdzot līgumu, saistīt kādā organizācijā, grupējumā, karaspēkā u. tml.* V. sezonas strādniekus. V. streiklaužus. V. sev piekritējus. V. spiegus. □ Pagastā darbojās vairākas biedrības, kas cita ar citu sacentās, vervējot sev biedrus .. Gulbis 4, 67. Bez Pedrariasa atļaujas Zelta Kastīlijā neviens nedrīkstēja vervēt karavīrus un sūtīt kuģus okeānā. Lielais 2, 18. // *Ar šādiem paņēmieniem veidot (cilvēku grupu).* □ .. baltie, atsviesti uz upes kreiso krastu, drudžaini vervēja savā nelielā aizmugurē jaunus spēkus un gatavojās uzbrukumam. Kadiķis-Groznijs 1, 250. «Es te nevervēju karaspēku Jerikas mūru gāšanai, man vajadzīgi tikai trīs statisti.» Skujiņš 3, 13.

vērzeles, -ļu, vsk. vērzele, -es, s.; apv. *Slejas (aizjūgā).* □ Nu nokrita ilksis, zirgam noņēma vērzeles .. Brigadere 2, 379. Kumeliņš ar visām vērzelēm. ME IV, 569.

veselība, -as, s.; parasti vsk. *Organisma norišu un uzbūves īpašību kopums (cilvēkam), kas kādā pakāpē (parasti ilgākā laikposmā) nodrošina organisma funkcionēšanu.* Laba v. Stipra v. Slikta v. Vāja v. Iedragāta v. Veselības stāvoklis. Saudzēt veselību. Stiprināt veselību. Kaitēt veselībai. Veselības aizsardzība. Veselības (nostiprināšanas) grupa — *cilvēku grupa, kura izveidota īpašām fiziskās kultūras nodarbībām, kas paredzētas veselības uzlabošanai.* Dzelzs veselība — *ļoti stipra veselība.* □ Ārsts: Tavai veselībai atpūta lieti derēs. — Moriss: Liec tu manu veselību mierā! Man nav vairs vaļas nodarboties ar slimošanu. Zīverts 1, 146. .. Vaioletas plaušas būs atkal kārtībā, un viņa varēs atgriezties pie savām studijām, otām un hokeja. Dažas dienas pavasara saulē un svaigā gaisā varēja veselībai nākt vienīgi par labu. Janovskis 1, 140. .. no galvas līdz kājām nolūkoju šo padrukno vīru, kas šķita pati veselība. Birze 6, 67. pārn. .. māksla .. palīdz gādāt par .. tautas garīgo veselību. Čaklais 6, 187. Veselības grupu nodarbībās apgūst vingrošanas, sporta spēļu, vieglatlētikas elementus. PL Siev 76, 2, 21. ✧ Atdot veselību — *izārstēt.* ✧ Uz veselību! arī uz veselībām! — *saka, novēlot kādam labu veselību, arī laimi, veiksmi u. tml. (parasti, iedzerot alkoholisku dzērienu).* □ Uz veselībām, Stiķenīt! Priekā! Re, taisni vēl divi lucēni palikuši uzkodām. Belševica 1, 6. Gotlobs: Tas tikai ir pārsteigums! (Šķauda.) — Kungi: Uz veselībām! A Eglītis 1, 198. ✧ Būt (arī turēties) pie veselības — *būt veselam, arī saglabāt veselību.* □ Piekodināts tika ierasties ikvienam, kas ir pie veselības, tomēr rītausmā sevišķi daudz vīru pie pils nesanāca .. J Kalniņš 4, 79. «Vai Ķieķa tēvs pie veselības?» Nate interesējās. — «Jā — kāda nu viņam tā veselība .. .» Dziļums 1, 258. ✧ Seja (arī vaigi) (vai) plīst aiz veselības sar. — *saka par veselīgu, sārtu cilvēku.* □ Jaunekļa paplatā seja vai plīsa aiz veselības. Tumšie, pakausī cirtotie mati nosedza atlētisku kaklu. Birze 1, 157. Likās, ka viņam skropstu un uzacu nemaz nav, tik gaišas tās bija. Un kontrasts — sārti vaigi kā meitenei, kas vai plīst aiz veselības. Puriņš 2, 31. // *Šādu īpašību kopums (dzīvniekiem, augiem).* □ Ir svarīgi saglabāt dzīvnieku veselību .. Zv 74, 22, 20. Vislabākais no koka veselības viedokļa ir .. paņēmiens [kad mizā iegriež joslu potzara platumā], jo nepaliek brūce .. Sudrabs 1, 186.

veselīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **veselīgi.** *Tāds, kuram vienmēr vai parasti ir laba veselība, tāds, kura organisms nepakļaujas slimībām (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* V. bērns. □ Tas bij pazems, drukns, ļoti kustīgs, no izskata īsti veselīgs un spēcīgs vīrs .. Upīts 9, 589. Par trešo [meiteni] varēja teikt tos vārdus, kurus manā dzimtajā pusē vēl šodien lieto vecāki ļaudis, kad īsti jāraksturo veselīgas, jaunas sārtvaidzes, proti: piens un asinis. Kalndruva 5, 229. Sivēnu kopējas ir čaklas .. Viņu koptie lopi ir veselīgi, spirgti un labi barojas. Cīņa 60, 4, 1. // *Tāds, kurš ir fiziski labi attīstīts, arī tāds, kurā nav defektu,*

slimības procesu (par organismu, ķermeni, tā daļām). □ Šīs kājas nēsāja stipru, veselīgu lauku skaistules ķermeni. Zv 51, 11, 22. Viņš .. smējās pilnu muti, rādīdams savus baltos, veselīgos zobus .. Pasaules sp II, 92. Līvija ir nostājusies Meistara priekšā un rāda veselīgas, brūnas, bet krietni cietas plaukstas. Kaldupe 4, 137. // *Tāds, kurā izpaužas labai veselībai raksturīgās īpašības.* V. izskats. V. skaistums. Veselīgi sārti vaigi. □ .. [pleci] bija pārvilkti ar tikpat veselīgu šokolādes brūnumu kā slaikās rokas un seja. Lubējs 1, 80. // *Tāds, kas ir spēcīgs, labi attīstīts; tāds, kurā nav slimības procesu (par augiem, to daļām).* V. koks. Veselīgas lapas. □ «Lai aug. Viņa tāda veselīga. Lai aug, cik nu mirtei vietas vajag . .» Zigmonte 10, 410. Laikus iznīcina tripšus — vīrusa pārnēsātājus, iznīcina slimos augus. Stāda tikai veselīgus jaunstādus. Rupais, Kalniņa 1, 90. // *Tāds, kas labvēlīgi ietekmē veselību, tāds, kas ir noderīgs veselības uzlabošanai, nostiprināšanai, saglabāšanai (piemēram, par uzturvielām, vidi, darbībām).* Veselīga barība. V. gaiss. V. dzīvesveids. V. dienas režīms. Gulēt veselīgā miegā. □ .. dzērveņu ogas satur daudz citronskābes un C vitamīna, tāpēc sevišķi noderīgas veselīgu dzērienu pagatavošanai. Galenieks 2, 338. .. mēs ejam uz Māras ezeru. Tā ūdens ir rāvains, bet veselīgs pret kaulu slimībām. Sēlis 4a, 13. Mūsu zemē ir visas iespējas .. nodrošināt cilvēkiem veselīgu dzīves vidi .. Kronītis 2, 5. // pārn. *Mērķtiecīgs, labvēlīgi iedarbīgs, rosinošs (piemēram, par uzskatu, domu).* V. humors. □ Viņa nekad nav bijusi dekadentiska aktrise — tas ir pretdabiski aktrises vienkāršībai, viņas reālajai, veselīgajai dzīves uztverei. Dzene 3, 73. .. izraisījās sarunas par mākslu. Sarunās piedalījās visi. .. tika izteikti veselīgi un vērā ņemami spriedumi .. Bels 3, 21. Teikās netrūkst arī veselīgas ironijas .. Kar 90, 1, 171.

veselīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v e s e l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ .. lielāka ķermeņa masa un augums nebūt neliecina .. par veselīgumu. Ves 85, 6, 8. .. vienmērīgais [eglīšu] zarojums, skujotnes blīvums un zaļais veselīgums priecēja arī nespeciālista acis. Bels 6, 251. pārn. .. smieties par sevi ir māksla, bauda un gara veselīgums. Par sevi nesmejas garā vājie un neveselie. Vācietis 12, 181.

vesels, -ais; s. -a, -ā; apst. **veseli. 1.** *Tāds, kas nav slims, ievainots; tāds, kam ir laba veselība (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* V. bērns. Veseli teļi. Kļūt veselam. Justies veselam. Vesels kā rutks (arī kā ābols) — *pilnīgi vesels.* □ «Redziet, Arvīds ir pilnīgi vesels, rīt viņš izrakstās no slimnīcas . .» Purs 4, 346. Veselais cilvēks daudz nedomā par savu ķermeni, viņš nepazīst to, bet, tikko saslimst, ķermenis kļūst viņa ienaidnieks .. Mauriņa 2, 227. «Es nekad neslimoju, esmu vesels kā rutks!» Zigmonte 10, 301. ◇ Sveiks un vesels sar. — *saka, ja kāds laimīgi, bez zaudējumiem ir izkļuvis no bīstamas situācijas, nevēlamiem apstākļiem; saka, ja kāds ir pilnīgi vesels.* □ Vurma kungs: Arī mana sieva mani droši vien apraud kā mirušu, bet redziet — es te sēžu sveiks un vesels un runājos ar jums. Zīverts 2, 148. Reinis uzrakstīja trīs vēstules ar apmēram vienādu saturu. Viņš lūdza adresātu, lai tas aizietu pie Reiņa vecākiem un pastāstītu, ka viņu dēls ir sveiks un vesels .. Birze 3, 133. // *Tāds, kurā nav slimības procesu, ievainojumu, bojājumu (par organismu, ķermeni, tā daļām).* Veseli zobi. □ Kalps pamīņājās no klibās kājas uz veselo. Viņam laikam bija apnicis te stāvēt. Zigmonte 16, 145. «. . man, paldies Dievam, plaušas ir veselas. Kad mani pēc kādas negantas gripas izmeklēja ārsts, viņš teica: plaušas kā ērģeles.» Mauriņa 2, 191. Sandra: Kādus sapņus sapņojāt pirmo reizi jaunajā vietā? — Ilona (pastrupi): Nekādus. — Sandra: Tad jums ir veseli nervi. Gulbis 5, 178 ◇ Tikt cauri (arī izkulties, izsprukt) ar veselu ādu sar. — *laimīgi, bez zaudējumiem izkļūt no nevēlama stāvokļa.* // *Par augiem, to daļām.* Veseli stādi. Veseli ziedi. // nom. formā. *Lieto, novēlot ko labu; lieto, novēlot kādas darbības, rīcības labu izdošanos.* Staigā (arī dzīvo) vesels (arī laimīgs)! — *saka atvadoties.* □ Lauma: Ar labu nakti, jūs visi! — Zeltīte: Vesela! — Minna: Laimīga! Priede 4, 40. «Vai maluzvejniecību neveicina tas, ka kārotās zivis nevar iegūt likumīgā ceļā?» — «Kāpēc tad nevar? Nopērc licenci un zvejo vesels.» Lauku Avīze 90, 38, 8. «Ardievu, dēls, ardievu! nezin vai šai pasaulē vairs redzamies?! . . . staigā vesels! . . .» abi man nosauca paka]. Apsīšu J 3, 49. «Nu, tad dzīvo vesels un tiec labi drīz uz kājām!» Edgars saka, noliekdamies pār mani, lai atvadītos. Grīns 1, 222. ◇ Gaidi vesels! arī Gaidi (vien)! — *saka, ja nav uz ko cerēt.* // pārn. *Tāds, kas atbilst noteiktām (parasti domāšanas, izturēšanās) normām (par psihisku stāvokli, psihes, rakstura, personības īpašībām).* □ Līdz šim Maldups vienmēr bija rīkojies tā, kā to prasīja veselais saprāts. Meldere 1, 81. Valdis: No cilvēka veselā prāta jums tik maz pāri palicis, ka par jūsu inteliģenci vairs nevar šaubīties. Zīverts 1, 216. Nikerbokere: Un ir veca patiesība, ka tikai veselā miesā var mājot vesels gars. Zīverts 1, 166.

2. *Tāds, kas nav dalīts atsevišķās daļās, gabalos; arī tāds, kura uzbūvē nav dalījuma atsevišķās vienībās.* □ Medījumu [odzes], kā jau visas indīgās čūskas, vispirms nogalina ar indīgu kodienu, pēc tam aprij veselu. Kļava 3, 23. .. veselā veidā vāra lielas zivis, lai pagatavotu dažādus banketu ēdienus. Ēd gat 179. Veselo lapu plātnei nav daivu un izgriezumu .. Veselas lapas ir daudziem mūsu kokiem un lakstaugiem, piemēram, bērziem, liepām, ābelēm, ceļtekām .. Biol r 70. // *Tāds, kas pastāv, ir saglabājies neskarts, nebojāts.* □ .. zem pērnām lapām viens otrs vesels rieksts .. Brigadere 2, 40. Apakšējā stūrī lapas gan bija salipušas, bet, saudzīgi verot, izdevās tās atdalīt veselas. Birze 3, 8. .. izdevās sameklēt kādu būdu, kurai vēl veseli visi logi un durvis .. Grīns 1, 352.

3. savienojumos «vienots vesels», «viens vesels»; lietv. nozīmē. *Noteikta (cieši savstarpēji saistītu sastāvdaļu, elementu) sistēma, kopa, grupa; veselums (1).* □ Priekšmetu formu un krāsu mākslinieks vienmēr uzskatījis par vienotu veselu.. Nodieva 1, 103. Dārza skaistums bija salējies vienā veselā ar šo neizsakāmi glezno kalnu panorāmu.. Grīva 12, 35. Treneris un sportists — viens vesels, kura galvenais mērķis ir augstu sportisko rezultātu sasniegšana. Sports 81, 162, 2. Katram ir tādi brīži, Kad liekas, viņš sabirs un putekļos putēs, Bet nav cilvēka, kam nav bijis brīža, Kad viņš viens vesels sevī nebūtu juties. Ziedonis 4, 9.

4. *Tāds, kas pēc apjoma, sastāva u. tml. atbilst lielam daudzumam, arī priekšstatiem (par kā lielu kopumu).* V. vezums malkas. V. klēpis ziedu. Vesela kaudze (arī nasta, kalns, lauza) — *liels (kā) daudzums.* □ Pie tranšejas sapulcējies vesels bars vīru. Krūmiņš 1, 77. Kartupeļu laiks tāds, ka labāku vēlēties būtu grēks. Arī raža nav peļama — aiz mašīnas paliek vesels birums lielu bumbuļu, spēj tikai lasīt. Pasaules sp I, 246. Mārtiņš grib protestēt. Bet vesela vārdu plūsma saspriežas, viņš nevar parunāt. Upīts 6, 139. «Tad es sāku jums atbildēt. Man tik grūti bija rakstīt. Bet vēlāk — nekas. Es jums aizsūtīju veselu kaudzi vēstuļu.» Vilks 5, 19. ..Dārte pārnesa veselu nastu ziedošu ievu zaru un citādu meiju un sanesa visu iekšā. Birznieks-Upītis 6, 52. Uz galda gozējas mīksti, brūni pīrāgi. Vesels kalns pīrāgu. Avotiņa 3, 9. // *Tāds, kura skaitliskā vērtība pilnīgi atbilst attiecīgās mērvienības, vērtības mēra u. tml. skaitliskajai vērtībai.* V. kilograms konfekšu. Gaidīt veselu stundu. Samaksāt veselus dīvus rubļus. □ Ar Liepu Jāni mēs bijām nosēdējuši kopā vienā klasē jau veselu gadu.. J Kalniņš 10, 358. Veseliem cēlieniem, pa jūru dzīvodams, viņš kārtīga ēdiena neredzēja. Janovskis 1, 147. ..kapteinis Ilziņš guļ saviem kareivjiem blakus, veselu četru ložu ievainots. Grīns 1, 428. // pārn. *Ļoti ietekmīgs, nozīmīgs (parasti pēc vēriena, apjoma) — par parādībām sabiedrībā.* □ ..viņš nevarēja novērst sajūsmīgās acis no jaunā, skaistā aramā rīka, kas spēja izdarīt veselu apvērsumu Brīviņu saimniecībā. Upīts 4, 210. Kaut ko tādu par pulksteņiem Krists dzirdēja pirmo reizi, un viņš sāka saprast, ka te runā par veselu zinātni. A Grigulis 9, 118. Pats vērtīgākais, ko dzejnieks devis saviem mazajiem draugiem, ir dzejoļu krājumiņi — tā ir veselā dzejas pasaule jaunajiem lasītājiem. J Kalniņš 5, 106.

○ Vesels skaitlis mat. — *Skaitlis, kas nav izteikts daļskaitļa veidā.* □ Dalot skaitītāju ar saucēju, neīstās daļas var izteikt kā veselu skaitli vai kā vesela skaitļa un īstās daļas summu.. Mat 59. Vesela nots mūz. — *nots, kas apzīmē relatīvi visilgāko skaņu.* □ Relatīvi vislielākajam skaņas ilgumam atbilst vesela nots.., visas pārējās notis ir veselas nots daļas. Krasiņska, Utkins 1, 56.

veselums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Noteikta (cieši savstarpēji saistītu sastāvdaļu, elementu) sistēma, kopa, grupa.* □ Toreiz viss bija zināms, prāts ar vienādu jūsmu sanēja līdzi gaisam, ūdenim, zemei — visai ar dienišķo eksistenci vienā veselumā saaustai videi.. Pasaules sp I, 255. ..romānā Dziesmu dzimta veido noteiktu veselumu ar savām tradīcijām savstarpējās attieksmēs, ar savu dzīves ritmu. J Kalniņš 1, 391. Nacionālā prizma formē mākslas darbu kā vienotu veselumu, atklājoties gan tā saturā, gan formā. Hor 90, 3, 14. Manā ticībā ir mazāk ārējo rituālu. Tas vairāk ir pasaules uzskats, kas visu pasauli savieno tādā ļoti saprotamā veselumā.. Lauku Avīze 90, 34, 12. sal. Vairāk atsevišķu detaļu atmiņa nav saglabājusi. Izrāde palika manī visa, kā nedalāms veselums, kā aizkustinoša, brīnumaina parādība. Kalndruva 12, 57.

2. *Vispārināta īpašība* → *v e s e l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Vija [pēc kritiena] uzmanīgi ceļas, it kā pārbaudīdama savu locekļu veselumu.. Artmane 134.

3. *Vispārināta īpašība* → *v e s e l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Es jutu akmens veselumu. Tas stāvēja liels un stiprs lauka malā.. Ziedonis 17, 40.

veseļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.: retl. *Ārstēt.* □ Visa minerālūdeņu naminā izveidošanai esot iztērēti sešdesmit trīs tūkstoši rubļu. Un tas viss tikai tādēļ, lai glāze minerālūdens.. garšotu labāk. Lai ūdens vairāk ārstētu. Lai vide veseļotu. Lauku Dzīve 79, 2, 9.

veseļoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Pakāpeniski atgūt labu veselības stāvokli; pakāpeniski kļūt veselam vai veselākam.* □ Viņš [mobilizējamais] gan slimu nervu dēļ bija atlaists uz vienu gadu veseļoties.. Strāls 2, 213. Sandra: Veseļojieties un... Kad jums jāiet darbā? — Alberts: Es vairs darbā neiešu. Kad beigsies slimības atvaļinājums, palikšu tikai uz pensiju. Gulbis 5, 151.

veseris, -ra, v. **1.** *Smags, parasti liels, āmurs.* Kalēja v. Akmeņkaļa v. Rokas v. □ sal. Viņa [boksera] rokas strādāja kā divi veseri.. Ērgle 4, 51. pārn. Aizdod man pērkona varenos veserus, Kas tev pusnaktī palodzi skalda. Kaldupe 11, 95. // *Darbmašīna, kuras darbības pamatā ir kustīgas krītošās daļas enerģijas pārvēršana deformācijas darbā; šādas darbmašīnas krītošā daļa.* Mehāniskais v. Tvaika v. Pneimatiskais v. Hidrauliskais v. □ Viņpus upes Priekšpilsētas krastā klaudzināja pāļdzinis. Milzīgs, ar tērauda stīpām apkalts veseris pazibēja saulē un strauji krita lejup kā varena dūre. Vāczemnieks 4, 229.

2. *Sporta rīks mešanai tālumā — metāla lode, ko tērauda trose savieno ar metāla rokturi.* Vesera mešana — *šāda sporta rīka raidīšana pa gaisu, lai sasniegtu kādu attālumu.* Vesera metējs — *sportists, kas specializējies vesera mešanā.* □ Veseris bija zvērīgs ierocis. Daudz patvaļīgāks par disku, jo cīkstonim pirms metiena reibīgā ātrumā jāapsviežas ap savu asi nevis vienu vien, bet veselas trīs reizes.. A Eglītis 2, 64. ..puisis pats arī ir aktīvs sportists, ..apguvis tādu tehniski sa-

režģītu vieglatlētikas disciplīnu kā vesera mešana. Liesma 76, 2, 3.

vēsināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vēss (1) vai vēsāks.* □ «Nevēsini telpas!» viņu sasniedza jauns aizrādījums. Laukā valdīja tik silts un rēns laiks, ka šāda piezīme šķita gluži nevietā. Ezera 9, 98. .. spiedkatls darbojoties vēsina pagraba telpu, kas ir sevišķi svarīgi karstās vasaras dienās. Lauku Dzīve 80, 2, 27. Andrejs apstaigāja mājas, laukus, vēsināja kailu galvu maigā gaisā. Veselis 1, 157. pārn. Mašīna drāzās lielā ātrumā. Salta gaisa strāva viļņoja [cilvēka] sejā un vēsināja uztrauktās domas .. Berģis 1, 107.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vēss (3) vai vēsāks.*

vēsināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; pareti. **1.** *Refl.* → *vēsināt (1); tikt vēsinātam.* □ Deģa meita sēdēja un vēsinājās ar baltu drāniņu, arī viņa bija milzīgi sadancojusies. Zigmonte 16, 281. Aita piesieta ēnā zem kokiem, tekuļi vēsinās malkas šķūnīša sienmalē .. Caune 4, 59. Nogājām ar Edgaru līdz jūras malai, kur vēsinājās alus pudeles. Puriņš 1, 209.

2. *Refl.* → *vēsināt (2); tikt vēsinātam.*

vēsma, -as, s. **1.** *Lēna gaisa plūsma; arī lēns vējš.* □ No dienvidu sasilušajām namu sienām plūst silta vēsma. Mauliņš 4, 140. .. vējš .. ir silts kā dūnas un maigs kā samts. Tas ir tikai vēsma. Brigadere 2, 300. .. ziedošajos kokos varēja dzirdēt bites, un vēsma, kas šad tad pārskrēja, atkal nobēra zemē sauju baltu ziedpārslu .. Zigmonte 8, 72. // *Smarža, kas izplatās kādā vidē, parasti vienlaikus ar šādu gaisa plūsmu, vēju.* □ Rudzu druvu un āboliņu lauku vēsma viņu mazliet atveldzina. Ādamsons 2, 215.

2. *Pazīme, parasti jauna (piemēram, parādībai, norisei), kas ir samērā vāji izteikta.* Jaunās modes vēsmas. □ Jaunas vēsmas vērojamas arī jaunās paaudzes tekstilmākslinieku .. darbos. Viņu devums liecina par dziļāku ieskatīšanos vecmāmiņu krāsu salikumos un rakstu ritmos. Tēl M 84, 26. Tieši viņš [skolotājs] ienes klasē .. šodienas vēsmas. Dripe 4, 247. Vēl viena jauna vēsma — beidzot tiek domāts par to, lai ar lieljaudas tehniku nesablietētu augsni. Cīņa 90, 96, 4.

vēsmojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *vēsmot (1).* □ .. Un pieri man dzestrina vēsmojums rēns. Sudrabkalns 12, 107.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *vēsmot (2).* □ Viņai patika īsie brīži pie apmeklētājiem aptiekā, te tomēr bija citas dzīves vēsmojums, kaut to atnesa tikai sīka lauku večiņa, kura nekādi nemācēja pateikt, kas viņai īsti kait .. Zigmonte 12, 290.

vēsmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Izplatīties kādā vidē, parasti vienlaikus ar lēnu gaisa plūsmu, lēnu vēju (parasti par smaržu); būt lēnam (par vēju).* □ Un no oļu apskautām dobēm vēsmo naktsvijoļu smarža. Selga 1, 19. Pasaulē vēsmoja briestošo ceriņu pumpuru rūgtenā dvesma. Puriņš 1, 156. Durvis pēc ārsta aiziešanas palikušas neaizdarītas, pa tām vēsmo rasainā dārza valgums un smaržas. Bendrupe 1, 209. .. ziemas naktī, kad viss dzīvais ir pierimis un sastindzis kluss, kad ne vēsmiņa nevēsmo, .. Dāvis Tīrums piemin Latviju. Kar 91, 5/6, 53. pārn. Vēl nejūt plaukstošo liepu un bērzu reibinošās smaržas, bet gaisā vēsmo tāds spirgtums un vieglums, ka gluži instinktīvi sāk nojaust dzīvības tuvumu. Goba 1, 46. // *Smaržot.* □ .. gaiss vēsmoja pēc svaiguma un jūras aļģēm .. Ezera 15, 129.

2. *Būt, parasti vāji, uztveramam (piemēram, par parādību, norisi).*

vēss, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēsi.** **1.** *Tāds, kam ir mēreni zema temperatūra.* V. jūras vējš. Vēsa rasa. Dzert vēsu pienu. □ .. viņas brūnā, līdz plecam atsegtā roka kļuvusi vēsa un mikla kā tikko no ūdens izvilkta zivs. Pasaules sp II, 417. Gaiss ir drēgns un vēss, viņš liek nodrebināties ādai un zem tās ciešāk savilkties muskuļiem. Grīns 1, 99. Mēs darījām visu, ko vien zinājām un pratām: mainījām vāzē te siltāku, te vēsāku ūdeni, likām pie ūdens piramidonu un cukuru, tinām katru ziedu atsevišķā papīrā. Skujiņš 5, 42. // *Tāds (laiks, laikposms), kad ir mēreni zema temperatūra.* V. pavasaris. V. rīts. Vēsa vasaras diena. □ Septembris atnāca vēss un lietains .. Lubējs 1, 97. Nakts bij skaidra un vēsa. Upīts 4, 245. Anna: Nē, vakars ir vēss, un tūlīt var sākt līt. Jūs nevarat gaidīt uz ielas! Zīverts 2, 267. // *Tāds, kur ir mēreni zema temperatūra (par telpu, vietu, vidi); tāds, kur klimatiskajiem apstākļiem ir raksturīga mēreni zema temperatūra (par teritoriju).* Vēss klimats — *klimats, kam ir raksturīga mēreni zema gada vidējā temperatūra.* □ Dienas bija karstas. Māte brīžam nesa no akas ūdeni un aplaistīja grīdu, lai istaba būtu vēsāka .. Jaunsudrabiņš 7, 62. .. ja citronus iegremdē dzeramās sodas šķīdumā un pēc tam nenoslaucītus nožāvē, vēsā vietā tie saglabājas vairākus mēnešus. Zin T 90, 2, 17. Vēsā klimatā, kā, piemēram, mūsu republikā un vēl tālāk ziemeļos, persikus audzē parasti augu mājās .. Galenieks 2, 237. // *Parasti savienojumā ar «būt», «tikt», «tapt», «kļūt» u. tml. formām apzīmē tādu stāvokli, kas saistīts ar mēreni zemu temperatūru.* □ Cik manā istabiņā ir vēsi, Cik salti viņā un drūmi .. K Skalbe 2, 51. Mazajā zālē bija vēsi un mājīgi. Lapsa 7, 61. Un uzreiz kļuva vēsi, un vienā kostīmiņā Skaidrīte salīgi nodrebēja no spējā aukstuma. Ezera 14, 89.

2. *Saistīts ar mēreni zemas ķermeņa temperatūras sajūtu; saistīts ar psihiska stāvokļa izraisītu mēreni zemas ķermeņa temperatūras sajūtu.* □ Pār muguru skrien vēsas tirpas. Pēkšņi jūtu, ka man kāds nejauki kniebj stilbos, un es bļaudams metos ārā no ūdens. Ērgle 1, 327. Janīnas ķermenim pārskrēja vēsa trīsa, iedomājoties, ka istabā drīz ienāks nāve. Spāre 1, 114. // apst. *Parasti savienojumā ar «būt», «tikt», «tapt», «kļūt» u. tml. formām apzīmē tādu organisma stāvokli, kas saistīts ar mēreni zemas temperatūras sajūtu.* □ Braucēju bija

maz, mēs vienīgie atradāmies uz klāja. Zintrai kļuva vēsi, un viņa piesēdās man tuvāk. Lukjanskis 1, 112. Mazā princese Ilzīte, kurai bij vēsi pils aukstās, krēslainās istabās, klusiņām zagās iekšā ķēķī.. K Skalbe 1, 90. Man kājām paliek tīri vēsi. Par daudz ilgi esmu stāvējusi. Jaunsudrabiņš 7, 157. // *Tāds, kas rada mērena vides auksluma sajūtu (par krāsām).* □ Egļu tumšais, svinīgais zaļums mijās ar priežu vēsāko, mazliet pelēcīgo zaļumu.. Kaldupe 13, 176. Saulainu telpu var krāsot arī vēsākā, atturīgākā tonī, piemēram, zilganzaļu. Mājtur 411. Silto krāsu palete (sarkanie, oranžie, dzeltenie) un šo krāsu dažādi atvasinājumi telpu optiski samazina, turpretī vēsie toņi (zilganzaļie, zilgani violetie) telpu it kā paplašina. Sk Ģ 81, 5, 36.

3. *Tāds, kas apvalda, strauji un atklāti nepauž savas jūtas, domas; arī noslēgts, mazrunīgs, atturīgs.* □ Cik pirmā [jaunava] bija ugunīga, vētraina un kustīga kā ūdenszāle, tik otra vēsa, atturīga.. Zeiboltu J IV, 159. Parasti viņš bija visās viņas vajadzībās un lūgumos ļoti atsaucīgs, bet šoreiz tāds — atturīgs, likās pat vēss un aizbildinājās ar to, ka nejūtoties īsti vesels.. Dorbe 3, 264. «Vai tad tu nepazini — tas.. bija Viesturs Ziediņš, šejienes lauva. Meitenes pēc šī gluži trakas, bet viņš spēlē vēso — tā ar visām un ne ar vienu.» Pasaules sp II, 310. Jo ilgāk viņa strādāja, jo vēsāka un racionālāka tapa. Skopa vārdos, barga pavēlēs. Mauriņa 2, 124. pārn. Tā [Berlīne] Žanim pēc Parīzes omulības šķita pārāk vēsa, atturīga. Katlape, Ceplītis 1, 61. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* V. smaids. Vēsa balss. Vēsas acis. Vēsa atturība. Vēsi vārdi. Vēsi sagaidīt paziņu. □ Ovālajā sejā.. jaušama pašpārliecība un pat valdonība, tēraudpelēkajās acīs vēss, atturīgs skatiens. Talcis 9, 349. Stundas viņš vadīja ierēdnieciski vēsā mierā, ne pats iesildams, ne klasi iesildīdams. Kalndruva 12, 111. Kad sirdis vēsi klusē, Tad akmens atbild man. K Skalbe 2, 163.

○ Ar vēsu (arī aukstu) prātu — *mierīgi, aukstasinīgi, nepakļaujoties jūtām.* □ Vīri sēž siltajā kubrikā, ievelk pa dūmam un spriež, ka tik negantā laikā īstam zvejniekam jābūt ar vēsu prātu un siltu kažoku. Līvs 1, 13. Vija reti kad uztraucās, viņa prata būt izlīdzināti mierīga, harmoniska, tā sakot, ar vēsu prātu. Artmane 22. Vēss saprāts — *saprāts, kas ir saistīts ar nepakļaušanos jūtām, psihisku līdzsvarotību, aukstasinību.* ◇ Vēsa galva — *saka, ja cilvēks ir prātīgs, apdomīgs; arī saprātīgums, apdomība.* □ Anna: Sakiet — vai šodien jūs daudz esat dzēris? — Pliksals: Nē. Nemaz! Tagad man vajadzīga vēsa galva. Zīverts 2, 269.

vest, vedu, ved, ved, pag. vedu. **1.** trans. *Pārvietot (ko) ar transportlīdzekli.* V. kūdru. V. malku. V. graudus uz dzirnavām. □ Nākamajā dienā veda sienu tuvējā pļavas šķūnī ar trim zirgiem. Birznieks-Upītis VI, 124. Piecas slaucamās govis smagiem tesmeņiem, Kalviciene jau tagad veda sviestu uz Klidziņas tirgu. Upīts 4, 700. Jā, mēs braucām ar zirgu, un tas bija neparasti, jo zirgs nekad mūsu mājās tāpēc vien netika jūgts, lai vestu tikai cilvēkus.. J Kalniņš 10, 193. // *Pārvietot (ko) — par transportlīdzekļiem.* □ Vienmuļi klabēdami, pārpildītie bēgļu vagoni veda uz Petrogradu Jaunā Rīgas teātra aktierus. Dzene 3, 76. Gar pusaklo namu sienām.. lodā krāsainas mašīnu vaboles, vezdamas cilvēkus projām, laukā no vasaras speltes. Pasaules sp II, 419.

2. trans. *Pārvietojoties, parasti ejot, likt (cilvēkam) sekot, virzīties līdzi.* V. bērnus pastaigāties. V. viesus istabā. Baru vest — *pļaujot virzīties citiem pļāvējiem pa priekšu.* □ «Atceries, kā tu pirmo reizi vedi mani rādīt jūru? Kā tu bridi ūdenī un vilki mani līdzi?» Jansons 3, 6. Māmiņas nav. Nav, kas mazo Valtu ņemtu pie rokas, vestu saulainos izcirtumos zemeņu palasīt vai upmalas lazdās pariekstot. Delle 2, 10. Ēriks saņēma Nates roku ciešāk un veda pār pagalmu. Dziļums 1, 87. pārn. Mēs iejukām cilvēku straumē, tā mūs strauji ierāva sevī un veda līdz. Lukjanskis 1, 102. // *Pārvietojoties, parasti ejot, panākt, ka (dzīvnieks, parasti pavadā, valgā) seko, virzās līdzi.* V. suni siksnā. V. zirgu pavadā. V. zirgu pie kalēja. □ ..mēs vedām Raibaļu taisni pa purvu. Māte gāja pa priekšu, turēdama govi pie valga, bet man bija tā jādzen. Paegle 4, 320. Droši vien, ja man būtu kāds aprūpējams kaķis vai pastaigā vedams suns, man tas drīz vien būtu apnicis.. Zigmonte 18, 47. Es savam kumeļam Mūžam pāri nedarīju: Krāvu mazu vezumiņu, Pret kalniņu rokā vedu. DV 422. // *Virzīt (transportlīdzekli, parasti kuģi, laivu), braucot (ar to).* □ Vīranauda tikai ļoti vēlas kādreiz tomēr kļūt tāds kā viņi [kapteiņi] un arī vest kuģi caur jūras vārtiem... Zigmonte 2, 81. // *Virzīt (transportlīdzekli), parasti, velkot, arī stumjot (to) — par transportlīdzekļiem.* □ Tagad vairums velkoņu divu lielaivu vietā ved četras, daži — pat sešas. Zv 76, 12, 13. Ostas velkoņi lēni ved pa Daugavu lielo okeāna laineri. Rīgas B 73, 176, 1. // pārn. *Sekmēt (kā, kāda) gaitu, virzību.* □ Visapkārt bija dziļa tumsa, un Ilzīti veda uz priekšu vienīgi nojauta, labā apkārtnes pazīšana.. Niedre 6, 283.

3. trans.; folkl. *Precēt (sievu).* □ Es pazinu to meitiņu, Ko vedīs šoruden: Ne tā dzied, ne runā, Bēdiņās vien staigā. DV 1101.

4. trans.; mil. *Veikt (militāras operācijas); veicot militāras operācijas, vadīt (karaspēku, tā vienības, apakšvienības).* V. rotu kaujā. □ Kad viņš [virsaitis] stāstīja angļiem, ka aizvien vedis taisnīgus karus, ka nekad neesot uzbrucis kaimiņiem pirmais, Livingstons mēģināja oponēt — tā jau sakot ikviens virsaitis. Lielais 5, 67. Lielais kursis vedīs karaspēku triecienā. Viņš pirmais uzlēks uz ienaidnieka cietokšņa sienas. Bels 7, 136. ..divpadsmit virsnieki veduši savus strēlniekus kaujā.. Grīns 1, 312.

5. parasti 3. pers.; intrans. *Būt izveidotam, atrasties noteiktā virzienā (par ceļiem, ielām*

u. tml.); būt virzītam (uz kurieni) — par maršrutu, trasi u. tml.). Šoseja ved uz Rīgu. Iela ved uz Daugavu. Pāri upei ved tilts. Pēdas ved uz meža pusi. □ No šosejas veda zemes ceļš uz upes pusi .. Purs 10, 114. .. atcerējos taku, kas starp kāpu joslu un apbūves gabaliem taisnā ceļā veda uz mūsmājām. Skujiņš 13, 230. Parastais mūsu maršruts veda gar Lielupi līdz tās ietekai. Saulītis 13, 22. .. Imantas iedzīvotāji jau paguvuši pierast pie tramvaja maršruta, kura trase ved pāri jaunajam satiksmes pārvadam Jūrmalas gatves galā. Rīgas B 85, 1, 1. // *Būt tādam, pa ko var nokļūt (kur) — par durvīm, kāpnēm u. tml.* Pakāpieni ved uz upi. □ Uz abām pusēm veda daudzas durvis. Skujiņš 7, 126. No pagalma mazi vārtiņi veda dārzā, kas jau kuploja maija pirmajā zaļumā. A Grigulis 13, 101. Kāpnes, kas ved lejā no zēnu guļamistabas, aiziet tālāk uz pagrabu. Gulbis 3, 79. Plats, it kā kāpšanai no pašas dabas radīts akmens veda klēts priekšā .. Virza 1, 27.

6. trans. *Ietekmēt (kādu, ko) tā, ka (tam) rodas vērstība (piemēram, darboties, attīstīties, sasniegt kādu mērķi); panākt, būt par cēloni, ka (kas) attīstās, īstenojas, pārveidojas līdz kādai pakāpei, kādam stāvoklim.* □ .. slāpdams pats pēc zinātniskas izglītības, kā viņš sacīja, un «gribēdams vest savus tautiešus pie gaismas», devies uz augstskolu, lai iegūtu lielāku izglītību. A Deglavs 1, 327. Būtiskais, bez kā nevar būt dzejas, ir dinamisks pārdzīvojums, kas ved apziņu uz savas attieksmes noskaidrošanu pret īstenības parādībām. Lit M 72, 12, 5. «Es vedīšu viņa nodomus galā — izrakšu Doles kanālu, aizdambēšu Daugavu un uzstādīšu vēja dzinējus visās Latvijas mājās.» Veselis 1, 264. // intrans. □ Darbs ceļ dzīvi. Darbs ved pie panākumiem .. JA Jansons 1, 18. .. savrupība bieži ved pie pārsteidzīgiem lēmumiem .. Vēstis 79, 6, 37. // pareti. *Vadīt (piemēram, saimniecību, pasākumu).* □ Pēdējos gados gan viss bija pārmainījies, jo pēc tēva nāves mājās bija palikusi par Izīdu vecāka māsa viena pati un nespēja vairs vest lielu saimniecību .. Veselis 1, 91. // nevēl. *Sistemātiski kārtot (dokumentus), veikt (ar dokumentiem saistītas darbības).* V. sarakstus. V. rēķinus.

○ Vest sarunas — *starptautiskajās attiecībās — organizēt, veikt domu apmaiņu (ar kādas valsts pārstāvjiem) nolūkā panākt vienošanos.* □ Sakari starp karojošo pušu armijām tiek pieļauti tikai izņēmuma gadījumos un tikai ar augstākās pavēlniecības ziņu (piemēram, sarunas par lokālu pamieru kādā frontes sektorā, par ielenkta garnizona padošanos). Šīs sarunas ved sevišķi pilnvarotie, kurus starptautiskajās tiesībās dēvē par parlamentāriem .. Fogels, Grīnbergs 1, 204. Vest lietu (arī prāvu) jur. — *aizstāvēt vai pārstāvēt kādu personu tiesu lietās.* □ «.. kad man iznāks tiesāšanās ar mītniekiem, tu man tās prāvas vedīsi. Svešie advokāti cita nezin kā dīrāt cilvēku.» Upīts 9, 89. Vest sievu mājā (arī mājās, retāk sētā) — *precēties (par vīrieti).* □ .. krodzinieks sen bija apņēmies vest sievu mājā, bet tāpat vien ar to nevaļu laiks aizskrēja. Austriņš 1, 306. «.. pārnācis no dienesta, arī Ulvis vedīs sievu mājās,» pārliecināti saka tēvs. Sk Ģ 90, 6, 1. Tādu meitu gan Usma ir ar mieru tūlīt vest par sievu savā sētā. Zunde 1, 36. Vest bumbu sar. — *vadīt bumbu.* □ «Viņš saņem bumbu uz centra līnijas un ved uz pretinieka vārtiem.» Vilks 1, 147. Vest (arī saukt) tiesas priekšā novec. — *likt ierasties tiesā, lai liecinātu, tiktu tiesāts.* Vest sakarā (ar ko) nevēl. — *saistīt (parasti domās).* □ Jolanta: Es pētu Vidusamerikas kultūras izcelšanos. Vedot sakarā ar Ēģiptes senkultūru. Pēc maniem pētījumiem, Vidusamerikas kultūra ir vecās pasaules kultūras atblāzmojums. A Eglītis 1, 367. ◇ Vest pie prāta — *panākt, būt par cēloni, ka (kāds) kļūst saprātīgāks.* □ .. Narinjans, kam galva pilna daudz svarīgāku darīšanu, pacietīgi un mierīgi lūko vest puisi pie prāta .. Zv 73, 21, 20. Tētiņš: Nupat jūs gribējāt pateikt, kur atrodas dokuments. Man prieks, ka Mimozas jaunkundze jūs tik drīz vedusi pie prāta. Viņa strādā teicami, vai ne? — Nupats: Nav vārdam vietas. Zīverts 2, 439. ◇ Vest ap stūri sar. — *mānīt, krāpt.* □ Leļa: Mūs, darba cilvēkus, nedomā ap stūri vest! Putniņš 1, 79. ◇ Vest pie altāra novec. — *apprecēt.* □ «Neklājas jau arī slavenā Spijēna dēlam novārtā liktu meitu vest pie altāra.» Blaumanis 6, 120.

vestāliene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vestas (mājas pavarda dievietes) kulta priesteriene (senajā Romā).* □ Uguni cilvēkiem atnesa vīrietis (grieķiem Prometejs ..), bet uguns sargātājas ir sievietes — vestālienes, vaidelotes .. Mauriņa 1, 110.

veste, -es, dsk. ģen. -stu, s. *Parasti zem žaketes valkājams vīriešu apģērba gabals, kas sedz ķermeņa augšdaļu aptuveni krūšu kurvja joslā un kam nav apkakles un piedurkņu; šādas formas apģērba gabals sievietēm.* Ādas v. Tamborēta v. □ Pāri melnajai vestei stiepās pulksteņa ķēdīte, smalka un balta sudraba vītne. Bels 4, 49. Pretī iznāk smīnīgs sulainis, apaļu vēderiņu un rūsganu vaigu bārdu. Viņš tērpies garās, baltās zeķēs un zīda vestē. M Zariņš 4, 131. Te bija redzami arī tērpi ar izšuvumiem .. un šauras tīklauduma vestes, kuras valkā virs apgleznotām kleitām. Zv 84, 14, 25. ◇ (Pie)spiest pie vestes vienk. — *cieši (ap)skaut.* □ .. man vajadzēja ciešāk piespiest Rasmu pie vestes. Bet atzīšana jau vienmēr nāk ar nokavēšanos. Zigmonte 17, 121. // *Pēc formas šādam apģērba gabalam līdzīgs veidojums, ko nēsā aizsardzības nolūkos.* □ Abi .. vīri turpina peldēt, jo viņi ir jūrnieki, viņiem ir glābšanas vestes un jūra ir viņu stihija. Jansons 5, 115. Tikko glābšanas laiva piestāj tralera bortam, tanī iekāpj seši korķa vestēs tērpušies franču jūrnieki. Grīva 8, 113. Četras vai piecas tobrīd stāvošās ķēdes sagrīļojās un sāka atkāpties, rezervē stāvošie miliči metās palīgā .. Situācija kļuva kritiska, un šajā brīdī .. izskrēja kādi 30 vīri bruņu vestēs un melnās beretēs, ar metāla vairogiem un gumijas stekiem .. Lit M 90, 19, 2.

vesterns, -a, v. *Piedzīvojumu filmas žanrs, kurš izveidojās Ziemeļamerikas rietumu štatos 19. gadsimta beigās un kurā sākotnēji tēlota kovboju dzīve; šāda žanra filma.* □ Literārais scenārijs mums, inscenētājiem, likās interesants. Mēs tajā redzējām dinamisku politisku vesternu .. Kin 81, 82. Arī vesternā .. sastopamas noteiktas nemainīgas struktūras, bez kurām šis žanrs pārstāj eksistēt. Lit M 80, 13, 11. sal. Kad piebraucam pie kluba «Vecrīga», tur iet vaļā kautiņš kā Rietumu vesternos. Diena 93, 4, 4.

vestibils, -a, v. **1.** *Plaša priekštelpa (parasti sabiedriskajās celtnēs).* □ Kā administratīvajās vai sabiedriskajās iestādēs parasts, vestibils ir pirmā telpa, kas sagaida apmeklētāju. Māksla 73, 4, 26. Bernards: Vakarā es stāvēju Nacionālās operas vestibilā un gaidīju. Tu — neatnāci. A Eglītis 1, 347.

2. anat. *Priekšējais dobums (organismā) kādā dobumu sistēmā.* □ Iekšējās auss dobums arī atrodas deniņu kaulā. Šim kaula dobumam ir sarežģīta labirinta forma, un tam izšķir trīs daļas: gliemezi, trīs pusloka kanālus un priekštelpu (vestibilu), kas atrodas starp gliemezi un pusloka kanāliem. Biol r 293.

vestibulārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vestibulāri;** anat. *Saistīts ar līdzsvara orgānu, tam raksturīgs.* Vestibulārā sistēma. □ Galvenais orgāns, kas uztver ķermeņa stāvokli un kustības, kā arī automātiski saglabā līdzsvaru, ir vestibulārais aparāts iekšējā ausī. Biol r 294. Mātes to sauc par [bērna] šūpošanu, bet zinātnieki — par vestibulāro stimulēšanu. Sk Ģ 84, 2, 17. Adaptācijas sākuma posmā kosmonauti īslaicīgi (divas, trīs dienas) izjuta asins pieplūdumu galvā, taču nekonstatēja vestibulārus traucējumus .. Ves 79, 4, 3.

vesties, tikai 3. pers., vedas, pag. vedās; refl.; sar. **1.** *Risināties, īstenoties, arī veikties (par darbību, norisi u. tml.).* □ Bet ar bēdām un spīti tomēr darbs labi vedas, un, kad vēl tēvs uz kādu laiku aiziet no austuves, Annele dabūn [dabū] visas spolītes pilnas. Brigadere 2, 163. Vilnu cirpa ar zviedru zemē darinātām dzirklēm. Tā vedās ātrāk un vilnas tika daudz vairāk. Mauliņš 2, 60. .. valoda tam vedās rāma un gausa un tecēja kā mierīga upe .. Niedra 1, 150. Dziedāšana nepavisam nevedas. Jau no pirmajiem toņiem manāms, ka sākums paņemts par daudz augstu .. Kalndruva 2, 143.

2. *Būt ar vēlēšanos, noslieci, virzību (parasti uz kādu darbību).* Vedas domāt — *šķiet, liekas.* □ .. šo to uz klāja piekopjot, prāts vedas uz runāšanu .. Kalndruva 2, 38. Pats kalns sevišķi neizceļas nedz ar augstumu, nedz stāvumu, nedz arī skaistumu. Toties par ainavu, kas atklājas no virsotnes, gribot negribot vedas lietot tādus vārdus kā «apbrīnojama», «neaizmirstama» un tā tālāk .. Lagzdiņš 4, 148. Sākotnēji liekas, ka pantus nesatur pienācīgs iekšējs ritms un vedas gluži vai ar akcenta zīmi izcelt vārdus rindā. Kar 90, 2, 136.

vēstījums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *vēstīt; ziņojums, stāstījums.* Nelaimes v. Vēstījuma stils. □ Dažkārt viņam izdevās savērpt vēstījumu tā, ka daļai klausītāju likās, atvaļinātais mežsargs pats bijis seno notikumu liecinieks. Bels 6, 111. Oskars tišām vilcinājās izlasīt Martas vēstījumu; neziņa par to, ko viņa varētu būt rakstījusi, bija tik savādi salda. Lācis 4, 375. Patlaban rakstnieki vispār tiecas uz visai brīvām vēstījuma formām. Kritikas g 83, 68.

2. *Valsts, valdības galvas, arī citas sabiedrībā nozīmīgas personas, paziņojums, kurā aplūkots kāds svarīgs politisks (retāk cits) jautājums.* □ .. Dāvids Livingstons ar lielu cieņu un respektu izturējās pret Ptolemaja spriedumiem un Hērodota vēstījumiem. Lielais 7, 35. Radioziņotājs: Valdības galva nācijai sniegs vēstījumu, kura saturs vēl pagaidām ir valsts noslēpums. Zīverts 1, 419.

vēstīt, -īju, -ī, -ī, arī -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Darīt (ko) zināmu mutvārdiem; ziņot, stāstīt.* □ «Viss ir kārtībā, kungs,» pienākušais sulainis vēstīja. Rozītis III, 133. Trainaitis: Šovakar te aicināti kopā visi novadu kungi .. Man liekas, ka karalim ir kaut kas svarīgs vēstījams. Zīverts 1, 337. «.. tu pati labi zini, ko mācītājs vēstī, kāds viņš dvēseļu gans mums ir ..» Niedra 1, 30. Visi saklupa ap šofera kabīni, no kuras skanēja radio. Nervoza, satraukta balss vēstīja, ka astotajā pārī patlaban startē mūsu republikas pārstāvis Stūris un Vācijas čempions. Saulītis 12, 347. // *Darīt zināmu, paust (ko) rakstveidā.* Rakstnieks romānā vēstī, ka bijušas smagas kaujas. // intrans. □ .. taisījos [rakstāmajā stāstā] vēstīt arī par tādiem cilvēkiem, kas raduši problēmas risināt no spēka pozīcijām. Ezera 17, 19. // divd. formā: vēstījošs. *Tāds, kas uzrakstīts, sacerēts stāstījuma veidā.* □ .. nav pieņemams poēmas nosaukuma lietojums visu dzejā rakstītu vēstījošu sacerējumu (dzejojumu) apzīmēšanai .. No vēstījošiem darbiem, kas rakstīti dzejas formā, jāmin romāns, stāsts vai novele vārsmās .. Valeinis 1, 65. Liriskam dzejolim var būt analītisks, aprakstošs, vēstījošs, dialoga vai cits raksturs, tomēr visu to caurauž specifiskā liriskā intonācija. M Kalve 1, 89. // *Būt par (kāda satura, informācijas) avotu (par tekstu, attēlu u. tml.).* □ .. laikraksti vēstīja, ka Zeravšanas ielejā notikusi neredzēta dabas katastrofa. Grīva 8, 22. Saraksts vēstīja, ka vilciens uz Rīgu atiet katru stundu. Breicis 1, 20. Arhīvi vēstī, ka cara laikā .. Jekaterinburgā bija 3 ģimnāzijas un 96 traktieri .. Zv 79, 4, 21. // pārn. *Būt par (kā) zīmi; būt par (kā gaidāma, iespējama) pazīmi.* □ Direktors mita skolas ēkā iekārtotā dzīvoklī. Īpatnējā podiņu krāsns vēl vēstīja par senajiem muižas laikiem .. Lāms 7, 272. Lietus padebeši bija aizvilkušies pamalē, augstu pāri galvām cēlās kovārņu bari, vēstīdami labu laiku. Lubējs 2, 29. Sniegs, arī vēstījot salu, gurkstēja zem steidzīgo apavu zolēm. Ezera 9, 306. Tad dievišķīgo klusumu pārtrauca spēcīga lielgabalu dunoņa aiz mazā ezeriņa, arvien pieaugdama varā, nelaimi, postu vēstīdama. Veselis 1, 326. // intrans. Stepes klajumos saglabājušies kurgāni vēsta par drūmajām

senatnes lappusēm, par klejotāju lopkopju smago dzīvi. Zv 84, 2, 1. Tērauda režģi un nepabeigtas sarkanu ķieģeļu sienas vēstīja par jaunu ēku celtniecību. Jansons 2, 147.

vēstītājs, -a, v.; **vēstītāja,** -as, s. *Darītājs → v ē s t ī t.* Vēstītāja folklora folkl. — *tautas poētiskā daiļrade prozā.*

vēstnesis, -šā, v.; **vēstnese,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Cilvēks, kas nogādā (kādam) vēstis, ziņojumus; ziņnesis.* □ ..atsteidzās kāds vēstnesis un paziņoja, ka matroži nejauši uzdūrušies salas galvenajai dzīvības āderei — avotam.. Lācis 10, 275. Šorīt no Salavana sargvietas piejāja divi vēstneši pēc palīgiem. Jau no vakarējās nakts velkoties apšaudīšanās. Birznieks-Upītis 6, 273. Targals: Es liku ataicināt vēstnešus Un karavadoni, jums visu dzirdēt. Tad sakāt [sakiet], vai pareizi darīju.. Aspazija 3, 334. pārn. ..mākslinieks vispirms ir cīnītājs, patiesības vēstnesis, un māksla ir viņa tribīne, viņa cīņas lauks. Lit M 85, 51, 11.

2. *Zīme, kas norāda uz (ko), parasti gaidāmu, iespējamu; arī priekšvēstnesis.* □ Labprāt un bieži viņi pieminēja nāvi un runāja, ka nespēks un miegs esot viņas vēstneši. Jaunsudrabiņš 8, 76. Ziemeļrietenis — visniknākais no visiem rudens vējiem, sniega vēstnesis. Ezera 2, 109. Griezdams vējputeņus, aizkauca februāris, un, šķaidīdams kūstošo sniegu, atgriezās pavasara vēstnesis marts. Dziļums 1, 120.

vēstniecība, -as, s. *Augstākā pastāvīgas darbības diplomātiska pārstāvniecība ar vēstnieku priekšgalā.* □ Ja rezidences valstī ir akreditēts vēstnieks, tad šāda valsts diplomātiskā pārstāvniecība tiek saukta par vēstniecību.. Fogels, Grīnbergs 151. ..pagaidām Latvijas vēstniecības būs nedaudz vairāk nekā desmit valstīs. Neatk Cīņa 91, 131, 4. // *Šīs pārstāvniecības ēka.* Piebraukt autobusu pie vēstniecības.

vēstnieks, -a, v.; **vēstniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** pol. *Augstākā ranga diplomātisks pārstāvis citā valstī.* □ ..ārkārtējais un pilnvarotais vēstnieks.. ir diplomātiskais aģents, kas pārstāv savu valsti un valsts galvu.. personīgi pie citas ārvalsts valsts galvas.. Neatk Cīņa 91, 131, 4. Latvijai kā mazai valstij vēstnieku nebija. Savus diplomātiskos pārstāvjus Latvijas Valsts prezidents pie citu valstu galvām akreditēja sūtņu rangā.. Lauku Avīze 90, 28, 8.

2. *Vēstnesis (1).* □ «Kas man mieru traucē tiku tikām?.. Vai tas nojautējs vai vēstnieks nācis? Vai mans gadsimteņu ziedons [ziedonis] tuvu?» Rainis Ib, 410. Targals: Teic to ļaudīm, Ka dievu vēstniece tos ..norāj.. Aspazija 3, 331.

vēsts, vēsts, dsk. ģen. vēstu, s. *Ziņa, arī paziņojums.* Laba v. Prieka v. Bēdu v. Priecas vēsts novec. — a. *Prieka, arī laimes ziņa.* b. rel. *Vēsts par mesijas atnākšanu.* Pazust bez vēsts — *nonākt, atrasties bezvēsts prombūtnē.* □ Par citiem šorīt agrāk cēlies vidzemnieku komandieris Zeltiņš, sākdams gaidīt jau drīz pēc pusnakts, kādas vēstis nesīs bataljona izlūki.. Grīns 1, 331. Pēc dažām nedēļām vēsts, ka Pīters Lujāns pērk zemi, jau gāja no mutes mutē. Niedre 12, 28. Svarīgā vēsts, ko mācītājs tosvētdien ziņoja no kanceles, bija par jaunas baznīcas celšanu. Sakse 2, 152. sal. Mēs klausāmies abi un dzirdam pa miglu plīvojam trauksmainas sirēnu balsis, gan tuvas, gan tālas, kā vēstis no kādas spokainas, viltīgi paslēptas pasaules.. Pasaules sp II, 418. «Krustmāte teica, tu vasarā brauksi pie viņas uz jūrmalu!» vecmāmiņa pauda man priecas vēsti.. Zigmonte 18, 113. «Labāk saki, kā tu te gadījies, kā no gaisa nokritis. Runāja taču, ka tu esot bez vēsts pazudis atkāpšanās laikā no Volhovas.» Lāms 7, 344. Nemiers palika vēl tikai par Zigi. Tas puika pagaidām bija pazudis bez vēsts. Saulītis 12, 344. // pārn. *Zīme, norādījums (uz ko), arī (kā, parasti gaidāma, iespējama) pazīme.* □ Egļu dzinumos viņa atrada vēsti par siltu vai aukstu pavasari, sērmūkšļa zarā, — kā šovasar padosies lini.. Purs 11, 88. Nakts vai diena, nemitīgi drebēja logu rūtis, un kas zināja izšķirt, vai tās lietus negaisa vēstis vai nežēlīgā kara Dieva soļi. Pasaules sp I, 75.

○◇ (Nav) ne vēsts (no kāda, arī kā) — a. *Saka, ja (par dzīvu būtni vai priekšmetu) nekas vairs nav zināms.* □ «Normas rakstāmmašīnā ievilkts papīrs, vēstulē kāds vārds pārtraukts pusē, bet no pašas Normas ne vēsts.» Janovskis 1, 99. Bija kara laiks un Rīga biedējoši klusa un tukša. Gāja tikai tramvaji, ne vēsts no autobusiem.. Zigmonte 18, 174. b. *Saka, ja (no kā) vairs nekas nav palicis pāri.* □ Visi [kartupeļu] laksti jau nodzeltējuši, ne vēsts vairs no spēcīgā zaļuma. PL Siev 84, 10, 18. c. *Saka, ja (kas vēlams) neiestājas.* □ ..no lietus nav ne vēsts. Nedēļu skandina: gaidāms pērkona lietus! Kalve 3, 16.

vestspēja, -as, s.; parasti vsk. *Spēja (transportlīdzeklim) pārvadāt normētu kravas masu vai pasažieru skaitu.* Automašīnas vidējā v. Autotransporta vestspējas bilance. □ Jaunais kuģis, kura vestspēja 20 000 tonnu, paredzēts konteineru, rūdas un citu kravu pārvadāšanai.. Rīgas B 83, 209, 6.

vēstule, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Kādam nosūtāms vai nosūtīts uzrakstīts teksts; attiecīgais pasta sūtījums.* Privāta v. Apdrošināta v. Oficiāla v. Atplēst vēstuli. Atklāta vēstule — *vēstule, kuru publicē presē.* Iemest vēstuli — *iemest vēstuli pastkastītē, lai nosūtītu.* Vēstuļu kastīte — *vēstuļkastīte.* □ Vēstule nebija gara, tās rakstītājs, acīm redzot, sevi nenopūlēja ar plašiem sacerējumiem. Jansons 4, 414. Vēstule vecāsmātes rokās trīsuļo. Viņa to saloka un atkal atloka. Ieliek aploksnē un atkal izņem. Mauliņš 4, 379. Virtuvē Kasparmāte lūdz Ievu Ventspilī iemest vēstuli, kas domāta Rīgas mazbērniem. «No Ventspils ātrāk aizies, vai ne?» Zigmonte 2, 257. ..Māra ieklausījās, ka vēstuļu kastītē kaut kas noskrapst. Viņa pacēla galvu, tik agri taču pastniece nenāk. Kļava 1, 153.

vēstuļkastīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Pastkastīte, kurā ievieto adresātam piesūtītos pasta sūtījumus.* □ «Diezin kur tā vēstuļkastītes atslēga iekritusi!» Jansons 4, 442. Tiešām, vēstuļkastītes lāgiem ir par mazām mūsdienu korespondences apmēriem — bieziem ilustrētiem

žurnāliem, tādēļ arī rodas daudz domstarpību .. Rīgas B 70, 100, 3.

vēstuļnieks, -a, v.; novec. *Rokasgrāmata vēstuļu rakstīšanai.* □ ..divas ir māsas skolas grāmatas, un trešā ir mūsu mājas vienīgais daiļliteratūras ražojums — vecs, nodzeltējis vēstuļnieks. Dinere 11, 36.

vēstuļpapīrs, -a, v. *Papīrs, kas paredzēts vēstuļu rakstīšanai.* □ Daudzi [karavīri frontē] velk ārā no mantu maisiem zīmuļus un vēstuļpapīru un taisās uz rakstīšanu. Grīns 1, 137. Elmārs iztēlē redzēja baltu vēstuļpapīru, uz kura Nelda uzrakstījusi atlūgumu. Kaldupe 13, 217. Bet tad [lai sazinātos ar speciālistu] būtu jāiztērē loksnēm vēstuļpapīra un paietu mēneši. Krūmiņš 1, 49.

vēsture, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Ikviens attīstības process dabā, šis process savās secīgajās likumsakarībās.* Zemes ģeoloģiskā v. Augu sugu attīstības v. □ Minerālam kvarcam, kas ir Zemes garozas galvenā sastāvdaļa, ir gara un slavena attīstības vēsture. Upīte 1, 133. Dzīvnieku attīstības vēsturē paši pirmie mugurkaulnieki, kuriem izdevās pilnīgi pāriet un piemēroties sauszemes dzīvei, bija rāpuļi. Sloka 1, 44. Arī augam ir sava vēsture: kad un kā tas radies, kad to atklājis cilvēks un, beidzot, kad tas iekarojis savu vietu. Zv 59, 9, 23. Pamazām šie [koku] gadskārtu gredzeni uzraksta egles, visa sila vēsturi. Ciņa 80, 223, 2.

2. *Attīstības gaita, ikviens attīstības process cilvēku sabiedrībā, šis process savās secīgajās likumsakarībās.* Atbrīvošanās cīņu v. Novada v. Latviešu kultūras attīstības v. Vēstures fakti. Vēstures liecības. □ Visa cilvēces vēsture vienmēr bijusi cieši saistīta ar dzīvās dabas resursu izmantošanu .. Biol r 225. Vēsture nekad neatkārtojas, un katrai paaudzei jārisina sava laikmeta problēmas savu zināšanu, savas ideoloģijas un savu iespēju ietvaros. Stradiņš 1, 7. Piedzimstot mēs neapzinīgi saņemam mantojumā savas tautas vēsturi; tur ir arī kapsētas upju krastos un pauguros, pilsdrupas un dažas relikvijas novadpētniecības muzejos. Tur ir noteiktas cilvēku attiecības, paradumi, dzīves uztvere. Auziņš 1, 210. Pārdaugavai ir reizē īsa un gara vēsture. Torņakalna mājas cēlušās pirms simt gadiem .., bet Torņakalna kapsēta esot vecākā apbedījuma vieta Rīgā. Zigmonte 18, 210. ◇ Ieiet vēsturē — *kļūt ļoti nozīmīgam vai vispārzināmam un netikt aizmirstam vēstures gaitā.* □ Pastnieks Spiross Luiss iegāja vēsturē tāpat kā pavārs Korebs. Viņu abu dzīvē ir daudz kā līdzīga. Abi ir pirmo olimpisko spēļu varoņi. Zv 76, 7, 13. ◇ Ierakstīt spilgtu (arī jaunu, slavenu u. tml.) lappusi (kā) vēsturē — *veikt ko ļoti nozīmīgu, arī jaunu.* ◇ Ierakstīt zelta burtiem vēsturē, arī ierakstīt zelta burtiem — *saka par kādu sevišķi nozīmīgu notikumu, sasniegumu.* ◇ Vēstures rats (arī ritenis) — *notikumu vēsturiskā attīstība, vēsturiskās attīstības process.* □ «Bet vēstures rats griežas uz priekšu, [sabiedrības] mazākums jūt, ka viņš vairs nav zenītā, ka kulminācijas punkts ir aiz muguras un tagad jāslīd lejup.» Lācis VI, 268. ◇ (At)griezt (arī pagriezt) vēstures (arī laika) ratu atpakaļ — *panākt, ka (kas) atkal ievieš as, izveidojas, iestājas.* □ Vēstures ratu tak nevar Griezt atpakaļ — iegribā sīkā; Vēstures ratu kaļ milži, Un spēkus tie saņem no saules .. A Grigulis 16, 13. ◇ Apturēt (arī apstādināt) vēstures (arī laika) ratu — *pārtraukt notikumu vēsturisko attīstību.* ◇ Iziet (arī uznākt, uziet) uz vēstures skatuves — *iesaistīties nozīmīgos vēsturiskos notikumos.* □ Uz vēstures skatuves bija uznācis jauns spēks — proletariāts .. J Kalniņš 6, 52. ◇ Noiet no vēstures skatuves — *zaudēt noteicošo stāvokli vēsturiskās attīstības procesā.* □ ..Balzaks bija feodālās aristokrātijas pusē, bet viņa daiļdarbos sniegtais materiāls skaidri parādīja, ka šai aristokrātijai jānoiet no vēstures skatuves. Valeinis 1, 91. ◇ Izmest (arī aizmēzt, izmēzt, izsviest) vēstures mēslainē (retāk mēslienē) — *iznīcināt, izskaust ko nevēlamu sabiedrības dzīvē.* □ ..mājas saimnieki tika izravēti ar visām saknēm un izmesti vēstures mēslainē. Līce 2, 43. // *Pagātne (1); pagātnes notikumi, to kopsakarības, kas atspoguļojas cilvēka apziņā.* □ Tautas atmiņa ir vēsture. Arī tā vēsture, kas sniedzas tālu aiz atsevišķa cilvēka personiskās pieredzes. Dzeja un daiļliteratūra vispār ir šīs vēstures emocionāla izzināšana. Lit M 80, 19, 4. ..teiktais attiecas tiklab uz mūsu moderno laiku, kā arī uz citiem, sen vēsturē aizgājušiem periodiem. Lauku Dzīve 71, 5, 25. Divdesmitās olimpiskās spēles Minhenē jau pieder vēsturei. Zv 72, 22, 32.

3. *Zinātne, kas pētī cilvēku sabiedrības attīstību, tās posmus; arī zinātne par kādas nozares attīstību, tās posmiem; attiecīgais mācību priekšmets.* Senāko laiku v. Viduslaiku v. Jaunāko laiku v. Vēstures fakultāte. Vēstures muzejs. Pilsētas vēstures arhīvs. Literatūras v. Mūzikas v. Studēt mākslas vēsturi. Vēstures avoti — *rakstītie dokumenti, hronikas, annāles u. tml., arī valoda, folklora un lietiskie priekšmeti, kas atspoguļo sabiedrības pagātni.* Vēstures filozofija — *filozofijas nozare, kas pētī vēstures procesu motīvus, likumsakarības un vēsturisko izziņu iespējas.* □ «Manuprāt, vēsturi var mācīt tikai tāds, kurš skolēniem vajadzības gadījumā varētu izstāstīt savu biogrāfiju itin visu, nekā neslēpjot.» Birze 8, 62. Nate bija lepna ar saviem bērniem. Arī ar Dainu, kas rokdarbos gan neuzrādīja ne mazākās sekmes. Meitas dabas dotās dāvanas izpaudās citur — vēsturē, ģeogrāfijā un latviešu valodā. Dziļums 1, 396. «Tiesību vēsturē docents meitenēm nekad teicamu atzīmi neliek, pilnīgi nekad.» Preilis 1, 63.

○ Vēstures piemineklis — *kultūras piemineklis, kam ir liela vēsturiska vērtība.* □ ..vēstures un kultūras pieminekļi ir būves, piemiņas vietas un atsevišķi priekšmeti, kas saistīti ar vēsturiskiem notikumiem tautas dzīvē .. Hor 78, 10, 23. Slimības vēsture — *medicīnisks dokuments, kurā ir sīkas ziņas par slimības attīstību, tās izmeklēšanas un ārstēšanas gaitu.* □ Ārste pētī slimības vēsturi. Lapu pa lapai. Spāre 5, 331. Slimības vēsturē ..

[ķirurgs] Sakne īsiem teikumiem ierakstīja operācijas gaitu. Vairāk statistika neprasīja. Lubējs 1, 174.

vēsturisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēsturiski.** **1.** *Saistīts ar vēsturi (1), tai raksturīgs.* □ Šī [vēlīnā] papuve uzskatāma par tūkstošiem gadu vecu vēsturisku atlieku no tiem laikiem, kad citas, labākas papuves nepazina .. Apsīts 1, 294. Vēsturiskajā laikā no mūsu republikas faunas izzuduši medību dzīvnieki .. Latv dzīvn 10. Bioloģiskā evolūcija ir dzīvās dabas neatgriezeniska vēsturiskā attīstība, kas izpaužas populāciju ģenētiskā sastāva izmaiņās .. Biol r 312.

2. *Saistīts ar vēsturi (2), tai raksturīgs.* Vēsturiska parādība. Vēsturisko notikumu gaita. Vēsturiskie apstākļi. Vēsturiska pieeja faktiem. □ Tā nu tas ir, ka šodien pagātne lielā mērā tiek vērtēta nevis vēsturiskā kontekstā, bet no tagadējām pozīcijām. Lauku Avīze 90, 8, 14. Latvija vēsturiski visciešāk allaž ir bijusi saistīta ar Baltijas jūras valstīm .. Latv J 90, 13, 2. // *Tāds, kam ir būtiska, paliekoša nozīme sabiedriskās attīstības procesā; arī tāds, kas reāli eksistējis vai eksistē.* V. notikums. V. lēmums. □ «Bet ir taču vēsturiskas personas un dzīvi milži, kuru idejas var būt tāds [morāls] atbalsts, ja arī viņi paši nav tuvumā.» Sakse 7, 233. // *Tāds, kas ir pagātnes liecinieks, pagātnes vērtību glabātājs.* V. pieminekliš. Vēsturiska celtne. Vēsturiska vieta. □ .. [pirts] bija kā kāds vēsturisks monuments, kas, no miglainiem teiksmu laikiem celdamies, pārlaidis garām vecos un vidējos laikus, iesniegdamies visjaunākajos .. Apsīšu J 1, 74. Liepājas vēsturiskajā centrā kopumā saglabāsies pašreizējā plānojuma struktūra .. Zin T 80, 1, 5. Rīga ir viena no mūsu valsts senajām — vēsturiskajām pilsētām .. Māksla 71, 4, 17. // *Tāds (mākslas veids, paņēmiens), kas attēlo pagātnes notikumus.* V. žanrs. Vēsturiska epopeja. Vēsturiskā glezniecība. □ Andrejam Upītim ir trīs vēsturiskās traģēdijas, no kurām pēdējā — «Spartaks» .. J Kalniņš 1, 129. Vēsturiskajai prozai nav jābūt vēstures ilustrācijai, taču tai ikreiz jādod pietiekams un pareizs pagātnes faktu daudzums mākslinieciskā pārkausējumā .. Cīņa 75, 246, 4.

3. *Saistīts ar vēsturi (3), tai raksturīgs.* Vēsturiskā gramatika val. Vēsturiskā ģeoloģija. Vēsturiskā ģeogrāfija. Vēsturiskais materiālisms — *marksisma ļeņinisma filozofijas sastāvdaļa.* □ .. svarīgi ir izpētīt dzīvnieku un augu valsts attīstību kopš visagrākajiem Zemes pastāvēšanas laikiem. Ar visu šo jautājumu pētīšanu nodarbojas plaša ģeoloģijas nozare — vēsturiskā ģeoloģija. Maldavs 1, 168.

vēsturiskums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vēsturisks (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Viņa miega pilnās smadzenes vēl aizvien neapjauta .. vakardienas vēsturiskumu, jaunas ēras aizsākumu .. Ezera 15, 133. Vēsturiskums sajūtams ne tikai stāstā par arheologiem («Akmens laikmeta smaržas»), bet arī krāsainajā divu jauniešu mīlestības tēlojumā («Bezgalīgā etīde»). Jaun Gr 68, 3, 11.

2. *Sociālo parādību pētīšanas un izpratnes princips, kas akcentē vēsturisko determināciju.* □ .. etnogrāfija, būdama vēstures zinātnes nozare, seko vēsturiskuma principam un aplūko visas parādības to izcelšanās, pastāvēšanas un atmiršanas procesā. Latv etn 15.

vēsturnieks, -a, v.; **vēsturniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vēstures speciālists.* Medicīnas v. Matemātikas v. Teātra zinātnes v. Mūzikas v. □ Aizkavēts zinātniskā darbā, jaunais vēsturnieks nekādi nevarēja līgavu apciemot .. Ādamsons 2, 112. Risinot jautājumu par baltu cilšu parādīšanos Austrumbaltijā, arheologi, sekojot vēsturniekiem un valodniekiem, sāka nospraust atsevišķu baltu cilšu robežas senatnē. Vēstis 78, 2, 112. Kopā ar viņu [korī dzied] simt lielisku sieviešu — vēsturnieces, ģeoloģes, matemātiķes .. PL Siev 70, 5, 8.

vēsums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vēss (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Nakts v. No zemes plūst v. Drebēt vakara vēsumā. No jūras uzpūta vēsumu. □ Agnesei likās, ka istabiņā ieplūst ledains vēsums, stindzina visus locekļus un spiežas arvien dziļāk miesas audos .. Sakse 6, 47. Vita ģērbjas tumsā. Viņai nepatīk drēbes atstāt koridorā, jo rītos tur diezgan drēgns, apģērbs piesūcas ar vēsumu. Mauliņš 4, 71. No ielejas plūda pretim tīkams vēsums; droši vien kaut kur tuvumā atradās upe. U Plotnieks, Rūmnieks 1, 3. // *Vieta, kur ir vēss.* □ .. masai pievieno saputotu sviestu, liek veidnē un patur vēsumā. PL Siev 85, 9, 23.

2. *Mērena aukstuma sajūta, ko rada mitrums, temperatūras pazemināšanās, arī psihisks stāvoklis.* □ No mitrajām delnām pa visu augumu plūda veldzējošs vēsums. Viese 2, 71. Pa logiem nāk iekšā vēsais sniega atmirdzums, un viņa zaiga, atsizdamās pret baltajām palātas sienām, rada vēsuma sajūtu, kaut sanitāri ik dienas kurina krāsnis. Grīns 1, 206. Un tad viņš jau stāvēja uz skatuves iepretim grāfam. To, kas bija ap viņu, Tenis vieda kā caur biezu, krāsainu miglu, toties ļoti skaidri juta dīvainu vēsumu, kas pārņēma visu ķermeni un pārvērta to nekustīgā ledus masā. Skujiņš 5, 29.

3. *Atturīga attieksme, samērā neatsaucīga izturēšanās.* □ Vilnis nevarēja attrāpīt ne īsto vārdu, ne izteiksmi. Sievas vēsums katru sarunu padarīja smagu .. Upīts VIII, 306. .. Imanta dedzība nekad nespēja atkausēt Ritas iekšējo vēsumu. Meldere 1, 44. Viņi šad tad meklē vārdus, — lai noskaidrotu, kāpēc viņu starpā ienāk vienaldzība un vēsums. Viņi runā piesardzīgi .. J Kalniņš 7, 345.

veterāns, -a, v. *Vecs, piedzīvojis karavīrs, bijušā kara (vai karu) dalībnieks.* □ «Velna būšana!» kurn daugavgrīviešu veterāni — krūtis tiem rotā krusti, bet sejās rētas, kuras iemantotas, šturmējot vācu ierakumus .. Grīns 1, 374. // *Cilvēks, kas ilgi nostrādājis, darbojies (kādā nozarē).* □ .. Tallinā kādā banketā pēc sporta svētkiem pēkšņi pamanīju, ka esmu nejauši nosēdies blakām vecajam sporta veterānam Klumbergam. Vienā mirklī zēnība man

atvērās tik spilgta kā vakardiena.. A Eglītis 2, 66. Vera Karalli ļoti gribēja atgriezties Krievijā, viņai pat jau bija sagādāta vieta skatuves veterānu namā.. Liepa 1, 148. pārn. Pie ieejas farvaterā° sastopam mūsu ledlaužu flotiles veterānu — slaveno «Jermaku», ko pirms piecdesmit gadiem konstruējis un būvējis.. admirālis Makarovs. Cīrulis 1, 232.

veterinārārsts, -a, v.; **veterinārārste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Speciālists ar augstāko veterināro izglītību.* □ Pamanot pat mazākās pārmaiņas suņa uzvedībā, nepieciešams griezties pēc padoma pie veterinārārsta. Medn 185. Dzīvnieku ārstēšanai lietojamos medikamentus var iegādāties veterinārajās un citās aptiekās pēc veterinārārsta receptes. Lauku Dzīve 83, 11, 10. .. veterinārārste atrod gotiņai neglābjamu vainu un tūdaļ sūta uz sanitāro kautuvi. Hānbergs 1, 159.

veterinārfeldšeris, -ra, v.; **veterinārfeldšere,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Speciālists ar vidējo veterināro izglītību.* □ Šī mācību iestāde [tehnikums], gatavodama jaunākos agronomus, zootehniķus, veterinārfeldšerus un kulinārus, cenšas dot viņiem ne tikai kvalifikāciju, bet arī ieaudzināt mīlestību pret zemi, pret darbu. D kal 81, 273.

veterinārija, -as, s.; parasti vsk. *Zinātne par dzīvnieku slimībām, to ārstēšanu un profilaksi; veterinārmedicīna.* □ Biškopis.. informēja par republikas biškopju sanāksmi Siguldā, Latvijas Lopkopības un veterinārijas zinātniskās pētniecības institūtā. DD 66, 8, vāka 2. lpp.

veterinārmedicīna, -as, s.; parasti vsk. *Zinātne par dzīvnieku slimībām, to ārstēšanu un profilaksi; veterinārija.* □ Austrālijas veterinārmedicīnas 3600 zinātnieku saime uzņēma visas pasaules veterinārās medicīnas praktiķus un zinātniekus. Cīņa 83, 246, 2.

veterinārs[1], -a, v.; **veterināre,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Veterinārijas speciālists.* □ Atnācēja stāsta par govi, kas sākusi vārgt.. Liljena saka, vajagot meklēt rokā veterināru. Zigmonte 13, 45. Jaunajam zirgam atlūzušais nags tika ārstēts tikai pa retam un beidzot nemaz. Caur to vaina ieilga, tā ka bija jābrauc pie veterināra. Laicens 2, 128. Lieli un mazi, rejoši, zviedzoši, ņaudoši un klusējoši — visādi ir akadēmijas veterināru pacienti. Liesma 77, 3, 23.

veterinārs[2], -ais; s. -a, -ā; apst. **veterināri.** *Saistīts ar veterināriju, tai raksturīgs.* Veterinārā fakultāte. Veterinārā palīdzība. Veterinārais dienests. Veterinārā aptieka. Veterinārā medicīna — *veterinārija, veterinārmedicīna.* Veterinārā ambulance — *veterinārais ambulatorijs.* □ Pirms lopu izlaišanas ganībās jāizdara to veterinārā apskate.. Tērauds 1, 334. .. viņš piegāja pie tālruņa, nocēla klausuli un uzgrieza veterinārā iecirkņa numuru. Ezera 13, 268. Liela nozīme ir veterinārai sanitārajai uzraudzībai gaļas kombinātos. Ves 70, 10, 30.

vētīt, vētīju, vētī, vētī, arī vētu, vēti, vēta, pag. vētīju; trans. *Tīrīt, šķirot (ko) ar gaisa plūsmu, vēju.* V. labību. V. rudzus. V. graudus. V. kaņepes sietā. Vētījamā mašīna — *mašīna sēklu tīrīšanai un šķirošanai.* □ Antons pa lielākai daļai nodarbojās pa āru: kūlā un vētīja atlikušo labību un noglabāja to drošās vietās. Veselis 1, 27. Redzēju, ka, labību vētījot, kalpi svilpoja, piesaukdami vēju.. Bels 8, 30. Ar īpašām āboliņa kuļmašīnām izkultās sēklas vētī un šķiro ar mašīnu.. Tērauds 1, 398. Saimnieks pēc brokastīm taisījās uz Klidziņu, Matisons bij atsūtījis ziņu, lai atbrauc apskatīt jauno vētījamo mašīnu. Upīts 4, 278. // intrans. □ Baumanis vētī; es viņam no otra kakta piegrūžu kūlu.. Birznieks-Upītis 5, 101. // pārn. *Pārbaudīt, noskaidrot (kā) lietderību, piemērotību, atbilstību kādai normai.* □ Laiks atmiņu bez pārtraukuma sijā un vētī, atsevišķus notikumus apvienodams nozīmīgākās un mazāk nozīmīgās sakarībās.. Skujiņš 11, 100. «.. kas tev uz sirds, to paturi pie sevis. Pats pārsveri un vētī sevi bez žēlastības.» Upīts 10, 381. Gan savējos, gan citu darbus vētot, Mēs dažkārt mēdzam arī kļūdīties. Saulītis 15, 62.

○◇ Vētīt (arī atsijāt) graudus no pelavām (arī sēnalām) — *atšķirt vērtīgo no nevērtīgā, labo no sliktā.*

veto, nelok., v.; jur. *Tiesības aizliegt vai apturēt likumdošanas iestādes pieņemta likuma stāšanos spēkā.* Izmantot v. tiesības. Uzlikt v. □ Austrālijas valdība paturēja veto tiesības uz ikvienu Asamblejas palātas lēmumu. Ērgle 5, 10. pārn. «Tu esi apbrīnošanas vērts. Tas [bīstams darbs] taču risks, nepārtraukta uzmanība, nedrošība.. personiskajam mūžīgs veto.» Dorbe 3, 68.

vētra, -as, s. *Ļoti stiprs vējš (līdz 30 metriem sekundē), kas izraisa spēcīgu jūras viļņošanos un postījumus uz sauszemes.* Pavasara v. Vētras brāziens. Vētras kauciens. Vētras signāls. Vētras nakts. Iekļūt vētrā. Iet bojā vētrā. Sniega vētra — *sniegputenis zemā gaisa temperatūrā un lielā vēja ātrumā.* Smilšu vētra — *vētra, kas nes līdzi no zemes paceltas smiltis.* Melnā vētra — *vētra, kas aiznes no laukiem augsnes virsējās daļas.* Magnētiskā vētra — *stipras, neregulāras Zemes un citu debess ķermeņu magnētiskā lauka izmaiņas.* □ Toms vēroja ozolu un iedomājās rudens vētras, kad tās, lokot vareno koku, šūpo un drebina māju. A Grigulis 10, 88. Vētra brāzās pār novadu. Tā bija cēlusies jau pēc pusnakts. Tā lauza vēja dzirnavu spārnus, norāva šķūņiem jumtus, gaudoja dūmeņos. Lielā aprīļa vētra. Plaudis 3, 299. Helēna zināja, ka dzintars nāk krastā līdz ar vētru. Un iepriekšējā naktī vējš bija trakojis. Bels 7, 20. sal. Kā vētrai man jāiet, Lai mākoņu strūkles [strūklas] Pa negaisa kamoliem Saveltu kopā. Aspazija 3, 154. pārn. Vētras zirgi bija aizauļojuši, satracinātais okeāns vēl smagi dvašoja kā pēc grūta skrējiena, bet viņa ķetnu sitieni bija zaudējuši spēku. Janovskis 1, 93. Trešās dienas novakarē iegriezās dienvidrietumu vējš, solīdams lielas sniega vētras. Mauliņš 2, 46. .. virpuļodama un šņākdama pāri stepei drāzās smilšu vētra. Talcis 4, 99. .. magnētisko vētru laikā cilvēka organismā un līdz ar to psihiskās norisēs notiek svarīgas pār-

maiņas .. Zv 78, 11, 20. // pārn. *Sabiedriska parādība, notikums, kas parasti izraisa dziļas pārmaiņas sabiedrības dzīvē.* Kara vētra poēt. — *kara notikumi; karavētra.* □ ..tagad, kad kara iznākums svērās uz otru pusi, vienalga, kādas vētras pāri gājušas un vēl ies, šeit acīmredzot [cilvēki] ticēja dzīvei un sīksti pie tās turējās. Kaijaks 2, 55. // pārn. *Spēcīga psihiska stāvokļa, arī protesta, prasību u. tml. izpausme.* Kaislību v. Zobgalību v. Protesta v. Sašutuma v. Aplausu v. □ Pamatīga smieklu vētra pāršalca visu klāju. Talcis 7, 204. Ilgu laiku aizturētais īgnums vienā mirklī sabangojās nepieredzētā dusmu vētrā. ..tādu vecmāmiņu nekad vēl nebiju redzējusi. Viņa sakumpa, seja sakrunkojās, acis iepletās. Draugs 84, 8, 13. Tā gan bija vētra, kad Zenta teica, ka precoties ar Ģirtu! Tādu znotu Brauskas negribēja. Birze 3, 75.

○◇ Klusums pirms vētras — *saka par stāvokli, kad vēl nav intensīvas darbības, ievērojamu notikumu, kas drīzumā sagaidāmi.* □ Klusums, kas bija iestājies frontē .. nebija ilgs. Arī ienaidnieks saprata, ka tas ir klusums pirms izšķirošā uzbrukuma vētras. Bērn 59, 10, 7. ◇ Sacelt vētru — *izraisīt, parasti nevēlamu, satraukumu, arī skandālu.* ◇ Vētra ūdens glāzē — *saka par kāda nebūtiska iemesla izraisītu, parasti nepamatoti lielu, satraukumu, arī skandālu.*

vētrains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vētraini.** *Tāds, kad ir vētra (par laikapstākļiem, laikposmu).* Vētraina pievakare. □ Diena ir vētraina un grūta, nevar strādāt. Ar kuģiem viss kārtībā, pārciešam vētru pie izmestiem tīkliem ... Talcis 7, 73. Ja nakts gadīsies vētraina, uguns pārlēks uz kaimiņu mājām. Pasaules sp I, 136. // *Tāds, kur bieži ir vētra (parasti par ūdenstilpi, par vietu tās tuvumā).* □ ..Biskajas līcis ir viena no visvētrainākajām vietām pasaulē. Grīva 11, 51. Klusais okeāns .. ir visvētrainākais no visiem pasaules okeāniem, bet to tomēr sauc par Kluso. Vējāns 6, 29. Viņai patīkot vētraina jūra. Jūras nemiers varbūt remdina ko pašas mūžā nepiepildītu. Avotiņa, Peters 1, 133. // *Saistīts ar vētru, tai raksturīgs.* V. vējš. V. negaiss. □ Ir lodziņā dzisusi rožainā blāzma. Tur lido pārslas. Tur vētraina brāzma Sniegu sviež pret miklajām rūtīm. Ķezbere 2, 72. Rudens garajās naktīs Divatā un pa vienam Klausījās ūdeņu vētrainā taktī Lejā pie klinšainās sienas .. A Skalbe 4, 61. // pārn. *Tāds, kurā ir daudz ar spēcīgiem pārdzīvojumiem, satraukumiem saistītu notikumu.* V. laikmets. □ To, ko zēnam nemācīja .. skola, viņš saņēma no vecā vīra, no viņa nostāstiem par Piekto gadu un par tēva īso, vētraino dzīvi. Lācis 15, 309. Pēc tās dienas vētrainās sapulces viņu [Sabīnes un kapteiņa] acis bēga un vairījās vienas otru. Līvs 3, 163. // pārn. *Tāds, kas izpaužas strauji un intensīvi.* Vētrainas debates. V. strīds. Vētrainas dusmas. Vētrainas ovācijas. Vētraina mīlestība. V. prieks. □ Redzēdama savu likteni tik gaiši savā priekšā, Ilze vairs nevarēja apvaldīt savas vētrainās bēdas un visu ceļu gauži raudāja .. Niedra 1, 57. Bišere: ..Ildzīte, paši redzat, jūsu vētrainajai dabai par maigu, par trauslu. Jūs esat kā pārplūdis strauts, kā trakojoša krāce, kā ūdenskritums. A Eglītis 1, 151. Visvētraināk savu prieku tomēr izpauda Vilnis. Viņš bija noskrējis no tribīnēm un uzlavījies uz ledus celiņa [apsveikt uzvarētāju]. Saulītis 12, 245.

vētrasputns, -a, v. *Vētrasputnveidīgo kārtas putns.* Vētrasputna kliedziens. □ Satrakotais okeāns triecās pret krastu, vētrasputni kā tumšas zvaigznes lidoja zemu virs ūdens .. Lit M 80, 10, 13.

vētrasputnveidīgie, -o, vsk. vētrasputnveidīgais, -ā, v.; zool. *Putnu kārta, pie kuras pieder kaijām līdzīgi jūrasputni, kas uz sauszemes uzturas tikai vairošanās periodā; šīs kārtas putns.*

vēveris, -ra, v.; apv. *Audējs.* □ ..galds pārklāts ar Piebalgas vēveru austu linu segu. Birze 4, 165. ..pat Maskavas kupči [tirgotāji] braukuši šurp lielajos gada tirgos, lai iemainītu savas preces pret tavu [Rūjienas] vēveru darinātajiem smalkajiem vadmalas un tūka baķiem. Rūja 3, 8. «Ne vēverim, bet zvejas vīram tēvs mani solīja izprecināt.» Kaldupe 10, 127.

vēzda, -as, s.; apv. *Nūja, spieķis.* □ Beidzot, kad acis asaro, mugura stīva, rokas un kājas dreb, viņiem [cirvim un strādniekam] jāšķiras. Uzticīgais cirvis vēl izdara pēdējo pakalpojumu: pašam Kļimam nocērt ubaga vēzdu ... Salenieks 3, 101. «Jo vairāk tu savu vēzdu vēcināsi, jo vairāk suņi tevi ries.» Pasaules sp II, 84. Ar lielu dzelzs vēzdu dot pa pakausi. ME IV, 573.

vēzēklis, -ļa, v.; arī **vēzeklis,** -ļa, v. *Svārsts.* □ ..viņa ievēro, ka sienas pulksteņa vēzēklis nemaz nekustas. Ezera 1, 394. Kāpju lejup, Kurpju papēžu dzelzīši klaudz uz betonētajiem pakāpieniem kā milzu pulksteņa sitieni — tik-tak-tik-tak! Svārstās vēzeklis uz vienu pusi, uz otru pusi. Bels 1, 87. ..izgatavojām jaunu svaru vēzekļa mehānismu, kas garantē precīzāku dozējumu. Rīgas B 80, 3, 2.

vēzēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Vairākkārt vēzt (ko), arī kustināt, parasti plašā amplitūdā.* V. spārnus. V. izkapti. V. veseri. □ «Sanāk, brāļi, sanāk, brāļi, kas tos brāļus nezināja,» Zigurds mēģināja dziedāt, vēzēdams ritmā rokas. Kļavis 1, 127. «Ja neapkritīsim, tad paspēsim,» spēcīgi vēzēdams airus un ar vienu aci viltīgi pamirkšķinādams mašīnu stacijas puisim, atbildēja pārcēlājs. Kalndruva 5, 32. // intrans. Cenzdamies nepazaudēt šauro taciņu, ar rokām spēcīgi vēzēdams, šķiru kuplo krūmu zarus un pamazām laužos uz priekšu. Grīva 8, 243.

2. intrans. *Vēzēties (2).* □ Ieva peld labi, kā jau jūrmalniece, viņas ķermenis ātri slīd zem ūdens, rokas un kājas vienmērīgi vēzē. Zigmonte 2, 224. pārn. Vēji vēzē. Vēji sit. Rīga klusē. Vienaldzība? Trulums? Gļēvums? Belševica 4, 49.

vēzēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** *Ceļot roku, sagatavoties darbībai (sišanai, sviešanai u. tml., parasti ar kādu rīku).* V. si-

tienam. V. sviedienam. V. ar nūju. V. ar akmeni. □ Kalējs skatās ugunī, roka pati vēzējas. Čaklais 5, 151.

2. *Svārstīties, kustēties, parasti plašā amplitūdā.* □ Savādā gaitā viņš izgāja manēžas vidū. Savādā tāpēc, ka viņa muskuļi bija atbrīvoti, rokas nevēzējās, bet kā nedzīvas slīga gar sāniem. Bels 1, 114. Šūpoles .. vēzējās izplatījumā, grima lejā un cēlās augšā. ME IV, 574.

vēziens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība → vēzt, vēzēt (1).* Spārnu v. Airu v. Izkapts v. Pļaut ar gariem vēzieniem. Peldēt lieliem vēzieniem. □ Silvija sapurināja galvu un ar strauju rokas vēzienu pasita atpakaļ savus blondos .. dabiskos viļņos plūstošos matus .. Kļava 1, 7. «Aiziet!» sauc Kārlis Plēsums, un vīri ar veiklu vēzienu pārmet pār bortu traļa āmja boju. Pirmais metiens! Lapsa 1, 38. Viņš savu krūzi tā arī neizdzēra līdz galam, paliekas plašā vēzienā nošļāca zemē, tas izskatījās lepni .. Zigmonte 17, 86.

2. *Vienreizēja paveikta darbība → vēzēties (2).* Sviras v. □ Uz vadža uzmestais dvielis šūpojās gar sienu kā pulksteņa vēzeklis, un tā vēzieni kļuva aizvien garāki un straujāki. Līvs 3, 112.

vēzienveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vēziena (1) veids, izskats.* □ .. vēzienveida kustības veicina muskuļu darbību. Ferda 1, 23. Nodarbību galvenais saturs ir dažādas vēzienveida plūstošas kustības rokām, kājām un ķermenim. Rīgas B 70, 212, 6. Ar plašu vēzienveida kustību noliekties uz priekšu .. Sports 66, 108, 3.

vēzienveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vēzienveidīgi.** *Vēzienveida.*

vezīrs, -a, v. *Augstākais ierēdnis dažās Tuvo Austrumu zemēs; šī ierēdņa tituls.* □ Un sultāns sacīja vezīram: «Nedrīkst ieradināt cilvēkus palaist mēli.» J Kalniņš 8, 24. Sultāna vajāts, Avicenna spiests bēgļot no vienas feodālās valstiņas uz citu, ieņemt dažādus amatus, emīra Šamsa galmā viņš bijis pat vezīrs. Ves 80, 12, 8. sal. .. bargi ģenerāļi sarauktām pierēm, uzpūtīgi priekšnieki kā turku vezīri. Salenieks 7, 36.

vēzis[1], -ža, v. *Posmkāju tipa vēžveidīgo klases dzīvnieks.* Upes vēzis — *upesvēzis.* Platspīļu vēzis — *platspīļu upesvēzis.* Šaurspīļu vēzis — *šaurspīļu upesvēzis.* Vēžu mēris — *infekcijas slimība, kas īsā laikā izraisa vēžu nobeigšanos.* Zemes vēzis — *racējcircenis.* Sarkans (arī nosarcis) kā (vārīts) vēzis (arī kā biete) sar. — *ļoti nosarcis.* Nosarkst kā (vārīts) vēzis sar. — *ļoti nosarkst.* □ Zivis te [ezerā] vēl nebija manāmas, bet zaļgani pelēkie vēži jau čāpoja pa ezera dibenu, astes atstiepuši, meklēdami barību. Birznieks-Upītis II, 330. Ja nebija bailes bāzt roku alās, varēja izvilkt brangus vēžus un dažu vēdzeli. Vēl tagad jūtu vēža spīles kniebienu pirkstā! Pasaules sp I, 89. sal. Man ir pazīstami vēžotāji, kuri paši dzīvo piekrastes klintīs kā vēži alās. Jaunsudrabiņš 5, 40. Vēžu mēris Baltijas republiku vēžu bagātībām atkārtoti nodarījis lielus zaudējumus. D kal 78, 106. Kārklu pacerēs zemes vēzis tirkšķina savas tītaviņas. Indrāne 2, 486. Andrejs cienīja stipru pirts siltumu, tādēļ viņa ģīmis vēl tagad bija sarkans kā vēzis. Apsīšu J 1, 46. ◇ Kā vēža spīlēs — a. *Ļoti cieši, spēcīgi (tvert, spiest u. tml.).* b. *Ļoti neērti, mokoši (piemēram, justies).* ◇ Vēža (arī gliemeža) gaitā, arī kā vēzis (arī gliemezis) — *ļoti lēni, gausi.* □ .. lidosta [Milānā] slēgta, mūsu lidmašīna nosēdusies Dženovā. Vēža gaitā braucam līdz Dženovai .. Zv 78, 11, 28. «Te mēs [braucēji] velkamies kā vēži, bet Amerikā [vilcieni] iet 150 un vairāk verstu stundā.» Austriņš 2, 26. ◇ Tie paši vēži citā kulītē sar. — *saka, ja kas, parasti negatīvs, tiek pārveidots tikai ārēji, tā būtību nemainot.* □ .. vairākkārt mainās iepakojuma formas vienam un tam pašam izstrādājumam. Pircēji saņem, tā teikt, tos pašus vēžus citā kulītē ... LLM 46.

vēzis[2], -ža, v. **1.** *Ļaundabīgs audzējs, kas attīstās no epitēlijaudiem, ieaugot apkārtējos veselajos audos, veidojot metastāzes un recidīvus.* Plaušu v. Kuņģa v. Vēža izraisītāji. Mirstība ar vēzi. □ .. slimnīcā viņš sagulēja vairāk nekā mēnesi, tika beidzot operēts, bet bez panākumiem, jo māgas vēzi neizdevās izgriezt. Austriņš 1, 281. Vēža sākumu, kad ļaundabīgais process ir lokāls un šūnas nav cauraugušas apkārtējos audus, sauc par vēža nulles stadiju. Ves 83, 1, 30. Tā laikam nebija vis čūla, bet vēzis, tikai dakteris arī man neteica taisnību. Avotiņa 9, 293.

2. *Dažādas izcelsmes augu slimība.* □ Āboliņa v. Sveķu vēzis — *koksnes uzbiezējums, pārpilnām piesātināts ar sveķiem.* □ Koksni bija saēdis stumbra vēzis. Ezera 17, 193. Kartupeļu vēža raksturīgākā pazīme ir izaugumi uz bumbuļiem, bet dažkārt, stiprā infekcijas pakāpē, tie vērojami arī uz lapu kātiem un lapām. D kal 66, 71. No augu bakteriālajām slimībām plaši pazīstams ir augļu koku sakņu vēzis .. Biol r 103.

vēzītis, -ša, v. **1.** *Dem. → vēzis*[1].

2. anat. *Zirga kājas posms starp kroniša locītavu un pēdvidu.* □ .. mazais Lakstēns cilāja zirgiem kājas, aptaustīja vēzīšus .. Jaunsudrabiņš 8, 161. Nu man vajadzēs aiz vēzīša turēt citu pēc citas Berķa saliektās kājas, kamēr tēvs ar knaiblēm .. aplauzīs pakavnaglu galiņus. Salenieks 7, 101. .. pinekls [pineklis] atkal noslīdējis zem vēzīšiem, tur viņam [zirgam] vārīgs .. Upīts 4, 85.

vēzt, vēžu, vēz, vēž, pag. vēzu; trans. *Celt un virzīt (piemēram, izstieptu roku, rīku izstieptā rokā).* □ .. viņš no pašas zēnības .. sēdējis zirgā un vēzis šķēpu, āvu, zobenu .. Purs 9, 12. .. vēž karavīrs kara vāli. Ziedonis 18, 37.

vezumnieks, -a, v. **1.** *Pajūga, vezuma vadītājs.* □ Par to visu [jaunākajiem notikumiem] Jēkabam brauciena laikā pastāstīja vezumnieku vecākais — Ļaudēns, liels runātnieks. Niedre 14, 23. Šajā apvidū Frīdis bij savās mājās. Uzņēmās siena vezumniekiem apgādāt pircējus .. Upīts IX, 222. // *Pajūgs, vezums (parasti vezumu rindā).* □ .. viņiem [gājējiem] pretī pa-

rādījās rinda kara vezumnieku, milzīgiem riteņiem dūcinādami ielas sasalušo bruģi. Strāls 2, 399. Miera iela bij ļoti nemierīga. Te skrēja ielu dzelzceļš . . , un te brauca un smagi šūpojās arī vezumnieki un automašīnas ar savām kravām . . Niedra 2, 3.

2. *Smagā transporta zirgu šķirnes zirgs; attiecīgā zirgu šķirne.* □ Sākumā zirgus audzēja pārtikai, vēlāk — transportam . . Ilgajā domestikācijas procesā izveidotas daudzas šķirnes, kuras apvieno jājamzirgu, rikšotāju, smago braucamzirgu un vezumnieku grupās. Biol r 222. Bet, ja vezumnieks sānis pagriežas No ierastā, iebrauktā ceļa, Pār viņa muguru pātaga sagriežas Un kā lapsene ādā dzeļas. Avotiņa 4, 32.

3. dsk.; novec. *Kājnieku karaspēka palīgdaļa, kas pārvadā (parasti ar pajūgiem) mantas, pārtiku, munīciju u. tml.* Dienēt vezumniekos. □ Pēterim bija četrdesmit septiņi gadi, un varēja gaidīt, ka viņu mobilizēs, ja ne pašā [kara] sākumā, vēlāk vezumniekos . . noteikti. Gulbis 4, 364. // arī vsk. *Šīs karaspēka daļas karavīrs.* □ Tad sāk izdalīt smagā automobilī atvestās metamās granātas. . . vezumnieki viņas krauj ārā trakā steigā . . Grīns 1, 306.

vezums, -a, v. *Rati vai ragavas ar kravu.* Siena v. Mēslu v. Malkas v. Piekraut vezumu. Izkraut vezumu. Zirgs velk vezumu. □ Tukšā braucējs še kā nekā izkūlās, bet, ja gribēja braukt ar vezumu, tad bija jāgaida ziemas ceļš. Kalndruva 2, 87. . . pār nokopto lauku, smagi gāzelēdamies, aizripoja piekrautais āboliņa vezums. Dziļums 1, 96. . . bez rokām varēja palikt, kamēr tos dābola laukus sacēla vezumos. Upīts 4, 706. sal. Siena klēpji, milzīgi kā vezumi, ceļas augšup. Saulītis 13, 117. pārn. Pats neslinko un citiem neļauj. Sieva un dēls Jonatans apraduši ar šo kārtību. . . Klusē un velk smago vezumu. Bels 7, 62. // pārn. *Pajūgs ar cilvēkiem.* □ Čigāni! Un pie tam veseli trīs vezumi! Kas tos, pagānus, trenca tādā salā pa pasauli? J Kalniņš 2, 241. Kad abi bērinieku vezumi sāka kustēties no sētsvidus laukā, pats Liepa pabāza bārdu pa durvju spraugu. Upīts 4, 372. // pārn. *Šāda krava kā aptuvens daudzuma mērs.* □ Trīsdesmit piecas gubas, tas bij seši labi vezumi [siena] . . Upīts 4, 206. Rudenī pazīstams laucinieks atveda vezumu smalka siena. Pelēcis 3, 148. . . [ozolā] katru vasaru perē pūce, kas bērnu audzināšanas laikā nomedī vezumu mīkstu peļu. Caune 2, 21.

○◇ Vezums nekust (ne) no vietas (arī stāv uz vietas) — *saka, ja (kādā norisē, apstākļos) nav gaidīto labvēlīgo pārmaiņu.*

vēžizturīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (organisms, parasti augs, augu šķirne), kas neinficējas ar vēzi*[2] *(2).* □ . . vēl labāk jāorganizē selekcija, lai izaudzētu vēžizturīgas šķirnes. Apvidos, kur manīta kartupeļu slimība, jāaudzē īpašas šķirnes, kas pārbaudītas speciālās stacijās. Lauku Dzīve 80, 12, 7.

vēžot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Ķert vēžus.* □ Kad Šukavs gāja vēžot, tad aizvien, no rīta uzcēlies, es atradu lielus traukus vēžu pilnus, un tad tie bija gaiši sarkani. Jaunsudrabiņš 3, 114. . . pēkšņi radās pavaļas mirklis, varēja paņemt krītiņus un aiziet uz ezeru vai upi vēžot. Kar 79, 8, 156.

vēžveidīgie, -o, vsk. vēžveidīgais, -ā, v.; zool. *Posmkāju tipa klase, kurā ietilpst sīki, vidēji lieli un lieli dzīvnieki ar divzarotām ekstremitātēm un diviem pāriem taustekļu; šīs klases dzīvnieki.* □ . . līņi ēd gan kukaiņu kāpurus, gan vēžveidīgos, gan gliemjus. Spuris 1, 68. Gliemji, vēžveidīgie, zirnekļveidīgie, kukaiņi un citi bezmugurkaulnieki auksto laiku pavada dziļa sastinguma stāvoklī. D kal. 82, 82. Ķīnas krabis mūsu ūdeņos tika konstatēts jau trīsdesmitajos gados, tomēr sastapties ar šo interesanto vēžveidīgo iznāk reti. Rīgas B 85, 28, 5.

vēžveidīgs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kas līdzīgs vēzim*[2] *(1), tam raksturīgs.* □ . . kancerogēni, kurus satur sveķi, uzkrājoties var radīt vēžveidīgas izmaiņas šūnās. Ves 59, 2, 7.

2. *Tāds, kas līdzīgs vēzim*[2] *(2), tam raksturīgs.* □ Slimā miza dažreiz plaisā un veido vēžveidīgas formas. Rupais, Kalniņa 1, 191.

viadukts, -a, v. *Tilts pār dzelzceļa līniju, aizu, ceļu.* Autoceļa v. Dzelzsbetona v. Dzelzceļa v. Ceļu pārvada v. Uzbūvēt viaduktu pār gravu. □ Lai nodrošinātu transporta kustības ātrumu un gājēju drošību, vietās, kur ir visdzīvākā satiksme, ierīko tuneļus, viaduktus . . Ģeogr 491. Gar logu aizslīd atsevišķas priekšpilsētas mājas, vilciens izbrauc caur viaduktu un pamazām palēnina gaitu. Cīrulis 1, 53.

vībotne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar stāvu, zarainu stublāju un sīkiem ziedu kurvīšiem.* Parastā v. Lauku v. □ Klēts . . bij izpušķota meijām, vībotnēm un citiem tādiem sētmalu un lauku ziediem. Kaudzītes ka, 143. . . rūgteni elpo ceļmalas vībotnes . . Goba 1, 130. Tautas medicīnā no vībotnes lakstiem gatavo tējas, uzlējumu . . Ves 86, 6, 17.

vibrācija, -as, s. *Mehāniskas svārstības (piemēram, priekšmetā, konstrukcijā).* Detaļas v. Turbīnas v. Nepieļaujama v. Vibrācijas elektromēraparāts — *maiņstrāvas elektromēraparāts, kura darbības pamatā ir elektrisko svārstību pārveidošana mehāniskajās svārstībās.* Vibrācijas slimība — *profesionāla slimība, ko izraisa ilgstoša un sistemātiska vibrācijas iedarbe uz cilvēka organismu; vibroslimība.* □ Aizskarot uzvilktu vijoles, ģitāras, kokles vai kāda cita stīgu instrumenta stīgu, tā sāk vibrēt, un vibrācijas rezultātā gaisā rodas skaņu viļņi. Gailis 1, 68. Rūtis [autobusa logos] trīsēja motora vibrācijās . . Ezera 13, 174. pārn. Tvirti un viengabalaini noris dižā opusa [«Vācu rekviēma»] izpildījums. Dvēselisku vibrāciju tam piešķir Žermēnas Heines-Vāgneres un Pētera Grāveļa jūtīgais solodziedājums . . Lit M 83, 13, 10. pārn. . . mākslinieks [gleznās] virtuozi panāk gaismēnu vibrāciju smalkumu. Zv 80, 16, 18. . . ilgstoši iedarbojoties intensīvai vibrācijai (vidēji 7—

8 gadus), var attīstīties vibrācijas slimība. Ves 81, 10, 13. // *Skaņas svārstības (stīgu instrumentu, arī vokālā izpildījumā), kas izpaužas nelielās novirzēs no pamattoņa; vibrato.* □ Ž. Heines-Vāgneres balss ir plaša apjoma dramatiskais soprāns .. Balsij raksturīgo vibrāciju viņa pratusi piesātināt ar emocionālu pulsējumu, piešķirt balsij saviļņotu jūtu izteiksmi. Māksla 60, 1, 26.

vibrants, -a, v.; val. *Līdzskanis, kura artikulācijai ir raksturīgas aktīvā runas orgāna vibrācijas.*

vibratīvs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vibratīvi.** *Tāds, kam raksturīgas vibrācijas.* □ Termiski, mehāniski un vibratīvi kairinājumi izraisa zobā elektrisko strāvu .. Zin T 75, 10, 5.

vibrato [vibrato], apst.; mūz. *Skaņai svārstoties ar nelielu novirzi no pamattoņa.* // lietv. nozīmē. *Šādas skaņas svārstības (stīgu instrumentu, arī vokālā izpildījumā).* □ Mēs tiecamies dziedāt instrumentāli. Tas nozīmē — bez lieka vibrato, reljefi izceļot katras balss melodisko līniju .. Tikai tad vecklasiķu kora partitūras elpo ar katru savu šūnu. Liesma 76, 4, 4. Kolektīvam ir arī savas rūpes. Tipiska situācija: [kora] soprāna īpašniece vēl zied kā roze, bet balss jau taisa vibrato. Ves 80, 7, 11.

vibrators, -a, v. *Ierīce vibrāciju radīšanai (piemēram, vibromašīnas piedziņai); vadītāja nogrieznis (metāla vads, caurule, stienis) elektromagnētisko viļņu izstarošanai, uztveršanai vai atstarošanai (piemēram, antenā).* Ārējais v. Dziļuma v. Pneimatiskais v. Virsmas v. □ Nepārtraukta vibratoru dārdoņa, izplūstoša tvaika šņākšana, tilta celtņu zvanīšana [dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcā] .. Zin T 66, 6, 8. .. rūc buldozeri, dārd pāļdziņu vibratori .. Zv 76, 3, 20.

vibrējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i b r ē t.* □ pārn. Vēstules, tāpat kā dienasgrāmatas, ir rakstītāja dvēseles spogulis, kas atklāj visslēptākos pārdzīvojumu vibrējumus. Sakse 15, 8. pārn. Visiem kora atskaņojumiem cauri vijās sevišķs emocionāls vibrējums, mūzikas izjūtas un interpretācijas kaislīgums .. Vītoliņš 2, 116.

vibrēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Mehāniski svārstīties, trīcēt (piemēram, par priekšmetu, konstrukciju).* Stīga vibrē. Apvirpojamā vārpsta vibrē. Rokas urbjmašīna vibrē. □ .. [vilciena] riteņi kland zem manis, un rūts viegli vibrē pie vaiga .. Ezera 10, 146. Pie simt desmit kilometru ātruma automašīnas virsbūve sāka vibrēt .. Kolbergs 3, 52. Lidmašīna iesilda motorus .. Propelleru lāpstas izveido mirdzošus apļus, un slaidais metāla putns vibrē, pilns aizturēta spēka. Dripe 8, 117. pārn. Žaniņā vibrēja jūtas kā ūdenszāles kāpjošos, traucošos ūdeņos. Viese 2, 145. pārn. Brīdi gaisā vibrēja divu cilvēku vārdos neizteiktu domu un jūtu spriegums. Kļava 2, 52. // *Trīcēt (2).* Televizora ekrānā vibrē attēls. Dziedātāja balss vibrē. □ Vējš šūpoja spuldzes, .. ēnas vibrēja un trīcēja. A Eglītis 5, 82. Dienā viņi [sienāži] skandināja satraucošus, negarus gabalus. Iesākā ar pianisimo, kam sekoja straujš, vibrējošs kāpums un pēkšņs, taču maigs aprāvums. Kalndruva 12, 85.

vibrions, -a, v. *Izliekta, nūjiņveidīga baktērija.* Holeras v. □ Zinātnieku uzmanību saistīja Štolpa vibrioni — ļoti sīki, kustīgi mikroorganismi ar garām viciņām, daudz mazāki par baktērijām. Lauku Dzīve 76, 1, 24.

vibro-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar vibrācijām.* Vibroaizsardzība. Vibroapstrāde. Vibrodiagnostika. Vibroizolācija. Vibroizturība. Vibromasāža. Vibroslimība. Vibrostabilitāte. Vibrotehnika. Vibrotehnoloģija. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar iekārtām, ierīcēm, aparatūru, kuru darbībā izmanto vibrācijas.* Vibroceltnis. Vibrogrāfs. Vibroiekārta. Vibroierīce. Vibroinstruments. Vibromašīna. Vibrometrs. Vibropāļdzinis. Vibropārveidotājs. Vibroskops. Vibroveseris. Vibrozonde.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība ir saistīta ar vibrācijām, to izmantošanu.*

vibroakustisks, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ir saistīts ar vibrāciju un troksni (mašīnās, mehānismos u. tml.).*

vibroapstrāde, -es, s.; parasti vsk.; tehn. *Apstrāde, kurā izmanto vibrācijas.* Vibroapstrādes laboratorija. Detaļu vibroapstrādes ekonomiskais efekts.

vibroceltnis, -ņa, v. *Ierīce materiālu pārvietošanai vertikālā virzienā, izmantojot vibrācijas.* □ Par svārstību ierosinātājiem vertikālajos vibroceltņos var lietot arī .. vibratorus .. Zin T 62, 9, 35.

vibrodiagnostika, -as, s.; parasti vsk. *Objekta (mašīnas, mehānisma u. tml.) tehniskā stāvokļa noteikšana pēc vibrācijas un trokšņa, tos reģistrējot un apstrādājot ar īpašām ierīcēm.*

vibrofons, -a, v.; mūz. *No dažāda garuma metāla plāksnītēm sastāvošs sitamais mūzikas instruments ar noteiktu skaņas augstumu.*

vibrogrāfs, -a, v. *Pašrakstītāja iekārta vibrāciju reģistrēšanai.*

vibroizolācija, -as, s.; parasti vsk. *Celtņu, iekārtu, mašīnu, aparātu vai cilvēku aizsardzība pret mehāniskām svārstībām (vibrācijām, triecieniem), kas rodas, darbojoties mehānismiem, pārvietojoties transportlīdzekļiem u. tml.*

vibroizturība, -as, s.; parasti vsk.; tehn. *Vispārināta īpašība* → *v i b r o i z t u r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Konstrukcijas v. Mehānisma v.

vibroizturīgs, -ais; s. -a, -ā; tehn. *Tāds, kas spēj pretoties mehāniskām svārstībām (vibrācijām, triecieniem) — par celtnēm, iekārtām, mašīnām, aparātiem.*

vibrokonveijers, -a, v. *Konveijers materiālu vai detaļu pārvietošanai, izmantojot vibrācijas.*

vibromaisīšana, -as, s.; parasti vsk.; tehn. *Javas, gāzbetona masas u. tml. izgatavošanas paņēmiens, maisīšanas procesā izmantojot vibrācijas.* Javas v.

vibromaisītājs, -a, v. *Iekārta, kurā izgatavo javas, gāzbetona masu u. tml., maisīšanas procesā izmantojot vibrācijas.* □ ..gāzbetona masa, kuru gatavo vibromaisītājos .., satur mazāk ūdens, tādēļ samazinās tās sacietēšanas laiks .. Rīgas B 70, 89, 3.

vibromasāža, -as, s. *Masāža, kurā tiek izmantotas vibrācijas.*

vibromašīna, -as, s. *Mašīna, kurā darba procesu veic (vai veicina) vibrējoša ierīce.* V. betona javas sablīvēšanai.

vibrometrs, -a, v. *Ierīce vibrāciju mērīšanai mašīnās, tiltos, ēkās u. tml.*

vibropāļdzinis, -ņa, v. *Vibromašīna pāļu, cauruļu u. tml. dzīšanai gruntī, kā arī to izvilkšanai no grunts.* □ Jaunas grūtības radīja grunts sarežģītā, nevienmērīgā «ģeoloģija», kas nebija projektā paredzēta, un speciālo ierīču — vibropāļdziņu lielā vibrācija. Rīgas B 80, 272, 6.

vibropārveidotājs, -a, v. *Elektromehāniska ierīce zema sprieguma līdzstrāvas pārveidošanai augstāka sprieguma līdzstrāvā.*

vibroplāksne, -es, dsk. ģen. -šņu, s. *Vibromašīna grunts vai betona masas blīvēšanai.*

vibroplatforma, -as, s. *Vibromašīna betona masas blīvēšanai dzelzsbetona izstrādājumos.*

vibropulēšana, -as, s.; parasti vsk. *Pulēšana, kurā tiek izmantotas vibrācijas.*

vibroslimība, -as, s. *Profesionāla slimība, ko izraisa ilgstoša un sistemātiska vibrācijas iedarbe uz cilvēka organismu; vibrācijas slimība.*

vibroslīpēšana, -as, s.; parasti vsk. *Slīpēšana, kurā tiek izmantotas vibrācijas.* Detaļu v.

vibrostabilitāte, -es, s.; parasti vsk.; tehn. *Mehāniskas sistēmas vai tās elementu īpašība saglabāt vibroizturību.*

vibrostabils, -ais; s. -a, -ā; apst. **vibrostabili;** tehn. *Tāds, kas ir saistīts ar vibrostabilitāti, tai raksturīgs.*

vibrostends, -a, v. *Iekārta, ko lieto materiālu, detaļu vai ražojumu pārbaudei, pakļaujot tos vibrācijām.* □ Gatavo mūzikas centru pārbauda — tam jāiztur minūti ilga tricināšana vibrostendā un pēc tam vēl četras stundas ilga iekārtas sasilšana. Pad J 82, 59, 3.

vibroštancēšana, -as, s.; parasti vsk.; tehn. *Dzelzsbetona konstrukciju elementu vai detaļu formēšana, izmantojot vibrācijas.*

vibrotehnika, -as, s.; parasti vsk. *Vibrāciju iegūšanas, izmantošanas, kontroles tehnika; arī tehnikas nozare, kas pētī un izstrādā metodes un līdzekļus vibrāciju iegūšanai, izmantošanai, kontrolei, kā arī aizsardzībai pret vibrācijām.*

vibrotehnoloģija, -as, s.; parasti vsk. *Tehnoloģija, kurā izmanto vibrācijas.* Gāzbetona v. Pāļu dzīšanas v.

vibrotehnoloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vibrotehnoloģiski.** *Tāds, kas ir saistīts ar vibrotehnoloģiju, tai raksturīgs.* V. process.

vibrotransports, -a, v.; parasti vsk. *Materiālu vai detaļu pārvietošana, izmantojot vibrācijas.* Vibrotransporta ierīce.

vibrovelmēšana, -as, s.; parasti vsk.; tehn. *Dzelzsbetona konstrukciju elementu izgatavošana, izmantojot vibrācijas.*

vibroveltnis, -ņa, v. *Ceļa veltnis ar iebūvētu vibratoru un gludiem, rievotiem vai režģotiem valčiem.* Noblīvēt būvlaukumu ar vibroveltni.

vibroveseris, -ra, v. *Ierīce pāļu, cauruļu u. tml. dzīšanai gruntī, kā arī materiālu irdināšanai, grunts blietēšanai u. tml. ar triecienu un vibrāciju vienlaicīgu iedarbi.*

vica, -as, s. **1.** *Samērā tievs, lokans koka vai krūma zars, parasti bez lapām.* □ Viņš taustījās tālāk, aizķerdamies kārklu lokanajās vicās, saskrāpēdams rokas un seju .. Vilks 5, 59. Visvecākie mūsu krēsli .. ir .. ar pītajiem sēdekļiem. Par pinuma materiālu noderēja meldri, stiebri, priežu saknes, liepu lūki, lazdu vicas, klūgas .. Lauku Dzīve 81, 5, 21. sal. Ilma ir vēl stalta sieva, lokana kā vica un veikla kā zebiekste. Ezera 1, 6. // *Šāds zars, ko izmanto dzīvnieku ganīšanai, arī dzīvnieku, cilvēku pēršanai.* Ganu v. □ Ķēņu ciema .. taure skaļi aicināja laist lopus ganībās. Sievas ar garām vicām dzina govis un aitas uz lielā ceļa. Jansons 1, 3. Māte iet uz kūti, laiž laukā govis, es tās sagaidu, vicu padusē turēdams .. J Kalniņš 10, 298. Apsūdzētais atzīst, ka viņš vienu no sūdzētāja ķēvēm sitis, bet tikai ar vicu .. Līce 1, 143.

2. biol. *Viciņa (2).* □ Baktēriju šūnas ietver plāns šūnapvalks, no kura daudzām baktērijām atiet īpaši kustību organoīdi — vicas. Biol r 101.

vicaiņi, -u, vsk. vicainis, -ņa, v.; zool. *Vienšūņu klase, kuras pārstāvjiem ir no vienas līdz astoņām vicām, ar kurām tie pārvietojas; šīs klases organismi.* □ Vicaiņi .. atrodas it kā uz robežas starp augu un dzīvnieku valstīm. Galenieks 2, 20. Vicaiņu klases pārstāvjiem raksturīgi kustību organoīdi ir vicas, kas arī devušas nosaukumu klasei. Biol r 143. Jūrā var izdalīt trīs galvenās mikroorganismu grupas — amēbas, infuzorijas un vicaiņus. .. Vicaiņi pieder pie vienšūņiem .. Rīgas B 81, 32, 4.

vice-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir vietnieks, arī palīgs.*

viceadmirālis, -ļa, v. *Dienesta pakāpe daudzu valstu kara flotēs starp kontradmirāļa un admirāļa pakāpēm; karavīrs, kam ir šāda dienesta pakāpe.*

vicečempions, -a, v.; **vicečempione,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Otrās vietas ieguvējs čempionātā vai olimpiskajās spēlēs; nosaukums, ko piešķir otrās vietas ieguvējam čempionātā vai olimpiskajās spēlēs.* Valsts v. Pasaules v. šahā. Olimpiskais v. maratonā. □ ..Leikplesidas olimpiskajā turnīrā amerikāņi «tīri» pieveica pasaules vicečempionus Čehoslovakijas hokejistus .. Zv 80, 8, 26. Vera olimpiskajā .. trasē kļuva par pasaules vicečempioni .. Zv 78, 7, 1.

vicedirektors, -a, v.; **vicedirektore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Direktora vietnieks.* Institūta v. □ Novēlējuši jaunajam vicedirektoram sekmes un panākumus, visi omulīgi tērzēja .. Jansons 4, 530.

vicegubernators, -a, v. *Gubernatora vietnieks.* □ Par pilsoņu garīgo esību līdz tūkstoš deviņi simti piektā gada novembrim lēma

atsevišķs cenzors Rīgā, vicegubernators, policija kā sludinājumu un izkārtņu cenzors.. Bels 8, 95.

vicekaralis, -ļa, v. *Karaļa (1) vietnieks.* □ Francesko: Ak, es esmu gleznojis daudzus pāvestus, dodžus, karaļus un vicekaraļus.. A Eglītis 1, 270. Pilsēta drīz kļuva Spānijas vicekaraļa rezidence Latīņamerikā. Inku zelta spožumam šeit bija lemts lēnām izdzist.. Zv 73, 14, 15.

vicekonsulāts, -a, v. *Vicekonsula vadīta vienas valsts pārstāvniecības iestāde citas valsts pilsētā.* Ārvalsts v. Vicekonsulāta emblēma. □ Ārzemēs pastāv.. diplomātisko pārstāvniecību konsulārās nodaļas, ģenerālkonsulāti, konsulāti, vicekonsulāti un konsulārās aģentūras. Ves 77, 4, 28.

vicekonsuls, -a, v.; **vicekonsule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Konsula vietnieks.*

viceministrs, -a, v.; **viceministre,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Ministra vietnieks.*

viceprezidents, -a, v.; **viceprezidente,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Prezidenta vietnieks.* Zinātņu akadēmijas v. □ Rumba: Es strādāju lielā uzņēmumā.. Man ir labākās izredzes kļūt par vienu no viceprezidentiem. A Eglītis 1, 529.

viceprieķšsēdētājs, -a, v.; **viceprieķšsēdētāja,** -as, s. *Priekšsēdētāja vietnieks.*

vicinājums, -a, v. *Pabeigta darbība, rezultāts* → *v i c i n ā t.* Pātagas v.

vicināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; retāk **vīcināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Vairākkārt strauji kustināt, vēzēt (parasti gaisā).* V. kabatlakatu. V. pa gaisu rīksti. V. vēstuli. V. zobenu. Sagaidītāji vicina puķu pušķus. □ Mēs [divi jaunekļi].. šķiramies kā sirsnīgi brāļi. Katrs savu ceļu tālāk ejot, reizēm atskatāmies un vicinām cepures. Sēlis 4a, 45. Kārlis gāja lieliem soļiem, plati atvēzis rokas, un pie katra soļa viņš tās meta un vicināja, it kā darīdams kādu darbu.. Niedra 1, 38. Ātri spārnus vicinot, uz ezera otru galu aizlaidās dažas meža pīles. Kalndruva 3, 87. Viņš vīcināja cirvi augsti gaisā. ME IV, 634. ◇ Vicināt dūres vienk. — *kauties.* // intrans. V. ar cepuri. V. pretim ar roku. □ Imanta skatiens mitējas klaiņot pa debesīm un noslīd līdz ielejai. Bet tur Juris vicina ar kaut ko baltu un sauc. Ezera 2, 139.

vicināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās; retāk **vīcināties,** parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās; refl. *Refl.* → *v i c i n ā t; tikt vicinātam.* □ Meitenēm lelles uz rokām, zēniem sarkani un balti karodziņi vicinās° pa gaisu.. Jaunsudrabiņš 8, 66. // *Ilgstoši intensīvi vicināt (ar rokām, asti, piemēram, no kā atgaiņājoties).* □ ..Ja zinātu jūs — cik daudz darba zirgu Ar asti vicinās no dunduriem Un sapņo kļūt par jums [par Pegaziem]! Vācietis 5, 70.

viciņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *v i c a.*

2. biol. *Pārvietošanās orgāns dažām baktērijām, mikroorganismiem.* □ ..vienā galā tām [vicaiņu šūnām] atrodas 1—2.. viciņas.. Viciņām ātri skrūvveidīgi kustoties, šūnu velk uz priekšu viciņu virzienā.. Galenieks 2, 21.

vicot, -oju, -o, -o, pag. -oju; sar. **1.** trans. *Pērt (parasti ar vicu).* □ Izrāvis rīksti un sācis ar to nabadziņu vicot. ME IV, 576. // intrans. □ ..istabā ielec Matilde ar braucamo pātagu rokā. Ne vārda neteikusi, pieskrien Jankam tuvāk un sāk vicot no visa spēka pa Jankas kamiešiem. Pasaules sp II, 184.

2. trans. *Kāri, ātri ēst.* □ ..vīri sasēdušies laukmalītē un vico iekšā atvestās pusdienas. Pad J 83, 83, 1. ..mēs vicojam iekšā griķu biezputru, vistas buljonu ar zaļiem zirnīšiem.. Sports 68, 109, 3. // intrans. □ Atgriezu vaļā vienu no bundžām un, uz naža uzdurdams reņģes, vicoju tāpat bez maizes.. Ezera 5, 188. Beidzot [čigāns] pievelk savējo [šķīvi] cieši tuvu galda malai — zem paša spurainā zoda un tad sāk vicot iekšā, ka zib vien. Indrāne 10, 101.

3. intrans. *Iet, skriet, parasti ātri.* □ Mēs žigli vicojam uz tālajām malkas grēdām, uz preču vilciena galu. Salenieks 7, 126. Vientuļnieks garāmgājējs.. vicoja vien tāļāk, jo neviens ne pamāja ar roku, ne uzsauca.. Vilks 7, 521. «Ar slapjām kājām vicodams, plaušu karsoni saķersi.» Kaldupe 13, 76.

4. intrans. *Enerģiski darīt.* □ «Tas vēl nav nekas [kad matus sukā ar susekli], pagaidi, kad ar ķemmēm sāks vicot!» Upīts 4, 133. Kapos gan parasti vico — trīs četras lāpstas reizē, racēji labprātīgi mainās. Indrāne 6, 205. // trans. □ ..[mākslinieks] nav parūpējies par repertuāra maiņu, vico vaļā tos pašus sājos jokus, kurus iepriekšējā reizē pirms gada. Zv 76, 1, 31.

vicoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl.; sar. *Kauties; arī ķildoties.* □ Sākās kautiņš.. Tas bija ārzemju kinogrāvēja cienīgs skats — spēlē sēru mūzika, goda sardze stāv, ne aci nepamirkšķinājusi, bet visapkārt vicojas. Kar 90, 10, 163.

vide, -es, dsk. ģen. -žu, s. **1.** *Materiālā apkārtne, vieta, kurā kas atrodas.* Gaisa v. Ūdens v. Homogēna v. Oksidējoša v. Vides reakcija. Vides pretestība. □ Starpzvaigžņu vides atomi, pirms tie uzdrāžas viens otram, brīvi klejo telpā gadu tūkstošiem. Ikaunieks 1, 24. ..ar vārdu «plazma» saprotam augstas temperatūras jonizētu vidi, kurā nepārtraukti un ļoti ātri noris jonu rašanās.. Zv d 86, 2, 8. Citoplazma ir šūnas iekšējā pusšķidrā vide, kurā atrodas kodols, visi šūnas organoīdi, ieslēgumi un vakuolas. Biol r 9.

2. *Dzīvo organismu eksistences apstākļu kopums.* Ģeogrāfiskā v. Vides ekoloģiskie faktori. Nodrošināt cilvēkiem veselīgu dzīves vidi. Barojošā vide — *barotne.* □ Saskaņā ar bioloģijas pamatlikumu visi dzīvie organismi un vide, kurā tie mīt, veido nedalāmu vienību. D kal 73, 84. Daudzos gadījumos augu un dzīvnieku izmiršanu sekmē dabas vides piesārņošana.. Biol r 225. Aktuāla globāla problēma mūsdienās ir apkārtējās vides aizsardzība, kas tieši skar visu valstu intereses. Visas valstis ir ieinteresētas aizsargāt augsni, atmosfēru un ūdeņus. Fogels, Grīnbergs 1, 121. Ja dzīvas šūnas izņemam no organisma, ievietojam stikla

traukā un laiku pa laikam mainām barojošo vidi, tās turpina vairoties, veidojot .. audu kultūru. Zin T 64, 4, 27.

3. *Apkārtējo apstākļu, arī ļaužu kopums, kurā noris cilvēka dzīve.* Pareizi izveidota telpiskā v. Pieaugušo v. Studentu v. Strādnieku v. Sociālā v. Atrauties no savas vides. Vides ietekme uz personības veidošanos. Nokļūt svešā vidē. □ Vide vienmēr jāsaprot plašā nozīmē. Tā nav tikai ražošanas vai sadzīves interjers, te jāņem vērā arī nacionālie, klimatiskie, psiholoģiskie un zināmā mērā pat kulturāli vēsturiskie faktori. Zin T 64, 12, 3. .. dekoratīvi lietišķā māksla pieder pie tām mākslinieciskās jaunrades formām, kuras aktīvi piedalās laikmeta vides stila veidošanā .. LLM 11. Vāciskajā vidē pavadītie jaunības gadi — Saldus, Kuldīgas un Rīgas skolas un darba vietas — nebija varējuši notrulināt Rozentāla piederības apziņu savai tautai, savai dzimtenei .. Stankevičs 4, 54. Kurzemes daba un ļaudis ir vide, kurā veidojas mākslinieks, ieaugdams tās smagnēji skarbajā kolorītā un visu savu daiļradi veltīdams šā novada dabai un dzīvei. Māksla 59, 4, 39.

vidējība, -as, s.; reti. *Viduvējība.* □ Profesors: Asistents tevi novilcis savā vidējības purvā! A Eglītis 1, 391.

vidējkalne, -es, dsk. ģen. -ļņu, s.; ģeogr. *Kalniene, kuras augstums ir no 1000 līdz 2000 metriem virs jūras līmeņa.*

vidējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vidēji. 1.** *Tāds, kas atrodas vidū (piemēram, starp diviem punktiem, līnijām, priekšmetiem u. tml.).* Vidējā istaba. Vidējais logs. Vidējā kupeja. Vidējais mēlenis val. — *līdzskanis (piemēram, j), ko artikulē, paceļot mēles muguras vidējo daļu.* Vidējais pirksts — *pirksts, kas atrodas vidū starp otro un ceturto pirkstu; trešais pirksts.* □ Tikai vidējā rūts, izbālējusi, aprūsējusi, bija vesela uzglabājusies vēl no vectēva laikiem .. Birznieks-Upītis 1, 27. .. aiz ezera ir trīs mājas un vidējai ir balts skurstenis, tikko saredzams caur zilgano saules tvanu .. Akuraters 2, 58. Dažām ūdensblaktīm .. ir neparasti garas vidējās kājas. Spuris 1, 52. .. šķēres tur labajā rokā; apakšējā gredzenā atrodas īkšķis, augšējā — zeltnesis. Rādītājpirksts un vidējais pirksts aptver rokturus. Friz 37. // *Otrais pēc vecuma no trijiem (bērniem, brāļiem, māsām).* Vecākā, vidējā un jaunākā meita. □ Par Jēkabu Mediņu, vidējo no [brāļu] trijotnes, bildīšu tikai to, kas izriet no manas neilgās saskarsmes ar šo ļoti talantīgo, interesanto cilvēku. Kalndruva 12, 122. // *Tāds (cilvēks, paaudze), kas pēc gadiem ir starp jaunāko un vecāko paaudzi; arī tāds (vecums, gadi), kas raksturo pusmūžu.* □ Vidējā paaudze — tā ir kā saikne, kā stafetes vidusposms starp trijām paaudzēm. Vidējam ir vislielākā atbildība .. Viņš ir kā tulks starp vecajiem un jaunajiem. Dzene 2, 120. Viņš bija vidēju gadu, ne visai liela auguma, papliku galvvidu .. Janovskis 1, 222. Aizslēgusi skapīti, izslējās vidēja vecuma, kalsnēja .. skolotāja .. Jauno v 59, 88. // *Vidusposms (par laikposmu).* Mēneša vidējā dekāde. □ Ezis Austrumbaltijas teritorijā ieviesies, sākot ar vidējo holocēnu. Tauriņš 1, 27.

2. *Tāds, kas pēc lieluma, intensitātes pakāpes ir starp galējiem lielumiem, intensitātes pakāpēm (piemēram, starp lielu un mazu, augstu un zemu, smagu un vieglu).* Vidēja lieluma ciems. Vidējā klimata josla. Vidēja rādiusa rakete. Vidēja reibuma pakāpe. Vidējo distanču skrējējs. Vidējā svara bokseris. Vidēja kalibra šautene. Vidējā izglītība — *zināšanu, prasmju un iemaņu kopums, kas ļauj pilnvērtīgi iesaistīties ražošanā, sabiedriskā dzīvē un iegūt tiesības turpināt mācības augstākajā mācību iestādē.* Vidējā speciālā izglītība — *profesionālā izglītība.* Vidējais medicīnas personāls — *medicīnas darbinieki, kuriem ir vidējā speciālā izglītība un kas strādā ārsta vadībā un izpilda viņa norādījumus.* Vidējie radioviļņi — *radioviļņi, kuru garums ir no 100 līdz 1000 metriem.* □ .. Pietuka Krustiņš bij jauns cilvēks vidējā augumā, ar kupliem matiem. Kaudzītes 1a, 100. .. tas [grieze] nebij nekāds milzīgs putns, bet tāds vidējs, kā liela vīrieša dūre, garām kājām un knābi. Upīts 4, 699. Mazais un vidējais bizness Latvijā bija attīstījies galvenokārt tirdzniecības jomā. Diena 93, 77, 2.

3. ar not. galotni: vidējais. *Tāds (lielums), ko iegūst, dalot divu vai vairāku lielumu summu ar to skaitu.* V. atstatums. V. blīvums. V. ūdens līmenis. Vidējā diennakts temperatūra. V. vecums. Vidējā raža. Vidējā peļņa — *peļņa, ko kapitāla ieguldītājs saņem no avansētā kapitāla pēc vidējās peļņas normas.* Vidējā peļņas norma — *virsvērtības jeb vidējās peļņas attiecība pret visās ražošanas nozarēs ieguldīto kapitālu (izteikta procentos).* Vidējais aritmētiskais lielums mat. — *divu vai vairāku skaitļu summas dalījums ar šo skaitļu skaitu.* Vidējais ģeometriskais lielums mat. — *skaitlis, kas ir vienāds ar sakni no doto skaitļu reizinājuma, kuru saknes rādītājs ir vienāds ar šo skaitļu skaitu.* Vidējais proporcionālais skaitlis mat. — *vidējais ģeometriskais skaitlis.* Vidējais paātrinājums fiz. — *taisnvirziena kustībā — paātrinājums, kas skaitliski ir vienāds ar ātruma pieauguma attiecību pret laika intervālu, kurā šī izmaiņa notikusi.* Vidējā Saule — *iedomāta Saule, kas, ar vienmērīgu ātrumu pārvietodamās pa debess ekvatoru patiesās Saules virzienā, gada laikā veic pilnu apgriezienu (360°).* Vidējā pusdiena astr. — *vidējās Saules augšējās kulminācijas moments.* Vidējā pusnakts astr. — *vidējās Saules apakšējās kulminācijas moments.* □ Vidējo ātrumu un vienmērīgas kustības momentāno ātrumu aprēķina, noieto ceļu izdalot ar kustības laiku. Rolovs 1, 111. Es piederu pie algādžu kārtas. Es esmu algas pelnītājs. Es piederu pie algādžu kārtas vidējās izpeļņas grupas un līdz ar to pie vairākuma. Pasaules sp II, 132.

4. *Viduvējs (1).* □ Izaks [Ņūtons] ir kautrīgs, kluss zēns ar vidējām sekmēm. Briedis 1, 31. Anete: Labrīt, jaunkundz, kā gulējāt? — Glīta: Pateicos, Anete. Vidēji, lai neteiktu, ka slikti. Pilnīgi nāk miegs. A Eglītis 1, 66.

5. apst. *Ņemot par normu lielumu, ko iegūst, dalot divu vai vairāku lielumu summu ar to skaitu; caurmērā.* □ Saules aktivitāte mainās, sasniedzot maksimumu vidēji ik pa vienpadsmit gadiem. Zin T 81, 1, 4. Putekļu miglāju diametrs [Sietiņa zvaigznēm] vidēji sasniedz dažus gaismas gadus. To masa vidēji līdzinās pusei no Saules masas. Ikaunieks 1, 23.

○ Vidējā kārta val. — *kārta, kas norāda, ka darbība ir koncentrēta daritājā (subjektā).* Vidējais plāns — *personas attēlojums vidējā mērogā.*

videne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** anat. *Ar plēvēm norobežots rajons pie ķermeņa vidussīnijas, kas sadala krūšu dobumu labajā un kreisajā pusē.* Videnes pleira. □ Lielu un totālu hemotoraksu gadījumos plauša tiek pilnīgi saspiesta un videne novirzīta uz pretējo pusi, līdz ar to rodas ievērojami sirdsdarbības un elpošanas traucējumi. Visp ķir 121.

2. biškop. *Mākslīga šūnu vidējā siena.*

video, nelok., v. *Elektroniskais attēls, ko rada ar videotehniku.* □ Starptautiskā videomākslas centra uzdevums ir darīt pieejamas mākslinieciem un video pētniekiem jaunās attēla un skaņas tehnoloģijas, kā arī komunikācijas tīklu izmantošanas potenciālu . . Diena 94, 275, 12.

video-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar elektroniskā attēla un skaņas signālu ierakstīšanu, uzglabāšanu un reproducēšanu.* Videoattēls. Videofrekvence. Videogrāfija. Videosakari. Videosignāls. Videoatskaņotājs. Videofons. Videogrāfs. Videoiekārta. Videokamera. Videomagnetofons. Videocentrs. Videostudija. Videotēka. Videoieraksts. Videoinformācija. Videoklips. Videomateriāls. Videominiatūra. Videoprogramma. Videoseanss. Videosižets.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība ir saistīta ar elektroniskā attēla un skaņas signālu ierakstīšanu, uzglabāšanu un reproducēšanu.* Videotehnisks. Videotelefonisks.

videoaparatūra, -as, s. *Aparatūra videosignāla un skaņas uztveršanai, ierakstīšanai, pārveidošanai un reproducēšanai.* □ . . parastos kartīšu katalogus [bibliotēkās] paredz aizstāt ar videoaparatūru. Zin T 77, 1, 13. . . ģimenē . . iegādājās . . kasešu televīzijas filmu demonstrēšanas videoaparatūru. Cīņa 85, 150, 4.

videoatskaņotājs, -a, v. *Aparāts videolentē ierakstītās informācijas reproducēšanai.*

videoattēls, -a, v. *Objekta vai dokumenta attēls uz televizora vai videoiekārtas gala ierīces ekrāna.* □ Skaitļošanas tehnika nodrošinās trīs informatīvus videoattēlus, kas apvienojumā ar televīzijas attēlu ļaus sacensību norisei sekot televizora ekrānā. Sports 83, 110, 3.

videocentrs, -a, v. *Iestāde videoierakstu izdarīšanai, pavairošanai un videokasešu nomāšanai; arī ierīču komplekss attiecīgo darbību veikšanai.*

videodisks, -a, v. *Plāns sintētiska materiāla disks, kura virsmā izveidots videoieraksts.*

videofilma, -as, s. *Filma, kura uzņemta un paredzēta demonstrēšanai ar videoierīcēm.* Videofilmu demonstrēšana. □ Uzvedums «Vēja ziedi» veidots kā videofilma, visas epizodes ierakstītas ārpus studijas — Brīvdabas muzejā un gleznainajā Āraišu apkārtnē. Cīņa 82, 28, 3. Radās doma uzņemt videofilmu par rajona kultūras iestādēm un kultūras darbiniekiem. Neatk Cīņa 90, 32, 2.

videofons, -a, v. *Videoaparatūras iekārta ar skaļruni un ekrānu, kuri paredzēti uztvertās informācijas reproducēšanai.* □ Dažās ārzemju firmās administratori izmanto videofonus, uz kuru ekrāniem var izlasīt no kompjūtera nākušu informāciju par uzņēmuma peļņu, par ražošanas un tirdzniecības izdevumiem. Zin T 77, 1, 13.

videogrāfija, -as, s.; parasti vsk. *Videotehnikas nozare, kas nodarbojas ar mainīga lieluma parametru atspoguļošanu, izmantojot videotehnikas ierīces.*

videogrāfs, -a, v. *Videotehnikas aparāts dažādu mainīga lieluma parametru demonstrēšanai.*

videoiekārta, -as, s. *Videotehnikas iekārta.*

videoieraksts, -a, v. *Videosignāla ieraksts magnētiskajā lentē vai diskā.* Futbola spēles v. Videoierakstu noskatīšanās zāles. Pārvietojamās videoierakstu stacijas. □ Vairums no Vijas Artmanes televīzijas teātra lomām saglabājušās tikai skatītāju atmiņās. Videoierakstu fondos iemūžinātas tikai pēdējos gados tēlotās . . Artmane 111.

videoierīce, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Videotehnikas ierīce.*

videoinformācija, -as, s. *Videoierakstā fiksēta informācija.* □ Akūtākā problēma Zemes dabas resursu pētīšanā no kosmosa patlaban ir videoinformācijas apstrāde. Zin T 77, 7, 14.

videokamera, -as, s. *Kamera (3) vienlaicīgai skaņas un videoattēla ierakstīšanai videokasetē.* □ Cik lielisks un unikāls šeit [alā] iznāktu videokameras uzņēmums, bet mums tādas bagātības nav. Lauku Dzīve 90, 7, 13.

videokasete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Videomagnetofonā ievietojama slēgta kasete ar magnētisko lenti videosignāla un skaņas ierakstam.* Videokasešu noma. □ . . radās doma daļu filmu ierakstīt videokasetēs. Dripe 9, 214.

videoklips, -a, v. *Videominiatūra, kurā popmūzikas skaņdarbs apvienots ar sižetisku vizuālo risinājumu.* □ . . uztaisīt videoklipu Latvijas TV [televīzijā] ir ļoti grūti. Lit M 86, 21, 10.

videokontrole, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Videosignāla kontrole dažādos tā apstrādes posmos (piemēram, televīzijas centrā).* Videokontroles iekārta — *speciāls televizors attēla vizuālai kontrolei (televīzijas centrā) dažādos videosignāla apstrādes posmos; videomonitors.*

videolente, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Speciāla lente (2) videosignāla un skaņas ierakstīšanai, uzglabāšanai un reproducēšanai.* □ . . Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja vidē pirms dažiem gadiem Jaunatnes teātra «Silmačus» ierakstīja videolentē un pēc tam demonstrēja televīzijas

pārraidē. Rīgas B 82, 61, 4. Mācību procesā [teātra mākslas] studentu rīcībā ir krāsu televīzijas studija. Ir iespējas ierakstīt videolentēs etīdes, fragmentus, pat uzvedumus. Lit M 84, 30, 14.

videomagnetofons, -a, v. *Aparāts vienlaicīgai videosignāla un skaņas ierakstīšanai videolentē un reproducēšanai no tās.* Ierakstīt televīzijas pārraidi videomagnetofonā. □ 1960. gada 21. aprīlī veica pirmo programmas ierakstu videomagnetofonā «Kadrs-1», bet 1972. gada 24. aprīlī sāka strādāt otrās paaudzes videomagnetofons «Kadrs-3», sākumā izdarot melnbaltos, pēc tam — krāsu ierakstus. Zv 78, 9, 21. . . labs palīgs [Bulānas latviešu ciemā] ir Latvijas Kultūras fonda piešķirtais videomagnetofons. D kal 91, 184.

videomāksla, -as, s.; parasti vsk. *Mākslas nozare, kas pamatojas uz videotehnikas izmantošanu.* Videomākslas festivāls. □ Turīnas izstāde aplūko piecus videomākslas aspektus. Lit M 80, 49, 15. Ārpus radošā un pētnieciskā darba Starptautiskais videomākslas centrs veic arī organizatorisku darbu . . Diena 94, 275, 12.

videomateriāls, -a, v. *Videoieraksta materiāls.*

videominiatūra, -as, s. *Videoieraksta miniatūra.* □ . . Džons Teilors . . izstrādāja skaņu plašu noformējumu un videominiatūru sižetus. Pad J 85, 220, 4.

videomonitors, -a, v. *Speciāls televizors attēla vizuālai kontrolei (televīzijas centrā) dažādos videosignāla apstrādes posmos.*

videonoma, -as, s. *Videofilmu noma.*

videooperators, -a, v.; **videooperatore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Videomākslas speciālists, kas strādā ar videoaparatūru.* □ Rietumu videotehnikas ieplūde daudzus amatierus padarījusi par aizrautīgiem videooperatoriem. Cīņa 90, 135, 2.

videopastiprinātājs, -a, v. *Elektrisko signālu pastiprinātājs, kas paredzēts videosignāla vai televīzijas signāla un skaņas pastiprināšanai.*

videoplate, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Plāns sintētiska materiāla disks, kura virsmā izveidots videoieraksts; videodisks.* □ Videoplates katrā milimetrā ir 120 līdz 140 mikroskopisku rievu. Tā griežas ar milzīgu ātrumu — 1500 apgriezienu minūtē. Liesma 72, 8, 19.

videoprogramma, -as, s. *Videofilmu programma.* □ Uz kustīga gaismas ekrāna var sniegt operatīvu informāciju, demonstrēt videoprogrammas. Rīgas B 84, 88, 4.

videosakari, -u, v.; tikai dsk. *Elektrosakari, ko īsteno ar videotehniskiem līdzekļiem.* □ Projektē iekārtot abpusējus videosakarus dzemdību un bērnu nodaļās. Zv 76, 23, 19.

videoseanss, -a, v. *Videofilmu seanss.*

videosignāls, -a, v. *Signāls attēla ierakstīšanai un reproducēšanai magnētiskajos glabātājos (lentēs, diskos u. c.).* Pastiprināts v. □ Detektorus izmanto radiouztvērējos (toņfrekvences signāla atdalīšanai), televizoros (toņfrekvences signāla un videosignāla atdalīšanai) . . Rolovs 1, 150.

videosižets, -a, v. *Videoieraksta sižets.*

videospēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Spēle, izmantojot spēļu automātu ar ekrānu, uz kura parādās spēlei nepieciešamais attēls.* Videospēļu automāts.

videostudija, -as, s. *Studija, kas sagatavo un demonstrē videoieraksta materiālus.*

videotehnika, -as, s.; parasti vsk. *Aparatūra, iekārta videoierakstam, tā reproducēšanai.*

videotehnisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **videotehniski.** *Saistīts ar videotehniku, tai raksturīgs.* Videotehniska iekārta. Videotehniski līdzekļi,

videotēka, -as, s. *Sistematizēts videoierakstu krājums, krātuve.* □ Videotēkā glabājas daudzu teātru izrāžu un filmu ieraksti. Lit M 84, 30, 14. Komandas [somu hokejistu] videotēkā ir visu spēļu ieraksti, ja rodas vajadzība, vecākais treneris var izanalizēt katras komandas taktiku, spēles manieri . . Sports 82, 62, 1. . . mani uzaicināja strādāt televīzijas videotēkā par fondu redaktori. Neatk Cīņa 90, 37, 3.

videotelefonija, -as, s.; parasti vsk. *Elektrosakaru veids, kur abonenti viens otru ne tikai dzird, bet arī redz un var demonstrēt kustīgus un nekustīgus objektus, piemēram, fotogrāfijas, dokumentus, zīmējumus, dažādus priekšmetus, kā arī saņemt datus no elektroniskā skaitļotāja.*

videotelefonisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **videotelefoniski.** *Saistīts ar videotelefoniju, tai raksturīgs.*

videotelefons, -a, v. *Elektrosakaru ierīce runas un attēla pārraidīšanai un uztverei.* □ Ļvovas medicīnas radioelektronikas aparātu rūpnīca sērijveidā sākusi ražot videotelefona iekārtu . . , kas paredzēta televīzijas un telefona divpusēju sakaru uzturēšanai starp slimnieku un apmeklētāju vai slimnīcas apkalpojošo personālu. Lauku Dzīve 78, 6, 8.

videoterminālis, -ļa, v. *Gala ierīce, kas sastāv no vadības pults un ekrāna un ko izmanto, piemēram, attēlu analizēšanai.* □ Par termināļiem var izmantot burtu telegrāfa aparātus, . . videotermināļus . . Zv 75, 4, 19.

videoterminālis, -a, v. *Videoterminālis.*

vīdēt, vīdu, vīdi, vīd, pag. vīdēju (retāk vīdu, 1. konj.); intrans. **1.** *Būt redzamam, parasti neskaidri.* Tālumā vīd balta bura. Pret logu vīdēja kāds stāvs. Tālumā vīdēja laternu gaisma. □ Nakts tuvojās rītam. Jau sāka debesīs vīdēt gaismas svītras . . Niedra 3, 45. «Maksis jāpārsien,» atminējās Eidis un bez takas brida pa zāli uz pļaviņu, kur baltajā miglā vīdēja melns zirga siluets. Ezera 7, 37. Mežā saviesusies pustumsa. Mazliet gaišāki vīd pelēcīgi baltie dumbra bērzi . . Caune 4, 69. *// Dažviet, arī tikko parādīties, arī tikko manāmi būt redzamam.* □ Šur tur pakrūmēs vīdēja zaļums, zili un dzelteni ziediņi . . A Eglītis 2, 9. Taisnajos, īsi apgrieztajos matos vīdēja sirmas šķipsnas. Skujiņš 14, 342. Jel sargājiet tās ogles, kas pie jūras vēl ugunskurā vīd. Rancāne 1, 27. *// Būt tikko manāmam, redzamam (par smaidu).* Viņa sejā vīd šķelmīgs smaids. Mātes sejā vīdēja gaišs smaids.

// pārn. *Tikko manāmi izpausties (parasti acīs, sejā) — piemēram, par jūtām.* □ . . sievietes acīs vīd bezgalīgas skumjas. Pad J 76, 48, 3. Meitene aši atliecās un palika uz ceļiem. Acis bija mulsuma pilnas, un tajās vīdēja padevība un sāpīgs jautājums. Dripe 2, 108. Tēvs pagājās viņai pretī — sirms, spēcīga auguma, tikai pelēcīgajā sejā vīdēja tāda kā smagu domu izmocīta izteiksme. Kaldupe 13, 162. // pārn. *Tikko manāmi, arī neskaidri izpausties (parasti atmiņā, iztēlē, apziņā).* □ Manā iztēlē vīdēja tādi rakstniecības giganti kā Džeks Londons, Teodors Dreizers . . Kalndruva 10, 180. Arī viņas priekšstatos par nākotni vīdēja mierīga ģimenes dzīve, bērni . . Kaijaks 4, 22.

2. parasti 3. pers. *Būt neskaidri nojaušamam, uztveramam, arī tikko jaušami izpausties (piemēram, par parādībām sabiedrībā, īpašībām).* □ Viņai miegs atnāca ātri. «Tādēļ ka esmu vairāk nogurusi nekā tu,» viņa teica. Aiz šī paskaidrojuma vīdēja norādījums uz vīra it kā vieglāko dzīvi . . Dripe 10, 161. . . dažubrīd viņu [treneru] darbībā vīdēja nekonsekvence, kas jau tā sakarsēto spēles atmosfēru saasināja vēl vairāk. Sports 81, 157, 1.

vidiene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; retāk **vidiena,** -as, s. *Vidusdaļa, vidusjosla (teritorijā).* Eiropas v. Salas v. □ . . mūžam man būs tuva dabas pirmatnība — . . rasotas pļavas, . . Zemgales vidienes nepārredzamās kviešu druvas un Vidzemes augstieņu tāles . . . Purs 7, 93. . . visskaistākā, visbagātākā ceļamaize, ko mūžā līdzi ņemt, bija Vidzemes vidienes daba: izejrītā — viegla migla guļ uz ezera. Akurātere 1, 12. Birkenbaums nebij kurzemnieks, bet uz turieni no Vidzemes vidienas noklīdis. Blaumanis 5, 15.

vidikons, -a, v. *Televīzijas pārraides lampa.* □ Pavadoņu televīzijas iekārtās visbiežāk lieto kameras ar raidlampām — vidikoniem. Zin T 66, 1, 29. . . kamerā . . izmanto vidikonu un parasto kinooptiku . . Pad J 57, 186, 3.

vidišķība, -as, s.; parasti vsk.; pareti. **1.** *Viduvējība (1).*

2. *Viduvējība (2).* □ Veidenbaums aiziet bojā kā liels ideālists, kas neprot un negrib piemēroties dzīves praktiskajiem prasījumiem un cilvēku remdenai vidišķībai. Veidenbaums 2, 15 (ievadā).

vidmēlenis, -ņa, v. *Vidējais mēlenis.*

vidū, apst. **1.** *Tā, ka kas atrodas, pastāv, noris aptuveni vienādā attālumā no (kā) malām, pusēm, galiem; arī tā, ka atrodas (kā) starpā.* V. pārlūzis zars. □ Vītoli spēj brīnumaini atjaunoties: visvecākiem, vidū iztrūdējušiem stumbriem var nogriezt visus zarus — stumbeņi apzaļos . . Caune 5, 158. . . Zviedrijā aizvien biežāk sāk veidot mākslīgos ezeriņus lietus un sniega kušanas ūdeņu uzkrāšanai. Vidū izveido saliņas — tur putni var perēt un audzēt mazuļus. Lauku Dzīve 89, 11, 15. Trešajam ir melnas acenes. Viņš iet vidū. No abām pusēm viņu pietur, kad jāpāriet pār ielu vai jānogriežas ap kādu stūri. Pasaules sp I, 333. Reālskolas atrodas it kā vidū starp ģimnāzijām un vispārizglītojošām skolām. Dripe 9, 33. // priev. nozīmē ar dat. vai ģen.; novec. □ Vidū gaisa lidojot. ME IV, 581. pārn. Vienmēr sastingstu es tādā brīdī, apstājos pat vidū pasaulei. Losberga 3, 44.

2. priev. nozīmē ar dat. vai ģen.; novec. *Tā, ka kas pastāv, noris laikposmā, kuru no (kā) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis.* □ No kurienes tu atskani vidū ziemas . . , zemesvēzīša balss? Losberga 3, 12.

○◇ Krist vidū (arī starpā) sar. — *sākt runāt, pārtraucot citu runātāju.* ◇ Sisties (arī lēkt, arī līst) vidū (arī starpā) sar. — *censties ko pārtraukt (ar savu runu, darbību u. tml.).* □ Tagad šis labais puisis staipa kaklu un mēģina izprast, par ko tie divi tur runājas, jo nav taču pieklājīgi līst vidū, ja neesi saukts . . Zigmonte 4, 188. ◇ Iesisties (arī iešauties) vidū (arī starpā) sar. — *negaidīti, pēkšņi ko pārtraukt (ar savu runu, darbību u. tml.), arī strauji iejaukties sarunā, runā.* □ «Klau, Ādam, vai tev nupat stāstot nekust ausis?» Krauklis atkal iešāvās vidū, bet Ādams stāstā tā bija iekarsis, ka nepalika šoreiz nemaz stāvot . . Apsīšu J 2, 24.

viducis, -ča, v.; sar. **1.** *Vidus (1).* □ Pašā sētsvidus viducī vecs ceriņu krūms, augšā zirgu apgrauzts, apakšā cūku izlauzīts . . Upīts 4, 711. Mēs lielākoties uzturējāmies birzī, kuras viduci aizņēma jauks, gluži apaļš laukums. Kalndruva 9, 133. Bet tur tālāk, betonētā laukuma pašā viducī, stāv vairākas vieglās mašīnas . . Lauku Avīze 90, 28, 16.

2. *Vidus (2).* □ . . miegam atlika tikai nakts viducis. Skujiņš 14, 263. Pašā ziemas viducī pat skaidrā laikā blāva gaisma šeit turas stundas četras . . Kar 91, 5/6, 31. pārn. Meklējot vasarai viduci, brienam melleņu sulā . . Kalna 2, 9.

3. *Vidus (3).* □ . . virtuvē zaļajā skapītī glabājas maizes klaips ar garšīgu mīkstumu viducī. Viese 4, 12. Ozoli iztrupējušiem viducīem, zibens sadzelti, dzen jaunas atvases. Lauku Dzīve 80, 6, 21.

4. *Vidus (4).* □ Iespraucos viducī. Ausis saspicējis, acīm priecīgi un ziņkāri dzirkstot, nopētīju visus. J Plotnieks 10, 35.

5. *Viduklis.* □ Viņas tēvs bijis galdnieks, ciets un bargs vīrs, kas viņai licis vilkt lielo zāģi un ēveli, tā ka viducis sāpējis kā vāts. Zālīte 5, 12. . . Miķelis Māls aplika roku ap Maijas viduci, cenzdamies sievieti sev pievilkt klāt. Mauriņa 2, 69. «Aiz astes vēl nekad neviens foreli nav no upes izvilcis. Vajag raudzīt aizkļūt līdz viducim, viegli saņemt un tad aši roku sažmiegt.» J Kalniņš 10, 330.

viduklis, -ļa, v. *Vieta (cilvēka ķermenim) starp krūšu kurvi un gurniem; jostas apvidus, jostasvieta.* Viduklis kā lapsenei, arī lapsenes viduklis — *saka par ļoti tievu vidukli.* □ . . Vija, pagājusies dziļumā līdz viduklim, metās peldus. Ezera 7, 210. Divas nedēļas mēs neesam gulējuši cilvēcīgu miegu — vienmēr ar patronsomām pār krūtīm un ap vidukli . . Grīns 1, 267. pārn. Ziedoši kastaņu koki kā lielmātes puķaini brunči Pilsētai vidukli skauj, grezni līdz papēžiem slīd. Strēlerte 1, 35. . . Zandas viduklis vēl aizvien ir vingrs un šmaugs

kā lapsenei. Līvs 2, 127. // *Tērpa daļa, kas sedz šo vietu.* □ Vidukļa līnija .. ar krokojumu. Iecienītas kleitas ar šuvi vidukļa vietā .. Kalniņa 1, 5. .. kleitām šaurs viduklis, ko parasti akcentē .. josta .. Zv 79, 22. 32. // *Ķermeņa vidējā daļa, arī pamatdaļa (cilvēkam vai dzīvniekam).* □ .. kustējās tikai viņa ķermeņa augšpuse — viduklis, pleci, galva, rokas; turpretī apakšējā daļa bija sastingusi. Lubējs 1, 39. Gliemju ķermenī izšķirami 3 nodalījumi: galva, viduklis un kāja. .. Viduklī novietojušies iekšējie orgāni. Biol r 163. «Cūkas vidukļi mums skurstenī nekarājas. .. Tāpat no rokas mutē dzīvojam.» Delle 2, 170.

vidus, -us, v. **1.** *Vieta, daļa (kam), kas atrodas aptuveni vienādā attālumā no (tā) malām, pusēm, galiem.* Ezera v. Meža v. Dārza v. Pagalma v. Nolikt svečturi galda vidū. Braukt pa ceļa vidu. Sākt šķirstīt žurnālu no vidus. Vidus dialekts val. — *latviešu valodas dialekts, kas ir literārās valodas pamatā un ko runā Vidzemes vidienē, Zemgales līdzenumā un Kurzemē uz dienvidiem no Kuldīgas.* □ Vīri izmeta soļus, lai zinātu, kur [zemes] gabalam atrodas vidus. Dziļums 1, 197. Kad, mežam strupi nobeidzoties, jūs esat iznākuši malā, jūsu priekšā izplešas liels, zāļains klajums, kura vidū stāv ar savu mieru no zemes nemiera atraisījušies ozoli. Virza 1, 15. Jūras vidū mēs šūpojamies, Nāves medībām izbēgušie. Strēlerte 1, 149. Vidus dialektā labāk nekā citos latviešu valodas dialektos ir saglabātas senās skaņas tiklab saknes, kā arī piedēkļu [zilbēs] un galazilbēs. Rudzīte 1, 61.

2. *Laikposms, laika moments, kuru no (kā) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis.* Nakts v. Ziemas v. □ Karsto dienas vidu visi zirgi pavadīja krūmos, bet arī te nebija miera no mušām. Birznieks-Upītis IV, 135. .. darbs garāžā sen sācies, diena slīdēja pret vidu .. Kalve 4, 14. Tuvojās oktobra vidus, un bija jāsāk domāt par ziemas mītni. Kar 91, 3/4, 204. // *Posms (darbībai, norisei u. tml.), kuru no (tās) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis.* Izrādes v. Spēles v.

3. *Iekšējā (kā) daļa.* □ Kur tagad tur žoga stūrī redzat smēdi .., tur agrāk vējš locīja vecu, līku vītolu ar izpuvušu vidu. Birznieks-Upītis 1, 14. .. nepārstādīti mārrutki veido tievas, šķiedrainas saknes, kam nereti ir tukši vidi un pārāk sīva garša. Baumane 1, 143. Vecmāmiņa ar īpašu nazīti izgrieza āboliem vidus un piebēra tos ar cukuru un kanēli. Zigmonte 18, 156.

4. lok.: vidū, apst. nozīmē; savienojumā ar apzīmētāju. *Kopumā, grupā (ko veido dzīvas būtnes).* □ Kad Zelma bija mūsu vidū, otrajā vai trešajā dienā pagalmā ienāca arī Šteinu mammiņa. «Ak meitiņa arī mājās!» Šteinu mammiņa iesaucās .. J Kalniņš 10, 302. Armando un Karīnas kāzas bija pilsētas notikums, viņus apsveica pilsētas sabiedrības pīlāri, to vidū policijas šefs un pilsētas galva .. Pasaules sp II, 93. 1. strādnieks: Strādnieku vidū jau droši vien klīst visnegudrākās baumas. Ziverts 1, 70. // *Līdzīgu priekšmetu, parādību kopumā.* □ Ieguvām vairāk nekā 5000 senlietu. To vidū ir unikāls .. zobens .. PL Siev 77, 4, 25.

5. *Viduklis.* □ Emma klusēdama aplika roku ap Kristīnes vidu. Blaumanis 6, 210. Viņš gāja vēl. Zāle sniedzās līdz vidum .. Kolbergs 3, 340. Tik daudz Ēriks nebija radis strādāt, tādēļ reizēm viņam iesāpējās vidus. Dziļums 1, 139.

6. novec. *Apkārtne, teritorija.* □ «Kā .. jūs esat ar viņu nākusi pazīstama, viņš jau šinī vidū nemaz nav uzturējies ..» Aspazija II, 429. Rozenberģis vēl ciemošoties divas nedēļas šai vidū .. Blaumanis 6, 58. Aizgāja uz citu vidu dzīvot. ME IV, 580.

○ Būt (arī atrasties) dzīves (arī notikumu u. tml.) vidū — *būt ļoti aktīvam, darbīgam; būt (kā) centrā.* □ .. viņš .. allaž bijis dzīves vidū, viņš ieņēmis dažādus atbildīgus posteņus .. J Kalniņš 1, 175. .. par Kārļa Egles valstību jāsaka, ka tā aizvien atradusies un joprojām atrodas pašā tautas dzīves vidū. Jaun Gr 67, 6, 25. Pa vidam — a. *Vidēji (pēc daudzuma, kvalitātes).* □ «Vai daudz ļaužu bija baznīcā?» māte vaicāja. — «Bij tā pa vidam, kā jau darba laikā.» Blaumanis 6, 193. b. *Darbības, norises, stāvokļa pārtraukumā, arī gaitā; pa starpām, pa starpu.* □ Viņš īgni raudzījās, kā viesi krāva šķīvjos gaļu, kartupeļus, salātus un ēda, pa vidam iedzerdami no glāzēm. PL Siev 84, 10, 19. Visapkārt mijās un vijās cilvēku balsis, suņu rejas, koncertēja putni, pa vidam traktori pukšķēja. Vējāns 5, 93. Pa vidu — a. *Kādā kopumā, vidē, grupā (būt, darboties u. tml.).* □ Vakarā .. Juris visiem pa vidu. Viņš .. atnes ūdeni un sagādā iekurus .. Pad J 59, 231, 1. b. *Darbības, norises, stāvokļa pārtraukumā, arī gaitā.* □ Ansis Dziesma ēda ilgi, pa vidu runāja, stāstīja, kā gājis uz jūras .. Zigmonte 2, 48. .. aizrautīgi klausījos kori skandinām «Aun, māsiņa, baltas kājas», «Cekulaina zīle dzied°» un vēl dažu labu. Pa vidu bija arī kaut kas no cita apcirkņa, piemēram, «Ozoli vēl Baltijā». Kalndruva 12, 40. c. *Vietā, kas atrodas (kā) starpā.* □ .. akmeņu dobes laistījās kā sudrabpelēks raibums, pa vidu kā pavasarī līkumoja [pēc lietus] sekla straume. Upīts 4, 128. Jaukties (arī maisīties sar.) pa vidu — *runāt vai darīt ko vienlaikus ar citiem, traucējot viņus.* □ «Jūs neviens nespiež [nākt talkā], es runāju ar viņiem,» talkā aicinātāja pamāj uz mums ar Pēteri. — «Ar kādām tiesībām?» Nikolajs jaucas pa vidu kā nelabais. Saulītis 13, 108. .. visiem [krogā] pa vidu maisās mazs, sakaltis večuks .. Upīts 10, 36. Ja tur būtu tikai Alise ar Ilmāru vien, viņš noteikti brauktu, bet maisīsies pa vidu, noklausīsies, noskatīsies un aiz muguras visu novērtēs sievasmāte. Gulbis 4, 259.

Sk. vidū.

vidus-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. **1.** *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais atrodas, pastāv (kā) vidū (1).* Vidusass. Vidusgabals. Vidusjosla. Viduskārta. Vidusmākonis. Vidusmorēna.

2. *Norāda uz salikteņa otrajā daļā nosauktās parādības, norises posmu, kuru no šīs parādības, norises sākuma un beigām šķir aptu-*

veni vienāds laika sprīdis. Vidusdevons. Vidusjura. Viduskarbons. Viduskembrijs. Viduskvartārs. Viduspaleolīts. Vidusperiods. // savienojumā ar ģen. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais pastāv šādā posmā, ir saistīts ar šādu posmu.* Vidusangļu. Vidusaugšvācu.

vidusass, -ass, dsk. ģen. -asu, s. **1.** *Ass*[2] *(1), kas atrodas (kā) vidū.* Mašīnas v.

2. *Ass*[2] *(2), kas atrodas (kā) vidū.* □ Metāla izciļņu raksts pret durvju vidusasi noslēdzas skujā. Novadniece 1. 23.

vidusauss, -auss, dsk. ģen. -ausu, s.; anat. *Auss daļa starp ārējo un iekšējo ausi.* □ Aiz bungplēvītes ir vidusauss dobums, kas izklāts ar gļotādu, un tajā ir gaiss. Biol r 292. Visbiežākais dzirdes traucējuma cēlonis ir vidusauss iekaisuma process.. Rīgas B 79, 253, 5.

vidusceliņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *v i d u s c e ļ š.*

2. *Matu šķirtne, kas izveidota galvas vidū.* □ Tumšas acis, brūni, ar vidusceliņu pāršķirti mati... Ezera 18, 96. .. tumšbrūnie mati, vidusceliņā pāršķirti, reižu reizēm nepaklausīgi krīt pār vaigiem.. Liesma 75, 1, 24.

vidusceļš, -a, v. *Mērena nostāja, izturēšanās, rīcība bez galējībām, riska.* Iet vidusceļu. □ Šķirama ir savādība no savdabības. Protams, arī savādnieks katrā ziņā ir interesantāks par pelēku vidusceļa gājēju, bet līdz dzejas savdabībai te vēl patālu. Čaklais 10, 102. .. Jēkabsons lielus vinnestus nekad nebija nedz kārojis, nedz guvis. Nebija arī pārāk smagus zaudējumus cietis. Arvien gājis pa pelēko, toties rāmo vidusceļu. Avotiņa, Šlisers 1, 291. ✧ Zelta vidusceļš — *rīcība, izturēšanās bez galējībām, riska.* □ Mēs nemeklējām «zelta vidusceļu», jo, tieši tā ejot, visbiežāk var kļūdīties, tas nosprausts starp patiesību un meliem. Lauku Avīze 90, 16, 7.

vidusdaļa, -as, s. **1.** *Daļa (priekšmetam, vietai, parādībai u. tml.), kas atrodas (priekšmeta, vietas, parādības u. tml.) vidū.* Ceļa v. Ezera v. Tērpa v. □ Andreja Paulāna vāzes pārsvarā ir nelielas. Uzsvērta trīsdaļība: pamatne, vidusdaļa, kakliņš. Māksla 71, 3, 8. .. J. Petera dzejoļa spēks biežāk slēpjas izvērstā, nereti dramatisma pilnā vidusdaļā. Auziņš 7, 136.

2. *Daļa (laikposmam), kuru no (tā) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis; vidusposms (1).* Laikmeta v. // *Posms (darbībai, norisei, parādībai u. tml.), kuru no (tās) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis.* Spēles v.

vidusistaba, -as, s. *Istaba, kas atrodas celtnes, tās daļas vidū, arī starp citām istabām.* □ Ainārs paņēma prāvu [malkas] klēpi un gāja kurināt vidusistabu.. Zigmonte 6, 8.

vidusjoms, -a, v.; arhit. *Joms, kas atrodas celtnes vidusdaļā.* □ No pirmā posma — 13. gadsimta pirmās puses — saglabājušies tikai seši [Svētā Pētera] baznīcas vidusjoma pīlāri.. Zin T 71, 11, 22. Egles vieta bija vidusjomā, no tās varēja redzēt kanceli, kuru greznoja.. apustuļu tēli. Bīrze 5, 180.

vidusjosla, -as, s. *Josla, kas atrodas, pastāv (kā) vidū.* Ielas v. □ Šeit var ieraudzīt sarkanos ozolus, melnās priedes, ciedrus un Krievijas vidusjoslā ļoti retus kokus — Rietumu tūjas. Rīgas B 79, 218, 4.

vidusjosta, -as, s. *Ap vidukli apjožama josta.* Ādas v. □ .. telpā ieslīdēja cits kareivis ar pavisam nemilitāru stāju, ar nedabīgi zemu noslīdējušu vidusjostu un uzkabi, pāri ausīm noplakušu cepuri.. Bels 8, 27. .. saite savienoja pamatvirvi ar alpīnista krūšu apsēju un vidusjostu. Liesma 76, 7, 25.

viduskrūtis, -krūšu, s.; tikai dsk.; zool. *Vidējais krūšu posms (posmkājiem).* □ Tām [spārēm] raksturīga liela, kustīga galva ar lielām acīm un īpatnēja krūšu uzbūve — priekškrūtis reducētas, toties ļoti spēcīgas ir viduskrūtis un pakaļkrūtis.. Latv dzīvn 124.

vidulaicīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viduslaicīgi.** *Saistīts ar viduslaikiem, tiem raksturīgs.* □ Tā [V. Gētes «Romas elēģijas»] ir himna antīkā dzīvotprieka apgarotam un no viduslaicīgas morāles žņaugiem atbrīvotam cilvēkam. Latvju Mēnešraksts 42, 7, 665. Vēl viduslaicīgāku iespaidu radīja pussagruvusī mūra siena, kas pieslējās tornim: šī siena veidota no laukakmeņiem un lieliem, sarkanīgiem ķieģeļiem.. Lāms 7, 356. .. esmu klīdis pa viduslaicīgi šaurajām ieliņām.. Goba 1, 105.

viduslaicīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v i d u s l a i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Pilsētas v.

viduslaiki, -u, v.; tikai dsk.; hist. *Vispārīgās vēstures periods starp senajiem laikiem un jaunajiem laikiem (Eiropā parasti no 4. gadsimta līdz 16. gadsimta sākumam).* Agrie v. Klasiskie v. Vēlie v. Viduslaiku vēsture. Viduslaiku kultūra. Viduslaiku gotika. □ .. 12.— 13. gadsimtā no agrākajām pilsētveida apmetnēm izveidojās attīstītas viduslaiku pilsētas. Pad J 81, 66, 6. Viduslaikiem ir tas lielais nopelns, ka tie stipri paplašināja un padziļināja garīgās dzīves jēdzienu. Latvju Mēnešraksts 42, 1, 75. Valdemārs: .. šis pagrabs atrodas trīs metrus apakš zemes. Šie mūri stāv jau no viduslaikiem. Zīverts 2, 55.

viduslīnija, -as, s. *Līnija, svītra, kas atrodas (kā) vidū.* Laukuma v. Ķermeņa v. □ Krūtis viņam [meža kuilim] balsnīja vēl gaišākas par muguru un gandrīz pašā centrā, tikai mazlietiņ pa kreisi no viduslīnijas, spīdēja spoži balts plankumiņš.. Ezera 15, 15. Nogriezni, kas savieno trapeces sānu malu viduspunktus, sauc par trapeces viduslīniju.. Trapeces viduslīnija ir paralēla pamatiem, un tās garums ir vienāds ar pamatu garumu pussummu.. Mat 365. pārn. .. Vilis.. jau pārsniedzis viduslīniju starp sesto un septīto gadu desmitu. Sports 80, 144, 3.

vidusmērs, -a, v. *Pakāpe (kvalitātei, daudzumam u. tml.), kurai raksturīga bieža sastopamība, parastums, kādu ievērojamu, izcilu pazīmju trūkums.* □ Beāte: .. jums rūpīgi jāietur normāla studiju gaita, kārtīgi jāliek eksāmeni. Omartija kundze, protams, nedomā prasīt no jums nekādas izcilas sekmes, tikai pieklājīgu vidusmēru. A Eglītis 1, 360. Balsu kvalitātes solistu ansamblī ne sevišķi izcilas,

bet .. virs vidusmēra, ar teicamu vokālu un muzikālu kultūru .. Vītoliņš 2, 257. // ģen.: vidusmēra, adj. nozīmē. *Tāds, kas pēc kvalitātes, daudzuma u. tml. atbilst šādai pakāpei.* Vidusmēra sasniegumi. Vidusmēra kinofilma. Vidusmēra līmenis. □ Pussimt gadu! Tā taču lielākā daļa no cilvēka vidusmēra mūža! Dorbe 8, 34. // ģen.: vidusmēra, adj. nozīmē. *Tāds, kas ne ar ko neizceļas, parasts.* Vidusmēra speciālists. Vidusmēra skolnieks. □ .. viņa aizvien man šķitusi piederam pie to vidusmēra sieviešu kategorijas, kuras ir mīļas un jaukas, bet kuru rīcību var nekļūdīgi paredzēt vairākus gājienus uz priekšu. Ezera 9, 14. Par ko šodien mūsu vidusmēra cilvēks vēl brīnās un sajūsminās? Viņam taču viss apnicis. Dripe 10, 257. // reti. *Viduvējība (3).* □ Ilze: Jūs bijāt tāds, kāds ir katrs cilvēks, — pašmīlis. Ne labāks, ne sliktāks par citiem. — Bicēns: Tātad vidusmērs? Jauki! Caurmēra cilvēks ne tikai dzīvē, bet arī matemātikā un fizikā. Zīverts 2, 248.

vidusperpendikuls, -a, v.; mat. *Perpendikuls, kas atrodas (kā) vidū.* □ Par trijstūra malas vidusperpendikulu sauc taisni, kas perpendikulāra trijstūra malai un iet caur tās viduspunktu .. Malu vidusperpendikulu krustpunkts .. ir trijstūrim apvilkta riņķa centrs. Mat 360.

viduspirksts, -a, v. *Pirksts, kas atrodas vidū starp otro un ceturto pirkstu; trešais pirksts.*

vidusplāns, -a, v. *Personas attēlojums vidējā mērogā; vidējais plāns.* □ Neredzam šajā filmā apnikušos bezizdomas vidusplānus, katra aina kadrēta mērķtiecīgi. Māksla 59, 3, 34.

vidusposms, -a, v. **1.** *Daļa (laikposmam), kuru no (tā) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis.* □ Pirmie latviešu ārsti, kuri parādījās pagājušā gadsimta vidusposmā un noslēgumā, galvenokārt strādāja laukos. Ves 84, 5, 21. .. maija vidusposmā iestājās silts laiks .. DD 66, 7, 20. // *Posms (darbībai, norisei, parādībai u. tml.), kuru no (tās) sākuma un beigām šķir aptuveni vienāds laika sprīdis.* Turnīra v. Skaņdarba v. □ sal. Vidējā paaudze — tā ir kā saikne, kā stafetes vidusposms starp trijām paaudzēm. Dzene 2, 120.

2. *Daļa (priekšmetam, vietai, parādībai u. tml.), kas atrodas (priekšmeta, vietas, parādības u. tml.) vidū; vidusdaļa (1).* □ Paaugstinoties jūras vai ezera līmenim, upes vidusposmā vai lejtecē pastiprināti uzkrājas sanesas un aizpildās ielejas .. Zin T 82, 11, 14. No paša resgaļa pagatavos vāli mietu iedzīšanai, no vidusposma ilgi kalpojošus balstus bišu stropam, galotni ar spēcīgajiem zaru knābjiem pienaglos malkas naminā zāģa un citu darbarīku pakabināšanai .. Caune 5, 88.

viduspunkts, -a, v. *Punkts, kas atrodas (kā) vidū.* □ Paralēlskaldņa visas diagonāles krustojas vienā punktā un šajā punktā dalās uz pusēm. Paralēlskaldņa diagonāļu viduspunkts ir tā simetrijas centrs. Mat 429. pārn. Kāzu [dziesmu] cikls it kā raksturo cilvēka dzīves viduspunktu, centru, kas sintezē visu iepriekšējo dzīvi un lielā mērā nosaka nākamo. Kar 85, 10, 155. pārn. .. Brīviņi visu gadu palika pagasta dzīves un ievērības viduspunktā. Upīts XI, 388.

vidussēre, -es, dsk. ģen. -ru, s. *Sēre, kas atrodas ūdenstilpes vidū.* □ .. vidussēru salas veidojas gultnes paplašinājumos upes vidū .. D kal 82, 147.

vidussiena, -as, s. *Siena starp divām telpām, diviem telpiskiem veidojumiem.* Dzīvokļa vidussienas.

vidussiksna, -as, s. *Ap vidukli apjožama siksna.* □ Kad taure pūš, kad zvans šķind, lielgabalnieki steidzas pie lielgabala. Vieni auj .. zābakus un velk kamzoli. Citi skrien rindā bez vidussiksnas, galvā kaska ar smailu puļķi. Pasaules sp II, 215.

vidusskola, -as, s. *Vidējā vispārizglītojošā, arī vidējā speciālā mācību iestāde.* Vidusskolas izglītība. Nepilnā vidusskola vēst. — *astoņgadīgā vai septiņgadīgā skola.* □ Mūsu ģimene dzīvoja Talsos. Pabeidzis vidusskolu, atbraucu uz Rīgu un iestājos augstskolā. Bels 1, 65. Vidusskolas laikā vasarās gāju lauku brigādē pie visiem darbiem. Līce 2, 33. Atgriezušies Latvijā, mēs ar Voli atkal sastapāmies Rīgas pilsētas otrā vidusskolā, kā toreiz dēvēja ģimnāzijas. A Eglītis 2, 41.

vidusskolēns, -a, v. *Vidusskolas audzēknis vai audzēkne.* □ Katrs students ir vakarējais vidusskolēns. Uz augstskolu viņš atnāk ne vien ar skolās sagatavoto zināšanu ceļa maizi, bet arī ar tur izveidotajiem priekšstatiem. Liesma 71, 1, 15.

vidusskolnieks, -a, v.; **vidusskolniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vidusskolas audzēknis.* □ Visjūtīgākās mīlestības uztveres antenas ir meitenēm, vidusskolniecēm. Dzene 9, 8. Sieviete, kuras acīs Arnolds skatījās, kādreizējo vidusskolnieci atgādināja tikai visai aptuveni. Dripe 10, 379. Vidusskolniece būdama, viņa privātstundās mācīja valodas un matemātiku, lai pati varētu aizmaksāt pusdienas un lai šad tad varētu nopirkt kādu grāmatu .. Mauriņa 2, 62.

vidusslānis, -ņa, v. *Materiāli samērā labi nodrošinātu cilvēku grupa sabiedrībā.* □ .. bezcerīgu nākotni saskata visu šķiru jaunatne, ne tikai trūcīgo un zemāk atalgoto vecāku pēcteči vien. Arī vidusslāņa un augšslāņa atvases spriež ļoti kritiski .. Dripe 9, 19.

vidussmadzenes, -ņu, s.; tikai dsk.; anat. *Galvas smadzeņu daļa, kas sastāv no baltās vielas, kura saista abos virzienos puslodes ar galvas smadzeņu stumbru, smadzenītēm un muguras smadzenēm.* □ .. vidussmadzenēs saslēdzas refleksi, kas sagatavo organismu straujai reakcijai uz jaunu, dažreiz negaidītu kairinātāju. Cilvēks, kam bojātas vidussmadzenes, nespēj strauji reaģēt uz negaidītu skaņas vai gaismas kairinātāju. Biol r 307.

vidusspēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vidusposms (šaha, dambretes partijā).* □ «Parasti šaha partijai ir trīs stadijas: atklātne, vidusspēle un galotne.» Sports 85, 190, 2.

vidussķira, -as, s. *Materiāli samērā labi nodrošinātu cilvēku grupa sabiedrībā; vidusslānis.* □ Viņi piederēja tai pelēkajai vidussķi-

rai, kas staigā neredzama, jo no augšas, kā arī no lejas visi tai skatās pāri. Jaunsudrabiņš 8, 198. Būdams vācu sīkburžuāzijas mākslinieks, viņš savos darbos reālistiski patiesi tēlo vidusšķiru dzīvi .. Viese 3, 117.

vidustece, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vidusposms (upei).* □ Upītei ir augštece, vidustece, lejastece ar ieteci citā, lielākā baseinā. Rušiņš 1, 37. Gar Salacas vidusteci plešas priežu mežiem apauguši plaši sandru smiltāji .. Ģeogr 552.

vidutājība, -as, s.; pareti. *Starpniecība.* □ .. Pēteris .. gribēja ierīkot biedrībā ziņu biroju un vidutājības kantori .. A Deglavs 1, 413.

vidutājs, -a, v.; **vidutāja,** -as, s. *Starpnieks (1).* □ Pērminderis pildīja vidutāja lomu starp baronesi, mācītāju un draudzi. Bels 7, 85. .. viņš nekādi nespēja saprast, kādēļ tāds vidutājs priekšstrādnieks vajadzīgs un kam no tā kāds labums — kalpiem, saimniekam vai pašam priekšstrādniekam. Avotiņa 7, 33. .. mēs mūsu dzimtenei [Latvijai] vislabāk varam kalpot tur, kur pašreiz atrodamies, — kā palīgi, kā sūtņi un kā vidutāji visā pasaulē. Sv Rīts 93, 9, 5.

viduvējība, -as, s. **1.** parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i d u v ē j s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ .. noslīgt mākslinieciskā viduvējībā neliek apziņa — tie ir mani cilvēki, manas sabiedrības, manas tautas, manas cilvēces cilvēki. Čaklais 10, 125. Labākie sasniegumi nespēj būtiski mainīt to vispārējo viduvējību, kāda īsajā stāstā valda. J Kalniņš 1, 52.

2. parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i d u v ē j s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Personības v.

3. *Viduvējs (2) cilvēks.* □ Sabiedrības dzīvotspēju nenosaka viduvējības, bet spilgtu individualitāšu kopums. Lit M 86, 2, 11. Jā, viņš bija to [skolasbiedru] apskaudis un pat ienīdis, kā viduvējība apskauž un ienīst talantu .. Ezera 15, 56. Viduvējības triumfēja, bet visu laiku spožākais mūzikas ģēnijs [Mocarts] cieta trūkumu, saņēma pazemojumus. Latvju Mēneša raksts 42, 1, 78.

viduvējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viduvēji, 1.** *Tāds, kas (pēc kvalitātes, daudzuma u. tml.) ir bieži sastopams, parasts un kam nepiemīt kādas ievērojamas, izcilas pazīmes (par priekšmetiem, parādībām u. tml.).* Viduvēja kinofilma. Viduvējas sekmes. Viduvēji rezultāti. V. ātrums. Strādāt viduvēji. □ Pārējo [aktieru] sniegums tipiski viduvējs — amatnieciski kaut cik apdarināti, bet nepietiekami niansēti un dažviet pat neveikli tēlojumi. Artmane 15. Jau sen zināms, ka talantīgu cilvēku psihē biežāk nekā cilvēkiem ar viduvējām spējām ir novērotas dažādas novirzes. Lauku Avīze 90, 8, 16.

2. *Neievērojams, necils, ikdienišķs (par cilvēkiem).* V. dzejnieks. V. inženieris. Viduvēja sportiste. □ Katra sabiedrības un valsts iekārta ir nepilnīga, kad viņu nodod .. viduvēju vīru rokās un atstumj radošos garus .. Rainis 5, 52. Viduvējos un labos skolniekus esmu atstājusi novārtā, nav kad ar viņiem nodarboties un tos tuvāk iepazīt. Gulbis 3, 187.

vidzemniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vidzemnieciski.** *Raksturīgs Vidzemei, vidzemniekiem.* Vidzemnieciskas krāsās segā. □ Ceļš aizvijas Vidzemes pakalnos, un vidzemnieciski pamatīgas mūrmājas cienīgi nolūkojas pakaļ tālam gājējam. Pad J 76, 198, 4.

vidzemnieki, -u, v.; vsk. **vidzemnieks,** -a, v.; **vidzemniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vidzemes pamatiedzīvotāji.* Vidzemnieku mājas. □ Etnogrāfiskais mantojums — krāšņie dažādo Latvijas novadu tautas tērpi, dekoratīvās kamanu un svītrotās vidzemnieku gultas segas liecina, ka latviešiem piemīt smalka un diapazonā plaša krāsu izjūta .. Māksla 72, 1, 7. Jānis Ziemeļnieks, kā gandrīz visi mūsu lielie liriķi — Poruks, Bārda, Skalbe, ir vidzemnieks (dzimis Bānūžu muižā pie Smiltenes). Mauriņa 1, 60.

vidzerēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans.; reti. *Vidžināt.* □ .. no rītiem putniņi sāka vidzerēt .. Birznieks-Upītis 6, 46.

vidzēt, parasti 3. pers., vidž, pag. vidzēja; intrans.; reti. *Vidžināt.* □ Bezdelīgas nodrāzās atkal gar logu un vidzēdamas pazuda aiz jumta. Akuraters 2, 14.

vidžināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. *Radīt augstas, smalkas, parasti ritmiskas, balss skaņas (par putniem, parasti par bezdelīgām); atskanēt šādām skaņām.* □ Visās mūsu paspārnēs vidžināja bezdelīgas .. Austriņš 1, 125. Laukā vidžina bezdelīga, dzirdamas čurkstes .. Caune 5, 201. .. Salacas svīres, rīta stundā pavisam zemu laizdamās, vidžina tikpat jautri kā katru dienu .. Kaldupe 3, 54. // pārn. *Priecīgi, bezbēdīgi runāt, pļāpāt (parasti par bērniem, sievietēm).* □ Abas tumšmates vēl pirmajā mirklī ir nopietnas un klusas, bet tad vairs nevar nociesties, sāk vidžināt kā bezdelīgas .. Grīns 1, 200. Fannija, Ieva un mana pamāte vidžināja pie spoguļa, pārmaiņus pielaikojot kaklarotu. Bels 4, 58. // trans. □ .. es viņam pieķēros pie rokas un sāku vidžināt visādus niekus. Zālīte 5, 281. Sieva jau .. slēdza durvis vaļā, vēlīgā balsī vidžinādama: «Lūdzu, lūdzu, dziļāk.» Rozītis 3, 186.

vidžu, izsauk.; parasti atkārtojumā «vidžu, vidžu». *Lieto, lai atdarinātu, parasti ritmiskas, putnu (parasti bezdelīgu) balss skaņas.*

viebiens, -a, v. *Vienreizēja paveikta darbība → v i e b t.* □ Man viņas [mātes] pašnoniecinājumi glaimoja. Peldēju mācītas meitas saldenajā pašapziņā, pacēlu degungalu augstāk, sakniebu lūpas gudrākā viebienā. Mauliņš 4, 305.

viebt, viebju, vieb, viebj, pag. viebu; trans. *Savelkot sejas muskuļus, mainīt izteiksmi (sejai, tās daļām), parasti kā negatīva, nepatīkama ietekmē; šādā veidā radīt (sejā, tās daļās kādu grimasi), parasti kā negatīva, nepatīkama ietekmē.* V. lūpas. □ Vilnis viebj īgnu seju, rūkdams, ka gluži tak nevarot sviest prom dažas atvaļinājuma stundas — diezin kad izdošoties atkal tikt [no frontes] Rīgā. Grīns 1, 155. .. Edgars vieba bargu ģīmi. Lāms 6, 99. pārn. Daži varoņi [daiļdarbā] ir karikatūras — stāv nedabiskās pozās un viebj nedabiskas grimases. Bendrupe 1, 292.

viebties, viebjos, viebies, viebjas, pag. viebos; refl. *Viebt savu seju, tās daļas.* V. aiz riebuma. V. no sāpēm. V. nepatikā. □ Tika atkal uzkurta uguns un zivis, tāpat kā vakardien, apvārītas. Viebdamies zvejnieki tās ēda. Blaumanis 6. 34. Ja trīs maltītes pēc kārtas makaroni, jau viebjamies. Hānbergs 1, 7. Es ievilku kārtīgu malku un viebdamies sniedzu pudeli atpakaļ. Rums jau nu nebija dzēriens pa manai gaumei. Janovskis 1, 19. // *Tikt viebtam (parasti par seju).* Seja nicinoši viebjas. □ Tad māte paņem puiku savās rokās, jo, svešajā cilvēkā raugoties, viņa platās acis sāk viebties raudās. Pasaules sp I, 75.

viedējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v i e d ē t (1).* Gaismas v.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v i e d ē t (2).* □ Viņa skrēja.. uz to pusi, uz kuru pēc viņas viedējuma bija domājamas.. sudmalas. ME IV, 653.

viedēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Uztvert ar redzi (parasti vāji, neskaidri).* □ Svīda gaismiņa; nu jau varēja drusku viedēt ceļu. ME IV, 652. Darbnīcā redzu divas gatavas Imanta Ziedoņa galvas, un viena viedējama caur pārsegu. J Liepiņš 5, 90. // intrans. *Būt redzamam (parasti vāji, neskaidri).* □ Stikla jumā viedēja gaisma. Tātad Ciemalda bija mājās. A Eglītis 4, 291.

2. *Jaust, arī paredzēt, iecerēt.* □ Petera jaunā grāmata liecina par autora dzīvu līdzdalību literārajā ikdienā, par viņa atbildības sajūtu ne tik daudz egocentriskā lūkojumā, bet — tautas nākotni viedējot. Lit M 82, 18, 6. Man ir pilnīga pārliecība, ka nu filmēšana beidzot ieritēs tais sliedēs, kas sākotnēji viedētas, proti, seglos metīsies Anglijas princis un viņam sekos (mazākajā un neizskatīgākajā zirgā!) viņa pavadonis. J Liepiņš 5, 84.

viedēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. **1.** *Būt redzamam (parasti vāji, neskaidri).* □ Debesīs, pāri cekulainajiem mežu galiem, viedējās sārta rīta blāzma. Pasaules sp I, 424. Caur.. zariem viedējās ezera ūdens. ME pap II, 794.

2. *Būt jaušamam, arī būt paredzētam, iecerētam.*

viedība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e d s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viedums.* □ Tā nemaz vairs nebija Kārļa Tilbīša balss, kas noćerkstināja daudzdzirdēto viedību. Kaldupe 13, 192. Kas pavasarī sēklu zemē ieliek, Tas viedību no zemes ritmiem gūst.. Auziņš 10, 34.

viedīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viedīgi.** *Vieds.* □ «Saviļņo tas, kas pats ir saviļņots, sanikno tas, kas patiesi niknojas».. To pirms daudziem gadsimtiem reiz teicis Aristotelis (un vai šim viedīgajam vīram nav bijusi taisnība?!). Liesma 77, 2, 5. Koka līgošanās vējā cilvēku arīdzan padara rāmu un viedīgu. Indrāne 10, 127. Šeit [grāmatā] kopā salikti, visi šie vārdi varbūt izklausās pārāk viedīgi.. Dzene 2, 24.

viedīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viedums.*

viedoklis, -ļa, v. *Uzskats, izpratne (par ko), arī attieksme (pret ko).* Pareizs v. Aizstāvēt savu viedokli. Aplūkot parādību no dažādiem viedokļiem. Analizēt tekstu no stila viedokļa. Redzes viedoklis — *viedoklis, no kura (kas) tiek aplūkots, vērtēts; noteikts uzskats, pēc kura (kas) tiek aplūkots, vērtēts.* □ Jebkurā gluži nenoskaidrotā jautājumā interesanti liekas visi viedokļi. Caune 5, 107. Agris: Kundze, jūs esat zelta cilvēks! Tik reti gadās sastapt ļaudis, kas ar mieru ievērot arī otra cilvēka viedokli. A Eglītis 1, 586. «Katru lietu var skatīt no dažādiem viedokļiem. Mēs, angļi, esam paraduši censties meklēt kompromisu.» Janovskis 1, 158.

vieds, -ais; s. -a, -ā; apst. **viedi.** *Tāds, kam raksturīgas plašas zināšanas, labi attīstīta domāšana, bagātīga pieredze; arī gudrs (1).* □ Laime slēpjas centienos pēc laimes, nevis jau sasniegtajā rezultātā, sprieda viedi ļaudis. Dripe 10, 138. pārn. Tikai pavēro — ceļmalas avoti viedie, tā aicinot, guldzēs kā dzērvju kāsis.. Kaldupe 14, 108. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības, arī domām, atziņām, idejām bagāts, saturīgs.* □ Viengabalainais latvju cilvēks izturēja, uzvarēja, atstāja mums savu dzīves ziņu — skaidru, vienkāršu, viedu. Pasaules sp II, 142. Tautas gaume absolūtā, Neapstrīdamā un svētā, Garos gadsimtos no tevis Viedi atskaldīts viss lētais. Elksne 7, 37.

viedums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e d s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viedīgums.* □ Fr. Bārda gāja uz priekšu, lai nemitīgi atgrieztos un atrastu sevī bērnu. Šīs vieduma alkas pēc jaunības un jaunības alkas pēc vieduma simbolizē pašu dzīvi. Kar 90, 9, 152. Dieva priekšstats sevī koncentrē visu tautas viedumu: viņš ir kā zelta vārpa, kurā salasījušies un nobriedušī tautā izkaisītie atsevišķie pasaules uzskatu graudi. Latv J 90, 104, 4.

vieglatlētika, -as, s.; parasti vsk.; fizk. *Sporta veidu grupa, kurā ietilpst skriešana, soļošana, lēkšana, mešana, lodes grūšana.* Nodarboties ar vieglatlētiku. Trenēties vieglatlētikā. □ Ierīkoju [bērnībā] savu vieglatlētikas stadionu. Ar dēlīti atspērienam un zāģu skaidām pildītu bedri tāllēkšanas sektorā. Gūtmanis 4, 67. Vieglatlētika — tas reiz bija taisnīgs džentlmeņu sports, kurā sasniegumus varēja izmērīt ar centimetriem un sekundēm. A Eglītis 2, 45. Vieglatlētika ir grūts sporta veids, te nevar meklēt vieglumu, lai gan sporta veida nosaukums dažu varbūt maldīgi vedina uz šādu domu. Sports 83, 165, 2.

vieglatlēts, -a, v.; **vieglatlēte,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Sportists, kas specializējies vieglatlētikā.* □ Nozīmīgās sacensības un slavenie vārdi vienā dienā bija pacēluši mūsu vieglatlētus sabiedrības uzmanības degpunktā. Saulītis 12, 216. ..Rīgas sporta manēžā šoziem pēdējo reizi sacentās vieglatlēti — republikas čempionāta dalībnieki daudzcīņās.. Sports 86, 37, 3.

vieglbetons, -a, v.; parasti vsk. *Betons, kura blīvums nepārsniedz 1800 kilogramus uz kubikmetru.* Vieglbetona paneļi. □ Statņu sienas [jaunceltnei] pilda ar vieglbetonu vai.. ģipša

plātnēm .. Sterns 2, 346. .. vieglbetons noderīgs galvenokārt termoizolācijas vajadzībām .. Izrakt 249. .. mājas likās pamatīgākas — dažas bija apmūrētas ar baltajiem ķieģeļiem, dažas ar vieglbetonu. Skujiņš 14, 425.

viegli. *Sk.* v i e g l s.

vieglinājums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e g l i n ā t (1).*

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e g l i n ā t (2).* □ Un tad viņš piegriežas mīļotajai sievietei, cerēdams viņas acīs atrast atbalsi un arī vieglinājumu savai domai. Mauriņa 1, 205.

vieglināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Darīt vieglāku vai vieglu (piemēram, darbu, kādu norisi, arī dzīvi).* □ .. ar jautru dziesmeli varēja smago darbu vieglināt. Kaldupe 8, 15. Kad man bija liela bēda, Es dziesmās remdējos; Kad man bija grūti darbi, Ar dziesmīti [dziesmiņu] vieglināju. DV 1224. «Beidzot tu ierunājies, Hari, beidzot!» Ilga ir pacietīgi gaidījusi, un vieglinājis šo gaidīšanu tu viņai neesi. Zigmonte 1, 285. .. neko es nevaru otram atdot, nekā savu mūžu vieglināt. Brīdaka 9, 140.

2. *Mazināt (negatīvu pārdzīvojumu, arī sāpes, ciešanas).* V. ciešanas. □ Viņš vēlējās vieglināt Saulcerītes mīlestības veltīgumu, atalgot viņu, mīkstināt paša vainu. Svīre 2, 107.

viegliņām, arī **vieglītēm,** arī **vieglītiņām** [vieg·lītiņām], apst. *Dem.* → *v i e g l i; ļoti viegli.* □ .. garais norūsējušais skārda dūmenis viegliņām locījās. Upīts 9, 19. .. tēvs viņam [zēnam] aplika roku ap pleciem un vieglītēm piespieda sev .. Lācis 9, 7. .. pēkšņi tu apstājies, jo sajūti, ka neesi vairs dārzā viens. Tu skaidri samani, ka kaut kas vieglītiņām .. nāk pa taciņu .. Kalndruva 5, 108.

vieglprātība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v i e g l p r ā t ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vieglprātīga attieksme (pret ko), vieglprātīga rīcība.* Nepiedodama v. □ «Viņš mantojis vieglprātību no savas mātes, kurā rītēja pa daļai dienvidnieku asinis. Viņš svaida naudu kā konfeti un ir nepastāvīgs savos lēmumos.» Zālīte 5, 180. «Meitas muļķības un viņas jaunības vieglprātības dēļ mēs nevēlamies jūs izpostīt.» Klīdzējs 1, 137. Deja beidzas, visi aizkusuši smejas, reizē priecīgi un drusku nokaunējušies, kā jau nopietni cilvēki, kas uz brīdi ļāvušies vieglprātībai. Svīre 3, 65.

vieglprātīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vieglprātīgi.** *Tāds, kas nopietni nenovērtē savu rīcību, savu attieksmi (pret ko), arī savas rīcības varbūtējās sekas.* V. jauneklis. □ .. nauda to [saimnieku] padarīja vieglprātīgu, un Lakats nedēļām ilgi varēja dzīvot pa pilsētu, kamēr viss vasaras gājums bija notriekts. Rozītis 3, 276. «Jūsu starpā nav nekāda ienaida?» — «Nē, mans vīrs ir tikai vieglprātīgs, viņš neprot uzņēmumus vadīt tik labi kā es ..» Niedra 4, 172. .. uz katra soļa varēja vērot, ka Melita ir vieglprātīga. .. tieši šīs kategorijas cilvēku rīcību visgrūtāk paredzēt. Skujiņš 12, 43. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* V. solījums. Vieglprātīga rīcība. Vieglprātīga attieksme. Vieglprātīga pārgalvība. Vieglprātīgi iemīlēties. □ .. visvairāk viņa .. iemīlēja šo vieglprātīgo, izlaidīgo dzīves veidu, kad rīts nezina, ko nesīs vakars, un vakars nebēdā par rītdienu. Eglons 2, 194. .. Zigis aizgāja pie Helgas un atrada viņu pavisam vieglprātīgā omā. Meitene nez kur bija dabūjusi dziju, gribēja to tīt kamolā, un puisim nācās pusstundu šo dziju turēt izstieptās rokās. Saulītis 12, 224. Viņu nopietnajos vaigos nevīdēja vieglprātīgas cerības, tajos bija .. ciets, apņēmīgs vaibsts .. A Eglītis 6, 140. pārn. Eglienes krēslaino nopietnību kliedēja bērzu vieglprātīgais zaļums. Ezera 17, 47.

vieglprātīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v i e g l p r ā t ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vieglprātība.* Jauniešu v.

vieglprātis, -ša, v.; **vieglprāte,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Vieglprātīgs cilvēks.* □ Nu Visvaldis saprata savu sarunu ar tēvu .. Toreiz tēvs meklēja atbalsta, bet atrada vieglprāti un niekkalbi, kas sarunās nemaz negribēja ielaisties. A Eglītis 5, 196. Kas par likteņa ironiju: ceļā patrāpījusies meitene — pilnīga auša, pat vieglprāte, gluži brīviem .., pārmoderniem uzskatiem, bet, lūk, viņam [jauneklim] jāsāk skraidelēt pakaļ .. Purs 4, 156. pārn. Atskrēja bite .., Zibšņoja nikni ačeles brūnās: «Ņem nu vēl darbā sienāža dēlu! Vieglprātis medu izgāzis sūnās! ..» Rinkule 9, 7.

viegls, -ais; s. -a, -ā; apst. **viegli. 1.** *Tāds, kam ir maza masa, mazs svars, tāds, kas pēc masas, svara nesasniedz ko citu, līdzīgu; pretstats: smags (1).* V. grozs. V. spainis. Viegla bumba. Viegla nasta. Viegla krava. Vieglas skaidas. Vieglas slēpes. Viegli dēļi. Viegla augsne (arī zeme) — *irdena smilts augsne, arī zeme ar lielu ūdens un gaisa caurlaidību.* □ .. smagākie priekšmeti arvien gulstas dibenā, bet vieglākie paliek virspusē. Paegle 4, 113. Rudeņos gan Lejaskroga priekšā sakrājās tādi dubļi, ka smagāks gājējs varēja tajos .. iestigt, bet vieglāks jau izlaipoja .. Austriņš 1, 303. Viņa [sieva] nebija no vieglajām, bet Omartijam pietika spēka uznest viņu uz lieveņa un pāri slieksnim. A Eglītis 6, 126. Stefans prata uzcirst rakstītas kamanas. Vieglas un ērtas, pat uz pleciem pāri kupenai varēja pārnest. Tikai šķērsbrangas un pildīņi. Bels 7, 57. Vispirms bija jāizņem [no atvilktnes] dažas mazas kārbiņas, vieglas kā sakaltuši ziedi. Kaldupe 13, 46. Sētā virpuļoja pirmās retās sniega pārsliņas, vieglas un nepastāvīgas kā vējā izmestas sīki saplūkāta papīra drupatiņas. Niedre 4, 171. pārn. Ved tēja garodama smaržu ceļā, Kur viegla pasaule. Kur caurspīdīga tā. Ļūdēns 2, 93. Vieglām, ar augu barības vielām nabagām smilts augsnēm [stādot puķes] jāpiejauc komposta kūdra .. Dindonis 1, 98. .. zemes ziņā dārza puķes tik pieticīgas, ka viņām nevajag° nekāda liela treknuma. Viegla zeme tām vairāk pa prātam nekā smaga, mālaina. Austriņš 1, 278. ✧ (Lai viņam) vieglas smiltis! — *saka, apbedījot mirušo, arī pieminot to.* □ «Tavs tēvs bija īsts godavīrs, lai viņam vieglas smiltis.» Dinere 10, 77. «Lai nu radabrālim vieglas smiltis, aizvadīts tika

pa godam, kā nākas.» Apsīšu J 3, 69. // ar not. galotni. *Tāds, kam salīdzinājumā ar ko citu, līdzīgu ir mazi izmēri, maza jauda, masa, arī mazs nozīmīgums.* Vieglie ieroči. Vieglais ložmetējs. Vieglie lielgabali. Vieglie ķīmiskie elementi. Vieglā rūpniecība — *rūpniecības nozare, kas ražo plaša patēriņa priekšmetus.* Vieglā artilērija — *artilērijas paveids, kurā ietilpst ieroči, kuru kalibrs ir mazāks par 150 milimetriem.* Vieglā kavalērija neakt. — *kavalērijas paveids, kurā izmanto vieglu apbruņojumu un ātrus zirgus.* Vieglie metāli — *metāli (piemēram, alumīnijs, magnijs), kuru blīvums ir mazāks par pieciem gramiem kubikcentimetrā.* Vieglie minerāli — *minerāli, kuru blīvums ir mazāks par 2750 kilogramiem uz kubikmetru.* Vieglais ormanis — *ormanis, kas īpašos ratos pārvadā cilvēkus.* □ Pa [upes] labā krasta šoseju .. prom no Rīgas plūst vieglās mašīnas. Priede 3, 249. Kopā ar vieglajiem kara kuģiem līdzi brauca smagie tirdzniecības kuģi. Bels 7, 137. Atbilstoši saviem uzdevumiem izšķir vieglos, vidējos un smagos tankus, kas .. atšķiras galvenokārt ar ieroču kaujas spējām, bruņām un svaru. Zin T 64, 9, 37. Gaiss ir jonizēts, tas nozīmē, ka lielākā vai mazākā daudzumā tas satur gan vieglos, gan smagos jonus. Ves 76, 6, 7. Pēc īpatnējā svara minerālus grupē vieglajos .. un smagajos. Izrakt 109. Vienīgais ielu pasažieru transporta veids Rīgā līdz pagājušā gadsimta 70. gadu vidum bija vieglie ormaņi. Pad J 79, 39, 4. // *Tāds, kas rada neliela svara iespaidu, tāds, kam ir samērā smalka uzbūve (parasti par priekšmetiem, arī par to formu, veidu u. tml.).* Vieglas konstrukcijas tilts. □ .. parādes balkons [ēkai] vieglā, vijīgā stilā, kas pilnīgs pretstats smagām svētnīcu būvēm .. Paegle 2, 133. Slīpēta stikla trauka vizuļojošā rotājuma daudzveidība un kristāliskais mirdzums bieži vien samērā masīvo trauku apveidu padara vieglu, pat iluzorisku. Freimanis 1, 79. // *Tāds, kam pēc izskata ir šķietami maza masa, mazs svars, arī augsts (parasti par mākoņiem, debesīm).* □ Viegli, sārti mākonīši Krītot viņu [saules meitu] saķēra .. Aspazija II, 189. Saule mirdzēja. Tikai vietām viegli, caurspīdīgi balti padebeši .. ierobežoja debess zilo dzīli, kur augstu tumšā zilumā riņķoja kāds putns. Kurcijs 4, 276. Kā tik vieglas debesis noturas .. — neaizplīv, neaizplūst, neizkūst? Bendrupe 3, 39.

2. *Tāds, kam piemīt veiklība, graciozitāte, arī tāds, kas, parasti ar kustībām, rada samērā neliela svara iespaidu (par cilvēku).* □ .. viņa [saimniece] viegla un jautra kā audēja spole tecēja ap mums .. Ādamsons 1, 206. Hedviga ienāca istabā viegla un trausla, un Imantam likās, ka tā ir kāda smarža, kas tūlīt izgaisīs un pazudīs. Lukjanskis 1, 63. Es valsēju ar Vēdzeļu Zentu, lai viņa bija miesās smaga, bet dejā viegla. Lāms 6, 75. // *Tāds, kam ir raksturīga veiklība, graciozitāte, arī tāds, kas nav smagnējs (par kustībām).* V. slidojums. Viegla gaita. Viegli dejot. Viegli iesēsties krēslā. □ .. viņa nometa kurpes, ka klaudzēja vien, uz grīdas, pa roku galam, un darījās viegli, kā jauna un tieva skuķe. Niedra 4, 138. Zvejnieki prata tik viegli un nedzirdami iegremdēt airu pleznas ūdenī, ka ūdens pat neiešļakstējās. Lācis 11, 41. // *Tāds, kam raksturīga veiklība, graciozitāte (par ķermeņa daļām, ķermeni).* Vieglas kājas — *viegla gaita.* □ Cielava: Ak, cik labi, miesa viegla, Kājas pašas ceļas staigāt, Rokas pašas ceļas strādāt .. Paegle 2, 581. Mani locekļi bija vingri un viegli, un miesa it kā bez smaguma. Kurcijs 4, 74. Māte iet taisni pa Rūtiņu pļavām — caur smilgām, ciņiem un vīgriezēm. Cik daudz tur vieglām kājām skrieties! Indrāne 7, 67. pārn. Vakars viegliem, viegliem pirkstiem Rudens dienas sveci dzēš. Bārbale 6, 99.

3. *Tāds, kas nav piesātināts, blīvs, nav koncentrēts (par gāzveidīgām vielām, dūmiem, garaiņiem).* Viegla dūmaka. Viegli tvaiki. □ .. saule jau sildīja krietni, rasas tvaiki plīvoja vieglā migliņā. Upīts 4, 85. No izartas zemes kūp valganums kā viegli dūmi .. Akuraters 1, 20. Kad .. tikko nopūstu vaska sveci ātri iznes cauri istabai, paliekas [paliek] viegls garojums, tik vārīgs kā slimnieka elpa, kas var nemanot gaist .. Ādamsons 1, 38. Viegli dūmakaina pusdienas saulē .. stīdzēja upe. Puriņš 2, 16. // *Tāds, kas neapgrūtina elpošanu, arī tīrs, nepiesārņots (par gaisu).* □ Lejā mirdzēja zaļš ezers, un gaiss bija brīnum maigs un viegls. J Kalniņš 5, 12. Varbūt tobrīd galveno lomu spēlēja saulainā diena ar vieglo ziedoņa gaisu .. Skujiņš 12, 201. // *Gaišs, maz piesātināts (par krāsu).* □ Vieglus, zaļganus [apģērba] toņus viņš [vīrs] izraudzījās tādēļ, ka šī krāsa piestāvot maniem brūnajiem matiem .. Zālīte 5, 167. .. tīrās, vieglās, mierīgās krāsas bija gleznotāja emociju izpausmes līdzeklis. Kačalova 1, 38. Vasarā pat ēnā tā [sejas āda] saņem pietiekamu daudzumu ultravioleto staru un izskatās svaiga, viegli brūna .. PL Siev 86, 5, 23.

4. *Plāns, arī tāds, kam samērā mazs svars, arī tāds, kas maz silda (par audumu, apģērbu u. tml.).* V. zīds. Viegla vasaras kleita. V. pulovers. □ Nāk svētku gājiens. Pa priekšu .. Gita un Nora vieglos, rožainos plīvura svārkos, puķes pa ceļu kaisīdamas .. Aspazija 3, 388. «Es tev nopirktu siltu ziemas mēteli ar dārgu apkakli. Un pavasarī citu — vieglu un gaišu.» Dziļums 1, 99. Rijā patiesi bija salti un drēgni. Krišs jau drebēja. Lai ejot nebūtu karsti, bija tā viegli saģērbies. Avotiņa, Šlisers 1, 92. pārn. No upes puses viegliem pavedieniem ložņāja migla. Repše 1, 34.

5. *Tāds, kas maz kairina (piemēram, ožu, garšu).* V. kafijas aromāts. Viegla pelējuma piegarša. V. skābums. □ Uz galda, kur visi šie [medicīniskie] preparāti salikti cits citam līdzās, mierīgi sadzīvo diametrāli pretēji aromāti — viegla smarža un smaka .. Zin T 65, 1, 24. // *Tāds, kas satur samērā maz kādas vielas vai kādu vielu (piemēram, par šķīdumu, novārījumu).* V. etiķūdens. V. buljons. Viegla marināde. Vieglas cigaretes. □ .. kāpostus .. iegremdē nedaudz paskābinātā ūdenī vai vieglā sālsūdenī. Ēd gat 24. Dzēriens gan mazliet sa-

kāpa galvā, bet nebija reibuma .. «Varbūt pārmaiņas dēļ tagad kaut ko vieglāku?» viesmīlīgais namatēvs viņam piedāvāja alu. Lācis VI, 355. Ievilku dažus malkus. Tas bija viegls ābolu vīns .. Kalndruva 9, 11. // *Tāds, ko nav grūti sagremot, asimilēt, arī tāds, kurā ir maz uzturvielu, kas nav sātīgs (par ēdienu, barību).* □ Lidija steidzās Aņku [pavāri] aizstāvēt: «Tas kuram katram var gadīties. Nav jau liela nelaime, reiz var paēst arī vieglākas pusdienas, man tā prosa sen jau apnikusi.» Talcis 4, 58. Azaida reizes vēlamas vismaz trīs, turklāt brokastis ir ieteiktas samērā spēcīgas, bet vakariņas — pavisam vieglas .. Ves 75, 2, 9. Olivers: Vai jūs neēdat drusku par daudz? Šī ir smaga, nepieraksta maize, un arī skābie kāposti nav nekāds vieglais ēdiens. Jums sāks spiest. A Eglītis 1, 339.

6. *Tāds, ko nav grūti paveikt, tāds, kas ir realizējams ar nelielu fizisku spēku, piepūli, sasprindzinājumu.* V. pārbrauciens ar slēpēm. Pa straumi ir viegla airēšana. □ .. viņš samērā agri aizklīda no tēva mājām pasaulē un mēģināja savu labklājību nodrošināt ar vieglu darbu, kas cilvēkam nelauž kaulus un neliek priekšlaicīgi novecoties. Lācis 11, 103. Atpakaļceļš direktoram bija viegls, jo vējš pūta no muguras. Lubējs 1, 114. Ceļa sākums vienmēr mēdz būt viegls, ceļa sākumā mēs ne vienmēr domājam par beigām. Zigmonte 10, 371. Izgājām agri no rīta, kad biezā sniega kārta, sasalusi sērsnā, turēja cilvēka svaru. Iešana bija viegla — kā pa asfaltu. Gūtmanis 4, 230. Sveķu smarža izplatījās gaisā, elpot bija viegli, tīkami. Jansons 2, 45.

7. *Tāds, ko nav grūti nokārtot, atrisināt, izlemt, apgūt; tāds, kas neprasa lielu psihisku piepūli.* V. eksāmens. Viegla mācību viela. Viegla mīkla. Viegla izvēle. Viegli paredzamas sekas. □ «Jūs pārāk daudz sakāt skolēniem priekšā. Uzdotie jautājumi pārāk viegli. Tie daļēji slēpj sevī jau pašu atbildi.» Rinkule 2, 69. Viņam ne prātā nenāca, ka tik viegli ir iespējams atrisināt sarežģītus jautājumus. J Liepiņš 2, 135. Saša visu strauji uztver, ātri un viegli apgūst desmitās klases kursu .. Dripe 4, 9. .. šīs kustības viņam radīja manāmas sāpes, kā to viegli varēja spriest no viņa saviebtās sejas. Janovskis 1, 102. // *Tāds, kas pēc formas, stila ir vienkāršs, skaidrs, tāds, kas nav grūti uztverams.* V., nesarežģīts stils. Viegli lasāms romāns. □ Tā [K. Krūzas] dzeja izteiksmē skaidra, viegla, rūpīgi slīpēta, arī melodiska. Krūza 3, 15 (ievadā). // *Tāds, kas izraisa samērā mazu pārdzīvojumu, niecīgas nevēlamas izjūtas (par darbību, norisi, situāciju u. tml.).* Vieglas nepatikšanas. V. konflikts. Viegla nesaprašanās. Viegli aizmirst pāridarījumu. □ Ir jau viegli no kaut kā atteikties, ja šis «kaut kas» ir neaizsniedzams. Līce 2, 74. .. Domicella viņas [vīramātes] kluso, nedziestošo naidu panesa pavisam viegli — neievēroja vai arī pazobojās un mēģināja nejauko veceni tīši saērcināt. Gulbis 3, 177. // *Tāds, kas nesagādā grūtības, rit raiti, veikli, arī tāds, kas nav grūti uztverams, saprotams (par valodu, runu).* □ .. [aktrisei] viegla, raita valoda, graciozas kustības .., dzirkstošs prieks. Pad J 62, 137, 2. Arī mātei Jura vārds tik viegli un apaļi izsacījās, itin kā sen būtu radusi šo vārdu ar mīlestību daudzināt. Zeiboltu J IV, 136. Viņa runā viegli, un arī rokas, tik kustīgas un graciozas, allaž piedalās čalojošā sarunā .. Dzene 4, 95.

8. *Tāds, kas iestājas, rodas, notiek ātri, bez lielas pretestības, šķēršļiem u. tml. (piemēram, par stāvokli, norisi kādā materiālā).* Viegla gāzes gaistamība. Viegli kūstošs metāls. // *Par norisēm dabas parādībās, arī laikā, laikposmā.* □ .. pērkoni ar tumšiem mākoņiem Tik viegli pagaisa kā rīta ēnas. Sudrabkalns 1, 47. Ar katru šūnu notrīsu Par mirkli īsu Un viegli zūdošu. Selga 1, 77. // pārn. *Par psihiskām parādībām, to norisi.* □ Ernestīne sākumā nespēja uzņemt nopietni Alises [meitas] pēkšņo lēmumu [precēties]. Viņa to iztulkoja ar Alises .. vieglo uzbudināmību. Tādēļ izturējās mierīgi un iecietīgi .. Gulbis 4, 143. .. Liljena atceras savus jaunos gadus! Viņa tad bija tik viegli ievainojama, uztraucās bez iemesla, bieži raudāja .. Zigmonte 13, 45.

9. *Tāds, kurā nav rūpju, grūtību (par stāvokli, apstākļiem), tāds, kas noris bez sarežģījumiem, grūtībām (par darbību, norisi).* Viegli dzīves apstākļi. Viegla (arī salda) maize — *viegli iegūstami eksistences līdzekļi; viegls darbs.* □ Visi kaut kur brauca prom, kaut nebija vieglas laimes meklētāji. J. Vītols bija atradis darbu un maizi Pēterpilī, A. Jurjāns — Harkovā .. Stankevičs 3, 135. .. brīvās vietās [vestibilā] spēļu automāti .., kas bez mazākajiem sirdsapziņas pārmetumiem aplaupa lētticīgus vieglās peļņas tīkotājus. Cīrulis 4, 160. Nebija viegli savilkt galus, bieži vien trīsreiz nācās apgrozīt pirkstos katru rubli un tikai tad drīkstēja to izdot, grūtības sagādāja veļas mazgāšana .. Saulītis 12, 306. «Tev gan ir viegla maize! Kas nekaiš pabraukāties ar ūdens mucu?» Talcis 4, 90. Muižas meita man vaicāja: Ko visādi gavilēji? — Sūra maize prieku dod, Viegla maize ļaunumiņu. DV 706. // *Par laiku, laikposmu (saistījumā ar cilvēka dzīvi); arī par cilvēka dzīvi, mūžu, tā posmu.* Viegli brīži. Viegla bērnība. Vieglas vecumdienas. Vieglas dienas — *viegla dzīve, labi dzīves apstākļi.* □ Tā bija gaiša draudzība [ar bērniem], silts saules stariņš, kas padarīja vieglākas dzejnieka dienas trimdas tālumā. J Kalniņš 5, 104. Zanei nebija viegla dzīve. Darbs dzina darbu, un viņai par visiem bija jābēdā un visiem līdzi jāstrādā. Sakse 2, 28. Vasariņš arī ierīkoja akā peldošo ūdenssūkni, un tagad Čukuram sākās vieglāka dzīve. Bels 6, 85. Nebija vieglas dienas Andra tēvam. Tomēr sūdzēties vai žēloties Andra tēvs nekad nežēlojās. Nekad nedzirdēja viņa sakām: vai, cik man grūti! Apsīšu J 3, 19.

10. *Patīkams, tāds, kas ir saistīts ar pozitīvām emocijām, arī tāds, kas nav nomācošs (par psihisku stāvokli); tāds, kurā izpaužas ar pozitīvām emocijām saistīts psihisks stāvoklis.* V. noskaņojums. □ Naktī .. uz klētiņas

jumta bija kā šalkoņa, un dzirdēju, ka ūdens plikšķēja uz klētspriekšas akmeņa.. Bija tik viegli un tīkami. Jaunsudrabiņš 7, 31. Viss gaiss trīsēja no putnu dziesmām, un, dabas krāšņumā raugoties, arī man kļuva kaut kā viegli un labi. Janovskis 1, 166. ..viss rūgtums, kas radies manas sirds dziļumos pa šo nakti, izkūp kā nebijis. Izgaist rūgtums un aizvainojums, un kļūst atkal gaiši un viegli. Brodele 17, 165. // *Tāds, ko izraisa ar pozitīvām emocijām saistīts psihisks stāvoklis; tāds, kura saturs atspoguļo ar pozitīvām emocijām saistītu psihisku stāvokli.* Vieglas atmiņas. □ ..viņš [Mārtiņš] ir jautrs un runīgs. Un no tā arī pārējiem vieglāks prāts. Upīts 10, 24. Pāri galvai peld balti, gaisīgi mākoņi, un domas ir gaišas un vieglas.. Ezera 11, 85. // *Tāds, kas nav sasprindzināts (piemēram, par sarunu); tāds, kas ir brīvs, nepiespiests (piemēram, par stāvokli, darbību, vidi).* □ Viņi runājās vieglā tonī, un abiem bij patīkami. Upīts III, 79. Uz skatuves valda viegla, gaiša atraisītības atmosfēra. Māksla 84, 2, 35.

11. *Tāds, kad pastāv patīkami, arī vēlami laikapstākļi (par laikposmu).* □ Oskaru.. apņēma silta, gaiša, viegla vasaras diena. Viņš nāca uz savu dzimto vietu mazliet paklausīties.. lauku un mežu lielajā, labajā klusumā. Kalnīruva 5, 51. Pavasara nakts allaž vieglāka un, lai arī mazdrusciņ, tomēr caurredzama. Upīts 9, 790.

12. *Tāds, kas izpaužas mazā mērā, tāds, kas nav intensīvs, enerģisks (par darbību, norisi).* V. grūdiens. V. satvēriens. V. rokas spiediens. V. glāsts. Viegla pļauka. Viegli klauvēt. Viegli paklanīt galvu. □ ..[vecmāmiņa] ar vieglu āmura sitienu atšķil katram bērnam pa [cukura] gabaliņam.. Brigadere 2, 39. Tēvs paskatās Milcē un, tā kā sapratis nez ko, ar savu cieto roku pārvelk viegli pār viņas ausi un vaigu. Klīdzējs 1, 181. Slimniekam apakšdelma ādā izdara vieglu iegriezumu un uzpilina ziedputekšņu atšķaidījumu.. Ves 76, 2, 5. Indriķim uz pieres saradās lielas sviedru lāses un rokas viegli drebēja. J Kalniņš 8, 240. Viegli šūpojas niedras. Vējš lēniem vēzieniem skauj. Strēlerte 1, 14. // *Tāds, kas ir tikko manāms (piemēram, par darbības rezultātu).* V. ieskicējums. V. ietonējums. // *Tāds, kas izpaužas vāji, neintensīvi (piemēram, par vēju, puteni).* V. vējš. V. putenis. Viegla sarma. □ ..nebij vēja, bet tikai viegla, silta vēsma šai agrā rītā. Brigadere 2, 304. ..satumsa, un pa dēļu spraugām iezagās vasaras nakts vieglais dzestrums. Dripe 2, 150. // *Par gaismu.* Viegla krēsla. □ Kad Vītols pamodās, logā jau blāvoja viegla gaisma. Ausa pelēks, miglains rīts. Sakse 3, 66. // *Par skaņu, balsi.* V. kliedziens. Viegla dunoņa. Viegla sanēšana. Vieglas bērzu šalkas. Viegli noskanēt. □ ..skaņas ielidoja Oļģerta istabā klusinātas un vieglas.. Ezera 9, 113. Cēlās vējš. Varēja dzirdēt, kā, viegli pakšēdami, pret kuģa sāniem sitas sīki vilnīši. Līvs 1, 62. pārn. Skan rasas pilieni zālē, Maigs, viegls zvans. E Plaudis 5, 36. // *Tāds, kura iedarbība maz jūtama (piemēram, par procedūru).* Viegla masāža. □ Reizēm tos [augus] var noskalot ar vieglu dušu.. Santa 93, 11, 29.

13. *Tāds, kas ir izteikts mazā mērā, ir maz jūtams (piemēram, par procesu, parādību).* Vieglas laika maiņas. Viegla novirze no normas. Viegla atkāpe no tradīcijas. // *Tāds (piemēram, sacerējums, izteikums), kura saturs, raksturs nav pilnībā izpausts.* □ Teikuma otrajā daļā intonācija pēkšņi mainījās, bija nojaušama viegla ironija.. Katlape, Ceplītis 1, 87. Pat [Raiņa] vēstulēs tuviniekiem, kur par skolas un studiju laiku stāstīts lielākoties ar vieglu zobgalību, reizēm ielaužas kāda disharmoniska skaņa.. Viese 6, 22. ..vēsi un rāmi, ar nenoslēpjamu vieglu paštaisnības pieskaņu man [situāciju] paskaidroja direktore. Ezera 11, 46. // *Tāds, kas ir maz manāms, neuzkrītošs (piemēram, par iezīmi, īpašību).* V. mirdzums. Vieglas sprogas. □ Kosmetologi uzskata, ka viegls iedegums cilvēku padara skaistāku. Ves 77, 7, 26. Dienas grims varētu būt pavisam viegls — nedaudz pūdera, nedaudz sārtuma.., ietonētas lūpas.. PL Siev 78, 8, pielikumā. ..puisis kā bilde ar tumšiem, viegli cirtotiem matiem.. Dinere 11, 65.

14. *Tāds, kas izpaužas neintensīvi, mazā mērā (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli).* V. uztraukums. Vieglas bailes. Vieglas skumjas. Vieglas ilgas. □ ..bez skaudības, bet gan ar vieglu žēlumu un drusku pašnicināšanas viņš [puisis] vēroja [pļaušanas] meistara gaitu. Upīts 4, 202. «Pēc pāris dienām es aizbraukšu,» gleznotājs domāja ar vieglu smeldzi, «un laikam nekad vairs šai zemē neatgriezīšos.» J Kalniņš 4, 142. Krainis alkaini raudzījās čukstošajā naktī, pats reibdams vieglās gaidās. Veselis 2, 45. // *Tāds, kas nav spilgti izteikts (par psihiska stāvokļa izpausmi, parasti sejā, skatienā).* □ ..ap viņa lūpām savilkās viegls, pieklājīgs smaids, bet acis palika vēsas.. Meldere 1, 7. ..pēkšņi pamanu, ka pāri grāmatai manī raugās Induļa brūnās acis. Viņš veras mazliet uzjautrināts, ar vieglu smīnu.. Ezera 11, 8. Pasmaidi miegā tik viegli, lai vieglāk ir vizbuļiem tikt cauri sniegam. Vācietis 11, 141.

15. *Tāds, kas nav stingrs, nežēlīgs (parasti par spriedumu, sodu).* V. nosodījums. V. rājiens. □ Aiz līdzjūtības pret pārāk satraukto grāfieni gūstekņiem piesprieda diezgan vieglu sodu.. K Zariņš 1, 123.

16. *Tāds, kas nav saistīts ar lielām fiziskām ciešanām, sāpēm, arī nav bīstams dzīvībai (par slimību, ievainojumu u. tml.); tāds, kas noris bez grūtībām, lielām fiziskām ciešanām, arī tāds, kas noris strauji (par fizioloģisku procesu); tāds, kas nav saistīts ar izteiktiem psihiskiem traucējumiem.* V. smadzeņu satricinājums. V. ievainojums. Viegla infekcija. Viegli krampji. Viegli drebuļi. Viegla skleroze. Viegla depresija. Viegla saaukstēšanās. Viegli pārslimot gripu. □ Liela nozīme dažreiz ir nevis smagām traumām,.. bet gan vieglām, nepamanītām, kuras par traumu nemaz netiek uzskatītas.. K Rudzītis 2, 12. Divas

dienas nogulējis ar vieglu drudzi, Raits atkal ķērās pie darba. Paegle 3, 212. . . labā roka ar cieši sažņaugtu āmuru gulējusi uz ceļgala, kreisā atmesta . . Sirdstrieka — viegla, ātra nāve . . . Kaijaks 5, 132. Jonatans pasaulē ieradies strauji. Tak jau otrais bērns! Dzemdības noritējušas viegli un bez sarežģījumiem. Bels 7, 9. // *Tāds, kas nav saistīts ar stipru kavēšanu centrālajā nervu sistēmā; tāds, kas nav dziļš (parasti par miegu).* Laisties vieglā snaudā. □ Klausu ļaudis gulēja vieglā miegā, lai ar gaismu būtu atkal kājās un smagā muižas darbā. Upīts 8, 391. . . izšķir dažādus miega stāvokļus — snaudu, vieglu miegu, vidēji dziļu un dziļu miegu. Zin T 66, 9, 23.

17. *Tāds (žanrs, mākslas darbs), kam ir izklaidējošs raksturs.* □ Plecīgākais, gaišmatains jaunietis, brīžam savelk lūpas kā uz svilpošanu. Nevar zināt, vai tas ir simfonijas motīvs vai viegla deju melodija. Saulītis 12, 162. No ciemā vienīgā radioaparāta . . viņš pieslēdzās raidstacijām, kas atskaņoja vieglo mūziku. Nogrieza tikko sāktu simfoniju vai operāriju . . Gūtmanis 4, 270.

18. *Nenopietns, vieglprātīgs (par cilvēku).* □ Un nelaime vien iznāca: radās bērns, un tēvs aizlaidās uz pilsētu. . . Anna negribēja tā gluži palaisties, lai gan kā sava vīra viņa vairs nevēlējās šā vieglā cilvēciņa, kam nekas nebija svēts . . Austriņš 2, 251. Runātājs bija kāds . . no tiem vieglajiem pasaules staiguļiem, kas naktsmājas nemeklēja muižās, bet krogos. Mauliņš 2, 30. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Viegla attieksme pret dzīvi. □ Viegla daba par rītdienu negādā. Zeiboltu J III, 216. Vieglas dabas cilvēks, tas kopā ar dēlu caurām naktīm nododas romānu lasīšanai . . Kar 63, 12, 135.

○ Palaist vieglāk — *atļaut (ko) darīt pavirši, rīkoties brīvi.* □ Citi skolotāji pēcstundniekus palaiž vieglāk, ne bez pamata juzdamies paši līdz nosodīti. Zigmonte 2, 15. ◇ Viegla sirds, arī viegli ap sirdi — *saka, ja ir priecīgs garastāvoklis, arī ja ir atvieglojuma sajūta, parasti pēc nepatīkama psihiska stāvokļa.* □ . . gaidīto briesmu vietā no eglītēm iznāk tēvs. . . Andrim uzreiz kļūst viegla sirds. Dripe 1, 10. Viņam [jauneklim] bija tik viegli un brīvi ap sirdi, it kā pa nakti būtu nomukušas saites, kas viņam saistījušas kājas un rokas. Zeiboltu J I, 131. Kļuva tā kā labāk un vieglāk ap sirdi — savējie atkal visapkārt, un pavards paglābies pašiem savs . . Purs 8, 12. ◇ (Ar) vieglu sirdi — *priecīgā garastāvoklī; arī labprāt, bez nožēlas; arī bez uztraukuma, bažām (par ko).* □ Vieglu sirdi, gandrīz dejodama, es eju ārā no siltumnīcas. Viss manī gavilē: Harijs var braukt! . . Un mēs droši un atklāti varēsim iet viens otram blakus. Brodele 17, 109. Dzīve pati pasniegšot cilvēkam to, kas nepieciešams. Tādēļ viņš nevēlējās nekā lieka. Viņš ar vieglu sirdi atteicās no ērtā dzīvokļa un bija ar mieru apmesties šaurā jumtistabā. Kalndruva 5, 144. . . nebīdamies ne no Ievas, ne no paģirām rītā, jo tām jau bija zāles noglabātas, viņš vieglu sirdi tuvojās sētai. Apsīšu J 2, 20. ◇ Metas viegli (arī priecīgi) ap sirdi, arī sirds metas viegla — *saka, ja garastāvoklis kļūst priecīgs, ja beidzas kāds nepatīkams pārdzīvojums.* ◇ Viegla roka — *saka, ja cilvēks viegli, bez piepūles, arī bez apdomāšanās ko dara.* □ Viņš skatījās, kā kustas Elnas rokas, bāldzeltenos ziedu pušķīšus plūcot. Elnai bija tik prasmīgas un vieglas rokas . . Zigmonte 13, 87. «Vecais Strautiņš tā sasitis [kalpu] . . , divas nedēļas uz gultas nogulēja.» — «Te ir politiska un krimināla lieta kopā,» ierunājās arī Gramzda. «Tam vecim varen viegla roka uz sišanu.» Fimbers 1, 429. ◇ (Ar) vieglu roku — a. *Pavirši.* □ Kas vieglu roku medus lāsi smels, Tas dzimtās zemes mīlu līdzi neizsmels . . Kaldupe 7, 47. b. *Bez apdomāšanās, arī nežēlojot mantu, naudu (ko darīt).* □ . . viņiem nelikās savādi, ka Krišus savu peļņas tiesu izsvaidīja ar vieglu roku māsas bērniem un draugiem. Lācis 15, 21. Vieglu roku mēs metam tos ārā — Vecos krāmus, kas neiederas. Lisovska 4, 45. ◇ Viegla galva — *spēja ātri uztvert, saprast, iegaumēt, arī attīstīts, vērīgs prāts.* □ . . puisēnam bija apskaužami viegla un apķērīga galva, . . bībeles stāstu, tikai vienu reizi izlasījis, viņš var vārdu pa vārdam atstāstīt . . Valdis 1, 233. . . Jāni gan tēvs, gan māte nolēmuši skolot . . Jo puikam — visi to atzinuši — esot viegla galva. J Plotnieks 11, 20. Skolotāji mums tiešām bija labi, bet arī viņi nebija spējīgi vērst stūras galvas vieglās un apķērīgās. Zigmonte 18, 146. ◇ Tikt viegli cauri sar. — *samērā laimīgi (ar nelieliem zaudējumiem), samērā veiksmīgi izkļūt no nepatīkama stāvokļa.* □ . . uzliktais sods bija par niecīgu. Arī īstie vainīgie tika viegli cauri, un Osis vēl viņiem atļāva izrunāties. Rozītis 2, 59. . . Astrīda tika visvieglāk cauri [klases sapulcē]. «Viņa ir pēdējā laikā stipri labojusies.» . . tāds bija vienprātīgs spriedums. Brīdaka 2, 200.

vieglsvara, ģen., nelok. **1.** fizk. *Tāds, kura ķermeņa svars atbilst zemākajai svara kategorijai.* **2.** *Tāds, kam ir maza masa, mazs svars.* □ No . . vieglsvara materiāliem uzmūrēta 30 centimetrus bieza siena . . Cīņa 71, 243, 3.

vieglums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e g l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Un tikai, kad galdi kļūst smagi, Tad [ābeles] zariem vieglums ir dots — Tāds vieglums, ka, uzpūšot vējam, Varētu ābeles aizlidot. Ļūdēns 4, 94. . . Nolieciet prīmulu viegumu Un nolieciet rožu smagumu Uz nezināmā kareivja kapa . . Kaldupe 16, 115. . . no finiera gatavotie virtuves soliņi tomēr atstāj komisku iespaidu. Viss it kā būtu — vieglums, lētums, mazums, bet kā ar pašu sēdēšanu? PL Siev 68, 3, 19.

2. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Gaitas v. Dejas v. □ Acis viņai [saimniecei] sarkanas, bet augumā un visās kustībās savāds atbrīvots vieglums. Upīts 4, 222. Taņa gāja no rokas rokā. «Velns, kas tai par vieglumu!» kāds, garām dejodams, iekliedza Ardim ausī. Pasaules sp II, 207. Dabisku kustību izkopšanas vingri-

nājumi piešķir ķermenim lielāku veiklību un vieglumu. Ferda 1, 21. Pirtī neviena nebija. Pēteris uzmeta mērenu garu, pasautējās uz lāvas, aplējās pēc tam ar aukstu ūdeni. Miesu pārņēma tīkams vieglums. Gulbis 4, 185.

3. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Kūp vakara azaida bļodās Vēl vasaras miglas vieglums.. Kaldupe 16, 109. Izstādē izvietotie darbi liecināja, ka kombinātā strādā talantīgs mākslinieks, kurš gaiši mirgojošos, dažreiz arī pelēkos toņos ar sudrabainu vieglumu attēlo.. ainavas. Rīgas B 82, 289, 2.

4. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..[māksliniece], stāstot par perspektīvo modi.., sevišķi uzsver jaunā veida trikotāžas plastiskumu un vieglumu. Zv 82, 5, 8.

5. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (5), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

6. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (6), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Darba v. Ceļojuma v.

7. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (7), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Eksāmena v. Stila v.

8. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (8), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

9. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (9), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Dzīves apstākļu v. // *Nesarežģīti, arī bezrūpīgi dzīves apstākļi.* □ «Redzi, stāstīšana par bijušajiem smagumiem nelīdz, ja tie nav mums kaulā grauzušies. Te vajag ko citu.. Varbūt tā ir pārliecība.., ka tā ir mūsu dzīve, mūsu grūtums, kam reiz mūsu rokās jāpārvēršas vieglumā..» Zigmonte 2, 221. Viņa dzīvē aizvien meklējusi vieglākos ceļus. Ja ceļš galu galā nav iznācis viegls, nav vainīga viņa, bet dabas likumi, kas allaž izspēlē šādus jokus ar viegluma tīkotājiem. Mauliņš 4, 376.. darbā aug un rūdās personības lielums, bet vieglums saēd kā rūsa. Kritikas g 83, 71.

10. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (10), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Viņu necēla līksmos gaisos domu eņģeliskais vieglums, jūtu zilgmotais dzidrums.. Veselis 1, 113. // *Laba, patīkama sajūta.* □ ..Maija sajūt apbrīnojamu vieglumu krūtīs. Viss smagums, kas krājies ap sirdi ilgajā laikā, pašnicināšana un mazvērtības apziņa aizskalota kā gruži brāzmaina lietus straumē. Sakse 1, 254. Gaisā.. tāds klusums un miers, ka cilvēks, kaut arī viņš strādātu smagu darbu un būtu noguris, sajūt pēkšņi vieglumu; dvēselē rodas prieks. Plaudis 2, 263. Izzuda sasprindzinājums, pārņēma tāds vieglums un bezbēdība.. Gūtmanis 2, 189.

11. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (11), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Vasaras vakara v.

12. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (12), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Rokas spiediena v. Bērza šalku v.

13. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (13), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Ietonējuma v.

14. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (14), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

15. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (15), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Soda v.

16. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (16), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Miega vieglums pamazām aiznesa arī Egli. Viņš vēl ievēroja virs ābeles galotnes pirmās zilganās zvaigžņu liesmiņas. Birze 5, 245.

17. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (17), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

18. *Vispārināta īpašība → v i e g l s (18), šīs īpašības konkrēta izpausme; arī vieglprātība.* Rakstura v. □ ..tieši vieglums, ar kādu draugi plivinājās pa dzīvi, viņu tiem piesaistīja, brīžiem izraisīja jūsmu, brīžam vieglu nicinājumu, taču netraucēja justies labi — ļauties mirkļa iegribām, iedomām, idejām, bezmērķīgam priekam. Svīre 2, 172.

viela, -as, s. **1.** parasti vsk.; filoz. *Matērija.* □ Daudzi fiziķi uzskata, ka tieši laika, telpas un gravitācijas jautājumos nākotnē sagaidāmi vislielākie.. atklājumi. Ir pamats domāt, ka cilvēkiem, kad tie apgūs laiktelpu un vielu, pavērsies fantastiskas praktiskās darbības iespējas. Zin T 67, 8, 14.

2. *Kvalitatīvs matērijas veids, kam pat miera stāvoklī piemīt masa; tas, no kā sastāv fizisks ķermenis.* Kristāliska v. Cieta v. Gaistoša v. Gāzveida v. Ķīmiska v. Neorganiska v. Antiseptiska v. Narkotiskās vielas. Radioaktīvās vielas. Darbīgas vielas. Indīgas vielas. Vielas struktūra. Vielas nezūdamības likums. Reakcijas viela ķīm. — *viela, kas piedalās ķīmiskā reakcijā.* Endogēnās vielas — *vielas, kas veidojas organismā.* Vielu maiņa fiziol. — *vielmaiņa.* Baltā (smadzeņu) viela anat. — *nervu šūnu izaugumu veidojums zem smadzeņu garozas.* Pelēkā (smadzeņu) viela anat. — *nervu darbības centru kopums (smadzenēs).* Uztura vielas — *uzturvielas.* □ Lapās izveidotās organiskās vielas augi izlieto jaunu šūnu un orgānu uzbūvei, kā arī barības vielu rezervju uzsūkšanai sēklās, augļos un citos auga orgānos. Svinka 1, 82. Siers visā pasaulē tiek uzskatīts par garšīgu un barojošu produktu, jo satur gandrīz visas dzīvībai nepieciešamās vielas — olbaltumvielas, viegli izmantojamos taukus, minerālsāļus, vitamīnus. Lauku Dzīve 77, 12, 38. Vielu maiņa ir dzīvības parādība. Visas norises, kas vērojamas dabā, ir dažādas vielu maiņas izpausmes. Lapu zaļums pavasarī,.. matu nosirmošana, ādas iedegums — šīs un daudzas citas ir dažādas vielu maiņas parādības. Zv 62, 18, 6. Muguras smadzeņu uzbūvē izšķir pelēko un balto vielu. Pelēko vielu veido galvenokārt nervu šūnas, bet balto vielu — nervu šķiedras. Ves 76, 6, 8.

3. *Informācija, faktu kopums, kas noder izmantošanai noteiktā nolūkā; materiāls*[1] *(2).* Mācību v. Lekciju v. V. pārdomām. Izmantot vēstures vielu aprakstam. □ Sarunu viela ir katru reizi viena un tā pati: Cik varētu izmaksāt mājiņas celšana ar istabu, krāsni un plītiņu.. Birznieks-Upītis 1, 287. Kad apsīka stāstāmā viela, vajadzēja pateikt tikai vienu jautājumu, lai Nātiņš par to runātu atkal veselu stundu.. Fīmbers 1, 400. Iepriecināja [grā-

matas] lieliskā poligrāfija, krāšņie attēli, interesantā kompozīcija, kas atvieglo mazajam lasītājam vielas uztveri. PL Siev 78, 6, 13.

vielisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vieliski.** *Tāds, ko veido viela, matērija.* □ Seno latviešu pasaules uzskatā redzama dziļi izjusta cilvēka iekļaušanās kosmisko ciklu ritumā, kas attiecas vienādi uz dažādajiem vieliskās pasaules izpausmes līmeņiem. D kal 91, 215. Dārzs aiz loga arvien vēl čab, švīkst . . un žužina, taču saskatīt vairs nevaru neko, tumsa šķiet vieliski blīva . . Svīre 2, 15. Mežmalas tumsā sirsināja zemes vēži, Klusums pletās apkārt vielisks, blīvs un plūstošs kā migla. Skujiņš 12, 300.

vieliskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e l i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Pareizi ieskaņota krāsa [gleznā], kaut arī visspilgtākajā, vistīrākajā sniegumā, spēj atdot vieliskumu. Zemzaris 2, 205. Viņas [gleznotājas] daiļradē negaidot ienāk asa konkrētība, vēlēšanās tvert dabas redzamās īpašības: . . krāsu spilgtumu, vieliskumu un faktūru. Māksla 73, 2, 8. Gleznieciība suģestē ar savu tiešumu, ar krāsas juteklisko vieliskumu un maģisko pilnasinības ilūziju. Lit M 86, 13, 9.

vielmaiņa, -as, s.; parasti vsk.; biol. *Vielu ķīmiskās pārvērtības, kas notiek dzīvajās šūnās un nodrošina organismam plastisko materiālu un enerģiju.* Ogļhidrātu v. Tauku v. Pastiprināta v. Vielmaiņas produkti. Vielmaiņas slimības. Regulēt vielmaiņu. □ Visu dzīvo organismu fizioloģisko funkciju pamatā ir vielmaiņa. Dzīvais organisms var eksistēt tikai tik ilgi, kamēr noris vielmaiņas procesi. Vielmaiņa vieno organismu ar apkārtējo vidi. Ves 62, 3, 2. Saule aktivizē dzīvības spēkus, uzlabo vielmaiņu . . PL Siev 86, 5, 23. E vitamīns nepieciešams normālai vielmaiņai. Kļaviņa 1, 11.

vien[1], part. **1.** *Lieto, lai ierobežotu vārda vai izteikuma nozīmi; tikai (1), vienīgi.* □ «Nauda ir nepieciešama. Es rudenī gribu pirkt jaunu uzvalku. Ar tavu algu vien grūti iztikt.» Dripe 2, 7. Frančesko: Meistar, varat neliegties. Madonna Fiora jums patīk. Es to tūlīt ievēroju. — Lionardo: Frančesko! — Frančesko: Arī madonna uz jums vien skatījās. A Eglītis 1, 278. Bet šodien debesīs spoguļojas vien mūsu pašu prieki un bēdas, un asaras nevaldāmās pār zemi nolīst kā lietus . . Rancāne 1, 73. // *Lieto, lai norādītu, ka kas notiek, eksistē, ko dara tikai kādā veidā.* Skatīties pāri vien. □ Un tad sākās smēdes celšana. . . pamazām vien pacēlās viens baļķītis pēc otra. Birznieks-Upītis 6, 45. Kad Milcei sanāk liels prieks vai prāvas dusmas, nekāda grūtā vārdu meklēšana nav vajadzīga. Tie rodas paši no sevis un nāk rindā vien, tā kā dancodami. Klīdzējs 1, 70. Tauriņš ar zīda spārniem, vilciens ar vēja spārniem, zeme ar ērgļa spārniem — visi pret uguni vien. Čaklais 7, 6. // *Lieto, lai norādītu, ka daudzums, apjoms u. tml. ir noteikts, nav palielināms.* □ Un tā — janvāra otrajā ceturtdienā — mēs ar māšeli sākām dzīvot divi vien. Liesma 75, 1, 3. Kur nu cilvēkam būs diezgan! Lai skatās un griežas, kurp grib, — visur tik puspasaules vien stāv viņa priekšā. R Kaudzīte 1, 28. // savienojumā ar «ne». *Lieto, lai norādītu, ka daudzums, apjoms u. tml. ir palielināms.* □ Liepas mūsu mežos auga ne viena vien. J Kalniņš 10, 234. Ne viens vien varasvīrs papildināja savu mantu krājumus un pacēla vēl augstāk savu šķirisko apziņu. D kal 91, 170.

2. *Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi.* Tā vien — *lieto, lai pastiprinātu, parasti verba, nozīmi.* □ Jau šis piemērs vien pietiekami labi parāda ezera vardes kaitīgumu zivsaimniecībā. Sloka 1, 18. Ira: Vai drīkstu aiziet pie tevis, meistar Valdemār? Pie tevis tomēr drošāk. — Valdemārs: Nāc vien! Zīverts 2, 42. Kad Klāvs ar meistara mēteli mugurā iegāja darbnīcā, zeļļi mutes vien ieplēta. A Eglītis 3, 36. // savienojumā «ne vien». *Norāda uz kā cita iespējamību, pieļāvumu.* □ Man sauli dāvā ne vien liepu ziedu klēpji. Pat brūnā velēnā var viņas spēku gūt . . Kaldupe 1, 15. . . Līdz galam izturēt, līdz galam — Vienalga, tuvs vai tāls šis gals, Jo ne vien zālei, ne vien zālei Zem rudens miglas pēļiem salst. Elksne 8, 150.

3. saikļa nozīmē. *Saista salikta sakārtojuma teikuma komponentus pretstatījuma sintaktiskajā attieksmē, vienlaikus norādot uz otra komponenta satura norobežojumu; tik*[4] *(3), tikai (3).* □ Tu sen vairs neesi, kas kādreiz biji, Vien mīlestība vēl tā pati ir . . P Bārda 1, 99. . . Un draugi tie paši, kas senāk, Man skatās acīs, spiež roku, Vien nava [nav] savas māmuliņas, Kas iecēla saulītē . . . Elksne 9, 11. Pret launaga stundu Vēl negura rokas, Vien klusumā svešādi dunēja sirds. Kaldupe 16, 75. // *Saista patstāvīgu teikumu ar iepriekšējo kontekstu, norādot uz šī teikuma satura pretstatu, neatbilstību.* □ Atjoņo vēji. Vien brītiņu šūpojas zaros . . Ziedonis 19, 83. Ir citreiz laiva, tu līdzās esi; kur mana jūra?! Vien klajums sauss. Auziņš 3, 82.

4. savienojumā «kur (tik) vien»; saikļa nozīmē. *Saista salikta teikuma komponentu ar palīgteikumu, norādot uz vietas attieksmi starp tiem, kā arī uz citu (piemēram, nosacījuma, seku, pieļāvuma) jēdzienisko attieksmi starp tiem.* □ Kur vien Liena parādījās, tur skumjas bēga kā nakts no dienas . . Kaudzītes Ia, 77. Jaunais burss izskatā ir brašs puisis. . . Bet darbā neapķērīgs un lempīgi neveikls. Kur tik vien tas pieķeras, visur notiek klizma. Sēlis 4a, 50.

○ Droši vien — *iespējams, laikam gan.* □ «Tu turējies tepat tuvumā, varbūt pat klausījies. Nevis varbūt, bet droši vien; vai nu es tevi nepazīstu.» A Eglītis 6, 283. Didzis attapās, ka šodien Oskaram droši vien viss liekas skaists. Viņš pārceļas no kopmītnes uz savu jauno māju. Ezera 2, 77. Tik vien — a. *Norāda uz (kā) daudzuma, arī īpašības ierobežojumu, samazinājumu.* □ Savādnieks, kam tik vien tās iedzīves kā noplucis suns, pa galu lādējama veca medību bise, kāds lamatu saišķis . . Gūtmanis 2, 105. «Tik vien varam nopelnīt kā dienišķai maizītei, bet labi, ka tā.»

Zālīte 5, 79. «No brandavīna tik vien ir kā nelaba smaka visapkārt un otrā rītā nelaba dūša,» viņš mēdza sacīt. J Kalniņš 8, 109. b. novec. *Tikai.* □ Tik vien Andra mātei, kā sievietei, sirdī nestās bēdas izplūda dažreiz vārdos.. Apsīšu J 3, 19. Tāpat vien — a. *Bez īpaša iemesla, nolūka, nodoma, vajadzības.* □ «Es jau tāpat vien pajokojos,» Velga saprata, ka atļāvusies par daudz. Saulītis 12, 91. Mēs tikai domājam, ka viņi [jaunieši] ir slikti tāpat vien, ka viņi tāpat vien dzer, ka tāpat vien ir nežēlīgi. Tas nav tāpat vien! Viņu dvēseles bieži ir sāpju pilnas. Sv Rīts 94, 14/15, 5. b. *Parasti (2).* □ «Nu, Bērziņ, ko tava slimniece? Tāpat vien?» Upīts 4, 8. c. *Tā, ka nav ne ar ko saistījumā.* □ Pats par sevi, tāpat vien nekas nenotiek — tas nevienam nav jāpierāda. Liesma 76, 6, 2. Ne vienreiz vien — *daudzreiz.* □ Apmulsušais vīrs klīda pilsētas ielās, līdz atcerējās sievas draudzenes adresi — ne vienreiz vien bijis tur viesis. Lāms 7, 69.

vien^{2}, saiklis; vienojuma pāru saikļa sastāvdaļa. *Savienojumā «ne vien — bet arī» saista divus vienlīdzīgus teikuma locekļus vai to kopas vienojuma sintaktiskajā attieksmē, norādot uz saistījuma iespējamību.* □ Bet pārliecīgā prieka skurbumā Džims [suns] tika skrējis ne vien uz priekšu, bet arī atpakaļ. Rinkule 7, 31. Un, kad viņš [cilvēkbērns] gribēs ar kādu palikt kopā uz mūžu, — lai iet ar tiem, kuri ne vien nojauc, bet arī ceļ. Brīdaka 9, 13. «Vai tad tu nezini, ka mīlestība dara aklus ne vien cilvēkus, putnus, bet arī kokus?» Kaldupe 17, 6.

vien-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir viens, vienīgs; norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar ko vienu, vienīgu.* Viencēliens. Viencīņa. Viendievība. Viendīglāpji. Vienjūgs. Vienkapeika. Vienkrāsainība. Vienslēpe. Vienspēle. Vienvaldība. Vienvērtība. Vienžuburis. // savienojumā ar lietv. ģen. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir viens.* Vienbērna. Viencipara. Viendiapazona. Viendimensijas. Viendurvju. Vienfāzes. Viengabala. Viengada. Viengājiena. Vieņģimenes. Vienistabas. Vienkājas. Vienkanāla. Vienkopas. Vienkrāsas. Vienkupra. Vienlemeša. Vienmasta. Vienmotora. Vienpalātas. Vienrindas. Vienrokas. Viensējuma. Vienskursteņa. Vienslāņa. Viensliedes. Vienstāva. Vienšķautnes. Vienšūnas. Vientipa. Vienvārda. Vienvasaras. Vienveida. Vienvirziena. Vienzara. Vienzieda. Vienzilbes. Vienzīmes. Vienžubura.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība ir saistīta ar ko vienu, vienīgu, pastāv vai izpaužas vienā veidā.* Vienacains. Viendimensionāls. Vienkrāsains. Vienkuprains. Vienlaicīgs. Viennozīmīgs. Vienslāņains. Vientipisks. Vientonnīgs. Vienvietīgs. Vienzarains. Vienžuburains.

vienacains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir viena acs.* □ ..no augšas atlidoja [līdz klausītājiem] kāda no slavenajām dzīru dziesmām, lai tā būtu par vienacaino hotentotu mežoni vai par poļu kungu. Liesma 59, 6, 15. sal. ..mazā bāka dambja galā mirkšķina savu uguni kā vienacains milzis. Janovskis 1, 85.

vienacis, -ča, v.; **vienace,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, arī dzīvnieks, kam ir viena acs.* □ Bet kādi pārnāksit? Nožēlojama saujiņa pelēku bārdaiņu, izģindušu vienaču, vienroču, vienkāju. Ciņa 84, 116, 3. Viena seja drausmāka.. par otru. Kropļi un izdzimteņi, vienači un bezkāji.. Sudrabkalns 4, 125. Kāds garš vienacis.. stāstīja, ka Jūlijs.. pirms nepilnas pusstundas tējnīcā dzēris un solījis pavilkt svītru savai dzīvei. Kaijaks 4, 25. // *Tāds (cilvēks, arī dzīvnieks), kam ir viena acs.* □ Vienace meita. ME IV, 655.

vienād [vie nād], apst. *Vienādi.* □ ..viņš nekad nepīpēja ar spičkām, bet vienād vai nu ar daglu (izraudzētu bērza piepi), vai arī ar pulveri. Apsīšu J 3, 17. Dziesmu klausīšanās man vienād sagādā līksmi.. J Liepiņš 4, 48. Reizēm patiešām darbs «ievilkās pāri pusnaktij», kā vienād sacīts jūsmīgos aprakstos. Ves 74, 8, 1.

vienādgraudains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kura uzbūvei ir raksturīgi vienādi graudi.* V. granīts.

vienādi [vie nādi], apst. *Vienmēr.* □ «Tu vienādi ar saviem radiem!» Andra māte vai jau ar dusmām atteica.. Apsīšu J 3, 41. ..darīja [Annuža].. visu bez skubināšanas un bez žēlošanās — vienādi tik ar prieku un labprātību. Kaudzītes 1a, 354. «Vienādi esmu mācījis cilvēkam patiesam būt,» saka sirmais meistars... Pad J 63, 81, 2.

vienādība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n ā d s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Uzskatu v. Rokrakstu v. □ Viens no plašāka apjoma atkārtojumiem ir sintaktiskais° paralēlisms. Tas balstās uz teikuma uzbūves vienādību divos vai vairākos teksta posmos. Valeinis 1, 218. ..ģimenes mājiņas izskatījās vienmuļi vienādas.. Labi, ka šo vienādību piesedza dārzu zaļums, kas liedza pārskatīt vairākas mājeles vienlaicīgi. Dripe 10, 276.

2. *Vispārināta īpašība → v i e n ā d s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Starojuma v.

3. mat. *Vispārināta īpašība → v i e n ā d s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Daudzstūru v. □ Kopu vienādības attieksmi definē šādi. Ja divas kopas A un B sastāv no vieniem un tiem pašiem elementiem, tad tās sauc par vienādām. Mat 12. // arī dsk. *Divas izteiksmes, kas ir savienotas ar zīmi = (vienādības zīmi).*

vienādīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienādīgi;** pareti. *Vienāds.* □ Vienādīgi irkļu klaudzieni bija dzirdami. ME IV, 657. Sauc zvaigzne, lai tu tālāk traucies, un atpakaļ sauc tīrums zaļš, un abu vilinošo sauciens ir baigi vienādīgi skaļš. Vācietis 11, 73.

vienādiņ [vie nādiņ], apst.; novec. *Vienādi.* □ «Blakus mīlestībai vienādiņ pastāv arī citi iemesli, kādēļ slēdz laulības.» Blaumanis 6, 126. «Ko tu, dēliņ, vienādiņ tāds domīgs staigā?» Viese 2, 173. Man nenāk ne prātā vienādiņ jūsmot par lauku dzīves romantiku, ne arī apšaubīt tās grūtumu. PL Siev 85, 9, 9.

vienādkāji, -u, vsk. vienādkājis, -ja, v.; zool. *Augstāko vēžu kārta, pie kuras pieder vidēji lieli, retāk lieli vēži bez krūšbruņām, ar 7 pāriem vienādu ejkāju un no virsas saplacinātu ķermeni; šīs kārtas dzīvnieki; vienādkājvēži.*

vienādkājvēži, -u, vsk. vienādkājvēzis, -ža, v.; zool. *Augstāko vēžu kārta, pie kuras pieder vidēji lieli, retāk lieli vēži bez krūšbruņām, ar 7 pāriem vienādu ejkāju un no virsas saplacinātu ķermeni; šīs kārtas dzīvnieki.*

vienādlapu, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vienādas lapas (par augiem).* □ Augs, ko tautā sauc par bagāto līgavu, ir vienādlapu pulkstenīte. Lauku Dzīve 78, 10, 30.

vienādleņķu, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vienādi leņķi.* V. daudzstūris.

vienādmalu, ģen., nelok. **1.** mat. *Tāds, kam visas malas ir vienādas (parasti par trijstūri).* □ Trīsstūri mēdz būt dažādi: taisnleņķa, platleņķa, vienādmalu (regulāri) un vienādsānu trīsstūri . . Freimanis 1, 194. Trijstūri, kurā visu trīs malu garumi ir vienādi, sauc par vienādmalu trijstūri . . Mat 358. Sārtums uz vaigu kauliem ir nepieciešams, lai optiski koriģētu sejas veidolu un izceltu acis. To uzklāj vienādmalu trīsstūra formā . . PL Siev 85, 10, 22. pārn. Es nevaru palikt kopā ar tevi nekādi, Es dabūšu galu No tava vienādmalu Prātīguma. Bendrupe 3, 124.

2. *Tāds, kam ir vienādas malas (par priekšmetiem, veidojumiem u. tml.).*

vienādojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e n ā d o t (1).* □ Iespējams, ka vairāknozīmības neatzīšana, tāpat kā sadzīviskā un estētiskā vienādojums, ir savdabīga vulgārsocioloģijas palieka . . Kritikas g 79, 202.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e n ā d o t (2).* Ātruma v.

3. mat. *Vienādība, kas satur viena vai vairāku mainīgo (nezināmo) funkcijas un nav patiesa visām šo mainīgo vērtībām.* Algebriskais v. Kubiskais vienādojums — *vienādojums, kura nezināmā augstākā pakāpe ir trešā pakāpe.* □ Ja vienādība satur vienu mainīgo un jāatrod mainīgā visas tās vērtības, ar kurām vienādība ir patiesa, tad saka, ka dotā vienādība ir vienādojums ar vienu mainīgo. Tās mainīgā vērtības, kuras apmierina vienādojumu, tas ir, ar kurām vienādība ir patiesa, sauc par vienādojuma atrisinājumiem jeb saknēm. Sakņu atrašanu sauc par vienādojuma atrisināšanu. Mat 173. Publicēts [1743. gadā] Ž. L. Dalambēra «Traktāts par dinamiku», kurā pirmo reizi formulēti vispārīgie principi, pēc kuriem jebkuram materiālam ķermenim var sastādīt kustības vienādojumu un izdarīt tā analīzi. Rolovs 1, 17. «Uzrakstiet vienādojumu un atrisiniet!» direktors parādīja uz tāfeli. «Viens no skaitļiem ir trīs reizes lielāks nekā otrs, bet abu reizinājums ir 243. Abi skaitļi pozitīvi.» Saulītis 12, 265. sal. Bernards: Šī nepielūdzamā loģika mani neatvairāmi novedusi pie Aleksandras sliekšņa. Šī gaita ir skaidra kā matemātisks vienādojums. A Eglītis 1, 354. pārn. Visa pasaule ir liels vienādojums, katrs dzīves gājums, katra darbība un gājiens ir vienādojums, atrisināts vai neatrisināts vienādojums ar vienu vai vairākiem nezināmiem. Ziedonis 6, 180. pārn. Vai būšu tev pēdējais, kaut biju tev pirmais, Es esmu tavs skaistais, bet vai būšu tavs sirmais? Kas būs pa vidu — tai laikā un telpā No naivākā skūpsta līdz pēdējai elpai? Ar tūkstoš nezināmiem šis vienādojums. Peters 4, 32.

4. ķīm. *Ķīmiskās reakcijas pieraksts ar ķīmiskiem simboliem, formulām, koeficientiem, matemātiskām zīmēm un citiem pieņemtiem apzīmējumiem.* □ Ķīmiskie vienādojumi ir ķīmisko reakciju attēlojums ar elementa ķīmiskajiem simboliem un vielu formulām. G Rudzītis 1, 23.

vienādot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vienāds (1).* □ Darbu vērtējot, nevajadzētu vienādot to, ko saka kāda romāna persona kā literārs tēls, ar rakstnieka paša uzskatiem. Vēstis 79, 6, 50. Šāds celsmes darbs un pati ceļamā dzīve ir divi savā starpā cieši saistīti viena radīšanas procesa momenti. Tāpēc tauta tos ir vienādojusi. J A Jansons 1, 18.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vienāds (2).* V. skaņu.

vienādoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos. **1.** *Refl.* → *v i e n ā d o t (1); tikt vienādotam.* □ Sekot modes tendencei nenozīmē vienādoties. Cīņa 82, 83, 3.

2. parasti 3. pers. *Refl.* → *v i e n ā d o t (2); tikt vienādotam.* Elpa vienādojas.

vienādplecu, ģen., nelok.; tehn. *Tāds, kam ir vienādi pleci (4).* V. enkurs. V. svira. V. balansiere.

vienāds, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienādi. 1.** *Tāds, kas pēc savām pazīmēm, īpašībām neatšķiras (no kā).* Vienāda auguma cilvēki. Vienāda lieluma kurpes. Vienādi izveidojušies ziedi. Vienādi raksturi. □ Vienveidīgi bija šie provinces universālveikali, šķita, tos piepilda ne tikai ar vienādām precēm, bet arī ar vienādu gaisu. Lapsa 2, 104. . . es pabrīnos, ka vīrieši gan visos laikos vienādi: vispirms ar saviem kariem un pēc tam ar grāmatām, kas par šiem kariem sarakstītas. Mūždien viens un tas pats! Pasaules sp II, 263. Valsi visi dejoja puslīdz vienādi . . Dripe 2, 44. // *Tāds, kas ir līdzvērtīgs kam citam; tāds, kura sastāvdaļas ir līdzvērtīgas.* Vienāda atlīdzība. Vienādi izturīgi materiāli. □ Visām tautībām un ticībām Latvijā ir vienādas tiesības. Lauku Dzīve 90, 11, 1. Kazanova: Mani vecāki bija Venēcijas komedianti, tāpēc es kā vilkatis spēju pārvērsties par ko gribu. Tāpēc es jūtos vienādi labi kā pilī, tā cietumā. A Eglītis 1, 218.

2. *Tāds, kam ir nemainīga intensitāte, izpausme (piemēram, par procesu, norisi).* □ . . Tur runcis tup, un acīs zaļganās Ir viņam spīdums nemainīgi vienāds. Saulītis 15, 102. Rēzeknē mācoties, visi puikas bijām vienādi zinātkāri . . Lauku Avīze 90, 19, 5. ◇ Būt vienādi (arī vienlīdz) gudriem — *vienādi orientēties kādā jautājumā.* // *Vienmērīgs, nemainīgs.* Vienādi savērpta dzija. □ Ēdamgaldam jābūt stabilam, ar vienādu gludu virsmu . .

PL Siev 58, 10, 22. Aizsnieg debesis, aizsnieg zeme, Viss tik vienādi līdzens un balts! Elksne 3, 12. .. laid tik kādu brigādes vīru ar zirgu tādā gabalā, kur viss kļuvis vienādi zaļš! Kalndruva 5, 6. // *Nesaraustīts, vienmērīgs (piemēram, par elpu).* Vienāda elpa.

3. mat. *Tāds, kam forma, izmēri, sastāvs u. tml. nav atšķirīgs salīdzinājumā ar ko citu.* Vienādi leņķi. Vienādās daudzstūra malas. □ Kubam šādas pilnīgi vienādas skaldnes resp. kvadrāti ir 6, kas krustojoties dod 12 šķautnes un 8 virsotnes. Upīte 1, 103. Ja divas kopas A un B sastāv no vieniem un tiem pašiem elementiem, tad tās sauc par vienādām. Raksta A=B, lasa «kopa A vienāda ar kopu B». Mat 12. // *Tāds, kam skaitliskā vērtība nav atšķirīga salīdzinājumā ar ko citu.* Vienādi skaitļi. V. ātrums. □ Neīstām daļām skaitītājs ir vienāds ar saucēju vai lielāks nekā saucējs. Mat 59.

vienādsānu, ģen., nelok. **1.** mat. *Tāds, kam sānu malas ir vienādas (par ģeometrisku figūru).* V. trapece. V. hiperbola. □ Trīsstūri mēdz būt dažādi: taisnleņķa, platleņķa, vienādmalu (regulāri) un vienādsānu trīsstūri .. Freimanis 1, 194. Vienādsānu trijstūris ir simetrisks attiecībā pret taisni, kas novilkta caur trijstūra virsotni un pamata viduspunktu. Mat 359.

2. *Tāds, kam ir vienādi sāni (par priekšmetiem, veidojumiem u. tml.).* V. detaļa. □ Parasti [zāģa] vienādsānu trīsstūrzobiem augstums līdzinās zoba solim, t. i., attālumam no vienas zoba galotnes līdz otrai .. Indāns 1, 22.

vienādspārņi, -u, vsk. vienādspārnis, -ņa, v.; zool. *Kukaiņu kārta, pie kuras pieder kukaiņi, kam abi spārnu pāri ir vienādi.*

vienādspēcīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienādspēcīgi;** tehn. *Tāds, kas darbojas ar vienādu spēku.* V. dzinējs.

vienādspiediena, ģen., nelok.; tehn. *Tāds, kurā ir vienāds spiediens.* V. deglis.

vienādsporu, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vienāda lieluma sporas (par augiem).*

vienādums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n ā d s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienādība (1).* □ Reformā [1582. gadā] bija paredzēts 21. martu kalendārā novirzīt uz pavasara dienas un nakts vienāduma (ekvinokcijas) dienu .. Lauku Dzīve 80, 4, 24.

2. *Vispārināta īpašība → v i e n ā d s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienādība (2).* Spiediena v.

3. *Vispārināta īpašība → v i e n ā d s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienādība (3).* □ Ģeometrisku figūru un ķermeņu vienādums nosaukts ar adjektīvu līdzīgs un vienāds .. Vēstis 78, 12, 80.

vienādvecuma, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vienāds vecums (ar kādu, ar ko).* □ Tajos gadījumos, kad lielās platībās ir vienādvecuma vecas audzes, ieteicams lietot grupu izlases cirti .. Kronītis 1, 220.

vienādvien, apst. *Vienmēr.* □ Uzacis vienādvien savilktas uz augšu, piere — vienās krunkās: nudien bargs! Vāczemnieks 5, 10. .. savā reizē jālūko ar tām [briesmām] galā tikt, par to jau tu esi cilvēks, ka neskrien vienādvien kā zaķis krūmos. Zigmonte 10, 94. Sieva viņam vienādvien pārmeta .. slinkumu. ME IV, 657.

vienaira, ģen., nelok.; parasti vsk. *Tāds, kas airējams ar vienu airi (par laivu).* V. venēciešu laiva. // dsk.: vienairu; fizk. *Parasti savienojumos «vienairu divnieks», «vienairu četrinieks», «vienairu astoņnieks»: sportistu komanda, kurā ir divi, četri vai astoņi airētāji un kurā katram airētājam paredzēts viens airis.* □ Pēc tradīcijas sacensības atklāja vienairu četrinieki. Sports 67, 149, 1.

vienaldzība, -as, s.; parasti vsk. *Psihisks stāvoklis, kam raksturīgs gribas, rosmes, interešu trūkums; arī apātija.* Vienaldzības pārņemts cilvēks. □ Ak Dievs, cik lielu vienaldzību tur varēja saskatīt! Šķita, šim cilvēkam tagad bija vienalga, vai runā par cūku kaušanu vai Nates pirmo mīlestību. Dziļums 1, 321. Vienaldzība .. . Tas ir briesmīgs vārds. Ko tas sevī slēpj? Gara nabadzību, plus trulumu, plus nevēlēšanos iejaukties, plus iegrimšanu sevī. Liesma 74, 12, 23. Bet manī .. nav ne mazākā žultainuma. Es uzklausu viņa nemitīgos pārmetumus absolūtā vienaldzībā .. J Liepiņš 5, 162.

vienaldzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienaldzīgi.** *Tāds, ko pārņēmusi vienaldzība, tāds, kas neizrāda interesi (par ko); arī apātisks.* V. cilvēks. □ «Es kaut ko zinu, bet es tev neteikšu,» viņa beidzot iesāka. — «Nesaki vis,» es atteicu un izlikos vienaldzīgs. Janovskis 1, 176. Viņš bija atsalis un kļuvis vienaldzīgs pret visām pasaules lietām, tikai ne pret Līnas Mainavas piemiņu. Tā bija viņam svēta .. Veselis 1, 209. Vai viņš [pārzinis] bija ticīgs, mazticīgs vai pilnīgi vienaldzīgs pret reliģiju — neuzzinājām. Liekas, ne auksts, ne karsts. Kā visi luterāņi. Kalndruva 12, 40. // *Tāds, kurā izpaužas vienaldzība, neieinteresētība (pret ko).* V. skatiens. Vienaldzīgas acis. □ Alu dzer, lai citi redzētu, kā tu to dari, tā — vīrišķīgi, vienaldzīgu vaigu, daudz apkārt neskatoties. Zigmonte 17, 81. «Apsēdieties, māt!» teica vedekla, un viņas balss skanēja auksta un vienaldzīga. Pasaules sp II, 39. «.. sūdzēšu tevi klases audzinātājam Pušmucāna kungam.» — «Skrien tūlīt.» Ar vienaldzīgu roku atmet Eduks. Klīdzējs 1, 321. // *Tāds, kas neizraisa interesi, tāds, pret kuru ir vienaldzība.* □ Princis: Jūs runājat svešus vārdus! Jūs neklausāties uz manu runu! — Es redzu, es esmu jums šobrīd vienaldzīgs. Rainis IXb, 499. Viņa [Viktorija] nezināja, kā ir, kad vecāki vedeklu nevēlas vai tā viņiem vienaldzīga. Mauliņš 4, 293. Pats briesmīgākais bija tas, ka manis noskatītās [meitenes] arī diviem trim citiem zēniem nebija vienaldzīgas .. J Kalniņš 10, 356.

vienaldzīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n a l d z ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienaldzība.* Cilvēku v. Sejā atspoguļojas v.

vienalga [vien'alga], apst. **1.** *Nav svarīgi; nesvarīgi, nenozīmīgi.* Viss vienalga — *saka, ja (kam) nav izšķirošas nozīmes.* □ Šopenhauers teicis, ka ir vienalga, vai mēs uz saules rietu skatāmies no karaļa pils vai no ubagu būdiņas, — saules rieta skaistums nemainās. Mauriņa 1, 276. «Ja jāstrādā, es strādāšu, vienalga, vai tas ir prāta darbs vai gatavā dumjība!» A Eglītis 2, 54. ..Jo nav jau vienalga, Vai kumeļa pēdā Cīrulis olas perē Vai bēdas. M Zālīte 1, 31.

2. part. nozīmē; sar. *Tomēr.* □ ..pārlieku nesteidzies pretī zemei — no tās mums, vienalga, neizbēgt. Vācietis 8, 161. Vecaimātei pretī runāt nebija nekādas jēgas — vienalga, paliks pie sava. Gūtmanis 4, 59. Un māte? Pat ja viņa vairs negatavotu man ēst, sacīsim, ja to sāktu darīt Beāte, māte man vienalga nespētu kļūt pavisam sveša. Zigmonte 17, 133.

vienasmens, ģen., nelok. *Ar vienu asmeni.* □ Vīriešiem kapā līdzi doti ieroči un darbarīki — vienasmens zobeni un dunči.., šķēpu gali, medību bultas.. D kal 91, 248.

vienass, ģen., nelok. *Ar vienu asi.* □ Traktoram būs vienass piekabe ar apmēram 400 kg lielu celtspēju. Zin T 76, 10, 45.

vienatā, apst. *Pa vienam; viens pats.* □ Traktorists, mazs vīriņš mašīnelļā izvārtītā spīdīgā puskažokā, stāv rūcošās mašīnas priekšā un vienatā sīvi lamājas. Kar 91, 5/6, 48. ..es [sieva] uz tevi varētu skatīties arī mājās kā teātrī, ja vien tavas rokas nebūtu tik neizteiksmīgas jebkurā darbā. ..tu vienatā nezini, ko ar tām darīt.. J Liepiņš 5, 150.

vienatne, -es, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad (kāds) dzīvo, darbojas viens pats.* □ Grūti mīlēt un grūti nemīlēt, Vienatne grūta un divats grūts.. Elksne 4, 32. Kā tu redzi, es nebūt nedzīvoju ārkārtīgi intensīvu sabiedrisko dzīvi. Man patīk klusums, savrupība, vienatne. Kultūru rada vienatne. Kultūru rada vienatnē. Kar 90, 8, 142. Olivers: ..kad cilvēks iet pēc grāmatas, viņš vēlas nopirkt prieku, pārdzīvojumu, ko izbaudīt vienatnē. Gulbis 5, 223. // *Stāvoklis, kad (kādi) ir kopā, parasti divatā, vieni paši, bez citiem.* □ Viņš.. nemēģināja viņai tuvoties, bet gandrīz izvairījās no vienatnes ar viņu. Veselis 1, 32. Kad [meitene] ir vienatnē ar lielo māsu aiz ābelēm, it viss šodien sakrātais pasprūk ārā ar raudiena guldzieniem.. Kļidzējs 1, 273.

vienatnība, -as, s.; parasti vsk. *Vienpatība, arī vienatne.* □ Labāk lai viņš kaut vai gabaliņu pakūleņo, bet lai nepaliek ilgi tajā pelēkajā miglājā, ko sauc par grūtsirdīgu vienatnību. Kaldupe 13, 155. «Tā tikai mana sasodītā kaite, kas uzdzen.. iedomas, ka esmu paša zemē palicis bez domubiedriem, iespundēts, iemūrēts vienatnībā...» Kaijaks 5, 89. pārn. ..Lai ugunsgrēka satraucētā sirds Ar koka rimto vienatnību pierit. Lit M 85, 27, 9.

vienatnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienatnīgi.** *Vienpatīgs.* □ ..ļaudis var dalīt dažādās pretstatīgās grupās — lielos un mazos, resnos un tievos, jautros un skumjos, sabiedriskos un vienatnīgos.. Zv 57, 6, 14. ..tā ir bijusi arī liela, nesteidzīga padomāšana, tā ir bijusi vienatnīga parunāšanās ar dārgiem cilvēkiem. Dzene 2, 89.

vienatoma, ģen., nelok. *Tāds, ko veido viens atoms (par molekulu).* □ ..jaunatklātā gāze — argons — veidoja vienatoma molekulas. Zin T 67, 4, 28.

vienats, -a, v.; parasti vsk.; reti. *Vienatne.* □ ..Esību savu ar tāli un vienatu mērot, Tikai pret vēju un vēju un tīrai un brīvai Viegli, kā pavēršas zeme, tavu acu skāvienā ieiet. Belševica 3, 99.

vienaudzis, -dža, v.; **vienaudze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. **1.** *Tas, kas ir vienādā vecumā (ar kādu).* □ Valteram,.. kā arī viņa vienaudžiem vidusskolniekiem Beātei un Tālim tas reizē ir laiks, kad gandrīz ticams un tomēr īsti netverams pāri galvai lidinās zilais jaunības ilgu un ideālu putns. Kar 90, 1, 170. Vienaudžu sabiedrība vajadzīga arī tāpēc, ka tur pusaudži var brīvi pārrunāt to, kas satrauc viņu prātus, bet no pieaugušo viedokļa liekas tīrās blēņas. Tavare 2, 42. Nekad neiznāca pavērot Ditu viņas vienaudžu barā. Būtu interesanti redzēt, kā viņa izturas savā vidē — skolā, rūpnīcā, pie draudzenēm. Dripe 10, 188.

2. novec. *Tas, kas ir viens pats uzaudzis (parasti par vienīgo bērnu ģimenē)*

vienbalsība, -as, s.; parasti vsk. **1.** mūz. *Melodijas atskaņojums viena dziedātāja vai soloinstrumenta priekšnesumā; arī unisons.*

2. *Vienprātība, pilnīga saskaņa (kādā jautājumā).* □ Vēstuļu autores [aptaujā] gandrīz vienbalsīgi pirmajā vietā izvirza audumus ar klasisko rakstu, kurus apģērbā var kombinēt ar vienkrāsainiem. Un tādā pašā vienbalsībā žēlojas, ka svītrotu, punktotu, rūtotu audumu izvēle mūsu veikalos ir maza. PL Siev 76, 4, 20. // *Vienprātīgs visu vēlēšanu dalībnieku balsojums (par kādu lēmumu).*

vienbalsīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienbalsīgi.** **1.** *Tāds, kas rodas, skanot vienai balsij, arī divām vai vairākām balsīm vienlaicīgi.* V. sauciens. □ «Jā! Jā!» puikas vienbalsīgi iegavilējās. Kaijaks 5, 392. Džigs: ..tā kā tu, Viljam, esi laimīgi atgriezies no Stretfordas,.. tad dziļā cieņā apbrīnojam tavu laimi un tev vienbalsīgi uzsaucam — Visi: Lai dzīvo! Zīverts 1, 100.

2. mūz. *Tāds (skaņdarbs, melodija), kas rakstīts vienai balsij vai divām vai vairākām balsīm unisonā; tāds (skaņdarba izpildījums), ko veic viens izpildītājs vai divi vai vairāki izpildītāji unisonā.* V. korālis. □ Kori pēc sava veida var būt ļoti dažādi — daudzbalsīgi — polifoni un homofoni, bet var būt arī kori, kurus atskaņo visi dalībnieki unisonā, t. i., viss kolektīvs dzied vienbalsīgi. Vēriņa 1, 57. // *Tāds (ansamblis), kas izpilda šādus skaņdarbus.* V. ansamblis.

3. *Vienprātīgs (1).* □ Balss skaļrunī: Pārsteiguma balva par labāko dejotāju pāri — šampanieša pudele — pēc visu vienbalsīga atzinuma pienākas jūrniekam un viņa partnerei baltajā tērpā. Priede 3, 231. Kritiķi gandrīz vienbalsīgi atzīst, ka viņš [Māris Liepa] ir de-

jotājs, kas apveltīts ar lielu intelektu un lielu mākslinieciskū spēku. Zv 72, 20, 16. Mūsu apgaismotajā ģimenē.. bija vienbalsīgi un cieši nolemts bērna klātbūtnē nekad nestāstīt spoku stāstus.. Zigmonte 18, 154. // *Tāds, kas pieņemts visu dalībnieku vienprātīgā balsojumā.* V. lēmums. □ Zinātņu akadēmijas sekretārs: ..zinātņu akadēmija savā pēdējā sēdē vienbalsīgi — tikpat vienbalsīgi, kā.. toreiz parakstīja memorandu, — nolēma tevi uzņemt savā saimē. Zīverts 1, 427.

vienbalsīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n b a l s ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Sauciena v.

2. mūz. *Vispārināta īpašība → v i e n b a l s ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Dziesmas v.

3. *Vispārināta īpašība → v i e n b a l s ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vienbērna, ģen., nelok. *Tāds, kam ir viens bērns.* V. ģimene.

vienbrīd, apst. *Vienu brīdi, kādu brīdi; vienubrīd.* □ Vienbrīd Laurai šķita, ka Alvīne jau iedegusi istabā elektrību. Ezera 7, 14. Mārai vienbrīd tikai likās, ka blāzma aizmugurē kļūst gaišāka.. Ezera 14, 47. Bet vismaz vienbrīd var Būt cilvēks brīvs no lomas — No sava sloga nesamā.. Osmanis 4, 40.

viencēliens, -a, v. *Luga, izrāde vienā cēlienā.* □ Šādu sarīkojumu programmā parasti tika iekļauta kāda ludziņa (lielākoties viencēliens), sporta priekšnesumi, skaņdarbi, deklamācijas. Katlape, Ceplītis 1, 12. Baleta viencēlienos un koncerta numuros lielākoties izmanto mūziku, kas dejai sākotnēji nav iecerēta. Teātris 65, 71. Viencēlieni veidoti no pašu rakstnieku darbiem, talkā aicinot mūziku un dziesmas. Izglītība 92, 3, 13. // ģen.: viencēliena, adj. nozīmē. *Tāds, kas sastāv no viena cēliena (par lugu, izrādi u. tml.).* V. uzvedums. V. opera. □ ..teātru repertuārā arvien lielāku vietu sāk ieņemt viencēliena baleti. Lit M 63, 41, 5.

viencilindra, ģen., nelok. *Ar vienu cilindru (par motoru).* □ Iekšdedzes motorus iedala.. viencilindra un vairākcilindru motoros.. TAM 17. // *Tāds, kam ir šāds motors (piemēram, par transportlīdzekli).* V. motocikls.

viencīņa, -as, s.; parasti vsk.; fizk. *Sacensības vienā disciplīnā vai vienā sporta veidā.*

viencipara, ģen., nelok. *Tāds (skaitlis), kas sastāv no viena cipara.* □ Viencipara skaitļu reizinājumi.. veido reizināšanas tabulu («reizesrēķinu»). Mat 93.

viencirkņa, ģen., nelok.; bot. *Tāds, kuram ir viens cirknis (par auga sēklotni).* □ Rindas raksturīgākā iezīme [asinszālēm] tā, ka auglenīca saaugusi no 3 augļlapām, sēklotne viencirkņa vai daudzcirkņu.. Galenieks 2, 267.

viendabība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n d a b ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viendabīgums.* □ Struktūra nosaka ne tikai materiāla viendabību, bet arī.. tā spējas dažādos virzienos uzrādīt vienādas vai dažādas īpašības.. Zin T 63, 10, 8. Dabas zinību stundā un tieši tad, kad arī mācītāja meitas bija klasē, skolotājs aizrautīgi stāstīja par dzīvnieku pasaules un cilvēku sugas viendabību. Bels 7, 124.

viendabīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viendabīgi.** *Tāds, kas ir vienveidīgs pēc sastāva, īpašībām; tāds, kurš eksistē, izpaužas vienā veidā.* Viendabīga masa. Viendabīga rūda. Viendabīga sistēma. Viendabīgi matemātiski objekti. □ Par viendabīgiem sauc tādus vielu maisījumus, kuros pat ar mikroskopu nevar saskatīt citu vielu piemaisījumus. G Rudzītis 1, 6. ..mati izauguši gandrīz līdz pleciem un zaudējuši lāsumaino krāsojumu. Nu tie ir viendabīgi, spoži kā ruda zirga spalva. Repše 2, 111. Pēc izcelšanās un ģenētiskā sastāva Latvijas zīdītāju fauna nav viendabīga, bet ir jaukta. Tauriņš 1, 12.

viendabīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n d a b ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viendabība.* □ Katru miltu partiju pavada kvalitātes apliecība. Tajā norādīts miltu mitrums, pelnvielu saturs, miltu maluma rupjums un viendabīgums un.. lipekļa saturs miltos. Zv 85, 5, 11. ..enerģijas nezūdamības likums saistīts ar laika viendabīgumu, impulsa (kustības daudzuma) nezūdamības likums — ar telpas viendabīgumu.. Zin T 66, 4, 13.

viendaļīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir viena daļa.* V. skapis. Viendaļīga opera. □ Viendaļīgā skaņdarba formā sakļausāmi simfonijas elementi. Lit M 67, 26, 15. Uvertīra — komponista [A. Kalniņa] vislielākais viendaļīgais simfoniskais darbs. Vītoliņš 1, 104.

viendēls, -a, v.; pareti. *Vienīgais dēls ģimenē.* □ Otrreiz [māte] nav precējusies tikai tādēļ, ka viendēlam — mātes apgādniekam — nav zaldātos jāiet.. Kar 84, 9, 58.

viendiapazona, ģen., nelok.; tehn. *Tāds (radiouztvērējs), kam ir viens frekvenču diapazons.*

viendien, apst. *Vienu dienu, kādu dienu; vienudien.* □ Vīteļos viņš vairs nerādījās, bet apmetās pie radiem, līdz viendien viņu aizsauca pie sevis [barons] Hartviss. K Zariņš 1, 145. Pag, pag — vai tik Juļuss ar māti viendien tā klusītēm nerunājās par Stasuku, dakteri un vēl nez ko? Klīdzējs 1, 86. Seniors: Atceries, kā toreiz rakstīji Eslingenas nometnes vadībai tā siļķu strīdiņa lietā? Olte viendien stāstīja, ka priekšnieki lasījuši un brīnījušies, cik ākīgi uzrakstīts. A Eglītis 1, 475.

viendienas, ģen., nelok. *Tāds, kas ilgst vienu dienu, tāds, kas paredzēts vienai dienai; arī tāds, kas pastāv, ir nozīmīgs neilgu laiku.* V. ekskursija. V. aktualitāte. □ Ja nu cilvēkam jūras aicinājums nav tikai viendienas sapnis, bet mūža prasība? Liesma 75, 5, 13. ..avīžu raksti uzzib un aizmirstas, avīžu slava ir viendienas slava.. A Eglītis 4, 261. Kamēr vēl lūpas bāl, kamēr vēl vaigi sarkst, kamēr uz jumta vēl ir stārķa perēklis, mēs neesam viendienas laikraksts, bet — laika raksts, mūžībā iecirsts hieroglifs. Vācietis 8, 8.

viendienīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viendienīgi.** *Viendienas.* □ Cikls iecerēts kā mēģinājums diferencēt, kas vieglās mūzikas žanrā palie-

košs un kas viendienīgs. Cīņa 84, 82, 3. Nešķīsts un viendienīgs pūlis Zaimoja karogus. Strēlerte 1, 62. Kad redzu es šīs viendienīgās rūpes, līdz ceļiem kurās jaunās kājas stieg, es ielienu kā klusu alā krupis, tai alā, kurā zalktis neiemieg. Ziedonis 16, 49.

viendienis, -ņa, v.; **viendiene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vieglprātīgs cilvēks, kura rīcība ir neapdomīga, nesaimnieciska, bez nākotnes perspektīvas.* □ Visur vēl reizēm gadās vieglprātīgas meitenes kā Ērika un puisis Dima, kas ir īsts viendienis. Tāds nu Dima ir, viņš prot dzīvot tikai vienai dienai. Liesma 66, 1, 7. // pārn. *Tas, kas ilgst, pastāv neilgu laiku, tas, kas paredzēts neilgam laikam, arī mazvērtīgs, nenozīmīgs (par priekšmetiem, parādībām).* □ Ir dokumenti viendieņi un dokumenti, kurus atceras, lasa un komentē arī pēc piecdesmit un vairāk gadiem . . Pad J 70, 39, 2.

viendienītes, -šu, vsk. viendienīte, -es, s.; zool. *Kukaiņu kārta, kurā ietilpst nelieli līdz vidēji lieli kukaiņi ar divām fasetacīm, trim actiņām un diviem pāriem plēvainu, caurspīdīgu dzīslainu spārnu; šīs kārtas kukaiņi.* □ Viendienītes ir vidēji lieli kukaiņi, kam, atšķirībā no citiem kukaiņiem, divās attīstības stadijās ir spārni . . Latv dzīvn 124. Viendienītes dēj oliņas ūdenī, kur arī attīstās un dzīvo to kāpuri. Viendienītes kāpura attīstība ir ļoti interesanta, tā ilgst 3 gadus, bet pēc iznākšanas no ūdens pieaugusi viendienīte dzīvo tikai dažas dienas jūnija beigās. Priedītis 1, 173.

viendienītis, -ša, v.; **viendienīte,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Vieglprātīgs cilvēks, kura rīcība ir neapdomīga, nesaimnieciska, bez nākotnes perspektīvas; viendienis.* □ . . mēs neesam viendienīši. Mēs nebūvējam vienai dienai, un mēs nebūvējam tukšā vietā. Sv Rīts 93, 9, 2. Mākslā, tāpat kā visur, ir viendienīši un ilgi dzīvotāji. Vācietis 15, 103. // pārn. *Tas, kas ilgst, pastāv neilgu laiku, tas, kas paredzēts neilgam laikam, arī mazvērtīgs, nenozīmīgs (par priekšmetiem, parādībām).* □ Ir jau tā, ka mūsdienīgie, baletam rakstītie sacerējumi bieži izrādās viendienīši. Lit M 85, 26, 11.

viendievība, -as, s.; parasti vsk. *Reliģija, kas atzīst tikai vienu Dievu; monoteisms.*

viendīgļlapji, -u, vsk. viendīgļlapis, -pja, v.; bot. *Segsēkļu klase, kurā ietilpst augi, kuru dīgļiem ir viena dīgļlapa; šīs klases augi.* □ Attīstība no vienas dīgļlapas devusi klases nosaukumu viendīgļlapjiem. Liesma 85, 11, 27. Viendīgļlapju klases augiem sēklas dīglītī ir pa lielākai tiesai tikai viena dīgļlapa, kas bieži pārveidota par sūcējorgānu barības vielu uzņemšanai no sēklas baltuma. Galenieks 2, 381.

viendimensijas, ģen., nelok. *Tāds, kam ir tikai viena dimensija.* V. kustība. V. plūsma.

viendimensionāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **viendimensionāli.** *Tāds, kam ir tikai viena dimensija; viendimensijas.* Viendimensionāla taisne.

viendurvju, ģen., nelok. *Ar vienām durvīm.* □ Neiederīgs un nokaunējies kaktā ierāvies arī mans vecais viendurvju skapis ar apdilušiem stūriem un brūno māla vāzi uz tā. Brödele 17, 5.

viendzimuma, ģen., nelok.; biol. *Tāds (organisms), kam ir tikai sievišķie vai tikai vīrišķie dzimumorgāni.* □ Kukurūzai, lazdai . . putekšņlapas un auglenīcas ir atšķirtas atsevišķos auglenīcu un putekšņlapu ziedos, tie ir viendzimuma ziedi. Svinka 1, 43.

viendzīvokļa, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir viens dzīvoklis.* □ . . galvenais elements lauku apbūvē tomēr ir viendzīvokļa māja ar visām nepieciešamajām palīgsaimniecības ēkām. Cīņa 83, 28, 2.

vienēdāji, -u, vsk. vienēdājs, -a, v.; biol. *Organismi, kas pārtiek no vienas sugas vai dažu tuvu radniecisku sugu augiem vai dzīvniekiem; monofāgi.*

vienēdājs; s. -a; biol. *Tāds, kas pārtiek no vienas sugas vai dažu tuvu radniecisku sugu augiem vai dzīvniekiem (par organismiem); monofāgs.* □ Visizvēlīgākie ir vienēdāji kukaiņi. Šajā grupā ietilpstošie pieaugušie kukaiņi vai to kāpuri savai barībai izmanto vienu noteiktas sugas augu vai dzīvnieku (retāk arī tuvu radniecīgas sugas). Rupais 1, 18.

vienējāds, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienējādi.** *Tāds, kam ir viens veids; tāds, kas izpaužas vienā veidā.* □ . . goda jautājumos savas domas es nemainu, jo tur rīkoties var tikai vienējādi. Puriņš 1, 37.

vienēji; s. -as; kopuma skait.; savienojumā ar daudzskaitliniekiem vai pāra priekšmetu apzīmējumiem. *Viens (2).* V. cimdi. Vienējas kamanas. Vienējas durvis. □ Teikšu vienu taisnību un vienējus melus. ME IV, 658. Vienēji rati. ME IV, 658.

vienfāzes, ģen., nelok. *Ar vienu fāzi.* V. motors. V. elektrības skaitītājs. V. transformators.

viengabala, ģen., nelok. **1.** *Tāds, kas ir veidots no viena gabala.* V. matrice. V. rīvurbis. V. vārpsta. V. laiva. V. piegriezums. V. tērps. V. čaula. □ Tāpat kā garie šķēpi, arī metamie šķēpi ir divējādi — viengabala un salikti. D kal 72, 225. No tālienes sils izskatās kā tumšs viengabala mūris, kurā nav ne plaisiņas, ne spraudziņas. Kar 59, 11, 21. Ledus no viengabala masas pārvēršas garos kristālos, kas zem gājēja smaguma nodevīgi — bez brīdinājuma krakšķiem — pēkšņi izjūk kā skalu saišķis. Zv 79, 6, 25.

2. *Viengabalains (2).* □ . . visu mūžu viņš [Beranžē] bijis ļoti spēcīgs viengabala rakstnieks un raksturs. Viņš nav svārstījies neauglīgos meklējumos, ir palicis uzticīgs republikānis . . Monolītumu šai personībai piešķīrusi dziļā dzīves izpratne, mīlestība pret darba darītāju. Viese 3, 116. Vai citā vietā izdosies no jauna salikt kopā [apgleznotos] dēlīšus? . . cietīs viengabala mākslas darbs, gleznojums pārvērtīsies mozaīkā. Zudīs virsmas vienotība. Bels 7, 99.

viengabalainība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → viengabalains (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; viengabalainums (1).* Kolonnas v. Dzelzs v. □ Celiņu platības puķu dārziņā pēc iespējas samazināmas. Tie ierīkojami tikai tur, kur tiešām nepieciešami.

Celiņi nedrīkst nevajadzīgi sašķelt mauriņa viengabalainību. Lauku Dzīve 90, 8, 5.

2. *Vispārināta īpašība → viengabalains (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; viengabalainums (2).* Romāna kompozicionālā v. □ Tie [japāņu zīmējumi] rosināja ietvert mākslā tautiskumu kā senākajai mākslai un folklorai piemītošu estētiskās apziņas viengabalainību, nesaskaldītību. Klotiņš 1, 54. Lielajam Pēterim viss dzīvē vienkārši skaidrs, viņā ir liela viengabalainība un saderība ar dabu. Spāre 6, 178. Visa dramaturģijas vēsture pierāda, ka lielas idejas prasa arī lielus varoņus, rakstura viengabalainību, vienotu autora attieksmi pret tēlu. Kritikas g 82, X, 67.

viengabalains, -ais; s. -a, -ā; apst. **viengabalaini. 1.** *Viengabala (1).* Viengabalaina būvkonstrukcija. V. lējums. □ Sugas areāls var būt viengabalains vai pārtraukts, plašs vai šaurs .. Biol r 317. Kapukalnā uz Ogres krasta ir uzcelts Blaumanim piemineklis, darināts no sārta, viengabalaina akmeņa [akmens], kurš atvests no viņa lauka. Atm 92. Skatienam arvien vairāk atklājās varens, viengabalains, sarkanbrūns kalns. Zv 83, 23, 24.

2. *Vienots, nedalīts, arī bez pretrunām.* V. mākslas darbs. V. tēls. Viengabalaina māca. Viengabalaina personība. □ Viņš bija kā no viena gabala tēsts, kā no krama cirsts, un tāpēc viņš izturēja. Viengabalainais latvju cilvēks izturēja, uzvarēja, atstāja mums savu dzīves ziņu — skaidru, vienkāršu, viedu. Pasaules sp II, 142. Viengabalainu izrādi var radīt tikai kopīgā mākslas ticībā stingri sakļauti cilvēki. Hausmanis 1, 26.

viengabalainums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → viengabalains (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; viengabalainība (1).* Konstrukcijas v.

2. *Vispārināta īpašība → viengabalains (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; viengabalainība (2).* Cilvēka v. Mākslas darba v. □ Dainās ļoti skaidri saskatāma šāda izjūta par dabas likumību viengabalainumu un vienotību. Kar 90, 10, 126.

viengabalīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viengabalīgi.** *Viengabalains (2).* □ Medeni sastapu bieži. Viņš labprāt vēlējās būt ar mani. Viņa viengabalīgā, titāniskā daba man patika. Veselis 1, 374. Gan viņa satiekas arī ar kārtīgo un stipro zemnieku Mārtiņu Griķi, kas viņu pievelk ar savu viengabalīgo raksturu, gan ar docentu Vītolu .. Latvju Mēnešraksts 42, 10, 954.

viengad, apst. *Vienu gadu, kādu gadu; vienugad.* □ Lielākā [stirna] jau laikam kritusi par upuri suņiem. Viengad tie norēja četras stirniņas. Cīņa 70, 58, 4.

viengada, ģen., nelok. *Tāds, kas ilgst, pastāv vienu gadu; tāds, kas paredzēts vienam gadam.* V. kursi. □ ..[skaistā sieviete] lika viņam ietrīsēties kā viengada smilgai pirmajā pērkonā .. Repše 1, 11.

viengadējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ilgst, pastāv vienu gadu; tāds, kas paredzēts vienam gadam.* V. lekciju kurss. V. ledus. Izmēģinājumi ir viengadēji.

viengadīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir viens gads.* V. zēns. Viengadīga meitenīte. // *Tāds, kas ilgst, pastāv vienu gadu; tāds, kas paredzēts vienam gadam.* V. kurss. □ «Lūdzu, vai vēl var iestāties viengadīgajā grupā?» diez ko droši Lindas balss neskanēja. Kļava 2, 77. Cēsu pilsētas 4. profesionāli tehniskā skola .. uzņem audzēkņus .. elektromontieru specialitātēs (ar viengadīgu apmācības laiku un vidusskolas izglītību). Cīņa 66, 145, 4. // *Tāds, kura veģetācijas cikls ilgst vienu vasaru (par augiem).* Viengadīgā mēnesene — *dekoratīvs augs ar lieliem, smaržīgiem baltiem vai sarkanvioletiem ziediem.* □ Visus zālaugus iedala viengadīgos un daudzgadīgos. ..Viengadīgie zālaugi ražo tikai vienu gadu, pie kam tiklab galvenais stiebrs, kā arī sānu dzinumi veģetācijas periodā zied un nogatavina sēklas. Pēc tam viss augs atmirst. Tērauds 1, 13. ..augus, kas izaug no sēklas un dod augļus vienā vasarā, sauc par viengadīgiem augiem. Svinka 1, 10. Viengadīgās jeb vasaras puķes ir viengadīgi ziedaugi, kas pirmajā vasarā izaug un nozied .. Dindonis 1, 61.

viengadnieks, -a, v.; **viengadniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Tas, kas ir vienu gadu vecs (par cilvēku vai dzīvnieku).*

2. *Vienaudzis (1).* □ E. Melderis un P. Rozītis ir viengadnieki, reizē mācījušies Valmierā .. Lit M 74, 21, 7. Bernards: Viņa un Marga, tava māte, ir viengadnieces, bet kāda starpība! Daži cilvēki prot uzturēties. A Eglītis 1, 349.

3. zool. *Viengadīga zivs.* □ ..viengadnieks — zivtiņa pirmajā pavasarī pēc pārziemošanas, ar noslēgtu pirmā gada vecuma riņķi uz zvīņām; viengadnieks tiek iedalīts pirmajā paaudžu grupā .. Priedītis 1, 82.

viengājiena, ģen., nelok. *Tāds, kas veic darbu vienā gājienā.* V. tinums.

viengrambas, ģen., nelok. *Tāds, kas atstāj vienas pēdas (par spēkratiem).* V. spēkrati.

viengultas, ģen., nelok. *Tāds, kur ir viena guļasvieta (par telpu).* □ Ja arī slimnieks guļ .. viengultas istabā, viņam nav iespējams noslēgties. Slimnīcas personāls .. drīkst ienākt kuru katru brīdi, pat nepieklauvējot. Mauriņa 2, 228.

vienguļams, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas paredzēts vienam gulētājam (par gultu, dīvānu u. tml.).* V. dīvāns. Vienguļama gulta. □ Komplektā oriģināli veidota atpūtas mēbeļu grupa no bezatsperu spilveniem. Spilvenus attiecīgi izvietojot, saliekama vienguļama vai divguļama mēbele. Cīņa 75, 245, 4.

vienība, -as, s. **1.** *Lielums, ar kuru salīdzina, kvantitatīvi raksturojot (ko).* Masas v. Semantiska vienība val. Ģeohronoloģiska vienība — *ģeoloģiskā laika vienība, kas apzīmē iežu vai ģeoloģisko notikumu relatīvo vai absolūto vecumu.* Oglekļa vienība — *atommasas vienība — viena divpadsmitā daļa no atoma masas, kāda ir oglekļa izotopam ar masas skaitli 12.* Atoma masas vienība fiz. — *atoma masas mērvienība.* Astronomiskā vienība astr. — *garuma mērvienība — Zemes vidējais at-*

tālums no Saules (aptuveni 149 600 000 kilometru). Barības vienība — *barības vērtības standartmērs.* Imaginārā vienība mat. — *kvadrātsakne no mīnus viena.* Iks vienība — *garuma mērvienība — 10^{-13} metru.* Mēra vienība — *mērvienība.* Skaitīšanas vienība mat. — *kvantitatīvs (skaitlisks) elements, kas ir pieņemts par skaitīšanas sistēmas pamatu.* □ Iedaļas uz lineāla — centimetri, milimetri parādījās pēc tam, kad 1791. gadā pēc Parīzes Zinātņu akadēmijas priekšlikuma par garuma vienību pieņēma desmitmiljono daļu no ceturtdaļas Parīzes ģeogrāfiskā meridiāna, ko nosauca par metru. Zv 65, 4, 18. Zemes garozas attīstības vēsturi iedala ērās, periodos, epohās, laikmetos. Šīs ģeohronoloģiskās vienības saistītas ar tektoniskajiem notikumiem (kontinentu apveidu izmaiņas, jaunu jūru un kalnu veidošanās), klimata, floras un faunas pārmaiņām. Biol r 335. . . starptautiskajā ķīmiķu kongresā nolēma pieņemt jaunu atomu masas mērvienību — oglekļa vienību. G Rudzītis 1, 11. Viens pelavu kilograms, pēc analīžu datiem, . . saturēja 0,67 barības vienības un 52 g sagremojamā proteīna. Lauku Dzīve 76, 7, 8.

2. *Atsevišķa sistēmas, iedalījuma sastāvdaļa.* Saimnieciska v. Ražošanas v. Administratīva v. Teritoriāla v. □ . . [senā] Grieķija sastāvēja no ļoti daudzām valstiskām vienībām — pilsētvalstīm (grieķu polis). Fogels, Grīnbergs 1, 8.

3. *Organizēta cilvēku grupa, kopa (kādam noteiktam uzdevumam), arī organizatoriski, administratīvi u. tml. saistīts, parasti vienas profesijas, cilvēku kopums (parasti kopā ar profesionālo uzdevumu veikšanai nepieciešamajiem līdzekļiem).* Mākslinieciskā v. □ . . katra cilvēka dzīvē milzīga nozīme ir tam, kādos apstākļos un kādā vadībā viņš sāk savu darba dzīvi. Jaunajiem speciālistiem kaut nelielu ieskatu darba ikdienā devusi ražošanas prakse un darbs celtnieku vienībās. Tavare 2, 69. // fizk. *Komanda (5).* Basketbola v. □ Kādreiz Ēvalds pazina visus «Daugavas» futbolistus, bet trijos gados vienības sastāvs bija pilnīgi izmainījies. Saulītis 12, 65. // mil. *Pagaidu vai pastāvīgs karaspēka grupējums noteikta kaujas vai speciāla uzdevuma veikšanai.* □ Priekšējā sedzošā vienība pa nakti bija noturējusies savā stāvoklī, neziņoja vēl ne par kādu draudīgu ienaidnieka kustību savā priekšlaukā. Veselis 1, 317. Vurma kungs: Frontē īsta biezputra, un ar katru dienu tā kļūst karstāka. Mana vienība ir pastāvīgi ugunīs, lai citas varētu bēgt. Zīverts 2, 146.

4. vsk. *Vienotība (2), saliedētība.* □ Saule jau arī patiesībā ir visu tautu vienības simbols, visas kapsētas uz zemes atrodas zem saules . . Bels 8, 83. Virzība uz [latviešu] tautas vienību ir bijusi sarežģīta un neviendabīga. D kal 91, 183. Ceļotājs: Es tikai varu sacīt, ka nevienam dzīvam cilvēkam nav tādas rakstura vienības, kādu mēdz rādīt franču skola un kādu arī jūs prasāt. Zīverts 1, 124.

○◇ Sīka vienība sar. — *saka par ko nenozīmīgu, nebūtisku.* □ . . agronoms vienpatis ir sīka vienība, ja viņu nebalsta mehanizatori, inženieri, celtnieki, . . saimniecība kopumā. Zv 85, 5, 10.

vienīgais, s. -ā; arī **vienīgs,** s. -a. *Tāds, kas ir tikai viens, viens pats.* □ Mana vienīgā manta ir mētelis vecs un priecīga dziesma. Skujiņa 1, 229. Aizelsušies atsteidzāmies stacijā, kur uzzinājām, ka kopš vakardienas grozīts vilcienu saraksts — tikai mazliet — un mūsu vienīgais vilciens aizgājis tikko pirms divām minūtēm. Pasaules sp II, 186. . . [dažu rudeni] dārziņā vienīgie augļi būs tikai skābenie pīlādžu čemi. Dziesma 1, 66. ◇ Vienīgā dzīvā dvēsele — *vienīgais cilvēks.* ◇ Ar vienu vienīgu (arī vienu) rāvienu (arī vilcienu) sar. — *acumirklī, tūlīt; arī bez lielas piepūles.* □ Iņķis (tur abās rokās daudz naudas): Kas par laimi — skatieties° — ar vienu vienīgu rāvienu, ar vienu vienīgu! Blaumanis 6, 336. // lietv. nozīmē: vienīgais, -ā, v. *Tas, kas ir tikai viens, viens pats.* □ Vienīgais, kas Klāvam vēl atlikās, tā bija skaudība, . . kad viņš sastapa kādu senu līdzgaitnieku, kam dzīve bija gājusi uz augšu. A Eglītis 3, 10. Ja tauta zaudē nacionālo valstiskumu, nacionālo ekonomiku, tad vienīgais, kas spēj saglabāt, izglābt pašu tautu, ir nacionālā kultūra — šo tēzi apstiprina mūsu pagātne. Diena 91, 203, 2.

vienīgi, part. *Tikai.* □ . . sirds vienīgi valodā dzimtā veiks nāvi un mīlēs. Auziņš 10, 80. Viņa droši gāja pa svešiem, sūnainiem mežiem, vienīgi nojautas vadīta, un nekad neapmaldījās. Jaunsudrabiņš 8, 137. Pati māja ir tukša un izlaupīta, vienīgi dažas pudeles melleņu ievārījuma neviens nav pamanījis tumšā pagraba nostūrī. Janovskis 2, 9.

vienīgs. *Sk.* vienīgais.

vieninieks, -a, v.; **vieniniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** v. *Cipars 1.* Uzrakstīt vieninieku. // *Sekmju vērtējums, atzīme «ļoti neapmierinoši» (parasti skolā); viens.* □ «Diezgan, sēdieties!» Un ar saltu krakstu viņš [skolotājs] iegrieza žurnālā vieninieku. Bēram [izsauktajam skolniekam] viens pēc otra sekoja vairāki skolnieki, un visu šo izsaukto alga bija — vieninieks. Kurcijs 2, 299.

2. *Tas, kas ir viens, nevis kopā ar citiem (par cilvēkiem un dzīvniekiem).* □ Tiem [pasažieriem], kas brauca barā un turējās kopā, bija grūti piekļūt. Vajadzēja [zagļiem] atrast kādu vieninieku, individuālistu. Krieviņš 1, 86. // *Par priekšmetiem, parādībām u. tml.* □ Polipi var būt dažādi gan pēc lieluma, gan skaita. Visbiežāk konstatē polipus vieniniekus, retāk vienlaikus zarnā atrod 2—3 un pat vēl vairāk polipu. Ves 76, 8, 21.

3. *Cilvēks, kam nav ģimenes, tuvinieku vai kas dzīvo bez ģimenes, tuviniekiem.* □ Vieninieki, kam visai nedēļai jāiegādājas pārtika, vēl pirkās pa pilsētu. Janovskis 1, 309. Abas tās gājējas ir māsas. Jau pavecas, bet vieninieces. Dzīvojušas savā pusē pie precēta brāļa. Avotiņa 9, 245.

4. *Cilvēks, kas ieslodzīts atsevišķā cietumnieku kamerā.* □ Svētku rītā vienu pēc otra cietumniekus izsauc uz satikšanos. Vispirms no kopkamerām. Tad sākas vieninieku kārta.

Kurcijs 2, 213. Salaspils tomēr nav cietums. Tur man nebūs jāsēž vieninieku kamerā. Tur būšu kopā ar citiem. Tur vajadzēs iet strādāt. Lukjanskis 5, 220.

5. *Viens sportists (airētājs), kas startē individuāli savā laivā; laiva ar vienu airētāju.* □ Vakar notika stafetes, kā arī smaiļotāju un kanoe airētāju maratons — 10 km distance vieniniekiem un divniekiem. Sports 66, 92, 4. Akadēmiskās laivas ir trauslas un vieglas. Vienīnieks atgādina cigāru un sver tikai ap 12—13 kilogramu. Astoņnieka garums sasniedz 17 metrus, bet svars — ne vairāk par 100 kilogramiem. Sports 64, 122, 3.

vienis, apst. *Savienojumā «vienis prātis»: vienādos ieskatos, uzskatos, vienprātīgi; vienisprātis.* □ Ka Vīranaudam gudra galva, par to visi vienis prātis. Tikai stingrības, stingrības šai galvai par maz. Zigmonte 2, 81. Saprotama lieta, nabadzības dēļ neklājas savu lepnību atstāt, arī arestantam neklājas to darīt. Par to Dāvis ar Juhu ir vienis prātis. Kar 91, 5/6, 27.

vienisprātis, apst. *Vienādos ieskatos, uzskatos, vienprātīgi; vienis prātis.* □ . . kad valdības sēdē parādīja albumus ar šo būvju fotoattēliem, kolēģi bija vienisprātis un jautājumu par prēmiju piešķiršanu izlēma pāris minūtēs. Lauku Avīze 90, 34, 1. Baznīcu pārstāvji bija vienisprātis, ka pirms [Latvijas un Latvijas ārzemju Baznīcas] vienības formālas atjaunošanas ir nepieciešams rūpīgi pārdomāt vienotās Baznīcas struktūru. Sv Rīts 83, 13, 2. Recenzenti, atsevišķus dzejoļus vērtēdami dažādi un pat pilnīgi pretēji, visi ir vienisprātis par dzejnieces talanta oriģinalitāti, mērogu un briedumu. Kar 90, 2, 196.

vienistabas, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir viena istaba.* V. numurs. □ Dubnas krastā netālu no dzelzceļa tilta Daģim [kalējam] bija sava vienistabas mājiņa, kurā saimniekoja divas sievietes — kalējiene un kalēja vecāmāte. Kar 59, 5, 131. . . otrajā stāvā vienistabas dzīvoklītī dzīvoja pajauna, blonda, apaļīga un kustīga šķirtene . . Kļava 1, 59. Šo [grāmatu] plauktu man bija četri. Tie aizņēma veselu sienu manā vienistabas dzīvoklī . . Veselis 1, 388.

vienjūgs, -a, v. *Pajūgs, kurā iejūgts viens zirgs.* □ Kariete bijusi neliela, vienjūgs. Kas nu par karieti, tikai vārda pēc divriču tā dēvēja ciema iedzīvotāju sacerētajās pasakās. Bels 7, 76. // ģen.: vienjūga, adj. nozīmē. *Vienam zirgam paredzēts.* V. rati. V. iejūgs. □ Simtiem strādnieku . . ar saviem pajūgiem strādāja abos upes krastos pie uzbēruma veidošanas un citiem zemes darbiem. Ar mazajiem zirdziņiem vienjūga orēs viņi piegādāja zemi no tuvējās apkārtnes . . Dorbe 4, 42.

vienkājains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir viena kāja (par cilvēkiem). // Par priekšmetiem.*

vienkājas, ģen., nelok. *Vienkājains (par priekšmetiem).*

vienkājis, -ja, v.; **vienkāje,** -es, dsk. ģen. -ju, s. *Cilvēks, kam ir viena kāja.* □ Ilgu laiku pēc tam Klinta neredzēja nevienu veselu cilvēku un neticēja iespējām, ka no šī kara kāds var atgriezties pilnīgs. Staigāja bezroči, vienkāji, cilvēki bez acīm, ar acīm un bez redzes . . Indrāne 6, 165. // *Tāds (cilvēks), kam ir viena kāja.* V. invalīds.

vienkapeika, -as, s. **1.** reti. *Vienas kapeikas monēta.* □ Un Jēkabs nolika uz letes divas vienkapeikas. Lapsa 2, 82. pārn. Bet tevi neuztrauc šie draudi — Tavs kapitāls ir drošās vienkapeikās. Purvs 4, 167.

2. ģen.: vienkapeikas, adj. nozīmē. *Tāds, kura vērtība ir viena kapeika (par monētu).* □ Nekad Ilga tik smagi nav izjutusi atkarību no Zelmas kā šodien. Liekas, visi šie trīssimt piecdesmit rubļi samainīti vienkapeikas monētās, sabērti maisā un spiež viņas muguru. Ezera 2, 193. Vajadzīgo summu viņš samaksāja vienkapeikas monētās. Liesma 75, 2, 6.

vienkārši, apst.; part. nozīmē. *Lieto, lai izteiktu domas, nojēguma u. tml. pastiprinājumu.* □ . . Klāvs savas prasības allaž mācēja ievadīt ar kādu jocīgu piezīmi, . . aizskart meistaru godkāri vai vienkārši aizraut tos ar savu dedzību. A Eglītis 3, 76. . . svešie ļaudis pat gribēdami vairs nepazītu mani. Viņiem gluži vienkārši nebūtu daļas gar mani, nejaušu garāmgājēju . . Zigmonte 17, 5. Koknesis: Ko lai es atbildu, ja manis vairs nav . . . Manis nav, saproti? Vienkārši nav vairs . . . Priede 4, 48.

vienkāršība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n k ā r š s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršums (1).*

2. *Vispārināta īpašība → v i e n k ā r š s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršums (2).* Problēmas v. Vingrinājuma v. Shēmas v. Tehnikas v. □ . . viņiem uzreiz izraisījās dzīvas sarunas par mūziku. Tajā pašā vakarā viņi norunāja vienkāršības labad mācīties spēlēt visas melodijas trompetes toņkārtā — si mažorā. Mauliņš 5, 14. Dailes teātra vadītājs izvirzīja trīs mākslinieciskās darbības pamatprincipus: domas vienkāršību, skaidrību un kaislīgumu. Teātris 80, 78.

3. *Vispārināta īpašība → v i e n k ā r š s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršums (3).* Tērpa v. Nama v. Rotas v. □ Visraksturīgākā kopīgā apģērbu modeļu iezīme ir vienkāršība, skaidra un noteikta forma, sarežģītu piegriezuma līniju un apģērba detaļu trūkums. Mājtur 484. Mani pārsteidza arī lielā vienkāršība dzīvoklī — mēbeles jau pavecas, apbružātas, uz grīdas pašausts lupatu celiņš . . Gulbis 3, 239. Pie griestiem un sienām nav nekā lieka, zāle pat askētiska, taču tas nav sen neremontētas un nolaistas telpas nevīžīgums, bet rūpīgi restaurēta stila vienkāršība . . Zv 80, 7, 22. Cik gadsimtus cilvēce izgājusi sarežģītu ceļu līdz vienkāršībai? Celtnes nometa no sevis greznuma lietas kā sieviete krinolīnu, krāmu pēc krāma. Dinere 10, 58.

4. *Vispārināta īpašība → v i e n k ā r š s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršums (4).* □ Visiem patika viņa lietišķā vienkāršība. . . Rūsiņš nekad neizrādīja īgnumu, . . ar visiem bija brālīgs, laipns un pretimnākoss. Skujiņš 14, 43. Baidos no augstprātības, pārliecības, ka esmu labāka par citiem. Vien-

kāršību pazaudēt var ātri, un līdz ar to zūd kontakti ar cilvēkiem. Ezera 19, 36. No pirtsnama atgriezās vīri, un, tiešām, viņi ienāca citā gaitā, viņi gāja svabadi, nenomākti, cilvēka vienkāršībā un vieglumā. Niedra 1, 43.

vienkāršojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e n k ā r š o t (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e n k ā r š o t (2).* Problēmas v. Mācību procesa v. □ Taču nav izslēgti arī gadījumi, kad atsevišķās gleznās vienkāršojumi aiziet līdz galējībai .. un robustais, apzināti naivais gleznojums liek apstāties izbrīnā. Tēl M 58, 220.

3. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i e n k ā r š o t (3).* Rotājuma v.

vienkāršot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka kļūst vienkāršāks vai vienkāršs (1).* V. ķīmisko sastāvu.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka kļūst vienkāršāks vai vienkāršs (2).* V. darba uzdevumus. V. vingrinājumus. V. darbarīkus. V. mācību vielu. V. shēmu. □ Grāmatvedi brīžam pārņēma uztraukums, brīžam savādas bailes. Jo vairāk centās domas vienkāršot, jo vairāk tās sarežģījās. Ādamsons 2, 156.

3. *Panākt, būt par cēloni, ka kļūst vienkāršāks vai vienkāršs (3).* V. savu ārējo veidolu.

4. *Panākt, būt par cēloni, ka kļūst vienkāršāks vai vienkāršs (4).* V. izturēšanos.

Sk. v i e n k ā r š o t s.

vienkāršotība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *v i e n k ā r š o t s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Jauniešiem, protams, gribas būt laikmetīgiem, moderniem, viņi vairāk par visu nīst sentimentalitāti. Bet tikai ārēji sekojot devīzei «būsim laikmetīgi!», viņi vienkāršību cilvēku attiecībās dažreiz saprot pārāk primitīvi, un tad tās vietā stājas jūtu vienkāršotība. Pad J 64, 118, 2. Nepareizs ir to viedoklis, kas, prasīdami dzejas skaidrību saprotamības vārdā, patiesībā nostājas uz tā ceļa, kas ved uz vienkāršotību; pārvērš dzeju gandrīz vai par vieglu lektīru, kas lasāma pavaļas brīžos bez īpašas piepūles. Kar 66, 12, 141. Jaunais dzejnieks no visas sirds gribēja dzejas tīrumu art dziļāk, nekā tas lietuviešu dzejā tajos gados bija parasts. Viņš .. gribēja karot pret kaitēm, ar kurām sirga dzeja, — pret jūtu vienkāršotību, pret gauso miegainību, laisko vārda plūdumu un paseklo domu. Lit M 72, 1, 3.

vienkāršoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; pareti. *Refl.* → *v i e n k ā r š o t, tikt vienkāršotam.*

vienkāršots, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienkārši.** **1.** *Divd.* → *v i e n k ā r š o t.*

2. *Tāds, kas ir skaidrs, saprotams, arī elementārs, primitīvs, arī tāds, kam trūkst vēriena, plašuma, greznības.* Vienkāršota pieeja problēmām. Spriest par parādībām vienkāršoti.

vienkāršruna, -as, s.; val. *Sarunvalodas stila paveids, kam raksturīgas novirzes no literārās valodas normām.* □ Vienkāršrunas sinonīmi un vulgārie sinonīmi ietilpst leksikas nekoptākajā slānī, kas atrodas ārpus literārās valodas. Veidemane 1, 112. Ir daudz vienkāršrunas vārdu ar spilgti emocionālu nokrāsu. Pie šīs grupas pieder arī lamuvārdi un vulgārismi .. Sk Ģ 86, 1, 39.

vienkāršs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienkārši.** **1.** *Tāds, kas sastāv no viena elementa, daļas.* V. pavediens. Vienkārši ogļhidrāti ķīm. Vienkāršā atražošana ekon. — *ražošanas procesa atkārtošana iepriekšējā apjomā.* Vienkārša lapa bot. — *lapa, kas sastāv no vienas plātnes.* Vienkāršs čemurs bot. — *čemurs, kurā uz katra kāta ir viens zieds.* Vienkāršā fūga mūz. — *fūga ar vienu tēmu.* □ Vielas, kas ķīmiskajās reakcijās nesadalās, sauc par vienkāršām vielām. Ķ 16. Par vienkāršu traumu runā tad, ja bojāti tikai viena veida audi, bet par komplicētu, — ja bojājums skāris dažādus audus, piemēram, ādu, muskuļus un kaulu. Visp ķir 153. Ir vienkārši kristāli, kas sastāv tikai no pilnīgi vienādiem atomiem, kā, piemēram, dimants un grafīts, bet ir arī saliktas vielas, kuras sastāv no dažāda veida atomiem. Upīte 1, 126. .. bārbeļu dzimta. Koki un lakstaugi ar vienkāršām vai saliktām lapām. Galenieks 2, 216. // val. *Tāds, kas sastāv no viena vārda (par gramatiskām formām).* Vienkāršās verba formas. Vienkāršā tagadne. Vienkāršā pagātne. Vienkāršs teikums — *teikums, kurā ir tikai viens virslocekļu (teikuma priekšmeta un izteicēja vai to grupu) saistījums.* □ Vienkāršo nākotni lieto, izsakot darbību, kas notiks (vai nenotiks), stāvokli, kas iestāsies (vai neiestāsies) attieksmē pret runas momentu .. Gram 1, 597.

2. *Tāds, kura paveikšanai, atrisināšanai, arī izpratnei, apguvei, izlemšanai nav nepieciešama liela fiziska vai garīga piepūle.* V. vingrinājums. V. jautājums. Vienkārša problēma. Vienkāršas darba metodes. □ «Pašreiz jums ir samērā vienkāršs darba uzdevums, šīs detaļas var izgatavot ikviens, kas dažas stundas paskatījies, kā jāstrādā ar virpu ..» Saulītis 12, 101. .. es nosaucu Agrim vienkāršus aritmētiskus uzdevumus (pieci un pieci, četri un trīs ..), ko viņš risināja viegli, pareizi un ar redzamu patiku .. Ezera 17, 101. Tomēr daudz saprātīgāk — atvadīties. Tas bija tik vienkārši — pateikt, ka nav laika, un nevienam tur nebūtu nekā ko iebilst. A Eglītis 6, 44. // *Smags, arī vienmuļš, arī tāds, kas neprasa speciālu sagatavotību (par, parasti fizisku, darbu).* □ Zaļums: Saprotams, ka es piederu pie viņiem. Nekad neaizmirsīšu, ka mani vecāki bijuši gājēji, ka pats reiz esmu bijis prasta — tas ir, vienkārša darba strādnieks. Upīts XIV, 179. «Nekas. Arī es neesmu ne komponists, ne mežradznieks. Bet katrā mākslā ir vajadzīgi vienkāršā, melnā darba darītāji.» Saulītis 13, 42.

3. *Tāds, kam nav izcilības, vēriena, plašuma, arī greznuma; arī pieticīgs (3).* V. tērps. V. nams. Vienkāršas rotas. Vienkārša vāze. V. pusdienu galds. □ Vispirms rotaļlietām jābūt vienkāršām, neizsmalcinātām, kas .. attīsta bērna fantāziju. Mājtur 51. Bet visos logos ir aizkari. Dažam tikai līdz pusei, no vienkāršas,

baltas marles, citam — biezi un smagi kā skatuves priekškars. Preilis 1, 49. Viņš ģērbies vienkāršās tumšās strādnieka drēbēs.. Veselis 1, 85. // *Tāds, kas īpaši neizceļas no cita līdzīga; neuzkrītošs (3).* □ Egle — tāds īss un vienkāršs vārds, bet pauž lielu nopietnību. Skujotais koks vienmēr kaut ko domā un mazliet šalc. Caune 5, 86. // *Tāds, kas nav ierakstīts, apdrošināts (par pasta sūtījumu, vēstuli).* Vienkārša paka. Vienkārša vēstule. Vienkārša bandrole.

4. *Piederīgs pie kādas sabiedrībā samērā maz ievērotas grupas; arī mazturīgs, nabadzīgs (par cilvēku); tāds, kas ir samērā slikti situēts.* Vienkārša fabrikas strādniece. □ Kaut vai Pumpurs — kas viņš bija? Vienkāršs mērnieks — viens no tiem, Kuriem neceļ goda vārtus, Kuriem neteic slavas vārdus.. Elksne 7, 40. Žaņa Katlapa Goduns bija vienkāršais cilvēks no darba tautas, piesātināts ar tai piemītošo gudrību, humora izjūtu. Katlape, Ceplītis 1, 69. // *Tāds, kas nav augstprātīgs, iedomīgs; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Metere: Nē, nē, viņa [krustmāte Melānija] ir vienkāršs cilvēks: kas uz sirds, tas mutē. Vanags 2, 50. «Pagājušo rudeni, kad sākām salasīties pulciņā, tā vien likās, ka visi esam kā eņģeļi, tik vienoti, vienkārši, labi, sirsnīgi.» Grebzde 1, 123. «Man par to lietu citādas domas. Kad viņam patiesi labā griba būtu bijusi° tevi iepriecināt, tad viņš tev būtu atlaidis vienkāršu, sirsnīgi rakstītu vēstuli. Šis nejaukais pants man liekas kā izsmiešana.» Blaumanis 6, 111. «Tur Milānā es reizēm nezināju, kā Dārziņš jādzied, bet tagad es to zinu: pavisam vienkārši un aizrautīgi, tā kā lakstīgala dzied pavasara naktīs.» Mauriņa 2, 171.

vienkāršums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vienkāršs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršība (1).*

2. *Vispārināta īpašība → vienkāršs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršība (2).* Problēmas v. Vingrinājuma v. Darba metožu v. Tehnikas v. □ Visvienkāršākais [zāģa] zobu nolīdzinātājs ir neliels.. dēlītis ar caurumu vīles iestiprināšanai.. Šādus nolīdzinātājus to vienkāršuma dēļ var pagatavot katrs meža cirtējs. Indāns 1, 90.

3. *Vispārināta īpašība → vienkāršs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršība (3).* Tērpa v. Nama v. Rotas v.

4. *Vispārināta īpašība → vienkāršs (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienkāršība (4).* □ Ja vajadzētu ar vienu vārdu nosaukt Vijas visraksturīgāko īpašību, varētu teikt — vienkāršums. Liesma 75, 2, 14.

vienkārt, apst. **1.** *Pirmkārt.* □ Vaire-Vairogs viņam nepatika, vienkārt, tāpēc, ka tas kā nekā bija.. tieslietu kandidāts; otrkārt, ka tam bija tikpat pievilcīga āriene kā viņam.. K Zariņš 2, 35. Arī citi ubagi bija mēģinājuši darīt tāpat kā Sisenis, bet, vienkārt, tie nebija tik izveicīgi, un, otrkārt, ļaudis neticēja to spējai.. Poruks 3, 98. «Ko jūs atrodat šinī «Niedrīšu Vidvudā», ko noliedz labākie lietpratēji?» — «To, vienkārt, ir interesanti un, otrkārt, viegli lasīt, jo notikumi rit strauji..» A Eglītis 2, 140.

2. *Vienā kārtā; vienkārtīgi.* Augs ar v. plūksnainām lapām. V. salocīts lakats. Sašķeterēt dziju v.

vienkārtains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienkārtaini.** *Tāds, kas sastāv no vienas kārtas.* □ ..ja vēlas adīt.. vienkārtainu trijstūri, to var sākt adīt no pamatmalas.. Zv 79, 11, 32. Vienkārtains epitēlijs izveidojas gadījumos, kad šūnu slānis sastāv tikai no vienas vienādu šūnu kārtas. Med I, 46.

vienkārtas, ģen., nelok. *Vienkārtains.* □ ..dubultstikli ir daudzreiz izturīgāki par vienkārtas stikla plāksni un gandrīz tikpat caurspīdīgi. Lauku Dzīve 76, 1, 11.

vienkārtējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, ko izdara vai kas notiek vienu reizi; arī vienreizējs (1).* V. atgādinājums. V. brīdinājums. // *Tāds, kas veicis ko vienu reizi; tāds, kas ieguvis kādu nosaukumu vienu reizi.* V. uzvarētājs. Vienkārtējais olimpiskais čempions.

vienkārtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienkārtīgi.** *Tāds, ko veido viena kārta.* V. pavediens. □ Kostīma notamborēšanai vajag 700 g smalka vienkārtīga lina diega. PL Siev 86, 3, pielikumā.

vienkārtnis, -ņa, v.; tekst. *Vienkāršais auduma pinums, kurā katrs otrais velku un audu pavediens krustojas; audums, kam ir šāds pinums.* Vienkārtnī austs lakats. □ No aušanas tehnikām [paklājam] vispiemērotākā ir retināts vienkārtnis, kur vienā šķieta zobā ver 2—4 diegus un 4—5 zobus atstāj tukšus.. PL Siev 85, 7, pielikumā. Daudzveidīga profesora audumos ir aušanas tehnika: te redzam vienkārtni, ..garbārkstis, drelli.. Rīgas B 86, 240, 4.

vienkausa, ģen., nelok.; tehn. *Ar vienu kausu (parasti smeļamu, beramu materiālu pacelšanai).* V. bagarmašīna. V. ekskavators. V. zemessmēlējs. □ Upju padziļināšanai vai lielāku novadgrāvju rakšanai lieto vienkausa vai daudzkausu ekskavatorus. Tērauds 1, 166.

vienklāja, ģen., nelok. *Ar vienu klāju (par kuģi).* V. kuģis.

vienkoce, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Vienkoka laiva; vienkocis (1).* □ ..vēl mūsu gadsimta sākumā Latvijas iekšējos ūdeņos zvejai un transportam lietotas divu tipu vienkoces — tā sauktie pēlīši.. Zin T 80, 7, 27. Latvijā ir senas tradīcijas laivu būvēšanā. Vissenākā laiva (vienkoce no 2. gadu tūkstoša otrās puses pirms mūsu ēras) Latvijā atrasta Sārnates purvā. Ģeogr 346.

vienkocene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; sar. *Vienkoka laiva; vienkoce; vienkocis (1).* □ Kad zvalstīgajā vienkocenē īrāmies pa Čulku, arī tēvs.. iznāca krastā palūkoties medībās. Gūtmanis 4, 278. Uldis ar Ilmāru, atraduši laivu viņpus Monagiras ietekas, cīnījās viļņos. Vieglā, no papeles izdobtā vienkocene zvalstījās kā čaumala.. Zv 80, 4, 19.

vienkocis, -ča, v. **1.** *Vienkoka laiva; vienkoce.* Apses v. □ Te var redzēt visu kuģniecības vēsturi, sākot no vienkoča.. Tas ir vienkārši izdobts koka stumbrs. Bērn 49, 6, 13.

.. visas laivas, kajaki, vienkoči un plosti bija ar briesmīgo straumi jūrā aizrauti, satiksme slēgta. M Zariņš 2, 14.

2. *Vienkoka trauks, šķirsts u. tml.* □ Medu glabāja vienkočos. Vienkocis ir spainis, taisīts no lapu koka .. Austriņš 2, 334. Klētī stāv dažādi vienkoči, piena spainīši, ķērnes .. D kal 72, 246.

vienkoča, ģen., nelok. *Tāds, kas darināts no viena koka (par laivu, trauku, šķirstu u. tml.); vienkoka.* V. muciņa. □ Par to, ka svarīga nozīme Sārnates seno apdzīvotāju dzīvē bijusi zvejniecībai, liecina apmetnes izvietojums ezeru un jūras tiešā tuvumā, kā arī vienkoča laivas, .. no skaliem gatavotu murdu, .. priedes mizas un bērza tāss pludiņu atradumi. D kal 78, 196. No gludiem stumbriem plēsa baltus liepu galdus, izcirta vienkoča laivas, abras, izgreba karotes, gatavoja tupeles, velējamās vāles, dzirnu milnas .. Caune 5, 122.

vienkoka, ģen., nelok. *Tāds, kas darināts no viena koka (par laivu, trauku, šķirstu u. tml.).* □ Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja fondos ir septiņas vienkoka laivas. Zin T 80, 7, 27. .. kuģi ieraudzīja afrikāņi un sākumā noturēja to par milzīgu zivi vai putnu. Daži drosminieki vienkoka laivās īrās tam apkārt, lai to aplūkotu tuvāk. Lielais 3, 78.

vienkop, apst. *Kopā, vienā vietā; vienkopu; vienkopus; vienviet; vienuviet.* □ .. nav jau tā, ka savvaļas augi augtu visi vienkop — nāc tikai un paņem! Lauku Dzīve 80, 1, 12. Iesmeldzās zaudētais [izsūtījumā]. Arī ģimenē, kad bijām vienkop un runājām dzimtajā valodā, trimdinieku ilgas kļuva asākas, dzīves uztvere traģiskāka. Gūtmanis 4, 259. No vairākām mājām tika vienkop sadzīti zemnieki ar visām ģimenēm .. Bels 8, 109.

vienkopas, ģen., nelok.; val. *Tāds (teikums), kurā ir viens virsloceklis, kas var būt arī paplašināts ar palīglocekļiem.* Nepaplašināts v. teikums. Paplašināts v. teikums. Nomināls v. teikums. Verbāls v. teikums. □ Tā kā vienkopas teikumu gramatiskajā centrā ir tikai viens loceklis, tad tajos var būt tikai viena gramatiskā kopa. .. Vienkopas teikuma galvenais loceklis ir neatkarīgs teikuma loceklis. Gram II, 478.

vienkopu, apst. *Kopā, vienā vietā; vienkop; vienkopus; vienviet; vienuviet.* Turēties v.

vienkopus, apst. *Kopā, vienā vietā; vienkop; vienkopu; vienviet; vienuviet.* □ Sniegs snieg joprojām, un purvs izskatās gluži raibs. Liekas, kāds vienkopus izbēris ogles ar krītu. Grīns 1, 214. Autobusu gaidot, pieturā sanāk lielāki un mazāki skolnieciņi. Vienkopus visi jūtas brīvi, atraisīti. Sk Ģ 90, 5, 37. Viņa bez bailēm varēja pārlēkt čūsku kamiem, kuros negantās lodātājas, nārstu laikā vienkopus salasījušās, gulēja un staipījās. Leimane 1, 36. Nekur citur Latvijā nebiju redzējis vienkopus tik daudz dažādu egļu sugu vai ozolu paveidu. A Eglītis 2, 19.

vienkrāsainība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n k r ā s a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vienkrāsains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienkrāsaini.** *Vienā krāsā.* V. audums. Vienkrāsainas tapetes. □ Stūrī pārdod halātus — gan raibus un svītrainus kokvilnas, gan vienkrāsainus zīda un atlasa .. Lauku Avīze 91, 5, 4. Ķermeņa matojums [sikspārnim] biezs, zīdains un parasti vienkrāsains. Tauriņš 1, 45. Īpaši nozīmīgas ir vienkrāsaino priekšmetu gaismas un ēnas daļu attiecības. Freimanis 1, 77.

vienkrāsas, ģen., nelok. **1.** poligr. *Tāds, kurā izmantota viena krāsa.* V. ilustrācija.

2. *Vienkrāsains.* □ pārn. .. Bet tavi redzokļi vienkrāsas gaismu sūc. Sudrabkalns 12, 46. pārn. .. Tā [dvēsele] staro klusi un pastāvīgi Baltā vienkrāsas gaismā .. Rainis Ib, 124.

vienkupra, ģen., nelok. *Vienkuprains.* V. kamielis.

vienkuprains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir viens kupris (par kamieli).* □ Pie kādas ģimenes mājiņas [Krasnovodskā], galvu nodūris, nekustīgi stāv tuksnešu «kuģis» — liels kamielis. Tam pie kājām rotaļājas vienkuprains mazulis. Cīrulis 1, 139.

vienlaicība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n l a i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienlaicīgums.* Notikumu v. Norišu v. □ Relativitātes teorija dod jaunu vienlaicības jēdzienu, kas izriet no telpas un laika vienības. Karpovics 1, 42.

vienlaicīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienlaicīgi.** *Tāds, kas noris, darbojas, pastāv vienā laikā, reizē, saskaņoti (ar ko citu).* Vienlaicīgi notikumi. Vienlaicīgas norises. Darīt ko vienlaicīgi. □ .. lielākais vienlaicīgu paaudžu skaits ir četras. Veselis 1, 89. Vai ir iespējams būt dziļi nacionālam un kristietim vienlaicīgi? Šodiena atbild apstiprinoši. Līce 2, 23. Brīžiem gribas ticēt tiem filozofiem, kas apgalvo, ka laika nav, ka laiks ir tikai ilūzija un visas lietas patiesībā notiek vienlaicīgi un — tagadnē. A Eglītis 2, 6.

vienlaicīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n l a i c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienlaicība.* Notikumu v. Norišu v. □ Negaidītība, konkrētības un fantāzijas, absurda un realitātes, traģiskā un komiskā vienlaicīgums atklājas L. Pirandello daiļradē .. Teātris 80, 46. Palīgā nāk darbību vienlaicīguma tabula. Tā ļauj zinātniski organizēt un kontrolēt iemaņu attīstīšanos strādniekiem un līdz ar to pareizi konstruēt pašu darba paņēmienu. Zin T 72, 5, 6.

vienlaida, ģen., nelok. **1.** *Vienlaidu (1).* V. numerācija. V. raksts. V. zaļums. □ Jāiegaumē, ka siluetgriezums, kaut arī ažūrs, ir vienlaida apveida. Visām iegrieztajām līnijām jābūt savstarpēji saistītām. Draugs 84, 10, 26.

2. *Vienlaidu (2).* V. meliorācija. V. kultivācija.

vienlaidā, apst. *Vienlaidus (1).* □ Saulieša garākiem psiholoģiskiem tēlojumiem nav posmu un cēlienu, tie plūst vienlaidā, kāpēc liekas stiepti .. Upīts 13, 71. Visu pēcpusdienu vienlaidā turējies, vējš tagad brāzmainiem viļņiem auļoja iešķērsu pāri Daugavai. Upīts 9, 12.

vienlaidu, ģen., nelok. **1.** *Tāds, kurā nav pārtraukumu, atstarpju; tāds, kas noris bez pārtraukuma.* V. spektrs. V. segums. V. kustība. □ Kreisajā pusē kā vienlaidu mūris joprojām stiepās mežs, labajā — balti kūpēja milzīga ieleja .. Ezera 14, 62. Korpulentai figūrai .. ieteicams vienlaidu griezuma tērps bez jostas ar vertikālām līnijām vidusdaļā .. Kalniņa 1, 5. Alise apmulsusi pagājās uz vienu, uz otru pusi. Nē, liepas bija īstās, tai pašā virzienā arī aka .. Kāpa vienkārši nebija. Tai vietā pletās vienlaidu zālājs .. Gulbis 4, 497.

2. *Tāds, kas aptver visu, skar visus vai daudzus.* V. nosusināšana. V. korozija. □ Vienlaidu kultivācijai izveidots vienkāršākas konstrukcijas kultivators. DD 66, 8, 15. Latvijas lauksaimniecības vienlaidu kolektivizācija, ko staļiniskais režīms varmācīgi izdarīja četrdesmito gadu beigās, radīja dziļas un smagas sekas republikas lauku un visas sabiedrības attīstībā. Lauku Avīze 90, 34, 4.

vienlaiduma, ģen., nelok. *Tāds, kas veidots no vienlaidu materiāla, arī vienlaidu griezumā.* V. rāmis. V. plātne. V. sija. V. siena.

vienlaidus, apst. **1.** *Tā, ka nav pārtraukuma, atstarpju; tā, ka noris bez pārtraukuma.* □ .. klēts [no 18. līdz 19. gadsimtam] bija viena telpa vienlaidus celtā ēkā, kur klētij līdzās izvietota lopbarības novietne, ratnīca, stallis, govju kūts vai cita telpa .. Cimermanis 1, 75.

2. adj. nozīmē. *Vienlaidu (1).* V. stiklojums. □ Todien mēs vēl paspējām būt masu kapos. .. Milzīgu tranšeju tagad sedz zaļš vienlaidus valnis — neviena cita uzraksta, tikai — 1943. gads. Ziedonis 20, 11. Kādas pelēkas vienlaidus debesis, viņa domā, būtu kaut zvaigznīte .. Ezera 17, 219.

3. adj. nozīmē. *Vienlaidu (2).* V. vakcinācija.

vienlaik, apst. **1.** *Vienlaikus.* □ Vienlaik ar «Aijas» triloģiju rakstīti «Baltās grāmatas» tēlojumi. Čaklais 10, 77. Es vienmēr rakstu vairākus darbus vienlaik. Lit M 80, 30, 15. Arnis nepacietībā danco Norai apkārt, viņš nevar noslēpt jauno vēsti, un vienlaik viņam kārojas zināt, ko īsti Nora par to teiks. Zigmonte 10, 282.

2. pareti. *Kādreiz agrāk; reiz (2).* □ Tā [baznīciņa] .. pārvesta uz Brīvdabas muzeju. Ilgi tikusi konservēta, jo baznīciņā vienlaik glabāts sāls, kas piesūcies pat dziedros un nu velkot iekšā mitrumu. J Liepiņš 4, 103.

vienlaikus, apst. *Vienā laikā, reizē, saskaņoti (ar ko citu).* V. strādāt un mācīties. □ Viņai vienlaikus gribējās gan ātrāk nokļūt dzīvoklī, gan paildzināt šo rāmo mājup iešanu, kad nevajadzēja lauzīt galvu ne par ko .. Ezera 9, 257. Abas krustmātes sagadījušās vienlaikus mūsu mājās un ir priecīgas, ka var šai brīdī netraucētas izrunāt visu, kas sakrājies uz mēles un sirds. J Kalniņš 10, 238. Nevajag vienlaikus sakraut šķīvī galertu, rasolu, siļķi .., jo sajaucoties ēdieni zaudē savu tīkamo izskatu, labo garšu un smaržu. Tavare 1, 100.

vienlape, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Daudzgadīgs orhideju dzimtas augs ar vienu olveidīgu lapu un daudziem sīkiem zaļgandzelteniem ziediem garā ķekarā.* □ Vairākas atradnes [rezervātā] ir smaržīgajai un zaļziedu naktsvijolei, .. sarkanajai dzeguzenei, purvāju vienlapei .. Zv 85, 6, 23.

vienlaulība, -as, s.; parasti vsk. *Laulības forma — viena vīrieša un vienas sievietes pastāvīga dzimumkopdzīve; arī monogāmija.* □ No dzimumdzīves formām autors kā labāko un vispilnīgāko atzīmē vienlaulību kā ģimenes pamatu. Jaun Gr 66, 7, 44. Katram laikmetam raksturīga sava laulības forma: pirmatnējā laikmetā pastāvēja grupu laulība, .. civilizācijas laikmetā — vienlaulība jeb monogāmija. Rīgas B 70, 12, 6.

vienlemeša, ģen., nelok.; lauks. *Ar vienu lemesi.* V. arkls. □ Veco bērīti vienlemeša arklā nomainīja traktori, kuri dzina 50 reizes platāku vagu. Ciņa 70, 59, 2.

vienlīdz, apst. *Vienādi, vienādā mērā.* Viņi abi ir v. vainīgi. V. svarīgas problēmas. □ Kamenes vienlīdz intensīvi apmeklē agrīnā un vēlīnā sarkanā āboliņa, kā arī bastarda un baltā āboliņa sējumus. Lauku Dzīve 84, 3, 23. Vecais Ūdrs nemeklēja draugus, viņš bija vienlīdz laipns ar visiem .. Gūtmanis 2, 122. Galvenais ceļš, protams, ir arvien pilnīgāka visas tautas saimniecības un apkalpojošās sfēras mehanizācija un automatizācija. Taču arī vislielākie panākumi šajā jomā nepadarīs visas profesijas vienlīdz pievilcīgas. Tavare 2, 72.

○ Vienlīdz daudz novec. — *vienalga.* ◇ Būt vienlīdz (arī vienādi) gudriem — *vienādi orientēties kādā jautājumā.* □ «Kas tur ir noticis?» Helga klusi vaicāja. — «Tu dzirdēji?» — «Tikai to pašu, ko tu.» — «Tad mēs abi esam vienlīdz gudri,» Janko noplātīja rokas. Saulītis 12, 336.

vienlīdzība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienlīdzīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Viens no svarīgākiem augstas tikumības nosacījumiem — cilvēku politiska un tiesiska vienlīdzība un taisnīgums. Kar 90, 4, 141. Atcerēsimies Voltēra prasību par jebkādu privilēģiju atcelšanu un visu cilvēku vienlīdzību likuma priekšā un Monteskjē brīdinošo ieteikumu dalīt varu, jo tur, kur vara atrodas vienas personas rokās, neizbēgami dzimst despotija. Ciņa 90, 108, 2.

○◇ Likt vienlīdzības zīmi (starp ko) — *uzskatīt par vienlīdzīgiem.* □ Rakstniece starp vārdiem «mīlestība» un «sirdsapziņa» liek vienlīdzības zīmi. Jaun Gr 67, 5, 10. Daiļrades psiholoģijas speciālisti, aktiera mākslas pētnieki brīdina nelikt vienlīdzības zīmi starp dzīvi un mākslu. Mākslas darbā vienmēr ietverts noteikts vispārinājums. Hausmanis 5, 161.

vienlīdzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienlīdzīgi.** **1.** *Tāds, kam ir vienādas tiesības ar citiem.* □ Zlobinam [priekšniekam] visi bija vienlīdzīgi, un viņš nešķiroja ļaudis izsūtītajos un pēc brīvas gribas iedzīvoties atbraukušajos Ziemeļos. Gūtmanis 4, 169. Tolaik vienā solā

sēdināja zēnu ar meiteni, laikam, lai ieaudzinātu to, ka sieviete un vīrietis ir ne tikai vienlīdzīgi, bet arī vienādi. Līce 2, 32. // *Vienāds (ar ko), tāds pats, arī līdzvērtīgs kam citam.* Vienlīdzīgi attālumi. Vienlīdzīgi spēki. Vienlīdzīgas tiesības. □ Mērcētu pupiņu svars palielinās apmēram divas reizes, bet 1 kg pupiņu tilpums vienlīdzīgs aptuveni 3 litriem. Ēd gat 174.

2. mat. *Vienāds (3).* Vienlīdzīgi trīsstūri. Vienlīdzīgi leņķi.

○ Vienlīdzīgi teikuma locekļi val. — *viena nosaukuma teikuma locekļi, kam ir vienāda sintaktiskā funkcija, kas teikumā ir saistījumā ar vienu un to pašu vārdu un kas savā starpā ir saistīti sakārtojumā.* □ Vienlīdzīgie teikuma locekļi var būt gan divkopu, vienkopas vai bezkopas teikumā, gan kādā no saliktā teikuma komponentiem. Gram II, 382. Vienlīdzīgi palīgteikumi val. — *viena nosaukuma palīgteikumi, kas pakārtoti vienam un tam pašam virsteikumam un savā starpā ir saistīti sakārtojumā.* □ Ar virsteikumu tiešā pakārtojumā saistītie palīgteikumi parasti šādos gadījumos ir vienlīdzīgi palīgteikumi .. Gram II, 788.

vienliels, -ais; s. -a, -ā. *Tikpat liels; vienāda lieluma.* □ Nosauksim divas kopas par vienlielām, ja starp tām var nodibināt abpusēju atbilstību. Strazdiņš 2, 83.

vienmājas, ģen., nelok.; bot. *Tāds (augs), kam uz viena īpatņa ir kā vīrišķie, tā sievišķie ziedi.* □ Lazdas ir vienmājas augs, bet daudzām šķirnēm sievišķie un vīrišķie ziedi nezied vienlaicīgi. Lauku Avīze 90, 32, 13. Vīrišķie un sievišķie ziedi var attīstīties vienkopus uz viena īpatņa (vienmājas augi), piemēram, lazdai, priedei .. Sudrabs 1, 44. Vienmājas augs [riekstkoks], bet ar šķirtiem ziediem. Vīrišķie ziedi sakopoti spurdzēs. Sievišķie ziedi dzinumu galos pa vienam vai grupās pa diviem, trim un vairāk. Aug|kop 22.

vienmājnieki, -u, vsk. vienmājnieks, -a, v.; bot. *Vienmājas augi.* □ Augus, kuriem ir atsevišķi putekšņlapu un auglenīcu ziedi, bet tie atrodas uz viena auga, sauc par vienmājniekiem. Svinka 1, 44. Ja vīrišķie un sievišķie ziedi atrodas uz viena un tā paša īpatņa, tad augs ir vienmājnieks. Galenieks 1, 29.

vienmasta, ģen., nelok. *Ar vienu mastu.* V. burinieks.

vienmastnieks, -a, v. *Vienmasta buru kuģis.*

vienmēr, apst. **1.** *Visu laiku, nepārtraukti.* Būt v. visur klāt. □ «..māte vēl vienmēr ir itin žirgta. Kaut arī viņai drīz būs jau astoņdesmit otrais gads, viņa vēl vienmēr šuj un ada un vēl vienmēr lasa grāmatas, laikrakstus, ko vien var dabūt.» Pasaules sp II, 428. Valters: Vienmēr vajag ticēt savai laimei. Var vai nevar, bet vajag ticēt! Zīverts 2, 462. Es vienmēr būšu pusceļā uz tevi, Jo mīlestības ceļam gala nav. Belševica 4, 71.

2. *Ik reizi; katrreiz.* Viņš v. ierodas laikā. □ Nurža: Jā, jā, kino, kino! Tas ir daudz jaukāks! Vai ne? Un turp var aiziet vienmēr, kad iekrīt prātā. Nevajag ne posties, ne virsdrānas novilkt. A Eglītis 1, 131. Labu laiku satikos ar Skalbi tikai nejauši. Uz ielas viņš nāca vienmēr klāt, gribēja parunāties, reizēm paņēma zem rokas, tad bija jāiet gabaliņš kopā .. Veselis 1, 347. Mazā Ģilde vienmēr bij stāvgrūdām pilna, kad uzstājās dumpīgie. Līce 1, 126.

vienmērība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m ē r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmērīgums.* Kustības v. Apgaismojuma v. Svārstību v. □ Līdz šim uzbūvētos tiltus uz saviem pleciem turēja masīvi balsti upē. Tie slējās laukā no ūdens precīzā vienmērībā kā karavīri parādes ierindā. Zv 81, 1, 8. Tauki produktu [cepot] pasargā no piedegšanas, nodrošina karsēšanas vienmērību .. Ēd gat 79. Minerālmēslu izsējas vienmērība ir stipri atkarīga no sējmašīnu centrbēdzes sējaparātu tehniskā stāvokļa un attālumiem starp darba gājieniem. Cīņa 79, 80, 2.

vienmērīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienmērīgi.** *Tāds, kas ir noturīgs, bez svārstībām (piemēram, par procesu, norisi, īpašību).* V. pulss. Vienmērīga gaita. Vienmērīgas kustības. Vienmērīgas svārstības. □ Atvars domāja ilgi, nesteidzīgi. No viņa cigāra vienmērīgi kūpēja slaida dūmu strūkliņa. Plaudis 3, 61. Motors dūc vienmērīgi, riteņi smalki trīs. Mauliņš 4, 247. Migla balo vienmērīga un necaurredzama. Repše 2, 54. Gludi sasukātie, vienmērīgi iesirmie mati laistījās kā tērauds .. A Eglītis 6, 82.

vienmērīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m ē r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmērība.* □ Apgaismojuma vienmērīgumu panāk ar vairākspuldžu apgaismes ķermeņiem. Zeltiņš 1, 32.

vienmotora, ģen., nelok. *Ar vienu motoru.* □ ..lidlaukā nolaidusies neliela vienmotora lidmašīna. Lauku Avīze 90, 25, 4.

vienmotorīgs, -ais; s. -a, -ā. *Vienmotora.* □ Mazās vienmotorīgās lidmašīnas .. tagad bija nodarbinātas ar munīcijas un pārtikas piegādi. Krieviņš 3, 122.

vienmulība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m u l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmulīgums; vienmuļība, vienmuļums; vienmuļīgums.* □ ..purva priedīšu un bērziņu apsargātas, kā nelielas salas šajā [purvāja] vienmulībā vīd purva rozas .. Avotiņa 7, 105. ..katrs jautrs notikums, tajā skaitā neparedzēts caurums drēbēs, ir tīri labs ielāps uz jūras dzīves vienmulības plīvura. Lapsa 1, 52. «Es nemaz nevēlos rāmu, izlīdzinātu .. dzīves pēcpusdienu. Man patīk pārmaiņas un kustība. Pēdējie gadi mani sāka nospiest ar vienmulību.» A Eglītis 6, 293.

vienmulīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienmulīgi.** *Tāds, kas atkārtojas vienveidīgi; monotons (1); vienmuļš; vienmuļīgs.* □ Smagas stundas tās bija Vairiņai, ilgas bezmiega naktis, dienas vilkās kā kroplīgas ēnas no nepazītas, nezināmas valstības — smagas, vienmulīgas, bezcerīgas. Dorbe 3, 293. Viņam [zēnam] nogurdinošais, vienmulīgais darbs sākās sešos rītā un turpinājās četrpadsmit stundu ar īsiem pārtraukumiem brokastīm un pusdienām līdz astoņiem vakarā. Lielais 4, 13. // *Vienveidīgs (par skaņu).* □ Sienas pulkstenis tikšķēja vienmu-

līgi. Kar 57, 6, 70. Emīls vienmulīgi nolasīja kancelejas frāzēm piebārstīto vēstījumu [testamentu] .. Gulbis 4, 246. // *Tāds, kurā ir maz kontrastu, dažādības; tāds, kurā ir nepietiekami dažādoti izteiksmes līdzekļi, tēlošanas paņēmieni.* □ Apvidus kādu sešdesmit vai septiņdesmit jūdžu garā Zambezi posmā bija visai vienmulīgs. Abos krastos pletās neapdzīvoti līdzenumi ar retiem kokiem. Lielais 5, 25.

vienmulīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m u l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmulība; vienmuļība; vienmuļums; vienmuļīgums.*

vienmuļība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m u ļ ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmuļums; vienmuļīgums; vienmulība; vienmulīgums.* □ Pēc tam uz pusdienu galda sistemātiski sāka parādīties skābu kāpostu zupa .. Nikolajs tīri labi saprata vecākā dēla saimniekošanas grūtības; reiz viņš gan bija mēģinājis Elmāram pārmest ēdiena vienmuļību un vakariņās pats pagatavot sīpolu siteni. Bendrupe 1, 131. Dārziņu dzīvei nedraudēja vienmuļība. Te skolas celšana, te ugunsgrēks, te atkal Andžs Dārziņš .. pārvedis jaunus atsperratus, te atkal visu to pārdevis. Stankevičs 3, 27. Lai nu ko, bet vizuālu vienmuļību tēlniecībai pārmest vairs nevar. Materiāli — dažādi akmeņi, dažādi metāli, koks, ģipsis, šamots .. Māksla 84, 2, 3.

vienmuļīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienmuļīgi.** *Tāds, kas atkārtojas vienveidīgi; monotons (1); vienmuļš; vienmulīgs.* □ Varbūt no ilga vienmuļīga darba tai [mātei] prāts bij kļuvis mazliet aprobežots. Ziedonis 17, 12. .. pret pievakari sāk mākties un līt — līst lēns un vienmuļīgs lietus no garlaicīgi pelēkām debesīm. Pasaules sp II, 417. // *Vienveidīgs (par skaņu).* □ .. vienmuļīgi gurdi skanēja ūdenslāses, krizdamas lejup no pils jumta lāstekām. Grīns 2, 130. Tad piepeši jūs dzirdat kādu vienmuļīgu skaņu, kas ir daudz smalkāka nekā dzirnu rūkšana. Virza 1, 16. Vienmuļīgi ierējās un pieklusa suns. Lāms 7, 202. Skrien melnis ... Vienmuļīgi Tinkš lokā pakārts zvans .. Breikšs 1, 72. // *Tāds, kurā ir maz kontrastu, dažādības; tāds, kurā ir nepietiekami dažādoti izteiksmes līdzekļi, tēlošanas paņēmieni.* □ Pa zāli vienmuļīgi zaļo Tik gundegas un smilgas trīs .. Stērste 1, 113. Es lūdzu, runāsim par spēka pilniem mežiem, Te klajumā ir viss tik vienmuļīgs un palss. Kaldupe 16, 36.

vienmuļīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m u ļ ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmuļība; vienmuļums; vienmulība; vienmulīgums.* □ Manas istabas vienmuļīgumu traucēja vienīgi kāda iemaldījusies .. muša. Čaks 6, 114. Projekta autori centušies novērst rūpnieciski izgatavoto detaļu tradicionālo vienmuļīgumu, panākt izteiksmīgus, plastiskus apveidus, spilgtāku kontrastu ar apkārtējās apbūves fonu (daudzstāvu dzīvojamās ēkas!). Zin T 75, 6, 3.

vienmuļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienmuļi.** *Tāds, kas atkārtojas vienveidīgi; monotons (1); vienmuļīgs; vienmulīgs.* □ .. bērni ātri nogurst tad, kad darbs ļoti vienmuļš. Citiem vārdiem, viņiem tas ātri apnīk. Ves 75, 2, 5. Svelmaini karstas, skarbas un vienmuļas rit dienas. Lāms 7, 15. // *Vienveidīgs (par skaņu).* V. troksnis. □ Nazis skanīgi un vienmuļi klaudz uz maizes dēļa. Ezera 8, 9. Un tagad jau sen vecais sienas pulkstenis sit vienmuļi un skumji, gluži kā Annas vientuļā sirds ... Pasaules sp I, 73. pārn. Cikāžu koris vienmuļu dziesmu velk — kā miegu. Andrejs Eglītis 1, 33. // *Tāds, kurā ir maz kontrastu, dažādības; tāds, kurā ir nepietiekami dažādoti izteiksmes līdzekļi, tēlošanas paņēmieni.* □ .. Sils ir ārkārtīgi vienmuļš un garlaicīgs: priede pie priedes, stumbrs aiz stumbra, neviena lapkoka starpā .. Upīts 3, 98. .. ģimenes mājiņas izskatījās vienmuļi vienādas, kā jau tas standartprojektu rāmjos stingri noteikts. Labi, ka šo vienādību piesedza dārzu zaļums, kas liedza pārskatīt vairākas mājeles vienlaicīgi. Dripe 10, 276.

vienmuļums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n m u ļ š, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienmuļība; vienmuļīgums; vienmulība; vienmulīgums.* □ Viņa skatiens kavējas līdzenumā, kurā jaužas kaut kas no Sesavas un Lielvircavas klajumu vienkāršības, pat vienmuļuma. Purs 5, 18.

viennakt, apst. *Vienu nakti, kādu nakti; vienunakt.* □ Viennakt pūķis atstiepa vecu trumuli .. Losberga 3, 64.

viennīca, -as, s. *Vieninieku kamera (ieslodzījuma vietā).* □ Mana .. kamera atradās pirmajā stāvā. Tā bija šauriņa viennīca — divreiz četri metri. Lodziņš atradās pie pašiem griestiem .. Hor 90, 1, 29. sal. .. es savā ērtajā [kuģa] kajītē jau jutos kā cietuma viennīcā, nespēju ne radio klausīties, ne televizoru skatīties. Cīrulis 4, 263.

viennozīmes, ģen., nelok.; val. *Viennozīmīgs (1); monosēmisks.* V. vārds.

viennozīmība, -as, s.; parasti vsk.; val. *Tikai vienas nozīmes piemitība (kādai valodas vienībai); monosēmija.* Vārdu v.

viennozīmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viennozīmīgi. 1.** val. *Tāds, kam ir tikai viena nozīme (par valodas vienību); monosēmisks.* □ .. poētismi visumā ir viennozīmīgi vārdi. Laua 1, 89.

2. *Skaidrs (2), nepārprotams (2), arī tiešs (2).* □ Reizēm tiek lauzti šķēpi: par skolotāju jāpiedzimst vai var arī iemācīties? Viennozīmīgas atbildes nav. A Auziņš 4, 8. Kad es tagad jautāju sev, vai viņas biogrāfija bija tipiska vai netipiska, nespēju atbildēt viennozīmīgi. Gan jā, gan nē. Ezera 17, 56.

viennozīmīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n n o z ī m ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; viennozīmība.* Vārdu v.

2. *Vispārināta īpašība → v i e n n o z ī m ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vienošanās, ģen. -ās, akuz. -os, instr. -os, s.; parasti vsk. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v i e n o t i e s (1).* Panākt vienošanos. □ Glāzes nebij pusē, kad vienošanās gatava no viena gala līdz otram. Upīts 4, 431. Pēc stundas

viņi izšķīrās, noslēguši vienošanos līdz šim pieļauto kļūdu labot. Skujiņš 12, 283.

2. *Oficiāls akts, kas nosaka savstarpējas saistības (piemēram, valstu starpā).* Starptautiska v. □ Starptautisko līgumu apzīmēšanai tiek lietoti dažādi nosaukumi: pakts, traktāts, līgums, nolīgums, konvencija, statūti, vienošanās, deklarācija u. c. Fogels, Grīnbergs 1, 31.

vienot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Stiprināt, saistīt (kopā).* V. kopā vadu galus. □ Divi ziedi, bet dažādi. Ko kāds par tiem zina! Vienā vidē neiztur, viens otru nogalina. . . Ko tad man buķetē vienot? Brutāne 9, 144.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (starp cilvēkiem) veidojas savstarpēja, parasti pozitīva, saskarsme, pozitīvas savstarpējas attiecības; arī saistīt (2).* Viņus vieno draudzība, kopīgs mērķis. □ Mērija: Kas skaistāks ir par draudzību, kas saista un cēlās jūtās vieno cilvēkus? Zīverts 1, 107. Mēs . . atbalstām ideju par Latvijas Dziesmu svētku ieskaņu koncertu rīkošanu Daugavpilī un citās Latgales pilsētās kā tautas vienojošu pasākumu. Lauku Avīze 90, 10, 15. Ir laiki un laikmeti pasaules vēsturē, kad cilvēci vieno kopīga pasaules izjūta — draudu, lielas laimes vai nelaimes priekšnojauta, vainas apziņa vai gaviļprieks. Kar 90, 9, 146.

Sk. vienots.

vienotība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība* → *vienots (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «Baņutas» liriskajā melosā laimīgi ieplūdusi psiholoģiskuma un gleznainības vienotība, ko komponists bija sasniedzis pirmā daiļrades perioda brieduma solodziesmās, piemēram, 1913. gada četrās dziesmās ar Raiņa vārdiem . . Klotiņš 1, 230. Tas [monologs] apliecina virtuozo runas tehniku, prasmi paust saistītā valodā rakstītā teksta saturu ciešā vienotībā ar vārsmas formu. Katlape, Ceplītis 1, 90.

2. *Vispārināta īpašība* → *vienots (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Par Latvijas nākotni domājot, mums kā skaitliski mazākai nācijai visvairāk jādomā par tautas vienotību. Lauku Dzīve 90, 3, 1.

3. *Vispārināta īpašība* → *vienots (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Valsts cenu v. Prasību v.

vienoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** *Panākt savstarpēju saprašanos, arī kopīgi nolemt (ko darīt).* V. par cenu. V. par neizšķirtu (piemēram, šahā). □ Viņš parādīja mācītājam krāsu skices. Abi vienojās — kamēr Gokažē gleznos, mācītājs dos viņam uzturu. Tas arī bija vienīgais gleznotāja ienākums. Bels 7, 97. . . audzēkņi vienojās, ka uz nākamo Ploškas stundu (sarakstā tā bija pēdējā) katrs no mājām atnesīs pašu briesmīgāko smirdvielu, kādu vien spēs atrast. Zigmonte 17, 128. . . Varam šķirties . . bez naida un dusmām. Šodien iesniedzu mūsu advokātam šķiršanās lietu — labprātīgi vienojoties. A Eglītis 6, 288.

2. reti. *Apvienoties; sasaistīties (2).* □ pārn. To laiku vai atceries, Kas sirdīm lika mums vienoties? Man smaga no mājām bij šķiršanās . . Ķezbere 2, 48.

vienotrs, -a, v.; **vienotra,** -as, s.; vietn.; adj. nozīmē. *Dažs, kāds.* □ Vienotru projektu marinējam, jo gribam būt dikti demokrātiski, ar citu pasteidzamies . . Lauku Avīze 90, 19, 2.

vienots, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienoti.** **1.** *Divd.* → *vienot.*

2. *Tāds, kas ir izveidots, sasaistot, apvienojot atsevišķās daļas (par kādu veselumu).* Vienots vesels — *noteikta (cieši savstarpēji saistītu sastāvdaļu, elementu) sistēma, kopa, grupa.* □ Ne etniskās atšķirības starp kuršiem, zemgaļiem un latgaļiem bija galvenais šķērslis vienotās valsts izveidošanai, bet gan feodāļu nevēlēšanās atteikties no varas (feodālais sadrumstalojums). Kar 90, 10, 141. Diezgan dažāds ir veids, kādā asociācijas . . savā starpā sasaucas, kā, cita citu ietekmējot, izraisot, saākējas kopīgā asociāciju ķēdē, lai izaugtu vienots veselums — dzejolis. M Kalve 1, 105. Priekšmetu formu un krāsu mākslinieks vienmēr uzskatījis par vienotu veselu . . Nodieva 1, 103.

3. *Tāds, kur ir, parasti pozitīva, savstarpēja saskarsme, pozitīvas savstarpējas attiecības (par cilvēku kopumu); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ «Pagājušo rudeni . . tā vien likās, ka visi esam kā eņģeļi, tik vienoti, vienkārši, labi, sirsnīgi.» Grebzde 1, 123. . . jāturas vienotiem un mērķtiecīgi jāiet tikai viens kopējs ceļš pretī labklājībai. Lauku Dzīve 90, 3, 1. . . visa pamatā ir jautājums par gribu vienoti darboties, par saskaņu, par kopīgu mērķi. Sv Rīts 94, 1, 2.

4. *Vienāds (1).* Vienotas cenas. Vienotas prasības. □ Agrāk, kad vēl nebija valsts noteiktas vienotas mēru sistēmas, ikvienai preču grupai bija savi mēri. D kal 74, 250.

vienpadsmit, nelok.; pamata skait. **1.** *Skaitlis, ciparu kopa 11.* Desmit un viens ir v. V. reizināt ar divi.

2. *Daudzums, skaits 11.* V. kilometru. Izlasīt v. lappuses teksta. Braukt v. dienas. □ Vienpadsmit sienāžu sēdēja uz milzīgās lapas, rāmi izbaudīdami vēlās stundas gaismu un siltumu. Sudrabkalns II, 377. . . no zviedru šķūtes mājās beidzot atgriezās Gaigalu Tenis, sabijis svešumā veselus vienpadsmit mēnešus. Mauliņš 2, 104. Vienpadsmit gadu vecumā ar nēšiem nesu no patālas akas ūdensspaiņus. Līce 2, 32.

3. arī locījumu formas: dat., instr. vienpadsmitiem, lok. vienpadsmitos. *Pulksteņa laika moments: viena stunda pirms divpadsmitiem.* Bez desmit minūtēm v. Ceturksnis pāri vienpadsmitiem. Atnākt tieši pulksten vienpadsmitos. □ Ramona ierodas tikai pēc vienpadsmitiem. Gulbis 3, 132. Nāca tuvu vienpadsmitiem, kad es beidzot izbraucu uz laukā . . Janovskis 1, 261. . . sēžu te kopš pulksten vienpadsmitiem vakarā un nezinu, cik ilgs laiks pagājis. Hor 90, 1, 31.

vienpadsmitais, s. -ā. *Kārtas skait.* → *vienpadsmit (11.).* Gada v. mēnesis. Sēdēt vienpadsmitajā rindā. Meitenei jau v. gads.

□ Linda viņu sauc. Viņa ies jaunās «Salu» vidusskolas vienpadsmitajā klasē... Indrāne 5, 31. No mūsu daļas dzīvi bija palikuši desmit vīri un es — vienpadsmitā. Avotiņa 9, 213. ..pļāvēji neievēroja neko un gāza vālu pēc vāla. Ap vienpadsmito stundu bija jau nopļautas vairāk kā [nekā] divas pūrvietas. Veselis 1, 221.

vienpadsmitgadīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir vienpadsmit gadu.* V. zēns. Vienpadsmitgadīga meitene. □ ..pilsētiņai.. ar līkumu aizgāja visādi spiegi, diversanti, robežas pārgājēji, kas tik nepieciešami katram vienpadsmitgadīgam varonim. Zv 57, 20, 12. // *Tāds, kas ilgst vienpadsmit gadus; tāds, kas paredzēts vienpadsmit gadiem.*

vienpadsmitstāvu, ģen., nelok. *Ar vienpadsmit stāviem.* V. nams. □ Vienpadsmitstāvu «Grand Hotel» Varšavā ir pirmā viesnīca Eiropā, uz kuras jumta izbūvēts nosēšanās laukums helikopteriem.. Pad J 59, 104, 1.

vienpagastnieks, -a, v.; **vienpagastniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; pareti. *Cilvēks, kas ir dzimis, audzis, dzīvojis vai dzīvo (ar kādu) vienā un tai pašā pagastā.* □ ..viņa vienpagastnieki par viņu nekā noteikta nezināja. Veselis 1, 28.

vienpakāpes, ģen., nelok. *Ar vienu pakāpi; ar vienu posmu.* V. turbīna. V. siltummainis. V. iztvaicētājs. Ūdens v. uzsilde. □ Vienpakāpes kaltēs žāvējot kviešus ar mitrumu līdz 20%, karstā gaisa temperatūra nedrīkst pārsniegt 140° C, bet, ja graudu mitrums ir virs 20%, tad tikai 120 °C. Cīņa 85, 186, 1.

vienpalātas, ģen., nelok.; pol. *Tāds, kur ir viena palāta (1).* V. parlaments.

vienpartijas, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir viena partija.* V. sistēma.

vienpatība, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad (kāds, kas) nav saistīts vai ir vāji saistīts ar ko citu, parasti līdzīgu, arī stāvoklis, kad (kāds) dzīvo, darbojas viens pats.* □ Ir trīs vienpatības veidi: svēta vientulība, skumja atstātība un rūgta atšķirtība. Mauriņa 1, 28. Bet Rainis — tā pirmām kārtām ir Jāzepa gara pasaule. Ar lielo vientulību, vienpatību un mokošo cīņu sevī. Lit M 90, 42, 6. Vēl tikai viens man izkarojams karš — Lai jaunā gājumā Mans vienpatības cēliens Nebūtu tik garš. Losberga 1, 80.

vienpatīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienpatīgi.** *Tāds, kas nav saistīts vai ir vāji saistīts ar ko citu, parasti līdzīgu, arī tāds, kas dzīvo, darbojas viens pats.* □ ..filmēts tika sirsnīgā un visnotaļ sadzīviskā manierē paša [režisora] uzrakstīts scenārijs par zvejnieku ciemata zēnu Nauri, kura vienpatīgo raksturu veidojuši gan sarežģīti, tomēr ikdienā nolūkoti apstākļi. Kin 76, 120.

vienpatīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienpatīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vienpatis, -ša, v.; **vienpate,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cilvēks, kas nav saistīts vai ir vāji saistīts ar citiem cilvēkiem; arī cilvēks, kas dzīvo, darbojas viens pats.* □ ..[grafiķe] nav bijusi vienpate, līdz ar viņu mūsu grafikā tapusi vesela ofortistu grupa. Māksla 73, 2, 18. ..[dzejnieks] nonāk pie vienas no akūtākajām septiņdesmito gadu dzejas problēmām: par cilvēka pašrealizācijai nepieciešamo sociālo vidi, jo, būdams atšķelts vienpatis, cilvēks zaudē ne vien ārpasauli, bet arī sevi. Kritikas g 82, X, 53. Cik labi, ka bērns aug lielā ģimenē. Viņš nekad neizaug vienpatis. Liesma 76, 7, 13.

vienpatne, -es, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad (kāds) dzīvo, darbojas viens pats; vienatne.* □ Annele ir izdziedājusies, izlasījusies grāmatu, izmērojusi vairākkārt ēnu, kas jau sen rāda brokastlaiku, izbārusies vienpatnē ar māsīcu, ka tā nevar un nevar atnākt ar brokasti, kā tas vakar norunāts.. Brigadere 2, 367.

vienpatnība, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad (kāds, kas) nav saistīts vai ir vāji saistīts ar ko citu, parasti līdzīgu, arī stāvoklis, kad (kāds) dzīvo, darbojas viens pats; vienpatība.* □ Varbūt laulības svarīgākā īpatnība ir tā, ka tā cilvēku atradina no vienpatnības, savā ziņā arī no egoisma. Zigmonte 13, 78. Bet es biju viens, un man bija jāiztiek pašam ar sevi. Vienpatnība rosināja iztēli. Gūtmanis 4, 65. Vai sacītais nozīmētu rakstnieka vienpatnību, pat vientulību? Zv 73, 5, 3.

vienpatnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienpatnīgi.** *Tāds, kas nav saistīts vai ir vāji saistīts ar ko citu, parasti līdzīgu, arī tāds, kas dzīvo, darbojas viens pats; vienpatīgs.* V. raksturs.

vienpatnīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienpatnīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpatīgums.*

vienpatnis, -ņa, v.; **vienpatne,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vienpatis.*

vienpersonas, ģen., nelok.; val. *Savienojumā «vienpersonas verbs»: verbs, ko parasti lieto 3. personas formā bez norādījuma uz darītāju; bezpersonas verbs.*

vienpersonīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienpersonīgi.** *Vienpersonisks.* □ Galvenais ārsts vienpersonīgi pieņēmis lēmumus? Bet, piedodiet, vai viņš ar to ir pārkāpis savu kompetenci? Lit M 87, 51, 6. «Paldies Dievam, ka tu neesi pedagoģe,» Egils sacīja. «Tad tu mocītu desmitiem jaunu radījumu, tagad šis slogs jāiznes vienpersonīgi Valdai.» Zigmonte 4, 16.

vienpersonisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienpersoniski.** *Tāds, ko realizē viena persona, arī viena noteikta grupa, organizācija.* V. lēmums. Vienpersoniska vadība. Vienpersoniska nota. □ Rajona padome šaislaikos vairs nedrīkst būt vienpersoniska rīkotāja un labumu sadalītāja. Lauku Avīze 90, 34, 8. «Domāju, ka Smukauss par Peicavu izšķīrās vienpersoniski, bet citu kandidātu laikam nemaz nebija.» Kolbergs 3, 375. Cik stiprs jūs esat strīdīgus jautājumus izlemt vienpersoniski? Sv Rīts 94, 8/9, 3.

vienpersoniskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienpersonisks, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vienpiedzimušais, -ā, v.; rel. *Savienojumā «vienpiedzimušais Dēls»: Jēzus Kristus.* □ Dieva mīlestības kulminācija ir notikums, kad Viņš

sūtīja pasaulē savu vienpiedzimušo Dēlu.. Sv Rīts 92, 17, 1.

vienplāksnis, -šņa, v. *Lidaparāts, kuram ir viens spārnu pāris.* Vienplākšņa planieris.

vienpola, ģen., nelok. *Tāds, kam ir viens pols.*

vienprātība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienprātīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «Tikai jānospriež, kurā vietā jaunā kūts ceļama.» Par to vienprātības nebija. Vecajā vietā tēvs negribēja, tā viņam šķita pārāk tuvu mājai. Bet kur citur? J Kalniņš 10, 291. ..Dod mums spēku, dod mums drosmi, dod mums vienprātību, Tēvs! Breikšs 1, 102. Ap savu robežu, ap savu pašu zemi Mēs rokās dodamies un vienprātībā cietā. Lazda 1, 101.

vienprātīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienprātīgi.** **1.** *Vienāds (par ieskatiem, uzskatiem); tāds, kurā izpaužas vienādi ieskati, uzskati.* Vienprātīgas domas. Vienprātīgi pieņemta rezolūcija. □ No vairāku lieciniekiu liecībām izriet vienprātīgs atzinums, ka zemgaļu vairākkārtējās sacelšanās notika Livonijas ordeņa brutālās izturēšanās dēļ pret jaunkristītajiem. Kar 90, 10, 140. Bet kur ir palikusi pirmā Tautas frontes kongresa pacilātība, kur palikuši šīs tautas kustības uzsācēji, kāpēc daudzi no tiem, kuri pirmie uzdrošinājās, ir pagājuši malā, kāpēc vairs nav vienprātīgā entuziasma? Lauku Avīze 90, 41, 2.

2. *Tāds, kas ir vienādos ieskatos, uzskatos (ar kādu, kādiem).* Vienprātīgi kongresa dalībnieki. Būt vienprātīgiem svarīgos jautājumos.

vienprātīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vienprātība.*

vienprocentīgs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kas veido vienu procentu (no kā); tāds, kas dod vienu procentu ienākuma.*

2. *Tāds, kas satur vienu procentu (kādas vielas).* V. šķīdums.

vienpus, priev. ar ģen. vai dat. *Norāda, ka (kas) atrodas, notiek vienā pusē, salīdzinot ar ko citu.* □ Bet īsti drošs kā vienpus, tā otrpus sadzīves sliekšņa neviens vairs nejutās. K Zariņš 1, 132. ..mums ar Jākupu jāmeklē [teļš] vienpus lielā meliorācijas grāvja, viņas ar feldšeri ies otrpus, satiksimies lejā pie ezera, ja līdz tam nebūsim atraduši. Svīre 2, 215. Gan vienpus, gan otrpus pilsētas nomalē spīdēja dzeltenīgas spāres un lietus nenobalināti skaidu jumti. Viese 1, 50.

vienpusējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienpusēji.** **1.** *Tāds, ko veido viena (lietojama, izmantojama) puse; tāds, kas atrodas, notiek vienā pusē.* □ Ļoti bieži sastop palēcītes,.. ar garenām lapām un vienpusēju ziedu ķekaru. Galenieks 2, 335. Koka ķīļi [būvkoku savienojumu pastiprināšanai]. Tie var būt vienpusēji un divpusēji notēsti. Vienpusējiem koka ķīļiem slīpi notēsta tikai viena mala, divpusējiem koka ķīļiem — slīpi notēstas abas pretējās malas. Šterns 2, 133. Daudzreiz jaunās [hiacinšu] lapas vienpusēji dzeltē, saritinās. Rupais, Kalniņa 1, 145.

2. *Tāds, kas attiecas uz vienu dalībnieku; tāds, kurā piedalās, kurā iesaistīts viens dalībnieks.* Vienpusēja reakcija. Līguma noteikumu vienpusēja maiņa. □ Vai bieži nenotika, ka skolniece iemīlējās savā skolotājā? Tāpat slimniece savā ārstā. Tās parasti klusās, vienpusējās, neatbildētās mīlestības, kas izgruzda un sadega sirdīs.. Pasaules sp II, 466.

vienpusība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vienpusīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpusīgums (1).* □ Pēdējos Pēterburgas gados viņš [A. Kalniņš] apmetas uz dzīvi konservatorijai attālajā Štiglica skolas rajonā, lai tikai būtu šīs mākslinieku kolonijas tuvumā, un uzskata, ka tā ar savām ierosmēm viņu ir izsargājusi no mūziķa profesijai draudošas vienpusības mākslas parādību izpratnē. Klotiņš 1, 51. «Ar jūtu trulumu un gara nabadzību vai vienpusību nav jālielās,» nopietni saka Nora. J Liepiņš 5, 67.

2. *Vispārināta īpašība → vienpusīgs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpusīgums (2).* □ Protams, tas nepavisam nenozīmē, ka ir vienalga, vai literatūra sastāv tikai no vēsturiskiem darbiem vai darbiem par sava laika dzīvi. Katra vienpusība ir vienpusība un liecina par literatūras daudzveidības, tās lielo iespēju sašaurināšanos. J Kalniņš 1, 130.

3. *Vispārināta īpašība → vienpusīgs (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpusīgums (3).* □ Kustības patiesībā ir vienmuļas, nodarbinātas tiek vienas un tās pašas muskuļu grupas, kamēr pārējās neizjūt nekādu spriedzi. Šāda vienpusība pamazām rada nogurumu, nomāktību, nemaz nerunājot par dažādām arodsaslimšanām. Cīņa 83, 288, 1. Virsslānī sausa zāļu kūdra, tā irst kā grauzdēti putraimi. Nesaturīga vienpusība. To putinās vējš, tajā pērsies rubeņi.. Caune 4, 21. ..viņa [dziedoņa] dziedājumā valda zināma krāsu vienpusība. Viscaur pārāk uzsvērts traģiski sāpīgais, skumji rezignētais noskaņojums. Lit M 56, 28, 4.

vienpusīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienpusīgi.** **1.** *Vienpusējs (1).* Vienpusīga translācija. V. ķīlis. □ Laimes palēcīte zied jūnijā — jūlijā. Ziedi sakopoti daudzziedainā, vienpusīgā cieša ķekarā. Birkmane 1, 27. Meža ziemeļu stūrī ielien melna avota upīte un izplūst starp koku saknēm. Resns bērzs paliecies tai pretī un zemu nokāris vienpusīgos zarus. Caune 3, 80. Vienkrāsaina auduma kleita jaunietei veidota vienpusīgās ielocēs, kas apakšdaļā nav nošūtas. Zv 75, 17, 32.

2. *Tāds (cilvēks), kura darbība aptver tikai kādu vienu šauru nozari; tāds, kam trūkst domāšanas, uzskatu, interešu plašuma un dziļuma, kam ir šaurs garīgais apvārsnis; arī aprobežots (2).* □ «Tu [Pūpoliņ], dzejodams tikai par fabrikām un mašīnu skrituļu dzensiksnām, esi tikpat vienpusīgs kā mūsu Šotnieks, kas zīmē tikai dūmeņus, telegrāfa stieples un joņojošus vilcienus kā šim laikmetam piemītošu raksturīgo trauksmi.» Sēlis 5, 323. Bet viņi tai likās fanātiķi, neizveidoti vienpusīgi cilvēki. Visiem viņiem kaut kā trūka.. Kurcijs 3, 136.

3. *Tāds, kam trūkst plašuma un dziļuma (piemēram, par uzskatu, attieksmi, rīcību); tāds, kurā nav ievērota parādību būtība, kopsakarība.* □ Celtniecības industrija ir iegājusi

it kā ļoti šaurās, vienpusīgās sliedēs. Galvenais ir kvantitāte un bieži vien uz kvalitātes rēķina. Zv 73, 14, 2. Ilona: Par ko jūs gribat ar mani runāt? Par budismu? — Dzintris: Par budismu šoreiz ne. Starp citu, tas man sāk jau apnikt. Pārāk vienpusīgs. Ir jāiepazīstas arī ar citām austrumu filozofijas sistēmām. Un šai sakarā es visā drīzumā sākšu mācīties ķīniešu valodu. Gulbis 5, 203.

4. *Tāds, kurā ir maz kontrastu, dažādības.* □ Visu ceļu Teucis ēdis kartupeļu putru ar putraimiem, ko vārījuši skārda konfekšu bundžā. No vienpusīgā ēdiena jau sākusi uzpampt miesa. Dripe 12, 22. // *Tāds, kurā ir nepietiekami dažādoti izteiksmes līdzekļi, tēlošanas paņēmieni.* □ Vispār loma grūta, jo stipri vienpusīga, dota vienā atklāsmes virzienā, ne no tām, Sebrim patīkamajām, «kur iekšā viss kas». Dzene 1, 53. Adresāta vienpusīgums padara vienpusīgu arī komponista mūzikas valodu un tēlainību. Ikviena mūzikas darbinieka pienākums ir kalpot visai tautai, nevis kādam atsevišķam klausītāju slānim. Lit M 67, 7, 9.

5. *Vienpusējs (2).* □ Testaments ir vienpusīgs novēlējuma akts, atkarīgs vienīgi no .. testatora gribas. Hor 77, 4, 23.

vienpusīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vienpusīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpusība (1).*

2. *Vispārināta īpašība → vienpusīgs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpusība (2).* Domāšanas v. Uzskatu v.

3. *Vispārināta īpašība → vienpusīgs (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienpusība (3).* Kustību v. Barības v. Mākslinieciskо paņēmienu v.

vienreiz, apst. **1.** *Vienu reizi.* V. viens ir viens. V. mēnesī. Ne vienreiz vien — *daudzreiz.* □ Mārtiņš strauji iziet, aizcirzdams ārdurvis. Inese labu brīdi nekustīgi raugās tukšumā, līdz pie durvīm kāds pieklauvē. Vienreiz, otrreiz. Gulbis 5, 244. Aivars: Nāciet palīgā ienest puķītes un mantas! Jābrauc vēl vienreiz, viss nesagāja! Priede 4, 67. Mare: Labāk divreiz kauns nekā vienreiz nelaime. Zīverts 2, 356. Apmulsušais vīrs klīda pilsētas ielās, līdz atcerējās sievas draudzenes adresi — ne vienreiz vien bijis tur viesis. Lāms 7, 69.

2. *Kādā (noteiktā) reizē.* □ Aleksandra: Mēs visi jūs mīlam. — Olivers: Atkal mēs! .. Vai jūs nevarētu vienreiz ar mani runāt arī vienskaitlī un pirmajā personā? A Eglītis 1, 342. Es zināju, ka vienreiz jāsatiekas ar nāvi — aci pret aci. Losberga 3, 42.

vienreizējība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vienreizējs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Pabalsta v. Samaksas v. Caurlaides v.

2. *Vienreizība; vienreizīgums.* □ Pavlova mācība par divām signālsistēmām parādīja cilvēka vienreizējību — bez pirmās signālsistēmas .. cilvēkam .. raksturīga vēl otra signālsistēma — runa un raksts, dzirdamo, runājamo un rakstīto vārdu signālu kopums. Stradiņš 3, 148.

vienreizējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienreizēji.** **1.** *Tāds, ko izdara vai kas notiek vienu reizi, vienā reizē; tāds, kas attiecināts uz vienu reizi, arī tāds, kas noderīgs vienai reizei.* V. atgādinājums. V. pabalsts. Vienreizēja samaksa. Vienreizēja caurlaide. □ Indulis: Man ir tiesības uz manām vienreizējām cilvēciskām prasībām! — Longins: Tavas prasības nebūt nav vienreizējas. Vai esi saskaitījis, cik reizes tu man esi prasījis naudu? A Eglītis 1, 417. Tiks lietotas tikai vienreizējās lietošanas šļirces, un visu donoru asinis pārbaudīs. Diena 93, 77, 1. Vienreizēji šai pasaulē laists, tikai mīlošs un radošs cilvēks ir skaists. Brutāne 11, 141.

2. *Vienreizīgs.* V. mākslas darbs. □ Kontrasts starp viļņiem, kas uzbruka smilšu sēkļiem, un kluso, pamesto liedagu bija vienreizējs. Pasaules sp I, 48. Sandra: Kā stāstīji par savu vienreizējo mīlestību! Uz ceļiem lūdzies. Gulbis 5, 198. Rumba: Tā mums ir bezgalīgi laimīga un reta izdevība klausīties tik izcilu mākslinieci. Vienreizējs mākslas baudījums. A Eglītis 1, 512.

vienreizība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienreizīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienreizīgums.* Mākslas darba v. □ Kurš ieraudzīs kadiķu sauli — liks pirmo soli uz vienreizību. Tā nebūs vairs laušanās akmenī — tā būs laušanās mirdzēšanā. Losberga 3, 8. Bet cilvēki pulcējās lielākos vai mazākos bariņos un runāja, runāja, runāja ... Laikam citādi nebija iespējams, tā viņi bija iekārtoti, katrs vēlējās izteikt savu vienreizību, stāstot to pašu simtreiz un sen dzirdēto. Dripe 10, 37. Katrs uguns kūrums Maidavam nav apnicīga atkārtošanās, bet radoša vienreizība. Caune 5, 182. Indulis: Es nerunāju par sīkajām ikdienas prasībām, bet par indivīda tiesībām uz savu vienreizību! A Eglītis 1, 417.

vienreizīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienreizīgi.** *Tāds, kam piemīt izcilas, sevišķas, parasti pozitīvas, īpašības; tāds, kam nav līdzīgu.* V. mākslas darbs. V. talants. Vienreizīgas darba spējas. □ Man kļūst tik silti, silti Un reizēm skumji kļūst: Ai, tilti, gadu tilti, Cik vienreizīgi jūs! A Skalbe 4, 100. .. Guntas lielais pluss bija viņas vienreizīgā pacietība un labsirdība. Sk Ģ 84, 7, 30. Latviešu valodā ir ieprogrammēts, iebūvēts viss latviskums. Tā ir vienreizīga, neatkārtojama vienība un mijiedarbe starp kādu filozofiju, pasaules uzskatu un starp valodu, kurā tas izteikts. Kar 90, 2, 138. Lieli mākslinieki rada mākslā savu vienreizīgo stilu, lieli cilvēki to dara dzīvē, un tas daudz grūtāk. Mauriņa 1, 135.

vienreizīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vienreizīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; vienreizība.* □ M. Zaura skulptūrām vienreizīgumu piešķir tēlniecības materiāls — bērza, egles un citu koku dīvainie celmi, .. zaru un stumbru saaugumi un puni. Tēl M 88, 44. Žēl, ka skolas tik maz vēl skaistuma iznes ārpus sava pagalma robežām. Daudz no apkārtnes vienreizīguma varētu saglabāt un pasargāt tieši skolas. Ziedonis 6, 217.

vienreizviens, -a, v.; parasti vsk. *Reizināšanas tabula.* Zināt kā vienreizvienu — *ļoti labi zi-*

nāt. Skaidrs kā vienreizviens — *ļoti skaidrs.* □ Simsons: . . kopš esmu veļas pārzinis trakomājā, ar tādām lietām [matemātiku] vairs neesmu nodarbojies, man pietiek ar vienreizvienu. Bet kaut ko arī es saprotu. Zīverts 2, 223. sal. . . iegaumēt šos [reliģijas vēstures] visai vienkāršos faktus varēja viegli. Nesapratu, kāpēc pārzinis tos atkal un atkal pētīja. Manuprāt, tiem vajadzēja būt viņam galvā kā vienreizvienam, kā «Mūsu tēvs debesīs». Kalndruva 12, 40.

vienrindas, ģen., nelok. *Ar vienu rindu; tāds, kas veido vienu rindu.* Svārki ar v. pogām. Nostāties v. līnijā. V. plosts. Vienrindas harmonikas — *harmonikas ar vienu taustiņu rindu.* Vienrindas žakete — *žakete ar vienu pogu rindu.* □ Žaketēm var būt vienrindas, kā arī divrindu pogājums ar iegrieztām taisnām kabatām. Lauku -Dzīve 68, 1, 36.

vienrīt, apst. *Vienu rītu, kādu rītu; vienurīt.* □ Vienrīt Ūpis redz — nāk milzis, . . tas, kurš dzīvo gandrīz uz padebeša malas, nāk zelta spārnu darinātājs un vēl daudzi, daudzi citi. Kaldupe 17, 64. . . vienrīt uz autobusu pieturas soliņa sagadījos kopā ar viņu. Ezera 15, 17. «Noksa kundze . . bija kaut kur izrāvusi manu tālruņa numuru un vienrīt zvana.» A Eglītis 6, 267.

vienrocīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas virzāms, ceļams, darbināms ar vienu roku; vienrokas; vienroču.* Vienrocīga izkapts.

vienrocis, -ča, v.; **vienroce,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Cilvēks, kam ir viena roka.* □ Pa priekšu [gājienam] ejošais vienrocis ritmiski piesita bozi pie zemes . . Kaijaks 7, 93.

2. *Neliels zāģis ar vienu rokturi; rokzāģis.* □ . . vienrocis ļoti noderīgs meža sardzei, iestigojot un ar mietiņiem apspraužot cirsmas. Indāns 1, 51.

vienroču, ģen., nelok. *Tāds, kas virzāms, ceļams, darbināms ar vienu roku; vienrokas.* □ Pirmdienas rītā vīri ar vienroču izkaptīm . . un maziem grābeklīšiem . . devās uz rudzu lauku. Virza 1, 105.

vienrokas, ģen., nelok. *Tāds, kas virzāms, ceļams, darbināms ar vienu roku; vienroču.* V. izkapts.

vienruna, -as, s.; parasti vsk.; reti. *Monologs.* □ Kurmis tikmēr turpināja vienrunu: «Baltas, sārtas un brūnas saknes. Mitras, spīdīgas alas sienas. Sākumā bija zeme. Pēc tam nāca ala.» Pasaules sp II, 227.

viens, -a, v.; **viena,** -as, s.; pamata skait. **1.** nelok. *Skaitlis, cipars 1.* Pieci un v. ir seši. □ Raudzīsim, kā to lai darām, Ka visus desmit saskaitīt varam. Viens, divi, trīs — Tie citi būs drīz. Rainis IVb, 25. «Šīs lielās kāpnes [lai nesam]? Vai tad mēs varam!» Rita čīkst. — «Saspļauj delnās! Redzi, kā? Nu — viens, divi — reizē!» Indrāne 4, 11. ◇ Viens divi, arī viens un divi — *ļoti ātri.* □ «Es iešu pasaukšu māti,» zēns iedomājas un viens divi ir ārā. Zigmonte 2, 187. «Nu, tas viss viens un divi nokusīs. Šitāds sniegs neturas.» Ezera 5, 99. Dimdāns atkal tvēra izkapti. Tāds nieks vien atlicis, viens un divi — visa pļava jau gar zemi. Lauku Avīze 90, 34, 16. // lokāms; sar. *Skaitlis 1.* Pie viena pieskaitīt četrus. No diviem atņemt vienu. // lokāms. *Sekmju vērtējums, atzīme «ļoti neapmierinoši» (parasti skolā); vieninieks.*

2. *Daudzums, skaits 1.* V. kilograms. V. litrs. V. metrs. Viena tonna. Pirms viena gada. Nosvērt vienu kilogramu sviesta. Viena lieta — *atsevišķa parādība, apstāklis.* Viena lieta — otra (arī cita) lieta — *lieto, lai norādītu uz parādību savstarpējo saistījumu.* Viena desmitā sar. — *viena desmitdaļa.* Vienā elpas vilcienā (arī vienā elpā) — *ļoti īsā brīdī; momentā.* Vienā malkā — *vienā paņēmienā (izdzert).* Vienā ņēmienā reti — *vienā paņēmienā.* Uz vienu reizi — *vienreiz.* Mesties no vienas galējības otrā — *pāriet no kāda viedokļa uz citu, pilnīgi pretēju viedokli.* Vienu (arī savu) tiesu — *daļēji, pa daļai.* Ar vienu (arī ar) vārdu sakot — *lieto, lai norādītu uz izteikuma precizējumu, konkretizējumu, arī uz iepriekš teiktā kopsavilkumu.* Pa vienam — *norāda uz kā skaitu, secību.* □ Lūk, lido viena bezdelīga, kā bulta aizšaujas augstienē. Sudrabkalns II, 387. Āpšu kalniņš bija laba melleņu vieta, un tāpēc tur katru gadu aizstaigājām vienu vai divas dienas. J Kalniņš 10, 325. Rūtiņas — mazas, vecas, nolaistas mājas. Viena zirga zeme un pāris govju. Pasaules sp II, 180. Es . . izlikos miegā ļimstam uz vieniem sāniem, bet tai pašā brīdī abām rokām saķēru meiteni aiz vidukļa. Janovskis 1, 73. Tikai viena lieta nu bija skaidra — naudas paka atradās viņam rokā. Fimbers 1, 185. Paredzēt atlaišanu bija viena lieta, tikt tiešām atlaistam, pavisam cita. A Eglītis 6, 245. Brīdi sēdējis, izņēma no skapīša alus pudeli, pielēja pilnu krūzi un iztukšoja to vienā malkā. Talcis 7, 139. Viņš vienā ņēmienā iztukšoja glāzi. ME II, 901. Tad uz vienu reizi velns šo izrauj no pagraba laukā . . Zunde 1, 30. Sešpadsmit gadu vecumā nevajag daudz, lai mestos no vienas galējības otrā. Bels 1, 118. Viņš klusē un nesūdzas — vienu tiesu tāpēc, ka sūdzējies nav nekad . . Zigmonte 6, 193. . . klusi ieskanas mūsu leitnanta balss: «Pa vienam skriešus uz priekšu!» Grīns 1, 173. ◇ Simt (arī simts) un viens — *ļoti daudzi.* ◇ Viena sirds (arī miesa) un viena dvēsele — *saka, ja ir ļoti laba saskaņa starp tuviem cilvēkiem.* □ Tagad Antonija ir laimīga, ka Biruta atgriezusies, viņas atkal būs viena sirds un viena dvēsele . . Zigmonte 4, 183. ◇ Uz vienas rokas pirkstiem (sa)skaitīt — *saka par to, kas ir nelielā skaitā.* □ Divdesmit gadu noturēties . . aktīvās lasītāju intereses pašā centrā — to latviešu dzejā spējuši tikai pāris cilvēku, katrā ziņā uz vienas rokas pirkstiem saskaitāmi. Caklais 10, 64. ◇ No viena gala līdz otram — *no sākuma līdz beigām; pilnīgi; viscaur.* □ «Man jāiet,» Ieva beidz sarunu, «man šausmīgi maz laika . . .» — «Un man bezgala daudz . . , un man nav tāda darba, ar kuru piepildīt visas dienas no viena gala līdz otram . . . Un man nekad nav jāsteidzas.» Zigmonte 2, 175. Es gāju uz labu laimi. Kur gan te varēja nomaldīties? Salas garums nepārsniedz piecus kilometrus, pla-

tums — trīs, stundas laikā tā lēniem soļiem bija pārstaigājama no viena gala līdz otram. Skujiņš 5, 48. ◇ Klausīties (ar) vienu ausi — *klausīties pavirši, darot vai domājot ko citu.* □ Es daru savu darbu un ar vienu ausi klausos. Skujiņš 3, 34. Kaupurs nosēdās nomaļus°, klausījās vienu ausi un dzēra ar skubu. Zeiboltu J IV, 292. ◇ Pa vienu ausi iekšā, pa otru laukā (arī ārā) — *saka, ja kāds ātri aizmirst, neievēro to, kas ir stāstīts vai aizrādīts.* □ Pa vienu ausi zēnam labās pamācības ieskrēja iekšā, pa otru — tūdaļ laukā. Lit M 58, 2, 2. ◇ Likt (visu) uz vienas kārts — *pakļaut (ko) lielam riskam cerībā iegūt kādu labumu.* ◇ Par viena mata tiesu — *mazliet, nedaudz.* ◇ Stāvēt (arī būt) ar vienu kāju kapā, retāk viena kāja kapā sar. — *saka, ja paredzama drīza nāve.* ◇ Dzīvot vienai dienai — *dzīvot, darboties bez mērķa, vieglprātīgi, nedomājot par nākotni.* ◇ Vienas dienas saimnieks — *slikts, bezatbildīgs saimniekotājs.* □ «Vecā spaile saputējusi, jaunu tikpat kā negādājam. Ostas nav. Kuģa nav. Vienas dienas saimnieki vien esam.» Avotiņa, Slisers 1, 178. ◇ Palikt vienā kreklā — *zaudēt visu iedzīvi, īpašumu.* ◇ Viens redzējiens (arī redzējums) — *saka, ja ko paveic ļoti ātri; saka, ja kas noris ļoti ātri.* □ Puisieši izkrāva [sienu] ātri, viens redzējiens, un aizbrauca pēc jauna vezuma .. Ezera 17, 139. .. saimniekot viņš mācēja .. Uguni iekūra, ka viens redzējiens .. Belševica 1, 59. .. kājās stāvēdams, [zēns] brauc atpakaļ .. Panākt Lagzdu — viens redzējums. Laiž abi, ka rati plerkšķ .. Sudrabu E 3, 373. ◇ Ar vienu spalvas vilcienu — *saka, ja kas ātri tiek izlemts, arī veikts, parakstot (ko), uzrakstot (piemēram, dokumentu) u. tml.* ◇ Viens rāviens, arī viena vīle sar. — *saka par ko acumirklī, tūlīt (parasti bez lielas piepūles) paveicamu.* □ «Ja viņš negrib, es varu aiziet [pēc maizes],» iesaucas Sirmais. «Tas man viens rāviens.» Jansons 5, 80. ◇ Ar vienu (arī vienu vienīgu) rāvienu (arī vilcienu), arī vienā rāvienā (arī vilcienā) sar. — *acumirklī, tūlīt; arī bez lielas piepūles.* □ Pusskriešus Robis devās pie Artūra un ar vienu rāvienu piecēla viņu kājās. Dripe 2, 146. Iņķis (tur abās rokās daudz naudas): Kas par laimi — skatieties° — ar vienu vienīgu rāvienu, ar vienu vienīgu! Blaumanis 6, 336. ◇ Viens pūtiens sar. — *viens mirklis.* □ «Nu, vai slikta dzīve laukos?» uz sarunu vedināja Valdis. «.. Teātru nav? Ko tas nozīmē tehnikas laikmetā? Viens pūtiens — un esi Rīgā.» Jansons 3, 191. ◇ Vienā mutes iepletumā, arī ar vienu mutes iepletumu novec. — *vienā paņēmienā, bez pārtraukuma (runāt, dziedāt).* ◇ Trūkst vienas skrūves vienk. — *saka par cilvēku, kas rīkojas, izturas dīvaini, nesaprātīgi.* □ «Nu gan es domāju, ka tam trūkst vienas skrūves.» Brigadere 3, 402.

3. *Pulksteņa laika moments: viena stunda pēc pusnakts.* Pulkstenis ir v. Aizmigt vienos. □ Gulēt saimniece parasti dodas ļoti vēlu — ap vieniem naktī. Viņas diena aizrit veikalos, dažādās servisa iestādēs un radu apciemojumos. Lauku Avīze 90, 35, 7. // parasti savienojumā ar «dienā». *Pulksteņa laika moments: viena stunda pēc divpadsmitiem; trīspadsmit.* Lekcija sākas vienos dienā. Ierasties ap vieniem. Nodarbība ilgst līdz vieniem. Pulkstenis iet (arī nāk) uz vieniem (diviem utt.) — *pulksteņa laiks tuvojas vieniem (diviem utt.).* □ Kad pulkstenis tuvojās vienam, ienāca Vinnija. Janovskis 1, 30.

4. dsk. vieni, lietv. nozīmē. *Matemātikā — veselu skaitļu pierakstā vienzīmes skaitlis, kas atrodas pirmajā vietā labajā pusē un ir jaunākajā šķirā.* Saskaitīt vienus ar vieniem, desmitus ar desmitiem.

5. lietv. nozīmē. *Kāda viena persona, kāds viens apstāklis, fakts, kāda viena parādība, darbība u. tml.* Visi kā v. Katrreiz vieniem jābūt pirmajiem. Runāt vienu, bet darīt citu. □ Laura: Kaut arī man nav daudz saprašanas, taču vienu es zinu skaidri un droši, ka par savu dzīvi man jāatbild pašai un nevienam citam gar to nav daļas. Zīverts 2, 47. «Mani interesē viens: vai tik mēs vēl laikus paspēsim uz vilcienu?» svešinieks kā brīnīdamies izstiepa savu kreiso, pulksteņoto. Skujiņš 5, 83. sal. Esam abi tikpat kā viens. Tu un es tanī pašā otrajā klasē. Klīdzējs 1, 26. ◇ Viens no diviem — *saka, norādot, ka ir tikai viena no divām iespējamībām.* □ Edvarts: Beidzamo reizi, Noliņ: vai nu ej un zāģē tos ošus, vai atstāj manu dienestu. Viens no diviem! Blaumanis 6, 396. «Redzi, Ignat, .. Līčupi tomēr vajadzēs aizsprostot ..» — «Es neļaušu!» Ignats .. iekliedzās. «Vai nu mani, vai Līčupi [iznīcina] — viens no diviem ..» Grīva II, 133. ◇ Viens kas tiesa — *saka, uzsverot (kā) patiesumu.* □ Ragi nesāp, viens kas tiesa. Jo tie kauls un nevis miesa .. Pērsietis 1, 25.

6. *Norāda uz raksturojamo parādību pilnīgu identitāti.* Viens un tas pats — *lieto, lai pastiprinātu nojēgumu par raksturojamo parādību pilnīgu identitāti.* Vienā laikā — *vienā un tajā pašā laika momentā, laika sprīdī.* Vienā ritmā — *saskaņoti, vienlaicīgi.* Būt vienos gados — *būt vienādā vecumā.* □ Bieži vien, īpaši stāstošo vēstījumu posmos, rečitatīvs risinās uz vienas skaņas. Vēriņa 1, 6. Bērnībā esam vistuvāk Dievam — Ar putniem, pumpuriem valodā vienā. Līce 1, 45. .. vīrieši gan visos laikos vienādi: vispirms ar saviem kariem un pēc tam ar grāmatām, kas par šiem kariem sarakstītas. Mūždien viens un tas pats! Pasaules sp II, 263. Savādi — agrāk viņa nekad nebija pamanījusi, cik šeit mājās ir garlaicīgi. Vectēvs ar savām atmiņām, māte ar ikdienas rūpēm, tēvam darbs ... Katru dienu viens un tas pats. Jansons 3, 11. Man vajag kopā un vienā laikā: šīs jūras, laivas un tevis vēl. Auziņš 3, 82. Vislabākais zāļu maisījuma izsēšanas laiks ir agrs pavasaris — vienā laikā ar vasarāju labības sēju. Tērauds 1, 198. Jorens būs pie Ievas vienmēr, viņas sirds būs ar Jorenu, lai arī tām nekad nav lemts pukstēt vienā ritmā. Zigmonte 2, 260. No Aizpuriem atnāk viņu jaunākā meita Amēlija, kura ir vienos gados ar manu māsu. Andersone 1, 23. ◇ Būt no viena

kaula, retāk būt no viena kaula un miesas — *būt ar vienādiem raksturiem, vienādiem uzskatiem, būt vienādā sabiedriskajā stāvoklī.* □ «Kas tad notiks, ja ļaudis no viena kaula un miesas viens otram vairs neticēs?» gausi jautāja Dāvīds. Bendrupe 2, 108. ◇ Vienās sienās — *vienā un tai pašā telpā, celtnē.* □ Latvijā ir draudzes, kas savus dievkalpojumus notur vienās sienās pēc kārtas — katoļi, luterieši, pareizticīgie. Lit M 88, 21, 2. ◇ Zem viena jumta — *vienā un tajā pašā ēkā, vienās un tajās pašās mājās.* □ «Mēs strādājam zem viena jumta, bet es Helgu pat lāgā nebiju pamanījis.» Saulītis 12, 172.

7. lietv. nozīmē. *Bez citiem, bez citu līdzdalības.* Viens pats — *pastiprina individuālas darbības vai stāvokļa nozīmi.* □ Bet es biju viens, un man bija jāiztiek pašam ar sevi. Vienpatnība rosināja iztēli. Gūtmanis 4, 65. Alberts: Domāt, ka tu esi viens palicis pasaulē, ka tev nav neviena tuvinieka, tas nav pareizi. Cilvēks dažreiz nemaz nezina, kas ir viņa tuvinieks. Domā, ka svešs, bet . . . Gulbis 5, 149. Tā zaķi dzīvoja labu dienu, kamēr bija vieni. Bet pēc kāda laika mežā sāka parādīties arī citi zvēri . . Birznieks-Upītis IV, 218. Tam vajadzēja būt īsti jauki — tādai klīšanai vieniem pašiem nakts tumsā pa laukiem un pļavām. J Kalniņš 10, 334. ◇ Viens kā koks (arī pirksts) — *saka par vientuļu cilvēku.* □ Tas pirmais [vīrs] dzīvo viens kā koks, Bet žirgta sieva Klāvam. Čaklais 1, 73. «Man jau nav ko meklēt [piederīgos]. Viens kā pirksts. Patversmē izaugu,» viņš atbildēja, kā likās, bez īpašām skumjām. Ezera 11, 61. ◇ Nelaime nenāk viena — *saka, ja nelaimes seko cita citai.* □ Mēdz sacīt, ka nelaime nekad nenākot viena. Varbūt nedienas cilvēkam uzbrūk cita pēc citas tādēļ, lai viņš tās ilgāk paturētu prātā. Avotiņa, Slisers 1, 273.

8. nenot. vietn. nozīmē. *Norāda, ka kas (dzīva būtne, priekšmets, parādība, norise) ir nenoteikts, nezināms, arī vēl neminēts; kāds (4).* Priekšnamā v. jūs gaida. // savienojumā ar lietv. akuz. vai lok. *Norāda uz nenoteiktu laika momentu.* Vienā jaukā dienā. Vienu laiku sar. — *kādu laiku.* □ Vienā šādā nereizē, kad mēs atkal pagalmā skolotājam demonstrējām, cik slikti soļojam, ieradās kaimiņu skolas pārzinis Liepkalns. J Kalniņš 10, 362. Vienu brīdi pazibēja apgaismoti skatlogi un krāsains neons . . Skujiņš 12, 146. . . stāvēju pie spoguļa un pētīju savu augumu. Vienu laiku es to gandrīz ienīdu . . Zālīte 5, 284.

9. nenot. vietn. nozīmē. *Savienojumā «viens otrs»: dažs, kāds.* □ Pēcpusdienā sākas man [kioskniekam] īstā darbdiena. Tad man kioska lodziņā sniedzas viena otra zīmīga roka. Kurcijs 4, 258. . . kareivji pūš nosalušās plaukstās un viens otrs sāk dejot vecveco sala deju, sizdams kopā ar sniegu aplipušos zābakpapēžus. Grīns 1, 379. Lai kā es sargāju, viens otrs no manas saimes šad tad pārzagās robežai pāri. Vismanīgākais bija Maksis, brūnais bullēns, un viņam, protams, līdzi Gauja, tikpat brūna telīte . . J Kalniņš 10, 323. // *Savienojumos «viens otru», «viens pēc otra», «viens pār otru», «viens par otru», «viens pie otra» u. tml.: lieto, lai norādītu uz (kā) secību, savstarpēju sakaru.* Cienīt vienam otru. Labi izturēties vienam pret otru. □ Šeples kundze: Kādas man tiesības jums uzspiest vienam otra sabiedrību, ko jūs tik ļoti neieredzat? Zīverts 2, 154. Straumēnu māju ļaudis arvienu zināja, kāds būs nākošais gadalaiks, jo gadalaiki dzimst viens no otra, piešķirdami pēcnākamiem daudzas savas īpašības. Virza 1, 43.

10. *Savienojumā ar «no»: kāds no (līdzīgu personu, priekšmetu, parādību u. tml.) skaita, kopas, grupas.* V. no izcilākajiem komponistiem. Viena no pazīmēm. □ «Vai saimnieks mājās?» jautāja viens no viņiem mātei . . J Kalniņš 10, 298. Aspazija ir tikai viena no daudzajiem, kas 80. gadu beigās, 90. gadu sākumā izjūt laikmeta nomācošo slogu, un viena no nedaudzajiem, kas savas izjūtas pārvērš mākslas tēlos. Viese 3, 32. Kalšana ir viens no vecākajiem metāla apstrādes veidiem. Zin T 80, 1, 30.

11. part. nozīmē. *Lieto, lai norādītu uz kā pastiprinājumu, arī nepārtrauktību.* Dzīvot vienos priekos. Līst vienā līšanā. Vienā gabalā sar. — *nepārtraukti.* No vienas vietas — *viscaur, nepārtrauktā virknē, ļoti daudz.* Dzīvot vienās bailēs — *pastāvīgi izjust bailes.* Stāvēt vienās liesmās novec. — *strauji, spēcīgi degt (parasti ugunsgrēkā).* □ Viņš atvēra līdz galam vaļā abas loga puses. Istabā iesprūda, pret rūtīm balstījies, kupls jasmīna zars. Viss vienos ziedos. Pasaules sp II, 212. Vecā krustmāte . . nesa man savu atradumu. «Te ir vecas zeķes, velc kājās! Es biju nolēmusi tās vairs nelāpīt, tās ir vienos caurumos, bet tomēr ar tām ir labāk nekā visu vakaru dzīvot bez nekā.» J Kalniņš 10, 348. Tiesa, es runāju gandrīz vienā runāšanā, savu ceļa biedri visādi uzmudinādams . . Jaunsudrabiņš 8, 174. Un smaida viņš [svešinieks] tik daudz, gandrīz vienā gabalā. Zigmonte 9, 119. ◇ Vienā mierā sar. — *ļoti mierīgi, bez raizēm, rūpēm, uztraukumiem.* □ Mēs ēdām vienā mierā . . Zigmonte 17, 119. ◇ Kā pa vienu miglu — *neskaidri, nenoteikti, nekonkrēti.* ◇ Slīkt (arī mirkt) vienās asarās — *daudz, arī bieži raudāt.* ◇ Vienā laidā — *nepārtrauktā secībā; visu laiku nepārtraukti; arī nepārtrauktā izkārtojumā, virknējumā; arī vienkopus, vienā kopumā.* □ «Nu parādi, Jānīt! Parādi [vēstuli]!» lūdzas Renāte, un Imantiņš atkārto vienā laidā: «Man arī! Man arī! Arī! . .» Rinkule 1, 59. Tīrumi un pļavas — viss vienā laidā zaļoja līdz pašam ezeram . . Austriņš 1, 56. ◇ Vienā laidienā — *vienā laidā.* □ Lakatiņi un krekli gāja pa gaisu, [spekulantes] mute vārījās vienā laidienā — viņa visa bija viena vāvuļojoša, haotiska uzbāzība . . Dzene 4, 82.

12. part. nozīmē; sar. *Lieto, lai pastiprinātu vārda nozīmi.* V. kārtīgs cilvēks. Ak tu v. palaidni! □ «Tā mūsu Beņa ir gan viena! Ko tik viņa sadomā, to izdara, lai vai kas . .» Klīdzējs 1, 344.

○ Viens vesels — *noteikta (cieši savstar-*

pēji saistītu sastāvdaļu, elementu) sistēma, kopa, grupa. Vienā reizē — a. *Vienreiz (2).* □ Tā sākas atkal viena darba diena, arvien biežāk veras durvis, un vienā reizē ienāk Vīranauda. Zigmonte 2, 275. b. *Reizē.* Viss viens — *saka, ja (kam) nav izšķirošas nozīmes.* □ «Balakireva «Islameja»,» burtoja Grizelda programmā, «kas tas ir — sieviete vai reliģija?» — «Viss viens. Abas neapmierina un beigās piekrāpj,» čukstēja Epalts. A Eglītis 5, 79. Viss vienā čupā sar. — *viss kopā, juku jukām.* ◇ Viena alga — *vienalga.* □ Kas īsti par slimību, cik ilgi viņš tā gulējis,.. par to viņš nedomāja. Viņam bija viss viena alga. Upīts II, 454. «Ko tad tu nāci uz šejieni?» — «Man viena alga, kurp es eju.» Janovskis 1, 40. ◇ Viens pīpis — *vienalga.* □ «Man viens pīpis. Nebūs šajā muižā darbs, būs citā!» atteic Rauda.. Sēlis I, 176. «Viņa patikšana vai nepatikšana — tas taču viens pīpis.» Kalndruva 7, 110. ..vai viņi tur svin deviņdesmito vai septiņdesmit piekto dzimšanas dienu, tas galu galā viens pīpis. M Zariņš 2, 103. ◇ Viens daudzums novec. — *vienalga.* □ Vai nebija viens daudzums, vai rītu, vai svētdien. ME I, 444. ◇ Viena lējuma — a. *Nesaraujami saistīts; viengabalains, monolīts.* □ Es esmu viena lējuma Ar savu zemi dārgo.. Stērste 1, 48. b. *Ar ļoti līdzīgām īpašībām.* □ ..viņi ir viena lējuma aktieri ar izkoptu uzveduma formas izjūtu. Lit M 75, 16, 5. ◇ Būt no viena koka — *būt ļoti līdzīgiem.* □ «..šoreiz jūs abi esat no viena koka — Cers žūpo tāpat kā tu un laiž mantu postā tāpat kā tu.» Birze 1, 61. ◇ Mērīt (retāk mērot) ar vienu olekti — *vērtēt (ko) vienādi.* □ «..mīļais kaimiņ, kādēļ mērīt ar vienu olekti?» Skujiņš 8, 61. ◇ Svērt vienos svaros — *vērtēt (ko) vienādi.* □ Izputējuša saimnieka, kam pie otra par kalpu jāiet, nedrīkstam vienos svaros svērt ar jaundzimušu kalpu.. Apsīšu J 2, 98. ◇ Mest pār vienu kārti — *pakļaut (vairākus vai visus) vienam un tam pašam (parasti negatīvam) vērtējumam.* ◇ Abi (arī visi) vienā maisā bāžami — *abi (visi) vienādi nederīgi, slikti.* ◇ Bāzt visus (arī visu) vienā maisā — *domāt, spriest par visiem (visu) vienādi.* □ «Pag, pag, mīļais draugs, jūs bāžat visu vienā maisā, tā nevar,» es mēģināju iebilst.. Skujiņš 5, 57. ◇ Ar vienu slotu perami sar. — *saka par cilvēkiem, kuru, parasti nevēlamais, domāšanas veids un rīcība ir vienāda.* ◇ Uz vienu roku — *kopīgi, vienprātīgi, saskaņoti.* □ Uz vienu roku ar viņiem [bendēm] jūs esat! Bende jūs esat! [Saka cietumnieks mācītājam.] Upīts 18, 307. «Abi uz vienu roku mēs varētu lielas lietas griezt.» Rozītis III, 164. ◇ Mesties uz vienu roku — *apvienoties, lai, piemēram, ko kopīgi veiktu.* □ Tas [vīna raugs] kopā ar sulu Metas uz vienu roku, Sakurdams karstumu īstu kā vasaras bulu.. A Skalbe 4, 104. ◇ Pūst vienā stabulē — *rīkoties kopīgi, vienoti, būt kopīgai nostājai.* □ Vienā stabulē pūš. LSP(N) 161. ◇ Pūst vienā un tajā pašā stabulē — *runāt, atkārtot vienu un to pašu.* ◇ (Kā) vienā mutē — *saka, ja vairāki vai daudzi saka vienu un to pašu.* □ Pati Riedniete, Elza.. un pats Ceplītis — visi kā vienā mutē saka, lai nu tik ēdot. Austriņš 1, 97. Mēs visi vienā mutē apsolāmies darīt, cik spēsim, un pulkvedis māj ar roku, lai dodamies ceļā. Birznieks-Upītis 6, 274. ◇ Numur viens, arī numurs viens sar. — *saka par ko izcilu, svarīgu.* □ Rumba: Vestbīčas kolonijā es esmu vienmēr bijis pirmais! Numur viens! A Eglītis 1, 526. «Tā ir glezna numurs viens!» Amandus nolieca kreisās rokas īkšķi. Saulītis 12, 211. ◇ Nu saki viens cilvēks! sar. — *izsaucas izbrīnā, pārsteigumā.* □ Ieraudzījusi sastingušo [paģībušo] Frīdu, Made sāka rāties: «Viņa tak laikam savu galu meklē!.. Nu saki viens cilvēks, tas taču nemaz vairs nav uz labu!» Rozītis 2, 175. Viņš esot bijis dusmīgs, ka es esmu meitene, viņš esot gribējis puiku. Nu saki viens cilvēks! Kāpēc tad tieši puiku? Bērns paliek bērns. Pasaules sp II, 344.

viensantīms, -a, v. **1.** *Viena santīma monēta.* □ Man nāk prātā skola, vecais ķīmijas skolotājs.. Pirkstos pacēlis viensantīmu, viņš reiz klasē teica, ka monētā ir pietiekami enerģijas, lai saārdītu visu zemes lodi. Janovskis 2, 133. **2.** ģen.: viensantīma, adj. nozīmē. *Tāds, kura vērtība ir viens santīms (par monētu).* Viensantīma monēta.

viensējuma, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no viena sējuma.* V. izdevums. V. vārdnīca.

viensēklas, ģen., nelok. *Ar vienu sēklu (par augļiem).* □ Auglis [majorāns] sauss, sastāv no četriem maziem, gaiši brūniem smaržīgiem viensēklas riekstiņiem. Baumane 1, 88. Auglis [plūmei] — viensēklas kaulenis, ovāls, bumbierveida vai apaļš, dzeltenā, zaļā vai sarkanā krāsā. Lauku Dzīve 89, 10, 27.

viensērijas, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no vienas sērijas.* V. filma. V. kinoromāns.

viensēta, -as, s. *Atsevišķa zemnieku māja, saimniecība atstatu no citām tuvākajām zemnieku mājām, saimniecībām.* □ No senām vēstures ziņām secina, ka toreizējais latviešiem tipiskais lauku saimniecības veids.. bijusi viensēta, pretēji lībiešiem un igauņiem, kas dzīvojuši ciemos. Latvju Mēnešraksts 43, 1, 20. Nonācām tēvutēvu «lauku sētā», kā Baltijā mēdz dēvēt zemnieku mājas. Tā bija viensēta, ļoti raksturīga vecajām Latvijas provincēm. Lauku Dzīve 90, 11, 2. Tikai nedaudzas ģimenes vēl mita savrup viensētās, mežainajā, paugurainajā un purvainajā apvidū. Bels 6, 142.

viensētniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **viensētnieciski.** *Tāds, kas ir raksturīgs viensētai vai viensētniekam; tāds, kurā izpaužas kas viensētai vai viensētniekam raksturīgs.*

viensētnieciskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → viensētnieciskss, šīs īpašības konkrēta izpausme.*

viensētnieks, -a, v. *Viensētas iedzīvotājs.* □ Kulšana bija pati dižākā talka, ko toreiz rīkoja viensētnieki. Gūtmanis 4, 67. Pirmā nakts slimnīcā aizveļas kā tāds smags rullis, ar kuru viensētnieks piegludināja sējumus. Salenieks 7, 10.

viensievība, -as, s.; parasti vsk. *Laulības forma — vīrieša pastāvīga dzimumkopdzīve ar vienu sievieti; arī monogāmija.* □ Daudzsievība stipri apgrūtināja kristietības izplatīšanu. Kristīgā ticība atzina tikai viensievību, taču bībele un misionāru spredikļi nespēja pārliecināt afrikāņus par tās priekšrocībām. Lielais 4, 58.

vienskaitlinieks, -a, v.; val. *Lietvārds, kas lietojams tikai vai galvenokārt vienskaitlī.* □ Vienskaitlinieki ir abstraktu nojēgumu — īpašību, darbību, stāvokļu, jūtu, idejisku novirzienu, vispārīgu jēdzienu nosaukumi. Gram I 385. . . pareizie nosaukumi ir vienskaitlinieki: trompetveida (nevis trompešveida) vainadziņš, trompetnarcise (nevis trompešu narcise). DD 77, 3, 21.

vienskaitlis, -ļa, v.; parasti vsk.; val. *Vārda gramatiskā forma, kas norāda, ka ir viens priekšmets, viena persona u. tml.* □ Blakus vienskaitlim un daudzskaitlim atrodamas arī vēl sastingušas divskaitļa atliekas. Gram I, 382. Latviešu valodā vairums lietvārdu lietojami vienskaitlī un daudzskaitlī. Gram I, 383. Aleksandra: Mēs visi jūs mīlam. — Olivers: Atkal mēs! Mēs visi! Mans vīrs! Vai jūs nevarētu vienreiz ar mani runāt arī vienskaitlī un pirmajā personā? A Eglītis 1, 342. Atsprāga [mašīnas] durtiņas. Pabāzās žokejnīca un uzsauca vienskaitlī: «Kāp iekšā!» Ezera 18, 31.

vienslāņa, ģen., nelok. *Tāds, kas veido vienu slāni; tāds, kas sastāv no viena slāņa.* V. tinums. □ Tās [mašīnas] darba spējas vienā maiņā ir 2000 kvadrātmetru vienslāņa seguma . . Rīgas B 70, 277, 6.

vienslāņains, -ais; s. -a, -ā. *Vienslāņa.* □ pārn. . . dzīvē visbiežāk ir tā, ka cilvēks dara vienu, runā otru un tanī pašā mirklī domā trešo. Uz skatuves mēs to bieži ignorējam un rādām tēla vienslāņainu, neticamu un neinteresantu eksistenci. Liesma 76, 10, 12.

viensliedes, ģen., nelok. *Tāds, kur ir viena sliede.* V. ceļš. V. piekarceļš. □ Jaunā autostrāde savieno starptautisko lidostu ar pilsētas sirdi. Virs Tokijas līča stiepjas viensliedes dzelzceļš. Pad J 64, 178, 3. Viens no šīs problēmas [par sabiedriskā transporta pārslodzi] atrisinājuma variantiem . . ir viensliedes gaisa dzelzceļa būve. Pad J 70, 26, 3. Hāgenes pilsētā . . izprojektēta pirmā elektriskā viensliedes satiksmes līnija, pa kuru brauks divvietīgas kabīnes. Zin T 76, 10, 46.

vienslīpes, ģen., nelok. *Ar vienu slīpi (parasti par jumtu); vienslīpuma; vienslīpnes; vienslīps.* □ Ar līmētām sijām var izbūvēt vienslīpes un divslīpju jumta konstrukcijas . . Sterns 2, 130. Vienslīpes jumtus būvē šaurām ēkām, piebūvēm vai ēkām, kas atrodas uz zemes gabala robežas. Sterns 2, 213. Nobeigumam tuvojas vienslīpes jumta likšana un zobotā brustvēra atveide konventa ēkas mūra augšā. Zv 79, 22, 11.

vienslīpnes, ģen., nelok. *Ar vienu slīpni (parasti par jumtu); vienslīpes; vienslīpuma; vienslīps.* □ Pati vienkāršākā ir zemē iedziļināta vienslīpnes lecekts ar bioloģisku apsildi. Lauku Dzīve 82, 8, 6. . . pašā ielas malā [atradās] paprāva dēļu celtne ar vienslīpnes papes jumtu. Upīts IX, 143.

vienslīps, -ais; s. -a, -ā. *Ar vienu slīpi (parasti par jumtu); vienslīpes; vienslīpnes; vienslīpuma.* □ Vienslīpam jumtiņam priekšpusē jābūt 6—8 cm lielam pārlaidumam. Pārējās būrīša malās — 1—2 cm plats jumtiņa pārlaidums. Lauku Dzīve 81, 3, 30. Lai ierīkotu vienslīpu padziļinātu lecekti, ir vajadzīga būvbedre, lecekšu grodi un rāmji. Lauku Dzīve 82, 4, 11.

vienslīpuma, ģen., nelok. *Ar vienu slīpi (parasti par jumtu); vienslīpes; vienslīpnes; vienslīps.* □ Ja vienslīpuma siltumnīca piebūvēta pie ēkas sāniem, tad virs jumta slīpes pie lāstekas izbūvē sniega aizturētāju. Sterns 2, 315.

vienspēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Spēle (piemēram, tenisā, golfā, badmintonā), kur katrā pusē spēlē viens spēlētājs.* Uzvarēt vienspēlē. □ Badmintonu spēlē nelielā taisnstūra laukumā . . viens pret vienu (vienspēles) vai divi pret diviem . . PL Siev 64, 6, 23. Pārsteigumiem bagāts šogad ir vīriešu vienspēļu turnīrs Vimbldonā. Rīgas B 85, 156, 5.

vienstāva, ģen., nelok. *Ar vienu stāvu.* V. kūts. V. noslīdenis. □ Latvijas tautas celtniecībai raksturīgas vienstāva ēkas. Ģeogr 382. Daļa pilsētas apbūvēta ar vienstāva mājiņām, bet ir arī divstāvu mājas . . Ves 84, 3, 7.

vienstāvīgs, -ais; s. -a, -ā. *Vienstāva.* □ Kāds ducis vai varbūt vairāk [iemītnieku] bija apmeties Opapam kaimiņos — palielā vienstāvīgā koka mājā turpat aiz žoga. Kalndruva 12, 161.

vienstīdzis, -dža, v. *Vienstīgas mūzikas instruments; monohords (1).* □ Te [izstādē] ir visiem labi pazīstamā vijole un vairs visai reti atrodamais vienstīdzis (monohords), arī ar lociņu spēlējams un 19. gs. skolās lietots par mācību līdzekli. Lit M 81, 38, 14. 1892. gada Baltijas Mūziķu kalendārā ievietotajā rakstā «Monohords kā palīgs dziedātājiem, meldiņus iemācoties» viņš [Vīgneru Ernests] dod detalizētu vienstīdža aprakstu un aicina pievērsties šim instrumentam. Kar 82, 3, 169.

vienstīgas, ģen., nelok. *Ar vienu stīgu (par mūzikas instrumentu, arī par mērinstrumentu skaņas īpašību pētīšanai).* V. mūzikas instruments. V. mērinstruments.

vienstobra, ģen., nelok. *Ar vienu stobru (par šauteni).* □ Rokā viņam [vecim] vienstobra medību šautene. Dripe 1, 37. Viņa ar savu veco medību vienstobra bisi prasmīgi medīja rubeņus un meža irbes . . Gūtmanis 2, 86.

vienstobrene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vienstobra bise.* □ Gunāra plauksta apglaudīja tuvākās bises spalu. Iževskas 16. kalibra vienstobrene. Skujiņš 12, 8. Arī mums iedeva šautenes. Mazkalibra. Ar savādu neuzticību mēs raudzījāmies uz nedrošajām vienstobrenēm, klusu cerēdamas, ka šīs bīstamās rotaļlietas ceļā izmēģināt nevajadzēs. Salnāja 1, 41.

vienšūnains, -ais; s. -a, -ā. *Vienšūnas.* □ Vienšūnainie zivju parazīti ir sporaiņi un infuzorijas. Spuris 1, 68.

vienšūnas, ģen., nelok.; biol. *Tāds, kas sastāv no vienas šūnas.* V. aļģe. V. sēnes. V. diatomeja. □ Vienšūņi un vienšūnas augi sastāv no vienas šūnas, kas reizē ir arī organisms, tāpēc šādām šūnām ir ļoti dažādas funkcijas. Biol r 4.

vienšūņi, -u, vsk. vienšūnis, -ņa, v.; zool. *Dzīvnieki, kuru ķermenis sastāv no vienas šūnas.* □ ..gan cilvēka, gan dzīvnieka ķermeņa uzbūves pamatvienība ir šūna.. Šūnas uzbūve ir labi novērojama vienšūņiem, kuru ķermenis sastāv no vienas vienīgas šūnas.. Gaudiņš 1, 14. Planktonā, pie tam galvenokārt krasta tuvumā, sastopami arī vienšūņi.. Spuris 1, 35.

vientakts, ģen., nelok.; tehn. *Tāds, kura pilns darba cikls norisinās vienā gājienā; takts.* V. motors. V. dīzelis.

vientelpas, ģen., nelok. *Tāds, kurā ir viena telpa.* V. dzīvojamās mājas. V. rija. V. klēts. □ Sētas centrā [latviešiem] ir dzīvojamā māja. Sākumā bija vientelpas dūmistaba.. Pieaugot labklājībai, radās divdaļīga dzīvojamā māja.. Sk Ģ 90, 1, 18.

vientiesība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vientiesīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vientiesīgums (1).* □ Savādas pārdomas šai brīdī pārņēma Askoldu, kad viņš izlasīja vārdu «vientiesība». Līdz šim viņš nekad nebija šaubījies, ka tā ir nelāga, vīrietim necienīga rakstura īpašība. Ādamsons 3, 19. Ļaunprātīgi saimnieki dažreiz izmantoja viņa vientiesību, likdami viņam strādāt par vēderu. Veselis 1, 102.

2. *Vispārināta īpašība → vientiesīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vientiesīgums (2).* Domas v. Idejas v.

○◇ Svētā vientiesība — *saka par ļoti naivu cilvēku.* □ «Kāpēc jūs, Lisij, pati negribat parunāt ar manu brāli?» — «Ak tu svētā vientiesība! Patiešām vīriešus nepazīsti! Ko tad viņš par mani zin?» Kaldupe 13, 133.

vientiesīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vientiesīgi. 1.** *Tāds, kam trūkst dzīves pieredzes, tāds, kam ir vienkāršota, primitīva kādu parādību, apstākļu uztvere un izpratne; arī tāds, kas uzticas bez pietiekama pamatojuma; arī naivs (1), lētticīgs.* □ Tās [nepatikšanas] piemeklēja arī skolotāju Liepu, jo viņš dažā ziņā bija tāds kā mazliet vientiesīgs — nemaz neprata izlikties un melot... J Kalniņš 4, 13. Antonija: Jūs laikam domājat, ka es briesmīgi uz to blēdīšanos. Tad jau mani ievēros un nepirks. Nav jau kā veikalā, kur valsts prece. Bet reizēm nevar noturēties. Nu neparko! Sevišķi — kad tāds labs, vientiesīgs cilvēks pagadās kā šis. Gulbis 5, 157. Aleksandra: Jūs taču netaisāties meklēt laimi Holivudā? — Olivers: Gluži tik vientiesīgs es neesmu. Man nav arī nekādu mākslinieka talantu. A Eglītis 1, 315. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* V. smaids. V. izbrīns. Vientiesīgas acis. □ ..Līga pārgāja pāri robežai starp naivas aizrautības un vientiesīgas uzticēšanās apvējoto bērnības zemi un skaudro pieauguša cilvēka dzīvi ar atbildības un pienākuma nastu plecos, kas bieži vien jānes tieši mīlestības labad. Avotiņa 9, 79. // ar not. galotni lietv. nozīmē: vientiesīgais, v.; vientiesīgā, -ās, s. *Vientiesis.* □ «Šie vientiesīgie domā, ka es pirmām kārtām esmu cilvēks, kas sacer pantiņus un stāstiņus.» J Kalniņš 8, 113.

2. *Tāds, kura saturā izpaužas dzīves pieredzes trūkums, vienkāršota, primitīva kādu parādību, apstākļu uztvere un izpratne; naivs (2).* □ ..Man vārdus vienkāršus un vientiesīgas domas Kā puķu kātus vieglās ķēdēs siet. K Skalbe 2, 185. Skices bija pavisam vienkārši.. uzmestas, un līniju vientiesīgais spars.. tiešām glabāja sevī kaut ko no tā nemākslotā latviskā gara, kāds dveš no daudzinātajiem Jāzepa Grosvalda strēlnieku dzīves akvarelļiem. A Eglītis 3, 51.

vientiesīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vientiesīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vientiesība (1).* □ Esmu dzirdējis no dažiem skatītājiem iebildes: Putniņš šo tēlu esot uzkonstruējis, sadomājis, novedis varoni līdz pat vientiesīgumam. Rīgas B 81, 37, 4.

2. *Vispārināta īpašība → vientiesīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vientiesība (2).* Leģendas v.

vientiesis, -ša, v.; **vientiese,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cilvēks, kam trūkst dzīves pieredzes, cilvēks, kam ir vienkāršota, primitīva kādu parādību, apstākļu uztvere un izpratne; arī cilvēks, kas uzticas bez pietiekama pamatojuma; arī naivs, lētticīgs cilvēks.* □ Zemnieku ļaudis visām tautām gandrīz vienādi — savu no paaudzes paaudzē krāto gudrību neizrāda, ja tas nav vajadzīgs, un lieliski notēlo vientiešus, ja tas ir vajadzīgs. Avotiņa 9, 41. Abigaila: Vai bija sirsnīga saruna? — Gariks: Kas ar tādu vientiesi daudz ko runāt! — Abigaila: Nemaz neesiet tik drošs.., ka viņš par jums nedomā taisni tāpat! Zīverts 2, 316. Milda nebūt nebija tāda vientiese, lai nesaprastu, ka meita visu nepasaka līdz galam.. Kaijaks 2, 65.

vientipa, ģen., nelok. *Viena tipa; vientipisks.* V. produkcija. □ ..veikt pasākumus, lai pabeigtu jaunās linu stiebriņu apstrādes tehnoloģijas, kā arī vientipa lūksnes lentes iegūšanas un izmantošanas tehnoloģijas izstrādāšanu.. Cīņa 75, 32, 1. Kad atskatos uz noieto ceļu, redzu, ka esmu spēlējis vientipa lomas, ar nedaudzām variācijām. Lit M 83, 46, 15.

vientipisks, -ais; s. -a, -ā. *Viena tipa; vientipa.* □ Vientipiskus augus [salvijas] iegūst, tikai veģetatīvi pavairojot. Baumane 1, 130. Mūsdienās, kad vientipisko potcelmu jautājums kļūst arvien akūtāks, meklējam piemērotākos veģetatīvās vairošanas paņēmienus, kā ātrāk savairot pietiekamā daudzumā izmēģinājumos atzītos potcelmus. Sudrabs 1, 161.

vientonnīgs, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Tāds, kura celtspēja ir viena tonna.* Vientonnīga traktora piekabe.

2. *Tāds, kurā var iepildīt vienu tonnu.* Vientonnīga tvertne.

vientulība, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad (kāds) dzīvo, darbojas viens pats, atšķirts no citiem; arī, parasti emocionāls, stāvoklis, kam*

raksturīga atstātības, pamestības izjūta. Ilga v. Nīkt vientulībā. □ «Cilvēks tiek novilkts savas vientulības izmisumā, ja tas tic tikai savu smadzeņu trim vai četrām mārciņām paša pakausī.» Klīdzējs 1, 256. Gleznotājs, kurš ir atrauts no savas dzimtenes, jūt savu izolēto vientulību ļoti asi, un, ja viņš vēl nerod svešumā savas tautas tuvību, tad viņš jūtas pamests, lieks savai tautai pat trimdā. Kar 90, 1, 186. Vientulība ir .. auglīga, radošam garam tā nepieciešama. Vientulībā aizgāja Kristus, arī Zaratustra, lai, atraduši sevi, atgrieztos pie cilvēkiem un sevi izdāvinātu. Mauriņa 1, 28. . . dziļa vientulība manī gruzd ar skaudru, mokošu sāpi, ko klusā vakara stundā var izjust vienīgi trimdinieks . . . Janovskis 1, 183.

vientulīgs, -āis; s. -ā, -ā; apst. **vientulīgi. 1.** *Tāds, kas dzīvo, darbojas viens pats, atšķirts no citiem; arī vientuļš (1).* □ Vientulīgs, jauns cilvēks, kas savā mazpilsētā labo jumtus, ir bārenis. Ne radu, ne īstu draugu. Klīdzējs 1, 219. Sākumā viņus drusku bija reibinājusi doma, ka, kamēr citi vientulīgi apcerēja savas bēdas un smeldzīgi uzdzēra draugam, kas nenāca, .. viņi paši šeit bija abi kopā, un tas viņiem piešķīra kādu izcilu atsevišķumu. Pasaules sp II, 266. // *Tāds, kam raksturīga atstātības, pamestības izjūta (parasti par emocionālu stāvokli).* □ Longins: Tev ir liela ģimene, un tomēr tu jūties vientulīgi un atnāci šurpu — pie manis. A Eglītis 1, 421.

2. *Tāds, kur nav rosmes, dzīvības, arī tāds, kas izraisa atšķirtības, pamestības izjūtu.* Sveša, vientulīga pilsēta. □ Dārzs, kas vasaru bij pilns sīku un rupju putnu balsu, tagad bija palicis kluss un vientulīgs, un vienīgais tanī dzirdamais troksnis bij dzeņa vienmuļīgie sitieni lielajā bumbierē. Virza 1, 132. Reizēm kāda zvaigzne pēkšņi pārstāja spīdēt tālajās, vientulīgajās debesīs, uzliesmoja spožāk un krita. J Kalniņš 10, 333. Mirst māja vientulīga, pamestības zemē grimstot .. Andrejs Eglītis 1, 62.

vientulīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vientulīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Kur tumšzaļu lapu jumu Ceļ simtgadu skābardes, Jaunības vientulīgumu Mēdzu izsapņot es. Strēlerte 1, 137.

2. *Vispārināta īpašība → vientulīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Tuksneša v. Pamestu māju v.

vientulis, -ļa, v.; **vientule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Tas, kas dzīvo, darbojas viens pats, atšķirts no citiem, arī tas, kam nav ģimenes, piederīgo; arī vientuļnieks.* □ «Redzēsi, dēls, kāds reizēm tu būsi pasaulē vientulis! Kā svešinieks tu iesi, ceļa uz dzimteni un tēva sētu meklēdams. Un tad tu ilgosies drauga, kas vēlētos iet uz to pašu pusi, kur tu. Bet varbūt nebūs — un tu meklēsi un iesi viens pats.» Saulietis VII, 81. Tālu pa kreisi mežos ietiecas kāds lauku kakts, ko nav skārusi meliorācija. Tur dzīvo vecs vientulis, kas nav vēlējies pārcelties uz ciematu .. Caune 4, 61. pārn. Aiz bērzu zariem noliektiem, Aiz sudraba appūstiem stāviem Ziemas saule, vientule, staigā .. Lazda 1, 48.

vientuļnieks, -a, v.; **vientuļniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Tas, kas dzīvo, darbojas viens pats, parasti, vairoties no sakariem ar citiem; arī vientulis.* Mūks v. □ Johans meiteni neatstāj. Apskauj abām rokām, ved uz savu vientuļnieka istabu, kur abi sāk dzīvi .. Klīdzējs 1, 219. «.. dzīvoju ļoti vientuļa un jūtos labi . . . Bet laikam katram vientuļniekam reiz pienāk brīdis, kad gribas izsprukt ārā no alas.» Kaijaks 5, 163. Viņš varētu kā vientuļnieks aiziet tuksnesī, nozust kādā klints alā un turpināt savu darbu. J Kalniņš 7, 344.

vientuļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **vientuļi. 1.** *Tāds, kas dzīvo, darbojas viens pats, atšķirts no citiem, arī tāds, kam nav ģimenes, piederīgo (par cilvēkiem).* Vientuļa meitene. Vientuļā māte — *sieviete, kura nav laulībā, kuras bērnam nav noteikta paternitāte un dzimšanas dokumentā nav ierakstīts tēva vārds un kura nesaņem alimentus.* □ Dzintris: Jūs esat varmācīga. Bet varmācīgie nav laimīgi. Un varmācīgie ir vientuļi. Viņiem nav draugu. Gulbis 5, 141. Skarbumi nepatika. Kas vien neprata akurāti trāpīt manā gaumē, kļuva svešs. Ai, par daudz izvēlīga biju, tāpēc paliku vientuļa. Mauliņš 4, 346. pārn. Tik vientuļš sīlis klaigā kokā, Pret sauli galvu pagriezis. Breikšs 1, 63. Ja es izšķirtos, bērnam es nevarētu dabūt pienācīgi daudz alimentu naudas un man vajadzētu no valsts prasīt pabalstu kā vientuļajai mātei. J Liepiņš 5, 133. // *Tāds, kam raksturīga atstātības, pamestības izjūta (parasti par emocionālu stāvokli).* □ Sēžot automašīnā . . , viņa jutās mazliet skumja, jo trūka Māra klātienes, un savādi vientuļa, jo nevarēja pat atcerēties, kad būtu pēdējos gados kaut kur gājusi bez Māra. Pasaules sp II, 309.

2. *Tāds, kas ko veic vienatnē, bez citiem.* V. ceļotājs. V. pētnieks. □ Vai dzirdi, vientuļš [vientuļais] gājēj, kā tavi soļi atskan Skaļāk par tavām domām asfalta ietvē? Strēlerte 1, 43. // *Tāds, kas noris, tiek veikts vienatnē (par procesu, darbību); tāds, kas norisinās, paiet vienatnē (par cilvēka dzīvi, mūžu).* Vientuļa pastaiga. V. gājiens. Vientuļas vecumdienas. □ Mans samērā vientuļais darbs rada dabisku norobežošanos. Lit M 86, 13, 6. «.. par Oliveru gan brīnos. Kā viņš var tik rātni un vientuļi dzīvot? Vakaros sēž mājās. Vai tiešām tu par skuķiem it nemaz neraizējies?» A Eglītis 6, 212. // *Tāds, kur nav rosmes, dzīvības, arī tāds, kas izraisa atšķirtības, pamestības izjūtu; vientulīgs (2).* □ Mēs klusēdami soļojām pa tumšām un vientuļām ielām, reti satikdami kādu gājēju. Janovskis 1, 208. Es iztēlojos sev kādu ziemīgi aukstu, ļoti vientuļu rītu, kad pa tukšu ielu iet cilvēks .. Zigmonte 18, 76.

3. *Tāds, kas atrodas samērā attālu no kā cita (parasti līdzīga); savrups.* V. pilskalns. Vientuļa mītne. Vientuļa priede. □ Varbūt tāli aizgājušos laikos šajās vietās zarojuši vientuļi ozoli, kuru stāvus, zili melnus, šur tur izrok no zemes. Virza 1, 19. Ozoliņi bija

stipri vientuļas mājas. Tuvākais kaimiņš bija Puriņi, bet arī no tiem šķīra mežs. Kar 91, 3/4, 191. ..izsapņoju tuvības mirkļus ar Edīti kādā vientuļā ezera krastā. Peldēšanos, draiskošanos un pat to, ka viņa ļausies sevi nobučot. Gūtmanis 4, 47.

○ Vientuļi ziedi bot. — *ziedi, kuri novietoti nevis grupās, bet pa vienam.* □ Tulpes ziednesējs ir taisns, nezarots, ar nedaudzām lapām, vēlāk tā galā izplaukst liels zieds. Šādus ziedus sauc par vientuļiem ziediem. Švinka 1, 151. Vientuļās lapsenes — *lapsenes, kas dzīvo vienas pašas, nevis kopā ar citiem savas sugas īpatņiem.*

vienubrīd, apst. *Vienu brīdi, kādu brīdi; vienbrīd.* □ «Piedod man, Kristīn! Man patiešām vienubrīd nezin kāpēc šķita, ka tu runā par mani.» J Kalniņš 11, 119. Ģelzis: Man vienubrīd likās, ka esmu tev kaut ko iemācījis. Līvs 5, 126.

vienudien, apst. *Vienu dienu, kādu dienu; viendien.* □ Vienudien viņa [vecmāmiņa] pārrodas ar trim kabatas nažiem. Zigmonte 1, 44. Vijolnieks ik rītus spēlēja tad, kad virs pamales priežu vainagiem atmodās saule, un vienmēr vakaros, kad saule aizmiga jūrā. Vienudien viņam līdzās nostājās arī sieviete. Kaldupe 17, 90.

vienugad, apst. *Vienu gadu, kādu gadu; viengad.* □ Vienugad .. pie zvejnieka būdas pieklauvēja kāds ceļavīrs. Kaldupe 12, 25. «Vienugad pat nolīgu par lāču mednieku. Kopā vēl ar diviem medniekiem.» Gūtmanis 2, 172.

vienulis, -ļa, v.; **vienule,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vienīgais bērns ģimenē.* □ Labi tam mazulim, kam ir brālis vai māsa. Ko lai iesāk vienulis tajos garajos vakaros, kad tēvs sēž pie televizora, bet māte saimnieko virtuvē? Pad J 79, 103, 4.

vienumēr, apst. **1.** *Vienmēr (1).*

2. *Vienmēr (2).* □ To [aitu mazgāšanu] vienumēr tā jūnijā pie mums Kā lielu izdarību sarīkoja, — Tāds iegājies jau bija paradums, Ko katru gadu vienreiz atkārtoja. A Bārda 1, 237.

vienums, -a, v.; parasti vsk.; reti. *Vienotība.* □ Pārlapojot E. Stērstes dzejas izlasi «Saules koks», nereti pārņēma mulsums un izbrīns — cik mūsdienīgi .. skan daudzi dzejnieces dzejoļi. Ne tikai skan, bet rada arī iekšējā līdzsvara un harmonijas izjūtu .. tagadnes cilvēkam, kurš tik konsekventi tiecas pēc piesaistes, pēc kopības, pēc vienuma. Pad J 83, 61, 4.

vienunakt, apst. *Vienu nakti, kādu nakti; viennakt.* □ Vienunakt laukā ierējās suns ... Kaijaks 5, 41. Kad vienunakt, saulei noslīdot aiz apvāršņa, vējš norima un upe laistījās gluda kā spogulis, pārcēlāmies uz kilometrus astoņus attālo salu. Gūtmanis 4, 158.

vienup, apst.; reti. *Vienā pusē; no vienas puses; virzienā uz vienu pusi.* Vienup (un) otrup — *no viena viedokļa un no otra viedokļa.* □ Liekas, arī domas sakrautas kārtīgās, pārredzamās grēdiņās. Vienup tās, kam nav nekādas īstas jēgas un nozīmes, otrup tās, kuras jāritina tālāk, līdz būs atrasts meklētais galapunkts. Avotiņa, Slisers 1, 267. Ņevas krastmalā vairs nemanīja mīlnieku pārīšus un klaiņojošus vientuļniekus. Tikai Vāgners ar Daugi turpināja klimst gar kanālu čuguna nožogiem — gan vienup, gan otrup. Kar 84, 6, 93.

vienureiz, apst. *Vienreiz (2); kādreiz, reiz.* □ Un vienureiz, saproties, tīklos tāds smagums, ka tikko spēj griezt augšā. Šie domā: nu gan lielais loms! Bet kopā ar zivīm izcēla vecas kastes un balonus. Talcis 8, 15. Ne vienureiz vien gadījies, ka vīri aiznesti līdz Baltijas vidum un tomēr, ja vien nav miruši badā, atīrušies mājās. Avotiņa, Slisers 1, 14.

vienurīt, apst. *Vienu rītu, kādu rītu; vienrīt.* □ Vienurīt es pamodos un pats nesapratu, kas istabā savādāk. Pelēcis 3, 23. Vienurīt tēvs aizslapstījies jau bez gaismas, pirms Klinta vēl nav modusies .. Indrāne 6, 105. Vienurīt Žubīte, saulei pretī steigdamās, bija aizgājusi tik tālu no mājas, ka nesadzirdēja vairs vīra saucienus. Kaldupe 17, 87.

vienuviet, apst. *Kopā, vienā vietā; vienviet.* □ Ikvienam .. bija sava vienreizēja biogrāfija. ..Tik dažādi un īpatni ļaudis dzīvoja vienuviet šajā no visiem pasaules ceļiem noškirtajā taigas ciematā. Gūtmanis 4, 275. Murim istabā uz grīdas gulēšanai ir īpašs spilvens, bet daudz maigāks miegs Justa gultā. Ieritinās virs segas blakus krāsainajai svītras varavīksnei apaļš kā saulespuķes zieds, vienuviet purns, ķepas, aste. Caune 5, 56. Mārtiņš: Kāpēc tu tās grāmatas grūd iekšā, kā pagadās? Šitās te, baltās, par slaveniem vīriem liec vienuviet. Šo sēriju tāpat. Gulbis 5, 216.

vienvadība, -as, s.; parasti vsk. *Vienpersoniska vadība.* Vienvadības princips. □ Vienvadība nodod vienam cilvēkam noteiktu ražošanas iecirkni, kurā tas īsteno izvirzītos mērķus. Protams, tas nenozīmē, ka vadītājs var rīkoties pēc saviem tīri subjektīviem ieskatiem. Zv 74, 18, 8.

vienvakar, apst. *Vienu vakaru, kādu vakaru.* □ ..Andris .. aizbrien pa sniegu līdz zaru kaudzītei, ko vienvakar bija sagatavojis zaķiem. Dripe 1, 5. Vienvakar ar kaimiņieni ejam mājup no pļavas gar tā bagātā vīra sētu. Avotiņa, Peters 1, 116. Ap siena laiku vējš atpūta lietavu dienas. Siltāku un sausāku pajumti meklēdams, ceļavīrs vienvakar iegāja tuvējās mājās. Kaldupe 6, 57.

vienvaldība, -as, s. *Stāvoklis, kad (valstī, organizācijā) visa vara ir vienai personai; pārvaldes sistēma (valstī, organizācijā), kurā visa vara ir vienai personai.* Antidemokrātiska v. Nepieļaut vienvaldību.

vienvaldnieks, -a, v.; **vienvaldniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Valdnieks, kam ir vienpersoniska vara (valstī, organizācijā).* □ «Arī godīgs cilvēks kļūst ļauns, ja viņa rokās ilgstoši atrodas neaprobežota vara. ..tādēļ nevienu nedrīkst pacelt vienvaldnieka tronī.» Mauriņa 2, 273. Tā vienvaldnieka stāvoklis vērtīgās cilvēciskās īpašības pakļauj paštaisnībai un uzpūtībai, un «cēzarisma gars» kļūst reakcio-

nārs .. Rīgas B 79, 96, 4. pārn. Nē, es neesmu vienvaldnieks savā kolektīvā — mēs izrādi veidojam kopīgi, bet režisoram jābūt savai nostājai, saviem principiem. Pad J 83, 14, 4.

vienvalodas, ģen., nelok. **1.** *Tāds, kur ir viena valoda; vienvalodīgs.*

2. *Tāds, kas veidots vienā valodā.* □ Vienvalodas skaidrojošās vārdnīcās, tāpat arī divvalodu vārdnīcās, katru leksiski semantisko variantu parasti raksturo kā veselumu. Veidemane 1, 25.

vienvalodība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Stāvoklis, kad cilvēks prot tikai vienu valodu.*

2. *Stāvoklis, kad (valstī) tiek lietota viena valoda.*

vienvalodīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienvalodīgi.** *Tāds, kur ir viena valoda.* Vienvalodīga valsts. □ .. relatīvi vienvalodīgajā Francijā nesen pieņemti ļoti stingri noteikumi, kas paredz bargus sodus par firmu nosaukumiem un reklāmu angļu valodā. Labrīt 94, 104, 6.

vienvārda, ģen., nelok. *Tāds, kas sastāv no viena vārda.* V. nosaukums. V. apzīmējums. □ Teicu Zulfijai, ka senāk .. bijusi tradīcija pieņemt vienvārda pseidonīmu: Auseklis, Aspazija, Plūdonis, Rainis. Vanags 14, 5.

vienvārdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienvārdīgi.** **1.** *Tāds, kas sastāv no viena vārda; vienvārda.* Vienvārdīga atbilde.

2. *Tāds, kas satur maz vārdu, frāžu.* □ Apbrīnojami vienvārdīga ir lielo cilvēku saruna, viņi pasaka vienu teikumu un tad ilgi klusē bez atbildes. Uldis gan nenociestos, pateiktu tūlīt, kas jau nu sakāms. Zigmonte 2, 252. «Vai tev gadījusies grāmata par baznīcas koriem?» savu vienvārdīgo skarbumu mīkstinādama, bilst Olga. Indrāne 6, 214.

vienvasar, apst. *Vienu vasaru, kādu vasaru.* □ Tā vienvasar kopā ganījās aitas un ruksis .. Caune 4, 60. Būdams vēl celtniecības tehnikuma audzēknis, es vienvasar ciemojos pie krustmātes kādā Latgales pilsētiņā. Stankevičs 2, 94.

vienvasaras, ģen., nelok. *Savienojumā «vienvasaras karpas»: karpas, kuras audzē dīķsaimniecībās vienu vasaru.*

vienveida, ģen., nelok. **1.** *Vienveidīgs (1).* V. būves. □ Īpaši gribu akcentēt nolikuma prasību, ka .. finālsacensībās visām komandām jāstartē vienveida sporta tērpos, kam piešūta rajona vai pilsētas emblēma. Sports 84, 14, 2. Preču zīme ir lakonisks mākslinieciska attēls, kas kalpo vienveida preču, šo preču ražojošo uzņēmumu .. apzīmēšanai. Tēl M 84, 59. Meistariski izveidota lielā klasiskā deja, baleta noslēguma koda ar plašām masu kustībām, kas saliedētas precīzās vienveida līnijās, pozās un figūrās. Lit M 55, 1, 4.

2. *Vienveidīgs (2).* □ Augļa kātiņš [ābelei] atrodas padziļinājumā. Mīkstums ir sulīgs, blīvs, vienveida. Augļkop 13.

vienveidība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n v e i d ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienveidīgums (1).* □ Tik dažādi ir likteņi un ceļi, Pat kokam lapu vienveidības nav. Brutāne II, 44. Bieži, ejot pa ielām, brīnāmies par vienveidību mūsu jauniešu apģērbā, pat pelēcību. Gandrīz visiem — džinsi, džinsi. Sk G 80, 1, 29. .Dievs .. nerada cilvēkus vienveidībā, bet daudzveidībā. Sv Rīts 92, 22, 7.

2. *Vispārināta īpašība → v i e n v e i d ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienveidīgums (2).* □ .. izšķirīga nozīme ir tādiem objektīviem faktoriem kā darba saturs un apstākļi. Šādā aspektā vissvarīgākie ir pārveidojumi, kuri mazina darba monotonumu, vienveidību, padara darbu radošāku, interesantāku un uzlabo tā apstākļus. Pad J 83, 19, 2.

vienveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienveidīgi.** **1.** *Vienāda veida, vienāda rakstura.* Vienveidīgas būves. Vienveidīgi tērpi. □ .. [konkursa izstādē redzamo] mēbeļu (visiem priekšmetiem) vienveidīgie rokturi ne vienmēr labi harmonēja ar priekšmetu izmēriem .. Lit M 62, 45, 4. Kāpēc cilvēki ir tik vienveidīgi? Visu, ko dara, vērtē no praktiskā viedokļa, meklē ērtības, vairās no piepūles, bēg no nomalēm uz centriem, iztiek bez savas domas. Caune 5, 234.

2. *Tāds, kas visās savās daļās ir vienāds, ļoti līdzīgs; tāds, kurā maz kontrastu, dažādības.* V. repertuārs. Vienveidīga ainava. □ Slaucot govis ar rokām, slaucējām ir jāizdara ātrā tempā vienveidīgas kustības, kas prasa lielu roku pirkstu piepūli. Ves 62, 2, 27. Darbs bija ļoti vienveidīgs: ar lāpstu jāgrābj graudi un jāmet kastē. Zv 79, 11, 4. Ernestīne [māte] .. sūtīja Alisei vēstules katru nedēļu. Īstenībā tās bija vienveidīgas, paskopas atbildes uz Alises .. garajām vēstulēm .. Gulbis 4, 61. Labi dzirdama griezes raksturīgā balss — vienveidīgi īsi tarkšķi: «rrrek, rrrek.» Latv dzīvn 38.

vienveidīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n v e i d ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienveidība (1).* Tērpu v. Istabu v. □ Burtu vienveidīgums liecina, ka roka nav darbojusies steigā. Ķiršķalne 1, 40.

2. *Vispārināta īpašība → v i e n v e i d ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienveidība (2).* □ .. vienveidīgums mākslā un literatūrā baro lasītāju ar jau zināmu informāciju. Ziedonis 6, 76.

vienveidot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) kļūst vienāds, arī vienāda veida.* V. apzīmējumus. V. dokumentāciju. V. tērpus. V. repertuāru.

vienvērtība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n v ē r t ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; līdzvērtība.*

2. ķīm. *Vispārināta īpašība → v i e n v ē r t ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

vienvērtīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienvērtīgi.** **1.** *Tāds, kura vērtība ir tāda pati kā (kam) citam; līdzvērtīgs.* □ «.. viss pasaulē līdzīgs un vienvērtīgs man.» Čaks 6, 12. Šī kopa ir diezgan paprāva, un to pārsvarā veido vēl ļoti maz portreta žanrā pieredzējuši jaunie mākslinieki. Viņu devums nav vienlīdzīgs, vienvērtīgs. Pad J 80, 23, 4.

2. ķīm. *Tāds (ķīmiskais elements), kura valence ir viens.* □ . . metālu vērtība var mainīties. Piemēram, vienvērtīgais varš var atgriezeniski pāriet divvērtīgā, piecvērtīgais molibdēns — sešvērtīgā . . Zin T 65, 7, 7.

vienvērtīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i e n v ē r t ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vienvērtība (1); līdzvērtīgums.*

vienvērtnes, ģen., nelok. *Ar vienu veramu daļu, vērtni.* V. logs.

vienvienīgi, apst. *Tikai, vienīgi.* □ Šodien tango ir iemīļots daudzās Rietumeiropas zemēs. Ar to var sacensties vienvienīgi «mūžīgais» valsis. Zv 84, 14, 19. . . zemgaļi gāja atklāti un bez piesardzības, vienvienīgi nesot sevī sāpīgo izmisuma drūmdomu — Namejs pametis viņus! Namejs viņā saulē! Purs 11, 31.

vienvienīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tikai viens; pavisam viens.* □ Visa lielā rija griezās kā vienvienīgas tītavas. Kopā ar jaunajiem turpat lēkāja . . arī vecie. Leimane 1, 64. . . vagoni bija ļaužu bāztin piebāztas cieši noslēgtas kastes ar vienvienīgiem logiem. Veselis 2, 52. Tāpēc arī naktīs vaidu Es bez balss, ar karstu dvašu. To vienvienīgo vēl gaidu, Neatskārstu sevi pašu. Losberga 1, 112.

vienviet, apst. *Kopā, vienā vietā; vienuviet.* □ «Divdesmit septiņas! . . .» Tik daudz stirnu vienviet nekad neesmu redzējis . . J Kalniņš 10, 225. Nosaukums laika gaitā mainās, taču paliek grāmata, kur sakoncentrēts vienviet viss smagums, rūgtums un neapmierinātība, kas dzejnieci nomāc pēc atgriešanās dzimtenē. Viese 3, 256. . . Nameja vīri . . galīgi un nelokāmi piekodinājuši ļaudis nenest novadu labumu vienviet, lai nekļūtu par guvumu Ordenim . . Purs 8, 51.

vienvietīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kurā ir viena vieta.* Vienvietīga gumijas laiva. Vienvietīgi rati. □ Tikai ar lielām mokām man izdevās dabūt vienvietīgu istabu ar gultu un garu koka solu . . Grīva 9, 168. Motorkuģos ir vienvietīgas un divvietīgas kajītes, lieliski saloni un atpūtas stūrīši, kinodemonstrēšanas iekārtas, sporta trenažieri, peldbaseini . . Zv 79, 13, 1. // *Tāds, pie kura ir viena vieta.* V. galdiņš kafejnīcā.

vienviras, ģen., nelok. *Ar vienu veramu daļu, vērtni.* □ Skapja durvis var būt vienviras, divviru utt. Šterns 2, 195. Sauso doku aizvari ir konstruktīvi dažādi risināti, proti, tie var būt taisnstūraini aizbīdņi, vienviras un divviru vārti, atvāžami aizvari utt. Zin T 68, 1, 24.

vienvirziena, ģen., nelok. **1.** *Tāds (piemēram, ceļš), kas paredzēts kustībai tikai vienā virzienā; tāds, kas noris tikai vienā virzienā.* V. šoseja. V. ceļš. V. satiksme. Vienvirziena izvilkumi — *rūtiņas, kas audumā veidotas, izvelkot auduma diegus vienā virzienā.* □ Ja braucamās daļas platums vienāds, vienvirziena ielu caurlaides spēja ir lielāka nekā divvirzienu. Zin T 66, 7, 1. Šeit [Rīgas—Ogres automaģistrālē] transporta kustības virzieni atdalīti ar zaļuma joslu, tā pilnīgi nodrošinot vienvirziena kustību. PL Skola 61, 11, 87. pārn. Laiks ir vienvirziena maģistrāle. Ezera 17, 148. Vienvirziena izvilkumi ir pazīstami jau ļoti sen. Šajā tehnikā auduma diegus vienā virzienā izvelk un diegu posmus apšuj dažāda veida dūrieniem. Rubene 1, 6. Apkakles malas atloka vienu centimetru un piešuj ar cauro vīli — tikai vienvirziena izvilkumā. Lauku Dzīve 89, 10, 11.

2. *Tāds, kas vērsts tikai uz ko vienu, arī tāds, kam trūkst plašuma (piemēram, par domāšanu, jūtām, izziņas procesu).* □ Dzintris: Dažreiz es tiešām improvizēju . . Arī tai vakarā, kad es pie tevis tur uzdarbojos. . . Protams, situācija bija tāda, kas ierosināja, uzsita asinis arī darbībai, bet tu mani interesē ne tikai kā sieviete. Vairāk mani saista kas cits — tava vienvirziena domāšana. Gulbis 5, 204. Bieži sacensībās nākas vērot tādu ainu — treneris kaut ko skaidro audzēknim, tas klausās un piekrītoši māj ar galvu. Vai nav dīvaini — runā tikai viens! Vienvirziena informācija. Pad J 70, 245, 3.

vienvirzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienvirzīgi.** *Vienvirziena (2).* □ Veltā Grumbā viņš redzēja savu pētījumu lielāko šķērsli. Juvelieriski noslīpētajai un vienvirzīgajai domai draudēja nostāties pretī sieviete un māksliniece, abas vienlīdz bīstamas. J Liepiņš 1, 56. . . Aigists arī te [Žirodū lugā «Elektra»] nav bez vainas un mazā Elektra kailas, vienvirzīgas atriebes pilna. Dzene 2, 158. Pārdzīvojums savā būtībā ir jūtu stāvokļa maiņa, arī vienvirzīgs pārdzīvojums mainās gan niansēs, gan intensitātē u. tml. Latvju Mēnešraksts 42, 6, 567.

vienzieda, ģen., nelok. *Ar vienu ziedu vai ziedkopu (par augiem).* V. puķes. □ Viens pats ļoti smaržīgs zieds ir vienzieda sūnactiņām . . Galenieks 2, 335.

vienziedains, -ais; s. -a, -ā. *Vienzieda.* Vienziedainās rozes.

vienziem, apst. *Vienu ziemu, kādu ziemu.* □ Vienziem pat Skuķu tēvs ar visu zirgu upē iebrauca un tikko nenoslīka. Austriņš 2, 109.

vienzilbes, ģen., nelok. *Vienzilbīgs (1).* V. afikss.

vienzilbīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vienzilbīgi.** **1.** *Tāds, kas sastāv no vienas zilbes.* V. vārds. □ Valentīna uz šo manu jautājumu atbildēja vienzilbīgi — eh. Liesma 77, 1, 1. Tad Vārpa . . iesaucās balsī: «Spīd-Un-San, nāc! Nāc!» . . Šais piecos vienzilbīgajos iekliedzienos tad arī izpaudās visa Vārpas rosme. Sudrabkalns II, 478.

2. *Ļoti īss, lakonisks.* □ «Tu vēl vienmēr satiecies ar Beāti . . . ko?» — «Jā.» — «Kā viņai klājas?» — «Labi,» es sacīju un dusmojos, ka spēju sniegt tik vienzilbīgas atbildes. Zigmonte 17, 132. Ja ko pajautāju, Kazimirs atbild vienzilbīgi un atkal klusē. Bikls kā zaķēns. Ezera 11, 48.

vienzilbīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i e n z i l b ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Vārda v.

2. *Vispārināta īpašība → v i e n z i l b ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Čaku arī sauc par zvērinātu urbānistu. Diez vai tāds

vienzilbīgums ir tik absolūts. Blakus apdullinošai pilsētas dunoņai Čakam ir pārsteidzoši smalka dzīvās dabas vissmalkāko, visklusāko vibrāciju izjūta utt. Vācietis 15, 248.

vienzīmes, ģen., nelok.; mat. *Tāds (skaitlis), kas rakstāms ar vienu ticamu ciparu.* □ No sešām veiksmīgākajām komandām tabulas uzvaru ailē vienīgi «Elektronam» bijà vienzīmes skaitlis (9). Pad J 68, 185, 3.

vienzirga, ģen., nelok. *Tāds, kurā iejūgts viens zirgs; tāds, kas paredzēts vienam zirgam.* V. iejūgs. V. pajūgs. □ Sniegainā ziemas vakarā pie skolas piebrauca trīs vienzirga ragavas ar platām, lēzenām kulbām. Kalndruva 12, 56. . . Rijkurim stāvēja pie klēts kāds vienzirga arkls, ko viņš pats reti lietoja. Dziļums 1, 129.

vienžubura, ģen., nelok. *Ar vienu žuburu.* V. kāsis. □ Nu ar vienžubura āķi . . vienu [grunduli] uzmanīgi aizkabinu aiz nāss . . Zv 79, 13, 30. Staltbriežu bullīšiem ragu izciļņi izveidojas 7 līdz 8 mēnešu vecumā, bet pirmie vienžubura ragi sāk augt 12 līdz 14 mēnešu vecumā . . Tauriņš 1, 243.

vienžuburains, -ais; s. -a, -ā. *Vienžubura.*

vienžuburis, -ra, v. *Priekšmets, veidojums, kam ir viens žuburs.* □ . . uz metāla pavadiņas apmēram 2 cm virs parastā trīsžubura āķa piestiprina vienžubura āķi (10. numura). Šo vienžuburi aizkabina aiz ēsmas zivtiņas muguras spuras, bet trīsžuburim ļauj brīvi karāties. Sports 69, 135, 3.

vieplis, -ļa, v. **1.** *Seja (parasti neglīta), arī tās attēls; arī maska (1).* □ . . esmu apnicis zīmēt pats sevi. Esmu to darījis jau pārāk bieži. Mans vieplis ir visiem apnicis, jo neesmu nekāds izskatīgais. A Eglītis 2, 6. Jānis apskatīja vienu istabas sienu, tad otru, redzēja, ka pie vienas bija piekārts melns, sadrūmis indiāņa vieplis . . Pasaules sp I, 316. Mēs visi to laimi gaidām, Bet kā viņa ietērpsies: Vai mīļotas meitenes smaidā Vai raganas vieplī, ak dievs! Auziņš 6, 95. pārn. «Kāds vīrs lai turas pie sievietes rokas?» Mārtiņš viņu izsmēja. — «Tu kļūsti smējējs. Nomet savu viepli pie malas un kļūsti cilvēks.» Niedra 4, 245.

2. *Sejas izteiksme, parasti neglīta; arī grimase.* □ «Velns lai parauj!» viņš tūliņ nodudināja un savieba seju tik indīgā vieplī, it kā būtu iedzēris saskābušu vīnu. Kalndruva 7, 231. Pats Johans, vienaldzīgā vieplī savilktu seju, velk ar somu pa mašīnas sāniem . . Sk Ģ 73, 10, 32.

viesdiriģents, -a, v.; **viesdiriģente,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Diriģents, kas ieradies no cituriènes un diriģē citā vietā, citu mākslinieciskо vienību (piemēram, orķestri, kori).*

viesības, -u, s.; tikai dsk. *Sarīkojums ar lūgtiem viesiem un mielastu, parasti ģimenē svarīgu notikumu, arī svētku atzīmēšanai.* Kāzu v. Nelielas v. Mājas v. Rīkot viesības. Uzaicināt uz viesībām. Piedalīties viesībās. Posties viesībām. □ Rumba: Sestdien sievai vārdadiena. Paredzētas viesības. A Eglītis 1, 521. Hedviga . . bija jautra, runāja par jaunu vakara tērpu, kādu vecu pielūdzēju un lielām viesībām, kur esot uzlūgta. Lukjanskis 1, 58. Ap viesību galdu sēdēja cilvēku divpadsmit — inženiera tuvākie paziņas un darba biedri. Lubējs 1, 5.

viesīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viesīgi.** *Saviesīgs.* □ Tas, ko Melānija nodēvēja par atvadu balli, īstenībā bija pavisam neliela viesīga saiešana trim personām . . pie vecpuišu gaumē klāta galda . . Ezera 13, 250.

viesis, -sa, v.; **viese,** -es, dsk. ģen. -su, s. **1.** *Cilvēks, kas (kādu) apmeklē, ierodas (pie kāda), arī neilgu laiku uzturas (pie kāda, arī kur).* Ilgi gaidīts v. Rets v. Lūgti viesi. Kāzu viesi. Viesu grāmata. Aicināt viesus pie galda. Pavadīt viesus. Nelūgts viesis (arī cieminš) — *viesis, kas ieradies neaicināts, parasti nelaikā; arī nepatīkams viesis.* Peldu viesis — *peldviesis.* Viesu istaba — *viesistaba.* □ . . bijām viņa [skolotāja] viesi visu dienu līdz vēlam vakaram: dzērām viņa saldo tēju un kafiju, ēdām viņa lielo kliņģeri . . un jutāmies . . laimīgi. Birznieks-Upītis 6, 18. Pats namatēvs ir brīnum jautrs, jau sen nometis svārkus . . Viesus pienākas saņemt, svinīgi apģērbtam, bet vēlāk var iekārtoties kā ērtāk. Zigmonte 2, 78. Mācītāja neredzēja. Nebija arī bēru saimnieka, kas sagaidītu un izvadītu sēru viesus . . Mauriņa 2, 271. pārn. Durvis uz lielo, tumšo saimes istabu stāvēja vaļā, un saule nu varēja gozēties uz . . bandinieka guļamās lāviņas dzirkstīdama un mirdzēdama, labvēlīgā un drošā viese. Niedra 1, 8. Prātnieks izdabūja no krodzinieka viesu istabas atslēgu un saveda mērniekus tur iekšā . . Kaudzītes 1a, 162. // *Dzīvnieks, kas kādā vietā uzturas neilgu laiku, arī ir ieradies no cituriènes.* Maldu viesi zool. — *dzīvnieki, kas parasti kādā vietā nav sastopami, bet tikai retumis iecelo.* □ Bruņurupucītis . . ir mūsu republikas viesis jau kopš pagājušā gada pavasara, kad viņu no tālās Vidusāzijas tuksnešiem atveda . . ekspedīcija. Zv 58, 15, 31. Putnus, kuri kādā noteiktā vietā neperē, bet kurus sastop tikai ceļošanas laikā, kad tie lido uz ziemošanas vietām un atpakaļ, sauc par caurceļotājiem. Pārziemošanas vietās šādus putnus sauc par ziemas viesiem. Mihelsons 1, 7. Vālodze ierodas pie mums maija pirmajā pusē un jau augustā dodas projām uz dienvidiem. Tādēļ viņu saucam par vasaras viesi. Vanags 8, 61. Putnus, kas attiecīgajā apvidū ļoti reti ieklejo vai iecelo, sauc par iecelotājiem jeb maldu viesiem. Latv dzīvn 30. // dsk., v. *Māja, vieta, kur (kāds) ir viesis, arī stāvoklis, kad (kāds) ir viesis.* Iet viesos. Pārrasties no viesiem. □ . . viņš [jauneklis] sāka pārrasties pa vasaru viesos. Pārbrauc, kad ābelei sametušies jau mazi āboltēni . . Un, nenogaidījis rudeni . . , viņš aizbrauc atkal . . Birznieks-Upītis 1, 43. Bija mana dzimšanas diena, un krustmāte atbrauca viesos. Es parādīju visas saņemtās dāvanas, un krustmāte pievienoja tām savējo. Zigmonte 18, 113. Es biju viesos šais dienās, kā jau teicu, pie drauga . . Ziedonis 18, 14.

2. *Persona, parasti oficiāla, kas ierodas (kur) no cituriènes, lai, piemēram, piedalītos*

kādā pasākumā, veiktu (ko). Sagaidīt konferences viesus. □ Poļu viesi nāk vērienīgi — ar četriem koncertiem, ar vairāk nekā divsimt izpildītājiem . . M Zariņš 3, 18. . . augustā Pavlovs atkal redzams starptautiskā zinātnieku kongresā, tikai šoreiz ne kā viesis, bet gan kā namatēvs. Straḍiņš 3, 164.

viesistaba, -as, s. *Istaba viesu uzņemšanai.* Viesistabas iekārta. □ Mārtiņš . . , staigādams pa sava nama viesistabu, juta pavisam neapslāpējamu tieksmi ērti un vaļīgi izlaisties sēdeklī, aizsmēķēt smaržīgu cigareti . . A Eglītis 6, 299. Mēs ejam aiz nesējiem un stenam tiem līdzi, kamēr klavieres pa durvīm iegrozītas viesistabā. Grebzde 1, 211. Bratkusa dzīvokļa viesistabā viss sagatavots dārgu ciemiņu uzņemšanai . . Lapsa 4, 298.

viesizrāde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Izrāde, ko sniedz no citurienes ieradies atsevišķs skatuves mākslinieks citā trupā vai visa trupa citā vietā.* Sniegt viesizrādes ārzemēs. Atgriezties no viesizrādēm. Viesizrāžu turneja. □ . . latviešu aktieri pazina daudzus izcilus krievu māksliniekus no viesizrādēm Rīgā . . Dzene 3, 80. . . Elīza, Mārīte un es — ar velosipēdiem bijām aizkūlušies uz Madonu: kultūras namā skatīties rīdzinieku teātra viesizrādi. J Plotnieks 10, 156. «. . viņa trupa ar visām būdām aizbraukusi viesizrādēs. Kad būs mājās, grūti pateikt, jo jaunajai lugai esot milzīga piekrišana.» Pasaules sp I, 438. pārn. Dažam dzīvē greznums Vien tautiska pūralāde . . . Bet dzīve? Mūžības priekšā Tik mirklīga viesizrāde. Dorbe 7, 18.

vieskoncerts, -a, v. *Koncerts, ko sniedz no citurienes ieradies atsevišķs mākslinieks vai mākslinieciskā vienība citā vietā.* Apmeklēt vieskoncertu. Doties vieskoncertos. □ Darba Kirils patiešām paveicis milzum daudz, un viņa vadītais koris rīt izbrauc uz vieskoncertiem Minskā. Saulītis 13, 134. . . vēstulei bija pievienota biļete uz slavenas dziedones vieskoncertu. Rinkule 5, 129. . . tieši šo vieskoncertu laikā . . pirmo reizi satikās divi izcili mūziķi . . , kuri drīz pēc šīs turnejas kopīgi ierakstīja vairākas skaņuplates. Liesma 77, 6, 23.

vieslekcija, -as, s. *Lekcija, ko lasa vieslektors.* □ Nekad un ne ar vienu nebiju pat franciski sarunājies, bet klausījies tikai trīs franču zinātnieku vieslekcijas. Kar 90, 2, 164.

vieslektors, -a, v.; **vieslektore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Lektors, kas ieradies no citurienes un lasa lekcijas citā vietā (piemēram, citā izglītības iestādē).* □ «. . es jūs ievēroju . . seminārā, ko vadīja vācu vieslektori . . .» Izglītība 92, 2, 11.

viesmācītājs, -a, v.; **viesmācītāja,** -as, s. *Mācītājs, kas ieradies no citurienes un notur dievkalpojumu citā draudzē.* □ Bija gadi, kad Melnkrante iztika bez mācītāja. Dievkalpojumus noturēja reizi mēnesī un jaunpiedzimušos kristīja viesmācītājs . . Bels 7, 111. . . tur [baznīcā] varētu kalpot viesmācītāji, iebraukušie sludinātāji. Sv Rīts 92, 10, 6.

viesmīlība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *viesmīlīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . māmiņa grasījās ciemiņus uzņemt ar mielastu, bet tam visi bija pretī, laipni pateikdamies par namamātes viesmīlību. Dorbe 3, 16. Virsaitis visu ciemošanās laiku mieloja un dzirdīja Livingstona ļaudis, un varēja redzēt, ka viesmīlības parādīšana sagādā pašam . . lielu prieku. Lielais 7, 90. Mēs ievērojām arī, ka viesmīlība ne jau vienmēr ir sirsnības nosacīta, bet vienkārši — gadsimtu un varbūt pat gadu tūkstošu iedibināts sabiedrisks likums. Ziedonis 5, 14.

viesmīlīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viesmīlīgi.** *Tāds, kas labprāt uzņem, cienā viesus, tāds, kas pret viesiem ir laipns, sirsnīgs.* V. namatēvs. Viesmīlīga saimniece. □ Amerikānis: Aizbraucu. Jūsu direktors nav diez cik viesmīlīgs. Licis prasties, ka mana klātbūtne šeit neesot vēlama. Zīverts 1, 70. Iepazināmies arī ar manu māti — gādīgu pret bērniem, neparasti viesmīlīgu pret katru ciemiņu. Katlape, Ceplītis 1, 45. Te, svešā pusē, nebija ne savas jūras, ne savas zemes. Ļaudis, tiesa, pret bēgļiem viesmīlīgi. Neliedza jumtu virs galvas un pat maizes kumosā dalījās. Avotiņa, Slisers 1, 91. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Viesmīlīga uzņemšana. Viesmīlīgi izturēties. □ . . māmiņa bija tik laipna, ka pieņēmām viņas viesmīlīgo uzaicinājumu [palikt pie viņas]. Austriņš 2, 306. . . istabā viņa uzklāja kafijas galdu, kad atnāca ciemos viņas darba biedrenes, tajā viņa viesmīlīgi ļāva pārnakšņot no laukiem iebraukušajiem radiniekiem. Kaldupe 13, 162. // *Tāds, kam raksturīgas šādas īpašības (parasti par vietu ar tās iedzīvotājiem).* Viesmīlīga zeme. □ Pēkšņi viņš jūtas brīvs kā dažḍien karavīrs, kas pēc simtiem kilometru nostaigātu svešu ceļu iegriezies viesmīlīgās mājās. Pasaules sp 3, 76. sal. Jau Maskavā Baronu dzīvoklis ir kā viesmīlīgs strops, kur labprāt salido vietējie latviešu studenti un arī iebraucēji. PL Siev 85, 10, 7.

viesmīlīgums, -a, v.; parasti vsk. *Viesmīlība.* Namamātes v.

viesmīlis, -ļa, v.; **viesmīle,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Cilvēks, kas (restorānā, kafejnīcā, ēdnīcā u. tml.) apkalpo apmeklētājus.* □ . . viņi sēdēja pustukšajā kafejnīcā pie galdiņa. Jauns viesmīlis ātri un veikli apkalpoja. Bels 2, 75. «Ja mēs rīkotu oficiālu pieņemšanu vai lielu rautu, es, saprotams, salīgtu viesmīļus. Bet Klāvs necieš . . svinīgumu.» A Eglītis 6, 183. Viesmīle atnesa pasūtīto, pasniedza rēķinu. Te augšā viss bija dārgāks nekā apakšā. Kārlis samaksāja. Lācis 5, 87.

viesnīca, -as, s. *Uzņēmums, kur uz neilgu laiku tiek izīrētas dzīvojamās telpas, parasti iebraucējiem; celtne, kurā atrodas šāds uzņēmums.* Apmesties greznā viesnīcā. □ Paēdis . . vakariņas, . . ierēdnis Vītols atstāja . . viesnīcas koptelpas un iegāja savā atsevišķā istabā. Kurcijs 4, 196. Pārguļam baltā viesnīcas istabiņā . . Veca sieviete, viesnīcas apkopēja, jau zina, ka mēs te reiz esam bijuši. Auziņš 1, 97. Viesnīcas zēns — tas pats, kas atvēra durvis, saņēma somas, ierādīja istabas, — ta-

gad.. tikai ieraduma pēc jautāja: «Tēju?...» Pasaules sp I, 397.

viesnīcnieks, -a, v.; **viesnīcniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; sar. *Viesnīcas īpašnieks vai nomnieks.* □ Viņš vienmēr apmeties tajā pašā viesnīcā, kur meistars, un piekukuļojis viesnīcnieku ierādīt viņam istabu tieši blakus Paganīni. A Eglītis 2, 83. ..viesnīcniecei izrādījās žēlīga sirds zem kuplajām krūtīm pukstam, un mēs visi tikām laipni uzņemti šaurajā paspārnē. Gūtmanis 1, 26.

viesoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. **1.** *Būt, dzīvot (pie kāda) viesos.* V. pie radiniekiem. □ Es reti viesojos pie tantes Lūcijas, domājams, viņa neizjuta kvēlas ilgas pēc pusaudža puiše|a apciemojumiem.. Zigmonte 17, 14. Pāris reižu vecmāmiņa bija pie viņiem viesojusies, taču tēvs baidījās, ka lauku cilvēks, nokļuvis pilsētas drūzmā, var samulst un aizklīst pavisam uz citu pusi. Vāczemnieks 4, 55. Skolas brīvlaikā viņš bija viesojies Kuivižos un uz īsu brīdi iegājis Harijam līdzi pie vectēva Friča. Talcis 7, 180. pārn. ..Pie bērnības viesoties nāku. Kaldupe 2, 34.

2. *Būt, atrasties (kur), piemēram, oficiālā vizītē.* Valdības delegācija viesojās ārzemēs. □ ..Vija Artmane viesojusies svešās zemēs.. delegāciju sastāvā. Artmane 92. Ekselence: Pēc dažiem mēnešiem pie mums viesosies Pēterburgas ķeizariene. Zīverts 2, 492.

3. *Būt, atrasties (kur), sniedzot, piemēram, viesizrādes, vieskoncertus.* □ ..priekšā brīva pēcpusdiena un vakarā brauciens kopā ar.. jauniešiem uz pilsētu, kur viesosies Valmieras teātris. Kalndruva 2, 62. Vēlāk no Beiziķa Zigis padzirdēja, ka rūpnīcas estrādes orķestris viesosies Vecumniekos.. Saulītis 12, 240. Rīgas balets Itālijā labi pazīstams, jo viesojamies šeit jau trešo reizi. Draugs 83, 2, 33. 1977. gadā [gleznotājs] Eduards Kalniņš ar savu personālizstādi viesojās Japānā. Zv 85, 2, 15.

viesrežija, -as, s. *Režija, ko veic viesrežisors.* □ Izvēloties lugu viesrežijai, Ādolfs Šapiro apstājās pie Mihaila Bulgakova «Moljēra». Dzene 9, 187. Parasti izdodas tās viesrežijas, kad viesis, par kura mākslinieciskio rokrakstu iestudētāju kolektīvam ir jau kādi noteikti priekšstati, nāk ar paša izvēlētu viņam labi pazīstamu, tuvu un izlolotu dramaturģisko darbu.. Cīņa 80, 121, 3.

viesrežisors, -a, v.; **viesrežisore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Režisors, kas ieradies no citurienes un veic režiju citā vietā, citā mākslinieciskā vienībā.* □ ..atsaucīgi Vija Artmane gāja pretī viesrežisora Arkādija Kaca ierosinājumiem.. Artmane 48. Viesrežisoru pieaicināšana liecina arī par ko citu — teātrī joprojām nav atrisināts otrā vai trešā režisora jautājums. Teātris 75, 13. ..aktieriem darba procesā ārkārtīgas grūtības radīja bulgāru viesrežisores.. iecere. Liesma 70, 2, 21.

viesstrādnieks, -a, v.; **viesstrādniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Strādnieks no citas valsts.* □ ..aiz katra viesstrādnieka muskuļu spēka.. slēpjas arī gars un domu pasaule, cerības un sāpes.. Dripe 9, 120. ..Šveicē patvērumu un.. arī iztiku meklējuši daudzi emigranti, arī viesstrādnieki no mazattīstītām valstīm. Lit M 85, 25, 2.

viest[1], viešu, vies, vieš, retāk viežu, vied, vież, pag. viesu; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka rodas, veidojas (piemēram, kādas parādības).* □ Uz rakstāmgalda izklātos papīrus spoži apgaismoja spuldze, kuras abažūrs pārējā istabas daļā viesa dīvainu, zaļganu puskrēslu.. Saulītis 9, 27. Ir marta rīts. Pret acīm izplestām Un skumjām dvēselēm Vieš gaismu sniegs. Lazda 1, 185. pārn. Uzkāp, dziesma, debesīs! Gaiša nokāp lejā! Svētas vēstis stāsti mums! Sirdī sauli vied! Breikšs 1, 92. // *Riest (1).* □ Jāņogulāji un ērkšķu puduri vieš lapas un bālzaļganus ziedus.. Grīns 1, 44.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka rodas, veidojas (psihisks vai fizioloģisks stāvoklis, arī attieksme pret kādu, ko, arī priekšstats, spriedums u. tml.).* V. prieku. V. bailes. V. cerības. V. optimismu. □ Pavasaris satrauca un uzbudināja. Mežazosu klaigas debesīs, irbju tēviņu spalgie riesta saucieni tundrā, aizvien augstāk kāpjošie palu ūdeņi viesa nemieru.. Gūtmanis 4, 192. Tālā, tumšā pilsēta viesa manī savādas skumjas.. Ezera 11, 19. ..viņu pārņem reibonis. Tas vieš nelabumu, tas gurdina sirdi un atņem spēkus. Kar 91, 5/6, 34. ..pirmās simpātijas vieš partnera ārējais izskats, viņa gaumes izjūta, takts, uzvedība. Sk Ģ 80, 5, 28.

viest[2], viežu, vied, vież, retāk viešu, vies, vieš, pag. viedu; trans. *Neskaidri, vāji uztvert (ar redzi vai dzirdi), arī neskaidri, aptuveni just; jaust.* □ Kā valdnieka purpurā stāvēja pils un nami lāpu un ugunskuru apgaismojumā, un tālu varēja viest vareno gaismu un jautro troksni.. Niedra 3, 181. Rīts tikko svīda. Sirmā krēslā vēl neko nevarēja lāgā viest, bet tukšās ielās.. pārītim sekot nebija grūti. A Eglītis 5, 186. Zintas klusēšanā un sejas muskuļu nemierīgajās kustībās viežu tādus kā draudus un atkāpjos.. J Liepiņš 2, 63.

viesties[1], parasti 3. pers., viešas, retāk viežas, pag. viesās; refl. **1.** *Pakāpeniski veidoties (piemēram, par augiem), pakāpeniski iestāties (piemēram, par diennakts posmu); arī rasties (1).* □ ..runkuļu laukā dūšīgi viesās nezāles, kas laikā iznīcināmas ar asu rušinātāju rīku. Dziļums 1, 398. Pamazām viešas krēsla. Bet visi darbi nu arī jau padarīti. Saulietis 1, 22. ..bet viņā malā, kas aizaugusi platām, spīdīgām lēpju lapām, jau viešas zaļganmelna vasaras ūdeņu nakts.. Andersone 1, 104.

2. *Pakāpeniski veidoties, arī pakāpeniski kļūt izjūtamam (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli); arī rasties (3).* □ Viņā [sievietē] viesās maigums un bailes, un dīvaina nevarība šī glītā, spēcīgā cilvēka tuvumā. Kalndruva 7, 39. Ernests Ziemelis domāja un raudzījās tumsā, bet sirdī viesās tukšums... Vilks 2, 26. Kāju pirksti metās nejutīgi, un locītavās viesās stīvums. Pasaules sp I, 291.

3. *Pakāpeniski veidoties, arī pakāpeniski kļūt izjūtamam (par kādu stāvokli, cilvēku attiecībām, arī sabiedriskām parādībām); arī rasties (4).* □ ..aizaugušas.. dzirnavas; aiz-

mirstība viešas ap viņām un atstātība... Austriņš 2, 133. Un mīla tūkstoš veidos viežas un savu bagātību dod.. Brīdaka 8, 13.

viesties[2], parasti 3. pers., viežas, retāk viešas, pag. viedās; refl. *Būt neskaidri, vāji uztveramam (parasti ar redzi vai dzirdi), arī būt neskaidri, vāji jūtamam; jausties.* □ ..krita lapas — tās virpuļoja gaisā, laidās lejup un vējā slīdēja pa asfaltu, un visā šajā ainā viedās kaut kāds skumīgs skaistums.. Ezera 13, 353. ..ne balinātie mati, ne krāsotās lūpas nespēja noslēpt [sievietes] vītumu un kaut kādu pelēkumu, kas viedās gan sejā, gan skatienā.. Gulbis 4, 399. Skuju smarža viedās visapkārt, saiņiem apkrautie novēlojušies gājēji.. neviļus lika atcerēties bērnību un eglītes, dedzinātas savējo vidū.. A Eglītis 5, 146.

viesulis, -ļa, v. *Strauja, spēcīga vēja riņķveida kustība ap izteikti vertikālu asi.* Viesuļu brāzmas. □ Es biju vēl gluži mazs zēns un tikko atminos to sestdienu uz rudens pusi, kad sacēlās briesmīgs viesulis, kurš pa pusei noplēsa un izjauca mums vai visus māju jumtus.. Austriņš 2, 135. Viesulis ir tapis vēl negantāks. Vairīdamies no asā vēja, Tīrums nodur galvu, piesedz seju ar cimdu.. Kar 91, 5/6, 37. Gājis ir ļaunums sievietei pāri, kā viesuļi iet un kā sausums, līdz zemei liecis un nīcinājis.. Līce 1, 108. sal. ..tas [suns] nāca pāri kupenām kā viesulis, pieaugušu cilvēku viņš savā prieka trakumā varēja notriekt gar zemi.. Zigmonte 10, 333. pārn. ..augstās liepas nenozied neskartas — tās apvij bišu viesuļi. ..kā vēja dzīti ziedlapu virpuļi tās iekaisās zaru zaros. Caune 5, 123. pārn. Tad saldas trīsas caur mežu šalc, Pār lauku iet ziedu viesulis balts.. K Skalbe 2, 554. // *Spēcīga vēja ietekmē izveidojusies, piemēram, sniega, ūdens, smilšu, strauja riņķveida kustība, kas atgādina virpuļojošu stabu.* Sniega v. Smilšu v. Uguns viesulis — *spēcīga uguns, kas ļoti strauji izplatās.* □ ..briesmas bijušas lielākas, nekā to varēju iedomāties. Pirms dažām dienām pagāja mums garām viesulis, ko sākumā noturējām par dūmu stabu. Pēc tam vēlās mums pretī milzīgi viļņu kalni, vēl tagad jūra jau trešo dienu kā putās sakulta. Talcis 7, 120. // pārn. *Trauksmains notikums, strauja, pārdzīvojumiem bagāta (notikumu) norise.* □ ..gausties es negaužos. Mana dzīve ir bijusi bez viesuļiem un zemestrīcēm... Zigmonte 13, 143. Uz laukiem vienmēr ir ļoti daudz darba, bet viss tas nobāl labības kulšanas laikā. Tad trako īsts darba viesulis. A Grigulis 6, 117. // pārn. *Pēkšņa un spēcīga (emocionāla stāvokļa) izpausme.* □ ..pieminot pagātni, no Amālijas krūtīm izlaužas īsts sāpju un izmisuma viesulis.. Hausmanis 4, 194. Kādu brīdi Andrejai šķita, ka zeme sajuks ar debesīm — tik spalgu vaimanu un zaimu viesulis plosījās ap viņu Grīnupu namā. Bendrupe 1, 71.

○ Viesuļa stabs — *viesuļstabs.* □ Ar blīkšķi aizcērtas vaļā pamestas durvis, nošķind stikli, un es ieraugu biezu putekļu mākoni. Tas lēnām tuvojas, aug augumā, pieņemas spēkā. ..Tuvojas viesuļa stabs, griežas arvien ātrāk, kāpj pret debesīm. Kaijaks 6, 137. ◇ Uguns viesulis (arī auka, krusa, jūra) — *ļoti intensīva, blīva apšaude.*

viesuļains, -ais; s. -a, -ā; apst. **viesuļaini.** *Tāds, kad ir viesulis (par laikapstākļiem, laikposmu), tāds, kur ir viesulis, arī tāds, kas ir līdzīgs viesulim.* V. rudens. Viesuļaina jūra. □ Tad kādā pusnaktī spējš Atrāva logu viesuļains vējš Ar svelmainu šalti. Strēlerte 1, 92. // pārn. *Tāds, kas izpaužas strauji, spēcīgi (par norisi, arī psihisku stāvokli).* □ ..nemitīgi un viesuļaini traucās asinis caur viņa sirdi.. Niedra 4, 252. Reizēm viņu sagrāba smags un viesuļains dvēseles nemiers, viņa tad neatrada vietas, kur patverties.. Veselis 1, 90.

viesuļstabs, -a, v. *Smerčs.* □ ..mākoņi sabiezēja zili violeti, un, vibrējošo skaņu pavadīti, parādījās viesuļstabi. Cīņa 85, 152, 3.

viesuļuguns, -uguns, dsk. ģen. -uguņu, s.; mil. *Spēcīga, postoša daudzu ieroču apšaudes uguns.* □ ..ložu un granātšķembeļu skartos ņem savā gādībā ārsts Jansons, turpat zem lielgabalu viesuļuguns rīkodams savu pārsiešanas punktu. Grīns 1, 324. Sasalusī zeme drebēja, no kokiem bira sniega pūkas — kaut kur patālāk pa kreisi trakoja artilērijas viesuļuguns. Lāms 7, 386. pārn. ..lamu vārdu ložmetējs bēra uz viņu tādu viesuļuguni, ka zem tās neviens nevarēja pastāvēt. Veselis 2, 75.

viesuļvējš, -a, v. *Spēcīgs, postošs vējš (parasti viesuļvētras laikā); arī viesulis.* □ Atkal dzird gaisā granātas gaudošanu. Tā sprāgst meldru malā, un niedrājs zibeņātri liecas zemu, it kā tam laistos pāri viesuļvējš. Grīns 1, 161. sal. Augtin augušas kunga dusmas, līdz vienudien tās gluži kā viesuļvējš aiztriekušas dārznieku projām. Kaldupe 12, 70.

viesuļvētra, -as, s. *Spēcīga, postoša riņķveida kustības vētra; arī virpuļvētra.* □ Kad pāri zemei skrien viesuļvētras, krasta priedes tās sagaida pirmās. Kā skangali lūst koki, bangas pie kraujām izrauj celmus ar visām saknēm un čupu čupām grūž sadangātajā liedagā. Viese 4, 15. Spēcīgu viesuļvētru laikā gaisa kustības ātrums palielinās līdz 120 kilometriem stundā. Lauku Dzīve 81, 5, 25. ..Lieltauru pirtiņai viesuļvētra bija nocēlusi jumtu un viņu vecajām vējavām noplēsusi.. divus spārnus. Leimane 1, 37.

viešiņa, -as, s.; novec. *Viešņa.* □ Nu atnāca tā viešiņa, kuru sen gaidījām. ME IV, 671. ..gribēju pa ieradumam iet uz pagrabaugšiņu paraudzīt, vai varbūt Andra tēvs tur nav, kad izdzirdu, ka Andra mātei bija atnākusi viešiņa. Apsīšu J 3, 19. ..jaunais saimnieks savilka grožus, lai viešiņas.. varētu nolūkoties krietni apstrādātos, pa daļai jau kupli sazēlušos tīrumos. Blaumanis 6, 220.

viešņa, -as, s. *Sieviete, kas (kādu) apciemo, arī neilgu laiku uzturas (pie kāda, arī kur).* Patīkama v. Gaidīta v. □ ..Andrivs skanīgi pavēstī māsai Matildei: «Matild, mums viena skaista viešņa atnākusi.» Klīdzējs 1, 186. ..viešņa sasveicinās ar māti, novelk putekļu mēteli, izliek uz galda ciemakukuļus.. Svīre 2, 88. sal.

Apses apkārušās pelēki brūna samta bārkstīm kā staltas viešņas. Jaunsudrabiņš 8, 66. pārn. . . ir saules puķu laiks. Pa dārzu dārziem iet kā sievas zeltmatainās Šīs viešņas rudenīgās, kurām saules vārds . . Kaldupe 14, 146. ✧ Nelūgta viešņa — *nāve.* □ Tagad vairs neklausa kājas, negrib vairs atliekties pleci, Drīz laikam nelūgtā viešņa nopūtīs dzīvības sveci . . Elksne 5, 16.

vieta, -as, s. **1.** *Apvidus, platības u. tml. daļa zemes virsmai, teritorijai, kurā kas pastāv, atrodas, notiek, arī ir pastāvējis, atradīsies, varētu notikt u. tml.* Kuģa atrašanās v. Kalnaina v. Skaista v. Visdziļākā v. ezerā. Seismiski aktīva v. Arheoloģisko izrakumu v. Bijušo ūdensdzirnavu v. Pilskalna v. Trimdas v. Izraudzīties vietu jaunceltnei. Vienoties par tikšanās laiku un vietu. Apdzīvota vieta — *vieta, kur dzīvo cilvēki (viensēta, lauku sētu kopa, lauku centrs, ciemats, pilsēta).* Vietu vietām — *vietvietām.* Dzīves vieta — *dzīvesvieta.* Vietu vārdi — *vietvārdi.* Mājas vieta novec. — *mājvieta.* □ . . Grīntāls stāvēja un skatījās aizvien vēl uz to vietu, kur mākonītis bij nozudis. Blaumanis 6, 43. Liljena bija slavena kā ogu un sēņu vietu zinātāja, viņa nekad negāja uz mežu tikai pastaigāties . . Zigmonte 13, 39. «Nelāga vēji, nelāga straumes, nevarējām sameklēt zvejas vietas. Tikai pēdējā dienā laimējās, un tad ātri vien piegāzām kravas telpas.» Janovskis 1, 48. Ir vietas, kurās Tīreļpurva bridēji stieg iekšā līdz padusēm. Grīns 1, 429. . . vietu vietām pamirkšķināja kādas mājas apgaismotie logi, kādas pārmijas krāsaina signāluguns. Klīvers 4, 71. Vietu vietām spuldzes un starmeši ielej melnumā zilganu vai dzeltenīgu gaismu. Kar 91, 5/6, 31. Dacīte paņēma Jāniti pie rokas, un visi devās baltā vasarnīcā . . , kur vecmāmiņa un Dacīte dzīvoja . . Tā nu bija arī Jāniša dzīves vieta. Birznieks-Upītis 3, 7. 1920. gadā J. Endzelīns rakstīja: «Visi vietu vārdi ir ļoti vajadzīgi valodniekiem un vēsturniekiem zinātniskiem pētījumiem . .» Zin M 90, 10, 15. Izrādās, barons, nebrīdinot rentniekus, mājas pārdevis, un abiem līdzšinējiem nomniekiem bija jāmeklē jaunas mājas vietas. Tidomane 1, 8. // *Daļa priekšmetam, kurā kas pastāv, atrodas, notiek, arī ir pastāvējis, atradīsies, varētu notikt u. tml.* Detaļa lūzusi metinājuma vietā. Vārpstas nodilusī v. Tīkls saplīsis vairākās vietās. Mezgla vietā makšķeraukla var pārtrūkt. □ . . cirtuma vietās [liepai] izaugušas kuplas, garas atzalas . . Plūdonis 3, 50. Sardelēm novelk apvalkus, tās pārgriež gareniski uz pusēm, griezuma vietu pārziež ar sinepēm. Kļaviņa 1, 310. Mitrums graudā iekļūst galvenokārt pa rieviņu — vietu, kur grauds bijis piestiprināts pie pāksts. Ed gat 174. // *Daļa, apvidus cilvēka vai dzīvnieka ķermenī, kurā kas pastāv, atrodas, notiek, arī ir pastāvējis, atradīsies, varētu notikt u. tml.* Apdeguma v. Dezinficēt nobrāzuma vietu. □ Zane uzlika sāpīgajai vietai aukstā ūdenī samērcētu lupatu. Sakse 2, 164. «Paskatieties uz tā bērna — Konstances kājām! Sarkanas no asinīm. Ne vien sasprēgājušas, dažā vietā jau vātis!» Klīdzējs 1, 82. Upīšu Mārtiņš saviebās, kad ledainie pilieni nobira taisni tajā visvārīgākajā vietā, aiz kakla mugurpusē. Upīts 4, 85.

2. *Platība, telpa, arī platības, telpas daļa, kas paredzēta noteiktam nolūkam.* Iekārtot atpūtas vietu. Rakstnieka piemiņas v. Kulta v. Ieslodzījuma v. Peldu vieta — *peldvieta.* Pieturas vieta — *pieturvieta.* Sarunu vieta (arī punkts) — *sakaru iestāde, arī tās nodaļa, kur iespējams izmantot telefonu.* Gultas vieta — *istabas daļa, ko izmanto apakšīrnieks.* Guļas vieta — *guļasvieta, guļvieta.* Kapa vieta — *kapam paredzētā vieta kapsētā.* Miera vieta poēt. — *kapsēta.* Iebraucamā vieta neakt. — *vienkārša viesnīca ar pajūgu novietnēm.* □ Pār braucamo vietu iedams, Vanags īgni paspēra gareniski iegriezušos koku. Upīts 4, 119. Par soda vietu bija izraudzīts kāds uzkalniņš muižas ganībās . . Grīns 2, 19. pārn. Nāca klasē [skolotāja] kā labvēlīga vecākā māsa, nāca ar mums kopā padarīt derīgu darbu. Tādā gaisotnē palaidnībām nebija vietas. Kalndruva 12, 68. Te, mūsu robežās, ir varena peldu vieta, ūdens kā stikls un grants zem kājām. Te es plunčājos, ka dažudien mati no rīta līdz vakaram neizžūst. Ezeriņš 1, 64. Autobusa pieturas vietā Vītols nokļuva laikus. Kalndruva 2, 89. Mans dzīvoklis patiesībā ir tikai gultas vieta, kurā nav gultas. Guļu uz kāda veca dīvāna ampīra stilā. Kurcijs 4, 259. «Nujā, kārtīgas guļas vietas te nav. Nakts būtu jāpārlaiž kaut vai manā guļamkrēslā. Citurīt sagādāšu matraci. Es jau sen esmu nodomājis ierīkot te lāvu pārgulēšanai.» A Eglītis 6, 247. Te veca kapsēta. No ciurienes te reti kādu vēl glabā, bet nebija gadījuma°, kad no pelēkās mājas iedzīvotājiem kāds būtu aizvests uz pēdējo miera vietu citur. Birznieks-Upītis 6, 98. . . Dzeniša krogs atradies gandrīz pie pašiem Rīgas vārtiem, būdams reizē arī iebraucamā vieta, kur vakarā apmetušies daudzi ceļa vīri . . Austriņš 2, 445. // *Platības, telpas daļa (piemēram, plauktā, skapī), kas paredzēta, arī izmantojama kā novietošanai, ievietošanai.* Atstāt plauktā vietu grāmatām. Mugursomā nav vairs vietas. Uzglabāt zāles tumšā vietā. □ Vāzi noliku redzamā vietā uz galda, jo zināju, ka viņš atgriezīsies ar ziediem . . Vilks 3, 48. // *Platība, telpa, kas kādam ir paredzēta, arī kurā kāds parasti atrodas.* Bērnam ir sava v. pie galda. □ Tēva vezumam pašā augšā uzsiets galds kājām pret mākoņiem. Tur Annelei vieta. Brigadere 2, 38. Katrs noslēpjas savā vietā: zaķītis zem sola, stirna zem lāvas, lapsa padurvē, vilks toverī . . LTP 170. Visvairāk brīnums par māti. Viņas vieta taču bija māja, dārzs vai pļava — kāpēc viņa pēkšņi staigā gar upītes malu? J Kalniņš 2, 129. Helga bija savā vietā, viņa bija atnākusi [uz darbu] nemanīta. Saulītis 12, 190. // *Īpaši paredzēta, iekārtota platība, telpa vienam cilvēkam (piemēram, viesnīcā, sanatorijā, transporta līdzeklī).* V. slimnīcā. V. lidmašīnā. Pasūtīt divas vietas viesnīcā. □ Labākās vietas [restorānā] bija aizņemtas, daži brīvi galdiņi atradās pie dur-

vīm . . Lapsa 7, 98. Vietu ierādītāja [kinoteātrī] paspīdināja spuldzīti un parādīja rindu, kurā atnācējām apsēsties. Kļava 1, 50. Vagons nebija pārpildīts, viņam [pasažierim] izdevās sameklēt vietu pat pie loga . . Ezera 9, 292. ◇ Piedāvāt vietu (arī krēslu) — *uzaicināt apsēsties.* □ . . viņa iekāpa tramvajā. Kāds viņai piedāvāja vietu. Bels 2, 37.

3. *Stāvoklis, kuru kāds ieņem, piemēram, sabiedrībā, kādā darbības jomā.* Bērna v. ģimenē. Ģimenes v. sabiedrībā. Ieņemt kolektīvā redzamu vietu. Atrast savu (īsto) vietu — *izvēlēties savām spējām un interesēm visvairāk piemēroto specialitāti, nodarbošanos; apzināties, izprast savu attieksmi pret dzīvi un sabiedrību.* Norādīt (arī ierādīt) (kāda) vietu — *norādīt (kāda) stāvokli, attiecības ar citiem cilvēkiem.* □ «Cilvēkam ir jāzina sava vieta! Bankrotieris [bankrotējis cilvēks] nedrīkst spēlēt lepnu bagātnieku . .» A Eglītis 1, 196. Humoristiski satīriskās dzejas laukā latviešu literatūrā nozīmīga vieta ir R. Blaumanim. Valeinis 1, 59. . . viņa izturēšanās, manieres, runa liecināja par cilvēku, kas dzīvē atradis savu vietu, apliecinājis sev pašam savu vērtību. Bels 2, 75. «Eglupa kungs, varbūt jums labāk tiktos pusdienot savā istabā? Šodien tāds nemiers mājās, visur svešu ļaužu pilns . .» Tā kundze smalkā veidā norāda manu šodienējo vietu. Avotiņa 7, 71. «. . dzīve pati tevi novērtēs, tik stingri kā neviens, un viņa pati ierādīs tev vietu.» Zigmonte 2, 95. // *Nozīmīgums, loma (kam kādā sistēmā, parādību kopumā).* Komēdijas v. dramaturga daiļradē. □ . . viņas ikdienā, viņas visnotaļ mazpriecīgajā jūtu pasaulē šīm Māra bērnišķīgajām vēstulītēm, viņa dīvainajiem uzmanības un mīlestības pierādījumiem bija sava noteikta vieta. Skujiņš 14, 397. . . lietišķi dekoratīvās mākslas izstādē ievērojama vieta ir ādas plastikas darbu klāstam. Lit M 72, 2, 9. // *Stāvoklis, pakāpe secībā, ko noskaidro sacenšoties.* Otrā v. koru skatē. Palikt pēdējā vietā. Godalgota vieta — *vieta (piemēram, sacensībās), kuras ieguvējs saņem godalgu.* □ . . Latvijas meistarsacīkstēs līdz tam nepazīstamais Vieziņš ieguva divas trešās vietas — piectūkstoš metros un desmit kilometros. Saulītis 12, 213. «Vai vēl atceries mūsu klases zīmēšanas konkursu? Tu dalīji ar mani pirmo vietu,» Ilgvars šovakar atgādināja. Purs 4, 76. . . zāles pirmajās rindās sēž žūrija, rēķina punktus, dala vietas. Liepa 1, 166.

4. *Kāda noteikta teksta, mākslas darba, izrādes u. tml. daļa; kādas norises moments.* Interesantākās vietas romānā. Skaņdarba melodiskākā v. Stāstījums pārtrūka visaizraujošākā vietā. □ Vecās krustmātes grāmatā bija daudz brīnišķīgu vietu. Lāčplēsis pacēlās gaisos naksnīgās Spīdalas bluķī . . J Kalniņš 2, 232. Parasti vārds un teiciens dzejā atkārtojas noteiktās vietās. Atkarībā no vietas šiem atkārtojumiem ir savi zināmi nosaukumi. Valeinis 1, 219. Pirksti paši prata sameklēt vajadzīgos [klavieru] taustiņus, un meitene ar acīm sekoja dejotājiem, vienmēr pacietīgi atsākdama grūtākās vietas. Brīdaka 2, 152.

5. *Darbs; amats.* Inženiera v. Pētnieka v. Direktora v. Sākt strādāt labā vietā. Vietas izpildītājs — *persona, kas veic kāda amata pienākumus uz laiku vai līdz oficiālai apstiprināšanai šajā amatā.* Dabūt vietu — *tikt pieņemtam darbā.* □ . . mašīnrakstīšanas un grāmatvedības kursi gāja uz beigām, bet es vairs īsti neticēju, ka, arī tos beigusi, atradīšu vietu. Zālīte 5, 92. «Nevaru sūdzēties par savu grāmatveža vietu. Mierīgs darbs, alga pieklājīga.» Lubējs 1, 8. Rīgā viņa dzīve ātri virzījusies uz augšu. Pirmos valsts pastāvēšanas gados spējīgi un enerģiski cilvēki ātri dabūjuši vietas. Mauriņa 2, 82. ◇ Silta vieta iron. — *amats vai darbavieta ar labu atalgojumu, bet minimālām prasībām, kur var ērti, bezrūpīgi justies.* □ Dēls siltā vietā ticis Rīgā, Būs sirmam tēvam balsts . . A Auziņš 2, 58.

6. lok.: vietā, apst. nozīmē. *Tā, ka aizstāj (kādu, ko).* Strādāt drauga vietā. Rudzu vietā iesēt kviešus. □ Tagad . . viņa [saimnieka] bērni viņa vietā apmeklēja silu. Blaumanis 2, 137. . . viņš Luīzei tikpat kā dēla vietā. Izremontēja māju, sakopa dārzu, ierīkoja centrālo apkuri, pašreiz labo un krāso mājas ārpusi. Janovskis 1, 381. Tad Milce sāk skriet. Bieži vien viņa iešanas vietā skrien, it kā pēc savām domām dzīdamās. Klīdzējs 1, 196. // *Atlīdzinājumam (pretī dodot, saņemot ko citu).* □ . . vecais Ziltars nebija dabūjis vairāk aizņemties kā vecu arklu un sieku rudzu ar noteikumu, ka rudenī jāatdod divi sieki vietā. Paegle 3, 204. Izvilku maku un samaksāju par maizi un alu. Atlikuma vietā viņa nobēra manā priekšā uz letes astoņas kastītes sērkociņu . . Ezera 5, 203. // *Cita stāvoklī, situācijā.* □ «Sakiet pats, ko jūs darītu manā vietā?» pēdējais teikums skanēja gandrīz kā lūgums pēc padoma. Sakse 7, 393. Es saprotu Filipes Lopesa jūtas. Viņa vietā arī es darītu tāpat. Tāpēc es viņam vairs neko nejautāju par Spāniju . . Grīva 8, 303.

7. lok.: vietā, apst. nozīmē. *Tā, ka (attiecīgajā situācijā) iederas, ir vajadzīgs.* Aizrādījums ir vietā. Vietā teikts kompliments. Vietā un nevietā, arī gan vietā, gan nevietā — *tad, kad ir vajadzīgs un kad nav vajadzīgs.* □ Asja pasmaidīja paviršī. Melitas jautrība nelikās īsti vietā. Lai gan, jāteic, viņas . . optimisms iedarbojās nomierinoši. Skujiņš 12, 163. «Nez vai viņš arī nāks?» es ieminos. Šķiet, ka jautājums ir vietā, jo karastāvoklis starp mums un Nikolaju nu ilgst jau otro dienu . . Saulītis 13, 106. . . viņš . . meklēja pēc iespējas vairāk tīri tautisku, pat laucinieciskū izteicienu un lietoja tos vietā un nevietā. Upīts 9, 349. «Kas ir laime? Šķiet, ka šo vārdu ikdienā lieto pārāk bieži, gan vietā, gan nevietā.» Dripe 2, 122. // *Tur, kur kam ir jābūt, jāatrodas; arī tur, kur kas ir bijis, atradies iepriekš.* Nolikt grāmatu vietā. □ Katra lieta savā vietā, pat rūpīgi nosmailinātie zīmuļi un tušas pudelītes uz galda sakārtoti koka šķīvjos. Bendrupe 2, 22. Ai šī zemgaliete! Viss kārtībā, viss savā vietā. Degunkniebis zibsnī. Lornete smalkā važiņā. Mūžīgi nopietna un stingra. Kurcijs 2, 193.

..viss ir savā vietā — debess viegli zilos lindrakos blāvs dienas mēness spīd kā sudrabota poga. Losberga 1, 68. Viņa noliecās un nolika vietā kurpes, kuras, mašīnai braucot, bija aizslīdējušas katra uz savu pusi. Vilks 5, 36.

8. novec. *Gulta, guļasvieta.* Uzklāt (arī saklāt) vietu — *sakārtot gultu (guļasvietu) gulēšanai.* □ Viņa tai [meitenei] parādīs vietu. Jaunajā vietiņā ir svaigs salmu maisiņš, balts balts paladziņš. Brigadere 2, 41. Jaunākie sievieši, kādi un cik tur [bērēs] viņu atradās, bij sataisījuši sev vietu dūmu istabiņā.. Kaudzītes 1a, 119. Vieta bija mīksta, kaut gan tas tikai siena maisiņš. Nācies gulēt cietākās gultās, lai cik lepnas segas klātas tām pāri. Zigmonte 10, 16.

○ Uz vietas — a. *Vienā vietā.* □ Nu jau varētu arī šķirties, bet viņa vēl stāv uz vietas, pirkstos grozīdama bārbeles zariņu.. Zigmonte 10, 113. Visi skrien, tikai cīrulis dzied uz vietas.. Ziedonis 17, 107. b. *Turpat, attiecīgajā vietā.* □ Es jutos tik nevarīga. Nebūtu man Spodris jāmeklē, es saļimtu tepat uz vietas.. Jaunsudrabiņš 7, 184. «..pulksten sešos jums visiem kā naglām jābūt uz vietas. Es aizstāvēšu jūsu intereses..» Jansons 3, 169. c. *Uzreiz, tūlīt, arī nekavējoties.* □ Meitenītes sejiņa sašķobījās, un uz vietas gāja vaļā lielais brēciens. Jansons 3, 34. Viņai bija sajūta, pat noteikta apņemšanās, ka visas darīšanas ar šo jauno cilvēku jāizbeidz tūlīt un uz vietas.. A Eglītis 6, 5. Pie vietas — *vietā.* □ «Jūs pagaidiet, tūlīt es braukšu atpakaļ!» Zigis sacīja šoferim. «Man tikai jānogādā viņš [vīrietis] pie vietas.» Saulītis 12, 182. No vietas — *nepārtraukti, arī neko neizlaižot.* □ Smalks, apnicīgs rudens lietus salija trīs dienas no vietas. Delle 2, 141. Noliņš: Ošus klēts galā? Vai visus [zāģēt]? — Edvarts: Visus no vietas! Blaumanis 6, 395. No vienas vietas — *viscaur, nepārtrauktā virknē, ļoti daudz.* □ Griesti [klētij] no vienas vietas bija piespraudīti ar ozolu zariem. Pie katras gultas stakles bij piestiprināts smaržojošs bērziņš. Jaunsudrabiņš 7, 24. Biezi saaugušie koki bij slaidi un augstu bez zariem, egļu un bērzu baļķus varēja gāzt no vienas vietas. Upīts 4, 84. Darba vieta — a. *Vieta, kur veic darbu.* □ ..liela nozīme ir pareizai darba vietas organizēšanai. Strādnieku izvietojumam, kā arī materiālu, darba rīku un mehānismu novietojumam darba vietā jābūt tādam, lai nodrošinātu ražošanas uzdevumu sekmīgu izpildi bez liekām kustībām. Šterns 2, 7. b. *Darbavieta (1).* □ Saruna iesākās ar jautājumu, vai Zigim patīk jaunajā darba vietā, vai viņš ir nolēmis te strādāt pastāvīgi.. Saulītis 12, 101. Goda vieta — a. *Vieta pie viesību galda blakus jubilāram, mājas saimniekam u. tml.* □ Kura pārģērbusies, kura nē, jaunavas steidzas pa galvu pa kaklu, lai varētu nosēsties tuvāk līgavai: goda vietā un ne zemajā. Brigadere 2, 451. ..blakus jaunajam pārim goda vietā sēdēja Lieluriju Andrejs ar Madi. Sakse 2, 57. b. *Redzamākā, labākā vieta (kur novietot, arī novietoties).* □ Dārtas vainagam katrā ziņā jāstāv goda vietā, tādēļ viņa, izstaigājusies visapkārt, atvirza citus vainagus nostāk un noliek savējo pret zārka malu pašā vidū, lai visi redz.. Kalndruva 2, 128. c. *Ievērojama nozīme, nozīmīga vieta.* □ Savā ikdienā katrs mēs patērējam dažādus pārtikas produktus, taču maizei starp tiem allaž ir goda vieta. Rīgas B 70, 252, 2. Karsta vieta — *vieta, kur noris ļoti intensīva, spraiga darbība (parasti karadarbība).* □ Allens: Esmu bijis daudz un dažādās vietās [karā], zēn... diezgan karstās vietās. Brodele 8, 6. Ģeometriska vieta mat. — *tādu punktu kopa, kuriem ir kāda noteikta īpašība.* Pūra vieta — *pūrvieta.* Sieka vieta — *laukuma mērvienība (vecajā krievu mērvienību sistēmā) — zemes platība, kas apsējama ar sieku labības.* Sieciņa vieta — *laukuma mērvienība (vecajā krievu mērvienību sistēmā) — zemes platība, kas apsējama ar sieciņu labības.* Mucas vieta (arī sējums) — *laukuma mērvienība — aptuveni 0,52 vai 0,56 hektāri (vecajā zviedru vai dāņu mērvienību sistēmā).* Baltās vietas (kartē) — *neizpētītas teritorijas.* Palikt uz vietas — *atrasties nekustīgā, arī nemainīgā stāvoklī; apstāties kustībā.* □ ..izskrej pretī liels, melns, pinkains suns, šķērsām saraujas un paliek uz vietas. Brigadere 2, 41. Skriet uz vietas — *izdarīt skriešanas kustības, atrodoties vienā un tai pašā vietā (parasti vingrojot).* Ieņemt vietu — a. *Ievietoties, aizņemot kādu platību, telpu.* □ Līdz vilciena atiešanai palika dažas minūtes, vajadzēja ieņemt vietas vagonos. Skujiņš 1, 25. b. *Būt kādā amatā, postenī.* □ Drīz Zemītis jau ieņēma galvenā grāmatveža vietu.. Sudrabu E 3, 449. c. *Būt nozīmīgam.* □ Mūsu dienās fizika ieņem vienu no ievērojamākajām vietām dabaszinātņu sistēmā. Rolovs 1, 7. Šīs blakuslīnijas, lugas vidusdaļā ieņemot plašāku vietu, sānis atbīda pat galveno cīņas līniju. Valeinis 1, 137. Atdot savu vietu — *atļaut citam izmantot savu stāvokli, arī ieņemt savu vietu.* Nākt vietā — *aizstāt (kādu, ko); ierasties (kāda) vietā; ieņemt (kāda, kā) vietu.* □ Tas mulsais, pārvarīgais reibums, kāds bija viņu apņēmis pērnajā rudenī, tas tagad pagaisis, taču jūtās, kas tā vietā nākušas, tāpat pirmajā vietā stāv Klaucāna vārds. Zigmonte 10, 314. Sēžas vieta sar. — *sēžamvieta.* ◇ Stāvēt uz vietas — *neattīstīties, nemainīties.* □ «Tiem, kas iet savu ceļu, nekad nav viegli, dēls. Bet bez viņiem jau pasaule stāvētu uz vietas.» Viese 2, 103. Bet dzīve nestāv mūžīgi uz vietas un tikumi tāpat: tie veidojas līdz ar dzīvi.. J A Jansons 1, 42. Hilmanis: Lelles un pasaule stāv uz vietas. Tikai cilvēki kļūst veci. A Eglītis 1, 489. ◇ Mīdīties (arī mīņāties) uz vietas — a. *Virzīties ļoti lēni.* b. *Darboties neaktīvi, bez vajadzīgajiem rezultātiem; attīstīties, veidoties ļoti lēni, arī neattīstīties, neveidoties.* ◇ Nekust, arī netiek (ne) no vietas — *saka, ja kāda darbība, process nesākas, kavējas.* □ Vienādojums vēl nebija sastādīts, un, kamēr tas nebija izdarīts, risinājums nekustējās no vietas. Ezera 8, 194. Augām

dienām nejuta ne vēsmiņas, tā ka buras šļauganas nokarājās lejup gar mastiem vai arī vējš pūta pretim un kuģi netika ne no vietas. Lielais 3, 208. ◇ Vezums nekust (ne) no vietas (arī stāv uz vietas) — *saka, ja (kādā norisē, apstākļos) nav gaidīto labvēlīgo pārmaiņu.* ◇ Vārīga vieta — *jautājums, doma, priekšstats, psihes īpašība u. tml., ko cilvēks parasti slēpj un kas, citu cilvēku atklāta, izraisa aizskāruma, aizvainojuma, arī pazemojuma izjūtu.* ◇ Trāpīt vārīgā vietā — *aizskart, aizvainot, arī pazemot kādu.* □ Tupot uz krājgrāmatiņas kā deviņgalvu pūķis un bīstoties izdzert pat pudeli alus! Guntars pietvīka. Hā, es ļauni nodomāju, uzknāba — un laikam trāpīja vārīgā vietā! Ezera 18, 44. Jāatzīst, ka viņš bija trāpījis vārīgā vietā. Tomēr ir nedomāju tik viegli padoties. Cīrulis 4, 217. ◇ Aizskart vārīgu vietu (arī vārīgā vietā) — *runāt par to, kas aizvaino, sāpina, sadusmo.* □ Viņa pārāk labi pazina Tomu, viņa bija aizskārusi tā vārīgāko vietu .. A Grigulis 10, 113. ◇ Vājā vieta (arī puse), arī vājais punkts — *jautājums, darbības nozare, kurā slikti orientējas, kurā ir vājas zināšanas, nav veiklības, labas prasmes.* □ Bērsons [ārsts] vēl cilāja analīzes. «Jā ... Šīs slimības ir medicīnas vājā vieta.» Birze 5, 54. ◇ Iekarot vietu (retāk pozīcijas) — *kļūt nozīmīgam, nepieciešamam.* □ Volframs ir iekarojis vietu arī ķīmiskajā rūpniecībā. Upīte 1, 24. ◇ Būt pirmajā vietā — *būt tādam, kam jāpievērš vislielākā uzmanība.* □ Anna: Papriekšu jāsagatavo sviestmaizes. Vēders pirmajā° vietā. Zīverts 2, 259. ◇ Būt pēdējā vietā — *būt tādam, kam netiek pievērsta vajadzīgā uzmanība.* □ .. pašas veselība viņai vienmēr bijusi pēdējā vietā .. J Liepiņš 1, 106. ◇ Nevar (nekur) atrast (sev) vietu (arī mieru), arī neatrod (nekur) (sev) vietas (arī miera) — *saka, ja kāds ir nemierīgs, satraukts, nervozs, nespēj nomierināties.* □ .. to viņš darīja tikai aiz mokām, tāpēc ka neatrada vairs sev īstās vietas. K Skalbe 1, 112. ◇ Nav vārdam vietas — *saka, ja nekas nav iebilstams.* □ Apkalpošana .. ir ātra, tur vārdam nav vietas. Viens, divi — desiņas smaržo uz galda .. Skujiņš 4, 19. Saimnieks pats atnācis paskatīties, darbs, protams, tāds, ka vārdam nebij vietas. Upīts 4, 259. Kur nu viņi laidās, tur drūzma pašķīrās — un Eižēns varēja brīvi izplivināt frakas ļipas. Dejoja viņš tiešām teicami, tur vārdam nebija vietas. A Eglītis 4, 250. ◇ Sirds vietā akmens — *saka par cietsirdīgu, nepielūdzamu cilvēku.* ◇ Uz līdzenas vietas sar. — *tūlīt, nekavējoties (ko darīt).* □ Bet māte gribēja aust tūlīt, uz līdzenas vietas. Viese 1, 86. .. ja Aņus [Ingum] tuvumā, bāršanās uz līdzenas vietas. Brigadere 2, 147. ◇ Acis slapjā vietā sar. — *saka par cilvēku, kas bieži raud.* □ .. sieviešiem jau tās acis slapjā vietā ... Vajag vai nevajag — tūlīt raud. Purs 1, 86. ◇ Iesildīta vieta sar. — *dzīves vai darba vieta, kur pavadīts ilgāks laika posms.* ◇ Tukša vieta — *nekas; tas, kas ir pavisam nenozīmīgs, arī vienaldzīgs.* □ Ansim sanāca dusmas. Kas viņš bija šajā mājā? Piektais ritenis? Nē. Vienkārši tukša vieta. Nulle. Lapsa 3, 108. Mēs uz skuķi neskatījāmies, arī Beātes acīs māšele bija tukša vieta. Zigmonte 17, 12. ◇ Nogādāt drošā vietā sar.; iron. — *apcietināt, arestēt.* □ «Cepļa kungs, vakar esot arestēts Ūdris un nogādāts drošā vietā.» Rozītis III, 94.

vietām, apst. *Dažās vietās; dažviet.* Vietu vietām — *vietvietām.* □ Saule mirdzēja. Tikai vietām viegli, caurspīdīgi balti padebeši kā vieglas pūkas ierobežoja debess zilo dzīli .. Kurcijs 4, 276. Zemākajos [ozola] zaros vietām paspīdēja gaiši zaļas, jau palielas zīles .. Birze 4, 127. Vietām pie krūmiem vējš savilcis prāvas kupenas, bet citur sniegs tikai plānā kārtā sedz sastingušo zemi. Dripe 1, 3. Vietu vietām spuldzes un starmeši ielej melnumā zilganu vai dzeltenīgu gaismu. Kar 91, 5/6, 31.

vietējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vietēji. 1.** *Tāds, kas dzīvo noteiktā, parasti runātājam vai vērotājam tuvā, arī zināmā, vietā, teritorijā, tāds, kura darbība ir saistīta ar noteiktu vietu, teritoriju (par cilvēkiem).* Vietējie speciālisti. Vietējie ārsti. Vietējie zemnieki. □ .. vietējie ļaudis apgalvo, ka ik pēc trim četriem gadiem parasti pienāk bagātā raža .. Talcis 4, 76. Par Gaujmalas vietējiem iedzīvotājiem jāsaka — viņi upes krastos redzami samērā maz un galvenokārt tikai vakaros. Lagzdiņš 3, 48. «Esmu vietējā mežameistara brālis un redzēju jūsu pēdas smiltīs .. .» Ezera 5, 13. // lietv. nozīmē: vietējais, -ā, v.; vietējā, -ās, s. *Iedzīvotājs, kas dzīvo noteiktā vietā, teritorijā.* □ Kad ieradās Hohdrāts [inspektors], zvejnieki uzelpoja. Hohdrātu varēja apmānīt. Hohdrāts nebija vietējais. Daudz ko viņš nezināja un nemācēja uzminēt. Bels 7, 50. Man jau toreiz gribējās draudzēties ar tautībām, kas bija šīs zemes pamatiedzīvotāji. .. Citi izsūtītie no vietējiem vairījās .. Gūtmanis 4, 185. Ella bija vietējā. Viņai tepat kaut kur netālu mežmalā atradās vecāku mājiņa. Mēs pie viņiem varētu iebraukt un pārlaist nakti. Grīva 8, 94.

2. *Tāds, kas atrodas noteiktā, parasti runātājam vai vērotājam tuvā, arī zināmā, vietā, teritorijā (piemēram, par iestādi).* Vietējā skola. Vietējā slimnīca. Vietējais pasts. Vietējās saimniecības. Vietējās pašvaldības. □ Rubenis .. bija mehāniķis; viņš strādāja vietējā kokzāģētavā .. Kaijaks 5, 94. .. vectēvam ievajadzējās tādas lietas, kādas vietējā bodē nebija .. Gūtmanis 4, 58. // *Tāds, kas iegūts, ražots u. tml. noteiktā vietā, teritorijā; arī tāds, kas nav ievests no ārzemēm.* Vietējās izejvielas. Vietējā produkcija. Iegādāties vietējās preces. □ .. ārzemju jūrnieki .. laiku pa laikam ieradās Katarohā pamieloties ar vietējo vīnu un augļiem. Grīva 9, 68. // *Tāds, kas sastopams noteiktā vietā, teritorijā, tāds, kas ir raksturīgs noteiktai vietai, teritorijai (piemēram, par augiem, dzīvniekiem).* Vietējā zirgu šķirne. □ Garās dienas apstākļos, kas pie mums sakrīt ar vasaras sākumu, uzzied vairums vietējās floras ziedaugu. D kal 82, 68. Līdz 19. gadsimta vidum pārsvarā lietoja no au-

giem iegūtās krāsvielas, tāpēc krāsas atsevišķu novadu tautas tērpos noteica vietējā augu valsts. Lauku Avīze 90, 27, 12. . . vietējiem kāpostu balteņiem rudeņos dažkārt pievienojas daudz ielidojušu īpatņu. Latv dzīvn 9. Akmeņdārza iekārtošanai var lietot visus dabā sastopamos akmeņus. . . Ieteicams izmantot vietējos akmeņus, jo tie akmeņdārzu vairāk tuvina apkārtējai ainavai. Lauku Dzīve 78, 1, 16. // *Tāds, kas saistīts ar noteiktu vietu, teritoriju (par parādībām, apstākļiem, procesiem).* Interesēties par vietējiem notikumiem. □ . . koncils Lateranā uzdeva bīskapiem personīgi rūpēties, lai dievvārdu sludināšana un svētais sakraments notiktu vietējās valodās . . Purs 11, 156. Tēvs, . . neliela zāģu gatera un sarkanas ķieģeļu mājas īpašnieks stacijas tuvumā, vietējos pagasta apstākļos varēja skaitīties par ļoti pārtikušu. Strāls 2, 335. Nobaudīts un slavēts pirmais malks, tam klāt piekosts cukura grauds, un tikai tad pēc vietējām tradīcijām var sākties saruna. Lauku Avīze 90, 16, 10. // *Tāds, kas ir nozīmīgs tikai noteiktā vietā, teritorijā.* Vietēja rakstura kauja. Vietējas nozīmes ceļi.

3. *Tāds, kas skar tikai kādu (kā) daļu, arī iedarbojas tikai uz kādu (kā) daļu.* V. telefona tīkla bojājums. Vietējā narkoze. Vietēja asiņošana. □ Drenu caurules lieto . . arī būvniecībā, lai pazeminātu apbūves laukuma grunts-ūdens līmeni, tas ir — vietējai drenāžai. Izrakt 243. Sāpju sajūtas izslēgšanai lieto vietējo anestēziju, padarot nejutīgus attiecīgā apvidus nervu receptorus . . , vai vispārējo anestēziju . . Visp ķir 59.

○ Vietējais laiks — *attiecīgās vietas meridiānam atbilstošs laiks.*

vietiene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; ģeol. *Zemes daļa, kas aptver pēc reljefa izcelsmes vienotu grupējumu, kam atbilst noteikts reljefa saposmojums un augsnes cilmiežu izvietojums.* □ Republikas teritorijas vietieņu tipoloģija izveidota, pamatojoties uz diviem galvenajiem faktoriem — uz reljefa saposmojumu . . un ainavas substrātu . . Ģeogr 139.

vietniekpulks, -a, v.; vēst. *Ievēlēta pagasta pašvaldības institūcija.*

vietnieks, -a, v.; **vietniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. **1.** *Cilvēks, kas aizstāj, arī var aizstāt kādu, piemēram, darbā, kādā situācijā.* □ Lipsts: . . kas tad strādās tavu darbu, kad tu gribi aiziet? Dod vietnieku, tad ej. Rainis IXb, 380. Hercogiene: Kamēr hercoga nav mājās, kas ir hercoga vietnieks? — Bruto: Jūs, jūsu gaišība. A Eglītis 1, 248. Valdemārs: Tu esi mājasmātes vietniece šovakar. Pasmaidi! Zīverts 2, 48.

2. *Nākamais aiz augstākās amatpersonas, kas veic, parasti noteiktus, specializētus, atbilstīgas amatpersonas pienākumus.* Ministra v. Galvenā ārsta v. Virsnieka vietnieks — *virsniekvietnieks.* □ Aleksandrs pieder tam vadītāju tipam, kas īsti sekmīgi var darboties tikai kā . . priekšnieku vietnieki. Gulbis 5, 136. Direktors sarunai ar Tamāru Kārkli bija pieaicinājis diezgan daudz liecinieku, kabinetā sēdēja direktora vietnieks zinātniskajā darbā . . Purs 4, 107. . . atsevišķi turas bijušie studenti — daži no tiem pirms universitātes dienējuši Latvijas armijā, ieguvuši kaprāļu un virsnieku vietnieku pakāpes . . Lāms 7, 11.

○ Pagasta vietnieku pulks, arī pagasta vietnieki vēst. — *ievēlēta pagasta pašvaldības institūcija.* □ Pats viņš ievēlēts pagasta vietnieku pulkā, bet, tur darbodamies, vēl skaidrāk saredz, cik netaisnību un pat klaju blēdību pagastā tiek strādāts un par tādām domāts. J Kalniņš 8, 52. Skolotājus no reflektantiem, kas bija pieteikušies, ievēlēja vietnieku pulks, kas sastāvēja no pagasta iedzīvotāju vēlētiem pārstāvjiem. Dorbe 3, 22.

vietniekvārds, -a, v.; val. *Vārdšķira, pie kuras pieder vārdi, kas norāda uz priekšmetiem, parādībām, to īpašībām vai skaitu.* Vietniekvārdu locīšana. Nenoteiktie vietniekvārdi. Jautājamie vietniekvārdi. Personas vietniekvārds — *vietniekvārds, kas izsaka norādījumu uz personu.* Piederības vietniekvārds — *vietniekvārds, kas izsaka norādījumu uz to, kuram kas pieder vai kurš ir saistīts (ar ko).* Norādāmais vietniekvārds — *vietniekvārds, kas apzīmē priekšmetus, dzīvas būtnes vai to īpašības, izdalot tās no kāda kopuma.* Attieksmes vietniekvārds — *vietniekvārds, kas parasti ievada palīgteikumu.* Relatīvais vietniekvārds — *attieksmes vietniekvārds.* □ Vietniekvārdi pieder pie tām vārdu šķirām, kas ir aktīvas dažāda tipa tekstu veidošanas procesā. Vēstis 78, 1, 96. Interpunkcijas kļūdas [sacerējumos] pakārtojuma vietās vieglāk var novērst, ja saliktu teikumu apskatā vairāk akcentē teikuma daļu robežvārdus (pakārtojuma saikļus, attieksmes vietniekvārdus, pakārtojamos apstākļa vārdus). PL Skola 62, 10, 20.

vietraudzis, -dža, v.; **vietraudze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. **1.** *Cilvēks, kas izlūko (piemēram, vietu, apstākļus), parasti pirms kāda pasākuma, darbības.* □ . . rūpnīcu būvē teritorijā, kur vēl pavisam nesen šļakstījās jūras viļņi. Vietraudži nāca pie secinājuma, ka izdevīgāk teritoriju atkarot jūrai nekā būvēt uzņēmumu tālu no ostas . . Zin T 77, 8, 16.

2. parasti dsk. *Bites, kas izraugās bišu saimes spieta turpmāko mājokli.* □ Bišu saime, gatavodamās spietošanai, pirms spieta iznākšanas uzmeklē spietam jaunu mājokli. Vietraudži izlido lielā vairumā . . D kal 72, 93. Ja auli izliek laikus — tad, kad saimes gatavojas spietot, — tad bites vietraudzes to ātri atrod, un drīz vien tajā iemājo spiets. Lauku Dzīve 85, 6, 11.

vietraugs, -a, v.; **vietrauga,** -as, s. **1.** *Vietraudzis (1).*

2. dsk.; v. *Vietas izraudzīšana, aplūkošana (pirms apmešanās kur), apstākļu izlūkošana (pirms kā uzsākšanas kādā vietā).* □ . . kas gan viņai pie Teņa kaitēs? Viņi reiz bija aizbraukuši vietraugos, mājas prāvas, uzkalniņā, pagalms līdzens kā galds . . Zigmonte 16, 332.

vietumis, apst. *Vietām.* □ Gandrīz kaila bija šī vakara saules apspīdētā klints, tikai vietumis mazām saliņām auga sūna . . Mauriņa 1, 89.

Vietumis [tundrā] ieplakās ziedēja arī puķes, kādas agrāk nebiju redzējis. Gūtmanis 4, 157. Ozolu lapotne, kurai vietumis izlauzās cauri pa spilgtam saules staram, uz dzeltenā lielceļa klaja zīmēja sarežģītas .. ēnu mežģīnes. Birze 4, 127.

vietvaldis, -ža, v. *Iekarotas, okupētas u. tml. anektētas teritorijas pārvaldnieks, ko iecēlusi anektētāja valsts.*

vietvārds, -a, v.; val. *Īpašvārds, ar ko apzīmē kādu ģeogrāfisku objektu.* Vietvārdu vārdnīca. Vietvārdu atlants. Vākt vietvārdus. Klasificēt vietvārdus. □ Vietvārdu izziņai, mīlestībai uz tiem Vidzemē pamatus licis Fricis Brīvzemnieks. Dzene 8, 22. Mūsdienās vecāko paaudžu ļaudis vēl atceras senos vietvārdus, kādos saukti Gaujas atvari un attekas, pļavas un purviņi, avoti un apsūnojuši laukakmeņi, atsevišķas birzītes un veseli mežu nogabali .. Goba 5, 19. Katram vietvārdam ir objektīvs pamatojums: tā rašanās ir gan vēsturisku, gan ģeogrāfisku apstākļu motivēta. Zin T 87, 1, 27.

vietvietām, retāk **vietvietumis,** apst. *Vietām, arī vairākās vietās.* □ Akru vai pusotra plašais laukums bija nesen noecēts un apsēts ar mauru, kas vietvietām jau glīti dīga. A Eglītis 6, 10. Būrīšus [putniem] Ints neliek vienuviet .. Pāris būrīšu gravā, pāris dārzā, citus vietvietām mežā. Caune 3, 17. Lēni, kā negribēdams, ausa dzestrs rudens rīts. No mežmalas krūmiem izlīda palsa migla un vietvietumis apklāja ceļu. Skujiņš 5, 123.

viga, -as, s. *PazemināJums (parasti šaurs, garens) starp osiem.* □ Vigas ir šauri, gari zāļu vai pārejas purvi, kas atrodas starp šaurām, gari izstieptām kāpu mugurām — kangariem. Saudz dabu 30. Elna pārbrien pār vigu, kurā arī vissausākajā laikā slēpjas mitrums. Un Elna iziet pie jūras. Zigmonte 13, 136. Vienīgi Slīterē sastopama īpatnēja jūras veidota ainava — vigas un kangari. D kal 79, 279.

vigi, -u, vsk. vigs, -a, v. *Politiska partija Lielbritānijā (no 17. līdz 19. gadsimtam) — Lielbritānijas liberālās partijas priekštece; šīs partijas biedri.*

vīgrieze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Daudzgadīgs rožu dzimtas lakstaugs ar plūksnaini dalītām lapām un baltiem vai iedzelteniem ziediem skarveida ziedkopās.* Parastā v. Lielziedu v. □ .. parādījās grīslis, kurā šur tur Leona augumā pacēlās vīgriežu baltie ziedu čemuri, smaržodami reizē rūgti un saldi. Lagzdiņš 1, 46. Sieviete metās uz virtuvi vārīt vīgriežu tēju .. Kļavis 1, 88. Tvan vīgriezes pļavās, un smaržo jau siens .. Auziņš 2, 37. pārn. Aizvilks ratiņu pēdas vilnis vai vīgriežu sniegs — Tevī paliks uz laiku laikiem klusuma dzidrais prieks. Belševica 2, 28.

vigvams, -a, v. *Slieteņveidīga Ziemeļamerikas indiāņu būda.* □ .. Gundaram patika spēlēt indiāņus. Ātri viņš iepazinās ar kaimiņu puikām, un tad visi zagās uz mežu, kur Doņupītes gravā lejpus jaunās pirts no kārtīm, skujām un jumta papes gabaliem uzcēla vigvamu. Gulbis 4, 449. Pērngadējie zārdi vēl stāvēja kā pamestu vigvamu skeleti. Bels 6, 233.

vīģe, -es, dsk. ģen. -ģu, s. **1.** *Zīdkoku dzimtas augļu koks vai krūms ar sulīgiem, saldiem augļiem.* Stādīt vīģi. Vīģes lapas. □ Pie pomeranču tipa augļaugiem pieder mandarīns .., citrons .., .. vīģes .. Sudrabs 1, 109. Pie ciematiem allaž tika stādīti vīģes koki. Afrikāņi to paēnā patvērās no svelmainās saules stariem. Lielais 7, 92.

2. *Šī koka vai krūma auglis.* Žāvētas vīģes. □ .. [portugāļus] cienāja ar atspirdzinošiem dzērieniem un iedeva līdzi krūzi ar vīģu ievārījumu .. Lielais 3, 164. «Vīģes ir veselīgas,» Vello skaidroja. Skujiņš 14, 167. .. vīģes pie mums nonāk tikai kaltētas. Tās ir ļoti saldas, .. un daudz tajās ir arī šķiedrvielu. Ves 85, 3, 7.

vija, -as, s. **1.** *Garens vijums, savīta virkne (parasti no ziediem, zaļumiem kā izgreznošanai); vijīgu augu, to daļu garens kopums; arī vītne (1).* Rožu v. Ozollapu v. Staipekņu v. Vaivarāju v. Vīt viju. □ Arī pie durvīm nedrīkstēja trūkt zaļuma, tur piestiprināja vijas un piesita ar naglu pie katras stenderes pa meijai, lai nenogāžas. Austriņš 1, 208. Meitenes darina brūklenāju vijas. Ar tām mēs izrotāsim skatuvi. Ērgle 1, 405. Pinu, pinu Jāņu viju, Pīpenes un smilgas miju, Mētru sauju, rožu sauju .. K Skalbe 2, 513. pārn. Dažu cimdu rakstā — zaļu skujiņu rinda, citos — dzeltenu dedestiņu vija, vēl citos — sarkans rīta saules stars. Kaldupe 17, 151. // *Vīte*[1] *(1).* Pupu v. Apiņu v. Puķuzirņu v. // pārn. *Vijīga (kā, piemēram, dūmu, ūdens) plūsma.* □ Un te [dzirnavās] ir ratu kambaris°, Zem kājām mums drebēja sijas. Un vairs es dzirdēju tikai Šalcošas ūdeņu vijas. K Skalbe 2, 255. Viz viļņi zaļganie, šurp plūstot žiglā vijā, Zib putu zaigs, ko vējš pār viļņiem pleš. Liesma 58, 2, 27.

2. *Rinda, ko veido tuvu (parasti neregulārā atstatumā) esoši cilvēki (retāk dzīvnieki), kurus saista, piemēram, kopīgas funkcijas, kopīga darbība.* Dzērvju v. □ Deg mūžīgā uguns, un sirmie tēvi stāv ap ziedokli. Jaunekļi un jaunavas iet svinīgā vijā. Kurcijs 2, 32. // *Vienveidīgu, parasti cits ar citu saistītu, priekšmetu virkne.* □ .. mani vairs nesaista ielas pat ar vakara spuldžu krāsaino viju. Brīdaka 10, 41. Savādi, Edgars [kapteinis] taču izbraucis no ostas simtiem reižu, bet vēl vienmēr viņam patīk atskatīties, kā aizmugurē paliek pilsēta, spožām uguņu vijām izgreznojusies. Zigmonte 2, 279. // *Savstarpēji saistītu vārdu, melodiju u. tml. virkne.* Deju v. □ Kas tava daile, poēzija, Un kur tu esi savās mājās, To nepārtrauktā vārdu vijā Teikt dziesminieki neapstājas. P Bārda 2, 13. pārn. Putni, kas sauli sagaidīja ar mundriem treļļiem, šajā rītā nebija saklausāmi. Bez viņu dziesmu vijām gaiss bija kļuvis stindzinoši draudīgs. Jansons 3, 371. // *Savstarpēji saistītu parādību, norišu, faktu u. tml. virkne; arī secīgu, parasti savstarpēji saistītu, laikposmu virknējums.* Dienu v.

3. *Viengadīga parazītiska nezāle bez lapām un saknēm, bet ar vijīgu, pavedien-*

veidīgu, kailu stublāju un piesūcekņiem, kas iesūcas saimniekaugā. Mārsilu v. Tīruma v. □ Āboliņa vija ir parazīts, tai nav pašai savas saknes, bet tā piesūcas āboliņa stublājam un pārtiek no tā sulas. Tērauds 1, 394. . . linu vija parazitē uz liniem, . . parastā vija parazitē uz apiņiem, nātrēm, madarām . . Apsīts 1, 150. Milzīgu ļaunumu lucernas . . un džutas sējumiem nodara nezāle, ko sauc par viju. Zv 62, 3, 2. Latvijā atzīmētas četras viju sugas. No tām visbiežāk sastopama Eiropas vija . . D kal 82, 154. // dsk.; bot. *Augu dzimta, pie kuras pieder parazītiski augi ar tieviem bezhlorofila stublājiem un pušķos sakārtotiem sīkiem ziediem.*

4. novec. *Žogs, kas pīts, piemēram, no lokaniem zariem, krūmiem.* Kārklu v. □ Ērkšķu krūmos lizdoja čakstītes. Vijās un žagaru strēķos taisīja perēklīšus paceplīši. Plūdonis 3, 49. Viņš paņem pātagas, pārkāpj pāri vijai atpakaļ olnīcā un dodas uz Valašiņiem . . Jaunsudrabiņš 8, 279. Cūku dārzam ir aptaisīta stipra vija, to cūkas nevar izlauzt. ME IV, 582.

vijaugs, -a, v. *Vīteņaugs.* □ Jācīnās ar krūmiem un dažādiem vijaugiem. ME IV, 583.

vijeklis, -ļa, v.; pareti. **1.** *Pineklis, kas veidots no vītām auklām, virvēm u. tml.* □ To vijekli govs nepārraus. ME IV, 582.

2. *Mudžeklis, kas izveidojies no virvēm, auklām, dzijas u. tml.* □ Vijeklī savilktā [telefona] aparāta aukla aizķērās aiz žurnālu, papīru . . strēķa, un tas pajuka. Niedre 16, 52.

vijība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vijīgums (1).* Zaru v.

2. *Vijīgums (2).* Ķermeņa v. Kustību v. □ Viņa [aktiera] spēlē dzirkstī vecitāļu grācija un atjautība, iezīmējas rokoko smalkā vijība . . Teātris 75, 139.

3. *Vijīgums (3).* Līniju v. Ornamenta v. Formu v.

4. *Vijīgums (4).*

vijīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vijīgi. 1.** *Tāds, kas ir lokans (1), arī tāds, kas augot griežas spirālē ar stumbru un zariem, piemēram, ap balstu (par augiem, to daļām).* V. puķuzirnis. V. stublājs. Vijīgas saknes. Vijīgi zari. Vijīgs kā apinis — *ļoti vijīgs.* □ Vijīgs stumbrs spiraliski vijas ap balstu, piemēram, parastam apinim, tīruma tītenim . . Biol r 78. Tajās [sienas vāzēs] vislabāk iederas nokareni vijīgi vai stīgojoši augi — līkstošs ievas vai bērza zars, apiņu, vīnogulāju vai kreses stīga . . Mājtur 451. // pārn. *Tāds, kas virzās ar lokiem, līkumiem (piemēram, par dūmiem, liesmām).* □ Aiz durvīm tēvs vairs nekāsē, un arī dūmi vairs neplūst iekšā zilganām, vijīgām strūkliņām. Ezera 8, 30. Vijīgo, mijīgo ugunīt, Lokmēlīt! Ko tu kā putniņš par zariem čaksti? Kādā tu valodā spriksti un spraksti? Aspazija V, 401.

2. *Tāds, kam ir veiklas, elastīgas kustības (par cilvēku, tā ķermeni, ķermeņa daļām), lokans (2); lunkans (1).* V. stāvs. Vijīga meitene. □ Kā vijīgs jauneklis vecais Timruks lidoja [dejoja] labu laiku, tad izstiepās uz abiem kāju īkšķu galiem taisni, izdzēra alu un tukšo kausu veikli pasniedza savam dēlam. Birznieks-Upītis 6, 209. Daudzreiz viņas vijīgās rokas klājušas man svētku galdu. Ķempe 9, 38. Teātrī ienāca deviņpadsmitgadīga meitene ar lielām, daiļām acīm un dabas dotu vijīgu, lokanu augumu. Hausmanis 4, 20. ◇ Vijīga (biežāk lokana, arī lunkana) mēle — *saka, ja cilvēks daudz, veikli, arī iztapīgi runā.* □ . .Irbe stipri bijās, jo Prātiņam šķīrās valoda daudz labāk nekā Irbem un tas varētu ar savu vijīgo mēli lielkungu pārrunāt, tā ka Irbem nekas neiznāktu. Apsīšu J 2, 64. // *Par dzīvniekiem, to ķermeni, ķermeņa daļām.* Vijīga čūska. Vijīga ķirzaka. Vijīga pantera. □ . . Siamas kaķis ir gudrākais kaķis, vijīgs un stalts . . Lukss 13, 99. Laikam tāpēc, lai labo ožu uzturētu, govs gan vienā, gan otrā nāsī . . arvien ielaiž vijīgu mēles galu — aplaizās. Caune 5, 40. // *Sprogains, arī pakļāvīgs, viegli veidojams (parasti par matiem).* Vijīgas cirtas. □ Pirmos matu viļņus nedrīkst veidot ar karstām šķērēm, jo tiem ir jāpiešķir dabiska forma. Viļņiem jābūt vijīgiem un jāatbilst klientes sejai. Friz 126. . . es tevi vienmēr redzu, redzu Katru putekli uz tava pleca, Katru matu šķipsnu vijīgo Atkal aplūkoju bijīgi. Elksne 3, 54. // *Ritmisks, vienmērīgs, elastīgs, arī nesteidzīgs (par kustībām).* Vijīgi spārnu vēzieni. □ Tikai vēja appūstās sejas, tulznaino roku raupjā āda un neparasti vijīgā gaita ļāva noprast, ka šie cilvēki [zvejnieki] savas dzīves lielāko tiesu pavada uz jūras. Cīrulis 1, 44. Apmetusi loku, zivs vijīgām kustībām uzpeldēja līdz ezera virsai un . . . izbāza galvu no ūdens. U Plotnieks 1, 95. // pārn. *Tāds, kas viegli maina savu augstumu, spēku (par balsi); tāds, kas ir izteiksmīgs, niansēts (par runu, mākslinieciskū priekšnesumu u. tml.).*

3. *Tāds, kura elementi raksturīgi vijai (1); bez krasiem izliekumiem, stūriem (par ornamentu, tā līnijām, mākslas darbu, ko veido vai rotā ar šādiem ornamentiem, to līnijām).* Vijīga forma. □ Lai ornamentu labāk saliedētu ar priekšmeta formu, ģeometrizētajām līnijām nereti jau piešķirts vijīgāks plūdums. Novadniece 1, 79. Šķiet, lielie itāliešu renesanses meistari palīdzējuši atraisīties [vitrāžista] . . līniju vijīgajai rotaļai un dekoratīvajam ritmam . . Tēl M 58, 112. . . ēģiptiešu raksta zīmēs daudz apļu, vijīgu elementu . . Jaun Gr 60, 2, 43. // *Tāds, kuru veido brīvi krītošas sastāvdaļas, elementi (par tērpu, tā piegriezumu).* Vijīgi svārki. □ Tā saucamos čarlstona maisus nomainīja kleitas ar pieguļošu, vijīgu griezumu . . Skujiņš 14, 181. . . mode kļuvusi sievišķīgāka, tērpu līnijas vijīgākas. Izmaiņas arī piegriezumā: ģeometriskās līnijas nomainījis trapecveida siluets ar paplašinātu, brīvu tērpa lejas daļu. Zv 67, 8, 32.

4. *Tāds, kas viegli padodas deformācijai un ātri pēc tās izbeigšanās atjauno iepriekšējo formu, tāds, kas viegli lokāms, liecams; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Vijīga konsistence. □ . . Mūsu dienas var uzņemt filmā, Un vijīgā lente° Un projektora apaļā acs Tās var simtreiz atkārtot. Ļūdēns 3, 101. // *Valkans, arī staipīgs (par masu, piemēram, mīklu).* □ Mīkla

ir jāmīca tikām, kamēr tā kļūst vijīga un atlec no rokām. Andersone 1, 133. Gaļai pievieno masā sastrādātu izmērcēto baltmaizi, sīpolu, speķa kubiņus .. un mīca, līdz masa kļūst vijīga. Kļaviņa 1, 134. Biezpienu izmaļ 1—2 reizes gaļas mašīnā, pieliek sāli, skābu krējumu un samaisa vijīgu, labi ziežamu masu. Mājtur 296. // *Tāds, no kura var pagatavot ko staipīgu, valkanu (piemēram, par mālu).* □ Arī vijīga māla vai plastilīna pika slēpj sevī īstus brīnumus, tā pārsteidzoši ātri var mainīt savu izskatu un veidu — no piciņas, to viļājot starp plaukstām, top maza apaļa bumbiņa. Mājtur 70.

vijīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vijīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Efejas v. Apiņa v. Zaru v.

2. *Vispārināta īpašība → vijīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Auguma v. Roku v. Matu v. □ Aktierim ļoti svarīgi iegūt ķermeņa vijīgumu. Tas rada skaistu, atbrīvotu stāju un plūstošas, harmoniskas kustības. Ferda 1, 67. Šaurajā, noplukušajā uzvalciņā bija iespīlēts muskuļains, enerģisks augums, katrā kustībā atsperīgs vijīgums. Janovskis 1, 250. .. Leontīne [kaķene] .. ar apbrīnojamu, lokanu vijīgumu, viegli kā putns uzlēca tai [meitenei] uz pleca. Ezera 15, 27. pārn. Dziesmas noskaņa, muzikālā izpratne, melodijas vijīgums un akcenti katrai tautai ir citādi. Zv 80, 9, 15.

3. *Vispārināta īpašība → vijīgs (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Tērpa v. □ Sevišķi izteiksmīgi ir veidojumi no porcelāna, jo tie parāda izsmalcinātu plastiku un formu vijīgumu .. Freimanis 1, 37.

4. *Vispārināta īpašība → vijīgs (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Mīklas v. Mālu v.

vijole, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Visaugstākā reģistra stīgu lociņinstruments ar četrām stīgām.* Vijoles atslēga. Vijoles lociņš. Skaņdarbs vijolei. Vingrināties vijoles spēlē. Vijoles mūzika — *vijoļmūzika.* Vijoles koncerts — *vijoļkoncerts.* □ Tautu sadzīvē [16. un 17. gadsimtā] ieviesās vairāk jaunu instrumentu: mūsu klavieru priekštecis klavesīns, vijole, vēlāk — klavieres. B Briede 1, 3. Aizskarot uzvilktu vijoles, ģitāras, kokles vai kāda cita stīgu instrumenta stīgu, tā sāk vibrēt, un vibrācijas rezultātā gaisā rodas skaņu viļņi. Gailis 1, 68. Man patika vijoles skaņas, pat ja to čīgāja, kā laukos zaļumballē biju dzirdējis. Gūtmanis 4, 35. pārn. Sienāzi, sienāzi, nospēlē uz vislepnākās vijoles vējā vīstošo vasaru .. Čaklais 8, 51. ◇ Pirmā vijole sar. — *cilvēks, kas ir galvenais, vadošais, arī noteicējs (kur, kādos apstākļos).* □ .. Latvijas kartinga sportā kandavnieki ir apliecinājuši sevi par pirmo vijoli. Zv 79, 14, 25. Nebūtu Lolita ģimenē bijusi «pirmā vijole», viņa tā nepārdzīvotu brālīša piedzimšanu. Sk Ģ 81, 10, 39. ◇ Spēlēt pirmo vijoli sar. — *būt galvenajam, vadošajam, arī noteicējam (kur, kādos apstākļos).* □ Kā tas jau pierādījies daudzās sacensībās, daiļlēkšanā mūsu republikā pirmo vijoli arvien spēlē jaunietes. Sports 66, 103, 4.

vijolīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Vijolīšu dzimtas lakstaugs ar violetiem, retāk baltiem vai dažādas krāsas ziediem.* Smaržīgā v. Meža v. Purva v. Lauku v. Kalnu v. Alpu vijolīte — *prīmulu dzimtas daudzgadīgs augs; ciklamena.* Trejkrāsu vijolīte — *vijolīšu dzimtas viengadīgs vai divgadīgs lakstaugs ar stāvu vai pacilu stublāju, iegarenām, olveida vai lancetiskām lapām un nekārtniem violetziliem, bālgandzelteniem ziediem.* □ .. zālē slēpās un smaržoja vijolītes, vāras un spirgtas, pavasara brīnums, Dieva acu prieks. Niedra 4, 247. Kristofers: Tepat uz stūra stāv meitene ar vijolītēm. Paņem vienu pušķīti .. ! Zīverts 1, 388. sal. Pārsteigta ieraudzīju, ka varavīksnenes viņam nebija nedz tēraudpelēkas, nedz ultramarīna tonī, bet mēļas kā vijolītes. Ezera 18, 217. Ziemas mēnešos ir vērts laiku pa laikam iegādāties kādu ziedošu poda puķi. Šajā ziņā neaizstājamas ir ciklamenas, ko tautā dēvē par Alpu vijolītēm. PL Siev 76, 12, 27. Tautas medicīnā trejkrāsu vijolītes drogu lieto kā vielmaiņas regulētāju pret skrofulozi, reimatismu, podagru, artrītiem .. Ves 78, 5, 10.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst lakstaugi, retāk krūmi un koki ar spirāliski sakārtotām vai pretējām lapām un dažādas krāsas nekārtniem vai kārtniem ziediem ar piesi.*

vijolnieks, -a, v.; **vijolniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Mūziķis, kas spēlē vijoli.* Virtuozs v. Vijolnieku ansamblis. □ Muzikantus, vijolnieku, klarnetistu, .. kaktā iespiestus, nevarēja saredzēt, bet no vietas, kur tie atradās, nāca tik ātras polkas skaņas, ka piecpadsmit pāru uz reizi sāka griezties. Virza 1, 143. .. Tones draugs, vijolnieks un komponists Jūlijs Sproģis, ar ko tie bieži kopā muzicēja, ļoti cildināja Tones instrumentu .. A Eglītis 2, 82. Vijolniece iznāca skatuves priekšā un paklanījās. Atskanēja aplausi. Aiz viņas stāvēja pavadītājs un arī paklanījās. Kļava 1, 110.

vijoļ-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. **1.** *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais saistīts ar vijoli, tās izgudrošanu, uzbūvēšanu.* Vijoļkaste. Vijoļkoks. Vijoļstīga.

2. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais saistīts ar vijoļmūziku, vijoļspēli.* Vijoļansamblis. Vijoļizpildījums. Vijoļliteratūra. Vijoļmāksla. Vijoļminiatūra. Vijoļrepertuārs. Vijoļtehnika.

vijoļbūve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Vijoļu būve.* Vijoļbūves skola. □ Vijoles malās ir tieva koka dzīsliņa. Tā nepieciešama, lai vāks neplaisātu. Dzīsliņu izgatavo no kļavas koka, pusgadu tur spirta beicē un tad ievieto rūpīgi izgrieztajā grāvītī. Tas ir ļoti precīzs darbs, tāpat kā viss vijoļbūves process. Pad J 68, 108, 2. Vēl šodien sastopami latviešu vecākā vijoļbūves meistara Dāvja Knospes instrumenti. Rīgas B 70, 72, 4. Jāzina valodas, lai brīvi varētu lasīt grāmatas par vijoļbūvi. Liesma 71, 12, 22.

vijoļbūvētājs, -a, v.; **vijoļbūvētāja,** -as, s. *Vijoļu būvētājs; vijoļmeistars.* □ Slaveni, nepārspēti bijuši arī itāliešu vijoļbūvētāji — Stradivāri, Gvarnēri, .. Amati .. . Lit M 65, 42, 5.

vijoļdarbs, -a, v. *Skaņdarbs vijolei; vijoļskaņdarbs.* □ Lai gan J. Vītola vijoļdarbu

skaits ir niecīgs, tiem nozīmīga vieta latviešu mūzikā. Līdz pat šodienai tie pieskaitāmi latviešu vijoļrepertuāra vērtīgākajiem paraugiem. Vītoliņš, Krasinska 1, 295.

vijoļkoncerts, -a, v. **1.** *Viens no simfoniskās mūzikas žanriem; koncerts vijolei un orķestrim.* Sacerēt vijoļkoncertu. □ . . Vijoļkoncerta liriski traģiskais vēstījums guva savai formai un saturam lieliski atbilstošu atveidojumu. Lit M 79, 44, 4. Arī šajā uzstāšanās reizē — tikšanās ar Paganīni vijoļmūziku. Skanēs viņa kvēlā temperamenta un apžilbinošās jūtu un formas virtuozitātes pilnais Pirmais vijoļkoncerts. Rīgas B 78, 156, 4.

2. *Kamermūzikas sarīkojums, kurā uzstājas vijolnieks solists, parasti ar pavadītāju; vijoļmūzikas koncerts.*

vijoļliteratūra, -as, s.; parasti vsk. *Vijolei komponēti skaņdarbi (nošu rakstā).* □ . . [komponista] Sonāte vijolei un klavierēm . . iezīmē jaunu lapas pusi latviešu vijoļliteratūrā . . Lit M 64, 41, 5.

vijoļmeistars, -a, v. *Vijoļu meistars; vijoļbūvētājs.* □ . . lielajās Amati un Stradivāri vijoļmeistaru dinastijās no tēva uz dēlu pārgāja ne vien filigrānā vijoļbūves māksla, bet arī koka rezervju krājumi. Zv 64, 22, 7. Tolaik vijoļmeistari strādāja ar spirta lakām. Zemītis nolēma izmēģināt eļļas lakas. Hor 79, 14, 28.

vijoļmūzika, -as, s.; parasti vsk. *Vijolei komponēti skaņdarbi.* Vijoļmūzikas koncerts. Vijoļmūzikas pēcpusdiena. □ Ansambļu otru programmu veidoja vijoļmūzikas klasikas izlase, sākot ar Tartīni un beidzot ar Dvoržāku. Cīņa 82, 152, 3. Vijoļmūzikas cienītājus . . vakarā Lielajā zālē gaida tikšanās ar viesiem no Francijas. Rīgas B 80, 63, 6.

vijoļskaņdarbs, -a, v. *Skaņdarbs vijolei; vijoļdarbs.*

vijoļskola, -as, s. *Vijoļspēles skola.* □ . . stīdzinieku kvalitātē viscaur jūtami Parīzes slavenās vijoļskolas tikumi. Vītoliņš 2, 180. A. Norītis ir Latvijas konservatorijas pirmais absolvents (1921. g.). Arī pirmais konservatorijas izaudzinātais profesors vijoļspēles specialitātē, tātad — latviešu nacionālās vijoļskolas īstenais iedibinātājs. Lit M 83, 1, 7. Katrā ziņā jaunais vijolnieks šobrīd personificē mūsu vijoļskolas labākos sasniegumus. Māksla 62, 2, 48.

vijoļsonāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Sonāte vijolei.* Atskaņot vijoļsonāti.

vijoļspēle, -es, s.; parasti vsk. *Vijoles spēle.* Vijoļspēles studija. Vijoļspēles tehnika. Apgūt vijoļspēli. □ Pošoties prombraukšanai, viņš runāja par vijolēm un vijoļspēli. Viņš arī pats diezgan labi spēlēja vijoli . . A Eglītis 2, 82. Pirmo muzikālo izglītību klavieru, nedaudz arī vijoļspēlē A. Kalniņš ieguva Cēsīs . . Vītoliņš 1, 12. Vijoļspēles cienītāji . . solokoncertā ceturtdienas vakarā Konservatorijas zālē tiekas ar vijoļvirtuozu . . Rīgas B 78, 70, 6.

vijoļvakars, -a, v. *Koncerts, kurā atskaņo (parasti viena vijolnieka izpildījumā) skaņdarbus vijolei.* □ 16. jūnijā . . Dzintaru koncertzālē Igora Oistraha vijoļvakars. Cīņa 64, 140, 3.

vijums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → vīt, arī vīties (1).* Rožu v. Lapu v. Zaru v. □ Caur vīnstīgu brūno vijumu izsitas pa saules staram. Austriņš 2, 462. . . kad spāru svētku ziedu vijums pušķoja mājas augšu un saime uzgavilēja priekā, ar lepnumu viņš [saimnieks] pārraudzīja savus auglīgos tīrumus . . Lāms 5, 6. Līdz zemei nolikst sirmās pazares, Līdz zemei noliecos pār [egles] saknēm es; Tās sīkstiem vijumiem ap stumbru lokās . . Osmanis 2, 9. // *Vijot (kāda materiāla šķiedras, pavedienus), darināts izstrādājums.* Auklas v. Pavedienu v. Meldru v. Drāšu v. □ Tētis malkas šķūnītī . . paceļ resnu stiepli. No tās viņš izvij tādu kā lielu gredzenu . . Vijumam tētis piestiprina trīs atsevišķus stiepļes gabaliņus. Zunde 2, 8. Klintī iedzītā tērauda āķī bija nostiprināta pamatvirve — 10 milimetru resns kaprona vijums. Liesma 76, 7, 25. pārn. . . vējiņš šķirsta grīsli un pinkuļainos stiebrus, ārdīdams lauka zirnekļiem visu vakardienas vijumu . . Upīts II, 341. pārn. Aiz šīs sejas . . grumbu vijuma un skatiena miera jaušama mūža laipnīgā gudrība. Kaijaks 5, 139. // *Vijai (1) līdzīgs ornaments, līniju, formas veidojums.* Barokāls v. □ Baiba ienes termosa krūzi. Garodama no mazām, ar zeltītiem vijumiem izgreznotām tasītēm, kafija izplata tīkami uzbudinošu aromātu. Dripe 5, 28. Liriskajam, mazliet romantiskajam interpretējumam vislabāk atbilst oforta smalkais līniju vijums, maigās toņu pārejas. Māksla 71, 3, 10. Visas ar roku rakstītās grāmatas rotā brīnišķīgi burtu vijumi . . Pad J 83, 246, 4. // *Pinot, cirtojot u. tml. (matu šķipsnas), veidots (matu) sakārtojums.* Bizes v. □ Sirms matu vijums — kā vecmeistaru gleznās — tai sievietei ar gudru mūža gaitu. Losberga 1, 19. Graudnieka meitēns uz lielceļa stāv. Matu vijumā sniegi un vēji. Bārbale 2, 94. Tu elpo rāmi. Rudu sprogu vijums Ap pieri miegā. Skropstas trīsēt sāk. Sirmbārdis 3, 53.

2. tehn. *Spirālveida līnija, uztītas stiepļes, arī vītnes, gliemeža gabals, kas atbilst vienam apgriezienam.* Gliemeža v.

vīkallapa, -as, s.; bot. *Viena no dažādas konsistences, krāsas, formas pārveidotām lapām, kas sedz ziedkopu pie tās pamata.* Rieksta v. □ Ziedkopas āriene [artišokam] pārklāta biezām, gaļīgām, sulīgām vīkallapām. Šīs lapiņas, kā arī ziedgultnes pamatni izlieto uzturam . . Ves 63, 7, 30.

vīkals, -a, v.; bot. *Vīkallapu kopa.* Saulgriezes v. Ozolzīles v. Koksnains v. Vīkala lapa — *vīkallapa.* Augļa vīkals — *augšlapas, kas paliek pie augļa.* □ Auglis [lazdai] ir rieksts, ko apņem vairāk vai mazāk šķelts zvanveida vīkals. Sudrabs 1, 135.

vikārs, -a, v.; rel. **1.** *Pareizticīgo baznīcā — bīskaps, augstāka garīdznieka (piemēram, arhibīskapa) vietnieks vai palīgs eparhijas pārvaldīšanā.* Vikāra tērps.

2. *Katoļu baznīcā — bīskapa vai draudzes mācītāja palīgs.* □ . . [dievlūdzēja] devās pēc

palīdzības pie mana amata brāļa — vikāra Vaiculļa no svētās Aņas draudzes. Niedre 6, 274.

3. *Protestantismā — mācītāja vietas izpildītājs, arī draudzes mācītāja palīgs.*

vikings, -a, v.; vēst. *Seno skandināvu un islandiešu karotājs, tirgotājs un jūras laupītājs (no 8. gadsimta beigām līdz 11. gadsimta vidum).* Vikingu ciltis. Vikingu rūnu zīmes. □ Brīdi pa brīdim viņš [Lauva] nobraucīja ūsas, sevišķi tādos brīžos, kad Ainis pieminēja seno vikingu drosmīgos jūras braucienus.. Līvs 3, 68. ..turpat, pie galda atspiedies, stāvēja slaids jauneklis lunkanu atlēta stāvu, gaišiem matiem, atgādinādams vikingu ar asi ievilktiem sejas vaibstiem. Pasaules sp II, 310. Karš neveicina tirdzniecību; varbūt vikingu laikos starp kareivi un tirgoni bija maza atšķirība, šodien tas ir citādi.. Lāms 7, 176.

vikontese, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Vikonta sieva vai meita.*

vikonts -a, v. *Aristokrātijas tituls — zemāks par grāfu, bet augstāks par baronu (romāņu zemēs un Anglijā); cilvēks, kam ir šāds tituls.* Piešķirt vikonta titulu. □ Vikonts Pikars [pilī] tiek sagaidīts kā visaugstākie viesi. Katram saprotams, ko tas nozīmē. Upīts 18, 139.

vikse, -es, dsk. ģen. -šu, s.; novec. *Apavu krēms.* □ Kundara melnajās rokās jau zibēja sukas, viņš bija.. ar mazu birstīti uzziedis viksi un tagad ieslīdināja krēmu ādā. Bels 4, 144.

viksēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; novec. **1.** trans. *Ziest (ar apavu krēmu) un spodrināt (apavus).* □ ..kapteinis Salmiņš, sakrustojis kājas, šūpo spoži viksēto zābaku. Jansons 6, 376. Gunārs brida pa šķērsielas smilti un nedomāja par saviem rūpīgi viksētajiem šņorzābakiem.. Lāms 7, 19.

2. intrans.; sar. *Pārgalvīgi, arī čakli strādāt.* □ Viksē vaļā! ME IV, 584.

vīksna, -as, s. **1.** *Vīksnu dzimtas koks ar veselām, asimetriskām, spirāliski sakārtotām lapām.* Vīksnas lapa. Vīksnas stumbrs. Vīksnas ziedi. Vīksnu aleja. Vīksnas koksne. Korķa vīksna — *vīksna ar spārnveida korķa izaugumiem uz zariem.* □ Gobas un vīksnas biežāk var ieraudzīt apstādījumos, pie mājām, ceļiem, bet savvaļā — vairāk auglīgos, gravām un kraujām izrobotos lapu koku mežos. Caune 5, 95. Visresnākā vīksna — 4,9 m konstatēta Valmieras rajonā. D kal 74, 104. sal. Šovakar Tavas acis tumst kā pielijušas vīksnas. Krūklis 9, 108. Korķa vīksnai.. uz zariem izveidojas spārnveida korķa izaugumi, kurus var lietot kā korķa materiālu. Galenieks 2, 323.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst koki ar veselām, asimetriskām lapām un ziediem pušķos sakārtotās ziedkopās.*

vīksnājs, -a, v. *Vīksnu audze; vīksnām apaugusi vieta.*

vīksniens, -a, v. *Vīksnājs.*

vīkstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; apv. **1.** *Vīstīt.* □ No kāda novītuša zieda atraisījās lapiņa un nokrita uz grīdas. Vasilijs to pacēla un viegli vīkstīja savos pirkstos. Grīva 3, 44. Vīrs dauza sniegu no velteņiem un plaukstā vīksta.. milzīgu zaķeni. Indrāne 5, 92. Eidis ir pārģērbies un, nometies uz ceļa, vīksta čemodāniņā savas darba drānas. Klīvers 3, 36. «Pēr, nāc palīgā!» ..viņa pavēloši sauc. Pērs nāk. Pārvieto mantas [autobusa] sēdekļos, loca un vīksta. Repše 2, 71. ◇ Vīkstīt dūres (arī kulakus) sar. — *gatavoties sist, kauties ar dūrēm.*

2. *Ēst, parasti daudz un steidzīgi.* □ Vīksta gan viņi to plāceni bez savas jēgas. ME IV, 637. // intrans. □ Govs steidzīgi vīksta iekšā un pēc tam atgremo, zirgs apstrādā rūpīgi tūlīt. Caune 5, 46.

vīkstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; apv. **1.** *Vīstīties (1).* V. siltā lakatā. □ pārn. ..gan es biju vīkstījies ar kažoku ielāpiem. ME IV, 637.

2. *Lēni, arī neveikli kustēties.* □ Man likās, ka tādi aizdomīgi stāvi vīkstījās pa viņu ielas pusi. Janovskis 1, 294. Abi [suns un vācietis] nogāzās. Un kādu brīdi klusām vīkstījās pa grīdu. Draugs 85, 5, 19. // *Kustēties, virzīties, veidojot ar savu ķermeni lokus, līkumus (piemēram, par rāpuļiem); locīties (4).* □ Zutis vīkstās pa roku. ME IV, 637. pārn. Drūmi ap «Slavas» [kuģa] dūmeņiem vīkstās mahorkas dūmi. Lukss 12, 15.

3. *Vīstīties (2).* □ ..neciešu lēnus cilvēkus bez asuma, kas tīstās un vīkstās. Dzene 5, 8. Nebūs laika vairs otrreiz dzeramo pasūtīt. Bet Krūklis vīkstās un vīkstās. Pārmeklē kabatas, izvelk saliekamo° nazi, atvāž to un vēl varen ilgi slauka papīra salvetē.. Kaldupe 13, 173.

vikszābaki, -u, vsk. vikszābaks, -a, v.; novec. *Ar apavu krēmu ieziežami, spodrināmi zābaki.* □ ..pirktu melnu svārku mugurā, vikszābakiem kājās viņš [Suntužu kungs] stāvēja cēli.. Upīts 4, 235.

vīkšķis, -ķa, v. **1.** *Neliels, parasti savīstīts, kā (piemēram, zāles, salmu) kopums, ko aptuveni var saņemt saujā.* Lapu v. Lūku v. Sūnu v. □ Logā, kura spraugas aizbakstītas ar pakulu vīkšķiem, zilgo novakare. Bundzeniece 2, 19. Vīri laukmalē apstādinājuši traktorus un spriež, ko darīt — presēt vai nepresēt sienu, kas jau vairākas dienas nogulējis pļavā. Mehanizatori paņem zāles vīkšķi, cieši saspiež plaukstās. Pad J 81, 131, 1. sal. Rīts bija tik spožs kā jauns salmu vīkšķis. Leimane 1, 132. // *Neliels, parasti savēlies, (matu, spalvu) kopums.* Spalvu v. □ Vilna savēlusies vīkšķu vīkšķiem. ME IV, 638. Dežurants pacēla iekritušās un nogurušās acis. ..Dzelzceļnieka cepure stāvēja nevērīgi atgrūsta uz pakauša, un no naga apakšas uz pieres krita savēlies matu vīkšķis. Grīva 4, 123. // sar. *Paliels (naudas, papīru) kopums; žūksnis.* □ ..[meistars] turēja rokā vīkšķi ar fabrikanta iedotajiem desmitlatniekiem un simtlatniekiem. Niedre 6, 244. Ar bufetes aizmuguri piespiestu pie sienas, atrada papīrā ietītu prāvu naudas vīkšķi. Kolbergs 1, 75. Ar pirkumiem cilvēks apdullst un rokas arī aizņemtas, nevar savu naudas vīkšķi nosargāt. Belševica 1, 51. // pareti. *Neliels sainītis, vīstoklis.* □ Vi-

ņai blakus neliels, drēbītēs satīts vīkšķis. Tas esot mans brālis. Dripe 11, 45.

2. *Paliels (piemēram, drānas, papīra) kopums, arī (īpaša materiāla) veidojums, ko aptuveni var saņemt saujā un izmantot (kā) slaucīšanai, spodrināšanai, beršanai; arī šādi izveidots pikucis, piemēram, (kā) aizbāšanai, piepildīšanai.* □ Tā [slaucēja] ar lielu lupatu vīkšķi slaucīja kūts lodziņa rūtis.. Spāre 6, 59. Ritā Anete.. pannu berzīs ar asu vīkšķi un baltām smiltīm. Pelēcis 3, 55. Vislabāk bērnu mazgāt ar vates vīkšķi, ko pēc mazgāšanas aizmet. Mājtur 11.

vīkšķīt, vīkšķu, vīkšķi, vīkšķ, pag. vīkšķīju, retāk **vīkšīt,** vīkšu, vīkši, vīkš, pag. vīkšīju; trans.; apv. **1.** *Vīkstīt (1).* □ Pirms saules grab ēdiena trauki, tiek vīkšītas teltis, kravātas mugursomas. Liesma 76, 7, 25.

2. *Gatavot (norisi, darbību u. tml.), arī gādāt (ko); vīkšt.*

vīkšķīties, vīkšķos, vīkšķies, vīkšķas, pag. vīkšķījos, retāk **vīkšīties,** vīkšos, vīkšies, vīkšas, pag. vīkšījos; refl.; apv. **1.** *Vīkstīties (1).*

2. *Vīkstīties (2).* □ Dzirdams, ka ārā lija lietus.. tecēja no bruģa loga dobumā.. Tie, kas gulēja tieši zem loga, vīkšījās un kurnēdami virzījās sāņus. Upīts III, 511.

3. *Gatavoties (norisei, darbībai u. tml.); vīkšties.* □ Abas derumietes, liekas, pavisam piemirsušas, ka braukušas uz kartupeļu talku, nu vīkšķas un taisās atpakaļ uz Derumiem, tiklīdz radusies iespēja tikt uz turieni ar tādu smalku, lepnu braucamo.. Ezera 1, 393. Mickiene augu dienu vīkšījās pa sētu, tomēr tīrāka tā netika. Upīts XII, 1043.

vīkšt, vīkšu, vīkši, vīkš, pag. vīkšu; trans.; apv. *Gatavot (norisi, darbību u. tml.); arī gādāt (ko); vīkšķīt (2).* □ Agrā pavasarī, kad pa savam paradumam Grāfi vīkša kādas mājas viesības, Dagne Grāfa bij nodomājusi ieaicināt arī Lidiju Meņģeli. Niedra 2, 134. Durvis viņam vēra Irma, paveca sieva, kura nāca Arnitai palīgos piekopt māju. Tagad viņa, redzams, līdzējusi vīkšt bēres. Ves 74, 11, 18. Jau laikus uz ciemata galvenās ielas katrā mājā brūvēja, vārīja, cepa, vīkša svētku galdam visu to labāko.. Gūtmanis 4, 268. Māte aizgāja vīkšt ciemiņam mielastu. ME IV, 638. // *Gatavot, post (kādu) (piemēram, ceļam, darbam).* □ Ģērbjat [ģērbiet], vīkšat [vīkšiet] pādīti manu! ME IV, 638.

vīkšties, vīkšos, vīkšies, vīkšas, pag. vīkšos; refl.; apv. *Gatavoties (norisei, darbībai u. tml.); vīkšķīties (3).* V. uz kāzām. V. uz bērēm. V. uz dzīrēm. □ ..Brīviņš un Brīviņiete nemaz nevēroja, ka viņi [viesi] jau pusstundu vīkšas uz iešanu.. Upīts 4, 247. «Nē, no tiesas,» kučieris turpināja, «visa draudze kājo šodien uz Valmieru, tik tu vien nevīkšies.» K Zariņš 1, 8. ..sievām un meitām darba bija gana. Grīdas berza ar slotu, slaucīja pagalmu, apkopa lopus un vīkšās pirtij. Lauku Dzīve 90, 8, 11. // *Darboties, rīkoties.* □ Ko tā Klinta tur vīkšas, trauku skapī vai ar visiem pleciem ielīdusi? Indrāne 6, 88. Varēja sadzirdēt zirgu pakavu dimdoņu. Tur vīkšās mednieki°, valdīja savus zirgus, gaidīdami visas kopas sanākšanu. Niedra 3, 5.

viktorija, -as, s. **1.** *Lieļākais ūdensrožu dzimtas augs ar lielām, spēcīgi dzīslotām peldošām bļodveida lapām un lieliem, smaržīgiem, plaukstot baltiem, vēlāk iesārtiem vai sarkaniem, ziediem.* □ Pats lielākais no ūdensrožu dzimtas augiem ir viktorija.., kas savvaļā aug Amazones un Orinoko upju deltu apgabalā. Galenieks 2, 221. ..ārpus tropiem viktoriju audzē botānisko dārzu oranžērijās, baseinos ar sildāmu ūdeni. Cīņa 81, 266, 3. ..lielākajam ūdensaugam viktorijai pumpurs vēstī par savu gaidāmo atvēršanos ar ābolu smaržu, zieds uzplaukst balts, pēc 10—12 stundām nogrimst ūdenī, pēc tam uzpeld rožains un otrreiz nogrimst, lai gatavinātu sēklas.. Zv 82, 10, 17.

2. *Dažu dārzeņu (piemēram, biešu, rabarberu) vai ogu (piemēram, zemeņu) šķirne.*

viktorīna, -as, s. *Spēle, kurā (mutvārdos vai rakstveidā) jāatbild uz vairākiem jautājumiem, kas parasti ir saistīti ar dažādām zinātnes vai mākslas nozarēm.*

vīķauzas, -u, s.; tikai dsk. *Auzu un vīķu mistrs, ko izmanto galvenokārt zaļbarībai.* Vīķauzu lauks. Skābēt vīķauzas. □ Eiropas valstīs kā starpkultūras galvenokārt izmanto rapsi, turnepšus, kāļus, lopbarības kāpostus, kukurūzu, saulgriezes, āboliņu, vīķauzas un citus graudaugus un tauriņziežu mistrus. Lauku Dzīve 77, 2, 17. ..apgūsim.. lauksaimniecībā izmantojamās zemes, sēsim tajās auzas, lupīnu, vīķus, zirņus, pupas, vīķauzas un zirņauzas.. Lauku Avīze 90, 5, 10.

vīķe, -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Neliela slaida karpu dzimtas saldūdens zivs ar tumšu, zilgani zaļu muguru un sudrabbaltiem sāniem.* □ Lēzenajā piekrastē dzīvoja centimetrus piecpadsmit garas zivtiņas ar sudrabainiem sāniem. Bieži vien tās salasījās lielos baros.. Tās bija vīķes.. U Plotnieks 1, 82. Vīķes dzīvo galvenokārt krasta tuvumā un pārtiek no piekrastes zooplanktona. D kal 78, 104. Vīķes sālīt prata mūsu tālie senči jau tajos laikos, kad tikai iemācījās makšķerēt un uzzināja, kas ir sāls... Vēlāk iemācījās sālījumam pievienot arī etiķi, piparus, lauru lapas. Labi iesālītas vīķes ir gluži kā ķilavas. Lauku Dzīve 78, 1, 32.

vīķis, -ķa, v. **1.** *Viengadīgs, divgadīgs vai daudzgadīgs tauriņziežu dzimtas augs ar pamīšus sakārtotām lapām un gaiši violetiem ziediem.* Smilts v. Sējas v. Spilvainais v. Vīķu mistrs. Vanagu vīķis — *daudzgadīgs tauriņziežu dzimtas lakstaugs ar zili vai sārti violetiem ziediem.* □ Pākšaugiem ir.. dažādas siltumprasības: zirņi, vīķi un lauka pupas ir izturīgas zemās temperatūrās un pieļauj agru sēju.. Apsīts 1, 348. Bagātākos meža tipos atrodami arī daži skaisti tauriņziežu dzimtas augi, no kuriem vispirms jāmin meža vīķi ar garu, kāpelējošu stumbru un 8—25 baltiem ziediem.. un smalklapu vīķi ar stingru stumbru, sārti violetiem ziediem un zarainu vītni lapas ass galā. D kal 65, 87. Retāk nekā vanag-

zirņi sastopami žogu vīķi . . Pēc izskata tie līdzīgi vanagzirņiem, bet lielāki augumā. Tērauds 1, 104.

2. *Graudaugu un pākšaugu (parasti auzu un zirņu) mistrs, ko izmanto galvenokārt zaļbarībai.*

vilce, -es, s.; parasti vsk. **1.** tehn. *Vilcējspēks (1), šāda spēka avots.* Elektriskā v. Dīzeļa v. Autobusa v. Zirga v. Vilces mašīna. Vilces spēks. Vilces elektrodzinējs — *elektrodzinējs ritošā sastāva riteņu pāru iedarbināšanai (elektrotransportā u. tml.).* □ Rūpnīca ražo vilces elektromotorus un elektrotehnisko iekārtu elektrificētajam transportam — elektrovilcieniem, metro, tramvaju vagoniem . . Ģeogr 332. . . lai vestu smagos vilcienus, ļoti labi jāpārzina lokomotīve un ceļa profils, lai savlaicīgi varētu piebremzēt, bet, kad vajadzīgs, palielinātu vilci. Rīgas B 80, 30, 2. Virszemes ātrgaitas transportā par vilces dzinējiem var kalpot galvenokārt lineārie asinhronie dzinēji. Zin T 77, 6, 14.

2. novec. *Liels (cilvēku, dzīvnieku) kopums, arī bars.* □ . . [vilki] rudeņos gājuši lielās, garās vilcēs . . gaudodami. ME IV, 585. Par brīdi parādījās Vītelis ar jaunu nemiernieku vilci, kuru viņš bija salasījis pa klusākiem nostūriem. Ķ Zariņš 1, 117.

vilcēj-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais attiecas uz vilci (1), saistīts ar tās izmantošanu (kā) pārvietošanai, arī vilkšanai uz priekšu.* Vilcējlidmašīna. Vilcējmašīna. Vilcējmehānisms. Vilcējplatforma. Vilcējveltnis.

vilcējs, -a, v.; **vilcēja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v i l k t.*

2. folkl. *Dziedātājs, kas dzied, nemainot vai nedaudz mainot toņa augstumu.* □ Ar teikto dziesmu melodiku saistās arī primitīvākais un reizē savdabīgākais latviešu tautas mūzikas vairākbalsības veids — dziedāšana ar teicējām, vilcējām un locītājām. Vītoliņš, Krasinska 1, 9. Te mēs rodam vilcēju daudzbalsību, pretēji diezgan plaši izplatītajam uzskatam par tās pastāvēšanu tikai Kurzemē, turklāt atšķirībā no Alsungas saucējas skaņuraksts vairāk līdzinās izvērstam dziedājumam nekā melodeklamācijai. Lit M 85, 7, 11. Arī 19. gadsimta 30.—40. gados publicēti līgotņu apraksti, turklāt cittautiešu ievērību visvairāk saistīja meldijas vilcēju vairākbalsība. Pad J 79, 120, 4.

3. v.; tehn. *Vilces mašīna, ko izmanto piekabju vai puspiekabju vilkšanai.* Kāpurķēžu v. Lielgabalu v. Zenītraķešu v. Vilcēja bremzes. □ 1944. gada rudenī nepārtrauktās lietavas lauku un meža ceļus pārvērta īstā dubļu jūrā. Tajā nereti iestiga ne tikai artilērijas vilcēji un automašīnas, bet arī tanki. Pad J 84, 194, 3.

vilcējspēks, -a, v.; parasti vsk. **1.** tehn. *Spēks, ko izmanto (kā, piemēram, sauszemes, ūdens vai gaisa transportlīdzekļa, kosmiskās raķetes) vilkšanai vai dzīšanai.* Reaktīvais v. Mehāniskais v. □ Strādājot kūdrājos, gandrīz pusi vilcējspēka traktors patērē, pārvarot vaļņa pretestību. Lauku Dzīve 82, 12, 7. Citādi arī nedrīkst būt: gan benzīns, gan transporta vilcējspēks jāizmanto racionāli un tikai tiem mērķiem, kam paredzēts. Cīņa 84, 203, 2. pārn. Skrējām pirmo reizi. Ļoti patika. Uz ielas masas velk līdzi, tā vien gribas priekšā skrejošo nokert. . . Domājām, ka iesācēji šo pūļa vilcējspēku izjuta ļoti labi. Sports 83, 158, 1. // *Spēks, kuru vilcējs (3) vai lokomotīve pārnes uz velkamo mašīnu, piekabi, vilcienu u. tml.*

2. *Vilcējs (3).* Dzīvais vilcējspēks — *mājdzīvnieki, kurus izmanto (kā) pārvadāšanai, arī vilkšanai; darba lopi.* □ «Tanka vārdu jau nemaz nevajadzētu minēt. Man no jums vajadzētu tādu atļauju, ka drīkstu iegādāties Sadedzienas mežsaimniecības vajadzībām vilcējspēku, nevis — tanku . .» Avotiņa 9, 231. Arvien biežāk traktorus izmanto arī par vilcējspēku transporta darbos, kur tie sekmīgi konkurē ar kravas automobiļiem . . Zv 80, 7, 27. No šķirnes un tipa ir atkarīgas zirga spējas veikt kādu konkrētu darbu: masīvākie zirgi noder kā vilcējspēks, vieglie zirgi labāk sevi parāda rikšojot vai auļojot. Zin T 86, 6, 22. Augsnes apstrādāšanas darbos dzīvo vilcējspēku . . var aizstāt mehāniskais — tvaika, elektrības un iekšdedzes dzinēji. Apsīts 1, 265.

vilcējstienis, -ņa, v.; tehn. *Stienis, kas pārnes kustību no vienas mehānisma daļas uz otru.* Pārmijas v. Semafora v. □ Bieži lūst aizturmehānismi. Teleskopiskajā vilcējstienī rodas plaisas. Apakšējo vilcējstieņu bultskrūves noraujas. Cīņa 67, 17, 2.

vilcējtransportieris, -ra, v.; tehn. *Konveijers, ko izmanto, piemēram, zāģmateriāla, rūdas, ogļu kraušanai.*

vilcējtrose, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Trose, ko izmanto (kā) pārvietošanai, vilkšanai.* □ Ceļš ir divtrošu: nekustīga nesējtrose 45 mm diametrā . . tiek izmantota par sliedi; vilcējtrose 17,5 mm diametrā pārvieto vagonu. Zin T 70, 7, 37. Starp divām lielām klintīm, kas atrodas viena no otras 500 metru atstatumā, novilktas divas troses — nesējtrose un vilcējtrose. Rīgas B 66, 183, 7.

vilcene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vilku mātīte.* □ Tūlīt izlēca vilcene. Ļoti iespējams, ka viņa rūca, bet to noslāpēja divu mednieku bisu zalve. Sašautais dzīvnieks iegaudojās un pazuda biezoknī. Pad J 63, 245, 4. sal. Kad nakts kā vilcene mīkstu mēli mūs abus kā savus vilcēnus saudzīgi laizīs, es tevī raudzīšos acīm piedodošām — kā maize. Rancāne 1, 146. pārn. Osiene . . ar varu mārāva vilcenes acis no Ješkas uzburbušās sejas, riebumā dzirkstošu skatu iedzēla vēl saimniecei un uzkliedza abiem Andriem. Upīts 4, 245.

vilcēns, -a, v. *Vilku mazulis.* □ Vecām vilku mātītēm piedzimst 6—8, jaunām 2—12 vilcēni. Kronītis 1, 260. Vasaras beigās un rudenī, kad vilcēni sāk paši piedalīties medībās, ģimenes medību iecirknis pakāpeniski paplašinās . . Tauriņš 1, 163. sal. Pienāk klāt Zelma. Paskatās uz Imantu, paskatās uz Ilgu. Zēns lūkojas pretim kā vilcēns, gudrodams, ko atcirst, ja tā, svešā, lūkotu bārties. Ezera 2, 147.

vilciens[1], -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta dar-*

bība → v i l k t (1). Vīles v. □ No griezuma izgrūstas skaidas pašas no sava svara nobirst zemē katrā zāģa vilcienā .. Indāns 1, 25. Pāris spēcīgiem plēšas vilcieniem uzpūtis ēzē lielāku liesmu, kalējs izcēla knaiblēs balti nokarsušo dzelzs gabalu .. Fimbers 1, 222. Vēl daži airu vilcieni, un mēs bijām ezerā .. Austriņš 2, 314.

2. *Vienreizēja paveikta darbība → v i l k t (6).* Dzert gariem vilcieniem. Elpas (retāk dvašas) vilciens — *ieelpa, arī izelpa.* Vienā elpas vilcienā — *ļoti īsā brīdī; momentā.* □ Vecais beidzot guļ, nospriež Ane un uzmanīgi klausās. Dziļi, vienmērīgi elpas vilcieni. Aizmidzis gan. M Zariņš 5, 104. Pavisam netālu bēglis pēkšņi izdzirda soļus, pieplaka pie zemes, aizturējis elpu, it kā tas, gājējs, varētu saklausīt viņa dvašas vilcienus. Ezera 11, 188. Ar maigo gaismu trīsot saskāros, Tā man uz plakstiem vizēdama kusa, Uz mēles metās elpas vilcienos. Lazda 1, 93. Savas mājas sestajā stāvā viņš uzskrēja vienā elpas vilcienā, steidzīgi .. Jakubāns 2, 17. .. Birutu runā un pasaka visu to, kas tai uz sirds, vienā elpas vilcienā .. Ādamsons 2, 211. ◇ Līdz pēdējam (retāk beidzamajam) elpas vilcienam — *līdz pēdējai iespējai, līdz nāvei.* □ .. mēs aizstāvēsim līdz pēdējam elpas vilcienam un pēdējam akmenim brīvās Vārnu un Lienes ielu republikas .. [Zvēr bērni rotaļās]. Grīziņš 1, 119. Visu aktieru sapnis .. ir dzīvot uz skatuves līdz pēdējam elpas vilcienam. Hausmanis 5, 190. .. cilvēks dzīvo un grib dzīvot pilnu dzīvi vienmēr, līdz pat pēdējam elpas vilcienam .. PL Siev 86, 2, 20.

3. *Vienreizēja paveikta darbība → v i l k t (7).* □ Iesākumā tā [meitene] dziedāja paklusā balsī pa vilcienam no dažādām dziesmām .. Blaumanis Ia, 120. Valoda viņam [Paulam] plūda no pašiem dziļumiem, patētiski, ar lieliem .. vilcieniem, stipri dzejiskā nokrāsā. Upīts 9, 268.

4. *Vienreizēja paveikta darbība → v i l k t (4); līnija, arī svītra, kas ir (kā, piemēram, gleznas, ogles zīmējuma) pamatelements.* □ Lūpas, veidotas ar dažiem sarkanās krāsas vilcieniem, šķita sulīgas, sārta spīduma pilnas. Fimbers 1, 341. Skride [gleznotājs] glezno drošiem, plašiem vilcieniem. Zilie pustoņi apvieno visu gleznas kolorītu, ienesot darbā daudz gaismas un saulainības. Māksla 59, 2, 41. pārn. Kokgriezējs vienkāršiem vilcieniem atainojis visas raksturīgākās iezīmes, kas piemīt gan attiecīgajiem darba veidiem, gan tā laika darba rīkiem, tērpiem, celtnēm .. D kal 64, 28. // *Līnija — raksta vai atsevišķa burta elements.* Rokraksta v. □ Spodra rokraksts tas nebija; es skaidri atcerējos katru burtu, katru vilcienu, kaut gan tikai reizi viņa rakstu biju redzējusi. Jaunsudrabiņš 7, 91. Tā kā gluži patīkamu darbu darīdama, viņa [Matilde] lēniem, uzmanīgiem vilcieniem paraksta savu vārdu. Kaldupe 4, 70. pārn. Leimaņa mākslinieciskajam rokrakstam piemita daudzi vilcieni, kas norādīja uz tuvību ar Dailes teātra principiem. Skujiņš 11, 25. // pārn. *Raksturīga iezīme (sejas formai, vaibstiem).* □ Gārša [medmāsa] .. cieši paskatījās uz Vaguli, kura profilā izcēlās biezās uzacis un ar plašu, apaļu vilcienu veidotais zods. Birze 5, 167. Enerģiskāki vilcieni iezīmējušies viņa [puiša] sejā, viņš pat izskatās inteliģentāks nekā agrāk. Sakse 7, 472. .. tie smalkie vilcieni katra cilvēka vaibstos, kurus nevar aprakstīt, ne arī izdzēst viegls vai smags mūžs, .. tie iedūrās kā vilkābeles dzelkšņi līdz asinīm, un Mierlauks nodrebēja .. Indrāne 1, 371.

5. *Raksturīga (piemēram, cilvēka psihes) īpašība, iezīme.* □ «Protams, man [bankas darbiniekam] patīk, ka jūs [Ceplis] pie darba ķeraties apzinīgi un ar gatavu plānu. .. Jums ir īsti moderna rūpnieka vilcieni ..» Rozītis III, 42. Vasko da Gamas raksturā nav saskatāmi nekādi maigāki vilcieni, tikai neslēpta cietsirdība un nežēlība. Viņš, pēc laikabiedru vērtējuma, bija īsts konkistadors, varmācīgs jaunu zemju atklājējs un iekarotājs. Lielais 3, 329. .. mīlestība uz kokiem ir viens no dziļākiem vilcieniem Blaumaņa dvēselē. Atm 93.

○ Galvenos (arī īsos, lielos, vispārīgos) vilcienos — *pamatos, bez sīkumiem, bez atsevišķām detaļām, uzsverot galveno.* □ .. mātesbrālis man izklāsta, sacīt jāsaka, tikai galvenos vilcienos. Par šo notikumu daudz plašāk, pilnīgāk tiku uzzinājis jau krietni vēlāk un no citu mutēm. Salenieks 7, 35. Varapoga īsos vilcienos notēloja frontes stāvokli, ar roku novilka iespējamos apvāršņus, kur tagad atradās ienaidnieka smailes. Veselis 1, 294. Vērodami, kā pasaulē veidojas dažādas domas un norises, redzam, ka lielos vilcienos tās iet humānisma centienu virzienā .. Atklājums 91, 1, 2. Skice — mākslas darba uzmetums, kurā mākslinieks vispārīgos vilcienos cenšas attēlot savu ieceri. Liesma 70, 2, 24. ◇ Ar vienu spalvas vilcienu — *saka, ja kas ātri tiek izlemts, arī veikts, parakstot (ko), uzrakstot (piemēram, dokumentu) u. tml.* ◇ Ar vienu (arī vienu vienīgu) vilcienu (arī rāvienu), arī vienā vilcienā (arī rāvienā) sar. — *acumirklī, tūlīt; arī bez lielas piepūles.* □ Meitene .. aši notēmē pavedienu acī, ar vienu vilcienu izrauj to cauri, atdod mātei ar žirgtu smaidu un ar acīm vien piebilst, ka nu ir atkal jāmetas atpakaļ pie iesāktā darba. Dzene 3, 205. Viņš [vīrs] kā galīgi izslāpis paķēra to [glāzi] un izdzēra vienā vilcienā. Fimbers 1, 390. .. Jānis, vienā vilcienā izdzerdams pusglāzi piena, tā ka tas noklunkstēja rīkles galā, ātri noslaucīja muti .. Sakse 9, 240.

vilciens[2], -a, v. *Dzelzceļa transportlīdzeklis — sakabinātu vagonu rinda, ko velk lokomotīve vai motorvagons.* Tālsatiksmes v. Piepilsētas v. Elektriskais v. Pasta v. Sanitārais v. Vakara v. Preču v. Smagsvara v. Pasažieru v. Tūristu v. Slēpotāju v. Vilciena saraksts. Vilciena kupeja. Vilciena pavadonis. Nokavēt vilcienu. □ Nepilnas desmit minūtes līdz vilciena atiešanai. Biļetes dabūjušie .. kā negudri traucās laukā zem stikla jumta .. Upīts 9, 96. Stacijā, izkāpjot no vilciena, Nate iejuka ļaužu burzmā. Dziļums 1, 358. Rīgas vilciens būs jau pēc piecpadsmit minūtēm. Drīz vērs vaļā biļešu kasi. Klīdzējs 1, 173. Kaut gan vilcieni

uz Jūrmalu iet bieži, .. braucēju tajos netrūkst, .. vagonā bija aizņemtas visas vietas. Lubējs 1, 48. pārn. .. dzīves vilciena asajos pagriezienos viņš allaž pratis noturēties uz kājām .. Lapsa 2, 53. // *Vairāku (piemēram, trolejbusa) vagonu sakabes, kuras velk vilcējs vai motorvagons.* □ 1974. gadā [Rīgā] sāka kursēt trolejbusu vilcieni — divmašīnu sakabe. Ģeogr 490. Trijvagonu tramvaji — vilcieni, kas paredzēti 6. maršrutam, atrodas depo braukšanas gatavībā. Rīgas B 83, 94, 5.

vilcīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilcīgi.** *Staipīgs (1).* □ Pauguru priedes rudas laiž pirmo vilcīgo sveķu medu. Dziesma 1, 19.

vilcināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Kavēt (kādu ko darīt), radīt šķēršļus (kādam viņa darbībā).* □ Akcijas gribēja iegūt arī fabrikanti Seskis un Nagainis, bet Ceplis viņus visādi vilcināja. Patiesībā Ceplis šos vīrus nemaz negribēja laist uzņēmuma tuvumā .. Rozītis III, 82. // *Panākt (ar savu rīcību), ka ieilgst (kā) īstenošana, norise u. tml., arī panākt, ka (kas) notiek, noris, tiek veikts vēlāk par paredzēto laiku.* V. lēmuma izpildi. V. nodoma īstenošanu. V. attīstības procesu. □ .. Lauksaimniecības banka ilgi vilcināja pārskaitījumu. Vairākas reizes pats [autors] braukāja uz rajonu .. Jauno v 56, 6. // intrans. □ Filips: Tātad vari vēl nogaidīt? — Elize: Kāpēc vilcināt? Kas nav novēršams, lai notiek tūlīt. Zīverts 2, 512. // *Panākt, būt par cēloni, ka (laikposms, kad kam jānotiek, jānoris) tiek attālināts.* V. šķiršanās brīdi. □ Viņa [sieviete] ilgi vēroja, kā dzēriens aiz stikla vēsi dzirkstī, kā augšup ceļas gaiši burbulīši, viņa vilcināja mirkli, kad lūpām vajadzēja pieskarties glāzes malai .. Ezera 17, 207.

vilcināties, -inos, -inies, -inās, pag. -ināmies; refl. **1.** *Nesākt, arī nesteigties (parasti, ko darīt).* V. izkāpt. V. atbildēt. V. iet uz mājām. V. pasniegt dokumentus. V. izpildīt pavēli. □ Aizsils vilcinājās sniegt roku, tad saspieda Inas plaukstu tik spēcīgi, ka viņa klusu iesaucās. Lāms 4, 253. «Zinu, ka cilvēku dzīvē notiek brīnums, bet es vilcinos ticēt — vai tiešām šis brīnums jau būtu atmodies tavā sirdī ...» Niedra 4, 81. .. pēc R. Blaumaņa teksta Aleksis vilcinās izšķirties aiz cieņas, aiz pienākuma sajūtas pret Antoniju. Katlape, Ceplītis 1, 132. «Ar manu piekrišanu vai nepiekrišanu laikam būs par maz.» Frickauss vilcinājās ar atbildi. Talcis 8, 74. // *Vilcināt kā, parasti kādas darbības, uzsākšanu.* □ Ješkam grožu jau rokā, tomēr viņš vilcinājās un, kā ko meklēdams, skatījās pūlī. Upīts 3, 48. Ļaudis, kā par spīti ģenerāļa nelaipnībai vai arī ko nojauzdami, tīšām vilcinājās un kustējās juku jukām, it kā neatrazdami vairs savas ierindas. Strāls 2, 98. Pagāja pusgads, un viņi brauca uz dzimtsarakstu nodaļu .., viņiem nebija īpaši ko steigties, .. taču ko vilcināties arī nebija, dzīve ir viena. Zigmonte 15, 62. «Savāciet labi ātri savas lietas. Jūs te nevarat palikt.» Saraucis pieri, Olivers vilcinājās. Viņš gribēja ko iebilst .. A Eglītis 6, 133. sal. Beidzot viņš [tēvs] pagāja Jura durvīm garām kā vilcinādamies, kā apstāties gribēdams .. Brigadere 3, 318.

2. *Ļaut (piemēram, darbiem) ieilgt, arī paveikt (piemēram, darbus) vēlāk par paredzēto laiku.* V. ar darbu pabeigšanu. □ .. vājās [saimniecības] parasti vilcinās ar darbiem un nekad nav gatavas ņemt agroķīmiķus pretī pirmās. Taču agroķīmiķi nav tik stipri, lai nedarītu neko, bet gaidītu pie .. [saimniecības] vārtiem. Lauku Dzīve 83, 11, 17. // *Būt tādam, kas ieilgst, arī būt tādam, kas noris vēlāk par paredzēto laiku.* Līguma noslēgšana vilcinās.

3. *Atrasties (kādā vietā, pie kā) ilgāk nekā nepieciešams; tīši, ar nodomu kavēties.* □ Pie zirgiem viņš [Pīlāgs] vilcinājās, kamēr abi vīri iegāja savā istabā .. Birznieks-Upītis I, 200.

vilciņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *v i l k s.*

2. *Bērnu rotaļlieta, kas griežas ap savu asi.* □ sal. Kā vilciņš riņķī griezdamās, pār akmens plāksnēm lēkādama .., viņa [nokritusi nauda] virzījās uz sienmali. Upīts 18, 310. sal. Leitnants domīgi paņem krēslu, .. apgriež to kā vilciņu vairākkārt apkārt, tad nosēžas uz tā jāteniski .. Janovskis 2, 90. pārn. Kluba priekšā pa plākšņoto klājumu vējš dancināja sniega vilciņus. PL Siev 80, 5, 8. // *Vingrošanas, daiļslidošanas u. tml. elements, kuru izpildot sportists vairākkārt griežas ap savu asi.* □ .. [vingrotājs] līdztekās demonstrēja jaunu elementu, kas nosaukts viņa vārdā, — vilciņu uz vienas līdztekas un pierādīja, ka ir spēcīgākais līdztekās. Sports 66, 153, 1.

vilciņveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vilciņa (2) forma, veids.*

vilciņveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilciņveidīgi.** *Vilciņveida.* Griezties vilciņveidīgi.

vilcisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilciski.** *Saistīts ar vilku, tam raksturīgs.* □ .. šā gada metuma vilcēni īstenībā vēl nemaz nemākot vilciski gaudot, bet patiešām kaucot un smilkstot gluži kā kucēni. Vanags 10, 75.

vīle[1] [vile], -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Daudzasmeņu griezējinstruments plāna materiāla slāņa atdalīšanai ar griezējdaļā ieveidotiem nelieliem zobiem, rievām.* Plakana v. Apaļa v. Rombveida v. Nagu v. Vīles spals. Iecirst vīlei jaunus zobus. Skrāpju vīle — *skrāpjvīle.* Rupja vīle — *rupjvīle.* Smalka vīle — *smalkvīle.* □ Ja nav speciālas asināmās mašīnas, zāģus, urbjus u. c. asina ar piemērotām vīlēm. Atkarībā no zobu veida izšķir parastās un skrāpju vīles. Šterns 2, 47. Vīle jātur ar abām rokām līmeniski un jābīda uz priekšu ar vieglu piespiedienu. Indāns 1, 238. Kad krusta žuburi bija izzāģēti, meistars ķērās pie pulēšanas. Vispirms viņš apstrādāja akmeni ar rupjām tērauda vīlēm, tad arvien smalkākām galodām .. A Eglītis 4, 93.

vīle[2] [vile], -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** *Šūtu materiālu (parasti auduma, ādas) savienojuma vieta; arī šuve.* Krekla v. Sānu v. Plecu v. Izlaist vīles. □ Bērna veļa jāšuj tā, lai nebūtu rupju vīļu un iešuvju. Mājtur 8. «Viņa atbraukšot pie manis.» Necik ilgi, ir ar klāt .., ģērbusies sarkana samta biksēs, sarkanā vamzī, viss uzspīlēts uz miesas tā, ka skaties tikai,

ka vīles nepārsprāgst. A Eglītis 6, 267. Nekurināto telpu vēsais drēgnums spiedās drēbju vīlēs un ādas porās. Ezera 9, 137. pārn. . . gaisā jūt vasaru nākam, ziedi uz viena pleca, un smaržu reibums ik svārku vīlē. Janovskis 1, 111. // *Secīgu dūrienu virkne, arī šujot izveidota, piemēram, līnija, svītra (kā) savienošanai, apdarei, rotāšanai u. tml.* Caurā vīle — *dekoratīvi nošūta vīle, kurā, izvelkot auduma diegus, izveidota maza caurumu rinda.* □ Viņas garie brunči slaucīja grīdu, to vīle vietām bija atrisusi, jo viņai nepatika lāpīšana . . Niedra 4, 134. Sedziņu noslēdz auduma bārkstis, kas atšūtas ar cauro vīli . . Virs pirmās caurās vīles atrodas otra caurā vīle — līčloču caurā vīle . . Rubene 1, 5. Cauro vīli šuj ar baltiem mulinē vai spolīšu diegiem. PL Siev 84, 5, pielikumā. // *Šuve (2).* □ Tā . . bija cinkota slaucene ar snīpi vienā sānā un rūsas punktiņiem skārda salaiduma vīlē. Lapsa 7, 153.

2. *Lokot, gludinot u. tml. izveidots svītrveida izcilnis, ieloce (apģērbā, audumā).* □ Dzeltenīgajā linu drānā stīvi izcēlās taisnās locījumu vīles, jo galdauts trīs gadus . . bija gulējis . . skapī. Birze 4, 188. . . kaut arī uz vadža karājās kādi divi trīs dvieļi, atnesa no istabas gluži spodru, ar asām kā naži gludinājuma vīlēm. Ezera 5, 46. Aiz zābakiem resnas kājas armijas biksēs ar nažveidīgi asām iegludinājumu vīlēm. Janovskis 2, 179.

3. *Svītrveida uztūkums, ievainojums u. tml., kas radies, parasti, sitiena rezultātā, arī svītrveida rēta, arī grumba, rieva (ādā).* □ «Labu mācību dabūja!» priecājās Strautiņš . . «Turpmāk, ja viņš [kūts dedzinātājs] ko sāk, atgādini tikai šo pērienu, tūliņ apklusīs. Es pa niekam roku vis nevicināju. Muguras vidū vajag būt vīlēm kā mezgliem.» Fimbers 1, 423. Džulis nevienam pat ar nopūtu nav sūdzējies par mežonīgo saimnieku, kas viņa melno, smalko ādu ar pātagu vienās vīlēs sakapājis. Indrāne 6, 75. Kreisajos deniņos, kur mati bija tālu atkāpušies, viņš [ārsts] sataustīja cietu rētas vīli. Birze 5, 18. Viņa [vecāmāte] apklusa, un Maija dzirdēja viņu smagi elpojam. Tiešām, tas taču bija vecs cilvēks, kurš te sēdēja uz Maijas gultas, tumšās vīlēs sastrādātās rokas klēpī salicis. Zigmonte 5, 225. // *Svītrveida audu bojājums (augiem).* □ Baltā rūsa. Ierosina sēne . . Uz lapām, stublājiem un ziedu sastatiem baltas, cietas, spīdīgas vīles. Rupais, Kalniņa 1, 187.

4. pareti. *Samērā šaura taisnvirziena josla, ko veido svītrveida objekts apvidū, vidē.* □ Mēness aiz mākoņiem uzlēcis. Lauku ceļu vīles labi saskatāmas. Upīts 10, 61. Braucot pa lielceļu no Madonas uz Jēkabpili, kreisajā pusē redzama silu vīle. Vietām kuplāka un augstāka, vietām zemāka, vietām tālāka, vietām tuvāka . . Caune 5, 9. . . Kas būtu mūsu Latvija bez kokiem, Bez birztalām, bez silu zilām vīlēm? Elksne 10, 103.

○◇ Izmirkt (arī samirkt, būt slapjam) līdz pēdējai vīlei — *ļoti stipri samirkt (lietū).* □ Mazais [puisēns] ir slapjš līdz pēdējai vīlei, un viņu krata drebuļi. Kalndruva 5, 162. ◇ Samērcēt (arī izmērcēt) līdz pēdējai vīlei — *padarīt apģērbu pilnīgi slapju (parasti par lietu).* ◇ Viena vīle sar. — *saka par ko acumirklī, tūlīt (parasti bez lielas piepūles) paveicamu.* □ «Vien tādā gadījumā kļūsit vesels, ja reizi nedēļā uz darbu iesit kājām. Pa Jūrmalas šoseju līdz Rīgai viena vīle . . .» Lit M 81, 27, 4.

vīlējsvilpe, -es, dsk. ģen. -pju, s. *Pūšaminstruments, ar ko atdarina dzīvnieku balsis (medījamo dzīvnieku pievilināšanai); mānekļis (2).*

vīlēt[1] [vīlēt], -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Ar vīli*[1] *apstrādāt (piemēram, metālu, koku).* V. plakanu virsmu. V. izliektu virsmu. V. detaļu. V. nagus. Vīlēt zāģi — *asināt zāģa zobus.* □ Parasti [motorzāģa važas] griezējzobiem asina tikai priekšējo malu . . , izņemot gadījumus, kad zobi ar šķembām tik stipri sabojāti, ka to izlabošanai jāvīlē arī mugurpuse. Indāns 1, 238. Ingrīda: Atceries, kā mēs to [patafonu] kādreiz spēlējām? Adatiņu nebija, Raimonds vīlēja un lika iekšā nagliņas. Gulbis 5, 14. pārn. Viens putniņš aiz mana loga Vīlē lemešus . . . K Skalbe 2, 116. // intrans. □ Interesantas rotas var veidot arī ar ļoti vienkāršām metālapstrādes metodēm — zāģējot, lokot, vīlējot, matējot, kaļot. Zin T 80, 12, 19. Lai griežas spole, Lai āmurs kaļ, Lai vīle vīlē Un akmens lai maļ. Rainis Ib, 257.

2. pareti. *Zāģēt, parasti lēni, ar grūtībām.* □ Uzlikusi uz krāģa pabiezu dēli, viņa to vīlēja pušu ar nelielu un — kā šķita — arī diezgan neasu zāģi. Ezera 7, 8. // intrans. □ Kaspars skatās, kā viņa nemākulīgi, tomēr visai centīgi vīlē, un zāģis lēnām graužas zarā. Svīre 3, 24. // pārn. *Rāt (kādu), teikt pārmetumus (kādam).* □ Saimniece vīlē kalponi visu cauru dienu. ME IV, 639.

3. sar. *Spēlēt (parasti lociņinstrumentu), parasti slikti, arī apnicīgi.* □ «Iešu arī es pastumdīties. Daži jau griežas [dejā], un Zenons savu ermoņiku vīlē tā, ka sirdij skumji un priecīgi metas reizē . . .» Klīdzējs 1, 158. // intrans. □ pārn. Guntis neviļus paskatās uz blakusgulētāju, kas visu laiku nepatīkami krāc, it kā sacenzdamies ar savu traktoristu apakšā. Arī tas visu laiku vīlē uz vienas basa stīgas. Talcis 9, 192.

4. intrans.; sar. *Strādāt, parasti ļoti čakli, no visa spēka.* □ Izplauj [saimnieks] vienu [vālu], nosviež izkapti: tā vajagot plaut! «Vienu,» es [Mārtiņš] saku, «saimniece ar mēli nopļaus. Mēs te esam no pulkstens trijiem rītā un vīlēsim līdz pusdienai, tā ir tā starpība.» Šim [saimniekam] kauns tagad atlaisties, mēģina arī turēt līdzi. Upīts 4, 205.

vīlēt[2] [vīlēt], -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Šujot veidot malu, arī apmali (piemēram, auduma gabalam).* V. dvieli. □ pārn. Laimīgā Sniegamāte locīja meitai pūru. Pēļus un spilvenus piebēra ar mīkstām sniega dūnām, vīlēja un šuva baltus mākoņu palagus, savēra uz diedziņiem mirdzošas ledus krelles. Sakse

14, 10. pārn. Nolaidenuma malu [gar upi] bija kā vīlēt apvīlējušas skarenes, vanagu zirnīši, sviestenes, gaiļbiksītes . . , kuras tālāk līča līdzenumā izauda pļavām pārkläju . . Sudrabu E 3, 171.

vilgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilgani.** *Vilgs; valgans.* V. māls. Vilgana zāle. Vilganas drēbes. Vilgana migla. Vilgana vēsma. □ Mīksta zāle, vilgani stiebri aicinot aicina dziļāk iebrist. Brutāne 10, 6. Vējš pār ezeru šalc vilgans, Satrauc grīsli krasta dūkstīs. Belševica 3, 130.

vilgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilgi.** *Tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidruma, tvaika, arī mitrs; valgs*[2]. V. gaiss. V. sniegs. □ Pēc lietus zeme dvašo rūgti Un vilga migla augšup kūp, Lien ārā asni, saules lūgti . . Gāliņš 5, 130. // *Tāds, kas ir viegli klāts ar šķidrumu, tvaiku.* Vilgas smilgas. Vilgas skropstas. □ Izcirtumā atkal smaržo avenes, Ķekars vīna krāsā tvīkst pār smilgām. Maza maza roka zaļu krūzi nes, Sīki pirksti pašķir lapas vilgās. Lisovska 1, 15.

vilgt, parasti 3. pers., vilgst, pag. vilga; intrans. *Kļūt, parasti mazliet, mitram, slapjam.* Sienas vilgst. Drēbes vilgst. □ Sausa labība uz mitra klona sāk vilgt un pelēt. ME IV, 587. Ja sausu drānu nevar labi izgludināt, tad tā jāmitrina. To dara ar siltu ūdeni . . Samitrinātus dvieļus, galda un gultas veļu, kabatlakatiņus . . cieši satin un ļauj vilgt apmēram 30 minūtes. PL Siev 84, 10, 22.

vilinājums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v i l i n ā t (1).* □ Krastā stāvēja pulciņš vasarnieku un skaļām balsīm aicināja gulbi, rokās vicinādami baltmaizes pusklaipus. Ikars pie sevis lūdzās, kaut putns nepeldētu uz krastu našķēties, kaut tas nedzirdētu vilinājumus. Kalve 4, 16. Tāpat kā lapsu, lūsi var pievilināt, atdarinot zaķa brēcienu. . . lūsis, kaut arī paēdis, labprāt nāk uz šādu vilinājumu. A Kalniņš 1, 30.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v i l i n ā t (2).* Skatuves v. Pretoties naudas vilinājumam. □ Lasīšana ir brīnumu brīnums. Jo vairāk svešu, dīvainu vārdu, jo lielāks vilinājums: tur kaut kas slēpjas, mūzika skan. Auziņš 4, 23. Jā, tur jau viņas gulēja — triju ceļinieku somas: divas lielākas un viena mazāka, katram sava. Paņemt un aizbraukt! Kāds tas bija vilinājums . . . Pasaules sp II, 89. Brīvkungs satvēra degvīna krūzīti. Atvairīt tās vilinājumu viņš nespēja. Pasaules sp I 15.

vilināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Ar savu izturēšanos, rīcību, runu, parasti, solot (arī nepamatoti, ar viltu) ko labu, iekārojamu u. tml., censties panākt, ka (kāds) ko dara, kurp dodas.* □ Lieliska bija [aktrises] Šmithenes spēle, kad ciniskais frants vilina Anniņu uz pilsētu ar vislētākajiem pavešanas paņēmieniem, ar nieka dāvanām . . Dzene 3, 26. . . meistaram [frizierim] vajadzējis to [mācekli] atlaist, jo sākusi apcelt viesus un vilināt pie sevis mājās . . Austriņš 2, 400. . . ir ļoti sāpīgi, ka vilina un pārvilina cilvēkus, sevišķi jauniešus, sāpīgi arī, ka vienas profesijas cilvēkiem tik dažādi apstākļi un iespējas. Cīņa 84, 64, 2. // *Censties panākt (piemēram, saucot, arī rādot, noliekot ko ēdamu, atdarinot dzīvnieku radītās skaņas), ka (dzīvnieks) kurp dodas, kur uzturas, tiek nomedīts u. tml.* V. suni pie sevis. V. lapsas ar ēsmu. V. irbes ar mānekli. □ Garie sešposmu teleskopiskie stikla šķiedras kāti, kas ir jo ērti vasarā, kad vilinām brekšus, vimbām neder — par mīkstiem. Zv 79, 9, 30. // *Ar savu izturēšanos censties panākt, ka (cilvēks vai dzīvnieks) kurp dodas (par dzīvniekiem).* □ Kuce skrēja pa priekšu, brīžam atgriezdamās un vilinādama sev līdzi saimnieku. Mauliņš 2, 98. Mātīte aicinoši vilinot, un tēviņi galīgi zaudējot prātu, kūkojot pat lidojumā un krītot ārā no ritma kā apdzērušies muzikanti. Ezera 17, 203.

2. parasti 3. pers. *Būt tādam, kas rada ieinteresētību, piemēram, ar iespējamu izdevīgumu, ieguvumu.* □ Nupat dzirdētais piedāvājums vilināja Lindu ar iespējām paveikt ko savu un tai pašā laikā arī baidīja . . Kļava 2, 140. Māte nebija necik bagāta, bet izlaidusi ziņu, ka meita dabūs lielu pūru. . . Laikam gaidāmā pūra vilināts, puisis meitu apprecēja. Atm 20. Īves aug ļoti lēni, to koksne īsts dārgums: ar skaistu, smalku rakstu, sarkanbrūna, sīksta, cieta, smaga, viegli pulējama, allaž vilinājusi koktēlniekus, greznu mēbeļu un priekšmetu darinātājus. Caune 5, 106. // intrans. □ Vilināja iespēja pēc pavisam īsa apmācības laika pieklājīgi nopelnīt. Kolbergs 1, 14. // *Būt tādam, kas saista (kāda) interesi, aizrauj ar savu saturu, problemātiku u. tml. (parasti par literatūru, mākslu, zinātni).* Pusaudžus vilina piedzīvojumu literatūra. Zēnus vilina tehnika. □ Mani vilina tā bagātā, pretrunīgā iekšējā pasaule, kas atklājas vai visos galvenajos krievu klasiskās dramaturģijas tēlos. Dzene 1, 72. Nīlas iztekas problēma vilināja daudzus tā laika [19. gadsimta] ģeogrāfus. Lielais 5, 242. // *Būt tādam, kas izraisa (kādā) interesi, vēlēšanos (kur) nokļūt, būt; būt tādam, kas izraisa (kādā) interesi, vēlēšanos (kur) doties, piedalīties.* □ Vai tad jūs nejūtat, kā aicina un sauc straumju sirdspuksti? Kā vilina virsotņu zilās tāles un ezeru rimtais vizmojums? Lagzdiņš 3, 154. «. . mežonīgie rietumi mani vilinājuši jau kopš Rīgas laikiem, kad skatījos pirmās kovboju filmas.» A Eglītis 6, 7. . . skaistais laiks, kad saulīte, var teikt, pa jūru ripo, no rīta līdz vakaram vilina uz klājiem visus pasažierus. Zv 73, 17, 19. Ceļojums kopā ar pasaulslaveno Āfrikas pētnieku vilināja Stenliju — viņš uzzinātu vēl daudz ko jaunu, kas varētu tikt publicēts laikrakstā . . Lielais 7, 208. // intrans. □ Grib arvien dziļāk un tālāk biezoknis vilināt. Brutāne 3, 11. // *Būt tādam, kas izraisa (kādā) patiku, valdzina (par cilvēku, tā ārieni); būt tādam, kas izraisa estētisku, arī emocionālu pārdzīvojumu.* □ . . simtiem reižu dzīvē mēs sastopam cilvēkus un vienaldzīgi paejam tiem garām, neraugoties uz to, ka mūs varētu vilināt to daiļā āriene . . Zigmonte 7, 93. Mīlestība . . . Tikai vai tā ir tā pati mīlestība, kas Zandu vilināja un biedēja meitenes gados . . Līvs 2, 130.

○◇ Vilināt (arī vilkt) (savos) tīklos (retāk valgos) — *vilinot, kārdinot (ie)saistīt (kādu) sev vēlamā rīcībā, pasākumā.*

Sk. v i l i n o š s.

vilinātājputns, -a, v.; medn. *Putns (dzīvs vai, piemēram, izbāznis), ko izmanto citu putnu pievilināšanai.*

vilinošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilinoši.** **1.** *Divd.* → v i l i n ā t.

2. *Tāds, kas rada ieinteresētību, piemēram, ar iespējamu izdevīgumu, ieguvumu; tāds, ko tiecas iegūt.* Vilinoša nākotne. Vilinošas izredzes. □ Negribot slīdēja gar jaunās sievietes acīm vilinošas ainas, lielā sabiedrība, varenā, brāzmainā galvaspilsētas dzīve . . . Lācis 4, 225. Neatkarība sešpadsmit gados ir vilinoša. Tās dēļ upuri nenovēršami. Mājas saskaņa, mīlestība . . kļuvusi smacīga. Dinere 10, 162. Arda ierosinājums braukt Jāņus pavadīt viņa tēva sētā Uldai bija šķitis dabīgs un vilinošs. Pasaules sp II, 193. // *Tāds, kas izraisa interesi, vēlēšanos (kur) nokļūt, būt; tāds, kas izraisa interesi, vēlēšanos (kur) doties, piedalīties.* Vilinoša zeme. Vilinoša ekskursija. □ Mirgojošā [ezera] spoguļa ietvaru pretējā malā veidoja sudrabzili, vilinoši kalni . . Lagzdiņš 3, 112. Zem saltajām, mākoņu klātajām Līvsalas debesīm Mārtiņš sapņoja par dienvidu sauli, . . dārdošiem ūdenskritumiem, tālām, vilinošām jūrām un neredzētām pilsētām . . Vāczemnieks 6, 42. // *Tāds, kas saista, aizrauj (piemēram, par nodarbošanos); tāds, kas izraisa interesi, ziņkāri (piemēram, par grāmatu, tās nosaukumu).* V. grāmatas nosaukums. □ Ar Gatiņu šīs rotaļas allaž bija mazliet skumjas, — tik žēl kroplā zēna, ar Uldi tās ir skaistas, vilinošas. Dzene 3, 59. . . Millija izlēma, ka viņas nodoms mācīties par dziedātāju bijis maldīgs, kļūt par ledus baleta slidotāju tagad šķita vilinošāk. Skujiņš 12, 251. // *Tāds, kas izraisa kāri ēst, dzert (par ko ēdamu, dzeramu, to īpašībām).* Vilinošas vīnogas. V. kafijas aromāts. □ Nākot no darba, dažkārt gadījās uz ielas uzdurties iepriekš neparedzētām, vilinošām precēm, piemēram, Marokas apelsīniem . . Ezera 9, 266. pārn. Viņas [vasaras] lūpām ir vilinošs saldums, Ziedu dzirkstošos kausiņos krāts. Sirmbārdis 1, 15. // *Tāds, kas izraisa vēlēšanos izjust, baudīt (par skaņu, gaismu).* Vilinoša mūzika. Vilinoša mēnessgaisma. □ Atkal sāka dūkt orķestris. Tagad tā klusi, mīlīgi. Skaņas nāca maigas, vilinošas. . . Ļaudis uz laukuma, saķērušies pāros, sāka griezties. Rihters 1, 25. // *Tāds, kas, parasti, izraisa patiku, valdzina (par cilvēku, tā ārieni).* Vilinoša sieviete. V. augums.

vilītis, -ša, v.; sar. *Vieglais automobilis ar paaugstinātu pārgājību, parasti ar brezenta jumtu.* □ . . mašīna drīz vien piebrauca šķērskokam, kas aizsprostoja tālāko ceļu. To apsargāja kareivis ar automātu. Lidotāji uzrādīja savas apliecības, un vilītis, palēninājis gaitu, virzījās tālāk. Imermanis 2, 66.

vilkābele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Rožu dzimtas vasarzaļš dekoratīvs krūms vai vidēji liels koks, parasti ar ērkšķainiem zariem, baltiem vai rožainiem ziedlem un nelieliem, miltainiem sarkaniem, melniem, retāk dzelteniem augļiem, kam ir ļoti cieti kauliņi.* Dzeloņainā v. Asinssarkanā v. □ Kā dekoratīvus kokus un krūmus republikā audzē vilkābeles. Vairākas vilkābeļu sugas sastopamas arī savvaļā . . Biol r 127. Vilkābeles ir krūmi vai nelieli koki (2,5 m — 5 m) ar ērkšķiem uz zariem un pamīšus sakārtotām plūksnaini šķeltām vai dalītām lapām ar pielapēm. Ves 80, 6, 27. Kā krūms aug vilkābele, kas Piejūras apgabalā ir izplatīts augs. Ogas lieto svaigā veidā, bet novārījumu iesaka hipertonijas ārstēšanai. . . Ogas brūngani sarkanas. Ienākas augustā vai septembrī. DD 68, 11, 6.

vilkacis, -ča, v.; **vilkace,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Mitoloģiskos priekšstatos, pasakās — cilvēks, kas pārvērsts vai pārvēršas (parasti par vilku) un uzglūn mājlopiem un cilvēkiem.* □ «Otrā naktī ar vilkaci sastapies baznīckungs Ambrozijs . . Nezvērs meties šim virsū, bet ksendzs paspējis ar visu nobīli vēl piesaukt Jēzu Kristu, un tā uzreiz vilkacis atkritis puslēcienā . .» Grīns 2, 103. Latviešu tautas garamantās saglabājušās teikas par briesmīgiem radījumiem, kas tumšās naktīs uzbrūk cilvēkiem, žņaudz tos, izsūc asinis, nomoca. Šos mistiskos radījumus sauca par vilkačiem, un tālajā senatnē . . , jau vilkača vārdu pieminot, cilvēkus pārņēma izbailes. Māksla 63, 2, 37. sal. Tik vienīgi rudens naktīs, Kad viļņi kā vilkači skrejas, Pie priedes kāds pieglauž vaigu Un nemeklē aizvēja pusi . . . Kaldupe 2, 18. pārn. Marte: Jūs domājat, ka vecais vilkacis, ko godājat par savu karali, reiz būs asiņu atlacies? Zīverts 1, 340.

vilkāda, -as, s. *Vilka āda (parasti kažokāda).* Vilkādas cepure. Vilkādas paklājs. □ Tas [nācējs] bija diezgan švītīgs jaunskungs pelēkā puskažokā ar augstu vilkādas apkakli. Lācis VI, 365. . . viņš piecēlās, uzģērba savu vilkādas kažoku, aptina ap kaklu kašmira šalli, uzlika galvā rūtaino žokejcepuri ar ausu sildītājiem un izgāja no zāles. Skujiņš 14, 61. Iemetu kamīnā dažas pagales, paņemu bloknotu un atlaižos uz vilkādas . . . M Zariņš 2, 99.

vilkakūla, -as, s.; parasti vsk. *Daudzgadīgs graudzāļu dzimtas augs ar blīvu ceru, zilganzaļām, raupjām sarveida lapām un ļoti šaurām vienpusējā vārpā sakopotām vārpiņām.* Stīvā v. Stāvā v. □ Upju ieleju nogāžu augstākās vietās, kur sausas un nabadzīgas velēnu podzolētās augsnes, aug tādas mazražīgas zāļu sugas kā vilkakūla . . Veģet 70. Arī starp graudzālēm, kas aug pļavu zelmenī, ir lopbarībai mazvērtīgi augi, piemēram, parastās ciņu smilgas, vilkakūla, aitu auzene . . Svinka 1, 39.

vilkamēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vilkmēle.* □ Daža [meža taka] beidzas vīgriezēm, vilkamēlēm . . pieaugušā meža pļaviņā. Bendrupe 1, 197

vilkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **vilkani.** *Staipīgs, viegli veidojams, arī stigrs.* V. medus. □ . . pienā iemaisīts krīts paliek vilkans. ME IV, 587.

vilkarīkle, -es, s.; parasti vsk.; med. *Aukslēju šķeltne — iedzimta (embrionālās attīstības trešajā mēnesī radusies) anomālija, kas izveidojas, viduslīnijā nesaaugot simetriskajiem aukslēju aizmetņiem un nenodaloties mutes un deguna dobumiem.* Izoperēt vilkarīkli. □ . . vilkarīkle un zaķalūpa var būt pārmantotas, bet var veidoties arī grūtniecības traumas rezultātā . . Ves 68, 10, 1.

vilkatis, -ta, v.; **vilkata,** -as, s.; arī **vilkate,** -es, dsk. ģen. -tu, s. *Vilkacis.* □ Viņa [sieviete] nekad nebūtu līdusi tādā biezoknī, jo augusi pilsētā un par mežiem lasījusi tikai zvēru pasakās. Ja nu pēkšņi izlien kāds sumpurnis jeb vilkatis . . . M Zariņš 5, 85. sal. Kazanova: Mani vecāki bija Venēcijas komedianti, tāpēc es kā vilkatis spēju pārvērsties par ko gribu. A Eglītis 1, 218. sal. Palikusi pilnīgi bez radu aizmugures, Liene [māte] darbā plēsās kā vilkata. Bērnu dēļ viņa ne brīdi darbu nekavēja . . Rozītis, 3, 299. pārn. Smej vilkates smieklus sveču mēneša nakts, Sirma dižegle saltajā klusumā trīc Par agrajiem pārnācējiem [strazdiem]. Kaldupe 14, 94.

vilkazobi, -u, vsk. vilkazobs, -a, v. *Graudzāļu slimība, ko izraisa parazītiska sēne, šīs slimības bojāti graudi; melnie graudi.* □ . . nedrīkst aizmirst, ka atbirās līdzās kviešu, miežu un citu vērtīgu kultūru graudiem var gadīties arī kokaļu . . un citu mājputniem kaitīgu augu sēklas, kā arī graudi ar vilkazobu piejaukumu. Lauku Dzīve 78, 12, 8.

vilkēde, -es, s.; parasti vsk.; med. *Ādas ekzēma, kam raksturīgi kniepadatas galviņas vai zirņa lieluma izsitumi un rētas (parasti slimniekam uz sejas, retāk deguna, mutes un rīkles gļotādā).* Tuberkulozā v. □ Ir grupa slimību, par kuru izcelsmi mēs vēl daudz ko nezinām, piemēram, par reimatismu, sarkano vilkēdi, ļaundabīgajiem audzējiem . . Ves 75, 8, 10.

vilkme, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Velkme.* Dabiskā v. Mākslīgā v. Slikta v. Vilkmes skurstenis. □ Vilkmes ventilācija sastāv no speciālās un kopējās. Speciālā ventilācija domāta to vietu ventilēšanai, kur reaktora darbības laikā iespējama vislielākā aktivitāšu rašanās. Atomr 38. Lai kā kurinātājs centās, kamīns negribēja degt; nebija vilkmes, un dūmi aumaļām nāca atpakaļ telpā. Kaijaks 4, 80. Garajam ir pīpe. Viņš to piebāž ar pelēcīgu putraimainu masu un, ilgi pakšķināmdams, gandrīz kā krāsni kurdams, dabū pīpē vilkmi. Janovskis 2, 75. Ziemelis ņem cauri visām biezajām drēbēm. Vīri ziemeļu pusē no dēļiem ceļ sienu, bet ugunskuram tagad trūkst vilkmes, un dūmi svaidās, cērt acīs, griežas te uz vienu, te uz otru pusi. Kar 91, 3/4, 25.

2. *Vilce (1).* Elektriskā v. Tvaika v. Vilkmes ķēde. Vilkmes spēks — *vilces spēks, vilcējspēks.* □ . . artilērija ar spēcīgu mehānisko vilkmi ir daudz kustīgāka, kareivji pārgājienos nenogurst, atkrīt sarežģītās rūpes par zirgiem. Jansons 6, 478. Dziļkultūra prasa speciālus arklus un pastiprinātu vilkmes spēku. Arklā jūdz vairāk pāru zirgu vai vēršu; lieto traktoru vai, sevišķi dziļā aršanā, tvaika spēku. Apsīts 1, 192.

3. *Vilcējs (3).*

vilkmēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Lakstaugs ar stāvu (vienkāršu vai augšdaļā zarotu) stublāju, pretējām, ar matiņiem klātām vai kailām lapām un ziliem, retāk iesārtiem vai baltiem ziediem.* Pļavas v. □ Pļavās un krūmājos . . ļoti izplatītas vilkmēles . . ar zilām ziedu galviņām. Galenieks 2, 371. To bālgano zilgmi dod vilkmēļu audzes. Vairums citu augu šai laikā jau noziedējuši vai sniedz tikai vienu otru panīkušu ziedu. Vilkmēles izvēlējušās garāku augšanas laiku, lai ziedētu sev izdevīgākā reizē. Lit M 85, 11, 7.

vilknadze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Panātru dzimtas lakstaugs ar stāvu vai pacilu, kailu vai matiņiem klātu stublāju, gareni olveidīgām vai lancetiskām lapām un blīviem, augšējo lapu žāklēs sakārtotiem, parasti baltiem un sarkanpunktainiem, ziedu pušķiem.*

vilkoga, -as, s. **1.** *Nakteņu dzimtas indīgs krūms vai lakstaugs ar spilgti sarkanām vai melnām ogām.* □ Mūsu republikas teritorijā nav sevišķi daudz indīgo augu. Taču arī nedaudzie sastopamie, piemēram, vilkoga, velnarutks un vēl daži citi, var izraisīt smagas sekas . . Ves 82, 8, 11.

2. *Šī krūma vai auga oga.* Saindēties ar vilkogām.

vilks, -a, v. *Plēsēju kārtas suņu dzimtas dzīvnieks ar spēcīgi attīstītu ķermeni, garām, spēcīgām kājām, garu, kuplu asti un stāvām ausīm ar melnu apmali.* Pelēkais v. Melnais v. Sarkanais v. Polārais v. Vilka midzenis. Vilku bars. Vilku kaucieni. Medīt vilkus. Vilku (arī suņu) sēne — *neēdama sēne, arī sēne, kuras izmantošana nav zināma.* Vilka oga — *vilkoga.* Vilku ābele — *vilkābele.* Vilku mēle — *vilkmēle.* Vilka (arī vilku) kūla — *vilkakūla.* Vilku (arī vilka) vāle, arī vilku (arī vilka) vālīte — *vilkvālīte (1).* Vilka zobi — *vilkazobi.* Vilka rīkle novec. — *vilkarīkle.* Vilku māte — *vilcene.* Vilku suns — *vilku šķirnes suns.* Vilku mēnesis — *decembris.* Vilka (arī zirga) apetīte (arī ēstgriba) sar. — *ļoti liela apetīte.* Izsalcis (arī izbadējies) kā vilks — *ļoti izsalcis.* □ Vilkam atšķirībā no suņa ir mazliet atpakaļ atliekti ilkņi ar ļoti asu nažveida smaili. Kronītis 1, 260. Vilkiem ziemā kažoks ir pelēcīgs, bet vasaras mēnešos — dzeltenbrūns, ar pelēcīgu nokrāsu. D kal 76, 76. Krēslainajās naktsstundās tundrā gaudoja vilki, redzējām divus brūnus lāčus . . Gūtmanis 4, 175. sal. . . Vecķērpiene vēl šodien staigā pa māju kā pelēks vilks — ne lāgā mazgājusies, ne kārtīgu drēbes gabalu mugurā. J Kalniņš 2, 215. sal. Toms grauza saknes, laikam tādēļ viņam bija zobi kā vilkam — veseli un balti, un asi. Pasaules sp I, 153. pārn. Skumju vilks uzklupa tev, riebīgi kaukdams, par spīti stingrajai mietu sētai, ko uzbūvējušas zināšanas un labas domas . . Mauliņš 3, 19. Guna: Kā vilku ābele es ziedēju, No savas smaržas pati apreibusi . . Aspazija 3, 391. Kā zobeni tur [purvā] auga garās vilku mēles . . Fimbers 1, 89. Švirk-

stēja liesma,.. cietās vilka kūlas vietā atsmaržoja zaļa zāle. Kaldupe 10, 57. Turpat aiz žoga zēla pīlādži un lazdas, miltenes, staipekņi, zaķskābenes, smilgas, grīšļi, ciesas, kamolzāle.. un vilku kūla.. Bels 6, 249. Gar [ezera] krastu sūnu klāts dūksnājs, vilku vāļu puduri.. Kalve 3, 191. ..tālāk [zēns] ieraudzīja vilka vāļu klānu. Brūnās vālītes kā iesmā uzspraustas sveces pulciņā rēgojās virs [ezera] ūdens. Arī tur savā laikā bijis pasauss, tikai plūdos pārplūdis. Vilka vālītes allaž mīl neizsīkstošu dumbrāju. Upīts XV, 169. Ar vilka zobiem saslimušā rudzu vārpā neizveidojas graudi, bet gan vienu līdz četrus centimetrus gari radziņi.. Lauku Dzīve 71, 12, 10. Par vilka rīkli sauc šķeltni aukslējās. Tā rodas, ja aukslējas nesaaug un to vidū paliek šķeltne, kas savieno mutes dobumu ar degunu. Bune 1, 217. Lai ir vilku māte, ja ir vilku māte, tomēr mātes sirds ir tai arī. R Kaudzīte 1, 100. Miesniekam esmu iestāstījis, ka man ir vilku suns. ..viņš man reizēm iedod kaulus un piesviež kāda liellopa asti. Janovskis 2, 24. Vilku mēnesī, kad nakts spīdeklis pie debesīm ieritēja tais griežos, kas noderīgi koku ciršanai, viņš [saimnieks] trina jo asu cirvi un brauca mežā. Lāms 5, 6. Sekas ir — neraugoties uz [cukurslimnieka] vilka ēstgribu — pastāvīga izsalkuma sajūta, noliesēšana.. Skulme 3, 112. «Esmu izsalcis kā vilks,» Caune [grāmatvedis].. ieminējās. Rozītis III, 90. «Esmu tikai noguris,» Baraviks domāja, «un arī izbadējies kā vilks.» Ezera 5, 104. ◇ Vilku (arī lauvu) bedre sar. — *vieta, kur uzturas, dzīvo ļauni, nesaticīgi cilvēki.* □ ..mācītājs drāzās meklēt pārzini. Vilku bedrē te viņu bija ielaiduši, starp tādām dvēselēm, kam jau no bērna kājas uz pierēm rakstīta pazudināšana un pekles ugunis. Zigmonte 1, 252. ◇ Vilka pase sar. — *negribēts atbrīvojums, piemēram, no darba, atteikums, saistību pārtraukums.* □ «Vai es [bijušais deputāts] neziedoju visus savus spēkus vispārības labā, un vai man pateicības vietā neiedeva vilka pasi? Tagad esmu tā apsmiets, ka nekur vairs nedrīkstu rādīties.» Rozītis III, 355. Vilis [strādnieks dārzniecībā] otrā dienā saņēma vilka pasi un varēja iet, kur acis rāda. Jansons 5, 261. ◇ Vilka (retāk veļa) kauls mugurā sar. — *saka, ja kādam ir grūti locīties, ir stīva gaita, arī, ja kāds negrib, nevēlas locīties, pieliekties.* □ Kājas nemaz vairs negrib kustēties, rokas tāpat, bet mugurā iemeties vilka kauls. Liesma 70, 1, 6. ◇ Vilks avju drānās (arī drēbēs) — *saka par cilvēku, kas savus ļaunos nolūkus slēpj aiz labdarības, tikumības u. tml. maskas.* □ Viņš runāja par kaut kādiem ienaidniekiem viņpus robežas un par kādiem citiem, kuri kā vilki avju drēbēs staigājot tepat visiem pa vidu. Lācis 5, 10. ◇ Izmelot (pašu, arī dzīvu) vilku no meža — *daudz un veikli melot.* □ ..par Rabaru teica: tas esot tāds melis, ka pašu vilku varot izmelot no meža laukā. Austriņš 1, 189. ◇ Lai vilks būtu paēdis un kaza dzīva sar. — *saka par atrisinājumu, ko panāk, savstarpēji piekāpjoties.* □ «..es tev neticu, ka viņš manis dēļ uztrauktos. Kā pirmīt viņam sameloji par mani, tā tagad droši vien sameloji par viņu, lai tikai vilks būtu paēdis un kaza dzīva.» Dinere 10, 73. Vurma kungs: Varbūt šo lietu varēs tā nokārtot, ka vilks būs paēdis un kaza dzīva. Zīverts 2, 129. ◇ Ne par pašu vilku nebēdāt sar. — *ne par ko neuztraukties.* □ Viņa [meitene] ne par pašu vilku nebēdā. Bet Arta un Ērika jau no bailēm vien mēmas — kliedzieni naktī, ievainots cilvēks krūmos un tagad vēl pratināšana.. Indrāne 6, 307. ◇ (Skriet) vilkam (arī velnam) rīklē sar. — *(doties) nenovēršamās briesmās.* ◇ Kā vilks caur Rīgu sar. — *ātri, neskatoties, bez apdomas.* □ Ģirts pārdrāzās [ar motociklu] pāri gājēju tiltam un izskrēja cauri visam ciemam kā «vilks caur Rīgu». A Grigulis 8, 75. ◇ Vilks ar viņu (arī to) sar. — *saka, paužot savu noraidošo, arī vienaldzīgo attieksmi pret kādu, pret ko.* □ Nez kurš [no bērniem] nez kur padzirdējis, ka gumijkoka lapa atveroties ar troksni. Bērni ne vienu vien stundu klusā cerībā nostāvējuši pie lielā, neglītā poda — varbūt tagad? Bet nē, lapa pat nedomā vērties vaļā. Nu, vilks ar viņu! Bērni aiziet spēlēties.. Zigmonte 1, 111. ◇ Vilks (viņu, arī to), (sa)zin(a)! sar. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā, ja kas nav saprotams, zināms.* □ Vilks viņu zin, vienreiz Marija izlikās sirsnīgāka, otrreiz vēsāka. Un tas Lejas krodzinieku, tik pilnīgu vīru, tīri vai bendēja nost. Austriņš 1, 307. Vilks zina, vai vedeklai maz maizīte būs mājās. Tāpēc, drošs paliek drošs, jāieturas ar savējo. Ezera 10, 154. ◇ Ak tu vilks! arī Ka viņu (arī tevi) vilks! sar. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā, arī izbrīnā, pārsteigumā.* □ «Māja nodega tikai līdz pusei, paspēja nodzēst. ..Ak tu vilks, kas miliču saskrēja!» [Saka vīrietis.] Bels 1, 16. Pagāja labs brīdis, bet necēlās neviens no pakritušajiem skrējējiem. Ka viņu vilks, nu būs abi divi beigti! [Domā šoferis.] Rozītis III, 102. Viens teica: meža puķe. Cits: purva zāle. Ka tevi vilks! Pa pieri dabūju Un atģidos — Vilkuvāle! Osmanis 3, 9. ◇ Vilks ar ārā! sar. — *saka dusmojoties, lādoties, arī esot neapmierinātam ar ko.* □ Visapkārt zuzēja niedrājs, kurā šad tad izsitās, saulē nomirdzēdama, kāda lielāka vai mazāka zivs, tīri kā kaitināšama siena kasītāju, sak, vilks tev ar ārā, būtu nu makšķere pie rokas.. Austriņš 1, 345. ◇ Rauj viņu (arī tevi) vilks! sar. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā.* // pārn.; sar. *Cilvēks ar lielu pieredzi (piemēram, kādā literatūras, mākslas, sporta nozarē); daudz piedzīvojis cilvēks.* Rūdīts vilks — *daudz pieredzējis un piedzīvojis (piemēram, dažādās bīstamās situācijās bijis) cilvēks.* □ ..Buka ir vecs frontes vilks, un tie, kas viņu labāk pazīst, vēlāk teica, ka neesot no tādiem, kas ar gadiem paliekot bērna prātā. Dripe 8, 95. Par laimi, grāfu Čaponi tēloja vecais skatuves vilks Žuburs, kas.. Teni gluži vienkārši nogrūda no skatuves, mierīgi piebilzdams, ka krodziniekam neklājas dzert pāri mēram... Skujiņš 5, 30. Zigurds Stūris, vecs sporta vilks (gadu desmiti

uz sacīkšu motocikla, tad hokeja un futbola laukumā, visbeidzot — laivā uz ūdens).. Liesma 75, 8, 20. Viss [Ē. Vilka] stāsts dots tādā akcentējumā, ka Urbulis gan dusmojas un ir nikns uz Donžuanu, reizēm mēģina viņam iedzelt, bet pats jūt, ka ir par vāju kaut ko šim rūdītajam vilkam izdarīt, un no šīs nespēcības izveidojas zināms humors, komisms. J Kalniņš 1, 75. ◇ Jūras vilks — *bezbailīgs, pieredzējis jūrnieks.* □ Kapteinis sēdēja pie milzu rakstāmgalda. Vecs, salīcis jūras vilks. Pasaules sp II, 245. Jahtu vada vecais jūras vilks Surna. Dripe 12, 103. // pārn. *Ļauns, zvērisks cilvēks.* □ Eba: Manu vienīgo tev nebūs saplosīt, vilks, vilks, tu! — Tavs zvēriskais rēciens, tavas acis sarkanas, apēst tu viņu [dēlu] gribi.. [Saka sieva vīram.] Rainis IXb, 350. // nom.: vilks, akuz.: vilku, vok.: vilks, izsauk. nozīmē; sar. *Lieto, lai paustu neapmierinātību, sašutumu, arī pārsteigumu, sajūsmu.* □ Vilks, Egils domāja, vilks, nu kam man vajadzēja? Morālās paģiras nāca pirms fiziskajām, bet sevišķi ilgi tās nenoturējās, un ko gan viņš tādu izcili sliktu būtu izdarījis? Zigmonte 4, 71. Raudi, raudi, māmuliņa, Ap to pūru staigādama; Ko nu, vilku, pieraudāsi, Kad nav pūra darījusi°? LD 7813.

vilksnis, -šņa, v. **1.** *Detaļa darbarīka piestiprināšanai pie darba dzīvnieka sakām.*

2. *Sniega pārvietošanās tieši pa sniega segas virsu vēja iedarbībā (laikā, kad nesnieg).*

vilksomainis, -ņa, v. *Somaiņu apakšklases plēsīgs dzīvnieks, apmēram suņa lielumā, ar pelēcīgu apmatojumu un tumšām šķērsjoslām uz muguras.* Tasmānijas v.

vilkšana, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība* → *v i l k t.*

2. fizk. *Savienojumā «virves vilkšana»: sacensība, kurā viena komanda, velkot aiz virves, cenšas pārvilkt robežlīnijai otru komandu.* □ Virves vilkšanā cīnījās tikai 9 komandas.. Sports 66, 98, 3. Tā bija dīvaina spēle, ko viņi abi ar sievu spēlēja. Vai tā nelīdzinājās virves vilkšanai zvejnieku svētkos? Lapsa 3, 112.

vilkšus, apst. **1.** *Velkot.*

2. *Savienojumā ar verba «vilkt» formām vai atvasinājumiem no tā izsaka darbības intensitātes pastiprinājumu.* □ Brigadieris vilkšus izvelk Reini no darbnīcas. Krūmiņš 1, 81. Ja ne viņa ļenganā kreisā kāja, kura vilkšus jāvelk līdzi, viņš te ne brītiņa nepaliktu. Birznieks-Upītis 6, 99. Iedvesmas brīži [rakstniekam] ir reti, tie ir kā brīnums — brīži, kad nevar nerakstīt, kad maģisks spēks vilkšus velk pie galda. Ezera 19, 62.. sāk urdīt neapmierinātība, nemiers, vilkšus tas sāk tevi vilkt atpakaļ uz ledus laukuma. Pad J 75, 254, 7.

vilkt, velku, velc, velk, pag. vilku. **1.** trans. *Pieliekot spēku, pārvietot (ko) uz savu pusi, sev līdzi u. tml., neatraujot no virsmas.* V. ragaviņas. □ Andrs dziedādams grieza lapainos zarus un vilka čupā, acīm redzami, būdu gribēja taisīt.. Upīts 4, 88. Valdemārs: Bet visbiežāk man likās, ka es dzirdētu velkam ķēdes pa klonu. Ziverts 2, 56. Smiltis birst siksniņkurpēs, augstie papēži iegrimst, koferis tik smags, ka velc kaut vai pa zemi. Svīre 3, 224. Ardis spēcīgi vilka airus. Laiva guldzēdama šāvās ezerā. Pasaules sp II, 202. Viņa divi melnie zirgi.. vilka smagās ecēšas. Fimbers 1, 138. pārn. Pats neslinko un citiem neļauj. Sieva un dēls Jonatans apraduši ar šo kārtību. Klusē. Klusē un velk smago vezumu. Bels 7, 62. // *Pārvietot (ko) sev līdzi (par transportlīdzekli).* □ ..velkot platformas ar baļķiem uz kokzāģētavu.., tusnīja un svilpa lokomotīves, dažbrīd ar negantu šņākoņu izlaizdamas tvaiku mutuļus. Gūtmanis 4, 55. «..tu tak labi zini noteikumus. Ja mašīnu velk trosē, kulbā nedrīkst atrasties pasažieri!» Bels 6, 331. // *Pieliekot spēku, vedot (parasti aiz rokas), panākt, ka (cilvēks) seko, iet līdzi.* □ Pie bērnudārza Guna pamana Ilgu, kas nāk, Oļeņku aiz rokas vilkdama. Mazā nespēj tikt līdzi mātes solim un sāk gražoties. Svīre 3, 148.. gariņš saņēma veco Ilgumu aiz rokas un vilka pa tumsu sev līdz. K Skalbe 1, 186. Viņš Ritu burtiski vilka. Pirksti cieši turēja tās roku.. Skujiņš 5, 115. // *Pieliekot spēku, vedot (parasti pavadā, valgā), panākt, ka (dzīvnieks) seko, iet līdzi.* □ ..rokās smagā govs ķēde. Viņa atspērusies velk Magoni garām runkuļu dobēm.. Dripe 8, 17. // parasti savienojumā ar «ārā», «laukā», «augšā». *Ar vienmērīgu kustību virzīt (ārā, laukā, augšā, parasti ko smagu), būt par cēloni, ka (kas, parasti smags) virzās (ārā, laukā, augšā).* V. spaini ārā no akas. □ ..Bērziņš ar vienu roku satvēris slīcēju aiz apkakles, ar otru turējies pie stieples un saucis ļaudīm, lai nu velkot augšā. Avotiņa, Peters 1, 92. Vienu dienu mēs abi strādājām jaunbūvē uz jumta, es ar striķi vilku skaidiņas augšā. Branks 1, 35. sal. «Mūsu grēki ir lieli,» vecene sacīja stieptā balsī, it kā vilktu no dziļas mucas sīrupa karoti. Bels 7, 127. // parasti savienojumā ar «ārā», «laukā». *Ņemt, virzīt ārā, laukā (ko, kas atrodas iekšā, arī ko iestiprinātu, iedzītu).* V. naglu no sienas. □ To [grāmatu] Baumanis ņēma savā glabāšanā un katru vakaru vilka ārā no skapīša, lai lasot. Birznieks-Upītis 6, 349. Daudzi [karavīri] velk ārā no mantu maisiem zīmuļus un vēstuļpapīru un taisās uz rakstīšanu. Grīns 1, 137. Viņa pasaka tik maz, it kā katrs vārds būtu simtnieks, kas jāvelk laukā no somiņas.. Kalndruva 5, 181. Saukts atlaidās vecs kovārnis. Mūžā viņš daudzas reizes bija grūdis knābi zemē un vilcis tārpu, tā notrīdams kailu bezspalvu laukumu ap melnā knābja sakni. Pasaules sp II, 223. // *Ņemt (ko no kopuma, no daudziem).* Vilkt lozi — *izvēlēties un ņemt lozi.* □ Kungs noteica citu puisi par pagasta būvmeistaru, un Krišum bija jāvelk numurs. Birznieks-Upītis 6, 77. Grīntāls apgāza cepuri un izkratīja abas pārpalikušās lozes uz ledus. «Mums, Kārlēn, nav ko vilkt,» viņš nosacīja. Blaumanis 6, 45. // *Pieliekot spēku, ar vienmērīgu kustību virzīt (ko) lejup; būt par cēloni tam, ka (kas) ar vienmērīgu kustību virzās lejup.* □ Taču stieple, gluži pretēji, divu cilvēku svara vilkta, grimusi arvien dziļāk nežēlīgajā kanālā. Avotiņa, Peters 1, 92. // *Ar*

vienmērīgu kustību virzot (piemēram, aizkaru), panākt, ka (tas) veras (vaļā, ciet). □ Beāte .. vilka aizkarus ciet, lai nepaliek ne mazākā spraudziņa. Zigmonte 17, 47. // *Ar vienmērīgu kustību virzīt (ķermeņa daļu, parasti roku, kāju).* Vilkt kājas — *iet šļūcošā gaitā.* □ Māsa Elza klusi smaida, ļauj man paturēt viņas balto un vēso roku .., tad viņa velk atpakaļ savus pirkstus .. Grīns 1, 196. pārn. Zaķi melo cilpām. Spārnus velkot — irbes .. Belševica 4, 53. ◇ (Tikko) vilkt kājas — *ar grūtībām iet.* □ Visu dienu viņi [gūstekņi] gāja, ar pūlēm vilkdami kājas pa lietus peļķēm. Paegle 3, 401. Iznīkušies uz ceļa, .. tikko kājas vilkdami, mēs ar Gustiņu trešajās Lieldienās iegājām Pladās. Kalndruva 12, 215. // intrans. *Būt tādam, kas rada novirzi (piemēram, sānis).* □ .. [Uģis] apķērās Pičam ap kaklu. .. Taisni noiet bija grūti: kājas tā vien vilka vai nu uz vienu, vai otru pusi. Vāczemnieks 1, 107. Pēdas sniegā vairs nevar saredzēt, tikai uztaustīt. Un soļi brīžiem .. velk sānis. Gūtmanis 1, 111. // intrans. *Būt ar novirzi uz vienu pusi (par zāģa, lodes trajektoriju u. tml.).* □ «Pamēģini vien noturēt zāģi taisni, ja tas visu laiku velk uz vienu pusi!» J Kalniņš 2, 226. «Manējā [šautene] velk drusku pa kreisi,» runāja Dzelzskalējs, pētīdams ieroča piešaudes kartīti .. Grīva 4, 78. // pārn. *Gādāt, nest (ko, parasti sev).* □ Nanijai nebeidzamus strīdus ar Antoniju sagādāja ēdiens. Antonija vilka savā istabā visu, kam vien tika klāt .. Skujiņš 14, 325. «Tā runā, ka viņš vilcis visu ko mājā [kara laikā]» .. Sakse 7, 101. // pārn. *Censties panākt, lai (kāds) ko dara, parasti iet, brauc līdzi.* □ «Ja tu man tos savus bēdubrāļus vēl reizi vilksi šurp!» saimniece draud. — «Es tak nevilku. Es viņus nekad nevelku,» Vīranauda piesardzīgi taisnojas. Zigmonte 2, 79. Jau ar pirmajām dienām [redakcijā] viņa mani vilka dažādos darbos. Lubējs 4, 149. // pārn. *Palīdzēt (kādam grūtos apstākļos) izdzīvot.* □ Četrus vēderus vienai pašai paslimai sievietei piebarot! Bet turas pati un velk bērnus. Upīts IV, 514. «Birutiņa ir labs bērns, es vēl atceros, kā viņa tevi savā laikā vilka, kad vienas pašas palikāt.» Zigmonte 4, 32. Vija bērnībā .. . situsies pa dzīvi pati un vilkusi mazākās māsas un brāli. Zv 81, 11, 13. // pārn. *Palīdzēt (piemēram, mācībās).* □ .. es nedrīkstu būt bezkaunīga un nepateicīga — vai tad Roberts nebija tas, kas mani pēdējos gados vilka matemātikā un ķīmijā? Brodele 17, 40.

2. trans. *Makšķerēt, zvejot.* Vilkt lomu — *zvejojot gūt lomu.* □ Jaunais makšķernieks neteica ne vārda, tikai vilka zivis un meta savā kastītē. Saulītis 5, 84. «Ja mēs jau rītdien ietu augšā selgā? Es zinu vietas, kur tagad varētu vilkt mencas .. .» Līvs 2, 165. Ziemas pirmajos mēnešos labi sevi attaisno pludiņmakšķere. Ar to var vilkt raudas, pličus, arī plaužus. Lauku Dzīve 76, 11, 32. Dviņi vilka labu lomu: uz katra trešā āķa bija pa zutēnam. Vāczemnieks 5, 110. Zvejnieki .. vilka bagātīgus lomus, jo te mita ap divsimt piecdesmit sugu zivis .. Lielais 7, 213. ◇ Vilkt lomu — *gūt (kādu) labumu.* □ «Vienprātības mūsu ļaudīm nekad nav bijis, mūsu savstarpējo naidu dēļ tieši svešzemnieki ir tie, kas mūsu zemē velk visbagātāko lomu» .. J Kalniņš 4, 45. Čigāni vilka bagātu lomu, un viņu izrādes pilsētiņā turpinājās vairāk dienu no vietas. Austriņš 2, 33.

3. trans. *Stiept un nostiprināt (vadu, virvi u. tml.); būvēt, ierīkot (parasti ar vadiem, stieplēm u. tml. saistītas iekārtas, ierīces).* V. gāzi. V. instalāciju. □ Tieši uz pārbrauktuves nejauša lode ievainoja kādu kareivi, kas vilka vadus .. . Vanags 14, 219. «Vai smagos stabus bedrēs sliet bija labas dienas, kad vilkām .. elektrības līnijas?» Fimbers 1, 242. Šejienieši zināja stāstīt, ka Inciemam cauri vilkta svarīga aizstāvēšanās līnija, jo visi apkārtējie meži bija pilni dzeloņstiepļu žogiem. A Eglītis 2, 20. // *Stiepjot panākt, ka kļūst garāks.* V. audumu. ◇ Vilkt (arī stiept) garumā — *paildzināt, palēnināt.* □ Būdams liels runātājs, viņš vilka kafijas dzeršanu garumā un tērzēja par visu, kas vien tikai nāca prātā. A Eglītis 6, 67. Jūtot mājinieku aizņemtību, neviens taktisks cilvēks savu apciemojumu nevilks garumā .. Tavare 1, 66. ◇ Vilkt (arī stiept) laiku garumā — *kavēties, kavēt (ko), parasti ar nolūku.* □ .. posts klāt pavisam — jāstāv mierā, kad tur lejā mācītājs bez steigas velk un velk laiku garumā. J Kalniņš 3, 230. // *Veidot (piemēram, stigu, robežu u. tml.).* □ Mērnieks Beķeris vilka robežu taisni gar Jaunlaņģu ābeļdārzu. J Kalniņš 3, 104. Tāpat kā mātei un vecmāmiņai, Man gribas vilkt vagas un sēklu tur bērt .. Elksne 4, 40. Antijs: Bet kas notiek, kad valsts kļuvusi bagāta? — Abigaila: Tad viņa ceļ pilsētas, rok kanālus, velk šosejas .. Zīverts 2, 309. pārn. Daiļumā diža tauta te dzīvoja kopš neminamiem laikiem, kam vēsture nezināja vilkt robežas pagātnes tumsā. Veselis 1, 289. // *Darināt (tīklus) — par zirnekļiem.* □ pārn. .. viņa ir lielisks zibensnovedējs, kad atmosfēra mājās negaidot grasās sakarst vai pār visu galvām velk savus bezjēdzīgi pelēkos tīklus garlaicības zirneklis. Zigmonte 4, 52.

4. trans. *Rakstot, zīmējot veidot (burtu, līniju u. tml.).* □ Līdzko nācu skolā un iemācījos drusku burtus vilkt, tūlīt sāku rakstīt mīlestības vēstules. Jaunsudrabiņš 4, 11. Divas reizes dienā māsa ar zilsarkanu zīmuli uz temperatūras lapas, kura karājās pie gultas kājgaļa, vilka temperatūras un pulsa līknes. Birze 8, 75. Viss mūžs kā zīmes, vilktas bērza tāsī .. Andrejs Eglītis 1, 14. pārn. Velk dzelmē švīkas mākoņkrīts, un vieglas smaršas auklē grava .. Skujiņa 1, 263. ◇ Vilkt paralēles (starp ko) — *salīdzināt (ko), uzskatīt par līdzīgu, atbilstīgu.* ◇ Vilkt krustu (arī svītru, arī strīpu sar.) pāri — a. *Pārsvītrot (ko).* b. *Atteikties (no kā), izbeigt (ko).* □ Tu taču nedrīksti strādāt! Velc krustu pāri savam darbam, saviem nodomiem, saviem sapņiem! Dorbe 3, 261. «Nu piedod un velc visam krustu pāri. .. Man sāpīgi, ka vakars izputēja un nevarēju būt

ar tevi kopā.» Rozītis III, 89. c. *Būt par cēloni tam, ka kas nevar realizēties, zūd, beidz pastāvēt.* // pārn. *Veidot grimasi.* □ Līzbetei blakus uz klēti iedama, [Preimaniete] vilka muti sāpīgās krunkās. Upīts 4, 221. «Tad tas jau jauki... tas jau pavisam jauki,» viņš, seju smaidā vilkdams, sacīja.. Kalndruva 5, 204. Tā vien visas trīs runā, klīrīgi lūpiņas vilkdamas. Dzene 3, 193. ◇ Vilkt seju — *piešķirt sejai kādu izteiksmi.* ◇ Vilkt (garu) lūpu sar. — *gatavoties uz raudāšanu, raudāt (parasti par bērniem).*

5. trans. *Virzīt virsū (parasti ķermenim, ķermeņa daļai apģērbu).* V. kleitu. V. kurpes. V. cimdus rokā. V. gredzenu pirkstā. □ .. visu pagājušo ziemu es biju sapņojusi, kādus tērpus vilkšu te [jūrmalā] mugurā, kādos peldmēteļos un peldkostīmos staigāšu.. Zālīte 5, 310. .. Valters sāka ģērbties. Vilka siltos zābakus un tēva puskažociņu. Zigmonte 9, 169. Elma paskatās ārā: .. no pelēkajām debesīm līdz melnajai zemei nostiepies palss lietus aizkars. Viņa iziet gaitenī, velk vējjaku. Svīre 3, 11. «Maza maza muižiņa — trīs simti lodziņu?..» — «Nu es zinu: uzpirkstīte [uzpirkstenis], ko māte velk pirkstā, kad šuj.» Birznieks-Upītis 5, 100.

6. trans. *Sūcot dzert, sūkt mutē (parasti šķidrumu).* □ Millers tam piegrūž kausu pie lūpām, un Zaķkāja velk lielus guldzienus kā izslāpis zirgs. Sēlis 4a, 88. Tas [bērns] sāka kāri vilkt knupīti un kādu laiku aprima.. Sakse 2, 29. // *Ieelpot, parasti vairākkārt (piemēram, gaisu, smaržu, dūmus).* Vilkt elpu — *elpot.* □ Cik brīnišķīga lieta bija gaiss! .. Elpot. Vilkt plaušās gaisu! Brīnišķīgo gaisu! Pasaules sp I, 53. Jumiķis jau vilka dūmus no mazās pīpītes.. Austriņš 2, 174. Man ir jālaiž mašīnā [labība].. Kakls man putekļiem aizaudzis un nāsis cieti, es tikko velku elpu. Akuraters 1, 85. .. Krišjānis gandrīz nemaz nevarēja paiet, viņš bieži apstājās un tad, līks pārliecies pār savu spieķi, ilgi un grūti vilka elpu. Zigmonte 18, 86.

7. trans. *Dziedāt, parasti lēni, stiepti.* □ .. strēlnieki klusi dungo tautas dziesmas. Pirmās rotas zēni jau sāk vilkt nerātno dziesmas variantu.. Grīns 1, 307. Spodrā, nakti vērodama, bija iesākusi vilkt kādu skumju, tikko sadzirdamu melodiju.. Vilks 5, 69. Te kāda žēla, bet diezgan vienaldzīga sievietes balss vilka dziesmu «Es labprāt vēlētos, tikai nezinu, ko». Birze 1, 15. // intrans. □ Es biju dziedātājs no mazām dienām un vilku vecāmātei līdzi. Sākumā tā kā negribēdams, kaunēdamies, bet viņa dziedāja tik atdevīgi, ka arī es atraisījos. Gūtmanis 4, 54. // intrans. *Radīt raksturīgas balss skaņas — par putniem.* □ .. dzeguzēm un sila strazdiem pievienojušās lakstīgalas. .. Tepat virs manas galvas krūmājā viena velk kā apreibusi. Avotiņa 7, 81. Virs zemeņlauka riņķoja pāris plēsonīgu kaiju. Tālāk krūmājā vilka vālodze. Kalve 4, 13. // *Stiepti runāt.* □ Viņa vilka skaņu «e», teikdama to sazvērnieciski un zīmīgi kā zīlniece. Repše 1, 63. «Mūsu akā tik garšīgs ūdens?» — .. «Pārlieku.» Mārtiņš, acis nolaidis, velk caur zobiem. Upīts IV, 321. «Bā-a, August, tas pavisam nesmuki, es no tevis to negaidīju,» Eidis žēlabainā balsī vilka. Grants 7, 92.

8. trans. *Būt tādam, kas rada nepatīkamas sajūtas (par fizisku grūtumu, arī sāpēm).* □ .. reizēm, kad plecus velk gurdums, mans bērzs klusi atgādina, ka augšanai nekad nav gala. Goba 1, 63. Veprēns kvieca, [spaiņa] stīpa vilka roku, cūkēdiens lēni un pierasti šļakājās.. Belševica 1, 91. // intrans. □ .. Alise.. sāka celt ārā [no ratiem] maisus. .. Vilka pakrūtē, deniņos zvanīja.. Gulbis 4, 456. .. Valdis Strūga sajuta garas, nepārtrauktas sāpes lielajā gūžas locītavā.. Labajā pusē bakstīja, vilka, urdīja ar neasu kaltu. Bels 2, 5. Zem sirds nejauka, velkoša sāpe. Tā vienmēr, ja pārgurst un sanervozē par daudz. Spāre 5, 336.

9. trans. *Būt tādam, kas izraisa interesi, arī būt tieksmei (uz ko).* □ .. dikti jau šo velkot uz visādiem koka darbiem. Ezera 11, 40. // intrans. □ Reinis laikam manīja manu labilo dvēseles stāvokli, viņš piedāvāja uzpīpēt. Man.. prāts uz dūmiem nevilka. Zigmonte 17, 184. .. agri izejam no mājas un soļojam. Jo ātrāk ejam, jo tā vien velk... paskriet. Sports 83, 172, 3. // trans. *Radīt interesi, saistīt.* □ Pumpuru vilktin vilka Daugavas Kurzemes krasts. J Kalniņš 3, 131. .. pie Elīzas mani vilka viņas latviešu valoda. Viņas mutē tā skanēja kā vālodzes balss uz skaidru laiku. Ezera 17, 59.

10. parasti 3. pers.; intrans. *Plūst aukstam gaisam, pūst vējam; būt caurvējam.* Vējš velk — *saka, ja telpā, vietā u. tml. ir jūtama gaisa plūsma.* □ Aukstums velk caŭri plānajam uzvalciņam un viegli drebina visus locekļus. Upīts 18, 77. Ieplakās gaiss virmoja silts un vasarīgs, bet augstākajās vietās vilka īsts rudens drēgnums. Bels 7, 16. Māte gan aizbāza to [logu] ar vecām lupatām, bet tomēr diezgan stipri vilka.. Austriņš 1, 41. No austrumiem vilka dzestrs vējš un purināja viņas vara krāsas cirtas. Ezera 1, 96. // *Būt ar velkmi.* □ Telpā biezs dūmu un garaiņu slānis, jo plīts, kuŗā vāji deg slapji praulī, vāji arī velk. Caune 4, 62. .. slava, ka Dūdas mūrētās krāsnis un plītis silst un velk vislabāk, gāja no mutes mutē. Dripe 8, 27. Edmunds pieliecās un paskatījās kamīna iekšienē uz augšu. «Hm... Tāds nevar vilkt, nepareizi uzmūrēts..» Kļava 2, 27. // trans. *Putināt ciet (parasti ceļu).* □ Ceļu acīm redzami vilka ciet, no rīta kaut cik izbrauktās kupenas tagad novakarē atkal taisījās gludas un auga augstākas. Upīts 9, 280.

11. intrans.; sar. *Doties (1).* □ Es nesaprātu, vai dot labu dienu sētsvidū stāvošiem vai vilkt tāpat garām. Jaunsudrabiņš 4, 119. Ainis ilgi ar skatieniem pavada sarkano ziedu [meitenes kamzoli], kas slīd arvien tālāk baltajā sniega laukā.. Jā, Mudīte velk taisni uz Purvsalu. Vanags 10, 14. Uz vienu reizi [mežā] zari sāk brīkšķēt — var just, ka nu [mežacūka] velk man taisni virsū. Saulītis 6, 74.

12. intrans.; sar. *Darboties, būt darba kārtībā (piemēram, par ierīci).* □ .. Rudā Bārda

stūrēja bez jebkāda uztraukuma, motors vilka bez niķiem, un drīz mēs jau iepeldējām platā, mierīgā atvarā .. Gūtmanis 2, 145.

13. intrans.; sar. *Sist (kādam).* □ Zārcinieks .. gribēja saķert skaistuli un nobučot .. Skroderis par tādu bezkaunību iedegās dusmās un vilka vienreiz zārciniekam. Austriņš 1, 285. Vēzis: Nudien, puika, ka es tev vilkšu ar kādu mietu! A Grigulis 3, 124. .. dūšīgā [meitene] piesarka, atvēzēja portfeli un vilka [zēnam] Jāko .. Puriņš 1, 80.

○ Vilkt kuba sakni mat. — *konstatēt skaitli, kas, reizināts ar sevi divas reizes, dotu zemsaknes skaitli.* Vilkt kvadrātsakni mat. — *konstatēt skaitli, kas, reizināts ar sevi vienu reizi, dotu zemsaknes skaitli.* Vilkt (arī raut) sērkociņu — *cieši berzējot sērkociņu (gar ko), panākt, ka tas sāk degt.* □ Aiz sienas šķauda kaimiņš un sērkociņu velk. Es zinu — pīpes dūmos viņš tagad kūp kā elks. Peters 1, 99. Vilkt uguni — *berzējot ko (parasti sērkociņu), panākt, ka rodas uguns.* □ .. tad saimnieku Jānis .. vilka uguni. Salmi uzreiz saķēra spožo liesmu .. Jaunsudrabiņš 1a, 214. Vilkt konsekvences — *secināt, loģiski pamatot.* Vilkt krampjus sar. — *spēkoties, satverot ar vienu pirkstu pretinieka saliektu pirkstu un cenšoties to atliekt.* ◇ Vilkt (arī vilināt) (savos) tīklos (retāk valgos) — *vilinot, kārdinot (ie)saistīt (kādu) sev vēlamā rīcībā, pasākumā.* ◇ Velk kā magnēts — *saka par to, kas neatvairāmi saista uzmanību.* ◇ Prāts (arī sirds) velk (arī silst, nesas) —a. *Saka, ja ir vēlēšanās, griba (piemēram, ko darīt).* b. *Saka, ja ir interese par ko.* ◇ Vilkt uz zoba sar. — *izzobot (kādu).* ◇ Vilkt savas dienas — *dzīvot nožēlojamu dzīvi.* ◇ (Tikko) vilkt dzīvību (retāk garu) sar. — a. *Dzīvot ļoti lielā trūkumā.* □ Te dzīvoja kāda pusmūža atraitne, kura šūdama un adīdama vilka savu dzīvību. Saulietis VII, 157. .. pie vieglāka darba atkal peļņa bij tik maza, ka varēja tikko dzīvību vilkt un apģērbties. Jaunsudrabiņš 4, 195. b. *Būt ļoti vārgam (parasti par slimu vai vāju cilvēku).* ◇ (Kā) ar kāsi velkams sar. — *saka par gausu, slinku cilvēku.* ◇ Vilkt gaismā (retāk dienas gaismā, arī dienasgaismā) sar. — *atmaskot.* □ «Avīzes, kungi, avīzes! Sekot visam, ko viņi tur dara! Visas nebūšanas vilkt dienas gaismā, lai tauta zin un redz!» Upīts 9, 349. ◇ Vilkt (arī dziedāt, sākt) citu dziesmu (arī meldiju) sar. — *runāt, rīkoties, izturēties citādi nekā iepriekš.* ◇ Vilkt (garo) meldiju (arī meldiņu) sar. — *raudāt (parasti par bērniem).* □ Cits nekas neatlika, kā vilkt garo meldiju. Manas raudas pielipa arī Latei. Jaunsudrabiņš 2, 15. ◇ Vilkt (arī raut, maukt, plēst) ādu pār acīm vienk. — *nežēlīgi izmantot, nežēlīgi izturēties.* □ Pauls: Jeb vai tu domā, ka tie vīri tur [kāršu spēlē] mūsu naudu katru reizi atņēmuši ar godu? Vai domā, ka tie kavētos mums atkal ādu vilkt pār acīm .. ? Blaumanis 6, 335.

vilkties, velkos, velcies, velkas, pag. vilkos; refl. **1.** sar. *Lēnā gaitā iet.* □ .. [zēns] gāja pa mežu. .. viņš vilkās smagiem soļiem, — tā apziņa, ka viņu tagad tur par zagli, grūti spieda. Sudrabu E 3, 214. .. pēkšņi nezinu, kurp doties. Velkos gar skatlogiem, ilgi, ilgi veros tajos, nekā neredzēdams, neko nesaprazdams. Zemzaris 2, 15. Es nācu, nē, es vilkos uz mājām, man trakoti negribējās turp iet, bet kurp citur es būtu gājis? Zigmonte 17, 168. .. ar mokām viņš [kaķītis] vilkās uz veco ķieģeļnīcu .. K Skalbe 1, 86. pārn. Bēdīgi Bēda pa ceļu velkas un bēdājas, bēdājas ... M Zālīte 1, 46. // *Virzīties, braukt, parasti lēni (par transportlīdzekļiem).* □ Lejā uz ielas dzirdēja velkamies garām lielu, smagu un it kā nebeidzamu kara ratu rindu. Strāls 2, 31. .. vilks zin kas zirgam var iešauties prātā uz tilta, kad garām grabēdams velkas tramvajs ... Salenieks 7, 77. .. iela nebija redzējusi tik daudz automobiļu kā tagad .. — noslodzes stundās tie vilkās kā gliemeži, un kājāmgājēji pa ietvi veikli apsteidza braucējus. Kolbergs 3, 30. // niev. *let, nākt.* □ «Kāds velns tevi dzenā nakts melnumā?» Guba brīnījās, ieraudzījis Janku. «.. Es nesaprotu, ko tu te velcies, kad neviens tevi nesauc?» Jansons 2, 36. Balss: Kur te ir cietuma kungs? — Bende: Es un tepat. — Balss: Tad velcies ātrāk šurp! Zīverts 2, 379.

2. *Vilkt savu ķermeni (kādā virzienā, pie kā, kam klāt), arī tikt vilktam (kādā virzienā — par ķermeņa daļu).* □ Viņš [šūpolēs] pietupās un vilkās uz priekšu un atpakaļ, kā smagu laivu irdams .. Jaunsudrabiņš 8, 70. Mēs cīnāmies pret nekustīgu dzīves veidu, aicinām jūrniekus cilāt bumbas un vilkties pie stieņa. Lapsa 5, 57. Viņa pienāk pie manis un izstieptā rokā tur cigarešu kārbu. Pateicīgi uzsmaidījis, pastiepjos tai pretī. Bet savādā kārtā — jo tālāk es stiepjos, jo devējas roka velkas atpakaļ. Janovskis 1, 222. .. [kartupeļu racējs] sāka nogurt. Pirksti vilkās krampjos. Kurcijs 4, 57. // parasti savienojumā ar «pirkstiem». *Ar savu pirkstu satverot pretinieka pirkstu, censties to pievilkt sev klāt vai atliekt.* □ Ataugās atkritis [nošauts] gulēja tas pats bārdainais vīrelis, kurš bija vilcies pirkstiem ar Mujānu kučieri .. K Zariņš 1, 121. «Tur Čibuks ar mūsējiem velkas pirkstiem. Iemetušies un grib izmēģināt spēkus.» Janovskis 1, 399. // *Parādīties, veidoties (sejā) — par grumbām, grimasēm u. tml.* □ Viņa piere .. vilkās īgnās grumbās, bet zilās acis draudīgi šaudījās visapkārt. Kalndruva 8, 237. Seja° [policistam] vilkās nopietnā vaibstā. Kurcijs 4, 267. Bet ir un paliek lietas, par kurām domājot Ilgas gludā bērna piere velkas grumbās. Zigmonte 1, 27. Gārastāvoklis uzlabojās, lūpas vilkās uz svilpošanu. Saulītis 12, 54. // *Būt — piemēram, par grumbām sejā.* □ Zēna .. abas smalkās grumbas, kas no deguna gar mutes kaktiem vilkās uz leju un viņam deva vecāku izskatu, kļuva ļoti dziļas. Blaumanis 5, 22.

3. *Refl.* → *v i l k t (1); tikt vilktam (par priekšmetiem).* □ Aiz kuģa trīs simti metru garās trosēs pa sēkļa dibenu velkas vesela linumu, trošu .. un atsvaru sistēma, ko sauc par trali. Lapsa 1, 39. Zirgs ienāk pagalmā. Groži velkas pa zemi un pinas pa kājām,

J Plotnieks 7, 50. ..viņa nāca.., kūļādama portfeli, kas teju teju vilkās gar zemi. Lagzdiņš 2, 101. // *Vienmērīgi virzīties, tikt virzītam (kopā, ciet, vaļā — piemēram, par priekškaru).* Priekškars nevelkas vaļā. □ ..Gundegai [pārdevējai].. nebija ne pašas mazākās vēlēšanās pacietīgi noklausīties, teiksim, žēlošanos par portfeļa rāvējslēdzi, kurš nevilkās ciet.. Ezera 14, 149. // *Virzīties, arī veidoties (piemēram, par mākoņiem, dūmiem), arī rasties (piemēram, par sniegu, ledus kārtu).* □ ..lietus mākoņi, kas velkas augšup no rieta pamales, izskatās vienkārši debešķīgi. Lagzdiņš 3, 102. ..rītos lejas dīķītī virs ūdens sāka vilkties smalki un sīksti vīžņi. Zigmonte 16, 39.

4. *Būt izveidotam, iekārtotam, arī būt novietotam, atrasties (parasti par ko samērā šauru).* □ Asie dzeloņstiepļu aizžogojumu pinumi vilkās visgarām pa izraktajiem laukiem un pļavām. Birznieks-Upītis IV, 246. No saraktā sniega lejas pusē iznāca īsts valnis, un atraktais ceļš vilkās kā milzīga vaga baltajā, plašajā līdzenumā. Birznieks-Upītis 6, 118. ..Ješka.. piekāpa vēl tuvāk krastam, pāri ierakumam, kurš, sen izrakts, jau pussabrucis un piebiris, vilkās asos zigzagos gar visu krastmalu. Strāls 3, 48.

5. *Ilgt, norisināties (parasti lēni) — par darbību, procesu.* □ Visi sastinga tajās domās, ka karš vēl vilksies ilgi, gandrīz bezgalīgi. Veselis 1, 57. Launags velkas tik bezgala ilgi, es tam nevaru sagaidīt beigu. Brodele 17, 113. Kapteiņa ciešā skatiena samulsusi, viņa neveikli aizgrieza galvu. Bet apmulsums nevilkās ilgi. Līvs 3, 109. // *Ilgt, rītēt (parasti lēni) — par laiku, laikposmu.* □ Šī diena Trīnei vilkās ļoti ilgi; viņa nemaz nevarēja sagaidīt vakaru. Birznieks-Upītis VI, 352. Bez pārtraukuma [ganos] vilkās cēliens no rīta līdz vakaram, jo nu jau vairs nedzina dienvidū. Brigadere 2, 331. Nakts vilkās gausi un drūmi kā bēru gājiens.. Lāms 7, 277. Vilkās minūte pēc minūtes. Pagāja pusstunda. Neticami, tikai pusstunda.. Purs 4, 345.

○◇ Vilkties (arī rauties) kamolā — a. *Vilkt galvu pie kājām, cenšoties kļūt mazam, neievērojamam (par dzīvniekiem).* □ Nabaga [kaķis] Ņuris,.. acis piemiedzis, savam liktenim padevies, [zem sitieniem] lokās un velkas kamolā. Sēlis 4a, 42. b. *Guļot saliekties līkumā, lokā (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* ◇ Vilkties (biežāk ritināties) kamolā — *guļot liekties līkumā, lokā (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* ◇ Vilkties (arī stiepties) garumā — *paildzināties, palēnināties.* ◇ Vilkties astē sar. — *būt pēdējam kāda darba, uzdevuma veikšanā; atpalikt.* ◇ Velkas kā mēris sar. — *saka par tādu, kas virzās ļoti lēni, gausi.* ◇ Vilkties kā nāvei sar. — *ļoti lēni iet.*

vilktspēja, -ās, s.; parasti vsk. *Maksimālais smagums, ko spēj pavilkt (piemēram, zirgs).* □ ..Gausais kļuva par pirmo republikas absolūto čempionu vilktspējā. Cīņa 83, 48, 2. Maksimālajā vilktspējā visstiprākais izrādījās.. zirgs Jona, kurš uzrādīja 912 kilogramus lielu vilkmes spēku. Cīņa 85, 214, 2.

vilkumāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Vilku mātīte, vilcene.* □ ..no sauso zaru apakšas izspraucās... vilka galva. Tā lēni un tramīgi pagrozījās pa labi, pa kreisi, un tad pavisam klusi, bez mazākā troksnīša parādījās veca vilkumāte. Pad J 63, 245, 4. sal. Kā izbadējusies vilkumāte iekaucas sirēna. Trauksme. Spāre 2, 88.

vilkumēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vilkmēle.* □ ..garās vilkumēļu lapas pļaujot pašķīst izklaidus, ir slidenas un smagas, kā dzelzs piesātinātas. Caune 1, 37. Pavasaros te ciņu aizsegā vij perēkļus ķīvītes, vēlāk leknajā zālē iededzina zilgansārtus lukturus vilkumēles.. Bendrupe 2, 60. ..Gaujas malā sāk smaržot nopļautās vilkumēles un sārtais āboliņš.. Kaldupe 6, 68.

vilkuvāle, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; arī **vilkvāle,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vilkvālīte (1).* □ Saule jau pavisam zemu, kalmes un vilkuvāles met dūkstīs garas ēnas, prāts nemaz nenesas tur stampāt iekšā. Svīre 2, 217. Saliekušies un palaikam pieplakdami aiz vilkuvāļu pudurieni, pārkļuvām pāri purvam.. Ezera 11, 25. Bet es stāvu, ar nopūtām apbiris, kā ar vilkvālēm aizaudzis grāvis. Sirmbārdis 8, 115.

vilkvālīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Vilkvālīšu dzimtas lakstaugs ar attīstītu sakneni un sīkiem, stublāja galā sakārtotiem ziediem.* Šaurlapu v. Platlapu v. □ Kafijai lietojamas grauzdētas cigoriņu saknes, vilkvālīšu un niedru sakneņi, ozolzīles. D kal 66, 82. ..zivsaimniecībai lielus zaudējumus rada dīķu aizaugšana ar niedrām, kalmēm, vilkvālītēm, meldriem un citiem ūdensaugiem. Zin T 65, 5, 22.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, pie kuras pieder lakstaugi ar gariem stublājiem, šaurām lineārām lapām un vālītēs sakārtotiem ziediem.*

villa[1], -as, s. *Grezna vasarnīca, māja, parasti ārpus pilsētas.* □ No Romas man vēl atmiņā palikušas daudzās strūklakas, skaistie dārzi un pilij līdzīgās villas vasarnīcu rajonā. Zālīte 5, 227. Ārpus pilsētām [renesanses laikā] ceļ augstmaņu vasaras mājas — villas — ar greznieni parku ansambļiem. Liesma 70, 4, 25. Villa iekārtota senā franču stilā. Aiz mirdzošajiem logu stikliem paveras spodra halle ar unikālu afrikāņu statuešu, masku, gepardu un čūsku ādu un ziloņu kolekciju. Zv 77, 14, 25.

villa[2], -as, s.; apv. *Vilna.*

villaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Liela vilnas plecu sega.* Balta v. Izrakstīta v. Adīta v. Rūtota v. □ Viens no senākajiem apģērba veidiem, kas pasargāja ķermeni no aukstuma, lietus, vēja, ir plecu sega — villaine, ko dēvē arī par sagšu, sedzeni.. D kal 77, 278. Viena pēc otras tika celtas laukā un apskatītas gan izrakstītās villaines, jostas, gan skaistas gultas segas.. Austriņš 1, 133. ..ap galvu tumšs, liels lakats, īsta villaine, mugurā garš, melns, acīm redzot, vīriešа lietus mētelis. Ezera 7, 64. «..māmiņ!» kliedz Velga, pakritusi sniega kupenā. Viņa elso un smilkst kā pamests sunītis, sapinusies villaines bārkstīs.. Pasaules sp I, 349. pārn. Sniegs bija sasnidzis bagātīgi,

kamanas slīdēja viegli un nedzirdami garām sniega villainēs ieskautiem dārziem un kokiem .. Rinkule 8, 87.

villains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ir klāts ar apmatojumu, ko veido smalki, bieži spirālē savīti, mati (par zīdītājdzīvniekiem — aitu, kazu, kamieli u. tml.); arī tāds, ko iegūst no šāda apmatojuma (par šķiedru); vilnains.* □ Toreiz, kad zvēri savā starpā kažokus dalīja, izcēlās lieli strīdi. Vai viltniecei lapsai dot to dzeltenāko, bet snaudulim lācim villaināko? Zunde 1, 29. «Nu, nu, būs jau labi!» noglāstu suņa villaino muguru. Saulītis 13, 125. pārn. Gribēja [kungs] uzkliegt dārdoši, bet mīkstās lūpas un pabiezā mēle vārdus apvēla apaļus un villainus. Upīts 9, 102. // *Tāds, kas izgatavots no šāda apmatojuma šķiedras (par dziju); tāds, kas izgatavots no šādas dzijas (par audumu, apģērbu).* □ .. kad Upīšu Mārtiņš iedeva savus zābakus un māte apsēja villaino lakatiņu, viņš [Ošu Andrs] tīri labprāt iesēdās ratos Lienai blakus. Upīts 4, 370.

villoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl.; sar. *Kauties; arī ķildoties.* □ Kopš Ādama un Ievas laikiem rakstnieks un kritika vienmēr ir villojušies kā divi salaulāti pretējo dzimumu īpatņi vidusmēra ģimenē, kur savstarpējām prasībām nav un, domājams, nekad nebūs gala. Ezera 18, 158. pārn. Zvirbuļi čiepst, čiepst, lēkā, tad, spudūc, metas ar knābjiem cits cita pelēkajā pakrūtē. Nu ta villojas! Spalvas vien pa gaisu lido. Zunde 2, 20.

vilna, -as, s.; parasti vsk. *Apmatojums, ko veido smalki, bieži spirālē savīti, mati (zīdītājdzīvniekiem — aitai, kazai, kamielim u. tml.); arī no šāda apmatojuma iegūta šķiedra.* Aitas v. Cirpt vilnu. Kārst vilnu. □ .. [aitai] vilna bieza kā mūris un mīksta kā zīds, kad pāršķir uz muguras, visa tādos balti spīdīgos vilnīšos. Belševica 1, 54. Gāroja mitrās drēbes un suņa salijusī vilna, tvanoja krāsns un petrolejas spuldze .. Janovskis 1, 328. Melnkrantē auda labi, gandrīz katrā mājā bija stelles un vilna vienmēr kūtī. Bels 7, 120. Trušu vilna siltuma ziņā pārspēj aitu un angoras kazu vilnu. PL Siev 82, 5, 23. // ģen.: vilnas, adj. nozīmē. *Tāds, kas izgatavots no šāda apmatojuma šķiedras (par dziju); tāds, kas izgatavots no šādas dzijas (par audumu, apģērbu).* Vilnas dzija. Vilnas cimdi. Vilnas audums. Vilnas kleita. □ Pasniegdama adītu vilnas cepuri, viņa [Laime] lika nabagam aiz prieka piemirst basās kājas .. K Skalbe 1, 61. Jēkabs slimoja ar reimatismu un augu vasaru staigāja vilnas zeķēs un lielās, vaļīgās galošās .. Kļava 1, 71. Ieva neatbild, piespiežas viņam. Jorenam ir paasi pelēkas vilnas svārki, saules piesiluši. Zigmonte 2, 183. Viņa [māte] ņēma māla krūzi, ielēja tajā gaļas zupu ar kartupeļiem, pārsēja ar dvieli, ievīstīja vilnas lakatiņā, lai ilgāk turas silts .. Kaijaks 2, 154. Aukstumā un mitrumā neaizstājama ir vilnas veļa, kas labi uzsūc visus ādas izdalījumus un laiž cauri gaisu. Ves 75, 5, 15.

vilnaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Villaine.* □ Darbs šo cilvēku rokās, šai tautā tika veikts ritumā kā dziesma, kā vizošs raksts vilnainē .. Veselis 1, 289. Tad tāda ir dienvidu tumsa — Silta un mīksta kā vilnaine ... Elksne 2, 101.

vilnains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ir klāts ar apmatojumu, ko veido smalki, bieži spirālē savīti, mati (par zīdītājdzīvniekiem — aitu, kazu, kamieli u. tml.); arī tāds, ko iegūst no šāda apmatojuma (par šķiedru); villains.* □ Dzirdu, ka zem mums [kūtī] .. kāju piecērt aitas. Šonakt mums ir kopīgas naktsmājas ar šiem miegainajiem, vilnainajiem lopiem. Zunde 2, 21. // *Tāds, kas izgatavots no šāda apmatojuma šķiedras (par dziju); tāds, kas izgatavots no šādas dzijas (par audumu, apģērbu).* □ .. pār pussvārciņiem [Lienai] krustiski ap pleciem vilnains lakats un ap galvu nātns, dzeltains [dzeltens] lakatiņš .. Kaudzītes 1a, 77. Uz vienas no tām [gultām] sēdēja vecaistēvs, pārkāris gultas malai vilnainās zeķēs ieautās kājas. Lapsa 3, 103.

vilnaskrabis, -bja, v. **1.** *Krabis, kura ķermeni un ekstremitātes klāj īss un blīvs apmatojums un kas savu virsmu pārklāj ar svešķermeņiem.*

2. dsk.; zool. *Vēžveidīgo klases dzimta, pie kuras pieder, piemēram, vilnaskrabji.*

vilnis, viļņa, v. **1.** *Pacēlums, kas rodas ūdens virsmā svārstību kustības rezultātā.* Liels v. Augsti viļņi. Paisuma viļņi. Plīstoši viļņi. Nirt viļņos. Viļņu lauzējs tehn. — *aizsargbūve viļņu trieciena mazināšanai.* □ .. jūra elpoja līdzās. Pūta mērens vējš, dobji šalca viļņi. Bels 7, 28. Lamberts: Raudošie vītoli skumji noliecās pār ūdeni, kas bija duļķains no rudens lietavām. Balta pīle vientulīgi peldēja viļņos .. A Eglītis 1, 215. Vajadzēja labāk nostiprināt glābšanas laivu, bet nāca pāri vilnis, un vairs nebija ne laivas, ne manas cepures. Avotiņa, Peters 1, 81. Pūta spirgts vējelis, un jūra vairs nebija tik rāma un piemīlīga kā šorīt .. Viena otra viļņa galvā šņākdamas pašķīda putu krēpes. Janovskis 1, 70. sal. Bija gan vērts te Salānos iegriezties! Kādu tik runu te nav! Te tās lec un lēkā kā tie viļņi Jaunives ezerā. Klīdzējs 1, 208. .. mola dienvidu pusē .. būvē speciālu viļņu lauzēju, kas līdz minimumam samazinās viļņošanos pie muliņiem .. Cīņa 76, 149, 1. ◇ (Iet) kā pa viļņiem — *saka, ja kas norit ar mainīgām sekmēm.* □ .. kultūrizglītības darbība .. ir gājusi kā pa viļņiem. Brīžiem arīdzan — kā pa celmiem. Ir bijuši uzplūdi un atplūdi. Hor 90, 1, 9.

2. *Veidojums, kas līdzīgs šādam ūdens pacēlumam un kam, parasti, raksturīgas atbilstošas svārstību kustības.* □ Zaļos viļņos sašūpojas rudzu lauks te blakus. Tad nākamais aiz tā, un tūlīt sāk viļņot visu tīrumu zaļums, cik vien to acis .. var pārredzēt. Klīdzējs 1, 79. .. kad pieiet tuvāk [siltumnīcām], tad acis noreibst tajos ziedu viļņos, kas šūpojas abpus ielejai. Upīts 18, 125. Garaiņu vilnis cēlās pret zemajiem griestiem un vēlās uz izeju. Fimbers 1, 314. .. putenis sagriezis purvu klajumā augstus sausa sniega viļņus. Tiem skrienot pāri, kājas grimst līdz puszābakam .. Grīns 1, 242.

Viņai bija tumši, priekšā saules izbalināti mati, kas viļņiem krita uz pleciem .. Vilks 2, 36. ◇ Iedzīt asins vilni sejā — *būt par nosarkšanas cēloni. // Liels (dzīvu būtņu) kopums, kas kustas, virzās, parasti aiz cita kopuma.* □ Cauri uguns un dūmu jūrai nāk pirmam [pirmajam] vilnim talkā otrā uzbrucēju grupa .. Krīt virsnieki un instruktori, un otrais uzbrucēju vilnis bez vadoņiem aizsniedz vācu ierakumus .. Grīns 1, 312. Tūristu vilnis pamazām veļas .. uz Jaungvinejas pusi. Ērgle 5, 13. Tā visā balti piesnigušajā mēslu klajumā paceļas melnais vārnu vilnis drīz še, drīz tur .. Birznieks-Upītis V, 340. // pārn. *Spēcīga izpausme, arī kāpinājums, pastiprinājums (darbībai, norisei).* Streiku v. □ Ira: Vai tagad tas jau pāri? — Valdemārs: Kas? — Ira: Uzlidojums. — Valdemārs: Pirmais vilnis ir pāri, bet var nākt vēl citi. Trauksme turpinās. Zīverts 2, 42. Tūliņ sākās jauns baumu vilnis: .. par gaidāmo karu. Lācis 11, 83. Teātri [pēc profesora runas] pārlidoja spējīs aplausu vilnis. Berģis 1, 110. // pārn. *Augsta, parasti strauji izveidojusies, pakāpe (psihiskam vai fiziioloģiskam stāvoklim); intensīva (psihiska vai fiziioloģiska stāvokļa) izpausme.* □ .. Andri pārņem tāds prieka vilnis — par labo liecību, garšīgajām vakariņām, tēva solīto fotoaparātu .. Dripe 1, 6. Pēkšņi viņu pārvarēja maiguma vilnis, salds un spēcīgs kā liepziedu smarža. Viņa piecēlās un gāja apraudzīt savu bērnu. Mauriņa 2, 397. Baiļu vilnis sitās viņā ar tādu kā tirpoņu. Klīdzējs 1, 117. Vispārīgs garšīgu smieklu vilnis drebina šaurās telpas vieglo segumu. Caune 4, 4.

3. fiz. *Svārstību kustība (kādā vidē, piemēram, gaisā).* Vidējie viļņi. Gaismas viļņu teorija. Garie viļņi — *radioviļņi, kuru garums ir no 1000 līdz 10 000 metriem.* Īsie viļņi — *īsviļņi.* Viļņa garums — *attālums starp diviem viļņa punktiem, kuri atrodas vienā fāzē.* Elektromagnētiskie viļņi — *mainīgs elektromagnētiskais lauks, kas vakuumā izplatās ar ātrumu 300 000 kilometru sekundē (piemēram, radioviļņi, redzamā gaisma, ultravioletie stari, rentgenstari).* Kapilārie viļņi — *kapilārviļņi.* □ Saules gaisma sastāv no dažāda garuma gaismas viļņiem. Ves 62, 7, 25. Meklētāja strēle nobrauc pa pīkstieniem un rūcieniem pilno [radioaparāta] īso viļņu skalu. Kolbergs 3, 173. Viens no tādiem [kosmiskiem] laukiem ir pazīstams kā elektromagnētiskie viļņi, kas gaismas veidā sniedz mums ziņas par tālākajām zvaigžņu pasaulēm. Ikaunieks 1, 58.

○ Zaļais vilnis — *koordinēta luksoforu darbības sistēma, lai nodrošinātu nepārtrauktu transportlīdzekļu kustību.* ◇ Devītais vilnis — a. *Augstākais vilnis, kas atkārtojas jūras viļņošanās ritmā.* □ Bet ar šīm rokām viņš [Milzis] reiz bija saturējis vēju, bija uzveicis devīto vilni .. Kaldupe 6, 109. Nedzirdami, tikai ar lūpām skaitu pie sevis un gaidu devīto vilni, kam jābūt pašam spēcīgākajam. Goba 1, 117. b. *Spēcīgākais pastiprinājums, lielākais kāpinājums.* □ Pilsētā aiz palmu rindām un namu fasādēm jau valda vasarīgs karstums, kaut gan līdz kūrorta sezonas devītajam vilnim krietns mēnesis. Lapsa 5, 147. ◇ Sist (arī mest) augstu vilni — *sasniegt augstu pakāpi.* □ Man patika, ka manas trakulības sita augstu vilni, man glaimoja mana skandalozā slava. Santa 93, 3, 6.

vilnīt, parasti 3. pers., vilnī, pag. vilnīja; intrans. **1.** *Viļņot (1), viļņoties (1), parasti nedaudz.* Ezers vilnī. □ Debess biezi strūkloja, pagalma mauriņš vietām jau pārplūdis, tagad tur vilnīja balts. Zigmonte 13, 26. // trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas) viļņo (1), viļņojas (1), parasti nedaudz.* □ pārn. Pāri skrien vējš, vilnīdams palso [koku] galotņu jūru .. Indrāne 1, 129.

2. *Viļņot (2), viļņoties (2), parasti nedaudz.* □ Garā zāle valgajā vējā vilnīja. Cīņa 63, 108, 2. // trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas) viļņo (2), viļņojas (2), parasti nedaudz.* □ Septembra vējiņš vilnīja pļavā nenopļauto zāli .. Grants 5, 123. pārn. Taču pagāja ziema, pagāja vasara, bet sprancūziete [francūziete] joprojām vilnīja Vējagalu ģimenes sadzīvi. Skujiņš 14, 36.

vilnītis, -ša, v. **1.** *Dem.* → *v i l n i s.*

2. *Ēdama sēne ar rozā cepurīti un kātiņu.* Salasīt vilnīšus. □ Ēdamas ir baravikas, apšu bekas, rudmieses, šampinjoni, bērzlapes, gailenes, vilnīši un vēl daudz citu sēņu. Švinka 1, 130. Sēņu laikā katrs bērzs sola kādu baraviku, beku, bērzlapi, vilnīti. Caune 5, 86. Bērzlapes, vilnīšus, alksnenes u. c. sēnes ar rūgtenu garšu uzmanīgi .. noskalo. PL Siev 84, 8, 23.

vilšanās, ģen. -ās, akuz. -os, instr. -os, dsk. -ās, ģen. -os, akuz. -ās, s. *Psihisks, parasti emocionāls, stāvoklis, kam raksturīgs sarūgtinājums, neapmierinātība, piemēram, par cerētā, gaidītā neīstenošanos; arī norises, fakti, kas izraisa šādu psihisku stāvokli.* □ «Vai jūs .. domājat, ka gaiši, enerģiski cilvēki rodas tikai laukos? Tad man jums jāsagādā vilšanās: Bangas jaunkundze ir simtprocentīga rīdziniece.» Zālīte 5, 252. Kā melna rāva visur [skolās] iesūcās carisma [pārkrievošanas] tendence. Bet es biju cerējis pavisam ko citu. Vilšanās bija liela. Kurcijs 2, 141. Viņa uzgrieza televizoru un tūdaļ piedzīvoja vilšanos. Kā tad, šo filmu viņa bija redzējusi jau divas reizes. Zigmonte 4, 68. Olivers: Es nojaušu, ka jūsu dzīvē ir bijis kāds liels trieciens, kāda liela vilšanās. Kāpēc atbraucāt dzīvot uz šo ciematu? Kāpēc pametāt Rīgu? Gulbis 5, 230.

vilt, viļu, vilu, viļ, pag. vīlu; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka rodas nepareiza izpratne, sagrozīts priekšstats (par ko); izturēties negodīgi, krāpt.* Vilt (pašam) sevi (ar ko) — *censties pārliecināt sevi par ko īstenībā neesošu.* □ .. diplomāti lūkoja cits citu vilt un visu atbildību par nākošiem asinsplūdiem novelt no vienas valdības uz otru .. Strāls 2, II. Māns izskats viļ. Jo brangāka izskatos, jo slimāka esmu ... Blaumanis 6, 77. .. bija jāizsūta izlūki un jāatkāpjas pēc iespējas klusi, lai pretinieku viltu. Strāls 3, 99. Neceri, nevil sevi ar cerībām, ka atgriezīsies jaunība, ka

nāve tālu, ka pietiks laika visam. Sudrabkalns 15, 189. // intrans. ▫ Draugi var pievilt smaidot, draugi var īgnumu uzkrāt; Dzejai nav tiesības vilt .. A Grigulis 16, 10. «Kolēģe nemaz nav tik noslēgta un salta, kā sākumā izlikās. Pirmais iespaids tomēr viļ.» Kalndruva 5, 194. // *Neprecīzi, arī nepareizi atspoguļot īstenību (par maņu orgāniem).* ▫ Nē, dzirde viņu nevīla, varēja saklausīt spalgus sievietes kliedzienus un vaimanas. Kaijaks 2, 183. // intrans. ▫ «Vai manas acis neviļ? Ansis ieradies!» Strupkāju māte sauca. Dinere 10, 194. // *Panākt (parasti ar viltu), būt par cēloni, ka (kāds) kur dodas; arī vilināt (1).* ▫ Kas mani prom no ļaudīm vīla — Varbūt tas bij kāds kalnu zieds, Kam piederēja mana mīla .. K Skalbe 2, 537. // *Būt par cēloni tam, ka (kāda) cerības, paredzējumi, iespējas nerealizējas.* ▫ «Daudz gaidīju, daudz cerēju, Bet Laime mani vīla ..» K Skalbe 1, 62. Nemana tomēr ne piles. Brīvāk vien viļņo gaiss ... Cik reižu jau ir vīlis Negaiss draudīgais. Osmanis 4, 71.

viltība, -as, s. **1.** parasti vsk. *Personības īpašība, kam raksturīga laba orientēšanās dažādos apstākļos un kas, parasti, izpaužas citu maldināšanā, lai īstenotu savus nodomus.* ▫ «Sieviete, redz [redzi], ir viltības pilna. Viņa .. nekad nesaka otram acīs tieši, ko domā, bet aplinkus ...» Mauliņš 4, 338. Ērģelnieks bija maza auguma vīrelis, visās drānu vīlēs viņam šķita paslēpusies viltība un acīs sprēgāja niķi. Zigmonte 16, 60. «Es ierāvu jūs dejā un gribēju ar sievišķīgu viltību sev piesaistīt.» Jansons 6, 221. Nācās izmantot kara viltību: uzbrukt naktī, bez iepriekšējas artilērijas uguns, baltos maskēšanās tērpos .. Zv 79, 23, 6. // *Tāda (dzīvnieka) īpašība, kas ļauj (tam) labi orientēties dažādos apstākļos un izmantot tos savā labā.* ▫ Zivs, kuru tautā sauc par jūras velnu, ir plaši pazīstama ar savu viltību. Pad J 81, 163, 4. Lapsa tautas daiļradē pazīstama ar savu viltību .. J Kalniņš 5, 135. **2.** *Negodīga, blēdīga rīcība (savtīgos nolūkos).* ▫ Madis sabožas. Mirandas atmiņošanās kaitina. Nāk prātā viņas viltības un nodevība. Mauliņš 4, 356. «Tirgošanās ir spēle. Spēles nekad nav godīgas. Bez viltībām, trikiem .. spēle vairs nebūtu spēle.» A Eglītis 6, 66.

○ Kara viltība — *paņēmiens karā, kura mērķis ir maldināt pretinieku.*

vilties, viļos, vilies, viļas, pag. vīlos; refl. **1.** *Piedzīvot, pieredzēt, ka (kas, piemēram, cerības, plānotais) neīstenojas, arī ka (kas, piemēram, priekšstats) izrādās mānīgs, kļūmīgs; just, pārdzīvot attiecīgu sarūgtinājumu, neapmierinātību.* V. cerībās. V. mīlestībā. V. draugā. ▫ Cilvēki bieži viļas. Gan citi cilvēki, gan lietas un parādības neatbilst iedomātiem priekšstatiem, neattaisno cerības .. Sudrabkalns II, 515. Viņš jutās vīlies, kad nesastapa gaidīto atsaucību. Jansons 2, 160. Varbūt viņa tik bieži ir vīlusies, ka vairs nekam netic un viņu nekas vairs nespēj satraukt. Janovskis 2, 48. .. viņa manī esot .. vīlusies — cerējusi, ka darīšana ar godavīru, bet izrādoties, ka ar tenku vāceli .. Ezera 15, 216. sal. Brīdi Kaupužs stāv, rokas nolaidis. Tāds kā vīlies, nelaimīgs, noguris un tukšs. Klīdzējs 1, 244. // *Tāds, kurā izpaužas vilšanās.* ▫ Platā kaulainā [Mārtiņa] seja atkal pastiepās gara, vīlusies, dziļi apvainota. Upīts 4, 115. Roberts ir apjucis, es to saklausu viņa balsī, kas vīlusies jautā: «Kādēļ tu tā? Nebēdz taču ... nu, parunāsimies.» Brodele 17, 96.

2. *Būt tādam, kas kļūdās, kam neveicas, arī būt tādam, kam radies nepareizs priekšstats (par ko).* Ja neviļos — *saka, ja runātājs nav pārliecināts par savu vārdu patiesumu.* ▫ Klāvam gandrīz vīlās; virve izslīdēja no kāju tvēriena, un dažas sekundes viņš jocīgi un baigi spirinājās gaisā, turēdamies tikai rokās. A Eglītis 3, 91. Nariškins: Un, ja kādam arī kādreiz viļas, tad viņš to ir pelnījis. Zīverts 1, 270. Augstskolā viņai šķita, ka bija pamanījusi dievvārdi [teoloģijas studenta iesauka], bet varbūt, ka viņai bija vīlies, jo students vairs nerādījās. Niedra 4, 268. Ja gluži neviļos, mana pirmā ezera atmiņa iekrīt vēlā rudenī, kad pļavas jau aizsalušas. Austriņš 1, 341. // *Būt tādam, kas neprecīzi, arī nepareizi atspoguļo īstenību (par maņu orgāniem).* ▫ Kurām acīm var uzticēties visdrošāk? Paša acīm; ja tās vilsies, tomēr nevilsies nodomātā pievilšanā. R Kaudzīte 1, 23. «Tēt, tev delnas ir tik cietas, Pierē grumbas dziļas ..» — «Tas tev tikai tā vien šķietas, Acis, draudziņ, viļas.» Osmanis 2, 18.

viltīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viltīgi.** *Tāds, kas labi orientējas dažādos apstākļos un, parasti, citus maldina, lai sasniegtu savus nodomus (par cilvēku).* Viltīgs kā lapsa — *ļoti viltīgs.* ▫ Viņš vienmēr domāja, ka ir pietiekami viltīgs, lai izvairītos, atpirktos, lai izdzīvotu un sadzīvotu ar visiem .. Kaijaks 2, 94. Nekad pats viesības nerīko, staigā tikai pa citu godiem. Viltīgs. Pirmais nolūr, kur melnais kaviārs .., kur zutis, un, kad zuša vairs nav, tad sāk turēt runas, lai būtu iemesls dzert. M Zariņš 5, 45. Viņa sāka Jēci un Emmu novērot. Viņa kļuva viltīga, zaglīga, centās tos pārsteigt. Dziļums 1, 364. «Es tikai nezinu, vai tai sievietei nav ar tevi kādi īpaši nodomi. Tu uzmanies. Sievieši ir nāvīgi viltīgi.» A Eglītis 6, 102. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Viltīga izturēšanās. V. skatiens. ▫ «Kur tad priekšniecība pazudusi?» iesmējos un aiz citu pleciem mēģināju saskatīt Daiņa mazliet viltīgo, mazliet šķelmīgo smaidu. J Plotnieks 2, 116. «Vai tu nepārpūlējies?» viņa vaicāja ar viltīgu līdzjūtību. Kalndruva 10, 6. Ja karš viņu [tēvu] piespiež slēpt arī vēl paša dēlu, viņš to darīs, bet darīs to tik veikli un viltīgi, ka neviens netiks uz pēdām. Kaijaks 2, 153. // *Tāds, kas labi orientējas dažādos apstākļos un prot tos izmantot savā labā (par dzīvniekiem).* ▫ Miķeļa ķēvīte ietur lēnu riksi. Viņa ir viltīga, izliekas, ka steidzas, lai jātnieks netrenktu ātrāk. Jansons 5, 137. Tētis pats šorīt teica, ka sesks ir viltīgs un to redzēt nevar. Indrāne 4, 29. Pat viltīgo un izvēlīgo sapalu .. pavasarī var izvilkt ar āķi, uz kura ir vidēji liela, žirgta naktsslieka vai divi trīs lapu tārpi.

Sports 83, 54, 3. // pārn. *Tāds, kas ir mānīgs, tāds, kas rada nepareizus priekšstatus, domas, uzskatus.* □ Istabā bija karsti. Vienu logu atvēra, vairāk vecās sievas neatļāva, viņas teica: tāds laiks kā pašreiz esot viltīgs, cik cilvēku tieši šādā laikā neiegulstot... Zigmonte 12, 259. «.. uguns ir viltīga,.. gruzd, gruzd un tad pēkšņi uzliesmo no jauna.» Ērgle 1, 244. Šis liķieris ir salds, bet viltīgs, stiprs, — viņa blēdīgi smaidīja. Lāms 7, 109. Gadu ritumā daudzi kuģi Roņu salas tuvumā gājuši bojā, jo jūra šeit viltīga. Zv 75, 12, 16.

viltīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i l t ī g s, šis īpašības konkrēta izpausme.* □ Smaids un vieglais viltīgums skatienā dara viņas seju jauku. Kar 59, 8, 51. pārn. Alkohola viltīgums slēpjas.. tajā apstāklī, ka negatīvās sekas nerodas tūlīt, bet pēc ilgāka laika. Ves 85, 11, 5.

viltniecība, -as, s.; parasti vsk.; pareti. *Viltīga rīcība, darbība.* □ Juris vēl uzmeta acis Eduardam — vai tas nav ievērojis, kas īsteni šai naktī pie galda noticis, pasmaidīja par savu nakts viltniecību un pēc brīža bija cieši aizmidzis. J Kalniņš 8, 44.

viltniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **viltnieciski;** pareti. *Saistīts ar viltību, tai raksturīgs; arī viltīgs.* □ Viņš pamanīja, kā Guntis viltnieciski piemiedz aci. Kalve 2, 20.

viltnieks, -a, v.; **viltniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Viltīgs cilvēks; cilvēks, kas ar viltu cenšas gūt sev labumu.* □ Režisors: .. kā cīnīties ar ļaunumu? Ar baltiem cimdiem, tīrām rokām un lielāko godprātību vai arī atļaut pret viltniekiem pielietot viltu? A Eglītis 1, 572. Ja vecais nebija viltnieks, tad viņiem bija uzsmaidījusi liela laime. Leimane 1, 9. Ķirurgi [vidus-laikos] nereti braukāja un savu mākslu demonstrēja publikas priekšā. Viņu vidū bija arī daudz viltnieku un šarlatānu. Visp ķir 11. // *Viltīgs dzīvnieks.* □ Teic, ka lapsa esot gudrākais meža iemītnieks. Varbūt. Bet arī piedzīvojis mednis ir lielisks viltnieks. Bels 6, 18.

viltojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v i l t o t (1).* □ «Automāts ir automāts un nespēj izšķirt, kas īsts un kas viltojums. Kad tikai [monētas] izmērs un svars.» Lapsa 2, 75. Šeridanu apcietināja, iztraucējot, tā teikt, tieši darbā — viņš gatavoja kārtējo viltojumu žūksni. Skujiņš 14, 339. .. beigu beigās vai nu pašu mājās visi ir tik dumji, ka nespēs atšķirt īstu metālu no viltojuma. Lauku Avīze 90, 16, 14.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v i l t o t (2).* □ .. šņākt [lai pievilinātu] nav ieteicams, jo rubenis pamanīs viltojumu un aizlidos. Medn 65. Tavs mīlestības viltojums, kaut mirkli, kaut ar skatu vienu, kā traips un riebīgs netīrums tev dvēslē paliks mūža dienu. Bārda 1, 331.

viltot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Izgatavot (ko) neīstu, parasti līdzīgu pēc izskata; arī, parasti negodīgi, atdarināt (piemēram, parakstu).* □ «Tas bija ar viltotu papīru [dokumentu] uz lielkunga vārda izņēmis no bankas četrdesmit tūkstoš rubļus.» Poruks 3, 251. Vēlāk milicijas bērnu istabā viņai rādījuši arī viltotus alus automāta žetonus.. Kolbergs 1, 189. Centieni viltot naudu radās gandrīz reizē ar tās parādīšanos. Jau 6. gadsimtā pirms mūsu ēras viltotā nauda tika izgatavota.. Zv 78, 2, 22. «Rokrakstu speciālists .. salīdzinājis Teklas un Repa rokrakstus un ir jau uzrakstījis ziņojumu, ka Reps jūsu Teklas parakstus viltojis ar savu roku...» Klīdzējs 1, 414. pārn. Tas laikam ir māns. Kaut kas šai mierā ir viltots un nepatiess. Janovskis 2, 77. // parasti divd. formā: viltots. *Tāds, kas pēc kādām īpašībām ir līdzīgs (kam).* □ Viltoto krējumu gatavo no rūgušpiena un svaiga piena vai paniņām.. Pavāru gr 196. Jānītim [viesībās] kļuva arvien garlaicīgāk, un viņš, paknibinājies ap viltotā zaķa šķēlīti, paprasīja sev limonādi.. PL Siev 84, 10, 19.

2. *Apzināti sagrozīt (piemēram, faktus zinātnē); aizstāt patiesu ar nepatiesu.* V. statistikas datus. Viltoti vēstures fakti.

viltus, -us, v.; arī **vilts,** -a, v.; parasti vsk. **1.** *Viltīga rīcība; arī viltīgums.* □ Pauls: Līdz šim to turēja par gudrību, ja kāds ar viltu dabūja atpakaļ, kas viņam ar viltu bija noņemts. Blaumanis 6, 335. Ar viltu un nodevību Svešzemnieks iegūst Magoni, krāšņāko Kurzemes meiteni. Dzene 3, 110. Nokļuvis mežā, piepeši atskārtu, ka tur ir mana īstā vieta. .. Mežs un ļaudis, kas tajā strādāja, bija bez viltus un visādiem blakus aprēķiniem. Avotiņa 9, 165. pārn. .. lapsa gribēja ar viltu nokost gudrinieci vārnu. Tā aizlēca pakalnē un likās nosprāgusi. LTP 49.

2. ģen.: viltus, adj. nozīmē. *Neīsts.* □ Anna: Viltus hercogienes gods mani nesaista, kavalier. Mani senči ir Zemgales bajāri, un viņu dižciltība ir vecāka nekā šiem iekarotājiem. A Eglītis 1, 219. Kādreiz pie Kolkas jūras laupītāji aizdedzināja viltus bāku. Krūmiņš 1, 56. .. Jelgavai garām nav pagājuši arī viltus zinātnieki. Slavenais starptautiskais šarlatāns Kaliostro te plūcis laurus galma dāmu aprindās ar saviem «skaistuma ūdeņiem» un «gudrības akmeņiem»... Zv 75, 11, 15. // *Nepatiess; arī liekuļots.* Viltus valoda. □ Viltus asara paretam auksta nolās, Bet caur asarām spurdz smieklu spars.. A Skalbe 4, 46.

viltvārdis, -ža, v.; **viltvārde,** -es, dsk. ģen. -žu, s. *Cilvēks, kas piesavinājies cita vārdu, kas uzdodas par citu cilvēku.* □ Viltvārži ir bijuši visos laikos. Nav mazums bijis veidu un iemeslu, kāpēc un kā cilvēki uzdevušies par tiem, kas viņi nav. Pad J 83, 174, 4.

viļāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Grozīt, virpināt, arī grozot spaidīt; arī vārtīt (1).* □ Meitene izklaidīgi vērās logā un, kā šķita, tikpat izklaidīgi viļāja ābolu pa sauju. Ezera 8, 103. Ulda jau sen bija beigusi brokastot. Arī Ardis viļāja pa galdu maizes lodīti. Pasaules sp II, 198. .. māmiņa cep baltmaizi. Tik aši zib viņas rokas, viļājot mīksto mīklas piku, no kuras izveidojas vai nu apaļa maizīte, vai garens pīrāgs. Rinkule 1, 73. Savā midzenī Rolfs [suns] ar kaķēniem spēlējās. .. Viņš bija tik laimīgs, viļāja kaķēnus kā ķiļķenus.. Gūtmanis 4, 10. // *Košļājot grozīt (pa muti).* □ Bet viņš,

tikām viļāja drupatu mutē, kamēr tā siekalās atmirka mīksta un tika norijama. Upīts 18, 201. . . ēst viņai negribējās. Viņa viļāja kumosu pa muti un nespēja norīt. Ezera 20, 123. Es skatījos, kā viņa košļāja kumosu, ilgi viļāja pa muti un beidzot ar tādu kā piespiešanos norija. Janovskis 1, 263. // pārn.; sar. *Ar grūtībām, neskaidri teikt, runāt (ko).* □ Sirmais tik neskaidri viļāja vārdus, ka atstatāk sēdošie nekā nevarēja saprast. Lubējs 2, 80.

viļāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. *Gulus stāvoklī vairākkārt griezties, velties no vieniem sāniem uz otriem; vālāties (1).* □ Mēs [bērni] varējām skraidīt pa visu dārzu, viļāties pa zāli, kurā vietā vien iegribējās. Indrāne 1, 265. Es [zēns] nokrītu zālē un viļājos kā zirgs. Indrāne 4, 17. // *Bezdarbībā gulšņāt.* □ Tā taču bija mazā jaunkundzīte, kas augu dienu viļājās Dubura dārzā. A Grigulis 10, 31. Gulēšu, gulēšu, gulēšu. Ceturtajā [dienā] pamodīšos un vēl augšā necelšos. Vēl trīs dienas viļāšos un skatīšos debesīs. Indrāne 5, 288. // *Atrasties (kur), parasti, nesakārtotam (parasti par apaļiem priekšmetiem).* □ Mārtiņš ieiet ābeļdārzā, kur saulītē jau viļājas agrīnie, vēja trauktie rudens āboli. Upīts IV, 410. . . cīņu vietās pārāk bieži zem kājām nodun baļķiem pārsegts bunkura tukšums, viļājas nesprāgusi granāta . . Indrāne 6, 129.

viļķis, -ķa, v. *Korķviļķis.* Korķu viļķis — *korķviļķis.* □ Trīcošu roku viņš nolauza no [pudeles] kakliņa laku un, izņēmis no kabatas nazi ar viļķi, iegrieza to korķī. Fimbers 1, 118. . . viļķi pietiekami ieskrūvējusi, alus pudeli starp ceļgaliem iemiegusi, [sieva] izrāva korķi. Upīts II, 549. Nekā liela jau tur [dāvanās] nebija. Kāds nieks saimniekam un saimniecei, korķu viļķis Babānam . . Janovskis 1, 333. // *Darbarīks (kā, piemēram, naglu) izvilkšanai.* Smailnaglu v.

viļņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **viļņaini. 1.** *Tāds, kur ir viļņi (1) — par ūdenstilpi, arī ūdeni.* Viļņaina jūra. □ Ķīlis šķeļ zilo dziļumu, un aiz [laivas] melnā, darvotā koka ķermeņa paliek viļņaina vaga. Zigmonte 1, 179. pārn. Tie [ceļinieki] dodas projām, Kur okeāni Vij zemei apkārt Viļņainu jostu . . Strēlerte 1, 151. **2.** *Tāds, kam raksturīgi viļņiem (1) līdzīgi, secīgi pacēlumi, arī tāds, kam raksturīgas atbilstošas svārstību kustības.* V. reljefs. Viļņaina koksne. □ Aitas ganu māte no rīta bija izmazgājusi . . , un saulē izkūpējusī tīrā vilna mirdzēja spoža un viļņaina. Niedra 1, 9. Ludvigs Rēkša, glīts puisis viļņainiem matiem, skatās un klausās visā ar smīnu . . Klīdzējs 1, 253. pārn. Bet, juzdama savas sirds siltās, viļņainās trīsas, viņa saprata, ka nekad neaizmirsīs Mārtiņu . . Niedra 4, 266.

viļņējāds, -ais; s. -a, -ā; fiz. *Tāds, kura aprakstam var izmantot viļņiem (3) raksturīgus lielumus (piemēram, viļņu garumu, svārstību frekvenci).* Gaismas viļņējādā daba.

viļņlauzējs, -a, v. *Viļņlauzis.* □ . . ap divi kilometri garais dienvidu viļņlauzējs bija pilsētnieku iecienītā promenādes vieta . . Dorbe 4, 38. pārn. Augšpus tilta pāļu āži šķēla Gaujas straumi. Tie bija Valmieras viļņlauzēji . . Rozītis 2, 20.

viļņlauzis, -ža, v. *Akmeņu, smilšu dabisks veidojums vai betona, akmeņu u. tml. konstrukcija, kas atrodas jūrā un aizsargā ostas akvatoriju, krastmalu no viļņiem, sanesumiem u. tml.* □ Vienīgais viļņlauzis šeit, ciema rietumos, — neliels, stāvs un strups klinšu rags . . Kaijaks 5, 128. Smilšu sēre ir dzīvības sargs, tālais viļņlauzis sēklis uz muguras . . notur vētras satrakotā ūdens postīgo tuvošanos. Zemzaris 2, 125. Ostu [Ainažos] pirmajā pasaules karā saspridzināja un nodedzināja. Latvijas Republikas pirmajos pastāvēšanas gados to atjaunoja, 1928. gadā pabeidza viļņlaužu būvdarbus. Lauku Dzīve 90, 10, 23.

viļņojums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → viļņot (1), viļņoties (1).* □ Mēs esam pārāk pieraduši pie ūdens, pārāk ikdienišķs šķiet mums lietus, upju straumes, ezeru un jūru viļņojums. Zv 73, 2, 16. **2.** *Paveikta darbība, rezultāts → viļņot (2), viļņoties (2).* □ . . mēs visi saredzam . . zeltaino kviešu viļņojumu no apvāršņa līdz apvārsnim. Kroma 3, 6. pārn. Viņa ar lielu interesi sekoja visiem viļņojumiem sabiedrības dzīvē . . Ves 85, 6, 16. pārn. Taču Aspazija dzīvo plašas amplitūdas jūtu viļņojumos līdz pašām pēdējām mūža dienām. Viese 3, 266.

viļņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja. **1.** intrans. *Būt tādam, kur ir viļņi (1) — par ūdenstilpi, arī ūdeni; viļņoties (1).* □ . . kad ezers, vējam pūšot, viļņo, ūdens virsējie slāņi sajaucas un temperatūra izlīdzinās. Spuris 1, 10. . . jūra spēcīgi viļņoja, un varbūt tāpēc nevarēja saredzēt boju virtni pat ar tālskati. Talcis 7, 283. Esam tikuši ārā no Labradoras straumes, un visapkārt mierīgi viļņo siltais okeāns. Lapsa 1, 35.

2. intrans. *Kustēties ar viļņiem (1) raksturīgiem pacēlumiem un atbilstošām svārstību kustībām (par dažādiem veidojumiem); viļņoties (2).* □ Lieknes pusē katru pavasari viļņoja zaļi zilie labības lauki leknajā plēsumā . . Birznieks-Upītis 6, 156. . . Migla sāk no melnām dzelmēm celties, Sāk pār pļavām viļņodama velties. Krūza 3, 123.. Plosījās bargs sniegputenis. Pāri . . purvam, kur auga kropli paegļi un sīki krūmāji, viļņoja sniega vāli. Vanags 14, 163. . . [sievietei] mugurā bija . . reizē mētelis un kleita, kas plūsmoja un viļņoja . . ap viņas Diānas figūru. Ezera 14, 198. // *Būt nevienmērīgam augstumā, skaļumā (par skaņu); svārstīties (par gaisu).* Skaņas viļņo. Gaiss viļņo. // *Kustēties, virzīties (par lielu kopumu dzīvu būtņu, kas kustas, virzās, parasti aiz cita kopuma).* □ Ap tiesas ēku viļņoja ļaužu drūzma. Zv 65, 21, 7. Ziemassvētki. Viļņo ļaužu plūsma Bulvārī, kas svētdienīgi košs. Zv 57, 24, 4. // pārn. *Norisēt spēcīgi, strauji (piemēram, par sabiedriskām parādībām, procesiem).* □ «Kad mēs savā laikā vēl dzīvojām Latvijā, vai tu atceries, kā tur gan viļņoja un vārījās mūsu kultūras dzīve!» [Saka trimdinieks.] Janovskis 1, 283. // pārn. *Būt ļoti spēcīgam, intensīvam (par psihisku vai fizioloģisku stā-*

vokli, tā izpausmi). □ . . manī viļņo kādas neizprotamas ilgas. Kurcijs 2, 90. Krūtīs viļņoja prieks par pilnās, raženās dzīves sākumu. Dziļums 1, 199. Klausās Juris: laukiem pāri Smiekli viļņot nenostāj. Tā ir viņa! Tā ir Māra! Krūklis 1, 26.

3. trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas) viļņojas (1).* Vējš viļņo ezeru.

4. trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas) viļņojas (2).* □ . . juzdamies atkal kā cilvēki, sākam vērot debesis un zemi, ziedu pilnās pļavas un vējiņa viļņotos rudzu laukus . . Grīns 1, 268.

Sk. viļņots.

viļņoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Būt tādam, kur ir viļņi (1) — par ūdenstilpi, arī ūdeni.* □ Skalo ātrāk krastus, Daugava, Lai reiz brīvi viļņi viļņojas . . Rainis Ib, 427. . . jo augstāk cēlās saule, jo vējš pieņēmās spēkā, un jūra sāka viļņoties. Līvs 2, 46. . . ūdeņi viļņojas, šļakst, ņirb vēja pūsmās un brāzienos. Auziņš 4, 175.

2. *Kustēties ar viļņiem (1) raksturīgiem pacēlumiem un atbilstošām svārstību kustībām (par dažādiem veidojumiem).* □ Kā sarkana jūra ziedos viļņojas lauks . . J Plotnieks 1, 33. Zirnekļa tīkli laukos viļņodamies mirdzēja kā sudrabs un dažreiz, sava viegluma pārņemti, atraisījās no rugājiem un pacēlās augšup, un šūpodamies aizlīgoja pa gaisu . . Virza 1, 134. Ledus slānis, caurspīdīgs un droši vien zilgans. Un zem tā — zaļas un brūnas ūdenszāles, kas viļņojas, elpo. Lit M 90, 32, 5. Viņas sejā tagad sarkst un kaist brūnais vasaras iedegums, un no karstās elpas augsti viļņojas kuplās krūtis. Sēlis 1, 220. // *Būt nevienmērīgam augstumā, skaļumā (par skaņu); svārstīties (par gaisu).* □ Pulciņš strēlnieku: Mirdzot šautenēm zeltsaules staros, Dziesmu skaņas viļņojas šurp. Paegle 2, 319. Doma zālē sēž zem svecēm ērģelnieks. Gaiss ap ērģelnieka galvu viļņojas un trīc. Peters 2, 61. // *Kustēties, virzīties (par lielu kopumu dzīvu būtņu, kas kustas, virzās, parasti aiz cita kopuma).* □ Svētdienīgi ģērbušies ļaudis varenā straumē viļņojās pa ielu un uzņēma . . dziesmu. A Gulbis 3, 62. . . [sagaidītāju pūlis] sajaukdamies ar atbraucējiem, kustējās un viļņojās, nemiera, satraukuma un steigas pārņemts. Dorbe 3, 41. // pārn. *Norisēt spēcīgi, strauji (piemēram, par sabiedriskām parādībām, procesiem).* Viļņojas politiskas kaislības. // pārn. *Būt ļoti spēcīgam, intensīvam (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli, tā izpausmi).* □ . . viņā ir sākušas viļņoties visādas jaunās domāšanas un jušanas, kādas nav manījusi sevī nekad agrāk. Klīdzējs 1, 191. Bet vai Arda atturība nebija tieši tā, kas Uldu ieinteresēja, piesaistīja? Vai pār sirdi viļņojošās tieksmju šūpas nebija labākas par pēkšņu, bieži vien varmācīgu skūpstu? Pasaules sp II, 200. No līdzcietīgā skatiena, no žēluma brāļa balsī viņā kas sāk karst, viļņoties, lauzties uz āru. Upīts 6, 91.

viļņots, -ais; s. -a, -ā; apst. **viļņoti. 1.** *Divd.* → *viļņot.*

2. *Viļņains (1).*

3. *Viļņains (2).* Viļņotais skārds. Viļņota līnija. □ Šķīvjiem un bļodām [18. gadsimtā] ir tradicionālā forma, tikai rokoko laikā šķīvju malas ir viļņotas. LLM 137.

viļņvads, -a, v. *Iekārta, pa kuru izplatās elektromagnētiskie viļņi.* □ Jaunas iespējas ir radušās sakaru organizēšanā, izmantojot lāzerus un viļņvadus. Pad J 73, 89, 3. Viļņvadi — tie ir septiņi kilometri īpaša velmējuma cauruļu, kas ieguldītas pazemes tuneļos, lai izvairītos no traucējumiem un dabas untumiem. Rīgas B 84, 233, 5. Pilsētās visus namus pieslēgs viļņvadam, pa kuru iedzīvotājiem pienāks dažādi signāli: radiofonijas — vienkāršās un stereofoniskās; televīzijas — melnbaltās, telpiskās un krāsu; videotelefona un krāsu fototelegrāfa . . Zin T 66, 9, 27.

viļņveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir viļņa (1) forma, veids; viļņveidīgs.* □ Stipri slimas lapas viļņveida izliektas, satītas, augam izspūris izskats. Rupais 1, 193. Aci priecē manēžas arhitektoniskais risinājums. Ārsiena nav vienmuļi gluda, bet viļņveida. Sports 79, 145, 2. . . slimībai raksturīga viļņveida temperatūra. Ves 80, 3, 3.

viļņveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viļņveidīgi.** *Tāds, kam ir viļņa (1) forma, veids; viļņveida.* □ Plašus apgabalus aizņem viļņveidīgās morēnu pauguraines . . Veģet 5. Matus pieres daļā cieši satur lente, un pāri tai tie brīvi, viļņveidīgi krīt uz priekšu. PL Siev 64, 11, pielikumā. Sirds ritmiskās darbības dēļ asinsspiediens artērijā viļņveidīgi svārstās. Ves 75, 5, 16. pārn. Pavērojot literatūras attīstību ilgākos posmos, kļūst redzams, ka tā notiek it kā viļņveidīgi. Lit M 84, 49, 2.

vimba, -as, s. *Karpu dzimtas saldūdens zivs ar dzeltenīgām spurām un lejup vērstu muti.* □ Uz rudens pusi Gaujā parādījās vimbas. Lielas, platas, tēraudpelēkas . . A Eglītis 2, 161. Aizpeldu pēc tās [lielās zivs], un Roberts kļūst makten priecīgs, jo tā ir vimba, kurai gaļa esot gandrīz kā lasim. Dripe 12, 10. . . ievu ziedēšanas laikā ķeras vimbas, kastaņām ziedot — zandarti . . Ves 80, 3, 26.

vimbuksis, -ša, v.; zvejn. *Zvejas tīkls ar vidēji lielām acīm, piemērots vimbu zvejai.* □ Vairāki prāvi taimēni [taimiņi] bija salīduši vienā vecā vimbuksī, bet arī pārējie tīkli nebija tukši. Lācis 4, 459. . . viņš pie notikušā jutās tā kā vainīgs. . . Paši selgā, bet tīkli — malā! . . Nu, kādēļ viņš vakar tos vimbukšus nesasvieda laivā? Grants 7, 75.

vimpelis, -ļa, v. **1.** jūrn. *Samērā gara un šaura flaga.* □ Masta galā plivinājās vimpelis — balta trijstūrlente ar sarkaniem burtiem F. M., — bet katrpus stūres būdai karājās glābšanas riņķi. Lācis 4, 255. Kad kuģis iegāja Kategatā, Drifs uzkāpa mastā un pašā galā piestiprināja vimpeli — sarkanu trijstūru karodziņu ar dzeltenām malām un valsts emblēmu vidū. Talcis 7, 148.

2. *Speciāls priekšmets, piemēram, futrālis ar ziņojumu, kuram piestiprināta samērā gara, spilgta lente un kuru nomet no lidaparāta.* □ Pēdējais vimpelis . . lēnām atraisījās no

[lidmašīnas] borta. Gluži kā vēja nesta sudrabvītola lapa baltais karodziņš ilgi virpuļoja gaisā, līdz beidzot .. nokrita vasarnīcas priekšā. Imermanis 2, 105.

3. *Samērā garš un šaurs karodziņš, kas piestiprināts pie kāta ar pamatni un ko piešķir par nopelniem, uzvaru u. tml.* □ Suneps iegāja direktora standartistabā. Sēriju grāmatplaukti. Uz tiem vimpeļi par labu dziedāšanu un dejošanu. Birze 7, 12. Anna paceļ acis uz vimpeļiem un diplomiem pie sienas — tie par sasniegumiem matemātikā un sportā. Sk Ģ 90, 4, 20.

vīnadārzs. *Sk.* vīndārzs.

vīnājs, -a, v. *Vīnkoks (1).* □ .. logus ēnoja sulīgas vīnogulāju lapas. Arī vīnājus bija sastādījusi krustmāte .. Zigmonte 12, 221. No istabas iznāca Blīgznēnu saimnieks Jānis Asums. Apstājies uz lieveņa zem vīnāju stīgām, viņš raudzījās pagalmā. Veselis 1, 319. Launags bija servēts lievenī, kam rūtis apēnoja kupli vīnāji. A Eglītis 2, 124.

vīnakalns, -a, v. *Vīnkoku stādījumi; vieta, parasti kalna nogāzē, kur ir šādi stādījumi.* □ Filips: Vecajam kungam pieder lepna māja, ienesīgs vīnakalns .. Zīverts 2, 511.

vīnakmens, -akmens, v.; parasti vsk. *Cieta, kristāliska viela, kas nogulsnējas, rūgstot vīnogu sulai.* □ .. [niķelētu priekšmetu tīrīšanai] var uzkarsēt šķīdumu, kuram uz 1 litru ūdens pievienota 1 ēdamkarote alauna un nedaudz vīnakmens. Kļaviņa 1, 414. Divas vissvarīgākās vīnogu skābes — vīnakmens skābe un ābolskābe — sastāda apmēram pusotra procenta no ogu svara .. Zin T 65, 11, 37.

vīnakoks. *Sk.* vīnkoks.

vinča, -as, s. *Mehānisms ar spoli un trosi smaguma celšanai un pārvietošanai.* Rokas v. Celtņa v. Vinčas rokturis. Vinčas spole. □ Sāka griezties vinčas, tralis lēni cēlās augšup, un klāja vīri, pārliekušies .. reliņiem, acīm taustīja ūdeni. Lapsa 3, 27. Kazačinskas krācei katru liellaivu atsevišķi vilka pāri ar vinču. Palu ūdens vēl nebija nokrities. Gūtmanis 4, 152. Astoņdesmit tonnu smago «Lāčplēša gultu» [akmeni] ar hidrauliskajiem domkratiem izcēla no vietas, pēc tam ar vinču uzvilka uz platformas. Zv 76, 18, 21.

vinčesters, -a, v.; arī **vinčestere,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Viena no pirmajām šauteņu sistēmām ar patronu magazīnu; šīs sistēmas šautene.* □ Viņam bija smagas dūres, ar kurām varēja notriekt vērsi, .. un 73. kalibra vinčesters. Zv 73, 18, 18. Nu, vinčestere, tagad turies, Vai dzirdi, atkal mīnas kauc .. Ļūdēns 3, 52.

vinda, -as, s. *Svira ūdens spaiņa izcelšanai no akas.* □ Vēlreiz un vēlreiz spaini Akā nolaidīs vinda .. Elksne 4, 34. .. spainis kuļājās gaisā, pieāķēts pie vindas, vēja šūpots. Avotiņa 7, 10. Tagad Rijkuru pagalms Natei izskatījās mazliet šaurāks .. un akas vinda sagāzusies slīpāk. Dziļums 1, 175. sal. Tad viņš [kārtībnieks] izstiepa savu garo roku kā akas vindu un norādīja man augstu, baltu celtni. Janovskis 1, 212.

vīndaris, -ra, v.; **vīndare,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Cilvēks, kas vada vīna (rūpnieciskas) gatavošanas tehnoloģisko procesu; cilvēks, kas nodarbojas ar vīna gatavošanu.* □ .. šai [vīna ražošanas] nozarē ieviesta visjaunākā tehnika. Tomēr daudzi Burgundijas vīndari labprātāk izmanto veco metodi. Sk Ģ 74, 9, 28. Aicinājums būt par vīnogu audzētāju un vīndari laikam ir katra moldāva asinīs. Pad J 82, 238, 2.

vīndārzs, -a, v.; arī **vīnadārzs,** -a, v. *Vīnkoku stādījumi; vieta, kur ir šādi stādījumi.* □ Vīndārza iekopšana .. no tā aprūpētājiem prasa .. nerimtīgu gādību un ārkārtīgu pacietību. Lauku Dzīve 81, 9, 8. Rakstnieks .. 1892. gadā sāk strādāt .. komisijā, kuras uzdevums — apkarot vīnadārzu kaitēkļus. Ciņa 64, 221, 4.

vindsērfers, -a, v. *Vējdēlis.* □ .. publicēta dienasgrāmata, ko rakstījis kāds tūrists, kas piedalījies ceļojumā ar vindsērferiem pāri Azovas jūrai. Rīgas B 85, 104, 4. Jau otro gadu [Rīgas Jauno tehniķu] stacijā darbojas sporta laivu būves pulciņš, kura dalībnieki .. būvē švertlaivas, kanoe un arī vindsērferus .. Sk Ģ 78, 6, 18.

vindsērfingists, -a, v.; **vindsērfingiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Cilvēks, kas burā ar vējdēli.*

2. *Sportists, kas specializējies vindsērfingā (1).* □ .. vindsērfingistu sabiedriskā trenera .. pamācības noslāpa vēja un viļņu šalkoņā. Sports 78, 113, 4. Spēcīgs vējš, kurā māksla tikt galā ar buru vindsērfingistam skaitās prestiža lieta, beidzot ir klāt. Sports 80, 149, 4. .. vindsērfingisti .. Olimpā nokļuva jau šogad — XXII Olimpisko spēļu burāšanas regatē Tallinā. Lauku Dzīve 80, 9, 24.

vindsērfings, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Ūdenssporta veids — burāšana ar vējdēli.* □ Katru gadu pieaug to skaits, kuri nodarbojas ar vindsērfingu .. Ciņa 85, 138, 2. Tik kupls dalībnieku pulks kā todien .. vindsērfinga sacensībās mūsu republikā vēl nebija pieredzēts. Lauku Dzīve 83, 11, 20.

2. *Vējdēlis.* □ Svarīgi, lai burāšanu ar vindsērfingu kultivētu fizkultūras kolektīvos un sporta klubos. Liesma 77, 8, 27. .. vīrieši un sievietes aizņemti, sagatavojot startam vindsērfingus, mastus un buras. Zv 83, 21, 20. Neparastu ceļojumu veicis franču fotogrāfs .. Viņš šķērsojis Bēringa jūras šaurumu ar vindsērfingu .. Pad J 79, 185, 4. Viņi ir pirmie, kas vienatnē šķērsojuši Atlantijas okeānu ar vindsērfingu no Amerikas uz Eiropu. Sports 85, 120, 4.

vinegrets, -a, v. *Ēdiens — sīki sagrieztu dārzeņu, gaļas vai zivju maisījums, kam pievienotas piedevas, garšvielas.* Dārzeņu v.

vīngliemezis, -ža, v. **1.** *Vīngliemežu dzimtas dzīvnieks ar masīvā čaulā ietvertu ķermeni.* □ Vīngliemezis sastopams vietās, kur augsnē ir daudz kaļķa (Vīgantē, Koknesē, Lielupes augšgalā), kas nepieciešams masīvās čaulas veidošanai. Geogr 125. Dārza vīngliemeža .. čaula ir tāda pati kā birztalu vīngliemezim, tikai nedaudz mazāka. Latv dzīvn 102. .. parka vīngliemezis Latvijā ir ar likumu aizsargājams un saudzējams dzīvnieks. Ciņa 70, 215, 2.

2. dsk.; zool. *Gliemežu klases dzimta, pie kuras pieder sauszemes gliemeži ar masīvu čaulu.*

vingras, -u, s.; tikai dsk.; sar. *Zeķbikses.* □ ..vingru redzamā daļa tiks izgatavota no smalkāka pavediena, ar dažādiem rakstiem. Rīgas B 81, 89, 5.

vingrinājums, -a, v. *Darbība, ko veic, lai pilnveidotu prasmes, iemaņas, iegūtu fizisku vai psihisku īpašību, spēju.* Spēka vingrinājumi (arī vingrojumi) fizk. — *vingrojumi, kas attīsta ķermeni fiziski.* □ Fiziski vingrinājumi palielina ikviena cilvēka plaušu tilpumu. Biol r 266. Leonīda padomi un teorijas,.. daudzās akrobātikas un žonglēšanas stundas skolā, roku trīcēšana un gribas vingrinājumi — tas viss palicis kaut kur sānis. Bels 1, 130. ..jogu vingrinājumi var izrādīties par ļoti efektīvu cīņas līdzekli pret muskuļu atrofiju.. Zv 84, 12, 20. Atkārtojot spēka vingrinājumus bez atpūtas vairākas reizes pēc kārtas, muskulis nogurst.. Ves 75, 1, 4. // *Konkrēta nodarbība prasmju, iemaņu pilnveidošanai, fiziskas vai psihiskas īpašības, spējas iegūšanai.* □ Tā kā biju vesela, man atkal vajadzēja atsākt klavieru vingrinājumus, pašus vienkāršākos. Pašus parastākos, un par tiem tālāk es netiku. Zigmonte 18, 112. Vingrinājumu burtnīcā sāka parādīties trijnieki ar «astītēm» un divnieki... Vīksna 1, 67. ..izpildot gramatiskus vingrinājumus, mācoties mācību grāmatas vielu, kopējot ģeogrāfijas kartes, — katrs skolēns strādā individuāli.. PL Skola 62, 5, 20. // *Elements darbību kompleksā (piemēram, sacensībās).* □ Parādu.. vingrinājumus ar vienu nazi. Tie ir asprātīgi un patīk publikai, bet žonglierim neprasa sevišķas pūles. Bels 1, 131. Katrs no trim komandas dalībniekiem startējis ar 2 ķešu modeļiem, izpildot trīs vingrinājumus. Sk Av 72, 15, 1.

vingrināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Ar attiecīgām darbībām, vingrinājumiem panākt, arī, attiecīgi iedarbojoties, būt par cēloni, ka (cilvēks, tā ķermeņa daļa) kļūst piemērots (kādas darbības, uzdevuma) veikšanai, iegūst (kādu fizisku vai psihisku) īpašību, spēju.* □ Rugālis, atmetiens gultā virs segas, vingrināja kustībās savas ievainotās kājas pēdu. Strāls 2, 344. Viņa.. vingrina vēdera muskuļus, desmit divdesmit reizes tos savelkot un atlaižot. Ērgle 7, 102. Mūs tagad vada agrāk nepazīta maņa — tumsā nojaust un sajust to, kas ap mums atrodas un notiek.. Tā ir pēdējās kara ziemas vingrināta un asināta spēja.. Pasaules sp II, 436. pārn. Pēc kāda mēneša ērglis izveseļojās. Labais spārna gals nokarājās tikai vēl drusku zemāk nekā kreisais. Jo bieži vien viņš vingrināja un cilāja slimo spārnu. Birznieks-Upītis 6, 247.

vingrināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. *Vingrināt sevi, cenšoties iegūt kādas fiziskas vai psihiskas īpašības, spējas.* □ Herta izģērbās un [pēc operācijas] vingrinājās kreiso roku pārlikt galvai pāri, lai sasniegtu labo ausi. Birze 5, 243. ..Rupsalas skolā dzīvodams, Emīls sācis vingrināties ērģeļu spēlē. Stankevičs 3, 34. Entuziasma netrūkst arī skolniekiem, un tā viņi vingrinās zīmēšanā pat pa piecām stundām dienā. Nodieva 1, 100. pārn. Uz rudens pusi Gaujā parādījās vimbas. Lielas, platas, tēraudpelēkas tās vingrinājās padziļā straumē.. A Eglītis 2, 161. // *Piedalīties (parasti sporta) treniņos.* □ Ugunsdzēsēju depo zālē pa vakariem toreiz vingrinājās jaunie bokseri. ..Lēca pār auklu, vingroja, dauzīja cietu ādas maisu.. Saulītis 12, 26.

vingrojums, -a, v. *Kustība, kustību komplekss (fizisku īpašību, spēju iegūšanai, veselības stiprināšanai u. tml.).* Līdzsvara vingrojumi fizk. — *vingrojumi līdzsvara sajūtas attīstīšanai.* Spēka vingrojumi (arī vingrinājumi) fizk. — *vingrojumi, kas attīsta ķermeni fiziski.* □ «Uzmanību, uzmanību!» vingrošanas instruktors sauca ruporā. «Ieņemiet izejas stāvokli. Sākam vingrojumu. Viens, divi, trīs, četri...» Lācis 8, 321. Man paveicās vingrojumi uz trapeces.. Bels 1, 120. Pēc sasprindzināta garīgā darba vislabāko atpūtu sagādās fiziski vingrojumi.. Ves 81, 6, 19. pārn. «Man kājas nosalušas. Es vairs tās nejūtu,» ezis žēlojās. — «Vingro,» zebiekste teica. «Vingrojumi mūsu dienās dara brīnumus.» Pasaules sp II, 223.

vingrošana, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība* → *vingrot.*

2. fizk. *Fiziskās kultūras nozare — cilvēka veselības nostiprināšana un vispusīga fizisko spēju attīstīšana ar fiziskiem vingrinājumiem.* Sporta vingrošana — *sporta veids, kurā ietilpst dažādi vingrojumi rīkos, kā arī brīvās kustības.* Ritmiskā vingrošana — *vingrošana (mūzikas pavadījumā) ķermeņa kustību skaistuma un saskaņotības veidošanai.* Vingrošanas siena — *vertikāla paralēlu redeļu konstrukcija, kas paredzēta vingrošanai.* Koriģējošā vingrošana med. — *ārstnieciskās fiziskās kultūras nozare, kurā ar vingrojumiem labo ķermeņa deformācijas, kā arī aizkavē to veidošanos.* □ Viņš labāk atkārtoja savu iemīļoto vingrošanas paņēmienu — staigāja uz rokām pa istabu.. Ādamsons 2, 159. Viņš ierīkoja pagalmā vingrošanas stieni un kūleņoja pa to augām dienām līdz pat sviedriem, līdz pilnīgam pagurumam. Vāczemnieks 6, 246. Mākslas vingrošana sniedz estētisku baudījumu gan ar vingrotājas kustību skaistumu, ķermeņa formu, gan ar muzikālo pavadījumu. Ves 80, 3, vāku 2. lpp. ..ritmiskā vingrošana notiek mūzikas pavadījumā, cilvēki kustas dejas ritmā.. Ves 85, 9, 15.

3. novec. *Fiziskā audzināšana.* □ Mare: Anete sacīja, ka tu šodien esi pārnācis no skolas divas stundas ātrāk. — Robčiks: Dziedāšanas nebija, un no vingrošanas atlaida. A Eglītis 1, 148. Skolā vingrošanas stundas iekvēlināja mūsu sportisko garu, bet darbošanās dziņa varēja izpausties vien vasarās ganību zaļajā zālītē vai ziemā uz aizsaluša ezera. Gūtmanis 4, 40.

vingrot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Veikt vingrojumus.* □ Nostājos taisni, nolaižu rokas gar sāniem, pāris reižu dziļi ievelku elpu un sāku vingrot. Bels 4, 13. Viņš nav vājāks, bet

pat stiprāks nekā citi puiši, kuri beidza skolu. Neviens nav tik daudz vingrojis ar hantelēm kā viņš. Birze 5, 206. . . vingrojot jāievēro pareiza elpošana — dziļa ieelpa un iespējami pilnīga izelpa bez elpas aizturēšanas. Ves 75, 12, 25.

vingrotājs, -a, v.; **vingrotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v i n g r o t.*

2. *Sportists, kas specializējies vingrošanā (2).* □ Vecākie brāļi Jānis un Ēriks bija labi sportisti. Vingrotāji un bokseri. Kar 91, 3/4, 168. . . ļoti liela gadu starpība starp vingrotājiem un vingrotājām. Kāpēc? To nosaka šī sporta veida specifika. Sievietēm šeit galvenais ir kustīgums, vīriem — spēks. Liesma 76, 12, 13.

vingrs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vingri.** *Tāds, kas ir fiziski attīstīts, veikls, elastīgs (par cilvēku, tā ķermeni, ķermeņa daļām).* V. augums. □ Parādījās arī citi vīrieši. Šarlene griezās ap tiem kā atspole, atkal atsperīga un vingra. . A Eglītis 6, 190. . . Anna bija skaista sieva, viņa izskatījās tik jauna, . . bija vingra, cēla un lokana . . Niedra 1, 105. «Mani locekļi bija vingri un viegli, un miesa it kā bez smaguma.» Kurcijs 4, 74. Zanda savilka ciešāk priekšauta saites ap vingro vidukli . . Līvs 2, 84. // *Veikls, viegls, arī drošs — par kustībām, gaitu.* Vingra gaita. □ . . viņa vingri pārkāpa ķeizarkroņiem dobē un uzšūpojās uz palodzes ar vienu atspērienu. Pasaules sp II, 273. Vecamtēvam rokās bija groziņš, viņš liecās pēc āboliem vingri kā jauneklis . . Lapsa 3, 113. Te aizmugurē ieskanas steidzīgi, vingri soļi, ar kādiem mēdz iet pašapzinīgi, spara pilni cilvēki. Kalndruva 5, 199.

vingrums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i n g r s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Jaunās . . vingrotājas grācija, vingrums un meistarība iejūsmināja čempionāta dalībniekus. Zv 66, 23, 11. . . vīrs pāris mēnešos kļuvis gluži bāls, un gaitā tam vairs nav iepriekšējā vingruma. Jansons 5, 291. No rīta patīkami ieelpot tīro gaisu tajos 200 metros, kas līdz autobusa pieturai. Tad soļos vingrums, un Regīna jūtas spēka pilna. Liesma 73, 5, 6.

vinilhlorīds, -a, v.; parasti vsk.; ķīm. *Sintētisks polimērs.* □ Gandrīz pirms 100 gadiem ķīmiķis Renjē apgaismoja saulē aizkausētas stikla ampulas ar vinilhlorīdu, kas normālos apstākļos ir bezkrāsaina gāze ar asu smaku . . Alksnis 1, 24. Virtuves grīdai mūsdienās var izmantot daudz dažādu labu seguma materiālu: linoleju, vinilhlorīda plāksnītes, relīnu . . Zeltiņš 1, 86.

viniplasts, -a, v.; parasti vsk.; ķīm. *Neplastificēts polivinilhlorīds.* □ Ar epoksīda tepes palīdzību viegli likvidēt cauruļvadu un tvertņu sūci, . . līmēt metālu, koku, porcelānu, organisko stiklu, viniplastu. Rīgas B 70, 251, 6.

vinjete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Neliels tēlaini vispārināts attēls vai ornamentāls rotājums teksta sākumā vai beigās.* □ Olivers: Tai kladē ir ierakstītas manas labākās miniatūras. Ar paša zīmētām vinjetēm. Gulbis 5, 256. Kēnigsbergā iespiestās [pirmās latviešu] grāmatas tituls ietverts raibā, figūrām pieblīvētā vinjetē. Jaun Gr 61, 1, 44. Šīs grāmatas galvenā vērtība ir četras neparasti skaistas vinjetes: pie rokraksta lapām pielīmētas vizuļzelta plāksnītes, uz tām uzkrāsoti spilgti un sarežģīti bizantiešu ornamenti. Rīgas B 85, 174, 7.

vīnkoks, -a, v.; arī **vīnakoks,** -a, v. **1.** *Koksnaina liāna, parasti, ar starainām lapām un sulīgām ogām saliktos ķekaros.* Meža v. Dārza v. Vīnkoku audzētava. □ Labruskas vīnkoka ogām ir raksturīga upeņu piegarša un aromāts. Galenieks 2, 300. Usūrijas vīnkoks, vijoties pa koku vai krūmu stumbriem, sasniedz ievērojamu (8—10 m) augstumu. DD 68, 11, 5. Savas mājas pagalmā viņš iestādīja no dienvidiem atvestus vīnkoka spraudeņus. Cīņa 84, 209, 2.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst kokveida liānas, retāk nelieli koki vai krūmi (piemēram, vīnkoki, mežvīni).*

vīnkopība, -as, s.; parasti vsk. *Vīnogu audzēšana iedzīvotāju patēriņam un vīnrūpniecībai; attiecīgā dārzkopības nozare.* □ Apmēram pirms 3000 gadiem vīnkopība uzplauka Grieķijā un izplatījās pa Vidusjūras piekrasti līdz Itālijai un Francijai. Ves 78, 9, 23. Klasiskā vīnkopības zeme ir Francija, kas eksportē visvairāk vīna. Galenieks 2, 299. . . muzejā var gūt priekšstatu par vīnkopības un vīna ražošanas attīstības vēsturi. Pad J 82, 238, 2.

vīnkopis, -pja, v.; **vīnkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar vīnkopību; vīnkopības speciālists.* □ Es nejūtu vīna garšu Saldu, skurbīgi rūgtu, Bet redzu tā ķekaru smagu, Daiļas vīnkopes plūktu. Dorbe 7, 69.

vīnkrāsa, -as, s. *Tumši sarkana krāsa ar violetu nokrāsu.* □ Mugurā vienkāršs, pelēks uzvalks un zem tā sārts vīnkrāsas krekls bez kaklasaites. Dripe 5, 162. Siena . . tapsēta ar vīnkrāsas tapetēm . . PL Siev 82, 9, 23.

vinnests, -a, v.; sar. *Laimests.* □ Azarta spēles, tādas spēles, kuru mērķis vienīgi mantkārība un kur vinnests atkarīgs no gadījuma . . Lauku Avīze 90, 34, 14.

vinnēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; sar. **1.** trans. *Laimēt (1).* ◇ Loterijā vinnēts (arī laimēts) — *saka par ko viegli, bez pūlēm iegūtu; saka par ko nevērtīgu. // Iegūt (ko vēlamu, derīgu), arī uzvarēt (kādu, ko).* □ «Bet tu taču varēji nolikt vidusskolas eksāmenus, pēc tam pabeigt neklātienē augstskolu.» . . — «Jā, tikai nezin, vai es būtu ko vinnējis.» Dripe 10, 129. . . advokāts lika matrozim steidzīgi iesūdzēt krodzinieku un prāvu vinnēja. Plaudis 3, 137. // intrans. □ Tautas pasakās muļķītis vienmēr vinnē un iegūst līgavu un burvju ieročus . . Bels 7, 83.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Laimēt (2).*

vīnoga, -as, s. **1.** *Vīnkoka auglis.* Vīnogu kompots. Vīnogu sula. Vīnogu cukurs. Novākt vīnogas. □ Vīnogulāju nepārredzamajos laukos līkņā vīnogu novācēju stāvi. Līvs 5, 100. Grozs ar kaudzi bija piekrauts pilns zaļiem, dzelteniem un sarkaniem vīnogu ķekariem. Birznieks-Upītis 6, 256. Vīnogas satur daudz cukuru . . , galvenokārt glikozi un fruktozi, bet

maz C vitamīna.. Ves 80, 10, 29. Armēnija ir slavena ar savām zeltainajām, dzintaram līdzīgajām vīnogām. Lauku Dzīve 84, 3, 10.

2. *Vīnkoks (1).* □ ..dārznieks.. prata audzēt siltzemju augus — vīnogas, vīģes.. Sudrabu E 3, 220. «..es kaut kur dienvidos jūras krastā ierīkošu vīnogu plantācijas. Es strādāšu vīnkalnā no saules līdz saulei..» Mauriņa 2, 88. Sabilē audzē vīnogas ne tikai siltumnīcās, bet arī brīvā dabā. Ģeogr 632.

vīnogājs, -a, v. *Vīnogulājs (2).*

vīnogulājs, -a, v. **1.** *Vīnkoks (1).* □ Visi līdzenumi pārvērsti dārzos. Zem mīkleņu kokiem sastādīti vīnogulāji. Zālīte 5, 213. Viņu saistīja vīnogulāji, ar kuriem bija apaudzēts lievenis, un viņš sāka stāstīt, kā senāk vīnogas audzētas brīvā dabā Abavas ielejā.. A Eglītis 2, 78. Latvijā vīnogulāji audzēti 15.—17. gadsimtā Ventspils, Sabiles, Kandavas un Talsu apkārtnē.. Ves 78, 9, 23. ..jo augstāki vīnogulāji, jo vairāk tiem jābaidās no sala. Zv 84, 24, 9.

2. *Vīnkoku stādījumi; vieta, kur ir šādi stādījumi.* □ ..plūdīs Ahtubas upe, apūdeņodama rīsa laukus un vīnogulājus.. Cīrulis 1, 106. Līdzsvaram [klosterī] arī fizisks darbs — visbiežāk vīnogulājā (vīnogu apkopšana, novākšana). Sv Rīts 93, 40/41, 8.

vīnrūpniecība, -as, s.; parasti vsk. *Pārtikas rūpniecības nozare, kas nodarbojas ar vīna ražošanu.* □ Moldāvijas vīnogu audzēšanas un vīnrūpniecības simbols ir lidojošs stārķis ar ogu ķekaru knābī. Pad J 82, 238, 2.

vīns, -a, v. **1.** *Alkoholisks dzēriens, ko, parasti, gatavo no ogu, augļu sulas.* Vīnogu v. Ķiršu v. Sarkanais v. Deserta v. Dzirkstošais v. Pudele vīna. Vīna kauss. Vīna glāze. Vīna muca. Vīna raugs. Baltais vīns — *baltvīns.* Sausais vīns — *vīns, kas ir gatavots tikai no ogu, augļu sulas bez spirta, cukura piedevām.* Saldais vīns — *vīns, kas satur no 16 līdz 32% cukura.* Vīna spirts novec. — *etilspirts.* □ ..vēstures izjūta pieaug, kad no mūra nišas izlien tavernas saimnieks un noliek uz galda Fraskati vīnu un balto kazu sieru. Kurcijs 4, 111. ..vīna pārliešana un dzidrināšana sagādāja mums vēl lielāku prieku nekā pati dzeršana. Ādamsons 2, 109. Man bija gaišsarkans jāņogu vīns, tumšsarkans upeņu vīns, zeltains ērkšķogu un šampanieša dzeltenuma ābolu vīns. A Eglītis 2, 208. Stiprie vīni ir vīni, kuriem ir pievienotas garšvielas un alkohols. Diena 94, 76, 16. Pie zivju ēdieniem ieteicami baltie galda vīni, pie gaļas — sarkanie sausie vīni, bet pie sakņu ēdieniem — pussaldie. Zv 79, 5, 29.

2. *Vīnkoks (1).* Meža vīns — *mežvīns.* □ Ēkas sienas apliktas gaišiem ķieģeļiem, un šur tur pa tām aizstiepjas tumši sārti vīni. Grebzde 1, 6. Bet Jancis raka nadzīgi irdeno zemi, kur auga vīna stādi.. Valdis 1, 29. ..redzu lapeni. Tā visa sarkana kā asinis, kā sarkanas liesmas. Tas ir meža vīns, kas tur deg. Jaunsudrabiņš 7, 143.

vīnsarkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīnsarkani.** *Tumši sarkans ar violetu nokrāsu.* □ Viņai pašai ļoti patika, ka kāpņu telpa bija izklāta ar vīnsarkanu celiņu un lifta kabīne greznojās ar pulētu sarkankoku. Skujiņš 14, 267. ..cepurītei vajag vidēji rupju vilnas dziju.. rožainā vai vīnsarkanā krāsā.. PL Siev 85, 1, pielikumā.

vīnsārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīnsārti.** *Sārts ar violetu nokrāsu.* □ Dzirkstī vīnsārtais topāzs, mirdz akvamarīni un berili.. Zv 75, 7, 17.

vīnskābe, -es, s.; parasti vsk. *Organiska skābe, kas ietilpst vīnogu, kā arī dažu citu augļu un ogu sastāvā un ko plaši lieto pārtikas rūpniecībā.* Vīnskābes iegūšana. □ ..augļos un ogās ir.. citronskābe un vīnskābe, kas piešķir tiem atspirdzinošu garšu. Pavāru gr 229. Vīnskābe ieteicama [krāsojot dziju] gaiši brūno un sārto toņu iegūšanai. PL Siev 84, 9, pielikumā.

vīnstīgas, -u, vsk. vīnstīga, -as, s. *Vīnkoka zari.* □ Caur vīnstīgu brūno vijumu izsitas pa saules staram. Austriņš 2, 462. Blakus istabā elpo dēls, pret logu sitas apsūbējušās, červeļainās vīnstīgu lapas, smagi šņāc jūra.. Spāre 6, 293. ..ābeļzaros vēl slēpjas pa auglim, bet vīnstīgas jau viegli apsarkušas. Brutāne 8, 114.

viņaprāt, arī **viņasprāt, viņuprāt,** apst. *No viņa (viņas, viņu) viedokļa, pēc viņa (viņas, viņu) domām.* □ Grīnis neatbildēja. Tas nozīmēja tik daudz, ka, viņaprāt, vēl nav pienācis laiks iekost kārtējo bada kumosu. Lāms 3, 25. Vecais Ūdrs daudz neuzticējās veikalos pirktajiem zvejas rīkiem — dažkārt iegādājās āķus, kādu auklu, bet šos, viņaprāt, dārgos un tik viegli saplēšamos tīklus — nē! Gūtmanis 2, 123. Māte noklusē, ka arī jaunākais dēls ne vienreiz vien izteicis vēlēšanos mācīties jūrskolā. To, viņasprāt, nav vērts pat pieminēt. Avotiņa, Slisers 1, 151. Paaudzes mainās. Nāk jaunie, un sāk viņi tā, kā, viņuprāt, ir vislabāk, visgodīgāk, visnepieciešamāk. Liesma 75, 12, 1.

viņciemieši, -u, vsk. viņciemietis, -šа, v.; **viņciemietes,** -šu, vsk. viņciemiete, -es, s.; pareti. *Cilvēki, kas dzīvo citā, arī kaimiņu ciemā.* □ Ne jau tālos viņciemiešos, bet tepat mūsciemā notika šīs dīvainās lietas. Kaldupe 8, 72.

viņciems, -a, v.; pareti. *Cits, arī kaimiņu ciems.* □ Togad viņciemā, par kuru pasaka stāsta, ieradās ļaunā bezsirde vasara. Sausā vasara. Kaldupe 17, 156.

viņdien, apst. *Iepriekšējā dienā; arī todien.* □ «Nu būs jāiet uz mājām,» viņš teica, «tā jau pusdiena pagalam. Kad [ka] man tas puika pavisam neizlaiž uguni cepļa krāsnī, tāpat kā viņdien.» Upīts 4, 8. Arī viņdien, kad Edgars, saņēmis brāļa laistu ziņu, bija aizbraucis uz Ikšķili, bija tikpat gaiša saule, rāms un skaidrs laiks.. Grīns 1, 341.

viņdiena, -as, s.; pareti. **1.** *Pagājusī diena, kāda no tuvākajām pagājušajām dienām.* □ Ja mēs, August, satiktos, es tev vēlreiz atvainotos par viņdienas pārsteidzību. Kalndruva 10, 179.

2. dsk. *Samērā senas dienas, arī samērā sens laikposms.* □ Nebūtu Daudzēni toreiz, vecajam saimniekam kapu kalnā aizejot, no rokas rokā

staigājuši, būtu kaut vai neliela viņdienās stādītā birzīte izaugusi. Kaldupe 13, 188.

viņējais; s. -ā; vietn. **1.** norād. vietn.; adj. nozīmē. *Tāds, kas pastāv, noris (kā) pretējā, piemēram, pusē, malā, galā.* □ Pēcpusdienā no upes viņējās puses pārbrauca Ansis. Lapsa 3, 105. Lejā pār aizžogojuma malu varētu redzēt viņējās malas mūziķus ar augšup paceltiem instrumentiem. Upīts 18, 95. No galda viņējā gala paņēmu pelnu trauku, un mēs aizsmēķējām. Puriņš 1, 193. // *Tāds, kas pastāv, noris tālāk no runātāja, vērotāja.* □ Vai no viņējā kalna Nāca nesauktā salna Spītu liesmainu pazarēs liet? Brīdaka 1, 35. Klaasu pārņēma nevaldāms prieks par to, ka tuvumā pazīstams cilvēks no viņējās, tumsā nogrimušās pasaules. Upīts 18, 243.

2. norād. vietn.; adj. nozīmē. *Tāds (laikposms), kas ir pagājis.* □ Tomēr Tērbata neliekas vairs tik tāla kā viņējās dienās. Kurcijs 2, 315. Bet varbūt viņējās [bērnu] dienas nemaz nav bijušas no manis projām, varbūt es visu mūžu esmu pavadījis ar tām kopā? J Kalniņš 10, 175. To visu ģimene nolemj aprakstīt vēstulē, un visu pārējo, kas tagad ienācis prātā, atminoties viņējo smaržīgo vakaru. Vējāns 6, 65. // *Tāds, kas ir pastāvējis, norisis agrāk, iepriekš.* □ Dīvainas un pievilcīgas tagad man liekas atmiņas par viņējām rudens bezdelīgām. Sudrabkalns 5, 13.

3. pieder. vietn. *Tāds, kas pieder, piemīt pieminētajai personai; viņa, viņas.* □ Valdis izstiepj roku pēc sviestmaizes, tad atraujas: vai bija viņējā? Nē, liekas, mātes. Zigmonte 1, 126. // *Tāds, kas ir saistīts ar pieminēto personu, tāds, kas attiecas uz pieminēto personu.* □ Citkārt [palaidnīgs skolēns] neiet stundā, bet virina pēc kārtas visu klašu durvis, it kā būtu aizmirsis, kur atrodas viņējā .. Sk Ģ 86, 9, 35. Helēna beidza ēst, piegāja pie tēva un pieglauda savu vaigu viņējam. Birze 3, 133.

4. pieder. vietn.; lietv. nozīmē. *Pieminētās personas ģimenes loceklis, piederīgais; arī pieminētās personas biedrs (no kādas grupas, kopuma).* □ «Cintiņos» arī nebija uguns, tāda gruzdoša pagale tā vecā meita: kopš viņējo nošāva — neviens cits! Ziedonis 17, 123. Sievas stāv un gaida. Tālu selgā viņas saskata laivas, vairāk ar sirdi nekā ar acīm saredz, kurš no braucējiem ir viņējais .. Zigmonte 2, 268. Viņējo bija saradies tāds naujums un viņu vecajie izlēmuši tādu rīcību, ka tērvetnieku palīdzība un padomi kļuva lieki .. Purs 11, 188.

viņgad, apst. *Pagājušajā gadā; arī togad.* □ Māte viņgad nomirusi, tēvs iet pa nakti strādāt maiznīcā, meičas paliek vienas .. Grīns 1, 149.

viņgads, -a, v. *Pagājušais gads, kāds no tuvākajiem pagājušajiem gadiem.* □ Zaļā milzeņa [ozola] plecā, Kas viņgada vētrā lūza, Atradu zobenu vecu, Ko neapsedz rūsa. Rūja 5, 10. Kungs stāsta par ozolu parka vidū. Reiz viņgados iecirtīgs dārznieks esot to iestādījis. Kaldupe 12, 73.

viņgals, -a, v. *Otrais, pretējais gals.* □ Klētsaugša, viņgala lūkas apgaismota, bija pārredzama labi. Birze 3, 146. Aizprecēta uz pagasta viņgalu. ME pap II, 786.

viņlaiki, -u, v.; tikai dsk. *Pagājušais laikposms; arī samērā sens laikposms.* □ ..Madara un Ance kādudien no zemē paslēptas tīnes izcēla senas godadrānas un vairākas sudraba saktas, kuras .. saglabājušās no viņlaikiem .. Mauliņš 2, 33.

viņļaudis, -žu, v.; tikai dsk. *Ļaudis, ar kuriem pieminētā persona nedzīvo kopā (piemēram, vienā un tai pašā mājā), arī kaimiņi.* □ .. cilvēki jau pazūd šķūņos. Pirmie — viņļaudis, Vecskaldas, tad Ezernieki un Lēpes. Indrāne 6, 72. .. riebēja — viņļaužu vecā māte, kuru saukāja visi par memmiņu .. Austriņš 2, 164. Pastāsti viņļaužu mātei! ME IV, 601.

viņmāju, arī **viņmājas,** ģen., nelok. *Tāds, kas dzīvo, arī pastāv, noris citā, arī kaimiņu mājā.* □ Sievas izgāja palūkoties: izrādījās, ka, padzirdējuši par Mikas nelaimi, bija atnākuši viņmāju jaunieši pārbaudīt nelāgo gadījumu. K Zariņš 1, 47. «Kurā kapsētā aizveda kaimiņu māmuļu, ..To, kura mūsmājās atnesa viņmāju cimdu rakstus?» Kaldupe 14, 11.

viņnakt, apst. *Pagājušajā naktī; arī tonakt.* □ .. viņi runāja, ka vajadzētu iemest vakar izžautos tīklus, jo citiem viņnakt bijis labs brētliņu loms. Lācis 9, 9. .. vispirms ejam apraudzīt Daugavmalas bedri, kurā viņnakt atradās vācu postenis. Grīns 1, 253. Viņnakt aizgāju purvāju laukā — Dzērvenes pēdējo smieklu smej. Bārbale 6, 42.

viņnakts, -nakts, dsk. ģen. -nakšu, s. *Pagājusī nakts, kāda no tuvākajām pagājušajām naktīm.* □ Viņnakti apcietinātās un apsargātās pils ļaužu kukņā [virtuvē] noslēpumainā kārtā bija ieticis sarkanais gailis .. Zeiboltu J IV, 283.

viņnedēļ, apst. *Pagājušajā nedēļā; arī tonedēļ.* □ «Bij jāaiziet līdz kalējam: jau kā viņnedēļ aiznesu lemešus apmētāt, bet vēl nav ... miežu zeme maisāma, bet lemešu nav.» Upīts 18, 49. «Pagaidi,» Vilnis to aptur, «neesmu vēl izstāstījis vienu jauku numuru, kas man gadījās viņnedēļ ..» Grīns 1, 212. Viņnedēļ, piemēram, man pieveda visus materiālus, arī mehānismi ir būvlaukumā .. Rīgas B 80, 245, 2.

viņpagastnieks, -a, v.; **viņpagastniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas dzīvo citā, arī kaimiņu pagastā.* □ Mūsu jaunkundzei es gan viņu nenovēlu, nē, nē! Bet tā laikam to vien gaida. Tādēļ viņpagastniekam atteica. Dziļums 1, 18. Zemnīcā ieskrēja sargs, viņpagastnieks Zupenieks. Sakse 7, 176.

viņpagasts, -a, v. *Cits, arī kaimiņu pagasts.* □ Arī Zelmeņu saimniekam, nopietnajam viņpagasta puisim, viņa vēl nebija apsolījusies .. Dziļums 1, 25.

viņpasaule, -es, s.; parasti vsk.; rel., mit. *Vieta zem zemes virsas, kur mīt mirušie.* □ Rītmanis bija svēti ieņēmis galvā, ka Bērzs jau viņpasaulē. Bels 2, 93. «Tu vairs netici, ka es tev parādus atdošu?» — «Man viņpasaulē vairs nevajadzēs. Kad šitai pašā mūžā gribu kā cilvēks ..» Indrāne 6, 206. Pirmā tuvināšanās viņpasaulei notika, kad mums no aizmugures pavisam negaidīti padrāzās garām kāda cita auto-

mašīna. Mūsu braucamā ierīce tūdaļ graciozi izdejoja vairākus sāņu solīšus .. Lagzdiņš 3, 127. sal. Mēs, uzklupuši viens otram, vāļājamies pa dejas grīdu. Kā no viņpasaules dzirdu saucienus: «Kautiņš, kautiņš . . .» J Plotnieks 10, 168. ◇ Aiziet uz viņpasauli — *nomirt.* □ Tur atsākās nelaime ar plaušām. Ievietoja nometnes slimnīcā. Šķita, ar to pašu vajadzēs aiziet uz viņpasauli. Bet slimnīcā bija labi ārsti, izpalīdzīgi biedri. Talcis 7, 36. ◇ Aizvadīt uz viņpasauli (arī kapā) sar. — *būt par iemeslu kāda nāvei.* □ Daudzi lamā ārstus. «Kas gan šo ārstu nepazīst,» tāds pēlējs nicīgi nosaka kā nemaldīgs lietpratējs. «Cik viņš nav aizvadījis uz viņpasauli, cik tam nav palikuši zem naža.» Dorbe 2, 83. ◇ Aizraidīt (arī aizsūtīt) uz viņpasauli sar. — *nonāvēt.* □ «Tava nelgas dzīvība nav vienas lodes vērta. Tādus ik dienas mēs aizraidām uz viņpasauli simtiem. . . Pēc gada te visi būs nošauti . .» Grīva 1, 113. Daudzus hitleriešus aizsūtījis uz viņpasauli, viņš vairāk neinteresējās par katra nošautā likteni. Dinere 10, 265.

viņpasaulīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viņpasaulīgi.** *Saistīts ar viņpasauli, tai raksturīgs; tāds, kas atšķiras no laicīgajā dzīvē parastā.* □ . . šis pūlis . . atgādināja drīzāk reliģiozu sapulci, kas iegrimusi citas pasaules vīziju ekstāzē. Viņpasaulīgi, svētlaimīgi ģīmji . . Sudrabkalns 4, 13. Neviens no Vēdas dieviem nav tēlots kā transcendents un viņpasaulīgs visa esošā radītājs . . Lit M 90, 15, 12.

viņpavasar, apst. *Pagājušajā pavasarī; arī topavasar.* □ Tas notika viņpavasar tajā brīnišķīgajā svētdienā, kad arī es nokļuvu Valsts etnogrāfiskā brīvdabas muzeja sarīkotajā tautas daiļamata meistaru darba izstādē . . Rūja 4, 5. «Barons mani viņpavasar pieņēma muižā tieši tāpēc, lai izmācītu par mērnieku.» J Kalniņš 3, 29.

viņpus[1], apst. *Viņpusē; viņā pusē.* □ Visur, gan viņpus, gan šaipus, — Tīri vai skaudība tiek — Rindās kā smaržīgus klaipus Latgale pakalnus liek. A Skalbe 4, 60.

viņpus[2], priev. ar ģen. vai dat. **1.** *Norāda uz objektu, salīdzinājumā ar kuru (kas) atrodas, noris tālāk no kā (piemēram, vērotāja).* □ Visapkārt mēms vēla rudens vakars. Varēja tikai dzirdēt, kā viņpus Daugavas smagi rībēja piekrauta automašīna. Ezera 2, 104. Viņš šad tad bija aicinājis Aleksandru uz tasi kafijas apakšstāva restorānā vai pusdienās restorānā viņpus ielai, viņa allaž aizbildinājās . . A Eglītis 6, 253.

2. pareti. *Norāda uz laikposmu, laika momentu, kam seko cits laikposms, laika moments.* □ . . dienas taču bija jau aizsteigušās viņpus vasaras vidus. Kaldupe 13, 260. // *Norāda uz laikposmu, laika momentu, kam seko kāda darbība, norise, stāvoklis; arī pēc*[2] *(1).* □ Bet tas, kurš savu laimi Ar sīkstu prātu viņpus gadiem cer, Pats neapjauš — nemaz neapjauš, Ka jau no sārtas krūkas dzer . . Losberga 1, 109.

viņpuse, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Otra, pretējā, arī cita puse.* □ Pa taku ejot, varēja lieliski izskatīties uz mūžam jauno, mūžam nemierīgo upi un viņpuses tālajiem mežiem, kas stiepās gar apvārsni kā mēļa, dūmakaina līnija. Kalndruva 2, 63. Kad labo aci ada, tad pa adīkļa viņpusi ņem dzīvi [dziju]. ME pap II, 786. pārn. Gan arī Izīda . . jutās stāvam uz robežas: šaipusē sievietes labākās dienas, mīlestība un laime, viņpusē — vientulība un atstātība uz vecumu, nekāda zeltaina prieka vairs. Veselis 1, 261.

viņreiz, apst. *Pagājušajā reizē, viņā reizē; arī toreiz.* □ Viņa lepnā seja nesolīja neko labu . . , viņš varēja iztaisīt tādu pašu joku kā viņreiz ar ratu meistaru. Upīts 4, 233. . . tad es redzētu savu meiteni un varētu viņai teikt visus tos mīļos vārdus, ko viņreiz man neļāva dabūt pār lūpām zēna biklums . . Grīns 1, 139. Dēls apklust, neklausās, it kā baidīdamies, ka es tāpat kā viņreiz — Vasas mežā — viņu apklusināšu. Ezera 11, 175.

viņreizējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas ir pastāvējis, norisis viņreiz.* □ Iebrauca arī viņreizējie kungi un sāka atkal ar papīra lapu staigāt pa sētu, un viss ļaužu bars tiem līdzi. Birznieks-Upītis 6, 58. Ar Mirdzu neesmu ticies no viņreizējās sastapšanās Bastejkalnā . . Grīns 1, 48.

viņruden, apst. *Pagājušajā rudenī; arī toruden.* □ Kampužu kalpone Marita . . uz ezera salu viņruden atīrās ar to pašu laivu, kurā tika nošauts viņas dēls. Rūja 3, 65. . . uguns, no mežmalas nākdama, kā laizīt nolaizījusi visu — viņruden iesētos rudzus . . Upīts 11, 337.

viņsaule, -es, s.; parasti vsk.; rel., mit. *Viņpasaule.* □ Liela nozīme viduslaikos bija arī senajiem pagāniskajiem uzskatiem par viņsauli un ceļu uz to. Lauku Dzīve 89, 10, 12. Ticība viņsaules dzīvei esot prasījusi [Ēģiptes] mirušajam valdniekam līdzi dot visādus dārgumus, un, lai sargātu tos no zagļiem, vajadzējis piramīdas. Zv 79, 17, 19.

viņsestdien, apst. *Pagājušajā sestdienā; arī tosestdien.* □ Mirdza: . . sapratu, ka man jāredz Kārļa dēls un jāpaskatās, kādas izaugušas mazmeitas . . . Vienu esot pie vīra izdevuši? — Zelma: Jaunāko, viņsestdien. Priede 4, 67. Viņsestdien āvu kājas un devos uz Čiekurkalna tirgu, lai pavērotu, kas tur tagad notiek. Lauku Avīze 90, 24, 7.

viņsētas, ģen., nelok. *Tāds, kas dzīvo, arī pastāv, noris citā, arī kaimiņu sētā; viņmāju.* □ Pēc daža biedrības izrīkojuma nevarēja vien apklausīties viņsētas sievu valodās, īsti, satiekoties pie akas. Austriņš 1, 230. «Māsiņ, ja saņem par mani sliktas ziņas, saki viņsētas Anniņai, ka es mīlēju viņu ar visu sirdi . .» Grīns 1, 372.

viņsvētdien, apst. *Pagājušajā svētdienā; arī tosvētdien.* □ «Nu, kādēļ . . viņsvētdien velti liki gaidīt?» viņš tam vaicāja. Blaumanis 6, 172. «Vakar no Paulīša atnāca vēstule. Viņsvētdien dabūjis atvaļinājumu un aizgājis ciemos pie kādiem tur Rīgas Vējagaliem.» Skujiņš 14, 144. Šodien man jātiek uz vienu no Dzērvju purva nepieejamākajām salām . . Tā man viņsvēt-

dien norādīja Hermanis, kad biju pie viņa aizbraucis .. Avotiņa 7, 107.

viņš, -a, v.; **viņa,** -as, s.; vietn. **1.** pers. vietn. *Persona, par kuru kādam tiek nodota informācija.* □ Pēc brīža viņi nolikās gulēt. Arturs, tikko palīdis zem segas, sāka mierīgi šņākuļot. Siliņam ilgi nenāca miegs, bet tomēr arī viņš aizsnaudās. Vilks 5, 56. Veikala vadītāja runāja klusi. Viņa bija piesarkusi un stāvēja nodurtu galvu. Dripe 2, 170. Uz dažām dienām Blaumanis aizbrauca uz Valmieru. Tur notika «Indrānu» izrāde, kurā arī viņam pašam bija loma. J Kalniņš 8, 180. // *Lieto kādas laicīgas vai reliģiskas hierarhijas augsta pārstāvja titula sastāvā, uzrunājot šādu pārstāvi vai runājot par to.* □ .. pieņēma viņa majestāte Zviedrijas karalis .. Cīņa 73, 81, 3. .. viņa eminence pāters Francisks apceļoja katoļu draudzes .. Niedre 6, 259. Bruto: Jūsu nostāsti ļoti sadusmoja viņas gaišību. A Eglītis 1, 248. pārn. Viņa Augstība Skatītājs. Samaksājis par biļeti un tagad arī grib teikt savu vārdu. Sports 66, 96, 3.

2. ģen.: viņa, viņas, viņu; pieder. vietn. *Tāds, kas pieder, piemīt pieminētajai personai, ir daļa no tās.* Viņa (viņas, viņu) laikā — *pieminētās personas dzīves laikā, darbības posmā.* □ Laura istabā vai rokas lauzīja: Saulītis ar visiem zābakiem iekritis viņas gultā. Upīts 4, 251. Meitene iesmējās. Viņas balss noskanēja kā zvaniņš. Ezera 2, 19. Pēr, Netici tiem, kas saka, Ka mūsu dienās vairs Solveigu nav, — No viņu vārdiem Nāk dvēseles puvuma dvaka. Elksne, Grots 1, 9. // *Tāds, kas ir saistīts ar pieminēto personu, tāds, kas attiecas uz pieminēto personu.* □ Amāle bij viņa jaunākais bērns .. Brigadere 2, 447. Bet tad izplatījās citas vēstis, un tās padarīja gluži lieku izziņu par Ansonu Mārtiņu un viņa darbiem. Upīts 4, 255.

3. norād. vietn. *Norāda uz dzīvu būtni, priekšmetu, parādību, par ko runā vai kas ir pieminēta iepriekš; tas (1).* □ Lācim [sunim] nezin kas uznācis, sāka pa vakariem gaudot, tā ka vajadzēja aizvest uz riju un ieslodzīt pelavu pūnītē, tur viņš gan vaimanāja vēl skaļāk .. Upīts 4, 216. Govs ganījās aboliņa atālā. Viņa ar mēli plūca āboliņu. Ziedonis 15, 6. Nemīlīgas nu izskatījās dzirnavas. .. visi godīgi ļaudis brauca ap viņām ar līkumu. K Skalbe 1, 84. Un neaizmirsīsim, ka mīlestības māsas Gan laipnība, Gan pacietība ir. Bez viņām mīlestība iztikt nevar .. Elksne 9, 26.

4. norād. vietn. *Norāda uz (kā) pretējo, piemēram, pusi, malu, galu; norāda (no runātāja, vērotāja viedokļa) uz tālāku priekšmetu, parādību.* □ Te pa ceļu no viņas puses kāds brauc. Pieripo pie tiltiņa un laiž tam pāri, ka rīb vien. Birznieks-Upītis 6, 374. Meitene aizknikšķina pa garo gaiteni, un viņa gala vaļējās durvīs .. pamana Viesturu. Indrāne 2, 217. Tam atsaucas mežs — viņā krastā, ēku sienas — šajā krastā. Ezera 2, 203. Daudz ir pasaku par laimes brīnumputnu, Kas pār viņām jūru jūrām skrien .. Kaldupe 14, 34.

5. norād. vietn. *Norāda uz ko iepriekšēju, pagājušu (piemēram, laikposmu, notikumu).* □ Zāles trīsdesmit kapeikas — par to korteļa pudele gan, vēl tikai viņu nedēļu pabeidza dzert. Upīts 4, 11. Es sirdī vienmēr dzirdu klaigas tās .. . (Vai tā nav atbalss tik no viņām dienām? Tu man to tagad visu izstāsti .. .) Breikšs 1, 18. Caur zelta lapu lietu Pēc viņas vasaras Nu gars mans uz to vietu Arvienu aizlaižas. P Bārda 1, 33. // reti. *Norāda uz nākamo laikposmu.* □ Viņā niknā dienā, Asins šaltēm šļācot, Celsies augšā pils un karaļmeita .. Rainis Ib, 53.

○ Tā viņš ir sar. — *saka, ko apstiprinot, apgalvojot.* □ «Tā viņš ir,» teica Pelēkais, ar šo nekā neizteicošo izteicienu apsegdams gan Maijas kvēli, gan savu pelēkumu .. Mauriņa 2, 19. Gan jau brauksim ciemos uz Rīgu, citādi gadiem nav tur būts. Tā nu viņš ir, visam jāiet savu gaitu. Pasaules sp I, 251. ◇ Viņā saulē — *viņpasaulē.* □ Domājot par dzīvi viņā saulē, lībieši savus mirušos apglabājuši svētku tērpos ar visām rotām .. D kal 71, 253.

viņudien, apst. *Viņdien.* □ Brīviņu saimnieks gribēja zināt, vai Zemītis viņudien paklausījis un aizvedis Viliņu uz mājām. Upīts 4, 149. Viņudien Rūdolfs atkal ieminējās par mēteļa gādāšanu dēla sievai. Niedre 16, 58.

viņugad, apst. *Viņgad.* □ Viņugad ar eglītes pirkšanu nesteidzos. Lit M 76, 44, 5. Uz mirkli satumst virsseržanta rētainā seja, atceroties .. mālainos kalnus, kas viņugad vēl bija pilni āboliņa smaržas un vārpu šalkoņas. Grīns 1, 320.

viņunakt, apst. *Viņnakt.* □ «Man arī, viņunakt pa mežu valstoties, sāni zili.» Kaldupe 6, 56. Bet Ansis vairs nav tai noskaņā kā viņunakt. J Kalniņš 3, 34.

viņuprāt. *Sk.* viņaprāt.

viņureiz, apst. *Viņreiz.* □ Bet nekādi viesi neieradās, tikai Saulītis, svinīgs un nopietns, gluži kā viņureiz uz vecā Brīviņa izvadīšanu .. Upīts 4, 320. Jurim, savam krustdēlam, Kūlis viņureiz uz svētkiem uzdāvinājis desmit latu gabalu: grāmatām, kā viņš mēdza teikt. Pasaules sp I, 35. «Viņureiz tu tik skaisti stāstīji par Visuma izplešanos, .. bet nu tu atkal atgriezies pie pārdzīvotām teiksmām.» Veselis 1, 281.

viņvakar, apst. *Iepriekšējā vakarā; arī tovakar.* □ Savāds putna kliedziens jūrmalā viņvakar sauca mani līdz. Kurcijs 2, 91. Jukuma tēvs un māte viņvakar aizbraukuši .. raudzībās .. Avotiņa, Slisers 1, 54. Dziesmu, tāpat kā viņvakar, pirmais uzsāka Vlada tētuks. Vējāns 6, 64.

viņvasar, apst. *Pagājušajā vasarā; arī tovasar.* □ «.. to dziesmu [uzdziedi], ko dzirdēju viņvasar miglainajā rītā.» Kurcijs 2, 316. Vēl neviens viņai nav pateicis, kas ir visdārgākais. Viņvasar šķita — tās ir dzintara krelles, šovasar tām nemaz vairs nebija mirdzuma. Kaldupe 3, 6. .. Janka jūtas apvainots, «viņvasar gāju Latgalē ganos un māku art, ecēt un zirgu jūgt». Grīns 1, 211.

viņziem, apst. *Pagājušajā ziemā; arī toziem.* □ Viņziem .. gluži nejauši iegadījos kādos .. svētkos. Zv 74, 12, 13.

viola, -as, s. **1.** *Sens stīgu lociņinstruments, kas bija izplatīts Rietumeiropā no 15. līdz 17. gadsimtam.*

2. *Alts.*

violets, -ais; s. -a, ā; apst. **violeti.** *Tāds, kam ir, piemēram, viršu ziedu krāsa.* Tumši v. Gaiši v. Violeti ceriņziedi. Violetas asteres. V. mētelis. Violeta tinte. □ Varavīksnes augšējā mala ir sarkana, apakšējā — violeta. D kal 81, 93. Mellenēm .. galotnē vēl zieds, bet pazarē jau pirmā viegli violetā oga .. Indrāne 8, 84. Kāds āksts sacījis, ka violeta krāsa piestāvot tikai vecām dāmām! Nikolīne mēļā tērpā ir burvīgāka kā [nekā] jebkad .. A Eglītis 5, 180.

violetsārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **violetsārti.** *Sārts ar violetu nokrāsu.* □ Viņš parušināja [ugunskuru] un uzpūta. Vāra violetsārta liesmiņa uzziedēja. Puriņš 2, 244.

violetzils, -ais; s. -a, -ā; apst. **violetzili.** *Zils ar violetu nokrāsu.*

violončellists, -a, v.; **violončelliste,** -es, dsk. ģen. -stu, s.; novec. *Čellists.*

violončells, -a, v.; novec. *Čells.* □ pārn. Bišu orķestrī kamene spēlē violončellu .. Sudrabkalns 4, 163.

vīpsna, -as, s. **1.** *Smaidam līdzīgs sejas daļu (lūpu, vaigu) kustību kopums, raksturīga izteiksme, ko izraisa nicinoša, noraidoša attieksme pret ko; smīns.* □ Viņa gribēja man uzsmaidīt, taču ietrīsējās arī viņas lūpu kaktiņi, un iznāca nevis smaids, bet drīzāk vīpsna. Ezera 18, 233. Sastapis Gunāra nīgro skatienu, viņš atbildēja ar diezgan garlaikotu vīpsnu, kurā vienaldzība bija sakāpināta līdz zināmam asumam. Skujiņš 12, 187. Vecā lepni balstījās spilvenos. Viņas lūpās plaiksnīja vīpsna. Kalve 4, 103.

2. *Ironija, nievīgums (piemēram, attieksmē pret ko).* □ .. nekad netiku dzirdējusi, ka rakstnieks pret kādu cilvēku būtu izturējies ar nicināšanu vai pat vīpsnu. Klints 1, 208. .. Viktorija par viņu [vīru] iekšēji vīpsnā. Vīpsna ir viņas spēka un pašapziņas apjaudums, viņas glābiņš. Mauliņš 4, 312. Sākumā viņa kritikas ir ļoti biklas .. Pamazām pavīd arī smalkā vīpsna un sarkasms .. Klotiņš 1, 116.

vīpsnāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans. **1.** *Radīt sejas daļās (lūpās, vaigos) smaidam līdzīgas kustības, izteiksmi, ko izraisa nicinoša, noraidoša attieksme pret ko; smīnēt.* □ Skolēni sāka vīpsnāt un daži pat pusskaļi smieties .. Birznieks-Upītis 6, 253. .. tas bija iznesīgs cilvēks ar cinisku, mazliet uzbāzīgu un reizē pētījošu skatienu. Cilvēks, kas nevis smaida, bet vīpsnā. Dzene 1, 23. // *Būt tādam, kura izteiksme ir saistīta ar vīpsnu (parasti par seju, lūpām, acīm).* □ Tikai viņa .. plānās lūpas bija iemācījušās vīpsnāt, neatsedzot lieliskos, baltos zobus. Zigmonte 2, 30.

2. *Būt tādam, kas izturas ar ironiju, nievīgumu (pret ko).* □ «Par zālītēm tu nevīpsnā. Zālītes visas der — cita dziju krāsai, cita kaulu sāpei ..» Viese 2, 115. Viņš vīpsnā. Te nu tas ir. Visas meitenes ir vienādi bailīgas, visas viņas neko nesaprot. Zigmonte 1, 62. Jau vīpsnāt prata svešnieks daže: «Tik ciets ja kādam miegs, Tad gaiļa vietā droši tam pret rītu nāve kliegs.» Breikšs 1, 95.

vīpsnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīpsnīgi.** *Izsmējīgs, ironisks, nievīgs.* V. skatiens. □ Aplociņu Vaļa iedunkāja Zīvertu mātei sānos, vīpsnīgus vārdus par rozēm izmezdama. Kaldupe 13, 84. .. viena otra sieva jau kaut ko nomanījusi un vīpsnīgi sažužinājas ar citām sievām [kāzās]. Ķ Zariņš 1, 77.

vīpsns, -a, v.; refl. **1.** *Vīpsna (1).* □ Tad Ligijas acis viegli samiedzās, lūpu kaktiņos nodrebēja spītīgs vīpsns, viņa izaicinoši un lepni atmeta galvu .. Ezera 9, 49.

2. *Vīpsna (2).*

vira[1], -as, s. *Vārīts šķidrs ēdiens, kas iegūts no gaļas, zivju, dārzeņu novārījuma vai labības izstrādājumu novārījuma; zupa (1).* Zirņu v. Skābo kāpostu v. Piena v. □ Andris jau no smaržas jūt, ka vakariņās viņa mīļākais ēdiens — balto pupiņu vira ar cūkgaļu. Dripe 1, 5. «Šovakar mums biešu zupa. Te rudzu maize. Ieturies kārtīgi.» .. Viņa nolika manā priekšā bļodiņu sarkanīgās viras. Tā garšoja lieliski. Janovskis 1, 209. Ēriks klusēdams ar karoti maisa viru, viņam laikam pat ēst vairs negribas. Vilks 2, 226. pārn. .. pēc tam, kad pār pilsētu bija nolijusi karstā elles vira, pārvērzdama šo pilsētu pīšļos un putekļos, dzīvi palikušie sāka kārpīties ārā no gruvešiem un pussagrautajiem pagrabiem. Pasaules sp II, 11.

vira[2], -as, s. *Kustīga savienojuma detaļa, ar ko piestiprina, piemēram, durvis, loga rāmi, vāku, lai tie varētu vērties.* □ Aiz pussalas, droši vien Gobās, iecīkstējās kādas sen neeļļotas durvju viras .. Ezera 7, 24. Es māju pazinu — tai bija zaļi slēģi, un viens no tiem tikko turējās virās, vai to bija izkustinājis vējš vai sveša roka? Zigmonte 18, 141. Ieraudzījis vienā virā karājamies pagraba durvis, viņš tūdaļ nolemj: vajag piesist atrauto dzelzs stīpu. Cīņa 90, 96, 3.

vīrabrālis, -ļa, v. *Vīra brālis; svainis.*

vīraks, -a, v. *Smaržīga viela kvēpināšanai (parasti reliģiskās ceremonijās).* □ Divi garīdznieki .. nepārtraukti kvēpināja vīraku, kura smagi saldā smarža vēl vairāk apreibināja viņa godkārības sapņiem pārņemto prātu. Ādamsons 3, 148. sal. Manā klētiņā vainagi no tēvtēva Jāņu naktīm ... tie sakaltuši, bet reibina kā vīraks. Salenieks 6, 42. pārn. Sieviete Indriķim bija vīraks un dienvidu vējš .. Repše 1, 114.

vīramāsa, -as, s. *Vīra māsa; svaine.* □ .. par Nelliju nevar saprast, vai viņa ir ļauna vai laba; parasti viņa no Aldas izvairās; reizēm pat liekas, ka viņa no savas vīramāsas baidās. Kaijaks 2, 8.

vīramāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Vīra māte.* □ .. viņa prata .. tik mīļi apkalpot vīru un vīramāti, ka vecajai Zutenei galu galā bija jāiemīl dēla sieva. Mauriņa 2, 426. Ar Domicellu vīramāte nerunāja nedēļām, tikai skatījās vedeklā tādām acīm, it kā Domicella gri-

bētu viņu noindēt. Gulbis 3, 176. Vīramāte dzīvoja pie viņiem.. Viņa lāgā nesapratās ar vedeklu — mātei tā šķita pārāk vēja pilna.. J Kalniņš 7, 31.

virāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Virināt (piemēram, durvis, vārtus.)* ▭ Lielie griestu logi nebija virājami, totiesu Upenājam izdevās atraut mazu, šauru loģeli tieši pie pašiem griestiem. A Eglītis 4, 59. ..Mijkrēsliene pa savu istabu sparīgi saiņojās, raustīja un stumdīja atvilktnes un virāja skapja durvis. Janovskis 1, 355. Ko tu virā tās durvis? ME IV, 602. pārn. Vējš virā logu. ME IV, 602. ◇ Virāt (biežāk virināt, arī vārstīt) durvis — *bieži ierasties (kur).* ▭ Kaukēns: Bet man tā vien ir, ka tiesas durvis nebūs jāvirā. Blaumanis 6, 403. // *Vairākkārt vērt vaļā un ciet (piemēram, muti, acis).* ▭ Runāja viņš mīksti, pašļupstēdams, vārdus it kā iepriekš apviļādams, muti virājot, kaktiņos allaž turējās.. miklums. Upītis 4, 295.

vīratēvs, -a, v. *Vīra tēvs.* ▭ ..pasaule nekaunējās melst, ka vedeklas sliktas un neapkopj vīratēvus! Upītis 4, 164.

vīrāties, parasti 3. pers., -ājas, pag. -ājās; refl. *Virināties (1).* ▭ Abos stāvos neviena loga nav vesela. Šur tur kāds vaļā atgrūsts apdedzis rāmis vēl virājas vējā. Upītis V, 181. // *Vairākkārt vērties vaļā un ciet (piemēram, par muti, acīm).* ▭ Tālei.. platās acis kā pielipušas Annas mutei, kas drīz sāks virāties.. Upītis 4, 130. Viņa acis lēni.. virājās. ME IV, 602.

virāža[1], -as, s. **1.** *Transportlīdzekļa pagrieziens ar sānsveri.* ▭ ..autobuss veica kārtējo virāžu gar stāvu klints sienu.. Liesma 72, 9, 25. // *Pilotāžas figūra — lidmašīnas lidojums ar sānsveri pa riņķa līniju horizontālā plaknē.* ▭ Mūsu paziņa [reaktīvā lidmašīna] ir klāt un aizdrāžas, tik tikko neskardams tralera mastu galus. Pēc tam.. viņš izpilda jau apgūtās virāžas gar priekšgalu un gar abiem bortiem. Lapsa 1, 20. pārn. ..pāri parka kailajām liepām kovārņi demonstrē parauglidojumus, un viņu žilbinošajās virāžās flegmatiski noskatās divas zaros sēdošas vārnas. Dripe 6, 13.

2. *Sporta celiņa (piemēram, velotreka) pagrieziena vieta ar slīpumu uz pagrieziena iekšpusi.* ▭ Automašīna virāžā slīdēja, taču aizmugurējie riteņi uzķēra apmales granti, izara vagu, gaita izlīdzinājās. Kolbergs 3, 53. Dundura motociklam sāk šķaudīt motors, viņš spiests samazināt ātrumu, un pēdējā virāžā pirms finiša Gatis viņam aizjoņo garām... Liesma 83, 3, 14.

virāža[2], -as, s. *Šķīdums fotoattēlu ietonēšanai.*

viražēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Ietonēt ar virāžu*[2] *(fotoattēlu).*

virba, -as, s. *Klūga, arī neliels koka vai metāla stienis.*

virbains, -ais; s. -a, -ā; apst. **virbaini.** *Tāds, kas veidots no virbām; tāds, kur ir virbas.* V. grozs. ▭ Saimnieks nosēdās uz virbainā sola. Birznieks-Upītis I, 206. Paša aizžogojuma vidū nolikts garš, virbains kurvis, kuru mēs saucām par redelēm. Patlaban aitas drūzmējās ap redelēm un ēda zirnājus. Birznieks-Upītis 6, 338.

virbis, -bja, v. *Iesms, uz kura uzdur, piemēram, zivis žāvēšanai, gaļu cepšanai.* ▭ Strādnieču rokas veikli ņem brētliņus [brētliņas] un virknē uz virbjiem. Virbjos savērtos brētliņus [brētliņas] sakar metāla rāmī un nogādā žāvētavā. Ciņa 57, 285, 2.

virca, -as, s.; tikai vsk. *Šķidrie kūtsmēsli.* ▭ Rietumos kūtij ir laidars, bet ziemeļos aiz kūts, kur iekārtota vircas bedre, aug tumšzaļi lupstāji.. Andersone 1, 62. No kūts plūst laukā spēcīga vircas smaka. Fimbers 2, 53. Virca ir vērtīgs mēslošanas līdzeklis, jo satur ievērojamu daudzumu augiem nepieciešamo uzturvielu — kālija un slāpekļa. Veisteris 1, 56.

vircains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vircaini.** *Tāds, kur ir virca; tāds, kas sajaukts ar vircu.* ▭ Atnāca decembris ar pirmo salu, ar atkusni, ar lietu un sniegu. ..Pie Rijkuru kūts sakrājās vircainas ūdens peļķes.. Dziļums 1, 63. Nu [pilsētniecei] jābrien vircainā kūtī un pielijušās vagās. Jāstāv pie plīts un jāklāj galds. Neatk Ciņa 92, 220, 4. // *Tāds, kas ir notraipīts ar vircu.* ▭ ..istabā ar vircainām galošām kājās un ar sienu aplipušu lakatiņu galvā ienāca vecāmāte. Lit M 87, 51, 13.

vīrcele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** *Cūknātru (vīrceļu) dzimtas daudzgadīgs lakstaugs ar vienkāršām, veselām lapām visgarām stumbram un dzelteniem ziediem.* ▭ ..[obeliska] pakājē gulēja daži nesaskanīgi un jau apvītuši lauku ziedi — lupīna, vīrceles un rudzupuķes.. Ezera 7, 129. Vīrceļu ziedam ir piesis, kurā sakrājas nektārs. Galenieks 2, 359.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, pie kuras pieder lakstaugi, retāk koki un krūmi, ar pamīšus, pretējām un mieturos sakārtotām lapām; cūknātru dzimta.*

virces, -ču, s.; tikai dsk. *Pipara (1) smaržīgi nogatavojušies augļi gaiši brūnā krāsā ar gludu miziņu; asas, aromātiskas garšvielas.* ▭ Pavardā kurējās gaiši uguns; smaržoja virces un pipari, patlaban vārīja gaļas zupu. Austriņš 1, 202.

vircot[1], -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Mēslot ar vircu.* V. kartupeļu lauku.

vircot[2], -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Pievienot (ēdienam) virces.*

Sk. v i r c o t s.

vircots, -ais; s. -a, -ā; apst. **vircoti. 1.** *Divd.* → *v i r c o t*[2].

2. *Tāds, kam ir pievienots samērā daudz virču.* Vircotas kotletes. ▭ ..viņš atrodas uz kuģa, kur visapkārt garo darvotu tauvu, vircotu ēdienu.. dvesma. Krūmiņš 1, 23. // *Tāds, kas atgādina virces (piemēram, pēc garšas vai smaržas).* ▭ Pēc izžāvēšanas [apiņu] drogai ir patīkami asa, vircota smarža, rūgta, sveķaina garša. Ves 78, 7, 10. pārn. Steigšus vien viņš ieskrēja pagrabā. Biezais, siltais, vircotais krogus gaiss viņu apkampa kā piedevīgs tēvs pazudušo dēlu. A Eglītis 3, 37.

virdžinālists, -a, v.; **virdžināliste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Mūziķis, kas spēlē virdžinālu; komponists, kas sacer mūziku virdžinālam.* □ Un šodien, klausoties angļu virdžinālistus . . , mēs varam iztēloties septiņpadsmitā gadsimta pasauli un cilvēkus . . Draugs 85, 4, 18. . . interesanti būs vērot, kā klausītāji uzņems 16.—18. gadsimta angļu virdžinālistu darbus. Šī mūzika neiekļaujas tā laika mažora—minora sistēmas gultnē, te izmantotas senās skaņkārtas . . Rīgas B 84, 80, 4.

virdžināls, -a, v. *Mūzikas instruments — klavesīna paveids.*

virēja, -as, s.; retāk **virējs,** -a, v. *Cilvēks, kas gatavo ēdienu.* □ . . no virtuves plūda sutinātu kāpostu smarža, un varēja sadzirdēt, kā tur . . skanīgās balsīs par kaut ko smejas virējas. Vilks 2, 66. Pirmā [izsūtījumā] sāka strādāt māte. Ēdnīcā par virēju. Viņa arī man pusdienlaikā pašāva kādu šķīvi ar biezāku zupu . . Gūtmanis 4, 140. Lielais katls meta burbuļus, virējs rīkojās piesarcis un nosvīdis; vīri dalīja maizi un meklēja karotes. Lāms 7, 290.

vīrelis, -ļa, v.; sar.; niev. *Vīrietis (parasti neliela auguma).* □ Viņš bij mazs, izžuvis vīrelis ar ceptam kartupelim līdzīgu seju . . Zeiboltu J IV, 47. Šoferis atgrūda durvis, un tūdaļ, stumdams pa priekšu lielu brezenta somu, mašīnā lēni un prātīgi iekāpa niecīga auguma vīrelis. Skujiņš 5, 74. . . kā atsperes mests, istabā ielidoja neliels, apaļš vīrelis melnām ūsām, salmu platmali galvā. Jansons 4, 347.

vīrestība, -as, s.; parasti vsk.; novec. *Vīrišķība.* □ «Vairāk vīrestības, mans varoni. Lūdzu neuzbrukt tiem, kas nevar aizstāvēties.» Plaudis 3, 145. «Klusā ikdienas varonība,» es domāju, «tā prasa lielāku pašaizliedzību nekā ordeņiem apbalvotā, trokšņainā vīrestība.» Lāms 7, 299. Viņš bija jaunības spēka sareibis, apģērbs vīlēs strinkšķēja, vīrestība sāpīgi lauzās ārā no čaulas. Kalve 2, 32.

vīrestīgs, -āis; s. -a, -ā; apst. **vīrestīgi;** novec. *Vīrišķīgs.* □ «Vēbera kungs toreiz izturējās ļoti vīrestīgi . . .» A Deglavs 1, 883.

virga, -as, s. *Verga (zemledus zvejā).* □ Visu apsprieduši, viņi izklīda pa sētām, vandīja klētis, sameklēja vadu gabalus, . . uzasināja virgas āliņģu kapāšanai . . Lācis 4, 12. No ezeriem lēca virgu cirstās ledus skambas, un āliņģos pazuda tīkli . . Sudrabkalns II, 512.

viriens, -a, v.; pareti. *Vārījums.* □ . . dežurants vāra tēju, katliņu pēc katliņa, un izsniedz visiem pa glāzei no katra viriena. Vanags 14, 169.

vīrietība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vīrietisks, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . mīļākā tam deva to mīlas ilūziju, kas vajadzīga ne tikai sievietībai, bet arī vīrietībai . . Rozītis 3, 63. «Tu otram ļaunu vispār nespēj nodarīt.» Viktorija to domājusi tieši, no sirds, bet Centis uztver kā apvainojumu savai vīrietībai. Mauliņš 4, 283.

vīrietīgs, -āis; s. -a, -ā; apst. **vīrietīgi.** *Vīrietisks.* □ «Vīrietim jābūt tikai 12% smukākam par velnu, man tad pietiek,» saka sieviete vīrietīgā balsī. Kļūdzējs 1, 402.

vīrietis, -ša, v. *Sievietei pretēja cilvēku dzimuma būtne, pieaugusi šāda cilvēku dzimuma būtne.* Jauns v. Vecs v. Precējies v. Glīts v. Pieklājīgs v. Svešs v. Vīriešu modes. Vīriešu frizētava. Vīriešu kurpes. Vīriešu dzimte val. — *dzimte, kas sākotnēji saistīta ar priekšstatiem par vīrieti.* Vīrieša (arī vīra) galva — *vīrietis, kas vada, rīko; arī vīrietis.* Vīrieša roka — *vīrietis, kas vada, rīko, arī praktiski darbojas; arī vīrietis.* Vīrieša (arī vīra) cilvēks sar. — *vīrietis.* Ķert vīriešus (arī preciniekus, puišus) sar. — a. *Censties apprecēties (par sievieti).* b. *Censties apprecināt (kādu).* □ Viens no vissvarīgākajiem rādītājiem, kas raksturo iedzīvotāju sastāvu, ir skaitliskais samērs starp abiem dzimumiem — vīriešiem un sievietēm. Mežgailis, Zvidriņš 1, 110. Ruta: Tu zini, ka man pasaulē ir tikai viens vīrietis un tas ir mans vīrs. Zīverts 2, 116. «Muļķīgi — zēns,» Ģirts domāja. Kas gan viņš par zēnu? Protams, vīrietis vēl nebija, bet zēns jau nu arī vairs ne. Dripe 2, 23. «Sē, būdā!» dobja vīrieša balss apsauca rējēju. Vāczemnieks 4, 107. Vecais visus vīrieša kārtas cilvēkus dēvēja par kungiem . . Bels 1, 71. . . pamanīju no Lejkalnes puses kādu nākam. Tāds kā vīrietis, tāda kā sieviete . . Nē, tomēr vīrietis, garš un vieglu soli. J Kalniņš 10, 244. Līze pārdomāja. Vīrieša galva mājā derēja, tāpat puikām varētu ierādīt vienu otru darbu. Sakse 2, 129. «Vīrieša roka šai mājai vajadzīga, kaimiņien,» saka arī Kates māte. Dinere 11, 51. «Nu tad labi,» sieva saka. «Nu man jāķeras pie darba. Tu jau, vīrieša cilvēks, nezini, cik grūti tādu mielastu sarīkot . . .» Zigmonte 2, 62.

vīrietisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīrietiski.** *Saistīts ar vīrieti, tam raksturīgs; vīrišķīgs (1).* □ . . Liepas Dace pameta savu Padegu, izspraucās vairāk priekšā un vīrietiski izlieca krūtis. Upīts XII, 453. Un kaut kāda tīri vīrietiska pievilcība tomēr šai puisī ir . . Vilks 5, 99. . . skatītāji redzēja Uldi, kurš spēj sevi apvaldīt, kura vīrietiskais lepnums iemācījies gaidīt un maigi lūgt. Akurātere 3, 116.

virilisms, -a, v.; parasti vsk. *Parādība, kad sievietei parādās sekundārās vīrišķās dzimumpazīmes (ūsas, bārda, zema balss).*

virināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Vairākkārt vērt vaļā un ciet (piemēram, durvis, logu, vāku).* V. pagraba durvis. □ Cepšanas laikā nevajadzīgi neviriniet krāsns durtiņas: tas pazemina temperatūru . . Lauku Dzīve 68, 2, 39. Nate jau neskaitāmas reizes bija virinājusi istabas, virtuves un gaiteņa durvis. Dziļums 1, 169. pārn. . . klēts durvis plaši atvērtas vaļā, un viņas virina raudošais rudens vējš. Grīns 1, 93. ◇ Virināt (arī vārstīt, retāk virāt) durvis — *bieži ierasties (kur).* □ . . drīz vien Mazuriju durvis sāka virināt tuvi un tāli ļaudis . . Sakse 2, 32. Sešas klases es esmu beidzis, un turpmāk man skolas durvis nebūs jāvirina. J Kalniņš 10, 365. // *Vairākkārt vērt vaļā un ciet (piemēram, muti, acis).* □ . . Līču Mārtiņš pa spredika laiku atkal bij cieši aizmidzis, tagad no tās niknās zvanīšanas pamodās, izbijies virināja acis . . Upīts 4, 271. ◇ Vi-

rināt (arī vārstīt) muti sar. — *lieki, nevajadzīgi runāt.* □ Ai, bet ko nu es te savu muti virinu! Tāpat tas būs tikai monologs bez atbildes.. J Liepiņš 5, 18.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) pārvietojas, parasti riņķojot, arī kustas, parasti grozoties.* □ Vējš sāk.. lapas virināt. ME IV, 605.

virināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās; refl. **1.** *Vairākkārt vērties vaļā un ciet (piemēram, par durvīm, logu).* Vārtiņi virinās vējā. □ Visās zemnieku mājās virinājās durvis, logos iedegās uguns.. Indrāne 1, 46. Jo filma tuvojās beigām, jo biežāk virinājās zāles durvis. Dripe 2, 42. Logu viņš bija aizmirsis pievērt! Tagad tas rīta vējā klab un virinās.. Līvs 2, 28. // *Vairākkārt vērties vaļā un ciet (piemēram, par muti, acīm).* □ Un mēles lēkā. Mutes virinās. Un vārdi skrien.. J Plotnieks 8, 112. ◇ Mute virinās (arī vārstās) sar. — *saka, ja kāds lieki, nevajadzīgi runā.*

2. *Pārvietoties riņķojot, arī kustēties grozoties.* □ Iedzeltenās bērzu lapas ripuļu ripuļiem virinājās no kokiem zemē... Apsīšu J 2, 112. Operas biļete izslīdēja no vēstules un, lēni virinādamās, nokrita zemē. Rozītis 3, 204. Katra apses lapa tā veidota, lai viegli virinātos — plata plauksta slaidā kātā. Caune 5, 75.

vīrisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīriski;** literat. *Tāds, ko veido viena uzsvērta zilbe; vīrišķs (4).* Vīriskās atskaņas. Vīriskā klauzula.

vīrišķība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vīrišķīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..ar vīrišķību saprotam jebkura vīrieša personības specifisko iezīmju kopumu, kas.. veido vīrieša personības būtību. Ves 78, 3, 3. Viņa vīrišķība varēja būt arī agresīva un parupja. Viņš satvēra Karlīni abām rokām, taču viņa izrāvās tik apņēmīgi, ka Eduards bija spiests aprimt. Skujiņš 14, 119. No seniem laikiem zināms, ka ūsas vīrietim ir vīrišķības pazīme. Krieviņš 2, 153.

2. *Vispārināta īpašība → vīrišķīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Visplašākajā nozīmē ar vīrišķību saprotam cilvēka rakstura iezīmi, kas izpaužas kritiskās situācijās kā drosmīga, patstāvīga un krietna rīcība. Ves 78, 3, 3. Vājākais izrādē ir.. Laimons. ..Laimonam trūkst īstas vīrišķības. ..Grūti viņā saskatīt kaut ko no tā brašā kaujinieka, kas ar savu varonību pasargājis dzimteni no ienaidnieka. J Kalniņš 1, 357.

vīrišķīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīrišķīgi. 1.** *Saistīts ar vīrieti, tam raksturīgs; tāds, kam piemīt vīrietim raksturīgas pazīmes.* V. augums. Vīrišķīga profesija. □ Aināŗs ir pieaudzis cilvēks. Viņš nedaudz izriež krūti, viņš tieši jūt, ka briest ar katru mirkli, kļūst vīrišķīgāks un saprātīgāks.. Zigmonte 6, 286. Savāda seja šai sievietei. Tā it kā sadalīta divās daļās. Apakšējā daļa ar enerģisko smakru, lielo muti, raksturīgo degunu ir vīrišķīga, bet tumšās acis ir maigas melanholijas pilnas. Mauriņa 1, 137. «Laid tu Zetei mieru..» vīrišķīgā basa balsī Olga man aizrāda. Talcis 5, 56. // pārn. *Vienkāršs, atturīgs, bez maiguma, graciozitātes (piemēram, par stilu).* Vīrišķīga piegriezuma kostīms. □ Parasti, vairoties no tīru pamattoņu laukumiem, viņš [gleznotājs] deva priekšroku nokrāsām un saplūdinājumiem, kas veidoja ļoti jūtīgu, bet vīrišķīgu paleti. LPTV I, 166. Otra modes vadlīnija [sievietēm] ir vīrišķīgāka — ērtas paplatas žaketes un visā garumā taisnas bikses.. Rīgas B 85, 189, 5.

2. *Drosmīgs, bezbailīgs; arī tāds, kam ir stingrs, nelokāms raksturs, stingra pārliecība, stingri tikumiskie principi.* □ Senajā Grieķijā radās traģēdija par vīrišķīgo Prometeju, kas nonesis uguni no debesīm cilvēkiem, tā pilnīgi pārvērzdams viņu dzīvi. J Kalniņš 5, 29. Cik gan dzīvību izglābusi bākas sardze.. Ne jau velti katrs garāmbraucošais kuģis ar trim stieptiem sirēnas kaucieniem sveic vīrišķīgo apkalpi. Cīrulis 1, 14. Tik apņēmīgu, drosmīgu un vīrišķīgu Klemčuku neesmu redzējis, padomā Olģerts. Klīdzējs 1, 361. «Man patīk īsti vīrieši, tādi, kas dzīvē jau kaut ko sasnieguši. Tie ir vīrišķīgāki, stiprāki. Zina, ko vēlas, un prot savus mērķus sasniegt.» Meldere 1, 102. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Apveltīts ar teicamu dekoratīvās mākslas specifikas izjūtu,.. Ģirts Vilks meklē atbilstošus līdzekļus heroisma, vīrišķīga spēka izteikšanai.. Tēl M 58, 120.

vīrišķīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vīrišķīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vīrišķība (1).* □ Virzēns pats bija puika pašā glītuma sākumā, kad.. vīrišķīgums sākas. Pat mīksta pavilna viņam dīga padegunē.. Zeiboltu J III, 64.

2. *Vispārināta īpašība → vīrišķīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; vīrišķība (2).* Karavīra v.

vīrišķis, -ķa, v.; sar. *Vīrietis.* □ «Pasaule ir tā iekārtota: kur ir vīrišķis, tur vajag būt arī sievišķim, un nekā slikta tur nav.» J Kalniņš 8, 223. «Īsts vīrišķis vismaz divas reizes mēnesī iet pirtī, uzmet garu, lai izsvīst kauli..» Saulītis 13, 114. // *Vīrs (1).* □ ..nebija Mārtiņš metējs un krogusbrālis, nenācās viņai kā dzērāju sievām gaidīt savu vīrišķi līdz rītagaismai.. Ezera 13, 365. Labi, ka tos gumijniekus viņa bija izprasījusi no sava vecā. Negribēja dot, pagāns tāds. Bet Emma tīri labi pazina savu vīrišķi. Pasaules sp I, 238.

vīrišķs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīrišķi. 1.** *Vīrišķīgs (1).* □ Grīntāla spēcīgā, dziļā balss biedriem skanēja tik patīkami.. Neviens viņa vārdiem gan neticēja,.. bet tomēr kļuva vieglāk, šai vīrišķā balsī klausoties.. Blaumanis 6, 23. Vai godīgām jumpravām klājas pusnaktī vazāties ar vīrišķas kārtas cilvēku pa ielu? J Kalniņš 3, 150.

2. *Vīrišķīgs (2).*

3. biol. *Tāds, kam piemīt spēja apaugļot (par dzimumšūnu).* Vīrišķās dzimumšūnas. // *Tāds, kam ir orgāns ar putekšņiem (par augiem, to daļām).* Vīrišķie ziedi — *ziedi, kam ir tikai putekšņlapas.* □ Tā kā apse ir divmāju koks, selekcijas vajadzībām jāatrod kā sievišķie, tā arī vīrišķie koki. Kronītis 1, 67. Pavasarī lapegles strauji saplaukst un uz gaišzaļo skuju

klāsta krāšņi izdalās rožainie sievišķie un zeltdzeltenie vīrišķie ziedi. Mauriņš 1, 56.

4. literat. *Tāds, ko veido viena uzsvērta zilbe; vīrisks.* Vīrišķa klauzula. Vīrišķas atskaņas.

virkne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Vienā līnijā izkārtots vai izkārtojies (cilvēku vai dzīvnieku) kopums; rinda.* Braucēju v. □ Mednieku virkne aizsoļo pār lauku uz mežu. Priekšā iet tēvs, Andris un mežzinis. Gājiens pa kvartālu stigām virzās arvien dziļāk mežā. Dripe 1, 19. . . . kareivji nostājās virknē līdz kanālam un ar spaiņiem piegādāja [ugunsgrēka] dzēsējiem ūdeni . . Vanags 14, 224. Kalnu nogāzēs ziloņi ilgu gadu gaitā iestaigāja akmenī taku, . . jo aizvien soļoja virknē cits aiz cita un lika kājas pēdu pēdā. Lielais 7, 101. Viņas [kaijas] laidās cita pakaļ citai garā, taisnā virknē . . Plūdonis 2, 368. // *Vienā līnijā novietots vai novietojies, arī izveidojies (priekšmetu, kādu veidojumu) kopums.* □ No šejienes [Bahamu salām] viņš devās uz dienvidiem, uz Lielo Antiļu salu virkni. Lielais 1, 9. Abās pusēs ceļam . . ezeri spīguļoja veselām virknēm, apaļi, gareni, lielāki, mazāki, cits par citu zilāki. Lagzdiņš 3, 149. Savdabīga krāču virkne turpinājās arī lejpus Ķeguma. D kal 91, 87. // *Cits citam sekojošu elementu, skaitļu u. tml. kopums.* Skaitļu v. Virknes slēgums el. — *pie elektriskās enerģijas avota pieslēgts rezistoru savstarpējs savienojums, kas veido pretestību virkni bez sazarojumiem.* Harmoniska virkne (arī rinda) mat. — *skaitļu virkne (rinda), kuras locekļi veidojas no naturālo skaitļu apgrieztajām vērtībām (1, 1/2, 1/3, . . .).* // *Cits citam sekojošu parādību, norišu u. tml. kopums.* □ Dzīves, cilvēka gaitu meklējumus viņš saprata un izjuta kā nebeidzamu sakarību virkni, kur gals un sākums stāv ciešā vienotībā. J Kalniņš 7, 406. . . aizmigt man uzreiz neizdodas; diena ir bijusi gara un notikumiem bagāta, piedzīvotais raibā virknē slīd gar acīm . . Kaijaks 6, 41. // parasti savienojumā ar «vesels»; pārn. *Samērā liels (kā) daudzums, skaits.* □ . . jaunajam mūziķim tie bija radoši gadi. Radās daudzi instrumentāli skaņdarbi, daudz kinomūzikas. Tapa arī virkne dziesmu . . Liesma 75, 8, 14. Labam dzīvoklim ir jābūt tā ieplānotam un uzbūvētam, lai tas atbilstu veselai virknei sanitāri higiēnisko prasību. Ves 74, 9, 8.

2. *Noteiktā secībā saistītu, savērtu (piemēram, uz diega, auklas) nelielu vienveidīgu priekšmetu kopums.* □ No Latgales jau palaikam atveda barankus [barankas], veselu virkni . . Austriņš 1, 41. Vienā pusē krāsns gandrīz līdz pat griestiem, otrā pusē nokvēpusi siena ar tur sakārtām sīpolu virknēm . . Birznieks-Upītis 6, 74. Viņa ieraudzīja gludenu dzintara virkni . . un jau sajuta, cik labi virkne apvīsies viņas kaklam. Niedra 3, 41. sal. . . no zilā gaisa cīruļi bez sava gala kā sudraba pērļu virknes bārstīja savus treļļus . . Brigadere 2, 20. pārn. Jaunsudrabiņš bez romantiskas izdomas atmiņā atjauno bērnības dienas. Viņš nav mēģinājis šīs atmiņas mākslīgi sasaistīt kopīgā virknē . . Mauriņa 1, 35.

virknējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i r k n ē t (1).* Faktu v. □ . . runas skanošā puse bērnam attīstās no vārda uz divu vai triju vārdu virknējumu, pēc tam uz vienkāršu frāzi . . Zin T 77, 6, 30.

2. *Paveikta darbība, rezultāts* → *v i r k n ē t (2).* Gaumīgs pērlīšu v.

virknēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; trans. **1.** *Likt, novietot, kārtot virknē (1) (piemēram, par priekšmetiem, parādībām).* □ Mazās [bērnu] rokas steidzīgi rakņājās apdrukāto papīrīšu kaudzītēs un virknēja vārdus uz papes tāfelītēm. Jauno v 59, 75. Domās es virknēju ironiski asas frāzes, kuras man jāsaka Mirdzai, kad tā šodien atnāks mani apciemot. Grīns 1, 229. pārn. Savus nebeidzamos triļļus citu citam galā virknē lakstīgala. Zv 57, 15, 19.

2. *Vērt, saistīt virknē (2).* V. sēnes žāvēšanai. V. zvārguļus.

virknēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās. **1.** *Refl.* → *v i r k n ē t (1); tikt virknētam.* □ Līdzīgi gājputniem, kas sasaucas un virknējas tālam lidojumam, tur [lidostā] sapulcējas vienai tautai un vienai valodai piederīgie. Pasaules sp II, 425. Ezera dienvidu daļā ciemati virknējās cits aiz cita gandrīz cieši blakus. Lielais 5, 182. Svētku dienas viņiem bija tās pašas parastās darba dienas, kas virknējās garas, . . nepārredzamas. J Kalniņš 7, 411. Lauzas galvā gandrīz pret paša gribu sāk virknēties skaitļi . . Lapsa 2, 28. . . tās [domas] trauc no viena priekšmeta uz otru, atceras simtiem notikumu, un tie virknējas cits aiz cita . . Purs 1, 76.

2. *Refl.* → *v i r k n ē t (2); tikt virknētam.*

virkšķēt, parasti 3. pers., virkšķ, pag. virkšķēja, retāk **virkšēt,** parasti 3. pers., virkš, pag. virkšēja; intrans. **1.** *Stirkšķēt.* □ Svārki plīsa virkšķēdami. ME IV, 606. Drēbes abiem virkšēt virkšēja. ME IV, 606.

2. *Radīt īslaicīgu, asu troksni (parasti, šķidrumam, arī šķidram ēdienam tiekot ņemtam mutē); atskanēt šādam troksnim.* □ Viņš dzirdēja caur sienu, ka pēc kāda laika pārnāca Anna . . un strēba kāpostus, ka virkšēja vien. Saulietis II, 155.

virkšķināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; retāk **virkšināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Stirkšķināt.*

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt virkšķ (2).* // intrans. □ . . teliņam ielēja pienu īpašā ķipītī. Kāri viņš dzēra pienu, dikti virkšķināšadams . . Birznieks-Upītis IV, 212. Ko tu virkšini, kafiju strēbdams . . ME IV, 607.

virkšķis, -ķa, v., retāk **virkšis,** -ša, v. **1.** *Stirkšķis.* □ Lakatus plēšot, dzirdams virkšķis. ME IV, 607.

2. *Īslaicīgs, ass troksnis, kas rodas, parasti, šķidrumam, arī šķidram ēdienam tiekot ņemtam mutē.* □ Putru strebjot, viņš virkšina ar lielu virkši. ME IV, 607.

virlops, -a, v.; novec. *Smeļamais kauss.* □ Es tev saku, šonakt mēs smelsim ar lielo virlopu. Nāk reņģe, saproti. Skujiņš 12, 325. Griška iegremdē virlopu zupā un sparīgi to

apmaisa, lai uzjauktu biezumus.. Kar 91, 5/6, 50.

virma, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Virmojums (1).* □ Man tā gribētos nobraukt ar laivu tur upes vidū, sudrabainajā virmā.. Plūdonis 2, 403. Nolaidās pārslas,.. Nolaidās lejup ar ledainu virmu. A Skalbe 6, 78. Vieglā virmā kūpēja dzeltenās ceļa smiltis zem gājējas kājām. Jauno v 58, 150.

2. *Virmojums (2).* □ Tikko samanāma gaisa virma, ko vēja vārdā nenosauksi, ietin puisi smaržā, kāda ir vienīgi tikko pļautiem rudziem. Svīre 3, 189.

3. *Virmojums (3).* □ Tumsā.. no austrumiem, mirgojot teiksmainā virmā, nāk zvaigžņu karavānas.. Krūklis 5, 49. Šajā atjautīgo repliku virmā un darba troksnī visi aizmirsuši Gaili. Sēlis 5, 278.

4. *Virmojums (4).*

virmojums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → v i r m o t (1).* □ Nekad viņu nav savaldzinājis makšķeres pludiņa kārdinātājs virmojums, bet pie viļņiem.. viņš pieradis kā pie grāmatām un mūzikas. Vējāns 5, 83. Labu brīdi abi vīri soļo klusēdami un skatās sniegputeņa zilajā virmojumā.. Indrāne 2, 437. .. aiz piekalnes redzamais mājas dūmenis sīkā virmojumā izlej pāri klajiem svaigās rudzu maizes saldenrūgto elpu. Purs 5, 82.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → v i r m o t (2).* Ceriņu smaržas v. □ pārn. Bija augusta vidus, dienas tveices piekveldinātā zeme izelpoja siltumu, bet gaisā jūtams kāds noslēpumains virmojums, ko nesa.. rudens nojausmas. Lapsa 4, 63.

3. *Paveikta darbība, rezultāts → v i r m o t (3).* Varavīksnes v. Skaņas v.

4. *Paveikta darbība, rezultāts → v i r m o t (4).*

virmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Viegli viļņo'ties, parasti riņķveida kustībā (par ūdeni ūdenstilpē); būt tādam, kur ir nelieli gredzenveida viļņi (par ūdenstilpi).* □ Te — laivas priekšā vienā vietā ūdens savādi virmo. Straume kā vilciņš griež riņķī vien, riņķī vien. Zunde 2, 36. Atvarā klusi un lēni virmoja ūdens, izplūstot lokos, un rāva līdzi iekritušo priedes zaru. Dripe 10, 394. Pēc pīļu pacelšanās ilgi virmo un spīd rāmais līcis. Caune 4, 157. // *Mest sīkus burbuļus (par šķidrumu īsi pirms vārīšanās).* □ Ūdens jau virmo, drīz sāks pilnīgi vārīties. ME IV, 608. pārn. Un miesās stingušajās asinis° man sāka virmot. Losberga 3, 7. // *Griezties (pa gaisu) riņķveida, spirālveida kustībā (piemēram, par putekļiem, sniegu).* □ Spožajā gaismas strēlē sāk virmot zeltaini putekļi.. Gulbis 3, 187. Pēcpusdienā vējš atkal pieņēmās, sniga sniegs, un putenis virmoja ar neizsīkstošu sparu. Plaudis 3, 183. Pāri laukiem kā balta zirga krēpes virmo vēja uzrautas sniega vērpetes. Lit M 90, 4, 12. // *Viļņveidā, spirālveidā plūst (piemēram, par dūmiem).* □ .. no diviem vai trim dūmeņiem pa piecām mājām virmo laiskas, nedrošas dūmu strūkliņas.. Sudrabkalns 5, 91.

2. *Viegli svārstīties, vibrēt (piemēram, par gaisu); būt tādam, kurā izplatās šādas svārstības.* □ Karsts un sutīgs. Pāri lielceļam un laukiem virmo sakarsušais gaiss. Sēlis 1, 171. Bet viss gaiss likās virmojam no tūkstoš kaiju spārnu vēdām un griezīgiem kliedzieniem. Janovskis 1, 14. «.. sakarsušais gaiss pār Jaunives ezeru virmo, it kā māda neredzama roka to kustinātu.» Klīdzējs 1, 347. Pāri dakstiņu jumtiem atvērās skats uz dziļu leju un plašām, zilām tālēm, kuras virmoja rietošās saules dūmakā. M Zariņš 4, 130. // *Ar šādām gaisa svārstībām izplatīties (piemēram, par smaržu, siltumu).* □ Tik tikko jaušama smarža, kas dvesmoja no zemes, no visas dabas,.. virmoja gaisā. Jansons 1, 168. Ziemeļaustrumu pamale sārtoja ugunsgrēka atblāzmā, un gaisā virmoja sviluma smaka. Liesma 73, 5, 9. .. no sakurinātas krāsns virmo pretī siltums.. Brodele 13, 218. // trans. □ .. svecītes uzziedēja kā puķes un liesmu vietā tās virmoja smaržas.. Sakse 14, 63.

3. *Mirdzēt, laistīties (piemēram, par gaismu, krāsu); arī būt spožam, daudzkrāsainam, izdalīties apkārtnē ar savu mainīgo spožumu, daudzkrāsainību (par priekšmetiem).* □ Svētdienas rīts bija saulains un silts. Atvasaras vēlīnais košums saulē virmoja.. Rozītis 2, 61. .. abiem [zēniem] ir apļi, kas palīdz turēties virs ūdens. Apļi arī virmo dažādās nokrāsās — tāpat kā jūra, kad saule ceļas pār kalniem.. Vējāns 6, 44. .. aiz koku galotnēm saulē virmo māju jumti. Pasaules sp II, 59. // *Intensīvi izplatīties, skanēt (par skaņām); būt tādam, kur intensīvi izplatās, skan (skaņas).* □ .. Gobaiņu Aina sēž klasē, un apkārt tai virmo jautrs troksnis. Salenieks 5, 310. Bet tur [tirgū] tālāk.. stāv vairākas vieglās mašīnas ar vaļējiem bagāžniekiem, no kurienes šurp virmo rukšķēšana un smalki kviecieni. Lauku Avīze 90, 28, 16. .. Nav vakars vairs, ir priecīgs rīts, Kas skan un virmo dziesmās. P Bārda 1, 35.

4. *Nemitīgi kustēties, drūzmēties (par cilvēku, arī sīku dzīvnieku kopumu); būt tādam, kur ir nemitīga kustība, drūzma.* □ Zālē virmoja raibs cilvēku ņudzeklis. Vecie devās uz izeju, lai steigtos mājās, bet jaunie rosījās uz dejām un rotaļām. Rinkule 2, 113. Svētku priekšvakaru viņš bija domājis pavadīt viens, tagad visapkārt virmoja pulks skaļu, priecīgu cilvēku.. Saulītis 12, 154. Iela virmo kā upe. Apkārt steiga, drūzma un troksnis. Dripe 8, 53. Izrīkojuma nama priekštelpas ļaužu pilnas. Visi gaiteņi, kāpnes ņudzēja un virmoja. Upīts VII, 121. // pārn. *Intensīvi, spraigi norisēt (piemēram, par procesu).* □ Visapkārt dzīve virmo Zem zilām debesīm. P Bārda 2, 29. Vecie stumbri bija pilni dobumu, un pavasarī tajos apmetās milzums melno strazdu. Tad alejā virmoja jautra un dzīvotpriecīga rosība. A Eglītis 2, 21. // pārn. *Intensīvi, trauksmaini izpausties (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli); būt tādam, kur intensīvi izpaužas psihisks, parasti emocionāls, stāvoklis.* □ .. krūtīs virmoja prieks, kas tur bija ielaidies kā bezdelīga — tik žigli un negaidīti. Taču viņš apspieda sevī šo līksmības vilni.. Vilks 6, 346. Sirds ir satraukta, domās virmo bailes un ne-

ziņa. Janovskis 2, 134. ..viņa smailā seja virmoja iekšējā trauksmē un noslēpumainībā kā atvars. Skujiņš 3, 175.

virmulis, -ļa, v. **1.** *Virpulis (1).* □ Okeāns sagriezies virmuļu virmuļos. Grīva 5, 8. Šalciens kā no virmuļos sakultas milzīgas jūras. ME IV, 608.

2. *Virpulis (2).* □ pārn. Un atkal viņš urbjas savās smadzenēs, bet no tā virmuļa, kas tur maisās, viņu tikai pārņem tāds kā dullums. Upīts II, 247.

virmuļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Virpuļot (1).* □ Jūrai virmuļojot, kuģis iegrima dzelmē. Grīva 4, 332. Nozūd viss vilciens, tikai melni akmeņogļu dūmi no tās puses cauri lapām virmuļo atpakaļ.. Upīts II, 294. pārn. Acu priekšā uzplaiksnās sarkanas krāsas. Tās pulsē līdzi sirds sitieniem, virmuļo un ietin viņu kā rožainā miglā. Dripe 5, 144.

2. *Virpuļot (2).* □ Iela lielu gabalu bij cilvēku pilna — galva pie galvas. Ņudzēja, kustējās, locījās, virmuļoja kā skudru pūlis.. Upīts II, 198.

virpa[1], -as, s. *Griezējmašīna, kam ir rotējoša apstrādes detaļa, sagatave.* Automātiskā v. Pusautomātiskā v. Universālā v. Daudzgriežņu v. Vītņu griešanas v. Podnieka virpa (arī ripa) — *darbgalds ar rotējošu ripu māla trauku veidošanai.* □ Tas paskatījās viņā nopietni, virpai neapstājoties, aptaustīja izgatavoto detaļu un, jaunu tērauda gabalu virpā iestiprinādams, teica: «Kas šaubās, tas neuzvar.» Sakse 7, 84. Ģirts vēlreiz paskatījās uz virpu. Nebija slikta, bet rūpnīcā bija daudz jaunāki, modernāki darbgaldi. Dripe 2, 28. Uz virpām.. ievirpo vītnes, dažreiz tās izmanto arī caurumu urbšanai. Tehn II, 822. Te [darbnīcā] mēs visi.. pirmo reizi īstenībā redzējām podnieka virpu, bijām aculiecinieki tam, kā māla pika uz šīs ripas pārtop noteiktas formas traukā. Sk Ģ 78, 10, pielikumā 4.

virpa[2], -as, s. **1.** *Virpulis (1).* □ Baltu putu virpas kuģa skrūve sit. Lisovska 3, 27. Vējš plosījās, rāva no kupenām sniegu, grieza virpās pa nogāzi. Gūtmanis 2, 186. Ceļš nodimdēja zem zirgu pakaviem un vāģu riteņiem. Garā rindā aizstiepās pajūgi. Satrauktie zirgi spraucās putekļu virpās un krāca. Kurcijs 3, 70.

2. *Virpulis (2).* □ pārn. Šinī brīdī visu smadzenēs pajuka domu virpas. Plaudis 3, 35. pārn. Visi prāti virpā griežas. ME IV, 608.

virpata, -as, s. *Virpulis (1).* □ Ir Vecgada nakts. Rūtīs vējš sniega virpatas dzen. Krūklis 8, 38. Istaba pēc āra virpatām izlikās kā miera osta. Brīdaka 2, 44.

virpināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Nenoteikti virzīt, grozīt (parasti pirkstos), piemēram, no vienas puses uz otru (parasti apaļas formas priekšmetu); arī ripināt.* □ ..viņš tīšām virpina papirosu, švītīgi divos pirkstos saņēmis. Indrāne 6, 349. Direktore paskatījās uz skolotāju Kalēju, kas visu laiku nervozi virpināja pirkstos pildzīmuli. Ērgle 7, 123. ..sejā nekas nenodeva satraukumu, tikai pirksti nervozi virpināja pogu. Ezera 7, 64. ..Regīna apsēžas. Augums taisns un sasprindzis, bet pirksti ātri virpina somas siksniņu. Dripe 8, 107. ..sanāca gatavie kumēdiņi. Rolfs [suns] ar desu rotaļājās kā kaķis ar peli. Meta to ar priekšķepām gaisā, virpināja ar degunu.. Gūtmanis 4, 9.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) griežas, virzās lokā, aplī, spirālē.* □ Valērija turpināja slaucīt, virpināja lupatiņas stūri uz kociņa, lai tiktu klāt arī putekļiem, kas iestāvējušies gulēja rāmja griezuma dibenā. Kolbergs 3, 307. ..krastā plīstošie viļņi.. plīst un veļas no visām pusēm, gāzdamies pāri [laivai] un virpinādami laivu saputotajā ūdenī kā skaidu. Līvs 2, 60. ..vējš pūš no viņu puses, mūsu tuvumā virpinādams vieglus sniega putekļus. Liesma 74, 12, 1. // *Vīt, griezt (ko) lokā, aplī.* □ Vilis, kā parasti, kad gudroja lielu domu, virpināja pirkstos ūsu galus.. Skujiņš 14, 210.

virpināties, parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās. *Refl. → virpināt (2); tikt virpinātam; arī ripināties.* □ Zem kājām virpinājās [stepē] vējriteņu kamoli. Branks 4, 192. Pelēki spīdīgais glodenes stāvs tinās un virpinājās.. gar stārķienes sarkano knābi.. Birznieks-Upītis IV, 442.

virpojums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → virpot*[1]. □ ..iecirknī apstrādā vienu detaļu pakāpeniski, un katram nākošajam [virpotājam] ir iespējams pārbaudīt iepriekšējā virpojumu. Liesma 76, 5, 13. ..[albumā] ievietoti ļoti informatīvi raksti par kokgriezumu, virpojumu, intarsijām, ādas plastiku.. Māksla 61, 2, 55. Par sīkplastiku nav uzskatāmas mazās suvenīrlellītes, kuras darinātas no koka virpojumiem.. Draugs 83, 2, 25.

virpot[1], -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Apstrādāt ar virpu (cietu materiālu, piemēram, metālu, koku); apstrādāt ar podnieka virpu (mālu).* V. metālu. // intrans. □ Strādnieks izvirpo detaļu no dzelzs, zemnieks iesēj kviešus un ievāc ražu,.. bet ekvilibrists ne virpo, ne sēj, ne kopj.. Bels 5, 20. Laimīgākie ir keramiķu dēli.. Virpot viņi mācījušies uz tēva virpas, līdzās jūtot.. tautas keramikas dzīvo pulsu. Zv 80, 7, 15. // *Apstrādājot ar virpu (cietu materiālu, piemēram, metālu, koku), veidot (kādu priekšmetu); strādājot ar podnieka virpu, veidot (keramikas izstrādājumu).* □ Rezerves daļas [traktoriem], kuras nevarēja atrast bāzes noliktavās, ja vien virpas iespējas atļāva, Strautmanis virpoja pats. Dripe 2, 52. ..[melnalkšņa] kluči plīst kā ledus. ..Ratiņu meistari no melnalkšņa virpoja spoles. Caune 1, 10. Pēc meistara metiem un viņa tiešā vadībā amatnieki kokā virpojuši un griezuši dekoratīvas vāzes, šķīvjus,.. svečturus, lustras. Māksla 64, 1, 51.

virpot[2], parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Virpuļot (1).* □ ..sniegs virpo pretim man uzbāzīgs.. Caks I, 31. Lapas vējā virpo. ME IV, 610.

virpotāji, -u, vsk. virpotājs, -a, v.; zool. *Veltņtārpu tipa klase, kuras pārstāvjiem ķermeņa priekšgalā ir kustīgu skropstu kopums, ar kuru tie pārvietojas un piegādā mutei barību; šīs*

klases dzīvnieki. □ Smilšainā piekrastē, kur viļņi pastāvīgi skalo un pārvieto smiltis, dzīvo mikroskopiski tārpi (nematodes, .. virpotāji). Tie ir tik sīki, ka spēj lodāt spraugās starp smilšu un grants graudiņiem. Spuris 1, 51. Virpotāji .. pa lielākai daļai ir filtrētāji. Pavasarī tie pirmie masveidā parādās saldūdeņu piekrastes zonā un noder zivju mazuļiem par barību. Ģeogr 125.

virpotājs, -a, v.; **virpotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → v i r p o t.*

2. *Cilvēks, kas nodarbojas ar virpošanu.* □ Dīvainā cirkstoņā ierēcās smirģeļi — tur virpotāji pieslīpēja griežņus .. Eglons 2, 220. Marta: Viņš ir atslēdznieks, virpotājs. Vispār — viņš fabrikā ļoti iecienīts. Kur vien kāds smalkāks, atbildīgāks darbs, to dod Albertam .. Gulbis 5, 146. Ir operācijas, kuras prasa lielu veiklību. Ir tādas, kuras prasa lielu precizitāti. Ļoti svarīgi arī tas, cik dažādu operāciju virpotājs prot. Zv 77, 1, 3.

virpotava, -as, s. *Cehs, arī telpa (piemēram, rūpnīcā), kas iekārtota darbam ar virpu.* □ Ģirts ievēroja, ka pārējie mehanizatori ne labprāt uzturējās virpotavā .. Dripe 2, 52. «Notingemā dabūju darbu mazā virpotavā par mācekli.» Janovskis 1, 270.

virpskaida, -as, s. *Skaida, kas rodas, apstrādājot ar virpu (cietu materiālu).* □ Bet blakus plašos cehos dimd jaudīgas mašīnas, kas krāsaino metālu virpskaidas un sīkus atgriezumus «prot» sašķirot pa frakcijām .. Cīņa 83, 88, 2.

virpulīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **virpulīgi. 1.** *Tāds, kur ir virpuļi (1), tāds, kas rada virpuļus (1); virpuļains (1).* □ Krāsains un virpulīgs lapkritis mīļi ap pleciem man apkritis. Brutāne 7, 43.

2. *Tāds, kur ir kustīgs (cilvēku, arī dzīvnieku) kopums, arī strauja, parasti riņķveida, kustība; virpuļains (2).* □ .. pēc virpulīgas izdiešanās un izdziedāšanās viņi abi ar Kaktabulu bija tikuši uzsviesti te [augstā gultā] augšā .. Leimane 1, 56.

virpulis, -ļa, v. **1.** *Īslaicīga, spēcīga un strauja (vēja, gaisa plūsmas) riņķveida, spirālveida kustība.* Stabveida v. □ .. koku lapas .. gaida vēja brāzmu, lai tad atrautos no zariem un aizlidotu, kur vēja virpulis tās nesīs. Jansons 2, 142. Pēkšņi kur radies, kur ne — vēja virpulis sagriež putekļu grīsti, uzmet smilšu saujas līdz koku galotnēm .. Draugs 84, 8, 30. Vējš, māju raustīdams, šaudījās ap stūriem, kūleņoja virpuļiem, svilpdams .. Grants 7, 28. Tās [lapas] sagrieza virpulī baigā Kāds rudens viesulis bargs .. Strēlerte 1, 137. sal. Viss notika tik pēkšņi kā viesuļa virpulī, kad tas uzrauj savā vērpetē pat ceļa akmentiņus. Purs 9, 114. // *Spēcīga, strauja (ūdens), parasti piltuvveida, kustība (ūdenstilpē).* □ Lietus sakultie ūdeņi upē griež virpuli pēc virpuļa. Lejup pa straumi aizpeld putu gredzenu virtene .. Preilis 1, 15. Šķērsojot upi pašā straujākajā vietā, kur ūdens plūda, veldamies virpuļos, un kur straumes gredzeni, ūdens masas ap sevi griezdami, veidoja piltuves, vizuli pēkšņi sagrāba liela zivs. Gūtmanis 2, 125. Nokļūstot ūdens virpulī vai atvarā, kur ūdens strāva velk lejup, nepieciešams ieelpot un, elpu aizturot, ienirt, jo tuvāk dibenam ūdens virpuļa spēks un darbības zona samazinās. Ves 75, 6, 15. // *Sīku cietvielas daļiņu, arī, parasti vieglu, priekšmetu kopums, kas atrodas īslaicīgā, ļoti spēcīgā un straujā riņķveida, spirālveida kustībā.* Sniega v. Putekļu v. Smilšu v. □ Vējš patiešām bija negants. Šķieda acīs sniegu, augšā ap virsotnēm vērpa virpuļus, kas griezās kā vilciņi, līdz izšķīda pret klinšu radzēm .. Gūtmanis 2, 186. .. šosejas malā palika augsts dūmenis. No tā vēlās koši melni dūmu virpuļi. Pamazām nomierinādamies, tie miermīlīgi nogūlās uz tuvējā ciema jumtiem .. Birze 8, 150. Dzirksteļu virpulis viņu apbēra no galvas līdz kājām. Upīts 18, 71. Vēja dzenāto nobirušo lapu virpuļi aizvien biežāk vēlās pār dārzu. Bendrupe 1, 158. // pārn. *Daudzveidīgs, arī nenoteikts (spilgtu krāsu) kopums; vienlaicīgs, arī juceklīgs (stipru skaņu) skanējums.* □ .. straujais «Rucavietis», kuru dejoja visi deju kolektīvi, sagrieza skatuvi vienā vienīgā krāsu virpulī. Lit M 56, 5, 2. Pieejot [avotam] pavisam klāt, tevi ieraus skaņu virpulis. Ūdens burbuļo, šņāc, sprakšķ, gavilē — viss juku jukām! Draugs 83, 9, 30. Maršs izsprāga bez ievada. Visi pūta un vilka uzreiz, tas tiešām bija ko vērts! Tad, pašā skaļākajā virpulī, mūzika pēkšņi aprāvās .. Saulītis 12, 172.

2. *Kustīgs (cilvēku, arī dzīvnieku) kopums, arī strauja, parasti riņķveida, kustība.* □ .. viņš vilka sievu dejotāju burzmā, pašā jauniešu virpulī. Grants 7, 119. .. vienā mirklī pareizais [dzērvju] kāsis saļodzījās, sajuka, sagriezās nekārtīgā virpulī .. PL Siev 58, 5, 2. .. meitenes un puiši dejo ugunīgu tautas deju. Pašā karstākajā, brāzmainākajā virpulī vienai no dejotājām nokrīt dzintara kaklarota. J Plotnieks 7, 161. Un šajā burzmā, šajā ļaužu un mašīnu biezumā nabaga dzīvniekam pēkšņi uzkrita neizprotamas, lielas ilgas, viņš .. izrāvās no saites un metās uz priekšu, nozuzdams tieši pašā drūzmā un kustības virpulī. Saulītis 12, 282. // pārn. *Strauji, spraigi norisošs notikumu, procesu kopums.* Dzīves v. □ Ir grāmatas, kurās sagūsta notikumu raibais virpulis, rakstnieka pārgalvība dēku savirknēšanā .. Viese 4, 62. .. notikumi sagriezās tik trakā virpulī, ka Atis nepavisam vairs nenožēloja, ka palicis Rīgā. Ērgle 6, 87. // pārn. *Spēcīgs, intensīvs (psihisku, parasti emocionālu, stāvokļu) kopums; spēcīga, intensīva (psihiska, parasti emocionāla, stāvokļa) izpausme, norise.* □ Jūtu virpulī jaucas izmisums un laime, cenšanās un pagurums, smiekli un asaras. Viese 3, 72. «Kas te notiek?» viņa čukstēja, spiezdama dūres pie deniņiem. Bet nebija vairs neviena, .. kas ar savu mieru apsauktu joņojošo domu un izjūtu virpuli. Sakse 4, 92. Mūs bija sagrābis līksmes neprātīgs virpulis, skatījāmies viens otrā un smējāmies no visas sirds. A Gulbis 3, 93. .. paātrināta domāšana apzīmē asociatīvā procesa tempa izmaiņas. Ja .. sākas nemērķtiecīgas atkāpes no galvenā virziena, tad to

apzīmē par domu skraidīšanu, bet, ja ir galējs tempa sakāpinājums, — par domu virpuli. I Eglītis 1, 30.

virpuļains, -ais; s. -a, -ā; apst. **virpuļaini.** **1.** *Tāds, kur ir virpuļi (1); tāds, kas rada virpuļus (1).* □ Pa cieto iežu vārtiem Pasaciņa ieplūst daudzkārt lielākā upē, kuras virpuļainie atvari spīd vakara blāzmā. Caune 3, 28.

2. *Tāds, kur ir kustīgs (cilvēku, arī dzīvnieku) kopums, arī strauja, parasti riņķveida, kustība.* □ pārn. Varbūt dažs, dzīves virpuļainajai steigai pakļauts, tikai slimnīcā guva iespēju parunāt ar sevi un vērtēt .. līdzšinējās dienas. Kaldupe 4, 43.

virpuļdurvis, -vju, s.; tikai dsk. *Durvis, kas veroties griežas ap savu asi.* □ ..virpuļdurvis griezās vienmērīgā ātrumā kā ūdensdzirnavu riteņi. Kolbergs 1, 14. Virpuļdurvis viņus ievirpināja preču namā. Lit M 90, 39, 4.

virpuļkustība, -as, s.; fiz. *Kustība, kurā (šķidruma vai gāzes) neliela daļa ne vien atrodas virzē, bet arī rotē ap momentāno rotācijas asi.* □ ..kad pie Zemes ciklona vairs nav, atmosfēras augšējos slāņos vēl saglabājas ciklonam raksturīgā virpuļkustība. D kal 77, 122.

virpuļlauks, -a, v.; fiz. *Rotējošs elektromagnētiskais vai cita rakstura lauks, kura intensitāte var mainīties telpā un laikā.*

virpuļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** *Strauji, spēcīgi virzīties riņķveida, spirālveida kustībā (par vēju, gaisa plūsmu).* □ No Lapiņu dzīvokļa pludo mikla vēja plūsma. Vilis brīdi patur durvis vaļā. ..Gar ausīm virpuļo valgs gaiss. Mauliņš 4, 133. Vieglprātīgs smilšuvējš virpuļoja pa senās gultnes akmeņlaukiem .. Caklais 10, 170. Kā milzīgs smilšu stabs krastā virpuļoja viesulis .., tālu jūrā pūzdams karstās smilšu strūklas. Grīva 11, 38. // trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas) virzās, pārvietojas straujā, spēcīgā riņķveida, spirālveida kustībā (parasti par vēju).* □ Pa nebrutēgētām ielām vējš virpuļoja putekļus .. Kurcijs 4, 341. Rudens vēji nemierīgi tvarstīja koku kailos zarus, virpuļoja pa ceļmalu un lauku grāvjiem notrauktas lapas .. Jauno v 58, 113. // *Veidot virpuļus (par ūdeni, straumi ūdenstilpē); būt tādam, kur ir virpuļi (par ūdenstilpi).* □ ..vienkocene pagriezās ar priekšgalu pret plūsmu un nekustējās no vietas, kamēr straume virpuļoja gar laivas malām. Gūtmanis 2, 125. Pāri laipai krākdamā gāžas dulķaina straume. Tā satver Mikiņa laivu un virpuļodama nes projām. Vanags 9, 5. // *Virzīties, pārvietoties (pa gaisu) straujā riņķveida, spirālveida kustībā (piemēram, par sīkām cietvielu daļiņām, arī par, parasti vieglu, priekšmetu kopumu).* □ Saules staros virpuļo mirdzoši puteklīši. Dripe 8, 92. Klau! — dzeguze zvana! — Sniegi virpuļo ... Dzeguze zvana ... Ķezbere 2, 73. ..un tad sāka virpuļot putenis. Tas sāka deju tieši šajā aizsalušajā purvā, grieza sniega grīstes un cēla tās augšup kā baltu smilšu stabus .. Dinere 10, 278. Vēja brāzmās lapas krita un virpuļoja veseliem spietiem .. Ezera 9, 6. // pārn. *Šķietami riņķot, strauji griezties, piemēram, riņķiem acu priekšā, parasti, rodoties īslaicīgiem traucējumiem uztverē, domāšanā.* □ Perjē kungs no aizdusas bij kļuvis gluži sarkans. Galva viņam reiba, gar acīm virpuļoja bālgani loki. Upīts 18, 209. ..šajā brīdī viņa ļāva gaismai iespīdēt sev tieši acīs. Tās sablisinājās un sastinga, tikai niecīgie brūnie plankumiņi zaļajās varavīksnenēs vēl mirkli virpuļoja un tad apstājās .. Pasaules sp II, 267. Bet viņa sakoda zobus, aizmiedza acis, lai nozustu virpuļojošās lodītes, un taustīja ar kāju pēc celiņa. Grīļodamās viņa aizgāja. Blaumanis 6, 217.

2. *Strauji, parasti riņķveidīgi, kustēties (par cilvēkiem, arī dzīvniekiem).* □ Visi sasēdās gar istabas malām, atbrīvodami plānvidu atnācējam, kas virpuļoja, žestikulēja un svaidījās no viena istabas kakta otrā kā apsēsts. A Eglītis 4, 51. Jaunieši veido raibu, kustīgu kopu. Griežas un virpuļo dzīvības trauksmē. Pasaules sp I, 341. Slidotavā virpuļoja drūzma. Nebeidzamā straumē pa ledus celiņu kustējās slidotāju stāvi. Mauliņš 3, 67. Skan Daugavai veltītas dziesmas, virpuļo dejotāji, skandē mūziķi .. D kal 91, 126. Spārnus švīkstinot, putni vērpās uz riņķi kā sniegputenis un visi barā krita Attekā, lai tūlīt šautos atkal augšup un turpinātu virpuļot. Vāczemnieks 5, 72. ..mušas un dunduri neatkāpjas — laiks pārāk karsts. Nu vēl piebiedrojas odu pūlis. Sīkdami virpuļo kā izsēti spaļi. Caune 1, 130. // pārn. *Strauji, spraigi norisēt (par notikumiem, procesiem).* Dzīve virpuļo. □ Gandrīz ap katru viņa filmu ir virpuļojušas diskusijas, viņa darbiem ir bijuši kaismīgi piekritēji un tikpat kaismīgi noliedzēji .. Kin 76, 120. // pārn. *Spēcīgi, intensīvi izpausties, norisēt (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli).* □ Jauneklis iežņaudz galvu rokās ... un tajā virpuļo doma pēc domas. Salenieks 6, 6. Bet ar smadzenēm nav tik vienkārši. Pa tām jaucas un virpuļo desmit dažādas domas, un no tām es neprotu tikt vaļā. Brodele 17, 104.

virpuļotājs, -a, v. *Virpuļotājvabole.* □ Pa ūdens virsmu haotiski griežas nelielas vabolītes — virpuļotāji. D kal 84, 22.

virpuļotājvaboles, -ļu, vsk. virpuļotājvabole, -es, s.; zool. *Vaboļu kārtas dzimta, kurā ietilpst sīkas, tumšas, spīdīgas ūdensvaboles; šīs dzimtas vaboles.* □ Mazās, melnās virpuļotājvaboles bija pavisam citādas. Tās griezās apkārt, apkārt un atkal apkārt. U Plotnieks 1, 115. ..virpuļotājvabolēm augšējās acis redz, kas notiek virs ūdens, apakšējās — kas notiek ūdenī. Rupais 1, 21.

virpuļstabs, -a, v. *Atmosfēras stabveida virpulis.* □ Visbīstamākās stihijas ir viesuļvētras (orkāni), virpuļstabi (smerči, trombi, tornado ..), sniegavētras un putekļvētras .. Zin T 75, 8, 28. ..mēs ar dzīvsudraba palīdzību modelējām virpuļstabu, pētot, kā negaisa mākoņa elektriskā enerģija pārvēršas milzīgā ātrumā rotējošas gaisa bedres kinētiskajā enerģijā. Cīņa 83, 184, 2.

virpuļstienis, -ņa, v. *Stienis, kas griežas ap kādu asi.* □ Pie caurlaižu biroja iznāk neliela aizkavēšanās. ..divrindu virpuļstieņi, aiz

kuriem kā parasti pārbauda darba apliecības, nespēj uzreiz visus ielaist .. Liesma 75, 12, 7.

virpuļstrāva, -as, s.; el. *Elektriskā strāva, kas rodas masīvā vadītājā, ja mainās ar to saķēdētā magnētiskā plūsma.* □ Ja ķermenis, kas vada elektrību, kustas magnētiskajā laukā, ķermenī inducējas spriegums, kas rada tā sauktās virpuļstrāvas. Pad J 59, 137, 3.

virpuļsūknis, -ņa, v. *Sūknis šķidruma vai šķidruma un gāzes maisījuma sūknēšanai (lieto, piemēram, ūdensapgādē).*

virpuļveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir virpuļa (1) veids, tāds, kas ir līdzīgs virpulim (1).* □ Izstrādāti [1858. gadā] šķidruma virpuļveida kustības teorijas pamati .. Rolovs 1, 24. Vairākas ielejas, kalni un citi ūdens veidojumi acīmredzot pastāv neilgi .. Stabilākas izrādījās virpuļveida struktūras, meandras .. lielu straumju un salu rajonos. Cīņa 79, 114, 3.

virpuļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **virpuļveidīgi.** *Virpuļveida.* □ .. šāviņi virpuļveidīgi, lokot rudzu stiebrus, drāzās mūsu vecā lielgabala virzienā .. Liesma 75, 4, 11.

virpuļvējš, -a, v. *Vējš, kas veido virpuļus (1).* □ .. sniegs, ko lodes un virpuļvējš mums puteņo aiz apkaklēm un vaigos, neliekas dedzinoši salts. Grīns 1, 240.

virpuļvētra, -as, s. *Vētra, kas noris ar spēcīgiem, ārkārtīgi postošiem atmosfēras virpuļiem; virpuļviesulis.* □ .. plosījās stipra virpuļvētra. Viesulis nodarīja nopietnus postījumus .. Rīgas B 73, 123, 8. .. tornado ir īsta virpuļvētra, drausmīga un postoša dabas stihija. Tā dažās sekundēs .. var salauzt un uzraut debesīs dzelzsbetona tiltu .. Draugs 84, 8, 30. Venēcijā virpuļvētra pacēla gaisā un nogremdēja ūdenī pasažieru kuteri ar apmēram 60 cilvēkiem. Pad J 70, 179, 8.

virpuļviesulis, -ļa, v. *Viesulis, kas noris ar spēcīgiem, ārkārtīgi postošiem atmosfēras virpuļiem; virpuļvētra.* □ Smilšu virpuļviesuļi .. klejoja pa [Arābijas] tuksnesi. Liekdamies un locīdamies gluži kā milzīgas čūskas, virpuļviesuļi dejoja kaut kādu fantastisku deju .. Pad J 70, 238, 6. Pie apvāršņa debesis ņirbēja un drebēja karstā gaisa viļņos un bieži savērpās putekļu virpuļviesuļi. Lielais 4, 94. Lielāki [atmosfēras] virpuļi, pieaugot spēkā, var pārvērsties par virpuļviesuļiem, tornado, taifūniem. Pad J 70, 24, 4.

virs, priev. ar ģen. **1.** *Norāda uz vietu (kā) virspusē, uz kuras, augstāk par kuru kas atrodas, ir novietots, noris.* Mati virs galvas. Turēt roku virs acīm. Uzraksts virs durvīm. Plaukts virs galda. Virs ezera kūp migla. □ Un Jēcis, sakrustojis rokas virs galvas, vaļējām acīm vārtījās uz kūtsaugšas pāri pusnaktij .. Dziļums 1, 83. Kas klusos ūdeņos nu saskatīs To neprāta un kaisles ugunsgrēku, Kas vakar blāzmoja virs upes šīs? Breikšs 1, 52. Ugunsdrošības dēļ [rijas] krāsns bija iedziļināta zemē, tā ka tās kurtuve, virs kuras bija plašs dzirksteļu uztvērējs — rovis —, atradās bedrē. Latv etn 135. Virs namu jumtiem biezēja melna un smagnēja tumsa. Vāczemnieks 5, 26. .. laiva grozījās kā pludiņš virs dzelmes. Gūtmanis 2, 130. «.. jūs neticējāt, ka kuģis noturēsies virs ūdens pat ne līdz atklātai jūrai?» J Kalniņš 11, 124. // *Norāda uz vietu (kā) virspusē, attiecībā pret kuru kas virzās, novietojas, ko virza, novieto.* Likt rokas virs segas. Uzvilkt jaku virs kleitas. □ Virs velēnām izvēlos, pamazām cēlos, — Zeme ieskaitīja mani dēlos. Ziedonis 17, 194. Ķieģeļu sienās cits virs cita, cits par citu mazāki kā cietoksnī rindojās sīkie lodziņi. Birze 8, 8. Izceptas, atdzesētas biezpiena tortes plāksnes kārto vienu virs otras, starpā zież putukrējuma un zemeņu krēmu .. Kļaviņa 1, 260. // *Norāda uz vietu, objektu, par kuru augstāk kas virzās, ko virza.* □ Ziemas saule, nedaudz pakāpusies virs apvāršņa, jau atkal taisās pazust .. Dripe 1, 3. Pirms 6 miljoniem gadu šis [Panamas] zemes šaurums atradies zem ūdens, bet pirms 3 miljoniem gadu pacēlies virs tā. Lauku Dzīve 83, 11, 18. Augsnes temperatūrai zem ūdens kaut nedaudz ceļoties virs nulles, augu šūniņas sāk elpot .. Apsīts 1, 387.

2. *Norāda, ka (kas) pārsniedz (kādu, piemēram, paredzēto, noteikto, vēlamo daudzumu, lielumu).* Virs plāna. Virs tarifa. □ Likās, purvainā ezermala nekad nebeigsies, mēs apiesim riņķi, nostaigāsim vēl desmit vai vairāk kilometru virs šodienas normas un tik un tā nepiekļūsim šim spogulim. Liesma 76, 8, 20. Katrā ziņā mana atbilde ļāva spriest, ka esmu cilvēks ar savām mazām īpatnībām, stādāms varbūt mazu drusku virs vidusmēra .. . Janovskis 1, 58.

virs-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir (kā) augšējā, virsējā kārta, slānis, daļa, arī (kā) virsējā puse.* Virsāda. Virsbūve. Virsdaļa. Virskārta. Virsmiziņa. Virsniere. Virspamats. Virspuse. Virsslānis. Virstāss. Virsūdeņi. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais atrodas virs kā, virsū kam, pāri kam, augstāk par ko.* Virsapģērbs. Virsaugs. Virsbikses. Virsdrāna. Virsdrēbe. Virsjaka. Virskabata. Virskrekls. Virslogs. Virslūpa. Virspalags. Virssega. Virsspārni. Virsstāvs. Virssvārki. Virstelpa. Virstērps. Virstonis.

2. savienojumā ar lietv. ģen. *Norāda, ka (kas) atrodas, pastāv, noris virs salikteņa otrajā daļā nosauktā.* Virsaugsnes. Virsgalvas. Virsgrunts. Virsledus. Virsrīkles. Virssmaganu. Virssvītras. Virsūdens. Virszemes.

3. savienojumā ar lietv. *Norāda, ka tiek pārsniegts salikteņa otrajā daļā nosauktais (piemēram, daudzums, lielums).* Virsdarbs. Virsmērs. Virsnorma. Virspeļņa. Virsprodukcija. Virsspriegums. Virsstundas. Virssvars. Virsuzkrājums. // savienojumā ar lietv. ģen. Virscenas. Virsjaudas. Virslimita. Virsnormas (labojumi). Virsplāna. Virsskaņas. Virsspiediena. Virstāmes. Virstarifa. Virstipa.

4. savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir galvenais, augstāka ranga; arī norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosaukto pārzina kāds galvenais, arī augstāka ranga.* Virsārsts. Virsbirģermeistars. Virsbīskaps. Virsdiriģents. Virsfeodālis. Virsgans.

Virsleitnants. Virslocekļis. Virsmestrs. Virsmežsargs. Virsmežzinis. Virspārraugs. Virspavārs. Virspavēlniecība. Virspavēlnieks. Virspilskungs. Virspriesteris. Virsprokurors. Virsrežisors. Virsseržants. Virssulainis. Virstiesa. Virstiesnesis. Virsuzraugs. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar (kā) virsmu, virsu, arī augšu.* Virsfrēze. Virsgaisma.

5. savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā darbība, parādība ir galvenā uzraudzība, pārraudzība (pār ko).* Virsuzraudzība. Virskundzība. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais pauž, izteic galveno (uzdevumu, mērķi).* Virsuzdevums.

6. savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais (process, darbība) tiek veikts kā virspusē, no virspuses, arī pēdējais.* Virsmēslojums. Virstvēriens. Virsslīpējums. // *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā darbība, parādība ir pēc kādas citas darbības, parādības.* Virsdienests.

7. savienojumā ar adj. *Norāda uz salikteņa otrajā daļā nosauktās īpašības, pazīmes pārmēru.* Virskritisks. Virsnormatīvs.

vīrs, -a, v. **1.** *Precēts vīrietis attiecībā pret savu sievu; dzīvesbiedrs.* Gādīgs v. Saticīgs v. Dzērājs v. Vīra māsa. Vīra radi. Iziet pie vīra — *apprecēties (par sievieti).* Ņemt vīru — *precēties (par sievieti).* Izdot pie vīra — *izprecināt (parasti meitu).* □ Ģimene ir vēsturiski nosacīta, stabila cilvēku kopības forma, kas balstās uz laulību un asinsradniecību, tas ir, attiecībām starp vīru un sievu, starp vecākiem un bērniem.. Tavare 2, 20. «Jā, viena vēlēšanās man ir. Lai man būtu ģimene un bērni. Vīrs, kurš mani mīl un kuru mīlu es, un bērni, par kuriem rūpēties.» Zigmonte 6, 168. Piecos gados, kopš viņus saistīja laulība, tā nebija pirmā reize, kad Gunars pavadīja brīvu vakaru ārpus mājas. ..Vīra savādā izturēšanās Liliju jo sevišķi satrauca.. Skujiņš 3, 153. Mikus tēvs: Tāds veikls un smuks puisis. Un krietns. Laimīga tā meita, kas viņu reiz dabūs par vīru. — Līziņa: Un tevi par vīra tēvu. Blaumanis 6, 318. «..varētu domāt, ka sievai, kas pati brīvā prātā izgājusi pie tāda vējaina vīra, jāsaprot, ka dažreiz ar viņu būs ļoti grūti.» J Kalniņš 8, 294. «Mēs domājam, ka Lānei vēl par agru vīru ņemt,» iebilda arī pārējās [ģints sievas]. A Gulbis 1, 19. Pēc dažām dienām sešpadsmitgadīgo meiteni izdeva pie vīra. Auziņš 1, 134. ◇ Pie vīra (arī sievas) sāniem — *kopdzīvē ar vīru (sievu).* ◇ Turēt vīru zem tupeles sar. — *būt stingrai noteicējai pār savu vīru.* // pārn. *Dzīvnieka tēviņš, kas dzīvo kopā ar mātīti.* □ Dzeguze ar vīru viņiem atkal par to pakūkos. Birznieks-Upītis IV, 123. Dzeguzītes vīrs uz savu sievu par to nemaz nedusmojās, ka tā pati negribēja audzēt bērnus. K Grigulis 2, 38.

2. *Vīrietis; cilvēks (runājot par vīrieti).* Pusmūža v. Stalts v. Omulīgs v. Lāga v. Spēka vīrs — *fiziski spēcīgs vīrietis; spēkavīrs.* Īsts vīrs — *tāds (vīrietis), kas pilnīgi atbilst kādiem ideāliem, kādām prasībām.* Goda vīrs — *godīgs, apzinīgs, arī godājams cilvēks.* Vīru koris — *vīriešu koris.* Vīra (arī vīrieša) cilvēks sar. — *vīrietis.* Vīra gadi — *brieduma posms (vīrieša mūžā).* Vīra (arī vīrieša) galva — *vīrietis, kas vada, rīko; arī vīrietis.* Kā vīrs ar vīru — *noteikti, atklāti, vīrišķīgi.* Vīrs kā briedis (arī ozols) — *stalts, spēcīgs vīrietis.* Sniega vīrs — *no savelta sniega bumbām, rituļiem izveidota cilvēka figūra (bērnu rotaļās); sniegavīrs.* □ Pie stūres sēdēja Sīmaņa tēvs. No ilgā jūras darba viņš bija kļuvis tikpat līks kā visi vecie Grīvas ciema vīri. Lācis 15, 45. Celmus jau sākam lauzt Kraķkalnos. Raujamies te visi četri vīri: Baumanis, Ādams, Dāvis un es. Birznieks-Upītis 6, 343. Sievietes [bērēs] sastāja cieši ap zārku.., vīri spiedās gar sienām.. Upīts 4, 232. Tija redz [domās] Jāni kādā tālā pilsētā. ..viņš ir tai svešā pilsētā kāds augsti mācīts vīrs. Kurcijs 4, 67. Pamazām iesauca karā visus spēka vīrus, atstāja mājās tikai sirmgalvjus un bērnus. Birznieks-Upītis I, 414. Pīlāgs viņu savā laikā bija pazinis kā vīru — īstu vīru, kas ne jaust nedrīkstēja, ka to žēlo.. Bendrupe 2, 28. «Bet atceries, ka īsti vīri nekad negaužas par to, kas vairs nav glābjams.» Saulītis 12, 340. Rudbārdis, vienkāršs darba cilvēks, turpat Gudriķu ciemā sirmus matus un goda vīra cieņu iemantojis.. Kalndruva 2, 131. Ne katrs var uzrakstīt dziesmu vīru korim. Ja komponists jūt vīru kora īpatnības, dziesma skan un vīriem patīk to dziedāt. Zv 73, 2, 25. ..kad laivā patrāpījās kāds vīra cilvēks vai dūšīgāka sieva, pažēloja pārcēlāju, labprātīgi uzņemoties viņa pienākumus. Vāczemnieks 6, 34. Jaunība uzskata pasauli tādu, kāda viņa nav, vīra gadi — tādu, kādai tai vajadzētu būt, bet vecums — tādu, kāda tā ir. R Kaudzīte 1, 48. ..Lavīzē lieliski sadzīvo vecmeitīgais kauns, bildinot kalpu Mārtiņu, lai paputējušajiem «Ezerlaukiem» būtu vīra galva, ar kapitāla īpašnieces apziņu.'. Lit M 57, 46, 3. «Tas puika tev atņem meiteni, aizvilina pie sevis,.. bet tu neliksies ne zinis? Vai tiešām tu nevari ar to Ansi parunāt kā vīrs ar vīru?» Lukjanskis 5, 209. Zaldātos tam bij jāiet, neko nevarēja darīt, vīrs kā briedis.. Upīts 4, 243. Bija tik patīkami.. uzcelt pagalmā sniega vīru ar sarkanu burkāna degunu un melnām ogļu ačtelēm baltajā, apaļajā sejā. Bundzeniece 1, 50. // savienojumā ar apzīmētāju. *Vīrietis, kas nodarbojas ar ko.* Sardzes v. Tiesas v. Valdes vīri. Pagasta amata vīri. Būvbrigādes vīri. Ugunsdzēsēju komandas vīri. Darba vīrs — *strādnieks, arī strādīgs cilvēks.* Kalpa vīrs — *kalps (parasti precējies).* Ceļa vīrs novec. — *ceļinieks.* Runas vīrs novec. — *delegāts, amatpersona (parasti vēlēta); runasvīrs.* Vaļas vīrs novec. — *cilvēks, kam nav nekādu pienākumu; brīvs cilvēks.* □ Manu acu priekšā stāv bārdainie zvejas vīri: pamatīga auguma bocmanis Jēkabs Truba,.. allaž atturīgais Nikolajs Grīnbergs.. Talcis 7, 152. Iedarbinājis motoru, stūres vīrs vadīja laivu atpakaļējā gājienā prom no jahtas.. Lācis 10, 176. «Tas jau mūsu Krišjānis — motorists. Jā, viņš ir tāds mazliet savāds.

..Melns viņš tāpēc, ka motora vīrs.» Zemzaris 4, 5. Šoziem meža vīriem neklājās viegli. Kaimiņu iecirknī tehnika ne vienu vien reizi iestiga dubļos.. Cīņa 73, 126, 1. Tikai tas, kas izprot un mīl dabas un darba skaistumu, spēs saskatīt skaistumu gleznā ar raupja darba vīra attēlojumu.. PL Skola 62, 4, 48. Nav viegla dzīve kalpa vīram... Pa muižu kalpu mājām lodā verdzības ēna — vēl vagara gars tur valda. Sēlis 4a, 142. Saģērbos ātri, iekodu kā daždien ceļa vīrs, pabrokastojis paņēmu mātes sagatavoto.. ceļa kuli.. Austriņš 1, 164. «Runas vīriem ir spēks rokā, ko tie nospriež, tas paliek!» Kaudzītes 1, 98. Viņš taču nebija nekāds vaļas vīrs, viņš bija skolnieks ar savu mājas un skolas uzdevumu tiesu.. Zigmonte 11, 11.

○ Esi vīrs! — *esi vīrišķīgs, bezbailīgs, arī godīgs!* □ «Nu tā, tēvoc... Dzīvo sveiks, saudzē sevi.» — «Visu labu, dēls. Esi vīrs, jaunais kapteini, galvenais — esi vīrs!» Līvs 3, 20. Turēties kā vīram — *būt vīrišķīgam, spēt pārciest lielas sāpes, ciešanas.* □ Ne karsonis, ne skaudrās sāpes, ne bailes no kājas amputācijas nespēja manī uzveikt skaudro zaudējuma smeldzi. Centos turēties kā vīrs. Ezera 11, 110. (Būt) vīrā sar. — *nonākt izdevīgā stāvoklī, situācijā, izdevīgos apstākļos.* □ Puisis nu vīrā: liela zelta kaudze, muiža un ķēniņa meita par sievu. ME IV, 642. Bet, kad sasniedzām trases rekordus, sapratām — esam vīrā! Sports 83, 179, 2. «Es gribēju atvadīties. Rīt es laižu uz pilsētu, uz šoferu kursiem. Kad tikšu par šoferi, tad mēs būsim vīrā..» Dripe 2, 110. ◇ Vīrs un vārds — *saka, apliecinot, ka solījums tiks izpildīts.* □ Nu, bet — vīrs un vārds! — viņš gaidīšot šovakar. Lai mēs braucot kaut vai ar pašu pēdējo autobusu.. Ezera 11, 145. ..vecais karavīrs tak pildījis, krietni izpildījis to, ko solījies. Šai lietā.. pilnīgi varēja teikt: vīrs un vārds. Apsīšu J 3, 59. ◇ Neskati (arī neskaties) vīru no cepures — *nevērtē cilvēku tikai pēc ārienes.* □ ..Gusts teica, ka nevajagot skatīt vīru no cepures.. Ezera 9, 289. ◇ Vīra (biežāk kunga) dūšā (arī prātā) sar. — *saka par piedzērušu cilvēku, kuram parasti ir tieksme dižoties, izrādīt savu spēku.*

virsa, -as, s. **1.** *Virsējā, augšējā daļa (piemēram, priekšmetam, veidojumam).* □ Vārtos ir nedaudz sliktāki žūšanas apstākļi nekā zārdos, jo tajos [zālāja] krāvuma virsa nav vertikāla, bet slīpa. Tērauds 1, 281. Zilaiskalns ir augstākais virsas punkts ziemeļrietumu Vidzemes pacēlumā (127 m virs jūras līmeņa). PL Siev 77, 6, 25. // *Virsējā, ārējā puse (parasti apaviem, apģērbam).* Apavu virsas piegriezums. Kažokam v. nodilusi. □ ..tie paši zābaki. Zole vēl laba, virsa arī, bet neturas kopā. Lauku Dzīve 81, 6, 15. Viņš izspēra uz priekšu kāju, ietērptu glītā apavā ar balta, sacaurumota ziemišķa virsu. A Eglītis 6, 107. Cepure gan vairs nav tā, kas toreiz, tomēr stipri līdzīga — ar tādu pašu melnu nagu un pastāvu virsu.. Purs 5, 99. // *Virsējā kārta, slānis (parasti vielai); virskārta (parasti pārtikas produktam).* □ Ūdens virsas temperatūra [gada] lielāko daļu.., sevišķi Rīgas jūras līcī, vidēji ir augstāka nekā gaisa vidējā temperatūra. Ģeogr 63. Pēc tam kad veikti visi nepieciešamie priekšdarbi jaunu zemju apgūšanai — nosusināšana, kā arī krūmu, ciņu, celmu un akmeņu novākšana un virsas planēšana, dabiskais zālājs jāuzar. Tērauds 1, 178. ..viņa paņem smalkos miltus un pienu, ņem prāvu bļodu, kur sagatavot raušiem virsu. Delle 2, 100. ..tas ir krējuma podiņš. Nokrejodama piena traukus, māte arvien tajā salika visas svaigās, samtaini gludās, saldās piena virsas. Brigadere 2, 277.

2. *Virsma (1).* Noslaucīt putekļus no galda virsas. Tauki peld pa ūdens virsu. Nolādēt no zemes virsas (retāk virsus) — *ļoti stipri nolādēt.* □ Kad pa logu [istabā] ielūkojās sārta rudens dienas ausma, pulksteņa virsa atmirdzēja kā zelts. Birze 4, 174. Tortes virsu un malas rotā ar putukrējumu, apelsīnu miziņām.. PL Siev 85, 3, 23. Viņa galvas virsa, kur palikuši tikai daži pelēki mati, spīd kā kvēlodama. Klīdzējs 1, 261. ◇ Saule (arī saulīte) staigā (biežāk ripo) pa zemes virsu (arī pa zemi) — *saka, ja ir ļoti skaists, saulains laiks.* □ «Celies nu, meitiņ! Šodien mums būs jauks laiks braukšanai — saulīte ripos tīri pa zemes virsu.» Birznieks-Upītis VI, 155. ◇ Noslaucīt (arī izdeldēt) no zemes virsas (retāk virsus) — *pilnīgi iznīcināt.* □ Omiri ciematā.. (Bolīvijā) noslīdenis noslaucījis no zemes virsas 70 dzīvojamās mājas. Rīgas B 75, 32, 8. Izdeldēts no zemes virsas senais arābu ciems.. Rīgas B 71, 78, 8. ◇ Izputēt (arī pazust, izzust) no zemes virsas (retāk virsus) — *aiziet bojā.* □ ..Pāvils Gaigala bija ar mieru drīzāk izputēt no zemes virsas nekā padoties. A Grigulis 13, 410. ◇ Staigāt pa zemes virsu — *dzīvot; būt dzīvam.* □ Tikai par dzērieniem man neesot jādomā. «Nē, par tiem ir jādomā man, jo arī Arvīds vairs nestaigā pa zemes virsu.» Kroma 3, 70.

○ Pa virsu — *vairāk par noteikto, paredzēto, vajadzīgo; arī papildus (1).* □ Tiem naudas bija kā spaļu, viņi deva jebkuru summu pa virsu, lai tikai šīs mēbeles dabūtu. Lukjanskis 6, 25. Arī vienmēr runīgais Zimzims ir tāds kā nobijies, kļuvis ļoti kluss, tik vien māk kā šad un tad novaidēties un pa virsu vēl nopūsties. Klīdzējs 1, 116. ◇ Pa virsu (arī virspusi) (braukt, slīdēt, iet u. tml.) sar. — *pavirši, virspusīgi, neiedziļinoties būtībā (izturēties, rīkoties, runāt).* □ Bet galvenais — viņš neprata mācīties. ..Viņš bija radis tikai ātrumā un pa virsu kaut ko apgrābstīt.. Skujiņš 12, 48. Jā, kādēļ es toreiz nemācēju visu dziļāk tvert un vērtēt? ..Bet nē, es skrēju, gāju, braucu visam pa virsu. Pasaules sp I, 353. Vecajiem vēl varētu pārmest dabisko slinkumu, bet jaunie arī labprāt noslīd pa virsu. Lit M 86, 6, 10. ◇ Peldēt pa virsu sar. — a. *Būt tādam, kas dzīvē izveicīgi iekārtojas.* □ ..ir tādi darboņi,.. kas labi, kā nieres taukos jutās iepriekšējā režīmā. Arī tagad tie peld pa virsu un vēl apsauc citus. Lauku

Avīze 90, 34, 3. b. *Pavirši, virspusīgi, neiedziļinoties būtībā (izturēties, rīkoties, runāt).* □ «Ja cilvēks ko labi nezina, nekad nav drošs, tikpat kā eksāmenā: grābstās apkārt un peld pa virsu.» Kar 56, 8, 35.

virsāda, -as, s. **1.** anat. *Cilvēka, dzīvnieku ādas virsējā kārta; epiderma (1).* □ Ādai izšķir trīs kārtas. Ādas virsējo kārtu sauc par virsādu (epidermu). Šis ādas virsējais slānis sastāv no brīvām, nedzīvām, ragvielu saturošām plāksnītēm, kuras no virspuses pārklātas ar tauku kārtiņu. Ves 64, 7, 4. Zem ragvielas slāņa [rāpuļiem] atrodas virsādas — epitēlija — slānis un īstā āda. Sloka 1, 36. Virsāda jeb epiderma ir ārējais ādas slānis. Tā sastāv no daudzkārtaina epitēlija, kura virspusē ir nedzīvas, pārragojušās šūnas. Biol r 282.

2. *Izstrādāta āda, no kuras darināta (kā) virsējā, ārējā kārta.* □ Kurpju virsāda smalki saplaisājusi kā vecmeistara glezna, pāris vietās lāpīta .. A Eglītis 5, 119.

virsaitis, -ša, v.; **virsaite,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Cilts vadonis; novada valdnieks; arī kādas cilvēku grupas vadonis.* Kuršu v. Lībiešu v. Sirotāju v. □ .. pilī valdīja virsaitis, kura pavēlēm vajadzēja paklausīt, .. viņš sargāja no sveša ļaunuma un stiprākā pārestībām, sprieda taisnu tiesu un samierināja strīdniekus. Purs 8, 120. Uģis ir možs zēns, viņš ir lepns, ka var kalpot Indulim — virsaitim un lieliskam karavīram. J Kalniņš 5, 73. Taurētāji taurēja ilgi un svinīgi, un ļaudis saprata, ka tuvojās virsaitis Tālivaldis. Niedra 3, 124. Vīri klusēdami noņēma savas caunenes [caunu cepures] un nolieca galvas, tā atdodot pēdējo sveicienu novada virsaitim. Purs 11, 34. Nepatikšanas sagādāja arī [afrikāņu] cilšu vadoņi. Kāda virsaite sagūstīja trīs ekspedīcijas locekļus, .. sakala viņus važās un mēģināja izdabūt no Stenlija krietnu izpirkumu .. Lielais 7, 194.

virsājs, -a, v., retāk **viršājs,** -a, v. *Viršu audze, arī viršu cers.* □ .. bez takas šķērsojuši lielu, pārziedējušu virsāju, beidzot nonācām pie šķūņa. Ezera 11, 27. Rīgas rajons .. ir visādi īpatns un atšķirīgs .. Un ne tikai ar savu purvaino un smilšaino zemi, kur no laika gala virsājs un priežu audzes acīm parastākas nekā ražena labības vārpotne. Zv 76, 7, 8. .. ja labi apskatījās, arī viršājos bija pa zaļas zāles kušķiem ieraugāmi .. J Kalniņš 10, 243. // *Viršiem apaugusi vieta.* □ Tie [paegļi] aug arī virsājos, sausos pauguros, norās, retāk — sūnu purvos. Birkmane 1, 15. Mitinās [odze] arī virsājos un ieklīst laukos un pļavās. Kļava 3, 22. Šādi grūti apmežojami virsāji atrodas vairākos Latvijas .. apvidos, kuru vidū redzamāko vietu ieņem vairāku simtu hektāru plašie Inčukalna virsāji .. Meža t 18.

virsapģērbs, -a, v. *Apģērbs, ko valkā virs cita tērpa.* □ Virsapģērbs galvenokārt .. [veic] siltuma izolācijas un aizsardzības uzdevumu .. Ves 63, 5, 17. Jaunietēm savdabīgi un sevišķi interesanti ir komplekti ar šādu [kažokādas] vesti un kombinezonu, kas kā virsapģērbs pavasarī solās būt sezonas nagla. PL Siev 83, 3, 24. Virsapģērbs jāizvēlas pēc iespējas viegls, ērts, bet arī silts. Rīgas B 71, 236, 7.

virsārsts, -a, v.; **virsārste,** -es, dsk. ģen. -stu, s.; novec. *Galvenais ārsts.* □ Turpmākā .. [ārsta] gaita bija spēja un sekmīga: 1909. gadā — privātdocents, 1915. gadā — universitātes acu klīnikas virsārsts, 1918. gadā — profesors un acu slimību katedras vadītājs. Ves 84, 3, vāku 3. lpp. .. virsārsts un viņa palīgs lika ienākt arī Jānim Zibam, ņemot līdzi krāsas burciņu un otiņu. Liesma 75, 9, 12.

virsaste, -es, dsk. ģen. -stu, s. *Astes virspuse.* □ Karsts darba mēnesis iekritis sīļiem. Baltās virsastes un zilo spārnu dēļ viegli pamanāmais putns lido no ozola uz ozolu .., Pad J 80, 209, 4. Spalvas lauka zosij tumšākas un brūnākas nekā meža zosij. .. Kājas sarkani dzeltenas, virsaste iebalta. A Kalniņš 1, 187.

virsaudzis, -dža, v.; bot. *Augs, kas aug uz citiem augiem (parasti uz koku stumbriem un zariem).* □ Daudzi augi vispār pazaudējuši sakarus ar zemi un aug uz koku stumbriem un zariem. Tie ir virsaudži .. Zin T 65, 11, 40.

virsaugs, -a, v. *Kultūraugs, zem kura pasēj kādu apakšaugu.* □ Par virsaugiem jāizvēlas tādas labības, kas mazāk noēno pasētās zāles un kam īsāks augšanas laiks. Tērauds 1, 201. Ēriks sēja pļavas zāles bez virsauga. Tas šajā pusē bija jauns paņēmiens .. Dziļums 1, 256. .. vasaras kvieši ir labs virsaugs, ierīkojot ilggadīgos zālājus .. Lauku Dzīve 81, 6, 13.

virsaugsnes, ģen., nelok. *Tāds, kas pastāv, noris virs augsnes.* V. kārta.

virsaugstsprieguma, ģen., nelok. *Tāds, kas pārsniedz nosacīto augstspriegumu.* V. līnija. □ Lai elektroenerģiju pārvadītu uz centru un Urālu rūpniecības rajoniem, uzsākta .. virsaugstsprieguma elektrolīniju būve. Pad J 79, 214, 2.

virsaune, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; apv. **1.** *Virsotne (1).* □ Tunturi, Lapzemes .. kalnu līčloču virsaunes. Priekšplānā bērzu lāpas purvu skupsnās. Pasaules sp I, 184.

2. *Virsotne (2).* □ Pedeles krastā aizgrābts raudzījos mirstošā bērziņā. Zarotne jau kaila, bet pašā virsaunē galotnīte vēl vizuļo zaļumā! Kar 75, 11, 135. Reizēm švirkstēdams nošķīda zibens un, lauztās līnijās izlocīdamies, nozuda aiz egļu virsaunēm. Saulietis II, 252.

virsbikses, -šu, s.; tikai dsk. *Vīriešu bikses, ko valkā (parasti) virs apakšbiksēm.* □ Viņš, kā lielais vairums veldzes meklētāju, smiltāju aizsniedzis, bija noāvis sandales un novilcis kreklu un virsbikses. Kalndruva 7, 221. Grāvītis apsēdās uz kreisās puses apakšējās kojas. Novilka gumijotās virsbikses un gumijoto uzsvārci. Skujiņš 12, 325.

virsbirģermeistars, -a, v. **1.** vēst. *Rātes vai maģistrāta vadītājs.*

2. *Augstāka ranga pilsētas galva (dažās valstīs).* □ Mītiņu atklāja Berlīnes virsbirģermeistars .. Rīgas B 70, 92, 8.

virsbīskapija, -as, s. **1.** *Baznīcas administratīvi teritoriāla vienība, kurā valda virsbīskaps.*

2. vēst. *Valsts, novads, kurā valdīja virsbīskaps ar zemes kunga tiesībām.* □ ..mestrs rīkojās,.. darīja visu pēc sava prāta un arī karagājienā pret Zemgali saaicināja tālu bīskapiju ļaudis, arī svētceļniekus, taču neņēma nevienu virsbīskapijas pārstāvi.. Purs 11, 166.

virsbīskaps, -a, v. **1.** *Virsbīskapijas (1) galva.*

2. vēst. *Virsbīskapijas (2) galva.* □ ..kad Livonijā sāka sabrukt katolicisms, pēdējais Rīgas virsbīskaps Brandenburgas Vilhelms gribēja dibināt laicīgu hercogisti.. Stradiņš 3, 61. Zemes valdniekiem jau sākumā izcēlās savstarpējas nesaskaņas. Tās pieauga un izvērtās par asiņainām cīņām starp ordeni, Rīgu un virsbīskapu. A Gulbis 2, 5.

virsbūve, -es, dsk. ģen. -vju, s. **1.** *Automobiļa ārējā daļa (piemēram, kabīne, kravas kaste, motora pārsegs), kas paredzēta vadītāja, pasažieru un kravas ievietošanai un kas satur un nosedz citas automobiļa daļas un veido tā izskatu.* Virsbūves plūdlīnija. □ Drīz pēc mums mežmalā piestāja divas volgas, viens kravas taksometrs ar brezenta virsbūvi.. Zemzaris 3, 37. Kā zināms, virsbūve ir automobiļa dārgākā un saudzējamākā sastāvdaļa.. Pad J 84, 157, 2. «Nudien neizskatās, ka šī automašīna ir desmit gadus veca!» — «Es taču praktiski esmu nomainījis visu virsbūvi!» Kolbergs 3, 187. // *Slēgta telpa (pasažieru vagonam), telpa ar jumtu vai bez jumta (kravas pārvadājumu vagonam).* □ Elektrisko vilcienu vieglo virsbūvju izstrāde un ieviešana ražošanā dos lielu metāla ekonomiju.. Zv 74, 7, 13. Jaunā vilciena vagoniem ir garāka virsbūve, platākas durvis un tamburs.. Zin T 86, 6, 5. // *Uz kuģa klāja izbūvēta telpa.* □ Bāzes kuģa koši baltā virsbūve vēl cēli mirdzēja pret aizkavējušās ziemas drūmajām novakara debesīm.. Talcis 7, 7. Vēl šis tas pielabojams klāja mehānismiem, tie un arī klāja virsbūve jānokrāso, jo jūrā rūsai gari zobi.. Rīgas B 83, 27, 2. Kajītes virsbūve — virs klāja redzamā kajītes daļa. Millers 1, 272. // *Virsējā, augšējā daļa (celtnei).* □ Pulkstenis iebūvēts 10 metrus augstā akmens tornī ar koka virsbūvi. Rīgas B 83, 77, 6. Par šo celtņu virsbūvi drošu datu trūkst, bet, kā liekas, tā bijusi saslieta no kārts resnuma kokiem un segta ar mizām un kūdru vai velēnām. Latvju Mēnešraksts 43, 1, 18.

2. parasti vsk. *Vēsturiskā materiālisma kategorija, pēc kuras politika, tiesības, morāle, māksla, filozofija un reliģija tiek uzskatītas par ideoloģisko attiecību un sabiedriskās apziņas formu kopumu, kas radies uz ekonomiskās bāzes pamata.* □ ..visa pamatu pamats ir ekonomika. Politika ir ekonomisko attiecību virsbūve. Lauku Avīze 90, 8, 4. Mākslai jātēlo ne saimnieciskās attiecības, bet tā ideoloģiskā virsbūve no šīm attiecībām, tas atspoguļojums, kādu saimnieciskās attiecības rada galvās un sirdīs. Rainis 5, 121.

virsčaumalas, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris virs čaumalas.* □ No ārpuses čaumala pārklāta ar ļoti smalku virsčaumalas apvalku. Šis apvalks laiž cauri gaisu, bet aizkavē mikrobu iekļūšanu olā. Zool 111.

virsdaļa, -as, s. *Virsējā, augšējā (kā) daļa.* □ Kad liepājnieki to [zvejas kuģi] ieraudzīja pāri kanālam pie ostas muliņa, šķita, ka tas ir kāds jauns transportnieks, kas uzņem arī pasažierus, — balta virsdaļa, plašs klājs ar lieliem celtņiem.. Talcis 8, 219. ..svešais.. sveicinādams pacēla platmali, uz dažiem mirkļiem atsegdams galvaskausa virsdaļu. Lācis 11, 103.

virsdarbs, -a, v.; parasti vsk. **1.** ekon. *Darba daudzums, kas pārsniedz strādnieka darbaspēka vērtības atražošanai nepieciešamo darba daudzumu un ko virsvērtības veidā bez atlīdzības piesavinās kapitālists (pēc K. Marksa mācības).* □ Tad mēs atrastu arī precīzu laiku, kad muižniecība sāka piesavināties visu zemnieka virsdarbu un virsproduktu, ar to izraisot grūtības un traucējumus vienkāršai paplašinātai atražošanai pašu zemnieku saimniecībās.. Cīņa 83, 279, 2.

2. *Darbs, ko veic ārpus oficiālā darba laika.* □ Ārsta pļāpām nu bij jauna tēma. «No kārtējās algas vien jums nekas liels neatliktos. Virsdarbi ir ļoti laba lieta.» Upīts 18, 311.

virsdārznieks, -a, v.; **virsdārzniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Dārznieks, dārzkopības speciālists, kas pārrauga dārza kopšanu (piemēram, dārzniecībā).* □ Pēc atgriešanās Latvijā 14 gadus viņš [Eduards Zauls] nostrādā Kazdangas lauksaimniecības skolā par virsdārznieku. Šeit arī Latvijas Dārzkopības biedrība [viņam] piešķīrusi kvalifikāciju un diplomu «Virsdārznieks». Lauku Dzīve 90, 11, 21.

virsdaudzums, -a, v. *Daudzums, kas pārsniedz (kā) vajadzīgo, vēlamo daudzumu.*

virsdegune, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; anat. *Deguna augšējā daļa, kas atrodas starp acīm un piekļaujas pierei.* □ Deguna uzbūvē īpašas atšķirības nav vērojamas, vienīgi ziemeļaustrumu latviešiem, salīdzinot ar rietumos dzīvojošajiem, virsdegune profilēta vājāk. Latv etn 51. Dažreiz grumbas virsdegunes rajonā un acu kaktiņos rodas no ilgstošas uzturēšanās saulē un vējā.. Ves 64, 9, 26. ..biezas, melnas uzacis, virsdegunē gandrīz saaugušas kopā.. Kaijaks 5, 133.

virsdelna, -as, s.; pareti. *Delnas virspuse.* □ Viņš nospļāvās un atkal berza lūpas gar virsdelnu. Lāms 3, 7.

virsdežurants, -a, v.; **virsdežurante,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Galvenais dežurants; dežurants, kam pakļauti citi dežuranti.* □ Viņa ir internāta padomes priekšsēdētāja un kopā ar virsdežurantu un vecāko audzinātāju likusi atzīmes par guļamistabas kārtību un tīrību. Gulbis 3, 66.

virsdienests, -a, v.; parasti vsk. *Brīvprātīgs militāro speciālistu dienests armijā vai flotē pēc obligātā karadienesta pabeigšanas.* □ ..viņam pat piedāvāts palikt virsdienestā, bet kļūt par kaprāli un tramdīt jaunkareivjus — uz to nu viņam nenesies prāts un nebijis nags. Ezera 13, 95. «Nu, dažiem.. iepatīkas tāda karavīru būšana un formastērps lai. Un ja vēl uzdienējas...» — «Jānis gan virsdienestā ne-

paliks, viņi abi ar sievu brauks mājās.» Pasaules sp I, 246. . . rudenī mūsu tēvs, pārnācis no virsdienesta un beidzis uzcelt vectēva aizsāktos jaunos staļļus, braucis . . pēc līgavas . . Grīns I, 43.

virsdiriģents, -a, v.; **virsdiriģente,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Galvenais diriģents (parasti plašākos koncertos, piemēram, Dziesmu svētkos).* □ . . kad pienāk laiks izvēlēt virsdiriģentu I dziesmu svētkiem no Kurzemes, šis gods . . [ir] Jānim Bētiņam. Zv 73, 11, 17. «Jau 80. [1980.] gadā bija iecerējuši man liegt Dziesmu svētku virsdiriģenta zizli — piekāra man goda virsdiriģenta nosaukumu.» [Stāsta Haralds Mednis.] Lauku Avīze 90, 27, 7. Te viņš [Jēkabs Mediņš] strādā par pedagogu Jelgavas skolotāju institūtā, vēlāk par pedagogu un direktoru Jelgavas Tautas konservatorijā, ir Jelgavas filharmonijas simfoniskā orķestra virsdiriģents. Rīgas B 85, 68, 4. Mīļš paldies koristiem un dejotājiem, diriģentiem un vadītājiem, virsdiriģentiem un virsvadītājiem Latvijā un ārzemēs . . Lauku Avīze 90, 34, 3.

virsdrāna, -as, s. **1.** *Audums, kas paredzēts apģērba (piemēram, mēteļa, kažoka) virsējās daļas gatavošanai vai (kā) pārklāšanai, apvilkšanai; virsdrēbe (1).*

2. tikai dsk. *Apģērbs (parasti mētelis, kažoks), ko ģērbj virs uzvalka, kleitas u. tml.; arī apģērbs, ko valkā virs veļas; virsdrēbes (2).* □ Gājiens nebija viegls. Virsdrānas samērcēja debess, bet kreklus sviedri. Lāms 3, 23. Nurža: Jā, jā, kino, kino! Tas ir daudz jaukāks! Vai ne? Un turp var aiziet vienmēr, kad iekrīt prātā. Nevajag ne posties, ne virsdrānas novilkt. A Eglītis I, 131. . . iegaudojās trauksmes sirēna. Apstādinājām mašīnas, uzvilkām virsdrānas un gājām ārā. Pasaules sp I, 94.

virsdrēbe, -es, dsk. ģen. -bju, s. **1.** *Audums, kas paredzēts apģērba (piemēram, mēteļa, kažoka) virsējās daļas gatavošanai vai (kā) pārklāšanai, apvilkšanai; virsdrāna (1).* □ . . Līzei bij pusvilnains° baķis divām kārtām, varbūt vēl arī kažokam virsdrēbe tur iznāks. Upīts 4, 434. Virsdrēbei [pusmētelim] var izmantot arī stingru, biezu vilnas audumu . . Zv 81, 1, 32. Uz piegrieztās [virsjakas] virsdrēbes uzzīmē stepējuma līnijas. Virsdrēbi piediedz pie vatelīna ar labo pusi uz augšu un nostepē . . PL Siev 85, 2, pielikumā.

2. tikai dsk. *Apģērbs (parasti mētelis, kažoks), ko ģērbj virs uzvalka, kleitas u. tml.; arī apģērbs, ko valkā virs veļas.* Trikotāžas virsdrēbes. Apvilkt virsdrēbes. Virsdrēbju piegriezēja. □ Pievakarē lietus pārstāj. Slapjās virsdrēbes var pažaut zara galā, locekļi darbojas brīvāk. Darbs sāk veikties . . Caune 4, 10. Viņš novilka virsdrēbes un noliecās pār mazgājamo trauku, ļaudams sievai nomazgāt seju. Dziļums 1, 247. Piepeši noskrapšķēja uz lieveņa sveši zābaki. Kāds purināja sniegu no virsdrēbēm, dauzīja kājas, pieklauvēja un nāca iekšā. Veselis 1, 13. . . kamēr meitenes trenējušās uz dažādiem rīkiem . . , virsdrēbes atradušās ģērbtuvē . . Kaijaks 7, 60.

virsdzimta, -as, s.; zool. *Kārtai pakārtota sistemātikas vienība.*

virsējais; s. -ā. **1.** *Tāds, kas atrodas virs kā zemāka; tāds, kas ir augstāk par ko; pretstats: apakšējais.* V. plaukts. □ Apakšējās lapas [pērkonei] ir ar kātiņiem, virsējās — bez kātiņiem, tāpēc lapas neaizēno cita citu. Svīnka 1, 10. Pēc dažām dienām [iesālīto] gaļu pārcilā, tas ir, virsējos gabalus pārvieto trauka dibenā, bet apakšējos virsū. Mājtur 392. Vasarā aukstais ūdens grimst lejup, siltais uzkrājas virsējos slāņos. D kal 79, 60. // *Tāds, kas noris (kā) augšējā kārtā, slānī.* □ Atkarībā no tā, vai jānoteic virspusējs vai dziļi gulošs slimības perēklis, lieto virsējās . . vai dziļās perkusijas metodi. K Rudzītis 2, 133. Upju krastos, sevišķi augštecēs un gar pietekām, meži aizkavē virsējo noteci un regulē upju ūdens līmeni. D kal 73, 115.

2. *Tāds (parasti apģērbs), kas valkājams virs kā cita.* V. lakats. □ Mēs bieži nenovērtējam, cik kvalitatīva ir mūsu fabriku adītā virsējā trikotāža — no īstas vilnas, kāda reti ir importa precēm. Zv 81, 10, 6. Novakarē . . akotu un kulšanas putekļu pilnas bija ne tikai virsējās drēbes, galvas lakats un kājas. Delle 2, 160.

virsfrēze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Frēze, kas paredzēta (kā) virsmas apstrādei.* □ Fabrikā parādījās . . virsfrēze, hidrauliskā finierējamā prese, elektrokontaktu pneimatiskās spiednes . . un citi darbgaldi. Zin T 63, 1, 5.

virsgaisma, -as, s. *Gaisma, kas telpā ieplūst no virsas (1), no augšas.* □ . . izstrādātajos kubu projektos redzam līmeņu maiņas, stiklotas virsmas, slīpas virsgaismas, telpu sapludinājumu, veselas balkonu un aleju galerijas. Zv 85, 13, 27. Sakarā ar [putnu māju] zāģveida jumtu īpatnējo virsgaismas logu novietojumu jumta konstrukcija ir sarežģītāka nekā parastam divslīpju jumtam. Šterns 2, 295. . . Valsts bibliotēka [diplomprojektā] bija veidota kā noslēgts ķermenis, izmantojot galvenokārt virsgaismas un mākslīgo apgaismojumu. Zv 75, 14, 15.

virsgals, -a, v. *Virsējais, augšējais gals; arī augšgals.* □ Katra vezuma virsgalā sēdēja citreizējais būdnieks . . Upīts XII, 1093. . . iemetīs vienu no tā paša pusstopa, no [pudeles] virsgala neviens jau nemanīs. Upīts 4, 71.

virsgalvas, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris virs galvas (1).* V. siksna. V. metināšana. □ Un visi autori apbrīno pagaidām vēl nepārspēto triku ar . . stikla piramīdu virsgalvas balansējumā . . Sports 83, 47, 2.

virsgans, -a, v.; rel. *Vecākais augstākais goda nosaukums garīdzniecībā — bīskapam, metropolītam, patriarham, arhibīskapam.* Klostera v. □ «Polockas baznīcas virsgans sūta Gerciges novada priesterim baznīcas grāmatu. Mums tā jānogādā.» Niedre 15, 12. . . Dr. Strods . . visas Latvijas katoļticīgo garīgais virsgans, kas cauri dzīvei gājis kā dedzīgs pedagogs un augstu tikumu sludinātājs. Sv Rīts 92, 10, 5. Baznīcai ir vajadzīgs virsgans. . . Tas šībrīža īpašajos apstākļos nozīmē smagu administratīvu darbu,

kas prasa stratēģijas un taktikas izjūtu, prasmi aptvert Baznīcu nevis vienā tās sektorā, bet kopumā .. Sv Rīts 93, 3, 2.

virsgaroza, -as, s. *Maizes garoza klaipa virspusē.* Apdegusi v. □ Maizi° nedrīkst uz virsgarozas likt, tad tā esot nesātīga. ME IV, 612.

virsglazūra, -as, s. *Gleznojums uz glazūras.* Virsglazūras ornaments. □ Virsglazūrā turpretī krāsu palete ir bagātāka. Zināmdai Ulstei tuvi ir mierīgie, plūstošie pasteļtoņi, skaidras un tīras līnijas, kas ir visciešākā sakarā ar porcelāna dabu. Liesma 70, 5, 8. Viņu [mākslinieku] meistarīgie virsglazūras gleznojumi uz porcelāna aizsāka nacionālās porcelāna gleznieciības skolas izveidošanos. Māksla 73, 2, 14. Virsglazūras rotājumā nepārspēti paliek Meisenes speciālisti. Viņu ziediem raksturīga ārkārtīgi laba krāsu un līniju saskaņa, meistarīgs izpildījums. Liesma 70, 5, 8.

virsgrunts, -grunts, dsk. ģen. -grunšu, s. *Tāds, kas pastāv, noris virs iežiem.* □ .. nozvejas meistari .. ar matrožiem pie jaunā virsgrunts traļa maketa .. Cīņa 70, 82, 1.

virsīpašnieks, -a, v.; **virsīpašniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Galvenais (kā) īpašnieks.*

virsīpašums, -a, v. *Īpašums, kuru īpašnieks var iznomāt vai pārdot kādam citam ar virsīpašnieka piekrišanu.* Virsīpašuma tiesības.

virsis, -ša, v. **1.** *Savienojumā «sila virsis» — eriku (viršu) dzimtas 30—70 cm augsts, mūžzaļš krūms (nektāraugs) ar pacilu, zarainu stumbru, vienkāršām, veselām 1,5—2,5 mm garām lapām, ķekarveida ziedkopu un violetu vainagu.* Viršu medus. Viršu (arī silu) mēnesis — *septembris.* □ Rietumlatvijā maigā piejūras klimata ietekmē uz ziemeļiem ir pavirzījušies vairāki Rietumeiropas floras pārstāvji, piemēram, īve, virsis, sārtene un purva mirte .. Ģeogr 136. Pat pēc samērā viegla ugunsgrēka [silā] zemsegas augu sastāvs stipri mainās un tanī gandrīz par vienīgo augu kļūst virsis. Meža t 18. Viņi gāja gar lielceļa malu pa meža taciņu. Virši čaukstēja zem kājām. «Kur viršu aug, tur zeme ir sausa,» teica Maija. Mauriņa 2, 78. Pagājis liepu un rudzu mēnesis, atnācis viršu mēnesis. Niedra 3, 163.

2. dsk.; bot. *Koku, krūmu vai pundurkrūmu dzimta, kurā ietilpst, piemēram, sila virši, miltenes, rododendri; eriku dzimta.*

virsjaka, -as, s. *Jaka (2), ko ģērbj virs kleitas, blūzes, žaketes.* Moderna v. Bieza v. Praktiska v. Ar aitādu oderēta v. □ Sportiska rakstura virsjakas radušās gadsimtu mijā, kad sabiedrība sāka plaši pievērsties sporta nodarbībām (riteņbraukšanai, slēpošanai, ūdenssportam u. c.) .. PL Siev 82, 4, 24. Arī virsjakas ir aizvien mazāk līdzīgas tradicionālajām. Tās vienkāršības un ērtības ziņā arvien vairāk sacenšas ar žaketēm. Lauku Dzīve 89, 11, 24.

virskabata, -as, s. *Virsējā kabata (apģērbam).* □ Vienādas strīpainās bikses un zilie svārki, tikai Kūlam tie ar vienrindas pogām un sarkanu mutautiņu virskabatā, Valteram ar divrindu [pogām] un baltu [mutautiņu]. Upīts XII, 975. No virskabatas [braucējam] rēgojās laukā apsūkāts pīpes kāts .. Upīts IV, 678.

virskārta, -as, s. **1.** *Virsējā (kā) kārta.* Zoba v. Ādas v. Sniega v. Smilts v. Klona v. Ceļa v. Mēness v. □ Angļu zinātnieks Čarlzs Laiels iedibināja vēsturisko ģeoloģiju, pierādīdams zemes garozas virskārtas pakāpenisku pārveidošanos parasto dabas faktoru (ūdens, vēja, vulkānisma u. c.) darbības rezultātā. Biol r 314. Aramkārta jeb augsnes virskārta satur organiskās vielas. Sudrabs 1, 143. Ūdens virskārta grāvī ir zaļa, to pilnīgi sedz mazi, lapiņveidīgi ūdensaugi. Kolbergs 3, 29. pārn. Ogu kari (tāpat citas mazākas kaislībiņas lugā) ir krāšņa ārējā virskārta, kas it kā piesedz lugas galveno problēmu. Kar 83, 3, 141. pārn. .. aktrise spēlē tēla virskārtu, viegli pamanāmo pļāpīgumu, viņa ir allaž smaidīga, viņa čivina kā putnelis, lidinās kā taurenis .. Hausmanis 4, 176.

2. zool. *Klasei pakārtota sistemātikas vienība (dzīvnieku sistemātikā).*

virsklājs, -a, v. *Klāja (2) virsējā daļa, kārta.* □ .. tas, ka pa šo tiltu satiksme vienā virzienā slēgta, nav saistīts ar plūdiem, bet gan ar tilta virsklāja remontu. Cīņa 79, 80, 3.

virsklase, -es, dsk. ģen. -šu, s.; zool. *Tipam pakārtota sistemātikas vienība (dzīvnieku sistemātikā).* □ Ar terminu «zivis» tagad apzīmē virsklasi, kurā ietilpst skrimšļzivju un kaulzivju klases. Biol r 137.

virskomisārs, -a, v.; **virskomisāre,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Augstāka ranga komisārs (1).* □ Indijas premjerministrs un Pakistānas prezidents vienojušies, ka Indijas virskomisārs Pakistānā un Pakistānas virskomisārs Indijā atgriezīsies savos amatos .. Cīņa 66, 8, 1. Par šī jaunā resora vadītāju iecelts Edgars Pizanī, kas kopš pagājušā gada 1. decembra bija Francijas valdības speciālais pārstāvis Jaunkaledonijā un tās virskomisārs. Rīgas B 85, 122, 6.

virskomplekts, -a, v. *Tas, kas pārsniedz (kā) komplektā paredzēto (daudzumu, skaitu).* Produkcijas v.

virskrāsa, -as, s. *Virsmas krāsa (parasti augļiem).* □ Tumši sarkanā virskrāsa klāj gandrīz visu augli. Mīkstums sniegbalts ar smalku, maigu struktūru, sulīgs, garšīgs, ar patīkamu .. aromātu. Lauku Dzīve 76, 4, 16. Saules pusē virskrāsa sedz 1/2 vai 3/4 augļa virsas. Sudrabs 1, 249. Augļi [ābelei] palieli vai lieli, ieapaļi koniski. Pamatkrāsa bāli dzeltena vai zaļi dzeltena, virskrāsā sarkanas svītras un sīki punktiņi .. Lauku Dzīve 80, 6, 12.

virskrekls, -a, v. *Vīriešu apģērba gabals, ko valkā virs apakškrekla.* Izgludināt virskreklu. □ Ints valkāja gaišas krāsas virskreklu, kaklasaiti un melnu, nevainojami pašūtu uzvalku .. Vāczemnieks 6, 228. Stūres vīrs, kura maiņa tikai nesen sākusies, jau paspējis nomest virskreklu un sporta krekliņu un tomēr svīst kā kuriķis [kurinātājs] pie veco laiku sutas kuģa krāsns. Lapsa 1, 7. Apvilcis kārtīgu divrindu žaketi, baltā virskreklā, viņš izskatījās ļoti cienīgs .. Birze 4, 189. Zaļais kareivja virskrekls viņam sajozts ar ādas vidusjostu .. Fimbers 2, 8.

virskritisks, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (piemēram, stāvoklis), kad kas atrodas, eksistē virs kritiskā*[2] *(2) (piemēram, stāvokļa).* Virskritiskais parametrs el. □ Vēl vairāk paceļot stieņus, neitronu blīvums strauji pieaug, pieaug arī izdalītās jaudas lielums — reaktors atrodas virskritiskā stāvoklī. Stieņus atbīdot atpakaļ, līdz neitronu blīvuma pieaugšana apstājas, iegūstam atkal kritisko stāvokli, bet ar daudz lielāku jaudu. Atomr 23.

virskundzība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Augstākā, noteicošā vara, kas pakļauj, izmanto (piemēram, kādu tautu, teritoriju); stāvoklis, kam raksturīga šāda vara.* □ Pizarro . . aicināja peruāņus atzīt spāniešu karaļa virskundzību. Lielais 2, 40. «Mēs, latvieši, protam sīksti izturēt, un, ja tas tā nebūtu, svešas virskundzības mūs jau sen būtu asimilējušas.» Mauriņa 2, 141. «Dieva bruņinieku» karš pret pagāniem bija beidzies, bet sākās ilgstošs karš starp ordeni un Rīgas arhibīskapu virskundzības dēļ pār Rīgu. Kar 90, 10, 139.

2. *Stingra pakļaušana (savai varai, gribai); stingrs, noteicošs stāvoklis (pār kādu).* □ . . vēl nebija [skolēni] izbaudījuši meistaru virskundzību, un tādēļ tiem kaulos bija vēl ļoti daudz zaļas vaļības. Rozītis 2, 43. . . šajā dokumentā nav konstitucionēta nevienas partijas un nevienas personas virskundzība . . Kar 90, 3, 203. pārn. Dzīvo tie dzejoļi, kuros dzejnieki patur virskundzību pār aizgūtajiem tēliem, iekļauj tos paši savos dzejas mērķos un ideālos, savas daiļrades specifikā . . M Kalve 1, 191.

virsledus, ģen., nelok. *Tāds, kas pastāv, noris virs ledus.* V. migla. V. lāmas. □ Vispirms viņi [pētnieki] izlaboja to ģeologu kļūdu, pēc kuru uzskatiem subarktiskajā Jakutijā virsledus sanesumi veidoti no upju dūņām, un paziņoja, ka tos radījuši vēji. Pad J 82, 16, 3.

virsleitnants, -a, v.; **virsleitnante,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Dienesta pakāpe daudzu valstu armijās un kara flotēs — Latvijas armijā un aizsardzības spēkos: dienesta pakāpe starp leitnanta un kapteiņa (flotē — kapteiņleitnanta) dienesta pakāpēm; karavīrs, kam ir šāda dienesta pakāpe.* □ Nolejs pastāstīja par sevi. Marta kaujās pie Ostrovas viņš izpelnījies pirmās klases dzelzskrustu un virsleitnanta pakāpi . . Lāms 7, 349. Izsauca trīs uzvārdus: kapteini Grīnu, virsleitnantu Ļuļļu un mani. Lit M 90, 22, 5. . . kāds virsleitnants, pirms nolicis revolveri, dermatīnā ievīstīja Latvijas sarkanbaltsarkano karogu . . un apraka. Lauku Avīze 90, 26, 8.

virslīga, -as, s. *Augstākā līga*[1] *(2).* □ «Ar tādām [futbola] bumbām toreiz spēlēja virslīgā un valstu sacīkstēs.» Saulītis 12, 155.

virslīmeņa, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, pastāv, noris virs (kā) līmeņa.* V. nogāze.

virslimita, ģen., nelok. *Tāds, kas pārsniedz (kā) limitā paredzēto (daudzumu, skaitu).* □ Mums sen nav bijis virslimita preču krājumu, tagad sevišķi liels ir pārtikas un saimniecības preču trūkums. Lauku Dzīve 89, 10, 5.

virsloceklis, -ļa, v.; val. *Savienojumā «teikuma virsloceklis»: teikuma loceklis, kas veido teikuma gramatiskās uzbūves pamatu.* □ Divkopu teikumā ir divi teikuma virslocekļi — teikuma priekšmets un izteicējs. Teikuma virslocekļi ir sintaktiskas kategorijas, kas teikumā izsaka runas priekšmetu un tā pazīmi. Gram II, 212.

virslogs, -a, v. *Loga rāmja režģa vai durvju augšējā daļa.* □ Visbiežāk trupei pakļautas aplodas horizontālās daļas: apakša un logsija zem virsloga. Lauku Dzīve 90, 12, 27.

virslūpa, -as, s. *Augšlūpa.* Virslūpas šķeltne. □ Virslūpas pagarināšanai lieto vingrinājumu kompleksu, kas uzlabo mutes slēdzējmuskuļa tonusu un stiepj virslūpu. Ves 86, 6, 18. Viņām bija neparasti īsas virslūpas, kas, tikai mazliet vien pasmaidot, atvilkās pavisam padegunē, atklādamas smaganas un lielus, izliektus zobus. A Eglītis 6, 85. Milce lēnām laiza savu virslūpu, kas pamazām sāk liekties tādā kā uzvaras smaidā . . Klīdzējs 1, 105. pārn. Šie tērauda žokļi [enkuri] piežmiedzami sliedei un gulsnim ar īpašu stangu, kurai nikna virslūpa. Caune 2, 66. // *Sejas daļa starp degunu un augšlūpu; šāda sejas daļa kopā ar augšlūpu.* □ Sviedri riesās zem matiem, tecēja pāri pierei, ritēja pa vaigiem, ik pa mirklim kursis ar dvašas sparu aizpūta sviedru pērlītes no skūtās virslūpas. Bels 7, 135. . . ap [strēlnieka] muti, kuras virslūpu sedz mazas, tumšas ūsas, neredz ne mazāko vīpsnojuma pēdu . . Grīns 1, 338. . . viņš, dziļi pār acīm novilcis platmali, skatījās tikai tieši uz priekšu, brīžam nervozi kodīdams mazām franču ūsiņām rotāto virslūpu. A Eglītis 4, 381.

virsma, -as, s. **1.** *Plaknes ārpuse (priekšmetam, veidojumam), kas robežojas ar apkārtējo vidi.* Zemes v. Jūras v. Ūdens v. Augsnes v. Mēness v. Lodes v. Spoguļa v. Jumta v. Smadzeņu v. Pulēta v. Matēta v. Plakana v. Virsmas apstrāde. □ Diētisko olu čaumalas pēc izskata šķiet tīras, taču uz katru to virsmas kvadrātcentimetru dzīvo līdz tūkstotim mikrobu. Lauku Dzīve 84, 1, 8. Katra kaula locītavas virsmu klāj locītavu skrimslis. Tas ir gluds un nodrošina saskares virsmu labu slīdēšanu kustību laikā. Biol r 244. . . ar asu suku rūpīgi mazgā trauka iekšējās virsmas. Tad trauku rūpīgi skalo . . Lauku Dzīve 80, 8, 31. Aleksandra domīgi bungoja ar pirkstgaliem pa galda spožo virsmu . . A Eglītis 6, 77. . . strauji attīstoties virsmas fizikai, radās nepieciešamība tieši pēc emisijas elektronu mikroskopiem. Zin T 79, 12, 4. // *Virsa (1).* Virsmas slānis. Virsmas stiprināšana. □ Oliņas [parastā varde] iznērš kaudzītēs brīvā ūdens virsmā starp augiem. Sloka 1, 33. Mazvērtīgi [akmeņdārza ierīkošanai] ir drūpošie gneisa akmeņi, . . jo to porainajā virsmā uzkrājas netīrumi un mitrums . . Lauku Dzīve 78, 1, 16. Neviens neceļas apsaukt un klusināt: tik pēkšņi, tik neparasti šis vārds iecirties klusumā kā spalvas smaile sola virsmā. Indrāne 3, 29.

2. mat. *Ķermeņa robežpunktu kopa.* Koordinātu virsmas. Lodes v. Koniska v. Izometris-

kas virsmas. Divpusīga v. Vienpusīga v. Taišņu v.

virsmācītājs, -a, v.; **virsmācītāja,** -as, s. *Galvenais mācītājs draudzē, kurā ir vairāki mācītāji; arī mācītājs, kas nokalpojis noteiktu gadu skaitu.* ◻ Pēckara gados draudzē kalpoja virsmācītājs Edgars Jundzis. Sv Rīts 92, 20, 1. . . kad Bukovas draudzes namā notika teoloģiska konference, kurā piedalījās prāvests Jānis Liepiņš un virsmācītājs Haralds Kalniņš, viņi iepazinās . . Sv Rīts 93, 19, 2.

virsmaksa, -as, s. *Maksa, kas pārsniedz iepriekš paredzēto maksu; papildu maksa.* ◻ Žans: Katram taču gribēsies dzīvot viesnīcā, kas saucas tik slavenā vārdā. Par to vien varēs ņemt divdesmit piecus procentus virsmaksas. Zīverts 1, 174.

virsmaktīvs, -ais; s. -a, -ā; ķīm. *Savienojumā «virsmaktīvās vielas»: vielas, kas monomolekulārā slāņa veidā uzkrājas divu fāžu robežvirsmā un samazina tās brīvo enerģiju (virsmas spriegumu).* V. emulgators.

virsmala, -as, s. *Virsējā, augšējā mala.* ◻ Tumši zils kalns, cik tālu acis sniedz. Un tuvu pie kalna virsmalas saule, liela un spoži sarkana. Upīts IV, 475. Viļņi šļakstījās, gaisā sliedamies, viņu . . virsmalu šķautnes vizuļoja kā varavīksnes plāksnēm piebārstītas. Upīts 18, 255.

virsmāsa, -as, s. *Vecākā medicīnas māsa, kas pārrauga citu medicīnas māsu darbu.* ◻ Laikam virsmāsa . . bija dzirdējusi Donāta beidzamo nopūtu . . Indrāne 10, 144. «Slimniece guļ. Viņa jūtas labi. Jūs viņu tikai uztrauksit,» teica virsmāsa . . Mauriņa 2, 100. Velga ir Gunāra sieva un Stelpes doktorāta virsmāsa. Diena 91, 204, 13.

virsmatracis, -ča, v. *Plāns matracis, ko lieto virs gultas vai dīvāna matrača.* Vienvietīgs v. Divvietīgs v. V. bērniem.

virsmērs, -a, v. *Mērs, daudzums, kas ir lielāks par (kā) paredzēto, vajadzīgo mēru, daudzumu; papildus dotais mērs, daudzums.* ◻ «Tu [meža sargs] gribi tādu virsmēru, lai tev uz deviņām pusasītēm desmitā iznāk klāt.» Upīts 3, 112. Ja biju pietiekami acīgs un izmanīgs, nesnaudu, ievēroju šo dažbrīd gandrīz nemanāmo notrīsēšanu un piecirtu, dabūju pa mēra un pat virsmēra asarim. Ezera 8, 60.

virsmēslojums, -a, v. *Ūdenī labi šķīstoši minerālmēsli, ko izkaisot, izsmidzinot papildus dod augiem (parasti, tos neiestrādājot augsnē).* ◻ Viegli šķīstošos slāpekļa minerālmēslus iestrādā pirms sējas vai reizē ar sēklu un dod arī vēlāk augšanas laikā kā virsmēslojumu. Švinka 1, 233. Augšanas laikā [puķēm] dod arī virsmēslojumā atšķaidītus organiskos un minerālos mēslus. Dindonis 1, 147. Nopļautajām platībām tūdaļ dodams slāpekļa virsmēslojums. Cīņa 85, 133, 1.

virsmestrs, -a, v.; vēst. *Viduslaiku mūku vai bruņinieku ordeņa galvas tituls; cilvēks, kam ir šāds tituls.* ◻ Aizrautīgs runātājs izrādījās arī virsmestra sūtnis Volmārs no Bernhauzenas. Purs 11, 224.

virsmežniecība, -as, s. *Latvijas valsts mežu pārvaldes lielākā teritoriālā vienība, kurā ietilpst vairākas mežniecības (līdz 1940. gadam, no 1941. gada līdz 1944. gadam un no 1991. gada).* ◻ Ceļu krustojumā balsnīja virsmežniecības baltā ēka. Avotiņa 9, 35.

virsmežsargs, -a, v.; **virsmežsardze,** -es, dsk. ģen. -džu, s.; vēst. *Valsts mežu sardzes amats (starp mežsargu un mežzini — līdz 1959. gadam); cilvēks, kurš veic šo amatu un kura pārziņā ir aprēda.* ◻ «Viņš bija virsmežsargs mežniecībā, kur es tolaik strādāju.» Ezera 2, 49.

virsmežzinis, -ņa, v.; **virsmežzine,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Virsmežniecības pārvaldnieks (līdz 1940. gadam, no 1941. gada līdz 1944. gadam un no 1991. gada).* ◻ . . ja mežu izcirta pārdošanai, tad par to bija jāpaziņo vietējam valsts virsmežzinim trīs nedēļas pirms ciršanas sākuma. Lauku Dzīve 90, 11, 7. «Mans tēvs saticis veco Sīli. Sīlis bijis pie virsmežziņa, un laikam notiks [malumednieku] ķeršana.» J Kalniņš 10, 300. Savus tiešos darba pienākumus virsmežzinis izpildīja gods godam . . Avotiņa 9, 87.

virsmiziņa, -as, s.; bot. *Epiderma (2); auga, tā daļas, augļa apvalka (mizas) ārējā, virsējā plānā kārta.* ◻ . . lapas virspusē un apakšpusē atrodas viena šūnu kārta. Tā ir lapas epiderma jeb virsmiziņa, kura aizsargā lapu no bojājumiem un arī no izkalšanas. Biol r 71. Cepurīte [smirdošajai bērzlapei] ir ļoti glotaina, ar izteikti rievotu malu, virsmiziņa triepīga, nav novelkama. Ves 62, 8, 27. Ārējās šūnas izveido saknes virsmiziņu. Švinka 1, 62. Uz jauna stumbra virsmas mēs atrodam segaudu plēvi — virsmiziņu jeb epidermu. Galenieks 1, 67.

virsne, -es, s.; parasti vsk.; reti. *Virsējā kārta, slānis (pārtikas produktam); arī virsa (1).* Bojāta v.

virsniecība, -as, s. *Virsnieku kopums kādas valsts armijā.* ◻ . . nav nekāds brīnums, ka tieši demobilizētā [krievu armijas] virsniecība Latvijā ir aktīvākā kosmopolītisko, unitāro ideju nesēja un aizstāvētāja. Lauku Avīze 90, 19, 4.

virsnieks, -a, v.; **virsniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Amatpersona bruņotajos spēkos (arī, piemēram, policijā), kurai ir attiecīgā militārā vai speciālā dienesta pakāpe un kura veic komandiera un priekšnieka pienākumus.* Sakaru v. Kadru v. Vecākie virsnieki. Rezerves virsnieki. Virsnieku korpuss. Virsnieka vietnieks — *virsnieka vietnieks.* ◻ Stendāls, būdams franču armijas virsnieks, izklaiņoja Vāciju, Austriju, Krieviju, Itāliju. Mauriņa 1, 185. Jānis Asums, atbrīvošanas kara virsnieks, sen atvaļināts, to labi zināja, kāds trieciena spēks piemīt latviešu karavīriem. Veselis 1, 320. «Virsnieks no tevis neiznāks — esi par jaunu un par mīkstu —, bet kareivis varbūt gan,» viņš nobeidz . . Grīns 1, 47. pārn. Izveidojas [mākonis] . . kā skaista jumprava . . Bet, lūk: viens divi — skaistā jumprava pārvēršas par . . laupītāju virsnieku ar gaiļa spalvu pie cepures . . Brigadere 2, 301. . . akceptētas . . policijas dienesta pakāpes. To secība ir šāda — policijas ierindnieks, kaprālis, seržants, virsseržants, virsnieka vietnieks,

leitnants, virsleitnants, kapteinis, majors, pulkvežleitnants, pulkvedis un policijas ģenerālis. Diena 91, 146, 1. . . daži no tiem [bijušajiem studentiem] pirms universitātes dienējuši Latvijas armijā, ieguvuši kaprāļu un virsnieku vietnieku pakāpes . . Lāms 7, 11.

virsniekvietnieks, -a, v. *Virsdienesta instruktoru (augstākā) dienesta pakāpe Latvijas armijā un aizsardzības spēkos; karavīrs, kam ir šāda dienesta pakāpe.*

virsnieres, -ru, vsk. virsniere, -es, s.; anat. *Iekšējās sekrēcijas pāra dziedzeris (mugurkaulniekiem) — neliels, plakans veidojums uz nieres augšējā pola.* □ Virsnieres sastāv no divām daļām — serdes un garozas. Pirmā izstrādā hormonu adrenalīnu, kas regulē asinsspiedienu. Ves 63, 4, 7. Virsnieru garoza producē vairāk nekā 30 hormonu . . PL Siev 80, 6, 18. Hormonus izdala asinīs iekšējās sekrēcijas dziedzeri, kuru vidū izcila loma organisma dzīvības procesu regulācijā ir hipofīzei jeb smadzeņu piedēklim un virsnieru dziedzeriem. Skulme 3, 5.

virsnorma, -as, s. *Tas (skaits, daudzums), kas pārsniedz (kā) normu.* □ Norma ir obligāta visiem, virsnorma — tādām personībām, kāds ir Donāts Dravnieks. Lit M 85, 32, 6. «Labi. Es aizvedīšu to virsnormu.» Sakse 7, 482. // ģen.: virsnormas, adj. nozīmē. *Tāds, kas pārsniedz (kā) normu.* □ . . jo vairāk virsnormas svara un jo mazkustīgāks dzīvesveids, jo krasāk jāierobežo uztura apjoms . . Ves 76, 12, 7.

virsnormatīvs, -ais; s. -a, -ā; apst. **virsnormatīvi.** *Tāds, kas pārsniedz (kā) normu.* □ Joprojām lieli ir tukšbraucieni un automobiļu virsnormatīvās dīkstāves iekraušanas un izkraušanas laikā . . Pad J 83, 234, 1.

virsotne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Visaugstākā vieta, visaugstākā daļa (parasti kalnam, kalnu grēdai).* □ Aizmidzis viņš [zēns] sapņos redzēja Kaukāza kalnu sniegotās virsotnes, kurām pāri peldēja lepni mākoņu kuģi ar sārtām, vakara saules apspīdētām burām. Vāczemnieks 6, 43. Tagad vairs nav iespējams noteikt, kurš pirmais iedrošinājās apsvērt iespēju uzkāpt Everesta žilbinošajā virsotnē. Liesma 83, 2, 10. Lejā aiz liepām līča ielokā tecēja Azandas upe, . . un netālu, pret mežiem pacēluši savas virsotnes, snauda senie latviešu pilskalni. Niedra 1, 34. pārn. . . Straumēnu ļaudis cēlās augšā pašā nakts vidū, kad pie debess virsotnes bija uzkāpuši klusumu atnesošie zvaigznāji. Virza 1, 164. pārn. Pašlaik abi Tautas mākslinieki stāv meistarības kalna virsotnē, katrs uz savas virsotnes šķautnes . . Dzene 1, 27. // pareti. *Visaugstākā daļa (vilnim); visaugstākais (kā) līmenis.* Palu v. □ pārn. Trigorins iestidzis šajā melu un patiesības sajaukumā, kas viņu uznesis slavas viļņa virsotnē. Cīņa 83, 255, 3. pārn. Tiesa, pašreiz Kuldīgas Tautas teātris nav pašā viļņa virsotnē . . Lit M 82, 14, 2. // *Visaugstākā, visvairāk izvirzītā vai vissmailākā daļa (priekšmetam).* □ Ir atjaunots [Turaidas] pils tornis, no kura virsotnes tālu pārredzama . . apkārtne. Cīņa 60, 5, 3. Augšējie vidējie priekšzobi [ciršļiem] ir . . izvirzīti uz priekšu un nobeidzas ar divzobainām, sirpjveidā izliektām virsotnēm. Tauriņš 1, 33.

2. *Vainaga augšējā daļa, augšējie zari (kokam); stumbra turpinājuma, vadošā zara gals; augšējā, virsējā daļa (augam); galotne (1).* □ Lazda aug ieslīpi krastā. No galotnes līdz zemei kādas trīs . . asis. Drīz vien Marčs sasniedzis virsotni un taisās svērties lejup. Valdis 1, 160. Es atlaižos uz sola un raugos melnajās priežu virsotnēs, raugos pelēkajos debešos . . Jaunsudrabiņš 7, 156. . . vectēvi saka — jau viņu puiku gados, šo bērzu virsotnēs skatoties, bijis jāatliec galva tā, ka reizēm šie vēlušies atmuguriski zālē. Klīdzējs 1, 249.

3. mat. *Punkts, kurā krustojas daudzskaldņa šķautnes, daudzstūra malas, leņķa malas, konusa veidules vai kurā plaknes līknes liekums sasniedz ekstrēmu.* Trijstūra v. Leņķa v. Līknes v. □ Urbjot labāk lietot cilindriskos spirālurbjus . . ar virsotnes leņķi 90°—100°. Alksnis 1, 74.

4. *Vadošā, visietekmīgākā (piemēram, sociālās grupas, organizācijas) daļa.* □ Valdnieks balstījās uz inku — savu asinsradinieku — kastu, nelielu valdošo virsotni. Lielais 2, 59. Palmu lapām segtas nojumes, atpūtas krēsli, ērtas ģērbtuves, bārs. Kādreiz te [Jemenā] pavadījuši brīvo laiku kolonizatoru varas virsotnes pārstāvji. Liesma 76, 5, 25. // *Cilvēks, kas ir sasniedzis sava amata prasmes augstāko pakāpi; tas, kas ir vislabākais, visizcilākais (kādā nozarē).* □ Šis teātris toreiz stāvēja latviešu mākslas priekšpulkā, bet Duburs nebija pirmo līniju cīnītājs. Tādēļ arī viņa izpratnē latviešu drāmas virsotne palika Blaumanis. Dzene 3, 31. Rainis . . ir viena no mūsu tautas lielākajām garīgajām virsotnēm. Hausmanis 1, 84. Ne visi šoferi nonāk pie šīs mākslas [izjust mašīnu kā daļu no sevis]. Arī šajā darbā ir ierindas amatnieki un virsotnes. Dripe 2, 17.

5. *Augstākā (kādas darbības, rīcības, norises, arī parādības) pakāpe, izpausme, arī sasniegums.* Daiļrades v. Garīgās kultūras v. Sporta meistarības v. □ Emocionāla virsotne Žaņa Katlapa tēlojumā bija stāsts par mātes nāvi. Katlape, Ceplītis 1, 158. To [Jāņu dziesmu] sevišķā specifika izpaužas «līgo» piedziedājumos, kas ir ļoti krāšņi, plaši un daudzveidīgi un izveido melodijas patētisko virsotni. Vītoliņš, Krasinska 1, 37. Viena no augstākajām Mikelandželo mākslas virsotnēm ir . . arī Siksta kapelas freskas Vatikānā . . Zv 75, 5, 25. Krājums «Gals un sākums» aizsāk jaunu posmu Raiņa dzejas attīstībā un iezīmē jaunu virsotni latviešu lirikas procesā vispār. Valeinis 3, 115. . . Vintēns vēlējās atrasties gaidāmo notikumu virsotnē. Viņš bija nogaršojis varas saldmi un kāroja vēl. Lāms 7, 151.

virspalags, -a, v. *Virsējais palags, arī apvalks (segai).* □ Gultiņā liekams zāļu vai salmu matracītis, virs kura . . var uzsegt salocītu segu, . . tad palagu un virsū virspalagu ar vilnas sedziņu. Ves 63, 6, 6. Vasarā lieto viegla materiāla segu, ziemā — vilnas vai flaneļa segu ar pārvalku vai parastu virspalagu, kas jāpiepogā vai jāpiediedz segai. Ves 64, 11,

18. No kokvilnas materiāla šuj virspalagus, palagus, spilvendrānas, dvieļus, mutautiņus, apakšveļu (galvenokārt trikotāžas). Ves 75, 5, 15.

virspamats, -a, v.; arhit. *Pamatu, arī pagraba sienu virszemes daļa (ēkai), kas atšķiras ar materiālu vai apdari; cokols (1).* Izvirzītais v. □ Ceļot koka sienas, .. jāievēro, lai apakšējie vainagi būtu izolēti no mitruma, tāpēc virspamatiem jābūt vismaz 50 cm virs zemes līmeņa. Sterns 2, 181. Ieteicams ruberoīdu nepārgriezt, bet pārliekt uz pusēm un uzlikt uz virspamatiem tā, lai pārlocītā mala būtu pāri virspamatu ārmalai apmēram 2 cm. Sterns 2, 77. Pagrīdes ventilācija jāveido rūpīgi. Vēdināšana uz āru, atstājot virspamatos caurumus, nav derīga. Tāda grīda būs auksta. Lauku Dzīve 89, 10, 29.

virspārraugs, -a, v.; **virspārraudze,** -es, dsk. ģen. -džu, s. *Galvenais pārraugs.* □ Automobilim piebraucot, pirmais pretī izsteidzās Oskars Briedis, kuru Ceplis bij pieņēmis par virspārraugu, lai visus darbus kārtīgi izdarītu. Rozītis III, 110. . . droši vien Jaunsudrabiņš viņam [A. Pelēcim] nebūtu rakstījis tik daudz vēstuļu, nedz Valkas drošības dienests būtu pieļāvis tik intensīvu saraksti, kādu, par laimi, nekavēja Sibīrijas pastnieki un pasta virspārraugi. Izglītība 91, 20, 7.

virspavārs, -a, v.; **virspavāre,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Galvenais pavārs, kas pārzina visu ēdienu gatavošanu.* □ pārn. Krieviem nebija šokolādes, viņi ēda kartupeļu biezputru un deva nogaršot mazajam zēnam. Viņš bija virspavārs. Bels 1, 6.

virspavēlniecība, -as, s. *Institūcija (orgāns), kas vada valsts bruņotos spēkus, atsevišķu bruņoto spēku veidu, arī stratēģiska mēroga militāras operācijas.* □ 1915. gada sākumā ķeizariskās Vācijas virspavēlniecība nolēma sakaut carisko Krieviju, tādā veidā piespiežot to izstāties no kara. Latv J 90, 71, 2. Kurzemē kapteinis bija guvis leģendāru slavu, un viņa vārds bija vairākkārt minēts virspavēlniecības ziņojumos. Janovskis 1, 234.

virspavēlnieks, -a, v.; **virspavēlniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Augstākā amatpersona bruņotajos spēkos, kas vada atsevišķu bruņoto spēku veidu, arī stratēģiska mēroga militāras operācijas.* Augstākais v. □ . . Latvijas 77 000 vīru armijā tās slavas laikmetā — brīvības cīņu noslēgumā — bija viens vienīgs ģenerālis, pats virspavēlnieks. Diena 91, 204, 11. Pirmā pasaules kara laikā un arī revolūcijas dienās Mogiļevā atradās Krievijas armijas virspavēlnieka galvenā mītne. Zv 83, 4, 4. // pārn. *Cilvēks, kam ir ļoti plašas tiesības, vara, arī iespēja noteikt, pavēlēt.* □ Mūsu pirmais cieminš ir vecākais mehāniķis Arvīds Mucenieks — visu mašīnu, visu tehnisko sistēmu augstākais virspavēlnieks. Lapsa 5, 10. Žigli nosprieda, ka . . aitu armijai par virspavēlnieku jāceļot Marija . . , jo še vajadzēšot gan gādības, gan spēka. Kalndruva 6, 68.

virspeļņa, -as, s.; parasti vsk.; ekon. *Peļņa, kas pārsniedz (kādas nozares) vidējo peļņu.* □ Streiku rezultātā darbaļaudīm laiku pa laikam izdodas panākt, ka uzņēmumu īpašnieki no savas virspeļņas palielina darba algu vai izdara cita veida sociālu piekāpšanos. Kar 82, 5, 6.

virspilskungs, -a, v.; vēst. *Kurzemes hercogistes daļas pārvaldnieks.* Virspilskunga tiesa — *apgabals Kurzemes hercogistē, ko pārvaldīja virspilskungs.*

virsplāns, -a, v. *Tas skaits, daudzums, kas pārsniedz plānā paredzēto (kā) skaitu, daudzumu.* □ «. . viņa vadībā mēs tagad pirmie izpildām virsplānu un pilnīgi pabeidzam aršanu.» Kroma 3, 69. Par reisa uzdevuma izpildi nav ko bažīties, bet gribas atgriezties krastā ar krietnāku virsplānu. Talcis 7, 95. // ģen.: virsplāna, adj. nozīmē. *Tāds, kas pārsniedz plānā paredzēto (kā) skaitu, daudzumu.* Virsplāna uzkrājumi. Virsplāna produkcija. □ «. . jo vairāk zivju, jo lielāki ienākumi. Prēmijas jeb īpaša samaksa par virsplāna devumu tāpēc laikam pastāv, lai gūtu lielāku produkciju.» Talcis 7, 58. Pērn mūsu rajona rūpniecības uzņēmumi deva vairāk nekā vienu trešdaļu no Rīgas rūpniecības virsplāna peļņas un vairāk nekā pusi no virsplāna realizācijas. Zv 77, 9, 8.

virspriesteris, -ra, v.; **virspriesteriene,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Augstākas pakāpes priesteris, kam ir lielākas tiesības.* □ Ēģiptiešiem dzīves pilnības ideāls eksistē tikai «rakstos», dzīvē tas nav sasniedzams, un virspriesteris Potifers to uzskata par negrozāmu dzīves kārtību. J Kalniņš 1, 269. Visa tauta pateicas viņam [Jāzepam]: ļaudis, priesteri, ierēdņi, augstmaņi. Virspriesteris cildina viņu patētiskiem vārdiem: «Tu sauksies — pasaules glābējs.» Kar 90, 11, 167. Daudzi vecākās paaudzes pārstāvji vēl šodien atceras Rīgas Kristus piedzimšanas pareizticīgo katedrāles virspriesteri Jāni Jansonu. Sv Rīts 93, 15, 5.

virsprodukts, -a, v. *Produkta daļa, ko sabiedriskajā materiālo vērtību ražošanā rada virs nepieciešamā produkta.*

virspus, priev. ar ģen. vai dat. *Norāda, ka (kas) ir virs (kā cita), augstāk (par ko citu).* □ Roka, kas zem segas sildīja celim piespiestās Uldas plaukstas, atslāba. Ulda nolika rokas virspus segas. «Vairs jau nesalst. Redziet, saule lec!» Pasaules sp II, 194. Viņa apklust, un tad Jorens satver abas Ievas rokas virspus elkoņiem . . Zigmonte 2, 215. . . virspus pamales dūmakas debess bija dziļa un skaisti zila . . Kalndruva 10, 106. Brokasta laikos lopi sanāca kalna malā virspus dīķa brītiņu atdusēties, pagremot. Birznieks-Upītis 6, 60.

virspuse, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Augšējā puse, daļa (piemēram, priekšmetam, veidojumam); arī virsa (1).* □ «Sargieties . . ,» mani brīdināja. «Tas ir nešķīsts dzīvnieks ar trešo aci galvas virspusē.» Apmēram 75 centimetrus garā ķirzaka slēpās ēnā starp biezajiem zāles stiebriem. Ērgle 5, 95. // *Virsējā, augšējā puse, daļa (parasti apģērbam, apaviem).* □ Beretes vidus un apakšējā daļa tamborēta smilškrāsā, virspuse — brūnās, dzeltenās, rūsas sarkanās un gaiši brūnās joslās. PL Siev 84, 12, pielikumā.

Apavu virspuse nedrīkst būt pārāk šaura pacēlumā, nedrīkst saspiest asinsvadus pēdas virspusē. PL Siev 82, 4, 21. // *Augšējā kārta, slānis, arī daļa (parasti vielai).* □ Vistuvāk zemes virspusei atrodas saldūdeņi vai vāji mineralizētie ūdeņi .. D kal 72, 119. .. saulē kupenas palēnām dila, bet drošā sērsna neveidojās, jo atlaidās tikai pašas virspuses. Mauliņš 2, 167. Pēkšņi nokļūstot dziļā bedrē, jāmēģina ar enerģiskām roku un kāju kustībām nokļūt ūdens virspusē. Ves 75, 6, 15. pārn. Tās [domas] neparādījās viņa apziņas virspusē, bet rosījās kaut kur dziļi, dziļi noslēpušās. Kalndruva 7, 230.

2. *Ārējā puse (9) (priekšmetam, veidojumam), kas robežojas ar apkārtējo vidi; arī virsma (1).* Ādas v. No virspuses — *pēc ārējām pazīmēm, paviršī, virspusīgi, neiedziļinoties būtībā.* □ Sakņu muskuļi, kas stiepās pa zemes virspusi un apakšu, bija sīksti, ka ne pārcirst. Leimane 1, 14. Lai iegūtu labas kvalitātes pārklājumu, izstrādājuma virspusei jābūt rūpīgi notīrītai. Alksnis 1, 43. «Būs vēl tonnas septiņas vai astoņas,» norūc Andrejičs un ar cimdotās rokas virspusi bažīgi paberzē pakausi. Lapsa 1, 42. pārn. Kāpēc tu meklē virspusē? — Kas virspusīgs, tas pāriet. To lietus šaltis projām nes Un vējš, kas laižas pāri. Elksne 8, 14. Ar pirmo dienu sāka fermā visu darīt pamatīgi, pa īstam, nevis no virspuses. Tāda bija ģimenes tradīcija. Zv 83, 22, 8. // *Ārējā (kā) puse (9), pār kuru augstāk (kas) paceļas, izvirzās, atrodas, noris, (ko) paceļ, izvirza.* □ Apaļgalvis [asarēns] noskatījās, kur atradās zilganā [kukaiņa] ēna, atkāpās un tad ieskrējies drāzās līdz ūdens virsai. Vēl tālāk. Purns izšāvās ezera virspusē .. U Plotnieks 1, 76. Vispirms [rudenī] cenšas novākt galda bietes, jo tām divas trešdaļas sakņu ir augsnes virspusē un pirmās stiprākās salnas sakni var sabojāt. Lauku Dzīve 81, 9, 11. Dubļu laikā, kad ceļi izmirka, mans jaunais nazis atradās. Ritenis kopā ar mālu skrīni to no kādas dziļas grambas bija izgriezis virspusē. Pasaules sp I, 275.

3. *Tas, kam nav dziļāka satura; tas, kam nav būtiskas nozīmes.* □ Bet, ja pētām klasiku, .. atklājas, ka bieži vien mēs esam paņēmuši tikai virspusi. Čaklais 6, 180. .. viņa [māte] skatījās uz notikušo kā cilvēks, kas redz tikai parādību virspusi, bet nespēj iedziļināties būtībā, jo viņas skatījums uz dzīvi un pasauli bija vienkāršots. Dorbe 6, 92. Uz mākslinieku sirdsapziņas paliek jautājums par dziļu un pamatīgu tautas mākslas izpēti. (Pagaidām mēs bieži vien apmierināmies ar virspusi.) Pad J 70, 154, 5.

○◇ Pa virspusi (arī pa virsu) (braukt, slīdēt, iet u. tml.) sar. — *paviršī, virspusīgi, neiedziļinoties būtībā (izturēties, rīkoties, runāt).* □ To [stāstu] galvenais trūkums tas, ka autori slīd pa virspusi, pakavēdamies vienīgi pie redzētā ārējās izpausmes, pat nemēģinādami iedziļināties raksturos, novērotajās problēmās. Kar 58, 8, 114. «Nē, man nevajag ideālu. Bet es vienmēr nepatīkami pārdzīvoju, ja redzu, ka cilvēks ietiepīgi iet pa virspusi.» — «Kārtīgi sadevāt,» Lūsis atzinīgi saka. «Jau kopš šī paša brīža sākšu pārvērtēt savu dzīvi.» Zigmonte 4, 90. ◇ (Būt) virspusē — *tā, ka pārvar neveiksmes, nepatikšanas, ko nevēlamu; tā, ka vienmēr dzīvē veikli iekārtojas.* □ «.. ko tas cilvēks tik nav ņēmis cauri, bet vienmēr viņš virspusē un virspusē. Īsts laimes luteklis, bet netīrelis gan.» Jansons 5, 221. «Lai nāk kādi ūdeņi nākdami, Šīrons vienmēr virspusē. Glums kā zutis . . .» M Zariņš 5, 39.

virspusējība, -as, s. *Vispārināta īpašība → virspusējs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; virspusība.* □ Mākslai cilvēks jāatraisa no sastinguma, vienaldzības, truluma, virspusējības un, galvenais, no izlikšanās un divkosības .. Tēl M 84, 88. Kurš gan no mums nezina, ka aiz desmit pienākumiem slēpjas paviršība, virspusējība un šablons. Zv 67, 15, 29. «Jau teicu — nespēja saprasties, svešums. Virspusējība attiecībās, kontaktēšanās manierē.» Vācietis 15, 161.

virspusējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **virspusēji. 1.** *Tāds, kas atrodas, noris (kā) virspusē (1), skar (kā) virspusi (1).* Virspusējās straumes. □ Ir pazīstamas divas svarīgākās dabisko zālāju uzlabošanas sistēmas — pamatuzlabošana un virspusējā uzlabošana. .. Lietojot virspusējo uzlabošanu, veco zelmeni nepārar .. Tērauds 1, 158. Tām [ganībām pavasarī] jādod virsmēslojums, jānovāc no tām akmeņi, tās jānošļūc, jāecē, kā arī jāveic citi virspusējās uzlabošanas pasākumi. Lauku Dzīve 81, 6, 2. // *Tāds, kas atrodas, noris (ķermeņa, orgāna) virsējā kārtā, arī daļā.* Virspusējā deniņu artērija. Virspusējā rentgenterapija. □ Kāju vēnās izšķir trīs sistēmas: virspusējās, dziļās un savienotājas vēnas starp tām. Ves 83, 11, 8. Ultravioletajiem stariem ir vāja caurspiešanās spēja; tie skar tikai virspusējo ādas slāni. Ves 66, 12, 8. // *Tāds, kas redzams no virsas, virspuses (2), tāds, ko ievēro vispirms (piemēram, par izskatu, formu u. tml.); arī ārējs (3).* □ Konrāds Ubāns nevienā savā darbā, ne cilvēku, ne dabu gleznojot, nav akcentējis virspusējo skaistumu. Pad J 80, 171, 4. pārn. .. Un kas to zin, cik ilgi gan Zem klusā, virspusējā miera Tāds nemiers jāvalda būs man? Elksne 2, 115.

2. *Tāds, kam nav dziļāka satura; tāds, kas nav būtisks; virspusīgs (1).* Romāna v. pārstāstījums. Virspusēja izglītība. Virspusēja attieksme. Virspusēja pazīšanās. Pazīt dzīvi virspusēji. □ Anniņas lomā traucēja samākslotas kustības un virspusēji tvertais vieglprātīgas meitenes attēlojums. Dzene 3, 84. Ir stabila šī pasaule Un maiņas virspusējas. Elksne 7, 14. Bieži šķiet — pasaule pārplūst no lētiem mīlestības vārdiem un no virspusējām, seklām cilvēku attiecībām .. Sv Rīts 92, 23/24, 6.

virspusība, -as, s. *Vispārināta īpašība → virspusīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; virspusējība.* □ Katra paviršība un virspusība darbā, ko bija nomanījusi pie kolēģiem, viņu ļoti sarūgtināja. Klints 1, 123. Kā lugas, tā uzvedumi tika pamatoti kritizēti par

virspusību, par nepietiekami dziļi izstrādātiem teātra tēliem. LPTV I, 175. Visa vecā vai jaunā noliegšana ir sekla virspusība, dziļāku saišu un sakarību neredzēšana. Caune 5, 163.

virspusīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **virspusīgi. 1.** *Tāds, kam nav dziļāka satura; tāds, kas nav būtisks.* V. vērojums. V. notikuma apraksts. Virspusīga informācija. Virspusīgas intereses. □ Indivīda raksturojums tikai ar sociālajām lomām ir paviršs, virspusīgs, reizēm arī cilvēka personībai nebūtisks. Lit M 81, 38, 7. Pavirša pārbaude dod arī virspusīgus iespaidus. Lit M 81, 11, 11. Es viņam atbildēju paviršī, aprauti un virspusīgi, domādams savas domas, meklēdams atbildes uz saviem jautājumiem. Skujiņš 13, 271. // reti. *Tāds (cilvēks), kas ko dara paviršī, neiedziļinoties (kā) būtībā.* V. komentētājs. V. žurnālists. □ Virspusīgam vērotājam varētu šķist, ka Latvijas ārlietu resora likvidācija notika 1940. gada augustā — decembrī. Lauku Avīze 90, 29, 8.

2. *Virspusējs (1).* □ ..sejā nereti izveidojas asinsvadu tīkliņš.. Dažreiz vēl pievienojas sīkas papuliņas jeb virspusīgi mezgliņi un iekaisuma perēklīši ādas dziedzeru izvados.. Ves 63, 9, 31.

virspusīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i r s p u s ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Apraksta v. Žurnālista v.

virsraksts, -a, v. *Nosaukums (grāmatai, tekstam, tā daļai).* □ Kaut kad ļoti sen ir pateikts, ka grāmata sākas ar virsrakstu, un šī vecā patiesība acīmredzot nekad nezaudēs savu nozīmi. Jo virsraksts ir grāmatas vizītkarte, tās kvintesence, visdziļākās būtības izpausme, pat — reklāma. Lit M 72, 2, 5. Plaukti pilni ar grāmatām — no grīdas līdz griestiem. Visādos vākos un ar visādiem virsrakstiem. Pelēcis 3, 7. Mans stāsts bija sarucis gaužām īss un ievietots nodaļā ar kopēju virsrakstu «Informācija». Zemzaris 3, 7. Klemčuks.. atver ielas stūra kioskā paņemto avīzi, bet viņa acis ir projām no virsrakstiem un bildēm. Klīdzējs 1, 215. ◇ Likt virsrakstu (arī nosaukumu) → *nosaukt kā (tekstu, tā daļu).* □ ..«Kad Ādams atvaļinājumā» ir laba luga, laba izrāde. Par to liecina možie, dzīvespriecīgie vārdi, ko recenzents O. Grāvītis licis virsrakstā — «Skatītāju simpātijas iekarotas». J Kalniņš 1, 213. Kurzemīte... Mīlināmo vārdu, pazīstamu jau kopš Ausekļa dzejas, I. Ziedonis liek savas vispopulārākās prozas grāmatas virsrakstā. Kritikas g 83, 168.

virsredaktors, -a, v.; **virsredaktore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Atbildīgais, galvenais redaktors.* □ Ģirts: Kas ir mūsu vienīgā mūzikas žurnāla «Dziesmu Dievs» virsredaktors? — Josts: Profesors Rājums. A Eglītis 1, 50.

virsredaktūra, -as, s. *Galvenā redaktūra.* □ Runājot par daiļdarbu atlases principiem, diemžēl jāsecina, ka daļā grāmatu tos nav noteikusi mērķtiecīga un konsekventa virsredaktūras programma, bet gan sastādītāju vai redaktoru individuālie vai tradicionālie priekšstati. Lit M 82, 15, 6.

virsrežisors, -a, v.; **virsrežisore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Galvenais režisors.* □ pārn. Aktrise uzskata, ka galvenais virsrežisors ir pati dzīve, laikmets, kas rūpīgi koriģē ik atveidojamās lomas vaibstu, intonāciju, bet visnoteicošākā izrādes pieņemšanas komisija — lielais draudzīgo skatītāju pulks. Cīņa 63, 44, 2.

virsrīkles, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas rīkles virspusē.* □ Lielākais nervu mezgls atrodas virs rīkles, un to sauc par virsrīkles mezglu. No tā uz priekšu atiet daudz sīku nervu. Tāpēc sliekas ķermeņa priekšgals ir ļoti jutīgs. Zool 22. Bet kukaiņi, spriežot pēc visa, uztver elektromagnētiskos signālus ar virsrīkles nervu mezgla palīdzību. Zin T 76, 5, 44. Upes vēža, tāpat kā sliekas nervu sistēmā ir liels virsrīkles mezgls, kas savienots ar acu, ūsiņu un mutes orgānu nerviem. Zool 37.

virsroka, -as, s.; parasti vsk. *Pārākums, arī pārsvars.* Gūt (arī dabūt, ņemt) virsroku (retāk pārsvaru) — *pārspēt, uzvarēt.* □ «Marijai pār viņu ir pilnīga virsroka, un Jānis bez viņas [sievas] ziņas pie mums pat ciemā nedrīkst atnākt,» māte grieza valodu mazliet uz citu pusi. J Kalniņš 10, 295. ..tiem noteikti jābūt īstas Mākslas svētkiem. Virsroka nedrīkst būt tukši izklaidējošajam. Zv 84, 12, 15. ..cīņā strazdi gūst virsroku un vienkārši padzen zvirbuļus no savām ligzdām. Birznieks-Upītis V, 236. Ilgi gudroju, ko darīt, lai cūcība negūtu virsroku pār cilvēcību. Pelēcis 3, 9. Jāattīra grāvis, lai notek ūdens, tad purva zāle nedabūs virsroku. Birznieks-Upītis 5, 34. Sibilla: Kā jūs domājat, Hilmaņa kungs, vai meitenei vienmēr ir jāapbrīno, kā zēns izteicas? Vai nevarētu būt dažreiz arī otrādi? — Hilmanis: Kamdēļ ne? Viss atkarājas no tā, kurš dabū virsroku. A Eglītis 1, 493. Signes dēļ ne uz vienu nebūšu greizsirdīgs. Lai viņa iet, ar ko vien vēlas. Es tikai negribēju, ka Henrijs ņem virsroku. Man vajadzēja pierādīt, ka esmu par viņu pārāks. Kaijaks 6, 81.

virssardze, -es, dsk. ģen. -džu, s.; mil. *Speciāli iekārtota aresta telpa militārpersonām.* Garnizona v. Karaspēka daļas v. □ «Izsaukšu patruļu un iespundēšu virssardzē!» viņš draudēdams sacīja.. Cīņa 70, 80, 4. Notikuma vietā noskaidrots, ka robežsargi bija lietojuši alkoholu. Viss norīkojums [norīkotie robežsargi] nosūtīts uz virssardzi. Lauku Avīze 93, 7, 30.

virssasaluma, ģen., nelok.; ģeol. *Savienojumā «virssasaluma ūdeņi»: pazemes ūdeņi virs sasalušajiem iežiem daudzgadīgā sasaluma zonā.* V. gruntsūdens.

virssedze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Kārta, slānis, kas atrodas, ko novieto (kam) virsū, uz kā.* □ Brigāde pašreiz montē stiegrojumu betona virssedzei, ar ko izlīdzinās jau samontēto posmu virsmu. Cīņa 75, 225, 2.

virsseržants, -a, v.; **virsseržante,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Instruktoru dienesta pakāpe Latvijas armijā un aizsardzības spēkos starp seržanta un virsniekvietnieka pakāpēm; karavīrs, kam ir šāda dienesta pakāpe.* □ Netālu no vada novietnes apmeties rotas komandpunkts

ar komandieri, virsseržantu un ziņnešiem .. Lāms 7, 372. Tēvs ticis mūsu rotas virsseržanta amatā, un tikai retumis man gadās ar viņu tikties divatā. Grīns 1, 73.

virsskaņa, -as, s. **1.** dsk.; mūz. *Skaņa, kas rodas skanoša ķermeņa (piemēram, stīgas) atsevišķu daļu vibrācijas rezultātā un kas papildina pamatskaņu, piešķir tai nokrāsu (tembru).*

2. ģen.: *virsskaņas,* adj. nozīmē. *Tāds (parasti lidaparāts), kura kustības ātrums pārsniedz skaņas ātrumu attiecīgajā vidē.* Virsskaņas lidaparāts. Virsskaņas lidojums. □ .. virsskaņas iznīcinātājs izbrauc uz starta ceļa. Sāk rēkt reaktīvie dzinēji. Pad J 73, 91, 3. Mūslaiku karavīriem jāprot ātri orientēties, vadīt starpkontinentālās raķetes, virsskaņas lidmašīnas, atomzemūdenes un citu tehniku. Cīņa 80, 271, 2. Tuvākajos trijos četros gados pasaules aviolīnijas sāks apkalpot virsskaņas ātruma pasažieru lidmašīnas .. Zin T 67, 12, 13.

virsskats, -a, v. *Skats no (kā) virsējās, augšējās puses; skats (kā) virsējās daļas virzienā.* Perspektīvais v. Redzēt detaļu virsskatā.

virsskolotājs, -a, v.; **virsskolotāja,** -as, s.; vēst. *Augstāka ranga skolotājs.* □ Ar virsskolotāja Freija ģimeni braucām kopā pa Melno jūru .. Birznieks-Upītis 6, 22.

virsslānis, -ņa, v. **1.** *Virsējais (kā) slānis (2).* Ādas v. □ Dažas dienas pieturējās saulainas. Zemes virsslāņi apžuva. A Grigulis 9, 126. Liela daļa sētnieku nezin kāpēc novāc tikai sniega virsslāni un atkailina slideno ledus kārtu virs asfalta. Cīņa 82, 52, 3. Skatiena skalpelis, dzeldamies tumši spīdīgajā sejas ādā, uzšķērž mākslīgus virsslāņus: cītīgi uzklāta krēma kārtiņa mēģinājusi apgludināt krunciņas ap degunu, ap jūtelīgo muti, deniņos. Lubējs 3, 149. pārn. .. liriskās intonācijas ir ritmikas virsslānis un stāv ar .. [to] ciešākā sakarībā un saskaņā. Latvju Mēnešraksts 42, 8, 724.

2. *Sabiedrības valdošā, privileģēto cilvēku grupa; augstākais slānis.* Valdošais v. □ Nākamajā periodā, ko dēvē par vidējo dzelzs laikmetu, notiek pāreja uz šķiru sabiedrību (5.—9. gadsimtā) un no kopienas izdalās bagātais virsslānis. D kal 82, 107. Baltās angļu biksēs, baltā angļu žaketē iznāk uz ielas uzcirties jauneklis. Labi situēta virsslāņa atvase? Čaklais 10, 20.

virssmaganu, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris virs smaganām.* □ Ja zoba klīniskais kronītis, tas ir, zoba virssmaganu daļa, ir pagarinājies, kā tas notiek parodontozes gadījumā, tad tas ir jāapslīpē .. Ves 76, 1, 12.

virsspārni, -u, vsk. virsspārns, -a, v.; zool. *Pirmais spārnu pāris, kas pārsedz otro spārnu pāri (parasti vabolēm).* □ Maijvaboles spārni nav vienādi. Priekšējie spārni ir cieti. Tos sauc par virsspārniem. Zool 43.

virsspiediena, ģen., nelok. *Tāds (piemēram, trauks), kurā (ēdiena) pagatavošana noris atrāk nekā normāla spiediena apstākļos.* □ Gaļas un sakņu sautējumus vēlams gatavot ātrvārītājā (virsspiediena) katlā, jo, lietojot šo katlu, nav vajadzīgi tauki vai pietiek ar ļoti niecīgu tauku piedevu .. Ves 75, 2, 10.

virsspriegums, -a, v. *Fizikāls lielums, kas raksturo elektroķīmiskās polarizācijas izraisīto elektrodu potenciāla novirzi no līdzsvara potenciāla, kāds piemīt elektrodam, ja caur sistēmu neplūst strāva.* Elektrodu v.

virsstāvs, -a, v. *Augšstāvs.* □ .. izrādījās, ka viņu istabas par zemām, logi par maziem. Kas man bija ko nepielaist no virsstāva vairāk telpas? Pacēlu griestus augstāk, vairāk nekā. Sudrabu E 5, 104. Sēžu zāle nama virsstāvā ap pulksten vienpadsmitiem vēl bija pustukša. Veselis 2, 9.

virsstundas, -u, vsk. virsstunda, -as, s. *Darba laiks, kurā strādā virs noteiktā, paredzētā darba laika; darbs, ko veic šajā laikā.* Virsstundu darbs — *darbs, ko veic virs noteiktā darba laika.* □ Zemā atalgojuma dēļ sievietes ir spiestas strādāt papildu slodzi, tas ir, virsstundas vai arī vēl kādu citu darbu, piemēram, piepelnīties ar aušanu vai adīšanu mājās. Izglītība 91, 23, 11. «Jau tā es katru vakaru nāku slēgt vistu māju, tur man paiet turpat vai stunda. Labi, es zinu, te virsstundas [par virsstundām] nemaksā. Es to izdaru no laba prāta.» Janovskis 1, 63. Mārtiņš: Svētdienās mēs strādājām. Virsstundas. A Eglītis 1, 311.

virssulainis, -ņa, v.; novec. *Sulainis (2), kas pārrauga citu sulaiņu darbu.* □ .. [restorānā] zāles vidū bija uzklāts galds vismaz astoņām personām. .. virssulainis šad tad piegāja pie tā un paskatījās, vai viss ir, kā vajag°. K Zariņš 2, 98. Vieta bija rezervēta, un, Omartija kundziskās stājas pārliecināts, virssulainis lielā goddevībā izvadīja viņus [Aleksandru un Omartiju] cauri galdiņu rindām uz mazu terasi .. A Eglītis 6, 69.

virssvārcis, -ča, v. *Darba virsvalks.* □ Tā viņš tur stāv zilajā darba virssvārcī, vīrs gadus piecdesmit .. Dripe 4, 30. .. viņš [ārsts] pasmaidīja, tad uzvilka balto virssvārci un steidzīgiem soļiem devās uz palātām. Rinkule 2, 16.

virssvārks, -a, v. *Mētelis, pusmētelis.* □ Vīrs novilka virssvārkus, izņēma kaut ko spīdošu iz kabatas un uzlika to uz galda. Blaumanis 6, 183. Duksis arī bija saģērbies kā uz braukšanu: kājās garie ceļa zābaki, mugurā adītais kamzolis un vatētais virssvārks. Lācis 15, 402. Durvīs iznāca ar sveci rokā jauna meitene un, padevusi labvakaru, ar vienu roku saņēma Andreja virssvārku un cepuri. Jaunsudrabiņš 8, 108. // *Darba virsvalks.* □ Zigurds Mārkalns [ķirurgs] pārkāpa slimnīcas slieksni, uzvilka sniegbalto virssvārku, un viņš sajuta dīvainu prieku kā bērns, kuram atdota spēļlieta. Lapsa 2, 120. Un turpat [tēlnieka darbnīcā] stāvēja .. izbalējis virssvārks un mirte cilvēka augumā .. Birze 5, 105. // reti. *Rītasvārki.* □ Ivars pieklauvēja [pie durvīm]. Haims, tērpies garā mājas virssvārkā, melnu micīti galvā, atvēra durvis un aicināja zēnu istabā. Ērgle 6, 13.

virssvars, -a, v. *Svars, kas pārsniedz (kā) noteikto, vajadzīgo svaru.* Taras v. □ pārn. Ir mājas, kur konfektes vienmēr ir uz galda, pa rokai. Interesanti atzīmēt, ka šādās ģimenēs

visu locekļu kopējais virssvars ir krietni liels. Ves 81, 1, 14.

virst, parasti 3. pers., virst, arī vird, pag. virta, arī virda (retāk verda); intrans. **1.** *Plūst, tecēt (parasti spēcīgi, strauji) — par šķidrumu; būt tādam, no kura kas plūst, tek.* □ Biezas asinis virta no šķēluma. ME IV, 614. . . nodzērāmies auksto avota ūdeni, kas verda ārā no klints . . Birznieks-Upītis III, 92. . . izbrīnījies apstājos. Strautiņa vairs nebija, tālāk sausa, zālēm apaugusi gultne. Parakņājos meldros. Kā tad, tur verda slīps avotiņš. M Zariņš 5, 83. pārn. Aspazijas entuziasma pārpilnās dzejas tematika vird no divi avotiem: no personīgā un sabiedrības vai tautas pārdzīvojuma; abi šie avoti dažkārt saplūst kopā. Latvju Mēnešraksts 43, 1, 54. pārn. . . Anneles māte, jauna sieva, kurai tik pienākas ausīties un krāt prātu un saprašanu, kas vird no Aņus kā no gudrības akas. Brigadere 2, 148.

2. *Virmot, sīki viļņot, arī strāvot (piemēram, par gaisu, šķidrumu).* □ Virs atklātā [neaizsalušā] ūdens lāsmeņiem virda viegls tvaiks, mānīgi saucot atmiņā tālos, siltos vasaras vakarus. Liesma 64, 2, 10. Vai dzīves mutulis reiz nostās? Kā atvars biedējot tas vird un allaž atjaunoti mostas. Brutāne 10, 56. Cita vairāk, cita vārāk smaržas vārās, smaržas vird. Čaklais 8, 48. pārn. Vestibilā kristāllustru spožajā gaismā virda drūzma. Skujiņš 7, 101.

3. *Spēcīgi izpausties (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli); arī mutuļot (4).* □ Sveķītim . . nenāca laukā ne svelošas dusmas, ne žēlas raudas . . , bet virta un mutuļoja iekšienē kā šķidra sārņu kvēle zem biezas zemes garozas. Zeiboltu J IV, 87. Zigurdā virda mīlestība, izgaroja pēdējās saprāta paliekas. Kalve 3, 147. Kazanova: Anna! Arī tevī vird nemiera un spēkošanās gars. Tev patīk drosme un bezbēdība! A Eglītis 1, 233. . . to, kas verda viņā un ko viņš šobrīd būtu varējis paust ar sejas izteiksmi, ar balss intonāciju un ar dzīvu glāstu, Oļģerts nespēja izsacīt rakstītās burtu zīmēs. Ezera 9, 129. // *Strauji, spraigi norisināties (par notikumiem, norisēm); būt tādam, kurā (kas) strauji, spraigi norisinās.* Mežs vird darba troksnī. □ . . vird visapkārt kaujas guns. Grīns 1, 409. Jā, deputāta sūtību iedomāju kā zināmu aukstasinību, neitralitāti, kaut apkārt diez kādi cīņiņi virst . . Lauku Avīze 90, 8, 4.

4. *Vārīties (1); būt tādam, kurā kas vārās.* □ Tur vird gardi kāpostiņi. ME IV, 614. Apvāļātos fileja gabaliņus viņa kārtoja pannā, kur virda eļļa . . Kolbergs 1, 139. Metot smagus mutuļus un izplatot aromātu, uz plīts virda lielais katls ar ābolu ievārījumu. Ezera 7, 196.

virsteikums, -a, v.; val. *Salikta pakārtojuma teikuma sintaktiski neatkarīgais komponents.* □ Apzīmētāja palīgteikumi parasti tuvāk raksturo virsteikuma lietvārdu vai lietvārda nozīmē lietotu citas vārdu šķiras vārdu. Gram II, 670.

virstelpa, -as, s.; biškop. *Virsējā, augšējā (bišu stropa) telpa, kurā atrodas medus telpa ar medus kārēm.*

virstērps, -a, v. *Tērps, ko valkā virs cita tērpa; virsapģērbs; arī virsvalks.* □ . . fabrika Kijevā ražos šūšanas uzņēmumiem vieglu un siltu mākslīgo ādu uz trikotāžas pamatnes. Tas ir neaizstājams materiāls sporta jakām un virstērpiem. Zv 76, 16, 32. Drēbes paspējušas atdzist vēl vairāk, brezenta virstērps nelokās un vēl stiprāk ierobežo kustības. Liesma 72, 3, 4.

virstiesa, -as, s.; vēst. *Augstākā tiesa.* □ Tomēr kara tiesas spriedumu varēja pārsūdzēt virstiesā. Ja arī tas nelīdzētu, vēl atlikās apžēlošanas lūgums karalim. Upīts 18, 179.

virstiesnesis, -ša, v.; **virstiesnese,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Augstākās tiesas tiesnesis; galvenais (vecākais) tiesnesis.* □ «Nieki, virstiesneša kungs. No divām nabadzībām vienu bagātību grūti sagrabināt,» atbildēja brīvkungs . . Pasaules sp I, 13. pārn. Viesi bija apmierināti ar sacensību gaitu, par ko jāpateicas galvenajai organizatorei un virstiesnesei deju skolotājai Veltai Kalniņai. Pad J 68, 31, 3.

virstituls, -a, v. *Ziņas par grāmatu, kuras iespiestas titullapā virs autora vārda un grāmatas nosaukuma (izdevējas iestādes nosaukums, sērijas u. c. apzīmējumi).*

virstonis, -ņa, v.; mūz. *Akustisko svārstību tonis, kurš vairākumam skaņas avotu rodas reizē ar pamattoni un kura frekvence ar nedaudziem izņēmumiem atbilst kādai no pamattoņa augstākām harmoniskajām frekvencēm.* □ Komponists mīl pārsteigt klausītājus, šoreiz ar dažādu virstoņu un vokālu krāsu iespraudumiem, tādējādi bagātinot instrumentālo krāsu paleti. Lit M 84, 5, 7. Jaundarba interpretācija . . vēl spodrināma, jo šis darbs ir specifisks dziedājums — ar virstoņiem, piebalsīm, atbalsīm. Lit M 80, 15, 11. sal. Visā Bērziņa dzejā kā virstonis skan grūtums. It kā viņš kāptu pret kalnu. Viņa izvēlētā stilistika ir šai noskaņai ļoti būtiska. Lit M 79, 29, 5.

virsū, apst. **1.** parasti savienojumā ar verba «būt» formām. *Norāda uz stāvokli, kad (kas) atrodas, ir novietots (uz kā, kā virspusē, kam pāri).* Upei ledus v. □ Arums klājās brūngani glums un spīdīgs, mēsli pazuda, it kā nekad te virsū nebijuši. Upīts 4, 212. Kareivji sāka laisties miegā . . ar somu pagalvī, ar vienu mēteļa malu apakšā, ar otru mēteļa malu virsū, šauteni pie sāniem. Strāls 2, 360.

2. *Norāda, ka (kas) virzās, (ko) virza tā, ka (tas) atrodas, ir novietots (uz kā, kā virspusē, kam pāri).* □ Vārīt Džamaledīns vairs nevāra savā istabiņā uz plītiņas, lai dūmi neietu uz jumta ērglim virsū, bet uz akmens pavarda aiz loga. Birznieks-Upītis 6, 245. Arvīds pavilka mēteļa stūri ierocim vairāk virsū . . Birze 8, 31. Pēc dažām dienām [iesālīto] gaļu pārcilā, tas ir, virsējos gabalus pārvieto trauka dibenā, bet apakšējos virsū. Mājtur 392. Kūtij siltuma pietiks, ja tikai nelielu kārtiņu rudzāju noklās virsū. Upīts 4, 206.

3. *Norāda, ka (kas) notiek, norisinās (uz kāda objekta, vietas).* Sēdēt akmenim v. □ Cietai zemei virsū stāvēdams un beidzis lidot, tikai tagad es pa īstam sāku lidot. Vācietis 7, 22. . . viņa piespieda zvana pogu pa otram lāgam

un turēja pirkstu virsū sekundes desmit.. Ezera 9, 258. «Pēc malkas ej, ka var kurināt tam [akmenim] virsū!» Upīts 4, 115. ..spieķītis [Preimanim] bij rokā, laikam pats nometis un visu laiku gulējis virsū. Upīts 4, 252.

4. savienojumā ar bezpriedēkļa verbu aizstāj verba priedēkli uz-. *Norāda, ka (kas) tiek virzīts, novietots vai virzās, novietojas (virs kā).* Ģērbt mēteli v. Bērt v. Slīdēt v. Sēsties v. Laist govis uz āboliņa v. Negaiss nāk v. □ Kad pamodos, bija sacēlies neliels vējiņš, kas nesa man virsū ugunskura dūmu un grauzdētas maizes smaržas. Ezera 5, 167. Zālēm nedrīkst virsū dzert augļu vai dārzeņu sulu.. Lauku Dzīve 78, 8, 32. ..kāda būs pirmā darba vieta, uz kāda kuģa tiks virsū, kāds būs kapteinis? Talcis 7, 188. // *Norāda, ka, kādam (cilvēkam vai dzīvniekam) tuvojoties, ko darot, arī veidojoties kādiem apstākļiem, rodas, parasti nevēlama, ietekme, iedarbība (uz kādu, uz ko).* Bāzties v. Plīties v. Tumšas domas lien v. □ ..katru mīļu vakaru stājāmies tam [Jēkabam] virsū ar lūgumiem un skubinājumiem. «Palasi!» teica māte.. Kalndruva 10, 158. ..kāpēc bļauj Lapeniekam virsū? Lapenieks nospļausies un atradīs citu meistaru.. Zigmonte 9, 318. Suns paskatījās ienācējā, bet virsū nekrita, acīm redzot, tas nebija mājas sargs.. Saulītis 12, 53. Lapsa.., saodusi peles alu, saspringa, uzmeta kūkumu, lai tūdaļ kā atspere mestos virsū laupījumam. Gūtmanis 4, 284. No kaktiem mācās virsū mitrums. Gaiss istabā piesmacis. Kalve 1, 6.

5. savienojumā ar priedēkļa verbu. *Pastiprina priedēkļa uz- nozīmi.* Uzsist v. latiņas. Uzlikt roku v. Uzkrist v. Uzkāpt v. Uzdzert ūdeni v. □ Burzmā Didzim uzgrūdās virsū vecais Krūtaiņu tēvs. Ezera 2, 64. Drošības labad viņš palīda atkal zem labības un uzvilka sev virsū vēl krietnu kārtu. Leimane 1, 26. Lisijai iekārojās katram cukurgraudiņam uzpilināt virsū vērmeļu sulu. Kaldupe 13, 142. // pareti. *Pastiprina priedēkļa sa- nozīmi.* □ ..Vederņikovs kaut kā savilka sev virsū.. drēbes, no kurām vēdīja sastāvējušās veļas piesmakums. Stankevičs 2, 12.

6. savienojumā ar «skatīties», «raudzīties» u. tml. *Norāda, ka skatiens ir vērsts tieši uz objektu, ietverot to redzeslokā.* □ «Vai tas... Priedes brālis nav piedzēries?» mācītājs ieprasījās un cieti skatījās pagasta vecākajam virsū. Birznieks-Upītis 6, 152. Kaspars ar Karīnu zina, ka putnabērniem ligzdiņā nedrīkst pūst dvašu un labāk pat neskatīties mazuļiem virsū. Indrāne 8, 43. «Jo vairāk mantas, jo vairāk rūpju. Tā jau tev neatliek laika man ne virsū paskatīties, kur nu vēl tad!» Dziļums 1, 175.

7. parasti savienojumā «nākt virsū». *Pakāpeniski iestāties (par parādībām dabā).* Lietus nāk v. Negaiss nāk v. Vētra nāk v. □ Tumsa nāca virsū kā neatvairāms negaiss. Salenieks 5, 208. Visu dienu nelāga laiks, upes krasti tīti biezā miglā — laikam nāk virsū aukstuma vilnis. Kā nu būs jūrā? Talcis 7, 14. // *Pakāpeniski rasties, kļūt intensīvākam (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli, tā izpausmi).* Iesnas nāk v. □ Edgars nezina, ko iesākt. Nāk virsū traka nervozitāte. Uztraukts viņš staigā pa dzīvokli un izdomā visādus variantus.. Gulbis 3, 131. Saspiestie sāni bija gluži zili, reizēm sāpes mocīja tā, ka ģībonis nāca virsū. Sakse 2, 165. ..vecais ar piepūli uzrausās kājās un devās uz guļamistabu: «Zini, tie kāposti mani tomēr noveica. Nāk snaudiens virsū kā ūdens.» A Eglītis 6, 177. // *Pakāpeniski tuvoties, iestātīties (par laikposmu, laika momentu, cilvēka mūža posmu).* Pavasaris nāk v. Vecums nāk v. □ Tā kā rudens nāca virsū, daudz prātot nevarējām, vajadzēja [putniem] steigties uz siltajām zemēm. K Grigulis 2, 15. «..biju nobažījies, jo skolas laiks nāk virsū un man vēl nav pilns skolotāju komplekts.» Rozītis 2, 22. Olte: Vakars nāk ar steigu virsū. Mudīgi jākārto guļasvietas. A Eglītis 1, 463.

8. *Lieto, lai aizstātu, parasti virzības, verbu.* □ Kā es ap būdas stūri, pat attapties nedabūju — lācis man virsū. Kažoku noplēsa, ielaida nagus mugurā. Gūtmanis 2, 173. ..viņa redzēja, ka Mārtiņš labprāt izdzēra vīna glāzi; vienu un vēl otru un tad virsū miestiņu. Tā viņš agrāk nebija darījis. Niedra 4, 153. pārn. «Es tam neģēlim virsū, lai ieliek jaunas rūtis, bet viņš izvelk maku un samaksā par visu logu.» Pasaules sp II, 183.

9. pareti. *Norāda, ka (kas) pārsniedz (kā) paredzēto, vajadzīgo (skaitu, daudzumu); arī papildus.* □ «..skroderim tu visu tūliņ samaksā, kad darbs beigts, un nebadojies vis ar drēbi tā kā citi.. Labāk tev olekts virsū nekā atpakaļ...» Apsīšu J 1, 110.

○ Uziet (retāk uznākt) (kam) virsū — *nejauši, negaidīti ieraudzīt, atrast, sastapt.* □ ..nejauši uzgājusi [zēnam] taisni virsū — kā tad: sēž kaņepēs aiz kūts, smēķis rokā un smirdina! Ezera 17, 151. ..Lācis ar Poģi [suni] reizēm vakaros apstaigā dārzu, var uznākt arī pelītei virsū. Birznieks-Upītis 6, 393.

virsūdens, -ūdens, dsk. -ūdeņi, -u, v. **1.** parasti dsk. *Ūdeņi, kas atrodas zemes virspusē.* Virsūdeņu noplūšana. Novadīt virsūdeņus. Virsūdeņu kontrole. □ Nosusinātajā purvājā virsūdeņi notek pietiekami ātri, bet gruntsūdens līmenis atkarībā no nosusināšanas sistēmas dziļuma un grāvju savstarpējā attāluma dažādos nogabalos ir dažādā dziļumā. Meža t 51. ..cilvēku darbība skārusi arī virsūdeņus — ezerus un upes. Kādreiz plašais Kaņiera ezers pa kanālu — Starpiņupi — ir nolaists jūrā. Saudz dabu 10. Rudenī laukā jāizveido noteces vagas virsūdens novadīšanai. Lauku Avīze 90, 34, 6.

2. *Ūdenstilpes virsējā kārta, slānis.* □ Tā ir ūdens daļiņu apmaiņa vertikālā kustībā. Lai gan siltākais mēnesis virsūdenim mūsu jūrā ir augusts (17°), sešdesmit metru dziļumā maksimālo temperatūru tas iegūst tikai oktobrī un novembrī. Ziedonis 6, 177.

3. ģen.: virsūdens, adj. nozīmē. *Tāds, kas atrodas, pastāv, noris virs ūdens, tāds, kas ir saistīts ar ūdens virsējo kārtu.* Kuģa virsūdens daļa. Leduskalna virsūdens smaile. □ Te straumes ceļā nemanīja ne virsūdens, ne zem-

ūdens akmeņus, ap kuriem visā upes platumā putoja un rēca kanjonā iežņaugtā upe. Gūtmanis 2, 138. Šeit [Engures ezerā] varēja pēc patikas izvēlēties ligzdas vietu kādas nomaļākas lāmas biezajā virsūdens augājā. Liesma 76, 7, 19. . . parastās bultenes . . Tās zemūdens lapas ir lineāras, zāļu lapām līdzīgas, bet virsūdens lapām ir gari kāti ar bultveida plātni. Galenieks 2, 383. Upju grīvu tuvumā bieži vien vērojams paaugstināts gruntsūdens, bet, pūšot stipriem jūras vējiem, kas sadzen ūdeni upju grīvās, — arī paaugstināts virsūdens līmenis. Ģeogr 504.

virsus, -us, v.; pareti. *Virsa; virsma.* Nolādēt no zemes virsus (biežāk virsas) — *ļoti stipri nolādēt.* □ Galvas virsus viņam noskūts, dzeltenu matu kronītis apņem mazu pakauša un deniņu daļu. Niedre 15, 138. Tikai lietu virsus asi izcēlās, viss cits grima ēnā. Jaunsudrabiņš 8, 195. Krodzinieks man piesūknēja kausu alus, kas likās tik pliekans un novadējies, ka ne vismazākā putu pērlīte neuzpeldēja tā virsū. Janovskis 1, 204. Kur, priedīte, virsi tavi? Celmi vien siliņā. ME IV, 615. ◇ Noslaucīt (arī izdeldēt) no zemes virsus (biežāk virsas) — *pilnīgi iznīcināt.* ◇ Izputēt (arī pazust, izzust) no zemes virsus (biežāk virsas) — *aiziet bojā.* □ Tas bij gatavais posts! Tā bij izputēšana no zemes virsus. Upīts 18, 284. ◇ Zemes virsū — *pasaulē (3).* □ . . tas [mācītājs] saviem audzēkņiem reprezentēja visu laicīgo un garīgo varu zemes virsū. Viese 2, 88. Jāj un jāj un neapstājas, Zemes virsū nav tai [pasaciņai] mājas . . Aspazija 3, 84. Francensko: Ja kāds jelkad zemes virsū bijis pilnīgi un bez atlikuma laimīgs, tad tas esmu es! A Eglītis 1, 281.

virsuzdevums, -a, v. **1.** *Tas, kas pauž, izteic galveno domu, mērķi (parasti mākslas darbā).* □ . . nepietiek tikai ar to, ka rakstnieks ir dzīvē «iekšā», vajadzīgs tajā pašā laikā veikt virsuzdevumu — pārraudzīt visu notiekošo un radīt priekšstatu par kopumu, par galveno, par virzību . . Kritikas g 83, 9. Gleznojot jūras tematikai veltītus darbus, A. Zviedris katrreiz mēģina tajos izteikt kādu vispārinājumu, kādu zemtekstu, vārdu sakot, darbam ir virsuzdevums, kas sakņojas ļoti precīza dabas vērojuma un pārdomu mijiedarbībā. Lit M 80, 25, 10. Bībele liecina ne tikai par noteiktu latviešu valodas attīstības stadiju, tā ir arī rezultāts kādam lingvistiskam virsuzdevumam, ar kura veikšanu sākas jauns posms latviešu valodas veidošanā vispār un literārajā valodā pirmām kārtām. Sv Rīts 93, 10, 4. // *Idejisks un radošs mērķis, ko (lomai, izrādei) izvirza aktieri, režisors, lai atklātu daiļdarba būtisko saturu.* Izrādes v. □ Izrāde Žanim Katlapam bija noteikta izteiksmes līdzekļu sistēma, kura ar zinātnisku precizitāti pakļaujama virsuzdevumam, kas atklāj izrādes pamatideju un nosaka izteiksmes līdzekļu atlasi un kārtojumu noteiktā struktūrā. Katlape, Ceplītis 1, 135. Par iestudējuma virsuzdevumu režisors izvēlas galvenā varoņa Avota vārdus, kas sacīti meitai Rasmai: «Ir vēl kas augstāks par tavas pašas sāpēm un izmisumu.» Dzene 6, 204. // *Galvenais mērķis, uzdevums (kādai darbībai, rīcībai).* □ . . arī Aristoteļa laikos, kad meteoroloģija sāka savu veidošanos kā zinātne, tai bija viens vienīgs «virsuzdevums» — palīdzēt cilvēkam. Pad J 80, 24, 8. Ar Oskaru Pēteris Lūcis saņēma savas dzīves ētisko virsuzdevumu, ko ar latviešu zemnieka sīkstumu svēti pildījis. Zv 82, 13, 5. . . katras topošās māmiņas virsuzdevums ir domāt par bērnu, rūpēties, lai nekas netraucētu viņa attīstību. Sieviete 90, 2, 11.

2. *Tas, ko veic vairāk par uzdevumā noteikto, paredzēto.* □ . . man ir slimas plaušas un nav jāveic nekādi virsuzdevumi, un es varu baudīt dzīvi ne pēc standarta. J Liepiņš 5, 29.

virsvadība, -as, s.; parasti vsk. *Augstākā, galvenā (kā) vadība.* □ Virsvadības trieciengrupai vairs nav. . . kapteinis Ozoliņš, vecākais no latvju bataljonu komandieriem, . . saka, ka tepat vien būšot jāpaliek. Grīns 1, 416. Līdztekus pūtēju orķestru virsvadībai man uzticēti arī deju svētku muzikālā vadītāja pienākumi. Zv 85, 12, 8. «Es jūs pieņēmu kā grāmatvedi un kasieri, bet, kad nevarējāt viens visus darbus veikt, tad palīgos devu Zīles jaunkundzi. Virsvadība un pārraudzība tomēr palika jūsu ziņā.» Rozītis III, 273.

virsvadītājs, -a, v.; **virsvadītāja,** -as, s. *Augstākais, galvenais (kā) vadītājs.* □ Kategoriska nostāja pret alus pārdošanu bija deju svētku virsvadītājai . . Diena 93, 10, 7. Šo sacensību virsvadītājam . . nācās krietni pasvīst, lai viss ritētu raiti, bez aizķeršanās. Sports 80, 55, 1. Vispirms jāpārkārto galveno speciālistu darbs tā, lai mainītos viņu atdeves vērtējums. Viņi ir virsvadītāji, viņiem jāatbild. Ja uzdod darbu, tas arī jākontrolē. Lauku Dzīve 90, 12, 2.

virsvadonis, -ņa, v.; **virsvadone,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Augstākais, galvenais vadonis (parasti armijā, organizācijā).* □ . . kurši pārgāja pagānu pusē. . . Kristīgie cieta smagus zaudējumus, krita ordeņa virsvadonis Hornhūzens . . Bels 7, 148. Karš pārvērties asiņainā agonijā un tiek turpināts tāpēc vien, lai hitleriešu virsvadoņi varētu novilcināt savu nenovēršamo krišanu. Lāms 7, 385.

virsvalde, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Administratīva institūcija (orgāns) līdz 1940. gadam, kuras pārziņā ir vairākas radnieciskas organizācijas; celtne, telpa, kurā darbojas šāda administratīva institūcija (orgāns).* □ . . Latvijā ar telefona sakariem nodarbojās Pasta un telegrāfa pārvalde, ko vēlāk dēvēja par virsvaldi un visbeidzot — no 1927. gada 20. septembra — par departamentu. Zv 82, 10, 2. Muldiņu Kārlis strādāja dzelzceļa virsvaldē . . Upīts 4, 696. 1923. gadā Rojas draudze lūdza Baznīcas virsvaldi atļaut vēlēt atsevišķu valdi un padomi, ko arī tai atļāva. Sv Rīts 92, 4, 3.

virsvaldība, -as, s.; parasti vsk. *Augstākā (valsts, tās institūciju) vara (attiecībā pret citām, tai pakļautām valstīm, to institūcijām); augstākā vara (valstī attiecībā pret tās apgabaliem, štatiem, pavalstīm); arī hegemonija.* □ Lāgiem tā [ostas pilsēta Tanžera] nokļuva Marokas sultāna virsvaldībā, lāgiem to ieda-

līja īpašā zonā un tā bija pakļauta starptautiskai administrācijai. Rīgas B 80, 188, 6. Radusies [anglikāņu Baznīca] 16. gadsimtā Anglijā, vietējai Baznīcai atsakoties no Romas virsvaldības. Sv Rīts 94, 11/12, 2.

virsvalks, -a, v. *Darba tērps, ko valkā virs apģērba; arī kombinezons.* Darba v. Laboranta v. Ārsta v. Ūdens necaurlaidīgs v. □ Medicīnas personāls ir tērpts baltos virsvalkos, bet medicīnas māsas un sanitāres valkā arī baltas cepurītes .. I Eglītis 1, 304. Strādniekiem, kuri strādā ar dažādām indīgām ķīmiskām vielām, saindēšanās profilaksei jālieto individuālie aizsarglīdzekļi: kombinezoni vai virsvalki, gumijas zābaki, cimdi, respiratori, aizsargbrilles. Ves 79, 12, 13. Atskanēja soļi un balsis. Pavērās durvis, un parādījās vairāki vīri zilos virsvalkos. A Eglītis 6, 289.

virsvara, -as, s.; parasti vsk. *Augstākā, noteicošā vara.*

virsvējš, -a, v. *Vējš, kas pūš pāri (jahtas, buru kuģa) vienai pusei.* Virsvēja puse — *tā jahtas vai buru kuģa puse, no kuras pūš vējš.* □ Pēc taktiski veikla manevra J. Ozoliņa jahta nokļuva virsvējā un turpmāk ar katru halzes maiņu savu pārsvaru tikai palielināja, līdz finišā tas jau pārsniedza četras minūtes. Sports 83, 82, 2. Iegaumējiet, ka dēļa sāni jāsauc nevis par labajiem vai kreisajiem, bet gan par zemvēja un virsvēja sāniem (virsvēja sānos pūš vējš, ja dēlis vērsts tam perpendikulāri). Pad J 83, 130, 4. Krišs pagriež kuģi un pabrauc igauņiem blakus virsvēja pusē. Avotiņa, Slisers 1, 305.

virsvērtība, -as, s.; parasti vsk.; ekon. *Algoto strādnieku ekspluatācijas nosacīta virsprodukta forma kapitālismā (pēc K. Marksa mācības).* Absolūtā virsvērtība — *virsvērtība, kas rodas, pagarinot darba dienu.* Relatīvā virsvērtība — *virsvērtība, kas rodas, paaugstinot darba ražīgumu.* Uzvijas virsvērtība — *virsvērtības pārpalikums; relatīvās virsvērtības paveids.* □ pārn. Arī lietišķās mākslas priekšmetiem piemīt daudzveidīga formu izteiksme, un katra lieta līdzās savai praktiskajai nozīmei spēj paust noteiktu tēlu un ideju. Tā ir sava veida virsvērtība, kas bagātina priekšmetu pasaules lietišķību. Draugs 86, 1, 8.

virszāles, -ļu, vsk. virszāle, -es, s. *Zāles, kas ir garākas, ziedu stiebriem un lapām bagātākas un aizņem zelmeņa virsējo daļu.* □ Visas daudzgadīgās zāles atkarībā no to augšanas formas var iedalīt divās grupās: virszālēs un apakšzālēs. Virszālēm parasti ir lielāks augums, tās veido vairāk ziedu stiebru, kas vienmērīgi aplapoti no apakšas līdz augšai. Tērauds 1, 24. Virszālēm ir garāki un ar lapām bagātāki stumbri nekā apakšzālēm. Svinka 1, 39.

virszeme, -es, s.; tikai vsk. **1.** parasti lok.: virszemē, apst. nozīmē. *Uz zemes virsas, virsmas, zemes virspusē.* □ Izcelts virszemē, kurmis nemaz nemēģina bēgt, bet ar apbrīnojamu ātrumu ierokas .. zemē. D kal 64, 113. Bezlapes lielāko dzīves daļu aug zem zemes. .. Ziedu ķekars aug zem zemes vairākus gadus, tikai tad iznāk virszemē. Flora IV, 258. Mānīga ir arī šķietamā harmonija virszemē. Meža miers? Nekur nenotiek tik klaja un nežēlīga cīņa par izdzīvošanu kā mežā. Bels 6, 289. Vecāmāte prāto, ka veļu valstī arī tagad slikta dzīve: veļu mātes istabām griesti tekot un palagi esot gaužī izmirkuši. Tāpēc veļi naktīs iznākot virszemē. Andersone 1, 136. .. Tevi pabāzīs zem zemes, krustu uzliks, Mani atstās virszemē un pie šī krusta pienaglos. Vācietis 5, 157. Kad saule pa virszemi staigā. ME II pap, 789.

2. ģen.: virszemes, adj. nozīmē. *Tāds, kas atrodas, pastāv, noris virs zemes.* Augu virszemes daļas. Virszemes dzinumi. Virszemes transports. Virszemes apūdeņošana. Virszemes akmeņlauztuve. □ Virszemes ūdeņi ir upes, ezeri un dažādas mākslīgas ūdenskrātuves, pazemes ūdeņi — ūdeņi Zemes garozu veidojošos iežos, to porās un plaisās. Ģeogr 74. Ušņu līmeniskie zemes stumbri lien vēl labu tiesu zem aramkārtas, vari durt virszemes dzeloņainos dzinumus, cik gribi, tie tomēr paspēj kaut kur izspraukties .. Caune 1, 159. .. esam aizmirsuši vienkāršos virszemes pagrabus, kurus var nosegt ar niedrēm un dēļiem .. Diena 93, 18, 5. .. vismaz kopš agrā feodālisma Latvijā bijušas arī mantu glabāšanai paredzētas, zemē iedziļinātas vai virszemes paklētes. Cimermanis 1, 74.

viršājs. *Sk.* virsājs.

viršana, -as, s.; parasti vsk. *Process* → *virt.* ○ Viršanas temperatūra fiz. — *pastāvīga temperatūra, kurā noteikts šķidrums vārās, ja spiediens ir nemainīgs.* □ Tā kā gallija viršanas temperatūra ir 2300°, tad pēdējā laikā to lieto kvarca termometros augstu temperatūru mērīšanai .. Upīte 1, 27.

viršziedi, -u, vsk. viršzieds, -a, v. *Viršu ziedi.* □ «Rudenī te [mežā] viss būs viršziedu pilns,» Ieva iedomājas. Zigmonte 2, 182. .. Ar viršziedu rūgteno medu bites laidās uz stropiem ... Elksne 5, 20. .. mūsu vēlā, mūsu skumjā rudeņa [rudens] mīla negaidot iedegsies kaismā un maigumā spējā kā rietā dzirkstošā viršziedu sala. Dziesma 1, 50.

virt, verdu, verd, verd, pag. viru. **1.** intrans.; parasti 3. pers. *Vārīties; būt tādam, kur kas vārās.* Applaucēties ar verdošu ūdeni. □ Ūdens katlos sten un verd. Poruks 3, 231. Tur verd gaļa kāpostos. ME IV, 617. .. Kundziņš virs trumulī, Mums uguns jākurina. DV 314. Katls sāka virt. ME IV, 616. pārn. Es kāpju, es verdu, es dzirkstu Tava baltā mirdzuma staros. Purvs 4, 120.

2. intrans.; parasti 3. pers. *Spēcīgi mutuļot, viļņoties (piemēram, par ūdenstilpi).* □ .. upe vairs neplūst, tā verd, mutuļo, atgādinot teiksmainu raganu katlu. Bendrupe 1, 162. pārn. .. Tad jūrmalā, kur staltas villas spīd, Verd dzīves straume aizraujoši jautra. Plūdonis 1, 15. // *Mutuļot, mutuļojot plūst augšup (piemēram, par liesmām, dūmiem, tvaikiem).* No katla verd garaiņi. Avots verd augšup. No zemes dzīlēm verd lava. □ Arī Jaungada naktī liesmas verd martena krāsnīs .. Lauku Dzīve 76, 1, 1. .. [ceplis] kūpēja melniem dūmu mu-

tuļiem, tie līdz ar brūnām liesmu mēlēm vira laukā arī no dziļi iemūrētās mutes. Upīts 8, 52.

3. intrans.; parasti 3. pers. *Spēcīgi izpausties (par psihisku stāvokli, jūtām, arī gribu, enerģiju u. tml.).* □ «Bet vai es neesmu labāk paēdis un glītāk apģērbies par dažu labu vīrenieku [precētu vīru]?» — «Nu, tagad vēl vari tā runāt, kamēr verd jaunības spēki kaulos.» Mākonis 1, 37. Visas domas un jūtas, kas verd un kūsā šai mīļajā augumā, tagad vērpsies kopā ar viņa domām un jūtām. [Domā strādnieks par savu iemīļoto.] Jaunsudrabiņš Va, 233. // *Strauji, spraigi norisināties (par procesu, parādību).*

4. trans. *Vārīt.* □ Kunkuļiem putru viru. ME IV, 617.

virtene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Noteiktā secībā saistītu, savērtu (piemēram, uz diega, auklas) nelielu, vienveidīgu priekšmetu kopums; virkne (2).* Kaltētu sēņu v. Sīpolu v. Ziedu v. Pērlīšu v. Koraļļu v. □ Lodziņā . . , aukliņā pakārta, karājās baranku virtene . . Upīts 4, 719. Galvenais aizdars [zvejniekiem] — sālītas, saulē kaltētas mencas, kas, virtenēs savērtas, grezno istabaugšas. Avotiņa, Slisers 1, 8. . . man sakrājās daudz spolīšu, un es tās savēru uz diega, kā kliņģerus virtenē. Jaunsudrabiņš Ia, 175. sal. Valdis pazina Mārča rokrakstu — ieslīpi, apaļi burti, savijušies viens aiz otra kā pieneņu virtene . . Līvs 3, 50. // *Līnijā, virknē novietots, izkārtots (piemēram, vienveidīgu priekšmetu, augu, kādu veidojumu) kopums.* Gaišu logu v. □ . . var redzēt, kā izstiepušās dzelteni brūno mājiņu virtenes . . Ziedonis 5, 18. . . rudeņos [mežā] aug zaļmelno cūceņu virtenes . . Goba 5, 22. Mežmalās gar pļavām un tīrumiem, kur daudz pērnās zāles, [sniegā] redzamas . . arī lapsas pēdu taisnās virtenes. D kal 84, 6. pārn. Kāpēc tu nemeklē mani dienu virtenē garā? Brīdaka 3, 91. // *Līnijā, virknē izkārtojies (cilvēku vai dzīvnieku) kopums.* □ . . zēni man sīki izstāstīja, kā mani glābuši, kā sadevušies rokās garā virtenē . . Lielākais mani nogrābis aiz kājas un . . izrāvis krastā. A Gulbis 3, 15. . . viesu pūlis . . sakustējās un virtenēs saplūda ap galdiem. Jansons 6, 43. . . latviešu dzejnieks atceras bezdelīgu virtenes ceļmalu stieplēs . . Vējāns 5, 76. // *Tekstā, rindā sakārtots (burtu, skaitļu) kopums.* □ Ir burtu virtenes kā ziemas naktis garas, un tēvam [lasot] aizmigt neļauj tās. Brīdaka 9, 31. Pārvaldnieks paņēma papīru, uz kura uzrakstītas garu garās skaitļu virtenes . . Purs 7, 19. // *Vienveidīgu parādību, norišu u. tml. kopums to secībā.* □ . . [sporta] klubam sezona ir tāda kā sačākstējusi, jo . . spēlētāji un vadība sezonas ievadā pieļāva pagaru visāda rakstura kļūmju virteni. Pad J 85, 55, 2.

virtne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Virtene.* □ . . tirdzinieku zirgu pilnas visas slitas un krūmi augšpus un lejpus Daugavas lielceļam, milzīga virtne nosieta pie Čavara kāpostdārza sētas . . Upīts 4, 327. . . jūra spēcīgi viļņoja, un varbūt tāpēc nevarēja saredzēt boju virtni pat ar tālskati. Talcis 7, 283.

virtuāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **virtuāli.** *Varbūtējs, iespējams.* Vārda virtuālā nozīme. Elektroniskā skaitļotāja virtuālā atmiņa. Mitra gaisa virtuālā temperatūra. □ . . [1577. gadā] ieviests virtuālo pārvietojumu un spēka momenta jēdziens . . Rolovs 1, 13. Virtuālās daļiņas ir tādi mikroobjekti, kas pastāv tikai iespējamībā un rodas īstenībā, vienīgi stājoties mijiedarbībā ar citām daļiņām. Zin T 65, 12, 21. . . mēs vēl ļoti maz ko zinām par pašiem kodolspēkiem, kurus pašlaik uzskata par nuklonu nepārtrauktu apmainīšanos ar virtuālajiem . . mezoniem. Zin T 76, 7, 16.

virtulis, -ļa, v. *Konditorejas izstrādājums (parasti no čauganas mīklas), ko gatavo (dažādu līkumotu formu, piemēram, gredzenu, veidā), vārot verdošā taukvielā.* □ Diez kāds dzīves stāsts ir jautrajam virtuļu cepējam . . , kurš nenoguris šķetina saldas mīklas pavedienu verdošos taukos un ar otru roku smeļ ārā fantastiski savītiem, zeltaini kraukšķošiem čūskulēniem līdzīgos gatavos cepumus? Liesma 64, 10, 6.

virtuozitāte, -es, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i r t u o z s*[2]*, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Sakarā ar to, ka lielākais vairums vokalīžu rakstītas kā vingriņājumi balss tehnisko iemaņu apgūšanai, tās ir tehniski grūtas, ar virtuozitātes elementiem. Vēriņa 1, 43. Smiļģis prasīja filigrāni izkoptu stilu, visu izteiksmes līdzekļu virtuozitāti, tāpēc tik liela uzmanība tika pievērsta aktiera ķermeņa tehnikai, ritma izjūtai, žesta izteiksmībai. Hausmanis 1, 29. Ar izcilu otas triepiena virtuozitāti [E. Kalniņa gleznā] panākts lielisks zīmējums . . Tēl M 58, 135.

virtuozs[1]**,** -a, v.; **virtuoze,** -es, dsk. ģen. -žu, s. *Mākslinieks (parasti mūziķis) ar tehniski izkoptu, izcilu profesionālo izpildījumu.* □ Virtuozs [18. gadsimta itāliešu operā] pēc savas iegribas varēja izvēlēties sev uznākšanas ariju — kavatīni . . Vēriņa 1, 49. S. Rihtera [pianista] mākslinieciskajā personībā laimīgi apvienojas varens domājošs intelekts, dziļa, dvēseliska sirsnība un milzīgas virtuoza spējas. Māksla 61, 1, 27. Tikai mūsu gadsimtā [baletdejotāji] vīrieši — premjeri pamazām sāka atjaunot savas virtuoza — īsta solista tiesības . . Liepa 1, 64. // *Cilvēks, kam (kādā nozarē) ir izcila profesionālā meistarība, izcila prasme.* □ . . baudījums, ko sniedza pasaules futbola labākie virtuozi, ar televīzijas starpniecību sasniedza arī visus sporta draugus Latvijā . . Zv 86, 16, 23. No kalna viņš [slēpotājs] nāca lejā kā zibens šautra. . . Izskatījās, ka tur brauc pasaules klases virtuozs. Liesma 75, 12, 13.

virtuozs[2]**,** -ais; s. -a, -ā; apst. **virtuozi.** *Tāds (mākslinieks, parasti mūziķis), kam ir tehniski izkopts, izcils profesionālais izpildījums; tāds, kam (kādā nozarē) ir izcila profesionālā meistarība, izcila prasme.* V. vijolnieks. □ . . zīmēšanu māca virtuozais zīmējuma un oforta meistars, stingrais reālists R. Zariņš. Nodieva 1, 100. Fēlikss ir virtuozs [automobiļa] vadī-

tājs, taču disciplinēts, neuzsāk sacīkstes ar tiem, kas steidzas. Cīņa 75, 225, 4. // *Tāds, kurā izpaužas tehniski izkopts, izcils profesionālais izpildījums, arī tāds, kam nepieciešams šāds izpildījums; tāds, kurā izpaužas izcila profesionāla meistarība, izcila prasme.* □ Tokātas ir virtuozi darbi, veidoti ātrā, asi ritmiskā kustībā, kas vietām pāriet pilnskanīgos akordos. B Briede 1, 9. Radās vairāki kolektīvi, kas pievērsās tieši virtuozam, improvizatoriska rakstura džezam, tādējādi pilnveidojot un tālāk attīstot mūziķu .. prasmi. Liesma 77, 7, 21. .. viņi .. vēroja, cik virtuozi audēja veica savu darbu, cik veikli viņas pirksti savienoja pārtrūkušu smalku diedziņu. Stankevičs 2, 192.

virtuozums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → virtuozs*[2], *šīs īpašības konkrēta izpausme; virtuozitāte.* □ Viņu aizrāva pēc reālisma principiem veidotās izrādes, daudzu franču un vācu aktieru līdz virtuozumam izkoptā meistarība .. Katlape, Ceplītis 1, 58.

virtuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. **1.** *Īpaši iekārtota telpa ar pavardu ēdienu gatavošanai.* Plaša v. Virtuves iekārta. Virtuves galds. Virtuves piederumi. Virtuves nazis. Barības virtuve — *telpa, telpu kopums lopbarības sagatavošanai.* □ .. no virtuves plūda sutinātu kāpostu smarža, un varēja sadzirdēt, kā tur šķind trauki .. Vilks 2, 66. Sagājuši virtuvē, mēs uzvārījām kafiju, sasēdāmies kur kurais un klusēdami dzērām. Janovskis 1, 453. Aiz kamīna atrodas virtuve ar sienā iebūvētu ledusskapi un pavardiem, brokastu niša un bārs. A Eglītis 6, 145. .. barības virtuvē visus barības komponentus vajadzīgajā daudzumā mehanizēti sajauks kopā .. Lauku Dzīve 83, 9, 3. // *Ēdināšanas uzņēmums, ēdnīca.* Piena virtuve — *iestāde, kur zīdaiņus apgādā ar speciāli sagatavotu, viņu vecumam atbilstošu uzturu.* Studentu virtuve — *studentiem paredzēta ēdnīca (Latvijas brīvvalsts laikā), kur ēdieni bija par palētinātām cenām.* □ Lielās pilsētās un rajonu centros, kur darbojas piena virtuves, ēdiens [zīdaiņa uzturam] jāsaņem no tām. Ves 78, 2, 13. Muraška .. atcerējās trūcīgos studiju gadus, kad ar Eidi no Iekšrīgas istabiņas gāja uz studentu virtuvi dzert glāzi piena, jo tur maizi varēja pieēst klāt, cik tīk .. Birze 5, 264. // parasti savienojumā ar «lauka»; mil. *Pārvietojama kurināma ierīce ar katliem ēdiena gatavošanai kaujas vai gājiena apstākļos.* □ .. jau kūpēja kara lauka virtuves, pie kurām stāvēja garas rindas kareivju, saņemot katliņos savas vakariņas. Strāls 2, 79. Citā purva vietā nestieg strēlnieku kājas, bet, braucot pāri, grimst virtuvju riteņi .. Grīns 1, 373. Kareivji mudžēja kā skudru pūznis, nojauca teltis, sasprādzēja mugursomas. Virtuves vīri krāva vezumus. Veselis 1, 325.

2. *Ēdienu, ēdienu gatavošanas īpatnību kopums, kas raksturīgs, piemēram, tautai, zemei, novadam.* Angļu v. Ķīniešu v. Veģetārā v. □ Franču virtuves princips — maz, bet ļoti labā kvalitātē — ir lietderīgs. Zv 75, 6, 17. .. tadžiku virtuve nepazīst viras mūsu izpratnē. Tādēļ arī karotes liekas. Liesma 75, 8, 25.

virtuvene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Cilvēks, kas gatavo ēdienu; virēja.* □ Gar vienu sienmali kurējās gara rinda lielu pavardu, ap kuru varenajiem, kūpošajiem katliem locījās un snaicījās balti tērptas virtuvenes. A Eglītis 4, 114. Viņa .. iet katru pēcpusdienu .. vārīt pusdienas vecam miljonāru pārim. Marga drīz bija aptvērusi, ka darbs jānovērtē ar pieklājīgu dolāru daudzumu. Neviens nekurnēja, maksāja, labas virtuvenes nemētājās apkārt .. Pasaules sp I, 339. sal. «Kura no manām draudzenēm var ar mani ārējā izskatā sacensties? Neviena! Dažai vīrs ir liels veikalnieks, bet sieva staigā apkārt kā virtuvene, phē!» Niedra 2, 6.

virulence, -es, dsk. ģen. -ču, s.; parasti vsk. *Mikroorganismu spēja izraisīt slimību.* □ Streptokoki .. arī ir dabā bieži sastopami aerobi mikroorganismi. Tie .. ilgstoši saglabā virulences spējas strutās. Visp ķir 231.

virulents, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir virulence (par mikroorganismiem).* □ Izteikti virulenta infekcija spēj pārraut šo [organisma] aizsargbarjeru sistēmu, iekļūt limfātiskajā sistēmā vai asinsritē un izraisīt vispārēju sepsi. Visp ķir 233. Slimības process atkarīgs no toksoplazmu celma virulences .. Jo virulentāks toksoplazmu celms, jo smagāk cilvēks slimo. Ves 79, 5, 13.

virulis, -ļa, v. *Mutulis, virpulis.* □ .. Klāsa° augums ļengani griezās putojošā virpulī. Upīts 18, 257. «Man, vai zini, galvā viss sagriežas ... Tāds kā pavasara vēja virulis.» Kalndruva 9, 167. Nevarēja zināt, vai skaidrāka un saprotamāka šo ļaužu smaka vai valoda: abas .. jaucās dievišķīgā virulī, dunošā un sāji saldskābā. Veselis 2, 50.

viruļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Mutuļot, virpuļot.* □ Pa kreisi zem paša gājēju elkoņa šalca un viruļoja upe .. Štrāls 3, 88.

virums, -a, v. *Tas, kas tiek vārīts, ir izvārīts (parasti ēdiens, arī vira).* Sakņu v. Trekns v. Nogaršot virumu. □ Straujupiete pamaisīja virumu. Pagriezās kartupeļi, kāposti, sēnes un putraimi. Paegle 4, 216. «Kā skatos, tu esi tāds zupas makšķernieks, kamēr man vien tās pannas zivis ķeras. Labi, ka esi tik cītīgs. Man jau zivju zupa pats mīļākais virums.» Gūtmanis 4, 114. Mēs taisām no briežu ragiem virumu, biezu kā līme. ME IV, 617. pārn. Kad redzu [avīžu] slejās plūstam Jums medus virumu, Es labprāt klātu jauktu Tur drusku vērmeļu. Aspazija 3, 56. ◇ Par lēcu virumu bibl. — *par niecīgu atlīdzību, par nelielu materiālu labumu.* □ Mikus: Es laimīgs? Cik tu par manu laimi soli? — Krustiņš: Tu viņu laikam pārdotu gan par lēcu virumu .. Blaumanis 6, 288.

virusāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **virusāli.** *Saistīts ar vīrusiem, tiem raksturīgs.* Virusālās augu slimības. □ Virusālā terapija aizkavē [audzēju] metastāžu veidošanos un slimības atkārtošanos. Ves 80, 3, 8.

vīrushepatīts, -a, v.; parasti vsk.: med. *Vīrusu ierosināta akūta infekcijas slimība, kam raksturīgs galvenokārt aknu bojājums.* Infekciozais v. □ No iegūtajām aknu slimībām bērni

visbiežāk saslimst ar vīrushepatītu (Botkina slimību). Zin T 77, 9, 19.

virusologs, -a, v.; **virusoloģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Virusoloģijas speciālists.* □ . . virusologu rīcībā ir elektronmikroskops, kas ļauj pētīt tādus grūti iedomājamus objektus kā šūnas molekulārās sastāvdaļas. PL Siev 78, 3, 3. . . Latvijas virusologi un mikrobiologi devuši lielu ieguldījumu svarīgu un aktuālu bioloģisku problēmu risināšanā visas pasaules mērogā. Ves 82, 11, 15.

virusoloģija, -as, s.; parasti vsk. *Zinātnes nozare, kas pētī vīrusus.* Virusoloģijas laboratorija. □ Mūsdienu virusoloģija jau ir plaša zinātne ar daudziem nozarojumiem gan teorētiskā, gan praktiskā virzienā. Zin T 63, 4, 13. . . profesore Rita Kukaine . . virusologu delegācijas sastāvā piedalās audzēju virusoloģijas simpozijā Savienotajās Valstīs. Zv 75, 24, 3. . . lielu uzmanību viņa [Rita Kukaine] veltī leikozei, kā arī onkovīrusiem un vēl daudziem citiem ļoti svarīgiem jautājumiem virusoloģijā. Ves 82, 11, 15.

virusoloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **virusoloģiski.** *Saistīts ar virusoloģiju, tai raksturīgs.* V. pētījums.

vīruss, -a, v. *Bezšūnu dzīvības forma, kas sastāv no nukleīnskābes, olbaltumvielām un vairojas tikai dzīvā šūnā.* Gripas v. Poliomielīta v. Vīrusu hepatīts — *vīrushepatīts.* Vīrusu slimības — *slimības, ko izraisa vīrusi; vīrusslimības.* □ Vīrusi pielāgojušies parazītiskam dzīvesveidam. To uzbūve ir vienkāršojusies, un saglabājušās tikai vissvarīgākās ķīmiskās struktūras, kas spēj nodrošināt šo organismu vairošanos. Biol r 4. . . vīrusi samērā viegli pakļaujas mutācijām, rekombinācijām . . Ves 85, 6, 10. Trakumsērgas vīruss izdalās galvenokārt ar slimā dzīvnieka siekalām . . Medn 165. Cilvēks savā dzīves laikā var vairākkārt slimot ar vīrusu hepatītu, jo katrs vīrusu hepatīta izraisītāja tips veido tikai sev specifisku imunitāti. Ves 80, 4, 12.

vīrusslimība, -as, s. *Slimība, ko izraisa vīruss.* □ . . nukleāzes . . ir efektīvi izmantojamas vairāku bīstamu cilvēka vīrusslimību ārstēšanā. Zin T 78, 7, 28. Zināmas vairāk nekā 30 dažādas kartupeļu vīrusslimības . . Zin T 82, 1, 9.

virve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Samērā resns, parasti tekstilšķiedru, auklu, savijums.* Kaņepāju v. Kaprona v. Darvota v. Alpīnistu v. Ringa virves. Virvju kāpnes. Nosiet vezumu ar virvi. Virves (arī stieples) dejotājs (arī staigātājs) — *cirka mākslinieks, kas izpilda vingrojumus uz gaisā nostieptas virves (stieples).* Virves vilkšana fizk. — *sacensība, kurā viena komanda, velkot aiz virves, cenšas pārvilkt robežlīnijai otru komandu.* □ Ar virves palīdzību dravnieks uzvilka sevi līdz ar vajadzīgajiem darba rīkiem pie dores, tad virvi nostiprināja . . Eglītis 1, 6. Tumsa visapkārt. Vēja auri masta virvēs. Kā gražīgs kumeļš laiva rausta tauvas. Janovskis 1, 85. pārn. Man pār plecu ir sapņu virves, Zemes spēks manos zābakos. Ziedonis 19, 114. Virves dejotājs . . , akrobāts un iluzionists, žonglieris un mūziķis — tāds ir viņa talanta diapazons. Rīgas B 84, 234, 5.

virza, -as, s. *Neļķu dzimtas lakstaugs ar ložņājošu sakneni un gulošu vai pacilu stublāju, pretējām lapām un baltiem ziediem.* Cietā virza — *spuļģītis.* □ Dārzos kā nezāle stipri izplatītas parastās virzas . . Galenieks 2, 331. Aiz siena, mēsliem un citiem lielajiem darbiem ravēšana vismaz par nedēļu nokavēta, virza sazēlusi gara un trekna, cūkām sakapāšanai gan lieliska . . Upīts 4, 212. . . virza ir neatvairāma vecu sakņu dārzu pavadone. Sēklu tūkstoši dīgst masveidā, sīku saknīšu mudžeklis irdenāko zemi pārvērš velēnā. Caune 1, 159.

virze, -es, s.; parasti vsk.; parasti savienojumā «virzes kustība»; fiz. *Ķermeņa taisnvirziena kustība.* Virzes ātrums.

virzība, -as, s. **1.** *Pārvietošanās noteiktā virzienā.* Virzības darbības vārdi val. □ Ciema zvejnieki, lai arī skolotājs izskaidroja pietiekami skaidri un uztverami, nesaprata kalna [ceļojošās kāpas] virzības principus. Bels 7, 98.

2. *Noteikta (piemēram, procesa, parādības) attīstība, veidošanās kādā virzienā.* □ . . daudzus procesus nosaka tik sarežģītas cēloņsakarības, ka zinātnei vēl nav pa spēkam precīzi noteikt to virzību. Zv d 85/86, 1, 62. Lomas vietu tēlu sistēmā, kopīgajā izrādes idejiskajā un mākslinieciskajā virzībā iezīmē režisors. Dzene 2, 55. // *Noteikta (piemēram, nozares, sabiedriskas struktūras) attīstība, veidošanās kādā virzienā.* □ . . ir grūti prognozēt, kāda tālāk būs mūsu grafikas virzība. Pad J 81, 85, 4. Tā [kolonija] ir arodskola ar speciālu programmu. Un šīs iestādes virzību nedrīkst diktēt rentabilitāte un plāns . . Dripe 3, 115. . . demokratizācija mūsu valsts dzīvē nav nekas cits kā tās virzība no unitāras valsts uz brīvu cilvēku savienību . . Cīņa 90, 44, 1. // *Noteikta (personības, rakstura, psihes īpašību, arī sabiedrības grupas, tās darbības, interešu u. tml.) attīstība, veidošanās kādā virzienā, vērstība uz kādu objektu, mērķi.* Personības v. □ Virzība apgūt, izprast, vērtēt . . parādās Jāņa Petera debijā . . Čaklais 6, 107.

3. *Dokumenta, sūdzības u. tml. nodošana tālāk (attiecīgai amatpersonai, instancei) lietvedībā (likumdošanā paredzētajā kārtībā).* □ Līguma noteikumus viņš bija pārskatījis un izdarīja tajos dažus grozījumus; tagad vajadzēja tos pārrakstīt un dot tiem pienācīgu virzību. Dorbe 6, 36.

4. *Telpisko (kā) attiecību kopums pret kādu objektu.* Antenas v.

virzienrādis, -ža, v. **1.** *Brīdinājuma signāls, kas rāda, ka transportlīdzeklis izdarīs pagriezienu (pa labi vai pa kreisi).* □ Pakaļējos gabarītu lukturīšos atkarībā no to novietojuma un uzdevuma ievietotas spēkratu numura apgaismošanas, gabarītu norādīšanas, virzienrāža un stopsignāla spuldzes. TAM 128. Un kāda sajūta rodas, kad priekšā stāvošās mašīnas vadītājs ieslēdz kreiso virzienrādi tikai tad, kad jau iededzies zaļais luksofora signāls, kas atļauj turpināt braukšanu? Zv 84, 14, 26.

2. *Zīme (parasti bultveida) ar virziena norādījumu, vietas nosaukumu u. tml.* □ Uz visiem ceļiem, pa kuriem var tuvoties Valmierai, būs virzienrāži ar motokrosa simboliku un paskaidrojošiem tekstiem. Pad J 84, 70, 3. pārn. Sabiedrības evolūcijā kultūra ir virzienrādis. Lit M 86, 4, 6.

virziens, -a, v. **1.** *Kustības, pārvietošanās, ar pārvietošanos saistītas parādības, darbības, arī skatiena, skatiena līnijas u. tml. vērstība (piemēram, uz kādu debespusi, vietu apvidū, objektu).* Rotācijas v. Taisns v. Brauciena v. Lidojuma v. Vēja v. Straumes v. Urbšanas v. Braukt ziemeļu virzienā. Skriet meža virzienā. Doties māju virzienā. Parādīt pareizo virzienu. Pagriezties pretējā virzienā. Noteikt virzienu pēc zvaigznēm. Pavērst teleskopu planētas virzienā. □ Līkumojot pa purva klaju, starp kārklu biezokņiem un priežu ceriem sāk sajukt rotu rindas, gaist gājiena virziens .. Grīns 1, 429. .. zirgs mierīgi turpina soļot gar šosejas malu Rīgas virzienā. Priede 3, 289. Zaldāti atdalījās no sētas un lieliem soļiem ieslīpi pāri ielai nāca Māras virzienā. Kļava 1, 248. Kapteinis ilgi un klusēdams skatījās norādītajā virzienā, pēc tam ielūkojās tālskatī. Līvs 1, 84. // *Priekšmeta, veidojuma, veidojumu kopuma u. tml. vērstība, orientācija (attiecībā pret debespusēm, kā izvietojumu apvidū, arī attiecībā pret priekšmeta malām, galiem u. tml.).* Akmeņu krāvuma v. □ .. vagas virzāmas šķērsām vai ieslīpi kūtsmēslu iearšanas vagu virzienam. Apsīts 1, 278. Koksnei jābūt veselai un bez zariem. Ķīļa izturīgums atkarīgs no gadskārtu virziena. Gadskārtām jāiet apmēram līdztekus ķīļa platākajām sānu malām .. Indāns 1, 189. Kimono piegriezuma zīda auduma virskreklu piegriež auduma velku diegu virzienā. PL Siev 86, 5, pielikumā.

2. *Veids, uz ko ir vērsta (piemēram, norises, apstākļu, notikumu) attīstība.* □ .. likās, ka itāliešu nacionālā apvienība un valsts attīstās ne tādā virzienā, kā tas būtu vajadzīgs un kā to vēlējās Garibaldijs. Kurcijs 4, 113. .. viņa aktivitāte veidojās, tika sekmēta un izkopta vienā virzienā, personiskās labklājības virzienā. Bels 2, 92. .. viņa aplaida apkārt izbrīnītu skatienu, pārsteigta par notikumu attīstības negaidīto virzienu .. Ezera 15, 31. // *Tas, piemēram, fakts, izteikums, problēma (kam pievērstas domas, sarunas u. tml.).* □ Laubes kunga domas šai mirklī darbojās citā virzienā. Skujiņš 5, 8. Ja kāds ieminējās Brīviņu kungam par sliktu, Osis iemeta vārdu, un valodas tūliņ atkal pavērsās vajadzīgā virzienā. Upīts 4, 330.

3. *Noteiktu īpatnību, pazīmju kopums, kas raksturīgs (kādas sabiedriskas sistēmas, piemēram, zinātnes) atsevišķai daļai.* Galvenie reliģijas virzieni, arī pasaules reliģijas — *kristietība, islams, budisms.* □ Mūsu laboratorija pētī elektroniskos procesus, kas, iedarbojoties gaismai, notiek jonu kristālos. Tas ir fundamentālās zinātnes virziens .. PL Siev 86, 2, 3. Katoļu baznīcā vienmēr ir bijušas dažādas strāvas un virzieni .. Cīņa 82, 246, 2. // *Mākslas metode, stils, kas apvieno māksliniekus ar kopīgu pasaules uztveri, estētiskajiem, mākslinieciskajiem uzskatiem.* □ .. meistars [V. Purvītis] nepārveido dabu saskaņā ar izvēlēto gleznieciības virzienu, bet meklē tam atbilstošus dabas objektus. Kačalova 1, 139. Romantismu Aspazija neaplūko kā reālismam naidīgu virzienu. Viese 3, 118. Latviešu literatūrā klasicisma kā virziena nav, taču tā estētikas atsevišķi elementi .. sastopami. Vēstis 78, 2, 141.

○ Ņemt citu (arī vēlamu, nevēlamu) virzienu — *pārveidoties, kļūt citādam (vēlamam, nevēlamam).* □ Lai atkautos no bēdīgām pārdomām, Oļģerts uzsvilpoja «Ozoli vēl Baltijā», — un tad viņa domas ņēma citu virzienu. Salenieks 5, 175. .. notikumi pēkšņi ņēma citu virzienu — radās iespēja atgriezties dzimtenē. Zv 74, 8, 16.

virzījums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Darbība, process, arī paveikta darbība → virzīt (1).* Šaha figūras v.

2. *Darbība, process, arī paveikta darbība → virzīt (2).* □ Komiskās operas formas, kur rečitatīvi darbības spriegāka virzījuma labad aizstāti ar runātu tekstu, prasa maksimālu aktierisko dotību izmantojumu .. Grāvītis 2, 46.

virziņkāposti, -u, v.; tikai dsk. *Kāposti, kuru samērā irdeno galviņu veido sīki krokotas lapas.* □ Virziņkāposti, ko sauc arī par Savojas kāpostiem, ir galviņkāposti ar mazliet krūzotām maigām lapām. Mājtur 165. Virziņkāpostus izmanto svaigus, vāra garšīgas zupas, sautē, apcep utt. Virziņkāposti ļoti dekoratīvi izskatās arī dārzā .. Lauku Dzīve 75, 5, 19. Cilvēka uzturā izmantojamie kāpostaugi ir arī ziedkāposti, virziņkāposti, rožu kāposti, lapu kāposti, sparģeļu kāposti, kolrābji .. Cīņa 85, 265, 2.

virzīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Iedarbojoties (uz ko) kādā veidā, panākt, būt par cēloni, ka (tas) pārvietojas (noteiktā virzienā).* V. krēslu uz priekšu. V. solu atpakaļ. V. galdu pie sienas. V. bumbu pāri tīklam. V. plūsmu. □ Paņēmiens [lodēšana ar alvas vilni] ir ļoti vienkāršs. Šķidru alvu virza vienlaikus pret vairākiem salodējamiem kontaktiem. Zin T 86, 8, vāku 2. lpp. Vējainā laikā celtņa strēli vējš virza sānis .. Rīgas B 80, 57, 2. Aramkārtas apakšējo slāņu zeme pa izliektiem [kultivatora] plākšņveida zariem daļēji tiek virzīta uz augšu .. Apsīts 1, 229. pārn. Rudens, tu jau dienas virzi Pamazām pret ziemas vārtiem .. A Skalbe 4, 39. // *Iedarbojoties (uz kādu) kādā veidā (piemēram, ar vārdiem, žestiem), panākt, ka (tas) pārvietojas (noteiktā virzienā).* □ Viņš pieķērās saimniecei pie elkoņa un ar vārdiem: «Ko nu, Grietiņ, spurojies? Kad lūdz, tad jāiet,» sāka to virzīt uz pļavas pusi. Kalndruva 5, 69. «Ko jūs šeit darāt?» saņēmis aiz vaļējās bikšu jostas, Augusts Vējagals svešinieku negribīgi virzīja tuvāk gaismai. Skujiņš 14, 42. .. vācu kolonnas nepārtrauktā plūdumā devās .. garām uz frontes pusi. Gūstekņus sāka virzīt tiem pakaļ. Paegle 3, 405. // *Vadot (transportlīdzekli), panākt, ka (tas) pārvietojas (noteiktā virzienā).* V. autobusu pa apkārtceļu.

V. motociklu pāri tiltam. V. velosipēdu gar ceļa malu. V. laivu nost no krasta. V. pajūgu sānis. // *Panākt, ka (ķermenis, ķermeņa daļa) pārvietojas (noteiktā virzienā).* V. kāju uz priekšu. □ Ar pakaļkājām tie [tritoni] virza savu ķermeni galvenokārt uz priekšu, bet priekškājas izpilda it kā stūres lomu. Sloka 1, 11. // *Vērst (piemēram, skatienu noteiktā virzienā).* □ Viņš virzīja skatienu pa sliedēm, kas taisnā līnijā aizstiepās tālumā . . Sakse 7, 392. // *Izdarīt gājienu (ar šaha figūru, dambretes kauliņu u. tml.).* □ . . Karpovs, lai ierobežotu balto laidņu pāra darbību, virzīja savus karaļa spārna bandiniekus. Sports 85, 150, 2. Čempions . . virzīja brīvbandinieku . . uz priekšu līdz septītajai līnijai. Sports 84, 185, 1.

2. *Mērķtiecīgi ietekmēt (apstākļus, notikumu attīstību, kā rīcību, darbību u. tml.).* V. procesu vēlamā virzienā. □ Kompozīcijas mācība metodiski tiek virzīta tā, lai topošajiem mākslinieciem ieaudzinātu nacionālās mākslas tradīciju izjūtu . . LLM 52. Viņi [bērni] burtiski plīst aiz vēlēšanās izmantot savu lieko enerģiju. Un šo enerģiju nepieciešams mērķtiecīgi virzīt. Dripe 4, 150. Mākslinieka gaumi vispirms nosaka prasme atšķirt labu darbu no slikta, māka kontrolēt un virzīt savu rīcību. Māksla 73, 2, 39. // *Ar mērķtiecīgu rīcību panākt, ka (kāds) ieņem (parasti atbildīgāku amatu).* □ . . nebūtu prātīgi jauno speciālistu virzīt uzreiz — no auditorijas vadošā amatā. Vispirms ir jāapgūst arods . . Zv 85, 13, 2. Visiem pa priekšu — ar karogu, ar smaidu . . Un to [censoni] tūlīt pamanīja un virzīja priekšniekos. Gulbis 5, 107. // *Vērst (piemēram, sarunu uz noteiktu tematu, jautājumu).* V. pārrunu uz ētikas problēmām.

3. *Nodot (piemēram, dokumentu, sūdzību) tālāk (attiecīgai amatpersonai, instancei) lietvedībā (likumdošanā paredzētajā kārtībā).* V. sūdzību tālāk. V. lietu papildizmeklēšanai.

virzītājspēks, -a, v. *Nozīmīgs, izšķirošs faktors, priekšnosacījums (kā attīstībai, arī pastāvēšanai).* □ Zinātne arvien vairāk kļūst par sabiedrības virzītājspēku . . Stradiņš 3, 243. . . bērnībā, pusaudža gados, arī agrīnajā jaunībā ideāli bieži vien ir īslaicīgi, tāpēc tie vēl nevar kalpot par stabiliem un noturīgiem tikumiskās rīcības virzītājspēkiem. Sk Ģ 82, 12, 10. Katra kārtīga zvejnieka sapnis un virzītājspēks darbā vienmēr ir bijis bagāts loms. Lauku Dzīve 85, 1, 16.

virzīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Pārvietoties (noteiktā virzienā) — par cilvēkiem vai dzīvniekiem.* V. uz durvīm. V. pie loga. V. cauri mežam. V. pa straumi uz leju. □ Pa visiem ceļiem virzījās uz . . mežkunga muižas pusi gan kājnieki, gan braucēji. Birznieks-Upītis 6, 159. Kaimiņiene, tukla sieva, ietrausās mašīnā un pa vidus eju neveikli virzījās uz aizmuguri. Lapsa 2, 48. Govis pamazām virzījās tālāk, un mēs pagājām dažus soļus viņām līdz. Jaunsudrabiņš 3, 180. // *Tikt virzītam, pārvietotam (noteiktā virzienā) — par ķermeņa daļām.* □ . . kamēr Bruno runāja, viņa pirksti virzījās pa Benitas plaukstu arvien augstāk, līdz sataustīja pulkstenīti. Kar 55, 6, 84. // *Tikt virzītam, pārvietotam (noteiktā virzienā) — par transportlīdzekļiem, ierīcēm.* □ Kuģi virzījās uz priekšu lēnām, cīnīdamies ar spēcīgu jūras straumi . . Lielais 3, 114. Kalna galā iznirst traktors un lēni virzās šurp, it kā velkot sev nopakaļ melnas uzartas zemes strēmeli. Ezera 11, 93. Virs paralēlajiem laidumiem virzās celtņi. Rīgas B 85, 264, 2. // *Tikt virzītam, pārvietotam (noteiktā virzienā) — par priekšmetiem.* □ . . kaplim pa rušināmās augsnes virsējo kārtiņu jāvirzās paraboliskās kustībās. Apsīts 1, 248. Nolaistais [buldozera] lemesis virzījās tieši uz mājas stūri, gatavs visu sadragāt un samalt. Skujiņš 6, 216. // *Pārvietoties, izplatīties (noteiktā virzienā) — par parādībām dabā, arī gaismu, skaņu.* Vilnis virzās uz krastu. Ciklons virzās uz ziemeļiem. □ Šļakstēja ūdens pie pārejas. Tad skaņas virzījās augšup pa kalnu un noslāpa gatves vītolos. Viese 2, 72. // *Būt novietotam, atrasties (noteiktā virzienā) — piemēram, par ceļu, dzelzceļu.* Dzelzceļa līnija virzās tālāk uz dienvidiem. □ Melnas, sen nekrāsotas dzelzs kāpnes gandrīz stāvus virzījās uz augšu. Jānis lēni sāka pa tām kāpt . . Pasaules sp I, 315. // pārn. *Ritēt (par laiku, laikposmu).* □ Eiņa brīvais vasaras laiks virzās uz beigām . . Zigmonte 11, 15. Diena virzījās pret vakara pusi. Ķirškalne 1, 70.

2. *Attīstīties, risināties, rast risinājumu (par notikumiem, norisēm, attiecībām u. tml.).* Darbs virzās uz priekšu. □ Būcis dzēra vēl, bet notikumi [sacīkstes] tikmēr virzījās uz priekšu, jo dzīve nemēdz apstāties uz vietas tāpēc vien, ka kādam cilvēkam kļūst par siltu. Saulītis 6, 114. . . viņa lietas virzījās uz priekšu strauji. Pēc mēneša darbnīca jau atvēra durvis . . Skujiņš 14, 43. Mūsu attiecības nevirzījās tālāk par īres maksas saņemšanu laikā. Bels 1, 67. // *Mērķtiecīgi virzīt, attīstīt (piemēram, daiļrades procesu, izpildītājmākslas meistarības izaugsmi).* □ . . tēlniece savā attīstībā virzās no žanriskuma uz vispārinājumu. Māksla 71, 3, 6. // *Pievērsties (noteiktam tematam, jautājumam) — piemēram, par sarunu.* □ . . saruna spītīgi nevirzās man vajadzīgajā gultnē. Liesma 76, 12, 10.

virzulis, -ļa, v.; tehn. *Elements (mašīnā, ierīcē), kas blīvi kustas cilindrā un pārvietojas cilindra ass virzienā.* Motocikla motora v. Hidrauliskais v. Pieslīpēts v. Eļļošanas ierīces v. Virzuļa gredzens — *atsperīgs, nenoslēgts metāla gredzens, kas tiek ievietots virzulī izveidotās rievās, lai nodrošinātu blīvu saskari ar cilindra sienām.* Virzuļu kompresors — *kompresors, kurā virzulis saspiež gāzes vai gaisu noslēgtā cilindrā.* □ Mūsdienu mašīnās [automobiļos] zem pārsega noslēpts «rūcošs motors» ar cilindru bloku. Troksni rada arī virzuļi . . kloķvārpsta un gāzes sadales vārsti. Zin T 64, 11, 28. Strautmanis un tēvocis apskatīja traktora dzinēju. «Noņemiet karteri, tad redzēsim! Liekas, virzulis būs pagalam,» Strautmanis teica. Dripe 2, 29. Tālāk braukt vairs nevarēja. Pārkarsušā motora virzuļi ieķī-

lējās. Zv 83, 2, 23. pārn. . . mute sausa un gāmurs sastindzis kā ziemas spelgoņā iesalis sūkņa virzulis . . . Lapsa 6, 65.

virzuļmotors, -a, v.; tehn. *Motors, kas siltuma enerģiju pārvērš vārpstas rotācijas enerģijā.* □ Iekšdedzes virzuļmotors, tvaika mašīna, elektromotors, rotējošu virzuļu dzinējs, gāzes turbīna . . . Kādus tik dzinējus konstruktori nav centušies iebūvēt automobiļos! Zin T 68, 3, 36. No stacionāri iebūvētiem motoriem pāriet [motorlaivās] uz arvien lielākas jaudas piekabināmiem motoriem, no virzuļmotoriem — uz rotormotoriem. Pad J 84, 101, 4.

virzuļsūknis, -ņa, v.; tehn. *Sūknis, kura darbīgā daļa ir virzulis, kas pārvietojas sūkņa cilindrā.* Akas v. Javas v. Betona v.

virzuļveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir virzuļa forma; tāds, kam darba orgāns ir virzulis.* V. tvaikdalis. □ Saspiežot izžāvēto frēzkūdru nepārtrauktas darbības virzuļveida spiedēs, iegūst kūdras briketes. Ģeogr 322.

virzuļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **virzuļveidīgi.** *Virzuļveida.*

vis, part. **1.** *Pastiprina nolieguma darbības vārda nozīmi.* Nav v. Tā v. nav. Es tā v. nedomāju. Nesaki v.! Nesmej v.! Nebūšu v. veltīgi centies. Nespēju v. tik mierīgi noskatīties. □ . . [Rijnieks] pamatu mājai gan ieracis, bet tāpat vien arī stāvēja, laikam to naudu no kroņa tik viegli vis nevarēja dabūt . . . Upīts 4, 234. Večuks . . nostiepa grožus. Bet Ararats [zirgs] vis tūliņ nepaklausīja. Kalndruva 8, 290. Puiši rauga meitu godu, sava vis nezināja. ME IV, 621.

2. sar. *Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi; pat; lai*[2] *(5).* □ . . muižas darbinieki palaikam mēdza viņu [saimnieku] uzrunāt ar lielu laipnību, cepuri vis celdami. K Zariņš 1, 43. Paņēmu vienu no Laikas kucēniem, apliku siksniņu vis ap kaklu. Indrāne 4, 23. «. . pacepu šorīt pankūkas. Divas oliņas vis piesitu, tauciņus nežēloju.» Delle 2, 17. Mums ir atnākusi viešņa, kukuli atnesusi vis. ME IV, 621.

3. reti. *Visu laiku; vienmēr.* □ Vai dziedāja, vai runāja, vis māmiņu pieminēja. ME IV, 621.

vis-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar visu, attiecas uz visu.* Visatļautība. Visdaris. Visēdājs. Visgribis.

2. savienojumā ar lietv. ģen. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir kopīgs, vienots (kādai teritorijai).* Viseiropas. Vislatvijas. Vispasaules.

3. savienojumā ar adj. vai apst. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība, pazīme ir vispārākajā pakāpē.* Vislabākais. Visātrākais.

visāds, -ais; s. -a, -ā; apst. **visādi.** *Tāds, kā ir samērā daudz un kas ar vienu vai vairākām īpašībām, pazīmēm savstarpēji atšķiras, arī tāds, kā ir samērā daudz un kam ir vairāki veidi; arī dažāds.* Visādi cilvēki. Visādas preces. Visādas intereses. Visādas profesijas. Runāt visādus niekus. Prast visādas dziesmas. Uzzināt visādus jaunumus. Visādi izvairīties no atbildības. To var saprast visādi. □ Osiene atcerējās tos laikus, kad . . domāja par Ošu Jāni, kas prata visādus darbus . . Upīts 4, 213. Nogāze bij augsta un stāva, visādiem lapu kokiem krāšņi noaugusi. Brigadere 2, 60. Biruta . . atver mapi ar visādiem papīriem. Zigmonte 4, 188. Plaukti pilni ar grāmatām — no grīdas līdz griestiem. Visādos vākos un ar visādiem virsrakstiem. Pelēcis 3, 7. ◇ Visādā ziņā — a. *Noteikti.* □ Viņš redzēja, ka viņa kaimiņš visādā ziņā gribēja dabūt pļavu savās rokās . . Blaumanis 6, 85. b. *Visos veidos; no visiem viedokļiem.* □ . . Tenis, kurš dzinās «lielmaņiem» visādā ziņā līdz, bij uzlūdzis uz Ilzes bērēm arī sava pagasta skolotāju . . Kaudzītes Ia, 100. . . dīvajieši sevi turēja visādā ziņā pārākus. Upīts 4, 266.

visai, apst. *Savienojumā ar adjektīvu vai apstākļa vārdu norāda, ka īpašība, pazīme savā izpausmē salīdzinājumā ar ko citu līdzīgu pārsniedz vidējo pakāpi, bet nesasniedz augstāko pakāpi.* V. augsts kalns. Tas notika ne v. sen. Ne v. patīkama ziņa. Viņš nebija v. priecīgs. Nejūtos v. vesela. □ Visai tālu tā jūra te nemaz nevar būt . . Birznieks-Upītis 6, 62. Ar visai trūcīgu zālīti apaugusi piegāze, kur vasaras bulā tīkami smaržo spradzenes. Goba 5, 56. Lai bij grūti, kam bij grūti, ganiņam visai grūti. ME IV, 621. // *Savienojumā ar nenoteikto skaitļa vārdu norāda uz palielinātu daudzuma pakāpi; arī ļoti.* V. daudz darba. V. maz brīva laika. V. maz līdzekļu.

visapkārt [vis apkārt, arī visapkārt], apst. **1.** *Tā, ka (kas) ir, atrodas, noris pilnīgi apkārt, visā apkārtnē.* V. valdīja klusums. V. nebija nevienas dzīvas dvēseles. V. dziedāja putni. □ Mēs stāvam un veramies tumsā, kas ir visapkārt. Dzīvība rītam vēl nav pamodusies, bez elpas stāv koki un krūmi . . J Kalniņš 10, 264. Visapkārt ūdens, tikai ūdens, pat kaijas mūs pametušas — nav uzdrošinājušās doties tik tālu okeānā. Lapsa 5, 54. Visapkārt klusums balts, Pār lauku vēji balti. Bārbale 6, 128. // *Citam pēc cita, visiem pēc kārtas (sniegt, dot u. tml.).* Laist vīna glāzi v. // *Uz visām pusēm, uz visiem pēc kārtas (skatīties, lūkoties u. tml.).* □ Mazā meitenīte kā mazs cinītis sēdēja mātei blakus un skatījās it priecīgi visapkārt. Birznieks-Upītis 6, 48. Lūpas sakniebis, Mālnieks aplaida mirkļus visapkārt un iegāja tad saimniekgalā. Blaumanis 2, 83. ◇ Pamest (arī (pa)laist, (ap)laist) acis visapkārt (arī apkārt) — *ātri apskatīties (vis)apkārt.* □ . . pietika [ataugā] tikai uzmanīgāk palaist acis visapkārt, tūliņ jau ieraugāms kāds egles mizai meistariski pielipināts vai zarā iekārts perēklis. Upīts 4, 84. Apmierināts Kļava aplaida acis visapkārt — viens šķūņa gals piekrauts ar sienu . . Kalndruva 5, 215.

2. *No vienas vietas uz citu; no viena pie otra.* Klejot v. Klīst v.

3. *No visām pusēm (pilnīgi ietvert).* □ Nolikos . . uz sava maisiņa gulēt. Baumanis ietina labi manas kājas kažokā, apsprauda to man visapkārt . . Birznieks-Upītis 5, 41. Visapkārt mei-

tas dzied, vidū meitu māmulīte. ME IV, 622. // priev. nozīmē ar dat. V. viņam stāvēja cilvēki. V. vaļņiem bija ūdens. □ ..[mežinieku] nometne bij šausmīga. Visapkārt krāsnij sakārti samirkuši, sasvīduši zirgu rīki. Berģis 1, 9. Visapkārt mežam auga bieza josla jaunu eglīšu — kā sēta.. Hor 90, 2, 23.

4. *Lokveidā (pilnīgi apvirzīties).* Skriet v. ap skolu. □ ..ienaidnieks nelielām grupām viņiem apgājis visapkārt. Lācis 15, 255. // priev. nozīmē ar dat. Apiet v. mājai. Apiet v. salai.

visaptverošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **visaptveroši.** *Tāds, kas aptver visas sfēras, arī tāds, kas aptver visu (kādā sfērā).* V. kultūras darbs. Visaptveroša sistēma. □ Tagad.. ir tik visaptveroša kordiriģentu sagatavošana, ka tā spēj [Latvijā] nodrošināt vēl nepieredzētu kora mākslas uzplaukumu. Māksla 73, 2, 6.

visatļautība, -as, s.; parasti vsk. *Stāvoklis, kad (kādā jomā) viss ir atļauts, nav ierobežojumu.* □ Brīvība nekad nevar būt neierobežota. Tā nenozīmē visatļautību, tūlītēju sekošanu savām tieksmēm un emocionālajiem impulsiem. Sieviete 90, 8, 17.

visbeidzot [vis'beidzot], apst. *Pašās beigās, beidzot.* V. iestājās klusums. □ ..Meldra vispirms pameta skatienu uz pulkstentiņu, pēc tam uz sarakstu un visbeidzot uz ceļu.. — autobusa nebija.. Ezera 5, 94. Ģirts nevarēja izšķirties un, visbeidzot, aizklīdis līdz ezermalai, nogūlās zālē.. Dripe 2, 110.

viscaur [vis'caur], apst. *Tā, ka aptver visu (kā) apjomu, kopumu; arī gluži, pavisam.* Mētelis v. slapjš. V. nepatiesa informācija. □ ..es redzu [palātā] viscaur aptītu galvu, kurai palikusi vaļā viena pati sirdīga un reizē mundra acs. Grīns 1, 186. Franču literatūrā viscaur vērojama tieksme izstudēt cilvēku, viņu pazīt, viņu gleznot, iespiesties viņa iekšienes noslēpumos un viņu mācīt dzīvot. Mauriņa 1, 233. Mintauts ir sirsnīgs kolēģis un viscaur mūsdienu cilvēks.. Zigmonte 6, 44. Šis viscaur pelēkais dzīvnieks [krupis] pārmaiņus rāpo un smagnēji lēkā pa lauku ceļiem, tīrumiem un sakņu dārziem. D kal 78, 86. // *Visās (parasti apvidus) vietās.* □ ..no Jersikas līdz pat Katlakalnam upes gultne gandrīz viscaur iegrauzta cietajos devona dolomītos.. D kal 91, 86.

viscauri [vis'cauri], apst. *Viscaur.* V. iesārts ābols. □ Viscauri baltos Ziedos tīts, Uz pleca zeltains Taurenīts. Aspazija 3, 70.

visēdāji, -u, vsk. visēdājs, -a, v.; biol. *Organismi, kas pārtiek no dažādu sugu augiem un dzīvniekiem; polifāgi.* □ Āpsis, būdams plēsoņa, tomēr ir visēdājs. Medn 51.

visēdājs; s. -a; biol. *Tāds, kas pārtiek no dažādu sugu augiem un dzīvniekiem; polifāgs.* □ Jenotsuns ir visēdājs dzīvnieks. Pārtiek galvenokārt no pelēm, putniem un to olām, bet ēd arī gliemežus, vardes, zivis un lielākus kukaiņus.. A Kalniņš 1, 10.

visgar, apst.; priev. noz. ar dat. *Visgarām (1).* □ Jūra visgar krastam, cik tālu vien acis rīta krēslā varēja redzēt, bija pārklājusies ar vieglu ledus segu. Lācis 4, 11. Vai gan suns aizmirsis mācību, ko reiz jaunībā dabūjis? Toreiz kuilis pārplēsa tam ādu visgar sānam. Avotiņa, Šlisers 1, 307.

visgarām [vis'garām], apst. **1.** *Visā garumā.* □ ..ierakumu mugursienas augšējā mala apmēram pēdu platumā visgarām izkapāta vācu lodēm. A Grigulis 9, 114. // priev. nozīmē ar dat. □ Visgarām mūsu ceļam kūsāja spraigs darbs. Birznieks-Upītis 6, 320. No biezajām dūņām izpeldēja.. gara zivs ar slaidu ķermeni. ..Visgarām sāniem stiepās tumšbrūnas svītras. U Plotnieks 1, 95. Visgarām citronliānas stādījumam mēs noņēmām jumta notekreni [noteku], lai lietus ūdeņi tecētu uz auga saknēm. Mauriņš 1, 78.

2. *Tā, ka aptver visu (kā) apjomu, kopumu; arī gluži (1); viscaur.* □ Kādudien es ieraugu viņas skolas somu.. Tā visgarām norakstīta ar visādiem svešiem vārdiem... Kalndruva 9, 160. Visgarām un viscaur Vilis Pērkons izskatās gaužām pelēcīgs — mati, acis, sejas krāsa, apģērbs. Ezera 13, 91. Osis visgarām paliek optimists, meklēdams gaišas, priecīgas krāsas un dodams vaļu savai pāri plūstošai dvēselei. Latvju Mēnešraksts 42, 11, 1011.

visgribis, -bja, v.; **visgribe,** -es, dsk. ģen. -bju, s. *Tas (parasti bērns), kam raksturīgas daudzas (parasti nepamatotas, pēkšņas) vēlēšanās ko iegūt, darīt u. tml.* □ Kā visgribis — ko ierauga, to grib. ME IV, 623.

visgudrēm, apst. *Ar bagātīgā dzīves, darba pieredzē iegūtu gudrību, arī ar tēlotu gudrību, arī ar viltību.* □ Abi visgudrēm atbild: vai mums jāizput reizē ar kolhozu? Toreiz daudzi aizgāja... Indrāne 10, 192.

visgudrība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s g u d r s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..viegli atrast jauniešus, kas vienu vai otru priekšmetu pārzina ne sliktāk, dažreiz pat labāk par skolotāju. Tādā gadījumā grūti saglabāt skolotāja visgudrības pozīciju.. Dripe 4, 239. Kā es varēju pierādīt, ka nemānos? Ak, es jau zināju, ka pieaugušie savā visgudrībā.. nav pārliecināmi nekādiem vārdiem. J Kalniņš 10, 326.

visgudrs, -ais; s. -a, -ā; apst. **visgudri.** *Tāds, kas ir gudrs, arī gudrāks par citiem (parasti bagātīgas darba, dzīves pieredzes dēļ); arī pārgudrs.* □ ..autors.. parāda [romānā].. visgudru detektīvu, kas visu dara un padara tikai viens pats. Lit M 58, 20, 2. Nu, muļķi, vai dabūji! — es pats sev teicu. Tu, draudziņ, vis neesi tādā pozīcijā, ka varētu atļauties visgudrs būt. Janovskis 1, 123. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* V. lēmums. Visgudri runāt. □ «..kas ir vecs un vairs lāgā netic savam spēkam, lūko visgudri sadzīvot, piekāpties.» J Kalniņš 7, 254. Es gan nevarēju pievienoties tiem, kas viesus visgudri nonicināja un noniecināja.. Klints 1, 214.

viskijs, -a, v. *Stiprs alkoholisks dzēriens, ko gatavo no labības iesala.* □ Viskijs ir angļu degvīns, ko gatavo no labības iesala, kas žāvēts uz kūdras uguns; ..no dūmiem uzņemtās vielas.. piešķir dzērienam īpatnēju dūmu smaržu. Ves 68, 2, 30. Viņš pasūtināja divas

glāzītes viskija un pudeli sodas ūdens. Arī ledus gabaliņi un divi salmiņi tika atnesti.. Ādamsons 3, 126. Longins: Zini, viskijs diezgan reibina.. A Eglītis 1, 421.

viskoze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Stigra masa, ko iegūst no celulozes; no šādas masas iegūta ķīmiska šķiedra; audums, izstrādājums no šīs šķiedras.* Viskozes zīds. □ Viskozes šķiedras ir vienas no pirmajām mākslīgajām šķiedrām.. G Rudzītis 1, 280. Pirmie mākslīgie.. viskozes audumi pasaules tirgū parādījās 1910. gadā. Liesma 64, 3, 7.

viskozimetrija, -as, s.; parasti vsk. *Fizikas nozare, kas nodarbojas ar gāzu un šķidrumu viskozitātes mērīšanas metodēm.*

viskozimetrs, -a, v. *Ierīce viskozitātes noteikšanai.* □ ..Vilhelms Ostvalds mūsu pilsētā [Rīgā] izgudroja viskozimetru, kuru viskozitātes noteikšanai joprojām izmanto visas pasaules laboratorijās. Zin T 69, 5, 8. Tieši 20. gadsimta jaunie fizikālie pētīšanas līdzekļi un metodes — rentgenstaru difrakcija, viskozimetrs, osmometrs.. elektronu mikroskops — pavēra polimēru ķīmijai straujas attīstības iespējas. Zin T 77, 6, 26.

viskozitāte, -es, s.; parasti vsk. *Spēja (gāzēm, šķidrumiem, cietiem ķermeņiem) pretoties tecēšanai; stigrība.* Ella v. Viskozitātes koeficients. □ Viskozitāte ir šķidru tauku īpašība radīt pretestību kustībai. Temperatūrai pieaugot, tauku viskozitāte samazinās. Friz 52. Betona stiprība atkarīga no daudzām tā īpašībām: elastīguma, neelastīguma (viskozitātes un plastiskuma), struktūras neviendabīguma un daudziem citiem rādītājiem. Zin T 62, 7, 9.

viskozs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viskozi.** *Tāds, kam piemīt viskozitāte; stigrs.* Viskoza masa. □ ..ne jau katra vide vienlīdz labi vada skaņu. Jo elastīgāks un mazāk viskozs ir materiāls, jo mazāka ir tā pretestība daļiņām, jo mazāks ir svārstību enerģijas zudums un jo labāk izplatās skaņa. Zin T 62, 7, 9. Latvijas nafta ir tumši brūns, samērā viskozs šķidrums ar aromātisku smaržu. D kal 73, 181.

viskozums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → viskozs, šīs īpašības konkrēta izpausme; stigrums.* Šķidruma v.

vismaz [vis'maz, arī 'vismaz], apst. **1.** *Ne mazāk kā.* V. divus metrus augsta siena. Darbs veicās v. divas reizes ātrāk. V. dažas minūtes atpūsties. Pa meža ceļu jāiet v. kilometrs. □ Visas trīs meitas un Osiene sastājušās pulciņā un skatījās kokos. Vismaz desmit būrīši savilkti kļavās.. Upīts 4, 100. Es gāju [ar apkārtrakstu], un katrā mājā mani sagaidīja vismaz viens vai vairāki suņi, dažādas spalvas un dažāda niknuma. J Kalniņš 10, 368. ..vētra trakos vismaz vēl trīs diennaktis. Gūtmanis 2, 20. Caur meldriem bija jābrien vismaz pusjūdze.. Auziņš 1, 6.

2. part. nozīmē. *Lieto, lai norādītu, ka nosauktais (piemēram, darbība, stāvoklis, pazīme) ir pats nepieciešamākais, nozīmīgākais no iespējamā; lieto, lai piešķirtu vārda nozīmei vai izteikumam pieļāvuma nokrāsu.* V. nopelnīt sev iztiku. V. iestādīt kartupeļus. Viņam tā v. liekas. □ «Vismaz reizesrēķinam vajagot būt galvā, lai uzņemtu uzreiz trešajā klasē.» J Kalniņš 10, 208. Kāpēc visos šajos ilgajos gados Jordānam ne reizi neienāca prātā arī par mums padomāt — atbraukt.., vai vismaz vēstuli atrakstīt? Vaidars 1, 18. Mārtiņš bija nedzērājs vai tiklab kā nedzērājs, vismaz viņš nekad nedzēra par savu naudu. A Eglītis 6, 299. Viņi salabst, vismaz uz laiku. Latvju Mēnešraksts 42, 10, 939.

visnotaļ [vis'notaļ], apst. *Gluži, pavisam, viscaur; parasti; arī īpaši.* V. saprātīgs lēmums. V. interesanta grāmata. Ūdens līmeni v. nosaka nokrišņu daudzums. V. atzīmējama parādība. □ Lai nu kā, pēc maniaka viņš neizskatījās, bet taisni otrādi, pēc audzināta, piekļājīga, visnotaļ normāla jaunekļa. A Eglītis 6, 119. Mākoņkalns visnotaļ atbilst savam nosaukumam. ..tas vairāk nekā jebkurš.. paugurs līdzinās kalnam ar savu nogāžu stāvumu. Lagzdiņš 3, 117. Ūdrītes krastos ziedēja ievas, noskaņojot visnotaļ vieglprātīgi. Ezera 13, 272. Teātra darbiniekos pastāvēja paradums jaunās aktrises, kas izklaidēti dzīvoja tālās Pārdaugavas vai Sarkandaugavas nomalēs, pavadīt uz mājām. Tas visnotaļ bija jauno puišu pienākums. Latvju Mēnešraksts 42, 6, 529. Bīnes šāda veida tēlojumos, izkoptā reālistiskā apdarē, visnotaļ atzīmējamas divi raksturīgas parādības. Latvju Mēnešraksts 42, 8, 768.

vispār, apst. **1.** *Vispārināti, apvienojoši aplūkojot; kopumā; visumā.* Nerunāt par konkrēto gadījumu, bet v. Ar viņu v. viegli runāt. V. viņi ir ļoti nopietni cilvēki. Vispār (arī kopā) ņemot, arī (visu) kopā ņemot — *aplūkojot vienā veselumā, kopumā; arī rezumējot.* □ Ar to vien, ka tu vispār man biji, mūžs ir attaisnots.. Vācietis 11, 146. Paviršība valodā liecina par zemo kultūras līmeni vispār. Lit M 90, 48, 7. ..cilvēki beidzot iemācījušies strādāt ar savu trali, vilkt ar to lomus un līdz ar to sākuši ticēt traļu zvejai vispār un paši saviem spēkiem. Līvs 3, 109. Vispār Omartijs arvien vairāk ierāvās sevī. A Eglītis 6, 168. Varbūt patiešām nāk laiki, kad kungu balsij līdzi pasaulē sadzirdēs arī zemnieku balsi? Kaut gan — vai tas vispār kādreiz var notikt? J Kalniņš 8, 274. Vispār ņemot, dzīvnieku valodai piemīt sugu specifika: līdzīgs sazinās ar līdzīgu. Zin T 65, 2, 26.

2. savienojumā ar noliegtu verbu. *Nekādā ziņā, nekādos apstākļos; arī nemaz*[2]. Magones šogad v. nav sētas. Viņš mani v. nav redzējis. Nerunāsim v. par to. Viņš to v. neatcerējās. □ ..Ošu Andrejs.. vispār par Rīgu un sava paša darbu un peļņu negribēja daudz runāt. Upīts 4, 697. ..laimīgie vispār stundas neskaitot. Dorbe 6, 22. «..jebkura zeme nav ozolu zeme, — un ja pēc gadiem izrādīsies, ka viss tavs darbs veltīgs un ozoli vispār tur neaugs?» Kaldupe 13, 190.

3. *Lieto, lai norādītu uz vispārinātu secinājumu, kas izriet no zināmā, iepriekš minētā.* □ Argods: Man liekas, ka man ir tikpat daudz morāles kā manai apkārtnei. Un vispār — ko es varu iesākt ar morāli? Es esmu mākslinieks!

A Eglītis 1, 388. Manā četristabu sirdī nāc iekšā un noauj kājas. Un vispār — jūties kā mājās. M Zālīte 1, 36.

4. priev. nozīmē ar dat.; pareti. *Vispāri (1).* □ . . [sieviete] spiež galvas lakatiņu pie lūpām, vispār ģīmim smaidīdama. Sudrabu E 3, 481. «Cienīts baronlielskungs . . .» sacīja saimnieks, norāva valodu un pārtvīka vispār sejam [sejai]. Blaumanis 6, 132.

vispār-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība ir saistīta ar visiem, attiecas uz visiem vai daudziem.* Vispāratzīts. Vispārizglītojošs. Vispārizplatīts. Vispārlietojams. Vispārnoderīgs. Vispārpazīstams.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība ir saistīta ar vispārīgiem, galvenajiem jautājumiem.* Vispārpolitisks. Vispārtehnisks. Vispārteorētisks.

3. savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais attiecas uz visiem vai daudziem.* Vispārcilvēcība.

vispārākais; s. -ā. *Tāds, kas ar kādām īpašībām (piemēram, talantu, darba prasmi) ir pats labākais, spējīgākais no visiem līdzīgiem; tāds, kas ir pats labākais, noderīgākais no visiem līdzīgiem (piemēram, darbarīkiem, ierīcēm).* Vispārākā pakāpe val. — *salīdzināmā pakāpe, kurā vārds nosauc īpašību, pazīmi, kam ir vislielākā intensitāte, izpausme.* □ Adjektīva vispārākā pakāpe rāda priekšmeta īpašības visaugstāko pakāpi salīdzinājumā vai nu ar citu tās pašas sugas priekšmetu to pašu īpašību, vai arī ar tā paša priekšmeta īpašību citā laikā un citos nosacījumos. Gram I, 464. pārn. Viņa [varde] tupēja man uz plaukstas — mikla, vēsa un tik neparasti spilgta, it kā glumo ādu būtu apgleznojusi ekspresionista ota, kas nepazina nianses un pārejas un atzina tikai vispārāko pakāpi. Ezera 17, 107.

vispāratzīts, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispāratzīti.** *Tāds, kas ir visu vai daudzu atzīts.* V. līderis. Vispāratzīti sasniegumi. □ Ir vispāratzīta patiesība, ka ilustratīvisms ir katra mākslas darba nāve . . Lit M 80, 43, 6. 20. gadsimtā vispāratzīts slimību izraisītājs ir stress. PL Siev 80, 6, 18. Kaut arī šīs izrādes panākumi nav vispāratzīti, par tās lielāko greznumu kļūst A. Klints Skaidrīte. Dzene 6, 97.

vispārcilvēcība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vispārcilvēcīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Humānisma ideju v.

vispārcilvēcīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārcilvēcīgi;** pareti. **1.** *Tāds, kas attiecas uz visiem vai daudziem cilvēkiem (par cilvēcīgām īpašībām, to izpausmi).* V. humānisms. □ . . uz šī konkrētā vēsturiskā fona Rīgas kinostudijā top filma par vispārcilvēcīgām problēmām — mīlestību, uzticību, godīgumu . . Zv 79, 22, 25.

2. *Vispārcilvēcisks (1).* □ Būdams dziļi igaunisks, viņš [A. Tamsāre] . . risina vispārcilvēcīgas problēmas . . Zv 78, 9, 16.

vispārcilvēcīgums, -a, v.; parasti vsk.; pareti. *Vispārcilvēcība.*

vispārcilvēcisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārcilvēciski. 1.** *Tāds, kas ir raksturīgs visiem cilvēkiem, visai cilvēcei; tāds, kurā izpaužas visiem cilvēkiem, visai cilvēcei raksturīgas īpašības.* Vispārcilvēciskie instinkti. □ Drāmas augstākais un svarīgākais žanrs Raiņa izpratnē — traģēdija. Tās uzmanība vienmēr bijusi pievērsta vispārcilvēciskām, filozofiskām problēmām . . Viese 6, 237. Toms Nipernādijs ir lieliski izveidots tēls, kurš bez tipiski igauniskā nes arī daudzas vispārcilvēciskas īpašības. Latvju Mēnešraksts 42, 5, 472. Bet kā tad citādi izpaudīsies vispārcilvēciskais, ja ne caur indivīdu, caur nāciju? Auziņš 7, 29.

2. pareti. *Vispārcilvēcīgs (1).*

vispārcilvēciskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → vispārcilvēcisks (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ . . Ojāra Vācieša dzejas vispārcilvēciskums padara to tuvu katram . . Lit M 84, 45, 4.

vispārējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārēji.** *Tāds, kas attiecas uz daudziem vai visiem, visu, aptver daudzus vai visus, visu.* Vispārējie statūti. Vispārējā izglītība. Vispārējā mobilizācija. Vispārējā iedzīvotāju skaitīšana. Vispārēja privatizācija. V. streiks. V. satraukums. Vispārēja jautrība. □ . . glāžu šķindoņa un vispārējās sarunas kļuva skaļākas. Zālīte 5, 253. Kādas piecas minūtes viņš runāja par vispārējām lietām, par saimniecisko konjunktūru un valsts finansēm . . Veselis 1, 76. Ciešā sakarā ar koriem Melngailis vienmēr bijis arī kā . . virsdiriģents, vadīdams lielos vispārējos dziesmu svētkus. Vītoliņš 2, 53. Tone necieta specializēšanos. Viņš domāja, ka mākslinieka interesēm jābūt vispārējām, ka tām jātver un jāvērtē dzīve tik plaši, cik vien iespējams. A Eglītis 2, 70.

vispāri [vispāri, arī vis pāri], apst. **1.** *Pāri visai (kā) virsmai, uz visas (kā) virsmas.* □ . . durvis paveras plašāk, un pa tām ielien vispāri nosnidzis cilvēks. Upīts 10, 310. // priev. nozīmē ar dat. □ Zaļa sūna nolaidusies vispāri jumtam, apslēpusi salmus . . Birznieks-Upītis 1, 26. Akmentiņi izkaisīti vispāri grīdai. ME IV, 624.

2. pareti. *Vispār.* □ «. . man ir vēl viena otra uzdomāta. Tā ir vēl jaunāka par tevi, neder tā priekš manis, un man arī vispāri tā nepatīk kā tu.» Blaumanis 2, 77. Māte stāstīja, ka veldenieši vispāri lopus sadzenot vēlāk, tikai saulei rietot un pat pēc rieta. Austriņš 1, 51.

vispārība, -as, s.; parasti vsk. *Sabiedrība, sabiedrības aprindas, parasti plašas.* □ Lai šie tautas dēli jau laikus iepazīst grūtumu, kas gaida ikvienu, kurš nolēmis strādāt vispārības labā. J Kalniņš 3, 146. . . Reizniekos sekoja domas loģiskajai gaitai, tā sakot, vai lūst vai plīst, un bieži vien nonāca asās pretrunās ar vispārībā pieņemtiem un iecienītiem uzskatiem. A Eglītis 2, 246.

vispārīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārīgi.** *Tāds, kurā nedetalizētā veidā parādās tikai vispārējas, būtiskas īpašības, pazīmes, vispārēji, būtiski sakari, attieksmes (pretstatā to konkrētām*

izpausmēm). V. priekšstats. V. izklāsts. Vispārīgas sakarības. Vispārīga shēma. □ Kopu teorija pēta abstraktu kopu vispārīgās īpašības, kuru noskaidrošanai nav vajadzīgas papildziņas ne par šo kopu elementiem, ne arī par speciālām struktūrām tajās. Strazdiņš 2, 21. Mēs runājām šo un to, par skolu un par skuķiem, bet tikai vispārīgi, mēs nepieminējām Beāti un arī to dāmu Zeltīti ne.. Zigmonte 17, 90. // *Tāds (parasti zinātnes nozare), kas uz konkrēto pētījumu pamata noskaidro vispārējas, būtiskas pētāmā objekta īpašības, izstrādā pētīšanas metodoloģiju u. tml.* Vispārīgā meteoroloģija. Vispārīgā ķīrurģija. Vispārīgā valodniecība. Vispārīgā patoloģija. □ Ar terminu «vispārīgā bioloģija» parasti apzīmē zinātņu grupu, kas pēta dzīvības procesu vispārējās, fundamentālās likumsakarības. Biol r 312. // apst.; sar. *Vispār.* □ «Bet vai jums vispārīgi ir nauda,» neatlaidās ormanis, «un vai jūs galu galā paši zināt, kur atrodaties..» Ādamsons 2, 105. Un vispārīgi — Selderiņš nespēj pasacīt nē, kad viņu lūdz. Kalndruva 5, 152.

○◇ Galvenos (arī īsos, lielos, vispārīgos) vilcienos — *pamatos, bez sīkumiem, bez atsevišķām detaļām, uzsverot galveno.*

vispārīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s p ā r ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Zinātniskās valodas īpatnība ir lietišķums, precizitāte, vispārīgums, bezpersoniskums.. Vēstis 78, 1, 102. Detaļu parastums, arī vispārīgums.. nogremdē jau tā iecerē pieticīgo dzejoli. Čaklais 10, 48.

vispārim, apst.; novec. *Vispār (1).* □ Lielkrūms turpreti [turpretī] bija lēnīgas dabas un vispārim mazrunīgs. Saulietis V, 11. Vīrieši vispārim bija ļoti aizņemti ar savām domām.. J Kalniņš 8, 295.

vispārinājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → v i s p ā r i n ā t; spriedums, atzinums, izteikums u. tml., kurā (kas) tiek vispārināts.* Filozofisks v. Mākslas tēla v. Nozīmīgs v. Teorētisks v. □ Termodinamikas pamatā ir trīs likumi.. Visi šie likumi ir eksperimentālo pētījumu zinātnisks vispārinājums. Rolovs 1, 435. ..ar lieliem vispārinājumiem mīl savas lugas nobeigt Rainis («Uguns un nakts», «Jāzeps un viņa brāļi», «Spēlēju, dancoju» u. c.). Bet Rainim visi lugu notikumi doti tik plašā tvērumā, ka šie lielie vispārinājumi nobeigumos organiski izaug no visa darba pamatrakstura. J Kalniņš 1, 114. ..etnogrāfu [kultūras] pētījumu vispārinājumu ceļš — kultūras elementi, kultūrvēsturiskie novadi, tautas kultūras specifika — ejams ļoti piesardzīgi. Latv etn 17.

vispārināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Atsevišķiem objektiem (priekšmetiem, parādībām, procesiem) konstatētās vispārējās, būtiskās īpašības, pazīmes vispārīgā, nedetalizētā veidā attiecināt uz citiem līdzīgiem objektiem (priekšmetiem, parādībām, procesiem).* V. faktus. V. piemēru. □ Kenta gleznās nav sīkumainu detaļu.. Viņš uzsver galveno un raksturīgāko. Dabas tēlu mākslinieks vispārina.. Liesma 58, 9, 8. Formu traktējums [lellē].. vispārināts un vienkāršots, nav parādītas sejas sīkdaļas un tērpa krokas. Freimanis 1, 98. Bet varbūt, attālumam.. pieaugot, mājas jau zaudēja savus konkrētos apveidus un kļuva vienkārši par jēdzienu, par simbolu, par viņas ilgu vispārinātu objektu? Ezera 13, 174.

vispārizglītojošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārizglītojoši.** *Tāds, kas dod vispārīgo (nevis speciālo) izglītību.* Vispārizglītojošās skolas. □ ..skolai nepieciešama jauna, moderna ēka, kurā zem viena jumta ritētu normāls darbs vispārizglītojošos un mākslas priekšmetos.. LLM 54.

vispārlietojams, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārlietojami;** val. *Tāds, kas nav saistīts ar specifiskām sazināšanās situācijām vai valodas lietošanas sfērām (piemēram, par vārdu, izteikumu); neitrāls (6).* Vispārlietojamā leksika. □ Bieži lietots, poētisms var savu dzejisko mirdzumu zaudēt, kļūt nepoētisks un pārvērsties par vispārlietojamu vārdu. Laua 1, 89.

vispārnozīmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārnozīmīgi.** *Tāds, kas ir nozīmīgs visiem vai daudziem.* □ ..pilsoniskums — tas ir vispārnozīmīgu prieku, rūpju un bēdu dziļi personisks pārdzīvojums un apzināšana. Auziņš 7, 240. Vienas vispārnozīmīgas, nemainīgas, mūžīgas, ārpus dzīves un vēstures stāvošas morāles nav. J A Jansons 1, 10.

vispārpieņemts, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārpieņemti.** *Tāds, ko pieņem, atzīst visi vai daudzi.* Dzīvot saskaņā ar vispārpieņemtām normām. Mainīt vispārpieņemtos uzskatus. □ Ikreiz, kad viņš ar kādu no Rodrigesiem pēc vispārpieņemtām pieklājības frāzēm pārgāja uz spāņu valodu, sarunas biedru sejas manāmi atdzīvojās. Skujiņš 14, 208. Atteikdamās no matu pīnēm, lai cik tas būtu ērti, praktiski, vispārpieņemti, sievietes ir daudz zaudējušas. Caune 5, 15.

vispārteorētisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārteorētiski.** *Tāds, kas attiecas uz vispārīgiem, galvenajiem teorētiskajiem jautājumiem.* □ Pirmajos trijos kursos jānodrošina fundamentāla sagatavošana vispārteorētiskajos.. priekšmetos. Cīņa 83, 61, 2.

vispārzināms, -ais; s. -a, -ā; apst. **vispārzināmi.** *Tāds, kas ir zināms visiem vai daudziem.* Vispārzināmi priekšstati. □ Tas jau ir vispārzināms fakts, ka īsti puikas parasti nāca no trūcīgām ģimenēm. No ģimenēm, kas bija daudzmaz pārtikušas, nāca tikai mīkstpēdiņi. Pasaules sp 1, 370. Baltijas.. koru kultūras augstais līmenis ir vispārzināms. Lit M 75, 40, 13. Pasaules klasikas vispārzināma ievirze ir humānisms, kurā ietverta cilvēka saudzības, aizstāvības, aizsardzības vērtība. Lit M 81, 34, 7.

vispasaules, ģen., nelok. *Tāds, kas attiecas uz visām vai daudzām valstīm.* V. pasta ūnija. V. veselības aizsardzības organizācija. V. meteoroloģijas organizācija. □ Pēc dalībnieku loka, kā arī teritoriālā kritērija, starptautiskās organizācijas tiek iedalītas: 1) universālajās jeb vispasaules organizācijās, kuras aptver visas pasaules valstis vai to vairākumu..; 2) reģionālajās organizācijās, kuru dalībnieku loks

ir ierobežots ar noteiktu ģeogrāfisko rajonu.. Fogels, Grīnbergs 1, 164. Zemes skaņas, gājēju soļi lidostās skan tāpat Japānā, Austrālijā kā Čikāgā, Rio vai Bombejā. Tāpat šeit, Hamburgas lidostā. Tā pati lepnā kopības sajūta: vispasaules ceļotāju draudzes vērienīgā rosme. Pasaules sp II, 237. pārn. Mums vecie likumi un tradīcijas Ir vispasaules ugunsgrēkā jāiesviež. Skujiņa 1, 39. // *Tāds, kas attiecas uz visu pasauli.* □ Ņūtons pierāda, ka debess ķermeņu kustības notiek pēc vispasaules gravitācijas likuma, kas ir universāls. Briedis 1, 33.

vispēdējais [vis'pēdējais]; s. -ā. *Pats pēdējais.* □ Mēs, kā vistuvākie kaimiņi, palikām vispēdējie. Birznieks-Upītis II, 85. Somiņā bija daudz nodalījumu, un vispēdējā atradu salocītu simtlatu naudas zīmi. Zālīte 5, 144.

vispēdīgi [vis'pēdīgi], apst. *Visbeidzot.* □ ..Dzintis nošķēla smaržīgu, salduma pilnu [medus] gabaliņu arī Britai un vispēdīgi sev. Purs 8, 9. Māja, ko vēlāk Daugavpilī atzīmēja ar plāksni kā Pumpura dzīvesvietu, nebija šī, bet tā, kurā Pumpurs vispēdīgi dzīvoja.. Latvju Mēnešraksts 42, 11, 990.

vispirmais [vis'pirmais]; s. -ā. *Pats pirmais.* □ Baltā dzidrā augļi no visiem labākajiem vasaras āboliem ienākas vispirmie. Sudrabs 1, 246. Gliks it kā allaž dzīvoja Alūksnē. Ar saviem ozoliem. Ar to, ka tuvinājis latviešiem rakstīto vārdu. Ar vispirmo skolu šajā pusē. Pelēcis 3, 106. Naktī visu sedza tumsa, tikai izretis uguntiņas vēl spīdēja lejā, bet Jonatans zināja, ka vispirmā ir mācītājmuiža. Bels 7, 12. ◇ Vispirmā (arī pirmā) kārtā; vispirmām (arī pirmām) kārtām — *vispirms; arī galvenokārt.* □ Kalvicam kārojās dzirdēt par Rīgu, vispirmā kārtā viņš gribēja pārbaudīt, cik taisnības tam, ko dažkārt stāstīja. Upīts 4, 696.

vispirmāk [vis'pirmāk], apst. *Vispirms.* □ «Skolai vispirmāk jāmāca iepazīt un saprast tās nezūdošās vērtības, kas noder cilvēkam visu mūžu..» J Kalniņš 9, 32.

vispirms [vis'pirms], apst. *Pirms pārējā; (kādas secības) pašā sākumā.* V. jāsēj ziemāji. □ Vispirms viņa [Liena] bij redzēta mācītāja muižā, kur runājusi īsu brīdi ar mācītāju.. Kaudzītes 1a, 305. ..vējš.. vispirms iepūta no tuvējā krasta, tad apsviedās un sāka zēvelēt no pretējā. Gūtmanis 2, 134. // *Pāri visam pārējam, arī galvenokārt.* □ Katrā sievietē ir kaut kas no Džokondas, jo Džokonda arī bija sieviete, vēl vairāk, Džokonda vispirms bija sieviete. Zigmonte 10, 303.

vispusējs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas attiecas uz visiem dalībniekiem; tāds, kurā piedalās, kurā iesaistīti visi dalībnieki.* Vispusēja zemju sadarbība.

vispusība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s p u s ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vispusīgums.* Mākslinieka daiļrades v. □ ..tematikas paplašināšanās likumsakarīgi ļāvusi sākotnēji speciālāk orientētajam izdevumam sasniegt vispusību. Zv d 86, 2, 3.

vispusīgs, -āis; s. -a, -ā; apst. **vispusīgi.** *Tāds, kas aptver iespējami daudzas nozares, viedokļus, sastāvdaļas u. tml.* Vispusīgas zināšanas. Vispusīga izglītība. Vispusīgas intereses. Plaši un vispusīgi pētījumi. Vispusīgi analizēt jautājumu. □ Plaša un vispusīga ir fizikas un tehnikas savstarpējā mijiedarbība. Rolovs 1, 7. Ja mātes uzturs ir pareizs, vispusīgs un satur svaigus dārzeņus un augļus, tad pienā ir arī visi vitamīni, kas nepieciešami bērna augšanai un pareizai attīstībai. Mājtur 14. Mūsdienu māksla kategoriski prasa, lai aktieris būtu kulturāls, vispusīgi informēts mākslas un literatūras jautājumos. Dzene 1, 135. // *Tāds (cilvēks), kam ir iespējami plašas, daudzpusīgas intereses, spējas.* V. amatnieks. □ Pārslodze ir otra nopietna barjera, kas traucē skolotājam veidoties par interesantu, vispusīgu personību. Lit M 81, 50, 7. A. Bromults ir vispusīgs mākslinieks, kas glezno sadzīves skatus, ainavas, portretus un klusās dabas.. Bērn 59, 3, 12.

vispusīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s p u s ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vispusība.* Interešu v.

visriņķī [vis'riņķī], apst. **1.** *Riņķveidā (kam) visapkārt (atrasties, būt novietotam, virzīties u. tml.).* Sastāties galdam v. Skriet mājai v. □ Galvvidus jau Pēterim gan agrīni sāka mesties rets, bet.. uz fotogrāfijas gluži kā tāda cāļa pūciņa stāvēja atstatu galvai visriņķī. Ezera 13, 356. // priev. nozīmē ar dat. □ Visriņķī apariņām kā rūpīgu roku stādīts dzīvžogs sarindojušās dumbrāju ievas ar zemei pieplakušiem, līganiem zariem. Indrāne 2, 235.

2. *Visapkārt (1).* □ «Sapnis, ne diena!» Lauma, pie atvērtā loga piegājusi, jūsmo: «Kas visriņķī tik saldi smaržo?» — «Ķiavas zied». Svīre 3, 57. Te viņi [bērni] bijuši — dūksnājs izbradāts gluži melns, zaļie stublāji izraustīti, izsvaidīti visriņķī. Indrāne 6, 195. Ieva jautāja, vai viņš tālu dzīvojot un vai caur mežu jāejot. Un Augusts atteica, te jau mežs vien esot visriņķī. Zigmonte 12, 276.

viss; s. -a; vispārin. vietn. **1.** vsk.; adj. nozīmē. *Norāda uz priekšmetu, parādību, norisi, aptverot to kā veselumu, vienotu kopumu; norāda, ka (ķermenis, ķermeņa daļa, arī priekšmets, telpa) tiek ar ko aptverts, pārņemts u. tml. pilnīgi, viscaur.* V. mežs. V. vezums. V. loms. Visa raža. Visa produkcija. Klusēt visu ceļu. Izlasīt visu pasaku. Piebradāt visu grīdu. Smaidīt pa visu seju. Visa mugura slapja. Apnicis visu pasauli — *tāds, kas zaudējis patiku, interesi pret visu apkārtni.* □ Lopi jūt vakara pusi. Var viņiem aizstātties priekšā un tos aizkavēt, bet viss bars slīd neatturami [uz mājām]. Brigadere 2, 332. Divtelpu jeb tā saucamās dvīņu klētis sastopamas visā Latvijā. Cimermanis 1, 75. .. pār visu ķēniņa namu kā slimība gulēja sēras. K Skalbe 1, 90. Visu ceļojumu no sākuma līdz galam Jānītis nevarēja atraut acis no automašīnas loga.. Birznieks-Upītis 3, 7. ..viņa iedzēra vēl pa malkam [vīna] un sajuta, ka savāds, patīkams siltums pārņēma visu miesu. Blaumanis 2, 79. ◇ Par visu naudu sar. — *cik vien iespējams (ko darīt).* □ ..līkumā mašīna iesēdās no jauna.. «Stumsim par visu naudu!» Janko

aicināja. Saulītis 12, 347. ◇ Par visu miljonu sar. — *saka par ko ļoti lielu, intensīvu.* □ Bet tais dienās, tais mēnešos, tai karstajā, neparastajā vasarā mēs visi tādi bijām. Ar pašapziņu par visu miljonu. Salnāja 1, 75. // dsk. *Norāda, ka (ķermeņa daļas, orgāni) tiek ar ko aptverti, pārņemti u. tml. pilnīgi, viscaur.* Visas rokas jēlas. Visi pleci greizi. □ ..man lokoties visas iekšas sāp un tirpst. Belševica 1, 54. Annai visas kājas notirpa. Taisni pirms gada viņa tā bij kravājusies, un Mārtiņš gluži tāpat locījās apkārt... Upīts 4, 334. ◇ Drebēt (arī trīcēt) pie visām miesām sar. — a. *Ļoti trīcēt, drebēt.* □ Jau tā drebēju pie visām miesām, jutos pavisam nelādzīgi. Gūtmanis 4, 222. Nolikts uz flaneļa, kustonītis [ronītis] pēc brīža sāka trīcēt pie visām miesām. Lagzdiņš 2, 24. b. *Būt ļoti izbiedētam, ļoti baidīties.* □ Aina drebēja pie visām miesām [ieejot tumšajā mežā], un arī man šķita, ka mati uz galvas saceļas stāvus. J Kalniņš 10, 258. // *Norāda uz noteiktu laiku, laika posmu, arī mūžu, mūža posmu no tā sākuma līdz beigām.* Visu dienu. Visu nakti. Visu rītu. Visu ziemu. Visam gadam. Lija visu vakaru. Visu laiku — *nepārtraukti.* □ Gandrīz visu augusta mēnesi Pietuka Krustiņš uzturējās pie Prātnieka, izstrādādams priekš goda maltītes runas un dzejoļus.. Kaudzītes 1a, 234. Kaķītis gāja, gāja, visu vasaru. Suņi viņu dzenāja, kaķi plēsa, un puikas mētāja ar sprunguļiem un akmeņiem. K Skalbe 1, 88. Tik cieši izmisumam cerība stāv blakus. Tās abas visu mūžu vienās krūtīs mājo. Līce 1, 39.

2. dsk.; adj. nozīmē. *Norāda uz dzīvu būtņu, priekšmetu, parādību, norišu atsevišķo vienību pilnīgu apkopojumu; bez izņēmuma.* Visi kaimiņi. Visas tautas. Pēc visiem likumiem. Visos logos mirdz ugunis. Segt visus izdevumus. Atdot visus parādus. Izravēt visas dobes. No visām pusēm. Visas malas — *daudzas, arī visas vietas (parasti telpā, celtnē, teritorijā).* Apkraut visas malas — *salikt visur, atstājot maz brīvas vietas.* Par visām lietām — *par visu vairāk.* Reizi (retāk reiz) par visām reizēm — *beidzot; galīgi.* Visās varavīksnes krāsās — *ļoti krāsains; daudzkrāsains.* □ Visi viesi bij īsti jautri un līksmi kā allaž pēc labi padarīta darba.. Kaudzītes 1a, 112. Un tā nu ieskanējās tuvienē, tālienē, šaipus upei, viņpus upei. Gani līgoja, visi gani līgoja. Brigadere 2, 62. Visi lielie vasaras darbi nu Straumēnu ļaudīm bij aiz muguras.. Virza 1, 120. ..iebrauca [Andžānos] sveši kungi.. un staigāja, un lūkojās pa visām malām.. Birznieks-Upītis 1, 28. Garām mums dzen mājās zirgu ganāmpulku. Visās varavīksnes krāsās spīd zirgu muguras. Auziņš 1, 45. ◇ Griezt (retāk vandīt) apkārt visas malas — *meklējot jaukt visu; sīki pārmeklēt.* □ Griezu apkārt visas malas, bet nebija [maka] ne zem gultas maisiņa, ne pagultē.. Birznieks-Upītis II, 32. ◇ Gāzt visas malas (arī māju) apkārt — a. *Meklējot ko, izvandīt visas vietas.* b. *Kliegt, trakot (dusmās, satraukumā).* ◇ Sāp visas malas (arī visās malās) sar. — *saka, ja jūt sāpes vairākās ķermeņa vietās.* ◇ Acis šaudās uz visām pusēm — *saka par nemierīgu, šaudīgu skatienu.* ◇ Uz visām (četrām) debesu pusēm (arī debess pusēm) — *visos virzienos; kurā virzienā grib, kur patīk, kur vēlas.* □ ..tad bij krustceļš, kur kā no kamoliņa attinās četri ceļi uz visām debesu pusēm.. Brigadere 2, 20. Ja diena saulaina — paņem savu grāmatu, adāmo vai makšķerkātu un ej uz visām četrām debess pusēm. Liesma 58, 7, 23. ◇ Izkaisīt (arī (iz)sēt) visos (pasaules) vējos, arī pa visiem vējiem — *nelietderīgi (iz)tērēt, (iz)lietot; (iz)šķiest.* □ ..plašie valsts kredīti tika izsēti pa visiem vējiem. Rozītis III, 98. ◇ Visi gali rokā — *saka, ja kas ir skaidri zināms.* ◇ Visi gali ūdenī — *saka, ja ir noslēptas pārkāpuma, nozieguma pēdas.* □ ..līķi bija novākti, asinis nomazgātas, laupījums sadalīts. Ne ko skaidrot, ne meklēt. Visi gali ūdenī. Janovskis 1, 158. ◇ Visi striķi trūkst sar. — *saka, ja notiek kas ļoti nevēlams.* □ ..ja visi striķi trūkst, tad varētu jau iztikt ar kaut ko sīkāku, kaut vai ar puspuiša vietiņu. J Plotnieks 11, 34. «Ja man kādreiz dzīvē visi striķi trūks, tad arī es mācīšos šo [šofera] amatu.» Vilks 6, 311. ◇ Nojaukt (arī nodedzināt, sadedzināt) visus tiltus (aiz sevis) — *ar savu izturēšanos, rīcību, runu padarīt neiespējamu atgriešanos (kur); uz visiem laikiem pārtraukt sakarus (ar ko).* □ «Tu esi nodedzinājis visus tiltus aiz sevis. Tev vairs nav atpakaļceļa..» Lācis VII, 524. Viņš [mūks] bija nodedzinājis visus tiltus aiz sevis: uz laikiem sarāvis saites ar baznīcu, nolādējis savu patronu — virsbīskapu.. M Zariņš 2, 135. ◇ Izspiest visu (biežāk pēdējo) sulu (arī zupu vienk.) — *likt strādāt tik daudz, ka zūd visi spēki; izkalpināt tā, ka zūd visi spēki.* ◇ Nav visas skrūves kārtībā vienk. — *saka par cilvēku, kam ir psihiski traucējumi.* □ Pavisam apdauzīta ģimene. Pašam.. visas skrūves gan likās kārtībā, bet pavisam pilnīgs tas arī nebij. Upīts 4, 153. ◇ Ej (arī vācies) pie visiem (deviņiem) velniem! vienk. — *saka, raidot kādu prom, noraidot kāda piedāvājumu, padomu u. tml.* □ «Netraucē!» Augusts šņāca.. «Vācies pie visiem deviņiem velniem!» Jauno v 58, 164. // savienojumā ar pamata skaitļa vārdu. *Norāda skaita pilnu apmēru.* □ Viņi gāja tur visi trīs, kā toreiz, šurpu uz ciemu nākot. Tikai kalējiene tagad veda raibaļu saitē un kalējs pats kāpa dažus soļus iepakaļus.. Birznieks-Upītis 6, 47. Jaunais.. skolotājs.. saņēma viņu [zēnu] laipni, apskatīja visas trīs pagastskolā iegūtās liecības. Sakse 2, 136. ..arī bērni viņiem.. vairs neesot nekādi mazie. ..Kazimiram visi deviņi [gadi].. Ezera 11, 40.

3. adj. nozīmē. *Norāda uz pazīmes, darbības, stāvokļa, norises maksimālu izpausmi, arī pilnu apjomu.* V. bargums. Visa lepnība. Visas dusmas. Sakoncentrēt visu uzmanību. Pielikt visas pūles. No visa spēka, arī visiem spēkiem — *cik vien spēka (ko darīt, veikt).* Visā spēkā — a. *Cik vien spēka (ko darīt, veikt).* b. *Tā, ka ir sasniegta (kā, piemēram, darbības, norises) augstākā pakāpe.* No visas tiesas (arī par visu tiesu) — *patiesi, īsti.*

□ «Ak, nedomā jel, ka tev ilgi ar šādām blēņām ļaušu lauzīt galvu!» Pauls smējās, «tādas domas izputinātu visu šā vakara jautrību.» Blaumanis 6, 180. . . Annele turējās visiem spēkiem pretī tumšām, aklām bailēm. Brigadere 2, 19. Vakar kā šķītas [lapas], piesaulē jau apsīkstējušas, un grūstuvis arī vairs nebij ass, jācērt visā spēkā, lai lien cauri līdz dibenam. Upīts 4, 141. «Nevar tikt gudrs, vai nu zaglis gribējis par visu tiesu zirgu nozagt vai tikai tāpat mūs pabaidīt,» saka Aizbetņu tēvs . . Austriņš 1, 131. ◇ Ar visām (arī pilnām, pilnīgām) tiesībām — *pilnīgi pamatoti, likumīgi.* ◇ Saņemt visus (arī pēdējos) spēkus — *ar lielu piepūli saņemties (kā) veikšanai.* □ Saņēmis visus spēkus, viņš piecēlās, bet nevarēja atliekties taisns. A Grigulis 9, 123. ◇ Ar visu (arī pilnu) krūti — *dedzīgi, aizrautīgi.* □ . . labāk mesties ar visu krūti darbā, strādāt negausīgi, ielikt sevi visu savos pasākumos . . Saulītis 6, 119. «Haris . . ir daudz, daudz krietnāks par visiem citiem . . .» — «Ahā,» mamma saka. «Bet vai tu to tik droši zini, ka vari ar visu krūti mesties aizstāvēt?» Zigmonte 1, 229. ◇ Ielikt (arī atdot) visus spēkus (arī visu sirdi) — *darīt ko dedzīgi, aizrautīgi, ar visu savu būtni.* □ «Zēni darbā ieliek visus savus spēkus.» Kroma 3, 33. Antonija: Ko jūs teiktu, ja paša dēls jūs dzītu laukā no mājas? . . Tu esi atdevis visu savu sirdi, bet tevi triec prom kā vecu suni. Gulbis 5, 166. ◇ Atdot sevi visu — *ziedot, veltīt (kam) visu savu enerģiju, spēku, arī mūžu, dzīvību.* □ Antiņš: Ak, kurš līdzīgs būtu saulei? — Nabags: Kurš spēj atdot sevi visu. Rainis IXb, 399. // instr., arī akuz., savienojumā «ar visu», arī «pa visu». *Norāda, ka pazīme, darbība, stāvoklis, norise izpaužas kopā (ar ko, parasti atdalāmu, novelkamu u. tml., arī piederīgu, bet būtiski atšķirīgu); arī kopā (ar ko, piemēram, sliktiem laikapstākļiem).* Saknes ar visām zemēm. Vārīt kartupeļus ar visu mizu. Likties gulēt ar visām drēbēm. Staigāt pa pilsētu ar visu somu. Atnākt ar visu bērnu. Iet pa visu puteni. □ Laura istabā vai rokas lauzīja: Saulītis ar visiem zābakiem iekritis viņas gultā. Upīts 4, 251. Un Jurģos viņš pārnāca ar visu sievu uz ciemu dzīvot. Birznieks-Upītis 6, 45. Mežs ar visu vēju paliek dziedādams aiz muguras. Brigadere 2, 38. Pirmo reizi mēs šeit [uz zirgu aploku] atnācām agrā stundā pa visu lietu . . Skujiņš 7, 49. // savienojumā ar lietv. lokatīvā. *Tā, ka pilnībā izpaužas pazīme, darbība, stāvoklis, norise.* Visā nopietnībā. Visā stingrībā. Visā augumā. Visā pilnībā — *tā, ka aptver visu (kā) apjomu, kopumu; pilnīgi.* Visā visumā — *kopumā, vispār.* Visā kailumā — *pilnīgi neslēpti, pilnīgi atklāti.* Visā (savā) godībā — *izskatā un stājā, kas (kādam) raksturīga.* Izslieties visā (arī pilnā) augumā — *pilnīgi izslieties.* □ . . ielejā viņa mājas tagad bija redzamas visā savā nabadzībā . . Kurcijs 4, 262. Istabas vidū iznācis, tas [kucēns] ir redzams visā savā bērnišķīgajā pievilcībā . . Andersone 1, 70. . . rūtis bijušas aizklātas ar palagu visā platumā . . Ezera 17, 97. Brauktuve visā platumā pilna ar pajūgiem, vezumi cits citam cenšas aizspraukties priekšā . . Kar 87, 3, 29. «Tu redzēji tikai mazu daļu no tā, ko es esmu redzējis visā pilnībā.» Paegle 3, 205. Visā visumā jāteic, ka plaši izplatītais uzskats par šoferu lamāšanos, ko viņi it kā būtu mantošanas ceļā pārņēmuši no ormaņiem, ir maldīgs. Lagzdiņš 3, 129. . . atvērās veča istabas durvis, viņš parādījās uz sliekšņa visā godībā. Bels 1, 70. ◇ Visā galvā — *ļoti stipri, skaļi (kliegt, raudāt u. tml.).* □ Anšelis kliedza visā galvā un ar asiņojošu degunu skrēja meklēt savu māti. Brigadere XVIII, 204.

4. vsk., v.; lietv. nozīmē. *Norāda uz vispārinātu (piemēram, dažādu parādību, notikumu, apstākļu) kopumu.* Visu redzēt. Pateikties par visu. Būt spējīgam uz visu. V. ir aizaudzis ar alkšņiem. Būt gatavam (arī sagatavotam), arī sagatavoties uz visu — *samierināties ar visu, kas gaidāms, arī ar sliktāko.* (Un) viss — *saka, lai uzsvērtu savu domu, pasvītrotu tās negrozāmību, arī saka, ja kas beidzas.* Viss kas — *liels daudzums dažādu priekšmetu, parādību; vienalga, kas; viss iespējamais.* Tas viss, retāk viss tas — *norāda uz noteiktu, arī iepriekš minētu (dzīvu būtņu, priekšmetu, parādību, norišu) pilnīgu kopumu; norāda uz (dzīvu būtņu, priekšmetu, parādību, norišu) pilnīgu kopumu, par kuru (tūlīt) kas tiks minēts.* Viss viens (arī viss vienalga) — *saka, ja (kam) nav izšķirošas nozīmes.* Par visu vairāk — *visvairāk.* Viss spīd (arī mirdz) un laistās — *saka par ko tīru, kārtīgu, arī nospodrinātu.* Viss vienos caurumos — *ļoti izplīsis, izdilis.* Visam beigas — *saka, ja viss ir zaudēts; saka, ja attiecības tiek pārtrauktas.* Viss nostājas savā (arī īstajā) vietā — *saka, ja viss nokārtojas, visi jautājumi tiek atrisināti.* Viss (vienā) čupā sar. — *viss kopā, juku jukām.* □ . . Gaitiņi . . pārdeva visu, paturēdami sev tik vienu zirgu un vienus ratus. Kaudzītes 1a, 208. Saulītē bija silti, laika bija gana, un varēja rāmu prātu pārrunāt visu, kas katram uz sirds. J Kalniņš 10, 227. Vai tas var būt, ka viss — bez jēgas? Vai tas var būt, ka viss ir velts? Breikšs 1, 114. . . biju sagatavojies uz visu, zināju, ka man būs jāsalst, jābadojas . . Ezera 11, 55. «Neesmu apmierināta ar sevi, un viss.» Lauku Dzīve 76, 7, 5. «Braukšu uz Dmitrijevku pēc precēm. Viss!» Auziņš 1, 14. Nenokavē saules rietu, Blāzma nodzisīs, un viss, Paliks sarkanzelta vietā Krēslas plēnes debesīs. Elksne 9, 82. Bet Roma vairāk nekā jebkurš cits Rietumu kinocentrs pēc kara bija vieta, kurā varēja atrast visu ko: labo un slikto, jauno un veco, atpalikušo un progresīvo. Liesma 67, 1, 10. Dūmaļai bij paraša vai arī nepieciešama vajadzība visu ko zelēt . . Ķieģeļu gabalus, kokus, vecas lupatas viņa grauza stundām ilgi. Jaunsudrabiņš 3, 134. Vecā miltu tīne, lādes, spaņņi [spaiņi], toverīši, brūnais vecais skapis, viņu platā gulta — viss tas ūtrupes dienā tiks svaidīts pa sētsvidu . . Jaunsudrabiņš 8, 128. «Balakireva «Islameja»,» burtoja Grizelda programmā, «kas tas ir — sieviete vai reliģija?» — «Viss viens. Abas ne-

apmierina un beigās piekrāpj,» čukstēja Epalts. A Eglītis 5, 79. «Kārtība un tīrība ir cilvēka darba pamats,» Jukums teica, «un, kad viss ap tevi tā spīd un laistās, top gaišāks prāts..» Dorbe 3, 162. «Cik reižu neesmu teicis, ka mūsu starpā visam beigas. Var jau būt, ka esi lāga meitene, bet man tu vairs nepatīc...» Imermanis 2, 11. ◇ Atdot visu līdz pēdējam — *atdot (kādam) pilnīgi visu.* ◇ Atņemt visu līdz pēdējam — *atņemt (kādam) pilnīgi visu.* ◇ Atmest (retāk pamest) visam ar roku — *pārtraukt, neturpināt (visu iesākto).* □ Viņa [komandiera] gars un miesa bija tik novārguši, ka viņš visam atmeta ar roku, nevēlēdamies vairs savas aizsargāšanās labā piespiest sevi kaut pie vienas liekas kustības. Strāls 2, 255. Viens otrs toreiz būtu atmetis visam ar roku un aizbraucis, vai tad pasaulē vietu trūkst, bet mūsu Noriņa... Līvs 1, 55. ◇ Pie visa gatava — *saka, ja pašam nav jārūpējas, jāgādā (piemēram, par dzīvokļa apkopšanu, ēdiena gatavošanu).* ◇ Viss (ir) cauri! — *saka, ja ko uzskata par izbeigtu vai izbeidzamu, ja nevēlas vairs ko darīt, ja nevēlas vairs ar ko nodarboties u. tml.* □ «Piedod. Man likās, — tagad viss ir cauri, ja jau es tev nederēju vesels.., — tad tagad...» [Saka slimnieks sievai.] Zigmonte 2, 309. ◇ Iekšā viss vārās sar. — *saka, ja pārņem lielas dusmas, sašutums.* ◇ Galvā nav viss kārtībā sar. — *saka par cilvēku, kuram ir psihiski traucējumi.* □ ..[pastmeistaram] vajadzējis iet pensijā, jo galvā nav bijis viss vairs kārtībā un Limbažu pastmeistara pienākumus nav varējis vairs pildīt. Rozītis 2, 46. // *Norāda uz iepriekšējo vai turpmāk paužamo uzskaitījumu.* □ ..istaba sāka griezties: galds, krēsli, gulta — viss sāka lēkāt.. Valdis 1, 64. ..Juris Kalnietis mīlēja savu darbu, viņš atdeva tam visu: zināšanas, laiku un enerģiju.. Kar 57, 8, 6. // *Norāda uz (kā) īpašu nozīmību.* Man tu esi v. □ Olivers: Es gribu dot savu siltumu un to gaišumiņu, kas manī varbūt ir, tikai nedaudziem, patiesībā tikai kādam vienam cilvēkam, kas tiecas pēc tā, kam tas ir viss. Gulbis 5, 229.

5. dsk.; lietv. nozīmē. *Norāda uz minēto, iedomājamo personu kopumu.* Visi jau ir paēduši. Visi ir veseli. Nāca visi kopā. Visu vārdā — *pārstāvot visu kādu personu loku, paužot to viedokli.* Visi bez izņēmuma — *pilnīgi visi.* □ Visi skraidīja [ap ugunsgrēku] kā apmulsuši, cits caur citu vaimanādami.. Kaudzītes 1a, 32. Sakāpa visi klētsaugšā. Ansonu Mārtiņš.., četrrāpus pažobelē palīdis, sāka izārdīt lietas koku blāķi. Upīts 4, 145. Runā visi un daudz, dara retais un maz. Dripe 4, 171. Visi, kas no mātes ir aizgājuši pasaulē laimi meklēt, ir apgājuši pasaulei apkārt un atraduši tikai māti. Ziedonis 17, 33. ◇ Visu mutē (arī mutēs) — *saka, ja par (ko) daudz un plaši runā.* □ Latviešu rakstnieks, pat tāds, kurš bija visu mutēs, saimnieciskā ziņā bija un palika nožēlojama parādība. A Deglavs 1, 1001. ◇ Runāt visi ir gudri — *saka, ja citi dod tikai padomus.* □ «Tā dari un tā dari — runāt visi ir gudri!» Dripe 2, 133. ◇ Tagad (arī pēc tam) visi ir gudri — *saka, ja labi padomi, vērtīgas atziņas tiek izteiktas par vēlu.* ◇ Visi (arī abi) vienā maisā bāžami — *visi (abi) vienādi nederīgi, slikti.*

6. savienojumā ar adj., kam ir not. galotne. *Lieto, lai veidotu vispārākās pakāpes formu.* Acu gaisma ir visu dārgākā. Vilkt mugurā visu to labāko. □ Dzejnieks apklust, Satraukts veras Tur, kur attālākā stūrī Sēd tā visu daiļākā. A Grigulis 14, 99.

○ Visu labu! — *novēlējums atvadoties; sveiciens atvadoties.* □ «Nu tad visu labu, jaunie cilvēki! Ja Rīgā un pie Grīziņkalna, tad mēs vēl droši vien satiksimies.» Saulītis 12, 8. Par visām lietām — *par visu vairāk.* □ Par visām lietām glabā un sargā savu sirdsapziņu.. R Kaudzīte 1, 9. «Liekas, ka nervu drudzis. Pāries. Tikai mieru, par visām lietām mieru.» Paegle 3, 97. Reizi (retāk reiz) par visām reizēm — *beidzot; galīgi.* □ ..suns bija iegaumējis reizi par visām reizēm, kas ir ierocis, ko nozīmē viņam pievērsts stobrs.. Kaijaks 5, 97. Uz visiem (arī mūžīgiem) laikiem — *uz ļoti ilgu laiku; arī neatgriezeniski.* □ Sākumā es brīnījos par to, kā gan lielie uz visiem laikiem var galvā paturēt tik daudz burtu. Grīva 9, 53. ..nāca tā bēdīgā stunda, kad kaimiņiene pameta šo grēcīgo pasauli uz visiem laikiem. Lauku Avīze 90, 34, 16. Visās līnijās, arī uz visas līnijas sar. — *pilnīgi (piemēram, uzvarēt, zaudēt).* Ar (arī uz) visām četrām — *ar (uz) rokām un kājām; ar (uz) visām četrām kājām (par dzīvniekiem).* □ ..Bobītis [suns] neprata iet pavadā, turējās pretī, atspēries ar visām četrām, un žņaudzās vai nost. Ezera 2, 113. ◇ Visos stūros, arī uz visiem stūriem, arī ik uz stūra — *visur.* □ ..visos stūros bija izlipināti plakāti, vēstīdami, ka Vidzemē izsludināts karastāvoklis. Strāls 2, 45. ◇ Visi ceļi vaļā (arī pavērti) — *radītas (radušās) visas iespējas.* □ «..tagad tev, mīļais, visi ceļi vaļā, ja tikai griba sirdī un galva labi strādā.» Vanags 8, 162. ◇ Ieaugt ar visām (arī stiprām, dziļām) saknēm — *būtiski, organiski iekļauties.* ◇ Izraut ar visām saknēm — *pilnīgi, pavisam iznīcināt.* ◇ Bāzt visus (arī visu) vienā maisā — *domāt, spriest par visiem (visu) vienādi.* □ «Pag, pag, mīļais draugs, jūs bāžat visu vienā maisā, tā nevar,» es mēģināju iebilst.. Skujiņš 5, 57. ◇ Visi pieci (kādam) nav mājā (arī mājās) sar. — *saka par cilvēku, kurš nav rīkojies saprātīgi, vai par ne visai gudru cilvēku.* □ ..Krauklis apsvērti un droši iesāka: «Esmu krimināluzraugs. Kur jūs likāt to paciņu, ko stacijā saņēmāt no aizbēgušās Zīles?» ..Sausais saņēmās un gandrīz nikni noprasīja: «Kas par Zīli, un kas par paciņu? Jums laikam nav visi pieci mājā!» Rozītis III, 292.

vissavienības, ģen., nelok.; vēst. *Tāds, kas attiecas uz visu Padomju Savienību.* □ Oto Šmita kosmogonisko hipotēzi Latvijā 50. gados popularizējis Jānis Ikaunieks, kurš pats bija piedalījies.. vissavienības apspriedē par Saules sistēmas kosmogoniju.. Straḍiņš 3, 240.

visspēcība [vis·spēcība, arī ·visspēcība], -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s s p ē c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «Ja jaunība prastu un vecums spētu,» šis tautas teiciens uzskatāmi liecina, ka jau izsenis .. cilvēce tiekusies savienot jaunības zaļoksnējo visspēcību ar vecuma rāmo pamatīgumu. Ciņa 80, 207, 1. Bērni, paļaudamies uz mūsu, pieaugušo, visspēcību, paši dod mums cerību .. PL Siev 86, 1, 8. Darbam nav daļas par mūsu bēdām. Varbūt tāpēc mēs daudzinām darba visspēcību. Tas ir nežēlīgi, tas ir nepieciešami. Zigmonte 15, 197.

visspēcīgs [vis·spēcīgs, arī ·visspēcīgs], -ais; s. -a, -ā; apst. **visspēcīgi.** *Tāds, kas var, spēj visu; arī visvarens.* □ Kas gan nezina Zagrobu [cirka direktoru]. Zagroba ir liels, Zagroba .. ir visspēcīgs. Par tūkstoš cilvēku likteņiem lemj Zagroba .. A Grigulis 10, 117. Medicīna, lai kā mēs to gribētu, pagaidām nav visspēcīga. Ves 85, 8, 17. Tu [lielībnieks] apgalvo, ka vari stumt mākoņus. Vai patiešām tava nūja būtu tik visspēcīga? Rinkule 5, 155.

visspēcīgums [vis·spēcīgums, arī ·visspēcīgums], -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s s p ē c ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; visspēcība.*

vīst, parasti 3. pers., vīst, pag. vīta; intrans. **1.** *Ūdens trūkuma dēļ zaudējot šūnu spraigo stāvokli, kļūt ļenganam, izkaltušam (par augiem, to daļām).* Stādi sāk v. Asni vīst. Lapas vīst. Nopļautā zāle vīst. □ Mēs iegājām aktu zālē, tā bija greznota ar neiztrūkstošajiem bērzu zariem, tie vīta — un smaržoja pēc lauku pirts. Zigmonte 17, 174. Uzglabājot dārzeņus, no to šūnām vairāk vai mazāk iztvaiko ūdens un tie vīst .. Lauku Dzīve 79, 9, 6. Mazā dāma — gluži melnā — Sēri sapņodama gāja. Sarkans zieds tai vīta delnā ... Ķezbere 1, 7. sal. Lēnām, tad ātrāk un ātrāk, kā vītusi lapa no koka, ar slīpu spārnu [sašauts putns] nāca uz zemi. Brigadere 2, 298. pārn. Viņš parušināja [ugunskura ogles] un uzpūta. Vāra violetsārta liesmiņa uzziedēja. Kad tā taisījās vīst, viņš uzplaucēja no jauna. Puriņš 2, 244. pārn. .. vīst violeta diena rietos. Brīdaka 10, 59.

2. *Kļūt tādam, kam rodas novecošanās, arī ilgstošas slimības ārējās pazīmes (par cilvēku, viņa ķermeņa daļām).* □ «Redzēt savām acīm, ka mīļots cilvēks vīst ar katru dienu, ir briesmīgāk nekā pašam vīst ar katru dienu.» J Kalniņš 7, 398. Negaršoja vairs Kebnekaises irbes, nepatiku sagādāja Karīnas glāsti un gādība, viņš dzeltēja un vīta kā pagraba stāds. Pasaules sp II, 95. Jaunas meitenes jau pirms tautās aiziešanas vīta kā dālijas pēc salnas rīta. Kaldupe 5, 114.

vista, -as, s. **1.** *Vistveidīgo kārtas mājputns olu un gaļas iegūšanai.* Cekulainā v. Perētāja v. Vistas buljons. Pērļu vista — *vistveidīgo kārtas putns ar zilganpelēku apspalvojumu, kam raksturīgi balti plankumi; pērļvista.* Krūmu vista — *mājas vistām līdzīgs savvaļas putns (Indijā).* Vistas aklums med. — *redzes defekts — vāja redzes spēja krēslā.* □ Visvairāk mēs gaidām [ciemos] Daktu tēvu un Daktu māti, jo viņiem mājās ir pulka vistu un tās pa garo ziemu piedējušas daudz olu. Austriņš 2, 155. Aiz saimniecības ēkām plašā zālājā stāvēja četras lielas vistu kūtis. Ap tām kladzināja, rušinājās un skraidelēja vesels bars balto leghornu [leghornas šķirnes vistu] kvēlojoši sarkanām sekstēm .. Janovskis 1, 41. Plimutrokas vistas ir vidēji augstas un spēcīgas. Ķermenis — taisnstūra formas, garš un plats .. Lauku Avīze 90, 8, 12. sal. .. acis viņam [Bitem] mirkšinājās [mirkšķinājās] kā vistai, kad uzlaiž spēju saules spīdumu. Upīts 4, 664. .. puiši [mednieki] visvairāk kāroja treknās pērļu vistas. Lielais 5, 118. Ja uzturā trūkst A vitamīna, acs nespēj nodrošināt redzi krēslas stundās. Šo slimību sauc par vistas aklumu. Biol r 291. ◇ Kā aklai vistai (mieža) grauds — *saka par negaidītu, necerētu laimīgu atgadījumu.* □ Mums neredzēti laimējās. Kā aklai vistai grauds, jo .. nezinājām, ka tajā dienā atomelektrostacijas reaktors būs atvērts. Zv 79, 16, 1. ◇ Iet gulēt reizē (arī līdz) ar vistām — *iet gulēt ļoti agri, līdz ar saules rietu.* □ Orupiene vakaros sūdzas par nogurumu un apgalvo, ka labprāt ietu gulēt reizē ar vistām. Kaijaks 6, 131. ◇ Cālis grib vistu mācīt — *saka, ja kāds gados jaunāks un mazāk pieredzējis grib mācīt citu, gados vecāku, kam pieredze daudz lielāka.* ◇ (Kā) slapja vista sar. — *saka par neuzņēmīgu, neizdarīgu, gļēvu cilvēku; saka par cilvēku, kura āriene, poza u. tml. izraisa nožēlu.* □ «Kas tur ir!» iesaucās dravnieks. — «Es tas esmu!» atsaucās raudulīga balss. Tagad Žanis ieraudzīja ... Pašā novadgrāvja dibenā kā slapja vista tupēja brigadieris. Stulpāns 2, 50. ◇ Kā akla vista sar. — *saka par neattapīgu, arī neveiklu cilvēku.* ◇ Peras (arī kuļas, pinas, tinas) kā (akla) vista (retāk gailis) pakulās (arī pa pakulām) sar. — *saka par cilvēku, kam neveicas darbs; saka par neveiklu cilvēku.* □ .. (teātra] mēģinājumā es kūlos kā vista pa pakulām, un nākošajā negāja labāk. Klints 1, 56. Ločubriesma: Mēs te pinamies kā vistas pa pakulām. Kauna lieta. Vai mēs varam vienreiz aizbraukt vai ne? Skujiņš 9, 71. ◇ Taisās kā vista uz perēšanu sar. — *saka par neizdarīgu, tūļīgu cilvēku.* ◇ Skrāpēt kā ar vistas kāju sar. — *rakstīt sliktā, grūti salasāmā rokrakstā.* □ «Zīmogs ir īsts, bet paraksts viltots. To būs izdarījis kāds mans policists. .. Grūti tā uzreiz pēc rokraksta patejkt. Viņi jau visi skrāpē kā ar vistas kāju ..» Rozītis 2, 223. ◇ Ne tik, cik vistas kājai (arī kājā) gaļas sar. — *necik, it nemaz.*

2. *Dažu vistveidīgo kārtas savvaļas putnu mātīte.* □ Rubenis .. ir birztalu un purvu iemītnieks vidējas mājas vistas lielumā. Gaiļi ir melni ar baltu astes apakšpusi, vistas — pelēki raibas, pārsvarā pelēkā krāsā. Kronītis 1, 274. Medņu vistai spalvas ir raibas, pārsvarā brūnā krāsā. Kronītis 1, 271.

vistālēm, apst.; pareti. *Iztālēm.* □ Vistālēm es pazinu, kura meita brūte bija. ME IV, 626.

vistautas, ģen., nelok. *Tāds, kas attiecas uz visu tautu.* V. nobalsošana. □ Nolēma .. cenu

sarakstu vienlaicīgi ar aprēķiniem par kompensāciju publicēt vistautas apspriešanai. Lauku Avīze 90, 48, 3.

vistenājs, -a, v. *Vistene; visteņu audze.* □ Uz otra ciņa [purvā] smalki margo vistenāji .. Caune 4, 94.

vistene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Mūžzaļš puskrūms ar šauri lineārām lapām ar ieritinātu malu un ogveida augļiem.* □ .. sāk ziedēt [purvos] pirmie pavasara vēstneši — purvu bērzi, makstainās spilves, melnās vistenes. D kal 80, 65. Tundra tomēr nebija tik nabadzīga, kā iedomājos. Kuploja zileņu ceri, ceroja visteņu staipekņi .. Gūtmanis 4, 156. .. pat tumsā Jonatans varēja pateikt: kāja skar pūkaino plostbārdi, tālāk aug rasenes, smilšu grīslis, tad vistenes. Bels 7, 12.

2. *Šī auga oga.*

3. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst krūmi un sīkkrūmi ar šauri lineārām lapām ar ieritinātu malu un ogveida augļiem.* □ Viršu rindai pieder ziemciešu, visteņu, viršu un brūkleņu dzimtas augi. Birkmane 1, 26.

4. *Sēne ar dzeltenu, izliektu cepurīti, kas klāta sīkām, aveņsarkanām zviņām.*

vistilbe, -es, dsk. ģen. -bju, s. *Tārtiņveidīgo kārtas putns ar pagaru, taisnu knābi un tumšu svītru uz galvas (mazāks par mērkaziņu).* □ Vistilbe ir .. apmēram cīruļa lielumā un sver 60—90 g. Muguras daļa ļoti tumša un spoža, ar divām gaišām joslām .. Vistilbe pie mums ir caurceļotāja, jo ligzdo ļoti reti. A Kalniņš 1, 198.

vistiņa, -as, s. **1.** *Dem.* → *v i s t a.*

2. dsk. *Spēle, kurā viens no dalībniekiem ar aizsietām acīm ķer pārējos.* Iet vistiņās. □ .. mēs [bērni] skriesim kopā .. apkārt sporta laukumam vai spēlēsim vistiņas starp malkas grēdām. Indrāne 7, 71. ◇ Spēlēt (aklās) vistiņas — *izlikties.* □ Visi mēs vairāk vai mazāk esam godkārīgi. Protams, izņemot liekuļus. Nav ko spēlēt vistiņas. Godkārība ir viens no cilvēces virzošajiem spēkiem. Skujiņš 8, 80. Lulu: Nespēlēsim vistiņas, kungi! Kāpēc jūs te esat ieradušies, es zinu tikpat labi, kā jūs zināt, kāpēc es esmu nākusi. Zīverts 1, 135.

3. apv. *Stats, statiņš.* □ Jurģu mieži nopļauti, vistiņas stāvēja dzeltenos taisnos baros, spurainām noliektu vārpu galvām. Upīts XI, 275.

○ Ūdens vistiņa — *ūdensvistiņa.*

vīstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Spaidīt, grozīt, tīstīt (parasti ar pirkstiem, saujā).* V. cepuri. V. rokā naudas maciņu. □ Piespiež mutautiņu pie lūpām un tad ilgi vīsta .. saujā. Upīts 18, 103. .. Alfons .. vīstīja pirkstos jaunu desmit latu zīmi .. Fimbers 1, 176. .. nosalušās delnas .. mēteļkabatās vīstīdams, Antons Krusts stāv zem saltajām vakara debesīm .. Lubējs 3, 265. // *Tīt, tīstīt, arī saiņot (ko, piemēram, drānā, papīrā).* V. siltā segā. □ .. vecā .. slāja prom, tukšo pudeli lakata stūrī īgni vīstīdama. Upīts 4, 218. «Nu tad ... Rausies tik [ragavās] iekšā!» Pūpolu māte braucēju tīsta un vīsta. Osmanis 4, 114. .. Veldze noglāstīja drēbi .., tad atkal salocīja un sāka vīstīt papīrā .. Ezera 13, 136.

○◇ Vīstīt dūres (arī kulakus) sar. — *gatavoties sist, kauties ar dūrēm.* □ Ješka par tādu bezdievīgu apvainojumu ir noskaities līdz sirds dziļumiem .. un reizēm pat vīsta dūres. J Plotnieks 7, 58. Juriskonsults dūres vien vīstīja un katru reizi, spēlei beidzoties, eksplodēja lielā bardzībā, rājienos un pārmetumos. A Eglītis 2, 125. Izaicinoši viņš ieķērās miesnieka zirgam pavadā. .. [miesnieks] braucīja piedurknes, vīstīja kulakus .. A Deglavs 1, 21.

vīstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Cieši tīties (segā, drēbēs).* □ .. kamēr vēl miegains vīstījos drēbēs, jau cita balss iejautājās: «Nu, Teni, vai dziesmiņu vēl atceries?» Plaudis III, 306. .. nemitīgi putināja. Vējš dzina sniegu aiz apkakles, vīsties vai nevīsties kažokā. Talcis 9, 27. pārn. Vecs mēness vēro .. Un drebinās, Un vīstās mākoņskrandās .. Dinere 13, 7. pārn. Kas tur smejas pašā salā — tad, kad smaidīt visi bīstas, tad, kad katrs sevī vīstās? Čaklais 12, 60.

2. sar. *Gatavoties (kādai darbībai, pasākumam); arī neveikli darboties, rīkoties.* □ Ko tu tur vīsties tik ilgi? ME IV, 644.

vistkopība, -as, s.; parasti vsk. *Vistu audzēšana olu un gaļas ieguvei; attiecīgā lauksaimnieciskās ražošanas nozare.*

vistkopis, -pja, v.; **vistkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar vistkopību; vistkopības speciālists.*

vīstoklis, -ļa, v. **1.** *Vairākās kārtās satīts, savīstīts veidojums; arī tīstoklis; arī sainis.* Papīra v. Papirusa v. Attīt pirkumu vīstokli. □ .. viņš paņēma vīstokli, nedaudz atritināja un brīdi burtoja. «Tas ir rakstīts latīniski,» viņš konstatēja .. J Kalniņš 4, 291. Durvis atvērās, un uz sliekšņa stāvēja tēvs ar baltu vīstokli rokās. Pēteris pietrūkās kājās; tikai tagad viņš atjēdzās — viņam bija brālītis! Pasaules sp II, 376. .. cūkumāte ļoti ziņkārīgi piegāja pie siles un ar cieto snuķi pieskārās drēbju vīstoklim. Ādamsons 2, 94.

2. *Tītenis (3).* □ Vakariņās: kāpostu vīstokļi ar novārītu liellopu gaļu .. Ves 80, 8, 8.

vistra, -as, s. *Izturīga viskozes šķiedra; audums, izstrādājums no šīs šķiedras.* Vistras audums. Vistras kleita. □ Sportiskā stila apģērbam piemēroti stingri, blīvi audumi: lins, vistra ar lavsāna piejaukumu .. PL Siev 77, 5, 28.

vists, -a, v.; parasti vsk. *Kāršu spēle.* □ Tie angļi, ar kuriem man reizēm iznāca darīšana, bridžu nespēlēja, tiem pietika ar domino, vistu uņ zolīti, kas patiesībā ir līdz bērnišķīgumam vienkāršots preferanss. Janovskis 1, 306.

vistveidīgie, -o, vsk. vistveidīgais, -ā, v. *Putnu kārta, pie kuras pieder dažāda lieluma putni ar spēcīgām kājām, īsiem, platiem, noapaļotiem spārniem (piemēram, irbes, medņi, rubeņi); šīs kārtas putni.* □ .. visi mūsu vistveidīgie .. ligzdo uz zemes. Zv 82, 7, 26.

visu-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar adj. vai apst. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā no-*

sauktā īpašība, pazīme ir vispārākajā pakāpē; vis- (3). Visugalvenais. Visumīļais.

visumā, apst. *Vispārināti, apvienojoši aplūkojot; vispār; kopumā.* V. viduvējas zināšanas. Spēku samērs v. vienāds. Uzdevums v. veikts labi. Visā visumā — *kopumā, vispār.* □ ..mums.. piederēja smaga, neveikla.., taču visumā stabila enkurnieku laiva. Ezera 18, 178. Mārim ar Dzintru visumā bija labi, bet viņš nebija pārliecināts, vai nebūs labāk ar kādu citu sievieti.. Zigmonte 13, 97. Agris: Ar suņiem visumā vieglāk tikt galā nekā ar cilvēkiem, ja vien viņiem pasaka kādu laipnu vārdu un pasviež gardāku kumosu. A Eglītis 1, 583. Bez dižošanās varu apgalvot, ka visā visumā [kalna] sturmēšana man paveicās lieliski. Lagzdiņš 3, 93.

visumis, apst. *Visumā; vispār.* □ ..Jānis aizgājis uz Valmieru sagaidīt vecāko brāli.. un diezin vai visumis šonakt varētu atstaigāt uz Kauguriem. K Zariņš 1, 92.

visums, -a, v.; parasti vsk. *Starpplanētu, starpzvaigžņu, starpgalaktiku telpa līdz ar visiem objektiem, kas tajā atrodas; šāda telpa līdz ar visiem objektiem, kas tajā atrodas, ārpus Zemes robežām; kosmoss.* Visuma blīvums — *vielas daudzums Visuma novērojamajā daļā jeb Metagalaktikā, kas attiecināts uz šās daļas tilpumu.* Visuma modeļi — *kosmoloģiskas shēmas, kuru nolūks ir, balstoties uz mūsdienu astronomisko novērojumu datiem un gravitācijas teoriju, aprakstīt Visuma novērojamās daļas jeb Metagalaktikas uzbūves īpašības un evolūcijas likumsakarības.* □ Mūsu zvaigžņu sistēma — Galaktika — izveidojās pirms 10—15 miljardiem gadu. Šai laikā Visums.. bija stipri citāds. Zin T 75, 3, 39. Helēna izprot zvaigžņu ceļus un Visuma uzbūvi, bet Jonatans pazīst dēļus, pārzina kokmateriālu žāvēšanu.. Bels 7, 15.

visupēc [visu pēc], apst. *Visbeidzot.* □ «Saimniek,» visupēc ierunājās Jānis, paraudzījies Vīteļu Pēterī saltu, nekustīgu skatu. K Zariņš 1, 42. ..visupēc jandāliņš beidzās bez plūkšanās.. Ezera 15, 180. Koka traukus dezinficē ar sēra gāzi. ..Visupēc trauku labi izvēdina un skalo.. Zin T 82, 5, 17.

visupēdējais [visu pēdējais]; s. -ā. *Vispēdējais.* □ Kur tagad lai rādās — katram, visupēdējam pagastā bij tiesības acīs ņirgāties un virsū spļaut. Upīts 4, 414.

visupēdīgi [visu pēdīgi], apst. *Vispēdīgi.* □ Visupēdīgi atveda no muižas dažus toverus azaida, un maltīte iesākās. Kaudzītes 1a, 281.

visupiedodošs [visu piedodošs, arī visupiedodošs], -ais; s. -a, -ā; apst. **visupiedodoši.** *Tāds, kas visu piedod.* Visupiedodoša mīlestība. □ Birutas raksturs nav visupiedodošs, un šādus incidentus viņa veiksmīgi atcerēsies mūžu cauri. Zigmonte 4, 159.

visupirmais [visu pirmais]; s. -ā. *Vispirmais.* V. pienākums. V. uzdevums. □ ..visupirmais bauslis ir nemitīgi gādāt par.. zemes kopšanas pilnu gada ciklu.. Lauku Dzīve 83, 9, 12.

visupirms [visu pirms], apst. *Vispirms.* □ ..Elzas Stērstes kultūra visupirms izpaužas attieksmē pret cilvēka un sabiedrības iekšējo dzīvi — uzmanīgā, ieinteresētā. Čaklais 10, 19. Dāmas.. visupirms.. apvaicājās viena otrai par veselību.. K Zariņš 1, 34.

visur, apst. *Visās vietās; arī visos apstākļos, visās nozarēs.* □ Pašām pirmām vajadzībām gan pamala [graudus] visur mājās uz tēvu tēvu rokas dzirnavām.. Kaudzītes 1a, 251. Notārs: Patiesību vajag teikt vienmēr un visur. Zīverts 1, 193. Nāvei lemtais slēpties var, kur tīk tam, Droši lode sameklēs to visur. Čaks 7, 135. Tačka viņai noderēja visur. Viņa tajā iebēra melnās dārza zemes un atveda pie istabas krietnu kaudzi. Atveda arī satrūdējušus mēslus un skaidienas gružus. Dziļums 1, 151. «Marija mani par cilvēku netur,» viņš klusi sūdzējās manai mātei. «Visur viņa priekšā ar savu rīkošanos un gudrību, arī tagad šurpu esmu varējis atnākt tikai paslepus.» J Kalniņš 10, 296.

visuredzīgs [visu redzīgs, arī visuredzīgs], -ais; s. -a, -ā; apst. **visuredzīgi.** *Tāds, kas redz visu iespējamo, nepieciešamo (parasti par acīm, skatienu).* □ ..gubu vietas pēc tam pārstaigāja grābējas, lai nekas nepaliktu nenokopts, jo darbam sekoja vērīgā un visuredzīgā vagara acs. Dorbe 6, 47. Dažos vārdos, it kā paslepus no viņa visuredzīgajām acīm, šo to piezīmēju.. Cīņa 84, 200, 3.

visuresamība, -as, s.; parasti vsk. *Kā (dzīvas būtnes, priekšmeta, parādības) esamība, pastāvēšana visur.* □ Viņš [Vecais Stenders] Dievu definēja gan kā prātu, gan kā gudrību, gan kā pirmcēloni. Šie Dieva apzīmējumi, atzīstot Dieva visuresamības ideju, viņa darbos cieši saistījās ar panteismas elementiem. Vēstis 78, 10, 33. Tikai šai [ziedu] laikā kārkli vislabāk parāda savu visuresamību — kur vien skaties, kāpj kāda gaišdzeltena kupena. Caune 4, 75.

visuresošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **visuresoši.** *Tāds, kas ir, atrodas visur.* □ ..Ostvalda vispārējās ķīmijas mācību grāmatā noliegta kā atomu, tā arī visuresošā pasaules ētera esamība.. Stradiņš 3, 205. ..katros dziesmu un deju svētkos viņš [G. Ordelovskis] ir visuresošs — darbojas ikvienā to izpausmē un norisē. Zv 85, 12, 8.

visurgājējs, -a, v.; **visurgājēja,** -as, s.; tehn. *Apvidus mašīna ar lielu caurgājību.* □ Pa centrālo Antarktīdu atkal brauks smagie visurgājēji: zinātnieki nolēmuši īstenot vairākas zinātniskas programmas.. Pad J 80, 60, 4. Pēc divu stundu zvalstīšanās kāpurķēžu visurgājējā pa.. smilšu un akmeņu muguru, šauru piekrastes joslu, pavisam noputējuši, izveļamies no dzelzs kravas kastes. Lauku Avīze 90, 36, 9. // adj. nozīmē. *Tāds (parasti transportlīdzeklis), kam ir liela caurgājība.* □ Darba bija milzums. Apmēram 80 000 kubikmetrus klinšu šķembu [kalnos] nācās iekraut un izkraut visurgājējās automašīnās.. Sports 82, 30, 9. Uz ciemiem, kur no krastiem izkāpušās upes draudēja applūdināt mājas un uzņēmumus,.. nosūtīja helikopterus, visurgājējas amfībijas.. Rīgas B 82, 51, 5.

visuriene, -es, s.; parasti vsk. *Visas, dažādas vietas.* □ Šeit apmetās .. visi jaunieši, kas no visurienes bija atbraukuši šurp. Kroma 3, 36.

visuspēcība [visu'spēcība, arī 'visuspēcība], -as, s.; parasti vsk. *Visspēcība.* Valdnieka v.

visuspēcīgs [visu'spēcīgs, arī 'visuspēcīgs], -ais; s. -a, -ā; apst. **visuspēcīgi.** *Visspēcīgs.* □ Kur viņa, visuspēcīgā un skaistā, Kas dievus pazemībā pīšļos triec, Uz mūžiem dzīvību ar nāvi saista? Dorbe 5, 88.

visuspēcīgums [visu'spēcīgums, arī 'visuspēcīgums], -a, v.; parasti vsk. *Visspēcīgums.*

visuvarenība [visu'varenība, arī 'visuvarenība], -as, s.; parasti vsk. *Visvarenība.* □ Saules visuvarenība Tumsu veikusi .. Rainis IIb, 34. .. esam kļūdījušies, pārvērtēdami tehnikas visuvarenību un nenovērtēdami darba tikuma .. ieaudzināšanu bērnos no mazotnes. Vācietis 15, 183.

visuvarenīgums [visu'varenīgums, arī 'visuvarenīgums], -a, v.; parasti vsk. *Visvarenīgums.*

visuvarens [visu'varens, arī 'visuvarens], -ais; s. -a, -ā; apst. **visuvareni.** *Visvarens.* □ Dievs taču bija visuvarens, viņam piederēja zeme un debess, un cilvēki — viss viņam piederēja, ja nu varbūt atskaitot to mazumu, ko velnam izdevās savā kabatā iebāzt. Zigmonte 16, 290. Kamēr viņš [saimnieks] stāvēja uz savas zemes, staigāja pa savu pagalmu, starp savām ēkām, viņš jutās kā pavēlnieks, kā valdnieks, visuvarens izlēmējs .. Kaijaks 2, 182.

visuviet, apst.; reti. *Visur.* □ Rosme jūtama visuviet. Lauku Dzīve 81, 1, 7.

visuvisāds [visu'visāds, arī 'visuvisāds], -ais; s. -a, -ā; apst. **visuvisādi.** *Visvisāds.* □ .. sieva attaisīja skapi, izņēma visuvisādas cepures .. Poruks 3, 51. Sivēns atron [atrod] ēdienus visuvisādus. ME IV, 628. Velns grozās, grozās visuvisādi un pēkšņi pārvēršas par lepnu kungu. Zunde 1, 31.

visužēlīgs [visu'žēlīgs, arī 'visužēlīgs], -ais; s. -a, -ā; apst. **visužēlīgi.** *Viszēlīgs.* □ «Es, nabags, pilns cerības, nāku pie mūsu visužēlīga tēva, kunga un ķeizara ar pazemīgu lūgšanu.» [No zemnieka vēstules caram.] J Kalniņš 3, 12.

visvairāk[1] [vis'vairāk], nelok.; nenoteiktais skait.; ar lietv. ģen. *Vislielākajā daudzumā, skaitā, apjomā (salīdzinot ar ko citu).* Salasīt v. ābolu. Izdot v. naudas. Zināt v. dziesmu. □ Visvairāk darba šinīs dienās bija vectēvam, jo bitēm tuvojās bērnu laišanas laiks. Virza 1, 80.

visvairāk[2] [vis'vairāk], apst. **1.** *Vispārākā pakāpe → d a u d z*[2].

2. *Savienojumā ar verbu norāda uz vislīgāko, visproduktīvāko, visintensīvāko darbību (salīdzinājumā ar citu darbību).* Vakaros putni dzied v. □ «Trauki ir tāda lieta, kas ātri plīst. Un, ko visvairāk sargām, to zaudējam pašu pirmo.» J Kalniņš 2, 26. Pelēkā jūra ar balti putainiem viļņiem man visvairāk patīk. Kroma 7, 121.

3. *Savienojumā ar adjektīvu vai apstākļa vārdu norāda, ka minētā pazīme izpaužas visspēcīgāk (salīdzinājumā ar ko citu).* V. izplatītās parādības. V. lasītās grāmatas. V. iemīļotās dziesmas.

4. *Vairāk par visu citu; galvenokārt.* □ Viņam nepatīk, kas šeit notiek, un visvairāk, ka viņa dēls Kārlis uzstājas tādā kā apdzirdītāja lomā .. Svīre 3, 113.

visvarenība [vis'varenība, arī 'visvarenība], -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s v a r e n s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ .. es jutu dziļu, baiļpilnu cieņu pret mīlestības visvarenību, pret tām jūtām, kuras ir spēcīgākas par prātīgāko prātu .. Zigmonte 18, 69. Neticu apstākļu visvarenībai. ME IV, 628.

visvarenīgums [vis'varenīgums, arī 'visvarenīgums], -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s v a r e n s, šīs īpašības konkrēta izpausme; visvarenība.* Dieva v.

visvarens [vis'varens, arī 'visvarens], -ais; s. -a, -ā; apst. **visvareni.** *Tāds, kas var, spēj visu; tāds, kam ir neierobežota vara; arī visspēcīgs.* □ Rudens ainava Ivu apmulsināja. Izgājusi kādu rītu pēc pirmās salnas ārā, viņa sastinga .. — mežmalu .. kāds visvarens gleznotājs pārvērtis, krāsas nežēlodams .. Purs 4, 286. .. [viņi dzīvoja] ar slepenām gaidām, ka nāks kāds .. visvarens Dievs un padarīs viņus par īstiem cilvēkiem .. Repše 1, 102. Pienāk brīdis, kad jūtos gandrīz vai visvarens, gandrīz visspēcīgs .. Lāms 5, 37. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Stipra lieta ir mīlestība, barga savā spēkā, visvarena mēmā pakļāvībā. Zigmonte 2, 52. Vai nauda nebija laba, un vai nauda nebija visvarena? Tās skaņā klausoties, varēja aizmirst, ka pasaulē cilvēku vidū mājo arī nelaime, un varēja aizmirst, ka viņš pats nebija laimīgs. Niedra 4, 50.

visvaris, -ra, v.; **visvare,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Cilvēks, kas var, spēj visu.* □ .. dienai tikai divdesmit četras stundas un .. vispār viņš ir tikai cilvēks un nav nekāds visvaris, pestelis vai brīnumdaris — tikai cilvēks ... Ezera 13, 43.

visviens [vis'viens], apst. *Vienalga.* Dzīvot v. kļuva grūtāk. □ Desmit minūtes, piecpadsmit minūtes, vai nav visviens, cik viņa novēlosies, ja laikā tikpat vairs nevar tikt. Ezera 2, 222. Tādi reiz vīri šaizemē bija — Zināmi, nezināmi — visviens. Dziesma un sarkana asiņu dzija Sirdi pie sirds cauri velēnām sien. Elksne 8, 146.

visvisāds [vis'visāds, arī 'visvisāds], -ais; s. -a, -ā; apst. **visvisādi.** *Visāds.* Visvisādi notikumi. Visvisādas runas. Visvisādi izdomāties. Visvisādi atrunāties. □ Ar strazdiem sacentās vālodzes upes gravā, locīdamas savas dziesmas visvisādās skaņās. Birznieks-Upītis IV, 183. «Esmu pret viņiem izspēlējis visvisādus trikus, bet viņi tomēr mani cieš kā zobu sāpes un izliekas, ka viss, ko es daru, ir tikai slikts joks no manas puses.» Janovskis 1, 49. Vajag [māla piku] mīcīt un vilāt, līdzināt un spaidīt — šā un tā, visvisādi. Delle 2, 22.

visvisur [vis'visur, arī 'visvisur], apst. *Visur.* □ Kamēr Trīne visvisur meklēja [spalvaskātu], tamēr tēvs tai deva stipru bārienu dēļ neaizkorķētās tintes glāzītes. Apsīšu J 2, 110.

viszinātājs, -a, v.; **viszinātāja,** -as, s. *Viszinīgs cilvēks.* □ Viszinātājam profesoram

Ostvaldam bija pievērsti daudzo studentu skatieni .. Straḍiņš 1, 222.

viszinība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s z i n ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viszinīgums.* □ Otra [kopīga] īpašība — tā ir šo mākslinieku spēja uztvert pasauli ar pirmreizīgu pārsteigumu, bez snobiskas viszinības. Dzene 4, 128. Tur [kafejnīcā] iekšā sēdēja teatrālas sievietes, nomācošas savā viszinības tukšumā .. Mauliņš 3, 98. «Lieka gudrība un viszinība nekā laba nedod un cilvēku laimīgāku nepadara.» Kar 91, 3/4, 92.

viszinīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viszinīgi.** *Tāds, kas visu zina.* □ «Kādu lielumu jums vajag?» viņš jautā meitenēm. Pat viszinīgā Lolita bezpalīdzīgi parausta plecus. Svīre 3, 209. Viņa valoda iznāca tik savāda, ka jo drīz ļaudis .. sprieda: šis jaunais puisis tiešām ir vai nu paviegls, vai arī viszinīgs pārdrošnieks. J Kalniņš 8, 267. // *Tāds, kurā izpaužas šāda īpašība.* V. skatiens. V. vaigs. Viszinīgi nosmīnēt. □ Kā viņa grib izskatīties lielāka par saviem gadiem! Vienaldzīga sejas izteiksme vai viszinīgs smaidiņš .. Dripe 8, 18. «Draugus tu vari iegūt, vajag tikai prast,» Gliemezis viszinīgi piemiedza vienu aci. Sakse 14, 200. «Rītā būs vējš,» viņš viszinīgi noteica. «Kad saulriets sarkans, tad vienmēr ir vējš.» Grīva 4, 33.

viszinīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v i s z i n ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; viszinība.* □ Izsist .. no .. pašapmierinājuma un iluzorā viszinīguma — varbūt tas .. ir mākslas darba uzdevums? Pad J 81, 112, 4.

viszinis, -ņa, v.; **viszine,** -es, dsk. ģen. -ņu, s.; iron. *Viszinātājs.* □ «Jā, ko tad man vajadzēja darīt? Kam atdot manas brigādes pulkus, pašam uzņemoties latvju divīzijas vadību? Saki tad, ja tu esi tāds viszinis!» Grīns 1, 384. Veidenbaums sataisīja bezgala nopietnu un noslēpumainu visziņa seju. Upīts 9, 98. Tēlot viszini būtu muļķīgi un kaitīgi. Visu zināt un saprast nekādi vairs nav iespējams .. Avotiņa, Slisers 1, 296. sal. Otrs kā viszinis stāsta, Kur jāmet tīkli un kādi. Ziedonis 19, 27.

viszinošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **viszinoši.** *Tāds, kas visu zina.* V. pētnieks. // *Tāds, kurā izpaužas šāda īpašība.* V. skatiens. □ .. lejup noslīdējušie mutes kaktiņi seju padara vecāku un skumji viszinošu: mani pasaulē vairs nekas nevar pārsteigt. Dzene 3, 124. Vecākie un precēti ļaudis tikai viszinoši pavīpsnāja un neteica nekā. Rozītis III, 130. Katra Ojāra Vācieša jaunā dzejoļu grāmata nāk nevis ar briedumgadu .. rāmumu, viszinošu apskaidrību, bet ar veselu urdošu jautājumu kompleksu. Čaklais 10, 70.

viszēlīgs [vis·žēlīgs, arī viszēlīgs], -ais; s. -a, -ā; apst. **viszēlīgi.** *Tāds, kas izrāda lielu žēlsirdību. // Tāds, kurā izpaužas šāda īpašība.* □ Mestrs viņiem [žemaišu karavadoņiem] viszēlīgi izlēnoja zemes, kas piederējušas jau viņu tēvtēviem. Purs 11, 80. Tad viņa plašā žestā izmeta abas rokas un apsveica godevīgo un saldi smaidošo nodaļas valdi kā karaliene, kas viszēlīgi pieņem savus pavalstniekus. Janovskis 1, 239. «Vakarnakt jūs viszēlīgi atļāvāt man sajaukt jums kokteili, šodien jūs to jau nožēlojat.» A Eglītis 6, 236.

vīšķis, -ķa, v. **1.** *Neliels, parasti savīstīts, kā (piemēram, zāles, salmu) kopums, ko aptuveni var saņemt saujā; vīkšķis (1).* Salmu v. Pakulu v. □ .. Ādams noņēma no plauktiņa pie gultas tabakas griežamo dēli un vīšķi lapu tabakas .. Birznieks-Upītis II, 50. .. Jancis atlaidās gultā, pabāza zem pagalvja roku un izvilka no turienes veselu vīšķi apelsīnu mizu, kurās bija ietīta saldā augļa šķēlīte. Valdis 1, 64. Rītā Anete .. pannu berzīs ar asu vīšķi un baltām smiltīm. Pelēcis 3, 55.

2. *Paliels (piemēram, drānas, papīra) kopums, arī (īpaša materiāla) veidojums, ko aptuveni var saņemt saujā un izmantot (kā) slaucīšanai, spodrināšanai, beršanai; arī šādi izveidots pikucis, piemēram, (kā) aizbāšanai, piepildīšanai; vīkšķis (2).* □ Ieva .. berž mājas priekšā piena traukus ar vīšķi. Blaumanis 6, 368. .. uz baltās dēļu grīdas ieminies pelēks celiņš. Taisni šorīt tu gribēji tam pārlaist vīšķi un slapju lupatu .. PL Siev 64, 5, 21. Vislabāk [no rītiem] noskaloties zem siltas dušas un noberzties ar raupju vīšķi. PL Siev 78, 2, pielikumā.

vīt, izsauk.; parasti atkārtojumā «vīt, vīt». *Lieto, lai atdarinātu īsas, pasīkas putnu, parasti bezdelīgu, balss skaņas.* □ Vīt, vīt .. ! Bezdelīgas aizšaujas viņiem gar galvu .. Akuraters 2, 57.

vīt, viju, vij, vij, pag. viju; trans. *Saistīt, nostiprināt, parasti, griežot vienu ap otru, citu ap citu (piemēram, par ziediem ar kātu); šādā veidā darināt (parasti vainagus, vītnes).* V. ozollapu vainagu. □ .. viņš noņēma cepuri, sāka jautri dungot un vija ziedus ap cepures loku. Blaumanis 6, 255. Sīks, sabirzis zieḍiņš, — Zīdautā tīts, — Viņš bija toreiz Tev matos vīts. Rainis Ib, 107. Vai atceries, kā smaržo jāņuzāles, kad vainagos tās vij un galvā liek .. Skujiņa 1, 61. Apenājs ilgi čubināja rudzu kūlīti, apdomīgi izmeklēja sauju garāku stiebru un, grīsti vīdams, izslējās taisns. Birze 3, 11. pārn. Tu kuršu, zemgaļu un līvu Rīga, Tu dūrainis, kas silts un izrakstīts, Ir tavi raksti mūžam nemierīgi, Ar balto bieži melnais kopā vīts. Ļūdēns 2, 26. // *Īpašā veidā, griežot (kāda materiāla šķiedras, pavedienus) pretējos virzienos, darināt (auklu, virvi u. tml.).* V. pātagas auklu. V. grožus. Vijamais kāsis. □ Pa ziemu viņa reizēm pārnesa kaņepājus un pakulas, un Pasaules Klāvs vija auklas un pinekļus. Birznieks-Upītis I, 225. Banānus var gan cept, gan vārīt, gan kaltēt. No augu šķiedras vij izturīgas virves un auž tīklus. Lapsa 5, 92. pārn. Tie [ceļinieki] dodas projām, Kur okeāni Vij zemei apkārt Viļņainu jostu .. Strēlerte 1, 151. pārn. Draudzība te bija vijusi stipras saites starp krodzinieku pāri un apkārtējiem saimniekiem. Apsīšu J 1, 292. // *Liekot pamīšus, aplī (tievus zarus, saknes u. tml.), veidot (ligzdu) —*

par putniem. □ Lauka balodis savu ligzdu vij kādā kuplā eglē no koku zariņiem. A Kalniņš 1, 167. Netālu uz kāda pussagruvuša šķūņa jumta ritenī savai ģimenei jaunu ligzdu vija stārķis. Grīva 8, 89. Ap stumbriem vēl palu ūdeņi Tikai pamazām krītas, Un ligzda ozola dobumā Nav no dūnām vīta.. Lisovska 4, 36. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka veidojas (loks, aplis, spirāle).* Vīt (arī griezt, ritināt) gredzenā — *veidot lokā, aplī, spirālē.* □ ..sīki sniga, vējš vija asus virpuļus un lipināja acis ciet. Upīts 9, 281. ..Kad pļavas būs tukšas un skumjas mazliet, Vīs apinis brūnganās sprogas. Kaldupe 1, 51. Vējš dūmus virs ciemiem vij gredzenos.. Krūklis 5, 22. // pārn. *Atrodoties (kam) apkārt, segt, klāt (to).* □ Un atkal sniegoti mākoņi slīd, Šķiet, visas birzis jau kupenās vītas. Kaldupe 7, 58. ..Stumbrus vija vakara tumšās ēnas. Ziedonis 19, 93. Kraulis atmiņās sen nav dzīvojis. Tās viņu apvij, kā ūdenszāles vij vientuļu līni, skan uzvārdi, gadaskaitļi.. Lauku Avīze 90, 26, 8. // pārn. *Risināt (domu, sarunu, sižetu u. tml.).* □ «Nu mēs esam bagāti. Un pēc gada visi teiks: «Bagātais Vālodze! Purvs viņam atnesa laimi!»» Strautiņš turpināja vīt savu domu. Fimbers 1, 311. Smagu domu vīdams, Zauris mina trauslo sniegu.. Niedre 5, 58. Un valodas mēs vijām Visnotaļ lēnīgas.. P Bārda 2, 112. // parasti divd. formā: vīts; pārn. *Būt tādam, kas apveltīts (ar ko, piemēram, slavu, ievērību).* □ ..atklājas Pola Robsona dziedātāja un aktiera spējas. Sākas viņa koncertceļojums pa Eiropu. Slavas vīts, viņš atgriežas Amerikā. Zv 50, 10, 22. Daudz dzidru un duļķainu ūdeņu sīkā upelīte.. aiznesusi uz sirmo teiku vīto Burtnieku.. Goba 1, 43.

○ Vītas (arī vītņu, riņķa) kāpnes (arī trepes) — *spirāles formā veidotas kāpnes (trepes).* □ Cits aiz cita pa vītajām dzelzs trepēm viesi kāpa uz augšu.. Veselis 1, 255. ◇ Vīt (arī novīt, retāk ievīt) ligzdu — *(no)dibināt ģimeni.*

vitālisms, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vitāls (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; vitalitāte (1).* Lugas tēlu v. □ Ai, es mīlu igauņu dzejnieci Underi un viņas vitālismu! Kar 85, 4, 151.

2. *Virziens bioloģijā, kas atzīst nemateriāla dzīvības spēka esamību organismos.* □ ..uzskatu, ka dzīvās dabas vielas pakļaujas citiem likumiem nekā nedzīvās dabas vielas, sauc par vitālismu. Stradiņš 2, 38.

vitalitāte, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → vitāls (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..gruntsgabalu pircējs izskatījās tāda spara un vitalitātes pielādēts, ka, likās, spētu saberzt saujās akmeņus. A Eglītis 6, 105. □ Rūdolfa Baltaisvilka vitalitāte bija pilnīgs pretstats Žaņa noslēgtībai, klusēšanai. Katlape, Ceplītis 1, 59. E. Radziņas mākslai kopumā piemīt liela vitalitāte, uzmundrinājuma spēks. LPTV 11, 93.

2. *Vispārināta īpašība → vitāls (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Problēmas v.

vitālkrāsošana, -as, s.; parasti vsk. *Dzīvu šūnu vai audu struktūru iekrāsošana ar speciālām krāsvielām (parasti kontrastainības radīšanai novērojumiem mikroskopā).*

vitāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vitāli. 1.** *Tāds, kam piemīt enerģisks darbīgums, tāds, kas ir spējīgs pilnvērtīgi dzīvot, arī možs, mundrs (par cilvēku).* □ Māte agri novecoja, tēvs turējās vitāls. Dzene 9, 42. ..Eduards iepazinās ar ponču audēju Mariju Esteri,.. apbrīnojami vitālu, dzīvības sulu sparotu atraitni. Skujiņš 14, 230. Stāstu centrā galvenokārt ir sievietes — fiziski spēcīgas, vitālas, tikpat vienkāršas kā zeme, pa kuru viņas staigā, kuru mīl un kopj. Kritikas g 83, 57. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Komēdijā Žanis Katlaps saskatīja tādas vērtības kā gaišu humoru, spilgtus, vitālus raksturus, detalizēti izstrādātas tēlu attiecības.. Katlape, Ceplītis 1, 147. Draugi un paziņas, kas nav saistīti ar viņa profesionālo vidi, emocionāli viņu [dzejnieku] uzlādē labāk. Šo ļaužu vide viņam liekas vitālāka un dabiskāka.. Liesma 78, 12, 12. // *Tāds, kas ir dzīvīgs (par augiem, dzīvniekiem).* □ ..sfagni ir ļoti vitāli, ne vien to sporas, bet arī atsevišķi augu fragmenti var dot sākumu jaunam augam. D kal 79, 278. Simtiem priežu.. Meža kapos ir apvītas ar mežvīnu, kas ir vitāls saulmīlis, ātraudzīgs un savā ziņā agresīvs augs. Lit M 80, 14, 13. Teičos ir viena no lielākajām Baltijas republikās ligzdojošo dzērvju populācijām — vairāk nekā 20 pāru. Tā gan ir samērā stabila un vitāla, tomēr aizsargājama. Lauku Dzīve 84, 11, 16.

2. *Tāds, kas ir būtisks dzīvei, sabiedrībai, tās pastāvēšanai.* Vitāla nepieciešamība saudzēt dabu. □ Vēsturiskās pieredzes apguve ir arī vitāli nepieciešama nacionālās pašapziņas saglabāšanai un nostiprināšanai.. Tēl M 88, 34. Pa kuru laiku pienācis brīdis, kad man vairs nebija vitāli nepieciešami katru brīvo mirkli pavadīt kopā ar Beāti? Zigmonte 17, 135. // *Tāds, kas ir nozīmīgs dzīvības procesu nodrošināšanai.* □ No ūdenī izšķīdušajām gāzēm bioloģiski nozīmīgākās ir skābeklis un oglekļa dioksīds, kas vitāli nepieciešams elpošanas un fotosintēzes procesos. Biol r 386. ..cilvēka organisms dažas aminoskābes nespēj veidot, un tāpēc tās jāuzņem ar uzturu. Šīs aminoskābes sauc par uzturā.. vitāli nepieciešamajām aminoskābēm. Pavāru gr 5.

vītaļģes, -u, vsk. vītaļģe, -es, s. *Spirogīras.* □ Vītaļģes ir ļoti izplatītas. To gļotainie pavedieni lielos daudzumos veido ezeros, dīķos, mārkos un upju attekās glemus. Galenieks 2, 35.

vitamīnaugi, -u, vsk. vitamīnaugs, -a, v. *Dažādu dzimtu augi, ko var izmantot tīru vitamīnu preparātu vai vitamīnu koncentrātu ieguvei.* □ Vitamīni praktiski ir katrā augā, taču tā vai cita vitamīna ievērojams saturs nosaka auga piederību pie vitamīnaugu grupas. Ves 77, 4, 19. Lietojot vitamīnaugus un to drogas, parasti nav novērota vitamīnu pārdozēšana. Ves 83, 1, 11. Vērtīgs vitamīnaugs ir kressalāti.. Tie ir visātraudzīgākie dārzeņi — garšaugi. Lauku Dzīve 90, 12, 31.

vitamīnbarība, -as, s.; lauks. *Dabiska lopbarība ar augstu vitamīnu vai to provitamīnu saturu.* □ Iestājoties salam, zvēriem [zooloģiskajā dārzā] pastiprināti jāsagādā vitamīnbarība — zaļie asni, diedzēti graudi, loki .. Rīgas B 57, 62, 4.

vitamīni, -u, vsk. vitamīns, -a, v. *Mazmolekulāri bioloģiski aktīvi savienojumi, kas nelielā daudzumā nepieciešami organisma dzīvības procesiem.* Vitamīniem bagāts uzturs. Vitamīnu trūkums organismā. C vitamīns. A vitamīns. Taukos šķīstošie v. Lietot vitamīnu dražejas. Vitamīnu preparāti — *dabiskie vai sintētiski iegūtie vitamīni, ko ražo profilaktiskai un ārstnieciskai lietošanai.* Vitamīnu terapija — *vitamīnu preparātu lietošana ārstnieciskā un profilaktiskā nolūkā.* □ Vitamīni jau ļoti mazās devās aktīvi piedalās organisma vielmaiņas procesos, līdz ar to ietekmējot organisma augšanu, attīstību, vairošanos. Biol r 275. K vitamīna ir daudz zaļās lapās, kāļos, ķirbjos. Tas veicina asins sarecēšanu, asinsvadu sieniņu izturību u. c. Kļaviņa 1, 11. Vitamīnu netrūka. Brikšņi bija pilni upenājiem. [Izsūtījumā Sibīrijā.] Gūtmanis 4, 256.

vitaminizācija, -as, s.; parasti vsk. *Darbība, process → v i t a m i n i z ē t.* □ Uztura vitaminizācija būtu vēlama visu grūtniecības laiku .. Ves 77, 9, 12. Svarīgs profilaktisks pasākums ir [kaitīgos apstākļos strādājošo] strādnieku vitaminizācija un speciāla uztura organizēšana darba vietā .. Ves 79, 11, 10.

vitaminizēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; trans. *Bagātināt ar vitamīniem (parasti pārtikas produktus).* V. pienu. Vitaminizēta zivju eļļa. □ Margarīnā trūkst vitamīnu, bet .. tiek ražots arī ar A, D un B vitamīniem vitaminizēts margarīns. Mājtur 146. .. sevišķi noderīgi ir speciāli vitaminizēti dzērieni, ko gatavo no mežrožu, upeņu, pīlādžu, aveņu, brūkleņu ogām, kaltētām nātru lapām, burkāniem, kam uzlej verdošu ūdeni tāpat kā tējai. Lauku Dzīve 85, 1, 30. // *Pakļaut (organismu) vitamīnu terapijai.* V. strādājošos ar polivitamīnu preparātiem.

vitamīnmilti, -u, v.; tikai dsk.; lauks. *Lopbarība, ko ražo īpašā iekārtā (parasti no sasmalcinātas, samaltas un mākslīgi izkaltētas zāles) un kas ir bagāta ar vitamīniem.* □ No koku skujām un lapām var ražot vitamīnmiltus, kas satur daudz karotīna .. Zin T 62, 7, 19. .. ziemai sagādāts vairāk nekā 6000 tonnu siena, skābbarības un vitamīnmiltu. Cīņa 78, 282, 1. .. koksnes zaleni iespējams izmantot izbarošanai lopiem vai pārstrādāt skuju vitamīnmiltos, izmantojot zāles vitamīnmiltu ražošanas agregātus. Lauku Dzīve 84, 3, 14.

vitaminologs, -a, v.; **vitaminoloģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Vitaminoloģijas speciālists.* □ Vitamīnus viens no vitaminologiem ir nosaucis par vēju cilvēka dzīvības burās. Ves 67, 1, 3.

vitaminoloģija, -as, s.; parasti vsk. *Zinātne par vitamīniem, to uzbūvi, īpašībām, iegūšanu un iedarbību.* □ Vitaminoloģija jeb mācība par vitamīniem ir samērā jauna zinātnes nozare .. Ves 78, 12, 7. Ar A vitamīna izpēti būtībā sākās vitaminoloģijas vēsture. Zin T 86, 6, 17.

vitaminozs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas bagātīgi satur vitamīnus.* V. pārtikas produkts. V. mežrožu sīrups.

vitamīnsiens, -a, v.; parasti vsk.; lauks. *Pirms ziedēšanas vai ziedēšanas sākumā nopļautas zāles (piemēram, tauriņziežu) siens, kas ir bagāts ar vitamīniem.* □ Jaunlopu — teļu, kumeļu, jēru, kā arī ļoti ražīgu govju un cūku ēdināšanai gatavo tā saucamo vitamīnsienu, kas sevišķi bagāts ar olbaltumvielām un vitamīniem. Tērauds 1, 306. Lai iegūtu vērtīgo vitamīnsienu, pļauja jāuzsāk jau pirms zāles ziedēšanas — jūnija pirmajā dekādē. Cīņa 79, 126, 2.

vīte[1] [vîte], -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** bot. *Vasas vai lapas pārveidne, ar ko augs piestiprinās pie balsta.* □ Lielākā tiesa [vīnkoku] sugu kāpelē ar vītēm. Galenieks 2, 299. Pie balsta zirnis piestiprinās ar vītēm. Švinka 1, 22.

2. pareti. *Vītne (1).* □ Istaba vairs neizrāda agrāko nabadzīgo izskatu, viss ļoti glīti un spodri. Gar sienām puķu vītes .. Aspazija 3, 273.

vīte[2] [vîte], -es, dsk. ģen. -šu, s.; bot. *Bieži sastopama augu slimības pazīme, kad augs vai tā daļa novīst; augu slimība, kam raksturīga šāda pazīme.* □ No augu bakteriālajām slimībām plaši pazīstams ir augļu koku sakņu vēzis, kartupeļu melnkāja, kartupeļu un tomātu straujā vīte .. Biol r 103. Asteru vīte .. bojā asteru dēstus, rada griezto ziedu pūšanu traukos .. Lauku Dzīve 84, 2, 23.

vītenis, -ņa, v. *Vīteņaugs.* □ Logi tumsa vīteņu ēnās kā neredzīgas acis. Veselis 1, 292. Francijas dārzkopji izaudzējuši vīteņu zemenes, kas vijas augšup pa balstiem 2 metru augstumā. Lauku Dzīve 77, 2, 38. pārn. Es, noreibis vītenis, apkārt tev vīšos, es nevarēšu bez tevis, tu būsi man dzīvības stiprā līksts. Brīdaka 10, 132.

vīteniski, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīteniski.** *Tāds, kas spirālveidā apvij ko, ir izveidots spirālveidā u. tml.* □ .. zirgs .. mēģināja pat iekost melnbaltām strīpām vīteniski nokrāsotā aizšķērša [barjeras] kokā. Upīts 4, 32. Saglabājušās taures ir divējādas: tāšu taures no bērza tāss vai alkšņa mizas, vīteniski samauktas, ar niedras vai koka iemuti .. Vītoliņš, Krasinska 1, 63. Nogrieza mizas sloksni vīteniski collas četras platu pa visu koka stumbru. Kad sagrieza, iznāca taure .. Draugs 83, 7, 5.

vīteņaugi, -u, vsk. vīteņaugs, -a, v. *Vijīgi vai kāpelējoši augi.* □ Ķīnas citronliāna ir daudzgadīgs vīteņaugs, kas labvēlīgos apstākļos var sasniegt 7—8 metru garumu, tai ir 2—5 vijīgi stumbri .. Lauku Dzīve 80, 9, 15. Ziemā, kad nobirušas lapas, labāk novērojams dažādu vīteņaugu vīšanās virziens .. D kal 71, 59. Pašā pirts priekšā .. rudeņos līdzīgi kupenām sazied baltie flokši, bet gar stenderēm uz augšu rāpjas kaut kāds vīteņaugs .. Andersone 1, 5.

vīteņroze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Roze ar stīgojošiem dzinumiem.* □ .. gar sienām, gar jumtu kāpj augšā vīteņrozes un augu vasaru

rotājas simtiem ziedu krāšņumā. PL Siev 77, 7, 22. pārn. Sieviešu vairākums ir vīteņrozes — pilnvērtīgi augt un ziedēt viņas spēj, pieturoties pie balsta vai tinoties ap balstu.. Ezera 18, 224. pārn. Es baidos pazust jūsu glaimu vīteņrozēs Un dzīru apīņos, Kas solās padebešos kāpt.. Kaldupe 16, 38.

vīterēt. *Sk.* vīterot.

vīteris, -ra, v. *Mainīga augstuma dažādu (putna balss) skaņu virkne.* Strazda v. □ ..[ģeogrāfijas] mācību laukumi stiepjas gandrīz vai uz visām debess pusēm, koku lapotnes, ziedu aromāta, putnu vīteru ieskauti. D kal 79, 156. ..kā tur laukā klājas cīrulīšiem? To vīteri bija noklususi uz daudzām dienām.. Lit M 84, 24, 4. ..Ej uzmini, kur tagad dzērvju bars,.. Jau izdzisis gan vīteris, gan trellis.. Heislers 4, 53.

vīterot, -oju, -o, -o, pag. -oju; retāk **vīterēt,** -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Radīt mainīga augstuma dažādu skaņu virkni (par putniem).* □ ..cīruļi vīteroja gaisā tik līksmi.. Austriņš 1, 102. Dārzā vīteroja un svilpoja strazdi.. Bels 6, 294. ..no meža ābelē iespurdz žube [žubīte] un sāk vīterot.. Caune 3, 22. Vairākas bezdelīgas sēdēja jumta čukurā, vīterēja savā starpā.. Birznieks-Upītis 6, 376. // pārn. *Priecīgi, bezbēdīgi runāt, pļāpāt (parasti par bērniem, sievietēm).* □ Virtuvē grabēja kastroļi, šņāca tējas katliņš, Iva par kaut ko jautri vīteroja.. Purs 4, 375. Atbraucēji [somu pirtī] kliedza, runāja, smējās un vīteroja. Kaijaks 4, 79. // trans. □ «Dzīvei savi rēķini,» mēdza vīterot toreiz jauniņā, varen smuidrā dzirnavnieku Linda. Kaldupe 13, 252.

vītēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Vītināt.* □ Nopļauto sienu līdē un vītē. ME II, 477.

vīties, vijos, vijies, vijas, pag. vijos; refl. **1.** parasti savienojumā ar prievārdu «ap». *Augot, stiepjoties garumā, griezties spirālē (parasti ap ko) — par augiem, to daļām.* □ Tīteņaugi ir augi, kas augdami vijas ap balstiem. Dindonis 1, 88. ..ap zemē saspraustām kārtiņām rotaļīgi vijās apiņi. Austriņš 1, 58. Tā [soja] ir viengadīgs augs ar zarainiem stumbriem, kas aug vai nu cerā, vai vijas. Galenieks 2, 247. // pārn. *Būt sakārtotam, izveidotam, novietotam lokveidā (ap ko).* □ ..mati.. brīvos, tumšos gredzenos vijās ap galvu.. Jauno v 55, 130. ..Ap vīra kaklu bērna rokas vīsies.. Lasmanis 2, 102. // pārn. *Būt saistītam (ar ko, kādu) — piemēram, par teiku, leģendu; atkārtoti, nemitīgi pievērsties (kam, kādam) — piemēram, par domām.* □ Ap upurozolu vijas daudzi nostāsti un ticējumi. Avotiņa 7, 44. Lāčplēsi dzen ilgas pie Laimdotas, visi sapņi vijas tikai ap viņu. Dzene 3, 41. Pa ceļu braucot, Pēteris atkal vēroja, kā kuram labība padevusies, bet domas visu laiku vijās ap Ozolu Annu. Rozītis 3, 112. // pārn. *Parādīties, būt redzamam sejā (parasti par smaidu).* □ Mierīgiem, cietiem soļiem viņš nāca tuvāk, priecīgi smaidi vijās ap viņa lūpām. Blaumanis Ia, 136. Lūpas sakniebjas, ap tām vijas tikko manāms sāpju smaids. Upītis 6, 25. // pārn. *Uzturēties (kāda) tuvumā, darboties (ap kādu), izrādot sevišķu interesi, uzmanību.* □ Emmas kundze vijas tikai ap viesi. Upītis II, 484. Dzērbeņu ļaudis [gadatirgū] stāvēja ar saviem vezumiem uzkalniņā, netālu no kupla vītola, un ap viņiem vijās pircēji, kas taustīja pārdodamās govis, solīja un kaulējās. Niedra 1, 152. «Tēt, iesim peldēties... Tēt, nāc bumbu spēlēt... Tēt, ķersim vāveres...» Inga tinas un vijas ap Ansi, pati kustīga kā vāverīte. Avotiņa 3, 62. // pārn. *Riņķot (ap ko, kādu) — par dzīvniekiem, piemēram, putniem, lidojošiem kukaiņiem.* □ Pazib divas slokas virs bērzu galotnēm un, viena vīdamās ap otru, nogrimst meža ēnā. Jaunsudrabiņš 8, 49. ..bites, sašutumā un samulsumā spindzēdamas, vijas un sijājas dravniekam ap galvu. Sudrabkalns II, 508.

2. parasti 3. pers. *Veidot loku, apli, spirāli, pieaugot garumā, griežoties u. tml.* Ēveļskaidas vijas. Vīties (arī savīties, (sa)griezties, (sa)ritināties) gredzenā — *(iz)veidot loku, apli, spirāli.* □ Veikli viņš samaina griezni un līgani to pievirza tērauda stienim. Vijas tieva, zilganpelēka tērauda skaida. Rīgas B 80, 43, 2. // *Augot kārtoties (cirtās, sprogās) — par matiem, apmatojumu.* □ Frīdai mati vijās bezbēdīgās sprogās.. Salenieks 5, 279. sal. Viņa apklusa, plaukstām saglauda matus, kas deniņos — sukā cik sukādama — aizvien vijās kā nepaklausīgas apiņu stīgas. Ezera 11, 57. // *Virzīties ar lokiem, līkumiem (piemēram, par dūmiem, tvaikiem).* □ Jorens nopietni smēķē. Dūmu mākonītis paceļas gaisā, brīdi vijas, tad kļūst caurredzams un izzūd pavisam.. Zigmonte 2, 38. Pie plīts kāda sieviete kāsa katlu, un balti, pēc kartupeļiem smaržojoši tvaiki vijās ap sievietes rokām. Birze 4, 16. // *Kustēties lokveidā, kustēties, veidojot lokus (piemēram, par liesmu).* □ Ilgi viņš raudzījās krāsnī, kur ap oglēm atkal vijās zilas mēles. Jaunsudrabiņš 8, 84. pārn. Šķita — arī ap sirdi sāk vīties siltas liesmas, kļūst arvien siltākas, kļūst arvien karstākas. Kaldupe 12, 46. // *Plandīties (mastā); plandoties tikt vilktam (mastā) — piemēram, par karogu.* Mastā vijas valsts karogs. // *Kustēties, virzīties, veidojot ar savu ķermeni lokus, līkumus (piemēram, par rāpuļiem).* □ Tārps vijās augšup, tinās pats ap sevi un samudžinājās gandrīz vai apaļā kamolā. U Plotnieks 1, 15. Vijas čūska kaislām kustībām un ar aukstu skatienu stindzina.. Čaklais 12, 48.

3. parasti 3. pers. *Būt ar līkumiem (piemēram, par upi, ceļu).* □ ..Ziedupe līkumu līkumiem vijās alkšņiem apaugušajos krastos, līdz beidzot pagaisa Viršu sila biezoknī. Vāczemnieks 1, 21. ..dārzos pa zilganbalto sniegu vijās mazas urdziņas, bezbēdīgi čalodamas. Rozītis 1, 28. ..ceļš vijās garām zaļām lazdām, pļavām, bet reizēm iegriezās krēslainā egļu mežā. J Kalniņš 2, 60. // *Būt novietotam līku loču, arī pamīšus (par gareniem priekšmetiem, veidojumiem).* □ Vēnu paplašinājumiem ir cilindriska vai maisveida forma, paplašinātās vēnas ir izlocītas un vijas zem ādas.. Visp ķir 307. ..pakāpieni veda lejā pazemes alā, kur

līdzīgi koku saknēm vijās un līkumoja ūdensvada un kanalizācijas caurules. Skujiņš 14, 51.

4. parasti 3. pers. *Saistīties, savienoties, arī secīgi mainīties.* □ Tas bija smalki izdomāts un sagatavots priekšnesums. . . melodijas vijās ar asprātīgu, anekdotisku tekstu. Saulītis 12, 333. // pārn. *Saistīties, arī būt secīgam (noteiktā veidā) — piemēram, par domām, teksta sastāvdaļām; risināties secīgi, arī raiti (par runu).* □ Runa bija veikla un gludena . . O, kā vārdi vijās, ritēja un plūda! Kalndruva 9, 112. // pārn. *Parasti savienojumā «vīties cauri»: izpausties, būt sastopamam (piemēram, daiļradē, daiļrades metodē, daiļdarbā u. tml.).* □ Dekoratīvi lietišķās mākslas darinājumos ritms vijas cauri visiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu saskaņošanas paņēmieniem. Freimanis 1, 105. Uzskats par dzeju kā dzīves izdaiļotāju, kā puķu pušķi dzīves pogcaurumā, vijas cauri visam krājumam . . Lit M 68, 15, 5. // pārn. *Būt secīgam noteiktā veidā — par skaņu, melodiju.* □ . . Un cauri dienām un naktīm nerimstot vijas Zāģu griezīgā balss. Brīdaka 3, 17. Melodija vijās un vijās. Dziedāja sieviete. Purs 4, 231.

5. parasti 3. pers. *Refl.* → *vīt; tikt vītam.* Aukla vijas līdzena un gluda. □ Puķes, kas kronī vijas. ME IV, 645. pārn. Dienu laime vijās no darba, Citas laimes nebija mums. Bārbale 6, 116. // savienojumā ar «kopā». *Savīties.* □ Tur [ārpus biezokņa] zars pie zara mīļi pieglaužas, Un augdamas tur saknes kopā vijas. Aspazija 3, 310.

6. trans.; reti. *Vīt sev (ko).* □ Brālīti, ormanīti, vijies garu pātadziņu! ME IV, 645.

vitiligo, nelok.; med. *Ādas slimība, kam raksturīgi pigmentācijas traucējumi.* □ Vitiligo ir slimība, kas izpaužas ar baltiem plankumiem ādā. Ves 77, 8, 18.

vītināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, arī būt par cēloni, pieļaut, ka (kas) vīst, daļēji zaudējot mitrumu (parasti saulē, ēnā).* □ Ķiršus vītina saulē vai kaltē 30—45 °C temperatūrā, kamēr sakrunkojas. Mājtur 385. Šķūni var piekraut ar sasmalcinātu vai nesasmalcinātu zāli, kas vītināta uz lauka līdz 35—40% augstai mitruma pakāpei. Zin T 78, 5, 4. . . ievāktos pumpurus vītina nojumēs ar labu ventilāciju, pēc tam savītušos pumpurus var žāvēt saulē vai kaltēs 25—30° temperatūrā . . Ves 80, 5, 23.

vītiņš, -a, v. *Vītītis.* □ Ļoti bieži [Latvijā] sastopamas trīs lapu ķauķu sugas — vītiņš . . , čunčiņš . . un svirlītis . . Latv dzīvn 56. Vītiņš ir viens no mazākajiem lapu ķauķiem . . K Grigulis 5, 62. Saules pielijušā lapoksnī [lapotnē] maigi un klusi iedziedas vītiņš. Caune 4, 51.

vītītis, -ša, v. *Mazs, zaļganpelēks zvirbuļveidīgo kārtas dziedātājputns — viens no lapu ķauķiem.* □ Rītos vēl dzirdami vairāki dziedātājputni — sarkanrīklīte, čunčiņš, vālodze, vītītis . . D kal 71, 106. Vītītis arī no dzeguzes nebaidās, drošsirdīgi padzen to no savas mazās ligzdiņas . . Pad J 70, 188, 4.

vītne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Garens vijums, savīta virkne (parasti no ziediem, zaļumiem kā izgreznošanai); vijīgu augu, to daļu, arī saistītu priekšmetu garens kopums.* Mētru v. □ No pieneņu ziedu kātiem kā bērnībā nopinu garu vītni . . Zālīte 5, 297. Ap tautas nama durvīm vijas zaļumu vītnes. Jansons 2, 171. Griestu apmali apvija skaista zaļu, dzeltējošu un jau salā nosarkušu kļavu lapu vītne. Birze 4, 32. . . vīnstīgu vītnes kvēpa ap veco, lielo verandu. Akuraters 2, 7. Pāri melnajai vestei stiepās pulksteņa ķēdīte, smalka un balta sudraba vītne. Bels 4, 49. // *Vīte*[1] *(1).* □ Vītnē var pārveidoties visa lapa vai arī tikai tās daļa. Ar vītni augs piestiprinās pie kāda balsta. Biol r 71. . . zirņu lapām ir vītnes, kas apvijas ap balstu . . Švinka 1, 89. // pārn. *Vijīga (kā, piemēram, dūmu) plūsma.* □ Virs mājas skursteņa stāv dūmu vītne . . Vilks 2, 205.

2. tehn. *Spirālveida rieva detaļas cilindriskā (retāk koniskā) virsmā, kas paredzēta, piemēram, detaļas nostiprināšanai, slodzes pārnešanai, savienojuma blīvēšanai.* Ārējā v. Iekšējā v. Kreisā v. Metriskā v. Daudzgājienu v. Zāģveida v. Koniskā v. Frēzētā v. Vītņu griešanas darbgalds. Iegriezt uzgrieznim vītni. □ Laimonis stāvēja pie virpas un uzgrieza skrūvju vītnes . . Eglons 2, 437. Skrūves nedrīkst iedzīt kokā ar āmuru, jo vītnes sabojā koksni visapkārt skrūvei, bet tās jāiegriež ar skrūvgriezi. Sterns 2, 137. . . speciālisti ieteikuši jaunu principu vītņu veidošanai skrūvēs un vītņurbjos. Rīgas B 82, 126, 3.

3. *Loks, aplis (piemēram, spirālveida veidojumā, salikumā).* □ Kad jaunais gliemezis atstāj oliņu, to jau klāj plāna kaļķa čaula ar vienu vai divām vītnēm. Zv 66, 10, ielikumā 2. Ap kaklu, nevīžīgi aptīta vairākām vītnēm, pelēka, ar mašīnu adīta šalle. Skujiņš 14, 286. ○ Vītņu (arī vītas, riņķa) kāpnes (arī trepes) — *spirāles formā veidotas kāpnes (trepes).* □ Mēs kāpām ar Frediju augšup pa vītņu kāpnēm. Puriņš 1, 36. Sols uz neredzamas ass pēkšņi pagriezās un zem sevis atsedza vītņu kāpnes, kas veda dziļumā. Hor 90, 1, 34.

vītņgaldiņš, -a, v.; tehn. *Instruments (neliela diametra — līdz 6 milimetriem) ārējo vītņu uzgriešanai — tērauda plāksne ar dažāda izmēra vītņotiem caurumiem.*

vītņgriezis, -ža, v.; tehn. *Daudzasmeņu instruments ārējo vītņu uzgriešanai.* Divdaļīgs v. Vītņgrieža griezējdaļa. Iestiprināt vītņgrieža ripiņu turētājā.

vītņgrieznis, -žņa, v.; tehn. *Īpašs, vītnes profilam atbilstošs grieznis vītņu griešanai (piemēram, virpošanā).* Ārējais v. Iekšējais v. V. metriskai vītnei.

vītņmērs, -a, v.; tehn. *Šablonu komplekts vītnes soļa, profila mērīšanai.*

vītņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Veidot vītnes (piemēram, ar vītņgriezi, vītņurbi).* □ Jau labi sen metinātie savienojumi stājušies kniedēto un vītņoto savienojumu vietā daudzās jo daudzās konstrukcijās. Jaun Gr 66, 9, 37. // intrans. □ Mūsu cehā pie divām mašīnām strādnieces vēl vītņo ar rokām. . . tiek gatavoti jauni automāti [vītņošanai] . . PL Siev 69, 11, 11.

vītņurbis, -bja, v.; tehn. *Daudzasmeņu instruments iekšējo vītņu iegriešanai.* Rupjapstrādes v. □ ..nomainot [rokas urbjmašīnā] urbi ar vītņurbi, metāla suku, slīpripu vai kādu citu instrumentu, iegūstama rokas mašīna vītņu griešanai, metāla detaļu attīrīšanai no rūsas vai plāvas, slīpēšanai, pulēšanai, frēzēšanai. Zin T 78, 4, 32.

vītņveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir vītnes forma, veids.* □ ..torņa iekšienē kāpņu vietā ir vītņveida uzbrauktuve bez pakāpieniem.. Stradiņš 3, 48. Pretī vītņveida kāpnes uz otro stāvu.. Kolbergs 3, 405.

vītņveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vītņveidīgi.** *Vītņveida.* □ ..ilgāku laiku lietotiem zāģiem rodas daudz nelabojamu defektu, kā, piemēram,.. vītņveidīgi sagriezta plātne. Indāns 1, 69.

vītolājs, -a, v. *Vītoliem apaugusi vieta; vītolu audze.* □ Saule pār vītolāju mīt. ME IV, 648.

vītollapu, ģen., nelok. *Tāds, kam lapas ir līdzīgas vītola lapām (par augiem).* V. spireja.

vītols, -a, v. **1.** *Ātraudzīgs vītolu dzimtas divmāju kokaugs ar veselām lapām un pielapēm un spurdzēs (pūpolos) sakārtotiem ziediem.* Garlapu v. Baltais v. Trauslais v. Sēru v. Vītolu kaitēkļi. □ ..kokveida sugas [vītolu rindā] sauc par vītoliem, bet krūmveida sugas par kārkliem. Galenieks 2, 308. Vītoliem mirdzēja balti pūpoli ķā sudraba pogu rindas. Jaunsudrabiņš Ia, 102. Mākslinieki Posu dēvēja par Vītolu Posu.., jo viņam nebija gandrīz nevienas gleznas, kurā kādā stūrī nesidrabotos rūpīgi frizēto vītolu palsenās cirtas. A Egl̦ītis 4, 39.

2. dsk.; bot. *Kokaugu dzimta, kurā ietilpst divmāju augi ar veselām lapām un pielapēm un spurdzēs sakārtotiem ziediem (piemēram, vītoli, apses).*

vitrāža, -as, s. *Monumentālās un dekoratīvās mākslas veids — sižetiska vai ornamentāla kompozīcija no krāsaina, arī apgleznota stikla gabaliņiem, ko sastiprina ar svina, misiņa un citu materiālu stiegrojumu.* □ Atsevišķus figurāli grieztus stikla gabalus sastiprina ar svina savienojumiem, kuri veido sarežģītu tīklu. Vitrāža ir kļuvusi par ietekmīgu telpas mākslinieciskās organizēšanas faktoru. Zin T 80, 7, 22. ..vitrāžas māksla, kam mūsu republikā ir gadsimtiem ilga attīstības vēsture, aktivizējas ar katru gadu vairāk.. Māksla 63, 3, 37. // *Mākslas darbs, kas veidots šādā tehnikā.* □ Kombinētās vitrāžās lieto dažādi fakturētu, kā arī vairākās kārtās saliktu, sakausētu krāsaino stiklu.. Freimanis 1, 32. ..Rīgas vecajā Ģildē, kad saule riet, Sāk logu vitrāžas starot. Saulītis 16, 48.

vitrāžists, -a, v.; **vitrāžiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Mākslinieks, kas strādā vitrāžas tehnikā.* □ Jaunas radošas ierosmes metālkalējiem sniedza arī sadarbība ar citiem dekoratīvās mākslas meistariem, sevišķi ar vitrāžistiem.. Novadniece 1, 98. 20. gadsimta sākumā Rīgas vitrāžistu slavai liek no jauna iemirdzēties Ernsta Todes un Kārļa Brencēna talants. Māksla 71, 4, 9.

vitrīna, -as, s. *Stiklota plāksne, kaste, stiklots skapis u. tml., kas paredzēts priekšmetu noviešošanai apskatei; arī skatlogs.* Veikala v. Kinoafišu v. □ ..pārdevēja melnajā ķitelī jau paņēma mazu kārbiņu, kurā gulēja tieši tāds pats pulkstenis kā vitrīnā zem stikla. Dripe 2, 90. Dažas vitrīnas [muzejā] derētu ierīkot Romāna Sutas šķīvjiem, Mārtiņa Zaura porcelāna miniatūrām.. Klints 1, 250. Juvelieru veikalos ar melnu samtu izklātas vitrīnas zaigoja dārgakmeņos kā rudens nakts debesis. Skujiņš 8, 24. Nacionālās bibliotēkas ekspozīcijas vitrīnās interesenti varēja ieraudzīt.. Antona un Pētera Birkerta literāros un zinātniskos darbus, to manuskriptus un izdevumus, fotoattēlus, Gunāra Birkerta devumu arhitektūrā un grāmatas par viņu.. Izglītība 92, 5, 9. // *Mēbeļu komplekta daļa ar stiklotu priekšpusi.* □ Vitrīnai ir trīs grāmatu plaukti, trīs atvilktnes un skapja priekšpuse vertikāli sadalīta trīs daļās. Freimanis 1, 151.

vitriols, -a, v.; novec. *Smago metālu divlādiņu jonu sulfātu kristālhidrāts.* □ Lai novērstu vara trūkumu augsnē, jālieto varu saturoši mēslošanas līdzekļi, no kuriem svarīgākie ir pirīta izdedži, vara vitriols.. Tērauds 1, 244.

vīts, -a, v.; parasti vsk.; pareti. *Vītums.* □ pārn. Bet te pašā rudens vītā, nebaidoties it nemaz, uzzied zilais miķelītis tā kā pavasaris mazs. Avotiņa 8, 64.

vītskābbarība, -as, s. *Skābbarība, ko iegūst no vītinātas zāles masas.* □ Tranšejās lika apvītinātu zāli — nekas, iznāks laba vītskābbarība. Pad J 71, 136, 1. No pārējās zāles masas gatavo skābsienu, sliktākos laika apstākļos — vītskābbarību, pat skābbarību. Lauku Dzīve 76, 6, 3. Pārbaudīta tranšejās ieliktā skābsiena kvalitāte.. Daļa atbilstot vītskābbarībai. Cīņa 74, 278, 2.

vītums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Process, rezultāts → v ī s t (1).* □ Baltas, krāšņas vījgriezes [vīgriezes] krīt [pļaujot] viena uz otras un smaržo, un vīst drīz. Un, kad saule sāk dedzināt, no visa kūp vītuma smaka. Akuraters 1, 64. Zāle un puķes, dārzi un lauki gurda vītuma pārņemti. Andersone 1, 106. ..krējumbaltie ziedu čemuri.. smaržo saldi un skumīgi, tāpēc ka jau vītumā. Zigmonte 13, 30. pārn. Tagad te viss bija kails, sasalusi cieta zeme, gaidīdama sniegu pārklājamies pāri tās vītumam.. Niedra 4, 114.

2. *Process, rezultāts → v ī s t (2).* □ ..ne balinātie mati, ne krāsotās lūpas nespēja noslēpt vītumu.. Gulbis 4, 399. Nu jau viņa bija citāda: tuvu četrdesmitiem, vītums vaigos un acīs, citāds matu sukājums, ne vairs bizes. Pasaules sp I, 98.

vivārijs, -a, v. *Īpaši iekārtotas telpas laboratorijas izmēģinājumu dzīvnieku turēšanai.* □ ..tiek celta moderna eksperimentālā rūpnīca ar plašām laboratorijām, vivāriju un palīgtelpām. Ģeogr 381. ..Egle izgāja cauri vivārijam. Cits aiz cita te rindojās stiepļu būriši.

. . Dzīvnieki kalpo cilvēkam ne tikai kā kažokzvēri. Šeit tie izpilda cilvēka modeļa vietu. Birze 5, 60. Laboratorijas zinātniskie līdzstrādnieki daudz strādāja . . vivārijā. PL Siev 85, 10, 6.

vīveles, -ļu, s.; tikai dsk. *Pēkšņa vēdersāpju lēkme, kas saistīta (parasti) ar vēdera dobuma orgānu slimībām (lauksaimniecības dzīvniekiem, biežāk zirgiem); arī kolikas.* □ . . ķēvīte, kā par postu, bija galīgi sasirgusi ar vīvelēm . . Avotiņa, Slīsers 1, 16. Labs sivēnu vīveļu dūrējs bija tepat viņļaužu tēvs . . Austriņš 2, 164. . . vienīgajai gotiņai Zīmaļai varētu no rasaina atāla vai apvītinātām runkuļu lapām piemesties vīveles. J Plotnieks 10, 112.

vivere, -es, dsk. ģen. -ru, s. **1.** *Sīks, arī vidēji liels plēsēju kārtas dzīvnieks ar slaidu vidukli, garu asti un mazu galvu.*

2. dsk.; zool. *Visprimitīvākā plēsēju kārtas dzimta, kurā ietilpst nelieli dzīvnieki (piemēram, mangusts, vivere).*

vivianīts, -a, v.; parasti vsk. *Fosfātu minerāls (sastopams, piemēram, brūnoglēs, purvos zem kūdras slāņa), kas, gaisā oksidējoties, kļūst zilgans vai tumši zaļš.* □ . . vivianīts noder kā fosforskābes mēslojums, jo satur 4—20% fosforskābes. Tērauds 1, 141. Tā [lucīša] mugurkaulājam zaļganu krāsu piešķir cilvēkam nekaitīga krāsviela — vivianīts. Ģeogr 123.

vīvināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Radīt paaugstas, stieptas balss skaņas (par putniem).* □ «Vālodze lietu sauc, izslāpusi,» teica mīļāmāte [vecāmāte]. Viņi klausījās brīdi, kamēr vien putns nerimās saukt un vīvināt. Delle 2, 38. Pavasaros te [pie upītes] vienmēr vīvina pāri mērkaziņa. Caune 3, 81. Vālodze Daugavai pārskrien, Vīvina, plīvina [plivina] spārniņu smalko, Klausās, ko Daugavas ūdeņi šalko. Strāls 4, 77. pārn. Vīvināti [vīvināt] vīvināja zaros kailos, zaros sūros dziesmu vītoli. Belševica 4, 203. pārn. Vējš vīvina bērzos mājas galā. Ezera 4, 181.

vivipārija, -as, s.; parasti vsk. **1.** zool. *Pēcnācēju radīšana, dīglim pilnīgi attīstoties mātes ķermenī (pretstatā dzimšanai no olas) — piemēram, zīdītājdzīvniekiem; dzīvdzemdēšana.*

2. bot. *Pēcnācēju radīšana, veidojot uz virszemes daļām sīkus jaunos organismus, kas pēc nokrišanas uz augsnes izveidojas par pieaugušiem indivīdiem.* □ Daudzām [mangrovju] sugām ir spilgti izteikta vivipārija; sēkla dīgst jau uz mātes auga, izveidojot līdz 1 metru garu augu ar smailu, vertikālu sakni, kas, jaunajam augam no koka nokrītot, ieurbjas jūras dūņās un pagūst tur nedaudz stundu laikā nostiprināties. Galenieks 2, 282.

vivipārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vivipāri. 1.** zool. *Saistīts ar vivipāriju (1), tai raksturīgs.* Vivipāras ķirzakas.

2. bot. *Saistīts ar vivipāriju (2), tai raksturīgs.* V. augs.

vivisekcija, -as, s. *Dzīvnieka operēšana pētnieciskā nolūkā (parasti, nodrošinot anestēziju), kad pētījumu mērķi nevar sasniegt ar citām metodēm.* □ . . viņš bij iegriezies Galdara mājiņā, lai redzētu Aiju, un bija iznācis laukā tik vienaldzīgs kā ārsts no vivisekcijas kabineta. Jaunsudrabiņš Va, 172. pārn. . . kritika rakstīja, ka māksliniece veic neticamo, risinot lomā cilvēka dvēseles vivisekciju. Klints 1, 149. pārn. . . iespējams, ka visvairāk mani neapmierinās tās lappuses, kur kā dvēseles ārstam man vajadzēja dziedināt, bet kur kā daktera baltajā uzsvārcī tērpusies vellata esmu izdarījusi vivisekciju. Ezera 18, 7.

viza, -as, s.; pareti. *Vizējums*[1]. □ . . Savāds spulgums ir ūdeņu vizai. Heislers 3, 82. Dzintars jau tūkstošiem gadu top, Kaltušos sveķos dzimst medainā viza. Ķempe 7, 80.

vīza, -as, s. **1.** *Ārvalsts iestādes oficiāla atļauja, kas dod tiesības iebraukt šajā ārvalstī, izbraukt no tās vai šķērsot tās teritoriju.* Saņemt vīzu. Izsniegt vīzu. □ Lai persona nokļūtu citā valstī, tai jāšķērso robeža. Šeit jāievēro valstu iekšējo likumu un noslēgto starptautisko konvenciju noteiktā kārtība. Tajā mūsdienās dominē atļauju, tas ir, vīzu sistēma. Fogels, Grīnbergs 1, 100. Skaudība ir netikums, bet, redzot, ka bezdelīgas viegli lido bez valūtas, vīzas un pases, manī katru reizi kaut kas iesāpas. Mauriņa 1, 87.

2. *Amatpersonas atzīme uz dokumenta, kas apliecina, ka tā saturs ar amatpersonu saskaņots, dokuments reģistrēts u. tml.*

vizbule, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Vizbulis; arī vizbulīte.* □ Sausākajos krastos ziedēja zilie pulkstenīši un dzeltenās, smaržīgās vizbules. Fimbers 1, 199. . . bērzi bija saplaukuši lapās, ziedēja vizbules, un iekūkojās pirmās dzeguzes. Gūtmanis 4, 234. Kas tevī, upele duļķainā, Tik skaists un tik neparasts, Ka, zilās vizbulēs iepleties, Uz tevi lūkojas krasts? Belševica 2, 13.

vizbulis, -ļa, v. *Agri ziedošs daudzgadīgs gundegu dzimtas lakstaugs ar mieturī sakārtotām augšējām lapām un baltiem vai dzelteniem ziediem.* Daugavas vizbulis — *anemone.* □ Vizbuļiem ir horizontāli sakneņi, kuros uzkrājas barības vielas nākamajam veģetācijas periodam. D kal 74, 90. Rikandas līči kā piebērti ar dzelteniem un baltiem vizbuļiem, kas izlauzušies cauri pērnējo° lapu biezajai segai . . Goba 1, 43. . . [aprīļa] beigās birztalās un krūmājos jau ir vesela ziedu bagātība: tas ir zilo vizbulīšu paklājs, kurā parādās zeltstarīšu un dzelteno vizbuļu zvaigznītes, balto vizbuļu pirmie kautrie ziedi un cīrulīši. D kal 81, 70. // *Vizbulīte.* □ Pirmie ziedi — māllēpenes grāvmalās, zilie vizbuļi zem lazdām . . Caune 1, 22. pārn. Tie zilie vizbuļi Ingmāram acīs, — tie ir no Pampāļu pļavām, vecotēv! Čaklais 5, 137.

vizbulīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Agri ziedošs daudzgadīgs gundegu dzimtas lakstaugs ar rozetē sakārtotām ādainām lapām un ziliem ziediem.* □ Dārzā piesaulē starp sabirušajām un ziemu saplakušajām koku lapām šur tur pabāzis galvu kāds zils vizbulītes ziediņš. Birznieks-Upītis 6, 396. Zilo vizbulīšu ziedi atveras tikai saulainā laikā. Kad ir apmācies un lietains, ziedlapas aizveras un kātiņi noliecas, lai aizsargātu ziedus no samirkšanas. D kal 84, 15. Ar

zelta zobu saule sniegu skrubina, Un vizbulīte iededz zilu liesmu. J Plotnieks 5, 62. // *Vizbulis.* □ Zālē zem upmalas alkšņiem un ievām bija izkaisīti balti punktiņi. Tie nebija nobirušie ievas ziedi, bet pēdējās šī pavasara baltās vizbulītes. Birze 5, 27.

vīzdegunība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v ī z d e g u n ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Uzpircēji vīzdegunīgi skatījās zemnieku maisos, bārstīja graudus no vienas saujas otrā un izdomāja dažādus iemeslus, kāpēc solīt zemas cenas. Šī vīzdegunība kaitināja zemniekus, tā izklausījās kā smiešanās par viņu pūlēm, sviedriem, negulētām naktīm. Jansons I, 91. pārn. Gundega .. piegāja zirgam klāt un pastiepa roku, lai noglaudītu gaišo, samtaino purnu. Bet tas negaidītā vīzdegunībā aši pacirta galvu un augstprātīgi nolūkojās uz viņu no augšas uz leju .. Ezera 1, 37.

vīzdegunīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīzdegunīgi.** *Augstprātīgs, nicīgi iedomīgs, arī uzpūtīgs, pārlieku izvēlīgs.* □ Nikolīne taču nebija vīzdegunīga, .. viņa pat pateicās, kur vajag° .. A Eglītis 5, 125. «Še, iemet! ..» vecais sniedza glāzi. — «Paldies, es nedzeru!» — «Paskat, cik lepns! Nu, ka ne, ne! ... Rīdzinieki jau palaikam bijuši vīzdegunīgi.» Vāczemnieks 1, 68. .. pirms nedaudziem gadiem pirktās mēbeles, vēl spodras un labi uzglabātas, izskatījās kā vīzdegunīgas viešņas, ienākušas vecā mežsargmājā. Kaldupe 13, 78. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Tusnelda gan vīzdegunīgi viebās, bet nesacīja «nē», kad barons Bunduls viņu bildināja. Zeiboltu J III, 216. Viņas brūnajam koferim piegrūdās kāds kareivis un atvainojās. Bet viņa vīzdegunīgi aizgrieza galvu projām un sapūtusies noteica: «Cik tie zemes rāpuļi nepieklājīgi!» Zālīte 5, 26. Nav nemaz tālā pagātnē tas laiks, kad jebkurš pilsētnieks varēja vīzdegunīgi pavīpsnāt par laucinieku. Goba 5, 212.

vīzdegunīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vīzdegunība.*

vīzdegunis, -ņa, v.; **vīzdegune,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vīzdegunīgs cilvēks.* □ .. tagadējie dzimtļaudis bijuši brīvi saimnieki paši savā zemē, un viņiem piederējušas pašiem savas pilis, kur tagad bez kauna, bez goda saimnieko prūšu vīzdeguņi. K Zariņš 1, 89. Viņa ieguva nepieejamās slavu, un viņu saukāja par lepnu, iedomīgu vīzdeguni. Veselis 1, 91. Ai, meitiņa, vīzdegune, Necel augstu deguntiņa! DV 778.

vīze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; novec. *Veids; arī ieraša.* □ Varbūt Džeks viņu tiešām mīlēja, mīlēja pa savai vīzei, bet tā nebij tā mīlestība, kādas alka Marija. Pasaules sp II, 466. Piebaldzēni savam jaunajam skolas kungam sagādāja pelēkas, pēc Piebalgas vīzes šūtas drēbes. J Kalniņš 3, 142. .. mēs krāsainos halātos pieliekam roku pie sirds austrumnieku vīzē un pateicamies par viesībām .. Ziedonis 5, 15.

vizējums¹, -a, v. *Rezultāts → v i z ē t¹.* □ Skatoties tālē, acis žilbināja sniega pārslu vizējums. Branks 1, 53. Pēc krūzes, kuras glazūrai bija piejaukts pūpolu sudrabainais vizējums, nejautāja neviens. Kaldupe 8, 27. Kailo ķermeņu vizējums tumsā [peldoties] bija tikko pamanāms. Bels 7, 29.

vizējums², -a, v. *Rezultāts → v i z ē t².* Teodolīta v.

vizējums³, -a, v. *Rezultāts → v i z ē t³.* Dokumenta v.

vīzes, -žu, vsk. vīze, -es, s. *Apavi, kas pīti no lūkiem (retāk tāsīm).* □ .. vīzes arī tai ziņā bija labākas [par pastalām], ka tās varēja valkāt bez bēdām. Lūki bija lēti: saimnieks nevarēja pārmest, ka pārāk daudz apavu noplēš. Jaunsudrabiņš 1a, 28. .. vīrs sadilušās pakulu drānās, vīzēm kājās gāja uz lauku .. J Kalniņš 7, 338. Atceros tikai vienu, ko viņš [vectēvs] toreiz teica, — sak, zemnieks ir pats lepnākais vārds, visi tavi senči staigājuši vīzēs un pastalās .. Gūtmanis 4, 76.

vizēt¹, parasti 3. pers., -viz, pag. -vizēja; intrans. *Izplatīt mainīga stipruma, nevienmērīgu gaismu (par gaismas avotu); ar mainīgu stiprumu, nevienmērīgi spīdēt (par gaismu); vizmot, vizuļot.* □ Mans valdnieks — cīrulis, Viņš augstu gaisā lido, Kad rīta saule viz. A Skalbe 3, 72. Nosargāt sevī debesis, kad tikai ogle vairs pelnos viz kā dzīvība — vāra un sīka. Rancāne 1, 71. // *Ar mainīgu stiprumu, nevienmērīgi atspoguļoties (par gaismas avotu, gaismu).* Logu rūtīs viz saule. Mēness ripa blāvi viz ezerā. // *Spīdēt, mirdzēt, atstarojot mainīga stipruma, nevienmērīgu gaismu.* □ Viss klajums vizēja rasā, kā vieglu migliņu izgarodams, kura izgaisa saulstaros kā vīraka dūmi no zemes altāra. Austriņš 2, 161. Ūdens nespodri vizēja, atspoguļodams pa Vidzemes krastu braucošo automašīnu ugunis. Ezera 2, 86. Un dusoši ūdeņi viz Gaiši kā debesis. Strēlerte 1, 98. Vakars bija rāms, debesis pāri reklāmu ugunīgajiem burtiem vizēja viegli sārtas .. Zālīte 5, 279. Visapkārt vēl tumšs, vienīgi austrumi viz viegli zaļganajā pirmsausmas blāzmā. Ezera 11, 13. // *Būt, parasti nevienmērīgi, spilgtam, atstarojot gaismu (par krāsu); izcelties apkārtnē ar savu krāsu, košumu.* □ Sievietei līdzi [no taksometra] izkāpj jauns vīrietis melnā uzvalkā, vizoši baltā kreklā. Kalndruva 8, 256. .. viņš maigi pārvilka ar roku viņas galvai, kur matu kuplumā vizēja daudz sidraba pavedienu. Pasaules sp II, 175. .. virs viņiem zaļajā nogāzē vizēja baltu rožu ziedu klēpji. Birze 8, 170. Bija saulrieta stunda. Baznīcas torņi sārti vizēja .. Skujiņš 14, 410. // *Spīdēt, parasti nevienmērīgi, atstarojot gaismu (par acīm); būt redzamam (par acu spīdumu).* □ Viņa bija tikpat bāla un caurspīdīga kā agrāk. Acis vizēja zilas, bet to eņģeliskais skaidrums bija zudis. Zālīte 5, 312. .. Viz acīs valgums ... Sirmbārdis 1, 17. // pārn. *Izpausties (parasti acīs, skatienā, sejā) — piemēram, par smaidu, pozitīvām jūtām.* □ Kādēļ tai gaita ir tik aša Un solis šūpojas kā dejā, Bet noslēpumains smaids viz sejā .. Strēlerte 1, 30.

vizēt², -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Ar vizieri nosacīt līniju vai punktu stāvokli telpā.* V. sekstantu uz zvaigzni. // *Vēršot skatienu*

no viena orientiera (piemēram, iesprausta mietiņa, maiksts) uz otru, nospraust (taisnu līniju, priekšmetu novietošanu uz taisnas līnijas u. tml.). □ Augļu koku stādīšanas vietas [dārza] kvartālā iezīmē ar mērīšanas troses palīdzību vai vizējot. Sudrabs 1, 300.

vizēt[3], -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Ierakstīt vīzu (1) (parasti ārzemju pasē); iesniegt (parasti ārzemju pasi) šādas vīzas saņemšanai.* Ierēdnis vizē pasi. V. pasi vēstniecībā.

2. *Uzrakstīt vīzu (2); iesniegt (dokumentu) šādas vīzas saņemšanai.* □ . . zāļu [aptiekā] ir maz, un recepti nepieciešams vizēt aptieku pārvaldē . . Cīņa 86, 126, 2.

vīzēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; sar. *Izturēties, runāt untumaini, arī vīzdegunīgi, zobgalīgi.* □ «Zenta? Lūk, kādi brīnumi, es domāju, ka tu jau aizgājusi.» — «Tev laikam ļoti patiktos, ja es būtu jau prom?» viņa vīzējās un iecirtīgā gaitā gribēja paiet garām. Lācis 4, 60. «Vai tu, Purv, mācies vai nemācies, tikpat no tevis neiznāks skolotājs,» viņš vīzējās. «Tu samaitāsi bērnus, iemācīsi visus runāt savā malēniešu mēlē.» Kalndruva 12, 105.

vizieris, -ra, v. **1.** *Instruments vai ierīce, ar kuru vizē*[2]. Busoles v. □ Orientējot staciju, kosmonauti varēja lietot vizierus. Stacijā ir platleņķa vizieris ar apmēram 180° redzes lauku — to izmanto, lai ātri atrastu Zemi, Sauli, Mēnesi. Pad J 82, 69, 2. Pie tiesnešu kuģa abu [burātāju] kursi krustojas, un tikai arbitrs savā vizierī spēj noteikt, ka par kādu mirkli ātrāks bijis Arkādijs. Zv 85, 18, 12.

2. *Fotoaparāta, kinokameras optiska ierīce kadra robežu noteikšanai; skatu meklētājs.* □ Rauska [režisors] mēģināja ar aktieriem, Cīrulis [operators] viņus vēroja kameras vizierī . . Lapsa 7, 49. Spoguļkameras vizierī redzams tieši tas, kas tiek uzņemts uz filmas. Zin T 78, 7, 20.

vīzīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīzīgi;** sar. *Tāds, kam raksturīgs manierīgums, pārspīlēti smalka izturēšanās; arī vīzdegunīgs.* □ Viņa devās mājup un pa ceļam iegriezās Tomberga smaržūdeņu veikalā, kur publiku apkalpoja vīzīgas pārdevējas . . Niedra 2, 60. Ienāca prātā vīzīgā skolas biedrene. Jā, viņa drīkstēja no augšas noskatīties uz tādu Ņinu, viņai dzīvē droši vien nekā netrūka. Zigmonte 12, 159. «Kas tā vīzdegune?» Vilnis taujāja. — «Lepna, kauns noliekties pēc cepurītes, vīzīga jaunkundze, kurai deguns mākoņos.» Mauliņš 6, 10. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Vīzīga izturēšanās. Vīzīga valoda. □ Vīzīgi, danciski [danceniski] barons Bunduls nāca no lieveņa zemē . . Zeiboltu J III, 15. «Par mākslinieku?» iesmējās atraitne, izrunādama mākslinieka vārdu ar vīzīgu uzsvaru. «Tad nu gan bada maize gaidāma. Mākslinieku Rīgā Dieva svētība.» A Eglītis 4, 64.

vīzija, -as, s. *Iedomu vai sapņu tēls.* □ Uz grīdas apmēram pusotra metra attālumā no dīvāna tupēja žurka. Tas bija tik tuvu, ka pārsteidzoši un neiedomājami atgādināja drīzāk vīziju nekā realitāti. Ezera 9, 111. Šis lielais angļu valstsvīrs [Čērčils], kura urbjošais skats mācēja redzēt vīzijas nākotnes dūmakā, ir atstājis daudz zīmīgu un dziļdomīgu izteicienu un patiesību. Janovskis 2, 144.

vizināt[1], -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Vest (ar transportlīdzekli, parasti ērtu, patīkamu, arī vairākkārt, dažādos virzienos u. tml.), piemēram, pastaigas, izpriecas braucienā.* V. mazuli ratiņos. □ . . ormaņi dārdināja bruģi, vizinot smalkas dāmas un kungus . . Dinere 10, 38. Tēvocis Kārlis savukārt vizināja mani ar velosipēdu. Pārnācis no fabrikas, viņš . . parasti kaut kur brauca. Bet es sēdēju uz bagāžnieka . . Skujiņš 3, 7. Bet Veltu tēvs katru pirmdienu vizināja mūsu mājām garām. Ar rakstītām kamanām, zvaniņu pie ilkss . . Pelēcis 3, 134. Viesturs bieži pieteicās viņu izvizināt, Vizma tādās reizēs savilka vienu plecu augstu jo augstu, viņa nu gan negribēja būt vizināma. Zigmonte 5, 45. // *Vest (par jūga dzīvnieku, parasti zirgu, arī transportlīdzekli, parasti patīkamu).* □ Ziemā sēdāmies pavisam īstās ragavās, un mūs vizināja pavisam īsts un labsirdīgs zirgs. PL Siev 84, 8, 21. Gaidot uz mielastu, atraisījās no krasta vairākas laivas un, izveicīgu airētāju vadītas, vizināja viesus uz izslavētajām salām. Austriņš 2, 202. // pārn.; poēt. *Būt par cēloni, ka (kas) virzās, kustas, nonāk kustībā.* □ Tepat, kaut arī neredzama, savu nemitīgo nomodu vizināja Venta, te visapkārt pletās Kurzeme. Kalndruva 12, 92. Strautā metu vainadziņu, lai vizina strauta viļņi. ME IV, 631. Augsti kalni, gari meži, tie balstiņu vizināja. ME IV, 631.

vizināt[2], parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Vizēt, vizmot, vizuļot.* □ . . Visapkārt zelts, sudrabs, Vidū saule vizināja. LD 1045 var. Ezeriņš vizināja sīkajām raudiņām. ME IV, 631. Zems ozols, platas lapas, pret saulīti vizināja. ME IV, 631. Vainadziņi kā austriņa vizināja. ME IV, 631. // trans. *Būt par cēloni tam, ka (kas) viz, vizmo, vizuļo.* □ . . Gauja vēl šobaltudien vizina sudrabu. Kaldupe 12, 67. Druvā eimu, druvā teku, Druvā ceļu darināju: Visi mani druvas ceļi Tīru zeltu vizināja. DV 1242. Spārnu gali tīru zeltu vizināja. ME IV, 631.

vizināties[1], -inos, -inies, -inās, pag. -inājos. *Refl.* → *vizināt*[1]; *braukt (ar transportlīdzekli, parasti ērtu, patīkamu, arī vairākkārt, dažādos virzienos u. tml.), piemēram, pastaigas, izpriecas braucienā.* V. automašīnā. V. ar modernu pasažieru kuģi. V. no kalna lejup. V. pa mežu. □ Vizēdama aizslīd saule pār baltiem sniega klajumiem, un sārti bērni vizinās ragutiņās no kalna. Paegle 3, 73. Vasaras jaukajās dienās iemīlējušies jauni ļaudis gāja vizināties ar laivām. Jansons 1, 196. pārn. . . Viņš ir iznācis agri, kad zvaigznes vēl pieguļā, Kad debesīs vizinās tikai Lielie Greizie Rati. Kaldupe 14, 8.

vizināties[2], parasti 3. pers., -inās, pag. -inājās; refl.; pareti. *Vizēt, vizmot, vizuļot.* □ Lāstekas jau vizinās gar rūtīm. Indrāne 2, 567. Gaisā vizinājās sudrabaini tīmekļi, balsis skanēja tālu, tālu. Pasaules sp I, 246.

vizionārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizionāri.** *Tāds, kas radies, veidojies iedomās, iztēlē; tāds, kam*

raksturīgs iztēles nosacīts, veidots vizuāls izteiksmīgums, spilgtums. □ Tā [stāsta] varonis Ariels it kā nodzīvo divas dzīves — reālo un vizionāro. Lit M 86, 5, 7. . . jūgendstils sakņojās jau 19. gadsimta vidus . . glezniecībā ar tā melanholisko, no Botičelli Venerām patapināto grāciju un tieksmi uz leģendāro, vizionāro. Klotiņš 1, 53. Zaļā zāle Skalbem nav tikai vizionārs un seņsuāls iespaids, viņam ir sava zāles filozofija: zāle ir mūžīgais augšanas spēks . . Mauriņa 1, 52.

vizīrs, -a, v.; vēst. *Viduslaiku bruņu cepures nolaižamā un paceļamā daļa sejas aizsargāšanai.* □ Nonāvēts, miris. Pacēlu vizīru — seja balta, nedzīva. Lāms 1, 41. Strādnieks [pirms metināšanas] uzliek sejas aizsargu ar tumšu stiklu, kas atgādina viduslaiku bruņinieku ķiveres vizīru . . Cīņa 63, 227, 2.

vizitācija, -as, s. **1.** *Kuģa dokumentu pārbaude, ko atklātā jūrā izdara citas valsts karakuģis (piemēram, kontrabandas apkarošanai).* **2.** vēst. *Revīzija (baznīcās, draudzēs vai garīgo bruņinieku ordeņu pilīs); arī garīdznieku pārbaude.* □ Draudžu dzīves pārlūkošanai jeb revīzijai tika veidotas vizitācijas komisijas. Pirmā šāda vizitācija Kokneses draudzē notika 1669. gadā. Sv Rīts 93, 6, 3. Daudz vērtīgu ziņu var atrast arī 17. un 18. gadsimta baznīcu vizitāciju un tiesu protokolos. Apals 1, 114.

vizītbikses, -šu, s.; tikai dsk.; novec. *Melnbalti svītrotas vīriešu bikses, ko valkāja pie vizītsvārkiem.* □ Vispārdrošāk savas domas izteica sažuvis večuks melnos svārkos, svītrainās vizītbiksēs un platmalītē ar uzlocītām un apšūtām malām. Jansons 3, 178.

vizīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Apmeklējums (parasti neilgs, oficiāla vai lietišķa rakstura).* Oficiāla v. Draudzības v. Doties vizītē pie iestādes vadītāja. Ierasties vizītē pie ārsta. Pieteikt savu vizīti. □ Vizīte pie inspektora iznāca īsa, oficiāla, gluda: tik vien kā priekšā stādīšanās un instrukciju saņemšana. Dorbe 3, 66. Viņš . . , iepriekš pa telefonu pieteicis vizīti, aizbrauca pie Dieviņa kundzes ar svarīgo misiju. K Zariņš 2, 114. Jolanta: Tu gribi uzņemt vēl vienu cilvēku? Mūsu mājā nav vairāk vietas. — Mintauts: Viņš mūs apciemos tikai īsu brīdi. Pieklājības vizītē. A Eglītis 1, 366. // *Ierašanās pie slimniekiem (mājās, slimnīcā) un to apskate (par medicīnas darbiniekiem).* Rīta v. Nodaļas vadītāja v. □ Tad viņš piezvanīja uz sanatoriju. «Ārsts vizītē,» atbildēja sanitāre. Birze 5, 43. . . biju saslimusi ar gripu, un māte ataicināja feldšeri mājas vizītē . . Svīre 2, 8. Ārstu vizītes notiek rītos pēc dežūras maiņas un brokastīm. Vizītē parasti kopā iet nodaļas vadītājs, ārsti un vecākā māsa. I Eglītis 1, 307.

vizītēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; pareti. *Ierasties vizītē.* □ . . viņš Maijai sāka stāstīt, ka vakar un aizvakar vizitējis cietumu. Mauriņa 2, 107. // intrans. □ «Vai viņš [jaunais ārsts] te jau šorīt bijis?» — «Kā par brīnumu — nav bijis. Danahjū vizitēja viens.» Pasaules sp II, 464.

vizītkarte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Neliela kartīte ar, parasti tipogrāfiski iespiestu, tās īpašnieka vārdu, uzvārdu, arī adresi, nodarbošanos u. tml. (to pasniedz, piemēram, iepazīstoties).* □ . . Niklāvu [istabene] nepazina. Viņš iedeva tai vizītkarti un palika gaidot priekšnamā . . K Zariņš 2, 95. Viņš sameklēja kabatā iespiestu vizītkarti un pasniedza Fraņai. Fimbers 1, 344. sal. Ar labvēlīgu smaidu katram vajadzētu vērt arī savas darbavietas durvis. Jo smaids ir kā vizītkarte, kas otram sniedz divas informācijas: man ir labi, un es esmu labvēlīgs pret tevi. PL Siev 84, 2, 15. pārn. Esmu iemācījies vērīgi ieskatīties vaibstos, . . ticu — katrs savu vizītkarti nes uz pieres, jāprot tikai izlasīt. Bels 8, 61. // pārn. *Tas, kas raksturo (ko), rada priekšstatu (par ko).* □ . . virsraksts ir grāmatas vizītkarte, tās kvintesence, visdziļākās būtības izpausme, pat — reklāma. Lit M 72, 2, 5.

vizītsvārki, -u, vsk. vizītsvārks, -a, v.; novec. *Vīriešu vienrindas žakete ar pagarinātu, parasti ar ieloci veidotu, ieapaļu muguras daļu.* □ Lielākā tiesa [viesu] jau labi gados, no Surģenieka paaudzes, vecmodīgos smokingos, daži pat garos vizītsvārkos . . A Eglītis 5, 96. Savām jaunības dienām Rīkošu lepnu balli . . Tur nebūs stīvi kungi Vizītsvārkos un frakās . . Dorbe 7, 113. Purvītis ienāca klasē, tērpies melnā vizītsvārkā, apskatīja darbu un, ja bija kļūdas, aizrādīja vienu reizi, tad otru. Rīgas B 80, 4, 4.

vizla, -as, s.; parasti vsk. *Silikātu grupas minerāls, parasti ar plākšņainu uzbūvi, sastopams magmatisko, metamorfo un noguluma iežu sastāvā.* Vizlas slānekļi. □ To [gneisu] sastāvā ir kvarcs, vizla un laukšpati. Vizla parasti ir novietojusies joslām. Izrakt 17. Ļoti svarīgs elektroizolācijas materiāls ir vizla — minerāls, kas veidots no plānām plāksnītēm. Vizlas labās dielektriskās īpašības saglabājas 500—600° un dažreiz pat vēl augstākā temperatūrā. Zin T 63, 3, 31. Katrā grambā pēc lietus mirdzēja peļķes un peļķītes, mālainā zeme atgādināja sarkanīgu granītu ar vizlas spīgulīšiem. Ezera 7, 92.

vizlains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizlaini.** *Tāds (parasti iezis), kura sastāvā ir vizla; arī vizlai līdzīgs.* V. granīts. Smiltis vizlaini mirdz. □ Tikai retos gadījumos smalkgraudainie un vizlainie smilšakmens slāņiši satur pārogļotas augu drumslas. Zin T 77, 10, 20. Vizlaini un sīki sasalušās zemes kukurūzņi sprēgā visapkārt, nokrāsodami sniegu dzeltenu. Līvs 2, 144.

vizma, -as, s. **1.** *Rezultāts → v i z m o t; arī vizmojums.* Spoža spuldžu v. ielās. Pērļu rotas bālā v. Vakarblāzmas sārtā v. □ . . visos ielu stūros pārdeva spilgtkrāsainos gaisa balonus, kas saules vizmā zaigoja kā kārdinoši āboli. Rozītis III, 31. Arī rasas pilienu var tikai apbrīnot, tā daudzstaraino vizmu slavēt, bet, pārnests laboratorijā, tas pārvēršas par vienkāršu ūdens pilienu. Mauriņa 1, 47. Pavasaris bija iedevis katram kokam un krūmam savu zaļumu. . Sudrabainu vizmu meta kārkli. Viese 1, 21. pārn. Es baidos tautas vārdu valkāt — likt vietā, nevietā un visur, jo tad

var pazust vizma smalkā, ko mīlu vairāk es par visu .. Losberga 3, 23.

2. parasti dsk. *Vižņi.* □ ..ledus kristāli sāk sabiezēt, veidojot uz ūdens lielākus vai mazākus kristālu kopojumus — ledus vizmas, kas, straumes vai vēja dzītas, kā atsevišķi pelēki svina krāsas plankumi pārvietojas pa ūdens virsu. D kal 78, 55. pārn. Darba daudzuma dēļ neatlika laika domāt par sevišķām dvēseles vizmām. Veselis 1, 263.

vizmains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizmaini.** *Tāds, kas vizmo, tāds, kam ir raksturīga vizma (1).* V. sniegs. Vizmaina mēnessgaisma. Vizmaina māla krūze. □ Klusi, vizmaini staro rudens iekrāsotās bērzzaru līgotnes .. Kalndruva 7, 16. .. Vienmēr prātā paliks pļavas rasā vizmainās .. Ziedonis 2, 105. Dreb vizmains saules krusts Uz zemes kailām krūtīm .. Strēlerte 1, 145. Akmeņi arī ir ļoti dažādi: dārgie un vizmainie — gredzenu priekam, ganību norās — milži pelēkie .. Brīdaka 9, 142. pārn. Gan vizmainos dvēseles spektrus Es cilvēkos tvērusi, Gan saprāta dzedro zibu No grāmatām dzērusi .. Elksne 2, 137.

vizmojums, -a, v. *Rezultāts → v i z m o t; arī vizma (1).* □ .. tie [bērzi] .. apgaismoja pasauli ar stumbru balto vizmojumu. Egles it kā .. atkāpās biezoknī: kur nu viņām tā mirdzēt blakus bērzu spožumam! Indrāne 1, 285. Asfalta un jumtu slapjās virsmas, atstarodamas sauli, spīdēja ar metāliski asu vizmojumu. Ezera 9, 122. Ir aprimuši ugunīgie rieti, arvienu zilāks veras debess jums, sāk sīkas dzirkstis sijāt zvaigžņu Sietiņš, un atmirdz Greizo Ratu vizmojums. Brīdaka 9, 27.

vizmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izplatīt mainīga stipruma, nevienmērīgu gaismu (par gaismas avotu); ar mainīgu stiprumu, nevienmērīgi spīdēt (par gaismu); vizēt, vizuļot.* □ Vakars bija silts un gaišs. Pilns mēness vizmoja pāri birzij. Sakse 9, 201. Vizmoja ozolos un bērzos iekārto sarkano japāņu lampionu ugunis. Ādamsons 2, 121. .. buduārā aiz nolaistiem priekškariem vizmoja sārta gaisma. Tā nāca no abažūra. Brigadere 3, 401. // *Ar mainīgu stiprumu, nevienmērīgi atspoguļoties (par gaismas avotu, gaismu).* □ Kādu vakaru, kad jau biju pabeidzis darbu un dažus mirkļus vēl aizkavējos tumstošajā baznīcā, noraudzīdamies, kā rietošā saule vizmo logu krāsainajos stiklos, man likās, ka vējš atrauj smagās ozolkoka durvis. Skujiņš 5, 56. // *Spīdēt, mirdzēt, parasti, atstarojot mainīga stipruma, nevienmērīgu gaismu.* Slidotavas ledus vizmo saulē. □ .. ceļa labajā pusē iznira pretējā krasta ugunīs vizmojošā Daugava .. Ezera 9, 9. Taure, pacelta debesīs, vizmoja virs pūļa galvām kā zelta putns .. Čaks II, 11. Sarkst blāzmā buras līganas, kā kailas, kad .. delnām kautri rievainām, kur vizmo zvīņu nauda, tās zvejnieki kā dzīvas būtnes glauda. Dziesma 1, 17. .. austrumu vējš bij debesis noglāstījis, mākoņus aiztrencis, spirgtu dzidrumu izlējis — nu debesis vizmoja jaunā ietērpā. Berģis 1, 60. // *Būt, parasti nevienmērīgi, spilgtam, atstarojot gaismu (par krāsu); izcelties apkārtnē ar savu krāsu, košumu.* □ Mātei vaigos vizmoja meža rožu sārtums. Sakse 11, 36. // *Spīdēt, parasti nevienmērīgi, atstarojot gaismu (par acīm); būt redzamam (par acu spīdumu).* Meitenes acis priekā vizmo. □ Kazaka acīs vizmoja nelabs spīdums, un muskulis vaigā staigāja augšup, lejup .. Eglons 2, 372. // pārn. *Izpausties (parasti acīs, skatienā) — parasti par pozitīvām jūtām.* Acīs vizmo prieks. // pārn. *Izpausties (piemēram, par pozitīvām domām, jūtām).* □ Es gribu saņemt svētumu No kādām mīļām rokām, Lai tas man pāri vizmotu Kā saule zaļam kokam. A Bārda 1, 75. Tad visas ilgas vizmo vienā Kā zibens spožā pavedienā. E Plaudis 1, 11.

viznīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Vizēt, vizmot, vizuļot.* □ .. līdz pat apvārsnim, — mežu puduru ieskauti, saulē viznīja un dzirkstīja .. ezeri, ezeri, ezeri ... Lagzdiņš 3, 152. Maza matu ķemmīte, tāda maigi, maigi sārta un viznī kā čokurainā gliemežnīca uz krustmātes Elzas kumodes .. Luginska 1, 21. Vairs nestiepās tumšās dūmu piltuves no tvaikoņu skursteņiem, neviznīja buru aicinošais baltums; pelēks, izmiris klajums līdz pašai debesu malai .. Lācis 13, 163. Debesis sāka viznīt. ME pap II, 791.

vizot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Vizēt, vizmot, vizuļot.* □ «Neraud', zeme,» runā dvēsle, «Saulei nāves nau [nav], ne ziemas, Mūžam vizo baltās kvēlēs ..» Rainis IIb, 53. .. saule .. pieplūdināja istabu ar sarkandzeltenu ņirbošu gaismu. .. Plauktiņa virsū vizoja balti sunīši starp maziņām, dzeltenām majolika vāzītēm .. Upīts VII, 105. Gultas balti vizoja atliektām segām un virsējiem palagiem. PL Siev 77, 12, 15.

vizualitāte, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → v i z u ā l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. *Vispārināta īpašība → v i z u ā l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; arī vizuāls efektīgums.* □ Spēlētāji labi fiziski sagatavoti, savam [garajam] augumam pietiekami veikli un kustīgi. Tomēr volejbola vizualitāte zūd. Sports 84, 69, 4.

vizualizācija, -as, s.; parasti vsk. *Process, arī rezultāts → v i z u a l i z ē t.* □ Mūsdienu rentgenoloģija nav iedomājama bez kontrastvielām. Sevišķi plaši tās izmanto vēdera dobuma orgānu vizualizācijai .. Zin T 79, 7, 8.

vizualizēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; trans. *Panākt, ka kļūst (reāli vai iluzori) uztverams ar redzi.* □ .. zinātnieki izteikuši vēl kādu interesantu domu — vizualizēt ultraskaņas attēlu. Zin T 72, 5, 7. Kad ar fantāzijas palīdzību garīgie tēli tiek spilgti vizualizēti, psihiski pilnīgi veseliem cilvēkiem var rasties parādības, kas ļoti līdzīgas halucinācijām. Zin T 77, 3, 32.

vizualizēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās. *Refl. → v i z u a l i z ē t; tikt vizualizētam.* □ Murgu domas, pēc rakstura tēlainas, kļūst tik spilgtas, ka slimnieks, kurš sākumā fantāzijas no realitātes atšķīra, vēlāk — .. to vairs nevar izdarīt. Spilgtās fantāzijas kulmi-

nācijā kļūst it kā redzamas (vizualizējas). I Eglītis 1, 86.

vizuāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizuāli. 1.** *Tāds, ko veic ar redzes palīdzību.* Vizuāli novērojumi. V. vērtējums. V. mērījums. □ . . astronomija nav iedomājama bez fotogrāfijas. . . Uz fotoplates varam iegūt tik vāju objektu attēlus, kādus nekad nenovērojam vizuāli. Zin T 62, 9, 32. No vēža slimnieka iegūto preparātu pēta vizuāli ar mikroskopu . . Zv 75, 21, 5.

2. *Tāds, kas ir uztverams ar redzi; tāds, kas saistās ar redzes uztveri, iedarbojas uz to.* Izrādes vizuālais ietērps. Gleznas vizuālie efekti. Dramatiska tēla vizuālais veidols uz skatuves. □ Zinātniski tehniskās revolūcijas laikmetam raksturīga klasisko mākslas veidu un moderno vizuālās informācijas sistēmu mijiedarbība. Māksla 73, 4, 18. Spīdekļa vizuālais lielums ir proporcionāls līdz mums atnākušajam spīdekļa starojuma enerģijas daudzumam. Zin T 65, 4, 14. . . kad no stāsta jāveido scenārijs, . . jāmeklē vēl dziļāk, jāatrod stāsta sižeta vizuālais risinājums. Kin 76, 67. Lai nu ko, bet vizuālu vienmuļību tēlniecībai pārmest vairs nevar. Materiāli — dažādi akmeņi, dažādi metāli, koks, ģipsis, šamots . . Māksla 84, 2, 3. // *Tāds, kas iluzori iedarbojas uz redzes uztveri.* □ Māksliniece izveidojusi īpatnēju paņēmienu — melnā kontūra ap figūru apveidiem vizuāli it kā izolē modeli no vides . . Nodieva 2, 21. Vispirms jāievēro tas, ka vertikālās līnijas augumu vizuāli padara it kā tievāku un garāku, bet horizontālās — it kā sadala un saīsina. Kalniņa 1, 5.

vizulīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizulīgi.** *Vizuļains (2), vizmains.* □ Atmiņas viņu aizveda atpakaļ pāri ielai mākslas muzejā. Kā ģeniālu dižbērnu rotaļtelpā tur vēl tāpat laistījās . . stikla vizulīgie veidojumi dzidrās, valdzinošās krāsās. Pasaules sp II, 239.

vizulis[1], -ļa, v. **1.** *Spožs, vizuļojošs priekšmets, ko (parasti) izmanto roţāšanai; spoža, vizuļojoša rota.* □ Tikai baltas sveces un baltu sniedziņu, man nepatīk, ja egli apkarina ar vizuļiem un pazūd dzīvais zaļums. Spāre 6, 217. Patiesībā Berta par briljantu vizuļiem nemaz nepriecājās, jo viņai nepatika ārišķa lepnība. Rozītis III, 235. Tās [meitenes] melnajā priekšautā vienmēr spīd maza, balta zvaigznīte, visparastākais vizulis . . Zigmonte 1, 26. sal. Kā gan viņš spējis izmainīties kā stikla vizulis — pret kādu krāsu turi, tādu atspulgu iegūst. Purs 7, 151. pārn. . . pielijusī pļava dzirkstīja rasas vizuļos. Vāczemnieks 1, 81. pārn. Mežs piesarmojis . . No zilgana kristāla katrs zars, katra skuja. Arī priežu stumbri aplipuši dzestriem sarmas vizuļiem. Zemzaris 2, 64. // parasti dsk. *Sīkas, vizuļojošas apaļas formas plāksnītes, ko piešuj tērpam, arī cepurei to rotāšanai.* □ Vizuļus (apaļas stikla plāksnītes) var piešūt joslās vai atsevišķi pa vienam. Kalniņa 1, 269. Vakartērpi — vai nu taisni, vai arī apakšā paplašināti — ar pērlīšu, vizuļu, mežģīņu vai izšuvuma rotājumu. PL Siev 67, 9, 24. // parasti dsk.; pārn. *Ārišķīgi, arī liekulīgi efekti (runā, uzvedībā u. tml.).* □ Viņi gāja klusēdami, pārmijot nejaušus vārdus . . Un katrs sajuta, ka tie nav tie vārdi, kurus gribēja sacīt sirds. Tie bija vizuļi laika kavēklim, runāšana runāšanas dēļ . . Vilks 1, 73. Mānīgas slavas vizuļi spēj īslaicīgi iepriecināt, bet ne gandarīt. Lāms 5, 108. Silva pēkšņi iesmejas — sausi un ļauni. Kā asas sukas notraukti, nobirst pēdējie pieklājības un savaldības vizuļi. Kalndruva 5, 198.

2. tikai dsk. *Vizmojums, vizma (1).* □ Pa koku zariem birst uz leju mēnesnīcas vizuļi. Bet tikai retie aizsniedz melno ūdeni; citi pazūd turpat zaru ēnās. Saulietis VII, 75. Nē, jūras vidus tas vis nebija, horizonts gulēja tāls un neaizsniedzams, turp veda tikai saules vizuļu piebārstīta mānīgi gluda taka. Zigmonte 8, 35. Sniegs cirkstēja zem kājām, un tajā blāvi atmirdzēja zvaigžņu vizuļi. Meldere 1, 74.

3. *Dažādas formas zivju māneklis (parasti metāla, ar trīszuburu āķi), ko lieto spiningošanā; nelielas metāla plāksnītes veida māneklis (ar vienžubura, divžuburu vai trīszuburu āķi), ko lieto žibulēšanā.* Rotējošais v. Smags v. Emaljēts v. Spožs v. □ Laiva jau ir atsieta, un abi spiningotāji, kājās stāvēdami, stumjas prom. Pēc brīža pret ūdens virsmu sāk plīkšķēt vizuļi. Saulītis 13, 120. . . viņš vaļas brīžos pievērsās ūdeņiem un zivīm: vasaru spiningoja, ziemu raustīja vizuli. Skujiņš 12, 272. sal. . . Ancis aug bāra bērns — viens un viens kā sudraba vizulis pie spininga auklas. Indrāne 10, 152.

vizulis[2], -ļa, v. *Daudzgadīgs graudzāļu dzimtas augs ar apaļīgām, nokarenām vārpiņām; trīsene; trīsenīte.* Parastie vizuļi. □ Viz auzenes, trīs vizuļi, kuru plānās somiņas darbojas vieglākajā vēsmiņā, jo karājas liegos, tikko manāmos kātiņos. Caune 1, 32. Vizuļi . . ir izplatīta pļavu zāle. Galenieks 2, 411.

vizuļains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizuļaini. 1.** *Tāds, kam ir vizuļi*[1] *(1), arī no vizuļiem veidots (piemēram, par tērpu, rotājumu); tāds (cilvēks), kam ir, piemēram, šāds tērps, rotājums.* □ Vizuļaina tautu meita. ME IV, 632. pārn. Vizuļainie rasas vainadziņi. ME IV, 632. pārn. Dzīves un mākslas skaistums meklējams daudzveidībā, taču ne jau sīkajā, vizuļaini kaleidoskopiskajā virspusējā daudzveidībā . . Lit M 63, 4, 3.

2. *Tāds, kas vizuļo, tāds, kam ir raksturīgi vizuļi*[1] *(2).* □ Viņa paraustīja mazās viešņas seģeni, no dāvanu saiņa izkrita vizuļainas krelles, spožas piparkūkas . . Kaldupe 6, 116. Ferdinands: Tur bija milzums strūklaku. Tās šķieda vizuļainus ūdeņus visās varavīksnes krāsās. A Eglītis 1, 497.

vizuļojums, -a, v. *Rezultāts → v i z u ļ o t.* □ Atkarībā no virsmas apstrādājuma un biezuma stikla masas mirdzums var sasniegt dārgakmenim līdzīgu vizuļojumu. Freimanis 1, 29.

vizuļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izplatīt mainīga stipruma, nevienmērīgu gaismu (par gaismas avotu); ar mainīgu stiprumu, nevienmērīgi spīdēt (par gaismu); vizēt, vizmot.* □ Šovakar nesniga, debesis bija gandrīz melnas, bet skaidras. Līdzīgi svecītēm tur vi-

zuļoja zvaigznes .. Saulītis 12, 235. Pēc karstas un nemierīgas dienas saule nogrima sarkana un vizuļojoša. Kurcijs 3, 71. Pilsēta tik pārblīvēta ar gaismu, kas veselām šaltīm veļas pāri krastam un vizuļodama izšķīst piekrastes ūdeņos. Lapsa 1, 13. // *Ar mainīgu stiprumu, nevienmērīgi dispoguļoties (par gaismas avotu, gaismu).* Pilsētas ugunis vizuļo skatlogos. □ Logos spīd, vizuļo .. blāvas un gaišākas ugunis. Sakse 6, 202. // *Atstarojot mainīga stiprumu, nevienmērīgu gaismu, spīdēt, mirdzēt.* Jūra vizuļo saulē. □ .. es redzēju, kā saules lielā ripa lēja starus rasā, kas vizuļoja zālē un koku lapās. Likās, ka te būtu sabērti visi pasaules dārgakmeņi, kas mirdzēja .., žilbinādami un gandrīz sāpinādami acis. Zālīte 5, 299. Zāles durvīs stāvēja vecāka dāma .. Lieli briljanti vizuļoja vairākos gredzenos un auskaros. Janovskis 1, 234. .. Spokaini vizuļo sniegs, laukā uz palodzes zils. Strēlerte 1, 23. Uz redzi ļoti kaitīgi iedarbojas vizuļojošas — gludas, pulētas virsmas, kas spīguļojoši atstaro. Zin T 64, 12, 7. .. skaidrās debesis vizuļoja kā zīds .. Grīva 6, 140. // *Būt, parasti nevienmērīgi, spilgtam, atstarojot gaismu (par krāsu); izcelties apkārtnē ar savu krāsu, košumu.* Pļava vizuļo ziedos. □ Ūdens bija tik tīrs un tajā vizuļoja tik daudz dažādu krāsu plankumu, ka šķita, to izdomājis un zīmējis mākslinieks ar bagātu un visai neparastu iztēli. Liesma 70, 6, 18. Izrādes sākumā Stellai ir trīsdesmit četri gadi, un .. [aktrise] balto mežģīņu tērpā ir vizuļojoša, eleganta, šarmanta. Dzene 4, 95. // *Spīdēt, parasti nevienmērīgi, atstarojot gaismu (par acīm); būt redzamam (par acu spīdumu).* Acīs vizuļo neparasts spīdums. // pārn. *Izpausties (parasti acīs, skatienā) — parasti par pozitīvām jūtām.* □ .. Bet staru vainags apvij tavu pieri, Un acīs vizuļo jau laimīgs smaids, — Tik esi gaišs, tik esi atkal mierīgs .. Sudrabkalns 1, 169. // pārn. *Izpausties (piemēram, par pozitīvām domām, jūtām).* □ .. tā ir .. [dirigentes] labā nepieticība, kas tagad svētku gājienā tik krāšņi vizuļo rēzekniešu tērpos un dara lepnu un staltu viņu gaitu. Lauku Dzīve 77, 7, 19.

vizuļoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Vizuļot.* □ Daugavas kreisajā krastā pie Doles salas arī ir ziedonis, un saule tāpat žilbinoši vizuļojas upes rāmajā un spodrajā plūdumā kā citur .. Lit M 61, 22, 1.

vizuļots, -ais; s. -a, -ā; apst. **vizuļoti.** **1.** *Divd. → v i z u ļ o t.*

2. *Vizuļains (1).* □ Vizuļota villainīte. ME IV, 632. Vizuļots mans pūriņš. ME IV, 632. Vizuļota mātes meita. ME IV, 632.

3. *Vizuļains (2).* □ Raugos augšup vizuļotajā gaismā. ME IV, 632.

vizuļzelts, -a, v.; parasti vsk. *Ļoti plānas plāksnes veida zelts.* □ .. tā [pilula] ir sena zāļu forma, kas populāra jau kopš viduslaikiem. Tik populāra, ka bija pat paradums pārklāt pilulas ar vizuļzeltu. Cīņa 81, 185, 2. Šīs grāmatas galvenā vērtība ir četras neparasti skaistas vinjetes: pie rokraksta lapām pielīmētas vizuļzelta plāksnītes, uz tām uzkrāsoti spilgti un sarežģīti bizantiešu ornamenti. Rīgas B 85, 174, 7.

vizums, -a, v. *Vizma (1), vizmojums.* □ Tumšais egļu zaļums un sniega vizums gan tā kā spirdzināja gaitu, tomēr apkārtne izlikās tīri pasveša .. Austriņš 1, 184. Kāds [kažokādām] iesārts, kāds viegli brūngans vizums, kāds salns un iezili pūkainīgs lāsojums .. ! Kalndruva 9, 85. Lūkojamies zilajā krāsu vizumā. ME IV, 632.

vizūra, -as, s.; parasti vsk. *Skatījums vienā noteiktā virzienā.* Vizūras ass.

vīžainis, -ņa, v.; **vīžaine,** -es, dsk. ģen. -ņu, s.; niev. *Cilvēks, kam ir vīzes kājās, cilvēks, kas mēdz valkāt vīzes.* □ «Un tomēr — uzvarētāji būsit jūs,» viņš turpināja pēc brīža. «Uzvarēs vīžaiņi, kas staigā arklam pakaļ ..» J Kalniņš 3, 135.

vīžains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir vīzes kājās, tāds, kas mēdz valkāt vīzes.* □ .. vācu birģeļi sēž, garlaikotus vaigus rādīdami, [baznīcas] solos. Sak, paskatīsimies, kas par jandālu šeit īsti notiks! Vai te netiks apgānīts Dieva nams ar vīžainu ganu meitu aurošanu? [Par dziesmu svētkiem.] J Kalniņš 3, 150.

vīžņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **vīžņaini.** *Tāds, kur ir vīžņi; arī vīžņiem līdzīgs.* Vīžņaina upe. Vīžņaini spīdēt. □ Mēness kā zelta fazāns laižas pār jumtiem nakts debesīs, un sarmas vīžņainās plēnes koku galotnēs trīs. Krūklis 6, 116.

vīžņi, -u, vsk. viznis, vīžņa, v. *Uz ūdens virsas uzpeldējis ūdeņu ledus.* Biezi vīžņi. Reti vīžņi. Lauzties laivā cauri vīžņu putrai. □ .. Daugavā no rītiem vīžņi sāka čaukstēt gar pāļiem. Upīts 9, 12. Kad Kurzemes piekrastē jūra sāka vizināt jau pirmos ledus vīžņus, dzintara kuģis piestāja krastā. Kaldupe 3, 84. .. līdz septembra vidum, kad Jeņisejā parādījās vīžņi, dzīvojām un zvejojām uz salas. Gūtmanis 4, 160. sal. Viņš .. juta, ka tiešām kļuvis vēsi un pa muguru tekā saltums kā sīki vīžņi. Lapsa 3, 141. // *Sīki, vizuļojoši ledus kristāli.* □ .. bārda [kareivim] ledus vīžņu pilna, un uzacīs un matos sarmas putekļi. Grīns 1, 382. pārn. Cauri lietus valgajai sienai, cauri darba pelēkai dienai krūtīs gruzdošo prieka vizni iznest! Brutāne 7, 137.

vīžņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans.; pareti. *Kļūt vīžņainam, pārklāties ar vīžņiem.* □ Šinī malā ledus aiz abiem dzelzs tiltiem bija sablīvējies un stāvēja, bet pilsētas pusē vīžņoja un šāvās uz leju. Birznieks-Upītis IV, 356. Ūdens līmenis vīžņoja un ātri pārklājās ar biezu sniega putru. Airi aplipa, apledoja un kļuva smagi, mazā laiviņa tikko virzījās uz priekšu .. Lācis 15, 87.

vīžot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Nepadoties slinkumam, nolaidībai, gribēt, arī spēt (ko darīt, paveikt).* □ «Kas vainas dzīvot pašam uz saviem divpadsmit hektāriem?» domāja Kaķītis. «Ja vīžosi strādāt, maize droša, tāpat pavalgs un drānu tiesa.» Lācis 15, 201. «Ne ikkatrs, kam ar savas draudzes bērniem jārunā, vīžo arī viņu valodu iemācīties, kā es to esmu darījis.» [Saka Vecais Stenders.] J Kalniņš

8, 219. . . neviens vairs nevīžoja pūlēties: visi tikai mudināja Mirdziņu, lai viņa visu pārējo vietā nodeklamējot. Rainis IVb, 309. «Līnis pēc dabas atgādina tūļīgu sliņķi, kas nevīžo kustēties tālu no siltās migas. Cauru dienu viņš guļ, dūņās ieracies . .» Vanags 8, 188.

vjetnamieši, -u, v.; **vjetnamietis,** -ša, v.; **vjetnamiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Vjetnamas pamatiedzīvotāji.* □ 18. gadsimta vidū vjetnamiešu valsts teritorija paplašinājās līdz tagadējām robežām. 19. gadsimta vidū to nosauca par Vjetnamu . . Hor 76, 2, 34.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

vlasovietis, -ša, v.; vēst. *Bijušā Padomju armijas ģenerālleitnanta A. Vlasova komandētā pretpadomju militārā formējuma loceklis, kas Otrā pasaules kara laikā cīnījās pret Padomju Savienību īašistiskās Vācijas pusē.* □ Netrūka ne spāņu Zilās divīzijas kaujinieku, ne krievu vlasoviešu, nedz dzeltenzeltaino hitleriešu pārvaldes ierēdņu [Rīgā Otrā pasaules kara laikā] . . Lāms 7, 20.

vobla, -as, s. *Apmēram 20 cm gara karpveidīgo kārtas zivs, ko parasti lieto sālītā, kūpinātā vai kaltētā veidā.* □ . . pētnieki aprēķinājuši, ka Volgas deltā uz 1 hektāru sastopamas 1165 ezera vardes, kuras gadā iznīcina 110 000 dažādu zivju mazuļu, tajā skaitā 75,4% voblu [mazuļu] . . Sloka 1, 18.

vodevilisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vodeviliski.** *Saistīts ar vodeviļu (1), tai raksturīgs.* □ Latviešu dramaturģijā vodevilisks raksturs vairākām Ā. Alunāna, R. Blaumaņa u. c. rakstnieku joku lugām. Valeinis 1, 75. . . lugā gan ir atsevišķas veikli savirknētas vodeviliskas situācijas, kas ļauj Drāmas teātra lieliskajiem reālistiskajiem meistariem izvērst savas komiķu dotības . . Teātris 65, 13. . . režisors . . īpaši respektēja autora doto žanra norādi «teātra izrāde ar dziesmām» un kopā ar scenogrāfu . . radīja žilbinoši krāsainu teatrālu spēli ar vodevilisku noslieci. LPTV II, 47.

vodeviļa, -as, s. **1.** literat. *Izklaidējoša komēdijiska luga ar kuplejām un dejām.* Vienčēliena v. Iestudēt vodeviļu. □ . . tikko Pēterburgas konservatoriju beidza pirmais latviešu komponists Andrejs Jurjāns, Ā. Alunāns viņu pieaicināja uzrakstīt mūziku savai vodeviļai «Piltenieks Rīgā» . . Briede-Bulāvinova 1, 21. Vispirms atbrīvoties no krāmiem — Nospēlētām vodeviļām un drāmām . . Līce 1, 134. Franču autora . . vodeviļa ar šarmantu vieglumu atstāsta amizantu notikumu par kādas dāmas dārgu salmu cepurīti, ko apēdis rantjē zirgs. Rīgas B 80, 109, 5.

2. vēst. *Satīriska ielu, arī tirgus komēdiju dziesmiņa 16. gadsimtā Francijā.*

voiloks, -a, v.; parasti vsk. *Biezs, blīvs velts audums.* □ Olita atvēra zemas, ar voiloka strēmelēm apsistas durvis un ieveda mūs ar Ligiju mazā virtuvē, kas bija garaiņu pilna. Bundzeniece 2, 105. Smagā automašīna ar cisternu lēni brauca pa sacīkšu apli, aiz sevis vilkdama voiloka gabalu, virs kura kūpēja karsts ūdens. Saulītis 12, 241.

vojevoda, -as, dat. -am, v.; vēst. **1.** *Karavadonis, arī pilsētas vai apriņķa priekšnieks (Krievijā 16.—18. gadsimtā); vaivads (1).* □ Bajāru vidū visvairāk uzmanību saista godīgais un vīrišķīgais vojevoda Mihailo Vorotinskis . . Lit M 56, 27, 4.

2. *Vojevodistes augstākā amatpersona (Polijā līdz 1950. gadam); vaivads (2).* □ Vojevodas kopā ar kastelāniem bija tiesīgi piedalīties Polijas seima sēdēs Varšavā. V Kalniņš 1, 112.

vojevodiste, -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** vēst. *Vojevodas (1) pārvaldīta administratīva teritorija; vaivadija (1).*

2. *Administratīvi teritoriāla vienība (Polijā); vaivadija (2).* □ Ščecinas vojevodiste ir piejūras novads. Tās ļaužu dzīves un likteņu ciešā saistība ar jūru atspoguļojas arī tautas mākslā. Lit M 79, 24, 3. Krakovas vojevodistes dārzkopji lieto interesantu paņēmienu augļu koku un krūmu pavairošanai. Lauku Dzīve 76, 12, 9.

vokābuls, -a, v. *Svešvalodas vārds ar tulkojumu, parasti dzimtajā valodā.* □ «Gramatiku, šķiet, izstudēju pamatīgi, vokābulus iekalu no galvas. Visvairāk baidos kļūdīties balsienu uzsvarā . . .» Salenieks 7, 300. Starpbrīžos viņš staigāja pa gaiteni, ielūkodamies Cēzara «De bello gallico» vārdnīcā, un, mūs neievērodams, pie sevis atkārtoja vokābulus°. Birze 8, 103. . . viņš žigli uznesa no pagraba malku, pēc tam . . nomazgājās, lai jo drīz ķertos pie franču vokābulu° iegaumēšanas. Ādamsons 3, 52.

vokālis, -ļa, v.; val. *Patskanis.* Lāpāmais vokālis (arī patskanis) — *ritma patskanis.*

vokālisms, -a, v.; parasti vsk.; val. *Patskaņu sistēma (piemēram, valodā, dialektā).* Latviešu valodas v. Saknes v.

vokālists, -a, v.; **vokāliste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar profesionālo vokālo mākslu; dziedonis.* Perspektīvs v. Piedalīties jauno vokālistu konkursā. □ Lielā teātra vidējās un it īpaši jaunās paaudzes vidū ir virkne patiešām augstas klases vokālistu ar zemām . . balsīm. Zv 81, 17, 2. «Vai dzirdat, kā orķestris tiek savaldīts, kā salejas vienkopus ar vokālistiem?» Zemzaris 3, 130. Līdztekus spraigajam operdziedones darbam . . [māksliniece] trīspadsmit gadus ir bijusi arī mūsu jauno vokālistu audzinātāja konservatorijā. Lit M 76, 48, 13.

vokalitāte, -es, s.; parasti vsk.; mūz. *Vispārināta īpašība → v o k ā l s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Musorgska daiļrades apjoms ir ļoti plašs un daudzveidīgs, kaut arī noteicošā pārsvarā viņa mākslā ir vokalitāte, dziedātais vārds. Lit M 56, 14, 3. Uzvedums pilnīgi apgāž daudz dzirdēto apgalvojumu, it kā Vāgnera muzikālajās drāmās nebūtu īstas vokalitātes, lielu un skaistu dziedājumu. Simfonizācija tajās nepavisam nenozīmē vokalitātes iznīcināšanu, tā tikai iekļauj balsis vispārējā mūzikas simfoniskajā attīstībā . . Vītoliņš 2, 298.

vokalizācija, -as, s.; parasti vsk. **1.** val. *Process → v o k a l i z ē t, v o k a l i z ē t i e s.* □ Līdzskaņu j un v vokalizācijas pakāpe ir atkarīga no izrunas rūpīguma un no vārda pozīcijas teikumā. Gram I, 55.

2. mūz. *Dziedāšana bez vārdiem, izmantojot tikai patskaņus.*

3. *Stenogrāfijā — grafiska metode vārda patskaņu attēlošanā, dažādi pārveidojot līdzskaņu rakstījumu.*

vokalīze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; mūz. *Skaņdarbs vokālam atskaņojumam bez teksta (parasti vingrinājums balss tehniskās meistarības izkopšanai).* Tehniski grūta v. □ Vokalīze dziedāšanas mākslā ir tas pats, kas etīde instrumentālajā mūzikā. Vēriņa 1, 43. Aktieru ģērbtuvē, vokalīzi dziedot, iesildās Fanija. Priede 3, 264.

vokalizēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; trans.; val. *Panākt, būt par cēloni, ka līdzskaņi «j» un «v» pāriet patskanī.*

vokalizēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl.; val. *Pāriet patskanī (par līdzskaņiem «j» un «v»).* □ Aiz patskaņiem un divskaņiem tautosillabisks balsīgais troksnenis j, asimilējoties mēles pacēluma pakāpes ziņā, un balsīgais troksnenis v, asimilējoties lūpu darbības ziņā, vairāk vai mazāk vokalizējas. Gram I, 55.

vokāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **vokāli.** *Tāds, kas saistīts ar balsi, dziedāšanu.* Vokālā mūzika — *mūzika, kas sacerēta dziedāšanai ar instrumentālo pavadījumu vai bez tā.* Vokāli instrumentāls (skaņdarbs) — *tāds (skaņdarbs), kas paredzēts atskaņošanai ar balsi un mūzikas instrumentiem.* □ Toreiz Liepājā vokālā māksla plauka un zēla. Mūzikas vidusskolā lielu pulku dziedātgribētāju apmācīja pieci pasniedzēji. Gūtmanis 4, 217. Emīlam patika Hermaņa tenors, un viņam pat radās doma, ka brālim vokāli jāizglītojas. Stankevičs 3, 68. Atkarībā no tā, vai skaņdarbu atskaņojam ar balsi vai instrumentu, mūziku dalām vokālajā un instrumentālajā vai arī vokāli instrumentālajā, kur abi šie novadi ir līdzvērtīgi (kantātes, oratorijas, pasijas, mesas). Vēriņa 1, 3.

vokatīvs, -a, v.; parasti vsk.; val. *Ar nomenu izteikta uzrunas forma.* □ Vokatīvs ir .. lietvārdu forma, ar kuru uzrunā dzīvas būtnes vai priekšmetus. Gram I, 389.

volāns, -a, v. *Viļņveidīgs drānas krokojums, ko, parasti kā dekoratīvu apmali, izmanto tērpa, arī pārklāja u. tml. rotāšanai.* Piešūt kleitas apakšmalai volānu. □ Ielidoja dejotāju pāris: vīrietis, stalts tumšmatis .., un blonda, ēteriski viegla sieviete, kuras trauslais stāvs grima rožainos šifona volānos. Zālīte 5, 160. Ļoti sievišķīgi izskatās svārki ar volāniem — vienu vai vairākiem, kas .. rada dubultsvārku efektu. PL Siev 83, 9, 24. .. spilvenus sēdza ar krokotu mežģīņu volānu apšūts pārklājs. Kļava 1, 10.

volānveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir volāna forma, veids.* □ Blūzi grezno volānveida žabo, apdarināts ar mežģīni .. Zv 80, 3, 32. Piekrokoto, kuplo piedurkni noslēdz volānveida savilkums .. Zv 79, 4, 32. .. [svītera] stāvapkakli var izārdīt, no iegūtās dzijas noadīt vai notamborēt volānveida apkakli, kura sportisko svīteri pārvērtīs sievišķīgi romantiskā. PL Siev 83, 5, 24.

volānveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **volānveidīgi.** *Volānveida.*

volapiks, -a, v.; parasti vsk. *Praksē neieviesusies mākslīga starptautiska valoda, ko 1880. gadā izveidoja J. Šleiers.* □ Pagājušā gadsimta 80. gados parādījās volapiks — pirmā mākslīgā valoda .. Zv 57, 5, 29. Taču volapiks bija grūta valoda .. un tā neiemantoja piekritējus. Lit M 56, 35, 3.

volejbolists, -a, v.; **volejboliste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Sportists, kas specializējies volejbolā.* Augstas klases volejbolisti. Volejbolistu sagatavošana. □ .. vasaras sporta bāzē gandrīz vienmēr ir sporta cienītāji — gan tenisisti, gan basketbolisti, gan volejbolisti. PL Skola 62, 9, 7.

volejbols, -a, v.; parasti vsk.; fizk. *Komandu sporta spēle, kuras mērķis ir pārraidīt bumbu (ar rokām) pāri tīklam pretinieka komandas laukumā.* Volejbola bumba. Volejbola laukums. Volejbola komanda. Starptautiskas spēles volejbolā. □ .. Purviņš dzelteni zilā sporta tērpā .. lēca pie volejbola tīkla un zibenīgi trieca bumbu pretinieka laukumā .. Saulītis 6, 6. Parasti jūs satikāties pludmalē, kur arī iepazināties, spēlējot volejbolu. Rinkule 5, 127.

volejbumba, -as, s.; sar. *Volejbola bumba.* □ Vieni laiski pastaigājās .., citi lidināja volejbumbu un, izmisīgi kliegdami, ķēra rokā, kad tā ripoja uz jūru. Jansons 3, 5. Jānokārto pirkums mazs, Pierē liela grumba: Mājās stāv bez kameras Jauna volejbumba. Osmanis 3, 31.

volejkomanda, -as, s.; sar. *Volejbola komanda.* □ Vienu bumbu Kārlēns nodeva Brunim glabāšanā, otru Zigrīdai. «Jūs noorganizējiet volejkomandu!» viņš sacīja meitenēm. Talcis 1, 23.

volejlaukums, -a, v.; sar. *Volejbola laukums.* □ «Sīkais, ej malā!» tā volejlaukumā .. skanēja spriedums, tiklīdz sanāca pilni divu komandu sastāvi. Sports 80, 74, 2.

volejs, -a, v.; parasti vsk.; sar. *Volejbols.* □ .. ar četru sienu telpām lai samierinās galda tenisi un biljardi, volejam un futbolam tomēr nepieciešams plašums! Indrāne 2, 255. Par treniņu to nevar saukt — vienkārši gājām skriet, slēpot, voleju spēlēt. Sports 79, 88, 2.

volframs, -a, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements — tēraudpelēks, smags, ciets, grūti kausējams metāls.* □ Molibdēna .. un volframa .. piedevas paaugstina tērauda cietību, elastību un padara to izturīgāku pret koroziju. Zin T 62, 6, 7.

voljers, -a, v. *Dabiskajiem apstākļiem tuva, ierobežota teritorija savvaļas dzīvnieku aklimatizācijai un audzēšanai.* □ Tā ir viņa ideja reaklimatizēt tur [Gaujas Nacionālajā parkā]

briežus un citus meža dzīvniekus, šim nolūkam ierīkojot dažāda lieluma voljerus. Zv 80, 12, 9. Paredzēts zooloģiskā dārza platību palielināt gandrīz trīskārt. Pa posmiem izbūvēs voljerus savannas dzīvniekiem, pērtiķu māju, ūdensputnu rajonu. Rīgas B 82, 215, 5.

voloknīts, -a, v.; parasti vsk. *Plastmasa, kam par pildvielu izmanto šķiedras.*

volontēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Brīvprātīgi, bez atlīdzības darboties (medicīnas iestādē, teātrī), piemēram, mācību, kvalifikācijas celšanas nolūkā.* □ Jaunības gados, volontējot nodaļā, jaunais ārsts redzēja, ka ar tireotoksikozi .. nomira 14 gadus veca meitene .. Ves 85, 5, 5. .. bāzes slimnīca mūsu [medicīnas skolas] pedagogiem dod arī ārstnieciskā darba iespējas — volontēt, dežurēt nodaļās. Ves 85, 6, 7.

volontieris, -ra, v.; **volontiere,** -es, dsk. ģen. -ru, s. **1.** *Cilvēks, kas volontē.* □ Solistu sastāvs teātrim bija spīdošs, bet lielākiem inscenējumiem trūka kora un labu volontieru. Latvju Mēnešraksts 42, 11, 998. Pirmoreiz uz profesionālas skatuves viņa uznāca 1936. gadā — Jelgavas latviešu teātris pulcināja volontierus masu skatiem. PL Siev 77, 2, 7.

2. novec. *Cilvēks, kas brīvprātīgi (bez mobilizācijas) iestājas karadienestā; brīvprātīgais.* □ Par piedalīšanos bruņotā cīņā pret Bādenes monarhistiem viņš vairākus mēnešus bija ieslodzīts cietumā, atkal cīnījās brīvības volontieru vienībās .. Hor 76, 6, 19.

volta, -as, s.; mūz. *Zīme nošu rakstā, kas norāda uz skaņas, skaņu kopas atkārtojumu.*

voltampērmetrija, -as, s.; parasti vsk.; fiz. *Elektroķīmiska vielu analīzes un pētīšanas metode.*

voltampērmetrs, -a, v.; fiz. *Kombinēts mēraparāts, ar kuru mērī strāvas spriegumu un stiprumu.*

voltampērs, -a, v.; fiz. *Mērvienība maiņstrāvas pilnās jaudas mērīšanai.*

voltāža, -as, s.; parasti vsk. *Voltos izteikts spriegums.* □ pārn. *No lūpu sarkanās voltāžas* vai tiešām reiz pasaule nesasils? Vācietis 8, 135.

voltērietis, -ša, v.; **voltēriete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Voltērisma piekritējs.*

voltērisms, -a, v.; parasti vsk.; filoz. *Voltēra filozofisko uzskatu kopums.*

voltižēšana, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība* → *v o l t i ž ē t.*

2. *Sporta veids — vingrošana uz skrejoša vai lēkājoša zirga; arī specifisks akrobātikas veids.* □ Modris .. ir ne tikai veikls šoferis, bet arī akrobāts zirgā. Viņš uzvar voltižēšanā, vienkārši runājot, vingrošanā uz lēkājoša zirga. Lauku Dzīve 75, 4, 18.

voltižēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Vingrot uz skrejoša vai lēkājoša zirga.* Veikli v.

voltižētājs, -a, v.; **voltižētāja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *v o l t i ž ē t.*

2. *Sportists, kas specializējies voltižēšanā.* □ Ar aizturētu elpu skatītāji seko .. akrobātu voltižētāju trio sniegumam. Rīgas B 84, 56, 4.

voltmetrs, -a, v.; fiz. *Mēraparāts elektriskā sprieguma mērīšanai.* □ Tīkla sprieguma mainīšanos diennakts laikā var reģistrēt ar maiņstrāvas voltmetru. Zin T 68, 1, 18.

volts, -a, v.; fiz. *Elektriskā sprieguma, elektriskā potenciāla, elektrisko potenciālu starpības un elektrodzinējspēka mērvienība.* □ Elektropārvades līnijās ir vairāku simttūkstoš voltu liels spriegums .. Zin T 64, 5, 32. Parasti spriegumi līdz 60 voltiem uz cilvēku iedarbojas vāji un nav bīstami. Zv 65, 4, 16.

voltsekunde, -es, dsk. ģen. -žu, s.; fiz. *Magnētiskās indukcijas plūsmas mērvienība starptautiskajā mērvienību sistēmā; vēbers.*

volumetrija, -as, s.; parasti vsk.; fiz. *Kvantitatīvās analīzes metode, kuras pamatā ir šķidras vai gāzveida vielas tilpuma mērīšana.*

voluntārisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **voluntāriski.** *Voluntārs.* □ Grūti vainot pusaudzi, ja viņš «spīd» ar voluntāriskiem izlēcieniem un izteicieniem: «es gribu», «man nepatīk», «tas ir garlaicīgi» utt. Lit M 80, 2, 5.

voluntārisms, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Filozofisks virziens, kas uzsver gribas nozīmi.*

2. *Psiholoģijā — mācība, uzskats, kas galveno nozīmi piešķir gribas procesiem un mazina prāta lomu; arī attiecīga rīcība, darbība.* Vadītāja v. □ Racionāla saimniekošana tās negatīvajā izpratnē ir cilvēka vēlēšanās uztiept citiem un dabai savu šķietami nesašķobāmo patiesību, kas palaikam ir bazēta nevis dziļās zināšanās, bet voluntārismā un egoismā. PL Siev 85, 3, 15.

voluntāristisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **voluntāristiski. 1.** filoz. *Saistīts ar voluntārismu (1), tam raksturīgs.* Filozofa voluntāristiskā koncepcija.

2. *Voluntārs.* □ Ir bijis arī tā, ka voluntāristiska celtniecības vietas izvēle vai cita veida tuvredzīga domāšana izraisījusi ļaunas sekas. Lit M 81, 51, 2.

voluntārists, -a, v.; **voluntāriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Voluntārisma (1) piekritējs.*

2. *Voluntārisma (2) piekritējs; cilvēks, kas rīkojas voluntāri.*

voluntārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **voluntāri.** *Saistīts ar voluntārismu (2), tam raksturīgs; arī voluntatīvs.* Voluntāra rīcība. V. vadības stils. □ .. nekas jebkuram nopietnam pasākumam nav tik ļoti kaitējis kā voluntāra pieeja tam .. Rīgas B 75, 163, 2. Katram būtu vēlams pārvaldīt savstarpējo attiecību veidošanas tehniku, zināt, ka runas procesam ir trīs funkcijas: informatīvā, voluntārā, ekspresīvā .. Lit M 85, 48, 6.

voluntatīvs, -ais; s. -a, -ā; apst. **voluntatīvi.** *Saistīts ar gribas izpausmi, tai raksturīgs.* Modāli voluntatīvās partikulas val. — *partikulas, kas teikumā izsaka dažādas runātāja gribas izpausmes.* □ Dzejniekam raksturīga maksimāla frāzes noslodze gan intelektuāli emocionālajā, gan arī voluntatīvajā ziņā. Valeinis 3, 361.

volūta, -as, s.; arhit. *Ordera kapiteļa spirālveida ievijuma formas dekoratīva sastāvdaļa, arī šādas formas karnīžu, portālu dekoratīvs elements.* □ Varam jautāt, vai volūta tam [joniskā ordera kapitelim] konstruēta kā inerces spirāle vai inerces rādiju līkne .. Māksla 83, 2, 24.

volutārs, -ais; s. -a, -ā; arhit. *Saistīts ar volūtu, tai raksturīgs.* □ Īpatnēja volutāro ritmu romantika raksturīga .. svečturiem, taču atkāpes no Latgales keramikas tehnoloģijas sevišķi sāpīgi jūtamas kolorītā .. Lit M 78, 50, 10.

volūtveida, gen., nelok. *Tāds, kam ir volūtas forma, veids.* □ Virs četrlapu puķītes volūtveida vijumos iekārts vieglās krokās krītošs lakatiņš. Glītais gravētais ornaments .. ļauj šo kausu pieskaitīt pie skaistākajiem 17. gadsimta sakrālajiem traukiem. LLM 150.

volūtveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **volūtveidīgi.** *Volūtveida.*

volvokss, -a, v. *Zaļaļģu klases aļģe.* Lodveida v. Zeltainais v.

vorobjevīts, -a, v. *Berila paveids — dārgakmens rožainā vai ķiršu sarkanā krāsā.*

vorsalīns, -a, v.; parasti vsk. *Mīksts, sintētisks paklāju materiāls.* □ Šogad Liepājas linoleja rūpnīca dos pirmos vorsalīna paraugus. Šis mīkstais paklājveida materiāls, kas būs dabūjams dažādās krāsās, rotās dzīvojamo un sabiedrisko ēku grīdu. Rīgas B 71, 73, 4. .. skatītāju zāles grīdu klās zaļgani pelēcīgs vorsalīns, bet sēdekļi būs pārvilkti ar zilgani zaļganu audumu. Zv 76, 11, 20.

voti, -u, v.; **vots,** -a, v.; **votiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Neliela somugru tauta, kas dzīvo Somu jūras līča piekrastē Ļeņingradas apgabalā.* □ Jersikiešu kaltos zobenus un kara cirvjus augstu vērtē votu un igauņu zemēs. Niedre 15, 81. «Voti,» zinātnieks paskaidro, «ir radniecīgi igauņiem un zināmā pakāpē arī ungāriem.» Cīņa 79, 260, 3.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.*

votums, -a, v. **1.** *Domas, kas izteiktas balsošanā.* Neuzticības votums — *parlamenta balsošanā izteikta neuzticība valdībai vai atsevišķam tās ministram.* □ Taču pusgadu vēlāk konservatīvajiem tika izteikts neuzticības votums .. Pad J 80, 45, 3.

2. *Vēlēšanas, vēlēšanu sistēma, arī vēlēšanu tiesības.* Plurālais votums — *tiesības vienam vēlētājam nodot divas vai vairākas balsis, piemēram, piedaloties vēlēšanās vairākās vietās.*

vraks, -a, v. **1.** *Sapostīts, līdz pilnīgai nederīguma pakāpei nolietots kuģis, arī lidaparāts, arī (tā) atliekas, kas pamatos saglabājušas savu ārējo formu.* Burinieka v. Laivas v. Raķetes v. Sarūsējis v. □ Bebris: Vai tu nezini, kas ir vraks? — Kļava: Vecs, nekam nederīgs kuģis. Zālīte 2, 44. Kuģu ceļos lauzti vraki dus. Dzelme pāri šūpojas kā glāsti. Aļģēm aizaug rūtis. Klus sirēnas un kuģinieku stāsti. Dziesma 1, 45. Visu vērtīgāko no tā [sēklī uzskrējuša kuģa] aizved, bet vraku atstāj viļņu varā. Latvju Mēnešraksts 42, 7, 640. Kolkasraga sēkli vēl šobaltdien veci ļaudis dēvē par kuģu kapsētu. Te, jūras dibenā, smiltīs aprakti, guļot desmitiem kuģu vraku. Zv 84, 24, 8. pārn. «Esmu kā vētras salauzīts kuģis bez mastiem! Vraks! Nederīgs reisam un jūrai.» [Saka zvejnieks.] Klīvers 2, 55. // pārn. *Vecs, nolietots, izmantošanai nepiemērots priekšmets (transportlīdzeklis, tehniska iekārta, celtne).* □ Uz tāda [tankkuģa] būtu vērts pastrādāt! Ne jau tā kā toreiz, kad braukāju uz pussatrunējušiem ārzemju vrakiem, ogļu putekļiem aplipis melns kā velns. Talcis 9, 264. Izmeklēšanas gaitā pierādījās, ka pussabrukušo māju vrakos uzturas arī puikas. Viņi ložņājot pa iegruvušiem pagrabiem .. Vāczemnieks 5, 67.

2. *Ļoti vārgs, pilnvērtīgai dzīvei nederīgs cilvēks.* □ «Sunim vajag kārtīgu saimnieku, nevis no abiem galiem apzelētu makaronu.» — «Nu, vai zin .. !» vīrišķis, dziļi aizskarts, atkal iesaucās. «Tava laime, ka tu esi tāds vraks ..» Ezera 9, 212. Hope: Es vispār noņemos ar tevi tikai tīras cilvēkmīlestības dēļ. Mēģinu uzpurināt un glābt garīgu vraku. A Eglītis 1, 398. Viltīgais tirāns nikotīns paverdzināja spēcīgo, darbīgo cilvēku, pamazām pārvērzdams viņu drebelīgā vrakā. Cīņa 81, 254, 3.

vulgārisms, -a, v. **1.** val. *Vulgārs vārds vai teiciens.* □ Īpaša vienkāršās sarunu leksikas kategorija ir vulgārismi, tas ir, vārdi un teicieni, kurus to rupjības un nepieklājības dēļ uzskata par neciešamiem un nelietojamiem ne tikai literārā valodā vispār, bet pat arī vienkāršā sarunā .. Valeinis 1, 169. Leksiskie vulgārismi ir vārdi, kas paši par sevi ir nepieklājīgi, ētikas normām neatbilstoši un ko sabiedrībā nemēdz lietot. Laua 1, 86. Pie stilistiskajiem vulgārismiem pieder daļa dzīvnieku nosaukumu un ar dzīvniekiem saistītu apzīmējumu, ja tos attiecina uz cilvēku, piemēram, cūka, purns, lops .. Laua 1, 86.

2. parasti vsk.; reti. *Vulgārums, vulgaritāte (1).* □ .. paši [pusaudži] sajūt nepieciešamību pēc skaistām attiecībām, bet šī iekšējā prasība ir cieši noslēgta aiz cinisma, vulgārisma un rupjas bravūras atslēgām. Dripe 4, 127.

vulgaritāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v u l g ā r s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Meitenes v. Teksta v. □ Vulgaritātes pieskaņu gūst strīds par tā sauktajiem «domājošiem» un «nedomājošiem» aktieriem. Dzene 5, 89. Taču tās [lugas] autoram un režijai diemžēl raksturīgi pretenciozi, pseidonovatoriski meklējumi, kas pārlieti ar banālas vulgaritātes mērci. Lit M 85, 25, 2.

2. parasti dsk. *Vulgāri vārdi, izteicieni.* Runāt neciešamas vulgaritātes. □ Valodas barbarismi, vulgaritātes, pat štampa vārdi kaitīgi personības prestižam. [Domā zinātniece.] Niedre 16, 53.

vulgarizācija, -as, s.; parasti vsk. *Darbība, process → v u l g a r i z ē t.* □ Galvenā vērība tiek veltīta tam, lai novērstu vulgarizāciju literatūras apguvē un izpratnē .. Lit M 84, 5, 2.

vulgarizators, -a, v.; **vulgarizatore,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Cilvēks, kas (ko, piemēram, ide-*

jas, atziņas) vulgarizē. □ Vienīgās briesmas [polemikā] faktiski arī ir tikai vulgarizatori, jo tie prot elementāras lietas saputrot un principa jautājumus pārtaisīt sīkumainā, personiskā ķīviņā. Vācietis 15, 30.

vulgarizējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → v u l g a r i z ē t.* □ Cīruļa lietišķās mākslas laukā atstātā mantojuma novērtējuma vulgarizējumam ir arī sava negatīvā praktiskā puse ar nopietnām kultūrvēsturiskām sekām. Tēl M 57, 191.

vulgarizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas, piemēram, atziņas, idejas) kļūst vulgāras.* □ Filma nepakļaujas skrupulozai satura analīzei bez riska primitivizēt, vulgarizēt filmā paustās idejas. Lit M 83, 15, 5. Grāmatas ikreizējais saturs, protams, nav cieši un vulgarizējoši jāsaista ar paša autora biogrāfiju .. Liesma 77, 7, 13.

vulgarizēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos. *Refl. → v u l g a r i z ē t; tikt vulgarizētam.* Neļaut idejām v.

vulgārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **vulgāri.** *Tāds (cilvēks), kura āriene ir bezgaumīgi, pārspīlēti spilgta, arī nesakopta, uzvedība skaļa, piedauzīga, pieņemtajām normām neatbilstoša.* □ Puisis šķita smalks, bet meitene vulgāra. Viņa ik brīdi centās pievērst sev uzmanību ar skaļiem, uzbāzīgiem smiekliem. Dinere 10, 376. .. gadi Guntu ir krietni vien paplucinājuši, viņa izskatās nedaudz nogurusi, vulgāra .. Lukjanskis 4, 124. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Vulgāra āriene. Vulgāra uzvedība. V. apģērbs. Vulgāri smieties. □ «Zinta ir augusi bez pieskatīšanas. Viņas pagalmā neesot bijušas meitenes, tikai palaidnīgi puikas, un no tiem pielipa vulgāra izturēšanās.» Kļava 2, 86. Panku uzvedības manieres ir skaļas, piedauzīgas un vulgāras. Liesma 84, 11, 20. «Kundze, man ir liels prieks ar jums iepazīties..» — «Ko nu jūs!» Marta centās runāt vulgāri. «Kas tad no manis vairs par prieku... Jaunskungi meklē jauniņas.» Jansons 3, 217. «Slikti ir viss, ko cilvēks dara pretēji savai dabai,» Lūsis atbild. «Tad tas vienmēr iznāk vulgāri.» Zigmonte 4, 22. // *Ļoti vienkāršs, nepilnīgs, arī apzināti vienkāršots, arī tāds, kurā izpaužas zināšanu, izpratnes trūkums (piemēram, par priekšstatiem, attieksmi, prasībām).* Vulgāri kritēriji. Vulgāra pieeja. □ Salīdzinājumā izsakoties, mēs izmetam bumerangu, tas ir, sliktus literārus darbus un nemākulīgu kritiku, un šis bumerangs nāk atpakaļ kā lasītāja sakropļota gaume un vulgāras prasības pret literatūru. Vācietis 15, 31. Mūsdienu cilvēkam vairs nav pieņemami vienkāršoti, vulgāri priekšstati par vispārcilvēciskā un šķiriskā attiecībām. Lit M 85, 43, 2. Daži izteikuši šaubas, vai to viņam vajadzējis darīt, lai jau par mīlestību rakstot gados jaunie. Uz to gribētos atbildēt: tāds uzskats ir šaurs, vulgārs un netaisnīgs. Lit M 76, 41, 2. // *Tāds, kura būtība ir rupja, arī banāla (piemēram, par kādu faktu, cilvēka darbību).* V. fakts. Izteikt prasības vulgārā formā. □ Kā mana sieva, kas visnotaļ bija apveltīta ar veselīgu saprātu .., varēja ielaisties vulgārā, vieglprātīgā flirtā ar pilnīgi svešu vīrieti! Kaijaks 5, 253. // *Tāds, kura saturs ir rupjš, neatbilst labas gaumes prasībām (piemēram, par tekstu).* V. romāns. V. pamflets. Vulgāra asprātība. □ Viņi noskatās angļu kinokomēdiju. .. Alfrēds sevišķi nejūsmo. Pārsālīts, un jociņi diezgan vulgāri. Dripe 8, 19. Viņai patiešām tāls ir jebkāds ārišķīgs bufonādes komisms, derdzas vulgāri un piedauzīgi teksti, kas aizskar estētiskās jūtas. Dzene 3, 135. // *Tāds, kas neatbilst laba stila prasībām, tāds, kas pieder pie zema, rupja stila (par izteiksmes līdzekļiem).* □ «Sveika, sveika, zeltenīt!» viņš .. sacīja, un vārds «zeltenīt» man šķita vulgārs un provinciāls. Rīgā sievietes uzrunāja par dāmām, kundzēm vai jaunkundzēm .. Zālīte 5, 77. Un Maija nesaprata, kā viņai agrāk šī māsa bija patikusi, tik vulgāri viņai likās visi Gunas vārdi, pat balss intonācija šķita neciešama. Mauriņa 2, 335. Vienkāršrunas sinonīmi un vulgārie sinonīmi ietilpst leksikas nekoptākajā slānī, kas atrodas ārpus literārās valodas. Veidemane 1, 112.

vulgārums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → v u l g ā r s, šīs īpašības konkrēta izpausme; vulgaritāte (1).* □ .. kā lai visā šajā efektīgajā spožumā, .. šajā ārēji gluži pieklājīgajā .. dziesmu konkursa vai citu līdzīgu raidījumu bezrūpīgumā nesaskata gara kūtrumu, vulgārumu .. Pad J 82, 231, 4.

vulkānisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vulkāniski.** *Saistīts ar vulkānu, vulkāniem, tiem raksturīgs.* V. iezis Vulkāniskais plato. Vulkāniskie pelni. Vulkāniskie akmeņi. Vulkāniskā zemestrīce. Vulkāniska sala. Vulkāniskais arhipelāgs — *arhipelāgs, kura izcelšanās saistīta ar vulkānu darbību.* Vulkāniskās bumbas — *lavas gabali, kas vulkāna izvirduma laikā tiek izsviesti no krātera.* □ Ja magma pa litosfēras plaisām izplūst uz zemes virsmas, tad runājam par vulkāniskiem procesiem. Maldavs 1, 98. .. 1989. gada sākumā krasi palielinājās Zemes vulkāniskā un seismiskā aktivitāte. Hor 90, 5, 33. Okeanogrāfiskie pētījumi liecina, ka jūras dibenā ir daudz vairāk vulkānu nekā uz sauszemes un vulkāniskā materiāla šķīstošo savienojumu ķīmiskais sastāvs tuvs jūras zāļu ķīmiskajam sastāvam. Lauku Dzīve 80, 8, 20. Ja vajadzēja asu, plānu asmeni, neaizstājams bija puscaurspīdīgais obsidiāns, vulkāniskais stikls. Zin T 67, 1, 37. // pārn. *Tāds, kam raksturīgs liels straujums, dedzīgums (parasti par cilvēku, tā rakstura īpašībām, to izpausmi).* □ .. Sikeirosa portrets darināts no ļoti cieta .. koka, un tas atbilst mākslinieka vulkāniskajam, jaudīgajam, stingrajam raksturam. Rīgas B 83, 265, 5. Piemēram, Ojārs Vācietis. Šis vulkāniskais talants dzīvo ar mums vienā laikā. Lit M 82, 37, 4. Vēla mīlestība, stāsta, nākot jo brāzmaini. Acīmredzot tas ir taisnība; Leonarda jūtas uzmutuļoja ar vulkānisku spēku. Zigmonte 7, 67.

vulkānisms, -a, v.; parasti vsk. *Procesu un parādību kopums, kas saistīts ar magmas, magmatiskas izcelsmes ūdeņu un gāzu pacelšanos*

no Zemes dzīlēm un izplūšanu virszemē. □ Uzskata, ka tektoniskās izmaiņas un masveida vulkānisms Gobi tuksneša daļā vēlajā mezozojā ne tikai ļoti pārmainīja klimatiskos apstākļus, bet arī ietekmēja ģeoķīmisko zemes sastāvu .. Cīņa 85, 155, 3. Armēnija atrodas uz vulkāniska plato, kas ģeoloģiskā ziņā ir relatīvi jauns, bet vulkānisma centri, paslēpti zem zemes, atdziest gausi, un izkausētajai magmai .. piemīt ļoti augsta temperatūra. Rīgas B 84, 30, 5. ..līdz pat 1958. gada rudenim nebija drošu ziņu, vai Mēness vulkāni darbojas arī mūsu dienās. Aizdomas radīja vairāki Mēness krāteri, kuros bija novērotas vulkānismam līdzīgas parādības. Zv d 59, 2, 26.

vulkanīts, -a, v.; ģeol. *Iezis, kas radies vulkāna izvirduma rezultātā, uz planētas virsas izplūdušajai magmai ātri atdziestot un sacietējot; izvirdumiezis.* □ Atkarībā no magmas atdzišanas apstākļiem radušos iežus var iedalīt trīs apakšgrupās: ..izvirdumiežos jeb vulkanītos, piemēram, .. bazalti, vulkāniskie tufi .. Izrakt 15.

vulkanizācija, -as, s.; parasti vsk.; tehn. *Darbība, process → vulkanizēt.* Vulkanizācijas cehs. Vulkanizācijas kamera. □ Kaučuku tīrā veidā lieto visai maz, jo tas karstumā kūst, bet salā plaisā. Nepieciešamās īpašības tam piešķir vulkanizācija .. Cīņa 70, 65, 2.

vulkanizators, -a, v.; tehn. *Iekārta vulkanizācijas darbu veikšanai.* □ ..cehos samontētas augstražīgas automātiskās līnijas, uzstādīti vulkanizatori, montāžas darbgaldi un cita iekārta. Cīņa 71, 2, 1.

vulkanizējums, -a, v.; tehn. *Paveikta darbība, rezultāts → vulkanizēt.* □ Šķidra svina temperatūra ir pietiekama, lai iegūtu labu vulkanizējumu. Zin T 76, 2, 48.

vulkanizēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; tehn. *Tehnoloģiskā procesā (kaučuku) pārvērst gumijā.* □ Lai kaučuku pārvērstu gumijā, to vulkanizē, tas ir, silda kopā ar sēru. G Rudzītis 1, 230. Ne katrā darbnīcā pieņem vulkanizēt vai līmēt saplīsušus gumijas zābakus .. PL Siev 84, 2, 7. Kameras vulkanizējamo vietu uzkasa ar rīvīti, nomazgā ar benzīnu un ielāpu .. piespiež gumijai ar spīlītēm. Zin T 76, 2, 48.

vulkanologs, -a, v.; **vulkanoloģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Vulkanoloģijas speciālists.* □ ..vulkanologam jāmēra un jāaprēķina vulkāna pulss, pa laikam jāieskatās krāterī, jāizdara vairāki citi novērojumi, lai varētu laikus brīdināt apkārtējos iedzīvotājus .. Liesma 66, 3, 17. Vulkanologus interesē absolūti viss: cik gāzu ir magmā, kāds ir izvirdumu mehānisms un enerģija. Cīņa 78, 235, 3. Neparastu operāciju, kuras mērķis bija «savaldīt» Eiropas lielākā aktīvā vulkāna Etnas izvirdumu, veikuši vulkanologi un pirotehniķi. Rīgas B 83, 110, 6.

vulkanoloģija, -as, s.; parasti vsk. *Ģeoloģijas nozare, kas pētī vulkānus, to izcelšanos, izplatību, uzbūvi, izvirdumus, kā arī pēcvulkāniskās darbības īpatnības un likumības u. tml. vulkānisma izraisītās parādības.* □ ..Tālo Austrumu zinātnes centra vulkanoloģijas institūts ir .. zinātniskās pētniecības organizācija, kas nodarbojas ar draudīgo un vienlaikus zinātnei ārkārtīgi interesanto dabas parādību — vulkānu izvirdumiem. Rīgas B 83, 108, 5.

vulkanoloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **vulkanoloģiski.** *Saistīts ar vulkanoloģiju, tai raksturīgs.* Vulkanoloģiski pētījumi. □ Kļuču ciems .. 1934. gadā šeit nodibināta vulkanoloģiskā stacija .. Zv 78, 10, 13.

vulkāns, -a, v. *Seno romiešu ugunsdieva Vulkāna vārdā nosaukts veidojums, kas sastāv no magmas avota, pazemes ejas un šīs ejas virszemes atveres, ap kuru uzkrājas izvirdumu produkti, veidojot zemes virsas pacēlumu — konusu.* Aktīvs v. Apdzisis v. Zemūdens v. Vulkāna krāteris. Vulkāna izvirdums. □ Āfrikā nav milzīgu kalnu sistēmu, taču ir plašas teritorijas ar kalnu virknēm un augstiem plato, kuros paceļas atsevišķas virsotnes un vulkānu konusi. Lielais 7, 37. ..salas vidū paceļas vulkāns. No tā krātera dienu un nakti stīdz tieva dūmu strūkliņa. Ērgle 2, 2. «Esmu dzimis .. Jaungvinejā, blakus vulkānam, un tāpēc par mani reizēm saka, ka man esot vulkānisks temperaments.» Lit M 90, 29, 15. sal. ..kādu nedēļu es strādāju kā vērsis un pārmīcu veselus mālu kalnus, un domāju, līdz mana galva kūp kā vulkāns .. Bels 4, 10.

vulvīts, -a, v.; parasti vsk.; med. *Sievietes ārējo dzimumorgānu iekaisums.* Akūts v. Ārstēt vulvītu.

vurvulēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; apv. **1.** trans. *Murmināt.* □ Goda vārds — zem skatuves neko nedzird, kas tur augšā notiek, katrs vurvulē savu. Kar 80, 1, 52.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Burbuļot (1).* □ Ārā bija gaiša, saulaina pavasara diena. ..Ūdens vurvulēja pa visiem grāvjiem un renītēm .. Saulietis V, 68.

Z

zābaki, -u, vsk. zābaks, -a, v. **1.** *Apavi (izgatavoti no dažāda materiāla — ādas, gumijas, filca), kas ietērpj kāju augstāk par potīti, parasti ar stingru zoli un zemiem, platiem papēžiem.* Vīriešu zābaki. Sieviešu zābaki. Siltie zābaki. Hromādas zābaki. Gumijas zābaki. Kirzas zābaki. Stulmu zābaki. Saišu zābaki. Slēpju zābaki. Slidu zābaki. Čerkstoši zābaki. Cauri zābaki. Zābaki spiež. Zābaka galva. Zābaku purngali. Zābaku auklas. Aizsaitēt zābakus. Vilkt kājās zābakus. Ūdens zābaki — *ūdenszābaki.* Futbola zābaki — *speciāli apavi futbola spēlei.* □ Vispirms viņš uzvilka silto veļu, tad savas vecās ziemas darba drēbes,

kājās garos zābakus. Kaijaks 2, 118. Pārnācis mājās no jūras un novilcis smagos zvejnieka zābakus, viņš katru reizi uz brītiņu paņēma zēnu klēpī.. Lācis 9, 3. Uz kāpnēm noklaudz zābaki, ieskanas slēpes, atsitoties pret margu dzelzs režģi. Dripe 6, 18. Pa teciņu gar dārzu no kreisās puses nāca kareivis.. smagiem, naglotiem zābakiem kājās. Fimbers 1, 63. sal. ..kājas tam [gājējam] aplīp mitrām, smagām zemes pikām, kas lēni cilājas kā kalnu milža akmens zābaki.. Sudrabkalns 5, 91. pārn. Un stārks turpat lepni pastaigājas, cilādams jo augstu sarkanos zābakus. Delle 2, 82. pārn. ..bāka sūta sveicienus kuģiem, un kaut kur tālu no austrumiem sārtos ausmas zābakos brien šurpu jaunais rīts. Zigmonte 2, 100. Stacijas telpā uz sola sēdēja spēcīgs zemnieks; viņa pelēkais vadmalas tērps bija glīts un garie ūdens zābaki cieši un kārtīgi uzmaukti kājās.. Niedra 4, 64. ◇ Dzērvju zābaki — *vējā un mitrumā sasprēgājušas kājas.* □ «Mani dzērvju zābaki radušies, cūkas ganot rasainā norā.» Pelēcis 3, 187. Mīšels mazgājas kopā ar lielajiem puišiem, tad paliek pēdējais un palīdz mazajiem dzērvju zābakus berzt. Indrāne 6, 236. ◇ Septiņjūdžu (arī simtjūdžu) zābaki — *pasakās, teikās — zābaki, ar kuriem var neticami ātri pārvietoties.* □ ..dzīve iet uz priekšu kā milzis ar septiņjūdžu zābakiem, spēj tikai turēties līdzi. Grebzde 1, 216. Kaut jel man simtjūdžu zābaki būtu, Kādiem reiz pasakās tālumus° mērīju.. Sudrabkalns 10, 76. ◇ Dzelzs (arī naglotais) zābaks (arī papēdis) — *saka par varmācīgu rīcību, cietsirdīgu varas izpausmi (parasti valstu attiecībās).* □ Daži vācu oficieri, nojautuši noskaņojumu pilsētā, cenšas ar mums uzņemt sakarus.. Paldies, esam jau pietiekami iepazinuši šo dzelzs zābaka «kārtību»! Rūja 3, 36. ◇ Kāpt (arī mīt) ar (visiem) zābakiem (arī kājām) dvēselē — *pazemot kāda jūtas, ideālus, ciniski izturēties pret tiem.* □ Džemma varēja būt droša, viņš nevēlējās zināt svešus noslēpumus un kāpt ar visiem zābakiem svešā dvēselē. Ezera 13, 185. // pārn.; vienk. *Dumjš, neattapīgs, arī neprasmīgs cilvēks.* □ «Nu, gatavais zābaks, goda vārds!» domās paškritiski izsaucās Sproģis, jo nekad mūžā nebija pārskatījies un pārklausījies tik ļoti un tik muļķīgi.. Ezera 14, 111. «Vai es zinot, kas ir Pēterēns, viņš dīc, Pēterēns ir zābaks. Netiek galā ar kadriem.» Lapsa 6, 152. ◇ Dumjš (arī stulbs) kā zābaks — *ļoti dumjš.* □ ..Stiebriņai ir liels vilku sugas suns.., bet dumjš kā zābaks, jo šī Stiebriņa viņu ir samaitājusi. A Grigulis 7, 84. «Stulbs tu esi!» Stepiņš uz viņu sakliedza. «..stulbs kā zābaks!» Vāczemnieks 5, 45.

2. *Dzirnavās — graudu teknes gals, pie kura piestiprina maisu.* □ Tie, kuriem pašlaik mala, kabināja maisus pie zābakiem.., kas te nokarājās no griestiem lejup. Plaudis 3, 197.

zābakots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zābakoti.** *Tāds (cilvēks), kam ir zābaki kājās.* □ Gāja zābakoti, gāja pastalās un vīzēs apāvušies, pat ņiprie gani, garos dzērvju zābakos iekāpuši, steidzās brīnumavotu apskatīt. Kaldupe 8, 18. Ezeru skolā, kurā mācās arī zābakoti turīgāku ļaužu pēcteči, ķupiešus [Ķupes ciema bērnus] viņu pastalu dēļ neviens neiedrīkstas izsmiet. Avotiņa, Šlisers 1, 16. pārn. Kažokots un zābakots Laiks pa mežu iet. Elksne 3, 76. // *Tāds, kam ir apauti zābaki (par kājām).* □ Zābakotās kājas blakus asajām sliežu šķautnēm jūtas drošākas. Caune 2, 60. ..sieviete.. bija nolikusi mazo, čībā auto kāju cieši blakus viņa lielajai, zābakotajai pēdai.. Avotiņa, Šlisers 1, 197. Neris nezin kādēļ nevarēja virsmežsargu ieraudzīt ne acu galā. Rēja, lēca gaisā un, snaikstīdamies pēc Mētras zābakotajiem stilbiem, žņaudzās ķēdes galā vai nost. Ezera 1, 326. pārn. ..viņš padzirda zābakotus soļus. Pa taciņu gar dārzu no kreisās puses nāca kareivis.. smagiem, naglotiem zābakiem kājās. Fimbers 1, 63.

zābaksmērs, -a, v.; arī **zābaksmēre,** -es, dsk. ģen. -ru, s.; sar. *Zābakziede.* □ Zābaku spodrinātājs.. tūliņ ķērās pie savām sukām un zābaksmēra trauciņiem.. un notrauca rudens dubļus no viņa apaviem. Lācis VII, 580. Suka uzpūta Uzpirkstenim stipru zābaksmēra dvašu, un Uzpirkstenis apgāzās un paģība.. Ziedonis 15, 8. Pirms iešanas ārā krietni ieziedi tos [juhtādas zābakus] ar eļļu.. vai zābaksmēru. Lauku Dzīve 76, 1, 36. Viņš katrā ziņā mēģinās kaut ko uzsākt, tirgosies kaut vai ar zābaksmēri. Lit M 62, 6, 3.

zābakziede, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Apavu krēms, arī speciāls krēms rupjas ādas zābaku kopšanai.* Zābakziedes kārbiņa. □ Kājās viņam zābaki. Apdiluši, brūngani, sakrokojušies kā ermoņikas. (Skaidri redzams, sen nav baudījuši zābakziedi.) Kalndruva 10, 163.

zadēt, parasti 3. pers., zad, pag. zadēja; apv. *Berzējoties citam gar citu, vibrējot gaisa plūsmas iedarbībā u. tml., radīt klusas, samērā augstas, vienmērīgas skaņas (piemēram, par augiem, to daļām); būt tādam, kurā skan šādas skaņas (par vietu, telpu, vidi).* □ Pūta silts dienvidu vējš, un zaļās lapas ceļmalas kokos zadēja. Austriņš 2, 56. Zad vārpas, zad kā tūkstoš stīgu, Kad viegla brīze lēni pūš.. Gāliņš 2, 82. Noriņā zadēja jaunu bērzu smalcīte, kam pa apakšu šur tur viesās sīki alkšņu krūmi. Austriņš 1, 107.

zādzība, -as, s. *Paveikta darbība, rezultāts* → *z a g t.* Izdarīt zādzību. Pieķert zādzībā. Apvainot zādzībā. Literāra zādzība — *cita autora darba vai tā daļas uzdošana par savu; plaģiāts.* □ Visas mājas ceļmalās, kas vien izskatījās nabadzīgākas, noplīsušiem jumtiem, man izlikās kā zagļu un laupītāju nometnes, jo cikreiz netika dzirdēts.. par zādzībām un laupīšanām. Austriņš 1, 314. Viga: Es arī nekad nebūtu varējusi iedomāties, ka manu tēvu apvainos naudas zādzībā. Zīverts 1, 314. Vai tā nav zādzība — slepus ņemt uguni, slepus ņemt grāmatu? Viese 3, 177. ..noziedzniekus septiņas dienas pēc pēdējās zādzības aizturēja un nolaupīto mantu atrada. Hor 78, 6, 33.

zaglēns, -a, v. *Zaglīgs (1) bērns; arī sīks zaglis.* □ Ko vēlējās šis zēns? Kādēļ viņš tik ļoti gribēja iekļūt lidostā? Varbūt zaglēns, bet

varbūt viņam tur vajadzēja satikt cilvēku.. Dripe 9, 6.

zaglība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Zaglīgums (1).* □ «Tur [ābe]dārzā] par sargu ir būdīgs [liels, plecīgs] vecis,» Ķikuts ieminējās, vēlēdamies atvēsināt zaglības azartā aizrāvušos biedrus. — «Varbūt arī vilku suns?» cits bažījās. Mauliņš 3, 13.

2. *Zaglīgums (2).* □ pārn. Un tas [uzraudzīt pērkona lietu], nudien, nav nekāds vieglais darbs, jo pērkona debeši ir viltus un zaglības pilni. Andersone 1, 100.

zaglīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaglīgi. 1.** *Tāds, kas mēdz zagt.* Z. pusaudzis. □ Zirgu puisis, zaglīgs, patur°.. labību pats. ME IV, 679. pārn. ..lunkani zaglīgā Zīmaļa, kas aizvien nozuda krūmos, lai aizlavītos uz kādu pļavu vai labības lauku,.. vai tā nebija kā otra kaimiņa neprecētā meita Zelma? Rozītis 2, 256. pārn. ..Krišiņš [vārnulēns] bija apbrīnojami zaglīgs. Viņš zaga un slēpa nezināmās slēptuvēs.. vajadzīgus un nevajadzīgus sīkumus. K Grigulis 3, 47.

2. *Tāds, kas cenšas palikt nepamanīts, dara ko neatļauti, slepeni.* □ Viņa sāka Jēci un Emmu novērot. Viņa kļuva viltīga, zaglīga, centās tos pārsteigt. Dziļums 1, 364. Kāds zaglīgs, satuntuļojies stāvs izlien no telts un zogas uz upes pusi.. Repše 2, 80. Tikai kādu elpu sajutusi uz matiem, viņa pasviež galvu atpakaļ. Tā zaglīgā elpotāja ir skaistā Beņa.. Klīdzējs 1, 317. pārn. ..[tā] atkal bija viņa, kas uzgāja zaglīgās dējējas [vistas] un nodos mātei vāceli, pilnu ar olām. Leimane 1, 34. // *Tāds (rīcība, skatiens u. tml.), kurā izpaužas vēlēšanās palikt nepamanītam, tāds, kas ir saistīts ar ko neatļautu, slepenu, tam raksturīgs.* Zaglīgi lavīties projām. Zaglīgi lūkoties apkārt. Zaglīgi soļi — *klusi soļi, ar kādiem iet nolūkā palikt nepamanītam, neatklātam.* □ Tā vien likās, ka tuvumā slēpjas slepena, zaglīga acs.. Mauliņš 2, 45. Viņa pārlaida zaglīgu skatienu māklera dīvainajam tērpam un.. arī zilajai kantora būdai. A Eglītis 6, 60. ..tiklīdz viņa klusi uz pirkstu galiem ienāca istabā, aiz sevis zaglīgi aizvērdama durvis, uzdegās gaisma. Skujiņš 12, 149. pārn. Viņa klausījās, kā ap māju uz pirkstgaliem staigā vējš.. Būtu tas aurojis un plosījies.. Nē, vējš staigāja zaglīgi un piesardzīgi.. Zigmonte 13, 270. Meiteni pārņēma smags, sāpīgs mulsums. Nebija drosmes iet tālāk, tādēļ viņa klusiem, zaglīgiem soļiem bēga atpakaļ. Kalndruva 2, 67.

zaglīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → z a g l ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..babuļniekiem parasti nāca līdz prāvs bērnu pulciņš, trūkums un dažreiz pat ar to savienots zaglīgums.. Austriņš 1, 101. pārn. Minkam klājās labi. Virtuvē bija silti,.. tomēr pamodās klejojumos iemantotais zaglīgums. Reiz viņš nenocietās un veikli pakampa aknu gabalu. Sk Ģ 78, 5, pielikumā 12.

2. *Vispārināta īpašība → z a g l ī g s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Skatiena z. Soļu z.

zaglis, -ļa, v.; **zagle,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Cilvēks, kas zog.* Sīks z. Rūdīts z. Zagļu banda. Ķert zagli. Dzīties pakaļ zagļiem. Kabatas zaglis — *kabatzaglis.* □ Tad tur kādam saimniekam.. bija klēts uzlauzta un izzagtas visas drēbes. Tad kādā citā vietā zagļi bij caur jumtu ietikuši stallī un izveduši zirgus.. Jaunsudrabiņš 2, 202. ..durvis Ezermaliešu sētā neviens pa nakti neaizslēdza, neviens zaglis nezagās viņu pajumtē, ne arī pie lopiem, tas bija godīgs laiks. Niedra 1, 138. «Nekas neiespējams tas nav, ja sievietes var būt raganas, kādēļ nevar būt zagles?» Kļava 2, 5. Tur [šķūnī] atradās daļa nolaupīto mantu, kuras zagļi vēl nebija paspējuši realizēt. Atradās arī neapgāžami viņu vainas pierādījumi. Hor 78, 6, 33. sal. Klusiem soļiem kā zagle viņa ielīda mājā un taustīja pēc meitu istabas durvīm. Blaumanis 6, 244. pārn. Pie strauta gultnes uzvirmoja peles smarža. Vilks apstājās un klausījās. Graudu zagles mita pārlieku dziļi zem sniega. Mauliņš 2, 14. pārn. Vilkam lieli brīnumiņi: Lapsiņai skaisti bērni. — Kas tev bēdas, jēru zagli: Kāda māte, tādi bērni! DV 671. Redzēju, cik veikli strādā kabatas zagļi. Nonākuši uz kuģa, daudzi attapās, ka aplaupīti. Gūtmanis 4, 210. ◇ Dienas zaglis niev. — *dikdienis, slaists; dienaszaglis.* □ Vispirms jātiek galā ar žūpām, darba kavētājiem, ko tauta trāpīgi sauc par dienas zagļiem. Ciņa 83, 300, 3. ◇ Zagļa dzīve (arī dienas) — *viegla dzīve, viegli dzīves apstākļi.* □ ..Jānim muižā bij tīrā zagļa dzīve: tikai tā pasēdēšana uz bukas, cita darba nekāda.. Upīts 4, 575. «Vai tu jau strādā?» — «Vēl ne.» — «Zagļa dienas.» Janovskis 1, 218. ◇ Siržu zaglis (biežāk lauzējs) iron. — *vīrietis, kurš ļoti viegli iegūst sieviešu simpātijas.* □ «..ko tad tu, Lucij, ar to Ērgļu Kārli biji iestigusi tik dziļās valodās?! Uzmanies, viņš esot liels siržu zaglis..» A Deglavs 1, 496.

zagšus apst. *Slepeni, nepamanīti, arī neatļauti.* □ Un Nate zagšus paskatījās uz Noriešu pusi.. Viņa cerēja tur ieraudzīt kādu cilvēku.. Dziļums 1, 63. Atgāju no durvīm, cik klusi vien varēdama, gandrīz zagšus. Ķirškalne 1, 19. Es allaž bijībā skatījos zagšus: ko sacīs ļaudis? Kā tikšu bārta? Brīdaka 8, 65. sal. Piegāju klusi, kā zagšus pie savas klētiņas durvīm. Jaunsudrabiņš 7, 22. pārn. Rudens te aizvien ienāca zagšus, paslepen. Sūri iesmaržojās brūklenāji. Ezera 2, 58.

zagt, zogu, zodz, zog, pag. zagu; intrans *Neatļauti, parasti slepeni, ņemt materiālas vērtības, lai tās nelikumīgi piesavinātos.* □ Grieze [pagasta vecākais] atkal sacīja, ka tā esot policijas darīšana, ja kur zogot vai laupot.. Fimbers 1, 319. «Zini, ja par kādu cilvēku saka: viņam līp pie pirkstiem — tas nozīmē, ka viņš zog.» Ezera 2, 140. Cik vien tu spēji, tu zagi un rāvi, Līdi, spiegoji, bendēji, kāvi, Kas vien ir kauns, to tu darīji.. Rainis Ib, 367. Lai iegūtu līdzekļus parazītiskajai eksistēšanai, viņš gāja zagt. Ciņa 84, 19, 3. pārn. Tu redzi — lec kaķis pa logu — ne vienmēr, ne vienmēr, bet tikai tad, kad ir zadzis. Ziedonis 18, 51. // trans. *Neatļauti, parasti slepeni, ņemt un nelikumīgi piesavināties (materiālas*

vērtības). □ ..ziemu aizvelkot no salām dažu labu osi un liepu.. Sevišķi manīgi esot vidzemnieki, no kuriem dažs visu māju uzcēlis no zagtiem baļķiem. Austriņš 2, 298. «Alvīn, vai tu kādreiz esi palaidusi nagus?» — «Es? Nē, nekad. Kāpēc tu tik savādi jautā?» — «Es arī neesmu zadzis cita mantu.» Lācis 13, 79. Vecais Aizpurs, kokus zagdams un mājās vilkdams, bruku dabūjis. Andersone 1, 52. // trans.; pārn. *Neatļauti, slepeni (parasti, kādam atņemot) iegūt (ko vēlamu), rast iespēju izmantot (piemēram, kādus apstākļus).* □ Vientulība.. sanatorijas istabās zagta jau desmit gadu. Sanatorijā ir sliktāk nekā viesnīcā. Viesnīcā drīkst aizslēgt durvis, šeit ne. Birze 5, 85. Inese: Jūs tomēr esat nelietis. Zaglis. Jūs zogat skaistāko, kas cilvēkam vien var būt. Jūs zogat sapņus. Jūs zogat nākotni. Gulbis 5, 267. // trans.; pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) zaudē (ko nozīmīgu); panākt, būt par cēloni, ka (kāds) nespēj (ko) izmantot.* □ ..Rīt ārsti attālinās nāves varu, Kas pāragri mums dzīves gadus zog. Brīdaka 1, 52. ..šobrīd vecāki vai no ādas lien ārā, lai bērnus iespējami ātrāk apmācītu dažādās gudrībās — māca sveševalodas, ved uz mākslinieciskām un sporta nodarbībām, nereti zogot kā bērnam, tā sev tik nepieciešamo miegu. Zv 82, 7, 22. ◇ Zagt dienas — *vadīt dienas bezdarbībā, slaistīties; vadot dienas bezdarbībā, slaistoties, sagādāt kādam zaudējumus.* □ Zeltiņš: Palaidņi un sliņķi tie [kalpi] ir, kas saimniekam zina tikai dienas zagt! Aspazija V, 47. ◇ Zagt aci (arī acis) no pieres ārā (arī laukā) sar. — *nekaunīgi, pārdroši zagt.* □ «Tādi jau tie cilvēki ir!» Mikums atmeta ar roku. «Piedzēries viņš tev pastāvīgi kā migla un zog vai aci no pieres laukā.» A Deglavs 1, 405. «Saka jau,.. ka vilcienā aci no pieres zogot ārā.» Sakse 6, 5.

zagties, zogos, zodzies, zogas, pag. zagos; refl. *Iet, doties tā, lai nepamanītu, slepeni, neatļauti iet, doties (kur, pie kā u. tml.) — par cilvēkiem.* Z. ārā no mājas. □ ..cīnās varonīgais otrais bataljons, izmisis sargādams vēl frontes vārtus un nezinādams, ka tam no sāniem jau zogas klāt ienaidnieks. Grīns 1, 414. Jau agrā bērnībā es novēroju, ka jauni cilvēki, par kuriem runāja, ka tie viens otru mīlot, zagās uz klusu vietu, kur tos neviens neredz.. Zālīte 5, 36. Lēnām atvēruši durvis un viens otram ar zīmēm rādīdami uzvesties klusi, mēs uz pirkstgaliem zagāmies pa gaiteni uz manu galu. Janovskis 1, 88. sal. «Iesim atpakaļ!» Juris skubināja un sāka iet it ātriem soļiem, kā zagdamies. Kalndruva 9, 154. pārn. Pa vārtiem pretī izdrāzās pinkains suns; tas nerēja, bet, sirdīgi rūkdams,.. no aizmugures zagās pie stilbiem. Skujiņš 13, 264. pārn. Pieplacis smilšainās ietves malai, pelēks runcis zagās klāt baložiem. Lagzdiņš 2, 13. pārn. Seski te [ierakumos] medī peles, kas kļuvušas tik pārdrošas, ka dienas laikā zogas pie kareivju maizes doniņām.. Grīns 1, 251. // *Virzīties, braukt tā, lai nepamanītu, slepeni, neatļauti virzīties, braukt (par transportlīdzekļiem).* □ Vilciens kā izlocījusies čūska zogas pa krauju ezera krastam tik tuvu, ka brīžiem aizraujas elpa.. Zv 59, 9, 6. pārn. Cits, savāds autobuss man slepu zogas prātā, Ar kuru visi braucam. Strāls 4, 64. // *Skatīties (kādā virzienā) tā, lai nepamanītu, slepeni, neatļauti vērsties (kur, kādā virzienā) — par acīm, skatienu.* □ Acis tā vien zagās riņķī, un sirds uzbudinājumā kala, it kā Rīgas policija nodarbotos vienīgi ar viņa meklēšanu.. Skujiņš 14, 169. «Es runājos ar tēvu, bet acis zagās pie meitas. Tikai vienu reizi mūsu skatieni sastapās... Tajā brīdī man mēle sametās un ausis kļuva kurlas.» Jansons 5, 176. // pārn. *Pakāpeniski, nemanāmi sākties, kļūt sajūtamam (piemēram, par laikposmu, parādībām dabā).* □ Bet, salnas rīts kad puķu dobēs zogas, Viss rudens tīmekļos kā smalkās važās vīts, Es pamostos un ieraugu pa logu — Mans kareivīgais dārzs ir sagūstīts. Belševica 3, 191. Ir jauki iet uz mežu ogās, Kad jau aiz kalna rudens zogas.. Krūza 3, 95. Gaiša tavos logos Ceriņsmarža zogas, Vieglas vēja vēdas Aizvēdina bēdas. Stērste 1, 29. sal. Pāri pār valni Gar plato sienu Lien sīciņa gaisma, Itin kā zagtos.. Rainis Ib, 252. // pārn. *Neviļus, negribēti rasties (par psihiska stāvokļa izpausmi, parasti par asarām acīs).* □ Bet asaras viņai tomēr zagās acīs un uzkrita karstas uz kaulainajām rokām, kuras viņa saliktas turēja klēpī. Blaumanis 6, 198. Lasu, stāvēdama pagalma vidū, un aiz aizkustinājuma man acīs zogas miklums. Brodele 17, 175. Bet nu es Tev rakstu, Pievēris acīm augšējo plakstu, Un nezinu, kāpēc Mitrums tur zogas.. Elksne, Grots 1, 27. // pārn. *Neviļus, negribēti rasties, arī būt ar neviļu, negribētu virzību (piemēram, par domām); neviļus, negribēti izraisīties (par psihisku stāvokli).* □ ..Volda domas zogas atpakaļ pagātnē, tās pārnes viņu pāri frontes līnijai.. Jansons 5, 84. Lēni aizslīd stacija gar logu. Sarūk tad un redzama vairs nav. Tikai atmiņas vēl līdzi zogas. Sirmbārdis 1, 20. Jo tumšāks aiz loga biezēja vakars, jo tuvāk zagās kādas neskaidras bailes. Alisei likās, ka ārā kāds klusu staigā.. Gulbis 4, 486.

zagu, apst.; savienojumā «zigu, zagu». *Tā, ka veidojas zigzagi.* □ Zilas priedes zigu, zagu augs. E Plaudis 2, 92.

zagums, -a, v.; pareti. *Paveikta darbība, rezultāts → z a g t; nozagtā manta, vērtība.* □ Likās pat, ka Anlīze zagumus ne sevišķi slēpa: jo, kad bija kaut kas zudis, manai sievai vajadzēja tikai aiziet līdz Dziļajam grāvim, un manta bija rokā. Jaunsudrabiņš 8, 227. Zaglis savu zagumu mēģināja paslēpt. ME IV, 680.

zāģbaļķis, -ķa, v. *Lietkoksnes baļķis, ko izmanto zāģmateriālu ražošanai.* □ Mežrūpniecības saimniecībās sagatavotās lietkoksnes struktūrā pirmo vietu ieņem zāģbaļķi — apmēram 40% visas lietkoksnes.. Ģeogr 343. Mežu galvenajā izmantošanā katru gadu cērt.. nepieciešamos izmērus sasniegušas audzes, no kurām iespējams izstrādāt vērtīgāko meža produkciju — zāģbaļķus, būvbaļķus.. PL Skola 62, 10, 87.

zāģējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → zāģēt (1).* □ Ik gadus kokiem jāizgriež vai jāizzāģē visi sausie, nokaltušie zari, bet zāģējuma vietas jāaizziež ar potvasku.. Rupais, Kalniņa 1, 22. Izņēmums ir aļņu ragi, kuru noformēšanā.. var izmantot tā saukto klasisko zāģējumu pa līniju no degunkaula.. līdz pakausim. Lauku Dzīve 79, 12, 26.

zāģeris, -ra, v. *Cilvēks, kas zāģē; cilvēks, kas nodarbojas ar kokmateriālu izstrādi.* □ Virs cirtēju.. galvām izmisīgi laidelējas un izmisīgi kliedz putni. ..Tie lūdz žēlastību savai ligzdai, bet žēlastības nav. Mazās zilās, baltās, raibās oliņas sašķīst zem zāģeru kājām un krītošo koku stumbriem. Avotiņa 7, 146. ..purva bērzam tika notriekta miza, malkas zāģerim neuzmanīgi veļot tam visapkārt sazāģētus klučus. Dorbe 8, 32. Māte mani.. iekārtoja kurpnieku artelī par malkas zāģeri. Pārī ar naktssargu.., uz ceļiem sniegā nometušies, garinājām klucēnos piecus resnus lapegļu baļķus. Gūtmanis 4, 147.

zāģēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Virzot iekšā zāģi, dalīt nost (visu, parasti koku vai tā daļu); virzot iekšā zāģi, dalīt (koksni) šķiedru šķērsvirzienā vai garenvirzienā, arī šādā veidā gatavot (kokmateriālus).* Z. mežā kokus. Z. nost liepām lielos zarus. Z. malku. Z. dēļus. □ Noliņš: Zāģis izvīlēts. Ko tad nu darīs? — Edvarts: Ej un zāģē klēts galā tos ošus nost. Blaumanis 6, 395. Temperatūra turējās — vaigi kaisa. Biju tik šļaugans, ka nejaudāju zāģi pavilkt, kad mums cietuma pagalmā lika zāģēt lapegļu baļķus. Gūtmanis 4, 224. Viņai vīrs nositās, mežu zāģējot. Klīdzējs 1, 145. ◇ Zāģēt zaru, uz kura pats sēž — *kaitēt pašam sev.* □ ..dabas resursu daudzums ir ierobežots un, turpinot to izmantošanu līdzšinējā tempā un līdzšinējām metodēm, cilvēce zāģē zaru, uz kura pati sēž. D kal 76, 177. // intrans. □ Strauji zāģējot, abiem sāka kūpēt pieres. Pauls nosvieda jērenīcu sniegā. A Auziņš 3, 11. ..ar uzlabotās nesimetriskās formas vienročiem ļoti viegli iesākt zāģēt: pietiek zāģi straujāk paraut uz savu pusi, lai rastos iegriezums (iezāģējums). Indāns 1, 30. // *Ar speciālu zāģi dalīt, šķelt (priekšmetu, tā daļu); šādi dalot, šķeļot, veidot (priekšmetu, tā formu).* Z. āzim ragus. □ Agrāk akmeni zāģēja ar rokām — ar tērauda zāģi, kurš ātri kļuva neass. Zv 66, 13, 25. Baibai sekcijas plauktiņā glabājas Alekša kāzu dāvana — viņa paša zāģēts un slīpēts dzintara kulons. Dripe 5, 137.

2. *Nemākulīgi spēlēt (parasti stīgu instrumentus), radot nepatīkamas skaņas; nemākulīgi spēlējot, radot nepatīkamas skaņas, skart (instrumenta stīgas).* □ ..Baha un Vivaldi šedevrus spēlējot, puisis vaibstījās.., vienaldzīgi zāģēdams stīgas. M Zariņš 2, 46. pārn. Pēc vakariņām šūpuļa dziesmu sāk spēlēt circenis. Redz, kāds pagāns, paslēpies aizkrāsnē un nu tikai zāģē savu čerkstošo vijoli. J Plotnieks 7, 22. // intrans.: niev. *Radīt raksturīgas skaņas mutes, rīkles dobumā (parasti miegā); krākt.* □ ..Ane sāk klusu dziedāt, bet tad pati sabīstas. Aiztur elpu un klausās... Jēkabs tā kā sakustējās. Uz brīdi pārstāja krākt, bet nu jau zāģē atkal. M Zariņš 5, 104. Gulēt kopā ar Ingu bija gatavās mokas. Tas ne tikai zāģēja un šņākuļoja, bet.. novilka viņai visu segu.. Ezera 13, 291. // intrans.; pārn. *Radīt raksturīgas, parasti nepatīkamas, balss skaņas — par dzīvniekiem.* □ ..kaut kur nomalē dzird ēzeļa žēlās gaudas, — zāģē kā ar zāģēšanu.. Sudrabu E 3, 445. Pļaviņā pie mārkiem zāģēja grieze.. Laganovskis 1, 136.

3. sar. *Izsakot pārmetumus, neapmierinātību u. tml., aizskart (kādu).* □ «Mani sieva zāģē vienā zāģēšanā, ka mežacūkām labu mantu [kartupeļus] grūžot iekšā!» [Sūrojas mednieks.] Bels 6, 283. Putriņu nelielā ģimene jau prāvus gadus dzīvoja pirtiņā, sieva Lavīze arvien vēl zāģēja veco par postu, kas viņus piemeklējis. Dinere 10, 170. // intrans. □ Gaidu, kad tad beigu beigās ko sacīs, nevaram tak šitā sēdēt kā divi mēmie. Būtu nu ko pārmetusi, sākusi zāģēt, tad varētu spirināties pretī. Ezera 10, 135. // *Sagādāt (kādam) nepatikšanas, ciešanas, kaitēt (kādam).* □ «..[internāta pārzine] tagad tevi zāģēs ilgu laiku. Tāpēc, ka cirties šai pretī,» pavadone nobrīdināja.. Niedre 10, 36. // intrans. □ ..šis ar mani lielajā. Maiņas reizēs pat labdienu vairs godīgi nesaka, tikai norūc kaut ko zem deguna un zāģē, kur vien varēdams: te atbrauc vēlāk uz maiņu, te noklusē kādu pamanītu defektu.. Talcis 4, 162.

○◇ Zāģēt nervus (kādam) sar. — *kaitināt (kādu), arī panākt, būt par cēloni, ka (kāds) uztraucas, nervozē.* □ Māriņš: Šī neveiksme man zāģē nervus... Bet neesmu vēl padevies. Zīverts 1, 46. ..ar kreisās rokas rādītāju un īkšķi viņa tīrīja labās rokas nagu. Radās viens no tiem nepatīkamiem, sīkiem knikšķinātāja trokšņiem, kas Elitai zāģēja nervus. Mauriņa 2, 208.

zāģētava, -as, s. *Koku mehāniskās apstrādes vieta, fabrika, cehs, kur ražo zāģmateriālus; kokzāģētava.* □ Moriss: Es dzirdēju, ka Žakam nodegusi zāģētava un viņam vajadzējis pirkt jaunus gaterus. Zīverts 1, 172. Zēni sāk piemest ugunskuram skaidas un no netālās zāģētavas sanestos planku galus. Pasaules sp I, 328.

zāģis, -ģa, v. *Daudzasmeņu griezējinstruments, kura asmeņi izvietoti plātnes, lentes, diska malās vai piestiprināti pie ķēdes atsevišķiem locekļiem; arī darbmašīna, kurai ir šāda veida griezējinstruments.* Dārza z. Zaru z. Baļķu z. Rokas z. Elektriskais z. Gatera zāģis — *gateris.* Lentes zāģis — *lentzāģis.* Loka zāģis — *lokzāģis.* Riņķa zāģis — *ripzāģis.* Zāģa zobi — *zāģa asmeņi.* Vīlēt zāģi — *asināt zāģa zobus.* Zāģa ceļš — *zobu izlocījums zāģim.* (Iz)locīt zāģa zobus — *mazliet vērst zāģa zobus pamīšus uz abām pusēm no zāģa plaknes, veidojot zāģa ceļu.* (Iz)locīt zāģi (arī zāģa ceļu) — *(iz)locīt zāģa zobus.* Zāģu skaidas — *sīkas, parasti koksnes, daļiņas, kas rodas, (to) zāģējot; zāģskaidas.* □ Drusku tālāk upes abos krastos kūpēja kokzāģētavu slaidie dūmeņi. Dienu un nakti caur aso zāģu rindām tur nepārtrauktā straumē plūda zaļok-

snēju priežu brūnie stāvi .. Dorbe 4, 37. .. tēvs bijis namdaris, staigājis ar cirvi un zāģi pār plecu, ģimenei maizes riecienu pelnīdams. Zv 65, 21, 6. sal. Seglu vietā iedeva filca pārklāju, taču Rezvija [jājamzirga] mugurkauls bija kā zāģis .. Gūtmanis 4, 287. pārn. Zibeņi, izlocījuši gaišos zāģus, krita kaut kur aiz Melnezera. Fimbers 1, 384. Tagad par [malkas] sazāģēšanu pašu spēkiem nav ko domāt. Būs jāparunā, lai atbrauc traktors ar riņķa zāģi. Kalndruva 8, 33. Katrs zāģa zobs sastāv no vairākiem elementāriem zobiem, tādēļ tam ir vairāki darbīgi asmeņi, kas katrs veic savu noteiktu griešanas veidu. Indāns 1, 14. Noliņš: Zāģis izvīlēts. Ko tad nu darīs? — Edvarts: Ej un zāģē klēts galā tos ošus nost. Blaumanis 6, 395. Labākajās zāģētavās gatera zāģiem vairs zobus neizloka, bet saplacina tiem galus .. Indāns 1, 10. Izlokot zobus pārmaiņus vienu uz vienu un otru uz otru pusi, rada tā dēvēto zāģa ceļu. To izveido uz abām pusēm izlocītie zobi un zāģa plātnes biezums .. Indāns 1, 26. Koridoros pie svaigi krāsotajām sienām uz grīdas vēl ir zāģu skaidu kaudzes un papīri .. Dripe 3, 355. // *Speciāls šāda veida instruments cietu priekšmetu zāģēšanai.* Kaulu z. □ .. viņš radījis vairāk nekā divdesmit jaunu ķirurģisku instrumentu, no kuriem īpaši jāatzīmē tā sauktais Šimanovska rezekcijas zāģis. D kal 79, 237. Tagad jebkura akmens griešanai var lietot asos, nedilstošos dimanta zāģus. Zv 66, 13, 25.

zāģlapsene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Plēvspārņu kārtas kukainis, kura mātītēm ir zāģveidīgs dējeklis.* Jāņogu z. Ābolu z. Ērkšķogu gaiškājainā z. Rožu z. □ Reinis sūdzējās, ka šogad viņam visu plūmju ražu izpostījušas zāģlapsenes. Caune 2, 30. Lieldārzos puslīdz obligāti ir divi profilaktiski miglojumi pret zāģlapseni un sprīžmeti .. DD 66, 10, 1. Kopā ar sīkajiem dobumperētājiem putniem mazās skudriņas ir vislielākie un vislabākie meža sanitāri, kas iznīcina zāģlapsenes, tīkllapsenes, sprīžmešus un daudzus citus kaitēkļus. Cīņa 84, 112, 3.

zāģmateriāls, -a, v. *Kokmateriāls, ko iegūst, gaterī sazāģējot zāģbaļķus to šķiedru garenvirzienā.* □ Visus kokmateriālus var iedalīt apaļkokos un zāģmateriālos. Šterns 2, 69. Egles baļķi dod vērtīgus zāģmateriālus celtniecības, galdniecības un daudzu citu nozaru vajadzībām. Zv 83, 24, 20.

zāģraja, -as, s. *Skrimšļzivju klases zivs ar saplacinātu (līdz 5 m garu un līdz 7 m platu) ķermeni, ķermeņa apakšpusē novietotām žaunu atverēm un zobenveidīgi pagarinātu purnu.*

zāģskaidas, -u, vsk. zāģskaida, -as, s. *Sīkas, parasti koksnes, daļiņas, kas rodas, (to) zāģējot; zāģu skaidas.* Koka zāģskaidas. Sausās zāģskaidas. Metāla zāģskaidas. □ Kokā viss ir noderīgs. Pat zāģskaidas. Cīņa 83, 291, 2. Ja mazdārziņš ir ļoti zemā vietā, kur ir augsts gruntsūdens līmenis un aug niedres, tad, veidojot dobi .., virs žagariem vēl uzber 30—50 cm biezu zāģskaidu kārtu. Zāģskaidas noslāpē niedru sakņu augšanu. Lauku Dzīve 84, 4, 6.

zāģveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zāģa forma, veids.* □ Siltu maizi, pīrāgu, biskvītu, kēksu visvieglāk sagriezt ar sasildītu zāģveida nazi. PL Siev 81, 11, 22. «Uz žokļiem man [dēlei] izaugušas trīs sīku zāģveida zobiņu rindas. Bet ar tiem pārdurt ādu es nevaru.» U Plotnieks 1, 59.

zāģveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zāģveidīgi.** *Zāģveida.* □ Nekāda lielā bagātība āmī nav. Uz klāja izbirst kāda tonna siļķu un skumbriju. Pēdīgi, zāģveidīgos zobus nikni spīdinādama, no traļa izkrīt pāris metru gara zilā haizivs. Lapsa 1, 39.

zāģzivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s. *Skrimšļzivju klases zivs ar saplacinātu (līdz 5 m garu un līdz 7 m platu) ķermeni, ķermeņa apakšpusē novietotām žaunu atverēm un zobenveidīgi pagarinātu purnu; zāģraja.* □ Muzejā ir interesanti retumi — mēnesszivs, zobenzivs un zāģzivs. Cīņa 70, 99, 4.

zāģzobains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zāģzobaini.** *Tāds, kura robojumam ir zāģa zobu forma, veids (parasti par auga lapu plātnes malu).* □ Laimes palēcīte .. ir mūžzaļš puskrūms ar garu, zarainu sakneni. Lapas tai ir iegareni olveida, smailas, malās sīki zāģzobainas .. Birkmane 1, 27. Lapas plātne [ābelei] zāģzobaina, parasti nespodra. Sudrabs 1, 111. .. pāri Pededzei aiz zāģzobainām mežu galotnēm kā iesmi, kā bultas augšup spraucas sarkani .. saules stari. J Plotnieks 9, 208.

zāģzobots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zāģzoboti.** *Zāģzobains.* Zāģzobota lapas plātnes mala.

zāģzobu, ģen., nelok. *Zāģzobains.* □ Šorīt virs Rīgas torņu zāģzobu raksta zemie rudens gubu mākoņi it kā paslēpes spēlē .. Pad J 85, 182, 4.

zaiga, -as, s.; arī **zaigs,** -a, v. *Rezultāts → z a i g o t; arī zaigojums.* Reklāmu zaiga. Krāsu toņu zaiga. □ Es negribētu būt par karalieni, Kas staigā dimantu un zeltu zaigā .. Zālīte 6, 48. .. ir zvaigžņota un klusa ziemas nakts. .. asaraini salts ir zvaigžņu zaigs. Grīns 1, 426. Kā vadīt garo ziemas nakti, Kad tālē ugunsgrēku zaigs Pār mežiem atkal ceļas baigs? Medenis 2, 77. Ziemeļu blāzma mirdz, Un kāvu sārtajā zaigā Pie manis nāk Jaunības ēna .. Ķezbere 2, 66. sal. Te nu es esmu — Lēna un maiga Kā rīta blāzma, Kā vakara zaiga. Losberga 1, 75. pārn. Klausoties simfonijas brīnišķīgo skaņu zaigā, .. kļūstam bagātāki ar daudzām atziņām .. Māksla 59, 2, 26.

zaigojums, -a, v. *Rezultāts → z a i g o t; zaiga.* □ Varenās sudraba taures spožumā tas ieraudzīja sevi. Viņš, Andris, bija iekāpis taures vilinošā zaigojumā un tagad tur mirdzēja kā spogulī .. Čaks II, 17. Pie griestiem un sienām izvietotas lustras un citi gaismekļi. Arī to stiklos un nopulētajā metālā atmirdz zilganais zaigojums. Cīņa 75, 116, 1. Attīstīta mākslinieciskā gaume izpaužas prasmē radīt gaismas un krāsu zaigojumu stiklā, keramikas glazūrās .. Tēl M 57, 77.

zaigot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izplatīt spilgtu, spožu mainīga stipruma gaismu (par gaismas avotu); ar mainīgu stiprumu*

spilgti, spoži spīdēt (par gaismu). Zaigo neona spuldzes. □ Kad iegājām foajē, apžilbām. . . zaigoja lustras, pa mīkstiem paklājiem defilēja grezni ģērbušies ļaudis . . Gūtmanis 4, 150. Lai arī citas zvaigznes zaigo, Lai cita laime dāvā ziedus, Bet nevar izdzēst manu laiku Un aizņemt manu vietu. J Plotnieks 8, 94. pārn. Bez dzīvās pašizteiksmes klātbūtnes folkloras priekšnesums līdzinās mākslīgi sintezētam dzintaram, kam fizikālie parametri it kā būtu tie paši, bet trūkst tās dzīvās, zaigojošās liesmiņas, kas piemīt miljoniem gadu vecam . . un ar vilni krastā izskalotam. Lit M 85, 7, 11. // *Spilgti, spoži spīdēt, atstarojot mainīga stipruma gaismu.* Sniegs zaigo saulē. Zālē zaigo rasas pilieni. □ Saulrieta gaismā vilciena sliedes zaigo kā divas sārtas ūdens straumes, ir patīkami . . noraudzīties, kā tās spīguļo. K Grigulis 3, 37. Alisei kļuva baigi, raugoties lielajā, vaļējā āliņģī, kam visapkārt zaigoja slidenas ledus drupatas. Gulbis 4, 306. . . rokā viņš turēja cieši sažņaugtu degvīna pudeli, kurai pāri pusē vēl zaigoja gaišais šķidrums. Fimbers 1, 224. // *Atstarojot mainīga stipruma gaismu, spilgti, spoži spīdēt, laistīties (dažādās krāsās, arī vienas krāsas dažādos toņos) — par priekšmetiem; arī būt dažādās krāsās, arī vienas krāsas dažādos toņos (par gaismu, krāsu, spožumu).* Z. visās varavīksnes krāsās. Daudzkrāsaini zaigojošs stikls. □ . . otrpus ielas virs pārtikas veikala te zaļi, te sarkani zaigoja neona burtu mēmie plaiksnījumi . . Ezera 9, 32. Vitrāža var atbrīvoties no loga konvencionālās formas un . . kļūt par krāsainā gaismā zaigojošu sienu. Māksla 62, 1, 10. Fazānu tēviņi ir ļoti skaisti putni: vara krāsā, ar tumšu galvu, kas zaigo zilā vai zaļganā spīdumā . . A Kalniņš 1, 158. // *Būt tādam, kurā ir spilgti, spoži, daudzkrāsaini priekšmeti, parādības, arī būt tādam, kad ir spilgta, spoža mainīga stipruma gaisma (par gadalaiku, diennakts posmu).* Pār pļavām zaigo vasara. Zaigo pavasara rīts. □ Toreiz zaigoja spoža vasaras nakts, un viņi, cieši viens otram piekļāvušies, sēdēja Ķīšezera krastā. Skujiņš 3, 126. // *Spilgti, spoži spīdēt (acīs, skropstās u. tml.), atstarojot mainīga stipruma gaismu (par asarām).* □ Un, kad pie zara lāse svārstījās, Tā tikpat spožā gaismā iedegās Kā asara, kad tā pie skropstas zaigo. A Bārda 2, 11. // *Spilgti, spoži spīdēt, atstarojot mainīga stipruma gaismu (par acīm); būt spilgtam, spožam (par acu spīdumu).* □ Liesmu atspulgs zaigoja viņai acīs. Meitene izskatījās skaista. Jauno v 59, 42. Un viņi zin, kāda blāzma No mīlošām acīm zaigo . . Elksne 5, 6. Rāms spožums tavās acīs zaigo, Kad glāstu tavu roku maigo . . A Bārda 2, 34. // pārn. *Spilgti, daudzveidīgi izpausties (par pozitīvu parādību, īpašību u. tml.).* □ Draudzība! Agnese tik ilgi bija atkārtojusi šo vārdu, kamēr tas viņai sāka likties zaigojam pār dzīvi kā mirdzošs varavīksnes loks. Sakse 6, 134. Nākotnē zaigoja lielā dzīve — kā zeltā austa varavīksne, kā sapnī skatīta brīnumzeme. Eglons 2, 511. Jānim Osim Brīviņu saimnieks «Zaļajā zemē» bija viena no tām lomām, kur izcilā aktiera talants zaigoja daudzkrāsu mirdzumā. Māksla 60, 4, 33. // pārn. *Spilgti, daudzveidīgi izpausties (par pozitīvām domām, jūtām, psihisku stāvokli).* □ Liriskais varonis ieiet visās krāsās zaigojošā jūtu pasaulē. Viese 3, 71. Paskat, cik mūsu māsa Gaiša un stalta staigā! Nevis no ārpuses krāsojas, Bet no dvēseles zaigo. Elksne 9, 126.

zaigs[1]. *Sk.* z a i g a.

zaigs[2], -ais; s. -a, -ā; apst. **zaigi.** *Tāds, kas zaigo, tāds, kam ir raksturīgs zaigojums.* □ Bet pēkšņi spēja vēja brāzma izklaidēja padebešus, debess uz brīdi noskaidrojās, un bēgdams padebešu plūsmā uzpeldēja zaigs, bāldzeltāns [bāldzeltens] mēness. K Zariņš 1, 139. Lida: Viss še maigs un zaigs, . . Zib un viz . . Paegle 2, 674. Noliec galvu smilgas skara, Pīpene un zvaniņš zaigs . . . J Plotnieks 5, 5. Šai vasarai ir jāizskan Ar pirmo gāju putnu klaigām, Pirms debess iesāk starot zaigāk Un gaisā ziedu vītums tvan. Purvs 1, 34.

zaigums, -a, v. *Zaiga, zaigojums.* □ . . Un zvaigžņu zaigums Vēl aiziet gulēt neatļauj. Krūza 3, 25. pārn. Lugas saturā ietvertais humānisms un mākslinieciskо tēlu poētiskā pievilcība atainojās visu teātra izvēlēto izteiksmes līdzekļu zaigumā. LPTV I, 190.

zaimi, -u, vsk. zaims, -a, v. *Sarkastisks izsmiekls, ļaunas, cilvēka cieņu pazemojošas nievas.* Teikt ļaunus zaimu vārdus. □ . . [viņš] bieži sievu tīši ķircināja, lai tā zaudētu pacietību un sāktu runāt. Tas viņam gandrīz aizvien arī izdevās, jo Bertas apņemšanās nebija tik stingra un nervi tik stipri, lai tā mierīgi paciestu vīra zaimus. Rozītis 1, 147. Nomazgā asinīm un zaimiem apšļakstītā, neredzamā Dieva vaigu un pieved mūs tuvāk viņa patiesības vārdam . . Andrejs Eglītis 1, 80. sal. Viņš kļuva sirdīgs un smiekli bija domāti Klāstiņam kā zaims. Fimbers 1, 403. sal. Dažam labam šīs atziņas [par cūkas un cilvēka iekšējo orgānu līdzību] var izklausīties kā zaimi radības kronim un kā homo sapiens noniecināšana . . Ezera 15, 7.

zaimojošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaimojoši. 1.** *Divd.* → z a i m o t.

2. *Tāds, kurā izpaužas zaimi.* □ Aiz otrām durvīm dibenā blaustīdamies dziedāja kazaka puika — tas izklausījās tik nepienācīgi un zaimojoši, ka gribējās iet turpu un iecirst pļauku . . . Upīts 4, 319.

zaimot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Sarkastiski izsmiet, izturēties (pret kādu, arī pret ko) ļauni, nievājoši, ar sarkastisku izsmieklu, ļaunām nievām pazemot (kāda) cieņu.* □ Ja kāds cilvēks zaimotu un pulgotu viņu pašu, viņš nesacītu ne vārdiņa, bet, kad pulgoja un tik bezkaunīgi aprunāja viņa līgavu, — tas bija viņam par daudz. Zeiboltu J II, 276. Viņš draugam kāju priekšā neliks, Nemūžam nezaimos ar smīnu . . A Skalbe 6, 124. // intrans. □ sal. Bet no zāles . . skanēja vieglās, pārgalvīgās skaņas. Jautrie smiekli kā mēdīdami un zaimodami dauzījās gar slimnieka ausīm . . . Upīts II, 459.

zākājums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → zākāt; zākas.* □ Ja lāsti, lamas un zākājumi .. toreiz būtu pierakstīti, tad nākošo paaudžu rīcībā atrastos vispilnīgākais .. neģēlīgāko un izsmalcinātāko lamu vārdu katalogs. A Eglītis 4, 205. .. visas redakcijas vienbalsīgi atraidījušas viņa [netradicionāla ārsta] rakstu, autoru nosaukdamas par utopisku mākoņu stumdītāju. Arī par redaktora Pelēkā .. zākājumiem viņai bija jādomā. Mauriņa 2, 274.

zākas, -u, s.; tikai dsk. *Ļauns izsmiekls, nievas.* □ Mums mutē briest zākas: «Īsts baobabs!» Lukss 13, 131.

zākāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Nicīgi, nievīgi, arī izsmējīgi izteikt nopēlumu.* □ Džimis .. zākāja sevi par parazītu, žūpu, plukatu ... Lāms 7, 130. Sunīti tik daudzi no vietējiem medniekiem ir zākājuši, izsmējuši par īsajām kājelēm, sirmo bārdu un mūžīgo trīcēšanu .. Gūtmanis 1, 44. Un tie, kas brīvos sirdspukstus zākā, pie tautas dvēseles nepietiek. Losberga 2, 55. pārn. Ūsainais purns aiz loga stikla putniem šķita nepieņemams. Salaidušies tuvākajā kokā, viņi vienotiem spēkiem ņēmās zākāt kaķi. Zigmonte 9, 159.

zākāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. *Nicīgi, nievīgi izsakoties, paust savu attieksmi (pret kādu, retāk pret ko); pelt, nievāt (kādu), ņirgāties (par kādu, retāk par ko).* Z. par svētumu. □ Ieva: Atnākusi° uz svešu māju un ņemas mūs zākāt .. — Līze: Patiesību runāju, nezākājos. Blaumanis 6, 410. «Tad jau tu iesi prom no Mežakaktiem, Alfred?» — «Būs tev vairāk vietas,» Fredis atsaucās .., un nevarēja saprast, vai viņš zākājas vai runā nopietni. Ezera 1, 218.

zaķāda, -as, s. *Zaķa āda (parasti kažokāda).* □ Svešinieks stāvēja, siltā pusmētelī ietērpies. Zaķādas cepure galvā. PL Siev 80, 5, 8.

zaķakāposti, -u, vsk. zaķakāposts, -a, v. *Zaķkāposti.* □ .. staipekņu klāni [ataugā] savijušies sprogaini, zaķakāpostu lāmas glezniem baltiem ziedņiem apkaisītas. Upīts 4, 84.

zaķalūpa, -as, s.; sar. *Augšlūpas šķeltne; augšlūpa, kam ir šāds defekts.* □ Zaķalūpa ir iedzimta augšējās lūpas nesaaugšana, kas sagādā daudz rūpju un ciešanu bērnu vecākiem, bet vēlāk arī pašam bērnam, kas dzimis ar šādu defektu. Ves 63, 4, 31. pārn. Arī Tadeušs bailīgi raugās apkārt. Tas man atdod drosmi. «Zaķalūpa, ko trīci! Tie sen jau ir projām.» Janovskis 2, 96.

zaķapastala, -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz.; sar. *Bailīgs, gļēvs cilvēks; zaķpastala.* □ Kad Jānis aizbildināja savu pasivitāti ar nesaskaņām starp sevi un Aiju, tad Pakalniete bija smējusies un nosaukusi viņu ne visai labā vārdā. Tikai zaķapastalu varot sieva traucēt viņa darbos un nodomos, ne vīru. Jaunsudrabiņš Va, 367. Pārvarēšu savu nolādēto kaunu, iešu un iedošu ābolu Nītei tieši rokā! Vai tad tiešām esmu tāds gļēvulis, lupata, zaķapastala .. Lubējs 4, 23. «No nieka suņa nobijies! Nu pasaki, kas tas par puiku — bez drosmes. Zaķapastala ..» Skujiņš 2, 15.

zaķapastalība, -as, s.; parasti vsk.; sar. *Vispārināta īpašība → zaķapastalīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; zaķpastalība.* □ Jādodas uz Sibīriju, .. Kamčatku — tikai ne te! Bet tad domas pēkšņi sāk joņot pretējā virzienā: tā taču būs mīkstčaulība un zaķapastalība — laisties prom! Salenieks 5, 132.

zaķapastalīgs, -ais; s. -ā, -ā; apst. **zaķapastalīgi;** sar. *Bailīgs, gļēvs; zaķpastalīgs.*

zaķauss, -auss, s. *Zaķa auss.* □ .. savu veco mētelīti tikai uzmetu uz pleciem, jo tā neredzēja nodilušās piedurknes un zaķausīm līdzīgos stūrus. Zālīte 5, 72. // pārn. *Ierotīts, saburzīts (parasti burtnīcas) lapas stūris.* □ Ināra sašūpoja rokā portfeli .. Grāmatas tur paļāvīgi gulēja cita citai pie vaiga, un turpat novietotas burtnīcas, un nevienai nebija zaķausu. Zigmonte 8, 76.

zaķauzas, -u, vsk. zaķauza, -as, s. *Daudzgadīgs graudzāļu dzimtas augs ar šaurām, garām lapām un auzu skarai līdzīgu ziedkopu.*

zaķene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Zaķu mātīte.* □ Reiz tika novērots, kā virs noras riņķojošais vanags mēģināja saķert zālē noslēpušos zaķēnus, taču nekādi nevarēja nolaisties, jo zaķene sita plēsoņu ar ķepām .. Lauku Dzīve 78, 2, 24. Lūk, cik agri [aprīlī] šogad zaķenei ir bijis pirmais metiens! D kal 84, 18.

2. sar. *Ausaina zaķādas, arī trušādas cepure.* □ Nesasietās zaķenes ausis slejas augšup, atšļukušas no galvas, nokarenas .. Ezera 13, 23. .. spēji atvērās durvis un parādījās drukns pusmūža vīrs ar pakausī atgrūstu zaķeni un plaši vaļā stāvošu mēteli .. Kalndruva 5, 28. Ar vienu lēcienu biju uz ielas un drāzos uz tirgus laukumu. Labi vēl, ka steigā apjēdzu paķert mēteli un zaķeni, jo ārā vilka ass ziemelis. A Gulbis 3, 72.

zaķenīca, -as, s.; sar. *Zaķādas, arī trušādas cepure; zaķene (2).* □ Kājās gan kamašas un pirktās bikses, bet mugurā tēva pusmētelītis un galvā ausainā zaķenīca. Upīts 4, 396. Zaķenīcas galvā pāri ausīm un acīm gandrīz līdz degungalam uzstīvētas [zēniem mežā strādājot]. J Plotnieks 9, 206.

zaķēns, -a, v. *Mazs, nepieaudzis zaķis.* □ Pieglaudis ausis, mums taisni virsū pa mežu joņo zaķēns. Atis iesvilpjas. Zaķēns uz mirkli sastingst, kā apdomādamies, kurp lai nu mūk, tad, strauji sacirties, aizdrāžas mums garām. Rihters 1, 527. Tikko piedzimuši zaķēni slēpjas un neiet laukā no zāles. Kronītis 1, 257. Zaķēni, jau sākot ar otro dzīves nedēļu, sāk ēst zālaugus un sākumā aug ļoti strauji. Tauriņš 1, 76. sal. Annele skatās tai [plītij] mutē, tupēdama kā zaķēns ar visām savām slapjajām gana drēbēm. Brigadere 2, 332. ◇ Saules (retāk gaismas) zaķēns (biežāk zaķītis) — *atspulgs, ko veido spoža priekšmeta atstarots, parasti kustīgs, saules gaismas stars.* □ Saules zaķēns kūleņoja, lēkāja, dejoja pa griestiem, iekrita man klēpī. Brutāne 3, 92. .. no rīta tava balss Ar zaļu vilni skrien pie manis, Un tai līdzi priecīgi lēkā Simt saules zaķēnu. Avotiņa 4, 48. Es vēroju sauli, un pēcpusdienās, kad .. sāka zibšņot gaismas zaķēni uz mājas rietumu sie-

nas, bija laiks uzzināt, cik pulkstenis. Zemzaris 2, 144.

zaķis, -ķa, v. **1.** *Vidēji liels savvaļas dzīvnieks ar garām ausīm, pagarinātām pakaļkājām un īsu asti.* Pelēkais z. Baltais z. Zaķu medības. Zaķa cepetis. Zaķa, arī zaķu kāposti — *zaķkāposti.* Zaķa, arī zaķu skābene — *zaķskābene.* Zaķa auzas — *zaķauzas.* Zaķu grīslis — *lakstaugs ar šaurām lapām un sīkiem ziediem vārpiņās.* Zaķa lūpa sar. — *zaķalūpa.* Viltotais zaķis — *ēdiens — maizes klaipam līdzīgs veidojums no maltas gaļas un piedevām, parasti krāsnī cepts.* Bailīgs kā zaķis — *ļoti bailīgs.* Nobijies kā zaķis — *ļoti nobijies.* Lieldienu zaķis — *simbolisks zaķis, kas Lieldienu rītā apdāvina ar raibām olām, arī ar šādas formas konditorejas izstrādājumiem.* □ . . slaidiem lēcieniem — viens — divi! — izlēca no apsēm liels zaķis, apstājās malā un uzmeta kupri: laikam bija atradis kādu āboliņa stiebriņu un ēda. Valdis 1, 210. Tāle . . baidījās no Glāžšķūņu lielajiem suņiem, kas allaž te dauzījās apkārt, zaķus dzenādami. Upīts 4, 90. Vasarā zaķi pārtiek no dažādiem augiem, bet ziemā galvenokārt no zariem un mizām, pie tam vislabprātāk apgrauž ābeles, bumbieres un apses. Latv dzīvn 27. sal. . . tie bija skrējuši neatskatīdamies kā zaķi tikai uz priekšu. Leimane 1, 6. Lielākie bērni, mežā ganīdami, ēda zaķu kāpostus un skābenes . . Mauliņš 2, 171. Šur tur caur pelēcīgajām adatām bija izspraukušies maigi zaļi zaķu skābeņu pudurīši. Lagzdiņš 1, 43. Kā kultūraugam zaķa auzai nav nozīmes, jo tā dod mazas ražas ar zemu barības vērtību, šo augu lopi ēd nelabprāt . . Tērauds 1, 82. Vēl citi grīšļi aug norās, piemēram, zaķu grīslis . . Galenieks 2, 400. Bet varbūt viņa ir krople tāpat kā es, viņš domāja, kupraina, bakurētaina, sarkanmataina, ar zaķa lūpu. Pasaules sp I, 295. Jānītim [viesībās] kļuva arvien garlaicīgāk, un viņš, paknibinājies ap viltotā zaķa šķēlīti, paprasīja sev limonādi . . PL Siev 84, 10, 19. «Viņš tikai izliekas drošs, bet ir bailīgs kā zaķis,» iegalvoja katrā izdevīgā brīdī Žoržs. Rihters 1, 120. «Kāpēc jums viņa vajadzīga?» No šī jautājuma Aldis visvairāk baidījās. Ārēji joprojām turējās gluži braši, bet iekšēji bija nobijies kā zaķis. Mauliņš 3, 27. Es daudz kam ticēju — Ziemassvētku vecītim un Lieldienu zaķim. Gūtmanis 4, 19. ◇ Zaķim acis no pieres sprāgst laukā (arī ārā) — *saka, ja stipri salst.* □ Tais dienās sals turējās ap 20 grādiem. Kā saka, zaķim acis no pieres sprāga ārā. Cilvēki kurināja savus mājokļus, lai paglābtos no svelošā aukstuma. Lauku Dzīve 83, 11, 7. ◇ Nošaut divus (retāk trīs) zaķus ar vienu šāvienu — *veicot vienu darbu, uzdevumu u. tml., iegūt divkāršu (retāk trīskāršu) rezultātu.* □ . . šo problēmu atrisinot, uzreiz tiktu nošauti veseli trīs zaķi. Cīņa 81, 100, 4. ◇ Uz zaķa sar. — *saka par ko nekārtīgi, nevīžīgi, arī nepilnīgi veiktu, arī ko nepamatotu, nejaušu u. tml.* □ «Dievs sodi, tūliņ var redzēt, ka tu esi kaprālis uz zaķa un nekad neesi dresēts mācības komandā.» Grīns 1, 233. Zenta pēc dzemdībām dzīvojusi pie viņiem. Pagājušajā vasarā viņi mudinājuši, lai meita atsāk savas tautsaimniecības studijas, bet tā atmetusi ar roku, jo kara laikā viss esot uz zaķa. Birze 3, 89.

2. dsk.; zool. *Zaķveidīgo kārtas dzimta, kurā ietilpst zaķi un truši.*

3. sar. *Pasažieris, kam nav braukšanas biļetes; bezbiļetnieks.* Braukt par zaķi — *braukt bez biļetes.* □ «Diez kāpēc viņš [kapteinis] tā ārdās? Nav taču pirmā reize, kad uz kuģa brauc zaķi. Labāk nelicies zinis.» Lācis 10, 103. Visus [zaķis] aicināja uz skābu kāpostu mielastu un stāstīja, kā bez naudas izbraukājis Rīgu. Kopš tā laika skābās meža puķītes sauc par zaķa kāpostiem, bet braucējus bez biļetēm par — zaķiem. Sakse 14, 71.

zaķisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaķiski;** pareti. *Saistīts ar zaķi, tam raksturīgs.* □ Lai arī cik zaķiski sirds mana drebēs, Kad zibens spers jumta čukurā, Bet, ja, mana zeme, pat bruks tava debess, Būs apakšā mana mugura. Vācietis 7, 56.

zaķītis, -ša, v. *Dem.* → *zaķis.* ◇ Saules (retāk gaismas) zaķītis (retāk zaķēns) — *atspulgs, ko veido spoža priekšmeta atstarots, parasti kustīgs, saules gaismas stars.* □ Saules zaķītis dejo uz griestu pelēcīgajiem, krāsotajiem dēlīšiem, uz priekšu un atpakaļ, kamēr apstājas. Ezera 12, 114. Lēkā saules zaķīši pa ciņiem, Skudras tekalē tāpat kā mēs . . Elksne 8, 137. Taču bija — pirmais bites dzēlums basā kājā, pļava čemurainos pureņziedos bij, miegā saules zaķītis uz vaiga. Brīdaka 9, 43. . . briļļu stiklos atvizēja griestu spuldzes mestie gaismas zaķīši. Spāre 6, 122.

zaķkāposti, -u, vsk. zaķkāposts, -a, v. *Zaķskābene (1).* □ Egļu ēnu tumsa piebārstīta ar zaķkāpostu zvaigznītēm. Zied rožainie brūklenāji. Indrāne 8, 84. Arturs nekur tālu nebija aizgājis. Saplūcis sauju zaķkāpostu, viņš tos pa lapiņai ēda un kaut ko pie sevis domāja. Gulbis 4, 287. . . egles bīrzī auga slaidas un gandrīz rindā. Zem to zariem pērnajās skujās auga tikai zaķkāposti un viena otra paparde un sēne. Pelēcis 3, 176.

zaķpastala, -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz.; sar. *Bailīgs, gļēvs cilvēks; zaķapastala.* □ Nožēlojami, ja vīrietis sāk meklēt glābiņu. Tas nozīmē, ka viņš ir zaķpastala, kas trīc par savu ādu. Purs 7, 170. «Toreiz, Krišiņ, es . . biju zaķpastala. Nevarēju un nevarēju saņemties izlēkt no braucošas mašīnas. Baidījos.» Avotiņa, Slisers 1, 71.

zaķpastalība, -as, s.; parasti vsk.; sar. *Vispārināta īpašība* → *zaķpastalīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; zaķapastalība.* □ «. . tika izdemolētas un nodedzinātas muižas ēkas, . . muižniekiem nācās pat bēgt . . .» Sakens aprāvās, nokrekšķinājās un, sapratis, ka nevajadzīgi izrunājies par savu tautas brāļu zaķpastalību, pārlaboja: «. . labpatikās mainīt dzīves vietu . .» Dorbe 6, 54. Āboliņš, kaunēdamies ilgāk savu zaķpastalību rādīt, tagad ātri un svīzdams nolaidās pa trepēm apakšzemē. Veselis 2, 77.

zaķpastalīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaķpastalīgi;** sar. *Bailīgs, gļēvs; zaķapastalīgs.* □ «Pat tādā dzimtā°, kas tur svētu katru sentēvu vēlējumu, trāpīsies pa zaķpastalīgam cilvēciņam.» Niedre 15, 9.

zaķpēdiņa, -as, s. *Daudzgadīgs vai viengadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar veselām lapām un kurvīšos sakārtotiem brūnganiem vai zaļganpelēkiem ziediem.* Dumbrāju z. Meža z. □ «Vai tik jūs pati arī nepiederat pie milža mazbērniem, māsa Aija? Droši vien šajā ezera krastā bērnībā zaķpēdiņas lasījāt?» Kaldupe 4, 48.

zaķskābene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Daudzgadīgs lakstaugs ar sīkiem, baltiem ziediņiem un trīsstarainām lapām, aug ēnainos skujkoku mežos.* Meža z. □ Zem kājām gūlās zaķskābenes, šalca smilgas, švīkstēja grišļi, .. viscaur sūna, mīkstā zemsegas odere. Bels 6, 259. Mežā jaukā, klusā vietā starp paparžu ceriem, sūnu cekuliem un zaķskābeņu puduriem Inesīte izlaida zaķēnu no groza. Rinkule 8, 140. Zaķskābenes pilnas baltu piltuvīšu, no tām nogurušās meža meitas dzer rīta dzērienu. Lit M 75, 20, 6.

2. dsk.; bot. *Divdīgļlapju klases augu dzimta, kurā ietilpst lakstaugi, retāk puskrūmi vai krūmi, arī koki ar saliktām lapām, kuras nereti reaģē uz pieskārienu.* □ .. zaķskābeņu dzimta. Lakstaugi, retāk koki, ar spirāliski sakārtotām, bieži vien plūksnaini vai staraini saliktām lapām. Galenieks 2, 249.

zaķveidīgie, -o, vsk. zaķveidīgais, -ā, v.; zool. *Zīdītāju kārta, pie kuras pieder nelieli un vidēji lieli zīdītāji ar īpatnēju zobu uzbūvi; šīs kārtas dzīvnieki.* Zaķveidīgo sugas.

zaķzivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s. **1.** *Saimnieciski izmantojama, vidēji liela jūras zivs.* Jūras z.

2. dsk.; zool. *Asarveidīgo kārtas dzimta, kurā ietilpst, piemēram, zaķzivis.*

zālaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Zālaina vieta, arī zālājs.* □ Šur un tur zālaini rotāja pa kuplam kārklu pudurim. Lagzdiņš 3, 114. Kad Jāzepam draud brāļu naida nolemtā nāve, tuksneša zālainē pie viņa atnāk Dina .. Dzene 3, 104.

zālains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kur aug zāle, tāds, kas ir apaudzis ar zāli.* Zālainas ganības. □ Zālainais, gandrīz izdzisušais celiņš ar mīkstām āboliņa galviņām, darbā iegrimušām bitēm un iesirmām smilgām labvēlīgi pieglaudās apputējušajām kurpēm. Kalndruva 5, 50. .. daudz kurvjziežu ir pasaules zālainajos klajumos — stepēs, savannās, prērijās. Galenieks 2, 376. // *Tāds (piemēram, labība), kur ir zāles pieaugums.* □ Linaitē vietām bija tik liela zāle, ka to varēja pļaut sienam; dažus zālainākus vidus izpļāva arī rugaitē .. Kar 76, 1, 124.

zālājs, -a, v. *Ar zālaugiem aizņemta platība; arī zālaugu kopums kādā platībā.* Dabisks z. Sēts z. Kultivēts z. Dekoratīvs z. Ierīkot zālāju. Ilggadīgie zālāji lauks. — *kultivētas pļavas vai ganības, kuras izmanto daudzus gadus bez pāraršanas.* □ Dobēs sanatorijas zālāja vidū tulpes viegli šūpoja savus pavērtos ziedu biķerus. Birze 5, 264. Labības un zālāju lauki, kas izplešas saules pusē lielceļam, ir gaiši un smaržīgi. Kalndruva 5, 5. .. vietām tīrsējas zālājs bija saaudzis tik biezs, ka nespēja vairs noturēties kājās. Veldre pie veldres. Dziļums 1, 267.

zālaugi, -u, vsk. zālaugs, -a, v. *Lakstaugi ar viengadīgām mīkstām, nepārkoksnētām virszemes daļām.* □ Koki un krūmi no zālaugiem atšķiras ar to, ka tiem virszemes daļas ir daudzgadīgas, kamēr zālaugiem tās tikai viengadīgas, jo katru rudeni atmirst. Tērauds 1, 13. Veģetācijas periodā [zaķa] barībā dominē zālaugi, galvenokārt dažādas graudzāles, tauriņzieži, arī kāpostu un asteru dzimtas augi .. Tauriņš 1, 76. Paralēli graudaugiem Rāmavā plaši audzēja daudzgadīgos sētos zālaugus — āboliņu un stiebrzāļu mistrus. Zv 83, 3, 6.

zaldātiņš, -a, v.; novec. **1.** *Dem.* → *z a l d ā t s.*

2. *Savienojumā «alvas zaldātiņš»: rotaļlieta — neliels no alvas veidots karavīrs.* □ Tas [bērnība] ir neatkārtojams laiks, kad tavas rūpes pieder tikai rotaļu pasaulītei — lellēm un lāčiem, zirdziņiem un alvas zaldātiņiem. Sk Ģ 80, 3, 38. sal. Taisnās un garās rindās kā pelēki alvas zaldātiņi stāv bišu stropi. Lauku Dzīve 77, 1, 16.

zaldātisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaldātiski;** novec. *Kareivisks (1).* □ Bataljona komandieris centās būt zaldātiski vienkāršs un lakonisks. Lāms 7, 378. Tembru saskaņās vizuļo un dzirkst orķestris; solistu dziedājumos — tautiskas, ziņģiskas, rekrūtiski zaldātiskas, dejiskas intonācijas .. Lit M 84, 25, 9. «.. tu tak esi mūsu štramākais [staltākais] papēžu sasitējs; mēs — tie vecie — neviens nemākam tik zaldātiski nostiepties.» Kar 81, 1, 52.

zaldāts, -a, v.; novec. *Kareivis, karavīrs (cara, arī vācu armijā).* Iet zaldātos — *sākt pildīt aktīvo karadienestu.* Zaldātu nauda vēst. — *nauda, ko maksāja, lai atpirktos no karadienesta.* □ Lielas rūpes viņam ar brāli. Pilnīgi pretlikumīgi noņemts zaldātos .. Upīts 9, 93. Tālmes vīrs, vecs Pirmā pasaules kara zaldāts, nomira vēl tad, kad es nebiju pasaulē. Bels 4, 136. Tepat netālu no Daugavas viņš bija redzējis vairākus bramanīgus zviedru zaldātus. Leimane 1, 7. Pa ceļu gar mežmalu tiešām kustējās kāda jātnieku nodaļa. Zaldātu zilganie mundieri gandrīz sakusa ar meža drūmo, tumšo zaļganumu. Veselis 1, 11. sal. Vārdi kā zaldāti savu dienestu nodien, Nestrīdēsimies, paliksim labāk klusi .. A Skalbe 3, 65.

zāle [zāle], -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Reprezentatīva lielu izmēru telpa laicīgajā arhitektūrā; speciāli iekārtota, parasti plaša, funkcionāli nosacīta telpa.* Svinīgo ceremoniju z. Laulību z. Skatītāju z. Aktu z. Skolas z. Konferenču z. Sēžu z. Muzeja zāles. Kamīna z. Troņa z. Deju z. Uzgaidāmā z. Tirdzniecības z. Operāciju z. Sporta z. Tiesas z. Banketu z. Restorāna zāles pārzinis. □ Ainārs ir tik vecmodīgs, ka uzskata: lai klausītos mūziku, vajadzīga atsevišķa telpa. Vislabāk zāle. Zigmonte 6, 132. Zālē cilvēku nebija daudz. Atradās galdiņš pie loga. Logs bija vaļā, tam priekšā tikko manāmi drebēja aizkars. Kafejnīca, saules piesil-

dīta, šķita kā piekurināta. Saulītis 13, 37. Balles zālē, Kad jau pusnakts pāri, Dejā griežas Iztvīkuši pāri. K Skalbe 2, 271. pārn. Viss beidzies, zāle sakustējusies uz promiešanu. Lāms 4, 113. // novec. *Lielākā, greznākā telpa dzīvoklī, dzīvojamā ēkā; arī viesistaba.* □ Vienas durvis no mūsu istabas veda veckunga .. ēdamistabā, otras — zālē. Birznieks-Upītis 6, 355. Viņa dzīvoklī bija desmit istabu. Tur bija brīnišķīga zāle ar lieliem spoguļiem, persiešu paklājiem, kristāla kroņlukturiem un dārgām gleznām pie sienām. Zālīte 5, 174. Domicella vēl paskatās zālē, istabā, kur nekad neviens nav dzīvojis. Sejā iesitas drēgns, sastāvējies gaiss. Gulbis 3, 171.

zāle [zāle], -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** parasti vsk. *Zālaugu kopums.* Liela z. Īsa z. Sēta z. Pļavu z. Svaiga z. Smaržīga z. Z. dīgst. Z. vīst. Nopļauta z. Zāles stiebri. Zāles velēna. Zāles pļaujmašīna. Zāles griezumi — *sasmalcināta (2—5 cm gara), mākslīgi izkaltēta zāle, ko izmanto lopbarībai.* Zāles milti — *sasmalcināta, samalta un mākslīgi izkaltēta zāle, ko izmanto lopbarībai.* □ Par zāli pļavā īstenībā var spriest tikai tad, kad sāk pļaut. Dažreiz smilga un lapainie kāti ir izstiepušies gari, šķiet, šogad būs siena bagātība. Bet zemāk izrādās tukšs .. Upīts 4, 201. .. bariņš netīru aitu plūc zāli ar lielu cītību. Gans basām, saulē iedegušām kājām. Kurcijs 4, 285. .. es biju atgriezies pie sava ganāmpulka, pie mūsu mūžīgi izsalkušajām govīm, kam ganībās nebija zāles un kas tāpēc bija ātras, saniknotas un zaglīgas. J Kalniņš 10, 367. Aizverot acis un izrunājot vārdu «Latvija», es tūdaļ jūtu zaļu zāli pavasarī dīgstam, to pašu zaļo zāli, pēc kuras es vienādi esmu ilgojusies kā Itālijā, tā arī Somijā. Mauriņa 1, 52. Pār zemi spēji dvesma iet, Zem dvesmas puķes un zāle zied .. Rainis Ib, 136. sal. Viņa piegāja pie avota, kura ūdens atkal bij maigs un zaļš kā zāle .. K Skalbe 1, 71. pārn. Agrās zāles pirmais zaļums Runā klusus, klusus vārdus, Klusi apklāj miklo zemi. Lazda 1, 45. pārn. «Man .. šķiet, ka patecējis jau diezgan ilgs laiks, kas visam liek apaugt ar zāli ..» A Deglavs 1, 885. // *Šādu augu kopuma izveidota zemsedze, arī zālājs, maurs.* Staigāt pa zāli. Sasēsties zālē. □ Kājas šļūca pa zāli .. Upīts 4, 210. Pēc brīnišķīga zālē nočabēja Vijas soļi ... Dripe 2, 108. Zāle no rasas bija gluži palsa, un soļu sliede tajā šķita tumši lakota. Ezera 17, 138.

2. arī dsk. *Zālaugi.* Daudzgadīgās zāles. Pļavu zāles. Nest zāļu nastas. Zāļu kūdra. Zāļu sēklas. Zāļu maisījums. Kapāt cūkām zāles. Blusu zāles — *blusenes (1).* Ciņu zāle — *ciņusmilgas.* Dzelzs zāle — *dzelzszāle.* Jūras zāles — *jūraszāles.* Medus zāle — *meduszāle.* Sāls zāle — *sālszāle.* Smaržu zāles — *smaržzāles.* Ūdens zāle — *ūdenszāle.* Desu zāle sar. — *raudene, dārza majorāns.* Vārpu zāle apv. — *vārpata.* Zāļu (arī zemais) purvs — *purvs, kurš veidojies zemās vietās ar augstu gruntsūdeni un kura pamatu veido zāļu kūdra, bet augu segu — zālaugi, sausākās vietās arī kokaugi.* Jāņu zāles — *dažu sugu augi, kas Latvijā uzzied ap Jāņiem, arī zāles, puķes, ko plūc Jāņos vainagu vīšanai un telpu, priekšmetu u. tml. rotāšanai; jāņzāles, jāņuzāles.* Zāļu diena — *Līgo diena, retāk diena pirms Līgo dienas.* Zāļu vakars — *Līgo vakars, retāk vakars pirms Līgo vakara.* □ Krusttēvs parādīja man vecāsmātes kapu, apaugušu zālēm un smilgām. Austriņš 1, 91. Skolotājs Baltiņš nopurina ar siena zālēm aplipušo mēteli .. Indrāne 2, 51. .. brūnās, zaļās un baltās sūnas un visas mežu zāles klausījās pavasara skaņās, un viņās lodājošie kukaiņi kļuva mundrāki .. Niedra 3, 3. .. viņa skatījās projām, pļavā, kur krāšņā juceklī ziedēja sārtie puplakši, dzeltenīgi baltās vīgriezes, āboliņš un vēl simtiem citu, viņai nezināmu ziedņu un zāļu. Meldere 1, 103. Nekad nedrīkst piemirst, ka lopbarības zāļu uzdevums laukā ir ne vien dot lopbarību, bet arī .. celt augsnes auglību. Apsīts 1, 298. .. blusu sūrene, blusu zāle, blusene aug slapjās, skābās, ar trūdu bagātās augsnēs. Apsīts 1, 142. Ciņu zāle ir mazvērtīga stiebrzāle, jo dod asu un mazvērtīgu barību, ko lopi ne labprāt ēd. Tērauds 1, 82. Uz cinīm [ciņiem] auga brūkleņu .. mētras un sūna, purviņos dzelzs zāle .. Blaumanis IIa, 79. Cilvēku, kurš nolaidies jūrā, pārsteidz neparastās zemūdens ainavas. Visapkārt viņam ir aļģu un jūras zāļu mežs .. Zin T 63, 5, 37. Medus zāle ir daudzgadīga stiebrzāle un sastopama brīvā dabā purvainās un smilšainās vietās. Tērauds 1, 83. Lūk, majorāns. Viena tā forma Latvijā sastopama savvaļā. .. To sauc arī par raudeni jeb desu zāli, tādēļ, ka tā jau izsenis lietota kā garšviela desām un gaļas ēdieniem. Lauku Dzīve 75, 9, 17. Lielā pļavā dzīvoja sienāzis. Tajā pļavā auga samtenes, kumelītes, .. jāņu zāles un smilgas. Birznieks-Upītis IV, 9. Naktī mazliet rasināja, un šķita, no rīta mākoņi paplēnēs un pārstās bojāt vasaras saulgriežus — Zāļu dienu. Purs 8, 116. Pēc dažām dienām Zāļu vakars. Līgo. Un daudzi šai naktī papardes ziedu meklēs .. Salnāja 3, 141. ◇ Kā ūdens zāle (arī ūdenszāle) — *saka par ļoti kustīgu cilvēku; saka par intensīvām kustībām, darbībām.* □ «Tu gribi, lai es visu dienu kustos kā ūdens zāle.» J Kalniņš 2, 19. Šoreiz Cintiņš aizauļo pārbaudīt, vai agrāk uzstādītie mērķi ir savās vietās. Vilis Cintiņš ir kustīgs kā ūdens zāle. Jansons 5, 45.

zālēdājs, -a, v.; **zālēdāja,** -as, s.; zool. *Tas (tāds), kas pārtiek galvenokārt vai tikai no zālaugiem (par dzīvniekiem).* □ Zālēdāji nevarēja laist pasaulē bezpalīdzīgus, vārgus pēcnācējus, citādi tie tūlīt kristu plēsēju nagos. Lielais 5, 127. Medņi, rubeņi, mežirbes un citi putni, āpši un pat zālēdāji mielojas ar riekstiem. Gūtmanis 1, 53. Ir tāds teiciens, ka cilvēks eksistē, pateicoties zālēdāju dzīvniekiem, kas apēsto zāli pārvērš pienā un gaļā — mūsu uztura pamatelementos. Zv 79, 23, 11.

zalenis, -ņa, v.; parasti vsk. *Kokapstrādes procesā no zariem, galotnēm, skujām un lapām iegūtā produkcija — zaļā masa.* □ No zariem iegūst koku zaleni, ko izlieto vitamīnmiltu, hlorofila, karotīna pastas un citu vēr-

tīgu produktu ražošanai lauksaimniecības, medicīnas un parfimērijas vajadzībām. Zin T 78, 5, 6. Pierādīts, ka siena miltu vietā ar labām sekmēm var izmantot miltus, kas iegūti no koku zaleņa (skujām, dzinumiem), jo skuju koku zaleni augstvērtīgos vitamīnmiltos var pārstrādāt visu gadu. Cīņa 81, 62, 2.

zāles, -ļu, vsk. zāle, -es, s. *Līdzekļi slimību profilaksei, ārstēšanai un diagnostikai; medikamenti, zāļu līdzekļi.* Iekšķīgi lietojamas zāles. Zāles ārīgai lietošanai. Ierīvējamās zāles. Šķidras zāles. Zāļu formas. Zāļu iedarbība. Zāļu smaka. Dzert zāles. Izrakstīt zāles. Pirkt zāles aptiekā. Miega zāles — *zāļu līdzekļi pret miega traucējumiem.* Nervu zāles — *zāļu līdzekļi nervu, arī psihisko slimību ārstēšanai un profilaksei.* Sirds zāles — *zāles, ar ko ārstē sirds slimības; sirdszāles.* Noņemt zāles sar. — *nedot vairs kādam zāles, likt, lai kāds pārtrauc lietot zāles.* □ Māsa jau apgūlusies savā gultā, brālis pilināja viņai zāles acīs, kas skolā iekaisušas. Māsa sūkstījās, ka sāpot .. Austriņš 1, 229. .. viņa to [istabu] turēja aukstu tālab, ka zāles vēsumā labāk glabājās, nezaudēdamas derīgo stiprumu. Mauliņš 2, 35. Ar kādām zālēm Vīga lopiņu izārstējis, nav zināms, bet jau pēc nedēļas zirgs kāri barojies Vīgas ganībās, atkopdamies acīmredzot. Bels 7, 81. Lai zāles izraisītu vajadzīgo profilakses vai ārstniecības efektu, tām organismā jābūt pietiekamā koncentrācijā. Tāpēc arī ārsts nosaka zāļu lietošanu noteiktās devās. Ves 80, 1, 30. Kādu vakaru Jānis kungam atkal ēdienā iemaisīja miega zāles un kungs aizmiga tik cieši, ka nekā nemanīja. LTP 433. Viņa paņēma sirds zāles, trīsošām rokām skaitīja korvalola pilienus .. Dinere 10, 96. // *Ārstniecības augi, arī drogas.* Zāļu tēja — a. *Ārstniecības augu tēja.* b. *Šādam nolūkam derīgi ārstniecības augi.* Zāļu šņabis sar. — *alkoholisks dzēriens, kas gatavots no ārstniecības augu izvilkuma degvīnā.* □ Lidijai ir draugi dārznieki, gudras zāļu sievas, kuras prot savākt ārstniecības augus. Dzene 2, 81. Zāļu uzlējumus, kuru sastāvā ir puplakša lapas, plaši izmanto mūsdienu medicīnā. Rīgas B 84, 108, 5. Eduards mātei neatsaka, klusībā viņš pat vairāk paļaujas uz mātes vārītajām zāļu tējām. J Kalniņš 8, 84. Pēc zāļu tējām sniedzamies, kad mums nepieciešams uzmundrinājums vai arī mierinājums, kad mūs moka klepus, bezmiegs, sāpes pakrūtē. Rīgas B 85, 25, 4. Visām zāļu tējām vajag lēni žāvēties. Tās necieš saules tveici un steigu. Zigmonte 13, 104. Tagad Straumēnu saimnieks taisīja vaļā savas zāļu šņabja pudeles, un katram, kas šādas glāzes tukšoja, likās, ka viņš norij uz dibenu smaržīgu uguni. Virza 1, 95. Džemma neiedrošinājās atzīties, ka degvīns viņai negaršo un šis Melānijas zāļu šņabis liekas gatavā inde un nāve. Ezera 13, 187. // *Līdzekļi (kā) uzlabošanai, arī veicināšanai.* □ Puisis pats jutās ļoti apkaunots un slepus taujāja vienam otram, vai nezina zāles ūsu audzināšanai [audzēšanai]. Sakse 2, 141. // *Līdzekļi (kā) iznīdēšanai.* Nāves zāles — *inde.* □ Kaja: Viņš mani pirka, ne precēja! Cik labprāt es viņam būtu iedevusi žurku zāles, .. ja vien nebaidītos par to nonākt cietumā! Zīverts 2, 277. Vecā kalpone Adele .. vienudien šūpoja galvu. «Ainiņ, nevajadzēja tev viņam katru dienu tās nāves zāles [degvīnu] dot!» Zigmonte 10, 153. // pārn. *Tas, kas, labvēlīgi iedarbojoties uz organismu, palīdz pārvarēt fiziskas vainas, arī tas, kas palīdz pārvarēt negatīvu psihisku stāvokli.* □ Kā visi Vējagali, pret jebkuru miesas un gara vainu viņš patiesībā zināja vienas zāles — kārtīgu izpēršanos uz lāvas ar bērza pirtsslotu. Skujiņš 14, 70. Aktrise zina zāles, kuras šaubu brīžos palīdz. Viņai ir vareni attīstīta humora izjūta. Dzene 2, 76. Koki ir labākās zāles pret dvēseles sāpēm. Ozoli un priedes ārstē nevarību. Egles aizdzen dusmas. Bērzs palīdz pret drūmu sirdi. Viese 4, 15. // novec. *Parfimērijas izstrādājumi; smaržas.* □ Zīda drēbes čaukstēja, dārgu zāļu smarža viļņoja pa gaisu .. Zeiboltu J I, 279.

○ Ziepju zāles — *ziepjuzāles.* □ Kāda saimniece trakās dusmās .. iegāza [mērniekam] sejā pusspaini ziepju zāļu šķīdinājuma ... Jansons 5, 85. ◇ Nelīdz ne zāles, ne plāksteris sar. — *saka, ja nespēj neko mainīt.*

zalgojums, -a, v. *Rezultāts → z a l g o t.* Zvaigžņu z.

zalgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izplatīt spilgtu, spožu mainīga stipruma gaismu (par gaismas avotu); ar mainīgu stiprumu spilgti, spoži spīdēt (par gaismu); arī zaigot.* □ Pār atvariem un sērēm saule zalgo. A Skalbe 9, 114. Nāk gaismiņa zalgodama. ME IV, 684. // *Spilgti, spoži spīdēt, atstarojot mainīga stipruma gaismu.* □ Tur .. vēl sārtoja vakara blāzmā Ilzienes baznīcas baltie mūri un torņa galā zalgoja zeltītais gailis. Sudrabu E 5, 90. Kā saules spogulis, aizmirsts starp plašām, zaļām pļavām, zalgoja ezers. Kaldupe 8, 83. Debess zalgoja vienās zvaigznēs. ME IV, 684. // *Atstarojot mainīga stipruma gaismu, spilgti, spoži, parasti ar metālisku spīdumu, spīdēt, laistīties (dažādās krāsās, arī vienas krāsas dažādos toņos) — par priekšmetiem; arī būt dažādās krāsās, arī vienas krāsas dažādos toņos (par gaismu, krāsu, spožumu).* Gredzens zalgo pirkstā. □ .. pie leitnanta krūtīm zalgo durkļu asmeņi. Grīns 1, 404. Viņas gaišie mati saulē zalgoja kā zelts. Jaunsudrabiņš Va, 151. // *Spilgti, spoži spīdēt, atstarojot mainīga stipruma gaismu (par acīm); būt spilgtam, spožam (par acu spīdumu).* □ Kazanova: Jūsu acis zalgo un mirdz ... A Eglītis 1, 202. Viņa bāldzeltenie vaigi notvīkst, acis ļauni zalgo. Veselis 2, 21. Tur viņš .. [kaķis] nu glūnēja griķos, zaļās acis nelabi zalgoja, bet melnā aste sirdīgi locījās un kūla zemi. Lācis VI, 432. // pārn. *Spilgti izpausties (parasti acīs, skatienā) — par, parasti negatīvu, emocionālu stāvokli.* □ Vīri stāvēja viens otram pretī un klusēja. Tēvoča piemiegtajās acīs zalgoja neslēpts naids .. Dripe 2, 62.

zalgoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Zalgot.* □ Pie debesīm zalgojās zvaigznes. ME IV, 684.

zalgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zalgi.** *Tāds, kas zalgo, tāds, kam ir raksturīgs zalgojums.* □ Klausāmies dzeju īsti poētiskā atmosfērā — zilas nakts, zalgu zvaigžņu un .. sudrabaina mēness sabiedrībā. J Plotnieks 6, 207. Zalgs mēness, balta birzs un skaņu vilnis gaistošs, Un lakstīgalas smiekli pazarēs. Elksne 7, 25. .. Un spārniem zalgi baltiem ceļas dūju bars. Sudrabkalns 14, 16. // *Tāds, kam ir zilgana vai zaļgana nokrāsa.* □ Pils, savādā un baltā pils, Ko katru nakti redzu miegā, Uz kuru velk mans alku spriegums, Kam apkārt ūdens zalgi zils! E Plaudis 5, 23. .. Apvārsnī jūra zalga, Apvārsnī tava diena. A Skalbe 6, 7.

zāliens, -a, v. *Īpaši ierīkots, ar zālaugiem apsēts zemes gabals; arī zālājs.* Ierīkot zālienu. Iekopts z. □ Visapkārt slienas vecas liepas tumšiem, gandrīz melniem stumbriem, un zem tām plešas sulīgs, košs zāliens .. Ezera 11, 114. Vasaras vidū es nezinu patīkamākas atpūtas kā atgulties zālienā un vērties debesīs. Zv 63, 14, vāku 2. lpp. Parasti zāliena veidošanai izmanto zemās graudzāles .. Sk Ģ 90, 6, 16.

zalktene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Zalkteņu dzimtas indīgs krūms ar violeti sārtiem ziediem un sarkaniem augļiem.* □ .. aprīļa beigās un maija sākumā mitros lapu koku mežos pamanīsim apmēram metru augstus krūmus vēl bez lapām, bet ar violeti sārtiem ziediem, kas ir ļoti līdzīgi ceriņiem. Tā ir parastā zalktene, kuru dažkārt mēdz dēvēt arī par meža ceriņiem, jo sārtajiem ziediem ir brīnišķīgs aromāts. Zv 82, 10, 24. Jurģis staigā mežā, zalktenes meklēdams. Katrs sārti violetais žuburiņš ir brīnums un izejas punkts jaunam atradumam. Caune 4, 48. Parastā zalktene ir vienīgais augs Latvijā, kuram ziedi un vēlāk arī augļi attīstās tieši uz zariem. D kal 80, 18.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst indīgi krūmi, retāk koki vai lakstaugi ar violeti sārtiem, retāk baltiem ziediem un sarkaniem augļiem.*

zalktis, -ša, v. **1.** *Neindīga čūska ar apaļu galvu, tumši pelēcīgu vai melnu muguru un dzeltenīgi oranžiem, retāk baltiem plankumiem galvas sānos.* □ Zalktis .. ir vislielākā no Latvijā sastopamām čūskām; tā parasti [ir] ap 1 m gara, bet gadās arī līdz 1,5 m gari īpatņi. Latv dzīvn 69. Zalkša parastākā barība ir vardes, bet, ja tas ir izsalcis, cenšas noķert arī ķirzaku .. Kļava 3, 25. Zalkti var ieraudzīt sildāmies saulītē uz ciņa, veikli aizslīdam zālē, peldam virs ūdens ar izslietu galvu vai nirstam .. Lauku Dzīve 90, 2, 12.

2. dsk.; zool. *Čūskveidīgo apakškārtas dzimta, kurā ietilpst vairākumā neindīgas čūskas, no kurām Latvijā sastopams parastais zalktis un gludenā čūska.*

zāllauks, -a, v. *Ar zālaugiem apsēta aramzemes platība.* □ .. zālaugu augu sekā pēc āboliņa .. vieta ierādāma vasaras kviešiem .. Apsīts 1, 338.

zalve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Vairāku viena veida ieroču vienlaicīgu šāvienu kopums; šādu vienlaicīgu šāvienu radīts troksnis.* Šauteņu z. Salūta zalves. Šaut zalvēm. □ Nodārdēja artilērijas zalve. Zeme nodrebēja, un debesīs atplaiksnījās eksplozijas sarkanās liesmas. Griva 1, 63. .. skoti nolieca tiem [uzbrucējiem] pretī savas bises, un smaga zalve nošalca pāri kaujlaukam, pļaudama savu nāves pļāvumu un izdzēsdama daudzu mežinieku dzīvības. Grīns 2, 192.

zālveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zāles forma, veids; tāds, kas ir līdzīgs zālei.* Z. lapas. □ .. krustojot kokveida tabaku ar zālveida tabaku, iegūts liels daudzums dažādu hibrīdu. Lauku Dzīve 75, 7, 17.

zālveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zālveidīgi.** *Zālveida.*

zalvija, -as, s.; novec. *Salvija.* □ Pirmais gājiens pie puķu dobēm sakņu dārziņā. Ko tās dara? Puduriem iesakņojušās zalvijas, dievkociņi, biškrēsliņi .. Brigadere 2, 385. Un šīs te ir sarkanas zalvijas uz kapa. Belševica 2, 74.

zaļacains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks vai dzīvnieks), kam ir zaļas acis.* Zaļacaina meitene. □ Zaļacainais runcis laizās, Kaut kur tālu suņi rej .. Stērste 1, 193.

zaļacis, -ča, v.; **zaļace,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks vai dzīvnieks ar zaļām acīm.* □ pārn. Ko tu [jūra] dusmojies, zaļace ļaunā, Kādēļ niknumā zobus griez? Brīdaka 3, 55.

zāļains, -ais; s. -a, -ā. *Zālains.* Zāļaini upes krasti. □ Paipala apdzīvo labības laukus, sausas pļavas un citas atklātas zāļainas vietas. D kal 79, 287. Ja gadījās sulīgāka, zāļaināka nora vai kuplāks atāla lauks un ganāmpulks ēda mierīgi, manu laiku arvien vairāk sāka īsināt grāmatas. J Plotnieks 10, 13. Stāvu pie zāļainās Lielupes, Atmiņā — Tibēra bāla .. K Skalbe 2, 432.

zāļājs, -a, v. *Zālājs.* □ Nava [nav] tak dzimtene akmens, Kas ceļmala [ceļmalas] zāļājā nolikts. Dzimtene — tā tak ir dzīve, Bet kustība — dzīvības likums. A Grigulis 16, 14.

zaļaļģes, -u, vsk. zaļaļģe, -es, s. *Vienšūnas vai daudzšūnu pavedienveida vai plātņveida aļģes, galvenokārt zaļā krāsā.* □ Jūnijā ezeros un upēs jau sazaļojuši ūdensaugi, strauji vairojas zaļaļģes. D kal 66, 26. Zaļaļģes devušas sākumu gan citām aļģēm, gan .. augstākajiem augiem. Tālākajā zaļaļģes evolūcijas gaitā izveidojās arī sauszemes augstākie augi. Biol r 132.

zāļaugs, -a, v. *Zālaugs.* □ .. mājkustoņu vidū īpašā godā tika turēts zirgs. Tas mūsmājās bija tāds kā muižnieks. Zirgam pasniedza to labāko no zāļaugiem, ko deva mūsu zemīte. Kalndruva 8, 337. Stirna vasarā lieto barībā visdažādākos savvaļas zāļaugus, koku un krūmu lapas, jaunos dzinumus. Medn 31.

zaļbarība, -as, s. **1.** *Termiski neapstrādāti augu valsts uzturlīdzekļi (cilvēka) pārtikā.* □ .. pareizi, ja ik dienas papildināsim brokastis, pusdienas un vakariņas ar zaļbarību svaigu salātu veidā, izmantojot šim nolūkam svaigus gurķus, tomātus, redīsus, burkānus, lapu salātus .. Ves 58, 3, 24. Zaļbarībai jābūt ikdienas uzturā visu gadu. Ves 80, 10, 29. Zaļbarībā saglabājas vitamīni, fermenti un minerālvielas dabiskā veidā. Skulme 3, 42.

2. *Nepārstrādāta barība (parasti zāle, arī sakņaugu lapas), ko izēdina lauksaimniecības dzīvniekiem.* □ Ziemā paredzēts siens, skābsiens, saknes un spēkbarība, vasarā — zaļbarība un spēkbarība. Ciņa 76, 238, 2. Pēc virsauga novākšanas vēl kupli saaug jaunā zālāja atāls. Tas jānopļauj un jāizlieto zaļbarībai, skābbarības pagatavošanai vai arī jāizžāvē sienā. Tērauds 1, 207. . . vieglās augsnēs piemērota zaļbarība ir lopbarības lupīna . . Apsīts 1, 296.

zaļdzeltens, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļdzelteni.** *Dzeltens ar zaļu nokrāsu.* □ Augļi [ābelei] lieli un ļoti lieli, saldskābi, zaļdzelteni, lietojami no decembra līdz maijam. Lauku Dzīve 78, 2, 17. Bija rudens, un apšu birze meta pāri rijai sarkanīgas un zaļdzeltenas lapas. Viese 4, 127.

zaļganbāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganbāli.** *Bāls ar zaļganu nokrāsu.* □ Uzšāvās liesma un apvija Celma roku. . . Sāpēs zaļganbālu seju viņš izmetās laukā. Eglons 2, 403. Kur es eju tā bez mitas? Zaļganbāla bērzu migla, Lēni kāpjot, nāk man līdzi. Lazda 1, 27. Un lapa dzeltena No šmaugā bērza raisās un sūnās krīt, . . Kur bērzlapes vēl spīd gan rudi sārtas, Gan koši dzeltenas un zaļganbālas. Sirmbārdis 4, 50.

zaļganbalts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganbalti.** *Balts ar zaļganu nokrāsu.* □ Visapkārt viss pelēks, izņemot zaļganbaltās viļņu galotnes, kas šalkdamas sitas gar kuģa sāniem. Grīva 8, 200. Ziedi [smaržīgajam ķirsim] sīki, zaļganbalti, smaržīgi . . Sudrabs 1, 121.

zaļganbrūns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganbrūni.** *Brūns ar zaļganu nokrāsu.* □ Piebriedušie pumpuri kļuva zaļganbrūni un lipīgi. Jauno v 58, 210. Smaržīgās kalmes dzīnumi izauguši gari jo gari, to sānos atrodas ziedkopas — garenas zaļganbrūnas vālītes. D kal 78, 27. Divstāvu vienskursteņa māja, kādreiz zaļganbrūni krāsota, papes jumtu. Birze 7, 23.

zaļgandzeltens, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļgandzelteni.** *Dzeltens ar zaļganu nokrāsu.* □ Viņa sameklēja dāvanu saiņa visdziļākajā stūrī trīs zaļgandzeltenus ābolus . . Kaldupe 6, 114. Lampai zaļš kupols — tas met zaļgandzeltenu gaismas atspīdumu . . Grīns 1, 176. Neapputeksnētās apiņu augļkopas — čiekuriņus — ievāc sausā laikā, . . kad tās sasniegušas tehniskās gatavības pakāpi un ir zaļgandzeltenas. Ves 78, 7, 10.

zaļganīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganīgi.** *Ar zaļganu nokrāsu; arī iezaļgans.* Zaļganīga gaisma. □ . . viņas acis atgādina zaļganīgus atvarus . . Lit M 60, 19, 3. Nemanīju, pa kuru laiku atvērtajā logā bija iekāpusi zaļganīga vakara krēsla. J Plotnieks 9, 73. . . pāri Bulduru priedēm, it kā uz vienu pusi gāzelēdamies, rāpjas zaļganīgi apsūbējis sudraba sirpis, līks un vecīgi dilstošs mēness. J Plotnieks 6, 200.

zaļganmelns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganmelni.** *Melns ar zaļganu nokrāsu.* Z. putns.

zaļganpelēks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganpelēki.** *Pelēks ar zaļganu nokrāsu.* Zaļganpelēkas acis. Z. audums. Z. putns. □ Ir pie-

snigušas arī egļu skujas, un balti tagad izskatās vēl nesen zaļganpelēkie priežu cekuli. Grīns 1, 362. Viņa norauj dažas vārpas un paberž saujā. Graudi ir zaļganpelēki un pusmīksti. Liesma 66, 8, 1. Taču aizsmakušās rīkles kliedz bez mitas un zaļganpelēki uniformētie stāvi skrien klupdami. Lāms 7, 10.

zaļgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļgani.** *Ar zaļu nokrāsu; arī iezaļgans.* Z. stikls. Zaļganas acis. Zaļgani jūras viļņi. Zaļgana gaisma. Zaļgani zils ūdens. □ Zaļganā dienvidu jūra mierīgi laistījās tveicīgās saules staros . . Grīva 6, 139. Varbūt nemaz neizskatos pēc putnubiedēkļa? Zaļgana seja un sarkana cepure ar pušķi sānos! Grebzde 1, 4. Kad linu stiebriņi kļūst zaļgani dzelteni, laiks sākt to novākšanu. Lauku Dzīve 83, 9, 7. Te visapkārt ir tikai zaļgani pelēka zeme, virs galvas zila debess . . Dziļums 1, 300.

zaļgansārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļgansārti.** *Sārts ar zaļganu nokrāsu.* □ . . es atceros jūrmalu. Bija vasara. Saule rietēja. Zaļgansārti viļņi skrēja krastā. Bels 1, 89. . . saule jau placināja sniegu un vakaros pa logu zemajām rūtīm istabās ilgi lūkojās zaļgansārta blāzma. Kalndruva 8, 359. Tas bija zaļgansārts mālābols ar vaskainu, gleznu mizu. Ezera 8, 102.

zaļganums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z a ļ g a n s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Koki ir skaisti vienmēr, gan pavasara lapu liegajā zaļganumā, gan vasaras bagātībā, gan rudens mežonīgajā krāsainībā . . Zigmonte 4, 29. Tīrā, maigā gaisma, kas plūst caur biezo lapotni, ar savu blāvo zaļganumu atgādinot upes dzelmes mijkrēsli, pamazām metas nespodrāka un viegli iesārta. Ezera 11, 85.

zaļganzeltains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganzeltaini.** *Zeltains ar zaļganu nokrāsu.* □ . . vakar vakarā vēl bērzs otrpus ielas bija mēļi pelēkganiem zariem, bet jau šorīt tos pārklājusi zaļganzeltaina migliņa. Zigmonte 6, 214.

zaļganzils, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļganzili.** *Zils ar zaļganu nokrāsu.* □ Tā [jūra] ik reizes ir atšķirīga — zeltaini mirdzoša rietošās saules staros, svina pelēka zem mākoņiem, skaidrā dienā zaļganzila ar baltu buru atspulgiem. Rīgas B 80, 128, 3. Sākumā es biju neapmierināta [ar kostīmu], bet tad atrada zaļganzila zīda audumu, un tērps iznāca iespaidīgs, baroneses raksturam atbilstošs. [Stāsta Lilita Bērziņa.] Hausmanis 4, 91. . . ja telpas ir mazas un nav saulainas, nevajadzētu izmantot «auksto» krāsu gammu — zilo, zaļganzilo, pelēko u. c. Zeltiņš 1, 10.

zaļgatavība, -as, s.; parasti vsk.; lauks. *Agrīnā (linu) gatavības pakāpe, kad linu stiebru augšdaļa vēl ir zaļa, bet apakšējā daļa ir sākusi dzeltēt.* □ Pēc noziedēšanas linu apakšējās lapas nokalst, bet pārējās auga daļas paliek zaļas — iestājas zaļgatavības pakāpe. Svinka 1, 42.

zaļgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļgi.** *Zaļgans.* □ . . Zūd līdz pat ceļiem kājas zaļgā rāvā. Čaks 7, 65.

zaļibrūns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļibrūni.** *Brūns ar zaļu nokrāsu.* □ Burve pārvērtās

par zaļibrūnu jūras aļģi un cieši apvijās ap airi. Kaldupe 12, 19. Zaļibrūnā sūna [ataugas] apakšā kā līgans velteņa paklājs. Upīts 4, 84.

zaļknābis, -bja, v.; sar.; niev. *Fiziski nenobriedis, nepieredzējis jaunietis.* □ Man Indulis visu laiku bijis un ir bērns, pusaudzis, vēl īsts zaļknābis. Kas tad galu galā ir tie nieka sešpadsmit gadi! Ezera 11, 105. Toziem biju vēl stīdzējošs zaļknābis, kurš tikko grasījās pārkāpt robežai, kad sāk apzināties ķermeņa vīrišķību. Gūtmanis 2, 7. . . Rūdolfs Vastlāvis komandēja vadu, kad pienāca papildinājums ar tikko apmācītiem zaļknābjiem, kuri vēl nebija oduši pulveri. Lapsa 3, 92.

zaļmēsli, -u, v.; tikai dsk.; lauks. *Mēslošanai izaudzēta un augsnē iestrādājama augu masa (parasti tauriņzieži); zaļmēslojums.* Zaļmēslu iearšana. □ Zaļmēsliem ir ļoti liela nozīme augsnes auglības celšanā saimniecībās, kurām maz kūtsmēslu, samērā grūti iegūstama kūdra. Veisteris 1, 60. Seklaršana derīga gadījumos, kad iestrādājami kūtsmēsli, zaļmēsli un citi organiskie mēslošanas līdzekļi . . Apsīts 1, 192.

zaļmēslojums, -a, v.; lauks. *Mēslošanai izaudzēta un augsnē iestrādājama augu masa (parasti tauriņzieži); zaļmēsli.* Ieart zaļmēslojumu. □ Labākie zaļmēslojuma augi ir lupīna, amoliņš, seradella un citi. Kronītis 1, 79. Zaļmēslojuma augus augsnē iestrādā ar arklu pēc augu noziedēšanas un pākšu aizmešanās . . Veisteris 1, 60.

zaļoksnējs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļoksnēji.** **1.** *Tāds, kas zaļo, labi attīstās, ir spēcīgs, arī jauns (par augiem, parasti kokiem); zaļoksns (1).* □ Un koki, koki! . . . Gan stalti, zaļoksnēji, gan līki, nokaltuši un savu mūžu jau nodzīvojuši . . Rinkule 7, 18. Priecājos par labi apkopto dārzu, zaļoksnējām ābelītēm un krāšņo rožu dobi. Ķiršķalne 1, 86. sal. Dzīvība . . gluži kā zaļoksnējs koks pretojas vētras varai. Ezera 4, 146.

2. *Jauneklīgs, vingrs; fiziski labi attīstīts, arī spēcīgs (par cilvēku); zaļoksns (2).* □ Viņš bija gara auguma, zaļoksnējs, lokans puisis . . Kalndruva 2, 90. Liekas, šim pavecajam, bet joprojām zaļoksnējam . . vīram par šauru un smacīgu šajā niedru jumtu lokā un visādu nedienu pilnajā ikdienā. Avotiņa, Slisers 1, 10. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ «Pats jau toreiz biju sajūsmināts no tā zaļoksnējā spēka, kas no tevis plūda, no tavas labās sirds un skaistuma . . .» Upīts II, 307.

zaļoksnība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → zaļoksns (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «Kas tad būtu mežs bez putniem? . . Dzīva radība ir kā zieds dabas zaļoksnībā.» Upīts IX, 109. Mirdzēja saule, ar saviem glāsmainajiem stariem apņemdama nelīdzeno, kalnaino salas virsmu, kas slīga nebeidzamā augu zaļoksnībā. Zv 79, 23, 26.

2. *Vispārināta īpašība → zaļoksns (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Edgara tēlā gan patiktos izjust vairāk zaļoksnības, nekā to redzam Jāņa Lejiņa atveidā, kas ir vairāk nobriedis vīrietis nekā kaislību tārpa iegrauzts jauneklis. Latvju Mēnešraksts 43, 1, 61. Citā attēlā bija redzams tēva jaunākais brālis zaļoksnības gados jauna puiša drošu, pat izaicinošu, . . nerātnu skatu . . Pasaules sp I, 142.

zaļoksnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļoksnīgi.** **1.** *Tāds, kas zaļo, labi attīstās, ir spēcīgs, arī jauns (par augiem, parasti kokiem); zaļoksnējs (1); zaļoksns (1).* □ Pilsētai attālinoties, apkārtne tapa arvien pievilcīgāka — zeme smagāka un auglīgāka, birzis un dārzi, un sējumi zaļoksnīgāki. Upīts VII, 333. . . viņā bija pamodies tas spēks, kas zvēriem liek aurot mežos un viskroplākajam kokam izdzen zaļoksnīgas atvases. Rozītis 2, 217.

2. *Jauneklīgs, vingrs; fiziski labi attīstīts, arī spēcīgs (par cilvēku); zaļoksnējs (2); zaļoksns (2).* □ «Nu tad nāciet kāds uz pirkstiem!» Bušs nerimst. «Kurš neizturēs, tas būs zaldāts,» viņš skaidro un pagriežas pret tādu pašu° zaļoksnīgu kaugurieti kā viņš pats. K Zariņš 1, 74.

zaļoksnis, -šņa, v.; **zaļoksne,** -es, dsk. ģen. -šņu, s. **1.** *Jauns, spēcīgs, zaļojošs koks; jaunu, spēcīgu, zaļojošu augu kopums.* □ Bet zaļoksnis vīta Un palika bālāks un bālāks . . Sirmbārdis 1, 11. Ap vientuļo bērzu izaudzis Jauns svaiga sila zaļoksnis . . Rainis Ib, 239.

2. *Jauns, spēcīgs cilvēks.* □ . . vai tad viņi, tādi deviņi zaļokšņi, nenosargās savu māmulīti. Sakse 14, 80. // pārn. *Dzīves posms, kad cilvēks ir jauns, spēcīgs, veselīgs.* □ Lai runā nu saule. Un tā runā. Apžilbinošs ir tās stāsts par jaunību, zaļoksni, spēku un darbu — darbu. Kurcijs 4, 332. Viņš mira pašā zaļoksnī. ME IV, 688.

zaļoksns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļoksni.** **1.** *Tāds, kas zaļo, labi attīstās, ir spēcīgs, arī jauns (par augiem, parasti kokiem); zaļoksnējs (1).* Zaļoksna egle. Zaļoksnas atvases. □ Jaunam, zaļoksnam kokam Nepacietīgi pumpuri plīst. Čaklais 1, 47. Kupli trīc zaļoksnas auzu skaras, katra grauda galā turēdamas pa lietus pilei. Vējāns 5, 150.

2. *Jauneklīgs, vingrs; fiziski labi attīstīts, arī spēcīgs (par cilvēku); zaļoksnējs (2).* □ Jauns, zaļoksns vīrietis ar veselīgu ģīmi, garām, gaišām ūsām un ļoti sarkanām lūpām sēdēja pie loga. Blaumanis 6, 203. Dailes teātra veidotāju paaudzei soli solī sekoja spēcīga un zaļoksna jauno aktieru grupa . . LPTV I, 230. pārn. Vai jūs, zilziedes, aicināt neaizmirst To, cik šai zemītē iesēts daudz Zaļoksnu, karā kautu dvēseļu . . Elksne 9, 139. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Viņa bija apbrīnojusi, apskaudusi un mīlējusi Alberta zaļoksno spēku . . Indrāne 6, 165.

zaļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Būt zaļam, veidojoties asniem, stublājiem, zariem, lapām (par augiem, to daļām, arī par augu kopumu); būt ar zaļām lapām vai skujām (par augiem).* □ Uz plašās palodzes zaļoja kuplas mirtes. Sēlis 7, 60. Mežs izbeidzās, pa labi atkal pletās lauks, uz tā zaļoja rudzu zelmenis. Bels 6, 31. Vējos alkšņi kļuva pelēki kā vecas pirts slotas, vienīgi brūklenāji zaļoja tāpat kā vasaru. Kaldupe 3, 134. // *Būt zaļam, augiem augot un attīstoties (par tīrumu, dārzu*

u. tml.). □ Auriķu druvas zeļ un zaļo, ka prieks skatīties .. Zeiboltu J III, 16. Vēlāk, kad lauki bija apsēti un sāka zaļot, no Valmieras atbrauca saimnieces Karlīnes māte. Kar 91, 3/4, 194. // pārn. *Būt tādam, kas veidojas, labi attīstās, ir spēcīgs, spilgti izpaužas (parasti par parādībām sabiedrībā).* □ Es savas tautas daļa, No tās es neatšķirts, — Tā zaļos mūžam zaļa, Un nevaru es mirt .. Kar 57, 5, 24. Reiz zaļoja jaunība, cerības plauka, Tad asins bij karsta, tad gaišs bija laiks .. Veidenbaums 2, 39.

zāļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans.; sar. *Ārstēt ar zālēm.* □ Viņa divas dienas zāļoja vainu ar sakņu novārījumu .. Mauliņš 2, 32. Marija: Ko nu, mās! Vai tad tu neesi mani diezgan zāļojusi, bet, kad nelīdz, tad nelīdz. Aspazija 3, 239.

zaļpelēks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļpelēki.** *Pelēks ar zaļu nokrāsu.* □ Ginta stāvēja un raudzījās uz viņu savām zaļpelēkajām .. acīm. Mauliņš 3, 83. Cik vien acis tālu var sniegt — neviena cilvēka. Tikai zaļpelēki viļņi ar baltām vērpetēm galā, līdzeni piesnidzis liedags .. Kolbergs 3, 403. Rēni, zaļpelēki rīti mainījās ar tveicīgiem, brīžiem taisni sāpīgi spožiem dienvidiem .. J Liepiņš 1, 55.

zaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļi. 1.** *Tāds, kam ir, piemēram, zālei raksturīgā krāsa.* Zaļa krāsa. Gaiši z. Tumši z. Dzeltenīgi z. Sūnu z. Zaļi sudrabains audums. Zaļa zīda kleita. Zaļa gaisma. Zaļā signāluguns. Zaļas lapas. Zaļais siers. Zaļais vilnis — *koordinēta luksoforu darbības sistēma, lai nodrošinātu nepārtrauktu transportlīdzekļu kustību.* Zaļais nags, arī zaļais ūdens sar. — *glaukoma.* □ Viņš izvilka no skapīša maizes klaipu un zaļu krūzi ar atlauztu osu. Viese 2, 93. .. Elīza dzīrās man dāvināt pašaustu segu — tumšbrūnu ar zaļām svītrām. Ezera 17, 65. .. zāle kapsētās aug sulīgi bieza, mūris visapkārt zaļi apsūnojis .. Bels 8, 84. Šeit pie zaļās uguns pārej šķērsielu .. Kroma 5, 46. // parasti ar not. galotni. *Tāds, kas ir šādā krāsā vai kam ir šādas krāsas tonis, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtē, šķirnē, noteiktā priekšmetu, vielu grupā.* Zaļā varde. Zaļais krupis. Zaļā bērzlape. Zaļā sūna. Zaļie zirnīši. Zaļā vārna — *zaļvārna.* Zaļā tēja — *zaļganas krāsas tējas šķirne; šīs šķirnes tēja.* Zaļās ziepes — *mīkstas ziepes zaļā krāsā ar stipru attaukojošu un dezinficējošu iedarbību.* Zaļais zelts poēt. — *mežs; arī koksne.* □ Ļoti indīgas ir bālā mušmire .., baltā mušmire .., zaļā mušmire .. Ves 62, 8, 27. Tālumā dzirdam kli-kli-kli saucienus. Saku Dacei, ka tā kliedz zaļā dzilna .. Birznieks-Upītis 2, 15. .. zaļo tēju smaržina ar magnoliju, rožu, neļķu, jasmīnu ziediem. Lauku Avīze 90, 16, 10. // *Tāds, kam ir ļoti bāla, neveselīga seja bez sārtuma (par cilvēku).* □ «Tu nezini? Viņš necieš jūras. Kā uzpūš stingrāks vējš, tā paliek zaļš ģīmī un vemj.» Janovskis 1, 179. «Mana seja ir zaļa,» vaid Karsona kundze. «Uzliku tik daudz rūža, un tomēr tā ir zaļa.» Grebzde 1, 76. «Glorija» vienā ziņā pārspēja visus citus Rīgas kinoteātrus: ja biji visu filmu redzējis, tevi neviens .. neraidīja laukā. .. skaties, kaut vai zaļš palikdams. Kļava 1, 50. ◇ Zaļš aiz (arī no) skaudības sar. — *ļoti skaudīgs.* ◇ Zaļš aiz (arī no) dusmām sar. — *ļoti dusmīgs.* □ .. Pudiķis bija pavisam zaļš no dusmām. A Deglavs 1, 818.

2. *Tāds, kas aug, zaļo, attīstās (par augiem, to daļām, augu kopumu); tāds, kam ir lapas, skujas (par augiem).* Zaļi asni. Z. koks. □ Aizverot acis un izrunājot vārdu «Latvija», es tūdaļ jūtu zaļu zāli pavasarī dīgstam, to pašu zaļo zāli, pēc kuras es vienādi esmu ilgojusies kā Itālijā, tā arī Somijā. Mauriņa 1, 52. Brūklenīte, brūklenīte, Mūžam zaļais brūklenājs .. Elksne 3, 51. Visjautrāk tur gāja Ziemassvētkos. Tad baltās dzirnavās stāvēja zaļa eglīte ar zelta riekstiem un mirdzošām svecītēm. K Skalbe 1, 83. // *Tāds, kur aug, zaļo augi.* Z. tīrums. Z. mauriņš. Zaļa pļava. Zaļā zona — *mežu, parku u. tml. kopums pilsētā vai tiešā tās tuvumā.* Pilsētas zaļā rota — *dārzi, parki, apstādījumi pilsētas teritorijā.* □ Mežā ienācis rudens. .. Tas zaļās valstības četrkājainajiem iemītniekiem atnesis tuvās ziemas skumjo priekšnojautu, bet medniekiem — medību prieku. Rīgas B 66, 242, 5. «Slēpsimies!» es uzsaucu Inārai, un mēs ieskrējām nomaļā, zaļā ieliņā. Auziņš 1, 24. Zaļajai zonai ir milzīga nozīme pilsētas gaisa baseina attīrīšanā un optimālas apkārtējās vides saglabāšanā. D kal 77, 222. ◇ Gulēt (arī būt) zem zaļām velēnām poēt. — *būt apglabātam (kapos).* // parasti ar not. galotni. *Tāds, kad dabā zaļo augi (piemēram, par gadalaiku).* □ Mācību gadu varēja uzskatīt par pabeigtu: rīt saņems liecības un tad — visa zaļā vasara piederēs viņiem. Vāczemnieks 4, 223. Tagad, kad rakstu šīs rindas, apkārt ir zaļais Latvijas jūlijs, siena laiks .. Auziņš 1, 90. // pārn. *Spēcīgs, arī plaukstošs.* □ Tāds ir pavasaris, liela, zaļa spēka pilns. Zigmonte 6, 279. // parasti ar not. galotni. *Tāds, kas ir saistīts ar augiem, to izmantošanu, pārstrādi.* Zaļā barība — *zaļbarība.* Zaļā masa — *nopļautu, nocirstu u. tml. augu, to daļu kopums.* Zaļais konveijers — *plānveidīga zaļbarības ražošanas sistēma lauksaimniecības dzīvnieku piebarošanai.* □ No kukurūzas iegūst .. daudz zaļās masas lopbarībai. Svinka 1, 35. Šovasar no pat pavasara līdz gada beigām piebarojumu nodrošinās zaļais konveijers — sākot ar rudziem un beidzot ar turnepšiem un kacenkāpostiem. Zv 56, 9, 3.

3. *Nenobriedis, negatavs (piemēram, par augļiem, ogām).* Z. ābols. □ Avenāji, pilni zaļu, nenobriedušu ogu, smagi līka vai līdz zemei. Kaijaks 5, 277. .. refrižeratorkuģos iekrauj tikai zaļus banānus ar tādu aprēķinu, lai pa ceļam tie lēni nogatavinātos .. Grīva 8, 232. Ievārījumu gatavo arī no zaļām ērkšķogām, kas vēl nav īsti ienākušās. PL Siev 58, 6, 22. // *Neizžāvēts, nesen cirsts (par koksni, malku).* □ Edvarts: Es nezinu, Irbes kungs, — tie koki jums tak priekš drīzas izstrādāšanas būs par zaļiem. Blaumanis 6, 381. .. malka bija zaļa un negribēja degt. Jansons 5, 300. Gaļas kūpināšanai tautā par vislabā-

kiem atzīti zaļas alkšņu malkas dūmi. Caune 5, 74.

4. *Termiski neapstrādāts.* Zaļa gaļa. □ «Ēdīsim atkal zivis,» Grīntāls atbildēja. «Kas grib, lai ņem zaļas, priekš citiem tās apsutināsim . .» Blaumanis 6, 34. Vecmāmuļa jau rītā bija nomizojusi kartupeļus, tie nu bija jāizvāra un japalīdz izdomāt, vai siļķi ēst klāt zaļu vai ceptu. Sakse 6, 112. Ja pārsālīta zupa, pievienojiet tai zaļus kartupeļus un pavāriet. PL Siev 80, 4, 23.

5. *Jauns, fiziski un garīgi nenobriedis, darbā nepieredzējis.* □ . . vēlīgi [Osis] noskatījās dēlam pakaļ. Deviņpadsmit gadi, zaļš un mīksts vēl, bet savā vietā nags tomēr. Upīts 4, 106. Zaļu puiku par vīru padara ne jau pirmā sieviete, pat ne gadi, bet prāta briedums — spēja domāt. Ezera 11, 112. Pavasara semestrī Milce vairs nejūtas tik zaļa jaunule ne Rīgas dzīvē, ne arī medicīnas studiju sajēgumā. Vairs neapmaldās ielās, ne debess pušu virzienos. Klīdzējs 1, 399. // pārn. *Bezrūpīgs, jautrs.* □ Ai jaunība, ai spārnotā un zaļā . . Kar 55, 7, 25. Sāka jau izpausties valodas, ka Jūlis zaļi uzdzīvojot ar draugiem un draudzenēm. Austriņš 1, 262. ◇ Zaļas dienas, arī zaļa diena — *labas, bezrūpīgas dienas, laba, bezrūpīga dzīve.* □ . . savādais putns dzīvo uz kuģa zaļas dienas . . Lapsa 4, 243. Dzīvo zaļu dienu. LSP(N) 65. ◇ Zaļa dzīve — a. *Laba, viegla, arī pārtikusi dzīve bez raizēm un grūtībām.* □ Jā, ko tur citu sacīt — Tiem slaistiem dzīve zaļa. E Plaudis 5, 48. Drīz vien jau lepni slietu krūti Vilks staigāja kā lopu ārsts pa avju kūti. Nu sākās blēdim dzīve zaļa — Trīs reizes dienā jēra gaļa! Rūja 1, 77. b. *Vieglprātīga dzīve, arī uzdzīve.* □ Citam nav nekāda daļa, Ka° man patīk dzīve zaļa. Veidenbaums 1, 47. ◇ Dzīvot zaļi (arī zili zaļi) — *dzīvot bezrūpīgi.* □ «Jā — kad mums būtu tā naudiņa, kas guļ jūras dibenā, tad mums tagad vis nevajadzētu karstā saulē liet sviedru,» puisis runāja, sarkano ģīmi baltajā krekla piedurknē noslaucīdams, «tad mēs . . dzīvotum [dzīvotu] zaļi!» Blaumanis 6, 53. Bet rijnieks nu bijis bagāts, dzīvojis zaļi, cepuri kuldams. LTP 276. ◇ Iet zaļi sar. — *veikties labi, klāties jautri.* □ «Šoziem jums iet zaļi. Jūs esat modē. Visi skrien jums pakaļ. Izmantojiet tikai konjunktūru.» A Eglītis 5, 173.

○ Zaļo partija — *partija, kuras mērķis ir apkārtējās dabas vides aizsardzības pastiprināšana.* ◇ Tikt uz zaļa zara — *iegūt labklājību.* □ . . māte runāja, ka ar labu apprecēšanos sieviete varot tikt uz zaļa zara . . Zālīte 5, 46. Jā, kā tikai viņi nekūlās un nelāpījās, kamēr tika uz zaļa zara! Lapsa 3, 132. ◇ Zili zaļi (arī zili, debess) brīnumi — *ārkārtīgi neparasti, neticami notikumi, parādības.* ◇ Zaļais pūķis — *alkoholisms.* □ Tieši «zaļais pūķis» visbiežāk ir darba disciplīnas pārkāpumu cēlonis. Rīgas B 70, 35, 2. Zaļā pūķa upuri mūsu vidū atkal un atkal atgādina, ka vēl pārāk maz darām mūsu tautas pasargāšanā no indīgās dziras. Ves 81, 9, 20. ◇ Zaļš (arī zils un zaļš, raibs, melns) metas (arī (no)griežas, (no)šķīst, (no)skrien) gar (arī priekš, ap) acīm sar. — *saka par redzes traucējumiem pēc trieciena, fiziskas pārpūles, spēcīga pārdzīvojuma.* □ Veselības arī vairs nav — brīžiem tīkli tik smagi, ka zaļš gar acīm metas . . Avotiņa, Peters 1, 34. No pārbīļa viņai zaļš vien griežas gar acīm. ME IV, 687. Ansis, ievietojis [grozā] jauno guvumu, izstiepās taisns un sajuta, ka zaļš nošķīst gar acīm. Dinere 10, 112. To dzirdot, viņam noskrēja zaļš gar acīm. ME II, 849.

zaļumballe, -es, dsk. ģen., -ļļu, s. *Deju vakars brīvā dabā.* □ Zaļumballes Upes muižas parkā bija ieslavētas plašā apkārtnē. Plaudis 2, 268. Tikai vienreiz . . Jūle tika bijusi zaļumballē. Toreiz viņu turp aizveda stalts plostnieks, . . Tas bija brīnišķīgs vakars. Ezermalā spēlēja ugunsdzēsēju pūtēju orķestris, smaržoja ūdens, kalmes, visa pasaule. Viņi apstājās aiz virves, ar kuru bija nožogota deju grīda, un skatījās dejotājos. Vilks 2, 145. «Kad zaļumballē spēlē ragu mūzika, tad vienmēr jādomā par pirmo mīlestību, vai ne, saimniec?» Dziļums 1, 276.

zaļumnieks, -a, v.; **zaļumniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas izbraucis atpūsties brīvā dabā, zaļumos (4); arī vasarnieks (1).* □ Zils ūdens līcis, . . pa to šaudījās motorlaivas un jahtas, sevišķi svētdienā, kad apkārtējās vasarnīcas piepildīja zaļumnieki. A Grigulis 13, 65. Taciņa vijās gar pašu upmalu. Krastmalā sēdēja zaļumnieku grupa . . Ērgle 1, 54. Daļa zaļumnieku jau kravāja somas un posās mājup, bet daži tuvāk dzīvojošie tagad tikai nāca. Kļava 1, 99.

zaļums, -a, v. **1.** parasti vsk. *Vispārināta īpašība → zaļš (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; zaļas krāsas laukums.* Lapu z. Maigs z. Košs z. Pavasara z. Mežu tumšais z. □ Pietūkušie pumpuri bērzu galotnēs jau laistījās gaišajā, viegli dzeltenīgajā zaļumā, kāds bērziem ir tikai agrā pavasarī. Spāre 1, 136. . . naktī salna ātriem, nepacietīgiem triepieniem pārgleznoja koku lapas, zaļumu pārvērzdama zeltā, brūnā, sarkanā. Zigmonte 1, 193. Eglīšu zaļums spilgti atdalījās pret pelēko rīta debesi . . Fimbers 1, 287. Agrās zāles pirmais zaļums Runā klusus, klusus vārdus, Klusi apklāj miklo zemi. Lazda 1, 45. // *Augu, to daļu kopums zaļā krāsā.* □ Ir jūnija vidus, spēcīga saules diena, pļavā vairāk daudzkrāsainu ziedu nekā zaļuma. Caune 4, 40. . . Gaišs zaļums sedz kalnus un gravas: Klāt maijmēness debešķīgais. Veidenbaums 2, 36. . . māte laida [aitas] laukā no kūts, tiklīdz olnīcā un papuvē bailīgi pabāza galviņu pirmais zaļums. Austriņš 1, 45.

2. *Augs, auga zaļā daļa (piemēram, lapas, zari, laksti).* Zaļumu vītnes. □ Mūsu [kāzinieku] dēļ baznīca bija pušķota zaļumiem un altāris bagātīgi rotāts puķēm. Zālīte 5, 185. Es aizjūdzu melni un aizbraucu uz birzi zaļumos. . . es piecērtu bērzu zarus un atvases, lielas, kuplas meijas, un krauju vezumā. Akuraters 1, 49. Galdiņi [ēdnīcā] pārsegti baltiem galdautiem, uz katra . . mazā māla vāzītē pa kādam meža zaļumam . . Lācis 15, 120.

3. parasti dsk. *Dažu augu (piemēram, diļļu, pētersīļu) lapas, laksti, ko uzturā lieto termiski*

neapstrādātus. □ Zupu pārkaisa ar sakapātiem pētersīļu zaļumiem. Kļaviņa 1, 304. Traukā joslām liek .. sarīvētus redīsus un sakapātus zaļumus (pētersīļus, dilles, spinātus, skābenes, lokus u. tml.). Zv 78, 11, 22. .. uzturzinātnieki ieteic lietot vairāk zaļumu. Cīņa 83, 132, 1.

4. parasti dsk. *Vieta brīvā dabā, kur daudz savvaļā augošu koku, zaļo augu.* Zaļumu balle — *zaļumballe.* Zaļumu svētki — *zaļumsvētki.* □ Lielās pilsētas iemītnieki, kam vien to atļauj līdzekļi, pamet tveicīgās mājas un dodas zaļumos. Fimbers 1, 344. Drīz būs vasara. Saulainā svētdienā viņi atkal visi iekāps vilcienā vai autobusā un aizbrauks zaļumos. Apmetīsies kādā upītes vai ezera krastā. Mauliņš 4, 174. .. Buzula jaukajā birzē aizkalnieši sarīkojuši zaļumu svētkus ar labu ragu mūziku .. Austriņš 2, 391. ◇ Palaist sirdi zaļumos (arī ganībās) — *atbrīvoties no psihiska sasprindzinājuma; aprimēties.* // *Apstādījumi.* □ .. tās [viesnīcas] galvenais korpuss vērsts pret Rīgas zaļumu joslu — kanāla apstādījumiem. Lit M 56, 32, 3. Apkārt mājai daudz zaļumu — koki, zāle, puķes. Māksla 84, 2, 37.

zaļumsvētki, -u, v.; tikai dsk. *Svētki brīvā dabā.* Sarīkot zaļumsvētkus. □ .. Ogres līcī bija paredzēti zaļumsvētki. Atm 129. .. [laivas] pilnas iekšā sēdētāju, ar karogu priekšējā laivā, iras uz ezera salu. Tie ir zaļumnieki, kas tur uz salas grib svinēt zaļumsvētkus. Apsīšu J 2, 345.

zaļvārna, -as, s. *Krāšņvārnveidīgo (zaļvārnveidīgo) kārtas kovārņa lieluma putns ar košām zaļām un zilām spalvām.*

zaļvārnveidīgie, -o, vsk. zaļvārnveidīgais, -ā, v.; zool. *Putnu kārta, pie kuras pieder vidēja lieluma putni, parasti ar košu apspalvojumu (piemēram, zaļvārna, zivju dzenītis); šīs kārtas putni.*

zāļveida, ģen., nelok. *Zāļveida.* □ Zāļveida [ērkšķogu] spraudeņus sprauž lecektīs jūnija otrajā pusē, kad jaunie dzinumi vēl nav pārkoksnējušies. DD 63, 1, 4.

zāļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zāļveidīgi.** *Zāļveida.*

zāļviela, -as, s. *Zāļu viela.* □ Ļoti sena zāļu forma ir zirnīši, kurus gatavo, veltnējot .. masu, kas satur augu pulverus un ekstraktus maisījumā ar zāļvielām. Zin T 77, 2, 24.

zaļzeltains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļzeltaini.** *Zeltains ar zaļu nokrāsu.* □ Nokūst biezās leduspuķes no loga. Redz zaļzeltaino zīlīti. Pelēcis 3, 38. Tur zaļzeltainu orhideju Es smaidot nāku sveicināt. Ķezbere 1, 91. Aiz loga tikpat pārgalvīgu zaļzeltainu vilni sit rudens .. Cīņa 80, 251, 3.

zaļzils, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaļzili.** *Zils ar zaļu nokrāsu.* Zaļzila jūra. □ Zaļzilie viļņi plūst, pār klintīm šalcot lūst .. Kar 56, 11, 31. .. Rudme bija ieradusies skolā ar pieblīdušu zaļzilu uzaci. Vāczemnieks 5, 43.

zaļžubīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Neliels žubīšu dzimtas dziedātājputns, kura tēviņiem ir raksturīgs zaļgans apspalvojums.* □ Ja barotavā regulāri tiek izbērtas nezāļu sēklas vai linsēklas, tad to labprāt apmeklēs arī neuzkrītoši zaļganpelēki, drukni putniņi — zaļžubītes .. Rīgas B 79, 57, 5. Neskanēja [rudenī] arī dziedātāju putnu dziesmas, tikai retumis ievīterojās kāda zaļžubīte, žēli iesaucās svilpis .. K Grigulis 3, 86. .. zaļžubīte — varen nikna un nelabvēlīga, pat savus ciltsbrāļus tā nepielaida pie graudu silītes, izpleta spārnus, pārgrieza acis kā vecs skopulis un neglīti ķērca. Mauriņa 2, 266.

zampa, -as, s.; sar. *Šķidri, izmiekšķējušies mēsli (parasti kūtsmēsli); vieta, kur ir šādi mēsli.* □ .. kūts mēslu pilna .., meitas, govis slaukdamas, muka tajā zampā. Upīts XI, 62. Lopiņi stāvēja līdz puslieliem .. mēslu zampā. Pad J 79, 228, 1. // *Netīrs, dubļains ūdens; staigna, dubļaina vieta, kur sastājies netīrs ūdens.* □ Brīviņu priekšstrādnieks mārkā mērca linus .. Līdz pusei melnajā zampā iebridis, Mārtiņš izlīdzināja iegāzto vezumu .. Upīts 4, 258. .. [zirgs] stāv, kur noliek, un nebaidās, ja zem pakaviem sāk žļurkstēt ūdens, bet naigi velk vienu kāju pēc otras laukā no zampas un tausta sausāko vietu. Zv 58, 15, 13.

zamšāda, -as, s. *Mīksta, plūksnaina āda, ko izstrādā, jēlādu miecējot ar taukiem.* Brūna z. Zamšādas josta. Zamšādas kurpes. □ Slaidas, baltas rokas žņaudzīja mazu zamšādas somiņu. Zemzaris 1, 79. Rudenim nav piemēroti apavi, kas darināti no tekstilijām vai zamšādas, jo tie laiž cauri ūdeni .. Ves 79, 9, 25.

zamšs, -a, v. *Zamšāda.* □ Kurpes zamšs [vagas putekļos] mirklī nokūpēja pelēks kā peles āda. Birze 7, 169. Blakus vecajam telefona aparātam uz galda augšpēdus gulēja .. cepure, un tajā bija ielikti brūni zamša cimdi. Birze 5, 118. .. viņa uzāvusi arī zaļās zamša kurpītes un ieradusies darbā gandrīz stundas ceturksni agrāk .. Kalndruva 5, 179.

zandales, -ļu, vsk. zandale, -es, s.; novec. *Sandales.* □ .. senajā Grieķijā visi tās iedzīvotāji valkāja zandales, kuru saites aptvēra papēdi un pēdas virspusi. Ves 59, 2, 28.

zandarts, -a, v. *Asaru dzimtas plēsīga zivs iezaļganā krāsā un tumšām svītrām uz muguras un sāniem.* □ No asaru dzimtas zivīm visvērtīgākais ir zandarts .. Latv dzīvn 87. Anete: Profesora kungs, aukstais galds ir kārtībā: pildīts zandarts, tītars, mēle .. A Eglītis 1, 83.

zaņķis, -ķa, v. **1.** *Netīrs, dubļains ūdens; staigna, dubļaina vieta, kur sastājies netīrs ūdens.* □ .. vasaras novietnes it bieži tūlīt jau pārvēršas par dubļu zaņķiem, jo aploki ir par daudz maziņi. Cīņa 79, 117, 2. .. mainīgajā klimatā šīs savestās sniega kaudzes pārvēršas netīrā dubļu zaņķī .. Rīgas B 58, 30, 2.

2. *Amorāla uzvedība, netiklība, uzdzīve; vieta, kur notiek uzdzīve, uzvedas amorāli, netikli.* □ Kādreiz tik kārtīgā sieviete, bijusī operāciju māsa, bija galīgi nolaidusies. Pēc vīra notiesāšanas viņa grima arvien dziļāk zaņķī un .. vilka līdzi arī savu dēlu Rūdi. Ērgle 7, 138. «Saulrieta bulvāris!» paskaidroja Omartijs. «Pilsētas izpriecu zaņķis.» A Eglītis 6, 69.

zarains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zaraini.** *Tāds, kam ir daudz zaru, — par augiem (parasti kokiem, krūmiem), to daļām.* Z. ozols. Zaraina ābele. Zaraini krūmi. Z. stumbrs. □ Gandrīz pie paša meža ceļmalā auga vientuļa, zema priede. Vienmēr, kad Alise brauca garām stiprajam, zarainajam kokam, viņu pārņēma priecīgs satraukums.. Gulbis 4, 293. Klajās, vējiem pakļautās vietās [priežu] stumbri ir zaraini, arī vainags veidojas plašs. Birkmane 1, 10. // *Tāds (augs), kura daļas (piemēram, saknes) veidojas, stiepjas dažādos virzienos; arī šādas (auga) daļas.* □ Ziedu kāpostiem.. attīstās tikai nedaudzas lapas un tūliņ sāk veidoties zaraina ziedkopa.. Galenieks 2, 293. Saldo piparu saknes ir ļoti zarainas.. Ves 77, 11, 14. // *Tāds (priekšmets), uz kura ir zaru izaugumi; tāds (priekšmets), kam ir redzamas bijušo (parasti nocirsto) zaru vietas.* Zaraina sieksta. Zaraina nūja. Zaraina koksne. Z. dēlis. □ Lai neizstieptos garšļaukus, viņa atspiedās pret galdu un rokām atmuguriski pieturējās pie zarainās malas. Leimane 1, 92. ..viņa bija nemākulīga, un pagale bija zaraina, cirvis nikni ieķīlējās un palika.. Zigmonte 11, 148. // *Tāds, kas pēc formas, izskata atgādina zarus.* □ Mātes brūnā pūra lāde ar zarainiem apkalumiem.. pavisam tukša.. Upīts 4, 669. ..vēl Lielvārdes tipa jostās.. sastopami daudz sīkāki, zaraini raksti, arī abpusēji vērsti ugunskrusti.. D kal 91, 255.

zarainums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z a r a i n s, šis īpašības konkrēta izpausme.* □ Staltuma un zarainuma dēļ senatnē egles izmantotas apkārtnes novērošanai kā izturīgas un augstas kāpnes. Caune 5, 93.

zarakanna, -as, s.; etn. *Koka kanna ar snīpi, kas pagatavots no izdobta zara; zara kanna.* □ Ūziņš nosēdināja viesi aiz galda, uz kura bij.. silta kviešu karaša un balti noberzta zarakanna ar alu. K Skalbe 1, 186. Galva tam bija balta kā sniega kupena un acis tikko vairs spēja saskatīt dienas gaismu. Bet zarakannu viņa roka cilāja tikpat veikli kā jaunībā. Viņš ievilka jaunu malku.. Grīns 2, 27.

zārcinieks, -a, v. *Amatnieks, kas gatavo zārkus.* □ Šķestera mājā apmetās zārcinieks un skroderis. Zārcinieks apakšā ierīkoja darbnīcu.. Austriņš 1, 284. ..zārcinieks zārkam vāku tēš.. Čaklais 5, 144.

zārdot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Kraut, likt zārdā.* Z. āboliņu. Z. auzas. □ Visu dienu Pēteris kolhoza laukos bija zārdojis sienu, bārdas rugājos bija sakrājušies putekļi un sviedri. Gulbis 4, 422.

zārds, -a, v. *Primitīva koka konstrukcija (siena, labības u. tml.) žāvēšanai uz lauka; šāda konstrukcija kopā ar tajā sakrauto sienu, labību u. tml.* □ Kūtsgalā pieslieti stāvēja vairāki pelēki, tukši zārdi.. Ezera 9, 29. Visi pieaugušie rāvās pa attālāku lauku, steidzīgi kraudami kaudzītēs un zārdos krietni pažuvušo āboliņu. Kalnruva 8, 371. Zārdā sakrautam sienam no visām pusēm var piekļūt vējš, kas žūšanu ļoti veicina. Tērauds 1, 278. Joprojām krauju smaržīgo sienu tālās upītes krastā; raujam, cik spējam, un līdz pirmajām lietus lāsēm plašā pļava ir nokopta, mēs gavilēdami slēpjamies siena zārdā.. Auziņš 4, 100. Laukos vēl stāvēja pēdējie āboliņa zārdi, un rietumu pamalē taisījās lietus. Vajadzēja steigties. Dziļums 1, 34.

zargriezis, -ža, v. *Instruments zaru griešanai.*

zariņbarība, -as, s. *Rupjā lopbarība — lapu koku un krūmu sīki zari un atvases.*

zārkot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Apkopt un guldīt (mirušo) zārkā.*

zārks, -a, v. *Īpaši veidots garens, aizdarāms kastveida priekšmets, kurā ievieto un apglabā mirušo.* Balts z. Cinka z. Uzlikt zārkam vāku. Nolaist zārku kapā. Guldīt zārkā (arī šķirstā) — *iezārkot.* □ Tas bij neredzēti grezns zārks, melnu drēbi apsists,.. nesamie tverekļi un kājas sudraba papīru aplipinātas, virsū apsudrabots krucifikss. Upīts 4, 222. ..viņā galā pažobelē.. glabājās brūns ozolkoka zārks, ko vecaistēvs, kā jau rūpīgs saimnieks, pats bija pasūtījis.. Lapsa 3, 116. Dibenistabā vaļējā zārkā, kam katrā pusē iedegta pa svecei, guļ «Ezermaļu» saimniece — dzeltena kā sveces liesma, viegla un sīka kā viena no tām skaidām, uz kurām tagad noguldīta. Kalnruva 2, 127. Vīri paņēma zārku uz pleciem un ienesa kapsētā. Lācis 15, 57. ◇ Līst zārkā (arī kapā) sar. — *nomirt.* □ ..mums garastāvoklis tāds, ka pašiem gribas zārkā līst. Vaidars 1, 13. ◇ Peldošais zārks niev. — *vecs, bojāts ūdens transportlīdzeklis (parasti kuģis).* □ Privātuzņēmējiem.. piederēja galvenokārt mazi, novecojušas konstrukcijas kuģīši. Jūrnieki pamatoti bija tos iesaukuši par peldošajiem zārkiem. Zv 79, 13, 1.

zarnas, -u, vsk. zarna, -as, s. **1.** *Gremošanas trakta daļa, kas turpinās aiz kuņģa līdz anālajai atverei.* Resnā zarna. Taisnā zarna. Zarnu darbība. Zarnu sieniņa. Zarnu slimības. Zarnu iekaisums. Zarnu parazīti. Aklā zarna — *resnās zarnas sākumdaļa ar tārpveida piedēkli (apendiksu).* □ Zarnām ir fizioloģiski ļoti svarīgas dzīvības funkcijas: pārstrādāt uzņemto barību, uzsūkt organismam nepieciešamās vielas un izvadīt atliekas. Ves 77, 6, 24. Divpadsmitpirkstu zarna ir kuņģim vistuvākā tievās zarnas daļa, tās garums ir apmēram vienāds ar cilvēka rokas divpadsmit pirkstu platumu; no tā arī radies šīs zarnas nosaukums. Ves 78, 10, 11. «Kas tev īsti kaiš?» es prasīju. — «Ak, tā pati nolādētā aklā zarna. Divus gadus mocījos, bet nu vairs ilgāk nevar. Jāgriež laukā.» Janovskis 1, 38.

2. vsk. *Gremošanas trakts (piemēram, hordaiņiem).*

zarndobumaiņi, -u, vsk. zarndobumainis, -ņa, v.; zool. *Bezmugurkaulnieku tips, kura pārstāvjiem raksturīgs no divām dīglapām veidots ķermenis, kura centrā ir gremošanas dobums; šī tipa dzīvnieki.* □ Zarndobumaiņi mūsu saldūdeņos un līdz ar to ezeros atrodami maz — tikai 2—3 hidru sugas. Spuris 1, 47.

zarojums, -a, v. **1.** *Rezultāts → z a r o t (1), z a r o t i e s (1); zaru kopums (augam, parasti*

kokam, krūmam). Spēcīgs z. Rets z. □ Zemienē vienuviet melnalkšņi, egles un oši. Pēdējiem gaišpelēki, gandrīz balti stumbri ar visai skopu zarojumu. Caune 4, 63. Papele ir kā tornis — resnu, gludu stumbru. Zarojums sākas kaut kur padebešos. Indrāne 7, 28. Paskaties — ozola varenais zarojums Mirgo pret debesi pilns sudraba zīlēm. Ziedonis 19, 98.

2. *Rezultāts →zarot (2), zarošies (2).* □ Taču tās [kājas] bija kaļķaini baltas, ar zilganu, labi saredzamu dzīslu zarojumu. Kalndruva 7, 222. . . deniņos dziļi ievilcies sīku krunciņu zarojums. Indrāne 2, 87.

zarot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Veidot zarus — par augiem (parasti kokiem, krūmiem), to daļām.* Vareni zaro ozols. □ Mežonīgi aug maijrozītes. Diženi zaro bumbieres. Ziedonis 9, 228. pārn. Vējš dārzu kupenās vēl rok, Un rūtīs leduspuķes zaro . . Purvs 1, 196. // *Būt tādam, kura daļas (piemēram, saknes) veidojas, stiepjas dažādos virzienos (par augiem); arī būt šādām (auga) daļām.* □ Un šinī bezgalīgā klusumā kviešu un rudzu lauki . . bij pilni neredzamas dzīvības un zaroja, un lapoja, un stiepās pret debesīm . . Virza 1, 76.

2. *Būt tādam, kas garenvirzienā dalās vairākās daļās, stiepjas dažādos virzienos, parasti sānis, prom no galvenā, centrālā (piemēram, par ceļiem, upēm, dzelzceļa līnijām); zarošies (2).* □ Pamazām aizvien retāki zaroja skudru ceļi, līdz beidzot tie pavisam izbeidzās. Bērn 46, 7, 23. // pārn. *Attīstoties kļūt plašākam, spēcīgākam, varenākam.* □ Vārds pats aug un zaro. Vārds ir koks, ko tautas saknes baro. Rinkule 6, 46.

Sk. zarots.

zarošies, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Zarot (1).* □ Iesprauž kaktusa lapu puķu podā, tā sāk zaroties, un izaug liels kaktuss . . Ziedonis 15, 27. Kad [ceļojošā] smilts nostiprināta, tajā audzē piemērotus, mazprasīgus savvaļas augus . . Šie augi attīsta smiltī spēcīgus zemes dzinumus, cero, zarojas . . Apsīts 1, 83. Kalnāju augu saknes zarojas un aug atkarībā no klinšu plaisām. Iespiežoties starp plaisām, tās paātrina klinšu sairšanu. Sudrabs 1, 32. pārn. Bet dzīve zarojas un sazarojas kā rožu cers, kā mūžos dzīvais koks. Brutāne 10, 14.

2. *Būt tādam, kas garenvirzienā dalās vairākās daļās, stiepjas dažādos virzienos, parasti sānis, prom no galvenā, centrālā (piemēram, par ceļiem, upēm, dzelzceļa līnijām); zarot (2).* □ Ir iespējams, ka senos laikos Daugava ap Staburadzes klinti zarojusies divās daļās: viens zars tecējis pa tagadējo gultni, bet otrs pa skaidri saredzamo sengultni uz Seces pusi . . Vanags 8, 99. Meža ceļš krietnu gabalu aiz pamestās Kalupes luterāņu baznīcas pašā meža vidū zarojas. Kādreiz šai ceļu staklē bijusi saimniecība . . J Liepiņš 4, 140. . . krunciņas [audzinātājam] acu kaktiņos zarojas un izpletušās aizklīst līdz deniņu sirmumam, liecinot, ka šīs acis un taisnā, šaurā mute spēj savilkties arī labsirdīgā smaidā. Dripe 3, 17. // pārn. *Attīstoties kļūt plašākam, spēcīgākam, varenākam.* □ Viņš cēlies no Ziemeļvidzemē pazīstamas latviešu dzimtas, kas zarojoties un radojoties 19. gadsimtā devusi arī . . Ruģēnus, Asarus, Endzelīnus, Vītolus . . Ves 86, 2, 14.

zarotne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Zaru kopums (augiem, parasti kokiem, krūmiem).* Bieza z. Kupla z. □ Bērza kailajā zarotnē piemeties melnais strazds un vienā paņēmienā cenšas izgavilēt pavasara rītu. Goba 1, 7.

zarots, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd. →zarot.*

2. *Zarains.* Z. koka vainags. □ Koki aug kupli, zaroti, ar saknēm stingri turēdamies treknajā dienvidu zemē. Goba 1, 143.

3. *Tāds, kam ir atzarojumi.* □ . . smirģelējot tēraudu, sprēgā zarotas, bet no dzelzs — taisnas dzirksteļu švīkas. Eglons 2, 221. Parafīniem ir dažāda garuma taisnas un zarotas ogleķļa atomu ķēdītes ar ūdeņraža atomiem malās. D kal 73, 185.

zars, -a, v. **1.** *Augstāko augu sastāvdaļa — veidojums, kas attīstās no stumbra un parasti savieno stumbru ar lapām; šāds veidojums kopā ar (auga) lapām un ziediem.* Ozola z. Bērza z. Priežu zari. Palmas z. Zaļš egles z. Ziedošs ceriņa z. Kupls z. Salauzt pūpolu zarus. Aizdedzināt kadiķa zaru. Mest zarus ugunskurā. Lapas birst no koku zariem. Kaili zari. Putns uzmetas uz zara. Izzāģēt kokiem sausos zarus. Vada zars — *vadzars.* Skeleta zars — *skeletzars.* Zara kanna — *zarakanna.* Brīvs (arī priecīgs) kā putns zara galā (arī gaisā, kokā) — *pilnīgi brīvs, bez pienākumiem, saistībām, rūpēm.* □ . . ābeles apsūnojušie zari stiepjas viņā pusē augšā līdz akai un šajā pusē pat līdz ceļam . . Birznieks-Upītis 1, 42. Priežu sils, sakarsis saulē, nopūšas, bet zari virsotnēs sašūpojas tā kā lidojumam. Klīdzējs 1, 442. Japānas cidonija ir pusmetru augsts krūms ar tieviem, lokaniem zariem . . Zv 59, 10, 31. No pielijušo koku zariem pil smagas lāses. Vanags 9, 30. . . no vietas šīs man projām neaiziet! No ābelēm, kas maijā baltos ziedos un nolīkušiem zariem — septembrī . . Sirmbārdis 7, 12. Jāņa tēvs ar Jāņa māti tika vaiņagoti un apdziedāti no visām pusēm. Viņi mieloja Jāņa bērnus, laizdami zara kannu apkārt — no rokas rokā. Austriņš 1, 210. ◇ Tikt uz zaļa zara — *iegūt labklājību.* □ Ņemiet vien, ņemiet!» Grauze nepacietīgs skubina. «Ja kādreiz tiksiet uz zaļa zara, tad atdosiet.» Sēlis 5, 308. Dažs iesaka būt izmanīgiem, tad ātrāk tikšot uz zaļa zara. Lauku Dzīve 76, 1, 9. ◇ Zāģēt zaru, uz kura pats sēž — *kaitēt pašam sev.* □ . . jāapzinās, ka dabas resursu daudzums ir ierobežots un, turpinot to izmantošanu līdzšinējā tempā un līdzšinējām metodēm, cilvēce zāģē zaru, uz kura pati sēž. D kal 76, 177. ◇ Spēka zars sar. — *spēcīgs cilvēks (parasti vīrietis).* □ Vectēvs bija īsts spēka zars, viņam bija pāri sešdesmitiem, bet tik vecs viņš nemaz neizskatījās. Zigmonte 17, 34. ◇ Karāties zara (arī mata, zobu) galā sar. — *būt briesmās, bezcerīgā stāvoklī.* □ No mājām . . nebij ko gaidīt, Kalāči jau tā karājās zara galā. Upīts 9, 252. // *Šāda veidojuma sākuma vieta (koka stumbrā, no tā pagatavotajā dēlī).* □ Divi dēļi gandrīz, gandrīz tā kā no-

derētu galdiem, bet katram bij pa zaram, un, kad tādi atmirkst un atkal saulē sakalst, tad izkrīt laukā un ratiem sānos paliek caurums. Upīts 4, 145.

2. *Priekšmeta, darbarīka elements — tievs, garens veidojums, kas no priekšmeta pamatnes garenvirzienā sadaļās vairākās daļās.* □ Alise aizturēja elpu, dūra dakšu mēslos un cēla. Bet asie zari iecirtās grīdā, un Alisei no veltīgā rāvienа iesāpējās pakrūtē. Gulbis 4, 80. . . bez darba viņš nevar rimties. . . Sasien slotas. Padrāž grābekļiem zarus. Delle 2, 16. Vislabāk . . lietot raga vai plastmasas ķemmi ar neasiem zariem. Ves 75, 6, 11.

3. *Tas, kas ir garenvirzienā atdalījies (no kā) un aizstiepjas, parasti sānis, prom no galvenā, centrālā (piemēram, par ceļu, upi, dzelzceļa līniju, kalnu).* □ Ir iespējams, ka senos laikos Daugava ap Staburadzes klinti zarojusies divās daļās: viens zars tecējis pa tagadējo gultni, bet otrs pa skaidri saredzamo sengultni uz Seces pusi . . Vanags 8, 99. . . Valdgales stacijā sliežu ceļš sadalās trijos zaros: uz Ventspili, uz Roju un uz Mērsragu. Zv 58, 14, 17. Zilie kalni, ar vienu zaru stiepjoties līdztekus Baltijas jūras krastam, bet ar otru — Rīgas jūras līča krastam, veido apmēram 30 km garu loku. Saudz dabu 29. // *No kāda kopuma atdalījusies grupa, vienība.* □ Protestanti dalījās trīs galvenajos zaros — luterāņos, kalvinistos un anglikāņos. Bels 7, 104.

4. *Daudzu paaudžu asinsradinieku kopums; vienas paaudzes asinsradinieku kopums.* □ Straumēnu radniecības koks bija liels, un visos apkārtējos pagastos iespiedās tā zari . . Virza 1, 210. Viņu [Bimmelšteinu] patiešām bija daudz, neskaitāmas zaru līnijas ar un bez «fon» . . A Deglavs 1, 375. Jaunākajai meitai Ilzei ir kādi četri vai pieci bērni, Kristjāns pat īsti nezina, cik, bet tie vairs nav Pētertāles. Tiem ir cits uzvārds. Nogriezts zars. Kaijaks 2, 134.

zarveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zara (1) forma, veids.*

zarveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zarveidīgi.** *Zarveida.* Z. izaugums.

zaudējums, -a, v. **1.** *Rezultāts → z a u d ē t (1); tas, ko zaudē, piemēram, īpašu apstākļu vai nelaimes gadījuma dēļ.* Tuvinieku z. Dzimtenes z. □ Lielā augusta vētra, kas saplosīja Oskara murdu, bija nodarījusi lielus zaudējumus arī citiem zvejniekiem. Gar Puduma un Zvīņu ciema piekrasti bija izsviesti krastā pavisam septiņi murdi, daudziem zvejniekiem gāja bojā visi vimbu tīkli un lašu spailes. Lācis 4, 300. Nozāģētais dārzs tomēr bija un palika smagākais zaudējums. Skujiņš 14, 324. . . Aperjods pastāstīja, kā Cēsīs nošauts pazīstamais grāmatu tirgotājs Goba, kura nāvi dziļi nožēloja kā krietna, uzņēmīga kultūras darbinieka sāpīgu zaudējumu. Austriņš V, 75. Pēc ievainoto daudzuma spriežot, kaujas ir daudz sīvākas un zaudējumi lielāki, nekā ziņo radio. Avotiņa 9, 83. Neapšaubāmi, ka šie pusotra simta tūkstošu latviešu, kas pēc kara atradās Rietumos, nesa sevī lielu tautas intelektuālo bagātību. Un tas, protams, bija liels zaudējums dzimtenei. D kal 91, 182.

2. *Rezultāts → z a u d ē t (2).* Rokas z. Dzirdes z. □ . . ļoti reiba galva, tas laikam no asiņu zaudējuma . . Lukjanskis 3, 56.

3. *Rezultāts ← z a u d ē t (3).* Kvalifikācijas z. Kvalitātes z.

4. *Rezultāts → z a u d ē t (4).* Laika z.

5. *Rezultāts → z a u d ē t (5).* Spēles z. Negaidīts z. □ Šajās sacensībās bija viss — gan spraigas un aizraujošas cīņas, gan nemitīgi vairāku simtu līdzjutēju uzmundrinājumi, ovācijas, gan zaudējuma rūgtums un uzvaras prieki. Sports 82, 196, 2.

6. *Neveiksme (parasti radošā darbā).* Norakstīt zaudējumos — *atzīt (ko) par neveiksmi, atzīt (piemēram, mākslas darbu) par māksliniecisku vāju.* □ Šī . . atzinība uzsver garā dzejnieces meklējumu, pametumu, atradumu, zaudējumu un atkal — meklējumu ceļa vērtību latviešu mūsdienu dzejas procesā. Lit M 80, 45, 6. . . teātra praktiskajā darbā pie klasikas izrādēm ir bijušas gan uzvaras, gan arī zaudējumi. Teātris 75, 34.

zaudēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju. **1.** trans. *Palikt bez (kā), piemēram, īpašu apstākļu vai nelaimes gadījuma dēļ.* Z. visu mantu. Z. sazvejotās zivis. □ Viņš zināja, ka Dzērvītes ir pēdējā dzimtas ligzda, kas to saistīja pie šīm vietām. Zaudējot Dzērvītes, jaunie putni izklīstu pasaulē . . . pazustu svešos ļaudīs. Nedrīkst zaudēt Dzērvītes . . . Lācis 15, 227. Senāk par uguns nokaušanu sargu sodīja ar nāvi, jo ģintij, kas bija zaudējusi uguni, draudēja lēna un briesmīga nāve. A Gulbis 1, 17. Svētdienas rītā Līze bija izmisusi. Zīmaļa nedeva piena, laikam tesmenis bija izkarsis, un nu būs jāzaudē piena lops. Sakse 2, 91. // *Palikt bez (kā), nespējot saglabāt, nosargāt (to).* Z. dzīvību. Z. dzimteni. Z. brīvību. Z. darbu. Z. savu varu. Z. kāda mīlestību. Z. tiesības uz mantojumu. Zaudēt spēku jur. — *kļūt nederīgam (par dokumentiem, rīkojumiem u. tml.).* □ Daugavas labajā krastā galvenā latgaļu pils bija Asote, kura savu nozīmi zaudēja pēc 1237. gada, kad vācieši sev uzcēla Krustpili. PL Siev 78, 4, 20. Bērzu muiža bija zaudējusi savu nosaukumu. Muižas te vairs nebija. To dēvēja par Bērzu centru. Fimbers 1, 134. Viņu laulībā pamazām vien viss bija apgriezies otrādi un zaudējis jēgu. Skujiņš 12, 3. pārn. Nenogrimt mazajos darbos Un ikdienā nezaudēt zvaigznes . . Rainis Ib, 382. // *Palikt bez (tuvinieka, drauga u. tml.) pēc (tā) nāves, arī pēc šķiršanās (no tā).* Z. abus vecākus. Z. kaujā daudzus vīrus. □ Agrā bērnībā viņa bija zaudējusi ir māti, ir tēvu un uzaugusi Kraupēnu Jaunurijos pie radiniekiem Grašiem. Sakse 2, 24. Zīmīgi, ka Andrs, zaudējis Lieni, aiziet uz stalli pie pelēča — sava vienīgā draugs, kas bijis liecinieks Lienes solījumam ne pie vienа cita neiet . . Valeinis 1, 104.

2. trans. *Kļūt tādam, kam trūkst (kādas ķermeņa daļas); kļūt tādam, kam izbeidzas (kāda orgāna funkcija), vairs nepiemīt (kāds fizioloģisks stāvoklis).* Z. kāju. Z. dzirdi. Z. veselību. Z. apetīti. Z. samaņu. Zaudēt valodu —

pēkšņi nespēt vairs parunāt (piemēram, uztraukumā, bailēs). Zaudēt balsi — *nespēt parunāt, padziedāt (piemēram, slimības, psihiska stāvokļa dēļ).* □ «Patlaban man ir tā, it kā es būtu zaudējusi roku, kas ļoti sāpēja. Tagad roka ir amputēta un sāpju gandrīz nav, taču nav arī pašas rokas.» Ezera 18, 232. Maksis Kaugurs ir neredzīgais zēns no mūsu klases. Viņš zaudēja redzi pirms diviem gadiem, izdarot uz savu roku kādu mēģinājumu ar ķīmiskām vielām. Brodele 17, 145. Pēkšņi Albertam kļūst slikti. Viņš aiziet līdz gultai un, spēkus zaudējis, atkrīt uz tās. Gulbis 5, 203. Dzintis bija aiz niknuma vai valodu zaudējis. Purs 11, 255. // *Kļūt tādam, kam ir samazinājies (piemēram, kādas vielas daudzums).* Z. asinis. □ Palielinātas slāpes rodas tad, ja organisms pastiprinātā veidā zaudē šķidrumu.. K Rudzītis 2, 26. Meža cūkas zaudēja rudenī uzkrātos taukus un manāmi novājēja. Kaijaks 5, 287. // *Kļūt tādam, kam vairs nav, nepiemīt (kāds psihisks stāvoklis, kāda psihes, rakstura, personības īpašība).* Z. drosmi. Z. pašapziņu. Z. savaldību. Z. ticību saviem spēkiem. Z. dzīvesprieku. Z. interesi. (Ne)zaudēt (retāk (ne)nolaist) dūšu sar. — *(ne)zaudēt drosmi, garīgo spēku, (ne)ļauties izmisumam.* □ Zaudēju pacietību un uzkliedzu, cik man bija spēka: «Klusumu!» Gulbis 3, 260. Plecīgs, glīts un labi noaudzis puisis, nebrīnītos, ja daudzas meitenes viņa dēļ zaudētu sirdsmieru. Dripe 4, 9. Vēl gan Jēkabam nebija nekādu noteiktu izredžu uz darbu, bet viņi pārāk nezaudēja dūšu un nenokāra degunu. Gan jau būs labāk — dzīvē daudz kas var atgadīties. Lācis 15, 169. // *Kļūt tādam, kas ir (ko) aizmirsis, nav saglabājis (piemēram, zināšanas).* □ Vīri likās zaudējuši pēdējās zināšanu paliekas. Līvs 3, 42. Neesmu pirmais, kas sūdzas, ka mūsu dienās cilvēki zaudējuši prasmi rakstīt vēstules. Liepa 1, 7. // *Kļūt tādam, kas ir aizmirsis (sakāmo, domu u. tml.).* □ Anitras klātbūtnē viņš tagad mulst un bieži zaudē sarunas pavedienu. Jansons 3, 387. // *Kļūt tādam, kas vairs neizraisa (iepriekšējo attieksmi pret sevi).* Z. autoritāti. Z. uzticību. Z. pievilcību. □ Piezīmes un kritiku.. [pieklājīgs cilvēks] uzklausīs, nezaudējot cieņu un pašcieņu, un saprātīgi reaģēs uz to. Tavare 1, 40.

3. trans. *Kļūt tādam, kam vairs nav (iepriekšējā izskata, kvalitātes).* Mati zaudējuši spīdumu. Piens zaudējis labo garšu. Nauda zaudējusi savu vērtību. □ Saule bija norietējusi, apstādījumi kanāla malā zaudēja savu spožumu un kļuva pelēcīgi. Saulītis 12, 12. Līze bija apsējusi vecu lakatu, kurš no lielas mazgāšanas galīgi krāsu zaudējis.. Zigmonte 16, 195. // *Kļūt tādam, kam samazinās, mainās (piemēram, ātrums, augstums).* □ Lidmašīna strauji zaudēja augstumu, ausīs sāka šalkt, un bija tāda jutoņa, it kā celtu ārā no sēdekļa. Skujiņš 8, 5. Laiva [zēģelei saplīstot] uzreiz zaudēja gaitu, viļņi un straume to ātri svieda uz malu. Grants 7, 78. Kājas [dzērājam] bija zaudējušas parasto ritmu — dažreiz cēlās augstam un garam solim, dažreiz trina ielas akmeņus. Sakse 3, 29.

4. trans. *Negūt (ko tādu, kas jāsaražo, jāsaņem u. tml.); nelietderīgi, bezmērķīgi tērēt (ko).* Z. laiku. □ «Kāpēc jūs no palīgstrādnieka.. pārgājāt pie virpas? Vai jums bija zināms, ka ar šo pārmaiņu jūs mēnesī zaudējat ap trīsdesmit rubļu?» Saulītis 12, 307. Pie bāzēm un ceļā zaudējām divas diennaktis. Atpakaļbraucot gan mēģinājām pameklēt zivis, bet bez panākumiem. Talcis 7, 125. // *Negūt (ko, piemēram, kā piepildījumu).* Z. cerības. □ Kāds: Jūs esat satikusi citu cilvēku... esat ar viņu saderinājusies. Viņš jums sola atdot zaudēto dzīvi, un viņš to spēj. Zīverts 2, 108. // intrans. □ «Blakus tiem, kam savvalsts [sava valsts] likās īstenots sapnis, bija tādi, kas jutās zaudējuši. Dažs krājis gultas maisā cara impērijas un vācu ķeizaristes papīrnaudu, kam vairs nebija vērtības.» Pasaules sp II, 219.

5. intrans. *Tikt pārspētam, negūt uzvaru (piemēram, spēlē, cīņā, tiesas procesā).* Z. karā. Z. tiesā. □ Sportā daži uzvar un daži zaudē, un pats svarīgākais ir gan triumfu, gan neveiksmi uzņemt ar vienādu vīrišķību. Sports 81, 108, 1. Regulāri iznāca braukāt uz mačiem. Spēlējām kaut kā bez iedvesmas un parasti zaudējām. Skujiņš 12, 130. ..rīdzinieki nespēja trāpīgi izpildīt soda metienu un zaudēja ar 4 : 5. Zv 82, 10, 20. // trans. Z. derības. Z. karu. Z. kauju. Zaudēt vārtus fizk. — *pieļaut, ka pretinieks gūst vārtus (sporta spēlē).* □ «Jums skolā jābūt stingrai un noteiktai, citādi nevarēsit valdīt Valmieras puikas. ..Daudzas skolotājas ar viņiem ir izcīnījušās un cīņu zaudējušas.» Rozītis 2, 25. ◇ Zaudēt spēli — *neiegūt, nepanākt.*

○ Zaudēt līdzsvaru — a. *Zaudēt ķermeņa, arī fizikālas sistēmas stāvokli.* b. *Zaudēt mierīgu, nesatrauktu psihisko stāvokli.* ◇ (Pa)zaudēt galvu — a. *(Aiz)iet bojā, krist kaujā.* □ Pa tam Nesimī soģi sazināsies ar saviem pavēlniekiem, lai nenotiktu pārsteidzība, par ko vēlāk var saņemt norājienu vai pat zaudēt galvu. J. Kalniņš 8, 20. b. *Apjukt.* □ Kur citi šaubās un neziņā zaudēja galvu un neatjēdza, ko iesākt, Vitalijs nosvērti un pārliecinoši kā karavadonis kaujas laukā parādīja, kas jādara. Skujiņš 1, 31. c. *Tikt savaldzinātam, iemīlēties.* □ Ilze pavisam galvu zaudējusi viņa dēļ. Šķiet, ka vecajiem Vilkupiem arī nekas nav iebilstams pret meitas izvēli. Avotiņa 2, 48. ◇ (Pa)zaudēt prātu (arī saprātu) — *zaudēt spēju izturēties, rīkoties, runāt saprātīgi (parasti pārdzīvojuma rezultātā); kļūt psihiski slimam.* □ Kaimiņmājā uz vistrakāko gaudo magnetofons, gandrīz vai prātu var zaudēt. Jakubāns 2, 81. Un man ap sirdi bija kā cilvēkam, kura mīļais draugs ir zaudējis prātu un viņu vairs nepazīst. Kurcijs 2, 36. ◇ Zaudēt cilvēka seju — *kļūt ļoti nežēlīgam, cietsirdīgam, ļaunam attieksmē pret citiem cilvēkiem.*

zauri, -u, vsk. zaurs, -a, v. *Izmirušu rāpuļu kopapzīmējums.* □ Mēs zinām jau no skolas sola, ka kādreiz mūsu planētas vienīgie iedzīvotāji bija milzu ķirzakas — visāda veida zauri. Zv 64, 10, 17. Zauri uzturējušies pie jūras, ezeriem, upju deltām, barojušies galveno-

kārt ar zivīm un citiem ūdens dzīvniekiem. D kal 77, 118.

zavēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; apv. *Burt, vārdot.* □ Un ļauna viņš [vecītis] nedarot nevienam. Lai gan, ko var zināt, — ja nu kāds no pēdējiem šamaņiem, ja nu vēl zavē un biedrojas ar ļaunajiem kalnu garīem. Gūtmanis 2, 105. . . vecenīte . . vainīga, ka esot zavējusi un biedrojusies ar pekles spēkiem . . Lit M 80, 33, 13. Māte mani mācīja zavēt, vecāmāte — avotā burt, un es zinu tos vārdus, ar kuriem kumeļam nepaklupt. Lit M 80, 11, 7. // trans. □ Saimniece zavē citu ļaužu lopus. ME IV, 693.

zavētājs, -a, v.; **zavētāja,** -as, s.; apv. *Burvis, vārdotājs.* □ Un Trešdaļai — tesmenī roze, tik tikko zavētāja norunāja. Ziedonis 17, 106. Tā [zemo toņu vibrācija] nāk it kā no zemes dzīlēm, kalnu varenības un pakļauj ar burvja spēku. . . kā zavētāju balsis kādā noslēpumainā rituālā. Gūtmanis 1, 22.

zebenīca, -as, s.; apv. *Neliels maiss, parasti no maisauduma (piemēram, auzu iebēršanai zirgam ceļā, noķerto zivju, vēžu ievietošanai).* □ . . Kārlis no savas guļvietas vāgūzī paņēma sērkociņus un sameklēja auzu tarbu, ko šajā pusē parasti sauca par zebenīcu. Liesma 70, 7, 9. Večuks . . saber zivis no abām tarbām, lūk, šajā vecajā zebenīcā un pasniedz man. J Plotnieks 2, 94. Atbrien vīri ar cirvjiem un zebenīcām, melnas dzērves pār baltu lauku. Krūklis 8, 27. // *Šāds priekšmets kopā ar tā saturu; arī šāda priekšmeta saturs.* □ Izvilcis zivju veselu zebenīcu. ME IV, 700. . . arī es [zēns] varētu pārlēkt kaut vai divreiz augstākiem zediņiem un pieplūkt Mārai . . veselu zebenīcu dzelteno ābolu. J Plotnieks 10, 48.

zebenieks, -a, v.; apv. *Zebenīca.* □ Dzērbenis ieveda savus ļaudis siltumā, kad bija pārliecinājies, ka stadula [stadulas] durvis noslēgtas un viņa zirgi . . stāv ar zebeniekiem . . Niedra 1, 135. Kad dukuris izcelts no ūdens, tā «astē» spurojas vesels mudžeklis melnu, spīdīgu vēžu. Pamazām tie no dukura pārceļo līdzi paņemtajā zirgu zebeniekā . . Kar 79, 8, 156. Tad atkal aizsēja kulēm galus ciet un jo stipri vēžu zebeniekam, lai neviens . . neizspruktu, un pakāra no jauna pie egles . . Apsīšu J 1, 189.

zebiekste, -es, dsk. ģen. -stu, s. *Plēsēju kārtas sermuļu dzimtas mazākais dzīvnieks ar ļoti tievu un lunkanu vidukli, īsām kājām un pašu asti.* □ . . mūsu republikas sīkākais plēsējs — zebiekste sver apmēram 100 gramu un bez grūtībām var līst pa peļu un kurmju alām . . Latv dzīvn 17. Kāda radība — žurka, zebiekste vai sesks tur itin kā kaut ko nogāza, skrēja sīkiem solīšiem, un cieti nagi noskrapstēja gar klēts sienu. J Kalniņš 11, 164. Atšķirībā no sermuļa zebiekstei astes galiņš ir kails, pati aste īsāka, klāta retām spalvām. Kronītis 1, 270. sal. Ilma ir vēl stalta sieva, lokana kā vica un veikla kā zebiekste. Ezera 1, 6.

zeboīds, -a, v. *Govs un zebu krustojums.*

zebra, -as, s. *Zirgu dzimtas savvaļas dzīvnieks (Āfrikā) ar raksturīgām gaišām un tumšām svītrām šķērsām pa visu ķermeņa virsmu.* □ Uzkrītošo melno un balto laukumu mija tomēr neizcēla zebru savannas fonā. Dzīvnieks it kā saplūda ar dzeltenīgo zāli, krūmu un koku ēnām un sakarsušo, trīcošo gaisu . . Lielais 5, 130.

zebrīna, -as, s. *Dekoratīvs, daudzgadīgs telpu augs ar svītrainām lapām, ložņājošiem vai nokareniem stublājiem, kas mezglu vietās sakņojas.*

zebroīds, -a, v. *Zebras un zirga, arī zebras un ēzeļa krustojums.* □ Pateicoties hibridizācijai un sugu krustošanai, iegūti . . zebroīdi . . Cīņa 84, 205, 3.

zebrveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir raksturīgi gaišu un tumšu svītru veidoti laukumi.* □ Ejam pa Maskavas ielu, to pastāvīgi pārejam vienā un tai pašā vietā — pa apzīmēto zebrveida pāreju . . Rīgas B 79, 233, 4.

zebrveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zebrveidīgi.** *Zebrveida.* Z. auduma raksts.

zebu, nelok., v. *Liels vēršu apakšdzimtas mājdzīvnieks (Āzijā, Āfrikā, Centrālamerikā) ar kupri uz skausta.* □ Zebu ir liellopu suga, ko audzē subtropiskos apstākļos. Šiem dzīvniekiem ir krokota pakrūte, kupris, savdabīgs ragu izvietojums, īpatnējs māviens. Lauku Dzīve 77, 8, 9. Zebu ir universāls dzīvnieks. Uzbekijā, Tadžikijā . . tos lieto piena, gaļas iegūšanai, darbā kā nastu nesējus un pat jāšanai. Pion 57, 12, 2.

zedenis, -ņa, v. *Paīss, tievs apaļkoks, parasti izmantots žogu, arī primitīvu zārdu u. tml. veidošanai.* □ Ap mājas pagalma zedeņu žogu aug milzīgi vītoli. Bendrupe 2, 59. Viss te bija vecs un stāstīja par pagātni — apsūnojušie zedeņi un aku šķībās vindas, logu šaurās rūtis un izmītie durvju sliekšņi. Skujiņš 5, 49. Tā laikam ap Meteņiem Pekele [tirgotājs] mūsu mājā ienāca ar divām kulēm pār pleciem, sīks, salīcis, . . zedeni rokā, ar ko no suņiem atgaiņāties. Austriņš 2, 97. Dažkārt uzgāju putna lizdiņu . . sētsvidū saslietajos zedeņos . . Plūdonis 3, 50.

○ Zedeņu audi bot. — *auga (parasti lapas, retāk stiebra) pamataudi, kas sastāv no blīvi savienotām iegarenām šūnām, kuras atrodas perpendikulāri auga virsmai zem epidermas slāņa.* □ Ēnas lapas [augļaugam] salīdzinājumā ar gaismas lapām ir plānākas, šūnapvalki plānāki, vāji attīstīti zedeņu audi, arī citi audi mazāk diferencēti. Sudrabs 1, 86.

zediņš, -ņa, v. *Zedenis.* □ Sētai vietvietām izļodzījušies zediņu čumuri . . Upīts XV, 20. Vietās, kur viegli pieejami egļu zari, var taisīt zediņu žogus. . . Starp kārtīm iepin . . egļu zarus. Šterns 2, 279.

zefirante, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Daudzgadīgs amariļļu dzimtas augs ar šaurām, lineārām lapām un baltiem, dzelteniem vai rozā ziediem.* □ Pie amariļļu dzimtas pieder daudz krāšņi ziedošu sīpolaugu. Viens no tiem ir zefirante, kas ļoti labi un viegli audzējama telpās. PL Siev 84, 10, 22.

zefīrs, -a, v. **1.** *Masa, ko iegūst, karsējot saputotu olas baltumu ar agaru, augļu vai ogu*

sīrupu, garšvielām un aromātiskām vielām; konditorejas izstrādājums, kas gatavots no šādas masas. □ Zefīru vispirms gan puto, gan vāra .. Zv 81, 16, 9. Atdzisušos groziņos caur pergamenta turziņu pilda vēl siltu zefīru. Kad zefīrs sacietējis, to pārlej ar siltu šokolādes glazūru. PL Siev 85, 3, 23.

2. *Balts kokvilnas veļas audums no vērptiem, balinātiem diegiem (piemēram, vīriešu kreklu šūšanai).* Krekls no zefīra auduma.

3. poēt. *Silts, viegls (parasti rietumu) vējš.*

zēģele, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; novec. *Bura.* □ ..cenšos meitenei iestāstīt, cik brīnišķīgi būs, kad tiksim ezerā, kad uzpūtīs vējš un pacelsim zēģeli. Gūtmanis 4, 48. ..Vīri uzvilka baltu zēģeli, Aizgāja laiva dziedādama. Ļūdēns 3, 81. sal. Bet galdauti un gardīnes viņas mājās balti kā burinieku zēģeles. Kaldupe 4, 145.

zēģelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; novec. **1.** *Burāt.* □ Nu mēs ejam pa to pašu ceļu, pa kuru vienā no savām ekspedīcijām no Jaunās Pasaules uz Eiropu zēģelēja Kolumba karavelas. Lapsa 5, 50. Taisnā līnijā vajadzēja zēģelēt apmēram 90 kilometru — «Delfīnam» tas nozīmēja ne mazāk kā 5—6 stundas ceļa. Skujiņš 5, 46.

2. parasti 3. pers. *Spēcīgi pūst (par vēju).* □..guļ miegā Melnkrante. Jonatans nesaprot, kā ciema puiši var gulēt, kad dienvidrietenis zēģelē un putni cīnās ieslīpi pret vēju. Bels 7, 23. ..saviļņodams ūdeņus, zēģelē ziemelis. Ezera 12, 79. ..[laivas] motors strādāja ar pilniem apgriezieniem, un palīdzēja arī ceļavējš, kas nu jau ņipri zēģelēja no aizmugures .. Lapsa 3, 33.

zēģelnieks, -a, v.; novec. *Burinieks.* □ Garām braukuši zēģelnieki, citreiz pavisam tuvu krastam. Barkas un brigas. Ziedonis 6, 105. Bet tālāk, ostmalā, kur ar resnām virvēm bija pietauvojušies zēģelnieki un pat daži tvaikoņi, varēja redzēt .. bārdainus jūrniekus .. Stankevičs 3, 39. Jā, es labi atceros tos laikus, kad bija vēl ij zēģelnieki, ij bārdaini kapteiņi. ..Jau zēna gados man patika klejot gar Daugavmalu un vērot buriniekus, kas katru dienu devās jūrā .. Zv 64, 23, 5. pārn. Kas gan nezina, cik ļoti tādas ūdenskrātuves [peļķes] patīk bērniem! Viņi tajās palaida uz ātru roku uzbūvētus zēģelniekus .. Kalndruva 8, 270.

zeģene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; apv. *Zārds, zārda koks; arī žagars.* □ ..Donāts nupat aizgāja uz priedulāju zeģenes cirst. Dziļums 1, 290.

zeimerēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Zāģēt zāģmateriālu (piemēram, dēļu, planku) malas līdzenas (parasti ar ripzāģi).* Z. dēļus. Zeimerētie zāģmateriāli.

zeimers, -a, v. *Ripzāģis (parasti ar divām zāģu ripām) zāģmateriālu (piemēram, dēļu, planku) malu apzāģēšanai.*

zeķbikses, -šu, s.; arī **zeķubikses,** -šu, s.; tikai dsk. *Sieviešu un bērnu vienlaidu apģērba gabals — zeķes kopā ar biksēm.* □ Rasa pastiepj vienu kāju, pastiepj otru, tās ieģērbtas brūnās zeķbiksēs un izskatās milzīgi garas. Zigmonte 11, 135. Meitenītes īsos bruncīšos, tievām, sarkanās un zilās zeķbiksēs iespīlētām kājām .. Dripe 5, 281. Viņas māmiņa strādā, skuķēnam pašam jāsagatavojas mācībām. ..Pašai .. jāpiešuj trūkstošās pogas, jāsalāpa zeķubikses. PL Siev 83, 3, 19.

zeķes, -u, vsk. zeķe, -es, s. *Apģērba gabals, kas sedz kājas.* Pusgarās zeķes. Kaprona zeķes. Kokvilnas zeķes. Siltas zeķes. Valkāt zeķes. Adīt zeķes. Lāpīt zeķes. Diegu zeķes novec. — *kokvilnas zeķes.* Golfa zeķes — *pusgaras (vīriešu vai sieviešu) zeķes līdz ceļiem.* □ ..viņam [zēnam] bija kājā [kājās] skaistas kurpes, garas, melnas zeķes, zilas biksītes .. Jaunsudrabiņš 3, 289. Andrītim viena kāja apauta, otra plika spārdās pa gaisu. Zeķe pazudusi, tepat bija abas, tagad vienas nav. Kļava 1, 168. ..čaukstēja zīda zeķes, kad viņa pārsvieda slaidās kājas vienu pār otru. Lācis 15, 243. «Pati zini, ka mūsu skolā tie puikas līp ap tevi kā dadži vilnas zeķēs.» Klīdzējs 1, 131. sal. Justa runcis nes medījumu rādīt — no purna karājas šļaugana pele kā tukša zeķe. Caune 5, 57. Golfa zeķes valkā arī pie .. slēpošanas kostīmiem — ar biksēm līdz ceļiem. PL Siev 66, 9, 24. ◇ Pilns (retāk pilnā) kā zeķe (arī mārks, lūks, mākonis) sar. — *ļoti apreibis, piedzēries.* □ Tagad nu ir pielējies pilns kā zeķe. Lejā snauž. Janovskis 1, 358. // pārn. *Vieta, priekšmets u. tml., kur krāj naudu mājas apstākļos, nelaižot to apgrozībā.* □ Jūs te braucāt, skatījāties — mājas bēdīgas, nolaistas. Tikai tāpēc, ka krāj naudu zeķē. Ziedonis 6, 75. Zeķē jau bija pāri trīs tūkstošiem zelta sakrāts. Pelēcis 3, 18.

zeķturis, -ra, v. *Sieviešu veļas gabals — īpaša, parasti elastīga, josta ap vidukli un gurniem garo zeķu piestiprināšanai.* □ Uzvilktas zeķes turējās stingri un uz leju nešļuka, nekādu zeķturu nevajadzēja. Kaijaks 7, 89. Platu gurnu daļu slēps pagarināts .. korsetes auduma zeķturis ar sānos iešūtu gumiju. Mājtur 487.

zeķubikses. *Sk.* zeķbikses.

zeķveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zeķes forma, veids.*

zeķveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeķveidīgi.** *Zeķveida.* □ Medījumiem ādu nodīrā dažādi — paklājveidīgi, cauruļveidīgi vai zeķveidīgi. A Kalniņš 1, 329.

zelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Ilgāku laiku košļāt, arī viļāt pa muti (ko).* Z. tabaku. Z. speķa ādiņu. Z. maizes garozu. □ Es, zelēdams nokaltušu smilgas stiebru, vāļājos zālītē pie pagraba. J Plotnieks 10, 99. Luķu Made .. sēdēja uz egles bluķa krāsns priekšā un .. zelēja kaltētas mellenes. Mauliņš 2, 35. Juhans sēdēja, zelēja apdzisušas pīpes kātu un kaut ko domāja. Janovskis 1, 49. Alise ilgi stāvēja, atspiedusies pret .. aizgaldu, nejuzdama, ka kumeļš zelē viņas jaku .. Gulbis 4, 352. pārn. Es nezinu. Sevi apmānīt ir tik patīkami. ..Kā vecumā jaunības atmiņas zelēt. Sirmbārdis 7, 153.

zellis, -ļa, v. **1.** vēst. *Cilvēks, kas beidzis cunftes noteiktu apmācību; kvalificēts algots strādnieks, kas strādā meistara vadībā; vidējā pakāpe cunftu amatnieku hierarhijā.* □ Viņš

[zemnieku puisis] negrib neko citu, kā tikai mācīties pilsētā amatu. Tā Maidus Lutss nonāk galdnieku cunftes meistara Vitelbaha namā. Ar enerģiju, darba prieku un apdāvinātību māceklis kļūst par zelli. Lit M 56, 51, 2. Pie cunftes daiļkrāsotāju meistara J. Celeviča viņš [Janis Rozentāls] iegūst zeļļa grādu. D kal 66, 152.

2. *Profesionālā korporācijā iegūta noteikta amata kvalifikācijas pakāpe; cilvēks, kam ir šāda kvalifikācijas pakāpe.* □ Pēc teorētisko un praktisko pārbaužu nokārtošanas māceklis saņem Amatniecības kameras zeļļa diplomu. Izglītība 93, 15, 10.

3. sar. *Puisis, jauns vīrietis.* Velna (arī vella) zellis — *izdarīgs, prasmīgs, arī slikts, nepiemērots puisis.* □ Viņa knibinājās ap salātiem un atkal pārlika, ko iesākt ar šo zelli, kas taču gluži nepārprotami bija ieradies meklēt atbalsta pie savas pārtikušās «krustmātes» vai «radinieces». A Eglītis 6, 8. «Gribētos dzirdēt jūsu domas. Kāds viņš jums likās?» .. — «Tā nekas! Liekas gluži pieklājīgs zellis.» Klīvers 4, 72. Viņš teica, tas zellis jau ir iesaucamā vecumā. Bels 4, 95. Vella zellis Edvarts esot. Uz tehniku viņam nags. Cīņa 80, 164, 1.

zelmenis, -ņa, v. *Sazēlis (labības, zālāju) lauks.* Ziemāju z. Vasarāju z. Timotiņa z. □ .. tēvocis vērīgi ieskatījās druvu zelmenī. .. Ansis vēroja, kā sadīguši kvieši, cik spirgti izskatās jau krietni paaugušie rudzi .. Vāczemnieks 1, 10. Rudens pusē .. Vidzemes pakalnos kā zaļi, spoži lakati mirdzēja jaunie rudzu zelmeņi .. Kaldupe 5, 38. Pļavas zelmeni galvenokārt veido daudzgadīgie augi .. D kal 80, 55.

zelminis, -ņa, v.; arhit. *Divslīpju jumta noslēdzošā trīsstūrveida ārsiena virs dzegas.* □ Lai zem skārda jumta seguma nekondensētos mitrums, ēkas zelminī jāierīko vēdināšanas lodziņi .. Šterns 2, 80. Baznīca ir celta gotiskā stilā 1178. gadā ar Dānijas dievnamiem raksturīgo divslīpju jumta noslēdzošo sienu — daudzpakāpju zelmini. Sv Rīts 93, 48/49, 2. .. retie lapu koki, kuplodami starp augstiem apdrupušiem un appelējušiem Hanzas pilsētas namiem un baznīcām, raksturīgiem ķieģeļu zelmiņiem, klusi šalca maigi reibinošo pavasara dziesmu .. Ādamsons 3, 206. // *Šāda veida dekoratīvs elements virs logiem, durvīm u. tml.* □ Tās varētu pieskaitīt īpašam muižas dzīvojamo ēku tipam — divstāvu celtnes ar izceltu centrālo rizalītu, kas noslēdzas ar zelmini. Lit M 84, 6, 9.

zelt, zeļu, zeļ, zeļ, pag. zēlu; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Augt, zaļot (par augiem, to kopumu).* □ Zemeslodes ievērojamu daļu klāj meži, pļavas, stepes, tundras, purvi, tīrumi vai dārzi. Visur tur zeļ bagāta augu valsts .. Svinka 1, 3. Paskaties klajumā uz koku .., Visi vēji to pluina un loka, bet koks spītīgi zeļ. Krūklis 10, 67. .. Zied [silā] šur tur puķu pulciņš zils, Zeļ pieticīgi mētras .. A Bārda 2, 48. Kupli zēla rudzu zelmenis .. Bērn 56, 6, 12. // *Būt tādam, kur aug un zaļo augi (par pļavu, tīrumu).* □ .. kur tagad jaunais Ezerkrasta dzīvojamo namu rajons, pa visu ezermali [ezermalu] zēla mitras lankas. Gūtmanis 4, 37.

2. *Būt tādam, kas veidojas, labi attīstās, spēcīgi, spilgti izpaužas (parasti par parādībām sabiedrībā, arī par sabiedrību).* □ Latvija tikko bija izcīnīta, brīvības cīņas beigušās ar uzvaru. Dzīve ar jauna pavasara spēku zēla no drupām. Veselis 1, 346. Mūsu priekšā patiess, vienkāršs puisis, patiess savā mīlestībā un patiess savā neiecietībā pret lišķības un pazemības garu, kas zeļ Alainē. J Kalniņš 1, 350. Klusēju. Un dusmojos uz sevi par šo malā stāvēšanu. Ja visi tā rīkotos, tad nelietība plauktu un zeltu. Liesma 77, 6, 18. Vēsture liecina, ka zeļ un plaukst tās tautas, kuras no katra hektāra zemes prot iegūt iespējami vairāk vērtību. Apsīts 1, 5.

zeltactiņa, -as, s. *Tīklspārņu kārtas zaļgans vai dzeltenbrūngans kukainis ar zeltaini mirgojošām acīm, dzīslotiem, caurspīdīgiem spārniem, kas nelidojot sakļauti jumtveidā.* □ Zeltactiņas diezgan bieži var novērot rudeņos ēkās uz logiem, pie griestiem un citur. Telpās tās meklē vietu ziemošanai. Latv dzīvn 140. Savā attīstības periodā katrs zeltactiņu kāpurs iznīcina vairākus simtus laputu. Rupais, Kalniņa 1, 36.

zeltains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltaini.** *Tāds, kam ir zeltam raksturīgā dzeltenā krāsa, krāsas toņi; tāds, kam ir zeltam raksturīgais spīdums.* Zeltaini graudi. Z. zieds. Zeltainas rudens lapas. Zeltainā mauraga. Zeltainā lilija. Z. tauriņš. Zeltaina gaisma. Zeltaini dzeltens. Zeltaini brūns. Zeltaini mirdzēt. Zeltainās aļģes — *kustīgas, arī sēdošas vienšūnas, koloniju, retāk daudzšūnu aļģes ar zeltaini dzeltenu, zaļgandzeltenu vai brūnganu nokrāsu.* □ Jau pa zeltainai purenes galvai. Tās ir tik košas, ka pa gabalu mirdz kā mazas, zālē iekritušas saulītes. Klīdzējs 1, 247. .. ratiņš izrādās nevienam nevajadzīgs un aizmirsts noveco .. bēniņu putekļos, kas tikai saules starā rādās zeltaini. Zigmonte 18, 102. Valentīnai bija lielas, zilas acis, mīksti, zeltaini mati .. Talcis 9, 222. Liepas zied ... Zeltainā vainagā pelēkās mājas. Lazda 1, 22. Rietēja saule, un čaganais, vieglais sniegs zeltaini vizēja. Gulbis 4, 264. pārn. .. viņa skaidri juta, ka šinī brīdī ne viņas miesā, ne dvēselē nemājoja zeltainās atmiņas, glabādamas Edvarta glāstus. Niedra 4, 219. pārn. Un Vasaras ielas smiltis Man pretī zeltaini smiesies .. Kaldupe 2, 34.

zeltainsārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltainsārti.** *Sārts ar zeltainu nokrāsu, arī spīdumu.* □ Pāri gluži kā ugunsputni šaudījās zeltainsārtas kaijas .. Avotiņa, Peters 1, 142.

zeltainums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z e l t a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Sproģis paspēja uztvert .. viņas matu krāsu (kura svārstījās starp vājas kafijas brūnumu un stipras tējas zeltainumu) .. Ezera 14, 194. Saule patlaban jau skāra robaino mežu apmalu kalnu virsotnē. Kausēts silts zeltainums izlijis pa pilsētas ielām. Upīts 18, 299.

zeltalietus, -us, v. *Tauriņziežu dzimtas krūms ar dzelteniem ziedu ķekariem; zelta lietus,*

zeltlija. □ Šogad agri uzziedējis zeltalietus.. Vējāns 9, 50. Mēs ilgi stāvam pie Sibēliusa piemineķļa. ..Tumši dzeltenīgas vizmo kļavas. Tumst zeltalietus. Cīņa 85, 24, 3.

zeltauzīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Daudzgadīgs graudzāļu dzimtas augs ar nelielu ceru, paplatām, garām, matainām lapām un sīkām, plakanām, zeltainām vārpiņām skarā.* Pļavas z. Sibīrijas z.

zeltbrūns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltbrūni.** *Brūns ar zeltainu nokrāsu, arī spīdumu.* Z. dzintars. □ ..zeltbrūno cirtu vaiņags, kas tai ap pieri vizēja, lēni cilājās no skalu liesmas svelmes. Brigadere 2, 75. Atvērtajā [automobiļa] lodziņā sitas vējš, vienos sānos ceļam visu laiku elpo jūra, bet otros mirdz zeltbrūni priežu stumbri. Zigmonte 8, 42.

zeltcirtains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir zeltainas cirtas.* Z. zēns.

zeltdadzis, -dža, v. *Divgadīgs, retāk daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas augs ar lancetiskām, zobainām, dzeloņainām lapām un jumstiņveida, spīdīgi dzeltenām iekšējā vīkala lapām, kas atgādina mēlziedus un ir daudz garākas par ziediem.* Garlapu z.

zeltdzeltens, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltdzelteni.** *Dzeltens ar zeltainu nokrāsu, arī spīdumu.* Z. medus. Z. zieds. Zeltdzeltenas rudens lapas. □ Zeltgalvītes.. zied vēlu. Zeltdzelteno ziedu ziedkopas ir uz gariem kātiem. Dindonis 1, 111. ..kreses starp lapām spīdināja zeltdzeltenās saulītes.. Ezera 1, 66.

zeltene[1], -es, dsk. ģen. -ņu, s.; poēt. *Jauna, neprecējusies sieviete.* □ Iejaucās mājas tēvs: «Sirsniņ, bet varbūt Pumpura kungs jau ir kādai zeltenei acīs ieskatījies.» J Kalniņš 3, 187. ..Brencis veikli prot aplidot pazīstamās zeltenes.. Austriņš 2, 391.

zeltene[2], -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Daudzgadīgs prīmulu dzimtas lakstaugs ar stāviem vai ložņājošiem stublājiem, lancetiskām vai ovālām lapām, spilgti dzelteniem ziediem un augli — pogaļu.* □ Pļavās un krūmājos izplatītas zeltenes.., no kurām parastās zeltenes.. aug stāvus, bet pļavu zeltenēm.. ir ložņājošs, augsnei piegulošs stumbrs. Galenieks 2, 342. Pārāk slapjās vietās aug.. zeltene.. Tērauds 1, 262. No kārklu krūma raugās zeltenes. Katrs smagi dezltenais zieds dziļš un skropstains, kurā vasara paslēpusi kādu vēl nezināmu brīnumu, kas vilināt vilina. Caune 1, 33.

zelteris, -ra, v.; parasti vsk. *Ar ogļskābes gāzi piesātināts atspirdzinošs dzēriens, ko gatavo no ūdens un minerālsāļiem.* □ ..sevišķi ieteicami [organismam] sārmainie minerālūdeņi.., arī zelteris. Skulme 3, 53. Stiprāku dzērienu te nav. Jāiztiek ar zelteri, limonādi vai kvasu. Austriņš 2, 441. sal. Viņa spars un straujums noplaka kā zelteris, izliets glāzē. A Eglītis 4, 336. sal. ..mēs gājām [mežā] aizvien tālāk ir dziļāk, reibdami no sveķainā gaisa, kas dzirkstīja nāsīs kā zelteris.. Ezera 17, 66.

zeltgalvains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir zeltaini mati.* Z. puisēns.

zeltgalvīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar stāvu, vienkāršu stublāju, kura galotnē ir daudz dzeltenu ziedu kurvīšu skarveida vai ķekarveida ziedkopā.* Dzeltenās zeltgalvītes. Kanādas z. □ ..mežos, pļavās un ceļmalās uz rudens pusi bieži zied zeltgalvītes.., ko sastop visā ziemeļu puslodē. Dažas zeltgalvīšu sugas satur lapās līdz 6% kaučuka.. Galenieks 2, 376. Zeltgalvītes.. zied vēlu. Zeltdzelteno ziedu ziedkopas ir uz gariem kātiem. Dindonis 1, 111.

2. reti. *Zeltgalvītis.* □ Mazā zeltgalvīte, mizu ložņa, cekulainā un garastainā zīlīte atrod starp egļu skujām un mizas plaisās kukaiņu oliņas un kūniņas. D kal 64, 59.

zeltgalvītis, -ša, v. *Zaļganpelēks zvirbuļveidīgo kārtas mazs dziedātājputns, kura tēviņiem galvas virspuse ir oranža, mātītēm — dzeltena.* □ ..mēs ieraugām mazus putniņus ar dzeltenām cepurītēm, kuri cītīgi pārmeklē katru zariņu. Tie ir Eiropas mazākie putniņi — zeltgalvīši, kas sver tikai kādus piecus gramus. Rīgas B 79, 57, 5. ..egles zaros parādās mazs, mazs putniņš ar zelta kroni galvā. Tas ir zeltgalvītis,.. kas cītīgi meklē skujās sastingušos kukainīšus.. D kal 65, 57. Kopīgi ar zīlītēm koku zarus pārmeklē mūsu [Latvijas] faunas mazākais putniņš — zeltgalvītis.., kas ligzdo parasti skuju kokos, atklātās ligzdās. Latv dzīvn 56.

zeltījums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → zeltīt; zelta kārta, ar ko ir (kas) pārklāts.* Pulksteņa z. Sudraba karotes z. □ Mūsu priekšā pienbalts plastmasas korpuss, ar oriģināliem reljefveida ciparīem rotāta melna ciparnīca, zeltījumā vizošas rādītāju bultiņas — īsi sakot, parastais galda pulkstenis. PL Skola 62, 1, 50. Visos lielākajos pasaules modes žurnālos bižutērija, dažādi apdares materiāli un lentas vizuļo bagātīgā zeltījumā.. Santa 93, 3, 35. pārn. ..vecākā zēna pieri, vaigus un zodu vēl tagad, ziemas sākumā, klāja vasaras iedeguma tumšais zeltījums. K Grigulis 3, 71.

zeltīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; trans. *Pārklāt ar zelta kārtu.* Z. rotaslietas. Z. karotes. □ Īsi pirms Lieldienām Zunti apstaigāja vēsts, ka Leontīne par savu naudu taisoties zeltīt pareizticīgo baznīcas kupolu. Skujiņš 14, 154. sal. Tur ziemās kupenas Bij augstu augušas Un martā spīdēja Kā zeltītas. Lazda 1, 185. pārn. ..asajos rugājos zirnekļa audumu zeltīja saule. Sēlis 7, 88. pārn. ..Lai kāda slava tavu galvu zeltī, Zem kājām putekļaina zeme dus. Zālīte 6, 128.

zeltīts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltīti. 1.** *Divd. → zeltīt.*

2. *Zeltains.* □ Kad no rīta pavēru acis, ieraudzīju zeltītu gaismu, tā nāca no pēdējām lapām, un cauri tām spīdēja saule. Zigmonte 17, 25. pārn. Vakars kad iešalcas Piebalgas ošos, Mēness caur zariem ber zeltītu smilti.. Breikšs 1, 75.

zeltkalis, -ļa, v.; **zeltkale,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Lietišķās mākslas speciālists, kas darina, parasti dekoratīvus, zelta izstrādājumus; arī rotkalis.* □ Juvelieru veikali arvien viņu iepriе-

cināja. Bet šoreiz šī veikala skatlogs ar .. Amsterdamas zeltkaļu meistaru gaumē slīpētiem dārgakmeņiem viņā strauji kāpināja kārotās krāšņās dzīves dziņu. Ādamsons 3, 188. .. līdz 15. gadsimtam Rīgas amatnieku ruļļos minētas 30 specialitātes, to vidū kā visvairāk izplatītās — maiznieki, miesnieki, dzirnavnieki, kalēji, zeltkaļi .. Pad J 85, 26, 2. Valdnieku kroņi, rotas lietas un citi dārgumi gan liecina par zeltkaļu apbrīnojamo meistarību .. Zv 64, 6, 17. sal. Ir tādi literāti un mākslinieki, kas strādā kā smalki zeltkaļi, ar āmuriņiem un kaltiņiem. Lit M 81, 14, 8.

zeltkāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Ēdama lapiņu sēne ar gaļīgu, ģlotainu cepurīti, kas sākumā ar ģlotainu plīvuru pievienota dzeltenam kātam, bet vēlāk plīvurs nozūd, atstājot uz kāta ģlotainu gredzenu.* □ Maz pazīst arī tādas ēdamās sēnes kā .. zeltkātes (eglaines, lipīgo un rožsārto zeltkāti) — tās ir viegli iegaumējamas un pēc attiecīgas apstrādes un novārīšanas lietojamas uzturā. Rīgas B 80, 204, 4. Sēņotāju simpātijas vēl arvien nav iemantojušas arī lauka, tīruma un meža atmatenes, mūsu lielākā sēne — dižā saulsardzene, zeltkātes .. Rīgas B 70, 212, 3.

zeltlietas, -u, vsk. zeltlieta, -as, s. *No zelta izgatavoti vai apzeltīti izstrādājumi.* □ Makā vizēja tikai vecs cara laika piecrubļu gabals, ko viņš bija mantojis no tēvamātes. Jauki! Viņš pārdeva to par piecpadsmit latiem kādā zeltlietu veikalā. Ādamsons 3, 114. .. viņš raudzījās skatlogos, .. aplūkodams zeltlietas juvelieru salonā .. Saulītis 12, 199. Pat visbagātākajai aristokrātei [Romas impērijā] pirmā zeltlieta, ko viņa drīkstēja valkāt, bija līgavaiņa uzdāvināts gredzens. PL Siev 77, 8, 28.

zeltlija, -as, s. *Tauriņziežu dzimtas krūms ar dzelteniem ziedu ķekariem; zelta lietus, zeltalietus.* □ Augsts krūms vai neliels koks ar dzelteniem, nokareniem ziedu ķekariem ir zeltlija .., kas savvaļā aug Vidusjūras apgabalā un bieži tiek stādīta parkos un dārzos. Galenieks 2, 243.

zeltmatains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir zeltaini mati.* Z. bērns. □ Iepazīstamies ar zeltmatainu meiteni, kas jau .. divus gadus pēc kārtas uzvarējusi savas specialitātes darba meistarības konkursā. Zv 76, 5, 8. Un nevar jau aizmirst bezgala simpātiskās, .. zeltmatainās Gabijas neparasto, sevišķi valdzinošā optimisma caurausto slidojumu. Liesma 72, 9, 14. // *Ar zeltainiem matiem (par galvu).* □ Toreiz pustumsā nevarēju labi saskatīt meitenes acu krāsu, nu redzēju, ka tās ir gaiši zilas. Zeltmatainā galva kaila, vaigi sasārtuši .. Lāms 7, 216. Valda aiziet. Durvīs pazib baltais ķitelis, zeltmatainais pakausis, pazūd. Ezera 2, 189.

zeltmatis, -ta, v.; **zeltmate,** -es, dsk. ģen. -tu, s. *Cilvēks ar zeltainiem matiem.* □ Daiļā zeltmate ieņēmusi īpatnēju pozu .: atbalstījusi elkoni pret galdu, asā leņķī saliekusi plaukstu .. Lāms 5, 66. // *Tāds (cilvēks), kam ir zeltaini mati.* Z. zēns. Zeltmate meitene.

zeltnātrīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Daudzgadīgs panātru (lūpziežu) dzimtas lakstaugs ar garu, četršķautņainu stublāju, zobainām lapām un augšējās lapu žāklēs sēdošiem dzelteniem, divlūpainiem ziediem.* Parastā z. □ Tuvu radnieciskas panātrēm ir zeltnātrītes .., kas aug lapu koku un jauktos mežos .. Zeltnātrītes lapas apklātas ar sudrabainiem plankumiem .. Galenieks 2, 355. Tā [saule] sasilda vizbulīti un zeltnātrīti, kaņepeni, zaķskābeni un citus zemsegas augus, kas dāsni aug starp eglēm, bērziem un apsēm. Liesma 70, 6, 5.

zeltnesis, -ša, v. *Rokas ceturtais pirksts, uz kura parasti nēsā gredzenu.* □ .. oficiante uz sievietes labās rokas zeltneša ieraudzīja laulības riņķi. Kaijaks 4, 170. Sievietei nebija aproces pulksteņa, toties masīvs laulības gredzens uz labās rokas zeltneša. Lāms 5, 53. .. šķēres tur labajā rokā; apakšējā gredzenā atrodas īkšķis, augšējā — zeltnesis. Rādītājpirksts un vidējais pirksts aptver rokturus. Friz 37.

zeltojums, -a, v. *Zeltījums.* □ pārn. Tas vārds, tas pats par sevi spīd! Par visu saules zeltojumu, Par mēness bālo burvīgumu, Par visām zvaigznēm spožāka Spīd brīvība! Aspazija 3, 178.

zeltot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** parasti 3. pers.; intrans. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zeltaino krāsu; zeltoties.* □ Starp māju un baznīcu zeltoja bērzu puduri. Hor 79, 3, 24. Ceļš viegli putēja. Zeltoja labības rugaines. Bels 2, 24.

2. trans. *Zeltīt.* □ pārn. .. rīta saule viegli zeltoja augstos Rīgas torņus. Rozītis III, 134. pārn. Visskaistāk kalnos .. ir no rīta, kad pirmie saules stari zelto sniegotās virsotnes .. Zv 59, 2, 21. pārn. .. saule zeltoja manu ādu .. Losberga 1, 70.

Sk. zeltots.

zeltoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zeltaino krāsu; zeltot (1).* Dārzos zeltojas kliņģerītes. □ Saulē zeltojas taures .. Zv 83, 22, 24.

zeltots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltoti. 1.** *Divd.* → *zeltot (2).*

2. *Zeltains; zeltīts (2).* □ Lielais, plecīgais gaišmatis ar ziemeļnieciski stingriem sejas pantiem viņai atgādināja zeltotu kļavu rudenī — tik koši un kupli bija viņa mati .. Mauriņa 2, 15. «Rudulis ..» novilka Apaļgalvis. Skaista zivs. Mugura tumšbrūna, ar zaļganu nokrāsu, sāni dzeltenīgi, mazliet zeltoti .. U Plotnieks 1, 64. Pa zaru apakšu laidelējas lapsenes un lielas, zeltoti spīdīgas mušas. Upīts II, 281. sal. .. Logos kā zeltotā zaigumā Zvaigžņotās debesis mirdz ... Krūza 3, 64.

zeltpīpenīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar vienkārt vai vairākkārt plūksnaini šķeltām vai dalītām lapām, dzelteniem stobrziediem un baltiem mēlziediem kurvīšos.*

zeltplekste, -es, dsk. ģen. -šu, arī -stu, s. *Plekšu dzimtas zivs ar brūnganu, plakanu ķermeni, kam raksturīgi dzeltenīgi oranži, apaļi plankumi.* □ Zeltplekste līdz 85 centimetriem gara, svars līdz 5 kilogramiem; parasti nozvejo 30—40 centimetrus garas un 1 kilogramu smagas. Latv dzīvn 91.

zeltpulkstenītis, -ša, v. *Vasarzaļš olīvu dzimtas krāšņumkrūms ar dzelteniem ziediem.* Nokarenais z. Tumšzaļais z. □ Agri pavasaros pirms lapu plaukšanas ar dzelteniem ziediem mūsu republikas dārzos zied zeltpulkstenīši.. Galenieks 2, 349. No svešzemju lapu koku sugām atzīmējama parastā un dzeltenā zirgkastaņa.., zeltpulkstenīši.. Saudz dabu 68.

zeltracis, -ča, v.; **zeltrace,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zelta meklēšanu un ieguvi; arī zeltraktuves strādnieks.* □ Pēc pieciem gadiem Urālu zeltračiem bija vēl lielāka veiksme — izraka 36 kilogramus smagu tīrradni. Pad J 65, 153, 4. Jepifanijs atteicās arī no vairākiem zeltraču darbarīkiem, paturot nelielu stiepļu sietu, lauzni un apaļā stīpā iesietu brezenta kuli. Gūtmanis 2, 168. sal. Kā zeltrači, kas pārsijā veselu smilšu kalnu, kamēr sietā nozib tīrradnis, tā ansambļa puiši mēģinājumos slīpē katru muzikālo frāzi, aranžējuma niansi.. Liesma 84, 9, 1.

zeltraktuve, -es, dsk. ģen. -vju, s. *Atklāta vai daļēji atklāta (parasti sekli izvietota) zelta ieguves vieta; attiecīgais rūpniecības uzņēmums.* □ Alaki rajonu, kas atrodas Nūbijas tuksnesī 185 kilometrus uz dienvidiem no Asuānas, senajā Ēģiptē sauca par «zelta kalniem». Tieši šeit atradās Ēģiptes faraonu slavenās zeltraktuves. Pad J 83, 40, 4.

zeltrūpniecība, -as, s.; parasti vsk. *Kalnrūpniecības nozare, kas ietver zelta ieguvi.*

zeltrūpnieks, -a, v.; **zeltrūpniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; neakt. *Uzņēmējs zeltrūpniecībā.*

zelts, -a, v.; parasti vsk. *Ķīmiskais elements — dzeltens, spīdīgs, samērā mīksts, ļoti plastisks cēlmetāls.* Tīrradņa z. Lokšņu z. Plāksnīšu z. Zelta rūda. Zelta dzīsla. Zelta hlorīds. Zelta cianīds. Zelta monēta. Zelta gredzens. Zelta pulkstenis. Zelta medaļa. Zelta smiltis — *zelts sīku graudiņu veidā.* Laistīties zeltā, sudrabā — a. *Laistīties zelta un sudraba krāsā.* b. *Būt bagātīgi izrotātam ar zeltu, sudrabu.* □ Brīvā veidā atrod tikai visneaktīvākos metālus — platīnu un zeltu, kā arī nedaudz sudraba un vara. G Rudzītis 1, 124. Viduslaikos viena no cienījamākajām bija zeltkaļu cunfte, kuras meistari apstrādāja zeltu, sudrabu, pērles un dārgakmeņus. Lauku Avīze 90, 32, 14. Viņam piederēja arī mazs zelta maisiņš vai arī — maisiņš ar dažiem zelta gabaliem.. Bels 8, 100. Man atveda vecāsmātes Jadvigas novēlētu, ķēdītē kaklā valkājamu zelta sirdi. Pelēcis 3, 49. «Un cepumi!» viņai piebalso Ūdentiņa kundze, cenzdamās noslēpt savus zelta zobus, kas bojā viņas glīto sejiņu. Pasaules sp I, 348. sal. Pēcpusdienas saulītē logi Gaiļu krogam laistās kā tīru zeltu pārvilkti. Apsīšu J 1, 282. sal. Sēd meitene ābeles ēnā... Tai dzelteni mati kā zelts.. Krūza 3, 62. pārn. Latvija ir ļoti bagāta valsts — Tik daudz cerību zelta Un tik daudz sudraba izraudāta. Līce 1, 26. pārn. Mēness meta pāri straumei platu zelta laipu. Viese 2, 110. Vai dieniņ, ko mēs iesāktu, ja mūsu alkatīgajām acīm pavērtos zelta smiltis! J Liepiņš 4, 92. Pils zāles laistās zeltā un sudrabā. Jansons 2, 139. // ģen.: zelta, adj. nozīmē. *Tāds, kam ir šim cēlmetālam raksturīgā krāsa, arī spīdums; zeltains.* Zelta dzeltens — *zeltdzeltens.* Zelta auza — *zeltauzīte.* Zelta lietus — *tauriņziežu dzimtas krūms ar dzelteniem ziedu ķekariem; zeltalietus, zeltlija.* Zelta pīpenīte (arī pīpene) — *zeltpīpene.* Zelta sakne — *zeltsakne.* Zelta slotiņa — *zeltslotiņa.* Zelta karūsa — *zeltainas (kultūršķirnes, arī, piemēram, zeltaini sarkanas, baltas vai melnas) krāsas karūsa.* Zelta zivtiņa — a. *Zeltainā karūsa.* b. *Folklorā — zivtiņa, kam piemīt pārdabiska spēja piepildīt trīs jebkuras cilvēka vēlēšanās.* Zelta rudens poēt. — *sauss un saulains rudens, kad skaidri redzamas dzeltējošo koku daudzveidīgās nokrāsas.* □ «..mums ir pilna sēta bērnu galviņu,.. visi zelta matiņiem, gaiši kā auseklīši..» Niedra 1, 113. ..Boringera kundze peldēja cauri pūlim svinīgi garā zelta brokāta viesību tērpā, atgādinādama bruņotu valkīru.. A Eglītis 6, 190. Aiz mežiem zelta saule grimst. Avotiņa 1, 77. Pūce.. savām zelta acīm raudzījās debesīs vērodama un salīdzinādama. Zigmonte 8, 146. Pērkone. Ziedi bāli, zelta dzelteni, ar tumšām dzīsliņām. Svinka 1, 11. Zelta auza ir daudzgadīga zāle. ..Pilnu ražu tā sasniedz otrajā izmantošanas gadā. Tērauds 1, 72. Meiteņu zelta pīpenes jeb zelta pīpenītes.. lapas ir zelta dzeltenas, šķeltas. Dindonis 1, 87. Te [parkā] iestādīs.. ilggadīgās puķes — flokšus, īrisus, zelta slotiņas.. Cīņa 70, 77, 2. Zelta zivtiņa peldēja akvārijā. ..Tā viņas zaļganā jūra bija, Kur aļģes un zelta draudzenes.. E Plaudis 1, 167. ..zelta zivtiņa.. augstsirdīgi piepilda vēlēšanās, bet cietsirdīgi atstāj pie sasistas siles ikvienu, kurš domājas esam varenāks par viņu! Ezera 18, 67. Drīz smagais zelta rudens Būs klētīs noguldīts. K Skalbe 2, 218. // pārn.; sar. *No šī cēlmetāla darināta medaļa.* □ ..Brašķis Kr. Valdemāra jūrskolu beidza ar zeltu.. Zv 74, 20, 2. Mūsu un gruzīnu ansamblis pretendēja uz zeltu. Žūrijai bija grūti izsvērt... Zv 73, 6, 8. // pārn. *Tas, kam ir šim cēlmetālam raksturīgā krāsa, spīdums.* □ Gar pļavas malu.. Kvēl pureņu zelts. A Grigulis 16, 73. «..klusu,» čukst tēvs un mierinot laiž caur pirkstiem meitas matu smago zeltu.. Bendrupe 1, 106. Saulrieta zelts līst pāri viļņu mugurām.. Zv 62, 14, 15. // ģen.: zelta, adj. nozīmē; pārn. *Tāds, kas ir ļoti labs, vajadzīgs, vērtīgs; arī vislabākais, visvajadzīgākais, visvērtīgākais.* □ Kas tā gan bija par zelta izdevību nopūsties kā kalēja plēšām,.. novaidēties par grūto likteni un likt manīt, ka es patiesībā nāku no drusku labākiem ļaudīm. Janovskis 1, 148. ..Augustam jau bija tuvu pie trīsdesmit, bet Ērikai vēl nepilni divdesmit. Tas tad laikam gadu ziņā ir tas zelta samērs starp vīrieti un sievieti, lai laulības dzīve būtu laimīga.. Rozītis 3, 35. // pārn. *Tas, kas ir ļoti labs, vajadzīgs, vērtīgs; arī tas, kas ir vislabākais, visvajadzīgākais, visvērtīgākais.* □ «Bet, Tom, kas tad.. ir mūsu zelts?» Ieva smējās.. — «Mūsu vasaras prieks,» pēc brītiņa nopietni teica Toms. A Grigulis 10, 78. ..labu laiciņu pēc māsas aiziešanas palātā vēl valda klusums, kā cenšoties ielāgot atmiņā viņas

glezno profilu .. «Zelts, ne meitene!» beidzot iesaucas Vedējs .. Grīns 1, 190. Tur bija Indra, par kuru visi sacīja: «Zelts, ne bērns ..» Kalndruva 2, 15.

○ Kā zelts — *saka par ko ļoti labu, augstvērtīgu.* □ .. paps viņu [meiteni] vienmēr ved pie labākajiem fotogrāfiem, un mājās viņam pašam aparātiņš kā zelts. Zigmonte 1, 220. Zelta kāzas — *50 gadu kāzu jubileja.* □ «.. labās ģimenes jūs varat pie mums [dzimtsarakstu birojā] sastapt sudraba un zelta kāzās.» Zv 76, 1, 3. Zelta griezums — *harmonisks dalījums, kurā viena, lielākā daļa, attiecas pret otru, mazāko daļu, tāpat, kā viss veselais attiecas pret lielāko daļu.* □ Viņam ļoti patika meitenes profils. Tajā bija kaut kas no zelta griezuma nevainojamās proporcijas, apbrīnojami vienkāršs un parasts .. Purs 4, 101. ◇ Ierakstīt zelta burtiem (vēsturē) — *saka par kādu sevišķi nozīmīgu notikumu, sasniegumu.* □ Analītiskās ģeometrijas, mainīgā lieluma un funkcijas izveidošana — tie patiešām ir ģeniāli sasniegumi, kas Dekarta vārdu zelta burtiem ieraksta cilvēces vēsturē. Briedis 1, 24. Alfrēda Kalniņa vārds ar zelta burtiem ierakstīts latviešu operas un baleta vēsturē. Vītoliņš 1, 106. ◇ Zelta kalni — *ļoti lielas materiālas vērtības (parasti nauda).* □ Viegli cilvēkiem sasolīt zelta kalnus, grūti tos iedot .. Auziņš 4, 185. ◇ Zelta (arī naudas) bedre (arī ādere) sar. — *izdevīgs ienākumu avots.* □ Tēvs teic: šai plikajā zemē [atmatā] gulot zelta bedres. .. tas bij līdzībā teikts. Tās zelta bedres būs rudzi, kvieši, mieži un kartupeļi. Brigadere 2, 301. Restorāns te ziemeļos bija īstā zelta bedre. Pasaules sp II, 96. Es visu laiku .. cerēju atrast zelta āderi un uzreiz kļūt bagāts. Birznieks-Upītis 6, 200. ◇ Zelta vērts — *ļoti vērtīgs.* □ Labs meistars ir zelta vērts. Un slava, ka Dūdas mūrētās krāsnis un plītis silst un velk vislabāk, gāja no mutes mutē. Dripe 8, 27. .. fizisks darbs svaigā gaisā ir zelta vērts. Ves 77, 12, 26. ◇ Būt zelta cenā sar. — *būt ļoti vērtīgam, vajadzīgam, pieprasītam.* □ Tēvs pats rīkojās ar stikla griežamo — instruments vērtējams zelta cenā .. Bels 8, 37. .. iespaidīgs salīdzinājums valodā ir zelta cenā .. Dzene 8, 132. ◇ Apbērt ar zeltu — *dot, izsniegt lielas materiālās vērtības (parasti naudu).* ◇ Nav (ne) ar zeltu (arī ne ar kādu naudu) atsverams — *saka par ko ļoti vērtīgu, vajadzīgu, noderīgu.* □ .. darbā uzkrātais dzīves materiāls nav ar zeltu atsverams. Pad J 59, 104, 2. Jā, Dzērbeņos viņi varēja iztikt, tā bija ar zeltu neatsverama dzīve, mazā darba un cerību pilna! Niedra 1, 118. ◇ Zelta teļš — *nauda, manta; naudas, mantas vara.* □ .. ne mirkli nepazūd abās izrādēs .. protests pret tiem, kas pielūdz zelta teļu .. Māksla 61, 4, 53. «Vētras sējā» Rainis .. portretējis šo «godīgo» liberāli, kurš .. skaļi mieru pauž, pūloties iestāstīt, ka zelta teļš nav uzveicams. Rīgas B 80, 210, 4. ◇ Zaļais zelts poēt. — *mežs; arī koksne.* □ Man bija mežs. Mežs — saprotiet mani! — zaļais zelts. Plaudis 3, 242. ◇ Pelēkais zelts poēt. — *kaļķakmens.* □ Tikai pēc 1928. gada .. sākās Latvijas pelēkā zelta — kaļķakmens — izmantošana. Zv 63, 21, 15. ◇ Zelta cilvēks — *cilvēks, kura rīcību, izturēšanos nosaka iejūtība, izpalīdzība, sirsnība.* □ Agris: Kundze, jūs esat zelta cilvēks! Tik reti gadās sastapt ļaudis, kas ar mieru ievērot arī otra cilvēka viedokli. A Eglītis 1, 586. «Es tev dabūju to naudu, te būs. Ņem un skaiti!» — «Ko, tik ātri? Bez sarežģījumiem? Ak tu zelta cilvēk!» Bendrupe 1, 242. ◇ Zelta sirds — *saka par cilvēku, kam raksturīga liela sirsnība, atsaucība, labsirdība.* □ «Jums, meistar, ir gan zelta sirds! Kurš to nelaimīgo būtu žēlojis un devis darbu?» Sēlis 4a, 143. «Tagad man labāk. Paldies, meit, par tavu zelta sirdi.» Kalndruva 5, 38. ◇ Zelta rokas — *saka, ja cilvēkam ļoti labi veicas, parasti ar rokām darāmi, darbi.* □ .. bijis strādnieks .. ar zelta rokām: vai tur ūdenspumpis vai elektrība, ritenis vai pulkstenis — visu mācējis sataisīt .. Ezera 8, 69. «Taviem dēliem zelta rokas. Paskat, gan dzīvokli izremontē, gan televizoru un radio salabo,» ar mazu skaudības devu bilst kaimiņienes. PL Siev 85, 11, 18. ◇ Zelta galva — *spēja ātri uztvert, saprast, iegaumēt, arī attīstīts, vērīgs prāts.* □ Un mēs atkal turpinām strādāt. Tagad tiešām iet daudz vieglāk, vecajam klētniekam tomēr zelta galva. Vilks 2, 222. .. meitenei ir zelta galva, mācās sekmīgi, bet raksturs ir atbaidošs — tāds cilvēks nevar būt mediķis! Ves 85, 6, 7. ◇ Zelta gabals (arī gabaliņš) sar. — *labs, ideāls cilvēks.* □ «Vai tev, dēls, nebūtu jāsāk lūkot sieva? .. Tā mēdz notikt, ka, nezin kādu zelta gabalu meklējot, paņem tādu, no kuras postu vien pieredz.» Avotiņa, Slisers 1, 152. «Ak tu zelta gabaliņ, ak tu ..» Ilze nevar atrast vēl kādu vārdu, kā tencināt. Avotiņa 2, 170. ◇ Zelta fonds — *labākā, nozīmīgākā (parasti kultūras vērtību) daļa.* □ Profesora P. Galenieka ieguldījums floras un tās vēstures pētīšanā vienmēr glabāsies mūsu zinātnes zelta fondā. D kal 91, 66. Pīrsa Bola darbi iegājuši pasaules zinātnes zelta fondā. Dziļās idejas, ko tie satur, ļauj šo darbu autoru pieskaitīt [pie] mūsu gadsimta sākuma izcilākajiem matemātiķiem. Zin T 65, 10, 29. ◇ Zelta vārdi — *ļoti pareizs, ļoti labs izteikums, ļoti pareiza, ļoti laba doma.* ◇ Tīrais zelts — *saka par ko tādu, kam ir ļoti daudz labu, augstvērtīgu īpašību.* □ Govs viņam tīrais zelts .. Upītis 4, 425. ◇ Zelta vidusceļš — *rīcība, izturēšanās bez galējībām, riska.* □ Skaidrs ir tas, ka [grāmatas] sakārtotājiem savā darbā ir jāiet zelta vidusceļš, akcentējot autora autentiskumu un tuvinot to skolu jaunatnes vispārējiem .. dotumiem. Lit M 82, 15, 6. ◇ Zelta likums — *rīcības princips, motīvs, kas radies, veidojies uz dzīves pieredzes pamata.* □ .. norūdīšanās pamatojas uz tā sauktajiem zelta likumiem: pakāpenību un sistemātiskumu. Zv 78, 9, 23. Pēc iespējas [audzināšanā] vairāk tādas rīcības, ko rosina cēlas vēlēšanās, personības tiekšanās pēc garīga ideāla, — tas ir viens no audzināšanas zelta likumiem. Sk Ģ 78, 11, 2. ◇ Zelta segums — *labi pamatota (piemēram, darbība, rīcība, do-*

ma). □ Viņa labie vārdi bija bez zelta seguma, viņa pēc līdzcietības un saudzības slimīgi izsalkušās dvēseles kliedziens šķita smieklīgi patētisks .. Ezera 9, 130. ◇ Zelta laiki (arī laiks) — *laiks, kad ir patīkami, bezrūpīgi dzīves apstākļi; laiks, kad dzīve ir laimīga.* □ Zelta laiki mums, puikām, bija pavasari un vasaras, kad nevajadzēja daudz lauzīt galvu par apģērbu. J Plotnieks 4, 17. Kur bija palikuši tie zelta laiki, kad Stūris svētdienas vakaros atgriezās mājās noguris, bet ar pilnu kabatas portfeli .. Saulītis 12, 129. ◇ Zelta laikmets — *uzplaukuma periods kādas tautas (piemēram, mākslas, zinātnes) vēsturē.* □ ..no 19. gadsimta beigām līdz Otrajam pasaules karam latviešu literatūrai bija lemts panākt to, ko citās literatūrās parasti ietver vairākos gadsimtos. Reizēm to sauc par mūsu literatūras zelta laikmetu. Lit M 90, 32, 4. Eshils un Sofokls ir dzīvojuši zelta laikmetā, kad pēc persiešu kariem, pēc atbrīvošanās no sveša jūga, grieķu gars uzplauka visā pilnībā. Mauriņa 1, 305. ◇ Zelta dzīve — *laba, viegla, arī pārtikusi dzīve.* □ «Labām šuvējām mūsdienās zelta dzīve, netrūkst ne naudas, ne deficītu mantu.» Ērgle 7, 21.

zeltsakne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Daudzgadīgs biezlapju dzimtas lakstaugs ar paresninātu stublāju, sulīgām, plakanām vai gandrīz cilindriskām sēdošām lapām, dzelteniem, dzeltensārtiem vai sarkaniem ziediem čemuros; rodiola.* □ ..Ziemeļamerikā iegūst .. Kanādas zeltsakni, ko lieto medicīnā. Galenieks 2, 217.

zeltsarkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltsarkani.** *Sarkans ar zeltainu nokrāsu, arī spīdumu.* □ ..Atmirdz tavā logā .. Zeltsarkana saule .. Ziedonis 19, 90.

zeltsārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltsārti.** *Sārts ar zeltainu nokrāsu, arī spīdumu.* □ ..skatam paveras .. Rāznas sidrabainie ūdeņi, kam, saulei sliecoties uz apvārsni, piejaucas jaunas zeltsārtu krāsu toņu zaigas .. Lit M 58, 45, 2. Salīcis večuks No mauriņa pacēlis Zeltsārtu lapu .. Purvs 1, 99.

zeltslotiņa, -as, s. *Daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar stāvu, vienkāršu stublāju, kura galotnē ir daudz dzeltenu ziedu kurvīšu skarveida vai ķekarveida ziedkopā; zeltgalvīte.* □ Dobēs acis priecēs .. zeltslotiņas .. Rīgas B 83, 240, 3. Zeltslotiņu biežņā [biezumā] bites dzied basu. Sk Ģ 80, 8, 3. ..mana ceļa biedre .. sarunājās draudzīgi ar slimnieci par nenosalušajām miķelnīcām un zeltslotiņām .. J Liepiņš 1, 15.

zeltstarīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Sīks, daudzgadīgs liliju dzimtas sīpolaugs ar lineārām vai lancetiskām lapām un dzelteniem ziediem ķekarveida vai čemurveida ziedkopā.* Pļavas z. Meža z. Mazā z. □ Jau aprīlī .. zied zilās, baltās un dzeltenās vizbulītes, lakači, zeltstarītes un cīrulīši. Šo augu ziedi mežā izveido krāšņu pavasara ziedu paklāju. Svinka 1, 198. Zeltstarītēm augsnē ir nelieli sīpoli .. D kal 74, 91. ..mitrākās vietās veselām lāmām dzirksteļo zeltstarītes, saslējušas asos lapu zobenus. Indrāne 2, 268.

zeltzaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **zeltzaļi.** *Zaļš ar zeltainu nokrāsu, arī spīdumu.* □ ..un zeltzaļās apiņu galvas ņirbēdamas svērās .. lejup .. Laicens 2, 87.

zeltziede, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Kāpostu (krustziežu) dzimtas krāšņumaugs ar smaržīgiem zeltainiem vai dzelteniem ziediem ķekarveida ziedkopā.*

zēlums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → z e l t (1).* Rudzu lauks pašā zēlumā. □ Dažreiz smilga un lapainie kāti ir izstiepušies gari, šķiet, šogad būs siena bagātība. Bet zemāk izrādās tukšs .. Un citreiz atkal apakšējais zēlums iznāk necerēti biezs .. Upīts 4, 201.

2. *Augstākā pakāpe (kā, piemēram, sabiedrisku parādību) attīstībā, norisē, izpausmē.* □ ..miestiņš šeit sāka veidoties tikai pagājušā gadsimta otrajā pusē. Tā attīstības dzinējspēks bija Krišjāņa Valdemāra iedvesmotās un rosinātās piekrastes kuģniecības un tirdzniecības zēlums un plaukums. Zv 78, 7, 7.

zem, priev. ar ģen. **1.** *Norāda uz objektu, vietu, apakš kura vai zemāk par kuru kas atrodas, notiek, noris.* Atrasties zem viena jumta. Stāvēt zem klajas debess. Sēdēt zem koka. Turēt rokas zem priekšauta. Sniegs čirkst zem kājām. Zem pelniem gail ogles. □ Zem [klēts] ēkas bijusi apmēram 1,5 m dziļa bedre — pagrabs, kurā nokļuva pa kāpnēm. Cimermanis 1, 74. Zem tilta uz plāna ledus Putni guļ pulciņā. Strēlerte 1, 117. Arī tēva ozols [iznīcis], un tēvs tagad jau ir zem velēnām, kaut gan viņam bija tikai piecdesmit astoņi gadi. J Kalniņš 8, 58. ..mūs sagaida rotas komandieris, zem ūsām slēpdams vieglu smīnu. Grīns 1, 78. ..uz zemeslodes, zem saules, ir tāda zeme — Latvija, uz zemeslodes, zem saules, ir tāda tauta — latvieši .. Čaklais 8, 64. // pareti. *Norāda uz objektu, vietu, lejpus kuras kas atrodas, notiek, noris; arī pie (1).* □ Lodes pāri vairs nelidoja, bet toties šaušana vēlreiz jo karstāk atdzīvojās gandrīz pretī zem kalna. Strāls 2, 108. «Tērces liekņā nav sliktāk audzis,» priekšstrādnieks teica, «un gar upi zem ābeļdārza.» Upīts 4, 205. Neatņemama Zemgales sētas sastāvdaļa ir puķu dārziņš zem istabas logiem. Sk Ģ 90, 2, 19.

2. *Norāda uz objektu, vietu, kuram apakšā kas virzās, novietojas, tiek virzīts, novietots; apakš.* Paiet zem jumta. Palīst zem segas. □ Lietus laikā [koku vardes] paslēpjas zem lapām vai kādā spraugā. Sloka 1, 31. ..atcerējos logu, galdiņu, zem tā Līvija allaž mēdza palīst, kad gribēja no kāda paslēpties. Pasaules sp I, 168. Man tiktos atgriezties zem alkšņiem pelēkiem, Kas skatās ūdenī, kur šūpojas to ēna .. Breikšs 1, 51. Kad [pieguļā] rasā man sāka salt kājas .., es ielīdu tēvam padusē zem svārkiem .. Grīns 1, 74.

3. *Savienojumā «zem rokas» — saņemot (kāda) roku elkoņa apvidū (iet, vest, turēt).* □ Kamēr gājām zem rokas uz pieturu, mums nebija ko runāt .. Ezera 10, 78. ..viņa reklāmas menedžeris to bija, zem rokas turēdams, uzvedis augšā pa kāpnēm. Janovskis 1, 76. Labu laiku satikos ar Skalbi tikai nejauši. Uz ielas

viņš nāca vienmēr klāt, gribēja parunāties, reizēm paņēma zem rokas, tad bija jāiet gabaliņš kopā .. Veselis 1, 347.

4. *Norāda uz (darbības, norises, stāvokļa) cēloni, iemeslu; arī no (6).* □ Dārzos kokiem zari līkst zem zili violetā plūmju smaguma. Rīgas B 58, 201, 6. «Tagad jums izdevās, biedrene Beiziķe!» salīkdams zem milzīgās rokas svara, klauvētājs atzinās. Saulītis 12, 90. .. zemnieki cēlās ar dakšām un izkaptīm, .. gāja uz bajāru mājām, dedzināja un krita zem šauteņu zalvēm, lai aizstāvētu savu pastāvēšanu, cieņu un maizi. Ziedonis 18, 9.

5. parasti terminoloģiska rakstura vārdu savienojumos. *Norāda uz kā (parasti fizikālas parādības) iedarbību (uz ko).* □ Lielu ekonomisko efektu .. dod detaļu liešana zem spiediena. Zin T 81, 10, 5. Nav ieteicams automobili atstāt nobremzētā stāvoklī, jo tad bremžu sistēma visu laiku ir zem spiediena. Zin T 76, 4, 38. Ar skavām savieno būvkokus, kas pievienoti zem dažāda leņķa vai atrodas vienā plaknē. Šterns 2, 140.

6. *Norāda, ka (kas) nesasniedz (kādu, piemēram, paredzēto, noteikto, vēlamo daudzumu, skaitu).* □ Varēja būt savi piecpadsmit grādi zem nulles .. Ezera 9, 228. Cik Ādamam gadu, neviens īsti nezināja, vismazāk viņš pats. Neko daudz zem simta nevarēja būt. Rūja 3, 66. Pēdējais aukstais janvāris pie mums bija 1969. gadā: 5,1 grāds zem normas. Zv 76, 1, 13. Labākie [koku] laidēji pelnīja līdz divdesmit pieci [dolāri mēnesī], bet stigu cirtēji pat zem divdesmit. Berģis 1, 49. .. kilovatstundas cena .. ir 1,1 kapeika, tas ir, zem pašizmaksas .. Lauku Avīze 90, 16, 2. // *Norāda uz darbības, norises, stāvokļa, parādības intensitātes pakāpi.* □ .. bez nodokļiem neviena valdība dzīvot nevar, ja grib uzturēt sociālo sfēru, ja grib pabalstīt cilvēkus, kuri dzīvo zem nabadzības robežas .. Lauku Avīze 91, 7, 1.

7. novec. *Norāda uz aptuvenu, parasti tuvāku, laikposmu, kad notiek kāda darbība, norisinās process, eksistē kāds stāvoklis, parādība; pret (7); arī pie (11).* □ «Nava [nav] jau teikts, ka rītu taisni dienā [uznāks lietus] — viņš jau var arī zem vakara vai pa nakti.» Upīts XI, 17. // *Pirms (1); agrāk par.* □ «Nepaliec par Eidi!» Janko noskaitās. «Savējos es pazīstu caur un cauri. Zem piecām minūtēm neviens neies.» Saulītis 12, 111.

8. novec. *Norāda uz stāvokli, apstākļiem, kādos kāds atrodas, norāda, kam kas ir pakļauts, kā vadībā kas norisinās, īstenojas.* □ .. par vājprātīgu pasludinātais karalis izsūtīts nometinājumā vecajā medību pilī un nolikts zem stingras uzraudzības .. Upīts 18, 297. Rumba: Es tagad vadu nodaļu, un zem manis strādā vairāki desmiti darbinieku. — Burkevics: Jums ir vēriens, Rumbas kungs! A Eglītis 1, 524. Citi bija bijuši zem krieva dažas dienas, zināja stāstīt, ka sarkanie nekad neguļot mājās pa nakti, apmetoties uz lauka .. Veselis 1, 330.

○ Zem sevis sar. — *pie sevis.* □ Zem sevis viņš pasmaidīja arī par savu viltību. Upīts 18, 193.

zem-, salikteņu pirmā daļa; savienojumā ar lietv. **1.** *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais atrodas zem kā, zemāk par ko.* Zemāda. Zemaudze. Zemgaroza. Zemglazūra. Zemrindenis. Zemstraume. Zemsvītra. Zemzeme.

2. savienojumā ar lietv. ģen. *Norāda, ka kas atrodas, noris, notiek zem salikteņa otrajā daļā nosauktā.* Zemapģērba. Zemastes. Zemaugsnes. Zemčaumalas. Zemgrīdas. Zemgultnes. Zemledus. Zemlīmeņa. Zemmēles. Zemmizas. Zemplēves. Zemrīkles. Zemstikla. Zemūdens. Zemžokļa.

3. *Norāda, ka kas nav klaji redzams, arī pateikts, pausts, bet izsecināms no kā.* Zemapziņa. Zemslānis. Zemstrāva. Zemteksts.

zemāda, -as, s.; anat. *Ādas slānis, kas atrodas zem pamatādas.* □ .. ar uzturu uzņemtie tauki nogulstas tauku «noliktavā» — zemādā, tauku plēvē, nieru kapsulā. Ves 62, 3, 3. Zemāda [cilvēkam] sastāv galvenokārt no taukaudiem un satur asins un limfu vadus, kā arī ādas nervus. Zv 57, 12, 30. Tauki [suslikiem] galvenokārt uzkrājas zemādā, kā arī vēdera un krūšu dobumos. D kal 82, 84. // ģen.: zemādas, adj. nozīmē. *Tāds, kas atrodas, noris zemādā; tāds, kas atrodas, noris zem ādas.* Zemādas asinsvadi. Zemādas veidojumi. Zemādas tauki. Zemādas injekcija. Zemādas sastrutojums. □ Zemādas slānis ir trešais — visdziļākais ādas slānis. To veido saistaudi ar tauku nogulumiem. Šī kārta pasargā organismu no atdzišanas un veido tauku rezerves. Biol r 284. Acīmredzot asins recēšana bija traucēta, un slimajiem uz ķermeņa parādījās zili plankumi, kas liecināja par zemādas asinsizplūdumiem. Sk Ģ 90, 4, 15. Ugunskrupis peldot dzied grāvjos un dīķos, piepūtis savus zemādas maisus kā milzu glābšanas vesti. D kal 78, 86.

zemākais; s. -ā. **1.** *Pārākā pakāpe → z e m s.*

2. *Tāds, kas nav sasniedzis iespējamo pilnību, gatavību; tāds, kas ir mazattīstīts, nav sarežģīts.* Zemākie zīdītāji. Zemākie mugurkaulnieki. Zemākās baktērijas. □ Zemākajiem daudzšūnu organismiem, piemēram, hidrai un medūzai, jau ir primitīva nervu sistēma .. Zin T 64, 11, 9. .. mūsu [republikas] savvaļas ziedaugu skaits pārsniedz 1200, bez tam vēl ir daudz sūnu, staipekņu, kosu un paparžaugu sugu, nemaz jau nerunājot par zemākajiem augiem — baktērijām, aļģēm, sēnēm, ķērpjiem. Birkmane 1, 3.

zemapģērba, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem apģērba.* □ Gaisa slānis starp ķermeņa virsmu un apģērbu veido aizsargapvalku un mīkstina apkārtējās vides nelabvēlīgo darbību uz organismu; tātad zem apģērba ir īpaši meteoroloģiskie apstākļi, ko apzīmē par zemapģērba mikroklimatu. Ves 63, 5, 17.

zemapzinīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemapzinīgi.** *Tāds, kas ir saistīts ar zemapziņu, tai raksturīgs.* □ Trimdinieks dzīvo divi dzīves: .. vienu apziņā un dienas gaismā, otru — sapņos, atmiņās, zemapzinīgos psihes dziļumos. Kar 90, 11, 168. Viņas vēstījums kļuva pavisam vaļsirdīgs. Zemapzinīgas tieksmes, tumšas vēlēšanās izplūda vārdos kā karsti tveicīga dvē-

seles upe. Veselis 1, 84. Skalbes tēli nepazīst ne melanholiju, ne pasaules sāpes, viņi kaut kā zemapzinīgi zina, ka laimes ir tikai tik, cik katrs to nes savās krūtīs. Mauriņa 1, 57.

zemapziņa, -as, s.; parasti vsk. *Psihiska darbība, kas nav pakļauta tiešai apziņas kontrolei.* □ Zemapziņā cilvēks pārstrādā milzīgi daudz informācijas, tāpēc psihiskajos procesos tai ir liela loma. Informācijas procesi, kas norisinās zemapziņā, lielā mērā ievirza domāšanu. Zin T 67, 11, 16. Sapnis ir zemapziņas process, tajā varam tikai piedalīties. Tikai ļauties tā plūdumam. Santa 93, 3, 37. Laikam jau kaut kur zemapziņā manī gruzdēja vēlēšanās izrādīt, ka esmu dzīvojis labākas dienas un ka tikai trimda mani nospiedusi pašreizējā necilā stāvoklī. Janovskis 1, 110.

zemaramkārta, -as, s. *Zemes kārta, kas atrodas zem aramkārtas.* □ Vienlaikus ar papuvēšanu jāirdina zemaramkārta. Cīņa 83, 59, 2. // ģen.: zemaramkārtas, adj. nozīmē. *Tāds, kas atrodas, noris zem aramkārtas.* □ Tāpat ražas pieaugumi bijuši arī citās saimniecībās, kas veikušas augsnes zemaramkārtas irdināšanu ar arklu bez vērstuvēm .. Cīņa 84, 109, 2.

zemastes, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris vietā zem astes.* □ Stirnas .. lielos baros nedzīvo .. Savstarpējos sakaros izmanto gan skaņu, gan arī vizuālos un ķīmiskos signālus (ekskrementu, urīna vai zemastes un pieres dziedzeru sekrētu atstātās zīmes ar atbilstošu informāciju). Tauriņš 1, 229.

zemaudze, -es, dsk. ģen. -džu, s.; mežs. *Pauga.*

zemaudzīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas izaug zems, nav garš (par augiem).* Zemaudzīgā cidonija. Zemaudzīgās tulpes.

zemaugsnes, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem augsnes, augsnē.* □ Kopš seniem laikiem valda uzskats, ka zemi un augu kultūras var laistīt vienīgi no augšas, un nevienam prātā neienāca, ka to var darīt otrādi. Zemaugsnes laistīšanai taču ir nesalīdzināmas priekšrocības. Lauku Dzīve 75, 3, 12.

zemcilnis, -ļņa, v. *Skulptūra vai ornaments, kas no plakanas virsmas izceļas uz augšu mazāk par pusi no sava biezuma; bareljefs.* □ Ādas plastiskās īpašības vislabāk atklājas reljefā tehnikā, kuru mākslinieki izmanto, veidojot augstciļņus ar asām formu robežkontūrām un zemciļņus ar niansētām pārejām. Māksla 73, 3, 7. Kā teiksmainu celtņu drupas klintis izslējušās no upes dzelmājiem, vietumis gludas, citviet it kā izrotātas zemciļņiem .. Lagzdiņš 3, 26.

zemcilvēks, -a, v. *Cilvēks, kura rīcība, izturēšanās neatbilst nekādām morāles normām.*

zemčaumalas, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem čaumalas.* □ Zem čaumalas atrodas zemčaumalas apvalks, kas sastāv no divām kārtām. Zool 111.

zemdega, -as, s. *Kūdras gruzdēšana vai degšana purvā.* □ Rudenīgi smaržo zemdegas. .. vasaru [vasarā] še stipri deguši meži: vēl laikam kaut kur purvā gruzd kūdra. Austriņš 2, 184. Nosusinātie meži ir ļoti ugunsnedroši, kūdras slānī viegli izveidojas grūti nodzēšamas zemdegas .. Zin T 79, 8, 26. sal. .. viņš dzēra, runāja, pat jokoja, taču nemiers, trauksmes sajūta gruzdēja viņā kā zemdegas — to varēja noslēpt, bet nevarēja nomākt. Ezera 7, 295. pārn. .. sirdī vēl šobrīd gruzd atmiņu zemdega par neizdevušos dzīvi un mīlestību. PL Siev 80, 11, 17.

zemdegune, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Vieta, kas atrodas zem deguna, virs augšlūpas.* □ Pierakstījās daudzi [korī], un Žanis pārdomās sāka spaidīt zemdegunes kārpu. Lapsa 3, 199.

zeme, -es, dsk. ģen. -mju, s. **1.** vsk.; parasti īpašvārda nozīmē. *Saules sistēmas planēta, ko apdzīvo cilvēki.* Zemes orbīta. Zemes rotācija. Zemes uzbūve. Zemes kodols. Zemes mantija. Zemes dzīles. Zemes ass. Zemes pievilkšanas spēks. Zemes gravitācijas lauks. Zemes magnētiskie poli. Zemes magnētisms. Zemes atmosfēra. Zemes jonosfēra. Zemes mākslīgais pavadonis. Dzīvības rašanās uz Zemes. Zemes lode — *zemeslode.* Zemes ziemeļu un dienvidu puslodes — *puslodes, kas veidojas, nosacīti sadalot zemeslodi divās daļās pa ekvatora līniju.* Zemes austrumu un rietumu puslodes — *puslodes, kas veidojas, nosacīti sadalot zemeslodi divās daļās pa meridiānu, kurš atrodas 20 grādus uz rietumiem un 160 grādus uz austrumiem no Griničas.* □ Zeme ir viena no 9 lielajām planētām, kas riņķo ap Sauli un kopā ar to izveido tā saucamo Saules sistēmu. Maldavs 1, 13. Zemeslodes ārējo čaulu apmēram līdz 60 km dziļumam ir pieņemts saukt par Zemes garozu jeb litosfēru. Liepiņš 1, 3. Mārtiņš: Nekas, Inesīt, nav stabilāks par māmuļu Zemi, kaut arī tā peld kosmosā un griežas. Gulbis 5, 219. // *Zemeslodes virsa kā cilvēku dzīves un darbības vieta; pasaule (3).* □ Frančesko: Ja kāds jelkad zemes virsū bijis pilnīgi un bez atlikuma laimīgs, tad tas esmu es! A Eglītis 1, 281. Meitenes sejā kvēlo tāds izaicinājums un spīts, ar kādu tikai sieviete aicināta aizstāvēt un attaisnot savu sūtību zemes virsū. Svīre 3, 44. Virs zemes nav taisnības, dūrei tik spēks .. Veidenbaums 2, 67. Kad cilvēki skauž, zog .., tu taču nedomā, ka tāpēc uz zemes nav mīlestības. Ziedonis 22, 9.

2. vsk. *Sauszemes virsējā kārta, virsējais slānis, ko veido grunts, augsne.* Sasalusi z. Atkususi z. Iedurt lāpstu zemē. Iedzīt mietu zemē. Iegrimt zemē. Kukainis ielien zemē. Zemes ceļš — *ceļš, kura segums ir dabiska grunts; zemesceļš.* Zemes sūcējs — *zemessūcējs.* Zemes smēlējs — *zemessmēlējs.* □ Viņš gāja ātri un smagi, atstādams zemē dziļas pēdas. K Skalbe 1, 110. .. mēs ceļam no zemes ārā celmu pēc celma. Birznieks-Upītis 5, 38. Rudens bij atnācis. Balta sarma apklāja zemi, salti vēji pūta. Blaumanis 6, 65. .. tie [strēlnieki] rauj nost no sāniem lāpstas un sāk steidzīgi rakties zemē, lai, smilšu vaļņu apsargāti, nogaidītu nakti .. Grīns 1, 325. Iepriekšējās nedēļās bija stipri lijis, šosejas slidenas, zemes ceļi izmirkuši. Mauriņa 2, 318. ◇ No (arī aiz) kauna (vai) zemē (ie)līst — *justies ļoti neērti, izjust ļoti lielu apkaunojumu.* □ Ja [Hortenzija] būtu

atsacījusi, Rogam būtu no kauna vai zemē jāielien. Brigadere 3, 371. «Tu man par spīti ataicinājusi Cauni un izturējies pret viņu tā, ka man no kauna vajadzēja vai zemē ielīst.» Rozītis III, 123. ..[Brīviņu saimniece] vēroja, ka tikai Ješka nepadara kaut ko, par ko aiz kauna zemē jālien. Upīts 4, 403. ◇ (Kā) zemē ielīst — *paslēpties, pazust.* □ Paķeru mēteli un acumirklī esmu uz ielas. Bet Krista vairs nav. Kā zemē ielīdis. ..Kur viņš varēja tik piepeši pazust? Sēlis 4a, 61. ◇ Iekrist kā zemē (arī kā akā, ūdenī, ugunī) — *pēkšņi pazust un nebūt vairs atrodamam.* □ ..cālītis pazudis bez pēdām, kā zemē iekritis. Birznieks-Upītis V, 265. ◇ Izlīst (arī izaugt) (gluži) kā no zemes — *pēkšņi parādīties.* □ Viņu [pārdomās] iztraucēja tikpat kā no zemes izlīdis varena auguma puisis ar garu makšķeres kātu rokā. Jansons 3, 165. Tad gluži kā no zemes izlīda sniega piedzīts kārklu cers.. Vāczemnieks 4, 101. Griniņš mazliet apmulsa, redzot pēkšņi kā no zemes izaugam savu draugu. Sēlis 7, 128. ◇ Kā zemē iemiets — *zaudējis kustības spējas (aiz pārdzīvojuma), nekustīgs.* □ Līga apstājās kā zemē iemieta un piespieda dūrēs sažņaugtās rokas pie krūtīm. Likās, stingri jāpietur sirds, citādi tā izlēks pa muti laukā reizē ar kliedzienu. Avotiņa 9, 55. Ločubriesma: Teni, ko stāvi kā zemē iemiets! Skaties, lai Madarai kas nenotiek! Skujiņš 9, 69. ◇ Saule (arī saulīte) ripo (retāk staigā) pa zemi (arī zemes virsu) — *saka, ja ir ļoti skaists, saulains laiks.* □ Māriņas tirgus rītā saule ripoja pa zemi. Upīts 4, 324. «Laura, nu, iesim [peldēties]! Ūdens ezerā droši vien kā vannā, saule ripo pa zemes virsu..» Ezera 7, 199. ..tovasar un toruden saulīte pa zemes virsu staigājusi. Sausums tāds, ka viss līcis izsusējis, pat niedrāji apkaltuši. J Plotnieks 11, 122. ◇ Staigāt pa zemi (arī zemes virsu) — *dzīvot; būt dzīvam.* ◇ Iemīt (arī iemīdīt) zemē (arī dubļos) — *iznīcināt, arī pazemot, aizvainot.* □ Skatos kurzemnieku brūnajās sejās — kas ļaudīs šajā dienā jauns? Varbūt žēlums par zemē iemīto, varbūt par savu postu kauns? Līce 1, 51. ◇ Dzīvam zemē (arī kapā) jālien sar. — *saka par neciešamiem, nepanesamiem apstākļiem.* ◇ Dzīvs zemē neielīdīsi sar. — *saka, ja jāsamierinās ar ko vai kas jāpārvar.* ◇ Dzīt (stāvus) zemē (arī kapā) sar. — *radīt (kādam) smagu dzīvi, neciešamus apstākļus.* □ «Vai dieniņ, Klint, — nedzen tak nu mani stāvus zemē. Vai tad man tolaik vairāk prāta bij kā telēm kūtī?» Indrāne 6, 239. ◇ Guldīt zemes klēpī — *apbedīt, apglabāt.* □ Šajā reizē viņi [Pēterburgas latvieši] pirmo piemin Kronvalda Ati — tautas darbinieku, kurš tikai priekš divām dienām guldīts zemes klēpī. J Kalniņš 9, 235. ..Džonis apmeklēja kapsētu, kur atradās viņa dzimtas kapi un ilgās prombūtnes laikā zemes klēpī bija guldīti viņa vecāki un daudzi radinieki. Kaijaks 7, 55. ◇ Atdot zemei (arī zemes klēpim) — *apbedīt, apglabāt.* □ Bija gaužām jauka, saulaina diena, kad Svētā Nikolaja kāpā zemes klēpim atdeva Roberta un Bernharda pīšļus. Pasaules sp II, 306. ◇ Iegulties (arī iegult) zemē (arī kapā) — *nomirt un tikt apglabātam.* □ «Es jau zemē iegulšos ar godu,.. bet man tikai sirds sāp, domājot, ko tu tad viens, bārenītis, iesāksi...» Zigmonte 2, 81. ◇ Būt zem zemes (retāk zemēm) — *būt mirušam un apglabātam.* □ Tēvs, māmiņa zem zemēm. LD 4087 var. ◇ Dabūt zem (arī apakš) zemes sar. — *apbedīt.* □ «Bet kā tad tev tur ir? Pumpurs no Poriem būs, vairāk jau ne, puika viņam vēl mazs, — kā jūs to veco Bērziņieti dabūsiet zem zemes?» Upīts 4, 369. Kamēr cilvēks dzīvs, viņš pats rūpējas par sevi, bet, kad miris, tad klapatu bez gala, kamēr dabū zem zemes. J Kalniņš 10, 278. ◇ Pabāzt zem (arī apakš) zemes sar. — *apglabāt.* □ Tad, kad nāves bālums sejai uzsnigs Un kļūs svešs viss smagums un viss vieglums, Tevi pabāzīs zem zemes, krustu uzliks.. Vācietis 5, 157. «Un Anna?» — Lauris palika uz reizi kluss. «To pabāzām apakš zemes,» viņš pēc brīža dobji sacīja. «Tagad mēs [ar dēlu] divi vien...» A Deglavs 1, 270. // *Šo kārtu, slāni veidojošs dažādu iežu daļiņu sajaukums, kopums.* Zemes krāsas — *ellas krāsas, kuru sastāvā ietilpst organiskie pigmenti (piemēram, okers, umbra, mīnijs).* Pelēks kā zeme (arī kā drēbe, audekls) — *saka par neveselīgi bālu cilvēku.* Melns kā zeme (arī darva, krauklis, nakts, ogle, piķis) — *ļoti melns.* □ ..prātā ienāca zeme, ko kara dienās un naktīs [karavīrs] bija pārcilājis ar mazo karavīra lāpstu, lai varētu paslēpties. Dažreiz tā bija akmeņaina, dažreiz saulē izkaltis māls.. Vilks 5, 60. ..pie vecas kartupeļu bedres pagrāba tīru, graudainu smilti, iebēra maisiņā, ko pakāra sev ap kaklu zem drēbēm. Dzimtenes zeme, ko svešumā aiznesīs, kad nekad vairs nevarēs staigāt pa mierīgajiem saulgožu laukiem. Veselis 1, 327. Viņš bijis prettanku lielgabalu tēmētājs. Kaujās pie Pededzes.. ticis ievainots abās kājās un, šāviņam sprāgstot, apbērts ar zemi. Rīgas B 79, 233, 1. Leo Svempa agrīnie darbi bija gleznoti ar zemes krāsām pasmagā un tumšā kolorītā, tie izcēlās ar ekspresīvo gleznojumu.. Tēl M 58, 26. Pēdējos vārdus tēvocis izkliedza, durvis jau atrāvis, tad atkal tās ar visu spēku aizcirta, Strautmanis atrāvās atpakaļ kā pēc sitiena sejā un kļuva pelēks kā zeme. Dripe 2, 64. Andriksona ģīmis tapa pelēks kā zeme. Tā tas varēja būt noticis [bērni noslīkuši]! Blaumanis 6, 150. // *Augsne.* Māla z. Smilts z. Trūdu z. Auglīga z. Liesa z. Mēslota z. Kultivēta z. Skāba z. Zemes kopējs. Apstrādāt zemi. Kopt zemi. Ecēt zemi. Uzrakt zemi. Irdināt zemi. Sagatavot zemi sējai. Kaisīt sēklu zemē. Iesakņoties zemē. Viegla zeme (arī augsne) — *irdena smilts zeme, arī augsne, arī zeme ar lielu ūdens un gaisa caurlaidību.* Smaga zeme (arī augsne) — *blīva, mālaina zeme, arī augsne.* Trekna zeme (arī augsne) — *trūdvielām bagāta zeme, arī augsne.* □ «Treknā zemē puķes tikai salapo — nezied.» Dziļums 1, 155. Pelēkā zeme (arī augsne) — *zeme, arī augsne, ar nelielu trūdvielu daudzumu; pelēkzeme.* Smilts (arī smilšu) zeme (arī augsne) — *smilšaina zeme, arī augsne.*

Zemes (arī augsnes) kluči — *lieli, sakaltuši augsnes gabali.* □ Viņš [sējējs] .. platiem roku vēzieniem svież paša artā zemē zeltainus graudus .. Grīns 1, 188. Zeme, ai, zemīte! .. Atpūties ziemu, Tad raženāk kūpēs Tīrums, Kur valgumu Sakrājis sniegs! Vanags 13, 74. Annele piespież vaigu pie zemes. Tā ir valga kā no saldām asarām. Tā smaržo kā medus. Mīļā, mīļā zeme! Brigadere 2, 53. Un smaršos mežs, un kūpēs lauks, Un zeme lips pie kājām, Kad arāju no vagas sauks Zils novakars uz mājām. Breikšs 1, 26. .. dārza puķes [ir] tik pieticīgas, ka viņām nevajag° nekāda liela treknuma. Viegla zeme tām vairāk pa prātam nekā smaga, mālaina. Austriņš 1, 278. Koki Viņķu kalnā ieaug stiprām saknēm smagajā zemē, pat vētras tos neizgāž. Tēl M 58, 9. ◇ Zemes rūķis — *čakls, strādīgs zemes kopējs.* □ Tas [Sūrums] bija čakls zemes rūķis, kas savu ne visai lielo saimniecību arvien uzlaboja ar dažādiem jauninājumiem. Sakse 7, 430. Dorondo .. : Vēl šai darba dienas rītā dzimtajā pagalmā pieminēsim aizgājēju — vīru, tēvu, znotu, kaimiņu — latviešu zemes rūķi. Putniņš 1, 30. ◇ Zemes urķis sar. — *zemes kopējs, apstrādātājs, zemnieks.* ◇ Vārdi krīt auglīgā zemē poēt. — *saka, ja teiktais dziļi ietekmē klausītājus, rod atsaucību.* □ Anna Asare [skolotāja] redzēja un juta sajūsmas uguni puiku acīs, kas bija drošākā ķīla, ka viņas vārdi krīt auglīgā zemē. Rozītis 2, 289. Auglīgā zemē krīt Eduarda Veidenbauma mestie vārdi — gan tie, kas iekalti dzejas pantos, gan arī tie .., kas izkliegti kalpu vīriem pie alus krūzes .. Vējāns 5, 18. // dsk. *Augsnes, smilšu u. tml. daļiņas, to kopums.* Zemēm aplipušas rokas. Uzbērt dobei zemes. □ .. viņa [pusgraudniece] tikai pavirši notrauca zemes no brunčiem un steidzās pakaļ [saimniecei]. Upīts 4, 213. .. rīt tā pati Anna slaucīs kulu un brīnīsies, kas tik briesmīgi zemes iekšā sanesis, turklāt tādas pelēkas, neredzētas, kā no meža .. Zigmonte 16, 356. Pārveidotajā kombainā pasīvie lemeši .. burkānus atbrīvo no zemēm, kas augšanas laikā blīvi piesaistās pie saknes. Lauku Dzīve 68, 3, 17. Vīri vakaros nāk mājās no lauka smiltainām kājām: purina no pastalām ārā zemes .. Birznieks-Upītis 5, 35. ◇ Spert zemes gaisā sar. — *būt ļoti saniknotam; bārties.* □ «Kad Ingam [vakariņas] nav uz galda laikā, viņš sper zemes gaisā.» Brigadere 2, 63. «Kad gribi satracināt Kēlbrantu, tad vajag vārdu «jaunlatvietis» nosaukt, un Kēlbrants iedegas dusmībā un sper zemes gaisā.» J Kaliņš 9, 63. // ģen.: zemes, adj. nozīmē. *Tāds, kas dzīvo, uzturas augsnē, gruntī (par dzīvniekiem).* Zemes bite — *kamene.* Zemes vēzis — *zemesvēzis, racējcircenis.* □ Bet te jau bija tikai slieka. Maza, miermīlīga, aprobežota sliekа, .. tas taču bija tikai tāds zemes tārps .. Zigmonte 18, 149. Zemes bite — Kamenīte Skrien ar vasaru tev pretī .. P Bārda 2, 91. Dārza malā parkšķēja zemes vēzis. Dziļums 1, 86.

3. *Platība, teritorija, kas atrodas kāda, kā lietošanā, īpašumā un ir izmantojama noteiktam nolūkam; lauksaimniecībā izmantojamā platība.* Kroņa zeme vēst. Lēņu zeme vēst. Zemes īpašums. Zemes īpašnieks. Zemes mērīšana. Zemes noma. Zemes nodoklis. Zemes izmantošana. Zemes likumdošana. Pirkt zemi. Pārdot zemi. Mantot zemi. Pieprasīt zemi. Piešķirt zemi. Izmērīt zemi. Iznomāt zemi. Izrentēt zemi. Atgriezties pie zemes. Zemes (arī agrārā) reforma — *zemes īpašuma un izmantošanas tiesību reforma; agrārreforma.* Zemes cena — *naudas summa, ko saņem zemes īpašnieks par zemes laukuma vienības realizāciju.* Zemes ierīcība — *pasākumu kopums, lai lauksaimnieciski nozīmīgu zemi sagatavotu mērķtiecīgai izmantošanai.* Zemes vērtēšana — *metode, ar kuru salīdzinoši vērtē zemes noderīgumu lauksaimnieciskajai ražošanai, tās auglību vai ienesīgumu.* Zemes derīgums — *zemes nogabala īpašību atbilstība lauksaimnieciskās ražošanas vajadzībām.* Zemes grāmata — *zemesgrāmata.* Zemes banka — *kredīta iestāde, kas specializējusies zemes īpašumu kreditēšanā, ieķīlāšanā, pirkšanā un pārdošanā.* Piemājas zeme neakt. — *kolhoznieka individuālajā lietošanā nodots noteikta lieluma zemes gabals.* □ .. Amoliņam pieder vislielākās mājas visā pagastā, īsta pusmuiža ar 200 hektāriem zemes .. Lācis 15, 230. Viņš pa strēmelei vien bija pārdevis no sava lielā zemes īpašuma, un uz šīm strēmelēm savus namus cēla jaunāki īpašnieki. Zigmonte 18, 46. Latvijas nacionālā bagātība un reizē galvenais ražošanas līdzeklis ir lauksaimniecībā izmantojamā zeme. Zin M 90, 2, 6. Latviešu rakstniecība allaž ir bijusi cieši saistīta ar zemi, ar zemnieku dzīvi. Kritikas g 82, IX, 248. Latvija atrodas jaunas — pēc kārtas jau trešās — zemes reformas priekšvakarā. Lauku Avīze 90, 34, 14. Tai laikā, kad Gustavs ieradās Graķos, zemes ierīcības komitejās .. visas labākās muižu zemes sadalītas .. Gulbis 4, 55. .. zemes dienesti jau sāk īpašumu reģistrāciju zemes grāmatās. Diena 93, 66, 12.

4. parasti vsk. *Sauszeme.* Zemes šaurums — *šaura sauszemes josla, kas savieno divas sauszemes daļas; zemessaurums.* Zemes mēle — *šaura, izstiepta zemes josla, strēle; zemesmēle.* Zemes rags — *zemesrags.* □ .. atskanēja spāniešu jūrnieku saucieni: «Zeme! Zeme!» Lielais 1, 9. Daļa ķirzaku dzīvo uz zemes, dažas nevar iztikt bez ūdens .. Kļava 3, 17. .. nevar nokuģot [pa Baltijas jūru] ne pāris dienu, pamalē neieraugot zemes strēli. Kar 82, 10, 86. Melnas, garas zemes mēles kā milzu zivis guļ ūdeņos dzeltenīgos ielokos. Tie ir sēkļi, pludmales un koraļļu rifi ap salām nelielā dziļumā. Lielais 1, 9. Parādījās pazīstamais, kārkliem apaugušais zemes rags, ar kuru sākās līcis, un kreisajā pusē iznira arī Tomariņi. Ezera 7, 220.

5. vsk. *Sauszemes virsa kā pamats, uz kura kas atrodas, pa kuru kas virzās vai tiek virzīts, arī kāds segums, grīda u. tml. kā šāds pamats.* Noliekties līdz zemei. Atsisties pret zemi. Piesist kāju pie zemes. Pieplakt pie zemes. Krist pie zemes — *strauji gulties zemē.* (No)krist gar zemi — a. *(No)gāzties (parasti par cilvēku).* b. *Strauji (no)gulties zemē.* (No)likties (arī

laisties) gar zemi — *strauji (no)gulties, arī (no)krist zemē.* Pasist gar zemi — *ar sitienu vai grūdienu panākt, būt par cēloni, ka (kāds) nogāžas, nokrīt zemē.* □ ..milzis paķēra akmeni no zemes un saspieda viņu plakanu. K Skalbe 1, 109. Ja meža putni daudz pa zemi staigā, — drīz būs īsta ziema. Lauku Avīze 90, 49, 13. Pēdas velve balstās pret zemi, nepieskaroties tai ar pēdas iekšējo malu. Tāda pēdas uzbūve izveidojusies sakarā ar cilvēka vertikālo stāju. Biol r 247. ..koferis tik smags, ka velc kaut vai pa zemi. Svīre 3, 224. Katrai jaunai zalvei nākot, viņi [karavīri] krita visi pie zemes, bet ne visi cēlās, lai skrietu tālāk. Strāls 3, 36. Mājas tuvumā viņam kāja aizmetās aiz maza akmens° un viņš nokrita gar zemi. Blaumanis II, 322. Mikiņš piesprādzēja slidu pie kreisās kājas zābaka,.. atspērās ar labo un.. nolikās gar zemi.. Vanags 9, 37. Viņš [sporta sacensībās] savu mūžu nav kritis un tagad uzreiz laidīsies gar zemi. Tas nekad nevar būt! Saulītis 12, 336. «Mūc nost, es celšos, ka nepasitu gar zemi!» Zigmonte 2, 14. ◇ Tā, ka nejūt zemi zem kājām — *ļoti ātri (skriet, steigties, arī bēgt).* ◇ Nejust zemi zem kājām — *būt lielā pacilātībā, saviļņojumā, pārdzīvot lielu prieku.* □ Aiziedams Upīšu Mārtiņš zemi nejuta zem kājām. Pasaule ar reizi bij pavērusies vaļā.. Upīts 4, 288. ◇ Tā, ka kājas pie zemes nemetas — *ļoti ātri (iet, skriet).* ◇ (Cieta) zeme (arī pamats) zem kājām — *drošs, stabils stāvoklis.* □ Šajā pusē Daugavai pārmestas [pārmainījušas dzīvokli], viņas bij pazaudējušas cietu zemi zem kājām un pirmajā laikā sajutās gluži svešā apkārtnē. Upīts 9, 670. Šai pilsētā [Pēterpilī] viņš jutās lieks. Varbūt tur, Latvijā, viņš atkal sajustu zemi zem kājām. Kurcijs 3, 33. ◇ Zeme pazūd zem kājām — a. *Saka, ja zūd realitātes izjūta.* □ Viņš skūpstīja viņas acis... Un pazuda zeme zem kājām. P Bārda 2, 121. b. *Saka, ja pēkšņi zūd stabils, drošs stāvoklis.* ◇ Zeme deg zem kājām — a. *Saka, ja ir ļoti jāsteidzas.* □ Jūlei zeme dega zem kājām, nekad visā savā mūžā viņa nebija tik ātri skrējusi kā tagad.. Vilks 2, 178. b. *Saka, ja radies nedrošs, bīstams stāvoklis.* □ ..Liepājā, dzird, bijuši izlīmēti uzsaukumi, kuros teikts, ka Hitleram jau sākot zeme degt zem kājām, lai tauta ceļoties uz brīvības cīņu... Avotiņa, Slisers 1, 66. Ja jau pats savai mājai pielaidis uguni, tad taču skaidrs — viltīgajam vecim zem kājām degusi zeme. J Plotnieks 7, 69. ◇ Zeme grīļojas (arī līgojas) (zem kājām) — *saka par nedrošu, bīstamu stāvokli.* ◇ Stāvēt (stingri) uz zemes — *ievērot reālo situāciju.* ◇ Spiest pie zemes — *ietekmēt (kādu) tā, ka tas, parasti pakāpeniski, nonāk nevēlamā psihiskā vai fiziskā stāvoklī.* □ Atkal viņam uzklupa noskaņas, kas spiež pie zemes pat stiprāko cilvēku. Plāni, materiāli, steiga. Lāms 5, 113. «..vai zini — tie parādi mani tomēr nespiež pie zemes.» Zigmonte 13, 69. ..saule sildīja tik patīkami, ka negribējās pat domāt. Smags, gurdens slinkums spieda zēnus pie zemes kā ūdenī izmirkušus baļķēnus. Vāczemnieks 6, 247. ◇ Mētāties pa zemi (arī zemē) sar. — *būt lielā daudzumā; būt viegli iegūstamam.* □ «Tagad ir tāds laiks, kad nauda pa zemi mētājas, vajag prast tikai viņu pacelt.» Rozītis 1, 11. // savienojumā «uz zemi»; apst. nozīmē. *Lejup, pret zemeslodes virsmu vērstā virzienā.* Krist uz zemi. □ Koki visi balti, zari pieķērušies pilni sniega un noliekušies uz zemi. Birznieks-Upītis 6, 115. Liene nosarka, nodūra acis ātri uz zemi un iznesa dzeramo trauku atkal laukā. Blaumanis 6, 77.

6. *Valsts, pavalsts; teritorija, novads, apgabals.* Baltijas zemes. Austrumu zemes. Kaimiņu zemes. Igauņu z. Tālas zemes. Tropiskās zemes. Kalnu z. Agrāra z. Industriāla z. Senas kultūras z. Bagāta z. Bieži apdzīvota z. Sadarbība starp zemēm. Tēvu zeme — *tēvzeme.* Dzimtā zeme — *dzimtene.* Siltās (arī dienvidu) zemes — *siltā klimata zemes.* Mandāta zeme — *mandātzeme.* □ Lai kādi laiki vēlāk nāca pār Latviju, neviens neizdzēsīs lepnos, brīvos gadus, kad latvieši bija paši kungi savā zemē. A Eglītis 2, 7. Cik gan sveša man bija šī zeme ar tās ļaudīm. Man nebija daļas ne viņu priekos, ne bēdās. Pieci seši trimdas gadi? Par maz, lai kļūtu par vienu no viņiem. Janovskis 1, 125. Mums visiem vienam ceļam kājas autas, No vienas zemes mēs, no vienas tautas. Strēlerte 1, 65. Bija tāda grāmata.. Par Āfriku, par Ameriku, Austrāliju un citām zemēm tālu pasaulē. Šo grāmatu es šad tad paņēmu līdzi uz ganiem. J Kalniņš 10, 368. «Kas mirst par tēvu zemi, svēti mirst. Tā man teica vectēvs, karā vadīdams.» Grīns 1, 373. «Dzērve ir gāju putns, kas ziemu pavada siltajās zemēs, kur nekad nav sniega..» Birznieks-Upītis 2, 30. Ar savu kuģi.. kapteinis Rācenis veica braucienus uz tālām dienvidu zemēm: Vakarindijas salām, Meksiku un Brazīlijas ekvatoriālajām ostām. Liesma 58, 9, 5. ◇ Apsolītā zeme — *vieta, kur kāds ļoti vēlas vai cenšas nokļūt; laimes, pārticības, labklājības simbols.* □ Kā oāze tuksnesī, kā apsolītā zeme Kurzeme atkal paceļas iedomā. Tāda, kā [viņš] to atstāja vasarā, neizpostīta, zaļi viļņota... Upīts VIII, 91. ◇ Kāda tēvu zeme jādala (arī dalāma) — *saka, norādot, ka nav iemesla ķildai.* □ Lūcija: Ak dievs, ko jūs abi varat strīdēties! Kāda gan tēvu zeme jums jādala? Brodele 6, 15. «..kāda tēvu zeme jums sadalāma? Līdz ko satiekas, tā krīt viens otram matos..» Plaudis 2, 225. ◇ Aiz trejdeviņām (arī deviņām) zemēm, arī aiz trejdeviņām (arī deviņām) zemēm, aiz trejdeviņiem (arī deviņiem) kalniem — *ļoti tālu.* □ Ceļo vēstules, no mutes mutē tiek paustas ziņas un vērtējumi, kas attiecas ne tikai uz kaimiņa pagalmu, paša pilsētu vai valsti, bet skar ļaudis un valstis aiz trejdeviņām zemēm. Dripe 9, 195. Aiz trejdeviņām zemēm, aiz trejdeviņiem kalniem siltajā Dienvidjūrā atrodas pasakaini skaista sala. Ērgle 2, 2. // pārn. *Vieta, teritorija, kas (kādam) saistās ar ko (piemēram, ar kādu dzīves posmu, ar kādu stāvokli).* □ Bērnības zeme ir katram, kaut vai tikai vienas ielas garumā. Zigmonte 18, 219. Mana dzimtā puse ir

Mazsalaca. Tā tuva arī tagad kā jebkuram viņa jaunības zeme.. Avotiņa, Peters 1, 63. Tu [Stende] manas bērnības laimīgā zeme, Tavas gaišās debesis jūtu Mūžam pār galvu, lai kur es būtu. P Bārda 2, 75.

7. ģen.: zemes, adj. nozīmē. *Tāds, kas ir saistīts ar cilvēka laicīgo dzīvi, pretstatā debesīm, viņpasaulei.* □ «Varbūt nemaz nav tik ļauni, ja cilvēkam vairs nav ko pazaudēt un viņš var salti vērot visas zemes lietas, skatīdamies uz tām caur šautenes tēmēkli.» [Domā karavīrs.] Grīns 1, 146. 1724. gada 22. martā 82 gadu.. vecumā Urbāns Jērne beidza šīs zemes gaitas. Stradiņš 3, 91. No miesām visas risa zemes saites, Viss naids un dusmība, viss ļaunums, kaites.. Rainis Ib, 155. Normunds: Kaut arī nobeidzies tavs debess spožums, Kā daiļākā no visām zemes meitām Tu tagad staigāsi starp mirstīgiem.. Aspazija 3, 371. Lai zvaigznes debesīs staigā, Tu esi zemes dēls. K Skalbe 2, 164.

8. tikai dsk.; parasti savienojumā «uz zemēm»; novec. *Lauki.* □ Kad Jelgava krita vācu rokās, Gobas atraitne likvidēja pilsētā veikalu un pārnāca dzīvot uz zemēm Mauriņos pie krusttēva. Austriņš 2, 330. ..vectēvs aizbrauca atpakaļ uz zemēm pie otra dēla un vairs neatgriezās uz pilsētu. Birznieks-Upītis IV, 150. «Kārlis tāpat audzis uz zemēm kā tu. Līdz karam viņš strādāja visus lauku darbus.» J Kalniņš 10, 280.

○ Zemes darbs — a. parasti dsk. *Būvdarbu komplekss, kas ietver grunts izrakšanu, pārvietošanu un novietošanu noteiktā vietā; zemesdarbs (1).* □ Simtiem strādnieku.. ar saviem pajūgiem strādāja abos upes krastos pie uzbēruma veidošanas un citiem zemes darbiem. Dorbe 4, 42. b. *Augsnes apstrādāšana, kopšana; zemesdarbs (2).* □ ..šoreiz arklu vilka kunga bērā ķēve, kas zemes darbus neprata tik labi kā mazais, pieticīgais Jūcis. Mauliņš 2, 65. Zemes tauki — *zemestauki.* □ Retumis mūsu mežos atrodam zemes taukus — īpatnēju sēni, kuras augļķermenis sākumā izskatās kā balta, nedaudz iegarena ola.. D kal 65, 34. Zemes trīce — *zemestrīce.* Zemes tiesa vēst. — a. *Privileģēto lauku iedzīvotāju tiesu iestāde (Latvijas teritorijā no 16. gadsimta līdz 19. gadsimtam).* b. *Zemākā tiesa vai apriņķa, gubernas tiesa (Krievijā 18. un 19. gadsimtā); zemestiesa.* Zemes māte mit. — *zemesmāte.* □ Zemes māte trūkās dziļā miegā, Dīvains sapnis bij tai parādījies.. Rainis Ib, 409. Zemes māt, mosties un projām triec Raganu viesulī melnā! Zemei no jauna sazaļot liec Nākamā arāja delnā! Pelēcis 1, 20. Zeme nes — *lieto, lai norādītu uz kāda eksistences, darbības vēlamību.* □ Bieži nolādēts un reti svētīts, Taču mani Vēl šī zeme nes. J Plotnieks 5, 57. ..vēl tagad zeme var būt lepna, ka nes tādus vīrus. Lāms 1, 14. Nolādēt no zemes virsas (retāk virsus) — *ļoti stipri nolādēt.* ◇ Zemes sāls — *saka par ko būtisku, nozīmīgu.* □ Sprūdi viņš nevarēja ne acu galā ieredzēt, jo viņam likās, ka tas ir vējgrābslis un nemaz nav spējīgs saprast, kur slēpjas īstā zemes sāls. Jansons 4, 335. ◇ Starp debesīm un zemi — *nenoteiktā vietā, stāvoklī.* ◇ Zeme un debess (arī ar debesīm) griežas (retāk jaucas, iet) kopā — *saka par stipru sniegputeni, viesuli.* □ Bieziem šļācieniem vētra svieda sniega vālus.. Bij tāds laiks, kad zeme un debess iet kopā. Brigadere 2, 353. ◇ Griež debesis un zemi kopā — *saka par stipru sniegputeni, viesuli.* □ Putenis ir nikns. Griež debesis un zemi kopā. Rihters 1, 203. Svilpojošs vējš, Dancojošs sniegs.. Debes' un zemi Kopā tie griež, Pilsoņiem acīs Slapjdraņķi sviež.. Rainis Ib, 165. ◇ Nolīdzināt (līdz) ar zemi — a. *Pilnīgi nopostīt.* □ Kāda pavecāka sieva iešņukstējās. «Uz mājām! Dievs vien tikai zina, vai mūsu mājas nav nolīdzinātas ar zemi.» Grīva 8, 89. b. *Ļoti nopelt, atzīt par pilnīgi nederīgu.* ◇ Noslaucīt (arī izdeldēt) no zemes virsas (retāk virsus) — *pilnīgi iznīcināt.* ◇ Izputēt (arī pazust, izzust) no zemes virsas (retāk virsus) — *aiziet bojā.* □ Mājas ir tālu. Jaunie, nenosirmojušie jumti salejas ar mēnesnīcu un liekas kā no zemes pazuduši. Brigadere 2, 307.

zemē, apst. **1.** *Uz sauszemes virsas, arī uz (parasti telpas) pamata (atrasties, novietoties, novietot).* Sēdēt z. Z. gulēja ābols. Atrast z. naudu. Izliet ūdeni z. Noklāt segu z. □ ..ja zemē nobēra maizes druskas, pie kājām tūdaļ.. no apkārtējiem jumtiem sakrita baloži. Skujiņš 7, 45. Māte: Paliec nu gultā... — Tēvs: Jāpataisa zemē cisas... Blaumanis 6, 420. Viņš gāja nodurtu galvu, it kā kaut ko zemē meklēdams, un gludā, cieti noskalotā pludmales smilts.. viegli čirkstēja zem gausajiem soļiem. Pasaules sp II, 85. ◇ Nauda guļ (zemē) — *saka par neizmantotu iespēju iegūt naudu.* ◇ Mētāties zemē (arī pa zemi) sar. — *būt lielā daudzumā; būt viegli iegūstamam.* □ «Tagad ir tāds laiks, kad nauda pa zemi mētājas, vajag prast tikai pacelt.» Rozītis 1, 11. // *Gulus, tupus u. tml. stāvoklī (novietoties, novietot no stāvus, vertikāla stāvokļa).* Nomesties z. uz ceļiem. □ Abi pieguļnieki.. likās katrs savā pusē ugunskuram zemē. Apsīšu J 2, 41. Atstreipuļojusi līdz.. dābola zārdam, viņa rauga pret to atbalstīties, bet lēnām noslīgst zemē. Kaijaks 3, 135. ..kad divdesmit reizes viņš [vingrotājs Atis] nogulies zemē un atkal pietrūcies kājās,.. viņš nāk man klāt.. Rihters 1, 413.

2. *Pret zemi vērstā virzienā, tuvāk zemei, uz leju, lejup.* Zeķes krīt z. □ Noliecis galvu uz ienaidnieka pusi, viņš skatās un klausās,.. un tad roka tam sāk slīdēt gar sāniem zemē un sagrābj šauteni. Grīns 1, 260. Tāds [mēnessērdzīgs] cilvēks pa miegam staigā apkārt un pats to nezina. Viņš var pat uz jumta uzkāpt, pa to palaipot, un viņš nekrīt zemē. J Kalniņš 10, 333. Viņš gāja un gāja, apstājās, atspiedās pret kādu koku, lūkojās zemē un gāja no jauna. Blaumanis 6, 157. Tekla skatās zemē un ar kurpes purnu urbj nez kādas rakstu zīmes grīdā. Klīdzējs 1, 436. // *Virzienā uz zemāku reljefa vietu; lejā.* □ Kazaki.. sāka laisties zemē no krasta upes ielejā. Sēlis 7, 291. «Jādabū zemē laiva!» viņš pasita slapjo, iezilgano

zodu pret laivu, kas atradās augšā uz krasta. Kalndruva 5, 35.

3. savienojumā ar bezpriedēkļa verbu atbilst priedēklim no-. *Norāda, ka ar verbu izteiktā darbība notiek, tiek veikta pret zemi vērstā virzienā, lejup.* Kāpt z. no kūtsaugšas. Rausties z. no siena vezuma. Putns laižas z. Nākt zemē (arī lejā) sar. — *krist (no kurienes).* □ Var tālu dzirdēt, kā sniegs no zariem būkšēdams gāžas zemē. Upīts 18, 27. Vējš kalna galā pirmo lapu griež, To paceļ gaisā un tad zemē sviež. A Bārda 2, 7. Milzis gaidīja, kad akmens nāks zemē, bet tik kakls notirpa skatoties: nekā nesagaidīja. K Skalbe 1, 110. ◇ Gāzt zemē (arī no kājām, nost) — a. *Gāzt (cilvēku).* b. *Iedarbojoties uz (kāda) organismu, traucēt tā normālu funkcionēšanu (piemēram, par alkoholiskiem dzērieniem, slimībām).* ◇ Krist (arī gāzties) (vai) zemē (arī no kājām, nost) sar. — a. *Nespēt nostāvēt kājās.* b. *Būt ļoti nogurušam.* □ Dažkārt gadījās dienām un naktīm negulēt, un tikai tad, kad krita vai no kājām zemē, viņš [kapteinis] teica vecākajam palīgam: «..iešu mazliet atpūsties.» Talcis 7, 260.

4. savienojumā ar verbu, kam ir priedēklis no-. *Pastiprina verba priedēkļa no- (1) nozīmi; pastiprina verba priedēkļa no- (1) nozīmi un precizē darbības vietu, norādot, ka darbības rezultātā (kas, kāds) nonāk uz zemes, uz (parasti telpas) pamata.* Nokāpt z. no istabaugšas. Norāpties z. no siena vezuma. Nolēkt z. no paaugstinājuma. Grāmata nokrīt z. □ ..viņa [meita] atdalījās no šūpotnēm un nogāzās ieslīpus zemē. Birznieks-Upītis 1, 20. Te viņa trīsošie pirksti piedūrās pie salta priekšmeta, tas novēlās no loga plaukta zemē un tinkšēdams saplīsa. Tā bija glāze.. Blaumanis 6, 188. Tad [Spodrīte] nosvieda vēstuli zemē un metās tēvam ap kaklu. Paegle 3, 45.

5. savienojumā ar bezpriedēkļa verbu atbilst priedēklim no-; novec. *Norāda, ka (kas) tiek atdalīts, attālināts; nost.* □ ..ja ir kādam bieza āda, — lai to ādu zemē mauc!... Auziņš 10, 130.

○ Mest zemē — a. *Strauji virzīt (ko), panākt, ka (kas) krīt zemē, lai atbrīvotos no tā.* □ Zēni, kas jau bija pakampuši akmeņus, negribēja tos mest zemē. Branks 1, 31. b. *Likvidēt (kā nederīgu), atbrīvoties (kā no nederīga).* □ «Un kādu palagu met zemē! Nav nu gan cilvēkiem prāta! Palagam jau katrreiz izdilst vidus... Vai tad tāpēc tūliņ jāsviež projām?..» Kalndruva 5, 119. Sist (arī kaut) zemē (arī nost) — *nonāvēt.* □ Ļaudis: Tam arī mirt! Nost, sitat [sitiet] viņu zemē! Aspazija 3, 369. Svešie tuvojās rāmiem soļiem. Tad kāds no meža vīriem iesaucās: «To ir tikai četri, tos viegli sitīsim zemē!» A Gulbis 1, 125. Kad būtu jēriņš, tad kautu zemē. ME IV, 710. ◇ Nav zemē metams — *saka par ko labu, derīgu.* □ Neraugoties uz to, ka savā veikalnieka karjerā viņš panācis diezgan maz, viņa spriedumi parasti nav zemē metami. A Eglītis 6, 164. Pats brigadieris mūs [talciniekus] toreiz uzslavēja — ..lai gan Rīgas puikas, tomēr arī pie lauku darba nav zemē metami. Saulītis 5, 40. ◇ (No)sviest (arī (no)mest) zemē — a. *Veltīgi izdot, (iz)šķiest (materiālas vērtības).* □ ..Priedes brālis ļaudīm skaidrojot, lai nesviežot naudu zemē. Birznieks-Upītis 6, 150. Tiem mežvīteņu cienītājiem, kuri domā iztikt ar pāris spaiņu tilpuma stādāmbedri, nav vērts stādus pirkt — tā būs zemē nomesta nauda. Lauku Dzīve 80, 8, 17. b. *Nelietderīgi, veltīgi nodzīvot, aizvadīt (laikposmu, dzīves posmu).* □ ..uz kā nav patikas, to neder mācīties. Laiks tikpat kā zemē nosviests un pūles veltas. Upīts VII, 194. «Un jums nešķiet, ka savu dzīvi esat nometis zemē?» Kļavis 1, 27. ◇ Triekt zemē — a. *Gāzt (parasti cilvēku).* □ Ja tevi kāds pa vaigu sit: Tu kristīts — otru vaigu sniegsi; Bet, ja viņš vēl pa otru sit, — Tu vīrs — to blēdi zemē trieksi! Rainis Ib, 289. b. *Iznīcināt; arī pakļaut, padarīt padevīgu.* □ Targals: Mēs tavu balsi gaidām, dievu meita, Lai tā mūs paceļ, lai tā zemē triec, Mēs drebot viņai visi padodamies. Aspazija 3, 343.

zemējums, -a, v.; el. *Paveikta darbība, rezultāts* → *z e m ē t.* Darbgalda z. Ģeneratora z. Iekārtas z.

zemenājs, -a, v. **1.** *Zemene (1), zemeņu cers; arī zemeņu audze.* Zemenāju ērce. Zemenāju lapgrauzis. Zemenāju sakņu puve. Zemenāju miltrasa. □ Zemenāju stādījumos nezāles apkarojamas, apsmidzinot rindstarpas ar herbicīdu agri pavasarī, pēc ražas novākšanas vai rudenī pēc jauno stādījumu iesakņošanās.. Lauku Dzīve 74, 3, 31. Svešā sieva bija pienākusi viņam pavisam klāt, pārliekusies pār viņu un piedūrusi pie vaiga smaržīgo zemenāju pušķi. Leimane 1, 23. ..Bez čiekuriem te egles stāv. Bez ogām zemenāju lauki. Belševica 3, 156.

2. *Zemenēm apaugusi vieta.*

zemene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Daudzgadīgs rožu dzimtas lakstaugs ar trim starainām lapām, baltiem ziediem un sulīgiem, aromātiskiem augļiem.* Smaržīgā z. Dārza zemeņu šķirnes. Zemeņu ogas. Zemeņu kaitēkļi. Zemeņu slimības. Audzēt zemenes. Pavairot zemenes ar stīgām. Mēneša zemenes — *mēneszemenes.* □ Zemeņu stādījumi jāmaina ik pēc četriem gadiem, jo novecojušie stādi vairs nav ražīgi. PL Siev 86, 7, 23. Mežos, pļavās, sausās, zālainās nogāzēs un krūmājos aug meža zemenes. Tām ir sīkāki ziedi un augļi. Svinka 1, 156. ..tēvs viņam pavēlēja dienvidū izravēt zemeņu dobes. Ādamsons 2, 225.

2. *Šī auga auglis.* Zemeņu sula. Zemeņu ievārījums. Zemeņu kompots. Iet zemenēs. Apkaisīt zemenes ar cukuru. Piesarkst kā zemene — *ļoti piesarkst.* □ Zirgu dārzā nāca pašlaik zemenes gatavas. Es paņēmu krūzīti, aizgāju un pielasīju to pilnu ar ogām. Jaunsudrabiņš 1a, 179. Lasu es zemenes — tādas lielas, mīkstas un sarkanas, nekur tādu.. nebiju redzējis — saldas, saldas, kūst mutē... Sudrabu E 5, 126. Biju «Bāraiņos» augusta vidū, bet dārzā vēl ziedēja un vaigus sārtoja zemenes. Lauku Avīze 90, 35, 4.

○ Zemeņu koks — *zemeņkoks.* □ Miltenēm radniecīgi ir zemeņu koki.. Divas zemeņu

koku sugas aug Vidusjūras apgabalā .. Zemeņu koki aug arī Krimas dienvidu nogāzē. Galenieks 2, 338.

zemeņābele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Ziemas šķirnes ābele ar vidēji lieliem, sulīgiem augļiem, kuru mizai raksturīgs zemeņu sārtums; attiecīgā ābeļu šķirne.* Iestādīt zemeņābeli. □ Atsauksmes par Ničnera zemeņābeles ražību ir ļoti pretrunīgas: daļa augļkopju apgalvo, ka tā ir ļoti ražīga, citi turpretī norāda uz tās nestabilo ražošanu. Sudrabs 1, 263.

zemeņābols, -a, v. *Zemeņābeles auglis.* □ Mazāk C vitamīna ir cukuriņos, .. Lietuvas pepiņos, Ničnera zemeņābolos un sīpoliņos. Ves 62, 8, 22. sal. Vai tad pilsēta, šie paši dakstiņsarkanie Talsi, nav kā zemeņābols, nokritis uz zemes krūtīm? Ziedonis 6, 149.

zemeņkoks, -a, v. *Mūžzaļš eriku (viršu) dzimtas koks vai krūms (visvairāk izplatīts Ziemeļamerikā un Vidusjūras zemēs), kuram ir veselas lapas, balti ziedi ķekaros un zemenēm līdzīgi augļi.* □ Citronkoks, .. korķozols, zemeņkoks un citas subtropu sugas Latvijā izsalst jau pirmajā ziemā. Mauriņš 1, 136. Madrides simbols — lācis, kurš stāv pie zemeņkoka. Zv 84, 24, 24. sal. Rītausmas stundā man likās, ka šajā kalnu pilsētiņā esmu bijis jau pirms tūkstoš gadiem. Varbūt zaļoju kā kupls zemeņkoks, ziedēju vairākkārt gadā, šalcu kalnu vējā .. Kaldupe 4, 91.

zemeņoga, -as, s. *Zemeņu oga.* □ .. Pēc liepām smaržo un zemeņogām, pēc svaiga piena un pēc rudzu rogām. Zālīte 6, 67. ◇ Iemest (arī izmest) kā zemeņogu (arī ogu) sar. — *izdzert vienā paņēmienā (parasti alkoholisku dzērienu).* □ Kristaps ceļas, izmet glāzi kā zemeņogu, iet uz durvīm. Spāre 6, 317.

zemeņzieds, -a, v. *Zemeņu zieds.* □ Katrs absolvents man pasniedza pušķīti no tās ziedu bagātības, ko jūnijā devīgi dala ik ceļmala, meža un pļavas stūris: maijpuķītes, zemeņziedus, āboliņu .. . Ķiršķalne 1, 116. Zaļās krūzēs kūpēja zemeņziedu tēja .. Kaldupe 8, 170. sal. .. puika bārstīja smieklus kā gaišus zemeņziedus .. Kaldupe 6, 27.

zemesbite, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Kamene; zemes bite.* □ sal. Kā zemesbite dūc traktors .. Rīgas B 84, 177, 3.

zemesceļš, -a, v. *Ceļš, kura segums ir dabiska grunts.* □ .. nogriezāmies no šosejas un, vēl kādus kilometrus pa gluži ciešamu zemesceļu pabraukuši, ieripojām Sendenes pienotavas pagalmā. Lāms 7, 179. Vilnis labprātāk soļoja pa šaurajām zemesceļa taciņām, bet Kārlim patika iet pa šoseju. Mauliņš 6, 98. Man paliek zirņu lauks, tāds slāpēs nomocīts, zem kājām zemesceļu putekļainais zīds .. Brīdaka 6, 33.

zemesdarbs, -a, v. **1.** parasti dsk. *Būvdarbu komplekss, kas ietver grunts izrakšanu, pārvietošanu un novietošanu noteiktā vietā.* □ Jau zemēsdarbu apjoms vien iespaidīgs: būs jāpārvieto apmēram 140 000 kubikmetru grunts. Cīņa 67, 161, 2. .. notiek zemesdarbi dažādu inženierkomunikāciju iekārtošanai un remontiem .. Rīgas B 70, 242, 6.

2. *Augsnes apstrādāšana, kopšana.* □ Viņš dienās būs lietaskoks. Zemesdarbu mīl, un tehnika viņam klausa. Pad J 84, 161, 1.

zemesgabals, -a, v. *Platība, teritorija, kas atrodas kāda, kā īpašumā.* □ .. vējš trieca plānos mākoņus pāri .. Aizlakstes meža zemesgabalam, kas ar aso smaili iesniedzās dīvajiešu pagastā līdz pat Mežamietāniem. Upīts 4, 129. .. tiem, kas paši grib būvēties, tiks piešķirti zemesgabali. Lauku Dzīve 89, 10, 5. Jēkabs .. piedāvā savu pabalstu, bet ar noteikumu, ka sanāksmju nama zemesgabalā viņam ļaus uzbūvēt [ziepju] vārītavu .. Kar 90, 2, 168.

zemesgrāmata, -as, s. *Nekustamā īpašuma tiesību nostiprināšanas dokuments.* □ Vecajās zemesgrāmatās Inciems joprojām skaitījās mūsu .. A Eglītis 2, 248. Fizisko un juridisko personu zemes ierakstāmas zemesgrāmatās, un to īpašuma tiesības nostiprināmas, pamatojoties uz pilsētu domju un pagastu padomju lēmumiem .. Lauku Avīze 95, 55, 29.

zemeslode, -es, s.; vsk. *Saules sistēmas planēta Zeme.* Z. griežas. Zemeslodes iedzīvotāju skaits. Ceļojums apkārt zemeslodei. □ Zemeslodei ir sava vieta Saules sistēmā, kas nosaka tās stāvokli attiecībā pret Sauli un pret citām planētām. Karpovics 1, 3. Divas trešdaļas no zemeslodes virsmas aizņem ūdeņi un tikai pavisam niecīgu daļu no tiem iekšējie ūdeņi jeb saldūdeņi. D kal 80, 174. «Četrdesmit piecu gadu laikā esmu apbraucis visu zemeslodi, bijis visās pasaules daļās un mētājies pa visiem kontinentiem.» [Stāsta vecais jūrnieks.] Lācis 15, 139. Zemeslode, visa zeme plašā Reibst manas dzimtenes medus dvašā. Ziedonis 3, 19. pārn. Es neiešu. Man tevi bail līdz bezsamaņai saboksēt Un salauzt Tavas zemeslodes asīti. Vācietis 5, 123.

zemesmāte, -es, s.; parasti vsk.; mit. *Mitoloģiska būtne, kas glabā mirušā augumu, arī sargā zemi.* □ Meža cilvēki pie sava biedra apbedīšanas nebrēca un netrokšņoja, tik novēlēja mirušajam, lai auklē viņu zemesmāte un sargā zaļā mežamāte. A Gulbis 1, 62. Bet cīrulis jautri smejas. Viņam patīk saule un siltums. Drīz viņš vīs savu ligzdiņu tuvu pie zemesmātes krūts .. Pasaules sp II, 453. Šķiet, ka pieglaudies tev būtu Pašas zemesmātes vaigs. A Bārda 2, 65.

zemesmēle, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Šaura, izstiepta zemes josla, strēle.* □ Viņu valstība atrodas uz salas. Īstenībā tā ir pussala, taču ar pārējo ostu šo valstību vieno pavisam šaura zemesmēle .. Sports 80, 102, 2. Varēja iet, kurp grib: visur atradās kāda ūdens svītra vai līcis .. Visur saliņas, visur zemesmēles .. A Grigulis 13, 59.

zemesrags, -a, v. *Krasta izvirzījums, kas iestiepjas jūrā, ezerā vai upē.* □ Krestu zemesrags atradās krasā upes pagriezienā, kur Jeņiseja pavērās pret Ziemeļiem un izplūda divdesmit kilometru platumā. Gūtmanis 4, 177. Viņi bija apbraukuši zemesragu un tagad turējās līdztekus krastam, kilometrus trīs selgā. Lācis 15, 403. No smaila zemesraga beidzot ieraugām

ezera ziemeļu galu — ar taigu aizaugušu ieleju. Zv 80, 4, 19.

zemesrieksts, -a, v. **1.** *Tauriņziežu dzimtas augs ar pupām līdzīgām sēklām, kas satur daudz eļļas.* Īstais z. Zemesriekstu plantācijas. Audzēt zemesriekstus. □ No siltzemju tauriņziežiem svarīgs barības un sevišķi eļļas augs ir zemesrieksts .. Galenieks 2, 249. Starp kokvilnas krūmiem viņi [afrikāņi] sēja labību un stādīja zemesriekstus. Lielais 7, 241. Kataroha centrs atrodas nevis pilsētiņas centrā, .. bet malā, blakus zemesriekstu, sīpolu, ķiploku un tomātu dobēm. Grīva 9, 67.

2. *Šī auga sēkla.* Zemesriekstu čaumalas. Zemesriekstu eļļa. □ Arī vakariņas bija pavisam plānas, maize, zemesriekstu sviests un alus. A Eglītis 6, 259. .. zemesriekstus .. lieto kafijas surogātu piejaukumiem, lai uzlabotu to garšu. Galenieks 2, 366.

zemesrūķis, -ķa, v. *Čakls, strādīgs zemes kopējs.* □ .. saimnieka sirds pielīst ar laimi par pierasto, nemainīgo ikdienu. .. Viņš ir zemesrūķis, ko pati zeme un apkārtne mierina, sola skaistumu un laimi. Mauliņš 3, 88. «Tad tiešām jau tiktāl!» grāfs iesaucās, atskatījies pa logu pagalmā, kur kā pelēki rēgi grozījās un mīņājās citkārt pazemīgie zemesrūķi. K Zariņš 1, 82.

zemessardze, -es, dsk. ģen. -džu, s. **1.** *Latvijas Republikas bruņoto spēku sastāvdaļa, kas apvieno brīvprātīgus, aktīvajam karadienestam nepakļautus pilsoņus valsts aizsardzības, iekšējās kārtības un drošības nostiprināšanai.* Zemessardzes bataljoni. Zemessardzes štābs. □ .. valsts un tautas drošība balstāma uz trim «vaļiem»: robežapsardzības dienestu, policijas spēkiem .. un brīvprātīgo zemessardzi kā uzticamu palīgu. Neatk Cīņa 91, 156, 1. Zemessardze ir brīvprātīgs, lokāls aizsardzības spēks, kas pakļauts parlamentam. Taču kara laikā tās kontroli pārņem Aizsardzības ministrija. Diena 93, 166, 2.

2. vēst. *Brīvprātīgo pagaidu karaspēka vai bruņoto spēku papildu formējumi kara laikā no mobilizācijai nepakļautiem iedzīvotājiem.* □ 18. oktobrī spēkā stājās Vācijas valdības likums par .. [zemessardzes] izveidošanu, kurā tika iesaukti vācieši no 18 līdz 60 gadu vecumam. Šai zemessardzei vajadzēja kļūt par rezerves armiju. Zv 75, 2, 7.

zemessargs, -a, v. **1.** *Zemessardzes (1) karavīrs.* Iestāties zemessargos. □ Zemessargu uzdevums būs sargāt Latvijas zemi, ja nepieciešams, arī ar ieročiem rokās. Diena 91, 203, 1.

2. *Zemessardzes (2) karavīrs.* □ Pa ielām atkal staigāja neparasti daudz Rīgā sabraukušu laucinieku, jo pēdējās dienās bija iesaukti aktīvajā kara dienestā arī pirmās šķiras zemessargi. Strāls 2, 307. Pie laivu moliņa naktīs stāv vecais vācu zemessargs Ferdinands, šauteni nevērīgi kā mednieks plecos uzmetis .. . Līvs 2, 7.

zemessmēlējs, -a, v. *Peldoša zemes darbu mašīna ar kausu ierīci grunts rakšanai zem ūdens.* Daudzkausu z. □ Zemessmēlēji izcēluši no upes dibena pusmiljona kubikmetru grunts un izveidojuši mākslīgu līci .. Cīņa 79, 163, 2. Zemessmēlēji padziļina ostu .. Sports 71, 29, 4. .. dokos top gan tankkuģi, gan zemessmēlēji, gan pasažieru un kravas kuģi .. Zv 81, 16, 22.

zemesstumbrs, -a, v. *Saknenis.* Aveņu z. Kazeņu z. Nezāles ar zemesstumbriem.

zemessūcējs, -a, v. *Iekārta grunts izstrādāšanai zem ūdens un hidromasas transportēšanai pa caurulēm, teknēm.* Pašgājējs z. Rotācijas z. Elektriskais z. □ .. upes pusē rāmi ducina zemessūcējs. Tas padziļina upes ostu un dzen izsūktās smiltis uz mākslīgi izveidojamo pussalu. Zv 77, 16, 16. .. [jūras] zemessūcējs grunti līdz 30 m dziļumam sagrābj ar ūdens strūklu. Ūdens un grunts maisījumu, ko sauc par pulpu, iesūknē kuģa .. tilpnē. Zin T 82, 10, 4.

zemesšaurums, -a, v. *Šaura sauszemes josla, kas savieno divas sauszemes daļas; zemes šaurums.* □ No Maurīcija salas viņš [Livingstons] ar kuģi devās uz Sarkano jūru, ko sasniedza tikai novembrī. No turienes pāri Suecas zemesšaurumam viņš aizceļoja uz Kairu un Aleksandriju. Lielais 4, 260. Drosmīgā ideja — savienot Indijas okeāna un Klusā okeāna baseinus, izrokot kanālu pa Krā zemesšaurumu Taizemē, rada interesi dažādās valstīs .. Pad J 84, 205, 4.

zemestauki, -u, v.; tikai dsk. *Sēnes, kuru jaunie olveida augļķermeņi, kas ietverti stingrā, bālganā apvalkā, sākumā attīstās zemē.*

zemestiesa, -as, s.; vēst. *Zemes tiesa.* □ Ap Jāņu laiku .. ieradās Brigena barons, ko zemestiesa pēc pulkveža Meka nāves bija iecēlusi nelaika atraitnei par aizbildni. K Zariņš 1, 29. Zemnieki ne tikai vairs nepaklausa zemestiesai un nebīstas vairs no karaspēka, bet viņos radusies tieksme pretoties un aizstāvēt sevi ar mietiem un citiem ieročiem. D kal 84, 144.

zemestrīce, -es, dsk. ģen. -ču, s. *Zemes garozas svārstības, ko izraisa pēkšņa Zemes dziļu potenciālās enerģijas atbrīvošanās.* Vāja z. Spēcīga z. Iegruvumu z. Vulkāniskā z. Tektoniskā z. Zemestrīces epicentrs. Septiņas balles stipra z. Zemestrīces postījumi. Zemestrīču intensitāte. Parastā zemestrīce — *zemestrīce, kas rodas Zemes garozā līdz 70 km dziļumā.* Dziļā zemestrīce — *zemestrīce, kas rodas mantijā no 300 līdz 700 km dziļumā.* □ Milzīgu spēku rada arī zemes garozas tektoniskās kustības, kuras uzskatāmi izpaužas, piemēram, zemestrīcēs .. Zin M 90, 9, 8. Ekspedīcijas locekļi kalnos piedzīvoja briesmīgu zemestrīci .. Zemi pāršķēla platas plaisas, un no tām kūpēja sēra tvaiki. Lielais 2, 220. sal. Pilsētas kā zemestrīcē drebēja, sprādzienu un motoru rūkoņas satricinātas; gruva sienas, dega mājas .. Kar 63, 7, 134. sal. Ņem manu maigumu, man vajag tava spēka, zem kura zariem varu patverties, kad gadsimteņos celtā pasauls [pasaules] ēka kā zemestrīcē dreb līdz pamatiem .. Brīdaka 10, 76.

zemesvēzis, -ža, v. *Racējcircenis.* □ Racējcircenis jeb ķirelis (jeb zemesvēzis) .. sakarā ar dzīvi alās krasi atšķiras no pārējiem taisn-

spārņiem. Tam vienīgajam priekškājas pārveidotas par racējkājām .. Latv dzīvn 127. Aiz saimnieka klētīm, pļavā, dziedāja zemesvēzis .. Akuraters 1, 11. Dažreiz pret zemesvēžiem augus izdodas aizsargāt, ja apkārt dārzeņu dobēm stāda ķiplokus. Lauku Avīze 95, 46, 25.

zemeszvaigzne, -es, dsk. ģen. -žņu, s. *Pūpēžu sēne, kuras augļķermeņa apvalka ārējā daļa saplaisā un atliecas, izveidojot zvaigžņveida figūru.* Sīkā z. Rupjā z. Sekstainā z. Zemeszvaigžņu sugas. □ Zemeszvaigznes visbiežāk atrodamas priežu mežos, dažreiz arī tumšos eglājos .. Šīs sēnes aug no jūlija līdz septembrim, arī oktobrī. Draugs 82, 5, 29. Dažādās zemeszvaigznes .. saudzējamas gan kā dabas skaistums, gan arī kā dabas retums. Draugs 82, 5, 29.

zemēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; el. *Veikt (elektrisko iekārtu, aparātu) savienošanu ar zemi.*

zemfrekvences, ģen., nelok.; fiz. *Ar samērā zemu frekvenci.* Z. magnētiskais lauks. Z. strāva. □ Lai ziņojuma zemfrekvences signālus varētu pārnest ar augstfrekvences svārstību palīdzību, to frekvencei jābūt ievērojami augstākai par zemfrekvences signālu frekvenci. Zin T 66, 9, 25.

zemgalieši, -u, v.; **zemgalietis,** -ša, v.; **zemgaliete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. *Zemgales pamatiedzīvotāji.* Zemgaliešu tautastērps. □ Esmu dzimis zemgalietis. Mana dzimtene Vecsērene uz Daugavas krasta. Plūdonis 3, 5. Ārēji pasmagnējie zemgalieši jau izsenis bijuši temperamentīgi, dzīvespriecīgi ļaudis. Rūja 4, 45. Ieklausies, kā zemgalieši runā, Ieklausies, kā kurzemnieki dzied: Vārdi smagnējā un gausā dunā Cits pēc cita mūžiem cauri iet. Elksne 7, 33.

zemgalisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemgaliski.** *Raksturīgs zemgaļu valodai, saistīts ar to; raksturīgs zemgaļiem.* Zemgaliskās izloksnes — *latviešu valodas izloksnes, kurās ir zemgaļu valodas iezīmes.* □ Gunvaldis bargi ierunājās zemgaliski, un Atiņš tūliņ pārtulkoja. Purs 11, 132.

zemgaļi, -u, v.; **zemgalis,** -ļa, v.; **zemgaliete,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; vēst. **1.** dsk., v. *Viena no baltu ciltīm, vēlāk tautībām, kas mūsu ēras sākumā apdzīvoja Lielupes baseinu un 16. un 17. gadsimtā asimilējās ar latviešiem un lietuviešiem.* □ Valdnieks savā rakstā minēja zemgaļus, svētīdams sveica Zemgales lauku arājus un piekodināja vienmēr turēties cieši kopā un dzīvot pēc tēvu ierašām un sentēvu likumiem. Grīns 2, 153. No cilšu apvienībām pakāpeniski veidojās latgaļu, zemgaļu, kuršu, sēļu un lībiešu tautības, kas vēlā dzelzs laikmeta beigās saplūda latviešu tautībā. D kal 82, 109. **2.** arī vsk. *Šīs cilts, vēlāk tautības, piederīgais.*

zemgaroza, -as, s.; anat. *Smadzeņu daļa zem to garozas.* □ Visu apzinīgo cilvēka darbību vada centrālā nervu sistēma — tieši galvas smadzeņu garoza. Emocionālie centri atrodas citā smadzeņu daļā — zemgarozā. Ves 62, 11, 3. Pats vienkāršākais ir aktīvais uzbrukums [bezmiegam] — vakarā ieņemam miegazāles vai trankvilizatorus, kas «nomierina» smadzeņu zemgarozu. PL Siev 85, 1, 22. Putniem [smadzeņu] puslodes attīstījušās vēl vairāk [nekā rāpuļiem]. Tās izveidojušās, ievērojami attīstoties .. smadzeņu zemgarozai. Zin T 64, 11, 11. // ģen.: zemgarozas, adj. nozīmē. *Tāds, kas atrodas, noris zem smadzeņu garozas.* □ Centrālā nervu sistēma un galvenokārt galvas smadzeņu garoza un zemgarozas centri regulē cilvēka organisma darba spējas. Rīgas B 78, 260, 6. Reibonis nav kāda noteikta slimība. .. Reiboņa laikā tomēr vienmēr ir traucēta galvas smadzeņu — kā zemgarozas veidojumu, tā garozas — darbība. Ves 62, 1, 20.

zemglazūra, -as, s. *Gleznojums zem glazūras.* Zemglazūras krāsvielas. Zemglazūras raksts. □ Trauki viegli, smalki, uz tiem zemglazūras .. gleznojumā mīkstā krāsu plūdumā izmantoti galvenokārt ziedu motīvi. Pad J 81, 5, 4. .. daudz kas atkarīgs no pieejamiem un iespējamiem krāsu toņiem — zemglazūrā, piemēram, nevar dabūt dzelteno vai sarkano. Te vairāk dominē klusināts tonējums. Liesma 70, 5, 8.

zemgrīdas, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem grīdas.* Z. ventilācija. Z. kanāls. □ Pašreiz būvē siena šķūņus ar aktīvo zemgrīdas vēdināšanas sistēmu .. Zin T 78, 5, 4. .. jaunlopiem barība ir jāpienes klāt, toties govju un jaunlopu mēsli pazūd zemgrīdas šahtā un reizi mēnesī to aizsūknē uz betona tvertni. Lauku Avīze 90, 35, 7. .. Velēnas baznīcu būvējot, ir bijuši slikti amatnieki — grīdas licēji. Steigā strādājot, aizmirsta zemgrīdas ventilācija. Sv Rīts 93, 10, 3.

zemgrīde, -es, s.; parasti vsk. *Pagrīde (2).* □ «Mēs sākām ar lapiņām. Strādāju arī zemgrīdes tipogrāfijā. Vēlāk izdevām nelegālos izdevumus . .» PL Siev 77, 11, 2.

zemgriestains, -ais; s. -a, -ā; reti. *Tāds, kam ir zemi griesti.* □ Kad prokurors Nāts iegāja velvjainā° un zemgriestainā cietuma kantorī, tur jau sēdēja cietuma priekšnieks .. Kurcijs 4, 29.

zemiene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Zems līdzenums, kas attiecībā pret apkārtējo teritoriju atrodas ne augstāk par 200 metriem virs jūras līmeņa.* Piejūras z. Rietumsibīrijas z. Pauguraina z. □ Latvijas .. augstienes izvietotas grupās vai virknēs, starp kurām ieguļ atsevišķas zemienes vai plešas zemieņu joslas. Ģeogr 18. Tāda bija šī zemienes taiga — tumša un drūma, salīdzinot ar debesu gaismas caurstrāvoto kalnu taigu .. Gūtmanis 4, 265. Lubānas zemiene, kuras centrā atrodas Lubānas ezers, ir daļa no Malienas līdzenuma .. Zin T 62, 5, 14. // *Zema vieta.* □ .. uzplūstošā krēsla bija silta, pļavas zemienē šūpojās viegli miglas garaiņi .. Eglons 1, 242. Netālu no jūras priedaine beidzas. Te aiz simtgadīgām, meža apjumtām kāpām iegūlusi purvaina zemienes strēle. Kalndruva 8, 90. Tā kā tīrums nolaideni sliecās uz zemieni, tad jaunceļamās mājas nosauca par «Lejniekiem». Cīņa 90, 132, 2.

zemisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemiski.** *Tāds, kura rīcība, attieksme pret citiem ir nekrietna, netikumiska, arī ļauna.* □ Un ir cilvēki, kas par savu tuvāko nekad nebēdā. Tie ir.. zemiski egoisti. Kurcijs 2, 189. Viņa cieta, cieta Lubauša prātojumus un ņirgas, līdz apvainojās un pasacīja, ka viņš esot sīks, zemisks cilvēciņš. Preilis 1, 9. ..esmu saskāries arī ar patiešām zemiskiem ciniķiem.. Dripe 4, 112. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Zemiskas jūtas. Zemiski izturēties. □ Anna: Padomājiet jau laikus, kādā vārdā nāksies nosaukt jūs, kas pret nabaga sievieti savā sirdī jau tagad slēpjat tik zemiskus nolūkus? Zīverts 2, 280. «..es nekādi nevaru saprast, kā tāds cilvēks kā jūs spēj nelikties ne zinis pats par savu bērnu? ..Vismazāk sagaidīju tik zemisku rīcību tieši no jums...» Zv 56, 24, 12. Un tad vēl šie meli, blēdīšanās, izlocīšanās... Cik tas viss pretīgi un zemiski! Skujiņš 1, 65. // *Tāds, kura saturā izpaužas kas nekrietns, netikumisks, arī ļauns.* Zemiski vārdi. Zemiski meli. Zemiska liecība. □ Tagad polemiski pamfleti lidoja no vienas puses uz otru. Šādās lietās Merķelim bija nags: viņa satīra arvien trāpīga un asa, bet nekad zemiska un ķengājoša. M Zariņš 4, 72. // lietv. nozīmē: zemiskais, -ā, arī zemisks, -a, v. *Tas, kas ir saistīts ar ko nekrietnu, netikumisku, arī ļaunu.* □ Čehova lugā diezgan spēcīgi izjūtams kontrasts starp labo un ļauno, starp zemisko un cildeno. Teātris 83, 92. Par tiem [cilvēkiem], kuros saskatīju ļauno, zemisko, nejutu ne mazāko vēlēšanos rakstīt. Rinkule 7, 6. Te [mājā] bija apkārt sakrājies tik daudz zemiska, ka Laucim [zēnam] bieži kļuva pavisam smagi. Rozītis 2, 258.

zemiskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *zemisks, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ «Cilvēkiem jākļūst drošiem un cildeniem. Tie jāatbrīvo no skaudības, zemiskuma, mantkārības.» Katlape, Ceplītis 1, 90. Kalni bija kā teiku varoņi, kas nekļūst mazi arī tad, kad apkārt zemiskums dara savus sīkos, necienīgos darbus. J Kalniņš 7, 390. ..ir cilvēki, kurus ļaunums, zemiskums vairāk aizvaino nekā šķēps.. Mauriņa 1, 229. Sastopoties ar zemiskumu, pirmā vēlēšanās ir — aizslēgt durvis, neredzēt un nedzirdēt cilvēkus. Līce 2, 94.

zemjains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemjaini.** *Tāds, kas satur zemi.* Z. ūdens. □ Kurzemes brūnogles ir melna, zemjaina masa.. Maldavs 1, 91. Viņa tagad varēja lepni paceltu galvu staigāt ar savu pilno klēpi, kuru tā viņās reibīgajās naktīs bija iemantojusi zemjainajā kalna būdā.. Leimane 1, 68. // *Tāds, kas ir klāts, notraipīts ar zemi.* Zemjainas kājas. Zemjaini zābaki. □ Zemjainiem pirkstiem viņi [kartupeļu racēji] ķērās pie maizes.. Virza 1, 156. Viņa pierāpās meitenei tuvāk un ar savu zemjaino roku sāka kņubināties gar tās pelēkā svārka ieloku. Leimane 1, 39.

zemjūras, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem jūras.* □ Jūras naftas krājumu rūpnieciska izmantošana vēl izvēršas. 1963. gadā no zemjūras slāņiem ieguva tikai ap 100 miljonu tonnu jeb septiņus procentus naftas kopieguves. Pad J 65, 111, 4.

zemkopība, -as, s.; parasti vsk. *Lauksaimniecības ražošanas nozare, kas aptver pārtikas, lopbarības, tehnisko u. tml. kultūraugu audzēšanu un augsnes ielabošanu.* Zemkopības sistēma. Zemkopības attīstība. Zemkopības speciālists. □ Ilgi pirms vācu bruņinieku iebrukuma latviešu ciltis nodarbojās ar zemkopību un lopkopību.. Ģeogr 272. Latviešu nemehanizētās zemkopības darba rīki, to attīstības ceļi, zemkopības darba paņēmieni un darba organizācija ir viena no vislabāk izpētītajām latviešu etnogrāfijas nozarēm. Latv etn 41. Ne tikai stipros un vajadzīgos arklus deva Veziķa kalves, tās deva arī pārējos zemkopības rīkus, kā lāpstas, izkaptis.. un visu, kā vien vajadzēja zemes kopēja čaklajām rokām. Niedra 3, 18. // *Attiecīgā zinātnes nozare.* □ Zemkopības institūtā uzskata, ka vajadzētu paplašināt selekcijas darbu, lai radītu savu vietējo ziemas kviešu šķirni.. Zv 79, 16, 7.

zemkopis, -pja, v.; **zemkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zemkopību; zemkopības speciālists.* □ «Pats darbs radina zemkopi pacietībā, vagu pie vadziņas arot, nepiekust, neapnikt un tad gaidīt līdz pašam rudenim ar rūpēm un bailēm, vai tik izlietie sviedri nesīs augļus,» viņš prātoja.. Zeiboltu J I, 152. ..visi sīkie zemkopji cilāja rokas izkaptis, locīja muguras, svīda un pa brīdim atskatījās, cik vālu jau nopļauts un cik griezienu vēl atlicis. Fimbers 1, 424.

zemledāja, ģen., nelok.; ģeol. *Tāds, kas atrodas, noris zem ledāja.* □ Autors mūs tālāk aizved uz krāšņajām un īpatnējām.. zemledāja vagas gravām, iepazīstina ar pazemes ūdeņu darbību, izvadā pa krēslainajām alām. Lit M 68, 7, 12.

zemledus, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem ledus.* Z. makšķerēšana. □ Ledus blāķi ir izgrauzuši vagas, kuras pēc tam paplašinājušās un padziļinājušās zemledus straumēs. Veģet 12. ..uz katriem simts kilometriem labi ja pāris vietas, kur ziemas mītnēs dzīvoja zvejnieki un nodarbojās ar zemledus zveju. Gūtmanis 2, 37. ..«Diena» [laikraksts] informē zemledus zvejas cienītājus.. par to, kur var iegādāties nepieciešamos makšķerēšanas piederumus. Diena 93, 4, 7.

zemletes, ģen., nelok.; sar. *Tāds, kas ir slepens, nelegāls, tāds, kas noris slepeni, nelegāli (parasti tirdzniecībā).* □ ..sākušas zelt jaunas nezāles — pircēju krāpšana, preču slēpšana, zemletes tirdzniecība. Cīņa 79, 251, 2. ..savu devu zemletes preces dabūja arī Anita. Pad J 79, 95, 4. ..Ilona pogāja vaļā jubilejas vakaram iegādāto japāņu blūzīti. No zemletes caur trim rokām sadabūtu importa darinājumu. Niedre 16, 21.

zemlikas, -u, s.; tikai dsk.; mit. *Cienasts mirušo gariem; arī laikposms, kad tiek likts šāds cienasts.* Zemliku (arī rudens, veļu) mēnesis — *oktobris.* □ Šis atver logu pašā zemliku laikā, tā kā pēc pavasara vējiem slāpdams. Kaldupe

8, 42. Tie [veļi] atnāks sērst pie dzīvajiem dūmakainajās zemliku naktīs. Lāms 5, 132. Un gaiss bija vēsas dūmakas pilns, kā jau tas klājas zemliku mēnesī. Zigmonte 9, 255.

zemmēles, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem mēles.* Z. siekalu dziedzeri. Z. kauls. □ Iedzimti [mutes] defekti galvenokārt ir šādi: pārāk liela un masīva mēle, iedzimti aukslēju un lūpu šķēlumi, īsa zemmēles saitīte, nepareizs sakodiens. PL Siev 85, 1, 14. Citreiz šādus [bālganus] plankumus konstatē uz mēles, aukslējām vai zemmēles rajonā. Ves 81, 3, 16.

zemmizas, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem mizas.* Z. daļa. □ ..uz ābeļu stumbriem ziemo rožu tinēja, ošu tinēja,.. zemmizas tinēja un citi tauriņu kāpuri. D kal 64, 44. Miza [auglim] plāna, gluda.. Raksturīgs ir zemmizas punktojums. Sudrabs 1, 256.

zemnīca, -as, s. *Zemē iedziļināts apļveida vai četrstūrveida mājoklis ar baļķu, kāršu u. tml. pārsegumu, kas apbērts ar zemi.* Ierīkot zemnīcu. □ Vairums [strēlnieku] dzīvoja lielās un mazās zemnīcās, kas pa pusei bija ieslēpušās zemē, pa pusei slēja baļķu sienas virs zemes. Sudrabkalns II, 545. Alīda: Kur nevar dzīvot? Ļaudis dzīvo barakās, zemnīcās, teltīs, skuju būdās, sniega alās, visur. A Eglītis 1, 327. Nākošajā pavasarī palu laikā Bareļuki gāja bojā. Viņi ziemoja zemnīcā, un naktī, kad abi gulēja, upe izspieda sauszemē ledus gabalu un tas kā milzu arkls uzšķērda mitekli. Gūtmanis 4, 184.

zemniecība, -as, s.; parasti vsk. *Zemnieku kopums (piemēram, zemē, valstī, kādā tās teritorijā).* Apmierināt zemniecības intereses. Sīkā zemniecība — *sīkzemniecība.* □ ..dzejnieks Andrejs Pumpurs bieži vien izsaka nemiera pilnās zemniecības domas un atziņas.. Niedre 9, 233. Jāieņem pareiza attieksme pret Latvijas zemniecību. Ja tā zels, zelsim mēs visi. Neatk Cīņa 90, 18, 3.

zemniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemnieciski.** *Tāds, kas ir raksturīgs zemniekiem; tāds, kurā izpaužas zemniekiem raksturīgas īpašības.* Z. miers. Zemnieciska vienkāršība. Zemnieciska domāšana. □ Mežavīrs, pazinis Tomā savējo, nopētīja viņu ar zemniecisku ziņkāri. Mauliņš 2, 51. ..Žaniņš izvērtās patētisks, straujš un atskabargains, savas vilšanās bieži slēpdams zemnieciskās dzēlībās. Viese 2, 137. Dziedonis publikas priekšā jutās itin drošs, kaut gan savā nostājā vēl bija zemnieciski smagnējs. Latvju Mēnešraksts 42, 6, 530.

zemnieciskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z e m n i e c i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Dārziņa [komponista] apgarotība it kā kontrastē ar Miesnieka [gleznotāja] zemnieciskumu, vienkāršību, labo zemes spēku bez skaistinājumiem.. Nodieva 2, 6. Latviešiem.. ir laba krāsu izjūta. Bet tam tūlīt nav jābūt zemnieciskumam un smagnējībai. Santa 95, 4, 9.

zemniekbērns, -a, v. *Zemnieku bērns.* □ «Krons [mācītājs] prot iekalt savu mācību zemniekbērnu prātos, ka latvietis ir tikai mācītājcienīgtēva un baronlielkunga kalps.» J Kalniņš 3, 134.

zemniekmeita, -as, s. *Zemnieku meita; arī jauna zemniece.* Strādīga z.

zemniekmeitene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Meitene, kas aug zemnieku ģimenē; arī zemniekmeita.* Kautrīga z.

zemniekpuisis, -ša, v. *Jauns zemnieks.* Stalts z.

zemnieks, -a, v.; **zemniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Lauku iedzīvotājs, kas nodarbojas ar zemkopību.* Zemnieka darbs. Zemnieku māja. Zemnieku sēta. Zemnieku kārta. Zemnieku savienība. Zemnieku saimniecība — *individuāla lauksaimniecības produkcijas ražotāja saimniecība, kas balstās uz ražošanas līdzekļu individuālo īpašumu.* Sīkais zemnieks — *sīkzemnieks.* Zemnieku brīvlaišana vēst. — *zemnieku atbrīvošana no dzimtbūšanas.* Zemnieku karš vēst. — *lielas zemnieku sacelšanās (Rietumeiropā, Krievijā, Baltijā no 14. gadsimta līdz 18. gadsimtam), ko izraisīja dzimtbūšanas spaidu pastiprināšanās.* □ Mans vectēvs patiešām bija īsts zemnieks. Darbs druvā viņam sagādāja prieku un deva gandarījumu. Gūtmanis 4, 54. Tāds ir zemnieka liktenis, tā ir viņa daļa — būt vienotam ar zemi, uz tās stāvēt un palikt. Kaijaks 2, 181. Katrā latvietī.. joprojām iemājo laba daļa zemnieka gara, iegūt savā īpašumā stūri zemes nozīmēja svarīgu pagriezienu mūža gaitā. A Eglītis 2, 7. ..jau 1841. gada agrā pavasarī parādījās pirmās zemnieku nemieru pazīmes un dažādos Vidzemes pagastos zemnieki atteicās pildīt klaušas. D kal 91, 71. Astoņpadsmitajā gadu simtenī.. savu kulmināciju sasniedza un traģiski beidzās lielais zemnieku karš, ko vadīja Jemeļjans Pugačovs. Talcis 4, 7.

zemnieksaimniecība, -as, s. *Zemnieku saimniecība.* Veidot zemnieksaimniecību. Zemnieksaimniecību attīstība. □ Neapmierina gausums zemnieksaimniecību ēku projektu izstrādē un pavairošanā. Lauku Dzīve 90, 4, 5.

zemnieksieva, -as, s. *Zemnieka sieva; arī zemniece.* □ Tirgus drūzmu patīkami raibināja zemnieksievu augstās baltaudekla cepures un sarkankrāsotās vilnas lentas jaunavu gaišajos matos. K Zariņš 1, 63. Liene ar divām zemnieksievām gatavoja ēdienus. Gaidīja atbraucam vēl dažus medību mīļotājus.. Mauliņš 2, 181.

zemoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Ar savu izturēšanos, rīcību, runu pazemot sevi, savu cieņu, pašcieņu.* □ Marija zemojas, viņa Elizabetes priekšā nometas ceļos, cenšas savaldīties, grib izlīgt.. Hausmanis 4, 10. Ja viņa priekšā zemojās un lūdzās, konsuls deva, deva bagātīgi. A Eglītis 5, 99. Valters: Zinu, tu teiksi, ka pie tā visa esmu ticis ar pazemošanos. Jā, esmu pazemojies un zemošos arī turpmāk, ja vajadzēs. Zīverts 2, 467.

zempapēžu, ģen., nelok. *Ar zemiem papēžiem (par apaviem).* Z. zābaki. □ ..neviens viņu nekad nebija redzējis ar lakatu ap galvu, ne zempapēžu kurpēs. Skujiņš 14, 331. Saimnieks ne.. pastalas, ne tupeles vēl nebija iedevis,

un Alise bija uzvilkusi tās pašas pavalkātās zempapēžu kurpes .. Gulbis 4, 79.

zempauguru, ģen., nelok.; anat. *Tāds, kas atrodas, noris zem pauguriem (4).* □ Tās [starpsmadzenes] sastāv no diviem pelēkās vielas sakopojumiem, ko sauc par pauguriem; no tiem uz leju atrodas zempauguru josla. Anat 161. Starpsmadzeņu galvenie veidojumi ir redzes pauguri .. un zempauguru apvidus .. Ves 77, 1, 10.

zemplēves, arī **zemplēvju,** ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem plēves (3).* □ Mūsu klimatiskajos apstākļos tomātus brīvā dabā praktiski izaudzēt nav iespējams. Arī zemplēves siltumnīcās ir grūtības, jo temperatūrā virs 32 grādiem tomāti slikti apputeksnējas. Lauku Dzīve 84, 2, 19. Gandrīz četrreiz tik šīs produkcijas [gurķu, tomātu un salātu] izaug zemplēvju platībās .. Cīņa 83, 48, 1.

zempūtis, -ša, v. *Tuvu zemei virpuļojošs vējš.* □ Zempūtis sijāja sniega smalkni ap vecā vīra kājām, viegli apputinot lielos, melnos šņorzābakus. Ezera 9, 214. Putenis vairs nav tālu. Tur un te sāk skraidīt zempūtis, sniega smeltni dzīdams un baltas vērpetes sagriezdams. Andersone 1, 92. Aiz mājām sākās balts, apsnidzis klajums; zempūtis dzenāja plāno sniega segu .. Kaijaks 7, 19.

zemracis, -ča, v.; **zemrace,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; pareti. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zemes rakšanas darbiem; arī grāvracis.* □ Senāk ceļu sānu grāvju rakšana zemračiem bija grūts darbs .. PL Skola 61, 11, 88.

zemrīkles, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas rīkles apakšpusē.* □ Šīs operācijas dod pamatu turpināt darbu ar citiem nerviem: zemrīkles, vēdera dobuma un citiem. Cīņa 70, 293, 4. Upes vēža, tāpat kā sliekas nervu sistēmā ir liels virsrīkles mezgls, kas savienots ar acu, ūsiņu un mutes orgānu nerviem. Ir arī rīkles nervu gredzens un zemrīkles mezgls. Zool 37.

zemrindenis, -ņa, v.; reti. *Parindenis.*

zems, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemu, zemi. 1.** *Tāds, kam ir (samērā) mazs attālums no apakšas līdz augšai; pretstats: augsts.* Z. sols. Z. galds. Zema gulta. Zema sēta. Z. krasts. Z. pakalns. Zemi pakāpieni. Zābaki ar zemiem papēžiem. Mašīna ar zemiem bortiem. Nogriezt lampu zemāk (arī zemu) — *nogriezt zemāk (arī zemu) lampas dakti.* □ Durvis [šķūnim] bija zemas. Izejot vajadzēja stipri saliekties. Kurcijs 4, 34. .. saule jau placināja sniegu, un vakaros pa logu zemajām rūtīm istabās ilgi lūkojās zaļgansārta blāzma. Kalndruva 8, 359. Lūk, pavisam zemai priedei skuju cekuli pilni cietu čiekuru! Caune 4, 42. Meža malā .. zemu pār zāli gulēja balta migliņa. Sakse 7, 36. Uz galda, zemu nogriezta, dega petrolejas lampa .. J Kalniņš 8, 137. // *Tāds, kam ir mazs augums (parasti par cilvēku).* □ Viņa [saimniece] ir zema un kupla kā tējas rožu krūms. Ādamsons 1, 200. Ošu Andrs tas bij neapšaubāmi .. pavisam svešs — tāds kā zemāks un druknāks .. Upīts 4, 687. .. gāja Orehovs — zems, drukns, stūrainu seju, sirmām, nokarenām ūsām .. Kļava 1, 65. // pārn. *Pazemīgs.* □ Guna: Tad es tev līdzi gribu zema kļūt, — Es varu noliekties, es neieiešu Pa dzīves lielām durvīm vairs, es līdīšu Caur šauriem vārtiņiem. Aspazija 3, 387. // ar not. galotni. *Tāds, kas nesasniedz parasto, piemēram, savas dzimtas, sugu, šķirņu augstumu.* Zemais bērzs. Zemā lucerna. Zemie ķirši. □ Vairums mūsu kultūras ābeļu cēlušās no Dienvideiropā augošās zemās ābeles .. Galenieks 2, 233. Lielās, zemās kreses .. ir kā ar gaiši sarkaniem, tā ar tumši sarkaniem ziediem. Dindonis 1, 87. Trīs balto ceriņu krūmi, .. pāris sakuplojušas kāršu rozes, septiņi zemie rožu krūmiņi .. Tāds ir dārzs, kura centrā neliels, balts vienstāva nams. Rinkule 7, 117. // *Tāds, kas atrodas (samērā) tuvu, piemēram, zemes virsmai, (kā) pamatnei.* Klēts ar zemām sijām. □ .. Rīteru istabiņā to [pulksteni] tā kā tā nevarēja piekārt, griesti tik zemi, ka bumbu čiekuriem nebij kur ķēdes izstiept līdz klonam. Upīts 4, 670. Tāpat kā senāk, pāri nameļu zemajiem jumtiem stalta un jau pa gabalu pamanāma, izslējusies skola. Vāczemnieks 4, 239. .. ķiršu kokiem zari gluži zemu nolīkuši. Nemaz roka nav jāstiepj, paver tik muti .. Delle 2, 63. // *Tāds, kas atrodas šķietami tuvu zemei (parasti par mākoņiem, debesīm).* □ Pāri jūrai uz krasta pusi nāca zemi, zilganpelēki mākoņi. Lācis 15, 402. .. Zemi, šķiet, koku galotnēs ieķērušies, pelēki rudens mākoņi. Birze 1, 30. Zemu pie debesīm gulēja balti mākoņi. K Skalbe 1, 108. No augstā skursteņa vēlās tumši dūmi un klājās pāri rudenīgi pelēkajai [Daugavas] straumei, it kā to zemās un mākoņainās debesis spiestu uz leju .. Vilks 3, 74. // *Tāds, kas atrodas tuvu horizontam (par sauli, mēnesi, zvaigznēm).* □ Zemā ziemas saule auksti spīdēja starp kokiem. Ezera 9, 219. Saule lēnām slīd zemāk, un gaiss vairs tā nededzina plaušas. Lukjanskis 1, 42. Es pacēlu acis uz sauli. Tā bija jau stipri zemu .. Tikai dzeltenās kastaņu .. galotnes vēl zeltojās saulē. Pasaules sp II, 20. // *Tāds, kas attiecībā pret pārējo reljefa daļu atrodas lejā, ieplakā (par vietu, platību).* Zema pļava. Zemais (arī zāļu) purvs — *purvs, kurš veidojies zemās vietās ar augstu gruntsūdeni un kura pamatu veido zāļu kūdra, bet augu segu — zālaugi, sausākās vietās arī kokaugi.* □ Ievērojis, ka lauka zemākajā vietā iepretim alejai sāk veidoties lāma, Viesturs aizgāja uz māju pēc lāpstas un izraka renīti, lai ūdens notecētu grāvī. Skujiņš 14, 438. Sausi, priedēm apauguši uzkalni mijas ar zemām, purvainām vietām .. Zigmonte 2, 6. Kad pāriet pār upi, sākas zems, sīkiem alkšņiem klāts līdzenums. A Grigulis 9, 131. Galvenie augi zemajos purvos ir grīšļi, meldri, niedres .. Ģeogr 111. // parasti apst. *Tā, ka (kas) virzienā uz leju ir pietuvināts (kā) virsmai, pamatnei (piemēram, par kustībām); tāds, kas virzienā uz leju ir pietuvināts (kā) virsmai, pamatnei.* □ Brīviņu saimniece, galvu nodūrusi, lakats novilkts zemu, neparko nevarēja redzēt, raud vai ne. Upīts 4, 236. Zemu noliecas pazemots vaigs, bērns vēl pasmaida tumsai cauri maigs — svešais cirvis cērt un cērt .. Andrejs Eglītis 1, 26. Kad Jasmaņu tēvs

pietur savu Melni pie krustcelēm, Salānu tīruma malā, Milce.. saliec tik zemu un pazemīgu kniksi, ka Jasmaņu tēvam ir ko brīnīties.. Klīdzējs 1, 213. ◇ Sirds nošļūk zemu (arī uz leju) — *saka, ja pēkšņi pārņem liels žēlums, izmisums, bezcerība.* □ Mācītājam Ludvigam Kalnpēteram sirds nošļuka pavisam zemu. Viņš tikai nevarīgi plēta rokas. «Bet tā ir gan nelaime!» Upīts 18, 282.

2. *Mazs, neievērojams (pēc daudzuma vai labuma); tāds, kas nesasniedz, piemēram, vidējo, parasto pakāpi.* Z. piena izslaukums. Zema pašizmaksa. Zemas cenas. Z. spiediens. Z. strāvas spriegums. Z. gaisa mitrums. Z. prestižs. Zema dienesta pakāpe. Zemas prasības — *mazas prasības.* □ Es mēģinu taisnoties, apgaismot viņam, ka matrožiem un citiem kuģa strādniekiem ir zemas algas.., nav normēts darbalaiks.. Talcis 8, 35. Sibilla: ..par piecdesmit centiem es nevaru strādāt. Tik zems atalgojums nav savienojams ar cilvēka cieņu. A Eglītis 1, 503. Zemākā temperatūra ir.. ielejās, iedobumos, kur parasti saplūst vēsākās gaisa masas. Auglkop 58. Tā kā augsnes kopšana [atmatās] ir pavirša.., tad ražas gadu no gada pazeminās un nokrīt tik zemu, ka ražošana neatmaksājas. Apsīts 1, 342. Atestācijas nolikumā norādīts, ka zemākā valodas prasmes pakāpe jākārto cilvēkiem, kuriem ir minimāla saskarsme ar iedzīvotājiem.. Diena 93, 18, 8. // *Tāds, kas neatbilst noteiktām prasībām, ir nepietiekams, neapmierinošs (piemēram, par parādībām sabiedrībā).* Z. kultūras līmenis. Z. dzīves līmenis. Zema izglītība. □ Priekšsēdētāja balsī nav ne dusmu, pat ne sašutuma, tikai sen zināmi vārdi, kad viņš runā par.. zemu darba disciplīnu. Indrāne 5, 61. Viņš.. bija pārlūkojis iepriekšējās sezonas labākos rezultātus republikā: tie bija zemi, tā skrēja iesācēji un pavisam viduvēji sportisti. Saulītis 12, 239.

3. *Tāds, kam nav nozīmīgs, atbildīgs, arī noteicošais amats vai stāvoklis (sabiedrībā, dienestā u. tml.).* Zemais (arī prastais) gals sar. — *tā vieta ap dzīru galdu, kur sēž mazturīgie, nabadzīgie ļaudis; mazturīgie, nabadzīgie ļaudis, kas sēž ap šādu dzīru galda galu.* □ Dagmārai tā kundzīgā mamma, kuras acīs Salāni tādi zemākie ļautiņi. Klīdzējs 1, 398. Māmuļa atgādināja, ka Paurēni turējuši Alkšņus par zemākas kārtas ļaudīm.. Bundzeniece 2, 33. «Skolas laikā viņš bija izcili pieticīgs — nāca no zemām aprindām, ģimenei nekādas rocības nebija.» Kolbergs 3, 317. Uz Ģertrūdes ielas.. es panācu pusmūža vīrieti — kādu zemāku ierēdni.. Caks 1, 29.

4. *Maznozīmīgs, mazvērtīgs, tāds, kam nav dziļa satura.* □ Normunds: Mana dzīve, Tu to par seklu nosauci, par zemu. Aspazija 3, 387. Ko jūs ļāvāt ikdienībai Saules smieklus slāpēt sirdī? Tagad viņa, ak, jūs tirdī Sīkām, zemām zemes mokām. Rainis Ib, 134.. Prāts lai zemākās lietas šķir, Augstās šķir likteņa iegriba! Veidenbaums 2, 42. // *Tāds, kas apliecina (kā) maznozīmību, mazvērtību.* Z. novērtējums. □ «Velc mugurā,» viņš sacīja, stiepdams Gundegai pretī puskažociņu.. Viņš, acīm redzot, bija sagatavojies uz ilgu pierunāšanu, būdams visai zemās domās par sava necilā apģērba gabala ārējo izskatu.. Ezera 1, 150. Novērtēt pretinieku par zemu — tas vienmēr ir bīstami. Skujiņš 8, 88. Cilvēku, kas klusu cieš, nekad zemāk nevērtē, kāds viņš ir. R Kaudzīte 1, 63. ◇ Nokrist (kāda) acīs zemāk par nulli sar. — *pilnīgi zaudēt savu nozīmību pēc kāda uzskatiem, kāda vērtējumā.* □ Īstenībā Ilze viņas acīs bija nokritusi zemāk par nulli. A Grigulis 8, 168.

5. *Tāds, kas ir lietojams tikai noteiktās situācijās (parasti par vārdiem, izteicieniem, stilu); arī literārās valodas normām neatbilstošs.* □ Ja «zemā stila» vārdus attiecina uz «augstām» parādībām, tad rodas nevērības, izsmiekla intonācijas. Valeinis 1, 172.

6. *Tāds, kas ietver skaņas no lielās oktāvas uz leju (par skaņu diapazonu); apakšējais (par balsi, piemēram, basu, baritonu).* Zemais alts. □ Dziedot zemās skaņas krūšu reģistrā, dziedātājam vispirms jābūt sajūtai, ka skaņa it kā rodas un atbalsojas krūtīs. Gailis 1, 55. ..kā lēna un silta vēsma plūda operdziedātājas zemā, samtainā balss. Zālīte 5, 186. Viņai bija zema un klusa balss un ieraša runājot izsacīt vārdus ļoti skaidri.. Kaijaks 3, 58. Runas temps samērā lēns, dažas skaņas pastieptas. Kad tonis noslīdēja īpaši zemu, balsenē radās trokšņi, kas radīja piesmakuma iespaidu. Katlape, Ceplītis 1, 85. // sar. *Tāda (skaņa), kas ietilpst lielajā oktāvā.* Zemais do.

7. *Tāds, kas ir negodīgs, cietsirdīgs, zemisks.* □ «Tad paklausies: man pietiek uz visiem laikiem. Tu esi zems cilvēks, Feliks Vilde. Gļēvulis un blēdis.» Lācis VI, 424. «Kā īsts mākslinieks Ševčenko apjūsmo cilvēka ārējo pievilcību, bet tā nobāl viņa acīs, tiklīdz cilvēks izrādās morāli zems.» Vējāns 5, 30. Potifers: Kas dara netaisnību tev, tas mazs; Kas lieto.. ieroci, tas zems, Lai reiz bij nezcik cēls un augstiem mērķiem. Rainis XIb, 204. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Zema rīcība. Zemi izturēties. □ ..[liekas] nav iespējams, ka liels cilvēks izdara zemu darbu. Bet, kas pazīst vairāk nekā tikai cilvēku ārieni un vārdus, zina: neviens cilvēks nav veidots tikai no vienas vielas.. Mauriņa 1, 299. // *Tāds, kura saturā izpaužas šādas īpašības (parasti par vārdiem).* □ Tad nāca cieti, zemi, nežēlīgi, tumsas aizklāti vārdi. «Kas man daļas gar tavu bērnu?» Brigadere 3, 395.

○ Zemāk attīstītās sēnes — *sēnes, kuru ķermeni veido viena šūna.* ◇ Nolaisties tik zemu — a. *Rīkoties neatbilstoši savam (parasti iedomātajam) augstajam stāvoklim.* b. *Rīkoties pretēji saviem morāles principiem.* □ «Varbūt izrēķināsimies arī par veco [par uzturu]?» — Tik zemu jau nu gan Tedis negribēja nolaisties. «Par ko tu mani turi?!» viņš iesaucās. «Noruna paliek noruna.» Talcis 7, 197.

zemsaknes, ģen., nelok.; mat. *Skaitlis vai izteiksme, kas atrodas zem saknes (6) zīmes.* Z. skaitlis.

zemsasaluma, ģen., nelok.; ģeol. *Savienojumā «zemsasaluma ūdeņi»: pazemes ūdeņi zem sasalušajiem iežiem daudzgadīgā sasaluma zonā.* Z. ūdeņi.

zemsedze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Augu (sūnu, ķērpju, mētru, zālaugu) kopums, kas sedz meža augsni.* □ Plašākus klājienus sūnas veido arī mežaudžu vai purviņu zemsedzē. D kal 91, 95. . . zemsedze šajos bērzu dumbrājos ir bagāta un ļoti mainīga. Gandrīz uz katriem pāris soļiem mainās platlapju mežu zemsedzes augi . . Saudz dabu 22.

zemsega, -as, s. *No meža nobirām un atmirušajiem augiem veidotais organisko atlieku slānis, kas klāj meža augsnes minerālo daļu.* □ Lielo pilsētu tuvumā mežs izskatījās panīcis un saplacis. Zemsega nomīdīta. Sakņu sistēmas virskārta ievainota. Bels 6, 132.

zemsirdība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z e m s i r d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; zemsirdīgums.* □ Marta paslepus vēroja viņu un Zelmu — domās nosodīja savu zemsirdību, lamāja sevi . . , kaunējās . . . un tomēr vēroja. Upīts II, 146.

zemsirdīgs, -ais; s. -ā, -ā; apst. **zemsirdīgi.** *Tāds, kas meklē pašlabumu, ir savtīgs, negodīgs, arī zemisks.* Z. cilvēks. Z. politiķis. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ . . [izplatījās] visādas valodas, it kā romāns nebūtu pašu Kaudzīšu sarakstīts. Pēdējās droši vien izperinājuši skauģi un uzpūtīgi pašgudrie, romānā aprakstītie varoņi gluži vienkārši aiz zemsirdīgas atriebības. Austriņš 2, 456.

zemsirdīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z e m s i r d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; zemsirdība.* Tirgotāja z.

zemskare, -es, dsk. ģen. -ru, s.; fizk. *Darbība, stāvoklis, kurā kājas pēda, arī tās daļa skar zemi (piemēram, skrienot).* □ Skriešanas cikla sākumā kāju pēdas zemskarē nolikt uz visas pēdas. Vēlāk nenoslogot visu pēdu, bet tikai tās priekšējo daļu . . Ves 70, 9, 27. Par pareiza skrējiena obligātām detaļām uzskatīja arī . . kājas gurna iespējami augstu pacēlumu un sekojošu paātrinātu zemskari . . Sports 67, 196, 3.

zemslānis, -ņa, v. *Tas, kas nav klaji pateikts, pausts, bet izsecināms no kā; arī zemteksts.* □ Nē, pieaugušo cilvēku dzīve nemaz nebija tik salda. Brīvības vilinājums izrādījās mānīgs. Zem tā atklājās zemslānis — netīrs, apnicīgs darbs, par kuru turklāt maz maksāja. Liesma 77, 8, 12. Bet reizēm, attaisnojumu meklēdams, cilvēks citiem atklāj tādus savas rīcības zemslāņus, ko parasti nevar saskatīt. Cīņa 79, 204, 2. Arī te zem šķietami elementārā teksta viegli uztverams zemslānis, kas īpaši skar tā saukto padsmitnieku dzīves kolīzijas . . Pad J 84, 94, 4.

zemsniega, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem sniega.* Z. ūdens. □ Mišels iet taisni pāri dumbrainajam purva stūrim, kur tā kā raganu vēmekļi zem kājām tinas zemsniega pelējumi. Indrāne 6, 130.

zemsprieguma, ģen., nelok. *Tāds, kura elektriskās strāvas spriegums nepārsniedz 250 voltus.* Z. elektrolīnija. Z. kabelis. □ Visi elementi, kas ietilpst pilsētas zemsprieguma noslēgtajā tīklā, ir savā starpā cieši saistīti. Zin T 62, 12, 29. Par elektromiegu sauc fizikālās terapijas metodi, kur izmanto zemsprieguma . . līdzstrāvu. Ves 86, 7, 17. . . rūpnīcā ievērojami palielinājās zemsprieguma aparatūras . . ražošana. Hor 77, 3, 6.

zemste, -es, dsk. ģen. -stu, s.; vēst. *Vēlēta vietējās pašpārvaldes institūcija (orgāns) Krievijā.* Zemstu kustība. Zemstu reforma. □ Tika . . izveidots jauns — proletāriskās valsts aparāts. . . Atlaida pilsētu domes un zemstes. Par valsts varas orgāniem kļuva strādnieku, zaldātu un zemnieku deputātu padomes. Birziņa 1, 30. Orlas zemstes pārvalde jau «Feniksa» valdei atsūtījusi vēstuli, kurā pasūtītas visādas lauksaimniecības mašīnas. Dinere 10, 84.

zemstiebru, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zemi stiebri (par augiem).* Z. zāle.

zemstikla, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, aug zem stikla.* Z. kultūras. □ Zemstikla platībās tīklērces uz dārzeņiem apkaro ar plēsējērci . . Zin T 77, 11, 32.

zemstraume, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Straume, kas plūst zem ūdens virsējās straumes, kārtas.* □ Stipra zemstraume, kas no virsas nemaz nav pamanāma, satver laivu, triec pret grunti — un driskas vien uzpeld virspusē. Avotiņa, Slīsers 1, 14. Kur tikai zīmēm, ūdenszīmēm vīdot, Zemstraumēs samanāms vēl upju gājums Un tālu jūru izdzisušais spīdums. Pad J 81, 172, 5. pārn. Alberts un Klinta — viņi tik daudzreiz ir attālinājušies bez cerībām un solījumiem un atkal satikušies. Kāda zemstraume nes viņus tuvāk un tuvāk krācēm, kur viņi kā plosti trieksies pret akmeņiem un izirs . . Indrāne 6, 157.

zemstrāva, -as, s. *Tas, kas (piemēram, mākslas darbā) nav vārdos izsacīts vai citādi klaji pausts (kāda grupējuma, arī kāda mākslas, sabiedriska, politiska virziena ietvaros).* □ Ko domāja abi pretinieki dialoga laikā? Kādas zemstrāvas plūda no jautājumiem un atbildēm? Kādas blakus domas palīdzēja vai traucēja? Bels 8, 134, sal. . . autore it kā intensīvi dzīvo līdzi Madaras liktenim . . Kā zemstrāva cauri plūst dzejnieces simpātijas pret lielu, traģisku personību, kam dzīves jēga bijusi darbs. Kritikas g 83, 73.

zemsvītra, -as, s. *Teksta paskaidrojums, kas atrodas lappuses apakšā zem galvenā teksta un kas atdalīts no tā ar taisnu svītru; arī parinde.* □ Reiša dzejoļos ir daudz grieķu un romiešu mitoloģijas īpašvārdu, kas paskaidroti turpat zemsvītras piezīmēs . . Lit M 84, 28, 11. Gandrīz katrā lappusē zemsvītrā uzrādīti vairāki . . avoti — latviešu, krievu, lietuviešu, vācu, angļu un amerikāņu, franču un citu autoru darbi. Kar 90, 1, 167. // *Raksts, kas atrodas avīzes lappuses apakšējā daļā un kas atdalīts no pārējā teksta ar taisnu svītru.* □ Līdz rītam bija gatavs ziņojums ar konstatējošo daļu un secinājumiem. Pabeigts arī apraksts, likumīgā zemsvītra, ko parasti atvēlēja žurnālistikas zvaigznēm. Spāre 6, 34.

zemteka[1], -as, s. *Daudzgadīgs cūknātru (vīrceļu) dzimtas lakstaugs, kam ir ložņājošs stumbrs, pretēji sakārtotas eliptiskas vai olveida lapas, skraji sīku, gaišzilu ziedu ķekari; ārstniecības veronika.* □ Pa kreisi zilgoja sīkajiem ziediņiem zemteku paklājs, kur pa starpām ziņkārīgi izspraudās spradzeņu baltās actiņas .. Sudrabu E 3, 190.

zemteka[2], -as, s. *Hidrotehniska būve ūdens izvadīšanai zem šķēršļa, piemēram, zem upes, ceļa, gravas.* Upes z. Ūdensvada z. □ Ūdenslīmeņa regulēšanai krātuvē un tās ekspluatācijas vajadzībām uzbūvētas trīs lielas slūžas, zemteka un vairāki dzelzsbetona tilti. Zin T 73, 8, 23. .. ap Lubānas ezeru jāizveido dambju un apvadkanālu sistēma, jāizbūvē slūžas, zemtekas, tilti. D kal 65, 82. Uzbūvēta zemteka zem Daugavas .. Rīgas B 79, 294, 2.

zemteksts, -a, v. *Vārdos neizteiktais saturs, kas iekļauts tekstā un ko lasītājs, klausītājs uztver kā netieši nojaušamu emocionālu apakšstrāvojumu, apslēptu jūtu un gribas plūsmu.* Monologa z. □ Par zemtekstu sauc vārdos neizteikto saturu, kas pavada tekstu un ko lasītājs uztver kā noģiedamu, nojaušamu. Valeinis 1, 182. Tiem [dzejoļiem] raksturīgi asociatīvās dzejas elementi, bagātīgs zemtekstu slānis .. Vācietis 9, 6 (ievadā). Zemteksts ir aktiera visbrīnišķākais spēks, visvarenais ierocis, .. zemteksts jeb otrais plāns rada tēla ietilpīgumu. Lit M 82, 16, 10. .. baušļi satur nozīmīgus norādījumus cilvēka garīgajai un fiziskajai dzīvei. Dažādu laikmetu teologi ir plaši komentējuši šīs nedaudzās Svēto Rakstu rindas, atklājot tajās ietvertos zemtekstus. Rubenis 1, 99. // *Tas iekšējais, tieši neizpaustais (mākslas darba) saturs, ko skatītājs, klausītājs uztver kā netieši nojaušamu emocionālu apakšstrāvojumu, apslēptu jūtu un domu plūsmu.* □ Katrs skatītājs gleznā nolasīs ko citu — tik bagāts ir tās zemteksts. Tēl M 88, 49. Dirigents īpaši pasvītroja valšu psiholoģisko zemtekstu, vadot pamattēmu lēninātā, it kā bremzētā kustībā. Lit M 76, 48, 13. sal. Jānis Mediņš elastīgi atvasina vienu motīvu no cita, pārvērš par vadmotīviem iezīmīgas recitatīvu intonācijas, kas ar laiku pāriet orķestrī kā zemteksts. Briede-Bulāvinova 1, 162.

zemturība, -as, s.; parasti vsk. *Zemkopība.* □ Mūsu dienās der atgādināt, ka Leitāns savā [preses] izdevumā īpašu vērību veltīja zemes reformai, skubināja latviešus uz nomu un zemturību .. Hor 90, 4, 25.

zemturis, -ra, v.; **zemture,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Zemnieks.* □ «Tauta jāiemāca skatīties uz zemtura darbu ar zinātnības [zinātnes] vīru acīm.» J Kalniņš 3, 225. Kādā zemkopju sapulcē Biržu zemturi iemīlējuši Niedras runas un uzaicinājuši ieņemt viņu mācītāja vietu. Latvju Mēneša raksts 42, 10, 913. Jācer, ka vispirms tieši jaunsaimniecībās strādās zemturu seno gudrību pārmantotāji. Lauku Avīze 90, 36, 6.

zemu. *Sk.* z e m s.

zemūdene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Kuģis, kas var peldēt arī zem ūdens (līdz 500 metru dziļumā).* Raķešu z. Zemūdeņu jūrnieki. Zemūdeņu bāze. □ Okeānā ir pavisam citi dziļumi, un zemūdene tur var ienirt, nebaidoties sēkļu, kā tas ir Baltijas jūrā. Zv 65, 13, 17. Pēkšņi no dzīlēm kā milzīga haizivs iznira zemūdene. Drīz kuģa korpuss nodrebēja un atskanēja apdullinošs sprādziens. Grīva 7, 5. .. Legzdiņa rīcībā ir gandrīz visas dokumentālās liecības par neatkarīgās Latvijas zemūdenēm un kara flotes veidošanos. Lauku Avīze 90, 8, 14.

zemūdens, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, pastāv, noris zem ūdens virsējā slāņa vai ūdenī.* Z. klints. Z. rifi. Z. ainava. Z. straume. Z. kanjons. Z. vulkāns. Z. tunelis. Z. reljefs. Z. peldēšana. Z. metināšana. Z. šāviņš. Z. akustiskie sakari. Z. televīzija. Z. signalizācija. Z. kabelis. □ Latvijas piekraste, sevišķi Rīgas jūras līcī, ir sekla. Piekrastē paralēli krastam .. Jūrmalas zonā veidojas 3 zemūdens vāli. Ģeogr 69. Sauszemes veģetācijā galvenā nozīme ir dažādiem sēklaugiem, turpretī jūrās un okeānos zemūdens «pļavas» veido aļģes. Biol r 57. Rumba: Vakarā baseinu paredzēts apgaismot ar zemūdens spuldzēm. A Eglītis 1, 531. Indiju lieto arī kuģu zemūdens daļu pārklāšanai, lai novērstu to korodēšanu .. Upīte 1, 28. ◇ Zemūdens akmens (retāk klints) — *apslēpts šķēršlis, kavēklis.* □ .. arī vislaimīgākā ģimene ir gājusi pāri saviem zemūdens akmeņiem un cauri savām vētrām, un visbiežāk to noturējusi virs ūdens tieši sieviete. PL Siev 78, 3, 23. Daudz ir .. pārsteigumu, zemūdens akmeņu un slēptu straumju nosvērtajās četrrindēs. Auziņš 7, 154. Daudz zemūdens klinšu horeogrāfam slēpj populārais [balets] «Gulbju ezers». .. Klasikas skatuviskā dzīve pazīst vētrainus eksperimentus, bet pēc tam arī skrupulozu restaurācijas darbu. Māksla 84, 2, 29.

zemums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → z e m s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ielīdušu pa kūts durtiņām, Jāni pārsteidza griestu zemums. Jau tagad, rudenī, govij mugura nestāvēja tālu no sīkajām sijām .. Jaunsudrabiņš Va, 235. Pa durvīm, viņu zemuma dēļ stipri pieliekdamies, ienāca pusmūža vīrs .. Saulietis III, 19.

2. *Vieta, kas atrodas zemāk par citu vietu.* □ Aiz gravas zemums mazliet paaugstinās, un vietām sākas tīrumi .. A Grigulis 9, 131. Sirds krūtīs, līdzīgi zirga pakaviem pļavas zemumā, sitās dobji un smagi .. J Liepiņš 1, 92. .. nav jau arī .. tā labība diez cik ražena, zemums paliek zemums. Purs 5, 64. // pārn. *Grūts, sarežģīts, arī necils stāvoklis; situācija, kurā rodas šāds stāvoklis.* □ Laima: .. jūs viņas kārdinājumi, trūkumi un raizes nekad nevar aizsniegt, nokāpiet° jel viņas zemumā, viņas dubļos, ļaujiet visām vētrām iet pār sevi pāri .. Aspazija 3, 252.

3. *Vispārināta īpašība → z e m s (6), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Balss z.

zemup, apst.; pareti. *Lejup.* □ Lapa ne lapa Vītusi, trūkusi Zemup virpojot griežas .. Rainis IIb, 74. Drūmām acīm zemup veras Pelnos sabirzušas ceras ... A Skalbe 7, 6.

zemvēja, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris jahtas vai buru kuģa pusē, pret kuru nepūš vējš.* Zemvēja puse — *tā jahtas vai buru kuģa puse, kurā atrodas vēja piepūstās buras.* □ Distancē ir divas pagrieziena zīmes — viena pret vēju, otra — pa vējam. Starts un finišs ir pie zemvēja pagrieziena zīmes. Sports 72, 8, 4. Iegaumējiet, ka dēļu sāni jāsauc nevis par labajiem un kreisajiem, bet gan par zemvēja un virsvēja sāniem (virsvēja sānos pūš vējš, ja dēlis vērsts tam perpendikulāri). Pad J 83, 130, 4. Lai laiva pārāk nenokristu no vēja . . , vienam no vīriešiem vajadzēja ņemt airi un airēt zemvēja pusē. Lācis 15, 45.

zemzālīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Daudzgadīgs doņu dzimtas lakstaugs ar lineārām lapām un sīkiem, brūnganiem ziediem.* Pūkainā z. Lauku z. Daudzziedu z. □ Zemzālītes visbiežāk sastopamas ēnainos mežos, krūmājos un norās. Tās dod niecīgas ražas ar zemu barības vērtību. Tērauds 1, 114. Sārtajai bērzeļa saknei piekēries zemzālītes sakņu čems ar dažiem koši zaļiem lapu asmeņiem. Vasarā, kad viss aug, to neievērotu, tagad, ziemā, šis koši zaļais pušķis ir īsts greznums, ko dāvājusi meža zeme. Caune 5, 235. Pieticīgi brūnos ziedus izkar zemzālītes. Lit M 75, 20, 6.

zemzarains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zemzaraini.** *Tāds, kam zari ir arī stumbra apakšējā daļā samērā tuvu zemei (parasti par kokiem); zemzaru.* Zemzaraina liepa. Zemzaraina ābele. Z. ozols. □ No dīķa puses zemzaraini vītoli kā zaļš valnis aizsedza celiņus . . Brigadere 3, 376. Mežā vēl sniegs krietni dziļš. Ielienam zem milzīgas, zemzarainas egles . . Dripe 12, 44. Zemzaraino [augļu] koku priekšrocības šādas: ērta zarojuma kopšana, parocīga augļu noņemšana, vārīgās šķirnes viegli aizsargāt pret salu . . Sudrabs 1, 216.

zemzaris, -ra, v.; **zemzare,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Tas, kam zari ir arī stumbra apakšējā daļā samērā tuvu zemei (parasti par kokiem).* □ . . Lūk, ozolītis, zemzarītis, aug . . Auziņš 6, 24.

zemzaru, ģen., nelok. *Tāds, kam zari ir arī stumbra apakšējā daļā samērā tuvu zemei (parasti par kokiem).* Z. ozols. □ Un tālāk nepārredzamais purvs, pa kuru izklīdušas zemzaru priedītes, kā noguruša un salīkušas māmiņas ar baltām sedzenītēm . . Saulietis VII, 157. Zināju, mācītājs apbedīts netālu no torņa pie zemzaru kļavas. Ezera 15, 181. Kažoks mežacūkai biezs. Guļasvietu tā ierīko zem kādas zemzaru egles . . Cīņa 79, 34, 3.

zemzeme, -es, s.; tikai vsk. **1.** *Vieta, telpa, kas atrodas zem Zemes (planētas) virsējā slāņa; pazeme (1).* □ Netika aizmirsta arī zemzeme — raka, smēla un veda projām to, kas zem plānas melnzemes kārtiņas bija gulējis gadu tūkstošiem un simtiem. D kal 91, 172. Dziļi zemzemē iestiepjas deviņas grotas, un tās allaž apmeklē tūristi. Zv 79, 16, 30. // ģen.: zemzemes, adj. nozīmē. *Tāds, kas atrodas, ir izveidojies vai izveidots, arī noris zem zemes, augsnes virsējā slāņa; tāds, kas atrodas, ir izveidojies vai izveidots, arī noris zem Zemes (planētas) virsējā slāņa.* Zemzemes āderes. □ Vēl asni guļ zemzemes mājiņās, Vēl tālu cīrulīts [cīrulītis] mazs. Zālīte 6, 10. Tikai palīdzi, mīlestība, atrast to īsto vietu, lai savam zemzemes avotam garām es nepaietu. Avotiņa 5, 46. «. . es jums parādīšu zemzemes eju iezī. Visiem ekskursantiem to rāda.» Vanags 3, 102. pārn. Izdziedi mani, skaidrais un dziļais zemzemes avota plūdums, ar dzīvo dziļu dzīslu pukstiem. Andrejs Eglītis 1, 24.

2. mit. *Veļu valsts, kas atrodas zem zemes virsmas; arī pazeme (2).* □ Bet man gribējās, lai arī skolasbērni izstaigā šīs piemiņas vietas, lai rakstnieki viņus pa tām izvadā, lai pastāsta par dzejniekiem, kuri jau zemzemē. Pad J 78, 177, 2.

zemžokļa, ģen., nelok. *Tāds, kas atrodas, noris zem žokļa.* □ Cilvēkam ir trīs pāri galveno siekalu dziedzeru: 1) pieauss- [dziedzeri], 2) zemžokļa [dziedzeri] un 3) zemmēles siekalu dziedzeri. Ves 58, 7, 27.

zēngalviņa, -as, s. *Sieviešu frizūra, kurai raksturīgi īsi apgriezti mati, ko nēsā bez celiņa uz pieres taisni nogrieztus un gandrīz pilnīgi gludus.* Gluda z. □ . . vasarā bija nākušas modē zēngalviņas, un vecāko klašu ģimnāzistes gandrīz visas bija likušas nogriezt bizes . . Plaudis 2, 350. Steidzīgi tā dodas istabā, novelk mēteli, nomet cepuri uz galda un izbužina kuplu zēngalviņu, kas rīta saules staros liesmo kā degoss ērkšķu krūms. Kar 90, 2, 146. Visīsākajai frizūrai — zēngalviņai pakausī mati apgriezti kā vīriešiem 1—2 cm garumā . . PL Siev 77, 12, 32.

zēnība, -as, s.; parasti vsk. *Vīriešu dzimuma cilvēka dzīves posms (aptuveni līdz 11 gadiem); arī pusaudža gadi.* Zēnības sapņi. Zēnībā pieredzētais. □ Viņš zēnībā bija iemācījies peldēt Iecavas upē, tur laukos pie sava krusttēva ganīdams govis. Zemzaris 2, 148. Bet no Liepājas cēlušies mani vecāki, un — pats galvenais — tā ir manas zēnības un jaunības pilsēta. Lagzdiņš 4, 40. . . kādā banketā pēc sporta svētkiem pēkšņi pamanīju, ka esmu nejauši nosēdies blakām vecajam sporta veterānam Klumbergam. Vienā mirklī zēnība man atvērās tik spilgta kā vakardiena . . A Eglītis 2, 66. sal. Bet kājas — vieglas kā zēnībā, ganu gaitās cilpojot. Kaldupe 12, 100.

zēnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zēnīgi.** *Zēnisks.* Zēnīga seja. □ Tad pārnāk komandieris. Jauns vēl, zēnīgs, pār mēru pārdrošs reizēm, citreiz skumjš un lēnīgs. Avotiņa 5, 105. Bet kāpēc jaunais, padruknais vīrs, kurš nupat ar vieglu, zēnīgu soli pārlēca pār mazo upīti, noliecas pie zemes? Stulpāns 2, 5. . . Lobiņš tā zēnīgi pagriežas uz papēža apkārt, pamirkšķina pār plecu savādu šķelmīgu skatienu skolēniem . . Indrāne 5, 142.

zēnīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → zēnīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme; zēniskums.* Jaunieša z.

zēnisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zēniski.** *Tāds, kas ir raksturīgs zēnam; tāds, kas pēc izskata, izturēšanās atgādina zēnu.* Z. izskats. Zēniska

seja. Z. kalsnums. Zēniska nebēdnība. Zēniska piedzīvojumu kāre. Zēniski stūrains augums. Zēniski naivas domas. □ Zēniskā pārgalvībā viņi sevi iztēlojās par kalnu apgāzējiem, par varoņiem, kādus zeme nav nesusi. Viese 2, 170. . . dēls aizvien vairāk attālinās, iztālēm drusku jocīgs ar savām šaurajām treniņbiksēm, kas apspīlē zēniski tievos lielus. Ezera 11, 30. Aiņa balss skanēja zēniski smalka, arī jūrnieka mundieris nespēja noslēpt viņa sīko augumu . . Līvs 3, 59.

zēniskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z ē n i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Izskata z. □ Ak, viņu [zēnu] runās zēniskuma tik maz. Kā grodi vērpta dzija tās tinas kamolā. Bet šī kamola serde — rublis. Salenieks 7, 140.

zēnistaba, -as, s. *Zēnu tualetes istaba (parasti skolā); zēnu istaba.* □ Atjēdzies viņš izdrāzās gaitenī. Vēlāk zēnistabā pie krāna saslapināja matus un rūpīgi izšķīra celiņu. Skujiņš 8, 33.

zēnišķs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zēnišķi.** *Zēnisks.* □ «Vai tev nav bail, ka tevi meklēs? Tavos īsajos, zēnišķi apcirptajos matos . . var pieķerties siens, un, ja to ieraudzīs, ko tad tu teiksi?» Janovskis 1, 449. «Kas tev tur ir blakām? Tas ar zēnišķo balsi?» Pasaules sp I, 195.

zēnišķums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z ē n i š ķ s, šīs īpašības konkrēta izpausme; zēniskums.* Frizūras z.

zenītartilērija, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Pretgaisa aizsardzības karaspēka ieroču šķira, kuras apbruņojumā ir ieroči gaisa mērķu iznīcināšanai.* Zenītartilērijas pulks. Zenītartilērijas baterija. Zenītartilērijas apbruņojums.

2. *Šīs ieroču šķiras ieroču kopums.* Zenītartilērijas uguns. □ Karš bija ne vien gaisa trauksmes, zenītartilērijas dimdināšana . . , bet arī izmisums, kas saplosa visu cilvēku. Lāms 7, 30. . . lidmašīna pacēlās augstāk un nozuda. Brīdi pēc tam kaut kur sāka šaut zenītartilērija. Kļava 1, 252. Pa vagona logu . . varēja re-, dzēt, ka skaidrajās debesīs . . laižas lidmašīnas, un motoru rūkoņu ik pa brīdim pārspēja zenītartilērijas šāvieni. Lagzdiņš 4, 44.

zenītartilērists, -a, v.; **zenītartilēriste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Karavīrs, kas dien zenītartilērijā (1).* □ Deviņpadsmit gadu veco jaunekli nosūtīja uz zenītartilēristu skolu. Cīņa 80, 108, 2.

zenītbaterija, -as, s. *Zenītartilērijas baterija.* Zenītbaterijas komandieris. □ Kāds sprādziena vilnis noslaucīja no klāja zenītbaterijas ieročus ar visu apkalpi . . Lapsa 5, 72. Satraukti un nekārtīgi šāva zenītbaterijas, augšup traucās trasējošo ložu kūļi, izkaisīdamies un izdzisdami izplatījuma tumsā. Lācis 15, 289.

zenītiekārta, -as, s. *Daudzstobru zenītierocis, kurā konstruktīvi apvienoti vairāki zenītložmetēji vai zenītlielgabali ar vienotu uguns vadību.* Lielkalibra automātiskās zenītiekārtas.

zenītieroči, -u, vsk. zenītierocis, -ča, v. *Šaujamieroči un raķešu ieroči, kas paredzēti gaisa mērķu iznīcināšanai.* Zenītieroču apkalpe. Zenītieroču kompleksi. □ . . gaisā plīsa zenītieroču šāviņi. Cīņa 66, 143, 1.

zenītlielgabals, -a, v. *Artilērijas ierocis, kas paredzēts gaisa mērķu iznīcināšanai.* Automātiskie zenītlielgabali. Kuģa zenītlielgabali. Krasta zenītlielgabali. □ Ap viņa lidmašīnu sāka sprāgt zenītlielgabalu šāviņi. Zv 63, 4, 4. Melni, spīdoši zenītlielgabalu stobri vērsās slīpā leņķī pret debesīm. Talcis 9, 139. Ira: Motori apklusa, pat zenītlielgabali vairs nešauj. Zīverts 2, 42.

zenītložmetējs, -a, v. *Ložmetējs, kas paredzēts gaisa mērķu iznīcināšanai.* Daudzstobru z. Zenītložmetēju uguns. Šaut ar zenītložmetēju. Lielkalibra z. □ . . ieradās spēcīgi bruņota apsardzes grupa, kas nesa uz saviem pleciem lielkalibra zenītložmetējus, munīciju un raķetes. Grīva 12, 152.

zenītnieks, -a, v.; **zenītniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Zenītartilērijas vai zenītraķešu karaspēka karavīrs.* □ Tā bija zenītnieku iecienītā taktika: sašaut izmesto «sveci», pirms tās nodevīgā gaisma ļauj pretinieka lidotājam saskatīt . . [bombardēšanas] objektus. Imermanis 2, 103.

zenītraķete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Raķešu zenītierocis.* Vadāmās zenītraķetes. Raidīt zenītraķeti. Notriekt lidmašīnu ar zenītraķeti. Zenītraķešu karaspēks.

zenīts, -a, v. **1.** astr. *Debess sfēras punkts virs novērotāja galvas, svērteņa līnijas un debess sfēras augšējais krustpunkts; nadīram pretējais debess sfēras punkts.* Zenīta zvaigzne — *zvaigzne, kas atrodas zenīta tuvumā.* Zenīta teleskops — *zenītteleskops.* □ Tropiskajos apgabalos divas reizes gadā pusdienas laikā saule atrodas zenītā . . Ves 81, 7, 32. Pavasarī Lielo Greizo Ratu zvaigznājs atrodas vakaros gandrīz zenītā, tas ir, virs galvas. Zv d 59, 2, 56. Mākoņi jau uzkāpuši gandrīz līdz zenītam. Grīva 8, 274. Padevībā un dziļā pateicībā viņš [mācītājs] pavērsa skatienu taisni augšām, zenītā, kur . . mājoja tas, kas saulei liek spīdēt, vējiem pūst un lietum nākt. Upīts 18, 274.

2. *Stāvoklis, arī moments, kad debess spīdeklis (parasti saule, mēness) atrodas visaugstāk virs horizonta.* □ Saule spīdēja augstu debesīs karsta, karsta, un, ja arī tā mazu nieciņu jau bija nokāpusi no zenīta, . . ceļš līdz apvārsnim vēl tāls. Zigmonte 9, 243. Mēness spožs, bez ēnas plankuma stāvēja zenītā. Grants 6, 97. Kāpj saule zenītā un solās rozei No avota pat lāsi neizsniegt . . Goba 3, 140.

3. *Visaugstākā pakāpe, vislielākais sasniegums (kāda, kā) attīstībā.* Būt radošo spēku zenītā. Atrasties slavas zenītā. Sasniegt savas daiļrades zenītu. □ . . atrazdamās slavas kalngalos, savas tehniskās meistarības zenītā, . . šī Zvaigzne [balerīna] pati sevi nodzēsa. Liepa 1, 70. . . mākslinieks [aktieris] joprojām ir savu jaunrades spēju zenītā. Katlape, Ceplītis 1, 167. . . vīrietis turēja sievietes roku un lūkojās uz viņu ar to saudzīgo un uzmanīgo maigumu, kas liecināja, ka viņu mīlestība arvien vēl ir zenītā. Kaijaks 4, 175.

zenītteleskops, -a, v.; astr. *Astronomisks instruments novērotāja vietas ģeogrāfiskā pla-*

tuma noteikšanai. □ Tagad pašu spēkiem tiek konstruēts vēl viens — fotoelektrisks spoguļa zenītteleskops .. Zv d 68, 3, 36.

zenītuguns, -uguns, s.; parasti vsk. *Zenītartilērijas (2) uguns.* Atklāt zenītuguni. □ Kaujas uzdevuma izpildes laikā fašistu zenītuguns kā lokā ieslēdza vecākā leitnanta .. lidmašīnu. Rīgas B 82, 265, 2. Spēcīgā ienaidnieka zenītuguns neļāva grupai precīzi izpildīt uzdevumu. Cīņa 82, 105, 2.

zēns, -a, v. **1.** *Vīriešu dzimuma bērns (aptuveni līdz 11 gadiem); arī pusaudzis.* Zēnu koris. Zēnu apģērbi. Zēnu rotaļas. Zēnu nedarbi. Skolas zēns — *skolnieks.* Ganu zēns — *ganuzēns.* Kalpa zēns — *zēns, parasti pusaudzis, kas veic algotu darbu lauku saimniecībā.* Izsūtāmais zēns — *zēns, kas veic, parasti sīkus, kurjera pienākumus.* Zēnu skola — *skola, kurā mācās tikai zēni.* Zēnu istaba — *zēnu tualete (parasti skolā); zēnistaba.* □ «Haris ir zēns, viņam vēl tālu līdz lielam cilvēkam, viņš daudz nesaprot.» Zigmonte 1, 281. Pēc brītiņa puisis manīja, cik aukstas zēna rokas bij. Viņš .. saņēma savā siltajā, dzīvības pilnā rokā puikas sastingušos, liesos pirkstus. Blaumanis III, 18. Liepājas ezers .. bija vienīgā vieta, kur izjutu dabas tuvumu, kur rūdījos ledus kaujās. Kā tolaik visi ezermales [ezermalas] zēni. Gūtmanis 4, 34. .. Aizsargu un Valmieras ielas stūrī tolaik atradās tukšs, neapbūvēts laukums — lieliska vieta zēnu rotaļām un dažādām spēlēm ar bumbu. Dripe II, 47. Viņa [saimniece] .. izrīkoja ganu zēnu un meiteni, lai tie neietu gulēt, jo viņi abi vien nu palika mājā. Blaumanis II, 328. Kalpa zēns .. Ķurzēns tanī .. gadā kļuva apaļš bārenis. Viņam bija viens vienīgs radinieks, tēvabrālis, arī kalps .. A Eglītis 5, 46. Kādu laiku es biju par izsūtāmo zēnu pie bijušā emigranta. .. Tas bija patīkams darbs .. Tu staigā ar dažādiem saiņiem pa pilsētu vai braukā ar trīsriteņu velosipēdu .. Kurcijs 4, 308. Pamanījis koridorā klases audzinātāju stūrējam uz viņa pusi, Ralfs mēģināja paglābties zēnu istabā .. Draugs 84, 8, 20.

2. *Jaunietis, jauneklis.* □ Sanāca vairāk nekā divdesmit vīriešu, visvairāk jauni zēni, bet arī pusmūža vīri un pat pāris sirmgalvju. Birznieks-Upītis 6, 116. Pulkā, kurā kalpoja Draudiņš, bija tagad atlikušies tikai braši un zaļokšņi zēni. Strāls 2, 380. «Es vēl negribu uzņemties rūpes par ģimeni. Es to nemaz vēl nespēju. Vispirms ir stingri jānostājas uz kājām. Es taču vēl esmu pavisam zaļš zēns.» Lukjanskis 4, 148. // parasti savienojumā ar pieder. vietn. *Jaunietis, kas ir tuvs, mīļš kādai jaunietei, sievietei.* Meitenei bija savs zēns. □ No tās reizes, kad Jautrīte Raiņa vidusskolas sarīkojumā iepazinās ar Guntaru, daži sāka sačukstēties, ka Guntars esot Jautrītes zēns. Kļava 1, 24.

3. savienojumā ar apzīmētāju; sar. *Vīrietis, pret kuru kāds pauž labvēlīgu, draudzīgu attieksmi.* □ «Kas tad varēja iedomāties, ka viņš tik naivs?» — «Naivs gan, jā, bet labs mehāniķis un lāga zēns.» Talcis 7, 268. Tēvocis patiešām bija zelta zēns. Kas citam būtu par prieku ņemties ar tādu nemākuli! Dripe 2, 57. ◇ Vecais zēns (arī puika) sar. — *lieto vīrieši, familiāri, arī sirsnīgi uzrunājot citu vīrieti vai runājot par viņu.* □ «Veco zēn, Edžu! Vai tiešām tas esi tu? Kāds velns tad tevi te atnesa ..» Pasaules sp II, 280. Veco zēnu sastapu mājās. Nebijām redzējušies gadus desmit, viņš izskatījās novecojis .., bet citādi smaidīgs, plēš jokus. Lapsa 7, 113.

○ Ielas zēns (arī puika) — *pusaudzis vai jaunietis, kura uzvedība neatbilst sabiedriskās dzīves normām; piedauzīgs, vulgārs pusaudzis vai jaunietis.* □ Ielas zēnu un klaidoņu bezkaunīgi uzraksti [uz nama] .. bija lietū pa pusei nodzisuši .. Austriņš 2, 104.

zeņķis, -ķa, v.; sar. **1.** *Zēns, aptuveni skolas vecumā; arī pusaudzis.* □ Un kāda lišķīga bērnu māte, iedomādamās, ka nākamgad savu zeņķi pie Lienes [nākamās saimnieces] varēšot nodot ganos, viņai tikko nenobučoja roku. Blaumanis 6, 269. Viņa priekšā izauga apaļīgs puišelis, tēva pusdrauga Zigmāra dēls .. . «Ikar, pagaidi!» sauca zeņķis, mēģinādams notvert aiz jakas stūra. Kalve 4, 81. saī. «Ko tad, mīļais, ko?» vienīgā sieviete [komisijā] nomierinoši zum, un Kasparam liekas, tā noglāstītu viņam galviņu kā zeņķim, ja būtu pilnīgi pārliecināta, ka aizsniegs. Svīre 3, 237.

2. *Jaunietis.* □ «Tos zeņķus gan tu, Matīs, esi pagalam nomocījis ..» Puišiem saskrēja asaras acīs. Tā bija balta patiesība! J Kalniņš 3, 47.

zeperis, -ra, v.; sar. *Zēns (1), parasti veselīgs, spēcīgs, arī nebēdnīgs, draiskulīgs.* □ Divos pēdējos solos pirmajā klasē sēdēja četri dūšīgi zeperi. Lagzdiņš 4, 190. Netālu no tilta sēklītī — šļakatas, spiedzieni — daži zeperi jau peldas. Ezera 12, 3. «Kaimiņš sūdzējās, tavs Valts ar citiem zeperiem pa viņa ābeļdārzu dzīvojot.» Zigmonte 12, 150. .. radiniecei vajadzēja braukt komandējumā. .. viņa lūdza, lai es uz nedēļu paņemu pie sevis abus zēnus — desmit un vienpadsmit gadus vecus zeperus. PL Siev 83, 3, 16.

zēvele, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; novec. *Sēra masas slānis, ar ko apklāts sērkociņa gals.* □ Pulvera mums nebija, tāpēc mēs klusībā krājām sērkociņus. Ar nazīti nokasījām zēveli un to iebērām stobrā .. Pasaules sp I, 370. «Rau, kāda sērkociņu kārbiņa gadījusies, pilnīgi bez zēveles,» .. māte pukojās. Ērgle 1, 153. sal. Ķēvietis: Bet jūs taču gribēsit īstu vīru .. Kam asinis kūsā kā verdošs piķis, kā degoša zēvele ... A Eglītis 1, 76. pārn. Tad pēkšņi cirties kā kumeļš traks, Un dusmu zēveles sakāpa krūtīs: «Vai dzīvu jau mani kapā raks, Tik viegli no ceļa jau nenogrūdīs!» Bārbale 6, 151. ◇ Piķis un zēvele! sar. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā, arī izbrīnā, pārsteigumā.* □ «Piķis un zēvele, kas šeit par ļaudīm?» pēc sapulces šķendējās Štībelis. Avotiņa, Šlisers 1, 194. Piķis un zēvele, kā steidzas tas laiks! .. trīsdesmit divi gadi jau pagājuši, kopš dzīvojam kopā .. Talcis 8, 40. ◇ Spļaut piķi un zēveli sar. — *būt neapmierinātam, sašutušam.*

□ Domāju, ka pilsētā saņemšu pateicību par oriģinālu rīcību. Taču priekšniecība spļāva piķi un zēveli. Mana vēstule nebija nonākusi pie adresāta. Liesma 77, 6, 15. ◇ Spļaut zilas zēveles sar. — *būt ļoti dusmīgam.*

zēvelēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; intrans.; sar. **1.** parasti 3. pers. *Spēcīgi pūst (par vēju).* □ Ap pusdienu vējš jau zēvelēja ar neatlaidīgu spēku un dienas otrā pusē sasniedza sešas balles. Grants 4, 105. Šis pēkšņi pamodies vējš, negaisa priekšvēstnesis, vispirms iepūta no tuvējā krasta, tad apsviedās un sāka zēvelēt no pretējā. Gūtmanis 2, 134. «Piedodiet, es laikam nedzirdēju. Vējš tā zēvelē.» Skujiņš 7, 74.

2. *Šaut, parasti intensīvi.* □ Un tad no meža izveļas vācu tanks. Nokļuvis skrajākā vietā, tas nepārtraukti zēvelē ar ložmetējiem .. Jansons 5, 213. «Kārli, .. tev slaidāka roka, zēvelē gar to priedīti tūliņ pa kreisi: jau trešo reizi tur zibsnī friča bises uguntiņa.» Grīns 1, 105. .. sāk zēvelēt tā, ka vairs pat atsevišķus šāvienus nevar izšķirt. Zv 73, 15, 17. «Kolīdz [ienaidnieks] dabūja manīt, ka mēs taisāmies uzbrukumā, tā zēvelē dienu un nakti.» Rihters 1, 298.

ziba, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Rezultāts → z i b ē t (1).* □ Kalni ēnas aizās raka, galotnēs dzirkst saules ziba. Skujiņa 1, 24. .. spilgtās gaismas ziba liecināja, ka baigā nakts jau garām. Niedre 10, 285. .. Kaspars skatījās uz šauteni, redzēja tērauda melno zibu un rasas pērlītes uz stobra. Līvs 2, 30. pārn. Tev acis gūst možāku zibu, Līdzko ar manējām tiekas ... Elksne 5, 48. pārn. Caur asarām met acis niknu zibu .. Purvs 1, 74. pārn. To pašu sakāmo .. varēja paust pavisam citādā balsī, ar smaida pieskaņu, ar labsirdīgu smieklu zibu acīs .. Mauliņš 4, 237.

2. *Rezultāts → z i b ē t (2).* □ Dūcošā spole un riteņa ziba vilka puiku pie sevis ar neaptveramu spēku .. Liesma 70, 4, 21. Esiet sveicinātas, Liepu ēna un mākoņu ziba! Ļūdēns 4, 137. pārn. Tas tavs tīrums — bez dzīvības zibas. J Rokpelnis 1, 53.

zibenīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zibenīgi. 1.** *Tāds, kas tiek veikts vai noris ļoti strauji, ātri, ļoti īsā laikā (par kustību, arī psihisku reakciju u. tml.).* Z. lēciens. Z. sitiens. Z. tvēriens. Zibenīga piespēle. Z. lēmums. Zibenīga atbilde. Zibenīgi mesties pakaļ. Zibenīgi reaģēt. Zibenīgi novērtēt situāciju. □ Alnis sevi aizsargā ne tik daudz ar ragiem kā ar zibenīgiem, ļoti spēcīgiem priekškāju spērieniem. Medn 17. Egle zibenīgi atrāva roku un soli atkāpās. .. čūska aizlocījās un pazuda cinī. Birze 5, 134. Zibenīgi uz galda tiek izvietoti šķīvji. Putniņš 2, 143. Ziņa par .. notikumu zibenīgi aplidoja visu māju. Ērgle 1, 90.

2. *Ļoti īss (par laika sprīdi).* □ .. pavērās istabas durvis, īsu, pavisam zibenīgu mirkli tur pavīdēja kaut kas līdzīgs zaķa purniņam, tad durvis ar troksni aizcirtās .. Saulītis 12, 29. // *Ļoti liels (par ātrumu).* □ Ķirzakas un čūskas parasti kustas diezgan lēni, bet medījot un briesmu brīžos spēj pārvietoties zibenīgā ātrumā. Sloka 1, 42. // apst. *Ļoti.* □ Cīņa [basketbola spēlē] kļuva saraustīta, smaga. .. Franči aizvien biežāk pārgāja zibenīgi ātros uzbrukumos. Skujiņš 8, 86. .. domas joņo tik zibenīgi ātri .. Krūmiņš 1, 14. Aktiera kustības gan reizēm kļūst zibenīgi straujas, taču vienmēr tās ir līdz galējībai ekonomiskas. Akurātere 3, 5.

3. *Tāds, kas ļoti strauji, ātri kustas, pārviejas.* □ .. [makšķerniekam] pietiek pacietības un veiklības, lai noķertu zibenīgo un manīgo foreli. Zv 76, 24, 15.

zibenīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → z i b e n ī g s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Sitiena z. Piespēles z. Roku kustību z. Skatiena z. Atbildes z.

2. *Vispārināta īpašība → z i b e n ī g s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ālantiem nebija ne līdakas zibenīguma, ne līņa lācīguma .. U Plotnieks 1, 74.

zibens, zibens, dsk. zibeņi, v. *Redzamā elektriskā izlāde, kas veidojas mākoņos vai starp mākoņiem un zemi, ja ir liela potenciālu starpība.* Šautras z. Lodveida (arī bumbveida) z. Plaikšņu z. Kreļļveida z. Mākslīgais z. Spožs z. Balti zibeņi. Zibens strēles. Zibens lode. Zibens gaisma. Zibens uzliesmojums. Zibens spēriens. Z. izšaujas. Zibeņi šaudās. Zibeņi šķiļas. Zibeņi plaiksnās. Z. nozibsnī. Mest zibeņus — *zibeņot.* Zibens ātrumā — *ļoti ātri.* Kā zibens — *ļoti strauji, ātri.* Krusta zibens — *krustveida zibens.* Lodes zibens — *lodveida zibens.* □ Melnajās debesīs šķīda spoži zibeņi, .. grāva pērkons, un lietus gāza vienā laidā. Lielais 3, 139. .. ēkās iespēris zibens, un tās visas sākušas reizē degt. A Grigulis 10, 87. Asās zibens šautras uzliesmoja viena pēc otras un lokani pāršķēla mākoņus pāri visai debess pamalei .. Dziļums 1, 311. .. vējš bija vēl sauss un brīžiem pavisam apstājās, lai negaisa stindzinošā dvaša jo bargāk celtos šajā zemes stūrī. Tad iešķīlās zibens un Aina lēni aizvēra logu. Niedra 4, 260. sal. Kā zibens pazibsnī sīks gaismas stars .. Rainis VI, 300. sal. Pa kāpām aizklīstam, kur šaudās ķirzakas Kā zaļi zibeņi pa oļiem sudrabotiem ... Bendrupe 3, 95. sal. .. [Hortenze] ātru un dedzinošu kā zibeni bija iemetusi savu skatu uguni viņa acīs .. Brigadere 3, 380. pārn. Nepārtraukti plaiksnīja magnēzija zibeņi, tarkšķēja kinokameras .. Skujiņš 14, 236. pārn. «.. šķeļas domu zibeņi!» M Zariņš 5, 35. pārn. Tas, ko reiz nosaucu par mīlestību, bij tikai pirmās saskaršanās zibens .. Brīdaka 10, 218. Šie skaistie, bet rijīgie putni kā pikējošas lidmašīnas krīt lejā zibens ātrumā un, pie pašas ūdens virsmas sakļaudami spārnus, ienirst dziļumā. Talcis 7, 260. Briesmu vēsts zibens ātrumā izplatījās gar dzelzceļa līniju. Birznieks-Upītis 6, 220. Mašīna salēcās un kā zibens pašāvās garām kādam vieglajam vāģim. Lukjanskis 4, 196. ◇ (Kā) zibens (arī zibens spēriens, pērkons, pērkona spēriens) no skaidrām debesīm, arī kā zibens (arī pērkona) spēriens — *saka par ko negaidītu.* □ Kā zibens no skaidrām debesīm .. izplatījās vēsts .. A Grigulis 6, 78. Kā zibens spēriens no skaidrām debesīm nāk ziņa par revidenta inkognito ierašanos mazpilsētiņā. Teātris 83, 80.

Tas bija zibens spēriens no skaidrām debesīm. Noliku avīzi un labu brīdi sēdēju, kā sitienu dabūjis. Saulītis 13, 57. Un pēkšņi kā zibens spēriens Hermani ķēra doma, ka viņam jāmirst. Viņu sagrāba bailes, šausmas un vienlaikus neprātīga dzīvotgriba. Ezera 8, 158. ◇ Kā zibens (spēriena) ķerts — *saka, ja kāds ir ļoti pārsteigts.* □ Māra piesarka līdz ausu galiem un jutās kā zibens ķerta .. Kļava 1, 80. .. bumba trāpīja tieši pa pieri valodniecības studijās iegrimušajam Guramam. Mūsu kaukāzietis sastinga kā zibens spēriena ķerts. J Plotnieks 6, 72. ◇ Lai zibens (arī pērkons) mani nosper (arī sasper)! sar. — *izsaucas, ko apgalvojot, apzvērot.* □ «Tā, vai zini, nav sieva. Tas ir automāts. Ložmetējs. Viņa — lai zibens mani nosper, ja es meloju! — izrunā vismaz pusduci vārdu sekundē.» Kalndruva 8, 19. // pārn. *Spēcīgs (dusmu) atspoguļojums (acīs).* □ Tantei Dārtai acīs zibeņi šaudās. Sakniebusi lūpas, viņa .. pūš: «Es ne soļa vairs nesperšu pār tavu slieksni.» Salenieks 5, 297. «Kādas dāmu ausis!» puisis .. nelaipni iesaucās, un zibens iz viņa lielajām tumšzilajām acīm ķēra sulaini. «Ja tev ir kas ko teikt, tad saki, bet neblēņojies!» Blaumanis 6, 199. // pārn. *Spēcīga dusmu, naida izpausme.* □ .. kad Ārija ar Vilmu strīdējās — kas notika diezgan bieži — viņa parasti bija zibeņu novadītāja, kas samierināja abas strīdnieces. Vilks 1, 76. .. pērkoni un zibeņi aumaļām nāca no kanceles, bet, cik daudzus tie ķēra, cik daudziem paslīdēja garām, to neviens pasacīt nespēja .. Dorbe 6, 108. Kronvalda Atis runā, un dusmu zibeņi šķīst pa visu plašo goda mielasta telpu. J Kalniņš 9, 155.

○ Zibens telegramma sar. — *steidzama telegramma; zibenstelegramma.* ◇ Acis met zibeņus (arī zibšņus) — *saka par skatienu, kurā izpaužas ļaunums, dusmas, izaicinājums.* □ «Nu, saki viens cilvēks! ..» Kā pērkona spēriens nodārd uz dēļiem meistara Taubes resnā nūja. Acumirkli mēs sastingstam: aiz dēļiem redzam meistara galvu. Viņa acis met zibeņus .. Sēlis 4a, 74. ◇ Mest (acu) zibeņus (arī zibšņus) — *skatīties, paužot skatienā dusmas, ļaunumu, izaicinājumu.* □ .. izteiksme viņa sejā mainījās apbrīnojami ātri: te viņš viss staroja, bet te jau meta zibeņus. Skujiņš 3, 147. Nepielūdzami bargi Piks [suns] turējās pret ciemiņiem. .. no [bērna] ratiņiem neatkāpās ne soli un, tumšus acu zibeņus metot, sekoja katrai ciemiņu kustībai. Rinkule 8, 94.

zibensātrs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zibensātri.** *Ļoti ātrs.* □ .. [sportisti] mēģināja gūt panākumus ar zibensātriem uzbrukumiem. Sports 66, 188, 2. Novēro arī osteomielīta zibensātrās formas. Tādos gadījumos ir smaga intoksikācija un septisks stāvoklis .. Visp ķir 257.

zibensātrumā, apst. *Ļoti ātri; zibens ātrumā.*

zibenskarš, -a, v. *Pēkšņs uzbrukums, kura mērķis ir gūt uzvaru pār pretinieku īsā laikā.* Zibenskara teorija. Zibenskara taktika.

zibensnovadītājs, -a, v. *Zibensnovedējs.*

zibensnovedējs, -a, v. *Ietaise ēku un būvju aizsardzībai pret zibeni.* Stieņveida z. Tīklveida z. Trosveida z. Sietveida z. □ Jārēķinās ar to, ka caur zibensnovedēju plūdīs tūkstošiem kiloampēru stipra strāva un, ja tas pārdegs, var rasties ugunsgrēks. Zin T 76, 2, 22. // pārn. *Cilvēks, vide, apstākļi, kas ir par cēloni tam, ka (kādam, kur) mazinās, zūd kāda spriedze.* □ Viņam patiesi nav nekādu iebildumu pret Valdu, kādreiz viņa ir lielisks zibensnovedējs, kad atmosfēra mājās negaidot grasās sakarst .. Zigmonte 4, 52.

zibenstelegramma, -as, s.; sar. *Steidzama telegramma.* Nosūtīt zibenstelegrammu. Pārraidīt zibenstelegrammu. Saņemt zibenstelegrammu.

zibensturnīrs, -a, v. *Turnīrs ar saīsinātu sacensības laiku.* Z. šahā. Z. futbolā. Piedalīties zibensturnīrā. Organizēt zibensturnīru.

zibeņātrs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zibeņātri.** *Zibensātrs.* Z. pretuzbrukums. Zibeņātri sapulcēties. □ .. strēlnieks zibeņātri metas ap tuvākās mājiņas stūri un tūliņ nogāžas augšpēdus sniegā, jo turpat pie viņa kājām sprāgusi vācu mesta rokas granāta. Grīns 1, 408. Ass rāviens, klupiens, un pretinieks kopā ar Pēteri novēlās zemē kā maiss. Pēteris zibeņātri uzmetās Brūverim virsū un piespieda viņa plecus pie zemes. Gulbis 4, 188. «.. transporta darbiniekiem jebkuros apstākļos jābūt zibeņātrai reakcijai.» Klīvers 4, 48.

zibeņātrumā, apst. *Zibensātrumā.* □ .. puika priecīgs zibeņātrumā aizjož .. Dinere 11, 62. «Mūsu skolotājai meitiņa! Meitiņa! ..» zibeņātrumā jaunā vēsts aplidoja visu skolu. Rinkule 7, 48.

zibeņnovadītājs, -a, v. *Zibensnovedējs.*

zibeņnovedējs, -a, v. *Zibensnovedējs.* □ Zibeņnovedējs ir iekārta, kas sniedzas augstāk par aizsargājamo objektu un sastāv no zibens uztvērēja, vertikālajiem vadiem un elektrību labi vadoša iezemējuma, caur kuru visa zibens strāva noplūst zemē. Zin T 67, 2, 42. Papeles, skābarži, baltalkšņi, bērzi un citi koki ar gludu mizu, kam lietus stumbra virsmu labi samērcē, noder par zibeņnovedējiem. Pad J 71, 157, 2. // pārn. *Cilvēks, vide, apstākļi, kas ir par cēloni tam, ka (kādam, kur) mazinās, zūd kāda spriedze.* □ Šad un tad naktstupelēs izbēgu no mājām .. Pēc tam bailes nākt atpakaļ. Uzdrošinos pie viņas [sievas] ierasties vien kopā ar zibeņnovedējiem — diviem draugiem. M Zariņš 2, 144. Kā zibeņnovedējs tika ielūgts Krīzentāls. Vakara tēma — samierināšanās ar īstenību un radiem. Bels 4, 45.

zibeņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Parādīties zibenim, arī zibeņiem.* □ Aiz loga pa brīdim zibeņo, bet pērkons kļuvis gurdāks .. Ezera 12, 199. Zibeņo arvien biežāk. Īslaicīgajā uzliesmojuma mirklī klāja prožektori pēkšņi kļūst šķietami dzelteni .. Lapsa 1, 54. Atkal zibeņoja. Visa pamale zaļgani baltās ugunīs noplūdusi. Laicens I, 387. // pārn. *Spilgti spīdēt, mirdzēt, paužot jūtas, emocionālu stāvokli — par acīm.* □ Viņa nāsis dusmās un uztraukumā drebēja. Skaistās lūpas raustījās, un acis zibeņoja. Zālīte 5, 338. Vajadzēja redzēt, kā tu pārvērties todien: no lab-

sirdīgā Arņa vairs nebija ne vēsts, .. tavas acis zibeņoja, un balss skanēja draudoši. Lācis 15, 147. .. viņa kā vienmēr: galva lepni atgāzta, acis zibeņo ... Brīdaka 2, 177.

2. *Ļoti strauji, ātri kustēties, pārvietoties.* □ Iemanījušies [kukaiņu] ķeršanā, sīkie, raibie tītarēni zibeņoja tik ātri uz priekšu, ka tītaru māte tiem nevarēja ne līdzi iztikt .. Birznieks-Upītis IV, 104.

zibēt, parasti 3. pers., zib, pag. zibēja; intrans. **1.** *Izplatīt spožu, ātri mainīga stipruma gaismu (par gaismas avotu); būt spožai, ar ātri mainīgu stiprumu (par gaismu).* □ Caur mākoņiem sarkani stari jau zibēja .. Peters 4, 13. .. kā zelta spāres zibēja caur koku lapām pilsētas ugunis .. Niedra 4, 21. // *Zibeņot (par zibeni).* □ .. grauj tāli pērkoni°, un zibens zib .. Paegle 1, 130. .. Raujas augšup viļņi, vētrā zibšņiem zibot .. Brīdaka 4, 18. // *Spoži, nevienmērīgi spīdēt, atstarojot gaismu; arī izceltīes apkārtnē ar savu krāsas spilgtumu.* Jūra zib saulē. Saulē ziboši zobeni. Ziboši sniegi. □ Kravatē zib briljantu zvaigznīte. Upīts 18, 141. .. līdaka met kūleņus pa ziedošo pļavu, saulē zibēdama kā izkapts. Jaunsudrabiņš 5, 10. Pār plecu tam sidraba cirvis zib .. A Grigulis 14, 88. Un, kad Rūsiņš izgāja karot, viņa pulkos arvienu zibēja un zvīļoja senie tautas karogi, .. un tikai ar šiem karogiem viņš guva uzvaras. Niedra 3, 85. pārn. Atmiņā vēl zib un laistās Dzīves ilūzijas skaistas .. P Bārda 2, 97. // pārn. *Spilgti spīdēt, mirdzēt, paužot jūtas, emocionālu stāvokli — par acīm, skatienu.* □ .. zvejnieku bālie ģīmji atdzīvojās, viņu acis zibēja. Pat Gurlumam raisījās mēle uz pāra prieka vārdiem. Blaumanis 6, 43. Krusttēva garo balto ūsu gali priecīgi nopurināJās, bet zaļgani zilās acis šķelmīgi zibēja. Ādamsons 3, 145. Viņa jauneklīgais skatiens zibēja smējīgs, bet labdabīgs un sirsnīgs. A Eglītis 6, 53. // pārn. *Spilgti izpausties (acīs, skatienā) — par jūtām, emocionālu stāvokli.* □ Man acīs zib spēks, Manas rokas alkst .. Kurcijs 5, 119.

2. *Ļoti strauji, ātri kustēties, pārvietoties.* Airi zib rakstā. Bez mitas zib šuvējas rokas. Upē zibēja zivis. Papēži zib — *saka, ja kāds skrien ļoti ātri.* □ Es ielecu laivā, kā bultas man garām zib kaijas žiglās .. Elksne 5, 63. Viņas rokās, žigli zibot adatām, no pūkainas mohēras dzijas valdziņu pa valdziņam tapa Anniņai jaka. Kļava 2, 58. pārn. Zib mūža rats — zelta rats dienu skrejā. Krūklis 7, 19. pārn. Vai tad viegli Manas dienas zibējušas? Bārbale 6, 69. «Es zinu [kur ir spainis]!» viņa iesaucās un, papēžiem zibot, aizmetās uz kūti .. Ezera 1, 135. // *Ļoti strauji šķietami virzīties, kustēties (par to, kam lielā ātrumā virzās garām).* □ Gar zilā autobusa logiem arvien ātrāk un ātrāk zibēja melnas egles .. Lapsa 4, 39. Mazajam Egles puikam .. atlika tikai gaidīt, pret kuru koku atsitīsies ragaviņu gals, un cerēt, ka varbūt izdosies izlocīties starp garām zibošajiem koku stumbriem. Birze 5, 18. .. Aiz mašīnas loga zib kaut kas zils, Vai tiešām tie būtu — virši? Elksne 3, 15.

zibīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zibīgi. 1.** pareti. *Tāds, kas zib (1).* □ Es šajā zibīgi žilbstošā piesaulē kaujos ar aklumu. Vācietis 8, 32. pārn. Te viņu pagrūž kāds, meitene galvu Atsviež ar zibīgām iezaļām acīm .. Čaks 1, 81.

2. reti. *Tāds, kas zib (2).* □ .. tagad visa tehnika veltīta tikai maksimālam ātrumam, tagad ūdensslaloms kļuvis daudz zibīgāks. Sports 81, 164, 1.

zibīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** pareti. *Vispārināta īpašība → zibīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. reti. *Vispārināta īpašība → zibīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

zibināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju. **1.** trans. *Panākt, ka (kas) izplata spožu, ātri mainīga stipruma, arī īslaicīgi pārtrauktu gaismu; būt tādam, kam (no kā) izplatās spoža, ātri mainīga stipruma, arī īslaicīgi pārtraukta gaisma (par priekšmetu ar gaismas avotu).* □ Pie ieejas, smēķu sarkanās oglītes zibinādami, drūzmējās jaunie zvejniekpuiši. Līvs 1, 51. Bākas uzraugs pamāja tālumā, kur zibināja savu gaismu piekrastes bāka. Grīva 12, 101. .. dažas novēlojušās mašīnas, uguņus zibinādamas, aizdrāzās garām. Kar 57, 9, 62. // intrans. *Izplatīt spožu, ātri mainīga stipruma, arī īslaicīgi pārtrauktu gaismu (par gaismas avotu, arī par priekšmetu ar gaismas avotu); būt spožai, ar ātri mainīgu stiprumu, arī īslaicīgi pārtrauktai (par gaismu).* □ Nakts. Jautri zibina vēja šūpotās spuldzes. Liesma 75, 6, 2. Pirmajā stāvā, kur virsbūves sametina, zibina metināšanas baltās ugunis .. Zv 79, 21, 8. // *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) spoži, nevienmērīgi spīd, atstarojot gaismu; arī panākt, būt par cēloni, ka (kas) izceļas apkārtnē ar savu krāsas spilgtumu.* Zibināt zobus — *atverot un aizverot muti (runājot, smejoties u. tml.), padarīt redzamus zobus.* □ Sekretāre sēž savā parastajā vietā, .. eleganto importa aceņu stiklus zibinādama. Svīre 3, 232. Jaunā dzīvojamā māja .. laipni zibināja platos logu stiklus. Birze 3, 17. Viņa reizēm paskrējās uz priekšu, zibinādama mijkrēslī savus kailos, baltos stilbus .. Veselis 1, 294. Saulē zibinot dzeltenos° sānus, Autobuss uzraušas kalnā un pietur. Saulītis 10, 35. «Kas šeit [kūtī] notiek?» — «Revolūcija!» baltos zobus zibinādams, smejas Antons .. J Plotnieks 7, 89. // intrans.: pārn. *Zibēt (par acīm).* □ Paskaties meitenei acīs, Kas liesmaini zibina .. Dorbe 5, 139. // pārn. *Skatīties, vērst (acis, skatienu), spilgti paužot jūtas, emocionālu stāvokli.* □ Viņa bargi zibina brūnās acis .. Indrāne 2, 574. .. Rūtiņš .. ziņkāri zibināja acis zem briļļu stikliem. Eglons 1, 217. .. savu vērtējumu man pačukst blakussēdētāja. Es piekrītoši zibinu acis un māju ar galvu .. Indrāne 3, 10.

2. parasti 3. pers.; intrans. *Zibeņot (par zibeni).* □ Ganu Juzis, satriecis aitas šķūnī, bailīgi veras debesīs. «Jau zibina!» Indrāne 6, 70. .. sāk mākoņi celties un kustēties, .. jau ducina un zibina .. LLK 1, 370.

3. trans. *Ļoti strauji, ātri kustināt.* □ Viņas rokas visbiežāk šķirstīja grāmatu lappuses vai

zibināja adāmadatas. Artmane 68. // intrans. *Ļoti strauji, ātri kustēties, pārvietoties.* □ ..slidskrējēji zibināja pa līgano ledu kā ūdensblusas pa vasaras līmeni.. Sudrabkalns II, 528. ..ripo viegli līnijrati. Spēcīgs melnis zibina pilnā riksī.. Kar 54, 10, 22. Ar garu, šauru snuķi Omartija gruntsgabals pieslēdzās straujai satiksmes ielai, pa kuru nemitīgi zibināja garām traucošie automobiļi.. A Eglītis 6, 49.

zibināties, -inos, -inies, -inās, pag. -inājos; refl. **1.** parasti 3. pers. *Ilgstoši, intensīvi zibināt (1).* □ Spuldzītes zibinās stīvi, it kā ar mirkšķienu varētu dabūt šurp gaismu no debesīm. Čaklais 7, 14. Skatuves dziļumā zibinās gaisma, skan mūzika. Svīre 3, 93. // *Spoži, nevienmērīgi spīdēt, atstarojot gaismu; arī izcelties apkārtnē ar savu krāsas spilgtumu.* □ Viņa.. ļāva lampām zibināties auskaru briljantos. Upīts III, 211. Starp sārtajām lūpām smaidā zibinās zobu krellītes. Ezera 2, 184. // pārn. *Spilgti spīdēt, mirdzēt, paužot jūtas, emocionālu stāvokli — par acīm, skatienu.* □ Acis dzēlīgi zibinājās aiz brillēm.. Upīts 9, 660. «Es zinu, meitenei actiņas zibinās uz šo pusi kā zīlītes..» Niedre 6, 224.

2. *Ļoti strauji, ātri kustēties, pārvietoties.* □ Zemu pāri pagalmam šaudījās bezdelīgas, kliegdamas lielā satraukumā, zibinādamās iekšā un ārā pa kūts puspievērtajām durvīm. Bels 6, 178.

zibsnīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zibsnīgi. 1.** *Tāds, kas zibsnī (2).* Zibsnīgas liesmas. Zibsnīgas logu rūtis. □ Žilbinoša, zibsnīga saule, tikai pagarās ēnas rādīja, ka ir vakars. Skujiņš 10, 278. ..zibsnīgie briļļu stikli aizsedza tuvredzīgās acis. Kar 58, 9, 135. Mugurā Noasam bija zils angļu smalkvilnas mundieris ar saulē zibsnīgi mirgojošām zelta pogām. Skujiņš 14, 11. // pārn. *Tāds, kas spilgti spīd, mirdz, paužot jūtas, emocionālu stāvokli — par acīm, skatienu.* □ Pelēkās acis zibsnīgas, vaigs pabāls.. Vanags 10, 7. Zem baltu uzacu lokiem raudzījās zibsnīgas acis. Tās bija salti dzedras.. Vāczemnieks 6, 318.

2. *Tāds, kas ļoti strauji, ātri kustas, pārvietojas.* □ Es gribēju, lai pār mani klusētu arī pūču ēnas, taču pārāk zibsnīgas tās. Ļūdēns 6, 60. Jancis, labu brīdi vērojis adatas zibsnīgo šaudīšanos gaismā,.. nenociešas un noprasa: «Mamm, ko tu šūn [šuj]?» J Plotnieks 11, 5. ..arī tur alnēni zibsnīgi skrien, apskrienot dūkņas un salnu. Lukss 13, 72. // pārn. *Ļoti īss, acumirklīgs (par laika sprīdi).* □ Aktieris.. uz skatuves parādās dažreiz pāris epizodēs, aiztrauc īsie, zibsnīgie mirkļi, un tanīs skatītāju atmiņā jāatstāj priekšstats par kādu pavisam noteiktu cilvēku. Hausmanis 2, 155.

zibsnījums, -a, v. **1.** *Rezultāts → zibsnīt (1).* Zibens šautru zibsnījumi.

2. *Rezultāts → zibsnīt (2).* Zibspuldzes z. Bākas uguņu z.

zibsnis, -šņa, v. **1.** *Rezultāts → zibsnīt (1); arī zibens.* □ ..pretī jau kāpa īsta zilmelna nakts, un tajā šaudījās balti, līkumaini zibšņi. Kalndruva 8, 372. Pār tavu ciematu aug naksnīgs negaiss. Vēl mēness spīd. Bet tāli zibšņi liesmo. Auziņš 9, 94. Zibšņi izkaļ uguns krustus, Pērkons rietu malu grebj. Bārbale 2, 79.

2. *Rezultāts → zibsnīt (2).* Signāluguņu zibšņi. □ Nopietnais vīrs pētoši pavērsa pret mani briļļu zibšņus.. Atm 121. pārn. Kas ir dzīve? Tā ir jāņtārpiņa zibsnis nakts tumsā. ..Tā ir sīka ēna, kas aizslīd pār zāli un nozūd saulrietā. Santa 95, 1, 48. pārn. ..Maija spēja uzminēt Jūlija apslēptākās domas pēc viena vienīga žesta vai acu zibšņa. PL Siev 79, 11, 12. pārn. ..šoreiz palika nenovērtēti Šekspīra varoņa vārdabrāļa neatvairāmo acu zibšņi.. Dinere 10, 51. pārn. It nekādi neatsaukt to [vārdu] miņā, lai ne mirkļa zibsnī neatplaiksn [neatplaiksnī].. Auziņš 9, 83. pārn. Ir tikai mirklīgi apziņas zibšņi un sāpīgs miers. Mauliņš 4, 224.

○◇ Acis met zibšņus (arī zibeņus) — *saka par skatienu, kurā izpaužas ļaunums, dusmas, izaicinājums.* □ Brūnās acis meta zibšņus, viņa izskatījās kā negaisa nakts. Brīdaka 2, 78. Viņa acis uz mums meta drošus, svelošus zibšņus. Salnāja 1, 10. ◇ Mest (acu) zibšņus (arī zibeņus) — *skatīties, paužot skatienā dusmas, ļaunumu, izaicinājumu.*

zibsnīt, -īju, -ī, -ī, pag. -īju; intrans. **1.** *Zibeņot (par zibeni).* □ ..lietus mākoņos zibsnī zigzaga zibens šautras.. Cīņa 84, 195, 3. Kaut kur pamalē ilgi zibsnīja rūsa.. Zv 59, 13, 27.

2. *Izplatīt spožu, ātri mainīga stipruma, arī īslaicīgi pārtrauktu gaismu (par gaismas avotu, arī par priekšmetu ar gaismas avotu); būt spožai, ar ātri mainīgu stiprumu, arī īslaicīgi pārtrauktai (par gaismu).* □ Zibspuldze zibsnīja kā zibens. Vāczemnieks 6, 216. Rietumu pamalē zibsnīja starmetēji un blāzmoja tāls ugunsgrēks. Kar 58, 2, 6. Kapsētā priekšā pie slitas nīka daudz pajūgu. Cauri kokiem zibsnīja sveču liesmas. Skujiņš 14, 283. Divi slēgti automobiļi aizbrauca uz Majoru pusi, putekļus vērpdami, starmešiem zibsnīdami. Upīts VII, 518. // trans. *Būt tādam, kam (no kā) izplatās spoža, ātri mainīga stipruma, arī īslaicīgi pārtraukta gaisma (par priekšmetu ar gaismas avotu).* □ Vakaros bāka pie Lielupes zibsnīja īsu, baltu liesmu ik pēc noteikta laika.. Bels 4, 83. Ir atlidojis kāds gaisa «milzenis» un, lidlauka galā signālugunis zibsnīdams, lēni aizgriežas no trases. Zemzaris 4, 76. Ielu krustojumos signālus zibsnīja krāsači [luksofori]. Skujiņš 10, 156. // *Spoži, nevienmērīgi spīdēt, atstarojot gaismu; arī izcelties apkārtnē ar savu krāsas spilgtumu; būt tādam, kam (kas) izceļas apkārtnē ar savu krāsas spilgtumu.* □ Skalus plēšot, balti zibsnī duncis. Ezera 12, 74. ..Daugavmalas saulainie logi zibsnī viņam sejā. Upīts VII, 594. Laiva devās pakaļ glābšanas plostam, kura oranžā mugura zibsnīja viļņos pie horizonta.. Lapsa 3, 33. Pēkšņi viņu priekšā izvijās kāds meitenes stāvs, slaids un vingrs, zibsnīdams koši sarkaniem brunčiem dzeltenās svītrās kā saules stars magoņu laukā.. Niedra 1, 21. // pārn. *Spilgti spīdēt, mirdzēt, paužot jūtas, emocionālu stāvokli — par acīm, skatienu.* □ Atnācējas lielās, brūnās acis.. samiedzās šauras, šauras un nikni zib-

snīja. Kļava 2, 73. Viņa smejas un raugās Mintautā. Viņas acis pārgalvīgi zibsnī .. Zigmonte 6, 183. Skolotājas drošinātāja balss sāk visus nomierināt. Tikai Oncika acis vēl zibsnī uz Konstances pusi .. Klīdzējs 1, 234. Melitas acis mundri zibsnīja apmierinātas un jautras. Skujiņš 12, 18, // pārn. *Spilgti izpausties (acīs, skatienā) — par jūtām, emocionālu stāvokli.* □ Naids tagad zibsnīja viņa zilajās acīs. Fimbers 1, 145. .. acīs tai zibsnīja līksmība. Rozītis 2, 235. Priekšiņā sēdēja Akmenāju Jānis, no jaunekļa pārvērties vīrā, kaut gan acīs vēl zibsnīja šķelmīgas dzirkstis. Sakse 4, 11. // trans.; pārn. *Skatīties, vērst (acis, skatienu), spilgti paužot jūtas, emocionālu stāvokli.* □ Pēteris gāja .., acis aiz briļļu stikliem nikni zibsnīdams. Ērgle 7, 15. .. Jankovskis bija pamatīgi sakaitināts. .. brūnās acis zibsnīdams, viņš drāza vaļā: «Paklausies, Vīgant!» Eglons 1, 179. Bet meitiņa, uzposta kā lellīte, zibsnī savas brūnās ačeles .. Sk Ģ 83, 8, 31.

3. *Ļoti strauji, ātri kustēties, pārvietoties.* □ Iedūcas ratiņš, uzņem gaitu tītavas, zibsnīt zibsnī adāmadatas .. PL Siev 80, 10, 8. .. solīja lietu. To pašu vēstīja arī bezdelīgas, kas zemu jo zemu zibsnīja pāri vecajiem vrakiem. Vāczemnieks 6, 276.

zibsnīties, parasti 3. pers., -ījas, pag. -ījās; refl. *Zibsnīt (2).* □ Vālodzei esot pārāk spīdīgi dzelteni lindraki. Kad tie zibsnījoties kaņepes tuvumā, nabadzītei kaņepītei apžilbstot acis, nobirstot ziedi. Kaldupe 5, 157.

zibspuldze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Apgaismošanas ierīce, ko lieto fotografēšanā, lai iegūtu ļoti spilgtu gaismu no īpašas spuldzes, tai spēji uzliesmojot.* Vienreiz lietojamā z. Daudzkārt lietojamā elektroniskā z. Zibspuldzes gaisma. □ Ar zibspuldzes palīdzību iespējams uzņemt ļoti ātras kustības, jo .. tās uzliesmojums ir ārkārtīgi īss — 1/1000 sekundes, pat vēl īsāks. Zin T 81, 11, 20. .. istabā ieklupa trīs vīri, uzliesmoja trīs zibspuldzes un noklakšķēja trīs fotoaparātu slēdži. Lapsa 3, 46. Bārdainais fotogrāfs .. nepārtraukti knikšķināja savu aparātu. Zibspuldze zibsnīja kā zibens. Vāczemnieks 6, 216.

zibšņojums, -a, v. **1.** *Rezultāts → zibšņot (1).*

2. *Rezultāts → zibšņot (2).* □ Viena [bāka] — pašā zemes smailē. Tā deva biežu zibšņojumu. A Grigulis 13, 364.

zibšņot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. **1.** *Zibeņot (par zibeni).* □ .. rietu pusē mākuļo, kaut kur jau zibšņo. Kļūst skaidrs — drīz būs klāt lietus! Auziņš 4, 100. Tas bija viens no tiem agrās vasaras pērkona negaisiem, kas spēji uznirst no pamales .. un ducinot, zibšņojot, dārdot aizveļas tālumā. Eglons 1, 168. Pār Lapsēniem taisni virsū nāca gluži melns, zibšņodams un dārdēdams. Upīts 4, 127. pārn. Arī tā ir mīlestība, Kura aiziet lepnā spītā Galvu ietriekt padebešos, Zibšņodama, zvērodama .. Kaldupe 14, 183.

2. *Zibsnīt (2).* □ Starp kombinātu un zvejas ostu paceļas .. bāka, kuras kupolā zibšņo jūras braucēju ceļa rādītāja uguntiņa. Talcis 8, 144. Zāles stūrī pa labi zibšņo gaismas ekrāns, pa kreisi — mainās krāsaini diapozitīvi. Rinkule 7, 83. Zīles kunga briļļu stikli zibšņoja, kavēdamies te pie meitas, te pie mātes. Jansons 3, 218. pārn. .. Zibšņoja nikni ačeles brūnās .. Rinkule 9, 7. pārn. Bet plandošos kāvos zibšņo manas dusmas un prieks. Losberga 3, 74.

zibšņoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl.; reti. *Zibšņot (2).* □ .. kad vakaros debesis tumst, uzzib un nodziest, un zibšņojas zvaigznes .. Brīdaka 10, 50. Lielupes straume šodien tā kā ar sudrabapses lapām piebārstīta. Spožajā ceļā ņirbinās un zibšņojas arī mēļas, brūnas, zaļas lāses. Kaldupe 13. 296.

zīdaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; novec. *Zīda lakats; zīdene.* □ Uz kapiem jau Edīte nereti gāja arī no Mauriņiem. .. Baltu zīdaini ap galvu. Austriņš 2, 329.

zīdainība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → zīdains, šīs īpašības konkrēta izpausme; zīdainums.* Smilgu z.

zīdainis, -ņa, v.; reti **zīdaine,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Bērns pirmajā dzīvības gadā (kad viņa pamatbarība parasti ir mātes piens).* Zīdaiņa kopšana. Zīdaiņa pūriņš. Zīdaiņa uzturs. Zīdaiņa vecums. □ Zīdaini baro ar mātes pienu pēc iespējas ilgāk .. Sk Ģ 84, 8, 38. Zīdainis sāk raudāt ik pēc divām trim stundām, jo iepriekš uzņemtā barība ir pārstrādāta un smadzenes saņem informāciju, ka jāpieprasa jauna deva. Ves 76, 3, 12. Zīdainis sāk smaidīt jau mūža otrajā mēnesī. Zin T 76, 4, 15. sal. «Viņš jau tev karas kaklā kā zīdainis .. .» J Plotnieks 10, 20. sal. Pa durvīm izspraucās .. brigadieris, sarkans kā zīdainis pēc siltas vanniņas .. Lapsa 6, 153. // pārn.; sar. *Naivs cilvēks; tāds, kas neko nezina.* □ «Jā, tava pazemīgā skolas biedrene .. nav vairs nekāda zīdaine.» Zālīte 5, 171. .. Edžus apsaukā [mani] par antiņu un zīdaini. «Zīdaini, cik ir divreiz divi?» Ezera 2, 123.

zīdains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīdaini.** *Tāds, kas pēc izskata, faktūras atgādina zīdu, arī gluds, mīksts (piemēram, par augiem, to daļām, dzīvnieku apmatojumu, cilvēka matiem).* Zīdaini mati. Zīdainas smilgas. □ Kristīne piestāj blakus bērziņam un plaukstu .. pieliek zīdainajam stumbram. Indrāne 2, 12. Pār rugāju laukiem un arumiem pretī saulei aizstiepās maigas, zīdainas tīmekļu taciņas .. Kalndruva 5, 126. // *Tāds, kas izraisa patīkamas izjūtas, atgādinot zīdu (parasti par kā īpašību).* Z. spīdums. □ Bija ļoti kluss, un laiva, tikai straumes nesta, lēni slīdēja pa zīdaini gludo Salacu. Skujiņš 8, 189.

zīdainums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → zīdains, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Matu z. □ Viņa [sabuļa] kažoks izceļas ar neparastu krāsu, izturību, vieglumu un zīdainumu. A Kalniņš 1, 45.

zīdals, -a, v. **1.** novec. *Mātes piens.* □ .. māte nedeva vis mazam krūti, bet baroja ar knupi. Meitieši runāja, ka viņai neesot zīdala. Austriņš 1, 160.

2. *Dzīvnieku mātītes piens.* □ .. [jēri] krīt klāt zīst. .. Lai tiktu pie pupiem, nometas ce-

ļos. Strauji velkot zīdalu, šmakst mutes .. Caune 4, 59.

zīdaste, -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Zvirbuļveidīgo kārtas neliels, brūnganpelēks dziedātājputns ar brūngansarkanu spalvu cekulu uz galvas.* Parastā z. □ Zīdastes sarkanpelēkām mugurām knābā kadiķu ogas, uz grozīgajām galvām cekuli trīc .. Repše 2, 31. Gūstā zīdastes ļoti ātri pierod pie cilvēka .. K Grigulis 5, 157. Mežmalā paglābies zaļš krūms .. zilu ogu. Ziemeļu viešņas zīdastes vēl nav paspējušas noēst. Caune 1, 54.

2. dsk.; zool. *Zvirbuļveidīgo kārtas dziedātājputnu apakškārtas dzimta, pie kuras pieder nelieli putni ar spalvu cekulu uz galvas.*

zīdaudzētājs, -a, v.; **zīdaudzētāja,** -as, s. *Zīdkopis.*

zīdauts, -a, v.; poēt. *Zīda lakats, auts.* □ Sīks, sabirzis ziediņš, — Zīdautā tīts .. Rainis Ib, 107. Kas ņēma tev zīdautu? Kas ārdīja audumu? Aspazija 3, 163.

zīddrāna, -as, s. *Zīda lakats, drāna.* □ .. tantei .. uzsieta puķaina zīddrāna un uzģērbts brūngans mētelis. Kalndruva 10, 89. Brālis nopirka māsai baltu zīddrānu. ME IV, 731.

zīdeklis, -ļa, v. **1.** novec. *Zīdals (1).* Mātei trūkst zīdekļa.

2. *Zīdals (2).* □ Cūkai nav zīdekļa. ME IV, 781.

3. *Mīksta materiāla, parasti gumijas, priekšmets, ko mauc uz zīdaiņu, arī mākslīgi barojamu dzīvnieku mazuļu pudelītēm; arī sievietes krūts galam līdzīgs šāda materiāla priekšmets, ko zīdainim dod zīšanas ilūzijas radīšanai.* Iebāzt bērnam mutē zīdekli.

zīdene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; novec. *Zīda lakats; zīdaine.* □ Otrā pavasarī viņš [dēls] atkal pārradās uz pašiem vasaras svētkiem .. Tagad māte dabūja jaunas kurpes un abas ar Ieviņu pa sarkanzilai zīdenei. Birznieks-Upītis 6, 65. Tēvs nopirka mātei lielu zīdeni. ME IV, 731. «Vēl pašās beigās, aizviņsvētdien, bija uzvilkusi rudo lindruku, apsējusi zīdeni un paņēmusi dziesmu grāmatu.» [Stāsta vīrs sievas bērēs.] Kalndruva 2, 132.

zīdenis, -ņa, v. *Ēdiens no pupām, zirņiem, grūstiem miežu graudiem un žāvētas cūkgaļas; arī grūdenis (1).* Tumīgs z. □ Mūsu māte stingri turējās pie veciem paradumiem. Tā Meteņos katru gadu viņa vārīja zīdeni ar cūkas ausi. Austriņš 1, 360. Vai jūs zināt, kas ir zīdenis? Grūbu zupa ar pelēkajiem zirņiem un žāvētu cūkas gaļu .. Ves 86, 6, 30. Meteņa dienā vārīja ēdienus ar cūkas gaļu, īpaši cūkas galvas pusi .. Vārīja tradicionālo ēdienu — zīdeni jeb grūdeni. Lauku Dzīve 90, 2, 20.

zīdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīdīgi.** *Zīdains.* □ .. Maijas mīlestības .. maigums .. mani satrieca. Viņas apmātība sauca iztālē .. pirmās zāles zīdīgo mīkstumu. Skujiņš 10, 155. pārn. «Belliņ, jūs jau paēdāt?» atkal atskanēja zīdīgā balss .. Pad J 84, 160, 4.

zīdināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans.; reti. *Zīdīt.* □ Dažreiz Anniņa ar lelli pavada Finci [kaķeni] .., kad tā iet uz mājām zīdināt savus kaķēnus. Birznieks-Upītis IV, 53.

zīdīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. **1.** *Ēdināt ar savu pienu (bērnu, mazuli).* □ Viņai bija pilnas, piebriedušas krūtis, jo tā zīdīja bērnu .. Niedra 3, 101. Mikelandželo .. teicis, ka tēlnieka mākslu esot iesūcis kopā ar aukles pienu, jo mazu to zīdījusi kāda Florences akmeņkaļa sieva. Zv 75, 5, 25.

2. *Barot ar savu pienu (dzīvnieka mazuli — par dzīvnieku mātīti).* □ Cūka bija paēdusi .. un zīdīja sivēnus. Mazie, cits citu neganti grūzdami sānis, ņēmās atspērušies. Gulbis 4, 298. Ik ceturto gadu [ziloņu mātei] pasaulē nāk jauns zilonēns. Divus gadus māte to zīda .. Ērgle 3, 80.

zīdītāja, -as, s. **1.** *Sieviete, kas zīda savu bērnu.* □ Maija .. kādas nedēļas nodzīvoja Sarkanā [Sarkanajā] Krustā, kur mātēm zīdītājām .. deva patvērumu, kamēr tās atkal kļūst darbaspējīgas. Mauriņa 2, 357. Zīdītājai ne mazāk kā grūtniecei ir svarīgi pietiekami ilgi uzturēties svaigā gaisā, ievērot pareizu dienas režīmu .. Ves 85, 3, 30. // *Sieviete, parasti algota, kas zīda cita bērnu.* Ņemt bērnam zīdītāju.

2. *Dzīvnieku mātīte, kas zīda mazuļus.*

zīdītājdzīvnieki, -u, vsk. zīdītājdzīvnieks, -a, v. *Zīdītāji.* □ .. kopš 1600. gada uz Zemes pilnīgi izmirušas vairāk nekā 60 zīdītājdzīvnieku un apmēram 100 putnu sugas. Zv 78, 10, 6. Austrālijas paleontologi kādās akmeņlauztuvēs atraduši nezināma zīdītājdzīvnieka atliekas. Cīņa 80, 183, 3. .. par pirmatnējā cilvēka pārtiku kļuva arī zivis un zīdītājdzīvnieki. Kronītis 2, 7.

zīdītāji, -u, vsk. zīdītājs, -a, v.; zool. *Visaugstāk attīstīto mugurkaulnieku klase, kurā ietilpst dzīvnieki, kam ir labi attīstītas galvas smadzenes, nervu sistēma un maņu orgāni un kas mazuļus baro ar pienu; šīs klases dzīvnieki.* Augstākie zīdītāji. Pirmatnējie zīdītāji. □ Zīdītāji ir visaugstāk organizētā mugurkaulnieku klase, kas attīstījusies no primitīviem rāpuļiem pirms apmēram 200 miljoniem gadu. Tauriņš 1, 22. .. daļa zīdītāju auksto gadalaiku pavada ziemas miegā — tādi ir sikspārņi, ežī, susuri, lēcējpeles, burunduki .. D kal 82, 83.

zīdkāpurs, -a, v. *Zīdtauriņa kāpurs.* □ Mums patīk .. zīdkāpuru vērptais zīds .. Zv 82, 23, 19.

zīdkoks, -a, v. **1.** *Vasarzaļš koks ar vienkāršām lapām un sīkiem ziediem cilindriskās ziedkopās.* Zīdkoku plantācijas. □ Zīdkoku jau kopš seniem laikiem audzēja Ķīnā un izbaroja zīdtauriņa kāpuriem, kuri savā attīstības gaitā veido zīda pavedienos ietītas kūniņas. Mauriņš 1, 109. Papīra zīdkoks .. cēlies Japānā; tam ir ļoti sīksta un smalkšķiedraina miza, ko lieto nečaukstošā japāņu papīra pagatavošanai. Galenieks 2, 319. Zīdkoka augļus lieto barībai, jo tie ir ļoti saldi. Arī koksne vērtīga. Galenieks 2, 319.

2. dsk.; bot. *Divdīglapju klases dzimta, kurā ietilpst vasarzaļi koki ar vienkāršām lapām, viendzimuma ziediem un sulīgiem augļiem.*

zīdkopība, -as, s.; parasti vsk. *Zīdtauriņu audzēšana zīda kokonu ieguvei.* Zīdkopības saimniecība. Zīdkopības speciālisti. □ Reizē ar

zīdkopību izplatījās arī zīdkoku kultivēšana. Galenieks 2, 319.

zīdkopis, -pja, v.; **zīdkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zīdkopību; zīdkopības speciālists.*

zīdpapīrs, -a, v. *Ļoti plāns, caurspīdīgs papīrs.* □ Puisim līdzi zīdpapīrā ietīta rīslinga° pudele. Dripe 4, 173. sal. Ko darīt ar tādu sirdi? Reizēm kā zīdpapīrs, Reizēm gluži kā akmens .. Elksne 9, 67.

zīds, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Šķiedra, ko iegūst no zīdtauriņu kokoniem un kas gaisā sacietē smalku, tievu pavedienu veidā.* Zīda vērpšana. Zīda koks — *zīdkoks (1).* Zīda tauriņš — *zīdtauriņš (2).* Zīda kokons — *balts vai iedzeltens olveida kokons, kas izveidots no zīda pavediena, ko iekūņojoties ap sevi tin zīdvērpējs.* □ Parasti no viena kokona iegūst 1200—1400 metru pavediena, bet tikai tad, ja kūniņa vēl ir kokonā. Pretējā gadījumā zīds ir sarauts pāris centimetrus garos gabaliņos. PL Siev 77, 8, 19. Paši pirmie koki, kuri noderēja papīra izgatavošanai, bija zīda koks un bambuss. Pad J 68, 87, 2. Zīdkoka jauno dzinumu lapas lieto zīda tauriņu .. kāpuru barošanai, lai iegūtu zīda kokonus. Galenieks 2, 318. // *Šādai šķiedrai līdzīga mākslīgā šķiedra.* □ Ķīmiski pārstrādājot koksni, iegūst celulozi, mākslīgo zīdu, plastmasas .. Švinka 1, 4.

2. *No šādas dabiskās vai mākslīgās šķiedras izgatavots audums; no šāda auduma izgatavots apģērbs.* Dabiskā zīda blūze. Zīda kleita. Mākslīgais z. Acetāta z. Viskozes z. Tērpties zīdā un samtā. □ Viņai mugurā bija melns zīda tērps, cieši apvilkts ap ķermeni, un, kad viņa pakustējās, tas čaukstēja un zibēja. Niedra 4, 128. Pēc dažiem mēnešiem Krīķļu istabās jau spīdēja jaunas mēbeles, logus greznoja smagi aizkari un Annas pūrā krājās kleitas, kurpes un zīda veļa. Pasaules sp I, 74. sal. ..kā dārgākais zīds mirdzēja spārnu spalvas [putnam].. Brigadere 2, 298. sal. Rasma bija smalkāka, mati viņai bija mīksti kā zīds. Beātai bija cieti. Zigmonte 17, 185. pārn. Debesis tērpušās plāni: Spīd zvaigznes caur viņu zilgano zīdu. Čaks 7, 39. // ģen.: zīda, adj. nozīmē. *Tāds, kas ir līdzīgs šādam audumam; zīdains.* Zīda lapas. Zīda mati. Tauriņa zīda spārni. Zīda akācija bot. — *akācija ar lielām sarkanvioletām ziedu galviņām.* □ Zīda akācijas divkārt plūksnainās lapas naktī atrodas «miega» stāvoklī, sakļaujoties kopā pa pāriem .. Galenieks 2, 241.

○ Ziemeļu zīds sar. — *lini.* Zīda papīrs — *zīdpapīrs.* □ sal. Ēvele ir asa un ņem smalku skaidu, tik plānu kā zīda papīrs. Sēlis 4a, 103.

zīdtārpiņš, -a, v. *Zīdvērpējs (1).* Zīdtārpiņa kūniņa. Audzēt zīdtārpiņus. □ ..ceļa malās zīdkokos barojas zīdtārpiņi .. Cīņa 70, 97, 4.

zīdtauriņš, -a, v. **1.** dsk.; zool. *Tauriņu kārtas dzimta, pie kuras pieder kukaiņi, kam ir drukns, pūkains ķermenis un kuru kāpuri vērpj ap sevi kokonu, kas sastāv no viena izturīga, ļoti gara pavediena.*

2. *Šīs dzimtas kukainis.* Zīdkoku z. Ozolu z.

zīdveida, ģen., nelok. *Tāds, kas atgādina zīda pavedienu, audumu.* □ Bojātās skujas klātas ar tieviem zīdveida pavedieniem. Rupais, Kalniņa 1, 116.

zīdveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīdveidīgi.** *Zīdveida.*

zīdvērpējs, -a, v. **1.** *Zīdtauriņa (2) kāpurs, kas pārtiek no zīdkoku lapām un iekūņojoties veido zīda pavedienu, kas tiek izmantots dabiskā zīda ražošanā.* □ Galvenais zīda «piegādātājs» ir zīdvērpējs. Tā tauriņš izdēj oliņas, no kurām izaug kāpuri. Pavasarī kāpurs izstrādā zīda pavedienu un izveido no tā kokonu, kurā pats paliek un pārvēršas par kūniņu. Pēc 10 līdz 15 dienām kūniņa kļūst par tauriņu, pārplēš kokonu un izlido, lai atkal dētu oliņas. PL Siev 77, 8, 19.

2. *Zīdtauriņš (1).*

ziedains, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziedaini. 1.** *Tāds, kur ir daudz ziedošu augu, ziedu.* Ziedaina zāle. Ziedaina pļava. □ Divas vecenes .. maišeļos plūca kazām ziedaino barību [purenes]. Upīts 9, 325. Ziedainā siena klēpī gulēdams, Olavs domāja, atcerējās, mīlēja un ienīda Klintu .. Indrāne 6, 189.

2. *Tāds, kas ir ar ziedu rakstu, ornamentu.* Z. cimda raksts. Ziedainās svītrās austie Zemgales brunči. □ Plauktos tur rindām salikti ziedainie palagi, rakstainie dvieļi .. Upīts II, 247. Viņa atkal bija apņēmusi ziedaino villaini ap pleciem un ietinusi galvu tajā, jo lietus nemitējās un šalca vēl stiprāk. Niedra 1, 52. Saglabājušies arī vairāki senākas cilmes ziedaino un rakstaino jostu paraugi. PL Siev 83, 11, pielikumā.

3. *Tāds, kam ir sīki raibumi (piemēram, par dzīvnieku ar šādu apmatojumu).* Z. gailis. Ziedaina govs. Ziedainas vistas. □ Gotiņ mana, raibaļiņa, Ziedainām kājiņām .. LD 29028.

4. *Tāds, kurā ir nelieli piena, biezpiena kunkuļi, kas rodas, karsējot ieskābušu pienu.* Z. piens. Ziedaina putra.

ziedaizmetnis, -ņa, v.; bot. *Zieda aizmetnis.* Ziedaizmetņu veidošanās. □ Decembrī sāk griezt uzziedināšanai dažu krāšņumkoku, augļu koku un krāšņumkrūmu zarus, kas jau pumpuros izveidojuši ziedaizmetņus .. Lauku Dzīve 77, 12, 16.

ziedaļa, -as, s.; arī **ziedala,** -as, s. *Raiba govs.* □ Ziedala .. pilnu muti zāļu rauj. ME IV, 738.

ziedaste, -es, dsk. ģen. -stu, s. *Dekoratīvs augs ar tumši sarkanu ziedkopu; amarants.* □ Amaranti, ziedastes .. labos apstākļos izaug 1—1,5 m augsti. Kā lapas, tā arī ziedkopas ļoti dekoratīvas. Dindonis 1, 85.

ziedaugi, -u, vsk. ziedaugs, -a, v. *Augi, kas vairojas ar sēklām un kas, parasti, zied krāšņiem ziediem.* Dārza ziedaugi. Meža ziedaugi. □ Šīs [magnoliju] dzimtas augi ir vissenāko ziedaugu pārstāvji. Mauriņš 1, 101. Visi ziedaugi ziedputekšņus ražo milzīgā daudzumā (viena priede — vairākus miljonus). Tādā veidā daba nodrošina ziedaugu apaugļošanos pat tad, ja attiecīgās sugas augi aug stipri izklaidus .. Zv 84, 13, 31. ..Jordānija esot pilna ziedaugiem,

kuriem botāniķi vēl nemaz nav pievērsušies! Sv Rīts 92, 21, 8.

ziedbulta, -as, s. *Ziedbultīte.*

ziedbultīte, -es, dsk. ģen. -šu, s.; bot. *Garš ziedkopas kāts bez lapām.*

ziedčemurs, -a, v. *Ziedu čemurs.* □ Sēklas [burkāniem] nogatavojas nevienmērīgi: vispirms centrālajos ziedčemuros, pēc tam arī pārējos, tāpēc ziedčemuri nogriežami pakāpeniski. Lauku Dzīve 81, 2, 22. . . ziedēja liepas — dzeltenu ziedčemuru kupenas . . Viese 4, 10.

ziede, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Bieza, taukaina masa, ko lieto, piemēram, ārstniecībā, arī kā kosmētisku līdzekli, parasti ādas kopšanai.* Z. ādas mīkstināšanai. Cinka ziede — *cinka oksīda un vazelīna maisījums.* □ Tautas dziednieki ziedes gatavoja ar zoss, vistu, ežu un citu dzīvnieku taukiem, kā arī pievienojot lineļļu un medu, t. i., vielas, kas samērā labi caur ādu uzsūcas. Ves 78, 6, 20. Izlietoja [ievainojuma ārstēšanai] visas ziedes, kādas tik zināja Helēnas māte. Ceļmallapu apliekamie nelīdzēja, nelīdzēja arī sašķaidītie sīpoli. Birze 3, 128. . . lietojot no mušmiru uzlējuma pagatavotu ziedi, neparasti ātri sadzija gan rentgenstaru radītie, gan alerģiskie, kā arī ādas un gļotādas iekaisumi. Rīgas B 81, 216, 5. Cinka ziedē ietilpst cinka oksīds ar vazelīnu. Cinkam ir spēja aizturēt mikrobu augšanu. Ziedi, kas satur tā sāļus, lieto ādas saslimšanas gadījumos. Tai ir pretiekaisuma un sausējoša darbība. Ves 65, 1, 30. // *Šāda masa, piemēram, apavu, slēpju kopšanai.* □ Novilcis kurpes, es tās ilgi apstrādāju ar lupatu, ziedi un suku . . Janovskis 1, 32.

ziedēšana, -as, s.; parasti vsk. *Process → z i e d ē t.* Ūdens ziedēšana — *fitoplanktona masveida savairošanās ūdenstilpē un sablīvēšanās pie ūdens virsmas.*

ziedēt, ziedu, ziedi, zied, pag. ziedēju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Raisīt ziedus (par ziedaugu); būt plaukumā (par ziedu).* Sāk z. liepas. Zied lauku magones un rudzupuķes. □ Mūsu mājiņa kā katru vasaru grima puķēs. Ziedēja flokši, gan balti kā sniegs, gan sarkani, gan rožaini . . Zālīte 5, 327. Pāri vēlās maigas, liegas smaržas vilnis. Ziedēja rudzi. Viese 1, 37. Zaļo dārzs, šogad vienā laikā zied ābeles, ķirši, ievas, ceriņi . . Auziņš 4, 8. . . viņa . . uzlika uz galda podiņu ar ziedošu Alpu vijolīti. Niedra 2, 5. Puķes, kājām mītas, izkapts pļautas, atkal ceļas, zied un zied. Andrejs Eglītis 1, 74, pārn. Ir ziema tagad — Ir sniegi. Liegi Ledus puķes zied rūtīs. Ķezbere 2, 59. ◇ Kad pūcei aste ziedēs sar. — *nekad (nākotnē); pēc ļoti ilga laika.* □ «. . kur ārvalstu palīdzība?» . . — «Jāpagaida. Gan jau būs.» — «Kad pūcei aste ziedēs!» iemeta starpā Vilis. A Grigulis 13, 226. // *Būt tādam, kur plaukumā ir ziedaugi, ziedi.* Dārzi zied. □ . . mēness klusi blāzmoja pār ziedošiem rudzu laukiem. Kurcijs 4, 74. Pret sauli ziedēja baltābola pakalne. K Skalbe 1, 108. Visa pļava ir dzeltena. Pļava zied, pļava ir pilna dzīvības un ziedu acīm raugās saules siltajā vaigā. Janovskis 2, 17. Balta zied griķu druva Augstajā kalnā. Lazda 1, 59. Bet pienākums šais mūros mani saista, Un sirds man klusi krūtīs jāiekļauj, Kaut zeme zied tik vilinoši skaista. Breikšs 1, 42. // pārn. *Aust, būt uzausušam (par gaismu); spoži spīdēt (par debess spīdekļiem).* □ Gaisma jau zied austrumu pusē. ME IV, 738. Saule sarkana ziedēja pār koku galotnēm; tā bija ziemas saule — ar zobiem. Plaudis 3, 64. // pārn. *Izcelties apkārtnē ar savu spilgtumu, krāšņumu; būt spilgtam, krāšņam.* □ . . Brīvības pieminekļa trīs zvaigznes ziedēja pavasara nakts debesu dziļumā. Pasaules sp II, 199. Kā rudzu druva vabās tīkli zied . . Dziesma 1, 22. Viņa gleznošanas paņēmieni bija kļuvuši reālāki . . Bet viņa krāsas arī šajos žanra darbos brīnišķīgi ziedēja . . Veselis 1, 370. // pārn. *Spilgti izpausties (sejā, acīs) — par pozitīvām jūtām, emocionālu stāvokli.* □ Laipnība, līdzcietība un jauks dzīvības prieks ziedēja kupli viņas vaigā. Kaudzītes 1a, 77. Jaunā labiete . . lūkojās Rūsiņā ziņkāra un laipna un viņas apaļā [apaļajā] sārtvaidzes sejā ziedēja šī novada jaunavu labsirdība un tikums. Niedra 3, 49. // pārn. *Būt augsti attīstītam, arī būt tādam, kam raksturīga labklājība, materiāls nodrošinājums u. tml. (par sabiedriskām parādībām).* □ . . zemē [cariskajā Krievijā] plauka un ziedēja trīs iestādes . . — trakomājas, policijas mājas un baznīcas mājas. Bels 8, 124. . . krāsim atmiņu drumslas un faktus par tām zemkopju dzimtām, kuras prata šo zemi ziedošu darīt . . Lauku Dzīve 90, 3, 30.

2. *Būt veselīga izskata, arī būt skaistam (par cilvēku); būt veselīgam (par cilvēka izskatu).* Zied kā roze — *saka par skaistu, veselīgu cilvēku, parasti sievieti.* □ Būdiņas durvīs parādījās kāda ziedoša, pilnīga sieviete . . Aspazija II, 404. Daina auga un ziedēja. Viņas slaidais augums ejot šūpojās kā lokans ūdensrozes kāts. Dziļums 1, 421. Rituma bezrūpība un ziedošais izskats Ievu aizskāra un sarūgtināja. Meldere 1, 173. pārn. . . skaistums tavs ziedēs un noziedēs . . Caklais 3, 127. . . soprāna īpašniece vēl zied kā roze, bet balss jau taisa vibrato. Ves 80, 7, 11. // *Būt sārtam (par vaigiem, seju).* Vaigi zied kā rozes (arī pujenes sar.) — *saka par sārtiem vaigiem.* □ Vaigi ziedēja vien, šis sārtums bija it kā uzkrāsots viņas apaļīgajai sejai. Jansons 5, 12. Ieva ienāk, vēl lakatu raisīdama. Vaigi zied, bet acis, pelēkas kā visai dzimtai, ir dziļi nopietnas . . Zigmonte 2, 26. . . puisēna vaigi ziedēja veselīgā sārtumā. Jaunsudrabiņš 8, 124. Viņas sārtie vaigi zied savā jaunības krāšņumā un acīs dzirkst smiekli. Grebzde 1, 4.

3. parasti 3. pers. *Būt ar baltiem raibumiem.* □ Pirkstu nagi zied ar baltiem raibumiem. ME IV, 738.

ziedgalviņa, -as, s.; bot. *Ziedkopa, kurā uz īsas ass cieši cits pie cita ir sēdoši ziedi ar īsiem kātiņiem; ziedu galviņa.* Vilkmēļu zilās ziedgalviņas. □ . . taureņi slinkāk dejo pa pļavu, laizdamies no vienas ziedgalviņas pie otras . . Grīns 1, 340. Slimo [āboliņa] augu galotnes ar ziedgalviņām nolīkst uz leju un nokalst. Tērauds 1, 405.

ziedgultne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; bot. *Zieda ass pamats.* □ ..zemeņu ogas sulīgā daļa ir ziedgultnes veidojums. Galenieks 2, 230.

ziedināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) sāk ziedēt (1).* □ Balta metas rudzu druva, Dārzs vēl flokšus ziedina. Auziņš 5, 22. pārn. Vēl ziemelis dveš, Vēl sarma tik ābeles ziedina.. Zālīte 6, 10.

ziediņš, -a, v. *Dem.* → *z i e d s.* ◇ Tie ir tikai ziediņi — *saka par ko nevēlamu, sliktu, kas tikko sāk izpausties, atklāties.* □ Taču precētas sievietes sarežģījumi, salīdzinot ar šķirtenes problēmām .., ir tikai ziediņi. Zv 85, 2, 18.

ziedkāposti, -u, vsk. ziedkāposts, -a, v. *Ziedu kāposti.* □ Ziedkāpostiem ir smalka garša un maiga konsistence, tajos daudz dažādu vitamīnu.. Lauku Dzīve 84, 2, 23. Olbaltumvielu avots ir piens, biezpiens,.. visi graudaugu produkti, kartupeļi, kāposti, ziedkāposti.. Ves 83, 2, 24.

ziedkāts, -a, v. *Zieda kāts.* □ Meža malā, kur kupliem koku un krūmu puduriem pieaugusi pļava, kādā saulainākā spraugā labi jūtas reto Sibīrijas skalbju čems ar vienu pašu ziedkātu. Caune 5, 192. Uz viena ziedkāta [pelargonijai] var būt 4—8 ziedi, tie ir nelieli, rožaini sārtā krāsā. Lauku Dzīve 85, 1, 13.

ziedkauss, -a, v.; bot. *Apziedņa ārējā daļa, ko veido atsevišķas vai kopā saaugušas zaļas, retāk krāsainas, lapas, kuras ietver un aizsargā vainagu; zieda kauss.* □ ..baltie ziedi tikai apvītuši un nevarīgi sakļāvuši bālganos ziedkausus. Kaijaks 2, 21. Maigas, vārīgas puķes saliecas, kad smagā kamene iekrīt ziedkausā.. Sudrabkalns II, 386.

ziedkopa, -as, s.; bot. *Augšējā, parasti zarota, vasa, uz kuras attīstās ziedi.* Skarveida z. Vārpveida z. Vairogveida z. Vairākstāvu ziedkopa — *ziedkopa, kurā virs vienas ziedkopas aug vēl viena vai vairākas ziedkopas.* □ Salīdzinājumā ar vientuļiem ziediem ziedkopas labāk uztver vēja nestos ziedputekšņus. Arī kukaiņi vairāk apmeklē šādus ziedus .., tādējādi nodrošinot svešapputi. Biol r 86. Atveras [pavasarī] vaivariņu čemurainās ziedkopas, un purvs pievilgst ar to reibinošo smaržu. Lauku Dzīve 84, 11, 16. Smaržīgās kalmes dzīnumi izauguši gari jo gari, to sānos atrodas ziedkopas — garenas zaļganbrūnas vālītes. D kal 78, 27.

ziedkupena, -as, s.; poēt. *Sniega kupenai līdzīgs ziedu kopums.* □ Dārzus Latvijā kopušas paaudžu paaudzes, ābeļu ziedkupenās slīgušas mūsu tēvu tēvu sētas.. Zv 68, 9, 6.

ziedkurvītis, -ša, v.; bot. *Ziedkopa, kurā ziedi atrodas uz paplašinātas ziedgultnes, ko apņem kopējs vīkals; ziedu kurvītis.* □ Artišokus nav ieteicams glabāt pat dažas dienas, jo tad ziedkurvīši izplaukst un zaudē vērtību. Lauku Dzīve 79, 6, 13. No [kumelīšu] ziediem pagatavo uzlējumu. Ņem 75—100 gramus ziedkurvīšu, sasmalcina, aplej ar ūdeni, uzliek vāku un ļauj 2 stundas ievilkties. Lauku Dzīve 77, 7, 32.

ziedķekars, -a, v. *Ziedu ķekars.* □ Un vēl tur [dārzā] bija divi ceriņkrūmi ar visparastākajiem zilajiem ziedķekariem, laikam tāpēc man vēl šodien visvairāk patīk tieši klajie zilie ceriņi. Zigmonte 18, 46. ..ievas lieca ziedķekarus lejup un vīta, piepildīdamas mazo telpu ar reibinošu rūgtumu. Brīdaka 2, 75.

ziedlapa, -as, s. **1.** *Vainaglapa.* Atveras ziedlapas. Magoņu ziedlapas. Zieds ar piecām ziedlapām. Nobirst ziedlapas. □ ..uz resna, ūdeņaina kāta plaukst zieds ar vienu pašu baltu ziedlapu.. Sakse 14, 43. Te mežrozes zars, izspraucies caur jasmīna pazari, zied savus sārtos rozes ziedus, ar jasmīna ziedlapām apbiris, kā no vienas saknes izaudzis. Pasaules sp II, 435. Tās bija brīnumskaistas rozes — baltas, vāri pavērtām ziedlapām... Draugs 83, 3, 20. sal. ..pienāk.. meitene maza .., Un pirkstiņi sīki kā ziedlapas vaigu man skar.. Avotiņa 8, 91. pārn. ..Saule kā dzeltens vainags Nosvieda ziedlapas citu pēc citas.. Kaldupe 11, 15.

2. parasti dsk. *Zieda lapas.*

ziedmuša, -as, s. **1.** *Spilgti raiba, retāk vienkrāsaina, metāliski spīdīga muša, kas pārtiek no nektāra un ziedputekšņiem.* Sīpolu z. □ Augu apputeksnēšanā liela nozīme ir ne tikai bitēm un kamenēm, bet arī ziedmušām, tauriņiem u. c. kukaiņiem. Ģeogr 123. Ziedmušas dēj olas tieši [augu] kaitēkļu kolonijās. Izšķīlies kāpurs uzbrūk kaitēklim un to izsūc. Zin T 80, 6, 11. Ziedmušu kāpuri stipri ierobežo laputu vairošanos. Kāpuri ir ļoti ēdelīgi un ik dienas iznīcina vairākus desmitus laputu. Rupais, Kalniņa 1, 36.

2. dsk.; zool. *Divspārņu kārtas mušveida divspārņu apakškārtas dzimta, pie kuras pieder kukaiņi ar svītrainu, retāk vienkrāsainu, metāliski spīdīgu vēderu.*

ziednesis, -ša, v.; bot. *Vasas daļa, parasti bez lapām, uz kuras atrodas zieds vai ziedkopa.* Rožu ziedneši. □ Vairumam augu ir vairāki ziedi, kas sakopoti uz īpaša zaraina ziednešа. Tādējādi izveidojas ziedkopa.. Biol r 85. ..sīpoliem vasaras vidū sāk veidoties ziedneši un līdz ar to samazinās raža. Baumane 1, 16. Šajā laikā [kad zemeņu raža novākta] atjaunojas lapu, sakņu, lapu žāķļu pumpuru augšana, notiek ziednešu veidošanās. Lauku Dzīve 80, 6, 8.

ziedojums, -a, v. **1.** mit., rel. *Tas (dzīva būtne, priekšmets, produkts u. tml.), ko reliģiskā rituālā dod, veltī Dievam vai dieviem, lai izlūgtos to labvēlību, pateiktos tiem; upuris (1).* Z. dieviem. □ Ziedojumus varēja mest avotā vai arī pakārt turpat augošos kokos. Nostāstos teikts, ka ziedojumi bijuši neaizskarami. D kal 78, 200. Vēl mūsu gadsimtā Gaujas plostnieki reizēm uz sevišķi bīstamiem akmeņiem mēdza atstāt kādu ziedojumu. Lauku Dzīve 90, 4, 13.

2. *Rezultāts* → *z i e d o t (2); tas (parasti materiālas vērtības, nauda), ko (kāds) atdod kā labā, kāda mērķa dēļ.* Ziedojumu urna. Labprātīgs z. Naudas ziedojumi. Laika z. □ ..Latvijas Valsts pirmā [pirmajā] gadu desmitā Rīgas ielās gandrīz ik svētdienas vāca ziedojumus ar bundžām. A Eglītis 5, 48. Lāčplēša pieminekļa toreiz, trīsdesmitajos gados, tapa par tautas ziedojumiem. Pad J 88, 98, 8. Mākslā,

tāpat kā īstenībā, dzīvības ziedojuma vērtību nosaka tas ideāls, kura vārdā dzīvība atdota, un tas, cik šī dzīvība pati bijusi vērtīga. Dzene 3, 54.

ziedoklis, -ļa, v.; vēst. *Upurēšanas vieta (parasti paaugstinājuma veidā); altāris (1).* Svētbirzis ar ziedokļiem. Ziedokļa dūmi. □ ..viņam [mājas garam] par godu no akmeņiem sakrāva ziedokli pagalmā zem .. liepas .. Lāms 5, 7. Akmens ir ziedoklis, upura vieta, un vēl šobaltdien tā ir mirušo piemiņas zīme. Lit M 84, 18, 4. ..senatnē šajā norā esot bijusi krīvu svētnīca un zem ozola atradies ziedoklis. Avotiņa 7, 44.

ziedonis, -ņa, v.; poēt. *Pavasaris.* Ziedoņa rīts. Ziedoņa vēsma. Ābele ziedonī. Ziedoņa mēnesis — *maijs.* □ Atnācis ziedonis. Ir maijs, vakari gari un gaiši, gaiss smaržu pārpilns — uzziedējušas ābeles, ķirši, ievas .. Lāms 7, 283. ..reizēm izrādēs tiešām šķita, ka šis gudrais, rāmi smaidošais Dūdars ļauj man tikai pa ziedoņa laiku izaušoties, lai pēc Jāņiem saņemtu stingri rokās. Katlape, Ceplītis 1, 199. Domas pie saules un vasaras sienu, Krūtīs sev glabāju ziedoņa dienu. K Skalbe 2, 463. Tas [tējas vakars] būs pēc nedēļas un ievadīs ziedoņa mēnesi — maiju. Grebzde 1, 191. // pārn. *Veidošanās un attīstības, arī uzplaukuma sākuma posms (piemēram, kādai parādībai).* Mīlestības z. Dzīves ziedonis — *jaunība.* □ Jaunā sieviete, kas nupat atnesusi launagu, pašā dzīves ziedonī .. Tēl M 58, 14.

ziedot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** mit., rel. *Reliģiskā rituālā dot, veltīt Dievam vai dieviem (dzīvu būtni, priekšmetu, produktu u. tml.), lai izlūgtos to labvēlību, pateiktos tiem; upurēt (1).* Z. dievībām. □ Visvairāk izplatītais zieds [dieviem] bija nauda. ..Ziedoja arī drēbju gabalus, dzīparus, dziju, olas, puķes. D kal 78, 200. // intrans. □ Avotu dziedniecisko iedarbību senatnē skaidroja ar pagānu dievu klātbūtni, kurus ļaudis pielūdza un tiem ziedoja. D kal 78, 200. Lai izsargātos no visādām nelaimēm, mūsu senči ziedoja mājas garam .. Pad J 77, 161, 4.

2. *Atdot (parasti materiālas vērtības, naudu) kā labā, kāda mērķa dēļ.* Z. ietaupījumus. Z. naudu. Z. līdzekļus skolas celšanai. □ «Es ziedoju kopīgai lietai savu artavu,» sacīja Irbīte [skolotājs], uzlikdams uz galda divus sudraba rubļus. Austriņš V, 180. Ainažnieki .. pārdeva [Pēterburgā] kartupeļus, apciemoja dullo tautieti [Krišjāni Valdemāru] un, viņa pierunāti, ziedoja savu artavu tai trakajai jūrskolu lietai. Avotiņa, Peters 1, 43. Ja arī racējs gadījies mantkārīgs un nav ziedojis daļu atraktās naudas baznīcai vai nabagiem, bet visu paturējis sev, tad viņa dzīve tūliņ sākusi šķērsām iet .. Sieviete 90, 9, 3. Viņš [Livingstons] loloja dedzīgu vēlēšanos atgādāt uz Āfriku godīgus, nabadzīgus angļu zemniekus un amatniekus un bija gatavs ziedot šim mērķim lielas summas. Lielais 5, 221. // intrans. □ «Pirms kara uz ielām vāca ziedojumus cīņai pret tuberkulozi. ..Es toreiz neziedoju, jo man nebija naudas.» Birze 5, 83. // *Pašaizliedzīgi atsacīties (no kā) kā labā, kāda mērķa dēļ.* Z. visu mūžu. Z. visus spēkus. Ziedot sevi — *ziedoties.* Ziedot dzīvību — *mirt, arī pakļaut sevi nāves briesmām (kādas idejas dēļ, pildot pienākumu u. tml.).* □ ..kad dzejniece, izveidojusies personība, ziedo otram cilvēkam visu — savu talantu, savu slavu, savus labākos gadus un spēkus, — tad .. pasaulē lielāka upura nav. Dzene 2, 130. Brempelis: Viņa ar mani saprotas tā, ka labāk nemaz nevar. Viņa spēj ziedot man visu, tāpat kā es viņai. A Eglītis 1, 144. Viņa bija gatava saprast, ka bērna dēļ var ziedot dzīvību .. Ezera 18, 98. ..gara cēlums un labsirdība mudina Ričardu ziedot savu dzīvību pavisam sveša cilvēka labā. Zv 83, 23, 8. // *Veltīt (laiku, laikposmu) kādam, parasti cildenam, mērķim, neizmantojot (to) sev paredzētajam.* Z. naktis mācībām. Z. vasaras atpūtu treniņiem. □ Amerikānis: Direktor, ziedojiet šai sarunai vēl divas minūtes! Es nomanu, ka jūs nesaprotat situāciju. Zīverts 1, 64.

ziedoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Pašaizliedzīgi veltīt savus spēkus, spējas, arī doties nāvē kā labā, kāda mērķa dēļ; arī uzupurēties.* Z. ģimenei. Z. cēlam mērķim. Z. darbam. □ Viņa ir ar mieru ziedoties, lai tikai meitām dzīvē veiktos .. Ezera 18, 129. ..Eleonora stāv .. tik brīnum skaista, laimīga, ziedoties gatava .. Dzene 9, 214. Jolanta: Mans vīrs ziedojās vienīgi zinātniskajām problēmām. A Eglītis 1, 371.

ziedpamatne, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; bot. *Ziedkāta augšējā, paplašinātā daļa.* □ Auglis [tulpjkokam] sastāv no iegarenas ziedpamatnes, uz kuras blīvi novietojušās garspārnainas sēklas .. Mauriņš 1, 104.

ziedpārsla, -as, s.; poēt. *Ziedlapa.* □ ..vēsma .. atkal nobēra zemē sauju baltu ziedpārslu, celiņš jau bija nosnidzis kā ziemā. Zigmonte 8, 72. ..Bālas ziedpārslas zālē birst .. Purvs 4, 55.

ziedpilns, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziedpilni.** *Ziedu pilns.* Ziedpilna pļava. □ Vai tavai mīļai par pasauli prieks? Ved viņu ziedpilnos laukos .. Skujiņa 1, 209.

ziedpumpurs, -a, v. *Pumpurs, no kura attīstās zieds.* Neļķes z. □ Rožu ziedus griež tad, kad ziedpumpurs vēl ir ciešs, bet nav vairs cietš; kad ārējās vainaglapas sāk cita no citas atdalīties .. Lauku Dzīve 77, 7, 17. Lielākajai daļai orhideju ir īsāks vai garāks miera periods, kad augs nobriedina ziedpumpurus. Zin T 78, 6, 14. sal. Maza un daiļa kā dzeltens ziedpumpurs atlidoja pie stikla būrīša sienas Kanārīte. Kaldupe 17, 8. pārn. ..es esmu ziedpumpurs, Un man jāpiedzimst parīt. Ziedonis 10, 93.

ziedputekļi, -u, vsk. ziedputeklis, -ļa, v.; reti. *Ziedputekšņi.* □ Vējš savērpa gaisā vieglus ziedputekļu mākonīšus, tie piesmaržoja pilsētu ar gaidāmās vasaras līksmo elpu. Zigmonte 2, 144.

ziedputekšņi, -u, vsk. ziedputeksnis, -šņa, v.; bot. *Sēklaugu mikrosporas ar vīrišķām dzimumšūnām; putekšņi.* Rudzu ziedputekšņi. Žāvēti

ziedputekšņi. □ Ziedputekšņi ir bišu galvenā barība, bez kuras neveidojas darba bišu saime, nav iespējama vaska, bišu indes un propolisa ražošana. Ves 83, 6, 17. Apsēm un lazdām vīrišķie ziedi ir nokarenās irdenās spurdzēs, no kurām vējainā laikā viegli izkaisās ziedputekšņi. Biol r 87. Ievu ziedputekšņi ir gandrīz balti, mazliet iedzelteni, kārklu — dzelteni, ābeļziedu — zaļgani, pieneņu — koši dzelteni, rezēdu — ķieģeļsarkani. Zv 84, 13, 31. . . zumēja bites, piesūkušās medainas ziedu sulas un ziedputekšņiem aplipušām kājām. Pasaules sp II, 173. pārn. . . zvaigznes uzzibot man bites liekas, kas tumsā zelta ziedputekšņus vāc. Brīdaka 10, 199.

zieds, -a, v. **1.** *Augstāko augu (sēklaugu) vairošanās orgāns, kas sastāv no apziedņa, putekšņlapām un auglenīcas.* Ceriņu ziedi. Liepu ziedi. Kastaņas ziedos. Ziedu smarža. Ziedu medus. Dzīvs zieds — *dabisks zieds.* Papardes zieds — *pēc tautas ticējumiem — zieds, kas uzplaukst papardei un nes laimi mīlētājiem.* Sila ziedi — *virši.* Krāsu zieds — *krāszieds.* Kails zieds — *zieds, kam nav apziedņa.* Tukšs zieds — *neapaugļots zieds.* Caurs zieds — *tukšs zieds.* Kārtns zieds bot. — *zieds, caur kuru var novilkt ne mazāk par trim simetrijas plaknēm, kas katra to dala divās vienādās daļās.* Nekārtns zieds bot. — *zieds, caur kuru var novilkt vienu simetrijas plakni, kas to dala divās vienādās daļās.* Pildīts zieds bot. — *zieds ar palielinātu vainaglapu daudzumu.* Viendzimuma zieds bot. — *zieds, kam ir vai nu putekšņlapas, vai auglenīca.* Divdzimumu zieds bot. — *zieds, kam ir gan putekšņlapas, gan auglenīca.* Sievišķais zieds bot. — *zieds, kam ir tikai auglenīca.* Vīrišķais zieds bot. — *zieds, kam ir tikai putekšņlapas.* Sēdošs zieds bot. — *zieds ar vāji attīstītu ziedkātu vai bez ziedkāta.* Vientuļi ziedi bot. — *ziedi, kuri novietoti nevis grupās, bet pa vienam.* Ziedu svītrainība bot. — *augu slimība, ko ierosina vīrusi.* Zieda lapas bot. — *kauslapas, vainaglapas, putekšņlapas, augļlapas.* Zieda ass bot. — *vasas daļa, pie kuras atrodas zieda lapas.* Ziedu galviņa bot. — *ziedkopa, kurā uz īsas ass cieši cits pie cita ir sēdoši ziedi ar īsiem kātiņiem; ziedgalviņa.* Zieda kauss bot. — *apziedņa ārējā daļa, ko veido atsevišķas vai kopā saaugušas zaļas, retāk krāsainas, lapas, kuras ietver un aizsargā vainagu; ziedkauss.* Ziedu kurvītis bot. — *ziedkopa, kurā ziedi atrodas uz paplašinātas ziedgultnes, ko apņem kopējs vīkals.* Ziedu ķekars bot. — *ziedkopa ar attīstītu galveno asi, uz kuras spirāliski sakārtoti ziedi ar kātiņiem (piemēram, ievām, jāņogām).* Zieda pumpurs — *ziedpumpurs.* Ziedu putekšņi — *ziedputekšņi.* Ziedu kāposti — *kāposti ar baltu, zarainu ziedkopu lapu rozetes vidū.* Ziedu (arī papuves) mēnesis — *jūnijs.* Līkt ziedos — *būt ļoti pilnam ar ziediem, tā ka dažkārt liecas zari (par koku, krūmu).* Pilnos (arī vienos) ziedos — *saka, ja ir daudz ziedu (par augiem, to daļām).* Raibs kā pupas (arī zirņa) zieds — *ļoti raibs.* □ Ābeles ziedus apmeklē bites, vācot ziedu nektāru. Lidojot no zieda uz ziedu un no ābeles uz ābeli, bites veic ābeles ziedu svešapputi. Švinka 1, 155. sal. Rokas kā tādi spārni, galva kā zieds, kā zieds . . Caklais 5, 107. pārn. . . atdarās daiļie, smaržīgie sirds ziedi . . Apsīšu J 3, 59. pārn. Vai kara laika mīlestība reizēm nav tikai spožs, bet mirklīgs raķetes zieds? Birze 3, 44. Līgotāji, kas vēl spēja kājās noturēties un nebija aizklīduši papardes ziedu meklēt, . . vēroja spoži mirgojošo [saules] riteni . . J Plotnieks 9, 13. Aizej pēc sila ziediem, Atnes tos man. E Plaudis 1, 176. . . apgaismojuma izteiksmīgais krāsu zieds kāpina «Makbeta» atmosfēras trauksmainību. Māksla 66, 1, 35. Ziedus ar vienādām vainaglapām sauc par kārtniem ziediem . . Švinka 1, 43. Vairākos apļos novietotas vainaglapas ir pildītiem ziediem. Pildītos ziedos arī putekšņlapas un reizēm augļlapas ir līdzīgas vainaglapām, tāpēc zieds izskatās kuplāks. Sudrabs 1, 43. Ķirbju ziedi ir viendzimuma un atrodas pa vienam lapu žāklēs. Galenieks 2, 372. Augu vairākumam putekšņlapas un auglenīcas atrodas vienā ziedā . . Šādus ziedus sauc par divdzimumu ziediem. Švinka 1, 43, . . gurķu stādiem, kuru sēklas glabātas apsildīšanas ierīču tuvumā, ir vairāk sievišķo ziedu un drīzāk izveidojas augļu aizmetņi. Lauku Dzīve 80, 1, 18. Āmuļi ir divmājnieki — tas ir, uz vieniem āmuļu eksemplāriem attīstās vīrišķie ziedi, bet uz otriem — sievišķie. Zv 58, 9, 30. Sēdošie ziedi . . ir persikiem, aprikozēm, dažām plūmju sugām un šķirnēm . . Sudrabs 1, 44. Tikai nedaudziem augiem (tulpēm, Alpu vijolītēm, zilajai virzbulītei u. c.) vasas galotnē attīstās viens zieds, kuru sauc par vientuļu ziedu. Biol r 85. Salīdzinājumā ar vientuļiem ziediem ziedkopas labāk uztver vēja nestos ziedputekšņus. Arī kukaiņi vairāk apmeklē šādus ziedus nekā vientuļos ziedus, tādējādi nodrošinot svešapputi. Biol r 86. . . tulpes . . liec lejup ziedu kausus. Zigmonte 2, 138. . . liepu lapotnēs pašlaik vēl tikai redzēja gaiši zaļus ziedu pumpurus. Birze 5, 100. Tējas augu ziedu pumpuru un dzinumu pirmās, otrās lapiņas dod vissmalkāko tēju. Lauku Avīze 90, 16, 10. To vasaru rudzi noziedēja bez lietus un nakts salnām. Viegls austrumu vējš iznēsāja ziedu putekšņus no vārpas uz vārpu . . Dziļums 1, 387. Ziedu kāpostiem . . attīstās tikai nedaudzas lapas un tūliņ sāk veidoties zaraina ziedkopa, kas kļūst sulīga un beidzot sablīvējas par sieram līdzīgu masu. Šinī masā var tomēr vēl saskatīt ziedu atliekas. Galenieks 2, 293. Vesela autokrava sivēnu bija raibi kā zirņu ziedi. Birze 8, 126. ◇ Ziedu laiki (arī laiks) — *laiks, kad (kas) strauji attīstās, izplatās, gūst ievērību.* □ Ziedu laikus un arī norietu islama māksla piedzīvoja Spānijā . . Freimanis 1, 84. Jūrmalas ziedu laiks sākās ar 1877. gadu, kad atklāja Rīgas—Tukuma dzelzceļu. Zv 79, 15, 12. 19. gadsimteņa otrā pusē, reālisma ziedu laikos, Stendāls pārdzīvo savu pirmo renesansi . . Mauriņa 1, 182. ◇ Vēja zieds — *cilvēks, kas savu mūžu aizvada bez pozitīva devuma.* □ Mums visiem gribas zināt, kā viņš [bērns] augs, —

Būs vēja zieds vai briedīs augļu briedā. Ziedonis 19, 70. // *Dekoratīvs ziedošs lakstaugs, arī puskrūms; šāda auga ziedošā daļa kopā ar kātu.* Pavasara ziedi. Audzēt ziedus. Griezt ziedus. Kārtot vāzē ziedus. □ Ziedus varēja uzlūkot par puslīdz novecojušu lietu, modernajā dārzā drīkstēja audzēt tikai lapas un lakstus, sakombinētus pēc iespējas rēgainākos pretstatos. A Eglītis 6, 121. «Lūk, ziedu pārdevēja.» Aina izmeklēja vijolītes un lielu pušķi balto anemoņu. Niedra 4, 237. Vai tu reiz zarus un ziedus man šķini? Vai tu sev vainagu kādreiz še pini? Lazda 1, 100.

2. parasti vsk. *Izcilākā daļa (kādā sabiedrības kopumā).* □ Bulbulieši jau no senlaikiem pazīstami kā dziesmu mīļotāji un lieli alus tempēji. Klusībā viņi dēvējās par Malienas ziedu. Austriņš 2, 238. . . kaujā nogalināts tika viss šejienes bruņniecības zieds. Purs 11, 249. Rājums: Sacelies nu pret . . . publiku. Viss pilsētas zieds bija zālē, daudzi domnieki . . . A Eglītis 1, 110.

3. parasti vsk.; mit., rel. *Ziedojums (1).* Zieda (arī zīļedu) nauda etn. — *nauda, ko kāzu, kristību vai bēru viesi ziedo (jaunajam pārim, jaundzimušajam vai mirušā tuviniekiem).* □ Pateicībā par ārstēšanos vai arī upurējot dieviem, avotos ziedoja. Visvairāk izplatītais zieds bija nauda. . . Ziedoja arī drēbju gabalus, dzīparus, dziju, olas, puķes. D kal 78, 200. . . nelielā uzkalniņā — upuru birzs. Zem paša varenākā ozola no laukakmeņiem sakrauts altāris. Senie sēļi tur Pērkonam nesuši ziedu. Kar 82, 6, 88. Svētkalna ozoli nozāģēti, zieda vieta apbērta . . Purs 11, 193. . . nomičojuši jauno sievu, viesi taisījās mest zieda naudu. Sakse 2, 58.

4. tikai dsk. *Nelieli piena, biezpiena kunkuļi, kas rodas, karsējot ieskābušu pienu.*

ziedstublājs, -a, v.; bot. *Ziednesis.* □ Pārtikā lieto . . [spinātu] lapas, kas veido rozeti ap saknēm. Tikko parādās ziedstublājs, lapas kļūst raupjas un savu barības vērtību zaudē. Lauku Dzīve 77, 4, 30. Redīsi ir tipisks garās dienas augs — ja gaisma ir ilgāk par 12—14 stundām, veidojas ziedstublājs. Lauku Dzīve 83, 2, 12.

ziedulaiks, -a, v. *Ziedēšanas laiks.* □ Plieders sen jau noziedējuši, sūreni dvakojot, naktenes atgādina, ka tām pašlaik sācies ziedulaiks. Kaldupe 13, 230. Bīstams ir ziedulaiks — viņš mūsos ko aizmirstu uzplēš. Caklais 12, 115. // pārn. *Laiks, kad (kas) strauji attīstās, izplatās, gūst ievērību.* □ Kugrēns mums [Kuldīgas teātrī] bija viens. Pārņemts ar savu lietu. Šo laiku visi sauc par teātra ziedulaiku. Lit M 82, 14, 6.

ziedveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zieda (1) forma, veids.*

ziedveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziedveidīgi.** *Ziedveida.*

zieģele. *Sk.* zieģelis.

zieģelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; novec. *Zīmogot.*

zieģelis, -ļa, v.; retāk **zieģele,** -es, dsk. ģen. -ļu, s.; novec. *Zīmogs.* □ «Ir pat tā: jo vairāk zieģeļu uz kāda papīra virsū, jo lielāka nepatiesība var gadīties par patiesību apstiprināta.» J Kalniņš 8, 115. . . manu nāves ziņu apstiprinās ķēniškīgiem zieģeļiem. Sudrabkalns 8, 61. Ar vienu rāvienu Jēkabs norāva sasmulētai vēstulei zieģeli. Jaunsudrabiņš 8, 14. pārn. . . arī tumsas zieģelis kaut kur Ir iespiests dvēselē. Sirmbārdis 4, 31. ◇ Aiz septiņiem (arī deviņiem, trejdeviņiem) zieģeļiem — *tā (glabāt), ka citi nevar piekļūt; lielā slepenībā (glabāt).* ◇ Kā grāmata ar (arī aiz) septiņiem zieģeļiem — *saka par ko ļoti neskaidru, nesaprotamu, arī nezināmu, nepazīstamu.* □ Dažam bibliotekāram viņa lasītājs arī pēc gadu desmitiem ir kā grāmata aiz septiņiem zieģeļiem. Lauku Dzīve 85, 1, 18.

zieķe. *Sk.* zieķis.

zieķējums, -a, v.; sar. **1.** parasti vsk. *Paveikta darbība, rezultāts* → *zieķēt.*

2. niev. *Nemākulīgi, neprofesionāli izpildīts darbs (parasti attēls, teksts).*

zieķēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Ziest.* □ . . Stropiņš guļamistabā paslepus ienes nelielu skārda bundžu, kura . . ir pildīta ar melnu smēri, ko bagātākie puikas . . zieķē virsū saviem nobrāztajiem, apskrambātajiem apaviem. J Plotnieks 11, 28. . . cūsku indi varu zieķēt . . Lukss 14, 121.

zieķēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; sar. *Ziesties.*

zieķis, -ķa, v.; retāk **zieķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s.; sar. *Ziede.* □ . . ar zilgano zieķi ieēnotie plaksti . . seju vērta par koka lelles nedzīvo viepli. Ezera 13, 304.

ziema, -as, s. **1.** *Gadalaiks, klimatiskā sezona, kas Zemes ziemeļu puslodē ilgst no 23. decembra līdz 22. martam; klimatiskā sezona, kas pastāv aptuveni šajā laikposmā un kam raksturīga viszemākā gaisa temperatūra gadā.* Auksta z. Barga z. Maiga z. Bezsniega z. Iestājas z. Ziemas vakars. Ziemas spelgonis. Ziemas tuvums. Nākamajā ziemā. Nākamo ziemu. Dziļa ziema — a. *Ziema, kad ir daudz sniega.* b. *Ziemas vidusposms.* Kaila (arī plika) ziema — *ziema, kad nav sniega vai tā ir ļoti maz.* Ziemas mēnesis — *janvāris.* Ziemas saulgrieži astr. — *laika moments, kad Saule atrodas ekliptikas galējā dienvidu punktā.* □ Tas bija ziemā, kad arī Liepājā bija uzkritis brangs sniegs. Vectēva draugs piebrauca kamanās, zvārguļiem trinšķot. Gūtmanis 4, 26. Pēc garās ziemas, kas bija sākusies novembrī un vēl aprīlī negribēja aiziet, atnāca pavasaris, jo nav tādas ziemas, kurai reiz nesekotu pavasaris. Mauriņa 2, 327. Ir ziema tagad — Ir sniegi. Liegi Ledus puķes zied rūtīs. Ķezbere 2, 59. Ziemā lauki saplūda savā baltumā ar piesnigušiem mežiem. Kurcijs 4, 128. sal. Neviens vairs nesargāja siltumu kā ziemā. Brigadere 2, 17. . . tādā plikā ziemā kā šī dažkārt vesela nedēļa bij puslīdz brīva. Upīts XII, 1005. Jau mūsu senči rotājuši telpas ziemas saulgriežu svinībām. Prasmīgas rokas veidoja griestu un sienu rotājumus no smilgām, lapām, skujām, zariņiem un salmiem. PL Siev 85, 12, 14. // ģen.: ziemas, adj. nozīmē. *Tāds, kas*

pastāv, norisinās šajā gadalaikā, klimatiskajā sezonā, ir raksturīgs šim gadalaikam, klimatiskajai sezonai. Ziemas svētki — a. rel. *Jēzus Kristus dzimšanas svētki; Ziemassvētki (1), Ziemsvētki (1).* b. *Ziemas saulgriežu svētki; Ziemassvētki (2), Ziemsvētki (2).* Ziemas dambji — *nepārplūstoši dambji palieņu un citu applūstošu vietu norobežošanai un aizsargāšanai pret pavasara palu ūdeņiem.* Ziemas dārzs — *augiem paredzēta speciāla telpa mājā.* Ziemas guļa zool. — *fizioloģisks stāvoklis, kurā dzīvības norises pazeminās līdz minimumam, nezaudējot dzīvotspēju (dažiem dzīvniekiem); ziemguļa.* Ziemas olimpiskās spēles — *kompleksas starptautiskās sacensības ziemas sporta veidos.* □ ..puikas.. steidzās izbaudīt ziemas priekus — slidinājās virs aizsalušajiem ūdeņiem, traucās ar ragaviņām un slēpēm no pakalniem. Zv 73, 6, 1. Abiem galva ir smagu domu pārņemta. Ko Ziemas svētku vakarā dara viņu mīļie? Kar 91, 5/6, 19. Kazanova: Burvīgā Hortenze! Gaidiet mani pie hercoga! — Hortenze: Ziemas dārzā! Jā! Tā ir visvientulīgākā zāle. A Eglītis I, 214. ..novembrī vai decembrī atkarībā no laika apstākļiem [āpsis] liekas ziemas guļā un guļ līdz pavasarim.. A Kalniņš 1, 36. // ģen.: ziemas, adj. nozīmē. *Tāds, kas paredzēts izmantošanai šajā gadalaikā, klimatiskajā sezonā.* Ziemas riepas — *riepas, kas piemērotas ziemas apstākļiem, braukšanai pa sniegu un ledu.* □ ..[Tenim] galvā pagara ziemas cepure ar plakanu dibenu.. Kaudzītes Ia, 63. «Brauc vien rīt uz pilsētu un nopērc sev godīgu ziemas mēteli ar lielu kažoka apkakli.» Mauriņa 2, 434. Ziemas mītnei viņš [mednieks] izvēlējies vietu līdzās sopkai.. Hor 80, 6, 10. Audzējot dēstus.. ziemas siltumnīcās, visbiežāk sēklas izsēj kastītēs.. Baumane I, 11. Bremzes asas, un aizmugurējiem riteņiem ziemas riepas.. Kolbergs 3, 356. // ģen.: ziemas, adj. nozīmē. *Tāds (apmatojums, apspalvojums), kas ir dzīvniekam ziemā.* □ Apaudzis biezu ziemas spalvu,.. viņš [suns] izskatījās lielāks nekā toreiz, kad mežā to atstāja likteņa ziņā. Kaijaks 7, 14. ..sētā suns noplucis un ziemas spalvu met. Ziedonis 17, 49. Ziemas kažoks tai [vilcenei] kļuva gaiši pelēks.. Mauliņš 2, 103. // novec. *Mācību gads.* □ Mani drīz jau vajadzēja iesvētīt, gāju beidzamo ziemu skolā. Birznieks-Upītis 6, 115. «Nācu pirmo ziemu skolā, kad tā tikko bija uzcelta.» Paegle 3, 86. Basais Andrivs skolā gājis tikai divas ziemas, bet viņam esot liels skapis pilns ar grāmatām. Klīdzējs 1, 65.

2. ģen.: ziemas, adj. nozīmē. *Tāds, ko sēj rudenī un kas nogatavojas nākamajā gadā (piemēram, par graudaugiem); divgadīgs vai daudzgadīgs (par augiem, parasti par puķēm).* Ziemas kvieši. Ziemas vīķi. Ziemas neļķes. Ziemas rozītes — *ziemziedes.* Ziemas puķes sar. — *ziemciešu puķes.* □ Viena no ražīgākajām graudaugu kultūrām.. [Latvijā] ir ziemas rudzi. Lauku Dzīve 76, 3, 16. Rapšus bieži kultivē eļļas iegūšanai, un pazīstamas divas formas — vasaras rapši un ziemas rapši. Galenieks 2, 294. Ziemas lefkojas.. vasarā audzē laukā, bet rudenī iestāda puķu podos un uzziedina nākamajā ziemā. Dindonis 1, 66. ..ziemas rozītes.. jāaudzē labā.. augsnē ēnainā vietā. Zied agri pavasarī ar baltiem vai sārti baltiem zvanveida ziediem. Dindonis 1, 104. // *Tāds, kas nogatavojas samērā vēlu rudenī (par augļiem, dārzeņiem).* Ziemas āboli.

ziemains, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziemaini.** *Ziemīgs.* Z. vakars. Ziemaina nakts. □ pārn. Gar [Gētes] namiņu pakrastē klusā Stīdz efejs [efeja], plaukst rozes zars, Pār Veimāru ziemainā dusā Trauc versmīga plaukuma gars. Lazda 1, 133.

ziemāji, -u, vsk. ziemājs, -a, v. *Divgadīgi un daudzgadīgi augi, kas veido ģeneratīvos dzinumus tikai pēc jarovizācijas stadijas pazeminātā temperatūrā.* Ziemāju zelmenis. Ziemāju pļauja. Ziemāju raža. Ziemāju sējumu kopšana. □ Kūla pa divi lāgi: pirmoreiz ziemājus, galvenokārt rudzus un baltmaizes tiesai iesētos ziemas kviešus. Otru reizi jau vēlāk rudenī visu pārējo labību.. Gūtmanis 4, 68. ..augsne jāuzar ne vēlāk kā 3 nedēļas pirms ziemāju sējas, proti, līdz augusta vidum. Lauku Dzīve 85, 1, 2. Zem baltās sniega segas tīrumos turpinās dzīvības procesi — pārziemo ziemāju un daudzgadīgo zāļu sējumi. D kal 80, 53.

ziemassvētki, -u, v.; tikai dsk. **1.** rel. *Jēzus Kristus dzimšanas svētki; Ziemsvētki (1).* □ Baznīcas gada svarīgākie svētki ir saistīti ar Jaunajā Derībā aprakstītajiem notikumiem: Ziemassvētki — Jēzus Kristus piedzimšana, Lielā piektdiena — Jēzus Kristus krustā sišana, Lieldienas — Kristus augšāmcelšanās, Vasaras svētki — Svētā Gara nākšana. Rubenis 1, 97. ..Ziemassvētku laiks viņai arvien bija šķitis tāds īpaši pacilāts, kā savādas burvības apdvests.. Pasaules sp II, 308. Pienāca Ziemassvētku vakars. Māte jau bija izcepusi piparkūkas, to smarža saigāja pa istabām.. Zigmonte 17, 117. Pēc Ziemassvētkiem sals jau brikšķināja ēku pakšķus un reizēm sagriezās tāds putenis, ka cilvēki gāja pār pagalmu aizvērtām acīm. Dziļums 1, 323.

2. *Ziemas saulgriežu svētki; Ziemsvētki (2).* □ Senie latvieši Ziemassvētkos svinēja nevis Kristus piedzimšanu, bet gan saules griešanos. Lauku Avīze 90, 51, 13.

○ Ziemassvētku kaujas — *Pirmā pasaules kara laikā latviešu strēlnieku pulku uzbrukuma operācijas Tīreļpurvā un Babītes ezera apkaimē 1917. gadā no 5. līdz 15. janvārim (pēc vecā stila — no 1916. gada 23. decembra līdz 1917. gada 2. janvārim).*

ziemastere, -es, dsk. ģen. -ru, s. *Miķelīte.* □ Sausām, saulainām vietām [dārzā] der radzenes, zemo ziemasteru sugas.. PL Siev 82, 4, 22. Vēlu rudenī dārzos zied galvenokārt dažādas ziemasteru šķirnes, bieži tautā sauktas par miķelītēm. Lauku Avīze 90, 25, 13.

ziemciete, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Daudzgadīgs, dekoratīvs lakstaugs, puķe.* Divgadīgās ziemcietes — *dārza puķes, kas pirmajā vasarā attīsta tikai lapu rozeti, ziemu pārziemo laukā un zied otrajā gadā.* □ Dalot ceru, pa lielākai daļai pavairo daudzgadīgas ziemcietes,

kā, piemēram, flokšus .. Dindonis 1, 45. Ziemcietes dekoratīvā ziņā ir vērtīgākas par citām puķēm, tās ir arī izturīgākas un piemērotākas mūsu klimatiskajiem apstākļiem. Lauku Dzīve 77, 6, 13. No terases pakāpieniem .. izlokās ziemciešu stādījumi. Repše 2, 21.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, kurā ietilpst mūžzaļi daudzgadīgi augi.* □ .. ziemciešu dzimta. Daudzgadīgi pundurkrūmi ar mūžzaļām lapām .. Galenieks 2, 335.

ziemcietība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ziemcietīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Bumbieru šķirņu z. Palielināt ziemcietību augļu koku sugām. □ Dienas [martā] ir samērā saulainas, bet naktīs stindzinoši auksts. Šajā laikā augļu kokiem un krūmiem beidzies dziļais miera periods, tie zaudējuši rūdījumu un ziemcietību, tāpēc vairs nespēj pretoties salam. Lauku Dzīve 68, 3, 38. Ir novērots, ka pārbagāta [plūmju] raža ļoti samazina ziemcietību, dažkārt koki pat aiziet bojā. Lauku Dzīve 80, 9, 12.

ziemcietīgs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, ko neietekmē samērā zema temperatūra un citi nelabvēlīgi ziemošanas laika apstākļi (par augiem).* Ziemcietīga labības šķirne. Ziemcietīgas augļu koku šķirnes. □ Neīstajiem jasmīniem ir apmēram 70 sugu, tie ir pilnīgi ziemcietīgi, ko nepavisam nevar teikt par īstajiem jasmīniem. Lauku Dzīve 81, 4, 21. Melnaugļu aronija arī mūsu klimatiskajā zonā ir pilnīgi ziemcietīga, katru gadu bagātīgi zied un ražo augļus. Mauriņš 1, 84. pārn. .. To, kas man iedots, sargāt vēlos Ar darbu ikdienišķi sīku, Ar pacietību ziemcietīgu .. Elksne 8, 31.

ziemcietis, -ša, v. **1.** *Ziemciete (1).* □ Klinšu pakājē sēdēdama, es viju vainagu no brūklenājiem, ko dzimtenē jau biju pasākusi un ko vīšu līdz mūža beigām tām dzejniekam, kas šos ziemciešus mīlējis vairāk par lauru lapām .. Mauriņa 1, 89. Aina metās darbā, kopā ar gaitniecēm viņa izgreznoja māju ar skujām un ziemciešiem .. Niedra 4, 152.

2. *Ziemciete (2).*

3. *Putni, kas ziemā neaizlido uz siltākām zemēm.* □ Putni, kas nebija aizlidojuši, gulēja. Arī tie, kuri nekad nekur projām nedevās, aizvien palika te, pārcieta ziemu, daži nepārcieta, nosala, arī šie ziemcieši tobrīd gulēja savu tramīgo un īso putna miegu. Avotiņa 9, 55.

ziemelis, -ļa, v.; parasti vsk. *Ziemeļu vējš.* Vējš iegriezās ziemelī. Pūta stindzinošs z. Sāka aurot z. Z. svilina vaigus. □ .. saulītes spožais vaigs aizklājas mākoņiem, ziemelis pūš jo skarbāk un loka cēlos kokus kā gana rīkstes .. Apsīšu J 3, 4. Pūta ass ziemelis. Zeme stingrajā pliksalā bija sasalusi cieta kā garoza. Leimane 1, 5. .. reizumis vējš sametās pretī un ziemelis triecās sejās ar asu sniega vērpeti .. Purs 11, 30.

ziemeļaustrenis, -ņa, v.; parasti vsk.; poēt. *Ziemeļaustrumu vējš.* □ Pretī pūta griezīgais ziemeļaustrenis .. Luģei pārtrūka aukla. Kamēr piņķerējos ap to, piedurkne uzrāvās un sals apsvilināja miesu kā nātrēm. Gūtmanis 4, 190. Vakar pēc pusdienas un naktī ziemeļaustrenis uzpūta .., sāka pat lausks nostaigāt ar savu spalgo cirvīti .. Purs 11, 200.

ziemeļaustrumi, -u, v.; tikai dsk. *Virziens starp ziemeļiem un austrumiem; teritorija, kas atrodas šajā virzienā.* Salas ziemeļaustrumu krasts. Ziemeļaustrumu vējš. □ Visagrāk ziema iestājas Latvijas ziemeļaustrumos — Vidzemes un Latgales augstienēs vidēji jau ap 10. novembri .. D kal 71, 59. No purva ziemeļaustrumu stūra .. sākās mežains apvidus. Grīva 12, 116.

ziemeļblāzma, -as, s. *Augšējo atmosfēras slāņu spīdēšana, kas novērojama polārajos apgabalos krāsainu loku, staru, joslu veidā; polārblāzma.* Atspīd z. Pamalē plaiksnījās z. □ .. pēkšņi pie debesīm iezaigojās ziemeļblāzma, spoži apgaismodama visu apkārtni. Šoreiz tā parādījās kā kustīgs, zaigojošs vainags ar spožiem stariem uz visām pusēm. Grīva 11, 85. Kad [Lapzemē] uzkrīt sniegs un atspīd pilnmēness, kad iezaigojas ziemeļblāzma, tad jau ir tik gaišs, ka var vai lasīt .. Zv 85, 3, 21. Nav tie ziemeļblāzmas kāvi, Nav tas rasas ritējums .. Lazda 1, 191.

ziemeļbriedis, -ža, v. *Ziemeļu apgabalos, galvenokārt tundrā, izplatīts briežu dzimtas dzīvnieks ar žuburotiem ragiem (tēviņiem un mātītēm) un spēcīgām, brišanai piemērotām kājām.* Ziemeļbriežu sugas. Ziemeļbriežu pajūgs. □ Toziem Kazancevā dzīvoja divas dolgānu [ziemeļu tautas] ģimenes. .. Vīri ar ziemeļbriežiem brauca medībās un zvejā, sievas ar bērniem un viena veča uzturēja uguni pavardos. Gūtmanis 4, 170.

ziemeļdaļa, -as, s. *Teritorijas daļa, kas atrodas ziemeļu virzienā; ziemeļu daļa.* □ Dienvidkurzemes rajona ziemeļdaļā attīstīta dīķsaimniecība (audzē karpas, līņus, foreles). Ģeogr 441. Šis spirgtais tundru iemītnieks [pundurbērzs] republikā saglabājies no leduslaikmeta, atrasts kādās piecdesmit vietās ziemeļdaļas purvos .. Caune 5, 84.

ziemeļi, -u, v.; tikai dsk. **1.** *Viena no četrām debespusēm (pretēja dienvidiem); teritorija, kas atrodas šajā debespusē, virzienā.* Ziemeļu vējš. Doties ziemeļu virzienā. Mainīt kursu uz ziemeļiem. Latvijas ziemeļu rajoni. Ziemeļos no pilsētas. Ziemeļu nogāze. Ziemeļu platums — *ģeogrāfiskais platums, ko skaita no ekvatora uz ziemeļiem.* Zemes ziemeļu puslode — *Zemes puslode starp ekvatoru un ziemeļpolu.* Ziemeļu zīds sar. — *lini.* □ Govis mauj, aitas blēj, vējš rūc un purina Kaltiņus [mājas], kas stāv savā meža stūrī pret pašiem ziemeļiem. Brigadere 2, 38. Pirmdienas rīts atgadījās gluži tāds pats kā šodien, .. vējš taisni pa upes liekņu no ziemeļiem. Upīts 4, 109. Mēs kāpjam un kāpjam, un, kaut ziemeļu pusē vēl guļ un nedomā kust sniegs, uzkāpjam tādā kalnā, kur saulojas jau agrais pavasaris. Pasaules sp I, 351. .. visplašākā izplatība pasaulē ir parastai vardei .., kas Skandināvijas pussalā sastopama pat līdz 70. ziemeļu platuma grādam. Sloka 1, 23. .. gundegu dzimta. Ziemeļu puslodes mē-

renajā un aukstajā joslā izplatīti lakstaugi, paretam krūmi. Galenieks 2, 217.

2. *Aukstā klimata zemes.* Ziemeļu augi. Braukt uz ziemeļiem. Dzīvot ziemeļos. Ziemeļu divcīņa — *lēcieni no tramplīna un 15 km slēpojums.* □ Izceļojis Zviedriju, viņš beidzot nokļuva tālā ziemeļu pilsētā, kur divdesmit stundas bija nakts un četras stundas mijkrēslis. Pasaules sp II, 92. . . ziemeļu sievietes, zem savas skopās saules dzīvodamas, jau no seniem laikiem darinājušas košus tērpus . . Zv 74, 14, 13. Pūpoli — ziemeļu svētie — staro zeltainos putekšņu nimbos Un zemes atmodas mokas par ticību vasarai cieš. Belševica 4, 16. Viens no aizraujošākajiem un skaistākajiem ziemas olimpiskajiem sporta veidiem ir ziemeļu divcīņa . . Sports 68, 25, 3.

ziemeļniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziemeļnieciski.** *Raksturīgs ziemeļu zemēm, to iedzīvotājiem.* Z. temperaments. □ Lielais, plecīgais gaišmatis ar ziemeļnieciski stingriem sejas pantiem viņai atgādināja zeltotu kļavu rudenī . . Mauriņa 2, 15. . . norvēģi ir mierīgi, viesmīlīgi, laipni, ziemeļnieciski lēnīgi. Zv 73, 16, 16. . . emocijas aizturētība un skaudrums . . veido Ojāra Vācieša ziemeļniecisko vīrišķības intonāciju. Čaklais 10, 69. . . [dzērveņu] sārtie ziediņi . . apsedz purvu kā ar sārtu paklāju, kurā šūpojas baltās spilvju pogaļas, radot skaudru, ziemeļniecisku noskaņu. Lauku Dzīve 84, 11, 16.

ziemeļnieki, -u, v.; **ziemeļnieks,** -a, v.; **ziemeļniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Ziemeļu zemju iedzīvotāji.* Ziemeļnieku ēdieni. Ziemeļnieku teikas. □ Šis ceļojums [uz Somiju un Zviedriju] nostiprināja mākslinieka pašapziņu, Rozentāls iemīlēja ziemeļu dabu un ziemeļnieku paskarbo raksturu . . Stankevičs 4, 98. Īsti dabas atmodas brīnumu izjūt laikam tikai ziemeļnieki — cilvēki, kas . . briduši dziļus sniegus . . Purs 1, 50. Kā jau ziemeļnieki, pasažieri cits uz citu neskatās, bet redz un sajūt visu: kam ir iesnas un kāds ir kalsnās dāmas jaunais mētelis. Pasaules sp II, 112.

ziemeļpols, -a, v.; parasti vsk. *Viens no diviem (debess ķermeņa) poliem (pretējs dienvidpolam).* Ģeogrāfiskais z. Magnētiskais z. Ģeomagnētiskais z.

ziemeļrietenis, -ņa, v.; parasti vsk.; poēt. *Ziemeļrietumu vējš.* Brāzmains z. □ . . untumainais ziemeļrietenis trenc pa ielu . . raibus nobirušu lapu spietus. Kaijaks 5, 327. . . Ir ziņas, ka tā nav tumsa, bet tvaiki, Kas ceļas no mūsu visu elpas, Kad mērens ziemeļrietenis vējo. Līce 1, 35.

ziemeļrietumi, -u, v.; tikai dsk. *Virziens starp ziemeļiem un rietumiem; teritorija, kas atrodas šajā virzienā.* Doties ziemeļrietumu virzienā. Teritorijas z. □ Kad Daugavā ar ziemeļrietumu vēju saceļas lieli viļņi, reizē ar tiem manī arvien skan Raiņa vārdi . . J Liepiņš 4, 94. Vairāk nekā pusi Karēlijas klāj meži. Ziemeļrietumos aug Karēlijas bērzs. Ziedonis 20, 12.

ziemeļrītenis, -ņa, v.; parasti vsk.; poēt. *Ziemeļaustrumu vējš.* Ass z. Auksts z. □ Pūta spirgts ziemeļrītenis, un krasta sērē virmoja un plaka sīku vilnīšu ņirba. Purs 8, 181. . . ziemeļrītenis pamalē loka bērzu galotnes. Salnāja 3, 121.

ziemeļrīti, -u, v.; tikai dsk. *Ziemeļaustrumi.* Ziemeļrītu vējš. Mājas ziemeļrītu puse. □ . . bezdelīgas laidelējās tikko saredzamas, sausais vējiņš pūta no ziemeļrītiem . . Upīts 4, 122.

ziemeļvakari, -u, v.; tikai dsk. *Ziemeļrietumi.* □ Pūķis [turīgs zemnieks] sēdēja durvju priekšā, raudzīdamies ziemeļvakaros, kur aiz tālās mežu strīpas rietēja saule . . Sudrabu E 5, 109. . . vienurīt sāka pūst spēcīgs ziemeļvakaru vējš . . , uzsitot augstu galotnē plīstošu viļņi. Talcis 7, 177. . . ziemeļvakaru vējš dzina sejā sālītu zivju smārdu. Lapsa 6, 62. Nogājusi kalna ziemeļvakaru pusē, viņa apstājās, ilgi raudzījās uz karavīru nometni. Veselis 1, 296.

ziemeļvalstis, -valstu, vsk. ziemeļvalsts, -valsts, s. *Valstis, kas atrodas ziemeļos (parasti Rietumeiropā).* □ Ziemeļvalstu valodu skolu pārstāvēja divi dažāda vecuma meiteņu ansambļi, kuri dziedāja dziesmas somu un zviedru valodā. Izglītība 93, 15, 2.

ziemeļvējš, -a, v. *Ziemeļu vējš.* □ Ap abām sētām kā uzticami sargkareivji, kuriem uzdots pasargāt no svešas, ļaunas acs un ziemeļvēja uzbrukumiem, . . sastājušās . . egles un liepas. Avotiņa 7, 45. Māja pagaidām tukša, vasarniekus atbaidījis ieildzis ziemeļvējš. Kalve 4, 35.

ziemeļvirziens, -a, v. *Ziemeļu virziens.* □ Lauku strupaste . . strauji paplašināja areālu ziemeļvirzienā . . Tauriņš 1, 123.

ziemeļzemes, -mju, vsk. ziemeļzeme, -es, s. *Ziemeļi (2); arī ziemeļvalstis.* □ Bez somiem Somijas Lapzemi apdzīvo sāmi jeb lapi, ziemeļzemju vissenākie iedzīvotāji . . Zv 85, 3, 21. Māte bija 1946. gada izvedumā, kad ceļu uz tālo ziemeļzemi vagonos mēroja Jelgavas apriņķa «budži». Lauku Avīze 90, 28, 4.

ziemgulis, -ļa, v.; zool. *Dzīvnieks, kas ziemu pavada ziemguļā.*

ziemguļa, -as, s.; zool. *Fizioloģisks stāvoklis, kurā dzīvības norises pazeminās līdz minimumam, nezaudējot dzīvotspēju (dažiem dzīvniekiem); ziemas guļa.*

ziemīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziemīgi.** *Saistīts ar ziemu, tai raksturīgs.* Ziemīga ainava. Ziemīgas noskaņas. Ziemīga saule. Ziemīgi lauki. □ Ziemīgi salts . . ir laukā, nekas nevēstī par pavasari. Zigmonte 10, 270. Jauneklis vadāja meiteni pa vecās pilsētas ziemīgi drūmajām ieliņām, cauri šaurajām ejām, vārtiem un pagalmiņiem . . Kaijaks 7, 70.

ziemīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z i e m ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Balts z.

zieminât, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, ka (augi, to daļas) ziemā atrodas, parasti, veģetācijas spēju saglabāšanai labvēlīgos apstākļos.* Z. kartupeļus. Z. kāpostu sēkliniekus.

2. *Panākt, ka (bites) ziemā uzturas, parasti, labvēlīgos apstākļos.* □ Ziemā bitēm jānodrošina pilnīgs miers. Jebkādi trokšņi un satricinājumi tām ir kaitīgi, tādēļ bites jāziemina

pēc iespējas tālāk no lieliem autoceļiem .. Lauku Dzīve 76, 11, 17. Ja drava ir pasargāta no valdošajiem vējiem, tad bites vislabāk ziemināt vasaras novietnēs brīvā dabā. DD 66, 11, 32.

ziemišķāda, -as, s. *Zamšāda.* □ .. dabiskā ziemišķāda ir mīksta, glīta un izturīga. Zv 57, 1, 15. Volodja izkāpa no mašīnas [pēc lietus] un ar ziemišķādas lupatu noslaucīja lāsainos logus. Skujiņš 6, 23.

ziemišķis, -ķa, v.; parasti vsk.; sar. *Ziemišķāda.* □ Angļu jūrnieki esot tērpušies nevainojami un nēsājot baltus ziemišķa cimdus. Dripe 12, 26. Viņš izspēra uz priekšu kāju, ietērptu glītā apavā ar balta, sacaurumota ziemišķa virsu. A Eglītis 6, 107.

ziemot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Uzturēties (kur), kamēr paiet ziema.* □ .. zināmas apmēram 420 vietas, kur regulāri vai neregulāri ziemo pīles. D kal 74, 87. Rudenī ugunskrupis pārnāk dzīvot uz sauszemi, ziemo pagrabos, bedrēs, zem lapām. D kal 79, 283. .. Gulbji neiet projām, Gulbji paliek ziemot .. Kaldupe 14, 186. // *Saglabāt veģetācijas spējas ziemas apstākļos (par augiem, to daļām).* □ Sīpoli labi ziemo, ja tiem līdz salam paspējušas izveidoties saknes. Baumane 1, 14. Milzu skābenes ir aukstumizturīgas, republikas apstākļos ziemo labi. Lauku Dzīve 83, 11, 9.

ziemotājpūce, -es, dsk. ģen. -čū, s. *Pūce, kas ziemo attiecīgajā teritorijā.* □ Naktīs spalgi Pie vecajām rijām nāk vaidēt Ziemotājpūces. Goba 4, 25.

ziemotājputns, -a, v. *Putns, kas ziemo attiecīgajā teritorijā.* □ Daudzi Latvijas ziemotājputni ir graudēdāji — visu laiku, izņemot ligzdošanas periodu, pārtiek tikai no nezāļu sēkliņām un graudiem. Pad J 85, 10, 4. Ziemotājputnu sugu pie mums nav daudz. Tie savus koncertus sāk pirmie, un ar tiem var iepazīties jau garajā ziemā. D kal 71, 15.

ziemotājs, -a, v.; **ziemotāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → z i e m o t.*

2. zool. *Tas (tāds), kas ziemo attiecīgajā teritorijā (par putniem); ziemotājputns.* Ziemotāji putni — *putni, kas ziemo attiecīgajā teritorijā.* □ Vienas un tās pašas sugas putni var būt dažādos apvidos sastopami kā perētāji, caurceļotāji, klejotāji vai ziemotāji. Latv dzīvn 30. Ziemotāju vidū ir arī .. zīlītes, kas gandrīz nevar iztikt bez dzīvnieku olbaltumvielām. Lauku Dzīve 81, 3, 31. Oktobrī pie mums [Latvijā] parādās vairākas vēlīnu caurceļotāju vai ziemotāju sugas. Ierodas ķeģu un ķivuļu bariņi, kas uzturas galvenokārt alkšņu puduros un barojas ar šo koku sēklām. D kal 65, 43.

ziemotava, -as, s. *Vieta, kur novieto ziemināšanai paredzētus bišu stropus ar bišu saimēm.*

ziemsega, -as, s. *Segums, ko izmanto stādījumu un augsnes aizsargāšanai pret salu, kailsalu.* □ Ziemsegai īpaši piemērota ir kūdra. Tās sega ir irdena kā sniegs. Izklāta stādījumos, kūdras kārtai virsa uzsalst, un tā aizsargā augsni no siltuma un mitruma zudumiem. DD 70, 11, 25. .. savlaicīga sniega sega ir labākā ziemsega mūsu dārzaugiem. DD 70, 11, 24.

ziemsvētki, -u, v.; tikai dsk. **1.** rel. *Jēzus Kristus dzimšanas svētki; Ziemassvētki (1).* □ .. meistars man un Kristam iedod katram pa rublim, lai aizejot uz Ziemsvētku tirdziņu sev ko nopirkt. Sēlis 4a, 39. Svētlaimīgais Ziemsvētku vakars! To Nate neaizmirsīs līdz mūža beigām. Un nekad viņa vairs nedzirdēja tik dzidri skanam torņa zvanu kā toreiz .. Dziļums 1, 68. Ziemsvētku vakars savrup dzīvojošam ierēdnim ir visbriesmīgākā diena gadā. Visi draugi kaut kur izbraukuši vai noslēgušies savās ģimenēs .. A Eglītis 5, 146.

2. *Ziemas saulgriežu svētki; Ziemassvētki (2).*

ziemzaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziemzaļi.** *Tāds, kam ir zaļas lapas ziemā.* □ Rudenī sūnu purvos zied virši .. — nelieli, skaisti ziemzaļi krūmi. D kal 80, 88. Trīs vien mums ir ziemzaļie koki — priede, egle, paeglis. Cīņa 78, 14, 3. // *Tāds, kas ir zaļš ziemā (par augu lapām, skujām).* Ziemzaļas lapas. □ Skujas var būt ziemzaļas (vairumam skujkoku) vai arī vasarzaļas (piemēram, lapeglēm). D kal 81, 64.

ziemziede, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Gundegu dzimtas daudzgadīgs, pavasarī agri ziedošs augs.* □ Agrā pavasarī vēl kūst sniegs, bet jau veras vaļā ziemziedes un sniegpulkstenīšu gleznie zvaniņi. Cīņa 80, 212, 3.

ziepeļļa, -as, s.; parasti vsk. *Ziepju un eļļas emulsija.*

ziepene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** *Ziepenīte.* □ Vakarvēsma viegli līgo zāļu stiebrus: dreb rožainās ziepeņu galviņas, trīc zeltainie vanagzirņi .. Grīns 1, 340.

2. *Neēdama lapiņu sēne ar pelēcīgu cepurīti, baltu mīkstumu, bālganām, arī zaļgandzeltenām lapiņām.*

ziepenīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Lakstaugs ar stāvu vai pacilu stublāju, violetiem, ziliem, retumis baltiem, nokareniem ziediem ķekaros vai vārpās.* Parastā z. Cekulainā z. □ .. [Latvijā] aug rūgtās ziepenītes .., ko lieto medicīnā .. Galenieks 2, 259. Uz augsnes nabadzību mazāk skābās augsnēs norāda .. ziepenītes .. Tērauds 1, 263. Sīkās, mazās ziepenītes vieš savos cekulos tik košu zilumu, kāda pat debesīs nav. Delle 2, 46.

ziepes, -pju, s.; tikai dsk. *Mazgāšanas līdzeklis — lielmolekulāru taukskābju sāļi, ko iegūst, apstrādājot taukus ar nātrija hidroksīdu vai kālija hidroksīdu.* Cietās z. Šķidrās z. Pastveida z. Pulvera z. Saimniecības z. Veļas z. Medicīniskās z. Ziepju gabals. Ziepju putas. Ziepju skaidas. Ziepju šķīdums. Ziepju trauks. Tualetes ziepes — *ziepes ķermeņa mazgāšanai.* Zaļās ziepes — *mīkstas ziepes zaļā krāsā ar stipru attaukojošu un dezinficējošu iedarbību.* Ziepju zāles — *ziepjuzāles.* Ziepju sakne — *ziepjusakne.* Ziepju opera — *populārs darbs (parasti teātrī, televīzijā, kino) ar masu gaumei atbilstošu viegli uztveramu sižetu.* □ .. mīkstā ūdenī ziepes labi puto un to tīrīšanas spējas ir pilnīgas. Mājtur 473. Ūdens bija spirdzinoši auksts, rozā ziepes smaržoja pēc zemenēm. Kļava 1, 70. «Arī Saliņās, Dru-

vienā, lielos kāpostus nekad nesutināja virtuvē, bet pieslietenī, pagalmā, kur sildīja cūkēdienu vai vārīja ziepes.» A Eglītis 6, 176. . . zaļās ziepes sevišķi noderīgas cīņai ar dažādiem lauksaimniecības kaitēkļiem. Galenieks 2, 378. Ziepju saknes . . ir skaisti augi. Dindonis 1, 116. Mums šīs ziepju operas vēl ir jaunums, bet aiz okeāna — parasta lieta (tieši tur šādiem seriāliem arī radies apzīmējums «ziepju opera», jo ik pa brīdim tos pārtrauca ziepju reklāmas). Diena 94, 44, 5. ◇ Kā ziepju burbulis — *saka par ko tādu, kas ļoti ātri izzūd, izgaist.* □ Bet visas [Lienas] . . cerības . . sašķīda vienā pašā acumirklī kā ziepju burbuļi. Kaudzītes 1a, 353. Kā ziepju burbulis [kara laikā] izputēja arī Ošu klusā dzīvīte . . Rozītis 3, 35. // pārn.; sar. *Nepatīkams, nevēlams stāvoklis, nepatikšanas.* □ «Bet tagad ņem un izstāsti, kas tev īsti ir par ziepēm. Mēs šeit Lestonā esam sirds cilvēki, gatavi palīdzēt — diena vai nakts.» Janovskis 1, 242. ◇ Sanāk ziepes — *saka, ja izveidojas nepatīkams, nevēlams stāvoklis, rodas nepatikšanas (parasti paša negatīvas rīcības rezultātā).* □ . . uzradās kontrole — un kolēģim tikko nesanāca ziepes. Lapsa 6, 120.

○◇ (Ie)vārīt (arī savārīt, taisīt) ziepes vienk. — *sagādāt nepatikšanas.* □ . . viņš ievārījis pamatīgas ziepes un tagad ņems kājas pār pleciem . . Pad J 66, 132, 4.

ziepēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Ziest (ko) ar ziepēm, radot (uz tā, tajā) putas; klāt ar ziepju putām.* Z. rokas. □ Ilgi, ilgi Jānītis ziepē savu zeķi, līdz tā kļūst pavisam balta un mīksta. Arī Imantiņš pūlas, ko var. Tikai viņam grūti noturēt rokā ziepju gabalu. Rinkule 1, 52. . . frizieris klienta zodu ziepē turpat vai pusstundu, bet noskuj vienā mirklī . . Zv 58, 18, 24.

ziepēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl. *Ziepēt sevi, sava ķermeņa daļas.* Z. ar tualetes ziepēm.

ziepjains, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziepjaini.** *Tāds, kas satur ziepes.* □ Ja uz kājas uzradusies varžacs . . , kāja izmērcējama siltā ziepjainā ūdenī . . Ves 76, 11, 15. // *Tāds, kas ir noziests ar ziepēm, to putām.* Ziepjainas rokas.

ziepjakmens, -akmens, v.; parasti vsk. *Ziepjuzāles.* □ Vai agrāk nelikās pretīgi ķēpāties ar smakojošām cūku iekšām, lai tad, tās kopā ar ziepjakmeni vārot, izgatavotu zaļgani brūnus ziepju gabalus . . Birze 3, 85.

ziepjkoks. *Sk.* ziepjukoks.

ziepjūdens, -ūdens, v.; parasti vsk. *Ziepju šķīdums ūdenī.* □ Pēdas ar ādas sabiezējumiem vanno karstā ziepjūdenī . . PL Siev 79, 1, 22.

ziepjukoks, -a, v.; arī **ziepjkoks,** -a, v. *Sapindu dzimtas koks ar viendzimuma ziediem.*

ziepjusakne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Savienojumā «ārstniecības ziepjusakne»: Latvijā augošs neļķu dzimtas lakstaugs, kam ir violeti ziedi un kuru izmanto medicīnā.* Ārstniecības z. □ Ap lauku mājām bieži redz savvaļā pārgājušās ziepjusaknes . . Galenieks 2, 334.

ziepjuzāles, -ļu, s.; arī **ziepjzāles,** -ļu, s.; tikai dsk. *Nātrija hidroksīds.* □ . . ziepes izņāca gods godam. Sakaru Kristīne ar Malvu atsūtīja ziepjuzāļu krikumu . . Avotiņa, Šlisers 1, 32. Tās bija ziepjuzāles, kas vajadzīgas katrā lauku mājā. Kļava 1, 228. . . ātrais [ātrās] palīdzības auto atveda pašnāvnieci. Viņa bija iedzērusi ziepjuzāles. Mauriņa 2, 251.

ziest, ziežu, zied, zież, pag. ziedu; trans. *Klāt, parasti ar viegliem piespiedieniem izlīdzinot, (piemēram, kādu masu) uz kā virsmas.* Z. sviestu uz maizes. Z. līmi uz kartona. Z. eļļu uz detaļas. □ Viņa . . zież uz vaigiem un kakla krēmu. Dripe 5, 19. Sagatavoto [zemeņu] krēmu zież starp izceptām tortes plāksnēm, virsu . . rotā ar zemenēm. Kļaviņa 1, 263. ◇ Ziest (arī triept, smērēt sar.) medu uz lūpām — *glaimot.* // intrans. □ Viņš vienmēr un visu gleznoja spilgtām krāsām, biezi ziezdams ar nazi. Zemzaris 3, 69. // *Šādā veidā klāt (kā) virsmu, piemēram, ar kādu masu, šķidrumu.* Z. maizi ar sviestu. Z. mašīnas elementu ar eļļu. □ Viņa pārstāj ziest manu sūrstošo muguru. Man gan būtu gribējies, lai viņa vēl turpina, bet Signe noliek krējuma tasīti uz galda. Kaijaks 6, 83. // *Ziežot (ko) virsū, gatavot (parasti sviestmaizi).* □ Luīzes tante drīz bija atpakaļ. Es sāku ziest maizes, viņa tās . . krāva plašos, lēzenos šķīvjos. Janovskis 1, 292.

Sk. ziežams.

ziesties, ziežos, ziedies, ziežas, pag. ziedos; refl. *Ziest sevi, sava ķermeņa daļas.* Z. ar krēmu.

ziežams, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziežami.** **1.** *Divd.* → ziest.

2. *Būt tādam, ko ir samērā viegli ziest (par vielu); būt ar ziešanai pielāgotu konsistenci.* Ziežamais mazuts. Ziežamā līme.

ziežeļļa, -as, s. *Dažāda sastāva viela (parasti naftas ogļūdeņraži), ko izmanto (kā) ziešanai.* Ziežeļļu reģenerācija.

ziežviela, -as, s. *Viela, ko izmanto (kā) ziešanai.* Kalcija z. Nātrija z.

zigomorfs, -ais; s. -a, -ā; bot. *Tāds, ko viena simetrijas ass dala divās simetriskās daļās (par ziedu).* □ Ziedi [melisai] divdzimumu, zigomorfi . . Baumane 1, 111.

zigota, -as, s.; biol. *Apaugļota šūna, kas rodas dzimumprocesā, savienojoties divām dzimumšūnām.* □ Dzimumvairošanās procesā piedalās dzimumšūnas. No specializētām dzimumšūnām — gametām (olšūnas un spermatozoīdi) apaugļošanās procesā, tām saplūstot, veidojas zigota (apaugļota olšūna). Biol r 43. . . jebkurš attīstīts daudzšūnu organisms rodas, daudzkārt daloties vienai vienīgai šūnai — zigotai. Zin T 86, 5, 16.

zigu, apst.; savienojumā «zigu, zagu». *Tā, ka veidojas zigzagi.* □ Zilas priedes zigu, zagu augs. E Plaudis 2, 92.

zigzagains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zigzagaini.** *Tāds, kam ir zigzagi.* □ Tad viņa skats . . iegrimst gluži dzelmainā tālumā ar laukiem, pļavām, ēku puduriem, . . ko visu sargā mežu

žogs, augsts, zigzagains, satumsis. Kalndruva 5, 155.

zigzagdūriens, -a, v. *Šūšanas tehnikas paņēmiens — zigzaga veidošana.* Blīvs z. Rotāt ar zigzagdūrieniem. □ Visas vīles apšuj ar zigzagdūrieniem .. PL Siev 86, 5, pielikumā.

zigzaglīnija, -as, s. *Vairākkārt turp un atpakaļ virzienā lauzta līnija; zigzags.* □ «Redzi, visa brīva, neviena raibumiņa,» Kaspars skaidro. «Tā [glodene] nav indīga. Bet, ja zigzaglīnija pār muguru, tad jāpiesargās.» Svīre 3, 25. Ģeometriskā ornamenta kompozicionālajos salikumos, kā redzams 10.—12. gadsimta rotās, izceļas dinamiski risinātie zigzaglīniju un rombu raksti. Novadniece 1, 13.

zigzagot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Veidot (kam) zigzagu. // Apstrādāt (piemēram, auduma, tērpa detaļu) ar zigzagdūrienu.* Z. vīli.

zigzagots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zigzagoti.** *Zigzagains.* □ Pelēka, melni zigzagota odze steigā vijīgi ieplūst alā blakus celmam. Caune 1, 143.

zigzags, -a, v. *Vairākkārt turp un atpakaļ virzienā lauzta līnija; zigzaglīnija.* Zigzaga dūriens — *zigzagdūriens.* □ No mākoņiem izšāvās zibens. Zigzagos izliektas ugunīgas bultas kā harpūnas cita pēc citas iešāvās [okeāna] viļņainajā klaidumā. Grīva 7, 54. Māte .. stāsta, kādu milzīgu čūsku redzējusi — ar zigzagu uz muguras! Indrāne 7, 160. Pa radio vadāmo modeļu sacensībās labi sagatavotais mikroautomobilis, sava saimnieka meistarīgi vadīts, izmanevrēja pa astoņnieku, apli, zigzagu .. Sports 77, 136, 4. pārn. Varbūt šie likteņa zigzagi bija tie, kas mani tik stipri piesaistīja dziedāšanai. Zv 84, 12, 25. Lai auduma mala neirtu, to apstrādā ar mašīnu zigzaga dūrieniem .. Kalniņa 1, 229.

zigzagveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zigzaga forma, veids.* □ Beidzot viņš apstājas pie ārpusē piebūvētajām zigzagveida kāpnēm. J Plotnieks 3, 214. Praksē labi sevi attaisnojusi tā sauktā zigzagveida antena .. Zin T 79, 5, 28. Zigzagveida virāža [kamaniņu braucējam] jāveic ar precizitāti līdz vienam centimetram. Sports 78, 177, 2.

zigzagveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zigzagveidīgi.** *Zigzagveida.* □ Meteorītiem vienmēr seko gara uguns un dūmu josla, kas vēja ietekmē kļūst zigzagveidīga .. Pad J 84, 17, 4.

ziķerīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziķerīgi;** sar. *Enerģisks, dzīvespriecīgs; veikls, izdarīgs.* □ .. visi [laucinieki] sāka pilnā kaklā smiet ies, «skat, kā laucinieks° izmuļķoja Rīgas jaunuskungus [jaunkungus]! Un vēl pašus tos gudrākos! Malacis, malacis ... ziķerīgs zēns ..» A Deglavs 1, 32. «Ziķerīgs puisis,» tēvocis vēl nosaka. «Strādnieks. Students. Tādi man patīk.» Preilis 1, 72. pārn. .. pazudis skaistais, ziķerīgais gailītis. Zemzaris 3, 25.

ziķeris, -ra, v.; sar. *Enerģisks, dzīvespriecīgs cilvēks; veikls, izdarīgs cilvēks.* □ «.. Gvido strādā un mācās vakarskolā. Ziķeris.» Dinere 10, 179.

zilacains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds (cilvēks), kam ir zilas acis.* □ .. es dabūju zināt, kā sauc zilacaino frontes meiteni. «Marta,» viņa min savu vārdu .. un skatās manī smaidošām un jautri zilām acīm. Grīns 1, 270. .. augums [sportistam] turpat divi metri, plati pleci, blonds un zilacains kā vikings .. Sports 82, 18, 2.

zilacis, -ča, v.; **zilace,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks ar zilām acīm.* □ Viena ņipra zilace .. palēcās uz vienas vietas .. Upīts XII, 538.

zilaļģes, -ģu, vsk. zilaļģe, -es, s. *Vienšūnas vai daudzšūnu pavedienveida aļģes, kuru šūnās nav morfoloģiski norobežotu kodolu un kuras ir galvenokārt zilganā vai zilganzaļā krāsā.* □ Saldūdeņus parasti padara toksiskus vairākas zilaļģu sugas, ja tās savairojas masveidā, tas ir, ūdens «ziedēšanas» laikā. D kal 78, 137.

zilausis, -ša, v. *Viengadīgs vai divgadīgs gundegu dzimtas lakstaugs ar pamīšus sakārtotām, plūksnaini dalītām lapām un zili violetiem ziediem skrajos ķekaros.* Tīruma z. □ Viengadīgie zilauši nav tik izturīgi kā ziemcietīgie. Tos var izmantot ne vien grupu stādījumos, bet arī grieztā veidā puķu vāzēm. Dindonis 1, 64. No viengadīgām un divgadīgām puķēm galvenokārt ieteicamas sugas ar ļoti smaržīgiem ziediem .. un ziedu griešanai piemērotas sugas (lauvmutītes .., asteres, rudzupuķes, zilauši ..). PL Siev 82, 4, 22. .. nedrīkst aizmirst, ka atbirās līdzās kviešu, miežu un citu vērtīgu kultūru graudiem var gadīties arī .. zilaušu, aireņu un citu mājputniem kaitīgu augu sēklas .. Lauku Dzīve 78, 12, 8.

zilbalts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilbalti.** *Balts ar zilu nokrāsu.* □ Gintas skatiens .. slīd pāri vēl pavisam jaunajai, pie plīts notvīkušajai sejai zem zilbalti punktētā lakatiņa .. Ezera 8, 8.

zilbe, -es, dsk. ģen. -bju, s.; val. *Vārda skaņa vai skaņu kopa, ko izrunā ar vienu elpas izdvesumu.* Uzsvērta z. Neuzsvērta z. Monoftongiska z. Diftongiska z. Konsonantiska z. Zilbju mīklas. Gara zilbe — *zilbe, kurā ir garš patskanis, divskanis vai diftongisks savienojums.* Īsa zilbe — *zilbe, kuras centrā ir īss patskanis vai skanenis.* Vaļēja zilbe — *zilbe, kas beidzas ar patskani vai divskani.* Slēgta zilbe — *zilbe, kas beidzas ar līdzskani.* Zilbes centrs — *zilbes daļa, kuru izrunājot muskuļu saspriegums sasniedz kulmināciju.* Zilbes robeža — *iepriekšējās zilbes beigas un nākamās zilbes sākums (vārdā).* Zilbes intonācija (arī akcents) — *valodā noteiktas skaņu augstuma un spēka maiņas zilbē (parasti garā zilbē).* □ Teikumu, kas stāsta par šai vietā notikušo, nesaprotu. Mēģinu pusbalsī burtot zilbes. Varbūt skaņā kaut kas atklāsies .. [Par uzrakstu uz piemiņas plāksnes.] Pasaules sp II, 432. pārn. Viņu saruna līdz pēdējai zilbei palikusi Jankam atmiņā. Kalndruva 5, 76. Katrs muskuļu saspieguma kāpinājums ar sekojošu vājinājumu veido zilbi. Zilbes robeža ir muskuļu saspieguma vājināšanās moments, kam seko jauns kāpinājums. Saspieguma kulminācija rada zilbes centru. Laua 2, 106.

zilbisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilbiski;** val. *Tāds, kas veido zilbes centru (par valodas skaņām).* □ Saspieguma kulminācija rada

zilbes centru. Skaņas, kas rodas šādas kulminācijas rezultātā, sauc par zilbiskām skaņām. Zilbiska skaņa ir tā, kurai zilbē piemīt kvantitatīva patstāvība .. Laua 2, 106.

zilcdesa, -as, s. *Vārīta desa, ko gatavo no vārītas gaļas, vārītām cūku vai liellopu kājām, galvām, mēlēm u. c.* □ Sadalītu cūkas galvu, gaļu, speķi, mēli, sirdi, nieres .. liek verdošā ūdenī, uzvāra .. Sagatavoto gaļas masu pilda resnās zarnās .. un vāra sālsūdenī. Pēc tam zilcdesu liek uz dēļa, pārliek slogu un atdzesē. Mājtur 397.

zildegunis, -ņa, v.; **zildegune,** -es, dsk. ģen. -ņu, s.; sar.; niev. *Alkoholiķis; dzērājs.*

zīle[1], -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** *Ozola auglis.* Bagāta zīļu raža. Lasīt zīles. □ No ozoliem krita apaļas, iegarenas zīles. Fimbers 1, 424. Ozolu zīles un kastaņi ir ļoti vērtīga barība, ko ēd gandrīz visi pārnadži. Kronītis 1, 297.

2. *Pērlei līdzīgs veidojums rotāšanai (parasti no krāsaina stikla).* Zīļu vainags — *ar stikla lodīšu, pērlīšu izšuvumu rotāts vainags.* □ Sīku zīļu rotājums tikko pamanāmi blāvi viz gar izgriezuma mežģīnēm. Upīts 18, 103. .. ceļa ielokā nāk pretim meitene; balta villaine, klāta gaišziliem rakstiem, zila josta mēļām un tumšzilām zīlēm. Kaldupe 3, 87. Viņš nopirka gredzenu ar gaišo zīli, ar pelēkzilo safīru. Ādamsons 3, 188. pārn. .. uz putna spārniem noritēja dažas spožas rasas zīles. Kaldupe 6, 91. pārn. Viņa ūsas un bārda izskatījās kā garas sudraba bārkstis, piesalušas zilām un zaļām ledus zīlēm .. K Skalbe 1, 79.

3. *Zīlīte*[1] *(2).* □ Dziļajos acu dobumos nervozi kustējās melnās acu zīles. Grīva 1, 201.

zīle[2], -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Zīlīte*[2]. □ Lielā zīle jāuzskata par ļoti derīgu putniņu .. K Grigulis 5, 208. Zīle jau sensenos laikos mūsu dziesmās un teikās bija bijusi latviešiem ziņu nesēja, nākotnes pareģone. Sudrabkalns II, 546. Zīles mazās, zīles biklās Ziemu projām nelido. Avotiņa 1, 51.

zilējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *z ī l ē t (1).* Koksnes z. Sēnes z.

zīlējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *z ī l ē t.* □ «Biji pametis tēvzemē meiteni, bet no Krievijas atnāci ar svešu pūru,» viņa nopūtās, un viņas zīlējumā uzdīga smagas rūpes. Niedra 4, 201.

zilenājs, -a, v. **1.** *Zilene (1), zileņu cers; arī zileņu audze.* □ Ciņi apauguši vaivariņiem un apsarmojušiem zilenājiem. Andersone 1, 34. Uz augsnes nabadzību un kaļķa trūkumu norāda .. mellenāji, zilenāji .. Tērauds 1, 263.

2. *Zilenēm apaugusi vieta.*

zilene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** parasti dsk. *Brūkleņu dzimtas vasarzaļš puskrūms ar zilām ovālām ogām, kuras klāj apsarmojums.* □ Vietām sils pāriet mētrājā .., starp mellenājiem pavīd vientuļš zileņu kušķis. Goba 5, 22. Tundra tomēr nebija tik nabadzīga, kā iedomājos. Kuploja zileņu ceri, ceroja visteņu staipekņi .. Gūtmanis 4, 156. Zileņu ogas ir lielākas par melleņu ogām, to mīkstums ir zaļgans. Ves 85, 9, 18.

2. *Šī auga oga.* □ Zilenes sen pārgatavojušās un kļuvušas pārlieku saldas un ūdeņainas. Andersone 1, 34. No seniem laikiem zilenes lieto pret cingu tālo ziemeļu rajonos .. Ves 78, 7, 15.

zilenītis, -ša, v. **1.** dsk.; zool. *Tauriņu dzimta, kuras pārstāvjiem ir zili spārni.*

2. *Šīs dzimtas tauriņi.* Vīķu z. Zilenāju z. Viršāju z.

zilēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. **1.** *Kļūt zilam (zaudējot savu sākotnējo krāsu).* □ Bērzu un apšu bekas nezilē, ja tās pirms vārīšanas ievieto aukstā ūdenī, kas satur 0,5% citronskābes. Vimba 1, 40. // *Kļūt zilam brieduma, gatavības pakāpē.* Ogas zilē.

2. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zilo krāsu; zilot.* □ .. lielie pali jau bija pārskrējuši; tikai ezera pļavas vēl zilēja aiz tīrumiem, pavasara ūdeņu applūdinātas. Austriņš 2, 156. Ausa rīts. Austrumu malā apvārsni zeltīja uzlecošās saules stari, bet vēl dziļās ēnās zilēja meži ielejās. Lācis 15, 192.

zīlēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Censties uzzināt (ar dažādiem paņēmieniem) nākotni; minēt (to, kas notiks drīzumā vai tuvākajā nākotnē); censties (ko) paredzēt; arī pareģot.* □ Vakarā Jāņkalna ļaudis zīlēja nākotni. Mārtiņa sieva, Eda, jau novakarā salika uz galda zem šķīvjiem dažādas lietas, kā: zemi, graudus, naudu, krustiņu, gredzenu .., tā ka katram mājniekam iznāca pa šķīvim, ko pacelt. Tad visi pa kārtai nāca pie galda un ņēma katrs vienu šķīvi priekš sevis. Birznieks-Upītis 6, 81. Viņa pat bīstoties domāt un zīlēt, kā un ar ko viss beigšoties, viņai esot tāda sajūta kā zivij murdā .. Ezera 15, 111. Meitas Meteņa vakarā zīlēja, vai dabūs to gadu iziet pie vīra .. Lauku Dzīve 85, 1, 24. Caur bērnu dienu silto lietu šaltīm pie tevis skrēju rokām izplestām, tad laimi zīlēju no ceriņzariem baltiem un tad jau pati tērpos plīvurā. Brīdaka 11, 9. pārn. Likteni zīlē likteņa pūce akla. Andrejs Eglītis 1, 30. // intrans. Z. pēc kārtīm. Zīlēt pēc rokas (arī delnas) — *pēc delnas līnijām censties (kādam) paredzēt nākotni, arī noteikt pagātni.* □ Iraids: Jums kā labam kaimiņam viņa zīlēs par brīvu. Un viņa jums noliks visu pagātni un nākotni priekšā kā uz delnas. Zīverts 2, 94. Olivers: Es visu laiku domāju, vai esmu darījis pareizi, jūs apgrūtinādams. Kamēr es braucu šurpu, es zīlēju ar sarkanajām un zaļajām ugunīm: ja izbraukšu cauri laikā — pareizi, ja būs jāapstājas — nepareizi. A Eglītis 1, 317. Stīgas raud kā naktī sievas melnas, čukst kā čigānietes, zīlējot pēc delnas. Krūklis 6, 89. ◇ Zīlēt kafijas biezumos — *censties paredzēt, nepamatojoties uz ko konkrēti; izteikt nepamatotus minējumus.*

zilga, -as, s. *Zilgme.* □ Ezers ir gadalaiku pulkstenis — ziemā aizsalis dižos ledos, pavasarī tas veras kā acs pēc gariem miegiem. Vasarā viņš atrāda debess zilgu .. Pasaules sp I, 182.

zilgalvis, -vja, v. *Zilgalvīte.* □ .. tepat ir arī birztalas paēnā saplūktie zilgalvji, kuru

ziedos un lapās viss Jāņunakts skaistums patvēries .. Andersone 1, 113.

zilgalvīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Panātru (lūpziežu) dzimtas daudzgadīgs lakstaugs ar veselām, pretējām lapām, zili violetiem vai tumši ziliem, retumis baltiem, ziediem blīvā vārpā stublāja galotnē.* Mazā z. Lielā z. □ Sasprauda aiz sijām ozolu zarus, meža rozes un zilgalvītes. Jaunsudrabiņš 7, 104. Tikai pie Kokneses un Sēlpils aug .. lielziedu zilgalvītes .. Galenieks 2, 355.

zilganbāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganbāli.** *Bāls ar zilganu nokrāsu.* Zilganbālas lūpas. □ Miza kokā esošajiem [Borovinkas ābeles] augļiem pārklāta ar zilganbālu sarmojumu .. Sudrabs 1, 252.

zilganbalts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganbalti.** *Balts ar zilganu nokrāsu.* Z. sniegs. Zilanbalta gaisma. □ Reižu reizēm zilganbaltas liesmas pārskrēja pār debesīm .. Blaumanis 6, 188. Pār purvainajiem Smārdes mežiem aust miglots vēlīnās vasaras rīts. Zilganbaltām dūmakām pielijuši egļu gali .. Grīns 1, 330. Autobuss patiešām jau tuvojās, spoži zilganbalts uz meža fona. Ezera 2, 71.

zilganīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganīgi.** *Ar zilganu nokrāsu; arī iezils.*

zilganmelns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganmelni.** *Melns ar zilganu nokrāsu.* □ Latvijā šad un tad dolomīta plaisās sastop zilganmelnus dendrītus .. Upīte 1, 121. Melleņu ogas parasti nogatavojas un kļūst zilganmelnas jūlija vidū .. Cīņa 84, 175, 3.

zilganot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zilgano krāsu; kļūt vai būt zilganam.* □ .. tālumā aiz pilsētas zilganoja tumšs mežu masīvs. K Zariņš 1, 33. Uz ielas zilganoja rīta krēsla. Kaldupe 13, 164.

zilganpelēks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganpelēki.** *Pelēks ar zilganu nokrāsu.* Zilganpelēkas acis. Z. apspalvojums. Z. balodis. □ Smilšakmens krāsa mainījās sārtena, gaiši mēļa, zilganpelēka. A Eglītis 2, 165. Malle metas guļamistabā. Tā ir vēsa, zilganpelēkās žalūziju ēnās. Repše 2, 88. .. virs zilganpelēkā ūdens līmeņa zib airi. Liesma 76, 11, 9.

zilgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilgani.** *Ar zilu nokrāsu; arī iezils.* Zilgana rīta gaisma. Zilgani dūmu mutuļi. Zilganas ēnas. Zilgani melns. Zilgani pelēks. □ Gaisma it kā nenodzisa, diena bija pazudusi, un gaisma tomēr turējās, zilgana, sudraba caurstarota, mirdzoša, zvaigznēm apbārstīta un vilinoša. Niedra 4, 68. Aukstās krāsas ir zils un visi zilganie toņi, ieskaitot arī violeto un zilgani zaļo. Mājtur 408. Gāzes lukturis pret namu Dzirnavu ielā, Marijas ielas stūrī, dega, zilgani plīvodams. Upīts 9, 27. pārn. .. asaras klusi kāpa viņam acīs kā silts zilgans ziemas prieks, kurš paceļas no balti nosniguša dārza un mīksti spiež pieri. K Skalbe 1, 93. pārn. Sōlas sala, kur es biju nostrādājis pavasari, aizvien tālāk nogrima zilganā atmiņu dūmakā .. Janovskis 1, 196.

zilgansārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilgansārti.** *Sārts ar zilganu nokrāsu.* Zilgansārtas ogas. □ .. pēc trešā [konjaka] malka sāk pamazām izgaist no divīzijas komandiera sejas zilgansārtais pietvīkums. Grīns 1, 299. .. degungals ir nosalis un zilgansārti spīdīgs .. Ezera 13, 23. Priedes galotnē ar troksni ielaižas putns. Tāds skaists, zilgansārts .. Vanags 9, 31.

zilgansudrabains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilgansudrabaini.** *Sudrabains ar zilganu nokrāsu.* Z. spīdums.

zilganums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → zilgans, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Viņai ir mazi, balti pirksti, caur smalko ādu kā ieaudi atblāzmo dzīsliņu zilganums. Zigmonte 1, 12. Viņš norāda man uz krēslu un pats apsēžas aiz rakstāmgalda. Līdz zilganumam balts virskrekls, kaklasaite, tumšs, konservatīvs uzvalks ar divrindu pogām .. Kolbergs 3, 313. .. dīvains tiešām bija šis [Zilais] kalns ar savas virsotnes zilganumu, kas viņu it kā tuvināja debesu zilgmei. K Zariņš 1, 40. Namiņi košās krāsās: dzelteni, sārti, ķieģeļu brūnumā, baložu zilganumā, zaļiem, ziliem un vēl citādiem slēģiem .. Latvju Mēneraksts 42, 10, 949.

zilganvioletes, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganvioleti.** *Violets ar zilganu nokrāsu.* □ .. sniegsegai pāri no koku stumbriem un zariem krīt zilganvioleti ēnu raksti, jo patlaban spīd saule .. Grīns 1, 224.

zilganzaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilganzaļi.** *Zaļš ar zilganu nokrāsu.* Zilganzaļi jūras viļņi. Z. audums. □ .. decembra saule jau slīga aiz meža zilganzaļās, tumšās sienas. Ezera 1, 151. Priedes lapas, respektīvi, skujas, parasti ir zilganzaļas .. Birkmane 1, 10. .. vēsie toņi (zilganzaļie, zilgani violetie) telpu it kā paplašina. Sk Ģ 81, 5, 36.

zilgmains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilgmaini.** *Zilgs.* Zilgmaini ceriņi. □ Rimst lietavas, iestājas rāmas, pelēki zilgmainas vēla rudens dienas. Caune 2, 77. Laiks pieturējās jauks. Šeit [Sibīrijā] debesjums šķita zilgmaināks un augstāks nekā Latvijā .. Gūtmanis 4, 225.

zilgmājs, -a, v. *Zilgme.* □ Lūkojoties uz abiem ezeriem, par viņu ierašanos no debesu zilgmāja nerodas ne mazāko šaubu .. Lagzdiņš 3, 86. .. cauri priekšnama bīdāmsienai atklājās tālās pilsētas dūmakainais zilgmājs .. A Eglītis 6, 299. Nespēju mierīga būt, dzērves kad zilgmājā gaist .. Kaldupe 2, 63. .. saule sāka zilgmāju mest pār rudzu druvām un birzēm .. Akuraters 2, 5.

zilgme, -es, dsk. ģen. -mju, s. *Vide zilā, zilganā krāsā (par gaisu, ūdeņiem, debesīm); arī zilums (1); arī zilganums.* Debess z. □ Nokrēslas zilgmē pagaisa upe un mežu robotās galotnes .. J Kalniņš 7, 184. Aiz klajuma, ieslīdēdama tāles zilgmē, pletās pilsēta. Kalndruva 8, 52. Brīžiem no neredzamas, apvāršņa malā iegrimušas zemes atlidoja kaijas. Klusi, spārnus izplētušas, pārlidoja kuģim un pazuda zilgmē. Līvs 3, 63. Saulaini zilgmainā vasaras dienā pakāpieties kādā senču pilskalnā un palūkojieties uz visām debesmalām! Cik siltas zilgmes pilna visa tēvzeme! Izglītība 92, 5, 15. .. jūra viz .. sulīgi zilos un violetos toņos, un

šajā zilgmē iesviests zelta zobens. Tas ir Kubas krasts .. Lielais 1, 9.

zilgmēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Zilgmot.* □ Visente skatījās uz Pireneju kalniem, kas kā nepārejama siena zilgmēja vakara saulē .. Grīva 3, 101.

zilgmot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zilo, zilgano krāsu; kļūt vai būt zilam, zilganam; arī zilgot.* □ Ka paši zilākie ir mūsu bērnības dienu ūdeņi, par to nevienam nav nekādu šaubu. Taču Māras dīķis arī šodien zilgmo skaisti zils .. Zigmonte 18, 20. Acu priekšā jau zaigoja sniegotās kalnu virsotnes un zilgmoja dienvidu jūra. Stankevičs 2, 92. Visbeidzot tomēr debess mala sāka zilgmot. Gar apvārsni izlija tikko apjaušams blāvums un palēnām sniedzās augšup debesīs. Vāczemnieks 5, 110.

zilgmoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Zilgmot.*

zilgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zilo, zilgano krāsu; kļūt vai būt zilam, zilganam; arī zilgmot.* □ Kalnā jau var saredzēt zilgojam lielu mežu pamalē .. Austriņš 1, 50. Visapkārt stāvēja bērzi kuplos lapu apmetņos. Pāri zilgoja debess. Jansons 3, 373. Tālumā zilgoja apvārsnis un violetā padebesī iekarināts saules vara ritulis. Tuvojās vakars. M Zariņš 5, 32.

zilgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilgi.** *Ar zilu nokrāsu; zilgans.* Zilgas debesis. Zilga gaisma. Zilgi zaļi jūras viļņi. □ Jūnija naktīm nav īstas tumsas, viss ir tikai ar tādu kā zilgāku dūmaku pārsegts. Klīdzējs 1, 168. Pusmēness nogrima. Debesis satumsa. Sniegs kļuva pelēki zilgs. Mauliņš 2, 50. Ārā tā smaržo ceriņi, ka liekas — visa pasaule būtu pārvērtusies par vienu vienīgu violeti zilgu, kuplu ceriņu pušķi. Kalndruva 5, 178.

zilgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z i l g s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Nakts ir melna kā zeme zem kājām, vienīgi debesīs tikko nojaušams caurspīdīgs zilgums. Goba 1, 130.

zilibalts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilibalti.** *Balts ar zilu nokrāsu.* □ Tētim būs tā pati zilibaltā šalle, kas toreiz .. Kaldupe 4, 85.

zilimelns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilimelni.** *Melns vai ļoti tumšs ar zilu nokrāsu.* Zilimelni mati.

zilināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt (parasti krāsojot), ka (kas) kļūst zils, iegūst zilganu nokrāsu.* Z. palagus ar veļas zilumiem. □ Vasaras pakulu brunči, zilināti melleņu sulā, viegli plīvoja tai apkārt, apņemdami stingro, kalseno stāvu. Niedra 1, 10. // *Būt par cēloni tam, ka (parasti rokas, seja) kļūst zilgans, zils — par vēju, salu.* □ Viņi [zvejnieki] smējās, kad tajā un nākamajā dienā austrumu vējš zilināja viņiem sejas .. Zigmonte 14, 70. // pārn.; sar. *Sist (kādu, kāda ķermeņa daļu) tā, ka rodas zilumi; arī piekaut.* □ .. viņa būtu pedantiska skolotāja, kas ar lineālu zilina palaidnīgu skolēnu pirkstus, ja nāktu pasaulē citā gadsimtā .. Lapsa 3, 87. «Debesīs vai ellē — kaut kur jau tiksimies.» — «Tad zilināsim katram muguru, kas būs vairījies no kaujas!» Grīns 1, 372.

zilinātājs, -a, v.; **zilinātāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → z i l i n ā t.*

2. *Zila krāsviela (parasti veļas zilināšanai).* □ Baltais audums, kas iemērkts veļas zilinātājā, nenokrāsojas zils, bet gan iegūst zilganu nokrāsu, kas pēc atkārtotas mazgāšanas izzūd. Friz 142.

zilisarkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilisarkani.** *Sarkans ar zilu nokrāsu.* □ Kādi tikai pretekļi viņa vecumā nebija redzēti. Un tāpat dzīvoja un pat omulīgi apkārt staigāja, nelikdamies ne zinis par to, ka biedē laikabiedrus ar zilisarkaniem deguniem .. Dripe 10, 19.

zīlīte[1], -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Dem. → z ī l e*[1].

2. anat. *Atvere (acs) varavīksnenē.* Tumšas zīlītes. Melnas zīlītes. Lielas zīlītes. Sašaurinātas zīlītes. Paplašinātas zīlītes. □ Varavīksnenes centrā ir apaļa atvere — acs zīlīte. .. Acs zīlīte veic gaismas regulētājas diafragmas lomu, kāda ir, piemēram, fotoaparātam, mikroskopam. Biol r 290. Normāli gaismā acu zīlītes ātri sašaurinās, bet krēslā un tumsā — lēni paplašinās. Ves 77, 10, 13. Izskatījās, ka, gaidot manu atbildi, viņas acu zīlītes uz brīdi sastinga. Skujiņš 13, 289. .. Acu zīlīte iemirdzas Melna kā lāceņu oga. Strēlerte 1, 97.

zīlīte[2], -es, dsk. ģen. -šu, s. *Mazs, drukns zvirbuļveidīgo kārtas putns ar īsiem, noapaļotiem spārniem, īsu konusveida knābi, stipri saliektiem nagiem.* Lielā (arī speķa, arī tauku) z. Pelēkā z. Purva z. Meža z. □ Sētā [ziemā] ieradās dzeltenkrūtainās zīlītes, pelēkās vārnas un raibās žagatas. Katra sētā kaut ko meklēja un arī šo to ēdamu atrada. Birznieks-Upītis IV, 143. .. Maija pie Elitas loga bija piekārusi nesālīta speķa gabaliņu, pie kura zīlītes, savā starpā aši, aši sarunādamās, nāca mieloties. Mauriņa 2, 266. Kad pienāca ziema, gar logiem šaudījās zīlītes. Vecmāmiņas sirds to neizturēja, viņa nogrieza pabiezu speķa ādiņu un uzsprauda uz aprūsējušas nagliņas pie virtuves loga. Zigmonte 18, 43.

zilizaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilizaļi.** *Zaļš ar zilu nokrāsu.* Z. krāsas tonis.

zilmelns, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilmelni.** *Melns vai ļoti tumšs ar zilu nokrāsu.* Zilmelni negaisa mākoņi. □ Daugavā cēlās zilmelni viļņi baltām galotnēm. Viese 1, 71. Sevans ir mainīgs .. Ezera mainība pazīst .. tumšzilos, brūnos un dzeltenos, īsi pirms tumsas iesākšanās arī zilmelnos toņus. Zv 08, 2, 2.

zilnēt, parasti 3. pers., -ē, pag. -ēja; intrans. *Zilot; zilgot.* □ .. tuvumā melnēja egļu puduris un turpat tālāk tumsa un zilnēja lielais Ziņģu mežs. Kalndruva 8, 351. .. Gaigala izcēlās uz ceļiem un ilgu pilna lūkojās tālumā, kur, visgarām biezi noaugusi kokiem, zilnēja gara kalnu grēda. Leimane 1, 39.

zīlnieciskss, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīlnieciski.** *Saistīts ar zīlēšanu, tai raksturīgs.* □ Meitas Meteņa vakarā zīlēja, vai dabūs to gadu iziet pie vīra .. Zīlnieciskie ticējumi liek domāt, ka

Metenim varbūt tomēr savā laikā piemitušas Jaungada funkcijas. Lauku Dzīve 85, 1, 24.

zīlnieks, -a, v.; **zīlniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zīlēšanu.* Iet pie zīlnieces. □ Vienam kungam tai apgabalā atkal pazudis dārgs zelta gredzens, un tas nu meklējis zīlnieku, kas varbūt varēšot uzzīlēt, kur gredzens palicis. LTP 447. Reiz kāda apmeklētāja pavaicāja saimniecei, vai viņa neprot zīlēt pēc kārtīm. Melānija ieteica mani, jo reizēm muļķojos, tēlodams zīlnieku. Gūtmanis 4, 248. Viena zīlniece reiz man apgalvoja, ka es nodzīvošot pat līdz deviņdesmit gadiem. Sk Ģ 90, 2, 13. sal. Viņa vilka skaņu «e», teikdama to sazvērnieciski un zīmīgi kā zīlniece. Repše 1, 63.

zilnīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Zilot; zilgot.* □ ..krietnu gabalu pret ziemeļiem zilnī mežs. Zigmonte 1, 175.

zilonēns, -a, v. *Ziloņu mazulis.* □ Ja māte gāja bojā dzemdībās, mazuli tūlīt pieņēma cita ziloņmāte, kam pašai bija aptuveni tāda paša vecuma zilonēns. Lielais 7, 101.

zilonis, -ņa, v. **1.** *Liels, masīvs snuķaiņu kārtas zīdītājdzīvnieks (tropiskajā Āfrikā un Āzijā) ar tumšpelēku, kailu ādu, garām, masīvām kājām un degunu, kas, saaugot ar augšlūpu, veido garu, kustīgu snuķi.* Ziloņu bars. □ Ziloņi [Āfrikā] parasti barojās ar bumbuļiem, saknēm, koku mizu, zariem un lapām. Lielais 4, 234. Ejam tālāk [zooloģiskajā dārzā] pie ziloņiem. ..stāv milzīgs zvērs ar noļutušām ausīm, platu pieri, nelielām acīm, diviem ilkņiem un garu degunu, kas nobeidzas ar garu, lokanu snuķi līdz pat zemei. Birznieks-Upītis 2, 23. Ziloņi dodas uz purvainām upēm brūnus ūdeņus dzert. Skujiņa 1, 77. ◇ (Iz)taisīt (arī (iz)pūst) no oda (arī mušas) ziloni — *stipri pārspīlēt (kādu, parasti nenozīmīgu, faktu, notikumu).* □ Ojāram par to nav vērts stāstīt, viņš domāja.. Ojārs bārsies un no oda iztaisīs ziloni. Lācis VII, 520. «Taisni brīnums, kādu ziloni neapzinīgi cilvēki spēj izpūst no oda.» Skujiņš 5, 80. «Ko vajadzēja, to darīju,» tā Kārlis Ormanis sacījis pats par sevi, nelabprāt ielaizdamies sīkumos un rūkdams pretī, ka nevajagot no mušas taisīt ziloni, vārdu sakot, pārspīlēt viņa nopelnus. Ezera 11, 143. ◇ Ziloņa āda sar. — *saka par nejūtīgu, nesmalkjūtīgu, neatsaucīgu cilvēku.* □ «Nu, kāda dūša pēc visas tās jezgas?» Antons viņam apvaicājas. — «Būmanis jau mani vārdo, ka neesot daudz ko klausīties, sirmus matus vien dabūšot. Bet man nav ziloņa āda...» Ezera 11, 94.

2. dsk.; zool. *Snuķaiņu kārtas dzimta, kurā ietilpst, piemēram, mamuti, ziloņi.*

ziloņkauls, -a, v. *Ziloņu triecējzobu (ilkņu) dentīns; dzeltenīgi balts materiāls, ko iegūst no ziloņa (arī nīlzirga) triecējzobiem.* Ziloņkaula rakstāmpiederumi. Ziloņkaula izstrādājumi. Ziloņkaula nokrāsa. □ Ziloņkaulu lietoja jau senajā Ēģiptē, Grieķijā un Romā mākslas darbu darināšanai, ēku un mēbeļu rotāšanai. Lielais 7, 104. Japāņu meistaru ziloņkaulā grieztais papīrnazis gulēja pār galdu kā rotaļīgs pasaku prinču zobens. Rozītis III, 23. Arī mātei sejas krāsa ļoti gaiša, bet kas Nikolīnei starojošs ziloņkaula blāvums, mātei neveselīgs bālums. A Eglītis 5, 148.

ziloņmāte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Ziloņu mātīte, kam ir mazulis.* □ Ziloņmātes cita citai palīdz dzemdībās. Rīgas B 84, 119, 5. ..litrā ziloņmātes piena ir 72 grami cukura. Lauku Dzīve 78, 6, 33.

ziloņslimība, -as, s.; parasti vsk.; med. *Ķermeņa daļas (parasti kājas) apjoma palielināšanās, sabiezējot ādai un zemādas audiem, ja traucēta limfas rite.* □ Roze var komplicēties ar migrējošu tromboflebītu.., arī ar nefrītu, septisku stāvokli. Attālākā periodā.. sekas var būt ziloņslimība.. Visp ķir 244.

zilot, parasti 3. pers., -o, pag. -ojā; intrans. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar savu zilo krāsu; kļūt vai būt zilam; arī zilgot.* □ ..atbrīvotais ūdens zilodams un trīsēdams grauza sniega blāķus, grauza un ārdīja. Brigadere 3, 438. Bet mežs ziloja rāmi, visa pamale klusa. Upīts VIII, 405. Sēdēju parastā vietā un skatījos uz jūras pusi. Pie apvāršņa ziloja rāmais līmenis. Smiltis krastā pavasara saulē tik baltas.. Kurcijs 2, 279.

zilpelēks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilpelēki.** *Pelēks ar zilu nokrāsu.* Zilpelēka dūmaka. Zilpelēki baloži. □ Acis bija zilpelēkas, skatiens vērīgs.. Bels 4, 8. Asfalts mirdz salti, zilpelēks kā ledus pavasarī, kad jau nodzīts sniegs.. Ezera 12, 90. Nodūris skatienu, Leons blenza zilpelēkajā galda virsmā. Kalve 4, 165. Milzīgās, vēderainās pauguraines malā mājas zilpelēkos koku vaiņagos. Repše 2, 48. pārn. Eju, eju, ceļa oļi Tā kā jautri smiekli lēkā, Šķiras manu skumju migla — Vientulība zilpelēkā... Kaldupe 11, 58.

zilpodze, -es, dsk. ģen. -džu, s. *Čemurziežu dzimtas viengadīgs vai daudzgadīgs lakstaugs ar zilganbaltu apsarmi, veselām, biezām apakšējām lapām, staraini šķeltām augšējām lapām un sīkiem zilganiem ziediem galviņveida čemuros.*

zilraibs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilraibi.** *Tāds, kam ir zili raibumi; zils ar citas krāsas raibumiem.* □ Jaunie strīpainie brunči un platā zilraibā jaka mugurā, kājās baltas diega zeķes un pastalas. Upīts 4, 135. Grēdās [veikalā] drūzmējās ziepes, gan zilraibas, gan tīri dzeltenas, gan sarkanas.. Zigmonte 14, 43.

zils, -ais; s. -a, -ā; apst. **zili.** *Tāds, kam ir, piemēram, skaidras debess, rudzupuķu krāsa.* Tumši z. Gaiši z. Zili dūmi. Zilas acis. Zilā lampa — *zilas krāsas spuldze, ko izmanto siltuma terapijā.* Zilais krusts — *veterinārās palīdzības zīme, emblēma — zila krusta zīme (parasti uz balta fona).* Zilais ekrāns — *televīzijas ekrāns.* Zilie graudiņi sar. — *kālija permanganāts.* Zila putra — *putra, kas vārīta ūdenī ar mazu piena piedevu vai tikai ūdenī.* Zilā lapa sar. — *darba nespējas, arī slimības lapa.* □ Visapkārt tikai zilais gaiss un apakšā, cik tālu sniedza acis, zilā jūra. Birznieks-Upītis 6, 382. Lejassmeltēnos vispār daudz ko redzēt. Gar visu sētsvidus malu tur

ceriņi, tie patlaban vienos zilos ziedos. Upītis 4, 684. «Jūs taču zināt, es agrāk strādāju pie krāsošanas, un lai nu ko, bet krāsas es pazīstu; zils, sevišķi elektriskajā gaismā, izskatās gandrīz kā melns.» A Eglītis 3, 34. Neizskaidrojams spēks sauca tālumā — dziļā, zilā tālumā .. Repše 1, 15. Šai vakara stundā, Mijkrēslī zilā, Spārnus kad cilā Gurdeni putni, laižoties mājās, Tevim kā klājas, Per Gint? Ķezbere 2, 25. ..vai cilvēks ēda ar pilnpienu vai vājpienu aizdarītu putru, tas nudien bija vienalga, ka tikai vēderu piegāž. Un tante Grieta vārīja lielu katlu putras, kas bija zila kā noplūkta vārna. Zigmonte 18, 87. Pa visiem šiem gadiem viņš gan divas reizes bija slimojis ar gripu, bet tad viņam bija zilā lāpa un to vairs nevar saukt par [darba] kavēšanu. Zigmonte 12, 105. ◇ Zils (arī tukšs) gaiss sar. — *nekas, pavisam nekas; tas, kas ir pavisam nenozīmīgs.* ◇ Zilā (arī tukšā) gaisā sar. — *bez jēgas, bez mērķa, arī bez rezultāta (piemēram, ko darīt).* ◇ Dzīvot, arī pārtikt no zila (arī svaiga) gaisa (arī no zila gaisa un mīlestības) sar. — *dzīvot, pārtikt ar ļoti niecīgiem līdzekļiem.* □ Dzīvo no zila gaisa. LSP (N) 65. ◇ Uz zila gaisa sar. — a. *Nezinot, kas sagaida, kas būs.* □ ..savu adresi.. nevaru uzdot, jo pats nezinu, kur palikšu un ko man nesīs nākamā diena. Es braucu, tā sakot, uz zila gaisa! A Deglavs 1, 811. Brekšis: Es nebūvējos uz zila gaisa. ..Man ir nauda, bet es viņu nesviežu pa logu laukā. Pirmās šķiras restorānu es nākamgad vēršu vaļā. Upītis XIII, 466. b. *Bez pierādījuma; bez pamata.* □ Pietiekami ilgi braucu uz kuģiem, lai zinātu, ka baumas nekad nerodas no zila gaisa. Cīrulis 4, 105. ◇ Grābt (arī ķert) no zila gaisa sar. — *runāt, teikt ko nepamatotu.* ◇ Izkūpēt zilā gaisā sar. — *iet zudumā, tikt izšķērdētam.* // parasti ar not. galotni. *Tāds, kas ir šādā krāsā vai kam ir šādas krāsas toņis, salīdzinot ar ko citu tajā pašā, piemēram, dzimtā, šķirnē, noteiktā priekšmetu, vielu grupā.* Zilie flokši. Zilie ceriņi. Zilie mežvīteņi. Zilā kurpīte — *indīgs dekoratīvais augs.* Zilās puķītes sar. — *zilās vizbulītes.* Zilais māls — *glūda.* Zilā polārlapsa — *polārlapsa ar iezilganu apmatojumu.* □ ..kāposti vareni, zilie un baltie, jau krietnas galviņas sariesuši. Upītis 4, 297. Dzeltenās olplūmes jāstāda jaukti kopā ar vietējām zilajām plūmēm, kuru putekšņi nepieciešami dzelteno olplūmju apputeksnēšanai. Kronītis 1, 336. Zilie topāzi ir reti un tādēļ ļoti vērtīgi dārgakmeņi. Pad J 64, 6, 3. Senatnē «indes karaliene» bijusi labi pazīstamais dekoratīvais augs — zilās kurpītes. ..Tas ir ļoti indīgs augs, kas bīstams visiem lauksaimniecības dzīvniekiem. Cīņa 76, 199, 4. «Iesim zilajās puķītēs,» Aina sacīja kādā dienā. J Kalniņš 2, 7. Vislabākais un plastiskākais [veidošanai] ir zilais māls .., bet pie mums biežāk sastopami brūnā māla slāņojumi. PL Siev 77, 5, 21. // *Tāds, kas (kādu apstākļu, piemēram, aukstuma, ietekmē) ieguvis zilganu nokrāsu (par cilvēku, tā ķermeņa daļām).* Zila acs sar. — *zemādas asinsizplūdums (parasti sitiena rezultātā) pie redzes orgāna.* □ Nakts lietus bija sanesis un atstājis notekās melnu sodrēju un dubļu kārtu, pa kuru brēkdami vandījās nosmulējušies, rudens vējā zili nosaluši bērni .. Janovskis 1, 267. Vecākā seja bija bāla, tikai deguns izskatījās sārti zils. Iezilganas bija arī lūpas. Pasaules sp I, 12. Viņa [meitene] stingri ieķērusies [zirgam] krēpēs, un tievie pirkstiņi vai gluži zili no piepūles. Indrāne 7, 67. «Un kur tu dabūji zilu aci? Arī visa piere sapampusi.» — «Jā, vai nav jocīgi? Nakti ieskrēju laternas stabā.» Janovskis 2, 23. ◇ Kļūt (arī būt) zilam (arī zili melnam, melnam) no (arī aiz) dusmām sar. — *kļūt (būt) ļoti sadusmotam, bieži nespējot valdīt pār sevi; dusmās stipri piesarkt, nespēt normāli runāt u. tml.* ◇ Pataisīt zili melnu (arī zilu un melnu) sar. — *stipri piekaut.*

○ Zilā puķe poēt. — *idealizēts ilgu, sapņu tēls.* □ Nu ir, nu ir atnākusi! Lielā stunda! Lielā diena! Nu ir mīlas Zelta rasa Dvēsles zilā puķē Iebirusi! Aspazija 3, 185. Vai Ardis bija sapņotājs? Romantiskās zilās puķes meklētājs? Varbūt grāmatu plauktā varēja atrast arī Ziemeļnieka dzejas? Pasaules sp II, 199. Zilais putns poēt. — *teiksmains putns, kas simbolizē laimi.* ◇ Zili (arī zili zaļi, debess) brīnumi — *ārkārtīgi neparasti, neticami notikumi, parādības.* □ Runātājam viņš skatās tieši mutē, it kā tas vienā laidā paustu zilus brīnumus, par kuriem agrāk neviens neko nav dzirdējis. Kolbergs 3, 88. Zili zaļi brīnumi! Nakti mani nēsājuši pa lauku, bumbas sprāgušas puskilometru no mājām, bet es gulējis! Auziņš 4, 28. ◇ Zils un zaļš (arī zaļš, raibs, melns) metas (arī (no)griežas, (no)šķīst, (no)skrien) gar (arī priekš, ap) acīm sar. — *saka par redzes traucējumiem pēc trieciena, fiziskas pārpūles, spēcīga pārdzīvojuma.* □ Liepam zils un zaļš vien metās priekš acīm. Poruks 3, 83. ◇ Dzīvot zili zaļi (arī zaļi) — *dzīvot bezrūpīgi.* ◇ Degt zilās ugunīs (arī liesmās, arī ar zilām liesmām) — a. *Strauji un spēcīgi degt.* b. *Būt tādam, kam strauji, spēcīgi izpaužas naids, dusmas u. tml.* ◇ Spļaut zilu (arī zili melnu, arī zilu un melnu), arī spļaut zilu (arī zili melnu, arī zilu un melnu) uguni, arī spļaut zilas zēveles sar. — *būt ļoti dusmīgam.* □ ..[inspektors] spļāvis zilas zēveles un solījies uz pēdām atlaist Bleikši [skolotāju] no vietas .. Zeiboltu J IV, 20. ◇ Zilā pirmdiena sar. — *saka par nākamo dienu pēc pārmērīgas alkohola lietošanas.* □ Nosvētīju savu pirmo «zilo pirmdienu», mājā gulēdams un klusi sevī sodīdamies .. Vai zvērēdams apņemos alu un degvīnu nekad vairs neņemt mutē. Sēlis 4a, 97.

zilsarkans, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilsarkani.** *Sarkans ar zilu nokrāsu.* □ Pāris gadus pie Trīnes [Kārlēna mātes] turējās arī Ieviņa, tad viņa aizgāja citu meitu pulkā. Varbūt zilsarkanā zīdene viņai kādreiz vēl atgādināja tās dāvinātāju. Birznieks-Upītis 6, 65.

zilsārts, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilsārti.** *Sārts ar zilu nokrāsu.* □ «Kaimiņien, kā jūs varat aukstā ūdenī?» jautāja Leons, vērodams Tēvē

zilsārtos pirkstus, samezglotus locītavās greizus. Kalve 4, 37.

zilskābe, -es, s.; parasti vsk. *Bezkrāsains, gaistošs, ļoti indīgs šķidrums (ar rūgto mandeļu smaržu).* □ Tvana gāzei reaģējot ar amonjaku, rodas zilskābe.. Zin T 64, 8, 3. ..[foto] ķimikālijas, ja ar tām rīkojas nepareizi, var izdalīt zilskābi, kuras tvaiki momentā iedarbojas nāvējoši. Sk Ģ 78, 5, 23.

zilsniedzīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Liliju dzimtas krāšņumaugs ar šaurām lapām rozetē, ziliem, sārtiem vai baltiem ziediem ziedkopā.* □ Agrā pavasarī kā viens no pirmajiem augiem dārzos zied zilsniedzītes jeb zilie sniegpulkstenīši.. Galenieks 2, 391. Zilsniedzīšu lapas ir šauras, ar līdzteku dzīslojumu. Švinka 1, 152.

zilsnīt, parasti 3. pers., -ī, pag. -īja; intrans. *Zilot; zilgot.* □ Drūma rīta gaisma zilsnīja cauri pūkotam sniega aizklājam. Upīts VIII, 533.

zilt, parasti 3. pers., zilst, pag. zila; intrans. *Zilot; zilgot.* □ ..Zilst debesis zilas, zilas.. Elksne 2, 22. Vasara projām. Pienācis rudens. Skumīgs zilst atvēsis jūras ūdens. Avotiņa 5, 115. Jūdzēm gar krastu zilst meži, mudas brūn, valgi viz oļi. Dziesma 1, 25.

zilums, -a, v. **1.** parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z i l s, šīs īpašības konkrēta izpausme; zilas krāsas laukums.* □ Lēni peld mākoņi.. Dažs sasitas kopā ar otru mākoni, un abi tad saplīst, sairst kā divas olu čaulas, izkūp kā dūmi debesu zilumā. Brigadere 2, 301. Vasara, vasara! ..šur tur kastaņi šūpo savas sveces. Un debesīs zilums tik dzidrs, ka gandrīz jāsāk šaubīties, vai tas maz ir īsts. Janovskis 1, 370. Papīrs netinas un netinas vaļā. Strautmaniete apskaitusies pārplēš, un pašā plīsuma vidū uzmirdz indigo ziluma zīds. Zigmonte 2, 64. Jā, nu koša dzīve ir gan tādā ceriņu mākonī, ka tev acis apreibst no ziluma. J Liepiņš 4, 104.

2. *Asinsizplūdums zilganā krāsā (uz ķermeņa, sejas, parasti radies sitiena rezultātā).* Uzsist zilumu sar. — *ar sitienu radīt zemādas asinsizplūdumu.* □ Savos astoņpadsmit gados Jonatans ne reizi nebija saaukstējies. ..Protams, bija sasities un brēcis zilumu sāpēs. Kā nu bez tā? Kurš puika bez zilumiem uzaudzis? Bels 7, 10. Edmunds labu brīdi skatās uz Aigara.. saskrāpēto seju ar vēl neizdzisušo zilumu zem acs.. Gulbis 3, 276. Miesas zilums jeb asinsizplūdums ir asins uzkrāšanās audos. Ves 83, 11, 13.

3. *Zilu krāsvielu maisījums, ko parasti lieto veļas zilināšanai.* Veļas z.

zilumzāles, -ļu, s.; tikai dsk.; sar. *Zila krāsviela (ko nelielā daudzumā pievieno citām vielām, gatavojot zilinātāju); arī zilums (3).* ◇ Kā zilumzāles — *ļoti maz, niecīgā daudzumā.*

zilzaļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilzaļi.** *Zaļš ar zilu nokrāsu.* □ Līna vienu brīdi apstājās un ilgi raudzījās pāri jūras zilzaļajam klajam. Zigmonte 14, 37. Sevišķi juvelieru iecienīts ir sulīgi zilzaļais lazurīts. Tas atvests no Pamira. Zv 75, 7, 17. ..zarā uzmeties [strazds], grozījās, gludais.. svārks zilzaļi laistījās saulē. Upīts 4, 100.

zilzeķe, -es, dsk. ģen. -ķu, s.; iron. *Iesīkstējusi vecmeita.* □ «Biruta, tu taču esi absolūta zilzeķe, emancipācijas cīnītājas anahronisms!» Zigmonte 4, 147.

zilzīlīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Zvirbuļveidīgo kārtas neliels (mazāks par zīlīti) meža putns ar gaišzilu mugurpusi.* □ Ļoti intensīvi [meža] kaitēkļus iznīcina arī.. zilzīlīte.. Latv dzīvn 55.

zilzils, -ais; s. -a, -ā; apst. **zilzili.** *Ļoti zils, spilgti zils.* Zilzila debess.

zīļains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīļaini. 1.** *Tāds, kam ir zīles*[1] *(1).* Z. ozols.

2. *Tāds, kas ir izrotāts ar zīlēm*[1] *(2).* Z. vainags.

zīļots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīļoti. 1.** *Zīļains (1).* □ Zīļoti ozola zari — greznākā velte cilvēkam un zemei. Zīļu biršana atgādina dzintara lietu. Caune 5, 130.

2. *Zīļains (2).* Zīļota rota.

zīmaļa, -as, s. *Govs ar, parasti baltu, zīmi pierē.*

zīme, -es, dsk. ģen. -mju, s. **1.** *Tas (priekšmets, arī kā atveidojums, attēls), kas apzīmē (ko), norāda (uz ko).* Satiksmes noteikumu zīmes. Pazīšanās z. Brīdinājuma z. Ceļa zīme — *ceļazīme (1).* Uguns (arī pērkona) zīme (arī krusts) — *ugunskrusts.* □ Frīdis bija uztaisījis no sausa ozola glītas piemiņas zīmes un ar mākslinieciskuķērienu iededzinājis tajās kritušo vārdus un uzvārdus. Kalndruva 12, 219. Pēc kāda laika uz tā kalna stāvēs Spīdolas zīme, un tad, lai no šīs zīmes ainava būtu uztverama skaistāka, mēs viņu mazliet paveidojām.. Kar 90, 12, 163. ..laiks palika skaidrs un rāms. Nu, varbūt kāds kuģis drīzāk pamanīs viņu [zvejnieku] sarkano posta zīmi. Blaumanis 5, 59. ..ceļmalā Didzis ieraudzīja zīmi ar brieža galvu.. Tēvs palēninājа mašīnas gaitu un paskaidroja: «Te jābrauc uzmanīgi. No meža var iznākt un ceļu krustot zvēri.» Grīva 11, 92. Jūras zīmes — bojas, bākas un citas zīmes, kas kalpo kuģniecības un navigācijas vajadzībām, norādot braucamo ceļu, iebraukšanas vietas ostā, sēkļus utt. Millers 1, 272. Lielvārdes jostā lielā spēka zīme ir ugunskrusts. Sk Ģ 84, 6, 16. Gar mašīnas labo spārnu aizskrēja garām ceļa zīme ar pagrieziena bultu, bet Ģirts to neievēroja. Viņš turēja stūri ar vienu roku un skatījās uz meiteni. Dripe 2, 140. // *Tas (piemēram, uzšuve, nozīme, emblēma, medaļa u. tml.), kas norāda uz kādu darbības sfēru, piederību kādai organizācijai, apbalvojumu par panākumiem, sasniegumiem kādā darbības nozarē.* Atzinības z. Atšķirības z. □ Mazā kastītē.. bija.. Aizsargu krusts, Trīszvaigžņu ordenis un pāris goda zīmju ar uzrakstiem vācu valodā. Lācis VI, 294. Vienam mugurā bija tāds kā pusmilitārs frencis, bet bez militārām pazīšanās zīmēm.. Kaijaks 2, 145. Viņa jūrnieku cepures nagu rotā zeltītā ozollapu virtene — tālbraucēja kapteiņa pazīšanas zīme. Talcis 8, 95. // *Speciāls grafisks atveidojums ar zi-*

nāmu, nosacītu nozīmi. Nošu zīmes. Matemātiskas zīmes. Astronomiskas zīmes. Valodas zīmes. Saknes (arī radikāļa) zīme mat. — *matemātiskās darbības zīme (√).* Pretēja zīme mat., fiz. — *plusa zīme attiecībā pret mīnusa zīmi vai mīnusa zīme attiecībā pret plusa zīmi.* Zodiaka zīme astr. — *simbols vienai no Zodiaka joslas 12 daļām, kas pirms dažiem gadu tūkstošiem apzīmēja 12 Zodiaka zvaigznājus.* Garuma zīme — *garumzīme.* Pieturas zīme — *pieturzīme.* □ ..to, kas verda viņā un ko viņš šobrīd būtu varējis paust ar sejas izteiksmi, ar balss intonāciju un ar dzīvu glāstu, Oļģerts nespēja izsacīt rakstītās burtu zīmēs. Ezera 9, 129. Kaut arī manas zināšanas trešajā klasē par komatiem un citām zīmēm nebija nekādas spīdošās, vispatīkamākie man šķita diktāti. J Kalniņš 10, 230. Vispārinātajā simetrijā figūras izšķir pēc to zīmes — «plusa» vai «mīnusa», kas raksturo reāli eksistējošas pretējas objekta īpašības.. Zin T 66, 4, 12. Tā [sena tauta Mezopotāmijā].. attīstīja un pilnveidoja piktogrāfisko rakstības sistēmu, izmantojot apmēram divus tūkstošus zīmju. Hor 79, 9, 46. Tās ir zodiaka zīmes, kas rāda saules šķietamo kustību gada gaitā un kurām ir piecu, varbūt pat vairāk gadu tūkstošu ilga vēsture. D kal 72, 6. ◇ Likt vienlīdzības zīmi (starp ko) — *uzskatīt par vienlīdzīgiem.* □ Daiļrades psiholoģijas speciālisti, aktiera mākslas pētnieki brīdina nelikt vienlīdzības zīmi starp dzīvi un mākslu. Mākslas darbā vienmēr ietverts noteikts vispārinājums. Hausmanis 5, 161. ◇ Zem jautājuma zīmes sar. — *saka par to, kas nav vēl izlemts, par ko vēl ir šaubas.* □ Bērtulis, protams, noliedza viņam piedēvēto grēka darbu.., taču viņa turpmākā palikšana skolā pagaidām bija zem jautājuma zīmes. Dorbe 4, 214. // *Raksturīga uzlīme (piemēram, precei, tās iesaiņojumam), kas satur vajadzīgo informāciju (piemēram, par preces cenu, ražotāju firmu), arī nosacīts (piemēram, jēdziena) raksturojums (parasti attēla veidā); arī birka.* Fabrikas z. Firmas z. □ Preču zīme ir lakonisks mākslinieciski attēls, kas kalpo vienveida preču, šo preču ražojošo uzņēmumu.. apzīmēšanai. Tēl M 84, 59. // parasti dsk. *Pazīmes, pēdas (piemēram, iespiedumi, nospiedumi u. tml.), kas palikušas, piemēram, pēc kādas darbības, notikuma u. tml.* Uzspiest kauna zīmi vēst. — *iededzināt, parasti pierē, īpašu zīmi sodītajam.* □ ..kā vīrietis, kura bālajai sejai kaislības bija uzspiedušas savas zīmes, viņš bija pārnācis. Blaumanis 6, 197. «Redzu, tu smaidi,» Juļuss ir pamanījis tādus.. liekumus ap Milces muti. Tādu smaidu zīmes savas mazās māsas sejā viņš pazīst sen un labi. Kļīdzējs 1, 196. Man pietiek ar pēdu, kas atstājusi zemē zīmi, ka pāri tai gājis cilvēks. Es mīlu tādas zīmes — uz grāmatu lapām, muzejos vai vienkārši smiltīs. Pasaules sp II, 422. Koks aug lēni. Katrs gads ievelk tā stumbrā laika zīmi. Un tikai pēc tām mēs nosakām koka vecumu, stiprumu un lietderīgumu. D kal 73, 229. sal. Viss mūsu mūžs kā zīmes, vilktas bērza tāsī.. Andrejs Eglītis 1, 14. ◇ Uzspiest kauna zīmi — *apkaunot.* // *Tas (piemēram, darbība, norise, kustība), kas ierosina vai veicina kādu citu darbību, norisi, kustību.* □ Antiņš ar cūkām vēl Auzukalnā. I cūkas, i Antiņš bieži skatās uz māju pusi un gaida tikai uz zīmi no turienes. Birznieks-Upītis 6, 142. Lēnām atvēruši durvis un viens otram ar zīmēm rādīdami uzvesties klusi, mēs uz pirkstgaliem zagāmies pa gaiteni uz manu galu. Janovskis 1, 88. Večiņa norāva galvas lakatiņu, zīmēm rādīja šoferiem, ka šie apmaldījušies.. Zemzaris 3, 19. ◇ Dot zīmi — *ar žestu, mīmiku dot norādījumu, paziņot (kādam ko).* □ Ja viņš ir nomodā, tas pazīst bez vaicāšanas manu kāju soļus un ar klusu ieklepošanos dod zīmi, ka varu ienākt. Grīns 1, 73. Smalko Anna stāvēja ar atvērtu grāmatu. Kad saimniece nekādu zīmi nedeva, pati izsauca vārdus priekšā un uzņēma mellidiju. Upīts 4, 219.

2. *Tas (piemēram, parādība, īpašība, priekšmets), pēc kā ir iespējams noteikt (kā) stāvokli, arī izveidošanos, turpmāko attīstību; arī pazīme.* Laba z. Slikta z. Droša z. □ Vaigi tai atkal ziedēja tādā pašā sārtumā kā toreiz, kad Lejas Spijēnos bij bijusi° dienestā, zīme, ka arī vecais Grobiņš nebij slikts saimnieks. Blaumanis 6, 117. Upīšu Mārtiņš skaidienā mēģināja dūkt.. Bet visi zināja, ka tā vislielākās labsajūtas zīme.. Upīts 4, 259. Kad virši ir pilnos ziedos, tā ir zīme, ka kaut kur jau cep svaigo rudzu maizi. Mauriņa 2, 399. Arī miegā redzētiem sapņiem piešķīrām lielu nozīmi — tulkojām tos sakarā ar mūsu [izsūtīto] likteni, centāmies tajos saskatīt labvēlīgas zīmes. Gūtmanis 4, 166. Ir zīmes, pēc kurām vecmāmuļa puteni paredz jau pāris dienu iepriekš.. Andersone 1, 91.

3. *Dokuments, kas apliecina (ko), apgalvo (ko).* Vērtības zīme — *dokuments, arī priekšmets (piemēram, naudas zīme, pastmarka), kas dod tiesības saņemt kādas vērtības vai apliecina nokārtotu maksājumu.* Parādu zīme — *parādzīme.* Ķīlas zīme — *apliecība par ieķīlāto īpašumu, atsevišķu lietu, naudu u. tml.* □ Šodien ir brīva diena. Vari darīt, ko gribi. Pulka ārsts izrakstīja zīmi — piešķīra trīs tādas dienas. Jansons 5, 141. «Vakar tu [meita] viltoji zīmi fizkultūras stundai, samērā prasmīgi.., jādomā, ne bez cītīgiem treniņiem atdarinājusi manu [tēva] parakstu...» Ezera 13, 50. Vilkājs: Es no savas puses vēlētos tikai savas meitas ieķīlāto rotu lombarda zīmes. A Eglītis 1, 170. «Ne par ko, ne par ko, Silabried!... Bet ko vēl gribēju sacīt: mums noraksta vajaga, no pagasta tiesas apstiprinātas parādu zīmes... Bez zīmes ne kapeikas neaizdodu novienam — un lai tas būtu vai mans brālis!» Blaumanis 6, 65. // parasti savienojumā ar lietvārdu «nauda». *Noteiktas formas iespieddarbs, monēta, kurā izteikta naudas vērtība.* Jauna naudas z. Čaukstoša naudas z. Pārskaitīt naudas zīmes. □ Somiņā [dāvinātajā] bija daudz nodalījumu, un vispēdējā atradu salocītu simtlatu naudas zīmi. Zālīte 5, 144. Ilga nekā nelūdza, bet Zelma nākošajā dienā vi-

ņai iespieda saujā prāvu naudas zīmi: «Kad varēsi, atdosi.» Ezera 2, 192. Inita iegriezās kancelejā pēc atvaļinājuma naudas. Skaitīdama desmitnieku zīmes, skolas sekretāre ieminējās: «Jūs nu arī būtu saņēmusi algu.» Brīdaka 2, 91.

○ Krusta zīme — a. rel. *Kristīgo reliģiska zīme — divas (arī vairākas) taisnes, kas krusto viena otru (cita citu); šādas zīmes (skulpturāls, grafisks u. tml.) attēls; krusts (1).* □ Tad meita saķēra lizi, un tūlīt uz viņas parādījās brūns kukulis ar ievilkto krusta zīmi mugurā. Virza 1, 32. Viņa piecēlās un lēni devās atpakaļgaitā, iepriekš pārmezdama krusta zīmi apsnigušajam kapam .. Zigmonte 5, 229. b. *Krusta (3) grafisks attēls, parasti izmantots par emblēmu.* □ Pēc sena ticējuma, krusta zīme uz burām spējusi novērst vētras un aizgainīt ļaunus garus. Lielais 3, 128. Pazīšanās zīme — sarkans krusts uz balta fona — arī šodien ir Sarkanā Krusta emblēma. Mašīnas, kuģi, vilcieni, lidmašīnas ar šo zīmi ir neaizskarami. Ves 83, 5, 4. Par zīmi — *saka, ja kas tiek darīts kā apstiprinājums (kam), norādījums (uz ko).* □ ..tad mēs bijām salaulāti. Ķikuļa kungs mani, visiem redzot, noskūpstīja par zīmi, ka esmu viņa sieva. Zālīte 5, 186. «Alīda, Alīda, lēnām!» Mārtiņš Locis klusināja lauleni. Viņš pavērās Aleksandrā .. un izplēta aiz sievas muguras rokas par zīmi, ka nespēj nekā vairāk darīt. A Eglītis 6, 37. Viņa raudāja un spieda pie lūpām pirkstu par zīmi, lai neko nejautāju, lai klusēju. Stankevičs 2, 99. (Nav) ne zīmes — a. *Saka, ja par dzīvu būtni vai priekšmetu nekas nav zināms.* b. *Saka, ja no kā vairs nekas nav palicis pāri.* □ ..no tā [celiņa] nebij vairs ne zīmes, pagalms pieputināts vienādā augstumā. Upīts XV, 17. Dzīvības zīmes — a. *Pazīmes, kas rāda, ka kāds ir dzīvs.* □ Ezis brītiņu gulēja uz maisa un nerādīja nekādas dzīvības zīmes. Tad sakustējās .. Birznieks-Upītis II, 49. b. *Pazīmes, kas rāda, ka kādā vietā kāds atrodas.* □ Viņš [garāmgājējs] apstājās, cenzdamies saklausīt balsis vai kādu citu dzīvības zīmi, taču tuvumā nesadzirdēja itin neko. Ezera 7, 6.

zīmējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → z ī m ē t (1); attēls uz plaknes, kas veidots, piemēram, ar zīmuli, ogli, tušu.* Tehnisks z. Asi konturēts z. □ Tas ir pavisam vienkāršs zīmējums, kas palicis atmiņā no bērnības. Mazāks apaļums ar diviem trīsstūrīšiem augšā — galva, lielāks iegarens apaļums — ķermenis, pagarš desas līkums pie tā — aste. Apmēram tāds ir kaķis .. Kalndruva 5, 163. Jau senie grieķi radīja leģendu par to, ka silueta zīmējums ir glezniecības pirmsākums. Draugs 84, 10, 26. Senākais anatomiskais zīmējums ir sirds kontūras uz mamuta silueta fona. Šo zīmējumu veidojuši akmens laikmeta cilvēki uz alas sienas .. Ves 78, 5, 17. // *Viens no grafikas pamatveidiem — unikāls attēls, kas iegūts brīvā darbībā ar roku, izmantojot grafiskās tēlošanas līdzekļus — punktus, līnijas, laukumus; ar šādiem tēlošanas līdzekļiem veidots darbs.* Pasteļa z. Spalvas z. □ Zīmējums ir un paliek mākslinieciskās valodas vislakoniskākā, visatklātākā forma. Māksla 68, 3, 15. Vēl tiku darinājis vinjetes ar spalvu savas mātes tulkotajiem Alfrēda de Misē stāstiem. Man liekas, ka šie zīmējumi izdevās vislabāk. A Eglītis 2, 242. Jau tūlīt pēc studiju beigšanas Jānis Tilbergs ar lielu aizrautību nodevās zīmējumam, radīdams lieliskus, paliekošus darbus. Zv 80, 12, 15. sal. Atmiņas palikušas kā ogles zīmējums — melnas, skopas švīkas uz pelēcīga papīra. Ezera 11, 214.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → z ī m ē t (2).* Masu skatu z. romānā. □ Blaumaņa komēdiju spēks ir to reljefi veidotajos raksturos, Blaumaņa laika cilvēku zīmējumos .. J Kalniņš 6, 11. ..reālistiskas laikmeta panorāmas un sadzīves detaļu zīmējumi Aspazijai, kā jau romantiķei, nav talanta stiprā puse. Viese 3, 275. Par skici [literatūrā] sauc atsevišķa notikuma vai cilvēka zīmējumu pirmajā uztverē, pēc pirmā iespaida. Valeinis 1, 51.

3. *Raksts (3); ornamentāls veidojums (piemēram, no līnijām, kontūrām u. tml.).* □ ..Ieva .. grozīja [kaleidoskopa] cauruli pusstundām, lai stikliņi sabirtu atkal jaunā zīmējumā. Zigmonte 2, 224. ..vēsturiskā aspektā gobelēns ir sienas sega, gleznotāja izgatavotās kartona kompozīcijas kopija, kas darināta audu ripsa sējumā, ar audiem brīvi veidojot zīmējumu. Māksla 72, 1, 4. ..gludenajai čūskai krāsa un muguras zīmējums var mainīties. Kļava 3, 26. sal. Kaut kur debesīs veidoties sāk mūsu bērna vaibsti — trausli un nesatricināmi kā sakņu zīmējums lapās. Rancāne 1, 147. pārn. Kustību izrāde ar ļoti vienkāršu, pat sadzīvisku plastisko zīmējumu nepretendēja uz kādām skatuves mākslas kvalitātēm. Lit M 92, 2, 2.

zīmenss, -a, v. *Elektrovadītspējas mērvienība starptautiskajā mērvienību sistēmā; sīmenss.*

zīmēt, -ēju, -ē, -ēt, pag. -ēju; trans. **1.** *Attēlot (īstenības un iztēlē radušās formas) ar grafiskiem izteiksmes līdzekļiem.* Z. mājas plānu. Z. sarežģītus rakstus. □ Es .. zīmēšu tevi [vecomāt], tavu mīļo un bezgala grumbaino seju un roku, kas kādreiz svētīdama glāstīja mani. Zemzaris 2, 236. Jānis Tilbergs labprāt portretu zīmēja ar ogli, itāļu zīmuli vai melno krītu. Arī zīmējumā viņš sevi apliecināja kā virtuozu meistaru. Zv 80, 12, 15. Bērni sāk zīmēt cilvēka figūru 3—4 gadu vecumā .. Ves 85, 5, 10. Roberts ar skaidu zīmē smiltīs dažādas ģeometriskas figūras. Brodele 17, 148. // intrans. Mācīt bērnu z. □ Pliksals: Pēdējos septiņos gados šī ir pirmā reize, kad paņēmu zīmuli rokā. Man bija aizmirsies, ka protu mazliet zīmēt. Zīverts 2, 270. // pārn. *Panākt, būt par cēloni, ka veidojas (piemēram, raksts, ornaments).* □ Bāli zilgana gaisma spiedās cauri aizkariem, zīmēdama uz sienas noslēpumaini spocīgus rakstus. Kļavis 1, 107. Ozolu lapotne, kurai vietumis izlauzās cauri pa spilgtam saules staram, uz dzeltenā lielceļa klaja zīmēja sarežģītas un neatdarināmas ēnu mežģīnes. Birze 4, 127.

2. *Tēlaini pastāstīt (par ko); aprakstīt, raksturot.* □ Citos viņš [Poruks] sāka klausīties tikai tad, kad Blaumanis viņu paslavēja par jaunāko stāstu: «Tajā jums ir smalki zīmētas pilsoņu aprindas!» J Kalniņš 8, 167. Māte zīmēja meitenēm sapņu pilsētu. Greznā baznīcā ierodas aristokrāti, svētdienas dievkalpojumus apmeklē sabiedrības krējums un zieds. Bels 7, 123. . . iespaidīgi [dzejolī] zīmēts traģiski cietušās Lietuvas tēls. Jaun Gr 69, 1, 14.

3. novec. *Attiecināt (uz ko).* □ Kopā ar citu saimi esot, viņai šad un tad bij jādzird vārdi, kas viņu, lai gan pa lielākai daļai nemaz uz viņu nezīmēti, tomēr sāpīgi aizķēra . . Blaumanis 6, 117. Jauna, bet spītīga — tas, protams, uz Edīti zīmēts. Edīte aizvainota — jauna gan, bet kāda te spītība? Dorbe 8, 8.

zīmētājs, -a, v.; **zīmētāja,** -as, s. **1.** *Cilvēks, kas zīmē; cilvēks, kas nodarbojas ar zīmēšanu.* □ No jaungada Kadiru pārvietoja kantorī par zīmētāju, kur bez parastajiem darbnīcas instrumentiem un ēku plāniem bija uzmanīgi jāparāda zīmējumā, kādi zemes slāņi atrodas zināmos dziļumos urbjamajā šahtā . . Birznieks-Upītis 6, 271.

2. *Mākslinieks, kas strādā zīmējuma tehnikā.* □ Būdams labs un arī labi skolots zīmētājs, Leo Kokle visvairāk iecienīja portretu mākslu. Zemzaris 2, 211. Kaspars noliek savus eksāmenus ar izcilām atzīmēm, un drīz viņu pārceļ uz zīmētāju nodaļu. Grebzde 1, 207.

zīmēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; refl. **1.** sar. *Būt saistītam (ar ko), attiekties (uz ko).* □ «Man ar tevi kas jāparunā . . . Mūsu kontrakts, kas zīmējas uz tavas [kaimiņa] pļavas iznomāšanu, notek šoruden. Kā būtu, kad viņu atjaunotu uz tālākiem trim gadiem?» Blaumanis 6, 84. Viņš pat Robi vārdā nepiemin, tāpat ir jāzina, uz ko sacītais zīmējas. Jansons 6, 26. Ārsts: Protams, ka tu dzīvosi! Bet, kas zīmējas uz ārstēšanu, tad es labprāt ņemtu tevi līdz uz sanatoriju. Zīverts 1, 147.

2. pareti. *Būt saskatāmam, parādīties; arī veidoties, attēloties.* □ Es īros kā mācēdams uz tuvo salu, kur, zeltainas pievakares saules apspīdēti, cēlās vecās pils robainie mūri, rāmajā ūdenī tikpat stipri zīmēdamies kā gaisā. Jaunsudrabiņš 8, 191. Glīta bija šī iedzimto skuķe savā kareives tērpā, maigi, slaidi zīmējās viņas ķermenis. Veselis 1, 323. Viņš nekad agrāk nebija ievērojis, cik savādi zīmējas soļi diviem blakusgājējiem. Brīžiem attālinās, brīžiem satuvinās. Skujiņš 12, 6.

zīmīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīmīgi. 1.** *Raksturīgs; tāds, kas dod, veido priekšstatu (kādam par ko).* □ «Lai nu saka kurais kā grib, bet tomēr nekur citur arī vis tā neiet, kā tai pašā pasaulē,» bija zīmīgais teiciens, ar kuru dažs labs no Prātaiņu ļaudīm beidza savu stāstījumu. Saulietis V, 79. Ar nedaudzām, bet zīmīgām detaļām . . [režisors] atklāja savu varoni . . kā labi audzinātu un labi situētu jaunu cilvēku . . Akurātere 3, 44. Bija noslēdzies lielas mākslinieces mūžs. Tās mākslinieces mūžs, kuru Mirdza Šmithene [aktrise] rakstu-rojusi tik zīmīgi: «Anta Klints bija apveltīta ar lielu aktrises un vēl lielāku cilvēka talantu.» Lit M 72, 2, 16.

2. *Nozīmīgs, svarīgs; tāds, kam ir sevišķa nozīme.* Z. skatiens. Zīmīgi vārdi. Z. notikums. Z. fakts. Zīmīgi saskatīties. □ Kad vectēvs nomira, izrādījās, ka tai naktī gan vecmāmiņa, gan mamma, gan pat onkulis Haralds bija redzējuši zīmīgus sapņus . . Zigmonte 18, 151. Viņa vilka skaņu «e», teikdama to sazvērnieciski un zīmīgi kā zīlniece. Repše 1, 63. Manīdams, ka Mārtiņš maz klausās, Katrīnas tēvs ar zīmīgu uzsvaru pieliek: «Katrīna mums būs krietna saimniece . . .» Upīts II, 326.

zīmīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Papīra lapiņa (uz kuras kas rakstīts, piemēram, paziņojums); īsa (parasti neoficiāla) vēstulīte, parasti vaļēja, bez aploksnes.* Saņemt zīmīti. Nosūtīt zīmīti. Atstāt zīmīti uz galda. □ Viņš [vīrs] satina lozes, ielika tās cepurē un piegāja pie Daldas. Vecais attina savu zīmīti: tā bij tukša. Blaumanis 5, 66. Mammu . . . es ļoti gaidīju tevi mājās. Vēl neprazdama rakstīt, skricelēju tev zīmītes, kurās sūrojos, cik grūti man tevi visu garo dienu gaidīt . . Santa 94, 11, 11. Literāros sarīkojumos saņemu zīmītes: lūdzu, pastāstiet, kādā veidā atklājas rakstnieka aicinājums. Diena 91, 204, 12. Ar taksometru piestāja Guntars un atveda zīmīti no Irēnas. Tikai dažas rindas, un tās pašas šķības, greizas, redzams, rakstīts neērtā pozā, jādomā, guļus. Ezera 18, 230.

zīmogglabātājs, -a, v. *Persona, pie kuras glabājas rīks zīmoga uzspiešanai.*

zīmoggredzens, -a, v. *Gredzens, uz kura plakanās virsmas ir veidoti reljefi vai iedobti personas iniciāļi, dzimtas ģerbonis u. tml. (lai iegūtu to nospiedumu — zīmogu (2) kā apstiprināšanai).* □ «Patiešām gaumīgs ir tas jūsu zīmoggredzens. Vai tas ir no Peru?» Ādamsons 3, 205. Uz kreisās rokas smags zelta zīmoggredzens, pirksti kopti, nagi manikirēti. Kolbergs 3, 314. . . viņš novelk no mazā pirkstiņa zīmoggredzenu un uzdāvina man. Liepa 1, 155.

zīmoglaka, -as, s. *Krāsaina, viegli kūstoša un gaisā ātri sacietējoša viela (izmanto, piemēram, pasta pārvedumu aizzīmogošanai, pudeļu aizlakošanai).* Zīmoglakas stienītis. Uzsildīt zīmoglaku. Aizlakot pudeli ar zīmoglaku. □ Dvesa [dzīvoklī] pēc putekļiem, veciem papīriem, zīmoglakas . . Mauliņš 3, 91. Katram viesim . . izsniedz Sintras municipalitātes izdotu, grezni noformētu sertifikātu. Zīmoglakā iespiestais ģerboņa zīmogs un turpat izpildītais kaligrāfiskais ieraksts apliecina: «Dokumenta īpašnieks šajā dienā apmeklējis kontinentālās Eiropas vistālāko rietumu punktu . .» Sports 82, 55, 2.

zīmogmarka, -as, s. *Valsts nodevu marka.* □ Līgums bija apstiprināts pagasta valdē, uz tā bija virsū zīmogmarkas un paraksts, — neviens to nevarēja apstrīdēt. Talcis 9, 92.

zīmogot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Uzspiest zīmogu, piemēram, uz dokumenta, (kā) apstiprināšanai.* Z. eksāmenu biļetes. □ Iepriekšējā dienā mums, [koncerta] dalībniekiem,

izdalīja zīmogotas caurlaides. Lit M 91, 15, 7. pārn. Visu, kam pieskaras [tēlnieka] Zaļkalna roka, zīmogo izcila meistarība. Tēl M 57, 87.

zīmogs, -a, v. **1.** *Speciāls priekšmets, kam ir reljefs attēls, teksts un kas ir paredzēts šī attēla, teksta uzspiešanai uz kādas virsmas vai iespiešanai tajā (dokumentu vai darbības apstiprināšanai).* Apaļais z. Uzspiest zīmogu. Dzēst pastmarku ar zīmogu. Zīmoga gredzens — *zīmoggredzens.* □ Uzpūta zīmogam dvašu. Vienreiz... Otrreiz... Lēni tuvināja papīram, lai pārvērstu to oficiālā dokumentā. Lubējs 1, 201. Šogad aprit 320 gadi, kopš Anglijā izgudrots pirmais pasta zīmogs. Cīņa 81, 155, 3. Aiz skaidu plākšņu sienas kasiere vienmērīgi klaudzināja savu zīmogu. Kļavis 1, 71. Ielu asfalts [karstumā] kļuva tik mīksts, ka gājēju pazoles un papēži, zirgu pakavi un auto riepas iespiedās tajā līdzīgi zīmogu gredzeniem vaskā. Ādamsons 3, 119.

2. *Ar šādu priekšmetu uzspiestais vai iespiestais attēls, teksts.* Neskaidrs z. Iespiest pasē zīmogu. □ Pirmdienas rītā pastā bija vēstule. Pazīstamajā rokrakstā. Ilgi es to grozīju rokās un pētīju pasta zīmogu. No Romas. Janovskis 1, 386. ..[papīri] ar četrstūrainiem, trīsstūrainiem un apaļiem zīmogiem juku jukām klāja rakstāmgaldu.. Lubējs 1, 40. pārn. Racējs soļo pa kanālu, kurā ne lāsītes ūdens, dibenā tikai mitrs māls, tajā iezīmējas gumijas zābaku zoļu zīmogi. Caune 4, 23. ◇ Kā grāmata ar (arī aiz) septiņiem zīmogiem — *saka par ko ļoti neskaidru, nesaprotamu, arī nezināmu, nepazīstamu.*

3. *Raksturīga pazīme, iezīme (radusies kādas darbības, procesa, notikuma u. tml. rezultātā).* Laikmeta z. Profesijas z. Nelaimes z. Bada z. Mākslinieka personības z.

4. *Veidojums no speciālas lakas, vaska u. tml. ar iespiestām zīmēm (piemēram, uz pastkastes, aploksnes), lai varētu kontrolēt noteikumiem atbilstošas darbības.*

○◇ Uzlikt (savu) zīmogu — *atstāt ietekmi, pazīmes, kas paliek (pēc kādas norises, notikuma u. tml.).* □ Ik [dzīves] sīkums uzliek savu zīmogu, veido cilvēku kā mīkstu mālu. Zigmonte 1, 186. ◇ Uzspiest zīmogu (retāk spiedogu) — *radīt paliekamu ietekmi, sekas.* □ Bija atvērusies vecā rēta.. sašautajā kājā. Šis šāviens bija liktenīgs visā viņa mūžā, tas bija uzspiedis zīmogu viņa gaitām. Veselis 1, 354. Un no.. atmiņām atkal ļoti dzīvi iznira Ritma, senā, jaunā, starojošā Ritma, kuras sejai vēl nebija uzspiests vienaldzības un rūgtuma zīmogs. Ezera 13, 151.

zīmotne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Uzšuve, emblēma (piemēram, formas tērpam).* □ Kad otrā dienā, rīkojoties uz aizbraukšanu, kārtoju pajūgu, pagalmā ienāca divi jauni vīrieši karavīru šineļos bez zīmotnēm.. Lit M 91, 14, 7. Vecākā medmāsa.. pieskārās ar pirkstiem.. balti sastīvinātajai cepurītei ar sarkanā krusta zīmotni. Niedre 16, 146. Simpātiski puiši virssvārkos ar firmas zīmotnēm veikli apstrādāja izraudzīto automobili, iedarbināja un izklausīja vēlreiz. Zv 79, 8, 18.

zīmulis, -ļa, v. **1.** *Tievs grafīta vai ar saistvielām sajauktas sausas krāsvielas stienītis, parasti koka ietvarā (rakstīšanai vai zīmēšanai).* Smails z. Zīmuļa vilciens. Asināt zīmuli. Mīksts zīmulis — *zīmulis ar ātri dilstošu grafītu.* Krāsu zīmuļi — *zīmuļi, kurus izmanto krāsaino attēlu, grafiku u. tml. veidošanai.* Krāsainie zīmuļi — *krāsu zīmuļi.* Ķīmiskais zīmulis — *zīmulis ar kodolu, kas samitrināts raksta, krāso līdzīgi tintei.* Tintes zīmulis — *ķīmiskais zīmulis.* Mehāniskais zīmulis — *mehāniski izbīdāms grafīta vai ar saistvielām sajauktas sausas krāsvielas stienītis ietvarā.* Lodīšu zīmulis — *lodīšu pildspalva.* Krīta zīmulis — *zīmulis, kam grafīta vietā ir krāsainais krītiņš.* Lūpu zīmulis — *lūpu pomāde stieņša veidā.* Tvert zīmuli (arī spalvu), biežāk ņemt rokā zīmuli (arī spalvu) — *rakstīt, sākt rakstīt.* □ Rakstot nolūza divi zīmuļi. Birze 5, 43. Ieeju istabā un apsēžos pie galda. Varu sākt strādāt. Baltas papīra lapas, zīmuļi, gumija.. Lukjanskis 2, 65. Viņa smalkā, tievā roka velk zīmuli baltajā lapā. Grebzde 1, 178. ..franču zinātnieks N. Konte izgudroja koka zīmuļus, un Eiropā sāka darboties fabrikas, kas «ietērpa» rakstāmirbuļus koka ietvaros no ciedra vai cipreses... Zv 79, 16, 32. 19. gs. otrā pusē uzradās, bet 20. gs. izplatījās mehāniskie (automātiskie) zīmuļi.. Zv 79, 16, 32. Paņēma [priekšnieks] savu lodīšu zīmuli, ilgi knibinājās, izvēloties krāsu, tad uzrakstīja — «Piekrītu». Un parakstījās. Liesma 71, 1, 12. ..Laine un citas meitenes jau zināja, ka skaistumu pavairo arī pūderis, lūpu zīmulis un henna.. Zālīte 5, 35.

2. parasti vsk. *Grafikas tehnika, kurā izmanto zīmuli; šādā tehnikā darināts darbs.* □ Kara laika apstākļi.. neļāva attīstīties ilgstoša darba formām un.. stimulēja frontes piezīmju veidošanu zīmulī, tušā.. Tēl M 62, 76. Sangīnas° zīmuļa vai krīta tehnika ir līdzīga ogles tehnikai (zīmē uz bieza, grumbuļaina papīra — vatmaņa). Liesma 70, 2, 24. Zīmējumi darināti dažādās tehnikās: zīmulī, oglē, tušā.. Māksla 59, 2, 55.

zīmuļkrāsas, -u, s.; tikai dsk.; sar. *Krāsu zīmuļi.* □ «Es būšu lidotājs,» pēc tam rakstīju savā glītrakstīšanas burtnīcā, piezīmēdams klāt divplāksni un izkrāsodams to ar zīmuļkrāsām. Zemzaris 2, 95.

zīmuļturis, -ra, v. *Uzgalis īsu, parasti norakstītu, zīmuļu pagarināšanai.* Metāla z. Uzmaukt zīmuļa galam zīmuļturi.

zīmuļveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zīmuļa forma, veids.*

zīmuļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīmuļveidīgi.** *Zīmuļveida.*

zimze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; arī **zimza,** -as, s. *Dzega (1).* □ Uz kamīna zimzes un uz galdiem stāvēja pusizdzertas glāzes un pilni pelnutrauki, pudeles un šķīvji ar izjukušām maizītēm. Janovskis 1, 452. Jalna: Kā tu te piekļuvi? Te ir otrais stāvs! Un bez kāpnēm! — Agris: Piekāpt nav grūti. Laba, stipra ūdens novada caurule un te, zem logiem, iet tāda kā zimza. A Eglītis 1, 583.

zimzēt, parasti 3. pers., zimz, pag. zimzēja; intrans. **1.** *Radīt pazemas, skanīgas, vienmērīgi stieptas skaņas (par dažiem kukaiņiem); atskanēt šādām skaņām.* Kamene zimz.

2. *Berzējoties citam gar citu, vibrējot gaisa plūsmas iedarbībā u. tml., radīt pazemas, skanīgas, vienmērīgi stieptas skaņas (piemēram, par augu daļām, smiltīm, stieplēm); atskanēt šādām skaņām.* □ ..zimz stīgu skaņas, un visapkārt ir apjozta pusnakts blāzma. Līgo! Akuraters 2, 75.

zimzināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. **1.** *Zimzēt (1).* Bite zimzina.

2. *Zimzēt (2).*

zināms, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *z i n ā t.*

2. *Iepazīts, parasti ilgāku laiku pazīstams (cilvēks), arī tāds (cilvēks), kura rīcība ir paredzama u. tml.* □ «Tāds kā zināms cilvēks. Nevar tak būt, ka Dzeņu Pēteris?» Lācis 15, 328. Ak, ko mīlestība! Viņam bija vajadzīgs tuvs cilvēks, zināms un pārbaudīts cilvēks, un kas gan spēja tuvināt vairāk par smagu gadu draudzību, kopēji ietiem ceļiem? Zigmonte 2, 31. ..manā zemapziņā nekad nav bijusi nosliece būt visiem zināmam. Kar 91, 3/4, 74. Ņem, brālīti, es tev vēlu Pašu ciema zeltenīti: Tās zināmas, tās redzamas, Tās tikušas darbiņā. DV 66.

3. *Nosacīts (2).* Just zināmu gandarījumu par paveikto. Iegūt zināmu skaidrību kādā jautājumā. Zināmā mērā — a. *Diezgan (1).* b. *Nenoteiktā pakāpē, arī aptuveni.* □ Ārsti sīki izstrādājuši tabulas, cik gramu barības jādod bērnam zināmā vecumā.. Zālīte 5, 128. Mēs visi kādreiz laimīgi esam. Līdz zināmam laikam. Čaklais 1, 61. Acīs un runas veidā jautās neapšaubāma inteliģence, vienkāršajā apģērbā — zināma elegance. Lagzdiņš 3, 132. Teātris Ramonai atdeva daļēji zaudēto pašvērtības izjūtu, bet vislielāko baudu deva apziņa, ka viņai ir zināma vara pār skatītāju jūtām. Gulbis 3, 42. Krāsas zināmā mērā var ietekmēt arī garastāvokli. Eksperimentāli pierādīts, ka zaļā krāsa un gaisma vismazāk kairina redzi un nomierina. Zin T 64, 12, 6. ◇ Turēt zināmā (arī pienācīgā) attālumā (retāk atstatumā) — *nepieļaut tuvas, draudzīgas attiecības.*

4. part. nozīmē. *Lieto, lai norādītu, ka kas (piemēram, izteikuma saturs) ir skaidrs, neizraisa šaubas; protams, saprotams.* □ Māte: Es stājoties ceļā?... Zināms, es jau visur esmu ceļā. Ja manis nebūtu, tad jau nekas nebūtu noticis. Blaumanis 6, 313. ..pievakarē jaunieši šūpos savas līgaviņas. Pirmais, zināms, būs Oliņu Juris ar savu Dārti. Kā viņš visur puišu priekšgalā, tā arī te viņš pirmais šūposies.. Birznieks-Upītis 1, 19. Katre: Tu taču tūlīt sūtīsi ķērājus pēc Bergena. — Bende: Zināms, ka to darīšu. Tas mans pienākums. Zīverts 2, 394.

○ Darīt zināmu — *paziņot.* □ Varbūt arī viņš bija visiem darījis zināmu, ka nodomājis otrreiz doties ceļojumā uz Ventu. Lagzdiņš 3, 21. Cik zināms — *saka, ja par ko ir tikai aptuvena informācija.* Kā zināms — *saka par ko labi zināmu, pašsaprotamu.* □ Ar vienu no dāmām mēs iznācām tikpat kā radi, jo viņas tuvinieki dzīvoja Mēmelē, manējie Saukā, un tie — kā zināms — noteikti būs tikušies Neretas gadatirgū. Janovskis 1, 229. Ērtības, kā zināms, patīk ikvienam cilvēkam, kur nu vēl atbildīgam darbiniekam! Talcis 4, 141. Nākt zināmam — *kļūt zināmam; tikt uzzinātam.* □ Tas viss var nākt Kutuzovam zināms, un tad vairs nebūs labi. Rozītis 2, 59. ◇ Nezināms gals novec. — *liels daudzums.* □ Viņa.. izņēma palagu, kreklu, dvieļu, cimdu, zeķu nezināmu galu.. Blaumanis Ia, 71.

zināšana, -as, s. **1.** parasti vsk. *Stāvoklis* → *z i n ā t.* Ņemt savā zināšanā — *ņemt savā ziņā.*

2. dsk. *Izziņas rezultāts, arī sistematizēts ziņu kopums (piemēram, kādā nozarē).* Vispusīgas zināšanas. Profesionālas zināšanas. Objektīvas zināšanas. Apgūt zināšanas. Atsvaidzināt zināšanas. Pārbaudīt zināšanas. Zināšanu vērtēšanas kritēriji. Robi zināšanās. □ Es varēju mācīties, cik labi mācīdamās, nekad skolotāja ar manām zināšanām nebija apmierināta.. Zālīte 5, 36. ..skolotāja pienāca mums tuvāk. «Vispirms es gribu uzzināt, ar kādām zināšanām jūs šeit esat atnākuši,» viņa sacīja. «Vai burtus jūs pazīstat?» J Kalniņš 10, 182. Sešpadsmit gadu vecumā Dāvids bija ieguvis solīdas zināšanas senajās — latīņu un grieķu valodās un šajā ziņā varēja sacensties ar jebkuru jaunieti, kurš bija beidzis ģimnāziju. Lielais 4, 13.

zināt, zinu, zini, zina (retāk zin), pag. zināju; trans. **1.** *Būt tādam, kam ir, parasti pietiekamas, zināšanas (2).* Z. drauga adresi. Z. jaunā kaimiņa vārdu. Z. jaunākos notikumus. Šo to z. par citiem. Z. dziesmas vārdus. Z. savu darbu. Ja es to būtu zinājis! Kā lai es to zinu? Nezināt neko. Zināt kā vienreizvienu — *ļoti labi zināt.* □ Es zinu, cik bezdelīdziņu perē uz kūtsaugšas, cik uz klētsvirsus.. Zinu, cik kurā perēklī bērnu.. Plūdonis 3, 49. «Es kaut ko zinu, bet es tev neteikšu,» viņa beidzot iesāka. — «Nesaki vis,» es atteicu un izlikos vienaldzīgs. Janovskis 1, 176. Kā Kārlēns pavadīja pirmo ziemu, nezinu, jo neredzēju viņu visu ziemu. Birznieks-Upītis 1, 34. «Otra vēlēšanās,» Jancis turpināja, «lai es zinātu un mācētu visu, kas tik vien pasaulē: rēķinus, stāstus, burvības vārdus, klavieres spēlēt.., visu un tik labi kā neviens cits.» Valdis 1, 265. Annele neraud. Vai neesot žēl šķirties, — viņai jautā. Viņa purina galvu. Viņa nezina, kas ir: šķirties. Brigadere 2, 38. Meitenes soļi ir klusi, sadzirdēt tos nevar, bet viņš zina, ka pašlaik Malda uz pirkstgaliem zogas tuvāk. Dripe 5, 242. Un zinu un jūtu: kāds nāk man līdz, Kad sirds kā putns nošķirta trīc. Lazda 1, 169. pārn. Melnis [zirgs] savu zināja, gāja taisni kā pa stīgu.. Upītis 4, 211. pārn. Līkst, rasas sargāts, pumpurotais zars un zina — košums plauks, un augļi briedīs. Brutāne 10, 8. // intrans.; savienojumā ar nenoteiksmi. *Būt tādam, kam ir tādas zināšanas (2), ka spēj (ko vēstīt, par ko spriest u. tml.).* Z. stāstīt. Z. spriest. □ Annele par to [Aņus vecumu] ir

apjautājusies ir šim, ir tam. Bet kas to zina pateikt? Tik atsaka: Aņus dzīvojot jau šais mājās no mūžības. Brigadere 2, 145. Pastā zināja teikt, ka jūs esot apmetušies pie biedra Pederes. Saulītis 13, 108. Mātei viņš liek priekšā jautājumus, uz kuriem tā nezina ne atbildēt. Birznieks-Upītis 1, 35. // intrans.; savienojumā ar nenoteiksmi. *Būt tādam, kas spēj, arī mēdz (piemēram, ko veikt, darīt).* Z. palīdzēt. Z. tikai visu nopelt. Z. stāvēt dīkā. □ .. Andra māte zināja mani arvienu aizstāvēt un aizbildināt.. Apsīšu J 3, 8. Targals: Bet tu, kas esi citiem priekšgalā, Uz kura visu acis lūkojas, Tu tik ar jautriem biedriem plītēt zini, Valsts labklājība tev gan maz ko rūp! Aspazija 3, 325. // *Pazīt (parasti cilvēku), arī būt tādam, kas ir iepazinis (piemēram, kādu faktu, parādību).* Z. citam citu. □ .. zināja [Mārtiņš] katru garāmbraucēju uz lielceļa, nekļūdīgi pateica, vai tur rej Kalnazarēnu suns.. Upīts 4, 116. «Bet mums ir kopīga paziņa. Jūs taču zināt Ilgu?» Vilks 5, 85. Andrejs varētu neskatīties — arī tāpat viņš zina katru Zandas kustību, katru soli. Daudzus rītus viņš tā ir gulējis un skatījies.. Līvs 2, 124. Es jūtos Kā pieķerta zādzībā, No dzīves ņemot bez mēra, Savu dvēseli Nezinot lāgā: Vai pietiks, lai maksātu tēriņu? Dinere 13, 48.

2. *Saprast, apjēgt, būt pārliecinātam (par ko), arī būt tādam, kam ir skaidrība (par ko); arī apzināties (ko).* Z. padomu grūtās situācijās. Vienmēr z., kā rīkoties. Z. savus trūkumus. Dari, kā zini! Nezināt (retāk zināt), kur grūst sar. — *nezināt (zināt), kur likt, kā iztērēt (pārāk lielu daudzumu).* Nezināt, kur dēties sar. — *nezināt, kur palikt, patverties.* □ Viņš gluži labi zināja, ka viņš nesapņoja. Šis ledus, šis sāļais jūras vējš, šī rūkoņa, viss, viss bij patiesība.. Blaumanis 5, 36. Viņš to zināja, Sen jau zināja: Viņam bij jāmirst Šinī sērgā... Rainis Ib, 58. Milzis vairs nezināja, kur likt savas lielās rokas. Tās bij tik stipras un smagas, radītas lieliem un grūtiem darbiem, bet te [virs zemes] bij tik viegls un gaišs, ka bij tīri vai jāizkūst. K Skalbe 1, 111. Baronlielskungs pieiet pie loga un skatās laukā. Bet, kāpēc viņš iet pie loga un ko skatās, to viņš pats nezin. Viņa kustēšanās ir pilnīgi neapzinīga. Upīts 18, 37. Visas dienas būs vieglas, visi grūtumi panesami, kad viņa zinās sevi saistītu ar šo cilvēku. Veselis 1, 327. Viņi nebūt necenšas pazust krūmos, bet izturas uzsvērti mierīgi, kā cilvēki, kas zina savu vērtību.. Gulbis 3, 150. Agri brāļu gaiļi dzied, Bet es agri necēlos: Zināj' savu tikumiņu — Drīz darbiņu padarīju. J A Jansons 1, 14. pārn. Govis jau ieraudzīja ganu. Jau zināja savu nedarbu. Atsperdamās lēca atpakaļ, nenogaidījušas barga soda. Brigadere 2, 305. pārn. Egle zina savu vietu — meža vērī, dumbrājā, kur maize neaug. Ziedonis 18, 31. ◇ Nezināt, kur likties — a. *Būt nemierīgam, satrauktam, nespēt nomierināties un nezināt, ko darīt, uz kurieni iet.* □ Ak tu to bagātību un pilnību, kas tagad nāca atmatas mājiņā no visām pusēm. Tā spieda sirdi nost! Nezināja, kur likties. Brigadere 2, 347. «Pa svētdienām es dažkārt tā sailgojos pēc tevis, Anita, ka nezinu, kur likties.» Ezera 2, 24. b. *Būt, neziņā, ko darīt, iesākt, uz kurieni iet.* □ Gausi soļojam caur aulu. Sākumā par brīvību [pēc darbu beigšanas] priecājāmies, bet jau pēc pāris stundām nezinām, kur likties. Auziņš 1, 66. ◇ Nezināt (arī nesaprast), ko ķert, ko grābt sar. — *saka, ja reizē veicami vairāki steidzami darbi.*

3. intrans. *Rūpēties, gādāt (par kādu, par ko).* Z. par vakariņām. Z. par kārtību. □ Ieva ir tikai meitene, pa pusei bērns, viņš — vīrs, un viņam jāzina par abiem. Zigmonte 2, 28.

4. parasti pavēles formā. *Lieto, lai pievērstu pastiprinātu sarunas biedra, klausītāja uzmanību.* Zini (arī ziniet) ko — *saka, uzrunājot kādu, pievēršot sarunas biedra uzmanību stāstāmajam.* Nu, (vai) zini — *saka, lai paustu savu attieksmi (parasti negatīvu) pret sarunas biedra teikto, arī lai pievērstu pastiprinātu sarunas biedra uzmanību kādam faktam (parasti negatīvam).* □ .. es vakar iepazinos ar mākslinieku. .. Visās gleznās, zini, jūra un laivas. Bet man jau nu jūra vienreizēji ir patikusi. Zemzaris 1, 71. «Tev dusmas, ka neesi ielūgta pie Mariannas. Zini, mīļā, tās viesības nav domātas zīdaiņiem.» Grebzde 1, 51. Zini. — Tava zeme paliks, Tavas saknes tavā zemē. Belševica 4, 19. «Ziniet ko, padomus dodiet tiem, kas tos lūdz. Kā redzat, mēs to netaisāmies darīt.» Krūmiņš 1, 28. Kādu rītu.. Roze vislielākajā satraukumā paziņoja savai draudzenei Verai: «Zini ko! Mārtiņš cehā vairs nestrādās, viņu aicina par meistaru arodskolā!» Skujiņš 5, 33. Ja toreiz, kad es biju jauns, kāds saucās par mūrnieku, tad nu, vai zini! Tādam bija cienīga stāja un pieredze. Kalnaruva 5, 128. «Nu zini, šotēv, kad tev tik slikti iet, — mainīsimies.» Sakse 2, 36.

○ Dabūt zināt — *uzzināt.* □ Miroņa raugos pirmā atsteidzās Preimaniete tepat no Mežavilkiem. Tikko dabūjusi zināt, kā no dārza cēlusies.. Upīts 4, 221. Sekretārs: Man tikai lūgums, lai neviens nedabū tālāk zināt, ko te runājam. Zīverts 1, 58. Šīs bailes tad arī bija cēlonis, kādēļ tēvs, pārbraucis mājā, nekā nedabūja zināt par Krustiņa satikšanos ar Paulu. Māte par to cieta pavisam klusu.. Blaumanis 6, 175. Kas (to, arī to lai) zina, arī kas (nu) var zināt, arī ko (tur) var zināt — *saka, ja nav droši zināms, ja šaubās.* □ «Vecā saimniece — kas zina! — varbūt nodomājusi pasacīt, ka ar Juri kāzas tev nemaz nevarēs notikt.» J Kalniņš 11, 136. Nazis tomēr pazuda. Pļavā, tīrumā vai uz ceļa — kas to zina. Nebija vairs — un viss. Purs 4, 44. «Laikam manis vairs nepazīstat°?» es atkal jautāju. — «Kas nu var zināt... nevaram izprast...» Andra tēvs teica. Apsīšu J 3, 38. Visu sprediķa laiku viņš sajuta tādu kā nemieru: ko tur varēja zināt, dažreiz [mācītājs] netaupīja nevienu.. Upīts 4, 268. Nevar zināt — *saka, ja par ko nav zināms, arī ja nav skaidrības (piemēram, ko darīt, kā izturēties).* □ Nemaz jau nevarēja zināt, cik tur [vecajam Brīviņam] tās

īstās slimības, cik izlikšanās. Upīts 4, 164. «Vai tu vēl ilgi te domā palikt?» es jautāju. Nikolajs paraustīja plecus. — «Nevar zināt. No šejienes vēl gribu aizbraukt uz Mangišlakas pussalu.» Grīva 8, 33. Negribēt (ne, arī nekā) zināt — *neinteresēties (par ko), arī būt pret (ko).* □ Tad stāsta, ka šā tēvs un citi Andra tēva saimnieku radi norunājuši visi braukt Jēča bērēs, lai nesacītu, ka šie lepni un negribot no [par] zemākiem vairs nekā zināt. Apsīšu J 3, 32. Kaut (arī ja) tu zinātu — *saka, ja grib pievērst sarunas biedra uzmanību teiktā svarīgumam.* □ «Bet, ja tu zinātu, tēti, cik grūti bija ar viņu!» Sakse 7, 218. Ko tu zini! sar. — *saka, norādot uz sarunas biedra neinformētību, arī neizpratni (par ko).* □ Saimniece iegrūda viņam dunku. «Nemaisies tu! Ko tu zini!» Upīts 4, 211. Zināt (savu) ceļu — a. *Zināt iešanas, braukšanas virzienu (uz kurieni, kādu vietu).* □ «Kāpēc man viņš jāgaida? It kā es ceļu uz ezeru nezinātu!» Vija strupi izmeta un novērsās. Dripe 2, 80. b. *Zināt, kā rīkoties, arī būt skaidrībā par (savu) mērķi, uzdevumu u. tml.* □ Viņa zināja tagad savu ceļu. Tas bija dieva ceļš, pa kuru viņa tagad staigās. Sakse 1, 17. Zināt mēru — *apzināties savas rīcības, izturēšanās atbilstību kādām normām.* □ Vīru daļa ir pierunāt, sieviešu — zināt mēru. Zigmonte 2, 82. . . ūdensrozes tik baltas, ka sirds vairs nezina mēra un grib tās ezeram atņemt visas, visas. Kaldupe 8, 137. ◇ Likties zināt — *interesēties, arī rūpēties (par kādu, par ko).* □ Targals: Līdz šim tu maz gar visu zināt licies, Tu ļāvis visam savu ceļu iet, Ļauj arī tagad . . Aspazija 3, 353. Interesanti, vai Valda kaut reizi likusies zināt par Egilu, kā Biruta viņai lūgusi. Zigmonte 4, 118. ◇ Nelikties (ne) zinot (biežāk (ne) zinis) — *neinteresēties, arī nerūpēties (par kādu, par ko).* □ . . govis skraidīja pa laidaru, ostīdamās gar silēm un kublu, vai saimniece nav ko gardu atnesusi, bet par saviem teliņiem neviena vairs nelikās ne zinot. Birznieks-Upītis IV, 114. ◇ Katrs bērns zina (arī prot, māk, var pateikt) — *saka par ko vispārzināmu, ļoti vienkāršu.* ◇ Zināt kā (savus) piecus pirkstus sar. — *ļoti labi zināt.* □ Mārča tēva nedienas Andrejam zināmas kā savi pieci pirksti, tāpēc viņš klausījās tikai ar pusausi. J Kalniņš 3, 10. ◇ Nevar zināt (arī kas zina), kuros kapos glabās (arī zvanīs) sar. — *saka, ja turpmākais nav zināms, paredzams.* □ «Vēl nevar zināt, kuros kapos glabās . . .» tas drūmi atrūca. Lācis 11, 139. ◇ Dievs (arī Dieviņš) (vien, arī vien to, arī to) zin(a) sar. — *saka, ja kas nav zināms vai skaidrs.* □ Dievs zina vai jel maz nomazgājos, kā pienākas, bet ārā [no pirts] es izstreipuļoju noreibis kā dzērājs. Austriņš 1, 74. . . arājs, slaucīdams sviedrus grūtās vagas galā, nopūtās: «Dievs vien zin, kur mana laime palikusi. Kā ūdenī iekritusi.» K Skalbe 1, 72. «Viņš aizbrauca.» — . . «Uz kurieni?» — «To dievs zina. Viņš nav no tiem, kas ar cilvēkiem sarunājas.» A Grigulis 10, 138. ◇ Piķis (arī vilks) (viņu, arī to) zin(a)! sar. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā, ja kas nav saprotams, zināms.* □ «Redzēju taču, kā viņa mācās: sēž, klade priekšā, bet acis . . . piķis zina, kur!» Lubējs 1, 94. Vilks viņu zin, vienreiz Marija izlikās sirsnīgāka, otrreiz vēsāka. Un tas Lejas krodzinieku, tik pilnīgu vīru, tīri vai bendēja nost. Austriņš 1, 307. ◇ Velns (viņu, arī to) zin(a)! vienk. — *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā, ja kas nav saprotams, zināms.* □ Sprints. Starts un pēcfinišs. Velns viņu zin kas pa vidu. Vācietis 12, 148. Pēkšņi atskārtis, ka atkal nomaldījies velns zin kādā prātošanā, viņš nikni nospieda gāzes pedāli. Klīvers 4, 53.

Sk. zināms, zinis, zinošs.

zināties, -os, -ies, -ās, pag. -ājos; refl.; novec. **1.** *Zināt (1).* □ . . vecaiņi . . zinājās apgalvot, ka lausks šoziemis [šoziem] staigās kā aplamnieks, cirzdams ar savu spalgo cirvīti pa labi un kreisi . . Purs 9, 5.

2. *Zināt (3).* □ Bet Annele jau nu šos klausīt neies. . . Nav jau nekādi tēvi un mātes! Visi jauna tauta! Lai zinās tik paši par sevi! Brigadere 2, 98. Par to jāzinās un jārūpējas jums pašiem. ME IV, 722.

3. *Zināt (2).* □ Viņa zinājās uzsākam garu un atbildīgu, un droši vien ne vieglu ceļu . . Zigmonte 9, 268. Zinājos valkādama [vainagu]; šī beidzama vasariņa. ME IV, 722. pārn. Rokas darba nebijās, zinājās padarot. ME IV, 722.

4. *Kopīgi darboties, rīkoties; arī sazināties.* □ Ļaudis: Klau! Viņš nodevējs, vai redzat nodevēju! Ar burvi viņi abi kopā zinās. Aspazija 3, 369. Bija [diriģents] ne tikai apguvis vairākas Eiropas valodas, lieliski orientējās laikmeta mūzikā un tās virzienos, personiski zinājās ar virkni tās lielāko pārstāvju . . Māksla 85, 1, 28. Gadiem tā kopā tie zinājās abi. ME IV, 722.

○ Nu, vai zinies — *nu, vai zini.* □ «Nu, vai zinies!» Un Luīzes tante sasprauda rokas sānos un dziļi ievilka elpu. Janovskis 1, 293.

zinātkāre, -es, s.; parasti vsk. *Spēcīga vēlēšanās, tieksme (ko) uzzināt, izzināt; spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt zināšanas (2).* □ Kraulē bija pamodusies zinātkāre: kas ir šīs kolēģes Raiskumas tēvocis? Un ko viņš zina par Ilonas saskaldīto ģimeni? Niedre 16, 11. Saimniece, izglītota un inteliģenta sieviete, man mācīja . . nacionālo pašapziņu un zinātkāri pēc patiesām kultūras vērtībām, mudināja dzejot . . Gūtmanis 4, 246.

zinātkārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zinātkāri.** *Tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme (ko) uzzināt, izzināt; tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt zināšanas (2).* □ . . šo zemi es iepazīšu kā zinātkārs ceļotājs svešu salu, es apmetīšos šeit uz dzīvi . . Bels 1, 108. Un tieši māte bija tā, kas acīgajam un zinātkārajam zēnam pirmā atvēra smagos Bībeles vākus. Kar 90, 3, 158. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Z. skatiens. Zinātkāri raudzīties apkārt. □ Skola bija viņa [skolotāja] mājas, viņa ģimene. Kā lai iztiek bez bērniem, bez viņu zinātkārajām acīm . . ? Ērgle 7, 4. Savu

zinātkāro prātu Dažbrīd gribas nolikt sāņus. Nolikt grāmatu par laimi .. P Bārda 2, 89.

zinātne, -es, dsk. ģen. -ņu, s. **1.** parasti vsk. *Vēsturiski nosacīts sistēmisks teorētisko zināšanu ieguves, organizācijas un realizācijas veidu kopums.* Mūsdienu z. Zinātnes attīstība. Zinātnes nozares. Zinātnes nozīme. □ Zinātne un tehnika šajā gadu simtenī attīstās neiedomājamos ātrumos, atklājums seko atklājumam .. Purs 4, 381. Ilze: Zinātnē cilvēks ir tikai skudra. Bet, ja katra pienes sīku patiesības drumstalu, arī tad pēc tūkstoš gadiem pasaule mums būs daudz skaidrāka nekā šodien. Zīverts 2, 221. Zinātnei un mākslai ir kvalitatīva atšķirība — gan izziņas priekšmets un gatavā darba saturs, gan izziņas veids un sociālā funkcija zinātnei un mākslai ir atšķirīgi .. Lit M 75, 27, 2. Zināšanas un zinātne kopumā ir unikāla sabiedrības bagātība. Zinātnes attīstība un zinātniskās informācijas pieaugums ir svarīgs sabiedrības attīstības priekšnosacījums un kritērijs. Zin M 90, 2, 12. Vai zinātne mums neved priekšā Arvienu jaunus brīnumus? Tā, lauzdamās pat klintīs iekšā, Mums dara ceļus svabadus! Aspazija 3, 63.

2. *Šāda kopuma, sistēmas atsevišķa daļa, arī nozare.* Fundamentālās zinātnes. Humanitārās zinātnes. Eksaktās zinātnes. Tehniskās zinātnes. Teorētiskās zinātnes. Lietišķās zinātnes. Dabas zinānes. Tiesību z. Literatūras z. Robežu zinātne — *robežzinātne.* □ Latviešu etnogrāfijai kā patstāvīgai vēstures zinātnes nozarei nedaudz vairāk kā 100 gadu, toties etnogrāfijas materiāli ir tik veci, cik veci ir Latvijas vēstures avoti. Latv etn 18. Lauksaimnieciskajai ražošanai teorētiskos pamatus liek daudzas tīrās zinātnes: botānika, ģeoloģija, fizika, ķīmija, meteoroloģija u. c. Apsīts 1, 7. «.. par kādu zinātni tad mana daiļā sieviņa interesētos?» — «Par matemātiku!» — «Par tādu sausu priekšmetu? Nē, mīļā! Ja jau tu bez studēšanas nekādi nevarēsi vairs izturēt, tad studē valodas.» Zālīte 5, 258.

zinātniecība, -as, s.; parasti vsk. *Zinātnes nozare, kas pētī zinātnes funkcionēšanas un attīstības likumsakarības, zinātnes mijiedarbību ar citām sociālajām parādībām; scientioloģija.* □ Zinātniecības dzimšanu parasti datē ar 1939. gadu, kad iznāca pazīstamā angļu progresīvā zinātnes vēsturnieka un filozofa Džona Bērnala grāmata «Zinātnes sociālā funkcija». Zin T 80, 6, 6. Zinātnes vērienīgums un visvarenība tik ļoti krīt acīs, ka mūsu dienās zinātniecības speciālisti to nesauc nekā citādi kā par lielo zinātni. Zin T 71, 1, 3.

zinātniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zinātniecīski.** *Saistīts ar zinātniecību, tai raksturīgs; scientioloģisks.*

zinātnieks, -a, v.; **zinātniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Augsti kvalificēts speciālists, kas veic pētniecisko darbu kādā zinātnes nozarē.* Liels z. Z. ar pasaules vārdu. Mākslas z. Mūzikas z. Literatūras z. Izcila zinātniece. Jauna zinātniece. Zinātnieka karjera. Kabineta zinātnieks iron. — *zinātnieks, kas ir vāji saistīts ar praksi.* □ Viņš visus piecus ģimnāzijā pavadītos gadus bija arī vissekmīgākais skolnieks klasē un pat skolā, .. un skolotāji pareģoja, ka viņš, līdzīgi savam tēvam — bioloģijas profesoram — dienās kļūs ievērojams zinātnieks. Ādamsons 3, 13. Sofija Kovaļevska bija sevišķi talantīga zinātniece. Veierštrāss [matemātikas profesors] izteicies, ka viņam ir bijis ļoti maz tādu skolnieku, kas varētu līdzināties Kovaļevskai spēju ziņā, centībā un mīlestībā pret zinātni. Briedis 1, 93. .. zinātnieks veic pētniecības darbu un iegūst noteiktu rezultātu, kuru cenšas patentēt. Izglītība 92, 6, 11.

zinātnisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zinātniski.** *Saistīts ar zinātni, tai raksturīgs.* Zinātniska grāmata. Z. formulējums. Zinātniskā terminoloģija. Zinātniska ekspedīcija. Zinātniska konference. Z. eksperiments. Zinātniska problēma. Zinātniska precizitāte. Zinātniski pamatota pieeja. Zinātniskais grāds — *zinātnes darbinieka kvalifikācijas pakāpe.* Zinātniskā padome — *zinātniskās pētniecības, arī augstākās mācību iestādes pētnieciskā, arī mācību un audzināšanas darba koordinētāja institūcija.* Zinātniskā bibliotēka — *zinātniskās literatūras bibliotēka.* Zinātniskās valodas (arī zinātniskais) stils — *valodas stils, kas raksturīgs valodas lietojumam zinātniskos tekstos.* Populāri zinātnisks, retāk zinātniski populārs — *populārzinātnisks.* □ Aizkavēts zinātniskā darbā, jaunais vēsturnieks nekādi nevarēja līgavu apciemot .. Ādamsons 2, 112. .. Lorenco tika pilnīgi degradēts. Zinātniskai karjerai uz laiku durvis bija aizcirstas ciet. Kurcijs 4, 115. «Fakultātē bijusi runa, ka jūs varētu atstāt pie universitātes gatavoties zinātniskam darbam.» Mauriņa 2, 41. Ilze: Priekš gada viņš publicēja zinātnisku pētījumu par saules magnētisko lauku. Zīverts 2, 221.

zinātniskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z i n ā t n i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Firms 200 gadiem filozofs I. Kants rakstīja, ka katrā zinātnē ir tik daudz zinātniskuma, cik var izteikt matemātikas valodā. Zin T 66, 11, 19.

zindžantrops, -a, v. *Pērtiķveida cilvēks, kas dzīvojis pirms 1,75 miljoniem gadu un kura atliekas atrastas Tanzānijā 1959. gadā.* □ Spriežot pēc zobu uzbūves, «Oldvejas cilvēks» mēdzis grauzt riekstus un augļu kauliņus. Zinātnē to pazīst kā .. zindžantropu. Pad J 77, 22, 4.

zinības, -u, vsk. zinība, -as, s. *Zināšanas (2), arī zinātne (2).* Zinību nozares. Zinību slāpes. Zinību pārbaude. Apgūt zinības. □ Šajā liepā es ierīkoju kāpšļus un pavasaros nereti uzrausos ar visām mācību grāmatām, jo biju pārliecināts, ka, sēžot uz platā un viegli nosūnojušā zara un strazdu svilpšanā klausoties, zinības daudz vieglāk «lien galvā». Goba 5, 46. «.. arī astronomijā vajadzīga skola. .. es tev mācīšu šo vismatemātiskāko no visām zinībām.» Kurcijs 4, 320. «Es studēšu inženieru zinības tāpat kā mans tēvs ..» Veselis 1, 264.

zinīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zinīgi.** *Tāds, kam ir, parasti lielas, zināšanas (2), tāds, kas labi*

orientējas kādā nozarē. Z. speciālists. □ Cieminiem viņš ilgi rādīja mazo zemes gabaliņu, sīki stāstīja par tā «iemītniekiem» [kociņiem] un zinīgākiem apmeklētājiem prasīja padomus, ja kāds no zaļajiem draugiem bija saniķojies vai apslimis. Katlape, Ceplītis 1, 185. «Jā, latvieši ir centīgi un zinīgi: Toronto universitātē vien ir 12 latviešu profesoru.» Diena 91, 214, 10. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Z. skatiens. Zinīgi spriest.

zinis, apst. ◇ Nelikties (ne) zinis (retāk (ne) zinot) — *neinteresēties, arī nerūpēties (par kādu, par ko).* □ Ēzdams un dzerdams Sviķis nelikās par citiem daudz zinis,.. bet, krietni ieturējies, atdzīvojās un pievērsās Ingai.. Skujiņš 1, 5. Tie nelikās par mums ne zinis, tikai virināja savus knābjus visvisādi un brīžam pacilāja spārnus. Bet šāda nevērība no nieka putnu puses likās mums tīrā necienība pret cilvēkiem. Jaunsudrabiņš 3, 226. .. Caune sakaunējās, jo viņš taču visu laiku par Mildu nebij licies zinis. Pats saņēma labu algu, bet savu likteņa ziņā pamesto draugu bija pilnīgi aizmirsis. Rozītis III, 91.

zinošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zinoši. 1.** *Divd.* → *z i n ā t.*

2. *Zinīgs.* □ Mājās drošs un pārliecināts, gudrs un visu ziņošs — Kristjāns Pētertāle kļuva nedrošs un neizlēmīgs ārpus savu māju robežām. Kaijaks 2, 182. Zinoši ļaudis teic, ka labā, koptā mežā pat lietus laikā varot staigāt sausām kājām. Lauku Avīze 90, 37, 1. Tagad šīs pašas acis raudzījās.. droši un zinoši, it kā viņai nekas vairs nebūtu jāvaicā un ne no kā jāvairās. Upīts 4, 894.

zintenieks. *Sk.* z i n t i n i e k s.

zintes, zinšu, vsk. zinte, -es, s.; folkl. *Zintis.* □ Vecais brītiņu padomāja. Tad viņam mazliet atplauka seja. «Varbūt tev taisnība. Kur zobens un vīra dūša nepalīdz, var līdzēt raganu zintes. Pamēģināsim, dēls!» Grīns 2, 144.

zintēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; folkl. *Burt, vārdot.* □ Lai burvis nevar zintēt. ME IV, 723.

zintēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; folkl. *Burties; buroties pareģot.* □ Ar sarkano vīnu.. daži zintējas. ME IV, 723.

zintīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zintīgi;** pareti. *Zinīgs, sapratīgs.* □ Vai tad vīri nudien paši neatjēgsies zintīgāk un atdevīgāk darbā iesvilties. Cīņa 81, 121, 2. Un skolā [neaprūpētie bērni] atnāk pedagoģiski un sociāli ielaisti. Tādi, kam pietrūkst galvenā, paša būtiskākā — vecāku zintīgas uzmanības, vecāku īstas mīlestības. Lit M 76, 41, 4. pārn. Bet var būt, ka kamols zintīgais šoreiz otrādi tinas te — kādā nejaušā stundā atmaksa, labā atmaksa pieklauvē? Čaklais 12, 93.

zintinieks, -a, v.; **zintiniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; arī **zintenieks,** -a, v.; **zinteniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; folkl. *Zintnieks.* □ Daumantu viņa kāzu dienā satrauc kraukļu ķērcieni, ko zintinieks iztulko kā nāves pareģojumu. Vītoliņš 1, 114. «Lūk, Agne, arī mūsu zintenieks tevi apsveic, un es priecājos par tavām labajām sirdsdomām,» sacīja Tālivaldis.. Niedra 3, 38.

zintis, zinšu, vsk. zints, zints, s.; folkl. *Tautas gudrības, parasti ar burvībām saistītas.* □ Es esmu bezspēcīgs kā burvis, Kam zintīs burvestības nav.. Gūtmanis 3, 68. Šos [kritiķa] mākslas vēstījumus vajadzēja minēt kā mīklas, tie bija neizprotami un neizsmeļami kā orākula zintis. A Eglītis 4, 216, Klētī dzīvo burvis. Ja būsi gudrs un redzīgs, pats ātri viņu atradīsi. Tad palūdz viedo zinšu vīram, lai viņš atļauj tev izstaigāt visu klēti. Kaldupe 17, 119. pārn. Pie manām kājām Pienāk jūra klāt, Es kuģu zintis lasu Jūras grāmatā. Ļūdēns 4, 78.

zintniecība, -as, s.; parasti vsk.; folkl. *Tautas gudrības izpausme, arī buršana, vārdošana, pareģošana.* □ .. Namejs neslēpa tādu kā vilšanos: «Kā tu vari būt zintnieks, neticēdams zintniecībai..» Purs 9, 239. Pret.. šo ļaunumu tautas zintniecība karo gan vārdiem, gan darbiem. ME IV, 724.

zintnieks, -a, v.; **zintniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s.; folkl. *Tautas gudrības zinātājs, arī burvis, pareģis.* □ .. būtībā zintnieki noteica Kursas likteni, krastā nebija cilvēka, kurš iedrošinātos pārmest priesterim. Bels 7, 135. .. tantes mājā tēju dzer tikai no tasēm. Šai tējai patiesi piemīt kādas sevišķas īpašības, varbūt viņa kaut ko nodudina virs mutuļojošā ūdens katliņa tvaikiem, kādus sevišķus vārdus, kādu īpašu zintnieku gudrību.. Zigmonte 4, 170. «Ja tev priekšā nestaigāts ceļš, iepriekš jāapgriežas deviņas reizes, lai labāk padodas.» — «Redzējies, kāds zintnieks!» — «No zintnieku saimes. Mana tēvamāte bija dziedniece, prata pareģot pēc zvaigznēm un pēc lapu kukainīšiem.» Niedre 15, 28. Ilgāku laiku pie gultas bija piesaistīta viņa sieva, kas sirga ar kādu iekšķīgu kaiti; Daļģis.. braukāja gan pie daktera, gan pie zintniecēm, gan pie parastajām būrējām un riebējām.. Dorbe 6, 23.

ziņa, -as, s. **1.** *Tas (piemēram, fakts), kas tiek darīts zināms.* Jauna z. Laba z. Negaidīta z. Bēdu z. Sūtīt ziņu. Atnākt ar svarīgu ziņu. Paust tālāk dzirdēto ziņu. Palaist ziņu — *paziņot.* Dot ziņu — *paziņot.* Nāves ziņa — *ziņa par (kāda) nāvi, arī šāds paziņojums presē.* □ Vēstule atnesa ziņu, kas jau sen bija gaidāma, proti, to, ka Andra tēvs nomiris un ka man nākošu svētdien jābrauc uz bērēm. Apsīšu J 3, 59. Cuļskā pienāca priecīga ziņa: tēvs atbrīvots! Viņš.. varēja saņemt pasi un kaut tūdaļ atgriezties Liepājā. Gūtmanis 4, 290. «Jūs varētu uzzināt, vai viņa tur dzīvo. Varbūt ir mirusi. Es nekā par viņu nezinu. Un tad jūs varētu man palaist ziņu.» Janovskis 2, 132. Un, kad būs dzīvoklis, Arvis dos ziņu — brauc! Tad viņa brauks. Purs 4, 195. Rakstnieks,.. kurš pie kvēpekļa gaismas lasījis nāves ziņas par kritušajiem draugiem,.. var gan izteikt diskutējamus vērtējumus vai domas, bet kardināli kļūdīties nevar. Kritikas g 75, 6. ◇ (Nav) ne ziņas, ne miņas — *saka, ja par dzīvu būtni nekas vairs nav zināms.* □ .. par ko gan var lauzīt galvu, ja ne par šo pasaules klaiņotāju, no kura nu jau tur-

pat piecus mēnešus nav ne ziņas, ne miņas.. Ezera 13, 355. Draugs.. nezin kur aizkūlies. Dzīvoklis slēgts. Ne ziņas, ne miņas. Avotiņa, Slisers 1, 248.

2. parasti dsk. *Tas (piemēram, dati, fakti, skaitļi, zināšanu kopums), kas ir zināms, uzzināts (par ko); arī informācija (1).* Oficiālas ziņas. Drošas ziņas. Pretrunīgas ziņas. Statistiskās ziņas. Laika ziņas. Rakstītas ziņas. Pārbaudītas ziņas. Ievākt ziņas. Pēc nepilnīgām ziņām. Ziņu birojs — *birojs, kas sniedz ziņas, parasti, par adresēm, telefona numuriem u. tml.* □ ..mājas iedzīvotāju vidū klīda dažādas jaunas ziņas, par kuru pareizību neviens nevarēja galvot. Lagzdiņš 4, 46. Varbūt Valija skolas pārzinim arī kādas ziņas pienesa par to, ko mēs par skolas pārzini sarunājām? J Kalniņš 10, 229. «Vai jūs man nevarētu par to [gruntsgabalu] sniegt tuvākas ziņas?» — «Tuvākas ziņas?» brīnījās Omartijs. «Kādas tuvākas ziņas var sniegt par gruntsgabalu, izņemot izmērus un cenu, ko jūs jau zināt?» A Eglītis 6, 65. «Lūdzu, vai jūs nevarētu pateikt, kur dzīvo Juris Mazjānis?» Valdis griezās pie ziņu biroja darbinieces. Breicis 1, 43. // *Neliela apjoma materiāls, piemēram, raksts (masu informācijas līdzekļos), arī attiecīga pārraide (radio, televīzijā).* Vakara ziņas. Ārzemju ziņas. Lasīt ziņas. □ Ka Baltijā līst un vētras brāžas pār piekrasti, uzzinām no radio ziņām. Gūtmanis 1, 98. Vai tiešām Jurka bija tik neaptēsts un nezināja, ka desmitos būs sporta ziņas? Saulītis 12, 331.

3. parasti savienojumos «ar (kāda) ziņu», «bez (kāda) ziņas». *Tas, kas ir zināms (parasti par kāda rīcību), arī atļauja (kādam, parasti ko darīt).* □ Un tagad tādam nieka darbam ar paša lielkunga ziņu un piekrišanu grib pieņemt veselu pieaugušu vai pat — pusotra cilvēka! Valdis 1, 8. Par čiepšanu pie mums sauca paņemšanu bez mātes atļaujas, bez viņas ziņas. Tā būtu tā kā maza zādzība.. Birznieks-Upītis 5, 85. Viņa savos skolas gados kopā ar visu klasi bez skolotāju ziņas bija aizbraukusi uz Siguldu... Veselu dienu bez vēsts... Bridaka 2, 194.

4. lok.: ziņā, apst. nozīmē. *Aprūpē, gādībā, arī pārziņā, arī stāvoklī, kad (kas) ir atkarīgs (no kāda, no kā).* (Pa)ņemt (kādu, ko) savā ziņā. Atstāj to manā ziņā! Pamest (arī atstāt) likteņa ziņā (arī varā, retāk žēlastībai) — *pārstāt rūpēties (par kādu, ko), pieļaut, ka (kāds, kas) paliek apstākļu ietekmē.* □ Tur jūties tu māmiņas mīļā ziņā Kā diedziņš, ievērts adatiņā. Aspazija 3, 96. Šajā brīdī viņš bija sevi nodevis otra cilvēka ziņā, tā rūpēm un gādībai Kaijaks 2, 59. Mēs bijām nodoti skolotāju ziņā, viņiem, kas mācījušies gudrās skolās, labāk zināms, kā ar savu draudzi galā tikt. J Kalniņš 10, 229. ..Bet tautskolotāju ziņā Bij latviešu literatūra. Dorbe 7, 86. ..mājas pārdevis un sievu pametis likteņa ziņā, viņš dodas uz Ameriku un pazūd tur bez pēdām. Viese 3, 21. ..ceļš, kas veda no Silāres centra uz Ezerpili,.. pamests pilnīgi likteņa ziņā. Granti tam uzveda ļoti nepietiekamos daudzumos.., grāvji pieauga, un caurtekas aizsērēja. Eglons 1, 149.

5. lok.: ziņā, apst. nozīmē. *Pēc (kādām) īpašībām, pazīmēm, to kopuma, arī no (kāda) viedokļa u. tml.* Kaut kādā ziņā. Dažā ziņā. Savā ziņā. Vienā ziņā. Šajā (arī šinī, šai) ziņā — *saistījumā ar noteiktiem, arī iepriekš minētiem apstākļiem, situāciju, pazīmi, kas ir pamatā (kā) vērtējumam, apgalvojumam.* Katrā ziņā — *noteikti, arī protams, bez šaubām.* Nekādā ziņā — *noteikti nē; nekādos apstākļos.* □ Skarbo [Jaunzēlandes] ainavu papildina meži, kas rāpjas pa klintīm uz augšu, un fjordi, kuriem skaistuma ziņā neesot līdzīgu pasaulē. Ērgle 5, 103. «Es jau tev teicu, ka Šekspīra komēdijās neredzu nekāda daiļuma.» — «Tu mākslas ziņā esi akla.» Zālīte 5, 214. Alumīnijs izplatības ziņā zemes garozā ir pirmajā vietā starp metāliem. Zin T 82, 1, 13. Mežā pastaigāt arī katrā ziņā vajadzēja. Marija taču īstu mežu nebij redzējusi.. Upīts 4, 700. Pats tūlīt apsēžas un pabeidz stāstāmo: «...un atkal būs jauna kārtība. Ja ne labāka, tad savādāka katrā ziņā.» Preilis 1, 50. «Kas te dauzās?» viņš jautāja. — «Ceļagājējs, grāmatu kolportieris,» laipni atbildēju. «Vai jūs nevarētu šajā naktī man dot pajumti?» — «Nekādā ziņā,» viņš atteica. Grīva 9, 22. ◇ Visādā ziņā — a. *Noteikti.* b. *Visos veidos; no visiem viedokļiem.*

6. *Saprātīgums, izpratne, arī gudrība.* Dzīves ziņa — *skatījums uz dzīvi, attieksme pret dzīvi, parādībām, arī dzīves veids, arī tradīciju, ieražu kopums (parasti tautai).* □ «Tu nepalaidies uz labu laimi, tu dari visu ar ziņu. Tas rāda saimnieces garu.» Blaumanis 2, 76. Tad atzied nakts. Viss daiļāks kļūs ik rītu. Ar ziņu acis neveru es vaļā, Lai saldās gaidas ilgāk izbaudītu. Rainis IIIb, 265. Vai jaunavai nav vairāk ziņas, kā «tikai rozes matos spraust»? Aspazija 3, 62. Viņš bija kā no viena gabala tēsts,.. un tāpēc viņš izturēja. Viengabalainais latvju cilvēks izturēja, uzvarēja, atstāja mums savu dzīves ziņu — skaidru, vienkāršu, viedu. Pasaules sp II, 142. Viņa koptā āriene labi saskanēja ar viņa uzskatiem un dzīves ziņu. A Eglītis 2, 69. ◇ Ar gudru ziņu — *prātīgi apsverot, apdomājot.* □ Pagalmā auga lielu liepu un kļavu grupas. Frickalna vectēvs tās bija sastādījis ar gudru ziņu, lai ugunsgrēka gadījumā sargātu vienu ēku no otras. Birze 3, 17. Ar gudru ziņu Kaķu krogs bij celts vienā krustceļu leņķī tā, ka katram bij jāiet krogam garām, kas gribēja uz pagastnamu nokļūt. Zeiboltu J IV, 71.

○◇ Dot kājām ziņu (arī vaļu) sar. — a. *Bēgt, ātri skrienot (parasti aiz bailēm).* □ Draugi salecas un, kā norunājuši, dod kājām ziņu. Aizskrējuši līdz bērzu birzītei, viņi atsēstas maurā.. Plaudis III, 249. b. *Ātri iet, skriet.* □ Jānītis dod atkal kājām ziņu un aizskrien tā, ka vējš vien svilpo gar ausīm. Birznieks-Upītis 3, 53.

ziņģe, -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Tulkota, lokalizēta vai pēc svešiem paraugiem darināta (parasti viegla, sentimentāla) dziesma, kas*

tautā nereti ir folklorizējusies. □ Viņa teicās dziedājusi Jāzepa Vītola vadītā korī Pēterburgā, viņa vēl joprojām dziedāja kā lakstīgala. Ziņģes un tautasdziesmas .. Gūtmanis 4, 54. Reizi pa reizei ar dziļu nopietnību [vecais vīrs] savā nodabā buldurēja bārdā kādu vecmodīgu ziņģi, ko atminējās no turku kara laikiem. Rūja 3, 67. 19. gadsimta trešajā ceturksnī ziņģu izplatība kļuva tik liela, ka tās sāka nomākt klasisko tautas dziesmu. Vītoliņš, Krasinska 1, 131.

ziņģēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans.; sar. *Dziedāt.* □ Trauksme beidzās, un rekrūšu depo intendanti ziņģēdami brauca uz Latvijas karaskolas ēku. Lāms 7, 335. .. smalkie budēļi gāja tik vakaros un tikai ziņģēja un dancoja. ME pap I, 249.

ziņģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziņģiski.** *Saistīts ar ziņģi, tai raksturīgs.* Ziņģiska melodija. □ Tembru saskaņās vizuļo un dzirkst orķestris; solistu dziedājumos — tautiskas, ziņģiskas, rekrūtiski zaldātiskas, dejiskas intonācijas .. Lit M 84, 25, 9.

ziņkāre, -es, s.; parasti vsk. *Spēcīga vēlēšanās, tieksme (ko) redzēt, dzirdēt, uzzināt, izzināt; spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt zināšanas (2).* Neslēpta z. Slimīga z. Apmierināt ziņkāri. Degt ziņkārē. □ Ceļotājs: Piedodiet manu ziņkāri, bet es labprāt jautātu, kas ir tā cēlā dāma krēmkrāsas mežģīnēs. Zīverts 1, 86. Vispār Aleksandrai likās, ka Snovdens pētī viņu ar pārāk uzmācīgu ziņkāri. Visu sekojošo viesību laiku viņa juta, ka Snovdena .. neatlaidīgais skatiens tai pastāvīgi seko. A Eglītis 6, 127. «Tu viņu — redzēji? Parunājies —?» Māte nāk Milcei klāt un sāk vaicāt neticīgā ziņkārē. Klīdzējs 1, 40. Taču laiks gāja, es augu, auga mana ziņkāre, ko šodien smalkāk varētu dēvēt par izziņas alkām. Zigmonte 18, 9. Par burtiem Vilnim jau iepriekšējā ziemā bija pamodusies bijīga ziņkāre kā par kaut ko dziļi noslēpumainu. Mauliņš 6, 25.

ziņkārība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ziņkārīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Sievišķīga z. Apmierināt ziņkārību. Ziņkārībā ieplestas acis. □ Nospriedām ar Kati kaķēnus vairs nemeklēt, lai savā paslēptuvē aug vien lieli. Tomēr ziņkārība manī bija lielāka, es drīzi pārdomāju citādi: kaķēnus es uzmeklēšu gan .. Birznieks-Upītis 5, 47. Berta visu noklausījās ar dziļu uzmanību, laiku pa laikam kaut ko sīki izjautādama. Varēja redzēt, ka viņa vadās ne tikai no ziņkārības, bet patiesībā grib visu zināt un izprast. Rozītis 1, 53. Daudz ko es biju novērojis pats, bet mans galvenais informācijas avots bija un palika Žanete, kas visus notikumus vēroja kā .. filmu un, ziņkārībā drebot, gaidīja atrisinājumu .. Janovskis 1, 161. Bērnu ziņkārību vajadzēja apmierināt. Grauds nosēdināja viņus uz ceļgaliem un ņēmās stāstīt. Kalndruva 5, 132. ◇ (Vai) plīst no (arī aiz) ziņkārības sar. — *būt ļoti ziņkārīgam.*

ziņkārīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziņkārīgi.** *Tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme (ko) redzēt, dzirdēt, uzzināt, izzināt; tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt zināšanas (2).* Būt ziņkārīgam. Ziņkārīgi vērotāji. □ Vientulība cilvēkus padara vai nu drūmus un noslēgtus, vai arī — pārlieku ziņkārīgus un runīgus. Kaijaks 6, 145. Olivers: Es neciešu atvadīšanos ļaudīs. Es nespēju svešu, ziņkārīgu cilvēku barā būt īsts, patiess. Tādēļ atvadīsimies šeit pat .. Gulbis 5, 232. Hugo šodien bija nevaldāmi ziņkārīgs. Izmantodams gleznotāja labo omu, .. viņš apsēdās pie Prāmnieka galdiņa un apbēra savu paziņu jautājumiem. Lācis 6, 306. pārn. Sēžu tumsā pie galda un veros logā. Man pretī raugās apaļš, ziņkārīgs mēness. Kalndruva 5, 225. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Juļuss apstājas pie mātes .. Milce uz pirkstgaliem pieiet pie žoga, un viņas vienmēr ziņkārīgā acs caur zedeņu starpu aptausta šos abus. Klīdzējs 1, 90. Nellija uz bērnu ziņkārīgajiem jautājumiem nekā neatbild .. Kaijaks 2, 200. pārn. Sievietes saraustīja galvaslakatu mezglus zem ziņkārīgajiem zodiem un, sabāzušas kopā degunus, pārsprieda nometnes jaunumus. Pasaules sp II, 373. // *Tāds, kas neatlaidīgi cenšas (ko jaunu, nepazīstamu) aplūkot, iepazīt (par dzīvniekiem).* □ Ziņkārīgie radījumi susliki tup tieši ceļmalā un šaudās gandrīz zem riteņiem. Ziedonis 1, 25. Es droši vien uzrakstītu arī par tiem ziņkārīgajiem kumelēniem, kas, ganīdamies aplokā, izvilka man no kabatas piezīmju bloku un krāsainos zīmuļus, ar kuriem gatavojos viņus uzskicēt. Rinkule 7, 158. Vienīgā nelaime bija, ka aitas ir ļoti ziņkārīgas — katra vēlējās mani apostīt. Kar 91, 3/4, 192. // lietv. nozīmē: ziņkārīgais, -ā, v.: ziņkārīgā, -ās, s. *Cilvēks, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme (ko) redzēt, dzirdēt, uzzināt, izzināt; cilvēks, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt zināšanas (2).* □ Ap baznīcu salasījās diezgan daudz ziņkārīgo, galvenā kārtā tikai sievietes, lai redzētu Kalna Marijas un Lejas krodzinieka godības. Austriņš 1, 308. Tiesas zālē atradās labs pulciņš jauniešu — gan lielinieki, gan ziņkārīgie, visi padsmitgados vai tikko tiem pāri .. Dripe 7, 65. .. ziņkārīgie jebkurā laikā var apstaigāt darbnīcas un palūkoties, pie kā strādā biedri. Bels 4, 27.

ziņkārot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Izraisīt ziņkāri; arī izjust ziņkāri.* □ «Redziet nu, prāva ir galā, un tās iznākums man zināms. Vai tas jūs neziņkāro?» A Eglītis 4, 333. .. svešinieka nekaunīgie uzbrukumi mani gan baidīja, taču tai pašā laikā arī ziņkāroja, vēl vairāk — tie intriģēja .. Pasaules sp II, 69. Gadījās sastapt arī pa policistam, taču nevienu no tiem neziņkāroja vienacainais invalīds, kas nenesa ne niecīgāko saini. Lāms 7, 117.

ziņkārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **ziņkāri.** *Tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme (ko) redzēt, dzirdēt, uzzināt, izzināt; tāds, kam ir spēcīga vēlēšanās, tieksme iegūt zināšanas (2); ziņkārīgs.* □ .. puika izskatījās nepieklājīgi drošs un ziņkārs. Upītis 4, 357. Augenbergs pirmajā mirklī neattop, viņš palūkojas papīros uz Kārļa Zemīša galda un noprasa ziņkārs — vai tiek ražots kaut kas lielāks? Varbūt ro-

māns? J Kalniņš 8, 132. . .[klasē] mēs bijām salasījušās apmēram viena spožuma zvaigznes. . .Normālas meitenes, viena apsviedīgāka, otra stostīga, viena čalīga un ziņkāra, cita sevī ierāvusies. Zigmonte 18, 134. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Z. skatiens. Z. jautājums. Ziņkāra daba. □ Ziņkāras balsis cenšas izvaicāt vecos strēlniekus, kurp mums būs jāiet, bet tie izvairās no atbildes. Grīns 1, 88. // lietv. nozīmē: ziņkārais, -ā, v.; ziņkārā, -ās, s. *Ziņkārīgs cilvēks.* □ Bergens: Kad tu parādies ielās, tev allaž seko pulciņš ļaužu. Ziņkārie, kas pētī, no kurienes tu nāc un uz kurieni ej. Zīverts 2, 367. Eduards [Veidenbaums] pasmaidīja: ja viņa dzejoļi būtu nodrukāti, šie ziņkārie varbūt pat nepapūlētos tos izlasīt. J Kalniņš 8, 65.

ziņnesis, -ša, v.; **ziņnese,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Cilvēks, kas nogādā (kur, kādam) vēstis, ziņojumus (1), rīkojumus; arī vēstnesis.* □ Sāka jau braukt pa atrakto ceļu. No Vecā krogus puses pabrauca garām kāds kaimiņu saimnieks; no meža gala pienāca pagasta ziņnesis. . Birznieks-Upītis 6, 118. Ziņneses uzdevums bija iznēsāt pagasta tiesas un valdes pavēstes iedzīvotājiem. . Dorbe 3, 55. Sakarnieku arods ir ļoti sens, un to pazina jau pirms mūsu ēras. Skrējēju stafetes un jātnieku ziņneši bija pazīstami Indijā, Peru, Meksikā, Persijā. Zv 65, 3, 20. pārn. Vēl nebija novākti linsēklu zārdi no laukmalām, kad pie tiem parādījās rudens ziņneši — sarkanie smiļģi un žēli svilpoja. Lit M 68, 13, 16.

2. mil. *Kareivis, kas nogādā (kur, kam) komandiera vai štāba pavēles.* □ Netālu no vada novietnes apmeties rotas komandpunkts ar komandieri, virsseržantu un ziņnešiem. . Lāms 7, 372. Kaprālis apgriežas un aiziet, un Vilnis. . iet vada komandierim līdzi, atkal sākdams staigāt vada ziņneša gaitās. Grīns 1, 161. Pie zemnīcām, kur 1. bataljona rotas, . . Skrien ziņneši gar celmiem glumiem Ar ziņojumiem: «Uz priekšu, kaujā!» Čaks 7, 78.

ziņojums, -a, v. **1.** *Tas, kas tiek ziņots (1); teksts, kurā (kas) tiek ziņots; arī oficiāla (mutvārdu vai rakstveida) ziņa.* Valdības z. Radio z. Preses ziņojumi. Rakstīt ziņojumu ministrijai. □ «Pateicos, Andrikson, par ziņojumu. Tas no jums bij teicami [darīts].» Blaumanis 6, 153. Ikdiena un tās pienākumi mani vairs neskāra, pavisam vienaldzīgs palika skolas ziņojums vecākiem, ka es vairs nemācos. Pasaules sp I, 165. Stacijas galā stāv ziņojumu dēlis. Darba piedāvājumi. Sāku tos lasīt. Kaijaks 6, 8. // *Samērā īsa publiska runa, arī tās rakstveida teksts (apspriedēs, konferencēs, kongresos) ar konspektīvu faktu, analīžu rezultātu, prognožu u. tml. izklāstu.* □ «Es nolasīšu kādu ziņojumu par hronisku mazasinību, kura radusies pēc ilgstošas, ap 25 gadu ilgas rentgena staru iedarbības.» Birze 5, 257.

2. mil. *Informācija par dienesta jautājumiem, kuru pēc reglamentā noteiktas formas sniedz priekšniekam.* □ Sala. . aizsūta Miķelsonu ar vācu šautenēm un ziņojumu pie rotas komandiera un ved mūs tālāk. Grīns 1, 103. Kurzemē kapteinis bija guvis leģendāru slavu, un viņa vārds bija vairākkārt minēts virspavēlniecības ziņojumos. Janovskis 1, 234.

ziņot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Darīt zināmu (faktu, vēsti, ziņu, ziņu kopumu), parasti mutvārdos vai rakstveidā.* □ «Laurene!» durvis pavērusi, ziņo vagona pavadone. Preilis 1, 70. Informators vienmuļi, bez sajūsmas, ziņoja pārējo skrējienu rezultātus — divi divdesmit septiņas, divi trīsdesmit viena. Saulītis 12, 253. Mani solīja uzmodināt [Lieldienu rītā], bet, kamēr ticēju Lieldienu zaķim, tas nekad nenotika. Kad atvēru acis, pieaugušie man ziņoja, ka viņiem liekoties — zaķis jau bijis. . Gūtmanis 4, 22. Ik vakarus ministrs ziņoja, ka viss kārtībā, un neviena ļauna skaņa neaizskāra ķēniņa ausis. K Skalbe 1, 92. // intrans. □ «. . ejam pie ziņneša Katliņa, kurš jau stāvēja pašā augstākā vietā pie žoga un gaidīja, kamēr iznāks visi no baznīcas, lai varētu sākt ziņot. .» Birznieks-Upītis 6, 149.

2. mil. *Darīt (ko) zināmu priekšniekam par dienesta jautājumiem pēc reglamentā noteiktas formas.* □ Nukers [policists] uz rāviena nolēca no zirga un, roku pacēlis, ziņoja kapitānam [kapteinim], ka gubernators iebraucis robežu stacijā. Birznieks-Upītis 6, 234. «Atļaujiet ziņot,» Sala iesāk pa otram lāgam, un pulkvedis. . nepacietīgi pamāj ar savu spieķīti: «Nu, ziņo, kas tev ziņojams!» Grīns 1, 288. Beidzot arī no priekšējās līnijas, caur kuru bija izlauzušies trīs tanki, ziņoja, ka pēdējais no tiem iznīcināts, ka priekšā valda klusums. . Veselis 1, 303.

ziņotājs, -a, v.; **ziņotāja,** -as, s. *Cilvēks, kas dara zināmu faktu, vēsti, ziņu, ziņu kopumu, parasti mutvārdos vai rakstveidā, arī ziņnesis (1).* Avīžu z. Skaļrunī skan ziņotāja balss. □ «Viņš [barons] vēl palika ziņotājus rīkojam, uz kurieni tiem jājāj. Visu pagastu vēl šovakar grib sasaukt palīgā.» Blaumanis 6, 152.

zirdzenājs, -a, v. *Zirdzene.* □ Sadrūzmējās gar krastu. . smaržīgās mētras violetiem ķekariem, ūdenspipari, zirdzenāji. . Viese 4, 19. . .vēl šodien Rankā ir sētas, kur zaļošanā sacenšas nātres un zirdzenāji. Sk Ģ 80, 4, 9.

zirdzene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Liels divgadīgs vai daudzgadīgs čemurziežu dzimtas lakstaugs ar resniem sakneņiem, zaļiem ziediem čemuros.* □ Krūmājos un izcirtumos aug zirdzenes. . Galenieks 2, 305.

zirdzinieks, -a, v.; **zirdziniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas brauc ar zirga pajūgu.* □ Stacijas laukumā neviena zirdzinieka ieraudzīt nevarēja. Skujiņš 7, 69. Pie savāktā siena piebrauca zirdzinieki ar čīkstošiem kokasu ratiem, uz kuriem krāva mazākus vai kuplākus vezumus. Dorbe 6, 47. Kad es pirmo reizi šo ieteku apmeklēju, tieši pretim tai pār Gauju veda kara laiku tilts, būvēts no biezām plankām uz pamatīgiem pāļiem. Pāri braukāja zirdzinieki. . A Eglītis 2, 164.

zirdziņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *z i r g s.*

2. *Šaha figūra, kuras vērtība ir līdzīga laidnim un aptuveni atbilst trijiem bandiniekiem.* Gājiens ar zirdziņu. Upurēt zirdziņu. □ Zir-

dziņš pārvietojas savdabīgi — divus lauciņus uz priekšu, vienu sānis vai divus lauciņus sānis, vienu uz priekšu. Ja ceļā gadās pretinieka figūra, tad zirdziņš to iznīcina. Zv 77, 1, 30. ○ Jūras zirdziņš — *neliela jūras zivs, kuras galva izskatā ir līdzīga zirga galvai.* □ Jūras zirdziņš ir ļoti dīvains radījums. Tam ir zirga galva, pērtiķa aste, «tērpies» tas ir bruņās, bet pats ķermenis atgādina kāpuru. Zv 65, 4, 18. Jājamais zirdziņš sar. — *jājamzirdziņš (2).* □ «Tā viņam tāda jaunekļa niekošanās,» Liekne paskaidroja, «jauniem cilvēkiem vajadzīgs savs jājamais zirdziņš.» Jansons 4, 290. Divi vārdi — racionalizācija un kalkulācija — skanēja vai katrā teikumā: tie bija Tetera jājamie zirdziņi. Eglons 2, 65.

zirdzisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zirdziski.** *Saistīts ar zirgu (1), tam raksturīgs.* □ . . dūkano iekabināja otrā pajūgā kā vilcēju. Tas bija tramīgāks par bēri, necieta ne jaunlaiku automobiļus, nedz šaušanu . . Viņš vēl savā zirdziskajā jušanā bija veclaicīgs, kaut gan pajauns gados . . Veselis 1, 326. pārn. Zirgs, brīžiem nosprauslodamies, noraudzījās trokšņainajā telpā un laikam bija apmierināts. Vai zirdziski vienaldzīgs. Kar 91, 3/4, 103. pārn. Varbūt zirga dvēsele tā savu vientulību izkliedz — savu zirdzisko prieku par pēkšņo ganību brīvību? Krūklis 10, 53. // pārn. *Ļoti spēcīgs, arī nesavaldīgs (parasti par smiekliem).* □ Vēl tagad skan ausīs Daunupa zirdziskie smiekli — ha, ha, ha . . . Purs 5, 9. Sarēķinājis [spēles] punktus, viņš piepeši ierēcās māksloti zirdziskos smieklos. Puriņš 1, 14.

zirgābols, -a, v.; sar. *Zirga ekskrementu gabals.* □ Rati mīksti slīdēja pa ielas bruģi, zirgs pameta aiz muguras kūpošu, siltu zirgābolu rindu . . Bels 8, 126. . . zvirbuļi plēsās ap kaut ko ēdamu, reizēm tā bija maizes garoza, reizēm pāris sasalušu zirgābolu. Zigmonte 18, 52.

zirgāda, -as, s. *Zirga āda (parasti izstrādāta).*

zirgaploks, -a, v. *Aploks zirgu turēšanai un ganīšanai.* □ . . gandrīz vai pusstundu [viesi] neatgāja no zirgaploka, kur ķēvei Līdzei atskrējuši divi kumeļi . . Avotiņa 7, 73. Augšpusē ceļam gar laukmalu ganības un zirgaploks vienās dobēs un ciņos, tīrā bada dzīve lopiem. Upīts 4, 94. Zirgaplokā, smalkos alksnīšos, Ezis mājo pērnos žagaros. A Bārda 2, 84.

zirgaste, -es, dsk. ģen. -stu, s. **1.** *Zirga aste.* □ . . tas, kas sēdēja galda galā, vilka no otras ķešas tievu, zirgastes sarā iekarinātu dzelzs stīdziņu, kurai abos galos iemetināti smalki, vijīgi diegi, kuros iesiet sveramo . . Purs 11, 125.

2. sar. *Matu sakārtojums — pakausī cieši sasieti nesavīti pagari mati.* □ . . skaista jauna meitene, savus garos matus parasti sakārtoja zirgastē . . Lukjanskis 4, 34. Matildes tumšie, spīdīgie mati ir sasieti stāvā, spraigā zirgastē . . Repše 2, 36. Gari salmu krāsas mati, gludi atglausti un saņemti nokarenā zirgastē, izcēla īpatnējo vaigu izliekumu. PL Siev 82, 9, 17.

zirgaudzētava, -as, s. *Saimniecība vai tās atsevišķa ražošanas vienība, kurā audzē šķirnes zirgus.* □ Andrejs: Tādas zirgaudzētavas nemaz nav, kas ņemtu tevi par treneri. A Eglītis 1, 153.

zirgēzelis, -ļa, v. *Hibrīds — zirgu ērzeļa un ēzeļu ķēves krustojums.*

zirggaļa, -as, s.; parasti vsk. *Zirga gaļa.* Zirggaļas desas.

zirggans, -a, v.; **zirggane,** -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Zirgu gans.* □ Mans pirmais dzīves uzdevums bija — ganīt zosis, kamēr pacēla par cūkganu un vēlāk par zirgganu. Birznieks-Upītis 6, 13.

zirgkastanis, -ņa, v. **1.** *Zirgkastaņas (1) auglis.*

2. *Zirgkastaņa (1).* Parastais z. □ Mūsu republikas parkos un alejās ir daudz ozolu un zirgkastaņu, kuri sēklu gados ražo daudz zīļu un kastaņu . . Kronītis 1, 297.

zirgkastaņa, -as, s. **1.** *Zirgkastaņu dzimtas vasarzaļš koks, retāk krūms ar pretēji sakārtotām staraini saliktām lapām un, parasti baltiem, ziediem lielās skarveida ziedkopās.* □ Gandrīz katrā lielākā mūsu republikas dārzā vai parkā aug parastās zirgkastaņas . . Mauriņš 1, 88. Svinīgs, bet pārāk īss ir parasto zirgkastaņu plaukšanas laiks. Nupat tām vēl kailo zaru galos mirdzēja lieli, brūni un lipīgi pumpuri, bet nu jau pret debesīm ceļas ziedu sveces . . D kal 84, 23.

2. dsk.; bot. *Augu dzimta, pie kuras pieder mūžzaļi un vasarzaļi koki, retāk krūmi ar pretēji sakārtotām staraini saliktām lapām un ziediem skarveida ziedkopās.*

zirgkopējs, -a, v.; **zirgkopēja,** -as, s. *Cilvēks, kas kopj zirgus; arī zirgkopis.*

zirgkopība, -as, s.; parasti vsk. *Lopkopības nozare — zirgu kopšana un audzēšana darbam un sportam.* □ Arābijas pussalas ziemeļu un rietumu rajonos zirgkopība sasniedza augstu attīstības līmeni jau pirms mūsu ēras. Baltakmeņs, Stukuls 1, 13. Cik maz gan zirgkopība ir saistīta ar lepnu pasēdēšanu seglos, ko daudzi pamana vispirms! Vajadzēja mēslus mēzt, strādāt ar suku un skrāpi . . PL Siev 85, 10, 11.

zirgkopis, -pja, v.; **zirgkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zirgkopību; zirgkopības speciālists.* Strādāt par zirgkopi. □ Lielākā izprieca kumeliņiem bija pastaiga kopā ar māti pa garo skaidienu starp steliņģiem, ko zirgkopis sauca vienkārši par koridoru. Rinkule 8, 74. «Tavs krusttēvs Ģirts ir . . zirgkopis. Viņš zirgus baro un audzē.» Grīva 11, 92.

zirglietas, -u, vsk. zirglieta, -as, s. *Zirga iejūga piederumi — priekšmeti (piemēram, sakas, slejas, iemaukti, apauši) zirga iejūgšanai.* Gatavot zirglietas. Zirglietu meistars. □ No vecāsmātes vērptajiem liniem šķeterē diegus. Slideni un izturīgi, tie ir labi nīšu siešanai, bet ievaskoti noder apavu un zirglietu šūšanai un lāpīšanai un citiem stingriem darbiem. Andersone 1, 47. . . viņš izvilka baznīcas

ratus, notīrīja no tiem rūpīgi katru puteklīti, noviksēja zirglietas, izveda tad stalto zirgu .. Brigadere 3, 384. No sasvīdušajām Anša [zirga] paslēpenēm, no zirglietām un ratiem mutuļoja vitālas un treknas smakas. Skujiņš 13, 311.

zirgoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl.; vienk. *Skaļi (arī ironiski) smieties, arī zoboties.* □ Vīri zirgodamies stāvēja ap sēdošo Orkānu Jeņķi un izteica neizpildāmas pamācības. Līvs 3, 66. Pie galda ēdot, esot jāizturoties godīgi un nedrīkst vis zirgoties. Sieviete 90, 7, 22. «Vai redzi, cik glauns kungs! Viņam garlaicīgi!» Lukstiņš zirgojās. Vilks 7, 520. «Meitenes!» sacīja Ligija. «Mēs te zirgojamies tikai tāpēc, ka jūtamies apvainotas. Bet ja nu Artai notikusi nelaime?» Bundzeniece 2, 105.

zirgs, -a, v. **1.** *Liels zirgu dzimtas mājdzīvnieks, ko izmanto lauksaimniecības darbos, transportā, sportā.* Šķirnes z. Darba z. Sacīkšu z. Neiebraukts z. Savvaļas z. Z. rikšo. Z. auļo. Zirgu astri. Apkalt zirgu. Dzirdīt zirgus pie akas. Jūgt zirgu arklā. Arābu zirgi — *ātro jājamzirgu šķirnes zirgi.* Zirgu sega — *zirgsega.* Zirgu aploks — *zirgaploks.* Zirgu audzētava — *zirgaudzētava.* Zirga grābeklis — *zirgvilkmes grābeklis.* Zirga spēks — *zirgspēja.* Zirgu kastaņa — *zirgkastaņa.* Zirgu skābene — *zirgskābene.* Zirgu transports — *zirgvilkmes transports.* Zirgu tramvajs — *zirgvilkmes tramvajs.* Zirgu pasts vēst. — *pasta dienests, kur pasta un cilvēku pārvadājumiem izmantoja zirgu transportu.* Zirga pēda — *nepareizs, deformēts cilvēka pēdas stāvoklis, kad pēda saliekta uz leju.* Kāpt zirgam mugurā — *ieņemt jātenisku stāvokli uz zirga.* Zirgu dārzs — *zirgu aploks.* Zirga (arī vilka) apetīte (arī ēstgriba) sar. — *ļoti liela apetīte.* Krīt kā mušas uz zirga (biežāk medu) sar. — *saka, ja daudzas neprātīgi aizraujas (ar kādu), iemīlas (kādā), uzmācīgi cenšas iegūt (tā) simpātijas.* Zirgu šņabis sar. — *sliktas kvalitātes degvīns.* □ Šur tur ciemā ieblējās aita, iemāvās govs, pļavā iezviedzās zirgs. Birznieks-Upītis 1, 30. Zirgi vilka ratus, piekrautus piena kannām .. Pasaules sp II, 29. .. vecais Rijkuru Melnis vairs nevarēja saēst barību. Citādi viņš vēl būtu turams lops. Citu rudeni viņi arī cerēja nopirkt staltāku zirgu .. Dziļums 1, 173. sal. Dakteris paskatās visapkārt. Paklausās sirdi. «Tev sirds kā zirgam. Sit labi un ritmiski.» Klīdzējs 1, 241. sal. Viņš [zemnieks] atgaiņājās no .. nepatīkamajām domām kā zirgs no mušām. Kurcijs 4, 272. pārn. Pēkšņi izsit dzirksti Laika zirga pakavi. Gāliņš 2, 5. pārn. Vētras zirgi bija aizauļojuši, satracinātais okeāns vēl smagi dvašoja kā pēc grūta skrējiena .. Janovskis 1, 93. pārn. Balti mākoņu zirgi sniecās tēva sētai pāri kā drasēdami, kā stāvus sliedamies. Zemzaris 4, 167. Brempelis: Es varētu ... piemēram, braukt uz Rēzeknes zirgu audzētavām par instruktoru un treneri. A Eglītis 1, 152. .. puikas ar zirgu grābekļiem jau kasīja vālos izkaltušo sienu, un mēs raibā pulkā devāmies kraut zārdus. Gūtmanis 4, 253. Parastās kastaņas, ko mēdz dēvēt par zirgu kastaņām, mums dod arī ārstnieciskas izejvielas. Lauku Dzīve 75, 12, 31. .. govis cauru dienu bauroja, pa usnām [usnēm] un zirgu skābeņu ceriem bradādamas .. Upītis 4, 125. Zirgu dārzs bija prāvs, iegareni četrstūrains zemes gabals, apaudzis melnajiem alkšņiem .. un ievām. Veselis 1, 166. ◇ Strādā kā zirgs (arī zvērs) sar. — *saka par cilvēku, kas ļoti daudz strādā (parasti smagu fizisku darbu).* □ Viņš netaupīja .. pats sevi, strādādams kā zirgs. K Zariņš 2, 124. .. viens dēls bija kritis kaujā pret baroniem pie Cēsīm, bet otrs pie Jelgavas. Trešais vēl gāja tikai ganos, kādēļ vecam [saimniekam] pašam vajadzēja atkal strādāt kā zirgam, jo palīga nebija neviena. Rozītis 3, 111. ◇ Zirgam (arī sunim, kaķim) jāsmejas sar. — *saka par ko acīmredzami smieklīgu, muļķīgu, arī nepareizu, nepatiesu.* ◇ Būt (arī tikt) zirgā sar. — *nonākt, nokļūt labā (sabiedriskā vai sadzīves) situācijā, stāvoklī.* □ «Cik tad sen kā bijām [ciemos],» vecmāmiņa it kā protestēja. Ē, es jau biju zirgā. Tāds vien protests mani nebiedēja. Zigmonte 18, 54. «Esmu priecīgs, ka liepājnieki atkal ir zirgā, un būšu gandarīts par ikvienu labu «Liepājas kvarteta» dziesmu.» Pad J 85, 125, 4. ◇ Kāpt uz pārāk augsta zirga — *rīkoties neatbilstoši savām spējām, tiesībām u. tml.* ◇ Zirga kāja sar.; iron. — *apslēpta negatīva iezīme.* // pārn. *Pajūgs, kurā iejūgts šāds mājdzīvnieks.* □ Līzbetei pāliešos daudz radu nebij, viņa rēķināja, ka no turienes vairāk par četri zirgi neatbrauks. Upītis 4, 226. Pirmo zirgu ar Grašu ļaudīm viņi [Pakalni] palaida garām, bet tad aši kā bezdelīgas .. aizšāvās priekšā otrajam pajūgam .. Sakse 2, 27.

2. dsk.; zool. *Nepārnadžu kārtas dzimta, pie kuras pieder lieli dzīvnieki ar īsu, blīvu apmatojumu un slaidām, garām kājām, kurām labi attīstīti tikai trīs pirksti (piemēram, mājas zirgs, Prževaļska zirgs).*

3. fizk. *Ar mīkstu materiālu pārvilkts baļķis, kam ir četras kājas un ko izmanto par vingrošanas rīku (piemēram, atbalsta lēcienam, vēzienu kustībām).* Vingrojumi uz zirga. Lēkt pār zirgu. □ Vēl zālē ir apļi, trapece, mazā palīgtelpā vingrošanas zirgs un paklāji .. Sports 66, 83, 2.

4. *Zirdziņš (2).* □ .. tēvs šovakar ir pārāk izklaidīgs: jau pirmajos [šaha] gājienos zaudē zirgu un ar laidni nonāk bīstamā situācijā. Indrāne 2, 225.

zirgsega, -as, s. *Sega (parasti austa no lupatu strēmelēm) sasvīduša vai salstoša zirga apsegšanai.* □ Meitenēm uz kājām viņa uzmeta oderētu zirgsegu un, iemetusies ragavu priekšā, savicināja virs galvas garu pātagu. Spāre 5, 231.

zirgskābene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Dažādu sugu liela auguma skābene.* □ Pļavās sapulcējušās gaiši sārtās dzegužpuķes, vilinoši sarkanās sveķenes un mānīgi iesārtenās zirgskābenes, kuras, tikai pār tālumu skatoties, arī šķietas īstenas pļavu puķes. Kaldupe 13, 98. Aiz

grāvja, sabrūnējušās zirgskābenēs, gulēja zemē notriekts stabs. Kaijaks 3, 91.

zirgspēja, -as, s.; fiz. *Tehnikā — jaudas mērvienība 735,499 vati vai 745,700 vati (angļu mērvienību sistēmā).* □ Ja uzdevumu noteikumos lielumi izteikti spēka kilogramos, kalorijās, zirgspējās utt., tad burtnīcā nodalījumā «dots» šie lielumi ierakstāmi SI sistēmas vienībās (ņūtonos, kandelās, paskālos u. c.). Pad J 71, 135, 2. Zirgspējās parasti izsaka dzinēju jaudu .. Fiz r 68.

zirgspēks, -a, v.; fiz. *Zirgspēja.* □ ..zeme kā ķepīga java lipa pie traktoru kāpurķēdēm un arklu lemešiem. Ik pa gabalu tos vajadzēja tīrīt, pat astoņdesmit zirgspēku dīzelis netika uz priekšu .. Talcis 4, 53. Pamatražošanas zvejas flotes jauda esot aptuveni septiņi tūkstoši zirgspēku. Avotiņa, Peters 1, 163. Un, kad .. pamanīju, ka kāds no mugurpuses mani panāk un taisās aizbraukt garām, dusmas tā iegailējās, ka nikni uzcirtu kāju uz gāzes pedāļa, un auto rāvās uz priekšu ar visiem saviem zirgspēkiem. Pasaules sp I, 6.

zirgvilces, ģen., nelok. *Zirgvilkmes.* Z. rušinātājs.

zirgvilkmes, ģen., nelok. *Tāds, ko ir paredzēts vilkt ar zirgu.* Z. tehnika. Z. pļaujmašīna. Z. rati. Z. arkls. Z. šļūce. Z. ragavas. □ Nezāļu apkarošanai ar ķīmiskiem līdzekļiem var lietot tiklab traktorvilkmes, kā arī zirgvilkmes miglotājus. Tērauds 1, 267. Grāvju rakšanā un tīrīšanā izsviestā zeme ar zirgvilkmes šķūri nolīdzināma .. Apsīts 1, 40. Darbus tīrumos veica ar zirgvilkmes rīkiem un mašīnām, izkapti kapināja tikai grāvju izpļaušanai. Lauku Dzīve 90, 7, 10.

zirģelis, -ļa, v.; niev. *Dem.* → *zirgs (1); neliels, arī stipri vājš zirgs.* □ Mazais, vājais zirģelis lāgā neiederējās pie tik smalkiem ratiem, un, kad Simsons brauca pa ceļu, kaimiņi smējās .. Gulbis 4, 278. ..kādam pusgraudnieka zirģelim vēl aukliņu apauši .. Upīts 4, 720. ..laukā sieviete ar, rādama zirģeli, kurš knapi velk arklu .. Sudrabu E 3, 292.

zīriņš, -a, v. *Tārtiņveidīgo kārtas neliels, slaids ūdensputns ar slaidu, galā nosmailētu knābi, gariem, šauriem spārniem un šķeltu asti.* Mazais z. Lielais z. Jūras z. Upes z. Melnais z. □ Gaigalas un zīriņi sāk ap mums šaudīties un skaļi brēkt kā daždien ķīvītes un bezdelīgas .. Birznieks-Upītis III, 129. Kaijas lido virs ezera un kliedz, mazie zīriņi šaudās augšup un lejup, brīžiem skardami viļņoto līmeni. Saulītis 13, 131. No kaijām zīriņus viegli var atšķirt pēc šķeltās astes .. K Grigulis 5, 124.

zirnājs, -a, v. *Zirņu (1) stublājs, parasti pēc novākšanas.* □ Patlaban aitas drūzmējās ap redelēm un ēda zirnājus. Birznieks-Upītis 6, 338. Beidzot viņam bija izdevies atlikt zirnājus atsevišķi, bet auzu salmus savukārt sašķūrēt ēkas vienā galā .. Lagzdiņš 3, 142. ..lielā, dziļā gultā, pār kuras malām staipījās zirnāji, gulēja vecais saimnieka tēvs .. K Skalbe 1, 181. sal. Cik soli spersi, tik sapīsies kā zirnājos nepadarītos un nepadarāmos darbos. Indrāne 10, 13.

zirneklis, -ļa, v. **1.** *Posmkāju tipa bezmugurkaulnieks ar iežmaugu starp galvkrūtīm un vēderu, ar četriem pāriem ejkāju un tīmekļa dziedzeriem, kas izdala tīmekļa pavedienus.* Māju z. Ūdens z. Zirnekļu tīmekļi uz rugājiem. Krusta zirneklis — *zirneklis ar raksturīgiem krustveidā sakārtotiem baltiem plankumiem uz sarkanbrūna vai melnbrūna vēdera mugurpuses.* Sarkanais zirneklis sar. — *sarkanā tīklērce.* Neīstie zirnekļi novec. — *māņzirnekļi.* □ Esmu kļuvis vienaldzīgs, guļu gultā un skatos griestos, kur zirneklis iepinis mušu savos tīklos un lēnām izsūc to. Talcis 9, 63. Karlīna izvajāja pēdējās mušas, noslaucīja [istabas] logus un notīrīja zirnekļu tīklus. Austriņš 2, 29. sal. Dārznieks paraudzījās uz Lena rokām, kas kā milzīgi posmkājaini zirnekļi gulēja uz galda abpus šķīvim, bāli, tievi un nevarīgi .. Janovskis 1, 91. pārn. ..viņš saprata, ka ar nepacietību gaida vakaru, kad atkal ieraudzīs Karlīnes seju, kurā tikko manāmi smalkus tīklus jau iepina vītuma zirneklis. Skujiņš 14, 123.

2. dsk.; zool. *Posmkāju tipa klases kārta, pie kuras pieder zirnekļi.*

zirnekļveidīgie, -o, vsk. zirnekļveidīgais, -ā, v.; zool. *Posmkāju tipa klase, pie kuras pieder zirnekļi, ērces, skorpioni; šīs klases dzīvnieki.* □ Gliemji, vēžveidīgie, zirnekļveidīgie, kukaiņi un citi bezmugurkaulnieki auksto laiku pavada dziļa sastinguma stāvoklī. D kal 82, 82. Barībai [ezera varde] izmanto ne tikai kukaiņus un to kāpurus, zirnekļveidīgos, vēžveidīgos un gliemjus, bet ļoti bieži arī abinieku kāpurus, zivju mazuļus, mazākas vardītes. Sloka 1, 32.

zirnis, -ņa, v. **1.** *Viengadīgs vai daudzgadīgs tauriņziežu dzimtas pārtikas un lopbarības augs ar kāpelējošu stublāju un sēklām pākstīs.* Dārza z. Lauka z. Sējas z. Zirņu un graudzāļu mistrs. Raibs kā zirņa (arī pupas) zieds — *ļoti raibs.* □ «Un redzi, pa rindu starpām vēl vietas diezgan visām dārza saknēm, zirņiem, pupām, kāpostiem ..» Jaunsudrabiņš 4, 267. Pa ežu starp miežu un zirņu laukiem kāds jau aizgājis, rasas pelēkajā zālē notraukta zaļa svītra .. Upīts 4, 82. Šādās [lietainās] naktīs aug apiņu stīgas Un vīdamies zirņi aug. Kaldupe II, 16. Mēs nepalikām pagalmā .., mēs pa taku cauri sakņu dārzam devāmies uz pļavām. Pa ceļam piestājām pie zirņu dobes un piešķinām pilnas kabatas. J Kalniņš 10, 334.

2. *Šī auga sēkla.* Lobīt zirņus. Kaltēt zirņus. Zirņu zupa. Taukšķēt zirņus. Pelēkie zirņi ar speķi. Zirņu pikas — *ēdiens — no vārītu, sagrūstu zirņu (arī pupu), kartupeļu un taukvielu masas veidotas lodītes.* □ Kad nāca pusdienas laiks, Līze pateicīgi pieminēja māti, kas pūra lādē bija ielikusi gaļas šķiņķi, putraimu kulīti, miltus, zirņus. Sakse 2, 14. ..vīrs vēroja apkārtni .. Tad iegrāba no kabatas sauju zirņu un, laiku kavēdams, sāka tos grauzt. Mauliņš 2, 70. Dzeltenos zirņus vāra bez mērcēšanas, liekot vārīties aukstā ūdenī. Kļaviņa 1, 212. sal. Krusas debess aizklāja sauli

un gāzās ar vēju zemē. Graudi, lieli kā balti zirņi, krita grabēdami .. Apsīšu J 3, 36. sal. Brīvkungam sariesās acīs asaras. Lielas kā zirņi tās ritēja pāri vaigiem, kurus klāja sirmās bārdas rugāji. Pasaules sp I, 16. pārn. Raizes pašas prot izsēties, — Usnes sējēja nesauks. Prieka zirnim var misēties — Ieripos zvirgzdos un neaugs. Vīksna 2, 52. ◇ (No)bērt kā zirņus (arī pupas) — *ātri, raiti (no)runāt.* □ Markolfs ber vārdus kā zirņus, es nekā nesaprotu ... M Zariņš 2, 108. ◇ (At)sitas kā zirņi pret sienu (retāk stiklu) — *saka par vārdiem, rīcību u. tml., kas nerod atsaucību, izpratni, paliek bez panākumiem.* ◇ Pliks kā zirnis (arī zutis), arī pliks kā baznīcas žurka sar. — *ļoti nabadzīgs.* □ «Veikalus izstaigāt, tur man nepietika naudas, jo es atkal esmu pliks kā zirnis, un vienīgi cerība uz studijas avansiem . .» Zigmonte 4, 83.

3. *Cits tauriņziežu dzimtas, arī dažu citu dzimtu augs, kam ir zirnim līdzīgas sēklas; šī auga sēkla.* □ No vīķiem .. pļavās un krūmājos ļoti izplatīti peļu zirņi .., kā arī citas savvaļas vīķu sugas. Galenieks 2, 247. Es tev puķu zirni iedēstīšu dobē, sārtu zvaigzni tavās debesīs. Brīdaka 7, 22.

zirnītis, -ša, v. **1.** *Dem.* → *z i r n i s.*

2. *Zirņa sēklai līdzīga zāļu forma — mazs, apaļš graudiņš (parasti ar gludu virsmu); arī dražeja, pilula.*

zirņauzas, -u, s.; tikai dsk. *Auzu un zirņu mistrs, ko izmanto galvenokārt zaļbarībai.* □ .. pēc rudzu noganīšanas iesētās zirņauzas devušas 112 centneru zaļbarības .. Lauku Dzīve 77, 2, 17. Septembrī un oktobrī, kad maz siltuma, noganāmu zaļbarību deva daudzgadīgo zāļu atāli, kā arī kultivēto ganību konveijerā savlaicīgi iesētās zirņauzas .. Lauku Dzīve 75, 1, 9. .. apgūsim aizlaistās krūmiem aizaugušās agrākās lauksaimniecībā izmantojamās zemes, sēsim tajās auzas, lupīnu, vīķus, .. zirņauzas .. Lauku Avīze 90, 5, 10.

zīst, zīžu, zīd, zīž, pag. zīdu; trans. *Spiest, spaidīt ar lūpām un mēli (sievietes krūtsgalu, dzīvnieka mātītes pupu), lai izsūktu pienu; šādi ēst.* Zīst māti — a. *Zīst pienu no mātes krūts.* b. *Zīst pienu no dzīvnieka mātītes pupa.* □ Bērns žokļus sāk nodarbināt jau no pirmajām dienām, zīžot krūti. Ves 63, 4, 9. Viņai bija jāmāca jēri pienu zīst, jāzina, kurai govij tuvojas laiks .. Dziļums 1, 62. Pieradināti zalkši labprāt dzer pienu, un tādēļ radušies nostāsti, ka tie zīžot govīm pienu. Kļava 3, 25. .. trīs mazi ezēni .. zīda māti, sagulušies rindā kā sivēni. Sudrabu E 3, 187. pārn. Liekuļi un lišķi ir vampīri. Viņi zīž citu asinis, bet tikai guļošiem. R Kaudzīte 1, 69. // intrans. □ .. jēri .. metas zīst. Asteles priecīgi tirinās aitai pie paša purna. Caune 4, 56. Savā midzenī Rolfs [suns] ar kaķēniem spēlējās .. Viņš bija tik laimīgs, viļāja kaķēnus kā ķiļķenus, ņēma mutē, atgāzās augšpēdus, un kaķēni lodāja viņam pa vēderu, meklēdami zīst. Gūtmanis 4, 10. // *Turēt (ko, piemēram, pirkstu) mutē un izdarīt sūkšanas kustības.* □ Pēdējais lācis jau [rudenī] paslēpies. Un lielo un pinkaino ķepu Zīž midzenī savā tas slepu. Sirmbārdis 4, 89. Bērni visbiežāk zīž pirkstus pirms iemigšanas un pēc pamošanās. Ves 77, 12, 16. // sar. *Smēķēt (pīpi, cigareti u. tml.), parasti lēni.* □ Pēdējo smēķa galiņu zīzdams, Klucis noskatīja daudz neveiklāko Modri un ievaicājās: «Kur tu trāpīji tik lepnu zeķu pāri?» Lāms 3, 12. Plika graša vērta ir lekcija par pīpēšanas kaitīgumu, ja lektors, tikko nokāpis no tribīnes, steigšus ar trīcošiem pirkstiem kabatā satver savu kvēpekli un ar kāri sāk to zīst! Ves 75, 6, 10.

○◇ Zīst (arī sūkt) no pirksta sar. — *stāstīt, apgalvot ko izdomātu, nepatiesu.* □ Strikti ņemot, viņa vārdos nebija nekā tāda, kas būtu acīm redzami un nepārprotami no pirksta zīsts un pa gaisu sagrābstīts .. Ezera 13, 93.

zīsties, parasti 3. pers., zīžas, pag. zīdās; refl. *Sūcot (parasti ar piesūcekņiem) spiesties (kur iekšā) — piemēram, par dažiem kukaiņiem, parazītiem.* Ērce zīžas miesā. Dēle zīžas kājā. □ pārn. Arī Aigaram negantais asinssūcējs [trūkums] zīdās jo dienas jo dziļāk ķermenī iekšā un sūca tam laukā dzīvības sulu .. Plūdonis 2, 342. // pārn. *Spiesties, sūkties (kur iekšā, arī cauri kam) — piemēram, par vēsumu, mitrumu.* □ Turlavs uzsita apkakli, drēgnums cauri drānām zīdās pie miesas. Skujiņš 10, 16.

zīšļāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Zīžļāt.* □ pārn. Tiesas zāle. Pie tās durvīm knāda. Krāsotās lūpas vienaldzīgi zīšļā cigaretes. Pad J 63, 224, 4. pārn. Neapšaubāmi, viņas un Jansona .. dzīve kādu laiku karāsies vecenēm mēles galā un tiks zīšļāta un vazāta līdz nejēdzībai. Sakse 7, 123.

zītars, -a, v.; poēt. *Dzintars.* □ sal. «Es esmu godīgs cilvēks! Pie manis viss ir pareizs un skaidrs kā zītars.» A Eglītis 2, 59. sal. Migla ielejās ieguļas, Puiši, jādami pieguļā, Domā par Trīni, Domā par Kati, Kurām kā zītars vizuļo mati. Gāliņš 5, 139. sal. Ūdens tik tīrs .. kā zītars. ME IV, 737.

zivaudzētava, -as, s.; retāk **zivjaudzētava,** -as, s. *Zivsaimniecība, kas nodarbojas ar ikru inkubāciju un zivju mazuļu audzēšanu.* □ Šahovas zivaudzētavas dīķos sākusies pirmā rudens zveja. Rīgas B 85, 245, 5.

zivjdzenītis, -ša, v. **1.** *Neliels krāšņvārnveidīgo (zaļvārnveidīgo) kārtas putns ar košu apspalvojumu, nesamērīgi lielu galvu, spēcīgu knābi un īsu asti; zivju dzenītis.*

2. dsk.; zool. *Krāšņvārnveidīgo (zaļvārnveidīgo) kārtas dzimta, pie kuras pieder nelieli un vidēji lieli putni, kam ir košs apspalvojums un kas parasti dzīvo tropos.*

zivjēdis, -ža, v. *Karpu uts.*

zivjērglis, -ļa, v. *Liels, plēsīgs piekūnveidīgo kārtas putns ar tumšu muguru un baltu vēderu; zivju ērglis.*

zivkopējs, -a, v.; **zivkopēja,** -as, s. *Cilvēks, kas kopj zivis; arī zivkopis.*

zivkopība, -as, s.; parasti vsk. *Zivsaimniecības nozare, kas nodarbojas ar zivju audzēšanu, to resursu saglabāšanu un palielināšanu.* Saldūdens z. □ Ienākumi no zivkopības Eze-

riņos bija stabili, bet pie pārliekas turības Gūžas tomēr netika. Lauku Dzīve 90, 10, 10.

zivkopis, -pja, v.; **zivkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zivkopību; zivkopības speciālists.*

zivrūpniecība, -as, s.; parasti vsk. *Pārtikas rūpniecības nozare, kas aptver zivju nozveju, jūras dzīvnieku un augu ieguvi, kā arī šās produkcijas pārstrādi.*

zivs, zivs, dsk. ģen. zivju, s. *Mugurkaulnieku apakštipa dzīvnieks, kas dzīvo ūdenī, elpo ar žaunām un kam ir abpusēji saplacināts, parasti zvīņām klāts, ķermenis, spuras.* Jūras z. Saldūdens z. Dziļūdens zivis. Plēsīgās zivis. Svaigas zivis. Saldētas zivis. Zivju nārsts. Zivju ikri. Zivju milti. Zivju dīķi. Žāvēt zivis. Vilkt zivis — *makšķerēt, zvejot zivis.* Zivju eļļa — *vitamīnu preparāts, ko iegūst no mencu aknām un kas satur A un D vitamīnu.* Zivju audzētava — *zivaudzētava.* Zivju rūpniecība — *zivrūpniecība.* Zivju ērglis — *liels, plēsīgs piekūnveidīgo kārtas putns ar tumšu muguru un baltu vēderu; zivjērglis.* Zivju dzenītis — *neliels krāšņvārnveidīgo (zaļvārnveidīgo) kārtas putns ar košu apspalvojumu, nesamērīgi lielu galvu, spēcīgu knābi un īsu asti; zivjdzenītis (1).* Bruņu zivis — *izmirušu zivju klase, kuras pārstāvjiem ķermenis klāts ar bruņām, kas sastāv no atsevišķiem vairogiem; šīs klases zivis.* Mēness zivs — *mēnesszivs.* Tintes zivs — *tinteszivs.* Lidojošās zivis — *vējzivjveidīgo kārtas dažādu dzimšu un dažādu sugu dienvidjūru zivis ar pagarinātām krūšu un vēdera spurām.* □ . . Jēkuļu Jēcis atstiepis [uz tirgu] krietnu tarbu zivju, raudiņas, asarīši, tādu rupjāku gan maz redzēja, bet tās izķēra viens divi, kad tik būtu vairāk. Austriņš 1, 198. «Bet kā ar upi? Vai te nav kāda upe tuvumā?» — «Ir. Un tur ir daudz zivju.» — «Tu nekad neesi mēģinājis makšķerēt?» Janovskis 2, 80. . . tepat ielas galā bija ezeriņš, . . un pie tā mēs parasti pavadījām daudz laika, ķerot zivis un vēžus. Pasaules sp I, 370. Daugava sakulta balta. Virs zivju ceļa ķērkdamas svaidās dažas kaijas. Ezera 12, 5. sal. No tālienes tā [sala] izskatījās kā teiksmaina zivs, kas izlīdusi saulē sildīties. A Grigulis 9, 113. Jaunais makšķernieks neteica ne vārda, tikai vilka zivis un meta savā kastītē. Saulītis 5, 84. Fricis nokļuva dispansera reģistros. Viņu sāka ārstēt. Pūta krūšu kurvī gaisu, laida vēnā kaļķi, deva dzert zivju eļļu. Kalndruva 8, 55. Zivju audzētavas atšķirībā no dīķsaimniecībām neražo gaļas produkciju, bet savvaļas zivju mazuļus, ko ielaiž brīvos ūdeņos, kultūrezeros vai pārdod dīķsaimniecībām uzbarošanai. D kal 78, 165. Visskaistākais Rūjas [upes] posms ir starp Rūjienu un Virķēniem. Plašajos līčos tur var ieraudzīt skaistu, brūnu putnu — zivju ērgli. Ģeogr 556. . . kā rets un skaists putns zivju dzenītis ir saudzējams. K Grigulis 5, 98. Upju krastu klintīs, kā arī izrakteņu lauztuvēs sastopamas seno bruņu zivju plātnītes . . un citi pārakmeņojumi. D kal 66, 185. Mēness zivs peld ļoti slikti, tāpēc, izbāžot ārā muguras peldspuru, ļaujas, lai viļņi to nēsā. Zv 58, 3, 25. Jūra pilna ar lidojošām zivīm. Pirmo reizi mūžā es tās novēroju pirms vairākiem gadiem Vidusjūrā pie Itālijas krastiem. Grīva 8, 150. ◇ Mēms kā zivs (arī kaps) sar. — *tāds, kas neizpauž noslēpumu; ļoti mazrunīgs.* □ Brigadieris drīz vien nojauš, ka Bārtulim padomā kāds jauns un interesants pasākums, kas laikam saistīts ar lielu risku, jo citādi taču Antons nebūtu mēms kā zivs. J Plotnieks 7, 85. Mēs sēdējām manā istabā un runājām, mums īstenībā nebija ko runāt, katrs laikam domājām ko citu, bet sēdēt mēmiem kā zivīm būtu neērti. Zigmonte 17, 19. ◇ Klusē kā zivs (arī kaps) sar. — *saka, ja nekā neizpauž; saka, ja ir ļoti mazrunīgs.* ◇ Justies kā zivij ūdenī — *justies nepiespiesti, brīvi (kādos apstākļos).* □ Viņš bija apdāvināts zēns, bagāta meksikāņa dēls, aptvēra ātri situācijas, visur jutās brīvi kā zivs ūdenī. Pasaules sp II, 444. ◇ Justies kā zivij sausumā (arī uz sausuma) — *justies nedroši, piespiesti, nebrīvi (kādos apstākļos). // No šāda dzīvnieka kautķermeņa pagatavots ēdiens.* Zivju kotletes. Zivju galerts. □ «Tepat netālu ir «Eldorado», lielisks restorāns, kur var dabūt itin visu. Es vēlētos zivi. Teiksim, sviestā ceptu līni,» sacīja Posa. A Eglītis 4, 275. . . [galdā] pildītās zivis, par kurām Klāvs teica, ka mēli varot norīt . . Ērgle 1, 406.

zivsaimniecība, -as, s. *Nozare, kas aptver zivju (arī citu ūdens organismu) ieguvi, pārstrādi, audzēšanu un to resursu palielināšanu, arī šāds uzņēmums.* □ No zivsaimniecības viedokļa viskaitīgākais ir . . cekuldūkuris, kas barībai ķer zivis. Spuris 1, 79.

zivsaimniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zivsaimnieciski.** *Saistīts ar zivsaimniecību, tai raksturīgs.* □ Cīņa pret zivsaimniecisko ūdeņu piesārņošanu ar rūpniecības notekūdeņiem ir viena no mūsdienu aktuālākajām dabas aizsardzības problēmām. Rīgas B 70, 1, 3.

zivtele, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; niev. *Zivtiņa.* □ Sagādāju mazās zivteles, sakārtoju ūdas. Talcis 8, 112. Kaut kam jābūt! Un kaut kas arī ir [tralī]. Vispirms tas jūtams pēc sīkajām zivtelēm, kas, paceļot trali, izlīdušas caur linuma acīm. Lapsa 1, 50. «Uz bāzes [kuģa] to vien tikai gaida, lai kādā no kontroles mucām atrastu ieskrambātu zivteli. Pusi loma izbrāķētu!» Grīva 5, 130.

zivtiņa, -as, s. *Dem.* → *z i v s.* Zelta zivtiņa — a. *Zeltainā karūsa.* b. *Folklorā — zivtiņa, kam piemīt pārdabiska spēja piepildīt trīs jebkuras cilvēka vēlēšanās.*

zizināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. *Radīt vidēji augstas, paklusas, vienmērīgi stieptas skaņas (par dažiem kukaiņiem); atskanēt šādām skaņām.* □ Abās pusēs balkonu sargā ābeļu galotnes, kurās zizina lapsenes, urbdamas ābolos alas. Birze 5, 217. No katra zāles pudura, gan nikni sīkdami, gan priecīgi zizinādami, līda ārā veseli mākoņi izsalkušu . . odu. Lagzdiņš 3, 139. // trans. □ . . sienāži zizina savu vienmuļo dziesmu. Liesma 59, 1, 12.

zizlis, zižļa, v. *Īpašas formas, samērā īss, stienis (parasti norādīšanai uz ko, arī kā simbolizēšanai).* Satiksmes regulētāja z. Feldmaršala z. Takts zizlis — *diriģēšanai paredzēts zizlis.* ◻ Ģirts: Iedomājieties — te stāv mūsu orķestris,.. pilns kvēles un prieka, gatavs paklausīt diriģenta zizlim... A Eglītis 1, 69. Skaists ir arī Kazaņas hana Mahmeta Amina zizlis no jašmas ar 160 rubīniem un 26 smaragdiem.. Upīte 1, 68. sal. Guna: Līdz šim vēl patiesība manā rokā Bij it kā zizlis mūžam zaļojošs.. Aspazija 3, 333. pārn. Varbūt katrā lietā dus apburta dziesma, kas sāk skanēt, tikko dzejnieks tai tuvojas ar burvju zizli. Mauriņa 1, 52.

zīžains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zīžaini.** *Zīdains.* ◻ ..es skatos uz tavu smalko ģīmi, uz taviem zīžainajiem matiem, uz tavām ūdeņaini zilajām acīm un domāju: kāpēc tu neesi dzejnieks.. J Liepiņš 5, 147. ..vāveres jau ietērpušās pelēki zīžainos kažokos, un visi, kas jaudā ieroci nest, dodas taigā. Gūtmanis 4, 263. Toms apglaudīja zirga skaisto galvu. Pašķīra biezās krēpes uz vieniem sāniem. Piespieda savu pieri dzīvnieka kaklam. Zīžaini apspalvots, tas maigi trīsēja tuvu Toma sejai. Pasaules sp I, 156. pārn. ..tie maigie, zīžainie, tie siltie vēji. Brīdaka 9, 169.

zīžļāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; trans. *Vairākkārt, arī lēni, viegli ar pārtraukumiem zīst; arī sūkāt (ko).* Z. knupi. Z. konfekti. ◻ Tātad pirms manis kāds cits te izbaudījis divvientulību, zīžļājis smēķus un pa roku galam tos dzēsis pret grīdu. Lapsa 6, 25. Jūrnieks zīžļā tabaku aiz lūpas. ME IV, 737. // intrans. ◻ Mazie teļi laiza un zīžļā, kur tik vien tiek klāt. ME IV, 737.

zlarkšķēt, parasti 3. pers., zlarkšķ, pag. zlarkšķēja, retāk **zlarkšēt,** parasti 3. pers., zlarkš, pag. zlarkšēja; intrans. *Radīt griezīgu, nevienmērīgu troksni (piemēram, par motoru, arī par to, kas beržas, sitas gar ko); atskanēt šādam troksnim.* Motocikla motors zlarkšķ.

zlaukt, izsauk. *Lieto, lai atdarinātu īslaicīgu sitiena, kritiena, arī šāviena troksni.* ◻ «Un šis [lūsis] tik nāk. Es — zlaukt! no viena stobra — ir ne acis nepamirkšķināja un gandrīz jau pavisam klāt, bet tad, kā devu ar otru, — turpat pie kājām novēlās kā maiss.» Dripe 1, 17.

zlots, -a, v. *Naudas vienība Polijā; attiecīgā naudas zīme, monēta.* ◻ Polijas Republikā ir vērojami centieni veidot Polijas valūtu — zlotu par brīvi konvertējamu valūtu. Neatk Cīņa 90, 10, 2. Te [Krakovā] par dažiem zlotiem var nopirkt studentu mākslinieku, varbūt nākamo slavenību, pirmās glezniņas. Liesma 75, 2, 26.

znots, -a, v. *Meitas vīrs.* ◻ ..viņš taču ir un paliek meitas vīrs un viņas [mātes] znots, tātad radu būšana vien ir.. Dorbe 8, 83. Māte ar sirdi un prātu znota pusē, lai gan nevarētu apgalvot, ka tas pārlieku censtos pēc sievasmātes labvēlības. Zigmonte 5, 65. Agris: ..par to es gribētu ar jums parunāties. Kā znots ar sievasmāti! A Eglītis 1, 585.

zobaine, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Asarveidīgo kārtas jūras zivs ar garenu, sīkām zvīņām klātu ķermeni un zobiem, kas piemēroti cietas barības (piemēram, gliemju, vēžu) sasmalcināšanai.* ◻ Jaunapgūtajos zvejas rajonos [Atlantijas okeānā] nozvejo.. jūras asarus, sardīnes, lufarus, merlūzas, zobenzivis, zobaines, paltusus.. Ģeogr 375. Zobaine.. satur 18—19 procentu olbaltumvielu un 0,3—0,7 procentu tauku. PL Siev 67, 2, 24.

zobainība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainums (1).* ◻ pārn. ..mūsējām [basketbolistēm] vēl pietrūka zobainības uzbrukumā.. Rīgas B 81, 260, 7.

2. *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainums (2).*

3. *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainums (3).*

4. *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (5), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainums (4).*

zobainīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Viengadīgs kāpostu (krustziežu) dzimtas augs ar zvīņainu sakneni un violetiem vai sārtiem ziediem.* ◻ No retākiem mežu krustziežiem atzīmēsim vēl zobainītes.. Augam violeti vai sārti ziedi, bet lapu žāklēs tumši violeti vairpumpuri, ar kuriem augs viegli vairojas. Galenieks 2, 296. Šeit [Slīteres rezervātā] sastopami arī tādi floras retumi kā efejas.., tāpat raganzālītes, zobainītes. Liesma 70, 6, 26.

zobains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zobaini. 1.** *Tāds, kam (kurā) ir zobi (1).* ◻ ..tīģeri uzskatīja dresētāju par savējo, par smagu, veiklu, stipru, zobainu, nagainu, ķepainu būtni.. Bels 5, 9. ..āliņģī parādījās līdakas zobainā mute. Zv 82, 5, 19. pārn. Varbūt slikti ir tas, ka valdības sastāvā neredz neviena stingra, zobaina lauksaimnieka, ir tikai ministrs.. Lauku Avīze 90, 29, 2.

2. *Tāds, kam ir zobi (2).* Zobaina metāla paplāksne. Zobaina motorzāģa ķēde. Z. stienis. Zobainais spararats.

3. *Tāds, kam ir zobiņi (2).* ◻ Kleitiņas apakšmalu un piedurkņu galus izgriež zobainus, blīvi apmetina ar mašīnu. PL Siev 84, 10, pielikumā.

4. bot. *Tāds, kam ir zobiņi (4).* ◻ Lapas [apdzirām] lineāras, smailu galu, mazliet zobainas. Birkmane 1, 21.

5. *Tāds, kam ir zobiņi (5).*

zobainums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainība (1).*

2. *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainība (2).* Stieņa z.

3. *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainība (3).* Lapu z.

4. *Vispārināta īpašība → z o b a i n s (5), šīs īpašības konkrēta izpausme; zobainība (4).*

zobakmens, -akmens, v.; parasti vsk. *Blīvas nogulsnes uz zobiem (parasti pie smaganām), kas veidojas, piemēram, no ēdiena atliekām, mikroorganismiem, minerālsāļiem.* Noņemt zob-

akmeni. □ Ja regulāri netīra zobus, mīkstie nogulsnējumi pamazām piesūcas ar minerālvielām, .. kļūst iedzelteni, sacietē un pārvēršas zobakmenī. Lauku Dzīve 78, 2, 35. Sevišķi aktīvi zobakmens veidojas, ja ir iekaisušas smaganas .. Ves 78, 3, 17.

zobārstniecība, -as, s.; parasti vsk. *Medicīnas nozare, kas pievēršas zobu slimību ārstēšanai un profilaksei (no 20. gadsimta sākuma — stomatoloģijas sastāvdaļa); arī stomatoloģija.* Zobārstniecības kabinets. □ Par zobārstniecību kā specialitāti un patstāvīgu medicīnas nozari sāka runāt tikai 17. un 18. gadu simteņa mijā. Nedaudz vēlāk izveidojās priekšstats par stomatoloģiju, kas nav vis tā pati zobu dakterēšana, bet gan zinātne par mutes dobumu, žokļu, sejas un kakla robežjomu slimībām .. Ves 75, 3, 30. 1920. gadā nodibināja Latvijas Universitātes medicīnas fakultātes zobārstniecības nodaļu .. Ves 83, 5, 23. .. Aigars [kombainieris] gaida, ka kuru katru mirkli atskanēs riebīgā skrapstoņa, kas rodas, akmeņiem ar metālu strīdoties, un iet caur kauliem tāpat kā zobārstniecības urbja skaņa. Svīre 3, 189.

zobārsts, -a, v.; **zobārste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Zobārstniecības speciālists, arī stomatologs.* □ Bija laiks, kad zobārsts, izārstējis vai izrāvis slimu zobu, .. varēja uzskatīt, ka pilnā mērā ir izpildījis savu pienākumu. Ves 75, 2, 15. .. pie māju vārtiem vai lielāku ēku fasādēm rotājās četrstūrainas vai ovālas plāksnītes — zobārste tāda un tāda .. pieņem no ... līdz ... Zigmonte 18, 16. Divdesmito gadu sākumā Latvijā strādāja jau nepilni četri simti zobārstu .. Ves 83, 5, 23.

zobenājs, -a, v.; apv. *Skalbe; īriss*[1]*; kalme.* □ .. [Ieva] norauj upes krastā gaiši dzeltenu zobenāju ziedu un smejas .. Kaldupe 6, 45. Upes ūdeņus sargā Zobenāji, kā prot .. Bendrupe 5, 38. Puķu dobēs .. sagūlušas samtenes, sakrustotiem šķēpiem uz dusu nolikušies zobenāji. Preilis 1, 19.

zobenbrālis, -ļa, v.; vēst. *Bīskapa Alberta 1202. gadā dibināta militāra un reliģiska ordeņa loceklis.* Zobenbrāļu ordenis — *vācu bruņinieku reliģioza un militāra apvienība Latvijā un Igaunijā (no 1202. līdz 1237. gadam), kuras mērķis bija Baltijas iekarošana.* □ Pasākumu [uzbrukumu Mežotnei] vadīja pats bīskaps, zobenbrāļu mestrs Folkvīns un Saksijas hercogs. Kar 90, 10, 135. Skaidri tomēr bija zināms, ka senlatvieši divpadsmitajā gadsimtā izrādījuši lielu pretestību zobenbrāļu ordenim .. Pasaules sp II, 337.

zobenis, -ņa, v.; val. *Līdzskanis, kura artikulācijā mēles gals skar zobus; dentāls līdzskanis.* Zobeņu izruna.

zobenists, -a, v.; **zobeniste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Sportists, kas specializējies paukošanā ar zobenu.* □ Pirmajā [paukošanas federācijas kausa izcīņas] dienā spēkiem mērojās vīnieši — floretisti un zobenisti. Sports 84, 44, 1. Gandrīz katrā informācijā par zobenistu cīņām tika rakstīts, ka te trūkst konkurences, maz dalībnieku. Sports 66, 84, 4.

zobenradzis, -dža, v. *Tas (tāds), kam ragi (rags) ir zobenveida, bez žuburiem (par dzīvniekiem).* □ .. mēdz būt briedis — zobenradzis, kam viens rags ir bez žuburiem, ass kā pīķis, ļoti bīstams pārējiem. Pad J 82, 181, 1.

zobenrijējs, -a, v.; **zobenrijēja,** -as, s. *Cirka mākslinieks, kas demonstrē zobena asmens ievadīšanu dziļi mutē, barības vadā.* □ sal. Pēc minūtēm desmit visas notekcaurules dzīvoklī darbojās gluži kā zobenrijēji .. Rīgas B 68, 24, 6.

zobens, -a, v. **1.** *Cērtamais un duramais ierocis — parasti ar samērā garu, taisnu vai izliektu, divpusēju vai vienpusēju asmeni un ar rokturi ieroča satveršanai, turēšanai.* Smags z. Līks z. Damaskas tērauda z. Apjozt zobenu. Izvilkt zobenu. Vicināt zobenu. Ņemt (retāk tvert) zobenu (arī šauteni, šķēpu, durkli, ieroci) (rokā, arī rokās) — *cīnīties bruņotā cīņā, karā, doties bruņotā cīņā, karā.* □ .. pie sienas [Nameja mājoklī] Viestura ieroči: divi zobeni, šķēps un vairogs. Purs 9, 12. .. ūsainais feldfēbelis, izšāvis it visas savas nagana patronas, rauj ārā plato virsseržanta zobenu un šņākdams cērt ap sevi, jo no visām pusēm to apstājuši vāci .. Grīns 1, 422. Kāds bijis nāves iemesls, to tagad grūti pateikt, varbūt zobena cirtiens, varbūt šķēpa dūriens .. Bels 7, 38. sal. Bet pāri pilsētai, spoži kā ugunī nokaitēti zobeni, starmeši graiza debesis, reizēm gaismas strēlēm krustojoties, reizēm attālinoties .. Pasaules sp II, 438. sal. Šekspīrs: Ak, sieviete, tava mīlestība ir kā zobens, kas griež uz abām pusēm! Zīverts 1, 119. pārn. .. māte grib nolīdzināt visus asumus. Pie krūtīm cieši sažņaugtās rokas gatavas sirdi ielikt vidū, lai tikai tēva un dēla pretrunu zobeni nesakrustotos. Dzene 3, 216. pārn. Motocikls aizsprauslā garām, uguņu zobenus zibinādams. Indrāne 2, 69. ◇ Krustot zobenus (arī šķēpus) — a. *Cīnīties ar zobeniem (šķēpiem).* b. *Būt atšķirīgu uzskatu, ideju u. tml. sadursmē, cīņā.* ◇ Ar uguni un zobenu — *ar bruņotu spēku, ļoti nežēlīgi.* □ .. savu sirdi neviena zeme neatvērs tādiem, kas iebrukuši ar uguni un zobenu. Lāms 7, 168. ◇ Ar zobenu (arī ar uguni) un krustu — *ar militāru akciju, vardarbību, ko atbalsta vai organizē baznīca.* // pārn. *Auga daļa, parasti lapa, kas pēc formas atgādina zobenu.* □ Sagumušie kalmju lapu zobeni vairs nebija zaļi, bet brūngani. U Plotnieks 1, 45. .. mitrākās vietās veselām lāmām dzirksteļo zeltstarītes, saslējušas asos lapu zobenus. Indrāne 2, 268. Zeme rūgdama rūgteni dvašo. Asnu zobeni velēnu sadur. Sirmbārdis 1, 8. // pārn. *Dzīvnieka ķermeņa daļa, kas pēc formas atgādina zobenu.* □ .. kādēļ tai [zobenzivij] vajadzīgs garais .. kaula izaugums, ko sauc par zobenu? Lauku Dzīve 75, 6, 35.

2. *Paukošanas ierocis ar trapecveidīgu tērauda asmeni un ar rokturi, kam ir pirkstu aizsargs.* Paukošana ar zobenu.

zobentīģeris, -ra, v. *Liels, tīģerim līdzīgs kaķu dzimtas dzīvnieks, kas dzīvoja terciāra un izmira kvartāra periodā un kam bija spē-*

cīgi, līdz 14 centimetriem gari augšējie ilkņi. Zobentīģeru skeleta atliekas.

zobenvalis, -ļa, v. *Līdz 10 metriem garš plēsīgs zobvaļu apakškārtas dzīvnieks, kam uz muguras ir 1,7 metrus augsta, asa spura.* □ Zobenvalis ir vienīgais vaļu sugas pārstāvis, kas var baroties ar siltasiņu dzīvniekiem .. Pad J 80, 185, 4. Diezgan vērtīgi ir zobenvaļa žokļu tauki, kurus lieto precīzu mehānismu un aparātu ieziešanai. D kal 75, 239.

zobenveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zobena (1) asmens forma, veids.* □ Aste [laputij] gara, zobenveida, gaiši zaļa. Rupais, Kalniņa 1, 174. Lapas plātnes forma var būt ļoti dažāda: ovāla, lancetiska, adatveida, sirdsveida, nierveida, zobenveida .. Biol r 69. Antilopes, kam ir gari, zobenveida ragi, ar kuriem tās viegli nodur lielus plēsīgos zvērus, šo ieroci nekad nelieto, lai sadurtu savus ciltsbrāļus. Pad J 68, 190, 4.

zobenveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zobenveidīgi.** *Zobenveida.* □ Skalbes jeb īrisi .. ir krāšņi, dekoratīvi augi. Lapas garas, zobenveidīgas, ar smailu galu. Dindonis 1, 117. .. slaidu, zobenveidīgu lapu puškņa vidū šie augi [ananasi] nesa lielus, priežu čiekuram līdzīgus augļus .. Breicis 1, 18. .. caurumu apakšējā mala [zāģa plātnes tapiņām] nedrīkst būt zemāka par zobu pamatņu līniju, jo tad, zāģa plātni savelkot, zobu līnija zobenveidīgi izliecsies uz augšu. Indāns 1, 59.

zobenzivs, -zivs, dsk. ģen. -zivju, s. *Asarveidīgo kārtas līdz 4 metriem gara jūras zivs ar zobenveidīgu kaula izaugumu pie augšžokļa.* □ .. žurnālā .. lasīju par zobenzivi. Izrādās, šī zivs ūdenī pārvietojas ar lielāku ātrumu nekā tas iespējams pēc teorētiskiem aprēķiniem .. Ezera 19, 46. Zobenzivs spēj panākt pat lidojošas zivis un haizivis. Lielos upurus tā pāršķeļ ar briesmīgo zobenu .. Lauku Dzīve 75, 6, 35. sal. .. Mākonis, šaurs un manīgs kā zobenzivs, Saslējis spuras, Spraucas starp sauli un sausseržu smailēm .. Bendrupe 3, 50.

zobēvele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Ēvele (ar samērā stāvi iestiprinātu ēveļnazi), ko lieto sīku atskabargu radīšanai uz gludas virsmas pirms līmēšanas.* Rievotā z. □ Parastais ēveles griešanas leņķis ir 45°, koka galeniskai ēvelēšanai — 35°, bet kasīšanai — 80° tāpat kā zobēvelei. Sterns 2, 29.

zobgalība, -as, s. **1.** parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z o b g a l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; zobgalīgums.* Izsmejoša z. □ Voltēram bieži pārmeta viņa zobgalību, bet viņš zobojās tikai tad, kad gribēja iznīcināt cilvēku aprobežotību. Mauriņa 1, 269. .. Antons Austriņš ar draudzīgu zobgalību raksta, ka Krūza kā eremīts [vientuļnieks] esot ieracies savā nelielajā Pārdaugavas dzīvoklītī. Krūza 3, 18 (ievadā). No Eiduka lauztin laužas labsirdīga zobgalība: pasmejas viņš gan par citiem, gan pats par sevi. Andersone 1, 19. Vīksnu atkal tirdīja zobgalības velns, bet viņš neteica nekā. Veselis 1, 83.

2. *Zobgalīgs izteikums.* Mētāties ar zobgalībām. □ Viņas smalkjūtīgi atturējās ceļā no zobgalībām un smiekliem par ķeburaino līgavaini .. Zeiboltu J III, 185. Aigars [šoferis] gari signalizē, saukdams Laumu. Braucēji steidzina, atskan pat pa zobgalībai, ka šitais šoferis tumsā nevar sajūga pedāli atrast un pirmajā ātrumā trāpīt. Svīre 3, 98. .. viņa vārds galīgi neatbilda dabai un raksturam — spļauj, kaujas .. Par to Maigonis dabūja dzirdēt ne vienu zobgalību vien. Ērgle 1, 79.

zobgalīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zobgalīgi.** *Tāds, kas mēdz zoboties (par kādu, ko), zobot (kādu).* □ Meita izskatījās dusmīga, bet zobgalīga arī, kā pārsmiedama vien teica katru vārdu .. Upīts 3, 92. .. atzīšos, visai labprāt ēdu smadzenes, par ko viens zobgalīgs paziņa man izteicās šādi: «Nu, organisms vienmēr pats sajūt, kā viņam trūkst ...» Ezera 18, 55. // *Tāds, kurā izpaužas ironija, arī, parasti nedaudz, nievīgums, izsmējīgums.* Zobgalīgi vārdi. Z. smaids. □ «Vai tu tādā [mājā] kādreiz esi bijis?» — «Es domāju gan.» — «Varbūt tādā pat dzīvojis?» To viņa prasīja tik zobgalīgā tonī, it kā jau pieķērusi mani melos. Janovskis 1, 30. .. Cepļa kundze Berta, birojā ienākot, pret Cauni [grāmatvedi] izturējās zobgalīgi, dēvēdama viņu par savu kluso pielūdzēju. Rozītis III, 87. «Septiņos un trīsdesmit minūtēs taču sēņu grozam jābūt uz virtuves galda; ko teiks saimniece, ja jūs piecas minūtes nokavēsit?» zobgalīgi Vītolā skatīdamās, bilda jaunā sieviete. J Liepiņš 1, 44.

zobgalīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z o b g a l ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; zobgalība (1).* □ .. Cik bezveidīgais māls bij kļuvis dzīvs, No mazo velnēniņu miesas plikās Mums pretim ņirdza zobgalīgums spīvs! Elksne 5, 42.

zobgalis, -ļa, v.; **zobgale,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Cilvēks, kas mēdz ironiski, arī, parasti nedaudz, nievīgi, izsmējīgi jokot, izteikties.* □ Varbūt neēšanas dēļ viņa [skolniece] bija tik trausla, gandrīz caurspīdīga, tā ka Jeņču Oļģerts, kas bija liels zobgalis, teica: «Ja Laine ieēd ābolu, to tūlīt var redzēt.» Zālīte 5, 34. Mums nav šauteņu, un ar tām pāris desmit, kas pagaidām iedotas, mēs mācāmies rīkoties pēc kārtas, astēs stāvēdami. Zobgaļi jau ņirgājas, ka astēs vajadzēšot stāvēt arī kaujas laukā .. Grīns 1, 73.

zobgaļot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; reti. *Zoboties.* □ «Velti [solies kļūt donors], tu Dagnijai [feldšerei] esi tagad tukša vieta,» zobgaļoja Zilonis. Kar 84, 1, 74.

zobiņbeka, -as, s. *Ēdama beka ar dzeltenbrūnu, zīdainiem matiņiem klātu cepurīti, kas griezumā ātri zilē, un augšdaļā paplašinātu kātiņu.* Alkšņu z.

zobiņi, -u, vsk. zobiņš, -a, v. **1.** *Dem. → z o b s.*

2. *Ornamenta raksta elements — regulāri lauzta līnija, trijstūrveida, taisnstūrveida izvirzījumu virkne u. tml.* □ Gar apkaklīti, aprocēm .. šuj etnogrāfiskus zobiņus. PL Siev 86, 2, pielikumā. Pāreju no vienas krāsas uz otru [austās segās] bieži veido zobiņi. Tos veido ar .. paminām, uz katru paminu aužot

citu krāsu .. PL Siev 79, 11, pielikumā. Citus [Sārnates purva mītnēs atrastos] traukus rotā bedrītes, svītras, smalku zobiņu iespiedumi, kas izvietoti galvenokārt trauka augšmalā. D kal 78, 197.

3. tehn. *Sīki izciļņi, kas veidoti virsmas raupjuma radīšanai vai dekoratīvos nolūkos.* Uzvelmēt zobiņus.

4. bot. *Sīki izvirzījumi, robiņi (smaili, apaļīgi ar smailu galu, noapaļoti u. tml.) auga daļai (parasti lapas malai).* □ Lapas [kazenei] ar smalkiem un dziļiem zobiņiem. Sudrabs 1, 131. Lielās, rozetē sakārtotās [agaves] lapas ir gari izstieptas, pa lielākai tiesai biezas, ar dzeloņainiem zobiņiem gar malām .. Galenieks 2, 394. Maksts zobiņi ir vienīgi jaunajiem [kosu] stumbriem, jo zobiņi ātri nokrīt un saglabājas tikai pie augšējā mezgla. Birkmane 1, 22.

5. zool. *Rindās izvietoti asi hitīna veidojumi (piemēram, gliemeža rīvītē).*

zobkarpveidīgs, -ais; s. -a, -ā; zool. *Savienojumā «zobkarpveidīgās zivis»: zivju kārta, pie kuras pieder sīkas (parasti ap 5 centimetriem garas) zivis, kam uz žokļiem ir nelieli zobi (piemēram, šķēpnesis) un kas dzīvo tropos un subtropos, galvenokārt saldūdeņos.*

zoblocis, -ča, v. *Darbarīks zāģa zobu locīšanai.* □ Zāģa zobu izlocīšanai vajadzīgs speciāls rīks, ko sauc par zobloci .. Visvienkāršākais zoblocis ir plakans dzelzs stienītis, kam vienā vai abās šaurajās malās netālu no gala ietaisītas dažāda platuma un dziļuma spraugas .. Indāns 1, 91.

zobmehānisms, -a, v. *Mehānisms, kurā kustības pārnesei izmanto zobratu, zobpārvadu.*

zobot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Paust ironisku, arī, parasti nedaudz, nievīgu, izsmējīgu attieksmi (pret kādu).* Z. sliņķi. Z. gļēvuli. □ Apradis [Miķelis] ar to, ka viņu jau zobo no puiša dienām, ka tas nevar izrunāt dažas skaņas .. Brigadere 2, 111. Ballēs meitas šo zoboja: «Vai tu, Arvīd, ar savu mammiņu atnāci?» J Kalniņš 2, 215. Ja muļķis tevi zobo, Nekas — lai tikai ņirdz. Ja gudrais velk uz zoba, Tad laikam pamats ir. Purvs 4, 180. ◇ Zobot no panckām ārā vienk. — *stipri zobot.* □ Ja [klaunu anekdotēs] atkārtojās kas jau dzirdēts, mēs teicām aktierim priekšā un tam negribot bija jāizmet kāds jauns triks, citādi pastāvīgā pirmo rindu publika zobotu to no panckām ārā. Grīziņš 1, 67. Muļķītis šo nu zobo no panckām ārā. ME III, 76.

zoboties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Ironiski, arī, parasti nedaudz, nievīgi, izsmējīgi jokot, izteikties (par kādu, ko).* Neļaut par sevi z. Labsirdīgi z. Z. par citu trūkumiem. □ Kad Siliņu Jurka bij izteicis savas zobgalības, man vajadzēja diktā balsī tam uzsaukt, ka viņam nav tiesību zoboties par skolotāju .. Birznieks-Upītis 6, 118. «.. ap kādiem desmitiem jau būs tavi vecāki klāt un tavs tēvs zobosies, ka mēs abi galīgi neprašas. Ezers zivju pilns, bet neprotam noķert!» Pasaules sp I, 166. .. visu laiku Ēriks tikai smējās par Oskara «rezidenci», kā viņš saukāja jaunbūvi, zobojās bez ļaunuma. Ezera 2, 82.

zobots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zoboti. 1.** *Zobains (1).* Zobota līdakas mute.

2. *Zobains (2).* Z. rats. □ Ir arī viscaur zoboti [metamā šķēpa kaula] uzgaļi .. D kal 72, 225.

3. *Zobains (3).*

4. bot. *Zobains (4).* □ Nezāļu sēklu virsma parasti nav gluda. Tā ir mākslinieciski krokota, robota, zobota .. Apsīts 1, 117. Lapas [piparmētrai] .. ar zobotu malu .. Ves 85, 5, vāku 2. lpp.

5. *Zobains (5).*

zobpārlaidums, -a, v.; būvn. *Būvkoku savienojuma veids — pārlaidums ar īpašu zobu (2), kas palielina pretestību stiepei un spiedei.* Metinājums ar taisnu zobpārlaidumu.

zobpārvads, -a, v.; tehn. *Mehānisks sazobes pārvads, kas griezes kustību pārveido citā griezes kustībā vai taisnvirziena kustībā.* Koniskais z. □ Visi gultņi, zobpārvadi un citas [reduktora] detaļas saglabājušās labi. Cīņa 81, 225, 2.

zobrats, -a, v.; tehn. Zobpārvada daļa — *rats, kurā izveidoti īpaša profila zobi (3).* Planetārais z. Iekšējās sazobes z. Dzenošais z. Maināms z. Sadales vārpstas z. Zobratu rinda. Zobratu sistēma. Zobratu pārslēgšana. Zobrata zobu nodilums. □ Kādus tik zobratus neizgatavo rūpnīcas — cilindriskus, koniskus, ar taisniem, slīpiem un līkiem zobiem! .. Maz ir tādu mašīnu vai aparātu, kuros nebūtu zobratu. Zin T 63, 4, 32. Vinčas galvenās sastāvdaļas ir tās rāmis, zobrati ar dažādiem pārnesumiem un trose. Sterns 2, 55. Gar dzirnavu stāvu, cits citu steidzinādami, šņāca spārni, griezās zobrati, dūca vārpstas .. D kal 77, 284. // *Ķēdes pārvada rats.* □ Pakaļējo zobratu zobu skaits [sacīkšu divritenim] parasti ir 15, 16 un 18. Strods 1, 25.

zobritenis, -ņa, v. *Zobrats (parasti liels).* □ pārn. Viņš pats vienmēr tās [asaras] bija noraidījis ar rupju joku. Bet tagad šie joki kaut kā neradās. Mirkli pat šķita, ka dzird zobriteņu čirkstēšanu, kad tie griežas atpakaļ. A Grigulis 13, 113.

zobs, -a, v. **1.** *Viens no cietiem veidojumiem mutes dobumā, kas veic barības satveršanas, nokošanas un sasmalcināšanas funkcijas, kā arī (cilvēkam) piedalās artikulētu skaņu veidošanā.* Veselīgi zobi. Nedzīvs z. Zoba kronis. Zoba kakliņš. Zoba sakne. Zoba emalja. Zobu šķilšanās. Zoba plombēšana. Zobu sāpes. Zobu protēze. Izraut zobu. Tīrīt zobus ar suku. Zoba cements — *kaulveida viela, kas pārklāj zoba sakni un kakliņu.* Zoba mīkstums — *pulpa.* Zoba ligzdiņa — *alveola (2).* Piena zobi — *pirmie zobi, kas bērnam sāk izkrist pēc piecu gadu vecuma.* Acu zobs — *acuzobs.* Gudrības zobs — *pēdējais (trešais) lielais dzeroklis.* Zobu trūde (arī puve sar.) — *kariess.* Zobu akmens — *zobakmens.* Zobu tehniķis — *speciālists, kas izgatavo zobu protēzes.* Likt zobus — *iestiprināt zobu protēzes.* (Ie)cirst zobus — *strauji (ie)kost (kur).* Zibināt zobus — *atverot un aizverot muti (runājot, smejoties u. tml.), padarīt redzamus zobus.* Zobi stingst —

saka, ja aukstuma iedarbībā zobi kļūst jutīgi, sāpīgi. Zobi klab — *saka, ja sajūt stipru aukstumu; saka, ja izjūt lielas bailes, satraukumu.* Klabināt zobus — *sajust stipru aukstumu; izjust lielas bailes, satraukumu.* Zobi sitas — *saka, ja, cilvēkam drebot, zobi ar troksni vairākkārt saskaras.* □ Juta turpina ēst, baltie, līdzenie zobi norauj maizes ņukai kumosu. Katram žokļu sacirtienam līdzi kustas smailais degungaliņš, it kā arī tas piedalītos ēdiena sasmalcināšanā. Svīre 3, 43. Ar mums [viesībās] sasveicinoties, smaidos atsedzās dabiska un mākslīga kaula, zelta un platīna zobi.. Zālīte 5, 320. ..atvērās durvis, un tajās iestājās.. dāma rīta mētelī, neapkoptu, bāli gurdenu seju, pajukušiem bezkrāsas matiem, ar cigareti zobos. Janovskis 1, 28. Zobi abiniekiem ir nelieli, noderīgi tikai barības satveršanai, bet ne sasmalcināšanai. Sloka 1, 15. pārn. Pelēkās, grubuļainās mizas šķautnes [ozolam] ir izturības tērauds, kam netiek cauri ne saules adatas, ne sala zobi. Caune 5, 130. pārn. Reizes divas lietutiņš rasināja. Pērkons zobus pret pamali asināja. Auziņš 3, 43. ..[sastrutojuma gadījumā] bojājas parodonta spraugas slēgums un iekaisums pāriet uz zoba ligzdiņu.. Ves 62, 5, 10. ..uz mani raudzījās zēns ar vasarraibumiem apsijātu degungalu un izkritušiem piena zobiem. Skujiņš 10, 333. Paši pēdējie dzerokļi (pa vienam katrā žokļu pusē) izaug parasti ne agrāk kā 18 gadu vecumā, bet nereti pat ap 25.—30. dzīves gadu, un tos sauc par gudrības zobiem. Anat 106. Gribu sameklēt firmu, kas apmācīs arodā.. Gribu kļūt zobu tehniķis. Dripe 9, 40. Tik ļoti, tik neatturami gribas noplēst garozu, dziļi iecirst zobus puskukulim sānos. Kar 91, 5/6, 29. ..Šai kausā lej avota lāsi, No kuras tev zobi stingst. A Skalbe 3, 9. ..[no pārdzīvojuma] soli paspert nevarēju, paraudāt arī ne, tikai zobi klabēja.. Belševica 1, 90. ..naktis uznāca ļoti aukstas un lika klabināt zobus. A Grigulis 9, 126. Mēs drebam salā, un zobi par varēm sitas klaboņā. Sēlis 4a, 164. ◇ Apbruņot līdz zobiem — *apbruņot ar iedarbīgiem ieročiem, arī ar vairākiem vai daudziem ieročiem.* ◇ Likt uz zoba sar. — *nogaršot, ēst (ko).* □ ..pieliekamajā — kā jau pie salmu atraitņa! — nebija gandrīz nekā, ko likt uz zoba. Ezera 15, 106. Tolaik, kad ģenerālis Totlēbens pavēlēja Pļevnu aplenkt no visām pusēm un kad turkiem vairs nebija ko likt uz zoba.., Osmans-pašā lika pacelt padošanās karogu. Goba 1, 27. ◇ (Likt) uz kārā zoba, arī uz kāro zobu sar. — *ēst ko sevišķi garšīgu, kārojamu, apmierināt kāri pēc kā sevišķi garšīga.* □ ..Nav uz kārā zoba Tam nekā ko likt! M Rudzītis 2, 49. Ja kabatā gadās kāda maizes garoza, iedodu [zirgam], lai tiek uz kārā zoba. J Plotnieks 7, 18. Uzmetas [zvirbuļi] uz jumta, pačiepst, aizlaižas uz dīķi padzerties, iešpurkst [iespurdz] dārzā iebaudīt ķiršus uz kāro zobu.. Birznieks-Upītis IV, 140. ◇ Zobi niez sar. — *saka, ja ļoti vēlas ko nogaršot, ēst.* ◇ (Pa)kārt zobus vadzī (retāk pie vadža) sar. — *būt bez pārtikas, uztura.* □ Mājas pārgāja cita rokās, bet abiem Pupulakstiem bij jāiet par kalpiem, ja tie zobus negribēja kārt vadzī. Blaumanis Ia, 74. «Tagad mēs ēdam svētku tiesu pie Avotu galda.., bet pērngad bij bada gads, tad dažam labam bij zobi vadzī jākar..» Brigadere 2, 95. ◇ (Ar) gariem zobiem sar. — a. *Bez patikas, bez apetītes (ēst).* □ ..ēda gariem zobiem un viebdamies, it kā arī mutes kustinājums aizskartu sāpīgo vietu. Upīts 4, 113. Mazā Lita gariem zobiem kož un kož no vienas šķēlītes. Zigmonte 2, 24. Mājās Pauls ēda ar gariem zobiem. Svaigā gaisā rupjmaize ar žāvētu speķi garšoja lieliski. A Auziņš 3, 12. b. *Bez spraiguma, negribīgi (ko darīt).* □ «Sākumā domāju — pieradīšu. Bet nepieradu. Tagad varu atzīties: strādāju ar gariem zobiem.» [Saka direktors.] Lapsa 3, 90. Paulis, kā parasti, zemes darbus strādāja drusku gariem zobiem. Skujiņš 14, 326. ◇ Būt pa zobam sar. — *atbilst kāda prasībām, iespējām.* □ «..pamēģināšu tevi iekārtot.. uz kuģa. Ja tev tas ir pa zobam, atstāj dokumentus noformēšanai.» Klīvers 4, 90. Apmelot māsiņu vai viņu, Jāzepiņu, pusmāsiņas dabā. Nav kaut kas pa zobam, tūliņ pie mātes melot... Sudrabu E 3, 269. Jau pirms XIII ziemas olimpiskajām spēlēm daudz rakstīja, ka mazajai Leikplesidas pilsētiņai.. tāds liels «kumoss» kā mūsdienu pasaules mēroga kompleksas sacensības nebūs pa zobam. Zv 80, 8, 25. ◇ (Uz)vilkt (arī ņemt, paķert) uz zoba sar. — *(iz)zobot (kādu).* □ Tagad viņš nedzer. Un es biju suns, kad vilku viņu uz zoba, sak, tava paša vai laulenes pārliecība? Ezera 15, 177. Klases kakts pie krāsns bija viņam diezgan bieža mājvieta. «Tur ir siltāk!» viņš smējās, kad kāds raudzīja viņu par kaktā stāvēšanu uzvilkt uz zoba. J Kalniņš 10, 227. ..tie [puiši], kā parasts, ņēma šo uz zoba un tikmēr urdīja viņa vārīgo vietu, kamēr Hugam aiz dusmām sirds bija gatava kāpt pa muti laukā. Lācis 15, 102. ◇ Caur zobiem (runāt, (no)vilkt, (no)rūkt, (no)ņurdēt u. tml.) — *negribīgi, lēni, arī neskaidri runāt, pateikt* □ «Arī es neesmu bez vainas,» Koļa runāja caur zobiem. «Vajadzēja savlaicīgi.. visu izstāstīt.» Lapsa 2, 154. «Piebraukt jau vari,» Laiķis vilka caur zobiem. Brigadere 3, 392. «Esmu pie jums saderējis par ganu un nestrādāšu nekādus citus kā gana darbus,» viņš.. rūca caur zobiem. Blaumanis 6, 6. ◇ Iekost mēli (arī lūpu) zobos — *savaldīties un neizteikt, neizpaust.* □ Tā [sieviete] droši vien valdīdamās iekoda mēli zobos, lai nepasprūk kāds nelaimīgs vārds.. Upīts 9, 757. ◇ (Pa)turēt (arī noturēt) mēli aiz zobiem sar. — *nerunāt (par ko); neizpaust (ko).* □ Ja jūs prastu turēt mēli aiz zobiem, tad kā noslēpumu varētu pateikt, kur mēs tos [akmeņus] ņēmām.. J Plotnieks 6, 77. Brālis bija vairākkārt pieteicis neplātīties, Vilnis mēģināja, bet ej tu noturi mēli aiz zobiem, kad tev ir zināms tik daudz jauna un interesanta! Saulītis 12, 243. ◇ Patrīt zobus (arī mēli) — *pajokot; arī patenkot.* □ ..Tenis jau vakar pie ugunskura patrina zobus, sacīdams, ka suns uz lietu ēdot zāli, bet Dižais [zēns] uz nelāgu laiku

lasot romānus. Vanags 6, 128. ◇ Trīt zobus — a. *Tenkot.* □ «Viņš tiešām ir ļoti labs cilvēks, es neredzu iemeslu, kāpēc tev būtu ap viņu zobi jātrin . . .» Zigmonte 6, 230. . . viņa ne par ko nešķendējās un nezūdījās, ne par vienu netrina zobus . . Ezera 13, 343. b. *Izjust ienaidu (pret kādu); arī ļaunoties.* □ Ja bodniece aiznesa savu kleitu šūt vienai šuvējai, tad citas uz pēdējo trina zobus, jo tādu sieviešu, kas šuva lepnus tērpus, par kuriem varēja prasīt augstāku maksu, bija maz. Zālīte 5, 20. ◇ (Ap)vārdot zobus (kādam) sar. — *neatlaidīgi pierunāt (kādu).* □ Palika maza cerība, ka viņa klaiņojumu nepamanīs. . . Garāžā vajadzētu apvārdot zobus, samuldēt kaut ko briesmīgi ticamu. Kalve 4, 30. Jūlijs nepabeidz [runāt], jo tēvs viņu strupi pārtrauc: «Ko tu man vārdo zobus!» J Plotnieks 9, 211. ◇ Zobs uz zoba neturas sar. — *saka, ja (kādam) ļoti salst, ja (kādam) ir drebuļi.* □ «Tas liekais slapjums no biksēm jādabū laukā, citādi, kamēr tiksim līdz mājām, zobs uz zoba neturēsies!» Vāczemnieks 5, 63. Antonija: Ja jūs zinātu, kā izvelk, kad visa diena jānostāv uz ielas, sevišķi aukstajos mēnešos. Zobs uz zoba neturas. Gulbis 5, 168. ◇ Ciest kā zobu sāpes sar. — *saka par ko nepatīkamu, pretīgu (ar ko jāsamierinās).* □ Janka to visu [Romana slinkošanu] vēro un cieš kā zobu sāpes. Viņš . . klusībā lamā Romanu. Kalndruva 5, 82. «Esmu pret viņiem izspēlējis visvisādus trikus, bet viņi tomēr mani cieš kā zobu sāpes un izliekas, ka viss, ko es daru, ir tikai slikts joks no manas puses.» Janovskis 1, 49. ◇ Sakost zobus — a. *Pārvarēt sevi, piespiest sevi savaldīties, neļaut izpausties savām izjūtām, pārdzīvojumam.* □ Tu mācīji mani sāpes nest un grūtumu paciest bez vaidu; Tu mācīji smaidīt caur asarām un sakost zobus, kad gribētos brēkt . . Pasaules sp I, 470. Aina Dziesma, vēl sīka, trausla meitene, sakostiem zobiem aizgāja no ģimnāzijas, gadu kaut kā nostrādāja pilsētā . . Zigmonte 2, 44. b. *Sasprindzināt spēkus.* □ . . [tētis] aizbrien pa rasu uz meža pusi. Mikiņš sakož zobus un klusēdams kūņājas līdzi. Vanags 9, 27. Jēkabs, zobus sakodis, trīs mēnešus Pāles mežos zāģēja, skaldīja un krāva. Viņa rokas bija vienās tulznās . . M Zariņš 5, 102. ◇ (Pa)rādīt zobus — a. *(At)ņirgt zobus aiz niknuma (par dzīvnieku).* □ Pasvilpis Duksi, Mikiņš sāka to jūgt ragaviņās. Bet Duksis negribēja ļauties. . . Duksis . . sāka pat rādīt zobus. Vanags 9, 39. b. *Atklāt zobus smaidā; smaidīt.* □ Vedings parāva celofāna nagu uz augšu, pazina Vaguli, priecīgi parādīja zobus, tad atcerējās, ka slimam smaidīt nepieklājas. Birze 5, 187. Tev smieties negribas, bet zobus rādi, Jo citi smejas, jāsmejas ir līdz . . A Skalbe 4, 80. c. *(Iz)paust savu naidīgo attieksmi (pret kādu, pret ko), gatavību aktīvi pretoties.* □ Pīpenstāls neskopojās ar uzslavām, taču, kur vajadzēja, parādīja arī zobus. Saulītis 13, 46. ◇ Zobi vaļā vien stāv sar. — *saka par cilvēku, kas daudz un bieži smejas.* □ «Nu kas tur nu ir no meitas — zobi vaļā vien stāv, un vai tad viņa uz vietas sēdēs jel vienu minūti?» Sakse 7, 422. ◇ Griezt zobus — a. *Beržot zobu rindas vienu gar otru, radīt čirkstošu skaņu (parasti miegā vai aiz sāpēm).* □ . . gulētāji mētājas no vieniem sāniem uz otriem, griež zobus . . Grīns 1, 133. «Es šim prasu, kas kait, bet Vaņka . . tikai griež zobus un vaimanā.» Stankevičs 2, 29. b. *Būt ļoti sadusmotam un censties kaitēt, atriebties.* □ «. . divas jau piesmējis šis nelietis,» domāja Ūbels pie sevis, griezdams zobus uz skroderi. Austriņš 2, 70. «Ak tu, odze!» Kaspars dusmās grieza zobus. Līvs 2, 180. ◇ Griezt zobus (arī krūtis) pretī — *bezbailīgi, droši pretoties.* ◇ Aci pret aci, zobu pret zobu — *saka par tiešas izrēķināšanās, atriebības principu.* □ «Aci pret aci, zobu pret zobu, vai ne, Artūr?» — «Jā,» es vilcinādamies atbildu. [Runā frontē.] Grīns 1, 260. . . katru pretinieku mēģinājumu ierobežot mūsu brīvību atsitīsim pēc principa: «Aci pret aci, zobu pret zobu!» Grīziņš 1, 119. ◇ Ir zobs (uz kādu) — *saka, ja ir naids, ļauns prāts, dusmas uz kādu.* □ . . pagasta skrīveris piedalījās soda ekspedīcijas darbā, un pagasta skrīverim bija zobs uz Krīvu Ernestu, un tad nu sarakstā . . tika ierakstīts Krīvu Ernests . . Bels 8, 108. . . vecajam Kadiķim ir īpašs zobs uz Spodri, kopš tas viņam slaidi ielingojis ar sniega piku tieši pa pēcpusi. Ezera 9, 60. ◇ Nokļūt (arī tikt, būt) (kāda, arī kādam) zobos — a. *Tikt kāda dzīvnieka nomedītam (par dzīvnieku).* □ . . Cālis nokļuva kaķim zobos, bet laikā tika izglābts. Sakse 8, 8. b. *Tikt aprunātam, pakļautam ļaunprātībai (par cilvēku).* □ «Vai tiešām tu domā, ka var iziet caur dzīvi un nenokļūt kādam zobos? Citam citu ēst ir cilvēku pamatnodarbošanās.» Dripe 10, 307. ◇ Izraut no zobiem (arī no nagiem) sar. — *iegūt (ko) cīņā, ar lielām grūtībām.* □ . . cik daudz labības viņi izglābs, burtiski izraus dabai no zobiem, ja ar visiem spēkiem katru saulainu brīdi ies tīrumos! Vilks 2, 87. ◇ Ar zobiem un nagiem sar. — *ar pilnīgu sevis atdevi, neatlaidīgi (ko darīt, veikt).* □ . . Aspazijas «Zaudētās tiesībās» man piešķīra Johannas lomu. . . Ieķēros darbā ar zobiem un nagiem. Klints 1, 61. ◇ Saule ar zobiem — *saka par saulainu, bet aukstu laiku (parasti agrā pavasarī).* □ Saule sarkana ziedēja pār koku galotnēm; tā bija ziemas saule — ar zobiem. Plaudis 3, 64. ◇ Laika zobs — *novecošanās, arī bojāšanās cēloņu kopums, kas saistīts ar, parasti ilgu, laikposmu.* □ . . šķūni laika zobs skāris vairāk par citām ēkām — jumts šķita krietni izbirzis, durvis stāvēja pusvirus, laikam vairs lāgā nevērās ciet. Ezera 5, 190. . . kādreiz lepno muižas ansambli pamazām sagrauž laika zobs, atstājot vienu daļu mūra, kur stārķim ligzdu vīt. Lauku Dzīve 90, 5, 19. ◇ Karāties zobu (arī mata, zara) galā sar. — *būt briesmās, bezcerīgā stāvoklī.* □ Ir laiks jau nācis vecai taisnībai, Tās dzīve zobu galā karājas. Rainis Ib, 149. ◇ Nāve zobu (arī deguna) galā sar. — *saka, ja paredzama drīza nāve.* □ «Ko nu par mani — man nāve tepat zobu galā. Iešu, kamēr varēšu, ja ne,

viena alga — ceļa malā, meža sūnās.» [Saka klibs bēglis.] Upīts VIII, 369. . . nāve zobu galā, kauli un āda, tīrais ģindenis, nabags nīkuļo un vārguļo . . Lubējs 3, 137. ◇ Izraut (arī izrauties) nāvei no zobiem (arī no nagiem) sar. — *ar lielām grūtībām izglābt (izglābties) no nāves.* □ Auziņš visu laiku bija baidījies, vai Roberts ar Knisli ziņu par Līkuma bojā eju neuzņems pārāk dziļi, jo arī viņi paši bija tikko nāvei izrauti no zobiem. Grīva 4, 429. «Tēv, tu neklausīsi? Tikko nāvei no zobiem izrāvies, tā kā ērglis gaisā.» Indrāne 10, 266. ◇ Sadot pa zobiem vienk. — *fiziski pārmācīt; sasist; piekaut.* □ Pieņemsim, nāk tumšā ielā tev pretim kāds . . un mēģina sadot pa zobiem. Draugs 84, 8, 19. ◇ Dabūt pa zobiem vienk. — *dabūt sitienu vai sitienus; tikt piekautam.* □ «Ja tu vēl daudz pļurkstēsi, dabūsi pa zobiem!» Aigars piedraud. Svīre 3, 164.

2. *Izvirzījums (smails, noapaļots, asi nošķelts u. tml., parasti kā malā).* Šķieta z. Pils torņa zobi. Kaujas zobs mil. — *šautenes aizslēga elements.* □ . . viņš iedod atslēgu. Tā ir pavisam jauna, smalki ievīlētiem zobiem. Sēlis 4a, 144. Starp diviem milzu klints zobiem — iesprūdis enkurs. Ziedonis 13, 65. // *Instrumenta vai ierīces atsevišķs elements, darbarīka daļa, parasti kā griešanai vai atdalīšanai.* Kausa z. Motorzāģa z. (Iz)locīt zāģa zobus — *mazliet vērst zāģa zobus pamīšus uz abām pusēm no zāģa plaknes, veidojot zāģa ceļu.* □ Viņš sāka ēvelēt, bet te gadījās noraut pāri svītrai, te atkal ciets zars izrobīja ēveles zobu. Birze 1, 108. Viņš sāka cilāt pļaujammašīnas [pļaujmašīnas] zobus. Dziļums 1, 31. // *Darbarīka griezējdaļa, griezējšķautne.* Izkapts z. □ Uzskati koku, ko cirvja zobs dziļi ievainojis! Apsīšu J 3, 33.

3. tehn. *Īpaša profila izcilnis zobpārvadam (piemēram, zobratos, gliemežratos, zobstieņos); īpaša profila izcilnis ķēdes pārvada ratam.* Taisnais z. Dzenošais z. Zoba galva. Zoba kāja. Zoba augstums. Zoba biezums. Zobu griešanas mašīna. Iefrēzēt zobus. □ . . zobrata zobiem jābūt izturīgiem pret triecieniem vai, kā mēdz teikt, ar augstu stīgrību. Zin T 62, 5, 35.

○ Vilka zobi — *vilkazobi.* □ Ar melnajiem graudiem jeb vilka zobiem — graudaugu slimību, kas bojā galvenokārt rudzus, — notiek neatlaidīga cīņa. Lauku Dzīve 71, 12, 10.

zobsavienojums, -a, v.; tehn. *Mašīnas elementu savienojums (griezes momenta pārnešanai), kura detaļās ir zobveida rievas un izciļņi; arī rievsavienojums.*

zobspārņi, -u, vsk. zobspārnis, -ņa, v.; zool. *Tauriņu kārtas dzimta, kurā ietilpst vidēji lieli tauriņi, kam priekšspārnu iekšmalā ir neliels zobveida zvīņu izcilnītis; šīs dzimtas tauriņi.* Alkšņu zobspārnis. Baltais apšu zobspārnis. □ Lietderīgi liepu zobspārņa kāpuru koloniju ar nosēsto zaru nogriezt un iznīcināt. Rupais, Kalniņa 1, 41.

zobstarpa, -as, s. **1.** *Vieta, sprauga starp diviem blakus esošiem zobiem (1).* □ Arī cepumi pieķepina zobstarpas. Ves 85, 4, 16.

2. tehn. *Vieta, sprauga starp diviem blakus esošiem (parasti zobrata) zobiem (3).*

zobstienis, -ņa, v.; tehn. *Detaļa (parasti prizmatiska), kam izveidoti īpaša profila zobi (3) un kas kopā ar zobratu veido pārvadu, ko lieto taisnvirziena kustības iegūšanai no rotējoša zobrata.* Z. ar taisniem zobiem. Zobstieņa domkrats. Zobstieņa pārvads — *mehānisks sazobes pārvads, kas rotējoša zobrata griezes kustību pārvērš taisnvirziena kustībā.* □ Stūres mehānismā [gokartam] aizliegts lietot zobratu, gliemeža vai zobstieņu pārnesumus [pārvadus] . . Zin T 63, 10, 47.

zobvaļi, -u, vsk. zobvalis, -ļa, v.; zool. *Vaļveidīgo kārtas apakškārta (zobainie vaļi), kurā ietilpst zīdītājdzīvnieki ar koniskiem, vienveidīgiem zobiem (piemēram, delfīni, narvaļi, kašaloti); šīs apakškārtas dzīvnieki.*

zobveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zoba forma, veids.* Z. ķēde. Z. grieznis. □ . . uzcelta sarkanu ķieģeļu ēka ar zobveida plānojuma kontūras ārsienu . . Cīņa 79, 82, 2.

zobveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zobveidīgi.** *Zobveida.* □ Izlocījuma lieluma noteikšanai [zāģa zobiem] ir speciāla pārbīdāma aptvere ar zobveidīgu pagarinājumu apakšā. Indāns 1, 92. Skrāpju vīles ir ar zobveidīgiem, asiem paaugstinājumiem . . Sterns 2, 47.

zodiakāls, -ais; s. -a, -ā; apst. **zodiakāli;** astr. *Tāds, kas atrodas zodiaka joslā.* Zodiakālā gaisma — *blāvs ķīļveida spīdums uz nakts debess fona zodiaka joslā.* □ . . zodiakālo gaismu rada putekļi, sīki cietas vielas graudiņi un meteoru ķermeņi, kas atstaro Saules gaismu. Ikaunieks 2, 77. Pēcpusdienā, atrazdamies zemeslodes nakts pusē, kosmonauti izdarīja Saules vainaga un zodiakālās gaismas novērojumus. Pad J 78, 7, 1.

zodiaks, -a, v.; astr. *Debess sfēras josla (16 grādu plata), kuras centrālā līnija ir ekliptika.* Zodiaka zvaigznājs — *viens no divpadsmit zvaigznājiem, ko šķērso ekliptika.* Zodiaka zīme — *simbols vienai no Zodiaka joslas 12 daļām, kas pirms dažiem gadu tūkstošiem apzīmēja 12 Zodiaka zvaigznājus.* □ Divpadsmit zvaigznājus, caur kuriem iet ekliptika, sauc par Zodiaka zvaigznājiem. Astr 36. . . mana zodiaka zīme ir Svari . . Kar 91, 3/4, 75.

zods, -a, v. **1.** *Cilvēka sejas apakšējā daļa — apakšžokļa izvirzījums zem mutes.* Apaļš z. Z. ar bedrīti. Sasiet lakatu mezglā zem zoda. Ziņkārīgi izstiept zodu. Lepni izsliet zodu. Iecirst zodu krūtīs — *strauji noliecot galvu, piespiest zodu pie krūtīm.* □ Kārlim Liepiņam zods bija gandrīz četrkantīgs, krietni izspiedies uz priekšu, bet Graudiņu Fricim — smails. Zālīte 5, 29. Viņam bija šauri vaigukauli, pagarš, gludi noskūts zods. Bels 7, 128. Ierāvis kaklu plecos un uzvilcis pulovera apkakli līdz zodam, Žanis tagad pasteidzināja soļus . . Pasaules sp I, 49. Diez vai viņš — lielpilsētas bērns — maz prata peldēt. Varbūt tikai plunčāties peldbaseinā, kur ūdens bija labi ja līdz zodam. Janovskis 1, 131. // *Bieza zemādas tauku slāņa kroka, kas atrodas zem šādas cilvēka sejas apakšējās daļas un pēc*

izskata atgādina šādu daļu; arī dubultzods. □ Viņai bija trīs zodi, liels vīrieša deguns, četri zelta zobi, mākslīgi piepītas sarkanīgas bizes .. Skujiņš 14, 34. // *Apakšžokļa izvirzījums zem mutes (dzīvniekam).* □ Eiropas ūdelei zods, augšlūpa un apakšlūpa ir baltas un asi norobežotas no tumšās galvas .. Tauriņš 1, 205.

2. *Cirvja asmens gals, kas tuvāks kātam.* □ Zods [cirvim] āķveidīgi uzliekts uz augšu, lai atvieglotu pagaļu pievilkšanu un nostādīšanu. Indāns 1, 157.

zodturis, -ra, v.; mūz. *Plāksnīte ar padziļinājumu, ko piestiprina vijoles, alta korpusam, lai spēlējot pieturētu instrumentu ar zodu.* □ Jūsu bērns spēlē vijoli. .. bet ārsts .. konstatē, ka bērnam deformējas žokļa kauls. .. rūpnīcas ražotie zodturi nav tie labākie. Pad J 79, 92, 2.

zole, -es, dsk. ģen. -ļu, s. **1.** *Kāda materiāla (parasti ādas, gumijas) plāksne apava apakšdaļā, pie kuras piestiprina citas apava detaļas (piemēram, virsu, papēdi, pazoli); monolīts veidojums (kopā ar papēdi) apava apakšdaļā (piemēram, no poliuretāna).* Kaučuka z. Klikatas ar koka zoli. Zoļu nagla. Zoļu piešujamā mašīna. □ Man ir kurpes ar biezām porainas gumijas zolēm. Birze 5, 101. .. zem zābaku zolēm iečīkstas ceļa grants. Grīns 1, 165. Sašujot čībiņas virspusi un piešujot to pie zoles, pirkstgalā audumu nedaudz iekroko .. PL Siev 83, 11, pielikumā. «Paskaties, kā Miks [kinooperators] strādā. Pielipis pie kameras kā piķis pie zoles.» Dripe 5, 289. pārn. Skatos, jau meitām Acis kā spoles, Dančos pēc manējā [dēla] Kutēt kut zoles. Vīksna 2, 24.

2. parasti vsk. *Kāršu spēle.* □ Sarīkota branga vakarēšana. Gājusi vaļā varena zoles spēle. Bels 6, 138. Alvils: Ko es traucēšu vecos zēnus, lai viņi klausās savus iemīļotos diskus [skaņuplates], uzrauj zoli .. Priede 4, 192.

zolēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. *Piestiprināt zoli, arī pazoli (apaviem); arī pazolēt.* □ .. gumijas zābaki slapjā laikā ir labāki, stāvi vai ūdenī, kājas sausas, jāzolē arī nav. Birze 4, 164.

zolīte, -es, dsk. ģen., -šu, s. **1.** *Dem.* → *zole.* **2.** *Zoles formai un lielumam atbilstošs ieliktnis apavā (piemēram, siltumizolējošs, ortopēdisks).* □ Ja nepieciešams darbā valkāt gumijas apavus, tad tajos jāieliek filca, porolona, kartona vai cita poraina materiāla zolīte .. Ves 82, 1, 5. Pie dažādām plakano pēdu formām nepieciešams lietot speciālas ieliekamas zolītes, kas atbalsta pēdas velvi. PL Siev 82, 4, 21.

3. parasti vsk. *Zole (2).* □ Brempelis: Vai nepievienosities uz vienu zolīti? — Bišere: Pateicos. Kārtis nav tā spēlīte, ko es mīlu. A Eglītis 1, 118.

zoļāda, -as, s. *Īpaši apstrādāta bieza, izturīga, samērā cieta āda zoļu, pazoļu izgatavošanai.* Zoļādu veltnis.

zona, -as, s. **1.** *Teritorija, kam ir kādas raksturīgas, no citām teritorijām atšķirīgas (parasti ar cilvēka dzīvi un darbību saistītas) īpatnības.* Piekrastes z. Aktīvās atpūtas z. pludmalē. Vecpilsētas aizsardzības z. Okupācijas z. Aizliegtā z. No kodolieročiem brīva z. Sanitārā z. Zaļā zona — *mežu, parku u.tml. kopums pilsētā vai tiešā tās tuvumā.* Saindēta zona — *teritorija, kurā ir paaugstināta indīgu vielu, nevēlamu mikroorganismu koncentrācija, paaugstināts radiācijas līmenis.* Brīvā ekonomiskā zona ekon. — *valsts teritorija, kurā tiek īstenota ekonomikas uzlabošanas politika ārvalstu investīciju, muitas atvieglojumu u. tml. ceļā.* □ .. sargi nojauš briesmas — to ausis uztvērušas neitrālajā zonā kārklu un priežu ceru aizdomīgu šalkoņu, kā nākot daudzām kājām. Grīns 1, 430. Rīgas piepilsētas zonā kartupeļu audzēšanu veicina gan patēriņa centra tuvums, gan arī smilšu augsnes .. Ģeogr 413. Izrādījās, ka mežu masīvā dziļi zvēru aizsardzības zonā izcēlies ugunsgrēks. Stankevičs 2, 114. pārn. Esot ik cilvēkā zona, kurā viņš neielaižot. Čaklais 7, 15. pārn. Apbrīnojamas ir aktiera [H. Liepiņa] klusuma zonas, kad uz [skatītāju] zāli runā cilvēka domas un jūtas. Lit M 63, 4, 3. Zaļā zona — tā nav tikai pilsētas plaušas, tā ir arī milzu destilācijas iekārta, kas nodrošina mums tīru ūdeni. Lit M 83, 4, 11. .. Baltijā varētu izveidot brīvās ekonomiskās zonas. Lauku Avīze 90, 16, 9. // *Ierobežota, apsargājama ieslodzījuma vietas teritorija.* □ Darba zonu Volgas krastā parasti apsargāja suņi: ik pa 40 metriem tur atradās ar drātīm savienoti stabi, starp kuriem, ķēdēs piesieti, kursēja šie četrkājainie sargi. Lit M 90, 22, 6. // fizk. *Sporta spēles laukuma daļa, kurā jāievēro attiecīgi noteikumi.* Zonas aizsardzība — *pretinieka komandas uzbrukuma atvairīšana, spēlētājiem ieņemot noteiktu vietu (piemēram, savas aizsardzības zonas priekšā).* □ .. zilās zonu līnijas sadala [hokeja] laukumu trijās daļās: aizsardzības (I) zonā, neitrālā (II) zonā un uzbrukuma (III) zonā. A Pētersons 1, 16.

2. *Ierīces, priekšmeta, vielas, materiāla u. tml. daļa, kam ir kādas raksturīgas atšķirības funkcijās, notiekošajos procesos u. tml.* Sildīšanas z. Saķepšanas z. Kausēšanas z. Degmaisījuma degšanas z. Aerācijas z. Cirkulācijas z. □ Atomreaktora darbības laikā aktīvajā zonā noris dažādi procesi, kas samazina reaktivitāti. Atomr 11. .. vislielākā elektriskā lauka intensitāte ir elektrodu tuvumā — saskares zonā ar pārbaudāmā objekta virsmu. Zin T 76, 2, 15. Ūdeni .. [ar pilienu irigāciju] saņem tikai audzējamās kultūras sakņu zona .. Lauku Dzīve 79, 9, 18.

3. ģeogr. *Samērā plaša teritorija (ģeogrāfiskās joslas daļa), kurā dabas apstākļu specifiku nosaka siltuma un mitruma mijiedarbība.* Subtropiskā z. Pustuksnešu z. Ekvatoriālā z. Augšņu zonas. Mežu zona — *mērenā klimata mežu josla, ko ziemeļos norobežo tundra, bet dienvidos — mežastepe.* □ .. Latvija atrodas jaukto mežu zonā, mērenā klimata joslā, kur ir samērā neliels saules siltuma pieplūdums, mitrs klimats ar siltām, nokrišņiem bagātām ziemām, vēsām un mitrām vasarām. Ģeogr 17.

Gados vecākiem cilvēkiem, it sevišķi, slimojot ar hroniskajām slimībām, nav ieteicama pārcelšanās uz citām klimatiskajām zonām.. Ves 83, 7, 5.

4. ģeol. *Vispārīgās stratigrāfiskās skalas vienība (stāva (5) sastāvdaļa), kas atspoguļo noteiktu faunas attīstības posmu.* Kompleksā z. Krokota zona — *sarežģīta tektoniskā struktūra, ko nav iespējams tieši kartogrāfēt.* □ ..Zemes iekšienē vēl joprojām noris pirmplanētu° vielas reakcijas, turklāt — trijās zonās. Zv d 68, 3, 2.

zonalitāte, -es, s.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → z o n ā l s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. *Vispārināta īpašība → z o n ā l s (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Griežņa sakarsuma z.

3. ģeogr. *Vispārināta īpašība → z o n ā l s (3), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Paleoklimatiskā z. □ Tagadējā klimatiskā zonalitāte sāka veidoties apmēram pirms 195 miljoniem gadu. Zin T 79, 6, 11.

4. ģeol. *Vispārināta īpašība → z o n ā l s (4), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Derīgo izrakteņu izvietojuma zonalitāte.

zonāls, -ais; s. -ā, -ā; apst. **zonāli. 1.** *Saistīts ar zonu (1), tai raksturīgs; tāds, kas noris, pastāv šādā noteiktā zonā.* Z. tarifs.

2. *Saistīts ar zonu (2), tai raksturīgs; tāds, kas noris, pastāv šādā noteiktā zonā.* □ Taisni šī zonālā struktūra, gaišāku un tumšāku zaļās krāsas toņu mija, rada malahīta lielo pievilcību. Upīte 1, 121. Zonālās kausēšanas pamatā ir piemaisījumu dažādā šķīdība attīrāmā parauga cietajā un šķidrajā fāzē. Zin T 80, 1, 11.

3. ģeogr. *Saistīts ar zonu (3), tai raksturīgs; tāds, kas noris, pastāv šādā noteiktā zonā.* Augu valsts zonālās īpatnības. □ Barība [jenotsuņiem] ļoti daudzveidīga, tās sastāvs un barošanās režīms izmainās ne tikai zonāli un sezonāli, bet atkarībā no jenotsuņu apdzīvotās stacijas. Tauriņš 1, 158.

4. ģeol. *Saistīts ar zonu (4), tai raksturīgs; tāds, kas noris, pastāv šādā noteiktā zonā.* Zonālās atšķirības atrodamajās faunas atliekās.

zondāža, -as, s. **1.** *Pētīšana ar zondi (1).* Kosmiskā z.

2. *Pētīšana ar īpašām metodēm (mākslas, vēstures, arhitektūras piemineķļu restaurācijā).* □ Rundāles pils muzejs, atklājis interesantos Tieples muižas 18. gadsimta sienu gleznojumus, nekavējoties veica zondāžas un zinātnisko izpēti. PL Siev 77, 2, 22. ..torņa apakšējā telpā veica vairākas zondāžas un atsedza kādu senu aizmūrētu durvju ailu.. Zin T 81, 2, 23. ..rekonstrukcija paredzama Ermitāžas teātrī. ..Zondāža uzrādīja pilnīgi atšķirīgus pamatus, turklāt izmantojot iepriekšējās celtnes! Rīgas B 85, 275, 4.

3. med. *Izmeklēšana, ārstēšana ar zondi (2).* Kuņģa z.

4. *Ziņu ievākšana (par ko).* □ Ar kinokameru [filmā] būtībā izdarīta socioloģiska zondāža — uzzinām gan speciālistu viedokli, gan to, ko domā cilvēki, kas dienu no dienas strādā pie konveijera. Lit M 75, 16, 2.

zondbalons, -a, v.; meteorol. *Ar ūdeņradi pildīts gumijas gaisa balons, ko palaiž brīvā lidojumā ar piestiprinātu meteorogrāfu.* Palaist zondbalonu.

zonde, -es, dsk. ģen. -žu, s. **1.** *Pētniecisks aparāts, ierīce (kā) pētīšanai apstākļos, kad pētījuma objekts nav tieši pieejams (atrodas zemes dzīlēs, lielā attālumā, kosmosā u. tml.).* Akustiskā z. Ozona z. Sakaru z. Kūdras purva z. Meteoroloģiskā z. □ ..komētas orbīta pienāk tuvu Zemes orbītai, tāpēc komētas kodolam nav grūti pietuvināt kosmisko zondi. Zin T 86, 4, 17.

2. med. *Metāla vai elastīga materiāla instruments, ko ievada ķermeņa dabiskos vai patoloģiskos kanālos un dobumos diagnostiskā vai ārstnieciskā nolūkā.* Sudraba z. Kuņģa z. □ Diagnozi precizē ar sirds katetrizāciju — zonde parasti brīvi iziet sirds kreisajā pusē. Visp ķir 347. Ja slimnieks pilnīgi neēd un nedzer šķidrumu un visi mēģinājumi slimnieku pabarot ir nesekmīgi, tad trešajā dienā.. slimnieku jāsāk barot caur zondi. I Eglītis 1, 317.

zondējums, -a, v. **1.** *Paveikta darbība, rezultāts → z o n d ē t (1).* Naftas iegulu z. Atmosfēras z.

2. *Paveikta darbība, rezultātā → z o n d ē t (2).* □ No 1927. līdz 1928. gadam Cēsu pilī A. Dzirkaļa vadībā notika zondējuma rakumi. Apals 1, 27.

3. med. *Paveikta darbība, rezultāts → z o n d ē t (3).* Z. ar tievo zondi.

zondēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Pētīt ar zondi (1).* Seismiski z. zemes dzīles. □ ..[kosmiskās zondes] radiosakaru sistēma bija vienīgais instruments, ar kuru izdevās zondēt līdz pat virsmai Titāna biezo un dūmakaino atmosfēru. Zv d 85/86, 1, 29.

2. *Izmantot īpašas metodes (mākslas, vēstures, arhitektūras piemineķļu restaurācijā).*

3. med. *Izmeklēt, ārstēt ar zondi (2).* Z. sirdi. Z. kuņģi. □ ..sniedzot pirmo palīdzību, nedrīkst brūci taustīt vai zondēt. Visp ķir 210. Ja zondējot.. nevar izārstēt sašaurinājumu [urīnkanālā], tad jāizdara plastiska operācija.. Bune 1, 346.

4. *Ievākt ziņas (par ko).*

zonējums, -a, v.; parasti vsk. **1.** arhit. *Paveikta darbība, rezultāts → z o n ē t (1).* □ Orientācija uz ilgstošu noderīgumu attaisnojas kā pilsētas centrālās daļas pārdomātajā zonējumā, tā arī atsevišķu ēku plānojumā. LLM 32. Domāts par Vecrīgas zonējumu — kā horizontālo (administratīvās, tirdzniecības, kultūras iestāžu un citas zonas), tā vertikālo (apakšstāvos — veikali un apkalpojošās iestādes, augšstāvos — dzīvokļi). Zv 82, 10, 15.

2. *Paveikta darbība, rezultāts → z o n ē t (2).*

zonēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** arhit. *Mērķtiecīgi sadalīt teritoriju, telpu noteiktās funkcionālās zonās (parasti pilsētbūvnieciskā plānojumā).* □ Diplomprojektos tuberkulozes sanatorijas kompleksam Juglā risinātas gan plānojuma problēmas, zonējot teritoriju, gan

projektējot ēku telpu grupējumus .. Lit M 63, 30, 7. Ja ir nepieciešamība, ar sekciju var pārdalīt telpu, to zonējot. Sk Ģ 84, 6, 37.

2. *Sadalīt (kādu teritoriju) pēc noteiktiem kritērijiem ģeogrāfiskās, klimatiskās, hidroloģiskās u. tml. zonās, joslās.* Z. mērenās joslas teritoriju. Z. augsni.

zoo-, salikteņu pirmā daļa. **1.** savienojumā ar lietv. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais saistīts ar dzīvniekiem, dzīvnieku valsti.* Zoobentoss. Zoocenoze. Zooģeogrāfija. Zoohigiēna. Zookartogrāfija. Zoospora. Zootoksīns.

2. savienojumā ar adj. *Norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktā īpašība saistīta ar dzīvniekiem, dzīvnieku valsti.* Zooģeogrāfisks. Zoomorfs. Zootaksonomisks.

zoobentoss, -a, v.; parasti vsk. *Dzīvnieku kopa, kas apdzīvo ūdenstilpes dibenu; dzīvnieku bentoss.* Upju z. □ .. izšķir augu bentosu .. un dzīvnieku bentosu jeb zoobentosu. Spuris 1, 46. Zoobentosa jeb dzīvnieku bentosa organismu klāsts ezeros ir ļoti plašs. .. visdažādākie kukaiņi, gliemji, posmainie tārpi .., vēžveidīgie .. D kal 78, 103. Mazuļi [līdakām] pārtiek no zooplanktona un zoobentosa (odu, spāru un citu kukaiņu kāpuriem). Latv dzīvn 79.

zoocenoze, -es, dsk. ģen. -žu, s.; zool. *Dzīvnieku sugu kopums, kas dzīvo konkrētā biotopā.* Zoocenozes atkarība no fitocenozes. □ Meža strupaste ir nozīmīgs meža ekosistēmu zoocenožu komponents; viens no plēsīgo zīdītāju un putnu pamatbarības objektiem. Tauriņš 1, 120.

zoocīds, -a, v. *Ķīmisks vai bioloģisks preparāts, ko lieto peļveidīgo grauzēju un citu nevēlamu mugurkaulnieku iznīcināšanai.* Neorganisks z. Organisks z. □ Ar insekticīdiem apkaro augiem kaitīgos kukaiņus; ar zoocīdiem — peļveidīgos grauzējus un citus augiem kaitīgos augstākos dzīvniekus .. Sudrabs 1, 369. Institūtā sintezēti arī zoocīdi grauzēju iznīcināšanai. Zv 64, 5, 2.

zoodārzs, -a, v. *Zooloģiskais dārzs.* □ Tikai pateicoties zoodārziem, vēl ir sastopams Dāvida briedis, Prževaļska zirgs, Havaju zoss un citi reti mūsu faunas pārstāvji. Zv 82, 20, 19. Šogad Rīgas zoodārzā dzīvniekiem piedzimuši gandrīz 100 mazuļi .. Cīņa 82, 197, 3.

zoofāgi, -u, vsk. zoofāgs, -a, v.; zool. *Dzīvnieki, kas pārtiek galvenokārt no dzīvnieku izcelsmes barības.* □ Raugoties no ekoloģiskā viedokļa, plēsējs ir jebkurš zoofāgs .. D kal 72, 98.

zoofāgs, -ais; s. -a, -ā; zool. *Tāds, kas pārtiek galvenokārt no dzīvnieku izcelsmes barības (par dzīvniekiem).*

zooģeogrāfija, -as, s.; parasti vsk. *Bioģeogrāfijas nozare, kas pētī dzīvnieku izplatību atkarībā no ģeogrāfiskajiem apstākļiem.* □ Daudz terminoloģisku aizguvumu ir ģeogrāfijas zinātnē un ar to saistītās zinātņu nozarēs, kas aplūko .. ģeobotānikas, zooģeogrāfijas, kā arī ekonomiskās ģeogrāfijas parādības .. Zin T 71, 5, 48.

zooģeogrāfisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zooģeogrāfiski.** *Saistīts ar zooģeogrāfiju, tai raksturīgs.* Zooģeogrāfiskais apgabals. □ .. ekspozīcija tika veidota pēc jauna — zooģeogrāfiska principa, kura pamatā nav dzīvnieku radniecība, bet gan to izplatība dažādās pasaules daļās. Rīgas B 85, 26, 5. .. [māņzirnekļi] var būt visai noderīgi zooģeogrāfiskos pētījumos: tie nespēj strauji izplatīties, tādēļ labi atspoguļo attiecīgās teritorijas ģeoloģisko vēsturi. Latv dzīvn 113. .. Baltijas jūras zooģeogrāfiskā analīze atklāj divas tās attīstības fāzes. Zin T 76, 4, 17.

zooģeogrāfs, -a, v.; **zooģeogrāfe,** -es, dsk. ģen. -fu, s. *Zooģeogrāfijas speciālists.*

zoohigiēna, -as, s.; parasti vsk. *Zinātne, kas pētī vides ietekmi uz dzīvnieku veselību un produktivitāti.* □ Viņš [Paulis Lejiņš] pirmais izveidoja un vadīja arī Latvijas Zootehnikas un zoohigiēnas institūtu. Zv 83, 3, 5.

zoohorija, -as, s.; parasti vsk. *Augļu, sēklu un sporu izplatīšanās ar dzīvnieku palīdzību.*

zooinženieris, -ra, v.; **zooinženiere,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Lopkopības speciālists ar augstāko izglītību.* □ .. mūsu pamatspecialitātes guvušas jaunu saturu, jaunu jēgu. Piemēram, [Lauksaimniecības] akadēmija negatavo zootehniķus šī vārda šaurā nozīmē, bet gan zooinženierus. Zv 76, 12, 5. Selekcijas darba īpatnība ir tā, ka nemitīgi jādomā par nākotni. Jāpētī ciltsgrāmatas, rūpīgi jāvēro nepieciešamo pazīmju attīstība. Tas ir ilgs, pat vairāku zooinženieru paaudžu kopīgs darbs, kas nedrīkst pārtrūkt .. Pad J 83, 18, 2.

zoologs, -a, v.; **zooloģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Zooloģijas speciālists.* □ Vācu botāniķis M. Šleidens (1838) un zoologs T. Švāns (1839) uz bagātīga citu zinātnieku un personisko pētījumu pamata pierādīja, ka šūna ir visu dzīvo organismu pamatvienība. Biol r 3. Visu to, kas dzīvniekiem izraisa baiļu vai briesmu sajūtu, zoologi sauc par nemiera faktoru. D kal 82, 133.

zooloģija, -as, s.; parasti vsk. *Zinātņu komplekss, kas pētī dzīvniekus, to uzbūvi, attīstību, daudzveidību un klasifikāciju; attiecīgais mācību priekšmets.* Zooloģijas pētīšanas metodes. Zooloģijas attīstība. Zooloģijas mācību grāmata. □ Mūsdienu zooloģija būtībā ir zinātņu komplekss. Dzīvnieku makroskopisko uzbūvi pēta anatomija, audu mikroskopisko struktūru — histoloģija, šūnu uzbūvi un funkcijas — citoloģija, organisma funkcijas — fizioloģija, iedzimtību — ģenētika, dzīvnieku un vides mijiedarbību — ekoloģija .. Biol r 135. Zooloģijas sistēmā visus mugurkaulniekus iedala sešās atsevišķās klasēs .. Sloka 1, 10.

zooloģisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zooloģiski.** *Saistīts ar zooloģiju, tai raksturīgs.* Zooloģiskais muzejs. Zooloģiskais dārzs — *zinātniska un izglītojoša iestāde, kas komplektē un eksponē dzīvniekus, lai parādītu to daudzveidību, kā arī saglabātu retās un izzūdošās sugas.* □ Dzīve kopienās dziļi ietekmēja pērtiķcilvēka dabu. Tā nomāca viņa zooloģisko uzvedību .. Gaudiņš 1, 44. Šī vieta, kur putni atpūšas rudens un pavasara migrācijas laikā, pasludināta par republikas zooloģisko liegumu. Rīgas B 85, 240, 4. Apkārtnes mācības stun-

dās izmantojamas dažādas botāniskās, zooloģiskās loto spēles. Sk Ģ 78, 12, 30. . . kopš astoņu gadu vecuma Antrai zooloģiskais dārzs bija kļuvis par otrajām mājām, viņa līksmoja un skuma līdzi turienes iemītnieku priekiem un bēdām . . Lagzdiņš 4, 18.

zoomorfisms, -a, v.; parasti vsk. *Parādība, kad reāliem vai iedomātiem objektiem tiek piešķirts dzīvnieku izskats, veids.*

zoomorfs, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir dzīvnieka izskats, veids.* □ Īpatnējas un raupji plastiskas formas piemīt arī zoomorfajiem veidojumiem, kas sastopami pakavsaktās . . Novadniece 1, 13.

zoonoze, -es, dsk. ģen. -žu, s. *Infekcijas slimība, kuras ierosinātājs parazitē kādā dzīvnieku sugā vai vairākās sugās (piemēram, trakumsērga, tuberkuloze, tularēmija).* □ Zoonožu profilaksē svarīga nozīme ir slimības perēkļa likvidēšanai, ko veic veterinārais dienests. Ves 80, 3, 3.

zooparks, -a, v. *Zooloģiskais dārzs, kurā akcentēta parka ainava un kurā izvietota dzīvnieku ekspozīcija.* □ Šimpanze Terēzīte dzimusi Liberecku zooparkā Čehoslovakijā. . . Māte atteicās audzināt bērniņu. Jaunpiedzimušajam vajadzēja mitināties zooparka darbinieces mājās. Rīgas B 73, 190, 6. Kādā no Amerikas zooparkiem mīt Bengālijas tīģeriene, kas ir rekordiste pēcnācēju skaita ziņā. Sk Ģ 80, 11, 37.

zooplanktons, -a, v. *Sīku dzīvnieku kopums, kurš dzīvo ūdens slānī, pasīvi pakļaujoties ūdens kustībām.* Zooplanktona koncentrācija. □ . . dzīvnieku formas sastāda zooplanktonu, bet augu formas — fitoplanktonu. Galenieks 2, 36. Zooplanktonam jeb dzīvnieku planktonam pieskaitāmi vienšūņi, zemākie vēžveidīgie . . , virpotāji un sīki, tikko no olām izšķīlušies kukaiņu kāpuri . . , kā arī daži citi bezmugurkaulnieki . . D kal 78, 103. Mazuļi [lašiem] pārtiek no zooplanktona, kukaiņiem un zivīm . . Latv dzīvn 77.

zoopsihologs, -a, v.; **zoopsiholoģe,** -es, dsk. ģen. -ģu, s. *Zoopsiholoģijas speciālists.* □ . . zoopsihologs . . uzskata, ka instinktiem, kaut arī tie ir mērķtiecīgi, piemīt plastiskums. Ves 64, 2, 12.

zoopsiholoģija, -as, s.; parasti vsk. *Psiholoģijas nozare, kas pētī dzīvnieku psihi, tās rašanos un attīstību.* Zoopsiholoģijas problēmas. Zoopsiholoģijas saistība ar ekoloģiju.

zoospora, -as, s. *Īpaša dažu ūdensaugu un zemāko sēņu vairošanās šūna, kas spēj kustēties ūdenī līdzīgi vienkāršākajiem dzīvniekiem.* Z. ar divām viciņām. □ . . vairumam zaļaļģu ir raksturīga bezdzimumvairošanās ar kustīgām zoosporām . . Galenieks 2, 36.

zootehnika, -as, s.; parasti vsk. *Lauksaimniecības zinātne, kas pētī dzīvnieku audzēšanu un izmantošanu.*

zootehniķis, -ķa, v.; **zootehniķe,** -es, dsk. ģen. -ķu, s. *Zootehnikas speciālists (parasti ar vidējo izglītību).* □ . . katram zootehniķim zināms, cik grūti izkopjams ir šķirnes ganāmpulks. Zv 80, 14, 7. Alvils: Zootehniķe caurām dienām braukā pa fermām . . Priede 4, 193.

zootehnisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zootehniski.** *Saistīts ar zootehniku, tai raksturīgs.* □ Ar zootehnisko darbu iepazinos, kad māte strādāja par slaucēju. Pad J 83, 18, 1.

zooveikals, -a, v. *Veikals, kurā pārdod nelielus, mājās turamus zīdītājdzīvniekus, putnus, akvārija zivis, inventāru dzīvnieku turēšanai, dzīvnieku barību u. tml.* □ Daudzi audzēkņi zooveikalā iegādājušies pundurpapagaiļus, kāmīšus, zivtiņas. PL Siev 78, 5, 15. . . zooveikalam normālam darbam gadā vajadzīgas 12 tonnas kaņepju . . Rīgas B 75, 50, 6. Drīz vien viņa ieņēma galvā, ka jūras cūciņai vienai esot garlaicīgi, un zooveikalā piepirka klāt, smalki izsakoties, jūras kuilīti. Ezera 15, 164.

zooveterinārs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zooveterināri.** *Saistīts ar lauksaimniecības dzīvnieku pareizu audzēšanu, barošanu, turēšanu, izmantošanu un ārstēšanu.* □ Galvenā uzmanība jāpievērš lopu turēšanas apstākļiem, zooveterināro prasību stingrai ievērošanai. Pad J 79, 223, 1.

zosāda, -as, s. *Sīki konusveida mezgliņi ādā (no aukstuma vai nervu uzbudinājuma).* □ Kājas un rokas metās zilganas un pārklājās ar zosādu, un viņai kļuva bail saaukstēties . . Ezera 14, 39. Lēnām izģērbjos un iebrienu upē. Izrādās, ka ūdens ir neciešami auksts, man uzmetas zosāda . . Kaijaks 6, 77. Bicēns: Varu iedomāties, ka brilles man labi piestāv. Tās aizsedz manas bijušās acis, no kurām mis Nemnaudei samestos zosāda. Zīverts 2, 242.

zoskopējs, -a, v.; **zoskopēja,** -as, s. *Cilvēks, kas kopj zosis; arī zoskopis.*

zoskopība, -as, s.; parasti vsk. *Zosu audzēšana gaļas un olu ieguvei; attiecīgā putnkopības nozare.* Nodarboties ar zoskopību.

zoskopis, -pja, v.; **zoskope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zoskopību; zoskopības speciālists.*

zoslēns, -a, v. *Zosu mazulis.* □ Mans uzdevums ir — no rītiem attaisīt zosu būdu, paēdināt mazos zoslēnus . . Birznieks-Upītis IIa, 20.

zoss, zoss, dsk. ģen. zosu, s. *Zosveidīgo kārtas liels ūdensputns ar garu kaklu.* Zosu bars. Zoss spalvas. Zoss cepetis. Meža zoss — *zoss ar gaiši pelēku apspalvojumu un kājām miesas krāsā.* Pelēkā zoss — *meža zoss.* Zosu gājienā — *pārvietojoties virknē, rindā.* □ Nate iegrāba no apcirkņiem priekšautā graudus. Pagalmā viņa apstājās starp vistām, zosīm un pīlēm, kas visu rītu trokšņodamas staigāja viņas pēdās. Dziļums 1, 238. Tikai augu barību ēd . . savvaļas zosis. Spuris 1, 78. Zoss pildījumam var izmantot arī sautētus skābus kāpostus ar bagātīgu ceptu sīpolu piedevu . . PL Siev 85, 1, 23. Beidzot zēns pirmo reizi augstu gaisā sadzirdēja meža zosu klaigas! Putni lidoja augstu virs mākoņiem. Pasaules sp I, 385. Meža jeb pelēkā zoss . . ir visbiežāk pie mums sastopamā . . No tās cēlušās arī mājas zosis. Meža zoss ir arī vislielākā no zosīm.

A Kalniņš 1, 186. Ķēde sagriežas un laiciņu iet zosu gājienā, strēlniekiem minot labā spārna biedru pēdās.. Grīns 1, 165. // pārn.; vienk. *Neattapīga, nesaprātīga sieviete.* □ ..Vulfs [priekšnieks] nejuta pret mani simpātijas, turēja mani par zosi un tālab, loģiski, nevarēja būt noskaņots savus noslēpumus uzticēt tieši man. Ezera 18, 102. Tādas apburošas meitenes jau palaikam mēdz būt gatavās zosis. Zigmonte 1, 211. Lostiņa jaunkundze mēģināja viņu iekārdināt ar to, ka vakarā viņa būšot jaunā dzeltenā kleitā.. «Zoss!» nodomāja Vīksna un viegli saviebās. Veselis 1, 71.

○ Zoss spalva — *no zoss ādas ragvielas veidojuma izgatavota rakstāmspalva.* □ ..hercogs Fridriķis rakstīja saldams un drebēdams, un zoss spalva drebulīgi lēkāja pa pergamentu.. Grīns 2, 92.

zostēviņš, -a, v. *Zosu tēviņš.* □ Zoslēni patlaban bija paēduši samērcētos putraimus, un es tos ar savu stibiņu sāku dzīt uz dīķa pusi, kad zostēviņš.. šņākdams nāca man virsū. Birznieks-Upītis II, 20. ..mazā Marta ir pamanījusi zosu baru un dodas tam pretim. Bet zostēviņš ir nikns, viņš var bērnam nodarīt ļaunu.. J Kalniņš 3, 139. Izvēloties zosis vaislai, vispirms izraugās un atšķir zostēviņus, jo tie vairāk ietekmē pēcnācēju kvalitāti.. Lauku Dzīve 84, 2, 12.

zosveidīgie, -o, vsk. zosveidīgais, -ā, v.; zool. *Putnu kārta, pie kuras pieder vidēji un lieli ūdensputni ar iegarenu ķermeni, blīvu, piegulošu apspalvojumu, saplacinātu knābi un īsām kājām ar peldplēvi starp trim priekšējiem pirkstiem; šīs apakškārtas putni.* □ Zosveidīgie putni jeb plakanknābji ir lieli vai vidēji ūdens putni ar pagaru ķermeni, diezgan garu kaklu un samērā īsām kājām. A Kalniņš 1, 168. Pēc.. ornitologu datiem, pēdējā laikā mūsu republikā ziemo 28 putnu sugas no zosveidīgo, kaijveidīgo, ..gārgaļveidīgo kārtām. D kal 66, 55.

zubrilka, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -ai, kopdz.; sar.; niev. *Cilvēks (parasti skolēns), kas daudz mācās (parasti, daudzreiz atkārtojot).*

zubrīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans.; sar. *Mācīties (ko), parasti, daudzreiz atkārtojot.* □ Kolam apnicis zubrīt latīņu valodu, viņš ģimnāziju nav beidzis. Salenieks 7, 236. «Tu tur nez kādas piezīmju lapas savā latīņu grāmatā zubrīji. Man ir labi tāpat bez zubrīšanas.» Klīdzējs 1, 318. Nolle: Ir gan tas Adiņš... kukainis! Zubra° tik to savu franču valodu un dauzās kā negudrs ar visādām... Putniņš 1, 105. // intrans. □ «Vajag man tādu [ģimnāziju]!» Valdis nicīgi nosprauslojas. «Atradušas jaukumu, atkal sēdēt un zubrīt nez cik gadu!» Zigmonte 1, 271. «Bet puikas gados likās tā: kāpēc zubrīt? Tik un tā gudrības ar laiku izkūpēs.» Liesma 64, 1, 13.

zubrīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; sar. *Mācīties, parasti, daudzreiz atkārtojot.* □ «Tas [brālis] zubrījās kā negudrs un nesa mājās apaļus piecniekus.» Lubējs 3, 283. Viņa pārsteigta paskatījās uz brāli. «Joprojām zubries? Tev vēl pa šiem sešiem gadiem nav apnicis?» Lukjanskis 5, 180. «Mēģini šausmīgi zubrīties, varbūt izdosies pārlēkt nokavēto gadu.» Kļava 1, 175.

zudība, -as, s.; parasti vsk. *Savienojumos «iet zudībā», «aiziet zudībā»: tikt pazaudētam, zust; arī tikt izpostītam, iznīcinātam (par materiālām un garīgām vērtībām).* □ Nolle: Traks var palikt! Man tak tie nēģi aizies zudībā — visu garu dienu stāvējuši siltumā un vēl tik cieši sapakoti! Putniņš 1, 129. ..nekas no cilvēka emocionālās pieredzes zudībā neaiziet.. Čaklais 10, 22. Kas būtu jādara, lai neietu zudībā senais, labais zemnieku darba tikums.. Sk G 84, 7, 3.

zūdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zūdīgi.** *Tāds, kas ilgstoši nepastāv, tāds, kas paiet, izbeidzas.* □ ..cilvēka zūdīgais mūžs vispirms turpinās tai darbā, ko viņš pasācis, tais idejās, ko viņš lolojis, tais ceļos, ko viņš meklējis. Straduņš 1, 94. Balets pēc savas dabas ir tik jūtīga, tik neilggadīga, tik zūdīga māksla. Liepa 1, 91.

zūdīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Izteikt neapmierinātību, sarūgtinājumu; gausties, žēloties, arī bažīties.* Z. par nākotni. □ «Un, kad vecajam akmeņkalim pienāca pēdējā stundiņa, viņš zūdījās, ka visvairāk esot žēl šķirties no labajiem akmeņiem, kuru piekrājis vai trim mūžiem.» A Eglītis 4, 94. Gadījās tukši tīkli, gadījās apledojušas tauvas, vīri nepieklaigāja pasauli, zūdīdamies vai savu nelaimi lamādami. Kaldupe 8, 112. Novērtējot darbā pavadītos gadus un sasniegto, Leonam nebūtu iemesla zūdīties. Eglons 4, 78. Ko nu daudz zūdīties [pirms stāšanās Mākslas akadēmijā], gāju uz grafiku un tiku iekšā ar samērā labām atzīmēm.. Diena 93, 78, 11.

zudums, -a, v. **1.** *Rezultāts → z u s t (1).* Ceļa z. miglā.

2. *Rezultāts → z u s t (2).* Augu sugu z. nelabvēlīgos apstākļos. Dažu tradīciju z.

3. *Rezultāts → z u s t (3).* □ ..lai būtu priekšstats par uzturvielu zudumu produktos pirmapstrādes laikā, jāzina to ķīmiskais sastāvs un uzturvērtība. Ēd gat 15.

4. *Rezultāts → z u s t (4).* Redzes z. □ Viena no visšausmīgākajām slimībām, ar kuru var saslimt cilvēks, ir amnēzija — atmiņas zudums. Lit M 82, 13, 2. Lieks svars, dažādas sīkas kaites, slikts garastāvoklis ir pirmie fiziskās aktivitātes trūkuma simptomi, kas liecina par veselības zuduma sākumu. PL Siev 86, 5, 19. ..taisni cerību zudums bija devis viņai šo savdabīgo mierīgumu, kas dažubrīd robežojās ar tādu kā saldsērīgu juteklisku svētlaimi. Mauliņš 4, 317.

○ (Aiz)iet zudumā — *tikt pazaudētam, zust; arī tikt izpostītam, iznīcinātam.* □ Kronbergs pastāstīja, ka Tautas palīdzībai Berlīnē visas bēgļu adreses uzlidojumā gājušas zudumā [kara laikā]. Pasaules sp I, 28.

zulusi, -u, v.; **zuluss,** -a, v.; **zulusiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Mednieku, klejotāju ciltis Dienvidāfrikā.* □ Zambezi labajā krastā saimniekoja kareivīgie zulusi. Tie.. 19. gadsimta pirmajā ceturksnī bija parādījušies pie Zam-

bezi upes .. Lielais 5, 26. Eiropieši ar uguni un zobenu pārstaigāja Dienvidāfrikas nēģeru zemes. Ilgi iebraucējiem pretojās hotentoti, bušmeņi, zulusi un citas ciltis. Pad J 59, 59, 4.

2. arī vsk. *Cilvēks, kas pieder pie kādas no šīm ciltīm.*

zumēt, parasti 3. pers., zum, pag. zumēja; intrans. **1.** *Radīt pazemas, klusas, vienmērīgas skaņas (parasti par bitēm); atskanēt šādām skaņām.* □ Medusdzeltenajā kļavā virs mūsu galvām zum bites .. Svīre 2, 58. .. zemes bite tā savādi zum — tai uzkritis krusas grauds. Jurciņš 1, 99. Vai nav dziedinoši atgulties viršu laukā, kad .. vēl spīd silta atvasaras saule, zum bites un gaiss ir palsas dūmakas pilns? J Liepiņš 4, 17.

2. *Pazemu, klusu, vienmērīgi skanēt (par mūzikas instrumentu, parasti par tā stīgām).* □ Mums sava dziesma jānospēlē, Un tāpēc sāc! Lai stīgas zum! Sirmbārdis 4, 40. // *Par skaņu, balsi.* □ «Vai varētu lūgt Ilonu Raiskumu?» tālruņa klausulē zumēja zema balss. Niedre 16, 23.

3. *Būt tādam, kurā skan pazemas, klusas, vienmērīgas skaņas (par vietu, telpu, vidi).* □ Stūra krogs zumēja kā bišu strops pirms spieta. Kurcijs 3, 26.

zumināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. **1.** *Zumēt (1).* □ Bites zumina pa ziedošu ābeli. ME IV, 75.

2. *Zumēt (2).*

zummers, -a, v.; tehn. *Elektromagnētiska vibrācijas iekārta, kas līdzstrāvu pārvērš maiņstrāvā, radot īpatnēju dūkoņu; pīkstenis.* □ Tornī iedegas aparātu indikatori, klusināti skan komandas, zinātniekus brīdina zummera signāls. Cīņa 70, 293, 2. Nodūc zummers, un — aiziet! Sāk zibēt meiteņu rokas. Pad J 84, 196, 1.

zumoņa, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums* → *zumēt (1).* Bišu z.

2. *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums* → *zumēt (2).* Balsu z.

zupa, -as, s. **1.** *Vārīts šķidrs ēdiens, kas iegūts no gaļas, zivju, dārzeņu novārījuma vai labības izstrādājumu novārījuma; vira*[1]. Gaļas z. Veģetāra z. Sēņu z. Kāpostu z. Dārzeņu z. Piena z. Aukstās zupas. Koncentrātu zupas. Zupas kauss. Zupas karotes. □ «Šovakar mums biešu zupa. Te rudzu maize. Ieturies kārtīgi.» .. Viņa nolika manā priekšā bļodiņu sarkanīgās viras. Tā garšoja lieliski. Janovskis 1, 209. Pirmā sāka strādāt māte [izsūtījumā]. Ēdnīcā par virēju. Viņa arī man pusdienlaikā pašāva kādu šķīvi ar biezāku zupu, bet rītos un vakaros ēdām maizi. Gūtmanis 4, 140. No ķīšiem iznāk ļoti garšīga zupa: gardēži apgalvo, ka tā ir pārāka pat par storu viru. Zv 85, 2, 23.

2. vienk. *Šķidrums (piemēram, asinis, sula).* □ «Aha! nags ir nost! .. Nu, saspied vēl, lai tā zupa mazāk notek, kamēr es dabūju ar ko apsiet.» Upīts 4, 111. Pirms Jāņiem jau zālei lieka zupa tek — nežūst ne klājienā, ne zārdā. Indrāne 10, 359. ◇ (Iz)spiest pēdējo (retāk visu) zupu (arī sulu sar.) — *likt strādāt tik daudz, ka zūd (visi) spēki; izkalpināt tā, ka zūd (visi) spēki.*

zust, zūdu, zūdi, zūd, pag. zudu; intrans. **1.** *Būt tādam, kas pārvietojas, tiek pārvietots tā, ka vairs neatrodas tur, kur ir parasti, kur tiek meklēts.* □ Lai cik viņa bakstījās pa sienām un grīdas caurumiem, spožais akmentiņš bija zudis un pazudis. Leimane 1, 17. // *Būt nezināmā prombūtnē, nebūt atrodamam īpašu apstākļu vai nelaimes gadījuma dēļ.* □ Nakts vētrā desmit laivu zudušas. Ir ciemos klusums, baigāks vēl par nāvi. Dziesma 1, 99. // *Palikt bez (kā), tikt zaudētam (1).* □ «Tā tu nesaki! Tiem, kuri pārāk atklāti izsaka savu patiesību, zūd draugi. Bez draugiem grūti dzīvot!» noklabināja Dzenis. Kaldupe 17, 8. Mums zudīs mājas, manta, viss, kas mums pieder. Veselis 1, 310. // *Attālinoties, dodoties (kur, kur iekšā), kļūt nesaskatāmam.* □ Saulvedis: Iesim ārā. Dosimies projām un zudīsim Zemgales līdzenumā! Priede 4, 183. Man vajag draugu, vajag ienaidnieku Un pūļa murdoša, kur varu zust Un iejaukties kā graudiņš siekā Starp citiem graudiem. Sirmbārdis 7, 20. // *Tiekot aizsegtam, piemēram, miglā, tumsā, arī šķietami virzoties, attālinoties, kļūt nesaskatāmam.* □ Visas pēdas bija aizputinātas, visi ceļi zuduši skatam. Lācis 1, 76. Miglā zūd sejas un stāvi, Noraso vēlīns zieds .. Strēlerte 1, 62. Vējš debesīs trieca saraustītas mākoņu skrandas, saule te parādījās, te zuda. Brodele 14, 245.

2. *Būt tādam, kas beidz eksistēt, pakāpeniski izmirst, iznīkst (par tautu, etnisku vienību, par dzīvnieku, augu sugām, dzimtām u. tml.).* □ Šodien, Kungs, mēs Tevi lūdzam: neļauj latvjiem mirt un zust, Liec mums vienmēr Tavu sauli brīviem pāri galvām just! Breikšs 1, 102. // *Beigt pastāvēt, izpausties (par parādībām sabiedrībā).* □ Kultūrai, kas radīta mazas tautas valodā, tās valoda .. ir vispirms cietoksnis — zudīs valoda, zudīs kultūra .. Kar 90, 2, 138. Gētes laikmets bija vēstuļu laikmets, un to saprotam, atcerēdamies, ka tā laika ideāls bija skaistā dvēsele .. Mūsu utilitārā un nepoētiskā laikmetā diemžēl vēstuļu kults zūd. Mauriņa 1, 281. Tie smagi pieviļas, kas tic, ka patiesība zūd: Kā dziļi zemē iesēts grauds tā snauž, bet nesatrūd. Breikšs 1, 95. No aizmirstības tas [laiks] paglābj tikai to, kam ir pastāvīga, nezūdoša vērtība. Kar 63, 12, 115.

3. *Būt tādam, kas pakāpeniski beidz pastāvēt (par parādībām dabā), arī paiet (par laikposmu, laiku).* □ Zūdošā dienas gaisma vairs nespēj iespīdēt visos kaktos .. Zigmonte 12, 216. Migla sāk zust, un saule sedzas ap mums .. Akuraters 1, 61. .. Zūd vasara, mīļā, labā, Un vēji virpuļot sāk. P Bārda 2, 101. // *Gaistot, kliedējoties kļūt nesajūtamam (par smaržu), nesadzirdamam (par skaņu).* □ Sievas sauciens izskan un zūd kā sirēna biezā miglā. Pasaules sp II, 153. // *Mazināties, beigt pastāvēt (par iepriekšējo izskatu, kvalitāti, piemēram, dabā).* □ .. lapu košais dzīvīgais zaļums reiz zūd, kad tam pieskaras rudens .. Kar 58, 3, 45. // *Mazināties (piemēram, par kā-*

das vielas daudzumu). □ Uzglabāšanās laikā [dārzeņiem] sadalās un daļēji zūd vitamīni, noārdās arī olbaltumvielas.. Lauku Dzīve 79, 9, 6.

4. *Būt tādam, kas pakāpeniski samazinās, beidz pastāvēt, izpausties (par psihisku vai fizioloģisku stāvokli, arī organisma funkciju).* Dusmas zūd. Sāpes zūd. Dzirde zūd. □ ..tiklīdz [jauneklis] sāka runāt, mulsums zuda. Kurcijs 3, 171. Ja ēdienu trauki oda pēc netīra dvieļa,.. Elitas ēstgriba momentāni zuda. Par varu piespiesta ēst, viņa sāka vemt. Mauriņa 2, 236. // *Par personības, psihes īpašību, tās izpausmi.* Zūd skaudība. □ Bērbidžs: Tava asprātība ir zudusi, tavs labais garastāvoklis pagalam. Zīverts 1, 116. Pat padzīti no savas dzimtās vietas, zemgaļi neļāva zust apņēmībai, neļāva noslāpt cerībai reiz atmaksāt par visu, uzvarēt. Purs 11, 205. Līdz ar pašapziņas zušanu zuda dvēseles spēks. Viņš kļuva kūtrs, bikls un kaunīgs. Mauliņš 4, 240. // *Pakāpeniski beigt pastāvēt apziņā (kā kam esošam, arī iespējamam, piemēram, par cerībām).* □ Jūnija beigas.. aizvilnīja ar kūpošiem lietus padebešiem. Zuda cerības uz labu siena laiku.. Caune 5, 221. Privātīpašums ir obligāts — ja tā nav, tad zūd jēga strādāt. Lauku Avīze 90, 13, 4.

zustrene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; apv. **1.** *Upene (1).* □ Bet vēl tikai viena iela ciemā Zustrenēm un ķeizarkroņiem apstādīta. Bendrupe 3, 75.

2. *Upene (2).* □ ..māte purpināja, pankūkas cepdama, vedeklu mielodama, zustreņu ievārījumu uz baltā šķīvja likdama. Bels 2, 26.

zušveidīgie, -o, vsk. zušveidīgais, -ā, v.; zool. *Augstāko kaulzivju kārta, pie kuras pieder zivis ar mīkstu, līdz trim metriem garu veltenisku ķermeni; šīs kārtas zivis.*

zutenis, -ņa, v. *Garens maisveida, parasti ādas, priekšmets (naudas glabāšanai); arī maks.* □ «Vai naudas zutenis nav lielāks spēks, kas cilvēkus šķir un vieno, nekā runu teikšana un skaļa «urā!» un «sveiks!» saukšana.» [Saka tēvs Auseklim.] J Kalniņš 9, 265. «Tādas vecenes gan parasti ir skopas un glabā naudu zeķē. Varbūt arī mātei glabājas paslēpts kāds zutenis ar naudu?» Rozītis III, 182. ..Mariņai acis iespīdējās kā žagatai, viņa paķēra zuteni un, iesaukdamās: «Vei, Jāni, tas tavs maks!», iegrūda to vīram kabatā. Sakse 2, 59.

zutis, zuša, v. *Zušveidīgo kārtas zivs ar ļoti slaidu veltenisku ķermeni, zaļganbrūnu muguru, dzeltenīgu vēderu.* Jūras z. Žāvēti zuši. □ Zutis tomēr ar savu lielo spēku, stipro ādu un sīksto dzīvību var modināt pret sevi daždažādas aizdomas.. Jaunsudrabiņš 5, 24. Uz vasaras otru pusi pie nakts āķiem bieži piekodās zuši. Ar tiem bija liela nopūlēšanās. Zuti, manuprāt, pienāktos atzīt par upju karali — tik neiedomājami veikls, neatlaidīgs un izturīgs tas ir. A Eglītis 2, 164. Tur stāvēja aknu pastēte, kairinošs receklis ar mārrutkiem, daždādas desu šķirnes, žāvēts zutis, sagriezts gabaliņos.. Pasaules sp I, 17. sal. «Jaunekļa gados biju iemīlējies kādā ļoti skaistā un bagātā sievietē. Visādi veikli kungi kā zuši luncinājās ap to.» Ādamsons 3, 165. ◇ Glums kā zutis sar. — *saka par cilvēku, kas prot veikli izvairīties no atbildības, nepatikšanām.* ◇ Pliks kā zutis (arī zirnis), arī pliks kā baznīcas žurka sar. — *ļoti nabadzīgs.* □ ..brālis.. pamazām par saimnieku ieplētās uz visas brāļu zemes, un nekāda tiesāšanās nelīdzēja: palaida visus plikus kā zušus.. Vanags 8, 58.

zutnis, -ņa, v.; reti. *Zutenis.* □ Upenājs domāja, domāja, pēdīgi vilka pats savu zutni laukā. Bet viņš gluži apstulba, ka par pudeli, pērkot restorānā, vajadzēja maksāt divas reizes dārgāk nekā dzērienu veikalā. A Eglītis 4, 73.

zuzēt, parasti 3. pers., zuz, pag. zuzēja; intrans. **1.** *Radīt klusas, vienmērīgas skaņas (par dažiem kukaiņiem); atskanēt šādām skaņām.* □ Ābele šogad ziediem kā nobērta, pumpuri vēl tumšsarkani, bet.. bites jau zuzēdamas un meklēdamās laidelējās apkārt. Upīts 4, 89. Smailis atvēra logu galā. ..Mušas zuzēdamas aizlaidās ārā. Akuraters 2, 10. Pusdienas saulē vilnīja Daugavas ūdeņi. Jā, tā taču bija Daugava pie Aizkraukles.. Krastmales [krastmalas] meldros zuzēja spāres. Pasaules sp II, 199.

2. *Berzējoties citam gar citu, vibrējot gaisa plūsmā, radīt klusas, vienmērīgas skaņas (piemēram, par augiem, smiltīm); atskanēt šādām skaņām.* □ ..nezinātājam varēja likties, ka Andreja brālis patiešām priecājas par šo kluso mežmalas stūri, ap kuru zuzēja sakaltis grīslis.. Līvs 2, 92. ..tas atkal skanēs un viņi to dejos tikai divi, un Dainas baltais līgavas plīvurs liegi zuzēs valša skaņām līdzi.. Pasaules sp II, 314. Svešā dārzā līgojas smilgas, Baltas vējā tās kustas un zuz.. Lazda 1, 187. // *Klusi, vienmērīgi skanēt (par mūzikas instrumentu, parasti par tā stīgām).* □ pārn. Visas dvēseles stīgas.. viņā bija atmodušās un klusi zuzēja kā vējš niedrājos vasaras dienvidū. Mauriņa 2, 132. // *Par skaņu, balsi.* □ Savādas, nedzirdētas skaņas zuzēja ausīs. ..Vējš trina gar aso žogu sīku bērziņu, un stieples skanēja. Klīvers 1, 41.

zuzināt, parasti 3. pers., -ina, pag. -ināja; intrans. **1.** *Zuzēt (1).* □ Viņš [zēns] uzrāpās koka galotnē un sāka gaidīt, no kuras puses nāks tēvs. ..apkārt zuzināja bites. Kalve 3, 178. Apaļš galds, uz tā laikam cukura tūta, jo ap to zuzināja vientulīga lapsene. Birze 7, 69. Zirņu lauka malā zuzināja sienāži. Tālumā rūca traktors. Mežā kūkoja dusmīga, aizsmakusi dzeguze. Mauliņš 5, 4.

2. *Zuzēt (2).* □ ..vējā zuzināja sveķiem norasojušas priedes.. Lapsa 6, 34.

zuzoņa, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums → z u z ē t (1).* □ Verandas stiklā sitas apmaldījusies kamene. Redzēt to vairs nevar. Zuzoņa vibrē gaisā, tad noknaukšķ stikls un atskan skumja sīkšana. Preilis 1, 23.

2. *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums → z u z ē t (2).* □ Visvaldis steidzās uz banku pie tēva. Tur, likās, neviens vēl nekā nezināja. Visi strādāja čakli un rātni kā allaž. Augstajā telpā valdīja patīkama, nomierinoša

zuzoņa. A Eglītis 5, 202. sal. Ezers klusītiņām runā pie auss kā niedru zuzoņa .. Sudrabkalns II, 378.

zvagulis[1], -ļa, v. *Cūknātru ļ (vīrceļu) dzimtas lakstaugs ar dzelteniem ziediem, plakanu četrdaļīgu kausu, kurā nogatavojušās pogaļas, piemēram, vējā, skan.* □ Viss vēl svaigs, pašā laikā. Pat zvaguļi, kas ātri nokalst un pļaujot sausi trīsuļo, vēl zied un ir kā ar vasku ieziesti .. Caune 5, 222. .. lielie zvaguļi .. Viengadīga pusparazītiska nezāle. Var augt patstāvīgi, bet parasti ar sakņu kārpiņu palīdzību ņem barību no citu augu saknēm. Apsīts 1, 149.

zvagulis[2], -ļa, v. *Pie tērpa valkājama rotas lieta — metāla plāksnīte, piekars, kas kustoties rada skaņu.*

zvaigāt, -āju, -ā, -ā, pag. -āju; intrans. **1.** *Vairākkārt zviegt (1).* □ Pagalmā zvaigā nostāvējušies un nogaidījušies zirgi. Avotiņa 7, 23.

2. vienk. *Vairākkārt smieties (parasti skaļi, arī bezjēdzīgi).* □ Meitenes zvaigāja kā kutinātas. Nē, tādu trakumu viņas vēl nebija dzirdējušas! Vāczemnieks 5, 30. Lida spēlēja slikti. Visi skaļi zvaigāja, ja viņa kļūdījās. Lida pati smējās .. Lit M 75, 21, 12. .. Jete skaļi un nevaldāmi smējās. Šie smiekli aizvainoja māti: «Tu gan esi savāda, Jete. Tu zvaigā, kad būtu jāraud dienu un nakti.» Ciņa 90, 132, 2.

zvaigznājs, -a, v. **1.** astr. *Nosacīts debess apgabals ar zvaigžņu grupu.* Zodiaka zvaigznājs — *viens no divpadsmit zvaigznājiem, ko šķērso ekliptika.* □ Reizēm horizonta malā kāda nepamanīta zvaigzne aizdegās ar baltu liesmu un, šķietami švirkstēdama, nokrita lejup. Bet kuplajā zvaigznājā netrūka nevienas. Dziļums 1, 361. Dienvidos redzams Lauvas zvaigznājs. Četras tā spožākās zvaigznes veido prāvu trapeci .. Zv d 59, 2, 56. Izvirzījums Oriona zvaigznājā nosaukts par Oriona zobenu. Zv 63, 15, 31.

2. *Cilvēku kopums, kam ir izcili panākumi, nopelni, arī liela popularitāte (kādā nozarē).* □ .. tu esi pie strēlnieku zvaigznāja, teica man kāda Balss .. Ļūdēns 6, 45. .. A. Ostrovska lugā «Vilki un avis» .. nomirdzēja Drāmas teātra spožais aktieru zvaigznājs. Dzene 9, 174. Mūsdienu lietuviešu grafiķu zvaigznājs papildinājies ar jaunām zvaigznēm, spožām personībām .., viņu darbi izstaro novatorismu .. Lit M 83, 26, 8.

zvaigzne, -es, dsk. ģen. -žņu, s. **1.** astr. *Debess ķermenis, kas sastāv no karstas gāzes (plazmas) un izstaro gaismu.* Spoža z. Zvaigžņu grupa. Krītošā zvaigzne — *meteors, kas ir uzliesmojis planētas atmosfērā.* Rīta zvaigzne — *planēta Venera, ja tā redzama rītos.* Vakara zvaigzne — *vakarzvaigzne.* Divkāršā (arī dvīņu) zvaigzne — *divas zvaigznes, kas savstarpējas gravitācijas iedarbībā rotē ap kopīgu smaguma centru; dubultzvaigzne.* Vairākkārtīga zvaigzne — *zvaigžņu sistēma, kas sastāv no trim, četrām vai vairākām telpiski tuvām zvaigznēm.* Simbiotiska zvaigzne — *zvaigžņveida objekts, kam zemas temperatūras absorbcijas spektru papildina augstas temperatūras emisijas līnijas.* Zvaigžņu (arī sideriskais) gads — *laika sprīdis, kurā Saule veic savu redzamo (gada) ceļu pa debess sfēru attiecībā pret zvaigznēm (aptuveni 365,26 diennaktis).* Zvaigžņu pasaule — *noteikta veida zvaigžņu kopums.* Zvaigžņu tulks novec. — *astrologs.* □ Mūsu zvaigžņu sistēma — Galaktika — izveidojās pirms 10—15 miljardiem gadu. Zin T 75, 3, 39. Es viņas visas pazinu, šīs zvaigznes. Ne jau pēc to vārdiem. Astronomiju es necik nebiju mācījies. Bet es zināju apmēram to vietu debesīs, kur iedegās pirmā. Janovskis 1, 373. «Nāc,» Maira saka, pacēlusi Velgu uz rokām, «Ziemsvētku nakts ir visjaukākā, es tev parādīšu zvaigznes.» — «Jā, māmiņ, arī to, kas uzlēca Betlēmē.» Pasaules sp I, 347. Zvaigžņu tik daudz. Un zvaigznes tik zemu, Ka ķeras vecā parka eglēs. Līce 1, 27. «.. ir tādi, kas redzējuši pūķi nokrītam taisni no debesīm ..» — «Tie ir meteori,» paziņo svarīgi Āboliņš. «Ļaudis viņus sauc par krītošām zvaigznēm.» Sudrabu E 5, 77. Mūsu debess rīta un vakara zvaigzne — Venera pēdējos pārdesmit gados ir saņēmusi tik daudz cilvēka intereses apliecinājumu kā neviena cita planēta. Pad J 82, 42, 4. ◇ (Pie)dzimis zem laimīgas zvaigznes — *saka par cilvēku, kam viss veicas, vienmēr laimējas.* ◇ (Pie)dzimis zem nelaimīgas zvaigznes — *saka par cilvēku, kam nekas neveicas, nekad nelaimējas.* ◇ Zvaigžņu stunda — *panākumu, triumfa brīdis, laikposms.*

2. *Ģeometriska figūra, ķermenis ar smailiem stariem; priekšmets, veidojums, kam ir šāda forma.* Triju Zvaigžņu ordenis. □ .. tirgonis valsts svētkiem par godu bij izveidojis virs veikala durvīm milzīgas trīs Latvijas zvaigznes, kas zvīļoja šaurajā tirdzniecisk ajā ielā. Niedra 2, 116. Ziedlapas [grimoņiem] veido slaidi četrzarainu zvaigzni, putekšņlapas to atkārto, izvietodamās kā smalks rotājums ziedlapu žuburos .. Caune 5, 99. pārn. .. mēs [strādnieki lopkautuvē] dzinām uz kaušanu atkal baru vēršu. Kāds jauns, melns vērsis ar baltu zvaigzni pierē gāja pa priekšu .. Kurcijs 4, 194.

3. *Cilvēks, kam ir izcili panākumi, nopelni, liela popularitāte (kādā nozarē).* Baleta z. Teātra z. Kino zvaigzne — *kinozvaigzne.* Filmu zvaigzne — *kinozvaigzne.* Zvaigžņu slimība — *pārliecīga savu nopelnu, spēju novērtēšana, iedomība, kas raksturīga dažiem, parasti jauniem, kādā nozarē strauji panākumus guvušiem cilvēkiem.* □ Vecos laikos nereti gadījās, ka, aizstājot kādu saslimušu premjeru vai primadonnu, pēkšņi uzausa mākslā jauna zvaigzne. Dzene 3, 40. Boldvinam patīk vērot citus aktierus, sevišķi zvaigznes, un ne tikai mācīties no viņiem, bet arī izzināt, kādi cilvēki viņi ir. Santa 94, 2, 31. Tie [piedzīvojumu romāni] mani aizveda lielpilsētu lepnās viesnīcās, pilīs, filmu zvaigžņu buduāros, kur norisinājās romantiskas mīlas dēkas. Zālīte 5, 55. «Apsveicu ar panākumiem. Tikai .. nesaslim-

sti ar «zvaigžņu slimību». Ar jauniešiem tas bieži notiek.» Sports 68, 160, 3.

zvaigznīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Dem.* → *z v a i g z n e.*

2. *Savienojumā «alpu zvaigznīte»: ēdelveiss.* □ Kaķpēdiņām tuvu radniecīgas ir Alpu zvaigznītes jeb ēdelveisi .. Galenieks 2, 377. Alpu ēdelveiss jeb Alpu zvaigznīte — .. savvaļā aug Alpu kalnos. Dindonis 1, 108.

zvaigžņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvaigžņaini. 1.** *Tāds, kur ir zvaigznes (1) — par debesīm; zvaigžņots (1).* □ Izdvašodami saules versmi, kūļi stāvēja klusi un svinīgi. Zvaigžņains debesu lauks izpletās tagad tiem pāri .. Virza 1, 111. .. zvaigžņains zvīļo melnzilais debesjums. Grīns 1, 376. // *Tāds, kad ir zvaigznes (1) — par laikposmu.* □ Pār pļavām naktīs zvaigžņainās Sabiezē vīgriežu elpa .. Elksne 5, 45.

2. *Tāds, kur, uz kā ir zvaigznes (2); zvaigžņots (2).* □ .. [dēls] izņēma no tā [portfeļa] zvaigžņaino konjaka pudeli un sniedza tēvam. Jakubāns 2, 20.

zvaigžņainums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → *z v a i g ž ņ a i n s (1), z v a i g ž ņ o t s (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Debess z. Rudens nakšu z.

zvaigžņmatiņš, -a, v.; bot. *Auga lapu stari vai zarains matiņš.* Pelēcīgi balti zvaigžņmatiņi.

zvaigžņots, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvaigžņoti. 1.** *Tāds, kur ir zvaigznes (1) — par debesīm.* □ Mēness kāpa arvien augstāk zvaigžņotajās debesīs, ēnas kļuva asākas un nemierīgākas .. J Kalniņš 3, 311. Tas bija kādā vēlā februāra vakarā, kad laukā mirdzēja zvaigžņotas debesis un sala bez žēlastības. Dziļums 1, 424. Strādājot ar zvaigžņotās debess grozāmo karti, skolēniem jāzina, ka redzamais debess izskats mainās atkarībā no Zemes griešanās ap savu asi .. Sk Av 70, 17, 2. // *Tāds, kad ir zvaigznes (1) — par laikposmu.* □ Nakts bij silta un zvaigžņota, zāle tomēr smagas rasas pilna .. Upīts 4, 697. .. ir zvaigžņota un klusa ziemas nakts. .. asaraini salts ir zvaigžņu zaigs. Grīns 1, 426. Rimst vēji, un sniegainās rūtīs sit vakars zvaigžņoti zils. Krūklis 5, 125.

2. *Tāds, kur, uz kā ir zvaigznes (2).* □ Upenājs ļāva tramvajam vest sevi caur apstādījumiem, gar spoži balto operas namu, gar starmešiem apgaismoto smailo un zvaigžņoto Brīvības pieminekli .. A Eglītis 4, 66. Uz galda konjaka pudele spīdināja zvaigžņoto etiķeti .. Ērgle 4, 38. Uzmanību saista gan punktainas un zvaigžņotas zeķes, gan zeķbikses ar izšuvumu uz vīles .. Sieviete 90, 2, 20. pārn. .. Sarkanbrūns zirgs ar zvaigžņotu pieri Vizmaino ūdeni padzeras mierīgs, Bubinot mīkstajām lūpām. Kar 59, 5, 19.

zvaigžņup, apst. *Virzienā pret zvaigznēm (1); arī augšup.* □ Tās [sievas] viņus [vīrus] mājās gaidīs tikpat kvēli Un naktīs ilgi zvaigžņup skatīsies .. Elksne 6, 13. .. zvaigžņup sena dziesma skan. Auziņš 3, 65. pārn. Vest pa stāviem dziesmas ceļiem zvaigžņup savas tautas gaitu, Būsi zvaigžņu labais gans, kopā turēt dainu klaidu. Belševica 4, 205.

zvaigžņveida, ģen., nelok. **1.** *Tāds, kam ir zvaigznes (1) forma, veids.* □ .. Visuma bezgalīgajos plašumos tika atklāti līdz šim nezināmi objekti — milzīgi zvaigžņveida debess ķermeņi .. Zin T 65, 4, 14.

2. *Tāds, kam ir zvaigznes (2) forma, veids.* □ Vaska puķes .. ir tīteņaugi ar biezām, gludām, ādainām, pretējām, sēdošām lapām; ziedi balti vai iesārti, zvaigžņveida, ļoti smaržīgi. Dindonis 1, 181. .. Šečecinu un Parīzi projektējis viens un tas pats arhitekts, tāpēc maģistrālēm tāds plašums, tāpēc zvaigžņveida laukumiem tāds vēriens .. Pad J 79, 23, 4. Viesus un sūtņus pieņēma parādes zālē — pils visplašākajā telpā ar gotisko zvaigžņveida griestu arkām. Rīgas B 84, 281, 5.

zvaigžņveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvaigžņveidīgi. 1.** *Zvaigžņveida (1).* Z. debess ķermenis.

2. *Zvaigžņveida (2).* Z. ornaments. □ Pilsētas centrālajā laukumā, kur zvaigžņveidīgi saplūst galvenās maģistrāles, atrodas grandiozs memoriāls .. Ves 82, 8, 29. Tās [sēnes] ārējā daļa .. , augļķermenim nogatavojoties, zvaigžņveidīgi saplaisā 4—12, pat 15 un vairāk daļās .. Draugs 82, 5, 29.

zvalstīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvalstīgi.** *Tāds, kas zvalstās (1).* □ Lidmašīna ir dīvaini zvalstīga un, reizi pa reizei nodrebēdama, tuvojas apakšējam mākoņu slānim. Zemzaris 2, 106. Kanoe airēšana .. Šajās cigārveida zvalstīgajās laivās, tupot uz viena ceļa, airē tikai vīrieši. Sports 68, 172, 3. // *Gāzelīgs, grīļīgs (piemēram, par gaitu).* □ Brālis reiz tēloja kādu negatīvu personāžu un iznāca uz skatuves zvalstīgā gaitā, ar izspūrušiem matiem, no pleca noslīdējušu bikšu lenci. Zv 74, 8, 16.

zvalstīt, -u, -i, -a, pag. -īju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) zvalstās (1).* □ .. kuteri zvalstīja jau pāris kilometru platajā caurtekā, bet, kad pie Seļākinas zemesraga izbraucām uz kuģu ceļa, tas gāzelējās kā čaumala .. Gūtmanis 4, 154. .. pa ceļam mūs [mašīnā] pamatīgi kratīs un zvalstīs, apbērs ar biezu kārtu putekļu .. Ērgle 5, 42. // *Kustināt šurp turp (piemēram, ko rokā saņemtu).* □ Podnieks, savukārt iedzēris, zvalsta pudeli pa rokām, nesakarīgi un kautri runā. Upīts IV, 713.

zvalstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. **1.** *Virzoties šūpoties (parasti spēcīgi) no viena sāniem uz otriem — par transportlīdzekļiem, arī pasažieriem tajos.* □ Autobuss tā zvalstījās izrūgušajā pavasara ceļā, ka spēj tikai noturēties uz sēdekļa! Indrāne 5, 245. Dodoties garajā ceļā, rati zvalstījās pa koku saknēm ar negantu troksni. Salenieks 3, 198. Kuterim zvalstoties, jaunie vīri, uz sola līdzsvaru ieturot, te sakņupa, te it kā paaugās lielāki. Klīvers 2, 9. Hā! Jaunā ceļa soma ir krietni nobružāta, kuģim zvalstoties, bet es to noņemu no plaukta ar cēlu žestu. Grebzde 1, 4. .. kā gan laivas trešā sēklī valstās! Brīžam buru tikko viļņos redz. Nodziest uguns, kuru mastā

dedz, irkļi lec no lizdām, vīri zvalstās. Dziesma 1, 101. // *Būt tādam, kas sveras, šūpojas no vienas puses uz otru (piemēram, par priekšmetiem).* □ Caurvējā ņaud neeļļotās eņģes, durvīm zvalstoties caurvējā. Repše 2, 18. // *Gāzelēties, grīļoties (piemēram, ejot) — par cilvēkiem.* □ Viņš [piedzērušais] zvalstījās no vienas kājas uz otru un pret sienu. Upīts VII, 281.

2. *Bezdarbībā gulšņāt; valstīties; vāļāties (1).* □ . . garlaikota madāmiņa zvalstījās uz dīvāna dzeltenas stāvlampas gaismā ar romānu rokā. Dzene 2, 67. Slimībai Maruta neticēja: Mārtiņš nebija no tiem, kas ar galvas vai zobu sāpēm zvalstītos pa gultu. Vāczemnieks 4, 75. Kad strādā, tad strādā — garumā nevelkot; kad guļ, tad guļ — nevis zvalstās pa gultu . . Lāms 2, 139.

zvāļoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Virzoties šūpoties (parasti spēcīgi) no vieniem sāniem uz otriem — par transportlīdzekļiem, arī pasažieriem tajos; zvalstīties (1).* □ Peldošās laipas galā viegli viļņos zvāļojās «Jolanta». Kas «Jolanta» bija par skaistu laivu! Janovskis 1, 14. Mašīna kā neiebraukts zirgs lēkā un zvāļojas te uz vienu, te uz otru pusi. Pad J 82, 165, 2. // *Gāzelēties, grīļoties (piemēram, ejot) — par cilvēkiem.* □ Juhans zvāļodamies lēni gāja uz kajīti. Līvs 3, 148. . . viņai aiz muguras zvāļodamies čāpoja plecīgs puisis apbružātā jūrnieka formā . . Lapsa 3, 108.

zvanīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvanīgi.** *Skanīgs (2).* □ Balta migla, sudrabota rasa, zvanīga atbalss. Liesma 75, 1, 18. // *Tāds, kur izplatās labi uztveramas, parasti zvanu, skaņas (par telpu, vietu, vidi).* □ Apakšā [zem loga] zvanīga un dārdoša skalojās viena no Rīgas galvenajām ielām. Skujiņš 12, 5.

zvanīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → z v a n ī g s; šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Balss noslīgusi kaut kur lejāk, . . jauneklīgais zvanīgums tai pavisam nozudis. Upīts 9, 644.

zvaniķis, -ķa, v. *Kalpotājs (baznīcā, kapsētā), kura pienākums ir zvanīt baznīcas vai kapsētas zvanus.* □ Viņš gan nespēja sacensties ar Flandrijas slavenajiem zvaniķiem, . . tomēr visu, ko atļāva lauku baznīciņas septiņi zvani, viņš pilnā mērā bija sasniedzis. Ezeriņš 1, 116. Zvaniķis . . ņem virvi rokā un rauj to no visa spēka, ļaudams ik pēc sitiena no zvana izlīt visām skaņām. Jansons 5, 27. . . vecā zvaniķa gars no tuvējās kapsētas pusnakts stundās . . maldoties ap ezeru. Diena 93, 10, 4.

zvaniņš, -a, v. **1.** *Dem. → z v a n s.*

2. *Pulkstenīte (2).* □ Milijas kundze saka, lai saplūcot rozes, bet man labāk tīk vienkāršās pļavas puķes: pīpenes, zvaniņi un smilgas. Spāre 5, 27. Vēl zīlei tik daudz ziņu, ko vēstīt, Un mežā vēl zilie zvaniņi zvana . . Aspazija 3, 175.

3. *Mazam zvanam līdzīgs zieds.* □ Gundega kaut kur atradusi pirmās sniegpulkstenītes, divus baltus, vārus zvaniņus, un ielikusi zāļu glāzītē. Ezera 1, 199. Tur [uz palodzes] pietika vietas . . trīs sprīžu augstajai fuksijai, kas pašlaik bija nobārstīta kautrīgi uz zemi pavērstiem sārti baltiem ziedu zvaniņiem. Birze 1, 146. . . ziemeļu linneja . . , sīks ložņu puskrūms, kas ziedu laikā paceļ virs zemes pāros sakārtotus bāli sārtus ziedu zvaniņus. Galenieks 2, 369.

zvanīt, -u, -i, -a, pag. -īju. **1.** intrans. *Radīt dzidras, melodiskas, parasti samērā augstas, skaņas (par zvanu (1)); atskanēt šādām skaņām.* Kaut kur zvana. Zvanīt uz kapiem — *skandināt zvanu vai zvanus pirms apbedīšanas.* □ Kapsētas zvans zvanīja vienā zvanīšanā, līdzko bēru gājiens iznāca no Straumēnu pagalma . . Virza 1, 149. Apkārtējās baznīcās iešķindējās sīki zvani. Domā vienmērīgi zvanīja bēru zvans. Ādamsons 3, 100. Baznīcas tornī sāk zvanīt. Tātad garais gavēnis ir jau sācis beigties ar zvanu ieskanēšanos. Klīdzējs 1, 364. . . tad klusumā iecērtas zvana skaņas kā zāģa zobi dzīvā miesā. Zvana. Indrāne 3, 44. ◇ Nevar zināt (arī kas zina), kuros kapos zvanīs (arī glabās), arī nav zvanīts, kuros kapos glabās sar. — *saka, ja turpmākais nav zināms, paredzams.* □ Man jāiet pie Zandas! Andrejs? . . . Viņš solījās mani nosist, bet vēl jau neviens nav teicis, kuros kapos zvanīs . . . Līvs 2, 172. // *Radīt dzidras, parasti samērā augstas, skaņas (par metāla, stikla priekšmetiem, tiem saskaroties, plīstot, arī tos skarot u. tml.); atskanēt šādām skaņām.* Kristāla glāzes zvana. □ . . Ceļa malā smēde mana, Plēšas dūc, un āmurs zvana. K Skalbe 2, 415. Te no Straumēniem atskanēja skaņa zvanīšana. Tur zvanīja Līna, sizdama pa sētsvidū pakārtu vecu lemesi, saukdama vīrus brokastī [brokastīs]. Virza 1, 65. // pārn. *Radīt dzidras, melodiskas, parasti samērā augstas, skaņas (par smiekliem, cilvēka balsi); atskanēt šādām skaņām.* □ . . kaut kur attālāk [dzīvoklī] zvanīja viņas [Aspazijas] . . smiekli. Upīts 9, 486. Augu vasaru . . šai mūsu paradīzē skaļi un gaiši zvanīja bērneļu balsis, spalgākos toņus sasniedzot ar . . meiteņu spiedzieniem. J Plotnieks 10, 15. «Es esmu Sniegpulkstenīte!» dzidrā balstiņa kā zvanīt nozvanīja. Sakse 14, 21. // pārn. *Radīt raksturīgas dzidras, parasti samērā augstas, balss skaņas (par dažiem putniem, parasti dzeguzi); atskanēt šādām skaņām.* □ . . bērzi bija saplaukuši lapās, ziedēja vizbules un iekūkojās pirmās dzeguzes. Šo putnu ciemata apkaimē bija tik daudz, ka zvanīja vienā zvanīšanā . . Gūtmanis 4, 234. Gadiem ilgi jau dzeguze zvana, Bet nu neliec vairs gaidīt — Nu nāc! Ķezbere 2, 22. . . mežā . . beigusi zvanīt lietusputna balss. Grīns 1, 340.

2. intrans. *Darbinot, piemēram, attiecīgu mehānismu, panākt, ka zvans (1) rada skaņas.* □ Reiz viņš mājās uzkāpa savas baznīcas tornī, kad zvaniķis zvanīja. Ak, to troksni . . Sudrabu E 5, 80. «Kāp tūliņ baznīcas tornī un zvani tā, kā vēl nekad neesi zvanījis.» Grīva 1, 50. Viņš zvanīja, piesizdams visiem zvaniem pēc kārtas, sākot ar lielāko vai mazāko, un ieturēdams dažas pauzes . . Ezeriņš 1, 117. // trans. *Skandinot zvanu, piemēram, vēstīt*

(ko). □ Tad sirdszēlīgi liksi, lai mūžīgu mieru man zvaniķis zvana.. Losberga 3, 39. pārn. Sveika, upe, kur es vēžus ķēris, Vējš kad šalca, prieku zvanīdams.. Breikšs 1, 74.

3. intrans. *Darbojoties radīt noteiktas frekvences skaņas (piemēram, par aparatūras signālierīci, arī par iekārtu, piemēram, transportlīdzekli, ar šādu signālierīci); atskanēt šādām skaņām.* □ Zvana telefons. Klausuli paceļ Aleksejs. Mauliņš 4, 182. Otras dienas rītā, tai pašā brīdī, kad puķu veikala sūtnis Asjai nodeva trīs baltas rozes.., zvanīja tālrunis. Pasaules sp II, 367. ..mājās atgriezāmies ar tramvaju, kas zvanīdams un klabēdams brauca garām Rīgas pilij, pastam, gaišu veikalu rindām.. Zemzaris 2, 143. Pilsēta kauc kā izbadējies vilks. Zvana ugunsdzēsēju mašīnas, zvana ātrās palīdzības mašīnas, zvana tramvaji. Pasaules sp II, 153. Viņai no rītiem ļoti nāca miegs. Ļoti! Reizēm pat nedzirdēja modinātāju zvanām. Liesma 75, 1, 3. // trans. *Ar savu skaņu vēstīt (parasti laiku) — par pulksteni.* □ ..viņš vēlējās savā istabā pulksteni. Vislabāk kaut ko ļoti vecu, kas skaļi tikšķ un zvana stundas.. Pasaules sp I, 399.

4. intrans. *Darbinot signālierīci (piemēram, durvju zvanu), panākt, ka tā rada skaņas; atskanēt šādām skaņām.* □ ..viņa iegāja lielajā mūra namā, kāpa augšup trešajā stāvā un zvanīja pie masīvām divviru durvīm. Purs 10, 70. «Zvans sabojājies.» — «Tiešām? Vai tu nemelo?» durvīs stāvēdams, puisis mēģināja zvanīt, viņš spieda vairākkārt zvana pogu, bet zvans neieskanējās, palikdams mēms. Niedra 4, 97. Klaigā ielu tirgotāji, nepārtraukti signalizē automašīnas, zvana velosipēdisti. Zv 75, 15, 15. Līdzko viņš bija apģērbies, pie durvīm neganti zvanīja. Viņš gāja ielaist. Veselis 1, 70. // trans. *Darbinot (signālierīci), panākt, ka (tā) rada skaņas.* □ Tai brīdī pie durvīm zvanīja Tāļa zvanu [komunālā dzīvoklī]. Zigmonte 17, 42. // *Darbinot attiecīgu viena telefona sistēmu, panākt, ka cita telefona signālierīce rada skaņas, lai izsauktu (kādu) pie telefona; atskanēt šādām skaņām.* □ Šai klusā vakarā, Kad tālums liekas naidīgs, Kāds zvana man. Ziedonis 13, 58. Viņš meklēja Kseniju. Vispirms viņš veltīgi nopūlējās telefoniski sazināties ar tās dzīvokli: pirmo reizi zvanot, izsauktais numurs bija aizņemts,.. otrreiz tika nepareizi savienots, trešo reizi viņš aizmirsa automātā iemest naudu.. Ādamsons 3, 121. Ārsts pieceļas. «No uzņemšanas nodaļas nav zvanījuši?» — «Nē.» Lukjanskis 1, 114. Tālrunis iezvanījās neparasti vēlu. ..Arvīds izbrīnījās, zvanu izdzirdis. Viņam nemēdza tik vēlu zvanīt. PL Siev 85, 12, 17.

5. trans.; sar. *Atkārtoti, arī apnicīgi runāt, teikt.* □ «Es jau vīram visus tos gadus zvanīju, lai izrok aku, ka var ielaist reni uz stalli.» Jaunsudrabiņš Va, 238. Kolonijā man audzinātāji katru dienu zvanīja ausīs: «Dzīvo godīgi!» Dripe 8, 112. pārn. Nodevības apziņa kā no liela tāluma viņam zvanīt zvanīja ausīs: «Tavi darbi, asins nopelns..» Zeiboltu J IV, 303.

○ Ausīs (arī ausis) zvana (arī džinkst, dūc, dun, šalc, rūc, šņāc) — *saka, ja šķietami dzird skaņas (dažu slimību, noguruma vai spēcīga pārdzīvojuma ietekmē).* □ ..nevarīgs es veros logā, skatiem glāstīdams kokus, sniegus un debesu zilumu, bet galva žvinkst°, ausīs rūc un zvana.. Grīns 1, 224.

zvanīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl. *Ilgstoši, intensīvi zvanīt (4).* □ Zvana tālrunis. Klāvs: Kas par velnu te zvanās? Cilvēks pats savās mājās vairs nevar pavadīt mierīgu novakari! A Eglītis 1, 338. Gundars: Mums tiešām uznākusi liela, spārnota vēlēšanās.. noorganizēt vienu minimāli jēdzīgu [mūziķu] grupiņu. Nu kaut cik jēdzīgu! Mēs ar Reini zvanāmies visu dienu. Gulbis 1, 20. Pūpola: Mēs.. ejam uz jūsu kabinetu, dakter, un sākam zvanīties. Priede 4, 191.

zvanoņa, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums* → *z v a n ī t (1).* Bazīcas zvana z.

2. *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums* → *z v a n ī t (3).* Telefona z. Tramvaja z.

zvans, -a, v. **1.** *Apakšdaļā atvērts dobs metāla veidojums ar kustīgu mēli iekšpusē, kura, atsitoties pret šī veidojuma malām, rada dzidras, melodiskas, parasti samērā augstas, skaņas.* Sudraba z. Bronzas z. Skanīgs z. Zvana mēle. Zvanu tornis. Klausīties zvana skaņās. Izliet baznīcai jaunu zvanu. □ Kā tas būs, kad baznīcas zvans zvanīs? Droši vien pavisam savādāk nekā tas mazais zvaniņš, ko tēvs piekar pie lielā Meļņa jaunā loka, kad viņi ar māti brauc kādos godos.. [Domā meitene.] Pasaules sp II, 391. Tad kalnā baznīcas tornī ieskanas zvans. Tas šķind ātri un sasteigti, kā aizelsies un negribēdams.. Janovskis 2, 18. Kāds vecs zvanu lējējs man reiz stāstīja, ka parasti zvans, kam mazs plīsums, vairs lāgā neskan. Bet retos gadījumos zvans ar plīsumu dabū kādu dīvainu pieskaņu.. Mauriņa 1, 287. Kāpņu galā [skolā] stāv šīsdienas dežurante.. un enerģiski krata misiņa zvanu. Dripe 1, 95. sal. Antona paļāvība viņa spējām Vili uzjautrina. Viņš iesmejas līksmi kā zvans. Mauliņš 4, 193. ◇ (Pie)kārt (arī likt) pie (lielā) zvana sar. — *(paļdarīt zināmu daudziem (parasti ko nevēlamu).* □ «..[par līguma laušanu] mēs [mākslinieki] esam piekārti pie lielā zvana, mēs esam ievesti melnajos sarakstos un — maizes mums vairs nav!» A Grigulis 10, 110. Kļūmīgo gadījumu piekāra pie lielā zvana. Dzēruši! Skurbulī vizinājušies pa upi.. Lapsa 3, 88. // *Šāda veidojuma radītās skaņas.* □ Vīri savos pelēkos vadmalas apģērbos, sievietes rūtainos brunčos un izrakstītos kreklos stāvēja jau pagalmā, kad atskanēja dievnama aicinošais zvans. Niedra 1, 19. // *Zieds, kura vainaglapas sakārtotas zvanveidā.* □ Stingri.. ziedu kāti — bez manāmas noliekšanās notur smago zemes biti, kas līdz pusei ielien dziļajā zvanā. Caune 3, 19. No Liliju biedrības fotožurnāla līkst lilijas, burtiski — lien laukā smaržīgiem dzelteniem, baltiem un visu nokrāsu zvaniem. Tā ir trīsdimensiju ilūzija. Ziedonis 6, 80.

2. *Signālierīce, kas darbināta rada noteiktas frekvences skaņas.* Velosipēda z. □ Divriteņa zvans aizķērās aiz zara un iestrinkšķējās. Lācis VI, 283. Ceturtajā stāvā Ziediņš piespiež elektriskā zvana pogu. Plaudis 2, 81. Beātes dzīvokļa durvīm bija vecmodes griežams zvans, tas čirkstēja aizsmacis un uzstājīgs.. Zigmonte 17, 53. // *Šādas signālierīces radītās skaņas.* □ ..ienāk Olivers. Viņš par kaut ko mazliet nervozē. Pie ārdurvīm atskan zvans. Gulbis 5, 232. Modinātāja griezīgais zvans izrāva Rolandu no paša dziļākā miega. Jansons 4, 390. Kaklasaiti siedams, viņš dzirdēja telefona zvanu. Meldere 1, 123. // *Skaņu signāls, kas norāda, piemēram, uz kā sākumu vai beigām.* □ Neskaidrs un grūti izpildāms noteikums [skolā] bija prasība [dežurantam] pierakstīt uz tāfeles skolēnus, kas pēc zvana līdz skolotāja ienākšanai klasē nesēž klusi un mierīgi.. J Kalniņš 10, 215. Esmu aizmirsusi, ko klases audzinātāja runāja pirmajā stundā, baidos, ka aizmirsu to, jau tūlīt pēc zvana no klases iziedama. Zigmonte 18, 132. Kalpotājs: Kungi, pasteidzieties, jau pirmais zvans! A Eglītis 1, 106. ◇ Trauksmes zvans — *brīdinājums, rīkojums u. tml. aktīvi reaģēt uz ko nevēlamu, satraucošu.*

3. parasti dsk.; mūz. *Sitamais mūzikas instruments — metāla cilindru kopa, kas īpaša āmura sitienu iedarbībā rada noteikta augstuma skaņas.* □ Pēc tam spēlēju ar zēnu orķestri finālu no Gļinkas operas «Ivans Susaņins» ar zvaniem manā instrumentācijā.. Zv 77, 3, 17. ..[mūziķis] turpināja darboties kā multiinstrumentālists: viņš spēlēja vairākas ģitāras, taustiņinstrumentus, mandolīnu, zvanus un gongu. Pad J 82, 106, 4. // *Ar šādu instrumentu radītā skaņa.*

zvanveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zvana (1) forma, veids.* Z. zieds. Z. narcise. □ Parastās pupiņas ziedu no ārpuses ietver zaļš zvanveida kauss. Švinka 1, 6. Zilie vai baltie zvanveida ziedi.. platlapu pulkstenītei ir lieli — 4—6 cm diametrā. D kal 65, 87. Šajā (7—12 gadu) vecumā meitenēm labi izskatās rūtaini zvanveida piegriezuma svārki.. PL Siev 58, 5, 19.

zvanveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvanveidīgi.** *Zvanveida.* □ Vēlāk, 20. gadsimta sākumā un vidū, kad radās vajadzība rotāt interjeru, keramiķi sāka darināt zvanveidīgas.. vāzītes.. Rīgas B 79, 161, 4. Tatjana bija ģērbusies gaišā, zvanveidīgā tērpā, ar koši sārtu somiņu rokā. Klīvers 4, 23. No klints sienas nokarājas daži balti zvanveidīgi ziedi.. Pad J 59, 238, 4.

zvaņa, -as, s. *Zvanoņa (1).* □ Kapsētas zvanā bija liela plaisa. ..tā zvaņa vairs nav skanīga, bet aizsmakusi un aprauta. Avotiņa 7, 150. Mārtiņš.. sāka cilāt āmuru. Klusais mežs tālu atbalsoja zvaņas un meta tās pāri otrā pusē, lauku klajumā. Upīts X, 499. ..Pār balto sādžu lidinās.. līksmas izkapts zvaņas.. Sudrabkalns 14, 17.

zvārgulis, -ļa, v. *Metāla piekars, kas, parasti, saskaroties ar citiem piekariem, rada skaņu.* Zvārguļu skaņas. □ Svētku krāšņumā, ormaņu zvārguļos, slidotavas jautrā mūzikā, svētvakara zvanos.. — visur Maija pēkšņi dzird Elitas balsi. Mauriņa 2, 351. «Skan zvaniņš un zvārgulīši. Ar zvanu brauc kungs, ar zvārguļiem zemnieks.» LTP 114. Agrāk Jaungada naktī viņš vienmēr brauca kamanās. Pie ilksīm skanēja zvārguļi. Skujiņš 7, 70. Bet nu es atcerējos, ka kaut kas līdzīgs zvanam bija klētsaugšā.. Tas bija liels pajūga zvārgulis. A Eglītis 2, 135. pārn. Rudens otas radītās rotas: šur tur iedžinkstas bērzu zelta zvārguļi, iedzirkstas apšu dzintarkrelles. Pasaules sp I, 184.

zvārot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. *Zvalstīt.* □ Kājas noāvis, bikses uzlocījis, viņš sāka plakandibeni zvārot,.. beidzot izmanījās apgāzt un izliet ūdeni. Svīre 2, 66. Omartijs brīdi stāvēja domīgs pie savas droškas un zvāroja rokā garu tērauda vāli. A Eglītis 6, 138.

zvārotīes, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Zvalstīties (1).* □ Ūdens spaiņos zvārojās tīrs un kārdinoši dzidrs.. Ezera 5, 78. Māte un Lidija iemeta kapā pirmās saujas smilšu, kad zārks, smagi zvārodamies, sāka nolaisties lejup izraktajā dzīlē.. Niedra 2, 133. ..Klauss griež un apgriež, uzgāzē un tīši bremzē tā, ka sēdētāji lēkā un zvārojas sēdekļos kā lupatu maisi. Repše 2, 54. Viņš uzceļas, brītiņu stāv zvārodamies, tad redzami atgūst iekšējo un ārējo līdzsvaru un beidzot iet pie durvīm. Zigmonte 15, 177.

zveja, -as, s.; parasti vsk. *Zivju, arī, piemēram, ūdens bezmugurkaulnieku, ieguve ar īpašiem rīkiem.* Siļķu z. Krabju z. Zemledus z. Zvejas kuģis. Zvejas flotile. Zvejas laiva. Zvejas tīkla pludiņi. Zvejas rīks — *zvejasrīks.* Zvejas vieta — *zvejasvieta.* Piekrastes (arī krasta) zveja — *zveja sauszemes tuvumā.* Zvejas (arī nozvejas) meistars — *zvejas kuģa komandas loceklis, kas pārzina zveju un zivju apstrādi.* □ Jau aizvēsturē bija attīstījušies pirmie dzīvās dabas resursu izmantošanas veidi: medības un zveja. Tauriņš 1, 18. Firmās dienas pagāja, gatavojoties zvejai. Brigadieri mūs mācīja apieties ar saivām, uzsiet tīklu linumu virvēm. Gūtmanis 4, 156. Bet upes krasts vairs nebija tāds, kādu es to biju pazinis pavasarī. Bija sākusies zvejas sezona. Ik pa katriem desmit metriem tur sēdēja pa makšķerniekam. Janovskis 1, 423. pārn. Altāra gleznā Gokažē bija iecerējis slaveno ainu, kur Kristus uzaicina zvejniekus doties līdzi dvēseļu zvejā. Bels 7, 97. Arheoloģiskajos izrakumos atrasti arī zvejas rīki: no skaliem pīti murdi, tīkli, kaula un šīfera makšķerāķi, kaula žebērkļi.. un priedes mizas vai bērza tāss pludiņi. D kal 78, 191. Koraļļu rifu blīvākajos rajonos ir daudzu pasaules valstu labākās zvejas vietas, kurās ik gadu iegūst apmēram pusi visas nozvejas. Ves 83, 4, 28. Pilnmetrāžas filmu veido divas noveles — par vecajiem zvejniekiem, kuru brigāde nodarbojas ar piekrastes zveju, un jaunajiem, kas tralē atklātā jūrā. Māksla 73, 2, 42.

zvejasrīks, -a, v. *Rīks, ko izmanto zivju, arī, piemēram, ūdens bezmugurkaulnieku, iegu-*

vei. □ Zvejasrīkus viņš [tēvs] bija izpārdevis. Jaunie Lainti nevarēs par zvejniekiem izmācīties. Zigmonte 14, 37.

zvejasvieta, -as, s. *Zivju, arī, piemēram, ūdens bezmugurkaulnieku, ieguves vieta.* Zvejasvietas Baltijas jūrā. Izbraukt uz zvejasvietu. □ Uz zvejasvietām brauc tūkstošiem jūdžu tālu. Skujiņš 12, 301.

zvejasvīrs, -a, v. *Zvejnieks.* □ Dažs labs zvejasvīrs, krastā iznācis, meta pār plecu maišeli ar zivīm un gāja tieši uz krogu. Zigmonte 14, 6. . . [gleznā] druknie zvejasvīri pārliecina ar savu svarīgumu, nepieciešamību būt. Lit M 67, 26, 9.

zvejlieta, -as, s. *Zvejasrīks.* □ Zvejlietas — tauvas, tīkli un zušu šņores — ar bija gatavas, Bundžiņa jau pinās ar tām visu ziemu. Lācis 4, 247. . . es redzēju sūru nabadzību, skarbo, nekopto jūras krastu, noplukušās mājeles salmu jumtiem, noskrandušus bērneļus, krastā pamestas zvejlietas . . Zemzaris 2, 147.

zvejniecība, -as, s.; parasti vsk. *Cilvēku nodarbošanās veids — zivju, arī, piemēram, ūdens bezmugurkaulnieku, ieguve; arī attiecīgā ražošanas nozare.* Malu zvejniecība — *nelikumīga zvejniecība; maluzvejniecība.* □ . . galvenā nodarbošanās Kuršu jomā bija zvejniecība. Zivis veda pārdot gan uz tuvējām pilsētām, gan uz tālāko Dancigu. Bels 7, 14. Bet, lai zvejniecība zeltu, tai jākļūst vienotai ar pārstrādi . . Lauku Avīze 90, 27, 3. Jau tagad nozvejas pieauguma tempi samazinājušies un atsevišķos tradicionālos zvejniecības rajonos praktiski apstājušies . . Zv 79, 13, 25.

zvejniecisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvejnieciski.** *Saistīts ar zvejniecību, tai raksturīgs.* □ . . kā Ostgalā smaržo! Mazliet pēc jūraszālēm, pēc eļļainā ūdens, pēc veciem namiem . . . Un vēl pēc kaut kā īpaša, zvejnieciska. Cīņa 79, 82, 3. . . īpašs Meteņa variants bija Zvejnieku diena jeb Zvejnieku svētki mūsu piejūras novados ar specifiskām, zvejnieciskām tradīcijām. Lauku Dzīve 85, 1, 24.

zvejniekciems, -a, v. *Ciems, kur vairums iedzīvotāju nodarbojas ar zveju, zivju apstrādi.* □ Autobuss bija piestājis vienā no daudzajiem zvejniekciemiem, kuri Latvijā izstiepušies gar visu jūras malu. Zigmonte 13, 6. . viņš [puisis] tos [vārdus] glabāja tai meitenei, kura zvejniekciemā tīklus lāpīja. Kaldupe 12, 12. Izsenis lauku iedzīvotāji Latvijā dzīvojuši vai nu atsevišķās sētās — viensētās, vai to grupās — ciemos (te pieskaitāmi gan Kurzemes zvejniekciemi, gan Latgales sādžas, . . arī veco muižu centri). Lauku Avīze 90, 49, 7.

zvejniekmeita, -as, s. *Zvejnieku meita; arī jauna zvejniece.* □ Zvejniekmeitai laikam patika šis tēraudzilais skatiens, bet Milzim svešā vīra acis šķita kā aukstas decembra naktis . . Kaldupe 6, 108.

zvejniekmeitene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Meitene, kas aug zvejnieku ģimenē.* Ņipra z.

zvejniekpuika, -as, dat. -am, v. *Zēns, kas aug zvejnieku ģimenē.* □ «Mēs, zvejniekpuikas, jau sen prasāmies jūrā . .» Ērgle 1, 248.

zvejniekpuisis, -ša, v. *Jauns zvejnieks.* □ Trīs jauni zvejniekpuiši, nometušies prāvāka bērza pavēnī, tērzēja par meitenēm. Kaldupe 6, 132. . . dažs zvejniekpuisis, ko nekādi nevarēja cildināt par izsmalcinātu valodu, it sekmīgi saņēma grožos savas leksikas mežonīgos zirgus, ja tuvumā gadījās Indra. Kalndruva 2, 9. Pretī nāk plecīgs, stalts zvejniekpuisis basām kājām, sarkanīgi brūnu seju. Zigmonte 2, 185.

zvejnieks, -a, v.; **zvejniece,** -es, dsk. ģen. -ču, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zveju; zvejas speciālists.* Zvejnieku zābaki. Zvejnieku kuģis. Malu zvejnieks — *cilvēks, kas nodarbojas ar nelikumīgu zveju; maluzvejnieks.* □ Uz ledus gabala atradās četrpadsmit zvejnieki un divi zirgi. Ļaudis bij nodarbojušies ar āliņģu ciršanu un tīklu laišanu ūdenī . . Blaumanis 6, 20. . . krastā piestājušas zvejnieku motorlaivas. Tiek nestas mālā zivju kastes, un vīri brezenta jakās cenšas savu guvumu turpat iztirgot. Dripe 9, 5. Pēcpusdienā veca zvejniece atnes Viedoliem kaltētas butes, veselu lielu grozu. Zigmonte 13, 132. Zvejnieki lēnām, pēc rituma veca iznāk pār kāpām ar tīkliem uz pleca, atrotī buras, ved laivu uz selgu. Dziesma 1, 26. Es redzēju jūriņā Trīs zvejniekus zvejojam: Zelta laiva, zīda tīkls°, Sudrabiņa zēģelītes. DV 1265.

zvejnieksieva, -as, s. *Zvejnieka sieva; arī zvejniece.* □ Pienāk arī no kāpām dažas zvejnieksievas ar groziem un kārbām palīdzēt saviem vīriem izlasīt no tīkliem zivis. Birznieks-Upītis 2, 9. Patiešām, nevarēja noliegt, kaut arī Romieša sievai jau bija pāri piecdesmit, viņa bija pati izskatīgākā zvejnieksieva vismaz četru māju robežās. Bels 7, 84. sal. Nāk dienas vidū saule tā kā brūna zvejnieksieva Un zelta tīklus solās pāri visam krastam klāt . . Kaldupe 14, 31.

zvejot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Iegūt (zivis, arī, piemēram, ūdens bezmugurkaulniekus) ar zvejas rīkiem.* □ Te mēs . . ar tīklu jedām zvejojām stores . . Gūtmanis 2, 57. Literatūrā ir norādes, ka arī Latvijā kādreiz zvejotas pērles. Upīte 1, 87. pārn. «Dejas zāle ir tas dīķis, kur zvejot sev vīrus, balles uzvalks ar izgrieztām krūtīm tā ēsma . . .» A Deglavs 1, 656. // intrans. □ Ansis Dziesma ēda ilgi, pa vidu runāja, stāstīja, kā . . gandrīz saplēsuši tīklu, lai cik uzmanīgi zvejodami. Zigmonte 2, 48. Lielās upes lejtecē . . sēkļos zvejoja ar vadiem . . Gūtmanis 2, 132. Es redzēju jūriņā Trīs zvejniekus zvejojam: Zelta laiva, zīda tīkls°, Sudrabiņa zēģelītes. DV 1265. // sar. *Vilkt, smelt no šķidruma (ko).* □ Kārlis jau noliecies pār galdu un skārda bļodiņā zvejo nūdeles . . Auziņš 1, 50. Māte zvejoja no katliņa brūnas alus desas, un Gunars . . steigšus nometās pie galda. Eglons 2, 19. Slepeni viņš ielavījies muižas virtuvē un no cūku spaiņiem zvejojis maizes garozas un kartupeļus. Mauriņa 2, 78. // intrans. □ . . Ķencis zvejoja vēl pamazām ar kausu pa katlu, žēlodamies, ka zupa esot jāatstāj neizstrēbta. Kaudzītes 1a, 56. . . tēvs . . zvejo ar karoti pa šķīvi, bet nevar

satvarstīt nevienu rīvēto kartupeļu bumbiņu. Indrāne 5, 248.

2. sar. *Velkot, bīdot, raušot u. tml. censties dabūt ārā (parasti no grūti pieejamas vietas).* □ Gusts: Viņdien pats stāstīji, ka tevi ar ķeksi zvejojuši laukā, kad esot novēlies ostā no liellaivas. Vanags, Ķokpelnis 1, 75. Tas [saimnieks] jau bij sēdus un ar kārtu kārtām lāpītās zeķēs apautām kājām zvejoja tupeles no lāvas apakšas laukā. Upīts XII, 408.

zvejs, -a, v. *Zvejnieks.* □ Kādu stundu nosēdējām uz Tūjas steķa, vērodami, kā zveji izkrauj laivas. Avotiņa, Peters 1, 98. Tad nāk naktis, klusas, mēness sudrabā vizošas, un tādās reizēs vecie zveji teic, ka jūra palikusi gluda kā āda. Līvs 1, 13. . . tie tāljūras zveji — tie tur strādā mēnešiem, vienalga, kādi apstākļi . . . Talcis 8, 51.

zvejvieta, -as, s. *Zvejasvieta.* □ Tā [nama atklāšana] iekrita taisni tajā dienā, kad sadalīja zvejvietas jūrā: kur vadiem zvejot un kur novietot murdus. Lācis 4, 364.

zvelēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Spēcīgi vairākkārt sist.* □ «Sadosim vēl!» . . sauca Kaņepītis un tik zvelēja ar mazo sprigulīti kungam pa abām ausīm. Kaldupe 5, 82. pārn. Te veseri kā sajukuši zvelē. Šķīst dzirkstis. Auziņš 1, 169. pārn. Jo viļņi nestāv. Un asinis nestāv — Pa kuģiem un ribām zvelē. Vācietis 5, 24.

zvēliens, -a, v. **1.** *Vienreizēja paveikta darbība* → *z v e l t (1).* □ Kad glupjais ziņkārais laucis sāka vilkties uz to pusi [pie svešajiem zirgiem], . . arī tas dabūja zvēlienu pa ribām un tūliņ attapa savu vietu. Upīts 4, 239. . . ceļot zvēlienam dūri, Miķelsons saliecas kā atspere . . Grīns 1, 235. «Nav ko sērot,» tēvocis viņam uzgāza krietnu zvēlienu pa lāpstiņām. Dripe 2, 132. pārn. Ingus skaldīja, un dimdošajos cirvja zvēlienos pret bluķi . . pārpārēm viedās varena muskuļu jauda . . Ezera 13, 316.

2. *Vienreizēja paveikta darbība* → *z v e l t (2).*

zvelt, zveļu, zvel, zveļ, pag. zvēlu. **1.** intrans. *Spēcīgi sist.* Z. čūskai pa galvu. Z. ar āmuru. □ Nu saimnieks kļuvis dusmīgs un zvēlis vienreiz ar lielo karoti velnam pa pašu pieri. LTP 271. Bet vecais Dauksts . . ar dūri zvēla durvju nokvēpušajos dēļos . . Indrāne 1, 44. Sieva plašā atvēzienā pacēla virs galvas vāli un ar varenu blīkšķi zvēla pa mietiņu. Bels 6, 338. «Viņi kaļ radzes. Viņi zveļ ar āmuriem un kapļiem tā, ka dzirkstis šķīst un visiem mums aizkrīt ausis.» A Eglītis 6, 198.

2. trans. *Panākt, būt par cēloni, ka kas gāžas, sveras (uz sāniem, apkārt u. tml.).* Z. mucu uz sāniem. Z. bluķi apkārt.

zvelties, zveļos, zvelies, zveļas, pag. zvēlos; refl. **1.** *Gāzties, svērties (uz sāniem, apkārt u. tml.).* □ . . [jahtas] komandieris beidza pozēt un itin veikli pārvācās uz motorlaivu — pārāk draudīgi jahta zvēlās uz sāniem. Lācis 10, 176. Pirmā vaga grūta, augstu mestā velēna brīžiem zveļas atpakaļ, tai vēl nav kur iegulties. Caune 2, 44. Pēkšņi autobuss strauji nobremzēja. Pasažieri . . visi reizē krita uz priekšu . . un zvēlās atpakaļ. Vāczemnieks 5, 105. // *Smagi, neveikli sēsties, gulties (kur, uz kā) — parasti par lielu, smagu ķermeni.* □ Pie Līnas durvīm es apstājos. Kliedzieni bija pārvērtušies baigos gārdzienos. Kāds ķermenis smagi zvēlās gultā. A Eglītis 2, 189. Nelda laikam to jūt un tīšu prātu ķircina Jagnu — zveļas viņai klēpī, ķeras ap kaklu un sauc visos iespējamos mīlināmos vārdiņos. Indrāne 6, 178.

2. *Strauji, ar lielu sparu plūstot, sisties (pret ko, piemēram, par straumi).* □ . . tā [dziesma] atgādina upes sabangotos ūdeņus, kas atvēzēdamies zveļas pret cietajām un asajām krastmalas klintīm. Goba 1, 128. Vai ūdensroze izplauka tur, Kur viļņi pret kāpām zveļas? Vējāns 4, 10.

zveltnis, -ņa, v. **1.** *Ierīce trieciena, spēcīga sitiena izdarīšanai; detaļa, elements (šajā ierīcē), ar kuru izdara triecienu, spēcīgu sitienu.* □ Mazākus pāļus [ceļot tiltu] dzen ar rokas zveltni. Šterns 2, 336. Cauruļu iesišanai gruntī lieto metāla zveltni . . Zveltni cilā ar mehāniskas vinčas palīdzību. Lauku Dzīve 85, 2, 26. . . ar roku darbināma koka zveltņa izgatavošana; saišķu izgatavošana un uzlikšana . . Šterns 2, 16.

2. *Atzveltne.* □ Bet Annele vēl palika. Sarkana kā biete, rokas ap krēsla zveltni, viņa neizvairījās un nenodūra galvu . . Brigadere XX, 72.

zveņģele, -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Atsieta svira, stienis, kam uzmauktas streņģes un kuru lieto, lai piejūgtu zirgus.* □ Mašu iejūdza ilksīs, lielo melni pie zveņģeles blakām. Upīts 4, 260. Zemnieka dēlam tūlīt bija skaidrs, ka ar zveņģeli vien šito vareno [zirga] spēku nenovaldīt, iejūdza ragavās uz noecēta tīruma . . Dzene 8, 28. Vienīgais troksnis bija zveņģeles klaudzoņa pret ilksīm, zirga kāju dobjie atsitieni un slieču zuzēšana. Kalndruva 2, 95. sal. Ļoti garās rokas viņam kuļājās kā zveņģeles gar sāniem . . A Eglītis 3, 29.

zvērāda, -as, s. *Zvēra āda (parasti kažokāda).* □ Un beidzot . . zvērādu veikals! Cik daudz reižu Silvija te stāvējusi pie loga un apbrīnojusi dārgos kažokus! Kļava 1, 146. Augustei Maskavā bija liels un bagāts veikals, viņa nēsāja zvērādas kažoku un mīlēja rotaslietas . . Niedra 4, 33. Un te uz skatuves parādās sirma, veca, maza un trausla būtne: . . pateicas, tad uzliek savu zvērādas apmetni un atvadās. Liepa 1, 147. Ceļu krustojumā parādījās autobusa pieturas stabiņš . . Tam līdzās stāvēja sieviete zvērādas imitācijas kažokā . . Liesma 82, 11, 10.

zvēraudzētava, -as, s. *Saimniecība vai tās atsevišķa ražošanas vienība, kurā audzē kažokzvērus.* □ Pašlaik zvēraudzētavā ir atbildīgs darba cēliens — kažokādu sagatavošana. Cīņa 79, 272, 4.

zvērene, -es, dsk. ģen. -ņu, s. *Daudzgadīgs kāpostu (krustziežu) dzimtas augs ar zarainu sakni, kailu stublāju un dzelteniem ziediem.* □ Pļavās aug arī zvērenes . . ar spilgti dzelteniem, smaržīgiem ziediem. Galenieks 2, 295.

Pēdējos gados zālājos stipri savairojušās.. zvērenes.. D kal 80, 77. Pie vārtiem gan greznojas nelielas salviju un leduspuķīšu dobes, bet tālāk viss centrālais laukums slīgst zvērenēs un balandās. Rīgas B 66, 158, 3.

zvērēns, -a, v. *Zvēru mazulis.* □ Viņai ir nodzenāta zvērēna izskats, nesakopti mati, kas izspūruši un vaļīgi krīt uz pleciem. Mauliņš 4, 219. sal. Līga sarāvās un strauji pielēca kājās. Jau grasījās bēgt, bet, tramīgi kā zvērēns apkārt palūkojusies, ieraudzīja nemanīti pienākušo Ješku.. Avotiņa 9, 27.

zvērests, -a, v. *Svinīgi dots solījums (parasti būt uzticīgam savai tautai un valstij un rīkoties saskaņā ar likumu).* Vasaļu zvērests vēst. — *zvērests, ko deva vasalis, lai tiesiski apstiprinātu savu vasaļatkarību.* □ Zvērestu nodevuši, strēlnieki sāka apgūt cīņas prasmi mācību šautuvēs un laukumos. D kal 91, 176. Ferdinands saprot, ka viņš vairs nav karavīrs, ka viņš ir lauzis doto zvērestu: cīnīties uz dzīvību un nāvi.. Līvs 2, 39. «Apsūdzētais Donat Rep, lūdzu piecelties zvērestam! Paceliet labo roku un atkārtojiet tiesas zvēresta vārdus pēc manis...» [Saka tiesnesis.] Klīdzējs 1, 423. // *Noteikts, arī svinīgs apgalvojums, apsolījums.* □ ..Laiķis.. skaitīja zvērestu: «Liene, es tev zvēru, ja es palikšu vesels, tik tiešām, ..es tevi ņemšu.» Brigadere 3, 389. ..kad nomira māte, viņš bija nozvērējies uzaudzināt mazās māšeles un pildīja šo zvērestu pēc vislabākās sirdsapziņas. Saulītis 12, 323.

○◇ Turēt zvērestu (arī solījumu) — *izpildīt zvērestu (solījumu).*

zvērēt, zvēru, zvēri, zvēr, pag. zvērēju; trans. *Dot oficiālu zvērestu.* □ Pasaules praksē valsts kontrole ir, arī LR tāda bija, un kontrolieri pat zvērēja uzticību valstij.. Lauku Avīze 90, 28, 4. // intrans. □ «..nevajadzēja, nevajadzēja, nevajadzēja par baznīckungu mācīties... Ko gan varēju es vairs? Biju iesvētīts un zvērējis.» Klīdzējs 1, 379. // *Noteikti, arī svinīgi apgalvot, apsolīt (ko).* □ ..viņš bij atradis ļoti mīlīgu skuķi, kurai, ceļos mezdamies, zvērējis, ka mīlēšot to visu mūžu un vēl trīs dienas... Zeiboltu J IV, 14. Mērija: Vai apsolāt, ka darīsit, ko vēlos? — Herberts: Pie sava goda zvēru! Zīverts 1, 87. «Man būs vēl labāks mētelis un vēl labāka platmale. To es tev zvēru! To tu vēl redzēsi!» Skujiņš 4, 15.

zvērība, -as, s. *Vispārināta īpašība → zvērīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme; ļauna, cietsirdīga, sevišķi nežēlīga izturēšanās, rīcība, attieksme.* □ Pārāk daudz es redzēju cilvēka vājumu, muļķību, bezatbildību un vieglprātību. Arī zvērību, varaskāri un pāri visam stāvošo mantas un naudas kultu. Dripe 12, 181. ..cilvēku upurēšana [acteku valstī], pret ko vērsās konkistadori, stiprināja viņu kaujas sparu, deva viņiem iespēju attaisnot vismaz pašu acīs zvērības un nežēlību iekarotās zemēs. Lielais 6, 291.

zvērīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvērīgi. 1.** *Tāds, kura izturēšanās, rīcība, attieksme pret ciem ir ļauna, cietsirdīga, sevišķi nežēlīga; necilvēcīgs (1).* □ pārn. Veseris bija zvērīgs ierocis. Daudz patvaļīgāks par disku.. A Eglītis 2, 64. // *Tāds, kurā izpaužas ļaunums, cietsirdība, sevišķa nežēlība.* Z. skatiens. Zvērīga izturēšanās. Z. noziegums. □ Pirmā pratināšana un rēta pie deniņiem, jo uzvarētāju niknums bija zvērīgs. Jo sakautie jau nekad nav žēloti. Lauku Avīze 90, 26, 8. Cik labi būtu — to nezināt. Nepazīt šausmas un naidu. Un pašam reizēm nedrebēt zvērīgā atriebības kārē. Janovskis 2, 97. // *Ļoti nikns (par dzīvniekiem).* □ Visrāmākais suns top zvērīgs, ja viņam pa gabaliņu rāda gaļu un neļauj to satvert. Zālīte 5, 92.

2. sar. *Ļoti liels; arī ārkārtīgs.* □ Indulis: Cik? — Longins: 30 dolāru mēnesī. — Indulis (sašutis): Par to zvērīgo darbu?! Pļaut, laistīt, vākt lapas.. A Eglītis 1, 418. Turējās zvērīgi auksts, vējš zēģelēja tāds, ka likās, tūdaļ dvēseli izraus no krūtīm.. Skujiņš 7, 10. Persijs ar Reini [tandēmisti] metas uz priekšu. Tas ir zvērīgs temps, tā gandrīz ir cilvēku spēju robeža! Līvs 5, 148. Kaut viņam, velns parāvis, būtu tā zvērīgā pārliecība par savu rīcību un savām tiesībām, kāda ir Veldzei! Ezera 13, 290.

zvērīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → zvērīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ar starptautisko tirdzniecības sakaru izveidošanos un starptautisko likumu ieviešanos mazinājās zvērīguma elements diplomātijā. Zin M 90, 2, 20.

zvērināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** jur. *Likt (kādam) zvērēt; pieņemt zvērestu.* Z. lieciniekus.

2. *Likt (kādam) solīt.* □ Viņš.. zvērināja [meitu] neticēt Arturam.. Fimbers 1, 109. Krustmāte Sabīne jau pirmajā dienā mani zvērināja, lai es — pasarg dievs! — viena šurp nenākot peldēties. Ezera 6, 40. Roze nu zvērināja savu mīļo, lai triecot to nelūgto dakteri pie joda.. Sakse 14, 224.

zvērināts, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd. → zvērināt.*

2. lietv. nozīmē: zvērinātais, -ā, v.; zvērinātā, -ās, s.; jur. *Vēlētas tiesas komisijas loceklis, kuras uzdevums ir konstatēt apsūdzētā vainu un kuras lēmums obligāti jāievēro tiesnesim, gatavojot spriedumu.* □ ..pēc viņa [aktiera] cilvēciskajai būtībai tuvās demokrātiskā zvērinātā lomas «Divpadsmit saniknotajos vīros» vairs negadījās iespēja ar kinotēla starpniecību paust savu dzīves kredo. Kin 79, 133.

3. jur. *Tāds, kas ietilpst vēlētas tiesas komisijā, kuras uzdevums ir konstatēt apsūdzētā vainu un kuras lēmums obligāti jāievēro tiesnesim, gatavojot spriedumu.* Zvērinātais advokāts — *advokāts Latvijas Republikā līdz 1940. gadam un no 1993. gada, kā arī cariskajā Krievijā.* □ Pēc māsas bērēm Rainis saņem ziņu, ka apstiprināts par zvērinātu advokāta palīgu Lietuvas pilsētiņā Panevēžā. Viese 3, 55.

4. *Tāds, kas stingri turas pie noteiktiem uzskatiem, arī tāds, kas neatlaidīgi, aizrautīgi nodarbojas ar ko u. tml.; arī pārliecināts (2).* Z. makšķernieks. Zvērināts (arī nelabojams) vecpuisis — *padzīvojis vīrietis, ko nav iespē-*

jams pārliecināt stāties laulībā. □ «Jā, Orlas kungs ir zvērināts vīnu ienaidnieks,» Naktala paskaidroja Madim. Plaudis 3, 205. Longins: Zvērinātie lietpratēji dzer kafiju tikai melnu un rūgtu. Es šinī ziņā esmu amatieris. Man kafija garšo salda un baltināta. A Eglītis 1, 456. Pavēros uzmanīgāk pavadītāju barā. Ko tie divi večuki tur bubināja, divi zvērināti kapu publikas vīri? Kalndruva 9, 113. Tokšs jeb Tokšītis, kā sauca kaimiņi, bij zvērināts vecpuisis un no sieviešiem bēga kā . . no krusta. Austriņš 2, 413.

zvērisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvēriski. 1.** *Raksturīgs zvēram (1); tāds, kurā izpaužas zvēram raksturīgās īpašības.* □ Suns, ņerkstēdams un siekalas šļakstīdams, zvēriskā niknumā ķerstīja nūju. Vilks 6, 336. pārn. Brīžiem, motoram zvēriski gaudojot, joņojām augšup pa stāvām nogāzēm . . Lagzdiņš 3, 121.

2. *Zvērīgs (1).* Z. okupants. // *Tāds, kurā izpaužas ļaunums, cietsirdība, sevišķa nežēlība.* Zvēriska rīcība. □ . . viņa sejā nebija nekā zvēriska un . . tā izskatījās drīzāk maiga nekā rupja. Ezera 17, 64. Galvenā varone ir vēsturiska personība . . , kuru 415. gadā zvēriski nogalināja fanātisks kristiešu pūlis. Viese 3, 171. Pēkšņi Ulda sejā smaidu nomainīja trulas dusmas, un viņš no visa spēka sāka nežēlīgi, zvēriski sist. Lukjanskis 4, 114.

zvēriskums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → zvērisks (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.*

2. *Vispārināta īpašība → zvērisks (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Viņš [Voltērs] bija saprāta kareivis, kas ar gara aso zobenu karoja pret melīgumu, netaisnīgumu, māņticību, zvēriskumu cilvēkā. Mauriņa 1, 273.

zvērkopējs, -a, v.; **zvērkopēja,** -as, s. *Cilvēks, kas kopj kažokzvērus; arī zvērkopis.*

zvērkopība, -as, s.; parasti vsk. *Lopkopības nozare — kažokzvēru audzēšana.*

zvērkopis, -pja, v.; **zvērkope,** -es, dsk. ģen. -pju, s. *Cilvēks, kas nodarbojas ar zvērkopību; zvērkopības speciālists.* □ Visdažādāko krāsu . . [ūdeļu] kažokādas dod daudz prieka sievietēm un ne mazumu ienākumu zvērkopjiem. Zin T 67, 1, 16. Tēvs bija zvērkopis. Bet es, puika, lai gan labi mācījos, ilgi nevarēju izdomāt, par ko kļūt. Lauku Avīze 90, 39, 8.

zvērnīca, -as, s. *Noslēgta vieta, telpa (piemēram, cirkā), kur tur zvērus.* □ Tomēr visbagātāko lomu [tirgū] laikam velk zvērnīca, kur galvenais pievilkšanas spēks čūska. . . Tur lācis, iespiests šaurā krātiņā, griežas apkārt . . Austriņš 2, 443. Zvērnīcu vietā [cirkā] ierīkotas rekvizītu noliktavas, taču griesti un sienas vēl glabāja tikko jaušamu zvēru smaku . . Bels 1, 114. // *Zvēru kopums šajā vietā, telpā.* □ . . nejauši saklausīju, ka viens no maniem neskaitāmajiem brālēniem cirka zvērnīcai piegādājot sienu. Skujiņš 12, 223. Tā kā ar apriņķa valdi bijām vienā sētā, tad arī tam [bukam] uztaisīja būdu skolas tuvumā, un mums bija vai vesela zvērnīca. Birznieks-Upītis 6, 231. Šogad mūsu zoodārzs papildinājies kā nevienu citu gadu. 230 zvēru un putnu — tā jau pati par sevi ir liela zvērnīca! Draugs 83, 12, 7.

zvērot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Degt ar spožu liesmu, arī būt tādam, kur kas deg ar spožu liesmu; arī kvēlot (1).* □ Saturtuļojušies sēdējām ap čuguna krāsniņu. Tā zvēroja, liesmas rūkdamas skrēja skārda skurstenī . . Gūtmanis 4, 167. // *Degt bez liesmām, izstarojot, parasti sarkanu, gaismu.* □ Nu tā [debess pamale] atgādināja lielu krāsns spelti, kas pilna zvērojošu ogļu. Kalndruva 3, 5. Tumsā skaisti un baismi gailēja zvērojošu ogļu puduris. Avotiņa, Šlisers 1, 269. // *Spoži spīdēt (par gaismu, gaismas avotu).* □ «Gaismas reklāmas . . piešķir pilsētai dzīvespriecīgu raibumu. . . šeit [Stokholmā] zvīļo un virmo, zvēro un sprēgā . .» Skujiņš 8, 15.

2. parasti 3. pers. *Izdalīties, atšķirties no apkārtnes ar košu, parasti sarkanu, krāsu (par priekšmetiem); kvēlot (2).* □ Uz [kamanu] pildiņiem Dardeģis izgrieza un izdedzināja rakstus . . Tumši zvēroja starojoša saule. Bels 7, 57. . . viņa izbrauca cauri augstiem, baltiem vārtiem, kas . . meta slaidu loku pāri ielai. Arkas vidū zvēroja liels zelta uzraksts: «Pacifika Monako» . . A Eglītis 6, 149. // *Būt spožam, parasti sarkanā krāsā, tiekot apgaismotam (piemēram, par debesīm).* □ . . debesis rietumu malā tagad zvēroja kā nokveldētas un tādas degošas atblāzmojās gludajā [ezera] ūdens laukā. Brīdaka 5, 5. Tikai stindzinoši aukstās ziemas naktīs, kad pamales zvēroja sārtās kāvu ugunīs, arī kalēja istabā kādreiz ienāca skumjas. Kaldupe 3, 29. // *Spoži spīdēt (par debess spīdekļiem, blāzmu u. tml.).* □ Tam, kas no prieka un gavilēm šķirts, Zvaigznes daudz gaišāk debesīs zvēro. P Bārda 1, 26. Rietošā saule ugunīgi zvēro pāri ūdens tālajam klajumam . . Brodele 17, 37.

3. parasti 3. pers. *Būt karstam, sārtam (parasti fizioloģiska vai psihiska stāvokļa ietekmē) — par cilvēka ķermeņa daļām; kvēlot (3).* □ Brīdi visi ēda klusēdami, un viņu sejas, nodegušas sarkanas, zvēroja it kā no iekšējas uguns atspīduma. Virza 1, 108. Viņas vaigi zvēroja tādā pašā bronzas krāsā kā mati. Birze 8, 160. Ziemu piliens pie deguna, vaigi no vēja zvēro, bet turas [meitene darbā]. Kalndruva 5, 235.

4. *Būt ļoti spēcīga, parasti noturīga, pārdzīvojuma pārņemtam; arī kvēlot (4).* □ Bija to dzirdēt Ziemelim! Niknumā zvērodams, viņš trieca dūri pret galdu . . Sakse 14, 13. Dusmās zvērodams, viņš [Milzis] metās tam virsū, bet, nesastapis neviena, aizšāvās pār jūru . . Kaldupe 6, 110. // *Mirdzēt, spīdēt, paužot ļoti spēcīgas, parasti negatīvas, jūtas, psihisku stāvokli (par acīm, skatienu).* □ Tone [skrēja] pa priekšu, bailēs pārvērstu seju, aiz viņa Jānis niknumā zvērojošām acīm, sakostiem zobiem, pātagu no rokas neizlaizdams. Jansons 1, 112. Arī Valdis saprata, ko nozīmē Vaivara zvērojošais skatiens. Līvs 3, 136. «Ko tas dižciltīgais lops mauj?» iekliedzās tiesu amata kandidāts un uzlēca kājās zvērojošu skatu. Pasaules sp 1, 20. Viņas [kaķes] aste sāka . . lunkani locīties,

kamēr acis zvēroja kā starmeši. Ezera 15, 30. // pārn. *Būt ļoti spēcīgam, arī spilgti izpaustīes (parasti sejā, acīs) — par, parasti negatīvām, jūtām, psihisku stāvokli.* □ Mīlestības un pielaidības vietā zvēroja naids. Ja viņi [laulātie] būtu sveši cilvēki, viss būtu daudz vienkāršāk. Mauliņš 4, 309.

zvērotīes, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; reti. **1.** *Refl.* → *zvērot (1).*

2. *Refl.* → *zvērot (2).* □ Bet, kad negaisa naktī ieraudzīja selgā šūpojoties gaužām lielu laivu, kam burās zvērojās zibenszīmes, meitene tomēr izskrēja krastā. Kaldupe 10, 129.

3. *Refl.* → *zvērot (3).*

4. *Refl.* → *zvērot (4).*

zvērrāpuļi, -u, vsk. zvērrāpulis, -ļa, v. *Izmiruši rāpuļu klases dzīvnieki, kas dzīvoja uz sauszemes no karbona beigām līdz triasam.*

zvērs, -a, v. **1.** *Savvaļas zīdītājdzīvnieks.* Kažokādu zvēri. Plēsīgie zvēri. Zvēru pēdas mežā. Zvēru ādas. Medīt zvērus. Zvēru dārzs — *zooloģiskais dārzs; zvērudārzs.* Zvēru ķēniņš poēt. — *lauva.* □ Pirmā sastapšanās ar polāro vilku, pašu dižāko šīs sugas zvēru . . , notika negaidīti. Gūtmanis 4, 189. Viņi nostājās pie tīģeru dzelzs būra. Lunkanie, dzelteni spīdīgie, melnām svītrām klātie zvēri nemierīgi pastaigājās pa šauro cietumu . . Ādamsons 3, 133. Meža zvēri līdz šim vēl nav iemanījušies attaisīt arī tāpat vien aizvērtas durvis. Ezera 2, 20. Te [pie ezera] apņem visu gaismas loks, Labs liekas cilvēks, zvērs un koks. Lazda 1, 21. sal. Mana pilsēta deg, tur mirst mani mīļie, Es esmu kā zvērs, kam nav alas. Strēlerte 1, 72. Čirka: Tad jau būsi bijis zvēru dārzā. — Piķurgs: Jā, tur tiešām biju nonācis, aiz pārskatīšanās. Zīverts 1, 327. ◇ Kā vajāts zvērs — *saka, ja cilvēks bīstas, uzvedas bikli, ir aizdomīgs u. tml.* ◇ Strādā kā zvērs (arī zirgs) sar. — *saka par cilvēku, kas ļoti daudz strādā (parasti smagu fizisku darbu).* □ Armīns: Es strādāju kā zvērs. No agra rīta līdz vēlai naktij, uz velna paraušanu. Un man patika strādāt. Gulbis 5, 107.

2. *Sevišķi launs, cietsirdīgs, nežēlīgs cilvēks.* □ Tas tak ir īsts zvērs, kurš nepiedod nevienam ne mazākā pārkāpuma! Poruks 3, 254. «. . Rīgā atrodas kāds Mērnieks, ļoti inteliģents un izglītots cilvēks. Bet viņš, es jums teikšu, tīrais zvērs. Viņam nosist policistu tikai nieks.» Bels 8, 130. «Juļus . . . neesi zvērs . . . Te tu mani nobendēsi . . . Laid!» Klīdzējs 1, 239.

3. ģen.: zvēra, adj. nozīmē; sar. *Ļoti liels; arī ārkārtīgs; zvērīgs (2).* □ Bet vispirms gan vajag iedzert pa tasei tējas, ārā būs zvēra aukstums . . . Zigmonte 4, 8. Gandrīz visiem, izņemot galda saimnieci, ir zvēra apetīte. Grīva 8, 247. . . viņš nobeidza ar nopūtu, ka jaunībā — tad gan bijusi zvēra veselība, ko nu tagad vairs — vecums! Ezera 5, 196.

○◇ Zvēra darbs — *ļoti grūts, liels darbs.* □ «Zemes mums it kā netrūktu, tikai kur art pamaz — netiekam galā ar purviem. . . lai mežu nolīstu un tīrumu iekoptu, ir vajadzīgs zvēra darbs.» J Kalniņš 9, 258.

zvērudārzs, -a, v. *Zooloģiskais dārzs.* □ Klaiņoju pa zvērudārzu, apjūsmodams rožainos flamingo, ilgi stāvēju pie liela kupolveida būra, kurā mita papagaiļi . . Pad J 75, 22, 4. . . ja cilvēks no zooloģiskā dārza aiziet priecīgā omā, tad zvērudārzs ir godam veicis vēl vienu savu uzdevumu. Zv 82, 20, 19.

zvērveidīgie, -o, vsk. zvērveidīgais, -ā, v. *Zvērrāpuļi.*

zvērzobji, -u, vsk. zvērzobis, -bja, v. *Izmiruši zvērrāpuļu apakškārtas dzīvnieki, kuri dzīvoja no perma vidus līdz triasam un kuriem bija dažādi veidoti, alveolās novietoti zobi.* □ Tuvāk zīdītājiem ir perma perioda zvērveidīgo apakšklases zvērzobji. Biol r 223.

zvetēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; sar. *Vairākkārt spēcīgi sist.* □ Zemnieks nu pieskrējis klāt un nu tikai sācis vilku zvetēt. Tā devis, tā devis, ka tas vēl šobaltdien atminēsies zemnieku. LTP 18. Izmisīgi gan ar dūrēm, gan ar papēžiem dauzīju un zvetēju čuguna durtiņas. Nelīdzēja. J Plotnieks 10, 16. // intrans. □ . . [gadatirgū] jūs redzat [uzzīmētu] vērša galvu un tajā kādu apaļu dzelzi, kuru cenšas ikviens sitējs labi nostādīt un tad zvetē, krietni atvēzējies, pa to ar lielu bungvāli, ka zeme vien nolīgojas. Austriņš 2, 442. «Es tikai zvetēju visiem pēc kārtas, kas pienāca pa tvērienam. Pa purnu un zemē!» A Eglītis 2, 183. Tips iecirta cirvi resnā pagalē, bet Tops ar smagu koka vāli zvetēja pa cirvja pietu, kamēr šķila pārplīsa uz pusēm. J Plotnieks 4, 95. pārn. . . jūras vējš tik nešpetni zvetēja pa Liepājas pludmales kāpām, ka svētdienas pastaigu cienītāji pēc pārdesmit minūtēm spruka atpakaļ parkā . . Sports 82, 8, 1.

zvetēties, -ējos, -ējies, -ējas, pag. -ējos; refl.; sar. *Vairākkārt spēcīgi sist (vienam otru).* □ . . ceriņu klēpis izjuka zemē. Arī citi [jaunieši] paķēra pa zaram un sāka zvetēties. Ceriņziedi putēja kā pelavas. Svīre 2, 142. pārn. Gaiļi [rubeņi] meta aizvien plašākus lokus, uzdūrās sāncenšiem, un sākās divkaujas: putni zvetējās spārniem, dzīrās viens otram ieknābt, iecirst piešiem. Gūtmanis 4, 285.

zviedri, -u, v.; **zviedrs,** -a, v.; **zviedriete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Tauta, Zviedrijas pamatiedzīvotāji.* Zviedru valoda. Zviedru siena — *vingrošanas siena.* □ Jūdziet man sirmus zirgus, Brauksim Zviedru zemītē! Atvedam zviedru meitu Ar sudraba ielokiem. DV 579. . . divus mēnešus pētīju Stokholmas arhīvos materiālus par zviedru valdīšanas laikiem Vidzemē. Ādamsons 2, 115. Tā ir zviedru zeme, kuras dienvidu krasts iesniedzas tālu Baltijas jūrā. Lapsa 4, 173. . . Kauļos saulainā dienā ieauļoja trīs jātnieki. Viņi bija zviedru karavīru zilajos tērpos . . J Kalniņš 11, 160. Rīgai un Vidzemei 17. gadsimts bija tā dēvētie zviedru laiki. Straduņš 3, 75. Ļoti ieteicams stiepšanas vingrojums, ko izpilda vai nu pie zviedru sienas, vai līdztekām . . Ves 84, 6, 15.

2. arī vsk. *Šīs tautas piederīgais.* Gaišmataina zviedriete. □ Viņi ir vēsāki, grūtāk pieejami. Uz ielas ar zviedru nav viegli iepazīties. Sieviete 90, 2, 6.

zviedrisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **zviedriski.** *Tāds, kas ir rakstīts, runāts zviedru valodā; raksturīgs zviedru valodai, saistīts ar to; raksturīgs zviedriem.* Runāt zviedriski. Zviedriska izruna. Zviedrisks stils. □ Tas apstāklis, ka skola bija somiska, bet māja un lektīra zviedriska, zēna psihē konfliktus neradīja. Latvju Mēnešraksts 43, 1, 42. Tā kā viņš runāja tikai angliski un zviedriski, tad es uzdevu apcietināto ieslodzīt aresta telpās, kamēr atradīsim kādu tulku. Grīva 9, 73.

zviedziens, -a, v. **1.** *Īslaicīga vienreizēja skaņa → z v i e g t (1).* □ Brīdī, kad Čingizhans jau ieķērās krēpēs, lai izlēktu no segliem, Džebe negaidot ar skaļu zviedzienu izslējās pakaļkājās.. Skujiņš 7, 165. Ļaužu balsis, govju māvieni, zirgu zviedzieni.. atskan ar divkāršām un reizēm pat trīskāršām atbalsīm. Klīdzējs 1, 129. Iela saņēma mani ar dārdoņu, zirgu zviedzieniem un autotaurēm. Bels 4, 13.

2. vienk. *Īslaicīga vienreizēja skaņa → z v i e g t (2).* □ ..kad es [zēns], Līzai un draugiem piepalīdzot, biju no kurtuves izvilkts, Verners laida vaļā dārdošu zviedzienu. J Plotnieks 10, 17.

zviegt, zviedzu, zviedz, zviedz, pag. zviedzu; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Radīt raksturīgas balss skaņas (par zirgiem).* □ Nākamā gada vasarā liels karaspēks, zirgiem sviedzot, gausi virzījās no Rīgas uz Turaidu. J Kalniņš 4, 40. ..kūtī viens pats atstāts, nemitīgi zviedza Lejassmeltēnu Jorģa ērzelis. Upīts 4, 239. ..Soto tik strauji apturēja zirgu, ka tas zviegdams un sprauslodams saslējās uz pakaļkājām.. Lielais 2, 126.

2. vienk. *Skaļā balsī smieties.* □ Tanī brīdī mani sagrāba smiekli.. Tas, protams, bija zemiski no manas puses, nenoliedzu, — zviegt tādā brīdī.. Ezera 5, 234. Liekas, ka nekas tāds jocīgs uz skatuves nenotiktu, bet lejā it visi atkal sāk zviegt smieklos un aplaudē. Klīdzējs 1, 232. «Bet ir tačū mīlestība!» jauns meitēniņš klusi kliedz. Trīs puiši — viens pasmīn, cits klusē, bet trešais kā kutināts zviedz... Auziņš 3, 75.

zvīgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans.; refl. *Zvīļot; zvīguļot.* □ Jā, no kārdinājuma valkāt šādas rotas lietas neatteiktos neviena sieviete. Piekariņi un saktas medaini zvīgo... Pad J 68, 98, 2.

zvīgulis, -ļa, v. *Tas (piemēram, priekšmets, veidojums), kas zvīļo, zvīguļo.*

zvīguļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Zvīļot.* □ Paskatos uz bāzes kuģi, kura ugunis zvīguļo pie horizonta. Lapsa 1, 73. Sniega kristāliņi zvīguļoja elektrisko ielas spuldžu un reklāmuguņu gaismā.. Lubējs 4, 148.

zvilnājs, -a, v. *Ložņājošs krūmājs.* Arktiskais z. □ ..tumšas šauro kanjonu aizas, drūmas akmeņainas nogāzes, ko šur tur sedz kropls zvilnājs. Pad J 81, 227, 2. Laikam migla mūs tomēr nepanāks, ieķersies kaut kur lejāk zvilnāju audzēs. Liesma 66, 4, 22.

zvilnēt, zvilnu, zvilni, zviln, pag. zvilnēju; intrans. *Atrasties pussēdus vai pusguļus stāvoklī.* □ Istabā atradās koka lažiņa ar matraci, uz kura pussēdus zvilnēja Džesija.. Birze 4, 118. Plaukstām no karstuma un gaismas vairīdamies, mēs zvilnējām sēdekļos un malkojām vīnu. A Eglītis 2, 38. Arnis ar visām drēbēm, noāvis vienīgi kurpes, pusguļus zvilnēja uz dīvāna. Skujiņš 8, 122. Šur un tur vasaras saulē kuploja kāda liepa, šur un tur snauda kāds ormanis vai savā taksometrā zvilnēja kāds šoferis. Ādamsons 3, 38. // *Atrasties guļus stāvoklī; arī bezdarbībā gulšņāt.* □ Tā ir manu puikas dienu aizraušanās: zvilnēt uz muguras pļavā un raudzīties zilajās debesīs ar laiski slīdošiem mākoņiem. Goba 1, 50. ..lai gan dienām un naktīm zvilnējām uz lažām, man vienīgajam mūsu vagonā bija saglabājusies laba apetīte. [Par braucienu izsūtījumā.] Gūtmanis 4, 135. Aigars zviln savā gultā. Nemaz negribas celties un iet.. Svīre 3, 137. // pārn. *Atrasties, būt novietotam (uz kā, kur), parasti nekustīgi (par priekšmetiem, ēkām u. tml.).* □ Plauktu priekšā zviln ar melnu ādu apvilkts dīvāns, divi ādas klubkrēsli un zems galdiņš.. Birze 5, 23. Rijas kaktā pie piedarba sienas zvilnēja no akmeņiem krauta, ar māliem mūrēta krāsns. Pasaules sp II, 138. ..es iegriezos šaurā šķērsielā un drīz vien ieraudzīju meklēto krogu, kas drūms un kluss zvilnēja uz stūra, milzīgu zaļu alus reklāmu kā vairogu piespiedis pierei. Janovskis 1, 199.

zvilnis, zviļņa, v. *Polsterēts, mīksts atzveltnes krēsls vai dīvāns.* □ Laulātie draugi sēdēja ērtos zviļņos, kuru kontūras bija «zinātniski» konstruētas.., tā ka sēdētājs jutās viegls, it kā bez svara. A Eglītis 6, 121. ..viņas pa senam paradumam apsēdās dzīvojamajā istabā uz zviļņa un mēģināja nodoties sarunām.. Niedra 2, 42. Mani noguldīja skolotāju istabā uz plata zviļņa un aprūpēja tā, it kā es būtu kādu nozīmīgu darbu padarījusi. Kaldupe 13, 202. Pasažieri laiski atlaidušies kuģa salona ērtajos, mīkstajos zviļņos. Pad J 81, 129, 3.

zvilus, arī **zvilu,** apst. *Pussēdus vai pusguļus, arī guļus (atrasties, būt novietotam u. tml.).* □ Viņa sēd uz izklāta lielā lakata, Teodors guļ zvilus, ielicis galvu Martai klēpī. Zeiboltu J II, 299. ..Grāpītis izvilka pīpi un jau grasījās atlaisties zvilus uz [kartupeļu] lakstu gubiņas.. Vanags 10, 53. Donāts krišus iekrīt kaimiņa ragavās, zvilu uz siena nastas. Indrāne 10, 280.

zvīļojums, -a, v. *Rezultāts → z v ī ļ o t.* □ ..priekšmetu rotā dažādu glazūru īpatnējie lāsojumi keramikā,.. dzintara īpatnējie zvīļojumi vai audumu sējumu raksti. Freimanis 1, 86.

zvīļot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Izplatīt spilgtu, spožu, ātri mainīga stipruma gaismu (par gaismas avotu); būt spilgtai, spožai, ar ātri mainīgu stiprumu (par gaismu).* □ Bet tev pāri saule zvīļo, Dzidri zila tāle plešas.. Elksne 5, 56. «Gaismas reklāmas.. piešķir pilsētai dzīvespriecīgu raibumu. ..šeit [Stokholmā] zvīļo un virmo, zvēro un sprēgā..» Skujiņš 8, 15. ..tumšajās naktīs gaiši zvīļo bāku ugunis. Zv 50, 2, 29. // *Spilgti spīdēt,*

atstarojot ātri mainīga stipruma gaismu, arī izcelties apkārtnē ar savu krāsas spilgtumu. □ Rožkalna logi zvīļo. Rozīte ir iededzinājusi visas savas lampas... Pasaules sp I, 347. Ziemā mazo dzīvoklīti nevarot pietiekami piesildīt, rītos pat sarma zvīļojot kaktos. Lauku Dzīve 82, 10, 5. Un, kad Rūsiņš izgāja karot, viņa pulkos arvienu zibēja un zvīļoja senie tautas karogi.. Niedra 3, 85. pārn. ..atnāca mēness un pārmeta upei zvīļojošu sudraba laipu. Lapsa 2, 7. // pārn. *Spilgti spīdēt, paužot, parasti negatīvas, jūtas, emocionālu stāvokli — par acīm; būt spilgtam, ar ātri mainīgu spožumu (par acu spīdumu).* □ Puskrēslā baškīra šaurās, dobumos iegrimušās acis nemierīgi zvīļoja.. Spāre 5, 227. Sārtumu sievietes sejā nevar redzēt. ..To var tikai just, tāpat kā sašutumu viegli zvīļojošajās acīs. Krūmiņš 1, 116. Plānās lūpas tam [puisim] cieši sakniebtas, un acis nedabiski zvīļo. Talcis 4, 86. // pārn. *Spilgti izpausties (parasti acīs, skatienā) — par, parasti negatīvām, jūtām, emocionālu stāvokli.* Skatienā zvīļo naids. □ Dīriķim šķita, ka dzīvnieka [suņa] acīs zvīļo tikai badīguma un ļaunuma kvēle.. Kaijaks 5, 68.

zvīļš, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvīļi.** *Tāds, kas zvīļo, tāds, kam raksturīgs zvīļojums.* □ ..Manā logā saule staro Katru dienu zvīļāka.. Sudrabkalns 1, 179. ..Noskūpsti pie akas mani, mīļais, Lai tas malks, ko krūzē leju tev, Iemirdzas vēl dzidrāk un vēl zvīļāk. Elksne 2, 109. Cik reizes mūžā mums izdosies stāvēt zem zvīļā septiņkrāsu [varavīksnes] loka? Ezera 18, 166. pārn. ..Un tikai atspīdums no dzejas Vēl acīs paliek gaišs un zvīļš Par to, kas tīkams bij vai mīļš. Strēlerte 1, 26.

zvīļums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība* → z v ī ļ š, *šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Un nepietrūkst zvīļuma, Kad ezeram pāri tā [saule] staro un mirdz.. Brīdaka 1, 34.

zvīņains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvīņaini. 1.** *Tāds, kas klāts ar zvīņām (1) — parasti par zivīm, rāpuļiem, to ķermeņa daļām.* Zvīņaina zivs. □ Nāras esot ļoti daiļas, tikai kāju vietā tām zvīņainas astes un spuras. Dinere 12, 6. ..rāpuļa [čūskas] zvīņainajās bruņās parādījās garas, asiņainas rētas. Bērn 57, 4, 23. // *Tāds, kas notraipīts, aplipis ar zvīņām.* Zvīņaini tīkli. □ «Tu, meit, skatos, neesi zvejas ļaužu,» svešiniecei pievērsusies, turpināja sieva zvīņainajos zābakos. Līvs 1, 20. Balti putni virpuļos virs melnām laivām, kur veči un vecenes zvīņainiem priekšautiem līkņās, smeļot ņirbošas zivis spaiņos. Zemzaris 2, 239.

2. *Tāds, kas klāts ar zvīņām (2), arī tāds, ko veido zvīņas (2) — par augu orgāniem, to daļām.* Z. ziednesis. □ Ogu īve.. ir mūžzaļš koks vai krūms ar sarkanīgi brūnu, samērā gludu, vēlāk plākšņveidīgi zvīņainu mizu. Birkmane 1, 16. Mežs kļuvis pilns sutīga siltuma, asi smaržo sveķu lāses, slinki slīdēdamas lejup gar zvīņainajiem egļu augumiem.. Grīns 1, 339.

3. *Tāds, ko veido zvīņas (3).* Z. iezis. Zvīņainais ģipšakmens.

4. *Tāds, kas klāts ar zvīņām (4), arī tāds, ko veido zvīņas (4).* Zvīņaina seja. □ Celtniekiem, slēpotājiem, ātrslidotājiem, hokejistiem, visiem, kas [ziemā] dienu daudz uzturas ārā, sejas āda nereti kļūst raupja, zvīņaina.. Ves 77, 12, 27. ..[zīdaiņiem] galvas matainajā daļā, dažreiz arī uzacu apvidū parādās taukaini zvīņaina kārta. Ves 64, 6, 9.

zvīņas, -u, vsk. zvīņa, -as, s. **1.** *Kaula vai ragvielas plāksnītes, kas klāj ķermeni, tā daļu (parasti zivīm, rāpuļiem).* Raga zvīņas — *ragveida zvīņas.* Zvīņu karpa — *karpu šķirne, kuras pārstāvjiem ir viscaur līdzenas, zeltainas krāsas zvīņas; šīs šķirnes karpa.* □ Viņa tiem bij atnesusi karstu strebjamo, treknas siļķes zilganām zvīņām, ceptu gaļu.. Virza 1, 156. Raksturīga rāpuļu īpatnība ir spēcīgi attīstītais ādas ragvielas slānis, kas klāj ķermeni zvīņu vai vairodziņu veidā. Latv dzīvn 67. Slaidais, ar ragvielas zvīņām klātais [ķirzakas] ķermenis nobeidzas ar garu.. asti. Kļava 3, 17. sal. Tepat blakus skan vīru soļi, no jūras viņi nāk un ieiet gadu desmitos, jo katrs solis pielīp kā baltas zvīņas zemei un paliek. Losberga 3, 71.

2. *Daudzveidīgi, vairāk vai mazāk plakani izaugumi uz dažādiem augu orgāniem; pārveidoti, reducēti augu orgāni vai to daļas.* Čiekura zvīņas. □ Stumbrs eglei taisns, miza sarkanbrūni pelēka, jauniem kokiem gluda, vēlāk sāk plaisāt un sadalās rupjās zvīņās. Birkmane 1, 12. Agri pavasarī.. ceļmalās parādās gaiši dzelteni māllēpju ziedu kurvīši uz 10—12 cm gariem, ar brūnganām zvīņām klātiem ziednešiem. Ves 78, 3, 8. ..tas bija vecs karūsu dīķis, kalmēm cieši apaudzis un zaļām aļģu zvīņām klāts. Gūtmanis 4, 87. // *Zvīņlapas.* □ Sīpols [vēlziedei] var būt līdz 7 cm garumā un līdz 3 cm diametrā, to klāj brūnas zvīņas.. D kal 79, 116. No ārpuses sīpolu parasti sedz brūnganas.., sausas zvīņas, kas aizsargā sīpolus no izkalšanas. DD 77, 3, 17.

3. *Kārtas, arī sīkas sastāvdaļas (piemēram, iezim, vielai, veidojumam).* □ Apskatot ar lupu svītru, kas ar zīmuli uzvilkta uz papīra, skaidri redzams, ka tā sastāv no sīkām zvīņām, kas ir kristāliskā grafīta kārtas. Upīte 1, 129. ..uz tām [peļķēm] vēl turējās tikai plānas kārtainas ledus zvīņas, kas sabirza zem soļiem. Kaijaks 3, 6. Viz bezkaislīgi Aukstās vizlas zvīņas. Sirmbārdis 2, 96.

4. *Pārrago jušās, nedzīvas u. tml. ādas šūnas.* Blaugznu zvīņas. Zvīņu ēde. □ Sausa āda ir jutīga, caurspīdīga, dažreiz tā viegli lobās, it kā būtu noklāta ar zvīņām. Zv 65, 4, 32. Seju notīra ar 3% ūdeņraža pārskābi un noņem atmiekšķētās ragakārtas zvīņas un netīrumus. Ves 77, 10, 27.

○◇ Nokrīt kā zvīņas (arī migla) no acīm — *saka, ja pēkšņi kas kļūst pilnīgi skaidrs.* □ ..Andrejs iekliedzās, un viņam tagad nokrita kā zvīņas no acīm, viņš saprata Dārtas [savas līgavas] izturēšanos un jaunā Vanaga ienaidu pret viņu. Apsīšu J 2, 40.

zvīņlapas, -u, vsk. zvīņlapa, -as, s. *Pārvei-*

dojušās auga pirmās zvīņveida lapas brūngan̦ā vai dzeltenīgā krāsā. □ Sīpoli ir nobrieduši un novācami, kad loki nodzeltējuši un nosveras uz zemi, ārējās zvīņlapas iežuvušas. Baumane 1, 17. Lai iegūtu drogu, [jūras] sīpolam noņem ārējās, sausās zvīņlapas, jo tām nav nekādas vērtības. Ves 77, 11, 10. . . kad iztērētas visas uzkrātās barības vielas, [sīpola] sulīgās zvīņlapas sažūst . . DD 77, 3, 18.

zvīņneši, -u, vsk. zvīņnesis, -ša, v.; zool. *Zīdītāju klases kārta, kuras pārstāvjiem ir gara aste un maza galva un kuru ķermeni klāj dakstiņu veidā sakārtotas ragvielas plātnītes; šīs kārtas dzīvnieki.*

zvīņojums, -a, v. **1.** *Zvīņu (1) kopums (parasti zivīm, rāpuļiem, to ķermeņa daļām).* Ķirzakas z.

2. *Zvīņu (2) kopums (augu orgāniem, to daļām).* Čiekura z. Egles stumbra z.

zvīņoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. *Būt tādam, kurā veidojas, rodas zvīņas (4).* □ Ja [āju] āda ir pārāk sausa, sāk sprēgāt un zvīņoties, nepieciešams to ieziest ar eļļu pēc katras mazgāšanas. Ves 83, 8, 30. A vitamīna nepietiekamība organismā atsaucas uz ādu: tā zvīņojas, kļūst rupja, pārklājas ar ragakārtu. Ves 64, 5, 29.

zvīņots, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Zvīņains (1).* □ Asarēni . . ļāva, lai žaunu bārkstiņas apskalo svaigais strauta ūdens un straume kutina zvīņotos sānus. U Plotnieks 1, 67. . . abi āķa žuburi iecirtīsies zivs mutē, un norauties zvīņotajai plēsoņai tad gandrīz nav iespējams. Lauku Dzīve 68, 2, 32. Nāras uz rokām stāv. Zaļi zvīņotās astes gaisā. Citādi to, ka jūs — nāras, Nepamanīs neviens. Belševica 3, 107.

2. *Zvīņains (2).* Z. stumbrs.

zvīņrāpulis, -ļa, v. **1.** *Rāpuļu klases dzīvnieks, kura ķermeni klāj ragvielas zvīņas vai vairogi.*

2. dsk.; zool. *Rāpuļu klases kārta, kurā ietilpst, piemēram, hameleoni, ķirzakas, čūskas.*

zvīņveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir zvīņas forma, veids.* □ Adatveida skujas raksturīgas tūju dīgstiem, taču tālākās attīstības gaitā tās nomaina zvīņveida skujas. Mauriņš 1, 60. Vīrišķie ziedi [paeglim] sastāv no zvīņveida putekšņlapām, kam gar malu atrodas 3—7 putekšnīcas . . Birkmane 1, 15. Slēpes vidusdaļā atļauti zvīņveida vai svītru formas reljefi veidojumi, kas mazina atpakaļslīdi. Sports 85, 35, 3. . . [slimniekam] uz ādas plašos rajonos izveidojušies dažāda lieluma pūslīši, kas pildīti ar šķidrumu, zvīņveida izsitumi . . Ves 58, 2, 6.

zvīņveidīgs, -ais; s. -a, -ā. *Zvīņveida.* □ Vasas [kosai] ir posmainas, katra posma apakšējo daļu ietver zvīņveidīgu lapu mieturis. Svinka 1, 142. Pumpura iekšējās lapas ir iedzeltenas un zaļganas, ārējās — zvīņveidīgas, tumšbrūnas, bieži izdala sveķainas vielas. Sudrabs 1, 40.

zvirbulēns, -a, v. *Dem.* → *zvirbulis; arī zvirbuļu mazulis.* □ sal. Jau pirmajā starpbrīdī meitenes saklupa apkārt Matvejānei kā zvirbulēni . . Vāczemnieks 5, 7. sal. Kad viņi apprecējās, Zenta atnāca dzīvot pie vīra vecākiem plika un nabaga kā noskrējies zvirbulēns. Lapsa 3, 113.

zvirbulis, -ļa, v. **1.** *Neliels zvirbuļveidīgo kārtas putns ar pelēku apspalvojumu.* Kārkļu zvirbulis — *niedru stērste.* □ Nevienā apdzīvotā vietā Latvijā netrūkst māju zvirbuļu un kaut nedaudz baložu. Latv dzīvn 60. Zvirbuļi sarāvušies tupēja žagaru gubā un knābāja bērzu pumpurus. Jaunsudrabiņš 3, 389. . . mazajās ieliņās sarodas dziļas peļķes, un, kad uzspīd saule, tās liekas dziļas un melnas kā darva, bet īstenībā tik vien tur iznāk kā zvirbulim vai balodim izpērties. Zigmonte 18, 211. «Vai tu atceries četrdesmit pirmā gada ziemu? Tad aukstums bija tāds, ka zvirbuļi lidojot sasala un krita beigti zemē.» Janovskis 1, 134. ✧ Baltais zvirbulis — *neparasts cilvēks, kas atšķiras no pārējiem.* □ Nozvejas meistars bija gadījies reliģiozs, laikam pat kādas sektas piekritējs — baltais zvirbulis kārtīgu jūrnieku vidū. Talcis 7, 216.

2. dsk.; zool. *Zvirbuļveidīgo putnu dzimta, kurā ietilpst sīki un vidēji lieli putni ar skaļu balsi.* □ Žubīšu dzimtai ļoti līdzīgi ir zvirbuļu dzimtas . . putni. Latv dzīvn 54.

zvirbuļpūcīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Apodziņš.* □ Apodziņš jeb zvirbuļpūcīte . . dzīvo gandrīz visā Eiropā. A Kalniņš 1, 222. Pie mums vietām reti ligzdo bikšainais apogs . . un apodziņš jeb zvirbuļpūcīte . . Saudz dabu 123.

zvirbuļvanags, -a, v. *Mazs piekūnveidīgo kārtas putns.* □ Zvirbuļvanags galvenokārt pārtiek no maziem dziedātājputniņiem . . K Grigulis 5, 111. . . ar garu svītrainu asti, īsiem, noapaļotiem spārniem ir zilpelēkais zvirbuļvanags — veikls mežmalu un krūmāju mednieks. Pad J 85, 55, 4. Šajā laikā taču zvirbuļvanags baro savus augošos un gribošos mazuļus. D kal 84, 30.

zvirbuļveidīgie, -o, vsk. zvirbuļveidīgais, -ā, v.; zool. *Putnu kārta, kurā ietilpst sīki un vidēji lieli putni ar četriem attīstītiem pirkstiem, no kuriem viens vērsts atpakaļ; šīs kārtas putni.* □ Sīkie zvirbuļveidīgie putni ligzdu izpostīšanas gadījumā spēj atkārtot vairākus dējumus, bet daudzi no tiem parasti perē divreiz gadā . . Latv dzīvn 52. Mazās neaizsalstošās upītēs nereti var novērot ūdens strazdu, kas pieder gan pie zvirbuļveidīgajiem putniem, bet barību iegūst zem ūdens. D kal 66, 56. Čakstes ir visplēsīgākie zvirbuļveidīgie putni. Pad J 85, 10, 4.

zvirgzdains, -ais; s. -a, -ā; apst. **zvirgzdaiņi.** *Tāds, kas ir klāts ar zvirgzdiem; tāds, kas satur zvirgzdus.* Zvirgzdaina pludmale. Zvirgzdaina grants. □ Atvariņi nebija lieli; zivis satramdījās, vajadzēja pagaidīt, lai ūdens norimst un noskaidrojas un forele apmetas uz zvirgzdainā dibena. Pasaules sp I, 89. Acis viņš pievērsis zvirgdainajam ceļam, tikai paretam, pavisam īsi un aši pārlaiž skatienu pār Romana seju. Kalndruva 5, 86. Atrasto pašu se-

nāko [apmetnes] priekšmetu nav daudz: . . īleni, . . rupja zvirgzdaina māla trauku lauskas . . Zv 80, 9, 23.

zvirgzds, -a, v. *Neliels, šķautņains akmens.* □ Šķautņainos iežus iedala blāķos, bluķos . . , šķembās . . un zvirgzdos . . Izrakt 16. Milzīgas šļūdoņa dzirnas . . mala tūkstošiem gadu. «Dzirnas» strādāja lēni un pamatīgi, atstājot mums visdažādākā rupjuma malumu — gan laukakmeņus un oļus, gan zvirgzdus, smiltis, putekļus. Zin T 62, 9, 36. Sīkie zvirgzdi uz ceļa čirkstēja zem kājām, iet bija labi . . Bendrupe 2, 188. sal. Tādi nekad nedzirdētie, bezkaunīgie vārdi cērtas Milces ausīs kā ar atvēzienu sviestie zvirgzdi, ko reiz . . viņas ausī bija iesviedusi dusmīgā Zuze. Klīdzējs 1, 33.

Ž

žabo, nelok., v. *Mežģīņu vai smalka auduma krokojums, ko izmanto tērpa rotāšanai tā krūšu daļā vai pie kakla izgriezuma.* Mežģīņu ž. □ Zaļajā kostīmiņā ar balto žabo mazdēls atgādināja kādu astoņpadsmitā gadsimta princi. Kaldupe 4, 41. Viņas krūtis zem kruzuļainā zīda žabo cilājās kā pēc strauja skrējiena . . Skujiņš 8, 128. Elize: Kā tu izskaties? Svārkiem elkoņi cauri, žabo saburzīts . . Vai tādam jāizskatās ekselences sekretāram? Zīverts 2, 486.

žadzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Radīt raksturīgas balss skaņas (parasti par žagatām).* □ No agra rīta žagatas jau sēdēja uz kūts jumta, žadzināja un gaidīja atkritumus no cūku iekšām. Birznieks-Upītis IV, 144. Alksnājā žadzināja žagata, droši vien pamanījusi kaut ko neparastu . . Purs 6, 90. . . labi zināmas žagatas paražas: tas ir ļoti tramīgs putns. Pamanījis mežā zvēru vai cilvēku, tas tūlīt pat sāk žadzināt. Rīgas B 75, 122, 2.

2. sar. *Daudz runāt (parasti vienu un to pašu, arī ko nevajadzīgu, lieku); arī baumot.* □ Cauru dienu tās [kartupeļu racējas] žadzināja neapnikušas un pieskandināja pilnas ausis Gundegai, kas rušinājās šepat blakus vagā. Ezera 1, 118. Lauma: Kafijas tantiņas manā izpratnē ir nevis tās, kas dzer kafiju, bet tās, kas salasās ap kafijas galdu, lai kā žagatas žadzinātu par kaimiņiem. Priede 4, 7. // trans. □ «Tik un tā [zēnu] noķers! Noķers! Noķers! Un aizsūtīs atpakaļ [pie tēva].» Tās divas [meitenes] žadzināja . . Indrāne 1, 402.

žagaraine, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; arī **žagariena,** -as, s. *Vieta (parasti lauku saimniecībā), kur skalda un glabā žagarus.* Samest žagarus žagarainē. □ Atceros, bērnībā lauku mājās galvenais kurināmais bija žagari. Mēs, bērni, tos cirtām un krāvām glītā strēķī žagarainē. Ciņa 78, 133, 2.

žagari, -u, vsk. žagars, -a, v. *No koka vai krūma atdalīti tievi, parasti sausi, zari.* Žagaru klēpis. Žagari slotai. Žagari sprēgā pavardā. □ Pusdienlaikos saimniece lika kapāt lapas, bet vakaros bija jāsacērt žagari, ar ko rītos iekurināt plīti. A Gulbis 3, 59. Pa purvu aizstiepjas uz kāpu pusi šaura, žagariem un velēnām nostiprināta teka . . Grīns 1, 321. . . no Kārļa [mežsarga] atkarīgs, vai varēs dabūt ziemai labu malku vai būs jāčūkstina slapji žagari. Ezera 6, 138. sal. Ai, Nate, Nate, būtu tu vēl tāda kā toreiz! Nu izžuvusi un cieta kā žagars. Dziļums 1, 345. sal. Večuks bija plāns kā žagars, bet roku satvēra stingri. Zemzaris 4, 26. // *Šādi zari, ko izmanto cilvēku vai dzīvnieku pēršanai.* Ņemt (rokā) žagaru (arī stibu, koku) — *pērt, sist (kādu).* Dabūt žagarus — *dabūt pērienu.* □ «Ja viņš . . būtu mans bērns, es tā viņam notēstu dibenu ar bērza žagaru, uzreiz puika būtu kā puika.» Klīdzējs 1, 37. Cērpa kundze: Kāda nevaldāma knīpa! Nu gan jāmeklē žagari! Zīverts 1, 186. . . viņš apēda māsas šokolādes krājumus, kas glabājās galda atvilktnē. Māsa brēca skaļā balsī. Vecāki vakarā ātri ieveda kārtību ar sīkiem bērza žagariem. Bels 1, 66.

žagariena. *Sk.* ž a g a r a i n e.

žagariņi, -u, vsk. žagariņš, -a, v. **1.** *Dem.* → *ž a g a r i.*

2. *No stingras mīklas veidoti, taukvielā vārīti cepumi, kas pēc vārīšanas atgādina žagaru nastiņu.* Sagatavot mīklu žagariņiem. □ Sevišķi svarīgi, lai bez miltu palīdzības [ierīvējot rokas ar augu eļļu] veidotu tos mīklas izstrādājumus, kurus vāra taukos vai eļļā (žagariņi). PL Siev 85, 12, 23.

žagas, -u, s.; tikai dsk. *Nepatvaļīga, dziļa ieelpa, ko izraisa diafragmas periodiska savilkšanās un ko pavada raksturīgas skaņas.* Žagas (no)rauj — *saka, ja cilvēks (no)žagojas.* □ . . akustiskās parādības, kas nāk no gremošanas trakta, — atraugas . . , urkšķēšana, žagas iespējams dzirdēt no atstatuma . . K Rudzītis 2, 145. Dažreiz sievu mocīja žagas, un tad viņa pati sev iegalvoja, ka vīrs viņu piemin. Dziļums 1, 424. Tautas medicīnā melleņu ogas izmanto žagu novēršanai, caurejas, cingas . . ārstēšanai. Ves 78, 6, 10. Guntaru droši vien rāva žagas, kad abas ar Janīnu viņu aprunājām . . Ezera 18, 126.

žagata, -as, s. **1.** *Vidēji liels vārnu dzimtas putns ar melnbaltu apspalvojumu un pagarinātu asti.* □ Žagata . . savu ligzdu apaļa groza veidā savij no žagariņiem biezos krūmājos . . Latv dzīvn 53. . . žagata . . ir interesantākā un draiskulīgākā no visiem vārnu dzimtas putniem. K Grigulis 5, 220. Alksnājā žadzināja žagata, droši vien pamanījusi kaut ko neparastu un tagad steidzās izklaigāt pa visu pasauli. Purs 6, 90.

2. sar. *Cilvēks, kas mēdz daudz runāt (parasti vienu un to pašu, arī ko nevajadzīgu, lieku, arī baumot).* □ Karina: Varat arī laikrakstus palasīt, lūdzu... Arī par profesora kungu tur vesela sleja, bilde ar' ir klāt. Un labs uzņēmums, es uzšķiršu, lūdzu... — Kristofers: Saki tai žagatai, lai viņa paliek reiz klusu! Zīverts 1, 385. ..velti bija žvadzinājušas kaimiņu žagatas kāzās, ka Līzei, baznīcā ejot, vajadzējis siet lakatu uz acīm, ne miršu kroni likt galvā. Sakse 2, 10.

žagatēns, -a, v. *Žagatas mazulis.* □ Nebija arī nekāda liela māka pavasarī uziet žagatas perēkli ar bērniem. ..No sākuma žagatēns bija ļoti bailīgs un neveikls. K Grigulis 2, 48.

žagot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans.; pareti. *Žagoties.* □ Uztraukumā viņš sāk žagot. Zetiņa līdzjūtīgi būkšina ar dūri viņam pa muguru. Upīts IV, 728.

žagoties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Būt tādam, kam izraisās žagas; radīt žagām raksturīgas skaņas.* □ Ēstgriba bija milzīga, un viņi apēda visu. Vilis jau sāka žagoties. A Grigulis 13, 53. Pa visiem izmakšķerējam Teodoru ārā [no upes]. Viņš ir viscaur slapjš, trīc un žagojas. Ērgle 1, 400. Žagoties var pilnīgi vesels cilvēks, piemēram, pēc alkohola lietošanas.. Ves 76, 7, 28. ..viņa [kaķene] ilgi ostīja un ostīja [saindēto gaļu], kamēr garņem zobiem beidzot ķērās klāt. Apēda pusi. Sāka žagoties un atlikumu vairs neaiztika. Ezera 15, 169.

žakardaudums, -a, v. *Audums ar sarežģītu rakstu; žakards.* □ ..vieglās rūpniecības uzņēmums izgatavo mežģīnes, elastīgu lenti, žakardaudumu. Hor 78, 16, 5. Rževas.. žakardaudumu kombināts ražos palielināta izturīguma paklāju celiņus. Rīgas B 81, 196, 4.

žakards, -a, v. *Audums ar sarežģītu rakstu; žakardaudums.* □ Apgūta žakarda auduma izlaide. Šis audums, kura pavedieniem piemīt maigas toņu pārejas, labi noder virsējās trikotāžas ražošanai. Cīņa 75, 247, 1. Elegantajam stilam atbilst arī izsmalcināti, uz leju sašaurināti mēteļi līdz puslielam, ko šuj no.. žakarda audumiem. Zv 85, 2, 25. Viņa.. apkalpo žakarda stelles, ar kurām auž skaistos un ļoti pieprasītos žakarda audumus. Zv 75, 5, 7.

žakete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *No blīva auduma šūts apģērba gabals, kas sniedzas pāri jostasvietai vai līdz tai un kam priekšpusē ir aizdare ar pogām; šāda augšējā daļa vīriešu uzvalkam vai sieviešu kostīmam.* Īsa ž. Pagarināta ž. Vilnas auduma ž. Samta ž. Vienrindas žakete — *žakete ar vienu pogu rindu.* Divrindu žakete — *žakete ar divām pogu rindām.* □ ..mugurā viņam bija gara, rūtaina, pusmētelim līdzīga žakete, kas sniedzās gandrīz līdz ceļiem.. Vilks 2, 54. ..viņš ne mirkli nevilcinātos novilkt labi pašūdinātā uzvalka žaketi, ko tam vajadzēja valkāt kā direktoram.. Purs 4, 384. Viņš valkāja tumšzilu formas žaketi, kas viņam bija par platu, acīm redzot, aizņemta. A Eglītis 6, 34. Viņai mugurā bija, kā vienmēr, teicami izgludināts pelēks kostīms, kura žaketes izgriezumā staroja balta blūzīte. Zigmonte 18, 27. Apvilcis kārtīgu divrindu žaketi, baltā virskreklā, viņš izskatījās ļoti cienīgs.. Birze 4, 189.

žākle, -es, dsk. ģen. -ļu, s.; retāk **žāklis,** -ļa, v. *Sazarojuma vietas starpa (parasti kokaugiem, to zariem); divžuburu zars, stumbrs; arī šādi izveidots koka priekšmets; stakle (1).* □ Haralds izvilka revolveri un, lai tēmēšana būtu drošāka, atbalstīja to kāda bērziņa zaru žāklē. Birze 4, 27. ..vecā goba, abu stumburu žākli plaši izplētusi, tos citus tālāk nost atbīdījusi, stāvēja viena.. Upīts 4, 84. Visbīstamākie dižkokiem ir dobumi ar atverēm uz augšu — koka žāklēs un zarošanās vietās. Zin T 80, 9, 18. Vienrocim [zāģim] var izgatavot pavisam vienkāršu rokturi no lazdas koka žākles.. Indāns 1, 49. // *Iekšējais leņķis starp lapu un augšup ejošo stumbra posmu.* □ ..sīpolaugus pavairo ar sīksīpoliņiem, kas attīstās sīpolu lapu žāklēs. Dindonis 1, 45. Augšanas konusa primāro lapu aizmetņu žāklēs veidojas sekundāro pumpuru aizmetņi. No tiem attīstās žāķļu jeb sānu pumpuri, no kuriem izaug sānvasa. Biol r 75. Vācot [sparģeļkāpostu] ražu, nedrīkst ievainot lapas, jo to žāklēs drīz vien sāk veidoties dzinumi ar jaunām galviņām. Lauku Dzīve 85, 1, 12.

žāķļains, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kam ir žākles vai žākle.* □ Cik bēdīgi dažkārt izskatās vecie augļu dārzi: ābeles žāķļainas, pārplīsušas, lielākie zari atplīsuši.. Sudrabs 1, 217. Kā viņiem [āderu meklētājiem] izdodas ar parastas žāķļainas vicas palīdzību uziet rūdu, pazemes kabeli, tukšumus iežos un pat arheoloģiskus atradumus? Cīņa 81, 294, 3.

žāķļstāja, -as, s.; parasti vsk. *Stāja ar izplestām kājām (parasti platāk par plecu platumu).* □ Stāvot žāķļstājā uz sola, lēcieni sānis, gaisā vienojot kājas. Sports 84, 128, 3. ..[izejas stāvoklis] — žāķļstāja, nūja uz lāpstiņām. Sports 82, 44, 3.

žākstīties, -os, -ies, -ās, pag. -ījos; refl.; sar. **1.** *Rīstīties, mocīties ar nelabumu.* □ ..man nācās norīt apmēram metru garu gumijas cauruli. Es darīju to žākstīdamies un rīstīdamies.. Ezera 15, 222.

2. *Ākstīties (1).* □ ..kad Fredis ierunājās par precībām, viņas [mājas sievietes] to noturēja par kārtējo ēverģēlību. «Nežāksties nu!» Ilma strupi izmeta savu parasto sakāmo. Ezera 1, 217. Tieši no viņu [jauniešu] vidus ne vienu reizi vien nācies dzirdēt gandrīz iznīcinošu spriedumu par aktiera tradicionālo spēles veidu: «Man nepatīk skatīties, kā cilvēki žākstās. Dzīvē neviens tā neizturas.» Lit M 68, 14, 6.

žaķete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Žakete.* □ Protams, mans apģērbs nebija nekāds glītais: ādas žaķete, negludinātas bikses, netīri, dubļaini zābaki. Janovskis 1, 198. ..Mārtiņš.. domāja tikai par to, kā izlocīties un izmānīties, lai nopirktu vēl arī gaišu žaķeti un kurpes. A Eglītis 6, 299.

žalūzijas, -u, vsk. žalūzija, -as, s. *Aizklājs, ko aizlaiž priekšā logiem vai durvīm gaismas plūsmas regulēšanai.* □ Rentgena kabinetā

logus, kā parasts, līdz pusei sedza melnas žalūzijas, te bija pustumsa. Birze 5, 261. Malle metas guļamistabā. Tā ir vēsa, zilganpelēkās žalūziju ēnās. Repše 2, 88. Rūmnieks piegāja pie loga un uzvilka baltās žalūzijas. Pavērās skats uz viesnīcas pagalmu .. Skujiņš 8, 18. Ar speciālu alumīnija žalūziju palīdzību dienas karstākajā daļā telpas aizēno. Māksla 62, 1, 13. // *Ierīce gaisa plūsmas nodrošināšanai vai regulēšanai (parasti no nekustīgi iestiprinātām vai kopēji grozāmām paralēlām plāksnītēm).* □ Bēniņu telpas vēdināšanai izbūvē durvis ar žalūzijām. Šterns 2, 298.

žalūzijveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir žalūziju forma, veids.* □ Uzkrāšanas tvertnes apgādājamas ar žalūzijveida [kartupeļu] bumbuļu krišanas augstuma dalītājiem, un atstatums starp plauktiem nedrīkst pārsniegt 40 cm. Lauku Dzīve 77, 10, 13.

žalūzijveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žalūzijveidīgi.** *Žalūzijveida.*

žampa, -as, s.; parasti vsk.; sar. *Zampa.* □ Augšējā stāva īrnieki ar kanalizācijas žampu mums vairākkārt applūdinājuši gan veikalu, gan noliktavu telpas. Ves 80, 9, 25. Purvainā augsne līgojas zem kājām. Vietām zālainā virskārta neiztur un zābaki iegrimst, atstādami murdošu žampu. Rīgas B 74, 122, 4. Netīrumi, derdzīgi, smirdoši netīrumi. Āris tur valstījies. Divas alus glāzes ar degvīnu, un viņš, kļuvis par lupatu, ļāvās ievilkties tādā žampā. Lāms 2, 44.

žandarmērija, -as, s. *Valsts administratīvs izpildorgāns sabiedriskās kārtības un drošības sargāšanai (vairākās Eiropas valstīs, arī cariskajā Krievijā); policija; arī militārā policija.* Žandarmērijas korpuss. Žandarmērijas virsnieks. □ .. Ceplīm nejauši ienāca prātā, ka Pēterpilī studiju gados cara žandarmērijai bij rakstījis pats par sevi ziņojumu, lai tā nāk un izkrata viņa dzīvokli, jo politiskiem cīnītājiem un cietējiem pie sievietēm bij lielāka piekrišana. Rozītis III, 23. .. iespējama varbūtība, ka viens no «Lāčplēša» pirmrakstiem pazudis žandarmērijas arhīvos. Lit M 82, 49, 14.

žandarms, -a, v. *Dienesta pakāpe žandarmērijā; cilvēks, kam ir šāda dienesta pakāpe; arī žandarmērijas darbinieks.* □ Tējnīcu Matilde iekārtoja jau okupācijas laikā, kad vācu žandarms izgādāja viņai vajadzīgo atļauju. Fimbers 1, 26. Māti kādreiz gribējuši nošaut Bermonta žandarmi. Zemzaris 2, 15. Kad Trokša bija ievainots, viņš nakti izmuka no Jelgavas kara lazaretes. Žandarmi viņu meklēja pa Rīgu kā dezertieri .. [2. pasaules kara laikā.] Janovskis 1, 273.

žanrisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **žanriski.** *Saistīts ar žanru, tam raksturīgs.* Žanriskas pazīmes. □ Paturot prātā [lugas] žanriskās īpatnības, režisors meklēja tām atbilstošus izteiksmes līdzekļus. Katlape, Ceplītis 1, 135. .. plaša bija [aktrises] .. žanriskā amplitūda, viņas iedarbības spēks vienādi spilgti izteicās gan drāmā, gan komēdijā .. Klints 1, 163.

žanriskums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ž a n r i s k s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Žanriskuma izpausmes. □ Kad tēlotājā mākslā izvirzās prasība pēc stāstošām, sižetiskām kompozīcijām, [māksliniece] .. atgriežas pie studiju gados izmēģinātā žanriskuma .. Māksla 71, 3, 6.

žanrs, -a, v. *Mākslas darba formas kategorija ar vēsturiski izveidotām, noteiktām raksturīgām pazīmēm.* Žanra specifika. Komēdijas ž. Traģēdijas ž. Poēmas ž. Stāsta ž. Ainavas ž. Portreta ž. Žanra glezniecība — *sadzīves ainu glezniecība.* □ Izšķir šādus mūsdienu romāna žanrus: vēsturisko, sociālo, filozofisko, .. piedzīvojumu, zinātniski fantastisko, biogrāfisko, satīrisko [žanru]. Valeinis 1, 44. Lieli dzejnieki paši rada savu žanru, ne viennēr varēdami pateikt, ko dara, tie tomēr skaidri jūt, kas darāms. Mauriņa 1, 131. Tas [vārdnīcas] ir vispopulārākais un visvairāk izmantotais valodnieciskās literatūras žanrs. Cīņa 80, 164, 2. Visu .. [gleznotāja] devumu mēs .. varam iedalīt pēc pieņemtajiem glezniecības žanriem: figurālā glezniecība, ainava, klusā daba. Māksla 61, 1, 40. .. Verdi un Vāgners pagājušajā gadsimtā pasaules muzikālās kultūras degpunktā ar milzu spēku izvirzīja operas žanru. Vītoliņš 2, 294. .. kordziesma ir kļuvusi par latviešu mūzikas visbagātāko un visvairāk izkopto žanru. Lit M 72, 8, 13.

žargonisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **žargoniski;** val. *Saistīts ar žargonu, tam raksturīgs.* Vārda ž. lietojums.

žargonisms, -a, v.; val. *Valodas parādība, īpatnība, parasti vārds, izteiciens, kas raksturīgs kādam žargonam; arī žargonvārdi.* □ Daiļliteratūrā žargonismi noder personu portretēšanai. Valeinis 1, 175. Tāpat kā žargonismi .., arī termini spēj radīt vides kolorītu, raksturot attēloto personu iekšējo pasauli, domāšanas veidu .. Veidemane 1, 162. Par nekulturālu valodu liecina žargonismi. Sk Ģ 90, 6, 15.

žargons, -a, v.; val. *Valodas paveids, ko, parasti savā starpā, lieto kādas sociālas, arī profesionālas grupas pārstāvji; arī slengs.* Skolēnu ž. Studentu ž. Jūrnieku ž. Runāt žargonā. □ Dzīvodams pilsētas nomalē, viņš lieliski apguva pašpuiku žargonu .. Jansons 4, 336. Ar vāciešiem no Engelsas [izsūtījumā] draudzējāmies. Māte ar viņiem sarunājās vāciski, lai gan engelsieši lauzījās dīvainā žargonā, jaukdami vācu un krievu vārdus .. Gūtmanis 4, 164. .. ģimene bija apņēmusies runāt tikai pareizu latviešu valodu, lai bērns neiemācītos tolaik Rīgas vidusmēra ģimenēs izplatīto baltvācisko [baltvācu] žargonu. Zigmonte 18, 66. .. jaunekļi mēdz savus vecākus lielīgā žargonā saukt par senčiem vai večiem .. Sk Ģ 80, 6, 39.

žargonvārds, -a, v.; val. *Vārds, kas raksturīgs kādam žargonam.* □ Šķiet, tieši Irēnas valodai tik neraksturīgais žargonvārds «sašauta» .. vispilnīgāk apliecina, cik viņa satriekta. Ezera 18, 157. .. ļaudis, kuriem bērni lieli, .. viebjas, žargonvārdu dzirdēdami vien. Pad J 79, 104, 2.

žaudēt, -ēju, -ē, -ēs, pag. -ēju; trans.; apv. *Žāvēt.* □ Mērcēju rāvā līdzpaņemto lupatu

un tad to pamatīgi žaudēju vējā .. Kurcijs I, 114.

žaudēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās; apv. *Refl.* → *ž a u d ē t; tikt žaudētam.* □ Veļa žaudējas uz žoga. ME IV, 790.

žaunas, -u, vsk. žauna, -as, s. *Elpošanas orgāni (zemākajiem mugurkaulniekiem un daļai bezmugurkaulnieku — gliemjiem, vēžiem).* Žaunu lapiņas zool. — *žaunu plātņveida sastāvdaļas, caur kuru sienām notiek gāzu maiņa.* □ .. zivis elpo ar žaunām, bet abiniekiem tās ir tikai kāpuru stadijās .. Sloka I, 23. Pie ārējiem parazītiem pieskaitāmi arī lielo gliemeņu kāpuri .., kas parazitē uz zivju žaunām. Spuris I, 69. Par zivju svaigumu liecina koši sarkanas žaunas .. Kļaviņa I, 20. Gausi, žaunas un mutes plātīdamas, karūsas cēlās augšā no tumšas dzelmes .. A Eglītis 2, 162. Pa [zivs] muti ūdens nokļūst rīklē, ieplūst pa žaunu spraugām un apskalo žaunu lapiņas. Ūdenī izšķīdušais skābeklis cauri žaunu lapiņu plānajai plēvītei un asinsvadu sieniņām iekļūst asinīs. Zool 72. // sar. *Kaula vāki (zemāko mugurkaulnieku elpošanas orgāniem).* □ .. zeltainie līņi laivas dibenā .. žaunas vien plātīja .. Austriņš I, 225. Ielaistas nelielā igvātī, zaudējušas mundrumu un jau pagurušas, raudas gausi vārstīja žaunas. Ezera 7, 52.

žaunkāji, -u, vsk. žaunkājis, -ja, v. *Žaunkājvēži.*

žaunkājvēži, -u, vsk. žaunkājvēzis, -ža, v. *Vēži, kuriem ir lapveida krūškājas, kas noder elpošanai, kā arī barības filtrēšanai un kustībām.*

žaut, žauju, žauj, žauj, pag. žāvu; trans. *Kārt izplestā veidā (parasti auduma izstrādājumus) žūšanai.* □ Tikai māņticīgās veļas mazgātājas kādu laiku nežaus bēniņos mitro veļu .. Lācis 15, 85. Sievas taroja tīklus, vīri tos vabās žāva .. Ziedonis 19, 17. .. vītols čīkst, kad, veļu žaujot, kaņepāju virve iegriežas tā mizā. Kaldupe 3, 117.

žauties, žaujos, žaujies, žaujas, pag. žāvos; refl.; vienk. *Gāzties, krist (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).* □ Bet ieskaidro, kā esi nokļuvis uz viņu ielas, līdzsvaram portfeli gaisā uzmetis un žāvies. Kalve 4, 34.

žāva, -as, s.; anat. *Atvere, kas savieno mutes dobumu ar rīkli.* □ Rīkles augšdaļā jeb aizdegunē ar divām atverēm atveras deguna dobums, rīkles vidējā daļā ar vienu atveri — žāvu — atveras mutes dobums .. Biol r 264. Žāvas apskatē jāpievērš uzmanība aukslēju defektiem .. K Rudzītis 2, 76. Slimojot ar akūtajām respiratorajām vīrusu slimībām, iekaisums attīstās deguna un žāvas gļotādā, mandelēs, balsenē, trahejā. Ves 79, 9, 3.

žāvas, -u, s.; tikai dsk. *Nepatvaļīga, dziļa ieelpa ar atvērtu muti.* □ Ingam sāka nākt žāvas. Atpletis muti līdz ausīm, .. tas ņēmās žāvāties .. Sudrabu E 3, 188. Klase tumšā rudens rītā garlaikojās. Miegaini urbināja solus, snauduļoja, milzīgās žāvās brakšķināja žokļus. A Eglītis 5, 45. Ligijas tievā roka .. cēlās pie mutes, lai apslēptu žāvas. Ezera 9, 48. Žāvas ir piemērošanās reakcija, tās palielina skābekļa piegādi organismam. Ves 84, 11, 29.

žāvāties, -ājos, -ājies, -ājas, pag. -ājos; refl. *Būt tādam, kam izraisās žāvas.* □ «No tā vīna palika tik gurdeni kauli,» Rozālija žāvādamās sacīja. «Jāiet gulēt.» Austriņš 2, 70. Viņš paliek pagalvī cepuri .., sasedzas ar mēteli, skubina atlaisties arī mani .. un drīz vien sāk žāvāties. Ezera 10, 144. Skaļi žāvādamies, Elmāra kaimiņš izstaipījās .. Lubējs 1, 78. pārn. .. to [veikalu] vitrīnās un plauktos [kara laikā] pretī žāvājās apputējis tukšums. Zigmonte 18, 174.

žāvējams, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd.* → *ž ā v ē t.*

2. parasti ar not. galotni. *Tāds, ko lieto (kā) žāvēšanai.* □ .. sāka dūkt dzirnavas un siena žāvējamie ventilatori, klandēt sūkņi un sīkt slaucamās iekārtas .. Rūja 3, 80. Blokā ir autonoma apkurināšanas sistēma, .. virsdrēbju un apavu žāvējamais skapis. Lauku Dzīve 77, 12, 5. .. [rūpnīcā] sāka izgatavot trauku žāvējamo režģīti ar paliktni .. Zv 83, 5, 6. // lietv. nozīmē: žāvējamais, -ā, v. *Tas, ko lieto (kā) žāvēšanai.* □ Konstruktori .. uzlabojuši arī trauku žāvējamo, pašlaik domā par izkapts turētāja un lielā drēbju pakaramā izveidošanu .. Zv 83, 5, 7.

žāvējums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts* → *ž ā v ē t (2); žāvēts (parasti gaļas) izstrādājums.* □ Līdz šim jau ar svaigo gaļu lielākoties vien tirgojām. Jēkabpils [gaļas kombināta darbinieki] iedevuši pirmos žāvējumus. Jaunsaimniekiem jau cituviet vēl ir grūtības ar tādu nožāvēšanu .. Lauku Avīze 90, 34, 9.

žāvēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans. **1.** *Ar siltumu, gaisa plūsmu mazināt (kā) mitrumu, ūdens saturu; arī kaltēt (1).* Ž. sēklu ar ventilatoru. □ Pļāva un .. žāvēja sienu lietainajās vasarās līdz pat labības pļaujai, dažreiz pat līdz vēlam rudenim. Birznieks-Upītis 6, 157. Pirms kulšanas labība bijusi mākslīgi jākaltē. Tādēļ kopš seniem laikiem celtas rijas, kurās labības kūļi īpaši žāvēti. Pasaules sp II, 140. Otra viņa [vectēva] mājvieta bija klēts, uz kuras augšienes viņš gadiem ilgi žāvēja lietaskokus. Virza 1, 22. Patiesībā vajadzētu meklēt ugunij zarus un žāvēt drēbes, lai tās naktī būtu sausas un varētu kaut cik normāli gulēt. Gulbis 3, 254. Ja matus žāvē frizētavā, uztītus uz metāla rullīšiem, tiem jālieto pārmaiņus karsts un auksts gaiss. Ves 76, 4, 27. // *Šādā veidā mazināt (uzturlīdzekļu) ūdens saturu, piemēram, lai sagatavotu (tos) ilgstošai glabāšanai, pārveidotu (to garšu).* Ž. ābolus. Ž. sēnes. Žāvēti ziedputekšņi. Žāvētas aprikozes. □ .. brālis Juļuss pa pastu atsūta tik lielu mātes cepto maizes kukuli kā mājas dzirnavu akmeni. Arī divi saulē žāvētie sieri ir klāt. Klīdzējs 1, 391. Mājas apstākļos ieteicams žāvēt garšaugu zaļumus, tos nesasmalcinot. Ves 82, 8, 10. // *Būt par cēloni tam, ka (parasti augsne, siens) zaudē mitrumu, ūdens saturu (par sauli, vēju).* □ Saule iespīdēja gan pa mākoņu starpu, taču .. Ne tā īsti silda, ne žāvē savilgušo zemi. Cīņa 84, 19, 2. Arī lietum līstot, pietiekoši silts vējš vēl [septembrī] žāvē zārdā krautu pļāvumu, pajumtē liktu malku. Caune 5, 255.

2. *Konservēt, apstrādājot (gaļas produktus, zivis) ar dūmu plūsmu; kūpināt (4).* Ž. zivis. Žāvēts speķis. □ Jērā gaļa tiek žāvēta ar blīgznas un apses malku — bērza malka neder tāpēc, ka dod pārāk stipru siltumu. Austriņš 1, 268. Klētī turēja graudus, sālītu gaļu mucā un žāvētu gaļu pie āķa griestos. Bels 7, 105. Kaimiņos žāvē lučus, un dūmi kutina nāsis.. Losberga 3, 76.

žāvētājs, -a, v.; **žāvētāja,** -as, s. **1.** *Darītājs → ž ā v ē t.*

2. v. *Iekārta, ierīce (kā) žāvēšanai ar siltumu, gaisa plūsmu.* □ Salikusi traukus žāvētājā, viņa izgāja pagalmā un aizstaigāja līdz šķūnim. Ezera 13, 318. ..kādā pavasara rītā gados vēl jauna sieva žāva veļu ārā, jo žāvētājs bija samaitājies. Pasaules sp II, 400. Īpatnēja konstrukcija ir jaunajam trauku žāvētājam. Dažās sekundēs to var izjaukt. Zv 83, 5, 7.

žāvētava, -as, s. **1.** *Īpaša celtne, telpa, vieta, arī ierīce (kā) žāvēšanai ar siltumu, gaisa plūsmu.* Veļas ž. □ Ja temperatūra žāvētavā ir ap 25—30 grādiem C, tad [sēklu] žūšanas process ieilgst.. Sudrabs 1, 197. Senāk koku nostādināja 10 gadus, lai tas pārstāj elpot. Tagad tvaika žāvētavas to veic ievērojami ātrāk. Lauku Dzīve 81, 5, 21. ..elektrokārs aizgādā jēlos ķieģeļus līdz žāvētavai, no turienes uz cepli, kur ķieģeļus apdedzina tūkstoš grādu temperatūrā piecas diennaktis. Zv 78, 11, 13.

2. *Īpaša celtne, telpa, vieta, arī ierīce (gaļas produktu, zivju) žāvēšanai dūmos; kūpinātava.* Zivju ž. □ Pirts — neliela saimniecības ēka,.. žāvētava, kur, ārdos pakārtu, kūpināja gaļu un desas.. Cimermanis 1, 62. ..savērtas brētliņas sakar metāla rāmī un nogādā žāvētavā. Cīņa 57, 285, 2.

žāvēties, parasti 3. pers., -ējas, pag. -ējās. **1.** *Refl. → ž ā v ē t (1); tikt žāvētam.* Dvielis žāvējas uz radiatoriem. □ Pie krāsns uz aukliņas žāvējās Pētera un Vijas biezās vilnas zeķes. Mitrā vilna smakoja kā lietū izmircis suns.. Mauriņa 2, 96. ..tie [kokmateriāli] sastatīti žāvēties gar ēku sienām, vējā un saulē skaisti nobrūnējuši. Lit M 83, 7, 16. Visām zāļu tējām vajag lēni žāvēties. Tās necieš saules tveici un steigu. Zigmonte 13, 104. // *Pakļaut sevi, parasti siltuma, iedarbībai, lai panāktu, ka izžūst uzvilktais slapjais apģērbs (par cilvēku).* □ Nokļuvuši mājās, bezgala nomocījušies, ļaudis žāvējās lielo maizes krāšņu ugunīs.. Virza 1, 160.

2. *Refl. → ž ā v ē t (2); tikt žāvētam. Gaļa lēni žāvējas.*

žebērklis, -ļa, v. *Zvejas rīks — kātam piestiprināti (parasti vairāki) smaili dakšveida zari ar atkarpēm.* Dzelzs ž. Durt zivis ar žebērkli. □ Šie zvejas ļaudis prata izdabūt žebērkļa galā pašu glumāko zuti un arī tagad bija paņēmuši līdzi savus drausmīgos ieročus. Grīns 2, 161. «Man gan vēl nekā nav,» Lāne pašūpoja žebērkli — garā koka kātā iestiprinātu kaula uzgali ar lielām un asām atskabargām. A Gulbis 1, 10. Arheoloģiskajos izrakumos atrasti arī zvejas rīki: no skaliem pīti murdi, tīkli, kaula un šīfera makšķerāķi, kaula žebērkļi.. D kal 78, 191.

žēl, apst. **1.** *Savienojumā ar verbu (parasti «būt», «tikt», «tapt», «kļūt») formām apzīmē tādu psihisku stāvokli, kas saistīts ar žēlumu, līdzjūtību.* □ Saimniecei un bērniņiem žēl slimā tēva: raud viņi, kad redz to slimu pārrodamies mājās.. Birznieks-Upītis 1, 28. Imantam ir tāda sajūta, it kā māte būtu mirusi. Viņam ļoti žēl tās, ļoti, bet viņš nekā nespēj līdzēt. Ezera 2, 203. Mugura saliekusies kūkumiņā. Acīs sēras un bezcerīgums. Man viņas kļuva no sirds žēl. Janovskis 1, 123. Milce klausās visā, skatās skumīgajās sejās ap galdu, un viņai pašai metas ļoti žēl mātes, tēva, Juļuša. Klīdzējs 1, 139. ..viņam kļuva suņa žēl — nomocījies, viņu gaidot.. Gūtmanis 2, 69. // *Apzīmē tādu psihisku stāvokli, kas saistīts ar nožēlu par ko neiespējamu, neesošu, arī par ko nepatīkamu.* □ «Tātad jūs nenāksiet?» Vizma vēlreiz pārjautāja. «Žēl gan, būtu atkal varējis pamācīt Velgai algebru.» Saulītis 12, 115. Žēl, ka mūsu māju tuvumā nav nevienas vienīgas upes, jau vairākus gadus man nav gadījies redzēt palu ūdeņus. Kaldupe 13, 75. Žēl, ka naktī bija uzkritusi salna, — nabaga raibās ģeorģīnes aiz žogiem sačervelējušās.. Bendrupe 2, 20. ..kad esmu mājās, Žēl man viena — žēl man tikai tā, Ka reiz nemiers mani cēlis kājās, Manu sirdi raudams tālumā. Breikšs 1, 73.

2. *Savienojumā ar verbu (parasti «būt», «tikt», «tapt», «kļūt») formām apzīmē tādu psihisku stāvokli, kas saistīts ar nevēlēšanos ko tērēt, dot u. tml.* □ Jēcis: Šiem [saimniekiem] žēl ir azaidā dot gaļu, — Tik plikas putras liek mums rīt.. Rainis IXb, 14. Vecaistēvs pukstēja vien un kurināja krāsni, viņam bija žēl sauso šķilu.. Zigmonte 9, 186. Un mīlestība tik vien ir un kvēl, cik tev nav otram sava laika žēl. Ziedonis 23, 45.

žēlabains, -ais; s. -a, -ā; apst. **žēlabaini. 1.** *Tāds, kurā izpaužas žēlabas.* Žēlabaina balss. Žēlabaina nopūta. Ž. skatiens. □ Ugunsgrēka vietā palika vienīgi mazs pūlītis, ko bija apturējis Tatarinova žēlabainais sauciens. Kroma 3, 54. Daži iesākuma akordi — un tad žēlabaina melodija, kurai skolēni vilka līdzi.. Pelēcis 3, 136. «Nekad nebūtu domājis, ka paša rokām nāksies lepno mežu nopostīt,» Kandils žēlabaini piemetināja. Jansons 1, 120. «Vai tad ļoti grūti nabaga krusttētiņam?» žēlabaini jautāja māte un nopūtās. Ādamsons 3, 155.

2. *Stiepts, parasti spalgs (par dzīvnieka radītu skaņu).* □ Mums piederēja.. ķīvītes, kas žēlabaini brēca Pār sapostītiem lizdošanas ciņiem.. Belševica 3, 64. Kaut kur netālu žēlabaini iegaudojās suns. Branks 1, 38. Kaut kur žēlabaini māva govs. Skujiņš 12, 214.

žēlabas, -u, vsk. žēlaba, -as, s. **1.** *Psihisks (parasti emocionāls) stāvoklis, ko izraisa, piemēram, nelaime, zaudējums.* □ Viešņai atkal mācās virsū stipras žēlabas pēc nomirušās māsas, un viņa ceļ priekšauta stūri pie acīm. Saulietis V, 153. Tad nu vecajam Eņģelim sirds vai plīsa aiz žēlabām, skatoties, kā.. nojāja

viņa zirdziņus putās. Austriņš 2, 266. Viņš dzīvi atminējās to ārprātīgo dusmu un žēlabu, kad Kristīne viņu bija atstājusi° vienu. Blaumanis 6, 240.

2. *Žēlošanās; arī vaimanas.* □ «Tu te sēdi un .. vaidi par savu [slimo] sievu. Bet no tavām žēlabām viņai labāk nekļūst.» J Kalniņš 3, 11. Sarunās par ikdienišķajām lietām vecais tikai pūta un vaidēja, viņa žēlabas tik ļoti nospieda Oliveru, ka tas labāk vedināja viņu uz atmiņu stāstīšanu. A Eglītis 6, 21. .. viņi noklausās vecmāmiņas žēlabas par to, ka īsti labs jau kliņģeris nav izdevies, jo trūkst tā un tā .. Zigmonte 1, 103.

žēlas, -u, s.; tikai dsk. **1.** *Žēlabas (1); arī žēlums.* □ Bet viņa arī nevairījās no tā, un tāpēc mērnieka palīgs nebeidza cerēt. Ar sāpēm, žēlām, pat dusmām un naidu .. J Kalniņš 3, 44. Man bija žēl tēva, bet lielāks par žēlām bija mīlas prieks. Zālīte 5, 303. Vilks aiznesa mežā man bērnu, Vai žēlu pret māti vairs nav? Stērste 1, 31.

2. *Žēlabas (2).*

žēlastība, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Psihisks (parasti emocionāls) stāvoklis, ko izraisa citu bēdas, nelaime un kam raksturīga vēlēšanās palīdzēt; arī palīdzība, atbalsts, ko sniedz kādam.* Bez žēlastības — *ļoti nežēlīgi, arī bez saudzības.* Pamest (arī atstāt) likteņa žēlastībai (biežāk varā, arī ziņā) — *pārstāt rūpēties (par kādu, ko), pieļaut, ka (kāds, kas) paliek apstākļu ietekmē.* □ Tas arī bija žēlastības darbs, ka Vanags viņu [atradeni] paturēja .. Blaumanis 6, 4. Mindaugs: Nepazīstu žēlastības, jo esmu karalis. Neesmu žēlojis sevi un nežēlošu arī tevi. Zīverts 1, 343. .. šis slaists, kurš nekādu darbu nestrādāja, slinki mācījās un dzīvoja no māsas žēlastības, to vēl apzaga .. Ādamsons 2, 157. «Celies, celies!» kā no pazemes skan Purva Ješkas dobjā balss, un tikai tagad saprotu, ka viņa milzīgās dūres bez žēlastības dauza manas durvis. J Plotnieks 7, 122. ◇ Žēlastības maize niev. — *trūcīgs uzturs, paši nepieciešamākie eksistences līdzekļi, ko saņem no kāda, parasti pazemojošā veidā.* □ Šoreiz viņai to [vēstuli] iedeva vecais Mikus, kas no lielkunga dabūja žēlastības maizi .. Blaumanis 6, 243.

2. novec. *Pieklājības forma, uzrunājot dižciltīgu personu vai runājot par viņu.* □ Kazanova: Un tev tik traki gribas aizdot? — Augļotājs: Traki, jūsu žēlastība, pavisam traki! A Eglītis 1, 192.

želatīns, -a, v.; parasti vsk. *Olbaltumvielu produkts, ko iegūst parasti no dzīvnieku kauliem, cīpslām un skrimšļiem un ko izmanto, piemēram, pārtikas rūpniecībā.* Plākšņu ž. Tehniskais ž. □ .. karsējot želatīna receklis kļūst šķidrs, atdzesējot tas sarec. Biol r 22. .. želatīnu aukstā ūdenī uzbriedina, pēc tam uzkarsētā sulā vai buljonā izšķīdina .. Kļaviņa 1, 33.

želeja, -as, s. **1.** *Receklis, ko gatavo, vārot augļus, to sulu kopā ar cukuru.* □ Smiltsērkšķa augļus, kuri bagāti ar C vitamīnu un karotīnu, var sagatavot ziemai ievārījumos, sulās, marmelādēs un želejās. Ves 76, 4, 28. No iegūtās [augļu, ogu] sulas var vārīt želeju. Tad sulai pievieno cukuru .. un uz straujas uguns vāra .. Lauku Dzīve 77, 7, 38. Ābolos, plūmēs, jāņogās daudz pektīnvielu, tādēļ no šiem augļiem var izgatavot augļu recekli jeb želejas. Pavāru gr 230. // *Saldēdiens, ko gatavo, piemēram, no augļiem, to sulas, piena produktiem un želatīna.* Piena ž. ar aveņu mērci. □ Ja želeju sarecina veidnē, tad šķidrumam pievieno vairāk želatīna, lai tā būtu stingrāka. Mājtur 308.

2. *Sarecējis gaļas vai zivju novārījums; savā novārījumā sarecējusī gaļa vai zivs.* □ Gaļas, zivju un dārzeņu ēdienu greznošanai var izmantot no buljona, cepeša mērces vai dažādām dārzeņu sulām pagatavotas želejas. Kļaviņa 1, 33. .. koncentrēti zivju novārījumi viegli sarec, izveidojot želeju. Ēd gat 179.

3. *Viela pārejā no šķidrā uz cieto agregātstāvokli.* □ Matu želejas, visjaunākie fiksējošie putu preparāti ir ērti lietojami un garantē frizūrai vajadzīgo formu un noturību. PL Siev 85, 11, 24. Dažus ārstnieciskos polimērus var izmantot želejas masas veidā. Ievadīti organismā kausētā, izšķīdinātā veidā, tie sacietē cilvēka ķermeņa temperatūrā un izveido savdabīgu ārstniecisko vielu depo. Ves 64, 2, 3.

želejveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir želejas veids.* □ Kad abas [līmes] daļas šķīdumā sajaucas, izveidojas lipīga želejveida masa. Kad to uzklāj uz asinsvadu malām, tā veicina to dabisku saaugšanu .. Cīņa 84, 28, 2.

želejveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **želejveidīgi.** *Želejveida.* □ Želejveidīgo sabiezinājumu, kas sastiprina dažu jūras gliemeņu vākus, .. Tālo Austrumu zinātnieki uzskata par vērtīgu izejvielu glikozes ražošanai. Rīgas B 83, 162, 3.

žēlīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žēlīgi.** **1.** *Tāds, kam ir raksturīga žēlsirdība, līdzjūtība pret citiem; tāds, kas ir saudzīgs pret citiem.* □ «Esi žēlīga, neuzkrauj maniem kamiešiem vēl to smagumu, ka es it kā būtu izjaucis tavu dzīves kārtību.» Zigmonte 4, 131. Karga: Ak, kāds jūs žēlīgs, varens kungs! Aspazija 3, 304. ◇ Lai Dievs žēlīgs! sar. — a. *Saka, brīdinot par (rīcības) nevēlamām vai bīstamām sekām, piedraudot (kādam).* □ Kad nebūs labi, tad lai Dievs žēlīgs! ME 1, 485. b. *Izsaucas lielā uztraukumā, izbailēs (kad gaidāmais vai notiekošais ir nevēlams, kaitīgs, bīstams).* ◇ Žēlīgais Dievs! arī (Ak) tu žēlīgais! sar. — *izsaucas izbailēs, izbrīnā, pārsteigumā, arī lai pastiprinātu teiciena ekspresiju.* □ Tepat — pārdesmit soļu attālumā — vācu sargpostenis! Žēlīgais Dievs! Tikai neļaut sargam saskatīt, kas te notiek .. Grīns 1, 388. Murķelis: Tu žēlīgais, ko visu nesarunā sieviete, kurai par juridiskām lietām nav ne mazākās jēgas! Zīverts 2, 288. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ Pirmajās [koncerta] reizēs kļūdas skatītāji žēlīgi un tēviškīgi piedod (jauniņi vēl!) .. Liesma 77, 1, 5. // *Tāds, kam ir raksturīga žēlsirdība, līdzjūtība, saudzība pret citiem (par psihes, rakstura, personības īpašību kopumu).* □ .. Līnai bija žēlīga un vāja sirds, kas spēja

saslieties tikai liela izmisuma brīžos.. Zigmonte 14, 134. pārn. Kokiem ir žēlīga sirds. Un citādi tas nevar būt, kokam nav prieka augt un zaļot, ja viņš zina, ka nav nekam vajadzīgs. J Kalniņš 2, 260.

2. *Tāds, kurā izpaužas žēlabas (1), parasti, lai izraisītu līdzjūtību.* □ Jaunkalacienei, kā jau slimam cilvēkam, nolikts krēsls, viņa sēdēja kā noraudājusies un žēlīgām acīm skatījās apkārt, vai visi ievēro, cik ļoti viņa cieš. Upīts 4, 356. «Garas runāšanas [bērēs], mīļo Jāni, nevajag. Un, no Dieva puses, neko žēlīgu! Tu redzēji, ka asaras jau tāpat nav saturamas.» Kalndruva 9, 139. «Nedusmojies, Guni,» Irēna vilka žēlīgi, šķita, ka viņa tūlīt birdinās asaras. Eglons 2, 137. pārn. ..Bet kaķim ir kaķa daba, Viņš ņaud, Ņaud tik žēlīgi.. Saulītis 15, 72.

3. novec. *Uzrunas ievadījums, vēršoties pie dižciltīgas personas.* □ «Muižas dotie būvkoki ir lietā likti, cienīgs, žēlīgs barona lielskungs..» Niedra 1, 36.

žēlīgums, -a, v.; parasti vsk. **1.** *Vispārināta īpašība → žēlīgs (1), šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ ..viņš [dzejnieks] modinājis jūtas, bet tās nevar ietvert kādā piemīlīgā labsirdībā un žēlīgumā, tās rauj cīnītāju kājās.. Lit M 62, 6, 1.

2. *Vispārināta īpašība → žēlīgs (2), šīs īpašības konkrēta izpausme.* Dziesmas ž.

žēlot, -oju, -o, -o, pag. -oju; trans. **1.** *Izturēties (pret kādu) saudzīgi, maigi, arī gādīgi (piemēram, nepakļaujot grūtībām, nepieļaujot nevēlamus pārdzīvojumus, nesodot par pārkāpumiem); arī just līdzi (kādam).* □ Visas sievietes, pašas stiprākās tāpat, grib būt žēlojamas, un vairāk par visu viņas kautrējas to izrādīt. Zigmonte 6, 148. Milce stāv un stāv un nekā nevar izdomāt, vai vajadzētu arī Repu žēlot, kad viņš raud. Klīdzējs 1, 205. pārn. Grauds nedrīkst žēlot tīrumu, no kura vārpai augt. Belševica 4, 16. // intrans. □ Pats nesēd vis uz vezuma, bet čāpo tam līdzās, lai zirdziņam vieglāk. Žēlo. Avotiņa, Slisers 1, 31.

2. *Sargāt (ko) no nevēlamas, kaitīgas iedarbības; arī rīkoties, izturēties tā, lai (kas) varētu eksistēt, pastāvēt, tiktu saglabāts.* Ž. savu veselību. ◇ Žēlot (arī sargāt, glābt) savu ādu — *rīkoties, domājot tikai par sevi.*

3. *Censties neiztērēt, nedot; arī taupīt (1).* Ž. naudu izpriecām. □ ..tas bija smags un asi saldens cepums, kura gatavošanā nebija žēlots ne sīrups, ne rozīnes, ne rums, ne visādas austrumu garšvielas. Janovskis 1, 359. Ilga nežēlo pēdējo kapeiku, lai tikai viņam [dēlam] būtu labi, lai viņš būtu paēdis, apģērbts. Ezera 2, 133. Pusdienās izvārīju kartupeļu biezputru, piena nežēlodama. Belševica 1, 66.

žēloties, -ojos, -ojies, -ojas, pag. -ojos; refl. *Paust neapmierinātību, gausties; arī sūdzēties (2).* □ ..Ķencis zvejoja vēl pamazām ar kausu pa katlu žēlodamies, ka zupa esot jāattstāj neizstrēbta. Kaudzītes 1a, 56. ..šis cilvēks nežēlojās par savu likteni. Viņš laikam neprata žēloties. K Zariņš 117. Man ir labi. Esmu apmierināts. Arī ēdienu saimniece dod labu, nav ko žēloties. Janovskis 1, 331. «Man reibst galva,» vidējais dēls žēlojās.. J Kalniņš 4, 23. «Man kājas nosalušas. Es vairs tās nejūtu,» ezis žēlojās. Pasaules sp II, 223.

žēls, -ais; s. -a, -ā; apst. **žēli. 1.** *Tāds, kurā izpaužas žēlums, sarūgtinājums, skumjas, sāpes.* □ Viņas saliektā mugura, roku gurdenums, acu tukšais skats, viss.. kopā pauž kaut ko žēlu un bezcerīgu. Janovskis 2, 30. ..klases audzinātāja.. skatās Valdī tik žēlu skatienu, ka tādam vājākam uzreiz saskrietu asaras acīs. Zigmonte 1, 242. ..un tautas dziesmā žēlajā ir tik daudz dzīvot gribas.. Peters 4, 53. «..viņam visvairāk acu noraudātu pakaļ nekā mums kaut kuram citam,» Skrastiņš sacīja, žēli smaidīdams. Blaumanis 6, 24. pārn. Trūde dzer glāzi pēc glāzes, lielās krūtis žēli cilājas, kā par kaut ko sūdzoties, un viņai ir bail. Trūdei ir vēzis. Repše 2, 16.

2. *Samērā augsts, stiepts, monotons, parasti pakluss (par skaņu).* □ «Bet vai tad man Nagaiņa dēļ jācieš?» Seskis žēlā balsī pretojās. Rozītis 1, 24. ..kāds gulējis viņam līdzās un stenējis augstos, žēlos toņos, gandrīz īdot kā dzīvnieks. Ezera 13, 97. ..Un kluso rītu pāršķeļ svilpiens žēls Un manu cerību un domu viju. Lazda 1, 136. Kad viņš pakustas, plecā uzkārtais akordeons sašļūk, izdvesdams žēlu skaņu. Preilis 1, 80. pārn. Apkārt pīniju zari Šalca tik žēli, žēli.. E Plaudis 5, 55.

žēlsirdība, -as, s.; parasti vsk. *Psihisks (parasti emocionāls) stāvoklis, kas izpaužas spējā citus saprast, just līdzi un gatavībā palīdzēt; arī palīdzība, atbalsts, ko sniedz kādam.* □ «Es viņus jau tik daudz esmu redzējusi — šos malā izmestos, salauztos un saberztos. Te nav vietas tiesāšanai un sodīšanai. Tikai līdzjūtība un žēlsirdība.» Upīts VIII, 184. ..žēlsirdība pirmām kārtām nozīmē veselo un stipro cilvēku līdzjūtību pret slimajiem un vājajiem. Hor 90, 2, 13. ..mediķim pilnīgi nepieciešamas tādas rakstura īpašības kā iejūtība un žēlsirdība. Ves 84, 5, 4. pārn. ..dzīvnieku pasaulē nav nepārtrauktu asiņainu cīņu «visiem pret visiem».. Dzīvās dabas pasaule drīzāk balstās uz žēlsirdību, stiprajam aprūpējot vājo. Hor 76, 2, 33.

žēlsirdīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žēlsirdīgi.** *Tāds, kam ir raksturīga spēja citus saprast, just līdzi un gatavība palīdzēt.* Žēlsirdīgā māsa — *medicīnas māsa.* □ Žēlsirdīgas saimnieces bij atkal devušas Annužai kādus rupjākus vērpšanas darbus.. Kaudzītes 1a, 315. Bet spriedums bargākais būs tomēr žēlsirdīgs, Ne zobenasmens tevim [tev] draud, ne cilpa.. Ļūdēns 5, 71. pārn. ..Nāve dara savu darāmo. ..Reizēm tā ir žēlsirdīgāka nekā cilvēks, ja par žēlsirdību var uzskatīt nāvi. Teātris 83, 135. Priekšplānā [gleznā] redzams žēlsirdīgās māsas atbalstīts mirstošais karavīrs, kas neizlaiž no rokas šauteni. Latvju Mēnešraksts 42, 11, 1022. ◇ Žēlsirdīgais samarietis — *žēlsirdīgs, nesavtīgi palīdzīgs cilvēks.* □ Bicēns: Cik augstsirdīgi un cēli! Savu mūžu ziedosi aklam nabagam. Pelnīsi viņam maizi. Atradusies žēlsirdīgā samariete! Zīverts 2, 255. // *Tāds, kurā*

izpaužas šādas īpašības. □ Audzinātāja sākumā runāja par Gundegu kā par nelaiķi, kas savā dzīves laikā darījusi daudz ļauna, bet nomirdama daļēji izpelnījusies piedošanu, tomēr drīz viņa žēlsirdīgo toni atmeta, ļaudamās sašutumam. Jauno v 59, 22. . . [lugas] varoņa skatījums ir ne tikai ass, bet arī uzmanīgs, ne tikai nežēlīgs, bet arī žēlsirdīgs. Lit M 81, 50, 6.

žēlsirdīgums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ž ē l s i r d ī g s, šīs īpašības konkrēta izpausme; žēlsirdība.* Mātes ž.

žēlums, -a, v.; parasti vsk. *Psihisks (parasti emocionāls) stāvoklis, kam raksturīgas skumjas, sāpīgs pārdzīvojums, arī līdzjūtība.* □ Tēvu [pēc ieslodzījuma] bija grūti pazīt — sirmu bārdu, izkāmējis un izbadis, slims un novārdzis, viņš tikko turējās kājās. Tikšanās prieks jaucās ar žēlumu. Gūtmanis 4, 180. Pēkšņi viņa sajuta žēlumu, rūgtu smeldzi, it kā viņai būtu jāatstāj veca, iemīlēta sēta uz visiem laikiem . . Niedra 4, 157. Ko iesākt ar uzklīdušo vīru? Izdzīt uz ielas neatļāva sievietes žēlums. Hermīne gan bija gaisīga, bet ne ļauna. Lāms 7, 337. Stasuks paskatās Milcē ar tādām žēluma pilnām acīm, it kā Milce būtu tā, kam grūti, nevis viņam. Klīdzējs 1, 116.

žemaiši, -u, v.; **žemaitis,** -ša, v.; **žemaitiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; vēst. **1.** dsk., v. *Etnogrāfiska grupa Lietuvas rietumu daļā (Žemaitijā), kura 13. un 14. gadsimtā cīnījās pret Vācu ordeņa agresiju un 15. gadsimtā iekļāvās Lietuvas lielkņazistē.* □ Aļģimants: Žemaiši liek sacīt: kopš Mindaugs apkāvis Romas priesterus, esam kļuvuši viņam draugi un aizmirsuši netaisnības, ko viņš mums darījis. Zīverts 1, 335. Zemgaļi, savām acīm redzot žemaišu varonību, izteica vēlējumus doties palīgā. Purs 11, 192. Jau otrā dienā pēc tam, kad ordeņa karaspēks bija atstājis par Svēto kalnu nosaukto jauno nocietinājumu, šeit ieradās zemgaļu sabiedrotie žemaiši. Kar 90, 10, 138.

2. arī vsk. *Šīs grupas piederīgais.* □ . . Namejs pievērsa skaudro, viņam raksturīgo skatienu žemaiša rētai. Purs 9, 13.

žeņšeņs, -a, v. *Daudzgadīgs lakstaugs ar maziem, baltiem vai sārtiem ziediem un sulīgu sakni, ko izmanto medicīnā.* Žeņšeņa sakne. Žeņšeņa novārījums. Žeņšeņa pulveris. □ Žeņšeņa preparāti uzbudina centrālo nervu sistēmu, un tiem ir spēcīgas tonizējošas un stimulējošas īpašības . . Ves 69, 6, 23. Līdzekļos, kas mazina matu izkrišanu, lieto . . lavandas ziedu, rozmarīna un žeņšeņa ekstraktus. Ves 84, 8, 30.

žeperis, -ra, v. *Paresns koks ar apcirstiem īsiem zariem (zārdu veidošanai), arī (parasti zaraina) maiksts, zarains sprungulis.* Sagatavot žeperus zirņiem. □ . . savilksim . . no dāboliņa lauka žeperus, sakrausim pie pagraba sienas. Salenieks 7, 335. . . Zauris vāca pa tīrumiem rudenī tur pamestos labības gubiņu mietus un žeperus. Niedre 5, 58.

žestikulācija, -as, s. *Darbība → ž e s t i k u l ē t; žestu (1) kopums.* □ Jācenšas izvairīties arī no pārliecīgas žestikulācijas. Žestus var izmantot tikai atsevišķu pieklājības frāžu pasvītrošanai. Tavare 1, 18. . . tikai nedaudzās [filmas] vietās mazās meitenes dabiskajā un patiesajā rīcībā ielaužas pārlieka žestikulācija . . Māksla 62, 1, 32. . . [baletmeistars] sižeta līniju veidojis pēc iespējas lakoniskāku un skaidrāku, izvairoties no nevajadzīgām neritmizētās pantomīmas scēnām, no trafaretām žestikulācijām. Māksla 61, 1, 43.

žestikulēt, -ēju, -ē, -ēj, pag. -ēju; intrans. *Izmantot žestus (1), parasti izteikuma papildināšanai.* □ . . Maksis žestikulēja kā provinciāls aktieris, vēcinādams garās . . rokas. Repše 1, 94. Dažreiz Vētra aiz dusmām vispār nespēj nekā izteikt un kādu brītiņu tikai žestikulē un plāta muti . . Dripe 6, 29. Pats runīgākais no vedējiem, . . žestikulēdams ar pātagas kātu, stāstīja ciemata vēsturi . . Gūtmanis 4, 228.

žests, -a, v. **1.** *Kustība, ko parasti veido ar rokām vai galvu un kas noder par patstāvīgu zīmi vai par izteikuma papildinājumu.* □ «Kur gana zēns, šurp to!» viņš iesaucas un pavēles žestā ceļ roku. Bārda 1, 408. «Vai jums ir sieva?» es jautāju Kamarā. — «Nav,» viņš atbild, ar žestiem pasvītrodams savus vārdus. Grīva 8, 310. Pabeigts žests sākas ar domu un arī beidzas ar to. Ferda 1, 82. // *Apzināta vai neapzināta kustība (piemēram, rokas vai galvas kustība), kas pauž noteiktu, pierastu norisi, arī psihisku vai fizioloģisku stāvokli.* □ . . viņa nošķobīja lūpas un, mēteli ar ierastu žestu atsitusi, atkrita solā . . Lubējs 1, 51. . . gorilla un cilvēka žesti bija viai līdzīgi. Gorillas tāpat staipīja rokas, žāvājās, šūpoja kājas, gulēja uz muguras, palikuši rokas zem galvas . . Lielais 7, 164. // *Rokas kustība, ar ko (diriģents) vada skaņdarba izpildītājus.* □ Patika arī diriģenta žests: atturīgs, savaldīgs, precīzs. Lit M 83, 9, 10.

2. *Rīcība, kas apliecina noteiktu attieksmi (pret ko).* Draudzīgs ž. □ «Un nu es gribētu tevi noskūpstīt [atvadoties],» Egils sacīja. — «Tad tomēr mēs nevaram iztikt bez skaistiem žestiem.» Biruta paraustīja plecus. Zigmonte 4, 61. . . [zēns] izrāva lielo «Rīgu» [papirosus] un piedāvāja visiem. Uz kapteini šis žests, acīm redzot, atstāja labu iespaidu . . Lācis IX, 796.

žetons, -a, v. **1.** *Simboliska, pie apģērba piestiprināma, parasti metāla, zīme, ko oficiāli piešķir kādas organizācijas biedriem, lai apliecinātu piederību pie tās, vai ar ko apbalvo par panākumiem, sasniegumiem kādā darbības nozarē; nozīme² (1).* Žetonu vakars — *abiturientu sarīkojums, kurā pasniedz vidējās mācību iestādes nozīmi.* □ Sacīkšu noslēgumā pieci dalībnieki saņēma . . kandidātu žetonus par šogad izpildītajām kandidātu normām . . Sports 62, 37, 4. . . [sportists] piecas reizes izcīnīja . . čempiona titulu trīssoļlēkšanā. Viņa pūrā ir arī pieci žetoni par otrajām vietām. Sports 85, 27, 2.

2. *Simboliska, parasti metāla, zīme, ko izlaiž par godu kādam notikumam, ievērojamai vietai u. tml.; nozīme² (2).* Pilsētas jubilejas ž. Ž. ar Doma baznīcas attēlu.

3. *Monētai līdzīgs, parasti metāla, veidojums, kas aizstāj monētu.* □ Par kravas piegādi cehi sāka norēķināties ar žetoniem piecu un desmit kapeiku vērtībā. Hor 80, 10, 3. Vēlāk milicijas bērnu istabā viņai rādījuši arī viltotus alus automāta žetonus.. Kolbergs 1, 189. // *Īpaša zīme (parasti metāla, arī personai piešķirto numuru) darbinieku uzskaitei, dienesta pilnvaru apliecinājumam, personas identifikācijai u. tml.* Kontroliera ž. Karavīra ž. □ Gar sienām [caurlaižu telpā] plakani skapīši; aiz stikla kārtīgās rindās karājas numurēti metāla žetoni. Skujiņš 4, 8.

žibulēt, -ēju, -ē, -ēj, pag. -ēju; intrans. *Zvejot zivis ar žibuli.* □ Tad sāk žibulēt: ..žibuli strauji parauj apmēram 10 cm uz augšu un tikpat strauji to palaiž atpakaļ, pēc tam 3—8 sekundes tur nekustīgi. Priedītis 1, 156. // trans. □ Gāju žibulēt asarus, liku no āliņģiem palaideņus līdakām, klejoju uz luģēm pa taigu.. Gūtmanis 4, 289.

žibulis, -ļa, v. *Neliels, šaurs, no metāla izgatavots zivju māneklis ar āķi.* □ Žibulis ir no metāla izgatavota, spīdīga plāksnīte, kas izveidota līdzīgi zivtiņai. Priedītis 1, 150. Žibulis ir lieliski noderīgs stiprā salā, kad nav nemaz tik vienkārši uz sīkas mormiškas āķīša uzspraust tikpat sīku oda vai cita kukaiņa kāpuru. Sports 85, 25, 3. Bļitkotājs paņemtu līdzi tādus žibuļus, ka pats Alauksta asaru ķēniņš saceltu spuras gaisā. Zv 55, 4, 27.

žibulītis, -ša, v. *Viengadīgs lakstaugs ar pretējām sēdošām lapām un baltiem vai zilganiem ziediem vārpās.* □ Ārstniecības žibulīšus plaši lieto tautas medicīnā sāpju remdēšanai, iekaisuma likvidēšanai.. Ves 76, 8, 29. Žibulīšu novārījuma kompreses un acu skalošana ar šo novārījumu ļoti palīdz.., pat ja ir strutojoši izdalījumi.. Lauku Dzīve 80, 2, 30.

žīdi, -u, v.; **žīds,** -a, v.; **žīdiete,** -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** dsk., v. *Ebreji (1).* □ Šeit kādreiz stāvēja varens nams, pirmās konfesijas lūgšanas templis, nams, kas liecināja par Rīgas žīdu sabiedrības ticību, kultūru un turību. Lit M 90, 5, 16. «Milce, kur tu te staigā?» balss no dārza baltā žoga puses pavaicā. Tā ir žīdu meitene Rebeka no Milces klases. Klīdzējs 1, 106.

2. arī vsk. *Ebreji (2).* Paunu žīds novec. — *paunineks.* □ ..uzbrauca slīperu žīds, un mežu sāka līst viņam promvešanai. Birznieks-Upītis 6, 124. «..viņš strādāja par mežu brāķeri pie žīda.» Lāms 6, 89. ..saimniecei jāskatās pakaļ, lai kalpones, kad paunu žīds iebraucis, neatgrūž tam māju labumu. Zigmonte 16, 50. ◇ Bēg (arī mūk, sargās) kā žīds (arī velns) no krusta sar. — *saka par tādu, kas ļoti baidās, vairās no kā.* □ «Viņi [kalpi] jau zina tikai lielās algas plēst, bet no darba bēg kā žīdi no krusta.» [Saka saimnieks.] Rozītis 3, 158.

žīdisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **žīdiski.** *Saistīts ar ebrejiem, tiem raksturīgs.* □ Krainis kā nekā iespraucās šaurajā stacijas priekšiņā, bāztin piebāztā.. žīdiski, latviski un krieviski runājošiem ļaudīm. Veselis 2, 50.

žīga, -as, s. *Pāru deja trīsdaļīgā taktsmērā; šīs dejas mūzika.* □ Žīga — ātri, strauja angļu deja trīsdaļīgā taktsmērā. Vēriņa 2, 11. Koncertu ievadīja 16. un 17. gadsimta autoru darbu virkne, kuru mākslinieces pašas sakārtojušas, ietverot te gan nezināmu autoru, gan Lullī, Kuperēna un citu komponistu tā laika dejas — ..žīgas.. Lit M 82, 25, 11.

žigli, apst. **1.** *Straujā tempā, strauji (virzīties, kustēties); ātri (1).* Ž. skriet. Ž. celties. □ Domāju, ka vecīši, redzēdami ceļa galu tuvumā, sāks iet daudzmaz žiglāk, jo gājuši bijām tik lēni, cik lēni vien var.. Apsīšu J 3, 45. Tētis un mamma brauc... Viņa žigli ierāpās gultā un apsedzās ar mammas strīpaino jaku. Upītis 18, 67. Līdz tam es nebūtu ticējis, ja man kāds teiktu: tu vari līst uz vēdera pa sniegu tikpat žigli kā rikšos skriet. Grīns 1, 241. pārn. Žigli skrēja zemi, melni mākoņi, šad tad nobira asas lietus piles.. Kar 90, 10, 149. pārn. ..krūtīs virmoja prieks, kas tur bija ielaidies kā bezdelīga — tik žigli un negaidīti. Vilks 6, 346. // *Ar straujām kustībām, arī īsā laika posmā (ko darīt, veikt); strauji, straujā tempā, arī īsā laika posmā (notikt, norisināties).* Ž. ēst. Ž. izrēķināt uzdevumu. □ Lība pie kūts nometa ķipi zemē un žigli apslaucīja kājas zālītē. Upītis 4, 218. Viņa veicīgi uzcēlās, žigli uzvilka uz krekla kleitu un izgāja virtuvē.. Kalndruva 7, 48. Jūs laikam žigli noskaistaties, to es redzu pēc ausīm: jums asinis tajās viegli satek. J Liepiņš 5, 39. Jau aprīļa pirmajās dienās temperatūra paaugstinājās līdz 15—20 grādiem C. Žigli salapoja koki un krūmi.. Lauku Dzīve 85, 1, 11. // *Strauji (paiet) — par laika posmu subjektīvā uztverē.* Ž. rit minūtes. □ Ir liela taisnība tiem, kas teic, ka, jo skaistāki brīži, jo ātrāk tie pajot. Tovakar tie pagāja neiedomājami žigli, vismaz tā tas likās man. Pasaules sp 1, 122.

2. *Pēc neilga laika; drīz; ātri (2).* Draugs ž. atkal bija atpakaļ. □ Kaupuru Mārtiņš ienāca ar divām pudelēm alus padusē un atvainojās, ka ļaužu drūzmas dēļ nemaz žiglāk neesot bijis iespējams atpakaļ tikt.. Zeiboltu J IV, 12.

žigls, -ais; s. -a, -ā. *Tāds, kas pārvietojoties spēj veikt lielu attālumu samērā īsā laika sprīdī; ātrs (1).* □ Tikai smags un skaists briedums gulēja jaunās mātes ķermenī, viņa gan bija žigla un strauja, tomēr meitenīgo bija atdevusi sievas kuplumam.. Niedra 1, 112. Bet meiteni puisis meklēja žiglu kā piekrastes bezdelīgu. Kaldupe 12, 78. Celmu, stumbru caurumos slēpās žiglās caunas, jo te netrūka nedz putnu, nedz sīku dzīvnieku, kam tās uzglūnēja. Plaudis 3, 20. pārn. Pieceļas māte, un iedegas pavardā uguns žigla. Ziedonis 7, 118. pārn. Bet viņa [mākslinieka] žiglais zīmulis.. fiksē dzīves īstenību.. Māksla 61, 2, 51. // *Tāds, kas strauji norisinās, ko strauji veic.* □ Francesko Skarlati gāja žiglā solī, laikiem negaidīti apstādamies.. J Kalniņš 4, 102. Kad tu ar gaitu žiglu Aizej un neatskaties, Līdzi caur asaru miglu Manas [mātes] acis tev ies. Strēlerte 1, 51. pārn. Drēgnajā gaisā, Mitrajā miglā Pameta mani Bērnība žiglā. Krūza 3, 31. // *Neilgs, īss (skatiens, smaids).* □ Aplaidusi žiglu

skatienu vīriem, viņa droši devās pie pirmā stūrmaņa. Līvs 3, 38.

○ Žiglas kājas — *žigla gaita.* □ ..kā zelta spāres zibēja caur koku lapām pilsētas ugunis, viņai kājas bija kļuvušas mundras un žiglas.. Niedra 4, 21.

Sk. žigli.

žiglums, -a, v.; parasti vsk. *Straujums (norisei, procesam, darbībai); ātrums (2).* □ Ātri uguns gaitas žiglumu apsvēris, viņš visus ieveda vēl dziļāk silā un nu norādīja rokamo grāvi un cērtamos kokus. Blaumanis 6, 152. Radiobalss traucas žiglumā, kas agrāko laiku cilvēkam liktos pasakaini. Sudrabkalns 2, 97.

žiklers, -a, v.; tehn. *Kalibrēts urbums mašīnas barošanas sistēmā degvielas dozētai padevei.* Gaisa ž. Brīvgaitas ž. □ Barošanas sistēmā jāizmazgā degvielas tvertne un jāiztīra karburators, visi kanāli un žikleri jāizpūš ar gaisu.. Lauku Dzīve 77, 10, 35. ..jāņem vērā, ka aviācijas benzīnam ir mazāka viskozitāte, tas caur žikleru ieplūst lielākā daudzumā.. Zin T 66, 11, 37.

žilba, -as, s.; parasti vsk. *Žilbīgums.* □ Ir zilā jūra nepārejams lauks Un ledus žilba — līksme pēdējā. E Plaudis 2, 17.

žilbīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žilbīgi.** *Tāds, kas žilbina; tāds, kas žilbinoši spīd; arī spožs, spilgts.* Žilbīga gaisma. □ Visam pāri saule lēja baltu, žilbīgu gaismu. Janovskis 1, 69. ..cik žilbīgs jūras tālais, platais arums, kā spoža gaisma sakļaujas un klīst. Losbergs 2, 121. Aleksandra redzēja sevi.., braucot ormanī pa naksnīgām, slapjām ielām, kas žilbīgi laistījās skatlogu un reklāmuguņu atspulgos. A Eglītis 6, 16. pārn. Es tev izdziedāšu mīlestību: Kādu vēlies, kāda labāk tīk — Īsu, žilbīgu kā zibens zibu, Tādu, kas liek visu mūžu tvīkt? Elksne 9, 73. pārn. Kāds turīgs angļu vijolnieks nolēmis izpētīt Paganīni žilbīgās un nepārspējamās tehnikas noslēpumu.. A Eglītis 2, 82.

žilbīgums, -a, v.; parasti vsk.. *Vispārināta īpašība → žilbīgs, šīs īpašības konkrēta izpausme.* Saules ž.

žilbināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (cilvēkiem vai dzīvniekiem) zūd vai vājinās spēja skaidri redzēt (par spilgtu gaismu, košu krāsu, spilgtas gaismas apspīdētu priekšmetu u. tml.).* Prožektori žilbina gājējus. □ Raibacis.. noskatījās gūsteknī. Vēl gaismas žilbināts, tas miedza plakstiņus uzkrītoši garām skropstām. Birze 8, 43. sal. «Kad es domāju par Elitu, tad ir tā, it kā pārāk spilgta saule mani žilbinātu.» Mauriņa 2, 39. // intrans. □ Blakus Mārai, žilbinādama ar savu spilgti zaļo kleitu, nostājās.. Herta.. Kļava 1, 14. // *Panākt, būt par cēloni, ka (acīm) zūd vai vājinās redzes spēja (par spilgtu gaismu, košu krāsu, spilgtas gaismas apspīdētu priekšmetu u. tml.).* Gaisma žilbina acis. □ Tīrumu baltais spilgtums žilbina acis.. Klīdzējs 1, 238. Lielo logu krāsaino stiklu vizma žilbina acis. Sēlis 4a, 9. Dienas nāca arvien gaišākas un saulainākas. Baltais sniegs vizuļodams žilbināja acis. Dziļums 1, 182. Saules nomazgātās mājas žilbināja acis. Jaunsudrabiņš 8, 71. // pārn. *Pārsteigt, mulsināt; arī būt tādam, kas pārsteidz, mulsina.* □ Gunārs Cilinskis nekad nav centies pēc tāda veida izteiksmes līdzekļu krāsainības, kas pašmērķīgi žilbinātu skatītājus. Akurātere 3, 142. // intrans. □ ..tagad, kad viņa bija ieskatījusies tai savādajā jūtu pasaulē, kas reizē žilbināja un reizē pacēla pāri zemei, viņa vairs nevarēja atgriezties ikdienā un samierināties ar parasto. Pasaules sp II, 314. Arī te [žanra gleznās] mākslinieks necenšas žilbināt ar spožām krāsām.. Māksla 60, 1, 36.

žilbinošs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žilbinoši.** **1.** *Divd. → žilbināt.*

2. *Tāds, kas žilbina.* □ Hafīza smejas un spīdina žilbinoši baltos zobus.. Dripe 9, 239. Piejūras pļavas slīga ziedu krāšņumā. Koki un krūmi bija žilbinoši zaļi.. Puriņš 1, 151. pārn. Studiju pabeidzis, Tenis sapņoja par žilbinošiem panākumiem, iztēlē sevi jau skatīja visatbildīgākajās lomās. Skujiņš 5, 21. pārn. No pasaules rakstniekiem viņš mīlēja Oskaru Vaildu, šo smaidošo, žilbinošo paradoksu meistaru.. Veselis 1, 358.

žilbs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žilbi.** *Žilbīgs, arī žilbinošs.* □ Tā Augustam ritēja diena aiz dienas, dažnedažādas, kādas jau tās varēja būt te jūras tuvumā, bākas žilbās gaismas naktī apsargātas. Zigmonte 12, 268. Žilbā pusdienas saule, baltie namiņi.., plašais ezers ar saliņām, — iebraucējam [Dagdā] liekas, ka tas nokļuvis kaut kur dienvidos. Kar 58, 11, 88. Satumsušas bija biedru sejas — varbūt tikai tā izlikās uz žilbi baltā sniega un ugunssārtā apvāršņa fona. Lāms 7, 233. pārn. Katrs Ritas vārds tam likās pārsteidzošs un žilbs. Skujiņš 5, 98. pārn. Vēl arvien mēs jūtamies it kā mazliet vīlušies, ja mūzika sniedz tikai formas spēli, žilbu rotaļu.. Lit M 90, 41, 13.

žilbt, žilbstu, žilbsti, žilbst, pag. žilbu; intrans. *Zaudēt (pilnīgi vai daļēji) spēju skaidri redzēt (spilgtas gaismas, košas krāsas, spilgtas gaismas apspīdētu priekšmetu u. tml. ietekmē) — par cilvēkiem vai dzīvniekiem.* □ ..viņš.. atkal izgāja uz ielas, žilbstot novakares saulē.. Ezera 9, 131. ..visvairāk Alvils žilba no gaišo matu sauleszaķīšiem. Purs 4, 265. pārn. ..pamalē sāka plaiksnīties ziemeļblāzma. Šaura gaismas strēlīte iezaigojās un atkal izklīda, līdz pieņēmās spožumā un kustīgā gaismas spēlē žilba viss debesjums. Gūtmanis 4, 190. // *Būt tādam, kam zūd (pilnīgi vai daļēji) spēja skaidri redzēt (spilgtas gaismas, košu krāsu, spilgtas gaismas apspīdētu priekšmetu u. tml. ietekmē) — par acīm.* □ Acis žilbst spožajos saules staros.. Kaijaks 6, 42. Lidmašīnu spārni lāgiem ievizmojās saules staros tik spoži, ka acis žilba, skatoties tajos. Lācis 15, 185. Vienai [sievietei] tik dzidri balta blūzīte, ka žilbst acis, kad paveras uz viņas pusi. Talcis 7, 86.

žilbums, -a, v. *Paveikta darbība, rezultāts → žilbt.* □ Viņa.. samirkšķināja acis, it kā žilbumu pārvarot.. Lācis VII, 472. pārn. Pati es biju autore Un pati režisore, Un soliste biju un statiste, Šai žilbumā galva noreibst.

Dinere 9, 56. // pārn. *Pārsteigums, mulsums.* □ «Piedodiet, laikam žilbumā pārsacījos! Es domāju taisni jūs un nevienu citu . .» Zeiboltu J IV, 180. Žilbums garām. Katrs brīvais strēlnieks Savās gaitās dodas. Čaks 7, 110.

žilete, -es, dsk. ģen. -šu, s. *Plāns, divpusējs standartizētas formas tērauda asmens bārdas skūšanai.* □ Viņš paskatījās skapja durvju spogulī un pārvilka plaukstu sejai. Tīri būtu jāpārbrauc ar žileti, vaigu gali metās tā kā spuraini. Upīts 18, 288. Es ilgi cīnos ar trulo žileti, kamēr tieku vaļā no bārdas . . Janovskis 2, 38. Žilete nav speciāli jānoslauka, jo saskarē ar audumu asmenītis kļūst truls. Ves 83, 11, 31.

žiperīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žiperīgi;** sar. *Izdarīgs, izveicīgs, arī kustīgs, veikls.* □ «Un gadījās mums toreiz arī viena meita, lunkana un žiperīga, īsta spindzele, kas nevienam negrieza ceļa.» A Eglītis 6, 213. . . mēs . . sniedzām roku . . žiperīgajai, kā ūdenszāle kustīgajai Grikšīšu māmuļai. J Plotnieks 10, 88. Šos sarūsējušos, vecos trumuļus dauzīdami, žiperīgie nomaļnieku puikas sacēla milzīgu jandālu. Latvju Mēnešraksts 42, 11, 994.

žirafe, -es, dsk. ģen. -fu, s. **1.** *Pārnadžu kārtas dzīvnieks (Āfrikā) ar dzeltenbrūnu, plankumainu apmatojumu, garu kaklu un garām kājām.* Lielā ž. Mazā ž. Žirafu bars. □ . . Konrāds ar viņa garo augumu un nedabīgi izstīdzējušo kaklu tiešām līdzinās žirafei . . Grīns 1, 91.

2. dsk.; zool. *Pārnadžu kārtas dzimta, pie kuras pieder divu Āfrikā dzīvojošu sugu pārstāvji.*

žirants, -a, v.; **žirante,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; jur. *Persona, kas žirē vekseli.* □ Te apdarīja vēl dažādas veikala un līdzīgas darīšanas, piemēram, sameklēja vekseļu žirantus . . Laicens 2, 428. . . kādu dienu viņa pasniedza Caunem pieci simti latu vekseli, lai žirējot. «Man patlaban lielāki maksājumi un nauda vajadzīga. Jūs būsiet° pirmais žirants, es otrā.» Rozītis III, 159.

žirāts, -a, v.; **žirāte,** -es, dsk. ģen. -šu, s.; jur. *Persona, kam žirē vekseli.*

žirēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; trans.; jur. *Rakstīt, parasti uz vekseļa, žiro.* □ Dziļupietis savas sievas mīļākiem žirē vekseļus un diskontē savā bankā, zinādams, ka pašam tie būs jāizpērk.» Rozītis III, 62. . . mūsu direktors ir plaši iecienīts kungs, daudziem žirējis vekseļus . . Mauriņa 2, 18.

žirgts, -ais; s. -a, -ā; apst. **žirgti.** *Tāds, kura psihiskais un fiziskais stāvoklis nodrošina gatavību aktīvai darbībai; arī aktīvs, darbīgs; možs, mundrs.* □ . . māte vēl vienmēr ir itin žirgta. Kaut arī viņai drīz būs jau astoņdesmit otrais gads, viņa vēl vienmēr šuj un ada, un vēl vienmēr lasa grāmatas, laikrakstus . . Pasaules sp II, 428. Laimdotas māte vēl bija gluži žirgta, taču ne pārāk steidzīga . . Lāms 6, 32. «Ellai gan pavasarī bija gadījies kāds students, bet vasarā pazuda kā ūdenī. Skuķis ilgi staigāja saraudātām acīm, bet tagad atkal žirgts un mundrs . .» Grīns 1, 153. // *Tāds, kurā izpaužas gatavība aktīvai darbībai, arī aktivitāte, darbīgums.* □ Brigadierim Eglītim žirgtas acis: tās redz ja nu ne visu, taču labi daudz. Salenieks 5, 287. . . no televizora skanēja hokeja komentētāja žirgtā balss . . Kaijaks 5, 239. Meitene . . aši notēmē pavedienu [adatas] acī, ar vienu vilcienu izrauj to cauri, atdod mātei ar žirgtu smaidu . . Dzene 3, 205. . . ārā gaiss vairs nelikās ne tuvu tik dzestrs un knaibīgs kā pirmāk un prāts bija možs un žirgts . . Ezera 9, 202. // *Tāds, kam ir raksturīga aktivitāte, rosīgums (par darbību, norisi).* □ Kaut gan pēc izskata tik vecs, viņš vēl žirgti cilāja lielās dzelzs dakšas . . Plūdonis 2, 353. «Kad cilvēks žirgti kustas, viņam kļūst silti arī vēl stiprākā spelgoņā nekā tagad.» J Kalniņš 8, 79. // *Aktīvs, veselīgs (par dzīvniekiem); tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* □ . . mazie, žirgtie cālēni [pīlēni] pēkstēdami veikli skraida viņai [vistai] pakaļ . . Birznieks-Upītis IV, 96. «Ziema bija grūta, bet paraugies uz teliņiem — spirgti un žirgti.» Stulpāns 2, 17. . . brūnās, zaļās un baltās sūnas un visas mežu zāles klausījās pavasara skaņās, un viņās lodājošie kukaiņi kļuva mundrāki un žirgti rosījās gaišajā pasaulē. Niedra 3, 3. // pareti. *Dzīvīgs (par augiem).* □ . . starp sūnām spraucās ārā žirgta pavasara zāle. Jansons 6, 451. // *Tāds, kas izraisa aktivitāti, rosīgumu (piemēram, par parādībām dabā, skaņām, krāsām).* □ Žirgts vējelis plīkšināja ielām pārstieptās audekla strēles . . Upīts VII, 636. Rīta agrumā, skolas apkopēja aprūpētas, visas krāsnis . . žirgti rūca un sprakšķēja . . Mauliņš 6, 68. Sniegs . . ir drusku piesalis, un žirgtais baltums piedod ielām, parkiem un apstādījumiem sen neredzētu tīru gaišumu, kas jauki iederas lielo svētku rīta kopnoskaņā. Saulītis 12, 160.

žirgtums, -a, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ž i r g t s, šīs īpašības konkrēta izpausme.* □ Ir taču veselīgi pakustēties svaigā gaisā — tūlīt cits žirgtums un dzīvesprieks. Lācis 13, 65. Kad Gunāram padomā kas patīkams, viņš ir sparīgs, izdarīgs un apsviedīgs. Arī torīt . . — kāds žirgtums, kāda atspere jautās viņa rosībā . . Skujiņš 12, 69. . . tēvs lika Artūram izvest jauno zirgu no kūts. Viņš gribēja vēlreiz to apskatīt un papriecāties par tā žirgtumu. J Kalniņš 10, 249.

žiro, nelok., v.; jur. *Uzraksts, parasti uz vekseļa, par tā nodošanu citai personai.* □ . . lielsaimnieks, kurš bija žirējis zirga aizņēmuma vekseli, bija atsaucis savu žiro. Laicens 2, 490.

žirokompass, -a, v. *Žiroskopiska ierīce, kas rāda iepriekš uzdotu, parasti ģeogrāfiskā meridiāna, virzienu.* □ Žirokompasa galvenā sastāvdaļa ir žiroskops . . Fiz r 86. Jaunākie mūsu zemē ražotie elektronavigācijas aparāti — žirokompass, eholots, laga . . sniedz jūrniekiem visus datus, kas nepieciešami drošai kuģošanai. Zin T 65, 7, 41.

žirondisti, -u, v.; **žirondists,** -a, v.; **žirondiste,** -es, dsk. ģen. -stu, s.; vēst. **1.** dsk., v. *Politisks grupējums (18. gadsimta Lielās franču revolūcijas laikā).*

2. arī vsk. *Šī grupējuma pārstāvis.*

žiroskopisks, -ais; s. -a, -ā. *Saistīts ar žiroskopu, tam raksturīgs.* Ž. peilējums. □ Šādā stāvoklī [kosmosa] kuģis pēc tam tika noturēts ar orientācijas dzinēju un žiroskopisko ierīču palīdzību. Rīgas B 70, 134, 1.

žiroskops, -a, v. *Simetrisks, ātri rotējošs, cietsķermenis, kura rotācijas ass var mainīt savu virzienu telpā.* □ Žirokompasa galvenā sastāvdaļa ir žiroskops — kardāna iekarēs ap savu centrālo asi brīvi rotējošs disks, kura ass .. vienmēr saglabā sākotnējo virzienu. Fiz r 86.

žļagans, -ais; s. -a, -ā; apst. **žļagani;** reti. *Izmircis, staigns (par ceļu, zemi).* Žļagana taka. Žļagana pļava.

žļakstēt, parasti 3. pers., žļakst, pag. žļakstēja; intrans. *Radīt paskaļu troksni (piemēram, par šķidru masu, šķidrumu, kas tiek spēcīgi skarts vai kustībā atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ .. norāvu bisi no pleca, kad alnis, dūņām žļakstot, izbrida no brikšņiem aizauguša purva. Gūtmanis 4, 237. «.. govīm, kad pārdzina [no purva ganībām], tesmeņi bija kā ar darvu noziesti, un man pašam no pastalām ārā spiedās melns, žļakstošs biezenis.» Kalnduva 5, 57. Zirgs sprauslāja, traukdamies, cik jaudas, pāri ūdens peļķēm, kas žļakstēja ap riteņu rumbām. Fimbers 1, 155. // *Būt tādam, kas, spiežoties pret ko, rada šādu troksni (piemēram, par slapjiem, piemirkušiem apaviem).* □ Kādreiz nēsāja pastalas — lietū un rasā piemirka tā, ka žļakstēja .. Caune 5, 74. Pret zemi žļakstēja rīsa lauka ūdenī izmirkušie apavi. Grīva 12, 158.

žļakstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → ž ļ a k s t ē t.*

žļakstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žļakst.* Ž. dubļus. // intrans. *Ēst ar troksni (parasti ko šķidru, arī sulīgu).* □ .. viņš [tēvs] .. ar savu roku nocēla mīkstākos ābolus — katram mums. .. Visi tūdaļ, garšīgi žļakstinādami, sāka tiesāt savu guvumu nost .. Lubējs 4, 22. .. cūkas .. ņem atrasto kartupeli mutē un žļakstinādamas gardi noēd. Birznieks-Upītis II, 123.

žļakstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums → ž ļ a k s t ē t.* Dubļu ž.

žļarkstēt, parasti 3. pers., žļarkst, pag. žļarkstēja; intrans. **1.** *Radīt skarbu, griezīgu troksni (parasti par metāla priekšmetiem, kas saskaras cits ar citu vai atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ .. žļarkstēja ķēde, trīdama koku sānus .. Vilks 5, 72. «Jo kur gan vēl lielāks troksnis nekā tur [mehāniskajās darbnīcās]: traktori rēc, .. dzelži žļarkst ..» Ezera 17, 115. Antons lēni gāja uz kopmītni, spārdīdams tukšu konservu bundžu. .. bundža nejēdzīgi žļarkstēja pa bruģi. Jakubāns 1, 64.

2. *Žļakstēt.* □ Satiksmes ejā žļakstēja dubļains sniegs. Kaut jel piesaltu stingrāk! Spāre 5, 275.

žļarkstiens, -a, v. **1.** *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → ž ļ a r k s t ē t (1).*

2. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → ž ļ a r k s t ē t (2).*

žļarkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žļarkst (1).* Suns žļarkstina ķēdi.

2. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žļarkst (2).*

žļarkstoņa, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums → ž ļ a r k s t ē t (1).* □ .. [autovadītāja] pati nedzirdēja savu balsi, kas noslāpa [katastrofas] žļarkstoņā, šņirkstoņā, šķindoņā. Ezera 13, 337. .. kopš kāda laika salas ganu mierīgo dzīvi iztraucēja kāpurķēžu žļarkstoņa un buldozeru rūkšana .. Pad J 70, 78, 4.

2. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums → ž ļ a r k s t ē t (2).*

žļerkstēt, parasti 3. pers., žļerkst, pag. žļerkstēja; intrans. **1.** *Žļarkstēt (1).* □ .. meitene izmisīgi staipīja žļerkstošu ķēdi, pūlēdamās badīgo lopu [govi] uz kaut kurieni aizvilkt .. Lagzdiņš 3, 136. Vējā tie [vārti] žļerkst un klab, un naktīs šķiet, ka pa tiem ļaudis iet un nāk .. Repše 2, 26.

2. *Žļarkstēt (2).* □ Pļava pārpurvojusies, jo grāvis nu jau pārdesmit gadu nebija tīrīts. Pat jūnija vidū žļerkstēja zem kājām. Bels 6, 333. .. skrēju kaut kā izmisīgi un visu laiku dzirdēju, kā kurpēs žļerkst ūdens. Puriņš 1, 75. Slapjie zābaki pie katra soļa žļerkst. Dripe 12, 7.

žļerkstiens, -a, v. **1.** *Žļarkstiens (1).*

2. *Žļarkstiens (2).*

žļerkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Žļarkstināt (1).* Ž. ķēdi. // intrans. □ Jaunie zirgi visi uzlēca viens pēc otra, pinekļiem žļerkstinādami, kad saimnieks gāja klāt tos pārpīt. Birznieks-Upītis IV, 133.

2. *Žļarkstināt (2).*

žļerkstoņa, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Žļarkstoņa (1).* □ Ar izraudātām acīm mājas rēgojās, zem kājām sašķaidīta stikla žļerkstoņa un drazu drazām ķieģeļi .. Lit M 75, 3, 3.

2. *Žļarkstoņa (2).* Dubļu ž. zem riteņiem.

žļirkstēt, parasti 3. pers., žļirkst, pag. žļirkstēja; intrans. *Radīt samērā skaļu, paaugstu troksni (parasti par šķidrumu, arī šķidruma strūklu, kas spiežas kam cauri vai atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* Piena strūkla žļirkst skārda spainī. □ Ejot ūdens kurpēs žļirkst. ME IV, 818.

žļurga, -as, s.; sar. **1.** *Žurga (1).* □ Grāvja dibens izrādījās ellīgi slidens. Kaut kāda glūda vai māli, kas to tumsā varēja saprast, bet slīdēja kā pa ziepēm. Ik brīdi riskēdams iešļūkt aukstajā žļurgā, Arnolds .. līda augšā pa slīpumu .. Dripe 10, 245. .. gājēji daudzviet atkal brien pa sniega un dubļu žļurgu. Rīgas B 79, 68, 4.

2. *Žurga (2).* □ Pudelē kaut kāda pārrūgusi žļurga, ņem vai elpu ciet. Zv 85, 6, vāku 3. lpp.

žļurgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **žļurgani;** sar. *Žurgains.* □ No zemes izraktais māls [veidošanai] jāsaslapina un pamatīgi jāpārmīca, līdz tas kļūst par vienveidīgu masu, kurā nav cietu gabaliņu vai žļurgani šķidras masas. PL Siev 77, 5, 21. Ja tu neatnāksi, žļurgana būs kafija

tev tasē, naktīs logā pūce brēks, bērni tevi nesveicinās. Pad J 68, 176, 4.

žļurkstēt, parasti 3. pers., žļurkst, pag. žļurkstēja; intrans. *Radīt samērā skaļu, spēcīgu troksni (piemēram, par šķidru masu, šķidrumu, kas tiek spēcīgi skarts vai kustībā atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Spilva [pļava] bij slapja, kad nometās ceļos, kūdra iegrima žļurkstēdama .. Upīts 4, 105. Zem riepām žļurkstēja māla un grants putra. Liesma 82, 11, 10. // *Būt tādam, kas spiežoties pret ko, rada šādu troksni (piemēram, par slapjiem, piemirkušiem apaviem).* □ Rumba: ..lai arī apavi bija cauri, tā ka žļurkstēja vien pa slapjdraņķi, es neatturami dzinos uz operu .. A Eglītis 1, 513.

žļurkstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis* → *žļurkstēt.*

žļurkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žļurkst.* Ž. izmirkušos zābakus. // intrans. *Ēst ar troksni (parasti ko šķidru).* □ ..tai blakus sēdēja .. vīrelis un žļurkstinādams strēba auksto boršču. Dadz 75, 12, 10.

žļurkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žļurkstēt.*

žmiegt, žmiedzu, žmiedz, žmiedz, pag. žmiedzu; trans. **1.** sar. *Cieši, stingri saņemt, arī spiest, spaidīt (ko).* □ Donāts kā apmāts, kā niknumā slāpēts, žmiedz plaukstu arvien ciešāk pie pakauša .. Indrāne 10, 216. Viņai gribējās apskaut sīko dzīvībiņu [kucēnu] un kļaut pie krūtīm, žmiegt un burzīt aiz jūtu pārpilnības .. Ezera 9, 249. pārn. «Raud katrs, kad to grēki sāk žmiegt. Nevienu sirdi Dievs nav taisījis no koka.» Klīdzējs 1, 206.

2. vienk. *Censties nonāvēt (parasti žņaudzot).* □ «Ja kādu tumsā žmiedz, viņš nebļauj pēc tiesas, bet pēc milicijas.» Kolbergs 3, 249.

žņaudzējčūska, -as, s. **1.** dsk.; zool. *Čūsku dzimta, pie kuras pieder lielas un vidēji lielas čūskas ar spēcīgu, muskuļotu ķermeni, kuras medījumu nobeidz, apvijoties ap to un nožņaudzot.* □ Lielākās čūskas pasaulē ir žņaudzējčūskas, tām nav indes zobu. Kļava 3, 21.

2. *Šīs dzimtas čūska.* □ sal. Kubā aug interesanta «vēderainā» palma .. Tās stumbrs vidusdaļā stipri paresninās un izskatās kā slaida žņaudzējčūska, kas tikko ierijusi trusīti. Mauriņš 1, 120.

žņaudzējs, -a, v.; **žņaudzēja,** -as, s. **1.** *Darītājs* → *žņaugt.*

2. sar. *Trula, žņaudzoša sāpe.* □ Tūska līda arvienu tuvāk sirdij, lāgu lāgiem sagrāba tādi žņaudzēji, ka pēdējā stunda likās klāt. Upīts III, 548. ..mana saimniece .. vienmēr žēlojas par visādiem dūrējiem un žņaudzējiem, bet patiesībā nekad nav īsti slimojusi. Purs 7, 144. Kad pakrūtē iemetās žņaudzējs, sievasmāte iedeva vēdera pilienus vai vērmeļu tēju. Kalndruva 12, 242.

žņaudzīt, žņaugu, žņaugi, žņauga, pag. žņaudzīju; trans. **1.** *Spēcīgi (parasti nervozi) spaidīt, arī burzīt.* Žņaudzīt rokas (arī pirkstus) — *vairākkārt spiest, liekt, parasti kopā saņemtas rokas (arī pirkstus), piemēram, izmisumā, bēdās.* □ ..mutautiņš [Brīviņietei] rokās, un to viņa žņaudzīja krampjaini. Upīts 4, 236. Slaidas, baltas rokas žņaudzīja mazu zamšādas somiņu. Zemzaris 1, 79. Noskanēja metāls — noprotams, ka tiek uzvilkts automāta aizslēgs. Mēnestiņš žņaudzīja rokasgranātu, arī es gatavojos kaujai. Lāms 7, 205. pārn. Krūtis viņai žņaudzīja šaubas, — kādēļ viņš [līgavainis] nesteidzās šurp? Fimbers 1, 407. Tāpat Andra māte nevar beigt žēloties un raudāt pēc Jēča. Lāgiem tā kā izmisusi kliedz un žņauga rokas. Apsīšu J 3, 33. Olivers nedzirdamiem soļiem staigāja šurpu turpu pa biezo paklāju un žņaudzīja pirkstus. Tēva atbraukšana viņam joprojām likās kā nelāgs murgs. A Eglītis 6, 284.

2. *Spēcīgi spaidīt (ko slapju), lai iztecētu šķidrums.* Ž. izmazgāto kreklu. □ Mārtiņš vēl žņaudzīja slapjo lupatu. ..Atkal vajadzēja uzslaucīt [ūdeni]. Vāczemnieks 6, 22. // *Spēcīgi spaidīt, lai iztecētu (šķidrums) no kā slapja.* Ž. mitrumu no cimdiem.

žņaugs, -a, v. **1.** med. *Saite, arī gumijas caurule, ko stingri savelk ap ekstremitāti, saspiežot asinsvadu, parasti, lai apturētu asiņošanu.* □ Žņaugs piespiež artēriju pie kaula un aptur asins pieplūšanu bojātajai vietai. Biol r 256. ..Čukurs palīdzēja arī Liepsargam izkļūt no kanāla. Uzlika žņaugu uz ievainotās kājas, izlietodams bikšu° siksnu. Bels 6, 354. Viņš apsēdās un uzlika slimniecei žņaugu ap roku. Māsa pasniedza adatu, kas bij savienota ar infūzijas trauku. Sekoja dūriens. Pasaules sp II, 451.

2. *Tas, kas stipri spiež, parasti, traucējot elpošanu; arī tas, kas cieši apņem, apvij, cieši atrodas visapkārt (kam).* □ Pirms palīdzības uzsākšanas slimnieks jāatbrīvo no visiem iespējamiem žņaugiem, piemēram, apkaklītes, vidusjostas .. Visp ķir 96. Korsetes, šauras kurpes ar augstiem papēžiem un citus žņaugus vasarā valkāt ir pretdabiski. PL Siev 64, 5, 17. Pārvarēdams sāpes, viņš sāka atbrīvoties no virvju žņaugiem. Niedre 10, 282. Bet kuģis stāv, un ledus žņaugs To ciešāk skauj ... Medenis 2, 56. sal. ..Man dvēsele kā aukstos žņaugos Dreb klusi manai sirdij līdz. Breikšs 1, 67.

3. *Tas, kas kavē, traucē, aptur (kā) darbību, norisi, attīstību.* □ Bet visa mana [rakstnieka] radošā dzīvīte .. taču noritējusi totalitārisma apstākļos un nemitīgas ideoloģiskās cenzūras žņaugos. Dripe 12, 182. ..neliksim mākslīgus žņaugus zemnieku uzņēmējdarbībai. Diena 93, 84, 2. Ejam uz mājām klusēdami. Tā ir brīvāk nekā kokainas, nedzīvas sarunas žņaugos. Ezera 11, 82.

žņaugt, žņaudzu, žņaudz, žņaudz, pag. žņaudzu; trans. **1.** *Cieši aptvert un spēcīgi spiest (kāda) kaklu, lai pārtrauktu elpošanu, parasti nolūkā nonāvēt.* Ž. cilvēku. // intrans. □ Tad pēc Lilijas sniedzās kādas resnas, spēcīgas, rūsganām spalvām apaugušas rokas, tās aptvēra kaklu un lēnām, arvien spēcīgāk sāka žņaugt ... Lukjanskis 5, 113. «Tu man esi aizspiedis rīkli,» Augusts čīkstēja. «Nežņaudz! Es nevaru parunāt.» Kalndruva 10, 178. // *Būt tādam, kas spiežot, parasti kaklu, traucē elpo-*

šanu; arī būt tādam, kas, cieši apkļaujoties, spiež (parasti kaklu), traucējot elpošanu. □ Spožā stieplīšu pinuma kaklasaite viņu laikam žņaudza, jo bieži viņš lika pirkstu aiz krekla apkaklītes .. Birze 7, 98. Kaupurs abām rokām stīvēja un šļaucīja stīvo apkaklīti, viņam likās, ka tā žņaudzot viņam kaklu ciet. Zeiboltu J IV, 241. pārn. Zeme ļāvīgā, zeme trakā, Puteņa šalle tev rīkli žņaudz. E Plaudis 5, 16. // *Izraisīt sajūtu, ka tiek traucēta elpošana (par fizioloģisku vai psihisku stāvokli, norisi).* Asaras žņaudz kaklu. □ Padre Čamora, virzīdamies uz priekšu, skaitīja kāpienus. Aizdusa viņam žņaudza kaklu. Grīva 1, 52. Nē, tas [sausa maize] nebij norijams, spiedās kaklā, nelabums žņaudza pakrūti. Upīts 9, 172. Man elpa žņaugta. Es lēni mirstu .. Strēlerte 1, 121. «Abas mēs esam labas.» Tagad Asjai jau bija Melitas žēl. Dusmas pašai uz sevi žņaudza ciet kaklu .. Skujiņš 12, 153. // intrans. □ Un pakrūtē žņaudz izsalkums, nu jau nedēļām ilgi. Reizēm uznāk reibonis. Janovskis 2, 13. // pārn. *Ilgāku laiku pastāvot, nelabvēlīgi ietekmēt (par psihisku stāvokli).* □ Smaga vientulība visu pēcpusdienu žņaudz viņu. Gulēt tik grūti, bet celties, iet, strādāt negribas. Upīts IV, 576. Viss tas mīļums, ko viņa nesa savā sirdī, ko nebija varējusi izdāvāt, viņas krūtīs bija savēlies kamolā un reizēm žņaudza viņu vai nost. Mauriņa 2, 61.

2. *Spēcīgi spiest (ko rokā saņemtu, ar roku aptvertu u. tml.).* □ Viņa saķēra manu roku savos miklajos pirkstos un žņaudza to, it kā pēdējo glābiņu atradusi. Paegle 4, 282. Virtuvē ienāca Mārtiņš, gludi noskuvies, bet krietni sagraizījies, un mīņājās plānvidū, žņaugdams saujā savus nodzeltējušos sulaiņa cimdus. A Eglītis 2, 111. Rotas guļ nepakustēdamās sniegā, .. rokām cieši žņaudzot šautenes. Grīns 1, 392. // *Cieši apkļaujoties, spēcīgi spiest (parasti ķermeņa daļu) — piemēram, par apģērba gabalu.* Zeķu gumija žņaudz kāju. □ .. viņa smagais un biezais zvērādu kažoks karsēja un spieda, un viņa siltā cepure žņaudza galvu, bet viņš nekustējās. Niedra 4, 144. // pārn. *Sagādāt (kādam) lielas grūtības, arī apdraudēt (kā) pastāvēšanu.* □ .. vēl tagad barons žņaudza savus rentniekus un graudniekus ar augstām nodevām .. Sakse 2, 236. Uzskatu, ka laukos jādod iespēja brīvam darbam, nedrīkst žņaugt zemnieku. Lauku Avīze 90, 29, 2.

○◇ (Sa)žņaugt (retāk aizžņaugt) sirdi — *izraisīt spiediena sajūtu sirdī (piemēram, par pārdzīvojumu).* □ .. noskatīšanās tuvu cilvēku mokās un lēnā izdzišanā, tas ir tas, kas žņaudz sirdi un izvelk no tās spēku .. Kar 75, 1, 160.

žņaugties, žņaudzos, žņaudzies, žņaudzas, pag. žņaudzos; refl. **1.** *Refl. → žņaugt (1); tikt žņaugtam.* □ .. Bobītis [suns] neprata iet pavadā, turējās pretī, atspēries ar visām četrām, un žņaudzās vai nost. Ezera 2, 113. «Man pašam kakls žņaudzās ciet°, kad tas Reps, cilvēks, tā ceļos nokritis, .. raud, novaid un saka — mani kauj un kauj nost tāds liels grēks .. .» Klīdzējs 1, 429. .. elpa žņaudzās ciet un miera nebija. Skujiņš 14, 352.

2. parasti 3. pers. *Stingri, cieši vilkties kopā (par ķermeņa daļām, parasti pirkstiem, rokām).* □ .. mani pirksti nevilšus žņaudzas rūgtā dūrē .. Avotiņa 7, 43. Kristīnes rokas sacirtās un žņaudzās, viņas lūpas sāka raustīties .. Blaumanis 6, 215. // *Tērpties ciešā, pārāk šaurā apģērbā.* □ .. negribas žņaugties korsetē, un .. galvenais apģērba gabals gan virtuvē, gan dārzā ir puķaini un svītraini katūna halātiņi .. Ezera 12, 17.

3. vienk. *Skopoties.* □ «Zini ko, es domāju tā: pasūtīsim tikai vislabāko. Nevar taču bojāt Rīgas puiku klasi. Un nav arī ko žņaugties, vai ne?» Grīva 9, 160. «Ej, Mik, atved man pusstopu brendija. Nē, ko te žņaugsies tādā reizē. Ved divus. Še nauda!» Janovskis 1, 384.

žņerkstēt, parasti 3. pers., žņerkst, pag. žņerkstēja; intrans. *Radīt skarbu, griezīgu troksni (parasti par metāla vai stikla priekšmetiem, kas tiek spiesti vai berzējas gar ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Sagrauta katlu māja. Aizvestas mašīnas. Pelēka pamestība un žņerkstošas stikla lauskas zem soļiem. Zv 73, 8, 1. .. gar pontonu malām žņerkstēja troses, tilts līgojās .. Liesma 83, 1, 17.

žņerkstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → žņerkstēt.*

žņerkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žņerkst.* Ž. skārda plātnes.

žņerkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu troksņu kopums → žņerkstēt.* □ Metāla kausi un lemeši ar žņerkstoņu griezās sasalušajā purva zemē .. Sports 82, 13, 2.

žņirkstēt, parasti 3. pers., žņirkst, pag. žņirkstēja; intrans. *Radīt skarbu, griezīgu troksni (parasti par smiltīm, stikla, akmens gabaliem, kas tiek spiesti vai berzējas gar ko); atskanēt šādam troksnim.* □ .. zem [laivas] sēdekļa atskanēja žņirkstošs troksnis — tikpat simpātisks kā tas, kuru rada starp zobiem nokļuvušas smiltis. Lagzdiņš 3, 58. Visi viņi vēroja, elpu aizturējuši, kad vāczemnieks [arkls] žņirkstēdams iešķēlās papuvē. Upīts 4, 211. pārn. .. Bet žņirkstēja vārdi — Kā zābaki, Brienot pa saplēstiem stikliem ... Sirmbārdis 4, 28.

žņirkstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → žņirkstēt.*

žņirkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žņirkst.* Ž. smiltis ar kurpi.

žņirkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu troksņu kopums → žņirkstēt.* □ Akmeņu žņirkstoņa, lauzto koku kraukstēšana un ūdens šalkšana sajuka dimdošā jūklī. Upīts VIII, 407.

žogmala, -as, s.; arī **žogmale,** -es, dsk. ģen. -ļu, s. *Žoga mala; žoga tuvākā apkārtne.* □ Žogmalā rinda plūmju. Jau vairāk dienu Annele vērojusi, ka pa virsotnēm dzeltojas dzintarīgi pakariņi. Brigadere 2, 128. .. suns reiz pacēlis garāmbraucējiem kāziniekiem izkritušu maizi un omulīgi nolicies žogmalē mieloties. Sudrabu E 5, 69. .. drusku pievilkdams labo kāju, tas metās atpakaļ dziļajā

ēnā zem žogmalē saaugušo ošu un apšu pudura. Bendrupe 2, 6. Gar žogmali lejā uz gravu stiepās nostaigāta taciņa .. Kolbergs 3, 56.

žogs, -a, v. *Vertikāls veidojums (parasti no kokmateriāliem, mūra, metāla) teritorijas norobežošanai, arī aizsargāšanai.* Zedeņu ž. Kāršu ž. Dēļu ž. Latiņu ž. Režģa ž. Stiepļu pinuma ž. □ Vectēvs apjoza kalna kapsētu ar baltu bērza žogu .. Indrāne 2, 182. Aiz mūra žoga suņi bija pacēlušies uz pakaļkājām un kāri noskatījās pāri žogam. Birznieks-Upītis 6, 208. pārn. ..žogam, ko prāts uzceļ, jūtas viegli kāpj pāri. Blaumanis 6, 198. pārn. Atrodam mūžīgas dzīvības aku, Čaulas un žogi no dvēselēm drūp .. Lazda 1, 189. ✧ Kā caur žogu (arī sienu) izrauts (arī izvilkts) sar. — *saka par ļoti vāju, novājējušu, arī pārgurušu cilvēku vai dzīvnieku. // Krūmu vai nelielu koku stādījums ciešā rindā, lai ko norobežotu, aizsargātu vai veidotu dekoratīvu fonu; dzīvžogs.* □ ..sievu raibie galvas lakatiņi nomirgoja pret Sila mājas eglīšu žogu .. Niedre 12, 86. Sauciens pārlido akāciju žogam un atbalsojas lielajās eglēs viņpus ielas. Preilis 1, 18. Ceļa pusē, aiz ceriņu un mežrožu žoga, plauka ābeles .. Birze 5, 21. // *Dzeloņstiepļu aizsprosts.* □ Viss liekas kluss un izmiris [frontes] pieputeņotos drāšu žogos .. Grīns 1, 387. ..Strēlnieki jau kust pie vācu stieplēm. Rāviens vēl — un pāri vācu žogiem Lec tie ierakumos karstām šaltīm. Čaks 7, 100.

žokeja, -as, s.; sar. *Žokejcepure.* □ Viegla, nopiķēta žokeja sedza viņa gaišos matus. Lācis 15, 74. Šoferis .. parāva notaukotās žokejas nagu dziļāk uz pieres .. Skujiņš 5, 84. Tikai apsēdināts, Krusts atķer, ka žokeja uz acīm, nags šķībi .. Lubējs 3, 389.

žokejcepure, -es, dsk. ģen. -ru, s. *No gabaliem šūta mīksta vīriešu cepure ar nagu, zemu augšdaļu, bez apmalēm.* □ ..galvā viņam bija balta audekla vasaras žokejcepure .. Zigmonte 18, 127. ..viņš .. uzlika galvā rūtaino žokejcepuri ar ausu sildītājiem un izgāja no zāles. Skujiņš 14, 61. Zemu pār pieri noliecies ļengans žokejcepures nags .. Caune 2, 26.

žokejnīca, -as, s.; sar. *Žokejcepure.* □ Atvadīdamies viņš pieliek divus brūnus, sakārņiem līdzīgus pirkstus pie izbalējušās žokejnīcas: «Veseli!» Ezera 11, 227. ..uz lāpstas atbalstījies, sola biedrs Valdis atstūma pakausī žokejnīcu, atsegdams savas tumšās sprogas .. Lubējs 1, 158.

žokejs, -a, v. *Profesionāls jātnieks.* □ Brempelis: Vai jūs jau esat aplūkojusi mūsu pilsētas jaunierīkojumus? Piemēram, hipodromu? — Bišere: Jā. Tur ir daži glīti žokeji. A Eglītis 1, 133. Pie ugunskura [Līgosvētkos] Zelmai uzmanību sāka izrādīt zirgaudzētavas žokejs Monvids. Skujiņš 13, 222. Treniņnometnes, žokeju stulmeņi un stalti zirgi meitenei nav tikai dēku meklējumi. Liesma 76, 7, 20. pārn. Mūžs — tas ir rumaks satrakots, kas .. izsviež no segliem! Bet tāpēc — vai pietrūkst žokeju? Sirmbārdis 7, 149.

žokene, -es, dsk. ģen. -ņu, s.; sar. *Žokejcepure.* □ Viņam .. galvā nenosakāmas krāsas, iespējams, vēl pirmskara laiku žokene ar spīdīgu, ielauztu nagu. Ezera 5, 192. Vainīgs [meitenes aiziešanā] bija tikai viņš pats, viņa nožēlojamās, ceļgalos izspīlētās kokvilnas bikses, no veca armijas šineļa pāršūtais mētelis un izbalējusī žokene ... Skujiņš 4, 15. Atkārušās ausis, uz kurām turējās pelēka žokene, arī likās piestiprinātas vēlāk, lielākas, nekā sākumā paredzēts .. Birze 4, 153.

žoklis, -ļa, v. **1.** anat. *Viens no galvaskausa sejas daļas lielākajiem kauliem, kas veido pusi no virsējās sejas daļas vai kustīgo apakšējo sejas daļu.* Augšējais žoklis — *kauli, kas veido pusi no virsējās sejas daļas; augšžoklis.* Apakšējais žoklis — *kauli, kas veido kustīgo apakšējo sejas daļu; apakšžoklis.* □ Viņa kustībās bija drudžainība, sejā nemiers; žokļi brīžam sakodās, savilkdami vaigos muskuļu kukulīšus. A Eglītis 5, 44. Taču viņš savaldījās, .. tikai žokļi krampjaini kustējās, it kā starp tiem viņš gribētu sašķaidīt kaut ko sīkstu un nesagremojamu. Purs 10, 14. Cilvēkam pilnā zobu rindā katrā žoklī ir 16 zobu, tātad pavisam 32. Ves 65, 4, 15.

2. zool. *Ciets hitīna veidojums bezmugurkaulniekiem (posmkājiem, gliemjiem); galvas skeleta sastāvdaļa mugurkaulniekiem, kurā iestiprināti zobi un citi veidojumi barības iegūšanai un sasmalcināšanai.* □ Bruņurupučiem uz žokļiem zobu vietā atrodas asas raga plāksnītes. Sloka 1, 37. Zivs muti norobežo kaula žokļi. Žokļos .. ir sīki, atpakaļ atliekti zobiņi, kas ļoti labi noder barības notveršanai. Priedītis 1, 66. Vilks pagriezās pret mani, atņirdza zobus un klabināja žokļus. Gūtmanis 4, 208.

3. tehn. *Žokļveida detaļa, elements (iekārtai, rīkam u. tml.) kā satveršanai, saturēšanai, saspiešanai.* Drupinātāja ž. Spīļu ž. □ Skrūvspīļu žokļiem pieskrūvē rūdītas plāksnītes ar krustenisku cirtumu, kas palielina berzi starp žokļiem un tajos iespīlēto apstrādājamo detaļu. Atsl 7. Beidzot [ekskavatora kausa] žokļi paveras, grants smagi noplakšķ kravas kastē, piekabe nosēžas mazliet zemāk. Kaijaks 6, 94.

žokļakauls, -a, v. *Žokļa kauls.* □ Pulpa caur sakņu kanālu ir saistīta ar audiem, kas atrodas ap zoba sakni, — tātad ar žokļakaulu .. Ves 78, 12, 17. Sākumā iekaisums rodas tikai zoba ligzdiņā (alveolā), bet vēlāk tas pārņem visu žokļakaulu. Ves 64, 3, 15.

žokļveida, ģen., nelok. *Tāds, kam ir žokļa (1) forma, veids.* □ Treilēšanas traktora vadītājs satver kokus ar žokļveida satvērēju .. Zin T 75, 2, 32.

žokļveidīgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žokļveidīgi.** *Žokļveida.*

žonglēšana, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Darbība → žonglēt.*

2. *Cirka mākslas žanrs, kam pamatā ir veikla manipulācija ar priekšmetiem vai līdzsvara demonstrējumi uz virves.* □ Pirmā stunda [cirka skolā] bija akrobātika, tad sekoja vingrošana, iešana pa virvi, tad žonglēšana .. Bels 1, 120.

žonglēt, -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju; intrans. *Veikli manipulēt ar priekšmetiem vai demonstrēt līdzsvaru uz virves (cirka mākslā).* □ Dažs

[cirkā] lieliski vingroja līdztekās un riņķos,.. dažs žonglēja ar bumbām un vālītēm. Bels 1, 111. ..viņa izstrādā programmu,.. žonglē un dejo uz trapeces. Sk Ģ 84, 6, 24. ..viņš ņem divas milzīgas svaru bumbas, katra sver 70 kg, un žonglē ar tām kā ar rotaļlietām. Sports 83, 194, 3. // *Veikli rīkoties, darboties, saglabājot līdzsvaru.* □ Reizēm viņi [zēni] spēlēja karu, citreiz kalnos kāpšanu un jūras braucienus, žonglēdami virs [ēkas] ielūzušajām sijām kā mastiem. Viese 4, 108. Kārbas ir nelielas un nav smagas, taču tās neērti saņemt, tādēļ puiši saliek kādas desmit citu uz citas un skrien, žonglēdami kā ekvilibristi.. Kolbergs 3, 322.

žonglieris, -ra, v.; **žongliere,** -es, dsk. ģen. -ru, s. *Cirka mākslinieks, kas uzstājas žonglēšanā.* □ Parādu dažus vingrinājumus ar vienu nazi. Tie ir asprātīgi un patīk publikai, bet žonglierim neprasa sevišķas pūles. Bels 1, 131. Laba kustību atmiņa vajadzīga.., veicot darbu, kas prasa lielu precizitāti, ātrumu, sarežģītu un smalku kustību koordināciju, — ķirurgiem, mūziķiem, baleta solistiem,.. žonglieriem.. Ves 78, 10, 6. sal. Po spēlējas ar valodu kā žonglieris ar septiņiem šķīvjiem. A Eglītis 2, 239.

žoržets, -a, v. *Viegls, smalks, mīksts kokvilnas, vilnas vai zīda audums, kas austs no grodi savērptiem diegiem.* □ Uzvelku vienīgo izejamo tērpu: gaišzilu vilnas žoržeta kostīmu ar baltu mežģiņu blūzi.. Spāre 5, 136. Asja, staigādama pa istabu, kārtoja krokas dabiskā žoržeta blūzei.. Skujiņš 12, 173. Ja šujat ar mašīnu ļoti plānu audumu (žoržetu, krepdešīnu, markizetu), palieciet zem tā papīra lapu.. PL Siev 85, 5, 22.

žube, -es, dsk. ģen. -bju, s. *Žubīte.* □ Vispirms [pavasarī] meldiņus aizsāka zīles, tālāk vilka žubes. Kaldupe 15, 89. Lai jau žube savu mazo zvanu zvana, Vālodze ar bērziem izplāpājas. Bendrupe 3, 77.

žubīte, -es, dsk. ģen. -šu, s. **1.** *Neliels zvirbuļveidīgo kārtas dziedātājputns ar konisku, spēcīgu knābi un raibiem spārniem.* Parastā ž. Ziemeļu ž. □ Nereti pelēko strazdu kolonijas tuvumā ligzdu ierīko mazāki putniņi — ķauķi un žubītes.. K Grigulis 5, 69. Elita reiz bija teikusi, ka tikai parupjām ausīm žubītes dziesma izklausās vienmuļa: kas vērīgi ieklausās, dzird vairākas melodijas. Mauriņa 2, 46. pārn. Lai karas Kristiņš no dzīves apnikuma un bezmērķības. Pēteris Lagzda to gan nekad nedarīs. Viņam sava Velta [meita] — šī mazā žubīte, cielaviņa. Kurcijs 4, 273.

2. dsk.; zool. *Zvirbuļveidīgo kārtas dzimta, pie kuras pieder nelieli putni ar konisku, spēcīgu knābi.*

žuburains, -ais; s. -a, -ā; apst. **žuburaini.** **1.** *Tāds, kam ir žuburi (1).* Ž. zars. Žuburaina ziedkopa. □ Mūsu ozoli norepējuši,.. žuburaini.. Birznieks-Upītis 6, 279. Uz viena no tiem [pakalniem] stāvēja žuburaina meža ābele pilnos ziedos. Veselis 2, 70. ..starp Jaņuku un māju aug žuburaina meža plūme.. Dripe 1, 11.

2. *Tāds, kam ir žuburi (2).* □ ..no krūmiem izdrāzās liels briedis milzīgiem, žuburainiem ragiem un, ieskrējis siena ārdītāju vidū, aiz pārsteiguma apstājās. Virza 1, 99. Uz krūtīm izadīti divi ragaini brieži. Briežu ragi ir žuburaini kā koku zari. Dinere 12, 19.

3. *Tāds, kam ir žuburi (3).* Ž. miets. □ Pa visu garo līgavas galdu deg sveces žuburainos svečturos. Brigadere 2, 451.

žuburojums, -a, v. **1.** *Rezultāts → ž u b u r o t (1), žuburoties (1); arī žuburs (1), žuburu (1) kopums.* □ ..lakstīgala šopavasar apmetās uz dzīvi ābeļu kuplajā žuburojumā.. PL Siev 66, 7, 8.

2. *Rezultāts → ž u b u r o t (2), žuburoties (2); arī žuburs (2), žuburu (2) kopums.* □ ..nu jau to [briedēnu] gandrīz varēja uzskatīt par pieaugušu briedi, vienīgi ragu žuburojums vēl bija sīks, neizveidojies.. Kaijaks 5, 298.

3. *Rezultāts → ž u b u r o t (3); arī žuburs (3), žuburu (3) kopums.* Lustras ž. □ Svečtura žuburojumu ar vertikālo stieni šeit savieno jau grozāms konstruktīvais mezgls. Novadniece 1, 10.

žuburonis, -ņa, v.; bot. *Žuburaina ziedkopa.*

žuburot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. **1.** parasti 3. pers. *Žuburoties (1).* Spēcīgi žuburo upeņu krūms. □ ..pašā klajuma vidū žuburoja ozols. Vāczemnieks 1, 85. Gabaliņu no rijas, iebraucamā ceļa malā, stalti žuburodams, auga resns un spēcīgs ozols. Leimane 1, 40.

2. parasti 3. pers. *Žuburoties (2).*

3. trans.; reti. *Veidot (kam) žuburu (3) vai žuburus.*

Sk. ž u b u r o t s.

žuburoties, parasti 3. pers., -ojas, pag. -ojās; refl. **1.** *Kļūt, arī būt tādam, kam ir, arī veidojas žuburi (1); augt kupli, zariem vijoties.* □ Vidējais dēls vispirms pamanīja ābeli kalna virsotnē. Kā nepamanīsi — gluži kā milzīgs, apsūbējis trejdeksnis tā žuburojās uz kalna kamieša. Kaldupe 6, 70. Pret debesīm žuburojas kaili zari, viss lapu krāšņums čab un gurkst zem mūsu kājām. Pad J 79, 218, 4.

2. *Kļūt, arī būt tādam, kam ir, arī veidojas žuburi (2).* Brieža ragi žuburojas.

žuburots, -ais; s. -a, -ā. **1.** *Divd. → ž u b u r o t.*

2. *Žuburains (1).* □ ..priedes resnu resnās, žuburotas, izzarotas kā līkām rokām un taustekļiem.. Sudrabu E 3, 266. Vecu, pamestu lauku māju pagalmā, ar seju pieplacis pie simtgadīgas, žuburotas kļavas stumbra, raudāja pavecs vīrs. Sk Ģ 90, 6, 20. ..zem citronkoka nemaz nevar nostāties, tas drīzāk atgādina palielu, kupli žuburotu krūmu. Lauku Avīze 91, 4, 4.

3. *Žuburains (2).* □ Taču vēl spilgtāk, it kā acu priekšā viņš redzēja dzīvo briedi, kas atmeta krāšņu, žuburotu ragu rotātu galvu. Plaudis 3, 232. Ap viņu [briedi] smaršo vējš un ziedu dvašas. Nes sauli ragu kronis žuburots. Ķezbere 1, 107. Visskaistāk žuburoti ragi ir aļņu buļļiem no 8 līdz 12 gadu vecumā. Lauku Dzīve 68, 1, 32.

4. *Žuburains (3).* □ Divas logu velves ar žuburotiem dzelzs stieņiem. Birze 8, 45.

žuburs, -a, v. **1.** *Auga daļu (parasti zaru, vasu) kopums, kas veidojas vienā un tai pašā*

auga vietā. □ Pagalms zem ozoliem paliek arvien tukšāks, līdz beidzot viņi [ozoli] brīvi var izplesties ar visiem žuburiem .. Austriņš 2, 179. Baltegļu tumšās un smuidrās galotnes kā smaili torņi slējās debesīs pāri citiem kokiem, to galotnes dalījās divos, trijos, pat vairākos žuburos. Gūtmanis 4, 227. .. vecā liepa kļuva vēl smagāka, jo katram žuburam tagad vajadzēja turēt ne tikai lapu un putnu, bet arī ziedu un bišu svaru. Goba 1, 67. Visaugstāk izslienas noragas ar starojošiem ziedu žuburiem un platām pielapēm. Caune 5, 215. pārn. Šalko priecīgas un skaļas Dzīves koka žuburos Mūsu dienu lapas zaļās .. Sirmbārdis 8, 6.

2. *Smails izaugums (dzīvnieka ragam), parasti uz vienas pamatnes ar citiem šādiem izaugumiem.* □ Medniekus visvairāk interesē trofejas — aļņu ragi. .. gandrīz katrā mežā sastopami arī īpatņi ar ļoti labiem .. ragiem, kurus rotā 15—20 žuburi. Medn 18. Vairumam pieaugušu [aļņu] .. ragi ar saplacinātiem stumbriem, lāpstveidīgu centrālo daļu un pirkstveidīgi sakārtotiem žuburiem. Tauriņš 1, 224. Staltbrieža buļļa ragi sastāv no galvenā ragu stieņa, no kura tuvu pie pieres atiet pagarš žuburs, tā sauktais acs žuburs. D kal 76, 54.

3. *Viena no vairākām (parasti vienādām) sazarotas formas priekšmeta daļām uz vienas pamatnes.* Dakša ar trim žuburiem. □ Senais svečturis kalts ar diviem sveču žuburiem un dalītu vertikālo stieni augstuma regulēšanai .. Novadniece 1, 10. .. zivs vizuli ierijusi dziļi, tas ieķēries ar āķiem tās rīklē, varbūt pat žaunās, jo, kādam no [vizuļa āķa] žuburiem aizķerot zivs lūpu, tas sen jau būtu izrāvies. Gūtmanis 2, 129. // *Vairāku ceļu, upes gultņu, alu u. tml. kopums, kas parasti sākas vienā un tai pašā vietā.* Ceļu ž. □ .. gabalu tālāk [Lielupes] kreisajā krastā — vesels atteku žuburs, to par Ruduli sauc. Vanags 6, 125. .. pazemes ūdeņi izveidojuši smilšakmens atsegumu ar tūristiem pazīstamo alu žuburu — Ellīti. Geogr 177.

žūksnis, -šņa, v. *Samērā liels, tuvu kopā salikts (piemēram, papīra naudas, papīra lapu, dokumentu) kopums.* □ «Vislabāk tev vajadzētu palūkot kādu jaunāku atraitni, kurai pašai savas mājas vai lielāks žūksnis naudas.» Dziļums 1, 186. .. iesteidzās spiestuves zēns ar pirmo žūksni sleju korektoram. Upīts XII, 715. «Tavam tēvam draudot bankrots, un es solītās pūra naudas vietā saņemšot žūksni izpildrakstu.» Rozītis III, 168. // *Samērā liels (parasti kā plāna) kopums.* □ .. tētis iedeva žūksni pašaudzētās tabakas .. Birznieks-Upītis 1, 301. Pienāca arī meitene, piespiedusi pie krūtīm veselu žūksni spoži sarkanu kļavas lapu. Ezera 8, 112. «Klau, kā [sivēni] kviec un urkšķ ..» Tādā reizē Valts gatavs mesties uz aploku ar balandu klēpi vai vīķauzu žūksni. Delle 2, 11.

žulga, -as, s. **1.** *Žurga (1).* Dubļu ž. Iet pa sniega žulgu.

2. *Žurga (2).* □ .. saldena tēja vai kafijas žulga .. katram bija kortelīšā pudelītē. Rozītis 3, 236.

žulgans, -ais; s. -a, -ā; apst. **žulgani. 1.** *Slapjš (piemēram, par apģērbu, apaviem).* Žulganas kurpes. □ Ūdens vairs nepil no apģērba, ir drusku apžuvis, bet vēl jau stipri žulgans. ME IV, 830. // *Dubļains, staigns no mitruma (parasti par ceļu, zemi).* Ž. ceļš. □ Zeme no virsas ir apsusējusi, bet aršanai vēl par žulganu. ME IV, 830.

2. *Tāds, kam nav mirdzuma, spīduma (par acīm, skatienu); blāvs (3).* □ .. gribas gulēt: acis kļūst žulganas, stīvas. Birznieks-Upītis II, 96. No grāmatas skaidri redzams, ka viņam jābūt sačākstējušam večukam, tikai kauli un āda .. Plakstiņi nokārušies, acis žulganas. Skujiņš 1, 42. Tur zemē izklātas gulēja divas viņa ģīmetnes, un trešā vēl tika darināta. Melns un sarains, žulganu skatu — vai tiešām tas ir viņš? Zemzaris 1, 13. // *Par gaismu, tās atspīdumu.* □ Slapjais asfalts žulgani gruzdēja sarkano bremžu spuldžu atspīdumu ugunīs. Skujiņš 7, 100.

žulgs, -ais; s. -a, -ā; apst. **žulgi. 1.** *Žulgans (1).* □ Reņģes no ilgās mirkšanas ūdenī bija nobeigušās, bālas un žulgas. Grants 7, 137.

2. *Žulgans (2).* □ .. acis drīz kļūs pavisam žulgas, tāpat kā tiem vīriem, kas pievakarēs klimst gar dzērienu veikaliem? Zigmonte 5, 148. pārn. Zem žulgajām mākoņu acīm Peld slapji meži. Goba 3, 89.

žulgt, parasti 3. pers., žulgst, pag. žulga; intrans. *Mirkt (1).* Kurpes žulgst peļķēs.

žuļjēns, -a, v. *Ēdiens — sīki sagrieztas gaļas, zivju vai sēņu un dažādu piedevu (piemēram, krējuma, siera, garšvielu) cepta vai vārīta masa (parasti kā siltais priekšēdiens).* Vistas ž. Sēņu ž. □ Lai pagatavotu žuļjēnu no vistas, to novāra vai izcep un sagriež sīkās strēmelītēs. PL Siev 77, 6, 28. Viņiem ļoti garšo arī firmas ēdiens — žuļjēns — vistas gaļas, salda krējuma, sīpolu, sviesta .. maisījums, ko pasniedz uzkarsētu mazos, spožos metāla trauciņos. Rīgas B 84, 272, 4.

žultainība, -as, s.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ž u l t a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme; žultainums.* □ Viņš šķendējās daudz un par visu, bet bez sevišķas žultainības .. Lāms 6, 144.

žultains, -ais; s. -a, -ā; apst. **žultaini.** *Nikns, ļauns (par cilvēku).* □ Cik netika redzētas saskaldītas, izārdītas un žultainas sievietes, kas klīda apkārt, neatrodot miera un pamata zem kājām, citus kritizēdamas un savu nelaimi izkliegdamas. Dripe 10, 99. .. Rollītis .. reti kad kļuva žultains, parasti tad Helgas aizkaitināts. Lāms 4, 173. // *Tāds, kurā izpaužas šādas īpašības.* Žultaina runa. □ .. Linda domāja: varbūt šoreiz nebūs jāklausās netaisnīgos, žultainos pārmetumos. Kļava 2, 44. Viņa jokošanās nebija žultaina un ļauna, tikai dažreiz tā ieguva mazliet dzēlīgu piegaršu°. Latvju Mēnešraksts 42, 5, 442. pārn. Satīras smiekli dedzina, tie ir žultaini un nesaudzīgi. Mauriņa 1, 43.

žultainums, -ā, v.; parasti vsk. *Vispārināta īpašība → ž u l t a i n s, šīs īpašības konkrēta izpausme; žultainība.* □ Bet manī .. nav ne mazākā žultainuma. Es uzklausu viņa nemitīgos

pārmetumus absolūtā vienaldzībā .. J Liepiņš 5, 162.

žults, žults, s.; tikai vsk. **1.** anat. *Šķidrums, ko izdala aknas un kas palīdz sašķelt un uzsūkt taukvielas.* Ž. izdalās. Žults sastrēgums. Žults izvadceļi — *vadi organismā, pa kuriem žults nonāk divpadsmitpirkstu zarnā.* Žults akmeņi — *žultsakmeņi.* Žults pūslis — *žultspūslis.* Žults beka — *žultsbeka.* Rūgts kā žults (arī vērmele) — *ļoti rūgts.* □ Daži dārzeņi — burkāni, redīsi, rutki, ķirbji — veicina žults izdalīšanos. Ves 76, 7, 20. sal. Viņa .. paskatījās manī ar uzticīgu skatienu, man vajadzēja saprast, bet es negribēju, tagad spītējos es, biju rūgtuma pilns kā žults .. Zigmonte 17, 124. Tukliem cilvēkiem bieži novēro žults pūšļa un žults vadu sistēmas darbības traucējumus, kas veicina žults akmeņu izveidošanos. Skulme 3, 71. Neēdama, stipri rūgta ir žults beka, kas bieži sastopama skuju koku mežos. To viegli sajaukt ar baraviku vai bērzu beku. Pad J 67, 182, 4. // sar. *Žultspūslis (dzīvniekiem).* □ Albertam mute tukša un sausa, .. bet tomēr tāda sajūta, ka būtu uzkodis salakas žultij. Krūmiņš 1, 100. Ja nokautai aitai ir liela žults, — gaidāma atkušņaina ziema; ja maza, — gaidāma dziļa ziema. Lauku Avīze 90, 49, 13.

2. *Niknums, ļaunums (pret kādu); arī sarūgtinājums.* □ Simsons: Bet smiekli aizķeras, kad atceros, kā Janka runāja par cilvēku. Tik daudz žults dažos vārdos. Zīverts 2, 221. .. vietējie malumednieki ilgi glabāja žulti uz Liepsargu [mežzini], it sevišķi viņam piekasību pārmeta kāds skolasbiedrs .. Bels 6, 200. Manī radās dziļš rūgtums, īsts žults izplūdums, gribējās kliegt par netaisnību .. Lāms 6, 62.

○◇ Žults krājas — *saka, ja (kādam) palielinās naids, arī sarūgtinājums.* □ Bet tā ir pieņemts, ka jāsavaldās. Tā vajag. Tā klājas. Kaut niknums tevī nosmacē labo, Žults krājas un krājas. Ziedonis 4, 19. ◇ Žults (arī dūša, sirds) apskrienas (arī aptekas) sar. — *saka, ja pārņem sarūgtinājums, dusmas.* ◇ Izgāzt (retāk izliet) žulti sar. — *izpaust niknumu, ļaunumu (pret kādu), parasti runā.* □ .. kāds .. centās Blaumani publiski izsmiet un nomelnot, arī Andrievs Niedra izgāza pār viņu žulti vēstulē .. Stankevičs 1, 117. «Dzi', kā nu Brīviņos ērzeļi zviedz!» viņš teica, neattapdams gudrākus vārdus, kuros izliet visu savu žulti. Upīts XI, 283.

žultsakmeņi, -akmeņu, vsk. žultsakmens, -akmens, v.; med. *Cieti, parasti sāļu, veidojumi, kas no žults izgulsnējas žultsvados un žultspūslī.* Žultsakmeņu veidošanās. □ Holesterīnu, kas grieķiski nozīmē «cieta žults», .. atklāja žultsakmeņos, kuri izveidojas slimā cilvēka žultspūslī. Zin T 67, 6, 32. Žultsakmeņu lēkmes parasti uznāk pēc treknām vai grūti sagremojamām maltītēm. Ves 82, 1, 18. Tautas medicīnā cigoriņus lieto .. pret aknu un žultspūšļa slimībām, jo tie sekmē toksisku vielu izdalīšanos un žultsakmeņu šķīšanu. PL Siev 77, 4, 18.

žultsbeka, -as, s. *Neēdama, rūgta sēne ar brūnu cepurīti un bāliem vai sārtiem stobriņiem zem tās, apakšdaļā paresninātu kātiņu, uz kura ir tīklveida zīmējums.* □ Sēņotājam ir jābūt arī stipri uzmanīgam, jo, piemēram, žultsbekas ir ļoti līdzīgas baravikām. D kal 84, 39. .. žultsbeka, rūgtā beka .. nav ēdama. Tā pie mums sastopama vasarā un rudenī diezgan bieži skuju koku (visbiežāk priežu) mežos .. Ves 62, 8, 26. Žults izvadsistēmas traucējumu gadījumos palīdz parastā žultsbeka. No tās iegūtos preparātus lieto arī aknu slimību ārstēšanā. Lauku Avīze 90, 37, 13.

žultsceļi, -u, vsk. žultsceļš, -a, v.; anat. *Žults izvadceļi.* □ Žultsceļu un žultspūšļa slimības diagnozi var noteikt tikai ārsts .. Ves 75, 11, 10. Žultsceļu slimības, it sevišķi galvenā — žultsakmeņi — ir ļoti bieži sastopamas mūsu industrializētajā sabiedrībā .. Ves 82, 1, 13. Žultsceļu un žultspūšļa iekaisums bērniem, ja ievēro pareizu režīmu, diētu un regulāri ārstējas, ir izārstējams pilnīgi. Ves 75, 11, 11.

žultsdzinējs, -a, v.; med. *Vielas, kas pastiprina žults veidošanos aknu šūnās vai veicina žults izvadīšanu no žultspūšļa divpadsmitpirkstu zarnā.* □ Medicīnā koriandru lieto ēstgribas un gremošanas uzlabošanai, arī kā žultsdzinēju .. Lauku Dzīve 89, 12, 21.

žultspūslis, -šļa, v.; anat. *Iekšējais orgāns (cilvēkiem un dzīvniekiem), kurā uzkrājas žults.* □ Zem tām [aknām] ir bumbierveida žultspūslis .. Ciņa 66, 4, 4. Žultspūšļa operāciju, pa lielākajai daļai žultspūšļa izgriešanu, izdara žultsakmeņu dēļ. Ves 80, 7, 30. Zivis tīrot, tās nedrīkst saspiest, jo tad pārspiež žultspūsli un žults piešķir zivju gaļai rūgtu garšu. Mājtur 236.

žultsskābes, -bju, vsk. žultsskābe, -es, s.; biol. *Galvenā žults sastāvdaļa — holesterīna dervāti.* Žultsskābju preparāti. □ Žults gremošanas fermentus nesatur. Tās svarīga sastāvdaļa ir žultsskābes, kas nepieciešamas tauku šķelšanai un uzsūkšanas norisēm. Biol r 271.

žultsvadi, -u, vsk. žultsvads, -a, v.; anat. *Vadi organismā, pa kuriem žults nonāk divpadsmitpirkstu zarnā; žults izvadceļi.* □ .. žults pa žultsvadu nonāk divpadsmitpirkstu zarnā .. Ves 63, 5, 11.

žūpa, ģen. -as, v. dat. -am, s. dat. -aī, kopdz. *Cilvēks, kas pastāvīgi un pārmērīgi lieto alkoholiskus dzērienus.* □ Viņas vīrs toreiz stipri dzēra, bija pēdējais žūpa, kauns un apsmiekls visai ģimenei. Lācis 4, 117. Ausīs iedūrās vārds «ieraut». Agrāk Imants šo vārdu neieredzēja. Viņš speciāli deklarēja, ka līdzīgi runā tikai vulgāri žūpas .. Mauliņš 5, 6. Nepieciešams, lai .. pret žūpām radītu sabiedrības vispārējas neiecietības atmosfēru .. Ves 85, 4, 15.

žūpība, -as, s.; parasti vsk. *Pastāvīga un pārmērīga alkoholisku dzērienu lietošana.* □ .. tautā mēdz teikt, ka upe sākas no strautiņa, žūpība — no glāzītes. Rīgas B 82, 116, 5. Žūpība un alkoholisms rada valstij lielus ekonomiskus zaudējumus .. Ves 85, 3, 21.

žūpot, -oju, -o, -o, pag. -oju; intrans. *Pastāvīgi un pārmērīgi lietot alkoholiskus dzērienus.* □ Kad skroderis iesāka, tad žūpoja caurām dienām, dažreiz pa naktīm palikdams gu-

lēt turpat krogā. Sudrabu E 3, 164. «Tēvs senāk vēl bija kaut cik pēc cilvēka. Tagad viņš žūpo . . .» Bendrupe 2, 104. «Pēdējā kara gadā viņš palaidās dzeršanā, gandrīz katru nakti žūpoja kopā ar draugiem.» Ērgle 6, 30. // sar. *Dzert alkoholiskus dzērienus.* □ Viņa [krodzinieka] dusmām bija divēji iemesli: jaukā laikā neviens negribēja žūpot, un, otrkārt, viņš tomēr te bija piesiets . . Pasaules sp II, 156. Nevajadzētu nemaz daudz pūļu, lai noliegtu ekskursantiem žūpot pie ugunskuriem mežos un zaļumos . . Ves 76, 4, 21.

žurga, -as, s. **1.** *Netīrs šķidrums; izmirkusi, netīra masa.* Iebrist purva žurgā. □ . . Jēkabsons darīja to, ko šādā laikā sētnieki mēdz darīt, — tas tīrīja no ietvēm sniega un ledus žurgu. Ezera 9, 241. Mēslus, tādu žurgu, kas ceļa līkumos no piekabēm laukā šļakstījās, todien veda trīs lieljaudas traktori. Cīņa 82, 7, 2.

2. *Negaršīgs, nekvalitatīvs dzēriens; arī susla.* □ Veltīgi Vineta stāsta un cenšas pierādīt, ka īsti stipra kafija ir tikai tāda, kurai vēl savukārt jāpiedzer klāt ūdens, — māte vāra tikai savu žurgu, varat to dzert vai nedzert. Zigmonte 6, 77. Retas ir reizes, kad [veikalā] pietrūkst šņabja vai «bumbu» — šo lielo, biezo pudeļu, kas pilnas ar saldenu un pastipru žurgu. Svīre 3, 18.

žurgains, -ais; s. -a, -ā; apst. **žurgaini.** *Netīrs (par šķidrumu); izmircis, netīrs (par masu).* □ Kad sākās garās rudens lietavas, bedre līdz malām piepildījās ar brūnu, žurgainu ūdeni . . Goba 1, 71. Pakraste vēl piemirkusi, žurgaini staigna, pēdas atrod balstu tikai plienu gludumā zem sanesu dūņām . . Kar 81, 12, 48.

žūrija, -as, s. *Speciālistu grupa (godalgas, prēmijas piešķiršanai konkursā, sacensībās, izstādē u. tml.).* Autoritatīva ž. Žūrijas vērtējums. □ . . zāles pirmajās rindās sēž žūrija, rēķina punktus, dala vietas. Liepa 1, 166. Konkursa filmas vērtēja četras žūrijas: mākslas filmu, bērnu un jaunatnes filmu, dokumentālo un populārzinātnisko filmu, kā arī multiplikācijas filmu žūrija. Zv 77, 14, 16. Žūrija lauku koru spēju pārbaudei bija izvēlējusies divas dziesmas: Vītola «Gaismas pili» un Melngaiļa «Svešā zemē». Lauku Avīze 90, 27, 7. // ģen.: žūrijas, adj. nozīmē. *Tāds, kas piešķir godalgas, prēmijas konkursā, sacensībās, izstādē u. tml. (parasti par komisiju, padomi).* □ [Emīlu] Dārziņu izvirzīja par locekli Dziesmu kara žūrijas komisijā . . Stankevičs 3, 169. Koru priekšnesumu žūrijas komisija vērtēja pēc 20 ballu sistēmas. Zv 77, 23, 13. Žūrijas padome . . pirmo godalgu nepiešķīra, bet ar otro prēmiju godalgoja arhitektu . . projektu. Māksla 59, 2, 20.

žurka, -as, s. *Pelveidīgais grauzējs ar retu, parasti dzeltenīgi pelēku vai brūngani melnu, apmatojumu, smailu purnu un garu asti.* Žurku slazds. Žurku inde. Žurku zāles — *žurku inde.* Ūdens žurka — *ūdenszurka.* Somainā žurka — *žurksomainis.* Izmircis kā žurka sar. — *saka par cilvēku, kam apģērbs kļuvis viscaur slapjš.* Slapjš kā (ūdens) žurka (arī ūdenszurka) sar. — *saka par ļoti slapju, parasti apģērbtu, cilvēku.* □ Melnajai žurkai . . atšķirībā no pelēkās žurkas aste garāka par ķermeni, ausis lielākas. Latv dzīvn 25. Mājās pagrabā bija iegājusi lamatās liela, sirma žurka. Birznieks-Upītis IV, 191. Kad gājām ar sveci cauri paspārnēm, visa grīda švirkstēja, žurkām šķīstot pa labi un kreisi. Tās skrēja augšup pa stenderēm kā vāveres . . A Eglītis 2, 16. Kaja: Viņš mani pirka, ne precēja! Cik labprāt es viņam būtu iedevusi žurku zāles, . . ja vien nebaidītos par to nonākt cietumā! Zīverts 2, 277. Ūdens žurka . . dodas uz dārziem un pārnes savā krātuvē to, kas pagadās, — kartupeļus, sīpolus . . D kal 71, 120. . . ielēcu [no laivas] ūdenī un bridu uz malu. . . Izbridis malā, arī pats atzinu, ka esmu aplam izdarījis, jo biju slapjš kā žurka . . Austriņš 1, 116. ◇ Kancelejas žurka niev. — *formāls, birokrātisks kancelejas darbinieks.* ◇ Aizmugures žurka niev. — *cilvēks, kas no frontes vairīdamies, iekārtojas aizmugures dienestā.* □ «Mans pulkvedis nebija slikts cilvēks,» Ausma Klincāne turpināja savu stāstu . . «Biju ar viņu saradusi. Nezinu, kāds būs majors, aizmugures žurka.» Veselis 1, 305. ◇ Pliks kā baznīcas žurka, arī pliks kā zutis (arī zirnis) sar. — *ļoti nabadzīgs.* □ Katre: Bet, kad Bergens mani precēja . . Mare: Tu šurp atnāci plika kā baznīcas žurka. Zīverts 2, 357. ◇ Bēg (arī mūk) kā žurka no grimstoša kuģa sar. — *saka par tādu, kas mazdūšīgi atstāj nedrošu, riskantu, bojā ejai nolemtu pasākumu.*

žurksomainis, -ņa, v.; zool. *Somaiņu apakšklases plēsīgs, žurkai līdzīgs dzīvnieks, kam ir gara aste, somai līdzīgs veidojums uz vēdera un kas dzīvo Austrālijas mežos.*

žurnālistika, -as, s.; parasti vsk. **1.** *Publicistiska literārā darbība (laikrakstos, žurnālos, radio, televīzijā, informācijas aģentūrās).* □ . . [Sofija] Kovaļevska atgriežas Krievijā, bet te jaunajai matemātiķei nav kur parādīt savas zināšanas. Sofija sāk nodarboties ar žurnālistiku . . Briedis 1, 92. Žurnālistika dod rakstniekam milzīgu materiālu īstenības radošai izpratnei. Tāpēc laikraksts literātam ļoti vajadzīgs. Lit M 63, 2, 2.

2. *Literatūras nozare, kas pētī periodikas vēsturi, teoriju un praksi; arī periodisko izdevumu kopums (piemēram, kādā laikposmā, valstī, kādai tautai).* Studēt žurnālistiku. □ «Mācījos žurnālistikas fakultātē, ceturtajā kursā . . » Kroma 3, 29. Olivers: Es mācījos dziedāt. Veselu gadu. Bet izrādījās, ka man nav ne pietiekami balss, ne aktiera talanta . . Es pārgāju uz sociloģiju un vēlāk žurnālistiku. A Eglītis 1, 315. Līdz šim žurnālistikā . . ar nosaukumu «reportāža» tiek apzīmēts avīžu materiāls, kuru vairums teorētiķu pieskaita pie informācijas paveidiem. Kar 66, 7, 132.

žurnālistisks, -ais; s. -a, -ā; apst. **žurnālistiski.** **1.** *Saistīts ar žurnālistiku (1), tai raksturīgs.* Tēlojuma žurnālistiska ievirze.

2. *Saistīts ar žurnālistiku (2), tai raksturīgs.*

žurnālists, -a, v.; **žurnāliste,** -es, dsk. ģen. -stu, s. *Cilvēks, kurš nodarbojas ar žurnālistiku (1) un kura darbiem ir publicistisks rak-*

sturs. Laikraksta ž. Televīzijas ž. Žurnālista ētika. Žurnālistu savienība. □ ..žurnālisti [no stadiona] steidzās uz savām redakcijām, lai vēl paspētu iespiest svētdienas laikrakstos Jaungada balvas sacīkšu aprakstu. Saulītis 12, 248. ..iesākumā sapazinās Ausma ar Ligiju, kurai piemita profesionālas žurnālistes spējas ātri nodibināt kontaktus ar cilvēkiem.. Ezera 9, 36. Nikerbokere: Un šodien te jau ieradies vesels korpuss žurnālistu, jo mana ziņa sacēlusi visus redaktorus kājās. Zīverts 1, 176.

žurnāls, -a, v. **1.** *Periodisks izdevums (brošūras vai grāmatas veidā), kuram parasti ir noteikta, kādam lasītāju lokam paredzēta tematika.* Literārs ž. Zinātnisks ž. Populārzinātnisks ž. Ž. bērniem. Ž. jaunatnei. Žurnāla makets. Žurnālu komplekts. Publikācija žurnālā. Modes žurnāls — *žurnāls, kurā publicē informāciju par jaunākajiem, parasti apģērbu, modeļiem.* Referatīvais žurnāls — *žurnāls, kurā publicē ziņojumus par grāmatām, rakstiem kādā nozarē, to atreferējumus.* Mutvārdu žurnāls — *sarīkojums, kurā tiek sniegti priekšnesumi par noteiktu tematu.* Paņemt rokā žurnālu (arī grāmatu, avīzi u. tml.) — *palasīt, iesākt lasīt (žurnālu, grāmatu, avīzi u. tml.).* □ ..katra žurnāla numura plānošanas un maketēšanas laikā man ar Valdi Girgensonu iznāca visciešākā saskare. Lukjanskis 4, 174. ..uz palodzes mētājās kāds ilustrēts žurnāls. Labrencis paņem to un pāršķirsta, paskata bildes. Vilks 3, 83. «Ja tu saki, ka tu lasi avīzi un žurnālu, varbūt būsi pamanījis kādu rakstu.., kas saka — neviena īsta kultūra nav radusies bez reliģijas.» Klīdzējs 1, 256. Izraugoties savam tērpam modeli, nav jākopē modes žurnāls, bet gan jāizvēlas no jaunākajiem modeļiem vienīgi tas, kas piemērots. Kalniņa 1, 5. ..viņa [ārste] sēdēja pie sava nelielā rakstāmgalda un lasīja referatīvos žurnālus par acu slimībām. Purs 4, 229. ◇ Kā no modes žurnāla izkāpis — *saka par ļoti moderni ģērbtu cilvēku.* □ «Ir arī tev patika staigāt pa laukiem un klajumiem kā no modes žurnāla izkāpušai.» Zigmonte 4, 193. ◇ Kā no žurnāla (arī grāmatas) vāka nokāpis — *saka par nevainojami, parasti moderni, ģērbtu cilvēku.*

2. *Klade, burtnīca u. tml. sistemātiskiem, periodiskiem (kādu faktu) oficiāliem pierakstiem.* Klases žurnāls — *žurnāls skolēnu reģistrācijai, katras dienas uzdevumu un atzīmju ierakstīšanai.* Atzīmju žurnāls — *klases žurnāls.* □ Pašķiram tālāk kuģa žurnāla lapas. Redzam, cik sūra ir tāljūras zvejnieku darba ikdiena. Talcis 7, 285. Pie otra loga, noliekusies pār galdu, Ināra Dzeguze kaut ko rakstīja laboratorijas žurnālā. Purs 4, 198. Aivars Avots.. apsēžas, pārlasa nakts dežūras žurnālu un stingrā, noteiktā rokrakstā tajā kaut ko ieraksta. Lukjanskis 1, 114. Skolotāja Krauja atvēra klases žurnālu un atšķīra lappusi, kur bija uzrakstīts «Dabas zinības». Ošiņa 1, 3. «Astrīda [skolniece] vispār kļuvusi neuzņēmīga. Arī mācīties sākusi sliktāk — atzīmju žurnālā vairākos priekšmetos parādījušies trijnieki.» Brīdaka 2, 58.

žūt, parasti 3. pers., žūst, pag. žuva; intrans. **1.** *Kļūt tādam, kam (piemēram, gaisa strāvas, siltuma iedarbībā) mazinās, zūd mitrums (par priekšmetiem, augiem, produktiem).* Malka vējā labi žūst. Zābaki žūst pie krāsns. □ Solvitai negribas mērcēt peldkostīmu, tik vēlu vakarā nekas nežūstot, un kur slapju likšot.. Ezera 17, 128. Dienvidu pusē zem nojumes žuva dēļu grēdas. Nojume uzcelta kārtīgi. Lai lietus neķer lietkokus. Bels 7, 57. Siens žuva visā pļavā, izplatīdams saldu smaržu, un, kad saule bij pārgājusi debesu vidū, Straumēnu saimnieks paberza sienu rokās — un tas bija gluži sauss. Virza 1, 99. // *Kļūt tādam, kam (psihiska vai fizioloģiska stāvokļa iedarbībā) zūd parastais mitrums (par muti, kaklu).* □ «Šī ir divu gultu [slimnīcas] istaba, bet pagaidām jūsu vīrs te guļ viens.» — «Jā,» Aina atbildēja, mutei satraukumā žūstot. Zigmonte 2, 308. // *Zūdot mitrumam, cietēt (par vielām).* Nitrokrāsa ātri žūst. Siltumā līme žūst. // *Siltuma iedarbībā kļūt tādam, kurā iztvaiko šķidrums (par ūdenstilpi, trauku).* Dīķis vasarā žūst. □ pārn. Cilvēce zaudē, ja valodu kādu redz žūstam kā strautu, no ūdeņu urdošās vienības ārā rautu. Sirmbārdis 8, 61.

2. *Tvaikot, garot (par šķidrumu, mitrumu).* □ Nu norimst straume — trakojusi gana, Un krastos baltās putu plēnes žūst, Un upe atkal — ikdienišķa kļūst. Breikšs 1, 52. Iet gadi. Viņas [mātes] paliek vienas, Un asara uz vaiga žūst. A Auziņš 2, 37. Uz karstiem vaigiem sāļi sviedri žūst, no grāvja velku putekļainu sienu.. Losberga 3, 121.

žūžas, -u, vsk. žūža, -as, s. **1.** *Ilgstošu nepārtrauktu skaņu kopums → žūžot (1).* □ Dārza zaros nedzird vēja žūžu, un liepās nav samanāma mazākā vēsmiņa. Grīns 1, 55. Gribētos soļot man.., klausoties žūžu, Vakara vēsma ko vēdina čukstus.. Vējāns 2, 136. Man atkal jāaiziet, bet, lai kur būšu, Es saklausīšu tavu [kalna] bērzu žūžu.. Saulītis 10, 51.

2. *Šūpojošas kustības; arī darbība → žūžot (2).* □ pārn. Un sāļums šis, cirzdamies vaigā un satraukdams dvēseles žūžu, no kāzu nakts turējās līdzi mums briesmīgus gadus un mūžu. Dziesma 1, 58.

žužināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju, retāk **žužināt,** -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. **1.** *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) žūžo (1).* □ Brāzdamies pa atvērtajiem logiem, rudens vējš žužināja uz galda pamesto izpluinīto grāmatu.. Niedre 12, 97. // intrans. □ Pat lielās priedes kuplie zari, pavasara vēsmas iešūpoti, žūžināja savādāk nekā parasts. Jansons 1, 197. Pusdienas pasniedz restorānā, kur miegaini žužina gaisa kondicionieri [kondicionētāji], uzvēdīdami spirdzinošu vēsumu. Lapsa 5, 103.

2. *Žūžojot (2) midzināt (parasti bērnu).* □ ..Ieva.. uz rokām šūpoja un žužināja mazo puisīti.. Blaumanis Ia, 138. ..čiepstoša putnēna, ņaudoša kaķēna vai smilkstoša kucēna man bija ļoti žēl. Tos es varēju paijāt, žužināt, glaust pie vaiga.. Zālīte 5, 92.

žūžot, -oju, -o, -o, pag. -oju. **1.** intrans. *Radīt klusu, maigu, mazliet stieptu skaņu (piemēram, par vēju, vieglu gaisa plūsmu); atskanēt šādai skaņai.* □ .. priežu sils liekas izmiris un baisīgi [baismīgi] kluss. Vējš lēni žūžo kroplo koku zaros .. Grīns 1, 128. Lapegļu aleja žūžo kā maigs zīds. Sk Ģ 80, 8, 3. Saulgozī tvīka un smaržoja sveķainās skujas, .. skujotnēs žūžoja vēsma. Gūtmanis 2, 101.

2. trans. *Šūpot, parasti, klusi, maigi dziedot.* □ Viņa savu lelli paijā, Klusi žūžo: «Aijā, aijā.» Sils 8, 61.

žūžū, izsauk.; parasti savienojumā «aijā, žūžū». *Šūpuļa dziesmu refrēns.* □ .. vakaros, puisēnu iemidzināšanā, Ilze dziedāja: «Aijā, žūžū, lāča bērni, aijā, žūžū ..» Grīva 6, 53.

žvadzēt, parasti 3. pers., žvadz, pag. žvadzēja; intrans. *Radīt skarbu, samērā skaļu troksni (parasti par nelieliem metāla priekšmetiem, kas saskaras cits ar citu, atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Divreiz žvadzēja lielais atslēgu saišķis .. Lācis VI, 313. .. kalnā viss bija kā citām dienām — klaudzēja durvis, žvadzēja spaiņi .. Ezera 7, 153. Tajā vienā briesmīgajā dienā, kad krievu tanki, ķēdēm žvadzot, pārvēlās mūsu robežai, it kā pārtrūka mūsu dzīves .. Janovskis 1, 352. pārn. Karš te aulekšoja, dārdēja, žvadzēja pāri mūsu bērnībai .. Auziņš 4, 115.

žvadziens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → ž v a d z ē t.* □ .. kas tas bija par pārdzīvojumu, kad es klausījos paceļamā enkura ķēdes žvadzienos! Grīva 5, 18. Viņš [režisors] strīdas ar skaņu vīru par katru dzirdamo, slikti dzirdamo vai nemaz nedzirdamo vārdiņu, mūzikas taktī .., žvadzienu, rībienu .. Kino 81, 12, 10. Ar metālisku žvadzienu atveras tērauda nezvēra [ekskavatora] žoklis .. Zv 65, 2, 15.

žvadzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju. **1.** trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žvadz.* □ .. [cietuma] uzraugs gaitenī žvadzina atslēgas .. Kurcijs 2, 213. Kūtī, žvadzinot ķēdi, mīņājās govs .. Ezera 7, 221. Naudu viņš jau saskaitījis, žvadzina saujā .. Indrāne 6, 226. ◇ Žvadzināt ieročus — *draudēt ar karu, uzbrukumu.*

2. intrans. *Radīt samērā īsas, ritmiskas, vienveidīgas balss skaņas (par dažiem putniem).* □ .. galotnē tupēja mazs pelēks putniņš raibiem spārniņiem un vilka skaistu dziesmu. Pa reizei žvadzināja arī kāda žagata. Jaunsudrabiņš 2, 29. Zvirbuļi žvadzināja kā strīdēdamies, uztraukti un neganti .. Saulietis VIII, 98. Žvadzina žagata. Vārna ķērkdama lido pāri egļu galotnēm — izlūko vietu ligzdai. Plaudis 3, 288.

3. intrans.; sar. *Daudz runāt (parasti vienu un to pašu, arī ko nevajadzīgu, lieku); arī baumot.* □ Neķene: Vai tad tu, Pēter, uz ciematu nemaz neriktējies [negatavojies]? Nu jau te visi par to vien vairs žvadzina! Putniņš 1, 326. // trans. □ «Padomā pats: kāds prāts man būtu bijis iepīt šais tenkās Zunti? .. Saproti pats un neklausies, ko kurš .. žvadzina!» K Zariņš 1, 27.

žvadzoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu troksņu kopums → ž v a d z ē t.* □ .. [veikalā] visam cauri kā vadmotīvs skan .. sīknaudas žvadzoņa un pārdevēju balsis .. Puriņš 2, 30. Klusēja vārdi, bet runāja fakti. Runāja ar šāvienu zalvēm, tanku žvadzoņu, ievainoto kliedzieniem .. Kar 91, 3/4, 8. Vien suņi caur [ķēžu] žvadzoņu saimniekus klausās .. Belševica 4, 64.

žvāks, izsauk.; parasti savienojumā «žvīks, žvāks». *Lieto, lai atdarinātu ātru kustību, skrējienu, arī kritiena, sitiena troksni.* □ Žvāks — šis pa trepēm zemē! ME IV, 843.

žvakstēt, parasti 3. pers., žvakst, pag. žvakstēja; intrans. *Radīt īslaicīgu, samērā skaļu, asu troksni (parasti par metāla priekšmetiem, kas saskaras cits ar citu, atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Klusēdami mēs ceļamies kājās — grab katliņi, un žvarkst durkļu makstis, sizdamās pie plecos sakārto šauteņu laidēm .. Grīns 1, 130. Neizprotama vara sagrābusi cilvēku miljonus un dzina tos pa vienu ceļu, tāpat kā šo vagonu rindu, kas, žvakstēdama, klabēdama kā neprātīgā dejā, drāzās ziemeļaustrumu virzienā. Lāms 7, 168. Akas grodos spainis Žvakstēt nenorimst. Ceļas lēni augšā, Aši lejā grimst. Osmanis 4, 83.

žvākstēt, parasti 3. pers., žvākst, pag. žvākstēja; intrans. *Radīt samērā skaļu, dobju troksni (parasti par smagiem priekšmetiem, tiem krītot, atsitoties pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Ķieģeļi gāžas žvākstēdami. ME IV, 843. Siena pants nogāzās žvākstēdams. ME IV, 843.

žvakstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → ž v a k s t ē t.*

žvakstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žvaksta.* Ž. ķēdi. Ž. zobenu. // intrans. □ Spārniem smagi žvakstinādams, Daugavai zemu pārlidoja stārķis .. Upīts 8, 46.

žvakstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu troksņu kopums → ž v a k s t ē t.* □ .. Sausi skan ielās šāvienu sprakstoņa, .. zobenu žvakstoņa .. Paegle 1, 181. .. dūres meklē pretinieka vēderu, seju, pakrūti, ar mīkstu žvakstoņu krīt sitieni. Dripe 3, 268.

žvākstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu troksņu kopums → ž v ā k s t ē t.*

žvaksts, -a, v. *Īslaicīgs, samērā skaļš, ass troksnis, kas rodas, parasti, metāla priekšmetiem saskaroties citam ar citu, atsitoties pret ko.* □ .. štancējamā mašīna strādāja ritmiskiem žvakstiem, korpusa sienas sadrebinādama. Upīts 9, 149. Cietuma korpusi, kameras, karceri, uzraugi, priekšnieki, putekļi, putra, naidīgie vaižu un atslēgu žvaksti .. Paegle 1, 234.

žvarkstēt, parasti 3. pers., žvarkst, pag. žvarkstēja; intrans. *Radīt griezīgu troksni (piemēram, par metāla priekšmetiem, kas saskaras cits ar citu, atsitas pret ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Viņas sēta atradās vairāk uz rītiem, kur jau rūca ienaidnieka lielgabali, kur žvarkstēja kāpurvažas [kāpurķēdes] .. Veselis 1, 290.

žvarkstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis → ž v a r k s t ē t.*

žvarkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žvarkst.* Ž. vārtus. □ ..suns nupat stipri ierējās.. Tagad smilkst, lien būdā iekšā un ārā, katru reizi žvarkstinādams ķēdi. Gulbis 3, 170.

žvarkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žvarkstēt.*

žvarksts, -a, v. *Griezīgs troksnis, kas rodas, piemēram, metāla priekšmetiem saskaroties citam ar citu, atsitoties pret ko.* □ Lieltirgotavas parastā čala; kases aparātu žvarksti.. Cīņa 83, 166, 2. Jaunākā grozīja tranzistora uztvērēja pogu un kā ložmetēja kārtu izlaida juceklīgu skaņu žvarkstu.. Lāms 4, 6. ..vēju sviestās krusas žvarksti un lietus šmīksti vairs neliek drebēt un čokurā rauties.. Andersone 1, 131.

žvaukstēt, parasti 3. pers., žvaukst, pag. žvaukstēja; intrans. *Radīt paskaļu, švīkstošu troksni (piemēram, par priekšmetu, kas vilkšanas kustībā saskaras ar ko).* Tramvaja vadi žvaukst.

žvaukstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žvaukstēt.*

žvaukt, izsauk.; parasti savienojumā «žviukt, žvaukt». *Lieto, lai atdarinātu ātru, īslaicīgu kustību, arī īsu sitiena, kritiena troksni.*

žvidzināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Radīt skarbu, švīkstošu troksni, ātri vicinot ko samērā tievu, arī strauji virzot ko pa gaisu.* □ Kad Bēka skaidro, tad jāstāv klusu un dakšu arī nedrīkst žvidzināt. Tā būtu nevērība pret stāstītāju un audzutēvu. Hānbergs 1, 78. Divos mešanas sektoros raženi vīri žvidzināja granātas.. Sports 80, 146, 4. // intrans. □ Zirdziņš tecēja sīkiem riksīšiem pa smilšaino ceļu; iekšāsēdētājs.. nemitīgi raustīja grožus, šmaukstināja lūpām un žvidināja ar pātagu. Birznieks-Upītis VI, 220.

žvīgot, parasti 3. pers., -o, pag. -oja; intrans. *Virzoties un saskaroties ar ko, radīt samērā augstas, ilgstošas skaņas (par gaisa plūsmu).* □ Neskaitāmajos zaru spraišļos un spraislīšos pat rāmā laikā klusi žvīgo gaiss.. Caune 2, 21. Bet, pumpuros kad maija vēji žvīgo, Sauc slepus ilgas tālu mežos mūs.. Breikšs 1, 90. ..pavizināt ar motociklu tā, lai vējš gar ausīm žvīgo, — un viņš jau ir laimīgs. Pad J 82, 114, 2.

žvīks, izsauk.; parasti savienojumā «žvīks, žvāks». *Lieto, lai atdarinātu ātru kustību, skrējienu, arī kritiena, sitiena troksni.*

žvīkstēt, parasti 3. pers., žvīkst, pag. žvīkstēja; intrans. *Radīt paskarbu, švīkstošu troksni (piemēram, par priekšmetiem, kas ātrā kustībā saskaras ar ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Viņi skrēja. Zeme dunēja zem kājām, zari cirtās sejā un žvīkstēja.. Kurcijs 4, 268. Pirmajā mirklī viņš neattapās.., kādēļ jaunā Akmaņa pātaga tā žvīkst gar viņa seju. Fimbers 1, 101. Nu izceļas briesmīgs cīniņš: zobeni žvīkstēdami žvīkstēja.. LTP 239. ..viņš raksta, ka spalva žvīkst.. Sudrabu E 3, 450.

žvīkstiens, -a, v. *Īslaicīgs vienreizējs troksnis* → *žvīkstēt.* Pātagas ž.

žvīkstināt, -inu, -ini, -ina, pag. -ināju; trans. *Panākt, būt par cēloni, ka (kas) vairākkārt žvīkst.* Ž. zobenu.

žvīkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žvīkstēt.*

žvindzēt, parasti 3. pers., žvindz, pag. žvindzēja; intrans. *Radīt paskarbu, sīcošu troksni (par priekšmetiem ātrā kustībā); atskanēt šādam troksnim.* □ Nikni viņš, sviedriem plūstot, cirta bērza celmā, tā ka baltās skaidas žvindzēdamas vien skrēja pašam gar galvu. Saulietis II, 167. Vits atgrūž vaļā durvis uz kūti, iekar spaiņus kaut kādos āķos un stieplēs, un tie žvindzēdami aizslīd līdz pašam pēdējam aizgaldam. Indrāne 5, 38. ..kā lingā laists, Žvindz akmens asais upei pāri.. Medenis 2, 89.

žvindzoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žvindzēt.*

žvingulis, -ļa, v.; sar. *Alkohola izraisīts reibums.* □ Šodien, kā par brīnumu, Jēzups bija valodīgs,.. to [mēli], protams, bija atraisījis žvingulis galvā. Dorbe 6, 89. Tēvs bijis mazā žvingulī, jo citādi diez vai brauktu [ciemos], un pulksteni jau noteikti nepirktu — tas tolaik maksājis bargu naudu. Purs 6, 68. ..Nebēda padomāja un izmeta kā ogu, tad, juzdams mazu žvinguli, teciņus vien laidās no kapsētas ārā. Pasaules sp I, 449.

žvinkstēt, parasti 3. pers., žvinkst, pag. žvinkstēja; intrans. *Radīt augstu, parasti spalgu, troksni (piemēram, par metāla priekšmetiem, stikliem, tiem krītot, plīstot u. tml.); atskanēt šādam troksnim.* Ausīs (arī ausis) žvinkst (arī dūc, zvana, dun, šalc, rūc, šņāc) — *saka, ja šķietami dzird skaņas (dažu slimību, noguruma vai spēcīga pārdzīvojuma ietekmē).* □ Žvinkstēdamas satrūka telefona stieples, pāris stabu nogāzās.. Lācis 15, 195. ..spainis žvinkstēdams aizripo.. Svīre 2, 68. Puiši, lūk, izkaptīm žvinkstot, vālos gāž zāles un ziedus.. Kar 59, 7, 95. ..sānos sāka durt kā ar neasu naglu, ausīs žvinkstēja, gar acīm tumsā reizēm nomirgoja zaļgandzelteni raibumi, dvaša rāvās ciet. Upīts 4, 410.

žvinkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žvinkstēt.*

žvirkstēt, parasti 3. pers., žvirkst, pag. žvirkstēja; intrans. *Radīt skarbu, griezīgu troksni (parasti par maziem, cietiem priekšmetiem, kas tiek spiesti vai berzējas gar ko); atskanēt šādam troksnim.* □ Grants žvirkst zem šaurajām riteņu riepām.. Andersone 1, 103.

žvirkstoņa, -as, s.; parasti vsk. *Ilgstošu nepārtrauktu trokšņu kopums* → *žvirkstēt.*

žviukt, izsauk.; parasti savienojumā «žviukt, žvaukt». *Lieto, lai atdarinātu ātru, īslaicīgu kustību, arī īsu sitiena, kritiena troksni.* □ Brempelis: Tu jau zini, kad es ķeros pie kādas lietas, tad iet ātri — žviukt, žvaukt un gatavs! A Eglītis 1, 163.

LATVIAN LANGUAGE INSTITUTE

DICTIONARY OF LATVIAN
LITERARY LANGUAGE

Volume 8

«Zinātne» Publishers

Riga 1996

LATVIEŠU
LITERĀRĀS VALODAS VĀRDNĪCA

8. sējums

Iespiedējs Jānis Freimanis

Saliktuves—iespiestuves meistare
Dagmāra Butlere

Sietuves meistare Gaļina Semaško

Formāts 70×100/16. Augstspiedums. 57,53 uzsk. iespiedl.; 95,04 izdevn. l. Pasūt. Nr. 204. Izdevniecība «Zinātne», Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta Publiskajā a/s «Rota», Dzirnavu ielā 57, Rīgā, LV-1010.

La 802 **Latviešu** literārās valodas vārdnīca. 8 sēj. / Atb. red. [L. Ceplītis], M. Stengrevica. — Rīga: Zinātne, 1972—1996.
ISBN 5—7966—0280—2.

8. sēj. / Atb. red. [L. Ceplītis], M. Stengrevica. — Rīga: Zinātne, 1996. — 704 lpp.
ISBN 5—7966—0296—9.

«Latviešu literārās valodas vārdnīcas» 8. sējums pabeidz šī latviešu leksikogrāfijas kapitālā darba zinātnisko izdevumu. Literārās valodas vārdu krājums vārdnīcā atspoguļots semantiskā, stilistiskā, gramatiskā, sinonīmiskā aspektā, rādot arī vārdu lietošanas normas. Vārdnīcā ietverts plašs ilustratīvais materiāls — citāti no literārās valodas tekstiem un tipiskākie vārdu savienojumi. Vārdnīcā ir arī samērā daudz internacionālismu.

8. sējumā ietverti vārdi, kas sākas ar burtiem T—Ž. Tas satur informāciju par priedēkļvārdiem ar *uz-*, par vairākām salikteņu grupām ar produktīviem pirmajiem komponentiem *vairāk-*, leksēmām, kā *vārds*, *vecs*, *veids*, *zeme* u. tml.

UDK-p 801.3=883

PAMANĪTO KĻŪDU LABOJUMS

Lpp.	Sleja, rinda	Iespiests	Jābūt
32.	kr. sleja*, 13. r.** no augšas	**turēties.**	**turēties,**
79.	l. sleja***, 16. r. no augšas	**ultralabējais,**	**ultralabējais;**
88.	l. sleja, 16. r. no apakšas	s,; parasti vsk.	s.; parasti vsk.
136.	l. sleja, 27. r. no apakšas	// intrans. «Klausies	// intrans. □ «Klausies
148.	kr. sleja, 22., 23. r. no augšas	*spīdzekļiem);*	*spīdekļiem);*
234.	kr. sleja, 20. r. no apakšas	*šās barības vielas.* Vad-	šas? Viena laukirbe var
248.	kr. sleja, 17. r. no augšas	audu kūlītis. □ Vad- calošana	pasargāt veselu hekt- čalošana
253.	kr. sleja, 15. r. no augšas	Kaldupe 14. 121.	Kaldupe 14, 121.
263.	kr. sleja, 18. r. no apakšas	-ās, s	-ās, s.
337.	l. sleja, 8. r. no apakšas	V. vilks,	V. vilks.
337.	kr. sleja, 26. r. no augšas	-a, v.	**-a,** v.; parasti vsk.
363.	kr. sleja, 31. r. no augšas	sar.; parasti 3. pers.	parasti 3. pers.; sar.
369.	l. sleja, 3. r. no apakšas	vēlmētavā	velmētavā
393.	kr. sleja, 21. r. no augšas	**2.** zool.	**2.** dsk.; zool.
393.	kr. sleja, 25. r. no augšas	**3.** zool.	**3.** dsk.; zool.
402.	kr. sleja, 11. r. no apakšas	*Skaitlis, kas*	*skaitlis, kas*
416.	kr. sleja, 29. r. no augšas	*Pabeigta*	*Paveikta*
416.	l. sleja, 32. r. no augšas	, vico vaļā	, . . vico vaļā
419.	l. sleja, 12., 13. r. no augšas	līdzekļi,	līdzekļi.
528.	kr. sleja, 33. r. no apakšas	Aspazija 3. 84.	Aspazija 3, 84.
540.	l. sleja, 17. r. no apakšas	Smaidīt pa	Smaidīt pār
586.	l. sleja, 7. r. no apakšas	vienīgā draugs	vienīgā drauga
612.	l. sleja, 19. r. no augšas	pieauss-	pieauss
659.	l. sleja, 23. r. no augšas	Zobpārvada daļa —	*Zobpārvada daļa* —

* kr. sleja — kreisā sleja
** r. — rinda
*** l. sleja — labā sleja

Kontroleksemplārs

4.-

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0303076906